

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

SARI ABDULLAH EFENDİ’NİN CEVÂHİR-İ BEVÂHİR-İ
MESNEVÎ’Sİ, III. CİLT
(İNCELEME-METİN)

Kübra CEYLAN

2502150144

TEZ DANIŞMANI

Dr. Öğr. Üyesi Reyhan ÇORAK

İSTANBUL - 2022

ÖZ

SARI ABDULLAH EFENDİ’NİN CEVÂHİR-İ BEVÂHİR-İ MESNEVÎ’Sİ, III. CİLT (İNCELEME-METİN)

KÜBRA CEYLAN

Bu çalışmanın ana konusunu XVII. yüzyıl müelliflerinden Sarı Abdullah Efendi’nin (ö. 1071/1661) Mevlânâ’nın (ö. 672/1273) Mesnevî’sinin birinci cildi üzerine yazdığı Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî isimli şerhi oluşturmaktadır. Sarı Abdullah yaşadığı dönemin Bayramî-Melamî, Celvetî ve Mevlevî muhitlerini yakından idrak etmiş, çeşitli devlet görevlerinde bulunmuş, Sadrazam Halil Paşa (ö. 1038/1629) ile birlikte birçok sefere katılmış, yazdığı eserlerle hem Melamîlik tarihi açısından hem edebiyat, tasavvuf ve tarih alanlarına yaptığı katkılar dolayısıyla önde gelen müelliflerinden biri olmuştur. Mesnevî şerhi Sarı Abdullah Efendi’nin Bayramî Melamîliğinin ilkeleri çerçevesinde tasavvufun konu ve kavramlarına bakışını yansıtan, bununla birlikte kültürel ve sosyal unsurlar açısından zengin malzeme sunan eserdir. Çalışmada Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî’nin -1284 tarihli Matbaa-i Âmire baskısına göre üçüncü cildinin- Cevrî (ö. 1065/1654) tarafından istinsah edilen ve müellif tarafından tashih edildiği düşünülen Süleymaniye Kütüphanesi Fazıl Ahmed Paşa Bölümü 740 numaradaki nüshası (203b-297b varaklar arası) esas alınarak transkripsiyonlu metni sunulmuştur. Teze konu olan kısım Mesnevî’nin 1951-2773. (1978-2811.) beyitleri arasını kapsamaktadır. Bu çerçevede eserde yer alan Arapça ve Farsça metinlerin tercümesi verilerek metnin kaynakları ortaya koyulmaya, muhteva açısından metnin Mesnevî şerhi literatürüne katkısı tespit edilmeye çalışılmış, ayrıca eserin edebî özellikleri, dil ve üslûbu ile müellifin şerh metodu incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sarı Abdullah Efendi, Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî, Mesnevî Şerhi

ABSTRACT

SARI ABDULLAH EFENDI'S CEVĀHIR-I BEVĀHIR-I MESNEVĪ, VOLUME III (ANALYSIS AND CRITICAL EDITION)

KUBRA CEYLAN

The main subject of this study is the commentary named Cevāhir-i Bevāhir-i Mesnevī written by Sari Abdullah Efendi (d. 1071/1661), one of the 17th-century authors, on the first volume of Mevlānā's (d. 672/1273) Mesnevī. Sari Abdullah had an intimate understanding of the Bayramī-Melamī, Celvetī, and Mevlevī milieus of his time. He undertook various bureaucratic positions and participated in many expeditions with Grand Vizier Halil Pasha (d. 1038/1629). His works made him one of the prominent authors for the history of Malāmiyya and the fields of literature, tasawwuf and history. Mesnevī commentary of Sari Abdullah reflects his perspective on the subjects and concepts of Sufism within the framework of the principles of Bayramīyya-Malāmiyya and also offers rich material in terms of cultural and social elements. This study presents the transcription of the text of Cevāhir-i Bevāhir-i Mesnevī based on the manuscript copied by Cevrī (d. 1065/1654) and considered to be corrected by the author himself. This manuscript is registered under number 740 in the Collection of Fazıl Ahmed Paşa at Süleymaniye Library (between 203b-297b), and it corresponds to the third volume of the Matbaa-i Āmire edition of 1284. The part subject to the thesis covers the 1951-2773th (1978-2811th) couplets of Mesnevi. Within this framework, the present study attempts to reveal the sources of the text by giving translations of the Arabic and Persian passages. In addition, by analysing the content of the text, the study deciphers the contributions of Sari Abdullah to the commentary literature on Mesnevī. It also examines the literary features, language and style of the text with the commentary method of the author.

Keywords: Sari Abdullah Efendi, Cevāhir-i Bevāhir-i Mesnevī, Commentary Literature on Mesnevī.

ÖNSÖZ

İslâm düşünce geleneğinde XVII. yüzyıl, Osmanlı coğrafyasında birtakım maddî ve manevî sıkıntıların yaşandığı ve bunun yansımalarının siyasî, sosyal, ilmî birçok alanda görüldüğü bir dönemdir. Tasavvuf tarihi açısından ise bu yüzyıl ilk yarısından itibaren renkli ve hareketli yazım faaliyetlerine sahne olmuştur. Siyasî boyutta yaşanan çözümlerin neticesi olarak görülebilecek medrese ve tekke çevrelerinin çekişmesi, bu dönem sufilerinin kimliklerini tanıma ve tanıtmaya gayreti ile birçok eser kaleme almalarını sağlamıştır. İsmâîl Rusûhî Ankaravî (ö. 1041/1631), Abdullah el-Bosnevî (ö. 1054/1644), Sarı Abdullah Efendi (ö. 1071/1660) gibi sufi müellifler eserlerinde İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240) ve takipçilerinden gelen irfanî tasavvuf ile Mevlânâ'dan (ö. 672/1273) gelen aşk vurgulu tasavvuf anlayışını birleştirici bir tavır geliştirmişlerdir. Farklı tarikat çevrelerine müntesip dönem şârihleri eserleriyle vahdet-i vücud anlayışını *Mesnevî*'nin hikâyeci anlatım tarzı ile birleştirerek sunmuş ve vahdet fikrinin tasavvufun ilk dönemlerinden itibaren sufilerce ifade edilen bir hakikat olduğunu vurgulamışlardır.

Sarı Abdullah Efendi'nin *Mesnevî* şerhi ile *Mesnevî* etrafında şekillenen literatüre katkısı vahdet-i vücud düşüncesinin ana kavramlarını Mevlânâ'dan gelen aşk merkezli tavır doğrultusunda işlemesi ile sınırlı kalmamıştır. Sarı Abdullah Efendi aynı zamanda Bayramî Melamî geleneğine bağlı bir müellif olarak da bu literatüre farklı bağlamlar kazandırmıştır. Bu yönüyle melamet düşüncesinin temel kavramlarından biri olan kutup ve insan-ı kâmil telakkisi Sarı Abdullah Efendi'nin *Mesnevî* şerhinde vahdet-i vücud düşüncesi ile birleşerek sürekli bir biçimde işlenmiş ve şerhin ana temalarından birini oluşturmuştur.

Sarı Abdullah Efendi'nin *Mesnevî* şerh literatürüne yaptığı katkıyı anlayabilmeyi amaçlayan bu çalışmada öncelikli olarak şerhin metni doğru bir biçimde ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bundan sonra bu metin ışığında Sarı Abdullah Efendi'nin şerh usûlü, dili, üslûbu, kaynakları ve muhtevaya yönelik katkıları hakkında değerlendirmelere yer verilmiştir. Çalışmada Sarı Abdullah Efendi'nin şerhinin *Mesnevî*'nin 1951/1978. beytinden 2773/2811. beytine kadar

olan bölümü incelenmiştir. Tezde *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'nin Sarı Abdullah'ın yakın çevresinden olduğu bilinen Cevrî İbrahim Çelebi tarafından istinsah edilen 1050/1641 tarihli nüshası esas alınmıştır. Tezin başlıklandırılmasında *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'nin 1288 tarihli Matbaa-i Âmire baskısı esas alınmıştır. Buna göre bu çalışma şerhin üçüncü cildini kapsamaktadır.

Çalışma giriş ve üç ana bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında tasavvufî doktrinleri dolayısıyla mücadeleli bir tarihe sahip olan Bayramî Melamîlerinin Osmanlı toplumundaki durumu ile ilgili kısa bilgi verilerek Sarı Abdullah Efendi'nin bu sürece katkısı değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Tezin birinci bölümü Sarı Abdullah Efendi'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi veren kaynakların derlenmesi ile oluşan bir bibliyografyadır. Çeşitli veri tabanları, katalog ve ansiklopediler taranarak Sarı Abdullah Efendi'ye ilişkin birincil kaynaklar, akademik tez, kitap ve makaleler, ansiklopedi maddeleri ile diğer çalışmalar bir araya getirilmeye çalışılmıştır. Devamında ise bu kaynaklardan istifade ile müellifin hayatının öne çıkan yönleri kısaca anlatılmıştır. Bu kısım, Sarı Abdullah Efendi'nin hayatına dair yapılan çalışmaların çokluğu ve bu tez çalışmasının ortak bir projenin parçası olması dolayısıyla tekrarlardan mümkün oldukça kaçınmak için kısa tutulmaya çalışılmıştır.

Tezin ikinci bölümü ise *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'nin üçüncü cildinin tanıtımına ayrılmıştır. Şerhin yazılış tarihi ve amacı hakkında bilgi verildikten sonra üçüncü cildin muhtevası ele alınmıştır. Şerhin incelediğimiz kısmı *Mesnevî*'nin “Hz. Ömer ve Çalgıcı Hikâyesi” ile “Bedevi ve Eşinin Hikâyesi” başlıklarını içermektedir. Bu kısımda *Mesnevî*'ye göre bu hikâyeler özetlenerek Sarı Abdullah Efendi'nin burada geçen beyitleri yorumlayış biçimine yer verilmiştir. Sonraki başlıklar müellifin dili, üslûbu ve şerh usûlüne ayrılmıştır. Sarı Abdullah Efendi'nin şerhinin nitelikleri, anlatımı sırasında başvurduğu teknikler ve dil özellikleri ortaya konulmaya, böylelikle onun şerh literatürüne katkıları ve diğer şârihlerden ayrılan tarafları tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda Sarı Abdullah Efendi'nin kullandığı dil özellikleri, cümle kurgusu, kelime kadrosu, üslûbu, başvurduğu

sanatsal unsurlar, deyim ve atasözlerini kullanımı, hitap biçimleri, şiirleri, iktibasları, kaynaklara yönelik tutumu, şerh metodu, ayet ve hadis referansları, kültürel unsurları işleyişi, *Mesnevî*'ye dair değerlendirmeleri ve diğer şârihlere yönelttiği tenkitleri gibi meseleler ele alınmıştır. Bu bölümün son kısmında şerhin üçüncü cildinde atıf yapılan kaynaklara yer verilmiştir. Sarı Abdullah Efendi'nin eserinin en dikkat çekici yönlerinden biri onun oldukça geniş bir kaynak çeşitliliğine sahip olmasıdır. Bu başlıkta eserde istifade edildiği tespit edilebilen metinler Sarı Abdullah Efendi'ye kaynaklık etmesi bakımından incelenmeye çalışılmıştır.

Tezin son bölümü ise *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'nin ilgili kısmının transkripsiyonuna ayrılmıştır. Bu bölümde öncelikle esas alınan nüshanın tanıtımına ve neşirde takip edilen yönteme dair açıklamalara yer verilmiş, ardından eserin transkripsiyonlu metni sunulmuştur. Çalışma son söz; kaynakça; şerhin üçüncü cildinde geçen şahıs, eser, yer isimleri ve bazı tasavvuf kavramlarını içeren dizin ve incelenen bölümde yer alan ayet ve hadislerin sunulduğu ekler ile nihayet bulmaktadır.

Son olarak bu tezin ortaya çıkmasında katkıları olan hocalarım ve arkadaşlarıma teşekkür etmek isterim. Tezin tüm aşamalarını takip eden, karşılaştığım her türlü problemde yardımını esirgemeyen ve daima yol açıcı olan danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Reyhan Çorak'a; doktora eğitimim boyunca ve bu tezin ortaya çıkma sürecinde ilmî birikimlerinden istifade ettiğim hocalarım Prof. Dr. Ali Öztürk, Doç. Dr. Bünyamin Ayçiçeği ve Doç. Dr. Necdet Yılmaz'a müteşekkirim. Başından itibaren bu çalışmaya emek veren, gerek konuları kavramamda gerek kaynaklara ulaşmamda gerekse metin tercümelerinde sunduğu katkılar için hocam Doç. Dr. M. Nedim Tan'a ayrıca minnettarlığımı ifade etmek isterim. Metindeki Arapça kısımların tercümesinde desteklerini gördüğüm arkadaşlarım Dursun Karaman ve İslim Gümüştekin'e, çalışmamı okuyup değerlendirmelerde bulunan Merve Günan'a, sağladığı kaynak imkânı ve rahat çalışma ortamı dolayısıyla İSAM yönetici ve çalışanlarına, son olarak başından beri çalışmalarımda beni destekleyen ve teşvik eden aileme; bu tez süresince geçen bütün

zamana şahitlik eden, olumlu ve olumsuz eleştirileri ile katkılarda bulunan Şule'ye teşekkür ederim.

Kübra CEYLAN

İstanbul, 2022

İÇİNDEKİLER

ÖZ	II
ABSTRACT	III
ÖNSÖZ	IV
İÇİNDEKİLER	VIII
TABLO VE ŞEKİLLER LİSTESİ	X
KISALTMALAR LİSTESİ	XI
GİRİŞ	13

BİRİNCİ BÖLÜM

SARI ABDULLAH EFENDİ: LİTERATÜR VE BİYOGRAFİ

1.1. LİTERATÜR: SARI ABDULLAH EFENDİ HAKKINDAKİ KAYNAKLAR VE ÇALIŞMALAR...	25
1.1.1. Ana Kaynaklar	25
1.1.2. Akademik Çalışmalar	33
1.2. BİYOGRAFİ: SARI ABDULLAH EFENDİ’NİN HAYATI VE ESERLERİ.....	42

İKİNCİ BÖLÜM

SARI ABDULLAH EFENDİ’NİN CEVÂHİR-İ BEVÂHİR-İ MESNEVÎ’SİNİN III. CİLDİ

2.1. ESERİN YAZILIŞ TARİHİ VE YAZILIŞ AMACI	56
2.2. ESERİN İHTİVÂ ETTİĞİ KONULAR	59
2.2.1. Hz. Ömer ve Çalgıcı Hikâyesi	62
2.2.2. Bedevi ve Eşinin Hikâyesi	69
2.3. DİL ÖZELLİKLERİ VE ÜSLÛBU	91
2.3.1. Dil ve İmlâ Özellikleri	93
2.3.2. Üslûp Özellikleri	97
2.4. KAYNAKLARI	112
2.4.1. Tefsirler	116
2.4.2. Hadis Kaynakları	126

2.4.3. Tasavvuf Metinleri.....	129
2.4.4. Tarih ve Coğrafya Kitapları.....	137
2.4.5. Manzum Eserler/Edebî Eserler (Divânlar ve Mesnevîler)	140
2.4.6. Diğer Disiplinlere Ait Eserler	146
2.5. MÜELLİFİN ŞERH USÛLÜ.....	148

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

METİN

3.1. ESAS ALINAN NÜSHANIN ÖZELLİKLERİ	175
3.2. TRANSKRİPSİYONDA TAKİP EDİLEN YÖNTEM	181
3.3. TRANSKRİPSİYON ALFABESİ.....	190
3.4. TRANSKRİPSİYONLU METİN	191
SONUÇ.....	917
KAYNAKÇA	922
DİZİN	960
EKLER.....	975
ÖZGEÇMİŞ.....	1014

TABLO VE ŞEKİLLER LİSTESİ

Tablo 2.2. III. Ciltte Yer Alan Mesnevî Başlıkları.....	61
Tablo 2.3.2. III. Ciltte Yer Alan Konu Başlıkları	112
Şekil 1.....	592
Şekil 2.....	593
Şekil 3.....	593
Şekil 4.....	594
Şekil 5.....	594
Şekil 6.....	595
Şekil 7.....	596

KISALTMALAR LİSTESİ

a.mlf. : Aynı müellif

a.g.e. : Adı geçen eser

a.g.m. : Adı geçen makale

b. : bin, ibn

bkz. : Bakınız

C. : Cilt

çev. : Çeviren

DBİA : Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi

DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

ed. : Editör

haz. : Hazırlayan

İA : İslam Ansiklopedisi

krş. : Karşılaştırınız

ktp. : Kütüphanesi

MEB : Milli Eğitim Bakanlığı

nr. : Numara

nşr. : Neşreden

s. : Sayfa

SBE : Sosyal Bilimler Enstitüsü

- ö.** : Ölüm tarihi
- t.y.** : Yayın tarihi yok
- thk.** : Tahkik eden
- trc.** : Tercüme eden
- tsh.** : Tashih eden
- TDK** : Türk Dil Kurumu
- TTK** : Türk Tarih Kurumu
- vd.** : ve diğerleri
- vr.** : Varak

GİRİŞ

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin (ö. 672/1273)¹ *Mesnevî*'si yazıya geçirildiği XIII. yüzyıldan itibaren hem tasavvuf hem de edebiyat tarihi literatürünün en temel metinlerinden biri olarak kabul edilen, tercüme ve şerhler vasıtasıyla güncelliğini sürekli koruyan, farklı önceliklere sahip gruplar arasında itibarını kaybetmeyen, birçok düşüncenin temellendirilmesinde kaynak olarak görülen, felsefe, tasavvuf, edebiyat, musikî, folklor, görsel sanatlar, sahne sanatları gibi alanlarda da etkilerini sürdüren bir eserdir.² Mevlânâ'nın özellikle Anadolu'da başlayan etki alanı, vefatının ardından ailesi ve müridleri tarafından genişletilmiş ve bu dönemden itibaren bir taraftan Mevlânâ'nın hayatına ilişkin kayıtlar derlenirken diğer taraftan eserlerini anlama ve açıklamaya yönelik faaliyetler başlamıştır. Özellikle *Mesnevî* üzerinde yoğunlaşan bu faaliyetler Hint, Fars ve Batı dünyasında hacimli bir literatür oluşturmakla birlikte esas gelişimini Anadolu sahasında göstermiştir.³ Mevlânâ ve *Mesnevî*'si Anadolu sahasında gelişen Türk edebiyatına ilk örneklerinden itibaren tesir etmiş, ilerleyen dönemlerde bu etki tercüme ve şerh faaliyetleri üzerinden sürdürülmüştür.⁴ Gülşehrî (ö. 717/1317'den sonra), Âşık Paşa (ö. 733/1332), İbrâhîm-i Tennûrî (ö. 887/1482), Dede Ömer Rûşenî (ö. 892/1487) gibi erken dönem

¹ Bu çalışmada Sarı Abdullah Efendi'nin şerhine odaklanılması ve konu hakkında birçok çalışmanın bulunması dolayısıyla Mevlânâ'nın hayatına ilişkin detaylara yer verilmemiştir. İlgili bilgiler için bkz. Ferîdûn b. Ahmed, **Tercüme-i Risâle-i Sipehsâlâr bi-Menâkıb-ı Hazreti Hudâvendigâr**, trc.: Midhat Bahârî-yi Hüsâmî, Der-Saâdet, Selânik Matbaası, 1331; Ferîdûn b. Ahmed Sipehsâlâr, **Risâle-i Sipehsâlâr der-Menâkıb-ı Hazreti Hudâvendigâr**, ed.: Muhammed Afşin Vefâî, Tahran, İntişârât-ı Suhan, 2007; Ahmed Eflâkî, **Âriflerin Menkıbeleri**, çev.: Tahsin Yazıcı, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2006, s. 117-465; Abdülbâki Gölpınarlı, **Mevlânâ Celâleddîn: Hayatı, Eserleri, Felsefesi**, İstanbul, İnkılâp Kitabevi, 2017; Şefik Can, **Mevlânâ: Hayatı, Şahsiyeti ve Fikirleri**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 1995; B. Fûrûzanfer, **Mevlânâ Celâleddîn**, çev.: Feridun Nafiz Uzluk, Konya, Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2005; Franklin Lewis, **Mevlânâ: Geçmiş ve Şimdi, Doğu ve Batı**, çev: Gül Çağalı Güven, Hamide Koyukan, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2010.

² Franklin Lewis, **Mevlânâ: Geçmiş ve Şimdi, Doğu ve Batı**, s. 31-35, 655-727.

³ *Mesnevî* şerhleri hakkında genel bilgi ve değerlendirme sunan çalışmaların yanı sıra müstakil olarak bu şerhlere dayanan araştırmalarda detaylı bilgilere yer verildiği için burada söz konusu şerhlerin varlığına değinilmekle yetinilmiştir. *Mesnevî*'nin çeşitli dillere yapılan tercüme ve şerhleri için bkz. Şener Demirel, "Mevlânâ'nın *Mesnevî*'si ve Şerhleri", **TALİD**, C: 5, No: 10, 2007, s. 472-501. Türkçe tercüme ve şerhler için ayrıca bkz. İsmail Güleç, **Türk Edebiyatında Mesnevî Tercüme ve Şerhleri**, İstanbul, Pan Yayıncılık, 2008, s. 68-246; Abdülkadir Dağlar, "Şem'î Şem'ullâh Şerh-i Mesnevî (I. cilt) (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük)", Erciyes Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, Kayseri, 2009, s. 33-35.

⁴ Fuad Köprülü, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, Ankara, Akçağ Yayınları, 2009, s. 221-224; Amil Çelebioğlu, "XII-XV. (İlk Yarı) Yüzyıl Mesnevîlerinde Mevlânâ Tesiri", **Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları**, İstanbul, MEB Yayınları, 1998, s. 36-53.

Anadolu sahası müelliflerinin kısmî tercümeleri ile başlatılan *Mesnevî* tercüme ve şerh geleneği XVI ve XVII. yüzyıllarda büyük bir gelişim göstererek günümüze kadar ulaşmıştır.⁵ *Mesnevî* üzerine yaptıkları çalışmalarla öne çıkan Molla Fenârî (ö. 834/1431), Muînî (XV. yüzyıl), Sürûrî (ö. 969/1562), Sûdî (ö. 1007/1599 [?]), Şem‘î (ö. 1012/1603), Abdülmecîd-i Sivâsî (ö. 1049/1639), İsmâîl Rusûhî Ankaravî (ö. 1041/1631), Pîr Muhammed Efendi (ö. 1026/1617), Sarı Abdullah Efendi, İsmâîl Hakkı el-Bursevî (ö. 1137/1725), Şeyh Murâd-ı Buhârî (ö. 1132/1720) gibi Osmanlı dönemi müelliflerinden her biri kendi ilgileri, birikimleri ve amaçları doğrultusunda *Mesnevî*’yi anlamaya ve açıklamaya çalışmışlardır.⁶ Aynı metin üzerinde çalışan bu şârihler kendi kişisel özelliklerine ve toplumsal çevrelerine bağlı olarak odaklandıkları noktalar bakımından birbirlerinden farklılaşmış, şerhe ilişkin alıntı yaptıkları metinler ile *Mesnevî* arasında kurdukları bağ yönünden ayrılmış, neticede metni kendi kişisel çalışmalarına dönüştürmüş ve yeniden üretmişlerdir.⁷ Bu yönüyle bazı şârihler Mevlânâ’nın Hanefiliğini vurgularken bazıları Kübrevîlerle ilişkisine, bazıları Sadreddîn-i Konevî ile münasebetlerine, bazıları ise onun Şems ile kurduğu yakınlığa odaklanarak Mevlânâ’nın görüşlerinin arka planında olduğu düşünülen çizgiye dikkat çekmektedir. Osmanlı’nın ilk şeyhülislâmı olarak bilinen Molla Fenârî’nin *Mesnevî*’nin dibacesini şerhettiği eserinde Mevlânâ’nın bir Hanefî fakihi olduğunu vurgulaması ve *Mesnevî*’yi temsilcisi bulunduğu Ekberî-Konevî ekolün bakış açısı ile yorumlaması bu durumu ortaya koyan örneklerden biridir.⁸ Bu

⁵ *Mesnevî* şerhlerinin XVII. yüzyılda artış göstermesi Kanunî sonrası dönemde Osmanlı’nın kimlik tanımı yapma çabası olarak yorumlanmıştır. Semih Ceyhan, “İsmâîl Ankaravî ve *Mesnevî* Şerhi”, Uludağ Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, Bursa, 2005, s. 14.

⁶ *Mesnevî* şerhleri hakkında genel değerlendirmeler için bkz. Güleç, **Türk Edebiyatında Mesnevî Tercüme ve Şerhleri**, s. 139-245; Demirel, “Mevlânâ’nın *Mesnevî*’si ve Şerhleri”, s. 481-501; Ceyhan, “İsmâîl Ankaravî ve *Mesnevî* Şerhi”, s. 2-27.

⁷ Rafiye Duru, “Modern Metin Çözümleme Teknikleri Bakımından Şerh Geleneği ve İsmail Hakkı Bursevî”, Ege Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, 2007, s. 54. Osmanlı şerh geleneğinin bu yönüne ilişkin detaylı açıklamalar için bkz. Christina Shuttleworth Kraus, “Şerhleri Okumak/Bir Okuma Olarak Şerhler”, çev.: Vildan Serdaroglu Coşkun, **Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları IX: Metnin Hâlleri: Osmanlı’da Telif, Tercüme ve Şerh**, İstanbul, 2014, s. 419-421; Osman Ünlü, “Klasik Türk Edebiyatında Edebi Şerhlerin Yazılış Sebepleri Üzerine Bazı Düşünceler”, **a.g.e.**, s. 161-166; Glenn W. Most, “Şerhlere Kuramsal Bir Bakış”, çev.: Murat Umut İnan, **a.g.e.**, s. 464-465; Ahmet Tanyıldız, “*Mesnevî* Şerhlerine Metin Merkezli Anlam Modeliyle Bakmak”, **a.g.e.**, s. 169.

⁸ Semih Ceyhan, “Molla Fenârî ve Bir Usul Metni Olarak Şerhu Dibâceti’l-Mesnevî”, **İslâm Araştırmaları Dergisi**, No: 23, 2010, s. 88,100; a.mlf., “İsmâîl Ankaravî ve *Mesnevî* Şerhi”, s. 13; Mustafa Aşkar, “Molla Fenârî’nin (ö. 834-1431) Şerhu Dibâceti’l-Mesnevî Adlı Risâlesi ve Tahlili”, **Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, C: VI, No: 14, 2005, s. 91, 97.

bağlamda Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sindeki anlatımların İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240) ve Konevî (ö. 673/1274) etkisindeki Ekberî çizgiye ait fikirler çerçevesinde yorumlanmasıyla oluşan *Mesnevî* şerhi geleneği Türk edebiyatında ve Osmanlı dönemi tasavvuf düşüncesinde güçlü bir etki alanına sahip olmuştur.⁹ Molla Fenârî'nin öncülük ettiği bu şerh biçimini XVII. yüzyılda devam ettiren şârihlerden biri olarak Sarı Abdullah Efendi de *Mesnevî*'nin birinci cildi üzerine yazdığı hacimli şerhi ile takipçisi olduğu Bayramî Melamîliğinin ilkeleri çerçevesinde tasavvufun kavram ve konularına bakışı, Mevlevî, Celvetî, Nakşibendî çevrelerle münasebetleri, İbnü'l-Arabî'den Fahreddîn-i Râzî'nin eserlerine varan geniş kitabî ilgisi, İran bölgesine yaptığı seyahatler ve Fars edebiyatına vukufiyeti gibi kişisel özellikleri doğrultusunda *Mesnevî* şerhlerine farklı bir bağlam kazandırmıştır. Sarı Abdullah Efendi'nin *Mesnevî* şerh literatürüne sağladığı katkılardan biri onun XV. yüzyıldan itibaren Osmanlı coğrafyasında tasavvufî bir hareket olarak kendini gösteren, XVI-XVII. yüzyıllarda etkinliğini artıran ve diğer tarikatlardan farklılaşan yönleri ile dikkat çeken Melamîlik öğretisi ve uygulamalarını şerhine yansıtmaya çabasıdır. Sarı Abdullah Efendi'nin bu çabasının anlaşılmasında ve ilgili literatüre yaptığı katkının belirlenmesinde Melamîlerin XVI ve XVII. yüzyıllardaki faaliyetleri etkili olmuş görünmektedir. Bu sebeple kendilerini Horasan'da ortaya çıkan melamet tavrının bir mirasçısı olarak gören Osmanlı dönemi Melamîlerinin tarihini başta Sarı Abdullah Efendi olmak üzere Melamîlerin kendilerini algılayış biçimi üzerinden kısaca ele almak faydalı olacaktır.

Bayramî Melamîliğinin kökleri III/IX. yüzyılda Horasan'da ortaya çıkan bir yönüyle yeni bir zühd akımı diğer yönüyle de bir tür karşı tasavvuf hareketi olarak yorumlanan, ilk olarak Hamdûn el-Kassâr (ö. 271/884), Ebû Hafs el-Haddâd en-Nîşâbûrî (ö. 260/874), Ahmed b. Hadraveyh (ö. 240/854), Ebû Tûrâb en-Nahşebî (ö. 245/859), Ebû Osman el-Hîrî (ö. 298/910) gibi sufilerle anılmakla birlikte

⁹ Mahmud Erol Kılıç, **Sufi ve Şiir: Osmanlı Tasavvuf Şiirinin Poetikası**, İstanbul, İnsan Yayınları, 2011, s. 78-79. Abdülbâki Gölpınarlı, Ahmet Ateş gibi araştırmacılar bu iki müellifin düşüncelerinin birbirinden tamamen ayrı olup birleştirilmesinin yanlışlığına vurgu yaparlar. Abdülbaki Gölpınarlı, **Mesnevî Tercemesi ve Şerhi**, İstanbul, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, 1981, C: I, s. XXXV-XXXVI; a.mlf., **Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik**, İstanbul, İnkılâp Kitabevi, 2009, s. 142; Güleç, **Türk Edebiyatında Mesnevî Tercüme ve Şerhleri**, s. 166.

takipçilerince başlangıcı Hz. Âdem'e kadar götürülen melamet anlayışına dayanır.¹⁰ Bu düşünceye göre melamet, insan ile Allah arasındaki ilişkinin bir sır olduğunu düşünerek onu halktan gizlemek, nefsin hiçbir iyi hasletinin olmadığını kabul ederek niyet ve amelde nefsiyle mutmain olmamak, nefsin mutlak kötü olduğuna ve ondan ancak riya ve bencillik gibi kötülüklerin zuhur edeceğine inanmak, bu sebeple nefesine karşı daima kınayıcı olmaktır.¹¹ Sufilere ait tekke, zaviye gibi mekânları, hususî kıyafetleri, zikir, vird gibi uygulamaları eleştirerek terk eden, ibadette ihlası ve riyadan kurtulmayı amaç edinen, elinin emeği ile geçinmeyi ilke edinen ilk dönem Melamîleri belirginleşmeye başladıkları dönemden itibaren fütüvvet ehli ile iç içe geçmiş ve fütüvvet düşüncesinden de beslenmiştir.¹² Gölpınarlı ilk dönem Melamîleri ile fütüvvet ehli arasındaki ilişkiyi açıklarken Melamîlerin ideolojiyi, fütüvvet ehlinin ise bu inancı uygulamaya geçiren esnaf teşkilatını temsil ettiğini ifade eder. İlk dönem Melamî büyüklerinin birçoğunun fütüvvet şeyhleri arasında yer almasının bu durumla ilgili olduğu kabul edilebilir.¹³ Melamîlik zaman içinde farklı kültürel unsurları da bünyesine katarak yeni bir form kazanmıştır.¹⁴ Bu yeni form üzerinde vahdet-i vücut düşüncesini benimseyen akımların rolü baskındır.

XV. yüzyıla kadar diğer tasavvufî oluşumlardan beslendiği gibi Mevlevîlik,¹⁵ Halvetîlik, Kübrevîlik gibi tarikatların bünyesinde bir meşrep olarak bulunan

¹⁰ Hücvirî, **Hakikat Bilgisi: Keşfü'l-Mahcûb**, haz.: Süleyman Uludağ, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2014, s. 121-128; Ahmet T. Karamustafa, **Tasavvufun Oluşumu**, çev.: Nagihan Doğan, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2017, s. 61-67; Gölpınarlı, **Mevlânâ Celâleddîn: Hayatı, Eserleri, Felsefesi**, s. 147-150, Abdürrezzak Tek, **Bayrâmî Melâmîliği'ne Dâir Melâmet Risâleleri**, Bursa, Emin Yayınları, 2007, s. 11; Ekrem Işın, "Melâmîlik", **DBİA**, C: VIII, s. 380; "Melâmîyye", **DİA**, C: XXIX, s. 25.

¹¹ Ebu'l-Alâ Afîfî, "Melâmîlik, Sufilik ve Ehl-i Fütüvvet", **İslâm Düşüncesi Üzerine Makaleler**, trc.: Ekrem Demirli, İstanbul, İz Yayıncılık, 2011, s. 140-141. İlk dönem Melamîlerinin tarihî seyri ve ilkeleri hakkında ileri bir okuma için bkz. Ali Bolat, **Bir Tasavvuf Okulu Olarak Melametîlik**, İstanbul, İnsan Yayınları, 2004, s. 167-220; Afîfî, "Melâmîlik, Sufilik ve Ehl-i Fütüvvet", s. 172-192.

¹² Fütüvvet ilgisi için bkz. Afîfî, "Melâmîlik, Sufilik ve Ehl-i Fütüvvet", s. 147-171. Gölpınarlı, **Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik**, s. 282, a.mlf., **Mevlânâ Celâleddîn**, s. 150-152.

¹³ Gölpınarlı, **Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik**, s. 282.

¹⁴ Afîfî, "Melâmîlik, Sufilik ve Ehl-i Fütüvvet", s. 155; Işın, "Melâmîlik", **DBİA**, C: VIII, s. 380.

¹⁵ Gölpınarlı hicrî V-VI. yüzyılda ortaya çıkan ilk tarikatlarda Melâmîliğin etkisinin olduğunu, Necmeddîn-i Kübrâ'nın halifesi Bahâeddîn-i Veled aracılığı ile Mevlânâ'nın ve Mevlevîliğin bu tavır ile yettiğini, öte yandan Şems'in de Melamî zümreler arasında gösterildiğini ifade etmektedir. Gölpınarlı Melâmîliğin Mevlevîler arasında diğer tarikatlar arasında olduğundan daha fazla yer bulmasını bu sebeplerle açıklamaktadır. Abdülbaki Gölpınarlı, **Melâmîlik ve Melâmîler**, İstanbul, Kapı Yayınları, 2015, s. 25, 205-206; a. mlf., **Mevlânâ Celâleddîn**, s. 61-65.

Melamîlik bu durumunu sürdürmekle birlikte Hacı Bayrâm-ı Velî'nin (ö. 833/1430) halifelerinden Dede Ömer Sikkînî (ö. 880/1475)¹⁶ ile yeni bir döneme girmiştir.¹⁷ Bayramîlik içerisinde vahdet-i vücud esasına dayalı hakikat-i muhammediye ve kutup inancı ile Dede Ömer Sikkînî'nin temsil ettiği bu meşrep, şeyhin ölümünden sonra yeni bir kola evrilmiştir.¹⁸ Hacı Bayrâm'ın diğer halifesi Akşemseddin (ö. 863/1459)¹⁹ ile Dede Ömer arasında geçtiği anlatılan menkıbeden²⁰ hareketle bu kolun hırka ve taç gibi tarikat sembollerine ve ritüellerine muhalif tavırları ile klasik züht tavrından ayrıldığı,²¹ bununla birlikte bu tutumun onlara daha rahat hareket edebilme, fikirlerini yayabilme ve gerektiğinde gizlenebilme esnekliğini kazandırdığı düşünülmektedir.²² Diğer taraftan tekke, taç, hırka, zikir, vird, âyin vs. gibi tasavvufu birtakım görünür unsurlar ile yeterli gören tarikatlara karşı tavrı ile ilk dönem Horasan Melamîlerinin ortaya çıkışındaki temel unsurların benzerliği düşünüldüğünde Melamîliğin sufi hareketlerin şekli unsurlara dönüştüğü varsayılan dönemlerde belirginlik kazandığı söylenebilir. Dede Ömer Sikkînî ile canlandığı, aşk, cezbe ve “coşkun bir vahdet-i vücud yorumu” ile yeni bir döneme girdiği anlaşılan melamet düşüncesinin bu dönemde ortaya çıkması, Ocak'a göre XIV-XV. yüzyıllarda yaşanan bir dizi siyasal ve toplumsal değişimin etkisi ile halkın beklentilerini karşılayamayan siyasî otoriteye karşı sufiyane bir tepki olarak

¹⁶ Sarı Abdullah, “Semerât”, **Melâmet Risâleleri**, s. 81-85; Şaban Er, **Melamîlik ve Osmanlı Devri Melamîleri**, İstanbul, Kutup Yıldızı Yayınları, 2015, s. 27-35; Haşim Şahin, “Dede Ömer Sikkînî”, **DİA**, C: XXXIV, s. 55-56.

¹⁷ İkinci devre Melamîliği olarak anılan bu döneme dair detaylı bilgi için bkz. Gölpınarlı, **Melâmîlik ve Melâmîler**, s. 33-217; Ahmet Yaşar Ocak, **Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler Yahud Dairenin Dışına Çıkanlar: (15.-17. yüzyıllar)**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013, s. 296-367; Abdürrezzak Tek, “Bayrâmî-Melâmîliğinin Temel Özellikleri”, **Hacı Bayrâm-ı Velî Sempozyumu**, Ankara, Türkkad, 2012, s. 3-12; Haşim Şahin, “Bayramiyye”, **Türkiye’de Tarikatlar: Tarih ve Kültür**, ed.: Semih Ceyhan, İstanbul, İSAM Yayınları, 2015, s. 797-840.

¹⁸ Bolat, **Bir Tasavvuf Okulu Olarak Melametilik**, s. 251.

¹⁹ Ali İhsan Yurd, **Akşemseddin (1390-1459) Hayatı-Eserleri**, haz.: Mustafa S. Kaçalın, İstanbul, İFAV Yayınları, 1994, s. 15-45.

²⁰ Sarı Abdullah, “Semerât”, **Melâmet Risâleleri**, s. 80-81 (matbu, s. 241-242.) Ahmet Yaşar Ocak bu olayı şöyle değerlendirir: “Dede Ömer Sikkînî ve Akşemseddin arasında yaşandığı aktarılan menkıbe, aslında Bayramî tarikatı içinde Hacı Bayram-ı Velî’den beri zaten var olan, ama o zamana kadar belirginleşmemiş ileri vahdet-i vücudçu anlayış ile klasik zühdi tasavvuf anlayışı arasında önünde sonunda ortaya çıkacak olan meşrep ayrılığını, görünürdeki bir sebeple açıklamaya çalışmaktan başka bir anlam taşımamaktadır.” Ocak, **Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler** s. 298.

²¹ Sarı Abdullah, “Semerât”, **Melâmet Risâleleri**, s. 83-84; Bolat, **Bir Tasavvuf Okulu Olarak Melametilik**, s. 251-252.

²² Ocak, **Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler**, s. 298.

doğduğunu gösterir.²³ Bayramî Melamîlerinin doktrinlerinin temel parçalarından biri olan kutup-mehdî fikri de bu durumu desteklemektedir. Melamîliğin kutup anlayışının etrafında odaklanan, siyasî gücü eleştirerek muhalif olan yönü Dede Ömer'den sonra kutupluk makamına gelen Bünyamin el-Ayâşî²⁴ döneminde güçlenmiş, onun halifesi Pîr Ali el-Aksarayî (ö. 945/1539)²⁵ döneminde yayılması sağlanmış ve Pîr'in oğlu İsmâîl-i Ma'sûkî (ö. 935/1529)²⁶ döneminde hareket İstanbul'a gelerek nüfuz alanını genişletmiş ve neticede devletle açıktan çatışır hale gelmiştir.²⁷ Ocak'ın "yarı siyasî bir sufi hareket"²⁸ olarak nitelediği Bayramî Melamîlerinin ortaya çıktıkları dönemden itibaren Osmanlı devleti ile çekişme içerisinde olmalarının temel sebebi, Melamîlerin aşırı kabul edilen vahdet-i vücud anlayışları ve bu inanışın neticesi olan kutup-mehdî düşüncesidir.²⁹ Melamîler Hakk'ın bütün isimleri, sıfat, fiil ve zatıyla vasıtasız bir şekilde insanda tecelli ettiğine ve ilahî nurun taşıyıcısı olan insanın zamanın kutbu olduğuna dair bir ilkeye sahip olmuşlardır. Zamanın kutbu hakikat-i muhammediyenin en kamil taşıyıcısıdır.³⁰ Buna göre Melamîler kutup ile mehdîlik telakkisini birleştirerek zamanın kutbunu mutlak otorite olarak görmekte,³¹ bu durum zaman zaman siyasî otorite ile çekişmelerine sebep olabilmektedir.³² Melamîlerin şer'î ceza gerektiren

²³ Ocak, **Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler**, s. 299.

²⁴ Sarı Abdullah, "Semerât", **Melâmet Risâleleri**, s. 85-86; Er, **Melamilik ve Osmanlı Devri Melamileri**, s. 38-45; Ocak, "Bünyâmin Ayâşî ve Bayrâmî Melâmîliği", **Osmanlı Sufiliğine Bakışlar**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2010, s. 53-58.

²⁵ Sarı Abdullah, "Semerât", **Melâmet Risâleleri**, s. 86-90; Er, **Melamilik ve Osmanlı Devri Melamileri**, s. 46-60.

²⁶ Sarı Abdullah, "Semerât", **Melâmet Risâleleri**, s. 89-93; Er, **Melamilik ve Osmanlı Devri Melamileri**, s. 61-77; Ocak, "Kanuni Sultan Süleyman Devrinde Osmanlı Resmî Düşüncesine Karşı Bir Tepki Hareketi: Oğlan Şeyhi İsmail-i Ma'sûkî", **Osmanlı Sufiliğine Bakışlar**, s. 59-68.

²⁷ Ocak, "Bünyâmin Ayâşî ve Bayrâmî Melâmîliği", **Osmanlı Sufiliğine Bakışlar**, s. 55-56.

²⁸ Ocak, **Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler**, s. 297.

²⁹ Rüya Kılıç, "Bir Tarikatın Gizli Direnişi: Bayramî Melâmîleri veya Hamzavîler", **Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, C: IV, No: 10, 2003, s. 254-255; Ocak, **Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler**, s. 305.

³⁰ La'lîzâde, "Sergüzeşt", **Melâmet Risâleleri**, s. 149-150. Üsküdarlı Hâşim Baba, "Esrârü'l-İlâhiyyûn ve Etvârü'l-Melâmiyyûn", **Melâmet Risâleleri**, s. 394-397. Sarı Abdullah Efendi *Mesnevî* şerhinde de bu anlayışı ifade eden anlatımlara yer vermiştir. bkz. Sarı Abdullah, **Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî**, vr. 222^a, 294^a.

³¹ Büşra Çakmaktaş, "Sarı Abdullah Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri", Sakarya Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, Sakarya 2017, s. 235-236; Milad Salmani, "Sarı Abdullah Efendi'nin Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî'si, I. Cilt (İnceleme Metin)", İstanbul Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, İstanbul, 2020, s. 483-484.

³² Kılıç, "Bir Tarikatın Gizli Direnişi", s. 255.

bazı işlerini devlete başvurmaksızın kendi içlerinde çözmeleri gizlilik esaslarının yanı sıra iktidarı bununla yetkili görmemelerinden kaynaklanmaktadır.³³

Cezbeli bir şeyh olan İsmâîl-i Ma'sûkî İstanbul'a gelişi ile bir taşra tarikatı niteliği taşıyan ve muhibleri çiftçi ve köylüler olan Melamîliği merkeze taşıyarak tüccar, esnaf, devlet ricali, âlim ve şairlerin de katıldığı bir şehir tarikatı durumuna getirmiştir.³⁴ Melamîlerin ortaya çıktıkları dönemden itibaren fütüvvet ehli ile ilişkileri düşünüldüğünde esnaf ve tüccarlar arasındaki etkinliklerinin ilk dönemden itibaren varlığını koruduğu ancak belli dönemlerde bu ilişkinin daha çok öne çıktığı görülmektedir. Melamîlerin geçimlerini elinin emeği ile kazanmayı, belli bir meslek ve zanaat sahibi olmayı ilke edilmişler, bunu tersi uygulamaları hoş karşılamamışlardır.³⁵ Bu ilke melamîlere iktisadî açıdan özgürlük tanımış, böylece birtakım vakıf, tekke ve hankah gibi kurumlara bağlı kalmamışlardır. İsmâîl-i Ma'sûkî Melamîliğin farklı çevreler arasında yayılmasını sağlayarak tarikatın ulaştığı çevreyi genişletmiş ancak fikirleri bazı çevrelerce devlete karşı bir hareket olarak algılanmış ve neticede İsmâîl-i Ma'sûkî dervişleriyle birlikte idam edilmiştir.³⁶ Bu durumu Hallâc-ı Mansûr'dan (ö. 309/922) beri süregelen Seyyid Nesîmî (ö.

³³ Ocak, **Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler**, s. 301; Kılıç, "Bir Tarikatın Gizli Direnişi", s. 256.

³⁴ Şahin, "Bayramiyye", s. 804; Ocak, "Kanuni Sultan Süleyman Devrinde Osmanlı Resmî Düşüncesine Karşı Bir Tepki Hareketi: Oğlan Şeyhi İsmail-i Ma'sûkî", **Osmanlı Suffiliğine Bakışlar**, s. 61.

³⁵ Sarı Abdullah Efendi'nin *Meslekü'l-Uşşâk* kasidesindeki şu beyitler Melamîlerin bu düşüncesi ile ilişkili olarak okunabilir:

Çü lâzım lokma vü hırka beşerdür iktizâ eyler
Olur ruhsat ki kesb ide maîşet hod zarûretdür
Eger kesb-i helâl ider alur virür bu halk ile
Görüştür söyleştür ammâ diliyle sanma ülfetdür

La'lîzâde, **Hediyetü'l-Müşâtâk, Hak Âşıklarına Rehber: Hediyetü'l-Müşâtâk**, haz. Bünyamin Ayçiçeği, İstanbul, Ketebe Yayınları, 2020, s. 201. Ayr. bkz. La'lîzâde, "Sergüzeşt", **Melâmet Risâleleri**, s. 178-180; İsmail E. Erünsal, **XV-XVI. Asır Bayramî-Melamîliğinin Kaynaklarından Abdurrahman el-Askerî'nin Mir'âtü'l-İşk'ı**, Ankara, TTK Yayınları, 2003, s. 196-197.

³⁶ Sarı Abdullah, "Semerât", **Melâmet Risâleleri**, s. 91; Müstakimzâde, "Risâle-i Melâmîyye-i Şuttâriyye", **Melâmet Risâleleri**, s. 224. Tanpınar Osmanlı döneminde itibar sahibi olan sufilerin yanı sıra İsmâîl-i Ma'sûkî'nin de dahil olduğu bazı zümrelerin durumunu şöyle ifade etmektedir: "Resmî hayatın da kabul ettiği ve yükselttiği, padişahlardan hürmet gören, kendilerine hususî tekkeler yaptırılan büyük salâtin camilerinde vaazlar veren bu velilerin yanı başında bir de cezbeleriyle cemiyet hayatını alt üst eden, ikide bir sünnî ulemanın aleyhlerinde verdiği fetvalarla, bazen kalabalık mürit kabileleriyle beraber idam edilen az çok ayırıcı tarikatların şeyhleri olan veliler vardır." Ahmet Hamdi Tanpınar, **Beş Şehir**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2011, s. 157.

820/1417[?]) gibi şairlerle pekişen vahdet fikrinin coşkun bir biçimde ifade edilmesi karşılığında bir bedel ödenmesi geleneğinin güncellenmesi olarak algılayan Melamîler bu olaydan sonra daha dikkatli olmak ve gizliliğe önem vermek durumunda kalmışlardır.³⁷

İsmâîl-i Ma‘şûkî’den sonra kutbiyet makamına geçen Ahmed-i Sârbân (ö. 952/1545)³⁸ döneminde İstanbul dışına çıkan Melamîlik Rumeli’de yayılmaya başlamış ve bu bölgedeki çeşitli unsurları bünyesine katarak İsmâîl-i Ma‘şûkî döneminde bu bölgede başlayan hareketin gelişmesini sağlamıştır.³⁹ Bu dönemde şeyhin faaliyetleri büyük bir gizlilik içerisinde yürütülmüştür. Ahmed-i Sârbân’ın vefatının ardından yerine geçen halifesi Hüsâmeddîn-i Ankaravî (ö. 964/1557)⁴⁰ tarikatın merkezini yeniden Anadolu’ya taşımıştır. Cezbeli bir şeyh olarak bilinen Hüsâmeddîn-i Ankaravî de devletin takibatından kurtulamamış, Melamî metinlerdeki kayıtlara göre devlete karşı bir harekette bulunacağı endişesiyle tutuklanmış ve ertesi gün ölü bulunmuştur.⁴¹ Ocak, mühimme kayıtlarına göre şeyhin yargılandıktan sonra idam edildiğini bildirir.⁴²

Melamîler ve devlet arasındaki gerilimin arttığı bu dönemde kutbiyet makamına geçen Hamza Bâlî (ö. 980/1572-73)⁴³ ile bu gerilim giderek hız kazanmış

³⁷ Osmanlı tasavvuf çevrelerinde Hallâc-ı Mansûr’un yansımaları için bkz. Fatih M. Şeker, **Osmanlı İslâm Tasavvuru**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2015, s. 76-85.

³⁸ Sarı Abdullah, “Semerât”, **Melâmet Risâleleri**, s. 93-98; Er, s. 78-92.

³⁹ Işın, “Melâmîlik”, **DBİA**, C: VIII, s. 382-383. Melamîlerin Rumeli’de faaliyetlerini gizlilik içinde yürüttüğü bu dönemde Kanunî tarafından İstanbul’da bir Bayramî Tekkesi yaptırılarak (1548) şeyhliğine de Pir Ali el-Aksarayî’nin damadı Helvâî Yakub Efendi’nin (ö. 997/1644) getirildiği kaydedilmiştir. Bu durum Osmanlı yönetiminin halkın tepkisini çekmemek için yürüttüğü bir politika olarak değerlendirilmektedir. Helvâî Yakub Efendi bu tekkede Bayramî şeyhliği adı altında melâmiliğin yayılmasına ve örgütlenmesine katkı sağlamıştır. Işın, “Bayramîlik”, **DBİA**, C: II, s. 105; a.mlf., “Melâmîlik”, **DBİA**, C: VIII, s. 382; Şahin, “Bayramiye”, **Türkiye’de Tarikatlar: Tarih ve Kültür**, s. 804.

⁴⁰ Sarı Abdullah, “Semerât”, **Melâmet Risâleleri**, s. 98-100; Er, **Melamîlik ve Osmanlı Devri Melamîleri**, s. 200-206.

⁴¹ Sarı Abdullah, “Semerât”, **Melâmet Risâleleri**, s. 99; Müstakimzâde, “Risâle-i Melâmîyye-i Şuttâriyye”, **Melâmet Risâleleri**, s. 260.

⁴² Ocak, Münîr-i Belgrâdî’nin bu doğrultudaki ifadelerinden ve mühimme kayıtlarındaki “maslûb şeyh Hüsâm” ifadesinden bu sonuca ulaştığını ifade eder. Ocak, **Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler**, s. 321-324.

⁴³ Sarı Abdullah Efendi’nin Hamza Bâlî hakkında birkaç satırlık bilgi vermekle yetinmesi dikkat çekicidir. Sarı Abdullah, “Semerât”, **Melâmet Risâleleri**, s. 99; La’lîzâde, “Sergüzeşt”, **Melâmet Risâleleri**, s. 137-139; Er, **Melamîlik ve Osmanlı Devri Melamîleri**, s. 211-223.

ve had safhaya ulaşmıştır. Tarikatın merkezini Bosna'ya taşıyan Hamza Bâlî coşkun kişiliği ile etrafına çeşitli çevrelerden birçok insan toplamayı başarmıştır. Ancak tavırları bölgenin uleması tarafından dikkat çekmiş, eleştirilmiş ve merkezî otoriteye şikayet edilmiştir. Ulemanın tepkisini çekmesi dolayısıyla Hamza Bâlî devlet tarafından zındıklık ve mülhidlikle suçlanarak idam edilmiştir. Hamza Bâlî döneminde daha açık bir biçimde ifade edildiği anlaşılan Melamîliğin, şiilik ile ilişkilendirilen yapısı,⁴⁴ üzerindeki Safevîlik etkisi ve silsilelerinin Erdebil sufilerine ulaşması,⁴⁵ on iki imam ve ehl-i beyt vurguları, vahdet-i vücudun ileri bir yorumu olarak görülmeleri, ayrıca tarikatlarda görülen zikir, esma, riyazet vs. uygulamaları kabul etmemeleri gibi özellikleri ile ulema ve diğer tarikat erbabı tarafından da eleştirilerek ehl-i sünnet dışı sayılmış, neticede mensupları devlet tarafından zındıklık ve mülhidlik suçları ile kovuşturmaya uğramaktan kurtulamamışlardır.⁴⁶ Hamza Bâlî Melamîlik içinde tarikatın kendinden sonra Hamzavîlik adıyla anılmasına sebep olacak kadar güçlü bir etkiye sahip olmuştu. Ocak'ın belirttiğine göre Hamza Bâlî'nin Bosna ve çevresindeki yerel grupların tesiriyle giriştiği faaliyetler idamından sonra da bu bölgede devam etmiş, Osmanlı yönetimi uzun bir müddet bu gruplarla mücadele etmek durumunda kalmıştır.⁴⁷

Hamza Bâlî ve müritlerinin bu şekilde ortadan kaldırılması ile dikkatleri iyice üzerine çeken Melamîlik bundan sonra derin bir gizlilik dönemine girmiştir. Ancak Melamîlerin şeyhlerinin idamından sonra gizlenme ve kapanma dönemine girmeleri yok olmalarına sebep olmamış, aksine daha geniş bir nüfuz alanı kazanmalarını sağlamış, tarikat; esnaf, sufi çevreler ve devlet görevlileri arasında yayılmaya devam etmiştir. Nitekim Hamza Bâlî'den sonra kutup makamına gelen Hasan Kabâdûz (ö. 1010/1601)⁴⁸ titizlik ve gizlilikle yürüttüğü faaliyetleri ve yetiştirdiği halifeleri ile Osmanlı devlet büyükleri ve entelektüelleri üzerinde etkili olmayı başarmıştır.

⁴⁴ Gölpınarlı, **Melâmîlik ve Melâmîler**, s. 197-199.

⁴⁵ Gölpınarlı, **Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik**, s. 282-283.

⁴⁶ Kılıç, "Bir Tarikatın Gizli Direnişi", s. 256-257; Şahin, "Bayramiyye", **Türkiye'de Tarikatlar: Tarih ve Kültür**, s. 806-807.

⁴⁷ Hamza Bâlî'nin faaliyetleri ve Melamîler içindeki durumu için bkz. Ocak, **Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler**, s. 341-357.

⁴⁸ Sarı Abdullah, "Semerât", **Melâmet Risâleleri**, s. 99; Er, **Melâmîlik ve Osmanlı Devri Melâmîleri**, s. 224-227.

Abdullah el-Bosnevî (ö. 1054/1644) ve Lâmekânî Hüseyin Efendi (ö. 1035/1625) onun önemli halifeleri arasında yer alır.⁴⁹ Sadrazam Ferhad Paşa (ö. 1004/1595), Evliya Çelebi (ö. 1095/1684 [?]), Oğlanlar şeyhi İbrahim Efendi (ö. 1065/1655) ve Sun‘ullah-ı Gaybî (ö. 1087/1676’dan sonra) Hasan Kabâdûz ve halifeleri sayesinde dönemin Melamîlik ile tanışan önemli simalarındandır.⁵⁰ Onun ölümünden sonra kutbiyete geçen zat, melâmiliğin gizlilik stratejisi adına dönüm noktası sayılabilecek olan İdrîs-i Muhtefî’dir (ö. 1024/1615).⁵¹ Öyle ki halk içinde tüccar Hacı Ali Efendi olarak bilinen İdrîs-i Muhtefî döneminde Melamîler devlet bürokrasisinin yüksek mevkilerinde bulunabilmiş ve önemli bir etki alanına sahip olabilmışlardır. Bu gizlilik politikasının devamı olarak bu dönemde Melamîler farklı birçok tarikat arasına dahil olmuşlardır. Yine bu politika sayesinde Melamîliğin esnaf arasındaki nüfuzu artmış, müntesipleri iktisadî açıdan da güç kazanmıştır.⁵² Dönem ulemasından, şair ve devlet adamlarından İznikli Şeyhülislâm Ebülmeyâmin Mustafa Efendi (ö. 1015/1606), Fâzıl Ali Efendi (ö. 1018/1609), Bezcizâde Muhyiddin Efendi (ö. 1020/1611), Sadrazam Halil Paşa (ö. 1038/1629), Hacı Hüseyin Ağa (ö. 1040/1630), Tıflî Ahmed Çelebi (ö. 1070/1660) gibi birçok önemli isim İdrîs-i Muhtefî’nin müritleri arasına katılmıştır.⁵³ Sarı Abdullah Efendi’nin Melamîliğe girişi de İdrîs-i Muhtefî’ye bağlanarak gerçekleşmiştir. İdrîs-i Muhtefî’nin ölümünün ardından kutbiyet makamına geçen Hacı Kabâyî (ö. 1036/1626)⁵⁴ döneminde de gizlilik ilkesi titizlikle sürdürülmüştür. Hacı Kabâyî’den sonra yerine Bostancı Ocağı’nda görevli Sütçü Beşir Ağa (ö. 1072/1661-62)⁵⁵ geçmiştir. Görevi sayesinde Osmanlı bürokrasi çevresinde fikirlerini yaymayı başaran Sütçü Beşir Ağa’nın son

⁴⁹ Necdet Yılmaz, **Osmanlı Toplumunda Tasavvuf**, İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2001, s. 324-338.

⁵⁰ Şahin, “Bayramiyye”, **Türkiye’de Tarikatlar: Tarih ve Kültür**, s. 807-808.

⁵¹ Sarı Abdullah, “Semerât”, **Melâmet Risâleleri**, s. 100-106; Er, **Melâmîlik ve Osmanlı Devri Melamîleri**, s. 295-313; Nihat Azamat, “İdrîs-i Muhtefî”, **DİA**, C. XXI, s. 489-491.

⁵² Ocak, **Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler**, s. 363-367; Şahin, “Bayramiyye”, **Türkiye’de Tarikatlar: Tarih ve Kültür**, s. 809.

⁵³ Yılmaz, **Osmanlı Toplumunda Tasavvuf**, s. 342-345; Şahin, “Bayramiyye”, **Türkiye’de Tarikatlar: Tarih ve Kültür**, s. 810.

⁵⁴ Er, **Melâmîlik ve Osmanlı Devri Melamîleri**, s. 329-331.

⁵⁵ La‘lîzâde, “Sergüzeşt”, s. 143-146; Ocak, **Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler**, s. 357-359; Er, **Melâmîlik ve Osmanlı Devri Melamîleri**, s. 332-338.

dönemleri Melamîlerin Hurûfilik ile itham edilmeleri sebebi ile hareketlilik içinde geçmiş, bu hareketlilik şeyhin idamı ile son bulmuştur.⁵⁶

Sarı Abdullah Efendi İdrîs-i Muhtefî'ye bağlanarak girdiği Melamî çevrede üç pirin dönemini idrak etmiştir. İdrîs-i Muhtefî'nin vefatının ardından Hacı Kabâyî'ye, onun ardından ise yirmi sekiz yıl yeni kutbu aradıktan sonra nihayetinde Sütçü Beşir Ağa'ya intisap etmiştir.⁵⁷ Sarı Abdullah Efendi Kırkçeşme odalarında Melamî ihvanla tanışarak girdiği bu çevredeki etkinliğini yaşamı boyunca sürdürmüştür. Sarı Abdullah Melamîliğin başta Mevlevîler olmak üzere farklı zümreler arasında yayılmasına katkı sağlaması, yazdığı eserlerle bir taraftan tarikat hafızasının kaydını tutması diğer taraftan eserlerinin muhtevası ile söz konusu birikimin meşruiyetini ortaya koyma çabası ve geniş bir kültürel ilgiyi metinlerinde yansıtması dolayısıyla Melamîlik tarihi için önemli şahıslardan biri sayılmaktadır. Onun bu çabası torunlarından La'î Mehmed (ö. 1119/1707) ve Nakşibendîler arasındaki nüfuzu ile bilinen La'lîzâde Abdülbâki (ö. 1159/1746) tarafından devam ettirilmiş⁵⁸ ve bu müellifler eserlerinde Melamîliğin tarihini ve esaslarını anlatırken müntesiplerinin ehl-i sünnete tabi kimseler olduğunu vurgulamış buna mukabil

⁵⁶ Ocak, **Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler**, s. 357-359; Şahin, "Bayramiyye", **Türkiye'de Tarikatlar: Tarih ve Kültür**, s. 811. Beşir Ağa'dan sonra gizliliğini arttıran Bayramî Melamîlerinde kutub makamına sırasıyla Bursalı Seyyid Mehmed Hâşim Efendi (ö. 1088/1677), Şeyhülislâm Başmakçızâde Ali Efendi (ö. 1124/1712) ve Sadrazam Şehit Ali Paşa (ö. 1128/1716) geçmiştir. Şahin, "Bayramiyye", **Türkiye'de Tarikatlar: Tarih ve Kültür**, s. 812-815; Er, **Melâmîlik ve Osmanlı Devri Melamîleri**, s. 339-466; Gölpınarlı, **Melâmîlik ve Melâmîler**, s. 161-189. Şehit Ali Paşa'dan sonra da devam eden Melamîlik hareketi Muhammed Nûru'l-Arabî'nin (ö. 1813/1888) katkıları ile farklı bir çehre kazanmıştır. Bu yeni tavır kaynaklarda üçüncü devre Melamîliği veya Melamiyye-i Nûriyye olarak anılmaktadır. bkz. Ali Bolat, **Muhammed Nûru'l-Arabî: Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri**, İstanbul, H Yayınları, 2015.

⁵⁷ La'lîzâde, "Sergüzeşt", s. 151. Müstakimzâde'nin Sarı Abdullah Efendi'nin oğlu La'î Şeyh Mehmed'den aktardığına göre Sarı Abdullah Efendi reisülküttab olarak Halil Paşa ile katıldığı sefer başarısızlıkla sonuçlanınca Paşa ile birlikte kaçarak Erzurum'da bir kasabaya sığınır. Sarı Abdullah Efendi'nin burada kaldığı ev halkından bir kadın ona gelerek kendisini tanıdığını, eşinin Hacı Bayram tarikatının mensuplarından olduğunu, Hacı Kabâyî'nin birkaç gün önce vefat ettiğini bildirdikten sonra şeyhin yerine kimin geldiğini sorar. Sarı Abdullah Efendi Hacı Kabâyî'nin vefatını böylelikle öğrenir. Sarı Abdullah Efendi bu olaydan sonra İstanbul'a döndüğünde uzunca bir müddet şeyhin yerine geçen zatın kim olduğunu arar ancak kendisine bu zatın kim olduğu bildirilmez. Yine Sarı Abdullah Efendi'nin dilinden aktarıldığına göre bir gün Hacı Kabâyî'nin kabrini ziyareti sırasında Beşir Ağa ile karşılaşır ve sahib-i vaktin Beşir Ağa olduğunu anlar, ona bağlılığını bildirir. İhvandın bazı kimselerin Sarı Abdullah Efendi'nin gecikmesini eleştirdikleri bu rivayetin devamında zikredilir. Müstakimzâde, "Risâle-i Melâmîyye-i Şuttâriyye", s. 310-311.

⁵⁸ Şeker, **Osmanlı İslâm Tasavvuru**, s. 404-405.

şeriata aykırı söz veya davranışları olan müntesiplerin bu hâllerinin Melamîliğin özüne mal edilemeyeceğinin altını çizmişlerdir.⁵⁹

Sarı Abdullah Efendi sözü edildiği gibi Melamî geleneğinin temsilcisi ve devam ettiricisi olarak hayatını sürdürmüş, yazdıkları ile sahip olduğu bu tavrı her bakımdan ortaya koymuş bir müelliftir. Bununla birlikte onun eserlerine yansıyan içeriği Melamîliğin özel tarihi ile sınırlandırmak yeterli gelmez. Sarı Abdullah Melamîler dışında farklı tasavvufî çevrelerle de ilişkiler kurmuş, ilgileri ve birikimlerini bu ilişkilerle ilerletmiş, görev ve seyahatlerinin sağladığı imkânlar sayesinde yaşadığı dönemin ve parçası bulunduğu geleneğin sosyal, kültürel, sanatsal birçok özelliğini eserlerine yansıtmış, bu nitelikleriyle de dönemin önemli kültür aktarıcılarından biri olmuştur.

⁵⁹ Işın, “Melâmîlik”, **DBİA**, C: VIII, s. 384; Kılıç, “Bir Tarikatın Gizli Direnişi”, s. 257-258, 266-267.

BİRİNCİ BÖLÜM

SARI ABDULLAH EFENDİ: LİTERATÜR VE BİYOGRAFİ

1.1. Literatür: Sarı Abdullah Efendi Hakkındaki Kaynaklar ve Çalışmalar

Sarı Abdullah Efendi'nin hayatına ilişkin bilgiler başta kendi eserleri olmak üzere XVII. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar yazılan tabakat, tezkire, menakıbnâme gibi biyografik eserlerde bulunabilmektedir. Çok yönlü bir kişiliğe sahip olması, farklı ilgileri ve yetenekleri, yürüttüğü devlet görevleri ve bulunduğu sosyal çevreler dolayısıyla Sarı Abdullah Efendi kendisi hakkındaki biyografik içeriği çeşitlendirmiştir. İlgili kaynakların bir kısmı Sarı Abdullah Efendi'nin Melamîliği, Mevlevîliği ve Celvetîler ile münasebetleri gibi tarikat çevreleri ile ilişkilerine dikkat çekmekte, bir kısmı meslekî tecrübelerini esas alarak resmî kayıtlara yer vermekte, bir kısmı şairlik yönünü öne çıkararak şiirlerinden örnekler sunmakta, bir kısmı çiçek yetiştirmedeki maharetlerini konu edinmekte, bir kısmı ise dinî kimliğini ve ehl-i sünnete bağlılığını vurgulamaktadır. Sarı Abdullah Efendi'den söz eden ilk kaynaklar tarihî kayıtların yanı sıra kendisinden nakledilen olaylara ve sözlere de yer vermeleri ve sonraki biyografik çalışmalara kaynaklık etmeleri dolayısıyla önemlidirler. Dolayısıyla burada öncelikle Sarı Abdullah Efendi'nin kendi eserlerinden başlanarak ona ilişkin bilgi içeren birincil kaynaklar ele alınacak, ardından kronolojik sıra gözetilerek ve öne çıkan nitelikleri belirtilerek Sarı Abdullah Efendi hakkında yapılan akademik çalışmalara yer verilecektir.

1.1.1. Ana Kaynaklar

Sarı Abdullah Efendi yazdığı eserlerde biyografisinin ayrıntılarına yer vermemekle birlikte bazı metinlerinde hayatına ilişkin kayıtlara rastlamak mümkündür. Bu kayıtlar özellikle Sarı Abdullah Efendi'nin kimlerle görüştüğü ve hangi çevrelerle ilişkide olduğuna dair bilgiler sunmaktadır. Nitekim Sarı Abdullah Efendi *Nasîhatü'l-Mülûk* isimli eserinin sonunda kendisinin İstanbul'da doğduğunu, Bayramî ve Celvetî tarikatlarına bağlı olduğunu, Mevlevîlik terbiyesi aldığını ve

Mevlevîliğe ruhen bağlılığını ifade etmektedir.⁶⁰ *Semerâtü'l-Fuâd*'ın sonunda yer alan kayıta ise müellif Mevlânâ'nın ruhundan ve Hacı Bayrâm-ı Velî'nin sırrından istimdâd ile eserlerini yazdığını söyler.⁶¹ Sarı Abdullah *Mesnevî* şerhinin sebab-i telif bölümünde Bayramiyye dergâhına bağlılığını ve Mevlânâ'ya duyduğu muhabbeti öne çıkarmakta, sürekli *Mesnevî* ile meşgul olduğunu ve rüyasında Mevlânâ'dan aldığı onayla eseri şerhe cüret ettiğini bildirmektedir.⁶² Dolayısıyla Sarı Abdullah Efendi'nin Mevlevîlik, Bayramîlik ve Celvetîlik ile bağına öncelikle onun kendi ifadelerinden hareketle ulaşılmaktadır.

Sarı Abdullah Efendi görüştüğü ve etkilendiği kişilere ilişkin bazı kayıtlar da aktarmaktadır. Nitekim *Semerât*'ın sonunda yer alan ve onu böyle bir eser yazmaya iten sebepler arasında zikrettiği *Mesnevî* şârihi ve Mevlevî büyüğü İsmâîl Ankaravî görüştüğü isimlerin başında gelmektedir.⁶³ Ayrıca Sarı Abdullah Bağdat seferinin ardından fethi tebrik maksadıyla yazıp IV. Murad'a (1623-1640) sunduğu *Cevheretü'l-Bidâye* isimli eserinde Erzurum'da Ruşenî Şeyh Temurtaş hulefasından Hacı Şeyh (ö. 1011/1602) isimli yaşlı bir zatın sohbetinde bulunduğuna,⁶⁴ yine Ruşenîlerden Şeyh Kerimüddîn'in halifelerinden ve takipçilerinden bazıları ile Diyarbakır'da görüşüp onların sohbetlerine katıldığına,⁶⁵ Uşşâkî tarikatının büyüklerinden rüya tabiri ile meşhur olduğunu ifade ettiği Şeyh Ramazan Efendi (ö. 1025/1616) ile İstanbul'daki tekkesinde görüştüğüne,⁶⁶ Halvetî çevreden ve Sünbül Efendi Dergâhı şeyhlerinden Şeyh Hasan Necmeddîn-i Rûmî (ö. 1019/1610) ve Adlî Efendiler (ö. 1026/ 1617) ile görüştüğüne,⁶⁷ Celvetî tarikatının kurucusu Aziz Mahmud Hüdâyî (ö. 1038/1628) ile münasebetine ve Halil Paşa ile kendisine şefaati oluşuna ilişkin aktarımlarda bulunmaktadır.⁶⁸ Sarı Abdullah Efendi'nin görüştüğü

⁶⁰ Sarı Abdullah, *Nasîhatü'l-Mülûk*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hekimoğlu Bölümü, nr. 679, vr. 218b.

⁶¹ Sarı Abdullah, *Semerâtü'l-Fuâd*, İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1288, s. 307-308.

⁶² Salmani, "Sarı Abdullah Efendi'nin Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî'si, I. Cilt (İnceleme Metin)", s. 164-165.

⁶³ Sarı Abdullah, *Semerâtü'l-Fuâd*, s. 306-307.

⁶⁴ Zübeyde Özer, "Cevheretü'l-Bidâye ve Dürretü'n-Nihâye (İnceleme-Metin Sözlük) (Cilt I-II)", İstanbul Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, İstanbul, 2015, s. 497.

⁶⁵ Özer, "Cevheretü'l-Bidâye", s. 497.

⁶⁶ Özer, "Cevheretü'l-Bidâye", s. 498.

⁶⁷ Özer, "Cevheretü'l-Bidâye", s. 498-499.

⁶⁸ Özer, "Cevheretü'l-Bidâye", s. 500.

kimseler hakkındaki bu aktarımları onun çevresi ile ilgili doğrudan bilgiler sunması bakımından ayrıcalıklıdır. Onun yaşamındaki bu hareketlilik, hem çevresinde hem sonraki dönem kaynaklarında kendisine itibar kazandıran özelliklerinden biri olmuştur.

Sarı Abdullah Efendi'nin birtakım siyasî yazışmalara yer verdiği *Düstûru'l-İnşâ* isimli eserinde reisülküttablığı sırasında bizzat kaleme aldığı belgeler bulunmaktadır. Bu belgeler de onun içinde bulunduğu muhite, karşılaştığı olaylara ve muhatap olduğu kişilere ilişkin ayrıntılar içermektedir.⁶⁹ Matbu *Semerât* nüshasının sonunda Sarı Abdullah Efendi'nin kitap istinsahı ile meşgul olduğuna dair bir kayıt bulunması⁷⁰ onun kitaplarla ilişkisinin düzeyini de göstermesi açısından dikkate değerdir. Sarı Abdullah Efendi'ye nispet edilen ancak aidiyeti kesinleşmeyen, reisülküttap olarak yanında bulunduğu Halil Paşa'nın seferlerini anlatan *Gazânâme-i Halil Paşa* isimli eserin ona ait olduğu kabul edilirse müellifin bu eserde de döneminin siyasî ve askerî olaylarına ilave olarak bulunduğu yerler ve görüştüğü kişiler hakkında bilgiler verdiği söylenebilir.⁷¹ Öte yandan Sarı Abdullah Efendi'nin eserlerinde tasavvuf anlayışının, tarikat büyüklerine yaklaşımının, Arapça ve Farsça hakimiyeti dolayısıyla dil eğitiminin, kullandığı kaynaklar dolayısıyla literatür bilgisinin ve kitaplarla ilişkisinin, çeşitli kültürel unsurlara ilişkin verdiği bilgilerden farklı kültürel alanlara ilgisinin izleri sürülebilmektedir.

Sarı Abdullah Efendi'nin hayatı hakkında bilgi veren ana kaynakların başında onun Melamî kimliğini öne çıkaran ve bu çevrelerle ilişkisini yansıtan, kendileri de bu tarikatla irtibatlı olan müelliflerin eserleri gelmektedir. Sarı Abdullah Efendi'nin torununun oğlu olduğu bilinen La'lîzâde Abdülbâki'nin (ö. 1159/1746) eserleri babasından dinlediği bilgileri doğrudan aktarması ve büyük dedesi hakkındaki birçok rivayetin asıl kaynağını oluşturması bakımından önem taşır. Onun Melamî büyükleri hakkında kaleme aldığı *Sergüzeşt*'inde ve Sarı Abdullah Efendi'nin *Meslekü'l-Uşşâk* isimli kasidesine yazdığı *Hediyyetü'l-Müştâk fî Şerhi Mesleki'l-Uşşâk* isimli şerhinde

⁶⁹ Sarı Abdullah, *Düstûru'l-İnşâ*, Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye Bölümü, nr. 4304.

⁷⁰ Sarı Abdullah, *Semerât*, s. 309.

⁷¹ Sarı Abdullah Efendi, *Gazaname-i Halil Paşa 1595-1623: (Tahlil ve Metin)*, haz.: Meltem Aydın, Ankara, TTK Yayınları, 2017.

Sarı Abdullah Efendi'ye dair kayıtlar bulunmaktadır.⁷² La'lîzâde'nin eserleri, Sarı Abdullah Efendi'nin Melamîliğe intisabı, İdrîs-i Muhtefî, Hacı Kabâyî gibi Melamî pirleri ile ilişkileri hakkında sunduğu bilgiler,⁷³ “cedd-i merhûmdan rivâyet edilir ki” şeklinde ifadelerle aktardığı rivayetler ve Sarı Abdullah Efendi'nin eserlerine yaptığı atıflar,⁷⁴ çeşitli eserlerde dağınık hâlde bulunan şiirlerinden yaptığı alıntılar⁷⁵ bakımından Sarı Abdullah'ın hayatı hakkında birincil kaynak niteliği taşımaktadır. La'lîzâde, eserlerinde özellikle Melamîliğin ilke ve kavramlarına yönelik açıklamalarda ve bu yolun büyüklerine ilişkin verdiği bilgilerde Sarı Abdullah Efendi'nin eserleri ile ona dair şifahen edindiği bilgileri doğrudan kaynak olarak kullanmaktadır.⁷⁶

Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî'nin Âtîf Efendi nüshasının başında Sarı Abdullah Efendi'nin Ahmed Resmî (ö. 1197/1783) tarafından yazılan kısa biyografisi yer alır. 1173/1760 yılında tamamlandığı bildirilen bu kısa biyografi şârihin ailesi, Halil Paşa ile münasebetleri, Aziz Mahmud Hüdâyî'nin halkasına dahil oluşu, resmî görevleri, eserleri ve vefatı hakkında bilgi içermektedir.⁷⁷ Bu kayıttaki bilgilerin daha sonraki çalışmalarda kaynak olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.⁷⁸

Sarı Abdullah hakkında bilgi veren Melamîlik kaynaklarından biri de Müstakimzâde Süleyman Sa'deddin'e (ö. 1202/1788) ait *Risâle-i Melâmiyye-i Şuttâriyye*'dir. Müstakimzâde Bayramî Melamîlerinin tarihine ilişkin bu eserinde Sarı Abdullah Efendi'ye geniş bir yer ayırır.⁷⁹ İdrîs-i Muhtefî'nin müntesiplerinden biri olarak yer verdiği Sarı Abdullah Efendi'nin tarikata intisabı, görüştüğü Melamî

⁷² La'lîzâde Abdülbakî, “Sergüzeşt”, **Bayrâmî Melâmîliği'ne Dâir Melâmet Risâleleri**, haz.: Abdürrezzak Tek, Bursa, Emin Yayınları, 2007, s. 123-210. La'lîzâde Abdülbakî, **Hak Âşıklarına Rehber: Hediyyetü'l-Müştâk**, haz. Bünyamin Ayçiçeği, İstanbul, Ketebe Yayınları, 2020. Ayrıca bkz. La'lîzâde Abdülbakî, “Şerh-i Kasîde-i Meslekü'l-Uşşâk”, **Melâmet Risâleleri**, s. 459-520.

⁷³ La'lîzâde, “Sergüzeşt”, s. 140-143; a. mlf., **Hediyyetü'l-Müştâk**, s. 180-183.

⁷⁴ La'lîzâde, “Sergüzeşt”, s. 124-125, 129; a. mlf., **Hediyyetü'l-Müştâk**, s. 137, 172, 196.

⁷⁵ La'lîzâde, “Sergüzeşt”, s. 203-205; a. mlf., **Hediyyetü'l-Müştâk**, s. 145-146, 162-163, 176-177, 193-194.

⁷⁶ La'lîzâde, “Sergüzeşt”, s. 149-152; a. mlf., **Hediyyetü'l-Müştâk**, s. 136-137.

⁷⁷ Sarı Abdullah Efendi, **Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî**, Süleymaniye Kütüphanesi, Âtîf Efendi Koleksiyonu, nr. 1452, vr. 1a.

⁷⁸ krş. Tomris Ölmez, “Mesnevî Şârihi Sarı Abdullah Efendi: Hayatı ve Eserleri”, İstanbul Üniversitesi Türkoloji Bölümü, Mezuniyet Tezi, İstanbul, 1940, s. 2-3.

⁷⁹ Müstakimzâde, “Risâle-i Melâmiyye-i Şuttâriyye”, s. 289-328.

büyükleri, Halil Paşa ile münasebetleri, Aziz Mahmud Hüdâyî, Necmeddîn-i Rûmî, Şeyh Adlî Efendi gibi çeşitli tarikat büyüklerinin sohbetlerine iştirak edişi, seyahatleri, eserleri, şiirleri, çiçekçiliği, ondan feyzalan ve etkilenen Neşâtî (ö. 1085/1674), Cevrî, Tıflî Efendi gibi dönemin önde gelen isimleri ile görüşmelerine ilişkin bilgi sunmakta, aynı zamanda müellif hakkındaki menkıbevî anlatımlara yer vermektedir. Müstakimzâde'nin eseri, naklettiği kayıtlar dolayısıyla Sarı Abdullah Efendi hakkında bilgi veren sonraki dönem metinleri için de temel başvuru kaynaklarından birini oluşturmaktadır. Nitekim onun Sarı Abdullah Efendi'den feyzalan, istifade eden, etkilenen kişiler hakkındaki bilgileri aktarma şekli ve tasnif denemesi klasik ve modern çalışmalarda da tekrar edilmiştir. Ayrıca Müstakimzâde hat sanatındaki çalışmaları ile öne çıkan şahısların biyografisine yer verdiği *Tuhfe-i Hattâtîn* isimli eserinde Sarı Abdullah'ı hattatlığı dolayısıyla anmakta,⁸⁰ Arapça olarak kaleme aldığı biyografik eseri *Mecelletü'n-Nisâb*'da da Sarı Abdullah Efendi'ye kısa bir yer ayırmaktadır.⁸¹ Sarı Abdullah Efendi hakkında bilgi veren melamîlikle ilgili kaynaklar onun hayatı hakkında tarihî verileri aktarmanın yanı sıra melamîliğin ilke ve kavramlarına yönelik anlatımlarını vurgulayan, Sarı Abdullah ve eserlerini bir başvuru kaynağına dönüştüren, bu yönüyle Osmanlı dönemi melamîleri arasında Sarı Abdullah Efendi'nin itibar sahibi ve etkili bir müellif olduğunu gösteren metinlerdir.

Sarı Abdullah Efendi döneminin diğer melamîlerinde de görüldüğü gibi farklı tarikat temsilcileriyle yakın ilişkiler geliştirmesine bağlı olarak belirli tarikatlara ayrılmış biyografik eserlerde de anılmaktadır. Esrar Dede (ö. 1211/1797) *Tezkire-i Şuarâ-yı Mevleviyye*'sinde kendisine bir başlık ayırmamakla birlikte onu “havâss-ı ahhâb-ı Mevlevî'den” şeklinde tanıtmakta ve Sarı Abdullah Efendi'ye ait bir Mevlevî külâhının Fennî Dede'ye intikal ettiğini nakletmektedir.⁸² Mevlevîlerin tarihine ilişkin XVIII. yüzyıl sonunda kaleme alınan ve olayları kronolojik olarak nakleden Sahih Ahmed Dede'nin (ö. 1228/1813) *Mecmuatü't-Tevârihi'l-Mevleviyye*

⁸⁰ Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattâtîn*, haz.: Mustafa Koç, İstanbul, Klasik Yayınları, 2004, s. 258-259.

⁸¹ Müstakimzâde, *Mecelletü'n-Nisâb*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000, s. 289.

⁸² **Esrar Dede: Tezkire-i Şuarâ-yı Mevleviyye İnceleme, Metin**, haz.: İlhan Genç, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2000, s. 212, 417.

isimli eserinde Sarı Abdullah Efendi'nin hayatına ilişkin bazı olaylar ilgili tarih bölümlerinde yer bulmaktadır.⁸³ Bu eser Sarı Abdullah Efendi'nin doğum ve ölüm tarihleri, şerhine başladığı ve şerhi tamamladığı yıl gibi tarihî ayrıntılara yer vermesi bakımından önemlidir. Nitekim Sarı Abdullah Efendi'nin doğum ve ölüm tarihlerini en ayrıntılı şekilde tespit eden kaynak Sahih Ahmed Dede'nin eseridir.

Sarı Abdullah Efendi hayatının özellikle inzivaya çekildiği son dönemlerini çiçekçilikle meşgul olarak geçirmiştir. Bu bağlamda Sarı Abdullah Efendi'nin Sultan İbrahim (1640-1648) tarafından çiçekçiler başbuğu tayin edildiği kaydedilmektedir.⁸⁴ Nitekim XVII. yüzyılın son yarısında yaşadığı bilinen Mehmed b. Ahmed el-Ubeydî (ö. XVIII. yüzyılın başları) çiçek yetiştiricilikleri ile meşhur olmuş kişilerin biyografilerine yer verdiği *Netâicü'l-Ezhâr* isimli tezkiresinde Sarı Abdullah Efendi'yi çiçekçiliği dolayısıyla anmakta ve kendisinden “fasîhu'l-lisân, melîhu'l-beyân, kemâl-i maârif ile ârâste vü ma'mûr, ilm ü hilm ile pîrâste vü meşhûr, mâlik-i güzîde-i ezhâr ve nâil-i nevâdir-i esmâr merhûm Sarı Abdullah Efendi” şeklinde söz etmektedir.⁸⁵ Tezkirede Sarı Abdullah Efendi'nin yetiştirdiği çiçekler ve onun ürettiği yedi çeşit zerrin anılmakta ayrıca Sarı Abdullah'ın çiçekçiler başbuğu seçilişini bildiren ferman metnine yer verilmektedir. Bu eser aynı zamanda Sarı Abdullah Efendi'ye yer veren kaynaklar arasında en eski tarihli olanıdır.

Sarı Abdullah Efendi'nin İstanbul merkezli faaliyetleri bağlamında Hüseyin Ayvansarâyî'nin (ö. 1201/1787) İstanbul'un cami ve mescitleri hakkında yazdığı *Hadîkatü'l-Cevâmî*'nin ayrı bir yeri vardır.⁸⁶ Ayvansarâyî, Sarı Abdullah Efendi'nin Aziz Mahmud Hüdâyî'nin bir gazeline yaptığı tahmisin ardından onun hâl tercümesine yer verir⁸⁷ ve eserinin farklı yerlerinde çeşitli sebeplerle Sarı Abdullah

⁸³ Sahih Ahmed Dede, **Mevlevîlerin Tarihi: Mecmuatü't-Tevârihi'l-Mevleviyye**, haz.: Cem Zorlu, İstanbul, İnsan Yayınları, 2003, s. 275, 296, 300, 312.

⁸⁴ Müstakimzâde, “Risâle-i Melâmiyye-i Şuttâriyye”, s. 295-297; Zehra Fidan, “Şükûfe-nâmeler ve Şehr-Emîni Câmii hatibi Mehmed bin Ahmed el-Ubeydî'nin Tezkire-i Şükûfeciyânı Netâicü'l-Ezhâr”, Yıldız Teknik Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2015, s. 151-154.

⁸⁵ Fidan, “Şükûfe-nâmeler ve Şehr-Emîni Câmii hatibi Mehmed bin Ahmed el-Ubeydî'nin Tezkire-i Şükûfeciyânı Netâicü'l-Ezhâr”, s. 163-167.

⁸⁶ Hüseyin Ayvansarâyî, **Hadîkatül-Cevâmî**, haz.: Ahmet Neziha Galitekin, İstanbul, İşaret Yayınları, 2001, s. 313-314.

⁸⁷ Ayvansarâyî, **Hadîkatül-Cevâmî**, s. 612-613.

Efendi'yi anar. Örneğin Tıflî Efendi'den söz ettiği bölümde onun Sarı Abdullah Efendi ile yakınlığına değinmekte,⁸⁸ La'îzâde'den bahsettiği bölümlerde onun *Mesnevî* şârihi Sarı Abdullah'ın torunlarından olduğunu bildirip Sarı Abdullah'ın Hacı Hüseyin Ağa vasıtası ile İdrîs-i Muhtefî ve Halil Paşa ile ilişkilerinden söz etmektedir.⁸⁹ Ayvansarâyî ayrıca Osmanlı dönemi padişahlarının ve önemli simalarının ölüm tarihlerine ve İstanbul civarında medfun kişilerin mezarlarının bulundukları konuma yer verdiği vefeyât türündeki eserinde de Sarı Abdullah Efendi'den kısaca bahsetmiştir.⁹⁰

Sarı Abdullah Abdî mahlasıyla şiirler yazması dolayısıyla şair tezkirelerinde de kendine yer edinmiş bir müelliftir. Safâyî (ö. 1138/1725-26), tezkiresinde Sarı Abdullah Efendi'yi ve şiirlerini öven ifadelerle yer verir. Onun Hamzavîlerden olduğu sanılarak eleştirilmesine “Öyle bir zât-ı kâmil mezheb-i hilâfta bulunmak emr-i baîddir. Mezbûrun tarîk-i hilâfa gitmeyeceğine tahrîrât u tasnîfâtı şâhiddir.” sözleri ile cevap verir. Sarı Abdullah Efendi'nin eserlerini “Mezbûrun âsârı envâr-ı hurşid-i tâbdâr gibi şöhre-i diyâr olmagla ...” şeklinde anarak onun bir naatı ile birlikte Cevrî'nin Sarı Abdullah Efendi için yazdığı methiyesine yer verir.⁹¹ Mehmed Tevfik Efendi (ö. 1274/1858) şair ve yazarların hâl tercümelerinden ve şiirlerinden oluşan *Mecmuatü't-Terâcim*'inde de Sarı Abdullah Efendi'yi kısaca anmaktadır.⁹²

Sarı Abdullah Efendi'nin hayatına ilişkin kayıtların bulunduğu erken dönem kaynakları arasında XVII. yüzyıl sonu ile XVIII. yüzyıl başlarında kaleme alınan Osmanlı dönemi devlet adamları, ulemâ ve şeyhlerine ilişkin biyografik eserlerin başında gelen *Şakâik* zeyilleri bulunmaktadır. Nitekim Şeyhî Mehmed Efendi (ö. 1144/1731), 1634-1730 yılları arasını kapsayan zeylinin IV. Mehmed (1648/1687) dönemi âlimleri hakkında bilgi verdiği bölümünde Sarı Abdullah Efendi'ye dair bilgi

⁸⁸ Ayvansarâyî, **Hadîkatül-Cevâmî**, s. 302.

⁸⁹ Ayvansarâyî, **Hadîkatül-Cevâmî**, s. 358-359

⁹⁰ Hâfız Hüseyin Ayvansarâyî, **Vefeyât-ı Ayvansarâyî**, haz.: Ramazan Ekinci, ed.: Âdem Ceyhan, İstanbul, Buhara Yayınları, 2013, s. 190-191.

⁹¹ Mustafa Safâyî Efendi, **Tezkire-i Safâyî**, haz.: Pervin Çapan, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2005, s. 374-378.

⁹² Tevfik Mesnevîhan, **Mecmûatü't-Terâcim**, İstanbul Üniversitesi Ktp., Türkçe Yazmalar, nr. 192, vr. 47a-b.

aktarmaktadır. *Vekâyi 'u'l-Fudalâ*'da Sarı Abdullah Efendi'nin Halil Paşa ile yakın ilişkisine, devlet kademelerindeki görevlerine, eserlerine ve şiirlerinden örneklere yer verilir. Şeyhî'nin Sarı Abdullah Efendi'nin Melamîliğinden söz etmemesi sadece “Evâil-i hâllerinde meşâmm-ı cânlarına bû-yı fenâ vezân ve sarsar-ı havf-ı ilâhî ile berg-i hazân gibi lertzân olup ba'z-ı meşâyih-ı kibâr ile sohbet ve tekmîl-i nefse himmet eyledükden sonra...” sözleriyle bu duruma değinmesi, ardından onun Halil Paşa vasıtasıyla Aziz Mahmud Hüdâyî'ye bağlandığını vurgulaması dikkat çekicidir. Şeyhî bu bağlamda Sarı Abdullah Efendi'nin Hüdâyî'nin gazeline yazdığı tahmise de yer vermektedir.⁹³

Üstlendiği reissülküttaplık vazifesi sebebiyle bu alanda yetişmiş isimlere ilişkin tezkirelerde de Sarı Abdullah Efendi'nin hayatına dair kayıtlar yer alır. Ahmed Resmî'nin (ö. 1197/1783) reisülküttapların hâl tercümelerine yer veren *Halîkatü'r-Rüesâ*'sında⁹⁴ ve İbrahim Nâilî'nin (ö. ?) *Zeyl-i Halîkatü'r-Rüesâ* adlı eserinde⁹⁵ müellifin Halil Paşa'nın himayesinde aldığı hat eğitimi ve onun yanında yürüttüğü reisülküttaplık vazifesi üzerinde durulmaktadır.

XIX. yüzyılın sonu ile XX. yüzyılın başlarında yazılan biyografik eserlerde de Sarı Abdullah Efendi'ye yer ayrıldığı görülür. Bursalı Mehmed Tâhir (ö. 1925) *Osmanlı Müellifleri*'nde eserleri ile seçkin bir yere sahip olduğunu belirttiği Sarı Abdullah Efendi'nin hayatına ilişkin detaylara ve şiirlerinden alıntılara yer verir.⁹⁶ *Osmanlı Müellifleri* ile aynı dönemde Hüseyin Vassâf (ö. 1929) tarafından kaleme alınan *Sefîne-i Evliyâ*'da Hamzavîler ile ilgili bölüm içerisinde İdrîs-i Muhtefî'den feyzalanlar arasında Sarı Abdullah Efendi da zikredilir ve hayatına ilişkin bilgiler içeren bir başlığa yer verilir.⁹⁷ Hüseyin Vassâf burada kaynak olarak büyük ölçüde Müstakimzâde'nin eserlerini kullanmaktadır. Sarı Abdullah Efendi ile ilgili yazdığı

⁹³ Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyi'u'l-Fudalâ*, haz.: Ramazan Ekinci, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2018, C: I, s. 821-826.

⁹⁴ Ahmed Resmî, *Halîkatü'r-Rüesâ*, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1992, s. 31-33.

⁹⁵ İbrahim Nâilî, *Zeyl-i Halîkatü'r-Rüesâ*, Süleymaniye Ktp. Esad Efendi, nr. 2244, vr. 6a-7a.

⁹⁶ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, haz.: M. A. Yekta Saraç, Ankara, TÜBA, 2016, C: I, 107-109.

⁹⁷ Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, haz.: Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2006, C: II, s. 521-527.

bölümde onun Halil Paşa ve Aziz Mahmud Hüdâyî ile ilişkisine vurgu yapmakta, İdrîs-i Muhtefî ile tanışmasına dair anlatımlara yer vermekte, müellifin eserlerinden bir kısmını tanıtmaktadır. Sarı Abdullah Efendi'nin sarışın bir zat olması sebebiyle Sarı olarak anıldığı da Vassâf tarafından bildirilmektedir. Hüseyin Vassâf anlatımında yer yer “Müşârünileyh nâdire-i zamân, mecmûa-i ilm ü irfân idi” gibi Sarı Abdullah Efendi'yi yücelten bir üslûp kullanır.

Bu dönemde yazılan biyografik, ansiklopedik eserler arasında Bağdatlı İsmâîl Paşa'nın (ö. 1920) *Hediiyetü'l-Ârifin*'i,⁹⁸ Şemseddin Sâmî'nin (ö. 1904) *Kâmûsu'l-A'lâm*'ı,⁹⁹ Mehmed Süreyyâ'nın (ö. 1909) *Sicill-i Osmânî*'si,¹⁰⁰ Mehmet Nâil Tuman'ın (ö. 1958) *Tuhfe-i Nâilî*'si¹⁰¹ Sarı Abdullah Efendi'ye madde başlığı olarak yer veren ve ondan kısaca bahseden geç dönem kaynaklarındandır. Mehmed Ali Aynî (ö. 1943) *Hacı Bayram Velî* adlı kitabında Müstakimzâde'den hareketle Sarı Abdullah Efendi'nin hayatına kısa bir yer ayırır.¹⁰² Ayrıca bu kitapta Bayramîlik yolunun özellikleri hakkındaki bölümde Sarı Abdullah Efendi'nin eserleri kaynak olarak kullanılmıştır.¹⁰³

1.1.2. Akademik Çalışmalar

XX. yüzyılın başından itibaren akademik çalışmalarda Sarı Abdullah Efendi ve eserlerinin ayrıntılı bir biçimde incelenmeye başlandığı görülür. Sarı Abdullah Efendi'ye özel bir yer veren araştırmaların ilki 1931 yılında Abdülbaki Gölpınarlı (ö. 1982) tarafından Edebiyat Fakültesi mezuniyet tezi olarak hazırlanan *Melâmîlik ve Melâmîler* isimli çalışmadır. Modern dönem Melâmîlik incelemeleri açısından dönüm noktası sayılan bu çalışmada Gölpınarlı Horasan Melâmîlerinden başlayarak

⁹⁸ Babanzâde Bağdatlı İsmâîl Paşa, *Hediiyetü'l-Ârifin Esmâü'l-Müellifin ve Âsârü'l-Musannifin*, haz.: Kilisli Rıfat Bilge, Ankara, MEB Yayınları, 1951, C: I, s. 497.

⁹⁹ Şemseddin Sâmî, *Kâmûsu'l-A'lâm*, İstanbul, Mihran Matbaası, 1306/1889, C: IV, s. 2916.

¹⁰⁰ Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, haz.: Nuri Akbayar, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996, C: I, s. 55.

¹⁰¹ Mehmet Nâil Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, haz.: Cemâl Kurnaz, Mustafa Tatçı, Ankara, Bizim Büro Yayınları, 2001, C: II, s. 632.

¹⁰² Mehmed Ali Aynî, *Hacı Bayram Velî*, haz.: H. Rahmi Yananlı, İstanbul, Büyüyenay Yayınları, 2015, s. 191-195. Burada Sarı Abdullah Efendi'nin oğlu Mustafa Resmî hakkında hâcegândan olduğu, memur olarak Mora'ya gönderildiği ve Anapoli'de vefat ettiği kaydı yer alır. **a.g.e.**, s. 194. ayr. bkz. Müstakimzâde, “Risâle-i Melâmiyye-i Şuttâriyye”, s. 317.

¹⁰³ Aynî, *Hacı Bayram Velî*, s. 206-210.

kendi yaşadığı döneme kadar süregelen Melamî büyüklerinin biyografi ve görüşleri hakkında ayrıntılı ve sistematik bilgiler sunmaktadır. Gölpınarlı daha çok Harîrîzâde'nin (ö.1882) etkisinde kalarak üç dönem üzerinden incelediği Melamîliğin ikinci devresi olarak bilinen Bayramî Melamîleri arasında Sarı Abdullah Efendi'ye geniş bir yer ayırmaktadır.¹⁰⁴ Sarı Abdullah Efendi'nin hayatı hakkında büyük ölçüde Müstakimzâde'nin aktardığı bilgileri kaynak olarak kullanan Gölpınarlı bu bölümde Sarı Abdullah Efendi'nin çeşitli mecmualarda gördüğü şiirlerinden örneklerle de yer vermektedir.¹⁰⁵ Melamîliğin tarihine ilişkin araştırmalarının yanı sıra Mevlevîlik, Mevlânâ ve özellikle *Mesnevî* üzerine yaptığı çalışmalar ve Fars şiirinden tercümeleriyle de bilinen Gölpınarlı Sarı Abdullah Efendi'nin eserlerinden geniş ölçüde yararlanmakta, Osmanlı dönemi Melamîleri hakkında verdiği bilgilerde *Semerâtü'l-Fuâd*'ı kaynak olarak kullanmakta ve eser hakkında değerlendirmelerde bulunmaktadır.¹⁰⁶

Gölpınarlı'dan sonra Sadeddin Nüzhet Ergun (ö. 1946) bir çok tezkire ve tarih kitabından istifade ile hazırlayıp 1936'da yayımladığı *Türk Şairleri* isimli eserinde Sarı Abdullah Efendi'ye önemli bir yer ayırır.¹⁰⁷ Müstakimzâde, Ahmed Resmî, Hüseyin Ayvansarayî, Şeyhî, La'îzâde Abdülbâkî, Safâyî gibi erken dönem kaynaklarındaki Sarı Abdullah Efendi hakkındaki bilgileri derleyip değerlendirmesi ve Sarı Abdullah Efendi'nin Osmanlı toplumundaki tanınırlığını ve nüfuzunu ele

¹⁰⁴ Gölpınarlı bu eserinde önemli bir yer ayırdığı üçüncü devre Melamîlerine karşı tavrını daha sonraki yıllarda değiştirmiştir. Gölpınarlı'nın otobiyografisinde *Melâmîlik ve Melâmîler* çalışmasının yeri, bu konuda yaşadığı dönüşümler ve düşüncelerindeki farklılıklar için bkz. Ahmed Güner Sayar, **Abdülbâkî Gölpınarlı**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2014, s. 46-91.

¹⁰⁵ Abdülbâkî Gölpınarlı, **Melâmîlik ve Melâmîler**, İstanbul, Kapı Yayınları, 2015, s. 137-155.

¹⁰⁶ Gölpınarlı Veled Çelebi İzbudak'ın *Mesnevî* tercümesinin başına yazdığı kısımda *Mesnevî*'nin şerhlerini değerlendirirken Sarı Abdullah Efendi'nin eseri için "pek güzel ve doğrudur fakat tamam değildir" ifadelerini kullanır. Mevlânâ, **Mesnevî**, çev.: Veled İzbudak, haz.: Abdülbâkî Gölpınarlı, Konya, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2016, C: 1, s. XXX. Gölpınarlı Mevlânâ ve Mevlevîlik hakkında yaptığı incelemelerinde de Sarı Abdullah Efendi'den söz etmektedir. Bu çalışmalarda Sarı Abdullah Efendi'yi Mevlânâ ile ilgili verdiği tarihî bilgilerden ve *Mesnevî*'yi İbnü'l-Arabî'nin fikirleri etrafında şerh etmesinden ötürü eleştirir. bkz. Abdülbâkî Gölpınarlı, **Mevlânâ Celâleddîn: Hayatı, Eserleri, Felsefesi**, s. 89; a. mlf., **Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik**, s. 142, 283-284. Ayrıca bkz. a. mlf., **Mevlânâ Müzesi Yazmalar Kataloğu**, Ankara, MEB Yayınları, 1971, C: II, s. 136-138. Ceyhan'ın Gölpınarlı'nın Mevlânâ ve *Mesnevî* üzerine yaptığı çalışmalardaki tespitlerine yönelik tenkitlerine ilişkin değerlendirmeleri için bkz. Ceyhan, "İsmâil Ankaravî ve Mesnevî Şerhi", s. 6-9, 21-23, 74-76, 81-85.

¹⁰⁷ Sadeddin Nüzhet Ergun, **Türk Şairleri**, İstanbul, 1936, C: I, s. 194-203.

alması bakımından Ergun'un çalışması oldukça önemlidir. Ergun "Sarı Abdullah'ı bütün menbalar takdirli cümlelerle mevzubahs ediyorlar." diyerek kaynakların onun hakkındaki değerlendirmelerine yer vermekte, kendisi de devamında Sarı Abdullah Efendi'yi şu cümlelerle tavsif etmektedir:

"Sarı Abdullah, hiç şüphe yok ki nev'i şahsına munhasır kudretli bir şahsiyettir. Tasavvufta, İslamî ahlakta hatta siyaset sahasında devrinin en mümtaz simalarından biri olarak tanınmıştır. Yazdığı eserler ise onun derin bir mütetebbî olduğunda hiç şüphe bırakmıyor."¹⁰⁸

Türk Şairleri'nde Sarı Abdullah Efendi'nin *Meslekü'l-Uşşâk* kasidesi, *Gülşen-i Râz-ı Ârifân* ve diğer eserlerinden birçok manzum örneğe yer verilmektedir. Ergun Sarı Abdullah Efendi'ye ait eserler arasında *Gülşen-i Râz*'ın çok mühim bir yerinin olduğunu vurgular ve esere gerekli ilginin gösterilmemesini eleştirir:

Sarı Abdullah kıymetli bir âlim ve bir mutasavvıf olduğu kadar kudretli bir şair olarak gösterilemez. Netekim kendisi de *Gülşen-i Râz* mukaddemesinde bunu itiraf eliyor. Fakat yazdığı şiirler vahdet-i vücûd prensiplerini ve tasavvuf sistemini pek vâzıh olarak ifade ettikleri için tasavvufî edebiyat bakımından büyük bir kıymeti hâizdirler."¹⁰⁹

Ergun'un çalışmasından birkaç yıl sonra 1940 yılında Tomris Ölmez tarafından *Mesnevî Şârihi Sarı Abdullah Efendi: Hayatı ve Eserleri* başlıklı bir mezuniyet tezi hazırlanmıştır.¹¹⁰ Ali Nihat Tarlan ve Ahmed Caferoğlu gibi dönemin seçkin isimleri tarafından onaylanan 44 sayfalık bu tezde birincil kaynaklardan istifade ile Sarı Abdullah Efendi'nin hayatı hakkındaki detaylara yer verilmiş, eserlerinin muhtevası tafsilatlı bir biçimde açıklanmış, bu eserlerin kütüphanelerdeki mevcut nüshaları tespit edilmiş ve bazı eserlerin ona aidiyeti tartışılmıştır. Tezin dikkate değer bölümlerinden biri Sarı Abdullah Efendi'nin edebî şahsiyeti hakkındaki değerlendirmelerin bulunduğu kısımlardır. Ölmez, Sarı Abdullah Efendi'nin nazım ve nesir dilini, üslûbunu eserlerinden örnekler vererek tanıtmaya çalışır. Ölmez'in Sarı Abdullah Efendi hakkındaki şu değerlendirmeleri dikkat çekicidir:

"Esasen en büyük eseri olan *Mesnevî* şerhi, *Mesnevî-i Şerîf* diye tevkîr edilen şahesere bildiğimiz tarzda yazılmış, umumî bir şerh değildir. Birçok şârihlerin

¹⁰⁸ Ergun, *Türk Şairleri*, C: I, s. 197.

¹⁰⁹ Ergun, *Türk Şairleri*, C: I, s. 197.

¹¹⁰ Tomris Ölmez, "Mesnevî Şârihi Sarı Abdullah Efendi: Hayatı ve Eserleri", İstanbul Üniversitesi Türkoloji Bölümü, Mezuniyet Tezi, İstanbul, 1940.

yaptıkları gibi önceden lafızları, kelimeleri alarak onların lugat, sarf, iştikak bakımlarından asıllarını, fasıllarını hiç araştırmaz. Hatta nahiv, beyân, meânî, bedî‘ bakımlarından bile beyitlerde pek bir kıymet aramaz. Zannedilir ki o *Mesnevî*’nin ilk cildindeki bütün beyitleri kendisinin anlatmak istediği tasavvufi bahisler için birer mevzu, birer zemin ittihaz etmiş, o beyitlerin sadece o zamanki Osmanlı Türkçesinin edebiyat lehçe ve selikasına göre manalarını kısacacık verivermiş; tebyin, tefsir, tafsil, şerh ve izah etmek dilediği tasavvufî, ledünnî meselelere girişmiştir. Bu gibi parçalarda üslûp o kadar ağdalı değildir; lakin kendinden bir iki asır önce başlamış seci‘ cereyanından, Farisî izafet tetabu‘larından ve Farisî bir nevi secili mürekkeb sıfatlardan bir türlü kendini alamamıştır. Ve öyle sanılır ki İslâm tasavvufunun, ancak havâssu’l-havâs adı altındaki en münevver ve en hasbî bilginlerince anlaşılacak, ince bahislerine gelince daha lugatlı, daha örtülü ve kapalı yazmaya, hatta sırf Arapça olarak izah etmeyi ihtiyata uygun bulmuştur.”¹¹¹

Ölmez Sarı Abdullah Efendi’nin şiirlerinin ise tasavvufî halk edebiyatı içerisinde görülebileceğini söyler ve çalışmasında manzumelerinden örneklerle yer verir.¹¹² Çalışmanın hazırlandığı dönemde hayatta olan ve sufi muhitlerde saygı gördüğü anlaşılan ancak adı belirtilmeyen bir zatın Sarı Abdullah Efendi hakkındaki bir mektubuna yer veren Ölmez, böylece müellif ve eserine ilişkin var olan bir algıyı da belgelemiştir. İlgili mektup şöyledir:

Şârih-i Mesnevî Sarı Abdullah Efendi;
Ehlullah tâbir edilen bahtiyar zümre-i nâciyeye daha küçükken intisâb ve sonraları bu zümreye gerçekten iltihak etmiş ve bu yüksek tabire ehliyet kazanmış gerçek erlerdendir. Hakikat ehli arasında Şârih-i Mesnevî denmiştir. Sarı Abdullah ismi, belki diğer bazı Abdullahlardan tefrik için verilmiş olsa bile benim anladığım başka sebeptendir. Ben onun Mesnevî şerhinden; onun ariyet rengi itibariyle değil de kuvveden fiile çıkmış olan altın fitratından dolayı “sarı” denilmiş olduğuna varmak isterim. Ve benim kanaatim böyledir. Beşeriyetin terkip ve şeklinin tertibinde hâlık ve saniinin dercetmiş olduğu kemâl unsuru bu zatta pak şâşâlı surette tezahür etmiştir. Denebilir ki bu kabil bahtiyar ve mesut zevat kendilerine hibeten verilmiş olan beşer ve insan kılığının medlulü olan hakikatleri bilfiil meydana koymuş ve o ezeli hibenin bihakkın liyakatine hak kazanmıştır. Hazreti Mısırî’nin
Men aref sırrına er ko gafleti
Bak ne remzeyler bu insan sûreti
diyerek bu beşer heykelinde ne kadar sanat ve o harf ve eşkâlde ne yüce manalar bulunduğu nazar-ı dikkati celbetmişlerdir. İşte hazret-i şârih şüphesiz bunlardandır.
Hazreti Mevlânâ’nın altı veya yedi cilt Mesnevî’sinin birinci cildini beş mücelled kitap halinde şerh etmiştir, ama dikkat edilirse bu mücelledat re’sen yüksek bir telif olup Mesnevî ebyatı ibare arasında ve söz sırasında geçmiş vaziyettedir. Ve bu mısra veya beyitler kitabın kıymetdar zinetleri ve adeta bir altın tacın elmas kakmaları mesabesinde kalmıştır. Ve bu insicamla kitap murassa bir tac hâlini almıştır.
Hazretin bu kitaptaki tezi şeriatla hakikati her mertebe ve makamda tev’em olarak zikr ü tezkirdir. Her bahiste ve her fıkrada bu tezi müdafaa etmiştir. Ve elhak muvaffak olmuştur.
Terceme-i hâlinde görüldüğü vechiyle, dünya nâiliyetlerinin yüksek derecelerine

¹¹¹ Ölmez, “Mesnevî Şârihi Sarı Abdullah Efendi: Hayatı ve Eserleri”, s. 22-23.

¹¹² Ölmez, “Mesnevî Şârihi Sarı Abdullah Efendi: Hayatı ve Eserleri”, s. 26-35.

vardığı hâlde yüksek kabiliyetinin fânîyatla tatmin edilemediğini fiilen ve tecrübeten anlamış ve lâyezal kazançlarla ancak insan mesut olacağını duymuş ve icabına tevessül çarelerine şitaban olmuştur.

Dünyaya geldim gitmeye
İlimle hilme yetmeye
Aşkla can seyretmeye
Fânî cihanlar neyerim
Hakikatine ermiş ve kâmuran olmuştur.¹¹³

Ölmez'in çalışmasından sonra 1958 yılında Reşat Ekrem Koçu'nun *İstanbul Ansiklopedi*'sinde yazdığı birkaç paragraflık "Abdullah Efendi (Sarı)" maddesine kadar uzunca bir süre literatürde Sarı Abdullah Efendi'ye rastlanılmaz.¹¹⁴ Koçu'nun maddesi Sarı Abdullah Efendi'nin resmî hayatı ve çiçekçiliği üzerinde duran kısa bir yazıdır.¹¹⁵ Bu yazıdan birkaç yıl sonra Ömer Faruk Akün *İslam Ansiklopedisi* için "Sarı Abdullah" maddesini kaleme alır.¹¹⁶ Akün Müstakimzâde, Ayvansarâyî, Hacı Tevfik, Mehmed Süreyyâ gibi müelliflerin çalışmalarını inceyip değerlendirmekte ve bu kaynaklardaki bazı bilgileri tenkit ederek incelikli bir çalışma sunmaktadır. Ayrıca Akün, maddede Sarı Abdullah Efendi'nin eserlerinden ve ona dair yazılanlardan hareketle onun döneminde görüştüğü tarikat şeyhlerine işaret eder. Ancak onun tüm bu tasavvuf erbabından feyzalmakla birlikte ömrü boyunca Bayramîliğe bağlı kaldığını vurgular. Akün'ün maddesi Sarı Abdullah Efendi'nin eserleri hakkında verilen bilgileri tenkit etmesi bakımından da önemlidir. *İslam Ansiklopedisi*'ndeki "Sarı Abdullah" maddesinin ardından 1990'lı yılların başına kadar Sarı Abdullah Efendi edebiyat tarihlerinde ve çeşitli ansiklopedilerde anılmış,¹¹⁷ bazı eserleri popüler yayınlar arasında yer bulmuştur.¹¹⁸ 90'lı yılların sonu ve 2000'li yılların başında Sarı Abdullah ile ilgili literatüre Franz Babinger, Kathleen

¹¹³ Ölmez, "Mesnevî Şârihi Sarı Abdullah Efendi: Hayatı ve Eserleri", s. 42.

¹¹⁴ Reşat Ekrem Koçu, "Abdullah Efendi (Sarı)", *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul, Tan Matbaası, 1958, C: I, s. 44.

¹¹⁵ Burada Sarı Abdullah Efendi'nin ölümüne "şeyh-i devran" terkininin tarih düşürüldüğü ifade edilmektedir. 1171/1757 tarihine tekabül eden bu tarih doğru olmadığı gibi bu ibareye incelenen kaynaklar arasında da rastlanamamıştır. Koçu, "Abdullah Efendi (Sarı)", s. 44.

¹¹⁶ Ömer Faruk Akün, "Sarı Abdullah", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1966, C: X, s. 216-220.

¹¹⁷ Nihat Sami Banarlı, "Sarı Abdullah Efendi", *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı, 1971, C: II, s. 700-701; "Abdullah Efendi (Sarı)", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi: Devirler, İsimler, Eserler, Terimler*, ed.: Ezel Elverdi, Mustafa Kutlu vd., İstanbul, Dergâh Yayınları, 1977, C: I, s. 12-13; Abdülkadir Karahan, "Sarı Abdullah", *Türk Ansiklopedisi*, Ankara, Milli Eğitim Basımevi, 1980, C: XXVIII, s. 156.

¹¹⁸ Sarı Abdullah Efendi, *Semerâtü'l-Fuâd fi'l-Mebde ve'l-Meâd: Gönül Meyveleri*, sdl.: Yakup Kenan Necefzade, İstanbul, Neşriyat Yurdu, 1967.

Burrill, Murat Ali Karavelioğlu ve Müjgan Cumbur'un çalışmaları da eklenmiştir.¹¹⁹ Bu dönemde *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*'nde Ekrem Işın tarafından kaleme alınan "Sarı Abdullah" maddesi Sarı Abdullah Efendi'yi konumlandığı yer bakımından dikkate değerdir.¹²⁰ Söz konusu ansiklopedinin "Sarı Abdullah" ve "Melamîlik" maddelerinde Melamîler ile devlet arasındaki gerilimli ilişkiler üzerinde durularak tarikatın özellikle İstanbul'daki yayılma çabaları ile İdrîs-i Muhtefî'nin faaliyetleri ve ona bağlanarak bu yola giren Sarı Abdullah Efendi'nin farklı çevrelerde Melamîlik adına üstlendiği rol ve yükseldiği konuma odaklanılmıştır. Işın Sarı Abdullah Efendi'nin rolünü şu şekilde ifade etmektedir:

"Sarı Abdullah, yaşadığı dönemde esnaf ile iktidar arasındaki sosyokültürel ilişkinin tarikat adına düzenleyicisi olmuştur. Melamîliğin 17. yy. İstanbul hayatındaki siyasî ve dinî rolü üzerinde etkili olmuş bir mutasavvıftır. (...) Melamîlik, onun aracılığıyla hem siyasî kadrolar içinde hem de diğer tarikatların koruyucu şemsiyesi altında gelişebilme olanağı bulmuştur."¹²¹ Bürokrasi içinde reisülküttablığa kadar yükselen Sarı Abdullah, Melamîliğin İstanbul'da Nakşibendîlik ve Celvetîlik üzerindeki etkisini oluşturan mutasavvıf sayılır. (...) Kendisini Bayramî mensubu şeklinde gösteren Sarı Abdullah, ayrıca Sadrazam Halil Paşa ile birlikte Celvetîliğe de intisap etmiş, böylece bu tarikat içinde özellikle sonradan Haşimîlik kolu tarafından temsil edilen Melamî kültürünün de ilk tohumlarını atmıştır. Sarı Abdullah Melamî kutbu olmadığı hâlde çevresinde pek çok ünlü şair ve mutasavvıfı toplamış ve bu kişiler aracılığıyla diğer tarikatlar üzerinde Melamîliğin derin izlerini bırakmıştır."¹²²

Işın'ın Melamî kimliğinden ayrı olarak değerlendirmede Sarı Abdullah Efendi ile ilgili vurguladığı hususlardan biri de onun bilhassa torunu şeyh La'î Mehmed Efendi ve La'îzâde Abdülbâkî vasıtasıyla Nakşibendîler üzerinde oluşturduğu etkidir. Işın "Melamîlik" maddesinde Sarı Abdullah'ı Bezcizâde Muhyiddin Efendi'den sonra İdrîs-i Muhtefî'nin en önemli ikinci halifesi olarak

¹¹⁹ bkz. Franz Babinger, **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, çev. Coşkun Üçok, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992, s. 227-228; Kathleen Burrill, "Sarı Abdallah Efendi", **The Encyclopaedia of Islam**, Leiden, Brill, 1995, C: IX, s. 59; Murat Ali Karavelioğlu, "Abdullah Efendi (Sarı)", **Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi**, İstanbul, YKY, 1999, C: I, s. 13-14; Müjgan Cumbur, "Abdî", **Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi**, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2002, C: I, s. 23.

¹²⁰ Ekrem Işın, "Sarı Abdullah", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1993, C: I, s. 13-14.

¹²¹ Işın, "Sarı Abdullah", C: I, s. 13.

¹²² Işın, "Melamîlik", **DBİA**, C: VIII, s. 384.

tanıtır.¹²³ Sarı Abdullah Efendi'nin XVII. yüzyıl İstanbul'undaki etki alanını göstermesi bakımından Işın'ın maddesi önemli bir katkı sunmaktadır.

Işın'ın maddesi ile aynı tarihlerde Selahattin Durgun tarafından Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü altında hazırlanan *Sarı Abdullah Efendi ve Şerh-i Mesnevî: Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî* başlıklı yüksek lisans tezi Sarı Abdullah Efendi'nin eserlerine yönelik ilk neşir çalışmasıdır.¹²⁴ Bu tezde Sarı Abdullah Efendi'nin *Mesnevî* şerhinden ilk on sekiz beytin şerhedildiği bölümün transkripsiyonu hazırlanmıştır. Bu denemeden sonra 2000'li yıllara gelindiğinde Bünyamin Ayçiçeği tarafından hazırlanan *Gülşen-i Râz-ı Ârifân* metninin neşri ile Sarı Abdullah Efendi'ye yönelik çalışmalarda bir aşama kat edilmiş,¹²⁵ üniversitelerin özellikle Tasavvuf,¹²⁶ Tarih,¹²⁷ Türk Dili ve Edebiyatı¹²⁸ ve Türk İslâm Edebiyatı¹²⁹

¹²³ Işın, "Melamîlik", **DBİA**, C: VIII, s. 384.

¹²⁴ Selahattin Durgun, "Sarı Abdullah Efendi ve Şerh-i Mesnevî: Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî", Selçuk Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 1993.

¹²⁵ Bünyamin Ayçiçeği, "Sarı Abdullah'ın Hayatı, Eserleri ve Gülşen-i Raz Adlı Mesnevîsinin Transkripsiyonlu Metni", Marmara Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2001. Aynı müellif *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*'ne yazdığı Sarı Abdullah Efendi maddesi ve çeşitli makalelerle Sarı Abdullah Efendi'ye yönelik araştırmalarını sürdürmüştür. bkz. Ayçiçeği, "Abdî, Sarı Abdullah Efendi", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, <http://www.turkEDEBIYATIisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=909>, (14.10.2019). a. mlf., "Sarı Abdullâh Efendi (ö. 1661)'nin Meslekü'l-Uşşâk Kasidesi ve La'î-zâde Abdülbâkî (ö. 1746)'nin Zeyli", **Turkish Studies**, C: IX, No: 3 (1), 2014, s. 189-211.

¹²⁶ Ülker Aytekin, "Sarı Abdullah Efendi ve Mesnevi-i Şerif Şerhi", Marmara Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, İstanbul, 2002; Serhat Gültaş, "Sarı Abdullah Efendi Hayatı, Eserleri ve Tasavvufi Görüşleri", Uludağ Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, Bursa, 2014; Büşra Çakmaktaç, "Sarı Abdullah Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufi Görüşleri", Sakarya Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, Sakarya 2017. Ayrıca bkz. Emine Çiftçi, "Sarı Abdullah Efendi'nin Şerh-i Mesnevi (Cevahir-i Bevahir-i Mesnevi)'nin Birinci Cildinin Eski Harflerden Türkiye Türkçe'sine Aktarımı", Selçuk Üniversitesi Mevlânâ Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2018.

¹²⁷ Süleyman Erşahin, "Bir Siyâsetnâme Örneği Sarı Abdullah Efendi'nin Tedbîrî'n-Neş'eteyn fî Islâhî'n-Nüşateyn Adlı Eserinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi", Kırıkkale Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale 2002; Meltem Aydın, "Gazânâme-i Halil Paşa 1595-1623 (Tahlil ve Metin)", Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmalar Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 2010.

¹²⁸ Zübeyde Özer, "Cevheretü'l-Bidâye ve Dürretü'n-Nihâye (İnceleme-Metin Sözlük) (Cilt I-II)", İstanbul Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, İstanbul 2015; Funda Öztürk, "Sarı Abdullah Efendi, Nasihatü'l-Mülûk Terğîbün li-Hüsni's-Sülûk (110a-218b): İnceleme-Metin-Sözlük-Dizin", Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, Rize, 2018; Murat Bütün, "Sarı Abdullah Efendi, Nasihatü'l-Mülûk Terğîbün li-Hüsni's-Sülûk (1b-109b): İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük-Dizin", Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, Rize, 2019.

¹²⁹ Aslınur Akdeniz Brehmer, "Bir Telafî Ve Ağıt Aracı Olarak Çeviri: Sarı Abdullah Efendi'nin Cevahir-i Bevahir-i Mesnevi'sinin İlk 18 Beyit Şerhine Bir Ağıt-Çeviri", İstanbul Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2018; Mirac Betül Kaptan, "Sarı Abdullah Efendi'nin Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi 3637 Numarada Kayıtlı Manzum ve Mensur Eserleri Transkripsiyonlu Metin-İnceleme", İstanbul Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2019;

bölümlelerinde onun eserlerine yönelik neşir ve tahlil çalışmaları hız kazanmıştır. Bu çalışmalar arasında Ülker Aytekin tarafından hazırlanan *Sarı Abdullah Efendi ve Mesnevi-i Şerif Şerhi* başlıklı doktora çalışması Sarı Abdullah Efendi'nin *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'sini bir bütün hâlinde ele alıp tahlil eden ilk ve en kapsamlı çalışmalardan biridir. Aytekin çalışmasına şârihin hayatı hakkında bilgi veren kaynakları tasnif ederek başlar. Devamında Sarı Abdullah Efendi'nin yaşadığı dönemi siyasî, iktisadî, ilmî ve fikrî açılardan değerlendirerek Melamî büyüklerinin durumunu tasvir eder ve bu zümreden biri olması dolayısıyla Sarı Abdullah Efendi'nin hayatı, eserleri, etkilendiği ve etkilediği şahıslara dair kendinden önce yazılan çalışmaları değerlendirerek derli toplu bilgi sunar. Tezde Sarı Abdullah Efendi'nin hayatı, Melamîler ve Celvetîler başta olmak üzere içinde bulunduğu tarikat çevreleri ile münasebetleri üzerinde durulur ve Sarı Abdullah Efendi'nin eserlerinin tanıtımına geniş yer ayrılır. Bu eserler arasında *Mesnevî* şerhine ayrılan bölümde şerhin genel tanıtımı yapılır, Sarı Abdullah Efendi'nin kullandığı kaynaklar tespit edilmeye çalışılır ve şerhte yer alan Melamîlikle ilgili kavramların açıklamaları derlenerek sunulur. Çalışmanın son bölümü *Mesnevî*'nin ilk cildindeki sembollerin tasavvufî açıdan tahlil edilmesine ayrılmıştır. Aytekin *Mesnevî*'nin ilk cildinde yer alan ney, padişah, avcı, çengî gibi istiârelerin Sarı Abdullah Efendi tarafından nasıl yorumlandığını diğer *Mesnevî* şârihlerinden istifade ile karşılaştırmalı olarak tespit etmeyi dener. Bu kapsamlı araştırma Sarı Abdullah Efendi ve şerhini tüm yönleri ile ele alma çabasında olan doktora düzeyindeki ilk çalışmadır. Bu yönüyle kendinden sonraki tezlere örnek olmuş, birçok çalışmada özellikle Sarı Abdullah Efendi'nin hayatı ve eserlerine dair bölümlerdeki aktarım metodu takip edilmiş ve kaynak olarak kullanılmıştır.¹³⁰

Aytekin'in çalışmasından sonra Sarı Abdullah Efendi'nin eserleri üzerine yapılan yüksek lisans ve doktora düzeyindeki tez çalışmaları devam ederken

Milad Salmani, "Sarı Abdullah Efendi'nin Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî'si, I. Cilt (İnceleme Metin)", İstanbul Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, İstanbul, 2020; Nesibe Kablander, "Sarı Abdullâh Efendi'nin 'Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî'si, II. Cilt (İnceleme Metin)", İstanbul Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, İstanbul, 2021.

¹³⁰ Bu tez kitap olarak da basılmıştır: Ülker Aytekin, **Sarı Abdullah Efendi ve Mesnevî-i Şerif Şerhi**, Konya, Umde Yayınevi, 2017.

müellifin eserlerini neşre yönelik birtakım çalışmalar da hazırlanmıştır.¹³¹ Bu dönemde Nihat Azamat tarafından *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*'ne "Sarı Abdullah Efendi" maddesi yazılmıştır.¹³²

Sarı Abdullah Efendi'yi doğrudan konu edinen bu kaynakların yanı sıra onun ilgileri, çevresi veya temsil ettiği zümreyi konu edinen çalışmalarda da dolaylı olarak Sarı Abdullah Efendi'ye ilişkin bilgiler sunulmaktadır. Özellikle Melamîlik, *Mesnevî* şerhleri, Mevlevîlik gibi konular üzerinde yoğunlaşan çalışmalarda bu konulara ilişkin temsil gücü taşıyan bir isim olarak Sarı Abdullah Efendi anılmakta, eserleri ve yaşantısı hakkında değerlendirmelerde bulunmaktadır.¹³³ Bu bakımdan Necdet Yılmaz'ın doktora tezi olarak hazırladığı ve *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf: Sûfîler, Devlet ve Ulemâ* adıyla yayımlanan çalışmasında¹³⁴ Osmanlı tasavvuf kültürü içerisinde XVII. yüzyılda etkin bir rol oynayan Sarı Abdullah Efendi'ye yer vermesi, Şaban Er'in Bayramî Melamîlerinin hayat hikâyelerini konu edinen *Melamîlik ve Osmanlı Devri Melamîleri* çalışmasında¹³⁵ Sarı Abdullah Efendi'ye geniş bir yer ayırması dikkate değerdir.

Son dönemde Sarı Abdullah Efendi ile ilgili yapılan incelemeler arasında Büşra Çakmaktaş'ın *Sarı Abdullah Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri* isimli doktora tezi öne çıkmaktadır.¹³⁶ Çakmaktaş'ın üç bölümden oluşan

¹³¹ Sarı Abdullah Efendi, "Semerâtü'l-Fuâd", **Bayrâmî Melâmîliği'ne Dâir Melâmet Risâleleri**, haz.: Abdürrezzak Tek, Emin Yayınları, Bursa 2007, s. 63-120; Şener Demirel, **Dinle Neyden: Mesnevî'nin İlk 18 Beytinin Türkçe Şerhleri**, Elazığ, Manas Yayıncılık, 2009, s. 282-319.

¹³² Nihat Azamat, "Sarı Abdullah Efendi", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2009, C: XXXVI, s. 145-147.

¹³³ Mehmet Önder, İsmet Binark, Nejat Sefercioğlu, **Mevlânâ Bibliyografyası 2: Yazmalar**, Ankara, İş Bankası Kültür Yayınları, 1974, s. 170-173; Midhat Sertoğlu, "Kasımpaşa", **Hayat Tarih Mecmuası**, İstanbul, 1977, C: 13, Sayı: 5, s. 50; Semih Ceyhan, "İsmâil Ankaravî ve Mesnevî Şerhi", s. 133-137; Güleç, **Türk Edebiyatında Mesnevî Tercüme ve Şerhleri**, s. 164-167; Ali Temizel, **Mevlânâ: Çevresindekiler, Mevlevîlik ve Eserleriyle İlgili Eski Harfli Türkçe Eserler**, Konya, Selçuk Üniversitesi Mevlana Araştırma ve Uygulama Merkezi, 2009, s. 100-101; Beşir Ayvazoğlu, **Güller Kitabı**, İstanbul, Kapı Yayınları, 2010, s. 133-135.

¹³⁴ Necdet Yılmaz, **Osmanlı Toplumunda Tasavvuf: Sûfîler, Devlet ve Ulemâ**, İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2001, s. 345-352.

¹³⁵ Şaban Er, **Melamîlik Ve Osmanlı Devri Melamîleri: (Hal Tercümeleri, Silsileleri, İtikadları, Meşrebleri, Eserleri, Eserlerinden Seçmeler, Tıpkıbasımlar, Arşiv Vesikaları, Fotoğraflar)**, İstanbul, Kutup Yıldızı Yayınları, 2015, s. 343-370.

¹³⁶ Büşra Çakmaktaş, "Sarı Abdullah Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri", Sakarya Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, Sakarya 2017.

tezinin ilk iki bölümünde Sarı Abdullah Efendi'nin yaşadığı dönem, hayatı ve eserleri hakkında birincil kaynaklar incelenerek geniş malumat verilmiştir. Çalışmanın ilgi çekici yönü üçüncü bölümde Sarı Abdullah Efendi'nin eserlerinden hareketle onun ahlak, ibadet, seyr u süluk, aşk, fena-beka, velâyet-nübüvvet, ilahî isimler, varlık, ricalü'l-gayb, insan-ı kâmil gibi tasavvufî meselelere yaklaşımının, Melamîliğe ait bazı kavram ve ilkelerine dair yorumlarının tahlil edilmesidir. Çakmaktaş bunu yaparken erken dönem sufilerinden başlayarak bu kavramların tarihsel süreç içerisindeki değişimini ve gelişimini, farklı ekoller tarafından yorumlanmış biçimlerini göstermekte ve nihayetinde Sarı Abdullah Efendi'nin ilgili meselelere dair fikirlerini sunarak onun tasavvuf geleneği içerisindeki konumuna değinmektedir.¹³⁷

1.2. Biyografi: Sarı Abdullah Efendi'nin Hayatı ve Eserleri¹³⁸

Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî'de adını Abdullah b. es-Seyyid Muhammed b. Abdullah el-Kostantînî şeklinde kaydeden¹³⁹ müellifin Sarı lakabı ile anılması, hakkında bilgi veren kaynakların bir kısmına göre sarışın olmasından¹⁴⁰ diğer kısmına göre ise zerrin lale yetiştiricilikteki maharetinden kaynaklanmaktadır.¹⁴¹ Kaynaklarda doğum tarihi 992/1584 yılı¹⁴² veya Sahih Ahmed Dede'nin verdiği

¹³⁷ Çakmaktaş Sarı Abdullah Efendi'nin düşüncesine yönelik çalışmaları arasında şu makaleleri de yer almaktadır: Büşra Çakmaktaş, “Mesnevî Şârihi Bir Bayrâmî-Melâmî: Sarı Abdullah Efendi'nin Seyr ü Sülûk Yorumu”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 2016, C: IX, No: 43, s. 2383-2393; a.mlf., “İbn Arabî'nin Osmanlı Tasavvuf Düşüncesine Tesiri: Sarı Abdullah Efendi Örneği”, **Osmanlı Düşüncesi: Kaynakları ve Tartışma Konuları**, ed.: Fuat Aydın vd., İstanbul, Mahya Yayıncılık, 2019, s. 633-652.

¹³⁸ Sarı Abdullah Efendi ve eserleri üzerine hazırlanan akademik çalışmalarda ona ilişkin kaynaklar değerlendirilip yaşadığı dönem, hayatı ve eserlerine dair detaylı bilgilere yer verildiği için burada hayatının öne çıkan yönleri özetlenerek sunulmuştur. Hayatı hakkında detaylı açıklamalar için bkz. Aytekin, **Sarı Abdullah Efendi ve Mesnevi-i Şerif Şerhi**, s. 67-137; Çakmaktaş, “Sarı Abdullah Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri”, s. 19-87; Salmani, “Sarı Abdullah Efendi'nin Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî'si, I. Cilt”, s. 6-22; Kablander, “Sarı Abdullâh Efendi'nin ‘Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî'si, II. Cilt”, s. 46-61; Akün, “Sarı Abdullah”, **İA**, C: X, s. 216-220; Azamat, “Sarı Abdullah Efendi”, **DİA**, C: XXXVI, s. 145-147. Bünyamin Ayçiçeği, “Abdî, Sarı Abdullah Efendi”, **Türk Edebiyatında İsimler Sözlüğü**, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/abdi-sari-abdullah-efendi> (30.05.2020).

¹³⁹ Sarı Abdullah Efendi, **Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî**, Süleymaniye Kütüphanesi Fazıl Ahmed Paşa Bölümü, nr. 740, vr. 493^b.

¹⁴⁰ Hüseyin Vassaf, **Sefîne-i Evliyâ**, C: II, s. 524.

¹⁴¹ Ölmez, “Mesnevî Şârihi Sarı Abdullah Efendi: Hayatı ve Eserleri”, s. 4.

¹⁴² Müstakimzâde, “Risâle-i Melâmiyye-i Şuttâriyye”, s. 291; Vassâf, **Sefîne-i Evliyâ**, C: II, s. 522.

bilgiye göre 29 Safer 992/12 Mart 1584¹⁴³ olarak kaydedilen Sarı Abdullah Efendi İstanbul'da doğmuştur.¹⁴⁴ Babasının erken yaşta İstanbul'a göç eden¹⁴⁵ ve burada çeşitli devlet görevleri üstlenen¹⁴⁶ Mağrib şehzadelerinden Seyyid Muhammed isimli bir zat;¹⁴⁷ annesinin ise sadrazam Halil Paşa'nın (ö. 1038/1629)¹⁴⁸ kardeşi Beylerbeyi Mehmed Paşa'nın (ö. 997/1570?) kızı olduğu bilinmektedir.¹⁴⁹ Sarı Abdullah Efendi'nin çocukluk dönemi ve bu dönemdeki eğitim durumu hakkında kaynaklarda herhangi bir kayıt bulunmamakta ancak babasını erken yaşta kaybettiği ve bundan sonra kendisiyle üvey babası Hacı Hüseyin Ağa'nın (ö. 1040/1631)¹⁵⁰ ilgilendiği bilinmektedir.

Bayramî Melamî kutbu İdrîs-i Muhtefî'nin mensuplarından Hacı Hüseyin Ağa, Sarı Abdullah Efendi'nin erken yaşta Melamî çevreler ile tanışmasını sağlamış, La'lîzâde'nin Sarı Abdullah Efendi'nin dilinden anlattığına göre Kırkçeşme odalarında Melamî ihvan ile tanışması, daha sonra İdrîs-i Muhtefî ile görüşmesi ve ona intisabı üvey babası vesilesi ile gerçekleşmiştir.¹⁵¹ Sarı Abdullah Efendi'nin hayatının bundan sonraki dönemleri ve yazmış olduğu eserleri üzerinde onun bu çevre ile tanışıklığının tesiri büyüktür. İdrîs-i Muhtefî'nin vefatının ardından Hacı Kabâyî'ye intisabı, daha sonra hayatının ileri dönemlerinde Hacı Kabâyî'nin yerine

¹⁴³ Sahih Ahmed Dede, **Mevlevîlerin Tarihi**, s. 275.

¹⁴⁴ Sarı Abdullah Efendi, **Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî**, Fazıl Ahmed Paşa, vr. 493^b; Sarı Abdullah Efendi, **Nasîhatü'l-Mülûk**, Süleymaniye Kütüphanesi Hekimoğlu Bölümü, nr. 679, vr. 218^b.

¹⁴⁵ Müstakimzâde, "Risâle-i Melâmiyye-i Şuttâriyye", s. 291; Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, s. 107; Akün, "Sarı Abdullah", **İA**, C: X, s. 216.

¹⁴⁶ Müstakimzâde, "Risâle-i Melâmiyye-i Şuttâriyye", s. 291.

¹⁴⁷ Babasının hayatı hakkında bir bilgi bulunmadığı gibi İstanbul'a göç etme sebebine dair de bir kayda rastlanmamaktadır. bkz. Müstakimzâde, "Risâle-i Melâmiyye-i Şuttâriyye", s. 291; Ahmed Resmî, **Halîkatü'r-Rüesâ**, s. 31; Babasının adı hakkındaki farklı rivayetler için bkz. Çakmaktaş, **Sarı Abdullah Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri**, s. 40.

¹⁴⁸ Sarı Abdullah Efendi, **Gazânâme-i Halîl Paşa**, s. 7-39; Alexander H. De Groot, "Halil Paşa, Kayserili", **DİA**, C: VI, s. 324-326.

¹⁴⁹ Müstakimzâde, "Risâle-i Melâmiyye-i Şuttâriyye", s. 291; Ayvansarâyî, **Hadîkatü'l-Cevâmî**, s. 612; Şeyhî Mehmed Efendi, **Vekâyü'l-Fudalâ**, C: I, s. 822; Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, s. 107; Akün, "Sarı Abdullah", **İA**, C: X, s. 216.

¹⁵⁰ Müstakimzâde, "Risâle-i Melâmiyye-i Şuttâriyye", s. 289.

¹⁵¹ La'lîzâde Abdülbâkî, "Sergüzeşt", s. 140-142; a.mlf., **Hediyyetü'l-Müştâk**, s. 180-183; Müstakimzâde, "Risâle-i Melâmiyye-i Şuttâriyye", s. 291-293. Mehmed Tevfik Sarı Abdullah Efendi'nin İdrîs-i Muhtefî'den inabe aldığı tarihi 1018/1609 olarak kaydetmiştir. Tevfik Mesnevîhan, **Mecmûatü't-Terâcim**, vr. 47a.

gelen zatı arayışı ve nihayetinde Sütçü Beşir Ağa'ya bağlılığı bu ilişkinin zaman zaman belirsiz dönemlere girmiş olsa da kesintisiz devam ettiğini göstermektedir.

Babasının ölümünün ardından Sarı Abdullah Efendi'nin tahsil hayatı Halil Paşa'nın himayesinde gerçekleşmiştir. Hat hocası¹⁵² dışında hangi hocalardan ders aldığı bilinmemekle birlikte Arapça ve Farsçaya olan vukufiyeti dolayısıyla iyi bir dil eğitimi gördüğü, eserlerine yansıyan birikiminden izlenebildiği kadarıyla dinî ilimler konusunda da seçkin bir konuma yükseldiği anlaşılmaktadır. Özellikle hat alanındaki çalışmaları onun meslekî tecrübeleri üzerinde etkili olmuş görünmektedir. Nitekim yirmili yaşlarında iken Sadrazam Halil Paşa'nın divitdarı olarak memuriyete başlamıştır.¹⁵³ Bundan sonra Halil Paşa ile birlikte seferlere katılarak çeşitli şehirlerde bulunmuştur.¹⁵⁴ Sarı Abdullah Efendi'nin bu seferler vesilesi ile bulunduğu şehirlerdeki tarikat erbabı ile görüştüğü bilinmekte¹⁵⁵ ayrıca onun kitabî birikiminde bu coğrafyalarda geçirdiği vaktin etkisinin olduğu düşünülmektedir. Bu bakımdan Halil Paşa ile 1025-1027/1617-1619 yılları arasında katıldığı İran seferinin¹⁵⁶ onun Fars edebiyatına ve Farsça kaynaklara olan ilgisinin ve bilgisinin artmasını sağladığı söylenebilir.¹⁵⁷ İran üzerine yapılan seferden Şah Abbas (ö. 1038/1629) ile anlaşarak dönen Halil Paşa İstanbul'da taht değişikliği neticesinde yaşanan olaylara bağlı olarak sadarettten azledilmiştir. Bunun üzerine Aziz Mahmud Hüdâyî dergâhına giderek uzlete çekilmiş, Sarı Abdullah Efendi de bu süreçte Paşa'nın hizmetinde kalmaya devam etmiştir.¹⁵⁸ Telif tarihleri göz önünde bulundurulduğunda Sarı Abdullah Efendi'nin eserlerini bu dönemde yazmaya başladığı anlaşılmaktadır.¹⁵⁹ Sarı Abdullah Efendi Halil Paşa'nın ikinci defa

¹⁵² Müstakimzâde, **Tuhfe-i Hattâtîn**, s. 259.

¹⁵³ Müstakimzâde, "Risâle-i Melâmiyye-i Şuttâriyye", s. 290; Vassaf, **Sefîne-i Evliyâ**, C: II, s. 522; Akün, "a.g.m.", C: X, s. 217.

¹⁵⁴ Sarı Abdullah Efendi'ye nisbet edilen *Gazânâme-i Halil Paşa*'nın ona ait olduğu kabul edilirse Sarı Abdullah Halil Paşa ile birlikte 1016/1607 yılında gerçekleştiği bilinen Halep seferine giderken Konya'da Mevlânâ'yı ziyaret etmişlerdir. bkz. Sarı Abdullah Efendi, **Gazânâme-i Halil Paşa**, s. 148-152.

¹⁵⁵ Zübeyde Özer, "Cevheretü'l-Bidâye ve Dürretü'n-Nihâye", s. 497.

¹⁵⁶ Müstakimzâde, "a.g.e.", s. 294; Akün, "a.g.m.", C: X, s. 217.

¹⁵⁷ Attâr, Câmî, Sa'dî, Şebüsterî, Şîrin-i Mağribî, Kâsım-ı Envâr, Kemâleddîn-i Hocendî gibi şairlerin şiirleri ile başta *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî* olmak üzere Sarı Abdullah Efendi'nin külliyyatında sıklıkla karşılaşılmaktadır.

¹⁵⁸ Sarı Abdullah Efendi, **Gazânâme-i Halil Paşa**, s. 16-19.

¹⁵⁹ Sarı Abdullah Efendi'nin *Semerât*'ı 1033/1624'te tamamladığı ve *Mesnevî* şerhine 1035/1625'te

sadrazam tayin edilmesiyle Dîvân-ı Hümâyûn tezkirecisi¹⁶⁰ olarak 1036-37/1626-28 yılları arasında devam edecek İran seferine çıkmış, bu sefer esnasında vefat eden reisülküttabın¹⁶¹ yerine bu vazifeye getirilmiştir; fakat seferin başarısızlıkla son bulması 1037/1628’de Halil Paşa ile birlikte onun da görevinden azledilmesine sebep olmuştur.¹⁶² Başarısızlıklarının ardından gizlice İstanbul’a dönen Halil Paşa ve Sarı Abdullah Efendi, Aziz Mahmud Hüdâyî’nin dergâhına sığınarak şeyhin himayesine girmişler ve böylelikle siyasal yaptırımlardan kurtulabilmişlerdir.¹⁶³ Sarı Abdullah Efendi’nin Aziz Mahmud Hüdâyî’nin müridlerinden olan Halil Paşa vasıtasıyla ona bağlandığı, dolayısıyla Sarı Abdullah Efendi’nin bu çevre ile de ilişki içerisinde olduğu bilinmektedir.¹⁶⁴ Nitekim Sarı Abdullah Efendi *Nasîhatü’l-Mülûk* isimli eserinde kendisini tarikaten Celvetî olarak tanıtır.¹⁶⁵ Onun bu vurgusunda Melamîlerin devlet ve ulema çevresindeki olumsuz izlenimlerini bu dönemde devlet düzeyinde itibar gören Celvetîlik kisvesine sığınarak bertaraf etmeyi amaçladığı düşünülebilir. Sarı Abdullah Efendi’nin bu çevre ile ilişkileri hakkında kaynaklarda

başladığı bilinmektedir. Ona nispet edilen *Gazânâme*’nin ise en geç 1036/1626 yılında tamamlanmış olduğu tespit edilmiştir. Sarı Abdullah Efendi, **Gazânâme-i Halil Paşa**, s. 49.

¹⁶⁰ bkz. Mehmed Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, Ankara, MEB Basımevi, 1993, C: III, s. 491.

¹⁶¹ Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C: III, s. 25-27.

¹⁶² Sarı Abdullah Efendi, **Gazânâme-i Halil Paşa**, s. 25-28; Müstakimzâde, “Risâle-i Melâmîyye-i Şuttâriyye”, s. 294; Akün, “a.g.m.”, C: X, s. 217; Aytekin, **a.g.e.**, s. 71-72; Er, **a.g.e.**, s. 344.

¹⁶³ Şeyhî Mehmed Efendi, **Vekâyü’l-Fudalâ**, C. I, s. 823; Vassaf, **Sefîne-i Evliyâ**, C: II, s. 523; Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, s. 107. Bazı kaynaklarda Sarı Abdullah Efendi’nin Koca Mustafa Paşa Dergâhı şeyhinin şefaatiyle kurtulduğu kaydedilmektedir. Müstakimzâde, “Risâle-i Melâmîyye-i Şuttâriyye”, s. 311; Kılıç, “Bir Tarikatın Gizli Direnişi”, s. 266.

¹⁶⁴ Sarı Abdullah Efendi Aziz Mahmud Hüdâyî ile irtibatını şöyle anlatır: “Birisî dahi Akbıyık el-Meczûbdur ki andan Hızır Dede andan Üftâde Efendi andan dahi âmil-i kârgâh-ı sünnet ü şer’at, kâmil-i bargâh-ı tarikat ü hakikat, ber-güzîde-i ebrâr, pesendîde-i ahyâr, ahlâk-ı Muhammed-girdârî Şeyh Mahmûd-ı Üsküdârî’dür -aleyhi rahmetullâhi’l-bârî- merhûm veliyyü’n-niam Halil Paşa Gâzî sâye-endâzî-yi himmet olmagıla bu bende-i müstemendlerine delîl olup bey’at-ı teberrükîleriyle mu’tenim-i lutf-ı cemîlleri olmuş idim. Elhamdülillâhi’l-aliyyi’l-celil.” Zübeyde Özer, “Cevheretü’l-Bidâye”, s. 500. Ayrıca bkz. Müstakimzâde, “Risâle-i Melâmîyye-i Şuttâriyye”, s. 293; Hasan Kamil Yılmaz, **Aziz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikatı**, İstanbul, MÜİF Yayınları, 1980, s. 134-136. Sarı Abdullah Efendi Hüdâyî’nin “Muhît-i bahr-ı tevhîdî bilip ummân-ı bî-sâhil/Vücûdun katresin mahv et eğer oldunsa ehl-i dil” matla’lı gazelini tahmis etmiştir. Tahmis için bkz. Müstakimzâde, “Risâle-i Melâmîyye-i Şuttâriyye”, s. 300-301; Yılmaz, **Aziz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikatı**, s. 135-136.

¹⁶⁵ Sarı Abdullah Efendi, **Nasîhatü’l-Mülûk**, vr. 218^b. Bazı kaynaklarda Celvetîler ile Bayramîlerin yakınlığından hatta Celvetîliğin Bayramîlikten ayrılan bir kol olduğundan söz edilir. Bu bağlantının kökeninde Aziz Mahmud Hüdâyî’nin şeyhi Şeyh Üftâde’nin silsilesinde yer alan Muk’ad Hızır Dede’nin Hacı Bayrâm-ı Velî’nin halifeleri arasında sayılmasının yattığı düşünülmektedir. bkz. Haşim Şahin, “Bayramiyye”, **Türkiye’de Tarikatlar: Tarih ve Kültür**, s. 831; Reşat Öngören, “Osmanlı Türkiye’sinde Tarikatlar”, **a.g.e.**, s. 67-68.

detaylı bilgi bulunmamaktadır. Azil dönemlerini Hüdâyî dergâhında geçiren Halil Paşa'nın bu olayın üzerinden çok geçmeden 1038/1629 yılında vefat etmesi ile Sarı Abdullah Efendi uzlet hayatına çekilmiş ve eser telifiyle meşgul olmuştur.¹⁶⁶

On yıl süren bu uzlet hayatı 1047/1638 yılında Sarı Abdullah Efendi'nin reisülküttap kaymakamlığına getirilmesi ile son bulmuştur. Aynı yıl IV. Murad'ın Bağdat Seferi'ne katılan Sarı Abdullah Efendi, sefer sırasında önce yeniden reisülküttaplığa, ardından 1049/1639'da reisülküttap kaymakamlığına getirilmiştir. Sarı Abdullah Efendi 1658-59 yılına kadar çeşitli mâlî görevler yürütmüş, son olarak 1069/1659 tarihinde başladığı mukataacılık¹⁶⁷ görevinden ayrılarak¹⁶⁸ Koca Mustafa Paşa Dergâhı yakınındaki evinde telif faaliyetleri ve çiçek yetiştiriciliği ile meşgul olmuştur. Sarı Abdullah Efendi'nin çiçek yetiştiriciliği konusundaki ilgisinin bu tarihten çok daha önce başladığı, 1051/1641 yılının başında Sultan İbrahim tarafından çiçekçiler başbuğu olarak tayin edildiği bilinmektedir.¹⁶⁹

Hayatının son dönemlerini uzlette geçiren Sarı Abdullah Efendi 23 Safer 1071/ 28 Ekim 1660 yılında vefat etmiştir. Kabri İstanbul'da Topkapı civarındaki Maltepe Mezarlığı'ndadır.¹⁷⁰ Vefatına Nâilî (ö. 1077/1666)¹⁷¹ ve Nisârî (ö. 1073-1075/1662-63/1664-65)¹⁷² gibi şairler tarafından tarih düşürülmüştür.¹⁷³

¹⁶⁶ Müstakimzâde, "Risâle-i Melâmiyye-i Şuttâriyye", s. 294; Ahmed Resmî, **Halikatü'r-Rüesâ**, s. 32; Şeyhî Mehmed Efendi, **Vekâyiü'l-Fudalâ**, C. I, s. 824; Vassâf, **Sefine-i Evliyâ**, C. II, s. 523; Bursalı Mehmed Tâhir, **Osmanlı Müellifleri**, s. 107; Akün, "a.g.m.", C: X, s. 217; Aytekin, **a.g.e.**, s. 72; Er, **a.g.e.**, s. 344-345.

¹⁶⁷ Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C: II, s. 578-579.

¹⁶⁸ Müstakimzâde, "Risâle-i Melâmiyye-i Şuttâriyye", s. 294; Müstakimzâde, **Tuhfe-i Hattâtîn**, s. 259, Ahmed Resmî, **Halikatü'r-Rüesâ**, s. 32; Ayvansarâyî, **Hadikatü'l-Cevâmî**, s. 613; Şeyhî Mehmed Efendi, **Vekâyiü'l-Fudalâ**, C. I, s. 823-824; Bursalı Mehmed Tâhir, **Osmanlı Müellifleri**, s. 107; Akün, "a.g.m.", C: X, s. 217; Aytekin, **a.g.e.**, s. 72-73; Er, **a.g.e.**, s. 345.

¹⁶⁹ Müstakimzâde, "Risâle-i Melâmiyye-i Şuttâriyye", s. 295-297; Zehra Fidan, "Şükûfe-nâmeler ve Şehr-Emîni Câmîi hatibi Mehmed bin Ahmed el-Ubeydî'nin Tezkire-i Şükûfeciyânı Netâicü'l-Ezhâr", Yıldız Teknik Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2015, s. 151-154. Ayr. bkz. Ayvazoglu, **Güller Kitabı**, s. 133-135, 155-156.

¹⁷⁰ Müstakimzâde, "Risâle-i Melâmiyye-i Şuttâriyye", s. 294; Akün, "a.g.m.", C: X, s. 217; Aytekin, **a.g.e.**, s. 78; Er, **a.g.e.**, s. 348-349.

¹⁷¹ Özer Şenödeyici, "Nâilî-i Kadîm, Mustafa", **Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü**, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/nailii-kadim-mustafa> (30.05.2020).

¹⁷² İsmail Hakkı Aksoyak, "Nisârî, Hüseyin Nisârî Efendi", **Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü**, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/nisari-huseyin-nisari-efendi> (30.05.2020).

¹⁷³ Bu şiirler için bkz. Müstakimzâde, "Risâle-i Melâmiyye-i Şuttâriyye", s. 294-295.

Sarı Abdullah Efendi yaşadığı dönemde¹⁷⁴ yürüttüğü çeşitli devlet vazifeleri dolayısıyla başta Halil Paşa olmak üzere devlet ricali; Mevlevîlik, Celvetîlik, Bayramîlik gibi çeşitli tarikatlara bağlılığı dolayısıyla birçok şeyh, âlim ve şairden oluşan farklı sosyal çevreler ile irtibat içinde olmuştur. Kendisinden söz eden kayıtlardan anlaşıldığına göre yaşadığı dönemde saygın ve muteber bir kişi olan Sarı Abdullah Efendi “kutup” olmamakla birlikte melamet düşüncesinin farklı çevrelerce benimsenmesinde ve yayılmasında etkili olmuştur.¹⁷⁵ Bayramî Melamîleri İsmâîl-i Ma‘şûkî ve Hamza Bâlî’nin idamından sonra XVI. yüzyılın son çeyreğinden itibaren XVII. yüzyılın ilk yarısına kadar sürecek bir gizlilik dönemine girmişti. Melamîlerin kutup ve mehdilik düşünceleri ile siyasî otorite nezdinde potansiyel tehlike olarak görülmeleri, şeriate aykırı bazı tutum ve davranışları, hulûl ve tenasühe meyleden düşünceleri, tekke adabına özen göstermemeleri, ulemâ ve sufiler arasında olumsuz intibaa sahip olmaları göz önünde bulundurulduğunda Sarı Abdullah Efendi’nin sentezci tavrı ile hem bürokratik çevrelerde hem de diğer tarikatlar arasında Melamîlere karşı gelişen olumsuz tavrı yumuşatarak bu düşüncenin diğer tarikatlar kisvesinde varlığını sürdürmesine katkı sağladığı görülmektedir.¹⁷⁶ Sarı Abdullah Efendi’nin bu bağlamda ilişkide olduğu ve etki ettiği isimler arasında Mevlevîlerden Neşâtî Ahmed Dede,¹⁷⁷ Cevrî İbrâhim Çelebi,¹⁷⁸ Koca Mustafa Paşa Dergâhı çevresinden şeyh Necmeddîn Hasan er-Rûmî,¹⁷⁹ şeyh Adlî Efendi,¹⁸⁰ Işık Hüseyin Dede,¹⁸¹ Nakşîlerden oğlu Mustafa Resmî¹⁸² ve torunu La‘lî Şeyh Mehmed¹⁸³

¹⁷⁴ Sarı Abdullah Efendi’nin yaşadığı dönemin siyasî, sosyal ve fikrî durumu için bkz. Aytekin, **a.g.e.**, s. 25-41; Çakmaktaş, “Sarı Abdullah Efendi’nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri”, s. 19-38.

¹⁷⁵ Işın, “Abdullah (Sarı)”, **DBİA**, C: I, s. 13; a.mlf, “Melamîlik”, **DBİA**, C: V, s. 383; Kılıç, “Bir Tarikatın Gizli Direnişi”, s. 266-267.

¹⁷⁶ Işın, “Abdullah (Sarı)”, **DBİA**, C: I, s. 13; Kılıç, “Bir Tarikatın Gizli Direnişi”, s. 267-268.

¹⁷⁷ Müstakimzâde, “Risâle-i Melâmiyye-i Şuttâriyye”, s. 311-312.

¹⁷⁸ Müstakimzâde, “Risâle-i Melâmiyye-i Şuttâriyye”, s. 312-316.

¹⁷⁹ Müstakimzâde, “Risâle-i Melâmiyye-i Şuttâriyye”, s. 293; Çakmaktaş, “Sarı Abdullah Efendi’nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri”, s. 56. Hayatı hakkında bilgi için bkz. Mahmûd Celâleddîn el-Hulvî, **Lemezât-ı Hulviyye ez Lemezât-ı Ulviyye: Halvetî Büyüklerinin Tath Halleri**, haz.: Mehmet Serhan Tayşi, İstanbul, Semerkand, 2013, s. 465-476; Vassâf, **Sefîne-i Evliyâ**, C: III, s. 410-411.

¹⁸⁰ Müstakimzâde, “Risâle-i Melâmiyye-i Şuttâriyye”, s. 293; Çakmaktaş, “Sarı Abdullah Efendi’nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri”, s. 56. Hayatı hakkında bilgi için bkz. Hulvî, **Lemezât**, s. 481-483; Vassâf, **Sefîne-i Evliyâ**, C: III, s. 411-413.

¹⁸¹ Müstakimzâde, “Risâle-i Melâmiyye-i Şuttâriyye”, s. 326-328.

¹⁸² Müstakimzâde, “Risâle-i Melâmiyye-i Şuttâriyye”, s. 317.

¹⁸³ Müstakimzâde, “Risâle-i Melâmiyye-i Şuttâriyye”, s. 317.

zikredilmektedir.¹⁸⁴ Öte yandan Sarı Abdullah Efendi'nin İsmâîl Ankaravî, Tıflî Ahmed Çelebi,¹⁸⁵ Abdülmecid Sivâsî'nin (ö. 1049/1639) halifelerinden Mehmed Abdülehad Nûrî (ö. 1061/1651),¹⁸⁶ Oğlanlar Şeyhi İbrâhim Efendi (ö. 1065/1655),¹⁸⁷ Nazmî Efendi (ö. 1112/1701),¹⁸⁸ Ruşenî Hacı Şeyh¹⁸⁹ gibi önemli tarikat simaları ile görüştüğü ve bir kısmı ile dostluk kurduğu kaydedilmektedir.¹⁹⁰

Sarı Abdullah Efendi üstlendiği devlet görevleri ve katıldığı seferler sebebi ile geç denebilecek yaşta başladığı¹⁹¹ yazım faaliyetlerini ömrünün son dönemlerine kadar sürdürmüş, çoğu tasavvufun kavram ve meseleleri ile melamet üzerinde yoğunlaşan bir külliyyat oluşturmuştur. Temel meseleleri değişmekle birlikte Sarı Abdullah Efendi'nin eserlerinin çoğunda çeşitli kaynaklardan istifade ederek birçok ayetin tefsirine yer vermesi, peygamber kıssalarına ilişkin uzun anlatımlar sunması, akıl, nefsin kötülükleri, ahlâk, adalet, kıyamet, kabir hayatı gibi konular hakkında nasihat tarzı değerlendirmelerde bulunması onun telif tarzını yansıtan ortak unsurlardandır. Sarı Abdullah Efendi bu yönüyle de Osmanlı telif geleneğinin sürekliliğine katkı sağlayan bir müelliftir.

Sarı Abdullah Efendi'nin kaleme aldığı eserlerin temel özelliklerinden biri onun başta melamet olmak üzere vahdet-i vücud, varlık mertebeleri, ilahî isimler,

¹⁸⁴ Gölpınarlı, **Melâmîlik ve Melâmîler**, s. 143-147; Aytekin, **Sarı Abdullah Efendi ve Mesnevi-i Şerif Şerhi**, s. 98-111; Çakmaktaş, “Sarı Abdullah Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufi Görüşleri”, s. 58-71.

¹⁸⁵ Müstakimzâde, “Risâle-i Melâmiyye-i Şuttâriyye”, s. 279-289; Ayvansarâyî, **Hadîkatü'l-Cevâmî'**, s. 302; Gölpınarlı, **Melâmîlik ve Melâmîler**, s. 130-135.

¹⁸⁶ Mehmed Nazmî Efendi, **Hediyyetü'l-İhvân: Osmanlılarda Tasavvufî Hayat –Halvetîlik Örneği-**, haz.: Osman Türer, İstanbul, İnsan Yayınları, 2005, s. 455; İbrahim Baz, Abdülehad Nûrî-i Sivâsî: Hayatı, Eserleri ve Görüşleri, İstanbul, İnsan Yayınları, 2007, s. 265-266. Mehmed Nazmî Sarı Abdullâh Efendi ile şeyhi Nûrî'nin birkaç defa sohbet meclisinde bir arada bulunduklarını ifade ettikten sonra şu latifeye yer verir: “Hattâ birinde, Aksarâyî Oğlan Şeyhi İbrâhim Efendi hâzır bi'l-meclis idi. Merhûm Abdullâh Efendi, ba'zı mecâzibin keşf ü kerâmetine mûtaallık hikâyeler bastırdı. Hz. Azîz, de'b-i şerîfleri üzere müstağırık, kendi hakikatlerine müteveccih, sâkit ve sâmit oturlardı. Merhûm Aksarâyî gâyet ârif ve zarîf idi. Merhûm Abdullâh Efendi'ye hitâb-ı ta'rîz-âmîz idüp ‘Be hey Abdullâh Efendi, n'aceb ebhel-i gabîsin! Kutb-ı âlem ve gavs-i a'zam huzûrunda iken istintâk idüp cümlemizi müstefid ve müstefiz idecegüne bir alay murdâr, mühmelât divânelerin ma'kûl nâ-ma'kûl mesellerin söylersin’ deyüp iskât eyledi.” Mehmed Nazmî, **Hediyyetü'l-İhvân**, s. 455.

¹⁸⁷ Mehmed Nazmî, **Hediyyetü'l-İhvân**, s. 455.

¹⁸⁸ Mehmed Nazmî, **Hediyyetü'l-İhvân**, s. 455.

¹⁸⁹ Özer, “Cevheretü'l-Bidâye”, s. 497.

¹⁹⁰ Çakmaktaş, “Sarı Abdullah Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufi Görüşleri”, s. 49-58.

¹⁹¹ İlk eseri *Semerât*'ı 1033/1624 yılında yaklaşık iki ay gibi kısa bir sürede tamamladığı düşünülürse kırk yaşından sonra eserlerini telif etmeye başlamıştır.

insan-ı kâmil, mürşid-i kâmil, velâyet, nübüvvet gibi tasavvuf meselelerini fıkıh, tefsir, hadis, tarih, coğrafya, edebiyat ve tasavvuf gibi alanlarda geniş yelpazeye sahip bir literatür ile besleyerek sunmasıdır. Sarı Abdullah Efendi'nin eserlerinde farklı temsil gücüne sahip metinlerden yaptığı iktibaslara yer vermesi onun kendi düşünce sistemine mevcut gelenek arasında bir yer bulma ve meşruiyet kazandırma çabası şeklinde yorumlanabilir. Melamî kimliği ve döneminde Melamîlere yönelik menfî tutum düşünüldüğünde Sarı Abdullah Efendi'nin özellikle Osmanlı medreselerinde geçerliğe sahip metinleri referans göstermesi anlamlıdır.¹⁹²

Sarı Abdullah Efendi eserlerinde şeriata uymanın gerekliliğini vurgulayarak mensubu bulunduğu Bayramî Melamî zümrenin şeriata ve geleneğe bağlılığına dikkat çekmekte ve bu durumu Melamî geleneğin metinleri ile de desteklemektedir.¹⁹³ Yaşadığı dönemde ve sonrasında şeriata sıkı sıkıya bağlı tarikat çevrelerinde dahi saygın bir kişi olarak anılması bu çabasının sonuç verdiğini göstermektedir.¹⁹⁴ Böylelikle Sarı Abdullah Efendi ulemâ ve sufi gruplar arasında ehl-i sünnet dışı olarak görülerek eleştirilen Bayramî Melamîlerin belli bir süre için olsa bile şeriata ve geleneğe bağlı bir grup olarak algılanmasında etkili olmuştur.¹⁹⁵

Melamîlerin zındıklık ve mülhidlikle suçlanmasına sebep olan konuların başında gelen vahdet-i vücud düşüncesi¹⁹⁶ Sarı Abdullah Efendi'nin eserlerinin zeminini oluşturmaktadır. Sarı Abdullah Efendi'nin eserlerinde meseleye İbnü'l-

¹⁹² bkz. M. Nedim Tan, “Minhâcü'l-fukarâ'nın Kaynakları Üzerine Bir Değerlendirme”, **Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, No: 36, 2015/2, s. 31-49.

¹⁹³ Sarı Abdullah, **Semerât**, s. 56-91; Çakmaktaş, “Sarı Abdullah Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufi Görüşleri”, s. 276-269. Kılıç, “Bir Tarikatın Gizli Direnişi”, s. 257-258.

¹⁹⁴ İdris-i Muhtefî'nin muârizlarından olduğu bilinen Abdülmecid Sivâsî'nin takipçisi Nazmî Efendi eserinde Sarı Abdullah Efendi'den övgü ile bahsederek onu “dünyayı bi'l-küllîye terk itmiş, zikir ü fikri Allah, gözü yaşlı, ciğeri başlı, müteşerri' ve müteheccid efrâddan bir pîr-i kâmil” olarak nitelemiştir. Mehmed Nazmî, **Hediyetü'l-İhvân**, s. 455. Ayrıca bkz. Çakmaktaş, “Sarı Abdullah Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufi Görüşleri”, s. 58. Safâyî, tezkiyesinde Sütçü Beşir Ağa ile görüşmesi sebebi ile Sarı Abdullah Efendi'nin Hamzavîlerden olduğu iddiasını onun şeriata bağlı kâmil bir zat olarak niteleyerek reddetmiştir. Safâyî, **Tezkire-i Safâyî**, s. 524. Ayrıca bkz. Necdet Yılmaz, **Osmanlı Toplumunda Tasavvuf**, s. 349. Bursalı Mehmed Tahir ise Sarı Abdullah Efendi'yi **Semerât**'ta yazdıkları ile Fazlullah Hurûfî'den etkilenmiş olması sebebiyle eleştirilen Nesîmî'nin aşk ve irfanına şahit göstermiştir. Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, s. 859.

¹⁹⁵ Melamîlerin şeriata bağlılıkları konusundaki tartışmalar için bkz. Ocak, **Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler**, s. 251-312; Reşat Öngören, “Şeriatın Kestiği Parmak: Kanuni Sultan Süleyman Devrinde İdam Edilen Tarikat Şeyhleri”, **İLAM Araştırma Dergisi**, C. I, No: 1, 1996, s. 123-140; Kılıç, “Bir Tarikatın Gizli Direnişi”, s. 251-272.

¹⁹⁶ Ahmet Yaşar Ocak, **Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler**, s. 305-316.

Arabî ve takipçilerinin perspektifinden yaklaştığı, bu bakımdan İbnü'l-Arabî'nin onun düşünce sisteminde önemli bir yere sahip olduğunu söylemek mümkündür.¹⁹⁷ Sarı Abdullah İbnü'l-Arabî ile birlikte Dâvud-ı Kayserî, Fergânî, Kâşânî gibi Ekberî terminolojinin oluşumuna katkı sağlayan müellifleri takip etmekte, bağlılığını ifade ettiği Mevlânâ'nın¹⁹⁸ *Mesnevî*'sini bu ekolün sistemleştirdiği vahdet-i vücud ekseninde şerh etmekte, böylece birbirinden farklı iki meşrebi temsil ettiği düşünülen bu iki sufiyi¹⁹⁹ tasavvufun temel meselelerinde birleştirmektedir.²⁰⁰ Bu bakımdan Sarı Abdullah Efendi Molla Fenârî'nin öncülük ettiği Ekberî ekolün kavramları ile *Mesnevî*'yi şerh etme geleneğine²⁰¹ Melamî tavrını da yansıtarak yeni bir boyut kazandırmıştır.

¹⁹⁷ Büşra Çakmaktaş, “İbn Arabî'nin Osmanlı Tasavvuf Düşüncesine Tesiri: Sarı Abdullah Efendi Örneği”, **Osmanlı Düşüncesi: Kaynakları ve Tartışma Konuları**, ed.: Fuat Aydın, Metin Aydın, Muhammet Yetim, İstanbul, Mahya Yayıncılık, 2019, s. 634-650. Gölpınarlı'nın Sarı Abdullah'a nispet ederek yer verdiği

“Nefes urdı hüviyyetten yine enfâs-ı rahmânî

Maârif cevherin attı kenâre bahr-i sübhânî”

beyti ile başlayan ve şairin İbnü'l-Arabî'ye olan bağlılığını ifade eden

“Velâyet hâtemi ankâ-yı muğrib Şeyh-i Ekber kim

Hakikat maşrıkının oldurur hurşid-i rahşânî

Getürmişdür Fusûs içre kilem ezvâkını cem'a

Ki ayn-ı cem'-i Ahmed'den onların aldı a'yânî”

beyitleri ile devam eden kaside Abdullah el-Bosnevî'ye ait olup onun *Fusûs* şerhinin sonunda yer almaktadır. Gölpınarlı, **Melâmîlik ve Melâmîler**, s. 139-140. Abdullah Kartal, “Bursa'da Bosnalı Bir Melâmî Abdullah Bosnevî Hayatı, Eserleri ve Bir Kasidesi”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1994, C: VI, No: 6, s. 304-310.

¹⁹⁸ Sarı Abdullah eserlerinde kendini “terbiyeten Mevlevî” şeklinde tanıtmıştır. Sarı Abdullah, **Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî**, vr. 493^b; Sarı Abdullah Efendi, **Nasîhatü'l-Mülûk**, , vr. 218^b.

¹⁹⁹ bkz. Chittick, “Rûmî ve Vahdetü'l-Vücûd”, **Varolmanın Boyutları**, çev. Turan Koç, İstanbul, İnsan Yayınları, 2013, s. 269-275.

²⁰⁰ Çakmaktaş Sarı Abdullah Efendi üzerindeki İbnü'l-Arabî etkisine ilişkin makalesinde bu durumu şöyle ifade eder: “Sarı Abdullah Efendi böylece Mevlânâ'nın *Mesnevî* isimli eserini vahdet-i vücûd düşüncesi ekseninde yorumlamış, pek çok meseleyi Ekberî geleneğin ortaya koyduğu terminolojiyle izah etmiş, böylece İbn Arabî'nin irfân ve metafizik, Mevlânâ'nın ise aşk merkezli anlayışını bir araya getirmiştir. Bu itibarla İbn Arabî ve Mevlânâ arasındaki meşreb ve üslûb farklılığına rağmen tasavvuf metafiziğinin temel konusu olan Allah-âlem-insan ilişkisi temelli ontolojik yorumlarında müşterek oldukları şeklindeki algıyı da kuvvetlendirmiş, genelde Osmanlı tasavvuf düşüncesi, özelde ise Osmanlı *Mesnevî* şerhçiliği içerisinde Ekberî-Mevlevî yorumu kaynaştırarak süreklilik kazanmasına mühim bir katkı sağlamıştır.” Büşra Çakmaktaş, “İbn Arabî'nin Osmanlı Tasavvuf Düşüncesine Tesiri: Sarı Abdullah Efendi Örneği”, **Osmanlı Düşüncesi: Kaynakları ve Tartışma Konuları**, s. 634. ayr. bkz. a. mlf., “Sarı Abdullah Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufi Görüşleri”, s. 90-92. A. Gölpınarlı, A. Ateş gibi bazı yazarlar ise Sarı Abdullah Efendi'yi *Mesnevî*'yi İbnü'l-Arabî'nin görüşleri çerçevesinde açıklaması sebebi ile eleştirmişlerdir. Gölpınarlı, **Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik**, s. 142; Güleç, **Türk Edebiyatında Mesnevî Tercüme ve Şerhleri**, s. 166.

²⁰¹ Semih Ceyhan, “Osmanlı Düşüncesinin Mimarlarından Molla Mehmed Fenârî ve Şerhu Dîbâceti'l-Mesnevî”, **Uluslararası Molla Fenârî Sempozyumu (4-6 Aralık 2009 Bursa)-Bildiriler**, Bursa,

Sarı Abdullah Efendi'nin eserlerinin büyük bir kısmında Mevlânâ'nın *Mesnevî*'si başta olmak üzere, İbnü'l-Arabî ve Ekberî ekolü temsil eden şair ve yazarların, Gazzâlî ve Feridüddin-i Attâr'ın birçok eserinden, Ebû Tâlip el-Mekkî'nin *Kûtü'l-Kulûb*'undan, Şebüsterî'nin *Gülşen-i Râz*'ından alıntılara yer vermesi dikkat çekmektedir.²⁰² La'lîzâde Abdülbâkî'nin babasından naklettiğine göre Sarı Abdullah Efendi eserlerindeki bu durumu oğluna şöyle açıklamıştır:

“Ey Şeyh Muhammed! Te'liflerimde nakl ü beyân eyledüğüm esrâr-ı cenân cümlesi kendi zevk ü vicdân ve ahvâl ü seyrânumdur. İbtidâ gönül âleminde müşâhede ve mükâsefe eyledüm, ba'dehû ekserini *Mesnevî-i Şerîf*'de ve *Fütûhât-ı Mekkiyye*'de bulup Hazreti Mevlevî'den ve eş-Şeyh Muhyiddîn-i Arabî'den nakl ü tahrîr eyledüm.”²⁰³

La'lîzâde büyük dedesi Sarı Abdullah'ın ve Melamî müelliflerin eserlerinde böyle bir usul benimsemekle kendi hâllerini ifşa etmemeyi amaçladıklarını ifade eder:

“Bir nükte dahı budur ki cedd-i merhûmun tarîkinde olan ricâl tesettüren li'l-hâl kendi mükâşefât ve ezvâkların tahrîr ve idâre-i makâl sadedinde oldukça kütüb-i meşâyıhda ol zevki talep eyleyüp ya bi-aynihî muharrer ya ana münâsîp bir mahal bulurlar ol kitâbdan ya bi-ibâretihî nakl yâhud mefhûm u murâd budur deyü hall-i beyân iderler. Hâsılı, makâllerini kütüb-i meşâyıhdan birine azv ü rivayet iderler, kendi hâlleri olmak üzere hikâyet etmezler.”²⁰⁴

Sarı Abdullah Efendi'nin de *Mesnevî*'yi şerh ederken, tarikat büyükleri hakkında tarihî bilgi aktarırken veya tasavvufî kavramları açıklarken alıntı yaptığı müelliflerin dilinden kendi düşüncelerini ve tecrübelerini aktardığı görülür.²⁰⁵ Bu durum La'lîzâde'nin ifâde ettiği gibi Melamîlerin gösteriş ve riyâdan kaçınıp iyi işlerini gizleyerek sıdk sahibi olabilme düsturlarından kaynaklabileceği gibi Melamîlerin kendilerini gizlemek adına yürüttükleri gizlilik politikalarının neticesi olarak da yorumlanabilir.

Kaynaklarda Sarı Abdullah Efendi'ye nispet edilen on kadar eser bulunmaktadır. Ancak bu eserlerden bir kısmının ona aidiyeti konusunda tereddütler

2010, s. 348.

²⁰² Sarı Abdullah Efendi'nin *Mesnevî* şerhi dışındaki muhtelif metinlerinde adı geçen müelliflerin eserlerinden yapılan alıntılara örnek için bkz. Bütün, “Sarı Abdullah Efendi, Nasihatü'l-Mülûk Terğîbün li-Hüsni's-Sülûk”, s. 424-431; Öztürk, “Sarı Abdullah Efendi, Nasihatü'l-Mülûk Terğîbün li-Hüsni's-Sülûk”, s. 465-471; Özer, “Cevheretü'l-Bidâye ve Dürretü'n-Nihâye”, s. 217-218, 229, 239 vd.; Tek, “Semerâtü'l-Fuâd”, **Melâmet Risâleleri**, s. 66-69, 75-79, 93, vd.

²⁰³ La'lîzâde Abdülbâkî, **Hediyyetü'l-Müşâk**, s. 136-137.

²⁰⁴ La'lîzâde Abdülbâkî, **Hediyyetü'l-Müşâk**, s. 136.

²⁰⁵ Ölmez, “*Mesnevî Şârihi Sarı Abdullah Efendi: Hayatı ve Eserleri*”, s. 22-23; Güleç, **Türk Edebiyatında Mesnevî Tercüme ve Şerhleri**, s. 165.

bulunur. Sarı Abdullah üzerine yapılan akademik çalışmalarda bu eserler hakkında detaylı bilgiler bulunmaktadır.²⁰⁶ Bu sebeple bu çalışmada onun eserlerine ilişkin özet bir bilgi sunmakla yetinilmiştir. Sarı Abdullah Efendi'ye ait olduğu kesin olarak bilinen altı metinden ilki 1033/1624'te tamamlanan ilk eseri *Semerâtü'l-Fuâd fi'l-Mebde ve'l-Meâd*'dir.²⁰⁷ Müellifin kâmil mürşid arayışının bir sonucu olarak kaleme aldığını belirttiği eser, bu arayışını temellendirme çabası ile başlar. Aşere-i mübeşşere, dört halife, mezhep imamları ve din büyükleri ile erken dönem sufilerine dair anlatılara yer vererek meşruiyet zeminine oturttuğu kutup telakkisini eserin büyük bir kısmını oluşturan Bayramî Melamî meşayihî hakkındaki tarihî-menkıbevî kayıtlar ile sürdürür. *Semerâtü'l-Fuâd* burada geçen isimler üzerine kaleme alınan sonraki metinlerin de Abdurrahmân el-Askerî'nin *Mir'âtü'l-Işk*'ından (957/1550) sonra temel kaynağını oluşturur. Sarı Abdullah Efendi *Semerât*'ta başta melamet olmak üzere tasavvuf konularına ilişkin görüşlerini Bayramî büyüklerinin hâl tercümeleri arasında sunmaktadır. Sarı Abdullah *Semerât*'tan sonra kaleme aldığı, uzun bir çalışma sonucu 1041/1631 yılında tamamlanan *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'sinde de *Mesnevî*'yi şerh ederken bu düşüncesine dair verileri işlemeye devam etmektedir.

Müellifin *Semerât* ile benzer bir düzene ve anlatıma sahip olan *Cevheretü'l-Bidâye* isimli eseri 1049/1639 yılında tamamlanarak IV. Murad'a (1623-1640) takdim edilmiştir.²⁰⁸ Eserde *Semerât* ile benzer şekilde vahdet-i vücud, varlık mertebeleri, velayet-nübüvvet, ricâlû'l-gayb, seyrüsülûk gibi tasavvufun çeşitli kavram ve meseleleri ile Nakşibendiyye ve Halvetiyye silsileleri, dört halife, on iki imam, dört büyük mezhep imamı, diğer din ve tarikat büyükleri ile Bayramî Melamî kutupları hakkında kayıtlara yer verilmektedir. *Cevheretü'l-Bidâye* tasavvufî kavramlara dair tanımlama ve açıklama çabaları, bu kavramlar arasında sunduğu

²⁰⁶ Sarı Abdullah Efendi'nin eserleri, muhteva ve nüshaları hakkında bilgi için bkz. Aytekin, **Sarı Abdullah Efendi ve Mesnevi-i Şerif Şerhi**, s. 112-137; Çakmaktaş, "Sarı Abdullah Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri", s. 72-87; Salmani, "Sarı Abdullah Efendi'nin Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî'si, I. Cilt", s. 12-22; Kablander, "Sarı Abdullâh Efendi'nin 'Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî'si, II. Cilt", s. 61-69.

²⁰⁷ Sarı Abdullah, **Semerâtü'l-Fuâd**, İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1288; Sarı Abdullah, "Semerât", **Melâmet Risâleleri**, haz.: Abdürrezzak Tek, Bursa, Emin Yayınları, 2007, s. 65-120.

²⁰⁸ Zübeyde Özer, "Cevheretü'l-Bidâye ve Dürretü'n-Nihâye (İnceleme-Metin Sözlük) (Cilt I-II)", İstanbul Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, İstanbul, 2015.

zengin şiir alıntıları, kültürel unsurlar ve kullandığı kaynaklar dolayısıyla *Semerât* ile birlikte Sarı Abdullah Efendi'nin kimliğini yansıtan eserlerinden biridir.

Sarı Abdullah Efendi'nin yürüttüğü devlet vazifelerinin ona sağladığı veriler ile hazırladığı *Düstûru'l-İnşâ* adlı eseri II. Bayezid devrinden IV. Murad dönemine kadarki Türkçe, Arapça veya Farsça kaleme alınan siyasî yazışmaları ve mektupları kronolojik olarak ihtiva eden münşeât tarzında bir metindir.²⁰⁹ 1053/1643 yılında tamamlanan koleksiyondaki vesikaların bir kısmının reisülküttaplığı döneminde bizzat Sarı Abdullah Efendi tarafından yazıldığı kaydedilmektedir.²¹⁰ Eserin Osmanlı siyasî tarihi açısından mühim bir yeri vardır. *Düstûru'l-İnşâ*'nın Osmanlı tarih ve edebiyat araştırmalarında önemli bir yeri olan ve 982/1574'te Ferîdûn Bey (ö. 991/1583) tarafından tamamlanan *Münşeâtü's-Selâtin* isimli aynı türdeki eserin zeyli niteliğinde olduğu düşünülmektedir.²¹¹ Eser tertibi, ihtiva ettiği yazışmaların edebî değeri ve naklettiği şiirler bakımından zenginliği ile dikkat çekmektedir.

Sarı Abdullah Efendi'nin siyaset ile ilgili sayılabilecek bir diğer eseri ise 1059/1649 yılında tamamlanarak IV. Mehmed'e (1648-1687) ithaf edilen *Nasihatü'l-Mülûk Tergîben li-Hüsni's-Sülûk* isimli manzum-mensur metnidir.²¹² Devlet büyüklerine adaletli olup zulümden uzak durmalarını nasihat etmek maksadı ile kaleme alınan eser halifenin gerekliliği, peygamberler ve dört büyük halifeden örnekler ile rical ve kutup meselelerinin yer aldığı siyasetname ve ölüm, kıyamet, ahiret konularının anlatıldığı nasihatname özellikleri gösteren iki ana bölümden oluşmaktadır. Tasavvuf meseleleri ile iç içe geçmiş olan bu eserde Sarı Abdullah

²⁰⁹ 1053/1643 tarihli Cevrî nüshası için bkz. Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye Bölümü, nr. 4304.

²¹⁰ Akün, "Sarı Abdullah", **İA**, C: X, s. 218. krş. Sarı Abdullah, **Düstûru'l-İnşâ**, Süleymaniye Ktp., Nuruosmaniye Bölümü, nr. 4304, vr. 25b-35b.

²¹¹ *Düstûru'l-İnşâ*'nın tamamını konu edinen bir çalışma yapılmamakla birlikte eseri detaylıca tanıtan bir araştırma için bkz. Adnan Sadık Ezgi, "Türkiye Kütüphanelerinden Notlar ve Vesikalar II", **Belleten**, C: XIV, No: 56, 1950, s. 631-647. Sarı Abdullah Efendi'nin eserinde yer verdiği üç serdarlık beratı üzerine yapılan bir inceleme için bkz. Fatih Bayram, "Sarı Abdullah'ın Düstûru'l-İnşâ'sındaki Serdarlık Beratları", **FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, No: 15, 2020, s. 1-32.

²¹² Müellif nüshası için bkz. Süleymaniye Kütüphanesi, Hekimoğlu bölümü, nr. 679. Funda Öztürk, "Sarı Abdullah Efendi, Nasihatü'l-Mülûk Tergîbün li-Hüsni's-Sülûk (110a-218b): İnceleme-Metin-Sözlük-Dizin", Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, Rize, 2018; Murat Bütün, "Sarı Abdullah Efendi, Nasihatü'l-Mülûk Tergîbün Li-Hüsni's-Sülûk (1b-109b): İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük-Dizin", Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, Rize, 2019.

Efendi'nin Melamî tavrını yansıtan unsurlar da bulunmaktadır. *Nasîhatü'l-Mülûk* Osmanzâde Ahmed Tâib (ö. 1136/1724) tarafından *Telhîsü'n-Nesâyih* (*Telhîsü'l-Hikem*) adıyla özetlenerek 1131/1719 yılında III. Ahmed'e (1703-1730) sunulmuştur.²¹³

Sarı Abdullah Efendi'ye aidiyeti kesin olarak bilinen son eseri *Mir'âtü'l-Asfiyâ fî Sıfâtî'l-Melâmetiyyeti'l-Ahfiyâ ve Ulüvvi Şâni'l-Evliyâ*'dır.²¹⁴ Müellifin, ölümünden kısa bir süre önce yazıp 1070/1660 yılında tamamladığı bu çalışma İbnü'l-Arabî'nin eserlerindeki melamet ve melamet ehli hakkındaki bölümlerin derlenip değerlendirilmesi ile oluşturulmuş Arapça bir metindir. Eserde Melamîlerin ve kutbu'l-aktâbın vasıfları, mehdinin zuhuru, Hz. İsa'nın nüzülü ve İbnü'l-Arabî'nin özelliklerine dair anlatımlar yer alır. Sarı Abdullah Efendi bu eseri ile özellikle tarikat çevrelerinde Melamîlere karşı oluşan olumsuz tavrı İbnü'l-Arabî'den destek alarak kırmayı amaçlar.²¹⁵ Ayrıca Sarı Abdullah Efendi'nin bu eseri ölümünden kısa bir süre önce tamamlamasından hareketle onun hayatının son dönemine kadar Melamîlik ilgisini sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Eser 1306 tarihinde Arslanbeyzâde Sâlim Bey tarafından *Mirkâtü'l-Evliyâ fî Tercümeti Mir'âti'l-Asfiyâ* adı ile tercüme edilmiştir.²¹⁶

Sarı Abdullah Efendi aynı zamanda Abdî mahlası ile sade üslûpta şiirler yazan bir şairdir.²¹⁷ Kendisine bir divan atfedilmekle birlikte²¹⁸ şiirleri daha ziyade eserlerinde ve ondan söz eden La'lîzâde, Müstakimzâde gibi kaynaklarda dağınık hâlde bulunmaktadır. Sarı Abdullah Efendi'nin şairliğini yansıtan en meşhur şiiri ise *Meslekü'l-Uşşâk* isimli Melamî adap ve erkânını anlattığı kasidesidir.²¹⁹ Sarı

²¹³ Osmanzâde Ahmed Tâib, *Telhîsü'n-Nesâyih*, İstanbul, Ceride-i Havadis Matbaası, 1283/1866.

²¹⁴ Müellif hatlı nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp., Kayseri Raşid Efendi, nr. 1116.

²¹⁵ Bu eser Abdullah el-Bosnevî adına basılmıştır. bkz. Abdullah el-Bosnevî, *Mir'âtü'l-Asfiyâ fî Sıfâtî'l-Melâmetiyyeti'l-Ahfiyâ ve Ulüvvi Şâni'l-Evliyâ*, thk.: Ahmed Ferîd el-Mezîdî, Kahire, Dârü'l-Hakîka, 1429/2007.

²¹⁶ Arslanbeyzâde Sâlim Bey, *Mirkâtü'l-Evliyâ fî Tercemeti Mir'âti'l-Asfiyâ*, Süleymaniye Ktp., Haşim Paşa, nr. 0022.

²¹⁷ Ayçiçeği, "Abdî, Sarı Abdullah Efendi", *Türk Edebiyatında İsimler Sözlüğü*, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/abdi-sari-abdullah-efendi> (15.03.2021).

²¹⁸ Tevfik Mesnevîhan, *Mecmûatü't-Terâcim*, vr. 48b; Aytekin, *Sarı Abdullah Efendi ve Mesnevi-i Şerif Şerhi*, s. 133-134; Kaptan, "Sarı Abdullah Efendi'nin Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi 3637 Numarada Kayıtlı Manzum ve Mensur Eserleri Transkripsiyonlu Metin-İnceleme", s. 22.

²¹⁹ Sarı Abdullah Efendi, *Meslekü'l-Uşşâk Kasidesi*, Süleymaniye Ktp., Nuruosmaniye Bölümü, nr. 2400, vr. 15b-20a; La'lîzâde, "Sergüzeşt", s. 186-195; Müstakimzâde, "Risâle-i Melâmîyye-i

Abdullah Efendi'nin torununun oğlu La'lîzâde tarafından bu kasideye zeyl ve şerh yazılmıştır.²²⁰ Habeşîzâde Abdurrahim Rahîmî ise *Matlau'l-İşrâk* adı ile Sarı Abdullah'ın kasidesini tanzir etmiştir.²²¹

Sarı Abdullah Efendi'ye aidiyeti net bir biçimde bilinen bu eserler dışında kütüphane kayıtlarında, müellif hakkında bilgi veren bazı metinlerde veya muhtevasına istinaden Sarı Abdullah'a nispet edilen eserler vardır. Sarı Abdullah Efendi'ye nispetle hakkında çalışmalar yapılan eserler şunlardır: *Gazânâme-i Halil Paşa*,²²² *Tedbîrû'n-Neş'eteyn*,²²³ *Gülşen-i Râz*,²²⁴ *Dîvân*²²⁵ ve *Vâridât-ı Sarı Abdullah Efendi*.²²⁶

Sarı Abdullah Efendi'nin eserlerinin kütüphanelerde çok sayıda nüshasının bulunması, çeşitli kaynaklarda ona nispet edilen eserlerin çokluğu, yazdığı metinlerin başta Melamîler olmak üzere tarikat çevrelerinde referans olarak gösterilmesi onun yaşadığı dönemde olduğu kadar vefatından sonra da takip edilen etkili bir müellif olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. O, söz konusu birikimini Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sine yansıtarak yazdığı şerh dolayısıyla tasavvuf ve edebiyat tarihi literatüründe kendine seçkin bir yer bulmuştur.

Şuttâriyye", s. 301-310.

²²⁰ La'lîzâde Abdülbâkî, **Hak Âşıklarına Rehber: Hediyyetü'l-Müşâk**, haz.: Bünyamin Ayçiçeği, İstanbul, Ketebe Yayınları, 2020.

²²¹ Suat Donuk, "Habeşîzâde Abdurrahim Rahîmî'nin Matla'u'l-İşrâk Adlı Silsilenâmesi ve Matla'u'l-İşrâk'a Göre Tarikat ve Şeyh Silsileleri", **Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 20, Sayı: 1, 2020, s. 38-62. Rahîmî kasidesinde Sarı Abdullah'ı şöyle nitelemektedir:

"Füsûs'ı şerh iden Abdî Efendi merd-i kâmildür

Husûsâ Sarı Abdullâh Efendi şems-i devletdür" bkz. a.g.m., s. 59.

²²² Sarı Abdullah Efendi, **Gazaname-i Halil Paşa 1595-1623: (Tahlil ve Metin)**, haz.: Meltem Aydın, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2017.

²²³ Süleyman Erşahin, "Bir Siyâsetnâme Örneği Sarı Abdullah Efendi'nin Tedbîrû'n-Neş'eteyn fi Islahî'n-Nüshateyn Adlı Eserinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi", Kırıkkale Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2002; Özkan Öztürk, "Osmanlı Siyaset Düşüncesi ve İbnü'l-Arabî: et-Tedbîrâtü'l-İlâhiyye Üzerinden Bir Okuma", **Osmanlı'da İlm-i Tasavvuf**, İSAR Yayınları, İstanbul, 2018, s. 750-766.

²²⁴ Bünyamin Ayçiçeği, **Sarı Abdullah Efendi'nin Gülşen-i Râz-ı Ârifân Mesnevîsi**, İstanbul, Akademi Tizit Yayınları, 2014.

²²⁵ Mirac Betül Kaptan, "Sarı Abdullah Efendi'nin Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi 3637 Numarada Kayıtlı Manzum ve Mensur Eserleri Transkripsiyonlu Metin-İnceleme", İstanbul Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2019.

²²⁶ Sarı Abdullah Efendi'ye atfedilen bu eserin onun yaşadığı dönemden önce yazılmış *Noktatü'l-Beyân* isimli bir risale olduğu tespit edilmiştir. bkz. Kaptan, "a.g.e.", s. 127-205. Bu çalışmada Sarı Abdullah Efendi'ye nisbet edilen manzumelerin *Noktatü'l-Beyân*'daki mensur içerik ile benzerlikler taşıdığının altı çizilmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

SARI ABDULLAH EFENDİ’NİN CEVÂHİR-İ BEVÂHİR-İ MESNEVÎ’SİNİN III. CİLDİ

2.1. Eserin Yazılış Tarihi ve Yazılış Amacı

Sarı Abdullah Efendi eserinin başında “Der-Beyân-ı Sebeb-i Te’lîf” bölümünde şerhini yazma sebebini Mevlânâ ve *Mesnevî*’sine duyduğu sevgi ile ilişkilendirerek *Mesnevî*’yi her okuyuşunda onda bulduğu manaları açıklayıp anlamayanlara ulaştırma arzusu duyduğunu bildirmekte ve bu isteği doğrultusunda rüyada Mevlânâ ve Şems-i Tebrizî’nin ruhaniyetleri ile görüşüp onlardan *Mesnevî*’yi şerh etmek için izin aldığını, uyandığında da bunu teyit etmek için *Mesnevî*’den tefeül çektiğini ve karşısına این نشان راست دادم جان باب ** بر نویس الله اعلم بالصواب [Ey babasının canı, bu doğru işareti verdim, bunu yaz. Allah doğrusunu daha iyi bilir. (*Mesnevî*, III, 1190)] beytinin çıktığını ve böylece düşüncesinden emin olarak şerhi yazmaya başladığını anlatmaktadır.²²⁷ Devamında ise eserini takdim ettiği dönemin padişahı IV. Murad’dan övgü dolu ifadeler ile söz ettikten sonra eserinin adını *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî* olarak kaydetmektedir.²²⁸ “*Mesnevî*’nin parlak cevherleri” anlamına gelen bu isim aynı zamanda ebced hesabı ile eserin yazılmaya başlandığı 1035/1625 yılına işaret etmektedir.²²⁹ Sarı Abdullah Efendi eserinin sonundaki “Târîh-i Hatmü’l-Kitâb” bölümünde

Avn-i Hak ile kitâb oldu tamâm
Yazdum itmâmına târîh-i **hitâm**

²²⁷ Salmani, “Sarı Abdullah Efendi’nin Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî’si”, s. 164-165 (vr. 2b-3a); Aytekin, **Sarı Abdullah Efendi ve Mesnevî-i Şerif Şerhi**, s. 201-204.

²²⁸ Salmani, “Sarı Abdullah Efendi’nin Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî’si”, s. 166; Aytekin, **Sarı Abdullah Efendi ve Mesnevî-i Şerif Şerhi**, s. 204-205. Farklı nüshalardaki değişik isimlendirmeler hakkında detaylı bilgi için bkz. Aytekin, **Sarı Abdullah Efendi ve Mesnevî-i Şerif Şerhi**, s. 205-206; Salmani, “Sarı Abdullah Efendi’nin Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî’si”, s. 30-32.

²²⁹ Esas aldığımız Cevrî nüshasında eserin adının verildiği varâğın kenarında “Tesmiye-i kitâb bi’l-bedâhe şurû’-ı şerhe târîh vâkı’ oldu. Sene 1035.” notu ile bu tarihe yer verilmiştir. bkz. Sarı Abdullah Efendi, **Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî**, Süleymaniye Ktp., Fazıl Ahmed Paşa Bölümü, nr. 740, vr. 3a; Salmani, “Sarı Abdullah Efendi’nin Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî’si”, s. 166. Sahih Ahmed Dede de Sarı Abdullah Efendi’nin 1035 yılında kırk üç yaşında iken *Mesnevî-i Şerif*’in ilk cildini şerh etmeye başladığını kaydeder. Sahih Ahmed Dede, **Mevlevîlerin Tarihi**, s. 296.

beyti ile eserin tamamladığı 1041/1631 tarihine “hitâm” kelimesi ile işaret etmektedir.²³⁰ Nitekim esas aldığımız Fazıl Ahmed Paşa nüshasının ferağ kaydında da bu tarih açıkça verilmektedir.²³¹ Eserin tamamlandığı tarihe işaret eden ve *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*’nin birçok nüshasının sonunda yer alan manzumelerden biri Sarı Abdullah Efendi’nin yakın çevresinden, aynı zamanda eserin müstensihi olan Cevrî tarafından yazılmıştır. *Mesnevî*’ye ve Sarı Abdullah Efendi’nin şerhine ilişkin övgü dolu ifadeler içeren ve şârihin *Meslekü’l-Uşşâk* kasidesine nazire sayılabilecek bu manzume şöyledir:

Der-Ta’rîf-i Şerh-i Abdullah Efendi be-Mesnevî-i Mevlânâ kuddise sirruhû ma’a-Târîh

Kitâb-ı *Mesnevî* kim nüsha-i ilm-i hakîkatdür
O kim ma’nâsını idrâk ider sâhib-kerâmetdür
Ser-â-pâ şerh-i remz-i nükte-i ma’nâ-yı Kur’ân’dur
Beyân eyler usûl-i dîni her beyti bir ayetdür
Bilinmez mantık u hey’etle bu ilmün işârâtı
Buna idrâki yetmez akl ü fehmün özge hikmetdür
Degüldür nakl-i ahkâm-ı nücûm-ı âsumân ammâ
Yine ammâ kitâb-ı âsumânîden hikâyetdür
Kitâb-ı âsumânînin budur ma’nâ-yı mazmûnı
Ki her bir nüktesi bir vahy-i münzelden kinâyetdür
Zebân-ı hâlden sâdır kelâmu’llâhı nâtıkdur
Bunun tefsîri hakkâ hâric-i lafz u ‘ibâretdür
Ne Kâşânî bilür te’vîl ü ma’nâsın ne Cürcânî
Egerçi anlaruñ her biri bir sâhib-fazîletdür
Meger feyz irişe Mollâ Celâlüddîn-i Rûmî’dan
Ki zîrâ ol edîb-i âlim-i gayb-ı hüviyyetdür
Ol üstâd-ı muallim-hâne-i ilm-i ledünnî kim
Melâyık ders-gâhında ser-ender ceyb-i hayretdür
O keşşâf-ı rumûz-ı müşkilât-ı râz-ı ma’nî kim
Nikât-ı dil-keşi burka’-küşâ-yı sırr-ı sûretdür
Olanlar lutf-ı Hakla mazhar-ı feyzi ol üstâdun
Bakılsa her biri mecmûa-i esrâr-ı kudretdür
O feyzun mazharından biri Abdullah Efendi’dür
Ki isti’dâd ile üstâd-ı ashâb-ı tarikatdür
Bu söze şahidümdür *Mesnevî*’ye yazdugı şerhi
Ne şahid müddeâmı sıdk ile isbâta hüccetdür
Ki ol metn-i metîni böyle tahkîk üzre şerh itmek
Ne makdûr-ı beşer ne hadd-i mikdâr-ı tabîatdur
Bu feyz-i neşve-i sahbâ-yı ilhâm-ı ilâhîdür
Ki bir kem cür’ası şûriş-fezâ-yı akl u fikretdür
Bu şevk-i cezbe-i envâr-ı ışk-ı lâ-yezâlîdür
Ki ednâ zerresi süzende-i fehm ü kıyâsetdür
Bu feyzun şevkı mihr-efrûz-ı uşşâk-ı hakîkîdür

²³⁰ Sarı Abdullah Efendi, **Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî**, Süleymaniye Kütüphanesi Fazıl Ahmed Paşa Bölümü, nr. 740, vr. 492^a. Ayrıca bkz. Sahih Ahmed Dede, **Mevlevîlerin Tarihi**, s. 300; Salmani, “Sarı Abdullah Efendi’nin Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî’si”, s. 33-36; Aytekin, **Sarı Abdullah Efendi ve Mesnevî-i Şerif Şerhi**, s. 204.

²³¹ Sarı Abdullah Efendi, **Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî**, vr. 493^b.

Bu şevkun feyzi hestî-sûz-ı erbâb-ı hakîkâtdür
Muhassal olmayınca mazharı bu feyz u bu şevkun
Bu kâra cür'et itmek hâric-i nîrû-yı himmetdür
Bu şerhun vasfını tafsîle hâcet yok bilür ehli
Ki her bir nüktesinde lutf-ı ma'nâ bî-nihayetdür
Olinmış müstetir her lafzınun tahtında bin ma'nâ
Anı idrâk idenler nükte-dân-ı sırr-ı vahdetdür
Fünûn-ı ma'rifetde bir mükemmel nüshadur hakkâ
Ki ecnâs-ı fevâyid yoklasan bî-hadd ü gâyetdür
Husûsâ tarz-ı inşâ vü ibârât-ı dil-ârâsı
Beyân-ı müşkilât-ı fenn-i i'câz-ı belâgatdür
Edâ-yı sâf ü pâki selsebîl-i Kevser-i bâkî
Sevâd-ı hatt-ı müşk-efşânı sünbülzâr-ı cennetdür
Zihî sûret-nümâ-yı ma'nevî kim tab'-ı feyyâzı
Bu gûne cevher-i mir'ât-ı hüsn-i kâbiliyyetdür
Ulüvv-i şer' u tahkîka bu denlû dest-res bulmak
Safâ-yı zâhir ü bâtından âsâr-ı alâmetdür
Tasavvuf âlemin merdâne teshîr eylemek böyle
Aceb kuvvetdür el-hak sa'y ile olmaz velâyetdür
Faziletle bu şerhun gayrıdan lütfu **beş artıkdur**
Olursa **hâtime** târih-i itmâmı isâbetdür
Degül haddüm bu şerhun vasfı ammâ cür'ete bâis
Lisâna nutk-ı şârihden iren âsâr-ı kuvvetdür
Sülûk ehli aceb mi olsa pey-rev ana ey Cevrî
Cenâb-ı zâtı hakkâ reh-ber-i râh-ı mahabbetdür²³²

Verilen tarihlere göre Sarı Abdullah Efendi *Mesnevî*'nin yalnızca ilk cildine yazdığı bu hacimli şerhini altı yılda tamamlamıştır. Sarı Abdullah Efendi'nin 1027/1619 yılında İran seferindeki başarısızlıkları neticesinde Halil Paşa ile İstanbul'a döndüğü ve tekrar göreve getirildiği 1036/1626 yılına kadar eser telifi ile meşgul olduğu bilinmektedir. Başlangıç tarihini 1035/1625 olarak verdiği *Mesnevî* şerhini de bu dönemde kaleme almaya başladığı anlaşılmaktadır. Sarı Abdullah Efendi şerhini telife başlamasının üzerinden çok zaman geçmeden 1036/1626 yılında Halil Paşa ile ikinci kez İran seferine çıkmıştır. Bu hareketin de başarısızlıkla neticelenmesi ile 1038/1628'de Aziz Mahmud Hüdâyî'nin himayesi ile İstanbul'a dönüp uzlet hayatına çekilmiştir. Sarı Abdullah Efendi şerhini uzlet döneminde olduğu 1041/1631 yılında tamamlamıştır. Sarı Abdullah Efendi'nin eserin başlayıp sona erdiği bu altı yıllık süre içerisindeki yaşadıkları şerhinin içerik bakımından şekillenmesine de etki etmiş olmalıdır. Şârihin kullandığı Farsça literatürün çeşitliliğinin ve eserinde iktibaslarda bulunduğu kaynakların belli yerlerde yoğunlaşıp belli yerlerde seyrelen kullanımlarının bu yolculukla ilgili olduğu

²³² Sarı Abdullah, *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*, vr. 494a; Âtîf Efendi, nr. 1454, vr. 496a. Ayrıca bkz. Hüseyin Ayan, *Cevrî: Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni*, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1981, s. 318-319.

düşünülebilir. Sarı Abdullah Efendi'nin şerhin tamamlandığı 1041/1631 yılından sonra yaklaşık otuz yıl daha yaşadığı, bu sürede başka eserler yazdığı düşünülürse Sarı Abdullah Efendi'nin *Mesnevî*'nin sadece ilk cildini şerh etmeyi tasarladığı bu yüzden de tasavvufun birçok meselesine bu ilk cildin kapsamındaki hikâyeler bağlamında yer verdiği²³³ ve bu eserin yarım kalmış bir çalışma olmadığı söylenebilir.²³⁴ Gölpınarlı Sarı Abdullah Efendi'nin şerhinin *Mesnevî*'nin tamamını kapsamayışını “*Rivayete göre Rusûhî'nin meşgul olduğunu anlayınca şerhini teeddüben tamamlamamıştır.*” şeklinde değerlendirir.²³⁵

2.2. Eserin İhtivâ Ettiği Konular²³⁶ (III. Ciltte Yer Alan Hikâyeler ve Tasavvufî Meseleler)

Sarı Abdullah Efendi'nin şerhinin incelediğimiz 203^b-297^b varakları arasında (III. cilt) *Mesnevî*'de yer alan iki tam hikâye bulunmaktadır. Bunlardan biri “Hz. Ömer ve yaşlı çalgıcının hikâyesi” diğeri ise “Bedevi ile eşinin hikâyesi”dir. *Mesnevî* farklı zamanlarda söylenmiş birbiri ile ilgili hikâyelerin bir ana hikâye etrafında toplanmasıyla meydana gelen anlatılardan oluşmaktadır. Bu sebeple bu ana hikâyeler çeşitli ara başlıklara ayrılmaktadır. *Mesnevî*'deki bu ara başlıklar Sarı Abdullah Efendi'nin şerhinde de dikkat çekilmek istenen bazı tasavvufî meseleler, ayetlerin açıklanmasına ilişkin katkılar, kültürel unsurlara dair açıklamalar ile zenginleştirilmiş ve sayfa kenarlarına koyulan matlablar ile vurgulanmıştır. Bu çalışmada incelenen bölümde yer alan *Mesnevî* başlıkları şunlardır:

“Zamanınızdaki günlerde Rabbinizin güzel kokuları (esintileri) vardır. Kendinize gelin o güzel kokuları almaya çalışın.” hadîsinin açıklaması hakkında (vr. 203^b)

²³³ Şârihin kendisi de şerhinin bu özelliğini eserin sonundaki “Egerçi cild-i evvel şerh olındı/Velî cümle ma‘ânî şerh olındı” beyti ile vurgulamaktadır. bkz. Sarı Abdullah, **Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî**, vr. 495a. Ayrıca bkz. Kablander, “Sarı Abdullâh Efendi'nin ‘Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî’si, II. Cilt”, s. 72.

²³⁴ Sarı Abdullah Efendi'nin şerhinin başlarında okuyucuyu *Mesnevî*'nin üçüncü cildinde yapacağı açıklamaya yönlendirmesi şârihin başlangıçta eserin tamamını şerh etme düşüncesinde olduğu fakat sonradan bu fikrinden vazgeçtiği şeklinde değerlendirilmektedir. bkz. Kablander, “Sarı Abdullâh Efendi'nin ‘Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî’si, II. Cilt”, s. 71-72.

²³⁵ Ceyhan, **İsmâil Ankaravî ve Mesnevî Şerhi**, s. 17; Gölpınarlı, **Mevlânâ Müzesi Yazmalar Kataloğu**, C: II, s. 137.

²³⁶ Şerhte yer alan konuların tamamına yönelik bir inceleme için bkz. Aytekin, **Sarı Abdullah Efendi ve Mesnevî-i Şerif Şerhi**, s. 265-480.

Âişe (r.a.)’nın Mustafâ (s.a.v.)’den “Bugün yağmur yağdı, mezarlığa doğru gittiğin hâlde elbiselerin nasıl ıslak değil?” diye sormasının hikâyesi (210 ^a)
Hakîm’in “Can vilayetinde, dünya göğüne iş buyuran gökler vardır. Ruh yolunda inişler çıkışlar vardır, yüce dağlar, denizler vardır.” beyitlerinin yorumu (211 ^b)
“Baharın serinliğini ganimet bilin ve ondan istifade edin. Çünkü o ağaçlarınıza ne yaparsa bedenlerinize de onu yapar. Sonbaharın serinliğinden ise kaçının çünkü o da ağaçlarınıza ne yaparsa bedenlerinize de onu yapar.” hadisinin anlamı hakkında (214 ^a)
Siddîka’nın Hz. Peygamber’den “Bugünkü yağmurun sırrı neydi?” diye sorması (215 ^a)
Çeng çalan ihtiyar hikâyesinin geri kalanı ve sözün özünün anlatılması (215 ^b)
Gizli bir sesin rüyada Hz. Ömer’a “Beytülmâl”den şu kadar altını mezarlıkta uyuyan o adama ver.” demesi (219 ^b)
Cemaat kalabalıklaştığında “Vaaz sırasında biz senin kutlu yüzünü göremiyoruz” diye Hz. Peygamber için bir minber yapıldığında Hannâne direğinin inlemesi, Resûl’ün ve sahabenin o iniltiyi duyması, Mustafâ’nın direkçe açıkça soru cevapta bulunması (220 ^b)
Hz. Peygamber’in mucize göstermesi, taş parçalarının Ebû Cehil’in elinde dile gelmesi ve taş parçalarının Hz. Muhammed’in risaletinin hak oluşuna tanıklık etmesi (224 ^b)
Çalgıcı hikâyesinin geri kalanı ve müminlerin emiri Hz. Ömer’in gizli sesin seslendiği haberi ona ulaştırması (225 ^a)
Ömer’in onun bakışını, varlık âlemi olan ağlayıştan dalıp gidiş âlemine çevirmesi (226 ^a)
Her gün her çarşı pazar başında “Allah’ım! İnfak edenlere bir vâris ver. Allah’ım! Her cimriye de yokluk ver.” diye seslenen iki meleğin duasının yorumu ve o infak edenin Hak yolunun mücahidi olduğunun, heva ve heves yolunda bir müsrif olmadığının anlatılması (229 ^a)
Kendi zamanında keremde Hâtem-i Tâi’yi geçen ve eşi benzeri olmayan halifenin hikâyesi (231 ^b)
Yoksul bir bedevinin hikâyesi, darlık ve yoksulluk nedeniyle karısıyla onun macerası (231 ^b)
İhtiyaç sahibi müritlerin sahtekar iddiacılara kanmaları, onları şeyh, büyük adam ve ermiş sanmaları, sahteyi gerçeğinden, aslı olanı asılsız olandan ayırt edememeleri (232 ^a)
Bir müridin, sahtekar bir iddiacıya “O adamdır” diye sadakatle bağlanmasının, bu inançla şeyhinin rüyasında bile göremeyeceği bir makama ulaşmasının, suyun ve ateşin ona zarar vermeyip şeyhine vermesinin nadir olduğunun, ama pek nadir olduğunun anlatılması hakkında (233 ^b)
Bedevinin karısına sabretmeyi buyurması, sabrın ve yoksulluğun erdemini anlatması (234 ^a)
Kadının kocasına “Kendi haddini, makamını aşan sözler söyleme. Niye yapmadıklarınızı söylüyorsunuz. Bu sözler doğru olsa bile bu tevekkül makamı sana uygun değildir. Makamından, yapıp ettiğinden öte sözler etmen zararlıdır. Allah katında nefret edileni yapanlardan olursun.” diye öğüt vermesi (235 ^b)
Adamın kadına “Yoksullara aşağılayarak bakma, Allah’ın işine olgunluk zannıyla bak, kendi azıksızlığının zannına ve hayaline uyarak yoksulluğu ve yoksulları yerme.” diye öğüt vermesi (238 ^a)

“Herkesin hareketi, kendisinin bulunduğu yere göredir. Bu yüzden herkesi kendi varlık çemberinden görür. Mavi cam, güneşi mavi gösterir; kırmızı da kırmızı gösterir. Camlar renklerden kurtulursa beyaz olur ve bütün öteki camlardan daha doğru söyler, önder olur.” sözünün açıklaması hakkında (240 ^{a-b})
Kadının kocasına uyması ve sözünden dolayı istiğfar etmesi (242 ^b)
“Gerçekten de kadınlar akıllılara galip gelirler, cahillerse onları alt eder.” haberinin açıklaması hakkında (247 ^a)
Adamın kendisini, geçimlik talebinde bulunan kadının isteğine teslim etmesi ve kadının karşı koyuşunu Hakk’ın işareti bilmesi (247 ^b)
Musa ile Firavun’un, ikisinin de zehirle panzehir, karanlıkla ışık gibi Allah iradesine boyun eğişi, Firavun’un haysiyeti kırılmasını diye yalnızken yalvarmasının açıklaması hakkında (248 ^a)
“Dünyada ve âhirette hüsrana uğradı” hükmünce şakilerin iki dünyadan mahrum oluşlarının nedeni (250 ^b)
Duyu gözlerinin, Salih’i ve devesini hakir ve düşmanlığa değmez görmesi. Allah bir orduyu yok etmek dileyince, o düşman galip bile olsa düşmanları onların gözüne hakir ve az gösterir. “Allah, olacak işi öldürmek için sizi onların gözüne az gösterdi.” (256 ^a)
“İki denizi kavuşmak üzere salıverdi; ama aralarında bir perde vardır birbirlerine karışmazlar.” ayetinin anlamı hakkında (262 ^a)
Müridin, küstahlık ederek velinin yaptığıнын aynısını yapmasının yakışık almayacağını anlamı hakkında. Çünkü, helva tabibe zarar vermez ama hastalara zarar verir. Soğuk ve kar üzümüne zarar vermez ama kuruğa zarar verir. Çünkü henüz yoldadır ve “Allah böylece senin geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlar.” makamına varmamıştır. (270 ^a)
Arap ile eşinin macerasının sonu (274 ^a)
Arap’ın gönül alıcı sevgilisinin yalvarıp yakarmasına gönül koyması ve “Bu teslim oluştaki benim bir hilem, bir sınavışım yoktur.” diye yemin etmesi (276 ^b)
Kadının rızık arama yolunu kocasına göstermesi ve onun kabul edişi (283 ^b)
Arap’ın, orada su kıtlığı var zannıyla çölün ortasından geçerek yağmur suyu testisini Bağdat’a müminlerin emirine hediye götürmesi (287 ^a)
Arap’ın iyice inanmasından dolayı karısının yağmur suyu testisini keçeyle sarıp dikmesi ve üzerine mühür vurması (290 ^b)
“Yoksul nasıl kereme ve kerem sahibine âşıkça, kerem sahibinin keremi de yoksula âşıktır. Yoksulun sabrı çok olursa kerem sahibi onun kapısına gelir. Ama yoksulun sabrı onun olgunluğudur, kerem sahibinin sabrıysa onun kusurudur” konusunun açıklaması hakkında (294 ^a)
Allah yoksulu yani Allah’a susamış olanla Allah’tan yoksun olan yani başkasına susamış olan arasındaki fark (295 ^b)

Tablo 2.2. III. Ciltte Yer Alan Mesnevî Başlıkları

2.2.1. Hz. Ömer ve Çalgıcı Hikâyesi

Mesnevî'nin sekizinci hikâyesi olan bu hikâye 1913-2251 (1939-2287)²³⁷ beyitleri arasında yer alır. Sarı Abdullah Efendi'nin şerhinde ise bu hikâyeye esas aldığımız nüshanın 199^b-231^b varakları arasında yer verilmektedir. Hikâyenin on iki beyitlik ilk kısmı matbu nüshanın II. cildinin sonunda yer almaktadır.²³⁸

2.2.1.1. Olay Örgüsü ve Şahıs Kadrosu

Bu hikâye Hz. Ömer döneminde yaşayan ve çeng çalması ile meşhur olan bir çalgıcının hikâyesidir.²³⁹ Hikâye onun bu konudaki yetkinliğinin tasvir edilmesi ile başlar. Buna göre çalgıcı çeng çalarak dinleyenleri neşelendirmekte, hayallere daldırmaktadır. Bu bakımdan çengin sesi İsrail'in nefesine benzetilir. İsrail'in nefesinin mahşer günü insanları diriltmesi ile çengin güzel sesinin insanları gafletten uyandırması arasında ilişki kurulur. Mevlânâ devam eden beyitlerde İsrail'in nefesini peygamberlerin hakikatleri ile irtibatlandırarak onların kalplerinde de hayat veren nağmeler olduğunu bildirir. Peygamberlerin varisleri olan velilerin ise onların kalplerindeki nağmelerin de varisleri olduklarını, buradan hareketle velilerin zamanın İsrail'i sayıldıklarını ifade eder. Mevlânâ buradan sonraki beyitlerde bu nağmelerin asıl kaynağının Allah olduğuna vurgu yapar. Konuyla ilgili olarak *Mesnevî*'de açılan ara başlıkta “Zamanınızdaki günlerde Rabbinizin güzel kokuları (esintileri) vardır. Kendinize gelin o güzel kokuları almaya çalışın” hadisinin açıklamasına yer verilir.²⁴⁰ Buradaki ilahî nefha²⁴¹ kavramı insanlara verdiği canlılık ve hareket bakımından Tûbâ ağacına benzetilir.²⁴²

²³⁷ İlk numaralar Nicholson neşrine göre, ikinciler ise Sarı Abdullah Efendi'nin şerhine göre oluşturulan beyit numaralarıdır. *Mesnevî* numaraları metin boyunca bu şekilde gösterilmiştir.

²³⁸ Sarı Abdullah, **Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî**, C: II, s. 515-536. ayr. bkz. Kablander, “Sarı Abdullâh Efendi'nin ‘Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî’si”, s. 230-233.

²³⁹ Modern dönemde yapılan çalışmalarda bu hikâyenin tarihsel kaynakları arasında hikâyeyi benzer şekillerde ve farklı karakterlerle anlatan eserler olarak *Esrârü't-Tevhîd*, F. Attâr'ın *Musibetnâme*'si ve Şems-i Tebrîzî'nin *Makâlât*'ı zikredilmekte, doğuda ve batıda benzer motifli hikâyelerin bulunduğu belirtilmektedir. bkz. Fûrûzanfer, **Ahâdîs ve Kısas-ı Mesnevî**, s. 86-88; Aytekin, **Sarı Abdullah Efendi ve Mesnevi-i Şerif Şerhi**, s. 426-427. *Mesnevî*'de geçen bazı hikâyelerin tarihî kaynaklarının bulunması ve halk arasında anlatılagelen motiflerden oluşması halkın anlamasını kolaylaştırmak üzere Mevlânâ'nın bilinçli bir tercihi olduğu şeklinde değerlendirilmektedir. bkz. Safi Arpaguş, **Mevlânâ ve İslâm**, İstanbul, Vefa Yayınları, 2007, s. 218.

²⁴⁰ Hadis için bkz. Fûrûzanfer, **Ahâdîs ve Kısas-ı Mesnevî**, s. 91; Ali Yardım, **Mesnevî Hadisleri**,

Sonrasında gelen beyitlerde nefha kelimesi “Şüphesiz biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar onu yüklenmek istemediler, ondan çekindiler. Onu insan yüklendi. Çünkü o çok zalimdir, çok cahildir.” (Ahzâb 33/72) ayetine dayandırılarak emanet kavramı ile ilişkilendirilir. Hikâyedeki anlatıma göre insanı bu nefhaya erişmekten alıkoyan ve emaneti taşımasını zorlaştıran birtakım engeller vardır. Hz. Peygamber ve veliler için beden, yeme-içme ve ibadet gibi engeller bedene güç sağlamaktan ibaret gösterilmektedir. İnsan hakikati itibarıyla büyük bir âlem iken onu dünyevî arzulara meylettiren bedeni ile sınırlı kalmaktadır. Ancak Mevlânâ’nın ifadelerine göre onu sınırlandıran bu engellerde birtakım hikmetler bulunmaktadır. Mevlânâ Hz. Peygamber’in bir hemdem edinmek için Hz. Aişe’ye “Ey Hümeyrâ! Benimle konuş.”²⁴³ demesi, mana âlemine yükselmek için Hz. Bilal’e “Bizi ferahlandır.”²⁴⁴ demesi ile buradaki anlatımını örneklendirir. Devam eden beyitlerde insanın bu dünyada beden ile sınırlanışının onu mahrum bıraktığı hakikatlere vurgu yapar. Burada Mevlânâ Hz. Peygamber’in yağmurlu bir günde mezarlığa gittiği hâlde kıyafetlerinin ıslanmamasının Hz. Aişe tarafından fark edilmesi ile ilgili rivayete dayanan bir başlık açar.²⁴⁵ Buradaki ıslanmama motifinin açıklamasında Mevlânâ, Hakîm Senâî’nin “Can ülkesinde, dünya göğüne iş buyuran gökler vardır. Can yolunda nice inişler, nice yokuşlar, nice yüksek dağlar ve denizler vardır.” beyitlerine yer vererek farklı âlemlerin varlığına işaret eder. Konuyu “Baharın serinliğini ganimet bilin.”²⁴⁶ hadisinin açıklaması ile sonlandırır. Mevlânâ bu hadisi açıklarken hadisin zahiren anlaşılmasını eleştirir ve baharı başlangıçta

İstanbul, Damla Yayınevi, 2008, s. 56-58. Çalışmanın metin kısmı içerisinde *Mesnevî*’de geçen hadis ve diğer rivayetlerin kaynaklarına yer verilmiştir. Bu sebeple bu başlık altında Ali Yardım ve Bediüzzaman Fûrûzanfer’in *Mesnevî*’de geçen rivayetlere ilişkin kaynakları derleyip değerlendirdikleri çalışmalarına atıf yapmayı uygun gördük.

²⁴¹ Hadiste geçen nefha kelimesi sözlükte güzel koku, esinti manalarına gelmektedir. Sarı Abdullah Efendi şerhinde bu kelimeyi güzel koku, nefes, üfleme gibi anlamlarda kullanmakta ve kavramı Allah’ın rahmeti ile ilişkilendirmektedir. Burada nefha kavramını orijinal hâli ile kullanmayı tercih ettik.

²⁴² Tuba ağacı ile ilgili değerlendirmeler için bkz. Fûrûzanfer, *Ahâdîs ve Kısas-ı Mesnevî*, s. 92.

²⁴³ Fûrûzanfer, *Ahâdîs ve Kısas-ı Mesnevî*, s. 92-93; Yardım, *Mesnevî Hadisleri*, s. 58-59.

²⁴⁴ Fûrûzanfer, *Ahâdîs ve Kısas-ı Mesnevî*, s. 93-94; Yardım, *Mesnevî Hadisleri*, s. 60-61.

²⁴⁵ Rivayetin kaynaklarına ilişkin değerlendirme için bkz. Fûrûzanfer, *Ahâdîs ve Kısas-ı Mesnevî*, s. 96.

²⁴⁶ Fûrûzanfer, *Ahâdîs ve Kısas-ı Mesnevî*, s. 96; Yardım, *Mesnevî Hadisleri*, s. 61-62.

zikrettiği nefha ve dolayısıyla çalgıcının nağmeleri ile irtibatlandırır. Böylelikte çalgıcı hikâyesine geri döner.²⁴⁷

Mevlânâ çalgıcı hikâyesinde çalgıcının yaşlandıktan sonra çeng çalma konusundaki yeterliliğini kaybetmesi ve pişmanlık duyarak Allah’a sığınması ile anlatımını sürdürür. *Mesnevî*’de Allah’a sığınan yaşlı çengici ile Hz. Eyüp arasındaki irtibata işaret edilir. Hikâyenin devamına göre çengînin bu durumu Hz. Ömer’e rüyasında gösterilir ve beytûlmalden bir miktar mal alıp mezarlıkta uykuya dalan çalgıcıya götürmesi söylenir. Mevlânâ burada rüyasında Hz. Ömer’e gelen ses ile ilahî nefha arasında irtibat kurar ve bu kez konuyu “‘Ben sizin Rabbiniz değil miyim?’ demiş ve buna kendilerini şahit tutmuştu. Onlar da: ‘Evet şahidiz.’ demişlerdi.” (A’râf 7/172) ayetindeki “elestü” hitabı üzerinden sürdürür. Ona göre bu soruya verilen “belâ” cevabı zahiren bir ses değil, var olan her şeyin yokluktan var olmasıdır. Mevlânâ burada açtığı başlıklarda ağaç, taş gibi görünüşte hareketsiz olan ve konuşamayan varlıkların da canlı olup konuşup işittiğine, anlayış sahibi olduğuna Hannâne direğinin Hz. Peygamber’den ayrılığı sebebiyle üzüntüsü²⁴⁸ ve Hz. Peygamber’in elindeki taşların konuşarak Ebu Cehil’e Hz. Muhammed’in peygamberliğini bildirmesi²⁴⁹ örnekleri ile işaret eder. Çalgıcının hikâyesine geri dönen Mevlânâ Hz. Ömer’in rüyasındaki sese uyarak mezarlıkta uyuyan çalgıcıya gittiğini, yaşlı çalgıcının kendisini uyandıran Hz. Ömer’i görünce ürperdiğini; fakat Hz. Ömer’in ona müjdeler getirdiğini bildirerek çalgıcıyı teselli ettiğini anlatır. Buradan sonra *Mesnevî*’de çalgıcının pişmanlıkla çengini yere vurması üzerinden tevbe kavramına ilişkin anlatımlara yer verilir. Hz. Ömer’in çalgıcının henüz

²⁴⁷ Mevlânâ *Mesnevî*’de bir hikâyeyi anlatırken ara başlıklarla başka hikâyelere geçiş yapan, hikâyelerde geçen lafız ve olaylarla manaya ve kavramlara geçişlilik sağlayan bir üslup benimser. Mevlânâ’nın *Mesnevî*’yi halk muhayyilesine hitap eden manzum hikâyelerden tasavvufun metafizik manalarına geçiş yapan bir metafizik esere dönüştüren bu üslûbuna ilişkin değerlendirmeler için bkz. Semih Ceyhan, “İsmail Rusûhî Ankaravî’nin Mesnevî Tahkiki: Mesnevî’deki Mânâyâ Metodolojik Bir Yaklaşım”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, C: VIII, No: 20, 2007, s. 117-142. ayr. bkz. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Mesnevî*, trc. ve şrh.: Tâhirü’l-Mevlevî, İstanbul, Selâm Yayınları, 1963, C: I, s. 22-23 (Tâhirü’l-Mevlevî tarafından yazılan giriş kısmı).

²⁴⁸ Fûrûzanfer, *Ahâdis ve Kısas-ı Mesnevî*, s. 96-98; Yardım, *Mesnevî Hadisleri*, s. 62-64. Ayr. bkz. Mevlânâ Celâleddîn Rûmî, *Mesnevî Hikâyeleri*, haz. Şefik Can, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2018, s. 56.

²⁴⁹ Hz. Peygamber’den nakledilen benzer hadis için bkz. Fûrûzanfer, *Ahâdis ve Kısas-ı Mesnevî*, s. 98.

varlığından arınmadığını gösteren tevbesine karşılık onu ikaz etmesi ile Mevlânâ tevbenin olumsuz manalar içerebilecek farklı katmanları olduğuna işaret eder. Hikâyenin sonunda çalgıcı Hz. Ömer'in uyarısının etkisi ile bir başka hayata erişir. Mevlânâ buradan sonra her gün çarşı pazar başında dua eden iki meleğin duasının yorumu ile konuyu cömertlik ve cimrilik kavramları üzerinden yeni bir bağlama taşır. Cömertlikte Hâtem-i Tâî'ye vurgu yapan örneklerle konuyu genişletir. Hz. Ömer ve çalgıcı hikâyesinin sonu olan bu anlatımlar yeni hikâyeye giriş niteliğindedir.

2.2.1.2. Olay Örgüsü ve Şahıs Kadrosunun Tasavvufî Yorumu

Sarı Abdullah Efendi “Hz. Ömer ve İhtiyar Çalgıcı” hikâyesini önceki hikâye (Av Hayvanları ve Aslanın Hikâyesi'nin sonu) ile irtibatlandırarak şerhine başlar. Buna göre ömrünü nefsin istekleri doğrultusunda geçiren kimselerin yaşlandıktan sonra tevbe etmelerinin veya velilerin yolundan gitmelerinin fayda etmeyeceği düşüncelerine karşılık Mevlânâ ihtiyar çengînin hikâyesini örnek göstermekte ve böylelikle Rahman'ın rahmetinin her vakit kullarının üzerinde olduğunu vurgulamaktadır. Bu hikâyedeki çalgıcı başlangıçtaki hâli ile nefsinin isteklerinin peşinden koşarak ilahî nefhaya erişemeyen, lokma peşinde koşup yaşlı ve âciz düşen bir kişi olarak tasvir edilmiştir. Çengi ise güzel nağmeleri ile dinleyenleri şevklendirmesi bakımından İsrâfil'in ölümlere can veren nefesine benzetilmektedir. Mevlânâ anlatımına İsrâfil'in nağmesini peygamberlerin ve onların varisi olan velilerin sözlerine benzetererek devam eder (*Mesnevî*, I, 1919-1920). Sarı Abdullah Efendi bu beyitlerin şerhinde “Kim Allah'ın olursa Allah onun olur.”, “Bana nevafile ve feraiz ile yaklaşanı severim, sevince de onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli, konuşan dili olurum.”, “Attığında sen atmadın ancak Allah attı.” ayet ve hadisleri ile destekleyerek Allah ile velileri arasındaki irtibata vurgu yapmaktadır (vr. 210^b-211^a).²⁵⁰ *Mesnevî*'de bu konu ile irtibatlı olarak “Zamanınızdaki günlerde Rabbinizin

²⁵⁰ Şem'î şerhinde bu kısım şöyle özetlenir: “Hazret-i Mevlana'nın maksûdu çünkü her kıssadan hissedir evvelâ pîr-i çengînin âvâzını medh eyledi ol takrib ile nağme-i İsrâfil'e intikâl eyledi ve onun nefhasının sırrını beyân eyledi ve ondan enbiyânın nağmelerine intikâl edip onda vâfir nasihat söyledi ve ondan evliyânın nağmelerine intikâl edip ondan letâyif zikr eyledi ve ol hâlât cemîan Hudâ'dan idîğini beyân etmeye şürû' eyledi.” Dağlar, “Şem'î Şerhi”, s. 813. Ankaravî daha geniş bir anlatımla Sarı Abdullah Efendi'nin şerhindekine benzer şekilde “Derler ki: Bu ses, öbür seslerden bambaşka; çünkü diriltmek Tanrı sesinin işidir (*Mesnevî*, I, 1930)” beytinde velilerin nefesi ile dirilen kişinin bu

güzel kokuları (esintileri) vardır. Kendinize gelin o güzel kokuları almaya çalışın.” hadisinin açıklamasına dair başlık açılır. Sarı Abdullah Efendi burada hadiste geçen “nefehât” kelimesini açıklamadan önce diğer şârihlerin değinmediği dehr, zaman, ân-ı daim kavramları üzerinde durur (vr. 203^b, ayr. bkz. vr. 70^b)²⁵¹. Çalgıcının nağmeleri ile temsil edilen ilahî nefha Sarı Abdullah Efendi tarafından Allah’ın her dönemde insanların arasına gönderdiği kamil kulları ve kutb-ı zaman konusu çerçevesinde yorumlanarak konu ilahî muhabbet ve dolayısıyla emanet kavramlarının açıklamasına getirilir. Sarı Abdullah Efendi “Şüphesiz biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar onu yüklenmek istemediler, ondan çekindiler. Onu insan yükledi. Çünkü o çok zalimdir, çok cahildir.” (Ahzâb 33/72) ayetine dayanarak ele aldığı bu konu ile ilgili olarak Râzî, Ebü’l-Leys Semerkandî, İbn Atâ, Rûzbihân-ı Baklî, Necmeddîn-i Kübrâ gibi müfessirler tarafından yapılan farklı açıklamalara yer verir (vr. 204^b)²⁵² ve konuyu marifet kavramı ile irtibatlandırarak “Nefsini bilen Rabbini bilir.” sözünün açıklaması ile sonlandırır (vr. 205^a).

Sarı Abdullah Efendi’nin şerhinde başlangıç aşamasındaki çengînin bahsedilen ilahî muhabbete erişmekten alıkoyan birtakım engellerle karşılaşmasına dikkat çekilir.²⁵³ Gözlerinde basiret nuru olmayan, kendinden ve Hak’tan gafil olarak tanıtılan çalgıcının kendisini dünyaya meylettiren her türlü kayıt ile meşgul olmasının onu ilahî aşk ve muhabbetten uzaklaştırdığı, bu durumu aşmanın ise ancak bir kâmil mürşide uymakla mümkün olabileceği vurgulanır (vr. 205^b-206^a). Sarı Abdullah Efendi buradan ruh ve beden arasındaki ilişkiye ve ruhun beden ile kayıtlı

sesin ancak Hakk’a ait olabileceğini söyleyerek velilerin kalplerden gelen bu sesin hakikatte Allah’ın gizli sesi olduğunu ifade ettikten sonra “Allah kulunun lisanı ile söyler” hadisini delil göstererek zahiren Allah’ın kulu olarak görünen bu kimseyi tarif eder. Ona göre bu kişi Allah’ın bütün isim ve sıfatlarıyla tecellî ettiği kurb-ı nevâfil ve kurb-ı ferâize erişmiş, ism-i zâtın mazharı olmuş insân-ı kâminden başkası olamaz. Tanyıldız, “Ankaravî Şerhi”, s. 807.

²⁵¹ Ankaravî ve benzer şekilde Şem’î de hadiste geçen nefehâtı Allah’ın rahmetleri ve ondan gelen lütuf ve inayetler olarak yorumlarlar. Ankaravî Mevlânâ’nın bunun taşıyıcısı olarak Hz. Peygamber’in vârislerine işaret ettiğini vurgular. Dağlar, “Şem’î Şerhi”, s. 819; Tanyıldız, “Ankaravî Şerhi”, s. 812.

²⁵² Şem’î de zahir ehli için emaneti insana yüklenen farzlar ve ibadetler şeklinde yorumlarken batın ehli için aşk ve muhabbet, âşıklar için ise sadece aşk olmayıp aşk ile derttir şeklinde açıklar. Dağlar, “Şem’î Şerhi”, s. 22.

²⁵³ Şem’î bu konu ile ilgili beyti açıklarken Mevlânâ’nın *Mesnevî*’yi muhtelif zamanlarda kendisine ilham geldikçe yazdığını, yine tam böyle bir vakitte yazacakken kendisine yemek getirildiğini bundan hareketle bu beyti yazdığını söyler. Dağlar, “Şem’î Şerhi”, s. 823. İsmâil Ankaravî’nin şerhinde de bu lokmayı yiyenin Mevlânâ olduğu ve bu yüzden kalbine varid olan ilhamın kelim mertebesine gelmediği yazar. Tanyıldız, “Ankaravî Şerhi”, s. 816.

olmasındaki hikmetlere sözü getirerek konuyu Hz. Peygamber'in kendisini lâ-taayyün mertebesinde şuur mertebesine döndürmesi için Hz. Âişe'ye "Benimle konuş." demesi, mana âlemine yükselmek istediğinde ise Hz. Bilal'e "Bizi ferahlandır." demesi ile örneklendirerek açıklamalarını sürdürür. (vr. 206^b-209^a) Sarı Abdullah bu sırada nüsha farklılıklarına ve diğer şârihlerin görüşlerine de yer verir. Sarı Abdullah Efendi buradan sonraki beyitlerin açıklamalarında kâmil mürşidin özelliklerine ilişkin açıklamalar yapmakta, Allah'ın velilerinin beden, yön, ibadet gibi kayıtlardan arındıklarını, Allah'ın tüm isimlerinin bu kâmil insanda tezahür ettiğini, diğer kulların ise ilahî rahmete erişmelerinin ancak kâmil mürşide uymakla mümkün olacağını vurgulayarak devam eder (vr. 209^b-210^a).

Hikâyenin bundan sonraki kısmında Sarı Abdullah Efendi çalgıcıyı seyrüsülûk üzere olan bir salık olarak tanıtır. Çalgıcının yaşlanıp sesinin güzelliğini kaybetmesinden sonra bu vakte kadar kendisine verilen ihsanlar sebebiyle Allah'a teşekkür etmesi ve onu aramak için mezarlığa gitmesi Sarı Abdullah Efendi tarafından başlangıç mertebesindeki salikin durumu olarak açıklanmaktadır. Sarı Abdullah Efendi yaşlılık tasvirleri ile başladığı şerhini bedeninin fena bulucu oluşu vurgusu ile sürdürür. Konu ile ilgili olarak Mevlânâ'nın babası Bahâeddin Veled hakkında anlatılan bir rivayete de yer verir (vr. 216^a) ve kâmil insanın mevhum varlığından fani olduğuna ve Allah'ın vasıta olmaksızın zat ve sıfatlarıyla onda tecelli ettiği düşüncesine vurgu yapar (vr. 216^a). Sarı Abdullah Efendi bu bölümün şerhinde tevbe, tasfiye-i bâtın, tezkiye-i nefis, rüya, sabır kavramları üzerinde durur. Mevlânâ'nın yaşlı çalgıcı ile Hz. Eyyüp arasında kurduğu irtibatı Sarı Abdullah Efendi başlangıç aşamasındaki salikin sabretmesi ve cismanî bağılıklardan uzaklaşması üzerinden ele alır. Bu sırada Hz. Eyyüp kıssasına uzunca bir yer ayırır (vr. 217^b-219^b).²⁵⁴

Mesnevî'de yer alan Hannâne direği ile ilgili anlatım Sarı Abdullah Efendi tarafından aynı bağlamda ele alınmış, bu rivayet detayları ile nakledildikten sonra

²⁵⁴ Şem'î şerhinde yaşlı çalgıcı ile Hz. Eyyüp arasındaki irtibat tevbe kavramı üzerinden kurulmuş, Hz. Eyyüb'ün hastalıktan su ile kurtulması gibi çalgıcı da günahından tevbe ile arınıp temizlenmiştir. Dağlar, "Şem'î Şerhi", s. 860-861. Ankaravî şerhinde ise bu kısım Sarı Abdullah Efendi'dekine göre çok kısa tutulmuştur. bkz. Tanyıldız, "Ankaravî Şerhi", s. 852-852.

cansız varlıkların konuşmasının mahiyetine ilişkin kelam ve tefsir âlimleri ile filozofların tartışmalarına yer verilmiş ve İbnü'l-Arabî'den yapılan alıntılarla bu kısım tamamlanmıştır (vr. 220^b-221^b). Sarı Abdullah Hannâne direğinin konuşmasını onun insan-ı kâmil derecesine ulaşması ile açıklar ve çengînin başlangıçtaki durumu ile Hannâne direği arasında irtibat kurar. Sarı Abdullah Efendi bu bölümde kelimciler ve felsefecilere çeşitli eleştiriler yöneltmekte, buna karşılık hakikat-i muhammediyyenin varisi olarak nitelediği velilerin ve zamanın kutbunun kemal sahibi oluşları ve Allah tarafından onlara verilen merhamet ile diğerlerinin helak olmasına mani oluşları üzerinde durmaktadır.²⁵⁵ Peygamberler ve velilere yapılan eziyetlerin hakikatte Hz. Peygamber'e ve Allah'a yönelik olduğunu ifade ettikten sonra velilerin şeriatin ve peygamberin sünnetine olan bağlılıklarını, takva ve vera üzere oluşlarını vurgular (vr. 222^a-224^b). Mevlânâ cansız varlıkların konuşması ve nur-ı muhammediyi göremeyen gözlerin bu sesleri duyamaması bağlamında Hz. Peygamber'in elindeki taş parçalarının dile gelmesi ve onun risaletinin hak oluşuna tanıklık etmesini, buna rağmen Ebu Cehil'in iman etmemesi rivayeti ile örnekendirir (vr. 224^b-225^a).

Sarı Abdullah Efendi'nin insan-ı kâmil üzerindeki vurgusu hikâyedeki Hz. Ömer anlatımları üzerinden sürdürülür. Buna göre burada acizliğinin ve muhtaçlığının farkına vararak Allah'a teslim olan çalgıcının mevhum varlığından kurtuluşunun bir kâmil mürşit vasıtasıyla gerçekleşmesinin hikâyesi anlatılmaktadır. Hikâyenin bundan sonraki kısmında çengî ile Hz. Ömer arasındaki ilişki mürid ile mürşid arasındaki ilişkinin temsilidir. Sarı Abdullah Efendi Hz. Ömer'in çalgıcıya onun Allah'ın seçkin kullarından olduğunu bildirmesinden sonra çalgıcının çengini parçalamasını onun nefs-i emmaresinden, aklî istidlallerinden, fikrî mevzulardan ve felsefeden uzaklaşması olarak yorumlar (vr. 225^b). Çalgıcının bundan sonraki niyazı, pişmanlığı ve ağlayışı salikin tevbesini ve münacatını temsil eder (vr. 226^a). Hikâyenin son kısmında mürşid-i kâmil olan Hz. Ömer müridi olan çalgıcıya geçmişte yaşadığı günahlardan ötürü ağlayışının ve pişmanlığının onun beşeriyet

²⁵⁵ Sarı Abdullah Efendi'nin bu konuda yer verdiği Mutezile ve felsefecilerin tartışmaları, Ebü'l-Leys ve Begavî'ye atıflar ve İbnü'l-Arabî'den alıntılar Ankaravî şerhinde de benzer bir biçimde yer almaktadır. bkz. Tanyıldız, "Ankaravî Şerhi", s. 858-860.

makamından kurtulmasına ve istiğrak mertebesine yükselmesine engel olduğunu anlatmaktadır. Sarı Abdullah Efendi bu durumu salikin geçmiş ve gelecek zaman ile kayıtlı olmasına bağlayarak Allah'ın seçkin kullarının fena-ender-fena makamına ancak varlığa ilişkin tüm kayıtlardan kurtularak aşk ve cezbe yolu ile varabileceğini ifade eder (vr. 226^b-227^b). Yaşlı çalgıcının Hz. Ömer'in sözlerini dinledikten sonra ağlamaktan ve gülmekten arınmış bir cana dönüşmesini Sarı Abdullah salikin kâmil insan olan mürşidi dinlemekle beka mertebesine erişmesi, hâlinin aşk ve cezbe hâline dönüşmesi şeklinde yorumlar (vr. 227^b). Konuyla ilgili olarak salik-i meczub ve meczub-ı salik kavramları üzerinde durur (vr. 227^b-228^a). Hikâye yaşlı çalgıcının fena fillah ve beka billah mertebesine varması ve ebedî bir hayat ile yeniden can bulması ile sona erer (vr. 228^a).

Mevlânâ bu hikâyeden sonra “Her gün her çarşı pazar başında ‘Allah’ım! İnfak edenlere bir vâris ver. Allah’ım! Her cimriye de yokluk ver’ diye seslenen iki meleğin duasının yorumu ve o infak edenin Hak yolunun mücahidi olduğunun, heva ve heves yolunda bir müsrif olmadığının anlatılması” başlıklı bir bölüme yer verir. Salikin Hakk’a ulaşmak yolunda varlığından fena buluğu ile irtibatlandırılan bu başlık altında Sarı Abdullah Efendi infak, imsak, îsâr, buhl gibi kavramların açıklamalarına yer verir (vr. 229^a-230^a). Konu, Sarı Abdullah Efendi’nin ömrü boş yere harcamayıp bir kâmil mürşide varıp canını infak ederek ebedî hayata ulaşmaya yönelik öğütleri ve tasavvuf büyüklerinden naklettiği bazı örnekler ile son bulur (vr. 229^a-231^b). Bedevi ve eşinin hikâyesine geçmeden önce *Mesnevî*’de yer alan “Kendi zamanında keremde Hâtem-i Tâî’yi geçen ve eşi benzeri olmayan halifenin hikâyesi” ile daha önce zikredilen tasavvufî kavramlar ile başlayacak olan hikâye arasındaki ilişkiye dikkat çekilerek “Bedevi ve Eşinin Hikâyesi”ne hazırlık yapılır (vr. 231^b).

2.2.2. Bedevi ve Eşinin Hikâyesi

Mesnevî’nin 2252-2958 (2288-2994) beyitleri arasında yer alan dokuzuncu hikâyesidir. Sarı Abdullah Efendi’nin şerhinde bu hikâye 231^b-328^b varakları

arasında bulunmaktadır. Hikâyenin son kısmı matbu nüshanın dördüncü cildinde yer alır.²⁵⁶

2.2.2.1. Olay Örgüsü ve Şahıs Kadrosu

Bu hikâye yoksul bir bedevi ile eşi arasında geçmektedir.²⁵⁷ Hikâye kadının kocasına yoksulluktan şikayet etmesi ile başlar. *Mesnevî*'de kadının yoksulluklarından söz ettiği bölümde onun anlattığı bu hâl ile yalancı şeyhlerin hâli arasında irtibat kurularak yalancı şeyh ve ona inanan müritler hakkında bir başlık açılır. Kadının maddî olandan yoksunluğu ile hakikate ulaşamayan şeyhlerin manadan yoksunluğu irtibatlandırılır. Bu kısa başlıktan sonra Mevlânâ bedevinin dilinden sabır ve yoksulluğun faziletlerini anlatır. Buradaki anlatım bedevinin kanaat konusuna yaptığı vurgu ile sürdürülür. Devam eden beyitlerde kadının, kocasının kanaate ilişkin bu sözlerini kibir olarak niteleyişine, “Niçin yapmayacağınız şeyleri söylüyorsunuz?” (Saff 91/2) ayeti ile nasihat etmesine yer verilir. Bununla ilgili olarak Mevlânâ Hz. Peygamber’e atfederek “Kanaat bitmeyen bir hazinedir.”²⁵⁸ sözüne yer verir ve böylece bedevi ile karısı arasındaki tartışma bedevinin fakirlik, tamah, kanaat kavramlarına yönelik değerlendirmeleri ile sürdürülür. “Fakirlik benim için iftihar kaynağıdır.”²⁵⁹ hadisi ile fakr kavramı Hz. Peygamber aracılığı ile farklı bir mertebeye taşınır.

Mevlânâ devamında “Herkesin hareketi, kendisinin bulunduğu yere göredir. Bu yüzden herkesi kendi varlık çemberinden görür. Mavi cam, güneşi mavi gösterir; kırmızı da kırmızı gösterir. Camlar renklerden kurtulursa beyaz olur ve bütün öteki camlardan daha doğru söyler, önder olur.” sözünün açıklaması hakkında bir başlığa yer verir. Bu başlık altında Hz. Ebubekir ile Ebu Cehil’in Hz. Peygamber ile ilgili birbirine zıt ifadelerinin her ikisinin de Hz. Peygamber tarafından doğru olarak nitelendiğine dair rivayet yer alır ve konu ayna metaforu ile ilişkilendirilerek ilahî

²⁵⁶ Sarı Abdullah, *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*, C: IV, s. 2-150.

²⁵⁷ B. Fûrûzanfer bu hikâyenin birtakım farklılıklarla birlikte Attar’ın *Musîbetnâme*’sinde geçtiğine işaret etmektedir. bkz. Fûrûzanfer, *Ahâdis ve Kısas-ı Mesnevî*, s. 100-103.

²⁵⁸ Hz. Ali’ye de atfedilen bu söz için bkz. Fûrûzanfer, *Ahâdis ve Kısas-ı Mesnevî*, s. 104; Ali Yardım, *Mesnevî Hadisleri*, s. 66-67.

²⁵⁹ *Mesnevî*’de hadis olarak geçen bu söz için bkz. Fûrûzanfer, *Ahâdis ve Kısas-ı Mesnevî*, s. 104; Ali Yardım, *Mesnevî Hadisleri*, s. 67-68.

isimler konusuna getirilir. Renkli camlar örneğinde olduğu gibi tüm renkleri içinde barındırmakla birlikte renksiz olarak nitelenen hakikatin farklı isimler şeklinde tezahür etmesine yönelik vurgu Mevlânâ tarafından farklı örnekler ile sürdürülür. Neticede konuyla ilgili olarak yoksulluk gibi görünenin hakikatte zenginlik olduğunu ancak bunun başlangıç aşamasındakiler tarafından fark edilemeyeceğini vurgular. Hikâyenin buradan sonraki kısmında kadının kocasının kararlı tavrı karşısında pişmanlığa başvurması ile kocasından af dileyerek onu yanında tutabilme çabası anlatılır. Bununla ilgili olarak “Nefsânî arzulara, (özellikle) kadınlara, oğullara, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşe, soylu atlara, sağlamal hayvanlara ve ekinlere düşkünlük insanlara çekici kılındı.” (Âl-i İmrân 3/14) ayetinin açıklamasına yer verilerek kadın ile erkek kavramları arasındaki farklar ve uyuma dikkat çekilir.

Mevlânâ kadına verilen özelliklerle onun gücüne işaret ettiği beyitlerden sonra konuyu onun isteklerinin kocası tarafından Hakk’ın istekleri olarak bilinmesi ve pişman olarak karısının sözünü dinlemesine getirir.²⁶⁰ Buradan sonra Mevlânâ bedevi ve eşi hikâyesini açtığı ara başlıklarda birbirine zıt gibi görünen şeylerin hakikatin birbirini tamamlayan parçaları olduğu fikrine getirerek devam ettirmektedir. Bununla ilgili ruh ve nefis gibi ikili kavramlar üzerinden kurduğu anlatımını örnekler üzerinden sürdürür. Hz. Musa ile Firavun’un Allah’ın farklı isimlerinin yansımaları olduğuna ve aralarındaki farkın bir başka âlemde aradan kalktığına işaret etmekte, konuyu renk ve renksizlik kavramları ile sonlandırmaktadır. Mevlânâ ruh ve nefis kavramları üzerinden sürdürdüğü bu ikili anlatım ile ilişkili olarak Hz. Salih ve devesinin hikâyesine yer verir. Mevlânâ bu kıssanın anlatıldığı bölümlerde Kuran ayetlerine telmihlerde bulunmakta ve ilgili ayetleri açıklamaktadır. Hz. Salih kıssasının sonunda inananlar ile inanmayanlar arasındaki ayrım Mevlânâ tarafından “O, birbirine kavuşmak üzere iki denizi salıverdi. Ama aralarında bir engel vardır; birbirlerine karışmazlar.” (Rahmân 55/19-20) ayetinin yorumlanması ile sürdürülür. Görünüşte birbirinden ayrı görünen cennetlikler (said) ile cehennemlikler (şaki) denizin dalgaları ile birbirine

²⁶⁰ Buradaki beyitlerle ilgili Şefik Can’ın açıklaması için bkz. Can, **Mesnevî Hikâyeleri**, s. 65’teki 32 numaralı dipnot.

karışmaktadır. Buna göre inananlar ile inanmayanlar da dalgalar gibi yer değiştirmekte ve birbirine karışmaktadır.

Bedevi hikâyesine geri dönmeden önceki son başlıkta Mevlânâ müridin, kâmil mürşidin ulaştığı mertebe dolayısıyla gerçekleştirdiği her şeyin başlangıçtaki müridi için mümkün olmayacağını “Senin geçmiş gelecek bütün günahını Allah’ın bağışlaması, sana nimetini eksiksiz vermesi ve seni dosdoğru yolda yürütmesi için sana apaçık bir fetih ihsan ettik.” (Fetih 48/1-2) ayeti ile ilişkilendirerek açıklar ve önceki örnek verilen katmanlara işaret eder.

Mevlânâ bedevi ile eşinin hikâyesine geri döndüğünde kadının nefsi, erkeğin aklı temsil ettiğini ve her ikisinin de her şeyde mevcut ve gerekli olduğunu ifade eder. Zahir ile mananın aynı anda gerekliliğine dikkat çeker. Mana ile suret konusuna yönelik vurguları ile anlatımına devam eder. Hikâye buradan sonra farklı bir aşama kazanır. Bedevi ile eşinin duydukları pişmanlığı ifade ettiği bölümlerde Mevlânâ sevgi kavramına vurgu yapmakta, konuyla ilgili olarak Hz. Âdem’in yaratılması ve ona isimlerin öğretilmesi meselesine, “Ben yere göğe sığmam ancak mümin bir kulun kalbine sığarım.”²⁶¹ kutsî hadisine ve meleklerin Hz. Âdem ile konuşmalarına yer vermektedir.

Hikâyenin devam eden beyitlerinde sevgisinin sınanmasına izin veren bedevi eşinin gösterdiği rızık isteme yolunu benimser. Hikâyeye göre bedevi çölde yağmur suyu ile doldurduğu testisini Bağdat şehrindeki cömertliğiyle meşhur halifeye götürmek üzere yola çıkar. Özenerek hazırlayıp padişaha hediye etmek istedikleri bu testi ve suyun bedevi ve eşi için çok kıymetli oluşu buradaki beyitlerle vurgulanır. Bedevinin uzak çöllerden ve tehlikeli yollardan geçerek halifenin şehrine ulaştığı anlatılır. Mevlânâ buradaki beyitlerde bu sarayın yoksulları bekleyen bir cömertlik sarayı olduğunu bildirdikten sonra cömertlik ve yoksulluk kavramları üzerinde durur. Yoksulların Hakk’ın cömertliğinin aynaları olduğunu ve varlıktan yoksunluğun hakiki yoksulluk olduğuna vurgu yapar. Açılan ara başlıkta padişahın cömertlik

²⁶¹ bkz. Fûrûzanfer, **Ahâdîs ve Kısas-ı Mesnevî**, s. 113-114.

sarayına girmek isteyen kişinin isim ve sıfatlarını dışarıda bırakması gerektiği belirtilir.

Mesnevî'ye göre hikâyenin devamında halifenin sarayına ulaşan bedevi burada padişahın yardımcıları tarafından karşılanır ve onlar vasıtasıyla hediyesini halifeye sunar. Bedevinin Dicle Nehri'nin kenarındaki bu şehre çölden taşıyarak getirdiği su dolu testi karşısında halife teşekkürlerini sunar, testiye altınla doldurarak geri gönderir, bedevinin eve dönüş yolculuğunun da Dicle Nehri üzerinden yapılmasını emreder. Mevlânâ burada bedevinin Dicle'yi bilmeden taşıdığı su testisi ile ilgili olarak nahivciyle gemici hikâyesini anlatır²⁶² ve nihayetinde bedevinin Dicle'yi bilmemesi sebebi ile mazur olduğunu ifade eder. Hikâyenin sonunda bedevi gemiye binip de Dicle üzerinden geçerken tatlı suyun bolluğunu görünce halifenin yağmur suyunu kabul etmesine şaşırıp padişahın cömertliği karşısında utanır. Mevlânâ buradaki anlatımında bedeviye sunulan bu ihsanın Allah'ın cömertliğinin küçük bir parçasına işaret ettiğine, onun hakikatine erenlerin testilerini kırıp yok ettiklerine ilişkin beyitlere yer vermektedir. Buradan sonra pirin özellikleri, Hz. Peygamber'in Hz. Ali'ye Allah'a yaklaşmanın yollarına ilişkin nasihatları gibi başlıklarla yeni hikâyeye başlangıç yapılır.

2.2.2.2. Olay Örgüsü ve Şahıs Kadrosunun Tasavvufî Yorumu

Sarı Abdullah Efendi bu hikâyenin şerhine “a‘râbî” kelimesinin lugat manaları üzerinde durarak başlar. Sözlük anlamına dair lugatlardan yararlanarak açıklamalara yer vermesi Sarı Abdullah Efendi'nin şerhi boyunca nadir olarak kullandığı bir yöntemdir. Sarı Abdullah şerhinin başında hikâyenin ana karakteri olan bedevinin aklı, eşinin ise nefsi temsil ettiğinin Mevlânâ tarafından da vurgulandığına işaret ederek hikâyenin devamının bu doğrultuda okunması gerektiğine dikkat çeker.²⁶³ Ancak hikâyenin ilerleyen bölümlerinde bedevi ve eşinin hâllerinde yaşanan değişimlere göre onlara yüklenen anlam da değişmektedir. Sarı Abdullah

²⁶² Fûrûzanfer bu hikâyenin benzer hâliyle *Letâif-i Ubeyd* ve *Rebû'l-Ebrâr*'da geçtiğini belirtir. bkz. Fûrûzanfer, *Ahâdis ve Kısas-ı Mesnevî*, s. 119-120.

²⁶³ Şem'î ve Ankaravî şerhlerinde de bu beyitler aynı şekilde yorumlanmıştır. bkz. Dağlar, “Şem'î Şerhi”, s. 902, 941; Tanyıldız, “Ankaravî Şerhi”, s. 896.

Efendi yoksulluktan şikayet eden kadının başlangıçtaki hâlini kesret içinde kalmış nefs-i emmâre olarak yorumlar (nefs-i mekkâre) (vr. 231^b-232^a). Bu bakımdan nefs-i emmare isteklerine ulaşmak için kendilerini şeyh ve mürşit mertebesinde gösteren yalancılara benzetilir. Sarı Abdullah Efendi buna ilave olarak bu beyitlerde kadının nefs-i levvâme ve mülheme, bedevinin ise faal akıl olarak anlaşılabileceğini, bu durumda kadının kocasına içinde bulundukları durumdan şikayet edip onu harekete geçirmeye çalışmasının bedeviyi yalancı şeyh gibi olup taklit ile yetinmek yerine Hz. Ömer hikâyesindeki yaşlı çalgıcı gibi bir kâmil mürşid arayışında olmaya teşvik etmesi şeklinde yorumlanabileceğini ifade eder (vr. 232^b). Sarı Abdullah Efendi müritlerin şeyhlik ve mürşitlik davasında olan taklitçilere aldanmasına ilişkin konunun şerhinde Şem'î ve Ankaravî şerhlerinden farklı olarak Câmî'nin *Sübha*'sından alıntılar yapar (vr. 232^b-233^a). *Mesnevî*'de konu bedevinin eşine kanaati tavsiye etmesi, fakr ve sabır kavramları üzerinden sürdürülür. Sarı Abdullah Efendi'nin şerhinde bu kısımlar dünya hayatının geçiciliği, ona itibar edilmemesi, az ile yetinmek gibi konulara ilişkin nasihatler üzerinden anlatılır. Konuyla ilgili olarak Gazzâlî'nin eserlerinden ve Hz. Ali'nin şiirlerinden örneklere yer verilir. Şerhin devamında Sarı Abdullah Efendi kanaat, fakr ve sabır kavramlarını Hakîm et-Tirmizî, Bişr el-Hâfî, Zünnûn el-Mısırî gibi erken dönem sufilerinin sözleri ile açıklar (vr. 234^{a-b}).

Bölümün sonunda Sarı Abdullah zikr-i mevt ara başlığı altında ölümü hatırlamak üzerine Hz. Peygamber'den nakledilen hadislere yer verdikten sonra ölümü anmanın onun hakikatini anlamak için gerekliliğine, bu mertebeye erişmenin de ancak kanaat ve sabır ile mümkün olduğuna vurgu yapar (vr. 234^b). Sarı Abdullah bu bölümde bedevinin karısına yönelik sözlerini akl-ı maadın nefse yönelik nasihatları şeklinde yorumlar. Kadının kocasının kanaate ilişkin bu sözlerini kibir olarak niteleyişi Sarı Abdullah Efendi'ye göre nefsin akl-ı maada seslenişidir. Bu sesleniş de nefsin aldatmacalarından biridir ve henüz fena bulmadığına ve varlığını sürdürdüğüne işaret etmektedir. Sarı Abdullah Efendi burada “Niçin yapmayacağınız şeyleri söylüyorsunuz?” (Saff 91/2) ayetinin tefsirine yer vermekte (vr. 236^a) ve ayetle irtibatlı olarak Gazzâlî'nin *İhyâ* ve *Erbaîn* gibi eserlerini esas alarak kibirden

uzaklaşma konusunu ele almaktadır (vr. 236^{a-b}). *Mesnevî*'de bedevinin dilinden aktarılan fakirlik, tamah, kanaat kavramlarına yönelik değerlendirmelere Sarı Abdullah Efendi fakr ve fukaranın faziletleri başlığı altında yer vermekte ve bu tür kavramlara ilişkin yorumlarında başta hadisler olmak üzere Şiblî, Ca'fer el-Huldî, Cüneyd-i Bağdâdî, Yahya b. Muaz, Abdullah el-Ensârî gibi sufilerin konuya ilişkin sözlerine özel bir yer ayırmaktadır (vr. 238^{a-b}).²⁶⁴ Bedevinin eşine söylediği bu sözleri ahyar tarikinden olan gerçek mürşidin kendisine kötü zan besleyen inkârcılara verdiği cevaplar ve nasihatlar olarak değerlendirir (vr. 239^b).

Sarı Abdullah Efendi diğer şârihlerden farklı olarak bu dünyada bazı insanlara nimetler verilirken bazılarının fakirlik içinde kalmasının Allah'ın adaletine aykırı olacağı yönündeki görüşlere ilişkin değerlendirmelere yer verir ve bu durumun bilakis Allah'ın adaletinden kaynaklandığını, fakr ile gınanın imtihan yönünden birbirinin aynı olduğunu ifade ederek konuyu sonlandırır (vr. 239^{a-b}). Mevlânâ'nın Hz. Peygamber'in "Fakirlik benim için iftihar kaynağıdır." hadisi ile fakr kavramını Hz. Peygamber üzerinden farklı bir mertebeye taşıması Sarı Abdullah Efendi tarafından gaflet içerisinde kalan kimselerin işin hakikatini göremeyeceği, herkesin kendi istidadı kadarını görebildiği ve gördüklerinin ancak kendi sıfatları olduğu yönündeki anlatımları ile sürdürülür. Ona göre velilere bakan kimselerin her biri onlarda kendilerini izlemektedir. Mevlânâ'nın bu konuyla ilgili yer verdiği camın güneş ışığını kendi renginde yansıtması örneği Sarı Abdullah Efendi tarafından geniş bir biçimde ele alınır. Sarı Abdullah Efendi'nin şerhinde "Tefâvüt-i ulemâ ve ârifin fi'l-müşâhedât" başlığı altında yer verilen değerlendirmelerde İbnü'l-Arabî'nin eserlerinden yaptığı alıntılar öne çıkmaktadır. Sarı Abdullah Efendi burada eşyanın hakikatinin ancak kâmil insan tarafından müşahade edilebileceğini vurguladıktan sonra ayn-ı sabite, fena, beka, cem, beka ba'de'l-fena, fark ba'de'l-cem makamları, kurb-ı nevâfil, kurb-ı ferâiz konularına dair değerlendirmelere yer vermektedir (vr. 240^b-241^b).

²⁶⁴ Bu konuda Sarı Abdullah Efendi'nin tefsir, hadis ve sufi sözlerinden yaptığı alıntılarla şerhini zenginleştirdiği ve bu yönüyle diğer şârihlerden ayrıldığı söylenmelidir. krş. Dağlar, "Şem'î Şerhi", s. 913-132; Tanyıldız, "Ankaravî Şerhi", s. 904-923.

Mesnevî'deki hikâye kadının, kocasının kararlı tavrı karşısında hile olarak ağlayıp pişman olduğunu dile getirmesi ile devam eder. Sarı Abdullah bu bölümdeki beyitleri şerh ederken beyitlerdeki anlatımları destekleyici ve tasvir edici olarak Sa'dî, Hâfız, Kemâl-i Hocendî, Câmî, Nesîmî, Sinan Paşa, Hayretî gibi şairlerin şiirlerine yer vermektedir (vr. 242^b-244^a). Nihayetinde kadının pişmanlığını nefsin hala nefis mertebesinde kalmış olduğu şeklinde yorumlar. Buna karşılık bedevinin temsil ettiği aklın nefsin hilelerine aldanmaması gerektiğine ilişkin vurgu ile anlatımını sürdürür. Mevlânâ'nın konuyla ilgili olarak yer verdiği "Nefsânî arzulara, (özellikle) kadınlara, oğullara, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşe, soylu atlara, sağmal hayvanlara ve ekinlere düşkünlük insanlara çekici kılındı." (Âl-i İmrân 3/14) ayetinin açıklaması Sarı Abdullah Efendi'de önemli bir yer tutar. Sarı Abdullah Efendi öncelikle ayetin Râzî, Begavî, Nîsâbûrî, Bikâî, Semerkandî, Kurtubî, Ebû Hayyan el-Endelüsî, Şeyhzâde, Kadı Beyzâvî, Zemahşerî, Teftazânî, Suyûtî gibi müfessirler tarafından nasıl anlaşıldığına ve bu ayet etrafında yapılan tartışmalara genişçe yer verir (vr. 244^a-245^b) ve tartışmaları ayetin avam, havas, ehass-ı havasa göre mertebelendirilerek anlaşılması gerektiği şeklindeki yorumu ile sonlandırır (vr. 245^b-246^a).²⁶⁵

Mesnevî'de "Sizi bir nefisten yaratan ve gönlünün huzura kavuşacağı eşini de ondan var eden Allah'tır." (A'râf 7/189) ayetinden hareketle kadın ile erkek kavramları arasındaki farklar ve uyuma dikkat çeken beyitlere yer verilmektedir. Sarı Abdullah Efendi bu ayetin tefsiri ile ilgili Ebû Müslim el-İsfahânî, Bakıllânî, Râzî gibi âlimlerin tartışmalarına değindikten sonra başta Necmeddin-i Kübrâ olmak üzere mutasavvıfların yorumlarına yer ayırır. Böylece konuyu ateş ve su gibi birbirinden farklı olan kadın ve erkeğin hakikatin birbirini tamamlayan parçaları olduğu fikrine getirerek sonlandırır (vr. 246^a-247^a). *Mesnevî*'nin sonraki başlığında "Gerçekten de kadınlar akıllılara galip gelirler, cahillerse onları alt eder." sözüne yer verilir. Sarı Abdullah Efendi bu başlığın sonunda kadının Hakk'ın nuru ve hâlık oluşuna ilişkin

²⁶⁵ Bu ayet etrafındaki tartışmalara Ankaravî de şerhinde kısaca yer vermektedir. bkz. Tanyıldız, "Ankaravî Şerhi", s. 935-937. Şem'î ise sadece beyti tercüme etmekle yetinmiştir. Dağlar, "Şem'î Şerhi", s. 947.

beyit üzerinde durarak diğer şârihlerin yorumlarına değinir.²⁶⁶ Burada kadının hâlik oluşunu bu cildin başında yer verdiği ilahî nefha konusu ile irtibatlandırır (vr. 247^{a-b}). *Mesnevî*'ye göre hikâye bedevinin kendisini eşinin isteğine teslim etmesi ile devam eder. Buradan sonra bedevi ve eşine verilen anlam değişmeye başlar. Sarı Abdullah Efendi bu değişimi ifade eden bölümü önceki beytin açıklaması olarak ele alır. Buna göre başlangıçta nefs-i emmareyi temsil ettiğini ifade ettiği kadına buradan sonra aşamalı bir şekilde nefs-i levvâme, nefs-i mutmainne ve ruh (ilahî nefha) anlamlarını verir. Kadının değişimini nefsin akıl ile terbiyesi şeklinde açıklar (vr. 247^b).²⁶⁷ Mevlânâ kadın-erkek, nefs-akıl gibi kavramlarla kurduğu bu ikili anlatımı çeşitli örnekler üzerinden sürdürür. Sarı Abdullah Efendi bu örnekleri esma ve sıfatlar ile irtibatlandırarak açıklar. Buna göre *Mesnevî*'de yer alan Hz. Musa ile Firavun'un zehir ile panzehir, ışık ile karanlık gibi birbirlerinin zıttı olmalarına rağmen Tanrının emrine boyun eğmelerindeki ortaklıklarına ilişkin anlatım Sarı Abdullah Efendi tarafından Hz. Musa ve Firavun'un Hakk'ın farklı isimlerinin mazharı olmaları ve neticede onda birleşmeleri şeklinde açıklanır. Ona göre bunların farklı görünüşleri tecelli ve taayyün bakımındandır, birbirinin zıttı gibi görünen bu tecelliler ahadiyyet mertebesinde tek bir manada toplanırlar. Bu mertebeye erişmek ise cahil olan nefis için mümkün değildir buraya ancak kamil insan ulaşabilir (vr. 248^a).²⁶⁸

Mesnevî'de bu bölümün devamında gelen beyitlerde konu yaratılmışların tanrının emri önündeki çevgan topuna benzetilmesi ile irade, kaza ve kader kavramlarına getirilir. Sarı Abdullah Efendi Mevlânâ'nın buradaki beyitlerde nefsin emrine mağlup olup kemal mertebesine ulaşamayan avamı kastettiğini ifade eder (vr. 249^{a-b}). Ayrıca cüz'î ve küllî iradenin tarikat ehli arasında anlaşılma biçimlerine değindiği bir bölüme yer verir (vr. 249^b). Bu konu renklerle ifade edilen taayyün mertebesinde kalan kimselerin nefislerine uyararak kesret âleminde kaldıklarının ve renksizlik âlemi olarak anılan lâ-taayyün mertebesine ulaşamadıklarının anlatımı ile

²⁶⁶ Dağlar, "Şem'î Şerhi", s. 950; Tanyıldız, "Ankaravî Şerhi", s. 940-941.

²⁶⁷ Ankaravî de benzer şekilde kadının eşi tarafından terbiye edilmesini akıl vasıtası ile terbiye edilen nefsin emmarelik mertebesinde mutmainne ve razıyye mertebelerine yükselmesi şeklinde yorumlamaktadır. bkz. Tanyıldız, "Ankaravî Şerhi", s. 943.

²⁶⁸ Ankaravî de bu beyitleri a'yân-ı sâbite meselesi üzerinden yorumlamaktadır. bkz. Tanyıldız, "Ankaravî Şerhi", s. 945-955.

bitirilir. Sarı Abdullah Efendi Hz. Musa ile Hızır ve Hz. Musa ile Harun kıssalarındaki ihtilafları açıklayarak konuyu değerlendirir. Ona göre bu farklılıklar kesret mertebesinde; vahdet mertebesinde ise renkler yoktur, ruh ve nefis birbirinden farklı değildir (vr. 249^b-250^a). Sarı Abdullah Efendi'ye göre Mevlânâ'nın yağ ve su, gül ve diken örnekleri ile ifade ettiği mana onların zıt gibi görünmelerine rağmen hakikat bakımından bir olduklarıdır. Tüm bu çokluklar ve zıtlıklardaki hikmeti ise küfür ile imanın birbirinden ayırt edilmesinin ancak bu zıtlıklarla olacağı şeklinde açıklamaktadır (vr. 250^b). Konu, renksizlik âlemi olan vahdete erişmenin ancak mevhum varlığın yok edilmesi ile mümkün olacağının açıklanması ile son bulur (vr. 251^{a-b}).

Mesnevî'de bundan sonra yer alan “Dünyada ve âhirette hüsrana uğradı.” hükmünce şakilerin iki dünyadan mahrum oluşlarının nedeni hakkındaki başlığın şerhine başlamadan önce Sarı Abdullah Efendi unsurlar, felekler, gezegenler ve iklimlerden söz ettiği uzun bir girişe yer verir. Bu bölümde Ebû Reyhan el-Bîrûnî, Ebû İshak el-İstahrî, Batlamyus gibi coğrafya bilginlerinin eserlerine atıfta bulunur (vr. 251^b-253^a). Yeryüzüne ilişkin verdiği bilgilerden sonra anlatımını insanın kalbi ile arş arasındaki ilişki üzerinden sürdürür ve *Gülşen-i Râz*'dan yaptığı alıntılarla ifadesini zenginleştirir (vr. 253^a).

Mesnevî'ye göre velilerin kalpleri her iki dünyada da hüsrana uğrayan Firavun tabiatlı kimseleri kendilerinden uzaklaştırmaktadır. Bu yüzden kâmil bir veliyi arayan kişi kendi iradesi ve aklıyla onu bulamaz. Akıl insanı kendi hükmüne göre çevirip durur. Ancak veliler akılların akıdır. Sarı Abdullah Efendi bu beyitlerin şerhinde cüz'î akıl ile kâmil mürşidi bulabilmenin ve hakikate erebilmenin mümkün olmadığını ifade ettikten sonra bunu mümkün kılan aşk yoluna işaret eder (vr. 253^b-254^a).²⁶⁹ Konuyla ilgili olarak *Mesnevî*'de geçen “De ki (Allah şöyle buyuruyor): Ey kendi aleyhlerine olarak gûnahta haddi aşan kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Allah (dilerse) bütün günahları bağışlar; doğrusu O çok bağışlayıcı, çok

²⁶⁹ Sarı Abdullah Efendi'nin burada “Matlab fi'l-mesâilî'l-hikemiyye ve hey'eviyye” başlığı altında yer verdiği açıklamalar diğer şerhlerde yer almayan ve Sarı Abdullah Efendi'nin konuyu genişlettiği örneklerden biridir. krş. Şem'î, “Şem'î Şerhi”, s. 961-962; Tanyıldız, “Ankaravî Şerhi”, s. 955-956.

merhametlidir.” (Zümer 39/53) ayetinin tefsirine yer verir (vr. 254^b-255^a). Sarı Abdullah Efendi bundan sonraki beyitlerde kâmil insanı bulmanın da Allah’ın rahmeti ile gerçekleşebileceğinden söz edildiğini vurgular ve konuyu Allah’ın rahmetinden yoksun olan kimselerin hakikati göremeyen ahmak kimseler olduğu yönündeki yorumları ile sonlandırır (vr. 255^b-256^a). *Mesnevî*’de bundan sonra yer verilen Hz. Sâlih ve deve kıssası ile onu inkâr eden düşmanlarının akıbeti hakkındaki hikâye böyle kimselerin durumunu açıklamaktadır.

Sarı Abdullah Efendi Hz. Salih ve devesi ile ilgili bu bölümün şerhine başlamadan önce başlıkta geçen “O, karşılaştığınız sırada da sizin gözünüzde onları az gösteriyordu, onların gözünde de sizi az gösteriyordu ki, Allah olmasını murat ettiği şeyi gerçekleştirsin; zaten bütün işler Allah’a döner.” (Enfâl 8/44) ayetinin tefsirine yer verir (vr. 256^a). Devamında ise beyitlerin şerhine geçmeden Hz. Salih’in kıssasını detaylı bir biçimde anlatır (vr. 256^a-258^a).

Sarı Abdullah Efendi, Şem‘î ve Ankaravî’nin çalışmalarından farklı olarak şerhinde peygamber kıssalarına geniş yer ayırmaktadır. *Mesnevî* beyitlerinde peygamberlere yapılan telmihler dolayısıyla beyitlerin şerhine geçmeden bahsi geçen peygamberin hayatına ilişkin tarihî ve menkıbevî anlatımları başta tefsirler ve kasasü’l-enbiyalar olmak üzere çeşitli siyer ve tarih kitaplarındaki bilgilerden derleyerek sunmaktadır. Devamında bu anlatımlarını tasavvufî yorumları ile genişletmektedir.²⁷⁰

Sarı Abdullah Efendi Hz. Salih’in devesini öldüren inkârcı Semud kavmi ile velileri inkâr edip öldürmek isteyenler arasında bağlantı kurarak bu kıssada böyle kişilerin akıbetine işaret edildiğini bildirir (vr. 258^{a-b}). Devam eden beyitlerde ise Sarı Abdullah Efendi Hz. Salih’in beka sahibi ruhu, devesinin ise fena bulan bedeni temsil ettiğini, peygamber ve velilerin vücutlarından fena bulmakla müşrik ve münkirlerin eziyetinden uzak, inkârcıların ise hakikati görmekten gafil olduklarını ifade eder. Bu anlatımını peygamber ve velilere eziyet edenlerin aslında Hakk’a

²⁷⁰ krş. Sarı Abdullah, *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*, vr. 256^a-262^a; Şem‘î, “Şem‘î Şerhi”, s. 968-981; Ankaravî, “Ankaravî Şerhi”, s. 964-980.

eziyet ettiğine dair rivayetlerle sürdürür ve sözü ilahî nefha konusuna getirir (vr. 259^a). Diğer taraftan peygamberlerin ve velilerin Hakk'ın tüm isimlerinin mazharı olduklarını, halkın ise onlarda ancak kendilerinde tecellî eden ismin karşılığını görebildiklerini vurgular (vr. 259^b).

Mesnevî'nin devam eden beyitlerinde Semud kavminin inkârları sebebiyle azaba uğramakla tehdit edilmeleri anlatılır ve bu azaptan kurtulmanın yolu Mevlânâ tarafından Hz. Salih'e iman edip onun gönlünü temsil eden deveyi kurtarmak olarak gösterilir. Sarı Abdullah Efendi bu beyitleri Hz. Salih'in varisleri olan kâmil velilere riayet etmek gerektiği şeklinde açıklamaktadır (vr. 260^a).

Sarı Abdullah Efendi Hz. Salih kıssasında Semud kavminin kötülüğü emreden nefsi, devenin ise ruhu temsil ettiğini bildirdikten sonra Semud kavminin deveyi boğazlamalarını onların muhabbet sırrından habersiz olmaları, böylece varlığa ilişkin unsurlara bağlı kalıp insan olma mertebesinden uzaklaştıkları ve nihayetinde kalplerinin bu nurdan mahrum kalıp mühürlendiği şeklinde yorumlamaktadır (vr. 260^a). Sarı Abdullah Efendi, Hz. Salih gibi kavmi tarafından inkâr edilen Hz. Şuayb'ın kıssasını da *Mesnevî* beyitlerinden hareketle A'râf 7/92-93 ayeti çerçevesinde anlatmaktadır (vr. 261^b). Kavmi için üzülen Hz. Salih'in akıl tarafından uyarılmasından hareketle konuyu nefis ve akıl kavramlarına çeken Sarı Abdullah Efendi bu bölümdeki anlatımını atalarının dinini taklit eden Semud kavmi üzerinden riya ve ikiyüzlülük kavramlarına ilişkin yorumları ile sonlandırır (vr. 261^b-262^a).

Mesnevî'de cehennemlikler olarak nitelenen insanların cennetten dünyaya getirilen kulların varlığı ile ayırt edildiği belirtildikten sonra "İki denizi kavuşmak üzere salıverdi; ama aralarında bir perde vardır birbirlerine karışmazlar." (Rahmân 55/19-20) ayeti ile varlıklar arasındaki zıt görünümünün hakikatte birbirini ayırt edici unsurlar olduğu belirtilir. Sarı Abdullah Efendi bu ayeti açıklarken öncelikle Râzî, Beyzavî, İbn Atâ, Kâşânî gibi müfessirlerin tefsirlerinden açıklamalar aktarır (vr. 262^{a-b}). Devamında burada varlık mertebelerindeki farklılıklara işaret edildiğini vurgulayarak celâl ve cemal tecellilerinin vahdet denizindeki dalgalardan ibaret olduğunu ifade etmekte, böylelikle şehadet mertebesinde görülen farklılıkların

ahadiyet mertebesinde ortadan kalktığına işaret etmektedir (vr. 262^b-263^b).²⁷¹ Diğer taraftan Sarı Abdullah ayetteki iki farklı suyun birini kalp diğerini nefis, ikisinin arasını ayıran berzahı ise akıl, ilim, şariat ve tarikat şeklinde yorumlamaktadır (vr. 263^a). *Mesnevî*'deki mertebeli anlatım Sarı Abdullah Efendi'nin avam, havas ve havassu'l-havass şeklinde ifade ettiği ayrımla devam eder (vr. 263^b-264^b). Bu bölümde Sarı Abdullah Efendi'nin Sultan Veled alıntıları dikkat çeker. Sarı Abdullah Efendi bu bölümdeki beyitlerden hareketle kabir azabı, kıyamet alametleri, mahşer günü konularına ilişkin açıklamalara yer verir. Bu konularda başta hadisler ve sahabeden aktarılan rivayetler olmak üzere Gazzalî'nin eserlerinden istifade etmekte, kıyamet alametlerine dair *Muhammediyye*'den beyitlere yer vermektedir (vr. 264^b-266^b).

Sarı Abdullah Efendi celâl ve cemal ayrımı üzerinden “Rahmetim gazabımı geçti.” kutsî hadisine sözü getirerek Mevlânâ'nın burada salıkların seyr u sülukleri boyunca değişen hâllerinin temkin bulacağına ve vakti geldiğinde sırların kendilerine açılacağına işaret ettiğini söyler. Buna göre bitkiler ve ağaçlar vakti gelmeden meyve vermedikleri gibi günahkârlar da vakti gelmeden cehennemden çıkamaz. Salık da vakti gelmeden çokluk âlemindeki değişimlerden ve renklerden kurtulup vahdet zevkine erişemez (vr. 267^a). Konuyla ilgili olarak beyitte geçen “Sizi (özel) bir çamurdan yaratan, sonra ölüm zamanını takdir eden ancak O'dur. O'nun katında bir ecel daha vardır. Siz hâlâ şüphe ediyorsunuz.” (En'âm 6/2) ayetinin açıklaması Sarı Abdullah Efendi'nin şerhinde uzun bir yer tutar. Sarı Abdullah En'âm suresinin faziletlerine, bu ayetin nüzul sebeplerine ve kıraat farklılıklarına değindikten sonra Râzî, Zemahşerî, İbn Semîn gibi müfessir ve dil alimlerinin eserlerinden istifade ile ayetin tefsirine ve ayet etrafındaki tartışmalara yer verir (vr. 267^a-268^b). Sufilerin bu ayete ilişkin yorumları ile ayetin tefsirini sonlandırır (vr. 268^b).

Bundan sonra konu *Mesnevî* beytinden hareketle huruf-ı âliyyât ile nokta, elif ve ba'nın sırrına getirilir. Sarı Abdullah bu konuya ilişkin açıklamalarında İbnü'l-

²⁷¹ Ankaravî de buradaki tatlı ve tuzlu suyu vahdet denizindeki celâl ve cemal isimlerinin tecellileri olarak açıklamakta ve bu iki suyun karşılaşmasını inkârcılar ile müminlerin birbirleri ile karşılaşmaları şeklinde yorumlamaktadır. bkz. Tanyıldız, “Ankaravî Şerhi”, s. 982.

Arabî ve şârihlerinin eserlerinden istifade etmekte, açıklamalarının arasına Mağribî'nin ve Mevlânâ'nın şiirlerinden örnekler eklemektedir (vr. 268^b-269^b). Mevlânâ bu başlığı zehrin insana etkisini içinde bulunduğu mertebeye göre göstereceğine ilişkin beyitlerle sonlandırır. Sarı Abdullah Efendi bu beyitleri başlangıç mertebesinde olan salıklar için olumsuz anlam ifade eden durumların fena mertebesine erişen arifler için şifa anlamına gelebileceği şeklinde açıklar (vr. 269^b-270^a). *Mesnevî*'de bu mevzu helvanın tabibe zarar vermezken hastalara zarar vermesi, soğuk ve karın üzüme zarar vermezken kuruğa zarar vermesi örnekleri ile sürdürülür. Sarı Abdullah Efendi bu örnekleri mertebeler üzerinden açıklayarak mürid ile mürşid arasındaki farka işaret etmektedir. Mevlânâ'nın işaret ettiği Fetih suresinin ilk ayetlerini de bu durum ile ilişkilendirilerek açıklar. Sarı Abdullah Efendi Râzî, Zemahşerî, Beyzavî, Şeyhzâde, İbn Atıyye gibi müfessirlerin yorumlarından sonra sufilerin farklılaşan yorumlarına yer vermekte, Necmeddin-i Kübrâ'nın tefsirinden istifade ettiğini belirtmektedir. Öte yandan Kâsım-ı Envâr, Attâr gibi şairlerin şiirlerinden örneklerle ayetin tefsirini genişletmektedir (vr. 270^a-271^b). Vahdet mertebesine erişen kâmillerden ortaya çıkan hâllerin veya sözlerin yolun başındaki bir salikin hâlleri gibi anlaşılmaması gerektiği Hz. Süleyman'ın dilinden aktarılan “Rabbim, bana benden sonra hiç kimsenin ulaşamayacağı bir hükümlanlık ver.” (Sâd 38/35) ayeti üzerinden anlatılır (vr. 271^{a-b}). Sarı Abdullah Efendi burada Hz. Süleyman'ın kıssasına geniş bir yer ayırmaktadır (vr. 271^b-274^a).

Mesnevî'de buradan sonra bedevi ile eşinin hikâyesine devam edilir. *Mesnevî* beyitlerindeki kadının nefsi, erkeğin akıllı temsil etmesi ve her ikisinin de her şeyde mevcut ve gerekli oldukları vurgusunu Sarı Abdullah Efendi nefsin dünyaya aldanarak kanaat etmemesi akl-ı maadın ise Allah'tan başka kaygısı olmadığı için nefsin isteklerini görmediği şeklinde açıklar (vr. 274^{a-b}). *Mesnevî*'de bedevi ve eşinin hikâyesi nefis ve akıl ilişkisine odaklanmışken konu mananın tek başına yeterli olmayacağı üzerinden meselenin zahirine dikkat çekilerek sürdürülür. Sarı Abdullah Efendi'nin bu beyitleri şerh ederken şeriata ilişkin vurgusu dikkat çekicidir. Ona göre şevk ve muhabbet şeriata uymaksızın yeterli olamayacaktır, aksi ise nefsin oyunlarından ibarettir. Sarı Abdullah Efendi ibadetlerin kalpteki muhabbetin

alametleri olduğunu vurgulayarak sufilerin sözlerinden ve Gazzalî'nin eserlerinden yaptığı alıntılarla bu ilişkiye dikkat çeker (vr. 274^b-275^a).

Zahir ile batın arasında uyumsuzluk bulunduğu durumlarda ortaya çıkan hâli ifade eden beyitlerden hareketle konu riya ve ikiyüzlülük kavramlarına getirilir (vr. 275^a) ve *Mesnevî*'de bu zikredilen alametlerin gerçeğini sahtesinden ayırt etme gücüne erişme isteği Sarı Abdullah Efendi tarafından feraset kavramı etrafında açıklanır (vr. 275^b-276^a). *Mesnevî*'de suret ile mana arasındaki ilişki, su ve ağaç örneğinden hareketle bir bakımdan uzaklık bir bakımdan yakınlık şeklinde açıklanır. Sarı Abdullah Efendi bu beyitleri mahiyat-ı mec'ûle ve gayr-i mec'ûle kavramları üzerinden anlatarak konuyu a'yân-ı sâbite meselesine getirir ve bu kavramları İbnü'l-Arabî'nin görüşleri etrafında Dâvûd-ı Kayserî, Kâşânî, Sadreddîn-i Konevî, Molla Câmî, Celâleddîn-i Devvânî, Ali Kuşçu, Nâsır-i Tûsî gibi şârihlerin görüşleri ile genişletir (vr. 276^b).²⁷²

Mesnevî'deki hikâyenin devamında bedevi eşinin sözlerine inanıp teslim olur. Sarı Abdullah Efendi'ye göre burada kadın ile sembolize edilen nefis-i levvame ve mülheme akl-ı müstefad ile ilişkisinde gafletten ve şehvetlerden uzaklaşarak pişman olur ve kötülükten iyiliğe yönelir. Akıl ile nefis-i levvame ve mülheme ittifak eder ve akıl iyi amelleri yerine getirmek üzere nefis-i levvamenin her emrini yerine getirir. Böylelikle mutmainne mertebesine ulaşan nefis akıl ile bir olur ve aralarında fark kalmaz (vr. 277a). *Mesnevî*'de bedevinin eşini ikna etmek için Hz. Âdem üzerinden yemin etmesi ile ona isimlerin öğretilmesi ve meleklerin Hz. Âdem'i takdis etmekle kutsiyet kazanmaları konularına değinilir. Sarı Abdullah Efendi bu beyitler etrafında Hz. Âdem'in topraktan yaratılmasına dair çeşitli rivayetler aktarmaktadır (vr. 277^a-278^b). Hz. Âdem'e isimlerin öğretilmesine ilişkin *Mesnevî* beyitlerinden önce Sarı Abdullah Efendi eşyanın üç boyutta zuhur etmesinin gereği başlığı ile giriş niteliğinde birtakım açıklamalara yer verir (278^b-279^a). Kalp ve beden hakikati vasıtasıyla Rahman ve Rahim isimlerinin üzerinde durarak Âdem'e isimlerin öğretilmesi konusuna geçer. Sarı Abdullah Efendi burada ruhanî ve melekûtî isimler,

²⁷² Bu mesele Ankaravî şerhinde de kısa bir biçimde açıklanmaktadır. bkz. Tanyıldız, "Ankaravî Şerhi", s. 999-1000.

cismanî isimler, ilahî isimler olmak üzere esmanın kısımlarına ilişkin açıklamalara yer vermektedir (vr. 279^{a-b}). Âdem'in isimleri meleklerle öğretmesine ve böylelikle onların mertebelerinin yükselişine işaret eder.

Mesnevî'de yer verilen Hz. Peygamber'in "Ben yere göğe sığmam ancak mümin bir kulun kalbine sığarım." kutsî hadisi ile Sarı Abdullah Efendi bütün ilahî isimlerin mazharı olan kâmil insanın kalbinin tavsif edildiğini belirtir (vr. 279^b). Sarı Abdullah bu kutsî hadisin yorumunda *Fusûs*'tan istifade eder ve İbnü'l-Arabî'nin hadisi Allah'ı bilen kalbinin Allah'ın rahmetinden geniş olduğu şeklindeki anlamlandırmasını şerhlerden hareketle açıklar (vr. 279^b-280^a). "Ey mutmain olan nefis! Böylece has kullarımın arasına sen de katıl (Fecr 89/27-29)." ayetine atıfta bulunan *Mesnevî* beyitlerini Sarı Abdullah Efendi kâmil bir mürşide tabi olmaksızın kulun Hakk'ı müşahade cennetine erişemeyeceği şeklinde yorumlamaktadır (vr. 280^a). Devamında gelen beyitlerde arifin kalbinin genişliği anlatılmaya devam edilir. Burada arşın büyüklüğü ile kıyaslanan kâmil insanın kalbi mana ile suret arasındaki ilişkiye dayandırılarak açıklanır (vr. 280^b). Ardından *Mesnevî*'de meleklerin Âdem dolayısıyla yeryüzüne ülfetleri söz konusu edilir (vr. 280^b-281^a). Sarı Abdullah Efendi burada meleklerin hakikati, sınıfları ve sayılarına ilişkin bir bölüme yer verir (vr. 281^a-283^a).

Bu bağlamda Sarı Abdullah Hz. Adem'in hilâfetinden önce cinlerin kabilelerinin durumu, kendilerine gönderilen peygamberleri inkâr edip öldürmeleri, İblis'in Hakk'a itaati ile kabilesinin seçkinlerinden oluşu, Azazil adıyla anılması, meleklerin reisi oluşu ve Hz. Âdem'e itaat emrinden sonra huzurdan kovuluşu gibi çeşitli rivayetlere dayanan anlatımlara yer vermiştir (vr. 281^b-282^a). Sarı Abdullah burada Fergânî'nin Tâiyye kasidesi şerhindeki "Hani rabbın meleklerle, 'Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım.' demişti. Onlar, 'Biz seni eksiksiz bilirken ve durmadan övgü ile tenzih ederken orada fesat çıkaracak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın?' dediler. Allah 'Şüphe yok ki, ben sizin bilmediklerinizi bilirim.' buyurdu." (Bakara 2/30) ayetine dair açıklamaları aktarmıştır (vr. 282^b).

Mesnevî'de meleklerin sınanışına ilişkin beyitler üzerinden bedevinin eşini sınavı arasında ilgi kurularak bedevi hikâyesine geri dönülür. Bedevinin karısı rızık bulmak üzere eşini padişaha gitmesi için ikna eder.²⁷³ Sarı Abdullah Efendi bu bölümde mülk sahibi padişahlara yönelik nasihatlere yer verir. Başta Gazzalî'nin *Tibrü'l-Mesbûk*'u olmak üzere çeşitli eserlerden faydalanan Sarı Abdullah Efendi Hz. Peygamber'in halifenin özelliklerine yönelik hadislerine, sahabeden aktarılan bu doğrultudaki rivayetlere, adaleti ile meşhur Nûşirevan, Ömer b. Abdülaziz gibi sultanlardan nakledilen menkıbelere, Hasan-ı Basrî'nin Ömer b. Abdülaziz'e yönelik nasihatlarını içeren mektuplardan bazı bölümler ile Şakîk-i Belhî'den nakledilen Harun Reşid'e hitaben söylenmiş nasihatlarla yer verir (vr. 283^b-284^a). *Mesnevî*'de ikbal sahiplerinin dostluğu kimyaya benzetilir. Sarı Abdullah Efendi mürşid olarak yorumladığı ikbal sahiplerinin sohbetinin benzetildiği kimyayı detaylı bir biçimde açıklar (vr. 284^b). Sarı Abdullah, Hz. Peygamber'in nazarı neticesinde sıddık olarak anıldığını ifade ettiği Hz. Ebubekir'in ismi, nisbesi ve sıddık olarak anılması hakkındaki rivayetlere yer verdikten sonra sıdk kavramı üzerinde durur. Başta hadisler olmak üzere sufi sözleri ve şiirlerden örneklerle sıdk kavramını kâmil insan ile irtibatlandırarak açıklar (vr. 285^{a-b}).

Bedevi hikâyesinin devamında bedevinin fakirliği sebebi ile padişahın huzuruna çıkmaya bahane bulamayışı anlatılmaktadır. Sarı Abdullah Efendi bu anlatımı salikin duyduğu muhabbetteki coşkunluğu ve sıdkındaki halisliği ile cemal müşahedesini istemekle kendinden geçmesi; ancak onda fakr ve fenanın galip gelmesi şeklinde değerlendirmektedir (vr. 285^b). Hikâyenin devamında bedevinin eşi ona padişaha ulaşmak için vasıtalar aramayı terk etmesini öğütlemektedir. Sarı Abdullah Efendi kulun Allah'a varmak için vasıtalarından kurtulmasının gerekliliğini "De ki: Gelin!" (Âl-i İmrân 3/61; En'âm 6/151) ayeti çerçevesinde açıklar (vr. 285^b-286^a). Bedevinin eşine padişahın huzuruna varmak için çeşitli hediyeler sunmak veya bir hüner göstermek ile padişahın davetlisi olmak üzere iki yol göstermesi Sarı Abdullah Efendi tarafından salik-i meczup ve meczub-ı salik kavramları ile

²⁷³ Ankaravî şerhinde bu beyitler salikin nefsinin akli bir kâmil velinin sohbet ve hizmetine girmeye teşvik etmesi ve müdebbir ve müflis olanlarla sohbetten uzak durmaya yönlendirmesi şeklinde şerh edilmektedir. bkz. Tanyıldız, "Ankaravî Şerhi", s. 1009-1010.

irtibatlandırılarak değerlendirilir (vr. 285^b-286^a). Sarı Abdullah hikâyeyi açıklamaya kadının temsil ettiği nefs-i mülhemenin müstefad aklı Allah'ın ihsanının hiçbir bahaneye muhtaç olmadığı, onu bir kez görmenin bütün bahaneleri ortadan kaldıracığı, onu yeryüzünde temsil eden padişaha birtakım vesileler ile gitmenin bilakis onu yolundan uzaklaştıracağı yönündeki anlatımları ile devam eder (vr. 286^a). Sarı Abdullah burada Hakk'a yakınlık için fakr ve fenadan başka vesile olmadığını vurgulamakta, fakr-ı zatî ve iflas kavramları üzerinde durmaktadır (vr. 286^a-287^a).

Hikâye çölde yaşayan kadın ve kocasının Bağdat halifesine sahip oldukları en değerli şey olan yağmur suyu ile doldurdıkları testiye götürmek istemelerine dair anlatım ile devam eder. Sarı Abdullah Efendi burada kadının kocasına telkini üzerinden sıdkın hakikatinin kendi çalışıp kazandığından ve varlığından geçmekle mümkün olacağı yönündeki vurgularını sürdürmektedir. Sarı Abdullah bu bölümdeki testi ve testiye dolduran su kavramlarını açıklamadan önce beyitlerde geçen “Allah, müminlerin canlarını ve mallarını, karşılığında cennet vermek üzere satın almıştır.” (Tevbe 9/111) ayetinin tefsirine yer verir. Buna göre testi ve içindeki su kulun mevhum varlığı ve duyularıdır; padişah ise o suyu deryaya ulaştıracak olan kâmil mürşittir.²⁷⁴ Allah'a ulaşmak isteyen yolcunun duyularının isteklerine göz yumup mürşide tabi olup kalbinin muhabbet ile dolması beklenir (vr. 287^b-288^b). “Mümin erkeklere söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar ve iffetlerini korusunlar. Bu onlar için daha arındırıcıdır. Allah onların bütün yaptıklarından haberdardır.” (Nûr 24/30) ayeti bu anlamda değerlendirilerek ayetin farklı yorumlanış biçimlerine yer verilir (vr. 288^b-289^a). Bedevinin testisine doldurup padişaha götürmek üzere hazırladığı su ile gururlanması kulun ibadeti ile mağrur oluşuna benzetilir (vr. 289^b). *Mesnevî*'de burada bedevi ve eşinin padişahın sahip olduğu azametten bahsederken onun şehrinin denizlerle çevrili oluşundan, altından ırmaklar akan bahçelerinden habersiz oldukları vurgulanır (vr. 289^b). Sarı Abdullah Efendi ahadiyyet denizinin sonsuz bir deniz olduğunu kulun ibadetlerinin o denizde sadece bir damladan ibaret olduğunu ifade

²⁷⁴ Şem'î ve Ankaravî de beyitlerdeki testi ile beden, içindeki su ile hislerin anlatılmak istendiğini ifade ederler. bkz. Dağlar, “Şem'î Şerhi”, s. 1014; Tanyıldız, “Ankaravî Şerhi”, s. 1016. Ankaravî'ye göre Allah'ın yeryüzündeki halifesi olan padişah kâmil mürşittir. Şem'î ise hikâyedeki padişah ile Allah'ın kastedildiğini belirtir. Tanyıldız, “Ankaravî Şerhi”, s. 1009-1010; Dağlar, “Şem'î Şerhi”, s. 1021.

ettikten sonra “Allahın kendilerinden razı olduğu, kendileri de O’ndan razı olan kişiler için sonsuza dek hep içinde kalmak üzere altından ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır.” (Tevbe 9/100) ayeti bağlamında marifet ehli için çeşitli cennetler olduğundan ve müminlerin mertebelerine göre onlara erişeceğinden söz eder. Sarı Abdullah burada arifin cennet ve cehennem kayıtlarından kurtulup zat cennetine ulaşmayı arzu edişini vurgulamaktadır (vr. 289^b-290^b).

Bedevi ve kadının padişah için hazırladıkları hediye sarıp götürme çabaları Sarı Abdullah Efendi’nin şerhinde nefis ve aklın basiretlerinin kapalı olması sebebiyle kendi ibadetlerini kıymetli zannetmeleri ve Allah’ın azametini görememeleri şeklinde açıklanmaktadır (vr. 290^b). Çünkü kul üzerinde dünyaya dair bir istek taşıırken mahv, sekr ve inbisat kavramlarını lafzen bilse dahi özüne varamamaktadır (vr. 290^b-291^a). Mevlânâ bu durumu ebcedi bilip manasına varmayan çocuğun durumuna benzetmektedir. Sarı Abdullah Efendi bu beyitlerin şerhinde önce ebced hesabına ilişkin bilgilere yer vermekte ardından ebcedle ilişkilendirerek salikin hâllerini açıklamaktadır (vr. 291^a).

Bedevinin eşinin tavsiyesi üzerine hediyesini takdim etmek üzere yola çıkması anlatımı üzerine Sarı Abdullah Efendi sefer, hazar, müsafır ve mukimin hâllerine ilişkin açıklamalar yapar. Buna göre bir kâmil mürşid bulmayı, ilim öğrenmeyi ve nefsin ıslahını arzulayan salikin seyahat ederek veya bulunduğu yerde ikametini sürdürerek maksadına erişebileceği, bu hâllerin çeşitli mertebelerde gerçekleştiği, herkesin istidadına göre şekillendiği anlatılmaktadır. Sarı Abdullah *Kûtu’l-Kulûb*’da yapılan dörtlü ayırım üzerinden konuyu anlatırken *Kûtu’l-Kulûb* ve *İhyâ* başta olmak üzere çeşitli kaynaklardan istifade etmektedir (vr. 291^a-292^b). Hikâyeye göre seyahat yolunu seçen bedevi hediyesini alıp yola çıktıktan sonra kadın onun hediye padişaha ulaştırması için dualar eder. Sarı Abdullah bu beyitlerdeki kadının durumunun seyrüsülûkte olan salikin ibadetlerine devam içerisinde olmasının, Hakk’a niyazı sürdürmesinin, riyadan sakınmasının ve mağrur olmamasının gerekliliğine işaret ettiği şeklinde açıklar (vr. 292^b). Çünkü ibadetler imanın göstergesidir. Sarı Abdullah iman hakikati olarak beyitte geçen Kevser kelimesine dikkat çeker. Bununla ilgili olarak ayette geçen kelimenin anlamına dair

tartışmalara değindikten sonra konuyla ilgili hadis ve rivayetlere, müfessirlerin yorumlarına ve nihayetinde sufilerin çıkarımlarına yer verir (292^b-293^b).

Sarı Abdullah Efendi bedevinin karısını “ilim ve irfan cevherini rahmet ve vahdet denizine ulaştırması” için ettiği duadan sonra nefs-i mülheme ve mutmainne olarak niteler. Akl-ı müstefadı temsil eden bedevi böylelikle yükünü masivaya kapılmadan yerine ulaştırmaya muvaffak olabilir (vr. 293^b). Sarı Abdullah Efendi burada padişahın sarayını ve ihsanlarını anlatıktan sonra hikâyede çölleri ve meşakkatleri aşarak saraya gelen bedevinin esasında mücahede ve riyazet görerek şeriat ve tarikat yolunu aşip marifet dergâhına varan salık olduğunu, bu dergâha ulaştığında burada farklı iki mertebedeki kimseleri gördüğünü anlatır. İlki insanî bağılıklardan kurtulan ehass-ı havas ve henüz bazı engel ve kayıtlardan arınamamış olan diğer gruptur.²⁷⁵ Sarı Abdullah Efendi bu beyitlerdeki halifenin zamanın kutbu şeklinde de anlaşılabileceğini vurgular. Buna göre buradaki iki gruptan biri aşk yolu ile fena bulan ve pirden farkı kalmayan kâmiller; diğeri ise henüz bu mertebeye ulaşmamış olan ancak mürşid-i kâmil terbiyesinde olup ona teslim olan saliklerdir. (vr. 293^b-294^a).

Mevlânâ burada açtığı ara başlıkta yoksul ile kerem sahibi arasındaki münasebete yer verir. Buna göre yoksulun kereme ve kerem sahibine âşık olduğu gibi kerem sahibinin keremi de yoksula âşıktır. Yoksulun sabrı çok olursa kerem sahibi onun kapısına gelir. Yoksulun sabrı onun kemâli iken kerem sahibinin sabrı kusurudur (vr. 294^a). Sarı Abdullah Efendi bu başlık ile ilgili olarak kulun iman ve hidayet bulmasının Allah’ın cömertliğinin neticesi olduğunu vurgulayarak bedevinin durumuna işaret eder (vr. 294^{a-b}).

Mesnevî’de “El açıp isteyen de sakın boş çevirme!” (Duhâ 93/10) ayeti bu manada yer alırken Sarı Abdullah Efendi ayetin nüzul sebebinden başlayarak sahabeden ve sonraki dönem müfessir ve sufilerinden nakledilen açıklamalara yer verir (vr. 294^b-295^a). *Mesnevî*’ye göre yoksullar Allah’ın kereminin aynalarıdır. Sarı

²⁷⁵ Ankaravî ilk grubu Hakk’a yakın olanlar ikincisini ise âbid ve zahitler olarak yorumlar. bkz. Tanyıldız, “Ankaravî Şerhi”, s. 1024. Şem’î ise ilkini dergâhın havassı ikincileri ise dergâhın mülâzımları olarak açıklar. bkz. Dağlar, “Şem’î Şerhi”, s. 1021.

Abdullah Efendi bu doğrultudaki beyitleri şerh ederken gerçek fukaranın varlıktan tamamen geçerek “Fakirlik tamam olduğunda o Allah’tır.” derecesine eriştikleri, bu noktada Hak’la Hak olduklarını vurgular (vr. 295^b). Sarı Abdullah Efendi burada Hak aşıklarını ikiye ayırıp bir grubun her türlü kayıttan arınarak vahdet denizine dalan kimseler olduğunu diğer grubun ise henüz bir vasıta ve mürşide ihtiyaç duyan ikilikten arınmamış kimseler olduğunu belirtir ve sözü bu iki fırkanın dışında kalan ve meyli dünyaya dair isteklere olan kimselere getirir (vr. 295^b). *Mesnevî*’ye göre bunlar Allah’tan yoksun olan kimselerdir. Bunlar görünüşte kendilerini aşk ve muhabbet sahibi olarak gösterebilirler de aslında masiva fikri ile doludurlar. Sarı Abdullah Efendi böyle kimselere aşk, muhabbet ve vahdetten söz etmenin sözü israf etmek olduğunu vurgular (vr. 295^b). *Mesnevî*’nin devam eden beyitlerinde mevzuya yeni bir aşama kazandırılır. Sarı Abdullah Efendi maksadı esma ve sıfat tecellisi, cennet nimetleri veya ahiret sevabı olan dervişleri de riya sahipleri arasında zikrederek sadık aşıkların Hakk’ın cemaline vasıl olmak dışındaki tüm nimetleri değersiz gördüklerine dikkat çeker (vr. 296^{a-b}). Ancak bu vehimlerinde sadık olup ibadetlerine riya karıştırmayan müritlerin sadık aşıklar mertebesine erişebileceğine, mecazî sevginin nihayetinde hakikate erdirebileceğine de değinilir. Fakat Mevlânâ bu sözün istidat sahibi olmayanlara açılmasının sakıncalı olduğunu ifade etmektedir. Sarı Abdullah Efendi de bu manayı vurgulayarak her dervişlik iddiasında olanın sadık olmadığını tekrarlar. Sarı Abdullah buradaki anlatımında ahyâr, şuttâr ve ebrâr için farklı mertebelerin varlığına dikkat çekmekte ve her mertebenin kendine göre özelliklere sahip olduğunu dile getirmektedir (296^b-297^a).²⁷⁶

Hikâyenin devamında padişahın sarayına ulaşan bedevi riyazet ve mücahede yoluyla kâmil mürşidin dergâhına ulaşan saliki temsil eder. Bedeviyi sarayın önünde karşılayan halifenin adamları Sarı Abdullah Efendi tarafından dereceleri ebrâr ve ahyârdan yüce olan ve sayıları üç yüz olarak bildirilen ehlullahtan kimseler olarak açıklanır (vr. 297^b).²⁷⁷ Padişahın temsilcilerinin bedevinin hediyesini padişaha

²⁷⁶ “Bedevi ile Eşi” hikâyesinin devamı *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*’nin dördüncü cildinin ilk sayfalarında yer almaktadır. Burada yalnızca ana hatlarına değinmekle yetinilmiştir. Detaylı bir okuma için bkz. Sarı Abdullah, *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*, C: VI, s. 2-150.

²⁷⁷ Ankaravî şerhinde de “nukaba” aynı şekilde açıklanmıştır. Tanyıldız, “Ankaravî Şerhi”, s. 1034-1035.

ulaştırmaları ve padişahın hediyesine karşılık bedeviye ihsanda bulunması ve kendisine Dicle Nehri'nin gösterilmesi Sarı Abdullah Efendi tarafından k mil mürşidin derg hına erişen salikin mürşidin ihsanı ile cezbeyle kapılması, aşk ve muhabbet yolunu benimsemesi şeklinde açıklanır (vr. 297^b-314^b). Padişahın ihsanı karşısında bedevinin isteklerini unutması *Mesnev *'de Hz. Yusuf'u kuyudan çıkaran bedevinin onun yüzünün güzelliği ile  b-ı hayat bulmasına benzetilir. Sarı Abdullah Efendi burada beyitle ilgili olarak Hz. Yusuf'un kıssasını anlatmaktadır (vr. 298^b-303^b). Devamında ise *Mesnev * beyitlerinden hareketle Hz. Musa'nın Tur dağına çıkışı ve Rabbi ile görüşmesi (vr. 303^b-305^a), Hz. İsa'nın göğe yükselişi (vr. 305^a-308^b) ve Hz. Âdem ile Havva'nın cennet ağacından yemesi konularına yer verir (vr. 308^b-309^a).

Hik yenin devamında halifenin bedeviye sunduğu ihsanlardan sonra onu Dicle Nehri üzerinden geri göndermesi *Mesnev *'de "Nahivci ve Gemici" hik yesi ile örneklendirilir. Sarı Abdullah Efendi bu hik yeyi şerh ederken sarf, nahiv ve tasavvuf ilişkisine değinir. Burada Kuşeyr 'nin *Nahvu'l-Kul b* isimli eserinin tanıtımına yer vermektedir (vr. 314^b-315^b). Bedevi ile eşinin hik yesi halifenin bedevinin hediyesini kabul etmesi ve ona ihsanda bulunması ile sona erer. Sarı Abdullah Efendi bedevinin amel testisini halifenin sarayında bırakmasını salikin fena makamına erişmesi ile açıklar (vr. 315^b-326^a). *Mesnev *'de bu hik yenin sonunda Hz. Ali'ye hitaben söylendiği nakledilen "Herkes bir çeşit ibadetle Allah'a yaklaşmayı diler, sen akıllı ve Allah'a ulaşmış kulla sohbet yüzünden yaklaşmaya  alış ki o kulların en ileri gidene olası." hadisi etrafında gelişen hik yeye geçmeden önce pirin özelliklerine dair bir başlığa yer verilir. Sarı Abdullah Efendi bu konuyu "Ey D v d! Biz seni yeryüzünde halife yaptık!" (S d 38/26) ayeti ile irtibatlandırarak Hz. Ali'nin k mil mürşidi temsil etmesi ile sonraki hik ye arasındaki ilgiyi açıklar (vr. 326^a-328^b).

Sarı Abdullah Efendi taşıdığı tasavvuf  duyarlılıkları ve edindiği kültürel birikim doğrultusunda *Mesnev *'deki anlatımları öncelikle seyr s l k açısından ele almış bu çerçevede kendi tarikat gündemlerinin bir getirisi olarak konuları insan-ı k milin kutup oluşu bağlamında işlemeye  zen göstermiştir. Aynı zamanda Arap,

Fars ve Türk edebiyatından örneklerle *Mesnevî*'yi iç içe katan bir üslûp benimseyerek anlatımını zenginleştirmiş, bunu yaparken döneminin kültürel birikimini de yeri geldikçe detaylı bir biçimde paylaşmıştır.

2.3. Dil Özellikleri ve Üslûbu

Bir edebî eser üzerine yapılan dil ve üslûp incelemesinde eserin yazıldığı dönemin koşulları ve dönemin diğer metinleri arasındaki yeri ile müellifinin hayatı, kullandığı kaynaklar, şahsî ilgileri ve yönelimleri önemli bir yere sahip olmaktadır. Bu bakımdan Sarı Abdullah Efendi'nin eserini değerlendirirken onun yazıldığı dönemin siyasî, kültürel ve edebî arka planını göz önünde bulundurmak gerekir.

Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî'nin yazıldığı XVII. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nin siyasî olarak birtakım sıkıntılarla karşılaşmaya başladığı ancak edebiyat, kültür ve sanat alanlarında ulaşılan yüksek seviyenin sürdürüldüğü, ortaya konan edebî ürünlerin çokluğu ve çeşitliliği bakımından oldukça zengin sayılabilen bir dönemdir.²⁷⁸ Sınırları net bir biçimde çizilememekle birlikte XVII. yüzyılı içine alan dönem, Eski Anadolu Türkçesi ile Klasik Osmanlı Türkçesi arasında yer almakta ve Orta Osmanlı Türkçesi olarak adlandırılmaktadır. Bu dönemin öne çıkan özelliği dil ve imlâ bakımından Osmanlı Türkçesinin geçiş dönemi olarak nitelendirilmesi ve Türkçenin fonolojik gelişimi bakımından en önemli devresi olarak kabul edilmesidir.²⁷⁹ Diğer taraftan XVI-XIX. yüzyıllar Osmanlı Türkçesinin günlük dil ile yazı dilinin birbirinden bir hayli farklılaştığı, yazı dilinin kelime kadrosu açısından zengin, anlatım gücü yönünden gelişmiş ve anlama işaret eden yönü ile günlük dile nispetle ileri bir hâl aldığı dönem olarak değerlendirilir. Bu dönemde yazılan eserlerin bir kısmı daha geniş okur çevresinin anlamasını sağlamak amacıyla sade ve anlaşılır bir dil kullanımını benimserken belli bir zümreye hitap eden dönem eserlerinin birçoğunda sanatsal yönün öne çıktığı, dilin kelime kadrosu, Arapça-Farsça söz kalıpları ve İslam kültürünün unsurları bakımından zengin olduğu

²⁷⁸ Nâmik Açıkgöz, "Edebiyatta Üslûp ve Anlam Derinliği Çağı: 17. Yüzyıl", **Osmanlı: Kültür Sanat**, 1999, C: IX, s. 630.

²⁷⁹ Hayati Develi, **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesine Göre 17. Yüzyıl Osmanlı Türkçesinde Ses Benzeşmeleri ve Uyumlar**, Ankara, TDK Yayınları, 1995, s. 1.

görülmektedir. Bu tür eserlerin edebî, dinî, ilmî ve tarihî birçok eserde kendini gösterdiği bilinmektedir.²⁸⁰ Özellikle tezkire, tarih, seyahatname, biyografi ve şerh gibi çoğunlukla nesir olarak kaleme alınan eserlerde sanatsal yönü baskın anlatımların ve Arapça-Farsça kullanımının öne çıktığı görülmektedir. Diğer taraftan bu dönem eserlerinde kullanılan dil önceki dönemlerin mirasını devam ettirmekle birlikte yaşanan yeni gelişmeler, arayışlar ve etkileşimler asrın dil ve üslûbunda sonraki dönemleri de etkileyecek birtakım değişiklikler ortaya koymuştur. Bu asırda yeşeren sebk-i hindî, hikemî tarz ve mahallîleşme cereyanı gibi akımlar asıl etkisini nazım dilinde göstermekle birlikte dönemin dil ve üslûbu üzerinde belirleyici olmuştur.²⁸¹ XVII. yüzyıl dil ve üslûbunun ayırıcı özelliklerinden biri bu dönemin siyasî, askerî, sosyal ve iktisadî olarak kırılma noktalarının yaşandığı bir dönem olması itibariyle bir geçiş dönemi niteliği göstermesidir. Bu asırda ortaya konan eserler Eski Anadolu Türkçesi devrinden itibaren devam edegelen dil ve ifade biçimleri ile XVIII. ve XIX. yüzyıllarda modernleşmeye yönelik değişim, dönüşüm ve arayışlar dönemi dil ve imlâ özelliklerine dair unsurlar barındırmaktadır. Özellikle imlâ bakımından XVII. asrın bu geçişkenliği yansıtan bir dönem olduğu vurgulanmaktadır.²⁸²

XVII. asırda kaleme alınan eserlerden biri olarak *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*, dönemine ait üslûp, dil ve imlâ hususiyetlerini yansıtan bir metindir. Bununla birlikte dil ve üslûp üzerinde müellifinin şahsî nitelikleri ve tercihleri, şerh edilen metnin sunduğu imkânlar da etkili olmaktadır. Dil, imlâ ve üslûbu birbirinden kesin çizgilerle ayırmak mümkün olamasa da bu başlık altında Sarı Abdullah Efendi'nin dil kullanımı açısından kendi döneminin alışkanlıkları içerisinde sahip

²⁸⁰ Mertol Tulum, “Osmanlı Nesrinin Dili”, **Nesrin İnşası: Düzyazıda Dil Üslûp ve Türler**, haz. Müjgan Çakır vd., İstanbul, Turkuaz Yayınları, 2010, s. 25.

²⁸¹ bkz. Ali Fuad Bilkan, “Sebk-i Hindî Çalışmaları”, **TALİD**, C: 5, No: 9, 2007, s. 365; İsrail Babacan, **Klasik Türk Şiirinin Son Baharı: Sebk-i Hindî**, Ankara, Akçağ Yayınları, 2010, s. 103-343.

²⁸² Yavuz Kartallıoğlu XVI, XVII ve XVIII. yüzyıllarda Osmanlı Türkçesindeki ekleri ses bakımından karşılaştırmalı olarak incelediği çalışmasında dil uyumu açısından bu yüzyıllarda genel olarak ortaklığın sağlandığını tespit etmekte, dudak uyumu bakımından ise Osmanlı Türkçesindeki eklerin XVI. yüzyılda “uyumsuzluk-düzensizlik”, XVII. yüzyılda “düzensizlik-geçiş” ve XVIII. yüzyılda “geçiş-uyum” safhalarında olduğunu belirtmektedir. Yavuz Kartallıoğlu, **Klasik Osmanlı Türkçesinde Eklerin Ses Düzeni (16, 17 ve 18. yüzyıllar)**, Ankara, TDK Yayınları, 2011, s. 569-570.

olduğu yer, dilin imkânlarını kullanış biçimi, metnin imlâ açısından tercihleri tespit edilmeye, nihayetinde onun dil ve imlâyâ yönelik tercihleri ile oluşan üslûbu değerlendirilmeye çalışılmıştır. Üslûbun bir yönüyle dil kullanımı bir yönüyle de müellifin şerh usulü ile ilgili olması dolayısıyla metinde kullanılan kelime kadrosu, diğer dillerden geçen kelimeler, terkipler, cümle yapıları, edebî sanatlar, arkaik kullanımlar, atasözü ve deyimler, iktibaslar, müellifin şiir tercihleri, tercümeleri vs. gibi dil ile ilgili unsurlar müellifin üslûbu açısından değerlendirilmiş ancak müellifin ayet ve hadis iktibaslarını kullanma biçimi, Arapça ve Farsça eserlerden yaptığı alıntılar metnine dahil etme ve *Mesnevî* ile ilişkilendirme, çeşitli kültürel ve sosyal unsurları *Mesnevî* bağlamında değerlendirme şekli gibi şerh usûlüne konu olan yönleri “müellifin şerh usulü” başlığı altında verilmiştir.

2.3.1. Dil ve İmlâ Özellikleri

Dilde geniş imkânların sağlandığı XVII. yüzyılda kaleme alınan *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî* dil ve imlâ açısından dönemindeki geçişliliği yansıtan unsurları barındırmakta olup eserde Eski Anadolu Türkçesini yansıtan kullanımlarla birlikte XVIII. asır yazım alışkanlıklarına yakın uygulamalar bir arada bulunabilmektedir. *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî* dil özellikleri bakımından geçmiş dönemlerin birikimini yansıtan ortak dil haznesini kullanan ve içinde bulunduğu dönemin benzer konulu eserleri ile yakın anlatıma sahip bir metindir. Sarı Abdullah Efendi’nin eserindeki dil hususiyetleri üzerinde onun reisülküttaplık vazifesi yürütmesi, hattatlık eğitimi görmesi, dönemin farklı tasavvuf çevreleri arasında bulunması, Melamîliğin itibar sahibi temsilcileri arasında yer alması, şairlik yönü, Fars edebiyatına ilgisi ve bu doğrultuda edindiği birikimin büyük bir etkisi vardır. Bu unsurlar Sarı Abdullah Efendi’nin eserine muhteva bakımından olduğu kadar dil ve üslûp açısından da bir hareketlilik katmaktadır.

Öncelikle *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*, *Mesnevî*’ye ilişkin bir şerh çalışması olması dolayısıyla kaynak metin ile ortak bir kelime kadrosuna sahiptir. Nitekim Sarı Abdullah Efendi’nin *Mesnevî* beyitlerini tercüme ederken doğrudan beyitlerdeki kelimeleri kullandığı örnekler veya bu kelimeleri başka Farsça veya Arapça

kelimelerle karşıladığı örnekler sık görülmektedir.²⁸³ Sarı Abdullah Efendi'nin Arapça ve Farsça'ya olan hakimiyeti, özellikle Farsça'nın edebî birikimi ile kurduğu ilişki eserine yansımakta ve *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî* Arapça ve Farsça kelime kadrosu bakımından zengin bir görünüm sunmaktadır. Eserde Arapça ve Farsça kelimelerden oluşan uzun terkiplerin ve bu kelimelerle yapılan edebî sanatların yoğunluğu oldukça fazladır. Bununla birlikte Sarı Abdullah Efendi Eski Anadolu Türkçesine ait kullanımlara, arkaik kelimelere, konuşma dilinin sağladığı imkânlarla da başvurmaktadır. Bu bakımdan Âşık Paşa, Sultan Veled, Sinan Paşa, Yazıcızâde Mehmed gibi Eski Anadolu Türkçesi ile şiirler yazan şairlerin eserlerinden yapılan alıntıların sonraki yüzyıllardan yapılan alıntılara göre fazla oluşu dikkat çekicidir. Diğer taraftan Sarı Abdullah Efendi'nin Melamîlik yolunun önemli temsilcilerinden biri olması eserine zaman zaman katmanlı bir anlatım özelliği katmış, özellikle bazı konuların anlatımında kavramsal bir dil kullanmasına bazı konularda ise hikâye edici bir anlatım tarzını benimsemesine sebep olmuştur.²⁸⁴ Eserinde farklı disiplinlere ve farklı yüzyıllara ait metinlerden alıntılara yer vermesi, bu ilim dallarına ve dönemlere özel terimler, farklı dil ve imlâ özelliklerini bir arada görmeye imkân vermiştir.

Sarı Abdullah Efendi'nin eserleri müellifin dildeki bu çok yönlülüğü ile Türk edebiyatı çalışmalarına zengin bir malzeme sunmaktadır.²⁸⁵ Onun dil ve üslûbundaki bu hareketli tavrı eserinin imlâ özelliklerine de yansımıştır. Sarı Abdullah Efendi'nin gençliğinde hat eğitimi görmesi, reisülküttaplığın yanı sıra kitap istinsah ve tashihine çalışan bir hattat olması²⁸⁶ ve müellifin eserlerinin birçoğunun müstensihisi olan Cevrî ile yakın ilişki içinde olması eserin esas aldığımız nüshasındaki imlâ üzerinde de Sarı

²⁸³ جفت شیر بیشه دیدی هیچ گرگی : Hiç gürgü bişede olan şîre cüft gördüñ mi? (vr. 235^b, b. 2311/2347)

نیم شب فرعون هم گریان بده : Nişfu'l-leylde Fir'avn dağı giryân olmuş idi. (vr. 248a/b.2448/2484)

²⁸⁴ krş. vr. 218^{a-b} (Hz. Eyyûb kıssası içinde) - vr. 204a (Îlâhî nefhâ konusunda Matlab-ı Latîf)

²⁸⁵ bkz. Ayçiçeği, **Sarı Abdullah Efendi'nin Gülşen-i Râz-ı Ârifân Mesnevî Metni**, s. 19-40; Öztürk, "Sarı Abdullah Efendi, Nasihatü'l-Mülûk Terğîbün li-Hüsni's-Sülûk (110a-218b)", s. 29-45; Bütün, "Sarı Abdullah Efendi, Nasihatü'l-Mülûk Terğîbün li-Hüsni's-Sülûk (1b-109b)", s. 34-45; Kaptan, "Sarı Abdullah Efendi'nin Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi 3637 Numarada Kayıtlı Manzum ve Mensur Eserleri Transkripsiyonlu Metin-İnceleme", s. 40-48; Salmani, "Sarı Abdullah Efendi'nin Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî'si", s. 126-134; Kablander, "Sarı Abdullâh Efendi'nin Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî'si", s. 236-294.

²⁸⁶ Nitekim *Semerâtü'l-Fuâd*'ın sonunda Sarı Abdullah Efendi ile ilgili olarak "Fütûhât-ı Mekkiyye'nin dahi tashîh ve iktitâbına muvaffak olmuşlar." şeklinde bir kayıt bulunmaktadır. Sarı Abdullah, **Semerât**, s. 309. ayr. bkz. Müstakimzâde, **Tuhfe-i Hattâtîn**, s. 258-259; Akün, "Sarı Abdullah", s. 218.

Abdullah Efendi'nin etkisinin olduğunu düşündürmektedir. *Cevâhir-i Bevâhir*'in bu nüshasının müstensihi olan Cevrî dönemin ünlü hattatlarından biri olmasının yanında şairlik yönüyle de bilinmektedir. Bu bakımdan onun imlâ üzerindeki tercihleri aynı zamanda edebî yönü güçlü bir müellifin tercihlerini yansıtmaları bakımından kıymetlidir. *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'deki dil ve imlâyâ ilişkin ana hususlar tezde esas alınan nüshada yer alan örneklerden hareketle oluşturulmuş, bu çalışmanın kapsamına dahil olmadığı için detaylı bir dil incelemesi yapılmamıştır. Çalışmaya konu olan metinde tercih edilen imlâ özellikleri şunlardır:²⁸⁷

²⁸⁷ Bu özelliklerin bir kısmı çalışmanın üçüncü bölümünde “Transkripsiyonda Takip Edilen Yöntem” başlığında da anılmıştır.

tercih edildiği de görülür (قېو، آيرو، كندو، برو؛ اكسك، يلدز). Kelimelere gelen eklerde de Eski Anadolu Türkçesi özellikleri görülmekte, yuvarlak ek alan kelime kökünün vokaline bakılmaksızın yuvarlaklık özelliğini koruduğu örnekler de metinde yer almaktadır (ايدوب، قيلور، بيلدروب، طتلو).

- Soru eki –mI, belirtme hâl eki –I, üçüncü teklik şahıs iyelik eki –I, duyulan geçmiş zaman –mış eki gibi ekler eklendiği kelimenin ses durumu ne olursa olsun düz vokalli kullanılmıştır (اولور می، کورمدکز می، بیورلمش، مفهومی).
- -dIk, -dUk eki eserde çoğunlukla yuvarlak kullanılmıştır (ايلدوكمی، بيلدوكمی).
- Bilinen geçmiş zaman eki –dI metinde çoğunlukla düz ünlü ile karşılanmıştır (اولدی، كلدی).
- İsimden isim yapma eki olan –cI ve sıra sayı yapmada kullanılan –(I-U)ncI ekleri metinde düz ünlü ile karşılanmıştır (سیرانجی، دوردنجی، اوچنجی).
- Metinde ek fiilin hem bitişik hem ayrı yazılmış örnekleri bulunmaktadır (يوغيمش، اولنديسه، صغمز ايكن، محتاج ايسك، خيال ايمش).
- Metinde ile edatının Eski Anadolu Türkçesi kullanımında görüldüğü üzere birle ve ile edatının ekleşmiş biçimi olan -(y)IIA kullanımı ile de karşılanmış örnekleri görülmektedir (محبّت برله، اشيايله).
- Metinde zarf fiil eki –mAdAn hem –mAdAn şeklinde hem –mAdIn şeklinde yazılmaktadır (اولمدن، اولمادين، قيلنمادين).
- -IcAk zarf fiil eki hem –ıAcAk hem -AcAk şeklinde yazılmıştır (اولمايحق، اولمايحق).
- -Up ekinin –UbAn şeklindeki kullanımı metinde kullanılmakla birlikte bu kullanımların tamamı *Garibnâme*, *Tazarru'nâme* gibi XIV-XV. yüzyıla ait eserlerden yapılan iktibaslarda yer almaktadır.
- Şimdiki zaman –yor eki metinde nadir de olsa kullanılmıştır (کورميورم، سويليورم، ايدهيورم، ايدهيورسن، ايدهيورز، ايدهيوركن).
- –lAr çokluk eki kelimeden hem ayrı hem de kelimeye bitişik olarak yazılmıştır.
- Metinde aleyhisselam, mısra, mesnevî gibi dua ve alıntı yapılacak metnin şekil özelliğini belirten ibare ve kelimelerin kısaltılması yoluna gidilmiş ve bu ibareler م، ع، عم gibi harflerle gösterilmiştir.

- Eserde Eski Anadolu Türkçesindeki bazı kullanımların sürdürüldüğü örnekler de bulunmaktadır. Nitekim Eski Anadolu Türkçesinde t sesi ile seslendirilen kelime örnekleri metinde kullanılmıştır (طوغانور، طولدى، طولغرى، طوغرو). Birinci tekil şahıs için –ın eki kullanıldığı bazı örnekler bulunur (قاديرى (kâdirim), چىقايىم (çıkayım)). Ayrıca mukayese bildiren –rek ekinin kullanıldığı görülür (سويليجىرك).
- Farsça çokluk eki olan ها ayrı yazıldığı örnekler bulunmakla birlikte çoğunlukla kelimeye bitişik yazılmıştır (فصهها). Farsçada kelimelerin başına gelerek olumsuzluk bildiren بى eki metinde hem bitişik hem ayrı olarak yazılmıştır (بى ثبات، بى بىروح).
- Farsça birleşik sıfatlar hem ayrı ve hem bitişik olarak yazılmıştır (مهر انجلا، لىلى). (خرام، على صفت، دلارا).
- Metindeki Arapça kısımlarda şedde ve tenvin dışında hareke belirtilmemiştir.
- Metinde Arapça ثلاث kelimesi ثلت şeklinde yazılmıştır.
- Arapça mişkât, salât gibi kelimeler bazen و bazen ا ile yazılmıştır (مشكوة، مشكات، صلوة، صلات).

2.3.2. Üslûp Özellikleri

Üslûp en genel anlamıyla bir yazarın içinde bulunduğu devrin sağladığı dil imkânları ile kendini ifade etme biçimidir. Üslûba dair yapılan tanımlamalar bir taraftan yazarın hayat hikâyesine odaklanan üslûp çalışmaları diğer taraftan yazarın metninde kullandığı dil tercihlerinin incelenmesi üzerine kurulur.²⁸⁸ Tâhirü'l-Mevlevî “Üslûb, tarz-ı beyân demektir. Düşüncesini, duygusunu, kuruntusunu yani tefekkürünü, tahassüsünü, tahayyülünü anlatmak için herkesin şahsî bir ifade tarzı vardır. İşte o tarza üslûb denilir. Buna edâ tabir olunduğu da vardır.” şeklinde üslûbu tanımladıktan sonra şu beyte yer verir:

Hüsn-i ta‘bîr verir mânîye hüsn-i diğer
Şevket-i hüsne çok imdâdı olur üslûbun²⁸⁹

²⁸⁸ Üslûp incelemeleri üzerine farklı yaklaşımlar için bkz. Şerif Aktaş, **Edebiyatta Üslûp ve Problemleri**, Akçağ, Ankara 1986, s. 56-154; Mertol Tulum, “Osmanlı Nesrinin Dili”, s. 25-43; İbrahim Karahancı, “Üslûp Belirleme Girişimlerine Dil Verileri Üzerinden Yaklaşmak”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C: 9, No: 45, 2016, s. 158-160.

²⁸⁹ Tâhirü'l-Mevlevî, **Edebiyat Lügati**, haz.: Kemâl Edip Kürkçüoğlu, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1994, s. 177. Şiir için bkz. Nâbî, **Nâbî Dîvânı**, haz.: Ali Fuat Bilkan, Ankara, MEB Yayınları, 1997, C: II, s. 779.

Tahirü'l-Mevlevî açıklamalarında üslûbun müellifin yaşadığı zamana, mevkîine, bilgisine ve düşüncelerine göre şekil alan şahsî tecrübelerinden ayrı düşünölemeyecek olmasına vurgu yapar.²⁹⁰ Osmanlı'nın son dönem şair ve yazarlarından Abdurrahman Fehmî Efendi de *Tedrisât-ı Edebiyye* isimli eserinde üslûbun bu yönünü vurgulamıştır:

“Mevki’-i beyân ve ifâdeye vazeyleyeceğimiz tasavvurât ve efkâr zihinde istihzâr olunduktan sonra bir tarz-ı mahsûs ile tebliğ edilmek iktizâ eder ki bu tarz-ı mahsûsa ıstılâh-ı edebiyâtta üslûb nâmı verilir. Üslûbun fesâhat ve makbûliyeti, efkâr ve mülâhazâtımıza tâbi’dir. Efkar ve mülâhazâtımız ne rûtbe münakkah, ne kadar müretteb ve vâzih olur ise ifâdelerimiz dahi o nisbette güzel, o derece dil-pezîr olur; zirâ üslûb dediğimiz nehc-i beyân, sânihât-ı zihn ve kalbin sûret-i seyr ve hareketi, ifâde-i diğerle şekl-i hâricisidir.”²⁹¹

Abdurrahman Fehmî ayrıca üslûbun benzer fikir ve hayalleri farklı şekillerde sunma imkânı sağlayan ve böylelikle bu fikir ve hayalleri güçlendiren özelliğine dikkat çekmektedir:

“Bununla beraber üslûbun kendine mahsûs ve ayrıca bir meziyeti dahi olmak iktizâ eder: Şu sebeple ki efrâd-ı beşerin ağıleb-i umûr ve ahvâlde tasavvurât ve efkârî mâhiyeten hemân mütekârib iken tâbirdeki tarz-ı mahsûsları o tasavvurât ve efkârî başka mâhiyette, başka meziyette irâe eyler; hatta pek sade olan efkâra temâyüz veren, ziyâdesiyle zaîf olan tasavvurâta salâbet ve kuvvet bahşeyleyen ve âmiyâne mülâhazatı husûsiyet ve ulviyete makrûn gösteren tarz-ı mahsûs-ı ifâdedir.”²⁹²

Yakın dönemde dil ve üslûp üzerine yapılan çalışmalarda müelliflerin şahsî tercihlerine dikkat çekilmektedir. Üslûba ilişkin tanımlamaları ve üslûp belirleme çalışmalarını inceleyen Çoban bu çalışmalardan özetle üslûbu şu şekilde tarif etmektedir: “Üslûp; belli bir görüş, duyuş ve birikime sahip olan sanatçının hayatı boyunca edindiği tecrübe ve tavırlarla seçtiği konuyu, biçim ve içeriğin belirlediği vasıta ve yöntemler kullanarak kendisine has bir biçimde ördüğü kelimelerle anlatmasından doğan bir edebî değer unsuru ve ölçüsüdür.”²⁹³ Burada bir taraftan üslûbun bireysel yönüne dikkat çekilirken diğer taraftan üslûp üzerine yapılan incelemelerde üslûbun dil ile ilişkisi bağlamında toplumsal yönü vurgulanır. Buna göre müellifin üslûbu *devrin ruhundan* etkilenir, bir müellifin üslûbu onun bireysel

²⁹⁰ Tâhirü'l-Mevlevî, *Edebiyat Lügati*, s. 177-178.

²⁹¹ A. Fehmi, *Tedrisât-ı Edebiyye*, İstanbul, Karabet ve Kasbâr Matbaası, 1302, s. 13.

²⁹² A. Fehmi, *Tedrisât-ı Edebiyye*, s. 14.

²⁹³ Ahmet Çoban, *Edebiyat Üslûp Üzerine: Sözüñ Tadını Dilde Duymak*, Ankara, Akçağ Yayınları, 2004, s. 16.

tarzını yansıttığı kadar içinde bulunduğu toplumun ifade biçimini de yansıtmaktadır.²⁹⁴ A. Tietze'nin ifadesine göre üslûp iki katmanlı bir yapıya sahiptir. Bir taraftan içinde bulunulan zaman ve mekânın veya mensup olunan ekolün ifade biçimlerini yansıtmakta bir taraftan da kişisel özelliklerin dışı vurumunu sağlamaktadır. Müellifin kendini ayırıştırma çabası öncelikle mevcut kalıplara uymakla mümkün kılınır.²⁹⁵ Burada metnin gelenekle ilişkisi öncelikle dil üzerinden kurulmakta ve üslûbun ifadenin biçim yönü ile ilgisi vurgulanmaktadır.²⁹⁶ Bu yönüyle üslûp incelemeleri yazarın tercih ettiği dil kullanımları üzerinden değerlendirilmektedir. Buna göre bir yazarın üslûbunu belirleme yönündeki çalışmalar yazarın kelime tercihleri; uzun veya kısa, devrik veya sıralı, zıt veya paralel cümle yapılarına yer vermesi; secî, aliterasyon gibi ahenk sağlayan söz sanatlarını kullanım biçimi; ses yinelemeleri, eşsesli veya aynı kökten türeyen kelimelere yer vermesi; benzetme öğelerini kullanımı (istiâreler); atasözü ve deyimlere, arkaik ve mahallî kelimelere yer vermesi gibi unsurlar üzerine yapılan incelemelerden oluşmaktadır.²⁹⁷ Burada dilin grameri ile anlam arasındaki ilişkiye dikkat çekilmektedir.²⁹⁸

Üslûp değerlendirmesine yönelik bu görüşler dikkate alındığında *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'nin bu yönüyle Türk edebiyatı için zengin bir malzeme sunduğu görülür. Aşağıda şerhin üçüncü cildinde Sarı Abdullah Efendi'nin üslûbunu yansıtan unsurlar örneklerle birlikte değerlendirilmeye çalışılmıştır.²⁹⁹

- Sarı Abdullah Efendi'nin şerhinde kullandığı kelime kadrosu; beslendiği kaynaklar, ele aldığı konular doğrultusunda büyük ölçüde Arapça veya Farsça kökenli olup bu kelime ve tamlamaların yer yer Türkçe kullanımın önüne geçtiği görülmektedir. Arapça ve bilhassa Farsça kelime ve tamlamaların metne hakim

²⁹⁴ Mehmet Kaplan, *Şiir Tahlilleri 1*, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2012, s. 12.

²⁹⁵ Andreas Tietze, "Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Düzyazı Biçemi", *Nesrin İnşâsı*, s. 189.

²⁹⁶ bkz. Mehmet Önal, "Edebî Dil ve Üslûp", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, No: 36, Erzurum 2008, s. 33.

²⁹⁷ Örnek bir inceleme için bkz. Tietze, "Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Düzyazı Biçemi", s. 189-213. ayr. bkz. Rene Wellek, Austin Warren, *Edebiyat Teorisi*, trc.: Ö. Faruk Huyugüzel, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2019, s. 222-237.

²⁹⁸ Wellek-Warren, *Edebiyat Teorisi*, s. 225-226.

²⁹⁹ Burada zikredilen örneklerdeki Arapça ve Farsça kısımların tercümesi ile alıntıların kaynaklarına transkripsiyonlu metin içerisinde gösterildiği için tekrar yer verilmemiştir.

olması dönem üslûbunun bir yansımasıdır. Başta ayet ve hadisler olmak üzere din dilinin ve özellikle teşekkül dönemi kaynaklarının Arapça oluşu bu dile hem Fars hem Türk edebiyatında geniş bir nüfuz alanı açmış olmakla birlikte Türk diline asıl etkinin Fars edebiyatından geldiği bilinmektedir. Nitekim Türkler İslamiyet sonrasında birçok dinî unsuru doğrudan Araplardan değil Fars kültürü üzerinden almışlardır.³⁰⁰ Bu durumun sadece dinî, siyasî ve dil formlarının etkisi ile açıklanamayacağı tasavvufun burada önemli bir etken oluşu belirtilmelidir.³⁰¹ XIV. asırdan itibaren Anadolu’da yetişen sufi şair ve yazarlar kullandıkları tasavvufî remizleri başta Senâî, Attâr, Câmî, Kemâl-i Hocendî, Selmân-ı Sâvecî, Hâfız, Şîrîn-i Mağribî, Kâsım-ı Envâr gibi Farsça yazan sufi şairler yoluyla edinmişlerdir.³⁰² Sarı Abdullah Efendi’nin hayatına ilişkin detaylardan öğrenildiğine göre Halil Paşa ile katıldığı İran seferleri onun bu coğrafyada vakit geçirmesini, bu sırada Fars kültürüne ilişkin kaynaklara vukufiyetinin artmasını ve Fars diline olan hakimiyetinin gelişmesini sağlamıştır. Sarı Abdullah Efendi’nin Farsça yazan sufi şairlerin şiirlerine döneminin diğer müelliflerine göre eserinde daha çok yer vermesi ve şerhinde güçlü bir Farsça etkisinin hissedilmesi bu durumun bir sonucu olabilir. Sarı Abdullah Efendi’nin şerhinde kullandığı kelime kadrosu üzerindeki Arapça ve Farsça etkisi terkipler üzerinde de görülmektedir. Çoğunlukla Farsça kurallara uygun kurulan isim ve sıfat tamlamaları ile birlikte Arapça gramer kurallarına uygun tamlamalar da kullanılmakta, bu tamlamalar kısa örnekleri görülmekle birlikte üç veya daha fazla kelimedenden mürekkep olabilmektedir:

müşevveşü’l-hâl ve muhtellü’l-bâl (215^a)
revâyîh-ı tayyibe-i insiyye-i maḥabbet-i rabbāniyye ve fevâyîh-ı qudsiyye-i
miskiyye-i sübhāniyye (264^a)
bi-i‘tibāri isḳāṭi’n-niseb ve bi-i‘tibāri maḥvi’l-iẓāfāt ve’r-rüteb (269^a)

- Sarı Abdullah Efendi bu uzun veya kısa terkiplerde söze ahenk katan ses unsurlarını gözetmiş; aliterasyon, asonans ve seci gibi nesir sanatları ve paralel ifadelerle metne akıcılık kazandırmıştır. Sarı Abdullah Efendi eserinin genelinde bu

³⁰⁰ M. Fuad Köprülü, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, haz.: Orhan Köprülü, Ankara, Akçağ Yayınları, 2009, s. 51.

³⁰¹ Kılıç, **Sûfî ve Şiir**, s. 32-33.

³⁰² Ali Nihat Tarlan, **Şeyhî Dîvânını Tedkîk**, Ankara, Akçağ Yayınları, 2004, s. 25; Kılıç, **Sûfî ve Şiir**, s. 32. Bu isimler aynı zamanda Sarı Abdullah Efendi’nin şerhinde şiirlerine en çok yer verdiği şairlerdir. bkz. Aytekin, **Sarı Abdullah Efendi ve Mesnevi-i Şerif Şerhi**, s. 162-178.

üslûbu korumuştur. Osmanlı nesir yazımının en önemli unsurlarından biri olan seci³⁰³ Sarı Abdullah Efendi'nin eserinde sıklıkla ve başarı ile kullandığı sanatlardan biridir.³⁰⁴ Özellikle Arapça ve Farsça kelimelerle yapılan terkiplerde, atıf vâvı ile kurulan ibarelerde ve sıfat tamlamalarında secilerin öne çıktığı görülür.

Ḥazîre-i kuds ve ḥaṭîre-i ünsden terevvüh idüp iṣmâm-ı cân-ı 'âşıkîni mu'atṭar ve efhâm-ı revân-ı 'ârifîni müzehher eyleyen nesim-i nefehât-ı fevehât-ı miskiyye-i maḥabbet-i ilâhiyyedür. (204^b)
Zîrâ te'sîr-i enfâs-ı rûḥ-efzâ-yı abdâl ve âşâr-ı dem-i râḥat-zây-ı erbâb-ı hâl ve şevâriḳ-ı zamâ'ir-i aşḥâb-ı zevḳ-i vişâl ve bevâriḳ-ı serâ'ir-i ehl-i şevḳ-i nûr-ı cemâl egerçi kim bahârda olan bâd [u] nesim ve âfitâb u bârân menzilesindedür... (213^b)

- Sarı Abdullah Efendi'nin metninde iç kafiyeleer biçim benzerliği gösteren kelimelerle kurulduğu gibi anlamca yakın veya zıt olan kelimelerle de sağlanmaktadır. Ayrıca ses benzerliği olmaksızın paralel ifadelerle de metinde ahengin sağlandığı örnekler bulunmaktadır.

Fe-ammâ tûtalum ki ta'n u ḳadḥden teḥâşî itmekle şûretini mü'minlere **muvâfîḳ** ve lisânını kelime-i şehâdet ile müslümânlara **muṭâbîḳ** eylemiş (221^{a-b})
eger **mü'min ü muvâfîḳ** ve eger **münkir ü münâfîḳ** belki cümle millet-i nâ-muvâfîḳ (261^a)
cân u cenân (204^a), dînâr u dirhem (230^b), ḥ'âr u ḥâḳîr (265^b), ḳadr u kıymet (265^b), nıḳmet u nıḳbet ve ḥüsrân u ḥasret (266^a), taḥḳîḳ u tedḳîḳ (280^a), gûş u hûş (203^b), nefehât u fevehât (203^b), teşrîf ü tebşîr (204^a)

- Şâriḥ bazı bölümlerde kelime sonlarındaki secilerin yanı sıra aynı kökten türeyen (müştak) kelimeleri kullanarak da ses ahengi sağlamaktadır.

Velâkin bu nâ-peydâ-yı beydâ-yı vücûd bende-i nâ-çîz ve zerre-i nâ-büduñ **ḥuṭûr**ına **ḥuṭûr** iden bir **vech-i vecîḥ** daḥî budur (227^a)
Ol vâşıl-ı vâḳıf ki **a'ḳal**-ı '**uḳalâ** ve **a'ref**-i '**urefâdur**. (264^a)

- Üslûptaki akıcılık ve seci kullanımı bazen ayetlerle sağlanmıştır:

Pes ol müsâfir-i سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى (İsrâ 17/1) ve kerem-rev-i وَمَا غَوَى (Necm 53/2) ve mütekellim-i وَمَا يَنْطَلِقُ عَنِ الْهَوَىٰ إِنَّ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ (Necm 53/3-4) ya' nî mihr-i enver-i nübüvvet ve mâh-ı bedr-i risâlet ve müfîz-i envâr-ı hidâyet Ḥazret-i Muḥammed şallallâhu 'aleyhi ve sellem ... (208^a)

³⁰³ Osmanlı sahası tezkirelerinde seci kullanımı ve seci türleri hk. bilgi için bkz. Mustafa Durmuş, "Osmanlı Sahası Türkçe Şair Tezkirelerinin Tür Özellikleri", Hacettepe Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, 2007, s. 36-57.

³⁰⁴ Sarı Abdullah Efendi'nin şerhi XVII. asır tezkirelerinde görülen nesir üslûbu ile hem dili kullanma biçimleri hem kelime tercihleri hem edebî sanatları işlemesi hem de dönemin kültürel unsurlarını yansıtmaları bakımından benzerlik göstermektedir. bkz. Walter G. Andrews, "Osmanlı Şair Biyografileri (Tezkireleri) ve Osmanlı Edebiyat Eleştirisi", **Türk Edebiyatı Tarihi**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2006, C: II, s. 117-120.

- Sarı Abdullah kelime başlarındaki aliterasyonlar ile de anlatımına estetik bir boyut kazandırma gayreti içinde olmuştur.

Bir gün Şâlih ol iki merd-i ‘âbid ile eşnâ-yı şöhetde güşuna ğurûba ğarîb bir şadâ-yı ğarîb-i bâ-nehîb geldi ki zehreler çâk olur. (256^b)
 Ve enbiyâ vü evliyâ ve aşdıkâ vü aşfiyâ anuñçün terk-i shevât idüp dünyâ-yı fâniden el çekmişlerdür. (269^b)

- *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*’de klasik nesir diline uygun bir biçimde cümlelerin uzun, –up/–üp,–duk/–dük, –magla/–mekle, –magın/–megin, –ıcak/–icek ekleri veya ki bağlacı ile bağlı-sıralı cümleler şeklinde tek bir yükleme bağlanarak ifade edildiği görülmektedir.³⁰⁵ Metinde kısa cümlelere de yer verilmekle birlikte birbiri ardına gelen uzun tamlamalar ve bağlaçlarla bağlı, satırlar süren uzun cümleler oldukça fazladır. Burada Sarı Abdullah Efendi’nin Arapça ve Farsça ile kelime düzeyindeki ilişkisine ek olarak bu dillerden yapılan tercümelerin de etkisi olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Özellikle –ki bağlacı ile kurulan cümle yapısının çokluğu müellifin Farsça literatür ile kurduğu irtibat ile açıklanabilir.

Çünkü âfitâb-ı dırağşân-ı imân resîde-i evc ve deryâ-yı bî-ğâye-i haķâ’ik peyveste be-mevc olup hattâ bi-hükmi دین الله افواجًا (Nasr 110/2) kabâ’il-i ‘Arab u ‘Acem fevc fevc İslâm’a teveccüh itdüklerinde meclis-i Resûl ‘aleyhisselâmda cemm-i ğâfir cem’ olup ve ehl-i akâşî-yi meclis mevâ’id-i fevâ’id-i kelimât-ı kudsiyye-i risâlet-penâh ve elfâz-ı ünsiyye-i müstefidiyye-i laṭife-i Resûlullâh ve müşâhede-i cemâl-i ‘âlem-ârâ-yı Hâbîb-i ilâh ve istimâ’-ı şavt-ı rûḥ-efzâ-yı râḥat-zâlarındın dūr düşmekle bi-ittifâķ ‘uşşâķ-ı müştâķ ol Nebiyy-i muhterem için bir minber yapıldır olup rûz-ı evvelde ki hâzret-i muḳaddes-i Nebevî ol minbere şu’ûd idüp ku’ûd eyledükde ciz’-i naḥleden olan sûtûn-ı ḥannâne bir mertebe nâle vü ḥanîn ve zârî vü enîn eyledi ki mesâmi’-i erbâb-ı meclis ol nâle-i derd-nâki güş-ı ḥissile şinevendegân olup hattâ sûtûn-ı ḥannâne âh u enîn itmekden iki şaķķ olmağa ḳarîb oldu. (220^b)

- Klasik edebiyat üslûp yönünden genel hatlarıyla sade, mutavassıt, müzeyyen ve âlî olmak üzere dört başlık altında incelenmektedir.³⁰⁶ Son dönem çalışmalarında bu üslûp kullanımlarının geçişken olduğu ve net bir sınırının çizilemediği dile

³⁰⁵ Dönemin bu şekildeki cümle yapısı ve ek kullanımlarıyla ilgili bkz. Namık Açığöz, “Nesir (Orta Klasik Dönem)”, *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı: Türk Dünyası Edebiyat Tarihi*, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi, 2004, C: V, s. 431-437.

³⁰⁶ Belâgat ve klasik edebiyat nazariyesi çalışmalarında Osmanlı nesir üslûbu sâde, mutavassıt ve müzeyyen (sade, orta, süslü) olmak üzere üç başlıkta incelenmektedir. Fahir İz, *Eski Türk Edebiyatında Nesir*, İstanbul, Osman Yalçın Matbaası, 1964, s. V-XIII; Savaşkan Cem Bahadır, “Klasik Türk Edebiyatında Nesir”, *Osmanlı Edebî Metinlerini Anlama Kılavuzu*, ed.: Özer Şenödeyici, İstanbul, Kesit Yayınları, 2015, s. 301-302. Fakat bu sınıflandırma yeterli görülmemiş ve eski tasnifte üslûb-ı âlî olarak ifade edilen ağdalı üslûp da bu sınıflamaya dahil edilmiştir. bkz. M. Fatih Köksal, “Nesir ve Seci”, *Klasik Dönem Osmanlı Nesri*, İstanbul, Kriter Yayınları, 2009, s. 13-17.

getirilmekte,³⁰⁷ bir müellifin farklı eserlerinde bu yönüyle farklı üslûplar belirleyebileceği gibi bir eserde belli bir konunun anlatımında sade, başka bir konunun anlatımında süslü ifadelerle başvurulabileceği, bunun müellifin ele aldığı konuya yaklaşımı ile ilgili olduğu belirtilmektedir.³⁰⁸ Wellek üslûba ilişkin sınıflandırmalar için şunları söyler: “Üslûplar kelimelerin nesneyle ilişkilerine göre kavramsal ve duygusal, veciz ve dolambaçlı, önemsizleştirici ve abartıcı, açık seçik ve muğlak, sakın ve heyecanlı, bayağı ve yüksek, sade ve süslü; kelimeler arasındaki ilişkilere göre sık örgülü ve gevşek örgülü, plastik ve müzikal, pürüzlü ve pürüzsüz, renkli ve renksiz; kelimelerin bütün bir dil sistemi ile ilişkilerine göre konuşma dili ve yazı dili kaynaklı, klişe ve ferdî; nihayet kelimelerin yazarla ilişkilerine göre objektif ve subjektif diye ayrılabilir.”³⁰⁹ Yukarıdaki örnekler göz önünde bulundurularak klasik edebiyatın değerlendirme kriterlerine göre *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*’de Arapça-Farsça kelime ve tamlamaların; uzun, bağlı, sıralı cümlelerin; secili anlatımların metnin geneline hakim olması bakımından Sarı Abdullah Efendi’nin üslûbunun süslü ve yer yer ağdalı nesir üslûbu (münşiyâne) hüviyetine büründüğü söylenebilir.

Ḥaqqā ki zikr olınan aḥādîş-i şerîfeye maẓhar olan pâdişāhlar vech-i arzda ḥalife-i Yezdān ve zıll-i Raḥmān olup nūr-ı ‘adli âfitāb-ı ‘ālem-tāb gibi cihān ü cihāniyāna nūr-baḥş-ı emn-i emān olur. Ve şefkat ü merḥamet ve iḥsān u ‘atıyyesi bārān-ı nīsān iḥyā-yı zemīn itdügi gibi faqr u fāka ve cevri ü sitemden pejmürde olmuş eşcār-ı vücūd-ı zu‘afā vü fuḳarāyı iḥyā ve mānend-i bahār pür-evrāk u ešmār irzāk ider. Ve ḥarāb u yebāb olmuş ḳaşaba vü ḳaryeler ma‘mūr u ābādān olur. Ve ‘l-‘iyāzü billāhi te‘ālā nefsi ü hevāya uyup cevvar u zulümkar olursa o maḳūlenün zamānı berdū‘ş-šitā ve bād-ı ḥazān mešābesinde olup memāliki ma‘mūr iken ḥarāb ve ezānlar okınup ikāmet-i şalavāt-ı ḥams olınan ḳaşabāt u ḳaryede ādemī-zād ḳalmayup büm u ḡurāb şadāları peydā olur. Ve ḥazīnesinde bereket olmayup ve devletinün revnāk u behceti ḳalmaz. Ve her taraftan a‘dāsı ḡālib olup nikāl-i dünyā vü āhirete giriftār olur. (283b)

- Ancak Sarı Abdullah Efendi’nin eserinde bazen menkıbe veya olay anlatımlarında daha sade bir anlatım tarzını seçtiği örnekler de bulunmaktadır:

Āh ey müstemī‘-i āḡāh! Ḥaberde vārid olmuşdur ki ḳaçan rūḥ bedenden müfāraḳat eylese meyyit üzerine cānib-i āsūmāndan üç şayḥa-i hevlnāk ile nidā gelür ki: Ey veled-i Ādem! Sen dünyāyı ve dünyā seni terk itdi. Ve sen dünyāyı cem‘ iderken dünyā seni cem‘ idüp ‘ömrünü telef eyledi. Ey ‘āciz ü miskīn!

³⁰⁷ Bu sınıflandırmaya eleştiri ve öneriler için bkz. Atabey Kılıç, “Klasik Türk Edebiyatında Tarz-ı Nesir Üç Müdür?”, **Hikmet: Akademik Edebiyat Dergisi**, Yıl: 2, No: 3, 2016, s. 51-79.

³⁰⁸ Wellek-Warren, **Edebiyat Teorisi**, 231-233; Tietze, “Gelibolulu Mustafa Âlî’nin Düzyazı Biçemi”, s. 190.

³⁰⁹ Wellek-Warren, **Edebiyat Teorisi**, s. 229.

Nicesin, ‘acabā sen dünyâyı mı katl itdün yoḥsa dünyā seni mi helāk eyledi? Pes ten-şüya vaż’ olındukda daḥı üç nidā gelür ki: Ey Âdem oḡlanı! Qanı senüñ ḥüb yüzüñ ve kuvvetlü bedenüñ? Şararup şolmış ne ‘aceb nā-tuvān olmışsın, özge ḥālete girmişsin. Qanı bülbül gibi güyā olan zebān-ı faşîḥüñ? Nutḡdan el çeküp ne ‘aceb şāmit olmışsın. Ve qanı şol aḥbāb u eviddā ki nice māḥ u sāl ḥulṡa vü ülfet ü mücāveret ü şoḥbet ile لَحْمُكَ لَحْمِي olmış iken şimdi senden ne ‘aceb vahşet itmişler. Ve kefene pīçide olındukda daḥı üç nidā gelür ki: Ey faḡīr-i bī-çāre! Bu maḡūle dūrādūr sefere zād u zevādesüz gitdüñ evvelki menzile ḥod bir daḥı gelmezsin. Varacaḡ menzil ise nice ḥaṡarnāk idügin görürsin. Ve cenāzeyeye vaż’ olındukda daḥı üç nidā-yı ‘aceb gelür ki ey Âdem-zāde! Sa‘ādet saña ṡā’ib olduñsa; ve devlet saña Ḥaḡḡ’uñ rızāsın gözetdüñse; vāy ve vāveylā saña ki tevbe ve rızāsuz olduñsa saḡṡ-ı ilāhiye mülākī olursun. (vr. 265^a)

- Sarı Abdullah Efendi’nin Arapça ve Farsça ile kurduḡu yakınlık şerhinde yer yer anlaşılması güç, girift bir anlatıma neden olabilmektedir. Ancak Sarı Abdullah Efendi eserine hakim olan münşiyāne yazı dilinin içerisine Türkçenin konuşma dilinin ses araçlarını yedirmeyi başarabilmiş müelliflerden biridir. Türk dilinin en önemli ses araçları olarak kabul edilen konuşulan Türkçenin oluşturduḡu yoğunlaşmış ses ve anlam birimleri, dilin yapısına ve geçmişine bağlılığı ile dile imkan tanımakta, her müellif kendi bilgisi ve yeteneḡi ölçüsünde bu olanakları kullanabilmektedir.³¹⁰ Bunun yanında müellifin sağlam bir dil bilgisine sahip olması kullanılan dilin estetik deḡerini belirlemede önemli bir etkidir. “Bu bilgi eserin doğduḡu zamanın genel dil karakterini iyi tanımak hatta edebî olmayan dilini, ağız farklarına ve argosuna varıncaya kadar içermek zorundadır.”³¹¹ Öte yandan Türk diline ait ses tekrarları, deyim, bilmece, atasözü gibi unsurların kullanımının metne dikkat çekici bir özellik katması, okuyan üzerinde tesir bırakması ve kültürü yansıtan bir unsur olması bakımından önemlidir.³¹²

- Sarı Abdullah Efendi’nin, şerhinde pek çok arkaik kelimeye, argo ifadeler, deyim ve atasözlerine yer verdiḡi, zaman zaman halk diline yakın ifadeler kullandığı görölmektedir. Bu durum onun irtibatta olduḡu çevrelerle ilişkili olmakla birlikte dönemin dil özelliklerini yansıtan bir diḡer vasfıdır. Bu bağlamda Sarı Abdullah Efendi’nin şerhinin üçüncü cildinde yer verdiḡi akdarmak, burtarmak, çapmak,

³¹⁰ Tunca Kortantamer, “Türk Şiirinde Ses Konusunda ve Ses Gelişiminin Devamlılığı Üzerine Genel Bazı Düşünceler”, **Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, 1982, No: I, s. 105.

³¹¹ Kortantamer, a.g.m., s. 63.

³¹² Kortantamer, a.g.m., s. 106.

Bu örneklerin bir kısmında da görüldüğü üzere Sarı Abdullah *Mesnevî*'den bir mısraı, beyti veya hikâyeyi bir deyim veya atasözü formunda aktarabilmektedir. Hatta bazı bölümlerde Sarı Abdullah Efendi'nin *Mesnevî*'de temsiller vasıtasıyla anlatılan manzum hikâyeleri öncelikle mensur birer metne dönüştürdüğü söylenebilir. Sarı Abdullah Efendi'nin bu türlü katkıları dolaylı olarak *Mesnevî*'nin Türk edebiyatına katkılarını göstermesi bakımından kıymetlidir.

- Müellifin üslûbunu anlamaya yönelik çalışmalarda dilin kullanım biçimlerinden sonra dikkat çekilen hususlardan biri de tercih edilen dilin muhteva ile ilişkisidir. Sarı Abdullah Efendi'nin eseri de döneminden, ait olduğu geleneğin ifade tarzlarından, *Mesnevî*'yi bu gelenek içerisinde konumlandırış ve anlayış biçiminden ayrı düşünülemez. Buradaki örneklerden hareketle Sarı Abdullah Efendi'nin kullanılan kelime, dil ve anlatım şekli yönünden *Mesnevî*'ye önem atfettiği anlaşılmaktadır. Ancak Sarı Abdullah Efendi *Mesnevî*'yi lafız ve suretlerden ibaret bir metin olarak görmediği gibi onu salt ahlâkî bir eser olarak da değerlendirmez. Ona göre *Mesnevî* tüm bu katmanları barındırmakla beraber vahdet-i vücud çerçevesinde değerlendirilmesi gereken, tasavvufî metafizik yönü güçlü bir eserdir.³¹³ *Mesnevî*'nin bu yapısı Sarı Abdullah Efendi'nin anlatımını etkilemekte, eserin üslûbundaki çeşitliliğe katkı sağlamaktadır.³¹⁴ Bu bakımdan Sarı Abdullah Efendi'nin tasavvufî kavramları veya meseleleri açıkladığı bölümlerde daha ağır bir dil kullandığı, Arapça ve Farsça uzun tamlamalara daha sık başvurduğu, anlatımını destekleyici iktibasları çoğalttığı görülmektedir. Bu ifade tarzında Sarı Abdullah Efendi'nin muhatap olarak tasavvufî muhitleri ve seçkin bir zümreyi gördüğü düşünülebilir. Aşağıdaki bölüm onun yeniden yaratılış konusuna ilişkin *Fusûs*'tan alıntılardığı pasajın tercümesidir:

Haqqan ‘âlem halk-ı cedidden lebsdedür. Ve ‘âlemiyân tecdid-i emr-i ma‘a’l-

³¹³ *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'deki tasavvufî kavramların açıklaması için bkz. Aytekin, **Sarı Abdullah Efendi ve Mesnevî-i Şerif Şerhi**, s. 222-240. Sarı Abdullah Efendi'nin şerhini İbnü'l-Arabî ve vahdet-i vücud düşüncesi etrafında inceleyen bir çalışma için bkz. Çakmaktaş, “İbn Arabî'nin Osmanlı Tasavvuf Düşüncesine Tesiri: Sarı Abdullah Efendi Örneği”, s. 633-650. Çakmaktaş Sarı Abdullah Efendi'yi Osmanlı tasavvuf düşüncesinde Ekberî geleneğin en önemli temsilcileri arasında göstermektedir. Çakmaktaş, “a.g.m.”, s. 633.

³¹⁴ *Mesnevî*'yi anlamaya yönelik yaklaşımlar için bkz. Semih Ceyhan, “İsmail Rusûhî Ankaravî'nin Mesnevî Tahkiki: Mesnevî'deki Mânâya Metodolojik Bir Yaklaşım”, **Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, S: 20 (Mevlânâ'ya Armağan Sayısı), 2007, s. 118-120. Ankaravî'nin yaklaşımının değerlendirilmesi için bkz. Ceyhan, “a.g.m.”, s. 120-141.

enfâsı ‘ârif degüllerdür ki her nefesde halk-ı ‘âlem tecelliyât-ı ilâhiyye ile teceddüddedür. Zîrâ ‘âlem kendü nefsiyle ma‘dûm ve vücûd-ı Hâkkile mevcûd olup Feyyâz-ı Muṭlak ebeden ve dâ’îmen tecellî itmekdedür. Pes tecellî-i evvel aşlîna rücû’ itdükde ‘âlem mefkûd ve ma‘dûm ve tecellî-i şânînüñ zuhûrî hîninde maḥlûk ve mevcûddur. Velâkin tecelliyât-ı ilâhiyyenüñ kemâl-i sūr’atinden nûr-ı tecellî-i şânî tecellî-i evvelüñ nûrına muttaşıl olmağla iki tecellînüñ meyânında temeyyüz müşâhede olunmaduğî içün ‘âlem halk-ı cedîdde olup evvelen ma‘dûm ba‘dehû tekrâr mevcûd oldukları fark olunmaz. Fe-li-hâzâ şuver-i zâhire-i ‘âleme nazar eyleyen erbâb-ı zâhir ḥaḳâyık-ı kevniyye gerek cevheriyye ve gerek ‘arâziyye olsun vücûd-ı izâfiyle mütelebbase oldukları ḥâlde taḡayyür ve tebeddül vâkı’ olmaz taṣavvur iderler. Na’am dâhil-i vücûd olan şey’ ma‘dûm olmaz. Velâkin ‘adem-i ‘ademiyyetden daḥı ‘adem-i tebeddül lâzım gelmez. Ve mevcûd olan şey’ mütebeddil olmağla şey’e ‘adem daḥı târî olmaz. Zîrâ Ḥazret-i Hâkk ve Kâdir-i Muṭlak tecelliyât-ı ḡayr-ı mütenehiye ile dâ’îmen tecellîde ve ‘âlem daḥı tecelliyât-ı rabbâniyyeyi müstemirren kabûldeğî. Pes ‘adem-i şîrf vücûd olmaduğî gibi vücûd daḥı ‘adem olmaz. Velâkin ‘adem muṣâf i’ tibârıyla ‘inde vürûdi’t-tecelliyât vücûd-ı ‘âlem فِي نَيْسٍ مِنْ

خَلْقٍ جَدِيدٍ (Kâf 50/15) şadedindedür. Fe-ammâ Hâkk’dan ḡayruñ vücûdî olmamak i’ tibârıyla ‘âlemde tebeddül ve taḡayyür yokdur. (212^a)

- Sarı Abdullah Efendi şerhinde farklı dönem ve alanlara ait eserlerden yaptığı iktibaslarla üslûbundaki çeşitliliği güçlendiren bir şârihtir. *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*’de tasavvuf, edebiyat, tarih, coğrafya, hadis, tefsir, fıkıh gibi alanlara ait eserlerden birçok alıntı yer almaktadır. Sarı Abdullah Efendi kaynak tercihi ile hem *Mesnevî*’nin bu eserler içindeki kapsayıcı yönüne dikkat çekmekte hem de üslûbuna renklilik katmaktadır. Bu yönüyle Sarı Abdullah Efendi’nin şerhinde kendinden önce yazılmış birçok esere, tartışmalara, sanat ürünlerine yer vermesi onun şerhine tarihî hafızaya yönelik bir derleme özelliği katmakta, böylelikle yaşadığı zaman ve mekânda bu metinlerin dolaşımına katkı sağlamaktadır.³¹⁵

Sarı Abdullah Efendi’nin iktibasları arasında farklı yüzyıllara ait Türkçe, Farsça ve Arapça manzum parçalar geniş bir yer tutmaktadır. Türkçe şiirler çoğunlukla Âşık Paşa, Sultan Veled, Sinan Paşa, Ahmed-i Sarban gibi sade bir dille yazan şairlerden, Farsça şiirler ise Kâsım-ı Envâr, Mağribî, Molla Câmî, Şebüsterî, Attâr gibi sufi şairlerin eserlerinden iktibas edilmiştir. Arapça şiir alıntıları Farsça alıntılara göre az olmakla birlikte bu şiirler İbnü’l-Fârız, İbnü’l-Arabî gibi müelliflerin vahdet-i vücûd temalı şiirlerinden oluşmaktadır. Sarı Abdullah Efendi’nin eserinde yer vermeyi tercih ettiği bu manzumelerde estetik yönden ziyade muhtevaya önem verdiği söylenebilir. Sarı Abdullah Efendi metin içerisinde bu şiirleri anlatımını destekleyici

³¹⁵ bkz. İsmail Kara, *İlim Bilmez Tarih Hatırlamaz*, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2011, s. 35.

veya tamamlayıcı olarak yerleştirmektedir. Bu şiirler bazen anlatılan konunun sonunda mevzuu toparlayıcı bazen menkıbevî bir anlatımın içerisinde konuyu tamamlayıcı veya işlenen mevzuun destekleyicisi olabilmektedir.

گفت پیغامبر چه خواهی ای ستون

Peygamber ‘aleyhisselām: Ey sütün ne dilersin ve niçün āh idersin, didi.

Sütün dahı ‘arz-ı hāl idüp,

گفت جانم از فراقت گشت خون

eyitdi: Ey Faḥr-i cihān senüñ firāk u hicrinden cānum ḥūn oldı. Zīrā

مستند من بودم از من تاختی

vakt-i ḥiṭābda senüñ tekye-gāh ve mesnedüñ ben idüm benden çapduñ ya‘nī beni terk idüp

بر سر منبر تو مستند ساختی

Ser-i minberde sen mesned düzdüñ. Beyt:

Ger ol diregüñ olmasaydı cāmı

Niçün ider idi ol bu fiğānı

Resül’üñ mu‘cizātıdur velikin

Getürmek gerek imān buña mü‘min (221^a)

Bu örnekte Sarı Abdullah Efendi *Mesnevî* beytini tercüme ettikten sonra anlatımı tamamlayıcı bir unsur olarak Türkçe beyitlere yer vermiştir.

- Sarı Abdullah şerhinde iktibas ettiği Arapça ve Farsça şiirleri tercüme etmez. Ancak bazı şiirlerin manzum tercümesine yer verdiği örnekler de görülmektedir.

يَقُولُونَ لَوْنُ الْمَاءِ لَوْنٌ إِنَّا فِيهِ

أَنَا الْآنَ مِنْ مَاءِ الْإِنَاءِ بِأَلَا لَوْنٌ

Şöyle dirler kim suyuñ rengi inānuñ rengidür

Rengi olmayan inānuñ şimdi ben şuyundanum

Nūr-ı Ḥaqq’a mazhar-ı şāfım anuñçün dilde Ḥaqq

Zāhir oldı şāf gūyā ben anuñ nūrundanum (240^b)

- Sarı Abdullah Efendi’nin eserinde yer verdiği şiirler içerisinde gazel, müstezâd, kıt‘a, rubaî, mesnevî gibi farklı nazım şekilleri ile kaleme alınan şiirler bulunmaktadır. Şârih dönem eserlerinin birçoğunda olduğu üzere alıntılıdığı şiirlerin başına çoğunlukla şiir, mısra, beyt gibi genel ifadeler yazmakla birlikte bazı örneklerde iktibas ettiği manzumelerin nazım şekillerini de belirtmektedir. (bkz. rubaî: 227^a, 230^b, 234^a, 275^a, 276^b, 282^a, 284^b; kıt‘a: vr. 210^b, 211^a, 212^a, 231^a, 237^a, 254^a; gazel: 206^a, 217^b, 238^a; mesnevî: 279^a, 281^b; müstezâd: 225^b, 234^b).
- Sarı Abdullah şerhinde yer yer li-münşiihî, li-muharririhî gibi ifadelerle kendi şiirlerine de yer vermektedir. Ancak müellifin nesir üslûbunda görülen güçlü anlatımın şiirlerinde bulunmadığı, nesrine göre şiirlerinde daha sade bir anlatıma

sahip olduğu görülür. Sarı Abdullah Efendi'nin şerhinin üçüncü cildinde kendine ait olduğunu bildirdiği Türkçe ve Farsça manzumeler şunlardır:³¹⁶

li-Münşi 'ihî:

Mücellâ gözgidür gönün seng-i hüsn-i dilârâya
Görür kendü'zini maḥbûb giremez kimse araya (vr. 215^b)

li-Muḥarririhi:

Şerî' at keştisine gir süvâr ol
Kumanyañı tarikatden görüp bul
Şuyı al ma'rifetden olma gâfil
Şalup bahr-i ḥaḳîkatde revân ol
Gönül bulanur-ise mevc-i ğamdan
Şarâb-ı 'aşkı nûş eyle ḥalâş ol
Dilâ Nûḥ nevhâsı mellâḥuñ ise
Ne ğam yersün necâta irgürür ol
Bu felege dîn direk farz yelkenidür
Sünen âlâtıdur tut ümmeti ol
Geminüñ şâhibi ol Muştafâ'dur
Ḥudâ'nuñ sevdüğü maḥbûbıdur ol
Ḥabîbüñ yârı vü aşḥâbı cümle
Kimi yelkenci vü âletçi maḥbûl
Hidâyet yelleri esdi muvâfiḳ
Giceyi gündüze kat yola toğrul
Dümenciñ oldu ise kâmil insân
Gider ḥavfı selâmetdür emîn ol
Bunuñ gibi gemiye bindüñ 'âşık
Şükr eyle mübârekdür saña yol

li-Münşi 'ihî:

بماندم من همان پر رنج

فنادم در میان خاک رو خار

شدم بند عنی درد و محنت

نیامم هیچ رهایی زین مشقت

بلای نفس دیدند جمله مردان

(vr. 232^a) اگر مردی ز نفست روح به گردلن

li-Münşi 'ihî:

هر که کاملتر بود او جمله را کامل شمرد

(vr. 240^a) هر که جاهلتر بود او جمله را جاهل شمرد

³¹⁶ Sarı Abdullah Efendi'nin şerhinde "li-muḥarririhi" başlığı ile yer verdiği şiirlerden biri mısraların ve beyitlerin yerleri değiştirilmiş hâliyle müellifin eserinde birçok kez alıntı yaptığı şairlerden Ahmed-i Sârbân'a aittir. bkz. **Hayrabolulu Melâmî Şeyhi Ahmed-i Sârbân Efendi Külliyyatı [Divanı Ve Mektebatı] Ve Vizeli Şeyh Ala'eddin Ali Efendi'nin Şiirleri**, haz.: Şaban Er, İstanbul, Kutupyıldızı Yayınları, 2013, s. 250.

li-Münşi 'ihî:

Dostum cevri u cefâ yiter firâvân oldu gel
Gözlerüñden dökilen dürrile mercân oldu gel
İntizârım âteşi ğâyetde yakmışdur seni
'Âşıkâ ḥâkisterüñ ḥâkile yeksân oldu gel
Gülşen-i hüsnümde çünkim bülbül-i şürîdesün
Gir cemâlüm cennetine verd-i ḥandân oldu gel (vr. 219^b)

Abdî mahlası kullanılan aşağıdaki şiir de müellife ait olmalıdır:³¹⁷

Māsivāyı nār-ı ‘ışka cümle yak
Hālîş ol ‘ayîne-i insāna bak
Meh-cebînünden tecellî eyleyen
‘Aks-i nūr-ı hâzret-i rahmāna bak
Men ‘araf sırrını sen bilmek için
Dilde maḥfî genc-i bî-pâyāna bak
Şûret-i rahmān-şifâtı Âdem’ün
Lā-naẓîr ü bî-bedel sultāna bak
Kande dönseñ **اَللّٰهُ وَجْهٌ** gör
Bî-cihet ol nūr ile cānāna bak
Ger saña yüz gösterürse ol habîb
Ne kuşūr u ne cenān ne cāna bak
Ey dirîğā niçe bir firḳatle ḡam
Farḳı cem‘a cem‘ iden ihvāna bak
‘Abdiyā yemden vücūduñ ḡunki nem
Mevce bakma lücce-i ‘ummāna bak (vr. 255*)

- Sarı Abdullah Efendi şerhini zaman zaman vaaz ve nasihate zaman zaman didaktik bir anlatıya dönüştüren hitap şekilleri ile anlatımına hareketlilik katmaktadır. Sarı Abdullah Efendi’nin üslûbunun yer yer konuşma dilinin yatkınlıklarına yer yer ağır ve ağıdalı bir anlatıma bürünmesinin kaynak metnin şerhe sağladığı bir imkân olduğu vurgulanmalıdır. Sarı Abdullah Efendi’nin hitap şekillerinde görülen nasihat edici üslûbu şerhteki bazı dua ifadelerinde de kendini göstermektedir. Şerhte Sarı Abdullah Efendi’nin bu tür ifadelerinin mensur birer münacaata dönüştüğü örnekler vardır:

İlāhā, Melikā, Perverdigārā! Bizi işbu rāh-ı hüdāda pāyende kılup yüzümüz kıble-i İslām ve imān ve pāyümüz ṭarîḳ-i tevḥîd ve iḳāndan döndürme. Ve hıfẓuñla ‘affet ve ‘ışḳuñla ḡinā vü devlet müyesser eyle. **كَمَا قَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ:**

اَللّٰهُمَّ اِنِّيْ اَسْأَلُكَ الْهُدٰى وَالتَّقٰى، وَالتَّغٰى وَالْعَفٰى İmdi ey ‘āşîḳ-ı rabbānî! Biz dahı ol dergāh-ı çāre-sāza yüz urup niyāz idelüm ki: İlāhî, Seyyidî ve Senedî! Bizden murāduñ ne ise anı hidāyet kıl. Zîrā ṭarîḳ-i müstaḳîm senüñ ‘ibāduñdan murād buyurduḡuñ ‘ubūdiyyetlerinde ihlās u şafā ve ‘ahdlerinde şıdḳ u vefāda. Ve İlāhî ve Mevlāyî! Sen bizi ma‘rifetüñe hidāyet kıl ki ḥattā senüñ nesîm-i ünsüñ ve ḥaḳā’iḳ-ı ḥüsnüñle mu‘āmelātumuzdan ribḥ-i ‘aẓîm bulavuz ve bizi senüñ enāniyyetüñe enāniyyetsüz hidāyet eyle ki ḥattā senüñ şifātuñ ile muttaşîf olavuz. Ve infāḳa ehl ve nā-ehl olanı senüñ nūr-ı hidāyetüñle bilevüz. Ve bildükden soñra tevḥîküñle ‘amel idüp ‘ālem-i ḡayr-ı ‘āmilden ve ba‘de’l-hidāye maḡzûbîn u ḡāllinden olmayavuz. Ve ilāhî! Bize hidāyet kıl ki ḳalbümüz maḥabbet-i zātîye meyl idüp ve himmetümüz müşāhedāt-ı cemālünde ḳā’im ola. Ve Pādîşāhā, Melikā! Bize delil olup bizi bizsiz senden saña ulaştır. Ve bize ṭarîḳ-i ma‘rifeti irşād kıl. Ḥattā senüñ ḥıdmet ü ṭā’atüñde senüñle muḳîm olavuz. Ve ṭarîḳ-i şükrî göster ki senüñ ḳurb-ı vaḥdetüñle feraḥnāk-i pür-ṭarab olavuz. Ve İlāhî! Fenā-yı

³¹⁷ Şerhin üçüncü cildinde geçen ve müellifi belirtilmeyen çoğu mesnevi nazım şekli ile yazılan bazı Türkçe şiirlerin kaynağına ulaşılammıştır. Bu şiirlerin içerisinde Sarı Abdullah’a ait olan beyitler de bulunabilir.

evşāfumuz ile senūñ lem-yezel ve lā-yezāl olan evşāfuñ tarīkini hidāyet eyle. Ve İlahī! Senūñ irādetūñ ḥasebince senūñ içün istikāmetde olmağa ba‘de’l-beyān ‘ayān-ı hidāyet ve şol ‘abd-i muḥliş u muḥarreb yolunu delālet kıl ki mebdē’i senden ve muntehāsı senūñ müşāhede-i cemāl-i lā-yezālūñ ola. Ve bi’l-cümle bir yol göster ki anda i‘vicāc olmayup dünyāda t̄ā‘āt ve āḥiretde irtifā‘-ı derecāt olan şirāt-ı müstaḳim-i enbiyā vü evliyā ve tarīk-i ḳavim-i etkīyā vü aşfiyā ola. (230^b)

- Sarı Abdullah Efendi şerhinde *Mesnevî* başlıklarına ilaveten bazı başlıklar eklemiştir. “Matlab” ibaresi ile sayfa kenarlarına eklenen bu başlıklarda Sarı Abdullah Efendi beyitleri şerh ederken özellikle vurgulamak istediği mevzular, konuya hazırlık niteliğinde bilgiler, ayet tefsirleri veya peygamber kıssalarına işaret etmiştir. Sarı Abdullah Efendi’nin şerhe konu olan kaynak metinle kurduğu ilişkiyi gösteren bu başlıklar şu şekildedir:

Matlab: Fī-beyān-ı ān-ı dā‘im ve dehr	Matlab-ı Laṭif (204 ^a)
Der-Tefsīr-i فَأَيُّنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا (204 ^b)	Der-taḥḳīḳ-i şehir-i Cābelḳā ve Cābelsā
Matlab: Mebdē’ ve me‘ād ve ḥadd-i	Matlab der-ḡaflet-i memdūḥe ve
Matlab-ı Mühim (217 ^a)	Der-taḥḳīḳ-i ḥiṭāb-ı elest (220 ^a)
Matlab der-taḥḳīḳ-i mertebeti’l-ülā	Matlab fī’n-nehy ‘ani’l-kibr (236 ^a)
Matlab fī’n-nisvāni’l-mezmūmeti ve	Matlab fī-faḫileti’l-faḳr ve’l-fuḳarā
Matlab (239 ^a)	Tefāvūt-i ‘ulemā ve ‘ārifin fī’l-
Matlab fī’l-iḥtiyāri’l-cüz’iyyi ve’l- külliyyi ve fī’l-cebri’s-sevtāniyyi’n-	Matlab fī’l-Mesā’ili’l-ḥikemiyye ve’l- bey’evivve (250 ^b)
Matlab fī-tefsīr-i خَيْرَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ (Atıf Ef., II 11 ^a)	Matlab fī-tefsīr-i قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَى أَنْفُسِهِمْ (254 ^b)
Matlab: Tefsīr-i وَإِذْ يُرِيكُمُوهُمْ إِذِ التَّمَيُّمُ فِي أَعْيُنِكُمْ	Matlab: Der-ḳışsa-i Şāliḥ ‘aleyhisselām
Matlab: Fī-tefsīri ḳavliḥi te‘ālā: نَاقَةَ اللَّهِ	Matlab: Tamāmī-i ḳışsa-i Şāliḥ
Matlab: Tefsīr-i فَكَيْفَ أَسَى عَلَى قَوْمٍ كَافِرِينَ	Matlab: Fī-tefsīr-i مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيَانِ (262 ^a)
Matlab: Fī-‘azābi’l-ḳabr ve eşrāti’s-	Eşrāt-ı Sā‘at (266 ^a)
Matlab: Tefsīr-i ثُمَّ قَضَى أَجَلًا وَأَجَلٌ مُسَمًّى	Matlab: Fī-taḥḳīḳi’l-ḥurūfi’l-āliyye ve

Maṭlab: Fī-Tefsīr-i اِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا (270 ^b)	Maṭlab: Fī-tefsīri وَهَبْ لِي مُلْكًا لَا يَنْبَغِي لِأَحَدٍ مِنْ
Maṭlab (273 ^a)	Maṭlab: Fī-taḥkīk-i'l-firāset (275 ^b)
Maṭlab: Le-hū fi'l-māhiyāti'l-mec'üle	Maṭlab: Āferīniş-i Ādem ez-ḥāk (277 ^a)
Maṭlab: İhtiyāc-ı zuḥūr-ı eşyā der-	Maṭlab: Aḫsām-ı Esmā (279 ^b)
Maṭlab: Tefsīr-i اَرْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكَ (280 ^a)	Maṭlab: Fī-ḥaḫīkat-i'l-melā'ike ve
Maṭlab: Kışsa-i benī cānn ve muḥārebe-i melā'ike-i semā-i dūnyā be iṣān ve tefvīz-i ḥükümet-i rüy-ı zemīn be-İblīs	Maṭlab: Der-taḥkīk-i Fergānī der-ḥiṭāb
Maṭlab: Naṣīḥat-i laṭīfe li'l-mülūk	Maṭlab: Fī-ḥaḫīkat-i'l-kimyā (284 ^b)
Maṭlab: Der-fazīlet-i Ebū Bekr	Maṭlab: Der-taḥkīk-i fakr-ı zātī (286 ^b)
Maṭlab: Fī'l-İflās (287 ^a)	Maṭlab: Tefsīr-i اِنَّ اللّٰهَ اشْتَرٰ مِنَ الْمُؤْمِنِيْنَ اَنْفُسَهُمْ
Maṭlab: Tefsīr-i يَعْضُوا مِنْ اَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا	Maṭlab: Fī-cennāti'l-ārifīn ve
Maṭlab: Fī'l-maḥv ve's-sekr ve'l-inbisāt	Maṭlab: Der-aḫvāl-i sefer u ḥazar ve
Maṭlab: Fī-havz-ı Kevşer (292 ^b)	Maṭlab fī'l-kerīm ve'l-kerem (294 ^a)
Maṭlab: (294 ^b) وَأَمَّا السَّائِلَ فَلَا تَنْهَرْ	

Tablo 2.3.2. III. Ciltte Yer Alan Konu Başlıkları

Sonuç olarak, dönemin kültürel ve entelektüel gündemlerine ilgi duyduğu ve geniş bir kitabî birikime sahip olduğu anlaşılan Sarı Abdullah Efendi yaşadığı yüzyılın dil ve üslûba ilişkin teamüllerini sürdüren, bununla birlikte kendi dağarcığının sağladığı ifade şekilleri, Melamî gelenek ile irtibattan doğan anlatımları, kullandığı kaynakların çeşitliliği, Fars şiirine yönelik yoğun ilgisi ve *Mesnevî*'nin şekil ve muhtevasının sağladığı imkânlar ile üslûbu renkli ve hareketli bir müellif olarak Türk dili ve edebiyatına önemli katkılarda bulunmuştur.

2.4. Kaynakları

Sarı Abdullah Efendi *Mesnevî* şerhinden ve diğer eserlerinden anlaşıldığı kadarıyla farklı ilgi alanları çerçevesinde okuma alışkanlıkları edinmiş, kitaplarla

ilişkisinde bir sürekliliğe sahip ve okuduklarını kaleme aldığı eserlerine yansıtan bir müelliftir. Hayatına dair mevcut bilgilerimizle ona ait bir kütüphanenin varlığından kesin olarak söz etmek mümkün olmasa da eserinden izleyebildiğimiz kadarıyla birçok eseri bizzat gördüğü ve yaptığı alıntıların şerhin belli bölümlerinde yoğunlaşması veya azalmasından hareketle bazı zamanlarda bu eserleri elinde bulundurmuş olduğu söylenebilir. Aynı zamanda Sarı Abdullah'ın şerhinde alıntı yaptığı bazı eserler veya manzumelerin kendisi ile yakın veya aynı dönemde yaşamış müelliflere ait olduğu, dolayısıyla Sarı Abdullah'ın kendi dönemindeki telif faaliyetlerini de yakından takip ettiği söylenebilir.³¹⁸

Sarı Abdullah Efendi hayatının farklı dönemlerinde farklı muhitlerde bulunmuş olmasının ve renkli kişiliğinin de tesiriyle çeşitlilik gösteren bir kaynak kullanımına sahiptir. Şerhte *Tefsîru'l-Kebîr*'den aktarılan bir bölümle *Gülşen-i Râz*'dan bir beyit bir arada bulunabilmektedir. *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'nin ayırıcı özelliklerinden biri kaynak kullanımındaki bu zenginliği ve çeşitliliğidir. Sarı Abdullah Efendi *Mesnevî* beyitlerini açıklarken anlamı daha açık kılmak, görüşlerini desteklemek veya örneklendirmek için tefsir, fıkıh, felsefe, tasavvuf, ahlâk, edebiyat, coğrafya, tarih gibi muhtelif alanlara ait eserlerden iktibaslar, tercümeler ve bu kaynaklara yapılan telmihler ile şerhini zenginleştirmiş ve onu bu eserlerin ait olduğu birikim ile ilişkili kılmıştır.³¹⁹ Aynı zamanda Sarı Abdullah şerhinin birçok yerinde doğrudan *Mesnevî* ile ilgili olmayan birtakım konular hakkında bilgi verirken de çeşitli kaynaklara başvurmuş ve bu kaynakları ismen anmıştır.

Sarı Abdullah Efendi *Mesnevî* beyitlerini şerh ederken öncelikle beyitlerde lafzen geçen, telmihte bulunulan veya mana bakımından ilgili görülen ayetlere yer vermektedir. Bu ayetlerin açıklanmasında *Mesnevî*'nin sunduğu anlatım tarzı ile birlikte birçok tefsirden istifade etmekte ve nihayetinde ayetin *Mesnevî* bağlamında anlaşılması için kendi yorumuna yer vermektedir. Bu bakımdan Sarı Abdullah Efendi'nin şerhi kısmî bir işarî tefsir olarak nitelenmiştir.³²⁰ Öte yandan Sarı

³¹⁸ bkz. vr. 226^a, vr. 231^a...

³¹⁹ Sarı Abdullah Efendi'nin *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'de kullandığı kaynakların genel değerlendirmesi için bkz. Aytekin, **Sarı Abdullah Efendi ve Mesnevî-i Şerîf Şerhi**, s. 141-201.

³²⁰ Aytekin, **Sarı Abdullah Efendi ve Mesnevî-i Şerîf Şerhi**, s. 179-180. *Mesnevî*'de geçen ayetleri

Abdullah Efendi *Mesnevî*'de geçen ayetlerin yanı sıra birçok meselenin anlaşılmasında da ayetlere başvurmuştur. Tespitlerimize göre şerhinin üçüncü cildinde dört yüze yakın ayet yer almaktadır.³²¹ Sarı Abdullah konuyla ilgili ayetlerin tefsirinde, ifade edilen görüşün desteklenmesinde, bazı kavram veya olayların açıklanmasında hadislerden yararlanmaktadır. Şerhte yer alan hadisler fıkıh, tefsir, tasavvuf gibi çeşitli konular ile ilgili olarak aktarılabilmektedir. Sarı Abdullah Efendi hem *Mesnevî* başlıkları veya beyitlerinde geçen³²² hem de kendisinin bir konuyla alakalı olarak zikrettiği hadislerin sıhhat durumlarından ve kaynaklarından ziyade meseleye uygunluk ve ele alınan mevzu ile ilgili olarak gelenek içindeki kullanımını dikkate almaktadır. Şerhin üçüncü cildinde tespit edilebilen iki yüz yirmi civarında hadis bulunmaktadır.³²³ Sarı Abdullah Efendi ayet ve hadisleri zikrettikten sonra farklı tefsir ve hadis kitaplarından alıntılar yaparak ele aldığı konu hakkındaki tartışmalara yer verir, sonrasında konuyu tasavvufî meseleler ile irtibatlandırarak tasavvuf literatüründen hareketle kavramların açıklanmasına ve izahına geçer. Son olarak meseleleri konuyla ilgili bulduğu beyitler ile sonlandırır.

Sarı Abdullah Efendi şerhinin geneline hakim olan bu şerh metodu sebebi ile eserinde Arapça, Farsça, Türkçe manzum veya mensur birçok kaynağı referans olarak göstermektedir. Ankaravî örneğinde olduğu gibi³²⁴ Sarı Abdullah kaynaklarının listesini sunan bir müellif olmamakla birlikte metin içerisinde yeri geldiğinde kaynakların ismini veya müellifinin adını zikretmektedir. Zaman zaman alıntılardığı metnin hangi eserin kaçınıcı bölümünde hangi başlık altında yer aldığına da değinmektedir (vr. 240^a). İsmen anarak yaptığı bu iktibasların yanı sıra eserdeki

konulara göre inceyen bir çalışma için bkz. Hüseyin Güllüce, **Kur'ân Tefsiri Açısından Mesnevî**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 1999, s. 118-285; Arpaguş, **Mevlânâ ve İslâm**, s. 73-108.

³²¹ Şerhin üçüncü cildinde yer alan ayetlerin listesi için çalışmanın sonundaki ekler bölümüne bakınız.

³²² *Mesnevî*'de geçen hadislerin belirlenmesi ve tahririne ilişkin bkz. Fûrûzanfer, **Ahâdis ve Kısas-ı Mesnevî**; Yardım, **Mesnevî Hadisleri**.

³²³ Şerhin üçüncü cildinde yer alan hadislerin listesi için çalışmanın sonundaki ekler bölümüne bakınız.

³²⁴ bkz. Erdoğan Taştan, "İsmâîl Rûsûhî Ankaravî'nin Mesnevî Şerhi (Mecmûatü'l-Letâif ve Matmûratü'l-Maârif) I. Cilt, Çeviriyazı-İnceleme", Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 2009, s. 61. Ankaravî'nin şerhinin başında kaynaklarını bildirmesi *Mesnevî*'nin muhtevasını anlamak isteyen muhataplarını bu birikime yöneltme amacıyla olduğu şeklinde değerlendirilmektedir. bkz. Tan, "Minhâcu'l-Fukarâ'nın Kaynakları Üzerine Bir Değerlendirme", s. 39-40.

bazı alıntılarda kaynağa ilişkin açıklama yapmaksızın doğrudan metni iktibas ettiği anlaşılmaktadır. Sarı Abdullah Efendi çoğunlukla istifade ettiği kaynaklardan doğrudan metin aktarmakla birlikte bazen metne sadece muhteva olarak yer verdiği veya ilgili bölümü tercüme ettiği örnekler de bulunmaktadır.³²⁵ Sarı Abdullah Efendi'nin şerhinde yer verdiği metinlerden doğrudan alıntılar olabildiği gibi farklı kaynaklar üzerinden aktarımları da söz konusu olabilmektedir.³²⁶ Ancak bu türlü aktarımlarının tam olarak tespit edilmesi oldukça güçtür.

Şerhin üçüncü cildinde *er-Risâle*, *Hilyetü'l-Evliyâ*, *Kûtu'l-Kulûb*, *Avârifü'l-Maârif*, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, *Menâzilü's-Sâirîn*, *Fusûsu'l-Hikem*, *Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, *et-Taarruf*, *Hikem-i Atâiyye* gibi tasavvuf klasığı sayılan eserler; kütüb-i sittenin yanı sıra Taberânî'nin *Mu'cemleri*, *en-Nihâye*, *Meşârik* gibi hadis literatürünün önemli eserleri; başta *Mefâtihu'l-Gayb*, *Meâlimü't-Tenzîl*, *Envârü't-Tenzîl*, *Bahru'l-Ulûm* olmak üzere *el-Keşşâf*, *Tefsirü'l-Vecîz*, *Tefsîrü'l-Kurtubî*, *et-Teyssîr*, *Garâibü'l-Kur'ân*, *Keşfü'l-Esrâr* gibi birçok tefsir; Gazzâlî'nin *el-Münkız mine'd-Dalâl*, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, *Kimyâ-yı Saâdet*, *Erbaîn fî Usûli'd-Dîn*, *el-Maksadü'l-Esnâ fî Şerhi Esmâi'l-Hüsnâ* gibi eserleri; *Ikdü'l-ferîd*, *Rebî'u'l-Ebrâr* gibi muhâdara sahası kaynakları; *Arâisü'l-Mecâlis*, *Ravzatu's-safâ*, *Nefahâtü'l-Üns*, *Tabakâtü'l-Hanefiyye*, *Ahbâru'z-Zamân* gibi tarihî bilgi içeren eserler; *Divân-ı Kebîr*, *Gülşen-i Râz*, *Sübhatü'l-Ebrâr*, *Tuhfetü'l-Ahrâr*, *İntihâ-nâme*, *Muhammediyye*, *Garib-nâme* gibi manzum eserler ve birçok dîvân Sarı Abdullah Efendi'nin şerhine kaynaklık eden eserler arasında yer almaktadır. Sarı Abdullah Efendi'nin *Mesnevî*'nin anlaşılması için farklı disiplinlere ve farklı çevrelere ait eserleri bir arada kullanması, *Mesnevî*'ye birleştirici bir özellik atfetmesi ve farklılıkları sentez çabası şeklinde değerlendirilebilir. Sarı Abdullah Efendi'nin şerhinde kullandığı kaynakların birçoğunun Osmanlı dönemi medrese kültürünün temel kitapları arasında yer alması³²⁷ onun bu kaynaklar ile *Mesnevî* arasında bir

³²⁵ Sarı Abdullah Efendi'nin Necmeddîn-i Dâye'nin tefsirinden tercüme ederek artardığı bölüm için bkz. vr. 205a / st. 9-25.

³²⁶ Sarı Abdullah Efendi'nin *Tabakatü'l-Hanefiyye*'ye atıfla yer verdiği ancak eserinin çeşitli yerlerinde başvurduğu Şeyhzâde *Hâşiye*'sinden dolayı olarak aktarmış olması muhtemel bölüm için bkz. vr. 293a / st. 27-29.

³²⁷ Ayşe Zişan Furat, "XV. ve XVI. Yy.'larda Fatih ve Süleymaniye Medreselerinde Verilen Din Eğitiminin Karşılaştırmalı Bir İncelemesi", İstanbul Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul

süreklilik görmesinin yanı sıra bu kaynaklar üzerinden sadece belli tarikat zümreleri arasında değil, ilmiye sınıfı arasında da eserine meşruiyet kazandırma çabasını göstermektedir.³²⁸ Sarı Abdullah Efendi'nin eserinin pek çok yerinde eleştirdiği – hatta Râzî örneğinde açıktan görüldüğü üzere- “zâhir ulemâsı” olarak nitelediği müelliflerin eserlerine şerhinde yer vermesi onun medrese mensupları ile tasavvufi gelenek arasındaki gerilimi azaltma kaygısından kaynaklandığı şeklinde okunabilir.³²⁹

Sarı Abdullah Efendi'nin şerhindeki Mevlânâ, İbnü'l-Arabî, Gazzâlî gibi müelliflere yönelik atıflar, döneminin benzer muhtevalı eserlerindeki kaynak kullanımı ile örtüşmektedir. Ancak Sarı Abdullah Efendi'yi kaynak kullanımı yönünden diğer müelliflerden ayıran tercihleri bulunmaktadır. Şerhte (III. cilt) özellikle Şebüsterî, Kasım-ı Envâr, Mağribî, Kemâl-i Hocendî, Molla Câmi, Attar gibi hem İbnü'l-Arabî etkisi hem Mevlânâ etkisi görülen şairlerin şiirlerinden oldukça fazla alıntı yapmış olması Sarı Abdullah Efendi'nin bu şairlerin yazdıkları ile *Mesnevî*'nin hem şekil özellikleri hem muhtevası bakımından bir irtibat yakaladığını gösterir. Bu bakımdan Sarı Abdullah Efendi'nin kaynak kullanımı tercih ettiği eserler bağlamında da Türk edebiyatına etki etmiş görünmektedir.

2.4.1. Tefsirler

Sarı Abdullah Efendi'nin şerhinde tefsir kitaplarından yapılan alıntılar geniş bir yer tutmaktadır. Sarı Abdullah Efendi *Mesnevî* başlıklarında veya beyitlerinde geçen ayetlere ilişkin açıklamalarında, peygamber kıssalarına dair anlatımlarında ve çeşitli tasavvufî kavramların yorumlanmasında tefsirlerden istifade etmektedir. Ayrıca Sarı Abdullah şerhinde kullandığı tefsir kaynakları dolayısıyla Tevrat'tan bazı alıntılara yer vermektedir. Bu alıntılar genellikle Arapça'dır (vr. 281b, 288a, 289a).

2004, s. 228-261; Mefail Hızlı, “Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C: XVII, No: 1, Bursa 2008, s. 28-39.

³²⁸ İsmail Kara Kadızadeliler-Sivâsiler tartışmalarının sürdüğü bir dönemde şerhini kaleme alan Ankaravî için onun *Mesnevî*'yi şeriatın muhkem sınırları içine çekip ayet ve hadislerle sıkı irtibatlarını kurmayı amaçladığını böylece şerh üzerinden tartışmasız tam bir metin-tercüme ve yeni bir yorum ortaya çıkarmayı denediğini söyler. bkz. Kara, **İlim Bilmez Tarih Hatırlamaz**, s. 38.

³²⁹ Dönemin diğer bir *Mesnevî* şârihi Ankaravî'nin eserlerinde bu duruma işaret eden bir çalışma için bkz. M. Nedim Tan, “Minhâcu'l-Fukarâ'nın Kaynakları Üzerine Bir Değerlendirme”, **Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, 2015/2, No: 36, s. 35-43.

Sarı Abdullah Efendi'nin şerhinde Râzî, Beyzavî, Begavî gibi müelliflerin Osmanlı coğrafyasında takip edilen temel eserleri ile Rûzbihân-ı Baklî, Necmeddîn-i Dâye gibi tasavvufî mahiyetteki tefsirleri bir arada kullanması onun yukarıda bahsedilen sentezci yönü ile ilgilidir. Kullandığı tefsir metinleri dikkate alındığında Sarı Abdullah Efendi'nin bu metinler, müellifleri ve temsil ettikleri muhit ile *Mesnevî* arasında bir ilişki kurmaya çalıştığı, böylelikle metnin etkisini artırma çabası içerisinde olduğu söylenebilir. Şerhin üçüncü cildinde atıf yapıldığı tespit edilen tefsirler şunlardır:

Mefâtihu'l-Gayb: İslâm dünyasında bilhassa kelâm ve felsefe alanında Gazzâlî sonrası dönemin en önemli temsilcisi olarak kabul edilen Fahreddîn er-Râzî'nin (ö. 606/1210)³³⁰ *et-Tefsîrû'l-Kebîr* olarak da bilinen eseridir.³³¹ Râzî, tefsirinde ayetleri izah ederken Hz. Peygamber ve sahabeden nakledilen bilgiler ile ayetlerin nüzul sebeplerini belirttikten sonra dilbilimsel açıklamalar ile birlikte aklî istidlallerle ulaşılan birtakım neticelere, kelâm prensiplerine, usûl-i fıkha dair çıkarımlara, filozofların görüşlerine, sufilerin keşfe dayalı sözlerine, tıp, astronomi, kozmoloji gibi alanlardaki görüş ve yorumlara da yer verebilmekte bunun yanı sıra farklı fıkıh mezheplerinin görüşlerini zikredip ayetlerden çıkardığı fikhî hükümleri tefsîrine dahil edebilmektedir.³³² Bu bakımdan *et-Tefsîrû'l-Kebîr* dirayet metodunu öne çıkarmakla birlikte bunu rivayet metodu ile sentezleyerek sunması bakımından kendisinden sonraki tefsir anlayışını etkileyen bir eser olarak kabul edilir.³³³ Onun bu etkisi Beyzavî, İbn Kesîr, Nîsâbü'rî gibi Sarı Abdullah Efendi'nin diğer tefsir kaynaklarını oluşturan müfessirler üzerinde de görülmektedir.

³³⁰ Râzî'nin hayatı ve İslâm dünyasındaki etkisi için bkz. Eşref Altaş, "Fahreddîn er-Râzî'nin Hayatı, Hâmileleri, İlmî ve Siyâsî İlişkileri", **İslâm Düşüncesinin Dönüşüm Çağında Fahreddîn er-Râzî**, ed.: Ömer Türker, Osman Demir, İstanbul, İSAM Yayınları, 2018, s. 43-93; Mustakim Arıcı, "İslâm Düşüncesinde Fahreddîn er-Râzî Ekolü", **a.g.e.**, s. 173-210.

³³¹ Fahreddîn Râzî, **et-Tefsîrû'l-Kebîr**, Beyrut, Dârü İhyâi Tûrâsî'l-Arabî, 1420/1999, C: I-XXXII, 187. Tercüme için bkz. Fahreddîn er-Râzî, **Tefsîr-i Kebîr**, trc.: Sadık Kılıç vd., Ankara, Huzur Yayın, 1994, C: I-XXIII.

³³² Mustafa Öztürk, "Tefsirde Fahreddîn er-Râzî", **İslâm Düşüncesinin Dönüşüm Çağında Fahreddîn er-Râzî**, s. 302.

³³³ Öztürk, "Tefsirde Fahreddîn er-Râzî", s. 341-345.

Sarı Abdullah Efendi *Cevâhir-i Bevâhir*'in üçüncü cildinde dört farklı yerde Râzî'yi anar. Bunların ilki Râzî ile Necmeddîn Kübrâ arasında geçtiği rivayet edilen hâdise dolayısıyladır (vr. 222^a). Menkıbeye göre Fahreddîn Râzî, Necmeddîn Kübrâ'nın kendisine teklif ettiği marifet ilmini reddeden bir kimse olarak sunulur. Bu menkıbe başta Mevlevî çevrelere ait metinler olmak üzere tasavvufî metinlerde görülen olumsuzlanmış Râzî figürüne işaret etmektedir.³³⁴ Sarı Abdullah Efendi şerhinde bu türden rivayetlere yer vermiş olmakla birlikte ayetlerin tefsirinde yer verdiği kelime açıklamaları veya konuya dair hadisler ile sahabeden aktarılan rivayetlerde (III. ciltte üç yerde adını anarak) Râzî'yi kaynak olarak göstermekte, tefsirinden uzunca alıntılar yapmaktadır (vr. 204^b, 244^{a-b}, 246^{a-b}, 262^b, 267^a, 270^{a-b}, 287^b). Bu minvalde Sarı Abdullah Efendi insana yüklenen emanet konusundaki Ahzab suresinin 72. ayetini açıklarken (vr. 204^b), Âl-i İmrân suresinin 14. ayetinde insanlara bu dünyada verilen birtakım nimetlerin süslü gösterilmesi konusundaki tartışmaları zikrederken ve bu konudaki rivayetleri incelerken (vr. 244^{a-b}), insanın nefs-i vâhideden yaratıldığını haber veren A'râf suresinin 189. ayetini tefsir ederken (vr. 246^{a-b}), Rahman suresinin 19 ve 20. ayetlerini açıklarken (vr. 262^b), En'âm suresinin fazîletine dair bilgi sunarken (vr. 267^a), Fetih suresinin ilk ayetinin önceki ayetle ilişkisini kurarken (vr. 270^{a-b}), Allah'ın mü'minlerden canlarını ve mallarını, kendilerine vereceği cennet karşılığında satın aldığına dair Tevbe suresinin 111. ayetini açıklarken (vr. 287^b) Râzî'nin tefsirinden alıntılar yapmaktadır. Öte yandan Peygamber kıssalarına ilişkin anlatımlarını da tefsirler ile destekleyen Sarı Abdullah Efendi Hz. Sâlih kıssasına yer verdiği bölümde Râzî tefsirinde yer alan rivayetten istifade etmiştir (vr. 256^a).

Tefsîru'l-Beyzâvî: Kadı Beyzâvî ismiyle meşhur Nâsirüddîn Ebû Saîd Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî'nin (ö. 691/1291-1292)³³⁵ İslâm coğrafyasının büyük bölümünde asırlarca ders kitabı olarak okunan ve gelenek içinde

³³⁴ bkz. M. Nedim Tan, "Minhâcu'l-Fukarâ'nın Kaynakları Üzerine Bir Değerlendirme", s. 42; Hayri Kaplan, "Bahâ Veled, Şems ve Mevlânâ'nın Râzî'ye Yönelik Eleştirileri ve Râzî'nin Sûfilere/Tasavvuf Bakışı", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2005, C: VI, No: 14, s. 285-330.

³³⁵ Kadı Beyzâvî'nin hayatı hakkında detaylı bilgi için bkz. Mustakim Arıcı, "Bir Biyografinin Yeniden İnşası: Kâdî Beyzâvî, İlişki Ağları ve Eserleri", *İslâm İlim ve Düşünce Geleneğinde Kâdî Beyzâvî*, ed. Mustakim Arıcı, İstanbul, İSAM Yayınları, 2017, s. 23-103.

temel referans kaynaklarından biri sayılan *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl* isimli tefsiridir.³³⁶ Eser üzerine zengin bir şerh ve hâşîye literatürü oluşmuştur.³³⁷ *Envârü't-Tenzîl* sahabe ve tabiîn dönemine ait rivayetler bakımından zengin bir birikime sahip olmasının yanı sıra Zemahşerî'nin *el-Keşşâf*'ı, Râzî'nin *Mefâtihu'l-Gayb*'ı, Râgıp el-İsfahânî'nin *Câmiu't-Tefâsir*'i gibi istifade ettiği temel kaynakların³³⁸ tesiriyle lugavî ve edebî açıklamalara, aklî çıkarımlara, kalamî ve felsefî meseleler ile ayetlerin işârî/tasavvufî yorumlarına da yer vermektedir. Beyzâvî'nin eseri Sarı Abdullah Efendi'nin şerhinde Begâvî ile birlikte en çok başvurduğu tefsirdir. Sarı Abdullah şerhinde “kâle'l-Kâdî”, “Beyzâvî” veya “Kâdî Beyzâvî” isimleriyle anarak kendisine atıfta bulunur. Sarı Abdullah Efendi'nin Beyzâvî referansları çoğunlukla *Mesnevî*'de geçen ayetlerin açıklanmasında, ayetlerde geçen kelimelerin incelenmesinde ve peygamber kıssalarına dair açıklamalar ile ilgilidir. Sarı Abdullah Efendi Beyzâvî'nin tefsirinin yanı sıra onun meşhur şerh ve hâşiyelerinden de alıntılara yer vermiştir. *Cevâhir-i Bevâhir*'in üçüncü cildinde on beş yerde Beyzâvî'ye atıf yapılmaktadır: vr. 207^b (Bakara 2/34), 211^b (Kaf 50/15), 219^a (Sad 38/42 (Hz. Eyyub)), 228^b (Yasin 36/40), 230^a, 236^a (Saff 61/2-3), 245^a (Âl-i İmrân 3/14), 254^a (Hacc 22/11), 254^a, 256^a (Enfâl 8/44), 258^a (Mü'minûn 23/18?), 258^b (Şems 91/13) (Hz. Sâlih), 258^b (Semud), 262^{a-b} (Rahmân 55/19-20), 270^b (Fetih 48/1).

Sarı Abdullah Efendi Âl-i İmrân suresinin üçüncü ayetinin tefsirinde Kemâlpâşazâde'nin (ö. 940/1534) Beyzâvî'ye itirâzlarına yer verirken Süyûtî (ö. 911/1505)'nin *Envârü't-Tenzîl* hâşiyesine de atıfta bulunur (vr. 245^a).

Hâşiyetü's-Süyûtî alâ Tefsîri'l-Beyzâvî: Celâledîn Abdurrahmân es-Süyûtî'nin³³⁹ *Envârü't-Tenzîl* üzerine yazdığı *Nevâhidü'l-Ebkâr ve Şevâridü'l-Efkâr*

³³⁶ Kâdî Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*, thk.: Muhammed Abdurrahman el-Maraşlî, Beyrut, Dârü İhyâi Tûrâsî'l-Arabî, 1418/1997, C: I-V. Tercüme için bkz. Kâdî Beydâvî, *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl: Beydâvî Tefsîri*, trc.: Abdülvehhab Öztürk, İstanbul, Kahraman Yayınları, 2011, C: I-V. Eserin Osmanlı medreselerinde muteber olmasının sebepleri hk. bkz. Mahmut Ay, “Envârü't-Tenzîl'in Kaynakları ve Tefsir Yöntemi”, *İslâm İlim ve Düşünce Geleneğinde Kâdî Beyzâvî*, s. 360-362.

³³⁷ Şükrü Maden, “Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl Literatürü ve Literatür Değerlendirmesi”, *İslâm İlim ve Düşünce Geleneğinde Kâdî Beyzâvî*, s. 581-657.

³³⁸ Ay, “Envârü't-Tenzîl'in Kaynakları ve Tefsir Yöntemi”, s. 375-388.

³³⁹ Halit Özkan, “Süyûtî”, *DİA*, C: XXXVIII, s. 188-198.

isimli eseridir.³⁴⁰ Süyûtî hâşiyesinde Beyzâvî’de yer alan hadislerin tahrir ve sıhhat derecelerine dair bilgi vermekte, tefsirde açıklamaya ihtiyaç duyan kısımları şerh edip dil yönünden incelemekte, Beyzâvî’nin birincil kaynakları arasında sayılan *Keşşâf*’tan ve hâşiyelerinden istifade etmektedir.³⁴¹ Sarı Abdullah Efendi’nin esere atıfta bulunduğu زَيْنَ لِلنَّاسِ ayeti bağlamında Süyûtî Beyzâvî’nin yorumunu desteklemek üzere zikrettiği rivayetin tahririne yer vermektedir (vr. 245^a).

Tefsîru İbn Kemâl: İbn Kemâl veya Kemalpaşazâde isimleriyle bilinen Şemseddîn Ahmed (ö. 940/1534)³⁴² (Ahmed b. Kemâl: vr. 245^a) Osmanlı ilim ve kültür dünyasının temsil gücü yüksek velûd müelliflerinden biridir. Kemalpaşazâde’nin rivayet ve dirayet metodlarını bir arada kullandığı tefsirinin³⁴³ Kurân’ın belagat yönünü öne çıkarıp anlatımındaki inceliklere işaret etmesi, dilsel ve lugavî değerlendirmeler sunması, ayetlerden çıkarılan fikhî hükümlere yer vermesi, kelâmî meselelere değinmesi, kaynaklarını tenkit etmesi ve çeşitli yönlerden eleştiriye tâbî tutması bakımından değerlidir.³⁴⁴ Tefsirin temel kaynaklarını teşkil eden *el-Keşşâf* ve *Envârü’t-Tenzîl* ile Neseî’nin (ö. 710/1310) *el-Medârik*’i Sarı Abdullah Efendi’nin de şerhinde sıklıkla başvurduğu diğer tefsirlerdir. Sarı Abdullah Efendi’nin de şerhinde sıklıkla başvurduğu diğer tefsirlerdir. Sarı Abdullah Efendi’nin (ö. 905/1500) *Tibyân*’ına atıfta bulunmaktadır (vr. 245^{a-b}). Bu bağlamda Sarı Abdullah Efendi’nin İbn Kemâl’in risâlelerinden³⁴⁵ de alıntı yaptığı görülmektedir (vr. 245^a).

³⁴⁰ Celâleddîn es-Süyûtî, *Nevâhidü’l-Ebkâr ve Şevâridü’l-Efkâr*, nşr. Muhammed Kemâl Ali, Mekke, Câmiatü Ümmi’l-Kurâ, 1424/2005, C: I-III.

³⁴¹ Esere dair bir değerlendirme için bkz. Maden, “Envârü’t-Tenzîl ve Esrârü’t-Te’vîl Literatürü ve Literatür Değerlendirmesi”, s. 591-593.

³⁴² Kemalpaşazâde’nin hayatı ve eserlerine dair bilgi için bkz. Musa Alak, “Kemalpaşazâde’nin Şerhu Tağyîri’l-Miftâh Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili”, Marmara Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, İstanbul 2009, s. 102-181.

³⁴³ İbn Kemâl, *Tefsîru İbni Kemâlpaşa*, thk.: Mâhir Edîb Habbûş, İstanbul, Mektebetü’l-İrşâd, 1439/2018, C: I-IX.

³⁴⁴ Muhammed Turdı, “Şeyhülislâm İbn Kemâl Paşa’nın Tefsîri (Meryem ve Tâhâ Sûrelerinin) İnceleme ve Tahkiki”, Fatih Sultan Mehmed Vakıf Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2017, s. 25-39.

³⁴⁵ İbn Kemâl Ahmed Şemseddîn Kemalpaşazâde, *Mecmûu Resâilî’l-Allâme İbn Kemâlpaşa*, haz.:

Meâlimü't-Tenzîl: Ferra el-Begavî'nin (ö. 516/1122) rivayet yönü ile öne çıkan tefsiridir.³⁴⁶ Begavî eserinde ayetleri ayet ve hadisler; sahabe, tabiîn ve sonraki dönem âlimlerden nakledilen rivayetlerle tefsir etmesi bakımından rivayet metodu ile yazılan tefsirlerin başında gelmektedir.³⁴⁷ Sarı Abdullah Efendi şerhinin üçüncü cildinde beş farklı yerde müellifin veya eserinin adını anarak bu eseri referans göstermektedir. Bazı yerlerde de yaptığı iktibasların bu tefsirden olduğu anlaşılmaktadır. Sarı Abdullah Efendi'nin *Meâlimü't-Tenzîl*'e ait atıfları özellikle peygamber kıssaları ile ilgili bölümlerde yoğunlaşmaktadır (bkz. Hz. Eyyûb Kıssası vr. 217^b-218^a, Hz. Sâlih kıssası vr. 256^b). Ayrıca زُيِّنَ لِلنَّاسِ (Âl-i İmrân 3/14) ayeti çerçevesindeki tartışmalarda (vr. 244^b), cemâdâtın nutku meselesinde (vr. 220^b) ve Tevbe suresinin 111. ayetini açıklarken (vr. 287^b) Sarı Abdullah Efendi Begavî'nin tevillerinden veya naklettiği rivayetlerden istifade etmektedir.

Tibyân: Muînüddîn el-Îcî'nin (ö. 905/1500) muhtasar tefsiridir.³⁴⁸ Kaynakları arasında Vâhidî'nin *el-Vasît*'i, Begavî'nin *Meâlimü't-Tenzîl*'i, Zemahşerî'nin *el-Keşşâf*'ı, Tîbî ve Teftâzânî'nin *el-Keşşâf* hâşiyeleri, Beyzâvî'nin *Envârü't-Tenzîl*'i ve Nesefî'nin *Medârikü't-Tenzîl*'i gösterilmektedir.³⁴⁹ Sarı Abdullah Efendi zikredilen tefsirlerle birlikte زُيِّنَ لِلنَّاسِ (Âl-i İmrân 3/14) ayeti bağlamında *Tibyân*'a atıf yapmaktadır (vr. 245^{a-b}).

el-Keşşâf: Arap dili üzerine yaptığı çalışmalarla bilinen Mu'tezilî âlim Ebü'l-Kâsım ez-Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) dirayet metodunu kullanarak belîğ bir üslûpla kaleme aldığı tefsiridir. Zemahşerî'nin eseri tefsir metodu ve üslûbu ile hem sonraki tefsir çalışmalarına etki etmiş hem de eseri üzerine çok söz söylenmiştir.³⁵⁰ Sarı

Hamza el-Bekrî vd., İstanbul, Dârü'l-Lübâb, 1439/2018, C: I-VIII.

³⁴⁶ Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl fî Tefsîri'l-Kur'ân*, thk.: Abdürrezzâk el-Mehdî, Beyrut, Dârü İhyâi Tûrâsî'l-Arabî, 1420/1999, C: I-V.

³⁴⁷ Müellif ve tefsiri hakkında bir inceleme için bkz. Saffet Bakırcı, "Meâlimü't-Tenzîl'in Rivayet Tefsirleri İçindeki Yeri", Selçuk Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, Konya 1990, s. 26-171.

³⁴⁸ Îcî, *Câmîü'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'an*, thk.: Abdülhamin Hindavî, Beyrut, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2004, C: I-IV.

³⁴⁹ bkz. Muhammed Eroğlu, "Îcî, Muînüddîn", *DİA*, C: XXI, s. 414-416.

³⁵⁰ bkz. Ali Özek, "el-Keşşâf", *DİA*, C: XXV, s. 329-330; Mustafa Öztürk, M. Suat Mertoğlu, "Zemahşerî", *DİA*, C: XLIV, s. 235-238; Abdurrahman b. Hasan Kâid, "Osmanlılar Döneminde Türk Tefsir Ekolünde Zemahşerî'nin el-Keşşâf Adlı Eserinin Önemi: Şekiller ve Etkiler", *Osmanlı Döneminde Tefsir*, ed.: Hidayet Aydar vd., İstanbul, İSAR Yayınları, 2018, s. 413-438.

Abdullah Efendi şerhinde doğrudan veya dolaylı olarak, zaman zaman da adını anmaksızın Zemahşerî'nin tefsirinden alıntılar yapmıştır (vr. 245^{a-b} (Âl-i İmrân 3/24), 256^a (Hz. Sâlih), 257^a (Hz. Sâlih), 268^a (En'âm 6/2), 270^{a-b} (Fetih 48/1-2)). Ayrıca Sarı Abdullah Efendi Zemahşerî'nin *Rebû'l-Ebrâr* isimli eserinden de faydalandığını şerhinde bildirmektedir (vr. 209^a).³⁵¹

Şerhu'l-Keşşâf: Kelam, fıkıh usûlü, mantık, dil ve belagat alanlarında yazdığı birçok telif, şerh ve hâşiye ile bilinen Mes'ûd b. Ömer et-Teftâzânî'nin (ö. 792/1390) Zemahşerî'nin *el-Keşşâf*'ı üzerine yazdığı şerhidir. Bu şerh üzerine birçok hâşiye yazılmış, Teftâzânî'nin görüşleri kendinden sonraki dönemlerde de tartışma konusu olmuştur.³⁵² Sarı Abdullah Efendi şerhinin üçüncü cildinde bir yerde bu şerhe atıf yapmaktadır. زَيْنَ النَّاسِ (Âl-i İmrân 3/14) ayetinin açıklamasında bu ayet etrafındaki tartışmalara yer verirken Teftâzânî'nin (ö. 792/1390) şerhinden de alıntı yapmaktadır. Sarı Abdullah Efendi burada alıntı yaptığı metnin bir kısmını Kemâlpâşazâde'nin risalelerinden Arapça olarak aktarırken bir kısmını Türkçe'ye tercüme ederek özetlemektedir (vr. 245^a).

Tefsiru Ebi'l-Leys Semerkandî: Alâeddin Ali b. Yahyâ es-Semerkandî'nin (ö. 860/1456) rivayet yönünden zengin olan ve büyük ölçüde Râzî, Zemahşerî, Beyzâvî gibi müfessirlerin yolundan giderek kaleme aldığı *Bahru'l-Ulûm* isimli tefsiri³⁵³ Sarı Abdullah Efendi'nin başvuru kaynaklarından biridir. *Bahru'l-Ulûm* Hz. Peygamber'in hadisleri ile birlikte, sahabeden nakledilen rivayetler ve tabiîn ile tebeitabiîn âlimlerinin görüşlerini içermesi bakımından Sarı Abdullah için malzeme sağlamaktadır. Sarı Abdullah Efendi Hz. Eyyûb'un kıssasını anlatırken, yaratılmışların konuşması ile ilgili meselede (vr. 220^b) Semerkandî'den kaynak

³⁵¹ Sarı Abdullah Zemahşerî'nin eserini kaynak olarak kullanmakla birlikte yer verdiği bazı şiirlerde *el-Keşşâf*'ın salikin kalbini perdelediğini ve onu hakikate ulaştırmaktan alıkoyduğuna değinen mısralara da yer verir (vr. 217^a, 222^a).

³⁵² bkz. Mesut Kaya, “Şerh ve Hâşiyelerin Tefsir İlmine Katkıları: Teftâzânî'nin *el-Keşşâf* Şerhi Örneği”, *İslâm İlim ve Düşünce Tarihinde Şerh Geleneği*, ed.: Mesut Kaya, Sezai Engin, İstanbul, Endülüs Yayınları, 2020, s. 208-239.

³⁵³ bkz. İshak Yazıcı, “Bahru'l-Ulûm”, *DİA*, C: IV, s. 517-518. Bu eser Ebü'l-Leys Semerkandî'ye de atfedilmiş, bazı neşirlerde *Bahru'l-ulûm* ona atfedilerek yayımlanmıştır. bkz. Ebü'l-Leys es-Semerkandî, *Tefsîrü's-Semerkandî*, thk.: Ali Muhammed Muavviz, Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Beyrut 1993, C: I-III.

göstererek istifade eder (vr. 217^b). Ayrıca Ahzâb 33/72 ve Enfâl 8/36 ayetlerinin tefsirinde Semerkandî'nin görüşlerine yer vermiş, tefsirindeki rivayetlerden alıntı yapmıştır (vr. 204^b, 217^b, 220^b, 230^a).

et-Tefsîrû'n-Nîsâbûrî: Sarı Abdullah Efendi'nin *Tefsîr-i Nîsâbûrî* adıyla andığı eser Nizâmeddin en-Nîsâbûrî'nin (ö. 730/1329[?]) *Garâibü'l-Kur'ân ve Ragâibü'l-Furkân* isimli tefsiridir.³⁵⁴ Ana kaynakları arasında *el-Keşşâf* ve *Mefâtihu'l-Gayb*'in bulunduğu kaydedilen eser aktardığı rivayetler, yer verdiği farklı görüşler ve tenkitçi tavrının yanında felsefî ve tasavvufî açıklamalara da yer vermesi bakımından Sarı Abdullah Efendi'nin kaynakları arasında yer almaktadır. Sarı Abdullah şerhinde زَيْنَ لِلَّاسِ (Âl-i İmrân 3/14) ayetinin tefsiri bağlamında Nîsâbûrî'nin görüşüne de yer vermektedir (vr. 244^b). Sarı Abdullah meleklerin hakikatine dair açtığı başlık altında *et-Tefsîru'n-Nîsâbûrî*'ye atıf yaparak bu konuda ondan uzun bir alıntı yapar (vr. 281^a-281^b). Öte yandan Sarı Abdullah Efendi'nin kaynak zikretmeksizin Nîsâbûrî'nin tefsirindeki rivayetlerden istifade ettiği görülmektedir (vr. 246^b, 281^b, 287^b).

Tefsîru'l-Kurtubî: Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî'nin (ö. 671/1273) fıkıh kaidelerini ön plana çıkararak rivayet ve dirayet metotlarını bir arada kullandığı *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân* isimli eseridir. Sarı Abdullah Efendi Hz. Âdem'in topraktan yaratılması konusuna yer ayırdığı bölümün başında, vereceği bilgilerin Kurtubî'nin tefsirinde Salebî'den naklen anlatıldığını belirtir (vr. 277^a).

Aynü'l-Hayât: Tetimmetü't-Te'vîlâtî'n-Necmiyye: İlhanlılar döneminde saray çevresinde yetişmiş sonraları tasavvuf yolunu tutan ve bir Kübrevî şeyhine intisap eden Alâüddevle-i Simnânî'nin (ö. 736/1336) *Necmü'l-Kırân fî Te'vîlâtî'l-Kur'ân* adı ile anılan Necmeddîn-i Dâye'nin *Bahrü'l-Hakâik* isimli tefsirinin Necm suresinden sonraki kısmını tamamladığı zeylidir.³⁵⁵ Sarı Abdullah Efendi Şems

³⁵⁴ bkz. Nîsâbûrî, *Garâibü'l-Kur'ân ve Ragâibü'l-Furkân*, thk.: Zekeriyâ Umeyrât, Beyrut, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1416/1996, C: I-VI. Ayrıca bkz. Ali Turgut, "Garâibü'l-Kur'ân ve Ragâibü'l-Furkân", *DİA*, C: XIII, s. 358.

³⁵⁵ Alâüddevle es-Simnânî, *Aynü'l-Hayât: Tetimmetü't-Te'vîlâtî'n-Necmiyye*, thk.: Ahmed Ferîd el-Mezîdî, Beyrut, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2009, C: I-VI. Hayatı hakkında bilgi için bkz. Kübra Zümrüt Orhan, "Alâüddevle Simnânî ve Tasavvufî Görüşleri", Marmara Üniversitesi SBE, Doktora

suresinin 13. ayetinin tefsirinde “‘Alâ’üddevle-i Simnânî bu âyet-i kerîmeyi enfüse taṭbîḳ cihetinden böyle te’vîl ider ki” diyerek *Aynü’l-Hayât*’tan ilgili kısmı iktibas etmektedir (vr. 258^b).

Te’vîlâtü’l-Kur’ân: İbnü’l-Arabî’nin eserleri üzerine yaptığı çalışmalar ile Ekberî ekolün anlaşılmasında önemli katkıları olan Abdürrezzâk Kâşânî (ö. 736/1335) Osmanlı coğrafyasında bu geleneğin gelişiminde özellikle öğrencisi Dâvûd-ı Kayserî üzerinden etkili olmuş bir müelliftir. *Te’vîlâtü’l-Kâşânîyye* onun ayetlerin tevil kısımlarını ele aldığı tefsiridir.³⁵⁶ Kâşânî’nin tefsiri İbnü’l-Arabî’ye nispet edilerek de basılmıştır.³⁵⁷ Sarı Abdullah Efendi şerhinin üçüncü cildinde üç yerde adını zikrederek Kâşânî’nin tefsirine atıf yapmaktadır. Şems suresinin 13. ayetinin tefsirinde Simnânî’nin yorumuna yer verdikten sonra Kâşânî’nin A’râf suresinin 73. ayetinin tevilindeki tatbîkine işaret ederek bu ikisi arasında bir irtibat kurmakta (vr. 258^b-259^a), Rahmân suresinin 19-20. ayetlerinin açıklamasında İbn Atâ’nın yorumunun ardından Kâşânî’nin teviline yer vermektedir (vr. 262^b). Sarı Abdullah Efendi Nûr ayetinin açıklamasında da Kâşânî’den istifade ettiğini belirtmektedir (vr. 280^a). Ayrıca Sarı Abdullah Efendi’nin hurûf-ı âliyyât konusunda Kâşânî’nin *Istîlâhâtü’s-Sûfiyye* isimli eserinden de istifade ettiği düşünülmektedir (vr. 269^a).³⁵⁸

Tefsiru İbn Atâ: Özellikle Kur’ân ayetlerine yönelik açıklamaları ile bilinen erken dönem sufilerinden İbn Atâ el-Edemî’ye (ö. 309/922) atfedilen tefsirdir. İbn Atâ’nın müstakil olarak elimize ulaşan bir tefsiri bulunmamakla birlikte onun Kur’ân ayetlerine ilişkin yorumları başta Sülemî’ninki olmak üzere işarî tefsirlerde dağınık olarak yer edinmektedir. İbn Atâ’nın dağınık olarak Sülemî’nin *Hakâiku’t-Tefsîr*’inde bulunan yorumları Paul Nwyia tarafından bir araya getirilerek

Tezi, İstanbul, 2016, s. 22-86.

³⁵⁶ Abdürrezzak Kâşânî, *Te’vîlât-ı Kâşânîyye*, trc.: Ali Rızâ Doksanyedi/haz. M. Vehbi Güloğlu, Ankara, Kadioğlu Matbaası, 1987, C: I-III. ayr. bkz. Abdürrahim Alkış, “Abdurrezzâk Kaşânî ve Şerhu Fusûsi’l-Hikem Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili”, Marmara Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, İstanbul 2008, s. 34-113.

³⁵⁷ İbn Arabî, *Tefsîru İbn Arabî*, haz.: Semir Mustafa Rebab, Beyrut, Dârü İhyâi Tûrâsi’l-Arabî, 1422/2001.

³⁵⁸ bkz. Abdürrezzâk Kâşânî, *Istîlâhâtü’s-Sûfiyye: Sûfilerin Kavramları*, trc./şrh.: Abdürrezzak Tek, Bursa, Bursa Akademi Yayınları, 2014.

kitaplaştırılmıştır.³⁵⁹ Sarı Abdullah Efendi şerhinin üçüncü cildinde üç yerde İbn Atâ'nın yorumlarına başvurmaktadır. Emanet konusuna ayırdığı uzun başlık altında Ahzab 33/72. ayetine ilişkin müfessirlerin görüşlerini zikrederken İbn Atâ'nın yorumuna da yer verir (vr. 204^b). Tevbe 9/111 ayetinin tefsirinde (vr. 287^b) ve Kevser'in mahiyetine ilişkin açıklamalarında da (vr. 292^b) İbn Atâ'nın yorumlarını aktarmaktadır.

Te'vilâtü'n-Necmiyye: XII. asrın son yarısı ve XIII. asrın ilk yarısında yaşadığı bilenen Kübrevî şeyhi Necmeddîn-i Dâye (ö. 654/1256) başta Anadolu olmak üzere İslam coğrafyasının birçok bölgesinde bulunmuş, eserleri ile geniş bir etki alanına sahip olmuştur. Onun Konya'da bulunduğu zamanda Mevlânâ ve Sadereddîn-i Konevî ile görüştüğü rivayet edilmektedir. Necmeddîn-i Dâye'nin *Bahrü'l-Hakâik ve'l-Meânî* adıyla da bilinen eseri ayetleri tasavvufî açıdan yorumladığı tefsiridir. Eser Alâüddeve Simnânî tarafından tamamlanmıştır.³⁶⁰ Sarı Abdullah Efendi Necmeddîn, Necmeddîn-i Dâye, tefsîr-i Necmî isimleri ile anarak veya bazı yerlerde adını zikretmeksizin bu tefsiri referans göstermektedir. Ahzâb 33/72 (vr. 205^a), Fetih 48/1-2 (vr. 270^b), Bakara 2/33 (vr. 279^a), Fecr 89/28 (vr. 279^b) ayetlerinin açıklamasında bazen eserin aslından bazen tercüme etmek suretiyle alıntılar yapmaktadır.

el-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz: Yaşadığı dönemin önemli müfessirleri arasında yer alan Ebü'l-Hasen Ali b. Ahmed en-Nîsâbü'rî el-Vâhidî'nin (ö. 468/1075) *el-Basît* ve *el-Vasît* isimli tefsirlerinin muhtasarı mahiyetindeki eseridir. Kelimeleri tek tek kısaca açıklaması yönünden *Celâleyn* tefsirine kaynaklık ettiği düşünülmektedir.³⁶¹ Sarı Abdullah Efendi Kâf suresinin 15. ayetinin açıklamasında bu eserden kısa bir alıntı yapar (212^a).

Nazmü'd-Dürer fî Tenâsübi'l-Âyât ve's-Suver: Ebü'l-Hasen Burhânüddîn el-Bikâî'nin (ö. 885/1480) ayetler ve sureler arasındaki münasebetleri ele aldığı

³⁵⁹ *Nusûs Sûfiyye Gayru Menşûre*, thk.: Paul Nwyia, Beyrut, Dârü'l-Meşrik, 1982. Ayrıca bkz. İbn Atâ, *Gönül Gözüyle Kur'an: İbn Atâ Tefsiri*, haz.: Betül Gürer, İstanbul, H Yayınları, 2018.

³⁶⁰ Mehmet Okuyan, "Necmeddîn-i Dâye", *DİA*, C: XXXII, s. 496-497; Hamid Algar, "Bahrü'l-Hakâik ve'l-Meânî", *DİA*, C: IV, s. 515-516.

³⁶¹ bkz. Abdurrahman Çetin, "Vâhidî", *DİA*, C: XLII, s. 438-439.

tefsiridir.³⁶² Sarı Abdullah Efendi şerhinin üçüncü cildinde Âl-i İmrân suresinin 13. ayeti ile ilgili olarak varak kenarında *Münâsebâtü'l-Kur'ân* adı ile bu eserden açıklamalara yer vermiştir (244^b).

Sarı Abdullah Efendi'nin şerhinin üçüncü cildinde andığı fakat ulaşamadığımız veya kime ait olduğunu tespit edemediğimiz bazı tefsirler de vardır. Bu eserlerin başında *Tefsiru Keşfi'l-Esrâr* gelmektedir. Sarı Abdullah Efendi şerhinin üçüncü cildinde üç yerde isim zikrederek bu esere atıf yapmaktadır (vr. 219^a, 244^b, 245^a derkenâr). Ancak bu Arapça alıntılar Reşîdüddîn-i Meybüdü'nin (ö. 520/1126'dan sonra) *Keşfü'l-Esrâr ve Uddetü'l-Ebrâr*³⁶³ isimli Farsça tefsirinde bulunamamıştır. Sarı Abdullah Efendi bu tefsirdeki bilgileri özetleyerek aktarmış olabileceği gibi bu isimdeki farklı bir eserden istifade etmiş de olabilir. Sarı Abdullah Efendi'nin Hz. Âdem'in yaratılışına dair rivayetleri aktardığı bölümde *Tefsir-i Münîr* (vr. 277^a), *Cevâhirü't-Tefsîr* (vr. 277^a) isimli iki esere atıf yapmaktadır. Ancak bu tefsirlere ve kime ait olduğuna dair bilgiye ulaşılammıştır. Aynı şekilde *Tefsir-i Teysîr* (278^a/24) isimli eserlerden yaptığı atıflar da Ömer en-Nesefî'ye (o. 537/1142) ait olduğu bilinen *et-Teysîr fi't-Tefsîr* neşirlerinde tespit edilememiştir.

2.4.2. Hadis Kaynakları

Sarı Abdullah Efendi ele aldığı meseleleri açıklarken hem *Mesnevî*'de geçen hadisler bağlamında hem kavramlara ilişkin açıklamalarında hadislerden istifade etmektedir. Fakat dönemin telif geleneğine uygun olarak şerhinde yer verdiği hadislerin kaynağına ve sıhhat derecesine ilişkin açıklamalara çoğunlukla yer vermemektedir. Dolayısıyla şerhte yer alan hadislerin doğrudan hadis külliyatlarından mı alındığı yoksa çeşitli meseleler etrafında hadisleri derleyen ve müellifin döneminde muhtelif çevrelerde tedavülde olan eserlerden dolaylı olarak mı aktarıldığı tam olarak tespit edilememektedir. Ancak Sarı Abdullah Efendi'nin atıflarından hareketle hadis aktarımında *Meşârik*, *Mebârik*, *en-Nihâye* gibi Osmanlı medreselerinde okutulan eserlerden istifade ettiğini söyleyebiliriz. Müellifin *Sahih-i Buhârî*, *Sahîh-i Müslim*, *Müsned*, *Mu'cemu'l-Kebîr* gibi kaynaklara ilişkin atıflarında

³⁶² bkz. Necati Kara, "Nazmü'd-Dürer", *DİA*, C: XXXII, s. 463-464.

³⁶³ bkz. Rıza Kurtuluş, "Keşfü'l-Esrâr", *DİA*, C: XXV, s. 319.

bu eserlerden istifade etmiş olması muhtemeldir. Öte yandan Sarı Abdullah şerhinde tasavvuf metinlerinde yer verilen ve sıhhat dereceleri hadis alimleri arasında tartışılan hadisleri sıklıkla kullanarak bu geleneğe süreklilik katan müelliflerden biri olmuştur. Sarı Abdullah Efendi'nin şerhinde eserin veya müellifin ismini anarak atıf yaptığı hadis kaynakları şunlardır:

Kütüb-i Sitte: Sünnî İslâm dünyası için en güvenilir hadis kitapları olarak kabul edilen Buhârî (ö. 256/870) ve Müslim'in (ö. 261/875) *Câmiu's-Sahîhleri* ile Ebû Dâvûd (ö. 275/889), Tirmizî (ö. 279/892), İbn Mâce (ö. 273/887) ve Nesâî'nin (ö. 303/915) *es-Sünen*'lerini içeren altı hadis kitabıdır. Sarı Abdullah Efendi şerhi boyunca birçok hadise yer vermekte, bazen bu hadislerin kaynağına da işaret etmektedir. Şârih şerhinin üçüncü cildinde üç yerde Buhârî ve Müslim'e atıf yapmakta (vr. 229^a, 238^a, 286^b), biri *Meşârik*'in referans gösterilmesi olmak üzere üç yerde Buhârî'yi (vr. 208^a, 229^a, 292^b), bir yerde Müslim'i (vr. 294^b), bir yerde Tirmizî'yi (292^b), bir yerde Buhârî, Müslim ve İbn Mâce'yi (vr. 286^b), bir yerde de Buhârî, Müslim ve Nesâî'yi (vr. 229^a) kaynak göstermektedir. Sarı Abdullah Efendi'nin bu referansları doğrudan bu eserlere olabileceği gibi *Meşârik*, *Mebârik*, *en-Nihâye* gibi Osmanlı âlimleri arasında daha yaygın olan medrese kitapları üzerinden dolaylı bir referans da olabilir.

Müsned: Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) hadis ravilerine göre tasnif ettiği ve yapılan son neşirlerine göre yirmi yedi binin üzerinde hadis ihtiva eden eseridir.³⁶⁴ Sarı Abdullah Efendi şerhinin üçüncü cildinde Kevser hakkında bilgi verirken Tirmizî ile birlikte Ahmed b. Hanbel'e atıf yapmaktadır (292^b).

Mu'cemu'l-Kebîr: Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ et-Taberânî'nin (ö. 360/971) hadis ravilerine göre tasnif ettiği bu türün en hacimli eseridir.³⁶⁵ Sarı Abdullah Efendi'nin *İِنَّ رَبَّكُمْ فِيْ اَيَّامِ دَهْرِكُمْ نَفَحَاتِ اَلَا فَتَعَرَّضُوا لَهَا* hadisinin kaynağı olarak Taberânî'nin *Kebîr*'ine atıfta bulunmaktadır (vr. 203^b).

³⁶⁴ bkz. M. Yaşar Kandemir, "Ahmed b. Hanbel", *DİA*, C: II, s. 75-80; M. Yaşar Kandemir, "Müsned", *DİA*, C: XXXII, s. 104-105.

³⁶⁵ bkz. Mehmet Görmez, "Taberânî", *DİA*, C: XXXIX, s. 310-312.

en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîs ve'l-Eser: İbnü'l-Esîr el-Cezerî'nin (ö. 606/1210) hadislerde geçen garib kelimeleri alfabetik olarak sıralayıp incelediği eseridir.³⁶⁶ Eser garibu'l-hadis sahası için geç sayılabilecek XII-XIII. asırda yazılmış olması sebebiyle kendinden önceki birikimi görmüş, onlara ilaveler yapmış ve birtakım yanlışları gidermiş olması bakımından önemli kabul edilmektedir.³⁶⁷ Arap dili grameri bakımından taşıdığı büyük önem sebebi ile muhtasar ve zeyilleri ile birlikte Osmanlı sahasında okunan eserler arasında yer almaktadır. Sarı Abdullah Efendi şerhinin üçüncü cildinde humeyrâ ve müflis kelimelerinin açıklamasında bu esere başvurmuştur (vr. 206^b, 287^b).

Meşâriku'l-Envâri'n-Nebeviyye: Meşhur bir dil âlimi olan Radiyyüddin es-Sâgânî'nin (ö. 650/1252) Buhârî ve Müslim'de yer alan sahih hadisleri derleyip nahiv kurallarına göre tasnif ettiği eseridir.³⁶⁸ Yazıldığı dönemden itibaren rağbet görmüş, üzerine şerh çalışmaları yapılmıştır. *Meşârik*, İbn Melek'in (ö. 821/1418'den sonra) *Mebâriku'l-Ezhâr fî Şerhi Meşâriki'l-Ezhâr*, Ekmelüddîn Bâbertî'nin (ö. 786/1384) *Tuhfetü'l-Ebrâr* ve Şeyhzâde'nin (ö. 950/1543) *Şerhu Meşâriki'l-Envâr* isimli şerhleri ile birlikte Osmanlı medreselerinde en çok okutulan ve okutulması şart koşulan hadis kitapları arasında yer almaktadır.³⁶⁹ Sarı Abdullah Efendi'nin de şerhinde İbn Melek'in eserinden istifade ettiği görülmektedir. Sarı Abdullah Efendi *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'sinin üçüncü cildinde bir yerde *Sahîhu'l-Buhârî*'de yer alan dünya malını infak etmenin fazileti konusundaki bir hadisi *Meşârik*'ten alıntılıyıp İbn Melek şerhinden hareketle hadisin açıklamasına yer vermektedir (229^a).

³⁶⁶ bkz. Ali Osman Koçkuzu, "İbnü'l-Esîr, Mecdüddîn", *DİA*, C: XXI, s. 28-29; İbrâhim Hatiboğlu, "en-Nihâye", *DİA*, C: XXXIII, s. 100-101.

³⁶⁷ İbrahim Kutluay, "İbnü'l-Esir el-Cezerî'nin en-Nihaye fî Garibi'l-Hadis ve'l-Eser Adlı Eserinin Garibü'l-Hadis Edebiyatı İçindeki Yeri ve Metodu", *Uluslararası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu*, ed. M. Nesim Doru, Şırnak, Şırnak Üniversitesi Yayınları, 2010, s. 768.

³⁶⁸ Radiyyüddin Sâgânî, *el-Cem'u Beyne's-Sahihayn: el-Buhârî ve Müslim*, haz.: Eşref b. Abdülmaksûd, Beyrut, Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafiyye, 1409/1989. Eser ve müellifi hk. bilgi için bkz. İbrâhim Hatiboğlu, "Meşârikü'l-Envâri'n-Nebeviyye", *DİA*, C: XXIX, s. 361-362; Mehmet Görmez, "Sâgânî, Radiyyüddîn", *DİA*, C: XXXV, s. 487-489.

³⁶⁹ Mustafa Celil Altuntaş, "Osmanlı Hadis Eğitiminde Meşâriku'l-Envâr", *Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası: İstanbul'un Fethinden Süleymânîye Medreselerinin Kuruluşuna Kadar*, ed.: Ömer Mâhir Alper, Mustakim Arıcı, İstanbul, Klasik Yayınları, 2015, s. 152-153.

Mebâriku'l-Ezhâr fî Şerhi Meşâriki'l-Envâr: Osmanlı coğrafyasında fıkıh, usûl-i fıkıh, hadis, usûl-i hadis ve lugat alanlarında yazdığı eserleri ile tanınan İbn Melek³⁷⁰ tarafından kaleme alınan eser Sâgânî'nin yukarıda zikredilen *Meşârikü'l-Envârî'n-Nebeviyye* isimli eserinin şerhidir.³⁷¹ Şerh, eserde yer alan hadislerin fikhî yönden detaylıca açıklanması bakımından öne çıkmaktadır. Sarı Abdullah Efendi ta'ris gecesi olarak anılan olaya dair hadisin açıklamasında ve Sâgânî'den nakledilen hadisin şerhinde bu eserden istifade ettiğini belirtmiştir (vr. 208^a, 229^a).

2.4.3. Tasavvuf Metinleri

Sarı Abdullah Efendi'nin şerhinde kaynak olarak kullandığı tasavvufî eserler tasavvuf tarihindeki farklı telif tarzlarını içerecek çeşitliliktedir. *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'de başta Gazzâlî'nin kelim, felsefe ve tasavvuf konulu eserleri olmak üzere sünnî tasavvuf metinleri olarak nitelenen eserler,³⁷² İsrâkîlikle ilgili metinler, İbnü'l-Arabî başta olmak üzere bu ekolün takipçilerinin ve tasavvufta vahdet ve aşk kavramları üzerinde duran müelliflerin eserleri³⁷³ kaynak olarak kullanılmıştır. Sarı Abdullah Efendi'nin şerhinin üçüncü cildinde Gazzâlî'nin eserlerine yapılan atıflar önemli bir yer tutmaktadır. Eserlerine ismen yapılan atıfların yanı sıra Sarı Abdullah Efendi'nin çeşitli meselelerin açıklanmasında, örneklendirilmesinde veya kavramların açıklanmasında Gazzâlî'nin eserlerinden sıklıkla istifade ettiği anlaşılmaktadır. Sarı Abdullah Efendi şerhinin üçüncü cildinde isimlerini anmasa bile özellikle tasavvufî bir kavramı açıklarken veya bir kavramın tarikat çevrelerindeki algılanış biçimine yer verirken ve bu kavramların erken dönem sufileri tarafından yapılan açıklamalarına değinirken yaptığı bazı iktibaslara Kuşeyrî'nin *er-Risâle*'si, Hücûrî'nin *Keşfü'l-Mahcûb*'u, Ebû Halef et-Taberî'nin *Selvetü'l-Ârifîn*'i, Hargûşî'nin *Tehzîbü'l-Esrâr*'ı gibi metinlerde rastlanmaktadır. Fakat Sarı Abdullah Efendi'nin bu kaynakları doğrudan mı kullandığı yoksa dolaylı olarak mı bu eserlere ulaştığı tam olarak tespit edilememektedir. Sarı Abdullah

³⁷⁰ bkz. Mustafa Baktır, "İbn Melek", *DİA*, C: XX, s. 175-176.

³⁷¹ İbn Melek, *Mebâriku'l-Ezhâr fî Şerhi Meşâriki'l-Envâr*, thk.: Eşref b. Abdülmaksûd Abdürrahîm, Beyrut, Dârü'l-Cil, 1995, C: I-III.

³⁷² Aytekin, *Sarı Abdullah Efendi ve Mesnevî-i Şerif Şerhi*, s. 141-143.

³⁷³ Aytekin, *Sarı Abdullah Efendi ve Mesnevî-i Şerif Şerhi*, s. 153-162.

Efendi'nin şerhinin üçüncü cildinde eserin veya müellifin ismini anarak atıf yaptığı tasavvuf metinleri şunlardır:

İhyâu Ulûmi'd-Dîn: İslam düşünce tarihinin en etkili isimlerinden biri olan İmam Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) bir taraftan kapsamlı bir ilmihal niteliğinde olan bir taraftan da müellifinin geniş ilmini ve tasavvufî yönünü yansıtan eseridir.³⁷⁴ Sarı Abdullah Efendi şerhi boyunca *İhyâ*'dan çoğunlukla adını zikretmeksizin istifade etmektedir. *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'nin üçüncü cildinde *İhyâ*'dan bir yerde alıntı yapıldığı isim belirtilerek bildirilmektedir (vr. 265^b).³⁷⁵

el-Maksadü'l-Esnâ fî Şerhi Esmâillâhi'l-Hüsnâ: Gazzâlî'nin Allah'ın doksan dokuz isminin şerhine yer verdiği ve varlık anlayışının bir uzantısı olarak kurduğu dil sistemini takip edebildiğimiz eseridir.³⁷⁶ Sarı Abdullah Efendi كَمَا قَالَ مُحَمَّدُ الْغَزَالِي فِي شَرْحِهِ diyerek Allah'ın Kerîm ismini açıklarken Gazzâlî'nin şerhinden istifade etmektedir (vr. 294^a).

Mişkâtü'l-Envâr: Gazzâlî'nin Nûr ayetinin (Nûr 24/35) tefsirinden ve “Allah'ın nurdan ve zulmetten yetmiş bin perdesi vardır.” şeklindeki hadislerden hareketle nur-zulmet ayrımına ilişkin düşünceleri temellendirdiği felsefî ve tasavvufî yorumları bir arada sunduğu eseridir.³⁷⁷ Sarı Abdullah Efendi Gazzâlî'nin bu eserine atıf yaptığı kısımda aynı müellifin *Bidayetü'l-Hidâye* isimli eserinden aktardığı bir hadisin *Mişkât*'ta nasıl tamamlandığını belirtmektedir (vr. 275^a).

Bidayetü'l-Hidâye: İmam Gazzâlî'nin ibadetler, günahlardan sakınmak ve sohbet adabı bölümlerinden oluşan dinî ve ahlâkî bilgileri nasihat edici bir üslûpla aktardığı ve ilimle amaçlananın onun amele dönüşmesi olduğunu vurgulayan

³⁷⁴ Suat Cebeci, “Yazılı Dini İletişim ve Gazâlî'nin İhyâsı”, *İslâmî Araştırmalar*, C: XIII, No: 3-4, 2000, s. 467-472.

³⁷⁵ ayr. bkz. vr. 291^b.

³⁷⁶ Ebî Hâmid el-Gazzâlî, *el-Maksadü'l-Esnâ fî Şerhi Esmâi'l-Hüsnâ*, haz.: Ahmed Kabbânî, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.; Gazâlî, *Esmâü'l-Hüsnâ Kitabı*, trc.: İshak Doğan, İstanbul, İlke Yayınları, 2016. Ayrıca bkz. Ömer Faruk Yavuz, “Gazâlî'de Esmâ-i Hüsnâ Yorumu”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C: VI, No: 4, 2006, s. 49-95; Bekir Topaloğlu, “Maksadü'l-Esnâ”, *DİA*, C: XXVII, s. 451-452.

³⁷⁷ İmam Gazâlî, *Nur Metafiziği-Mişkâtü'l-Envâr*, trc.: Asım Cüneyt Köksal, İstanbul, Büyüyenay Yayınları, 2017.

eseridir.³⁷⁸ Sarı Abdullah Efendi'nin bu eserden yaptığı iktibaslar ibadetin niteliğine dair yaptığı vurgu dolayısıyladır (vr. 274^b, 275^a).

el-Münkız mine'd-Dalâl: Gazzâlî'nin hakikate ulaşma yolunda şahsî tecrübesini anlattığı otobiyografi niteliğindeki eseridir. *Münkız*, Gazzâlî'nin zihinsel ve ruhî hayatının gelişim ve değişimini anlatması, aynı zamanda Gazzâlî'nin içinde yaşadığı dönem ve coğrafyada İslam dünyasındaki inanç ve fikir hareketlerine bir eleştiri sunması bakımından önemli kabul edilmektedir.³⁷⁹ Sarı Abdullah Efendi üçüncü cildin başında âhireti inkâr eden zındık grupları anlatırken “Esnâf-ı Felâsife” başlığı altında Gazzâlî'nin filozofları materyalist, tabiatçı ve metafizikçiler olarak gruplandırıp eleştirdiği bölümden uzunca bir alıntı yapar (vr. 210^b-211^a).

Erbaîn fî Usûli'd-Dîn: Gazzâlî'nin Allah'ın zat ve sıfatları hakkındaki bir bölümden sonra ibadetlerin, çeşitli ahlakî özelliklerin faziletlerine ve bazı tasavvufî kavramların açıklamalarına yer verdiği ahlâkî-tasavvufî eseridir.³⁸⁰ Sarı Abdullah Efendi şerhinin üçüncü cildinde kanaat (vr. 234^a) ve ölümün manasına (vr. 261^a) dair anlatımlarında bu eserden alıntı yaptığını belirtmektedir.

İksîru's-Saâdât fî Esrâri'l-İbâdât: Anadolu sahasında kendi adıyla kurduğu devlette on yedi yıl hüküm süren ve edebiyatımızda bilhassa tuyuğları ile meşhur olan Kadı Ahmed Burhâneddîn'in (ö. 800/1398) ibadetlerin hikmetleri hakkında kaleme aldığı Arapça eseridir.³⁸¹ Sarı Abdullah Efendi ibadetlerin zahirî yönünün ihmal edilmesine ilişkin bazı gruplara yönelttiği eleştirilerin neticesinde ibadetlerin iki yönü olduğunu vurgular ve Kadı Burhâneddîn'in abdest, teyemmüm ve guslün hakikatine dair yaptığı açıklamalara yer verir (vr. 223^a).

³⁷⁸ İmâm Ebû Hâmid el-Gazzâlî, **Bidâyetü'l-Hidâye**, haz.: Enes Muhammed Adnan Şerfâvî vd., 1425/2004; Gazzâlî, **Bidayetü'l-Hidâye: Hidayet Rehberi**, haz.: Veysel Akkaya, İstanbul, İnsan Yayınları, 2003.

³⁷⁹ İmâm Gazzâlî, **Hakîkât Arayışı: el-Münkız mine'd-Dalâl**, trc. ve thk.: Abdürrezzak Tek, Bursa, Emin Yayınları, 2013.

³⁸⁰ İmâm Gazzâlî, **el-Erbaîn fî Usûli'd-Dîn**, haz.: Komisyon, Beyrut, Dârü'l-Minhâc, 1439/2017.

³⁸¹ Nizâmettin Karataş, “Kadı Burhâneddîn'in İksîsu's-Seâdât fî Esrâri'l-İbâdât Adlı Eserinin Tahkîki ve İslam Hukuku Açısından Tahlili”, Cumhuriyet Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, Sivas 2014.

Ravhü'l-Ervâh fî Şerhi Esmâi'l-Meliki'l-Fettâh: Ahmed b. Mansûr es-Sem'ânî'nin (ö. 534/1140) esmâ-i hüsnâyı dilbilimsel açıdan inceleyip ayetlerle destekleyici klasik üslûbunun yanısıra ilahî isimleri insanın varoluşuna bakan yönleriyle şerh ettiği ve bu tavrını şiirler ile desteklediği edebî yönü güçlü eseridir.³⁸² Sarı Abdullah Efendi *Ravhu'l-Ervâh*'tan müellifin Ebû Ali Dekkâk'tan naklettiği ariflerin cennet ve cehennem kaydından kurtulmuş olduklarına dair rivayeti aktarmaktadır (vr. 290^a).

Lemaât: Fahreddîn-i Irâkî'nin (ö. 688/1289) aşk, âşık ve maşuk kavramları üzerine kaleme aldığı tasavvufî eseridir. Fahreddîn Irâkî'nin Mevlânâ ve Sadreddîn-i Konevî ile görüştüğü ve bu isimlerin temsil ettiği çevrelerle ilişki içerisinde olduğu bilinmektedir.³⁸³ Sarı Abdullah Efendi *Mesnevî*'nin 1786. beyti ile ilgili açıklamanın Fahreddîn-i Irâkî'nin *Lemaât*'ında bulunacağına işaret eder (vr. 247^a).

Avârifü'l-Maârif: Ebû Hafs Şihâbüddîn Ömer es-Sühreverdî'nin (ö. 632/1234) içinde bulunduğu dönemin şartlarını göz önünde bulundurarak tarikat adabına ilişkin anlatımlarla çeşitli sufi gruplar hakkında değerlendirmelerde bulunduğu eseridir.³⁸⁴ Sarı Abdullah Efendi şerhinin üçüncü cildinde sufilere yöneltilen eleştirilere karşı Sühreverdî'nin açıklamalarına başvurmuştur (vr. 240^a). Sarı Abdullah Efendi *Avârif*'ten yaptığı alıntıda iktibas ettiği bölümün hangi bâbda yer aldığına da işaret etmiştir.

el-Hikemü'l-Atâiyye: Şâzelî büyüklerinden İbn Atâullah el-İskenderî'nin (ö. 709/1309) tasavvuf meselelerini kısa ve özlü hikmetlerle anlattığı eseridir.³⁸⁵ Sarı Abdullah Efendi şerhinde “gaflet-i mezmûme ve memdûhe” konusunu açıkladığı

³⁸² Sem'ânî, *Ravhü'l-Ervâh fî Şerhi Esmâi'l-Meliki'l-Fettâh*, thk.: Necîb Mâyil-i Herevî, Tahran, İntişârât-ı İlmî ve Ferhengî, 1368/1989. Ayrıca bkz. William Chittick, *İlâhî Aşk: Erken Dönem Farsça Tasavvuf Metinlerinde Allah ve İnsan*, trc.: Ömer Saruhanoğlu, Kadir Filiz, İstanbul, Nefes Yayınları, 2018, s. 25-27.

³⁸³ Müellifin hayatı ve eseri için bkz. Fahreddîn-i Irâkî, *Aşk Metafizîği*, trc.: Ercan Alkan, İstanbul, Hayykitap 2012.

³⁸⁴ Sühreverdî, *Tasavvufun Esasları*, haz.: H. Kâmil Yılmaz, İrfan Gündüz, İstanbul, Vefâ Yayıncılık, 1989.

³⁸⁵ İbn Atâullah el-İskenderî, *Tasavvufî Hikmetler: Hikem-i Atâiyye*, trc.: Mustafa Kara, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2016. Ayrıca bkz. Mustafa Kara, “el-Hikemü'l-Atâiyye”, *DİA*, C: XVII, s. 502-503.

bölümde gafletin üçlü bir derecelendirme ile anlatıldığı hikmete yer vermektedir (vr. 215^{a-b}).

Resâilü's-Şecereti'l-Îlâhiyye fî Ulûmi'l-Hakâiki'r-Rabbâniyye: İşrâkî ekolün temsilcilerinden biri olan Şemsüddîn Muhammed b. Mahmûd eş-Şehrezûrî'nin (ö. 687/1288'den sonra) bilim, felsefe, mantık, ahlak, siyaset ve metafizik konularına Sühreverdî'nin işrâkî düşüncesi etkisinde yer verdiği eseridir. Şehrezûrî'nin eserinin sonraki Sühreverdî şârihleri üzerinde etkili olduğu, geç dönem felsefe metinleri ve Osmanlı düşüncesinin kaynakları arasında yer aldığı düşünülmektedir.³⁸⁶ Sarı Abdullah Efendi Câbelkâ, Câbelsâ ve Sûrkalyâ şehirleri hakkında bilgi verirken *Şeceretü'l-Îlâhiyye*'den istifade ettiğini bildirmektedir (vr. 211^b).

Temhîdât: Tasavvufun teşekkül döneminin sıra dışı isimlerinden Aynülkudât el-Hemedânî (ö. 525/1131), erken yaşlarından itibaren ilim meclislerine katılmış, İmam Gazzâlî'nin eserlerinden faydalanmış, aşk, vecd, cezbe ve fena yolunu benimseyen sufilerden Ahmed el-Gazzâlî'nin müridi olmuş, ondan aldığı tasavvufi tavır ile eserlerini yazmış ve müridler yetiştirmiş bir isimdir. *Temhîdât* isimli eseri onun “ilim, ilhâm, sülûk, insan fitratı, mârifet, İslâm'ın beş şartı, aşk, ruh ve kalp, iman, küfür, semâ-arz, Ahmed-İblîs” gibi tasavvuf meselelerini Ahmed el-Gazzâlî'den aldığı tavır çerçevesinde yorumladığı eseridir.³⁸⁷ Sarı Abdullah Efendî *Temhîdât*'tan yaptığı iktibasta insanın iki yönüne işaret ederek beden ve rûh ayrımına dikkat çekmektedir (vr. 206^a).

el-İnsânü'l-Kâmil fî Ma'rifeti'l-Evâhir ve'l-Evâil: İbnü'l-Arabî etkisini yansıtan çok yönlü bir müellif olan Abdülkerîm el-Cîlî'nin (ö. 832/1428) varlık meselesini ele aldığı eseridir.³⁸⁸ Sarı Abdullah Efendi bu eserin rûhu'l-kuds, vehm ve

³⁸⁶ Şemsüddîn Şehrezûrî, *Resâilü's-Şecereti'l-Îlâhiyye fî Ulûmi'l-Hakâiki'r-Rabbâniyye*, thk.: M. Necip Görgün, İstanbul, Elif Yayınları, 2004, C: III, s. 24-82. ayr. bkz. Burhan Köroğlu, “Şehrezûrî, Muhammed b. Mahmûd”, *DİA*, C: XXXIX, s. 462-466.

³⁸⁷ bkz. Halil Baltacı, *Âşıklar Sultanı: Aynülkudât Hemedânî Hayatı ve Tasavvuf Anlayışı*, İstanbul, İnsan Yayınları, 2016; Süleyman Uludağ, Nurettin Bayburtlugil, “Aynülkudât el-Hemedânî”, *DİA*, C: IV, s. 280-282.

³⁸⁸ Abdülkerîm el-Cîlî, *el-İnsânü'l-Kâmil*, thk.: Âsım İbrahim el-Keyyâlî, Beyrut, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005. Ayrıca bkz. Abdülkerîm el-Cîlî, *İnsân-ı Kâmil*, trc.: Abdülaziz Mecdi Tolun / haz. Selçuk Eraydın, Ekrem Demirli, Abdullah Kartal, İstanbul, İz Yayıncılık, 2002, s. 9-18.

ahadiyyet bâblarından alıntılar yapmakta ve kaynak olarak eserin ilgili bablarına işaret etmektedir (vr. 207^a, 227^a).

Menâzilü's-Sâirîn: Abdullah Ensârî Herevî'nin (ö. 481/1089) tasavvufun hâl ve makamlarına dair eseridir.³⁸⁹ Sarı Abdullah Efendi şerhinin üçüncü cildinde tevbe (vr. 226^b), îsâr (vr. 229^b), fakr (vr. 238^b) ve inbisat (vr. 291^a) konuları olmak üzere dört yerde Ensârî'nin adını vererek ondan alıntı yapmıştır.

Şerhu Tâiyyeti İbnü'l-Fârızî'l-Kübrâ: İbnü'l-Arabî düşüncesinin Osmanlı kuruluş dönemi temsilcilerinden biri olan Dâvûd-ı Kayserî (ö. 751/1350); İbnü'l-Fârız, İbnü'l-Arabî, Kâşânî gibi vahdet-i vücud nazariyesini benimseyen müelliflerin eserleri üzerine yazdığı şerhler ile Ekberî ekolün gelişmesine ve yayılmasına katkı sağlamıştır.³⁹⁰ Dâvûd-ı Kayserî'nin İbnü'l-Fârız'ın et-Tâiyyetü'l-Kübrâ olarak bilinen kasidesine yazdığı şerhi de onun bu doğrultuda kaleme aldığı eserlerden biridir. Sarı Abdullah Efendi İbnü'l-Fârız'dan yaptığı alıntılarda Dâvûd-ı Kâyserî'nin şerhine de başvurmaktadır (vr. 220^a).

Meşâriku'd-Derârî: Şerhu Tâiyyeti İbn Fârız: Ekberî ekolün en önemli temsilcilerinden, Sadreddîn-i Konevî'nin talebelerinden Saîdüddîn-i Fergânî'nin (ö. 699/1300) İbnü'l-Fârız'ın Tâiyyetü'l-Kübrâ kasidesi üzerine yazdığı Farsça şerhidir.³⁹¹ Sarı Abdullah Efendi şerhinde birçok beytine yer verdiği Tâiyye kasidesinin açıklanması bağlamında Fergânî'nin bu eserinden uzun iktibaslarla bulunmaktadır (vr. 279^a, 282^b-283^a).

el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye: Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'nin (ö. 638/1240) sufilerin varlık ve bilgi görüşlerini, kozmoloji ve metafizik anlayışlarını ortaya koyduğu hacimli eseridir. Tasavvufun konu edindiği birçok meseleye yer veren ve İbnü'l-Arabî'nin ilahî ilhamla yazdığını ifade ettiği bu eser aynı zamanda müellifin manevî

³⁸⁹ Hâce Abdullah el-Ensârî el-Herevî, **Tasavvufta Yüz Basamak: Menâzilü's-Sâirîn**, trc.: Abdürrezzak Tek, Bursa, Emin Yayınları, 2008. Müellifin hayatı ve eseri için ayr. bkz. M. Nedim Tan, "Abdullah Ensârî Herevî'nin Tasavvuf Tarihindeki Yeri ve Sad Meydan'ı", Marmara Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, İstanbul 2013, s. 76-102.

³⁹⁰ Mehmet Bayrakdar, "Dâvûd-ı Kayserî", **DİA**, C: IX, s. 32-35.

³⁹¹ Saîdüddîn Saîd Fergânî, **Meşâriku'd-Derârî: Şerhu Tâiyyeti İbn Fârız**, tsh.: Celâleddîn Aştîyânî, Meşhed, Encümen-i Felsefe ve İrfan, 1398/1987.

yolculuğu ile döneminin bu çerçevedeki problemlerine yer vermektedir.³⁹² Sarı Abdullah Efendi'nin *Fütûhât*'tan yaptığı alıntılar şerhin dört ve beşinci ciltlerinde yoğunlaşmaktadır.³⁹³ Dolayısıyla şerhin üçüncü cildinde bir yerde ismini zikrederek bu eserden alıntı yapılmaktadır (vr. 220^b).

Fusûsu'l-Hikem: Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'nin hakikat-i muhammediyye kavramı üzerine bina ettiği yirmi yedi peygambere nispet edilen hikmetleri açıklayan eseridir.³⁹⁴ Sarı Abdullah Efendi şerhinin üçüncü cildinde *Fusûs*'tan dört yerde alıntı yapmaktadır. Fass-ı Şuaybiyye (vr. 212^{a-b}, 279^b), fass-ı Nûhiyye (vr. 220^b) ve fass-ı Yûsufiyyeden (vr. 240^b) yapılan alıntılarda Sarı Abdullah Efendi fass isimlerini anarak metne işaret etmektedir.

Sarı Abdullah Efendi şerhinde yeri geldiğinde *Mesnevî* şerhlerine de göndermeler yapmaktadır. Bu konu müellifin şerh usûlü başlığında detaylı bir biçimde yer verileceğinden burada Sarı Abdullah'ın şerhinin üçüncü cildinde andığı *Mesnevî* şerhleri kısaca tanıtılmakla yetinilmiştir.

Şerh-i Mesnevî: Kanunî Sultan Süleyman döneminin en meşhur şairlerinden biri olan Muslihuddîn Mustafa Sürûrî (ö. 969/1562) belagat alanındaki çalışmaları ve *Mesnevî*, *Bostan*, *Gülistân*, *Dîvân-ı Hâfız* gibi eserlere yazdığı şerhlerle tanınmıştır. Sürûrî'nin *Mesnevî* şerhi Anadolu sahasında *Mesnevî*'nin tamamını şerheden ilk Farsça şerh olarak kabul edilmektedir.³⁹⁵ Sarı Abdullah Efendi şerhinde zaman zaman Sürûrî'nin bu eserine atıf yapmaktadır. Kimi zaman farklı görüşlere yer vermek, kimi zaman tenkit etmek, kimi zaman ise görüşünü desteklemek için Sürûrî'nin eserini anmıştır. (vr. 226^b, 228^b). Ayrıca Sarı Abdullah Efendi *Mesnevî*

³⁹² İbn Arabî, **Fütûhât-ı Mekkiyye**, haz.: Ahmed Şemseddin, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1420/1999, C: I-VIII. Ayrıca bkz. Mahmut Erol Kılıç, "el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye", **DİA**, C: XIII, s. 251-158.

³⁹³ Aytekin, **Sarı Abdullah Efendi ve Mesnevî-i Şerif Şerhi**, s. 156.

³⁹⁴ Ahmed Avni Konuk, **Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi**, haz.: Mustafa Tahralı, Selçuk Eraydın M. Nedim Tan, Ercan Alkan, İstanbul, Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017, C: I-II.

³⁹⁵ Orhan Baştürk, "Sürûrî'nin Mesnevî Şerhi: Tanıtım-İndeks-Tenkitli Metin (vr.1b-40a)", Selçuk Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 1997. Sürûrî'nin şerhinin ikinci ve üçüncü ciltlerinin neşri için bkz. Tolga Gücük, "Mustafa Sürûrî Efendi'nin Mesnevî Şerhi (II. Cilt) (Farsça Metin - Dizin)", Kırıkkale Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale 2019; Ahmet Türkmen, "Mustafa Sürûrî Efendi'nin Mesnevî Şerhi (III. Cilt)", Kırıkkale Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale 2018.

şârihlerine yönelik atıflarında bazen şurrâhın cümlesi diyerek bu şerhlerdeki ortak hususlara işaret etmiştir (vr. 207^a, 233^a, 247^a).

Şerh-i Mesnevî: Gülistan, Bostan, Bahâristan, Dîvân-ı Hâfiz, Mantuku't-Tayr, Sübhatü'l-Ebrâr, Tuhfetü'l-Ahrâr gibi Fars edebiyatının önemli eserleri üzerine yazdığı şerhlerle bilinen Şem'î Şem'ullâh (ö. 1011/1602-1603 [?]) dönemin Mevlevî müelliflerinden biridir.³⁹⁶ Onun Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinin altı cildini de şerh ettiği eseri *Mesnevî* şerhlerinin ilkleri arasında yer almakta bu nedenle sonraki şârihler tarafından takip edilmektedir. Şem'î'nin şerhi özellikle *Mesnevî*'de yer alan lafızlar üzerinde durarak onlar üzerinden tasavvuf ıstılahlarına yönelik tespitlerde bulunması açısından örneklik teşkil eder. Sarı Abdullah Efendi'nin şerhinki atıflarında onun Şem'î şerhini okuduğu anlaşılmaktadır. Şerhinin üçüncü cildinde hem diğer şerhlere atıfları içerisinde Şem'î'nin şerhini anmakta (vr. 207^a, 233^a, 247^a), hem de onun şerhine eleştiriler yöneltmektedir (vr. 228^b, vr. 274^a).

Mecmûatü'l-Letâif ve Matmûratü'l-Maârif: XVII. yüzyıl Galata Mevlevîhânesi şeyhlerinden İsmâîl Rusûhî Ankaravî'nin (ö. 1041/1631) *Mesnevî* şerhidir. Ankaravî Mevlevîlikten önce Bayramîlik, Halvetîlik gibi tarikatlarla da irtibatlı olmuş, yazdığı çok sayıda eser ile Osmanlı tasavvuf literatürüne katkılar yapmış bir müelliftir. Ankaravî'nin *Mesnevî* şerhi, *Mesnevî* beyitleri içerisinde tasavvufun meselelerini açıkladığı, İbnü'l-Arabî etkisinde gelişen tasavvuf anlayışının tesirlerinin görüldüğü, bu yönüyle *Mesnevî*'nin en bilinen şerhlerinden biridir. Sarı Abdullah Efendi'nin şerhinde Ankaravî şerhine ilişkin yaptığı atıflardan, bazı beyitlerin şerhindeki ortak üslûp ve kaynak kullanımından hareketle onun bizzat tanışıklığı ve saygısının olduğunu bildiğimiz Ankaravî'nin şerhini okuduğu ve ondan etkilendiği anlaşılmaktadır. Sarı Abdullah şârihlerin tamamına yaptığı atıflar dışında (vr. 207^a, 233^a, 247^a) iki yerde Ankaravî'ye atıf yapmaktadır (vr. 226^b, 228^b).

³⁹⁶ Eser ve müellifi hakkında detaylı bir inceleme için bkz. Şeyda Öztürk, **Şem'î Efendi ve Mesnevî Şerhi**, İstanbul, İSAM Yayınları, 2011.

2.4.4. Tarih ve Coğrafya Kitapları

Sarı Abdullah Efendi *Mesnevî* beyitlerini şerh ederken peygamber kıssalarına geniş yer bir ayırır. Üçüncü cildin şerhinde *Mesnevî*'deki beyitlerin içeriği ile ilgili olarak Hz. Eyüb, Hz. Sâlih, Hz. Âdem ve Hz. Süleyman'ın kıssalarına, onların öne çıkan özelliklerine ve bu özellikleri üzerinden çeşitli tasavvufî kavramlara yer vermektedir. Sarı Abdullah Efendi'nin peygamber kıssaları ile ilgili başvuru kaynakları arasında Sa'lebî'nin *Arâisü'l-Mecâlis*'i, Mîrhând'ın *Ravzâtu's-Safâ* isimli tarih kitabı ve çeşitli kasasü'l-enbiya kitaplarının olduğu anlaşılmaktadır. Sarı Abdullah Efendi Hz. Peygamber'in hayatına dair anlatımlarında hadis kitapları dışındaki siyer ve tarih türü eserlerden de faydalanmıştır. Erken dönem sufileri, tarikat büyükleri veya yaşadığı dönemde öne çıkan şahsiyetler ile ilgili aktarımlarında Sarı Abdullah Efendi tabakat, menakıbname gibi biyografik eserlerden istifade etmiştir. Sarı Abdullah Efendi'nin şerhinde yer alan çok çeşitli konular ile ilgili şiirler, rivayetler, hikâyeler vs. için *Rebû'l-Ebrâr*, *el-Ikdü'l-Ferîd* gibi muhâdara sahası eserlerinin kaynak olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Sarı Abdullah Efendi'nin şerhinin üçüncü cildinde andığı tarih, biyografi, coğrafya türü eserler şunlardır:

Arâisü'l-Mecâlis: Ebû İshak Ahmed b. Muhammed es-Sa'lebî'nin (ö. 427/1035) peygamber kıssalarına dair eseridir. Eser içeriğindeki israiliyata dayanan bilgiler, menkıbevî ve efsanevî anlatımları dolayısıyla eleştirilmesine rağmen peygamber kıssalarına ilişkin temel kaynaklardan biri kabul edilmektedir.³⁹⁷ Sarı Abdullah Efendi şerhinin üçüncü cildinde Hz. Âdem'in yaratılışı ve Hz. Eyyûb kıssasının anlatımında *Târîh-i Sa'lebî* (vr. 217^b), *Arâis-i İmam Sa'lebî* (vr. 277^a) isimleriyle bu esere atıf yapmakta, şerhinde genişçe yer verdiği peygamber hikâyelerinde bu eserden faydalanmış olduğu görülmektedir. Ayrıca Sarı Abdullah Efendi peygamber kıssalarına ilişkin rivayetlerde kısas-ı enbiya türü eserlerin başlıca

³⁹⁷ Meriç Ökten, "Sa'lebî'nin Kısasü'l-Enbiyâ'sının XIV. Yüzyılda Türkçe Tercümesi: Metin-Sözlük", İstanbul Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, İstanbul 2000.

kaynaklarından biri olan *Kasasu'l-Enbiyâ* müellifi Muhammed b. Abdullah el-Kisâi'ye³⁹⁸ de atıf yapmaktadır (vr. 257^a).

Ravzatü's-Safâ fî Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hülefâ: Hamîdüddîn Muhammed Mîrhând (ö. 903/1498) tarafından kaleme alınan son cildi torunu Hândmîr tarafından tamamlanan eser peygamberler tarihinden başlayarak 929/1523 tarihine kadarki Timurlular devri tarihî olayları hakkında bilgi veren başlıca eserlerden biridir.³⁹⁹ Sarı Abdullah Efendi Hz. Süleyman kıssasının anlatıldığı bölümde bu esere atıfta bulunmaktadır (vr. 272^a).

Ahbâru'z-Zamân: İslâm ve İslâm dışı coğrafyalara yaptığı seyahatler, farklı zümreler ile yaptığı görüşmeler, tarih ve coğrafya ilimlerine ilişkin görüşleriyle bilinen Ali b. Hüseyin el-Mes'ûdî'nin (ö. 345/956) tarih ve coğrafyaya ilişkin eseridir. Günümüze ulaşmayan eser hakkında özet olarak Mes'ûdî'nin *Mürûcû'z-Zehab* adlı çalışmasından bilgi edinilebilmektedir. *Ahbâru'z-Zamân*'ın Arapça ve Farsça neşirleri yapılmış olmakla birlikte bu yayınların Mes'ûdî'ye ait olmadığı kaydedilmiştir.⁴⁰⁰ Sarı Abdullah Efendi Semud kavminin helakini anlatırken bu eseri referans göstermektedir (vr. 260^b).

Coğrafya: İslam astronomisi üzerinde de etki sahibi İskenderiyeli ünlü bilgin Batlamyus'un (ö. 168 [?]) *Kitâbü'l-Coğrafya fî'l-Ma'mûre mine'l-Arz* adıyla Arapçaya tercüme edilen eseridir. Coğrafyayı ilmî metotla ele alması bakımından önemli kabul edilen eserde dünyanın önemli bölgelerini gösteren bir harita ve bu bölgelerin enlem ve boylamlarına ilişkin bilgi sunulmaktadır.⁴⁰¹ Sarı Abdullah Efendi şerhinin üçüncü cildinde detaylı bir biçimde yer verdiği yedi iklim, sınırları ve bu iklimlerde bulunan belde ve halkları hakkındaki bölüm için Batlamyus'un bu eserine atıf yapmaktadır (vr. 252^b).

³⁹⁸ T. Nagel, "al-Kisâi", *The Encyclopaedia of Islam*, C:V , s. 176.

³⁹⁹ Mîrhând, *Târihu Ravzatu's-Safâ*, haz.: Abbas Pervîz, Tahran, Müesses-e-i Hayyâm ve İntişârât-ı Pîrûz, 1338/1959, C: I-VII; Ayrıca bkz. Mîrhând, *Târih-i Ravzatu's-Safâ fî Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hülefâ*, trc.: Mürsel Öztürk, Ankara, TTK Yayınları, 2019. Ayrıca bkz. İsmail Aka, "Mîrhând", *DİA*, C: XXX, s. 156-157.

⁴⁰⁰ Casim Avcı, "Mes'ûdî, Ali b. Hüseyin", *DİA*, C: XXIX, s. 353-355.

⁴⁰¹ Cengiz Aydın, Gülseren Aydın, "Batlamyus", *DİA*, C: V, s. 196-199.

Rebîu'l-Ebrâr: Arap dili ve edebiyatına dair çalışmaları ve özellikle *el-Keşşâf* isimli tefsiri ile tanınan Mutezilî âlim Ebü'l-Kâsım ez-Zemahşerî (ö. 538/1144)⁴⁰² tarafından kaleme alındığı bilinen muhâdarât alanının önemli eserlerinden biridir. İçerisinde birçok hikâye, hikmetli söz ve şiir barındıran eser Sarı Abdullah Efendi'nin başvuru kaynaklarından biridir. *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'nin üçüncü cildinde Sâsânî padişahlarından Erdeşir döneminde yaşayan Nerdeşir isimli bilginin tavla oyununu icadı *Rebîu'l-Ebrâr*'a atıfla anlatılmaktadır (vr. 209^a). Sarı Abdullah Efendi'nin şerhinde yer alan bazı anlatılar ve Arapça şiirlerde de *Rebîu'l-Ebrâr*'dan faydalandığı anlaşılmaktadır (vr. 236^b, 237^a, 238^a).

Nefehâtü'l-Üns min-Hadarâti'l-Kuds: Abdurrahman Câmî'nin (ö. 898/1492) sufilerin sözlerine ve hâllerine ilişkin anlatımlara yer verdiği eseridir.⁴⁰³ Sarı Abdullah Efendi şerhinin üçüncü cildinde Seyyid Ahmed b. Ebi'l-Hüseyn er-Rifâi ve müridleri hakkındaki anlatımlar için *Nefehât*'ın şahitliğine başvurmuştur (vr. 238a). Şerhin ilgili bölümünde şârihin adını vererek bu esere atıf yaptığı tek yer adı geçen bölüm olmakla birlikte *Nefehât*'ın Sarı Abdullah Efendi'nin başvuru kaynaklarından biri olduğu, diğer sufiler ile ilgili aktarımlarında da bu eserden istifade ettiği düşünülmektedir (vr. 222^a, 231^a).

et-Tibrü'l-Mesbûk fî Nasîhati'l-Mülûk: Gazzâlî'nin Selçuklu hükümdarı Sultan Sencer'in isteği ile yazdığı Farsça *Nasîhatü'l-Mülûk* isimli eserinin Arapça tercümesidir. Devlet yöneticisinin sahip olması gereken özellikler üzerinden yöneticilere yönelik nasihatlar içeren siyasetname türünde bir eserdir.⁴⁰⁴ Sarı Abdullah Efendi'nin “Nasîhat-i Latîfe li'l-Mülûk” başlığı altında yer verdiği rivayetlerde bu eserden kaynak olarak faydalandığı anlaşılmaktadır (vr. 283^b-284^a).

⁴⁰² Mustafa Öztürk, M. Suat Mertoğlu, “Zemahşerî”, *DİA*, C: XLIV, s. 235-238.

⁴⁰³ bkz. Abdurrahman Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, tsh.: Mahmûd Âbidî, Tahran, İntişârât-ı Suhan, 1390/2011; Abdurrahmân Câmî, *Evliyâ Menkıbeleri: Nefehâtü'l-Üns*, trc. ve şrh.: Lâmiî Çelebi / haz.: Süleyman Uludağ, Mustafa Kara, İstanbul, Marifet Yayınları, 1995.

⁴⁰⁴ bkz. Âşık Çelebi, *Tercüme-i Tibrü'l-Mesbûk fî Nasâyihî'l-Vüzerâ ve'l-Mülûk (İnceleme-Metin)*, haz.: Filiz Kılıç, Tuncay Bülbül, Ankara, TÜBA, 2017.

Ayrıca Sarı Abdullah Efendi'nin Şeyhzâde'nin *Hâşiye*'sinden alıntılardığı bölümde Hanefî büyüklerinin hâl tercümelerini sunan *Tabakâtü'l-Hanefiyye* isimli esere atıf yapmaktadır (vr. 293^a).

2.4.5. Manzum Eserler/Edebî Eserler (Divânlar ve Mesnevîler)

Sarı Abdullah Efendi'nin şerhi içerdği manzumeler, bu manzumelerin müellifleri ve mevzuları bakımından oldukça zengin içerikte olup şerhte çeşitli divanlardan mısra ve beyit düzeyinde olduğu kadar gazel ve kaside düzeyinde de çok sayıda manzume yer almaktadır. Sarı Abdullah Efendi'nin Kâsım-ı Envâr, Mağribî, Attâr, Şebüsterî gibi şairlerden yaptığı alıntılar dikkate değer bir hacme sahiptir. Sarı Abdullah Efendi'nin bu şairlerin şiirlerine özel bir ilgisinin olduğu ve muhteva bakımından *Mesnevî* ile bu şiirler arasında ortak yönler bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu şairlerden yapılan alıntıların şerhin bazı bölümlerinde yoğunlaştığı bazı bölümlerinde ise hiç anılmadığı görülür. Şerhte başta Farsça olmak üzere Türkçe ve Arapça çok sayıda şiir yer alır. Şerhin üçüncü cildinde Nesîmî (206^a, 210^b, 238^b, 239^a, 244^a, 250^a, 263^b, 293^a), Sinan Paşa (243^b-244^a), Fuzûlî (286^a), Bâkî (213^a), Hayretî (244^a/21), Ahmed-i Sârbân (210^a, 216^a, 225^b, 226^a, 227^b, 228^a, 234^b, 237^b, 239^b, 248^b), Vahdetî (231^a), Revânî (At.Ef.192^a) gibi Türk şairlerden; Câmî (241^a), Kâsım-ı Envâr (207^b, 214^a, 214^b, 215^a, 215^b, 216^a, 217^a, 217^b, 219^{a-b}, 222^b, 222^b-223^a, 228^a, 231^b, 235^a, 236^a, 237^b, 241^b, 242^a, 242^b, 248^a, 250^b, 251^a, 254^b, 270^b, 271^a, 272^b, 275^a, 287^a, 289^b, 290^b, 291^a, 293^{a-b}, 294^a, 295^a, 295^b, 296^a), Hocendî (207^b, 231^b, 243^a, 243^b, 290^b, 297^b), Hâfız (205^b, 208^b, 209^a, 216^b, 228^b, 234^b, 243^b, 278^a, 282^a), Mağribî (209^a, 213^a, 226^b, 227^a, 228^b, 240^b, 247^a, 250^b, 262^b, 263^a, 268^b, 268^b-269^a, 269^a, 269^b, 270^a, 276^b, 280^a, 288^a, 292^a, 294^a, 296^b), Attâr (235^a, 251^a, 279^a), Senâî-yi Gaznevî (213^a, 227^a), İbn Yemîn (237^a), Hâkânî-yi Şirvânî (218^b), Sa'dî (239^a, 239^b, 287^a, 294^b), Fahreddîn-i Irâkî (231^a, 250^a), Mevlânâ (210^b, 238^b, 269^b, 284^b, 297^a), Nimetullâh-ı Velî (253^a, 277^b), Ebû Saîd-i Ebü'l-Hayr (275^a) gibi Farsça yazan şairlerin şiirlerinden ve İbnü'l-Arabî (296^a), Ömer İbnü'l-Fârız (220^a, 226^b, 247^a), Hallâc-ı Mansûr (204^b), Hz. Ali (216^a, 216^b, 221^a, 229^b, 234^a, 235^a, 235^b), Sâhib b. Abbâd (277^b), Ferezdak (268^a), İmru'ül-Kays (267^b), Ebû Nûvâs (255^b), Bûsirî (247^a) gibi Arapça yazan şairlerin şiirlerinden örnekler vermektedir.

Sarı Abdullah Efendi divanlardan yaptığı alıntılarının yanı sıra şerhinin üçüncü cildinde özellikle Mollâ Câmî, Ferîdüddîn-i Attâr, Şebüsterî, Sultan Veled, Âşık Paşa, Yazıcızâde Muhammed gibi şairlerin mesnevilerinden de birçok alıntıya vermektedir. Sarı Abdullah Efendi'nin şerhinin üçüncü cildinde atıf yaptığı manzum eserler şunlardır:

Muhammediyye: Hacı Bayrâm-ı Velî'nin (ö. 833/1430) müridlerinden Gelibolulu Yazıcıoğlu Mehmed'in (ö. 855/1451) siyer türü içerisine dahil edilen tasavvufî mahiyetteki mesnevîsidir.⁴⁰⁵ Sarı Abdullah Efendi şerhinin üçüncü cildinde üç yerde *Muhammediyye*'ye atıf yapmaktadır. Kıyamet alametlerine dair açtığı bahiste Yazıcızâde'nin dünyanın geçiciliğine ilişkin beyitlerine (vr. 266^b), hesap gününe dair anlatımı içerisinde Hakk'ın rahmetinin büyüklüğünü vurgulayan beyitlerine (vr. 273^b) ve *Muhammediyye*'nin girişindeki tevhidine (vr. 268^b) yer vermektedir.

İbtidânâme: Mevlevîliğin teşekkülünde ve Mevlevî literatürünün gelişiminde önemli bir role sahip olan Mevlânâ'nın büyük oğlu Sultan Veled'in (ö. 712/1312) Mevlânâ'nın fikirleri, hayatı ve çevresindekiler hakkında verdiği bilgilerle sonraki dönem Mevlevîlik tarihi eserlerine kaynaklık eden, içerisinde mensur parçaların da bulunduğu, sade bir Farsça ile yazdığı ilk mesnevîsidir.⁴⁰⁶ Sarı Abdullah Efendi şerhinin üçüncü cildinde iki yerde ismini zikrederek bu eserden beyitler iktibas etmektedir (vr. 211^b, 213^b-214^a).

İntihânâme: Sultan Veled'in ilahî hikmetlerle Mevlânâ ve çevresindeki Mevlevî büyüklerine ilişkin detaylara yer verdiği nasihat edici bir üslûpla kaleme aldığı Farsça mesnevîsidir.⁴⁰⁷ Sarı Abdullah Efendi üç yerde adını zikrederek *İntihânâme*'den alıntı yapmaktadır (vr. 258^a, 267^a, 296^b).

⁴⁰⁵ Eser ve müellifi için bkz. Yazıcıoğlu Mehmed, **Muhammediye**, haz.: Âmil Çelebioğlu/yay. haz.: Nihat Öztoprak, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2018, s. 15-194.

⁴⁰⁶ Sultan Veled, **İbtidâ-nâme**, çev.: Abdülbâki Gölpınarlı, Ankara, Güven Matbaası, 1976.

⁴⁰⁷ Sultan Veled, **İntihânâme**, tsh.: Muhammed Ali Haznedarlı, Tahran, İntişârât-ı Revzene, 1376/1997.

Gülşen-i Râz: Ferîdüddin Attâr ve Mevlânâ gibi sufi şairlerin yanı sıra İbnü'l-Arabî'den de etkilendiği bilinen Şebüsterî'nin (ö. 720/1320) kendisine sorulan sorulara verdiği manzum cevaplardan oluşan eseridir. *Gülşen-i Râz* temsil ettiği ekollerin fikirlerini sentezleyerek manzum formda aktarabilen en önemli eserlerden biri olarak kabul edilir. Eserin ilk bölümlerinde ilmî-felsefî bir anlatım benimsenmekte, sonraki bölümlerde ise daha edebî-lirik bir tarz ağırlık kazanmakta, son kısımlarında ise bazı tasavvufî kavramların ve mazmunların açıklamasına yer verilmektedir. Kendisinden sonra birçok müellifi etkileyen eser pek çok defa tercüme ve şerh edilmiştir.⁴⁰⁸ *Gülşen-i Râz* Sarı Abdullah Efendi'nin de *Mesnevî* şerhinde en çok alıntı yaptığı eserlerden biridir. Sarı Abdullah Efendi'nin alıntıları tek bir beyit olabildiği gibi (vr. 217^a, 220^b, 253^a) aynı bölüme ait birden çok beyit şeklinde de olabilmektedir (211^b, 212^a, 221^b, 224^a, 253^b, 276^a, 289^a, 292^{a-b}).

Heft Evreng: Abdurrahmân el-Câmî (ö. 898/1492) *Silsiletü'z-Zeheb*, *Mesnevî-i Selâmân*, *Tuhfetü'l-Ahrâr*, *Sübhatü'l-Ebrâr*, *Yûsuf u Züleyhâ*, *Leylî vü Mecnûn*, *Hirednâme-i İskenderî* isimlerindeki yedi mesnevîsinden oluşan eseridir.⁴⁰⁹ Sarı Abdullah Efendi şerhinin üçüncü cildinde yalnızca *Sübhatü'l-Ebrâr*'ın adını zikretmekle birlikte *Tuhfetü'l-Ahrâr* ve *Silsiletü'z-Zeheb* mesnevîlerinden de alıntılar yapmaktadır. Eserde yer alan ilk mesnevî olan *Silsiletü'z-Zeheb* ahlâkî ve tasavvufî meseleler ile ilahî aşkı konu edinmektedir. Sarı Abdullah Efendi ele aldığımız cildin yedi yerinde bu mesnevîden iktibasta bulunmaktadır (vr. 204^a, 205^a, 217^a, 237^a, 249^a, 284^a). *Heft Evreng*'in üçüncü mesnevîsi olan *Tuhfetü'l-Ahrâr*'da Hz. Âdem'in yaratılışından başlayarak ibadetler ve ahlâkî vasıflar üzerinde durulmaktadır. Eserde sufiler ile zâhir ulemâsı olarak adlandırılan zümreler arasında karşılaştırmalar yapılmakta ve bu grupların sahip olduğu özellikler vurgulanmaktadır.⁴¹⁰ Sarı

⁴⁰⁸ Saâdeddin Mahmûd Şebüsterî, **Mecmua-i Âsâr-ı Şeyh Mahmûd Şebüsterî: Gülşen-i Râz, Saâdetnâme, Hakkü'l-Yakîn, Mir'atü'l-Muhakkıkîn, Merâtibü'l-Ârifîn**, haz.: Samed Muvahhid, Tahran, Kitâbhâne-i Tahûrî, 1371/1993. İstanbul 1989. Ayrıca bkz. Muammer Cengiz, **Şebüsterî ve Gülşen-i Râz**, İstanbul, Litera Yayıncılık, 2016. Sarı Abdullah Efendi'ye atfedilen *Gülşen-i Râz-ı Ârifân* isimli *Gülşen-i Râz* tercümesi onun bu esere ilgisini gösterir. Eser için bkz. Bünyamin Ayçiçeği, **Sarı Abdullah Efendi'nin Gülşen-i Râz-ı Ârifân Mesnevîsi**, İstanbul, Akademi Titiz Yayınları, 2014.

⁴⁰⁹ Abdurrahman Câmî, **Mesnevî-i Heft Evreng**, tsh.: Murtaza Müderris-i Gilânî, Tahran, Kitabfurûş-i Sa'dî, [t.y.].

⁴¹⁰ Molla Câmî, **Tuhfetü'l-Ahrâr**, trc.: Yusuf Öz, İstanbul, Kurtuba Kitap, 2014.

Abdullah Efendi şerhinin üç yerinde bu mesnevîden uzun alıntılar yapar (vr. 221^b-222^a, 224^{a-b}, 224^b-225^a) Sarı Abdullah Efendi'nin şerhinin üçüncü cildinde iktibasta bulunduğu Câmî'nin diğer mesnevîsi *Subhatü'l-Ebrâr*'dır. Bu mesnevîde seyrüsülûk yolundaki salikin sahip olması gereken güzel vasıflar ve uzak durması tavsiye edilen olumsuz özellikler vurgulanmaktadır.⁴¹¹ Sarı Abdullah bu ciltte on iki yerde bu eserden iktibasta bulunmuştur (vr. 221^b, 232^b, 232^b -233^a, 233^a, 238^a, 243^b, 254^b, 285^a, 285^b, 286^b, 296^a).

Kasidetü't-Tâiyye: İbnü'l-Fârız'ın (ö. 632/1235) divanında yer alan *Nazmü's-Sülûk* olarak isimlendirdiği kasidesidir. Tasavvufta aşk yolunu benimseyen sufilerden biri olan İbnü'l-Fârız şiirlerinde bu tavrını lirik üslûbu ve kavramsal bir genişlikle ifade etmiştir. Kasîdetü't-tâiyye onun hakikate ulaşmanın imkân ve tezahürlerini anlattığı en meşhur şiirlerinden birisidir. Dâvûd-ı Kayserî, Fergânî, Ankaravî gibi müellifler bu eseri şerhetmişlerdir.⁴¹² Sarı Abdullah Efendi şerhinin üçüncü cildinde altı yerde iktibasta bulunduğu (vr. 220^a, 222^a, 226^b, 247^a, 286^b) Tâiyye kasidesini açıklarken şerhlerinden de istifade ettiğini belirtmektedir (vr. 220^a, 279^a).

Mesnevî-i Şerîf: Sarı Abdullah Efendi'nin *Mesnevî*'yi şerhederken en çok istifade ettiği kaynaklardan biri *Mesnevî*'nin kendisidir. Sarı Abdullah Efendi şerhinin üçüncü cildinde şerhettiği *Mesnevî* beyitleri dışında yirmi dokuz yerde *Mesnevî*'den alıntı yapmaktadır (vr. 203^b, 205^b, 207^a, 208^b, 212^a, 213^b, 214^a, 222^b, 225^b, 230^a, 232^b, 233^b, 245^b, 246^a, 247^a, 254^b, 255^b, 262^a, 273^b, 274^a, 277^a, 280^a, 281^b, 286^a, 288^b, 294^a, 297^a).

Garîbnâme: XIII. yüzyıl Anadolu'sunun nüfuz sahibi ailelerinden birine mensup olan Âşık Paşa'nın (ö. 733/1332) yaşadığı dönemde halkın içinde bulunduğu

⁴¹¹ Molla Câmî, *İyilerin Tesbîhi: Subhatu'l-Ebrâr*, trc.: Hicâbi Kırlangıç, İstanbul, Kurtuba Kitap, 2011. Ayrıca bkz. Taner Gök, "Şem'i Şem'ullâh ve Şerh-i Subhatü'l-Ebrâr'ı (İnceleme-Tenkitli metin)", Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, Çanakkale 2014.

⁴¹² Dâvûd-ı Kayserî, *Şerhu'l-Kayserî alâ Tâiyyeti İbnî'l-Fârız'ı'l-Kübrâ*, haz.: Ahmed Ferîd el-Mezîdî, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1425/2004; Saîdüddîn Saîd Fergânî, *Meşâriku'd-Derârî: Şerhu Tâiyyeti İbn Fârız*, tsh.: Celâleddîn Aştîyânî, Meşhed, Encümen-i Felsefe ve İrfan, 1398/1987, Saîdüddin Fergânî, *Müntehâ'l-Medârik*, çev.: Mustafa Yalçınkaya, İstanbul, Litera Yayıncılık, 2019; İsmâil Rusûhî Ankaravî, *Osmanlı Tasavvuf Düşüncesi-Makâsıd-ı Aliyye fî Şerhi't-Tâiyye*, haz.: Mehmet Demirci, İstanbul, Vefa Yayınları, 2007.

Moğol istilasından dolayı oluşan kaygı ile bu olayın bölgede sebep olduğu özellikle Fars kültürü ile etkileşimlerin meydana getirdiği endişelere karşı Türk kültür ve dilini müdafaa ettiği kurucu/taşıyıcı metinlerden biridir. Âşık Paşa halka hitap eden didaktik bir anlatıma sahip olmakla birlikte katmanlı bir yapısı olan *Garîbnâme*'nin genelinde Tanrının birliği ile toplumun birliği fikrini vurgulayarak bunun bir ahlak hâline gelmesini sağlamaya çalışmaktadır.⁴¹³ Sarı Abdullah Efendi şerhinin üçüncü cildinde adını anarak Âşık Paşa'dan dört yerde alıntı yapar (vr. 204^a, 216^a, 227^b). Sarı Abdullah Efendi'nin yaşlı çalgıcının hâlini anlatırken Âşık Paşa'nın yaşlılık tasvirlerine (vr. 216^a) yer vermesinin dışında *Garîbnâme*'ye referansları çoğunlukla Hakk'a ulaşmak isteyen âşığın ancak kendi varlığından vazgeçerek amacına erebileceği yolundaki anlatımlarıdır.

Hilye-i Hâkânî: Veziriazam Ayas Paşa'nın akrabalarından olduğu bilinen Hâkânî Mehmed Bey (ö. 1015/1606) Osmanlı döneminde sancak beyliği ve Dîvân-ı Hümayun'da muhasebecilik yapmış bir divan şairdir. Onun Türk edebiyatında tanınmasını sağlayan eseri Hz. Peygamber'in fizikî özellikleri ve sıfatlarına dair yazdığı *Hilye-i Hâkânî* isimli eseridir.⁴¹⁴ Sarı Abdullah Efendi şerhinin üçüncü cildinde Allah'ın "Kerîm" sıfatından söz ettiği iki yerde Hâkânî'nin adını zikrederek *Hilye*'sinin tevhid bölümünden alıntılar yapmıştır (vr. 294^b, 295^a).

Ferîdüddîn-i Attâr'ın eserleri: Sarı Abdullah Efendi'nin şerhi boyunca en çok atıf yaptığı şairlerden biri Mevlânâ'nın da Senâî ile birlikte kendini aynı gelenek içerisinde konumlandığı şairlerden biri olan Ferîdüddîn-i Attâr'dır (ö. 618/1221).⁴¹⁵ Sarı Abdullah şerhinin üçüncü cildinde on üç yerde Attâr'ın şiirlerine yer vermiştir. Bu şiirlerin biri Attâr'ın ilk mesnevîlerinden olan, tasavvufî-ahlâkî esasları tahkiyevî bir üslûpla anlattığı *Esrarnâme*'dendir. *Devletşah Tezkiresi*'nde yer verilen rivayete göre Mevlânâ çocuk yaşta iken Attâr ile görüşmüş ve Attâr *Esrarnâme*'sini kendisine hediye etmiştir.⁴¹⁶ Mevlânâ *Mesnevî*'sinde bu eserden

⁴¹³ bkz. Âşık Paşa, **Garib-nâme**, haz.: Kemal Yavuz, İstanbul, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu, 2000, C: I/1-II/2.

⁴¹⁴ Hakanî Mehmet Bey, **Hilye-i Saadet**, haz.: İskender Pala, İstanbul, Kapı Yayınları 2010.

⁴¹⁵ Gölpınarlı, **Mevlânâ Celâleddîn: Hayatı, Eserleri, Felsefesi**, s. 119; Lewis, **Mevlânâ: Geçmiş ve Şimdi, Doğu ve Batı**, s. 320-321, 345-346.

⁴¹⁶ Devletşah, **Şair Tezkireleri: Tezkiretü's-Şuarâ**, çev.: Necati Lugal, İstanbul Pinhan Yayıncılık

faydalanmıştır. Sarı Abdullah Efendi şerhinin üçüncü cildinde *Esrâr-nâme*’den Attâr’ın adını anmaksızın alıntı yapar (vr. 211^b). Attâr’ın bir ana hikâye içinde birleştirdiği birçok hikâyeden oluşan diğer bir mesnevîsi *Îlâhînâme* Sarı Abdullah Efendi’nin şerhinin üçüncü cildinde bir beytine yer verdiği diğer eseridir (vr. 285^a). Ayrıca Sarı Abdullah bu ciltte Attâr’ın Deryâ-yı Ebrâr⁴¹⁷ olarak andığı kasidesinden de üç yerde alıntı yapmıştır (vr. 215^b, 235^a, 239^b). Sarı Abdullah Efendi’nin Attâr adıyla yer verdiği alıntılardan biri de Ferîdüddîn-i Attâr’a aidiyeti tartışmalı olan *Cevherü’z-Zât* isimli mesnevîdir. Şerhin üçüncü cildinde bu eserden altı yerde uzun alıntılar yapılmıştır (vr. 223^b, 232^a, 235^a, 259^b, 260^a, 280^b).⁴¹⁸

Enîsü’l-Ârifîn: Timurlu hükümdarı Şahruh döneminin (1405-1447) kurduğu ilişkiler, müridleri ve âşıkâne şiirleri ile renkli isimlerinden biri olan Kâsım-ı Envâr’ın (ö. 837/1433)⁴¹⁹ ruh, nefis, kalp, akıl ve aşk kavramları etrafında şekillenen tasavvufî mesnevîsidir.⁴²⁰ Sarı Abdullah Efendi Mevlânâ tarzında şiirler söyleyen bu sufi şair ile *Mesnevî* arasında şerhinin ikinci cildinden başlamak üzere bağlantılar kurmaktadır. Kâsım-ı Envâr’ın vahdet, hakikat-i Muhammediyye, kutup ve kâmil insan gibi konular etrafında şekillenen şiirleri Sarı Abdullah Efendi’nin şerhinde geniş yer tutmaktadır. Çoğunlukla adını anarak gazellerine yer veren müellif şerhinin üçüncü cildinde *Enîsü’l-Ârifîn*’den yaptığı alıntılarda şairin adını anmamaktadır (vr. 214^b, 272^b, 273^a, 274^a, 274^b).

Kasâidü’l-Vitriyyât: Mecdüddîn Ebû Abdullâh Muhammed b. Reşîd el-Bağdâdî’nin (ö. 662/1264) Hz. Peygamber’e övgü mahiyetinde kaleme aldığı her biri yirmi bir beyitlik yirmi dokuz kasideden müteşekkil eseridir.⁴²¹ Sarı Abdullah Efendi müellifin adını anmaksızın *Kasîdetü’l-Vitriyye fî Medhi Hayri’l-Beriyye* ismi ile de

2011, s. 259.

⁴¹⁷ Deryâ-yı Ebrâr kasidesi hakkındaki bilgi için bkz. Milad Salmani, “Hangi Attar? Sarı Abdullah Efendi’nin Mesnevî Şerhinde Attar İzleri”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 24, İstanbul 2020, s. 531-533.

⁴¹⁸ Sarı Abdullah Efendi’nin şerhindeki Attâr alıntılarını inceleyen bir çalışma için bkz. Salmani, “Hangi Attar? Sarı Abdullah Efendi’nin Mesnevî Şerhinde Attar İzleri”, s. 521-553.

⁴¹⁹ Kübra Ceylan, “Kâsım-ı Envâr’ın Edebî Mirâsı ve Klasik Türk Edebiyatına Etkisi: Sarı Abdullah Efendi Örneği”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 43, İstanbul, 2020, s. 305-348.

⁴²⁰ Kâsım-ı Envâr, *Külliyât-ı Kâsım-ı Envâr*, tsh.: Saîd Nefîsî, Tahran, İntişârât-ı Kitâbhâne-i Senâî, 1337/1958, s. 359-386.

⁴²¹ İsmail Durmuş, “Muhammed, Arap Edebiyatı”, *DİA*, C: XXX, s. 450-456.

bilinen eserden şerhinin üçüncü cildinde “na‘t-ı şerîf”, “fî-medhi’n-nebî” başlıkları altında yirmi beyte yer vermiştir (vr. 241^a, 241^b).

2.4.6. Diğer Disiplinlere Ait Eserler

Yukarıda incelenen kaynakların yanı sıra Sarı Abdullah Efendi’nin şerhinin üçüncü cildinde az da olsa atıf yaptığı lügat, havas ilmi gibi çeşitli konulara ilişkin eserler de bulunmaktadır. Bu eserler şunlardır:

A‘lâmü’l-Hüdâ ve Esrâru’l-İhtidâ: Sarı Abdullah Efendi şerhinde bu eseri kaynak göstererek İbrâhim-i Havâss ile ilgili bir menkıbeye yer vermektedir (vr. 264^a). *Keşfü’z-Zünûn*’da *İlmü’l-Hüdâ ve Esrâru’l-İhtidâ* ismiyle kayıtlı biri Şehâbeddîn-i Sühreverdi’ye (ö. 632/1234) biri Ahmed b. Ali el-Kureşî el-Bûnî’ye (ö. 622/1225) ait iki eser bulunmaktadır.⁴²² Ancak bu eserlere ulaşamamıştır.

el-Muğrib fî Tertîbi’l-Mu‘rib : Arap dili âlimi Ebü’l-Feth el-Mutarrizî el-Hârizmî’nin (ö. 610/1213) Hanefî fıkıh kitaplarında geçen garîb kelime ve tabirlerin açıklamalarına yer verdiği eseridir.⁴²³ Sarı Abdullah Efendi Arab kelimesinin açıklamasında bu sözlüğe başvurduğunu belirtmiştir (vr. 231^b).

Kânûnu’l-Edeb: Sarı Abdullah Efendi’nin Fârâbî’ye atıfla yer verdiği bu esere Fârâbî’nin eserleri arasında rastlanılmaz. Sarı Abdullah’ın *Kânûnu’l-Edeb*’den yaptığı alıntı en-na‘am kelimesinin sözlük anlamı hakkındadır (vr. 244^b).⁴²⁴

⁴²² Kâtip Çelebi, *Keşfü’z-Zunûn an-Esâmi’l-Kütüb ve’l-Fünûn*, trc.: Rüşti Balci, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011, C: 3, s. 928.

⁴²³ Mutarrizî, *el-Muğrib fî Tertîbi’l-Mu‘rib*, thk.: Mahmûd Fâhurî, Abdülhamîd Muhtâr, Beyrut, Mektebetü Lübnan, 1999. Eser hakkında geniş bilgi için bkz. Sâdi Çöğenli, “el-Mutarrizî ve el-Mugrib fî Tertîbi’l-Mu‘rib’in Edisyon Kritiği”, Atatürk Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, Erzurum, 1986.

⁴²⁴ Sarı Abdullah’ın burada yer verdiği açıklamaların aynı şekilde Ankaravî şerhinde de yer alması müellifin bu kaynaktan yaptığı alıntıları Ankaravî üzerinden yaptığını düşündürmektedir. Bkz. Tanyıldız, “İsmâil Rusûhî Ankaravî-Şerh-i Mesnevî”, s. 936. Diğer taraftan her iki şerhte de Fârâbî’ye atıfla zikredilen eser Fârâbî’nin eserleri arasında yer almamaktadır. Ancak ilgili kısımdaki açıklamalar mana bakımından Ebü’l-Fazl Kemâleddîn Hubeyş et-Tiflisî’ye (ö. 629/1232 [?]) ait *Kânûnu’l-Edeb fî Zabti Kelimâti’l-Arab* isimli Arapça Farsça sözlükteki açıklamalar ile örtüşmektedir. bkz. Hubeyş et-Tiflisî, *Kânûnu’l-Edeb fî Zabti Kelimâti’l-Arab*, Süleymaniye Ktp., Hacı Selim Ağa, nr. 1246, vr. 181a, 189b. Eser hakkında bilgi için ayr. bkz. Adem Uzun, “İslam ve Bilim Tarihinde Sözlükçülük: Hubeyş Tiflisî’nin Kânûnu’l-Edeb Adlı Arapça-Farsça Sözlüğü”, *ERDEM*, 2019, Sayı: 77, s. 151-178.

Şerh-i Dîvân-ı Ali: Hüseyin Meybüdü'nin (ö. 909/1503-1504) Hz. Ali'ye nisbet edilen şiirleri şerh ettiği eseridir.⁴²⁵ Sarı Abdullah Efendi Hz. Ali'ye ait olarak aktardığı bir şiir hakkında sayfa kenarında yaptığı açıklamalara Meybüdü'nin şerhini kaynak göstermiştir (vr. 216^a). Ayrıca şerhte yer alan ve Hz. Ali'ye nisbet edilen bazı rubailer de Meybüdü'nin eserinde bulunmaktadır (vr. 221^a, 234^a).

el-Maârif: Abbâsî dönemi Bağdat'ında yaşadığı bilinen, döneminin dil ve edebiyat alanındaki yetkin âlimleri arasında yer alan İbn Kuteybe ed-Dîneverî'nin (ö. 276/889) evrenin yaratılışından başlayarak peygamberlerin hayatını özetlediği, Hz. Peygamber'in, ashabının, Emevî ve Abbasî halifelerinin hayatına, önemli tarihî şahsiyet ve olaylara ilişkin bilgilere yer verdiği ansiklopedik eseridir.⁴²⁶ Sarı Abdullah Efendi Hz. Eyyûb kıssasında Hz. Eyyûb'ün yaşadığı yere ilişkin bilgiler verirken bu eseri anmaktadır (vr. 218^b). Sarı Abdullah, aynı konuda başvurduğu kaynaklar arasında *Ikdü'l-Cevâhir* (vr. 219^a) ve *Müntehabü'l-maârif* (vr. 219^a) isimli iki eserden daha söz etmektedir. Ancak bu eserler hakkında bilgiye ulaşamamıştır.⁴²⁷

Yenâbî': Ebû Ya'kûb İshâk b. Ahmed es-Sicistânî'nin (ö. 393/1003 [?]) *el-Yenâbî'* isimli Allah, akıl, nefis, eflâk, cennet, cehennem ve melekler gibi kırk ruhanî meseleyi konu edinen bir eseri bulunmaktadır. Sarı Abdullah Efendi bu eseri cinlere dair rivayetlere yer verdiği bölümde anmaktadır (vr. 282^a). Eser Mustafa Gâlib tarafından neşredilmiştir (Beyrut 1965). Ancak mevcut baskıda Sarı Abdullah'ın aktardığı rivayet tespit edilememiştir.⁴²⁸

⁴²⁵ H. Bekir Karlıağa, "Kâdî Mîr Meybüdü", *DİA*, C: XXIV, s. 118-119; Kemâleddîn-i Meybüdü, *Şerh-i Dîvân Mensûb be-Emîru'l-Mü'minîn Ali b. Ebî Tâlib*, haz.: Ekrem Şifâî, <http://www.sufi.ir/books/download/farsi/ali/divan-ali-fa.pdf> (07.05.2021).

⁴²⁶ Hüseyin Yazıcı vd., "İbn Kuteybe", *DİA*, C: XX, s. 145-152; Zülfikar Tüccar, "el-Maârif", *DİA*, C: XXVII, s. 271.

⁴²⁷ Şellî (ö. 1093) isimli müellifin Mekke'nin tarihi hakkında bilgi veren *Ikdü'l-Cevâhir ve'l-Dürer fi Ahbâri'l-Karni'l-Hâdî Aşer* isimli bir eseri bulunmaktadır. Eser Abdurrahman b. Süleymân el-Mezîni ve Râşid b. Sa'd el-Kahtânî tarafından 1435/2014 yılında iki cilt halinde Riyad'da neşredilmiş. Ancak bu çalışmaya ulaşamamıştır. Eser hakkında bilgi veren araştırma için bkz. Mustafa L. Bilge, "Sultan I. Ahmed Han'a Ait Haremeyn'le İlgili Arapça Bir Vakfiye", *İslâm Tetkikleri Dergisi*, 10/1, 2020, s. 92. *Müntehabü'l-Maârif*, yukarıda sözü geçen İbn Kuteybe'ye ait *el-Maârif*'ten hareketle yazılmış bir eser olabilir fakat böyle bir eser tespit edilememiştir.

⁴²⁸ bkz. Ebû Ya'kûb es-Sicistânî, *el-Yenâbî'*, thk.: Mustafa Gâlib, Beyrut, el-Mektebetü't-Ticârî,

2.5. Müellifin Şerh Usûlü

Mesnevî, birbirinden ayrı gibi görünen küçük hikâyelerin bir araya gelerek bütünü temsil ettiği bir eser olarak nitelenmektedir. İç içe geçmiş hikâyeler aslında biri diğerini tamamlayıcı veya açıklayıcı olarak kurulmuş ve sürekliliğe sahip anlatılardır. Mevlânâ'nın hakikati ifade etme yolu olarak temsile dayalı bir anlatım tarzı benimsemiş olması başka bir deyişle söylemek istediğini birbirine örülü hikâyelerle aktarması eserine farklı meşrepleri kapsayıcı bir üslûp kazandırmıştır.⁴²⁹ Bu durumun bir neticesi olarak *Mesnevî*'de katmanlı bir aktarım metodu hâkimdir. *Mesnevî*'nin bu tarz bir yönetime sahip olması sufilerin hakikati konu edinen işlerinde bunu açıkça ortaya koymanın doğru olmadığını düşünmeleri ve böylelikle herkesin istidadı miktarında ondan faydalanmasını istemeleri ile ilgili görülebilir. Ceyhan'ın tezinde *Mesnevî* hikâyelerinin üç düzeyli bir anlatıma sahip olduğu tespit edilmiştir:

“Hikâyeler hiyerarşik açıdan üç düzeyde nakledilirler: lafzî, tasavvufî ve hakikî/metafiziksel seviye. Görünen lafzî düzey hikâyenin doğrudan anlatılmasıdır. Fakat bunun tâlî derecede bırakılması öyle bir seviyede olur ki, hikâye önceden bilinmiyorsa takip oldukça zorlaşır. İkinci seviyede ise genelde manevî ve ahlâkî ibret verme maksadı güdülür. ... Ancak Mevlânâ hikâyeyi bu seviyede bırakmaz. Mevcûdâtın evvelî ve nihâî münâsebetlerini ifâde eden metafizik denilen düzeyi de söz konusu eder.”⁴³⁰

Mesnevî'nin bu katmanlı yapısı onun yüzyıllar boyunca şerh edilmesini sağlamış, şârihler kendi meşrepleri ve birikimleri doğrultusunda *Mesnevî*'yi belli düzeylerde şerh etmişlerdi. İsmâîl Rusûhî Ankaravî, Sarı Abdullah Efendi, İsmâîl Hakkı el-Bursevî, Ahmed Avni Konuk gibi bulundukları tasavvufî çevreler içerisinden tasavvuf meselelerini anlatma çabası içinde olan isimler *Mesnevî*'yi bahsi geçen metafizik düzeyde şerh etme gayreti içerisinde olmuşlardır. Bu tür şerhler “*bir kitabı, bir müellifi esas alıyor gibi gözükmese de aslında merkeze alınan metnin gidebildiği kadar daha öncesine (mübeşşirlerine) ve sonrasına (muakkip ve münekkitlerine) uzanarak, aynı zamanda muasırların görüşlerine de yer vererek, kendi durduğu yere göre eklemeler, tenkitler, tasfiyeler, tasnifler yaparak hakikat*

1965. (<https://www.noorlib.ir/View/fa/Book/BookView/Image/34741/1/5>); Avni İlhan, “Ebû Ya‘kûb es-Sicistânî”, *DİA*, C: X, s. 252-253.

⁴²⁹ Ceyhan, “İsmâîl Ankaravî ve *Mesnevî* Şerhi”, s. 481-482.

⁴³⁰ Ceyhan, “İsmâîl Ankaravî ve *Mesnevî* Şerhi”, s. 485.

*arayışını sürdürmekte, bu yolla ilmi/bilgiyi genişletip derinleştirmektedir.”*⁴³¹

Dolayısıyla bu müelliflerin şahsî eğilimlerinin, yetiştikleri ve temsilcisi oldukları çevrelerin, şerhi yazmadaki maksatlarının eserlerinin şekillenmesine etki ettiği açıktır. Tasavvufi eserler söz konusu olduğunda metni şerh eden şârih ile şerhe kaynaklık eden metnin müellifi arasında ortak bir tecrübeden söz edilmektedir. Çünkü şârih bir yönüyle kaynak metnin işaret ettiği hakikat düzeyine varmış olma iddiasındadır.⁴³² Sarı Abdullah Efendi’nin şerhinin öne çıkan yönlerinden biri *Mesnevî*’nin mevcut ilmî-tasavvufî miras ile müellifin Melamî kimliği ve fikirleri arasında sürekli bir senteze konu olması ve bu doğrultuda şerh boyunca hakikat-i muhammediyyenin varisi olan bir kâmil veliye tabi olmak ve onun himmet nazarı dolayısıyla dünyevî bağlardan kurtulup rahmanî nurun tecellisi ile varlığından fena bulmanın gerekliliğine yaptığı vurgudur. Şârih kullandığı sünnî geleneğin temel kaynakları üzerinden Melamîliğin bu gelenek ile çatışmadığının altını çizmektedir.

Sarı Abdullah, eserinin bu yönü ile ilgili olarak, şerhinde İbnü’l-Arabî’nin görüşlerine yer veriyor olması bakımından dikkat çekmekte, aynı zamanda eleştiri konusu olmaktadır.⁴³³ Sarı Abdullah Efendi *Mesnevî*’yi şerh ederken İbnü’l-Arabî’nin eserlerinden, Kâşânî, Dâvûd-ı Kayserî, Fergânî gibi Ekberî geleneği metin düzeyinde temsil eden isimlerden ve bu düşüncüyü şiirlerinde işleyen Mağribî, Kâsım-ı Envâr, Şebüsterî gibi şairlerden istifade etmektedir. XVI ve XVII. yüzyıldan itibaren yazılan Osmanlı dönemi *Mesnevî* şerhlerinin birçoğunda İbnü’l-Arabî ve takipçilerinin kavramsal bir çerçeveye taşıdığı vahdet-i vücud düşüncesinin etkisi görülmektedir. Demirli’nin ifade ettiğine göre Osmanlı dönemi *Mesnevî* şârihleri *Mesnevî* ile *Fusûs* veya *Fütûhat*’ı biri diğeri mensur ya da manzum hâli olarak görmüş, aralarındaki farkın bir üslûp ve anlatım farkı olduğunu düşünmüşlerdi.⁴³⁴

⁴³¹ İsmail Kara, **İlim Bilmez Tarih Hatırlamaz**, s. 15.

⁴³² bkz. Ali Çoban, “Ârife İşaret Yeter (mi)?: Osmanlı Tasavvufi Şerh Geleneği Üzerine”, **İslam İlim ve Düşünce Tarihinde Şerh Geleneği**, ed. Mesut Kaya, Sezai Engin, Endülüs Yayınları, İstanbul 2020, s. 343-344.

⁴³³ Gölpınarlı Sarı Abdullah Efendi’nin şerhini bu yönüyle eleştirmektedir. Gölpınarlı, **Mevlânâ’dan Sonra Mevlevîlik**, s. 142. Ahmed Avni Konuk bu konuda kendisine yapılan benzer eleştiriler hususunda bu durumun sufilerin aynı hakikati ifade eden ancak birbirinden farklıymış gibi görünen meşreplerinden ileri geldiğini ifade eder. Konuk, **Mesnevî-i Şerifi Şerhi**, C: I, s. 17. Konu hakkındaki tartışmalar için ayr. bkz. Ceyhan, “İsmâil Ankaravî ve Mesnevî Şerhi”, s. 19.

⁴³⁴ Ekrem Demirli, “İbnü’l-Arabî ve Mevlana Arasındaki Bazı Ortak Kavramlar”, **Şair Sûfiler**:

Bununla birlikte Demirli; Mevlânâ ve Yunus Emre gibi birçok sufînin eserlerinde vahdet-i vücûd anlayışına paralel düşüncelere rastlamanın bu şairleri İbnü'l-Arabî takipçisi saymak için yeterli görülüp görülemeyeceğini tartışmaktadır.⁴³⁵ İbnü'l-Arabî'yi ayrıcalıklı kılan onun Mutlak Varlık kavramını ancak Allah için kullanması ve a'yân-ı sâbite anlayışını ortaya koyduğu teorik yönüdür.⁴³⁶ Bu bakımdan vahdet-i vücûd sınırları belirlenebilen ve çözmeyi amaçladığı sorunlar bakımından teknik bir terim sayılmakla birlikte tasavvuf geleneği içerisinde erken dönemden itibaren “varlıkta Allah'tan başka hiçbir şey yoktur” şeklindeki düşünce manzum veya mensur metinlerin çoğunda yer almaktadır.⁴³⁷ Zaman içinde İbnü'l-Arabî, Sadreddîn-i Konevî, Saîdüddîn-i Fergânî gibi müellifler ile aynı fikri farklı bir üslûpla ifade eden İbnü'l-Fârîz, Fahreddîn-i Irâkî, Ahmed-i Gazzâlî, Mevlânâ Celâleddîn gibi sufi müelliflerin metinlerinin iç içe geçtiği eserler ortaya koyulmuştur.⁴³⁸ Sarı Abdullah Efendi İbnü'l-Arabî ekolünün ortaya koyduğu literatürden beslenen bir müellif olmakla birlikte onun şerhini diğer şerhlerden ayıran ve öne çıkaran esas yönü melametîlik anlayışını *Mesnevî* şerhi kapsamında sunmuş olmasıdır. Sarı Abdullah, şerhinde başta kutb-ı zaman olmak üzere Melamîlik ile ilgili melamet, nazar, efrâd, rehber, zikir, ketm-i esrâr, gönül beklemek (masivadan arındırmak), bî-ser ü pâ olmak gibi kavramlara yer vermektedir.⁴³⁹ Bu yönüyle mürid-mürşit ilişkisi

Mevlana, Yunus ve Niyazi-i Mısırî Üzerine İncelemeler, İstanbul, Sufî Kitap, 2018, s. 18.

⁴³⁵ Demirli, “Şiire ‘Nazar’ Etmek: Yunus Emre’de Vahdet-i Vücûd Anlayışının İzleri”, **Şair Sûfiler: Mevlana, Yunus ve Niyazi-i Mısırî Üzerine İncelemeler**, s. 85-124. Sarı Abdullah Efendi’nin tasavvufî fikirleri üzerine çalışmalar yapan Çakmaktaş Sarı Abdullah Efendi’nin Ekberî geleneğin Osmanlı tasavvufundaki önemli temsilcilerinden biri olduğunu kaydeder. bkz. Çakmaktaş, “İbn Arabî’nin Osmanlı Tasavvuf Düşüncesine Tesiri: Sarı Abdullah Efendi Örneği”, s. 633; a.mlf., “Sarı Abdullah Efendi’nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri”, s. 79.

⁴³⁶ Demirli, “İbnü'l-Arabî ve Mevlana Arasındaki Bazı Ortak Kavramlar”, s. 246-247; a.mlf., “Şiire ‘Nazar’ Etmek: Yunus Emre’de Vahdet-i Vücûd Anlayışının İzleri”, s. 90-92.

⁴³⁷ William Chittick, “Rûmî ve Vahdetü'l-Vücûd”, s. 232. ayr. bkz. **a.g.e.**, s. 231-275; Henry Corbin, **Bir’le Bir Olmak: İbn Arabî Tasavvufunda Yaratıcı Muhayyile**, çev. Zeynep Oktay, İstanbul, Pinhan Yayıncılık, 2003, s. 71-72. Osmanlı dönemi tasavvuf eserlerinde vahdet fikrinin işlenişini bu yönüyle değerlendiren bir çalışma için bkz. M. Nedim Tan, “Vahdet Fikrinin Osmanlı Tasavvuf Literatüründeki Yansımalarına Bir Örnek Hasan Ünsî’nin Sırr-ı Ahadiyyet’i”, **Osmanlı’da İlm-i Tasavvuf**, ed.: Ercan Alkan, Osman Sacid Arı, İstanbul, ISAR Yayınları, 2018, s. 283-290.

⁴³⁸ Fazlıoğlu İsmâil Rusûhî Ankaravî, Aziz Mahmud Hüdâyî, Abdullah el-Bosnevî, Sarı Abdullah Efendi, İsmâil Hakkı el-Bursevî gibi müelliflerin İslâm düşünce geleneğinde İbnü'l-Arabî’den gelen ve Konevî-Kayserî çizgisinde gelişen “irfanî keşf” ile Mevlânâ’dan gelen “sufî zevk” yaklaşımlarını terkip etme arayışında olduklarının altını çizer. İhsan Fazlıoğlu, **Fuzulî Ne Demek İstedi?**, İstanbul, Papersense Yayınları, 2011, s. 32-33; a.mlf., “Osmanlı Dönemi Türk-Felsefe-Bilim Hayatının Çerçevesi”, **Kayıp Halka**, İstanbul, Papersense Yayınları, 2015, s. 254-255.

⁴³⁹ bkz. Aytekin, **Sarı Abdullah Efendi ve Mesnevi-i Şerif Şerhi**, s. 222-240; Çakmaktaş, “Sarı

üzerinden birçok beytin açıklaması kutb-ı zaman kavramı üzerinde odaklanmaktadır. Bununla birlikte şerhte yeri geldikçe birçok tasavvufî kavramın açıklamasına yer verildiği, bu kavramlarla ilgili tanımlar, nakiller veya menkıbelerin anıldığı, çeşitli eser ve müelliflere dikkat çekildiği, zaman zaman *Mesnevî*'den bağımsızlaşan anlatımların öne çıkarıldığı görülür. Bu yönüyle Sarı Abdullah Efendi'nin şerhinin "geniş bir tasavvuf ansiklopedisi" niteliği gösterdiği düşünülmektedir.⁴⁴⁰

- Sarı Abdullah Efendi'nin bu ansiklopedik yazım tarzı şerhinin dönemin kültürel unsurlarını barındıran zengin bir eser olmasına imkân sağlamıştır. Şârih çok yönlü kişiliği ve döneminin farklı muhitlerinden istifade etmesi münasebeti ile sahip olduğu kültürel birikimi eserine yansıtmıştır. Bu bakımdan eser yalnızca tefsir, hadis, tasavvuf gibi ilimlerin alanına giren mevzuları değil musikî, iklimler, burçlar, oyunlar vs. gibi XVII. yüzyıl sosyal yaşamını ve alışkanlıklarını yansıtan unsurları da barındırmaktadır. Sarı Abdullah Efendi yer yer anlatımın dağılmasına sebep olsa da bu unsurları *Mesnevî* beyitleri arasında sunarak eserine bu yönüyle de çeşitlilik kazandırmıştır. Sarı Abdullah Efendi Rifâî tarikatı çevrelerinin adabına yönelik eleştiriyi de barındıran aşağıdaki örnekte bu tarikatın mensuplarının yaşantısına dair izler sunar:

Bu ebyât-ı şerîfede Seyyid Aḥmed bin Ebü'l-Ḥasan er-Rıfâ'î ḳaddesallāhu rūḥahūnuḥ ṭarîḳa-i münîfesinden geçinen şol ṭā'ifeye daḥı ta'riḫ vardur ki anlar esmâ-i ilâhiyye ile ef'ileri teşḫîr u şikâr idüp ve ba'zıları yılanı çigle yiyüp buñunla ḥalka ke'ennehū ızhâr-ı kerâmet ve bu vâsiṭa ile ba'zı nâsı dâḥil-i dâ'ire-i bey'at iderler ve mârî aḥz içün efsûn okudukça mâr daḥı anlara bu vechile lisân-ı ḥâl ile nuṭṭ idüp feryâd ü fiğân ider ḥâşâ ki Seyyid Aḥmed-i Rifâ'î ḳuddise sırruhū ḥâlâ ol ṭarîkadan geçinenlerün kârını işlemiş ola. Seyyid Aḥmed-i Rifâ'î ḳuddise sırruhū İmâm Mûsâ-i Kâzım raḳıyallāhu 'anhuñ evlâd-ı büzürgvârlarından olup hırkâda nisbetleri beş vâsiṭa ile Şibli'ye resîde olur. Ve *Nefehâtü'l-Üns*'de bu vechile mestûrdur ki: سَيِّدُ أَحْمَدُ بْنُ أَبِي الْحَسَنِ الرَّقَاعِيِّ ذُو الْمَقَامَاتِ الْعَلِيَّةِ وَالْأَحْوَالِ السَّيِّئَةِ خَرَقَ اللَّهُ شُبْحَانَهُ عَلَى يَدَيْهِ الْعَوَائِدَ وَقَلَّبَ لَهُ الْعَيَانَ وَأَظْهَرَ الْعَجَائِبَ وَلَكِنَّ أَصْحَابَهُ فِيهِمْ الْجِدَّ الرَّدَى يَدْخُلُ بَعْضُهُمُ النَّيْرَانَ وَيَلْعَبُ بِالْحَيَاتِ وَهَذَا مَا عَرَفَهُ الشُّيُخُ وَلَا صَلَاحَاءَ أَصْحَابِهِ. Pes her ḳankı ṭarîḳ olursa olsun hırka vü tac geyüp esmâ vü erba'ini ḥâlişan lillâh itmeyüp mücerred ḥalk-ı 'âlemi kendüye şayd idüp ve mürîd ü muḥibb çoğaldup 'âlemde nîk-nâm taḥşîl itmek içün iderse aña giriftâr olan ve ḥây hüyla hengâma iren mâr-cibilletler daḥı anlara lisân-ı ḥâl ile du'â'en 'aleyh iderler. Lâkin bu feryâdı iden rūḥ u sırları olmağla feryâdların kendüleri bilmez. Meger kim ḥâlet-i nez'da 'ayân ola. (237b-238a)

Abdullah Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri", s. 336-379.

⁴⁴⁰ Akün, "Sarı Abdullah", s. 218; Aytekin, *Sarı Abdullah Efendi ve Mesnevi-i Şerif Şerhi*, s. 140; Çakmaktaş, "Sarı Abdullah Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri", s. 78.

- Sarı Abdullah şerhinde musikî kaynaklı unsurlara yer vermektedir. Gerek şerhindeki hitap biçimleri gerekse musikî terimlerine ilişkin açıklamaları onun dönemin musikî kültürüyle ilgilendiğini göstermektedir. Bu çerçevede Sarı Abdullah Efendi'nin eserini okuyana hitap ederken kullandığı ifadelerde *Mesnevî*'deki hitap tarzlarının yanı sıra döneminin musikî çevrelerinde görülen tavrın, o dönem güftelerinde yer alan üslûbun izlerinin görülmesi onun bu kültüre ilişkin canlı bir hafızasının olduğunu yansıtmaktadır.⁴⁴¹ Bu hitapların çoğunlukla manzum kısımlardan hemen önce ve hemen sonra olması da dikkat çekicidir.

Âh ey benüm cânla sevdüğüm! (243^a)
 Âh ey cân içinde cânım ve maḥbûb-ı cāvidānum! (243^b)
 Âh ey derdmend-i bî-çāre ve sergeşte vü āvāre! (260^a)
 Âh ey dil-i āgāh ve tarîk-i vuşlata refîk u hemrāh! (268^b)
 Âh ey dil-i āgāh! (250^a, 250^b, 253^a, 254^a, 262^b, 297^a)
 Âh ey dil-i şeydā! (248^b)
 Âh ey gāfil ü bî-ḥaberler! (203^b)
 Âh ey hemdem-i nesīm-i şubḥ-ı cemāl! (290^a)
 Âh ey ma' şûk-ı ezeli! (231^a)
 Âh ey müstemi' -i müteyakḳız ve mütenebbih! (216^a)
 Âh ey müsteşmim-i revāyih-ı maḥabbet-i sübhāniyye ve müstanşık-ı fevāyih-ı cezebāt-ı raḥmāniyye! (204^a)
 Âh ey nefis-i gāfil! (287^b)
 Âh ey nefis-i gümrāh! (266^b)
 Âh ey nefis-i ma'şiyet-ālûde! (254^b)
 Âh ey nefis-i perişān-hāl! (266^a)
 Âh ey nefis-i sitemkār! (254^b)
 Âh ey nesīm-i şubḥ-ı cemāl ve maḥrem-i ḥarīm-i ḳurb-ı vişāl! (269^b)
 Âh ey nūr-ı başar ve rūḥ-ı muşavver! (269^a)
 Âh ey nūr-ı dide-i āgāh! (255^b)
 Âh ey ' aşık-ı şādık! (206^b, 212^a)
 Âh ey ṭālib-i fevz u felāḥ! (204^a)
 Âh ey ṭālib-i kimyā-yı ḥubbu'llāh! (284^b)
 Benüm rūḥ-ı revānum! (205^b, 208^b, 214^b, 264^b, 239^a)
 Ey müstemi' -i ḳābil-i Ḥaḳḳ celle celāluḥ! (270^b)
 Ey rūḥ-ı revānum! (259^b)
 Ey şefi' üm, müşfiküm, cânım, ḥabībüm, münisüm! (221^a)

Ahmed-i Sârbân'a ait olan musikimizdeki kâr-ı nâtık güftelerini hatırlatan bir mütezada yer vermesi Sarı Abdullah Efendi'nin şiirde adı geçen makam ve usûl isimleri ile aşinalığının olduğunu gösterir:

Mütezād:
 Muṭrib ele al sāzuñı ḳıl nağmeñe demsāz
 Rāst ile ser-āgāz
 Seyr eyle ' Irāk'ile Şıfāḥān'a ḥoş-āvāz
 Keşf ola bize rāz

⁴⁴¹ Nejat Sefercioğlu, "Dîvan Şiirinde Mûsiki İle İlgili Unsurların Kullanılışı", **Osmanlı: Kültür ve Sanat**, C: XI, s. 649-668.

Kūçek dehenūñ kışşasını Büzürg idenler
 Yok yire yilerler
 Zengüle şadāsına uyup bulmadı hem-rāz
 Hiç dimedi uymaz
 Gūş eyle Rehāvī’de bugün şavt-ı Hüseynī
 Gel hūsn-i ḥasenden
 Var mülk-i Hicāz’a iriş ey tālib-i şeh-bāz
 Ur cehdile pervāz
 Çün Büselik āvāzını gūş eylese ey dost
 Ney gibi Nevā’dan
 ‘Uşşāk perākende olur cümle hoş-āvāz
 Çün murğ-ı suḥan-sāz
 Āvāza küvāş oldu vü Nevruz ile Selmek
 Cān kulağın açup
 Gūş eyle ne dir ‘ārifiseñ remz ile Şehnāz
 Ey ‘āşık-ı cān-bāz
 Gel Māye ne dir diñle vü Gerdāne ne dir kim
 Keşf ola bu esrār
 ‘İşveyle Hişār eyledi ol turre-i ṭannāz
 Her perdede biñ nāz
 Yekgāh ü Dügāh ile Segāh ile vü Çārgāh
 Çün şu‘be bulardur
 Taḥsīn ide gūş eyler ise Sa‘dī-i Şīrāz
 Aḥmed yūri gel vaz
 Kānūn ile çeng iñlese ṭanbūr ile şeštā
 Zār olsa kemānçe
 ‘Ūd ağlasa nāy iñlese berbatle ser-āğāz
 Rāz eylese ibrāz
 On iki maḳām oldu yine on iki burcuñ
 Edvārına kā’im
 Āvāze yedi oldu yedi yıldıza dem-sāz
 Hoş oldılar enbāz
 Dört şu‘beyi bil remz-i ‘ānāşīrdan olupdur
 Çün gice vü gündüz
 Maḥbūbile muṭribile ye iç eyle verendāz
 Ki şınmaya hiç sāz⁴⁴²

- Sarı Abdullah Efendi’nin şerhinin üçüncü cildinde yer verdiği kültürel içerik kapsamındaki konulardan biri de onun bedevi ve eşinin hikâyesi üzerinden kadın konusunda bir tür cinsiyet eleştirisine yer veriyor oluşudur. Bedevi ve eşi hikâyesindeki birçok beyit, başlık ve rivayetlerden hareketle meseleleri kadının özellikleri ve kötü ahlakı konusu ile ilişkilendirerek sunan Sarı Abdullah Efendi bu tavrını klasik Arap-Fars edebiyatındaki bu türlü eleştirel öğelere yer vererek sürdürür. Sarı Abdullah Efendi’nin İbn Abdürabbih, İbnü’l-Cevzî gibi müelliflerin kadınlarla ilgili rivayetleri derledikleri eserlerinde karşılaşılan çeşitli rivayetler ve manzumelerle zenginleştirdiği ve değerlendirmelerde bulunduğu, “Matlab fi’n-

⁴⁴² Hayrabolulu Melâmî Şeyhi Ahmed-i Sârbân Efendi Külliyyâtı [Dîvânı ve Mektebâtı] ve Vizeli Şeyh Alâeddin Ali Efendi’nin Şiirleri, s. 137-138.

nisvâni'l-mezmûmeti ve ahlâki sûyihinne” başlığı altında yer verdiği bir bölüm şöyledir:

[Maṭlab fi 'n-nisvâni'l-mezmûmeti ve ahlâki sûyihinne]

Ḥaḳḳā ki mer'e-i mezmûmede ḥaḳīkat yokdur. Nice yıllar murâdınca olup bir gün ḥilâfında olsañ sebḳ iden müsâ' adatı filḥâl ferâmûş idüp 'ayblaruñ yüzüne urup ta'dâda başlar. Ve cümle esrârüñ 'adûlara söyleyüp helâküne degin kaçd idüp bühtân u iftirâdan daḥı teḥâşî itmez. Ve her ne dürlü ni'am-ı nefîse yidirsen ṭoymaz ve atlas ve dîbâ geydürseñ gülmez. كَمَا قِيلَ: أَنَّ الْعَيْشَ كُلَّهُ مَقْصُورٌ عَلَى الْخَلِيلَةِ الصَّالِحَةِ وَالزَّوْجَةِ الْمُوَافِقَةِ وَالْبَلَاءِ كُلَّهُ مُوَكَّلٌ بِالْقَرِينَةِ الشُّوْءِ الَّتِي لَا تَسْكُنُ النَّفْسُ فِي عَشْرَتِهَا وَلَا تَقْرُ الْعُيُونُ بِرُؤُوسِهَا. وَفِي حِكْمَةِ سُلَيْمَانَ بْنِ دَاوُدَ عَلَيْهِمَا السَّلَامُ الْمَرْأَةُ الْعَاقِلَةُ تَبْنِي بَيْتَ زَوْجِهَا السَّيِّئَةِ تَهْدِمُهُ. وَعَنِ الْأَصْمَعِيِّ عَنْ أَبِي عَمْرٍو بْنِ الْعَلَا قَالَ: كَانَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَقُولُ: النِّسَاءُ ثَلَاثٌ كَيْتُهُ هَبِيئَةٌ غَفِيفَةٌ مُسْلِمَةٌ تُعِينُ أَهْلَهَا عَلَى الْعَيْشِ وَلَا تُعِينُ. Pes recül-i 'âkıla vâcibdür ki o maḳûle mer'e-i bed-ḥulḳdan emîn olmayup keşf-i esrâr itmeye. Kemâ ḳāle Ebü'l-Ḳāsım el-Ğassānî, şî'r:

لَا تَأْمَنَنَّ عَلَى النِّسَاءِ وَلَوْ أَحَا

مَا فِي الرِّجَالِ عَلَى النِّسَاءِ أَمِينٌ

إِنَّ الْأَمِينَ وَإِنْ تَحَفَّظَ جُهْدُهُ

لَا بُدَّ أَنْ يَنْظُرَ سَيْحُونُ

وَقَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَا تُطِيعُوا النِّسَاءَ عَلَى خَالٍ وَلَا تَأْمَنُوهُنَّ عَلَى مَالٍ وَلَا تَذَرُوهُنَّ لِتُدِيرِ الْعِيَالِ إِنْ تَرَكْنِ وَمَا يُرَدُّنَ أُرَدُّنَ الْمَهَالِكُ وَأُرْلُنَ الْمَمَالِكُ يُتَسَنَّ الْخَيْرَ وَيَحْفَظُنَ الشَّرَّ يَتَهَافَتْنَ فِي الْبُهْتَانِ وَيَتَمَادِينَ فِي الطُّغْيَانِ. وَفِي حِكْمَةِ دَاوُدَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: إِنَّ الْمَرْأَةَ الشُّوْءَ مِثْلَ شَرِّكَ الصَّيَادِ لَا يَنْجُو مِنْهَا إِلَّا مَنْ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ.

Rivāyet olunur ki bir gün 'İsā rūḥullāḥ 'aleyhi selāmullāḥ şeyṭāna mülākî olup gördiler kim dört hımāra 'azīm yük yükletmiş gider. Pes 'İsā 'aleyhisselām “Ey İblîs ḳande gidersin ve yüklerüñ nedür?” didi. İblîs eyitdi: “Yâ 'İsâ ticārete giderin ve müşteri tecessüs iderüm ve yükümüñ birisi cevrdür ve birisi ḥased ve birisi ḥıyānet ve birisi daḥı mekr u ḥile vü keyd ü ḥud'adur” didi. 'İsā 'aleyhisselām eyitdi: “Pes bunlaruñ müşteri vü ṭalibleri kimlerdür?” İblîs eyitdi: “Cevri selāṭin ü mülûke şatarum. Ḥükkām ü selāṭin cevruñ kemāl mer-tebe müşterileridür. Birbirinden ḳapışup alışırlar. Ve ḥasedüñ müşterisi 'ulemādur, anlara şatarum. Ṭurfanda meyve gibi yere düşürmezler. Ve ḥıyāneti tüccāra şatarum, anlar alırlar. Ve keyd ü mekri 'avratlar ḳapışup alışırlar. Ve yüklerümüñ cümlesinden bedterini bār-ı keyddür. Ve ḥalḳuñ daḥı şerlûsi mer'e-i sū'dur.” diyü cevāb virdi. (236^b-237^b)

Sarı Abdullah Efendi'nin yukarıda yer verdiği alıntılar hem onun yaşadığı dönemin ve şahsî tecrübelerinin hem de zamanına kadar süregelen birikimin kadın konusundaki eleştirel tavrının yansıması olarak değerlendirilebilir.

- Sarı Abdullah Efendi şerhte yer yer bazı nesnelerin veya kavramların ortaya çıkışı, isimlendirilişi hakkında muhtasar notlara yer verir. Nitekim aşağıdaki örnekte tavla oyununun ortaya çıkışı ve oynama biçimi hakkında Zemahşerî'nin *Rebîu'l-Ebrâr*'ını kaynak alan bilgiler verilmektedir:

Nerd Türkçe tavla didükleri oyundur. İki zar ile penc ve şeş ve çehâr ve dü ve se

ve yek ve dü-şes deyü oynayup ve zarı geldükde muḳâbeledde bir pul görseler ururlar ve ḥāneden çıkarurlar. Ve nerd-bāzlar aña ziyād ve küşād diyüp ifnā-yı ‘ömr ve taẓyī’-i evḳāt iderler. Ve nerd didükleri lu‘bı mülük-ı ‘Acem’den dördinci ṭabaḳa i‘tibār olunan Sāsāniler’ün ṭabaḳasına evvel pādīşāh olan Erdeşir bin Bābek bin Sāsān bin Behmen bin İsfendiyār zamanunda olan ḥükemādan biri icād ü peydā idüp ḳazā vü ḳader ve ehl-i cihāna meşel irād eyledi. Ve insānuñ kendü nefsinde nef‘ u ḳararda ve sa‘ādet ü şaḳāvetde ve umūr-ı külliyye vü cüz’iyyeden bir şey’de medḥal ü taşarrufı yokdur. Belki ḥayr u şerden her ne ef‘āl ü āşār tebdādür iderse ḳazā ve ḳaderüñdür deyü bu mülāḥaza üzerine senede on iki ay ve on iki burūc muḳābili on iki ḥāneli bir levḥa vaẓ‘ idüp ve ‘aded-i eyyām-ı şehir ve her burca otuz derece i‘tibār ile otuz ḳıṭ‘a pullar dizüp ve gice vü gündüze temşil için iki ‘aded zar daḥı düzüp cihāt-ı sitte i‘tibārıyla her bir zara yek ve dü ve se ve çehār ve penc ve şes nuḳātın ve ḥayr u şer cihāt-ı mezbūrenüñ ḳanḳısından geleceğin insān fark idemeyüp ka‘biyyetinüñ taḳallübātın iḳtiẓā-yı ḳazā vü ḳadere işāret idüp taḳlīb-i etvārdan tegāyür-i evṭārda ilā-ḡayri’n-nihāye ḥāl bu minvāl üzeredür deyü Erdeşir’e pīş-keş eyledi. Ve ḥakīm-i mezbūruñ ismi Nerdeşir olmaḡla vāzī’ınuñ ismi ile müsem mā oldu. Ve ‘allāme Zemaḥşerī *Rebī‘u’l-Ebrār* nām kitābında olan ḳavli ḥakīm-i mezbūruñ ismi Nerdeşir olduğunu muşaddıḳdur. Kitāb-ı mezbūrda Zemaḥşerī dir ki: Erdeşir nām bir şeyḥa varup nerd-bāzlıkda gördüğümde *الأردشير والتردشير بئس المولى*

وَبئس العشير didüm dimişler. (vr. 209^a)

- *Mesnevî*’nin iç içe geçmiş hikâyelerden oluşan ve konu içinde konuya yer veren anlatımı Sarı Abdullah Efendi’nin şerh boyunca *Mesnevî* başlıkları dışında ara başlıklar açması, konunun daha iyi anlaşılabilmesi adına ön bilgiler sunması veya başka müelliflerin içeriği destekleyici ifadelerine yer vermesi sonucunu doğurmuştur. Sarı Abdullah Efendi’nin *Mesnevî*’de geçen asıl konuya ilave olarak verdiği açıklamalarına varak kenarındaki “Matlab fî-...”, “Matlab der-...” şeklindeki başlıklarla işaret edilmiştir. Sarı Abdullah Efendi bu başlıklarda başta tefsirler olmak üzere peygamber kıssalarına, bazı kavramların açıklamasına veya belirli bir müellifin ilgili konu hakkındaki görüşlerine yer vermektedir.⁴⁴³
- Sarı Abdullah Efendi bazı beyitleri açıklarken kendinden önceki şârihlere atıfta bulunmaktadır. Nitekim şerhinin üçüncü cildinden Sarı Abdullah Efendi’nin Sürûrî, Şem‘î ve Ankaravî şerhlerini gördüğü ve bunlar hakkında bilgi sahibi olduğu anlaşılmaktadır. Bu ciltte ikişer yerde Ankaravî (vr. 226^b, 228^b), Şem‘î (vr. 228^b, 274^a) ve Sürûrî’ye (vr. 226^b, 228^b), bir yerde de “şurrâhın cümlesi” diyerek muhtemelen bu üç şârihe atıfta bulunmaktadır (vr. 207^a).⁴⁴⁴ Sarı Abdullah Efendi

⁴⁴³ Sarı Abdullah Efendi’nin şerhinin üçüncü cildinde yer verdiği başlıklar için bu çalışmanın “3. 2. Üslûp Özellikleri” başlığına bakınız.

⁴⁴⁴ Sarı Abdullah Efendi’nin şerhinin genelinde atıf yaptığı *Mesnevî* şârihleri Şem‘î, Ankaravî, Sürûrî ve Molla Câmi’dir. bkz. Aytekin, *Sarı Abdullah Efendi ve Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, s. 179.

diğer şârihlerin yorumlarına yer verdiği bu bölümlerde onların görüşlerine katılmadığına veya hangisinin görüşünü isabetli bulduğuna dair fikrini belirtir:

هر زمان از غیب نو می رسد

Her zamân hayât-ı cân ‘âlem-i gaybdan tâze tâze irişür.

از جهان تن برون شو می رسد

Ten cihânından taşra olmak irişür. Ma‘lûm ola ki beytinüñ te‘vîlinde Sürûrî merhûm âfitâbdan murâd sâlik-i râh-ı Hâkık’dur diyü tevcîh idüp Şem‘î merhûm “te‘vîl-i mezbûr, maħalle münâsib degüldür, mâ-ba‘dinde olan ebyâta münâsib âfitâb-ı mâ‘nevîden murâd Hâzret-i Hâkık olmak rüşendür” dimiş. Ve şârih-i Meşnevî İsmâ‘îl Efendi el-Mevlevî daħı Sürûrî’nüñ kavlini te‘yîd idüp âfitâb-ı ma‘nevîden murâd sâlik-i râh-ı Hâkık olmak maħalle ensebdür, Şem‘î haṭâ eylemişdür diyüp merd-i sâlik olmak üzere tevcîh-i vecîh eylemiş. Lâkin iki vechile virilen ma‘nâ daħı münâsib olup tarafeynden birbirinüñ reddini mücib vecih yokdur. Belki bu ebyât-ı şerîfede münâsib olan vücûh-ı şelâse üzere ma‘nâ virilmek etemm [u] evcehdür. İmdi zamîr-i münîre haṭî olmaya ki evvelâ âfitâb-ı ma‘nevîden murâd sâlik-i râh-ı yakîn olan ‘âşık-ı meczûb olursa ma‘nâ bu vecih ile olur ki: Ey nûr-ı haḳîkat-i muħammediyye ile kalbî pür-nûr olan âfitâb-ı ma‘nevî! Hürşîd-i cihân gibi nûr-ı maḥz olmak dilerseñ sen daħı âfitâb gibi cân nişâr eyle ve vücûd-ı vehmî ve ta‘ayyün-i hestiden mücerred olup bu cihân-ı köhne ve fânî cinsinden olan beden-i mütelâşîye hayât-ı nev gösterüp cânûnı beden-i ṭabî‘at olmaḳdan ḥalâş eyle. Ve cân nişârından ḥavf eyleme. Zirâ filḥaḳîka vücûd-ı âdemîde olan cân u revân muttaşılan ‘âlem-i emr ve cânib-i gaybdan muta‘âkiben ve mütevâliyen tâze tâze baḥş u ‘atâ olınup ve nefes be-nefes cân bedenden ḥurûc ve me‘vâ-yı müktesibîsine ‘urûc ider. İmdi aşl u haḳîkatüñe vuşûl murâd iderseñ hemân ṭurmayup terk-i vücûd ve bezl-i cân eyle demek olur. (vr. 228^b)

- Sarı Abdullah Efendi’nin *Mesnevî* şerhleri arasında Ankaravî şerhine ayrı bir önem atfettiği görülür.⁴⁴⁵ Sarı Abdullah Efendi’nin şerhinin birçok yerinde Ankaravî ile benzer açıklamalara yer vermesine dayanarak onun Ankaravî şerhine vâkıf olduğu söylenebilir. Nitekim yer yer Sarı Abdullah Efendi’nin şerhindeki bir beyitle ilgili bazı alıntılar, şiir örnekleri ve cümleler Ankaravî’nin şerhinde de bulunabilmektedir. Örneğin beytinin Ankaravî şerhindeki açıklaması şöyledir:

⁴⁴⁵ Sarı Abdullah Efendi’nin Ankaravî’ye özel bir değer verdiği *Semerât*’ın sonundaki anlatımında da görülmektedir. Buna göre İskender Paşa tarafından Mevlevîler için Tophane’de yaptırılan bir dergâhta (Galata Mevlevîhanesi) Ankaravî’nin *Mesnevî*’nin کدام است آن کدام در یکی باشد کدام و عام ** در یکی باشد کدام است آن کدام (Hayır, gönül yüz binlerce seçkin ve sıradan insan içinde bir tek kişide bulunur. Peki hangisidir o? *Mesnevî*, III, b. 2270) beytini şerhetmesi Sarı Abdullah Efendi üzerinde tesir bırakır. Sarı Abdullah bu olayı anlatırken Ankaravî’yi şöyle niteler: “Nâkil-i dakîka-i *Mesnevî* ve kâmil-i tarîka-i Mevlevî”, “sâkî-yi şarâb-ı tahûr-ı ma‘nevî olan ârif ü muḥakkık ve âlim-i müdekkık Şeyh İsmâîl Ankaravî metta‘nâllâhu bi-tûli hayâtihî ve efâza aleynâ berekâtü enfâsihi.” Sarı Abdullah, **Semerâtü’l-Fuâd**, İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1288, s. 306-308. Sarı Abdullah Efendi’nin Ankaravî’ye atıf yaptığı bölümlerden birinde Ankaravî’nin adını andıktan sonra “tâle bekâhu” şeklinde kendisine dua etmesi Sarı Abdullah Efendi’nin şerhini yazdığı sırada Ankaravî’nin hayatta olduğunu gösterir. bkz. **Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî**, vr. 226^b.

dağı dâhil olur. Ve efrâd olınsa ne ni‘am ve ne en‘âm dinilür. (vr. 244^b)

دندان سگسارانشان بر دم و دندانی سگسار mısraındaki سگسار kelimesi Ankaravî şerhinde *Lugat-i Halîmî*’den hareketle şöyle açıklanmıştır:

Lugat-i Halîmî’de dir ki “Seksâr” bir gûne maḥlûḳdur it başlu, ḥinzîr dişlü, keçi şaḳallu, fil ḳulaḳlu, yüzleri şaru ve gevdeleri çivid renglü ekşer Ḳālûn cezîresinde olur.⁴⁴⁸

Aynı kelime Sarı Abdullah Efendi’nin şerhinde şu şekilde izah edilmiştir:

“Seksâr”, it başlu, ḥinzîr dişlü, gül yüzlü, keçi şaḳallu, fil ḳulaḳlu, yüzleri şaru ve gövdeleri çivit renginde bir maḥlûḳdur ki Ḳālûn cezîresinde olurlar. (vr. 261^b)

Sarı Abdullah Efendi’nin kendinden önceki şârihlerin eserlerini incelemiş olması onun şerhine şerh tekniği bakımından da katkı sağlamıştır. Sarı Abdullah Efendi’nin şerhinin *Mesnevî* beyitlerini mısra mısra tercüme etmek ve açıklamak bakımından Şem‘î şerhi ile benzerlik gösterdiği ancak Şem‘î şerhinde görülen sözlük bilgisinin ve özet açıklamaların Sarı Abdullah Efendi’nin şerhinde takip edilmediği, bunun yerine Ankaravî şerhine benzer olarak *Mesnevî* beyitlerinin daha katmanlı bir biçimde açıklandığı görülür. Bunlara ek olarak Sarı Abdullah Efendi’nin şerhi *Mesnevî* beyitleri ile ilgi kurduğu konular açısından bu beyitlerin manalarını genişletmektedir.

Klasik şerh geleneğinde şerh edilen metnin dil ve muhtevası, şârihinin şahsiyeti ve şerhin yazılma sebebi ile muhatap olduğu zümre şerh metninin usûlünü belirlemede önemli birer etken olmakla birlikte bir metnin muhtevastaki müphemiyeti açıklama gayesi ile kaleme alınan şerhlerde en genel manada iki katmanlı bir şerh metodu izlendiği görülmektedir. Buna göre şerh edilen metnin ilk olarak filolojik tercümesi yapılır ardından metnin lafız düzeyinde tercümesi ile şârihe göre içerdiği gizli manalara yer verilir.⁴⁴⁹ *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*’de bu katmanlı şerh metodunun yetkin bir örneği görülmektedir. Sarı Abdullah Efendi *Mesnevî* beyitlerini mısra mısra tercüme ettikten sonra gerekli gördüğü yerde beyitte geçen kelimelere dair açıklamalar yapmakta, nadir de olsa gramere ilişkin birtakım bilgiler vermekte ve beytin içerdiği manaları kendisine çağrışım yapan unsurlardan

⁴⁴⁸ Tanyıldız, “İsmâil Rusûhî Ankaravî-Şerh-i Mesnevî”, s. 978.

⁴⁴⁹ Sadık Yazar, “Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği”, İstanbul Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, İstanbul 2011, s. 72.

yola çıkararak açıklamaktadır. Bu sırada beyitte geçen veya telmihte bulunulan ayet, hadis, atasözü veya olaylar ile ilgili açıklamalara yer verir. Daha sonra konuyu tasavvuf meseleleri ile irtibatlandırarak birtakım kaynaklardan da istifade ile değerlendirmelerde bulunur. Son olarak ele aldığı konu veya kavramlar ile ilgili gördüğü şiirlere veya iktibaslara yer verir.

Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî şerh tekniği bakımından şu özelliklere sahiptir:

- Sarı Abdullah Efendi şerhinin üçüncü cildinde açıklamalarına hikâyelerin başlıklarını tercüme ve şerh ederek başlar. Ara başlıklarla birlikte otuz iki başlık içeren bu ciltte şârih çoğunlukla başlıkları yalnızca tercüme etmekle yetinir. Ardından ilgili hikâyenin ilk mısraına geçer.

قصه پیر جنگی و بیان مخلص آن

Pîr-i çengînüñ kışşası ve anuñ maḥlaş ve rehâsı beyânundadır. Rivâyet-künendegân-ı esrâr-ı ‘uşşâk ḥikâyet iderler. (vr. 215^b)

بقیه ی قصه ی مطرب و پیغام رسانیدن امیر المؤمنین عمر رضی الله عنه با او آنچه هاتف آواز داد

Muṭribüñ baḳıyye-i kışşası ve Emîrü’l-mü’mînîn ‘Ömer radıyallâhu ‘anha peygâm irişmesi beyânındadır. Ol nesne ile ki aña hâtif âvâz virdi. (vr. 225^a)

Ancak özellikle bir hadis, şiir, kavram veya olaya ilişkin başlıkların tercümesinden sonra beyitlerin şerhine geçmeden önce Sarı Abdullah birtakım açıklamalara yer verir:

در معنی آن که آنچه ولیّ کامل کند مرید را نشاید گستاخی کردن و همان فعل کردن که حلوا طیب را زیان ندارد اما

بیمار را زیان دارد و سرما و برف انگور رسیده را زیان ندارد اما غوره را زیان دارد که در راهست که لیغفرَ لَکَ اللهُ مَا

تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِکَ وَمَا تَأَخَّرَ نَشَدَه است

Bu surḥ-ı şerîf anuñ ma‘nâsı beyânundadır ki her nesneyi ki ‘ârif-i vâsıl ve veliyy-i kâmil eyleye mürîde küstâhlık itmek ve hemân ol merd-i kâmil ne iderse mürîd daḥı eylemek revâ degüldür. Zîrâ ḥelvâ ṭabîbe ziyân itmez ammâ ḥastaya maḥz-ı zarar dur. Ve berf u sermâ ve selc ü şitâ engür-ı puḥteye ziyân tutmaz ammâ güre-i nâ-resîdeye ziyân tutar. Zîrâ ki қоруқ henüz yoldadır. Ya‘nî engürlük mertebesinde varmamışdır. Ve sâlik-i gayr-ı kâmilüñ maḳâmı اللهُ لِيُغْفِرَ لَكَ

كَمَا قَالَ تَعَالَى: إِنَّا فَضَحْنَا لَكَ فَتْحًا. (Fetih 48/2) evcâtına i‘tilâ itmemişdür. مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ

(Fetih 48/1-2) مَبْنِيًّا لِيُغْفِرَ لَكَ اللهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ وَبِئْسَ نِعْمَتُهُ عَلَيْكَ وَيَهْدِيكَ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا

Ya‘nî Hakk te‘âlâ buyurur ki: Ḥabîbüm! Senüñ zenbünden taḳaddüm ve ta‘aḥḥur eyleyenî maḡfîret itmekden ötüri ve hem i‘lâ-i dîn ve fetḥ-i bilâd ile ni‘meti senüñ üzerüne tekmiñ ve âḥiretde şefâ‘atüñi kabûl ile iḥsânımı tetmîm ve sırât-ı müstakîmi saña hidâyet ve ta‘lîm itmekden ötüri ber-‘âzamet-i şân ve maḥz-ı faẓl u iḥsânumuzdan fetḥ-i mübîn itmekle teklîf-i ḥacc daḥı itmâm-ı ni‘metden olduḡına ittifâḳ itmişler. Ve yevm-i fetḥ-i Mekke bir ni‘met-i ‘aẓîm idi ki ol günde Ḥazret-i Faḥr-ı ‘âlem ve Seyyid-i veled-i Âdem şallallâhu ‘aleyhi

ve sellemün tã'ife-i Kureyş'den 'adûsı kalmayup yevm-i Bedir'de helâk olanlardan mâ'adâ bağıyye kalan Mekkîlerün dağı yevm-i fethte kimi mü'min ve kimisi müste'min oldılar. (vr. 270^a)

Şârih bazı başlıkları parça parça tercüme etmektedir:

در بیان آن که چنان که گدا عاشق کرمست و عاشق کریم، کرم کریم هم عاشق گداست

Anuñ beyânındadır ki gedâ keremün ve kerimün niçe 'âşıkı ise kerem u kerim dağı gedānuñ 'âşıkıdır.

اگر گدا را صبر بیش بود کریم بر در او آید و اگر کریم را صبر بیش بود گدا بر در او آید

Eger gedānuñ şabrı ziyāde olursa kerim gedānuñ kâpusına gelür. Ve eger şabr-ı kerim ziyāde olursa gedâ bâb-ı kerime gelür.

اما صبر گدا کمال گداست و صبر کریم نقصان اوست

Ammā gedānuñ şabrı gedānuñ kemālidür. Ve kerimün şabrı kerimün noķşān u 'aybıdır. (vr. 294^a)

- Sarı Abdullah Efendi Şem'î şerhinin başlangıcında olduğu gibi genellikle mısra birimini esas alarak metni tercüme eder.⁴⁵⁰ İlk mısraın tercümesini verdikten sonra ikinci mısraı tercüme ederek beytin şerhine geçer:

پس عمر گفتش که این زاری تو

Pes 'Ömer radıyallāhu 'anh pîr-i çengîye eyitdi: Bu senün zāriliğün

هست هم آثار هشیاری تو

hem senün huşyārılığün eşerleridür, 'alāmet-i fenā bu degüldür. Zîrā maķām-ı fenā ender-fenāda ne zārî vü nāle ve ne zîkr-i māzî vü müstaķbel ve ne ḥavf u ḥüzñ qalur. (vr. 226^b)

Ancak Sarı Abdullah mısraın kendi içinde tamamlanan bir anlama sahip olduğu veya o mısra içinde dikkat çekmek istediği bir kelime, ayet, hadis ya da telmihte bulunulan bir olay veya kavram bulunduğu durumlarda ikinci mısraa geçmeden ilk mısraın şerhine yer verir. Bazen de birkaç beyti mısra mısra tercüme ettikten sonra topluca şerh eder. Birbirinin devamı olarak gördüğü mısraları ise beyit olarak tercüme edip açıklar:

این ز بارانهای رحمت بود یا

بهر تهدیدست و عدل کبریا

Bu yağān yağmur Ḥaķķ sübhānehū ve te'ālānuñ bārān-ı rahmet-i bî-ḥesābı mı idi yāḥud berā-yı tehdîd ve 'adl-i kibriyāsından olan bārān-ı kahr u celālî mi idi? (vr. 215^a)

ای ستیره هیچ تو بر خاستی

خویشتن را بهر کور آراستی

Ey mestür! Hiç sen kâlkduñ mı ve a' mā için kendüñi tezyîn itdün mi? (vr. 242^b)

⁴⁵⁰ bkz. Öztürk, Şem'î Efendi ve Mesnevî Şerhi, s. 176.

- Sarı Abdullah beyitleri açıklarken bazen sonraki ile ilişkilendirmekte, bazen beyti vermeden önce hazırlayıcı açıklamalar yapmaktadır. *Mesnevî*'deki anlatım tarzına uygun olarak önceden okuyucuyu anlatılacak olan konudan haberdar etme ve konu hakkında bilgilendirme Sarı Abdullah Efendi'nin şerhinde devam ettiği bir yöntemdir. Sarı Abdullah Efendi bazı beyitlerin şerhine yer vermeden önce Mevlânâ'nın hangi meseleye ilişkin olarak bu beyti söylediğine değinir:

Ey müstekşif-i esrâr-ı rûhiyye ve müsteftih-i envâr-ı kıdsiyye! Rûh-ı insânı tezkîr ve te'nîşden ve merd u zenden mu'arrâ vü müberrâ iken lisân-ı 'Arabda lafz-ı rûh te'nîş-i semâ'î ve eşbâha geldikde recül ve mer'e ismiyle tesmiye olunmağla kâşif-i esrâr-ı Kirdigâr Mevlânâ Hudâvendigâr ba'z-ı hâkâ'ik ve esrâr beyân idüp buyururlar ki:

این حمیرا لفظ تانیث است و جان

Taşğîr-i hamrâ olan bu lafz-ı hûmeyrâ ve rûh, te'nîşler olup hûmeyrâ te'nîş-i lafzî ve rûh, te'nîş-i semâ'îdir.

نام تانیث نهند این تازیان

'Arab-ı 'urebâ rûh ile hûmeyrânun nâmını te'nîş vaz' itdiler. Ve ircâ'-ı zâmîr itdükde zâmîr-i müenneş gönderdiler. (vr. 206b)

- Sarı Abdullah Efendi'nin, şerhinde *Mesnevî* beyitlerini mensur birer hikâyeye dönüştürdüğüne değinilmişti. Böyle olmakla birlikte şerhin üçüncü cildindeki şu örnekte Sarı Abdullah *Mesnevî*'den bir beyti manzum olarak tercüme eder:

ناقه جسم ولی را بنده باش

Nâqa-i cism-i velîye bende ol

Anlarnun göñüllerinden iste Hâkî'a yol

تا شوی با روح صالح خواجه تاش

Tâ ki rûh-ı Şâlih ile h'âcetâş

Olasun tahkîk bil mesrûr bâş (259b)

- *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'de kelimelerin sözlük anlamları ile ilgili bilgilere çok sık yer verilmez. Bununla birlikte Sarı Abdullah Efendi bazı beyitleri tercüme ederken gerekli gördüğü kelimelere dair açıklamalar sunmaktadır. Bunu yaparken çeşitli gramatik bilgilerin yanı sıra bazı sözlüklerden istifade ile çeşitli açıklamalara yer vermektedir. Ancak Sarı Abdullah Efendi'nin şerhinde andığı sözlükler sınırlıdır. Dil bilgisine yönelik yorumlarında Sarı Abdullah Efendi lügatlara atıf yapmak yerine tefsir ve hadis kitaplarındaki kelime açıklamalarına yer vermeyi tercih etmiştir.

Hûmeyrâ hamrânun taşğîridür. Ve insânun beyâzına dirler. (206b)

Ta'ris aña dirler ki erbâb-ı sefer gicenün evvelinden âhîrine degin gidüp ve âhîr-i leyde berâ-yı nevm veistirâhat bir maħalle nüzûl ideler. كَمَا قِيلَ لِلْعَرِيسِ نُزُولُ الْمُسَافِرِ آخِرَ

(208^a) اللَّيْلُ نَزَلَتْ لِلنُّوْمِ وَالْإِسْتِرَاحَةِ.

رايت اكرام و داد افراشته

İ' lām-ı adl u nizām ve rāyāt-ı dād u ikrāmı terfî' idüp 'ālem ü 'ālemyāna 'adl iderdi. "افراشتن" yüceltmek ve "رايت" sancağ ma' nāsınadır. (231^b)

Ahşem rāyiha tuymayan muhtellü'd-dimāğa dirler. (242^a)

Zirā cesed lûgatda ekl ü şürbden berî olan meyyit ve anuñ ğayrı cirm-i keşife dirler. (271^b)

Zebân-ı Yunân'da ustukussât ve lisân-ı 'Arab'da 'anâşır ta'bir olunur. Zirā lûgat-ı Yunân'da ustukus şey'in aşlına dirler. Ve hemçünân lisân-ı 'Arab'da dağı 'anâşır aşlı's-şey' ma' nāsınadır. Velâkin 'örf-i hükemâda ecsâm-ı basîtağa ustukussât ıtlâk itdükleri mürekkebat ecsâm-ı basîtadan mü'ellefe olduğı i'tibârıyla olup ıtlâk-ı 'anâşır dağı terākibün ecsâm-ı basîtada münhâlle olduğı i'tibârıyladır. Pes ustukus ta'birinde ma'nâ-yı kevn ve 'unşur ıtlâkında ma'nâ-yı fesâd mülâhazasıyla kevn ü fesâd demek olur. Ve ma'nâ-yı kevn şüretün maddede huşûli ve fesâd şüretün zevâlidür. 'Anâşır ise dört nev'e münhaşîredür ki hâk ü âb u nâr u hevâdur. Zirā ecsâm-ı basîta keyfiyyât-ı fi'liyyetin ve infî' âliyyetinden hâliye olmaz. (250^b)

حكم صالح راست شد بی ملخمه

Bî-bahş ü cedel hük-m-i Şâlih 'aleyhisselâm şahîh oldı. Melhame, ceng yerine ve cengde maqtûl olan kimesnelerün lâşeleri yatduğı mevzı'a ve sâ'ir vak'a-i 'azîme olan mağallere dirler. Velâkin 'örf-i nâsda ahkâm-ı ehl-i nücüm ve erbâb-ı tüccârün filân senede ve filân 'alâmet olursa filân olur diyü eyledükleri hükme dirler. Ve bu taqdirce bu ma'nâ dağı vecihdür ki hük-m-i Şâlih nücüm ve tecrübe ile olmayup belki vahy-i sübhânî ve ilhâm-ı rabbânî ile râst oldı demek ola. (260^a)

Sarı Abdullah Efendi nadir de olsa bazı kelimelerin anlamını verirken istifade ettiğı sözlüklere atıf yapar:

قَالَ الْمُطَارِزِيُّ فِي الْمُعَرَّبِ: أَنَّ الْعَرَبَ مَأْخُودٌ مِنْ عَرَبِيَّةٍ وَهِيَ
مَكَانٌ فِي أَرْضٍ تَهَامَتْ وَلَدَ فِيهَا إِسْمَاعِيلُ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَالْعَرَبِيُّ نُسِبَتْ إِلَى الْعَرَبِ كَمَا أَنَّ الْعَجَمِيَّ نُسِبَتْ إِلَى الْعَجَمِ.
(231^b)

• Sarı Abdullah Efendi'nin dilin gramerine ilişkin yaptığı açıklamalar şerhin bütünü içerisinde sınırlı bir yer tutmaktadır.⁴⁵¹ Müellif Arapça ve Farsça bazı kelimelerin anlamına, okunuşuna veya kökenine ilişkin bilgi verirken çeşitli imlâ, i'râb ve gramer kaidelerinden faydalanmaktadır. Bu tür açıklamalarında daha önce belirtildiğı gibi çoğunlukla tefsirleri esas alır.

ya' nî dördinci bâbdandır. İsm-i fâ'ili عِيَّ ve عِيَّ vezninde gelir. 'Āciz olmak ve merd-i 'āciz ma' nāsınadır. Ya' nî recül kârdan ve suhandan 'āciz oldı dimekdür. Ve ﴿أَفَعِينَا﴾ da olan hemze-i istifhâm inkârîdür. (211^b)

Mürtedî kelimesi bâb-ı ifti'âlden ism-i fâ'il olmak üzere ridâlanıcı ma' nāsına

⁴⁵¹ Bu özelliğı ile *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'nin klasik şerh geleneğinden ayrıldığı düşünülmektedir. bkz. Güleç, *Türk Edebiyatında Mesnevî Tercüme ve Şerhleri*, s. 165.

olur. (226^b)

ای خبرهات از خیرِده بی خبر

Ey tavaf-ı beşeriyet ve ridā-yı enā'iyet müktesī ve mürtedī olan mehcūr!
Senüñ ma'a-başıyyeti'l-vücūd olan haberlerüñ muḥbir olmaḡdan bī-ḡaberdür. بی

خبری از خیرِدهی taḡdīri üzere ma'nā virildi. Ve yāḡud ḡaber-dihde yā taḡdīr
olınmayup ey senüñ ḡaber viriciden olan haberlerüñ bī-ḡaberdür. Ya'nī henüz
ednās-ı beşeriyetden taḡhīr-i ḡalb itmedükçe ol ḡabīr u baḡīr olan Ḥaḡḡ'dan bi-
ḡarīḡ-i āḡāḡī virdüḡüñ ḡaberler bī-ḡaberlikdür. (227^a)

ذکر و فکری فارغ از رنج و دماغ

کردمی با ساکنان چرخ لاغ

Renc u dimāḡdan fāriḡ ve şūret u sīretleri nūr-ı rabbānī ile bāzıḡ olan sākinān-ı
melekūt-ı a'lā ile zīkr u fīkr ideydüm. Ve tesbīḡ u taḡdīse mensūb lāḡ ideydüm.
Bu vechile olan ma'nā fikirde olan “yā” nisbiyye olmaḡ üzeredür ammā ba'zı
nüḡhada renc ile dimāḡ beyinde vāv-ı 'āḡīfe yoḡdur. Bu taḡdīrce yā-i fīkrī
vaḡdet iḡün olup mīḡrā'-ı evvel mīḡrā'-ı ṡānī[yi] merhūn olmaz. Taḡdīr-i kelām
bu vechile olur ki mīḡrā'-ı evvele yāḡud mīḡrā'-ı ṡānīye bir lafz-ı “کردمی” daḡı
taḡdīr olunup ḡaḡıl-ı kelām:

ذکر و فکری فارغ از رنج دماغ کردمی

با ساکنان چرخ لاغ کردمی

olup eger beni ol 'ālem-i ḡaybīde ḡoyalardı renc-i dimāḡdan fāriḡ bir fīkr u zīkr
ideydüm. Ve sākinān-ı ḡerḡ ile lāḡ ḡılaydum demek olur. (216^b-217^a)

Ammā mīḡrā'-ı evvel طوفی مژتدی چون به طوف خود به طوفی vāḡı' olup tavf-ı evvel bilā-yā-i
izāfet olaydı ma'nāya münāsib olup belki vech-i enseb daḡı “yā”suz olmaḡ idi.
Lākin cümle nüḡhalarda tavf-ı evvel daḡı “yā” ile mektūbe olmaḡla ma'nā ol
vech üzere virildi. (227^a)

Ve ḡayl ḡavm ile nisā gibi müfredü'l-lafz ve mecmū'u'l-ma'nā olup lafzınuñ
vāḡīdi yoḡdur. Ve feres vāḡīdīdir. Müsevveme daḡı bāb-ı tef'ilden ism-i mef'ül
رسم'den me'ḡūzdur ki 'alāmet ma'nāsinadur. (244^b)

- Sarı Abdullah Efendi'nin kelime açıklamalarının bir kısmı esas aldığımız nüshanın varak kenarındaki notlarda yer alır. Bu notlarda dönemine göre nadir kullanıldığı düşünülen kelimeler hakkında bilgilere yer verilmiştir. Mesela, şerh kısmında yer alan “şiryânât” kelimesinin açıklamasına شریان: هر رگی که بجهید وشاخ طمار şeklinde varak kenarında yer verilir (205^a).

- Varak kenarında bulunan notlarda metin içerisinde geçen kelimelerin farklı kullanımlarına veya kullanılan kelimenin farklı anlamlarına ilişkin açıklamalar da yer alabilmektedir. مısرای متن içinde “Ey zen! Ceng ü cidāl ve yol uruculuḡı terk eyle ve beni dürlü dürlü māsivāya biraḡma!” şeklinde tercüme edildikten sonra varak kenarında “Mīḡrā'-ı evvelde olan بگر bir maḡūle maḡalde بکن ma'nāsına isti'māl olunur.” (242^b) şeklinde bir not ile mısraa dair bir açıklama sunulmaktadır.

- Sarı Abdullah Efendi'nin hadis çalışmalarındaki zabt geleneğine uygun olarak *Mesnevî*'de geçen bazı kelimelerin okunuşuna ilişkin detaylar sunduğu da görülmektedir:

“Hımār” kesr-i hā-i mu‘ ceme ile ‘avratlar başına örttüğü izārdur. (211^b)
 Mışra‘-ı evvelde ola “Temer” feth-i tā ile zen-i a‘ rābînüñ ismidür. (235^a)
 “مَسْكُ” feth-i mīm ve sükün-i sîn ile cild-i baķardur. (244^b)

- Şerhinin üçüncü cildinde düştüğü kayıtlardan Sarı Abdullah Efendi'nin metnini inşa ederken *Mesnevî*'nin birden çok nüshasından faydalandığı anlaşılmaktadır. مِصْرَايْ نَاقَةَ اللّٰهْ آبْ خُورْد وَّ از جَوِی و مِیغ mısraı şerh ederken nüshaların çoğunda anlaşılmaktadır. مِیغ جَوِی و مِیغ şeklinde kaydedilen ifadelerin Mevlevîler arasında doğruluğu ile bilinen Ubeyd Dede⁴⁵² nüshasında مِیغ جَوِی şeklinde yazıldığını, Mevlânâ'nın vefatından dört yıl önce 668/1269 tarihinde Muhammed b. İshâk el-Mevlevî⁴⁵³ isimli müstensih tarafından kaleme alınan nüshada ise مِیغ جَوِی şeklinde kaydedildiğini aktarır. 259^b varagında ise *Mesnevî*'nin 2529. beytinden sonra “nazm-ı Veled” diyerek Sultan Veled nüshasında چون شنیدند این از و جمله به تگ * مر دویدند از بی اشتر چو سگ beytinin yer aldığını bildirir. Bu, şârihin *Mesnevî*'nin farklı nüshalarını incelemiş olduğunu ve metni doğru şekilde kurmaya çalıştığını göstermesi bakımından önemlidir.

‘İlm-i şerîfe hafî olmaya ki ekser-i nüsaḥ-ı *Mesnevî* de mısra‘-ı şānî, mısra‘ :

نَاقَةُ اللّٰهْ آبْ خُورْد وَّ از جَوِی و مِیغ

vāḳı‘ olmağla nāḳa ırmağdan ve şehābdan şu içerdî diyü şerḥ itmişler. Lâkin kavm-i Şemūd’uñ sākin oldukları maḥalde nehrüñ vücūdî olmayup belki aşḥāb-ı Hicr faḳaṭ yek çāh-ı ma‘hūda muḥtāc olup ve nāḳa-i Şāliḥ nehirden āb-āṣām olduğı menḳūl ü mesmū‘ degüldür. Belki mücerred dāl ile vāvı temyîz itmeyen küttāb-ı ḡalaṭ-bînüñ ḥaṭālarıyla ekser-i nüsaḥ ḡalaṭ olup şurrāḥ daḥı naḳl-i maṣḍarda buldukları terkībüñ ma‘nā-yı mañṭūḳın beyān itmişler. Fe-ammā beyne’l-Mevleviyye şıḥḥat ile mevşūfe ve ‘Ubeyd Dede ismiyle ma‘rūfe olan kimesnenüñ ḥaṭṭıyla mektūbe Meşnevîlerde bi’l-izāfe ve ‘d-dāl cūd-ı miğ vāḳı‘ olup vāḳı‘a daḥı muṭābıḳ olduğıyüñ vech-i mezkūr üzere ma‘nā virilmek ihtiyār olındı. Ve Mevlânâ’nuñ intikāllerinden dört sene muḳaddem altı yüz altmış sekiz târiḥinde fuḳarā-yı Mevleviyye’den Muḥammed bin İshāḳ ḥaṭṭıyla mestūr olan nüshada yā-i müşennāt-ı taḥṭāniyye ile bilā vāv ma‘a’l-izāfe cūy-ı

⁴⁵² bkz. Gölpınarlı, **Mevlânâ’dan Sonra Mevlevîlik**, s. 142. Mevlevî dervişlerinden biri olan Ubeydullah Dede, Esrar Dede’nin verdiği bilgiye göre *Mesnevî* istinsahı ile meşgul olmuş, yazdığı *Mesnevî* nüshaları Hüsâmeddin Çelebi nüshası ile mukabele edilmiştir. **Esrar Dede: Tezkire-i Şuarâ-yı Mevleviyye: İnceleme, Metin**, haz.: İlhan Genç, Ankara, AKM, 2000, s. 341-343. Ubeyd b. Hıdır el-Mevlevî (936/1529) tarafından yazılan bir *Mesnevî* nüshası Dublin-Chester Beatty Library 476 numarada kayıtlıdır. Önder vd., **Mevlânâ Bibliyografyası 2: Yazmalar**, s. 24.

⁴⁵³ bkz. Önder vd., **Mevlânâ Bibliyografyası 2: Yazmalar**, s. 9. Bu müstensih hakkında bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak kataloglarda Muhammed b. İshak el-Lârendî isimli müstensihle ait iki *Mesnevî* nüshası tespit edilmiştir: Süleymaniye Ktp, Fatih, nr. 2813 (882/1477); Süleymaniye Ktp, Eyüp, nr. 184 (VIII/XIV. yy.).

mîğ vâkı' olmuşdur. Bu taqdîrce eger mā-i rākîd-i ābār ve eger kaṭarāt-ı emṭār cūy-ı mîğa teşbîh-i belîğ ile teşbîh olup bu vechile olan ma' nā daḥî şahîḥ ve maḥalle münāsib ü lāyîk ve tevcihe muvāfiḳ olur. (258^{a-b})

Şârihin farklı nüshaları görmüş olması farklı okuma şekillerini göz önünde tutarak açıklamalar yapmasını sağlamıştır. Sarı Abdullah bazı beyitleri açıklarken bu farklılıklar içerisinde bir tercihte bulunduğunu ifade eder:

شب گذشت و صبح آمد ای تمر

Şeb-i dünyā geçdi ve rûz-ı eccl yaklaştı ey temer!

چند گیری این فسانه زر ز سر

Bu sîm u zer fesânesini niceye dek başdan tûtersin. Mışra' -ı evvelde ola “Temer” feth-i ت ile zen-i ا' rābînüñ ismidür. Ve ba' zı nüshada daḥî س ile “Semer” vâkı' olmuşdur. Semer efsâne söylemek ve efsâne ma' nâsınadır. Ya' nî ey efsâne-güy niceye deḡin fesâne-i zeri başdan tûtersin. Ve ba' zı nüshada ط ile vâkı' olmuşdur.

Ol taqdîrce ey şemere-i dil dimek olur. Üçü daḥî cā' izdür. (235^a)

لیکن از حرص آن تمیز نیست

Lâkin sizûñ hırşuñuzdan fark u temyîzûñüz yokdur ki vech-i meşrûḥ üzere olan şafvet-i rûḥı müşâhede idesiz. Ammâ ba' zı nüshada نیز نیست nûn ile olmayup tā ile. Mışrā' :

در کف او خار و سایش نیز نیست

vâkı' olmuşdur. Vech-i aḥîr ḥaḳḳā ki vech-i evvelde ensebdür. (205^b)

Ayrıca Sarı Abdullah Efendi bazı nüshalarda yer almayan beyitleri, gördüğü farklı *Mesnevî* nüshalarını karşılaştırarak eserine almıştır. Ancak hangi nüshalar üzerinden bu karşılaştırmayı yaptığına dair bilgi vermemiştir.

Ve ba' z-ı nüshada işbu beyt daḥî meşûrdur:

آن که گفتم ز آگهی چوب سنگ

Ol nesneyi ki seng ve çûbuñ āgâhlığından didüm.

در بیان قصه بشنو بی درنگ

Anuñ beyânunda te' ḥîr ve tavaḳḳufsuz hemân şimdi bir kışşa istimā' it. (220^{a-b})

- Sarı Abdullah Efendi *Mesnevî* beyitlerini Türkçe'ye aktardıktan ve kelimelere ilişkin ekleyeceği bilgileri verdikten sonra “ya' nî”, “tafsîli budur ki”, “didüginün sırrı budur ki”, “sırr-ı budur ki”, “pes benüm mülâḥazam budur ki”, “bu taqdîrce münāsib olan ma' nā budur ki”, “ḥikmet budur ki”, “ma' nā-yı şerîfi budur ki”, “İzâḥ-ı taḳrîr-i merâm budur ki”, “maẓmûnı budur ki”, “bir vech-i vecîḥ daḥî budur ki”, “bir vecîḥ daḥî budur ki”, “kışşadan ḥişşe budur ki”, “tevciḥ-i vecîḥ budur ki”, “Ḥulâşa-i kelām ve netîce-i merâm budur ki”, “Ḥâşıl-ı kelām ve me'âl-i merâm budur ki”, “bu ebyât-ı şerîfede daḥî ḥişşe budur ki”, “... dan murâd budur ki”,

“maḥşûl-i beyt budur ki”, “nükte budur ki, kıışsanuñ tafşili budur ki”, “...dan murâd ... dur”, “bundan murâd olunan” gibi ifadelerle beyitleri yorumlamaya başlar.

آب حیوان بود و دریای کرم

Ol ḥalîfe-i ekmel ve mürşid-i mükemmil âb-ı ḥayât ve deryâ-yı kerem idi.

زنده گشته هم عرب زو هم عجم

Anuñ kelimât-ı âb-ı ḥayât-ı rūḥ-efzâ ve cezebât-ı deryâ-yı kerem-nümâsından ‘Arab ve ‘Acem zinde olmuşlar. Ve ḥayât-ı ebedîye irmişler idi. Ḥalîfe-i mezbûreden murâd maẓhar-ı nûr-ı muḥammedî ve maṭla‘-ı âfitâb-ı tecellî-i aḥadî olan insân-ı kâmil ve mürşid-i mükemmildür. (231^b)

مہرِشان کز صلحشان کز خشم کز

Şulḥ u maḥabbet ve ḥışm u ‘adâvetleri kejdür. Evvelâ maḥabbetlerinde olan saḳâmet budur ki Ḥaḳḳ’a ve saña maḥabbet itmeyüp dünyâ-yı deniyye ve müştehiyât-ı cismâniyyeye maḥabbet itdiler. Ve şulḥları keş olduğu budur ki nefislerini rūḥlarına tâbi‘ kılup ve dünyâdan miḳdâr-ı kifâyete ḳanâ‘at ve ḥavâss u ḳuvâsın ‘ibâdât-ı bedenîyye ve mücâhedât-ı kâbiliyyede isti‘mâl etmek üzere şulḥ idecek iken rūḥlarını nefisleri elinde esir idüp o emr-i Ḥaḳḳ’a muḥâlefet ile saḳimü’s-şulḥ oldılar. Ve keş-ḥışm oldukları budur ki ḥışm u ḳahrı ‘adem-i muvâfaḳat ile nefis ü şeytâna idecek iken ḳahr u ‘adâveti enbiyâ vü evliyâyâ ve sa‘âdet-i uhreviyyeden ḥırmân ile cânlarına ḡadr idüp derekât-ı nârda ḳaldılar. (261^b)

Aşağıdaki örnekte olduğu gibi şârih birkaç farklı şekilde anlaşılması mümkün olan beyitlerde bu açıklamaların her birini zikrettikten sonra tercihini belirtir:

دوش دیگر لَوْن این می داد دست

Bu nefḥa-i ilâhiyye ve nefes-i raḥmânî ma‘ânîsinden dün gice bir levn-i âḥar ve reng-i diğel el virdi. Ve bu takrîr olunan daḳâ’ıḳdan ḡayrı bir daḳîka-i ‘acîbe ve ḥaḳâ’ıḳ-ı ḡarîbe çehre-küşâ oldu. Velâkin

لَقَمَةُ چندی درآمد رَه بَیست

birḳaç loḳma-i beşeriyye geldi ve esrâr-ı mezbûrenüñ yolını bend eyledi. Bu beyt-i şerîfde üç vechile ma‘nâ virilmek mümkündür. Ma‘nâ-yı evvel budur ki: Zıkr olunan ma‘âniden mâ‘adâ nefḥ-i ilâhîniñ ma‘ânîsinden ilhâm-ı rabbânî ile ḥâtır-ı fevz-me‘âsire bir ma‘nâ-yı ra‘nâ daḥı bâḥir olub velâkin vücûd-ı cismânî lâ-cerem muḥtâc-ı ekl ü şurb olmaḡla taḡazzî için sofra vü nân geldi ve loḳma tenâvülüne ‘azîmet olınup loḳma-i mezbûre sedd-i râḥ-ı ‘ibâret oldu. Ve ‘alâ-eyyi ḥâl evân-ı tenâvül ḥâlet-i beşeriyye olmaḡla ḥükm-i ilâhiyye serâperde-i ma‘nâda ḳaldı. Ve bâb-ı lisân olan dehân, loḳma ile muḳayyed oldu. كَمَا قَالَ عَلَيْهِ

فِيهَا مَا لَا غَيْنَ Ber-müceb-i şânî budur ki: Ve ma‘nâ-yı şânî budur ki: Ber-müceb-i şânî budur ki: إِذَا مِلَّتِ الْمِعْجَدَةُ خَرَّتِ الْحِكْمَةُ.

Nefḥa-i mezbûrenüñ esrâr-ı ma‘ânîsinden bir sır-ı ‘acîb zâhir oldu. Lâkin teng-ḥavşala olub ol loḳma-i laṭîfeye ḳuvvet-i hâzimesi olmayan loḳma-i şaḳîle meşâbesinde bir nâ-ehl ve ecnebî mâbeyne taḥallül itmekle غَيْرَ أَهْلِهَا ḥadîs-i şerîfine imtişâl olınup ḡayret-i

Ḥaḳḳ lisânı men‘ idüp ol sır-ı laṭîf kümün-ı ḡaybda muḥtefi oldu. Ve ma‘nâ-yı şâliş budur ki: Ḳalb-i mücellâ ve dil-i muşaffâyâ tecelliyât-ı ilâhiyyeden bir şıḡa-i âḥar ve feyz-i ḡayr-ı mükerrer cilve eyledi. Lâkin iḳtizâ-yı beşeriyye ile gelü-yı efkârı bir loḳma-i keşret ve ḡayn-ı bâ-küdûret istilâ idüp cilâ-yı küllî taḥşîl-i iğbirâr itmekle cilve-i mezbûre verâ-yı ḥafâda mestûr oldu dimek ola. (205^b)

- Sarı Abdullah Efendi beyitleri yorumlarken çok sayıda ayete yer vermektedir. Şerhte yer alan ayetlerin bir kısmı *Mesnevî* başlıklarında ve beyitlerinde geçen veya kendisine telmihte bulunulan ayetlerdir. Şerhin üçüncü cildinde yer alan *Mesnevî* beyitlerinde 31 ayete atıf vardır.⁴⁵⁴ Sarı Abdullah Efendi *Mesnevî* beyitlerinde geçen ayetlerin üzerinde özellikle durmaktadır. Bu ayetlere dair açıklamalara genellikle varak kenarında “Matlab fî-tefsîri” şeklindeki başlıklarla dikkat çekilmiştir. Sarı Abdullah bu ayetlerin hangi surede geçtiğini verdikten sonra ayetleri kelime kelime veya genel olarak tefsir etmeye başlar. Bu sırada ayette geçen kelimelerin manaları, okunuşları ve çeşitli i‘rab bilgileri hakkında farklı tefsirlerden istifade ederek bilgi sunar. Bu bölümlerde Sarı Abdullah Efendi Beyzâvî, Begavî, Nîsâbûrî, Râzî, Semerkandî, Zemahşerî, Necmeddîn-i Kübrâ gibi müfessirlerin eserlerinden iktibaslar yapmaktadır. Bu müfessirlerin farklı görüşlerini, birbirlerini tenkit ettikleri veya onayladıkları noktaları vurguladıktan sonra kendi yorumuna yer verir. Ayrıca bu tefsir çalışması sırasında hadislerden de istifade etmektedir. Şerh içinde bu bölümler geniş yer tutmaktadır. Aşağıda *Mesnevî*’de geçen A‘râf suresinin 189. ayetinin Sarı Abdullah Efendi tarafından yapılan değerişlenmesine yer verilmiştir:

چون بئى سَكُنَ إِلَيْهَا شَأْفَرِد

Çünkü Hâkîk te‘âlâ nisâyı ricâl anlar ile sükûn bulmak ve rāhat olmak içün halk itdi. Aña meyl ü rağbet itmemek ne mümkündür. Meşelâ

چون تواند آدم از حوّا بُرِيد

Âdem ‘aleyhisselâm Havvâ’dan inkıtâ‘a nice kâdir olur ya‘nî olmaz. Nitekim sûre-i A‘râf’uñ evâhirine qarîb olan âyet-i kerîme bu ma‘nâyı beyân kılar. قَالَ اللَّهُ

(A‘râf 7/189) تَعَالَى: هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَجَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا لِيَسْكُنَ إِلَيْهَا.

[Tefsîr-i هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ]

Ya‘nî ol Ma‘bûd bi’l-Hâkîk ve Kâdir-i Muṭlaḳ şol Hâlık u Perverdigâr ve Fâ‘il-i muḥṭârdur ki sizi nefs-i vâhideden halk eyledi. Ve nefs-i vâhideden zevcini daḥı icâd itdi ki anuñla istinâs eyleye. Ma‘lûm ola ki ekşer-i müfessirîn nefs-i vâhideden murâd Âdem ve zevcden murâd Havvâ ‘aleyhüme’s-selâmdur dimişler. Zîrâ kıavl-i mezbûr seyyidü’l-müfessirîn İbn ‘Abbâs raḳıyallâhu ‘ānhumâdan mervîdür: كَمَا رَوَى قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ فِي قَوْلِهِ «هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ» هِيَ نَفْسُ آدَمَ

Felihâzâ Mevlânâ «وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا» أَيِ حَوَّاءَ خَلَقَهَا اللَّهُ مِنْ ضِلْعِ آدَمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ مِنْ غَيْرِ أَدَّى. Hudâvendigâr daḥı kıavl-i cumhûrî ri‘âyet idüp, mışra‘:

چون تواند آدم از حوّا بُرِيد

mişra‘ ıyla İbn ‘Abbâs tefsîrine işâret buyurdılar. Velâkin خَلَقَكُمْ kıavl-i kerîmi ile herbirimüz muḥâṭab olup siz Âdem’dan müteferri‘ olduñuz demek olur. Ve Havvâ’nuñ keyfiyyet-i ḥilkâtinde daḥı iki kıavl vardır: Birisi ekşer-i müfessirîn

⁴⁵⁴ Fûrûzanfer, *Aḥâdis ve Kısas-ı Mesnevî*, s. 91-116; Ali Yardım, *Mesnevî Hadisleri*, s. 56-71.

كَقَوْلِهِ تَعَالَى: وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُم مِّنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا dimekdür. مِّنْ جَنْسِهَا murād kavliyle ve وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا Ya'ni bu âyet-i kerîmenün cümlesi مِّنْ جَنْسِهَا ile tefsîr olınmışdır. Pes وَجَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا dağı وَجَعَلَهَا مِنْ جَنْسِهَا diyü tefsîr olınmak ensebdür dimiş. Ammâ Kādî Bağıllânî kavlı evvel

‘alā-ḳavl-i İşfahānī ile müfesserdür مِنْ جَنِبِهَا ‘inḫa ḳavl-i Şaklî vâhid ve مِنْ هَيْئَةٍ وَاحِدَةٍ dimişler. Ba’zılar daḥı ḳavl-i ḫitāb āle’l-haşşdur ki müşrikān-ı ‘arab ve yāhud mu’āşirān-ı Resūl ‘aleyhisselām olan Kureyş murāddur dimişler. Ana binā’en ki āyet-i kerīmenūñ tamāmı فَلَمَّا تَغَشَّاهَا حَمَلٌ خَفِيْفًا فَمَرَّتْ بِهِ فَلَمَّا أَتَتْهُ دَعَا اللّٰهَ رَهْمَهَا لَئِنْ آتَيْنَاهَا صَالِحًا لَّنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِيْنَ فَلَمَّا آتَاهُمَا صَالِحًا جَعَلَ لَهُ شُرَكَاءَ فِيْمَا آتَاهُمَا فَتَعَالَى اللّٰهُ عَمَّا يُشْرِكُوْنَ

168

müteferri‘ât-ı envârından olmamağla Âdem’ün üzerine zâv‘-i ceberût u melekût dahı zamm olunup Havvâ zâv‘-i mezbûrdan halk olındı ki hattâ Âdem Havvâ ile sükûn kılup anuñ muvâneseti ile tecelliyâtdan fi‘l-cümle müstevhîş ola. Ve li-zâlike قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: كُلِّمْنِي يَا حُمَيْرًا. وَقَالَ بَعْضُ الْمُحَقِّقِينَ: خَلَقَهَا لِيَسْكُنَ إِلَيْهَا فَلَمَّا سَكَنَ إِلَيْهَا غَفَلَ عَنْ مَخَاطِبَةِ الْحَقِيقَةِ بِسُكُونِهِ إِلَيْهَا فَوَقَعَ فِيمَا وَقَعَ مِنْ تَنَاوُلِ الشَّجَرَةِ. وَقَالَ الْوَاسِطِيُّ أَكْثَرُ مُحَنَّةِ آدَمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ خَلْقُ حَوَاءَ. Ve bu ma‘nāya dahı işâret mümkündür ki Hakk ‘azze ve celle kâlib-ı Âdem’i tahmîr ve tesviyeden şoñra hañra-i kudsde şad hezâr sâl Hakk ile münis olan rûh-ı insânı ve eşnâfı Âdem’e nefîş olındukda kâlib-ı cesedâniden müstevhîş oldı. Velâkin emr-i Hakk’a imtişâl ile bedende karar itdükde bi-hikmeti’llâhi’l-kâdir evveliden nice müstevhîş olduysa ba‘de’l-istikrâr cümle vahşet ülfete mübeddel olup müstevhîş olduğı gibi müste‘nis dahı olmağla insâna insân tesmiye olındı. Ve eger Havvâ nefis-i Âdem’den halk olunmasa rûh-ı Âdem Hakk’uñ gayrıyla sükun idüp (15) enîs olmaz idi. Ve ma‘a-hâzâ الْجَنَّةُ اشْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْفَرْحَانِ fermânı şâdır olmayınca Âdem ile Havvâ’nuñ rûhı bir şey‘ ile sâkin olmadı. Pes hemçünân rûh-ı insâniden dahı zevci olan kalb icâd olunmasa rûh kâlibda sâkin olmaz idi. İmdi kalb rûhdan halk olunup İZVACI RÜH KÂLIBDA SÂKİN OLMAYINCA ÂDEM İLE HAVVÂ’NUÑ RÜHİ BİR ŞEY‘ İLE SÂKİN OLMADI. Pes hemçünân rûh-ı insâniden dahı zevci olan kalb icâd olunmasa rûh kâlibda sâkin olmaz idi. İmdi kalb rûhdan halk olunup İZVACI RÜH KÂLIBDA SÂKİN OLMAYINCA ÂDEM İLE HAVVÂ’NUÑ RÜHİ BİR ŞEY‘ İLE SÂKİN OLMADI. قَالَ بَعْضُ أَهْلِ الْكُشْفِ وَالشُّهُودِ: «خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ»: هِيَ الرُّوحُ. «وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا»: وَهِيَ الْقَلْبُ لِيَسْكُنَ إِلَيْهَا لِأَنَّ الْقَلْبَ بَيْنَ إِصْبَعَيْنِ مِنْ أَصَابِعِ الرَّحْمَنِ. فَكَانَ الرُّوحُ يَشُمُّ نَسَائِمَ نَفَحَاتِ أَطَافِ الْحَقِّ. «حَمَلَتْ حَمَلًا خَفِيفًا»: فِي الْبَدَايَةِ يَظْهَرُ أَذَى أَثَرٍ مِنْ أَثَرِ الصِّفَاتِ الرُّوحَانِيَّةِ الْخُرُوبِيَّةِ النَّوْرَانِيَّةِ بِالصِّفَاتِ النَّفْسَانِيَّةِ الدُّنْيَوِيَّةِ الظُّلُمَانِيَّةِ. «دَعَا اللَّهُ رَبَّهُمَا لِيَنْ آتَيْنَا صَالِحًا»: قَابِلٌ لِلْعُبُودِيَّةِ. «لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ فَلَمَّا آتَاهُمَا صَالِحًا جَعَلَا»: أَيِ الرُّوحِ وَالْقَلْبِ. «لَهُ شُرَكَاءُ»: أَيِ جَعَلَا وَجْهَ النَّفْسِ إِلَى الدُّنْيَا وَيَعْمَمَهَا لِيَقُومَ الْقَالِبُ. وَلِقِيَامِهَا بِالْقَالِبِ صَالِحًا لِلْعُبُودِيَّةِ فَلَمَّا اسْتَلَذَّتِ النَّفْسُ مِنَ الدُّنْيَا عَبَدَتْ مَا فِيهَا فَصَارَتْ عَبْدُ الْبَطْنِ وَعَبْدُ الْقَمِيصَةِ وَعَبْدُ الدَّرْهِمِ وَالْدَيْنَارِ. «فَتَعَالَى اللَّهُ عَمَّا اسْتَلَذَّتِ النَّفْسُ مِنَ الدُّنْيَا عَبَدَتْ مَا فِيهَا فَصَارَتْ عَبْدُ الْبَطْنِ وَعَبْدُ الْقَمِيصَةِ وَعَبْدُ الدَّرْهِمِ وَالْدَيْنَارِ. «فَتَعَالَى اللَّهُ عَمَّا اسْتَلَذَّتِ النَّفْسُ مِنَ الدُّنْيَا عَبَدَتْ مَا فِيهَا فَصَارَتْ عَبْدُ الْبَطْنِ وَعَبْدُ الْقَمِيصَةِ وَعَبْدُ الدَّرْهِمِ وَالْدَيْنَارِ. (vr. 246a-b)

- Sarı Abdullah Efendi’nin şerhinde *Mesnevî* başlık veya beyitlerinde geçen ayetlere ilişkin bu açıklamalar dışında bizzat şârih tarafından beytin daha iyi anlaşılmasını sağlamak, yorumunu güçlendirmek veya izah ettiği kavramı ve olayı daha iyi açıklayabilmek maksadıyla kullanılan birçok ayet yer almaktadır. Şârih bu türlü kullanımda genellikle ayetleri açıklama yapmaksızın bütün olarak verir, bazı durumlarda bu ayetleri de tefsir eder:

جان فشان افتاد خورشید بلند

Hurşid-i tâbân-ı bülend-eyvân cân-feşân vâkı‘ oldı. Ya‘nî reşş-i envâr eyleyüp

هر دمى تى مى شود پُر مى كند

âfitâb-ı çarrum-âsümân zîyâ vü nûrdan tehi olur. Yine pür-envâr iderler. Ya‘nî âfitâb-ı ‘âlem-tâb ‘âleme nişâr eyledüğü pertev-i envârı kendüden icâd itmeyüp belki her ân u nefesde Feyyâz-ı Muṭlaḳ’dan baḥş u ‘atâ olunup ol dahı bezl ü nişâr itdükçe muttaşılan envâr-ı mebzûleye bedel envâr-ı ‘ivazlar virilür. Nitekim erbâb-ı taḥkîkden ba‘zı müdekḳık her gün ṭulû‘ eyleyen şems u kâmer müteceddidü’l-emşâl olup yevm-i şânide bürûz iden nûr-ı âfitâb yevm-i evvelde ṭulû‘ iden hurşidüñ ‘aynı degüldür. Belki tecellide tekrâr olmamak i‘tibârıyla ol günde tâli‘ olan âfitâbuñ envâr u ḥaḳîkati cümle eşyâya sirâyet idüp ve tavsî-i eşyâyile kalb-i insânîye ‘urûc ve andan Hakk’a vuşûl ümîdine devr idüp ve

āsümānda mu‘allak turup cān-bāzlık ider dimişler. Hattā sūre-i Yāsīn’de لَا الشَّمْسُ (Yāsīn 36/40) āyet-i kerīmesinde “وَكُلُّ” kelimesinüñ tefsīrinde bu ma‘nāya işāret idüp Qādī Beyzāvī rahmetullāhi ‘aleyh buyururlar ki: «وَكُلُّ» أَيُّ وَكُلُّهُمْ وَالتَّوْبَةُ عَنِ الْمُضَافِ إِلَيْهِ وَالضَّجِيرِ لِلشَّمْسِ وَالْأَفْقَارِ. فَإِنَّ إِيْتِلَافَ. Pes Hāzret-i Mevlānā qāddesallāhu rūḥahū daḥı tecelliyāt-ı ilāhiyyede tekerrür olmayup envār-ı āfītāb her sâ‘ atde müteceddidü’l-emşāl olduğına işāret ve ‘uşşāk-ı ilāhiye cān-nişār itmek şart-ı maḥabbet olduğına delālet iderler. (vr. 228^b)

- Sarı Abdullah Efendi’nin *Mesnevî* şerhinde temel referans kaynaklarından biri de hadislerdir. Sarı Abdullah Efendi şerhi boyunca çok sayıda hadis iktibas etmektedir. Ayet iktibaslarında olduğu gibi bu nakillerin 13’ü *Mesnevî* beyit ve başlıklarında lafzen veya telmihen geçen hadislerdir.⁴⁵⁵ Sarı Abdullah Efendi bu hadisler ile ilgili olayları başka kaynaklardan da faydalanarak açıklar, hadislerde geçen bazı kelimeler üzerinde durur. Aşağıdaki örnekte *Mesnevî*’de geçen کَلِمَتِي يَا حُمَيْرَا hadisinin Sarı Abdullah Efendi tarafından yapılan açıklamasına yer verilmiştir:

مُصْطَفَى آمَدَ كِه سَارِدَ هَمْدَمِي
Muştafā ‘aleyhisselām evc-i lāhūtdan bu ‘ālem-i nāsūta geldi ki bir hemdem düze ve beşeriyete ta‘alluḳ eyleye. Felihāzā,
کَلِمَتِي يَا حُمَيْرَا کَلِمِي
کَلِمَتِي يَا حُمَيْرَا diyü ümmü’l-mü’mīnīn Hāzret-i ‘Ā’īşe-i Şiddīka raḍıyallāhu lıyı Mَعَ اللَّهِ وَفَتْ لَا يَسْغِي فِيهِ مَلَكٌ مُغْرَبٌ وَلَا نَبِيٌّ ‘anhāya ḥiṭāb buyururlar ki ya‘nī ber-feḥvā-yı Hāzret-i Faḥr-i ‘ālem şallallāhu ‘aleyhi ve selleme tecell-i zāt galebe eyleyüp bi-külliyetihī şu‘ūr-ı beşeriyeden gā’ib olsa emr-i da‘vete kıyām gösterüp ‘ālem-i beşeriyete tenezzül itmek için ‘Ā’īşe raḍıyallāhu ‘anhāya taḳarrüb idüp کَلِمَتِي يَا حُمَيْرَا Ya‘nī “Bana söyle yā ‘Ā’īşe!” diyü buyururlar idi.
قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: خُذُوا سَطْرَ. هَذَا الْحَدِيثُ: يَعْني عَائِشَةَ، كَانَ عَلَيْهِ السَّلَامُ يَقُولُ لَهَا يَا حُمَيْرَا يُرِيدُ دِيكُمْ مِنَ الْحُمَيْرَاءِ. قَالَ ابْنُ أَثِيرٍ فِي شَرْحِ هَذَا الْحَدِيثِ: قَالَ ابْنُ أَثِيرٍ فِي شَرْحِ هَذَا الْحَدِيثِ: كَانَ عَلَيْهِ السَّلَامُ يَقُولُ لَهَا يَا حُمَيْرَا يُرِيدُ دِيكُمْ مِنَ الْحُمَيْرَاءِ. قَالَ ابْنُ أَثِيرٍ فِي شَرْحِ هَذَا الْحَدِيثِ: كَانَ عَلَيْهِ السَّلَامُ يَقُولُ لَهَا يَا حُمَيْرَا يُرِيدُ دِيكُمْ مِنَ الْحُمَيْرَاءِ.
(206^b) الْبَيْضَاءُ. فَإِنَّ الْعَرَبَ يَقُولُ: امْرَأَةٌ حُمْرَاءُ أَيُّ بَيْضَاءُ.

Diğer taraftan Sarı Abdullah Efendi ele aldığı konuyu muhataplarına daha iyi anlatabilmek, konunun kapsamını genişletebilmek veya görüşünü desteklemek gibi sebeplerle de hadislere yer vermektedir. Şāriḥ şerhinde iktibas ettiği hadislerin bazen senedine, kaynağına ve farklı varyantlarına yer vermekte, hatta nadir olmakla birlikte tercüme edip birtakım açıklamalarda bulunmakta, bazen de sadece hadisi nakletmektedir.

⁴⁵⁵ Fūrūzanfer, *Aḥādīs ve Kısas-ı Mesnevî*, s. 91-116; Ali Yardım, *Mesnevî Hadisleri*, s. 56-71.

وَصِحَّةَ طَرِيقِهِمْ. وَهَذَا الْقَدْرُ الْبَاقِي مِنَ الْأَثَرِ وَاجْتِمَاعِ الْمُتَصَوِّفَةِ فِي الرُّبُطِ، وَمَا هَيَّأَهُ اللَّهُ تَعَالَى مِنَ الرُّفْقِ بِرَكَّةٍ جَمْعِيَّةٍ بَوَاطِنِ الْمَشَائِخِ الْمَاضِينَ، وَأَثَرٌ مِنْ آثَارِ مَنَحِ الْحَقِّ فِي حَقِّهِمْ. وَصُورَةُ الْإِجْتِمَاعِ فِي الرُّبُطِ أَلَّا نَ عَلَى طَاعَةِ اللَّهِ وَالتَّرَسُّمِ بِظَاهِرِ الْأَدَابِ عَكْسُ نُورِ الْجَمْعِيَّةِ مِنْ بَوَاطِنِ الْمَاضِينَ، وَسَلُوكُ الْخَلْفِ فِي نِتَاجِ مُتَابَعَةِ السَّلَفِ، فَهُمْ فِي الرُّبُطِ كَجَسَدٍ (240^a) وَاحِدٍ يَقْلُوبُ مُتَفَقِّةً، وَعَزَائِمٍ مُتَّحِدَةٍ وَلَا يُوجَدُ هَذَا فِي غَيْرِهِمْ مِنَ الطَّوَائِفِ. كَمَا قِيلَ: الْفَرْقُ بَيْنَ التَّوْبَةِ وَالْإِنَابَةِ: أَنَّ التَّوْبَةَ رُجُوعٌ عَنِ الْمُخَالَفَةِ إِلَى الْمُوَافَقَةِ وَالْإِنَابَةُ هِيَ الرُّجُوعُ إِلَى اللَّهِ تَعَالَى فَهُوَ أَعْلَى. وَقَالَ الْجَنِّيدُ: دَخَلْتُ عَلَى السَّرِيِّ فَرَأَيْتُهُ مُتَغَيِّرًا فَقُلْتُ لَهُ: "مَا لَكَ؟" فَقَالَ: "دَخَلْتُ عَلَيَّ شَايِبٌ فَسَقَلَنِي عَنِ التَّوْبَةِ. وَقُلْتُ لَهُ "أَنْ لَا تَسْأَلَنِي ذَنْبَكَ." فَأَعْرَضَنِي وَقَالَ: "بَلِ التَّوْبَةُ أَنْ تَسْأَلَ ذَنْبَكَ." فَقُلْتُ: "أَنْ الْأَمْرَ عِنْدِي مَا قَالَ لَهُ الشَّابُّ." فَقَالَ: "لِمَ؟" قُلْتُ: "لَأَنِّي إِذَا كُنْتُ فِي حَالِ الْخَفَاءِ فَتَقَلَّبَنِي إِلَى حَالِ الْوَفَاءِ فَذِكْرُ الْجَفَا فِي حَالِ الصَّنَى الشَّابُّ." (227^b) فَسَكَتَ السَّرِيُّ.

- Şârih iktibas ettiği Arapça ve Farsça bölümleri çoğunlukla tercüme etmemekle birlikte bazı örneklerde metnin tercümesine veya özet tercümesine de yer vermektedir:

Zirā قَالَ الشَّيْخُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فِي فَصِّ يُوسُفِيَّةٍ: فَأَعْرِفْ عَيْنَكَ وَمَنْ أَنْتَ؟ وَمَا هُوَ نَبْطُكَ؟ وَمَا نَسْبُكَ إِلَى الْحَقِّ؟ وَبِمَا أَنْتَ حَقٌّ وَبِمَا أَنْتَ عَالَمٌ وَسُوءِي وَغَيْرُهُ؟ وَمَا شَاكَلَ هَذِهِ الْأَلْفَاظُ؟ وَفِي هَذَا يَتَفَاضَلُ الْعُلَمَاءُ، فَعَالِمٌ وَأَعْلَمٌ. فَالْحَقُّ بِالنَّبْطَةِ إِلَى ظِلٍّ خَاصٍّ صَغِيرٍ وَكَبِيرٍ وَصَافٍ وَأَصْفَى، كَالنُّورِ بِالنَّبْطَةِ إِلَى حِجَابِهِ عَنِ النَّظَرِ فِي الرُّجَاجِ يَتَلَوَّنُ بِلَوْنِهِ، وَفِي نَفْسِ الْأَمْرِ لَا لَوْنٌ لَهُ، وَلَكِنَّ هَكَذَا تَرَاهُ وَضَرَبَ بِمِثَالٍ لِحَقِيقَتِكَ بِرَبِّكَ. فَإِنْ قُلْتَ: إِنَّ النُّورَ أَخْضَرَ لِيَخْضِرَ الرُّجَاجُ صَدَقْتَ وَشَاهِدُكَ الْجِسُّ، وَإِنْ قُلْتَ: إِنَّهُ لَيْسَ بِأَخْضَرَ وَلَا ذِي لَوْنٍ لَمَّا أُعْطَاهُ لَكَ الدَّلِيلُ، صَدَقْتَ وَشَاهِدُكَ النَّظَرُ الْعَقْلِيُّ الصَّحِيحُ، فَهَذَا نُورٌ مُمْتَدُّ عَنْ ظِلٍّ وَهُوَ عَيْنُ الرُّجَاجِ، فَهُوَ ظِلٌّ نُورِيٌّ لِيَصْفَائِهِ. كَذَلِكَ الْمُتَحَقِّقُ مِمَّا بِالْحَقِّ تَظْهَرُ لِيَصْفَائِهِ صُورَةُ الْحَقِّ فِيهِ أَكْثَرَ مِمَّا تَظْهَرُ فِي غَيْرِهِ، فَمِمَّا مَنْ يَكُونُ الْحَقُّ سَمْعُهُ وَبَصَرُهُ وَجَمِيعُ قُوَاهُ وَجَوَارِحِهِ بِعَلَامَاتٍ قَدْ أُعْطَاهَا الشَّرْعُ الَّذِي يَخْبُرُ عَنِ الْحَقِّ، وَمَعَ هَذَا عَيْنُ الظِّلِّ مُوجُودٌ، فَإِنَّ الضَّمِيرَ مِنْ "سَمْعِهِ" يَعُودُ عَلَيْهِ، وَغَيْرُهُ مِنَ الْعَبِيدِ لَيْسَ كَذَلِكَ، فَيَسْبُتُ هَذَا

Ya'nî me'âl-i kelâm-ı Şeyh rađiyallāhu 'anh budur ki: Pes sen 'ayn-ı şābiteñi veyāhud hārici olan vücūdunı 'ārif olup sen kimsin ve Hākk'a nisbetün nedür ve ne şey' ile Hākk ve ne şey' ile 'ālem ve sivā-yı Hākk'sın, bil. Ve bu elfāza müşākil ne var ise 'iz'ān kı. Ya'nî ma'lūmuñ olsun ki ğayb-ı ilāhīde şābite olan 'aynuñ şu'ünāt-ı rabbāniyyeden bir şe'n ve şuver-i ma'lūmāt-ı ilāhiyyeden bir şüretdür. Ve dağı sen 'ayn-ı şābitün huşuşiyyetinde zāhir olan Hākk'ın pür-nūr-ı vücudısın. Ve senün Hākk'a nisbetün muqayyedün mutlağa ve zılluñ şağşa olan nisbeti gibidür. Ve min-hayşü'l-hüviyye ve'l-hāqika Hākk ve min-hayşü't-ta'ayyün ve ihtilāfātü'l-hey'et 'ālem ve sivā-yı Hākk'sın. Ve 'ulemā bi-ihtilāfi'l-meşāhid bu 'ilm-i şerīfde mütefāzıl olup ba'zısı 'ālim ve ba'zı a'lemdür. Aña binā'en ki şol 'ālim ki ta'ayyün ile keşreti müşāhede eyleye halkı müşāhede eder. Ve bu şüretde mütecellî olan vücūd-ı ahādīyi müşāhede eyleyen Hākk'ı müşāhede ider. Ve vechini müşāhede eyleyen hāqikat-i vāhīde zāt-ı vecheyn olmağ i' tibāriyla Hākk ile halkı i' tibāreyn ile müşāhede ider. Ve niseb ü izāfāt ile mütekeşşire ya'nî zāt ile ahad ve esmā ile küll olanı müşāhede eyleyen zū-başıret hākk-ı ma'rifet ile 'ārif-i Hākk olan evliyā-yı kümmeldür. Ve Hākk'ı halksuz müşāhede iden erbāb-ı istigrāk, maḳām-ı fenā ile mertebe-i cem'de olan ehl-i hāldür. Ve halkı Hākk'da ve Hākk'ı halkda müşāhede eyleyen müstaḳimü's-şühūd, ahadiyyet-i 'ayn ile bekā ba'de'l-fenā ve fark ba'de'l-cem' maḳāmında olan kāmili's-

şühüddur. Ve rütbe-i ‘aliyye-i mezbûre maḳām-ı istiḳāmet olup bu maḳāmuñ mekîni cümleden a‘lemdür. (240^b)

يَا نَبِيَّ هَازِرَتِ الْهَاقِّ وَ الْكَادِرِ: كَمَا قَالَ الْبَيْضَاوِيُّ: وَالْمَعْنَى أُرْسِلَ الْبَحْرُ الْمِلْحُ وَالْبَحْرُ الْعَذْبُ

مُتْلَاكٌ دَرْيَا-يَ تِلْهُ وَ بَاهِر-يَ شِرِّينِ إِرْسَالٌ يُعْرَا عَيَلَدِي. يَنْجَاوِرَانِ وَيَتَمَاسَّرُ سَطُوحُهُمَا

Ya‘nî bahreyn-i mürselîn birbirine tecāvüz ve telāşuk idüp ikisinüñ suṭūhı birbirine mümāss oldu. (vr. 262^a)

- Sarı Abdullah Efendi şerhinin birçok yerinde anlatımını deslekleyici Arapça, Farsça ve Türkçe manzumelere yer vermektedir. Bu şiirler bazen müellifin mensur olarak anlattığı konunun sonunda yer alıp konunun bir özeti niteliğindedir, bazen de Sarı Abdullah Efendi’nin anlattığı olay, hikâye veya menkıbenin içinde yer alıp anlatının bir parçası olarak sunulmaktadır. Sarı Abdullah Efendi bu manzumeleri mısra veya beyit olarak da aktarmakla birlikte şerhin üçüncü cildindeki şiir alıntıları çoğunlukla gazelin tamamından veya mesnevîlerin birkaç beytinden oluşmaktadır. Ahmed-i Sârbân’a ait olan aşağıdaki beyitlerle Sarı Abdullah Efendi pîr-i çengî hikâyesindeki yaşlı çalgıcının hâlini dile getirir:

بس که از شرم آب شد بیچاره پیر

İhsân ise ancak olur ki bî-çâre vü ‘âşık pîr, şerm u hayâdan âb ve maḥv u nâ-yâb oldu. Ve gözlerinden kanlı yaşlar döküp, nazm:

Pâdişâhum râzıyam ben ağlayam sen eyle nâz

‘Âdet olmuşdur saña nâz eylemek ben ḳul niyâz

Eşk-i çeşm-i rûy-ı zerdüm ḥâşıl-ı ‘ışkuñ-durur

Raḥmetüñle eyâ şeh-i ‘âlem cihân içre ne’ m az

diyüp

چون بسی بگریست از حد رفت درد

çün ki bisyâr u bî-şumâr ağladı. Derd u miḥnet ḥadden tecāvüz eyledi. (255^b)

Sarı Abdullah Efendi’nin şerhinde yer verdiği şiirler bazen *Mesnevî* beyitleri ile lafız yönünden kurulan ilgiye ve tasvirlere dayalı olabilmektedir:

وین خزانی ناخوش و زردش کند

Ve ḥazâna mensûb olan bârân berg-i dıraḥtânı ve bâğ u bostânı ḥazân idüp şarardur ve nâḥoş idüp evrâḳın perîşân ider.

Beyt:

Bahâr-ı ḥüsne aldanma şaḳın mazlûmuñ âhından

Ṭağıtdı yaprağın sünbül yele virdi gül evrâḳı

Bâḳî:

Salṭanat tâcın geyen ‘âlemde mağrûr olmasun

Nice sultân borkin almışdur begüm bād-ı ḥazân

Gerçi merdâne soyındı girdi meydâna dıraḥt

Geldi ḳış başdı velikin virmedi aşlâ emân

Ḳanlu yaş dökmiş ruḥ-ı zerd [ü] ḡubâr-âlûduna

Var ise dehrüñ fenâsın aındı mîr-i ‘âşıkân

Şarşar-ı ḡam fikrüm evrâḳın perîşân eyledi

Çehre-i zerdüm belâdan buldı reng-i za‘ferân

Âfet-i bâğ-ı ḥazândan tâ ebed maḥfûz olur

Bâğ-ı dehre hüsni-i tedbîrûn olursa bâğbân
Himmetün şimşâdınun şâh-ı bülendi var iken
Kande yapsun şâh-bâz-ı tab^c-ı Bâkî âşiyân (213^a)

Sarı Abdullah Efendi aşağıdaki gazel ile *Mesnevî*'deki hikâyenin özetini sunarak başka bir konuya geçiş sağlar:

بر دل عاقل هزاران غم بود
‘Āqılun qalbinde hezārān ġam olur.
گر ز باغ دل خلایک کم بود
Eger bâğ-ı cinân-ı cenāndan ve deryā-yı dil-i bî-kerāndan bir hılāl eksik olursa,
خلق گویند که در عشق بلیاتی نیست
قدمی نیست درین راه که آفاتی نیست
بر سر کوی تو کآن منزل سرمستانست
نرود شب که دلم را هی و هیهاتی نیست
روی تو کشف من و غمزه کرامت نیست
تا نگویی که مرا کشف و کراماتی نیست
هله ای زاهد افسرده به خود مغروری
که یقینست ترا حسن ملاقاتی نیست
هر که آزاد شد از خود به جهان آخر کار
مثل او در دو جهان سید و ساداتی نیست
به مناجات نشاید شدن اندر ره عشق
موسی جان مرا وعده میقاتی نیست
قاسمی را به جز از عشق تو در ملک وجود
(215^a) در جهان دل و جان هیچ عباداتی نیست

Sarı Abdullah Efendi'nin *Mesnevî* şerhi kullanılan şerh yöntemi açısından klasik şerh geleneğinin takipçisi olmakla birlikte yazıldığı dönem bağlamında ele alındığında *Mesnevî*'yi Ekberî ekolün temsilcileri ile birlikte sünnî tasavvuf geleneğinin kaynaklarını kullanarak, tefsir, hadis, fıkıh gibi islamî ilimlerin temel eserlerini referans göstererek, ayrıca ait olduğu Melamî geleneğin kabullerine uygun düşecek şekilde şerh etmesi ile *Mesnevî* şârihleri arasında önemli bir yer edinmiştir. Sarı Abdullah Efendi *Mesnevî*'nin birinci cildine yönelik bu hacimli şerhinde kendi ilgileri doğrultusunda yer verdiği unsurların çeşitliliği, onun *Mesnevî*'nin pek çok konuyla irtibatlanan yapısı ile kendi şerh anlayışı arasında bir ortaklık kurduğunu gösterir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Metin

3.1. Esas Alınan Nüshanın Özellikleri

Sarı Abdullah Efendi'nin *Mesnevî* şerhi üzerine bu zamana kadar yapılan çalışmalarda metnin bazı katalog ve eserlerde adı geçen fakat ulaşılamayan nüshaları ile birlikte otuz dört nüshası tespit edilmiştir.⁴⁵⁶ Bu çalışmada Süleymaniye Kütüphanesi, Fazıl Ahmed Paşa Bölümü, 740 numarada kayıtlı olan nüsha esas alınmıştır.

Nüshanın özellikleri: Koyu kahverengi ve miklepli meşin cildi kabartma şemseli ve salbekli, altınyaldız köşebentli ve zencireklidir. Cilt yekpare ve sağlam olmakla birlikte kenarlarında hafif yıpranmalar görülmektedir. Mücelled sadece *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'ye aittir. Nüshanın zahriyesinde yer alan ve sonraki bazı varaklarda da rastlanan iki mühür bulunmaktadır. Biri هَذَا مِمَّا وَقَّفَ الْوَزِيرُ أَبُو الْعَبَّاسِ أَحْمَدُ بْنُ (Köprülü olarak bilinen Vezir Ebû Abdullah Mehmed'in oğlu Vezir Ebü'l-Abbâs Ahmed'in vakfıdır. Allah günahlarını bağışlasın.) diğeri إِنَّمَا لِكُلِّ أَمْرٍ مَا نَوَى (Herkes için ancak niyet ettiği şey vardır. Buhârî, "Bed'ü'l-Vahy", 1) şeklinde okunmaktadır. Nüshanın başında eserin konu başlıklarını gösteren üç varaklık bir fihrist bulunmaktadır. Fihristin ardından eser 1^b sayfasından başlayıp 494^a sayfasında son bulur. Nüshanın varaklarında noksanlık, yıpranma veya leke bulunmaz. Nohudî renkteki varaklar altın renkli cetvel ile çizilidir ve her birinde 41 satır bulunmaktadır. Nüshanın serlevhası müzeyyen mülevven müzehhebdir. Ancak eser adı kaydedilmemiştir. Serlevhanın bulunduğu 1^b sayfası ile 2^a sayfasının bordürü altın rengi bitki motifleri ile müzehhebdir. Aynı

⁴⁵⁶ Eserin nüshaları üzerine detaylı bir inceleme için bkz. Kablander, "Sarı Abdullâh Efendi'nin 'Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî'si, II. Cilt", s. 418-473. Bu çalışmada *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'nin nüshaları üzerine detaylı bir inceleme yapıldığı için biz burada esas aldığımız Cevrî nüshasını tanıtmakla yetindik. Eserin nüshaları ile ilgili incelemeler için ayrıca bkz. Aytekin, **Sarı Abdullah Efendi ve Mesnevî-i Şerif Şerhi**, s. 118-122; Salmani, "Sarı Abdullah Efendi'nin Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî'si, I. Cilt", s. 136-146.

süslemeler eserde *Mesnevî* beyitlerinin şerhedilmeye başlandığı 17^b ve 18^a sayfalarında da bulunmaktadır. 17^b'deki serlevhada da eser adı için ayrılan bölüm boş bırakılmıştır. İlk on varaktaki şiirler tezhiplidir. Ancak geri kalan kısımda bazı şiirler altın renkli cetvel ile belirtilmiştir. Metin harekesiz talik hatlı olup siyah mürekkep ile kaleme alınmıştır. Bununla birlikte metinde farklı şekilde okunması mümkün olan veya önemli görülen bazı kelimeler ve harflerin hareketleri verilmiştir. Konu başlıkları; *Mesnevî* başlıkları ve beyitleri; manzumelerin başında yer alan şiir, beyt, nazm gibi ibareler ile nazım şeklini belirten rubai, kıta, müstezad gibi isimlendirmeler; nesr, hikâye, şiir, nükte gibi giriş unsurları ve bazı eser isimleri sürh mürekkep ile belirtilmiştir. Metin içerisindeki ayetlerin üzeri de sürh mürekkep ile çizilerek belirginleştirilmiştir. Sayfa kenarlarında *Mesnevî* başlıklarını göstermek üzere yazılan “ser-i suhan” ve konu başlıklarını ifade eden “matlab” ibareleri de sürh olarak yazılmıştır. “Matlab”ın ayetlerin tefsiri, tasavvufî bir kavramın veya başka alanlara ait bir konunun açıklanması şeklindeki içerikleri sayfa kenarında belirtilmiştir. Sayfa kenarındaki sahh kayıtlarında metin içerisinde eksik olan bazı yerlerin tamamlandığı, Arapça, Farsça veya bazı Türkçe kelimelerin manasına ilişkin açıklamalara yer verildiği, kelimelerin metindeki kullanımına özelleşen anlamlarına değinildiği, metin içerisindeki anlatıma ek olabilecek yeni açıklamaların eklendiği ve başka eserlerden birtakım alıntılara yer verildiği görülmektedir. Bu kayıtların bazıları altın renkli cetvel içinde verilmiştir. Sahh kayıtlarında görülen incelik bu kayıtların müellif tarafından eklenmiş olabileceğini veya eserin Sarı Abdullah tarafından kontrol edildiği fikrini güçlendirmektedir. Eser ferağ ve istinsah kayıtlarının ardından Cevrî'nin tarih manzumesi ile son bulmaktadır. Ferağ kaydı:

وَقَدْ اتَّفَقَ الْفَرَاغُ مِنْ تَتْمِيمِهِ بِعَوْنِ اللَّهِ وَتَوْفِيقِهِ عَلَيَّ يَدِ مَالِكِهِ أَضْعَفُ عِبَادِ اللَّهِ وَأَخْفَرُهُمْ مُقْتَبِسِ الْأَنْوَارِ الطَّالِعَةِ الْبَاهِرَةِ مِنْ
مِشْكُورَةِ الْأَمْعَةِ الرَّاهِرَةِ فِي يَوْمِ الْجُمُعَةِ الثَّامِنِ وَالْعِشْرِينَ مِنْ شَهْرِ رَجَبِ الْأَوَّلِ لِسَنَةِ إِحْدَى وَأَرْبَعِينَ وَأَلْفَ مِنَ الْهَجْرَةِ النَّبَوِيَّةِ
عَلَيَّ صَاحِبِهَا أَكْمَلُ التَّجَيَّةِ وَأَنَا الْفَقِيرُ إِلَى رَحْمَةِ اللَّهِ الْعَلِيِّ الْكَبِيرِ عَبْدُ اللَّهِ بْنِ السَّيِّدِ مُحَمَّدٍ عَبْدَ اللَّهِ الْقُسْطَنْطِينِيِّ مَوْلِدًا
وَمَوْطِنًا الْبُيْرَامِيَّ طَرِيقَةَ غَفَرَ اللَّهُ لَهُ وَلِوَالِدَيْهِ وَلِأَسْتَاذِهِ غُفْرَانًا عَظِيمًا وَقَفَّحَ عَلَيْهِ أَبْوَابَ الْمَعَارِفِ وَالْحَقَائِقِ فَتَحًا مُبِينًا.

İstinsah kaydında nüshanın 1050/1641 yılı Şevval ayının son cuma günü tamamlandığı bildirilmiştir:

“Bu *Cevāhir-i Bevāhir-i Meşnevî* ki zînet-efzâ-i silk-i le’ālî-i fevāhir-i ma’nevîdür, cerîde-i târîh hicret-i hatmü’n-nübüvvede ‘aleyhi ekmelü’t-tahîyye,

sene hamsin ve elf merkûm ve şâhîfe-i takvîm-i eyyâm u şuhûrda cum‘a-i âhîr-i Şevvâlü’l-mükerrrem mersûm idi ki kalem-i Cevrî-i şikeste-raķam ile rişte-i tahîre keşîde ve semt-i itmâma resîde oldu, bi-mennihi ve keremihi.”

Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere nüshanın hattatı Cevrî’dir.⁴⁵⁷ İyi bir hattat olan, özellikle talik ve talik kırması yazılarındaki ustalığı ile dikkat çeken⁴⁵⁸ Cevrî İbrahim Çelebi yazı sanatındaki başarısı, almış olduğu iyi derecede eğitim ve güçlü bir şair oluşunun yanı sıra mevlevî ve Melamîliği ile de kaynaklarda adına sık rastlanan bir isimdir. Cevrî’nin İsmâil Ankaravî’nin müridlerinden olduğu; Galata, Tophane, Beşiktaş ve Yenikapı mevlevihanelerindeki meclislere katıldığı kaydedilmekte,⁴⁵⁹ aynı zamanda Sarı Abdullah Efendi’nin reisülküttaplığı sırasında onun hizmetinde bulunduğu, sohbetlerine katılıp ondan feyzaldığı ifade edilmektedir.⁴⁶⁰ Şair bu dönemde Sarı Abdullah Efendi vesilesiyle Melamîler ile tanışmış olmalıdır.⁴⁶¹ Cevrî’nin Sarı Abdullah Efendi’nin *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî* dışında *Semerâtü’l-Fuâd*,⁴⁶² *Cevheretü’l-Bidâye*,⁴⁶³ *Düstûru’l-İnşâ*,⁴⁶⁴ *Nasîhatü’l-Mülûk*⁴⁶⁵ gibi eserlerini de tebyiz ettiği bilinmektedir.⁴⁶⁶ Diğer taraftan hem Sarı Abdullah Efendi’nin eserlerinin birçoğuna Cevrî tarafından düşürülen tarih manzumeleri⁴⁶⁷ hem de Cevrî divanında bulunan Sarı Abdullah Efendi’ye ilişkin kaside⁴⁶⁸ bu ikili arasında ortak iş mesaisi dışında sürekli bir ilişki olduğuna işaret etmektedir. Nitekim Müstakimzâde’nin naklettiği rivayete göre Cevrî vefat edince

⁴⁵⁷ Hayatı ve eserleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Hüseyin Ayan, **Cevrî: Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni**, s. 4-52.

⁴⁵⁸ Müstakimzâde, **Tuhfe-i Hattâtîn**, s. 639; Ayan, **Cevrî**, s. 5; Gölpınarlı, **Melâmîlik ve Melâmîler**, s. 148.

⁴⁵⁹ Müstakimzâde, “Risâle-i Melâmiyye-i Şuttâriyye”, s. 313; Faik Reşat, **Eslâf: Eski Bilginler, Düşünürler, Şairler**, haz.: Şemsettin Kutlu, İstanbul, Tercüman Gazetesi, 1975, s. 214; Ayan, **Cevrî**, s. 4, 7; Aytekin, **Sarı Abdullah Efendi ve Mesnevî-i Şerif Şerhi**, s. 103; Ceyhan, “İsmâil Ankaravî ve Mesnevî Şerhi”, s. 144.

⁴⁶⁰ Müstakimzâde, “Risâle-i Melâmiyye-i Şuttâriyye”, s. 312.

⁴⁶¹ Müstakimzâde, “Risâle-i Melâmiyye-i Şuttâriyye”, s. 312; Aytekin, **Sarı Abdullah Efendi ve Mesnevî-i Şerif Şerhi**, s. 102-103; Ceyhan, “İsmâil Ankaravî ve Mesnevî Şerhi”, s. 144.

⁴⁶² İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, T 1619.

⁴⁶³ Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi Bölümü, nr. 213; Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz FB 403.

⁴⁶⁴ Süleymaniye Ktp., Nuruosmaniye Bölümü, nr. 4304, nr. 4305.

⁴⁶⁵ Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, T238.

⁴⁶⁶ Müstakimzâde Cevrî’nin Sarı Abdullah Efendi’nin “müellefâtını husûsen *Dürre* ve *Cevhere* ve *Semerâtü’l-Fuâd* isimleriyle mevsûme kütübünü ta‘dâd üzere tahrîr eylemiştir.” demektedir. Müstakimzâde, “Risâle-i Melâmiyye-i Şuttâriyye”, s. 312.

⁴⁶⁷ Ayan, **Cevrî**, s. 319 (*Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*), s. 320 (*Düstûru’l-İnşâ*), s. 331-332 (*Nasîhatü’l-Mülûk*).

⁴⁶⁸ Ayan, **Cevrî**, s. 144-145.

mahalle halkı kendisiyle görüşmediği için cenazesine kimse katılmamış, Sarı Abdullah Efendi ihvanından yirmi-otuz kişi ile birlikte gelerek Cevrî'nin cenazesini bizzat yıkayarak namazını kıldırmış, Eğrikapı haricindeki Cemaleddin Uşşâkî Tekkesi civarına defnetmiş, mezarının üzerini düzleyerek gizlemiş, başına ve ayak ucuna birer servi dikmiştir.⁴⁶⁹ Cevrî ve Sarı Abdullah Efendi arasındaki bu ilişki dönemin diğer *Mesnevî* şârihi, aynı zamanda Cevrî'nin de mürşidi olduğu bilinen İsmâîl Ankaravî ile müridi ve manevî oğlu olan Ganem Dede arasındaki ilişkiyi hatırlatır.⁴⁷⁰ Ankaravî şerhinin birçok nüshası arasında orijinal olarak bilineni Derviş Ganem tarafından imla edilen nüshasıdır.⁴⁷¹ Sarı Abdullah ile Cevrî arasındaki ilişki göz önünde bulundurulduğunda *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'nin Cevrî tarafından yazılan nüshası önem kazanmaktadır. Diğer taraftan Cevrî'nin *Mesnevî*'yi yirmi iki kez istinsah ettiğine dair rivayetler,⁴⁷² *Hall-i Tahkîkât*, *Aynü'l-Füyûz* gibi *Mesnevî* üzerine yazdığı şerhlerinin bulunması, divanında Mevlânâ'nın *Mesnevî*'si ve mevlevîliğe bağlılığını ifade eden manzumelerinin yer alması onun *Mesnevî* şârihi olan Sarı Abdullah Efendi ile ortak ilgileri olduğunu göstermesi bakımından kayda değerdir. Şu hâlde Cevrî ile müellifin irtibatlarının sürekliliğe sahip olması ve *Cevâhir*'in istinsah edildiği 1051/1641 tarihinde müellifin henüz hayatta olduğunun bilinmesi de bu nüshanın Sarı Abdullah Efendi tarafından kontrol edildiği ve varak kenarlarındaki notların bir kısmının kendisine ait olabileceği ihtimalini güçlendirmektedir. Bu sebeplerle bu çalışma Âtîf Efendi nüshasının temize çekilmiş hâli olarak değerlendirilebilecek Cevrî'nin elinden çıkan Fazıl Ahmed Paşa nüshası esas alınarak hazırlanmıştır. Bununla birlikte müellif nüshası olarak tespit edilen Âtîf Efendi nüshası⁴⁷³ ve *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'nin mevcut nüshalarının

⁴⁶⁹ Müstakimzâde, "Risâle-i Melâmiyye-i Şuttâriyye", s. 313; Gölpınarlı, **Melâmîlik ve Melâmîler**, s. 148-149.

⁴⁷⁰ bkz. Ceyhan, "İsmâîl Ankaravî ve Mesnevî Şerhi", s. 142-145; 287-288.

⁴⁷¹ Ankaravî şerhinde Ganem Dede'yi şöyle anar: "Ve ol hazretin rûhâniyyetinden beri füyûzât-ı ma'nevî ve fütûhât-ı ilmî derûn-i dile zuhûr kıldı ve derûn-i dilden dahi cûş u hurûşa gelip, lisân tarafından cârî oldu. Pes ol çeşme-i lisândan cârî olan yenâbi'-i hikemi veled-i muhterem yani Derviş Ganem kâse-i sem'le alıp, havz-ı derûnuna koyup, kalem-i hikmet-i beyânı ona lûle kılıp sahâif ve evrâk üzere mânend-i âb-ı hayât olan ma'ânî-i şerîfeyi tahrîr ve tastîr kıldı. Ve bi-hamdillâhi teâlâ yedi mücellid şerh bu üslûb üzere vücûda gelip tamâm oldu ve nihâyet buldu." Ceyhan, "İsmâîl Ankaravî ve Mesnevî Şerhi", s. 291.

⁴⁷² Müstakimzâde, "Risâle-i Melâmiyye-i Şuttâriyye", s. 312; Faik Reşat, **Eslâf**, s. 213.

⁴⁷³ Sarı Abdullah Efendi, **Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî**, Süleymaniye Kütüphanesi, Âtîf Efendi Koleksiyonu, nr. 1452-1454. Nüsha üzerine detaylı bir inceleme için bkz. Kablander, "Sarı Abdullâh

karşılaştırılması ile hazırlanan 1288 tarihli beş ciltlik Matbâa-i Âmire baskısı⁴⁷⁴ da göz önünde bulundurularak Cevrî tarafından kaleme alınan nüshadaki bazı eksiklikler tamamlanmaya çalışılmıştır. *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'nin 1041/1631 tarihli Şehid Ali Paşa nüshası Cevrî tarafından istinsah edilen nüshadan önceki tarihe ait olması ve Âtîf Efendi nüshasındaki bazı değişikliklerin Şehid Ali Paşa nüshasında değiştirilmemişken Cevrî nüshasında son hâli ile verilmesi sebebi ile karşılaştırmaya dahil edilmemiştir.⁴⁷⁵

Şerhin çalışmamıza konu olan kısmı Fazıl Ahmed Paşa nüshasının 203^b-297^b; Âtîf Efendi nüshasının ikinci cildinin 169^a sayfası ile üçüncü cildinin 100^b sayfası arasında yer almaktadır. Sarı Abdullah Efendi'nin elinden çıkan nüsha olarak değerlendirilen Âtîf Efendi nüshasının müsvedde nüsha nitelikleri taşıdığı, Cevrî nüshasında burada gösterilen üzeri çizili yerlerin çıkarılması (II/223^b, II/224^a, II/228^b, III/71^b, III/90^a, III/97^b, III/99^a), değiştirilen kısımların son hâlinin girilmesi (II/224^b), eksik olması sebebi ile satır aralarında veya sayfa kenarlarında işaret edilerek verilen kelime yahut ibarelerin yerine eklenmesi (II/190^a, II/237^a, II/259^a, II/264^a, II/265^a, II/268^b, III/90^b, III/93^a), ilave edilen ayet (II/200^a, II/230^b, II/232^a, II/232^b, II/235^b, III/83^b), hadis (II/192^a, II/243^b, II/249^a, II/253^b, II/268^b, III/94^b, III/160^b), iktibas (II/170^a, II/192^a, II/202^b, II/221^a, II/245^b, II/253^b, II/254^b, II/256^b, II/259^a, II/259^b, II/269^b, III, 94^a, III/95^b, III/97^a) veya diğer açıklamaların (II/182^a, II/214^a, II/222^a, II/227^a, II/269^b, III/74^b) gösterilen yerlere dahil edilmesi gibi düzetmelerin işlendiği, ayrıca Âtîf Efendi nüshasının varak kenarlarında yer alan ve metne dahil edilmeyen kelime açıklamaları (II/243^b), lügat bilgisi (II/236^a, II/251^a,

Efendi'nin 'Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî'si', s. 418-433. Nesibe Kablander tarafından hazırlanan "Sarı Abdullâh Efendi'nin 'Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî'si, II. Cilt (İnceleme-Metin)" başlıklı tez çalışmasında *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'nin Süleymaniye Kütüphanesi Âtîf Efendi Bölümü 1452-54 numaralarda kayıtlı üç ciltlik nüshasının müellif nüshası olduğu kanaatine varılarak transkripsiyonda bu nüsha esas alınmıştır. Çalışmamızda Âtîf Efendi nüshasının tanıtımında büyük ölçüde bu teze bağlı kalınmış, bununla birlikte eserin çalışmamıza konu olan kısmı üzerindeki incelemelerimizde tespit edilebilen eksiklik veya değişikliklere metin içerisindeki dipnotlarda işaret edilmiştir.

⁴⁷⁴ Sarı Abdullah, *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*, İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1288. Matbu nüshada eserin farklı nüshaları karşılaştırılmış olmasına rağmen birçok yazım hatasının bulunduğu tespit edilmiştir.

⁴⁷⁵ Şehid Ali Paşa nüshasının Cevrî tarafından istinsah edilen ilk nüsha olabileceğine dair değerlendirme için bkz. Kablander, "Sarı Abdullâh Efendi'nin 'Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî'si", s. 433-438. ayr. bkz. a.g.e, s. 962, 2905. dipnot.

III/95^a, III/98^a), başlıklandırmalar (II/162^b, II/197^a, III/83^b, III/93^b) ve diğer bazı notların (II/199^a, II/268^a) sayfa kenarlarında muhafaza edildiği görülmektedir. Buna rağmen Fazıl Ahmed Paşa nüshasında Âtîf Efendi ve matbu nüsha ile karşılaştırıldığında bazı eksikliklerin olduğu tespit edilmektedir. Kenar notları üzerinde yoğunlaşan incelemeler neticesinde bu eksikliklerin çoğunlukla Âtîf Efendi nüshasında bulunan şiirler, hadisler veya lügat açıklamaları olduğu görülmüştür. Bu türlü eksiklikler çalışmada Âtîf Efendi nüshasından ve matbu nüshadan istifade ile tamamlanmış, metin içinde gerekli yerlerde bu notlara işaret edilmiştir (bkz. Âtîf Efendi, II/178^b, 192^a; III/11^b, 32^b, 51^b).

Âtîf Efendi nüshasının sayfa kenarlarında bazı ayetlerin hangi surede yer aldığına işaret edildiği ancak bunların Cevrî'nin yazdığı nüshada korunmadığı görülür (bkz. Âtîf Efendi, II/232^a...).

Cevrî'nin istinsah ettiği nüshanın özellikle manzum kısımlarında müellif nüshasındaki bazı aksaklıklar düzeltilmiştir.⁴⁷⁶ İncelediğimiz bölümde 227^a'daki Sarı Abdullah Efendi'ye ait olduğu düşünülen şiir üzerinde Cevrî tarafından yazılan nüshada birtakım düzeltme ve değişiklikler yapıldığı görülür. Ancak bu türlü değişikliklerin Cevrî'nin tasarrufu mu olduğu yoksa Sarı Abdullah Efendi'nin katkısı ile mi gerçekleştiği tespit edilememektedir (krş. Âtîf Efendi, II/227^a; Fazıl Ahmed Paşa, 228^a).

Cevrî tarafından istinsah edilen nüshanın incelediğimiz kısmında tespit edebildiğimiz kadarıyla bir yerde Âtîf Efendi nüshasında üzeri çizili olmasına rağmen bir ayetin ilk hâlinin korunduğu ancak ayetin doğru şeklinin yazılmadığı görülür (krş. Âtîf Efendi, III/62^b, Fazıl Ahmed Paşa, 280^b). Dikkatli bir hattat olan Cevrî'nin bu düzeltmeyi metnine işlememiş olması, notun Cevrî'nin nüshayı yazdığı tarihten sonraki bir tarihte eklendiğini gösterebileceği gibi elden ele intikal ettiği bilinen Âtîf Efendi nüshasına başka kişiler tarafından eklenmiş olabileceği ihtimalini de düşündürmektedir.⁴⁷⁷ Nitekim Âtîf Efendi nüshasının çalışmaya konu olan

⁴⁷⁶ Kablander, "Sarı Abdullâh Efendi'nin 'Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî'si", s. 440, 1086. dipnot.

⁴⁷⁷ Bu nüsha üzerindeki vakıf ve temellük kayıtları ile ilgili bilgi için bkz. Kablander, "Sarı Abdullâh Efendi'nin 'Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî'si", s. 421-422.

bölümünde sayfa kenarında müellifin vefatından sonraki tarihte başka bir kalemle yazılmış notlar olduğu tespit edilmiştir. Üçüncü cildin 51^b varagında “Bu keşf-i zamîri bu fakîr Şârih-i merhûmdan her bâr görsem müşâhede iderdüm. Ana binâen kalbimde nev‘an inhirâf olsa varmaz idim. Nazmî.” şeklinde bir kayıt yer almaktadır. Cevrî tarafından çoğaltılan nüshada ve matbu nüshada bu kayda yer verilmemiş olması bu nüshanın derkenarında sonraki dönemde başka okuyucular tarafından yazılan notların da bulunabildiğini göstermektedir.

3.2. Transkripsiyonda Takip Edilen Yöntem

İnceleme ve metin olmak üzere iki aşamadan oluşan bu çalışmanın son bölümü Sarı Abdullah Efendi’nin *Mesnevî* şerhinin üçüncü cildinin transkripsiyonlu metnine ayrılmıştır. *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*’nin XVII. yüzyılda kaleme alınmış bir metin olması dolayısıyla imlâ açısından farklı kullanımları bir arada bulundurması, müellifinin Türk dili yanında Arapça ve Farsçaya vukufiyeti sebebiyle eserinde kullandığı kelime haznesinin genişliği, bu dillerin farklı dönemlerine ve farklı disiplinlere ait metinlerden birçok alıntıya yer veriyor oluşu metin tesisinde bazı zorluklarla karşılaşılmasına sebep olmuştur. Metnin doğru bir biçimde ortaya konulabilmesi ve karşılaşılan güçlüklerin aşılabilmesi için daha önce yapılan çalışmalardan istifade ile birtakım prensipler belirlenmiştir. Bu nedenle XVII. yüzyılın dil özelliklerini inceleyen kaynaklarla birlikte Sarı Abdullah Efendi’ye ait diğer eserlerin neşirleri göz önünde bulundurulmuştur.⁴⁷⁸ Neticede transkripsiyonlu metin oluşturulurken şu hususlara dikkat edilmiştir:

⁴⁷⁸ Metin tesisinde imlâ açısından başvuru başlıca kaynaklar şunlardır: Faruk Kadri Timurtaş, **Eski Türkiye Türkçesi XV. Yüzyıl**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1981; Güler Gülsevin, **Eski Anadolu Türkçesinde Ekler**, Ankara, TDK Yayınları, 2017; Hayati Develi, **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesine Göre 17. Yüzyıl Osmanlı Türkçesinde Ses Benzeşmeleri ve Uyumlar**, Ankara, TDK Yayınları, 1995; İsmail Ünver, “Çeviriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler”, **Ankara Üniversitesi Türkoloji Dergisi**, C: I, No: 11, 1993, s. 51-89; Mertol Tulum, **17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı**, Ankara, TDK Yayınları, 2011; **Metin Neşri: Problemler, Tespitler, Öneriler**, ed.: Aynur, Hatice, Müjgan Çakır, Hanife Koncu ve Ali Emre Özyıldırım, İstanbul, Klasik Yayınları, 2017; Okan Kadir Yılmaz, **İSAM Tahkikli Neşir Kılavuzu**, İstanbul, TDV İSAM Yayınları, 2018; Üzeyir Aslan, “XVII. Yüzyıl Türk Klasik Şairlerinden Nehoî Mustafa Dede (1616-1680), Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği, Tenkitli Metinler: Dîvân, Tuhfetü’s-Sâlikîn ve Hediyyetü’l-Mütereşşidîn”, Marmara Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, İstanbul, 2005; Yavuz Kartallıoğlu, **Klasik Osmanlı Türkçesinde Eklerin Ses Düzeni (16, 17, 18. Yüzyıllar)**, Ankara,

1. Eserinden anlaşıldığı kadarıyla Sarı Abdullah Efendi Türkçe üzerinde olduğu kadar Arap ve Fars dilleri üzerinde de hakimiyeti güçlü bir müelliftir. Bu dillerde yazılmış farklı ilim dallarına ait birçok eserden istifade etmiştir. Bu durum müellifin kelime haznesinin şekillenmesinde Farsça ve Arapça'nın etkili olmasına neden olmuş ve şârihin eserinde başta tasavvuf olmak üzere bir çok ilme ilişkin terimlere yer vermesini sağlamıştır. Bu çalışmada Sarı Abdullah Efendi'nin şerhinde kullandığı kelime kadrosunu anlayabilmek ve doğru bir biçimde aktarabilmek için Türkçe, Farsça ve Arapça birtakım sözlüklerle müellifin kullandığı kaynaklardan istifa edildi.⁴⁷⁹ Bu sözlüklerden hareketle metinde yer alan anlaşılması güç, nadir kullanımlı birtakım kelimeler hakkında dipnotlarda açıklamalara yer verilmiştir.

Māsārīkā: Tıbbıyyeden olup periton denilen karın iç örtüsünün bükülmesinden hâsıl olan ve bağırsakları yerinde tutan ribatlara ta'bir-i Türkî ile bağlara ve şerit gibi iplere ıtlâk olunur ve beyne'l-avâm keylûsi yani midede taâmdan hâsıl olan süt gibi beyaz maddeyi nâkil olan pek ince damarlara denilir. bkz. Hüseyin Remzî, **Lügat-ı Remzî**, haz.: Ali Birinci, İstanbul, Yazma Eserler Kurumu Yayınları, 2018, C: II, s. 306. (vr. 205^a)

2. Sarı Abdullah Efendi'nin şerhinde *Mesnevî*'nin farklı nüshalarını gördüğü, zaman zaman bu nüshalar arasında karşılaştırmalar yaptığı ve bazı nüshalara atıfta bulunduğu görülür. Bu nüshalar arasında bir tercihte bulunduğu veya en doğru nüshayı kullandığına dair bir bilgi vermemekle birlikte bazı beyitlerde kendince doğru bulduğu versiyonlara yer vermiştir. Sarı Abdullah Efendi'nin esas aldığı *Mesnevî* beyitleri ile R. Nicholson, A. Gölpınarlı, Hasan Lahûfî, Tevfik Sübhânî, Ali Muvahhid neşirleri arasında birtakım farklılıklar bulunmaktadır. Bu tür farklılıkların bulunduğu durumlarda müellifin tercihi esas alınmıştır. Ayrıca bu çalışmada *Mesnevî*

TDK Yayınları, 2011.

⁴⁷⁹

<https://www.almaany.com/>, <http://www.kamus.yek.gov.tr/>; <http://lugatim.com/>; <http://www.otukensozluk.com/>, <https://www.vajehyab.com/>; Cem Dilçin, **Yeni Tarama Sözlüğü**, Ankara, TDK Yayınları, 2009; Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, İstanbul, Aydın Kitabevi, 2015; Hüseyin Remzî, **Lügat-i Remzî**, haz.: Ali Birinci, İstanbul, Yazma Eserler Kurumu Yayınları, 2018, C: I-II; Mehmet Kanar, **Farsça Türkçe Sözlük**, İstanbul, Say Yayınları, 2010; **Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, ed.: Zafer Erginli, Trabzon, Kalem Yayınevi, 2006; Mütercim Âsım Efendi, **Burhân-ı Kâtı'**, haz.: Mürsel Öztürk, Derya Örs, Ankara, TDK Yayınları, 2009; Serdar Mutçalı, **Arapça-Türkçe Sözlük**, İstanbul, Dağarcık Yayınları, 1995; Süleyman Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, Kabalcı Yayınları, 2012; Şemseddin Sâmî, **Kâmûs-ı Türkî**, İstanbul, Çağrı Yayınları, t.y..

beyitlerindeki hareketler için Hasan Lâhûtî tarafından çeşitli nüshaların karşılaştırılmasıyla hazırlanan neşir kullanılmıştır.⁴⁸⁰

3. Sarı Abdullah Efendi şerhinde başta ayet ve hadisler olmak üzere Arapça ve Farsça eserlerden alıntılar yapmaktadır. Bu iktibaslar metin içerisinde Arap harfli olarak dizilmiştir. Çalışmada ayet mealleri için Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından hazırlanan meal kullanılmış ve bu meallere dipnotlarda yer verilmiştir.⁴⁸¹ Metinde bu mealdeki ile uyuşmayan bir anlama yer verilmişse metine uygun bir tercüme tercih edilmiştir. Hadis tercümelerinde verilen kaynak daha önceden Türkçeye tercüme edilmiş ise bu çeviriler esas alınmıştır. Hadis kaynaklarının tespitinde el-Mektebetü’ş-Şâmile programından ve temel hadis külliyyatının neşirlerinden faydalanılmıştır.⁴⁸² Hadis kitaplarında bulunamayan rivayetler veya sufi sözleri için Fûrûzanfer’in *Ahâdis ve Kısas-ı Mesnevî*’sinden,⁴⁸³ Ali Yardım’ın *Mesnevî Hadisleri* isimli çalışmasından, Bâkır Sadrîniyâ’nın *Ferheng-i Me’sûrât-i Mütûn-i İrfânî*’sinden⁴⁸⁴ istifade edilmiştir. Ayet ve hadislerin yazımında görülen küçük eksiklikler veya farklılıklar aslından kontrol edilmiş, metin içerisinde doğru bir şekilde verilmiş, yapılan eklemeler köşeli parantez ile belirtilmiş, ilgili yerde bu tür hatalara ayrıca işaret edilmemiştir. Ancak hadislerde manayı değiştirecek farklılıklar varsa bunlara dipnotlarda değinilmiştir.

قَالَ اللَّهُ تَعَالَى: أَوَلَمْ يَرَوْا [إِلَى الْأَرْضِ] كَمْ أَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ كَرِيمٍ. إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ
(Şu‘arâ 26/7-8) (vr. 210^b)

Ayet ve hadisler dışında Arapça ve Farsça kaynaklardan yapılan iktibaslarda bu alıntıların kaynağı tespit edilmeye çalışılarak dipnotlarda bunlara yer verilmiş, bu kısımların Türkçeye yapılmış tercümeleri varsa öncelikli olarak bu çeviri yayınlar esas alınarak dipnota eklenmiştir.

⁴⁸⁰ Mevlânâ Celâleddîn, **Mesnevî-i Ma‘nevî**, haz.: Hasan Lâhûtî, Tahran, Merkez-i Pejûheşî Mîrâs-ı Mektûb, 1393/2014, C: I-III.

⁴⁸¹ Ayetlerin tespit ve tercümesinde el-Mektebetü’ş-Şâmile ve Hasenat programları kullanılmış, <https://kuran.diyaret.gov.tr/> web sitesinden istifade edilmiştir.

⁴⁸² **Mevsûatü’l-Hadîsi’ş-Şerîf el-Kütübü’s-Sitte: Sahîhu’l-Buhârî, Sahîhu’l-Müslim, Sünenü Ebû Dâvûd, Câmiü’t-Tirmizî, Sünenü’n-Nesâî, Sünenü İbn Mâce**, Riyad, Dâru’s-Selâm, 2000.

⁴⁸³ Bedüzzamân Fûrûzanfer, **Ahâdis ve Kısas-ı Mesnevî**, trc. ve tnz.: Hüseyin Dâvûdî, Tahran, İntişârât-ı Emîr Kebîr, 1381/2002.

⁴⁸⁴ Bâkır Sadrîniyâ, **Ferheng-i Me’sûrât-ı Mütûn-ı İrfânî**, Tahran, İntişârât-ı Sühan, 1394/2016.

4. Eserde geçen şahıs ve eser isimleri hakkında dipnotlarda kısa bilgiler verilmiştir. Bu hususta büyük ölçüde *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*⁴⁸⁵ ile ilgili kişi ve esere yönelik çalışmalardan istifade edilmiştir.

5. Yazma nüshada konu başlarını belirtmek için varak kenarında yer alan “ser-i suhan” ve “matlab”lar köşeli parantez içinde metin dahilinde verilmiştir.

6. Esas aldığımız nüshadaki varak numaraları köşeli parantez [234^a], satır numaraları parantez (23) içerisinde koyu olarak gösterilmiş, sayfa numaraları tamlamaları bölecek şekilde geldiğinde bu numaralar tamlamanın öncesinde verilmiştir (bkz. vr. 248^a/st. 18).

7. Esas aldığımız nüshada anlam bakımından metin içerisine dahil olan bazı kelimeler unutulularak sayfanın kenarına yazılmıştır. Bu tür yerlerde dipnot verilmeden ilgili yer metne dahil edilmiştir (vr. 262^b, 276^a). Sayfa kenarında yer alan ancak anlam bütünlüğü bakımından metne dahil olmayan, metinde geçen bazı kelimeleri açıklayan veya nüktelere işaret eden açıklamalar ilgili yere özel işaret (*) konularak dipnotta verilmiştir (vr. 217^a, 237^a, 245^a, 277^b).

8. Metnin anlaşılmasını kolaylaştırmak, cümle sonlarını belirginleştirmek, birbirine bağlı söz öbeklerinin bağıllığını göstermek, soru veya ünlemleri vurgulamak için nokta, virgöl, noktalı virgöl, iki nokta, soru ve ünlem işaretleri kullanılmıştır. Konuşma ifadeleri -ki ile bağlanmadıkları durumlarda tırnak içinde verilmiştir. Özel isimlere gelen ekler (') ile ayrılmıştır.

9. Sadaka habîbullah, kerremallahu vechehû, radiyallahu anh, zâdehullahu irşâdehû, kuddise remsehû gibi dua cümleleri transkripsiyon alfabesi ile yazılmakla birlikte ifade kalıbına dikkat edilmeksizin bitişik olarak verilmiştir.

10. pây, cây, cûy, rûy, bûy gibi Farsça kelimeler tamlama içinde kullanıldığında bu hâlleri kelimenin aslı olarak kabul edilip rûy-ı, pây-ı ... şeklinde yazılmıştır.

⁴⁸⁵ Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988-2013, C: I- XLIV; <https://islamansiklopedisi.org.tr/>

11. Kâim, dâim, tâife gibi kelimeler metinde bazen hemze ile bazen ye ile bazen de her ikisi ile yazılmıştır. Bu kelimelerin yazımında tutarlılık sağlamak adına hemzeli yazımı esas alınmıştır.

12. Yazmada kullanılan م (Mesnevî) (vr. 239^b/st. 25, 246^a/10, 247^a/35, 274^a/12), ع (Mısra) (vr. 322^b/st.33, 246^a/23, 255^b/38), عس (aleyhisselam) (vr. 281^a/st. 36, 283^a/27, 283^b/28, 284^b/25), الخ (ilââhirihi) (vr. 245^a/st. 38) gibi kısaltmalar ile gösterilen ibareler uzun olarak yazılmıştır.

13. Metnin esas alınan nüshasında ثلاث şeklinde yazılan ثلاث kelimesi günümüz kullanımına uygun olarak ثلاث şeklinde yazılmıştır (vr. 204^b, 229^b, 246^b)

Arapça ve Farsça ön eklerin yazımı:

Arapça ve Farsça ön eklerin yazımında büyük ölçüde İsmail Ünver'in "Çeviriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler"⁴⁸⁶ makalesinde önerdiği usûle uyulmuştur. Buna göre:

1. Yalın olarak gelen ön eklerin tamamı kısa çizgiyle (-) ayrılarak yazılmışdır (alâ-zâlîke, ale'l-arş, ber-mûceb, bi-külliyetihî, bi'l-cümle, der-akab, fî-sebîlillâh, ke-kavlihî, min-ba'd). Bitişik olan ön eklerde ise ekler birbirine bitişik, sonrasında gelen kelime ise kısa çizgi ile ayrılarak yazılmışdır (bilâ-illet).

2. "ba'd, ba'de, beyn, beyne, ecl-ecli, eyyü, eyyi, gayr-gayre, heme, her, illâ, inde, kabl, kable, misli, mislü" gibi ön ekler sonrasında gelen kelimedenden ayrı yazılmışdır. Bu ekler zamirlere bitiştiğinde "aleyhi, aleyküm, ba'dehû, beynehumâ, bihî, bilâhîre, binâen, çerâ, çünkü, egerçi, fekeyfe, felihâzâ, felizâlîke, fîhâ, filhakîka, filhâl, hemçün, hemçünân, hemvâr, indehû, keennehû, kezâlik, ma'ahâzâ, mâba'd, mâfîhâ, mâfîhinne, zâlîke" şeklinde birleşik yazılmışlardır.

Farsça son eklerin yazımı:

1. Farsça -râ eki kısa çizgi ile ayrılarak yazılmıştır.

⁴⁸⁶ İsmail Ünver, "Çeviriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler", s. 51-89.

2. “-â, -âsâ, -ân, -bâr, -bân, -çe, -gede, -gâr, -vâr, -gâne, -gâh, -ger, -gî, -mend, -nâk, -veş, -yâr, -în” gibi Farsça’daki son ekler yapım eki vazifesi taşıdıkları için kelimeye bitişik yazılmışdır (tarabnâk, destgâh, dîdebân, Hızrâsâ, mâhveş).

Arapça ve Farsça Tamlamalar ile Birleşik İsim ve Sıfatların Yazımı

1. Arapça tamlama şeklindeki özel isimlerde Abdullâh, Abdülkâdir, Atâullâh, Aynülkudât, Necmüddîn, Şehâbeddîn... şeklindeki yazım esas alınmıştır. Kitap isimlerinde kurallara göre yazım benimsenmiştir (Avârifü’l-Maârif, Meâlimü’t-Tenzîl, Rebû’l-Ebrâr).

2. el- (لـ) takısı kendinden sonraki kelimeden kısa çizgi ile ayrılıp sonraki kelimenin ilk harfi cümle başlarında veya özel isimlerde büyük olarak yazılmıştır. (el-Hâsıl, es-Seyyid, el-Hâce)

3. Farsça birleşik sıfatlar (isim+sıfat-fiil) kısa çizgi ile ayrılarak yazılmışdır. (bînâ-çeşm, dîn-himmet, Ömer-menkabet)

4. Farsça araya bir ünlü â sesi girerek yapılan birleşik isimler bitişik yazılmıştır (serâpâ, berâber, serâperde). Ünsüz başlı takılarla birleşenlerde takı ikinci kelimenin başına kısa çizgi ile eklenmiş, kelimeler ise ayrı yazılmıştır (dem be-dem, nefes be-nefes).

5. Anlamalı iki kelimeden oluşan atıf terkiplerinde vav ayrı bir biçimde gösterilirken (güft ü gû) anlamsız bir kelime ile yapılan atıf terkipleri bitişik olarak yazılmıştır.

6. Farsça âsmân/âsümân, âftâb/âfitâb gibi farklı şekillerde telaffuz edilen kelimelerde âfitâb, âsümân şeklindeki yazım tercih edilmiştir.

7. -(y)ınca, -dığında anlamı katan “çûn ki” zarf fiili ayrı olarak yazılmıştır.

Türkçe Eklerin Yazımı

Çekim Ekleri

1. Bildirme ekinin daima yuvarlak sesli olan şekli kullanıldı: -dur, -dür. Ekin ‘durur’ şekli kelimeye bitişik olarak yazılmıştır.

2. Soru eki daima kelimedenden ayrı ve düz-dar vokalli gösterilmiştir (işitmedün mi, biter mi, olmaz mı).

3. İyelik eklerinin yazımında Eski Anadolu Tükçesindeki kullanım esas alınmış, buna göre 1. tekil şahıs iyelik eki -m, -um/-üm şeklinde; 2. tekil şahıs iyelik eki -n (ñ), -un/-ün (-uñ/-üñ); 3. tekil şahıs iyelik eki -sı, -ı/-i; 1. çoğul şahıs iyelik eki -muz, -umuz/-ümüz, 2. çoğul şahıs iyelik eki -nuz (-ñuz), -unuz/-ünüz (-uñuz/-üñüz), 3. çoğul şahıs iyelik eki -sı, -ları/-leri şeklinde yazılmıştır (sırrum, kelimâtuñ, şahsı, şânumuz, kûzelerüñüz, cânları).

4. Hâl ekleri

a. İlgi eki (genitive) -(n)uñ daima dar-yuvarlak olarak yazılmıştır (nuruñ, şadānuñ, anuñ).

b. Belirtme hâli (accusative) eki -(y)ı daima dar-düz olarak yazılmıştır (eşyâyı, gözi).

c. Yönelme hâli (dative) eki -(y)a şeklinde yazılmıştır (dünyâyâ, bana, erine).

d. Bulunma hâli (locative) eki -da şeklinde yazılmıştır (yanumda, ağaçda, Bagdâd’da, kalbünde...).

e. Ayrılma hâli (ablative) eki -dan şeklinde yazılmıştır (vücûdundan, Hakk’dan, cümleden, levnden).

f. Vâsita hâli (enstürmantal) eki -(ı)n ve yazma nüshadaki kullanıma göre -la, -ıla / -yıla şekillerinde yazılmıştır (gündüzin, gözin, Hakkıla, pâyile, vücûdıyla...).

g. Eşitlik hâli (Equative) eki -ca, -çe şeklinde yazılmıştır (mûcebince, ardunca...).

5. Fiil Çekimleri

a. Duyulan geçmiş zaman eki –mış daima düz-dar sesli olarak yazılmıştır (eylemiş, olmuş, görünmüş).

b. Görülen geçmiş zaman eki –dı şahıslara göre şu şekilde seslendirilmiştir: -dum, -dun(ñ), -dı, -duk, -dun(ñ)uz, -dılar (ayrılmadum, yaratduñ, virdi, işledük, itdünüz, iştdiler).

c. Geniş zaman ifade eden –(U)r ekinin çekimi şu şekilde gösterilmiştir: -ırum, -ırsın, -ır, -ıruz, -ırsız, -ırlar (koparırum, dirsın, olmazuz, burtarırlar).

e. İstek bildiren -(y)a ekinin çekimi “-(y)am, -(y)asun, -(y)a, -(y)avuz, -(y)asız, -(y)alar” şeklinde verilmiştir (aglayam, olasun, itmeye, bulavuz, bilelüm, olmayasız, koyalar).

d. Metinde çok nadir kullanılan şimdiki zaman ifade eden –yor eki daima bu şekilde kullanılmıştır (ideyorum, ideyoruz).

e. Metinde az kullanılan gelecek zaman bildiren –(y)acak eki bu şekilde yazılmıştır (olacağıñuz, kalmayacağın, olacak). Eski Anadolu Türkçesinde kullanılan -(y)ısar gelecek zaman eki metinde sadece üç yerde kullanılmış. Bunların ikisi *Muhammediye*’den, biri *Tazarrunâme*’den alınmıştır (bulısardur, kopısardur, n’olısar).

f. –se/-sa şart eki şahıslara göre –sam, -sañ, -sa, ..., -sañuz, -salar şeklinde yazıldı. (irişdürsem, isterseñ, itmezse, dirseñüz, görseler).

g. Dilek, istek, temenni, tavsiye, emir bildiren –sun eki daima yuvarlak yazıldı. (olsun, olmasun, olmasunlar) (idünüz, gidünüz, getirünüz)

Yapım Ekleri

1. Yokluk bildiren –suz eki daima yuvarlak yazılmıştır (enâniyyetsüz, ictihâdsuz. bensüz, olmaksuz).

2. –lık eki yuvarlak ünlülü tabanlarda yuvarlak, düz ünlülü tabanlarda düz olarak yazılmıştır (miskînlik, günlük).

3. –IU eki daima yuvarlak yazılmıştır (başlu, kanlu).

4. –cI eki daima düz-daz olarak yazılmıştır (urucu, idici).

5. Fiilimsiler

a. mastar yapan –maklık eki düz olarak yazılmıştır (olmaklığı).

b. -duk sıfat fiil eki her koşulda yuvarlak olarak seslendirilmiştir (uyudugı, olmaduk, gördüğün)

c. -maduk sıfat fiil eki yuvarlak yazılmıştır (delinmedük, tutulmaduk).

d. -(y)ıcak zarf fiil eki daima düz vokalli yazıldı (olıcak, olmayıcak).

e. -(y)ınca zaman zarf fiil eki daima düz vokalli yazıldı (olınca),

f. -dukda ve -dukça zaman zarf fiil ekleri yuvarlak vokalli yazıldı (oldukda, vardukda, bulmadukça).

g. -madın zarf fiil eki düz-dar vokalli yazılmıştır (olmadın, bulmadın).

1. -up bağlama zarf fiil eki daima yuvarlak vokalli yazılmıştır (gelüp, idüp).

3.3. Transkripsiyon Alfabeti

̊	a, ā, e		ş
	˘		ž, đ
	b, p		ʈ
	p		ʈ
	t		˘
	š		ġ
	c, ʧ		f
	ʧ		k
	h		k, g, ġ, ñ
	h		g
	d		l
	z		m
	r		n
	z		v, o, ō, u, ū, ū
	j		h, a, e
	s		y, ı, i, ī
	ş		

3.4. Transkripsiyonlu Metin

[203^b] (18)

[Ser-i Suhan]

در معنی این حدیث کہ إِنَّ لِرَبِّکُمْ فِیْ اَیَّامِ دَہْرِکُمْ نَفَحَاتٌ اَلَا فَتَعَرَّضُوا لَهَا⁴⁸⁷

İşbu maḥāl bu ḥadīṣ-i şerīfūn ma‘nāsındadır ki Ṭaberānī⁴⁸⁸ *Kebîr*’de (19) bu ḥadīṣ-i şerīfî Muḥammed bin Mesleme’den⁴⁸⁹ bu vechile rivāyet eyledi ki: قَالَ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: (20) اَلَا فَتَعَرَّضُوا لَهَا، فَلَا تَشْفَوْنَ بَعْدَهَا اَبَدًا.⁴⁹⁰ Şadağa İN LİRİBİKİM Fİ AİYAMİ DEHRİKİM NEFĤAT, AĻA FETĖRĖSŪ LĖĤA, (20) NĖĤĖ AŦ TŦSİİKİM NEFĤE MİNEĤA, FLA TŞFŦN BEĖĤA AĖĖĖ. Habībullāh ‘aleyhi şalavātullāh.

[Maṭlab: Fī-beyān-ı ān-ı dā‘im ve dehr]

“Nefeḥāt” ḥā-yı ḥuṭṭī ile cem‘-i nefḥadur ki revāyih-ı ṭayyibe ma‘nāsındadır. (21) “Ta‘arruḥ” teveccüh ve kaşd ma‘nāsındadır ve “dehr” miḳdār-ı ḥareket-i felek-i a‘zam olan zamanuñ mecmu‘ıdır ki ḥükemā aña zamān-ı sermed dirler. كَمَا قِيلَ: لَوْ لَمْ⁴⁹¹ Ve erbāb-ı keşf ü şuhūd ıştılāhında ise ān-ı dā‘im didükleri bir mertebede dehr ile müsemmā olur. (23) Ve ān-ı dā‘im didükleri esmā ve şıfāt-ı zātiyye ile olan imtidād-ı ḥazret-i ilāhiyye ve istimrār-ı deymūmiyyet-i zātiyyedür. Lākin imtidād-ı mezbūr ‘ālem-i vāḥidiyyetūn (24) mebdē ve bidāyetine nisbet ile i‘tibār olunur ise muṭlaḳ vaḳt ve ezel-i āzāl dinülür.

⁴⁸⁷ “Zamanınızdaki günlerde Rabbinizin güzel kokuları (esintileri) vardır. Kendinize gelin o güzel kokuları almaya çalışın.” hadisinin açıklanması hakkında.

⁴⁸⁸ Ebü'l-Kāsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî (ö. 360/971) Hadis tahsili gayesiyle birçok ilim merkezine seyahat etmiş, bu seyahatler sırasında pek çok kişiden hadis rivayet etmiş ve bunları eserlerinde derlemiş, ayrıca döneminde ensab ve tarih bilgisi ile de öne çıkmış bir hadis âlimidir. Özellikle mu‘cem tarzı eserleri ile şöhret bulmuştur. *Mu‘cemü'l-Kebîr*, Taberânî'nin hadis ravîlerine göre sıralanmış 21.700 (A. Selefi neşrinde) rivayeti bir araya getirdiği eseridir. bkz. Mehmet Görmez, “Taberânî”, *DİA*, C: XXXIX, s. 310-312. Sarı Abdullah Efendi'nin *Mesnevî* şerhinin üçüncü cildinde, Taberânî'yi adını zikrederek kaynak gösterdiği tek yer burasıdır.

⁴⁸⁹ Ebü Abdirrahmân Muhammed b. Mesleme b. Seleme el-Evsî el-Ensârî (ö. 43/663) Medineli sahabelerden birisidir. Hz. Peygamber ile gazvelere katılması ve gazvelerde gösterdiği yiğitlik ile ön plana çıkmıştır. bkz. Ataullah Şahyar, “Muhammed b. Mesleme”, *DİA*, C: XXX, s. 555-556.

⁴⁹⁰ Hz. Peygamber, “Zamanınızdaki günlerde Rabbinizin esintileri vardır. Kendinize gelin o güzel kokuları almaya çalışın. Umulur ki size ondan bir koku ulaşır ve bundan sonra ebediyen şakilerden olmazsınız.” buyurmuştur. Taberânî, *el-Mu‘cemü'l-Kebîr*, thk.: Hamdi b. Abdülmecîd es-Selefi, Kahire, Mektebetü İbni Teymiyye, 1415/1994, C: XIX, s. 233, nr. 519.

⁴⁹¹ “Eğer zaman sonsuz (sermedî) olmasaydı onun bir başlangıcının ve sonunun olması gerekirdi, bu ise mümkün değildir.” denildiği gibi.

Ve eger bi'n-nisbeti ilā-‘ālemi'l-ceberūt i‘tibār olunursa vaqt-i muṭlaq (25) dinülür. Ve şol ezel ile tesmiyye olunur ki tekvîn anda vâkı‘ olmışdur. Ve eger ‘ālem-i emr ve melekūt ve ‘ālem-i ervāḥ ve ‘ālem-i rubūbiyyete nisbet ile i‘tibār olunursa (26) aña dehr diyü tesmiye olunur. Ve ‘ālem-i mişāl ve berzaḥa nisbet ile ‘aşr ve ‘ālem-i melekūta nisbet ile ebed ve zamān ta‘bīr olunur. Nitekim bunun taḥkīki muḥaddemen daḥı (27) ⁴⁹² دیدن خلیفه لیلی را

دامن او گیر زودتر بی گمان

تا رهی در دامن آخر زمان ⁴⁹³

beytinüñ şerhinde bir miqdār zıkr olunmış idi. ⁴⁹⁴ (28) Ve eger ān-ı dā‘im hey‘et-i cem‘iyyeye nisbet olunursa vaqt-i ḥāzır ve ān-ı ḥāzır tesmiye olunur. فَهَذَا الْإِعْتِبَارُ هُوَ الَّذِي يَنْدَرُجُ فِيهِ الْأَزَلُ فِي الْأَبَدِ حَالٌ كَوْنِهِ (29) ظَاهِرًا وَكَائِنًا وَحَاضِرًا فِي حَضَرَتِ الْأَبَدِ وَكِلَاهُمَا يَنْدَرُجَانِ فِي الْوَقْتِ الْحَاضِرِ الَّذِي حَضَرَ فِيهِ الذَّاتُ الْعَارِفُ فِي ذَاتِهِ لِذَاتِهِ بِذَاتِهِ بِجَمِيعِ جِهَاتِهِ وَحَالَاتِهِ بِتَمَامِ أَسْمَائِهِ وَصِفَاتِهِ فِي كَوْنٍ جَامِعٍ. يَحْضُرُ الْأَمْرُ لَانْدِرَاجِ الْجُزْءِ (30) فِي كُلِّ وَلَا بِالْعَكْسِ. وَلَانْدِرَاجِ الْحَالِ فِي الْمَحَلِّ وَلَا بِالْعَكْسِ. بَلْ كَانْدِرَاجِ الدُّنْيَا فِي الْآخِرَةِ وَالْآخِرَةِ فِي الدُّنْيَا Pes dehr daḥı ne ⁴⁹⁵ وَأَنْدِرَاجِ النَّهَارِ فِي اللَّيْلِ (31) وَأَنْدِرَاجِ اللَّيْلِ فِي النَّهَارِ وَأَنْدِرَاجُهُمَا فِي طَرْفِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ. ma‘nāyadur zāhir olduysa ma‘nā-yı ḥadīs-i şerīf budur ki: Taḥkīkan (32) Rabbūñüz içün eyyām-ı dehrūñüzde muḥıbb-i üns-i maḥbūb olanları leṭā‘if-i gıyūb ile tervīc-i kulūb idecek nefeḥāt-ı kudsiyye ve feveḥāt-ı ünsiyye vardır, (33) āgāḥ oluñuz, ol nefeḥāta teveccūḥ idūñuz. Ola kim nefeḥāt-ı mezbūreden size bir nefḥa irişüp andan soñra ebedī şeqāvete mübtelā olmayasız ve sa‘ādet-i (34) sermediyyede mü‘ebbed olasız. Beyt:

نسیم زلف مشکین تو سازد

دماغ جان مشتاقان معطر ⁴⁹⁶

⁴⁹² Halifenin Leyla’yı Görmesi

⁴⁹³ **Mesnevî**, I, b. 424. “Âhir zamanın afetinden kurtulmak için hiç kuşku duymadan hemencecik onun eteğine yapış.” Tercüme için bkz. Derya Örs-Hicabi Kırlangıç, **Mesnevî-i Ma‘nevî**, I, b. 425.

⁴⁹⁴ Salmani, “Sarı Abdullah Efendi’nin Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî’si, I. Cilt”, s. 668-669. Sarı Abdullah Efendi, **Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî**, Süleymaniye Kütüphanesi Fazıl Ahmed Paşa Bölümü, nr. 740, vr. 70b.

⁴⁹⁵ Bu ezeli ebedde derc eden, varlığı ebed mertebesinde zahir, hazır ve mevcut bir itibardır. Her ikisi de içinde bulunulan vakitte derc olur ki onda arifin zatı, kuşatıcı varlıkta sıfatlarıyla ve isimlerinin tümüyle, hâlleriyle, bütün yönleriyle zatında, zatı için ve zatıyla hazırdır. Emr cüz’ün derc edilmesi için küllde hazır olur; ancak tersi de doğrudur. Hâlin mahalde derc edilmesi için hazır olur; ancak tersi de doğrudur. Hatta dünyanın ahirette, ahiretin dünyada; gecenin gündüzde, gündüzün gecede; ve her ikisinin gece ve gündüzün göz açıp kapayıncı kadalık bir anı içinde derc edilmesi gibidir.

⁴⁹⁶ Senin misk kokulu saçlarının esintisi âşıkların can dimağına güzel bir koku verir.

Ve kâşif-i esrâr-ı Kirdigâr Mevlânâ Hudâvendigâr (35) işbu hadîs-i şerîfde olan nefehâtı vâriş-i haqîkat-i muhammediyye olan evliyâ-yı aşfiyânun enfâs-ı tayyibeleri olmak üzere ma‘nâ virüp buyururlar ki (36):

گفت پیغمبر که نَفَحَة های حق

Faḥr-i ‘âlem ve şefî‘ü’l-ümem şallallâhu ‘aleyhi ve sellem buyurdu ki: Haḳḳ sübhānehû ve te‘âlânun nefehâtı,

(1951/1978) اندرین ایام می‌آرد سَبَق

(37) bu eyyâmda sebkat getürür. Ya‘nî duhûr u eyyâmda ve cemî‘-i ezmânda nefehât-ı ilâhiyye ve rahmet-i sübhâniyye ‘ibādullâh üzerine sebkat ider ve kemâl-i (38) zuhûr ile ğalebe kıılır. İmdi, revâyiḥ-ı tayyibe-i rahmet-i ilâhiyyeden ğâfil olmayup

گوش و هُش دارید این اوقات را

bu evkât-ı şerîfeye (39) gûş u hûş tutuñuz ve bunuñ gibi bir vaḳt-i ‘azîz bir dahı ele girer şanmañuz.

(1952/1979) در ربایید این چنین نَفَحَات را

İsti‘câl idüp buncılayın laṭîf ü şerîf (40) nefehât ü fevehât kapuñuz ve dem-i evliyâdan aḥz idüñüz. Āh ey ğâfil ü bî-ḥaberler!

نَفَحَة آمد مَر شما را دید و رفت

Nefḥa-yı rabbâniyye size geldi ve ğafletüñüzi (41) gördi ve gitdi. Senüñ ise âġāhuñ yok.

(1953/1980) هر که را خواست جان بخشید و رفت

Ve zıkr olınan nefḥa-yı ilâhiyye her kime kim diledi rûḥ-ı izâfî nefḥ idüp [204^a] (1) ḥayât-ı bâkıye baġısladı ve gitdi. İmdi devlet ve sa‘âdetün isteyen kimesne!

نَفَحَة دیگر رسید آگاه باش

Bir nefḥa dahı irişdi, ḥ‘âb-ı ğafletden uyanup (2) âġāh ol.

(1954/1981) تا از این هم وانمانی خواجه‌تاش

Tâ bundan dahı girü qalmayasun ey ḥ‘âcetâş! Ya‘nî zamân-ı ḥayatuñda nice mürşidler geldi ve anlardan nice (3) tâlibler ber-murâd oldu, sen maḥrûm qalduñ. Bâri şimdi zamânda mevcûd olan mürşid-i kâmilüñ nefes-i raḥmânîsüñ istişmâm idüp sen dahı nâ‘il-i sa‘âdet (4) olmaġa gûşiş kııl. Ve ey ḥ‘âcetâş! Bu beyt-i şerîfde ‘aceb esrâr-ı ġarîbeye işâret vardur. Velâkin zebân-ı ḥâl ile bî-lisân-ı qâl anları sen

vicdānuñda (5) bulup zevk ile aña. Ve evkātuñı taẓyî^ç itmeyüp bāri bu zamānda elüñe virilen fırsatı fevt itmeyüp devlet-i sermediyyeden maḥrūm qalma. Şi'r (6)

ای بسا نفعه کآمد و تو به خواب

بر مشامت زد و تو مست خراب⁴⁹⁷

[Maṭlab-ı Laṭîf]

Âh ey müsteşmim-i revāyih-ı maḥabbet-i sübhāniyye ve müstanşık-ı fevāyih-ı cezebāt-ı rahmāniyye! (7) ‘Acabā ol vezān olan nefehāt-ı ilāhiyye ne maḳūle riyāh-ı rāḥat-baḥşdur bilür misin? Pes ma‘lūmuñ olsun ki kāşif-i esrār-ı ḳayyūmî Mevlānā Celāleddīn-i (8) Rūmî iḥtiyār buyurduḳları ma‘nā üzere nefehāt-ı mezbûre şol nefḥ-i rūḥ-ı izāfidür ki rūḥ-ı ḥayvānî andan zinde ve ḳalb-i insānî ol nefḥa-yı ḳudsiyye ile (9) ḥayy-i cāvidānîdür. ‘Aceb ḳudretdür ki nefḥa-yı rabbāniyye bi-ṭarîḳi’t-tenezzül rütbe-yi aliyye-yi ıtlāḳdan sefer itdükde nāgehān güzergāhı derbend-i ṭabî‘at-ı süfliyyeye (10) uğrayup nişîmen-i ta‘ayyünâtda bir miḳdār meḳş ü ārām itmege meyl eyledükde ḥ^vāb-ı firāḳ çeşm-i vişālîni istilā idüp kân-ı istirāḥata vardı. (11) Bir nefesden şoñra gözin açup ḥāline nazār itdükde kendüyi selāsîl-i ‘anāşır ve müvelledāt ile pā-beste bulup her ne mertebe ki ḥulāşa cidd ü cehd eylediyse (12) şeş-cihet derbānlarını kendü üzerine vaẓ^ç olinmiş didbān gördi. Pes ḥ^vāh ü nā-ḥ^vāh zindān-ı enāniyyetde maḥbûs ve ḥücre-yi bedende muḳayyed ḳalup (13) ḳāmetinde olan ḥil‘at-ı nūrāniyye çıḳup üzerini libās-ı kebūd-ı cismāniyyet ile mütelebbis buldı ve ḥürri’l-aşl iken esîr-i shevāt-ı ḥayvāniyye olmaḡla (14) ism-i evveli tebdîl olıup cihāt-ı sitden sem‘ine “Yā nefis!” nidāsı gelüp bilāḥire nefis diyü tesmiyye olındı. Pes rūḥ-ı āzād bi’z-zarûre laṭîf iken (15) keşāfet-i ten ile keşîf ve ‘ulvî iken süflî olup ṭabî‘atuñ ḥidmetinde ḳaldı. Ve her bār ki vaṭan-ı aşlîsin tezekkür ve ‘ālem-i bālāya cevelān itmek (16) istedükçe efkār-ı māsivānuñ şuver-i muḥtelifesi yolın alup aşlına varımadı. Pes rūḥ-ı bî-çāre⁴⁹⁸ اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ diyü derdine Ḥaḳk’dan (17) çāre istemekle nāgehān tevfiḳ u hidāyet-i rabbāniyye feryād-res olup ol maḥbûs-ı şuver-i

⁴⁹⁷ Ey kendisine uykudayken nice esintiler gelen kişi! O esintiler burnuna gelir ve seni sarhoşa çevirir. Abdurrahman Câmî, “Silsiletü’z-Zeheb”, **Mesnevî-i Heft Evreng**, tsh.: Murtazâ Müderris-i Gılânî, Tahran, Kitâbfurûş-i Sa‘dî, [t.y.], s. 131.

⁴⁹⁸ “Bizi doğru yola eriştir.” Fâtiha 1/6

keşerāt olan rūḥa refākat idüp vaṭan-ı (18) aṣliye iṣāl içün cānib-i Ḥaḳḳ’a giden yolu gösterüp insān-ı kāmīlūn göñlini kılavuzladı. ‘ Āşık Paşa⁴⁹⁹:

Ol emir kim muṭlaḳā Ḥaḳ’ dan idi
(19) ‘ Ālem anuñ cismidür ol cān idi

‘ Ālem içre ser-nigūn ṭurmuş idi
Ḥazret öñinde yüzün urmuş idi

Ser-nigūn ṭurmuşiken emr-i Ḥudā
(20) Perde düşdi ortaya ḳaldı cüdā

Pes çağırdı ol dem ol āvāz ile
Nāliš itdi Ḥazret’e biñ nāz ile

Eyitdi iy Ḥaḳḳ ṭoğrı yol göster baña
(21) Kim ṭuram ṭoğru senūñ dīdāruña

Tañrı’dan geldi aña ol dem ḥitāb
Ādem’e var Ādem’e kılma ṣitāb

Yort kim ol istedügüñ sen ṭoğrı yol
(22) Bellü bil ādem nihādındadur ol

Yol ola ol ādemün göñli saña
Andan ol yoldan gelesin sen baña⁵⁰⁰

Ādeme var ādeme var ādeme
(23) Yoldaş olgıl ol nefesle ol deme

Ol nefesde çün ṭutasın sen vücūd
Saña ḥaḳḳ anda ḳıla cümle sücūd

Ol nefes yol iledir Ḥaḳ’ dan saña
(24) Andan ol yoldan gelesin sen baña⁵⁰¹

⁴⁹⁹ Āşık Paşa (ö. 733/1332) XIV. yüzyılda Anadolu’da yetişen mutasavvıf şairlerden biridir. Dönemin nüfuz sahibi ailelerinden birine mensuptur. Dedesi Baba İlyas Horasânî, babası Muhlis Paşa’dır. Kendisi daha çok *Garibnâme* isimli eseri ile şöret bulmuştur. Eser dönemin Türk dilini, yaşayış ve kültürünü, sosyal durumunu ve hedeflerini yansıtan tasavvufî nitelikte bir mesnevîdir. Sarı Abdullah Efendi şerhin üçüncü cildin başında *Garibnâme*’den dört yerde alıntı yapar.

⁵⁰⁰ Āşık Paşa, **Garib-nâme**, C: I/2, s. 673-675.

Âdemîlik key ulu menzildurur

Ḥazret'e ġāyet yakın maḥfildurur⁵⁰²

Pes nefsi-i fakîre delâlet olınan (25) izden insân-ı kâmilî arayup göñli yolu açılduğda peyk-i cezbe-yi rahmân ile nefh-i rûh-ı izâfî irişüp dünyâdan âhirete bir qademe başdı ve rûh nefsâniyyet (26) mertebesinden ḥalâş olup şeş-cihâtdan ḥurûc itmekle ulüvv ü süfl i' tibârâtı ber-ṭaraf oldı. Ve mülk-i melekût u ceberûta mübeddel olup

جان آتش یافت زو آتش کُشی

(27) ol âteş-küş-i nefsi ü tabî' at olan mürşid-i kâmilüñ nefhasından cân u cenân âteş-i 'ışk-ı Yezdân bulup ḥayât-ı ebedî ve meserrât-ı sermediye irdi. (28)

(1982/---) جان مُرده یافت در خود جُنیشی

Zulümât-ı nefsâniyye ve küdürât-ı tabî' iyyede mürde ve derekât-i zemherîr-i shevâtde efsürde olan cân-ı ṭalib (29) kendüde âteş-i 'ışkdan germiyyet ve ḥareket buldı ve cânib-i aşliye cünbüş kıldı.

جان ناری یافت از وی انطفأ

Ve nâr-ı bu' d u ḥizlânda olan (30) cânüñ âteş-i keşerât ü ḥücübâtı ol nefehât-ı kudsiyyeden munṭafî ü küşte olup nâr-ı şehveti nûr-ı maḥabbete mütebeddil oldı.

(1955/1983) مُرده پوشید از بقای او قبا

(31) Ve hestî-i mevḥûmundan mürde ve fânî olan cân ba' de'l-fenâ beḳâ-yı Ḥaḳḳ'dan ḳabâ-yı zerrîn-i vücûd-ı bâḳî-i ḥaḳḳânî geydi. Âh, vây ol ser-i bî-devlete ki bu dirliği (32) bulmayup dünyâdan ḥasret ile gide. Ve ḥaḳḳında⁵⁰³ كَلَّا إِنَّهُمْ عَنْ رَبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ لَمَحْجُوبُونَ⁵⁰⁴ âyeti kıra'at olına. İlâhî, Seyyidî ve Mevlâyî! Luṭf u iḥsânüñdan niyâz (33) iderüz ki إِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ وَكَفَىٰ بِرَبِّكَ وَكِيلًا⁵⁰⁵ ve dahı⁵⁰⁴ اِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ⁵⁰⁴ âyet-i kerîmesiyle (34) teşrîf ü tebsîr buyurduğıñ ḳullaruña mülḥaḳ it. 'Āşık Paşa:

Bu ḥikâyet yol eri vaşfidurur

Söz degüldür sözlerüñ aşıldurur

(35) Her ki geçdi ilerü ol oldı ḥaḳ

⁵⁰¹ Āşık Paşa, **Garib-nâme**, C: I/2, s. 689.

⁵⁰² Āşık Paşa, **Garib-nâme**, C: I/2, s. 693.

⁵⁰³ “Ve gerçek şu ki onlar, o gün elbette rablerinden mahrum kalacaklardır.” Mutaaffifin 83/15.

⁵⁰⁴ “Gerçek şu ki o şeytanın, iman etmiş olanlar ve rablerine dayanıp güvenenler üzerinde bir hakimiyeti olamaz.” Nahl 16/99.

⁵⁰⁵ “Şurası muhakkak ki benim kullarım üzerinde senin hiçbir nüfuzun olmayacaktır. Güvenip dayanmak için rabbın yeter.” İsrâ 17/65.

Gitdi kendü varlığı vü tıldı Hâk

Çün girü meyl eyledi cān u gönül

Redd-i hâzret bil anı bilme kabûl

(36) ‘Āşıkun oldur temennâsı Celîl

Kendüye girü ola kendü delîl

Ėomaya ol bizi girü dönmege

Şarmaşuban dünyada eglenmege

(37) İy Hüdâyâ! Toğrı yoldan ırmağıl

Kendü ‘ışkuñdan bizi ayırmağıl⁵⁰⁶

Āh ey t̤alib-i fevz u felâh!

تازگی و جنبش طویست این

Bu âteş ‘ışkdan (38) tâze vü ter olup kuvvet-i per bulan ve hareket ü cünbüş kılan âteş-keş-i tecelliyât olan cān ve mir’ât-ı muşaffâ-yı cenānuñ ter ü tâzeligi (39) ve hareket ü cünbüşi ve tarāvet ü leṭāfeti dirāht-ı T̤ubā tarāvetidür.

(1956/1984) همچو جنبشهای خلقان نیست این

Nefehāt-ı hayāt-bahş-ı nefes-i rahmānî ve nefḥa-yı (40) rūḥ-ı izāfî ile zinde olan ‘uşşākuñ harekāt ü cünbüşleri ḥalkuñ harekâtı olmayup cihātdan olan a‘lā vü esfel ve yemîn ü şimāl ve kudām (41) ü ḥalfa degüldür. Ve harekāt-ı ḥalka sükün ve kesel t̤arî olduğu gibi bunlaruñ cünbüşüne daḥı ‘acız ü kesel ve sükün ü kehālet gelmez ve rūḥ-ı [204^b] (1) ḥayvāniden müfāraḳat itdüklerinde ḥayvānāt gibi mertebe-yi cemādda bî-cünbüş ḳalmaz ve leṭāfetlerine keşāfet gelmez ve mānend-i T̤ubā bunlaruñ şecere-yi vücūdlarında olan ezhār-ı ma‘rifet (2) ve eṣmār-ı ḥaḳīḳatüñ ḥazān ve fenāsı olmaz. Ve cemi‘-i zamānda pür-meyve olup, bahār-ı inbisātda bulunup zemistān-ı inḳıbāzda bulunmamaḳ olmaz. ⁵⁰⁷ كَلَّمَا نَزَعْتُ ثَمَرَةً عَادَتْ مَكَانَهَا أُخْرَى Ve verd-i cemālleri fî-küll-i ān u zamān surḥ u lāle-reng olup hergiz şolmaz. Ve ehl-i cennet

⁵⁰⁶ Āşık Paşa, **Garib-nâme**, C: I/2, s. 693-695.

⁵⁰⁷ “Her söküldüğünde yerine başka biri çıkar.” Abdullah ibn Mübârek, **ez-Zühhd ve’r-Rakâik**, thk.: Habîburrahmân el-A‘zamî, Beyrut, Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, [t.y.], s. 524, nr. 1489; Ebû Nuaym el-İsfahânî, **Sıfatü’l-Cenne**, thk.: Ali Rızâ Abdullah, Dimaşk, Dârü’l-Me’mûn li’t-Türâs, [t.y.], C: II, s. 192, nr. 352. Tercüme için bkz. Abdullah b. Mübârek, **Kitâbu’z-Zühhd ve’r-Rakâik: Zühhd Kitabı**, trc.: İshak Doğan, Konya, Armağan Kitapları, 2006, s. 395, nr. 1487.

dıraht-ı Tûbâ'nuñ (4) zıll-i memdûdunda âsûde oldukları gibi erbâb-ı cinân-ı cenân dağı insân-ı ekmelûñ serv-i ra' nâ-yı vücûdunuñ zîr-i sâyesinde hoş geçüp ve zıll-i (5) 'arş-ı himâyesinde âsûde olup ağşân-ı maḥabbet her birinûñ büyü-tü cânında mütedelliye ve eşmâr-ı ma' rifet ğuref-i cenânında dâniye olup dünyada (6) Tûbâ'nuñ mişâli hürşid-i ziyâ-güster olduğı gibi insân-ı kâmilûñ dağı mişâl-i nümûnesi Tûbâ-yı cennetdür. ⁵⁰⁸ قَالَ: قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: (7) طُوبَى شَجَرَةٍ فِي الْجَنَّةِ، كُلُّ شَجَرَةٍ الْجَنَّةِ مِنْ أَغْصَانِهَا مِنْ وَرَاءِ الْجَنَّةِ. ⁵⁰⁹ وَعَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ: ⁵¹⁰ فِي الْجَنَّةِ شَجَرَةٌ يُقَالُ لَهَا طُوبَى، يَقُولُ اللَّهُ لَهَا: تَفْتَقِي لِعَبْدِي عَمَّا شَاءَ (8) ⁵¹¹ Sadaka Habîbullâh 'aleyhi şalavâtullâh ve 'alâ-âlihî ve aşhâbihî.

İmdi ey revende-i (9) tarîka-i rabbâniyye! Hâzîre-i kuds ve ḥaṭîre-i ünsden terevvüh idüp işmâm-ı cân-ı 'aşîkîni mu'atṭar ve efhâm-ı revân-ı 'ârifîni müzehher eyleyen nesîm-i nefehât-ı (10) fevehât-ı miskiyye-i maḥabbet-i ilâhiyyedür.

گر در افتد در زمین و آسمان

Eger zemîn u âsümâna düşe idi

(1957/1985) زهره‌هاشان آب گردد در زمان

filḥâl (11) âsümân u zemîn ve ehl-i cihânûñ zehreleri eriyüp âb olaydı ve seng ü mermer mişüllü olan kûlûb-i ḥaşîneye kemâl-i rikḳat ḥaşıla olup (12) her bir gûşe ve zevâyâsından enhâr-ı ma' ârif-i rabbâniyye tefeccür ideydi ḥaḳḳâ her bir mevcûd kâbil-i kabûl-i nefehât-ı ilâhiyye olaydı arz u semâvât (13) ve cibâl-i râsiyât evân-ı 'arṣ-ı emânetde ibâ 'ani'l-ḥaml itmezlerdi.

خود ز بیم این دم بی‌مُنْه‌ها

(1958/1986) باز خوان فائِینَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا

⁵⁰⁸ Şehr b. Havşeb (ö.100/718) tabiünden olan muhaddis ve kıraat alimidir. İslam Alimleri Ansiklopedisi, <https://www.ehlisunnetbuyukleri.com/Islam-Alimleri-Ansiklopedisi/Detay/SEHR-BIN-HAVSEB/1087> (13.04.2022)

⁵⁰⁹ Şehr b. Havşeb (r.a.) şöyle rivayet etti: Hz. Peygamber (s.a.v.) buyurdu ki: “Tûbâ cennette bir ağaçtır. Cennetin her ağacı onun dallarındandır. Abdullah İbn Mübârek, **ez-Zühd ve'r-Rakâik**, s. 536, nr. 1529; el-İsfahânî, **Sıfatü'l-Cenne**, C: II, s. 241, nr. 409.

⁵¹⁰ Ebû Hüreyre Abdurrahmân b. Sahr ed-Devsî (ö. 58/678) Çok hadis rivayet eden sahabeler arasında yer alan Ebû Hüreyre aynı zamanda fıkıh ve kıraat ilimlerinde kendini geliştirmesi ile bilinmektedir. bkz. M. Yaşar Kandemir, “Ebû Hüreyre”, **DİA**, C: X, s. 160-167.

⁵¹¹ Ebû Hüreyre'den nakledilen rivayet ise şöyledir: “Cennette Tûbâ isminde bir ağaç vardır. Allah ona ‘Kulumun istediğini bitir!’ buyurdu. O da devenin semerini, yularını ve kulun dilediği elbiseyi dahi bitirdi. Abdullah İbn Mübârek, **ez-Zühd ve'r-Rakâik**, s. 75, nr. 265.

Ḥod bu dem-i bī-müntehā (14) ve nefes-i cān-bahāsından ⁵¹² فَأَيُّنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا āyetini girü okı.

ورنه خود أَشْفَقْنَ مِنْهَا چون بُدی

Yohsa ⁵¹³ أَشْفَقْنَ مِنْهَا kavı-i kerîmi ḥod nice olur idi. (15)

(1959/1987) گرنه از بیمش دلِ که خون شدی

Eger ol emānetüñ ḥavf-ı ḥamlinden gönül kūhı ḥūn olmayaydı. İmdi ol emānet-i ilāhiyye ve nefḥa-i rūḥ-i insāniyyenüñ (16) ḥamline insāndan ġayrıda isti‘dād u kâbiliyyet olmamağla insān ḥāmil-i emānet-i mezbûre oldı.

[Der-Tefsîr-i فَأَيُّنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا]

Ve Ḥaḳḳ sübhānehū ve te‘ālā sūre-i Aḥzâb’da bu ma‘nâyı (17) beyân idüp إِنَّ عَرْضَنَا (18) diyü الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَيُّنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا. ⁵¹⁴ buyurdu. Ya‘nî Ḥaḳḳ celle ve ‘alā buyurur ki: Taḥḳîḳan biz ‘aẓamet-i şānumuz ile emāneti arz u semāvāt u cibāle ‘arz eyledük. Pes ḥaml-i emānetden semāvāt u arz (19) u cibāl ibā eylediler ve şıḳl-i emānetden ḥavf itdiler. أَشْفَقْنَ مِنْهَا andan ḥavf itdiler ma‘nāsınadur. Ve emānet-i mezbûreyi insān ḥāmil oldı. Ve taḥḳîḳan (20) insān nefesine zulm edici ve cāhil oldı. Ve zulm ü cehlde mübālağa gösterdi. Allāhu a‘lem bi-ḥaḳîḳati’l-ma‘nā. Ve emānetden murād ne şey’ olduğunda erbāb-ı tefsîr (21) ihtilāf itmişlerdür. رَوَى عَبْدُ الرَّزَّاقِ ⁵¹⁵ عَنْ مَعْمَرٍ عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ أَنَّهُ قَالَ: الْأَمَانَةُ ثَلَاثٌ: الصَّلَاةُ وَالصِّيَامُ وَالْغُسْلُ مِنْ كَمَا قِيلَ: الْأَمَانَةُ كُلُّ مَا افْتَرَضَ عَلَى الْعِبَادِ مِنْ صَلَاةٍ (22) emānet-i mezbûre ‘ibādullāh üzerine emr olınan t̤a‘at ve ferā’izdür diyü tefsîr buyurmışlardır. وَصِيَامٍ (23) وَزَكَاةٍ وَأَدَاءٍ دَيْنٍ وَكَيْفَ الْوَفَاءِ بِالْأُھُودِ. ⁵¹⁷ min-vechi’l-icāb semāvāt u arz u cibāle ‘arz olındukda (24) ihtiyārı bābında fıkır idüp

⁵¹² “Onlar bunu yüklenmek istemediler.” Ahzâb 33/72.

⁵¹³ “Ondan korktular.” Ahzâb 33/72.

⁵¹⁴ “Biz emaneti göklere, yerküreye ve dağlara teklif ettik, ama onlar bunu yüklenmek istemediler, ondan korktular ve onu insan yükledi. Kuşkusuz insan çok zalim, çok bilgisizdir.” Ahzâb 33/72.

⁵¹⁵ Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi‘ es-San‘ânî el-Himyerî (ö. 211/826-27) Özellikle fıkıh konularına göre tasnif edilmiş *Musannef* isimli hadis külliyatı ile bilinen Yemenli muhaddistir. Tefsiri büyük ölçüde hocası Ma‘mer b. Râşid’den aktardığı rivayetlerden oluşmaktadır. Ali Akyüz, “Abdürrezzâk es-San‘ânî”, *DİA*, C: I, s. 289-289.

⁵¹⁶ Abdürrezzâk, Ma‘mer’den o da Zeyd b. Eslem’den Hz. Peygamber’in şöyle söylediğini rivayet eder: “Emanet üç şeydir: Namaz, oruç ve cenabetten temizlenmek.” Abdürrezzâk el-Himyerî, *Tefsîru Abdürrezzâk*, thk.: Mahmûd Muhammed Abduh, Beyrut, Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1419/1998, C: III, s. 54.

⁵¹⁷ “Emanet, Allah’ın kullarına emrettiği namaz, oruç, zekat, borcun edası ve ahde vefa gösterme gibi şeylerin tamamıdır.” denildiği gibi.

eger edā-yı emānet-i tā‘at iderseñ şevāb ve eger edā olunmaz ise ‘ikāb mu‘arrerdür diyüp haml-i emānetden ibā eylediler. (25) Velākin işfāk ve ibāları ma‘şiyet cihetinden olmayup belki emanet-i Hakk’ı kemā-yenbeği hıfz u hırāset ve edā’-i hūkūḳ-ı tā‘at idemezüz diyü ta‘zīm (26) li-dīnillāh ibā idüp نَحْنُ مُسَخَّرَةٌ لِّأَمْرِكَ لَا تُرِيدُ ثَوَابًا (27) لَّا * عَرِضَ الْأَمَانَةُ عَلَى السَّمَوَاتِ عَرِضَ التَّخْيِيرِ (27) لَّا * diyü ma‘zeret dilediler.⁵¹⁸ وَلاَ عِقَابًا⁵¹⁸ كَمَا قَالَ الْحَسَنُ: ⁵¹⁹ عَرِضَ الْأَمَانَةُ عَلَى السَّمَوَاتِ عَرِضَ التَّخْيِيرِ (27) لَّا * Ve ‘arḫ-ı emānet semāvāt u arḫ u cibāle olursa ibā ve işfāk ḥaḳīḳate haml olmayup (28) mecāz ve temsīl olur. Fe-ammā ehl-i semāvāt u arḫ ve ehl-i cibāl irāde olunur ise temsīl olmayup işfāk ve ibā ḥaḳīḳat olur. * وَقَالَ الْإِمَامُ الرَّاضِي (29) فِي تَفْسِيرِهِ الْكَبِيرِ⁵²¹ فِي قَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿فَأَيُّنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا﴾ لَمْ يَكُنْ إِبْرَاهِيمَ كَابَاءَ إِبْلِيسَ فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿أَبَى أَنْ

⁵¹⁸ Biz, sevap ve ceza gayesi olmadan senin emrine amade olanlarız.

* وَقَالَ بَعْضُهُمْ: إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى [لَمَّا] اسْتَخْلَفَ آدَمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ عَلَى دُرِّيَّتِهِ، وَسَلَّطَهُ عَلَى جَمِيعِ مَا فِي الْأَرْضِ مِنَ الْأَنْعَامِ وَالْوُحُوشِ وَالطَّيْرِ، عَهَدَ اللَّهُ تَعَالَى إِلَيْهِ عَهْدًا أَمَرَهُ فِيهِ وَتَنَاهَا [فَقِيلَ]. وَلَمْ يَزَلْ غَائِبًا بِهِ إِلَى أَنْ خَضِرَتْهُ الْوَفَاةُ، فَسَأَلَ رَبَّهُ أَنْ يُعَلِّمَهُ مَنْ يَسْتَخْلِفُ مِنْ بَعْدِهِ، وَتَقَلَّدَهُ مِنَ الْأَمَانَةِ. فَأَمَرَهُ أَنْ يَغْرِضَ عَلَى السَّمَوَاتِ بِالْشَّرْطِ الَّذِي أَخَذَ عَلَيْهِ مِنَ الثَّوَابِ إِنْ أَطَاعَ وَمِنَ الْعَذَابِ إِنْ عَصَى، فَأَيُّنَ أَنْ يَقْبَلْنَهَا شَفَقًا، أَيْ خَوْفًا مِنْ عَذَابِ اللَّهِ. فَأَمَرَهُ أَنْ يَغْرِضَ عَلَى الْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَكُلُّهَا أَبَاهُ. ثُمَّ أَمَرَهُ أَنْ يَغْرِضَهُ عَلَى وَلَدِهِ، فَعَرِضَ عَلَيْهِ، فَقَبِلَهُ بِالْشَّرْطِ أَنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهْلًا بِعَاقِبَتِهِ مَا تَقَلَّدَهُ.

Âlimlerden biri şöyle bir görüş beyan etmiştir: Allah, Âdem’i (a.s.) kendi nesline halife tayin ettiğinde, onu yeryüzündeki evcil ve vahşi hayvanların ve kuşların tamamına üstün kıldığında ve ona emir ve yasaklarını ihtiva eden bir ahit sunduğunda, o da bu ahdi kabul etti. Ölüm gelinceye kadar bu ahde uymaya devam etti. Âdem, Rabbine kendisinden sonra kimi halife kılacağını ve emaneti kendisinden sonra kime tevdi edeceğini bildirmesini istedi. Allah itaat ettiği takdirde sevap, isyan ettiği takdirde azap görmek şartıyla emaneti göğse teklif etmesini emretti. Gök, Allah’ın azabından korkarak emaneti kabul etmekten kaçındı. Akabinde Allah emaneti yeryüzü ve dağlara teklif etmesini emretti, onlar da bunu kabul etmekten kaçındı. Sonra emaneti oğluna teklif etmesini emretti, o da bunu oğluna sundu. Oğlu da nefesine zulmederek ve kabul ettiği şeyin akıbeti konusunda bilgi sahibi olmadan bu emaneti kabul etti. bkz. Ebü’l-Leys es-Semerkindî, **Tefsîrû’s-Semerkindî**, C: III, s. 63; Kurtubî, **el-Câmi’ li-Ahkâmi’l-Kur’ân**, thk.: Ahmed el-Berdûnî, İbrâhim Atfîş, Kâhire, Dârü’l-Kütübî’l-Mısıryye, 1384/1964, C: XIV, s. 256.

⁵¹⁹ Basralı tabiin âlimlerinden olan Hasan-ı Basrî (ö. 110/728) birçok sahabeden hadis nakletmesi bakımından meşhur olmakla birlikte zühd ve tasavvufun erken dönem temsilcisi olarak tanınmıştır. Hakkında bilgi için bkz. Süleyman Uludağ vd., “Hasan-ı Basrî”, **DİA**, C: XVI, s. 291-307.

⁵²⁰ Emanet, göklere onu kabul edip etmeme konusunda muhayyer bırakılarak arz edildi. Bu sebeple kabul etmemeleri onları asi kılmadı. es-Semerkindî, **Tefsîrû’s-Semerkindî**, C: III, s. 63.

* وَقَالَ الْجَنِّدُ: إِنَّ اللَّهَ لَمَّا عَرِضَ الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَيُّوَا حَمَلَهَا وَعَرِضَ عَلَى آدَمَ فَقَبِلَهَا، أَيْ جِئَ ظَنُّوا أَنَّهُمْ [إِبْرَاهِيمَ] يَحْمِلُونَ، وَحَمَلَ آدَمُ حِينَ عَلِمَ أَنَّهُ بِهِ يَحْمِلُهُ لَا يَنْفُسِيهِ. وَقَالَ أَيُّضًا: نَظَرَ آدَمُ إِلَى عَرِضِ الْحَقِّ فَأَنْسَاهُ لَذَّةَ الْعُرْضِ ثَقُلَ الْأَمَانَةُ وَبَدَّتْهَا، فَحَمَلَ بِالْعُرْضِ مِنْهُ غَيْرَ نَظَرٍ إِلَى الْأَمَانَةِ.

Cüneyd-i Bağdâdî şöyle demiştir: Allah emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettiğinde onlar bunu kabul etmekten kaçınırkken Âdem’e teklif ettiğinde o bunu kabul etti. Onlar emaneti kendi başlarına taşıyacaklarını düşündükleri için bunu kabul etmekten çekinirken Âdem emaneti kendi başına değil Allah ile birlikte taşıyacağını bildiği için bunu kabul etti. Aynı şekilde Cüneyd şöyle dedi: Âdem, Hakk’ın teklif ettiği şeyi düşündü ancak Allah’ın teklifinin lezzeti ona emanetin ağırlığını ve şiddetini unutturdu. O da Allah’tan gelen teklifi emanete bakmaksızın taşıdı. bkz. Sülemî, **Hakâiku’t-Tefsîr**, thk.: Seyyid Ümrân, Beyrut, Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1421/2004, C: II, s. 152; Rûzbihân-ı Baklî, **Arâisü’l-Beyân fi Hakâiki’l-Kur’ân**, thk.: Ahmed Ferîd el-Mezîdî, Beyrut, Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1429/2008, C: III, s. 149.

⁵²¹ Ebü Abdillâh (Ebü’l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî (ö. 606/1210) İslâm düşünce tarihinin temsil gücü yüksek simalarından biri olan Fahreddîn er-Râzî kelâm, fıkıh usulü, tefsir gibi dinî ilimlerin yanı sıra astronomi, tıp, matematik, Arap dili, felsefe ve mantık alanlarında da önemli eserler vermiş bir âlimdir. Kaynaklarda “allâme” veya “imâm” lakapları

يَكُونُ مَعَ السَّاجِدِينَ ﴿ مِنْ وَجْهَيْنِ أَحَدُهُمَا: أَنَّ هُنَاكَ السُّجُودَ (30) كَانَ قَرْضًا، وَهَاهُنَا الْأَمَانَةُ كَانَتْ عَرْضًا وَثَابِتِيهِمَا: أَنَّ الْإِنْبَاءَ كَانَ هُنَاكَ اسْتِكْبَارًا وَهَاهُنَا اسْتِصْغَارًا اسْتِصْغَرْنَ أَنْفُسَهُنَّ. ⁵²² وَقَالَ أَيْضًا (31) رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَيْهِ فَإِنْ قِيلَ: كَيْفَ حَمَلَهَا الْإِنْسَانُ وَلَمْ يَحْمِلْهَا هَذِهِ الْأَشْيَاءُ؟ فِيهِ جَوَابَانِ أَحَدُهُمَا: بِسَبَبِ جَهْلِهِ بِمَا فِيهَا وَعِلْمِيهِ، وَلِهَذَا قَالَ تَعَالَى ﴿إِنَّهُ كَانَ (32) ظُلُومًا جَهُولًا﴾ وَالثَّانِي: أَنَّ الْأَشْيَاءَ نَظَرْنَ إِلَى أَنْفُسِهِنَّ فَرَأَيْنَ ضَعْفَهُنَّ فَامْتَنَعْنَ، وَالْإِنْسَانُ نَظَرَ إِلَى جَانِبِ الْمُكَلَّفِ، وَقَالَ الْمُودِعُ عَالِمٌ قَادِرٌ لَا يَعْزِضُ الْأَمَانَةَ (33) إِلَّا عَلَى أَهْلِهَا وَإِذَا أُوذِعَ لَا يَتْرُكُهَا بَلْ يَحْفَظُهَا بِعَيْنِهِ وَعَوْنِهِ فَقَبِلَهَا، وَقَالَ: ﴿إِنَّا كَ نَعْبُدُ وَإِنَّا كَ كَمَا قَالَ فَارِسُ عَنِ الْحُسَيْنِ ⁵²⁵ قَالَ: عَرْضُ الْأَمَانَةِ عَلَى الْخَلَائِقِ وَالْجَمَادَاتِ فَاشْفَقُوا وَهَرَبُوا وَظَنُوا أَنَّ الْأَمَانَةَ تَحْمِلُ بِالنَّفُوسِ فَكُشِفَ (35) لِأَدَمَ أَنَّ حَمْلَ الْأَمَانَةِ بِالْقَلْبِ لَا بِالنَّفْسِ، قَالَ: أَنَا أَحْمِلُهَا. فَإِنَّ الْقَلْبَ مَوْضِعُ نَظَرِ الْحَقِّ وَإِطْلَاعِهِ فَإِذَا أَطَاقَ ذَلِكَ

ile anılan Râzî, Sarı Abdullah Efendi'nin de sıkça referans gösterdiği isimlerden biridir. Özellikle dirayet ve rivayet metodlarını bir arada kullanarak felsefi tartışmalara yer verdiği *Tefsîru'l-Kebîr* olarak da bilinen *Mefâtihu'l-Gayb* isimli tefsiri Sarı Abdullah Efendi'nin eserinde kaynak olarak kullandığı tefsirlerden biridir. bkz. Yusuf Şevki Yavuz, "Fahreddîn er-Râzî", **DİA**, C: XII, s. 89-95; Lütfullah Cebeci, "Mefâtihu'l-Gayb", **DİA**, C: XXVIII, s. 348-350.

⁵²² Cenâb-ı Hak "Bunu yüklenmekten çekindiler" buyurmuştur. Göklerin ve yerin çekinmeleri, karşı koymaları şu iki bakımdan Hak Teâlâ'nın "O (İblis), secde edenlerle birlikte secde etmekten imtina etti (Hicr 15/31)." ayetinde bahsettiği İblis'in diretişi gibi değildir: Birincisi, orada secde farzdı. Burada ise emanet arz ve teklif edilmiştir. İkincisi, oradaki diretiş kibirden kaynaklanmıştır, buradaki ise alçak gönüllülükten kaynaklanmıştır. Çünkü gökler ve yerler kendilerini küçük görmüşlerdir. bkz. Fahreddîn Râzî, **et-Tefsîru'l-Kebîr**, C: XXV, s. 187. Tercüme için bkz. Fahreddîn er-Râzî, **Tefsîr-i Kebîr**, trc.: Sadık Kılıç vd., C: XVIII, s. 303.

⁵²³ Râzî şöyle devam eder: Bundan başka gökler ve yerler bu şeyleri yüklenmezken, insan niçin bunu üzerine almıştır diye sorulursa bu hususta şu iki cevap verilebilir: birincisi, emanet verilecek bu şeyin ne olduğunu gökler ve yer bilmiş ama insan bilememiştir. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, insan hakkında, "Gerçekten o, çok zulümkar ve çok cahildir (Ahzâb 33/72)." buyurmuştur. İkincisi ise, bunlar, kendilerine bakıp zayıf ve âciz olduklarını gördüler, bu sebeple emaneti üstlenmekten kaçındılar. İnsan ise, (kendisini değil) teklifte bulunanı, nazar-ı itibara alıp "Emanet bırakan, âlim ve kâdir bir zattır. Emaneti ancak ehline verir. O, emanet bıraktığında, öylece bırakmaz. Aksine onu bizzat kendisi korur." diye düşündü ve emaneti kabul edip, "Ancak sana ibadet eder ve ancak senden yardım dileriz (Fâtihâ 1/5)." dedi. Râzî, **et-Tefsîru'l-Kebîr**, C: XXV, s. 187-188. Tercüme için bkz. Râzî, **Tefsîr-i Kebîr**, trc.: Sadık Kılıç vd., C: XVIII, s. 304.

⁵²⁴ Ebû Kâsım Fâris b. Âsâ el-Bağdâdî (IV/X. yy) Hallâc-ı Mansûr'un (ö. 309/922) halifelerindendir. Aynı zamanda *et-Taarruf* müellifi Kelâbâzî'nin (ö. 380/990) tasavvuf konusundaki üstadı sayılmaktadır. Kavminin güzel konuşan ve ibadette hassas olan şeyhlerinden biri olarak tanıtılır. bkz. Abdurrahmân Câmî, **Nefehâtü'l-Üns: Evliyâ Menkıbeleri**, trc. ve şrh.: Lâmi Çelebi/haz.: Süleyman Uludağ, Mustafa Kara, s. 298-299; Kelâbâzî, **Doğuş Devrinde Tasavvuf: Taarruf**, haz.: Süleyman Uludağ, İstanbul, Dergah Yayınları, 2016, s. 23-24.

⁵²⁵ Künyesi Ebû'l-Mugîs el-Hüseyn b. Mansûr el-Beyzâvî olan Hallâc-ı Mansûr (ö. 309/922) tasavvuf tarihinde şahtıyeleri ile meşhur olmuş bir mutasavvıftır. Gençliğinde Sehl-i Tüsterî, Amr el-Mekkî, Cüneyd-i Bağdâdî gibi sufilerin meclislerinde bulunarak onlardan etkilenmiş ancak sonrasında kendi yolunu çizerek birçok şehri dolaşıp fikirlerini yaymaya çalışmıştır. Hallâc özellikle nur-ı muhammedî, fena, tevhid gibi konulardaki görüşlerini dile getirmesi ile döneminde tepki toplamış, birtakım siyasî fikirlerinin de üslûbuna katılması neticesinde idam edilmiştir. Hallâc'ın dile getirdiği birçok düşünce kendisinden sonra Aynükdât el-Hemedânî, Ahmed el-Gazzâlî, Rûzbihân-ı Baklî, Senâî, Attâr, Mevlânâ, Ahmed Yesevî, İbnü'l-Arabî gibi sufiler tarafından da ifade edilmiştir. bkz. Süleyman Uludağ, "Hallâc-ı Mansûr", **DİA**, C: XV, s. 377-381.

يُطِيقُ حَمْلَ الْأَمَانَةِ. فَأَنَّ الْأَمَانَةَ (36) حَدَّثَ وَإِطْلَاعُ الْحَقِّ وَتَجَلِّيَهَا لَمْ يُطِفْهَا الْجِبَالُ وَأَطَافَتْهَا الْقُلُوبُ. وَأَنْشَدَ فَارِسٌ عَلَى أَثَرِهِ،
شعر:

حَمَلْتُ بِالْقَلْبِ مَا لَا يَحْمِلُ الْبَدَنُ
وَالْقَلْبُ يَحْمِلُ مَا لَا يَحْمِلُ الْبَدَنُ
(37) يَا لَيْتَنِي كُنْتُ أَذْنَى مَنْ يَلُودُ بِكُمْ
عَيْنًا لَا تُنْظَرُكُمْ أَمْ لَيْتَنِي أُذُنٌ⁵²⁶

Ve bi'l-cümle bu 'ayet-i kerîmede erbâb-ı tefsîr envâ'-ı takrîrât-ı keşîre idüp nice diğkhatler kılmışlardır, (38) rahimehumullâh. Velâkin aşhâb-ı keşf ü şuhûd emânet-i mezbûre râbıtâ-i irtikâ-yı medâric-i qudsiyye ve vâsıtâ-yı i' tilâ-yı ma' aric-i ünsiyye olan 'ışk-ı rabbânî (39) ve hubb-ı sübhânî olduğunu zevk-i vicdân ile mu'âyene kılmışlardır. Ve 'alâ-sebîlî't-tefrîd tahkîk-i tevhîd olduğun beyân itmişlerdür. كَمَا قَالَ

⁵²⁹Rûzbihân-ı Baklî: 527 الْأَمَانَةُ تَحْقِيقُ التَّوْحِيدِ عَلَى سَبِيلِ التَّفْرِيدِ وَقُدُوءُ الْمُكَاشِفِينَ وَعُمْدَةٌ لِلشَّاهِدِينَ.⁵²⁸
لَمَّا لَمْ يَكُنْ لِلْكَوْنِ (41) إِسْتِعْدَادُ حَمْلِ الْأَمَانَةِ الرُّبُوبِيَّةِ بِنَعْتِ الْإِنْفِرَادِ. لِأَنَّ صَطَوَاتِ الْأُلُوهِيَّةِ إِذَا بَدَتْ [205*] (1) إِضْمَحَلَّتِ
وَالْفَنَاءَ وَالسَّكْرَ فِي الْعِشْقِ وَالْخُرُوجَ بِنَعْتِ الْأُلُوهِيَّةِ أَيْ أَنَّ يَحْمِلْنَهَا. لِأَنَّ صَطَوَاتِ الْأُلُوهِيَّةِ إِذَا بَدَتْ [205*] (1) إِضْمَحَلَّتِ
الْأَكْوَانُ وَالْحَدَثَانِ فِيهَا بَقِيَ آدَمُ لِأَنَّهُ كَانَ مُسْتَعِدًّا لِقَبُولِ ذَلِكَ لِأَنَّهُ كَانَ مَخْلُوقًا بِخُلُقِهِ، مَوْصُوفًا بِصِفَتِهِ، مُسْتَحْكَمًا بِتَأْيِيدَاتِهِ
الْأَزَلِيَّةِ (2) وَمُبَاشَرَةً نُورِ صِفَاتِهِ بِقَوْلِهِ: «خَلَقْتُ بِيَدَيَّ» قَوْلًا بِقُوَّةِ رُوحِ الْقُدْسِيَّةِ الَّتِي بَدَتْ مِنْ ظُهُورِ نُورِ الذَّاتِ حِينَ تَجَلَّى مِنْ
الْقَدَمِ لِآدَمَ بِقَوْلِهِ: «وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ (3) رُوحِي» فَإِذَا كَانَ كَذَلِكَ حَمَلَ أَمَانَةَ اللَّهِ بِاللَّهِ لَا بِالْحَدَثَانِ، فَإِنَّهُ تَعَالَى قَائِمٌ بِنَفْسِهِ مُنَزَّهٌ
عَنْ مُبَاشَرَةِ الْخُدُوعِيَّةِ، فَقَدْ حَمَلَ أَنْوَارَ جَمِيعِ الصِّفَاتِ وَالذَّاتِ (4) حَيْثُ صَدَرَ وَجُودُهُ مِنْ تَجَلَّى الذَّاتِ وَالصِّفَاتِ فَخَرَجَ

⁵²⁶ Fâris'in Hüseyin'den şöyle naklettiği gibi: Emanet yaratılmışlara ve cemadata teklif edildiğinde onlar onu taşımaktan korkup çekindiler ve emanet nefisle taşınır zannettiler. Halbuki Âdem'e (a.s.) onun nefisle değil kalp ile taşınacağı keşf olunduğunda o "Ben onu taşıyım" dedi. Zira kalp, Hakk'ın nazarının ve marifetinin mevziidir. Kalbi taşımaya güç yetiren emaneti de taşıyabilir. Emanet sonradan ortaya çıkmıştır. Hakk'ın marifeti ve tecellisine dağlar güç yetiremez, kalpler güç yetirir. Fâris bu konu üzerine şu şiiri okudu: Bedenin taşıyamadığını kalbimle taşıdım. Kalp develerin taşıyamadığını taşır. Keşke sizin sığınağınıza yakın olsaydım ve size bakan göz ya da sizi işiten kulak olsaydım. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'ân*, C: III, s. 150; Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, C: II, s. 153. Şiir için ayrıca bkz. Kâmil Mustafa eş-Şeybî, *Şerhu Dîvânî'l-Hallâc*, Köln, Menşûrâtü'l-Cemel, [t.y.], s. 370-371.

⁵²⁷ Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Sehl b. Atâ el-Edemî (ö. 309/922). Özellikle müfessir olması dolayısıyla öne çıkan erken dönem sufilerinden İbn Atâ, Hallâc-ı Mansûr'un en sadık dostlarından biri olup onun idamına karşı çıkmış ve Hallâc gibi kendisi de zındıklıkla suçlanmıştır. İbn Atâ'nın ayetlerin tefsirine dair görüşleri *Nusûs Sûfiyye Gayru Menşûre* adlı eser içinde bir araya getirilmiştir. bkz. Reşat Öngören, "İbn Atâ", *DİA*, C: XIX, s. 336.

⁵²⁸ İbn Atâ şöyle söylemiştir: Emanet, tefrid yoluyla tevhidin hakikatının ortaya çıkmasıdır, keşf sahiplerinin yol göstericisi ve müşahede sahiplerinin dayanağıdır. *Nusûs Sûfiyye Gayru Menşûre*, thk.: Paul Nwyia, s. 123.

⁵²⁹ Ebû Muhammed Sadrüddîn Rûzbihân b. Ebî Nasr el-Baklî (ö. 606/1209) Şâhiyyeleri ile meşhur olduğu için Şeyh-i Şattâh adıyla da anılan İranlı bir sufi şairdir. *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'ân* isimli eseri Kur'ân'ın işârî tefsiridir. bkz. Nazif Hoca, "Baklî", *DİA*, C: IV, s. 545-547.

مَوْصُوفًا بِالصِّفَاتِ مُنَوَّرًا بِنُورِ الدَّاتِ وَهَذِهِ بِجَمِيعِهَا الْأَمَانَةُ وَلَا يَكُونُ لِكَانِ الْأَمَانَةِ (5) مَوْضِعٌ إِلَّا أَدَمَ وَمَنْ كَانَ يَوْصِفُهُ مِنْ ذُرِّيَّتِهِ مِنَ الْأَنْبِيَاءِ وَالْأَوْلِيَاءِ، فَإِذَا قَابَلَ الْقَدَمَ وَقَبِلَ الْأَمَانَةَ فَقَدْ جَهَلَ بِالْقَدَمِ أَصْلًا حَيْثُ قَبِلَ الْكُلَّ بِالْبَعْضِ (6) لِذَلِكَ قَالَ ﴿إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا﴾ ظُلُومًا: إِذْ وَارَى الْأَزْلَ وَالْأَبَدَ مَعَ عِلَّةِ الْخُلُوتِيَّةِ. [جَهُولًا:] حَيْثُ لَمْ يُعْلَمْ أَنَّ حَقِيقَةَ التَّوْحِيدِ بِالْحَقِيقَةِ مَرَّةً أَقْدَامَ الْمُوحِّدِينَ وَكَيْفَ (7) يَكُونُ صَفْوَانُ الْقَدَمِ مَوْضِعَ أَقْدَامِ الْحَدَثِ فَمَجَازُ الْأَمَانَةِ بَعْدَ ذَلِكَ الْمُحَبَّبِ وَالْعِشْقِ وَالْمَعْرِفَةِ وَحَقِيقَتُهَا أَهْل-ي (8) emānet ve müsta‘idd-i maḥabbet olan ehl-i vaḥdet! Rūzbihān Baklī’nün kelimāt-ı qudsiyyesini zevk itdün mi? İmdi kemā-hiye zevk olunmadı ise (9) Necmüddîn-i Dāye’nün⁵³¹ güftār-ı dürer-bārına gūş-ı hūşuñ duş kıl ki ne buyururlar: Ḥaḳḳ celle ve ‘alā semāvāt u arz u cibāle ve cümlesinün ahālīsine ‘arz-ı (10) emānet eyledük diyüp fevz-i ‘azīm ile mu‘abber olan ḥaḳīḳat-i emānete işāret buyurur. Ve fevz-i ‘azīm fenā fillāh ve beḳā billāh mertebesinde bilā-vāsiṭa (11) feyż-i ilāhīnün qabūlundan ‘ibāretdür. Ve aña emānet tesmiye olınmışdır. Zīrā feyż-i ilāhī Ḥaḳḳ’uñ şifātından olup ve Ḥaḳḳ’dan ğayrısı aña mālīk degüldür. (12) Pes ber-feḥvā-yı⁵³² feyż-i mezbūruñ qabūl-i

⁵³⁰ Varlık rububiyete ait emaneti taşıma istidadı, infirad, fena, sekr ve uluhiyet sıfatıyla ortaya çıkış gibi niteliklere sahip olmadığı için onu taşımaktan çekindi. Çünkü ilahlığa ait tecellilerin gücü ortaya çıktığı zaman tüm varlık türlerini ve sonradan meydana gelmiş olanları ortadan kaldırır. Ancak Âdem geriye kaldı. Çünkü o bu emaneti taşımaya kabiliyetliydi. Zira Âdem O’nun tabiatı üzere yaratılmış, sıfatları ile vasıfalandırılmış, ezeli destekleriyle varlığı güçlendirilmiş ve onun sıfatlarının nuru ile ilişkilendirilmişti. Nitekim ayette “Onu elimle yarattım” (Sâd 38/75) buyurulmaktadır. Ezelde tecelli ettiği zaman Âdem için zat nurundan zuhur etmiş olan kudsî ruh ile kuvvetlendirilmiştir. Nitekim “Ona ruhumdan üfledim” (Hicr 15/29) buyurulmaktadır. Böyle olunca Allah’ın emanetini yine Allah’la taşıdı; sonradan ortaya çıkmış herhangi bir varlıkla değil. Çünkü Allah kendi zatıyla kaimdir, hâdis olma ile ilişkilenecekten münezzehtir. Böylece Âdem varlığının zat ve sıfat tecellilerinden zuhur etmesi hasebiyle bütün sıfatların ve zatın nurlarını taşıdı. Nur-ı zat ile nurlandığı için bu sıfatlar da kendinde ortaya çıktı. İşte bu bahsedilenlerin tamamı emanettir. Âdem ile onun zürriyetinden gelip nebilerden ve velilerden olanlardan ve bu sıfatları taşıyanlardan başkası bu emanet için mahal olamaz. Âdem, kıdem ile mukabil olduğunda ve emaneti kabul ettiğinde kідemden yana cehalet sergiledi (kідemi unuttu). Bütünü parça ile kabul etti. Bu yüzden insan “O çok zalim ve cahil oldu” (Ahzâb 33/72) denildi. “Çok zalimdir”, çünkü ezel ve ebed hâdis olma illeti ile ortaktır. “Çok cahildir” çünkü tevhidin muvahhidlerin ayaklarını kaydıran bir hakikat üzere olduğunu bilmedi. Kідemdeki saflık durumu nasıl hâdis olanların duracakları bir konum sayılabilir? Emanetin bundan ileriye geçen anlamı muhabbet, aşk ve marifettir. Onun hakikati ise enaniyettir. Rūzbihān-ı Baklī, *Arâisü’l-Beyân fî Hakâiki’l-Kur’ân*, C: III, s. 149.

⁵³¹ Ebû Bekr Necmüddîn-i Dāye Abdullāh b. Muhammed b. Şâhâver el-Esedî er-Râzî (ö. 654/1256) Kūbrevî tarikatının Anadolu’da yayılmasında etkili olan şeyhlerinden biridir. Birçok sufi ile görüştüğü, bunlar arasında Mevlânâ’nın da yer aldığı rivayet edilir. Necmüddîn-i Dāye özellikle yazdığı eserler ile sufiler arasında etkili olmuş bir isimdir. *Te’vîlâtü’n-Necmiyye* adı ile de bilinen *Bahrü’l-Hakâik* ve *l-Meânî* isimli tefsirinde Kur’ân’ın zahir ve batın anlamlarını bir araya getirmeye çalışmıştır. Alâüddeve-i Simnânî (ö. 737/1336) tarafından tamamlandığı bilenen bu tefsir Bursevî’nin (ö. 1137/1725) *Rûhu’l-Beyân* isimli tefsiri üzerinde etkili olmuş görünmektedir. bkz. Mehmet Okuyan, “Necmeddîn-i Dāye”, *DİA*, C: XXXII, s. 496-497; Hamid Algar, “Bahrü’l-Hakâik ve l-Meânî”, *DİA*, C: IV, s. 515-516.

⁵³² “Allah mahlukatını zulmette yaratarak üzerlerine kendi nurundan serpti.” Tirmizî, “İmân”, 2642;

hamline insân maḥlûkât-ı sâ'ireden aḥaṣṣdur. Ve feyz-i rabbânîye (13) bilâ-vâsıta kâbil ü müsta'idd olan reşâş-ı nûr-ı sübhânî işâbet eyleyen rûḥ-ı insânîdür. Felihâzâ 'arz-ı feyz-i ilâhî cemî'-i maḥlûkâta 'âmm ve ḥaml-i feyz ḥaṣṣaten (14) insâna vâkı' oldu. Zîrâ insân ile maḥlûkât-ı sâ'ire beyninde münâsebet, şahş [ile] kalbün münâsebeti gibidür. Meşelâ 'arz-ı feyz şahş-ı insânîye 'âmm ve bilâ-vâsıta (15) kabûl ve ḥamlî kalb-i insânîye maḥşuş olup ba'd ez-ân 'urûḥ-ı şiryânât* ve 'urûḥ-ı mäsârîkâ⁵³³ vesâtiyle rûḥuñ feyzi kalbden cemî'-i a'zâya sirâyet (16) ve 'umûmen cevâriḥ anuñla ḥareket eyledügi gibi feyz-i rabbânîye daḥı mevcûdâtüñ ihtiyâc-ı tammı olmağla 'arz-ı feyz mükevvenâta 'âmm ve ḥamlî insâna ḥaṣṣ oldu. (17) Ve 'ukûs-ı füyûzât-ı ilâhiyye mülk ü melekût ve 'umûmen maḥlûkâta insandan vâşıl oldu. Meşelâ vesâtet-i şûret-i insâniyye ile enva'-ı şanâyi'-i 'acîbe (18) ve ḥıref-i ğarîbe zuhûra gelüp 'âlem-i şehâdet ve dünya anuñla ma'mûr u âbâdân oldu. Ve melekût ki bâtın-ı kevn ve 'âlem-i âḥiretdür ol daḥı vesâtet-i (19) rûḥ-ı insânîyle müstefiz oldu. Meşelâ a'mâl-i şâliḥa ve zıkr u tesbîḥ ve tehlîl u taḥdîs ve teveccühât-ı kalbiyyelerinden dâru'l-cinân ḥür u ğilmân ve kuşûr-ı cinân (20) ve eşcâr u eşmâr ve 'uyûn u enhâr ve envâ' u eşnâf-ı ni'am-ı bisyâr ile ârâste ve tezyîn kılındı. Zeyn etmek için cennete insân iledirler. Pes (21) kudret-i Ḥaḥḥ ta'alluḥ eyleyen evvel şey' rûḥ-ı insân-ı ekmel olmağla emr-i "kün"den şudûr iden feyz-i ilâhî evvelen bi'z-zât rûḥa ta'alluḥ idüp ba'dehû (22) 'âlem-i melekûta andan ifâza olınmağın lâ-cerem 'âlemün zâhiri zâhir-i âdem ve bâtını daḥı bâtın-ı insânî ile ma'mûr ve müzeyyen oldu. Ve emânet-i maḥşûsa-i mezbûreye (23) sırr-ı ḥilâfet ıtlâḥ olındı. Ve zalûm ve cehûl daḥı şîğa-i mübâlağa ile gelmekde işâret budur ki zâlim ğayra zulm idüp câhil daḥı ğayruñ nefsine câhil olandır. (24) Ammâ zalûm nefsine zulm idüp ve cehûl daḥı nefsini bilmeyendür. Pes insânüñ bu maḥâlde nefsine zulmü ḥâmil-i emânet olmağla şey'i ğayr-ı mevzi'ına vaz' ve anda (25) nefsini ifnâ eyledügidür.⁵³⁴ Nitekim bunuñ zîkri *Meşnevi-i Şerîf* de حکایت پادشاه جهود دیگر⁵³⁵ de:

Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, C: XI, s. 441, nr. 6854.

* شریان: هر رگی که بجهد وشاخ طمار. (Şiryân: Atar damar, şah damar.) bkz. Hüseyin Remzi, **Lügat-ı Remzî**, C: I, s. 720-721.

⁵³³ Mäsârîkâ: Tıbbiyeden olup periton denilen karın iç örtüsünün bükülmesinden hâsıl olan ve bağırsakları yerinde tutan ribatlara ta'bîr-i Türkî ile bağlara ve şerit gibi iplere ıtlâḥ olunur ve beyne'l-avâm keylûsi yani midede taâmdan hâsıl olan süt gibi beyaz maddeyi nâkil olan pek ince damarlara denilir. bkz. Hüseyin Remzi, **Lügat-ı Remzî**, C: II, 306.

⁵³⁴ Necmeddîn-i Kübrâ, **et-Te'vîlâtü'n-Necmiyye fî Tefsîri'l-İşârîyi's-Sûfiyye**, thk.: Ahmed Ferîd

نیکوان را هست میراث از خوشاب

آن چه میراثست اَوْرَثْنَا الْكِتَابَ⁵³⁶

(26) şerhinde mukteşid ile zālīm li-nefsihī ve sābık bi'l-ḥayrāt tefsirinde münāsebet ile bir miḳdar beyān olunmuş idi.⁵³⁷ Ve insān cāhil bi'n-nefs olduğu budur ki (27) insān-ı gāfil kendüsini mücerred ekl ü şurb ve nikāḥ u izdivāca muḥtāc olan behāyimden kıyās idüp bu şüret-i ḥayvāniyye kışr olup ol kışruñ lübbü (28) rūḥ olduğın ve rūḥ daḥı min-vechin kışr olup anuñ daḥı lübbi var idüğün ve lübb-i lübb-i lübb olan ol maḥbūb-ı ezeli ve ma'şūḳ-ı lem yezeli idüğün (29) bilmez. Ve Ḥaḳḳ celle ve 'alā⁵³⁸ يُجِبُّهُمْ وَيُجِبُّونَهُ buyurduğın fikr itmez. İmdi her kim ki Ḥaḳḳ'dan ḡayra maḥabbet eylese nefsi cāhil olur. Felihāzā⁵³⁹ إِلَّا مَنْ سَفِهَ نَفْسَهُ (30) وَمَنْ يَرْغَبْ عَنْ مِلَّةِ إِبْرَاهِيمَ (30) İLÄ MÂN SEFEH NAFSEH diyü tefsir olunup bu ma'nâyı te'yid itmişdür. Ya'nî إِنَّ إِبْرَاهِيمَ كَانَ عَلَىٰ مِلَّةِ خُلَّةٍ dimekdür. Pes her kim ki Ḥaḳḳ'uñ ḡayrına maḥabbet idüp (31) nefsi cāhil ola, millet-i İbrāhim'den nükül itmişdür. Ve şol 'āşık-ı şādık ki kışr-ı zulmāniyye-i cismāniyyeden 'ubūr idüp lübb-i rūḥāniyye-i nūrāniyyeye (32) vāşıl olduğda إِنَّ لِلَّهِ سَبْعِينَ ma'nāsını müşāhede itmekle derḡāl kışr-ı rūḥānī-i nūrāniden daḥı 'ubūr idüp şol (33) lübb-i lübb-i lübbe ve ḥaḳīkatü'l-ḥaḳā'ika vāşıl olur ki filḥaḳīka maḥbūb oldur. Pes 'āşık-ı mezbūr nefsi 'ārif olup ve nefsi 'ārif olduğda (34) rabbini bir tevḥīd ile 'ārif olur ki tevḥīd-i mezbūrda şerik yokdur. Mevlānā Cāmī:

هیچ موجود نیست در عالم

که شناسد حقیقتِ آدم

(35) داند آدم حقیقتِ همه چیز

عینِ حق را حقیقتِ همه نیز

بیند آن عین را به چشمِ عیان

el-Mezîdî, Beyrut, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2009, C: V, s. 86-88.

⁵³⁵ Bir Başka Yahudi Padişahının Hikâyesi.

⁵³⁶ Mesnevî, I, b. 747. "İyilerin mirası tatlı sudandır. O hangi mirastı [dersen] 'Kitabı miras olarak verdik.' (Fâtır 35/32) [mirasıdır]." Derya Örs-Hicabi Kırılanc, Mesnevî-i Ma'nevî, I, b. 748.

⁵³⁷ Salmani, "Sarı Abdullah Efendi'nin Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî'si", s. 879-883. Ayrıca bkz. Sarı Abdullah Efendi, Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî, Fazıl Ahmed Paşa, nr. 740, vr. 97a-98b.

⁵³⁸ "Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler." Mâide 5/54.

⁵³⁹ "Kendine cahilce kötülük edenden başka kim İbrâhim'in inanç sistemini reddeder?" Bakara 2/130.

⁵⁴⁰ Allah'ın nurdan ve zulmetten yetmiş bin perdesi vardır. Taberânî, Mu'cemü'l-Kebîr, C: VI, s. 148, nr. 5802.

گشت ظاهر به صورتِ اعیان

(36) لیکن این دولتی نه آسان است
بلکه خاصِ خواصِ انسان است

جانِبِ آن اشارتِست نهفت
آن امانت که حضرتِ حق گفت

(37) بر سماوات و ارض و ما فی البین
قد عَرَضْنَا الْأَمَانَتَ فَاتَّيَّنَ ﴿﴾

لَيْسَ فِي الْكُؤْنِ كَائِنًا مَا كَانَ
كَافِلٌ كُلُّهَا سِوَى الْإِنْسَانِ

(38) غیرِ انسان کسش نکرد قبول
زانکه انسان ظلوم بود و جهول

ظلمِ او آنکه هستی خود را
ساخت پنهان بقایِ سرمد را

(39) جهلِ او آنکه هر چه جز حق بود
صورتِ آن ز لوحِ دل بزود

نیک ظلمی که عینِ معدلت است
نغرِ جهلی که عینِ معرفت است⁵⁴¹

(40) Pes Hâzret-i Mevlânâ kıddise sırrıhu'l-esnâ nefehât-ı ilâhiyyeden nefha-i rūhâniyye ve maḥabbet-i sübhâniyyeye intikâl idüp ve ol münâsebet ile إِنَّا أَرْضْنَا الْأَمَانَةَ 41)) âyet-i kerîmesinde buyurılan 'arz-ı emânetden murâd zıkr olınan nefh-i rūh-ı izâfî ve 'ışk-ı şâfî olduğın işâret itdükden sonra nefh-i ilâhîde [205^b] (1) vâridât-ı

⁵⁴¹ Âlemde Âdem'in hakikatini bilen hiçbir varlık yoktur. Ancak Âdem bütün her şeyin hakikatini bilir. Çünkü her şeyin hakikati ayn-ı Hak'tır. Âdem Hakk'ın aynını ayan gözüyle görür. Hakk'ın aynını a'yan sureti ile zahir olmuştur. Ancak bu yüce mertebeye ermek kolay değildir. İnsanlar içerisinde seçkinlerin seçkinleri buraya erişirler. O hakikat tarafına gizli bir işaret vardır. O da Hakk'ın emanet diye buyurduğudur. "Göklere, yere ve bu ikisi arasındakilere bu emanet arz olunmuş ancak onlar bunu üstlenmekten kaçınmışlardır (Ahzâb 33/72)." Varlık içerisinde insandan başka bu emaneti taşıyabilecek hiçbir şey mevcut olmamıştır. İnsandan başka hiçbir şey onu kabul etmedi, bu yüzden insana zalim ve cahil denildi. Onun zulmü kendi varlığını gizleyip Hakk'ın bekasını ortaya çıkarmasıyla. Cehli ise Hak'tan başka her şeyin suretini gönül levhasından silmesidir. Ne güzel bir zulümdür ki adaletin ta kendisidir. Ne hakikî bir cehalettir ki marifetin ta kendisidir. Abdurrahman Câmî, "Silsiletü'z-Zeheb", Mesnevî-i Heft Evreng, s. 72.

rabbāniyyeden zāmīr-i münīr-i Mevlānā'ya ba'zı esrār-ı ğāmıza dağı lāyiha olmağıla buyururlar ki:

دوش دیگر کون این می داد دست

Bu nefḥa-i ilāhiyye ve nefes-i raḥmānī (2) ma'ānīsinden dün gice bir levn-i āḥar ve reng-i diğel el virdi. Ve bu taḳrīr olınan daḳā'ıḳdan ğayrı bir daḳıḳa-i 'acībe ve ḥaḳā'ıḳ-ı ğarībe çehre-küşā oldı. Velākin (3)

(1960/1988) لقمه چندی در آمد ره بیست

birkaç loḳma-i beşeriyye geldi ve esrār-ı mezbūrenüñ yolını bend eyledi. Bu beyt-i şerīfde üç vechile ma'nā virilmek mümkündür. (4) Ma'nā-yı evvel budur ki: Zıkr olınan ma'āniden mā'adā nefḥ-i ilāhīnūñ ma'ānīsinden ilhām-ı rabbānī ile ḥāṭır-ı fevz-me'āşire bir ma'nā-yı ra'nā dağı bāhir olub (5) velākin vücūd-ı cismānī lā-cerem muḥtāc-ı ekl ü şurb olmağıla tağazzī içün sofrā vü nān geldi ve loḳma tenāvülüne 'azīmet olınub loḳma-i mezbūre sedd-i rāh-ı (6) 'ibāret oldı. Ve 'alā-eyyi ḥāl evān-ı tenāvül ḥālet-i beşeriyye olmağıla ḥükm-i ilāhiyye serāperde-i ma'nāda ḳaldı. Ve bāb-ı lisān olan dehān, loḳma ile (7) muḳayyed oldı. كَمَا قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: إِذَا مُلِّتَ فِيهَا مَا لَا عَيْنٌ رَأَتْ، وَلَا أُذُنٌ سَمِعَتْ، وَلَا خَطَرٌ عَلَى قَلْبٍ بَشَرٍ⁵⁴² Ve ma'nā-yı şānī budur ki: Ber-mūceb-i nefḥa-i mezbūrenüñ esrār-ı ma'ānīsinden bir sır-ı 'acīb zāhir oldı. Lākin teng-ḥavşala olub ol loḳma-i laṭīfeye ḳuvvet-i hāzimesi olmayan (9) loḳma-i şaḳīle meşābesinde bir nā-ehl ve ecnebī mābeyne taḥallül itmekle لَا تُعْطُوا الْحِكْمَةَ⁵⁴³ ol sır-ı laṭīf kümün-ı ğaybda muḥtefī oldı. Ve ma'nā-yı şālīş budur ki: Ḳalb-i mücellā ve dil-i muşaffāya tecelliyāt-ı ilāhiyyeden bir şıbgā-i āḥar ve feyz-i ğayr-ı mükerrer (11) cilve eyledi. Lākin iḳtizā-yı beşeriyye ile gelū-yı efkārı bir loḳma-i keşret ve ğayn-ı bā-küdūret istilā idüp cilā-yı küllī taḥşīl-i iğbirār itmekle cilve-i (12) mezbūre verā-yı ḥafāda mestūr oldı demek ola. İmdi ḳā'il-i ḥikmet-i raḥmāniyye ve nā'il-i rütbe-i loḳmāniyye olmaḳ isteyen 'āşıḳlar ağıziyye-i nefsāniyyeyi (13) terk idüp tecliye-i

⁵⁴² Mide dolduğunda hikmet susar. İzzeddīn Kāşānī, **Misbāhu'l-Hidāye**, tsh. Celāleddīn Hümayfī, Tahran, Müessesesi-i Neşr-i Hüma, 1367/1988, s. 334. krş. Bâkır Sadrîniyâ, **Ferheng-i Me'sûrât-ı Mütûn-ı İrfânî**, s. 37.

⁵⁴³ “İyi kullar için hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve hiçbir beşer kalbine gelmeyen birtakım nimetler vardır.” Buhârî, “Tevhîd”, 36 (7498); Müslim, “Cenne”, 2 (2824).

⁵⁴⁴ “Hikmeti ehlinden başkasına vermeyin.” Bu hadis benzer şekilde *Keşfü'l-Hafâ*'da geçer. bkz. Aclûnî, **Keşfü'l-Hafâ**, C: II, s. 373, nr. 3124.

kalb ve taşfiyye-i bātından güsiste olmamak gerekdir ki hattâ âb-ı fūrât-ı hikmet ‘uyûn-ı kalbinden tefeccür ve enhâr-ı ma‘rifet cedâvil-i efkârından (14) seyelân idüp selsebîl, lisânından cereyân ve havz, dehânından taşup fezâ-yı ‘ibârete revân ola diyü güftâr-ı dürer-bârlarından birkaç (15) ebyât-ı hikmet-âmîz ve kelimât-ı loḡmāniyye-i nükte-engîz işrâb idüp buyururlar ki:

بهر لقمه گشته لقمائی گزو

Loḡmadan ötürü bir Loḡmān-şîfat ve Eflâtûn-hikmet (16) olan rûḥ-ı pür-şafvet giriftâr-ı ğidâ-yı nefsanîyyet ve mürtehin-i muḳteżâ-yı beşeriyyet olmuş. Ḥayfâ ve dirîġ! Loḡma nedür ki anuñçün pâ-beste (17) ve bâl-şikeste olasın ve emr-i ma‘âş içün yoldan ḳalasın ve daḥı ⁵⁴⁵ لَا يَحْتَسِبُ ⁵⁴⁶ وَأَمْرُ أَهْلِكَ بِالصَّلَاةِ وَاصْطَبِرْ عَلَيْهَا لَا نَسْأَلُكَ رِزْقًا نَحْنُ ⁵⁴⁷ وَتَمُدُّنَّ عَيْنَيْكَ إِلَى مَا مَتَّعْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِنْهُمْ زَهْرَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا لِنَفْتِنَهُمْ فِيهِ وَرِزْقُ رَبِّكَ خَيْرٌ وَأَبْقَى ⁵⁴⁸ olan (20) nehyden ḥaberdâr olup saña lâzım olan bâḳıyât-ı şâliḥât ne ise aña iştigâl eyle.

(1961/1989) وقتِ لقمانست ای لقمه پرو

Hikmet-i Loḡmān ve ‘ilm u ‘irfân (21) ve zevḳ u vicdân vaḳt u evânıdır. Ey loḡma-i shehevânî ve ğidâ-yı cismânî! Yürî sen rûḥ-ı laṭîfe şıḳlet virme ve medâric-i a‘lâya irtikâdan men‘ itme! (22) ‘Aceb ḥâletdür ki iḥvân-ı şafâya

از برای لقمه‌ای این خارخار

bu elem ü ġâm u ġuşsa vü hemm ü ḥârḥâr-ı sitem bir loḡma içündür. İmdi dūn-himmet olmayup (23), beyt:

تو کز سرای طبیعت نمی‌روی بیرون

کجا به کوی طریقت گذر توانی کرد⁵⁴⁸

⁵⁴⁵ “Kim Allah’a saygısızlıktan sakınırsa Allah kendisine bir çıkış yolu gösterir. Ve ona hiç beklemediği yerden rızık verir.” Talak 65/2-3.

⁵⁴⁶ “Aile fertlerine namazı emret, kendin de bunda kararlı ol. Senden rızık istemiyoruz; asıl biz seni rızıklandırıyoruz. Mutlu gelecek, günahlardan sakınanların olacaktır.” Tâhâ 20/132.

⁵⁴⁷ “Sakın kendilerini sınamak için onların bir kesimini yararlandığımız dünya hayatının çekiciliğine göz dikme! Rabbinin sana verdiği nimetler daha hayırlı ve daha kalıcıdır.” Tâhâ 20/131.

⁵⁴⁸ “Sen daha tabiat sarayından dışarı çıkmamışsın, tarikat civarına nereden gidebileceksin?” Hâfız-ı Şîrâzî, **Dîvân-ı Hâce Şemseddîn Muhammed Hâfız-ı Şîrâzî**, haz.: Seyyid Muhammed Rızâ Celâl-i Nainî, Nezir Ahmed, Tahran, Müessese-i İntişârât-ı Emîr Kebîr, 1350/1971, s. 159. Tercüme için bkz. **Hâfız Dîvânı**, trc.: Abdülbâki Gölpınarlı, İstanbul, İş Bankası Yayınları, 1968, s. 106. Ayrıca bkz. Sûdî-i Bosnevî, **Şerh-i Dîvân-ı Hâfız: Sûdî’nin Hâfız Dîvânı Şerhi**, haz.: İbrahim Kaya, İstanbul,

vefķınca mürğ-ı rûh-ı űikeste-hāle ķuvvet-i per u bāl gelmek iķün (24)

(1962/1990) از کف لقمان بیرون آرید خار

kef-i Loķmān’dan hārı taŗra getürüñüz. Ya’ nī Loķmān-ı cānuñ pāy-ı ķalbinden hār-ı efķār-ı māsivā ve loķma ve ma’ āŗ hāŗırasını (25) def u izāle idüñüz.

در کف او خار و سایهش نیز نیست

Loķmān-ı cānuñ hōd hār yoķdur. Hār degül belki efķār-ı māsivānuñ sāyesi daŗı yoķdur. (26) taķdīri üzere ma’ nā virildi. در کف لقمان جان خود خار و سایه نیست

(1963/1991) لیکن از حرص آن تمیز نیست

Lākin sizüñ hırŗuñuzdan fark u temyīzüñüz (27) yoķdur ki vech-i meŗrūh üzere olan űafvet-i rūhı müŗāhede idesiz. Ammā ba’ zı nüŗhada nūn ile olmayup tā ile. Mıŗrā’ : (28)

در کف او خار و سایش نیز نیست

vāķı’ olmuŗdur. Vech-i aŗır haķķā ki vech-i evvelen ensebdür. Ya’ nī Hāŗret-i Mevlānā efķār-ı māsivāda olanlara (29) kef-i Loķmān-ı cāndan ref u hār-ı efķār idüñüz buyurup anlaruñ fikr u nazarı maŗŗsūs olan hārda ķalmaŗla “Yā Mevlānā, bizüm hōd kef-i Loķmānumuzda (30) hār yoķdur” diyü gūyā su’āl idenlere cevāb virüp Loķmān-ı cānuñ pāyinde hār olduŗı muķarrerdir. Ve cismi tīz u sebūk ü ķālāk ü laŗif olmayup (31) cev-v-i hevā-yı ceberūta cevelān itmedüŗi aŗa binā’endür. Velākin sizüñ nūr-ı baŗŗretünüzi remed-i hırŗ u űama’ a’ mā idüp fark u temyīzden ķalmaŗla pāy-i cān (32) ve ķadem-i cenānda olan hārı göremez-siz. Ve def u izālesine ķāre idemez-siz diyü buyurlar. Pes ey ğāfil!

خار دان آن را که خرما دیده‌ای

(33) Ol nesneyi ki zāhirde hūrma görmiŗsin anı hār bil. Ya’ nī eŗ ime-i nefīse ķıyās itdüklerüñ ve hūrma ve incir gibi lezīz zann itdüklerüñ senüñ gönölüñi (34) Hāķķ’dan alıķoduķdan űoŗra anlar hūrma ve incir ve eŗ ime-i nefīse degüldür. Belki haķīķatde hār-ı muŗaylāndur. Velākin sen anı hūrma gördüñ ve haķīķatden haberdār olmaduñ. (35)

(1964/1992) زان که بس نان کور و بس نادیده‌ای

Zirā ki gāyet görmemiş, aç gözlü ve ziyāde nānkörsin. Anunçün hārı hurma görürsin. Ve hürmādan elezz ü eltāf (36) olan maḥabbet-i ilāhiyyeyi inkār idüp hurma iken hār görürsin. Ve ma‘kūs ve ser-nigün gidersin. İmdi ey müstemi‘-i kâbil! Mısra‘:

Gel inşāf idelüm ḥaḳḳ söze kâ’il olalum (37)

جان لقمان كه گلستانِ خداست

Cān-ı Lokmān ki gülistān-ı ma‘ārif-i sübhāniyyedür,

(1965/1993) پایِ جانِش خسته خاری چراست

anuñ pāy-ı cānı niçün bir hāruñ (38) mecrūhıdır ve maḳṣad-ı aṣliden ḳalup ol yüce dergāhuñ maḥrūmıdır? İmdi inşāf degüldür ki pāy-ı cāndan hārı izāle idüp vaṭan-ı (39) aṣliye gitmeyesün. ‘Ademden vücūda gelmekden murād ḥod hemān cismi beslemek degüldür ki belki

اُشتر آمد این وجود خارخوار

bu hār yiyici olan vücūd (40) meṣelā üştür gibi geldi.

(1966/1994) مُصْطَفَى زَادَى بَرِین اُشتر سوار

Bir Muṣṭafā-zāde bu nāḳanuñ üzerine süvār olmuştur. Ya‘nī bu cism-i hār-h̄‘ār nūr-ı muḥammediden (41) zāhir olmuş bir rūḥ-ı muṣavverūñ merkebidür. كَمَا قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: أَنَا مِنْ نُورِ اللَّهِ وَالْمُؤْمِنُونَ مِنْ نُورِي.⁵⁴⁹ İmdi ekl u şürbden murād bedene ḳuvvet [206^a] (1) gelüp ṭā‘āt u ‘ibādāt arḳasına ol maḫhar-ı nūr-ı muḥammedī olan rūḥ-ı izāfiyi götürmek içündür.

اُشتر تَنَكِّي كُلى بَرِ پُشتِ توست

Ey üştur-ı hār-h̄‘ār! (2) Ġāfil olma ki senüñ arḳanda bir deng-i gül vardır.

(1967/1995) کز نسیمش در تو صد گلزار رُست

Ol gülüñ nesīm-i ‘anber-şemīminden sende yüz gülzār-ı ma‘ārif bitdi. Ġazel:

(3) Cānā ruḥ u zülfüñde eger kılsa te‘emmül

Taḥḳīḳ ile işbāt iderüm devr-i teselsül

Ey şūfi çü şāf oldı şarāb-ı ḥum-ı vaḥdet

Gel secdeye faḫr eyle vü çok kıılma ta‘allül

(4) Ger nefsüñi bildüñ Ḥaḳḳ’ı bī-şübhe bilürsin

⁵⁴⁹ “Ben Allah’ın nurundanım, müminler de benim nurumdandır.” Aclûnî, **Keşfü’l-Hafâ**, C: I, s. 233, nr. 619.

Kim kend'özini tanıdı ol şāhib-i Düldül

Tā ' ıřķ-ı dīl-ārām alupdur beni benden

Göñlümde ne ārām kalupdur ne taḥammül

(5) Gülgün yüzüñi görmege bülbül gibi zārum

Ben bülbülüm ey dost ḥaķīkatde vü sen gül

Ḥāşıl-ı kelām ey cism-i zālām!

میل تو سوی مُعِیْلانست و ریگ

Senüñ meylüñ (6) muğaylān-ı loķma vü nān ve ḥār-ı efkār-ı ma' āş ve rīg-i nefis u ṭabī' at cānibinedür. Ve teveccüh ü semtüñ shehevāt-ı nefsāniyye ve iddiḥār-ı emvāl-i dünyeviyye semtinedür. (7) Nice bir uşanmazsın.

(1968/1996) تا چه گل چینی ز خارِ مُردریگ

'Acabā arta ḳalası ḥārdan ne maķūle gül derersin? Hiç ḥār-ı muğaylānda gül biter mi? Ve gözüñde ḥār-ı (8) beşeriyyet var iken gül-i ra' nā-yı maḥabbeti ḳande görürsin? Zīrā erbāb-ı keşf ü şühūd insān ve ādemī diyü cāndan ğayrına ıtlāķ itmezler. Ve hiç bir ḥāl ile (9) ḳālībı zāt-ı insāndan ' additmezler. Belki ḳālībı merkeb ve ādemī ki cāndur rākibdür dirler. Ḥaķķā merkeb hergiz rākibüñ zātı olmaķ muḥtemel degüldür. Meşelā bir kimesne esbe (10) süvār olsa esb ğayrı ve süvār ğayrı olduğı ḥod zāhirdür. Ve ḳafes ğayrı, murğ ğayrıdur. Ammā ḳafeşden ğayrısın görmeyen murğ ḥod ḳafeş imiş dise (11) bīnā ḳatında nā-bīnā sözine i' tibār yokdur. Zīrā bīnā meyān-ı ḳafeş-i tende murğ-ı cānı görüp ḳafeş-i ten murğ-ı rūḥ için idüĝin bilüp ve murğ-ı rūḥa ḳafeşden (12) ḥalāş müyesser olduķda ḳafeş-i bedene ihtiyācı ḳalmaduĝın müşāhede ḳılır. Ve ḳālīb ekl ü şurb u cimā' u nevme ta' alluķ etmekle ḥavāşş-ı ehlullāh şıfāt-ı mezbūreyi (13) kendülerine ıtlāķdan nefy idüp yidük ve içdük dimezler. Belki yidi ve içdi ve yatdı ve uyudı ve gürisne ve teşne oldu dirler. Ve bi'l-cümle erbāb-ı başā'ire (14) ten ile cānuñ aḥvālī bi-ṭarīķi'l-müşāhede ma' lūm olup cānı rākib ve ḳālībı merküb gibi bulmuşlardur. Ve rākibüñ merkübı tenāvül itdüĝi 'alefi rākib tenāvül (15) itdi dimegi revā görmemişlerdür. Pes muḥaķķaķ oldu ki zāt-ı insān şey'-i āḥar ve ekl ü şurba muḥtāc olan cisim şey'-i āḥardur. İmdi,

ای بگشته زین طلب از کو بکو

bir h̄aruñ ucunda dükeli nihān olur. Ve yāhud bir h̄ar-ı nihānuñ tarafında dā'imā tolanur. H̄aşıl-ı kelām, şi'r (28):

Bende şıgar iki cihān ben bu cihāna şıgmazam

Gevher-i lā-mekān benem kevn ü mekāna şıgmazam

Kevn ü mekāndur āyetüm zāta gider bidāyetüm

Sen bu nişān ile beni bil ki nişāna şıgmazam⁵⁵¹

(29) diyen cān-ı 'akl-ı küll sırr-ı h̄ar meşābesinde olan cism-i zulmānide nihān olup h̄ar iktizā-yı nefsāniyye tarafında tolanur. Filhākıka bundan (30) 'aceb bir h̄alet olur mı kim rūh cisme muḳayyed ola. Bunda daḥı H̄aḳḳ sübhānehū ve te'ālānuñ ḥikmet-i 'acibe ve esrār-ı ḡarībesi vardır. Esrār-ı mezbūreden (31) ba'zısın beyān idüp 'Aynülḳudāt Hemedānī⁵⁵² buyururlar ki: «دنيا را محک آخرت کردند. و قالب را محک جان کردند. ﴿صِبْغَةَ اللَّهِ وَمَنْ أَحْسَنُ (32) مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً﴾ جوابی شافی و بیانی وافی باخود دارد. گوش دار، از مصطفی به شنو: الدُّنْيَا مَزْرَعَةُ الْآخِرَةِ⁵⁵³ می گوید. دنیا هم است میان ازل و ابد (33) نهاده، درین هم جمله رنگها پیدا آید. سعادت از دنیا و قالب، ظاهر شد؛ وشکاوَت همچنین، واگر نه در فطرت همه یکسان بودند؛ تفاوت از خلقت (34) نیامد: ﴿مَا تَرَى فِي خَلْقِ الرَّحْمَنِ مِنْ تَفَافُوتٍ﴾ بلکه از قوایل و قوالب آمد. اگر دنیا وقالب ضرورت نه بودی چرا مصطفی را بدین حال باز گذشتندی (35) که به دعی وتضرع گفتی: لَيْتَ رَبِّ مُحَمَّدٍ لَمْ يَخْلُقْ مُحَمَّدًا. یا أبو بکر گوید: لَيْتَنِي كُنْتُ طَيْرًا يَطِيرُ. یا عمر گفتی: لَيْتَنِي كُنْتُ شَجَرَةً تَعْضُدُ. دریغا این فریاد از دنیا وقالب (36) بر می آید؛ واگر نه، این سخن را واین شکایت نبی وولی را چه کار؟ ومعنی این سخن آن است که: کاشکه مارا در عالم فطرت وحقیقت گذشتندی (37) وهرگز به عالم حکم وتکلیف نفرستادندی. ای عزیز، آدمی یک صفت ندارد بلکه صفات بسیار دارد. در هر یک از بنی آدم دو باعث است: یکی (38) رحمانی دیگر شیطانی. قالب ونفی شیطانی بود، جان ودل رحمانی بود. واول چیزی که در قالب آمد نفس بود. اگر سبقی قلب یافتی، هرگز نفس را (39) در عالم نگذاشتی. قالب، کسافتی [دارد] به اضافت باقلب؛ ونفس صفت ظلمت دارد، با یکدیگر انس والفت

⁵⁵¹ Hüseyin Ayan, **Nesîmî, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Türkçe Dîvânının Tenkitli Metni**, Ankara, TDK Yayınları, 2014, s. 517.

⁵⁵² Hakîm Ebü'l-Meâlî Abdullâh b. Ebî Bekr Muhammed b. Alî el-Miyâne'î el-Hemedânî (ö. 525/1131). Tasavvufun teşekkül döneminde yaşayan Hemedânî, erken yaşlarından itibaren ilim meclislerine katılmış, İmam Gazzâlî'nin eserlerinden faydalanmış, aşk, vecd, cezbe ve fena yolunu benimseyen sufilerden Ahmed el-Gazzâlî'nin müridi olmuş, ondan aldığı tasavvufî tavır ile eserlerini yazmış ve müridler yetiştirmiştir. Birtakım siyasî sebeplerle idam edilmiştir. *Temhîdât* isimli eseri onun "ilim, ilham, süluk, insan fitratı, marifet, İslâm'ın beş şartı, aşk, ruh ve kalp, iman, küfür, sema-arz, Ahmed-İblis" gibi tasavvuf meselelerini Ahmed el-Gazzâlî'den aldığı tavır çerçevesinde yorumladığı eseridir. bkz. Baltacı, **Âşıklar Sultanı: Aynülkudât Hemedânî Hayatı ve Tasavvuf Anlayışı**; Süleyman Uludağ, Nurettin Bayburtlugil, "Aynülkudât el-Hemedânî", **DİA**, C: IV, s. 280-282.

⁵⁵³ Aclûnî, **Keşfü'l-Hafâ**, C: I, s. 471, nr. 1320.

grfte and. Nefs ra Wpn, pehluy çp Ad; (40) Wqlb ra Wpn, Vdr Ad. Nefs ra lhpzê mzyd hwa Wzallat [mî dhdn]. w

554 dl ra hr saaty bh nwr mcrft mzin mî knnd. ﴿أَفَمَنْ شَرَحَ اللَّهُ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ (41) فَهُوَ عَلَىٰ نُورٍ مِّنْ رَبِّهِ﴾

İmdi esrâr-ı mezbûreden bir mîqdâr hîşsemend olduñsa cânuñ qālîba qayd olmasında hîkem-i keşîre var imîş. Bâ-ħuşûş [206^b] (1) Ĥazret-i Faħr-i ‘âlem şallallâhu ‘aleyhi ve sellem rūħ-ı a‘zam ve ‘aql-ı küll bi’z-zât kendüleri iken görmez misin

مصطفى آمد كه سازد همدمي

Muştafâ ‘aleyhisselâm (2) evc-i lâhûtdan bu ‘âlem-i nâsûta geldi ki bir hemdem düze ve beşeriyyete ta‘alluk eyleye. Felihâzâ,

(1972/2000) كَلِّمْنِي يَا حُمَيْرَا كَلِّمِي

555 Kallimni diyü ümmü’l-mü’mînîn (3) Ĥazret-i ‘Â’îşe-i Şiddîka rağıyallâhu ‘anhâya ĥitâb buyururlar ki ya‘nî ber-fehvâ-yı لَا يَسْعُنِي فِيهِ مَلَكٌ مُّقَرَّبٌ وَلَا نَبِيٌّ ‘anhâya ĥitâb buyururlar ki ya‘nî ber-fehvâ-yı لَا يَسْعُنِي فِيهِ مَلَكٌ مُّقَرَّبٌ وَلَا نَبِيٌّ 556 Ĥazret-i Faħr-i ‘âlem (4) şallallâhu ‘aleyhi ve selleme tecellî-i zât galebe eyleyüp bi-küllîyyetihî şu‘ûr-ı beşeriyyeden gâ’ib olsa emr-i da‘vete kıyâm gösterüp ‘âlem-i beşeriyyete tenezzül itmek içün ‘Â’îşe (5) rağıyallâhu ‘anhâya taqarrüb idüp

554 Dünyayı ahiretin, bedeni ise ruhun mihengi yaptılar. “Allah’ın boyası ile boyan. Allah’ın boyasından daha güzel boyası olan kimdir?” (Bakara 2/138) sorusuna yeterli bir cevap, geniş bir açıklama vardır. Kulak ver! Hz. Peygamber’in “Dünya ahiretin tarlasıdır.” dediğini kendisinden dinle. Dünya ezel ve ebed arasında bir tarla gibidir ve bütün renkler bu tarlada meydana gelmiştir. Beden ve dünyadan, hem saadet hem de şekâvet zahir olmuştur. Böyle olmasaydı fitrat tamamıyla aynı olurdu. “Rahman’ın yaratmasında hiçbir uygunsuzluk göremezsin.” (Mülk 67/3). Farklılık hilkatten değil, bedenden ve fitrattan meydana gelir. Eger dünya ve beden zaruret olmasaydı neden Hz. Peygamber bu hâlden kurtulmak için dua ve tazarru ile “Keşke Muhammed’in Rabbi, Muhammed’i yaratmasaydı.” buyurdu? Neden Hz. Ebubekir “Keşke uçan bir kuş olsaydım.”, Hz. Ömer “Keşke dayanılacak bir ağaç olsaydım.” dedi? Bu feryat dünya ve bedenden yükseliyor, aksi hâlde bu şikâyetvari sözlerle nebi ve velilerin ne işi olur? Onların bu sözleri şu anlama gelir: “Keşke bizi fitrat ve hakikat âleminde bıraksalardı da bu hilkat âlemine hiç göndermeselerdi.”

Ey Aziz! İnsanın tek sıfatı yoktur, aksine pek çok sığata sahiptir. Ancak her bir insanda iki cihet vardır: Biri rahmandan diğeri ise şeytandandır. Beden ve nefis şeytanîdir, kalp ve ruh ise rahmanîdir. Bedene ilk gelen nefistir. Eger nefis kalbin önüne geçerse asla bu âlemden yüz çevirmez. Beden kalbe izafe edilmekle beraber kesafete sahiptir. Nefis de zulmet sıfatına sahiptir. Beden de yine topraktandır ve zulmet sıfatına sahiptir, bunlar birbiriyle dost ve yakın olmuşlardır. Nefsin vatani bedeninin sol boşluğudur. Kalbin vatani ise sadırdır. Nefse her an heva ve dalalet yüklerler, kalbi ise her an marifet nuruyla süslerler. “Allah kimin gönlünü İslâm’a açmışsa, o, Rabbi katından bir nur üzere olmaz mı?” (Zümer 39/22). Aynülkudat el-Hemedânî, **Temhîdât**, tsh.: Afif Useyrân, Tahran, İntişârât-ı Menuçihri-i Hayâbân, 1991, s. 193-195. Tercüme için bkz. Aynülkudat Hemedânî, **Temhîdât: Aşk ve Hakikat Üzerine Konuşmalar**, haz.: Halil Baltacı, İstanbul, Dergah Yayınları, 2015, s. 138-139.

555 “Benimle konuş ey Hümeyrâ!” el-İmâm el-Gazzâlî, **İhyâu Ulûmi’d-Dîn**, thk.: Heyet, Cidde, Dârü’l-Minhâc, 1432/2011, C: V, s. 365. bkz. Yûsuf Sıdkî el-Mardinî, **İhyâ Tercüme ve Şerhi**, haz.: Mustafa Koç, Eyüp Tanrıverdi, İstanbul, Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017, C: VII, s. 436.

556 Benim Allah ile öyle bir vaktim vardır ki, ne bir mukarreb melek ne de bir mürsel nebi o vakte sığar. Aclûnî, **Keşfü’l-Hafâ**, C: II, s. 204, nr. 2159.

كَلِّمْنِي يَا حُمَيْرَاءَ Ya' nī “Bana söyle yā ‘Ā’işe!” diyü buyururlar idi. Hümeyrâ hamrânun taşğiridür. Ve insânun beyazına dirler. قَالَ إِنَّ أَثِيرَ (6) خُذُوا شَطْرَ دِينِكُمْ مِنَ الْحُمَيْرَاءِ. قَالَ إِنَّ أَثِيرَ (7) إِمْرَأَةً حَمْرَاءَ فِي شَرْحِ هَذَا الْحَدِيثِ: يَعْنِي عَائِشَةَ، كَانَ عَلَيْهِ السَّلَامُ يَقُولُ لَهَا يَا حُمَيْرَاءُ يُرِيدُ الْبَيْضَاءَ.⁵⁵⁷ فَإِنَّ الْعَرَبَ يَقُولُ: (7) إِمْرَأَةً حَمْرَاءَ أَيُّ بَيْضَاءَ.⁵⁵⁸

ای حُمیرا اندر آتش نه تو نعل

Ey Hümeyrâ sen na‘ li âteş içine қо.

(1973/2001) تا ز نعل تو شود این کوه لعل

Tā ki senün na‘ lünden bu kūh-ı vüçüd (8) la‘ l ola. ‘İlim nār-ı necātdandur ki ‘aşık ma‘ şūkunun qalbini kendüye cezb ü teşhîr için ve ‘abd-i ābıkuñ seyyidine rüçü‘ i için bir tutulmaduk ve delinmeduk na‘ le (9) ba‘ zı havāşş ve ma‘ şūkuñ ve yāhud ‘abd-i ābıkuñ esāmisin yazup âteşe birağurlar ve ‘azāyime meşğul olup eşer-i ‘azīmün görürler. Pes bu maḥalde daḥı âteş (10) içine na‘ l qosaq cezb ü teşhîrden kināye ve zıkr-i melzūm irāde-i lāzım qabîlinden olur. Hāşıl-ı ma‘ nā dimek olur ki “Yā ‘Ā’işe cezb ü teşhîr için isti‘ māl (11) eyledükleri na‘ l meşābesinde olan vüçüduñı baña qarib eyle ve kelimātuñı sem‘ üme ilqā eyle ki ḥattā senün cezb ü teşhîründen benüm ‘ālem-i bî-rengide ve tecellî-i zātda (12) müstağrak olan kūh-ı vüçüd-ı bî-vüçüdum tecelliyāt-ı sıfāt ile taḥalluk ve televvün hāşıl idüp ‘ālem-i bî-rengiden ‘ālem-i rengde olan beşeriyete (13) tenezzül idem ve elfāz u ‘ibārāt ile mütelevvin la‘ l-i Bedaḥşān-ı ma‘ rifet ve yāqūt-ı hamrā-yı esrār-ı ḥaḳīqat beyān eyleyem.”

Āh ey ‘aşık-ı şādık! Ḥazret-i Mevlānā (14) bu beyt-i şerîfde ne mertebeye işāret buyururlar ma‘ lūmuñ mıdır? Ol mertebeye işāret buyururlar ki mādām ki âteş ḥaṭab ve duḥān ile mümtezic olmaya (15) anda reng ü levn olmaz. Ve eşer-i ḥarāretten ğayrı bir nesne zevk olunmaz. Ammā nār ḥaṭab ve şem‘ a mülākî olsa gāh ḥumret ve gāh şufret ile mütelevvin (16) görünüp ve هَذِهِ النَّارُ diyü işāret olunur. Pes Ḥazret-i Faḥr-i ‘ālem şallallāhu ‘aleyhi ve sellem daḥı vüşul ilallāhda ve zāt-ı baḥtuñ tecellisinde (17) būd ve ‘ademden ğā’ib ve şu‘ūr ve ‘adem-i şu‘ urdan ‘ārī ve levn ü rengden

⁵⁵⁷ Hz. Peygamber’in “Dininizin yarısını Hümeyrâ’dan öğreniniz.” hadisinin şerhinde İbn Esîr “Hümeyrâ, Hz. Âişe’nin lakabıdır. Hz. Peygamber ona bazen böyle hitap ederdi. Beyaz ve güzel kadın demektir.” dedi. Ebü’s-Saâdât İbnü’l-Esîr, **en-Nihâye fi Garîbi’l-Hadîs ve’l-Âsâr**, thk.: Tâhir Ahmed ez-Zâvî, Mahmûd Muhammed et-Tinâhî, Beyrut, Mektebetü’l-İlmiyye, 1399/1979, C: I, s. 438.

⁵⁵⁸ Araplar beyaz tenli kadınlar için hümeyra ifadesini kullanırlar.

berî, tecellî-i maḥẓ olmağla mertebe-i şu‘ûra gelmek için كَلِمَتِي يَا حُمَيْرَاء buyurdılar. (18) Ammā eyle daḥı degüldür ki ol maḥrem-i ḳurb-ı lî-ma‘allâh beşeriyyete geldükde şuhûd-ı vaḥdet-i muṭlaḳadan maḥcûb olalar ve nûr-ı maḥẓ olmak mertebesinden tenezzül ideler. (19) Meşelâ bir nâr-ı ‘azîme bir na‘l birağılssa na‘l-i mezbûr âteşi âteşlik mertebesinden izâle itmez. Belki na‘l ḥurḳat-ı âteş ile ḥumret ḥâşıl idüp اَللّٰهُ (20) dimege başlar. Kezâlik kelimât-i beşeriyye-i ‘Â’îşe-i Şıddîka daḥı ol ser-efrâz-ı enbiyâ vü evliyânun ‘âlem-i bî-rengîde olan istiğrâḳına müretteb şîfata tenezzül ile (21) reng-i ta‘ayyün virüp kūh-ı vücûd-ı şerîfleri la‘l-gün olur demek isterler.

Hikâyet olunur ki vâriş-i ekmel-i ḥaḳîḳat-i aḥmedî Mümşâd-ı Dîneverî⁵⁵⁹ (22) zamânında ‘uşşâḳ-ı ilâhî şöḥbet-i zıkrullâh için cem‘ olup şamt-ı zıkrullâh ile teveccüh-i ḳalbî eyledüklerinde iḥvândan birine cezebât-ı ilâhiyye ğalebe (23) idüp ve tecellî-i zâtı müstağraḳ-ı şırf olmağla intikâli ḥâli müşâhede olunmağla Mümşâd-ı Dîneverî ḳuddise sırruh fuḳarâ-yı Ḥaḳḳ’dan birine ḥitâb idüp (24) “Ey dervîş ṭaşra çık ve hevâ-yı nefis üzere olup ḥadd-i bulûğa irişmiş bir emred bulup getir!” diyü buyurdılar. Ol daḥı ber-müceb-i işâret (25) bir emred getürdükde ol mağşıyyün ‘aleyh olan müncezbün yanında bir miḳdâr meḳş itdürdiler. Ḥattâ müncezb-i mezbûr harekete başlayup mertebe-i şaḥva ḳarîb olduḳda (26) filḥâl ol emredi anuñ yanundan ḳaldırup ṭaşra çıkardılar. Ba‘dehû fuḳarâ Mümşâd-ı Dîneverî’den bu vaẓ‘uñ ḥikmetin su‘âl eyledüklerinde cevâb virüp (27) ol kimesneye tecellî-i zât kemâl-i zuhûr ile ğalebe idüp bu ‘âlemden göçmege yüz tutmuş idi. Pes ol emred maḥẓ-ı beşeriyyetde olmağla getürüp (28) müncezb-i mezbûrun yanında ḳu‘ûd itdürdük. Ḥattâ anuñ beşeriyyeti müncezbün bedenine te’sîr idüp harekete geldükde derḥâl yanından ḳaldurup (29) ṭaşra çıkarduk. Eger daḥı ziyâde ṭursa anuñ beşeriyyeti rûḥuna daḥı te’sîr idüp leṭâfetine keşâfet ṭarî olurdu diyü buyurdılar. İmdi (30) enbiyâ vü evliyânun etvâr u aḥvâlî biz bildüğümüz mertebede degüldür. Sa‘âdet ol başa ki anların ḥulûş u maḥabbetinde râsiḥ-dem ola.

⁵⁵⁹ Mümşâd-ı Dîneverî (ö. 299/912[?]), Horasan’da yetişen, Cüneyd-i Bağdâdî’nin sohbetlerinde bulunmuş ilk dönem sufilerinden biridir. Çiştîyye tarikatının kurucusu Hâce Ebû İshak eş-Şâmî’nin şeyhi olan Mümşâd-ı Dîneverî’nin tasavvufun kurumsallaşmasına katkıda bulunan bir sufi olduğu kabul edilir. bkz. Câmî, *Nefhâtü’l-Üns: Evliyâ Menkıbeleri*, s. 224-226; K. A. Nizami, “Çiştîyye”, *DİA*, C: VIII, s. 343-346.

Ey müstekşif-i (31) esrār-ı rūḥiyye ve müsteftih-i envār-ı ḳudsiyye! Rūḥ-ı insānı teẓkīr u te'nīşden ve merd u zenden mu'arrā vü müberrā iken lisān-ı 'Arabda lafz-ı rūḥ te'nīş-i semā'ī (32) ve eşbāḥa geldükde recül ve mer'e ismiyle tesmiye olunmağla kāşif-i esrār-ı Kirdigār Mevlānā Hudāvendigār ba'zı ḥaḳā'ik ve esrār beyān idüp buyururlar ki (33):

این حُمیّرا لفظِ تانیث است و جان

Taşgīr-i ḥamrā olan bu lafz-ı ḥümeyrā ve rūḥ, te'nīşler olup ḥümeyrā te'nīş-i lafzī ve rūḥ te'nīs-i semā'īdür. (34)

(1974/2002) نام تانیثش نهند این تازیان

'Arab-ı 'urebā rūḥ ile ḥümeyrānuñ nāmını te'nīş vaż' itdiler. Ve ircā'-ı zamīr itdükde zamīr-i müenneş gönderdiler. (35)

لیک از تانیث جان را پاک نیست

Velākin rūḥ-ı pāke te'nīşden bāk yoḳdur.

(1975/2003) روح را با مرد و زن إشراک نیست

Rūḥuñ merd ü zen ile işrāki yoḳdur (36) ve müzekker ve mü'enneş olmağdan 'ārīdür. Zīrā ki şān-ı rūḥ-ı pūr-fütūḥ

از مذکر و مؤنث برترست

müzekker ve mü'enneş olmağdan berter ve muḳaddesdür. (37)

(1976/2004) این نی آن جانست کر خُشک و ترست

Ammā bu taḥḳik olınan cān ruṭūbet ü yübūset ve ḥarāret ü bürüdetden olan rūḥ-ı ḥayvānī degüldür. (38)

این نه آن جانست کافزاید ز نان

Bu ol cān degüldür ki nāndan ziyāde ola. Ve laṭīfe-i ağziyeden tekevvün iden dem-i raḳīḳüñ buḥārından ḥāşıl ola. (39)

(1977/2005) یا گهی باشد چنین گاهی چنان

Yā gehī ḥuşk u terden ve nān u tereden ḳuvvet bulup ve mizāc-ı i'tidālisi muḥtel olduğda ḳābil-i gızā olmayup (40) mevt işābet eyleye ve ḥālden ḥāle intikāl idüp tağayyür-peẓir ola. Rūḥ-ı ḳudsī bu şıfatlardan muḳaddesdür.

خوش کُنندهست و خوش و عَینِ خوشی

(41) Nefh-i ilāhī ve emr-i rabbānī olan rūh-ı kudsī hoş-künende-i rūh-ı hayvānī ve revnak-dihende-i kuvā-yı cismānī ve rūhānīdūr. Ve fī-nefsihī ve zātihī hoşdur. [207^a] (1) ve hoşluğuñ ‘ayn-ı haqīkatidūr.

(1978/2006) نى خوشى نبود خوشى اى مړتشی

Ve rūh-ı kudsī letāfet ve hoşluğu gayrıdan almaz. Ve zevk u lezzeti gayrın vesātetīyle bulmaz. (2) Ey mürteşī! Ya’ni ey maķşūd ve merāmına gayrı kimesneyi ittiḥāz vesīle eyleyen kimesne! Rüşvet, mūşil-i ḥācet olan şey’e denilür. ⁵⁶⁰ كَمَا قِيلَ: الرُّشْوَةُ رِشَاءُ الْحَاجَةِ. ⁵⁶¹ قَالَ عَبْدُ الْكَرِيمِ الْجِيلِي قُدَّسَ سِرُّهُ. Ve bu maḥalde ḥācete vesīle (3) ittiḥāz eyleyene denilür. ⁵⁶¹ قَالَ عَبْدُ الْكَرِيمِ الْجِيلِي قُدَّسَ سِرُّهُ. الْجَلِي فِي الْإِنْسَانِ الْكَامِلِ فِي الْبَابِ الْخَمْسِينَ: اعْلَمْ أَنَّ رُوحَ الْقُدْسِ هُوَ رُوحُ الْأَرْوَاحِ. وَهُوَ مُتَزَّهٌ (4) عَنِ الدُّخُولِ تَحْتَ حِيطَةٍ كُنْ. لِأَنَّهُ وَجْهٌ خَاصٌّ مِنْ وَجْهِهِ الْحَقِّ. قَامَ الْوُجُودُ بِذَلِكَ الْوَجْهِ فَهُوَ رُوحٌ لَا كَارُوَاهُ لِأَنَّهُ رُوحُ اللَّهِ وَهُوَ الْمَنْفُوعُ فِيهِ فِي آدَمَ (5) وَإِلَيْهِ الْإِشَارَةُ بِقَوْلِهِ «وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي». فَرُوحُ آدَمَ مَخْلُوقٌ وَرُوحُ اللَّهِ لَيْسَ بِمَخْلُوقٍ فَهُوَ رُوحُ الْقُدْسِ أَيْ أَنَّهُ الرُّوحُ الْمُقَدَّسُ عَنِ النَّقَائِصِ الْكَوْنِيَّةِ. (6) وَذَلِكَ الرُّوحُ هُوَ الْمُعَبَّرُ عَنْهُ فِي الْآيَةِ بِقَوْلِهِ: «فَأَيُّمَا تَوَلَّوْا فَتَمَّ وَجْهُ اللَّهِ». فَمَعْنَى هَذَا الرُّوحِ الْمُقَدَّسِ الَّذِي أَقَامَ اللَّهُ بِهِ الْوُجُودَ الْكَوْنِيَّ بِوُجُودِ أَيُّمَا تَوَلَّوْا بِإِحْسَاسِكُمْ (7) فِي الْمَحْسُوسَاتِ أَوْ بِأَفْكَارِكُمْ فِي الْمَعْقُولَاتِ، فَإِنَّ رُوحَ الْمُقَدَّسِ مُتَعَيَّنٌ بِكَامِلِهِ فِيهِ. لِأَنَّهُ عِبَارَةٌ عَنِ الْوَجْهِ الْإِلَهِيِّ الْقَائِمِ بِالْوُجُودِ، فَذَلِكَ الْوَجْهُ فِي كُلِّ شَيْءٍ هُوَ رُوحُ اللَّهِ. (8) وَرُوحُ الشَّيْءِ نَفْسُهُ. وَالْوُجُودُ قَائِمٌ بِنَفْسِ اللَّهِ وَنَفْسِهِ وَذَاتِهِ. ⁵⁶² إِلَى آخِرِهِ. وَقَالَ مُشَارٌ إِلَيْهِ فِي كِتَابِهِ الْمَذْكُورِ فِي الْبَابِ الرَّابِعِ وَالْخَمْسِينَ: اعْلَمْ أَنَّ الرُّوحَ (9) فِي الْأَصْلِ يَدْخُولُهَا فِي الْجَسَدِ وَخُلُوقِهَا فِيهِ لَا تَفَارِقُ مَكَانَهَا وَمَحَلَّهَا، وَلَكِنْ تَكُونُ فِي مَحَلِّهَا. وَهِيَ نَاطِقَةٌ إِلَى الْجَسَدِ، وَعَادَةً الْأَرْوَاحُ أَنَّهَا تَحُلُّ مَوْضِعَ نَظَرِهَا. (10) فَأَيُّ مَحَلٍّ وَقَعَ فِيهِ نَظَرُهَا تَحُلُّهُ مِنْ غَيْرِ مُفَارَقَةٍ لِمَرْكَزِهِ الْأَصْلِيِّ وَهَذَا أَمْرٌ يَسْتَحِيلُهُ الْعَقْلُ وَلَا يُعْرَفُ إِلَّا بِالْكَشْفِ. ثُمَّ أَنَّهَا لَمَّا نَظَرَتْ إِلَى الْجِسْمِ نَظَرَ الْإِتِّحَادِ (11) وَحَلَّتْ فِيهِ حُلُولَ الشَّيْءِ فِي هُوِيَّتِهِ اكْتَسَبَتْ التَّصَوُّيرَ الْجَسَدِيَّ وَهَذَا الْحُلُولُ فِي أَوَّلِ وَهْلَةٍ. ثُمَّ لَا تَزَالُ تَكْتَسِبُ مِنْهُ: إِنَّمَا الْأَخْلَاقُ الرَّاضِيَّةُ الْإِلَهِيَّةُ فَتَصْعَدُ وَتَسْمُو بِهِ

⁵⁶⁰ “Rüşvet ihtiyacın ipidir” denildiği gibi.

⁵⁶¹ Kutbüddîn Abdülkerîm b. İbrâhîm b. Abdülkerîm el-Cîlî (ö. 832/1428). Tasavvufî meseleri “İnsân-ı kâmil” konusu etrafında İbnü’l-Arabî tesiriyle işlediği *el-İnsânü’l-Kâmil* adlı eseriyle tanınmaktadır. bkz. M. Nazif Şahinoğlu, “Abdülkerîm el-Cîlî”, *DİA*, C: I, s. 250; Reşat Öngören, “el-İnsânü’l-Kâmil”, *DİA*, C: XXII, s. 332-333.

⁵⁶² Abdülkerîm el-Cîlî, *İnsânü’l-Kâmil* isimli kitabının 50. bâbında şöyle söyler: Mâlum olsun ki, rūhu’l-kuds rūhu’l-ervâhtan ibarettir. Bu rūh, “Ol/Kün” emrinin ihâtası altına girmekten münezzehtir. Bunun hakkında “mahlûktur” demek câiz değildir. Çünü rūhu’l-kuds, rūhtur; ammâ diğer ervâh gibi değildir. Çünkü o rūh, rūhullâhtır. Âdem’e nefh olunan rūh da bu rūhullâhtandır. “Ona kendi rūhumdan üfledim.” (Hicr 15/29; Sâd 38/72) ayetinde buna işâret vardır. Âdem’in rūhu, mahlûk ise de, rūhullâh mahlûk değildir. O, rūhu’l-kudstur, yani nekâis-i kevnîyyeden mukaddes olan rūhtur. Bu rūha, mahlûkâtta “vech-i ilâhî” ile ta’bîr olunmuştur. O vech-i ilâhî, “Nereye dönerseniz Allah’ın vechi oradadır.” (Bakara 2/115) ayetindeki vechullâhtır. Yâni vücûd-ı kevnîye bâis-i kıvâm olan rūh-ı mukaddes, nereye yüz çevirseniz, mahsûsatta hissiyâtınızla, ma’kulâtta efkârınızla mevcûddur. Çünkü rūhu’l-kuds kemâlîyle vücûd-ı kevnîde müteayyindir. Çünkü rūhu’l-kuds, vücûd ile kâim olan vech-i ilâhîden ibarettir. Herşeyde o vech, rūhullâhtır. Bir şeyin rūhu ise, nefsinden ibarettir. Binâenaleyh, vücûd nefsullâh ile kâimdir. Allah’ın nefsi ise, zâtından ibarettir. Abdülkerîm el-Cîlî, *el-İnsânü’l-Kâmil*, s. 193. Tercüme için bkz. Abdülkerîm el-Cîlî, *İnsân-ı Kâmil*, trc.: Abdülaziz Mecdi Tolun / haz. Selçuk Eraydın, Ekrem Demirli, Abdullah Kartal, s. 275.

في عِلِّيْن، وَإِنَّمَا الْأَخْلَاقُ الْبَهِيمِيَّةُ الْحَيَوَانِيَّةُ الْأَرْضِيَّةُ فَتَهْبِطُ بِتِلْكَ الْأَخْلَاقِ إِلَى السَّجِّينِ. وَصُغُودُهَا هُوَ تَمَكُّنُهَا مِنَ الْعَالَمِ الْمَلَكُوتِيِّ حَالٍ تَصَوُّرُهَا (13) بِهَذِهِ الصُّورَةِ الْإِنْسَانِيَّةِ. لِأَنَّ هَذِهِ الصُّورَةَ تَكْسِبُ الْأَرْوَاحَ ثِقَلَهَا وَحُكْمَهَا. فَإِذَا تَصَوَّرَ الرُّوحُ بِصُورَةِ الْجَسَدِ اكْتَسَبَ حُكْمَهُ مِنَ الثَّقَلِ وَالْحَصْرِ وَالْعَجْزِ (14) وَأَمَّا ذَلِكَ. فَيَفَارِقُ الرُّوحَ مَا كَانَ لَهُ مِنَ الْجَفَّةِ وَالسَّرِيَانِ. لَا مُفَارَقَةَ إِنْفِصَالٍ وَلَكِنْ مُفَارَقَةَ إِتِّصَالٍ. لِأَنَّهَا تَكُونُ مُتَّصِفَةً بِجَمِيعِ أَوْصَافِهَا الْأَصْلِيَّةِ. (15) وَلَكِنَّهَا غَيْرُ مُتَمَكِّنَةٍ مِنْ إِيْتَانِ الْأُمُورِ الْفِعْلِيَّةِ. فَتَكُونُ أَوْصَافُهَا فِيهَا بِالْقُوَّةِ لَا بِالْفِعْلِ. فَلِهَذَا قُلْنَا: إِنَّهَا مُفَارَقَةُ إِتِّصَالٍ لَا إِنْفِصَالٍ. فَإِذَا كَانَ (16) صَاحِبُ الْجِسْمِ يَسْتَعْمِلُ الْأَخْلَاقَ الْمَلَكِيَّةَ فَإِنَّ رُوحَهُ تُقْوَى وَتَرْفَعُ حُكْمَ الثَّقَلِ عَنْ نَفْسِهَا حَتَّى لَا تَرَاكَ كَذَلِكَ إِلَى أَنْ يَصِيرَ الْجَسَدُ فِي نَفْسِهِ كَالرُّوحِ فَيَمِثِّي (17) عَلَى الْمَاءِ وَيَطِيرُ فِي الْهَوَاءِ. ثُمَّ إِنْ كَانَ صَاحِبُ هَذَا الْجَسَدِ يَسْتَعْمِلُ الْأَخْلَاقَ الْبَشَرِيَّةَ وَالْمُقْتَضِيَّاتِ الْأَرْضِيَّةَ فَإِنَّهُ Ve bi'l- يَتَقَوَّى عَلَى الرُّوحِ حُكْمَ الرُّشُوبِ (18) وَالثَّقَلِ الْأَرْضِيِّ. فَيُحْصَرُ فِي سِجِّينِهِ فَيُخْشَرُ هَذَا فِي سِجِّينِ. ⁵⁶³ إِلَى آخِرِهِ. cümle rûh-ı kudsî taḥkîkinde ‘aql u fehm deng ü lâl olup ve erbâb-ı keşf ü şühûduñ (19) ‘ibârete getürdükleri kelimât-ı rûh-efzâ naql olınsa nice biñ bunuñ gibi kitâb olur. İmdi,

چون تو شیرین از شکر باشی بود

Çün sen şekerden (20) şîrîn ve lezîz olasun.

(1979/2007) كان شکر گاهی ز تو غایب شود

Olur mu kim ol lezzet-i sükker ahyānen senden gā’ib ola. Mışra‘-ı evvelde بود kelimesi (21) mışra‘-ı şānīde istifhām olup بود كان شکر olmak üzere ma‘nā virildi.

⁵⁶³ Abdülkerim Cîlî, zikredilen kitabının 54. bâbında şu şekilde devam etmektedir: Şurası bilinmelidir ki, aslında rûh cesede duhûl ile ve cesede hulûl ile mekân-ı aslîsinden mufârakât etmez. Rûh mahall-i aslîsinde olmakla berâber cesede nâzırdır. Mevdî-i nazarına hulûl, ervâhın âdetindendir. Rûhun hangi mahalle nazarı vâkî’ olursa, merkez-i aslîsinden mufârakât etmeksizin o mahalle rûh hulûl eder. Bu bir keyfiyettir ki, akıl bunu muhâl görür ve bu keyfiyyet, ancak keşif ile bilinir.

İzâh-ı mezkûr vechile rûh, cisme nazar-ı ittihâd ile nazar edince ve bir şeyin kendi hüviyetine hulûlu kabîlinden olarak bedene hulûl edince, vehle-i ûlâda bu hulûl ile sûret-i cismiyyeye âit ahvâlî iktisâb eder. Ve rûh bedene nâzır oldukça, bu iktisâb da dâimdir: Yâ ahlâk-ı marziyyeyi iktisâb ederek illiyyîne irtifâ ve suûda nâil olur, veyâhut ahlâk-ı behimiyye-i hayvâniyye-i arziyyeyi iktisâb ederek o ahlâk ile siccîne sukût eder.

Rûhun illiyyîne suûdu demek, şu sûret-i insâniyyedeki tasavvuru hâliyle berâber, âlem-i melekûta irtifâya kudreti demektir. Çünkü sûret, ervâha sikketini ve kendi ahvâlini giydirebilir. Bunun içindir ki, rûh, cesedin sûretiyle sûretlenince cesede âit olan sikketi hasrı, aczi ve buna benzeyen şeyleri kendine mâl eder. O zaman rûh, aslındaki hiffetten ve sereyândan ve letâfetten uzaklaşır. Fakat bu mufârakât, mufârakât-ı infisâl değil, mufârakât-ı ittisâldır. Zîrâ, rûh o zamanda sıfat-ı asliyyesinin kâffesiyle muttasıftır. Şu kadar var ki, umûr-ı fiiliyyeyi isbâta kâdir değildir. Binâenaleyh evsâf-ı asliyyesi kendisinde bilkuvve mevcûd olup, bilfiil değildir. Bunun içindir ki, biz mufârakât-ı mezkûreye “mufârakât-ı infisâl değil, mufârakât-ı ittisâldır” dedik.

Cismin sâhibi ahlâk-ı melekiyyeyi isti’âl ederek, safvet peydâ ederse rûhu kuvvetlenir. Üstünden sikket-i cismiyyeyi kaldırır. Bu sûretle terakkîde dâim olursa, cesede galebe ederek, cesed kendi nefsinde rûh gibi olur. İşte, su üzerinde yürümek, havada uçabilmek, böyle bir terakkî zamanına mahsûstur. Böyle olmayıp da, cismin sâhibi ahlâk-ı beşeriyyeyi, muktezeyât-ı arziyyeyi isti’âl ederse rûh üzerinde teressübâtın hükmü ve sikket-i arziyyenin izdiyâdı kuvvetlenir. Siccinde mahsûr kalır, yarın siccinde haşrolunur. Abdülkerim el-Cîlî, **el-İnsânü'l-Kâmil**, s. 211. Tercüme için bkz. Abdülkerim el-Cîlî, **İnsân-ı Kâmil**, trc.: Abdülaziz Mecdi Tolun, s. 304.

Şurrāhuñ cümlesi bu ma‘nâyı ihtiyār idüp ve mışra‘-ı evvelde (22) olan باشی kelimesini bā-i ‘Arabîyle zabt itmişler.⁵⁶⁴ Amma zihn-i selīm şāhiblerine rüşendür ki bu vechile virilen ma‘nāda sibāk ve siyāka münāsebet (23) fehmi olunmaz. Zīrā Hāzret-i Mevlānā bunuñ sibākında rūh-ı kudsi mütebeddil ve mütegayyir olmaz ve anuñ hoşluğu āhardan degüldür zātīdür ve hoşluk (24) bi-‘aynihī kendüsīdür buyurmuş idi. Bu taqdīrce münāsib olan ma‘nā budur ki mışra‘-ı evvelde olan باشی bā-i ‘Arabîyle olmayup pā-i Fārisī ile (25) شکرپاشی ya‘nī şeker saçıcı ma‘nāsına vaşf-ı terkībī olup yā vahdet için ola. Ve بود kelimesi istifhām olmayup belki fi‘l-i şart ola (26) ve mışra‘-ı şānī cezā-yı şart olup taqdīr-i kelām

چون شیرینی تو از شکر پاشی بود
کان شکر گاهی ز تو غایب شود

dimek ola. Hūlāşa-i kelām (27) ve zübde-i merām ey müstemī‘in-i zevī‘l-efhām! ‘ışk-ı bi-tarīki’t-ta‘rif bilmek başka ve ‘āşık olmak başkadur. Ve keyfiyyet-i ‘ışk ve cezebāt ile (28) ‘ayn-ı ‘ışk olup varak-ı hestī ve nuķūş-ı vücūdı bi-tamāmihī ifnā vü izāle itmek dahı özgedür. İmdi mādām ki bir şāhib-nażara irişüp (29) nuķās-ı beşeriyyetine iksīr-i ‘ışk tarh olunmayup şeker-pāş meşābesinde olan ba‘zı mecālis-i ‘ilm ü tezkīr ve maḥāfil-i mev‘ızada oturup ve kelimāt-ı taşavvuf ile (30) mālāmāl kütüb-i nefise idinüp aḥbār-ı ‘ışk ve etvār-ı ‘uşşākı istimā‘ itmekle dehān-ı gūşuñ şīrīn ve dimāğ-ı cānuñ lezzet dahı bulsa ol lezzet-i ‘ışk senüñ (31) derūnuñdan cūşiş kılmayup ḥāricden ve rāh-ı ḥavāsdan gelmekle lezzet-i mezbūre senüñ mülküñ olmayup gāh gelip ve gāh gider. O maķūleye ḥāl (32) dinilmeyüp lāyiḥa ve lāmi‘a dinilür. Ve aña hergiz i‘tibār yokdur. Nitekim *Meşnevī-i Şerīf*’uñ dördünci cildinde buña müta‘allık bir beyān-ı laṭif vāķı‘ olup buyururlar ki: (33) *Meşnevī*:

عقل دو عقلست اول مکسبی
که در آموزی چو در مکتب صبی

از کتاب و اوستاد و ذکر و فکر

⁵⁶⁴ bkz. Abdülkâdir Dağlar, “Şem‘î Şem‘ullāh Şerh-i Mesnevî (I. cilt) (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük)”, Erciyes Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, Kayseri, 2009, s. 829; Ahmet Tanyıldız, “İsmâil Rusûhî Ankaravî-Şerh-i Mesnevî (Mecmûatü’l-Letâyif ve Matmûratü’l-Maârif) (I. cilt)”, Erciyes Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, Kayseri, 2010, s. 821. Ankaravî’nin şerhinde “bu mânâ dahi câizdir” denilerek Sarı Abdullah’ın zikrettiği ikinci manaya da yer verilmiştir. Sürûrî, *Şerhu’l-Mesnevî*, Süleymaniye Ktp., Beyazıt, nr. 3769, vr. 157b.

از معانی وز علوم خوب و بکر

(34) عقل تو افزون شود بر دیگران

لیک تو باشی ز حفظ آن گران

لوح حافظ باشی اندر دور و گشت
لوح محفوظ اوست کو زین در گذشت

(35) عقل دیگر بخشش یزدان بود

چشمه آن در میان جان بود

چون ز سینه آب دانش جوش کرد
نه شود گنده نه دیرینه نه زرد

(36) ور ره نبخش شود بسته چه غم

کو همی جوشد ز خانه دم به دم

عقل تحصیلی مثال جویها
کان رود در خانه ای از کویها

(37) راه آبش بسته شد شد بی نوا

از درون خویشتن جو چشمها⁵⁶⁵

Pes ey sâlik-i ʔarîḳ-i sübhānî ve ʔalîb-i lezzet-i ʔışḳ-ı rabbānî! (38)

چون شکر گردی ز تأثیر وفا

Çünkü sen şâhib-i ʔaʔa ve vefâ olan mürşid-i kâmilüñ naẓar-ı iksîr-eşerüñden kendüñ sükker olasun. Ve yâhud (39) ʔarîḳ-i Hâḳḳʔda ifnâ-yı vücûd idüp ʔahde vefâ kıldıḡuñ teʔşîrüñden ʔayn-ı sükker olasun.

(1980/2008) پس شکر گئی از شکر کردد جدا

Pes şekerlik şekerden (40) kaçan cüdâ olur olmaz yaʔnî tecelliyât-ı ilâhiyye mirʔât-i ʔalbüñde müteʔâkıben ve mütevâliyen reşş-i nûr-ı cezebât-ı rahmâniyye itmekle

⁵⁶⁵ Mesnevî, IV, b. 1959-1968. “Akıl, iki türdür, biri çocukların okulda öğrendikleri gibi öğrenilen akıldır. Kitap, hoca, düşünce ve zikir yoluyla, yararlı ve özgün bilimler aracılığıyla... Aklın diğerlerinden üstün olur. Fakat onu korurken hantallaşırsın. Her yerde koruyucu levhaya dönersin. Korunan levha (levh-i mahfûz), bunu aşandır. Öbür akılsa Allah vergisi akıldır. Onun kaynağı cânın içindedir. Kalpten bilgi ırmağı kaynayınca ne kokuşur, ne eskir, ne de sararır. Çıkış yolu kapalı olsa da tasaya yer yok. Çünkü o zaman zaman evden kaynayıp akar. Çaba ile elde edilen akıl, mahallelerde evlere giden arklara benzer. Suyun yolu kapanınca yoksun kalır. [Öyleyse] su kaynağını kendi içinde ara.” Derya Örs-Hicabi Kırlangıç, Mesnevî-i Maʔnevî, IV, b. 1954-1962.

mertebe-i nefsāniyyetden (41) rehā bulup ‘ayn-ı rūḥ-ı kudsī ve ‘ışk-ı ḥaqīkī rütbesin bulasun.⁵⁶⁶ zümresine mülḥak olup [207^b] (1) hergiz lezzet-i ‘aşk ‘ayn-ı lezzet olan ḳalbūnden münfekk olmaz. Zīrā لَزِمُ الْحَقِيقَةِ لِذَاتِهَا لَا يَنْفَكُ عَنْهَا vefkınca lāzıme-i ḥaqīkat ḥaqīkatden güsiste (2) ve münfekk olmaz. Aña binā’ en ki lezzāt-ı ḥubb-ı ezeli ber-müceb-i⁵⁶⁷ rūḥuñ şıfat-ı zarūriyyesidür. Ḳāsım-ı Envār⁵⁶⁸:

به قدرِ جامِ بَدِ شور [و] حالتِ مستان
(3) هزار جانِ گرامی فدایِ رطلِ گران

اگرچه طاقِ رطلِ گران به وسعِ تو نیست
ز دستِ ساقیِ باقی پیاله‌ای بستان

از آن شراب که مدهوش اوست ملک و ملک
(4) از آن شراب که مستست ازو زمین و زمان

از آن شراب که مرهونِ اوست جان و خرد
از آن شراب که موقوفِ اوست امن و امان

زهی شراب و زهی شورش و زهی مستی
(5) زهی عطا و زهی منت و زهی احسان

زهی ز عشقِ تو مستیم همچو آتش تیز
زهی حلاوتِ باده زهی حرارتِ جان

به شکلِ سکر بود شکر هر کجا باشد
(6) اگرچه شکر ندارد نهایت و پایان

ز سکر آب شدم بس شرابِ ناب شدم
⁵⁶⁹ شرابخانه شدم هرچه خوانیم می خوان

⁵⁶⁶ “Bilesiniz ki Allah dostlarına asla korku yoktur; onlar üzüntü de çekmeyecekler.” Yûnus 10/62.

⁵⁶⁷ “Bilinmeyi sevdim.” Aclûnî, **Keşfü’l-Hafâ**, C: II, s. 156, nr. 2016.

⁵⁶⁸ Muînüddîn Alî b. Nasîr b. Hârûn b. Ebi’l-Kâsım-ı Hüseyinî (ö. 837/1433 [?]). Safeviyye tarikatı pirlерinden Sadrüddîn-i Erdebîlî’nin müridlerinden olan Kâsım-ı Envâr Tebriz, Herat, Semerkand, Horasan çevrelerinde irşad faaliyetlerini sürdüren ve Hz. Mevlânâ etkisinde yazdığı şiirleriyle bilinen mutasavvıf bir şairdir. Sarı Abdullah Efendi eserinin birçok yerinde onun şiirlerine yer vermektedir. bkz. Adnan Karaismailoğlu, “Kâsım-ı Envâr”, **DİA**, C: XXIV, s. 542-543.

⁵⁶⁹ Sarhoşların hâlindeki altüst oluş ve coşku kadeh nisbetinde olur. Binlerce kıymetli kişinin canı o büyük kadehe feda olsun. Eğer senin bu kıymetli kadeh için yeterli gücün yoksa ebedî olan saki’nin elinden küçük bir kadeh al. Mülk ve melek o şaraptan ötürü hayrete düşmüştür. Zaman ve mekânın

Fe-izā kāne kezālik.

عاشق از خود چون غذا یابد رَحِیق

(7) ‘Āşık çünki mādde-i ‘ışk u maḥabbet ve raḥīk-ı şühūd-ı vaḥdet ve şarāb-ı zevk u ḥakīkati kendü vücūdunda ğızā bula.

(1981/2009) عقل آنجا گُم شود گُم ای رفیق

‘Aql anda (8) güm olur güm ey refīk. Ya‘nī ‘aql-ı cüz’i sırr-ı ‘ışk fehm u idrāk idemeyüp güm-geşte vü dem-beste kalur. Felihāzā

عقل جزوی عشق را مُنکِر بود

(9) ‘aql ḥālet-i ‘ışka münkir olur.

(1982/2010) گرچه بنماید که صاحب سِر بود

Egerçi ‘aql-ı cüz’i şāḥibi gösterür ki şāḥib-i sırr ola ya‘nī ba‘zı ḥarekāt u evzā‘un (10) ve kelimāt u güftārun gerçi kim şāḥib-i sırr olan ‘uşşāk-ı ilāhī gibi gösterür ve dā‘imā anlaruñ kelimāt-ı dürer-bārun okuyup ‘ışk ve ‘āşık ve ma‘şūqdan (11) dem urur lākin maḥalli geldükde kendünüñ loğması olmamağla filḥāl taqlīdi zāhir olup mestān-ı ilāhī olanlaruñ ḥālını inkār ider. Ve eline girse (12) qatli ile mütesellī olmaz. Kāsım-ı Envār:

عاشق رهین مهر و وفا هر کجا که هست
عارف قرین صدق [و] صفا هر کجا که هست

ای عشق چاره ساز به نوعی که ممکنست
(13) دستارِ عقل را برپا هر کجا که هست

ای صوفی [که] در غم دستار و ریش ماند
صوفی مگو بگو بُر ما هر کجا که هست

عافل به عقل مایل و عقلش بهانه جوی
(14) عاشق انیس رنج و بلا هر کجا که هست

همراه عشق باش که در طور عاشقی

sarhoş olması da o şaraptan ötürüdür. Ruh ve aklın kendisine bağlı olduğu şaraptan. Huzur ve güvenin kendisine bağlı olduğu şaraptan. Ne güzel bir şarap, coşku ve sarhoşluk! Ne hoş bir bağış, lütuf ve ihsan! Ne hoş ki o yalımlı ateş gibi senin aşkından ötürü mestiz! Şarabın tatlılığı ne güzel ve rûhun ondan ötürü sıcaklığı ne güzel! Her ne kadar şükre nihayet ve duracak yer yok ise de nereden olursa olsun şükür sekr suretindedir. Sarhoşluktan ötürü su oldum, ardından saf şarap oldum. Derken meyhaneye döndüm. Ben ne söylersem sen de söyle. Kāsım-ı Envār, **Külliyât-ı Kāsım-ı Envār**, tsh.: Saîd Nefisî, Tahrân, İntişârât-ı Kitâbhâne-i Senâî, 1337/1958, s. 240.

همراه توسست وصل و لقا هر کجا که هست⁵⁷⁰

Pes ba‘zı sā‘iller, “Yā Mevlānā, ya bizüm (15) ‘aqlumuzda hîç iz‘ān yok mıdır hemān bi-külliyetihî selb itdüñüz mi?” diyü gūyā su‘āl itdüklerinde cevāb buyururlar ki:

زیرک و داناست اما نیست نیست

(16) Na‘am, ‘aql-ı cüz‘ī zeyrek ü dānādur. Ammā ne fā‘ide şāhib-i pindār u enāniyyet olup vücūd-ı vehmiden fānī degüldür. İmdi,

(1983/2011) تا فرشته لا نشد آهرمنیست

(17) mādām ki ferişte lā olmaya ehmendür. Ya‘nī melā‘ike-i arzıyyeden her kankı melek ki satavāt-ı nūr-ı ilāhīde maḥv-ı vücūd itmeye ve İblīs⁵⁷¹ خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ didügi gibi (18) ol ferişte daḥı⁵⁷² خَلَقْتَنِي مِنْ نُورٍ diyüp Ādem’e secde itmeye ve pindārından geçüp tezellül ve meskenet göstermeye ol ferişte mertebe-i melekiyyeden ser-nigün (19) olup şeytān mertebesine hūbūt ider. Ke-zālik ferişte gibi nūrānī olan ‘aql daḥı her ne kadar ‘ilm u dānişi var ise mādām ki verziş-i ‘ışk-ı (20) ilāhī ile fenā menziline varup maḥv-i vücūd-ı mevhūm itmeye ve ‘ucb u pindārından geçmeye ferişte daḥı olur ise esfel-i tabī‘ atda pā-beste olup İblīs gibi (21) bāb-ı kurb-ı vaḥdetden mehcūr olur. Ve şeytānuñ ferişte iken şeytān olmasında Mu‘tezile ile Ehl-i Sünnet ve Cemā‘at beyninde ihtilāf (22) vāqı‘ olup Ehl-i Sünnet ve Cemā‘at müttefiklerdür ki şeytān Ādem’e secde itmekden ibā ve istikbār itmezden evvel zümre-i melā‘ikeden olup ba‘dehū (23) emr-i ilāhīye imtişāl itmemekle şeytān oldı. Erbāb-ı tefsīr mebhāş-ı mezbūri⁵⁷³ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ (24) وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَى وَاسْتَكْبَرَ (24) قَالَ الْقَاضِي⁵⁷⁴ فِي تَفْسِيرِهِ هَذَا الْآيَةَ: وَأَنَّ إِبْلِيسَ كَانَ مِنَ الْمَلَائِكَةِ وَالْأَلَا لَمْ يَتَّأَوَّلُهُ

⁵⁷⁰ Âşık nerede olursa olsun sevgi ve dostluğa (mıhr u vefaya) bağlıdır (rehindir). Arif nerede olsa yürekten bağlılık ve saflığa (sıdk u safaya) yakındır. Ey imkân âleminde olan her şeye çare bulan (olan) aşk! Aklın destarını her nerede bulursan bağla. Destar ve sakal derdinde kalan sufiye sufi deme, her nerede olursa olsun sadece yün ile kayıtlanmış de. Akıl sahibi akla meyleder, akli bahane arar. Âşık her neredeyse bela ve ızdırab ile dosttur. Âşkın yoldaşı ol. Çünkü her nerede olursan ol bu yolda kavuşma ve buluşma seninle birlikte. Kâsım-ı Envâr, **Külliyât-ı Kâsım-ı Envâr**, s. 76-77.

⁵⁷¹ “Beni ateşten yarattın.” A‘râf 7/12; Sâd 38/76.

⁵⁷² Beni nurdan yarattın.

⁵⁷³ “Meleklerle, ‘Âdem’e secde edin’ dediğimizde İblis dışındakiler derhal secde ettiler; o direndi, büyüklendi ve kâfirlerden oldu.” Bakara 2/34.

⁵⁷⁴ Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî (ö. 691/1291-1292). “Kâdî” veya “Kâdilkudât” olarak anılan Beyzâvî tefsir, kelâm, fıkıh gibi islâmî ilimlerin hemen hepsine dair birçok eser telif etmiştir. Osmanlı’da çok okunan tefsirler arasında yer alan *Envârü’t-Tenzîl ve Esrârü’t-Te’vîl* isimli eseri dirayet ve rivayet metotlarının bir arada kullanıldığı bir çalışma

(25) أَمْرُهُمْ وَلَا يَصِحُّ اسْتِثْنَاؤُهُ مِنْهُمْ، وَلَا يُرَدُّ عَلَى ذَلِكَ قَوْلُهُ تَعَالَى: ﴿إِلَّا إِبْلِيسَ كَانَ مِنَ الْجِنِّ﴾ لِجَوَازِ أَنْ يُقَالَ كَانَ مِنَ الْجِنِّ فِعْلًا وَمِنَ الْمَلَائِكَةِ (26) نَوْعًا، وَلِأَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ رَوَى: أَنَّ فِي مِنَ الْمَلَائِكَةِ ضَرْبًا يُقَالَ لَهُمُ الْجِنُّ وَمِنْهُمْ⁵⁷⁵ Bu bābda mebahîş-i keşîre vardır. İnşâ'allāh bundan (27) dağı enseb maḥalli geldükde tahkîk olına. Hemān bundan murād olınan 'aql-ı cüz'î şāḥibi ferîşte dağı olsa maḥv-ı vücūd-ı mevḥūm itmedükden şöñra ehrimendür (28) dimekdür. Zîrā

او به قَوْل و فعل یارِ ما بَوَد

ol 'aql-ı cüz'î kavlen ve fi'len bizüm yārümüz olur. Fe-ammā

(1984/2012) چون به حُکم حال آیی لا بَوَد

çünkü ḥāl ḥükmüne (29) gelesün⁵⁷⁶ لَوْ دَنَوْتُ اُنْمَلَّهَ لَا حَرَفْتُ⁵⁷⁶ diyüp 'aql-ı cüz'î maḥv ve lā olur. Ḥocendî⁵⁷⁷:

در صحبتِ دوست جان ننگجد
شادی و غمِ جهان ننگجد

(30) ای خواجه تو مردِ خود فروشی
رختِ تو درین دکان ننگجد

پر شد در و بامِ یار از یار
اغیار در میان ننگجد

(31) یا دوست گزینِ کمال یا جان
در خانه دو میهمان ننگجد⁵⁷⁸

olup eserde sahabenin büyüklerinden ve tabiin âlimlerinde nakiller yer almakta, Zemahşerî, Râzî gibi müfessirlerin eserlerinden istifade edilmekte ayrıca dilin hususiyetlerinden ve aklî istidlâlden faydalanılarak ulaşılan çıkarımlar bulunmaktadır. Sarı Abdullah Efendi ayetlerin tefsirine yer verdiği birçok bölümde Kâdî Beyzâvî'den alıntılar yapmaktadır. bkz. Yusuf Şevki Yavuz, "Beyzâvî", **DİA**, C: VI, s. 100-103; İsmâil Cerrahoğlu, "Envârü'l-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl", **DİA**, C: XI, s. 260-261.

⁵⁷⁵ Kâdî bu ayetin tefsirinde şöyle söylemiştir: Ayet, İblis'in de meleklerden olduğunu gösterir. Aksi takdirde emir onu kapsamaz ve onlardan istisna edilmesi de doğru olmaz. "İblis hariç, o cinlerdendi." (Kehf 18/50) ayetiyle buna itiraz edilemez; çünkü onun fiilen cinlerden, tür olarak da meleklerden olması caizdir. Bir de İbn Abbas şöyle rivayet etmiştir: Meleklerden öyle bir tür vardır ki onlar doğum yoluyla çoğalırlar, onlara cin denir, İblis de onlardandır. Kâdî Beyzâvî, **Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl**, C: I, s. 71. Tercüme için bkz. Kâdî Beydâvî, **Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl: Beydâvî Tefsîri**, trc.: Abdülvehhab Öztürk, C: I, s. 115.

⁵⁷⁶ "Buradan parmak ucu kadar dahi ileri geçersen yanarım." Benzer bir rivayet için bkz. Taberânî, **el-Mu'cemü'l-Evsat**, C: VI, s. 278, nr. 6407; Münâvî, **Feyzü'l-Kadîr**, Mısır, Mektebetü't-Ticâriyye, 1356/1937-38, C: IV, s. 78, nr. 4610.

⁵⁷⁷ Kemâleddîn Mes'ûd-ı Hocendî (ö. 803/1401), Sarı Abdullah Efendi'nin eseri boyunca atıf yaptığı şairlerden biridir. Ömrünün büyük bölümünü Tebriz'deki tekkesinde irşad faaliyetleri ile geçiren Hocendî aşk ve tasavvuf konulu gazelleri ile bilinmektedir. M. Nazif Şahinoğlu, "Kemâl-i Hucendî", **DİA**, C: XXV, s. 226.

Ve bi'l-cümle

لا بؤد چون او نشد از هست نیست

Çünkü 'aql-ı cüz'î hestî-i mecâzîden (32) maḥv ve lâ ve maḥẓ-ı fenâ olmadı o maḥûle enâniyyet şâhibi bir gün fenâ vü 'ademe gidüp maḥv ü nâ-bûd olur. Aña binâ'en ki:

(1985/2013) چون که طوعًا لا نشد کُرْها بیست

(33) Çünkü vücūd-ı mevhûm ve 'aql-ı maḥrûm tav'an ve ihtiyâren fânî olup kendüyi ma'dûm bilmedi. Kerhen ve ıztırâren taṭavvurât-ı felekiyye o maḥûle şâhib-i pindârları (34) ifnâ vü ihlâk itdüğü çokdur. Belki ḥadd ü ḥaşrı yokdur. Naẓm:

Perde-yi rāh oldı evşāfuñ saña

Perdeyi ref' it yoluñdan evvelā

(35) Varlıgundur dār-ı mülk-i ibtilā

Terk kıl bu varlığı ey mübtelā

Pür-şafādur baḳ bu yokluk cāmına

Dāne içün düşme varlık dāmına

(36) Maḥv-ı naḳş it 'ışḳdan alduñsa sebaḳ

Oḳuyasın āyet-i işbāt-ı Hāḳ

Taḥt-ı işbātuñ olur ol serveri

Varlıgundan eyleye kendin berī

(37) Şād ol ey muḳbil-i ferḥunde-fāl

Ṭoḡdı ise nūr-ı ceẓbe vecd u ḥāl

Gel gülistān-ı şafāya baş ḳadem

Çün şalā itdi nesīm-i şubḥ-dem

(38) Sāḳiyā cām-ı ḥayāt-āmīz vir

Ḥālet-i mestān-ı şūr-engīz vir

Cür'a-i feyẓüñ naşīb-i cān ola

⁵⁷⁸ Dostun sohbetine can sığmaz. Dünyanın sevinci ve kederi de sığmaz. Ey efendi! Sen kendini beğenmiş birisin. Senin yükün bu dükkana sığmaz. Dostun kapısı ve eşiği dost ile doldu, araya bir başkası sığmaz. Kemâl, ya dostu ya canı seç. Çünkü bir eve iki misafir sığmaz. Kemâleddîn Mes'ûd-ı Hocendî, *Dîvân-ı Kemâleddîn Mes'ûd-ı Hocendî*, tsh.: Aziz Devletâbâdî, Tebriz, Kitâbfurûş-i Tahran, 1337/1958, s. 139.

Ḥalet-i ‘ışkile dil sekrân ola

(39) Ḥalet isterseñ yûri dîvâne ol

‘Âkıl olan bulımaz bu bezme yol

Eyleme ümmîd ü bîmi tekyegâh

Luṭf-ı Ḥaḳdur hem medâr u hem penâh

(40) Bu degül illâ ki ‘ilmu’llâhdur

Şanma bundan her kişi âgâhdur

Emr-i vicdânî-durur bu ey püser

Nicesi ta‘bîr ider bunı beşer

(41) Güft u gûy ile bilinmez bu ‘ayân

Ehl-i zevk añlar bu ma‘nâyı hemân

جان کمالست و ندای او کمال

Cân kemâldür ve nidâ-yı cân daḥı kemâldür. [208^a] (1)

(1986/2014) مُصْطَفَىٰ گویان اَرْحَنَّا يَا بِلَال

Aña binâ’en Ḥazret-i Muḥammedü’l-Muṣṭafâ ‘aleyhi min-şalavâtî’l-evfâ⁵⁷⁹ اَرْحَنَّا يَا بِلَال deyicidür. “اَرْحَنَّا” diñlendürmek ma‘nâsınadır. (2)

ای بلال افراز بانگِ سِلْسِلَت

Ey Bilâl bang-i silsileñi bülend eyle!

(1987/2015) زَانِ دَمِ کاندِر دمیدم در دلت

Ol demden bang-efrâz ol ki ol nefḥ u demi (3) senüñ ḳalbüñe nefḥ u ifâza eylemişümdür.

زَانِ دَمِ کآدم از آن مدهوش گشت

Yâ Bilâl ol demi terfî‘ eyle ki Âdem ‘aleyhisselâm ol nefḥa-i ilâhiyyeden mest (4) ü medhûş oldu.

(1988/2016) هوشِ اهلِ آسمان بیهوش گشت

Ve melekût-ı a‘lâ ve cemî‘-i ehl-i semânuñ hûşı ol nefḥanuñ şafâsından bî-hûş oldu.

(5) Ya‘nî mir’ât-i mücellâ-yı cân-ı Bilâl pertev-i rûḥ-ı muḥammedîden iḳtibâs-ı nûr-ı

⁵⁷⁹ “Ey Bilâl bizi ferahlandır!” Ebû Dâvûd, “Edeb”, 4985; İbn Ebî Şeybe, **Müsned**, C: II, s. 412, nr. 940; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, C: XXXVIII, s. 178, nr. 23088; Taberânî, **el-Mu‘cemü’l-Kebîr**, C: VI, s. 276, nr. 6214.

cemāl ve kesb-i kemāl itmekle nidā-yı dil-nüvāzı rūḥ-efzā ve rāḥat-zāy olmağla (6) Ḥazret-i Fahr-i ‘ālem şallallāhu ‘aleyhi ve sellem kesret-i da‘vetden her bār ki nev‘an-mā kendülerinde rāyiḥa-i ta‘ayyün istiṣmām itseler ‘ālem-i lā-ta‘ayyüne pervāz itmek için (7) أَرْحَنَا يَا بِلَال diyü buyururlar idi. Ve āvāz-ı Bilāl’den nefehāt-ı kudsiyye istinşāk idüp ğarḳ-ı baḥr-ı zāt-ı baḥt olurlar idi. Pes “Bu daḥı (8) bir şeker-pāşdan lezzet almak degül midür?” dinürse bu zıkr olınan lezzet-i istimā‘ ancılayın degüldür. Belki Bilāl raḍıyallāhu ‘anh vüçüd-ı mecāzisin nūr-ı muḥammedide (9) maḥv ü maḥḳ itmekle Bilāl’den şādır olan şadā-yı ḥoş ve nidā-yı dil-keş hemān deryā-yı sırr-ı muḥammediden temevvüc ve nūr-ı āfitāb-ı aḥmediden tefevvüc eylemişdür. (10) Pes ḥāricden olmayup şekerün kendüden neş‘ et eyleyen lezzet gibi olur. Fe-izā kāne kezālik.

مصطفى بي خويش شد زان خوب صوت

Muṣṭafā (11) şallallāhu ‘aleyhi ve sellem Bilāl-i Ḥabeşī raḍıyallāhu ‘anhuñ nidā-yı rūḥ-baḥşinden müte‘eşşir olmağla fenā ender-fenā ender-fenā olup beḳā-yı ḥaḳḳānī ve vüçüd-ı rabbānī ile (12) bāḳī billāh ve mevcüd bi’l-ḥaḳḳ oldu. Felihāzā,

(1989/2017) شد نمازش از شب تعريس فوت

ol Resül-i müctebā ve Ḥabīb-i Ḥudā’nuñ namāzı şeb-i ta‘rīste fevt oldu. (13) Ta‘rīs aña dirler ki erbāb-ı sefer gicenün evvelinden āḥirine degin gidüp ve āḥir-i leylde berā-yı nevm veistirāḥat bir maḥalle nüzül ideler. كَمَا قِيلَ: التَّعْرِيسُ نُزُولُ الْمُسَافِرِ (14) آخِرَ اللَّيْلِ Ve şeb-i ta‘rīste olan namāz budur ki Ebū Ḳatāde raḍıyallāhu ‘anhdan rivāyet olunur ki: Ġazavāt-ı risālet-penāhdan (15) bir ġazāda leylenün ekşerinde gidilüp ba‘dehū bir miḳdār ḥ‘āb uistirāḥat için āḥir-i leylde ta‘rīs eyledük. Hikmet-i ilāhiyye ol ḳadar ḥ‘āb uistirāḥat (16) u meḳş ü ārām itmişüz ki vaḳt-i şalāt-ı şubḥ geḳüp ve üzerimüze güneş toğup hattā ḥarāret-i şems bizi ikāz eyledi. Ve bīdār olduḳda neyyir-i a‘zamuñ (17) irtifā‘ını derece-i ḍaḥve-i kübrāda müşāhede eyledük. Pes ol müsāfir-i 581 سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى ve kerem-rev-i 582 وَمَا ضَلَّ صَاحِبُكُمْ وَمَا غَوَى ve mütekellim-i 583 إِنَّ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَى (18) ya‘nī mihr-i enver-i nübüvvet ve māh-ı bedr-i

⁵⁸⁰ Mutarrizî, *el-Muğrib fi Tertibi’l-Mu‘rib*, s. 310.

⁵⁸¹ “Bir gece, [kendisine bazı ayetlerimizi gösterelim diye kulunu Mescid-i Harām’dan çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ’ya] götüren Allah eksikliklerden münezzehtir.” İsrâ 17/1.

⁵⁸² “Arkadaşınız ne sapıtmış ne de eğri yola gitmiştir.” Necm 53/2.

⁵⁸³ “Kişisel arzularına göre de konuşmamaktadır. O, kendisine indirilmiş vahiyden başka bir şey değildir.” Necm 53/3-4.

risālet ve müfîz-i envār-ı hidāyet Ḥazret-i Muḥammed ṣallallāhu ‘aleyhi ve sellem daḥı ḥ‘āb-ı nāzdan çeşm-bāz (19) ve ser-efrāz olduḡda Bilāl-i Ḥabeşī raḡıyallāhu ‘anhuya “Ezān oku!” diyü buyurup vaḡti fevt olan şalāt-ı şubḡı cemā‘at-ı aşḡāb-ı şafā şavfet ile (20) każā eylediler. Ebū Kaṡādetē’l-Hārişī’bni Rib‘î.⁵⁸⁴ إِنَّ اللَّهَ قَبَضَ أَرْوَاحَكُمْ حِينَ شَاءَ، وَرَدَّهَا عَلَيْكُمْ حِينَ شَاءَ، يَا بِلَالُ، ثُمَّ فَأَذَّنَ بِالنَّاسِ بِالصَّلَاةِ. (21) وَفِي ابْنِ الْمَلَكِ⁵⁸⁶ أَبُو قَتَادَةَ الْحَارِثُ ابْنُ رَبِيعٍ رَوَى الْبُخَارِيُّ عَنْهُ: كَانَ النَّبِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِي سَفَرٍ مَعَ أَصْحَابِهِ فَنَزَلُوا آخِرَ اللَّيْلِ فَنَامُوا فَمَا أَتَيْتَهُمْ إِلَّا (22) حَرَّ الشَّمْسِ. فَقَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: "إِنَّ اللَّهَ قَبَضَ أَرْوَاحَكُمْ" وَهُوَ مَجَازٌ عَنْ سَلْبِ الْحَيَاةِ وَالْحَرَكَةِ الْإِرَادِيَّةِ عَنْهُمْ. لِأَنَّ النَّاسَ كَمَقْبُوضِ الرُّوحِ فِي أَنْسِلَابِهِمَا. (23) "حِينَ شَاءَ وَرَدَّهَا عَلَيْكُمْ حِينَ شَاءَ. ثُمَّ فَأَذَّنَ النَّاسَ بِالصَّلَاةِ." وَهَذَا يُدَلُّ عَلَى وَجُوبِ قَضَاءِ الْفَائِتَةِ وَإِثْبَاتِ الْأَذَانِ لَهَا. فَإِنْ قِيلَ كَيْفَ فَاتَ (24) عَنْهُ الْفَجْرُ؟ وَقَدْ قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: يَنَامُ عَيْنَايَ وَلَا يَنَامُ قَلْبِي.⁵⁸⁷ أُجِيبَ عَنْهُ بِوَجْهَيْنِ: أَحَدُهُمَا، إِنَّ قَلْبَهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ كَانَ يُدْرِكُ الْحَيَاةَ إِذَا لَمْ تَبْطُلْ آلَاتُهَا (25) كَالآلِاتِ السَّمْعِ وَالشَّمِّ وَغَيْرِهِمَا. وَهَهُنَا طُلُوعُ الْفَجْرِ مِمَّا يُدْرِكُ بِالْعَيْنِ وَهِيَ قَدْ نَامَتْ فَلَا بُنَافِي عَدَمَ إِدْرَاكِهِ الطُّلُوعِ بِقَبْضِ قَلْبِهِ. وَالثَّانِي: يَجُوزُ أَنْ يَكُونَ لَهُ (26) عَلَيْهِ السَّلَامُ حَالَتَانِ، إِحْدَاهُمَا: يَنَامُ فِيهَا قَلْبُهُ، وَالْأُخْرَى لَا يَنَامُ فِيهَا. وَهَذِهِ هِيَ الْأَكْثَرُ. وَقَالَ النَّوَوِيُّ: الْجَوَابُ الثَّانِي ضَعِيفٌ وَالصَّحِيحُ الْمُعْتَمَدُ هُوَ الْأَوَّلُ.⁵⁸⁸ (27) وَأَقُولُ أَرَى الْأَمْرَ عَكْسًا لِأَنَّ النَّفْسَ الْقُدْسِيَّةَ تُدْرِكُ الْأَشْيَاءَ بِلَا وَسِطَةِ الْآلَاتِ كَمَا وَرَدَ أَنَّهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ "أَقِيمُوا صُفُوفَكُمْ فَإِنِّي أَرَاكُمْ خَلْفِي (28) ظَهْرِي كَمَا أَرَاكُمْ أَمَامِي".⁵⁸⁹ وَيُؤَيِّدُ الْجَوَابُ الثَّانِي مَا رَوَى عَنْهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: مَا أُلْقِيتُ عَلَيَّ نَوْمَةٌ مِثْلُهَا.⁵⁹⁰ لَعَلَّ حِكْمَةَ اللَّهِ فِيهِ إِعْلَامُ هَذِهِ الْحِكْمَةِ بِإِرَادَةِ (29) فَعَلِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.⁵⁹¹ اِنْتَهَى كَلَامُهُ.

⁵⁸⁴ Ebū Katāde el-Hāris b. Rib‘î b. Beldeme el-Ensārî el-Hazrecî (ö. 54/674) Hz. Peygamber’in süvarilerin en hayırlısı olarak nitelediḡi Medineli sahabelerden biridir. bkz. M. Yaşar Kandemir, “Ebū Katāde”, **DİA**, C: X, s. 174-175.

⁵⁸⁵ “Şüphesiz Allah istediḡi zamanda ruhlarınızı kabz etti ve yine istediḡi zamanda onları size geri verdi. Yâ Bilāl, kalk da insanlara namazı ilan et (yani ezan oku).” Buhārî, “Mevâkitü’s-salāt”, 36 (595).

⁵⁸⁶ İzzeddîn Abdüllatîf b. Abdülazîz b. Emîneddîn İbn Melek (ö. 821/1418’den sonra). Özellikle fıkıh, usûl-i fıkıh ve hadis ilmi alanlarında yaptıḡı çalışmalarla döneminin önemli isimlerinden biridir. İbn Melek’in yazdıḡı *Menârü’l-Envâr*, *Mecma’u’l-Bahreyn* gibi fıkıh eserleri üzerine yazdıḡı şerhleri ve *Meşâriku’l-Envâr* isimli hadis şerhi Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutmuştur. bkz. Mustafa Baktır, “İbn Melek”, **DİA**, C: XX, s. 175-176.

⁵⁸⁷ Buhārî, “Menâkıb”, 24 (3569); Müslim, “Salâtü’l-Müsâfirîn ve Kasruhâ”, 125 (738); Tirmizî, “Fiten”, 2248; Ebū Dâvûd, “Tahâret”, 202; Nesâî, “Kıyâmu’l-Leyl”, 1697.

⁵⁸⁸ Nevevî, **el-Minhâc Şerhi Müslim bin Haccâc**, Beyrut, Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 1392/1972, C: V, 184.

⁵⁸⁹ Buhārî, “Ezan”, 72 (719). (Benzer rivayet)

⁵⁹⁰ Buhārî, “Mevâkitü’s-salāt”, 36 (595).

⁵⁹¹ İbn Melek’te geçen şekliyle Buhārî, Ebū Katāde el-Hāris b. Rib‘î’den söyle rivayet eder: Hz. Peygamber aşhabı ile bir seferdeydi. Gecenin son kısmında bir yerde konaklayıp uyudular. Güneşin sıcaklıḡı onları uyandırınca kadar da uyanmadılar. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle dedi: Allah sizin ruhlarınızı kabz etti. Bu, duyu ve iradî (bilinçli) hareketin onlardan kalkması anlamında mecazdır. Çünkü uyuyan kişi bu iki özelliḡin ondan kalkması ile ruhu kabzedilmiş kişi gibidir. “Allah dilediḡi zaman ruhunuzu kabz eder dilediḡi zaman geri verir. (Ey Bilāl!) Kalk ve insanlara namaz kılmaları için ezan oku.” Bu, kaçırılan namazın kaza edilmesinin vacip olduḡuna ve kaza namazı için ezanın varlıḡına delalet eder. Hz. Peygamber “Gözlerim uyur fakat kalbim uyumaz” dediḡi hâlde onun nasıl sabah namazının vaktini kaçırdıḡı sorulursa buna iki şekilde cevap verilir. Birincisi: İşitme, koklama ve sair duyu organları iptal olmadığı sürece onun kalbi hayatı idrak eder. Burada fecrin

Ve erbāb-ı rivāyātdan daḥı ba‘ zısı bu vechile naql iderler ki Ḥāzret-i Faḥr-i cihān ‘aleyhi şalavātullāhi’r-raḥmān (30) vech-i meşrūḥ üzere li-ecli’t-ta‘rīs nüzül buyurduklarında vaḳt-i şubḥ ḳarīb olmağla şalāt-ı şubḥuñ vaḳti güzer itmemek içün Ḥāzret-i Bilāl’e (31) teveccüh idüp “Yā Bilāl sen terk-i ḥ‘āb idüp bīdār ol ve şalāt-ı şubḥuñ vaḳti geldükde ḥ‘ābda olanları bīdār ḳıl” diyü buyurmağla Bilāl daḥı (32) “Bi-ser u çeşm yā Resūlallāh ‘aleyke şalavātullāh” diyüp aşḥāb-ı kirām ve Resūl ‘aleyhisselām libās-ı nevm ile pūşīde-çeşm olduklarında (33) bi-ḳudreti Ḥayy-ı lā-yenām Bilāl daḥı bī-iḥtiyār menāma varup sābıḳu’z-zıkr olduğı üzere şabāḥ namazınuñ vaḳti geçmekle sā‘at-i ḍaḥve-i kübrāda (34) ezān u iḳāmet ve cumhūr-ı cemā‘at ile ḳazā olındı. Ve rivāyet olunur ki leyle-i ta‘rīs hemān bir kerre vāḳı‘ olmayup belki mirāren vāḳı‘ olmışdur. (35) Ḥattā bir vaḳt-i āḥarda daḥı Ḥāzret-i Risālet-penāh ‘aleyhi şalavātullāh ve selāmuhū ber-mūceb-i ⁵⁹² اَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ bi-ḥasebi’l-beşerīyyet keyfīyyet-i nevm galebe itmekle (36) rāḥilesinden bir cānibe meyl ü inḥinā göstermişler. Ebū Ḳatāde raḍıyallāhu ‘anh Ḥāzret-i Risālet-penāha ṭayanup müstaḳımu’l-ḳāme itmişler. Ba‘dehū tekrār (37) meyl göstermekle girü ṭayanup rāst ḳılmışlar. Ḥattā def‘a-i şālīse de seḥer ḳarīb olup ve Ḥāzret-i Faḥr-i ‘ālem mübārek başların ḳaldırup ⁵⁹³ مَنْ هَذَا؟ diyü (38) ḥiṭāb itmekle Ebū Ḳatāde daḥı اَنَا يَا رَسُولَ diyü cevāb virdükde ⁵⁹³ حَفِظْتُكَ اللَّهُ بِمَا حَفِظْتُ نَبِيَّهْ diyü du‘ā-yı ḥayr itmişler. Ḥāşıl-ı kelām ve ḥulāşa-i merām (39) Ḥāzret-i Mevlānā ḳuddise sırrıhu’l-esnā Ḥāzret-i Şefi‘ü’l-enām Resūl ‘aleyhisselām ve aşḥāb-ı kirāma vaḳt-i şalātuñ fevtini keşāfet-i cismāniyye ve şıḳlet-i (40) bedenīyyeden olmaḳdan taḳdīs ü tenzīh idüp belki Bilāl-i Ḥabeşī’nüñ āvāz-ı şafā-baḥşile okuduğı temcīd u tehlīlden bir zevḳ u ḥālet geldi ki

doğması göz ile idrak edilen bir şeydir ve o da (göz) uyumuştur. Hz. Peygamber’in güneşin doğmasını idrak edememesi kalbinin uyanık olmasına engel değildir. İkincisi: Hz. Peygamber’in orada kalbinin uyumuş olmasının da uyumamış olmasının da mümkün olduğudur. Bu çoğunluğun görüşüdür. Nevevî “İkinci cevap zayıftır, doğru olan ve itimad edilen biricisidir” demiştir. Ben bu durumun tam tersini düşünüyorum; çünkü kutsî nefisler “Namazda saflarınızı düzeltiniz. Çünkü ben sizleri önümden gördüğüm gibi arkamdan da görürüm.” hadisinde olduğu gibi eşyayı bir alet vasıtası olmaksızın idrak edebilirler. Aynı şekilde Hz. Bilāl’in şu sözü de bu ikincisini teyid eder: “Bu güne gelinceye kadar bana bunun gibi ağır bir uyku çökmemiştir.” Belki de bunda Allah’ın bir hikmeti vardır. Bu hikmetin duyurulması da Resulullah’ın fiilinin iradesiyledir.

İbn Melek’in *Mebârik*’inin mevcut baskılarında bu bölüm bulunamamıştır.

⁵⁹² “De ki: Ben, yalnızca sizin gibi bir insanım.” Kehf 18/110; Fussilet 41/6.

⁵⁹³ Allah, peygamberini koruduğun gibi seni korusun. İbn Melek, **Mebâriku’l-Ezhâr fî Şerhi Meşâriku’l-Envâr**, C: III, s. 24, nr. 1676. Rivayetin tamamı için bkz. **a.g.e.**, s. 24-25. Ayrıca bkz. Müslim, “Mesâcid”, 311 (681).

(41) her biri ka‘r-ı deryā-yı envār-ı tecelliyāt-ı aḥadiyyü’z-zātda maḥv u fenā ve şu‘ūr ve ‘adem-i şu‘ūrdan ‘ārī olmağla şalāt-ı şubḥ kazāya kalmışdır demek isterler. [208^b] (1) Hakkān bir sālīke cezebāt-ı raḥmāniyye ve saṭavāt-ı tecelliyāt-ı aḥadiyye ğalebe idüp üzerine vaqt-i şalavātuñ geldügin ve geçdügin bilmese o maḳūle müstağrak-ı ḥālet-i (2) mezbūre ile mu’āḥaze olunmayup ba‘dehü kazā-yı māfāt ider ammā üzerine vaqt-i şalavātuñ duḥūlüne şu‘ūrı var iken tārik-i şalāt olsa ‘iyāzen billāhi te‘ālā (3) kehālet-i nefis ve iğvā-yı şeytāndur. O maḳūle mübtelāları yola getürmek ve ḥile-i nefse aldandüğün bildürmek lāzımdur. Pes Ḥazret-i Mevlānā āvāz-ı Bilāl’dan (4) maḥv-ı maḥz-ı tecelliyāt olan aşḥāb-ı kirām ve Resūl ‘aleyhisselāmuñ üzerine vaqt-i şubḥuñ fevt olmasına işāret idüp buyururlar ki:

سر از آن خوابِ مبارک بر نداشت

(5) Ol enīs-i qarīb-i lī-ma‘allāh Ḥazret-i Ḥabībullah ol ḥ‘āb-ı mübārekden ser-i mübāregın yukāru kıldırmadı.

(1990/2018) تا نمازِ صُبْحَدَم آنجا بچاشت

Hattā şabāḥ namāzınıñ (6) vakti geçüp hengām-ı duḥāya geldi. Ya‘nī cezebāt-ı ‘ışk-ı aḥadiyyet ve nefeḥāt-ı ravza-i hüviyyet ol kāf-ı kurb-i vaḥdet Ḥazret-i Risālet-penāhī bi-küllıyyetihī (7) rubūde kılup müşāhede-i cemāl-i şāhid-i ‘ışkda bir vechile müstağrak oldu ki aḥvāl-i bedeniyye tedāriginden kıldı. Ve hengām-ı duḥā-yı şaḥvdā mertebe-i şu‘ūrda (8) hübüṭ idüp şalavāt-ı fā’iteyi kazā eyledi.

در شبِ تعریس پیشِ آن عروس

Ol zübde-i ekvān ve aşḥāb-ı kirāmuñ şeb-i ta‘rīs-i ittişālde ol (9) ‘arūs gibi olan zū’l-celāl ve’l-cemālūñ ‘indinde,

(1991/2019) یافت جانِ پاکِ ایشان دستبوس

anlaruñ ervāḥ-ı ḳudsiyyeleri dest-būs sa‘ādetini buldı. Ba‘zı (10) nüsaḥda رست جانِ پاکِ anlaruñ rūḥ-ı pāk ve cān-ı ṭarabnākleri küdürāt-ı (11) beşeriyye ile ‘abūs olmağdan ḥalāş oldu. Ya‘nī anlaruñ ervāḥı vuşlat-ı Hakkıla beḳā-yı sermedī buldı dimekdür. Pes Ḥazret-i Mevlānā girişme vü ğamze (12) didügi gibi bu def‘a daḥı Cenāb-ı ‘izzete پیشِ آن عروس diyüp esmā-yı ilāhiyyeden olmayan ‘ibāret ile tesmiye itmekle muḳaddemen şerḥi sebḳ iden (13) ğamze vü girişme ve āvāz isnād olındüğünüñ esrārına vāḳıf olmayanlar su’āl ve i‘tirāz eyledüklerinde bi-ṭarīḳi’t-te’vıl cevāb virildügi gibi bu kerre (14) daḥı

Mevlānā kıddise sırrıhuya su'āl-i sâbık vârid olmağla ol su'āl-i def idüp: Ey benüm hālümde ve kelimāt u maķālümde mütereddid ve hālāt-ı 'ışķa (15) münkir olup lezzet-i 'ışķdan ve iķtizā-yı zevķden bî-haber olan 'aķl-ı cüz'î şāhibleri! Baña i' tirāz itmeyesiz. Ben ol Cenāb-ı muķaddes ve hāzret-i sübhān-ı (16) münezzehe 'arūs didüğümե hikmet budur ki 'arūs-ı ārāste ebşār-ı nā-maḥremāndan mestür u püşide olduğı gibi,

عشق و جان هر دو نهانند و ستیر

(17) ma'şūk-ı ḥaķīķi ve cān-ı 'āşık her ikisi mestür u nihānlardur. İmdi benüm 'arūs didüğüm recül ve mer'enüñ na'ti olan 'arūs olmayup belki murādum (18) 'arūsüñ ma'nā-yı lāzımisi olan sırr u ḥafā olup ol vāḥid ü aḥad tutuķ-ı 'izzet ü verā'-ı kibriyāsiyla ebşār-ı nā-maḥremānı püşide kılup ve nūr (19) u zulmetden olan yetmiş biñ ḥicāb ile muḥtecib olup ve rūḥ-ı revān dağı kemāl-i leṭāfet ve nūrāniyyeti ile çeşm-i zāhirden ḥafī vü setir olduğı münāsebet ile (20)

(1992/2020) گر عروش خواندهام عیبی مگیر

İsti'āre-i temşiliyye tarīķi üzere ol lā-naẓir u bî-şebīhe 'arūs okudum ise bir 'ayb tutma. Ve 'arūsdan ğayrı bir temşil-i āḥar (21) yok mıdur dime. Ebvāb-ı isti'ārāt ḥod kūşāde vü meftūḥadur. Ve bunı dağı taḥķīķ bil ki

از ملولی یار خامش کردم

yārin melüllüğünden ḥāmuş olurdum. (22) Ya'nī maḥbūb-ı ezelī ve maṭlūb-ı lemyezeliye bunuñ emşāl-i isti'ārāt u temşilāt ile tazarru' u niyāz itdüğüm muvāfık-ı rızā-yı sübhānī olmayaydı min-ba'd bu maķūle (23) temşilāt iḥtiyār olunmaz idi.

(1993/2021) گر همو مهلت بدادی یکدمی

Ve eger yārüm baña bir dem mühlet vireydi ya'nī 'ışķ-ı rabbānī ve tecellī-i sübhānī ve cezebāt-ı ḥaķķānī (24) bir nefes benden münfekk olaydı ve göñlü ṭavr-ı 'aķla getürüp rūḥ-ı müstağraķa mühlet ve ārām vireydi hergiz benüm lisānumdan bunuñ emşāl-i su'āl ü i' tirāz (25) olınacak kelimāt şudür itmez idi.

لیک می گوید بگو هین عیب نیست

Lākin ol ma'şūk ve maḥbūbüm ve iki cihānda maķşūdum dir ki: Ṭurma söyle 'ayb yokdur. (26) Ya'nī benüm 'āşıklarumdan baña her ne vechile nāz u niyāz vāķı' olur ise benüm dergāhumda maķbūldür. Ve anlaruñ cemī'-i ḥarekāt u sekenāt ve 'ibārāt u kelimātı benüm 'indümde (27) 'ayb degüldür. İmdi yā Mevlānā! Sen ṭā'inler

lisânundan sîne-i bî-kîneñe remy olınan seng-i ta‘n ve melâmetden melûl olma. Hemân muktezâ-yı ‘ışkdan ne maķûle (28) kelimât zuhûr iderse ketm eyleme. Zîrâ ki

(1994/2022) جُز تقاضای قضای غیب نیست

bunuñ emşâli esmâ vü elfâzuñ nakli dil-i mücellâda olan każâ-yı ğaybuñ (29) taķâzâsından ğayrı degüldür. Ya‘nî cezebât-ı raĥmâniyye ve muĥabbât-ı sübhâniyye seni senligüñden alup baĥr-ı ‘ışk-ı ezelîde ğayb-ı muṭlaķ ve maĥv u müstaĝraķ-ı maĥz (30) olmaĝla sende irâdet-i cüz’iyye ħalmayup aşdâf-ı ħalbüñden ser-rişte-i lisânuña her ne maķûle dürr ü cevâhir-i münâzzıma olur ise deryâ-yı ğayb ve şuhûd-ı Hakk (31) ve baĥr-ı Feyyâz-ı Muṭlaķ’uñ telâṭum-ı cüd u iĥsânundan ve temevvüc-i faẓl u ‘aṭâsundan zuhûra gelmişdür. ‘Aķl-ı cüz’inüñ anda taşarrufı yokdur. *Meşnevî* (32):

عقل سایه حق بود حق آفتاب
سایه را با آفتاب او چه تاب⁵⁹⁴

نقش او فانی و او شد آینه
غیر نقش زوی او آن جای بهانه⁵⁹⁵

(33) آن که او از پرده تقلید جست
او به نور حق ببیند آنچه هست⁵⁹⁶

جهد کن تا پیر عقل و دین شوی
تا چو عقل کل تو باطن بین شوی⁵⁹⁷

(34) اندک اندک خوی کن با نور روز
ورنه خفاشی بمانی بیفروز⁵⁹⁸

ظلمت ایشکال زان جوید دلش
تا که افزون تر نماید حاصلش⁵⁹⁹

⁵⁹⁴ **Mesnevî**, IV, b. 2111. “Akıl Hakk’ın gölgesidir, Hak ise güneş. Gölge güneşe nasıl dayanır?” Derya Örs-Hicabi Kırılanc, **Mesnevî-i Ma‘nevî**, IV, b. 2105.

⁵⁹⁵ **Mesnevî**, IV, b. 2140. “Görüntüsü yitip kendisi ayna olmuştur. Onda başkasının yüzünden başka bir görüntü yoktur.” Derya Örs- Hicabi Kırılanc, **Mesnevî-i Ma‘nevî**, IV, b. 2134.

⁵⁹⁶ **Mesnevî**, IV, 2169. “Taklit perdesini aşan kimse ise var olanı Hakk’ın nuruyla görür.” Derya Örs-Hicabi Kırılanc, **Mesnevî-i Ma‘nevî**, IV, b. 2163.

⁵⁹⁷ **Mesnevî**, IV, b. 2178. “Akıl ve din bakımından ihtiyar (pîr) olmaya çalış da küllî akıl gibi içyüzünü görür ol.” Derya Örs- Hicabi Kırılanc, **Mesnevî-i Ma‘nevî**, IV, b. 2172.

⁵⁹⁸ **Mesnevî**, IV, b. 2184. “Azar azar gün ışığına alış. Yarasa gibi ışiksiz kalırsın yoksa.” Derya Örs-Hicabi Kırılanc, **Mesnevî-i Ma‘nevî**, IV, b. 2178.

(35) Hülāşa-i kelām ve ḥāşıl-ı merām

عیب باشد کو نبیند جز که عیب

ol kimesne ki ‘aybdan ḡayrısın görmeye ol şāfi ‘ayb olur.

(1995/2023) عیب گئی بیند روان پاکِ غیب

(36) Ammā ki ‘ālem-i ḡayba irtikā iden revān-ı pāk ve murğ-ı cān-ı çālāk kaçan ‘ayb görür. Hâfız:

هاتفی از گوشه میخانه دوش

گفت ببخشند گنه می بنوش

(37) این خرد خام به میخانه بر

تا می لعل آوردش خون به جوش

گر چه وصالش نه به کوشش دهند

هر قدر ای دل که توانی بکوش

(38) رندی حافظ نه گناهیست صعب

با کرم پادشه عیب پوش⁶⁰⁰

İmdi benüm rûḥ-ı revānum!

عیب شد نسبت به مخلوقِ جَهل

‘Ayb nefsine (39) cāhil olan maḥlûḡa nisbet ile ‘ayb oldu.

(1996/2024) نی به نسبت با خداوندِ قَبول

Yohsa ḡullarınıñ ‘uyûb-ı keşiresin ‘afv ile ḡabûl iden (40) Hudāvend-i ḡabûle nisbet ile ‘ayb yokdur. Ve Hâḡḡ sübhānehû ve te‘ālāya ‘ayb u noḡşān taṡarruḡ itmekden muḡaddes ve maḥlûḡ-ı cehûle nisbet ile olan (41) ‘uyûb Hâḡḡ sübhānehû ve te‘ālāya melāl ü kelāl virmekden münezzeh bir pâdişāh-ı bî-çün ü çerādur ki belki ‘inde erbābi’l-keşf ve’ş-şuhûd

کفر هم نسبت به خالقِ حکمتست

⁵⁹⁹ **Mesnevî**, IV, b. 2186. “O, birikimini daha çok sergileyebilmek için karmaşık yerlerin karaniğini arar.” Derya Örs- Hicabi Kırlangıç, **Mesnevî-i Ma‘nevî**, IV, b. 2180.

⁶⁰⁰ Dün gece meyhane bucağından bir hâtif seslendi, dedi ki: günahı bağışlarlar, şarap içmeye bak. Bu ham akli meyhaneye götür de lâl renkli şarap biraz kanını kaynatsın, coştursun. Sevgilinin vuslatını çalışmayla vermezler; doğru... Doğru ama gönül, sen yine elinden geldiği kadar çalış, çabala! Hâfız’ın rindliği, ayıpları örten padişahın keremine nispetle o kadar güç, o kadar büyük ve o kadar affedilmez bir suç değil. Hâfız-ı Şîrâzî, **Dîvân-ı Hâce Şemseddîn Muhammed Hâfız-ı Şîrâzî**, s. 297. Tercüme için bkz. **Hâfız Dîvânı**, trc.: Abdülbâki Gölpınarlı, s. 282-283. Ayrıca bkz. Sûdî, **Şerh-i Dîvân-ı Hâfız**, C: II, s. 1781-1783.

[209*] (1) küfr hem hālîka nisbet ile hikmetdür. Ya‘nî ber-müceb-i وَلَوْ شِئْنَا لَآتَيْنَا كُلَّ نَفْسٍ⁶⁰¹ benî Âdemüñ cümlesini ehl-i imāndan itmek kudret-i kāmilesi şāmîle iken (2)⁶⁰² وَلَكِنْ حَقَّ الْقَوْلُ مِنِّي لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ⁶⁰³ fehvā-yı kerîmi üzere kimini mecûsî vü püt-perest ve kimini yehūd u tersâ halk eylemesi Hâkḳ’a göre (3) hikmetdür. Ve daḥı mücebine Hâkḳ sübhānehū ve te‘ālā bātıl ü ‘abeş ü mühmel ü bî-hūde bir şey’ vücuda getürmemişdür (4) illā ki anda bir hikmet-i hafıyyesi vardır. Meşelā kimini melek ve kimini cinn ü şeyātîn ve kimini insān ve kimini ḥayvān ve kimini a‘lā ve kimini esfel ve her bir nev‘i daḥı (5) birbirinden mütefāvit yaradup meşelā esbleriñ kimini pādîşāh binmege lāyık ve kimini odun çekmege münāsib halk idüp ve kıs ‘alā-hāzā her birini bir isti‘dādda (6) zuhūra getürdüğü bî-hūde yere degüldür. Bunda Hâkḳ sübhānehū ve te‘ālānuñ ‘aḳıl ihāṭa itmeyecek esrār-ı ġarîbesi vardır. Pes Hâkḳ sübhānehū ve te‘ālānuñ (7) zıkr olınan hikem u esrārını yine Hâkḳ Te‘ālā bilür. Ve bu hikmeti göñül gözleri Allah nūrı ile mücellā olan merdān-ı Hudā görür. Pes küfr halka nisbet ile ‘aceb hikmetdür. (8) Fe-ammā

(1997/2025) چون بما نسبت کنی کفر آفتست

Çünkü bize nisbet eylesün küfür āfetdür ve zulmet-i küfürde bulunanlara nekāl ü miḥnetdür ve nār-ı bu‘d u firāḳda ve sa‘ir-i (9) cehl ü nifāḳda kemāl-i ḥurḳatdur. Velākin deryā-yı mağfiretine nāzar olınsa ġazabını sebḳ eyleyen her zamanda rahmetdür. Ve āteş-i ḳahrını itfā eyleyen āb-ı ‘afv vü ‘ināyetdür. Hâfız (10):

عفو الهی بکند کار خویش
مژده رحمت برساند سرّوش

لطفی خدا بیشتر از جرم ماست
نکته سر بسته چه دانی خموش⁶⁰⁴

⁶⁰¹ “Dileseydik elbette herkesin doğru yolda yürümesini sağlardık.” Secde 32/13.

⁶⁰² “Fakat şu sözüm mutlaka gerçekleşecek: Cehennemi hem cinlerden hem insanlardan bir kısmıyla dolduracağım!” Secde 32/13.

⁶⁰³ “Göğü, yeri ve ikisi arasındakileri boş yere yaratmadık.” Sâd 38/27.

⁶⁰⁴ Tanrı’nın lutfu, işini işler durur. Melek de rahmet müjdesini getirdi zaten. Tanrı’nın affı, suçumuzdan fazla. Sen gizli sırrı ne bilirsin. Sus! Hâfız-ı Şîrâzî, **Dîvân-ı Hâce Şemseddîn Muhammed Hâfız-ı Şîrâzî**, s. 297. Tercüme için bkz. **Hâfız Dîvânı**, trc.: Abdülbâki Gölpınarlı, s. 283. Ayrıca bkz. Sûdî, **Şerh-i Dîvân-ı Hâfız**, C: II, s. 1781-1782.

(11) İmdi Hakk sübhānehū ve te‘ālānuñ ‘afv ü ihsânına hadd ü gāyet ve haşr u nihāyet olmayup deryā-yı rahmeti cūşa geldükde cümle ‘uşāt ve ‘işyān (12) ol deryā-yı cūd u ihsāna garķ olduķdan şöñra,

وَر يکی عیبی بۆد با صد حیات

eger yüz hayāt-ı hasenāt ile olan mü’minde ve ‘uşşāk-ı ilāhīde (13) bir ‘ayb dağı olur ise Hakk sübhānehū ve te‘ālānuñ kemāl-i faẓl u cūdıyla

(1998/2026) بر مثال چوب باشد در نبات

ol ‘aşık-ı sādık ve mü’min ü muvāfiķuñ (14) vücūdunda ol ‘ayb nebāt sükkerinde olan çüb gibidür. Pes görmez misin?

در ترازو هر دو را یکسان کشند

Terāzūda nebāt ile çübü her ikisini (15) berāber vezn iderler. Ve çübā dağı şeker bahāsın virürler. Ve nebāt sükkeri aldum diyüp çüb aldum dimezler.

(1999/2027) زآن که آن هر دو چو جسم و جان خوشند

Zirā ki (16) ol çüb ile nebāt cism [u] cān gibi hoşlardur. کَمَا قَالَ اللَّهُ تَعَالَى: فَأُولَئِكَ يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا. (17)⁶⁰⁵

پس بزرگان این نگفتند از گراف

Pes kibār-ı evliyā bunı güzāfdan ve bī-hūde yere dimediler ki

(2000/2028) جسم پاکان عین جان افتاد صاف

Pāklerin cism-i pākleri (18) şāf ve ‘ayn-ı cān oldı. کَمَا قِيلَ: أَرْوَاهُنَا أَسْبَاحًا وَأَسْبَاحُنَا أَرْوَاهُنَا. ⁶⁰⁶ وَقَالَ فَكَأَنَّهُمَا خَمْرٌ وَلَا فَدَحٌ ⁶⁰⁷ الْجَنِينُ، شعر:

رَقَّ الزُّجَاجُ وَرَقَّتِ الْخَمْرُ

فَتَشَابَهَا فَتَشَاكَلَ الْأَمْرُ

(19) فَكَأَنَّهُمَا خَمْرٌ وَلَا فَدَحٌ

وَكَأَنَّمَا فَدَحٌ وَلَا خَمْرُ ⁶⁰⁸

⁶⁰⁵ “Allah böylelerinin kötü hallerini iyiye çevirecektir. Allah çok bağışlayıcı, çok merhametlidir.” Furkan 25/70.

⁶⁰⁶ Ruhlarımız cisimlerimiz ve cisimlerimiz ruhlarımızdır.

⁶⁰⁷ Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909) Erken dönem sufilerinden biridir. Görüşleri ile döneminde etkili bir isim olduğu gibi sonraki dönem sufilerini de etkilemiştir. Sarı Abdullah Efendi’nin Cüneyd-i Bağdâdî’nin adını andığı bölümler genellikle bir tasavvufi kavramın tanımlanması veya açıklanması ile ilgilidir. Bu alıntılarda Sarı Abdullah Efendi’nin *er-Risâle*, *Tehzîbü’l-Esrâr*, *Selvetü’l-ârifîn* gibi Cüneyd-i Bağdâdî’nin ve diğer sufilerin sözlerine yer veren erken dönem eserinlerden istifade ettiği düşünülmektedir. bkz. Süleyman Ateş, “Cüneyd-i Bağdâdî”, *DİA*, C: VIII, s. 119-121.

⁶⁰⁸ Şarabın inceliğinden ve kadehin zarafetinden

Kadeh ve şarabın rengi birbirine girdi.

el-Hâşıl:

گفتشان و نفسشان و نقششان

Şimdiye degin vaşf olınan ‘uşşâk-ı ilāhîni (20) sözleri ve nefesleri ve nağş-ı şüretleri ber-müceb-i⁶⁰⁹. إِنَّ اللَّهَ خَلَقَ آدَمَ عَلَى صُورَتِهِ.

(2001/2029) جملة جان مطلق آمد بی نشان

cemî‘ an bî-nişân olan (21) cān-ı muṭlaq geldi. Mağribî⁶¹⁰:

دو عالم چیست نقش صورت دوست
چه جای نقش و صورت بلکه خود اوست

هر آن جویی که از دریا روان شد
(22) چو از دریاست آن دریاست نه جوست

چو یک دانه بُست آمد پدیدار
درخت و برگ و بار و مغز با پوست

غلط نبود اگر مجموع گویی
(23) همان یک دانه اصلی خود روست

ز صد آینه یک رویی مقابل
اگر چه صد نماید لیک یک روست

هر آن نقشی که می بینی از آن رو
(24) که آن نقاش آن بنوشت نیکوست

تو آن چشمی و ابرویی که بینی
یقین می دان که این آن چشم و ابروست

نظر کن باز در خوبان نظر کن
(25) بایشان بین عیان حسن رخ دوست

Sanki kadehtir de şarap yoktur

Ya da sırf şaraptır da kadeh yoktur. İzzeddin Kâşânî, **Tasavvufun Ana Esasları**, trc.: Hakkı Uygur, İstanbul, Kurtuba Kitap, 2010, s. 37. Bu şiir Ankaravî ve A. A. Konuk şerhlerinde de yer alır. bkz. Tanyıldız, “İsmâil Rusûhî Ankaravî-Şerh-i Mesnevî”, s. 828; Konuk, **Mesnevî-i Şerîf Şerhi**, C: II, s. 40.

⁶⁰⁹ Müslim, “Birr”, 115 (2612).

⁶¹⁰ Ebû Abdillâh Muhammed Şîrîn b. İzziddîn b. Âdil et-Tebrîzî el-Mağribî (ö. 809/1407) Şîrîn-i Mağribî ve Molla Muhammed Mağribî isimleriyle bilinen şair İbnü'l-Arabî'nin fikirleri etkisinde kaleme aldığı şiirleri ile döneminin önde gelen mutasavvıf şairlerinden kabul edilmektedir. Sarı Abdullah Efendi *Mesnevî* şerhi boyunca kendisinden sıklıkla şiirler aktarmaktadır. bkz. Necdet Tosun, “Şîrîn-i Mağribî”, **DİA**, C: XXXIX, s. 192-193.

چو خوبان مظهرِ حسن نگارند
در ایشان مغربی حیران از آن روست⁶¹¹

İmdi şekk ü şübhe kılma ki:

جان دشمن دارشان جسمست صرف (26)

Evliyā-yı aşfiyā ve merdān-ı Hudā'yı düşman tutucu kimesnenüñ cānı cān degüldür. Belki cism-i şırfdur. Zīrā cān olaydı (27) cinsüñ cinse meyli muḳarrer idi. Ammā zıdd-ı cān olan cism-i şırfı mükedder olmağla merdān-ı Hudā'ya 'adāvet eylemişdür.

چون زیاد [از] نَرْدُ او اَسْمَست صرف (2002/2030)

(28) Merdān-ı Hudā'ya 'adāvet iden cān nerdden ziyād gibi ism-i şırfdur. Nerd Türkçe tavla didükleri oyundur. İki zar ile penc ve şeş ve çehār ve dü ve se (29) ve yek ve du-şeş diyü oynayup ve zarı geldükde muḳābeledde bir pul görseler ururlar ve ḫāneden çıkarurlar. Ve nerd-bāzlar aña ziyād ve küşād diyüp (30) ifnā-yı 'ömr ve taẓyī'-i evḳāt iderler. Ve nerd didükleri lu' bı mülūk-ı 'Acem'den dördinci ṭabaḳa i' tibār olınan Sāsānīler'üñ ṭabaḳasına evvel pādīşāh olan (31) Erdeşir bin Bābek bin Sāsān bin Behmen bin İsfendiyār⁶¹² zamanında olan ḫükemādan biri icād ü peydā idüp ḳazā vü ḳader ve ehl-i cihāna meşel irād (32) eyledi. Ve insānuñ kendü nefsinde nef' u zararada ve sa'ādet ü şeḳāvetde ve umūr-ı külliyye vü cüz'iyreden bir şey'de medḫal ü taşarrufı yokdur. Belki ḫayr u şerden (33) her ne ef'āl ü āşār tebādür iderse ḳazā ve ḳaderüñdür diyü bu mülāḫaẓa üzerine senede on iki ay ve on iki burūc muḳābili on iki ḫāneli (34) bir levḫa vaẓ' idüp ve 'aded-i eyyām-ı şehir ve her burca otuz derece i' tibār ile otuz kıṭ'a pullar dizüp ve gice vü gündüze temşil için iki 'aded (35) zar daḫı düzüp cihāt-ı sitte i' tibārıyla her bir zara yek ve dü ve se ve çehār

⁶¹¹ İki âlem nedir dostun suretinin nakşından başka bir şey değildir. Nakış ve sureti değil belki onun ta kendisidir. Denizden doğan her ırmak denizden olduğu için aslında denizdir, ırmak değildir. Bir buğday tanesi ortaya çıktığı zaman ağacı, yaprağı, meyvesi, çekirdeği ve kabuğu hepsi ondadır. O asıl tane kendini gösterdiği için bunların hepsine birdir demen yanlış olmaz. Bir yüz, yüz aynaya baksa yüz aded görünür ama gerçekte o yüz bir tanedir. O yüzden gördüğün her nakış onu nakşeden tarafından güzel bir biçimde nakşedilmiştir. O kaşı ve gözü iyi bil ki bu o göz ve kaştır. Bak, güzel yüzlülere defalarca bak! Onlarda dostun yüzünün güzelliğini müşahade et. Güzeller o sevgilinin güzelliğinin mazharı olduğu için Mağribî bu yüzden onlara hayrandır. Muhammed Şîrîn-i Mağribî, **Dîvân-ı Muhammed Şîrîn-i Mağribî**, tsh.: Leonard Lewisohn, Tahrân-Londra, Danişgâh-ı Tahrân, 1372/1993, s. 45.

⁶¹² Erdeşir-i Bābekân'ın (ö. 242/856) Sāsānīler devletinin kurucusu olduğu bilinmektedir. Tarihi kişiliğinden ziyade *Kārname-yi Erdeşir-i Bābekân* isimli mensur destandaki efsanevî anlatım ve *Şahnâme* kahramanlarından biri olmakla meşhurdur. bkz. Tahsin Yazıcı, "Erdeşir", **DİA**, C: XI, s. 284-285.

ve penc ve şeş nuḳātın ve ḥayr u şer cihāt-ı mezbûrenüñ ḳanḳısından geleceğin (36) insân fark idemeyüp ka‘biyyetinüñ taḳallübâtın iḳtizâ-yı ḳazâ vü ḳadere işâret idüp taḳlîb-i eṭvârdan teğâyür-i evtârda ilâ-ğayri’n-nihâye (37) ḥâl bu minvâl üzeredür diyü Erdeşîr’e pîş-keş eyledi. Ve ḥakîm-i mezbûruñ ismi Nerdeşîr olmağla vâzî‘ inuñ ismi ile müsemma oldu. Ve ‘allâme Zemaḥşerî⁶¹³ (38) *Rebî‘u’l-Ebrâr*⁶¹⁴ nâm kitâbında olan ḳavli ḥakîm-i mezbûruñ ismi Nerdeşîr olduğunu muşaddıḳdur. Kitâb-ı mezbûrda Zemaḥşerî dir ki: Erdeşîr nâm bir şeyḥa (39) varup nerd-bâzlıkda gördüğümde⁶¹⁵ *الْأَزْدَشِيرُ وَالنَّزْدَشِيرُ بِنَسِ الْمَوْلَى وَبِنَسِ الْعَشِيرِ* didüm dimişler. Ḥâşıl-ı kelâm ber-feḥvâ-yı⁶¹⁶ *وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ* (40) Ol ḥālîḳ-ı ‘âlem Âdem’i zübde-i mükevvenât ve eşref-i maḥlûḳât idüp ber-müceb-i⁶¹⁷ *إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً* Âdem’e nûr-ı âfîtab zât (41) u şîfâtıyla tecellî itmekle Âdem daḥı ol tecellînüñ saṭavât-ı envârıyla mir’ât-ı mücellâ-yı ḳalbini nuḳûş-ı hestî ve ta‘alluḳât-ı şuver ve taşavvurât-ı keşerâtdan [209^b] (1) muşaffâ ve ‘ârî itmekle zülümât-ı nefsanîyye ve küdürât-ı cismāniyyesi ber-mışdâḳ-ı⁶¹⁸ *يَمْحُو اللَّهُ مَا يَشَاءُ* maḥv u fenâ olmağla envâr-ı tecellî cevâriḥ-i cismāniyye ve ḳuvâ-yı (2) rûḥāniyyesine ğalebe idüp inkişâf-ı zât ḥâşıl olmağla⁶¹⁹ *كُنْتُ كَنْزًا مَخْفِيًّا* ma‘nâsının sırrı hüveydâ olup⁶²⁰ *مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ* maẓmûnı üzere (3) kendü vücûdunun ‘ilmine ve cemî‘-i eşyānuñ ḥaḳâ’iḳına ‘âlim olup cümle mükevvenâta reşş-i envâr-ı füyûzât eyledi. Ve ber-mışdâḳ-ı⁶²¹ *وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا* ‘ulûm-ı evvelîn (4) ü âḫirinden ḥaberdâr olup melâ’ikeye esmâyı i‘lâm itdükde cümlesi Âdem’e secde idüp İblîs

⁶¹³ Ebû’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemaḥşerî (ö. 538/1144) Arap dili ve edebiyatına dair çalışmaları ve özellikle *el-Keşşâf* isimli tefsiri ile tanınan Mutezilî âlimdir. Arap dili, tefsir ve kültür tarihi alanlarındaki otoritesi onun kendisinden sonraki sünî âlimler üzerinde de etkili olmasını sağlamıştır. Eserleri Osmanlı medreselerinde okutulmuştur. bkz. Mustafa Öztürk, Mehmet Suat Mertoğlu, “Zemaḥşerî”, *DİA*, C: XLIV, s. 235-238.

⁶¹⁴ *Rebî‘u’l-Ebrâr ve Nusûsü’l-Ahbâr*, Zemaḥşerî’nin muḥâdarat sahasının önemli eserleri arasında kabul edilen eseridir. Eserde halifelerin, sahabe ve diğr din büyüklerinin sözleri, kültürel unsurlara ait bilgiler, hikâyeler ve şiirlere yer verilmektedir. *Rebî‘u’l-Ebrâr* Sarı Abdullah Efendi’nin bilhassa kültürel unsurların ortaya çıkışı ve kullanım alanları, belli dönemlerdeki sosyal yaşam gibi konularda istifade ettiğı eserlerden biridir. Öztürk-Mertoğlu, “Zemaḥşerî”, *DİA*, C: XLIV, s. 235-238.

⁶¹⁵ Erdeşîr ve Nerdeşîr, biri ne kötü bir yönetici, diğeri ne kötü bir arkadaştır. Zemaḥşerî, **Rebî‘u’l-Ebrâr**, tsh.: Abdülemîr Mehnâ, Beyrut, Müessesetü’l-A‘lemî, 1412/1992, C: V, s. 30, nr. 119; Muhammed b. Kâsım b. Yâkûb, **Ravzatü’l-Ahyârî’l-Müntehâb min-Rebî‘i’l-Ebrâr**, Halep, Dârü’l-Kalemi’l-Arabî, 1423/2002, s. 309.

⁶¹⁶ “Andolsun biz insanoğluna şan, şeref ve nimetler verdik.” İsrâ 17/70.

⁶¹⁷ “Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım.” Bakara 2/30.

⁶¹⁸ “Allah dilediğini siler.” Ra’d 13/39

⁶¹⁹ “Ben gizli bir hazine idim.” Aclûnî, **Keşfü’l-Hafâ**, C: II, s. 155-156, nr. 2016.

⁶²⁰ “Nefsini bilen Rabbini bilir.” Aclûnî, **Keşfü’l-Hafâ**, C: II, s. 312, nr. 2532.

⁶²¹ “Ve Âdem’e bütün isimleri öğretti.” Bakara 2/31.

istikbâren secde itmemekle kâfir oldu. Fe-izâ kâne kezâlik (5) ‘ahd-i Âdem’den bu deme gelince nev‘-i beşer iki fırka olup bir fırkası ⁶²² أُولَئِكَ حِزْبُ اللَّهِ أَلَا إِنَّ حِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْمُفْلِحُونَ fehvâsınca fırka-i rahmâniyye olan (6) şol mü’minindür ki Âdem’in sırr u haqîkatine mahrem düşüp ve enbiyâya imân ve evliyâyâ i‘tikâd idüp nûr-ı ‘ışık-ı sübhânî ve tecellî-i zât-ı yezdânî ile (7) nûr-ı ezher ve ism-i cemâle mazhar düşüp vâsıl-ı kurb-ı civâr-ı ahâdiyyet oldılar. Ve bu zümre-i muhlişin evâmîr-i rabbânî ve sünen-i nebevîye ittibâ‘ ve a‘mâl-i şâliha (8) ve maḥabbetu’llâh ile lâyıq-ı rahmet ve kıabil-i feyz-i hidâyet olup ve ⁶²³ تَخَلَّقُوا بِأَخْلَاقِ اللَّهِ fermânıyla cemî‘-i ahlâk-ı beşeriyyesini ahlâk-ı hamîdeye tebdil idüp (9) Âdem menziline nâ’il olmağla hilkat-ı şüret-i rahmâniyye ile zâhir olur. Ve Hâzret-i Mevlânâ,

گفتشان و نفسشان و نقششان
جمله جان مطلق آمد بی نشان

(10) buyurduğı bu zümrenün haqqına olur. Ve nev‘-i beşerden olan fırka-i âharı أُولَئِكَ (11) naşş-ı kerîmi üzere şol fırka-i şeytâniyyedür ⁶²⁴ حِزْبُ الشَّيْطَانِ أَلَا إِنَّ حِزْبَ الشَّيْطَانِ هُمُ الْخَاسِرُونَ ki ‘ale’-devâm enbiyâ vü evliyâyâ ‘imân ü i‘tikâd itmemekle ‘ucb u enâniyyet ve kibr u naḥvet ve küfr u dâlâlet (12) ve ‘inâd u cehâlet üzerine muşır olup İblîs Âdem’e secde itmedüğü gibi bu zümre-i şimâliyye dağı ehl-i Haqq’a ser-fürü itmeyüp tıynet-i beşeriyyesi küfr u ‘inâdla (13) tahmîr olınmışdır. Zîrâ bu zümre-i süfliyye ve ahzâb-ı şeytâniyye İblîs ‘aleyhi mâ-yastahıkkun aqvâl ü ahvâline teba‘iyyet idüp şifât-ı şeytâniyye ile muttaşif (14) olmuşlardır. Ve şeytân bunların cemî‘-i ‘urûkuna hulûl ü duḥûl itmekle şeytân menziline düşüp cemî‘-i etvâr u hâlleri etvâr-ı şeytâniyyeye müşâbihdür. (15) Pes bu fırka-i bâğiye bu hâl ve bu dâlâletde iken وَهُمْ (16) dâlâlet isnâd iderler. Ve ber-müceb-i ⁶²⁶ فَرِيقًا كَذَّبْتُمْ وَفَرِيقًا تَقْتُلُونَ enbiyânun ve evliyânun nicesin tekzîb ve nicesin katl iderler. Pes ⁶²⁷ لَا يَجْتَمِعَانِ (17) mışdâkınca

⁶²² “İşte onlar Allah’tan yanadırlar; iyi bilinmeli ki kurtuluşa erecek olanlar da Allah’tan yana olanlardır!” Mücâdele 58/22.

⁶²³ “Allah’ın ahlakıyla ahlaklanın.” Gazzâlî, İhyâ, C: VII, s. 321.

⁶²⁴ “İşte onlar şeytanın yandaşlarıdır. İyi bilin ki kaybedecek olanlar da şeytanın yandaşlarıdır!” Mücâdele 58/19.

⁶²⁵ “Oysa onlar iyi yaptıklarını sanıyorlardı.” Kehf 18/104.

⁶²⁶ “Kimini yalanladınız, kimini de öldürdünüz, doğru değil mi?” Bakara 2/87.

⁶²⁷ Zıtlar bir arada bulunmaz.

aşhâb-ı yemîn ile aşhâb-ı şimâl zıddeyn olmağla ehl-i buṭlân erbâb-ı Hakk’a ‘adâvet idegelmişdür. Nazm:

(18) İsm-i celâlün mazharı olan ebed evvel ezel

‘İmândan ayru düşer ol kim küfr ile tuğyân gelür

Şol nâ-ḥalef kim Âdem’e görün kim olmadı ḥalef

(19) Nâ-bâlig ol oğlandurur andan besî ‘udvân gelür

İsm-i celâlün mazharı olan kişiden dâ’imā

Hulk-ı ḥüsn-i luṭf u kerem hem cüd ile ihsân gelür⁶²⁸

(20) İmdi insân ol zaman aşhâb-ı yemînden olur ki kendüyi insân-ı kâmile teslîm idüp andan nûr-ı feyz-i ilâhî aḥz itmekle ol maḥabbet-i rabbâniyyenün (21) kuvveti ile ‘anâşır-ı erba‘a ve ṭabâyi‘ ve ecsâm ḥükmünden çıkup rûḥ ḥükmüne dâhil ola. Ve ikilikden ḥalâş bulup ve ‘âlem-i vaḥdet ve tecellî-i zât-ı aḥadiyyete (22) mazhar olup⁶²⁹ sırrını müşâhede kılar. Allâhu a‘lem bi’s-savâb.

İmdi ey müstemi‘-i kâbil! Ḥazret-i Celâleddîn-i Rûmî (23) bu maḥallün siyâk u sibâkunda bu ma‘nâya işâret idüp ve zıkr olınan iki fırkadan ḥaber virmişlerdür. Pes buyururlar ki:

آن به خاک اندر شد و کل خاک شد

(24) Ol enbiyâ vü evliyâya ‘adâvet iden aşhâb-ı şimâl ve mazhar-ı qahr u celâl olanlar cism-i maḥz olmağla süflî olan ḥâke gitdi ve külliyyet ile ḥâk-i kedir (25) olup siccinde ḳaldı.

(2003/2031) این نمک اندر شد و کل پاک شد

“این که”den murâd maḥabbet-i ilâhiyye ile ebdân-ı laṭîfeleri esrişte olan aşhâb-ı yemîn (26) ve mazhar-ı luṭf u cemâl olan ehl-i ‘imândur ki nemek-i maḥabbet ve lezzet-i ülfet-i ma‘a’l-vaḥdet içine gitdi ve bi-külliyyetihî pâk oldı. Ya‘nî tuzlaya düşen (27) nâ-pâkler milḥ pâk oldığı gibi insân-ı kâmil nazarına ve ‘ışk u maḥabbet tuzlasına düşen tāliblerün daḥı mülevveş olan aḥkâm-ı beşeriyyeleri (28) ref‘ u izâle olup iktizâ-yı ‘ışk ile pâk ü tāhir ve cisimleri cân oldı.

آن نمک کز وی محمد املحست

⁶²⁸ Osman Hakîkî Bey, “İrşadnâme”, **Melâmet Risâleleri: Bayrâmî Melâmiliğine Dâir**, haz.: Abdürrezzak Tek, Bursa, Emin Yayınları, 2007, s. 351.

⁶²⁹ “Nereye dönerseniz Allah’ın zatı oradadır.” Bakara 2/115.

Ammā didügüm ol nemek-i melāḥat (29) şıfatdur kim Muḥammed ‘aleyhisselām andan emlaḥdur.

(2004/2032) زَانِ حَدِيثِ بَا نَمَكِ اَوْ اَفْصَحَسَتْ

Ol Resūl-i müctebā ol ḥadīş-i bā-nemekden efşahdur. **(30)**: اَنَا اَفْصَحُ. كَمَا قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ. Ve bi’l-cümle melāḥat Ḥabīb-i ⁶³¹ ⁶³⁰ وَقَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: اَنَا اَمْلَحُ مِنْ اُخِي يُوسُفَ وَيُوسُفُ اَجْمَلُ مِنِّي. ⁶³¹ Ḥudā ve leṭāfet-i Muḥammedü’l-Muşṭafā memlaḥa-i (31) maḥabbet-i ilāhiyye ve nemekdān-ı cezebāt-ı rabbāniyyeden laṭīf ü melīḥ olup el-ḥāletü hāzihi,

این نمک باقیست از میراث او

bu nemek-i maḥabbet-i ilāhiyye ve milḥ-i melīḥ-i (32) envār-ı esrār-ı aḥmediyye ol ḥazretüñ mīrāşundan vāriş-i kāmillerde el-ān bākīdür.

(2005/2033) بَا تُؤْنَدِ اَنْ وَاَرَاثَانِ اَوْ بَجُو

Ve ol vārişler senüñle biledür. Ve şūret-i (33) beşeriyyededür. Ve ol vāriş olan mürşid-i kāmili cüst u cū kııl.

پیش تو شسته ترا خود پیش کُو

Ve ol vārişān-ı ḥaḳīḳat-i muḥammediyye olan kāmiller (34) senüñ ḳabl ü pīşüñde oturmuşdur. Ammā ḳanı senün pīş ü ḳuddāmuñ? Ve vārişān-i kāmilāna teveccüh ü iḳbālüñ?

(2006/2034) پِيشِ هَسْتِ جَانِ پِيشِ اَنْدِيشِ كُو

(35) İmdi muḥaḳḳaḳ ve muḳarrer ol mürşid-i kāmil senüñ öñüñdedür. Velākin pīş-endīşe vü iḳbāl-pīşe olan cān sende ḳanı? Ve bir ma‘nā daḥı budur ki (36) ol vāriş olan mürşid-i mükemmil senüñ öñüñdedür velākin ol pīr-i kāmili gördükde saña bir ḥālet-i ḡarībe gelür ki gerçi pīş dimiş idüm ammā ol (37) pīş ḳanı? Cihāndan olan ḳuddām ḥod vardur lākin ‘ālem-i cānda ādem cihāndan ḡā’ib olur. Pes ol ḥālide pīş-endīş olan cān ḳanı? (38) Ol keyfiyyet-i ‘ışḳ pīş ü pes ve yemīn ü yesār ve fevḳ u taḥt endīşesin ḳomaz. Mürşid-i kāmilüñ bir ‘alāmeti daḥı budur ki mülākī olanlar şıdkıla (39) göñül virdükde zıkr olınan istiḡrāḳda bulunurlar. Ve şeş cihetden ḳurtulurlar. Zīrā

گر تو خود را پیش و پس داری گمان

⁶³⁰ “Ben Arabların en fasih sözlüsüyüm.” Aclûnî, **Keşfü’l-Hafâ**, C: I, s. 228, nr. 609.

⁶³¹ “Ben kardeşim Yûsuf’tan daha emlahım; o da benden daha ecmeldir.” Tercüme için bkz. Konuk, **Mesnevî-i Şerîf Şerhi**, C: II, s. 41.

eger sen kendü kendüligüñle (40) pîş ü pes gümānuñ tutarsañ ya‘nî cezebât-ı rahmāniyye ve maḥabbet-i sübhāniyye seni senlükden külliyyet ile almayup şeş cihet fikrinde olursañ

(2007/2035) بستۀ جسمی و محرومی ز جان (41)

cismüñ bestesi ve cāndan maḥrūmsun. Ya‘nî henüz beşeriyet ḥükmünde olup mertebe-i rūḥāniyyetden mehcūrsun. Aña binā‘en ki:

زیر و بالا پیش و پس وصفِ تنست (1) [210^a]

Fevk u taḥt ve ḳuddām u ḥalf ve yemīn u şimāl ten vaşfidur.

(2008/2036) بی‌جهتها ذاتِ جانِ روشنت

Bî-cihetlikler cān-ı rūşenüñ (2) zātıdur. Ve anda şeş-cihet ḳaydı yoḳdur. İmdi ey ṭālīb u ‘aşıḳ! Bu sa‘ādet-i ‘uzmāya vāşıl olmaḳ ister isen

برگشا از نور پاک شه نظر

(3) şāh-ı evliyā olan mürşid-i kāmilüñ nūr-ı naẓar-ı pākinden dīde-i cānuñ küşāde ḳıl.

(2009/2037) تا نپنداری تو چون کوته‌نظر

Tā ki sen mürşid-i kāmilüñ ḥaḳīḳatine yol (4) bulup ve ḳadr u ḳıymetin bilüp ve ‘inād u cedeli ḳoyup sencileyin kāmilleri daḥı kūtāh-naẓar ḳıyās itmeyesün. Pes bu ḳann-ı fāsidden ḥalāş olmaḡa (5) çāre anlaruñ naẓar-ı pāki nūrundan dīde-i başiretüñ mücellā itmekdür. Ve illā ḳann-ı fāsīd ve gümān-ı kāsidden ḳurtulmazsın dimekdür.

که همینی در غم شادی و بس

(6) Sen ki hemān böylesin. Ya‘nî envār-ı enẓār-ı kāmilāndan nūr-ı başiret ḥaşıl itmeyüp ve aḥkām-ı tenden ḥalāş olmayup maḥbūs-ı şeş-cihātsın. (7) Dā‘imu’l-evḳāt bir ḥālde ṭurmayup muḳtezayāt-ı beşeriyeden olan efkār-ı dünyeviyye ile gāḥ ḡam ve gāḥ şādīdesin. Ancaḳ bu ḥālden ḡayrı kāra (8) ḳādir degülsin.

(2010/2038) ای عدم کو مَر عدم را پیش و پس

Niceye degin bu serāb gibi ḥayāl ü ḥ‘āb olan şādī vü ḡam? Ey ‘adem-i mevt işābet idüp (9) cismüñ ma‘dūm olduḡda ol ‘adem içün pîş u pes ḳanı? İmdi ḳable’l-in‘ idām kendüñi ‘adem bilüp ve nār-ı ‘ışḳ ile yanup fānī olup (10) cihāt-ı sitt ve anāşır-ı erba‘a ve ṭabāyi‘-i muḥtelife ḳaydından āzād olsañ olmaz mı?

روزِ بارانست می‌رو تا به شب

Rūz-ı bārāndur giceye degin ṭurma git.

(2011/2039) نه ازين باران از آن بارانِ رب (11)

Ammā saña bārān didügüm bu bārān-ı zāhirī degüldür. Ol bārān-ı rabbānīdendür ki füyüzāt-ı ilāhiyyedür. Ve şebden murād (12) vaqt-i mevt ve rüzdan murād eyyām-ı şıhhatdür. Hāşıl-ı kelām mülk ü melekût ve şems ü kamer ve kevākib ü eflāküñ deverānı ve ‘ulvī vü süflī cemī‘-i eşyānuñ (13) harekāt ü cünbüşi şüret-i insāniyyeye yol bulup ba‘dehū insānuñ mir‘at-i kalbinde cemāl-i Hāḫḫ’ı nūr-ı Hāḫḫıla müşāhede itmekdür. İmdi Hāḫḫ sübhānehū ve te‘ālā (14) ol şüret-i ekmeli saña ihsān eyledi. Ve bārān-ı füyüzāt-ı ilāhiyye şüret-i insāniyye ile geçen eyyām-ı ‘ömrde müteḫātır olur. Pes eyyām-ı insāniyyenüñ (15) ḫadr u ḫıymetin bilüp ecel gicesi gelinceye degin ṭurmayup ṭarīḫ-i ḫāḫḫa gidüp ve mürşid-i kāmili bulup bu cem‘iyyeti ṭaḡıtma. Ve bir daḫı bu devlet (16) ele girer şanma. Gözüñ yaşını yağmur gibi yağdur. Münācāt:

İlāhī, pādişahlar pādişāhı!

Ṭapuñdur cümle ‘āşinüñ penāhı

(17) Hāṭā-baḫş u kerīm u kār-dānī

Yaratduñ kāf u nūndan dü cihānı

Ḳoduñ Ādem’de bir genc-i nihānı

Ṭılısm-ı ḫudret itdüñ cism ü cānı

(18) İlāhī Ḳādir [u] Ḳayyūm [u] Settār

Ki sensin Hālīk u Dānā-yı esrār

Münācāt idene virür murādın

İyü yavuz birinün şormaz adın

(19) Eger ḫışm ide kim bulur ḫalāşı

Ve ger raḫm ide ḫalmaz hiç bir ‘āşī

‘Alīm u ‘Ālim u ‘Allām u A‘lem

‘Ayāndur ḫazretüñde cümle mübhem

(20) Yağarsa ‘āleme bir ḫatre şefḫat

Dü ‘ālem ola yekser ḡarḫ-ı raḫmet

Ḳadīm u Hākīm u Ḳayyūm u Muṭlaḫ

Başamaz kimse bir ḫarfüñe parmaḫ

(21) Bulur luṭfuyla nuṭfe-i pāk-sîret

Yazar bir kaṭre āba ḥūb-şûret

Beşer bilmez cemālũñ mâverâsın

Başar görmez kemālũñ müntehâsın

(22) Tutuldu cân u dil dām-ı şıfâta

İrişmez mürğ-ı vehm ol evc-i zâta

Ne idrāk irişür ol künh-i zâta

Ne hîç fikr irişür ğavr-ı şıfâta

(23) Beni ğark eyledi deryâ-yı pür-ḥûn

İrişdür çäreñi ey ferd-i bî-çün

Ṭaleb-i pâyile geldüm buraya

Maḥabbet birle sen ilet oraya

(24) Ḥayālüm perdesini eyle pā-māl

Beni ğarḳ eylesin ol nûr-ı iclāl

Çü rehbersüz bu yoldan kimse geçmez

Ḳılavuzsuz cihānda bir kuş uçmaz

(25) ‘İnāyet ü rehber eyle yâ İlāhî

Ḳamu gümräha göster toĝru rāhı

Muḥammed ḥürmeyiçün pâdişāhum

Baĝışla bendeñe cümle günāhum⁶³²

⁶³² Hayrabolulu Melâmî Şeyhi Ahmed-i Sârbân Efendi Külliyyâtı [Dîvânı ve Mektebâtı] ve Vizeli Şeyh Alâeddîn Ali Efendi’nin Şiirleri, s. 141-143. “Münâcât idene virür murâdın/İyü yavuz birinün şormaz adın” beyti divanda bulunmamaktadır. Şiirin son beytindeki “bendene” kelimesi Ahmed-i Sârbân’ın divanında “Ahmed’üm” şeklinde geçmektedir.

[Ser-i Suḥan]

(26) فَصَّهْ سَوَّالِ كَرْدَنِ عَایِشَه رَضِیَ اللّٰهُ عَنْهَا اَزْ مُصْطَفٰی عَلَیْهِ السَّلَامْ كِهْ اَمْرُوزْ بَارَانْ بَارِیدْ چُونْ تُو سَوِّی

گورستان رفتی جامه‌های تو (27) چون تر نیست.

Ümmü'l-mü'minîn 'Ā'īše-i şiddīka raḍıyallāhu 'anhānuñ Ḥazret-i Muḥammedü'l-Muştafā 'aleyhi min-şalavāti'l-evfādan su'āl eylemesinüñ kışşasıdur ki (28): Yā Resūlallāh 'aleyke selāmullāh çünki sen sa'ādet ile cānib-i gūristāna gitdüñ, bugün bārān-ı 'azīm yağdı. Pes cenāb-ı şerīflerinüñ mübārek (29) cāmeleri niçün yaşı degüldür?

مصطفی روزی به گورستان برفت

İki cihān güneşi Muḥammedü'l-Muştafā 'aleyhi min-şalavātillāhi'l-evfā bir gün mezaristāna gitdi.

(2012/2040)(30) با جنازهٔ مردی از یاران برفت

Aşhāb-ı şafā-intisābdan bir merd-i ḥulūş-iktisābuñ cenāzesiyle gitdi.

خاک را در گور او آگنده کرد

Ḥāk-i pāki (31) anuñ ḳabr-i müteberrekine āgende vü pür eyledi.

(2013/2041) زیر خاک آن دانه‌اش را زنده کرد

Zīr-i ḥākde ol dāne-i dürdāneyi mā'-i füyūzāt-ı rabbānī ile zinde-i cāvidānī (32) eyledi. Ya'nī ol merd-i sa'ādetmend Allah'ūñ vaḥdāniyyetine ve Resūl 'aleyhisselāmuñ nübüvvetine ikrār bi'l-lisān ve taşdıḳ bi'l-cenān idüp imān-ı kāmīl ile (33) ḥatm olmağla gerçi zāhirde vaḳt-i ecel 'ācil olup taḥt-ı türābda şüret-i 'unşuriyyesi maḥfī vü pinhān oldı lākin ⁶³³ بَلْ يُنْقَلُونَ مِنْ دَارِ الْفَنَاءِ إِلَى دَارِ الْبَقَاءِ (34) feḥvāsınca ḥaḳīḳatde mürde olmayup mişkāt-ı muḥammediyyeden iḳtibās-ı nūr-ı rūḥ-ı ḳudśī itmekle nazar-ı pāk-i (35) aḥmedīden ḥayāt-ı cāvidānī buldı. Ve hergiz ölmekden ḳurtuldı. Pes ḥaşr-i ecsāda münkir olup zīr-i ḥākde remīm olan 'izām-ı enām nice (36) ḥayāt bulur diyenleri tebkīt için 'ālem-i berzaḥ ve sâ'at-i kübrā ve ḳıyāmet-i 'uzmāyı işbāt ve bi-tarīḳi't-teşbīh eşcāra temsīl idüp buyururlar ki:

(37) این درختانند همچون خاکیان

⁶³³ Müminler ölmezler; fena âleminden beka âlemine geçerler. Râzî, **et-Tefsîru'l-Kebîr**, C: XXV, s. 70.

Bu eşcār u dıraḥtān ādem-i ḥākīler gibidür.

(2014/2042) دستها برگرداند از خاکدان

Meşelā ellerini ḥākdāndan yuḡaru (38) ḡaldırmışlardır.

سوی خلقان صد اشارت می کنند

Ya' nī, Nazm:

برگ درختانِ سبز در نظرِ هوشیار

هر ورقی دفترِست معرفتِ گردگار⁶³⁴

(39) vefḡınca eşcār-ı mezbūre maḥlūḡāt cānibine lisān-ı ḡāl ile şad işāret iderler. Ve aḡvāl-i ba' ş-i ḡubūr ve ehvāl-i yevm-i nüşūrı söylerler.

(2015/2043) (40) وآنکه گوشش عبارت می کنند

Ol kimesnenüñ ki lisān-ı ḡāl istimā'ına ve maḡāl-i işāret fehmine [sem'-i] ḡabūli vardır aña esrār-ı berzaḡ ve vaḡāyi'-i ḡaşrı (41) taḡrīr u ta' bīr iderler.

با زبانِ سبز و با دستِ دراز

Zebān-ı sebz ve aḡzar ve yed-i ṡulā ile

(2016/2044) از ضمیرِ خاک می گویند راز

Zamīr-i pāk-i ḡākten rāz söylerler.

[210^b] (1) Ya' nī hem lisāna müşābih olan berg-i sebz ile 'ibāret ve hem dest ü sāl'ide mümāşil olan aḡşān ile işāret idüp sāl-at-i ātiyede siz daḡı (2) ba' de'l-mevt ḡubūrdan bizüm gibi ḡurūc idersiz diyü feşāḡat üzere teblīḡ-i risālet iderler. ḡıṡ' a:

کدام دانه فرورفت در زمین که نرست

(3) چرا به دانه انسانیت این گمان باشد

کدام دلو فروشد و پر برون نآمد

ز چاه یوسف جان را چرا فغان باشد⁶³⁵

Pes toḡm-ı vüçūd-ı insānī zemān-i ḡuristāna (4) beṡr olıduysa lā-cerem bahār-ı ḡaşrda dıraḡt-ı vüçūd ser ber-āverde olup ezhār-ı a' mālī ḡulzār-ı neşrde çehre-küşā olur. Ḥaḡḡā ki dīde-i envār-bīn (5) ve ḡuş-ı esrār-çīn aşḡābına mu'āyen ve

⁶³⁴ Basiret sahipleri nezdinde ağaç yapraklarının her biri Allah'ın marifet defteri sayfalarıdır. Sa'dī-i Şīrāzī, **Metn-i Kāmil-i Dīvān-ı Şeyh-i Ecell-i Sa'dī-i Şīrāzī: Gülistān ve Bostān ve Mecālis**, haz.: Müzāhir Musaffā, Tahran, Kānūn-ı Ma'rifet, 1338/1960, s. 472.

⁶³⁵ Hangi tohum yere ekildi de bitmedi; ne diye insan tohumunda da böyle bir şüpheye düşüyorsun yani? Hangi kova kuyuya salındı da dolu dolu çıkmadı; can Yūsuf'u ne diye kuyudan feryat etsin? Mevlānā Celāleddīn-i Rūmī, **Külliyāt-ı Şems-i Tebrizī**, tsh.: Bediüzzaman Fūrūzanfer, Tahran, İntişārāt-ı Emīr Kebīr, 1376/1997, s. 367. Mevlānā Celāleddīn, **Dīvān-ı Kebīr**, haz.: Abdülbākī Gölpınarlı, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992, C: III, s. 169.

mübeyyendür ki meşelâ dıraht-ı çınâr ellerini kaldırıp ve süsen şad zebânın dırâz ve ğoncalar ħande ile dehân küşâde (6) ve keşf-i râz idüp işâret-i şaĥîĥa ve ‘ibâret-i faşîĥa ile zamîr-i ĥâki ızhâr ve âşâr-ı rahmet-i Yezdân-ı pâki vaşf u iĥbâr iderler. Beyt (7):

درخت و سبزه برآید ز خاک و این گوید

که خواجه هر چه بکاری تو را همین روید⁶³⁶

Ve ber-müceb-i kazıyye-i marzıyye-i (8) بَعْدَ مَوْتِهَا إِنَّ ذَلِكَ فَانْظُرْ إِلَى آثَارِ رَحْمَتِ اللَّهِ كَيْفَ يُحْيِي الْأَرْضَ her bir vaqt-i bahârda aĥvâl-i ĥaşrdan bir nişân virürler.⁶³⁷

همچو بَطَّانِ سر فرو بُرده بآب

(9) Bu eşcâr-ı pür-evrâķ faşl-ı zemistânda ĥazân olup başların şü içine şoķan kıazlar gibi eşcâr daĥı evrâķın döküp zîr-i ĥâke iletmişler.

(10) (2017/2045) گشته طاووسان و بوده چون غُرَاب

Ve bahâr zamânında mânend-i tãvûs berg-i sebz ü sürĥ ile ârâste olup faşl-ı şitâda ğurâb-ı siyeh-pûş gibi olmuş.

(11) در زمستانشان اگرچه داد مرگ

Ol Qaĥhâr u Mümît evân-ı zemistânda eşcâr u nebâtâta egerçi merg ü fenâ virdi ve zîr-i turâbda muĥtefî kıldı (12) velâkin girü Muĥyî ismiyle tecellî idüp

(2019/2046) زنده‌شان کرد از بهار و داد برگ

bahârdan anları zinde eyledi. Ve her bir dırahta berg ü bâr virdi. (13) قَالَ اللَّهُ تَعَالَى: أَلَمْ يَرَوْا [إِلَى الْأَرْضِ] كَمْ أَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ كَرِيمٍ. إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ.⁶³⁸

Şî‘r:

(14) Şafâ baĥışlamış bāġa şabâ ‘İsileyin demden

Yeşermiş kıur ağaĥlar nitekim naĥl-i Meryem’den

‘Aceb gencîne açılmış çiçekler yire saçılmış

⁶³⁶ Yerden ağaç biter yapraklanır da şunu söyler: Hocam, neyi ekersen ancak onu biçersen. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, **Külliyât-ı Şems-i Tebrizî**, s. 370. Tercüme için bkz. Gölpinarlı, **Dîvân-ı Kebîr**, C: III, s. 130.

⁶³⁷ “Allah’ın rahmetinin izlerine bir bak: Topraġa ölümünün ardından nasıl can veriyor! İşte ölüleri diriltecek olan da O’dur. O’nun her şeye gücü yeter.” Rûm 30/50.

⁶³⁸ “Peki o inkârcılar yeryüzüne hiç bakmazlar mı? Orada her türden nice değerli bitkiler çıkarmışızdır. Şüphesiz bunlarda alınacak büyük bir ders vardır; ama çoġu iman etmezler.” (Şu‘arâ 26/7-8)

(15) Bilürmez yer zümürüdden nitekim la‘l-i
mercāndan

Şu ırmaqlar cülāb olmuş ‘abīri hoş turāb olmuş
Nebāta feth-i bāb olmuş yine ol ke’s-i kākumdan

(16) Yine ol ‘ālemü’l-ğaybuñ reyāhīni çerisinden
Eñ evvel қарuñ altından gelür cāsūs-ı çidemden

Nidā eydür k’irişdi uş ‘acā’ib leşker-i hāmūş

(17) Kimi al kimi atlas-pūş kiminüñ tonı gök-nemden

Gelür süsen kılıçile şoyar tonını nesrīnūñ
Çıkar haṭmi sūñü ile қapar қalkanı Rüstem’den

(18) Gülüp nergis gözin süzdi gül açılup yüzün düzdi
Arada sūnbülün çözdü şaçar қоһuyı perçemden

Yerüñ yağmur hayātıdır hayāt uçmaq hayātıdır

(19) Bahār anuñ nebātıdır ki gösterür bu ‘ālemden

Ne maḥrūm evde қalmışsan bu mevsimde eyā ḡāfil
Çü bülbul gülden ayrılmaz ü ‘āşık yār-ı maḥremden⁶³⁹

(20) Amennā ve şaddaḡnā. Fe-ammā ⁶⁴⁰الآية. ‘aceb cehāletdür ki ⁶⁴¹أَيُّهَا الْمَخْرُجُونَ (21) وَأَبَاؤُنَا إِنَّا لَمُخْرَجُونَ āyet-i kerīmesinüñ
fehvasınca,

مُنْكَرَانِ گويند خود هست اين قديم

ḡaşr-ı ecsāda imān getürmeyüp münkir-i ba‘ş olan kefer (22) ve zenādıḡa ve
dehriyye bu ‘ālem ḡod қadīmdür dirler ve şāni‘i inkār iderler. Ve dirler ki:

(2020/2047) اين چرا بنديم بر ربّ كريم

⁶³⁹ Ayan, Nesîmî, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Türkçe Dîvânının Tenkitli Metni, s. 617. Üç ve yedinci beyitler Ayan’ın hazırladığı neşirde yer almamaktadır. Son beyittteki “evde” kelimesi divan neşrinde “odda” şeklinde okunmuştur. Esas aldığımız Cevrî nüshasında “evde” şeklinde harekelenmiştir.

⁶⁴⁰ “Varlığı ilkin yaratan, sonra bunu tekrar eden O’dur ve bu O’nun için pek kolaydır.” Rûm 30/27.

⁶⁴¹ “İnkârcılar dediler ki: Sahi, biz ve atalarımız toprak olunca mı diriltilip (hayat alanına) çıkarılacak mışız?” Neml 27/67.

Eşcârûn hâzân u bahârı bu kevnüñ (23) iktizâsındandır. Bunı niçün Rabb-i Kerîm'e bend iderüz ve bunları işleyen bir şâni' u mübdi' vardır dirüz? Hâzelehumullâhu te'âlâ. ⁶⁴² (24) يَرَوُا الْعَذَابَ الْأَلِيمَ فَيَأْتِيَهُمْ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ. ⁶⁴³ وَمَا (25) يُؤْمِنُونَ بِآلِ آخِرَةِ زَيَّنَّا لَهُمْ أَعْمَالَهُمْ فَهُمْ يَعْمَهُونَ أُولَئِكَ الَّذِينَ لَهُمْ سُوءُ الْعَذَابِ وَهُمْ فِي الْآخِرَةِ هُمْ الْآخَسُونَ. ⁶⁴⁴ (26) قَالَ تَعَالَى: إِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ زَيَّنَّا لَهُمْ أَعْمَالَهُمْ فَهُمْ يَعْمَهُونَ أُولَئِكَ الَّذِينَ لَهُمْ سُوءُ الْعَذَابِ وَهُمْ فِي الْآخِرَةِ هُمْ الْآخَسُونَ. ⁶⁴⁵ [Eşnâf-ı Felâsife:] Ve hükemâ-yı felsefenüñ (28) ekşeri haşr-i ecsadı inkâr itmişlerdür. Nitekim İmâm Muhammed-i Gazzâlî ⁶⁴⁵ *el-Münkız mine'd-Dalâl ve'l-Müşîh 'ani'l-Ahvâl* ⁶⁴⁶ nâm kitâbında bu ma'nâdan haber virüp (29) buyururlar ki: اعْلَمُوا أَنَّهُمْ عَلَى كَثْرَةِ فِرْقِهِمْ وَاخْتِلَافِ مَذَاهِبِهِمْ يُنْقَسِمُونَ إِلَى ثَلَاثَةِ أَقْصَامٍ: الدَّهْرِيُّونَ وَالطَّبِيعِيُّونَ وَالْإِلَهِيُّونَ. ⁶⁴⁷ (30) الدَّهْرِيُّونَ: وَهُمْ طَائِفَةٌ مِنَ الْأَقْدَمِينَ جَحَدُوا الصَّانِعَ وَالْمُدَبِّرَ وَالْعَالِمَ وَالْقَادِرَ، وَزَعَمُوا أَنَّ الْعَالَمَ لَمْ يَزَلْ مُوجُودًا كَذَلِكَ يَنْفَسِيهِ لَا بِصَانِعٍ، وَلَمْ يَزَلْ (31) الْحَيَوَانُ مِنَ نُطْفَةٍ، وَالنُّطْفَةُ مِنْ حَيَوَانٍ، كَذَلِكَ كَانَ، كَذَلِكَ يَكُونُ، أَبَدًا. وَهَؤُلَاءِ هُمُ الرِّئَاقَةُ. ⁶⁴⁸ (32) أَلْطَّبِيعِيُّونَ: وَهُمْ قَوْمٌ أَكْثَرُوا بَحْثَهُمْ مِنْ عَالَمِ الطَّبِيعَةِ وَمِنْ عَجَائِبِ الْحَيَوَانِ وَالنبَاتِ، وَكَثُرُوا الْخَوْصُ فِي عِلْمِ تَشْرِيحِ أَعْضَاءِ الْحَيَوَانَةِ. فَرَأَوْا فِيهَا مِنْ عَجَائِبِ صُنْعِ اللَّهِ (33) عَزَّ وَجَلَّ وَبَدَّاعِ حِكْمَتِهِ مَا اضْطَرُّوا مَعَهُ إِلَى الْإِعْتِرَافِ بِفَاطِرِ حَكِيمٍ، مُطَّلِعٍ عَلَى غَايَاتِ الْأُمُورِ وَمَقَاصِدِهَا. وَلَا يُطَالِعُ التَّشْرِيحَ وَعَجَائِبِ مَنَافِعِ الْأَعْضَاءِ (34) مَطَالِعٍ إِلَّا وَيَحْصُلُ لَهُ هَذَا الْعِلْمُ الضَّرُورِيُّ بِكَمَالِ تَدْبِيرِ الْبَانِ لِبُنْيَةِ الْحَيَوَانِ؛ لَا سِيَّمَا بُنْيَةِ الْإِنْسَانِ. إِلَّا أَنَّ هَؤُلَاءِ لِكَثْرَةِ بَحْثِهِمْ عَنِ الطَّبِيعَةِ (35) ظَهَرَ عَنْدهُمْ لِإِعْتِدَالِ الْمِزَاجِ تَأْثِيرٌ عَظِيمٌ فِي قِيَامِ قُوَى الْحَيَوَانِ، فَظَنُّوا أَنَّ الْقُوَّةَ الْعَاقِلَةَ مِنَ الْإِنْسَانِ طَائِعَةٌ لِمِزَاجِهِ أَيْضًا. وَأَنَّهَا تَبْطُلُ بِطُلَانِ

⁶⁴² “Onlar, sonunda can yakıcı azabı görünceye kadar ona iman etmezler. O azap farkında olmadan kendilerine ansızın geliverir.” Şu‘arâ 26/201-202.

⁶⁴³ “Bizi öldüren ise zamandan başkası değildir.” Câsiye 45/24.

⁶⁴⁴ “Ahirete inanmayanların yapıp ettiklerini şüphesiz kendilerine güzel göstermiş olduk; bu yüzden şuarsuzca eğlenip dururlar. İşte en ağır cezayı hak edenler bunlardır; ahirette en çok ziyana uğrayacak olanlar da yine bunlardır. Neml 27/4-5.

⁶⁴⁵ Ebû Hâmid Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî (ö. 505/1111) İslâm düşünce tarihinin en etkili isimlerinden biridir. Hücetü'l-İslâm lakabı ile anılan Gazzâlî Eş‘arî kelâmcısı, şâfiî fakihî ve mutasavvîf olması ile öne çıkmıştır. Yaşadığı dönemde İslâm coğrafyasının birçok yerine seyahatte bulunmuş, âlim ve sufiler ile görüşmüştür. Nizamiye Medresesi'nde dersler verdiği bilinen Gazzâlî yazdığı eserler ile İslâm dünyasında etkili olmuş bir müelliftir. bkz. Mustafa Çağrı vd., “Gazzâlî”, **DİA**, C: XIII, s. 489-534.

⁶⁴⁶ *el-Münkız mine'd-Dalâl*, Gazzâlî'nin hakikate ulaşma yolunda şahsî tecrübesini anlattığı otobiyografi niteliğindeki eseridir. *Münkız*, İslâm düşünce geleneğinin kırılma noktalarından birini temsil eden Gazzâlî'nin zihinsel ve ruhî hayatının gelişim ve değişimini anlatması, aynı zamanda Gazzâlî'nin içinde yaşadığı dönem ve coğrafyada İslâm dünyasındaki inanç ve fikir hareketlerine bir eleştiri sunması bakımından önemli kabul edilmektedir. bkz. Mustafa Çağrı vd., “Gazzâlî”, **DİA**, C: XIII, s. 489-534.

(36) مَزَاجِهِ فَتَعْدِمُ. ثُمَّ إِذَا إِنْغَدَمَ، فَلَا يُعْقَلُ إِعَادَةُ الْمَعْدُومِ كَمَا زَعَمُوا، فَذَهَبُوا إِلَى أَنَّ النَّفْسَ تَمُوتُ وَلَا تُعُودُ؛ فَجَحَدُوا الْآخِرَةَ وَانْكُرُوا الْجَنَّةَ وَالنَّارَ (37) وَالْقِيَامَةَ وَالْحِسَابَ. فَلَمْ يُبْقَ عِنْدَهُمْ لِلطَّاعَةِ ثَوَابٌ، وَلَا لِلْمَعْصِيَةِ عِقَابٌ، فَأَنحَلَّ عَنْهُمْ اللَّجَامُ، وَأَنهَمَكُوا فِي الشَّهَوَاتِ أَنهَمَاكَ الْأَنْعَامِ. (38) وَهَؤُلَاءِ أَيْضًا زَانِدَةٌ؛ لِأَنَّ أَصْلَ الْإِيمَانِ هُوَ الْإِيمَانُ بِاللَّهِ وَالصَّفَاتِهِ. أَلَصِّنْتُ الثَّالِثُ: الْإِلَهِيَّةَ: وَهُمْ الْمُتَأَخَّرُونَ مِنْهُمْ؛ مِثْلُ سُقْرَاءَ (39) وَهُوَ أَشْتَادُ أَفْلَاطُونِ وَ أَفْلَاطُونُ أَشْتَادُ أَرِسْطُطَلِيسَ وَ أَرِسْطُطَلِيسُ هُوَ الَّذِي رَتَّبَ لَهُمُ الْمُنْطِقَ، وَهَذَّبَ الْعُلُومَ وَحَمَّرَ لَهُمْ مَالَمَ يَكُنْ مُحَمَّرًا (40) مِنْ قَبْلُ، وَأَنْصَحَ لَهُمْ مَا كَانَ فِجَاءً مِنْ عُلُومِهِمْ. وَهُمْ بِجُمْلَتِهِمْ رَدُّوا عَلَى الصَّنِيفَيْنِ الْأَوَّلَيْنِ مِنَ الدَّهْرِيَّةِ وَالطَّبِيعِيَّةِ وَأُورِدُوا فِي الْكُشْفِ عَنْ فَضَائِحِهِمْ (41) مَا أَغْنَوُا بِهِ غَيْرُهُمْ، ﴿وَكَفَى [211a] (1) اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ الْقِتَالَ﴾ بِتَقَاتِلِهِمْ. ثُمَّ رَدَّ أَرِسْطُطَلِيسُ عَلَى أَفْلَاطُونِ وَشُقْرَاطَ وَمَنْ كَانَ قَبْلَهُ مِنَ الْإِلَهِيَّةِ رَدًّا لَمْ يَقْصُرْ فِيهِ، حَتَّى تَبَرَّأَ عَنْ جَمِيعِهِمْ، إِلَّا أَنَّهُ اسْتَبَقَى أَيْضًا مِنْ رَدَائِلِ كُفْرِهِمْ وَبَدَعَتِهِمْ بَقَايَا لَمْ يُوفِّقْ لِلتَّزْوِيعِ عَنْهَا؛ فَوَجَبَ تَكْفِيرُهُمْ وَتَكْفِيرُ شِيعَتِهِمْ (2) مِنَ الْمُتَفَلْسَفَةِ الْإِسْلَامِيِّينَ؛ كَابْنِ سِينَا وَالْفَارَابِيِّ وَأَمْثَالِهِمْ. عَلَى أَنَّهُ لَمْ يَقُمْ بِتَقْلِي عِلْمِ أَرِسْطُو أَحَدٌ مِنَ الْمُتَفَلْسَفَةِ الْإِسْلَامِيِّينَ كَقِيَامِ هَذَيْنِ الرَّجُلَيْنِ، (3) وَمَا نَقَلَهُ غَيْرُهُمْ لَيْسَ يَخْلُوْا مِنْ تَخْبِيْطٍ وَتَحْلِيْطٍ يَتَشَوَّشُ فِيهِ قَلْبُ الْمَطَالِيعِ، حَتَّى مَا يُفْهَمُ وَمَا لَا يُفْهَمُ كَيْفَ يُرَدُّ وَيُقْبَلُ؟ وَمَجْمُوعُ مَا صَحَّ عِنْدَنَا مِنْ فَلَسَفَةِ (4) أَرِسْطُطَلِيسَ. بِحَسَبِ نَقْلِ هَذَيْنِ الرَّجُلَيْنِ يَنْحَصِرُ فِي Bunuñ tafşilin (5) أَقْسَامٍ ثَلَاثَةٍ: قِسْمٌ يَجِبُ التَّكْفِيرُ بِهِ وَقِسْمٌ يَجِبُ التَّبْدِيعُ وَقِسْمٌ لَا يَجِبُ انْكَارُهُ أَصْلًا.⁶⁴⁷ إِلَى آخِرِهِ.

isteyen kitâb-ı mezbûrî mü'tâla' a kılsun. Hâşıl-ı kelâm:

⁶⁴⁷ Bilmelisin ki, filozoflar birçok ekol ve farklı doktrinlere sahip olmakla birlikte üç gruba ayrılırlar: Materyalistler (Dehriyyûn), Tabiatçılar (Tabiiyyûn) ve Metafizikçiler (İlâhiyyûn). İlk grubu teşkil eden materyalistler eski çağ filozoflarından bir sınıf olup her şeyi yöneten, ilim ve kudret sahibi yaratıcıyı inkâr etmişlerdir. Âlemin bir yaratıcı bulunmaksızın şu hâliyle kendi kendine ezeli olarak var olduğunu, yine ezeli olarak canlının meniden, meninin de canlıdan meydana geldiğini ileri sürerler. Bu böyle idi ve sonsuza kadar da böyle olacaktır. İşte bunlar zındıktırlar. İkinci grubu oluşturan tabiatçılar tabiat âlemini, hayvan ve bitkilerin ilginç yönlerini çokça araştıran kimselerdir. Yine bunlar hayvanların organlarını anatomik olarak derinlemesine incelemişler ve onlarda Allah'ın yaratıcılığının hayret verici yönlerini ve eşsiz hikmetlerini görerek her şeyin gaye ve maksadını bilen, hikmet sahibi bir yaratıcının varlığını itiraf etmek zorunda kalmışlardır. Anatomiye bilen ve organların ilginç faydalarından haberdar olan kimsede hayvanın, özellikle de insanın yapısını mükemmel bir şekilde tasarlayan yaratıcı hakkında zorunlu bir bilgi meydana gelir. Ancak bunlar tabiat hakkında çok fazla araştırma yaptıkları için itidal hâldeki mizacın, canlının güçlerinin varlığını devam ettirmesinde büyük bir etkisinin olduğu kanaatine vardılar. Bunlardan dolayı insandaki akli gücün mizaca bağlı olduğunu ve insanın mizacı bozulunca gücün de bozulup yok olacağını sandılar. Sonra onların iddiasına göre akli güç yok olduğunda, onun artık geri döndürülmesi düşünülemez. Dolayısıyla nefsin öleceği ve bir daha geri dönemeyeceği fikrini benimsediler. Buradan hareketle de ahireti, cenneti, cehennemi, kıyameti ve hesaba çekilmeyi inkar ettiler. Yine onlar için taat için sevap, günah için de ceza yoktur. Böylece gemleri çözüldü ve hayvanlar gibi şehvî arzularına daldılar. Bunlar da aynı şekilde zındıktırlar. Çünkü imanın esası Allah'a ve sıfatlarına inanmaktır. Üçüncü grubu oluşturan metafizikçiler ise Eflatun'un hocası Sokrat, Aristoteles'in hocası Eflatun ve Aristoteles gibi sonraki filozoflardır. Aristoteles ise filozoflar için mantık ilmini düzenleyen, ilimleri sistemleştiren, daha önce ele alınmamış konuları işleyip geliştiren ve onların ham olan bilgilerini istifade edilebilir hâle getiren kimsedir. Metafizikçilerin hepsi ilk iki sınıfı oluşturan materyalist ve tabiatçıları reddettiler ve başkalarına gerek kalmayacak şekilde rezilliklerini ortaya çıkardılar. Bunların birbirleriyle savaşmaları, "Allah savaşta müminlere yeter." (Ahzâb 33/25) ayetinde belirtildiği üzere müminlerin onları reddetmelerine gerek bırakmamıştır. Sonra Aristoteles; Eflatun, Sokrat ve onlardan önceki metafizikçileri ayırım gözetmeksizin reddetmiş ve tümünden uzaklaştırmıştır. Ancak onların küfür ve bidat zenginliklerinden kurtulmayı başaramadığı birtakım izler kendisinde kalmıştır. Dolayısıyla metafizikçileri ve bunların ardından giden İbn Sînâ, Fârâbî ve

Münkir-i şāni⁶ ve kāfir-i haşr olan zenādıka (6) ve felāsife-i dehriyye ve tabi⁷ iyye ⁶⁴⁸بِأَشْكَالِهَا قَدِيمَةٌ الْأَفْلاكُ diyüp cümlesi zu⁸ m iderler ki bu ⁹ālem hūd bākī ve dā¹⁰ imdür.

(2048/---) (7) در قدم این جمله عالم قائم است

Ve kıdemde bu cümle âlem kâdim ve kâ'îmdür, böyle zu'm iderler ve haşr mu'karrerdür ve bu 'âlem hâdiş ve mütegayyirdür kâdim degüldür (8) ve cümlesi fenāya varup ⁶⁴⁹ كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ buyrulmuşdur diyü kelām-ı Hâk'ı tebliğ eyleseñ ve dağı ⁶⁵⁰ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شَاءَ اللَّهُ وَكُلُّ أَتَوْهُ دَاخِرِينَ āyetin okusañ 'inādılarında muşır'rın olup ⁶⁵¹ وَيَقُولُونَ مَتَى هَذَا الْوَعْدُ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (10) fehvā-yı kerîmi üzere cedel iderler. Pes ol zamānda sen dağı ⁶⁵² وَيَوْمَ نَحْشُرُ مِنْ كُلِّ أُتَةٍ فَوْجًا مِمَّنْ يُكَذِّبُ بَيَاتِنًا فَهُمْ يُوزَعُونَ حَتَّى إِذَا جَاءُوا (11) قَالَ أَكَذَّبْتُمْ بِآيَاتِي وَلَمْ تُحِطُوا بِهَا عِلْمًا أَمَآذَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ وَوَقَعَ الْقَوْلُ عَلَيْهِمْ بِمَا ظَلَمُوا فَهُمْ لَا يَنْطِقُونَ āyet-i kerîmesini okuyup anlardan ba'îd ol. (12) Çünkü ol zenādıka ve münkirîn bu bāğ-ı sūrînün hakkında inkār itdiler.

کورئ ایشان درون دوستان

Anlaruñ körlüğüne ‘alā-rağm-ı enfihim dostān-ı Hūdā (13) olan enbiyā vü evliyā ve mü’minīn-i aşfiyānuñ cinān-ı cenānlarında,

حق پروانید باغ و بوستان (2021/2049)

Ḥazret-i Ḥaḳḳ ve Kādir-i Muṭlaḳ bağ u bostān-ı ‘ilm ü ḥikmet (14) bitirüp şükūfezār-ı ma‘fired ü ḥakikat eyledi. Tā kim mü‘minin-i muvahhidin anuñ fevāyih-i

benzerleri gibi İslâm filozoflarını kâfir saymak gerekir. Bununla birlikte hiçbir İslâm filozofu bu iki kişinin yaptığı gibi Aristoteles'in ilmini aktaramamıştır. Onların dışındakilerin yaptığı nakiller ise, [bu sözleri] okuyup inceleyenin kalbini, anlayamayacağı karışıklığa düşüren çarpıtma ve karmaşadan uzak değildir. Hâlbuki anlaşılmayan bir şey nasıl red veya kabul edilebilir? İbn Sînâ ve Fârâbî'nin aktardığı kadarıyla Aristoteles'in bize doğru olarak nakledilen bütün felsefesi üç kısma ayrılır: Küfre düşmeyi gerektiren kısım, bidatçi saymayı gerektiren kısım, karşı çıkılması asla gerekmeyen kısım. İmam Gazzâlî, **Hakikat Arayışı: el-Münkız Mine'd-Dalâl**, s. 14-17.

⁶⁴⁸ Felekler suretleri bakımından kadimdirler, onun hareketi dolayısıyla oluşan şeyler de daimîdirler.

⁶⁴⁹ “O’nun kendinden başka her şey yok olacaktır.” Kasas 28/88.

⁶⁵⁰ “Sürün üflendiği gün, Allah’ın diledikleri dışında, göklerde ve yerde bulunanlar dehşete kapılır, hepsi boyunları bükük olarak O’na gelirler.” Neml 27/87.

⁶⁵¹ “Ve şöyle derler: ‘Şayet gerçekten doğru söylüyorsanız, bu tehdit hani ne zaman gerçekleşecek?’”
Yâsîn 36/48.

⁶⁵²“O gün her ümmet içinden, ayetlerimizi yalan sayan grupları bir araya getiririz. Onlar düzenli bir şekilde (hesap yerine) sevk edilirler. Nihayet oraya geldikleri zaman Allah buyurur: ‘Siz benim ayetlerimi, ne olduğunu kavramadan yalan saydınız öyle mi? Değilse yaptığınız neydi?’ Zulme saptıkları için kendileri hakkındaki söz gerçekleşmiştir; artık konuşamazlar.” Neml 27/83-85.

miskiyyesin istinşāk idüp dimāğ-ı cānları mu‘atṭar ola (15) ve imān bi’l-ğayb mertebesinden imān-ı şuhūdī evcine irtikā eyleye.

هر گلی کاندردرون بویا بود

Her bir verd-i ḥandān-ı maḥabbet ü ravḥ-ı reyḥān-ı (16) ma‘rifet ki gülzār-ı cān ve şükūfezār-ı cenānda būyā ve müterevviḥ ola.

(2022/2050) آن گل از اسرار گل گویا بود

Ol gül-i ma‘nevī lisān-ı revāyīḥ ile (17) esrār-ı gülden ḥaber viricidür. Pes būy-ı gül esrār-ı gülden ḥaber virdügi gibi būy-ı verd-i ḥaḳīḳatü’l-ḥaḳā’ik olan cezeḇāt-ı raḥmāniyye ve muḥabbāt-ı (18) rabbāniyye ve müşāhedāt-ı tecelliyāt-ı sübhāniyye daḥı esrār-ı ilāhiden ḥaber viricidür.

بوی ایشان رَغْمِ آنفِ مُنْکِرَان

Būy-ı cenānu’l-‘ārifin ‘alā-rağm-ı (19) enf-i münkirān

(2023/2051) گردِ عالم می رود پرده‌دَرَان

Perde-derān olduğı ḥālde eṭrāf-ı ‘āleme gider. Ya‘nī ḳulüb-ı tāhire-i enbiyā vü evliyāda (20) zāhire olan fevāyīḥ-ı miskiyye-i ‘ulūm-ı dīniyye ve nefehāt-ı ḳudsiyye-i ma‘ārif-i yakīniyye şemā’im-i cānlarında ağıtye-i ḡaflet ve estār-ı beşeriyyet olan (21) maḥcūblaruñ dimāğından ref‘-i şübehāt ve şükūk idüp eṭrāf-ı ‘ālemde müsta‘idd bi’l-imān olan mü’mīnünün şemmīne işābet itmek ile (22) ḥaḳīḳat-i ḥālī añlayup silk-i İslām’a münselik olurlar. Ve münkir-i āḫiret olanlaruñ tiğ-ı bürrān-ı tevḥīd ile boyunların ururlar. Ve cizyelerin alup (23) burunların oğarlar. Ve zıkr olınan revāyīḥ-ı tayyibeyi şemm idenler hidāyet-i Ḥaḳḳ’a lāyık olan mü’mīnlerdür yoksa,

مُنْکِرَانِ هَمْچُونِ جَعَلَ زَانِ بَوِی گُل

(24) münkirler ol gülün rāyiḥasından cu‘al-i sergīn-gerdān gibidür. Meşelā ol rāyiḥa anlaruñ meşāmında terevvūḥ eylese rü-gerdān olurlar ve ḳābil-i hidāyet (25) olmazlar.

(2024/2052) یا چو نازک مغز در بانگِ دُهل

Ve yāḥud bāng-i dūhülde nāzik mağz gibidür. Ya‘nī dimāğ-ı ḥafīf ve ‘aḳlı za‘īf olan kimesne ṭavul āvāzına (26) taḥammül idemedügi gibi münkirler daḥı enbiyā vü evliyānuñ kelimātından ḥazz itmezler ve işitmek murād itmezler. Ve dā’imā kelimāt-ı ḥabīşeden ḥazz alup necāset (27) böcegi gibi taḥayyülāt-ı ḥabīşe eṭrāfını ṭolanurlar. Ve enbiyā vü evliyā bunlara merḥamet ve şefḳat cihetinden ḥaḳḳ söz söyleyüp ṭarīḳ-i

hidāyete delālet eyleseler (28) bed-nihād olup ‘adem-i isti‘dādı oldığı için ıṣḡā-yı kelimāt-ı ṭayyibe-i ḡudsiyye itmeyelüm diyü

خویشتن مشغول می سازند و غرق

kendülerini (29) efkār-ı dünyeviyye ve evhām-ı nefsāniyye ve tesvīlāt-ı şeytāniyyeden ba‘zı kār-ı ḡabīse meşḡul ve müstaḡraḡ düzerler ve yāḡud biz daḡı ehl-i vaḡdetdenüz (30) ve “heme ū’s” diyenlerdenüz “Ḥaḡḡ”dan ḡayrı ne vardır, siz ne iseñüz biz daḡı O’yuz” diyü kendüyi ḡarḡ-ı vaḡdet gösterür. Ve enbiyā-yı ‘izām ve evliyā-yı kirāmuñ (31) cebhe-i mübāreke ve ḡulüb-ı müteberrekelerinde cilve kılan envār-ı rabbāniyyeden iḡmāz-ı ‘ayn idüp

چشم می دزدند ازین لمعان برق (2025/2053)

bu leme‘ān eyleyen (32) berḡ-i şuhūd u iḡkān ve i‘tikād u imāndan göz uğurlarlar. Ya‘nī yüzlerin döndürüp kör olacak gözlerin yumarlar.

چشم می دزدند و اینجا چشم نی

(33) Münkirīn ve zenādıḡa gerçi enbiyā mesleginden ve anlarıñ esrār u ḡaḡā’ıḡından gözlerin uğurlayup ṭaraf-ı Ḥaḡḡ’a naḡar kılmazlar ammā ḡāl-i ān ki ol münkirīnūñ (34) hadeḡasında nūr-ı çeşm yoḡdur. Ya‘nī وَلَهُمْ أَغْنَىٰ لَا يُصِرُّونَ بِهَا⁶⁵³ naşş-ı kerīmi vefḡınca anlarda dīde-i ḡaḡīḡat-bīn yoḡdur. Ṭotalum ki kilāb ve himārda (35) olan çeşm-i ḡiss gibi bunlarda daḡı başar-ı ḡāssa var imiş. Ammā ne fā’ide!

چشم آن باشد که بیند مأمنی (2026/2054)

Ḥaḡīḡatde çeşm oldur ki kendüye (36) zarar-ı maḡz olan rāḡ-ı ḡalālet ve ṭarīḡ-ı ḡavāyeti fark itmekle anda helāk olmaḡdan ḡaçup sırāt-ı müstaḡīm olan şerī‘at-i enbiyā (37) ve ṭarīḡat-i evliyāya gidüp bir me’men ve me’vā göre. Kıṭ‘a:

Ey muvaḡḡid gel Ḥaḡḡ’ı cān u ḡöñüldeñ yād kı

Ḳurtarup ḡār-ı belādan cānuñi āzād kı

(38) Nūr-ı Aḡmed’den eşer ḡörmek dilerseñ ey ḡöñül

Ḥ’āb-ı ḡafletdeñ ḡözüñ aç kendüñi āzād kı

Ḥāşıl-ı kelām aḡvāl-i āḡiret ve eṭvār-ı berzaḡiyyeye nihāyet olmamaḡla (39) kāşif-i esrār-ı kibriyā Ḥāzret-i Mevlānā ḡirü ḡışşa-i Şiddīḡa’ya şürū‘ idüp buyururlar ki:

چون ز گورستان پیمبر باز گشت

⁶⁵³ “Gözleri vardır ama onlarla göremezler.” A‘rāf 7/179.

Çün ki Hâzret-i Peyğamber (40) ‘aleyhi’ş-şalâtü ve’s-selâm güristândan ‘avdet ve sa’âdet-hânelerine ‘azîmet eyledi,

(2027/2055) سوی صدیقه شد و همراه گشت

‘Ā’işe-i şiddîka (41) raḍıyallāhu ‘anhā cānibine gitdi ve anuñla hem-rāz oldı.

چشم صدیقه چو بر رویش فتاد

Şu‘ā‘-ı başar-ı şiddîka çün ki nūr-ı āfītāb-ı rûy-ı Muḥammed ‘aleyhisselāma duş oldı [211^b] (1) ve mübârek vechine nazar itdi

(2028/2056) پیش آمد دست بر وی می نهاد

ileru geldi dest-i mübâregini Resûl ‘aleyhisselāmuñ üzerine ḳodı.

بر عمامه و روی او و موی او

(2) (2029/2057) بر گریان و بر و بازوی او

Ol ḥazre[tüñ] mübârek yüzine ve şaḳalına ve ‘imāmesine ve sîne ve girîbânına ve bâzûsuna elini ḳoyup tecessüs itmege başladı.

(3) گفت پیغامبر چه می جویی شتاب

Hâzret-i Risâlet-penâh ‘aleyhi şalavâtullâh “Yâ ‘Ā’işe isti‘cāl ve şitâb ile ne cüst u cû idersin?” diyü buyurdi.

(4) (2030/2058) گفت باران آمد امروز از سحاب

‘Ā’işe-i şiddîka raḍıyallāhu ‘anhā eyitdi: “Ey şems-i dü cihân ‘aleyke şalavâtullâhi’l-Mennân bugün şehâbdan (5) maṭar-ı ‘azîm taḳāṭur eyledi.

جامه هات می بجویم در طلب

Ṭalebde senüñ cāmelerüñ isterüm. Velâkin,

(2031/2059) تر نمی بینم ز باران ای عجب

bārāndan ışlanmış (6) görmüyorum ey ‘aceb!”

گفت چه بر سر فکندی از ازار

Resûl ‘aleyhisselām eyitdi: “Yâ ‘Ā’işe başuña izârdan ne bıraḳduñ?” Ya‘nî başuña ne maḳûle (7) izâr örtüñ?

(2032/2060) گفت کردم آن ردای تو خمار

‘Ā’işe-i şiddîka cevâb virüp: “Senüñ ol mübârek ridâñı ḥımâr eyledüm” didi. “Ḥımâr” kesr-i hâ-i (8) mu‘ceme ile ‘avratlar başına örtükleri izârdur.

گفت بهر آن نمود ای پاک جیب

(2033/2061) چشم پاکت را خدا باران غیب

Ḥazret-i Resûl ‘aleyhisselām (9) buyurdılar ki: “Ey pāk-ceyb olan ‘Ā’işe! Ḥaqq celle ve ‘alā senüñ çeşm-i pāküñe bārān-ı gaybı andan ötüri gösterdi.

نیست آن باران ازین ابر شما

(10) Ol müşāhede olunan bārān bu sizüñ ebr u şehābıñuzdan degüldür.

(2034/2062) هست ابری دیگر و دیگر شما

Belki ebr-i diğer ve āsümān-ı āḥardandır.”

[Ser-i Suḥan]

تفسیر بیت حکیم (11) رضی الله عنه

Ḥakīm-i Ġaznevī-i Senā’ī raḍıyallāhu ‘anhuñ beytinüñ tefsīridür. Ve ebyāt-ı mezbûre anlardur:

آسمانهاست در ولایت جان

Vilāyet-i cānda (12) āsümānlar vardır.

کارفرمای آسمان جهان

Ol āsümānlar āsümān-ı cihānuñ iş buyurıcısıdır.

در ره روح پست و بالاهاست

Rūḥ yolunda (13) alçak ve yüksekler vardır.

کوه های بلند و دریاهاست⁶⁵⁴

Yüksek tağlar ve mevc urur deryālar vardır. Vilāyet-i cānda olan āsümānlardan murād (14) eflāk-i esmā vü şıfāt ve deryādan murād tecelliyāt-ı zāt ve cibāl-i rāsiyātdan murād merātīb-i ta‘ayyünāt ve pest u bālā, evc-i lāhūta şu‘ūd (15) ve ḥazīz-i nāsūta hubūtdan ‘ibāretdür. Ve bunuñ taḥkīki bir kaç def’a sebķ itmişdür. Ve erbāb-ı keşf ü şuhūd vilāyet-i cānda olan āsümān (16) u zemīnden ḥaber virüp her biri birer ‘ibāret ile ol ‘āleme işāret itmişlerdür. Meşelā Şeyḥ Maḥmūd-ı Şebüsteri⁶⁵⁵ *Gülşen-i Rāz* da buyururlar ki, *Gülşen*:

⁶⁵⁴ Mevlânâ’nın *Fihimâfih*’inde de yer verdiği bu beyitler Senâî’nin divanında ve *Hadikatü’l-Hakika*’sında bulunmamaktadır. bkz. Mevlânâ Celâleddîn, *Kitâb-ı Fihimâfih*, haz.: Bedîüzzamân Fûrûzanfer, Tahran, Müessesesi-i İntişârât-ı Nigâh, t.y., s. 245; Mevlânâ Celâleddîn Rûmî, *Fihî mâ Fih*, trc.: Ahmed Avni Konuk, haz.: Selçuk Eraydın, İstanbul, İz Yayıncılık, 2015, s. 200.

⁶⁵⁵ Şeyh Sa’düddîn Maḥmūd b. Emīniddîn Abdilkerīm b. Yahyâ Şebüsterî Tebrîzî (ö. 720/1320) Ferîdüddin-i Attâr ve Mevlânâ gibi aşk yolunu benimseyen şairlerin yanı sıra İbnü’l-Arabî’nin düşüncelerinden etkilenmiş İranlı sufi şairlerden biridir. İbnü’l-Arabî ekolünün fikirlerini manzum olarak ifade eden en önemli eserlerden biri olan *Gülşen-i Râz* Şebüsterî’nin kendisine sorulan sorulara verdiği manzum cevaplardan ve bazı tasavvufî kavramların açıklamasında oluşan eseridir. bkz. Adnan

(17) تو از عالم همین لفظی شنیدی
بیا بر گوی کر عالم چه دیدی؟

چه دانستی ز صورت یا ز معنی؟
چه باشد آخرت چونست دینی؟

(18) بگو سیمرغ و کوه قاف چه بود؟
بهشت و دوزخ و اعراف چه بود؟

کدام است آن جهان کو نیست پیدا
که [یک] روزش می بود یک سالی اینجا

(19) همین نبود عالم آخر که دیدی
نه مَا لَا تُبْصِرُونَ⁶⁵⁶ آخر شنیدی؟

بیا بنما که جابلقا کدام است
جهان [را] شهر جابلسا چه نام است⁶⁵⁷

(20) Ve lafz-ı cihânı birkaç ma‘nâ üzerine ıtlâk iderler. Meşelâ muṭlaḳan ‘âlem-i ‘anâsır ve mürekkebâta cihân ıtlâk olunur. Beyt:

جهان در جنب این نه سقف مینا
(21) چو خشخاشی بود بر روی دریا

نگر تا تو از آن خشخاش چندی
سزد گر بر بروت خود بخندی⁶⁵⁸

Karaismailoğlu, “Şebüsterî”, **DİA**, C: XXXVIII, s. 400-401.

⁶⁵⁶ “(Görebildikleriniz) ve göremedikleriniz üzerine yemin ederim ki...” Hâkka 69/3.

⁶⁵⁷ Sen âlem diye ancak bir söz duydun. Fakat hele bir gel de âlemde ne gördün onu bir söyle! Suretten ne gördün, manadan ne anladın? Ahiret nedir, dünya nasıl bir âlemdir? Söyle bakalım, Simurg nedir, Kafdağı ne? Cennet, cehennem, a‘raf ne demek? O görünmeyen, o bir günü bir yıl olan âlem, hangi âlem? Âlem bu gördüğün âlemde ibaret değil ya... Ayette “Görmediğiniz şeyler” denmekte, işitmedin mi? Gel, göster hele, Câbelkâ hangi âlem, Câbelsâ şehrinin bulunduğu cihan, hangi cihan? Saâdeddin Mahmûd-ı Şebüsterî, **Mecmua-i Âsâr-ı Şeyh Mahmûd-ı Şebüsterî: Gülşen-i Râz, Saâdetnâme, Hakkü'l-Yakîn, Mir'âtü'l-Muhakkıkîn, Merâtibü'l-Ârifin**, s. 73, nr. 165-170. Tercüme için bkz. Mahmûd-ı Şebüsterî, **Gülşen-i Râz - Metni ve Şerhi**, trc.: Abdülbâki Gölpınarlı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011, s. 38.

⁶⁵⁸ “Yeryüzü bu dokuz mine tavanın yanında

Benzer deniz üstünde yüzen haşhâşî bir kumaşa

Bak bakalım bu kumaşa layık mısın?

Kendi hâline gülşen değer buna.” Attâr-ı Nîşâbü'rî, **Esrârname**, haz.: Muhammed Rızâ Şefî-yi Kedkenî, Tahrân, İntişârât-ı Suhan, 1392/2013, s. 164. Tercüme için bkz. Feridüddîn Attâr, **Esrârname**, çev.: Mehmet Kanar, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2013, s. 149 (48. Hikâye).

Neşr: Ve ‘anāşır ve ecrāmdan mürekkeb olan (22) ‘ālem-i ecsāma daḥı cihān ıtlāk olunur. Beyt:

جهان را بلندی و پستی تویی

چه گویم چه‌ای هر چه هستی تویی⁶⁵⁹

Neşr: Ve tamām-ı merātib-i ma‘ānī vü şūrete daḥı (23) cihān ıtlāk olunur. Beyt:

کین جهان صورتست و معنی دوست

چون به معنی نظر کنی همه اوست⁶⁶⁰

Neşr: Ve şol merātib-i ma‘ānī ki bu çeşm-i ḥissī (24) anı idrāke kâdir olmaya aña daḥı cihān-ı ma‘ānī ve ‘ālem-i āḥiret ta‘bīr iderler. Pes āsümānhā-yı vilāyet-i cān bu ‘ālem-i mürekkebāta kār-fermāy olur. (25) Ve ‘ālem-i ṭabāyī‘ u ‘anāşır ve cihān-ı ecsām, ‘ālem-i ma‘ānīnūn ṭabaḳa-i süfliyyesinde olan ‘ālem-i berzaḥa nisbet ile deryādan bir ḳaṭre gibidür. Kezālik ‘ālem-i berzaḥ daḥı (26) ‘ālem-i melekūt ve ervāḥa nisbet deryādan ḳaṭredür. Ve ‘ālem-i melekūt daḥı ‘ālem-i ceberūta nisbet ve ‘ālem-i ceberūt daḥı ‘ālem-i lāhūta nisbet olınuḳda (27) deryādan ḳaṭre ve mihirden zerre ḳadardur. el-‘Azametü lillāh ve’l-ḳudretü lillāh.

[Der-taḥḳīḳ-i şehr-i Cābelḳā ve Cābelsā ve Sūrḳalyā]

Ve Cābelḳā ve Cābelsā⁶⁶¹ ‘ālem-i mişālde iki şehirdür ki biri şarkī ve biri ğarbīdür. (28) Ve zıkr olınan iki şehriñ ‘azamet ü vüs‘atini Ḥudā’dan ğayrı kimesne bilmez. Ve rivāyet olunur ki ‘ālem-i mişālde bu iki şehirden mā‘adā beyne’l-maşriḳ ve’l-mağrib (29) Sūrḳalyā nām bir şehir daḥı vardır. Zıkr olınan şehir-i Cābelḳā ve Cābelsā’dan büzürğdür. Ve bu şehriñ üç yüz altmış dervāzesi vardır ve her bir dervāzenūn (30) mābeyni bir dervāzeden bir dervāzeye varınca ol cihānūn māḥ u sālīyle bir aylıḳ mesāfedür. Ve *Şecere-i İlāhiyye*⁶⁶² nām kitābda bu üç şehriñ aḥvālī (31) mufaşşal ve meşrūḥ taḥḳīḳ olınmışdır. Ve kitāb-ı mezbūrda meşṭūrdur ki beden

⁶⁵⁹ Âlemin yüksekliği de ve derinliği de Sen’sin. Bilemem belki her ne varsa Sen’sin. bkz. Necmeddîn-i Dâye, *Sûfî Diliyle Siyaset: İrşâdü’l-Mürîd ile’l-Murâd fî Tercemeti Mirsâdü’l-İbâd*, trc.: Kasım b. Mâhmûd Karahisârî / haz.: Özgür Kavak, İstanbul, Klasik Yayınları, 2010, s. 46.

⁶⁶⁰ Bu dünya surettir, dost manadır. Manaya bakarsan her şey O’dur.

⁶⁶¹ bkz. Süleyman Uludağ, “Câbelkâ-Câbelsâ”, *DİA*, C: VI, s. 525.

⁶⁶² İşrakî metinlerine yazdığı şerhler ile kendinden sonraki şarihler üzerinden etkili olmuş, İşrakî ekolünün temsilcilerinden biri olan Şemsüddîn Muhammed b. Mahmûd eş-Şehrezûrî’nin (ö. 687/1288’den sonra) felsefe, bilim, mantık, ahlak, siyaset, metafizik ve tasavvuf konularında önceki filozofları takip ederek kaleme aldığı eseridir. bkz. Necip Görgün, “eş-Şeceretü’l-İlâhiyye fî Ulûmi’l-Hakâiki’r-Rabbâniyye ve Şehrezûrî’nin Felsefesi”, Marmara Üniversitesi SBE, Doktora tezi, İstanbul, 1996.

ve şüret-i ten Câbelkâ şehrinden ve rûh-ı revân şehr-i Câbelsâ'dan (32) ve kalb-i insânî şehr-i Sûrşalyâ'dandur. Ve bu şehr-i Sûrşalyâ'nuñ iki ciheti olup kendüsi berzaḥ vâkı' olmuşdur. Meşelâ cihet-i şarkıyyesi 'âlem-i emr ve cihet-i (33) ğarbiyyesi 'âlem-i mülkdür. Ve bir cihet daḥı i'tibâr olunur ki cihet-i mezbûre zıkr olunan ciheteyni câmi'adur. [Ve Şeyḥ-i Ekber Kibrî-i Aḥmer Muḥyiddîn-i Arabî raḍıyallâhu 'anhu *Fütûḥât-ı Mekkiyye*'de ve ba'zı te'lîfâtında arz-ı ḥaḳîḳat deyü bu 'âlem ḥaḳḳında envâ'-ı müşâhedâtın beyân buyurmuşdur.]⁶⁶³ Allah te'âlâ a'lemu bi-ḥaḳîḳati'l-hâl. Ve Sulṭân Veled⁶⁶⁴ (34) ḳuddise sırrıhu'l-aḥad daḥı eflâk-i mezbûreden bu vechile ḥaber virürler ki, Naẓm:

فَلَكُ الرُّوحِ لَا مَكَانَ لَهُ
مَاجِرًا مِنْهُ لَا زَمَانَ لَهُ

(35) فَلَكُ الْكَوْنِ هَالِكٌ فَانِي
كُلُّ مَنْ قَالَ دَائِمٌ جَانِي⁶⁶⁵

آسمان صورتست و معنی نیست
آسمان که مقام اهلِ خدیتست

(36) قدرتی هست کآن بلند ازوست
وین به پستی نیازمند ازوست⁶⁶⁶

Pes Ḥazret-i Mevlânâ ḳuddise sırrıhu'l-esnâ Ḥakîm Senâ'î ṭayyebellâhu enfâsehünuñ (37) ebyât-ı şerîfesinde olan âsümânâ-yı vilâyet-i cânı şerḥ ve taḥḳîḳ idüp buyururlar ki:

غیب را ایری و آبی دیگرست

⁶⁶³ Cevrî nüshasında eksik olan bu kısım için bkz. Sarı Abdullah, **Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî**, Âtuf Efendi, vr. 178b; Matbaa-i Âmire, C. III, s. 47.

⁶⁶⁴ Sultan Veled (ö. 712/1312) Mevlânâ'nın büyük oğludur. Mevlevîliğin teşekkülünde ve Mevlevî literatürünün gelişiminde önemli bir role sahip olan Sultan Veled, eserleri ile Mevlânâ'nın hayatı ve fikirleri ile ilgili sonraki dönem Mevlevîlik tarihine kaynaklık etmiştir. bkz. Veyis Değirmençay, "Sultan Veled", **DİA**, C: XXXVII, s. 521-522.

⁶⁶⁵ Can göğünün mekânı yoktur; mekâna sığmadığı gibi zamanı da yoktur. Sonradan olan gök, helâk olur, fanidir; kim ona ebedîdir derse suçludur. Sultan Veled, **İbtidâ-nâme**, çev.: Abdülbâki Gölpınarlı, s. 9. Ayrıca bkz. **Sultan Veled'in Arapça Şiirleri**, haz.: Veyis Değirmençay, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1997, s. 5, 36.

⁶⁶⁶ Gök, bir surettir anlam değil; gök nereden onun erlerinin durağı olacak? Bir kudret vardır ki gök o kudretle yücedir; bu yerse ona karşı alçalmıştır, niyaz etmededir ona. Sultan Veled, **İbtidâ-nâme**, çev.: Abdülbâki Gölpınarlı, s. 9-10.

‘Ālem-i ğaybuñ bir ğayrı (38) ebr u şehābı ve āḥar āb u emṭārı vardır. Ve merātib-i ma‘ neviyyeden her bir mertebenüñ mâfevķine nisbet ile āsümānı ve mātāḥtına nisbet ile zemīni vardır. (39) Ve sālīk sülūkda fenā ḥāşıl idüp ‘adem-i aşlıye rücū‘ itdükde şehāb-ı raķīķ ‘amāda setīr olup ol ḥâlde fezā-yı ḳalbe bārān-ı füyūzāt-ı rabbāniyye (40) ve emṭār-ı tecelliyāt-ı şıfāt-ı sübhāniyye taķātūr ider dimekdür.

(2035/2063) آسمان و آفتاب دیگرست

‘Ālem-i ğaybuñ āsümān-ı āḥar ve āfitāb-ı dīgeri vardır. (41) el-Ḥāşıl mertebe-i lâ-ta‘ ayyün mertebe-i evvele nisbet ile āsümān u āfitāb ve mertebe-i vāḥidiyyet daḥı mertebe-i ‘uķūle nisbet ile zemīn ü āsümān ve kezālık [212^a] (1) ‘uķūl bi’n-nisbeti ile’n-nüfūs ve nüfūs daḥı bi’n-nisbeti ile’l-ecsām semāvāt u arz gibi olup tecelliyāt-ı şıfāt-ı cemāliyye ğuyūş-ı bahār ve tecelliyāt-ı şıfāt-ı (2) celāliyye emṭār-ı ḥazān mertebesinde vāķı‘ olmuşdur. Āḥ ey ‘āşīķ-ı şādīķ! Bī-iştibāḥ ol Şānī‘-i lâ-yezāl ve Ḥālīķ-ı bī-zevāl envā‘-ı kâ’ināt ve eşnāf-ı (3) mevcūdātı ketm-i ‘ademden şaḥrā-yı vücūda getürüp zāt-ı insānı cümleden eşref ve ekrem idüp esrār-ı ḥaķā’īķ-ı bī-ḥad ve rumūz-ı daķā‘īķ-ı lâ-yu‘add içün ḳalb-i insānı (4) mir’āt-i naķş-bend-i اللّٰه خالقِ كُلِّ eyledi. İmdi şol merd-i ‘āķıl ki kendü ḥaķīķatine yol bulmağiçün bir merd-i kāmile varup ve ḳalbinden ref -i māsivā idüp (5) Cenāb-ı aḥadiyyete teveccüh-i küllī eyledükde mir’āt-i dil envār-ı tecelliyāt-ı ilāhiyye ile fezā-yı vesī‘-i lâ-mekānī olup seb‘-i semāvātından erfa‘ ve evsa‘ felek-i arz-ı raḥmānī (6) olur ve daḥı ḳıṭ‘ a:

آفتاب حسن او چون سایه بر جان افکند

مشرق دل را برآمد صد هزاران آفتاب

پردۀ ظلمت درید و نور شد در غرقِ نور

(7) تا که در نُورِ عَلَی نُورِ کشاد از فتح باب⁶⁶⁸

maẓmūnı üzere ki bu ma‘ nāya işāretdür. Nūr-ı āfitāb-ı cezebāt-ı ilāhiyye gönül āsümānunda (8) maşrıķ-ı maḥabbetden tecellī eyleyüp arz-ı beşeriyyet ve semā-yı melekiyyetde aşlen bir gizlü şey ḳalmayup dīde-i cāna ‘ayān olur. Ve

⁶⁶⁷ “Allah her şeyin yaratıcısıdır.” Ra‘d 13/16; Zümer 39/62.

⁶⁶⁸ Onu güzelliğinin güneşi can üzerine gölge düşürdüğünde kalbin şafağından yüz binlerce güneş yükselir. Zulmet perdesini yırtar, nur nur içre gark olur, tâ ki “nur üstüne nur” (Nūr 24/35) ona kapı açar. İbn Bezzâz Erdebîlî, *Safvetü’s-Safâ*, tsh. Golamrızâ Tabatabâi, Tahran 1376/1997, s. 450. ayr. bkz. Serap Şah, *Safvetü’s-Safâ’da Safiyyüddîn-i Erdebîlî’nin Hayatı, Tasavvufî Görüşleri ve Menkıbeleri*, Marmara Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, İstanbul 2007, s. 602.

⁶⁶⁹ “Allah nuruna dilediğini kavuşturur.” Nūr 24/35.

ebvāb-ı semāvāt-ı esmā vü şifāt (9) ve felek-i atlas-ı zāt meftūḥa olup نُورٌ عَلَى نُورٍ ma‘nāsını müşāhede kıılır. Ve ‘ālem-i ğaybuñ bir ğayrı āfītāb ve āsümānı vardır demek ne ma‘nāya işāretdür bilür. (10) Nitekim Ḥāzret-i Mevlānā muḳaddemen dahı, *Meşnevî*:

هر که را باشد ز سینه فتح باب
بیند اندر چرخ دل صد آفتاب⁶⁷⁰

هر که را هست از هوسها جان پاک
زود بیند حضرت ایوان پاک⁶⁷¹

(11) buyurmuşlar idi. Ve bu mertebe-i ‘aliyyeye nā’il olanlar merd-i āzād zümresinden olup aḥkām-ı ‘unşuriyye ve āşār-ı ṭabī‘iyyeden ḥalāş ve necāt ve فِي لَبْسٍ⁶⁷² (12) dāhiyesinden rehā bulur. Nitekim Ḥāzret-i Mevlānā bu ma‘nāyı ḥaber virüp buyururlar ki:

نآید آن إِلَّا که بر خاصان پدید

Aḥvāl-i ‘ālem-i ğayb ve ‘acā’ibāt-ı melekūt (13) u ceberūt ve āfītāb-ı felek-i lāhūt peydā vü āşikār olmaz illā ki ḳayd-ı beşeriyyet ve bend-i ṭabī‘atdan ḥalāş olup felek-i ‘anāşırdan ḥurūc iden (14) ḥālîşlere zāhir olur. Ve felekden ḥurūc ne vechile olduĖun⁶⁷³ hikāyesinde⁶⁷⁴ “جواب گفتن خارگوش ایشان را” beyānında, Mışra‘:

(15) کر فلک راو بیرون شو دیده بود⁶⁷⁵

beytinüñ şerḥinde mufaşşal ve meşrūḥ beyān olınmışdır.⁶⁷⁶ İmdi zıkr olınan evcāt-ı ‘āliyāta irtikā eyleyen (16) ḥāslardan mā‘adā her kim olursa olsun

(2034/2064) باقیان فی لَبْسٍ مِنْ خَلْقٍ جَدِيدٍ

bāḳîleri taṭavvurāt-ı felekiyye ve taĖayyürāt-ı ‘unşuriyye muḳteżāsınca ḥālden ḥāle (17) ve ṭavrdan ṭavra girüp ve göñli bir yerde ḳarār itmeyüp efkār-ı māsivādan ḥayālinde şüret-bend olan şuver-i muḥtelife ve nuḳūş-i mütenevvi‘a ile (18) her an ve

⁶⁷⁰ **Mesnevî**, I, b. 1396. “Kimin göğsünde bir kapı açılırsa o her şehirden bir güneş görür.” Derya Örs-Hicabi Kırılanc, **Mesnevî-i Ma‘nevî**, I, b. 1400.

⁶⁷¹ **Mesnevî**, I, b. 1396. “Kimin canı, heveslerden arınmışsa o arı duru dergâhı ve eyvânı hemen görür.” Derya Örs-Hicabi Kırılanc, **Mesnevî-i Ma‘nevî**, I, b. 1397.

⁶⁷² “Onlar yeni bir yaratma konusunda şüphe içindeler.” Kâf 50/15.

⁶⁷³ Av hayvanları ve aslan.

⁶⁷⁴ Tavşanın av hayvanlarına cevabı.

⁶⁷⁵ **Mesnevî**, I, 1003. “Felekten çıkış yolunu görmüştü.” Derya Örs-Hicabi Kırılanc, **Mesnevî-i Ma‘nevî**, I, b. 1004.

⁶⁷⁶ Sarı Abdullah Efendi, **Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî**, Fazıl Ahmed Paşa, 740, vr. 118a.

sā'atde ḥalq-ı cedīdden bir şekildedür. Ve perde-i ğaflet ve zulümāt-ı cismāniyye gözlerin bürüyüp ve 'aқıllarını beng-i naḥvet ve ḥamr-ı keşret şaşırup (19) aşlan ve kaṭ'an neye uğradıklarından haberleri yokdur. *Gülşen-i Râz*.

رمد دارد دو چشمِ اهلِ ظاهر
که از ظاهر نبیند جز مظاهر⁶⁷⁷

(20) چه می‌گویم چو هست این سرِ باریک
شبِ روشن میانِ روزِ تاریک⁶⁷⁸

اگر خواهی که بینی چشمه‌ خور
تو را حاجت فتد با جسمِ دیگر

(21) چو چشمِ سر ندارد طاقتِ تاب
توان خورشید تابان دید در آب⁶⁷⁹

چو برخیزد خیال از چشمِ احول
زمین و آسمان گردد مبدل⁶⁸⁰

(22) اگر در خویشتن گردی گرفتار
حجاب تو شود عالم به یک بار⁶⁸¹

مشو محبوس ارکان و طبایع
برون آی و نظر کن در صنایع⁶⁸²

(23) دو خطوه بیش نبود راه سالک
اگرچه دارد آن چندین مهالک

⁶⁷⁷ İtizal yolunu tutan, anadan doğma kör gibi bütün yüceliklerden nasipsizdir. Şebüsterî, **Mecmua-i Âsâr**, s. 71, nr. 107. Tercüme için bkz. Şebüsterî, **Gülşen-i Râz**, trc.: Abdülbâki Gölpınarlı, s. 11.

⁶⁷⁸ Ne diyeyim? Bu nükte pek ince: Apaydın gece kapkara gündüz içinde! Şebüsterî, **Mecmua-i Âsâr**, s. 72, nr. 128. Tercüme için bkz. Şebüsterî, **Gülşen-i Râz**, trc.: Abdülbâki Gölpınarlı, s. 13.

⁶⁷⁹ Güneş kaynağını görmek istiyorsan başka bir göze ihtiyacın var. Çünkü baş gözünde o kudret yok. Yalnız aydın güneşin suya aksini görebilir. Şebüsterî, **Mecmua-i Âsâr**, s. 72, nr. 130-131. Tercüme için bkz. Şebüsterî, **Gülşen-i Râz**, trc.: Abdülbâki Gölpınarlı, s. 13.

⁶⁸⁰ Şaşı göz düzeldi de gördüğü hayal ortadan kalktı mı yeryüzü de değişir, gökyüzü de. Şebüsterî, **Mecmua-i Âsâr**, s. 74, nr. 175. Tercüme için bkz. Şebüsterî, **Gülşen-i Râz**, trc.: Abdülbâki Gölpınarlı, s. 17.

⁶⁸¹ Kendine, kendi varlığına tutuldun mu bütün âlem baştan başa sana hicab kesilir. Şebüsterî, **Mecmua-i Âsâr**, s. 89, nr. 521. Tercüme için bkz. Şebüsterî, **Gülşen-i Râz**, trc.: Abdülbâki Gölpınarlı, s. 44.

⁶⁸² Unsurlarla tabiatlara mahbus kalma da onlardan çık, Tanrı sanatlarına bak. Şebüsterî, **Mecmua-i Âsâr**, s. 75, nr. 210. Tercüme için bkz. Şebüsterî, **Gülşen-i Râz**, trc.: Abdülbâki Gölpınarlı, s. 19.

بک از های هویت در گذشتن
دوم صحرای هستی در نوشتن⁶⁸³

(24) کسی این سر شناسد کو گذر کرد
ز جزوی سوی کلی یک سفر کرد⁶⁸⁴

Ve mışrā'-ı ahîr ile Hâzret-i Mevlânâ sûre-i Kâf'da olan işbu âyet-i kerîmeye (25) telmîh buyururlar: ⁶⁸⁵ fi-Tefsîri'l-Beyzâvî: أَفَعَبْرْنَا عَنِ الْإِبْدَاءِ حَتَّى نَعْجِزُ عَنِ الْإِعَادَةِ، (26) مِنْ عَيْبِ بِالْأَمْرِ إِذَا لَمْ يَهْتَدِ لَوَجْهِ عَمَلِهِ وَالْهَمَزَةُ فِيهِ لِلْإِنْكَارِ. ﴿بَلْ هُمْ فِي لَبْسٍ مِنْ خَلْقٍ جَدِيدٍ﴾ أَيْ هُمْ لَا يُتَكَبَّرُونَ قُدْرَتَنَا عَلَى الْخَلْقِ الْأَوَّلِ بَلْ هُمْ فِي خَلْطٍ، (27) وَشُبْهَةٍ فِي خَلْقٍ مُسْتَأْنَفٍ لَمَّا فِيهِ مِنْ مُخَالَفَةِ الْعَادَةِ، وَتَنْكِيرِ الْخَلْقِ الْجَدِيدِ لِتَعْظِيمِ شَأْنِهِ وَالْإِشْعَارِ بِأَنَّهُ عَلَى وَجْهِ غَيْرِ مُتَعَارِفٍ وَلَا مُعْتَادٍ. ⁶⁸⁶ إِنَّتَهَى كَلَامُهُ. (28) ya' nî dördinci bâbdandır. İsm-i fâ' ili عِي ve عِي vezninde gelir. 'Âciz olmak ve merd-i 'âciz ma' nâsınadır. (29) Ya' nî recül kârdan ve suhândan 'âciz oldu demekdür. Ve أَفَعَبْرْنَا da olan hemze-i istifhâm inkârîdür. Hâşıl-ı ma' nâ mükevvenât ve maḥlûkâtı ibtidâ'en icâd (30) u halk eylemek bizi 'âciz kıldı mı kim hattâ ba's ve i'âde ve ba'de'l-mevt ihyâsından 'âciz olavuz, 'âciz degülüz. Ve küffâr ḥilqat-i evvelîlerinde bizüm ḡudretimüze (31) münkirîn degüllerdür. Ve her biri kendülerini 'ademden vücûda geldüklerin bilüp وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فَعَهْوَ-yı kerîmi üzere (32) cevâb virürler. Belki şekk ü şüpheleri yevm-i ba' şda olacak halk-ı cedîd ve ḥaşr-ı ecsâddadır. *Tefsîr-i Vecîz*'de, ⁶⁸⁸ ﴿بَلْ هُمْ فِي لَبْسٍ شَكٍّ﴾

⁶⁸³ Yolcunun aşacağı yol, bunca tehlikeleri olan bir yol ama iki adımdan fazla değil ki! Bir adımı zahîrî varlıktan geçmek, öbür adımı hakikî varlığa erişmek. Şebüsterî, **Mecmua-i Âsâr**, s. 79, nr. 306-307. Tercüme için bkz. Şebüsterî, **Gülşen-i Râz**, trc.: Abdülbâkî Gölpınarlı, s. 27.

⁶⁸⁴ Cüz'î âlemden geçip küllî âleme varan kişi, bu sırrı bilir. Şebüsterî, **Mecmua-i Âsâr**, s. 79, nr. 310. Tercüme için bkz. Şebüsterî, **Gülşen-i Râz**, trc.: Abdülbâkî Gölpınarlı, s. 27.

⁶⁸⁵ “Düşünseler ya, ilk yaratışta acze düştük mü? Buna rağmen onlar yeni bir yaratma konusunda şüphe içindeler.” Kâf 50/15.

⁶⁸⁶ “Biz ilk yaratmadan âcizlik mi gösterdik?": Başlatmadan âciz mi kaldık ki tekrardan da âciz olalım. Bu da “عِي بِالْأَمْرِ”den gelir ki işi için çıkış yolu bulamamaktır. Hemze de inkar içindir. “Hayır, onlar yeni yaratmadan şüphe içindeler” yani onlar ilk yaratmaya gücümüzün yetmediğini inkâr etmiyorlar, bilakis yeni yaratmada karışıklık ve şüphe içindeler, çünkü onu âdete aykırı görüyorlar. “الْخَلْقِ الْجَدِيدِ” şeklinde nekire olması durumu önemsetmek ve onun bilinmeyen ve mutata olmayan bir durum olduğunu göstermek içindir.” Kâdî Beyzâvî, **Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl**, C: V, s. 140. Tercüme için bkz. Kâdî Beydâvî, **Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl: Beydâvî Tefsîri**, trc.: Abdülvehhab Öztürk, C: V, s. 91.

⁶⁸⁷ “Onlara, ‘Gökleri ve yeri kim yarattı?’ diye soracak olsan, mutlaka ‘Allah’ diyeceklerdir.” Lokmân 31/25; Zümer 39/38.

⁶⁸⁸ Ebü'l-Hasen Ali b. Ahmed en-Nîsâbü'rî el-Vâhidî'nin (ö. 468/1076) *el-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz* isimli tefsiridir. Eser, yaşadığı dönemin önemli müfessirleri arasında yer alan Vâhidî'nin *el-Basît* ve *el-Vasît* isimli tefsirlerinin muhtasarı gibidir. bkz. Abdurrahman Çetin, “Vâhidî”, **DİA**, C:

بَلْ هُمْ فِي لَبْسٍ مِنْ خَلْقٍ يَبْدُلُ الْوُجُوهَ فِي كُلِّ زَمَانٍ ۖ فَكَيْفَ يُعْذِرُ الْمُفْسِدِينَ (33) يَعْزِيهِ الْبُعْثُ
 āyet-i kerîmede bu vechile ma'nā virmişlerdür. Velâkin baħr-ı zehhār-ı 'ulūm-ı
 ḥaḳā'ik-ı ğaybî Şeyḫ Muḫyiddîn (34) İbn 'Arabî⁶⁹⁰ raḏıyallāhu 'anh 'bَلْ هُمْ فِي لَبْسٍ مِنْ خَلْقٍ
 جَدِيدٍ ma'nāsını libās-ı diğeri ve 'ibārāt-ı āḫar ile tefsîr idüp Faşş-ı Şu'aybiyye'de
 buyururlar ki: (35)

بَلْ وَمَا أَحْسَنَ مَا قَالَ اللَّهُ تَعَالَى فِي حَقِّ الْعَالَمِ وَتَبْدُلِهِ مَعَ الْأَنْفَاسِ ﴿فِي خَلْقٍ جَدِيدٍ﴾ فِي عَيْنٍ وَاحِدَةٍ، فَقَالَ فِي حَقِّ طَائِفَةٍ⁶⁹¹
 أَكْثَرِ الْعَالَمِ ﴿بَلْ هُمْ فِي لَبْسٍ (36) مِنْ خَلْقٍ جَدِيدٍ﴾. فَلَا يَعْرِفُونَ تَجْدِيدَ الْأَمْرِ مَعَ الْأَنْفَاسِ. لَكِنْ قَدْ عَزَّرَتْ عَلَيْهِ الْأَشَاعِرَةُ فِي
 بَعْضِ الْمَوْجُودَاتِ وَهِيَ الْأَعْرَاضُ وَعَزَّرَتْ عَلَيْهِ الْحِسَابِيَّةُ (37) فِي الْعَالَمِ كُلِّهِ. وَجَهَلَهُمْ أَهْلُ النَّظَرِ بِاجْتِمَاعِهِمْ وَلَكِنْ أَخْطَأَ
 الَّذِي قَبِلَ الْمَعْقُولِ⁶⁹⁴ (38) فَبَكْوَنِهِ مَا عَزَّوْا بِالتَّبْدُلِ فِي الْعَالَمِ بِأَثَرِهِ عَلَى أَحَدِيَّةِ عَيْنِ الْجَوْهَرِ⁶⁹³ الْفَرِيقَانِ، أَمَّا خَطَأُ الْحِسَابِيَّةِ⁶⁹²
 فَمَا عَلِمُوا أَنَّ الْعَالَمَ كُلَّهُ مَجْمُوعٌ هَذِهِ الصُّورَةُ وَلَا يُوْجَدُ إِلَّا بِه. فَلَوْ قَالُوا بِذَلِكَ فَازُوا بِدَرَجَةِ التَّحْقِيقِ فِي الْأَمْرِ، وَأَمَّا الْأَشَاعِرَةُ⁶⁹⁵
 (39) أَعْرَاضٍ فَهِيَ يَتَبَدَّلُ فِي كُلِّ زَمَانٍ، إِذِ الْعَرَضُ لَا يَبْقَى زَمَانَيْنِ. وَيُظْهَرُ ذَلِكَ فِي الْخُدُودِ لِلْأَشْيَاءِ، فَإِنَّهُمْ إِذَا حُدُّوا الشَّيْءَ تَبَيَّنَ
 فِي حَدِّهِمْ تِلْكَ الْأَعْرَاضُ، (40) وَأَنَّ هَذِهِ الْأَعْرَاضَ الْمَذْكُورَةَ فِي حَدِّهَا عَيْنُ هَذَا الْجَوْهَرِ وَحَقِيقَةُ الْقَائِمَةِ بِنَفْسِهِ، وَمِنْ حَيْثُ
 فِي حَدِّ الْجَوْهَرِ الْقَائِمِ بِنَفْسِهِ هُوَ عَرَضٌ لَا يَقُومُ بِنَفْسِهِ. فَقَدْ جَاءَ مِنْ مَجْمُوعٍ مَا لَا يَقُومُ (41) بِنَفْسِهِ مِنْ يَقُومُ بِنَفْسِهَا كَتَحْزِيرِ⁶⁹⁶
 الدَّائِيَّةِ، وَقَبُولُهُ لِلْأَعْرَاضِ حَدُّ لَهُ ذَاتِي⁶⁹⁷ وَلَا شَكَّ أَنَّ الْقَبُولَ عَرَضٌ إِذْ لَا يَكُونُ⁶⁹⁸ [212^b] (1) إِلَّا فِي قَابِلٍ، لِأَنَّهُ لَا يَقُومُ فِي
 لِلْجَوْهَرِ. وَالتَّحْزِيرُ عَرَضٌ وَلَا يَكُونُ إِلَّا فِي مُتَحْزِرٍ، فَلَا يَقُومُ بِنَفْسِهِ، وَلَيْسَ التَّحْزِيرُ وَالْقَبُولُ بِأَمْرٍ زَائِدٍ عَلَى عَيْنِ نَفْسِهِ، وَهُوَ ذَاتِي
 الْجَوْهَرِ الْمَحْدُودِ (2) لِأَنَّ الْخُدُودَ الدَّائِيَّةَ هِيَ عَيْنُ الْمَحْدُودِ وَهُوَئِلَهِ. فَقَدْ صَارَ مَا لَا يَبْقَى زَمَانَيْنِ وَأَزْمَنَةً، وَعَادَ مَا لَا يَقُومُ بِنَفْسِهِ يَقُومُ
 بِنَفْسِهِ، وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ (3) لَمَّا هُمْ عَلَيْهِ، وَهَؤُلَاءِ ﴿هُمْ فِي لَبْسٍ مِنْ خَلْقٍ جَدِيدٍ﴾. وَأَمَّا أَهْلُ الْكَشْفِ فَإِنَّهُمْ يَرَوْنَ أَنَّ اللَّهَ يَتَجَلَّى
 فِي كُلِّ نَفْسٍ وَلَا يَتَكَرَّرُ التَّجَلِّي، وَيَرَوْنَ أَيْضًا شُهُودًا (4) أَنَّ كُلَّ تَجَلٍّ يُعْطَى خَلْقًا جَدِيدًا وَيَذْهَبُ بِخَلْقٍ، فَذَهَابُهُ بِهِ هُوَ الْفَنَاءُ
 وَعِنْدَ التَّجَلِّيِ وَالْبَقَاءِ لِمَا يُعْطِيهِ التَّجَلِّيِ الْآخَرُ. فَأَفْهَمَ.⁶⁹⁹ إِنْتَهَى كَلَامُهُ.

XLII, s. 438-439.

⁶⁸⁹ Bilakis onlar yeniden yaratmadan yani ba's (öldükten sonra yeniden dirilme)den şüphe etmektedirler. el-Vâhidî, *el-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî, Dımaşk, Dârü'l-Kalem, 1415/1995, s. 1022-1023.

⁶⁹⁰ Şeyhü'l-Ekber lakabıyla da anılan Muhyiddîn İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240) sistemleştirdiği vahdet-i vücud düşüncesi ve etrafında teşekkül eden kavramlar, başta *Füsûsu'l-Hikem* ve *Fütûhâtü'l-Mekkiyye* olmak üzere çok sayıda eseri ve yetiştirdiği isimler ile tasavvuf ve İslâm düşünce tarihinde geniş etki alanına sahip sufi müelliftir. Mahmud Erol Kılıç vd., "İbnü'l-Arabî, Muhyiddin", *DİA*, C: XX, s. 493-522.

⁶⁹¹ (yani âlemin büyük çoğunluğu hakkındadır)

⁶⁹² (yani sofistler)

⁶⁹³ (yani varlık)

⁶⁹⁴ (yani hissedilebilir olmayan)

⁶⁹⁵ (âlemin iki zamanda baki kalmadığını bilmelerine rağmen)

⁶⁹⁶ (kendisi ile kâim olamayan)

⁶⁹⁷ (yani cevher için)

⁶⁹⁸ (yani cevherin hakikati kendi kendine kâim olmasıdır)

⁶⁹⁹ Allah, âlem ve onun her nefeste yeni bir yaratılışla değişmesi hakkında ne güzel söylemiştir! Bir grup için, "Onlar yeniden yaratma hakkında kuşku içindedir" (Kâf 50/15) buyurur. Dolayısıyla onlar, her nefeste yaratmanın yenilendiğini bilemez. Eş'arîler, bazı varlıklarda yaratmanın yenilenmesinin

Ya‘nî Hakkı tebâreke ve te‘âlâ (5) ‘âlemün ‘ayn-ı vâhidede halk-ı cedîdde tebeddülü hakkında بَلْ هُمْ فِي لَيْسٍ مِنْ خَلْقٍ جَدِيدٍ buyurdu. Hakkın ‘âlem halk-ı cedîdden lebsdedür. Ve ‘âlemiyân tecdîd-i emr-i (6) ma‘a’l-enfâsı ‘ârif degüllerdür ki her nefesde halk-ı ‘âlem tecelliyât-ı ilâhiyye ile teceddüddedir. Zîrâ ‘âlem kendü nefsiyle ma‘dûm ve vücûd-ı Hakkıla mevcûd olup (7) Feyyâz-ı Muṭṭak ebeden ve dâ’imen tecellî itmekdedür. Pes tecellî-i evvel aşlına rücû‘ itdükde ‘âlem mefkûd ve ma‘dûm ve tecellî-i şânîniñ zuhûrî hîninde maḥlûk ve mevcûddur. (8) Velâkin tecelliyât-ı ilâhiyyeniñ kemâl-i sür‘atinden nûr-ı tecellî-i şânî tecellî-i evvelün nûrına muttaşıl olmağla iki tecellîniñ meyânında temeyyüz müşâhede olunmadığı için (9) ‘âlem halk-ı cedîdde olup evvelen ma‘dûm ba‘dehü tekrâr mevcûd oldukları fark olunmaz. Felihâzâ şuver-i zâhire-i ‘âleme nazar eyleyen erbâb-ı zâhir ḥakā’ik-ı kevnîyye (10) gerek cevheriyye ve gerek ‘arâziyye olsun vücûd-ı izâfiyle mütelebbase oldukları

bilgisine ulaşmıştır. Sözüni ettiğimiz şey, [iki anda baki kalmayan anlamındaki] arazdır. Sofistler ise âlemin bütünü hakkında bu gerçeği öğrenmiştir. Yine de bütün akılcılar, onları bilgisiz ilan etmiştir. [Gerçeği kısmen saptasalar bile] her iki grup da yanılmıştır. Sofistlerin hatası, bütün âlemin değiştiğine dair düşüncelerinin yanında, bu sureti [âlemin suretini] taşıyan yegane cevherin varlığını öğrenememişlerinden kaynaklanmıştır. Bu suretler ancak söz konusu cevher ile var olduğu gibi aynı zamanda onun sayesinde bilinebilirler. Bunu kabul etselerdi, bilgide kesinlik derecesini elde etmiş olurlardı.

Eş‘arîler ise bütün âlemin arazların toplamı olduğunu anlayamadı. Dolayısıyla âlem, her an değişir; çünkü araz, iki zamanda sürekli kalmaz. Bu durum onların şeyleri tanımayışlarında ortaya çıkar; çünkü onlara bir şeyi tanımlarken o şeyin arazlar[dan ibâret olduğu] tanımdan ortaya çıkar. Bir şeyin tanımında zikredilen arazlar, kendi başına fiilen var olmuş cevherin aynısı ve hakikatidir. Araz olması bakımından ise kendi başına var olamaz.

[Onların yorumuyla] kendi başına fiilen var olamayan şeylerin toplamından kendi başına fiilen var olan bir şey [âlem] meydana gelmiştir. Örneğin özü gereği fiilen var olan cevherin tanımında doğal mekânda bulunmayı zikredişlerini verebiliriz. Cevherin arazları kabûl etmesi de cevher için zatî bir tanımdır. Arazları kabul etmesi de cevher için özünden kaynaklanan bir tanımdır. Hiç kuşkusuz, [bir arazi] kabul etmek bir arazdır; çünkü araz, tek başına fiilen var olamayacağı için, ancak bir kabul edicide bulunabilir. O hâlde kabul etmek, cevher için zatî bir özelliktir.

Yerleşme ise yerleşende bulunabilecek bir arazdır. Dolayısıyla o da kendi başına fiilen var olamaz. Yerleşme ve [yerleşme zamanı] kabul, tanımlanmış cevhere ilave durumlar değildir; çünkü zata ait tanımlar, tanımlananın zatı ve hüviyetidir. Böylece [Eş‘arîlerin yaklaşımıyla] iki zamanda sürekliliği olmayan şey [araz], iki ya da daha uzun zamanda sürekliliği olan şeye [cevher] dönüştüğü gibi kendi başına fiilen var olmayan şey de kendi başına fiilen var olan şeye dönüşmüştür. Onlar, içlerinde bulundukları [çelişkili] durumun farkında değillerdir. İşte bunlar, “Yeniden yaratmadan kuşku içinde olan kimselerdir” (Kâf 50/15). Keşif ehli ise Allah’ın her nefeste tecelli ettiğini ve tecellinin tekerrür etmediğini görür. Aynı zamanda, her tecellînin yeni bir yaratma getirip başka bir yaratmayı götürdüğünü gözlerler.

O hâlde, yaratılışın birinin gitmesi, diğer tecellinin verdiği şey nedeniyle tecellide fena ve bekanın ta kendisidir. Ahmed Avni Konuk, **Fusûsu’l-Hikem Tercüme ve Şerhi**, C: I, s. 770-777. Tercüme için bkz. İbnü’l-Arabî, **Fusûsu’l-Hikem**, çev.: Ekrem Demirli, İstanbul, Kabalcı Yayınları, 2006, s. 133-134.

hâlde tağayyür ve tebeddül vâkı‘ olmaz taşavvur iderler. Na‘am dâhil-i vücūd olan şey’ (11) ma‘dūm olmaz. Velâkin ‘adem-i ‘ademiyyetden daḥı ‘adem-i tebeddül lâzım gelmez. Ve mevcūd olan şey’ mütebeddil olmağla şey’e ‘adem daḥı tārī olmaz. Zîrâ Hâzret-i Hâkḥ (12) ve Kâdir-i Muṭlaḥ tecelliyât-ı ğayr-ı mütenâhiye ile dâ’imen tecellide ve ‘âlem daḥı tecelliyât-ı rabbâniyyeyi müstemirren qabûldeyir. Pes ‘adem-i şırf vücūd olmadıgı gibi vücūd daḥı (13) ‘adem olmaz. Velâkin ‘adem muḫāf i‘tibârıyla ‘inde vürüdi’t-tecelliyât vücūd-ı ‘âlem فِي لَبْسٍ مِنْ خَلْقٍ جَدِيدٍ şadedindedir. Fe-ammâ Hâkḥ’dan ğayruñ vücūdı olmamak (14) i‘tibârıyla ‘âlemde tebeddül ve tağayyür yokdur. Fe-izâ ‘arefte hâzâ, zâmir-i mihr-incilâya ḥafî olmaya ki cumhûr-ı erbâb-ı ḥicâbuñ katında ‘âlem sivâ-yı Hâkḥ ve zâhir ve meşhûddur. (15) Ve şuhûd-ı Cemâl-i Hâkḥ anlardan ğayb u mefkûddur. Felihâzâ ‘ayn-ı vâhîde üzerine şâbite olan ḥaḳîkat-i ‘âlem enfâs ile mütebeddile ve ḥalk-ı cedidedir. Aña binâ’en ki (16) gerek cevâhir ve gerek a‘râz mecmû‘-ı ‘âlem ebeden müteğayyirdür. Ve her müteğayyirüñ ta‘ayyünü dâ’imâ mütebeddildir. Ve bir ânda olan müta‘ayyin ân-ı âḥarda olan müte‘ayyinüñ ‘aynı degüldür; (17) ğayırdur. Ve ḥâl-i ân ki ‘ayn-ı vâhîde üzerine taṭarruḥ iden tağayyürât kendü ḥâlî üzerinedir. Pes ‘ayn-ı vâhîde ta‘ayyün-i evvel ile müta‘ayyine olan ḥaḳîkâtür. (18) Ve mecmû‘-ı şuver a‘râz-ı tārîye ve her anda mütebeddile ve fâniyedür. Ve erbâb-ı nazar ḥaḳîkat-i ‘âlemden bî-ḥaber olup şuver-i ‘âlemüñ cümlesi ma‘a’l-enfâs ḥalk-ı cedidde (19) olduğundan lebs ve şekk içindedir. Fe-izâ kâne kezâlik Hâkḥ celle ve ‘alâ tecelliyât-ı müte‘âkıbede meşhûd ve ‘âlem ebeden mefkûd ve her bir tār’etü’l-‘aynda fânî (20) ve şüret-i uḥrâda ḥâdişdür. Ve Hisbâniyye ki Sofistâ’iyyedür, ‘âlemüñ küllisinde olan ḥalk-ı cedide muṭṭalî‘ olup ve erbâb-ı nazar tār’ife-i Hisbâniyye’yi (21) techîl itmişlerdür. Ve mezheb-i Hisbâniyye budur ki tār’ife-i mezbûre ‘âlem ânât ile mütebeddildir dirler. Ve ḥaḳîkat-i aḥadiyye ki bi’l-ḥaḳîḳa vech-i Hâkḥ’dur işbât iderler. (22) Velâkin şuver-i mezbûre ḥaḳîkat-i mezkûre ile mütebeddile olduğun işbât itmeyüp belki şuver-i mezbûrenüñ ḥaḳîkatı yokdur cümlesi zanniyyât ve ḥisbânâtdur dirler. (23) Ve bunuñ sebebi ile Hâkḥ’dan ve tecelliyât-ı rabbâniyye-i ğayr-ı mütenâhiye ile qalbleri pür-nûr olmağdan maḥrûm ve muḥteciḥ qalurlar. Ve mütefelsife ve erbâb-ı nazar-ı fikrî bi-ecma‘ihim (24) Hisbâniyye’yi techîl kırlurlar. Zîrâ bu tār’ife, vücūd ile mütebeddile olan ḥaḳâ’iḳ mütebeddile olmaz ve mâhiyyet

müteğayyire olmaz dirler. Ve ‘ayn-ı vāhideyi (25) işbāt idüp lākin ‘ayn-ı vāhide ile anuñ şuyūnāt u hālātı ve aña ṭābi‘ a olan levāzım u izāfāt beynini temyīz itmezler. Ve şıfat-ı zātiyye-i (26) ‘ayn-ı vāhide olan şübūt ve ‘adem-i tebeddül ile anuñ şu’ūnāt u hālātını ve şuver u ta‘ayyūnātını vaşf iderler. el-Ḥāşıl ıslāḥ-ı ta‘bīr-i merām ve izāḥ-ı (27) takrīr-i kelām budur ki ‘ayn-ı vāhide olan zāt-ı aḥadiyyet kendü zātıyla kendü zātında kâ’ime ve dâ’ime ve bi-zātihi keşerāt-ı esmā’iyye ve ta‘addūdāt-ı şıfātiyyeden (28) münezzeh ve muḳaddesdür. Ve zāt-ı baḥt ve baḥr-ı aḥadiyyetde cemī‘-i esmā ve şıfāt-ı ma‘kūle ve keşerāt-ı şuver-i mükevvenāt müstehlekedür. Pes kemāl-i cilā vü isticlā için (29) nefes-i raḥmānī ve tecellī-i sübhānī ile şuver-i esmā-i rabbāniyyede ma‘kūle ve zātında müstehleke olan mezāhir-i kevniiyyede mütecelliyeye olduğda ma‘kūle vü müstehleke olan (30) keşerāt-ı zāhire ve zāt-ı ilāhiyye keşretde bātına olur. Pes tecellī-i ilāhī bi-ḥasebi’z-zāhir mütā‘ayyin ve vücūd-ı vaḥdet-i Ḥaḳḳ’da ma‘dūme olan merāyā-yı şuver ‘ālemde (31) zāhir u mütebeyyin olup zāhirde olan keşret-i ta‘ayyūnāt mevcūde vü meşhūde ve vaḥdet-i zāt bātında mücmele vü ma‘kūle olur. Ve zāhirde meşhūde olan (32) keşret-i vücūd-ı ‘ālemdür ki Ḥaḳḳ’uñ anda ta‘ayyūni i‘tibārıyla bi’l-vücūdi’l-izāfi ‘ālem mevcūd ve mir’at-i mücellāda mer’iyye olan şüret mir’atda meşhūd olduğu gibi (33) mir’at-i vücūd-ı Ḥaḳḳ’da daḥı ‘ālem meşhūddur. Ve ḥāricde müstaḳillen vücūdı yokdur. Ve erbāb-ı zāhir nazarında zāhir-i ‘ālem müşāhed ü maḥsūs ve Ḥaḳḳ ma‘kūldür. (34) Velākin erbāb-ı keşf ü şuhūd merāyā-yı şuver-i ‘ālemde zāhir olan tecelliyāt-ı Ḥaḳḳ’ı müşāhede ve mu‘āyene kılup bu ‘ālem-i şūrī anlarıñ katında ma‘kūl u mevhūmdur. (35) Pes bu esrār-ı ‘aẓīmenüñ gāyet-i ğumūzati olmağla Şeyḥ radıyallāhu ‘anh zāt-ı aḥadiyye ve ‘ayn-ı vāhide olan vücūd-ı Ḥaḳḳ-ı bātına şuver-i ‘ālemüñ nisbetini ve şuver-i ‘āleme (36) daḥı Ḥaḳḳ-ı bātınıñ nisbetini tefhīm ve müstemī‘in-i müsta‘iddine ta‘līm için heyūlāyı temşil idüp keşret ü ihtilāfāt şuver-i ‘ālemde mevcūde iken cevher-i vāhid olan (37) heyūlāya anlarıñ rücū‘ını ve heyūlā şuver-i ‘ālemde olduğunu beyān buyurdı. Ve cevher-i ma‘kūlden Şeyḥ’uñ murādı heyūlā olup vaḥdet ve keşreti ol yüzden (38) ‘ayān ve erbāb-ı zāhirüñ ‘aḳā’id-i muḥtelife ve mezāhib-i mütebāyinesinden ba‘zısını ityān ü işābet ve ḥaṭāların tıbyān idüp buyururlar ki: Eger Ḥisbāniyye (39) ‘ālem bi-esrihi mütebeddildür didükleri kavllerinde sâbit olup ve ḥaḳīkat-i aḥadiyye-i sâbiteyi daḥı işbāt idüp bu

tebeddülātūñ verāsında bir ḥaḳīḳat-i vāḥide vardır ki (40) kendü ḥaḳīḳatinden ve muḳteżā-yı zātından mütebeddile olmaz. Ve ‘inde’t-tecellī ve’t-ta‘ayyün şuver ile zuhūr anuñ şānındandır. Ve cemī‘-i şuver-i ‘arazīyye kendü ‘aynından ḳābiledür. (41) Ve keşret-i ‘arazīyye ile ta‘ayyün ve teceddüd ḥaḳīḳat-i ‘ayn-ı aḥadiyyeyi ḳādiḥ olmaduğın ‘ārif olalardı derece-i taḥḳīḳa fā’iz olurlardı. Ve eger Eşā‘ ire daḥı [213^a] (1) bi-nefsihī cevāhirūñ vüçüd-ı yoğiken ve vüçüd-ı Ḥaḳḳ’a nisbet ile vüçüd-ı ağyār ‘araz iken ğayra vüçüd virmeyelerdi ve ‘ālemūñ küllisi a‘rāz ile müsemma olan (2) şuverūñ mecmū‘ı olup ‘ayn-ı vāḥide olan zāt-ı aḥadiyyede bāhir ve ‘ayn-ı vāḥide olan vüçüd-ı Ḥaḳḳ anda zāhir ve ‘ālem anuñ zuhūr ve vüçüdiyla ḳā’im (3) ve kendü nefsiyle fānī vü ma‘dūm olup nefsiyle ḳā’im olan Ḥaḳḳ’dan ğayrı vüçüd olmaduğın ‘ālim olalardı ve cemī‘-i şuverde müte‘ayyin ve muḳavvim-i şuver (4) olan vüçüd ‘ayn-ı vāḥide ve ḥaḳīḳat-i vüçüd-ı Ḥaḳḳ olduğın kemāliyle ‘ārif olalardı fā’izinden olurlardı. Ammā erbāb-ı keşf ü ‘ayān (5) ve aşḫāb-ı zevḳ u vicdān tecelliyātda mükerrer olmayup her nefesde Ḥaḳḳ’un tecelliyātını müşāhede ve tecelliyāt-ı ilāhiyye i’tā-yı ḥaḳḳ-ı cedīd ve izḥāb-ı ḥaḳḳ (6) eyledüğün ‘ayn-ı şuhūd ile mu‘āyene iderler. Ya‘nī tecellī-i vāḥidūñ yenbū‘-ı cūddan tefeccür iden devām-ı inbi‘āşına nazar olunmağla bi-ḥasebi’l-ḳavābil nūr-ı vüçüd bir nev‘-i (7) ta‘ayyün ile bilāmekşin müta‘ayyin ve kendü aślına rüçū‘ı ḥālinde münselih ve anuñ māba‘di ta‘ayyün-i āḥar mütevāliyen taḳīb eyledüğün görürler. Pes tecellī-i ilāhīnūñ izḥāb-ı ḥaḳḳ (8) eylemesi ‘inde zehābi’t-tecellī ve rüçū‘ihī ilā-aślihī ḥaḳḳuñ fānī olduğıdur. Ve ḥaḳḳ-ı cedīdūñ daḥı beḳāsı tecellī-i āḥar aña i’tā-yı vüçüd eyledüğüdür. (9) Ve ḥaḳḳ-ı cedīd tecellī-i āḥaruñ vürüdiyla bāḳīdür. Mağribī:

نیست پنهان حق ز چشم و جانِ مرد حقشناس
گرچه هر ساعت نماید خویش را در هر لباس

هر زمان آرد لباسی یار از خلوت بیرون
(10) گاه اطلسپوش گشته گاه پوشیده پلاس

گر هزاران جامه پوشد قامتِ او هر زمان
بر نظر هرگز نگردد ملتبس ز آن التباس

گر شرابِ نابِ بی رنگت همی باید به جام
(11) دیده را بر رنگِ ساقی دار نی بر کأس و طاس

در هزاران آینه هر لحظه رویش منعکس
می شود تا شایدش دیدن برای انعکاس

از برای جمله ذرات عالم مهر او
(12) می کند بر هستی او هم ستایش هم سپاس

هر یکی از کثرتِ عالم که می بینی یکیست
پس ازین کثرت بر آن وحدت توان کردن قیاس

نور هستی جمله ذرات عالم تا ابد
(13) می کند از مغربی چون ماه از فی اقتباس

گر همی خواهی که ره یابی بکوی وحدتش
بگذر از خود یعنی از جان و دل و عقل و حواس

چون اساسی خانه توحید بر فقر و فناست
(14) جز که بر فقر و فنا نتوان نهادن این اساس⁷⁰⁰

Pes, beyt:

کاشفی اسرارهای کبریا
شه جلال الدین مولانای ما

Neşr, daği mışra‘ :

بیت من بیت نیست اقلیمست⁷⁰¹

(15) didükleri gibi her bir beytlerinden nice bunuñ gibi mücelled kitāblar yazılacak
esrār ve ḥaqā’iḳa işāret buyurmuşlardır. Ve ba‘dehū ‘ālem-i ğaybdan nāzile olan
(16) gūyūş-ı şūriyye ve ma‘neviyyenūñ ḥavāşşı beyānına şūrū‘ idüp buyururlar ki:

⁷⁰⁰ Hakk’a arif olan merdin gözünden ve ruhundan Hak gizli değildir. Her vakit kendisini türlü türlü libaslarda gösterse de bu böyledir. Her vakit sevgili halvetten yeni bir libasla çıkar. Bazen atlas libas bazen de çul giymiş olarak çıkar. Her vakit binlerce libas giymiş olsa da onun endamı, bakışta bu benzerlikten dolayı herhangi bir belirsizlik doğurmaz. Saf ve renksiz şarap kadeh içinde bulunduğu zaman göz saki’nin rengine dikkat eder kadehin veya kabın rengine değil. Onu görmek gerçekleşsin diye binlerce aynada her an onun yüzü yansır. Âlemin bütün zerrelere onun muhabbetinden olduğu için hamd ü sena da ona arz olunur. Âlemin çokluğunda gördüğün her bir şey bil ki birdir. Bu kesretten sonra o vahdet üzerine kıyas etmek gerekir. Varlık nuru bütün zerrelere üzerine ilelebed ay gibi gölgesini mağribden yayar. Onun birliğinin mahalline yol bulmayı umarsan kendinden geç. Yani ruhundan, kalbinden, aklından ve hislerinden geçmelisin. Çünkü tevhid binasının temeli fakr ve fenadır. Fakr ve fenadan başka bir temel üzerine bu esas bina edilemez. Mağribî, **Dîvân-ı Muhammed Şîrîn-i Mağribî**, s. 219-220.

⁷⁰¹ Benim beytim, beyit değil, bir ülkedir. Senâî-yi Gaznevî, **Hadîkatü’l-Hakîka ve Şeriatî’t-Tarika**, haz.: Muderris Razavî, Tahran t.y., s. 718. Bu mısra *Mesnevî*’nin beşinci cildinde 2497. beyitten önceki başlığında geçmektedir.

هست باران از بی پروردگی

Bir nev[‘]-i bārān vardır ki perverde kılmakdan (17) ötürüdür.

(2037/2065) هست باران از بی پژمردگی

Ve bir nev[‘]-i bārān dağı vardır ki pejmürdelikden ötürüdür.

[Yine bir renge dağı girdi devrān

Teferrücgāh oldu bāğ u bostān

Nazar eyleñ görüñ berk-i hazāne

Olur ma[‘] şük u ‘aşıkdan nişāne

Neler itdi yine çerh dü rengi

Bahār ile hazāna geçdi rengi

Bu sırra nice olmaz kişi hayrān

İki yüzlülük itdi yine devrān]⁷⁰²

نفع باران بهاران بوالعجب

Kıma قَالَ تَرَأَى أَنَّ اللَّهَ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ ثَمَرَاتٍ مُخْتَلِفًا أَلْوَانُهَا. (18) ve hengām-ı bahārlarda olan bārānuñ nef[‘] i bü’l-‘acebdür.

⁷⁰³ تَعَالَى: أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ ثَمَرَاتٍ مُخْتَلِفًا أَلْوَانُهَا.

(2038/2066) باغ را باران پاییزی چو تب

Güzde ve faşl-ı hazānda taqātur iden bārān bāğ u gülistāna hummā ve ısıtma gibidür.

آن بهاری نازپروردش کند

(20) Ol vaqt-i bahāra mensüb olan bārān bāğ u bostān ve eşcār u fidānları nāz ile perverde ve tāze vü ter ider. Kıma قَالَ تَرَأَى أَنَّ اللَّهَ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَتَصْبُغُ الْأَرْضَ مُخْضَرَّةً إِنَّ اللَّهَ لَطِيفٌ خَبِيرٌ. (21) أَنَّ اللَّهَ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَتَصْبُغُ الْأَرْضَ مُخْضَرَّةً إِنَّ اللَّهَ لَطِيفٌ خَبِيرٌ.

⁷⁰⁴ اللَّهُ لَطِيفٌ خَبِيرٌ.

(2039/2067) وین خزانى ناخوش و زردش کند

Ve hazāna mensüb olan bārān (22) berg-i dırahtānı ve bāğ u bostānı hazān idüp şarardur ve nāhoş idüp evrākın perişān ider. Beyt:

⁷⁰² Cevrî nüshasında eksik olan bu şiir için bkz. Sarı Abdullah, *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*, Âtîf Efendi, C: II, vr. 192a; Matbâa-i Âmire, C: III, s. 54. Şiir Revânî’ye (ö. 930/1524) ait *İşretnâme* mesnevîsi içerisinde yer almaktadır. bkz. Rıdvan Canım, *Türk Edebiyatında Sâkînâmeler ve İşretnâme*, Ankara, Akçağ Yayınları, 1998, s. 240.

⁷⁰³ “Allah’ın gökten su indirdiğini görmez misin? Sonra onunla renk ve çeşitleri farklı ürünler çıkardık.” Fâtır 35/27.

⁷⁰⁴ “Görmüyor musun ki, Allah gökten su indiriyor da yeryüzü yemyeşil oluveriyor! Kuşkusuz Allah latiftir, her şeyden haberdardır.” Hac 22/63.

Bahār-ı hüsne aldanma şaķın mazlūmuñ āhından
(23) Tağıtdı yaprağın sünbül yele virdi gül evrākı

Bākî:

Salṭanat tācın geyen ‘ālemde mağrūr olmasun
Nice sulṭān bōrkin almışdur begüm bād-ı ḥazān

Gerçi merdāne şoyındı girdi meydāna dıraḥt
(24) Geldi kış başdı velīkin virmedi aşlā emān

Ḳanlu yaş dōkmiş ruḥ-ı zerd [ü] ğubār-ālūduna
Var ise dehrüñ fenāsın añdı mīr-i ‘āşıkān

Şarşar-ı ğam fikrüm evrākın perīşān eyledi
(25) Çehre-i zerdüm belādan buldı reng-i za‘ferān

Āfet-i bāğ-ı ḥazāndan tā ebed maḥfūz olur
Bāğ-ı dehre ḥüsn-i tedbīrūñ olursa bāğbān

Himmetün şimşādınıñ şāḥ-ı bülendi var iken
(26) Ḳande yapsun şāḥ-bāz-ı ṭab‘-ı Bākî āşiyān⁷⁰⁵

همچنين سرما و باد و آفتاب

Kezālik sermā ve bād ve āfitābı

(2040/2068) بر تفاوت دان و سررشته بیاب

tefāvūt üzere bil (27) ve ser-rişteyi bul. Ya‘nī iḥtilāf-ı leyl ü nehār ve bārān-ı rabī‘ u ḥarīf ve evrāk u eşcāruñ neşv u nemā ve fenā vü zevālī ba‘ṣ-ı ḳubūr ve aḥvāl-i nüṣūra (28) ‘alāmetdür. Ve zıkr olınan tebeddülāt ü tağayyürāt ḥalk-ı cedīde işāretdür. İmdi bunları görüp ser-rişteyi yitürme. Belki واختلاف الليل (29) والنهار وما أنزل الله من السماء من رزق فأخيا به الأرض بعد موتها وتصريف الرياح آيات لقوم يعقلون⁷⁰⁶ āyet-i kerīmesi mücebince (30) bu aḥvāl-i müteğayyireden kendü ḥālūñi tefekkür ve ta‘aḳḳul idüp cān u tenūñi ol Ḳādir-i Ḥayy-ı lā-yemūt ve Ḳayyüm-ı lā-yezāl ve lā-yefūtuñ yed-i ḳudret ve dest-i meşīyyetinde (31) olduğın ve keyfe mā-yeşā’ cümle eşyāyı taşarruf ḳıldığın

⁷⁰⁵ Bākî, **Bākî Dîvânı: Tenkitli Basım**, haz.: Sabahattin Küçük, Ankara, TDK Yayınları, 1994, s. 56-58.

⁷⁰⁶ “Gece ile gündüzün yer değıştirmesinde, Allah’ın gökten indirdiğı rızıkta (yağmurda) -ki, onunla öldükten sonra yere yeniden hayat vermektedir- rüzgārları çeşitli yönlerden estirmesinde düşünenler için alınacak dersler vardır.” Câsiye 45/5.

vezân olan nesîm-i maḥabbet (4) ve bârân-ı füyuzât-ı maʿrifet ile revnaḳ ve leṭâfeti ebeden mütezâyide ola. İmdi Ḥazret-i Mevlânâ ḳuddise sırrıhü “ser-rişte-i bî-bedel” diyü bu maʿnâya telmîḥ u işâret (5) idüp ve daḥı ⁷¹⁴ وَفِي أَنْفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ kavlı-i kerîmi maḡzâsınca ğuyûş u emṭâr-ı âfâḳıyye-i şûriyyede ḳalmayup bunlaruñ herbirini kendü vücûduñda bulup (6) zâtuñı añlayasun. Zîrâ aşl-ı ser-rişte oldur diyüp buyururlar ki:

همچنین در غیب انواعست این

Dünyâda olan ḥazân u bahâr ve eşcâr u eşmâruñ (7) envâʿ ı olduğı gibi ʿâlem-i ğayb ve maʿnâda daḥı bu envâʿ vardır.

(2041/2069) در زیان و سود و در رنج و غبین

Ziyân u sūd ve renc u ğabînde yaʿnî ʿâlem-i ğaybuñ (8) bârân-ı maʿnevîsi daḥı zemîn-i ḳalbe sūd u ziyân ve renc u ḥazân virmekden ḥâlî degüldür. Meşelâ zıkr ü tesbîḥ ve şalât u şıyâm ve ḳuʿūd u ḳıyâm ve tarḥ-ı mäsivâ (9) ve defʿ-i ḥavâṭır u hevâ ile Cenâb-ı Ḥaḳḳ’a olan teveccüh-i tām vücûd-ı insânîye bârân-ı bahâr gibi nefʿ-i ʿazîm virür. Ve mesâvî vü ğıybet ve kibr u naḥvet ve baṭâlet (10) ü kehâlet ve müzeḥrefât-ı fâniyyeye maḥabbet ve ehl-i hevâ ile ülfet ve işneyniyyet ü enâniyyet bârân-ı şitâ gibi vücûd-ı insâna renc ü zaḥmet ve ʿazâb (11) u nıḳmet virüp gönül bağında Ḥaḳḳ’a lâyıḳ bir nesne bitmez. İmdi bâğ-ı cenân faşl-ı bahâr olup envaʿ-ı gül ü reyḥân şükûfte vü ḥandân olmaḳ isterseñ (12) bir merd-i Ḥudâ’nuñ nesîm-i enfâsından cemʿ olan seḥâb-ı hidâyetden taḳâṭur eyleyen emṭâr-ı kelimâtını fezâ-yı sîneñe cereyân itdür ki ḳalbüñ bostân-ı (13) maʿârif-i sübhânî ola. Zîrâ,

این دم ابدال باشد از بهار

şîfât-ı beşeriyyelerini şîfât-ı melekiyyete tebdîl idüp taḥalluḳ bi-aḥlâḳillâh eyleyen (14) abdâluñ bu nefes-i ʿîsî-demi ol bârân-ı bahâr-ı esrârdandur. Abdâl kime dirler tafşîl üzere bundan aḳdem, mışraʿ :

کم کسی ز ابدالِ حق آگاه شد⁷¹⁵

beytinde (15) taḥḳîḳ olınmışdur.⁷¹⁶ Tekrâra ḥâcet yoḳdur. Pes dem-i abdâl ḳalb-i tâlibe te’sîr idüp

⁷¹⁴ “Hatta kendinizde de [açık kanıtlar vardır]. Hiç görmüyor musunuz?” Zâriyât 51/21.

⁷¹⁵ **Mesnevî**, I, b. 264. “Hak abdallarından pek az kişi haberdar oldu.” Derya Örs-Hicabi Kırlangıç, **Mesnevî-i Maʿnevî**, I, b. 264.

⁷¹⁶ Salmani, “Sarı Abdullah Efendi’nin Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî’si”, s. 550-567. Ayrıca bkz. Sarı Abdullah Efendi, **Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî**, Fazıl Ahmed Paşa, 740, vr. 55a-57b.

(2042/2070) در دل و جان روید از وی سبزهزار

sālik-i müsta‘iddün (16) dil ü cānında ol demden envā‘-ı ḥaṣravāt-ı ‘ilm ü ḥikmet münbite olup riyāz-ı cenānı cinān-ı şükūfezār-ı maḥabbet ve bostān-ı sebzezār-ı (17) ma‘rifet olur. Ammā bunı daḥı taḥkīk bil ki,

فعلِ بارانِ بهاری با درخت

bahāra mensūb olan bārānuñ fi‘l ü eṣeri dıraḥtadur. Ya‘nī tāze vü ter (18) olan dıraḥtadur. Quruyup ḥaṭab menziline olana degüldür. Kezālik,

(2043/2071) آید از انفاستان در نیکبخت

enfās-ı abdāldan daḥı ol eṣer-i feyz-i rabbānī (19) müsta‘idd olan nīk-baḥta gelür. Ḥulāṣa-i kelām evliyā-yı kirām ile şoḥbet ider nice bed-mehām görilür. Pes niçün anlaruñ enfās-ı müteberrekesinden bunlaruñ (20) dil u cānı sebzezār olmadı diyü ḥayāl-i fāsıde düşmeyesiz. Zīrā te‘şir-i enfās-ı rūḥ-efzā-yı abdāl ve āṣār-ı dem-i rāḥat-zāy-ı erbāb-ı ḥāl (21) ve şevārīk-ı zamā‘ir-i aṣḥāb-ı zevk-i vişāl ve bevārīk-ı serā‘ir-i ehl-i şevk-i nūr-ı cemāl egerçi kim bahārda olan bād [u] nesīm ve āfitāb u bārān menzilesindedür. (22) Velākin kâbil-i müsta‘idd daḥı dıraḥt-ı sebz u ter meşābesindedür. Pes anlaruñ nefes-i mübāreki kâbil-i müsta‘iddüñ şecere-i vücūdına eṣer ider. Yoḥsa (23) dıraḥt-ı ḥuşk ve ḥaṭab nār mertebesinde olan kâlib-ı fersüde ve kalb-i efsürdeye eṣer itmez. Ve biñ söz söylese tutmaz. Beyt:

(24) ز چشم و زلف او عاشق کجا یابد حضور

دل کشیدی کحلِ بینایی ولی در چشمِ نابینا⁷¹⁷

İmdi ey tālib-i müstefiz meşelā,

گر درختِ خشک باشد در مکان

(25) eger mekānda dıraḥt-ı ḥuşk olsa

(2044/2072) عیبِ آن از بادِ جان افزا مدان

ol dıraḥt-ı ḥuşkuñ ‘aybını ya‘nī ter u tāze olmadığını bād-ı nesīm-i ḥayāt-efzādan (26) bilme. Belki anuñ bī-neşv ü nemā olması dıraḥtuñ ‘adem-i kâbiliyyetinden ve bī-isti‘dād olduğundandır. Yoḥsa,

بادِ کارِ خویش کرد و بر وزید

(27) rīḥ-i rāḥat-baḥş esdi ve kendü işini eyledi.

⁷¹⁷ Onun gözünden ve zülfünden âşık nasıl huzur bulsun. Gönül göze şifa veren sürmeyi çekti ama görmeyen göze. Hocendî, *Dîvân-ı Kemâleddîn Mes‘ûd-ı Hocendî*, s. 9-10.

(2045/2073) آن که جانی داشت بر جانیش گزید

Ol kimesne ki cān ʔutdı bād-ı vezānuñ eşerini cān üzerine (28) ʔabūl eyledi. Ve kezālik āfitāb-ı ziyā-baḥş burc-ı maşrıḳdan ʔulū idüp cemī'-i eşyāya 'ale's-seviyye ifāza-i nūr eyler. Velākin miske işābet eyledükde (29) fevāyih-ı ʔayyibe ve cīfeye işābet eyledükde rāyiḥa-i ḥabīse istişmām olunur. شعر: كَمَا قَالَ بَعْضُ الْأَفَاضِلِ،

الرَّاحُ كَالرَّيْحِ إِنْ مَرَّتْ عَلَى عَطَرٍ

(30) تَزْكُو وَتَخْبِثُ إِنْ مَرَّتْ عَلَى الْجَنَفِ⁷¹⁸

Pes ḥurşid-i enver bi-zātiḥi ʔayyib olup her şey kendü isti' dādına göre cibilletinde olanı ızḥār ider. İmdi (31) velī-i kāmīl ve mürşid-i mükemmilūñ daḥı vüçüd-ı laṭīf ve naẓar-ı şerīfī ḥurşid-i tābān ve enfās-ı ʔayyibesi bād-ı vezān gibidür. Ve ber-müceb-i⁷¹⁹ (32) her bir ʔālibe kelām-ı Ḥaḳḳ'ı söyleyüp ve ifāza-i nūr-ı cezebāt itmekde buḥl ü taḳşīr itmeyüp cümlesine 'ale's-seviyye naẓar u himmet ider. Ve bārān-ı feyz u maḥabbeti (33) herbirinūñ arāzi-i ḳālbine irsāl ḳılır velākin herkesūñ mertebe-i isti' dādı ne ise zemīn-i vüçūdunda ol biter ve 'āḳıbeti aña yeter. Pes eger sen daḥı (34) cān-ı ḳābil şāḥibi olup gülzār-ı cānuñ ser-sebz u ḥurrem olmaḳ dilerseñ nā-ḳābil-i nā-müsta'idd olan bī-devletlere naẓar itmeyüp pīr-i kāmīl ve mürşid-i (35) mükemmilūñ enfās-ı nefīse ve himmet-i 'aliyyesinden istifāza-i envār-ı cezebāt-ı rabbāniyye eylesesün. Ve bāb-ı irşādda işlāḥ-ı nefsuñ içün gāḥ germ ü serd (36) ve gāḥ nerm ü dürüşṡ kelimāt-ı ʔayyibelerinden perhīz ü iğrāz itmeyesün. Sultān Veled:

هر چه آید ز شیخ ای دانا

همچونان دان ز حق نیست جدا

(37) گر شوی آگاه از ولیّ خدا

دان که هستی تو جانِ ارض و سماء⁷²⁰

پیش آن بحرِ علم گوش شدم

پس چو دریا از و بجوش شدم

(38) چنکه گشتم مقیم در خمشی

⁷¹⁸ İçki rüzgâr gibidir. Güzel kokuların üzerinden geçerse arınır; kötü şeylerin üzerinden geçerse kirlenir ve kötüleşir.

⁷¹⁹ "Sana buyrulduḡu gibi dosdoḡru ol!" Hûd 11/112.

⁷²⁰ O bilgin er, şeyhten ne gelirse öylece bil ki bu, Hak'tandır. Hak'tan ayrı değildir. Tanrı ereninden haberin olursa bil ki yere de can kesildin, göḡe de. Sultan Veled, *İbtidâ-nâme*, çev.: A. Gölpınarlı, s. 132-133.

از درون رونمود بحر خوشی

در وصلش درون آن دریا
گشت تابان چو آفتابِ سماء

(39) چه بود تابِ آفتابِ سماء
که بود شبه آن فروغ و ضیا

پیش این نور آن بود تاریک
آن چو عنقا و این حقیر چو دیک

(40) آن چو بحرست و این چو یک قطره
آن چو خرشید و این چو یک ذره

نور او پر شده در آن دریا
مثل آفتاب در صحرا

(41) سیرها را نموده او روشن
خار هر روح گشته زو گلشن

باغها اندرون بیرون ز شمار
میوه‌هاشان عزیز و با مقدار

[214^a] (1) حوریان اندر و فزون از ریگ
آشها پخته اندر و بی دیگ

قصرهای بلند هر طرفی
هر خسی یافته در و شرفی

(2) اندر و چار جو روان چون تیر
از می و آب و انگبین و ز شیر

شاه و برگ و ثمارِ شان زنده
همچو گل هر نبات در خنده⁷²¹

⁷²¹ O bilgi denizinin huzurunda kulak kesildim; sonra da onun yüzünden deniz gibi coştum, köpürdüm. Susmak ülkesinde yer yurt tuttum; gönlümde bir hoşluktur yüz gösterdi. O denizin içinde, onunla buluşma, ona kavuşma incisi, gökteki güneş gibi parlamaya başladı. Hatta gökte güneşin parıltısı da ne oluyor? Hiç o parıltıya, o ışığa benzer mi o? Bu nurun huzurunda o dar olur, o Anka gibidir bu hakir ise horoz gibidir. O deniz gibi, buysa bir katre adeta; o güneş gibi, buysa bir zerre. Onun ışığı, ovaya vuran güneş gibi o denizi tutmuş, doldurmuş. Gizlilikleri tamamıyla aydınlanmıştır;

(3) گذر از نقش و جوی معنی را

اصل را گیر هل تو دعوا را⁷²²

İmdi ey sâlik-i tarîk-i rabbânî ve ‘âşık-ı şâdık-ı hâkikânî! Evliyâ-yı kirâmuñ (4) enfâs-ı tayyibe ve kelimât-ı kudsiyye ve terbiyye-i şerîfelerinde bu kadar âşâr-ı laîfe-i ünsiyye olmağla Hâzret-i Mevlânâ işbu zîkr olunacak hadîş-i şerîfüñ ma‘nâ-yı (5) hâkîkisinde bu esrâr-ı ‘aliyyeye telmîh u işâret ve enfâs-ı müteberreke-i merdân-ı Hudâ’dan istifâzâya delâlet olduğın mu‘âyene kılmagla tahkîkine şürû‘ (6) idüp buyururlar ki:

[Ser-i Suhan]

در معنی این حدیث کہ اِغْتَنَّمُوا بِرَدِّ الرَّبِّعِ فَأَنَّهُ یَعْمَلُ بِأَبْدَانِکُمْ کَمَا یَعْمَلُ بِأَشْجَارِکُمْ وَاجْتَنَّبُوا بِرَدِّ الْخَرِیفِ فَأَنَّهُ

یَعْمَلُ (7) بِأَبْدَانِکُمْ کَمَا یَعْمَلُ بِأَشْجَارِکُمْ⁷²³

Bu hadîş-i şerîfüñ beyânundadır ki Hâzret-i Risâlet-penâh şallallâhu ‘aleyhi ve sellem aşhâb-ı kirâma hâşşaten ve bi’t-teba‘ âhâd-ı ümmetden (8) her birine ‘âmmeten buyururlar ki: Berd-i vaqt-i rabî‘i ‘ğanîmet ‘addidüñüz zîrâ bahârûñ serdi eşcârûñuza ‘amel eyledüğü gibi ebdânûñuza dağı ‘amel ider ve fevâ’id (9) ü menâfî‘i zuhûr ider. Ve faşl-ı harîf ve şitâda olan berd u serdden i‘râz ve ictinâb idüñüz. Zîrâ hazânûñ berdi eşcârûñuza ne işler ise ebdânûñuza (10) dağı anı işler. Faşl-ı rabî‘ didükleri âzer ve nîsân ve âyâr aylarıdır. Âzer, Rûm aylarında martis didükleridir. Otuz bir gündür. On ikinci gününde âfitâb (11) hâmel burcuna tahvîl idüp leyl ü nehâr berâber ve faşl-ı bahâr dâhil olur. Ve yevm-i mezbûra ‘Acem “nevrûz” tesmiye iderler. Faşl-ı mezbûrda tabî‘at-ı bahâr hâr u raṭb (12) olmağla eşcâr u esmâra neşv u

dikene benzeyen her ruh onun yüzünden gül bahçesine dönmüş. Bahçeleri sayıya sığmıyor; meyveleri pek yüce, pek değerli. Her yanında kum tanelerinden çok hûriler var; yemekleri kazansız, tenceresiz pişmekte. Her yanında yüce köşkler var; her çerçöp, ondan yüceliğe erişmiş. Şarap, su, bal ve süt ırmakları; oradaki bu dört ırmak, ok gibi akıp gidiyor. Dalları da diri, yaprakları da, meyveleri de; her bitki gül gibi gülüyor. Sultan Veled, **İbtidâ-nâme**, çev.: A. Gölpınarlı, s. 134-135.

⁷²² Sen görünüşten geç, anlamı ara; aslı ele al, ona yapış da davayı bırak. Sultan Veled, **İbtidâ-nâme**, çev.: A. Gölpınarlı, s. 137.

⁷²³ “Baharın serinliğini ganimet bilin ve ondan istifade edin. Çünkü o ağaçlarınıza ne yaparsa bedenlerinize de onu yapar. Sonbaharın serinliğinden ise kaçının çünkü o da ağaçlarınıza ne yaparsa bedenlerinize de onu yapar.” hadisi hakkında. Hadise yer veren kaynaklar için bkz. Fûrûzanfer, **Ahâdîs ve Kısas-ı Mesnevî**, s. 96.

nemā gelüp ve bedende balgām münkesir ve dem müstevlî olup faşd u hacāmat ve edviye vü eşribe ile emrāza ‘ilāc itmenüñ (13) vaḳti olur. Ve nīsān, lisān-ı Rūmî’de abrilis didükleridür. Otuz gündür. Yevm-i şānî ‘aşerda āfitāb şevr burcuna intikāl idüp ṭabî‘at-ı rabî‘ (14) şābit ve dem şaf ve şaḥiḥ olup ve enhār artup ve yemişler nümüvve başlar. Ve beden-i insānî daḥı neşv u nemā ḥāşıl ider. Ve āyār, Rūmîler lisānında (15) māyıs didükleridür. Otuz gündür. Yevm-i rabî‘-i ‘aşerda āfitāb burc-ı cevzāya intikāl idüp on altıncı günü āb-ı Nîl artmağa ve seyler olmağa başlayup (16) ve yigirmi ikisinde şüreyyā zühür ider. Ve rabî‘ faşlı āḥir olur. Pes evḳāt-ı mezbūrede vāḳı‘ olan riyāḥ-ı tayyibe ve şabāḥda olan berd-i laṭifler mizāca (17) kuvvet ve bedene şafvet virür. Ve evvel-i ḥarîf eylülün on beşinde ibtidā ider. Teşrîn-i şānînin on dördünde tamām olup şiddet-i şitā (18) faşlı duḥūl ider. İbtidā-yı ḥarîf olan eylül Rūmîler lisānında ustūrîs didükleridür. Otuz gündür. On beşinde āfitāb mizān burcuna naḳl idüp (19) rûz u şeb berāber ve evvel-i ḥarîf olur. Ve şafrā maḡlûb ve sevdā ḡalîb olur. Ve teşrîn-i evvel Rūmîler lisānında uḥtûrs didükleridür. Otuz bir gündür. (20) On beşinde āfitāb ‘aḳreb burcuna varup ṭabî‘at-ı ḥarîf şābit olup muḥtelif yeller eser. Yigirmi birinci gün şoḡuḳlar olmağa başlar. Ve ḳāsım fāḳi (21) olup ḳoçı koyuna ḳatarlar ve mûr u mār ve sâ’ir ḥaşerāt taḥte’l-arza dāḥil olur. Ve teşrîn-i şānî Rūmîler lisānında nuvûris didükleridür. (22) Bu daḥı otuz gündür. On dördünde āfitāb ḳavs burcuna intikāl idüp yedinci gün eşcāruñ şuyı köklerine nüzûl ider. Ve maṭar ve şelc ile (23) riyāḥ-ı şedîde esüp deryā seferi ḳapanur. Ve bu mevsimde bād-ı serdden bedeni ḡāyet ḥıfz idüp mażarrātından iḥtirāz lâzım olur. Pes ḳāşif-i (24) esrār-ı ḳayyūmî Mevlānā Celāleddîn-i Rūmî daḥı bu ḥadîs-i şerîfün evvelā zāhirinden müstefād olan ma‘nâyı taḳrîr idüp ba‘dehū ⁷²⁴ **(25)** **أُوتِيَتْ جَوَامِعُ الْكَلِمِ** ḥadîs-i şerîfinün mışdāḳınca ḳillet-i lafz ile ma‘ānî-i keşîreye delāleti cihetinden ma‘ānî-i bâṭınasın daḥı zihni derrāklarınıñ şafāsı ḥasebince (26) ‘ayān idüp buyururlar ki:

گفت پیغامبر ز سَرْمای بهار

Ḥazret-i Risālet-penāḥ ‘aleyhi şalavātullāh buyurdu ki sermā-yı bahārdan

(27) (2046/2074) تن میوشانید یاران زینهار

⁷²⁴ “Bana cevāmîu’l-kelim (az sözle çok manayı ifade kabiliyeti) verildi.” Buhârî, “Cihād ve’s-siyer”, 121 (2977); Müslim, “Mesâcid”, 5.

zinhār bedenüñüz pūşīde kıılmañuz yārān!

زانکه با جانِ شما آن می کند

Zirā ki berd-i rabī^c sizüñ cānīñuza anı eyler ki

(28) (2047/2075) کان بهاران با درختان می کند

ol bahārlar dırahtlara eyler.

لیک بگریزید از سرد خزان

Velākin ḥazānuñ serdinden kaçuñuz.

(2048/2076) کان کند کو کرد با باغ و رزان

(29) Zirā berd-i ḥazān sizüñ ebdānuñuza ol işi ider ki bāğ ve aşmalara anı eyledi.

Ya^c nī yaprakların döküp ḥazān eyledi.

راویان این را به ظاهر بُرده اند

(30) Ruvāt-ı aḥādīṣ bu ḥadīṣ-i šerīfūñ ma^c nā-yı laṭīfīni vecḥ-i meşrūḥ üzere zāhirine

iletmişler. Ya^c nī⁷²⁵ حَمَلَ الْمُؤْمِنُ عَلَى الظَّاهِرِ diyüp ve⁷²⁶ نَحْنُ نَحْكُمُ بِالظَّاهِرِ (31) demişler.

(2049/2077) هم بر آن صورت قناعت کرده اند

Hemān ol şūret-i zāhirede olan ma^c nā üzerine ḳanā^c at kılmışlar. *Meşnevî*:

ما که باطن بین جمله کشوریم

(32) دل ببینیم و به ظاهر ننگریم

قاضیانی که به ظاهر می تند

حکم بر اشکالِ ظاهر می کنند⁷²⁷

İmdi,

بی خبر بودند از جان آن گروه

(33) ol gürūh-ı zāhir-bīn aḥvāl-i cāndan bī-ḥaber idiler.

(2050/2078) کوه را دیده ندیده کان بکوه

Kūhı görmiş ve kūhda münderic olan kân-ı gevher ve ma^c den-i (34) sīm u zeri görmemişler. Beyt:

دوای درد باطن را ز اهلِ نقل کمتر جو

که از موری مسلّم نیست اعجازِ سلیمانی⁷²⁸

⁷²⁵ Mümin zahir üzere hamleder.

⁷²⁶ Biz zahire göre hükmediyoruz.

⁷²⁷ *Mesnevî*, IV, b. 2174-2175. Bu ülkede içyüze bakan biziz. Kalbe bakarız biz dışyüze değil. Dışyüze takılıp kalan kadılar, dış görünüşlere göre hüküm verirler. Derya Örs-Hicabi Kırlangıç, *Mesnevî-i Ma'nevî*, IV, b. 2168-2169.

Fe-ammā ‘inde erbāb-ı keşf ü şuhūd

(35) آن خزان نزد خدا نَفْس و هواست

ḥadīş-i muḥaddes-i nebevīde vāqı‘ olan ol ḥazān Ḥudā’nuñ ve merdān-ı Ḥudā’nuñ
ḳatında nefis u hevādur (36) ve erbāb-ı nefis u hevānuñ kelimātıdur.

(2051/2079) عقل و جان عین بهارست و بقاست

Ve ‘aḳl u cān u enfās-ı nefīse-i aşḫāb-ı vicedān ‘ayn-ı bahār ve beḳā-yı cāvidāndur.

(37) مر ترا عقلی ست جزوی در نهان

Ey nefis u hevā ile ālūde! Senūñ nihān-ı nihāduñda ‘aḳl-ı cüz’i vardur. İmdi ‘aḳl-ı
cüz’i küllīye mübeddel (38) olmağıçün

(2052/2080) کامل العقلی بجواندر جهان

ma‘rifet-i nefis ile ‘ārif-i Rabb olan bir kāmīlū’l-‘aḳl ve mürşid-i kāmīl bulup cihānda
anı (39) ṭaleb eyle ki ḥattā

جزء تو از کل او کلی شود

sende olan ‘aḳl-ı cüz’i ol kāmīlū’l-‘aḳluñ ‘aḳl-ı küllīsinden küllī ola.

(2053/2081) عقل کل بر نفس چون غلی شود

(40) ‘Aḳl-ı küll nefis üzerine bir zincir-i aḳvem ve bend-i müstaḥkem gibi olup ḳalbi
Ḥaḳḳ’a rabṭ ider. Ve nefis u hevā yolundan alıḳor. Ey müstemi‘-i ḳābil! (41)
Mevcūdāt-ı ‘ālemden her bir mevcūduñ mebdē’den bir nihāyeti ve rücū‘ idecek bir
ḡāyeti vardur. Ve ḡāyetine şey’ün bülūḡu anuñ ḥürriyyetidür. [214^b] (1) Nitekim
bundan aḳdem merd-i āzād baḥşinde bir miḳdār zıkrı sebḳ itmişdir.⁷²⁹

[Maṭlab: Mebdē’ ve ma‘ād ve ḥadd-i bülūḡ-ı merd-i āzād]

Meşelā şecere şemereye resīde olduḡı ḥinde kendü nihāyetine bālīga olup aña şecer-i
bālīg denilür. (2) Ve şemere daḡı kemālin bulduḡda şemer-i bālīg ta‘bīr olunup ve
ba‘de’l-bülūḡ şemer şecerden cūdā düşdükdē aña cüz’ i‘tibār olunur. Pes ma‘nā-yı
bidāyet u nihāyet ma‘lūm olduysa (3) ‘alāmet-i ḡāyet oldur ki şey’ kendü bidāyetine
rücū‘ eyleye. Pes her şey’ ki kendü bidāyetine vāşıl ola nihāyetine bālīg olur. Ya‘nī
bir toḥm ki zemīne ilḳā olup (4) āfetden maşūn olsa lā-cerem zīr-i ḥākde neşv ü

⁷²⁸ Hakikat derdinin çaresini rivayet ehlinden arama. Çünkü bir karıncadan Süleyman’ın mucizesi gibi mucize göstermesi beklenmez. Kâsım-ı Envâr, **Külliyât-ı Kâsım-ı Envâr**, s. 313.

⁷²⁹ bkz. Kablander, “Sarı Abdullâh Efendi’nin ‘Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî’si”, s. 867-868 (Âtuf Efendi, II/35a-b).

nemāda ve rûz be-rûz ānen-fe-ānen teraqqī ve tezāyüdde olup ba‘dehū meyvelik mertebesine irişür. Ve her şey’ün (5) meyvesi yine hemān kendünün tohmı olur. Ve mertebe-i tohmiyyete irişdükde devrinün nihāyetin bulup dā’iresi tamām olur. Ve mādām ki nihāyetine varmayup (6) dā’iresin tamām itmeye nākış ve nā-tamām kalur. Kezālik tohm-ı ādemī ki nuṭfedür çünki kālīb-ı ādemīde girü nuṭfelik derecesin bula. Bi-ḥasebi’z-zāhir aña (7) merd-i bālīg denilür. Zīrā bülūguñ ma‘nāsı şey’ kendü ğāyetine irişmekdür. Ammā kāmīlū’l-‘aql ve merd-i āzād ve recül-i ḥür olmaḳ kaṭ’-ı ‘alā’iḳ-ı beşeriyye ve izāle-i ‘avā’iḳ-ı (8) kevniyye itmekdür. Nitekim muḳaddemen beyān olınmışdur. Fe-izā ‘arefte hāzā cemī’-i mevcūdātuñ daḥı tohmı ‘aḳldur. Zīrā enbiyā vü evliyā belki ḥükemā-yı ‘uḳalā bi’l-ittifāḳ ve bi’l-keşf (9) ve’s-şuhūd ḥaber virmişlerdür ki evvelā Ḥaḳḳ sübhānehū ve te‘ālānuñ icād eyledüğü bir cevherdür ki cevher-i mezbūruñ ismi ‘aḳl-ı evveldür. Pes tohm-ı mevcūdāt ‘aḳl-ı evvel olup (10) ‘uḳul ü nūfūs ve eflāk ü encüm ve ‘anāşır u ṭabāyi’ ve nebāt ü ma‘ādin ü ḥayavān cümleten ‘aḳl-ı küllde bi’l-ḳuvve mevcūdlardur. Meşelā bīḥ u şāḥ ve berg u meyve (11) tohm-ı gendümde bi’l-ḳuvve mevcūd ba‘dehū fi‘le gelüp tedricile mertebe-i ülāsına resīde olduğı gibi mevcūdāt daḥı bi-ecma‘ ihā ‘aḳl-ı küllden zuhūr idüp (12) nihāyetleri mertebe-i insāniyyede tamām olur. Ve devrin tamām idüp min-ba‘d āḥar şey’ kalmaz. Fe-izā kāne kezālik insān meyve-i dıraḥt-ı mevcūdāt ve şemere-i (13) şecere-i mükevvenāt olduğı zāhir u mübeyyen oldı. Pes çünki insān mertebe-i ‘aḳl-ı külle irtikā eyleye ‘aḳldan soñra şey’-i āḥar olmaz. Ve kemālını bulduḳda (14) nihāyetine bālīg olup merd-i ‘aḳıl olur. Ve dā’iresi tamām olup ḥür ü āzād olur. Beyt:

تویی خلاصه ارکان انجم و افلاک

(15) ولی چه سود که خود را نمی کنی ادراک⁷³⁰

Nesr:

İmdi Ḥaḳḳ sübhānehū ve te‘ālā ‘aḳldan şerīf bir şey’ icād itmeyüp ‘aḳl-ı küll eşref-i maḥlūḳātdur. Ve Ḥaḳḳ’a (16) taḳarrüb eyleyen ve Ḥaḳḳ-şinās olan ‘aḳıldur. Ve ‘uḳulün merātibi muḳaddemen tafşıl olunup ‘aḳl-ı küllī ve cüz’i beyān olınmış idi. Nazm:

(17) پیش ازین غافل ز خود بودن چرا

⁷³⁰ Yıldızların ve feleklerin özü sensin fakat ne fayda ki kendini idrak edemiyorsun.

جان به دستِ نفسِ فرسودن چرا

چون چراغِ عقلِ داری راهبر
خیز و چون مردان به نورش راه بر

(18) چیست عقلت مدرک اسرار روح
قابل انوار عرفان یار روح

دارد از انوارِ ربانی ضیا
تا بدان باطل کند از حق جدا

(19) ضدّ عقلت لشکرِ شهوات شد
شاهِ روح از کیدشان شهمات شد

بر بساط انبساط این نفسِ خوار
همچو فرزین کجروی دارد شعار

(20) رخ ز راه راست گرداندی دریغ
پیل بند نفس خود ماندی دریغ

چون پیاده کردت ز اسبِ طلب
بازی ابلیس نفس بو العجب

(21) هان خرد را رهبرِ خود ساز و رو
رخت ازین ویرانه واپرداز و رَو

تا به تدبیر از هوایِ نفسِ بد
وارهانند جانِ پاکت را خرد

(22) رهبر آمد تا به سَرحدِّ صفات
از صفات خویشتن بخشد نجات⁷³¹

⁷³¹ Kendinden gafil olmak neden? Ruhu nefsin elinde eskitmek neden? Akıl چراğını rehber edindiğin zaman kalk ve onun nuruyla yolunu bul. Akıl nedir? Ruhun sırlarını idrak eden kuvvet ve ruhun sevgilisine ait marifetlerin nurlarını taşımaya yatkın olmandır. Bu nurla bâtil haktan ayrı olsun diye rabbanî nurlardan bir ziyaya sahip olmandır. Akılının zıddı şehvetinin ordularıdır. Satrançta şah gibi olan ruhunu onların tuzaklarından koru. İnbisat mertebesindeki bu zelil nefis, vezir gibi eğri gitmeyi kendine âdet edinmiştir. Kaleyi düz yoldan döndürdün, eyvah! Fili bağlayan nefsinle başbaşa kaldın, sana çok yazık! Talep atından indiğin zaman nefis iblisinin tuhaf bir oyunu vardır. Aklı kendine rehber et ve yürü. Azığı bu viraneden topla ve öylece devam et. Tâ ki akıl nefs-i emmarenin arzusundan sakınarak pak ruhunu kurtarsın. Akıl sıfatların son noktasına kadar rehber olmak üzere geldi ve sana kendi sıfatlatından kurtulmayı bahşetti. Kâsım-ı Envâr, “Enîsü’l-ârifin”, **Külliyât-ı Kâsım-ı Envâr**, s.

İmdi benüm rûhum! Aşlâ şekk ü şüphe kalmadı ki

جزء کل از کل او گردد پدید

(23) küllüñ cüz'ü anuñ küllünden zāhir oldı.

(---/2082) آنچنان که مستی عقل از نپید

‘Aqluñ mestligi nebîzden olduğı gibi. Nebîz hurma şuyundan olan şarāb-ı müskirdür. (24) Pes ‘aql-ı ma‘āş şarab-ı hamr ve mā-i nebîz ile mest ü medhūş olduğı gibi ‘aql-ı cüz’i dağı ‘aql-ı küllî şāhibi olan insān-ı kāmilden bî-leb ü cām (25) şarāb-ı ‘ışk-ı ilāhî nūş eylese mest u medhūş-ı maḥabbet-i ilāhiyye olup kendü taşarrufundan gā’ib olur. Ve ‘aql-ı küll ile muttaşif olur. ‘Acebdür ki hamr-ı zāhiri (26) ‘aql alır ve şarāb-ı maḥabbet-i ilāhiyye ‘aql-ı külle vāşıl ider.

پس بتاویل این بود انفاک پاک

Pes muḥaddemāt-ı mezbûre ma‘lūmuñ olduysa bu ḥadîş-i (27) şerîfuñ bi-ḥasebi’t-te’vîl ma‘nā-yı şerîfi budur ki enfās-ı pāk-i merdān-ı Hudā,

(2054/2083) چون بهارست و حیات برگ و تاک

bahār gibidür ve berg ü tāküñ (28) ḥayātı gibidür. Tāk dīküñ çubuğıdur. Pes eyyām-ı bahār evrāk-ı eşcāra berg ve leṭāfet virdüğü gibi enfās-ı pāk-i evliyā dağı evrāk-ı cenān (29) ve eşcār-ı cāna ḥayāt ve tarāvet virür.

از حدیث اولیا نرم و درشت

Ḥadîş-i evliyā ve enfās-ı aşfiyādan nerm ü dürüş ve germ u serd (30) her ne ise

(2055/2084) تن میوشان زانکه دینت راست پُشت

tenüñi pūşide kıılma ve siyāset-i şūfiyyeden kaçma. Zīrā ki anlaruñ kelimāt-ı laṭife ve güftār-ı serdleri (31) senüñ şıyānet-i dīnüñ içün mu‘īn ü penāhdur.

گرم گوید سرد گوید خوش بگیر

Eger pīr-i tarīkat ve mürşid-i rāh-ı ḥaḳīkat germ söyleye ve serd söyleye (32) gāh cemāl gösterüp seni toylaya ve gāh celāl gösterüp ḥālüñ şoylaya anı hoş tut. Ya’ nī cefāsın dağı vefā bilüp cāna şafā vir ki

(2056/2085) (33) تا ز گرم و سرد بجهی وز سعیر

ḥattā germ u serdden ve ‘azāb-ı sa‘īrden şıçrayup ḥalāş olasan ve teşekkülāt-ı felekiyye ve tebeddülāt-ı ‘unşuriyye (34) ve muḳtezayāt-ı ṭabī‘iyyeden rehā bulasan. Zīrā sen kendü murāduñdan geçmeyince pīrūñ murādı olmazsın. Ve germ u serd ve

leṭāfet ü ḥuṣūneti ḳatuñda (35) müsāvi olmaduḳça murāduñdan geḳüp mürīd olamazsın. Ve germ u serd fırḳatinde olduḳça irem-i vaḥdet-i zāta iremezsın. İmdi benüm rûḥ-ı revānum!

(36) گرم و سردش نوبهار زندگيست

Pīr-i ṭarīḳatüñ germ u serdi nev-bahāruñ zindeligidür. Zīrā serd olmasa ve ḥazān gelmese bahār faşlı dimek olmazdı. (37) Pes pīr-i ṭarīḳat her bār ki germiyet gösterse germiyet nedür bilinmezdi. İmdi erbāb-ı sülûke pīr-i kāmīlūñ ḥuṣūnet ve icrā-yı aḥkām-ı ṭarīḳat eyledügi (38) sālīki yeñi başdan ṭalīb idüp āteş-i ‘ışḳ bostān-ı ḳalbinde olan dıraḥt-ı ḥuṣḳı yaḳup bārān-ı füyūzāt-ı ilāhiyye tāze nihāller bitürür. (39) Ve ḥulūş u şıdḳı ziyāde olur. Zīrā,

(2057/2086) مایه صدق و يقين و بندگيست

Pīr-i ṭarīḳatüñ ḥükmüne rāzı olup ḳahr u celāline boyun virmek (40) ve cefāsını şafā görmek şıdḳ u yaḳīn ile olan bendeligüñ māyesidür. Pīr-i ṭarīḳat daḥı şıdḳ u ḥulūş-ı mürīdi cemāl ü celālde (41) imtiḥān ḳılır.

زآنکه ازو بُستانِ جانها زنده است

Zīrā ki cānlar bostānı anuñ nefes-i ‘Īsī-deminden zindelerdür.

(2058/2087) زين جواهر بحرِ دل آکنده اند

[215^a] (1) Ve bu cevāhir-i zevāhir-i kelīmāt-ı ḳudsiyye ve le’ālī-i bevāḥir-i ‘ibārāt-ı rūḥiyyeden baḥr-ı dil-i ‘āşıḳ mālāmāldür. Pes kāmīlū’l-‘aḳl olan gerekdür ki zıkr olınan (2) cevāhir-i ḳudsiyyeyi deryā-yı ḳalbinde yitürmeye ve ḥıfzında kemāl-i diḳḳat göstere ve rûz u şeb anuñ fıkrinde ola ve dost ḡamını çeke. Zīrā

(3) بر دلِ عاقل هزاران غم بود

‘āḳılun ḳalbinde hezārān ḡam olur.

(2059/2098) گر ز باغِ دلِ خلّالی کم بود

Eger bāḡ-ı cinān-ı cenāndan ve deryā-yı dil-i (4) bī-kerāndan bir ḥılāl eksik olursa,

خلق گویند که در عشقِ بلیاتی نیست

قدمی نیست درین راه که آفاتی نیست

بر سر کوی تو کآن منزل سرمستانست

(5) نرود شب که دلم را هی و هیهاتی نیست

روی تو کشف من و غمزه کرامت نیست

تا نگوئی که مرا کشف و کراماتی نیست

هله ای زاهد افسرده به خود مغروری
(6) که یقینست ترا حسن ملاقاتی نیست

هر که آزاد شد از خود به جهان آخر کار
مثل او در دو جهان سید و ساداتی نیست

به مناجات نشاید شدن اندر ره عشق
(7) موسی جان مرا وعده میقاتی نیست

قاسمی را به جز از عشقی تو در ملک وجود
در جهان دل و جان هیچ عباداتی نیست⁷³²

[Ser-i Suḥan]

پرسیدن صدّیقه رضی الله عنها (8) از مصطفی علیه السلام سرّ باران امروزیه چه بود

‘Ā’iše-i Şıddîka radıyallāhu ‘anhā bugünkü bārānuñ sırrı ne idi diyü Resül
‘aleyhisselāmdan (9) su’āl eylemesi beyānındadır.

گفت صدّیقه که ای زُبده وجود

Şıddîka radıyallāhu ‘anhā eyitdi: Ey zübde-i vücūd-ı kâ’ināt ve hūlāşa-i cemî‘-i
mükevvenāt!

(10) (2060/2089) حکمتِ بارانِ امروزی چه بود

Bugünkü taḳāṭur iden bārānuñ ḥikmeti ne idi?

این ز بارانهای رحمت بود یا

(2061/2090) بَهرِ تهدیدست و عدلی کبریا

(11) Bu yağān yağmur Ḥaḳḳ sübhānehū ve te‘ālānuñ bārān-ı raḥmet-i bî-ḥesābı mı
idi yāḥūd berā-yı tehdīd ve ‘adl-i kibriyāsından olan bārān-ı ḳahr u (12) celālī mi idi?

این از آن لطفِ بهاریات بود

⁷³² Halk aşkta sıkıntıların olmadığını söyler. (Halbuki) Bu yolda içinde musibetlerin olmadığı bir adım bile yoktur. Sarhoşların menzili olan mahallenin civarında kalbimin altüst olmadığı bir gece geçmez. Sen bana benim için keşf ve keramet yoktur dediğin müddetçe senin yüzün benim keşfim, gamzen de kerametim değildir. Ey kendine mağrur olarak tükenmiş zahit! Açıktır ki senin için kavuşmanın güzelliği yoktur. İşin sonunda dünyada kendinden âzâd olan biri gibi iki cihanda da seçkin ve ulu kişi yoktur. Aşk yolunda münacata liyakat olmazsa benim can Mûsâ’ma (ruhuma) kavuşma vadesi yoktur. Kâsımî’nin, beden mülkünde ve kalp ile ruh âleminde senin aşkından başka ibadeti yoktur. Kâsım-ı Envâr, Külliyyât-ı Kâsım-ı Envâr, s. 94-95.

Yā ḥabīballāh ‘aleyke selāmullāh bu bārān-ı ḡayb ol bahāriyyāta müte‘allık olan bārān-ı luṭfdan mı idi? (13)

(2062/2091) یا ز پاییزی پُر آفات بود

Ve yāḥud faşl-ı ḥazāna mensūb olan emṭār-ı pūr-āfātdan mı idi? Ve bi’l-cümle şekl-i bārānda görinen ol tecelliyāt-ı (14) ḡaybiyye füyūzāt-ı şıfāt-ı cemāliyyeden mi idi? Ve yā ‘aceb nevāzil-i esmā-i ḡahriyyeden mi idi diyüp istiḥbār-ı esrār eyledi.

گفت این از بهر تسکین غمست

(15) Ḥazret-i bedr-i dūcā ve Resūl-i müctebā eyitdi: Yā ‘Ā’iše bu bārān teskīn-i ḡam için nāzil olmuştur. Ve Ḥaḡḡ sübhānehū ve te‘ālānuñ āsümān-ı ism-i (16) kāşifü’l-ḡam ve seḡāb-ı fātihū’l-hemm olan luṭfi cānibinden mürsel olmuştur.

(2063/2092) کز مصیبت بر نژاد آدمست

Ki ol def‘ ü teskīn olan ḡam (17) ādemūñ nejād u nihādında olan muşibetdendir.

گر بر آن آتش بماندی آدمی

Eger benī ādem ol nār-ı muşibet ve āteş-i kürbetde ḡalaydı

(2064/2093) بس فتادی در خرابی و کمی

(18) çok ḡarablığa ve kemlige düşer idi.

این جهان ویران شدی اندر زمان

Filḡāl bu cihān vīrān olurdu.

(2065/2094) حرصها بیرون شدی از مردمان

(19) Ve merdümlerden hırşlar ve tūl-i emeller ḡalbelerinden ṭaşra giderdi. Ve ta‘mīr-i dūnyā ve ‘imāret-i ecsāma taḡayyüd itmeyüp herkesin bilāḡıre ‘ālemūñ fenāsın (20) añlayup ve kār-ı dūnyādan el çeküp ‘acabā encām-ı kārına mūncerr ola diyü ḡamlarundan ölürlerdi. Velākin ber-mūceb-i ⁷³³لَوْلَا الْحُمَمَّا لَخَرَبَتِ الدُّنْيَا

(21) اُسْتَنِ اَيْن عَالَم اِي جَان غَفَلْتَسْت

Bu ‘ālemün ‘imād-ı ḡavī-i būnyādı ḡafletdür ey cān-ı ‘ālem!

(2066/2095) هوشیاری این جهان را آفتست

Hūşyārılık (22) ve ‘āḡıbet-i kārđan āḡāh ve ḡaberdār olmaḡlık bu cihāna āfetdür. Ve fenāsına ‘illetdür.

[Maṭlab der-ḡaflet-i memdūḡe ve mezmūme]

⁷³³ Ahmaklar olmasaydı dünya harap olurdu.

Hâşıl-ı kelâm aşhâb-ı kirâm radıyallâhu ‘anhum bi-rızâyi’t-tâm (23) yârlarından olan ol merd-i zi’l-ekremi defn için gûristâna vardukda kûlûb-ı müşfikalarında bir vechile rikḳat hâşıl oldu ki (24) mülâhaza-i ‘âkıbet ve fikr-i âhîret hûş u ihtiyârlarun rubûde kılup baḥr-ı kûlzûm-ı ḥaşıyetde maḥẓ-ı müstaḡrak oldılar. Pes Ḥaḳḳ sübhânehû ve te‘âlânuñ (25) ḥazâ’in-i kereminden bâd-ı nesim-i ‘atâ vezân ve gûyûş-i rahmet u şehâ teḳâtur u cereyân idüp ebr-i ‘afv ü gufrân ḥâlet-i ûlâlarını pûşân olmağla (26) bâb-ı şefâ‘at-i nebeviyye meftûḥ olup cânib-i recâ gâlib oldu. Ve her biri şahva gelüp ṭâ‘at-i bedeniyye ve meşâğil-i dîniyyeye iştiğâl gösterdi. (27) Ve kezâlik ‘uşşâk-ı ilâhî dahı ber-müceb-i ⁷³⁴ إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ Ḥaḳḳ sübhânehû ve te‘âlâ ‘azamet ve celâl yüzünden tecellî eyledükde taṭavvurât-ı (28) felekiyye ve taḳallübât-ı ḳalbiyye mülâhazasın idüp ‘âkıbet-i kâr ne vechile encâm bulacağın Ḥaḳḳ’dan ğayrısı bilmemekle encâm-ı kâr tefekküründen ‘aḳl u ḥûşları (29) dest-i ihtiyârlarundan gidüp vücûd-ı mevhûmları medkûken ve mütelâşiyen zerre zerre olmağā ḳarîb olur. Pes ber-müceb-i ⁷³⁵ رَبُّهُمْ بِالْغَيْبِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ كَبِيرٌ şehâb-ı faẓl-ı ilâhîden bâd-ı nesim-i maḥabbet ile ḳaṭarât-ı emṭâr-ı füyûzât-ı cemâliyye arâzi-i ḳalblerine taḳâtur itmekle (31) zeyl-i envâr-ı cezebât-ı rabbâniyye ḥâlet-i ḥaşıyetlerin setr idüp himmet-i ‘ışkile deryâ-yı vahdet-i muṭlakaya gûṭa kılup baş göstermezler. Ve ân u in (32) fikrinden ḥalâş olup ⁷³⁶ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ sırrını mu‘âyene ḳılurlar. Ve ‘âlem-i şehâdetden ğâ‘ib olurlar. Ve ğaflet-i ğulufdan maḳlûb (33) olmağla beşeriyyetleri libâs-ı nûr-ı cemâliyye ile mütelebbis olup bu maḳûle ğaflete ğaflet-i maḳbûle ve maḥmûde dinûlür. Ve bu ğaflet ḥamle-i sâliklerûñ maṭmaḥ-ı nazarı (34) olan ğaflet-i huşyârîdür. Ammâ ğaflet-i ‘avâm böyle degûldür. Anlar ḥavâtır-ı nefsanîyye ve ğavâşî-i beşeriyye ile müşevveşü’l-ḥâl ve muḥtellü’l-bâl olup (35) ğaflet-i mezmûme ve mütecâvize ‘umḳunda münhemik olmağla maḳdûrlarını müşteheyât-ı ṭabî‘iyye ve ḥuẓûzât-ı dünyeviyye ve lezzât-ı shehevâniyye için (36) beẓl ü şarf idüp tesvîlât-ı şeytânîyye ile ‘imâret-i dünyâyâ sa‘y-i mevfûr ḳılurlar. Ve âhîreti metâ‘-ı ḳalîle tebdîl idüp ḳaṭ‘an ğam-ı âhîret (37) ve hemm-i mevt ve fikr-i ‘âkıbet itmeyüp rahmet-i Ḥaḳḳ’dan bu‘d u ḥizlânda ḳalurlar. Kemâ

⁷³⁴ “Kulları içinden ancak bilenler, Allah’ın büyüklüğü karşısında heyecan duyarlar.” Fâtır 35/28.

⁷³⁵ “Görmedikleri hâlde rablerinden korkup saygı duyanlara gelince, onları da hem bir bağışlanma hem de büyük bir ödül beklemektedir.” Mülk 67/12.

⁷³⁶ “Bilesiniz ki Allah dostlarına asla korku yoktur; onlar üzüntü de çekmeyecekler.” Yûnus 10/62.

وَإِنَّ النَّاسَ (38) فِي ذَلِكَ عَلَى أَقْسَامٍ ثَلَاثَةٍ: غَافِلٌ *fi-Hikemihi*: ⁷³⁷ kālē Ibn ‘Aṭā‘ullāh el-İskenderānī. مُنْهَمِكٌ فِي غَفْلَتِهِ، قَرِيبٌ دَائِرَةُ حِسِّهِ، وَانْطَمَسَتْ حَضْرَةُ قُدْسِهِ، نَظَرَ الْإِحْسَانَ مِنَ الْمَخْلُوقِينَ وَلَمْ يَشْهَدْهُ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ. (39) إِمَّا اعْتِقَادًا فَشِرْكُهُ جَلِيٌّ. وَإِمَّا اسْتِنَادًا فَشِرْكُهُ خَفِيٌّ. وَصَاحِبٌ حَقِيقَةٍ غَابَ عَنِ الْمَخْلُوقِ بِشُھُودِ الْمَلِكِ الْحَقِّ، وَفَنِيَ عَنِ الْأَسْبَابِ بِشُھُودِ مُسَبِّبِ الْأَسْبَابِ. (40) فَهَذَا عَبْدٌ مُوَاجِهٌ بِالْحَقِيقَةِ، ظَاهِرٌ عَلَيْهِ سَنَاهَا، سَالِكٌ لِلطَّرِيقَةِ، قَدْ اسْتَوَلَى عَلَى مَدَاهَا. غَيْرَ أَنَّهُ غَرِيقُ الْأَنْوَارِ مَطْمُوسُ الْأَثَارِ، قَدْ غَلَبَ سَكْرُهُ (41) عَلَى صَحْوِهِ، وَجَمَعَهُ عَلَى فَرْقِهِ، وَفَنَاؤُهُ عَلَى بَقَائِهِ، وَغَيَّبَتْهُ عَلَى حُضُورِهِ. وَأَكْمَلَ مِنْهُ عَبْدٌ شَرِبَ فَازِدَادَ صَحْوًا، وَغَابَ فَازِدَادَ حُضُورًا. فَلَا جَمْعُهُ [215^b] (1) يَحْجُبُهُ عَنْ فَرْقِهِ، وَلَا فَرْقُهُ يَحْجُبُهُ عَنْ جَمْعِهِ. وَلَا فَنَاؤُهُ يَصْرِفُهُ عَنْ بَقَائِهِ، وَلَا بَقَاؤُهُ يَصُدُّهُ عَنْ فَنَائِهِ. يُعْطِي كُلَّ ذِي حَقِّ حَقَّهُ، وَيُؤْفِي كُلَّ ذِي قِسْطٍ قِسْطَهُ. ⁷³⁸ (2) Ve Ibn ‘Aṭā‘ullāh İskenderānī ve ekmelü minhu buyurduğu vasaat-ı tarafeyn olup cümle meratibden a‘lā ve evşāf-ı enbiyā ve meratib-i evliyā-yı kümmel-i aşfiyādur. (3) Ve bu beyt-i şerifde ‘imād-ı binā-yı dünyā olan gaflet, gaflet-i mezmūmedür. Ve bā‘ iş-i zīnet-i beden ve ‘imāret-i tendür. Pes her kanda ki bir gāfil ve cāhil görölse (4) dürlü dürlü libās-ı fāhır geyüp tāvūs gibi şüretine kemāl-i şöhrat virmege taqayyüd ider. Ammā fikr-i mevt ve zıkr-i āhıret idüp ⁷³⁹ حَالُهَا جَسَابٌ (5) kavlı-i kerimine şıdk u hülüş ile imān u i‘tikād kıldı. Tezyin-i şüret ile taqayyüd itmeyüp ta‘mīr-i bāṭın kılırdı. Ve qalile qanā‘at iderdi ve daḥı

(6) اهل دل را ناپسند آید زر و لعل و گهر

عار باشد مرد را آنچه زنان را در خوراست

⁷³⁷ Ebü'l-Abbās (Ebü'l-Fazl) Tâcüddîn Ahmed b. Muhammed b. Abdilkerîm b. Atâillâh eş-Şâzelî el-İskenderî (ö. 709/1309) Şâzelî tarikatının önemli isimlerinden biri olan İbn Atâullâh el-İskenderî tasavvuf meselelerine dair özlü ifadelerle kaleme alınan *el-Hikemü'l-Atâiyye* isimli eseri ile meşhurdur. bkz. Mustafa Kara, “İbn Atâullâh el-İskenderî”, *DİA*, C: XIX, s. 337-338; Mustafa Kara, “el-Hikemü'l-Atâiyye”, *DİA*, C: XVII, s. 502-503.

⁷³⁸ İnsanlar bu hususta üç kısım üzeredir. Birinci kısım gafil ve gafletinde tamamıyla batkın ve duygu dairesi kavileşmiş, kudsiyet hatırası kararmış olanlardır. Bunlar ihsanı mahluklardan bilir, Rabbü'l-âlemîn tarafından geldiğini görmez olmuşlardır. Bu görmezlikleri itikaddan ise bundaki şirkleri açık, mahluka isnaddan ise bu husustaki şirkleri gizli sayılır. İkincisi kısım ise bir hakikat sahibidir ki Melikü'l-hakkın müşahadesiyle halktan gaip ve müsebbibü'l-esbabı görmekle sebeplerden fani olmuştur. O öyle bir kuldur ki hakikatle karşılaşmış ve bunların parıltısı üzerinde iken yolun tamamına galip etmiştir. Ancak nurların içinde boğulmuş ve eserleri görülmez olmuştur. Sekri sahvına yani sarhoşluğu ayıklığına ve cem'i farkına ve faniliği bakiliğine ve gaybeti huzuruna galiptir. Bunların üçüncüsü has olanlardan ekmel olan öyle bir kuldur ki içtikçe ayıklığı arttı ve gaip oldukça huzuru ziyadeleşti. Ne cem'i farkına ne farkı cem'ine hicap oldu. Onu ne faniliği bakiliğinden ne bakiliği faniliğinden alıkoydu. Her hisse sahibinin hissesini verdi ve her hak sahibinin hakkını ifa eyledi. İbn Atâullâh el-İskenderî, *el-Hikemü'l-Atâiyye*, şrh.: Ebü'l-Abbās Zerrûk, thk.: Ramazan Muhammed b. Ali el-Bedrî, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2008, s. 239-241. Tercüme için bkz. Atâullâh-i İskenderânî, *el-Hikemü'l-Atâiyye*, trc.: Saffet Yetkin, Ankara, MEB Yayınları, 1963, s. 175-177.

⁷³⁹ Helali hesap verme, haramı azap sebebidir. Ebü Nuaym İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, thk.: Mustafa Abdülkâdir Atâ, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002, C: VIII, s. 204.

تکمه‌های زر که بر سنجابِ شاهان دیدی

اخگر چندی درخشان گشته در خاکسترت⁷⁴⁰

(7) ebyâtını işidüp ve aña göre iş iderdi. Ve şarâb-ı ‘ışk-ı ilâhî ile mest olduḡda ol mestânelik kendüye bir mertebe huşyârlık virürdi ki

(8) عشق چون غالب شود عاشق نیاندیشد ز سر

مست لا یعقل کجا در بندِ حفظِ ساغراست⁷⁴¹

deyüp tedârik-i beden ve hıfz-ı tenden ḡalurdı. Zîrâ ki

هوشیاری زان جهانست و چو آن

(9) غالب آید پست گردد این جهان (2067/2096)

hūşyârlık ‘âlem-i melekût ve mertebe-i ceberütdandır. Çünki ol hūşyârlık ḡaflete ḡâlib gele bu cihân-ı mülk ü şehâdet (10) ve ahvâl-i tabî‘at ı beşeriyet pest u maḡlûb olup ma‘dûm ve nâ-çiz olurdu.

هوشیاری آفتاب و حرص یخ

Meşelâ hūşyârlık âfitâb (11) ve hırş u şehvet şelc u yaḡ gibidür.

(2068/2097) هوشیاری آب و این عالم وسخ

Hūşyârî âb ve bu ‘âlem vesahḡdur. Hâşıl-ı kelâm güneş ḡarı irütdüḡi gibi nûr-ı âfitâb-ı (12) tecellî dahı cebel-i vücûdda olan berf-i hırş u hevâyı maḡv u izâle ider. Ve âb-ı tâhir u muṡahhar şiyâbuñ vesahḡn izâle idüp verd-i ebyaz ve mânend-i şelc (13) pāk ü sepîd eyledüḡi gibi âb-ı hūşyârî-i sîret ve mâ‘-i ‘ilm ü ma‘rifet dahı ḡalbde olan ednâs-ı beşeriyte ve evsâḡ-ı nefsanıyyeyi giderüp (14) ve ḡulmet nûra mübeddel olup pāk ü taṡhîr itmekle cemâl-i lâ-yezâlî pertevine lâyıḡ bir mir‘ât-i mücellâ olur. Ve dost kendü ḡüsnün mir‘at-i mezbûrede (15) temâşâ ḡılır. li-Münşî ‘ihî:

Mücellâ gözgidür göñlün seng-i ḡüsn-i dilârâya

Görür kend’özini maḡbûb giremez kimse araya⁷⁴²

el-Hâşıl

زان جهان اندک ترشح می‌رسد

⁷⁴⁰ Kalp ehli altın, lâl ve mücevhere bir değır yüklemez. Kadınlar için uygun olan erkek için utanç sebebidir. Padişahların kürkü üzerinde gördüḡün altından düḡmeler kül içinde kalmış birkaç parlak kor parçası gibidir.

⁷⁴¹ Aşık üstün geldiḡi zaman âşık artık kendini düşünmez. Kendinden geçmiş olan sarhoş kadehi koruma şartını nasıl gözet sin? Ferîdüddîn Muhammed Attâr-ı Nîşâbûrî, **Dîvân-ı Attâr**, haz.: M. Dervîş, y.y., İntişârât-ı Câvidân, 1359/1980, s. 66.

⁷⁴² Sarı Abdullah Efendi’nin ait bu şiirin tamamı için ayrıca bkz. La‘lîzâde Abdülbâkî, **Hediyyetü’l-Müştâk**, s. 145-146.

(16) ol cihān-ı lā-mekānīden azıcık teraşşuḥ ve şızındı irişür. Ya‘nī envār-ı āfitāb-ı hidāyet-i rabbāniyyeden gāyet ile ḳalbe nūr-ı ‘ināyet teraşşuḥ itmekle (17) dīde-i başirete i‘ṫā-yı nūr ider.

(2069/2098) تا نغرد در جهان حرص و حسد

Tā ki cihānda peleng-i hırş ve şīr-i ḥased gurrān olup añramaya ve nefis rūḥā (18) galebe idüp kükremeye. Ḥulāṣa-i kelām goñul Ḥaḳḳ’a ve cānib-i āḫirete meyl idüp ve dūnyānuñ fenāsın müşāhede ḳılup hırş u ḥased ve şereḥ u tama‘dan (19) ḥalāş bulmak tecelliyāt-ı envār-ı āfitāb-ı cezebātuñ ḳatı azıcık teraşşuḥunuñ āşāridur. Yoḥsa,

گر ترشح بیشتر گردد ز غیب

Eger ‘ālem-i ḡaybdan envār-ı (20) cezebāt ziyāde teraşşuḥ idüp ḳalb-i sālīk ḳurş-ı āfitāb-ı şārīḳ gibi maḥẓ-ı nūr-ı bārīḳ olaydı eşer-i beşeriyyet bi-küllıyyetihā maḥv u müzmaḥıl olup

(2070/2099) نه هنر ماند درین عالم نه عیب

bu ‘ālem-i fark ve temyizde ne hūner ḳalur idi ne ‘ayb. Ya‘nī ne ḥicāb-ı ḫulmānī ve ne ḥicāb-ı nūrānī ḳalur idi. (22) Pes cümlesi maḥv olur idi. Zīrā şeb u rüz zıll-ı arzdan ḥāşıl olduḡı gibi ḫulmet ve nūr daḫı zıll-ı beşeriyyet ile fark olunur. (23) Ve hūner ve ‘ayb anda görinür. Ve şey’ zıddıyla bilinür. Pes nūrdan ḡayrı ḥiç şey’ olmayıcak teşḫiş ü temyiz ‘ālemi ber-ṫaraf olur. Ammā ‘āşīḳ daḫı (24) ḳurş-ı āfitāb-ı maḥabbete dāḫıl olup zāt-ı ḥurşīd gibi şāf ve mücellā olmaduḳca ḳayd-ı vücūddan ḥalāş olmaz. Ve āfāt-ı dehrden ḳurtulmaz. (25) Söz çok ‘ışḳ olsun ḫāle ve zevḳe. Zevḳ u şuhūddan ḡayra merdān-ı Ḥudā elvedā‘ dimişler. Elvedā‘ şümme el-vedā‘.

این ندارد حد سوی آغاز رو

(26) Bu ma‘ārif-i ilāhiyye ve esrār-ı sübhāniyye ḥadd ü gāyet ṫutmaz. Zīrā *Meşnevī-i Şerīf* ma‘ānī-i buṫūn-ı ḳur‘āniyyedür. Pes وَلَوْ أَنَّمَا فِي الْأَرْضِ مِنْ شَجَرَةٍ (27) أَفْلاَمٌ وَالْبَحْرُ يَمُدُّهُ مِنْ بَعْدِهِ *fehvasınca ḥaḳā’iḳ-ı ḳur‘āniyye ve daḳā’iḳ-ı aḫādīş-i nebeviyyede* (28) ḥadd u gāyet olmaz. İmdi esrār-ı ḫafiyyeden beste-leb olup

(2071/2100) سوی قصه مرد مطرب باز رو

⁷⁴³ “Eğer yeryüzündeki bütün ağaçlar kalem olsaydı, deniz de -ardından ona yedisi daha eklenmek üzere- mürekkep olsaydı yine de Allah’ın sözleri tükenmezdi; Allah azizdir, hakîmdir.” Lokmân 31/27.

Muṭribūn girü kışşası cānibine git (29) ve anuñ hikāyesine āgāz it.

[Ser-i Suḥan]

قصه پیر چنگی و بیان مخلص آن

Pīr-i çengīnūñ kışşası ve anuñ maḥlaş u rehāsı beyānındadır. Rivāyet-künendegān-ı (30) esrār-ı ‘uşşāk hikāyet iderler ki

مطربی کز وی جهان شد پُر طرب

ol pīr-i çengī bir muṭrib idi ki cihān andan pūr-ṭarab oldu.

(2072/2101) رسته ز آوازش خیالات عجب

(31) Anuñ āvāzından ‘ucba-ḥayālāt bitmiş ve dil-i ‘uşşākda ṭurfa-ḥālāt vücuda gelmiş idi.

از نوایش مرغ دل پُران شدی

Anuñ nevāsından (32) mürğ-ı dil uçardı ve ḳanadın feẓā-yı ‘ışḳa açardı.

(2073/2102) وز صدایش هوش جان حیران شدی

Ve anuñ şadā-yı feraḥ-zāyinden hūş-ı cān ḥayrān (33) olurdu. Ve melāmet-şīve olan ‘uşşāk ol muṭribūn şadāsına cān u dilden müştāk olup, beyt:

حدیث زاهدان تقوی طریق مفتیان فتوی

(34) مقام راهبان عفت میان عاشقان غوغی

ز هو جوهر چه می جویی که او دریا و تو جویی

بخوان مطرب به نیکویی و لا هو لکما کُنا

(35) سخن از عقل و هشیاری مگو با قاسمی دگر

که عیش جاودان دارند سر مستان ناپروا⁷⁴⁴

mefhūmunca anuñ çeng ü terennümātın diñlerler idi. (36) Pes ⁷⁴⁵وَكُلُّ نَعِيمٍ لَا مَحَالَةَ زَائِلٌ vefḳınca dünyānuñ her hūb u ni‘meti ve leṭāfet ü rāḥatı zıll-i zā’il ve ḥayāl-i āfıl olmağla.

⁷⁴⁴ Zahitlerin konuşması takva üzerine, fetva makamındakilerin üslûbu fetva üzeredir. Hak’tan korku üzere olanların makamı iffettir. Âşıkların arasında ise kavga vardır. Cevherin parlaklığını ne arıyorsun? O deniz, sen ise nehirsin. Ey sazende ve hanendeler! Güzelce çalıp okuyun. Çünkü biz var olduğumuzda O olmaz (aradan bizim çıkmamız gerekir). Kâsımî ile artık akıl ve akıllıktan söz etme çünkü korkusuz sarhoşların başında ebedî bir hayat vardır. Kâsım-ı Envâr, **Külliyât-ı Kâsım-ı Envâr**, s. 3.

⁷⁴⁵ Bütün nimetler mutlaka yok olacaktır.

چون برآمد روزگار و پیر شد

(37) Çün ki rûzgār geldi ve nice māh u sāl geçüp muṭrib-i pūr-ṭarab pīr oldı.

(2074/2103) بازِ جانّش از عجز پشه گیر شد

Anuñ bāz-cān ve šāhin-revānı (38) ‘acz u żarūretinden peşşe-gīr oldı. Ya‘ nī bāz-ı bülend-pervāz tihū ve tezerv şikārına tenezzül itmeyüp kıaz ve ṭurna avlarken za‘ f-i pīrīden (39) siñek avlamağa tenezzül itdügi gibi muṭribūñ daḥı bāz-ı āvāzı aqmişe-i faḥra ve keffe-i çengi ṭolusı zer u sīm kesb iderken ve da‘vet olınan yerlere (40) envā‘-ı nāz u istiğnā ile varurken ḥālet-i pīrīde varduğı yerlerde istiṣkāl olup siñek avlar gibi müşteri avlamağa başladı.

(41) پشتِ او خَم گشت همچون پشتِ خُم

Ol muṭribūñ arḳası küp arḳası gibi büküldi.

Şanmañuz kim kıocalık bükdi belin zātınuñ

Naḳd-i ‘ömrin yitürüpdür egilüp anı arar

(2075/2104) [216^a] (1) ابروان بر چشم همچون پالدم

Ol muṭribūñ hilāl ebrūları gözinūñ üstünde pāldum gibi oldı. ‘Āşık Paşa:

Görseñe kim dürlü cevher dökilür

(2) Saç [u] şaḳal aḡarur u bil bükilür

‘Uzuvlardan gider ol dürlü hüner

Şūretūñ şekli azar rengi döner

Ġuşşa vü teşvīş ü kıayḡu ol zamān

(3) Şādılıkıdan artuḳ olur bī-gümān⁷⁴⁶

İmdi çünki aḥvāl-i ekvān müteḡayyiredür.

گشت آوازِ لطیفِ جانفراش

Pes ol muṭribūñ daḥı ḥālet-i pīrīde āvāz-ı (4) cān-fezāsı

(2076/2105) زشت و نزد کس نیرزیدی بلاش

zişt oldı ve kimsenūñ yanında anuñ āvāzı hiç şey’e değmez ve müfte geçmezdi.

آن نوای رشکِ زُهره آمده

(5) Ol Zühre’nün reşki gelmiş nevā. Ya‘ nī ol nevā Zühre’yi reşke getürmişdür.

(2077/2106) همچو آواز خر پیری شده

⁷⁴⁶ Āşık Paşa, **Garib-nâme**, C: I/1, s. 421.

Ber-müceb-i ⁷⁴⁷ إِنَّ أَتَكَرَّ الْأَصْوَاتِ لَصَوْتُ الْحَوِيرِ (6) Bir koca hımāruñ āvāzı gibi münker olmuş idi. Zīrā her nesne ki bedene mütā‘allık ola ve bedenden zuhūr ide ve lezzāt-ı hissiyye ola anuñ zevāl ü fenāsı (7) muḳarrerdir. Hikāyet olunur ki bir gün bir kimesne gelüp vālid-i mācid-i Mevlānā Sulṭānu’l-‘ulemā ḳaddesallāhu rūḫahūya fūlān kimesne cenāb-ı ‘ālīlerini ‘aceb (8) medḫ ü şenā eyledi. Ve dünyāda mişli bulunmayanlardandır diyü ḫüsn-i şehādet eyledi didi. Sulṭānu’l-‘ulemā buyurdılar ki: Ey derviş, ‘acabā bizi medḫ u şenā (9) idüp ḫālimūze şehādet iden bizde ne maḳūle nişān görmişdür? Eger şūret-i zāhire ve şekl ü sīmāmuz medḫ iderse rūḫ andan ḳaṭ‘-ı ‘alāḳa idende (10) tarāveti gidüp reng-i rūyı bozılır ve ḫākle yeksān olur. Ve eger ‘ibādet-i zāhiremize nazar idüp rükū‘ ve sücūd ve ḳıyām ve ḳu‘ūdumuz medḫ iderse (11) ol daḫı evşāf-ı tendür. Bedene fenā geldükde anlar daḫı fānī olur. Eger lisānumuzdan zuhūr iden ḫüsn-i ‘ibārāt ve nikāt u işārātı medḫ iderse (12) ba‘de’l-mevt ‘andelīb-i lisān ḫāmūş olup ol daḫı fenā vü ‘ademe gider. Pes bunlardan her ḳanḳısın medḫ itdiyise lāyık-ı medḫ u şenā olmayup (13) ve şehādetinde kāmīl olmamışdır. Ammā bizden olan rūḫ-ı ḳudsi ve revān-ı ünsi ve nūr-ı cezebāt-ı rabbāniyye ve nefehāt-ı sübhāniyyeyi müşāhede idüp (14) aña şehādet ve anuñla medḫ ü şenā kıılır ise filḫaḳīḳa ḳavlinde şādıḳdır. Ve anuñ mişli bulunmaz ve leṭāfet u tarāvetine bir vechile zevāl ve keşāfet (15) gelmez diyü buyurdılar. Ḥaḳḳā ki cemī‘-i evliyāda medḫ olınan ol ḫaḳīḳatdır. Yoḫsa mücerred şūret medḫ olunmayup ve medḫ olınan şūret daḫı ol ḫaḳīḳatle (16) medḫ olunur. Fe-izā kāne kezālik Ḥazret-i Mevlānā buyururlar ki:

خود کُدامین خوش که آن ناخوش نشد

Ḥod ḳanḳı ḫoşdur ki ol zevāle varup nā-ḫoş olmadı? (17) كَمَا قَالَ عَلِيُّ كَرَّمَ اللَّهُ وَجْهَهُ
Şi‘r:

سَلِ الْخَلِيفَةَ إِذَا وَافَتْ مَبِيتَهُ
أَيْنَ الْجَنُودِ وَأَيْنَ الْخِيُولِ وَالْخَوْلِ

أَيْنَ الْكُنُوزِ الَّتِي كَانَتْ مَقَاتِلُهَا
(18) تَنْوَى بِالْعُصْبَةِ الْمُقَوِّينَ لَوْ حَمَلُوا

أَيْنَ الْعَبِيدِ الَّذِي أَرْصَدَتْهُمْ عَدَدًا

⁷⁴⁷ “Çünkü seslerin en çirkinini, eşeğin sesidir.” Lokman 31/19.

أَيْنَ الْحَدِيدِ وَأَيْنَ الْبَيْضِ [وَالْأَسَلِ]

أَيْنَ الْفُؤَارِسُ وَالْغُلَمَانُ مَا صَنَعُوا
(19) أَيْنَ الصَّوَارِمِ وَالْخَطِيطَةِ الدُّبُلُ

أَيْنَ الْكِفَاءِ أَلَمْ يَكْفُوا خَلِيفَتَهُمْ
لَمَّا رَأَوْهُ صَرِيحًا⁷⁴⁸ وَهُوَ يُتَّهَلُّ

أَيْنَ الْكُمَاءِ الَّتِي تَأْجَحُوا لَمَّا غَضِبُوا
(20) أَيْنَ الْحُمَاءِ الَّتِي تَحْمِي بِهَا الدُّوُلُ

أَيْنَ الرُّمَاءِ أَلَمْ تَمْنَعْ بِأَسْهَمِهِمْ
لَمَّا آتَاكَ سِهَامُ الْمَوْتِ يَنْتَصِلُ

هَيَّهَاتَ مَا مَنَعُوا ضَيْمًا وَلَا دَفَعُوا
عَنكَ الْمُنْيَةَ إِذْ وَافَى بِكَ الْأَجَلُ⁷⁴⁹

⁷⁴⁸ Yazmada صريحاً şeklinde yazılmışsa da صريحاً şeklinde okumak daha uygun görünmektedir.

⁷⁴⁹ Sor bakalım ölümü gelen halifeye; nerede ordular, nerede atlar, nerede mallar, mülkler? Nerede taşımaya kalkınca anahtarları güçlü kuvvetli topluluğa ağır gelen hazineler? Nerede muhafız olarak hazırladığın kullar? Nerede zırh, nerede kılıçlar ve mızraklar? Nerede süvariler, nerede uşaklar; ne yaptılar? Nerede keskin kılıçlar, nerede Hattî (Hatt yapımı) mızraklar? Nerede yetenekli insanlar? Hükümdarlarını ölümün pençesinde yardım isterken gördüklerinde onu kurtaramadılar mı? Nerede öfkelenince tutuşan bahadırlar, nerede devletler kendilerince korunan muhafızlar? Nerede usta ok atıcılar? Sana ölüm okları gelip saplandığında okları ile mani olamadılar mı? Ne yazık ki, ne bir zararı önleyebildiler ne de ecel sana geldiğinde ölümü senden uzaklaştırdılar. Ali b. Ebî Tâlib Dîvânı, çev.: Nevzat H. Yanık, İstanbul, Hikmetevi Yayınları, 2014, s. 166-167.

* الغصبة: أي جماعت. خطيئة: نيزه. خليفه: پادشاه. وموافاة: رسیدن. وخول الجبل بالفتح: حشمه، والواحد خائل وقد يكون الخول واجداً، وهو اسم يقع على العبيد والأمة. ومفاتيح: جمع مفتاح. ونوء: گرانی کردن. وقال الجوهري: أقوى إذا كانت دابته قوية، يقال فلان قوي مقو، فالقوي في نفسه والقوي في دابته. ليكن مراد از مقوي درين مقام قوي است؛ چه بيت ثانی ناظر است به آيت «وَأَكْبَنَاهُ مِنَ الْكُتُوبِ مَا إِنَّ مَفَاتِحَهُ لَتَنُوءُ بِالْغُصْبَةِ أُولِي الْقُوَّةِ» كه در شأن قارون است. وعبيد: جمع عبد. وإضاد: کسی را نگهبان راه کردن. وخديد: تیغ تیز. وأسل: بفتح نيزه. وذابل: باریک. وذبل بضم ذال وتا: جمع او. وكمی فلان شهادته يكميها: إذا كتمها، أي تغطى، والكتم: الشجاعة المتكتم في سلاحه، لأنها كمت نفسه، أي سترها بالدرع والبيض، والجمع: الكمأة، كأنهم جمعوا كامياً، مثل قاضي وقضاة. وموج: بهم بر آمدن مردم. وإتصال: تیر به یکدیگر بر انداختن. وضيم: ستم کردن. ومنيه: بمنع موت. نُقِلَ مِنْ شَرْحِ الْحُسَيْنِ الْمَيْبُودِي.

bu خائل Maiyyeti ve hizmetkari: وخول. Ulaşmak: وموافاة. Padişah: خليفه. Mızrak: خطيئة. Cemaat: الغصبة kelimesinin tekilidir. الخول köle ve cariye bir isim olarak kullanıldığı da olur. Miftâh kelimesinin مَفَاتِحُ: Ağırlık gelmek. Cevherî şöyle söylemiştir: Bineği güçlü olduğu zaman o kişiye أقوى denilir. Aynı şekilde falan kimse güçlü ve dayanıklıdır anlamında أقوى denilmiştir. Kendi nefsi üzerinde قوي، bineği üzerinde de أقوى şeklinde de kullanıldığı olur. Fakat burada أقوى ile kastedilen murat أقوى'dir. Nitekim ikinci beyit Kârûn hakkındaki şu ayete işaret eder: “Biz ona öyle hazineler vermiştik ki sadece anahtarlarını güçlü kuvvetli bir ekip bile zor taşırdı (Kasas 28/76).” عبيد: Abd kelimesinin çoğuludur. إضاد: Yolu gözetleyen kimsedir. خديد: Keskin kılıç. أسل: Fetha ile mızrak anlamındadır. ذابل: İnce, zel ve bâ'nın zammı ile ذبل ise çoğuludur. وكمی: Bir kimse şahadetini gizlediği zaman ona كتمى denilir. كتمى aynı zamanda cesur ve bahadır demektir. Çünkü kendi üzerinde hâkimdir. Yani kendini kalkan ve miğfer ile örtmüştür. Çoğulu الكمأة gelir. إضاد ile قاضي da olduğu gibi. موج: İnsanların öfkelenmesi. إتصال: Birbiri ardına ok atmak. حسيم: Zulmetmek. منيه: Ölümü önlemek. Hüseyin Meybûdî'nin şerhinden nakledilmiştir.

Kemâleddîn Meybûdî, Şerh-i Dîvân Mensûb be-Emîru'l-Mü'minîn Ali b. Ebî Tâlib, haz.: Ekrem

İmdi benüm rûhum! Bu cihân-ı fânide

(2078/2107) یا کدامین سَقَف کانِ مُفَرِّشِ نشد

ya kanķı saķafdur ki ol mefreş olmadı? (22) Ya‘nî lâ-cerem her tāk-ı ‘ālî sāfil ve saķf-ı müte‘ālî münhedim ve ma‘düm ve kâşâne-i büm olup bir gün eşeri daķı kalmayup şahrâ ve mezâri‘ olur. Aḥmedî⁷⁵⁰:

(23) Künc-i ğamun ‘āşıkā ‘ıyş itmek me‘vâ yeter

Taze dāğum gül fiğānum bülbül-i gūyâ yeter

Kimsenüñ reşk itmezem tāk u serây-ı kaşrına

Baňa birkaç günlük bu kûbbe-i mînâ yeter

(24) Seyr-i şahrâ eylesem çetr-i hümâyûn añmazam

Eşk-i hūnum ḥabābı ḥayme-i vâlâ yeter

Tekyegāh-ı dilde her dem şoḥbet-i esrârile

Şöyle ḥayrân olmuşam kim ğam baňa ḥelvâ yeter

(25) Derd-i ‘ışķile gözümde dökilen hūn-ı ciger

Seyr içün kûh-ı belâda lâle-i ḥamrâ yeter

Aḥmed’üm seḥḥâre-i gerdündan ğam çekmezem

Anı ibtāl itmege bu nuṭķum ejderhâ yeter⁷⁵¹

(26) el-Ḥāşıl her şey’ müteğayyir u mütebeddil ve fânî vü mużmaḥıldür. Meger kim

غیر آوازِ عزیزان در صدور

şudürda bî-lafz u ḥarf olan evliyâ-yı aşfiyānuñ (27) âvâzından ğayrı ki

(2079/2108) که بود از عکسِ دَمشان نَفخِ صور

nefh-i şūr-i İsrâfil ol ‘azîzlerüñ dem ü nefeslerinüñ ‘aksi oldı. Nitekim bunuñ zikri bundan aķdem (28) sebķ eyledi.

Şifâî, s. 371-372, <http://www.sufi.ir/books/download/farsi/ali/divan-ali-fa.pdf> (07.05.2021).

⁷⁵⁰ Ahmed-i Sârbân (ö. 952/1545) Melamî-Bayramîliğine mensup coşķulu şairlerden biri olarak bilinir. Kaynaklarda Pîr Ali el-Aksarayî’ye intisap ederek Melamî olduğu, pirin oğlu İsmail-i Maşûkî’nin idamından sonra Melamî kutbu olduğu kaydedilmektedir. Ahmedî mahlasıyla yazdığı şiirleri Sarı Abdullah Efendi tarafından şerhinin birçok yerinden kullanılmıştır. bkz. Sarı Abdullah, **Semerâtü’l-Fuâd**, İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1288, s. 252-256; Nihat Azamat, “Sârbân Ahmed”, **DİA**, C: XXXVI, s. 132-133.

⁷⁵¹ Hayrabolulu Melâmî Şeyhi Ahmed-i Sârbân Efendi Külliyyâtı [Dîvânı ve Mektebâtı] ve Vizeli Şeyh Alâeddîn Ali Efendi’nin Şiirleri, s. 206.

اندرونی کاندرونها مست ازوست

Bu e'izze-i kibāruñ derūnları bir ħum-ḥāne-i 'ıřķ-ı ilāhīdūr ki cümle derūnlar ol bāde-i (29) rabbānīden mest u medhūřlardur.

(2080/2109) نیستی کین هسته‌امان هست ازوست

Ve bunlaruñ maḥv ü fenā ve nīřtī-i hestīleri bir yoķluķdur ki bizüm varlıklarumuz (30) andandur. Ya'nī anlar vücūd-ı mevḥūmlarından fenā'-i maḥẓ olmağla Ḥaķķ sübhānehū ve te'ālā bilā-vāsıta ol veliyy-i ekmele zāt u řıfātıyla tecellī idüp (31) maṭla'-ı āfitāb-ı tecelliyāt ve ser-çeřme-i āb-ı ḥayāt olur. Ve bizüm ve cümle mevcūdātuñ varlıklarumuz ol ser-çeřme-i āb-ı ḥayāt ve burc-ı nūr-ı ṭal'at-efrüz-ı (32) tecellī-i zātdan vücūd-peẓīr olur.

کُھربای فکر و هر آواز او

Ol insān-ı kāmīl(üñ) ve mürřid-i mükemmil her āvāz u fikrūñ kehrübāsıdur. Ya'nī kehrübā ne vechile (33) cezb-i mūy iderse cümle 'ārifinüñ fikr u zıkrleri ol veliyy-i kāmīlūñ kehrübā-yı nefes ve mıknaṭıs-ı kalbinde cem' olur. Ve ḳulüb-ı 'āřıķīñ (34) anuñ sır-ı cennetü'l-me'vāsında ḥařır olur.

(2071/2110) لذتِ إلهام و وحی و راز او

Ve ol 'aql-ı küll řāḥibi olan insān-ı kāmīl vāriř-i ekmel-i ilhām u vaḥyüñ (35) ve her rāz u esrāruñ lezzetīdūr. Zīrā bu zıkr olınan ezvāķ u ḥālāt andan i'tā olunur. Ve anuñ sırrından ifāza ḳılunur. Ḳāsım-ı Envār:

(36) ساقی به من آور قدح پیر مغان را
تا تازه کند جودت او جوهر جان را

یک جام به من بخش از آن خَمّ قدیمی
زآن می که کند مست زمین را و زمان را

(37) زآن باده که در نشأه او آب حیاتست
زآن باده که او جلوه دهد عین عیان را

زآن باده که تابان شد ازو طلعت خورشید
زآن باده که سرمست کند پیر و جوان را

(38) قومی که ازین باده چشیدند درین حال
گفتند بمستی همه اسرار نھان را

تا از سخن از یارِ قدیمست درین راه
زین بیش مگویند حدیثِ حدثان را

(39) قاسم همه یارست بجز یار دیگر نیست
روشن بود این نکته حریف همه دان را⁷⁵²

Āh ey müstemi‘-i müteyakḳız ve mütenebbih! Çünkü enfās-ı müteberreke-i merdān-ı
Ḥudā’dan ğayrısı (40) taḳallübāt-ı felekiyyeden ḥalāş olmadığı zevḳ-i selīm ile
ma‘lūmuñ olduysa ez-keḷām-ı ‘Alī:

وَالدَّهْرُ فِي صَرْفِهِ عَجِيبٌ
لَكِنَّ غَفْلَةَ النَّاسِ أَعْجَبُ⁷⁵³

(41) قَدْ شَابَ رَأْسِي وَرَأْسُ الْحَرْصِ لَمْ يَشِبْ
إِنَّ الْحَرْصَ عَلَى الدُّنْيَا لَفِي تَعَبٍ⁷⁵⁴

Maẓmūn-ı sa‘ ādet-meşḥūnı üzere

چونک مطرب پیرتر گشت و ضعیف

[216^b] (1) çün ki muṭribūñ ḳuvā-yı bedeniyye ve cevāriḥ-i beşeriyyesine kemāl-i za‘ f
gelüp ziyāde pīr oldı ve erzal-i ‘ömre vardı,

(2082/2111) شد ز بی کسبی رهین یک رغیف

ḥarekāt-ı (2) cismāniyyesi süst olmağla kesbsüzlükden bir kirdeye rehīn ü muḥtāc
oldı. قَالَ اللَّهُ تَعَالَى: اللَّهُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ ضَعْفٍ ثُمَّ جَعَلَ مِنْ بَعْدِ ضَعْفٍ قُوَّةً (3) ثُمَّ جَعَلَ مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ ضَعْفًا وَشَيْبَةً يَخْلُقُ
مَا يَشَاءُ وَهُوَ الْعَلِيمُ الْقَدِيرُ.⁷⁵⁵

Pes, şi‘r:

⁷⁵² Ey saki! Pir-i muganın kadehini bana getir ki onun tazeliği ruh cevherini tazelesin. O eski testiden bana bir kadeh bağışla (şun). O kadehin şarabı zamanı da mekânı da sarhoş etmiştir. Onun neşesinde ab-ı hayat vardır ve hakikati olduğu gibi gösterir, güneş parlaklığını ondan alır ve o genci de yaşlıyı da sarhoş eder. Böyle bir şaraptan tadan bir kavim ondan içince sarhoşlukla bütün gizli sırları söylediler. Bu kadim sevgiliden bu yolda bir söz söyledikten sonra artık hadislerin sözünü söyleme. Kâsım bütününüyle yarıdır ve başka bir yar yoktur. Bütün arifler nezdinde bu nükte aşikârdır. Kâsım-ı Envâr, **Külliyât-ı Kâsım-ı Envâr**, s. 18.

⁷⁵³ Dünya kendi olayları açısından acayıptır, insanların dünyadaki gafleti ise daha acayıp. **Ali b. Ebî Tâlib Dîvânı**, çev.: Nevzat H. Yanık, s. 34.

⁷⁵⁴ Başımdaki saçlar ağardı fakat hırsın saçı ağarmadı. Dünyaya karşı tamahkâr olmak insana zorluk çektirir. Kaynaklarda İbrâhîm b. el-Mehdî’ye (ö. 224/839) atfedilen beyit için bkz. İbnü’l-Cevzî, **el-Muntazam fî Târîhi’l-Ümem ve’l-Mülûk**, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ, Mustafa Abdülkâdir Atâ, Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1412/1992, C: XI, s. 90.

⁷⁵⁵ “Sizi güçsüz yaratan, güçsüzlüğün ardından kuvvet veren, kuvvetli halinizden sonra da güçsüzlüğe duçar eden, saç ve sakalınızı ağartan Allah’tır. O dilediğini yaratır. O hakkıyla bilendir, üstün kudret sahibidir.” Rûm 30/54.

فَرَضَ عَلَى النَّاسِ أَنْ يَتُوبُوا
لَكِنَّ تَرْكَ الذُّنُوبِ أَوْجِبُ⁷⁵⁶

fehvāsınca (4) muṭrib-i ‘āciz rūy-ı niyāzı dergāh-ı bī-niyāz-ı çāre-sāza eydüp

گفت عمر و مُهلتم دادی بسی

eyitdi ki: İlāhā, Melikā, Pādişāhā, Perverdigārā! Ben bende-i ‘ācize (5) çok ‘ömür ve mūhlet virdüñ.

(2083/2112) لطفها کردی خدایا با حسی

Ḥudāyā, Ma‘būdā! Bir ḥas u denī ve cānī vü ḡavīye çok luṭf u keremler eyledüñ.

معصیت ورزیده‌ام هفتاد سال

(6) Ey ‘Afüvv ü Ḡafūr! Yetmiş yıl ‘ömr içinde ḥaṭāyā vü ma‘āşīye sa‘y eylemişüm.

(2084/2113) باز نگرفتی ز من روزی نوال

Ey ‘aṭā-baḥş u ḥaṭā-pūş olan kerīm-i müte‘āl (7) ve raḥīm-i bī-zevāl ve rezzāk-ı lā-yezāl! Yetmiş yıl ‘ömrümün içinde bu ‘abd-i nācizüñden bir gün iḥsān u nevālüñi girü tutmadüñ ve rızķuñı kesmedüñ. İlāhī! Bu faẓl (8) u ‘aṭā saña maḥşūşdur. Raḥmetüñ deryāsına ḥadd yokdur. كَمَا قَالَ: اللَّهُ الَّذِي خَلَقَكُمْ ثُمَّ رَزَقَكُمْ ثُمَّ يُعِيْبُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ هَلْ مِنْ شُرَكَائِكُمْ مَنْ يَفْعَلُ مِنْ ذَلِكَ (9) مِنْ شَيْءٍ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ.⁷⁵⁷ الآية.

ez-Dīvān-ı ‘Alī:

خَبَتْ نَارُ جِسْمِي بِإِشْعَالِ مَنَارَتِي
وَاطْلَمَ عَيْنِي إِذْ أَضَاءَ شَهَابٌ [هَا]

أَيَا بُؤْمَةً قَدْ عَشَشْتُ فَوْقَ هَامَتِي
(10) عَلَى الرَّغْمِ مِنِّي حِينَ طَارَ غُرَابُهَا

رَأَيْتُ خَرَابَ الْعُمَرِ مِنِّي فُرَزْتَنِي
وَمَاؤِيكَ مِنْ كُلِّ الدَّيَّارِ خَرَابُهَا⁷⁵⁸

⁷⁵⁶ İnsanlara tevbe farzdır, lakin günahları terk etmek daha da farzdır. Ali b. Ebî Tâlib Dîvânı, çev. Nevzat H. Yanık, s. 34.

⁷⁵⁷ “Allah, sizi yaratan ve size rızık veren; ardından hayatınızı sona erdirecek, sonra size tekrar can verecek olan Allah’tır. Peki sizin o ortak koştuklarınız arasında bunlardan herhangi birini yapabilecek olan var mı? Allah onların ortak koştuklarından tamamen münezzehtir, yüceler yücesidir.” Rûm 30/40.

⁷⁵⁸ Minaremin tutuşmasıyla (saçlarım ağarınca) vücudumun ateşi söndü. O ateşin yıldızı parlayınca gözüm karardı. Ey başımın kargası uçtuğu (siyah saçlarım ağardığı) zaman bana rağmen onun yerinde yuva kuran baykuş (beyaz saçlar), ömrümün harap olduğunu görüp beni ziyaret ettin, zaten senin yurdun bütün yurtların harap olanıdır. Ali b. Ebî Tâlib Dîvânı, çev.: Nevzat H. Yanık, s. 36.

Rubā' iyye:

شد آتش من فسرده از ضعف بدن
(11) و آن رفت که بود باغ عیشم گلشن
ای موی سفید بر سرم جا کردی
چون بوم که در خرابه کرد مسکن⁷⁵⁹

el-Ḥāşıl pîr-i çengî bu maẓmûn üzere (12) envā'-ı nālîşler idüp bilāḥîre eyitdi ki:

نیست کسب امروز مهمانِ تُوأم

Bugün kesbüm yoḡdur senüñ miḥmānuñam ey miḥmānun maḥrûm itmeyen kerîm u
cevād!

چنگ بهر تو زنم کانِ تُوأم (13) (2085/2114)

Çünkü senden ötüri çalarum senüñ ‘abd-i memlûküñüm. ez-Dîvân-ı ‘Alî
kerremallāhu vechehû:

إِلَيْكَ يَا رَبِّي لَا إِلَهَ سِوَاكَ
(14) أَقْبَلْتُ عَهْدًا ابْتِغِي رِضَاكَ

أَسْأَلُكَ الْيَوْمَ بِمَا دَعَاكَ
أَيُّوبُ إِذْ حَلَّ بِهِ بَلَاكَ

إِنْ يَكُ مِنِّي قَدْ دَنَيْ قَضَاكَ
(15) رَبِّ قَبَارِكُ لِي مِنْ لِقَاكَ⁷⁶⁰

Pes pîr-i çengî bu münācâtı idüp

چنگ را برداشت شد اللّٰه جو

çengi yuḡaru ḡaldırdı ve ṭālib-i Allah (16) oldı. Ve sazına düzen virüp

سوی گورستانِ یثرب آه گو (2086/2115)

ve āh-ı ciger-sûz idici olduḡu ḡalde Medîne-i Münevvere'nüñ mezāristānı (17)
cānibine gitdi. Bu taḡdîrce mîşra'-ı evvelde olan “شد”, “رفت” ma' nāsına olur. Pes pîr-i

⁷⁵⁹ Bedenin zayıflığından ateşim söndü, hayat bahçem gül bahçesi olmaktan çıktı. Ey beyaz saç! Baykuşun harabeyi mesken tutması gibi başımın üzerinde yer edindin.

⁷⁶⁰ Rabbim senden başkasına değil ancak sana yönelerek yüz tutup hoşnutluğunu dilerim. Bugün ben, Eyyüp peygambere imtihanın indiğinde duasında senden istediğini istiyorum. Eğer senin takdir ettiğin ölüm bana yaklaşırsa ey Rabbim, bana cemalini görmeyi nasip eyle. **Ali b. Ebî Tâlib Dîvânı**, çev.: Nevzat H. Yanık, s. 156.

āyet-i وَمَنْ يُسَلِّمْ وَجْهَهُ إِلَى اللَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَقَدْ اسْتَمْسَكَ (18) بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ وَإِلَى اللَّهِ عَاقِبَةُ الْأُمُور⁷⁶¹ çengi: kerîmesinde olan teşrîf ü tebşîre mazhar düşüp

گفت خواهم از حق ابریشم بها

(20) kendü kendüye eyitdi: Hâkḳ’dan ibrişim-bahā isterüm.

(2087/2116) کو به نیکویی پذیرد قلبها

Zîrā ki ol Ḥudāvend-i bî-miṣāl kemāl-i faẓl u iḥsānı ile (20) ḳalb ve züyūf olanları ḳabūl ḳılıcı ve seyyi’atı ḥasenāta tebdil idici bir pâdişāh-ı dūr-‘aṭādur. Beyt:

هر چه خواهد گو بیا و هر چه گوید گو بگو

(21) کبر و ناز و حاجب و دربان درین درگاه نیست⁷⁶²

diyüp

چنک زد بسیار و گریان سر نهاد

vāfir çeng çaldı. Ve girye vü zārī iderek

(2088/2117) (22) چنگ بالین کرد و بر گوری فتاد

çengi yaşdıḳ eyledi ve bir mezāruñ üzerine düşdi. Ḳāsım-ı Envār:

از حدّ گذشت قصه درد نهان ما

(23) ترسم که ناله فاش کند راز جان ما

جایی رسید ناله که از آسمان گذشت

با او بهیچ جا نرسید این فغان ما

ما گم شدیم در طلب حیّ لایموت

(24) از سالکان ره ندهد کس نشان ما

نادیده کرد هر نفس از لطف عیبپوش

چندین جفا که دید ز ما دلستان ما

در آتش تو منتظر آب رحمتیم

(25) ساقی بیار جام می ارغوان ما⁷⁶³

⁷⁶¹ “Her kim kendini iyiliğe adayarak özünü Allah’a teslim ederse sağlam kulpa yapışmış demektir. İşlerin sonu Allah’a varır.” Lokmân 31/22.

⁷⁶² “Kim gelmek isterse ‘gel’ de. Kim ne söylemek isterse ‘söyle’ de. Bu kapıda perdecileyle kapıcının kibri, nazi yok.” Hâfız-ı Şîrâzî, *Dîvân-ı Hâce Şemseddîn Muhammed Hâfız-ı Şîrâzî*, s. 152. Tercüme için bkz. *Hâfız Dîvânı*, trc.: Abdülbâki Gölpınarlı, s. 90. Ayrıca bkz. Sûdî, *Şerh-i Dîvân-ı Hâfız*, C: I, s. 440-441.

⁷⁶³ Gizli derdimizin hikâyesi haddi aştı. Korkarım ki canımızın sırrını bu inilti (feryat) ifşa eder. Bu inilti (feryat) göğü aşan bir mertebeye erdi. Bununla birlikte figanımız hiçbir yere ulaşmadı. Ölümsüz

maẓmūnı üzere pîr-i çengî âh u enîn u nâle vü ḥanîn iderken

خواب بردش مرغِ جانُش از حبس رست

anı ḥ'āb (26) aldı ve 'ālem-i mişāle iletüp murğ-ı revānı ḥabs-i tenden kırtıldı.

(2089/2118) چنگ و چنگیی رها کرد و بجست

Ve murğ-ı rūḥı çeng ve çengîligi terk idüp dām-ı (27) beşerîyyet ve şebeke-i 'unşuriyyeden şıçradı.

گشت آزاد این تن و رنج جهان

Hümā-yı evc-i kırbet olan rūḥ-ı revān hevā-yı lā-mekāna uçup (28) kıyd-ı ten ve renc-i cihāndan āzād oldı.

(2090/2119) در جهان ساده و صحرای جان

Ḳuyūd-ı cihān ve ta'allukāt-ı 'unşuriyyātdan sāde cihānda (29) ve ṭab' u hevādan āzāde şahrā-yı cānda ya'nî bu 'āleme varmağla renc-i cihān ve ḥabs-i tenden rehā buldı. Ve nūr-ı maḥẓ oldı. Ḳāsım-ı Envār:

(30) ذکر جمیل یار جهان را فرو گرفت

عالم گرفت لیک به وجهِ نیکو گرفت

جان نکته‌ای شنید از آن حسن بر کمال

سوزی ز دل بر آمد و شوری درو گرفت

(31) فارغ شد از سلامت و راه فنا گزید

هر جان که با ملامت عشق تو خو گرفت

روشن شد از لوامع اشراق آن جمال

از پرتوی که نیرِ خورشید ازو گرفت

(32) قاسم میانِ خاک چو درّ شاهوار

چون باز یافت باز ره جست جو گرفت⁷⁶⁴

olan Allah'ı ararken kaybolduk. Bu yolun yolcularından başka kimse bizden bir haber vermedi. Gönlümüzü alan bizden öylesine cefa gördü ama ayıpları örtenin lutfu ile her nefes görmezden geldi. Senin ateşinde rahmet suyunu beklemekteyiz. Ey saki! Getir erguvan renkli şarap kadehimizi. Kâsım-ı Envâr, **Külliyât-ı Kâsım-ı Envâr**, s. 20.

⁷⁶⁴ Dostun güzelliğinin zikri dünyayı kuşattı. Dünya da onu kabul etti ancak iyi yönünü. Can o güzellikten kemal üzerine bir nükte işitti, gönülde bir yanma zuhur etti ve içini bir ızdırıp kapladı. Senin aşkının melametine alışan her can selametten el çekti ve fena yolunu seçti. O güzelliğin doğuşunun nurlarından güneşin aydınlığını aldığı bir ışık aşikâr oldu. Kâsım toprak içinde şahlara layık inciye bulunca (maksad hasıl olunca) tekrar arayış yolunu tuttu (başladığı yere geri döndü). Kâsım-ı Envâr, **Külliyât-ı Kâsım-ı Envâr**, s. 101.

Pes pîr-i çengî ‘âlem-i ıtlâka varup

جان او آنجا سرايان ماجرا

(33) anuñ cānı ol ‘âlemde mācerāyı ırlayıcı oldu. Ve bu mefhūmı teğannî eyledi ki

(2091/2120) کاندین جا گر بماندندی مرا

ger beni bu mekân-ı bî-ķaydda alıķoyalardı (34) ve yāhūd gr kāşki ma‘nāsını mutaẓammın olup kāşki beni bunda ķoyalardı demek olur. Ma‘nā-yı aķır üzere beyt-i ātiye mürtecî ve ma‘nā-yı evvel üzere (35) beyt-i ātiye cevāb-ı şart olur. Ya‘nî

خوش بُدی جانم درین باغ و بهار

bu bāğ u bahārda cānum hoş olurdu. Ve yāhūd hoş olaydı.

(2092/2121) (36) مسّ این صحرا و غیبی لاله زار

Bu şahrā-yı lā-raybî ve lālezār-ı ğaybînūñ mest u medhūşı olduğı hālde ve yāhūd bunı daķı müstaķillen tereccî olup (37) bu lālezār-ı ğaybî ve şahrā-yı vehmîde nolaydı cānum ebedî mest ü sekrān olup şahva gelmeyeydi demek ola.

بی پر و بی پا سفر می کردم

(38) Ol cihān-ı ma‘nevîde bî bāl ü per ve bî-pā vü ser sefer ideydüm.

(2093/2122) بی لب و دندان سکر خوردمی

Bî-leb u dendān şeker tenāvül ideydüm.

(39) ذکر و فکری فارغ از رنج و دماغ

(2094/2123) کردم با ساکنان چرخ لاغ

Renc u dimāğdan fāriğ ve şüret u sîretleri nūr-ı rabbānî ile bāziğ olan (40) sākinān-ı melekūt-ı a‘lā ile zıkr u fikr ideydüm. Ve tesbîh u taķdise mensüb lāğ ideydüm. Bu vechile olan ma‘nā fikirde olan “yā” nisbiyye olmaķ üzeredür (41) ammā ba‘zı nüshada renc ile dimāğ beyninde vāv-ı ‘āṭife yokdur. Bu taķdırce yā-i fikrî vaḥdet içün olup mışrā‘-ı evvel mışrā‘-ı s̱ānî[yi] merhūn olmaz. [217^a] (1) Taķdîr-i kelām bu vechile olur ki mışra‘-ı evvele yāhūd mışra‘-ı s̱ānîye bir lafz-ı “کردمی” daķı taķdîr olup ḥāşıl-ı kelām:

ذکر و فکری فارغ از رنج (2) دماغ کردم

با ساکنان چرخ لاغ کردم

olup eger beni ol ‘âlem-i ğaybîde ķoyalardı renc-i dimāğdan fāriğ bir fikr u zıkr ideydüm. Ve sākinān-ı çerḥ ile (3) lāğ kılaydum demek olur. Egerçi ba‘zı şāriḥ bu beyitte tenāzu‘-ı fi‘leyn vardur dimiş lākin tenāzu‘-ı fi‘leyn yokdur. Zîrā fi‘l-i

kerdemî mükerrer olmayup (4) ve muktezîleri eşer-ı vâhid degüldür. Belki fi‘l-i vâhid bir kaç mef‘ üle ta‘ diye idüp “لا غ کردمى” “ذکر کردمى” “فکر کردمى” demekdür. Ve bu dağı vecihdür ki mışra‘-ı evvel (5) mışra‘-ı şânîye merhûn ve çerh dağı lâğa muzâf olup lâğ-ı çerhîniñ sâkinleriyle renc-i dimâğdan fâriğ zıkr u fikr iderüm demek ola. Ve lâğdan (6) murâd bu tağdırce erbâb-ı nâz u niyâz olan ‘âşıqlardur. Zîrâ rû‘yâ-yı şâdıka ‘âlem-i hayâl ile ervâh beyninde olan ‘âlem-i berzah ve cihân-ı mişâldür. (7) Pes rûh-ı revân-ı nâ‘im ol ‘âleme vüşûl bulduğda bi-hasebi‘l-isti‘dâd müşâhede-i şuver-i hayâliyye kıılır. Ve ahyânen ‘âlem-i melekûta irtikâ idüp (8) erbâbıyla mu‘âmele ve mükâleme ider. Pes Hâzret-i Mevlânâ dağı bu ma‘nâya işâret buyurur.

Gülşen:

تو در خوابی و این دیدن خیال است

هر آنچه دیده‌ای از وی مثال است⁷⁶⁵

(9) چشم بسته عالمی می‌دیدمی

Çeşm-i zâhir-beste olup bir ‘âlem göreydüm.

وَرْد و ریحان بی کفی می‌چیدمی (2095/2124)

Bî-kef ü dest verd-i ħandân ve nesrîn (10) ü reyĥân direydüm. Kâsım-ı Envâr:

گر نسیم عاشقی از کویِ جانان آمدی

قعرِ بحرِ لم یزل در موجِ احسان آمدی

گر نه خود «أُحِبُّتُ أَنْ أُعْرِفَ» بُدِ مقصودِ یار

(11) این ظهورات فراوان عینِ کتمان آمدی

گر تجلئِ جمالی عام گشتی در جهان

هر کجا سنگی بدی لعلِ بدخشان آمدی

عشق اگر در پرده ظاهر شدی بی آب و گل

(12) همچو قاسم ذرها در رقصِ عرفان آمدی⁷⁶⁶

⁷⁶⁵ Sen uykudasın, bu gördüklerin hayal. Ne görüyorsan misalden ibaret! Şebüsterî, **Mecmûa-i Âsar: Gülşen-i Râz**, s. 74, nr. 173. Tercüme için bkz. Şebüsterî, **Gülşen-i Râz**, trc.: Abdülbâki Gölpınarlı, s. 17.

⁷⁶⁶ Eğer âşıklık esintisi canan ilinden geldiyse ezeliyet denizinin derinliğinden ihsan dalgaları çıkageldi. Sevgilinin amacı “bilinmeyi sevmek” idiye zahir olan her şey aynı zamanda onu gizleyici olarak geldi. Cemal tecellisi âlemde umumî olduysa her nerede bir taş parçası varsa Bedahşan laline döndü. Aşk su ve toprak olmaksızın perde arkasından zahir olduysa Kâsım misali tüm zerrelere marifet üzere raksa durdu. Kâsım-ı Envâr, **Külliyât-ı Kâsım-ı Envâr**, s. 290-291.

[Maṭlab-ı Mühim]

İzāh-ı taḫrīr-i merām budur ki bu ebyāt-ı şerīfede derc olınan kışşa-i muṭribde ṭalīb olan müstemī'ine (13) bir ḥişşe-i ġarībe vardır. Ve murād-ı Mevlānā daḥı ol kışşadan sāliklere ḥişşe-i mezbūreyi ifāde itmekdür. İmdi zamīr-i mihr-incilāya ḥafī olmaya ki bir kimesnenüñ (14) bu cihāna mütā'allıḳ envā'-ı şānāyi'-i 'acībe ve eşnāf-ı bedāyi'-i ġarībesi olup ve kendü ḥaḳīqatinden āgāh itmeyecek ve ṭarīḳ-i müstaḳīme mühtedī olmayacak (15) nice fūnūna mālīk olup 'ilm-i ḥikmet ve hey'et ve hendese ve kıyāfet ve nücūm ve ṭabābet ve tevārīḡ ve ḥikāyet ve naḳl ve rivāyetde yed-i ṭulā (16) ve taḫrīr u taḫrīrde zebān-ı 'andelīb-gūyāsı olsa ve her bir ser-i mūyından bir dürlü hüner şadāsı gelse vaḳt-i pīrī irişdükde cevārīḡ-i ecsām (17) ve müdreḳāt ve efhāma daḥı za'f ṭārī olup ve evān-ı ecel ḳarīb olduḳda 'ömrünü ne maḳūle yere izā'at itdüġin idrāk idüp (18) zıkr olınan 'ulūm u fūnūndan kendüye miḳdār-ı zerre nef' olmaduġın keşfen ve 'ayānen görür. Ve Mevlānā Cāmī 'aleyhi raḥmetü'l-Bārī'nüñ *Sübḥa*'sında (19) bu ebyātı okuyup, nazm:

خدمتِ مولوی چه صبح و چه شام
دارد اندر کتابخانه مقام

متعلق دلش به هر ورقی
(20) در خیالش به هر ورق سبقی

نه شبش را فروغ از مصباح
نه دلش را گشاد از مصباح

نه به جانش طوابع انوار
(21) تافته از مطالع اسرار

کرده کشف بر دلش مستور
نور کشف و شهود ذوق حضور

از مقاصد ندیده کشف نجات
(22) بی خبر از مواقف عرصات

از هدایه فتاده در خذلان
وز بدایت نهایتش حرمان

بی فروغ وصول تیره و تار
(23) از فروغ و اصول کرده شعار

کرد خانه کتابهای سره
ازخری همچو خشت کرده خره

سوی هر خشت از آن که رو کرده
(24) در فیضش برخ برآورده

قصر شرع نبی و حکم نبی
جز بر آن خشتهای نکرده بنی

سر پر اندیشههای گوناگون
(25) لب پر افسانه دل پر از افسون

آید از طعن عامه احیانا
سوی مسجد جناب مولانا

با چنین حال باطن معمور
(26) نیز خواهد زهی خیال و غرور

می کند بر دل این تمنا خوش
شرم بادش از آن عمامه و فش

با تو گفتم حدیث اشرف ناس
(27) حال از قال را از آن بشناس⁷⁶⁷

⁷⁶⁷ Mevlânâ hazretleri gece gündüz/Kütüphaneye tünemiş, [orayı] makam bellemiş
Yüreğini adamış her bir sayfaya/Arzusu derhâl geçmektir diğer sayfaya
Ne gecesini aydınlatan bir çerâğı [vardır]/Ne yüreğini açtığı bir miftâhı [vardır]
Yüreğine Metâliu'l-Esrâr'dan/Tevâliu Envâr'ın zerresi [desen] düşmemiş
Kalbine Keşşâf bir hicâb olmuştur/Keşf, şühûd, zevk ve huzur nûrunu [görememiş]
Makâsîd ile bulamamış kurtuluşu/Mevâkıf-ı Arasat ite bî-haber kalmış
Hidâye'den düşmüş pes bir makâma/Bidâye'nin nihayesinden mahrum kalmış
Vuslatın nûrunu yitirmiş, karanlıklarda kalmış/Fürûu ile usûlü ise şîâr edinmiş
Güzel kitaplarla [dolu] kütüphanenin etrafını dolanmış/Eşeklikten, eşek gibi balçığa saplanmış
Hangi balçığa yüzünü dönse/Yüzüne bir feyiz kapısı [aslında oradan] açılmış
Kurân'ın emri ile şer'î nebî kasrı da o balçıktan yapılmış bir tek ona dayanmış
Kafa türlü türlü düşüncelerle, ağız efsanelerle, gönül de efsunlarla dopdolu bir hâlde. Bazen Hz.
Mevlânâ'nın mescidi tarafına doğru insanların kınama ve ithamları ortaya çıkar. Hâl böyle iken
bâtının mamur olacağını düşünmek nasıl bir hayal ve aldanıştır. Böyle bir temenni gönül için hoş
gözükse de bundan ötürü libası için bile utanç sebebidir. İşte sana insanların en hayırlısının sözünü
söyledim, böylece hâli kâlden ayırt ederek bil. Abdurrahman Câmî, "Silsiletü'z-Zeheb", **Mesnevî-i**

Bu mefhûmı cân kulağıyla dinleyen ne hâlde idüğün şüphesizce bilür. Pes üzerine sa‘ âdet-i ezeliyye (28) sebķ eylemiş ise âhîret müflisi olmamak için dergâh-ı Hakk’a yüz urup: ⁷⁶⁸ إِذَا تَحَيَّرْتُمْ فِي الْأُمُورِ فَاسْتَعِينُوا مِنْ أَهْلِ الْقُبُورِ hadîs-i şerîfi (29) mücebince haķîkatde ehl-i kubûr olan ve ⁷⁶⁹ مُوتُوا قَبْلَ أَنْ تَمُوتُوا menzilin bulan vücûd-ı mevhumlarından fânî olup evliyâ vü aşfiyâ ve ‘Ömer-menķabet (30) ve ‘Alî-şifat olan mürşidân-ı kâmilân-ı tarîķ-i hidâyetüñ âsitân-ı felek-âşiyânına mülâzemet idüp bu âna degin taķşîl eyledüm diyü ‘ucb u gurûrundan (31) yere ve göge şıgışamadığı ‘ilm ü fûnûnı hiçe şayup ve müfte şatup derdine dermân ve ‘ayn u çeşmine ğayb olan melekûtı ‘ayân görmek (32) için teveccüh-i tâmm ile tazarru‘ u niyâz idüp ‘âciz u miskînlik göstere hattâ anlar daķı izn-i Hakkıla ol derdmend-i bî-çâre ve maķşûd-ı aşlıden (33) âvâreye nazar-ı merķamet idüp feryâd-res olalar. Ve elin alup hażîz-i hızlândan kaldıralar. Pes ol merd-i tâlib tarîķa-i ebr[âr] u ahyârda (34) olan e‘ izzet-i kibâra istinâd iderse niçe zamân riyâzet ve ĥalvet ve ta‘bîr-i rü’yâ ile terbiyet idüp taşfiye-i bâtın ve tezkiye-i nefse (35) terġib iderler. Ve maķâm-ı maķmûdı delâlet kılurlar. Zîrâ nübüvvetüñ kırķ altı cüz’ünden bir cüz’idür. Aña binâ’en ki Hâzret-i Risâlet-penâh (36) ‘aleyhi efďalü’ş-şalât ve’s-selâmuñ zamân-ı bi‘şet ve hengâm-ı da‘vetleri yigirmi üç sene olup leyl ü nehâr i‘tibârı ile ve bahâr u şitâ (37) mülâhazasıyla kırķ altı cüz’ olur. Ve eczâ’-i mezbûrenüñ bir cüz’i ki altı aydur Hâzret-i Risâlet-penâh ‘aleyhisselâma esrâr-ı ğaybiyye (38) ve ĥafâyâ-yı melekûtiyye altı ay miķdârı ĥâlet-i rü’yâda vâķi‘ olup ba‘dehû zâhir ile bâtın cem‘ olup zâhir ‘ayn-ı bâtın ve bâtın ‘ayn-ı zâhir (39) olmaġla rü’yâda bâhir olan ĥâlet yaķazada zâhir olup taķşîş-i rü’yâya ĥâcet ķalmadı. Pes rü’yâ nübüvvetüñ kırķ altı cüz’ünden (40) bir cüz’dür dimenüñ ma‘nâsı budur dimişler. Fe-ammâ eger ol tâlib-i maķabbet-i rabbâniyye ve râġıb-ı cezebât-ı haķķâniyye olan şâdıķ tarîķa-i şuttârda* (41) olan ‘uşşâķa ilticâ iderse telķînlerinde tâlib-i mezbûrı efķâr-ı kevnîyye ve mülâhaza-i tekvîniyyeden iġmâz-ı ‘ayn ile emr idüp ve ref‘-i mäsivâ ile [217^b] (1) riyâzet itdürüp ĥalvet-ĥâne-i ķalbe

Heft Evreng, s. 60-61. Manzum tercüme için bkz. Kemâleddin Abdülvasî Nizâmî-yi Bâharzî, **Makâmât-ı Câmî: Molla Câmî’den Ali Şir Nevâî ve Sultan Baykara’ya Şahitliklerim**, haz.: Veysel Başçı, Büyüyenay Yayınları, İstanbul, 2016, s. 101-103.

⁷⁶⁸ İşlerinizde şaşırđığınız zaman kabir ehlinden yardım isteyin. Aclûnî, **Keşfü’l-Hafâ**, C: I, s. 97, nr. 213.

⁷⁶⁹ Ölmeden önce ölüñ. Aclûnî, **Keşfü’l-Hafâ**, C: II, s. 350, nr. 2669.

* Tarîķ-i şuttârıñ şartı mevcûd olduġı taķdîr üzeredir.

götürüp bir nazarda cezbe-i rahmāniyyeye vāşıl iderler. Pes cezebāt-ı ilāhiyye kendüye kendüden rubūde kılup fenā mertebesine (2) ve bīdārlik h^vābına ve huşyārlik sekrine varur ve kendü ḥaḳīḳatinden ḥaberdār olup ebedü'l-ābād maḳām-ı fenādan ve ol zevḳ u şafādan (3) bu 'ālem-i keşrete tenezzül itmek istemez. Lākin kesb-i ḥasenāt için ṭālib-i mezbūrı sekrde[n] şāḥva ve maḥvdan işbāta getürüp ve i'ṭā olınan nūr-ı hidāyeti (4) ṭālibūñ dest-i ihtiyārına sermāye virüp müşāhede kılduḡı maḳām-ı ḳurb u beḳāyı kendüye temellük itmek için gōñül beklemegi vird idinüp (5) mücāhede-i ḳalbiyye ve ḳālbiyye ile mükellef olur. Ve 'aynen ve yaḳinen nā'ıl olduḡı mertebe-i 'āliyyenūñ ḳadr u kıymetin bilüp kendüye me'vā itmek için (6) bezl-i cān u ḥānumān idüp rüz u şeb āteş-i 'ışkıla yanup yaḳılır ve ḡāyetine bāliḡ ve merd-i āzād olıncaya deḡin nice mehālik görür. Baḡt u sa'ādet (7) aña ki nefsi mehlekeden rehā bulup ol sa'ādet-i ebediyyeye nā'ıl ola. Ve nedāmet ve ḥasret aña kim ol merātib-i seniyyeyi ba'de'l-mu'āyene tābi'-i nefis (8) ü şeyṭān olmaḡla terk idüp ve pīş-rānde ve pes-mānde olup esfel-i sāfiline ser-nigūn ola. Ve cezebāt-ı Ḥaḳḳ'ıñ ḥāşşasındandır ki (9) sālik-i münceziḡi ibtidā-yı ḥālde ḡāyet-i merām ve nihāyet-i mehāma irgörüp ba'dehū ol maḳāmı mücāhedeye mevḳūf kılır. Nitekim Ḳāsim-ı Envār (10) işbu ḡazel-i pūr-esrārda bu ma'nādan ḥaber virmişdür:

دوش بر اوج لا مکان خیمه اصطافی زدم
نوبت ملک لم یزل بر در کبریا زدم

(11) داد خدای ذالمنن جان مرا میی که من
بر مه و خور ز فیض آن شعشعه صفا زدم

خلعت جود یافتم یار ودود یافتم
(12) پیرهن وجود را پیش رخس قبا زدم

دوست چو غمگسار شد دل ز جهان کنار شد
روی به روی یار شد بر دو جهان قفا زدم

(13) شکر که پاک یافتم چنکه برای امتحان
نقد صفات جان و دل بر محک ولی زدم

گفت که قاسمی ترا کس نشناخت غیر ما
(14) در غلبات سکر جان نهره "قُلْ کَفَى" زدم

چنکه رسید از آن عطا جان و دلم به منتها⁷⁷⁰
در جذبات ارتقا لاف ز منتها زدم⁷⁷¹

(15) İmdi ey nūr-ı ḥadīka-i ‘ālem ve nūr-ı ḥadīka-i ādem, ümīddür ki ‘ilm-i lā yenfa‘ ve ḳalb-i lā yaḥṣa‘ şāḥibi olmayup kendü ḥaḳīkatüñe yol bulmak için (16) zıkr olınan pīrān-ı tarīkat ve mürşidān-ı rāh-ı ḥaḳīkātüñ ‘atebe-i ‘aliyyelerinde envā‘-ı ‘acz ü meskenet ile cebhe-i ‘ubūdiyyeti zemīn-i itā‘ ate koyup (17) dükenmez ni‘met ve fenāsı yok ‘ömr ü devlet ve sa‘adet-i sermed ele götüresün. Ve kāşif-i esrār-ı Kirdigār Ḥazret-i Ḥudāvendigār’uñ şimden soñra (18) buyurdıkları kelimāt-ı ḳudsiyyelerine dahı gūş-ı hūşuñ duş kılop ḥişşemend olasun. Ḳāle ḳuddise sırroh:

(19) مرغِ آبی غرقِ دریایِ عسل

(19) Deryā-yı ‘asel, lezzet-i şuhūd-ı cemāl ve zevk-ı maḥabbet-i vişālden ‘ibāretdür. Ya‘nī pīr-i çengīnūñ rūḥı bir murğ-ı ābī-i cemāl idi ki deryā-yı ‘asele (20) ğarḳ oldu.

(2096/2125) عینِ ایوبی شرابِ مُغتسل

Ol deryā-yı ‘asel ‘ayn-ı Eyyübī idi ki şarāb-ı muğtesel idi.

که بدو ایوب از پا تا به فرق

(21) Ki Eyyüb-ı şabūr ‘aleyhi selāmullāhi’ş-şekür ol ‘ayn-ı ḥayāt sebebi ile başdan ayağa varınca

(2097/2126) پاک شد از رنجهای چون نور شرق

nūr-ı āfītāb-ı şarḳ gibi (22) renclerden pāk oldu. Ve beyt-i evvelüñ mısrā‘-ı şānīsinde olan şarāb-ı muğtesel ile Ḥazret-i Mevlānā sūre-i Şād’da olan işbu (23) āyet-i kerīmeye işāret buyururlar: قَالَ تَعَالَى: وَادْكُرْ عَبْدَنَا أَيُّوبَ إِذْ نَادَى رَبَّهُ أَنِّي مَسْنِي الشَّيْطَانَ يَنْصُبْ وَعَذَابِ ارْكُضْ

يَرْجِلِكَ هَذَا (24) مُغْتَسَلٌ بَارِدٌ وَشَرَابٌ.⁷⁷²

⁷⁷⁰ Metinde مبتدا şeklinde kaydedilen bu kelime Kâsım Envâr divanının mevcut neşrinde منتها şeklindedir. Beytin anlamına daha uygun görüldüğü için tercümede neşirdeki kullanımı esas aldık.

⁷⁷¹ Dün gece mekânsızlığın zirvesinde seçilmişlik çadırını kurdum. Sonsuzluk mülkünün davulunu büyüklük kapısının eşliğinde çaldım. Lütuf ve ikram sahibi olan Allah benim canıma öyle bir kadeh sundu ki ay ve güneş üzerine safanın şaşaasını yaydım. Cömertlik hil‘atini buldum. Sevgi dolu yari buldum. Varlık gömleğini onun çehresi önünde kaftana çevirdim. Dost dert ortağı olunca kalp dünyadan uzaklaştı, sevgili ile yüz yüze oldu. Böylece her iki cihani da geriye attım. Şükür ki temiz oldum, imtihan için can ve kalp sıfatlarının nakdini dost mihengine vurdum. Dedi ki: Kasımî, seni bizden başkası tanımadı. Ruh sarhoşluğunun galebesiyle “De ki: Allah kâfidir.” (İsrâ 17/96) hitabını söyledim. Ondandır ihşan erişince ruhum ve kalbim nihayet mertebesine ulaştı. Yükseliş mertebelerinin cezvelerinde onun bana verdiği nimetleri konuştum durdum. Kâsım-ı Envâr, **Külliyât-ı Kâsım-ı Envâr**, s. 203-204.

⁷⁷² “Kulumuz Eyyüp’ü de an; Rabbine: ‘Doğrusu şeytan bana yorgunluk ve azap verdi’ diye seslenmişti. ‘Ayağını yere vur! İşte yıkanacak ve içilecek soğuk bir su’ dedik.” (Sâd 38/41-42)

Kıssa-i Eyyüb ‘aleyhisselām:⁷⁷³

قَالَ الْبُعَوِيُّ⁷⁷⁴ فِي تَفْسِيرِهِ: كَانَ أَيُّوبَ عَلَيْهِ السَّلَامُ رَجُلًا مِنَ الرُّومِ وَهُوَ أَيُّوبُ بْنُ أُمُوصَ (25) بْنُ رَازِحَ بْنِ رُومَ بْنِ عِيسَى بْنِ إِسْحَاقَ بْنِ إِبْرَاهِيمَ، وَكَانَتْ أُمُّهُ مِنْ بَنَاتِ لُوطَ بْنِ هَارَانَ الْخ. * وَفِي التَّفْسِيرِ الشَّيْخِ عَلِيِّ السَّمَرْقَنْدِيِّ⁷⁷⁵: وَأَمْرَأَةُ أَيُّوبَ مَاحِرِ بِنْتِ مَيْشَا بْنِ يُوسُفَ الصَّدِّيقِ أَوْ رَحْمَةُ بِنْتِ أَفْرَإِيمَ ابْنِ يُوسُفَ ابْنِ يَعْقُوبَ وَهُمَا أَعْيَى يَعْقُوبَ وَعَيْصَى أَخَوَانِ.⁷⁷⁶ إِنْتَهَى كَلَامُهُ. (27) وَفِي تَارِيخِ الثَّعْلَبِيِّ⁷⁷⁷ قَالَ كَعْبٌ وَوَهْبٌ وَغَيْرُهُمَا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ كَانَ أَيُّوبَ عَلَيْهِ السَّلَامُ رَجُلًا طَوِيلًا، عَظِيمَ الرَّأْسِ، جَعَدَ الشَّعْرِ، حُسْنَ الْعَيْنَيْنِ (28) وَالْخُلُقِ، قَصِيرَ الْغُنْفِ، غَلِيظَ السَّاقَيْنِ وَالسَّاعِدَيْنِ وَكَانَ مَكْنُوبًا عَلَى جَبْهَتِهِ الْمُتَبَلِّغِ الصَّابِرِ.⁷⁷⁸

⁷⁷³ Sarı Abdullah Efendi'nin bu bölümde aktardığı rivayetler büyük ölçüde şu eserlerden derlenmiş görünmektedir: bkz. Begavî, **Meâlimü't-Tenzîl**, C: III, s. 303-310; ayrıca bkz. Mehmed b. Çerkez, **Sa'lebî'nin Kasas-ı Enbiyâ Tercümesi**, İstanbul, Karahisari el-Hâc Ali Rıza Matbaası, 1282 s. 86-94; Meriç Ökten, “Sa'lebî'nin Kısasü'l-Enbiyâ'sının XIV. Yüzyılda Türkçe Tercümesi”, İstanbul Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, İstanbul, 2000, s. 60-65.

⁷⁷⁴ Ferrâ el-Begavî (ö. 516/1122) muhaddis yönü ile öne çıkmakla birlikte tefsir ve fıkıh alanlarında yazdığı eserleri ile de tanınmaktadır. *Meâlimü't-Tenzîl* isimli eseri ayetleri ayet ve hadisler ile sahabe, tabiin ve sonraki dönem âlimlerden nakledilen rivayetlerle tefsir etmesi bakımından rivayet metodu ile yazılan tefsirlerin başında gelmektedir. bkz. Mevlüt Güngör, “Begavî, Ferrâ”, **DİA**, C: V, s. 341-341.

* Der-kenâr: قَالَ الْبُعَوِيُّ فِي تَفْسِيرِهِ: وَكَانَ اللَّهُ قَدْ اضْطَفَّاهُ وَنَبَّأَهُ وَبَسَطَ عَلَيْهِ الدُّنْيَا، وَكَانَتْ لَهُ الْبَيْتَةُ مِنْ أَرْضِ الشَّامِ كُلِّهَا سَهْلًا وَجَبَلًا، وَكَانَ لَهُ فِيهَا مِنْ كُلِّ عَيْدٍ أَصْنَافِ الْمَالِ كُلِّهِ، مِنَ الْإِبِلِ وَالْبَقَرِ وَالْغَنَمِ وَالْخَيْلِ وَالْحُمْرِ مَا لَا يَكُونُ لِرَجُلٍ أَفْضَلُ مِنْهُ فِي الْعِدَّةِ وَالْكَثَرَةِ، وَكَانَ لَهُ خُمُسِيَّاتٌ فِدَانٍ، يَبْتَغِيهَا خُمُسِيَّاتٌ عَيْدٍ، لِكُلِّ عَيْدٍ امْرَأَةٌ وَوَلَدٌ وَمَالٌ، وَيَخْمِلُ آلَهُ كُلُّ فِدَانٍ أَتَانُ وَلِكُلِّ أَتَانٍ وَلَدٌ مِنْ إِثْنَيْنِ وَفَلَاحَةٍ وَأَرْبَعَةٍ وَخُمُسَةٍ، وَفَوْقَ ذَلِكَ، وَكَانَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ أَعْطَاهُ وَلَدًا مِنْ رَجَالٍ وَنِسَاءً. Begavî, tefsirinde şöyle söylemektedir: Eyyüp (a.s.) Rum halkından bir kişi idi. Künyesi Eyyüb b. Emvas b. Râzih b. Rûm b. İyas b. İshâk b. İbrâhim'dir. Annesi Lût b. Hârân'ın soyundandır. Begavî, tefsirinde şöyle devam eder: Allah onu seçip peygamber olarak gönderdi ve ona dünyada zenginlik verdi. Şam'ın Beseniyye bölgesindeki dağlar ve ovalar ona aitti. Hz. Eyyüp yaşadığı yerde deve, inek, koyun, at ve eşeklerden oluşan birçok mala sahipti. Ondan daha fazla mala sahip kimse yoktu. Onun beş yüz sabanı, o sabanları süren; eşleri, çocukları ve malları olan beş yüz kölesi vardı. Her bir sabanın âletlerini bir dişi eşek taşırdı. Bu eşeklerin ikişer, üçer, beşer hatta daha fazla yavrusu vardı. Ayrıca Allah ona pekçok kız ve erkek çocuk vermişti. Begavî, **Meâlimü't-Tenzîl fî Tefsîri'l-Kur'ân**, C: III, s. 303.

⁷⁷⁵ Alâeddin Ali b. Yahyâ es-Semerkandî'nin (ö. 860/1456) Anadolu'ya yerleşen Hanefî sufilardan biri olduğu bildirilir. Hayatı hakkında yeterli bilgi bulunmayan müfessirin adı daha çok *Bahru'l-Ulûm* isimli tefsiri ile bilinmektedir. Râzî, Zemahşerî, Beyzâvî gibi müfessirlerin yolundan giderek kaleme aldığı eseri rivayet yönünden zengin bir tefsirdir. bkz. İshak Yazıcı, “Bahru'l-Ulûm”, **DİA**, C: IV, s. 517-518.

⁷⁷⁶ Semerkandî'nin tefsirinde şöyle geçmektedir: Hz. Eyyüp'ün eşi Mâhîr binti Mîşâ b. Yûsuf es-Siddîk veya Rahime binti Efrâyîm b. Yûsuf b. Ya'kûb idi. O ikisi yani Ya'kûb ve İyas kardeşler. Semerkandî, **Tefsîrü's-Semerkandî**, C: II, s. 375.

⁷⁷⁷ Ebû İshak Ahmed b. Muhammed es-Sa'lebî'nin (ö. 427/1035) *el-Keşf ve'l-Beyân an Tefsîri'l-Kur'ân* isimli tefsirinin peygamber kıssalarına dair bölümlerini derleyip genişleterek oluşturduğu *Arâisü'l-Mecâlis* isimli eseridir. Eser içerdiği israiliyata dayalı bilgiler, menkıbevi anlatımlar dolayısıyla eleştirilmesine rağmen peygamber kıssalarına ilişkin temel kaynaklardan biri kabul edilmektedir. bkz. M. Suat Mertoğlu, “Sa'lebî,” **DİA**, C: XXXVI, s. 28-29; Günay Tümer, “Arâisü'l-Mecâlis”, **DİA**, C: III, s. 256-166.

⁷⁷⁸ Sa'lebî'nin tarihinde şu şekilde geçmektedir: Ka'b, Vehb ve ehl-i kitaptan diğerlerinin bildirdiğine göre Eyyüp (a.s.) uzun boylu, büyük başlı, kıvrıkcık saçlı, güzel gözlü ve güzel yaratılışlı, kısa boyunlu, kolları ve bacakları kalın bir kişi idi ve alnında imtihana sabreden yazılıydı. Sa'lebî, **Kasasü'l-Enbiyâ: Arâisü'l-Mecâlis**, haz.: Abdullatîf Hasan Abdurrahmân, Beyrut, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1971, s. 138.

el-Hâşıl Eyyüb nebî ‘aleyhisselâmuñ hikâyesinde (29) erbâb-ı tevârîh aqvâl-i keşire yazmışlardır. Lâkin erbâb-ı tefsîr ve *Me ‘âlimü’t-Tenzîl*’de ve ba‘zı aḥbâr-ı şikâtda takrîr olunduğı üzere icmâlen bu vechile (30) rivâyet olunur ki Eyyüb ‘aleyhisselâm vüfur-i mâl ve keşret-i menâl ve havâşî-i bî-gâye ve mevâşî-i bî-nihâye ve efzûnî-i evlâd-ı reşîd (31) ve enbûhî-i ḥadem u ‘abîd ile mütena‘im ve vilâyet-i Şâm’uñ muḳîmlerinden olup devlet-i şûriyye vü ma‘neviyye ile müteferrid ve münferid idi. Ve ‘ale’d-devâm (32) it‘âm-ı mesâkin ve fuḳarâ ve ri‘âyet ve terbiyyet-i yetâmâ ve ta‘ahhüd-i zu‘afâyâ takayyüd ve bezl-i mâl ve müstemirren vezâ’if-i şükr-güzârî ve kavâ‘id-i sipâs-ı Ḥazret-i Bârî’ye (33) kıyâm ve iştigâl üzere idi. Ve seyyâḥân-ı menâzil-i âsümânî emr-i sübhânî ile ziyâret-i Eyyüb’a gelüp ḥulûş-ı tavîyyet ve şıdk-ı niyyet ile (34) edâ’-i merâsim-i t‘at eyledügin görüp bu kadar vücûd-ı temevvül ferâğ-ı bâline keşret vermeyüp ef‘âl-i ḥasene ve a‘mâl-i müstaḥsene ve şafâ-yı ‘aḳîde-i (35) müteyemmenesi esbâb-ı cihât-ı mezbûre ile maḥlûṭ u meşûb olmayup ḳalb-i selîm ve ṭab‘-ı müstakîm⁷⁷⁹ ‘ayn-ı yakîn ile müşâhede ḳılup medḥ u şenâ (36) ḳılurlar idi. Ve bi’l-cümle Eyyüb ‘aleyhisselâmuñ envâr-ı lâmi‘a-i şüret ve şevâriḳ-ı bâriḳa-i sîreti ahâlî-i ṭabaḳât-ı nüh eflâkde cilve idüp (37) ve irtikâb-ı levâzım-ı ‘ibâdetde olan ḥulûş-ı ḳalbi efvâc-ı sâkinân-ı ḥazâ’ir-i ḳudse şafvet virmiş idi. Ve fark-ı mübaregine tâc-ı nübüvvet ve ḳâmet-i (38) mevzûnuna ḥil‘at-i ḥilâfet erzânî buyurulmuş idi. Naḥl-bendân-ı ḥadâ’îḳ-i âşâr bu vechile rivâyet ḳılurlar ki en-Nebîyyü’l-Hâşimî a’nî Ḥabîb-i Ḥudâ (39) Muḥammedü’l-Muştafa ‘aleyhi min-şalavâtillâhî’l-evfânuñ bi‘şetinden evvel İblîs ‘aleyhi mâ-yastahıḳḳ semâya ‘urûc idüp melâ’ikenüñ kelîmât-ı ḳudsiyyesini (40) istimâ‘ ider idi. كَمَا قَالَ الْبَغَوِيُّ فِي تَفْسِيرِهِ: وَكَانَ إِبْلِيسُ لَا يُحِبُّ عَنْ شَيْءٍ مِنَ السَّمَوَاتِ، وَكَانَ يَقِفُ فِيهِنَّ حَيْثُ مَا أَرَادَ حَتَّى رَفَعَ اللَّهُ عِيسَى (41) فَحُجِبَ مِنْ أُرْبَعٍ، فَلَمَّا بُعِثَ مُحَمَّدٌ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حُجِبَ مِنَ الثَّلَاثِ الْبَاقِيَةِ.⁷⁸⁰ Pes İblîs-i pür-telbîs lisân-ı melâ’ikeden Eyyüb ‘aleyhisselâmuñ [218^a] (1) midḥat u şenâsın istimâ‘ idüp ‘inde’llâh olan şeref

⁷⁷⁹ Kelime Cevrî nüshasında ve matbu nüshada “müstemi‘în” şeklinde kaydedilmiştir. Ancak Âtîf Efendi nüshasındaki “müstakîm” kelimesi anlamca daha uygun görünmektedir. bkz. Sarı Abdullah Efendi, *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*, Âtîf Efendi, C: II, vr. 203a.

⁷⁸⁰ Begavî tefsirinde şöyle söyler: Şeytan yedi kat semadan mahrum edilmemişti. Allah İsa’yı (a.s.) göğe yükseltinceye kadar dilediğince semanın katlarında beklerdi. Sonra dört katından mahrum kılındı. Hz. Muhammed gönderilince geri kalan üç kattan da mahrum edildi. Begavî, *Me‘âlimü’t-Tenzîl*, C: III, s. 303; Taberî, *Tefsîru Taberî*, thk.: Ahmed Muhammed Şâkir, Beyrut, Müessesetü’r-Risâle, 1420/2000, C: XVIII, s. 484; Sa‘lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân an Tefsîri’l-Kur’ân*, thk. Ebû Muhammed b. Âşûr, Beyrut, Dâru İhyâi’t-Türâsî’l-Arabî, 1422/2002, C: VI, s. 288.

ve menziletin bildükde nâ'ire-i hıkd u hased bâtin-ı nâ-pâkinde işti'âl idüp 'adâvet-i Eyyüb'e (2) mübâderet eyledi. Ol eşnâda serâ-perde-i kibriyâdan bir nidâ gelüp "Ey la'în! Eyyüb nebî benüm şâlih ve muhlaş ve şabûr ve şekûr kullarumdandır. Senüñ igvâ (3) ve izlâlûñden maşûn u maḥfûẓdur" buyuruldu. İblîs eyitdi: İlâhî, İlâhî! Ben Eyyüb'üñ igvâsına ne vechile kâdir olabilürüm ve ol daḥı senüñ ni'etin (4) şükriñ nice edâ itmesün ki bu zamânda aña virdügüñ şervet ve mikneti kimesneye virmedüñ. Eger ol devlet-i dünyâ elinden gitse tâ'at ve 'ibâdetden (5) teberrâ idüp belki bir kerre daḥı cebhesin zemîn-i 'ubûdiyyete kômaz idi, didi. Tekrâr ḥitâb gelüp "Ey la'în! Kizb u dürûğ söyledüñ, bizüm 'ibâd-ı aşfiyâmuz (6) senüñ zann-ı fâsidüñ gibi degüldür" buyuruldu. İblîs eyitdi: İlâhî, beni anuñ emvâl ü evlâdına musallaḥ kılsañ 'ibâdetden ne vechile rû-gerdân (7) olduḡı görölürdi, didi. Pes ol pâdişâh-i bî-zevâl ḥikmet-i ḥafîyyesini ızḥâr ve Eyyüb nebîde olan kemâl-i şabr u ḥulûşî âşikâr kılmak için (8) şeytânüñ dilegin qabûl idüp emvâl u evlâd-ı Eyyüb'a senî taslîṭ eyledüm, buyurdu. İblîs 'aleyhi'l-la'ne şâd olup 'afârîṭ-i cinn ve merede-i (9) şeytân olan etbâ' u zürriyâtını cem' idüp şûret-i ḥâlî anlara 'arza kıldı ve bu bâbda her biriñüzüñ makdûrı nedür diyü kendüye (10) kemâl-i mu'âvenet istedi. Anlar daḥı mertebe-i vüs' ve tâḳat ve fesâdda olan kudret ve şenâ'atlerin beyân eyledüklerinde imdi göreyüm sizi (11) baña nice hevâdâr olursız diyüp mevâşî vü devâbbı üzerine qavm-i şeyâtîni ḥavâle eyledi. Pes teba'-ı şeyâtînden birisi rûzgâr ve a'şârî (12) nâr-ı muḥriḳaya tebdîl idüp cümle üştürânı devecileri ile mer'ada iken âteş yakdı ve helâk itdi. Ve aḡnâm ve mevâşîyi daḥı şuya (13) ḡarḳ idüp mevâşî vü devâbbdan bir şey' ḥayâtıda qalmaduḡda İblîs 'aleyhi mâ-yastahıḳḳ aḡnâm u buḳûruñ çobanları şûretinde temeşşül idüp Eyyüb (14) 'aleyhisselâma geldükde sücûd ve rükû' ve kıyâm ve ḳu'ûdda buldı. Ve feryâd u fiḡân idüp "Yâ Eyyüb, bir nâr-ı muḥriḳa gelüp cemmâl ü baḳar ve ḥayl u ḥumûrı (15) yakup helâk idüp ve bir seyl-i 'azîm gelüp aḡnâmı ḡarḳ eyledi" didi. Eyyüb 'aleyhisselâm: الْحَمْدُ لِلَّهِ هُوَ أَعْطَاهَا وَهُوَ آخِذُهَا وَقَدْ أَنَا (قَدِيمًا) (16) مَا وَطَّنْتُ مَالِي diyüp şükr ü şenâ vü 'ibâdet-i Mevlâ'ya kıyâm gösterdi. Kezâ ve kezâ Eyyüb 'aleyhisselâmuñ cemî'-i emvâl ü ḥānumānı gidüp (17) şeytân 'aleyhi'l-la'ne her birisinde bir şûret-i qabîḥa ile gelüp eḡḡân u fera' idüp "Yâ Eyyüb cümle emvâl u

⁷⁸¹ Onları veren ve geri alan Allah'a hamd ederim. Ben malımı mesken edinmedim. Nefsim fena üzeredir. Begavî, **Meâlimü't-Tenzîl**, C: III, s. 304.

erzâkuñ gitdi ve nâs hâlünde mutehayyir (18) kaldı. Ba‘zısı dirler ki ger Eyyüb rabbisi katında i‘tibârı olaydı andan bu muşibeti ref‘ iderdi. Ve şiddikına tefeccü‘ virüp ‘adūsını (19) güldürmez idi.” Eyyüb ‘aleyhisselām girü redd-i cevāb idüp: اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِي جَعَلَ اَعْطَانِيْ، وَجَعَلَ نَزْعَ مِنِّيْ، عُرْيَانًا خَرَجْتُ مِنْ بَطْنِ اُمِّيْ، وَعُرْيَانًا اَعُوذُ فِي التُّرَابِ، وَعُرْيَانًا اُحْشُرُ اِلَى اللّٰهِ عَزَّ وَجَلَّ، لَيْسَ لَكَ اَنْ تَفْرَحَ جِئْنَ اَعَارَكَ وَتَجْزَعِ جِئْنَ قَبَضَ غَارِيَّتَهُ، اَللّٰهُ اَوْلٰى بِكَ وَبِمَا اَعْطَاكَ، وَلَوْ (21) عَلِمَ اللّٰهُ فِيكَ اَنَّهَا الْعَبْدُ 782 diyü buyurdi. Pes İblīs-i hā’ib u hāsir (22) itbā’ına rücū‘ idüp gayrı tedbire başladı. Ve yedi günün içinde ol cenāb-ı nübüvvet-me’ābuñ şāmit u nāṭıḳ cümle mütemellikātı fānī vü ma‘dūm (23) olup nesne kalmadı. Ve Eyyüb ‘aleyhisselāma kaṭ‘an teşevvüş-i hāṭır gelmeyüp tesbīh u taḳdīsden güsiste olmadı. Ve sekizinci gün evlād-ı kirāmı (24) mektebe varup İblīs-i la‘in izn-i Ḥakkile debīristāna zelzele virüp ve saḳfını evlād-ı Eyyüb’ün üzerine yıḳup cümlesi şerbet-i mevti nūş-ı cān eyledi. (25) Ve şeyṭān-ı la‘in ḡarḳ-ı hūn olup zıkr olınan kışşa-i hevlnākden Eyyüb ‘aleyhisselāma haber virüp riḳḳat-i ḳalbe mūta‘allıḳ envā‘-ı kelimāt tekellüm itmekle (26) ber-fehvā-yı 783 sīne-i bī-kīne-i Eyyüb’da bir miḳdār taḳyīḳ rû-nümā olmış iken filḥāl tayaḳḳuz idüp ḥabl-i metīn-i şabra mütemekkin (27) ve lisān-ı şerīfını 784 şenāsına meftūḥ ḳıldı. Ve perestiş-i ma‘būd-ı bī-hemtāya iştiḡāl gösterdi. Pes İblīs-i la‘in eyitdi: (28) İlāhī Eyyüb emvāl ü evlādına ‘ivaż virecegūñ bilür anınçūn şükr ider. Beni anuñ cesedine musallaṭ ḳılsañ ḥālını tamām iderdüm, didi. (29) Ḥaḳḳ sübhānehū ve te‘ālādan şeyṭāna ḥitāb olup ey merdūd-ı racīm seni Eyyüb’uñ cesedine daḥı taslīt eyledüm. İllā lisān ve başar ve sem‘ ve ḳalbini (30) kendü ḥıfz u ḥimāyetümde āsūde ve maḥrūs ḳıldum. Anlarda senūñ daḥlūñ yokdur. Zīrā lisān ile zıkrüm ider ve başar ile maşnū‘ātum ve envā‘-ı (31) ‘iberātum görür ve sem‘ ile vaḥy u ilḥāmum diñler ve ḳalbünde āb-ı ḥayāt-ı maḥabbetüm ḳaynar. Bunlardan ḡayrısına musallaṭ ol, diyü buyurdi. Pes İblīs (32) ruḥşat bulup bir merd-i sāḥirūñ şüretine temeşşül idüp Eyyüb ‘aleyhisselāmuñ secdede iken minḥareynine bir nefḥ-i zehrīnāk üfürdi. (33) Filḥāl

782 Bana verdiğinde de benden söküp aldığı da Allah’a hamd olsun. Ben annemin karnından üryan çıktım, toprağa üryan döneceğim ve üryan olarak Allah katında yeniden diriltileceğim. Allah bir emanet verdiğinde ona sevinmek, emaneti geri aldığı da üzölmek sana yakışmaz. Allah sana ve sana verdiği şeye göre senin için daha tercihe layık olandır. Ey kul! Allah senin hakkında bir hayır görürse bir meleklerle beraber rûhunu alır, sen de şehit olursun. Ancak sende bir şer görürse ölümünü geciktirir. Begavî, **Meâlimü’t-Tenzîl**, C: III, s. 304.

783 Çocuklarımız ciğerlerimizdir.

784 “Doğrusu biz Allah’a aidiz ve kuşkusuz O’na döneceğiz.” Bakara 2/156.

Eyyüb nebînüñ mizâc-ı müsevvâsına ihtilâl gelüp ve harâret-i ‘azîme ve müfriṭa müstevliye olup beden-i mübârekinde qarḥâ ve giciyûk didükleri (34) çibanlar zâhir oldu. Ve cümleten laḥm u küṣṭi ve cild u postı eriyüp dökülmege başladı. Ve ol ḥazret-i muḳaddes-i nebevî aṣlâ ceza‘ u feza‘ (35) ızhâr itmeyüp ‘ibâdetden kesilmedi. Lâkin maraḻ mütemâdî olmağla kirm u dîdân ḥâşıl olup cevâriḥ-i mübârekesinde neten-i ‘azîm ve ‘ufûnet (36) peydâ oldu. Ve ol buḳ‘ada sâkin olan kavm, Eyyüb’ı şehrden taşra bir maḥalle naḳl itdiler ki Benî İsrâ’îl’üñ mezbelesi anda dökilür idi. (37) Pes ol künâsede Eyyüb içün bir ‘arîş yapup güneşden ḥıfz içün anda iskân ve cümle akrabâ vü dostânı istikrâh eyleyüp Eyyüb’uñ (38) yanından gitdiler. Zevce-i tâhiresi olan Raḥime ḥâtundan ḡayrı hiç ferd Eyyüb nebînüñ ḥidmet ve ta‘ahhüdüne kıyâm göstermedi. Ve Raḥime ḥâtun (39) kemer-i ihlâşı meyân-beste olup ḥidmet-i Eyyüb ‘aleyhisselâmda sa‘y ve kemâl-i ictihâd eyledi. Ve kader-i mevcûd bâb-ı nafaḳa-i Eyyüb’da şabr idüp (40) mütemellikât-ı maḥzûnâtdan şey’ ıtlâḳ olunur nesneleri ḳalmaduḳda müzdverlik idüp ücret ile iplicik egirüp ve iş işlerdi. (41) Ve ḳût-ı yevmden ziyâde eline ne girse şıḥḥat-i Eyyüb niyyetine lillâh taşadduḳ ider idi. Rivâyet olunur ki İblîs ‘aleyhi’l-la‘ne bir gün bâb-ı nafaḳada [218^b] (1) Raḥime ḥâtunuñ kemâl-i müzâyâḳa ve ıztırâbın görüp baña bundan a‘lâ fırsat olmaz diyü kendüyi bir zen-i kûtâh-müý şekline ḳoyup Raḥime ḥâtunuñ (2) yolu üzerinde tırdı. Ve eyitdi: Ey Raḥime benüm saçum ḡâyet ḳaşırdür, eger ḡisûlaruñı kesüp baña virürseñ bugün yetecek nafaḳa mikdârı (3) bir şey’ i‘tâ ideyüm, didi. Raḥime ḥâtun bi’z-zarûre ḡisû-yı mübârekinüñ ikisini daḡı kesüp aña virdi. Ve Eyyüb ‘aleyhisselâmı it‘âm içün (4) bir miḳdâr ta‘âm aldı. Pes İblîs-i la‘în şitâb u isti‘câl ile Raḥime ḥatunı sebḳ idüp Eyyüb ‘aleyhisselâma geldi ve eyitdi ki: Yâ Eyyüb senüñ ḥaremüñ (5) bir kâr-ı nâ-pesendîdeye cür’et itmekle ḡisûların bürîde ḳıldılar diyüp müttehem eyledi. Der-‘aḳab Raḥime ḥâtun daḡı geldükde Eyyüb ‘aleyhisselâm ḥareminüñ ḡisûlarına (6) naḻar etdükde ikisi daḡı bürîde olmış görmekle “Yâ Raḥime eger Ḥaḳḳ te‘âlâ bu maraḻdan baña şıḥḥat ve ‘âfiyet virürse saña yüz degnek urayum” diyü ḳasem-i ‘azîm (7) eyledi. Pes Raḥime ḥâtun tōhmet-i İblîs ve sevgend-i Eyyüb’dan teng-dil olup “İlâhî ḥâlüm saña ma‘lûmdur” diyüp kemâkân Eyyüb ‘aleyhisselâmuñ vezâ’if-i (8) ḥidmetine kıyâm ve temhîd-i ḳavâ‘id-i

bisât-ı şefkatde ihtimâm üzere oldu. Pes Eyyüb ‘aleyhisselâm İbn Şihâb’uñ⁷⁸⁵ Enes⁷⁸⁶ rağıyallâhu ‘anhdan (9) rivâyeti üzere on iki sene ve Ka‘b rağıyallâhu ‘anh rivâyeti üzere yedi yıl ve bir rivâyetde yedi yıl yedi ay yedi gün ve yedi sâ‘at (10) ve Vehb rivâyetinde üç yıl kâmil ol beliyye-i ‘azîmenüñ şiddetine bir vechile şabr u şükr eyleyüp ve bi-ḥasebi’t-tâka revâtib-i ‘ibâdet ve revâbıt-ı (11) itâ‘atden munfaşıl olmayup anuñ mâfevķı taḥammül mutaşavver degül idi. Ve Eyyüb’uñ ḥâlini ve bu vechile olan şabr u taḥammülüni müşâhede iden (12) kıtânân-ı ‘alem-i pâk ve sâkinân-ı ḥıṭṭa-i ḥâk dem-beste vü ḥayrân olup ve lisân-ı ḥayretlerin⁷⁸⁷ إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ عَجَابٌ kelâmına meftûḥ kılurlar idi.

(13) در ساحتِ زمانه ز راحت نشان مخواه

ترکیبِ عافیت ز مزاج جهان مخواه⁷⁸⁸

دردت چنین نماند و نیکو شود یقین

صبرت کفیلِ توسست علاج از کسان مخواه⁷⁸⁹

(14) el-Ḥāşıl çünki İblîs ‘aleyhi’l-la‘ne bu ḥâlât-ı ‘acîbeyi müşâhede kılup bevâ‘ iş-i ḥıkd u ḥased ve nâ‘ire-i buğz u ‘adâvet nihâd-ı bed-nihâd-ı (15) bî-bünyâdında müştâ‘ ile oldu. Ve ḥuşûl-i maṭlûbı murâdı üzere bulmamağla lâ-cerem kendüyi bir şûret-i ‘acîbe ile ârâste kılup (16) ol buķ‘a sükkânına ızhâr eyledi ve bir âvâz-ı kabîḥ ile nidâ idüp “Yâ ma‘âşira’n-nâs bilüñüz ve âgâh olunuz ki ben melâ’ike-i muḥarrebînden (17) olup makâmum âsümân-ı çârrumdadır. Ve size görklü bir ḥaber ile nüzûl eyledüm. Pes sem‘-i kabûl ile kelâmum ışğâ idüñüz kim Eyyüb bin Emvaş (18) nebiyy-i İzed-i müte‘âl ve muḥarreb-i dergâh-ı lâ-yezâl idi. Lâkin rabbisi aña ğaḏab idüp nâminı cerîde-i enbiyâdan ḥaķķ u maḥv eyledi. İmdi gerekdür ki (19)

⁷⁸⁵ İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742) tabiin dönemi âlimlerinden olup özellikle Ömer b. Abdülazîz dönemindeki hadis tedvini faaliyetleri ile öne çıkmıştır. Kendisinden birçok hadis nakledilen ve Zübeydî, Ma‘mer b. Râşid, Süfyân b. Uyeyne gibi önemli isimlerin yetişmesine katkıda bulunan Zührî İslâm tarih yazıcılığı için de malzeme sağlayan isimlerden biridir. bkz. Halit Özkan, “Zührî”, *DİA*, C: XLIV, s. 544-549.

⁷⁸⁶ Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12) çocukluk çağından itibaren Hz. Peygamber’in hizmetinde bulunan, onunla birlikte savaşlara ve seferlere katılan ve Hz. Peygamber’den çok sayıda hadis nakleden sahabedir. bkz. İbrahim Canan, “Enes b. Mâlik”, *DİA*, C: XI, s. 234-235.

⁷⁸⁷ “Bu gerçekten şaşılacak bir şey!” Sâd 38/5.

⁷⁸⁸ Zaman meydanında rahatlıktan bir nişan bekleme. Âlemin mizacından afiyetli ve mutedil bir terkip isteme. *Hâkânî-i Şirvânî*, *Dîvân-ı Hâkânî-i Şirvânî*, haz.: Ziyâüddîn Seccâdî, Tahran, İntişârât-ı Zevvâr, (t.y.), s. 375.

⁷⁸⁹ Derdin öylece kalmaz, muhakkak iyileşir. Sabrın kefilidir, başkasından çare isteme.

şimdi varup Eyyüb'ı ol maḳāmdan daḥı sürüp çıkarasız. Tā kim saḥt-ı ilāhî size daḥı sirāyet eylemeye.” diyüp ve bunuñ emşālî elfāz-ı (20) müzahrefe telaffuz idüp gözden nihān oldı. Ve Eyyüb ‘aleyhisselām bu vechile olan güft u gūyı istimā‘ idüp ve şemātet-i nāsdan (21) muẓtarib olup وَأَسْتَغِيثُ الْبَلَاءِ فَأَجْرُنِي وَأَسْتَغِيثُ بِكَ مِنْ عِقَابِكَ فَأَعْتِنِي وَأَسْتَغِيثُ بِكَ فَأَعْتَصِمْ بِكَ فَأَعْصِمْنِي وَأَسْتَغْفِرُكَ فَأَغْفِرْ لِي فَلَنْ 790 diyü münacāt idüp (23) ḥakkesinde olan derdlerden birisi Eyyüb ‘aleyhisselāmuñ ḳalb-i şanevberi ve lisān-ı şerīfine ḳaşd eyledükde zıkr u fikrine fütür gelmekden (24) ḥavf idüp tamām-ı renc u meşakḳat ve ser-i zücretten vech-i mübāregın ḳible-i ḥācāta tevciḥ idüp 791 رَبِّ أَنِّي مَسْنِي الضُّرِّ وَأَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ Eyyüb tazarru‘ u niyāz eyledükde ber-müceb-i 792 فَكَشَفْنَا مَا بِهِ مِنْ ضُرٍّ Eyyüb ‘aleyhisselāmuñ du‘āsını ol Ḳādir u Laṭif (26) ḳabül idüp peyk-i ḥazret-i celīl Cibrīl-i Emīn’i tebşīr-i şıḥḥat ve ‘afiyet ile Eyyüb’a irsāl eyledi. Pes Cibrīl-i Emīn Eyyüb ‘aleyhisselāmuñ (27) elin alup ve yerinden ḳaldırup “Yā Eyyüb, 793 اَلَيْمَنِي ارْكُضْ بِرِجْلِكَ” diyüp Eyyüb ‘aleyhisselāmuñ pāy-ı rāstını taḥrīk idüp (28) beden-i şerīfnde olan ḳurtcağızlar dökülüp ve taḥt-ı ḳademinde bir ‘ayn-ı ḥārre-i şāfiye peydā oldı. Pes işāret-i Cibrīl ile ol (29) şudan ğusl idüp zāhir-i cesedinde olan cemī‘-i emrāz ve eşḳām zāyile olup ḥālet-i ūlāsına mu‘āvedet eyledi. Ba‘dehū Cibrīl (30) Eyyüb’uñ pāy-ı yesārın taḥrīk idüp bir mā-i bārid ve ‘ayn-ı hayāt cārī oldı ve andan daḥı nūş idüp derūnunda olan her ‘illet (31) ref‘ olup şıḥḥata mütebeddel oldı. Ve Cibrīl-i Emīn behişt-i berīnden bir bisāṭ-ı bihterīn getürüp ve ḥulle-i cennet ve tāc-ı sa‘ādet geydürüp (32) bisāṭ-ı mezbūrede Eyyüb’ı iclās eyledi. Ve İblīs ‘aleyhi’l-la‘nenūñ Raḥime ḥatuna eyledüğü isnād-ı bühtān ve iftirā idügin bildürüp (33) nezāhet-i ḥarem-i Eyyüb’a şehādet eyledi. Ve ḥalef ve sevgendi yerine gelmek için yüz dāne ince çubuğı bir yere bağlayup yek bār Raḥime’ye (34) darb eylemek ta‘līm eyledi. Pes ez-īn cānib Raḥime ḥātun taḥşīl-i ḳūt ve kifāf için şehre varmış idi. ‘Avdet idüp

790 Allah’ım bugün senden sana sığınıyorum. Belanın çokluğundan ecir bekliyorum, bana ecir ver. Azabından sana sığınıyorum, beni himayen altına al. İşimde senden yardım istiyorum, bana yardım et. Sana tevekkül ediyorum, bana kifayet eyle. Senin himayene sığınıyorum, beni koruma altına al. Senden istiğfar ediyorum, bana mağfiret buyur. Sana kerih görünen bir şey asla benden sana ulaşmasın. Begavî, **Meâlimü’t-Tenzîl**, C: III, s. 307.

791 “Başıma bu dert geldi. Ama sen merhametlilerin en üstünüsün.” Enbiyâ 21/83.

792 “Bunun üzerine biz, onun duasını kabul ettik; kendisinde dert ve sıkıntı olarak ne varsa giderdik.” Enbiyâ 21/84.

793 “Ayağını yere vur!” Sâd 38/42.

geldükde (35) Eyyüb ‘aleyhisselâmı ‘arîşinde göremeyüp feryâd u figân eyledi. Ve derhâl Eyyüb ile Cibrîl ‘aleyhüme’s-selâm Raḥime ḥatuna gelüp (36) bâ‘ iş-i feryâd nedür didiler. Raḥime ḥatun bir âh-ı ciger-sûz idüp “Bu ‘arîşde bir mübtelâ var idi görmedüñüz mi?” didi. Cibrîl: “Yâ Raḥime eger (37) ol mübtelâyı göreydün bilür miydün?” didi. Eyyüb ‘aleyhisselâm güftâr-ı Cibrîl-i Emîn-i esrârdan verd-i aḥmer gibi tebessüm eyleyüp ve Raḥime ḥatun (38) luṭf-ı ilâhîyi bilüp Eyyüb’uñ ayağına düşüp mu‘ânaḳa itdiler. Ve Cibrîl’uñ ta‘lîmi üzere Eyyüb’un yemînin yerine getürdiler. Pes Ḥazret-i (39) Eyyüb menziline varup ol Ḥazret-i Ḥaḳḳ ve Ḳâdir-i Muṭlaḳ, Eyyüb’a tamâmet-i ḥayl ü ḥavâşî ve devâbb u mevâşî ve emlâk u emvâlin ma‘a-ziyâdetin (40) tecdîd idüp ve evlâd-ı kirâmına daḥı ḥayât-ı nev iḥsân eyledi. Ve *Ma‘ârif*⁷⁹⁴ mezkûrdur ki Eyyüb ‘aleyhisselâmuñ menzil-i mübâreki arâzî-i (41) Şâm’dan beyne’d-Dımeşḳ ve’r-Remle, Üşniye⁷⁹⁵ nâm mevzî’de olup ‘ahd-i mezbûrda mevzî’-i mezkûr bir şehr-i ma‘mûr idi.⁷⁹⁶ Ve taḥt-ı aḳdâm-ı hümayûn-ı [219^a] (1) Eyyüb’dan câriye olan ‘ayneyn ile’l-ân mevcûdeyn ve bâkıyeyn olup aşḥâb-ı emrâz u ‘ilel eṭrâf u eknâfdan gelüp ol ‘ayn-ı câriyede yunup (2) ve içüp şîḥḥat-i beden bulurlar. Ve Eyyüb ‘aleyhisselâma yevm-i ibtilâya degin üç kimesne îmân getürüp birisi ehl-i Yemen’den Eyaḳın ve ikisi daḥı belde-i (3) Eyyüb’dan olup Yelled ve Şâfir nâm kimesneler idi. Anlar daḥı ol belâ-yı şedîdün nüzûlün gördükde mürtedd olup Eyyüb’uñ ḥidmetinden gıtdiler. (4) Ve Eyyüb ‘aleyhisselâm ba‘de’l-‘âfiye ehl-i Rûm’uñ da‘vetine me‘mûr olmaḡla cānib-i Rûm’a teveccüh idüp ve ḳarîb-i vefât ve âḫir-i eyyâm-ı ḥayâtında erşed-i (5) evlâdından olan Ḥavmel nâm püserini vaşî ve veliyy-i ‘ahd eyleyüp techîz ü tekfînin aña vaşıyyet buyurdi. Ve Eyyüb ‘aleyhisselâm İbrâhîm ‘aleyhisselâmuñ (6) şerî‘ati üzere idi. Ve müddet-i da‘veti bi-ḳavl-i Ka‘bü’l-Aḥbâr⁷⁹⁷ yedi yıl ve bir rivâyetde üç yıl ve Enes b. Mâlik

⁷⁹⁴ Abbâsî dönemi Bağdat’ında yaşadığı bilinen, döneminin dil ve edebiyat alanındaki yetkin âlimleri arasında yer alan İbn Kuteybe ed-Dîneverî’nin (ö. 276/889) evrenin yaratılışından başlayarak peygamberlerin hayatını özetlediği, Hz. Peygamber’in, ashabının, Emevî ve Abbasi halifelerinin hayatına, tarihi isimlere ve olaylara dair bilgilere yer verdiği ansiklopedik eseridir. Hüseyin Yazıcı vd., “İbn Kuteybe”, *DİA*, C: XX, s. 145-152; Zülfikar Tüccar, “el-Maârif”, *DİA*, C: XXVII, s. 271.

⁷⁹⁵ *el-Maârif*’te yer adı Beseniyye olarak kaydedilmiştir. İbn Kuteybe, *el-Maârif*, thk. Servet Ukkâşe, Kahire, Dârü’l-Maârif, 1991, s. 42.

⁷⁹⁶ İbn Kuteybe, *el-Maârif*, s. 42.

⁷⁹⁷ Tabiinden olan Ka‘b el-Ahbâr (ö. 32/652-53 [?]), naklettiği İsrailiyyâta dayalı hadislerle tanınmaktadır. bkz. M. Yaşar Kandemir, “Ka‘b el-Ahbâr”, *DİA*, C: XIV, s. 1-3.

rivāyetinde on sekiz yıldır (7) buyurmuşlar. Ve evkāt-ı hayātı bir rivāyetde toḡsan üç ve bir rivāyetde toḡsan ve ‘*İkdü’l-Cevāhir* şāhibi iki yüz yıl ‘ömür sürdi dimişler. (8) Ve *Müntehabü’l-Ma‘ārif*’de yüz kırk yıl ‘ömür sürdi diyü mezkûrdur. Ve kitāb-ı mezbûrda müddet-i da‘vet-i Eyyûb yigirmi yedi yıl olmuştur ve belāyāya (9) şabr itmişdir. ⁷⁹⁸ كَمَا قَالَ تَعَالَى: إِنَّا وَجَدْنَاهُ صَابِرًا نِعَمَ الْعَبْدِ إِنَّهُ أَوَّابٌ.

Ey müstemi‘-i müstemend! Kışsa-i Eyyûb ‘aleyhisselāmdan hışsemend olduñ ise (10) ma‘lûm ola ki Ḥaḡḡ sübhānehû ve te‘ālā tesliyeten li-resûlihî ve teşbîten li’l-mü‘minîn buyurur ki: Ḥabîbüm, küffār u müşrikîn ve mu‘ānidîn ve münāfıkînün cefā vü ezāsına (11) şabr u taḥammül idüp وَأَذْكُرْ عَبْدَنَا أَيُّوبَ إِذْ نَادَى رَبَّهُ أَنِّي مَسْنِي الشَّيْطَانُ يَنْصُبْ ⁷⁹⁹ Ya‘nî Ḥabîbüm, bizüm ‘abdümüz Eyyûb ‘aleyhisselāmuñ (12) “Şeytān beni meşakkat ve ‘azāb ile mess eyledi ve bedenümüñ elem ü cerāhatine ve malumuñ helākine sebep oldu” diyü nidā eylediği vakti tezekkür eyle. Zîrā (13) bizüm ‘abdümüz Eyyûb na‘amāmuza şākir ve belālarumuza şābir idi. Ve bizüm dergāh-ı çāre-sāzumuz bu vechile niyāz iderdi ki “Ey dānā-yı ḡayb (14) ve ey şinevā-yı bî-‘ayb! Herkesün zāmîr-i meknûnu senün ‘ilmünde hüveydā ve serencām-ı kārî cerīde-i taḡdîrinde peydādur. Pes İlāhî, semî‘ u ‘alîm u baṣîr (15) u ḡabîrsin ki bu dîv-i merdüm-fîrîb be-her rûz vesvese ve igvāsıyla ḡazîne-i sînemi târaca ḡaşd idüp dest-i ta‘addîsi ile ḡırmîni şabrum (16) bād-ı ceza‘a virmek ister. Ve envā‘-ı telbîsāt ve tenvîhāt ile akrābā ve ta‘alluḡātumuñ rişte-i şefḡatlerini benden ḡüsiste ḡılıp bāb-ı mu‘ālecede mütereddid (17) ve yanumdan ba‘îd oldılar. İlāhî! Hezār u hezār şükr-i bisyār ki dest-i ümîdüm dāmen-i visalünden ḡüsiste ḡılmadı. Yoḡsa bu ‘abd-i faḡîr key bu zārılıḡuñ (18) içinde helāk itmek muḡarrer idi. İlāhî! Luṡf u kerem senüñdür diyüp ağladı. Ḥabîbüm ben daḡı kemāl-i faḡl u iḡsānumdan Eyyûb’uñ du‘āsın ḡabûl idüp (19) şeb-i miḡneti rûz-ı şıḡḡate mübeddel eyledüm. Ve riyāḡ-ı raḡmetüm ufḡ-ı ‘ināyetümden remîde ḡılıp ⁸⁰⁰ أَرْكُضْ بِرِجْلِكَ هَذَا مُغْتَسَلٌ بَارِدٌ وَشَرَابٌ” fermānum ile müşerref ve mu‘azzez eyledüm. قَالَ الْقَاضِي فِي تَفْسِيرِ هَذِهِ الْآيَةِ: وَالْإِسْنَادُ إِلَى الشَّيْطَانِ إِمَّا لِأَنَّ اللَّهَ مَسَّهُ بِذَلِكَ لَمَّا فَعَلَ يَوْسُوسَتِهِ (21) كَمَا قِيلَ: إِنَّهُ أَعْجَبَ بِكَثْرَةِ مَالِهِ أَوْ اسْتِعَاثَةِ مَظْلُومٍ فَلَمْ يَغْنَهُ، أَوْ كَانَتْ مَوَاشِيَهُ فِي نَاحِيَةِ مُلْكٍ كَافِرٍ فَدَاهَتْهُ وَلَمْ

⁷⁹⁸ “Gerçekten biz onu sıkıntılara dayanıklı bulduk. O ne güzel bir kuldu! Yönü hep Allah’a dönüktü.” Sâd 38/44.

⁷⁹⁹ “Kulumuz Eyyüp’ü da an. O, rabbine, ‘Şeytan bana sıkıntı ve acı vermektedir’ diye seslenmişti.” Sâd 38/41.

⁸⁰⁰ “Ayağını yere vur (dedik), işte ykanılacak ve içilecek soğuk bir su.” Sâd 38/42.

يَعِزُّهُ، أَوْ لِسْوَائِهِ إِمْنِيحَاناً (22) لِيَصْبِرَهُ فَيَكُونُ إِعْتِرَافاً بِالذَّنْبِ أَوْ مُرَاعَاةً لِلْأَدَبِ، أَوْ لِأَنَّهُ وَسَّوسَ إِلَى أَتْبَاعِهِ حَتَّى رَفَضُوهُ فَأَخْرَجُوهُ مِنْ دِيَارِهِمْ، أَوْ لِأَنَّ الْمُرَادَ [بِالتَّصَبُّبِ وَالْعَذَابِ] مَا كَانَ (23) يُوسَّوسُ إِلَيْهِ فِي مَرَضِهِ مِنْ عَظَمِ الْبَلَاءِ وَالْقُنُوطِ مِنَ الرَّحْمَةِ وَيُغَرِّبُهُ عَلَى الْجُنْعِ.⁸⁰¹ وَقَالَ الشَّيْخُ زَادَةُ⁸⁰² فِي حَاشِيَتِهِ: وَشَرَابٌ خَيْرٌ مُبْتَدَأً مَخْذُوفٌ (24) أَيُّ هَذَا مَاءٌ بَارِدٌ وَيَشْرَبُ مِنْهُ وَالْوَأُ التَّأْكِيدُ لِصَوْقِ (25) Ammā Tefsīru Keşfü'l-Esrār'da li-ecli'l-vezān şıfat mevşūfa الصَّفَتِ بِالْمَوْصُوفِ.⁸⁰³ كَمَا قَالَ ﴿هَذَا مُعْتَسَلٌ بَارِدٌ وَشَرَابٌ﴾ وَأَخَّرَ وَشَرَابٌ لِلْوَزَانِ وَتَقْدِيرُهُ شَرَابٌ بَارِدٌ.⁸⁰⁴ Ve İmām Begavī tefsir-i Me'ālimü't-Tenzil'de buyururlar ki: (27) وَالصَّادِقِينَ وَالشُّهَدَاءَ (28) وَالصَّالِحِينَ، وَلَيْسَ بَلَاؤُهُ لِأَوَّلِكَ بِدَلِيلٍ عَلَى سُخْطِهِ عَلَيْهِمْ، وَلَا لَهُوَإِيهِمْ [لَهُمْ] وَلَكِنَّهَا كَرَامَةٌ وَخَيْرَةٌ لَهُمْ، وَلَوْ كَانَ أَثَرُ (29) لَيْسَ مِنَ اللَّهِ بِهَذِهِ الْمَنْزِلَةِ إِلَّا أَنَّهُ أَخَّ أَحَبُّهُمْوَهُ عَلَى وَجْهِ الصُّحْبَةِ لَكَانَ لَا يَجْمُلُ بِالْحَكِيمِ أَنْ يَغْدِلَ أَخَاهُ عِنْدَ الْبَلَاءِ. وَلَا يُعِيرُهُ بِالْمُصِيبَةِ وَلَا يَعْيبُهُ (29) بِمَا لَا يَعْلَمُ وَهُوَ مَكْرُوبٌ حَرِيصٌ، وَلَكِنَّهُ يَرْحَمُهُ وَيَكِي مَعَهُ وَيَسْتَغْفِرُ لَهُ وَيَحْزَنُ لِحُزْنِهِ، وَيَذُلُّهُ عَلَى (30) مَرَّاشِدِ أَمْرِهِ وَلَيْسَ بِحَكِيمٍ وَلَا رَشِيدٍ مَنْ جَهَلَ هَذَا.⁸⁰⁶ budur ki aḥkām-ı każānuñ cereyānıyla 'inde nüzūli'l-belā ḥavāşş-ı 'ibādullāh olan enbiyā vü evliyāya (31) şabr itmek 'ādet-i kadīmedür. Ve enbiyā vü evliyāsına Haḫḫ

⁸⁰¹ Bunu şeytana isnat etmesi ya Allah'ın ona şeytanın vesvesesi ile dokundurmasındandır, çünkü bunu onun vevesesi ile yapmıştı. Nitekim şöyle denilmiştir: O malının çokluğu ile böbürlenmiş yahut bir mazlumun ilencine kulak asmamıştı. Ya da davalarını kâfir bir kralın mülküne yakın yerde idi, ona yağcılık etmiş ve onunla savaşmamıştı. Ya da sabrını denemek için bunu kendisi istemişti, bu da günahını itirâf etme olur ya da edebinden dolayı böyle demişti ya da şeytan onun adamlarına vesvese etmiş; onu reddedip yurtlarından çıkarmışlardı ya da yorgunluk ve azaptan şeytanın, hastalığında Allah'ın rahmetinden ümit kestirici ve sabırsızlığa teşvik ettirici vesvesesi murat edilmiştir. Kâdî Beyzâvî, **Envâru't-Tenzil**, C: V, s. 31. Tercüme için bkz. Kadı Beyzavî, **Beydâvî Tefsiri**, trc.: Abdülvehhab Öztürk, C: IV, s. 449.

⁸⁰² Osmanlı dönemi müderrislerinden biri olan Şeyhzâde (ö. 950/1543) tefsir ve fıkıh alanındaki *Envârü't-Tenzil*, *Miftâhu'l-Ulûm*, *Meşârikü'l-Envâr*, *el-Vikâye* gibi eserlere yazdığı hâşiyeleri ile bilinmektedir. bkz. Erdoğan Baş, "Şeyhzâde", **DİA**, C: XXXIX, s. 97-98.

⁸⁰³ Şeyhzâde *Hâşiye*'sinde şöyle söyler: "Şarâb" haberdır, mübtedası hafzedilmiştir. Yani bu kendisinden içilen soğuk bir sudur. Buradaki vav te'kid vav'ıdır, sıfatla mevsufu birleştirmek içindir. bkz. Muhyiddîn Şeyhzâde, **Hâşiye**, thk.: Muhammed Abdülkâdir Şâhin, Beyrut, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1419/1999, C: VII, s. 208.

⁸⁰⁴ "İşte yikanılacak ve içilecek soğuk bir su!" ayetindeki "şarâb" kelimesi vezin için sonraya alınmıştır. Onun takdiri soğuk bir sudur.

⁸⁰⁵ Katâde demiştir ki o Şam'da Câbiye denilen yerdeki iki pınardır. Kurtubî, **el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Kur'ân**, thk.: Ahmed el-Berdûnî, C: XV, s. 211.

⁸⁰⁶ Şunu, iyi biliniz ki: Yüce Allah, Peygamberlere, Sıddıklara, Şehidlere ve Sâlihlere ibtilâ verir. Allah'ın, bunlara verdiği ibtilâ, onlara gazab veya hakaret ettiğini değil, fakat, bunun, kendilerine bir keramet ve bir hayır olarak verildiğini gösterir. Eyyûb, Allah tarafından bu duruma düşmeden, sıhhatli halinde iken, siz, ona kardeş olmuş değil miydiniz? Hikmet Ehli'nin; ibtilâ sırasında tasalı ve üzüntülü olan kardeşini, ne bilmeden kınaması, ne de, ihtilasından dolayı ayıplaması, kusurlaması iyi olmaz. Fakat, onun, ona acıması, onunla birlikte ağlaması, onun için Allâh'dan mağfiret dilemesi, üzüntüsüne üzülməsi ve ona, işi üzerinde delil olması yakışır! Bunları, bilmeyen kişi, hakîm ve akli başında değildir. Begavî, **Meâlimü't-Tenzil**, C: III, s. 306. (ayrıca bkz. **a.g.e.**, C: V, s. 340.) Tercüme için bkz. M. Asım Köksal, **Peygamberler Tarihi I-II**, TDV Yayınları, Ankara 2014, C: I, s. 312.

sübḥānehū ve te‘ālā taslīṭ-i şeyṭān idüp ve belā işābet itdürdügi li-ecli’l-ihāne olmayup (32) belki enbiyā vü evliyāsı kemāl-i ‘izzete bālīg ve derece-i şābirīn-i maḥbūbīne nā’il olmağıçündür. Ve lā-cerem maḳām-ı ricāle bālīgīn olan ‘aşıḳīn-i şādıḳīn (33) envā‘-ı belāya ve miḥene şabr idüp ve cemī‘-i umūrı Ḥāzret-i Mevlā’ya tefvīz ve ḳazāya rızā ve teslim ile bālīgīn olmışlardır. Felihāzā Ḥaḳḳ celle ve ‘alā (34) ‘abdine naẓar-ı rızā ile naẓar eylese اَرْكُضْ بِرَجْلِكَ fermānı ile marazını şifāya ve şiddetini reḥāya ve cefāsını vefāya tebdīl idüp rekḳat-ı (35) ricl-i himmet ü ‘azīmetiyle taḥt-ı ḳademin şıḳ u ḥulūşundan bir ‘ayn-ı raḥmet ve yenbū‘-ı hidāyet iḥrāc ider ki muḡtesel-i aşḫāb-ı ‘ilel ve meşreb-i (36) erbāb-ı milel andan tefeccür ider. Pes pīr-i çengī daḥı belvā-yı faḳr u fāḳaya şabr idüp ve taḥrīk-i aḳdām-ı şıḳ u ḥulūş ile mezāristāna varup (37) envā‘-ı tazarru‘ u zārī ile murğ-ı ābī olan rūḥ-ı revānı ġarḳ-ı deryā-yı maḥabbet ve müstağraḳ-ı baḥr-ı meveddet olmağla derūnundan tefeccür iden (38) ‘ayn-ı şevḳ u cezebātda yunup ve çeşme-i ma‘rifetden āb-ı ḥayāt nūş idüp emrāz-ı nefsāniyye ve ‘ilel-i cismāniyyeden ḥalāş oldu. Ve serāpā ziyā-yı nūr-ı vaḥdete boyandı. Ve āfitāb-ı maḥabbet vech-i kerīmde işrāḳ eyledi. Ḳāsım-ı Envār:

جان گنهكاراست و مجرم رحمتِ جانان كجاست
(40) قصه طغيان ز حد شد شیوه عرفان كجاست

محو گرداند گناه عالمی را در دمی
یا رب آن موج کرم آن بحرِ بی پایان كجاست

از عطش جانها به لب آمد درین دریای ژرف
(41) ساقی باقی شناسد چشمه حیوان كجاست

عشق سرمستست و میگوید به آواز بلند
ما به جانان واصلیم آن عقل سرگردان كجاست

طاعتِ بی درد را هرگز نباشد چاشنی
[219^b] (1) ناله مستان سرگردانِ بی سامان كجاست

قاسمی از دیو مردم نفرتی دارد عظیم
807 صولتِ غولان ز حد شد صدمتِ سلطان كجاست

⁸⁰⁷ Ruh günahkâr ve mücrimdir; cananın rahmeti nerededir? Azgınlık hikâyesi haddi aştı, irfan yolu

Neşr: İmdi ey müstemi‘-i müteşevvîk! (2) Esrâr-ı ilâhiyye ve etvâr-ı ‘uşşâk-ı rabbâniyyeye hadd u gâyet ve haşr u nihâyet yokdur. Meşelâ,

مثنوی در حجم گر بودی جو چرخ

Meşnevî-i Şerîf hacm ü cüşşe ve kâdr u vüs‘atde (3) eger çerh-i felek miqdârında olaydı

(2098/2127) در ننگجیدی درو زین نیم برّخ

bu esrâr-ı ilâhiyyeden *Meşnevî*’de yarım pâre şıgmayaydı. Zîrâ ‘âlem-i melekût ve cihân-ı (4) ceberûtüñ envâr-ı ğarîbe ve esrâr-ı ‘acîbesi bir mertebe-i lâ-yu‘add ve lâ-yuhâddur. Ağaçlar kalem ve deryâlar mürekkeb ve tabakât-ı nüh eflâk kağız ve ehl-i melekût-ı a‘lâ vü esfel (5) ve mecmû‘-ı şaķaleyn kâtib olsa ve ilâ-yevmi‘l-mizân tahrîre iştiğâl kılsalar deryâdan katre ve mihrden zerresin yazmayalardı. کَمَا قَالَ تَعَالَى: قُلْ. Ve bi‘l-cümle, (6) لِكَلِمَاتِ رَبِّي لَتَفِدَ الْبَحْرُ قَبْلَ أَنْ تَنْفَدَ كَلِمَاتُ رَبِّي وَلَوْ جِئْنَا بِمِثْلِهِ مَدَدًا.⁸⁰⁸

کان زمین و آسمان بس فراخ

ol ziyâde ve vâsi‘ ve ferâh olan (7) zemîn ü âsümân,

(2099/2128) کرد از تنگی دلم را شاخ شاخ

dıyık u tenglikden gönlümi pâre pâre ve şerha şerha eyledi. Zîrâ gönül burcunda tulû‘ iden esrâr-ı lâhûtiyye (8) ‘âlem-i melekût dan olmağla ol ma‘ânî-i ğaybiyye bu ‘âlem-i hissiyyeye şıgışamayup ve taht-ı ‘ibârâta dâhil olamayup gönlümi şerha şerha ve şâh şâh (9) eyledi diyü buyururlar. Zîrâ

وین جهانی کاندین خوابم نمود

bu bir cihân-ı ğaybî ki bu h‘âb içinde baña zâhir oldı.

(2100/2129) از گشایش پر و بالم را گشود

(10) Ve küşâyişden benüm per u bâlimi açdı. Ya‘nî kuyûd-ı cismâniyye ile beste olan perr-i hüşum ve murğ-ı rûhum ve bu ‘âlem-i ma‘ânîñ küşâdeliginden kayddan (11) hâlâş olup per u bâli açıldı. Ve cevvi-hevâ-yı ceberûta uçdı.

این جهان و راهش ار پیدا بُدی

nerede? Günah bir âlemi bir anda yok eder. Ya Rab! O sonu olmayan denizin merhamet dalgası nerede? Canlar susuzluktan bu derin denizin kıyısına vurdular; sonsuzluk sakisi bildi ki ab-ı hayat nerededir. Aşk sarhoştur ve yüksek sesle der ki: biz canana kavuştuk o şaşkın akıl nerededir? Dertsiz itaat etmeyi asla örnek alma. Huzuru olmayan şaşkın ve sarhoşların iniltisi nerededir? Kâsımî insanın şeytanından çok nefret eder. Şeytanların hücumu haddi aştı; sultanın afeti nerede? Kâsım-ı Envâr, **Külliyât-ı Kâsım-ı Envâr**, s. 40.

⁸⁰⁸ “De ki: ‘Rabbimin sözleri için denizler mürekkep olsa ve bir o kadar mürekkep ilave etseydik dahi rabbimin sözleri bitmeden önce mutlaka deniz tükenirdi.’” Kehf 18/109.

Eger bu cihân-ı menî‘ üñ rāh-ı vesî‘ i peydâ vü âşikâr (12) olaydı,

(2101/2130) کم کسی یک لحظه‌ای آنجا بُدی

katı az kimesne bir lahza ol ‘âlemde olaydı ya‘ nî bu ‘âlem-i pestinde az kimesne kalaydı ve lahza-i vâhîde (13) bu cihân-ı fânîde karar tutmayup ol cihân-ı bâkîye gideydi. Pes Hâzret-i Mevlânâ pîr-i çengî lisânundan kendülerüñ rûh-ı pür-fütûhı ol ‘âlem-i ıtlâkda (14) eyledügi seyr u sülûkünden haber virüp mertebe-i istiğrâkda mahv u mahk iken nice tâlib-i şâdıklar ol maqâm-ı menî‘ a irşâd itmek içün (15) mertebe-i beşeriyyete redd olunup

امر می‌آمد که نی طامع مشو

ol pîr-i muṭṭibe ve yâhud sırr-ı Mevlânâ’ya emr-i ilâhî şâdır oldı ki yok tama‘ eyleme (16) ve mertebe-i istiğrâkda bi-küliyyetihi müsteḳarr olma.

(2102/2131) چون ز پایت خار بیرون شد برو

Çünkü maḳşûd ḥâşıl olup pây-ı cânuñdan ḥâr-ı aḥkâm-ı cismâniyye (17) taşra geldi. Yüri ‘âlem-i beşeriyyete ḳadem nihâde ol ki sâ’ir tâliblerüñ daḥı ḳadem-i cânundan ḥâr-ı mâsivâyı iḥrâc idüp muḳtezayât-ı (18) nefsâniyyeden rehâ bulduḳlarında saña teba‘iyyet idüp bu ‘âlem-i ıtlâḳa geleler ve benüm cemâlümü müşâhede ḳılalar. Ve bu daḥı müjde ve beşâret olsun ki (19) pây-ı ḳalbinden iḥrâc-ı ḥâr-ı ṭabî‘ at eyleyen ve mertebesin bulan ‘âşıḳlar sekirden şahva ve mahvdan işbâta ve melekiyyetden beşeriyyete (20) varduḳları kendülere ḳayd olmayup benüm beḳâ-yı câvidânım ile bâkî olmaḡla her zamân bu ‘âlem-i vaḥdete gelmege ‘usret çekmezler ve ebvâb-ı cezebâtı (21) muḡlaḳ görmezler. Pes çünki rûh-ı muṭṭib cânib-i ilâhiden bu maḳûle ḥiṭâbât-ı teşrifât ile mu‘azzez ve ḥal‘-i ta‘zîmât ile muṭarraz oldı. (22)

مُول مُولی می‌زد آنجا جان او

Pîr-i çengî cânı orada bir mül mül urdı.

(2103/2132) در فضای رحمت و احسان او

Ol Ḥudâ-yı lâ-yezâlüñ rahmet (23) ü iḥsânı fezâsında “mül mül” tavaḳḳuf ve intizâr ma‘nâsınadır. Velâkin ıstılâḥ-ı mellaḥânda “mülî mülî” demek sellim sellim ve ḥallîş ḥallîş (24) ma‘nâsını mutaẓammındır. Ve keştiden lenger ḳoparduḳları zamânda mellâḥlar lafz-ı mezbûr ile tekellüm iderler fe-izâ kâne kezâlik keştî-i vücûdı deryâ-yı (25) envâra müstaḡraḳ olan rûh-ı çengîye daḥı ḳa‘r-ı baḥr-ı aḥadiyyetden demur ḳoparup iktisâb-ı ḥasenât ve irşâd-ı tâlibîn içün deryâ-yı beşeriyyete (26) sefer itmek

emr olunup muvāfık-ı eyyām esmekle rūḥ-ı çengī ilāhī sellim sellim ve ḥallīṣ ḥallīṣ diyüp varṭa-i helākden keṣṭī-i vücūdum ḥıfz idüp (27) aḥkām-ı cismāniyye ve muḳteżā-yı nefsāniyye furtunalarından sen şaḳla diyüp ve bādbān-ı şıdkı riyāḥ-ı hidāyet ile ṭolup yelken-i ṭavrīde (28) gidüp ḥazīre-i nāsūta cereyān eyledi. li-Muḥarririhī:

Şerī‘at keṣṭisine gir süvār ol
Kumanyañı ṭarīḳatden görüp bul
Suyı al ma‘rifetden olma ġāfil
(29) Şalup bahr-i ḥaḳīḳatde revān ol
Göñül bulanurise mevc-i ġamdan
Şarāb-ı ‘ıṣḳı nūş eyle ḥalāş ol
Dilā Nūḥ nevḥası mellāḥuñ ise
(30) Ne ġam yersün necāta irgürür ol
Bu felege dīn direk farz yelkenidür
Sünen ālātıdır ṭut ümmeti ol
Geminüñ şāḥibi ol Muṣṭafā’dur
(31) Ḥudā’nuñ sevdügi maḥbūbıdır ol
Ḥabībüñ yārı vü aşḥābı cümle
Kimi yelkenci vü āletçi maḳbūl
Hidāyet yelleri esdi muvāfık
(32) Giceyi gündüze ḳat yola ṭoġrul
Dümencüñ oldı ise kāmīl insān
Gider ḥavfı selāmetdür emīn ol
Bunuñ gibi gemiye bindüñ ‘āşık
Şükr eyle mübārekdür saña yol

[Ser-i Suḥan]

در خواب گفتنِ هاتِف مَر عمر را رضي الله عنه که چندین زر از بیت المال به آن مرد ده که (34) در

گورستان خفته است

Hazret-i ‘Ömeru’l-Fārūk raḍıyallāhu ‘anhuya rü’yāda hātifūñ didüğini beyān ider ki beytü’l-mālden bu miḳdār (35) altını alup ol merd-i ḥāşşa vir ki gūristānda uyumuşdur. Beyt:

به بیچارگی هر که آمد درم

⁸⁰⁹ نیندازمش ز آستانِ کرم

(36) آن زمان حق بر عُمر خوابی گماشت

Pes Ḥaḳḳ sübhānehū ve te‘ālā ol zamānda ‘Ömer raḍıyallāhu ‘anhuya bir nevm ḥavāle eyledi.

(2104/2133) تا که خویش از خواب نتوانست داشت

(37) Tā ki ‘Ömer raḍıyallāhu ‘anh kendüyi ḥ‘ābdan tütmağa ḳādir olmadı. Ve bī-iḥtiyār uyḳuya varmak iḳtizā eyledi.

در عَجَب افتاد کین معهود نیست

(38) Ve ‘Ömer raḍıyallāhu ‘anh bu ḥ‘āb uistirāḥat ma‘hūd degüldür diyü ‘acebe düşdi. Ve kendü kendüye eyitdi:

(2105/2134) این ز غَیْب افتاد بی مقصود نیست

Ḥilāf-ı mu‘tād (39) bu ḥ‘āb ḡaybdan düşdi. Pes bī-maḳşūd degüldür. Bunda bir ḥikmet-i ḥafıyye vardır diyüp

سَر نهاد و خواب بُردش خواب دید

bālīne baş (40) ḳodı. Ve filḥāl uyḳu anı ilette ve düş gördi

(2106/2135) کامدش از حق ندا جاننش شنید

ki Hazret-i ‘Ömer’e Ḥaḳḳ’dan nidā geldi ve cānı ol (41) nidāyı istimā‘ eyledi.

آن ندایی کاصل هر بانگ و نواست

⁸⁰⁹ “Kim olursa olsun bana acz içinde geldiği takdirde onu keremimin eşiğinden kovmam.” Sa’dî-i Şîrâzî, **Metn-i Kâmil-i Dîvân-ı Şeyh-i Eccl-i Sa’dî-i Şîrâzî: Gülistân ve Bostân ve Mecâlis**, s. 243. Tercüme için bkz. Sâdî, **Bostân**, çev.: Hikmet İlaydın, Ankara, MEB Yayınları, 1950, s. 174.

Ol nidā bir nidādur ki her bāng u nevā ve şavt u şadānuñ aşıdır. [220*] (1) Ve haḳīkatde mütekellim Ḥudā’dur. Ve tekellümāt-ı insāniyye kelām-ı rabbānīnūñ pertevdür.

(2107/2136) خود ندا آنست و این باقی صداست

Nidā ḥod oldur ve bu bākī nidālar (2) şavt u şadādur.

تُرك و كُرد و پارسی گو و عرب

Türk ve Kürd ve Fārsī söyleyici ve ‘Arabī tekellüm idici el-ḥāşıl cemī‘-i elsine-i muḥtelife ile gūyā olan (3) maḥlūkāt

(2108/2137) فهم کرده آن ندا بی گوش و لب

gūş-ı hissisüz ol nidāyı fehm eylemişler ve leb-i zāhirisüz tekellüm itmişlerdür.

خود چه جای تُرك و تاجیکست و زنگ

Ḥod Türk ve ‘Acem (4) ve Zengī ve ‘Arab’uñ ne yeridür. Tācık ‘Acem’dür.

(2109/2138) فهم کردست آن ندا را چوب و سنگ

Ol nidāyı çub u seng daḥı fehm eyledi. Ve her biri emr-i ilāhīye (5) imtişāl idüp ḥidmetlerinde ḳā’im oldı.

هر دمی از وی همی آید آنست

Her bir demde ol Ḥudā’dan اَلْسْتُ بِرَبِّكُمْ؟ nidāsı gelür ve ol nidāyı sem‘-i tā‘at (6) ve inkıyād ile cemī‘-i eşyā şinevā olup

(2110/2139) جوهر و أعراض می گردند هست

cevāhir ve a‘ rāz ol nidādan ḥil‘at-i vücūd ile muṭarraz olup var olurlar.

(7) گر نمی آید بلی زیشان ولی

Egerçi anlardan zāhiren “بلی” ḳavle gelmez velākin

(2111/2140) آمدنشان از عدم باشد بلی

cevāhir ve a‘ rāzuñ ketm-i ‘ademden şaḥrā-yı vücūda (8) geldükleri emr-i ḥālīku’l-ekvāna imtişāl idüp haḳīkatde lisān-ı ḥāl ile “بلی” dimek olur.

[Der-taḥḳīḳ-i ḥitāb-ı elest]

İmdi zamīr-i münire ḥafī vü nihān olmaya ki: وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ (9) مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ

وَأَشْهَدُهُمْ عَلَى أَنْفُسِهِمْ اَلْسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَىٰ⁸¹⁰ naşş-ı kerīminūñ feḥvāsınca Ḥaḳḳ sübhānehū ve

⁸¹⁰ “Rabbin, insanoğlunun sulbünden soyunu alıp devam ettirmiş, onlara: ‘Ben sizin Rabbiniz değil miyim?’ demiş ve buna kendilerini şahit tutmuştu. Onlar da: ‘Evet şahidiz’ demişlerdi.” (A‘rāf 7/172)

te‘ālā zerrāt u zürriyyet-i Ādem’i (10) zahr-ı Ādem’den iḥrāc idüp mā-kān ve mā-seyekūn cemī‘-i ervāḥa ‘ālem-i ervāḥda اَلْسْتُ بِرَبِّكُمْ didükde cemī‘-i ervāḥ Rabbü’l-‘izzetüñ ol kelāmını işidüp (11) ve sem‘-i ḳabūl ile fehmi idüp lisān-ı ‘uḳūl ile بَلَى diyüp iḳrār itdiler. Velākin erbāb-ı keşf ü şuhūd ḳatında ol nidā-yı rūḥ-efzā her şānda ve ānda (12) sem‘-i cānlarına resān olup cemī‘-i eşyā mine’l-ezel ile’l-ebed بَلَى diyü mücīb olmaḳdan zamān munḳaṭı‘ degüldür. Ve dünyāda ve yevm-i āḫiretde olan (13) ḥiṭāb-ı ⁸¹¹ اَلْسْتُ بِرَبِّكُمْ ‘ālem-i ervāḥda dūnki olan ḥiṭābına muḡāyir degüldür. Velākin ḥiṭāb-ı elest maḥcūb-ı ḥadeşān ve maḥşūr-ı zamān olanlara (14) nisbet ile dūn vāḳı‘ olup neş’et-i şūret-i Ādem’üñ mebd’i māzīye ta‘alluḳ itmişdür. Ḥāl-i ān ki elest ḥiṭābı ve daḡı لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ (15) nidāsı fī-küllī ān u ḥīn erbāb-ı vicdānuñ sem‘inden ba‘id degüldür. Nitekim ‘Ömer ibnü’l-Fārız⁸¹² ḳuddise sırruḥ işbu ebyāt-ı şerīfe ile bu ma‘nādan ḡaber virmişlerdür. (16) Ḳāle ḳuddise remsuhū, şi‘r:

وَلَيْسَ اَلْسْتُ اَلْأَمْسِ غَيْرًا لِمَنْ غَدًا
وَجُنَجِي غَدًا صُبْحِي وَ[يَوْمِي] لَيْلَتِي

وَسِرُّ بَلَى لِلَّهِ مِرَاةٌ كَشَفَهَا
(17) وَاثْبَاتٌ مَعْنَى الْجَمْعِ نَفْيِ الْمَعِيَّةِ

فَلَا ظُلْمٌ تُغَشَّى وَلَا ظُلْمٌ يُخْتَشَى
وَنِعْمَةُ نُورِي أَطْفَاءُ نَارِ نِقْمَتِي

وَلَا وَقْتُ إِلَّا حَيْثُ لَا وَقْتُ حَاسِبٌ
(18) وَجُودٌ وَجُودِي مِنْ حِسَابِ الْأَهْلَةِ⁸¹³

⁸¹¹ Mü’min 40/16.

⁸¹² Tam adı Ebû Hafs (Ebü’l-Kâsım) Şerefüddîn Ömer b. Alî b. Mürşid es-Sa’dî el-Hamevî el-Mısırî (ö. 632/1235) olan İbnü’l-Fârız ilahî aşkı coşkun tasavvufî tavrı ile terennüm eden Şam asıllı olmakla birlikte Mısır çevresinde yetişmiş bir sufi şairdir. Sultânü’l-âşıkîn olarak da bilinen İbnü’l-Fârız’ın şiirleri kendisinden sonra vahdet-i vücud çizgisinde açıklanmıştır. İbnü’l-Fârız’ın kendi manevî yolculuğunu tasvir ettiği Kasîde-i Tâiyye’si divanındaki en meşhur şiirlerinden birisidir. Eser üzerine Osmanlı sahası da dahil olmak üzere pek çok şerh yazılmıştır. Sarı Abdullah Efendi şerhinin üçüncü cildinde üç farklı yerde bu şiirden alıntı yapmaktadır. bkz. Betül İzmirli, “Şâir Bir Sûfî ya da Âşıkların Sultanı: İbnü’l-Fârız”, *Sûfi Araştırmaları*, C: IV, S:7, 2013, s. 21-34; Süleyman Uludağ, “İbnü’l-Fârız”, *DİA*, C: XXI, s. 40-43. Ayrıca bkz. İsmâil Rusûhî Ankaravî, *Osmanlı Tasavvuf Düşüncesi-Makâsıd-ı Aliyye fi Şerhi’t-Tâiyye*, 2007.

⁸¹³ Bana göre dūn vāki olan “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” hitâbı, yarınki “Mülk kimindir?” hitâbına muḡāyir değildir. Benim zulmetim sabah nûrum oldu ve gündüzüm gecem oldu. Zîrâ “Allah katında sabah ve akşam yoktur.” Hakikat mertebesinde nûr ve zulmet, mânâ ve sûret, mebd’ ve meâd, ezel ve ebed, zâhir ve bâtin, evvel ve âhir hepsi müsâvî ve beraberdir. Allah için olan “belâ” sözünün gerçeği; vahdet itibariyle “Elestü bi-rabbiküm?” deyip tafsîl itibariyle “belî” diyen hakîkatin

İmdi imrüz ile ferdâ meyânını fark iden zamândur. Ve şeb u rüz u şâm u bâm aşhâb-ı şuhûd huzûrunda (19) bî-eşerdür. Ve anlaruñ ferdâsı imrüz ve şebi rüz ve şubhı şâmdur. Ve mecmû'-ı mezkûr hâldür. Zîrâ anlar haqîkat-i hüviyyet ve maqâm-ı cem' iyyetde olmağla (20) ibtidâ intihâya ve evvel âhire peyveste olup gaybları 'ayn-ı şehâdet ve bâtınları zâhir olmuşdur. Ve اَلْسْتُ بِرَبِّكُمْ hitâbının emse izâfeti şey'ün zarfına (21) izâfeti kabîlindendür. Ve merâtibde olan cemî'-i mevcûdât aşhâb-ı merâtibe nisbet ile anlaruñ nazârında 'ale't-ta'âkub zâhir olmağla ba'zını mâziye ve ba'zını (22) müstakbele ta'lik iderler. Fe-ammâ bunlaruñ zuhûrı bi-ecma'ihim maqâm-ı cem' de yek-bâregî vâkı' olur. Ve maqâm-ı cem' iyyetüñ şâhibi zıkr olınan mecmû' ı hâzret-i cem' de (23) bi-cümletihim bi-gayrı mufarık mevcûd müşâhede ider. Zîrâ ki cemî'-i mevcûdât ezelen ve ebeden hâzret-i cem' de bilâ-ı tağayyür ve tebeddül ve bî-takaddüm ve ta'ahhür mevcûdlardur. (24) Ve hâzret-i ezeliyye ve zât-ı ahâdiyye 'avârız-ı ezmân ve ânât ve ihtilâfât-ı cihât ve terettübât-ı sâ'âden münezzeh ve muqaddes olup belki haqîkatde (25) vakt-i ahâdiyy-i sermedî ve ezeli ve ebedîdür. Ve ezel ve ebed ve mebd'e' ve emed ve ems ve gad anda mündericdür. Ve Haqq'uñ 'indinde şabâh u mesâ ve nûr u zulmet (26) yokdur. Belki anda leyl 'ayn-ı nehâr ve evvel nefis-i âhîr ve zâhir mahz-ı bâtın olup zamân ve mekân anuñ bihâr-ı fıtrat ve ibdâ'ından iki katre ve envâr-ı kudret (27) ve ihtirâ'ından yek lem' adur. Ve eczâ farz olup ânât-ı mütevâliye tevehhüm olunmak ahâdiyyetü'l-cem'üñ muttasıl vâhid ve ezel ve ebed olmasını kâdîh degüldür. (28) Ve işbât ma'nâ-yı cem' nefy-i ma' iyyetdür. Zîrâ filhaqîka Haqq ile şey'-i âhar olmayıcağ lîl hitâbında لِلّٰهِ اَلْمَلِكُ اَلْيَوْمِ hitâbında ⁸¹⁴ اَلْوَّاحِدِ اَلْقَهَّارِ cevâbın viren Haqq (29) olduğı gibi bunda dağı ile cevâb viren haqîkatde Haqq'dan gayrı degüldür. وَهُوَ الْمُجِيبُ بِقَوْلِهِ «بَلَى» Pes rubûbiyyet ile (30) merbûbiyyet müteğâyirâtân iken Haqq mucîb olmak ne vechile muvâfık olur diyü vâkı' olan su'âle Dâvûd-ı Kayserî İbn Fârız'uñ zıkr olınan (31)

keşif ve vuzûhunun hakikatidir. O hâlde “belâ” sözü o hakîkatin keşfine ayna olmuş olur. Benim nazarımda zıtların müsâvîliği, karşıtların ve sayıların birliği kesinleşince cem'i işbât etmek ve maiyyeti nefyetmek gerçekleşince beni bürüyecek zulmânî perdeler yok demektir. Kezâ gâilesinden korkulacak zulüm ve sitem de yoktur. Halbuki benim mârifet nûrumun nimeti “Rahmetim gazabımı geçti” hükmünce azâbımın ateşini söndürdü. Bana ancak aylarla hesaplanan cismânî vücûdumun vücûd-ı hakkânîsini hesaplayıcı olmayan bir vakit gereklidir. İbnü'l-Fârız, *Dîvânü İbnî'l-Fârız*, haz.: Heysem Hilâl, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut 1429/2008, s. 58. (Kasîde-i Tâiyye, 495-498. beyitler.)Tercüme için bkz. Ankaravî, *Osmanlı Tasavvuf Düşüncesi-Makâsıd-ı Aliyye fi Şerhi't-Tâiyye*, s. 339-341.

⁸¹⁴ Mü'min 40/16.

ebyâtı şerhinde cevâb virüp buyurmuşlar ki: فَإِنْ قُلْتَ الرَّبُّوِيَّةُ وَالْمَرْبُّوِيَّةُ مُتَعَايِرَتَانِ فَكَيْفَ يَكُونُ الْمُجِيبُ الَّذِي هُوَ الْعَبْدُ بِعَيْنِهِ عَيْنَ السَّائِلِ (32) وَهُوَ الرَّبُّ؟ قُلْتُ: الرَّبُّوِيَّةُ وَالْعَبْدِيَّةُ بِإِغْتِبَارِ الْجَمْعِ وَالتَّفْصِيلِ لِأَعْيُنٍ. فَالْحَقُّ بِلِسَانِ الْجَمْعِ يَقُولُ «أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ؟» وَبِلِسَانِ التَّفْصِيلِ يَجِيبُ بِقَوْلِهِ «بَلَى». (33) وَالْجَمْعُ وَالتَّفْصِيلُ مَرْتَبَتَانِ لِلذَّاتِ الْأَحَدِيَّةِ وَهَذَا السُّؤْلُ وَالْجَوَابُ إِنَّمَا هُوَ فِي الْأَزْلِ بَيْنَ الذَّاتِ الْإِلَهِيَّةِ وَبَيْنَ الْأَرْوَاحِ الْأَزَلِيَّةِ لِأَعْنَدِ التَّعْلُقِ (34) بِالْأَجْسَامِ الْغَضْرِيَّةِ. وَإِذَا كَانَ الْأَمْرُ كَمَا Pes mādām ki sālīkde cüz'ıyyet ve قَرَّرَ [مِنْ أَنَّهُ] هُوَ الْمُجِيبُ وَالْمُجَابُ وَلَا شَيْءٌ غَيْرُهُ فِي الْحَقِيقَةِ.⁸¹⁵ hūkm-i temeyyüz-i cüz'ıyyetden (35) eşer mā-bākī kıla ve hāzret-i cem'ıyyet ve külliyyete peyveste olmaya sālīk-i mezbūruñ imdād ve ibkāsı vāsıta-i ma'ıyyet ve sirāyet-i cem'ıyyetden bir hālet ile (36) olur ki esmā-i cüz'ıyyeden bir isme nisbet ve yāhud bir ismūñ mazharıdır ki sālīk ol ismūñ hūkm-i hīta ve terbiyesindedür. Ammā çünki cem'ıyyet-i mezbūrenūñ (37) hāqıqatı ile bi't-tamām mütehaqqıq ola. Ol ma'ıyyetūñ hūkm ü sirāyeti tarh u nefy olunur ve ma'nā-yı cem'ıyyet ile kayd-ı zamāndan rehā bulup cem'ıyyet-i mezbūrenūñ şūreti (38) olan hālūñ hūkmi zamāna galebe ider. Ve cem'ıyyet-i mezbūrenūñ işbātı zāhir olur. Fe'fhem cidden. Pes Hāzret-i Mevlānā kıddesallāhu remsehū dağı AİD AĸST her dmi az vı hmi AİD AĸST (39) diyü bu ma'nāya telmih u işāret buyurup ve çüb u seng ol nidāyı şinevā olur dimek ile buyururlar ki:

زآنکه گفتم من ز فهم سنگ و چوب

Ol (40) nesneden ki ben seng ve çūbuñ fehminde didüm.

(2112/2141) در بیان ش قصه ای هش دار خوب

Anuñ beyānında bir hūb kışşaya 'aql u hūş tut. Ve ba'zı nüshada (41) işbu beyt dağı meştūrdur:

آن که گفتم ز آگهی چوب سنگ

Ol nesneyi ki seng ve çūbuñ āgāhlığından didim.

(2142/-) در بیان ش قصه بشنو بی درنگ

[220^b] (1) Anuñ beyānında te'hīr ve tavaqqufsuz hemān şimdi bir kışsa istimā' it.

⁸¹⁵ Şayet sen “Rubûbiyyet (rablik) ve merbûbiyyet (kulluk) iki farklı şey olduğu hâlde nasıl olur da cevap veren kul ile soru soran Rab birbirinin aynı olur?” diye itiraz edersen şöyle cevap veririz: Rablik ve kulluk cem ve tafsil itibarıyla farklı şeyler değildir. Hak, cem diliyle “Ben sizin rabbiniz değil miyim?” der ve tafsil dili ile “Bilakis” diye cevap verir. Cem ve tafsil zât-ı ahaddiyyetin iki mertebesidir. Bu soru ve cevap ezelde ilahî zat ile henüz maddî cisimlerin taalluk etmediği ezeli ruhlar arasında gerçekleşmiştir. Yukarıda açıklandığı üzere O hem cevap veren hem cevap alan ise hakikatte ondan başka biri yoktur. Dâvûd-ı Kayserî, Şerhu'l-Kayserî alâ Tâiyyeti İbni'l-Fârızî'l-Kubrâ, s. 128.

[Ser-i Suḥan]

نالیدن ستونِ حنّانه چون برای پیغامبر علیه السلام منبر ساختند که (2) جماعت انبوه شد گفتند ما روی

مبارک تو را به هنگام وعظ نمی بینیم و شنیدن رسول و صحابه آن ناله را و سؤال و جواب (3) مصطفی علیه السلام با

ستون صریح

Ḥannāne ile ma‘rūf olan sūtūnuñ nālesi beyānındadır. Ya‘nī çünkü Resūl ‘aleyhisselām içün minber düzdiler. (4) Zīrā cemā‘at-i şaḥābe çoğaldı. Ve didiler ki: Yā Resūlallah! Hengām-ı va‘zda biz senüñ mübārek yüziñi göremezüz. Ve ḥazret-i Resūl ‘aleyhisselām ve şaḥābe-i kirām (5) raḍıyallāhu ‘anhum sūtūndan ol nāleyi işitmesi ve Muştafa‘ ‘aleyhi min-şalavātillāhi’l-evfānuñ sūtūna şarāḥaten su‘āl ve cevāb itmesinüñ kışşasıdır. (6) كَمَا رُوي عَنْ جَابِرِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا خَطَبَ (6) اِسْتَنَدَ إِلَى جِذْعِ نَخْلَةٍ مِنْ سَوَارِي الْمَسْجِدِ، فَلَمَّا صُنِعَ لَهُ الْمِنْبَرُ فَاسْتَوَى عَلَيْهِ. (7) صَاحَتِ النَّخْلَةُ الَّتِي كَانَ يَخْطُبُ عِنْدَهَا كَادَتْ أَنْ تَنْشَقَّ فَتَزَلَّ عَلَيْهِ السَّلَامُ حَتَّى أَخَذَهَا فَضَمَّهَا إِلَيْهِ، فَجَعَلَتْ كَأَنَّ أُنَيْنَ الصَّبِيِّ الَّذِي يُسَكَّتُ (8) حَتَّى اِسْتَقَرَّتْ. حَتَّى⁸¹⁶ Ya‘nī Cābir raḍıyallāhu ‘anhuñ rivāyet buyurduğı sūtūn-ı ḥannāne kışşasınun (9) mażmūnı budur ki ibtidā-yı İslām’da Ḥ‘āce-i Kā’ināt ‘aleyhi efḍalü’t-taḥıyyāt kaçan huṭbe okusalardı ciz‘-i ḥurmadan bir sūtūna istinād buyururlardı ki (10) sūtūn-ı mezbūr mescid-i Resūl ‘aleyhisselāmuñ üstüvānelerinden birisi idi. Pes Ḥazret-i Resūl-i Ekrem şallallāhu ‘aleyhi vesellem sūtūn-ı mezbūra istinād (11) idüp aḥkām-ı Melik-i ‘allāmı mesāmi‘-i ehl-i İslām’a resānide buyururlar idi. Çünkü āfitāb-ı dıraḥşān-ı imān reside-i evc ve deryā-yı bī-ğāye-i ḥaḳā’ik (12) peyveste be-mevc olup ḥattā bi-ḥükmi⁸¹⁷ يَدْخُلُونَ فِي دِينِ اللَّهِ أَفْوَاجًا⁸¹⁷ kabā’il-i ‘Arab u ‘Acem fevc fevc İslām’a teveccüh itdüklerinde meclis-i Resūl ‘aleyhisselāmda (13) cemm-i gāfir cem‘ olup ve ehl-i aḳāş-i meclis mevā’id-i fevā’id-i kelimāt-ı kudsiyye-i risālet-penāh ve elfāz-ı ünsiyye-i müstefidiyye-i laṭife-i Resūlullāh (14) ve müşāhede-i cemāl-i ‘ālem-ārā-yı Ḥabīb-i ilāh ve istimā‘-ı şavt-ı

⁸¹⁶ Cābir’den (r.a.) şöyle rivayet edilir: Hz. Peygamber (s.a.v.) hutbe buyuracağı zaman mescidin direklerinden bir hurma kütüğüne yaslanırdı. Sonraları Hz. Peygamber için bir minber yapıldı. Resulullah o minbere oturdu. Hz. Peygamber’in kendisinin yanında vaaz ettiği hurma kütüğü neredeyse yarılacaktı. Hz. Peygamber minberden indi ve o hurmayı alıp kucakladı. Çocuk gibi ağlayan hurma sustu ve sakinleşti. Hz. Peygamber “O, zikri duymağı için ağladı.” dedi. Buhârî, “Menâkıb”, 25 (3584-85).

⁸¹⁷ “Ve insanların akın akın Allah’ın dinine girerler.” Nasr 110/2.

rûh-efzâ-yı rāhat-zâlarından dūr düşmekle bi-ittifāk ‘uşşāk-ı müştāk ol Nebiyy-i muhterem için (15) bir minber yapıdırılıp rûz-ı evvelde ki hâzret-i muḳaddes-i Nebevî ol minbere şu‘ūd idüp ku‘ūd eyledükde ciz‘-i naḥleden olan sûtün-ı ḥannâne bir mertebe (16) nâle vü ḥanîn ve zârî vü enîn eyledi ki mesâmi‘-i erbâb-ı meclis ol nâle-i derdnâki gûş-ı ḥissile şinevendegân olup ḥattâ sûtün-ı ḥannâne âh u enîn (17) itmekden iki şakḳ olmağa ḳarîb oldu. Ve Resûl ‘aleyhisselâm sûtün-ı ḥannânenün bu firâḳın görüp sa‘âdetle minberden hubûṭ idüp sûtün-ı (18) naḥleyi aḥz u mu‘ânaḳa ve sîne-i mübâregine zamm eyledi. Ve sûtün-ı naḥle mânend-i şabî enîn ü zârî iderek mâder u pederinün tesliyetiyle sâkit olan (19) tıfl-ı radî‘ gibi tesliyet-i Resûl ‘aleyhisselâmdan sâkit olup âh u eninden vazgeldi. Pes Resûl ‘aleyhisselâm aşḥâb-ı kirâma teveccüh idüp (20) “Ey benüm aşḥâbum işbu sûtün-ı naḥle evşâf-ı ilâhiyyeden istimâ‘ eyledügi zıkr u tesbîḥün mufâraḳatından nâle vü enîn eyledi” diyü buyurdılar. Ve eşaḥḥ-ı kavî (21) budur ki ḥanîn-i sûtünü aşḥâb raḳıyallâhu ‘anhum gûş-ı zâhir ile şinevendegân olup ve Resûl ‘aleyhisselâm ile daḥı nuṭḳ-ı zâhiri ile mükâleme eyledi. (22) Fe-ammâ Mu‘tezile ve felâsife aḥcâr u eşcâr ve ḥayvân u nebâtuñ tekellüm ü güftârın mecâza ḥaml idüp te’vîl itmişlerdür. Ve ‘ulemâ-yı kelâmdan ekşeri şavt-ı mezbûr için (23) sûtün-ı ḥannânedede şu‘ûr olmayup belki Hâzret-i Hâḳḳ şüret-i mezbûrî mu‘cizeten li-Resûlihî ol ḥalde ḥalk eylemiştir. Zîrâ nuṭḳ u kelâm ve tesbîḥ u taḳdîs (24) ve ḥavf u ḥaşyet için ‘aḳl u ḥayât ve ‘aḳl u ḥayâta daḥı i‘tidâl-i mizâc ve nuṭḳ u kelâma müsta‘idd cevâriḥ lâzımdur. Pes وَإِنْ مِنْكُمْ فُتُورٌ فَأْتُوا اللَّهَ بِخَبْرٍ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ ذَكِيٌّ (25) Şey’i’ İLÂ İSḤİC İḤMİDE⁸¹⁸ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ فَهِيَ كَالْجِبَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً وَإِنَّ مِنَ الْجِبَارَةِ لِمَا يُشَقِّقُ (26) لَمَّا يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْأَنْهَارُ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَّا يَنْشَقُّ (27) āyet-i kerîmesinde olan ḥaşyetden murâd inkıyâddur demişler. (27) Velâkin Me‘âlimü’t-Tenzîl ve Tefsîr-i Ebu’l-Leyṣ’de, cemâd ve nebât ve ḥayvânâtuñ nuṭḳı ḥaḳîḳatdûr, buyurulmuş.⁸²⁰ Nitekim (28) Şeyḥ raḳıyallâhu ‘anh Faşş-ı Nûḥiyye’de buyururlar ki: جَعَلَ اللَّهُ صُورَ الْعَالَمِ تُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ، وَلَكِنْ لَا تَفْقَهُ تَسْبِيحَهُمْ، لِأَنَّا لَا نَحِيطُ بِمَا فِي الْعَالَمِ مِنَ الصُّورِ. فَالْكُلُّ (29) أَلَسِنَّهُ الْحَقُّ

⁸¹⁸ “O’nu hamd ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur.” İsrâ 17/44.

⁸¹⁹ “Bundan sonra kalpleriniz yine katılaştı; artık kalpleriniz taş gibi, hatta daha da katıdır. Taşın öylesi vardır ki ondan ırmaklar kaynar; öylesi de vardır ki, çatlayıp bağrından su fişkirir; bazı taşlar da vardır ki, Allah korkusuyla yerinden düşer.” Bakara 2/74.

⁸²⁰ bkz. Begavî, *Me‘âlimü’t-Tenzîl*, C: I, s. 36-37; es-Semerkandî, *Tefsîrü’s-Semerkandî*, C: I, s. 130.

Hâşıl-ı Nâطقه بالتَّاءِ عَلَيْهِ. وَكَذَلِكَ قَالَ ﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾ أَي: إِلَيْهِ يَرْجِعُ عَوَاقِبُ الشَّأْنِ، فَهُوَ الْمُثْنِي وَالْمُثْنَا عَلَيْهِ.⁸²¹ kelām (30) cemād ve nebātuñ ve hayvānāt ve sâ’ir eşyānuñ haqīkat olan nuṭḡ u güftārılarını istimā idüp ve tekellümleri saña zāhir olmağa şart budur ki (31) hucub-ı beşerî ve mevānî’-i ma’nevî vü şūrîden mücerred olup ve penbe-i huşyārı ve hūş-ı ma’āşî gūş-ı cāndan ref u izāle idüp ve dīde-i başîreti (32) ‘amā-yı ğaflet ve ğıṭā-yı baṭālet ve ğışāve-i kesāletden tecrīd ve nūr-ı haqqāniyle münevver itmek gereksin ki cemādāt ve nebātātuñ nuṭḡları haqīkat olduğın (33) ‘ayne’l-yaqīn görüp ve dahı مِنْ وَإِنْ arūsunuñ cemālî çehre-küşā ola. Beyt:

بدین تسبیح و تهلیلند دائم

(34) بدین معنی همی باشند قائم⁸²³

كَمَا قَالَ الشَّيْخُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فِي الْفُتُوحَاتِ الْمَكِّيَّةِ: ⁸²⁴ فَإِنَّ الْمُسَمَّى بِالنَّبَاتِ وَالْجَمَادِ (35) ne ma’ nādur bilesün. عِنْدَنَا لَهُمْ أَرْوَاحٌ بَطَنْتْ عَنْ إِدْرَاكِ غَيْرِ أَهْلِ الْكُشْفِ. فَلَا يَحْسُ بِهَا مِثْلُ مَا يَحْسُهَا مِنَ الْحَيَوَانِ فَالْكُلُّ عِنْدَ أَهْلِ الْكُشْفِ حَيٌّ نَاطِقٌ. وَنَحْنُ زِدْنَا مَعَ الْإِيمَانِ (36) بِالْأَخْبَارِ الْكُشْفِ فَقَدْ سَمِعْنَا الْحَجَّارَ يَذْكُرُ اللَّهَ بِلِسَانٍ نُطْقِي يَسْمَعُهُ أَذَانًا مِنْهَا وَتُخَاطِبُنَا ⁸²⁵ Ve bi’l-cümle gūş-ı hūşları (37) beste olan nā-dānisteler nuṭḡ-ı cemādāt u nebātātı inkār idüp haqīqate ḥaml itmezler. Ve erbāb-ı keşf u vicdān sem’-i cānlarıyla işidüp haqīkat-i (38) nuṭḡı işbāt iderler. Pes Hāzret-i Mevlānā kuddise sırruh dahı bi’l-keşf ve ş-şuhūd ḥacer ve şecerde olan nuṭḡ mecāz degül haqīkatdür diyüp buyururlar ki:

⁸²¹ Allah, âlemin suretinin de kendisini övmesini sağlamıştır. Fakat biz, onların Hakk’ı övmelerini anlamayız; çünkü âlemdeki bütün suretleri kuşatamayız. O hâlde hepsi Hakk’ın Hakk’ı öven dilleridir. Bu nedenle şöyle buyurmuştur: “Hamd âlemlerin Rabbi olan Allah’adır” (Fâtiha 1/1), yani övgünün sonuçları O’na döner. Şu hâlde Hak, hem öven hem de övülendir. Konuk, **Fusûsu’l-Hikem Tercüme ve Şerhi**, C: I, s. 294-296. Tercüme için bkz. İbnü’l-Arabî, **Fusûsu’l-Hikem**, çev.: Ekrem Demirli, s. 63.

⁸²² İsrâ 17/44.

⁸²³ Daima bu tesbihi çeker dururlar. Hepsi de bu hakikatle varlar. Şebüsterî, **Mecmua-i Âsâr**, s. 85, nr. 437. Tercüme için bkz. Şebüsterî, **Gülşen-i Râz**, trc.: Abdülbâki Gölpinarlı, s. 37.

⁸²⁴ *el-Fütûhâtü’l-Mekkiyye*, İbnü’l-Arabî’nin sufilerin varlık ve bilgi nazariyesini, kozmoloji ve metafizik anlayışlarını anlatmasının yanı sıra kendi manevî yolculuğu ile döneminin bu minvaldeki problemlerine yer verdiği eseridir. bkz. Mahmut Erol Kılıç, “el-Fütûhâtü’l-Mekkiyye”, **DİA**, C: XIII, s. 251-158.

⁸²⁵ Bize göre cemad ve bitki diye isimlendirilen şeyler de, doğal olarak keşif ehlinde başkaları tarafından algılanamayan gizli bir ruha sahiptir ve söz konusu ruh hayvandaki gibi duyumsanamaz. O hâlde, keşif ehline göre her şey düşünen diridir (hayy-ı natık). Biz ise böyle rivayetlere inanmakla birlikte, bu inanca keşfi de ekledik. Bu meyanda kulağımızla duyarak taşların Allah’ı zikrettiğini duyduk. Taşlar, Allah’ın yüceliğini bilen kimselerin konuşması olarak her insanın algılayamayacağı şekilde bize hitap etmiştir. İbnü’l-Arabî, **Fütûhât-ı Mekkiyye**, C: I, s. 225. Tercüme için bkz. Muhyiddin İbnü’l-Arabî, **Fütûhât-ı Mekkiyye**, çev.: Ekrem Demirli, İstanbul, Litera Yayıncılık, 2007, C: I, s. 425-426.

(39) اُسْتُنْ حَنّانه از هجرِ رسول

Sütûn-ı ḥannāne Resûl ‘aleyhisselāmuñ hicr u firākından

(2113/2143) ناله می‌زد همچو اربابِ عُقول

erbāb-ı ‘uḳûl gibi nāle urdı (40) ve āh u zārī kıldı.

در میان مجلسِ وعظ آنچنان

Meyān-ı meclis-i va‘zda ancılayın nāle ki

(-/2144) کز وی آگه گشت همه پیر و جوان

cümle pīr u civān (41) nāle-i mezbūreden āgāh oldı.

در تحیّر ماند اصحاب رسول

Aşḥāb-ı Resûl ‘aleyhisselām ḥayretde ḳaldı.

(-/2145) که چه نمی‌نالد ستون با عرض و طول

[221*] (1) Sütûn ‘arz u ṭûl ile ne ‘aceb inler ve cemād iken ne faşîḥ söyler. Pes sûtûndan bu ḥālet-i ġarībe zāhire olduḳda Ḥazret-i Resûl ‘aleyhisselām sa‘ādet ile (2) minberden nüzûl idüp

گفت پیغامبر چه خواهی ای ستون

Peyğamber ‘aleyhisselām “Ey sûtûn ne dilersin ve niçün āh idersin?” didi.

Sütûn daḥı (3) ‘arz-ı ḥāl idüp

(2114/2146) گفت جانم از فراق گشت خون

eyitdi: Ey Faḥr-i cihān senüñ firāk u hicrinden cānum ḥûn oldı. Zīrā

مسنّدت من بودم از من تاختی

(4) vaḳt-i ḥiṭābda senüñ tekyegāh ve mesnedüñ ben idüm benden ḥapduñ ya‘nī beni terk idüp

(2115/2147) بر سرِ منبر تو مسنّد ساختی

ser-i minberde sen mesned düzdüñ. Beyt:

(5) Ger ol diregüñ olmasaydı cāmı

Niçün ider idi ol bu fiğānı

Resûl’üñ mu‘cizātıdur velīkin

Getürmek gerek imān buña mü‘min

(6) Pes ḥazret-i Faḥr-i ‘ālem şallallāhu ‘aleyhi ve sellem sûtûn-ı ḥannāneyi tesliyet idüp

گفت خواهی گر ترا نخلی کنند

buyurdular ki: Ey sûtûn-ı naḥle! Çünkü feryāduñ (7) benüm hier u firāḳumdan imiş. İmdi bu muḳābeledede isterseñ seni dünyāda bir naḥl-i pür-daḳal ideler ḥattā

(2116/2148) اهل شرق و غرب میوه تو چنند

ehl-i şark u ğarb senün meyveñi (8) direler.

یا در آن عالم حقت سروی کند

Ve yāḥud āḥiretde Ḥaḳḳ sübhānehū ve te‘ālā seni bir serv-i bî-ḥazān eyleye.

(2114/2149) تا تر و تازه بمانی تا ابد

Tā kim ebedü’l-ābād (9) tāze ḳalasun. Ya‘nī ‘ālem-i ‘uḳbāda tūbā-yı fā’iḳ ve naḥl-i bāsıḳ olup neşv ü nemānā inḳızā ḫārī olmaya.

گفت آن خواهم که دایم شد بقاش

Sûtûn eyitdi: (10) Ey Seyyid-i veled-i Ādem ve mefḥar-ı ‘ālem ve şefî‘u’l-ümem! Anı isterüm ki beḳāsı dā’im ola ve ebedü’l-ābād fenāsı olmaya. Zīrā dıraḫt-ı tāzenüñ neşv ü nemāsı āb (11) u āfitābdandur. Fe-ammā benüm āb-ı ḫayāt ve āfitāb-ı ‘ālī derecātum zevāl ü zeleden dūr olan senüñ nūr-ı cemāl-i bā-kemālūñdür. Pes yā Resûlallāh! Senüñ cūd u iḥsānuña (12) ve luṭfuña ḳanḳı ṭarāvet mu‘ādil olur. Ve senüñ cemāl-i şerīfūñ āfitābını görmedükçe baña ḳanḳı nezāret tesliyet virür. Benüm senden ğayrı murādum yoḳdur. Beḳā-yı ebedī (13) sensin, didi. İmdi,

(2117/2150) بشنو ای غافل کم از چوبی مباح

işit ey ğāfil bir çūbdan kim ve ednā olma ve ta‘aḳḳul ü fıkr ḳıl ki sûtûn-ı naḥle bir çūb pāre iken (14) serī‘u’z-zevāl olan dünyānuñ neşv ü nemāsın istemeyüp beḳā-yı cāvidānī istedi. Saña ise Ḥaḳḳ celle ve ‘alā ‘aḳl u hūş virüp dünyānuñ zevāline (15) ve ‘uḳbānuñ beḳāsına müte‘allıḳ nice āyāt u aḫādīs işidüp ve İmām ‘Ali kerremellāhu vecchēhū şî‘r:

خُلِقْتُ مِنَ التُّرَابِ وَعَنْ قَرِيبٍ
(16) تُعَيَّبُ تَحْتَ أَطْبَاقِ التُّرَابِ

طَبِعَتْ إِقَامَةٌ فِي دَارِ طَعْنٍ
فَلَا تَطْمَعُ فَرَجُكَ بِالرَّكَابِ⁸²⁶

⁸²⁶ Sen topraktan yaratıldın ve en kısa zamanda toprağın tabakaları altında kaybolacaksın. Sen göç evinde sürekli ikâmet etmeye tamah ettin; sakın tamah etme çünkü ayağın üzengidedir. **Ali b. Ebî Tâlib Dîvânı**, çev.: Nevzat H. Yanık, s. 36.

deyü naşihat idüp ve şimdiye degin (17) ihvân u cîrân ve muhibbân u dostân ve ezdâd u ‘udvândan nicesi ecel sâķisinden bâde-i mevt nûş idüp emlâk ü emvâl ve ‘abîd (18) ü mevâşileri ğayrılar hûkmüne girüp kendüler bî-nâm u nişân oldukların ‘ayânen görüp ve yakînen bilürken yine mütenebbih olmayup bu dünyâ-yı denî (19) ve müzahref-ı fânîye gönûl bağlayup mûriş-e devlet-i ebediyye olan a‘mâl-i şâlihaya iştiğâl itmezsin. Zehî ğaflet ü cehâlet ki ne devletden mahrûm (20) kalduğuñ bilmeyüp anuñ ğamına düşüp bir çûb pâre kadar fikr-i ser-encâm itmezsin! Ve dağı rubâ‘iyye:

ای کرده به ناز گمراهی قصرِ امل
(21) ناگاه رسد ز پیش حق پیک اجل
گوید به غضب که قصر و ایوان ترا
سازند به گور تنگ و تاریک بدل⁸²⁷

rubâ‘ isinde olan pendden (22) hışsemend olmazsın. Eyvâh ve dirîğ ey birâder-i bâ-cân-berâber! Ümîddür ki bâri şimdi müteyakķız olup dîde-i dilden perde-i ğafleti ref‘idesün (23) ve dünyâ-yı bî-vefâ ile tefâhür itmeyüp kifâyet miķdârına ķanâ‘at kılasun ve bu rubâ‘iye dağı ğuş-ı hûşuñ duş kılup ola kim mücebiyle ‘âmil olasun. Rubâ‘iyye (24):

درکارِ جهان اگر هوس داری سود
باید که شوی به قدرِ حاجت خوشنود
تا چند کنی فخر به بالای زمین
چون جای تو در زیر زمین خواهد بود⁸²⁸

(25) Ve bi’l-cümle sûtûn-ı ģannâne Ĥazret-i Ĥ‘âce-i cihâna bu vechile cevâb viricek Ĥazret-i Resûl ‘aleyhisselâm buyurdılar ki: Ey ģannâne senüñ içün du‘â (26) ideyüm ki erbâb-ı ‘uķûl gibi ģaşr olup zümre-i âdemiyyân ile neşrde olasun. Sûtûn eyitdi: Ey şefî‘üm, müşfiküm, cānum, ģabîbüm, münisüm! Eger (27) maĥşerde senüñ enîsüñ ve ravza-i cenânda celîsüñ olan zümre-i âdemiyyândan olmaķ müyesser olursa zehî

⁸²⁷ Ey naz ederek emeli kısa tutman hususunda yoldan çıkıp şikâyet eden! Hak katından ecel habercisi ansızın geliverir ve hışımla der ki: senin köşķ ve sarayına karşılık dar ve karanlık bir mezar yaptılar. Meybûdî, *Şerh-i Dîvân Mensûb be-Emîru’l-Mü’mînîn Ali b. Ebî Tâlib*, s. 187. Neşirde ilk beyit

şeklinde kaydedilmiştir.

⁸²⁸ Eğer dünya işinden fayda bulmak istiyorsan ihtiyaç duyduğun kadarıyla hoşnut olman gerek. Ne kadar daha yeryüzünün üzerini öveceksin halbuki senin yerin onun altı olacak. Meybûdî, *Şerh-i Dîvân Mensûb be-Emîru’l-Mü’mînîn Ali b. Ebî Tâlib*, s. 189.

sa‘âdet ü iķbāl ve derece-i kemāl! (28) Pes buña rāzıyım ve ğam-ı fırāķı ümīd-i vaşluñla çekerüm. Beyt:

به امید آن که روزی نظری کنی به حالم
اگر از غم تو دردی به دلم رسد ننال⁸²⁹

(29) diyüp ħamūş u bī-hūş oldu. Pes ol ħinde Resūl ‘aleyhisselām buyurup

آن ستون را دفن کرد اندر زمین

ol sūtūnı zemīne defn eyledi.

(30) (2119/2151) تا چو مَرْدُم حَشْر گردد یوم دین

Ĥattā yevm-i dīn u rūz-ı mī‘âdda insān gibi zemīnden ħurūc idüp ħaşr ola. Āh kim sūtūn-ı ħannāne cemād iken (31) elṭāf-ı rabbāniye qarīn ħālī olmağla şefā‘at-i Resūl’e duş olup nuṭqa geldi ve dünyā-yı fānīyi istemeyüp insān-ı kāmīl derecesin buldı. (32) Ve ba‘zısı insān şüretinde iken ħaķīkat-i insāniyyeden maħrūm olup kıasvet-i qalbleri eşedd mine’l-ħicāre olmağla imān getürmedükleri içün (33) bermüceb-i ⁸³⁰ وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ cemād mertebesine vardı. Pes bundan ħikmet budur ki:

تا بدانی هر که را ایزد بخواند

Tā bilesün ki her kimi kim (34) İzed-i müte‘āl okudı ya‘nī isti‘dād-ı ezelī virüp kendü civārına lāyık eyledi

(2120/2152) از همه کار جهان بی کار ماند

ol ‘abd-i maķbūl ü müsta‘id, cihānuñ (35) cümle kār u ‘amelinden bī-kār u fāriğ olup ħubb-ı aşlī ve maķşūd-ı küllīye meşğūl oldu. Ve bi’l-cümle hidāyet ü tevfiķ Ḥaķķ sübhānehū ve te‘ālānuñ kudretindedür. (36) Pes

هر که را باشد ز یزدان کار و بار

her kime ki ol Ĥudā-yı müte‘ālden kār u bār ola,

(2122/2153) یافت بار آنجا و بیرون شد ز کار

dergāh-ı aḥadiyyete yol ve icāzet (37) buldı. Ve kār-ı māsivādan taşra ola. Fe-ammā ‘ıyāzen billāhi teālā

آنک او را نبود از اسرار داد

⁸²⁹ Bir gün benim hâlime nazar edeceksin ümidiyle eğer senin kederinden bana bir dert ulaşırsa bundan dolayı sızlanmam.

⁸³⁰ “Onun yakıtı, insanlar ve taşlardır.” Bakara 2/24; Tahrîm 66/6.

ol kimesneye ki esrār-ı ilāhiyyeden bahş u ‘atā ve dād (38) u sehā olmaya ve behre vü naşīb bulmaya

(2122/2154) كَيِّ كند تصديق او ناله جماد

ol bî-devlet nāle-i cemādı kaçan taşdıķ ider itmez ve egerçi kim şüreten (39) taşdıķ daķı iderse

گويد آری نه ز دل بهر وفاق

zāhiren “belî” dir lâkin qalbden taşdıķ itmeyüp mücerred mü’minlere muvāfaķat içün “belî” dir

(2123/2155) (40) تا نگویندش که هست اهل نفاق

hatta ol münāfıķa ehl-i nifāķdur dimeyeler. Ya‘ nî ta‘ n u teşnî‘ idüp mu‘ cizāt-ı Resûl ‘aleyhisselāma ve tesbîh-i cemādāta (41) i‘ tiķādı yok şüreti mü’min sîreti kāfir bir münāfıķdur dimeyeler. Fe-ammā tütalum ki ta‘ n u qadħden teħāşî itmekle şüretini mü’minlere muvāfıķ [221^b] (1) ve lisānını kelime-i şehādet ile müslümānlara muṭābıķ eylemiş qalbinde olan küfr ü inkārdan mücerred iķrār ile ḥalāş olmaz. Ve taşdıķ bi’l-cinān olmaduķça (2) iķrār bi’l-lisānı aña nārdan necāt virmez. Ve şehādetlerinde kāzib olurlar. كَمَا قَالَ تَعَالَى: إِذَا جَاءَكَ الْمُتَافِقُونَ قَالُوا نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللَّهِ وَاللَّهُ (3) يَعْلَمُ إِنَّكَ. Ve bu tā‘ife-i süfliyye imān-ı ḥaķıķiye da‘vet olunup (4) cemād u nebātātuñ tesbîhlerine ve mu‘ cizāt-ı nebeviyye ile nuṭķ u tekellümlerine i‘ tiķād-ı tām̄m ile i‘ tiķād eyle, tevcîh ve te’vilden ferāġat kıl denilse beni daķı anlar gibi (5) sefiḥ u mecnûn mı kıyās eyledüñ, ḥacer ve şecer tekellüm itmek ne mümkindür diyü ızhār-ı küfr ü nifāķ ider.

كَمَا قَالَ تَعَالَى: وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ آمِنُوا كَمَا آمَنَ النَّاسُ قَالُوا أَنُؤْمِنُ كَمَا آمَنَ السُّفَهَاءُ (6) أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَاءُ وَلَكِنْ لَا يَعْلَمُونَ.⁸³¹

Sübḥa-i Cāmî:

ای گرو کرده زبان را به دروغ

برده بهتان ز کلام تو فروغ

این نه شایسته هر دیده و رست

⁸³¹ “Münafıklar sana geldiklerinde, ‘Tanıklık ederiz ki sen gerçekten Allah’ın elçisisin’ derler. Senin hiç kuşkusuz kendi elçisi olduğunu Allah elbette biliyor; ama Allah tanıklık eder ki münafıklar (inandık derken) kesinlikle yalan söylemektedirler.” Münâfikûn 63/1.

⁸³² “Gönüllerinde olmayanı dillerinin ucuyla söyleyler.” Fetih 48/11.

⁸³³ “Onlara ‘Diğer insanlar gibi siz de iman ediniz’ denildiğinde, ‘Akılsızların inandıkları gibi biz de inanalım mı?’ derler. Biline ki, asıl akılsızlar onlardır, fakat bilmezler.” Bakara 2/13.

(7) که زیانت دگر و دل دگرست

از ره صدق و صفا دوری چند
دل قیری و رخ کافوری چند

روی در قاعده احسان کن
(8) ظاهر و باطن خود یکسان کن

یک دل و یک جهت و یک رو باش
وز دو رویان جهان یک سو باش

راست رو راست که سرور باشی
(10) در حساب از همه برتر باشی⁸³⁴

İmdi ey mü'min-i muvāfiḳ! Münkir u münāfiḳ kelimātını ıṣḡā itmeyüp aḥcār u eṣcāruñ tekellümüne ve Resül 'aleyhisselāma (10) nuṭḡa gelüp risāletine şehādet eyledüklerine şıdḳ u ḥulūş ile imān getir. Zīrā

گر نیندی واقفان امر کن

eger cemādāt u nebātāt ve sā'ir eşyā (11) bi-ecma'ihim “kūn” emrine vuḡūf u şu'ūr ve imtisāl ü inḳıyād üzere olmayalardı

(2124/2156) در جهان رد گشته بودی این سخن

bu söz cihānda merdūd olurdu. Ya'nī (12) cemādāt u nebātātuñ nuṭḡa itdügi ve eşyānuñ tesbīhi tecvīz olunmayup 'ulemā-yı dīn ḳatunḡa merdūd olurdu. Ve erbāb-ı keşf ü şuhūd anlaruñ nuṭḡa u tesbīhin (13) istimā' eyledük dimezler idi. Ve Ḥaḳḳ sübhānehū ve te'ālā⁸³⁵ إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ve daḡı⁸³⁶ إِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ buyurmaz idi. Ve Ḥazret-i (14) muḳaddes-i nebevī 'aleyhisselām sūtün-ı ḡannāne ḡaḳḳında⁸³⁷ بَكَتْ عَلَى مَا كَانَ تَسْمَعُ مِنَ الذِّكْرِ diyüp ḡaber virmezdi. Ve semāvāt u arz u cibāle 'arz-ı emānet olunmazdı. (15) Aña binā'en ki emr-i ilāḡiyyi fehmi itmeyen eşyāya emr

⁸³⁴ Ey dilini yalana rehin eyleyen! Bühtan senin sözünden ısıltıyı alıp götürmüş. Dilin başka kalbin başka olması, hiçbir basiret sahibine yakışmaz. Doğruluk ve safâ yolundan uzaklık niceye dek? Katran kalplilik, kâfur yüzlülük niceye dek? İhsan kaidesine yönel, içini dışını bir eyle. Tek kalpli, tek yönlü, tek yüzlü ol. Dünyanın ikiyüzlülerinden uzaklaş. Doğru yürü doğru ki önder olasın, hesapta herkesten üstün olasın. Abdurrahman Câmî, “Subhatü'l-Ebrâr”, **Mesnevî-i Heft Evreng**, s. 532-533. Tercüme için bkz. Molla Câmî, **İyilerin Tesbîhi: Subhatü'l-Ebrâr**, trc. Hicâbi Kırlangıç, s. 205-206. Ayrıca bkz. Gök, “Şem'î Şem'ullâh ve Şerh-i Subhatü'l-Ebrâr'ı (İnceleme-Tenkitli Metin)”, s. 718-720.

⁸³⁵ “Bir şeyi istediğinde, O'nun buyruğu ‘ol!’ demekten ibarettir; hemen olurur.” Yâsîn 36/82.

⁸³⁶ “O’nu hamd ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur.” İsrâ 17/44.

⁸³⁷ Zikri duymadığı için ağladı.

şadır olmak merdūd ve ‘abeş olurdu. Ve mücerred emr-i teşhīr ma‘nāsına te’vīl olinsa nikāt-ı mezbūre fevt olurdu. (16) Ve eşyā daḡı ketm-i ‘ademden şahrā-yı vūcūda ḡadem nihāde olmazlardı. Pes sābit oldu ki emr-i ilāhīye vāḡıf olup imtişāl-i emr itdiler. İmdi sen daḡı (17) īmān u īḡān ile mühtedī vü müstes‘id olduḡsa bu ma‘nāya īmān bi’l-ḡayb itmek vācibdür. *Sūbhā-i Cāmī*:

صدق پیش آر که صدیق شوی

(18) گوهر لجه تحقیق شوی

گر چه صدیق نبی راست خلف

باشدش بر دگر اصناف شرف

گر بر این قاعده برهان خواهی

(19) به که برهانش ز قرآن خواهی

آنست صدیق که دل صافی شود

دعوی او همه انصاف شود

وعدۀ او به وفا انجامد

(20) دلش از غش به صفا آramد

در درون تخم امانت فکند

وز برون خار خیانت بکند

برفتد بیخ نفاق از دل او

(21) سرزند شاخ وفاق از گل او

نه در او رنگ تکلف باشد

نه در او بوی تصلف باشد

دامن همت صدیقان گیر

(22) در ره خدمت صدیقان میر

بو که بر جان تو خالی ز قصور

از صفای دلشان ریزد نور

مس قلب تو ازان زر گردد

(23) سنگ بی قدر تو گوهر گردد⁸³⁸

Pes imān-ı ğaybiden imān-ı yakīnī ve şuhūdīye terakķī itmek isterseñ dāmen-i ihtiyāruñı dest-i muķallideden (24) ħalāş idüp dāmen-i şiddikāna teşebbüş eyle. Zīrā,

صد هزاران ز اهل تقلید و نشان

erbāb-ı taķlīd ve ehl-i ‘alā’im ü āşārdan şad hezārān kimesneyi

(25) (2125/2157) افکندهشان نیم و همی در گمان

yarım vehm anları şekk ü gümāna birağur. Ya‘ nī çeşm-i yakīn şāhibi olmamağla bir vehm-i cüz’ī taħallül itdükde taşdıķ (26) u i‘tikādlarına ħalel virüp cemād u nebātuñ tesbīħleri ħaķīķat olduğunda şekk ü gümāna düşerler. Ve bu bābda vāķī‘ olan āyāt-ı kerīme (27) ve aĥādīs-i şerīfeyi ‘uķūl-ı kāşıra ve fūhūm-ı nāķışalarına muṭābık te’vīl ü tevcīh iderler. Ve rāh-ı yakīnī koyup cānib-i zanna giderler.

(28) که به ظن تقلید و استدلالشان

(2126/2158) قایمست و جمله پرّ و بالشان

Zīrā anlaruñ istidlāl ü taķlīdleri ve cümle perr u bālleri zann ile kā’imdür. (29) Ya‘ nī perr-i ‘aql ve bāl-i fikrlerinüñ kuvveti ve taķlīd ü istidlālleri yakīn mertebesi olmayup mücerred zann u gümān ve kıyās u vehmdür. Zann u vehm ise (30) ħaķdan bir şey’i muğnī olmaz ve miķdār-ı zerre fā’ide virmez. کَمَا قَالَ تَعَالَى: وَمَا يَبِيعُ أَكْثَرُهُمْ إِلَّا ظَنًّا إِنَّ. Nazm: الظَّنُّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئًا.⁸³⁹

(31) کسی کو عقل دوراندیش دارد

بسی سرگشتگی در پیش دارد⁸⁴⁰

mefhūmunca

⁸³⁸ Doğruluk yolunu tut ki sıddık olasıñ, [böylece] doğruluk denizinde inci olasıñ. Peygamber’e halefse de Sıddık’ın diğēr sınıflara üstünlüğü vardır. Eger bu kaideye delil istersen, delilini Kur’an’dan araman iyi olur. Sıddık olanın kalbi saf olur. Onun davası hep insaf olur. Onun vaadi vefayla sonuçlanır. Gönlü kederden dolayı safaya kavuşur. İçine eminlik tohumu eker, dışından hıyanet dikenini söker. Onun gönlünde nifak kökü kuruyup gider, çamurunda uzlaşma fidanı filizlenir. Onda ne tekellüf rengi vardır, ne de kibirlenme kokusu vardır. Doğruların sohbet eteğinden tutun, doğrulara hizmet yolunda canını ver. Olur ki senin canına kusursuz bir şekilde onların gönüllerinin safasından nur dökülür. Kalbinin bakırı bu sayede altına dönüşür. Değersiz taşın mücevher olur. Câmî, “Subhatü’l-Ebrâr”, **Mesnevî-i Heft Evreng**, s. 533-534. Tercüme için bkz. Câmî, **İyilerin Tesbîhi: Subhatü’l-Ebrâr**, s. 206-207. Ayrıca bkz. Gök, “Şem’î Şem’ullâh ve Şerh-i Subhatü’l-Ebrâr’ı”, s. 721-724.

⁸³⁹ “Onların çoğu sadece zanna uyuyor. Oysa zan hiçbir şekilde gerçek ve kesin bilginin yerini tutamaz.” Yûnus 10/36.

⁸⁴⁰ Kimde uzun uzadıya düşüncelere dalan akıl varsa onun önüne pek çok baş döndürecek şeyler çıkar; ne kadar şaşırır o adam. Şebüsterî, **Mecmua-i Âsâr: Gülşen-i Râz**, s. 71, nr. 100. Tercüme için bkz. Şebüsterî, **Gülşen-i Râz**, trc.: Abdülbâki Gölpınarlı, s. 11.

شُبّه‌ای انگیزد آن شیطانِ دون

ol İblīs-i dūn anlarıñ (32) vehm ü fikirlerinde bir şübhe kıparur ve cemādāt u nebātda ‘aql-ı idrāk ve fehmi-i derrāk yoğiken ne vechile nuṭṭa ider ve lisānı yoğiken ne cihetden (33) tesbīḥ oḡur diyü vesvese virüp ser-geşte kıılır. Felihāzā,

(2127/2159) در فتند این جمله کوران سرنگون

bu göñül gözleri kör ve cān kulaqları şağır (34) olanlar cümle ser-nigūn düşerler.

Gülşen:

گاهی از دُور دارد سیر معکوس
گاهی اندر تسلسل گشته محبوس

چو عقلش کرد در هستی توغل
(35) فرو پیچید پایش در تسلسل

زهی نادان که او خورشید تابان
به نور شمع جوید در بیابان⁸⁴¹

İmdi ey müstemi‘ -i müsta‘ idd!

پای استدلالیان چوین بود

(36) Erbāb-ı istidlālūñ pāy-ı ‘aqlı çübīn olur.

(2128/2160) پای چوین سخت بی تمکین بود

Ağaç pāresinden olan ayak ise ziyāde bī-temkīn olur. Ya‘nī (37) eşerden mü’essire istidlāl eyleyen erbāb-ı zann u ḡayālūñ pāy-ı ‘aql u fehmleri ağacdan ayak düzüp meşy u ḡareket eyleyen kötürümlere beñzer. (38) Ve tefekkür ü tafaṭṭunları rūḡsuz bedene müşābihdür. Pāy-ı çübīn ise bī-şebāt olduğı burhān ile işbāta muḡtāc olmayup zāhir u mübeyyendür. Cāmī:

(39) دعوی دانش کنی از جاهلی
حاصل تحصیل تو بی حاصلی

خواجه زند بانگ که صنعتورم
مس شود از جودت صنعت زرم

⁸⁴¹ Bazen devre saplanır, ters yüzüne gitmeye başlar. Bazen teselsüle hapsolur gider. Akli, varlıkla uğraşıp durduğundan ayağı teselsüle bağlanır. Ne bilgisizdir akla uyan adam! Ovaya düşmüş, ortalığı aydınlatan parlak güneşi mumla aramakta. Şebüsterî, *Mecmua-i Âsâr: Gülşen-i Râz*, s. 70, nr. 89-90, 94. Tercüme için bkz. Şebüsterî, *Gülşen-i Râz*, trc. Abdülbâki Gölpınarlı, s. 10.

(40) لیک اگر دست به جیبش نهی

چون کف مفلس بود از زر تهی

کیسه چو خالی بود از زر و سیم

دعوی اکسیر چه سود از حکیم

(41) علم که خوانده به ره ناصواب

باشد ازان علم سیه رو کتاب

نور دل از سینه سینا مجوی

روشنی از چشم نه بینا مجوی

[222^a] (1) جانب کفر است [اشارات او

باعث خوف است بشارات او

فکر شفايش همه بیماری است

میل نجاتش ز گرفتاری است

(2) عمر تو شد صرف اصول و فروع

هیچ نیفتاد به اصلت رجوع

گر ز موانع دل تو صاف نیست

کشف موانع حد کشف نیست

(3) نور هدایت ز هدایه مجوی

راه نهایت به نهاییه میوی

هر چه نه قال الله و قال الرسول

هست بر اهل فضیلت فضول

(4) فضل خدا بین و فضولی مکن

جهل ز حد رفت جهولی مکن⁸⁴²

⁸⁴² Cahilliğin yüzünden ilim iddiasındasın, oysa tahsilden edindiğin bir hiç. Hoca, “Ben bir sanatkârim, sanatımın etkisiyle bakır altın olur” diye bağırır. Fakat elini onun cebine atarsan, bir müflisin avucu gibi bomboştur. Kesede altın ve gümüş olmayınca bilgenin iksir iddiası neye yarar? Yanlış yolda okunan ilimden dolayı kitabın yüzü kararır. Gönül ışığını Sînâ’nın sinesinde arama: körün gözünden aydınlık bekleme. Onun *İşâretler*’i küfür yönündedir, onun müjdesi zarar ve hüsrana sebeptir. Onun *Şifâ*’sındaki görüşü tamamen hastalık, onun *Necât*’a yönelişi, hastalığa yakalanmaktır. Ömrünü yöntem bilgisine ve ayrıntılara harcadın, fakat asla hiç dönemedin. Kalbin engellerden arınmış değilse, engellerin keşfi, *Keşşâf*’ın haddi değildir. Hidayet nurunu *Hidâye*’de arama. *Nihâye*

Pes bunlarda yakîn ve şebât-ı kâdem olmayıcak şebât u devâm ve tahkîk u yakîn (5) şâhibi kimdür dinürse

غیر آن قطب زمان دیدہ ور

ol didever olan kûṭb-ı zamân ve merkez-i cihândan ğayrı,

(2129/2161) کر ثباتش کوہ گردد خیرہ سر

(6) ki ol ğavṣ-ı a‘zamuñ şebâtından cibâl-i rāsiyât hîre-ser ve serāsîme olur. Ya‘nî kûṭb-ı zamân ve kûṭb-ı zamândan iktibās-ı nûr-ı muḥammedî eyleyen efrād u erbāb-ı fenâdan (7) ğayrı kim olursa olsun erbāb-ı istidlâlûñ ‘aql u fikirleri bî-şebâtdur. Ve kûhdan murād kendü re‘y u fikründen cibâl-i rāsiyât gibi qarār-dâde oldum (8) mülâhazasında olan erbāb-ı fikr-i nazarîdür ki kûṭb-ı zamānuñ ḥuẓûr-ı sa‘âdetine gelse her ne mertebe fuẓalâ-yı dehrden daḥı olur ise tıfl-ı ebced-ḥ‘ân mertebesinde (9) bulunmayup ḥayrân u hîre-ser olur.

Hikâyet olunur ki İmâm Faḥreddîn-i Râzî rahmetullâhi ‘aleyh bir gün Necmeddîn-i Kübrâ’nuñ⁸⁴³ ḥuẓûr-ı sa‘âdetine varup (10) şöḥbet itdüklerinde Necmeddîn-i Kübrâ Faḥr-ı Râzî’ye ḥükm-i ism-i kâbîz ile nazar itmekle ‘ulûm-ı cüz’iyye vü küliyye vü ‘akliyye vü nakliyyeden levḥ-i dil-i Râzî’de ne kadar (11) nuḳûş u rusûm-ı mesâ’il var ise maḥv u izâle olup ḥâlet-i mezbûrede kendüye tıfl-ı ebced-ḥ‘ân mertebesinde bulmayup dem-beste vü ḥayrân kaldı. (12) Ve her bâr ki bir mes’ele ḥâtıra idüp söyleyin didükçe aṣlâ bir şey’ bilmeyüp muẓtarr oldı. Ve nutka hergiz iktidârı olmadı. Pes Necmeddîn-i Kübrâ Faḥreddîn-i (13) Râzî’ye Ḥaḳḳ sübhānehü ve te‘âlâ evliyāsına i‘tâ buyurduğı kuvvet-i bâṭına ve kûdret-i ‘azîmeyi müşâhede itdürdükde “Ya İmâm ne ḥâldesün?” diyü su’âl buyurup (14) İmâm Faḥreddîn daḥı ḥâline i‘tirâf itdükde ḥâtıruñdan ref‘ olan ‘ulûm-ı resmiyyeyi mi dilersin yoḥsa bizde olan ezvâḳ u ma‘ârifî mi murād idersin, (15) ihtiyâr elüñdedür diyü Faḥreddîn-i Râzî’yi muḥayyer

ile nihayet yolunda koşma. Allah’ın ve Peygamber’in buyurmadığı herşey, fazilet ehli katında gereksizdir. Allah’ın bağışını gör ve her şeye burnunu sokma. Bilgisizliğin sınırı aştı, cahillik etme. Câmî, “Tuhfetü’l-Ahrâr”, **Mesnevî-i Heft Evreng**, s. 420-421. Tercüme için bkz. Molla Câmî, **Tuhfetü’l-Ahrâr**, çev.: Yusuf Öz, İstanbul, Semerkand Yayınları, 2014, s. 137-140.

⁸⁴³ Necmüddîn-i Kübrâ el-Hârizmî (ö. 618/1221) Kübreviyye tarikatının kurucusu olarak bilinmektedir. Harezm bölgesi sufilerinden olan Necmüddîn-i Kübrâ tarikat adabı, seyrüsülûkün mertebeleri ve tasavvufî kavramlara dair eserleri; Mecdüddin el-Bağdâdî, Necmeddîn-i Dâye, Sa‘deddîn-i Hammûye, Cemâleddîn-i Cîlî, Baba Kemâl-i Cendî gibi önde gelen müritleri ile birçok sufi üzerinde etkili olmuş bir müelliftir. Mevlânâ’nın babası Bahâeddin Veled’in de Necmeddîn-i Kübrâ’nın müritlerinden olduğuna dair rivayetler bulunmaktadır. Hamid Algar, “Necmüddîn-i Kübrâ”, **DİA**, C: XXXII, s. 498-506.

kıldukda kırk yıldan beru taḥṣil eyledüğumdür diyüp ‘ilm-i zāhiri ihtiyār eyledi. Pes Necmeddīn buyurdılar ki (16) ḥayfā vü dirīğ ki naṣībūn yoğimiş. Eger bizde olan ezvāka tālib olayduñ ikisine daḥı mālīk olurduñ diyüp İmām Faḥreddīn-i Rāzī rahmetullāhi ‘aleyh (17) kendüleri derece-i ūlāda bulmuşlar. el-‘Uhdetü ‘ale’r-rāvī. İmdi cemī‘-i vesvās u ḥannās ictimā‘ idüp ol kāmīl ü mükemmīle tesvīlāt ilkā itseler (18) ol merkez-i ‘ilm u ‘irfān ve ḳuṭb-ı zamānı mertebe-i şuhūdundan taḥrīke kādīr olmazlar. Zīrā ol muḥlaş ve maḥfūzdur. Ve maḥzar-ı esmā-i küliyye olup muḳayyed-i ‘aḳl-ı ma‘āş (19) ve maḥbūs-ı ‘aşr u zamān degüldür. Ammā ‘aḳl-ı cüz’iye bend olup vehm u ḥayāline tābī‘ olanlar muḳayyed bi’z-zamān ve maḥkūm-ı aḥkām-ı keşret ve cüz’iyyāt olup lā-cerem (20) anda eşer-i cüz’iyyet bākī ḳalmağla esmā-i cüz’iyyeden bir ism-i cüz’inūñ ḥiṭasında maḥşūr olup merci‘i ol ism-i cüz’iden ğayra olmaz ve āḥir-i (21) merātib-i ma‘ād ve nihāyet-i medāric-i ebediyyede ol ism-i muḳayyedden ğayrısını görmeyüp ḥazret-i cem‘iyyet-i cemī‘-i esmā ve müşāhede-i cemāl-i aḥadiyyetü’l-cem‘ de maḥcūb ve maḥrūm ḳalur. (22) Ve ḳayd-ı ḥaşr u ‘aşr ve maḥbūs-ı zamān olur. Kemā ḳāle İbnü’l-Fāriẓ fi’t-Tā’iyyeti, şi‘r:

وَمَسْجُودٌ حَضِرَ الْعَصْرِ لَمْ يَرَ مَا
وَرَاءَ سَجِيَّتِهِ فِي الْجَنَّةِ الْأَبَدِيَّةِ⁸⁴⁴

Zīrā ‘ālem-i cismānī (23) vaktine muḳayyed olan feẓā’-i ‘ālem-i rūḥānī ve ol ‘ālemūñ si‘at-i vaktinden ğāfil olduğı ‘aceb degüldür. Aña binā’en ki siccīn-i ṭabī‘atda ḳayd-ı zamān ile (24) mescūn u muḳayyed olup ‘ālem-i cismānī māverāsında olan ‘ālem-i rūḥānīnūñ si‘at-i vaktini görmez ve ol ‘ālem-i rūḥānī cennet-i ebediyye olduğun görmez (25) ve eşyānuñ tesbīḥin işitmez. İmdi bu maḳāmuñ şāḥibi olan verāşet-i velāyet-i muḥammedīye mazhariyyetinde ḳā’im olan ḳuṭb-ı zamāndur ki eflāk anuñ üzerine devr ider. (26) Ve bu ma‘nī-i laṭīfeyi anuñ terbiyesinde olanlar müşāhede ider. Ve her bir ferīḳa irşād u hidāyet andan irişür. Ve andan irşād bulmayan ve zāhiren (27) ve bāṭinen anuñ terbiyesin görmeyen sergeşte ḳalur. Ve Ḥaḳḳ sübhānehū ve te‘ālā cümle ‘ibādına ol nūr-ı muḥammedī ile tebşīr idüp ve enbiyā vü evliyāsın ba‘ṣ idüp (28) her milel ü niḥālī inzār eyleyüp ol ṭarīḳ-i

⁸⁴⁴ Kemāl ehline göre vakitler, saatler, istikbal ve hāl yoktur. Oysa zaman kalesine kapanmış ve mekân zindanına hapsolmuş olan, tabiat hapishanesinin ötesini, ki orası lāhūt, ceberūt ve melekūt âlemdir, zât ve sıfâtların ebedî cennetinde göremez. Tercüme ve açıklama için bkz. Ankaravî, **Osmanlı Tasavvuf Düşüncesi-Makâsıd-ı Aliyye fi Şerhi’t-Tâiyye**, s. 341-342, (499. beyit)

aķvemi delālet ider. Nitekim ‘Ömer ibnü’l-Fārız ķaddesallāhu rūḥahū buyururlar:
Şi‘r:

وَقَدْ بَلَغَ الْأُنْذَارُ عَنِّي مَنَ يَعِي
(29) وَقَامَتْ بِي الْأَعْدَارُ فِي كُلِّ فُرْقَةٍ

وَمَا زَاغَتْ الْأَبْصَارُ مِنْ كُلِّ مِلَّةٍ
وَمَا زَاغَتْ الْأَفْكَارُ فِي كُلِّ نَحْلَةٍ

وَمَا اخْتَارَ مَنْ لِلشَّمْسِ عَنْ غِرَّةٍ صَبَا
(30) وَإِشْرَاقُهَا مِنْ نُورِ إِسْفَارِ غُرَّتِي

وَأَنْ عَبَدَ النَّارَ الْمَجُوسُ وَمَا انْطَلَفَتْ
كَمَا جَاءَ فِي الْأَخْبَارِ فِي كُلِّ حُجَّةٍ

فَمَا قَصَدُوا غَيْرِي وَإِنْ كَانَ قَصْدُهُمْ
(31) سِوَايَ وَإِنْ لَمْ يُظْهِرُوا عَقْدَ نِيَّةٍ

رَأَوْا ضَوْءَ نُورِي مَرَّةً فَتَوَهَّمُوا
نَارًا فَضَلُّوا بِالْهُدَى بِالْأَشْعَّةِ

وَلَوْلَا حِجَابُ الْكَوْنِ قُلْتُ وَإِنَّمَا
845 قِيَامِي بِأَحْكَامِ الْمَظَاهِرِ مُسْكِيَّتِي

Āh ey müstemi‘-i ķābil! Dīde-i dilleri nūr-ı muḥammedī ile bīnā olmayanlar bu
esrār-ı ‘aliyyeden maḥrūmlardur. Zîrâ,

(33) پايِ نابينا عصا باشد عصا

a‘ mā olanuñ pāyi ‘aşā olur ‘aşā.

⁸⁴⁵ Şüphesiz benim inzârım, benim kelâmımı muḥâfaza edip kabul edene ve buna istîdâdı olana ulaşır. Benim inzârımı dinleyip kabul etmeyen, ezeldeki hakikat cihetinden kendisine benim inzârımın ulaşmadığı bir kimsedir. Hiçbir ümmetin gözleri başkasına meyletmedi, bütün topluluklarda himmet erbâbından hiçbirinin fikirleri boşa gitmedi, eksik olmadı (veya hayran olmadı). Gururdan dolayı güneşe tapmaya yönelen kimsenin ibâdeti hakîkatte bana olur. Zîrâ o güneşin parıltısı, benim zâtımın aydınlığının doğmasından hâsıl olan nurdandır. Mecûsiler sönmeyen bir ateşe tapınırlar, nitekim tarihî haberlerde onların tapındığı ateşin bin seneden bugüne kadar sönmeyeceği belirtilir. İşte Mecûsiler ateşe tapmışsa da bu ibâdetlerinde benden başkasını kastetmediler. Her ne kadar onların niyeti benden başkası olduysa da bu böyledir. Ateşe tapanlar benim nûrumun ışığını tekrar tekrar defalarca gördüler ve o nûru nâr (ateş) sandılar. Böylece benim nûrumun parıltılarını müşâhede etmeleri sebebiyle ve onu ateşin parıltıları zannetmelerinden dolayı hidayet içinde hidayetle dalalete düştüler. Eğer kevn örtüsü ve vücûd perdesi olmasaydı, ben tevhîdin sırlarını örtüsüz olarak apaçık söyledim. Tercüme için bkz. Ankaravî, **Makâsıd-ı Aliyye fî Şerhi’t-Tâiyye: Osmanlı Tasavvuf Düşüncesi**, s. 436-439 (737-743. beyitler).

(2130/2162) تا نُفُتد سرنگون او بر حصا

Tā kim seng-rīzeler üzere ser-nigūn düşmeye. (34) Ya‘nī ṭarīḳ-i ma‘ādda olan seng-rīze-i ḍalāl ü ḥaṭādan pāy-ı ‘aqlum sürçüp ser-nigūn düşmeyem diyü ḳalbi gözi a‘mā olan nā-bīnālaruñ pāyı (35) ‘aşā-yı istidlāl olup aña i‘timād ider. Lākin neyi müfid ki seng-rīze-i ḥaṭādan ihtiyāṭ iderken ‘amīḳ u ‘arīz olan ḥāh-ı muḫlim-ṭabī‘ata düşüp (36) maḥbūs-ı aḥkām-ı keşret olur. Pes ey su‘āl iden sā’il!

این سواری کو سپه را شد ظفر

(2131/2163) اهل دین را کیست سلطان بصر

Bu beyt-i şerīfūñ taḳdīri (37) bu vechile olur ki:

آن سواری که اهل دین را ظفّرست

می دانی که او کیست سلطان بصرست

Ḥāşıl-ı ma‘nā ol bir süvār ki sipāh-ı ehl-i dīn (38) ve ‘asker-i İslām’a zafer virici ve zahīr oldı, kimdür bilür misin? Başar sulṭānıdır. Ya‘nī insānū’l-‘ayn mertebesinde olan sulṭān-ı dünyā vü dīndür ki murād Ḥāzret-i (39) Faḥr-i kā’ināt ‘aleyhi ekmelü’t-taḥiyyātdur ve ‘alā-vechi’l-ekmeliyye aña vāriş olan insān-ı kāmildür ki bi-ḥasebi’l-verāseti’l-kemāliyye merdümek-i dīde menzilesinde (40) olurlar. Nitekim insān-ı kāmile insānū’l-‘ayn didüklerinüñ vechi muḳaddemen bi’d-defe‘āt beyān olınmışdır. Bu beyitde bu vecih daḫı münāsibdür ki (41) ol bir süvār ki vardır ol zāhiri olan ‘askere zaferdür. Bir süvārdan murād pādīşāh ve yāḥud serdārdur. Filḥaḳīḳa ḥīn-i muḳābeleda [222^b] (1) pādīşāh yerinde şābit-ḳadem ola ‘askere zafer ve ḳuvvetdür. Ve bir memleketüñ pādīşāhı mādām ki ḥayātda ve taḥt-nişīn ola sükkān-ı memleket emn ü emāndadır. (2) Kezālik erbāb-ı dīn ve aşḫāb-ı yakīn olan ṭālibān-ı rāh-ı hüdānuñ daḫı zafer ve ḳuvveti sulṭān-ı başar olan insān-ı ekmeldür. Bu taḳdīrce mışrā‘-ı evvel (3) ehl-i zāhir ‘askerine göredür. Ve mışrā‘-ı şānī erbāb-ı bātına göre olur. Pes evvele rehber-i süvār, şānīye rehber-i sulṭān-ı başar dinile. Pes ‘aşā ile yol varan (4) revendegān menzil-i maḳşūda irmez mi dinürse,

با عصا کوران اگر ره دیده‌اند

körler egerçi ‘aşāyla yol görmışlerdür velākin

(2132/2164) در پناه خلّقی روشن دیده‌اند

(5) ḥalkūñ penāhında rūşen görmışlerdür. Ya‘nī a‘mā olanuñ ḥālī ikiden ḥālī degüldür. Ya budur ki ‘aşāya i‘timād ider. Ve yāḥud bir rūşen çeşm u bīnā-dil (6)

olan mürşide istinād ider. İmdi egerçi kim nā-dīdeler ‘aşā-yı istidlāl ile yol varurlar lākin ḥaṭā vü zellede vāqı‘ olmak muḳarrerdür. Ammā bīnā-çeşm (7) olana istinād eylese ḥaṭā itmeyüp yolu rūşen görürler. Ve düşüp sürçmekden emīn olup ol bīnā-çeşmüñ çeşm-i bīnāsı aña istinād eyleyen (8) nā-bīnāya çeşm mertebesinde olur. İmdi ṭarīḳ-i müstaḳīmden sürçmemek için rūşen dil olan bir mürşid-i ḥayya inḳıyād lāzımdur ki ḥattā çeşm-i dilüñ (9) rūşen olup yol göresün. Ve rāh-ı rāsttan çıkmayasun. Bu beyt-i şerīfde bu ma‘nā daḥı vecihdür ki nā-bīnā olanlar egerçi ‘aşā ile yol görmişlerdür (10) lākin rūşen-dīde olan ḥalkuñ ḥıfz u penāhındadır. Bu taḳdīrce ḥalk rūşen-dīdeye muzāf olur. Ḳāsim:

گر [چه] در طور شریعت همه مأمورانیم
(11) لیک در غور حقیقت همه ما میرانیم

هست امیدى که به ناگاه به مقصود رسیم
که درین راه نرنجیم ونمى رنجانیم

گرچه راه خطرست آئین توکل گفتیم
(12) مرکب جان به سر کوی بلا می رانیم

هست امیدى که به فریاد رسی این جان را
آن زمانى که ز هجران تو اندر مانیم⁸⁴⁶

Meşelā

گر نه بینایان بُدندى و شهان

(13) eger cihānda bīnāyān ve şehān olmayalardı

(2133/2165) جمله کوران مُرده‌اندی در جهان

cihānda olan cümle körler mürde olurlar idi. Aña binā’en ki çeşm-i (14) bīnālar olmaduḳça

نه ز کوران کِشت آید نه دُرود

⁸⁴⁶ Şeriat mertebesinde hepimiz memurlarız (emrolunduğumuz hâl üzereyiz) fakat hakikatin derinliklerinde hepimiz efendileriz (emir verenleriz). Maksadımıza ansızın ereceğimize dair bir ümit var. Bu ümit sebebi ile bu yolda ne muzdarip oluruz ne de muzdarip ederiz. Gerçi yol tehlikelidir ve biz “nerede dayanacağımız şey?” deriz ve can bineğini bela semtinin başına doğru süreriz. Senin hicranında kaldığımız vakit içerisinde bu can için feryada cevap bulma ümidi var. Kâsım-ı Envâr, **Külliyât-ı Kâsım-ı Envâr**, s. 222.

körlerden ne zirā‘at ve hırāset gelür ve ne biçüp hırmandan haşād almak müyesser olur.

(2134/2166) نى عمارت نى تجارتها و سود

(15) Ne ‘imāret eylemek ve ne ticāret ve menfa‘ate kādır olur. Kezālik mezra‘a-i āhīret olan dünyāda rüşen-çeşm-i cān olan enbiyā ve vāriş-i haqīkatleri (16) olan evliyā olmayaydı mücerred zāhirde kalan ve bātından āgāh olmayan nā-bīnālar cehl ü dālālet ve küfr ü gavāyetde qalup nefs ve şeytān elinden (17) helāk olurlar idi. Ve ‘imāret-i bātın idüp ticāret-i āhīret itmege kādır olmazlar idi. Ve şemerāt-ı tāt ve fevākīh-i ‘ibādāt tenāvülünden (18) mahrūm qalurlar idi. İmdi medār-ı sa‘ādet-i uhreviyye enbiyā vü evliyāya imān u inkıyāddur. Pes tarīk-i enbiyā vü evliyādan hūrūc idüp (19) ve nūr-ı muhammedī ve maḥabbet-i rabbāniyye ile gönül gözin mücellā itmeyen ‘aql u vehmine i‘timād idüp zann u kıyās ile kendüyi muḳtedā-yı enām taḥayyül eyleyen (20) nā-bīnālar ifnā-yı ‘ömr idüp çāh-ı tabī‘atde hālīkīn ve rāh-ı dālāletde gāvīn olup bilāhıre şad hezār ḥasret ü nedāmet ile gıtdiler. Pes ey körler!

گر نکردی رحمت و افضالتان

Eger size Ḥaqq sübhānehū ve te‘ālānuñ rahmet ü ifzālī olmayaydı ve yāḥud ḥalīfetu’llāh olan enbiyā vü evliyānuñ (21) size merḥamet ü şefkatleri olmayaydı

(2135/2167) در شکستی چوب استدالتان

sizüñ istinād eyledüğünüz çüb-ı istidlālünüz şikest olurdu. Pes (22) çüb-ı istidlālünüzü şaymayup birkaç gün anuñla mekş itdüğünüz ihmāl degül belki imhāl olup bu daḥı rahmet-i Ḥaqq’dandur. Ve yāḥud ‘aşāyı size kemāl-i rahmetinden (23) virdi ki anuñla yol varasız. Ve ba‘zı nüshada beyt-i evvelde olan “نکردی” nūn-ı nāfiye ile olmayup bā ile “گر نکردی رحمت” vāqıf olmuştur. (24) Ve vech-i ahīr evvelden ensebdür. Ya‘nī ey nā-dīdeler taḥkīkan siz rahmet-i Ḥaqq’dan dürsüz. Zirā ki Ḥaqq te‘ālā size rahmet ü iḥsān ideydi çüb-ı istidlālünüz (25) şikest idüp size daḥı nūr-ı çeşm-i enbiyā vü evliyādan behre vü naşīb virüp bīnā-çeşm iderdi. Ve haqīkat-i hāle vāqıf olmağla kıyāsāt ü evhāmdan (27) kırtarup müşāhede vü mükāşefe virürdi.

این عصا چه بود قیاسات و دلیل

Bu ‘aşā ki mezkūrdur murād ne ola dinürse kıyāsāt u delildür. (28) Pes bu ‘aşāyı anlara kim virdi dir iseñ ber-müceb-i ⁸⁴⁷قُلْ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ

(2136/2168) آن عصا که دادشان بینا جلیل

ol ‘aşāyı anlara kim virdi? Başır u celil (29) olan Hāzret-i Hāḫḫ virdi. Ammā ‘aşā-dād olan pādīshāh-ı bī-zevāl ‘aşāyı ceng u cidāl içün virmedi. Belki ‘aşā viren Kerīm’i bulmak ve görmek içün (30) virdi. Fe-ammā

چون عصا شد آلتِ جنگ و نفیر

çünkü ‘aşā yol varmak içün olmayup ceng u nefir ve bahş u cidāle ālet oldı.

(2137/2169) آن عصا را خُرد بشکن ای ضَریر

(31) Pes ol ‘aşā-yı istidlālī ḥurd-şikest eyle ey ḍarīr!

او عصاتان داد تا پیش آمدیت

Ol erḥamu’r-raḥimīn Allah size ‘aşā-yı istidlāl virdi tā kim (32) ilerü geldüñüz.

(2138/2170) آن عصا از خشم هم بر وی زدیت

Ol ‘aşāyı hem ġaḏab u kibirden ‘aşā virene urduñuz. Nitekim Hāzret-i Mevlānā dördinci cildde buyururlar ki:

(33) بُدْگُهر را عِلْم و فنّ آموختن

دادنِ تیغی به دستِ راهزن

تیغ دادن در کفِ زنگیِ مست

به که آید عِلْم ناکس را به دست

(34) عِلْم و جاه و مَنْصَب و مال و قران

فتنه آمد در کفِ بدگوهران⁸⁴⁸

حُکم چون در دستِ گمراهی فتاد

جاه پندارید در چاهی فتاد

(35) ره نمی داند قَلاووزی کند

جانِ زشتِ او جهانِ سوزی کند⁸⁴⁹

⁸⁴⁷ “‘Hepsi Allah’tandır’ de.” Nisâ 4/78.

⁸⁴⁸ **Mesnevî**, IV, 1436-1438. Özü kötü kimseye ilim ve sanat öğretmek, haydut eline kılıç vermek demektir. Sarhoş bir zencinin eline kılıç vermek, şahsiyetsiz kişinin ilim elde etmesinden iyidir. İlim, mal, makam, mevki ve saltanat, kötü karakterlilerin elinde fitneye dönüşür. Derya Örs-Hicabi Kırılgaç, **Mesnevî-i Ma‘nevî**, IV, b. 1431-1433.

⁸⁴⁹ **Mesnevî**, IV, 1447-1448. Yolunu şaşırmanın eline hükmetme yetkisi geçince makam elde ettiğini sanır, ama aslında kuyuya düşmüştür. Yol bilmez, ama rehberlik eder. Onun çirkin kalbi dünyayı ateşe

احمقان سرور شدستند و ز بیم
عاقلان سرها کشیده در گلیم⁸⁵⁰

(36) Hāşıl-ı kelām zehî küfrānu'n-ni' me ve nānkörlük ki Hāḫḫ sübhānehū ve te'ālā size 'aşā-yı istidlālî kendünün ḫulefāsı olan enbiyā vü evliyāya teba' iyyet idüp (37) anlaruñ yolına gitmek için ihsān itmiş iken siz hışm u gāzaba gelüp envā'-ı bahş u cedel ile 'aşā-yı istidlālî ḫulefā-yı Hāḫḫ olan enbiyā vü evliyāsına urduñuz (38) ve vereşe-i enbiyā olan nice evliyāyı ikfār idüp ḫatline mübāderet itdühüz. Pes vāriş-i ḫaḫīḫat-i nebī olan evliyā-yı aşfiyāya cefā vü ezā, Resūl 'aleyhisselāma (39) ezā gibidür. Ve Resūl 'aleyhisselāma daḫı ezā, ⁸⁵¹مَنْ آذَانِي فَقَدْ أَذَى اللَّهَ mücibince Hāḫḫ'a ezādur. Kāsım-ı Envār:

خدای را چو ندانی چه فقه و چه معقول؟
(40) به دوست راه نبردی مگو حدیثِ فضول

ز آفتابِ جهانتاب عشق گرم شدیم
فراغتیم ز عالم چه جای ردّ و قبول؟

سخن ز محدث و ممکن مگو ز واجب گو
(41) حدیثِ فرع نگویند عارفان اصول

اگر چه کشته تیغ توام ولی در حشر
چه شکرها که بدارد ز قاتلِ این مقتول

بدان که علتِ غایبی تویی ز ملک و ملک
[223^a] (1) که اهل حق حقیقت نکرده اند عدول

هزار جان و دل قاسمی فدای تو باد
که مست جامِ هوای تو شد نفوس و عقول⁸⁵²

verir. Derya Örs-Hicabi Kırılanc, **Mesnevî-i Ma'nevî**, IV, b. 1442-1443.

⁸⁵⁰ **Mesnevî**, IV, 1452. Aptallar önder olunca, akıllılar korkularından başlarını kilimle gizlediler. Derya Örs-Hicabi Kırılanc, **Mesnevî-i Ma'nevî**, IV, b. 1447.

⁸⁵¹ Beni inciten Allah'ı incitmiştir. Tirmizî, "Menâkıb", 3862.

⁸⁵² Allah için fıkıhtan ve akli ilimlerden yana ne bilersen bil. Dost ile yola gitmedikçe gereksiz yere konuşma. Âlemi aydınlatan aşk güneşinden ısındık. Âlemde red ve kabul konusu olan her şeyden de uzaklaştık. Muhdes ve mümkün olandan söz etme, vacip olandan konuş. Aslı bilenler fer hakkında konuşmazlar. Her ne kadar senin kılıcın ile öldürülmüş isem de haşır meydanında bu katledilen katledenden yana nice şükürler dillendirecektir. Bil ki mülk ve meleğin (tüm varlığın) gaye sebebi sensin. Bu yüzden hak ehli olanlar hakikatten sapmamışlardır. Kâsım'ın binlerce canı sena feda olsun. Çünkü nefisler ve akıllar senin muhabbet kadehinle sarhoş olmuşlardır. Kâsım-ı Envâr, **Külliyât-ı**

حلقه کوران به چه کار اندرید

(2) Ey körler halkası ve ey darîrler zümresi! Ne kârda ve ne ‘ameldesiz? Ya‘nî ey zâhire ikrâr idüp ahvâl-i bâtını inkâr iden nâ-bînâlar! Âhîretünüze nâfi‘ olan (3) kâr u ‘amele çünkü kendü re‘y u fikr u zann u hayâlünüz ile kâdir degülsiz bâri

(2139/2171) دیدبان را در میانه آورید

mâbeynünüze rûşen-çeşm-i cân ve zâhir u bâtını ma‘mûr (4) u âbâdân olan verâşet-i haqîkat-i muhammediyye mazhariyyetinde kâ‘im bir mubaşşır ve dîdebân getürünüz. Ve aña iktidâ idüp tarîk-i müstakîme gidünüz ve ol veliyy-i kâmilî (5) vuşlat-ı Haqq’a vesîle ibtiğâ idüp ser-encâmuñuz sa‘âdet ve hayra tebdil idünüz. Ammâ kejfelm olmayasun ki murâd-ı Hażret-i Mevlânâ bu ebyât-ı şerîfe ile hâşâ (6) ‘ulûm-ı zâhireyi kadh degüldür. Ve zâhiri terk idüp mücerred bâtını murâd itmemişdür. Zîrâ ancak bâtını ihtiyâr idüp zâhiri inkâr idenler zenâdîka ve melâhidedür. (7) Belki Hażret-i Mevlânâ’nuñ murâd-ı şerîfleri zâhir ile bâtın beynini cem‘ idüp ancak zâhire ikrâr idüp bâtını inkâr iden câhil ü nâ-bînâlardan olmaqlığı (8) kendüñe lâyıq u sezâ görme dimekdür. İmdi zâhir ile bâtın ve şerî‘at ile haqîkatî cem‘ idüp bu devlet-i ebediyyeye vâşıl olmak isterseñ,

(9) دامن او گیر کو دادت عصا

anuñ dâmenini tut ki ol saña ‘aşâ viridi. ‘Aşâdan murâd felâsife ve erbâb-ı nażar-ı fikrînüñ delâ‘il-i ‘aqliyyesidür ki (10) aşâb-ı taqlîd aña istinâd idüp eşerden mü‘eşşire ve delîlden müdlüle darîrâne yol bulmak istedükleridür. İmdi delâ‘il-i ‘aqliyye ve felsefeyi terk idüp (11) Hażret-i Resûl ‘aleyhisselâmuñ vahy-i ilâhî ile buyurduğı aḥkâm-ı sübhâniyye ve evâmir-i rabbâniyyeye iktidâ eyle ve vâriş-i haqîkat-i muhammediyye olan (12) mürşid-i kâmilüñ dâmen-i şerîfine teşebbüs kıl. Ve saña i‘tâ eyledüğü ‘aşâ-yı hükm-i tarîkat ve sened-i kavîyy-i cezbe vü maḥabbete istinâd eyle. Şöyle ki bunlara (13) istinâd itmeyüp tâbi‘ -i nefis olasun.

(2140/2172) در نگر کادم چهها دید از عصا

Ve nażar eyle gör ki Âdem ‘aşâdan neler gördi. Ya‘nî Âdem ‘aleyhisselâma (14) لَا تَقْرَبُوا هَذِهِ الشَّجَرَةَ⁸⁵³ buyurulduğda ve vesvese-i İblîs ile delâ‘il-i ‘aqliyyeye istinâd idüp nehy-i mezbûr taḥrîmî degül belki tenzîhidür. Ve elif-lâm (15) (ل) cins içün olmayup

Kâsım-ı Envâr, s. 197.

⁸⁵³ “Şu ağaca yaklaşmayın.” Bakara 2/38; A‘râf 7/19.

belki şecere-i vāhıde-i ma‘hūdeye işāretdür diyüp ekl-i gendüm itmekle ‘aşā-yı istidlāl ‘işyāna mübeddel olup ⁸⁵⁴ رَبُّهُ فَغَوَى (16) buyuruldu. Ve nice rûzgār mu‘āteb olup ⁸⁵⁵ رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا diyü nice yüz yıl ağlayup belālar çekdükden soñra bermüceb-i (17) ⁸⁵⁶ فَتَابَ عَلَيْهِ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ tevbesi kabūl olup ⁸⁵⁷ رَبُّهُ فَتَلَقَّى آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ (18) buyuruldu. İmdi sen dağı tevbe vü istiğfār kılup (18) aḥkām-ı kūr’āniyye ve aḥādīs-i nebeviyyenüñ ma‘ānī-i laṭīfesin ‘aql-ı kâşırına uydurmayup ‘aqluñ fermān-ı ilāhiye uydur. Zīrā evāmır-i mer‘iyye ve aḥkām-ı (19) şer‘iyyede zann ve ‘aqluñ medḥali yokdur. Lā-siyyemā şer‘-i şerīfde ‘aqla muḥālif aḥkām keşiretü’l-vuḳū‘dur. Fe-izā kāne kezālik ⁸⁵⁸ عَلَيْنَا بِدِينِ الْعَجَائِزِ Terk-i (20) taşarrufāt-ı vehmiyye idüp evvelā bilā-tevcīh ü te’vīl zevāhir-i nuşuş u aḥbāra imān u inḳıyād idüp ḥaḳā’iḳ-ı kūr’āniyye mürşid-i kāmīl terbiyesiyle (21) keşf olıncaya degin zāhirden tecāvüz itme. Ve evliyā-yı kirām ḥaḳā’iḳ-ı ma‘ānī-i manşuş u aḥbārı kıyāsāt-ı ‘aqliyye ile bilür şanma. Anlar keşf (22) ü şuhūd mertebesinden söyler ve ḥaḳīḳat-i ḥālī nūr-ı muḥammedī ile bilür. İmdi her muḳallide taḳlīd itmeyüp bir şāḥib-i ḥaḳīḳat olan mürşid-i kāmīle (23) iḳtidā eyle. Ve illā ḍalālete düşmek muḳarrerdür ve zenādıka ve melāḥidenüñ de’bleri budur ki muṭlaḳā zevāhir-i nuşuş u aḥbārdan ḥurūc idüp (24) mücerred cānib-i te’vīle giderler. Ve şalāt ve vużū ve ḥacc ve zekātı nefis ü ṭabī‘atlarına muvāfiḳ tevcīh idüp ‘ibādāt-ı bedeniyveyi kaldırurlar. (25) ‘İyāzen billāhi te‘ālā. Ammā evliyā-yı kirām ve ‘uşşāḳ-ı ilāhī evvelā zāhirlerini evāmır-i zevāhir-i şer‘ u sünnete taṭbīḳ idüp bedenlerini aḥvaṭ olan mertebede (26) isti‘māl iderler. Ve kemāl-i taḳvā vü vera‘ üzere olurlar. Ve Ḥaḳḳ sübhānehū ve te‘ālānuñ her aḥkāmında olan esrār-ı daḳā’iḳ ve ḥikem u ḥaḳā’iḳını (27) nūr-ı cezebāt-ı rabbāniyye ile keşfen ve şuhūden görüp ve yaḳīnen ve ḥaḳḳan bilüp zāhirlerini bāṭınlarına ve bāṭınların dağı zāhirlerine ⁸⁵⁹ طَائِفُ النَّعْلِ بِالنَّعْلِ (28) tevfiḳ ve hemvār idüp mülk ü melekūtuñ sulṭānı olurlar. Ve zann u gümāndan rehā bulurlar. Ve vużūdan mücerred el, yüz ve ayak

⁸⁵⁴ “Böylece Âdem rabbine karşı gelmiş ve yolunu şaşırmıştı.” Tâhâ 20/121.

⁸⁵⁵ “Ey Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik.” A‘râf 7/23.

⁸⁵⁶ “Bunun üzerine Âdem rabbinden bazı kelimeler aldı (bunlarla tevbe etti).” Bakara 2/37.

⁸⁵⁷ “Rabbi de onun tövbesini kabul buyurdu. Şüphesiz O, tövbeleri kabul buyuran ve rahmeti sınırsız olandır.” Bakara 2/37.

⁸⁵⁸ İhtiyar kadınların dinine tabi olun. Aclûnî, **Keşfü’l-Hafâ**, C: II, s. 83, nr. 1774.

⁸⁵⁹ Ayakkabının bir teki diğere uyar. Dihhudâ bu sözün طَائِفُ النَّعْلِ بِالنَّعْلِ şeklinde de okunabileceğini ve bir şeyin başka bir şey ile mutabık olduğunu ifade etmek için kullanıldığını söyler. <https://www.vajehyab.com/dehkhoda> (19.06.2019)

yumak ile (29) kanā‘ at itmeyüp haḳīkat ile şalāta qarīb olmak için yüzlerin yuduḳda māsivādan daḫı gönül yüzün yuyup ve ellerini dünyādan çeküp (30) ve ayaklarını tarīḳ-i menāhī ve aḡyārdan men‘ iderler. Ve ḳalıblarını Ka‘be’ye ve ḳalblerini ḳible-i haḳīkī olan vech-i Ḥakk’a döndürüp ikāmet-i şalāt iderler. (31) Ve Ḥaḳḳ sübhānehū ve te‘ālā ḳalblerine keşf itdüḡi miḳdār esrār-ı ḡafiyye müşāhede ḳılurlar. Meşelā kitāb-ı *İksīrū’s-Sa‘ādāt*⁸⁶⁰ şāḫibi sırr-ı vuzū ve teyemmüm ve ḡuslden (32) lāyiḡa olan esrārdan ba‘zısı budur ki buyururlar:

إِعْلَمْ أَنَّ الْإِنْسَانَ إِذَا تَغَدَّى شَيْءً لِيَدَلَّ مَا تَحَلَّلَ. فَأَكْثَرُ الْحُكْمِ فِي إِنْضَاجِ الْغِذَاءِ إِلَى (33) أَنْ يَجْعَلَ خَالِصًا. وَمِنْهُ جُزْءُ الْبَدَنِ الْإِنْسَانِيِّ وَفَقْلًا وَهُوَ مَا يَدْفَعُهُ إِلَى خَارِجٍ لِلْحَرَارَةِ النَّارِيَّةِ. إِذَا الْإِنْضَاجُ وَالْجَذْبُ وَالِدَّفْعُ وَالتَّفْرِيقُ (34) صِفَتُهَا. فَلِذَلِكَ إِذَا أَحَدَتْ الرَّجُلُ لَا بُدَّ أَنْ يَكُونَ إِحْدَاثُهُ بِمَا يَتَحَكَّمُ فِيهِ النَّارِيَّةُ. وَلَا جُلِيَّ شَرَعَ لَهُ عِلَاجٌ بِالْمَاءِ أَوْ التُّرَابِ إِذْ أَطْفَأَ النَّارَ يَكُونُ (35) بِهِمَا فَإِنَّ الْهَوَاءَ يَمُدُّهَا فَوَجَبَ بِهِ الْوُضُوءُ أَوْ الْغُسْلُ أَوْ التَّيْمُمُ عِنْدَ الْعَجْزِ عَنْهُمَا. أَمَّا الْغُسْلُ فَفِي الْجَنَابَةِ لِأَنَّ الْخَارِجَ فِيهَا وَإِنْ كَانَتْ مُتَأَثِّرًا (36) فِي الْأَجْزَاءِ النَّارِيَّةِ كَالْخَارِجِ فِي الْحَدَثِ لَكِنْ آخِرُ مَا تَعَلَّقَ بِهِ أَيْضًا مِنْ أَجْزَاءِ الْأَرْكَانِ هُوَ الْجُزْءُ النَّارِيَّ [كَمَا بَيَّنَّ]. وَلِذَلِكَ قَوِيَ فِيهِ حُكْمُ النَّارِ فَشَرَعَ (37) لِأَجْلِهِ غُسْلُ ظَاهِرِ جَمِيعِ الْبَدَنِ بِالْمَاءِ لِأَنَّ أَزَالََةَ الْإِنْجِرَافَاتِ الْآتَارِ النَّارِيَّةِ عَنْهَا وَالْخَارِجُ فِي الْحَدَثِ آخِرُ مَا تَعَلَّقَ بِهِ الْأَجْزَاءُ التُّرَابِيَّةُ (38) أَوْ الْهَوَائِيَّةُ أَوْ الْمَائِيَّةُ. فَلِذَلِكَ فِي إِزَالَةِ الْإِنْجِرَافَاتِ النَّارِيَّةِ الْوَاقِعَةِ بِسَبَبِهِ غُسْلُ الْوَجْهِ وَالْأَطْرَافِ وَلَمْ يَكُنْ فِيهِ إِحْتِيَاجٌ إِلَى النَّبَةِ. إِذَا الْمَاءُ (39) بِالطَّعْنِ مُضَادٌّ لِلنَّارِ وَمُضَاعَفٌ أَثَرُهَا، لِأَنَّهُ بَارِدٌ رَطْبٌ، وَهِيَ حَارَّةٌ يَابِسَةٌ. وَأَمَّا التُّرَابُ فَبَارِدٌ يَابِسٌ وَلَيْسَ بِمُضَادٍّ مِنْ كُلِّ وَجْهِ لَهَا، فَاحْتِيجُ (40) فِي التَّيْمُمِ بِهِ إِلَى النَّبَةِ لِيَقْوِيَ بِهَا إِزَالَةُ قُوَّتِهَا. وَأَمَّا الْإِكْتِفَاءُ فِي الْجَنَابَةِ أَيْضًا بِالتَّيْمُمِ قَدَرُ مَا يَتَيَمَّمُ فِي الْوُضُوءِ، لِأَنَّهُ لَمَّا تَبَيَّنَ أَنَّ التُّرَابَ إِنَّمَا (41) يَقْوَى بِالنَّبَةِ لَا بِالسَّيْعَابِ. [223^b] (1) İmdi

⁸⁶⁰ *İksīru’s-Sa‘ādāt fī Esrāri’l-İbādāt*, Anadolu sahasında kendi adıyla kurduḡu devlette on yedi yıl hüküm süren edebiyatımızda bilhassa tuyuḡları ile meşhur olan Kadı Ahmed Burhāneddīn’in (ö. 800/1398) ibadetlerin hikmetleri hakkında kaleme aldığı eseridir. Kadı Burhāneddīn ve eseri için bkz. Karataş, “Kadı Burhāneddīn’in İksīru’s-Se‘ādāt fī Esrāri’l-İbādāt Adlı Eserinin Tahkiki ve İslām Hukuku Açısından Tahlili”. Ayrıca bkz. Abdülkerim Özaydın, “Kadı Burhāneddīn”, *DİA*, C: XXIV, s. 74-75; Hatice Tören, “Kadı Burhāneddīn (Edebî ve Tasavvufî Şahsiyeti)”, *DİA*, C: XXIV, s. 75-76.

⁸⁶¹ İnsanın bedenini beslemek için aldığı gıda midesinde arındırılır. O gıdanın bir kısmı insan bedeninin bir parçası olur. Bir kısmı da insandaki ateş unsuru sayesinde vücuttan atılır. Çünkü olgunlaştırma, iştah, def, ayırma ateşin sıfatıdır. Abdestini bozan bir kişinin bu işi yapabilmesi için ateşin hükümünün etkin olması gerekir. Bu nedenle hadesten taharet için su veya toprak ateşten kaynaklanan sapmayı tedavi eden bir ilaç olmuştur. Ateşi söndüren etkili madde önce su sonra da topraktır. Dolayısıyla hadesten temizlenmek için; yani, abdest almak veya ḡusl etmek için su şarttır. Eğer su bulunmaz ise toprak ile teyemmüm edilir. Hades halinin meydana gelmesinde insan vücudundaki dört unsurun hepsinin payı olsa da neticede etkili parça ateş olduğu için hadesten taharet su ile yapılmaktadır. Böylece ateşin etkisiyle meydana gelen sapmaların izalesi su ile olmaktadır. Hadesten taharet şayet su ile yapılırsa niyet farz değildir. Çünkü su tabii olarak ateşin zıddıdır ve ateşin etkisini zayıflatır. Çünkü su soḡuk ve ıslaktır. Ateş ise sıcak ve kurudur. Toprak da soḡuk ve kuru olmasında rağmen her bakımdan ateşin zıddı değildir. O nedenle teyemmümde ateşin etkisini gidermeyi kuvvetlendirmek için niyete ihtiyaç vardır. Karataş, “Kadı Burhāneddīn’in İksīru’s-Se‘ādāt fī Esrāri’l-İbādāt Adlı Eserinin Tahkiki ve İslām Hukuku Açısından Tahlili”, s. 89-90. Tercüme için bkz. *a.g.e.*, s. 120-121.

esrâr-ı vużû'dan olan sırr-ı mezbûr mertebe-i ednâdur. Pes lâzım olan evâmir-i şer'î-i şerîfî herkes nefsinde icrâdur. ' Attâr⁸⁶² kıddise sırruh:

(2) شریعت رهنمای سالکان شد

نمود دید جمله واصلان شد⁸⁶³

شریعت گوش دار ای عالم دل
کز مقصود خود بینی تو حاصل

(3) ز نور شرع یابی جانان
که بعد هر غمی شادیست آسان

ز نور شرع مه بگذاخت هر ماه
که تا بویی برد در شرع این راه

(4) شریعت ایمنی و ساکنی است
که با نور خدایی هست پیوست

ز شرع مصطفی مگذر زمانی
دمادم تا کنی از وی بیانی⁸⁶⁴

(5) چو راه شرع بسپاری خدایی
تو و او هر دو یکی نی جدایی

ره شرع محمد رو به حق رس
که جز حق می نبینی تیز تو کس

(6) در این دریا ممان و بگذر از وی

⁸⁶² Ferîdüddîn Attâr-ı Nişâbü'rî (ö. 618/1221) *Mantuku't-Tayr*, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, *Îlâhînâme*, *Esrâr-nâme* gibi tasavvuf konulu eserleri ve gazelleri ile İran ve Türk edebiyatlarına çeşitli yönleri ile tesir etmiş İranlı şairdir. Eserlerinde seyrüsülûk, hâller ve makamlar, vahdet-i vücud konularını çeşitli motifler ve menkıbeler altında orijinal bir anlatımla dile getirmektedir. Ebû Saîd-i Ebü'l-Hayr, Hallâc-ı Mansûr, Ahmed el-Gazzâlî gibi tasavvufu coşkunun yönü ile ifade eden sufilerden etkilenen Attâr yazdığı eserler ile Mevlânâ, Sa'dî, Hâfız ve Molla Câmî gibi sufi şairler üzerinde etkili olmuştur. M. Nazif Şişmanoğlu, "Attâr, Ferîdüddîn", *DİA*, C: VI, s. 95-98.

⁸⁶³ Şeriat salıklarının rehberi oldu. Tüm maksada erenlerin göstericisi oldu. Ferîdüddîn-i Attâr-ı Nişâbü'rî, *Cevherü'z-Zât*, haz.: Tîmûr Burhân, Tahran, İntişârât-ı Senâî, 1383/2004, s. 35.

⁸⁶⁴ Ey kalp âlimi, şeriata kulak ver. Böylelikle kendi maksadının amaçladığını gibi gerçekleştirdiğini görürsün. Cananın canını şeriat nuru ile bulursun. Her sıkıntıdan sonra mutluluk kolay olur. Şeriatın nurundan ötürü ay her ayki devr-i daiminde bir defa kaybolur. Böylece bu yolda şeriattan bir koku alsın diye. Şeriat emniyet ve sükûnettir. Çünkü Allah'ın nuru ile birliktedir. Mustafa'nın şeriatından bir vakit bile ayrılma, ola ki ondan sana bir beyan erişir. Ferîdüddîn-i Attâr, *Cevherü'z-Zât*, s. 115-116.

مکن سستی به یک دو جام پر می

اگر خمخانها را نوش داری
سزد کز خویشتن با هوش داری

(7) مکن بدمستی اندر روی دریا
مشو بی خود درون بحر و برأ

به قدر خویشتن باید زدن لاف
که گنجشکی نداند رفت تا قاف⁸⁶⁵

(8) İmdi Şeyḥ ‘Attār ‘aleyhi rahmetü’l-gaffārın kelimāt-ı kıdsiyyeleriyle ‘āmil olup ve mu‘cizāt-ı enbiyāya ‘an-şıdkın ve ḥulūşın imān getürüp

مُعْجِزَةُ مُوسَى وَ أَحْمَدَ رَا نَگَر

(9) Ḥazret-i Risālet-penāh Ḥabībullah ‘aleyhi şalavātullah ve Ḥazret-i Mūsā-i Kelīm ‘aleyhi selāmullah mu‘cizesine nazār idüp gör ki

(2141/2173) چون عصا شد مار و اُسْتُشْ با خبر

(10) ber-müceb-i aşā-yı Mūsā nice mār oldı. Ve ber-feḥvā-yı ḥadīş-i şerīf-i mezkūr üstün-ı ḥannāne nice bā-ḥaber (11) oldı. Āmennā ve şaddaḫnā.

از عصا ماری بد و از استن حنین

‘Aşādan bir mār-ı ‘azīm ve sūtūndan enīn u ḥanīn zāhir oldı.

(2142/2174) پنج نَوْبَت می زند از بَهر دین

(12) Mānend-i sūtūn olan mināre kıyām-ı dīn için be-her yevm beş nevbet urur. Ya‘nī ‘aşā-yı Mūsā’nuñ ḥayye olduğunu görmeyüp ve sūtūn-ı ḥannānenüñ (13) ḥanīn u enīn eyledüğün işitmedinse mānend-i sūtūn olan mināreden bāng-i ezānı istimā‘ eyle ki günde beş kerre mü‘minīni şalāta da‘vet ider. (14) Pes sūtūndan mināre murād olınup zıkr-i maḥal irāde-i ḥāl ve müsebbebüñ ḥālī sebebe isnād olınmışdır.

⁸⁶⁵ Şeriat yolunda Allah’a teslim olunca sen ve o, her ikiniz de bir olursunuz, ayrılmazsınız. Hz. Muhammed’in şeriat yolundan git ve Hakk’a er. Zira sen Hak’tan başka tesirli bir kimseyi görmezsin. Bu deryada kalma, ondan geçip git. Şarapla dolu bir iki kadehten zayıf düşme. Eğer meyhaneler dolusunu içsen bile yine de kendinden geçmeyip akla geri dönmen uygundur. Deniz üzerinde giderken körkütük sarhoş olma. Denizde ve karada ayık olmaksızın bulunma. Kendi ölçünce söz söylemek gerekir. Nitekim bir serçe Kaf dağına gitmeyi bilmez. Feridüddin-i Attār, **Cevherü’z-Zât**, s. 116-117.

⁸⁶⁶ “Allah buyurdu: ‘Onu yere at ey Musa!’ Hemen attı. Bir de ne görsün o akıp giden bir yılan oluvermiş.” Tâhâ 20/19-20.

Filḥaḳīḳa iḳāmet-i şalavāt-ı ḥams için günde beş kerre (15) ezān, Ḥaẓret-i Risālet-penāhuñ mu‘cize-i bâhire ve beyyine-i zāhirelerindendir ki ilā-yevmi’l-ḳıyām dā‘ime ve ḳā’imedür. Ve sūtün-ı ḥannānenüñ āh u enīñünden minārelerde (16) okunan ezanlar müstemirren istimā‘ olunduğı cihetden a‘zamdur. İmdi ey ṭālib-i şerī‘at ve sālīk-i rāh-ı ṭarīḳat!

گر نه نامعقول بودی این مزه

Meze lezzet ma‘nāsınadır. (17) Ya‘nī eger bu lezzet-i şerī‘at ve ḥalāvet-i ṭarīḳat ‘aḳla muḥālīf olmasaydı

(2143/2175) کئی بُدی حاجت به چندین معجزه

bu kadar mu‘cizeye kaçan ḥācet olurdu? Zīrā (18) şerāyi‘-i enbiyā, ‘uḳalā nāmında olan lā-ya‘ḳıllaruñ ‘aḳlına muḥālīf görünmekle anları tebkīt ve ta‘cīz ve ṭarīk-i ḥaḳḳa da‘vet için enbiyā-yı ‘izām mu‘cizāt-ı keşīre ızhārıyla (19) me‘mūr olup şaḳḳ-ı kamer ve iḥyā-yı emvāt ve ‘aşāyı ḥayye ve ḥacerden tevellüd-i nāḳa ve āteşüñ ṭabī‘atından izāle-i iḥrāk idüp bunuñ emşālī envā‘-ı (20) mu‘cize gösterdiler. Ve aḥkām-ı ilāhiyye māverā-yı ‘aḳl-ı ma‘āşda olduğın bunuñla bildürdiler. Yoksa māverā-yı ‘aḳılda olmayaydı her ‘āḳıl ü ḥakīm nebī (21) ve her ‘ābid ü zāhid mürşid-i rāh-ı hüda olup nebī gelmege ve mürşidüñ irşādına ihtiyāc ḳalmazdı. Ve muvāfıḳ-ı ‘aḳl olan eşyā muṭlaḳan maḳbūl ve muḥālīf-i ‘aḳl (22) olanlar daḳı nā-ma‘ḳūl olurdu. Ḥāl-i ān ki şerī‘at-i muṭahharada ‘aḳla muḥālīf nice şeyler mesnūn ve meşrū‘ ve muvāḳıf-ı ‘aḳl olan nice şey’ler daḳı (23) merdūd ve nā-meşrū‘ dur. Zīrā ‘aḳl-ı enbiyā vü evliyā ḡayrılarıñ ‘aḳlı gibi muḳteżāları bir degüldür. el-Ḥāşıl şer‘-i şerīfūñ ‘aḳl-ı ‘avām idrāk eylemediğı aḥkām-ı keşīresi (24) vardır. Ve enbiyā-yı ‘izām muṭlaḳā iḳtiżā-yı ‘aḳl üzere meb‘ūs olmamışlardır. Eger ‘aḳl u idrākden ḥāric bir kārları olmayaydı ‘uḳalā nāmında olanlarıñ (25) birisi enbiyāya inkār u ‘adāvet üzere olmazdı. Aña binā’en ki

هر معقولست عقلش می خورد

her ne ma‘ḳūldür ‘aḳl aña yer. Ya‘nī ḳabūl ider.

(2144/2176) بی بیان معجزه بی جزر و مد

Mu‘cize beyān olunmaḳsuz ve cezr u medd ve keşmekeşsüz ve ziyāde vü noḳşānsuz. İmdi ey nūr-ı dīde!

این طریقِ بکر نامعقول بین

(27) Bu māverā-yı ‘aқılda olan ғarīq-i bikri gör ve yāḥud ғarīq-i bikri lā-cerem ‘aқla muḥālif gör. Ғarīq-i bikriden murād evliyā-yı kirāmuñ ғarīkatlerine dağı işāret olınsa (28) cā’izdür. Ve Ḥazret-i Mevlānā kendü ғarīkalarına telmih itmek melḥūzdur. Ve ғarīq-i enbiyā dağı evliyānuñ iktidā itdügi ғarīqdür.

(2145/2177) در دل هر مُقْبِلِی مقبول بین

(29) Bu ғarīq-i bikri her bir muḥbilüñ qalbinde maḥbūl gör. Egerçi müdbir ve bī-devlet olanlaruñ qatında meşķūk ise muḥbil ve sa‘ādetmend olanlaruñ ‘indinde muşaddaқ ve maḥbūldür. (30) Pes nuṭq-ı cemādāt ve tesbīḥ-i nebātāt dağı bu qabilden olup ‘aқl u firāsetle bilinmez illā keşf u ‘ayān ve şuhūd u vicdān ile bilinür. Pes ғarīq-i eslemde olan (31) mü’mīn-i muvaḥḥidīn اَمَنْتُ بِاللّٰهِ وَيَمَّا جَاءَ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ عَلٰی مُرَادٍ ۙ (32) şıdқla ikrār iderler. Ve 867 ۙ اَمَنْتُ بِرَسُولِ اللّٰهِ وَيَمَّا جَاءَ مِنْ رَّسُولِ اللّٰهِ عَلٰی مُرَادٍ رَّسُولِ اللّٰهِ. Ve Allah resūlünüñ emrine muḥālif rāh-ı dālālete gitmeyüp nefis u ṭabī‘at ḥūkmünden ve ‘aқl-ı ‘ıqāl bendinden ḥalāş olurlar. Ve qayd-ı ‘uḳūl-ı (33) felāsife ve maḥbūs-ı ṭabī‘at-ı muḥlime olanları Mevlānā Celāleddīn-i Rūmī ṭā’ife-i cinniyyāna teşbīḥ ü temşil ve ḥayvānāt u hevāmdan ve vuḥūş u sibā‘dan (34) kināye idüp buyururlar ki:

همچنان کریم آدم دیو و دد

Ancılayın ki benī Ādem ḥavfindan şeyṭān ve sibā‘

(2146/2178) در جزایر در رمیدند از حسد

ürkdiler (35) ve ḥasedlerinden muḥīṭde olan cezireler ve şa‘b ve bīşezār-ı cibāl-i rāsiyāta qaçdılar. Ve anda qarār itdiler.

هم ز بیم معجزات انبیا

Hem enbiyā ‘aleyhimü’s-selāmuñ (36) mu‘cizātı ḥavfindan

(2147/2179) سر کشیده منکران زیر گیا

münkirān u münāfiḳān giyā altına baş çekmişler. Giyā egerçi kem ot ma‘nāsınadır lākin bu maḥalde perde-i ṭabī‘at (37) ve ḥucubāt-ı nefsāniyyetden ‘ibāretdür. Ya‘nī ḥayvanāt-ı vaḥşiyye ḥavf-ı şayyāddan nebātāt altına girüp iḥtiḳā eyledükleri gibi ol hargūş heveşli olan (38) lā-ya‘qıllar dağı şerī‘at-ı muṭaḥharanuñ bāz-ı bülend-pervāzı ḥavfundan giyāh-ı za‘īf meşābesinde olan libās-ı ṭabī‘at ve mezāhib-i bāṭılları

⁸⁶⁷ Allah’a ve onun katından gelene Allah’ın muradı üzere iman ettim. Resulullah’a ve onun katından gelene Resulullah’ın muradı üzere iman ettim.

altında ihtifā (39) idüp nā-būd u nā-peydā olmuşlardır. Ve küfrlerin setr idüp şüret-i islāmiyyede görünmüşlerdür.

تا به ناموسِ مسلمانى زى‌اند

Tā ki müselmanlık nāmūsı ile (40) zindegānī ideler. Ya‘ nī libās-ı müselmānı geyüp ve kelime-i şehādeti dil ucundan söyleyüp küfürlerin ibtān itmekle şīrān-ı şerī‘ at olan ‘ulemā-yı dīn (41) postların derīde kılmayup meyān-ı müselmānānda dirlik ideler.

(2148/2180) در تسلس تا ندانى كه كى‌اند

Tā ki zerḵ u riya ve hud‘ a vü sālūsluḵ perdesinde [224^a] (1) setīr olmağla bilmeyesün kimlerdür. Ve ne ḳurd başlu ḳoyunlardur ve ne yırtıcı cānverlerdür fark itmeyesün. Bu münāfıḳ u mūrāyī ve ḥilekār u sālūsar

(2) همچو قلابان بر آن نقدِ تباه

şol ḳallāblar gibidür ki ol tebāh ü yebāb olan naḳd üzerine

(2149/2181) نقره مى‌مالند و نام پادشاه

gümüş yaldız sürerler (3) ve pādīşāhuñ nāmını sikke ururlar. Ya‘ nī šalāḥ ve taḳvā üzerine görinüp ve tuṭağın oynadup ve dilin depredüp ve ḳıyām u rükū‘ u secdede görinüp (4) ızhar-ı ‘ilm u ma‘rifet iderler. Ḥattā ḳalb-i zer-endüdları beyne’n-nās revāc bulup ḥalḳ nuḳre-i ḥāş ve zer-i ḥālīş gibi mü‘min-i şādīḳ belki mūrşid-i ḥaḳḳ bileler. (5) Pes bu mekkār u ḥilekāraruñ ve şer‘ u dīnī ḳoyup ‘aḳl u felsefeye teba‘ iyyet idenlerüñ

ظاهر الفاظشان توحيد و شرع

egerḳi elfāz u ‘ibāretleri tevḥīd-i bārī (6) ve şer‘-i şerīf üzerinedür velākin

(2150/2182) باطنى آن همچو در نان تخم صرع

anuñ bātını etmek içünde olan delüce buğdāy gibidür. Ya‘ nī bi-ḥasebi’l-ḥaḳīḳa ve’l-ma‘nā (7) şirk-i celī vü ḥilāf-ı şer‘ dūr. Pes anlaruñ nān-ı ‘ibāretin yiyüp ve kitābların müstemirren müṭālā‘a itmekle lezzet ḥāşıl itseñ ‘aḳl-ı selīmüñ izāle idüp (8) tarīḳ-i müstaḳīmden ḥurūc idersin ve İblīs yolına gidersin. *Gülşen*:

حکیمان کاندیرین کردند تصنیف

چنین گفتند در هنگام تعریف

(9) كه چون حاصل شود در دل تصوّر

نخستین نام او باشد تفكر

وزو چون بگذری هنگامِ فکرت
بود نامِ وی اندر عرفِ عبرت

(10) تصوّر کان بود بهر تذکر
به نزد اهلِ عقل آمد تفکر

ز ترتیب تصوّرهای معلوم
شود تصدیق این مفهوم مفهوم

(11) مقدم چون پدر تالی چو مادر
نتیجه هست فرزند ای برادر

ولی ترتیب مذکور از چه و چون
بود محتاج استعمال قانون⁸⁶⁸

(12) حکیم فلسفی چون هست حیران
نمی بیند ز اشیا جز که امکان

ز امکان می کند اثبات واجب
از آن حیران شد اندر ذات واجب⁸⁶⁹

(13) دو چشم فلسفی چون بود احوال
ز وحدت دیدن حق شد معطل⁸⁷⁰

کلامی کو ندارد ذوقِ توحید
به تاریکی درست از غیم تقلید

(14) در او هرچه بگفتند از کم و بیش
نشانی داده اند از منزلِ خویش

⁸⁶⁸ Kitaplar meydana getiren hakimler, düşünceyi tarif ederken şöyle demişler: Gönülde bir tasavvur meydana geldi mi önce ona tefekkür adı verilir. Düşünceye daldın da bu dereceyi aştın mı düşüncen örfte ibret adını alır. Akılcıca düşünce, hatırlayışa yarayan tasavvurdur. Bilinen şeyler hatırlanır da zihinde bir tertibe tabi tutulursa anlaşılmayan ve anlaşılması istenen şey bilinir, anlaşılır. Kıyasda mukaddem babaya benzer, tali anaya. Netice de çocuk gibidir kardeş. Fakat bir hükme varmak için yapılan bu tertip, mantık bilmeye bağlıdır. Şebüsterî, **Mecmûa-i Âsar: Gülşen-i Râz**, s. 70, nr. 73-79. Tercüme için bkz. Şebüsterî, **Gülşen-i Râz**, trc.: Abdülbâki Gölpınarlı, s. 9.

⁸⁶⁹ Felsefeye düşkün hakîm, şaşırıp kaldığından bu âlemi ancak imkân âlemi olarak görür de vacibi mümkünle ispata kalkışır. Bundan dolayı da Vacib'in zatında hayrete düşer. Şebüsterî, **Mecmûa-i Âsar: Gülşen-i Râz**, s. 70, nr. 87-88. Tercüme için bkz. Şebüsterî, **Gülşen-i Râz**, trc.: Abdülbâki Gölpınarlı, s. 10.

⁸⁷⁰ Felsefenin iki gözü de şaşı da onun için Tanrı'yı bir göremez. Şebüsterî, **Mecmûa-i Âsar: Gülşen-i Râz**, s. 71, nr. 103. Tercüme için bkz. Şebüsterî, **Gülşen-i Râz**, trc. Abdülbâki Gölpınarlı, s. 11.

منزه ذاتش از چند و چه و چون
تَعَالَى شَأْنُهُ عَمَّا يَقُولُونَ⁸⁷¹

(15) ره دور و درازاست این رها کن
چو موسی یک زمان ترک عصا کن

درآ در وادی ایمن زمانی
شنو "إِنِّي أَنَا اللَّهُ" بی گمانی⁸⁷²

(16) el-Hāşıl

فَلْسَفَى رَا زَهْرَه نَى تَا دَمَ زَنْد

Felsefinüñ zehresi yokdur ki hattâ dem ura. Ya‘nî inkâr-ı şerî‘at idüp delâ’il-i ‘aqliyye ile mübâhase itmege (17) kâdir ola.

(2151/2183) دَمَ زَنْد دین حَقِّش بَرِّ هَمَ زَنْد

Zîrâ dem urursa dîn-i haqq ol felsefiyi birbirine urur. Ve hürd u haşhâş ider. Ya‘nî ızhâr-ı inkâr iderse (18) ‘ulemâ-yı dîn aña şerî‘at kılıcın urup katl ider. Ammâ kendüleri ‘âkıll mertebesinde zann iden ol felâsife-i lâ-ya‘qıl-ı ‘acebe cehl ü dâlâlet ve tırfa cünûn (19) u hamâkatdur ki tesbîh-i cemâdât u nebâtâtı inkâr ider. Ve dürlü dürlü tezrîkât ve türrehât söyler. Hâl-i ân ki

دست و پای او جماد و جان او

(20) anuñ dest u pâyı cemâddur. Ve anuñ cānı

(2152/2184) هر چه گوید آن دو در فرمان او

ol cemâd olan yed u ricline her ne dirse ol cānuñ fermānundadır. (21) El ve ayak ki hayât olmasa cemâd u lâşedür. Pes müdebbir-i beden olan rûh cisme nefh olındukda hareket ü cünbüş idüp cān ne hüküm iderse anuñ (22) emrine göre iş idüp yürü dirse yürür ur dirse urur ve lisānı bir gûşt pâre iken envā‘-ı luğât ile söz söyler. Ve cevārından her biri (23) bir güne hareket ider. Ve gözi görüp kulağı işitmege başlar. Ve cān bedene hüküm itmekden ma‘zûl olup Haqq celle ve ‘alā i‘tâ eyledügi

⁸⁷¹ Tevhid zevkini tatmayan kalamcı, taklit bulutuyla örtülmüş, karanlıklarda kalmıştır. Onun için Tanrı hakkında az çok söz söyleyenler, hep kendi görüşlerini anlatmışlardır. Tanrı’nın zatıysa nelikten de münezzehtir, söylenen sözlerin hepsinden yücedir o. Şebüsterî, **Mecmûa-i Âsar: Gülşen-i Râz**, 71, nr. 108-110. Tercüme için bkz. Şebüsterî, **Gülşen-i Râz**, trc. Abdülbâki Gölpınarlı, s. 12.

⁸⁷² Bu uzak ve uzun bir yoldur. Bırak bu yolu da bir zamancağız olsun Mûsâ gibi asayı terk et. Eymen vadisine gel; ağaç bile sana “Ben Tanrı’yım, Tanrı!” desin. Şebüsterî, **Mecmûa-i Âsar: Gülşen-i Râz**, s. 70, nr. 81-82. Tercüme için bkz. Şebüsterî, **Gülşen-i Râz**, trc.: Abdülbâki Gölpınarlı, s. 10.

حمد خدایی ست که از کلک کُن
بر ورق باد نویسد سخن

(39) عقل درین عقده ز خود گشته گم
کرده درین فکر سر رشته گم

عجز به از هر دل دانا که هست
بر در آن حی توانا که هست⁸⁷⁴

(40) تازه کن جان نسیم حیات
کارگرِ کارگه کاینات

ساخت چو وصفش قلم از کاف و نون
شد به هزاران رقمش رهنمون

(41) سطرِ نخست از ورقِ این سواد
قدس نژادانِ تجرد نهاد

مایه ایشان ز هیولا بری
پایه ایشان ز صور برتری

[224^b] (1) جیب بقاشان ز فنا سوده نی
دامنشان ز آب و گل آلوده نی

ناشده اقلیم دوام و ثبات
تنگ بر ایشان ز حدود و جهات

(2) سطرِ دوم نه فلک لاجورد
گرد یکی نقطه همه تیز گرد

کوشش ایشان به پیام سروش
گردش ایشان ز سر عقل [و] هوش

(3) برده به رقصی ارادت همه
گوی ز میدان سعادت همه

⁸⁷⁴ Allah'a şükürdür. Çünkü "ol" kalemiyle nefes sayfasına söz yazar. Akıl bu zorluğu çözmede kendini kaybetmiş, bunu düşünürken ipin ucunu kaçırmıştır. Her şuurlu kişinin her şeye gücü yeten ebedî varlığın kapısında aczini itiraf etmesi hayırlıdır. Câmî, "Tuhfetü'l-Ahrâr", **Mesnevî-i Heft Evreng**, s. 369. Tercüme için bkz. Câmî, **Tuhfetü'l-Ahrâr**, çev.: Yusuf Öz, s. 21-22.

سطر سوم نیست به جز چار حرف
درج به هر چار رموزی شگرف

(4) نقش نخستین چه بود زان جماد
کز حرکت بر در او ایستاد

کان که بود خازن گنجینه‌اش
ساخته بر لعل و گهر سینه‌اش

(5) نوبت ازین پس به نبات آمده
چابک و شیرین حرکات آمده

بر زده از روزنه خاک سر
برده به یک چند بر افلاک سر

(6) چتر برافراخته از برگ و شاخ
ساخته بر سایه نشین جا فراخ

گاه فشانده ز شکوفه درم
گاه ز میوه شده خوان کرم

(7) جنبش حیوان شده بعد از نبات
گشته روان در گلش آب حیات

از ره حس برده به مقصود بوی
پویه کنان کرده به مقصود روی

(8) خاتمه این همه هست آدمی
یافته زو کار جهان محکمی

اول فکر آخر کار آمده
فکر کن کارگزار آمده

(9) بر کفش از عقل نهاده چراغ
داده ز هر شمع چراغش فراغ

کارکنان داده به عقل از حواس
گشته به هر مقصد ازان ره شناس

(10) تا به مددگاری ایشان خرد

پی به شناسایی مبدع برد

چیست به بندد کمر بندگی
بندگی مایه صد زندگی

(11) جامی اگر زنده دلی بنده باش
بنده این زنده پاینده باش

بندگیش زندگی آمد تمام
زندگی این باشد و بس والسلام⁸⁷⁵

(12) İmdi ey mü'min-i muḵbil! Mevlānā Cāmī ‘aleyhi raḥmetü'l-Bārī'nüñ bu kelimāt-ı laṭîfelerinden ḥişşemend olup kendü ḥālūñi añla. Ve Allah Resûlüne şıdḳıla
(13) ĩmān getürüp mu‘cizāt-ı bâhire-i nebeviyyeden bir mu‘cize-i ‘acîbeyi daḥı cān ḳulaḡıyla diñle!

⁸⁷⁵ Hayat rüzgârıyla canı yenileyendir; kâinat atölyesinin işçisidir. O'nun yaratıcılığı “kâf” ve “nûn” ile kalemi yaratınca, ona binlerce yazıyla kılavuzluk yapmıştır. Bu defterin yaprağının ilk satırı her şeyden soyutlanmış meleklerdir. Özleri maddeden uzak, makamları biçimlerden üstün oluşturun. Onların ebedilik yakaları yok oluşturun dolayısı aşınmamıştır, etekleri suya çamura bulaşmamıştır. Devam ve sebat iklimi yön ve sınır bakımından onlara dar gelmez. İkinci satır, pergel gibi, bir nokta çevresinde hızla dönen dokuz lacivert göktür. Onlar meleğin mesajıyla hareket eder, onların dönüp durması akıl fikir işidir. Hepsi irade çevgânıyla saadet meydanından atılmış toptur. Üçüncü satır dört harften başka bir şey değildir. Ancak bu dört şeyde garip simgeler vardır. Nedir ilk oluş? Cansızlar; çünkü oluş hareketinden dolayı O'nun kapısında ilk onlar bekledi. O'nun hazinesinin bekçisi olan maden, koynunu yakut ve elmasla doldurdu. Bundan sonra sıra bitkilere gelmiş; hemen serpilerek salınmaya başlamışlar. Ağaç, toprağın yarığından başını çıkartarak bir süre sonra göklere erişmiş; dal ve yapraklarından taht-ı revân kurarak, gölgesinde oturanlara ferah bir mekân sağlamış. Bazen tomurcuklarıyla akçe saçmış, bazen meyveleriyle kerem sofrası kurmuş. Bitkilerden sonra canlıların oluş hareketi başlamış, çamuruna bengisu akar olmuş. His yoluyla maksadın kokusunu alarak koşa koşa amaca yönelmiş. Dünya işi onunla sağlamlaştırmıştır. İnsan, düşüncede ilk, yaratılıştaki en son gelmiş, düşünen ve çalışan bir varlık olarak yaratılmıştır. İnsanın avucuna akıldan bir lamba koymuş ve onu mumlara ve lambalara muhtaç etmemiştir. Akla duyulardan yardımcılar vermiş, akıl o yardımcılarla her amaca kılavuz olmuştur. Akıl, onların yardımıyla yaratıcıyı tanısin diye. Akıl kulluk kemerini sıkıca kuşanmalıdır, çünkü kulluk yüz hayatın sermayesidir. Ey Câmî, bilinçli biriysen kul ol, bu ebedî varlığın kölesi ol. O'na kulluk, gerçek hayattır. Hayar budur ancak, vesselâm. Câmî, “Tuhfetü'l-Ahrâr”, **Mesnevî-i Heft Evreng**, s. 370-371, Tercüme için bkz. Câmî, **Tuhfetü'l-Ahrâr**, çev.: Yusuf Öz, s. 23-26.

[Ser-i Suḥan]

اظهارِ معجزهٔ پیغامبر علیه السّلام به سخن آمدنِ (14) سنگ ریزه در دست ابو جهل علیه اللعنه و گواهی

دادنِ سنگ ریزه بر حقیقتِ محمد علیه السّلام به رسالتِ او

Ḥaẓret-i Resūl (15) ‘aleyhisselāmuñ ızhār-ı mu‘cize itmesinüñ beyânındadır ki Ebū Cehl-i la‘inüñ elinde hurde taş pārecikleri söze gelmek ile ve ḥaḳīḳat-i muḥammediyye (16) ve risāletine şehādet itmekle mu‘cize gösterdi.

سنگها اندر کف بوجهل بود

Rivāyet olunur ki günlerde[n] bir gün Ebū Cehl-i la‘inüñ elinde taşlar (17) var idi. Ve aḥcār-ı mezbūreyi avucı içine almakdan murādı Ḥaẓret-i Resūl ‘aleyhisselāmuñ tecrübe vü imtiḥān idi. Ḥuẓūr-ı Ḥaẓret-i Resūl ‘aleyhisselāma (18) gelüp:

(2154/2186) گفت ای احمد بگو این چیست زود

Ey Aḥmed, bu avcum içinde olan nedür, tiz söyle didi.

گر رسولی چیست در مُشْتَمِ نِهان

Eger resūl-i (19) şādiḳ iseñ avucumda nihān olan nedür?

(2155/2187) چون خبر داری ز رازِ آسمان

Çünkü āsūmānuñ rāzundan ḥaber tūatarsın. Ya‘nī çünkü ‘ālem-i melekūt (20) u ceberūt ve ‘arş u kürsī ve cennet ü nār ve ba‘de’l-memāt her birimüz ḥayāt bulup فَرِيقٌ⁸⁷⁶ diyüp muḡayyebātndan söylersin. (21) İmdi sözüñde şādiḳ iseñ ḥālen avucumda olanları bil, didi. Pes Ḥaẓret-i Risālet-penāh ol la‘ine ḥiṭāb idüp

گفت چون خواهی بگویم آن چه هاست

(22) buyurdular ki: Ey Ebū Cehl! Nice istersiñ anı mı dilersiñ ki elüñde olanlar nedür söyleyem?

(2156/2188) یا بگویند آن که ما حَقِیم و راست

Yāḥud avcunda olan eşyā (23) söyleyeler ki biz ḥaḳḳ resūlüz ve şādiḳ u rāstuz, buña şehādet eyleyeler.

گفت بوجهل این دُومِ نادِرترست

Ebū Cehl eyitdi: Bu ikinci vecih nādirrekdür. (24) Ya‘nī derūn-ı kefumde olanlar nuṭṭa gelüp saña şehādet eylemek ziyāde ‘acebrek ve ‘aḳıldan ba‘idrekdür.

⁸⁷⁶ “Onların bir kısmı cennette, bir kısmı da cehennemde olacaktır.” Şûrâ 42/7.

(2157/2189) گفت آری حقّ از آن قادرترست

(25) Hâzret-i Muḩaddes-i Nebevî buyurdular ki: Belî, ol baṭn-ı keḩûnde olan şeyler tekellüm itmek ağrebdür. Velâkin Hâḩḩ celle celâluhû nuṭṩa iḩtidârı olmayan eşyâyı (26) nuṭṩa getürmekten daḩı ziyâde ḩâdirterdür. Ve cemâdı inṩâḩ degül belki cemî‘-i ‘ulûmı aña bi‘l-fi‘l i‘ṩâ idüp söyleye. Hâḩḩ te‘âlâ bundan daḩı (27) ziyâde ḩâdirdür. Ve ḩudretine nihâyet yok bir pâdişâh-ı muḩtedirdür diyüp bu sözde iken

از میانِ مشیتِ او هر پاره سنگ

Ebû Cehl’üñ avucı (28) içinde olan her seng pâresi

(2157/2190) در شهادت گفتن آمد بی درنگ

bilâ-te’ḩîr u tavaḩḩuf kelime-i şehâdet dimeklige geldi. Ve lisân-ı faşîḩ u kelâm-ı belîḩ ile (29) nuṭṩ idüp

لا إِلَهَ كُفْتُ وَ إِلَّا اللَّهُ كُفْتُ

“lâ ilâhe” didi ve “illa’llâh” didi.

(2158/2191) گوهرِ اَحْمَدِ رَسُولُ اللَّهِ شُفْتُ

“Aḩmed resûlu’llâh” demek gevherini deldi. (30) el-Hâşıl ol seng-rîzeler “Eşhedü en lâ ilâhe illa’llâh ve eşhedü enne Muḩammeden resûlu’llâh” diyü i‘lân-ı kelime-i şehâdet itmekle risâlet-i Muşṩafâ (31) ‘aleyhi min-şalavâtillâhi’l-evḩâyâ şekk ü gümânda olanlar şerek-i şirk ve dereke-i nârdan necât bulup her biri kelime-i şehâdet getürüp (32) mü‘min-i muvaḩḩid oldılar. Velâkin ⁸⁷⁷ نَاسِئِ وَمَنْ لَمْ يَجْعَلِ اللَّهُ لَهُ نُورًا فَمَا لَهُ مِنْ نُورٍ⁸⁷⁷ 877 nasî-i kerîminüñ vefḩınca ol mel‘ûnuñ küfr ü ‘inâdı ziyâde olup

(33) چون شنید از سنگها بوجهل این

çünkü Bû Cehl-i la‘în ol seng-rîzelerden bu şehâdeti işitdi ve bu mu‘cizeyi gördi.

(2160/2192) زد ز خشم آن سنگها را بر زمین

(34) ḩâzabundan ol seng-rîzeleri yere urdı. Ve ḩasvet-i ḩalbde ḩicâreden eşedd olan ol merdûd-ı la‘în

گفت نبود مثل تو ساحر دیگر

(35) senüñ mişlün bir sâḩir-i dîḩer olmaz didi.

(---/2193) ساحران را سر تویی و تاج سر

Sâḩirlerüñ başı ve ser-tâcı sensin diyüp Hâḩḩ sübhânehû ve te‘âlânuñ (36) bâb-ı raḩmetinden yüz döndürüp mel‘ûn-ı ebedî oldı. İmdi,

⁸⁷⁷ “Allah bir kimseye ışık vermezse onun aydınlıktan asla nasibi yoktur.” Nûr 24/40.

خاک بر فرقش که بد کور و لعین

toprak ol mel' ūnuñ başına ki kör ve la' in idi.

(2194/---) (37) چشم او ابلیس آمد خاکبین

Anuñ çeşmi İblīs gibi ḥāk-bīn geldi. Ya' nī İblīs Ādem'de olan nūr-ı tecellīyi göremeyüp ḥāk-bīn olmağla (38) secde itmediği gibi Ebū Cehl-i la' in daḡı nūr-ı muḥammedīyi göremeyüp kör olmağla imāna gelmedi. Ve şeyṭāndan bedter oldu. Na' t ez-Sūbḥa-i Cāmī:

(39) اختر برج شرف کائنات
گوهر درج صدف ممکنات

جنبش اول ز محیط قدم
سلسله جنبان وجود از عدم

(40) تا نه نظر بر قدش انداختند
قائمۀ عرش نیفراشتند

خندۀ او جان به جهان در دمید
منصب احیا به مسیحا رسید

(41) برقی وی از وادی موسی بجست
لمعۀ نور آمد از آتش به دست

قامت طوبی ز قدش سایه ایست
سدره ز کاخ شرفش پایه ایست

[225^a] (1) رشخۀ جام کرمش سلسبیل
مرغ هوای حرمش جبرئیل

نور مبین ناصیه پاک او
حبل متین حلقۀ فتراک او

(2) او چو خور و صبح ویست آفتاب
صبح ز خورشید بود نور یاب

گر نه فروغی ز رخس یافتی
صبح وی این نور کجا یافتی

(3) هست درین دایره رسم درست

تابش مهر از پس و صبح از نخست

نورفشان اوست چه پیش و چه پس
منبع انوار همین اوست بس

(4) جامی از آرایش خود دور باش
ذره صفت غرقه⁸⁷⁸ این نور باش

[Ser-i Suḥan]

بقیة قصّة مطرب و پیغام رسانیدن امیر المؤمنین عُمر رضی اللہ عنہ (5) با او آنچه هاتف آواز داد

Muṭribūn baḳıyye-i kışşası ve emīrū'l-mü'minīn 'Ömer raḍıyallāhu 'anha peygām irişmesi beyânındadır. Ol nesne ile ki aña hâtif (6) âvâz virdi.

باز گرد و حالِ مطرب گوش‌دار

Ey müstemi'-i ḥişşemend! Zıkr olınan ma'ânî vü ḥaḳā'ıḳdan rücu' idüp muṭribūn ḥāline gūş tūt.

(7) (2161/2195) زانکه عاجز گشت مطرب ز انتظار

Zīrā ki mābeyne münāsebāt ile ma'ārif-i keşire getirilmekle muṭrib intizārdan 'āciz oldı. Ya'nî kışşa-i muṭribi (8) istimā'a tālib olanlar ziyāde intizār çekdi. Ve yāḥud pīr-i muṭrib gūristānda tazarru' u niyāz idüp intizārdan 'acze vardı. Ve “Yā mucībe'l-muṣṭarrīn!” (9) diyü münācāt eyledi. Pes ber-muceb-i⁸⁷⁹ أُجِيبْ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ

بانگ آمد مر عُمر را کای عمر

Ḥazret-i Ḥaḳḳ ve Kādir-i Muṭlaḳ'dan emīrū'l-mü'minīn (10) 'Ömer raḍıyallāhu 'anhuya menāmda nidā geldi ki: Ey 'Ömer!

(2162/2196) بنده ما را ز حاجت باز خر

⁸⁷⁸ Evrenin şeref burcunun güneşi, kâinat sedefinin kutusunun incisi; öncelik okyanusundan kopan ilk oluş hareketi, yokluğun varlık zincirini kıpırdatan (odur). Onun endamına göz atmadan arşın direğini yükseltmediler. Onun tebessümü cihana can üfledi; diriltme payesi İsa'ya erişti. Onun yıldırımı Mûsâ vadisinden sıçrayıp onun eline bir nur parıltısı olarak düştü. Tûbâ'nın boyu onun boyunun bir gölgesi, sidre onun şeref sarayının bir basamağıdır. Onun cömertlik kadehinin damlası, selsebil; onun göğünün kuşu, Cebrail'dir. Onun mübarek alnı apaçık nur, onun terkisinin halkası sağlam urgandır. O güneş gibi ve güneş onun sabahıdır; sabah güneşle aydınlanır. Aydınlık onun yüzünden yansımasaydı onun sabahı bu ışığı nereden bulurdu? Bu dairede doğru bir kural vardır: Önce sabah olur, sonra güneş parlar. Işık saçan odur ister önce olsun, ister sonra; ışıkların kaynağı ancak odur. Câmî kötü alışkanlıklarından uzak dur da zerre gibi bu ışığa gark ol. Câmî, “Tuhfetü'l-Ahrâr”, **Mesnevî-i Heft Evreng**, s. 376-377. Tercüme için bkz. Câmî, **Tuhfetü'l-Ahrâr**, s. 39-41.

⁸⁷⁹ “Bana dua ettiğinde duacının dileğine karşılık veririm” Bakara 2/186.

Bizüm bende-i hāşşumuzu hācetden girü şatun al.

بنده‌ای داریم خاص و محترم

(11) Hāşş u muhterem ve muḡarreb u mükerrem bir bende tutaruz.

(2163/2197) سوی گورستان تو رنجه کن قَدَم

Ey ‘Ömer! Gūristān semtine sen ḡadem rencide eyle.

(12) ای عمر برجه ز بیت المالِ عام

Ey ‘Ömer! H̡ābdan ḡalkḡ ve mu‘ accelen beytü’l-māl-i ‘āmmeden

(2164/2198) هفتصد دینار در کف نه تمام

kefūne yedi yüz tamām filori ḡo.

(13) پیش او بر کای تو ما را اختیار

Ol dīnār-ı ma‘dūdı anuñ ḡuzūrına ilet ve bu vechile tesliyet vir ki ey ‘abd-i muhterem sen bizüm muhtār (14) ve ber-güzīdemüzsin.

(2165/2199) این قَدَر بستان کنون معذور دار

Şimdilik bu miḡdārı al, ma‘ zūr tut.

این قدر از بَهرِ ایریشم بها

Bu ḡadar zer saña (15) ibrişim bahāsi içündür.

(2166/2200) خرج کن چون خرج شد اینجا بیا

Bunı ḡarc eyle ḡün ki ḡarc oldı, buraya gel.

پس عمر زان هیبتِ آواز جَست

Pes ‘Ömer raḡıyallāhu ‘anh (16) ol āvāzuñ heybetinden şıḡradı.

(2167/2201) تا میان را بَهرِ این خدمت بیست

Hattā fermān olınan bu ḡidmetden öturi bel bağladı. Ve bilā-te’ḡir u tavaḡḡuf

(17) سوی گورستان عمر بَنهاد رو

‘Ömer raḡıyallāhu ‘anh gūristān cānibine yüz ḡodı. Ya‘ nī maḡābir semtine ‘azīmet eyledi.

(2168/2202) در بغل همیان روان در جُست و جو

(18) ḡoltuḡunda yedi yüz dīnār ile hemyānçe cūst ü cūda pūyān u revān oldı.

گَزَدِ گورستان دوانه شد بسی

Gūristān ḡavālīsini ḡoḡluḡ yelici oldı. Ve ḡābda sifāriş olan ‘abd-i muhteremi tecessüs eyledi.

(2169/2203) غیر این پیر او ندید آنجا کسی

Güristānda bu pîr-i çengîden ğayrı bir kimesne görmedi.

گفت این نبود دگر باره دوید

(20) ‘Ömer raḍiyallāhu ‘anh kendü kendüye eyitdi: Rü’yāda sıfāriş buyurılan ‘abd-i ḥāşş-ı dergāh-ı aḥadiyyet bu degüldür belki ğayrıdur, diyüp birkaç kerre dahı (21) ol eṭrāfı cüst ü cū kıldı. Bilāḥire,

(2170/2204) مانده گشت و غیر این پیر او ندید

yorulup ‘āciz oldu. Ol pîrden ğayrı deyyār görmedi. Pes kemāl-i ta‘accüb (22) idüp

گفت حق فرموده ما را بنده ایست

kendüye eyitdi: Ḥaḳḳ sübhānehü ve te‘ālā ḥod buyurdı ki bizüm içün maḥşuş bir bende vardır ki

(2171/2105) صافی و شایسته و فرخنده ایست

(23) şāfî vü şāyeste ve aḥkām-ı nefsanıyyeden kurtulmuş ḳalbi mücellā ferḥundedür. Bu taḳdîrce bi-ḥasebi’z-zāhir,

پیر چنگی کئی بود خاص خدا

pîr-i çengî kaçan merd-i ḥāşş-ı (24) Ḥudā olur?

[Maṭlab der-taḥḳik-i mertebeti’l-ülā]

Zîrā Ḥaḳḳ sübhānehü ve te‘ālā kitāb-ı kerîminde⁸⁸⁰ وَإِنَّهُمْ عِنْدَنَا لَمِنَ الْمُصْطَفَيْنِ الْأَخْيَارِ buyurup muştafün ve aḥyār ise şol maḳām-ı şafā erbābıdır ki (25) أَخْلَصَهُمُ اللَّهُ عَنْ كَدَرِ التَّفَرُّقَةِ بِخَالِصَةٍ⁸⁸¹ diyü ta‘rîf olunmuşdur. Şafā ise kederden berā’et içün isimdür. Ve kederden berā’et (26) televvünün suḳūtıdır. ‘Ale’l-ḥuşuş şafānuñ mer-tebe-i ülāsı şafā-yı ‘ilm-i şerî‘at ve sünnet-i resüle mütāba‘atdur. Zîrā ‘abd-i Ḥudā ol ‘ilmün berekâtıyla ādāb (27) u aḥlāk-ı Nebî ‘aleyhisselām ile mü’eddeb olup anuñ tarîḳini ‘abd-i mezbūra ol ‘ilm-i şerîf bildirür. Ve tarîḳ-i taḥḳikün sülükün ‘ilm-i mezbürün şafāsıyla (28) tehzîb ider. Ve ğāyet-i ciddi ol gösterir. كَمَا قِيلَ: إِنَّ لِلَّهِ عِبَادًا يُرِيهِمْ فِي بَدَايَاتِهِمْ مَا⁸⁸² فِي نَهَائِيَّتِهِمْ. فَإِنَّ غَايَةَ الْجِدِّ هِيَ نَهَايَةُ السُّلُوكِ وَانْقِصَائُهُ (29) إِلَى حَدِّ الْجَمْعِ بِالْفَنَاءِ فِي الْحَقِّ. وَهُمْ أَصْلُ الصَّفَاءِ يَرِزُفُهُمْ

⁸⁸⁰ “Doğrusu onlar bizim katımızda gerçekten seçkin kılınmış, hayırlı kimseler arasındadırlar.” Sâd 38/47.

⁸⁸¹ Allah onları tefrikanın kederinden tam anlamıyla arındırdı. Bu arınmalarından sonra onları daha da saflaştırdı. Abdürrezzâk el-Kâşânî, *Şerhu Menâzili’s-Sâirîn*, thk. Muhsin Bîdârfer, İntişârât-ı Bîdâr, Kum, 1385/2006, s. 646.

⁸⁸² Allah’ın öyle kulları vardır ki daha işin başlangıcında iken nihayet kendilerine gösterilir. Herevî, *Tasavvufta Yüz Basamak: Menâzilü’s-Sâirîn*, trc.: Abdürrezzak Tek, s. 71.

⁸⁸³ (30) Ve lā-siyyemā ‘abd-i
 Ḥudā ḥazret-i aḥadiyyete olan kaşında himmetini zıkr olınan şafā-yı ‘ilmle taşhîḥ
 ider. لَأَنَّ الْعِبَادَ إِذَا لَمْ يَقْفُوا بِالْعِلْمِ وَالْبَصِيرَةِ عَلَى الْمَقْصَدِ (31) لَمْ تَصِحَّ هِمَّتُهُمْ فِي جَعْلِهِ بَيْنَ أَعْيُنِهِمْ وَالْقَصْدِ إِلَيْهِ بِدُونِ
⁸⁸⁴ (32) Bu pīr-i çengīnūn ḥod
 ḥālen elinde çengi başınuñ altında bālīni olmış ve çeng çalarken uyumuş kalmış. Pes
 bu muṭrib ne vechile ‘abd-i şāf u şāyeste olur?

(33) (2172/2206) حَبَّذا اى سِرِّ پنهان حَبَّذا

Ne maḥbūbsun ey sırr-ı pinhān ne laṭīf ve ḥūbsun! Ya‘nī ne ‘aceb ḥūbsun ki bir
 ‘abd-i müstemendūn şūret-i zāhirede ‘āşī (34) vü cānī nümāyişinde iken aña bende-i
 ḥāşşum dirsın. Ve şāf u ferḥunde ve civār-ı kurb-ı aḥadiyyete şāyeste kılursın diyüp
 kemāl-i yakīn ḥāşıl olmağıçün (35) ihtimāmen

بار دیگر گرد گورستان بگشت

bir kerre daḥı eṭrāf-ı gūristānı geşt ü güzār eyledi.

(2173/2207) همچو آن شیر شکاری گرد دشت

Ol şikār şayd idici şīr (36) eṭrāf-ı şahrāyı devr eyledügi gibi

چون یقین گشتش که غیر پیر نیست

Ba‘de tamāmi’l-ihtimām çünki ‘Ömer raḍiyallāhu ‘anhuya yakīn ḥāşıl oldu ki (37) ol
 pīr-i çengīden gayrı kes yokdur.

(2174/2208) گفت در ظلمت دل روشن بَسِست

Kendüye eyitdi: ḥaḳḳā zulmetde rüşen-dil be-gāyet çokdur. Ya‘nī (38) أُولَآئِیْیَیْ تَحْتَ قَبَآئِیْ
⁸⁸⁵ ḥadīs-i şerīfinūn fehvāsınca kıbāb-ı melāmet ve aḡṭıye-i kerāmetde
 Ḥaḳḳ’dan gayrınuñ bilmedügi evliyā-yı aşfiyā ziyāde çokdur. Pes bu pīr-i (39) rüşen-
 sīret ve melāmī-şūret taḥḳīḳ ol tā’ife-i şafā-sīretgendür. Filḥaḳīḳa, Şi‘r:

Bugün meydān-ı ‘ışḳ içre şu kim merd-i melāmetdür

(40) Ta‘alluḳdan ḥalāş oldu yeri anuñ selāmetdür

⁸⁸³ Gayretin son noktası sülukün nihayetidir ve bu çabanın Hak’ta fena ile cem mertebesinde yok olmasıdır. Onlar safanın aslıdır. Allah onları kendine tabi olmanın hakikati ile rızıklandırmıştır. Tarikatın sülukünün başlangıç mertebelerini onların basiretini nurlandırarak onlara göstermiştir. Kāşânî, *Şerhu Menâzili’s-Sâirîn*, s. 647.

⁸⁸⁴ Çünkü kullar ilim ve basiretle maksada vâkıf olmadıkları zaman himmetleri onu yerine getirmeye yeterli olmaz. Ondan başkasına yönelmeksizin onu amaçlamak makamlardan ve mertebelerdendir. Bu, ne kadar yüce olsa bile böyledir. Kāşânî, *Şerhu Menâzili’s-Sâirîn*, s. 647.

⁸⁸⁵ Benim velilerim, kubbemin altındadır; onları benden başka kimse tanımaz. Gazzâlî, *İhyâ*, C: II, s. 1661.

Melâmet hırkasın zâhid anuñçün ihtiyâr itmez
Degül her kişiyê lâyıķ bu bir ‘âlî ‘alâmetdür

diyüp

(41) آمد او با صد ادب آنجا نشست

Hâzret-i ‘Ömer ol pîr-i çengînüñ hûfte olduğı kabrûñ üzerine geldi. Ve şıdķ u edeb-i vaķâr ile oturdu. [225^b] (1) Pes hıķmet-i ilâhiyye,

(2175/2209) بر عمر عطسه فتاد و پیر جَست

‘Ömer rağıyallâhu ‘anhuya ‘aţse vâķı‘ oldı. Ve pîr-i çengî h‘âbdan uyanup şıçradı. Ve nazâr der-pîş idüp

(2) مر عمر را دید ماند اندر شگفت

‘Ömeru’l-Fârûķ‘ı gördi, ta‘accübde kaldı. Ve istîlâ-yı şalâbet-i ‘Ömer rağıyallâhu ‘anhdan deryâ-yı hayrete ğarķ olup dehşet (3) ü heybet mevcleri başdan aşdı.

(2176/2210) عزم رفتن کرد و لرزیدن گرفت

Gitmege ‘azîmet eyledi ve havf u haşyetden muţribi ditremek tutdı. Ve ‘âciz u dembeste (4) ĳalup

گفت در باطن خدایا از تو داد

göñlünden eyitdi: Ey Ĵudâ senden dâd u feryâd! Ya‘nî baña sen feryâd-res ol ki

(2177/2211) مُحْتَسِب بر پیرک چنگی فتاد

(5) çengî pîrcagızuñ üzerine muhtesib düşdi. Ya‘nî emr-i ma‘rûf ve nehy-i münker idici bir şerî‘ at-dişâr ve ‘adl-şi‘âr geldi diyüp pîr-i çengînüñ âb-rûyı yere düşdi.

(6) چون نظر اندر رخ آن پیر کرد

Çün ‘Ömer rağıyallâhu ‘anh ol pîrûñ vechine nazâr eyledi.

(2178/2212) دید آن را شرمسار و روی زرد

Anı hacl u şermsâr ve ğâyet-i hayâsından (7) zerd-ruhsâr gördi. Ve tesliyet-i hâţır içün ber-müceb-i⁸⁸⁶ فَقُولَا لَهُ قَوْلًا لَّيِّنًا envâ‘-ı rıfķ u mülâyet ve eşnâf-ı luţf u muţâyebet gösterüp

(8) پس عمر گفتش مترس از من مَرَم

Pes ‘Ömer rağıyallâhu ‘anh ol pîr-i rüşen-zamîre eyitdi: Ĵorķma ve benden ürkme!

(2179/2213) کت بشارتها ز حق آورده ام

⁸⁸⁶ “Yine de ona söyleyeceklerinizi yumuşak bir üslûpla söyleyin” Tâhâ 20/44.

(9) Ki saña Hakk'dan beşâretler getürmüşümdür. Teftiş ve ihtisâb 'âmme içündür.
Nitekim *Mesnevî-i Şerîf*ün dördüncü cildinüñ âhîrinde buyurulmuşdur ki, *Mesnevî*:

(10) از برای عام باشد این شکوه
تا کلاه کبر نهند آن گروه

تا من و ماهای ایشان بشکند
نفس خودبین فتنه و شر کم کند⁸⁸⁷

(11) پس بمیرد آن هوسها در نفوس
هیبت شه مانع آید ان نحوس⁸⁸⁸

هست دیوان محاسب عام را
وان پری رویان حریف جام را⁸⁸⁹

(12) جلم در جلمست رَحمتها به جوش
نشنوی از غیر چنگ و نی خروش⁸⁹⁰

İmdi saña müjde olsun ki

چند یزدان مدحت خوی تو کرد

(13) Hâzret-i Hakk ve Feyyâz-ı Muṭlak senüñ ḥûy-ı ḥûbuñı çok medḥ eyledi.

(2180/2214) تا عمر را عاشق روی تو کرد

Hattâ 'Ömer'i senüñ cemâlüne 'aşık eyledi. Beyt:

(14) Ey fütâde gamdan âzâd ol ki şayyâduñ benüm

Sen benüm ma' nide şâkirdümsin üstâduñ benüm

Neşr:

İmdi ey pîr-i pâk-żamîr!

پیش من بنشین و مهجوری مساز

(15) Gel benüm yanumda otur ve mehcûrluk düzme. Ya' nî benden kaçma.

⁸⁸⁷ *Mesnevî*, IV, b. 3776-3777. Bu ihtisâm, sıradan insan kitlesinin böbürlenip büyüklük taslamaması içindir. Bu, benlikleri kırılın ve bencil nefis kötülük ve fitneye kalkışmasın diyedir. Derya Örs-Hicabi Kırlangıç, *Mesnevî-i Ma'nevî*, IV, b. 3769-3770.

⁸⁸⁸ *Mesnevî*, IV, b. 3779. Böylece insanlardaki arzular ölür ve padişahın heybeti o uğursuz işleri engeller. Derya Örs-Hicabi Kırlangıç, *Mesnevî-i Ma'nevî*, IV, b. 3772

⁸⁸⁹ *Mesnevî*, IV, b. 3783. Soruşturma divanı genel halk içindir, peri yüzlülere kadeh arkadaşlığı için. Derya Örs-Hicabi Kırlangıç, *Mesnevî-i Ma'nevî*, IV, b. 3776.

⁸⁹⁰ *Mesnevî*, IV, b. 3781. Yumuşak başlılıkla babacanlıkla coşar orada. Bir ses duymazsın çengle neyden başka. Derya Örs-Hicabi Kırlangıç, *Mesnevî-i Ma'nevî*, IV, b. 3774.

(2181/2215) تا بگوشت گویم از اقبال راز

Tā ki senüñ kulağuna iqbāl ü devletden rāz söyleyem.

حق سلامت می کند می پرسدت

(16) Hakk te‘ālā saña selām ider ve seni su’āl ider ki

(2182/2216) چونی از رنج و غمان بی حدت

bī-ḥadd ü lā-yu‘ad olan renc u ğamlardan nicesin?

نک قراضه⁸⁹¹ چند ابریشم بها

(17) İşte birkaç altun-ı ibrişim-bahā!

(2183/2217) خرج کن این را و باز اینجا بیا

Bunı ḥarc eyle, girü buraya gel. li-Münşi ‘ihī:

Dostum cevır u cefā yiter firāvān oldı gel

(18) Gözlerüñden dökilen dürrile mercān oldı gel

İntizārum āteşi ğāyetde yaqmışdur seni

‘Āşıkā ḥākisterüñ ḥākile yeksān oldı gel

(19) Gülşen-i ḥüsnümde çünkim bülbül-i şūrīdesin

Gir cemālüm cennetine verd ḥandān oldı gel⁸⁹²

پیر لرزان گشت چون این را شنید

Ol pīr-i çengī çünkim (20) bu ḥaberi işitdi, ziyāde şermsār olduğundan ditredi.

(2184/2218) دست خود خایید و بر خود می طپید

Elini çeynedi ve muḫtarib oldı. Ya‘nī ilāhī bu ‘āciz u cānīye (21) bu kadar cürm ü

‘işyānum var iken bu vechile faẓl u iḥsānuñ oldı diyüp

بانگ می زد کای خدای بی نظیر

bāng urdı ve nāle vü efġān eyledi (22) böyle diyü ki: Ey Ḥudā-yı lā-naẓīr!

(2185/2219) بس که از شرم آب شد بیچاره پیر

İḥsān ise ancaḫ olur ki bī-çāre vü ‘āşık pīr, şerm u ḥayādan āb (23) ve maḥv u nā-yāb

oldı. Ve gözlerinden ḳanlu yaşlar döküp, nazm:

Pādişāhum rāzıyam ben ağlayam sen eyle nāz

⁸⁹¹ Derkenâr: Qurāze ḥaḳıkatda altın ḥurdeleridir. Bu maḥalde sikke-i ḥaseneden ‘ibāretdür.

⁸⁹² Bu beyitlere mısralarının yeri deġişik olmakla birlikte Ahmed-i Sârbân’ın divanında rastlanmaktadır. bkz. Hayrabolulu Melâmî Şeyhi Ahmed-i Sârbân Efendi Külliyyâtı [Dîvânı ve Mektebâtı] ve Vizeli Şeyh Alâeddîn Ali Efendi’nin Şiirleri, s. 250.

‘ Ādet olmışdur saña nāz eylemek ben kıl niyāz

(24) Eşk-i çeşm-i rûy-ı zerdüm hâşıl-ı ‘ ışkûñ-durur

Raḥmetüñle eyā şeh-i ‘ âlem cihân içre ne’m az⁸⁹³

diyüp

چون بسی بگریست از حد رفت درد

(25) çün ki bisyār u bî-şumār ağladı. Derd u miḥnet ḥadden tecāvüz eyledi. Ve bu şî‘r-i müstezād ḥātırına gelmek ile, Müstezād:

(26) Muṭrib ele al sāzuñı kıl nağmeñe demsāz

Rāst ile ser-āğāz

Seyr eyle ‘ Irāk’ile Şıfāhān’a hoş-āvāz

Keşf ola bize rāz

Kūçek dehenüñ kışşasını Büzürg idenler

Yok yire yilerler

(27) Zengüle şadāsına uyup bulmadı hem-rāz

Hiç dimedi uymaz

Güş eyle Rehāvi’de bu gün şavt-ı Hüseyñi

Gel ḥüsn-i ḥasenden

Var mülk-i Hicāz’a iriş ey tālib-i şeh-bāz

Ur cehdile pervāz

(28) Çün Büselik āvāzını güş eyleye ey dost

Ney gibi Nevā’dan

‘ Uşşāk perākende olur cümle hoş-āvāz

Çün murğ-ı suḥan-sāz

Āvāza küvāş oldu vü Nevruz’ile Selmek

Cān kulağın açup

(29) Güş eyle ne dir ‘ ārifiseñ remz ile Şehnāz

Ey ‘ āşıq-ı cān-bāz

⁸⁹³ Hayrabolulu Melâmî Şeyhi Ahmed-i Sârbân Efendi Külliyyâtı [Dîvânı ve Mektebâtı] ve Vizeli Şeyh Alâeddîn Ali Efendi’nin Şiirleri, s. 225.

Gel Māye ne dir diñle vü Gerdāne ne dir kim
Keşf ola bu esrār
‘İşveyile Hışār eyledi ol turre-i tannāz
Her perdede biñ nāz

(30) Yekgāh ü Dügāh ile Segāh ile vü Çārgāh
Çün şu‘ be bulardur
Taḥsîn ide gūş eyler ise Sa‘ dī-i Şirāz
Aḥmed yūri gel vaz

Ḳānūn ile çeng inlese tanbūr ile şeştā
Zār olsa kemānçe

(31) ‘Ūd ağlasa nāy inlese berbatle ser-āgāz
Rāz eylese ibrāz

On iki maḳām oldu yine on iki burcuñ
Edvārına ḳā’im
Āvāze yedi oldu yedi yıldıza dem-sāz
Hoş oldılar enbāz

(32) Dört şu‘ beyi bil remz-i ‘ānāşırdan olupdur
Çün gice vü gündüz
Maḥbūbile muṭribile ye iç eyle verendāz
Ki şınmaya hiç sāz⁸⁹⁴

diyüp

چنگ را زد بر زمین و خُرد کرد (2186/2120)

(33) çengi yere urdı ve ḥurd u şikest eyledi. Ve çenge ḥiṭāb u ‘itāb idüp nevḥaya başladı.

گفت ای بوده حجابم از اله

Ve eyitdi: Ey İlāhumdan baña (34) ḥicāb u perde olmuş çeng!

ای مرا تو راهزن از شاهراه (2187/2221)

Ey sen baña yol urıcı ve şāh-rāhdan alıḳoyıcı!

⁸⁹⁴ Hayrabolulu Melâmî Şeyhi Ahmed-i Sârbân Efendi Külliyyâtı [Dîvânı ve Mektebâtı] ve Vizeli Şeyh Alâeddîn Ali Efendi’nin Şiirleri, s. 137-138.

ای بخورده خون من هفتاد سال

(35) Ey yitmiş sāl benüm ḵanumı yemiş olan çeng!

(2188/2222) ای ز تو رُومِ سیه پیشِ کمال

Ey ehl-i kemāl ḥuzūrunda senden ötürî benüm rüyum siyāhdur ve ‘ömrüm (36) senden telef olmuşdur. Bu maḥalde çengden murād nefsi emmāre ve istidlālāt-ı ‘aqliyye ve mebāḥiş-i fikriyye ve felsefedür ki rāh-ı Ḥaḵḵ’da olan ḥüçübātuñ a‘zamıdur. (37) Zīrā reh-zen-i tālib muḵteḵayāt-ı nefsāniyye ve lezzāt-ı cismāniyye ve delā’il-i ‘aqliyye ve ḥayālāt-ı vehmiyyedür. Pes pīr-i çengī nefsinî levm idüp terk-i aḥkām-ı ṭabī‘at (38) itdükden şoñra dergāh-ı çāre-sāza cān u dilden tazarru‘ u niyāz ile eyitdi:

ای خدای با وفای و با عطا

Ey ‘aṭā vü vefāyla muttaşif olan (39) Ḥudā-yı müte‘āl!

(2189/2223) رحم کن بر عمرِ رفته در جفا

Cefā vü ma‘āşīye gitmiş ‘ömre raḥmet eyle. Naẓm:

Baḥr-ı ḥayret içre bir āvāreyem

‘Āciz ü dermānde vü bī-çāreyem

(40) Ġarḵ-ı nefsum yine ser-tā-pāy men

Destgīrüm olmasuñ ey vāy men

Mürdeyem ‘ālemde cümle mürdeden

Ne’yleyem kim ṭaşra düşdüm perdeden

(41) Ḥaḵḵ-ı ‘ālem ḵudretüñ ḥayrānıdur

Evliyālar dergahuñ derbānıdur

Vādī-i ḥayretde ser-gerdān u deng

Kalmışam ḥayrān görünmez şulḥ u ceng

[226*] (1) Ġarḵ iderken kā’inātı baḥr-ı zāt

Ādem-i ḥākīye sedd oldı şıfāt

Zātuñı bilmekde ‘aḵla rāh yok

Hiç şıfātuñ sırrına āgāh yok

(2) Cümle ‘ālem oldı zātuñdan ‘ayān

Lîk zātuñdan viren kimdür nişân

Ḳā'inātuñ varına sensin ilāh

Āsitānuñda gedālar pādişāh

(3) Aña lāyık bilmegi kimdür bilen

Ḥaḳḳa lāyık ḥidmeti kimdür kılan

Lāl olur vaşfında cümle vāşıfān

Ġaşy olur medḥinde 'aḳl-ı ḥurde-dān

(4) 'İlmden 'ālī 'ayāndan taşradur

Zāt-ı pākūñ kim beyāndan taşradur

Keştī-i ḥayret benüm bī-pā vü ser

Ġarḳ-ı ḥūn oldum meded ey çāreger!

(5) Ḥazretüñden isterem men bende bes

Zikrüm olsun dilde ismüñ şoñ nefes⁸⁹⁵

Pes pīr-i çengī bu vechile münācāt itmekle tīr-i du'āsı hedef-i icābete (6) işābet idüp

داد حق عمری که هر روزی از آن

(2190/2224) کس نداند قیمت آن در جهان

Ḥaḳḳ sübhānehū ve te'ālā oña bir 'ömr-i cāvidān virdi ki (7) ol 'ömrden her bir günüñ kıymetini cihānda kimesne bilmez. Ve ḥesābına ferd ḳādir olmaz. Ey müstemi'-i ḳābil! Fenn-i edvāra giriftār olup 'ömr-i nāzenīni (8) mūsīḳī yolunda ve 'ilm-i lā-yenfa' taḥşilinde hebā idenlere nuş u pend içün lisān-ı muṭribden Ḥazret-i Mevlānā ta'lim-i tevbe ve münācāt idüp buyururlar ki: (9) Çünkü pīr-i çengī niyāzdan lezzet aldı. Tekrār münācāta el açup eyitdi: İlāhā, melikā, ma'būdā!

خرج کردم عمر خود را دم بدم

'Ömrümi dem be-dem ḥarc (10) u ifnā eyledüm.

(2191/2225) در دمیدم جمله را با زیر و بم

⁸⁹⁵ Hayrabolulu Melâmî Şeyhi Ahmed-i Sârbân Efendi Külliyyâtı [Dîvânı ve Mektebâtı] ve Vizeli Şeyh Alâeddîn Ali Efendi'nin Şiirleri, s. 151-154.

Cümlesini zîr u bemde žāyi‘ kıldum ve üfürdüm. Zîr, ‘ūd ve şeštā ve anuñ emşālî olan sazuñ (11) ince teline ve bem, kabā teline dirler. Ya‘nî ‘ömr-i ‘azîzî sâzlaruñ ince ve kabā teline düzen virüp āvāzın taṭbîḳ itmekde izā‘at eyledüm.

آه کر یادِ ره پردهٔ عراق

Āh kim yād-ı reh-i perde-i ‘ırāḳdan

(2192/2226) رفت از یادم دَمِ تلخِ فراق

firāḳuñ telḥi ḥāṭırumdan gitdi. ‘Irāḳ (13) on iki maḳāmātdan birisidür. Ve rāh, maḳām ve tarz ma‘nāsına gelür. Meşelā rāh-ı ‘Arab ve rāh-ı ‘Acem maḳām-ı ‘Arab ve tarz-ı ‘Acem dimekdür. (14) Ya‘nî muṭrib kendüye ḥayf u dirîğ yiyüp “Āh kim maḳām-ı ‘Arab ve rāh-ı ‘Acem!” diyüp maḳşad-ı aşliden cüdā düşmek fikri ve dem-i telḥ-i firāḳ ḥāṭırından (15) gitdi, didi. Kezālik Ḥaḳḳ sübhānehü ve te‘ālā وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ kendü ḥaḳīḳatin (16) مِنْ عَرَفَتْ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَتْ رَبَّهُ⁸⁹⁷ dimiş iken ber-müceb-i مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ⁸⁹⁶ bilmege ve vuşlat-ı Ḥaḳḳ’a bir mürşid-i kāmîl bulmağa cidd ü cehd itmeyüp ‘ulūm-ı felsefe taḥşîlî için ‘Arab ve ‘Acem seyyāḥı olup ve rabbü’l-‘izzeti dūr u dırāz (17) cihet ü mekāndan ṭaleb eyleyüp, mısra‘:

Saňa kendün gerek ise bula kendüñ kendüñi

sırrından ġāfil olanlara ta‘rîz olup rûḥun vaṭan-ı aşliden (18) firāḳı ġamını çekmeyüp ve dem-i telḥ-i iftirāḳı zevḳ itmeyüp ‘azāb-ı bu‘d ve dūrîde mehcür olduñuz dimekdür.

وای کر تَرِی زِیرافکندِ خُرد

(19) Ey vāy u dirîğ zîr-efkend-i ḥurduñ terri vü leṭāfetinden! Zîr-efkend hurd-ı kûçek didükleri maḳāmdur. Ḥurde naḳışlar ile bir laṭîf ü ter hevādur ki

(20) (2193/2227) خُشک شد کِشْتِ دِلِ من دلِ بُمُرد

ol ter u laṭîf kıyās eyledüğüm kûçek maḳāmına dil virdüğüm için mezra‘a-i ḳalbümüñ ḥāşılı ḥuşḳ olup (21) mürde-dil oldum.

وای کر آوازِ این بیست و چهار

Vāh u āy bu yigirmi dört şu‘benüñ āvāzesinden ki bunlara iştiğāl itmek ile

(22) (2194/2228) کاروانِ بگذشت و بیگه شد نهار

⁸⁹⁶ “Biz ona şah damarından daha yakınız.” Kâf 50/16.

⁸⁹⁷ Nefsini bilen Rabbini bilir. Aclûnî, **Keşfü’l-Hafâ**, C: II, s. 312, nr. 2532.

kārvān-ı ‘ömr geçdi. Ve kâfile-i rāh-ı Ka‘be-i vişāl göçdi. Ve nehār-ı hayāt bî-vakt oldı. ‘Ömr ise şām-ı ecele (23) irişdi. İmdi şimden şöñra ‘ömr-i ‘azîz ve nefis-i nefîsi hevâ-yı nefis ve ârzû-yı cismde izâ‘at itmeyüp ve rāh-ı hicāz ve ‘ırāk ve hüseynî ve ‘uşşāk (24) diyü nihāvend ve şifāhāna gitmeyüp tarîk-i enbiyā vü evliyāya teveccüh ve ‘azîmet eylesün ki nağamāt-ı rûh-efzâ-yı enbiyā vü evliyāya vākıf olup (25) ma‘ārif-i ilāhiyyeyi ‘ārif olasun. Pes buña cān u dilden tazarru‘ u hanîn ü zārî vü enîn ile Hāk‘dan meded ü ‘ināyet lâzımdur diyüp (26) niyāz ider ki:

ای خدا فریاد زین فریادخواه

Ey feryād-res olan Hudā-yı müte‘āl ve kâdir-i ber-kemāl, bu feryād-h‘āhdan feryād!

(2195/2229) داد خواهم نه ز کس زین دادخواه

Bu dād isteyici ve feryād idici nefsümden ötürü dād isterüm. Ğayrı kesden ötürü istemezem. Şikāyet kendü nefsümdendür. Āh dād ki rā?

(28) دادِ خود از کس نیابم جز مگر

Kendü dādumı kimesneden bulmazam meger

(2196/2230) زانک ان از من بمن نزدیکتر

ol karîb u mucîb olan Hudā’dan dād (29) bulam ki ol laţîf ü ħabîr baña benden karîbrekdür.

کین منی از وی رسد دم دم مرا

Zîrā bu vücūd ve varlık baña nefes nefes ol vücūd-ı muţlağdan (30) irişür.

(2197/2231) پس ورا بینم چون این شد کم مرا

Pes ol vāhîd u aḥad ve vücūd-ı muţlağ görürüm çün ki bu benligüm maḥv ola. Ya‘nî çün ki bende olan (31) ta‘ayyün ve vücūd-ı vehmî nūr-ı cezebāt-ı ilāhiyye ile yanup maḥv olduğda mir‘āt-i dil rûy-ı cānān pertevine müsta‘id āyine-i şāf olup (32) bilā-inniyyet ve işneyniyet mir‘āt-i mücellāda dost cemālîn görür. Meşelā

همچو آن کو با تو باشد زرشمَر

ol kimesne gibi ki saña altun şayıcı ola. (33) Ol ḥalde

(2198/2232) سوی او داری نه خود سوی نظر

naẓarı ol altun şayıcı cānibine tûtarsan kendü cānibine naẓar itmezsin. Pes Hākḫ sübhānehū ve te‘ālā (34) zer-i ḥālîş gibi ḳalb-i şāf virici ve tecelliyāt-ı lâ-yetekerrer idicidür. İmdi saña zer iḥsān eyleyen cevāda naẓar eyledüğün gibi vücūd-ı ḥākḫānî

i'tā (35) eyleyen ol vehhāb u cevād olan Hālīk-ı 'ibāda nazar idüp kendüni görmeyesün. Ve vücūd-ı vehmîni ferāmūş eylesün. Naẓm:

(36) Dost ile dost olıgör ey nev-civān

Kim olasun dīne āhır cāvidān

'İşk deminden dem uralum gel beri

Hem görelüm ol yüzi gül dilberi

(37) Dost yaratdı gözüni itme cüdā

Dā'imā dostdur saña bilgil Hudā

Ṭoğrı eyle yüzüni dost yüzüne

Bakma andan gayrısınıñ yüzüne

(38) Gayrı yokdur dostdur cümle cihān

Bu görinen yer u gök ü ins ü cān

Hep Hudā'dandur kamu şey' bi-gümān

Şūret u sīret anuñdur ey civān!

(39) Hāşıl-ı kelām pīr-i çengī envā'-ı nāle vü zārī idüp

همچنین در گریه و در ناله او

bunuñ emşāli girye vü nālede ol pīr-i muṭrib

(40) (---/2233) می شمردی جرم چندین ساله او

bu kadar yıllık haram ve ḥaṭāsını ta' dād eyledi.

[Ser-i Suḥan]

گردانیدن عمر رضی الله عنه نظیر او را از مقام گریه که (41) هستیست به مقام استغراق که مستیست

Emīru'l-mü'minīn 'Ömer raḍıyallāhu 'anh ol pīr-i çengīyi irşād idüp varlık maḳāmı olan girye vü nāleden [226^b] (1) mestlik maḳāmı olan mertebe-i istiğrāka döndürmesi beyānındadır. Zīrā dā'imā māzide olan zellātı zıkr idüp ve anuñla 'ömrini geçürmek kişi kendüde vücūd (2) görmekten neş'et ider. Ve ḥālet-i mezbūre kendüden izāle olmadukça maḳām-ı vahdet ve ḥadd-i istiğrāka kadem nihāde olmaz. Ḥavāşş ise zıkr-i māzī vü müstaḳbel idüp (3) dā'imā müte'essif olmak taẓyī'-i evḳātdur dimişler. Belki ḥavāşş-ı 'ibādu'llāh bu maḳūle tevbeden tevbe iderler. كَمَا قَالَ عَبْدُ اللَّهِ الْأَنْصَارِيُّ قَدَسَ

اللَّهُ رَمْسُهُ: وَتَوْبَةُ الْخَاصَّةِ (4) مِنْ تَضْيِيعِ الْوَقْتِ. فَإِنَّهُ يَدْعُو إِلَى دَرْكِ التَّقِيضَةِ وَيَطْلُقُ نُورَ الْمُرَاقَبَةِ وَيُكَدِّرُ عَيْنَ الصُّحْبَةِ. وَلَا يُتِمُّ Fe-izā kāne مقامُ التَّوْبَةِ إِلَّا بِالْإِنْتِهَاءِ إِلَى التَّوْبَةِ مِمَّا دُونَ الْحَقِّ (5) ثُمَّ رُؤْيَةُ عَلَّةٍ تِلْكَ التَّوْبَةِ ثُمَّ التَّوْبَةُ مِنْ رُؤْيَةِ تِلْكَ الْعِلَّةِ.⁸⁹⁸ kezālik Hāzret-i ‘Ömer raḍiyallāhu ‘anh daḥī pīr-i çengī baḳıyye-i ‘ömrini nālede ve aḥvālinden şikāyetde (6) taẓyī‘ eyledügin görüp

پس عمر گفتش که این زاری تو

pes ‘Ömer raḍiyallāhu ‘anh pīr-i çengīye eyitdi: Bu senüñ zārīligüñ

(2199/2234) هست هم آثارِ هشیاری تو

(7) Hem senüñ huşyārīlūğūñ eşerleridür, ‘alāmet-i fenā bu degüldür. Zīrā maḳām-ı fenā ender-fenāda ne zārī vü nāle ve ne zıkr-i māzī vü müstaḳbel ve ne ḥavf u ḥūzn ḳalur. İmdi

(8) راه فانی گشته راه دیگرست

cezebāt-ı raḥmāniyye ve muhabbāt-ı rabbāniyye ile fenā ender [fenā] olan ‘aşıḳ-ı bī-ser u pānuñ yolu başḳadur.

(2200/2235) ز آنکه هشیاری گناه دیگرست

(9) Zīrā huşyārīlık ve hestī-i mūm ile nāle vü girye itmeklik erbāb-ı fenā ḳatında bir günāh-ı āḥar ve cürm-i diğerdür.⁸⁹⁹ (10) Zīrā kَمَا قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: وَجُودُكَ ذَنْبٌ لَا يُقَاسُ عَلَيْهِ ذَنْبٌ آخَرٌ. Zīrā maḳām-ı fenāda olanlar ebū’l-vaḳt olmışlardur. Ve zıkr-i māzī vü müstaḳbelden ḥalāş olmışlardur. Aña binā’en ki

هست هشیاری ز یاد ما مضی

Zıkr-i māzīden (11) huşyārīlık vardır.

(2201/2236) ماضی و مُسْتَقْبَلُتِ پردۀ خدا

Māzī vü müstaḳbel saña perde-i Ḥudā’dur. Ehl-i fenāya ḥurūş ve bāde-i puḥteye cūş yokdur. İmdi ey merd-i fānī!

(12) آتشی در زن بهر دو تا به کئی

Māzī vü müstaḳbele bir āteş ur ki ḥattā fenā mertebesin bulasun.

⁸⁹⁸ Havassın tevbesi, vakti zayi etmekten dolayıdır. Çünkü bu, onları eksiklik çukuruna düşürür, murakabe nurunu söndürür ve sohbet pınarını bulandırır. Hakk’ın dışındaki her şeyden tevbe etmeye ulaşmadıkça tevbe makamı tamam olmaz. Sonra tevbenin kusurunu görme, sonra da bu kusuru görmekten tevbe etme derecesi gelir. el-Herevî, **Tasavvufta Yüz Basamak: Menâzilü’s-Sâirîn**, s. 77.

⁸⁹⁹ Varlığın başka bir günahla kıyaslanamayacak kadar [büyük] bir günahıdır. bkz. Necmüddîn-i Kübrâ, **el-Usûlü’l-Aşere**, trc. ve şrh.: Abdülgafûr Lârî, Tahran 1363/1984, s. 40; Necmeddîn-i Kübrâ, **Tasavvufta On Esas – Usûlü’l-Aşere Şerhleri**, haz.: Süleyman Gökbulut, İstanbul, İnsan Yayınları, 2010, s. 94.

(2202/2237) پُر گِرہ باشی ازین هر دو چو نئی

Kaçana degin bu māzī vü müstaḳbel (13) zikrinden ney gibi pür-girih olasun.

تا گِرہ با نئی بؤد همراز نیست

Mādām ki nāy ile girih olan hem-rāz degüldür

(2203/2238) همنشین آن لب و آواز نیست

ve ol (14) leb ve āvāzuñ hem-nişini degüldür. Lebden murād bu maḥalde zıkr-i maḥal irāde-i ḥāl ḳabilinden olup kelāmdur. Ḥāşıl-ı ma‘nā vücūd-ı insānī nāya mümāşil olup māzī vü müstaḳbelüñ (15) zıkrı ve zamān u mekānuñ fikri ve hestī-i mevhūmuñ taşavvurı nāyda olan girihler gibidür. İmdi zıkr olınan perdeler ile muḳayyed ve mu‘aḳkad olduḳça rūḥ-ı (16) izāfiyi nefḥ eyleyen vücūd-ı muṭlaḳ ile hem-rāz olamazsın. Pes māzī vü müstaḳbelden ḥalāş olmak ister iseñ ikisine daḥı cezebāt-ı raḥmāniyye ile āteş urup (17) bī-ḥicāb vücūd-ı mevhūm olasun. Ve kelām-ı ḥaḳīḳinüñ tecelliyātını ḳalbūñde müşāhede idüp ⁹⁰⁰ اَنَا اللّٰهُ ḥiṭābın istimā‘ eylesesün. Zīrā sālik-i rāh-ı ḥaḳīḳat olan (18) ‘āşık-ı şādık ḥālet-i fenāda fenāsından ḥaberdār olursa anuñ hestī-i mevhūmı henüz bākīdür. Pes kemāl-i fenā oldur ki ‘āşık çünki nefsinden fānī ola (19) müşāhede-i fenādan daḥı fānī olmak gerekdür ki fenā-yı fenāya bāliḡ ola. Ve çünki ‘āşık-ı fānī fenādan bu dereceye nā’il ola ḥibāl-i ene’iyyet ve ravābıṭ-ı beşeriyyet (20) mıḳrāz-ı nefy-i لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ ile münḳaṭı‘ olup sultān-ı اللّٰهُ tutuḳ-ı kibriyādan ber-müceb-i va‘d-i kerīm-i ⁹⁰¹ نُوْرٍ فَادْكُرُونِي اذْكُرْكُمْ nūr-ı ‘azamet-i vaḥdet ile libās-ı ⁹⁰² كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا سَٰمِعُ رَبِّكَ ḥālik ⁹⁰³ اِلَّا هُوَ hāl-ı şavtdan mücerred olduḡı ḥālde zāhir ve sırr-ı mektūm-ı ⁹⁰⁴ اِلَّا هُوَ hāl-ı şavtdan mücerred olduḡı ḥālde zāhir ve sırr-ı mektūm-ı ⁹⁰⁵ اِلَّا هُوَ hāl-ı şavtdan mücerred olduḡı ḥālde zāhir ve sırr-ı mektūm-ı ⁹⁰⁶ اِلَّا هُوَ hāl-ı şavtdan mücerred olduḡı ḥālde zāhir ve sırr-ı mektūm-ı ⁹⁰⁷ اِلَّا هُوَ hāl-ı şavtdan mücerred olduḡı ḥālde zāhir ve sırr-ı mektūm-ı ⁹⁰⁸ اِلَّا هُوَ hāl-ı şavtdan mücerred olduḡı ḥālde zāhir ve sırr-ı mektūm-ı ⁹⁰⁹ اِلَّا هُوَ hāl-ı şavtdan mücerred olduḡı ḥālde zāhir ve sırr-ı mektūm-ı ⁹¹⁰ اِلَّا هُوَ hāl-ı şavtdan mücerred olduḡı ḥālde zāhir ve sırr-ı mektūm-ı ⁹¹¹ اِلَّا هُوَ hāl-ı şavtdan mücerred olduḡı ḥālde zāhir ve sırr-ı mektūm-ı ⁹¹² اِلَّا هُوَ hāl-ı şavtdan mücerred olduḡı ḥālde zāhir ve sırr-ı mektūm-ı ⁹¹³ اِلَّا هُوَ hāl-ı şavtdan mücerred olduḡı ḥālde zāhir ve sırr-ı mektūm-ı ⁹¹⁴ اِلَّا هُوَ hāl-ı şavtdan mücerred olduḡı ḥālde zāhir ve sırr-ı mektūm-ı ⁹¹⁵ اِلَّا هُوَ hāl-ı şavtdan mücerred olduḡı ḥālde zāhir ve sırr-ı mektūm-ı ⁹¹⁶ اِلَّا هُوَ hāl-ı şavtdan mücerred olduḡı ḥālde zāhir ve sırr-ı mektūm-ı ⁹¹⁷ اِلَّا هُوَ hāl-ı şavtdan mücerred olduḡı ḥālde zāhir ve sırr-ı mektūm-ı ⁹¹⁸ اِلَّا هُوَ hāl-ı şavtdan mücerred olduḡı ḥālde zāhir ve sırr-ı mektūm-ı ⁹¹⁹ اِلَّا هُوَ hāl-ı şavtdan mücerred olduḡı ḥālde zāhir ve sırr-ı mektūm-ı ⁹²⁰ اِلَّا هُوَ hāl-ı şavtdan mücerred olduḡı ḥālde zāhir ve sırr-ı mektūm-ı ⁹²¹ اِلَّا هُوَ hāl-ı şavtdan mücerred olduḡı ḥālde zāhir ve sırr-ı mektūm-ı ⁹²² اِلَّا هُوَ hāl-ı şavtdan mücerred olduḡı ḥālde zāhir ve sırr-ı mektūm-ı ⁹²³ اِلَّا هُوَ hāl-ı şavtdan mücerred olduḡı ḥālde zāhir ve sırr-ı mektūm-ı ⁹²⁴ اِلَّا هُوَ hāl-ı şavtdan mücerred olduḡı ḥālde zāhir ve sırr-ı mektūm-ı ⁹²⁵ اِلَّا هُوَ hāl-ı şavtdan mücerred olduḡı ḥālde zāhir ve sırr-ı mektūm-ı ⁹²⁶ اِلَّا هُوَ hāl-ı şavtdan mücerred olduḡı ḥālde zāhir ve sırr-ı mektūm-ı ⁹²⁷ اِلَّا هُوَ hāl-ı şavtdan mücerred olduḡı ḥālde zāhir ve sırr-ı mektūm-ı ⁹²⁸ اِلَّا هُوَ hāl-ı şavtdan mücerred olduḡı ḥālde zāhir ve sırr-ı mektūm-ı ⁹²⁹ اِلَّا هُوَ hāl-ı şavtdan mücerred olduḡı ḥālde zāhir ve sırr-ı mektūm-ı ⁹³⁰ اِلَّا هُوَ hāl-ı şavtdan mücerred olduḡı ḥālde zāhir ve sırr-ı mektūm-ı ⁹³¹ اِلَّا هُوَ hāl-ı şavtdan mücerred olduḡı ḥālde zāhir ve sırr-ı mektūm-ı ⁹³² اِلَّا هُوَ hāl-ı şavtdan mücerred olduḡı ḥālde zāhir ve sırr-ı mektūm-ı ⁹³³ اِلَّا هُوَ hāl-ı şavtdan mücerred olduḡı ḥālde zāhir ve sırr-ı mektūm-ı ⁹³⁴ اِلَّا هُوَ hāl-ı şavtdan mücerred olduḡı ḥālde zāhir ve sırr-ı mektūm-ı ⁹³⁵ اِلَّا هُوَ hāl-ı şavtdan mücerred olduḡı ḥālde zāhir ve sırr-ı mektūm-ı ⁹³⁶ اِلَّا هُوَ hāl-ı şavtdan mücerred olduḡı ḥālde zāhir ve sırr-ı mektūm-ı ⁹³⁷ اِلَّا هُوَ hāl-ı şavtdan mücerred olduḡı ḥālde zāhir ve sırr-ı mektūm-ı ⁹³⁸ اِلَّا هُوَ hāl-ı şavtdan mücerred olduḡı ḥālde zāhir ve sırr-ı mektūm-ı ⁹³⁹ اِلَّا هُوَ hāl-ı şavtdan mücerred olduḡı ḥālde zāhir ve sırr-ı mektūm-ı ⁹⁴⁰ اِلَّا هُوَ hāl-ı şavtdan mücerred olduḡı ḥālde zāhir ve sırr-ı mektūm-ı ⁹⁴¹ اِلَّا هُوَ hāl-ı şavtdan mücerred olduḡı ḥālde zāhir ve sırr-ı mektūm-ı ⁹⁴² اِلَّا هُوَ hāl-ı şavtdan mücerred olduḡı ḥālde zāhir ve sırr-ı mektūm-ı ⁹⁴³ اِلَّا هُوَ hāl-ı şavtdan mücerred olduḡı ḥālde zāhir ve sırr-ı mektūm-ı ⁹⁴⁴ اِلَّا هُوَ hāl-ı şavtdan mücerred olduḡı ḥālde zāhir ve sırr-ı mektūm-ı ⁹⁴⁵ اِلَّا هُوَ hāl-ı şavtdan mücerred olduḡı ḥālde zāhir ve sırr-ı mektūm-ı ⁹⁴⁶ اِلَّا هُوَ hāl-ı şavtdan mücerred olduḡı ḥālde zāhir ve sırr-ı mektūm-ı ⁹⁴⁷ اِلَّا هُوَ hāl-ı şavtdan mücerred olduḡı ḥālde zāhir ve sırr-ı mektūm-ı ⁹⁴⁸ اِلَّا هُوَ hāl-ı şavtdan mücerred olduḡı ḥālde zāhir ve sırr-ı mektūm-ı ⁹⁴⁹ اِلَّا هُوَ hāl-ı şavtdan mücerred olduḡı ḥālde zāhir ve sırr-ı mektūm-ı ⁹⁵⁰ اِلَّا هُوَ hāl-ı şavtdan mücerred olduḡı ḥālde zāhir ve sırr-ı mektūm-ı ⁹⁵¹ اِلَّا هُوَ hāl-ı şavtdan mücerred olduḡı ḥālde zāhir ve sırr-ı mektūm-ı ⁹⁵² اِلَّا هُوَ hāl-ı şavtdan mücerred olduḡı ḥālde zāhir ve sırr-ı mektūm-ı ⁹⁵³ اِلَّا هُوَ hāl-ı şavtdan mücerred olduḡı ḥālde zāhir ve sırr-ı mektūm-ı ⁹⁵⁴ اِلَّا هُوَ hāl-ı şavtdan mücerred olduḡı ḥālde zāhir ve sırr-ı mektūm-ı ⁹⁵⁵ اِلَّا هُوَ hāl-ı şavtdan mücerred olduḡı ḥālde zāhir ve sırr-ı mektūm-ı ⁹⁵⁶ اِلَّا هُوَ hāl-ı şavtdan mücerred olduḡı ḥālde zāhir ve sırr-ı mektūm-ı ⁹⁵⁷ اِلَّا هُوَ hāl-ı şavtdan mücerred olduḡı ḥālde zāhir ve sırr-ı mektūm-ı ⁹⁵⁸ اِلَّا هُوَ hāl-ı şavtdan mücerred olduḡı ḥālde zāhir ve sırr-ı mektūm-ı ⁹⁵⁹ اِلَّا هُوَ hāl-ı şavtdan mücerred olduḡı ḥālde zāhir ve sırr-ı mektūm-ı ⁹⁶⁰ اِلَّا هُوَ hāl-ı şavtdan mücerred olduḡı ḥālde zāhir ve sırr-ı mektūm-ı ⁹⁶¹ اِلَّا هُوَ hāl-ı şavtdan mücerred olduḡı ḥālde zāhir ve sırr-ı mektūm-ı ⁹⁶² اِلَّا هُوَ hāl-ı şavtdan mücerred olduḡı ḥālde zāhir ve sırr-ı mektūm-ı ⁹⁶³ اِلَّا هُوَ hāl-ı şavtdan mücerred olduḡı ḥālde zāhir ve sırr-ı mektūm-ı ⁹⁶⁴ اِلَّا هُوَ hāl-ı şavtdan mücerred olduḡı ḥālde zāhir ve sırr-ı mektūm-ı ⁹⁶⁵ اِلَّا هُوَ hāl-ı şavtdan mücerred olduḡı ḥālde zāhir ve sırr-ı mektūm-ı ⁹⁶⁶ اِلَّا هُوَ hāl-ı şavtdan mücerred olduḡı ḥālde zāhir ve sırr-ı mektūm-ı ⁹⁶⁷ اِلَّا هُوَ hāl-ı şavtdan mücerred olduḡı ḥālde zāhir ve sırr-ı mektūm-ı ⁹⁶⁸ اِلَّا هُوَ hāl-ı şavtdan mücerred olduḡı ḥālde zāhir ve sırr-ı mektūm-ı ⁹⁶⁹ اِلَّا هُوَ hāl-ı şavtdan mücerred olduḡı ḥālde zāhir ve sırr-ı mektūm-ı ⁹⁷⁰ اِلَّا هُوَ hāl-ı şavtdan mücerred olduḡı ḥālde zāhir ve sırr-ı mektūm-ı ⁹⁷¹ اِلَّا هُوَ hāl-ı şavtdan mücerred olduḡı ḥālde zāhir ve sırr-ı mektūm-ı ⁹⁷² اِلَّا هُوَ hāl-ı şavtdan mücerred olduḡı ḥālde zāhir ve sırr-ı mektūm-ı ⁹⁷³ اِلَّا هُوَ hāl-ı şavtdan mücerred olduḡı ḥālde zāhir ve sırr-ı mektūm-ı ⁹⁷⁴ اِلَّا هُوَ hāl-ı şavtdan mücerred olduḡı ḥālde zāhir ve sırr-ı mektūm-ı ⁹⁷⁵ اِلَّا هُوَ hāl-ı şavtdan mücerred olduḡı ḥālde zāhir ve sırr-ı mektūm-ı ⁹⁷⁶ اِلَّا هُوَ hāl-ı şavtdan mücerred olduḡı ḥālde zāhir ve sırr-ı mektūm-ı ⁹⁷⁷ اِلَّا هُوَ hāl-ı şavtdan mücerred olduḡı ḥālde zāhir ve sırr-ı mektūm-ı ⁹⁷⁸ اِلَّا هُوَ hāl-ı şavtdan mücerred olduḡı ḥālde zāhir ve sırr-ı mektūm-ı ⁹⁷⁹ اِلَّا هُوَ hāl-ı şavtdan mücerred olduḡı ḥālde zāhir ve sırr-ı mektūm-ı ⁹⁸⁰ اِلَّا هُوَ hāl-ı şavtdan mücerred olduḡı ḥālde zāhir ve sırr-ı mektūm-ı ⁹⁸¹ اِلَّا هُوَ hāl-ı şavtdan mücerred olduḡı ḥālde zāhir ve sırr-ı mektūm-ı ⁹⁸² اِلَّا هُوَ hāl-ı şavtdan mücerred olduḡı ḥālde zāhir ve sırr-ı mektūm-ı ⁹⁸³ اِلَّا هُوَ hāl-ı şavtdan mücerred olduḡı ḥālde zāhir ve sırr-ı mektūm-ı ⁹⁸⁴ اِلَّا هُوَ hāl-ı şavtdan mücerred olduḡı ḥālde zāhir ve sırr-ı mektūm-ı ⁹⁸⁵ اِلَّا هُوَ hāl-ı şavtdan mücerred olduḡı ḥālde zāhir ve sırr-ı mektūm-ı ⁹⁸⁶ اِلَّا هُوَ hāl-ı şavtdan mücerred olduḡı ḥālde zāhir ve sırr-ı mektūm-ı ⁹⁸⁷ اِلَّا هُوَ hāl-ı şavtdan mücerred olduḡı ḥālde zāhir ve sırr-ı mektūm-ı ⁹⁸⁸ اِلَّا هُوَ hāl-ı şavtdan mücerred olduḡı ḥālde zāhir ve sırr-ı mektūm-ı ⁹⁸⁹ اِلَّا هُوَ hāl-ı şavtdan mücerred olduḡı ḥālde zāhir ve sırr-ı mektūm-ı ⁹⁹⁰ اِلَّا هُوَ hāl-ı şavtdan mücerred olduḡı ḥālde zāhir ve sırr-ı mektūm-ı ⁹⁹¹ اِلَّا هُوَ hāl-ı şavtdan mücerred olduḡı ḥālde zāhir ve sırr-ı mektūm-ı ⁹⁹² اِلَّا هُوَ hāl-ı şavtdan mücerred olduḡı ḥālde zāhir ve sırr-ı mektūm-ı ⁹⁹³ اِلَّا هُوَ hāl-ı şavtdan mücerred olduḡı ḥālde zāhir ve sırr-ı mektūm-ı ⁹⁹⁴ اِلَّا هُوَ hāl-ı şavtdan mücerred olduḡı ḥālde zāhir ve sırr-ı mektūm-ı ⁹⁹⁵ اِلَّا هُوَ hāl-ı şavtdan mücerred olduḡı ḥālde zāhir ve sırr-ı mektūm-ı ⁹⁹⁶ اِلَّا هُوَ hāl-ı şavtdan mücerred olduḡı ḥālde zāhir ve sırr-ı mektūm-ı ⁹⁹⁷ اِلَّا هُوَ hāl-ı şavtdan mücerred olduḡı ḥālde zāhir ve sırr-ı mektūm-ı ⁹⁹⁸ اِلَّا هُوَ hāl-ı şavtdan mücerred olduḡı ḥālde zāhir ve sırr-ı mektūm-ı ⁹⁹⁹ اِلَّا هُوَ hāl-ı şavtdan mücerred olduḡı ḥālde zāhir ve sırr-ı mektūm-ı ¹⁰⁰⁰ اِلَّا هُوَ hāl-ı şavtdan mücerred olduḡı ḥālde zāhir ve sırr-ı mektūm-ı

⁹⁰⁰ Kasas 28/30.

⁹⁰¹ “Artık siz beni anın ki ben de sizi anayım.” Bakara 2/152.

⁹⁰² “O’nun kendinden başka her şey yok olacaktır.” Kasas 28/88.

⁹⁰³ “Allah kendisinden başka ilah olmadığına şahittir.” Âl-i İmrân 3/18.

⁹⁰⁴ Yûsuf b. Hüseyin er-Râzî (ö. 304/916) kaynaklarda Zünnûn-ı Mısırî’nin talebesi olduğu, Ebû Saîd el-Harrâz, Ebû Tûrâb en-Nahşebî, Yahyâ b. Muaz er-Râzî gibi sufiler ile sohbet ettiği kaydedilen ilk dönem Melamîlerinden biridir. bkz. Câmî, *Nefehâtü’l-Üns: Evliyâ Menkıbeleri*, s. 230-231.

⁹⁰⁵ Allah’tan başka kimse Allah demedi.

1 şerîfe (24) gülzârınuñ nesîm-i haķā'îķı meşâm-ı cāna irişür, ķāle ķuddise sırruh, şî' r:

خَرَجْتُ بِهَا عَنِّي إِلَيْهَا فَلَمْ أَعُدْ
إِلَيَّ وَمَنْ لِي لَا يَقُولُ بِرِجْعَةٍ

(25) وَأَفْرَدْتُ نَفْسِي عَنْ خُرُوجِي تُكْرَمًا
فَلَمْ أَرْضَهَا مِنْ بَعْدِ ذَاكَ بِصُحْبَتِي

وَعَيَّيْتُ عَنْ إِفْرَادِ نَفْسِي بِحَيْثُ لَا
يُزَاحِمُنِي إِبْدَاءُ وَصْفٍ بِحَضْرَتِي

(26) وَأَشْهَدْتُ غَيْبِي إِذْ بَدَتْ فَوَجَدْتُنِي
هُنَالِكَ إِيَّاهَا بِجَلْوَةِ خَلُوتِي

وَطَاحَ وَجُودِي فِي شُهُودِي وَبُنْتُ عَنْ
وُجُودِ شُهُودِي مَاحِيًا غَيْرَ مُثْبِتٍ

(27) وَعَانَقْتُ مَا شَاهَدْتُ فِي مَحْوِ شَاهِدِي
بِمَشْهَدِهِ لِلصَّخْرِ مِنْ بَعْدِ سَكْرَتِي

فَفِي الصَّخْرِ بَعْدَ الْمَحْوِ لَمْ أَكُنْ غَيْرَهَا
وَذَاتِي بِذَاتِي إِذَا تَجَلَّتْ تَحَلَّتْ⁹⁰⁶

⁹⁰⁶ Ben vücûd evimden o hazretin cezb ve muhabbeti sebebiyle çıkıp ona ulaştım. Hattâ bu mertebe üç talakla boşanmış hükmünde olup ona ebediyyen dönmez. Ben nefsimden çıktım diye şerek ve kerâmet ızhar edip nefsimden kurtulmayı kendimden görmekten yek (uzak) oldum. Böylece nefsten çıkmaklığı görmekten uzak ve mücerred olunca nefs tek kaldıktan ve mezkûr çıkmaklık vasfıyla vasıflanışından sonra onun bana arkadaş olmasına râzı değilim.

Hakîkî vahdet tecellîsi bana görünüp beni benliğimden kaybetti ve ben nefsimi tecrid etmekten kayboldum, öyle ki vahdetin hakîkatıyla huzûrum sebebiyle bana asla bir vasfın zuhûru zahmet vermez oldu. Benim aynım ve bânının Hz. Mahbûbenin teccellî ve zuhûru vaktinde bana gösterildi. Ben halvetimin celvetinde o makamda zâtımı o hazretin zâtı buldum. (İç ahvâlimin, özümün sırları ve ilimlerin zuhûrunda ben zâtımı onun zâtı olarak buldum. Zîrâ vahdet mertebesinde gayriyet yok olur. Bir muhibbe bânını münkeşif olduğu vakit kendi aynını mahbûbun aynı görmesi gereklidir. Hattâ bütün varlıkları helâk olmuş görüp bu kesrette ayn-ı vahdeti müşâhede etmelidir.) Tecellî-i zât-ı cem'îyi gerçekleştirmeye yöneldiğimde, benim vücûdumun zulmeti şühûdumun nûrunda darmadağın ve yok oldu; varlık resmini mahvederek, müsbit olmaksızın, vicdân-ı şühûdumdan ve vâf-ı muâyinimden ayrıldım ve uzak oldum, bundan böyle kendimde vücûd görmem. Sekirden sonra hâsıl olan sahvım sırasında, şühûd ve huzûru sebebiyle gönlümü ve cânımı veya zâhirî vücûdumu mahvettiğim şeyi içime aldım ve ona ulaştım. Ben o hazrette fânî ve onunla bâkî, ona vâsıl ve mülâkî olduğum için, mahv ve fenâdan sonra olan sahvda ben onun gayrı değilim. Benim görülen zâtım, nisbetler ve izâfetlerle kayıtlı vücûdum, berâberlik süsü ve vahdet zînetiyle zâtıma tecellî edince, cem'îyyet ve ıtlakla süslenir ve vahdet tecellîsi sebebiyle mugâyereti ifnâ ve izâle eder. **Dîvânü İbnî'l-Fârız**, s. 39. Ayrıca bkz. Ankaravî, **Makâsıd-ı Aliyye fî Şerhi't-Tâiyye: Osmanlı Tasavvuf**

(28) İmdi ey nūr-ı çeşm-i peder! Evliyā-yı kirāmuñ zıkr olınan kelimāt-ı kudsiyyelerinde olan ma‘ ānī-i ünsiyye ma‘ lūmuñ olduysa

چون به طوفی خود به طوفی مُرتدی

çünkü (29) sen kendü tavfuñlasın bir nev‘ -i tavf ile mürtedī vü müktesīsın.⁹⁰⁷ Sürûrî-
i⁹⁰⁸ merhûm ve İsmâ‘il Efendi⁹⁰⁹ tale beğāhu ihtiyār eyledükleri ma‘ nā böyledür. Bu takdîrce (30) mürtedī kelimesi bāb-ı ifti‘ālden ism-i fā‘il olmak üzere ridālanıcı ma‘ nāsına olur. el-Ḥāşıl demek olur ki tevbe ve girye mertebe-i beşeriyye ve vücūd-ı vehmīden olmağla (31) Ḥazret-i ‘Ömer radıyallāhu ‘anh pîr-i muṭrib fenā fillāh ve beğā billāh derecātının evcinde terakķī itmek için buyururlar ki ma‘ lum ola ki tavāf-ı beytu’llāhi’l-ḥarāma niyyet (32) ve rāh-ı hacca kaşd u ‘azîmet eyleyen huccāc-ı zevî’l-ibtihāc için maḥallinde ihrām geymek şart-ı tavāfdan olmağla ḥal‘ -i libās idüp maḥrem olurlar. Ba‘ dehū (33) beyt-i mükerreme varup tavāf kıllurlar. Ve ḥal‘ -i libās itmeyüp ihram-püş olmasa ve kurbān itmeyüp libās ile tavāf eylese لَا يَجُوزُ طَوَافُهُ وَيُفْسِدُ⁹¹⁰ diyü (34) fetvā virilür. Kezālik Ka‘be-i cemāl-i aḥadiyyete ‘azîmet eyleyen sālîkîn-i ‘aşıķîñ daḥı mādām ki ḥal‘ -i libās-ı beşeriyye itmeyüp ihram-ı fenā ile iktisā itmedükçe ve hestî-i vehmīden (35) mücerred olmadukça beytû’l-ḥarām-ı vahdeti tavāfa müsta‘idd olmayup Ka‘be-i cemālden mehcür olur. Ve yāḥud mürtedī olan “yā” daḥı nefsi kelimededen olmayup (36) yā-i ḥiṭāb ola. Ve mürted zū-irtidā

Düşüncesi, s. 195-200 (206-214. Beyitler).

⁹⁰⁷ Tanyıldız, “İsmâil Rusûhî Ankaravî-Şerh-i Mesnevî”, s. 881; Sürûrî, **Şerhu’l-Mesnevî**, vr. 176a.

⁹⁰⁸ XVI. asır Osmanlısının bilgin, şair ve şarihleri arasında zikredilen Gelibolulu Muslihuddîn Mustafa Sürûrî (ö. 969/1562) uzun yıllar çeşitli medreselerde müderrislik görevini yerine getirmiş, diğer taraftan Emir Buhârî tekkesine bağlılığını sürdürmüştür. Arapça, Farsça ve Türkçe olarak kaleme aldığı eserleri ile Türk edebiyatına önemli katkıları olmuştur. Sürûrî başta *Bahru’l-Maârif* isimli belagata dair eseri olmak üzere *Bostan*, *Gülistan*, *Hâfız Divanı* ve *Mesnevî* gibi eserler üzerine yazdığı şerhler ile bilinmektedir. Sürûrî’nin *Mesnevî* şerhi Mevlânâ’nın *Mesnevî*’sinin tamamı üzerine Farsça olarak kaleme alınan altı ciltlik bir eserdir. Şerhin öne çıkan yönü beyitlerin tahlilinde dil kaideleri ve gramatik açıklamalar üzerinde durması ve çok sayıda menkıbe ve hikayeye yer vermiş olmasıdır. Şerhin yazma eser kütüphanelerinde birçok nüshası bulunmaktadır. bkz. Orhan Baştürk, “Sürûrî’nin Mesnevî Şerhi: Tanıtım - İndeks - Tenkitli Metin (vr.1b-40a)”, Selçuk Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 1997.

⁹⁰⁹ İsmâil Rusûhî Ankaravî (ö. 1041/1631) Osmanlı tasavvuf düşüncesinin gelişmesine önemli katkıları olmuş Mevlevî bir müelliftir. Ankaravî yazdığı çok sayıda eser ve şerhleri ile tasavvuf geleneğinin anlaşılmasında ve aktarımında etkili olmuştur. *Mesnevî*’ye yazdığı *Mecmûatü’l-Letâif* ve *Ma‘mûretü’l-Maârif* adlı şerhi dolayısıyla Hazret-i Şârih lakabıyla anılan Ankaravî eserinde tasavvuf konularını Mevlânâ’nın fikirleri çerçevesinde yorumlamış, bununla birlikte meseleleri başta İbnü’l-Arabî düşüncesi olmak üzere tasavvuf geleneği ile ilişkilendirerek aktarmıştır. bkz. Erhan Yetik, “Ankaravî, İsmâil Rusûhî”, **DİA**, C: III, s. 211-213; Ceyhan, “İsmâil Ankaravî ve Mesnevî Şerhi”, s. 48-448.

⁹¹⁰ Haccı caiz olmaz ve tavafı fasid olur.

ma' nāsına olup hāşıl-ı ma' nā bu vechile ola ki çünki sen tavfılasın ol tavf sebebi ile sen hod mürtedsin. Mādām ki (37) dāru'l-emn kalbe dāhil olmayup Ka' be-i vücūduñ havlini tavāf eylesün ol tavf ile beste olup hāric-i beytde qalmış merdūdsın. Zīrā muqayyed bi't-tavf (38) olmağla miftāh-ı bāb-ı beyt olan nūr-ı cezebāt-ı rahmāniyyeyi bulmayup fetḥ-i bāb-ı genc-i vaḥdet idemeyüp dāhil-i dāru'l-emn-i vuşlat olımsın. Mağribī (39):

تا تو اندر مراتبِ عددی
گه ده و گه هزار و گه صدی

لب را قشر و قشر را لبی
جسم را روح و روح را جسدی

نیستی هیچ خالی از کثرت
(40) تا درین معرض و درین صدی⁹¹¹

Zīrā mādām ki nār-ı cezebāt-ı rabbāniyye ve nūr-ı tecelliyāt-ı sübhāniyye seni senligūñden maḥv itmedükçe enāniyyet ve işneyniyyetden rehā bulmayup (41) cihāt-ı sitte ve dāhil u hāric ve keşret u vaḥdet ve firḳat u vuşlat bendlerinden ḥalāş olımsın pes her bār ki bir beyt-i ḳalb ve bir daḥı hāricden [227^a] (1) duḡūliyyete müsta' id şahş-ı āḡar taşavvur eylesün dāhil-i derūn-ı ḡāne-i dil olmazsın. Ve dāhil-i beyt daḥı olsañ

(2104/2239) چون به خانه آمدی هم با خودی

çün ḡāneye gelesün (2) kendü vücūd-ı mevḡumuñlasın. Aña binā'en ki bend-i ṭabī' at ve ḳayd-ı beşeriyyetden mücerred olmayup ḡal' -i libās-ı ta' ayyūn itmemişsin. Ve şuhūd-ı nūr-ı vaḥdet-i muṭlaḳadan maḡrūmsın. Senā'ī:

(3) طلب ای عاشقانِ خوش رفتار
طرب ای نیکوان خوش رفتار

تا کی از خانه هین ره صحرا
تا کی از کعبه هین در خمار

⁹¹¹ Sen onlar, yüzler ve binler basamakları gibi sayıların bulunduğu mertebelerde bulundukça, özü kabuk, kabuğu öz; bedeni ruh, ruhu beden sandıkça, kesretten hiçbir şekilde kurtulamazsın. Ondan kurtulman için bu mertebede bulunman gerekir. Mağribī, *Dīvān-ı Muhammed Şîrîn-i Mağribî*, s. 399.

در جهان شاهی و ما فارغ
(4) در قدح جرعه‌ای و ما هشیار

زین سپس دست ما و دامن دوست
زین سپس گوش ما و حلقه یار⁹¹²

Ammā mışra‘-ı evvel طَوْفِی مُرْتَدِی چون به طَوْفِ خود به طَوْفِی مُرْتَدِی (5) tavf-ı evvel bilā-yā-i izāfet olaydı ma‘ nāya münāsib olup belki vech-i enseb dahı “yā”suz olmak idi. Lākin cümle nüshalarda tavf-ı evvel dahı “yā” ile mektûbe olmağla (6) ma‘ nā ol vech üzere virildi. Velākin bu nā-peydā-yı beydā-yı vücūd bende-i nā-çiz ve zerre-i nā-būduñ hātırına huṭūr iden bir vech-i vecih dahı budur ki: İki mışra‘ da (7) dahı “çün” şart içün olmayup belki istifhām için olan çün olup imāle ile kıra‘at olınsa ma‘ nā sibāk ve siyāka cümleden evfağ ve iki mışra‘ (8) beyninde kemāl-mertebe münāsebet bulunur idi. Hūlāşa-i merām demek olur ki ey pür-girih-i vücūd-ı mevḥūm olan ehl-i keşret! Heyhāt! Ka‘be-i ḳalbi nice tavāf idebilürsin ki (9) sen ḥod tavaf-ı beşeriyyetle mürtedī ve müktesīsın. Pes mādām ki ḥal‘-i tavaf-ı beşerī itmeyesün ḥavl-i Ka‘be-i cemāl-i lā-yezālī tavāf idemezsin. Ve derūn-ı ḥāne-i ḳalbe ve ḥarīm-i (10) aḥadiyyete nice dāḥil olursun ki ma‘ ahāzā ḳayd-ı enā‘iyyet ile bestesin.

ای خبرهات از خَبَرْدِه بی خبر

Ey tavaf-ı beşeriyyet ve ridā-yı enā‘iyyet müktesī ve mürtedī olan mehcūr! (11) Senūñ ma‘ a-baḳıyyeti’l-vücūd olan ḥaberlerūñ muḥbir olmağdan bī-ḥaberdür. بی خبری
Senūñ ma‘ a-baḳıyyeti’l-vücūd olan ḥaberlerūñ muḥbir olmağdan bī-ḥaberdür. (12) ey senūñ ḥaber viriciden olan ḥaberlerūñ bī-ḥaberdür. Ya‘nī henūz ednās-ı beşeriyyetden taḥḥir-i ḳalb itmedükçe ol ḥabir u baṣir olan Ḥaḳḳ’dan bi-ṭarīḳ-i āgāhī (13) virdügūñ ḥaberler bī-ḥaberlikdür. İmdi ḳayd-ı ta‘ ayyünātdan mücerred muḥallaş olmaduḳça

(2115/2240) توبه تو از گناه تو بتر

⁹¹² Ey güzel bir gidiş üzere olan âşıklar, talep ediniz! Ey güzel bir gidiş üzere olan iyiler, sevininiz! Ne zamana kadar evde duracaksınız, sahraya doğru yol alın. Şurada sarhoşluk varken niceye dek Kabe’ye gideceksiniz, Dünyada onun şahidi vardır ama bizim haberimiz yoktur. Kadehte bir yudum vardır ama biz ayıklarız (onun farkında değiliz). Bundan böyle bizim elimiz dostun eteğinde, kulağımız yarin eşliğindedir. **Dîvân-ı Hakîm Ebü’l-Mecd Mecdûd b. Âdem Senâi-yi Gaznevî**, haz.: Muhammed Takî Müderris Razavî, Tahran, İntişârât-ı İbn Sînâ, t.y., s. 196-197.

senüñ tevbe vü zārī itdügüñ ber-feḥvā-yı ذَنْبٌ لَا يُقَاسُ بِهِ ذَنْبٌ (14) günāhuñdan beterdür. Zīrā ilāhī ben şöyle itdüm ve sen böyle eyledüñ demek ve sen ve ben kaydına bend olmak ve vücūd-ı muṭlaḳun ‘inde (15) vücūd-ı muḳayyed-i āḥar vehm itmek üzere günāhuña olan tevbe cümle zellātdan eşedd ü a‘ḫamdur. Nitekim Ḥakim Senā’î-i Ġaznevî ḳuddise sırruh buyururlar, rubā‘î:

(16) دلها همه آب گشت و جانها همه خون

تا چیست حقیقت از پس پرده درون

ای با علمت خرد رد و گردون دون

از تو دو جهان پر و تو از هر دو برون⁹¹³

Ve lehū:

قائم به خودی از آن شب و روز مقیم

بیمنت ز سمومست و امیدت به نسیم

تا مایه ز آب و آتشت باشد بیم

چون سایه شدی با تو چه جیحون چه جحیم⁹¹⁴

(18) Ḥaḳḳā kayd-ı hestî-i mevḥūm şirk-i billāhdur. Lā-siyyemā sālik-i ṭarīḳ-i vaḥdet ālūde-i keşret iken muvaḥḥid-i ḥaḳīḳī olmağa liyāḳat bulmaz. Ve ‘inde’l-muḥaḳḳıḳīn aña (19) ehl-i vaḥdet denilmez. Ve şuhūd-ı aḥadiyyet tecellî-i zātiden zāhir olan sırr-ı aḥadiyyetden ‘ibāretdür. (20) الْأَخْدِيَّةُ عِبَارَةٌ عَنْ تَجَلٍّ ذَاتِيٍّ. لَيْسَ لِلْأَسْمَاءِ وَلَا لِلصِّفَاتِ وَلَا لَشَيْءٍ مِنْ مَائِرَاتِهَا فِيهِ ظُهُورٌ. فَهِيَ إِثْمٌ لَصِفَتِ الذَّاتِ الْمُجَرَّدَةَ عَنِ الْإِعْتِبَارَاتِ الْحَقِيقِيَّةِ وَالْخَلْقِيَّةِ. (21) وَلَيْسَ لِتَجَلِّيِ الْأَخْدِيَّةِ فِي الْأَكْوَانِ مَظْهَرٌ أَتَمُّ مِنْكَ إِذَا اسْتَعْرِفْتَ فِي ذَاتِكَ وَنَسِيتُ إِعْتِبَارَاتَكَ وَأَخَذْتَ بِكَ فِيكَ عَنْ خَوَاطِرِكَ. لَكُنْتُ أَنْتَ فِي أَنْتَ. (22) مِنْ غَيْرَانِ تَنْسَبُ إِلَيْكَ شَيْءٌ مِمَّا يَسْتَحَقُّهُ مِنَ الْأَوْصَافِ الْحَقِيقِيَّةِ. إِذْ هُوَ لَكَ مِنَ الثُّغُورِ الْخَلْقِيَّةِ فَهَذِهِ الْحَالَةُ مِنَ الْإِنْسَانِ أَتَمُّ مَظْهَرٌ لِلْأَخْدِيَّةِ (23) فِي الْأَكْوَانِ. فَافْهَمْ.⁹¹⁵

⁹¹³ Hakikat perde arkasından görünsün diye kalpler tamamen suya döndü ve canlar kana bulandı. Ey ilmiyle aklı çekip çeviren ve feleği aşağı kılan! İki cihan seninle doludur, sen her ikisinin de ötesindesin. **Dîvân-ı Hakîm Senâî-yi Gaznevî**, s. 1164.

⁹¹⁴ O kendisiyle kaimdir, gündüz ve gece ondan dolayı kaimdirler. Senin korkun zehir, ümidin nesimdir (korkun onun kahrından, ümidin ise lütfundandır). Korkunun sebebi sudan ve ateşten olduğu müddetçe gölge gibi oldun demektir. Artık senin için Ceyhun olmuş cehennem olmuş ne fark eder. **Dîvân-ı Hakîm Senâî-yi Gaznevî**, s. 1159.

⁹¹⁵ Ahadiyet, yalnız zat tecellisinden ibarettir. Bu tecellide esmanın, sıfatın ve bunların müessiratından hiçbir şeyin zuhuru yoktur. Hakkıyet ve halkıyet itibaratının kaffesinden mücerred olarak tecelli eden zat-ı sırfañın ismi “ahadiyet”dir. Sen kendi zatında müstağrak olur, itibaratını ve evsafını unuttur ve hatıratından kat-ı nazar ederek kendini kendinde tefekkür edersen, kâinatta tecelli-i ahadiyyete senden ziyade mazhar-ı etemm olan bir şey olamaz. Sen, sende ol! Hakkıyet evsafından müstehak olduğun şeyleri kendine nisbeti unut! Nuut-ı halkıyyeyi de (sıfat) bir tarafa bırak; işte insandaki bu hâlet, kâinatta ahadiyyetin mazharı etemmdir, bunu anla! Abdülkerim el-Cîlî, **el-İnsânü'l-Kâmil**, s. 29. Tercüme için bkz. Abdülkerim el-Cîlî, **İnsân-ı Kâmil**, trc.: Abdülaziz Mecdi Tolun, s. 88.

Rubā' i-i Mağribî:

آن کیست که غیر تست آن کیست بگو
او خود ز کجاست یا خود او چیست بگو
چون غیر ترا نیست حیاتی به یقین
(24) آن کس که به جز تو بود چون زیست بگو⁹¹⁶

Rubā' i velehū:

تو مستِ خودی و ما همه مست به تو
تو هستِ خودی و ما همه هست به تو
تا نسبتِ ما به تو بود از همه روی
(25) دادیم از آن سبب همه دست به تو⁹¹⁷
ای تو از حال گذشته توبه جو
(2206/2241) کی کنی توبه ازین توبه بگو

Ey ki sen henūz aḥvāl-i gūzešte ve eṭvār-ı (26) māziyeden tevbe vü rücū' taleb idicisin. Cevāb vir ki bu gūne tevbeden kaçan tevbe idersin? Zīrā ki erbāb-ı fenā muḳayyed-i zıkr-i māzī vü müstaḳbel ve maḥbūs-ı 'aşr u zamān (27) degüllerdür. Belki nazarları ḥāle ve cemāl-i aḥadiyyü'z-zātadur. Māzī vü müstaḳbel ile mürür iden aḥvāl ile bend u kayd olmak ise vaḳt-i mevcūduñ ḥükmünü izā'adur. (28) Taẓyī'-i vaḳt ise cürm-i 'aẓīmdür. Pes mertebe-i şuhūd-ı vaḥdet-i muṭlaḳadan olan 'ārifine zıkr-i māzī ve te'essüf ve tevbe-i mā-mezā zelleden ma' dūddur. (29) كَمَا قَالَ Ve gül-i bostān-i nübüvvet ve dürr-i deryā-yı velāyet vāriş-i Nebī, nāḳıd-ı 'Alī İmām Ca'fer eş-Şādık⁹¹⁹ (30) buyururlar ki: Zıkr-i Ḥaḳḳ iderken tevbe zıkr-i Ḥaḳḳ'dan ḡāfil olmakdur. Zīrā ḥakīkat-i zıkr oldur ki cemī'-i eşyā maḥabbetu'llāh ile bi-külliyetihā mensī ola. Aña binā'en ki (31)

⁹¹⁶ Senden başka olan kimdir, söylesene. O neredendir veya nedir, söylesene. Senden başkasının hayatı olmadığı kesinlikle belli iken senden başkası nasıl hayat sahibi olur söylesene. Mağribî, **Dīvân-ı Muhammed Şîrîn-i Mağribî**, s. 470.

⁹¹⁷ Sen kendin ile sarhoşsun, biz hepimiz senin ile mestiz. Sen kendinden varsın biz hepimiz senin varlığıyla varız. Bizim sana nisbetimiz her yöndendir. Bu yüzden biz elimizi sana verdik (seninle bir olduk). Mağribî, **Dīvân-ı Muhammed Şîrîn-i Mağribî**, s. 470.

⁹¹⁸ Evliyanın iyilikleri Allah'a yakın olan kulların kötülükleri gibidir. Aclûnî, **Keşfü'l-Hafâ**, C: I, s. 414, nr. 1137.

⁹¹⁹ Ebû Abdullāh Ca'fer b. Muhammed el-Bâkır b. Alī Zeynelâbidîn (ö. 148/765) sünnî kaynaklarda ise ilim ile meşgul olması, hadis rivayet etmesi ve tasavvuf tarihindeki yeri ile öne çıkmıştır. İsnâaşeriyye'nin altıncı imamı olarak kabul edilen Câfer-i Sâdık şîî literatürde daha ziyade imameti ile yer bulmaktadır. bkz. Mustafa Öz, "Ca'fer es-Sâdık", **DİA**, C: VII, s. 1-3.

maḥabbet-i ilāhiyye cümle eşyādan ‘ivaḥdur. Pes Ḥakk’ı zıkr müstağrak fi’l-muḥabbe ve müstehlek bi’l-vaḥde olup şafā-yı beşeriyreden baqıyyeten-mā kalmamaḥdur. Tevbe ise (32) nefse ve zellāt-ı nefse ‘özürdür. Tecellî-i zātda ḥod a’zār ber-ṭarafdur. Ḥattā Zünnûn-ı Mısrî’den⁹²⁰ tevbe nedür diyü su’âl olındukda تَوْبَةُ وَتَوْبَةُ الْخَوَاصِّ مِنَ الْعُقْلَةِ (33) buyurmuşlar.⁹²¹ Ve Ebü’l-Hüseyn-i Nûrî⁹²² ‘aleyhi rahmetü’l-Bārî daḥi tevbe oldur ki Allah’dan ğayrı her şeyden tevbe eylesün dimişler.⁹²³ (34) Pes tezekkür-i aḥvāl-i māziyye zıkr-i mäsivā olup ve ḥuṭur-ı mäsivā Ḥakk’dan ğaflet ile olur. Fe-izā kāne kezālik bu maḥûle tevbe içün ‘inde’l-‘urefā istiğfār (35) gerekdür ki tevbe-i mezbûreye inābet ta’bîr olunur. كَمَا قِيلَ: الْفَرْقُ بَيْنَ التَّوْبَةِ وَالْإِنَابَةِ: أَنَّ التَّوْبَةَ رُجُوعٌ عَنِ الْمُخَالَفَةِ إِلَى الْمُوَافَقَةِ وَالْإِنَابَةُ هِيَ الرُّجُوعُ (36) إِلَى اللَّهِ تَعَالَى فَهُوَ أَعْلَى.⁹²⁴ وَقَالَ الْجُنَيْدُ: دَخَلْتُ عَلَى السَّرِيِّ: فَرَأَيْتُهُ مُتَغَيِّرًا فَقُلْتُ لَهُ: "مَا لَكَ؟" فَقَالَ: "دَخَلَ عَلَيَّ شَابٌّ فَسَلَّيْتُ عَنِ التَّوْبَةِ. وَقُلْتُ لَهُ (37) "أَنْ لَا تَنْسِيَ ذَنْبَكَ." فَأَعْرَضَنِي وَقَالَ: "بَلِ التَّوْبَةُ أَنْ تَنْسِيَ ذَنْبَكَ." فَقُلْتُ: "أَنْ الْأَمْرَ عِنْدِي مَا قَالَهُ الشَّابُّ." فَقَالَ: "لِمَ؟" قُلْتُ: "لِأَنِّي Pes إِذَا كُنْتُ فِي حَالِ الْخَفَاءِ (38) فَتَقَلَّبَنِي إِلَى حَالِ الْوَفَاءِ فَذِكْرُ الْجَفَا فِي حَالِ الصَّفَى جَفَاءً." فَسَكَتَ السَّرِيُّ.⁹²⁶

⁹²⁰ Zünnûn Ebü’l-Feyz Sevbân b. İbrâhîm el-Mısrî el-İlmîmî (ö. 245/859 [?]) hadis nakilleri, ilmi seyahatleri ve kelâm tartışmalarındaki yeri ile de sonraki dönem kaynaklarına konu olmuş ilk dönem Mısır sufilerindendir. Necdet Tosun, “Zünnûn el-Mısrî”, **DİA**, C: XLIV, s. 574-575; Abdurrahman Câmî, **Evliyâ Menkıbeleri**, s. 148-151.

⁹²¹ Avamın tevbesi gûnahtan, havassın tevbesi gaflete düşmesinden dolayıdır. Abdülkerim el-Kuşeyrî, **er-Risâletü’l-Kuşeyriyye**, thk.: Enes Muhammed Adnan eş-Şerfâvî, Cidde, Darü’l-Minhac, 2017/1438, s. 106, 301; Abdülkerim Kuşeyrî, **Tasavvuf İlmine Dâir Kuşeyrî Risâlesi**, trc.: Süleyman Uludağ, İstanbul, Dergah Yayınları, 2014, s. 98.

⁹²² Ebü’l-Hüseyn Ahmed b. Muhammed el-Bağdâdî en-Nûrî (ö. 295/908) Bağdat tasavvuf ekolünün en önemli temsilcilerinden biri olup Serî es-Sakatî, Ahmed b. Hadraveyh gibi mutasavvıfların sohbetlerine katılmıştır. Sözlerinden tasavvufta aşk yolunu benimsediği anlaşılan Ebü’l-Hüseyn en-Nûrî, tasavvuf terimlerinin şekillenmesine sağladığı katkılar bakımından tasavvuf tarihinde önemli bir yere sahiptir. bkz. Mustafa Kara, “Ebü’l-Hüseyn en-Nûrî”, **DİA**, C: X, s. 328-330.

⁹²³ Kuşeyrî, **er-Risâle**, s. 301.

⁹²⁴ Tevbe ile inabe arasındaki fark şudur: tevbe muhalefetten muvafakata dönmektir. İnabe ise (muhalefet olmaksızın muvafakat üzere) Allah’a dönmektir ve bu ise daha üstündür.

⁹²⁵ Ebü’l-Hasen Serî b. el-Mugallis es-Sakatî (ö. 251/865) Döneminin önde gelen şeyhlerinden olan Serî es-Sakatî, Ma’rûf-i Kerhî ve Hâris el-Muhâsibî ile Bîşr el-Hâfî gibi sufilerin sohbetlerinde bulunmuş Ebû Saîd el-Harrâz, Ebü’l-Hüseyn en-Nûrî gibi sufileri etkilemiştir. Tasavvufta zühd ve takvası ile öne çıkan sufilerdendir. bkz. Süleyman Uludağ, “Serî es-Sakatî”, **DİA**, C: XXXVI, s. 564-565.

⁹²⁶ Cüneyd-i Bağdâdî şöyle demiştir: “Bir gün Seriyî’s-Sakatî’nin yanına gittim. Onu değişmiş (ve üzgün) gördüm. “Ne oldu?” diye sordum. Şu cevabı verdi: “Yanıma gelen bir delikanlı benden tevbenin ne olduğunu izah etmemi istedi. Günahını unutmamandır, diye cevap verdim. Genç buna itiraz etti ve ‘Hayır, belki tevbe günahını unutmaktır’ dedi.” Cüneyd: “Benim kanaatim de o gencin kanaati gibidir” deyince Serî bunun sebebini sordu. Cüneyd dedi ki: “Allah beni cefa (günahkâr olma) hâlinde vefa (tevbe) hâline nakletse safa (tevbe) hâlinde cefayı hatırlamak cefa olmaz mı?” Bunun üzerine Serî sustu. Kuşeyrî, **er-Risâle**, s. 301. Tercüme için bkz. Kuşeyrî, **Tasavvuf İlmine Dâir Kuşeyrî Risâlesi**, s. 190.

‘Ömer raḍıyallāhu ‘anh ḥaḳīḳat-i tevbeyi beyān itdükden şoñra buyurdular ki: (39)
Ey pîr-i muṭrib!

گاه بانگِ زیر را قبّله کُنّی

Gāh māzīde olan bāng-i zîr u şadā-yı pesti kıble idersin

(2207/2242) گاه گریه زار را قبّله کُنّی

ve gāh giryei (40) ve gāh girye-i zārīyi būs idersin. Kuble-i zārī nāle vü enîni maḥbûb ittiḥāz itmekden kināyedür. Ve zîr daḥı sazlar da şadā-yı pesîne dirler. (41)
Bu maḥalde ḥālet-i deniyyeden kināyedür. Ḥāşıl-ı ma‘nā demek olur ki: Ey muṭrib
‘ömr-i nāzenîni gāh māzīde olan evzā‘-ı nā-hemvāruñ zikriyle geçürüp [227^b] (1)
‘acabā ḥālüm neye müncerr olur diyü ḥavf idüp dā‘imā ol cānibe teveccüh idersin ve
gāh girye vü zārīden nefsüñ lezzet alup ve ḳalbüñ ḥālet-i mezbûre-i mu‘ayyene ile
(2) bend olmağla ma‘nî-i māsivā ile ülfet ve iḳtiżā‘-i ṭabī‘at ile muvāneset idüp
māsivāya maḥabbet itmiş olursun ve maḳām-ı fenā ve rütbe-i rızādan dūr ḳalursın.
Senā‘î:

(3) ای به پرواز بر پریده بلند

خویشتن [را] رها شمرده ز بند

باز بر سویی لایحوز و یحوز

رشته در دست صورتست هنوز

تا که در حبسِ بندِ تألیفی

(4) تختۀ نقشِ کلکِ تکلیفی⁹²⁷

Şî‘r:

Ey rûḥ-ı pāk-i ‘ālem vaşfuñ beyāna gelmez

V’ey nûrdan muşavver mişlûñ cihāna gelmez

Cām-ı mey-i “seḳāhum” ol la‘l-i cān-fezādur

(5) Bir zerresin kim içse sırrı beyāna gelmez

‘Uşşāḳ cum‘asına cāmî‘ cemālûñ oldı

Ey dost zîkr-i la‘lûñ gayrı lisāna gelmez

⁹²⁷ Ey yükseslere uçan kuşlar, kendini kurtulmuş sayan; caiz olanla olmayana dikkat edin. Zira ipin ucu henüz suretin elindedir. Can beden kalıbında mahbus olduğu sürece mükellef olma kaleminin hükmü altındasınız. Bu şiir için bkz. Câmî, *Nefâhâtü’l-Üns*, thk.: Mahmud Âbidî, s. 596. Tercüme için bkz. Câmî, *Evliyâ Menkıbeleri*, s. 814.

Her kim geçer cihānuñ ağı ile qarasından
 (6) Ol lā şerīki bildi şekk [ü] gümāna gelmez
 Cānān cemāl-i şem‘in şol cān görür ki rüşen
 Pervānevār yandı andan nişāne gelmez
 ‘Uşşāk cum‘asından her kim ki ayrı düşdi
 (7) Ğam milketinde qaldı dāru’l-emāna gelmez
 Cān oynamak cihānda merdāneler işidür
 Meydān-ı ehl-i ‘ışka zāhid zenāne gelmez
 Ser-geşte olma ey dil cehd eyle yāra ir kim
 (8) Bir zerre yok cihānda ol mihribāna gelmez
 Nuṭq-ı Mesīh’e beñzer bu Aḥmed’üñ kelāmı
 Her kim ki añlamazsa ol mürde cāna gelmez⁹²⁸

Hāşıl-ı kelām pīr-i muṭribe bu qadar esrār-ı (9) ğaybiyye ve aḥbār-ı qudsiyye keşf
 olinup

چونک فاروق آینه اسرار شد

çünkü ‘Ömeru’l-Fārūḳ mir’āt-i muşaffā-yı esrār-ı rabbāniyye ve āyine-i mücellā-yı
 (10) envār-ı sübhāniyye oldı,

(2208/2243) جانی پیر از اندرون بیدار شد

pīr-i çengīnūñ cānı derūnundan bīdār oldı. Ve ene ve naḥnu dimekten ve māzī vü
 müstaḳbel (11) zıkr itmekden qurtuldı.

همچو جان بی گریه و بی خنده شد

Cān gibi bī-girye vü bī-ḥande oldı.

(2209/2244) جانش رفت و جان دیگر زنده شد

Muḳayyed-i girye vü ḥande (12) olan rūḥ-ı ḥayvānisi gidüp cān-ı dīger ki rūḥ-ı
 insānī-i izāfidür anuñla zinde-i cāvidānī olup ḥayāt-ı ebedī buldı. Zīrā mürşidi (13) ol
 merd-i fāzıl ve insān-ı kāmil olan Fārūḳ-ı ‘Ādil idi. Şi‘r:

Her kime kim ‘ışkile ‘irfān gerek

⁹²⁸ Hayrabolulu Melâmî Şeyhi Ahmed-i Sârbân Efendi Külliyyâtı [Dîvânı ve Mektebâtı] ve Vizeli
 Şeyh Alâeddîn Ali Efendi’nin Şiirleri, s. 222-223. Beşinci beytin divanda şu şekilde kaydedilmiştir:
 Cānān cemālî şem’in şol cān görür ki rüşen / Pervâne-vâr yandığı andan nişāne gelmez.

Mürşid aña kâmil-i insân gerek

(14) Cāhile cānān haberin şormañuz

Cān haberin virmege bir cān gerek

Bil ki bu meydāna giren ‘ aşıkun

Başı top olup eli çevgān gerek

(15) Sīmīle zer hārcı nedür ‘ aşıkā

Cān ile ser hāk ile yeksān gerek

Münkir olan toğrı sözi diñlemez

Hāk sözi diñlemege imān gerek

(16) Merd olanun belki ta‘ n taşına

Tā ölünce sīnesi kalkān gerek

Koñulayan gülşen-i vahdet gülin

Cümle cihān aña gülistān gerek

(17) Gerçek erün menziline ermege

Ahmed yā himmet-i merdān gerek⁹²⁹

Pes pīr-i çengī rūh-ı izāfiyle hayāt bulduğı gibi

حیرتی آمد درونش آن زمان

(18) ol zamāndan derūn-ı pīre bir hayret ve bir āteş-i ‘ ışk u maḥabbet geldi.

(2210/2245) که برون شد از زمین و آسمان

Ki zemīn ü āsūmāndan taşra gitdi. Ya‘ nī nār-ı (19) cezebāt-ı rahmāniyye būd u nā-būdını iḥrāk u ifnā eyleyüp esīr-i bend-i zemīn-i beşeriyet ve maḥbūs-ı eflāk-i ṭabī‘ iyye olmağdan necāt buldı. Bu maḳūle taḥkīkāt (20) defa‘ ātla tafşıl olınmağla tekrāra ihtiyāc kalmamışdur. Ve kāşif-i esrār-ı kibriyā Hāzret-i Mevlānā bu beyān-ı laṭīfde dağı mürşid-i kāmīlūñ tāliblere olan (21) terbiyesin beyān buyurup mürīd-i şādık naẓar-ı pīr-i kāmilden nūr-ı cezebāt-ı ilāhiyye qabūlüne müsta‘ idd olup şem‘ -i kalb-i şānavberisi ziyā-yı ‘ ışkile rūşen ve bāhir (22) ve şecere-i vücūdundan nār-ı

⁹²⁹ Hayrabolulu Melâmî Şeyhi Ahmed-i Sârbân Efendi Külliyyâtı [Dîvânı ve Mektebâtı] ve Vizeli Şeyh Alâeddîn Ali Efendi’nin Şiirleri, s. 240-241.

vecdile ⁹³⁰ أَنَا اللَّهُ nidāsi şadır olduğda vākı[‘] olan müşāhedātı[‘] ıyān ider. Ve [‘]alāmāt-ı
[‘]ışkdan nişān virür. (23) Zīrā hālet-i mezbūre [‘]ışkuñ zuhūrı hīninde olur. [‘]Āşık Paşa:

Her gönül kim [‘]ışka yoldaş olmadı
[‘]İşk içinde hāl nedür ol bilmedi

(24) [‘]Āşıkun hālın girü [‘]āşık bilür
Kim dün ü gündüz⁹³¹ niçe zārī kıılır

[‘]İşk içinde kaçredür kaynar deñiz
[‘]İşk içinde cümle iş oldu temiz

(25) [‘]İşka yokdur reng ü resm u vaşf u hāl
[‘]İşkī kılmış bī-zevāl ol lā-yezāl

Gerçi yokdur [‘]ışk zātından nişān
Līk gelmişdür şīfātından nişān

(26) [‘]Āşıkun evvel nişānı oldurur
[‘]İşk anuñ göñlini eyle tıldurur

Göydürür bağrın yüregın tırmadın
Ağladur hergiz kimesne urmadın⁹³²

(27) Kānde baksa dostı gözler gözleri
Dost olur hergiz dilde sözleri

Dünyenüñ cümle murādın terk ider
Cān içinde dost-ı [‘]ışkun berkider

(28) Boynı muhkem [‘]ışk ipine bağludur
Yüregi hem [‘]ışk odından tağludur

[‘]İşk içinde nām u neng ü [‘]ār yok
Biñ melāmet gelse bir zinhār yok⁹³³

⁹³⁰ Kasas 28/30.

⁹³¹ Metinde “uzun dünde” şeklinde yazılan bu ibare *Garibnâme* neşrinde “dün ü gündüz” şeklinde kaydedilmiştir. Bu kullanım mana ve vezin açısından daha doğru görüldüğü için bu yazımı esas aldık.

⁹³² Āşık Paşa, **Garib-nâme**, C: II/1, s. 109-111.

⁹³³ Āşık Paşa, **Garib-nâme**, C: II/1, s. 115-117.

(29) Kankı cānda kim bu ‘ışkuñ dādı var

Dünyede hem āhiretde adı var

Şöyle dirlikde olur bu ‘ışk, eri

Kim hiç ölmez tā ebed bu ‘ışk eri

(30) Vecd u hālet ola her dem iş aña

Gelmeye ayruķ dağı teşvīş aña

Hānumānı küllī andan yād ola

Andan ol ‘āşık bu ‘ışkdan dād ala

(31) Kendü olur kend’üzine rāzdār

Bulımaz ayruķ cihānda toğrı yār

Yakılır ol kendü kendü hāl ile

Söyleyüp getüremez derdin dile⁹³⁴

(32) Hātırından mahv olur cümle cihān

Yār olur dost ‘āşıkārā vü nihān

‘Işk içinde ğarķ ola çün cism ü cān

Pes harāmdur añıla her dü cihān

(33) Çünkü cānda dost ‘ışkı berk ola

Lā-cerem dünyā vü ‘uķbā terk ola⁹³⁵

Tañrıdan ‘ışk bir ‘atādur muṭlaķā

Kime degse ol bulur ‘ömr-i beķā

(34) İy Hudāyā toğru yoldan ırmağıl

Kendü ‘ışkuñdan bizi ayırmağıl⁹³⁶

Pes mürīd-i şādık ve sālīk-i ‘āşıkā pertev-i nūr-ı cezebāt-ı rabbāniyye çehre-küşā (35)

olup ‘ışk-ı ilāhī būd u nā-būdın yağmalayup yokluk menzilinde bulunduğdan soñra

⁹³⁴ Âşık Paşa, **Garib-nâme**, C: II/1, s. 119-123.

⁹³⁵ Bu beyit mevcut *Garibnâme* neşrinde bulunmamaktadır.

⁹³⁶ Âşık Paşa, **Garib-nâme**, C: II/1, s. 127-131.

sālik-i meczūb sülūkun tamām idüp cüst ü cūdan (36) fāriğ olur mı diyü su'āl eyleyen sā'ile cevāb ʔarīkıyla buyururlar ki: Ey sā'il-i aḥvāl-i erbāb-ı 'ışk! Mışra':

ای برادر بی نهایت درگه‌یست⁹³⁷

(37) vefkınca 'uşşāk-ı ilāhī ebedü'l-ābād cüst ü cūdan ḥālī olmaz. Kable'l-cezbe 'āşıkā mücerred sālik ve cezbe ye vuşūli ḥininde sālik-i meczūb (38) ve ba'de ḥuşūli'l-cezbe meczūb-ı sālik dinilür. Ve cezbeden şoñra olan sülūkı bi-ʔarīkī't-temşil ve't-teşbih lisāna gelmez. Ve dāḥil-i taḥt-ı 'ibāret olmaz. (39) Zīrā şıfāt-ı mezbūre ile muttaşif olan meczūb-ı 'āşık zemīn u āsümāndan ḥurūc idüp 'aql-ı şırf ve 'ayn-ı 'ilm olmuşdur. Fe-izā kāne kezālik (40) anlaruñ seyr u sülūk ve ʔaleb u kūşişleri

جُست و جویی از وِرای جُست و جو

bir cüst u cūdur ki cüst u cūnuñ verāsındandır. Ya'nī 'aqlī olan (41) cüst u cūnuñ ve şūrī olan ʔaleb u kūşişuñ māverāsında bir nev'-i cüst u cūdur ki vehm u ḥayāle şığmaz ve nuṭṭ u 'ibārete gelmez. [228*] (1) Ol bābda 'aql u zebān lāl u bī-beyāndur. el-Ḥāşıl:

(2211/2246) من نمی‌دانم تو می‌دانی بگو

Ben bilmezem eger sen bilürsen söyle. Ya'nī ben ol cüst u cūnuñ keyfiyyātını taḥrīr-i zebān ile (2) beyāna ḳādir degülüm, eger sen ol keyfiyyet-i zevḳ ve germiyyet-i 'ışk ile olan cüst u cūyı taḥt-ı ibārete getürüp kemā-huve ḥaḳḳuhū taḥrīre ḳādir iseñ söyle velākin (3) ḳādir degülsin. Zīrā keyfiyyet-i 'ışk ve ḥālet-i zevḳ vaşf u beyāna gelmez. Ve mertebe-i beşeriyyetde olanlar ol ḥālī zevḳ itmez aña binā'en ki

حال و قالی از وِرای حال و قال

(4) erbāb-ı 'ışk ve aşḥāb-ı fenānuñ ḥāl u ḳālī bir ḥāl u ḳāldür ki 'aql idrāk eyledüğü ḥāl u ḳālūñ māverāsındandır. Beyt:

حیران شد از لوامع اشراقِ آن جمال

(5) عقلی که در صفاتِ تو لاف بیان زده⁹³⁸

Pes pīr-i çengī daḥı dāḥil-i zümre-i ehl-i fenā olmağla ḥāl u ḳāl-ı şūrīnuñ māverāsında bir özge ḥāl müşāhede eylemiş ki

(6) (2212/2247) غرقه گشته در جمالِ ذوالجلال

⁹³⁷ Ey birader! Bu, sonu olmayan bir dergâhtır.

⁹³⁸ Senin sıfatlarından söz eden akıl, güzelliğinin aydınlatan nuruyla şaşırıp kaldı.

cemāl-i zü'l-celâlde ğarķa olmış fe-ammā

غرقه ای نی که خلاصی باشدش

öyle bir ğarķa degül ki aña ħalāşlık ola.

(2213/2248) یا به جز دریا کسی نشناسدش

(7) Yā anı deryādan ğayrı bir kimesne añlaya. Ma‘ lüm ola ki mürşid-i muħaķķık olan sülükünde fenā taḥşil iden ‘āşık-ı müncezibüñ fenāsını tecrübe içün ol merd-i fāniye (8) bir kār-ı pür-keşret ta‘yîn ider. Ḥattā ol ‘āşık-ı fānī daḥı kār-ı mezbûra meşğul olup ḥavāssını ol kārda isti‘māl eyledükde eger vaḥdetine keşret tārī olup (9) ḥālinden ayrılursa henüz mertebe-i fenāda rusûḥ bulmamışdur. Pes aña ehl-i fenā dimezler. Ve eger her ne kār u ‘amel ki bedeni anuñla meşğul olduğda sırr u ḳalbi deryā-yı (10) aḥadiyyetden ser-ber-āverde olmayup ḳaṭ‘an vaḥdet ve istiğrākına keşret ile tağayyür gelmez ise aña ehl-i fenā dirler. Zîrā ol merd-i ‘āşık ancılayın ğarķa degüldür ki ol ğarķadan (11) ḥalāşlık mümkün ola. Pes kezālik ol pîr-i muṭrib daḥı deryā-yı vaḥdete bir vechile ğavṭa ḳıldı ki hergiz andan ḥalāş olmayup ebedü’l-ābād şühüd-ı tecellî-i cemāl-i aḥadiyyü’z-zātda (12) müstehlek ve müstağraḳ oldı. Ve ḳande baḳsa nûr-ı cemāl-i zü’l-celâlden ğayrı şey’ görmedi. Ve ḥafâ-yı sırrından ḳalbine bu ebyātuñ mażmûniyla ḥitâb geldi:

(13) Cûş itdi baḥr-ı vaḥdet fānî vü ğarķ-ı zātum

Bî-bûd-ı hestî ya‘ nî müstağraḳ-ı şıfâtum⁹³⁹

Ḳaynadı gör tennûrum ‘ışķıle cûşa geldi

Ṭûfân-ı ‘ışķ içinde hem Nûḥ u hem necâtum⁹⁴⁰

(14) Nûr u nehâr u leylüm keşfüm iki cihānda

Ḳadre yaḳîn irişdüm hem ḳadr u hem berâtum⁹⁴¹

Bir ḳatre ‘ışķ içinde gör kim beni ne baḥrum⁹⁴²

Dicle vü Şaṭṭ u Ceyḥûn-ı ‘azbüm ü hem Fîrât’um

⁹³⁹ Bu mısra Âtîf Efendi nüshasında şu şekildedir: Ya‘nî bî-bûd u hestî müstehlek-i şıfâtum. Sarı Abdullah, **Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî**, Âtîf Efendi nüshası, C: II, vr. 227a.

⁹⁴⁰ Bu mısra Âtîf Efendi nüshasında şu şekildedir: Gör bu ṭûfân içinde Nûḥ’um u hem necâtum. Âtîf Efendi, C: II, vr. 227a.

⁹⁴¹ Bu mısra Âtîf Efendi nüshasında şu şekildedir: Ḳadre irişdüm yaḳîn ḳadrüm ü hem berâtum. Âtîf Efendi, vr. 227a; Matbâa-i Âmire, s. 135.

⁹⁴² Bu mısra Âtîf Efendi nüshasında şu şekildedir: Gör meni kim ne baḥrum ḳatre-i ‘ışķ içinde. Âtîf Efendi, vr. 227a; Matbâa-i Âmire, s. 135.

(15) Ve pîr-i çengi merâtib-i a'cād ve şuver-i keşerâtdan hâlâş olup müstağrağ-ı baħr-ı aħadiyyet-i muṭlaqa oldu. Egerçi kim zıkr olınan kelimât-ı kudsiyye ve nikât-ı ünsiyye (16) mertebe-i vahdet ve 'aql-ı küllüñ sırr-ı haḳîkatindendir. Ve mertebe-i mezbûreyi lisâna getürmek vech-i münâsib degüldür. Ve temşîl ü teşbîh ve te'vîl ü tevcîh ile bunuñ emsâli (17) envâ'-ı taḥḳîk dahı olınsa mādām ki mertebe-i seniyye-i mezbûre keşfen ve 'ayânen ve şuhûden ve yaḳînen görülmeye ifâde ve istifâde müyesser degüldür. Velâkin bād-ı nesîm-i tecelliyât-ı ilâhiyye (18) vezân oldukça deryâ-yı maḥabbet-i rabbâniyye temevvüc idüp bu maḳûle kelimât-ı seniyye ol tecellinüñ iḳtizâsıyla sâhil-i 'ibârata gelüp tefevvüh olınur diyü bi-ṭarîḳi'l-i'tizâr (19) su'âl-i muḳaddere cevâb olmağıçün buyururlar ki:

عقل جزؤ از کلّ گویا نیستی

'Aql-ı cüz'i 'aql-ı külliden gūyâ olmazdı. Ve baħr-ı haḳîkatden telâṭum iden emvâc-ı (20) esrârı sâhil-i 'ibârete getürmezdi.

(2214/2249) گر تقاضا بر تقاضا نیستی

Eger taḳâzâ, taḳâzâ üzere olmayaydı ya'nî nesemât-ı riyâḥ-ı nefes-i raḥmânî deryâ-yı 'aden-i (21) tecelliyât-ı cemâliyyeyi taḥrîk itmeyeydi ve emvâc-ı envâr-ı cezebât-ı sübhâniyye ve efvâc-ı lema'ât-ı esrâr-ı muḥabbât-ı rabbâniyye birbirini ta'âḳub itmeyeydi müşâhedât-ı (22) ḥaḳâ'îḳ-ı ḡaybiyye serâperde-i ḥafâda ḳalup ve bârân-ı nîsân-ı mükâşefâtdan taḳâṭur iden ma'ârif-i ilâhiyye dâhil-i aşdâf-ı efvâh olmayup dürer-i kelimât-ı (23) kudsiyye ve cevâhir-i telaffuzât-ı ünsiyye muntazam ser-rişte-i zebân olmazdı. Ve gûş-ı hûş-ı müstemî'îne menkûş-ı cân ḳılmazdı. Amma ne çâre!

چون تقاضا بر تقاضا می‌رسد

(24) Çünkü taḳâzâ taḳâzâ üzerine irişür. Ve emvâc-ı maḥabbet birbiriyle yigrişür. Pes lâ-cerem

(2215/2250) موج آن دریا بدینجا می‌رسد

ol deryâ-yı ḥaḳâ'îḳuñ mevci sâhil-i (25) elfâz u ḥurûfa ve leb-i baħr-ı ma'ânî olan ser-ḥadd-i lisâna irişür. Ve zurûf-ı 'ibârât u işârata ḳonılup pîş-keş-i pîşgâh-ı erbâb-ı naẓar ḳılınur. Ḳâsım-ı Envâr (26):

این سخن نیست که به اندازه من می‌گویم
من نمی‌گویم اگر چند که من می‌گویم

این سخن چیست بگو قصه اسرار ازل
تو مپندار که من با تو سخن می گویم

(27) خود سخن گوید و خود می شنود غیر کجاست؟
این سخن را همه جا سِر و علن می گویم

دائم از حضرت آن دوست سخن خواهم گفت
چون نگویم؟ سخن [از] حب وطن می گویم

(28) سِر اسرار ازل را به بیان می آرم
وصف آن گوهر دریای عدن می گویم

بر خطا حمل مکن قول من ای خواجه حکیم
وصف رخساره آن ماه ختن می گویم

(29) چند گوید به قاسم که سخن فاش مکن
قاسمی را چه گنه است که من می گویم⁹⁴³

Hāşıl-ı kelām ve hūlāşa-i merām

چونکه قصه حال پیر اینجا رسید

çün ki kışşa-i pür-ḥişşe-i (30) ḥāl-i pīr-i muṭrib bu mertebeye irişdi ve seyr u sülûkı
evcât-ı derecât-ı fenâ fillâh ve beḳâ billâha yetişdi

(2216/2251) پیر و حالش روی در پرده کشید

pīr-i çengī ve anuñ ḥāl-i (31) yüzini perdeye çekdi. Ya‘nī vücūd-ı mevhūmdan el
yuyup ve ta‘ayyünât-ı keşerâtınuñ müzâḥamesinden rehâ bulup fenâ-yı şırf
perdesinde rû-püş olup beḳâ billâhda (32) müstağrak oldı. Ve ḥaḳîḳat-i ḥāl ma‘lûm
olup

پیر دامن را ز گفت و گو فشاند

⁹⁴³ Bu söyledığım söz benim söyleyişimden ibaret değildir. Her ne kadar ben söylüyorsam da aslında ben söylemiyorum. Bu söz nedir, de ki ezel sırlarının hikâyesidir. Sen zannetme ki ben seninle konuşuyorum. Kendisi söyler ve kendisi işitir. Başkası nerede? Bu sözü her yerde gizli ve açık anlatıyorum. Daima o dostun huzurundan söz söyleyeceğim. Nasıl söylemem? Vatan sevgisinden söz etmekteyim. Ezel sırlarının sırrını açıklıyorum. Aden denizinin cevherlerinin tarif ediyorum. Ey hikmet sahibi üstat! Benim sözümü yanlış yorumlama. O Hoten'in ay yüzünün güzelliğini dile getiriyorum. Her ne kadar Kâsımî'ye sözü açığa vurma deseniz de Kâsımî'nin ne günahı var, ben söylüyorum. Kâsım-ı Envâr, **Külliyât-ı Kâsım-ı Envâr**, s. 227-228.

pîr-i muṭrib dāmen-i lisānın güft u gūdan silkdi. Ya‘nî zîkr-i māzî vü müstaḳbel (33) ve tezeḳkür-i ḥaṭā vü zeleden berî olup ebü'l-vaḳt oldı. Ve bundan ṣoñra ol pîr-i muṭribüñ aḥvāl-i seniyyesi vaṣf olunmaḳdan ‘ālî olup ancaḳ evṣāf-ı (34) cemîlesinden

(2217/2252) نیم گفته در دهان ما بماند

bizüm dehānumuzda yarım söz ḳaldı. Ya‘nî hezārdan yek ve bisyārdan endek söz dehānumuzda ḳalup ol pîr-i muṭribüñ aḥvālinden (35) bir miḳdār ḥikāyet olındı.

Beyt:

Cānā lebūñ ḥadîşin itdükçe dil rivāyet

Sükker tolar dehānum şîrîndür ol ḥikāyet⁹⁴⁴

Āh ey sālîk-i rāh!

از بے این عیش و عشرت ساختن

(36) Bu ‘îş u ‘işreti düzmekden ötüri ya‘nî pîr-i muṭrib vāşıl olduḡı maḳām-ı vaḥdet ve mertebe-i aḥadiyyete nā’il olmaḡıçün

(2218/2253) صد هزاران جان بشاید باختن

(37) şad hezārān cān oynamāḳ lāyîḳdur. Ḳāsim:

مرا از زخم شمشیرت نمی شاید حذر کردن

به پیش زخم شمشیر تو جان باید سپر کردن

به پیش شمع رخسارش چو پروانه برقص آیم

(38) به بازم جان شیرین را توانم این قدر کردن

نشان عاشقی چه بود اگر داری یقین دانی

وداع جان و دل گفتن به ترک مال و زر کردن

جوانمردی چه می باشد بآیین طلبکاران

(39) درخت باغ عرفان [را] به حکمت بارور کردن

اگر عاشق شدی قاسم نشان عاشقی چه بود؟

⁹⁴⁵ به یک دم ملک هستی را همه زیر و زبر کردن

⁹⁴⁴ Hayrabolulu Melâmî Şeyhi Ahmed-i Sârbân Efendi Külliyyâtı [Dîvânı ve Mektebâtı] ve Vizeli Şeyh Alâeddîn Ali Efendi’nin Şiirleri, s. 176.

⁹⁴⁵ Bana senin kılıcının yaralamasından kaçmak yakışmaz. Onun kılıcının darbesi önünde canı teslim etmek gerek. Onun yüzünün mumu karşısında pervane gibi raks edeyim. Hiç değilse bu tatlı canımı uğruna verebileyim. Âşıklığın alameti ne ola ki? Buna sahipsen ancak o zaman onu kesin olarak bilirsin. Ruh ve kalbe veda etmek, mal ve altını terk etmektir. Talep sahiplerinin merasimlerine göre fütüvvet sahibi olmak ne ola ki? Marifet bağının ağacını hikmetle meyve verir hâle getirmektir. Kâsim

İmdi ey ‘âşık-ı bî-çâre!

در شکار بیشه جان باز باش

(40) Bîşezâr-ı cân-şikârgâhında bâz-ı bülend-pervâz-ı şikâr-bâz ol. در شکارگاه بیشه زار جان
taqdîri üzere ma‘ nâ virildi. Ya‘ nî eşbâh u ecsâm ki (41) bîşezâr-ı cândur bâz-ı
himmet ile tezer ve ma‘ ârif-i ilâhiyye ve kebk-i maḥabbet-i rabbâniyye şikârın olup
ve nûr-ı cezebât-ı rabbâniyye ile bâl u per açup

(2219/2254) [228^b] (1) همچو خورشید جهان جان باز باش

ḥurşîd-i cihân gibi cân-bâz ol. Hâḫḫâ ki aşdâf-ı elfâz-ı *Meşnevî*’de olan dürer-i
bevâhir-i esrâr-ı ma‘ nevîye mâlik olup erbâb-ı ‘ışk (2) u maḥabbet ile bir dem ‘îş u
‘işret-i câvidânî itmek için şad hezâr cân fedâsı ne şey’dür? Çünkü ‘âşık-ı şâdık
ma‘ şûk-ı ḥaḳîkîye takarrub ḥâsıl eyleye bezl-i cân itmekle (3) mürd olmaz. Belki
ḥayât-ı ebedî kurb-ı civâr-ı aḥadîdür. Meşelâ ḥurşîd-i cihân ki Hâzret-i Feyyâz’dan
müstefîzdür, cân oynayup ‘âlem u ‘âlemiyâna ifâza-i envâr (4) itmekle zulmet-pezîr
olmaz, görmez misin?

جان فشان افتاد خورشید بلند

Ḥurşîd-i tâbân-ı bülend-eyvân cân-feşân vâkı‘ oldı. Ya‘ nî reşş-i envâr eyleyüp

(2220/2255) (5) هر دمی تی می شود پُر می کنند

âfitâb-ı çarrum-âsümân ziyâ vü nûrdan tehî olur. Yine pür-envâr iderler. Ya‘ nî
âfitâb-ı ‘âlem-tâb ‘âleme nişâr eyledüğü pertev-i envârı (6) kendüden icâd itmeyüp
belki her ân u nefesde Feyyâz-ı Muṭlaḫ’dan bahş u ‘aṭâ olunup ol daḥı bezl ü nişâr
itdükçe muttaşılan envâr-ı mebzûleye bedel envâr-ı ‘ivażlar (7) virilür. Nitekim
erbâb-ı taḫḫîkden ba‘zı müdeḫḫîk her gün tûlû‘ eyleyen şems u kamer
müteceddidü’l-emşâl olup yevm-i şânîde bürûz iden nûr-ı âfitâb yevm-i evvelde tûlû‘
iden (8) ḥurşîdün ‘aynı degüldür. Belki tecellîde tekrâr olmamak i‘tibârıyla ol günde
ṭâlî‘ olan âfitâbuñ envâr u ḥaḳîḳati cümle eşyâya sirâyet idüp ve tavsîṭ-i eşyâyile (9)
ḳalb-i insânîye ‘urûc ve andan Hâḫḫ’a vuşûl ümîdine devr idüp ve âsümânda
mu‘allaḫ ṭurup cân-bâzlık ider dimişler. Hattâ sûre-i Yâsîn’de أَنْ لَا الشَّمْسُ يَنْبَغِي لَهَا (10) “وَكُلُّ” kelimesinin
946 “Ne güneşin aya yetişip çatması uygundur ne de gece gündüzü geçebilir. Her biri bir yörüngede
yüzüp gider.” Yâsîn 36/40.

eğer âşık-san âşıklık nişanı nedir? Tek bir nefesle varlık mülkünün hepsini altüst etmektir. Kâsım-ı
Envâr, **Külliyât-ı Kâsım-ı Envâr**, s. 256-257.

946 “Ne güneşin aya yetişip çatması uygundur ne de gece gündüzü geçebilir. Her biri bir yörüngede
yüzüp gider.” Yâsîn 36/40.

tefsirinde bu ma‘nāya işāret idüp Kādī Beyzāvī rahmetullāhi ‘aleyh (11) buyururlar ki: ﴿وَكُلُّهُمَّ أَيْ وَكُلُّهُمْ وَالتَّنْوِينُ عَوَضٌ عَنِ الْمُضَافِ إِلَيْهِ وَالضَّمِيرُ لِلشَّمْسِ وَالْأَقْمَارِ. فَإِنَّ إِخْتِلَافَ الْأَحْوَالِ يُوجِبُ تَعَدُّدًا مَا فِي: 947

Pes Hāzret-i Mevlānā (12) қaddesallāhu rūḥahū daḥı tecelliyāt-ı ilāhiyyede tekerrür olmayup envār-ı āfītāb her sâ‘atde müteceddidü’l-emşāl olduğına işāret ve ‘uşşāk-ı ilāhīye cān-nişār itmek (13) şart-ı maḥabbet olduğına delālet iderler. Ve āfītāb-ı ma‘nevī olup zulumāt-ı nefsanīyyeden ḥalāş olan ehl-i fenāya ve yāḥud mürşid-i rāh-ı bekāya ḥiṭāb idüp dirler ki:

(14) جان فشان ای آفتابِ معنوی

Cān nişār eyle ey āfītāb-ı ma‘nevī!

(2221/2256) مَرِّ جِهَانِ کهنه را بنما نَوِی

Köhne cihāna teceddüd göster. Zirā ki

در وجودِ آدمی جان و روان

(15) vücūd-ı ādemīde cān u revān

(2222/2257) می‌رسد از غیب چون آبِ روان

ğaybdan āb-ı revān gibi irişür. Ya‘nī nehirde cārī olan қағарāt-ı āb birbirini ta‘aқub (16) idüp müteceddidü’l-emşāl sür‘at ile revān olduğu gibi cūy-ı cesedde olan cān-ı revān daḥı nefehāt-ı ilāhiyyeden nefes be-nefes irişüp mā-i cārī (17) gibi ıturmaz, revān olur.

هر زمان از غیب نو می رسد

Her zamān ḥayāt-ı cān ‘ālem-i ğaybdan tāze tāze irişür.

(---/2258) از جهان تن برون شو می رسد

Ten cihānından (18) taşra olmaқ irişür. Ma‘lūm ola ki beytinüñ جان فشان ای آفتابِ معنوی ki ten cihānından (18) taşra olmaқ irişür. Ma‘lūm ola ki beytinüñ te‘vīlinde Sürürī merḥūm āfītābdan murād sālik-i rāh-ı Hāḳḳ’dur diyü tevcīh idüp⁹⁴⁸ (19) Şem‘ī merḥūm “te‘vīl-i mezbūr, maḥalle münāsib degüldür, māba‘dinde olan ebyāta münāsib āfītāb-ı mā‘nevīden murād Hāzret-i Hāḳḳ olmaқ rüşendür” dimiş.⁹⁴⁹ Ve şāriḥ-i Meşnevī (20) İsmā‘īl Efendi el-Mevlevī daḥı Sürürī’nün ḳavlini te‘yīd idüp āfītāb-ı ma‘nevīden murād sālik-i rāh-ı Hāḳḳ olmaқ maḥalle ensebdür, Şem‘ī

⁹⁴⁷ “Küllün (hepsi)” tenvin muzafun ileyhten ivazdır (küllühüm). Zamir güneşlere ve aylara racidir. Hāllerin değışik olması, az da olsa zatta da değışiklik icap eder. Kādī Beyzāvī, **Envāru’t-Tenzīl**, C: IV, s. 269. Tercüme için bkz. Kadı Beyzavî, **Beydâvî Tefsîri**, C: IV, s. 375.

⁹⁴⁸ Sürürî, **Şerhu’l-Mesnevî**, vr. 178a.

⁹⁴⁹ Dağlar, “Şem‘î Şem‘ullāh Şerh-i Mesnevî”, s. 893.

ḥaṭā eylemişdür diyüp merd-i sâlik (21) olmak üzere tevcîh-i vecîh eylemiş.⁹⁵⁰ Lâkin iki vechile virilen ma‘nâ daḥı münāsib olup tarafeynden birbirinüñ reddini mûcib vecih yokdur. Belki bu ebyât-ı şerîfede münāsib (22) olan vücûh-ı şelâşe üzere ma‘nâ virilmek etemm [u] evcehdür. İmdi zamîr-i münîre ḥafî olmaya ki evvelâ âfîtâb-ı ma‘nevîden murâd sâlik-i râh-ı yakîn olan ‘âşık-ı meczûb (23) olursa ma‘nâ bu vecih ile olur ki: Ey nûr-ı ḥaḳîḳat-i muḥammediyye ile ḳalbi pür-nûr olan âfîtâb-ı ma‘nevî! Ḥurşîd-i cihân gibi nûr-ı maḥẓ olmak dilerseñ sen daḥı (24) âfîtâb gibi cân nişâr eyle ve vücûd-ı vehmî ve ta‘ayyün-i hestîden mücerred olup bu cihân-ı köhne ve fânî cinsinden olan beden-i mütelâşîye ḥayât-ı nev gösterüp (25) cânıñı beden-i ṭabî‘at olmaḳdan ḥalâş eyle. Ve cân nişârından ḥavf eyleme. Zîrâ filḥaḳîḳa vücûd-ı âdemîde olan cân u revân muttaşılan ‘âlem-i emr ve cânib-i ğaybdan (26) muta‘âkıben ve mütevâliyen tâze tâze baḥş u ‘aṭâ olup ve nefes be-nefes cân bedenden ḥurûc ve me‘vâ-yı müktesibîsine ‘urûc ider. İmdi aşl u ḥaḳîḳatüñe (27) vuşûl murâd iderseñ hemân ṭurmayup terk-i vücûd ve bezl-i cân eyle demek olur. Kâsım:

اگر رسم فنا خواهی که از عالم بر اندازی

بیفشان تا فرو ریزد هزاران جان ز هر مویت⁹⁵¹

(28) Ve yâḥud âfîtâb-ı ma‘nevîden murâd mürşîd-i kâmil ola. Bu taḳdîrce ma‘nâ bu vechile olur ki: Ey maṭla‘-ı ṭavâli‘-i envâr-ı âfîtâb-ı ḥaḳîḳat-i aḥmediyye ve müfîz-i levâmî‘-i (29) esrâr-ı maḥabbet-i aḥadiyye olan kâmil ü mükemmil! Ber-müceb-i وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ⁹⁵² ṭâlib-i şādıḳlara reşş-i envâr-ı cezebât-ı raḥmāniyye ve neşr u ifāza-i ziyâ-yı maḥabbet-i (30) sübhāniyye ile bu köhne cihân meşābesinde olan dil-i efsürdeye tâzelik gösterüp ḥayât-ı ebedî i‘ṭâ eyle. Zîrâ vücûd-ı âdemîde çehre-küşâ olan rûḥ-ı izâfî (31) ḥalîfe-i ekmelüñ ‘âlem-i ğayb ve ḥaḳîḳat-i muḥammediyyeden istifāza eylediği envâr-ı tecelliyât-ı aḥadiyyetü’z-zâtdan âb-ı revân gibi tâze tâze müteceddidü’l-emşâl cilveger (32) olup her bir nazarda mertebeten ba‘de mertebetin sâlik-i müsta‘iddi medâric-i evcât-ı vaḥdete nâ’il ider. Ve eşer-i keyfiyyât-ı cezebât-ı

⁹⁵⁰ Tanyıldız, “İsmâil Rusûhî Ankaravî-Şerh-i Mesnevî”, s. 885-556.

⁹⁵¹ Âlemden yokluğu kaldırmak dilerseñ saçlarını dök, silk. Her telinden binlerce can, binlerce ruh dökülsün; âlem ervah âlemi hâline dönsün. Hâfız-ı Şîrâzî, **Dîvân-ı Hâce Şemseddîn Muhammed Hâfız-ı Şîrâzî**, s. 92. Tercüme için bkz. **Hâfız Dîvânı**, trc.: Abdülbâki Gölpınarlı, s. 63. Sarı Abdullah Efendi bu şiiri Kâsım-ı Envâr’a atfetse de beyit Hâfız’a aittir.

⁹⁵² “Kendilerine verdiğimiz şeylerden bir kısmını Allah yolunda harcarlar.” Enfâl 8/3.

Hakk ile ‘āşık-ı fānī vücūd-ı vehmī (33) ve zindān-ı ṭabī‘iden ḥalāş olup qadem-nihāde-i feẓā-yı vesī‘-i ceberūt olur. Ve yāḥud āfitāb-ı ma‘nevīden murād Ḥazret-i Hakk ve Feyyāz-ı Muṭlaḳ ve cāndan murād tecelliyāt-ı (34) ḡayr-ı mütenāhiye ve nefḥa-i ilāhiyye ola. Bu taḳdīrce ma‘nā bu vechile olur ki ey āfitāb-ı mā‘nevī olan Feyyāz-ı ezeli! Senüñ yoluñda terk-i cān ve bezl-i ḥānumān iden (35) ‘uşşāk-ı müştāḳa ifāza-i envār-ı tecelliyāt-ı cemāliyye vü celāliyye idüp köhne vü fānī olmuş ve keşret-i māsivā ile ṭolmuş ḳalblerine maḥabbet-i zatiyye ile revnaḳ vir. (36) Zīrā rūḥ-ı izāfī ber-feḥvā-yı ⁹⁵³ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي ḡayb-ı hüviyyetden mānend-i āb-ı revān cereyān idüp belki her ān u zamān ṭālib-i ifāza-i envār-ı rabbāniyye olan müştāḳlara (37) bilā-inkīṭā‘ u infişāl tecelliyāt-ı bī-tekrār irişüp zulumāt-ı nefsāniyye ve küdürāt-ı cismāniyyeden ḳurtarup felekden ḥurūc itmek ṭarīḳini gösterür demek olur. Fe’fhem! Maḡribī (38):

ای هر نفسی تافته بر دل ز تو نوری
از بستر تو جان یافته هر لحظه سروری

در سینه و جان ز آتش رخسار تو شور است
در کام روان از لب شیرین تو شوری

(39) هر ذره پی نور تجلی تو طور است
آن نیست که خاصه است ظهور تو به طوری

تا پرتو خورشید تو بر کون نتابد
ذرات جهان را نبود هیچ ظهوری

(40) سرمست چنان است دل از بادو عشقت
کو را ز خود اندر دو جهان نیست شوری

در خلوت پنهان دل از صحبت جانان
بی غیبت عالم نتوان یافت حضوری ⁹⁵⁴

⁹⁵³ “Ona ruhumdan üfledim.” Hicr 15/29; Sâd 38/72.

⁹⁵⁴ Ey her nefeste senden bir nur kalbin üzerine parlamış olan! Senin sırrından bu can her an mutluluk bulmuştur. Ruhta ve bedende senin yüzünün ateşinden bir altüst oluş vardır. Ruhumun damağında senin tatlı dudağından bir tat vardır. Her zerre senin tecelli nurunun ardı sıra bir mertebededir. Bu durum o zerreye özel değildir. Bilakis senin zuhurun böyle mertebeli olduğu içindir. Senin güneşinin ışığı yaratılmışlar üzerine parlamadıkça âlemin zerrelere için hiçbir zuhur söz konusu değildir. Kalp senin aşk şarabından öylesine sarhoş olmuştur ki iki âlemde de onu için kendinden ötürü bir kargaşa söz konusu değildir. Gönlün gizli halvetinde cananın sohbetinden âlemin gaybeti olmaksızın huzur

(41) İmdi tālib-i rızık-ı ebedî ve ḥayāt-ı sermedî olan sālike gerekdür ki ṭarîk-i Ḥaḳḳ’da ber-mūceb-i ⁹⁵⁵بِزِلِّ الْبَارِئِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ bezl-i cān [229^a] (1) u ḥānumān idüp nā’il-i devlet-i cāvidān ola. Zīrā sermāye-i sa‘ādet-i uhrevî bezl ü infāḳ-ı emvāl ve fedā-yı nefis ile ictihād ve iştigāl olmağla Ḥazret-i Mevlānā (2) bu beyān-ı laṭife şurū‘ idüp buyururlar ki:

[Ser-i Suḥan]

تفسير دعای آن دو فرشته که هر روز بر سر هر بازاری منادی می کنند که: اَللّٰهُمَّ اَعْطِ كُلَّ مُنْفِقٍ خَلْفًا (3)

اَللّٰهُمَّ اَعْطِ كُلَّ مُمْسِكٍ تَلْفًا. و بیان کردن که آن منفق مجاهد راه حق است نه مسرف راه هوا

Ol iki feriştenüñ du‘āsını tefsirdür ki her gün (4) her ser-i bāzārda bu vechile nidā vü du‘ā iderler ki: اَللّٰهُمَّ اَعْطِ كُلَّ مُنْفِقٍ خَلْفًا اِلٰى اٰخِرِهِ. Ve daḥı beyān eylemekdür ki ol du‘ā olınan münfiḳ rāh-ı ḥaḳḳuñ mücāhididür. (5) Hevā yolunuñ müsrifi degüldür. Ve Buḥārî ve Müslim ve Nesā’î bu ḥadîş-i şerîfi Ebū Hureyre raḍıyallāhu ‘anhdan bu vechile rivāyet iderler ki: (6) مَا مِنْ يَوْمٍ يُصْبِحُ الْعِبَادُ فِيهِ إِلَّا مَلَكَانِ يَنْزِلَانِ فَيَقُولُ أَحَدُهُمَا: اَللّٰهُمَّ اَعْطِ كُلَّ مُنْفِقٍ خَلْفًا وَيَقُولُ الْآخَرُ: اَللّٰهُمَّ اَعْطِ كُلَّ مُمْسِكٍ تَلْفًا. ⁹⁵⁶ Ya‘nî hiçbir gün (7) yoḳdur ki anda ‘ibādullāh şabāḥa dāḥil ola illā iki ferişte nüzül ider ve birisi dir ki: Yā Allah! Her münfiḳa eż‘āf-ı muzā‘afa ‘ivaż-ı keşir ḥalef vir. (8) Ve ferişte-i āḥar daḥı dir ki: İlāhî, Seyyidî ve Mevlāyî! Her mümsik ve baḥile telef vir ki imsāk u buḥl eyledügi eşyā bî-ḥalef olup cümleten telef ola. (9) الَّذَيْنِ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ سِرًّا وَعَلَانِيَةً. فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ. ⁹⁵⁷ وَقَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: هَلْكَ الْأَكْثَرُونَ (10) إِلَّا مَنْ قَالَ إِنَّ الْأَكْثَرِينَ هُمُ الْأَقْلُونَ (11) إِلَّا مَنْ قَالَ بِالْمَالِ هَكَذَا وَهَكَذَا. ⁹⁵⁸ Ve Meşārîḳ’da ⁹⁵⁹ bu ḥadîş-i şerîfi Buḥārî Ebū Zer raḍıyallāhu ‘anhdan bu vechile rivāyet itmişdür ki: ⁹⁶⁰ إِنَّ الْأَكْثَرِينَ هُمُ الْأَقْلُونَ (11) إِلَّا مَنْ قَالَ بِالْمَالِ هَكَذَا وَهَكَذَا.

bulamaz. Mağribî, **Dîvân-ı Muhammed Şîrîn-i Mağribî**, s. 355.

⁹⁵⁵ “Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla cihad ederler.” Tevbe 9/20.

⁹⁵⁶ Buḥārî, “Zekât”, 28 (1442); Müslim, “Zekât” 57 (1010).

⁹⁵⁷ “Mallarını gece ve gündüz, gizli ve açık olarak hayra sarfedenler için rableri nezdinde ecirleri vardır; onlar için ne korku olacak ne de üzüleceklerdir.” Bakara 2/274.

⁹⁵⁸ “Malları çok olan zenginler hüsrandır. Fakat bunlardan (malındaki hakları) şöyle, şöyle, şöyle (etrafındaki fakirlere) verenler müstesnadırlar.” Buḥārî, “Eymân ve’n-Nüzûr”, 3 (6638).

⁹⁵⁹ Meşhur bir dil âlimi olan Radiyyüddîn es-Sâgânî’nin (ö. 650/1252) Buḥārî ve Müslim’de yer alan sahih hadisleri derleyip nahiv kurallarına göre tasnif ettiği eseridir. Eser ve müellifi hk. bilgi için bkz. İbrahim Hatipoğlu, “Meşārîkü’l-Envârî’n-Nebeviyye”, **DİA**, C: XXIX, s. 361-362; Mehmet Görmez, “Sâgânî, Radiyyüddîn”, **DİA**, C: XXXV, s. 487-489.

⁹⁶⁰ Radiyyüddîn es-Sâgânî, **el-Cem‘u Beyne’s-Sahihayn el-Buhârî ve Müslim**, haz.: Eşref b. Abdülmaksûd, Beyrut, Müessesetü’l-Kütübî’s-Sekafiyye, 1409/1989, s. 91.

Ya‘nî şunlar ki dünyâda malı keşir ola âhîretde şevâbları kalîldür. “İllâ” şol “men” ki bilâ-fütürin, cevânibinde olanlara mālını taşadduk eyleye (12) ve lafz-ı “kāl” bu maḥâlde fi‘lden kināyedür ki taşadduk dimekdür. كَمَا قَالَ ابْنُ الْمَلَكِ: وَالْقَوْلُ قَدْ يَسْتَعْمَلُ فِي الْفِعْلِ. 961 Pes zāmîr-i mihr-incilāya ḥafî olmaya ki (13) ḥayrâtda vākı‘ olan infāk-ı māl erkân-ı dînden birisidür. Ve hüccetü’l-islām İmām Muḥammed Ğazzālî buyururlar ki: Sırr-ı teklîf-i infāk budur ki māl maḥbûb-ı ḥalk-ı ‘âlemdür. (14) Ma‘ahāzâ ‘ibādullāh ḥubb-ı ilāhîye me‘mûrlar ve nefis-i imānuñ ḥubbına med‘üvlardur. Fe-izâ kāne kezālîk ḥalkuñ nefis-i imān ve mücid-i ekvāna olan maḥabbetlerini mi‘yār (15) ve da‘vā-yı maḥabbetde olan şıdıkların imtiḥān içün Ḥaḳḳ celle ve ‘alā bezl-i māl ile emr eyledi. Zîrâ maḥbûbātuñ cümlesi ḳalbde maḥabbeti aḡleb olan maḥbûb içün (16) mebzûldür. Ve mādām ki maḥbûbât-ı sâ‘ire maḥbûb-ı ḥaḳîkî içün bezl ü nişār olmaya muḥibb-i şādîk nâ‘il-i birr u iḥsân olmaḳ müyesser degüldür. 962 كَمَا قَالَ تَعَالَى (17): لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ. Pes ḥalk bāb-ı infākda üç ṭabaḳa olup ṭabaḳa-i ulā şol aḳviyā-yı aşfiyādur ki cemî‘-i māmeleküñ ber-müceb-i (18) 963 وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ (18) alā-ḥubbi’llāh bezl ü infāk idüp nefisleri içün ḳalîl ü keşir bir şey’ iddiḥār itmezler. Ve ḥubb-ı zātîde olan mu‘āhedelerine (19) şadāḳat iderler. Nitekim Ebū Bekir eş-Şıddîḳ raḍıyallāhu ‘anh ḥubben lillāhi te‘ālā ve li-resūlihî cemî‘-i mālını ḥuzûr-ı Risālet-penāha getürüp kendü nefsi içün (20) bir ḥabbe iddiḥār itmedi. Ve infāk fi-sebîli’llāh eyledi. كَمَا رَوَى: إِذْ جَاءَ بِمَالِهِ فَقَالَ رَسُولُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "مَاذَا أَبْقَيْتَ لِنَفْسِكَ؟" فَقَالَ: "مِثْلُهُ." يَعْني مِثْلَ مَا آتَيْتَ لِنَفْسِكَ؟ (21) فَقَالَ: "اللَّهُ وَرَسُولُهُ." فَقَالَ لِعُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: "وَمَاذَا أَبْقَيْتَ لِنَفْسِكَ؟" فَقَالَ: "مِثْلُهُ." 964 Ve ṭabaḳa-i sâniye zümre-i muṭavassıṭındür ki bi-külliyetihi mālдан iḥlā-yı yede ḳādir olmayup velākin imsāk-i māl eyledükleri daḥı tena‘um içün olmayup belki (23) erbāb-ı ḥācātuñ sedd-i ḥāceti ve def‘-i zarûretleri içündür. Ve bu ṭā‘ife-i muṭavassıṭa nefisleri içün ‘ibādāta taḳviyet virecek miḳdāra ḳanā‘at idüp (24) mā‘adāsın ‘arz-ı ḥācet iden muḥtāclara infāk iderler. Ve

961 “Kavl” mahalle uygun olarak fiil yerine kullanılmıştır. İbn Melek, **Mebâriku’l-Ezhâr fi Şerhi Meşâriki’l-Envâr**, C: I, s. 203.

962 “Allah yolunda sevdiğiniz şeylerden harcamadıkça iyiliğe asla eremezsiniz.” Âl-i İmrân 3/92.

963 “Sevdiği maldan harcar.” Bakara 2/177.

964 Hz. Ebûbekir yardım için malını Hz. Peygamber’e getirdiğinde Hz. Peygamber ona “Kendin için geride ne bıraktın?” diye sordu. Hz. Ebûbekir “Allah ve Resulünü” şeklinde cevap verdi. Sonra Hz. Ömer’e “Kendin için geride ne bıraktın?” diye sordu. Hz. Ömer getirdiği kadarını bıraktığını söyledi. Bunun üzerine Hz. Peygamber “İkinizin arasında kelimelerinizin arasındaki kadar fark vardır” buyurdu. Benzer bir rivayet için bkz. Beyhâkî, **Şuabü’l-İmân**, C: II, s. 466, nr. 1239.

infāk ve zekātda kadr-i hācete iktisār itmeyüp envā'-ı bezl ü ihsān iderler. (25) Ve ṭabaḳa-i şālîş şol zu' afādur ki zekāt-ı vācibenüñ edāsıyla iktisār idüp zekātdan ziyāde şey'i infāk itmezler. Ve bi'l-cümle erbāb-ı ṭabaḳāt-ı (26) mezbüreden her birinüñ bezli ḳalblerinde olan ḥubb-ı zātî miḳdārıdır. Pes ber-mışdāk-ı ⁹⁶⁵ كَالْمَغْدُومِ ṭabaḳa-i ūlā ve şāniyede bulunmaḳ nādirdür. (27) Velākin erbābı daḥı mevcūddur. İmdi mü'min-i muvaḥḥide vācibdür ki ṭabaḳa-i şālîşeden ḥāric olmamaḡa ihtimām idüp ḥattā bi-fazli'llāhi te'ālā evāḥir-i ṭabaḳāt-ı (28) mütevassıṭine bâliḡ ola. Zîrā mücerred iktifā bi'l-vācib ḥadd-i buḥalādur. كَمَا قَالَ تَعَالَى: إِنَّ يَسْأَلُكُمْوهَا فَيُخْفِكُمْ تَبْخُلُوا وَيُخْرِجُ ⁹⁶⁷ (29) أَيَّ يَسْتَفْضِي فَيَبْخُلُوا. İmdi gerekdür ki üzerüñe bir gün mürür itmeye illā bir etmek pāresi daḥı olursa vācibden ziyāde bir şey taşadduḡ eylesün ki ḥattā ol taşadduḡ (30) sebebiyle zümre-i buḥalādan olmayasun. Ve taşadduḡ daḥı mücerred infāk-ı māl degüldür. Zîrā bir şey'e mālîk olmayana ḥod taşadduḡ-ı māl yokdur. Velākin anlaruñ (31) taşadduḡı ḥācāt-ı 'ibād için kelime-i ṭayyibe ve şefā'at ve mu'ūnet ve 'i'āde-i merza ve teşyī'-i cenāzedür. Ḥāşıl-ı kelām tatyīb-i ḳulüb-ı 'ibādullāh için (32) nefis ü māl dan ve kelimāt-ı ṭayyibeden her ne ki bezl olinsa 'inde'llāh cümlesi şadaḳadan ma'dūdedür. (33) كَمَا قَالَ تَعَالَى: قَوْلٌ مَعْرُوفٌ وَمَغْفِرَةٌ خَيْرٌ مِنْ صَدَقَةٍ ⁹⁶⁸ Ve taşadduḡ u 'aṭā ve cūd u şehāda umūr-ı keşire beyān olınmışdır. Fe-ammā emr-i uḡrā vü ūlā isrār bi't-taşadduḡdur. كَمَا قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: (34): إِنَّ ⁹⁶⁹ صَدَقْتُ السَّرَّ تَطْفِي غَضَبَ الرَّبِّ وَالَّذِي يَتَصَدَّقُ بِمِثْلِهِ بِحَيْثُ لَا يَعْلَمُ شِمَالَهُ بِهِ. ⁹⁷⁰ أَحَدُ السَّيِّئَةِ الَّذِي يُظْلِمُهُمُ اللَّهُ تَعَالَى يَوْمَ لَا ⁹⁷¹ Zîrā merd-i mutaşaddıḡ ⁹⁷² ظِلٌّ إِلَّا ظِلُّهُ. (35) وَقَالَ تَعَالَى: وَإِنْ تُخْفُوا وَتُؤْتُواهُمُ الْفُقَرَاءَ فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ. ⁹⁷³ riyādan ḥalāş olmaḡā 'ilāc isrārdur. Riyā ise ḡālib 'ale'n-nefsdür. (36) Ve riyānuñ aḥvālî muḳaddemen tafşîl olunup envā'-ı āfātı beyān olınmışdır. Ve mutaşaddıḡ-ı şādıḡ menn u ezā daḥı itmeye. Zîrā menn u ezā mubṭıl-i (37) şadaḳātdur. كَمَا قَالَ تَعَالَى:

⁹⁶⁵ Nadir olan hiç olmayan gibidir.

⁹⁶⁶ “Onu sizden istese ve sıkıştırırsaydı cimrilik ederdiniz de böylece Allah gizli zaafılarınızı dışarı çıkarmış olurdu.” Muhammed 47/37

⁹⁶⁷ Yani eğer isteseydi siz cimrilik ederdiniz.

⁹⁶⁸ “İyi sayılan bir söz ve bir bağışlama, arkasından eziyet gelen bir sadakadan daha iyidir. Allah zengindir, halimdir.” Bakara 2/263.

⁹⁶⁹ Eğer gizlice sadaka verirsen Allah'ın gazabını söndürürsün. Taberânî, **Mu'cemü'l-Kebîr**, C: XIX, s. 421, nr. 1018.

⁹⁷⁰ Sağ elinin verdiğini sol eli duymayacak derecede gizli sadaka verirler. Benzer rivayet için bkz. Buhârî, “Zekât”, 1423; Müslim, “Zekât”, 1031 (91).

⁹⁷¹ Kıyamet günü Allah'ın gölgesi altında gölgelenecek yedi sınıftan birisi budur. **Sahîhu İbn Hibbân**, C: X, s. 338, nr. 4486.

⁹⁷² “Şayet onu yoksullara verirken gizlerseniz bu sizin için daha da hayırlıdır.” Bakara 2/271.

Ve ḥaḳīḳat-i menn nefsin muḥsin görmek ve faḳīre kendüyi mutafaẓzıl (38) bilmekdendir. Ve lāyık olan budur ki zekāt ve şadaḳatı atıyeb-i mālından infāk eyleye. **(39)** مَا كَسَبْتُمْ. 974 وَقَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى طَيِّبٌ لَا يَقْبَلُ إِلَّا طَيِّبًا. 975 يَغْنِي الْحَالُ. وَقَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: سَبَقَ دِرْهَمٌ مِائَةَ أَلْفٍ دِرْهَمٍ. 976 Ve hezār (40) dirhemi sebaḳ iden dirhem-i vāḥidden beşāşet ü feraḥ ve tıyb-i ḥātır ile virilen ecved māl murāddur. Ḥaḳḳā tıyb-ı nefside i‘tā olınan yek dirhem (41) kerāhet ile virilen yüz biñ dīnārdan ḥayırludur. Ve taşadduḳ ‘ālim ve müttakī ve zū-‘ıyāl olan fuḳarā vü şuleḥāya virilmek gerekdür ki bir mikdār [229^b] (1) ruḥūbet ḥaşıl olup ‘ibādāta kuvvet bula ve ehl ü ‘ıyāline kuvvet ola. Ve illā hevā-yı nefis içün şu‘arā-yı durūḡ-gū ve erbāb-ı lehv u lu‘b olan füssāk (2) u füccāra bezl olınan emvāl mutaşaddaḳ ve iḥsān olmayup isrāf olur. Müsrif ise ‘inde’llāh mes’ul ve mu‘ātebdür. 977 كَمَا قَالَ تَعَالَى: إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ.

İmdi (3) infākda olan umūr-ı vācibe ve lāzimenüñ ba‘zı ma‘lūm olduysa ‘ilm-i şerīfe bu daḥı ḥafı olmaya ki cūd u seḥānuñ ḥaḳīḳati bezl ü ‘atıyyenüñ irādesidür. Pes şol münfiḳ ki (4) sürūr-ı ḳalb ve şafā-yı ḥātır ile bilā-ta‘ab u meşāḳḳat bezl ü ‘atā eylemek elinden gelse eger bezl daḥı itmezse yine ol kimesne cevād u seḥī zümresindendir. Ve şol kimesne ki (5) envā‘-ı tekellüf ü taşallüf ve eşnāf-ı meşāḳḳat ü şu‘ūbet ile bezl u infāk eylese in‘ām u iḥsānı bisyār daḥı olursa yine ol merd-i mütekellef baḥıldür. 978 كَمَا قَالَ (6) بَعْضُ الْمُحَقِّقِينَ: وَحَقِيقَةُ الْبُخْلِ كَرَاهِيَّةُ الْإِفْضَالِ وَالْبَذْلِ، وَلَيْسَتْ هَذِهِ الْكَرَاهِيَّةُ فِي مَعْنَى نُفُورِ النَّفْسِ الَّتِي كَانَتْ هِيَ نَقْصًا لِلْكَارِهِ، وَالْبَارِي عَزَّ وَجَلَّ (7) لَمْ يَزَلْ مَوْصُوفًا بِإِرَادَةِ الْعَطِيَّةِ لِمَنْ عَلِمَ أَنَّهُ يُعْطِيهِ وَإِرَادَةِ الْمُنْعِ لِمَنْ عَلِمَ أَنَّهُ يَمْنَعُهُ، وَلَا يَكُونُ إِرَادَةُ الْمُنْعِ فِي مَعْنَى الْبُخْلِ إِذَا كَانَ مِمَّنْ لَوْ أَرَادَ عَطِيَّةَ (8) مَا أَرَادَ فِي حَالِ الْمُنْعِ لَا يَشُقُّ 978 Ve seḥā vü cūdda olan derece-i ‘uẓmā daḥı iṣārdur. Ve mānī-i iṣār ma‘a-şiddeti’l-ḥācet bir şey’ nefsüne lāzım iken terk idüp (9) ḡayrı nefsünden evlā görmek

973 “Ey iman edenler! Malını insanlara gösteriş yapmak için harcayan kimse gibi sadakalarınızı başa kakmak ve incitmek suretiyle boşa gidermeyin” Bakara 2/264.

974 “Ey iman edenler! Kazandıklarınızın iyilerinden verin.” Bakara 2/267.

975 Allah iyidir ve iyilik dışında bir şey kabul etmez. Müslim, “Zekât”, 65 (1015)

976 Bir dirhem yüz bin dirhemi geride bırakır. Nesâî, “Zekât”, 2527.

977 “Çünkü Allah israf edenleri sevmez.” En‘âm 6/141; A‘râf 7/31.

978 Bazı muhakkıklar şöyle dedi: Cimriliğin hakikati lutuf ve ikramın çirkin görülmesidir. Bu çirkin görme, çirkin gören kimse için söz konusu olan bir eksiklikten nefsin kaçınması anlamında değildir. Nitekim Allah, O’nun bahşettiğini bilen kimse için bahşetme (atıyye) iradesiyle mevsuf, aynı şekilde O’nun menettiğini bilen kimse için de menetme iradesiyle mevsuftur. Burada menetme iradesi, bahşetmeyi murad edenin men hâlinde murad etmeyeceği ve bunun ona zor gelmeyeceği için (muhtar oluşundan ötürü) cimrilik anlamında değildir. Ebû Halef et-Taberî, *Selvetü’l-Ârifin*, s. 120.

ve ihvān-ı mü'minîni nefsûn üzerine takdîm ve ihtiyâr itmekdür. Ve hâlet-i mezbûre şîfât-ı aşfiyâdandır. ⁹⁷⁹ Ve beyne'l-cûdi (10) عَلَى أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ. ve's-sehâ 'inde ehli'l-lisân fark yokdur. Velâkin esmâ-i ilâhiyye tevfiķiyye olmağla Hâzret-i Hâķķ ve Feyyâz-ı Muṭṭlak (11) cûd ile vaşf olunup sehâ ile vaşf olunmamışdur. Ve îşârda daḡı üç derece vardır. كَمَا قَالَ عَبْدُ اللَّهِ الْأَنْصَارِيُّ قُدَّسَ سِرُّهُ: وَهُوَ عَلَى ثَلَاثَ دَرَجَاتٍ: (12) الدَّرَجَةُ الْأُولَى: أَنْ تُؤَثِّرَ الْخُلُقَ عَلَى نَفْسِكَ فِيمَا لَا يُحْرَمُ عَلَيْكَ دِينًا وَلَا يُقْطَعُ عَلَيْكَ طَرِيقًا وَلَا يُفْسَدُ عَلَيْكَ وَقْتًا. وَيَسْتَطَاعُ هَذَا بِثَلَاثَةِ أَشْيَاءٍ: (13) بِتَعْظِيمِ الْحُقُوقِ وَمَقْتِ الشَّحِّ وَالرَّغْبَةِ فِي مَكَارِمِ الْأَخْلَاقِ. وَالدَّرَجَةُ الثَّانِيَّةُ: إِيقَارُ رِضَى اللَّهِ تَعَالَى عَلَى رِضَى غَيْرِهِ وَأَنْ عَظُمَتْ فِيهِ الْمَحَنُ وَتَقَلَّتْ بِهِ (14) الْمُؤُنُ وَضَعُفَتْ عَنْهُ الطُّوْلُ وَالْبَدَنُ. وَ يَسْتَطَاعُ هَذَا بِثَلَاثَةِ أَشْيَاءٍ: بِطَيِّبِ الْعُودِ، وَحُسْنِ الْإِسْلَامِ، وَقُوَّةِ الصَّبْرِ. وَالدَّرَجَةُ الثَّالِثَةُ: إِيقَارُ رِضَى اللَّهِ تَعَالَى (15) ثُمَّ غَيْبَتْكَ عَنِ التَّرَكِّ وَالْمُلْكِ كُلُّهُ لَهُ. كَمَا قَالَ تَعَالَى: لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ. ⁹⁸⁰ إِنَّتْهَى كَلَامَهُ. وَعَنْ عَلِيِّ رِضِيِّ اللَّهِ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: (16) يَا عَلِيُّ كُنْ سَخِيًّا فَإِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ السَّخَاءَ وَكُنْ شَجَاعًا فَإِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الشَّجَاعَةَ وَكُنْ غَبُورًا فَإِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْغُبُورَ، Ve Mucâhid radıyallâhu ve'nâ ve 'anhdan māl ile nâsa ve nefis ile Rabbü'l-âlemîn için olan sehâdan su'âl olındukda buyurdılar ki: (18) لَا يَكُونُ سَخِيًّا بِمَالِهِ إِلَّا وَهُوَ سَخِيًّا بِدِينِهِ وَلَا يَكُونُ سَخِيًّا بِدِينِهِ إِلَّا وَهُوَ سَخِيًّا بِمَالِهِ، فَإِذَا كَانَ صَادِقًا سَخَاءَهُ لَمْ يَفْرَحْ بِمَا أَتَاهُ مِنَ الدُّنْيَا وَلَمْ يُأْسِفْ عَلَى مَا فَاتَهُ (19) مِنَ الدُّنْيَا. ⁹⁸² vechehû buyururlar ki: Kaçan dünyâ bir kimesnenûn üzerine ikbâl eylese infâķ eylesün. Zîrâ infâķ olunan şey' fenâ-pezir olmayup (20) bâķîdür. Ve kaçan bir kimesneden dünyâ idbâr eylese aña daḡı lâzımdur ki infâķ eyleye. Zîrâ dünyâ bâķî degüldür. ⁹⁸³ وَقَالَ كَرَّمَ اللَّهُ وَجْهَهُ: حَسَبَ الْبَخِيلِ سُوءَ ظَنِّهِ بِرَبِّهِ (21) وَمَنْ أَتَقَنَّ بِالْخَلْفِ جَادًا بِالْعَطِيَّةِ وَأَنْشَدَ فِي مَعْنِيهِ. Şi'r:

لَا تَبْخَلَنَّ بِدُنْيَا فَهِيَ مُقْبِلَةٌ
فَلَيْسَ يَنْقُصُهَا التَّبَذِيرُ وَالسَّرْفُ
فَإِنْ تَوَلَّيْتُ فَأُخْرَى أَنْ تَجُودَ بِهَا
(22) فَالْحَمْدُ مِنْهَا إِذَا مَا أَذْبَرْتُ خَلْفُ⁹⁸⁴

Beyt:

Saḥī cūd u ‘aṭā itse deñizden kaçtre eksilmez

Gedā bir iki cām içse nesi var idügin bilmez

Hikāyet olunur ki (23) bir gün ziyā-yı çeşm-i evliyā, kıble-i ehl-i velā, kaçıl-i Kerbelā şem‘-i ḥanedān-ı Nübüvvet, nūr-ı tābān-ı ümmet, ciger-bend-i Muştafā, reyḥān-ı dil-i Murtażā ve kıurretü’l-‘ayn-ı Zehrā (24) İmām-ı Hüseyn raḍıyallāhu ‘anhuñ ḥuzūr-ı sa‘ādet-mevfūrlarına bir merd-i ġarīb gelüp “Yā İbn Resūlullāh! Faķırü’l-ḥāl ve ehl-i ‘iyālüm” diyü i‘lām-ı ḥāl eyledi. (25) Bedr-i dücā nūr-ı hüdā İmām-ı Hüseyn-i şehīd-i Kerbelā daḥı rıfķ ile cevāb virüp bir miķdār bizüm enīsümüz ol ki gelecek rızķumuz var yoldadur. İnşā‘allāh geldükde (26) sedd-i ḥācet ve def‘-i żarūret olunur diyü buyurdılar. Pes nāgāḥ ṭarīķ-i Şām’dan bir kimesne gelüp beş ‘aded şurre ve her şurrede hezār ‘aded dīnār getürüp (27) ḥālen “Bunları cenābuñuza Mu‘āviye gönderüp istifsār-ı ḥāṭır-ı deryā-muķāṭır eyledi” diyü iblāğ-ı emānet eyledi. Ḥazret-i kıurretü’l-‘ayn-ı Resūlallāh ve ciger-küşe-i Esedullāh (28) daḥı ol dervīşe işāret ve beş şurre altunı bi-‘aynihī infāķ u ‘ināyet eyledi. Ve envā‘-ı ma‘zeret dileyüp “Ey dervīş! Seni ‘avķ eyledük. Eger bu miķdār (29) olduġın bileydük size bu kadar meķşī revā görmezdük.” diyüp aşdāf-ı ḥurūf-ı maķālinden envār-ı dürer ü le‘ālī nişār kııldılar. Zehī sehā vü kerem zehī ḥulķ-ı şiyem! Beyt (30):

کمالش گرچه نزد ماست ظاهر
زبان ما ز مدح اوست قاصر⁹⁸⁵

Pes Ḥazret-i Mevlānā ḳaddesallāhu rūḥahū daḥı fażīlet-i infāķı beyān içün (31) ol iki feriştenüñ nidāsın ‘ayānen tefhīm ve münfiķ ve mümsiki iki kısmā taķdīm idüp buyururlar ki:

⁹⁸⁴ Dünya sana gülerken sakın ona cimrilik etme, çünkü cömertlik ve harcama serveti eksiltmez. Eğer dünya sana arkasını dönerse, sana en yakışanı yine cömertlik etmendir, çünkü arkasını döndüğünde şükür servet yerine geçer. **Ali b. Ebî Tâlib Dîvânı**, çev.: Nevzat H. Yanık, s. 146-147.

⁹⁸⁵ Her ne kadar onun kemali bizim nezdimizde zahir ise de dilimiz onu methetmekten acizdir. Bu şiire *Ravzatu’s-Safâ*’da rastlanmaktadır. bkz. Mîrhând, *Târihu Ravzatu’s-Safâ*, C: III, s. 21.

گفت پیغامبر که دایم بهر پند

Peygamber ‘aleyhisselām buyurdı ki (32) pendden öturi dā’imen

(2223/2259) دو فرشته خوش مُنادی می کنند

iki ferişte hoş nidā iderler böyle deyü

کای خدایا منفقان را سیر دار

ki ey Ḥudā-yı müte‘āl (33) münfık ve muḥsinleri sen sîr u ğanî tut. Ya‘nî ihtiyâcdan berî olmayup مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَتَتْ سَنَابِلَ فِي كُلِّ (37) سُنبُلَةٍ مِائَةُ حَبَّةٍ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ ۚ وَتَثْبِيتًا مِنْ أَنْفُسِهِمْ كَمَثَلِ جَنَّةٍ بِرَبْوَةٍ أَصَابَهَا وَابِلٌ فَآتَتْ أُكُلَهَا ضِعْفَيْنِ (36) فَإِنْ لَمْ يُمْسِكْهَا وَابِلٌ فَطُلَّتْ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ⁹⁸⁶ va‘d-i kerîmi üzere

(2224/2260) هر درمُشان را عوض ده صد هزار

anların her diremine ‘ivaz u iḥsân vir. (35) وَقَالَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى: وَمَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتٍ (35) وَاللَّهُ وَتَثْبِيتًا مِنْ أَنْفُسِهِمْ كَمَثَلِ جَنَّةٍ بِرَبْوَةٍ أَصَابَهَا وَابِلٌ فَآتَتْ أُكُلَهَا ضِعْفَيْنِ (36) فَإِنْ لَمْ يُمْسِكْهَا وَابِلٌ فَطُلَّتْ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ⁹⁸⁷

ای خدایا مُمسکان را در جهان

Ey Ḥudā-yı bî-zevāl! Mümsik-i baḥillere cihānda

(2225/2261) تو مده إلا زیان اندر زیان

(37) sen virme illā ziyān içre ziyān vir. Zîrā buḥl mūhlikāt-ı ‘azîmedendür. کَمَا قَالَ وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَبْخُلُونَ (38) بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ هُوَ خَيْرٌ لَّهُمْ بَلْ تَعَالَى: وَمَنْ يُوقِ شَحْنَهُ فَالْخُلُقُ هُمُ الْمُفْلِحُونَ⁹⁸⁸ وَقَالَ اللَّهُ تَعَالَى: وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ الَّذِينَ يَبْخُلُونَ وَيَأْمُرُونَ النَّاسَ هُوَ شَرٌّ لَّهُمْ سَيُطْلَقُونَ مَا بَخُلُوا بِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ⁹⁸⁹ بِالْبُخْلِ وَمَنْ يَتَوَلَّ فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ.⁹⁹⁰ وَقَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: (39) أَلَسَخَاءُ شَجَرَةٍ تُنْبِتُ فِي الْجَنَّةِ فَلَا يَلِجُ الْجَنَّةَ إِلَّا سَخِيٌّ. وَالْبُخْلُ شَجَرَةٌ تُنْبِتُ النَّارَ وَلَا يَلِجُ النَّارَ إِلَّا الْبَخِيلُ.⁹⁹¹ وَقَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: لَا يَجْتَمِعُ فِي مُؤْمِنٍ الْبُخْلُ وَسُوءُ الْخُلُقِ.⁹⁹²

⁹⁸⁶ “Mallarını Allah yolunda harcayanların örneği, her başağında yüz tanenin bulunduğu yedi adet başak çıkaran bir tohum tanesi gibidir. Allah dilediğine katlayarak verir, Allah (zat ve sıfatlarında) sınırsızdır, her şeyi bilmektedir.” Bakara 2/261.

⁹⁸⁷ “Mallarını Allah rızasını dileyerek ve içlerinden gelerek harcayanların misali ise tatlı bir yamaçta bulunan, üzerine bolca yağmur yağan, bu sebeple ürününü iki misli veren bir bahçedir; şayet sağanak yağmazsa incecik yağar. Allah yapıp ettiklerinizi görmektedir.” Bakara 2/265.

⁹⁸⁸ “Kim nefsinin bencilliğinden korunmayı başarsa işte kurtuluşa erecekler onlardır.” Haşr 59/9; Teğâbûn 64/16.

⁹⁸⁹ “Allah’ın lütfundan kendilerine verdiği nimette cimrilik gösterenler, sakın bunun kendileri için hayırlı olduğunu sanmasınlar, bilakis bu onlar için kötüdür. Cimrilik ettikleri şey kıyamet günü boyunlarına dolacaktır.” Âl-i İmrân 3/180.

⁹⁹⁰ “İçinizden Allah’ın lütfuna ve ahiret gününe umut bağlayanlar için onlarda hiç şüphe yok ki güzel bir örneklik vardır. Kim yüz çevirirse bilsin ki Allah hiçbir şeye muhtaç değildir, her türlü hamde layıktır.” Hadîd 57/23-24; Mümtahine 60/6.

⁹⁹¹ Hz. Peygamber şöyle buyurdu: Cömertlik cennette biten bir ağaçtır. Bu yüzden sadece cömertler cennete girebilir. Cimrilik cehennemde biten bir ağaçtır. Bu yüzden cimriliklerden başkası cehenneme giremez. Benzer rivayetler için bkz. Beyhakî, *Şuabü’l-İmân*, C: XIII, s. 309, nr. 10377; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü’l-Evliyâ*, C: VII, s. 92.

⁹⁹³ وَقَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: السَّخِيُّ الْجَهُولُ أَحَبُّ إِلَيَّ اللَّهُ تَعَالَى مِنَ الْعَابِدِ الْبَخِيلِ. İmdi buhlûn aşlı hubb-i mâldur ve şol kimesnenün ki mālî olmaya buhlî (41) zâhir olmaz. Velâkin māl için hubbı zâhir olur. Ve aşhiyânuñ ekşeri nâsa şehâvet idüp ve şehâ ile mezkûr olmağičün mâla maḥabbet ider. [230^a] (1) Lâkin şıfat-ı mezbûre daḥı mezmûmedür. Zîrâ hubb-i māl zû-mālî zıkr-i Ḥaḳḳ’dan meşgûl ider. Ve vech-i ḳalbi dünyāya maşrûf ḳılup dünyāya olan ‘alâkasını muḥkem ḳılur. (2) Hattâ likâ’u’llâh ve tuḥfe-i mü’mîn olan mevti üzerine şaḳîl ider. هَلْ كَمَا رَوَى قَالَ رَجُلٌ: يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنِّي لَا أُحِبُّ الْمَوْتَ. فَقَالَ: هَلْ لَكَ مَالٌ؟ فَقَالَ: نَعَمْ. قَالَ: (3) قَدَّمَ مَالَكَ. فَإِنَّ قَلْبَ الرَّجُلِ مَعَ مَالِهِ إِنْ قَدَّمَهُ أَحَبَّ أَنْ يَلْحَقَهُ وَإِنْ أَخَّرَهُ أَحَبَّ أَنْ يَتَخَلَّفَ. ⁹⁹⁴ Ammâ muṭlaḳâ imsâke daḥı buhlî dinilmez. Ve ba’zı maḥâlde imsâk infâḳdan (4) evlâdur. Eger infâḳ muṭlaḳâ maḳbûl olaydı âyet-i kerîmede ⁹⁹⁵ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلُّ الْبَسِطِ buyurulmaz idi. Nitekim kâşif-i esrâr-ı ḳayyûmî Ḥazret-i Monlâ-yı Rûmî (5) anuñ beyânına şurû‘ idüp buyururlar ki:

ای بسا یمساک کر انفاق به

Ey müstemi‘-i cevâd! Çok imsâk vardır ki infâḳdan yegdür. Zîrâ ğayr-ı müsteḥaḳḳa (6) bezl-i māl itmek infâḳ olmayup bezr ü isrâf olur. Pes ⁹⁹⁶ وَلَا تُبْذِرُ السَّمَرَاءَ فِي الْأَرْضِ عُمِيَاءَ. mışdâḳınca eger māl ve eger ma‘ârif ü kemâl ve esrâr u aḥvâlî (7) nâ-ehle bezl u nişâr itmeyüp belki ⁹⁹⁷ أَطْعِمُوا طَعَامَكُمْ الْأَنْثِيَاءَ وَأُولُوا مَعْرُوفَكُمْ الْمُؤْمِنِينَ hadîş-i şerîfî mücebince ‘amel idüp

مالٍ حق را جُزْ به امرٍ حق مده (2226/2262)

⁹⁹² Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: Cimrilik ve kötü ahlak mümin olan kişide toplanmaz. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, C: XII, s. 452, nr. 7481; Beyhakî, **Şuabü’l-İmân**, C: XIII, s. 281, nr. 10336; Ebû Nuaym İsfahânî, **Hilyetü’l-Evliyâ**, C: II, s. 258.

⁹⁹³ Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: Allah katında cahil olan cömert cimri olan âbiden daha sevimlidir. Gazzâlî, **İhyâ**, C: VIII, s. 232.

⁹⁹⁴ Bir adam Hz. Peygamber’e “Ya Resulallah ben ölümü sevmiyorum” deyince Hz. Peygamber “Malın var mı?” diye sordu. Adam “Var” dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber “Malımı getir” dedi. “Çünkü insanın kalbi malı ile birliktedir, eğer onu getirip bırakırsa ölüme ulaşmak ona hoş gelir; ama onu ertelerse burada onunla eğlenmek ona hoş gelir.” Benzer bir rivayet için bkz. Ebû Nuaym İsfahânî, **Hilyetü’l-Evliyâ**, C: III, s. 359.

⁹⁹⁵ “Ölçüsüzce eli açık da olma.” İsrâ 17/29.

⁹⁹⁶ Malını körcesine yeryüzüne saçma.

⁹⁹⁷ Yediklerinizden takva sahiplerine de yedin ve iyiliğinizi müminlere yapın. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, C: XVIII, s. 86; Abdullah İbn Mübârek, **ez-Zühed ve’r-Rakâik**, C: I, s. 24, nr. 73; Beyhakî, **Şuabü’l-İmân**, C: XIII, s. 343, nr. 10460.

(8) māl-ı Hakk'ı Allah sübhānehū ve te'ālānuñ emr-i şerīfūñden gayrıyla virme.

Ya'nī kitāb-ı kerīm-i sübhānide olan (9) فَلَوْلَا الَّذِينَ وَالَافْرِينَ يَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلْ مَا أَنْفَقْتُ مِنْ خَيْرٍ

⁹⁹⁸ fehvā-yı kerīmi üzere erbāb-ı istiḥkākā vir ki

تا عوض یابی ز گنج بی کران

hattā Hakk celle ve 'alānuñ (10) ḥazā'in-i cūdundan ol māl-ı mebzūle bedel-i genc-i bī-kerān 'ivaż bulasun ve Hakk'ıñ rızāsına muḥālif olan yerlere tebzīr-i emvāl itmeyesün.

(2227/2263) تا نباشی از عداد کافران

(11) Tā kim 'idād-ı kāfirāndan ma'dūd olmayasun. Ve fırqa-i mübezzir'in ve zümre-i müsrifine duḥūl itmeyesün. ⁹⁹⁹ وَلِلَّهِ مُلْكُ (12) Zīrā كَمَا قَالَ تَعَالَى: إِنَّ الْمُبَذِّرِينَ كَانُوا إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ

¹⁰⁰⁰ fehvāsınca cemī'-i emvāl ü emlāk Hakk'ıñdur. Pes 'abd-i Hudā kendüde emānet vaż' olunan esrār u ḥakā'ı nā-müsta'idde (13) keşf ü nişār eylese kāfirü'n-ni' me olup zümre-i kāfirāndan olur. Zīrā ḥikmet ve mālī nā-ehle virmişdür. Ve kezālik iktizā-yı nefis ile bir murād-ı nā-meşrū' için (14) daḥı taşadduk eyleyen kāfirü'n-ni' meden ma'dūd olur. İmdi infāk u nişār ve seḥā vü işārda işābet idüp emvāl u ḥānumān ve nefes u cān bezl olinmağa (15) kimler lāyıkdur ve rızā-yı Hakk kimler içündür vākıf olmaḥ ve cehl ü gafletden necāt bulmaḥ isterseñ

امر حق را باز جو از واصلی

emr-i Hakk'ı bir vāşıl-ı kāmilden iste. (16) Ve 'ārif-i Hakk olan mürşid-i mükemmilden ta'allüm eyle. Ve bezl ü nişār ve cūd u seḥā iderseñ daḥı ehl-i Hakk için nişār idüp anlarıñ ḳalbini ele al ve yollarında (17) cān fedā kııl. Ve ol vāşıl u kāmīl-i insān-ı ekmeli bulunca yan yaḳıl. Zīrā

(2229/2264) امر حق را در نیابد هر دلی

emr-i Hakk'ı her bir göñül fehmi eylemez. Ve her bir ḳalb-i şānavberī maşrıḳ-ı (18) nūr-ı rabbānī olmaz. Nitekim *Meşnevī-i Şerīf* üñ üçüncü cildinde buyurılır ki:

دل نباشد غیر آن دریای نور

دل نظرگاه خدا و آنگاه کور

⁹⁹⁸ "Sana ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: Harcayacağınız mal, ana baba, yakınlar, öksüzler, yoksullar ve yolcular için olmalıdır." Bakara 2/215.

⁹⁹⁹ "Çünkü savurganlar şeytanların dostlarıdır." İsrā 17/27.

¹⁰⁰⁰ "Göklerin ve yerin hükümranlığı Allah'ındır." Âl-i İmrân 3/189; Mâide 5/17-18; Nûr 24/42; Fetih 48/14.

(19) نى دل اندر صد هزاران خاص و عام

در يکى باشد کدامست آن کدام¹⁰⁰¹

İmdi ey ṯalib-i şādīk! Cehl ü ğaflet ‘özr olmaz. Lā-cerem ẕulmet-i cehl-i (20) kūdūret-i ğafletden ħalāş olmak içün bir üstād-ı kāmīl ve merd-i vāşıl tecessūs idüp izā‘at-i ‘ömr ve isrāf-ı māmēlek itmeyesün. Bāri bezl-i cān u ħānumān (21) iderseñ ehline idüp muķābelesinde dūkenmez rızķ ve ‘ömr-i cāvidānī ele getüresün. Ve ğafletden berī olasun. Zīrā

در نبى إنذار اهل غفلتست

(22) Qur‘ān-ı ‘Azīm ve Furķān-ı Kerīm’de ehl-i ğafleti inzār vardır.

(2231/2265) كان همه إنفاقهاشان حسرتست

Zīrā ğafele vü cehelenūñ infāķları cümleten ħasretdür. Ve muķābelede (23) zerre miķdārı ecr u şevāb yokdur. ¹⁰⁰² Zīrā nefis ü hevā yolunda bir ħabbe daķı virilse isrāf (24) ve izā‘adur. Ve ‘alā-ħubbi’llāh cemī‘-i māl u ħānumān ve baş u cān daķı viren cūd u seĥā ve bezl u ‘aķā olup ħayr-ı maĥzđur. ¹⁰⁰³ Meşelā (25) لَا سَرْفٌ فِي الْخَيْرِ وَلَا خَيْرٌ فِي السَّرْفِ.

سروران مکه در حرب رسول

Mekke’nūñ kibār u mütrefini Ĥazret-i Risālet-penāh ‘aleyhi şalavātullāh ile ħarb u ķıtāl ħuşuşunda

(2233/2266) (26) بودشان قربان به امید قبول

ķabūl olmak ümīdine anlaruñ ķurbānı oldı.

کاشتران قربان همی کردند تا

Zīrā küffār-ı Mekke develer ķurbān eylediler. Ĥattā

(2228/2267) (27) چیره گردد تیغشان بر مصطفی

Anlaruñ tīg u şimşiri Ĥazret-i Muşţafā ‘aleyhi min-şalavātillāhi’l-evfā üzerine ğālīb ola. ¹⁰⁰⁴ كَمَا قَالَ تَعَالَى: إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا (28) يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ لِيَصُدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ فَسَيُنفِقُونَهَا ثُمَّ تَكُونُ عَلَيْهِمْ حَسْرَةً ثُمَّ يُغْلَبُونَ وَالَّذِينَ كَفَرُوا إِلَىٰ جَهَنَّمَ يُحْشَرُونَ. ¹⁰⁰⁴ وَفِي تَفْسِيرِ الْقَاضِي: (29) نَزَلَتْ فِي الْمُطْعَمِينَ يَوْمَ بَدْرٍ وَكَانُوا اثْنِي عَشَرَ رَجُلًا مِنْ قُرَيْشٍ

¹⁰⁰¹ Mesnevî, III, b. 2269-2270. Nur denizinden başkası gönül değildir. Gönül Allah’ın baktığı yer olsun da kör olsun [olacak şey mi?] Hayır. Gönül yüz binlerce seçkin ve sıradan [insan] içinde bir kişide bulunur. Peki hangisidir o? Derya Örs-Hicabi Kırılancı, Mesnevî-i Ma‘nevî, III, b. 2267-2268.

¹⁰⁰² “Böylece Allah onlara, yapıp ettiklerini kendileri için pişmanlık sebepleri olarak gösterir.” Bakara 2/167.

¹⁰⁰³ Hayırda israf, israfta hayır yoktur.

¹⁰⁰⁴ “Hak dine inanmayanlar servetlerini, insanları Allah’ın yolundan engellemek için harcarlar, yine harcayacaklar, sonra bu onlara yürek acısı olacak, daha sonra da yenilecekler. İnkâra sapanlar sonunda

يَطْعُمُ كُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمْ كُلَّ يَوْمٍ عَشَرَ جَزَائِرٍ، أَوْ فِي أَبِي سُفْيَانَ إِسْتَأْجَرَ لِيَوْمٍ أَحَدَ الْفَتَنِ (30) مِنَ الْعَرَبِ سِوَى أَجْنَاسٍ مِنَ الْعَرَبِ، وَأَنْفَقَ عَلَيْهِمْ أُوقِيَّةً. أَوْ لِأَصْحَابِ الْعِيرِ وَإِنَّهُ لَمَّا أَصِيبَ قُرَيْشٌ بِبَدْرِ قِيلَ لَهُمْ "أَعِثُّوا بِهَذَا الْمَالِ عَلَى حَرْبِ مُحَمَّدٍ لَعَلَّنَا (31) 1005 نَذْرُكُ مِنْهُ تَأْرَنَّا فَفَعَلُوا. Ya' nī Ibn 'Abbās raḍiyallāhu 'anh kavli üzere bu āyet-i kerīme ricāl-i Kureys'den on iki nefer kimesne şānında nāzil oldı (32) ki bunlardır: Ebū Cehil bin Hişām ve 'Utbe ve Şeybe ebnā Rabī'a ve Nübeyh ve Münebbih ibne'l-Haccāc ve Ebū'l-Baḥterī bin Hişām ve Naḍr bin el-Hāriş ve Hākīm bin Hızām ve Ubey bin Hālef (33) ve Zem'a bin el-Esved ve Hāriş bin 'Āmir bin Nevfel ve 'Abbās bin 'Abdülmuṭṭalib.¹⁰⁰⁶ Pes ricāl-i mezbūre kibār-ı Kureys'den olmağla Bedir muḥārebesinde 'asker-i (34) müşrikine iṭ'am için bi-tarīki'l-münāvebe bunlardan her biri her gün onar deve kurbān iderlerdi. Ve yevm-i aḥīrde nevbet 'Abdullāh bin 'Abbās'a gelüp (35) leşker-i küffār-ı zulmet-şi'ārı ol iṭ'am eyledi. Ve Sa'id bin Cübeyr raḍiyallāhu 'anh rivāyeti üzere bu āyet-i kerīme Ebū Süfyān ḥaḳḳında nāzile oldı. (36) Aña binā'en ki yevm-i Uḥud'da muḥārebe için ecnās-ı muḥtelifeden iki nefer a' rāb isticār idüp nafaḳa ve ma'ūnetler için kırk uḳıyye zer infāk eyledi ki (37) her bir vuḳıyye kırk iki mişḳāl idi. Ammā bir şey' müfīd olmayup belki zehāb-ı emvāl ve fevt-i murād ile ḥasret ü nedāmet ve bilāḥire mağlūb olup (38) kesr u hezīmetde vāḳi' oldılar. Ve imāna gelmeyüp muşırrın 'ale'l-küfr olanlar ve ol ḥālde ḳatlı ü helāk olanlar ebedü'l-ābād mu'azzeḳ fi'n-nār olmağıçün (39) dāḥil-i cehennem olup esr u ḳatlı ve bezl-i māl u cān-ı mü'minīne keffāret-i zünüb ve nef'-i 'azīm ve devlet-i ebedī olduğu gibi ba'de'l-mevt küffāra daḥı nef'i olmayup (40) belki raḥmet-i Ḥaḳḳ'dan maṭrūd ve mel'ūn oldılar. Ve ebedī ḥasretde ḳaldılar. Pes kışşadan ḥişşe budur ki Ḥaḳḳ sübhānehū ve te'ālānuñ faẓl u iḥsānundan (41) kendüye i'ṭā olınan devlet ve şervetüñ ḳadr u kıymetin bilmeyüp ve devlet-i mezbūre kendüye niçün virildüğün iz'ān itmeyüp ḳande zālīm ve ehl-i fesād var ise [230^b] (1) meyl ü maḥabbeti anlara olmağla cehele ve zalemeye envā'-ı iltifāt idüp ve menāşıbı anlara

cehenneme sevk edilecekler.” Enfāl 8/36.

¹⁰⁰⁵ Bedir savaşında yemek yedirenler (orduyu besleyenler) hakkında indi. Bunlar Kureys'ten on iki kişi idiler, her biri günde on iki deve keserdi. Ebū Süfyān hakkında da inmiştir ki o da Uḥud'da Arap askerlerinin dışında iki bin paralı asker tutmuş ve onlara günlük kırk okka vermiştir. Ya da kervan sahipleri hakkında inmiştir ki Kureys Bedir'de isabet alınca onlara “Bu malı Muhammed'le savaşmak için ayırın, belki ondan intikamımızı alırız” denildi. Onlar da öyle yaptılar. Kādī Beyzâvî, **Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl**, C: III, s. 58-59. Tercüme için bkz. Kadı Beyzâvî, **Beydâvî Tefsîri**, trc.: Abdülvehhab Öztürk, C: II, s. 347.

¹⁰⁰⁶ Semerkandî, **Tefsîrü's-Semerkandî**, C: II, s. 17.

virüp ve in‘ām u infākı fesaķa ve fecereye eyleyen erbāb-ı devlet (2) ve ehl-i hūkūmet evbāş-ı a‘rāba bezl-i māl-ı ferāvān ve iṭ‘ām-ı nān u h‘ān itmekle ‘asker-i İslām’a ğalebe murād eyleyen şanādīd-i Kureyş ve mütrefin-i Mekke’ye beñzer. Zīrā (3) zaleme vü cehele hūkkām ü mülūkdan iltifāt görüp ve cāh u devlet ile tena‘‘üm itmekle şulehā-yı ümmet ve fuķarā vü ra‘iyye dest-i ķahr u ğalebelerinde pāymāl olup aḥkām-ı (4) şerī‘ata za‘f ṭārī olur. Gerçi kim dīn-i muḥammedī ilā-yevmi’l-ķiyām hıfz u emān-ı şamedīdedür. Velākin zaleme vü fecerenüñ tasalluṭundan ihtilālden ḥālī olmaz. (5) Ve fasaķaya in‘ām u iltifāt ile düşmana ğalebe mülāhazasında olan mülūkūñ kılıçları kesmeyüp dā’imā mağlūb u münhezim olur. Ve bā’iş-i takviyet-i zaleme olduğıyüçün (6) devletine nikbet ṭārī olmağla dünyāda envā‘-ı nedāmet çeküp ve dār-ı āhiretde raḥmet-i Ḥaķķ’dan dūr olmağla nāra iļşāk olunup eşnāf-ı ḥasret görür. (7) Ve kezālik şol kimesne ki Ḥaķķ sübhānehū ve te‘ālānuñ kendüye iḥsān eyledüği ḥavāss u kuvāsını muķtezayāt-ı nefsanıyye ve lezzāt-ı cismāniyyesi evbāşına şarf (8) ve sermāye-i ‘ömrini izā‘a vü telef eyleyüp kuvā-yı rūḥāniyyesine ğalebe murād eylese ‘āķıbet-i ḥālde şad hezār ḥaserāt ü ḥüsrān görüp rüz-ı cezāda dāḥil-i nīrān-ı (9) ṭabī‘at olur. Ve kezālik şol merd-i sālīk ki nażar u himmet-i pīrden istifāza eyledüği müşāhedāt-ı ğaybiyye ve ma‘ārif-i ilāhiyyeyi evbāş-ı hevā olan nā-müsta‘idīne (10) ızḥār ve ehl-i inkāra keşf-i esrār eylese ehl-i Ḥaķķ’a seng-i ṭa‘n u melāmet urdurup evbāş-ı müşrikini ‘asker-i İslām’a taslīṭ eyleyen maḥzūlīn gibi bu daḥı fırķa-i (11) bāğıyye-i münkirini zümre-i ‘āşıkın-i muvaḥḥidīne musallaṭ eyleyüp ḥaķķına ¹⁰⁰⁷ *إِنَّ الْمُبْدِرِينَ كَانُوا إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ* okunur. Ve bilāḥire nūrāniyyeti zulmete mübeddel olup (12) nedāmet-i ḥasret ile ¹⁰⁰⁸ *خَسِرَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةَ* zümresine mülḥaķ olur. Ve bunlaruñ ḥālī aña beñzer ki

چون غلام یاغی کو عدل کرد

meşelā bir ğulām-ı yāğī ki ğulām-ı mezbūr (13) kendü zu‘m-ı fāsidi üzere ke-enne ‘adl ü dād eyledi. Şol cihetden ki

مال شه بر یایان او بذل کرد (2230/2268)

ol ğulām pādīşahuñ mālını ṭāğī vü yāğī vü adüv (14) vü bāğīye bezl eyledi. Pes

عدل این یاغی و دادش نزد شاه

¹⁰⁰⁷ “Çünkü savurganlar şeytanların dostlarıdır.” İsrā 17/27.

¹⁰⁰⁸ “Böyleleri dünyasını da, ahiretini de yitirmiştir.” Hac 22/11.

bu ‘abd-i hā’in u bāğ’inüñ ‘adl ü dādı ve tã’ife-i tãğiyāna olan bezl ü dādı (15) şāh-ı ma‘delet-penāh kâtında

(2231/2269) چه فرايد دُوری و روی سیاه

ne ziyāde eyler? Kurb-ı pādişāhiden dūrluk ve iki cihānda yüzkaralık ziyāde eyler. (16) İmdi zāhiren ve bātinen kendüye i‘tā olınan ni‘am-ı ilāhiyyenüñ şükryn bilmeyüp ‘adüvv’allāh olan füssāk u füccāra bezl ü ‘aṭā ve münkir-i evliyā’u’llāh olan (17) erbāb-ı buğz u inkāra cūd u seḥā eyleyen ‘abd-i hā’inüñ serencāmı yüzkaralığı ve rahmet-i Hakk’dan cüdālık oldıysa

بهر این مؤمن همی گوید ز بیم

bundan ötürü (18) mü’minler dā’imā ḥavflarundan dir ki ya‘nī maḥallinde infāk ve maḥallinde imsāk idüp rızā-yı Hakk’dan ḥurūc itmek için mekr-i ilāhiden ḥavf idüp

(2232/2270) (19) در نماز اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ

namāzda ¹⁰⁰⁹ اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ diyü niyāz iderler. Mü’minler ḥod mühtedilerdür. Pes t̄alib-i hidāyet olmak ne vechile olur dinürse (20) erbāb-ı tefsir cevāb virmişler ki bu maḥalde hidāyet bi-ma‘nā teṣbīt ü taḥrirdür. Ya‘nī ¹⁰¹⁰ تَبَيَّنَا عَلَى الْهِدَايَةِ الَّتِي اخْتَدَيْنَا بِهَا عَلَى الْإِسْلَامَ dimekdür.

el-Hāşıl mü’minin-i etkıyā (21) ve muvaḥḥidîn-i aşfiyā envā‘-ı ḥamd ü şenā ile Ḥālîk-ı arz u semāya ‘ibādāt u tã‘āt ve tazarru‘ u münacāt idüp ba‘dehū icrā-yı merāsım-i ‘ubūdiyyet edā-yı (22) levāzım-ı tã‘āt için yine Hakk’dan i‘ānet dileyüp dirler ki: İlāhā, Melikā, Perverdigārā! Bizi işbu rāh-ı hüdāda pāyende kılp yüzümüz kıble-i İslām ve imān (23) ve pāyümüz tarîk-i tevḥid ü ikāndan döndürme. Ve ḥıfzuñla ‘affet ve ‘ışkuñla ğınā vü devlet müyesser eyle. كَمَا قَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: اللَّهُمَّ إِنِّي ¹⁰¹¹ اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ (24) اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ İmdi ey ‘āşık-ı rabbānī! Biz daḥı ol dergāh-ı çāre-sāza yüz urup niyāz idelüm ki: İlāhī, Seyyidī ve Senedī! Bizden (25) murāduñ ne ise anı hidāyet kıl. Zīrā tarîk-i müstaḥim senüñ ‘ibāduñdan murād buyurduğun ‘ubūdiyyetlerinde ihlāş u şafā ve ‘ahdlerinde şıdk u vefāda. (26) Ve İlāhī ve Mevlāyī! Sen bizi ma‘rifetüñe hidāyet kıl ki ḥattā senüñ nesīm-i ünsüñ ve ḥaḳā’iḳ-ı

¹⁰⁰⁹ “Bizi doğru yola ilet.” Fâtıha 1/6.

¹⁰¹⁰ Bizi kendisiyle İslām’a ulaştırdığın hidayette sabit kıl.

¹⁰¹¹ Allah’ım! Senden hidayet, takva, iffet ve gönül zenginliği isterim. Müslim, “Zikir ve’d-Duâ”, 72 (2721); Tirmizî, “Daavât”, 3489; İbn Mâce, “Duâ”, 3832.

hüsnuñle mu‘āmelātumuzdan ribh-i ‘aẓīm bulavuz ve bizi senüñ enāniyyetüñe (27) enāniyyetsüz hidāyet eyle ki hattā senüñ şifātuñ ile muttaşif olavuz. Ve infāka ehl ve nā-ehl olanı senüñ nūr-ı hidāyetüñle bilevüz. Ve bildükden şöñra (28) tevfiķüñle ‘amel idüp ‘ālem-i ğayr-ı ‘āmilden ve ba‘de’l-hidāye mağzūbın u dāllinden olmayavuz. Ve ilāhī! Bize hidāyet kıl ki qalbümüz maḥabbet-i zātīye meyl idüp (29) ve himmetümüz müşāhedāt-ı cemālünde qā’im ola. Ve Pādişāhā, Melikā! Bize delīl olup bizi bizsiz senden saña ulaşdır. Ve bize ṭarīķ-i ma‘rifeti irşād kıl. Hattā senüñ (30) ḥıdmet ü ṭā‘atünde senüñle muķīm olavuz. Ve ṭarīķ-i şükri göster ki senüñ kurb-ı vaḥdetüñle feraḥnāk-i pūr-ṭarab olavuz. Ve İlāhī! Fenā-yı evşāfumuz ile senüñ (31) lem-yezel ve lā-yezāl olan evşāfuñ ṭarīķini hidāyet eyle. Ve İlāhī! Senüñ irādetüñ ḥasebince senüñ için istiķāmetde olmağa ba‘de’l-beyān ‘ayān-ı hidāyet (32) ve şol ‘abd-i muḥliş u muḥarreb yolunı delālet kıl ki mebd-e’i senden ve müntehāsı senüñ müşāhede-i cemāl-i lā-yezālün ola. Ve bi’l-cümle bir yol göster ki anda (33) i‘vicāc olmayup dünyāda ṭā‘āt ve āḥiretde irtifā‘-ı derecāt olan şırāt-ı müstaķīm-i enbiyā vü evliyā ve ṭarīķ-i kavīm-i etķiyā vü aşfiyā ola. Beyt:

(34) قَدْ تَحَيَّرْتُ فِيكَ خُذْ يَدِي

يَا دَلِيلًا لِمَنْ تَحَيَّرَ فِيكَ¹⁰¹²

Rubā‘i:

گر کافر ای دوست مسلمانم کن

مہجور توام بخوان و درمانم کن

(35) گر در خور آن نیم کہ رؤیت بینم

باری بہ سر کوی تو قربانم کن¹⁰¹³

Zirā ki

آن درم دادن سخی را لایقست

ol zer u sīm ve dīnār u dirhem virmek (36) ve bezl-i emvāl itmek saḥīye lāyıkdur. Fe-ammā

¹⁰¹² “Beni hayrete düşürdün, ey hayrete düşenlere yol gösteren, elimden tut!” Tercüme için bkz. Kelâbâzî, **Doğuş Devrinde Tasavvuf: Taarruf**, trc.: Süleyman Uludağ, s. 175. Kelâbâzî bu beyti mensur olarak Şiblî’ye nispetle aktarmıştır.

¹⁰¹³ “Eğer kâfirsem ey dost beni müslüman et. Eğer senden ayrı düşmüşsem beni çağır ve tedavi et. Seni görmeye layık değilsem de hiç değilse semtinin civarında beni kendine kurban et.” Bu iki beyit yukarıdaki Arapça beyitle birlikte Meybüdü’nin *Keşfü’l-Esrâr* tefsirinde geçer. Reşîdüddîn-i Meybüdü, **Keşfü’l-Esrâr Uddetü’l-Ebrâr**; haz.: Ali Asgar Hikmet, Tahran, İntişârât-ı Emîr Kebîr, 1371/1992, C: I, s. 653.

cân-sipâr olmak ve baş fedâ itmek ħod sehâ-yı ‘âşıkdur. Ya‘nî (37) beyne‘l-‘uşşâk bezl-i mâla i‘tibâr olmayup belki ‘âşık-ı şâdıkuñ nişânı cânân yolına terk-i cân itmekdür. Beyt:

Cânlar fedâ maĥabbet-i cânâna ser degül

(38) Erbâb-ı ‘ışka terk-i ser itmek hüner degül

Rivâyet olunur ki ħulefâ-yı ‘Abbâsiyye zamânında tâ‘ife-i şüfiyyenüñ kıatline mübâderet olunup ve Cüneyd-i Bağdâdî (39) kıuddise sırruh mezheb-i Ebî Şevr üzerine müftî olup fıkĥ ile kendüleri setr itmiş idi. Ve Ebü‘l-Ĥüseyn-i Nürî ile şüfiyyeden bir cemâ‘at mu‘âheze olunup (40) boyunları urulmaĥ emrolınmaĥla ol zamânüñ kıâ‘idesi üzere ĥarb-ı a‘nâĥ için bir deri döşendi. Ve Ebü‘l-Ĥüseyn-i Nürî kıuddise sırruh (41) sâ‘ir ihvânına taĥaddüm idüp kendü cânını bezl u işâr için cellâduñ önüne varup diz çökdi. Ve beni evvel ĥarb eyle diyü yalvardı. [231^a] (1) Seyyâf Nürî‘ye “Bu mübâderet eyledüĥüñ ne şey‘dür bilür misin?” didi. Ebü Ĥüseyn-i Nürî “na‘am” diyü buyurdi. Cellâd pes “‘Acele ve şitâbuñ aşlı nedür?” didi. (2) Buyurdular ki: “Ey seyyâf! İĥvân-ı şafâ ve ĥullân-ı bâ-vefânüñ ĥayâtını bâri bir sa‘at olsun kendü üzerüme ihtiyâr eyledüm.” Pes seyyâf (3) Ebü‘l-Ĥüseyn-i Nürî’nüñ nişâr-ı cân ve işâr-ı ihvân ĥaĥkıında olan rütbe-i ‘aliyyesin görüp dem-beste vü ĥayrân kıaldı. Ve kıışsa-i mezbûre ĥalîfeye (4) inhâ olunup bunlarüñ aĥvâli bilinmek için kıâğiya redd olındılar. Pes ol tâ‘ife-i enbiyâ-sîret ĥuzûr-ı kıâğiya varduĥda kıâğî (5) Ebü‘l-Ĥüseyn-i Nürî‘ye mesâ‘il-i fıkĥıyyeden bir nesne su‘âl idüp Nürî kıuddise sırruh kemâ-huve ĥaĥķahû su‘âle cevâb-ı bâ-şavâb virdükden şoñra lisân-ı (6) şerîflerin kelimât-ı kıudsiyye ile âreste kıılup ve fetĥ-i kenz-i ĥaķâ‘ik idüp nice dürer-i kelimât-ı ünsiyye nişâr eyledi. Pes kıâğî bükâ-yı şedîd ile aĥlayup ve ĥalîfeye mektûb ile âdem gönderüp eger bu tâ‘ife-i ‘aliyye zenâdıķa olursa (8) vech-i arzda bir müslim yokdur diyü cevâb virdi.¹⁰¹⁵ Ammâ ‘acebdür ki fî-zamâninâ hezâr u hezâr bu maķûle bezl ü işâr daĥı görölse aşlâ صور وایرل [?] olmayup (9) Ĥüseyn-i Nürî ölmege isti‘câl itdüĥi gibi bunlar

¹⁰¹⁴ Allah’ın ayaĥa kalktıķlarında Allah ile kalkan, konuştuklarında Allah ile konuşan kulları vardır. Kuşeyrî, **er-Risâle**, s. 404; Ebû Halef et-Taberî, **Selvetü‘l-Ârifin**, s. 124. Tercüme için bkz. Kuşeyrî, **Tasavvuf İlmîne Dâir Kuşeyrî Risâlesi**, s. 337.

¹⁰¹⁵ Kuşeyrî, **er-Risâle**, s. 404 (trc. s. 336-337); Ebû Halef et-Taberî, **Selvetü‘l-Ârifin**, s. 124.

öldürmege isti‘ cāl iderler. Ebü’l-Hüseyn-i Nūrî buyururlar ki: نَظَرْتُ يَوْمًا إِلَى النُّورِ فَلَمْ أَزَلْ أَنْظُرْ

¹⁰¹⁶ حَتَّى صِرْتُ ذَلِكَ النُّورِ. (10) Āh ey ma‘ şūḳ-ı ezeli! Nazm:

Biz şarāb-ı ‘ışķile ḳanagelmişlerdenüz

Baş u cān terkin urup meydāna gelmişlerdenüz

(11) Āteş-i sūzān-ı şevķe yanagelmişlerdenüz

Secde-i ḥāk-i der-i cānāna gelmişlerdenüz

Derdmendüz ‘āşıkuz dermāna gelmişlerdenüz

Hemdem u yār u muşāhib olmazuz nādānile

(12) Mūnisüz insāna yoḳdur oynumuz şeytānile

Girmişüz faḳr u fenāya terk-i baş u cānile

Çün müyesser oldu vuşlat ol gül-i ḥandānile

Bülbül-i gūyā gibi efgāna gelmişlerdenüz

(13) Ḥubb-ı dünyādan geḳüp faḳrile ḳılduḳ iftiḥār

Mülk-i faḳruñ şāhıyuz ya‘nī esīr-i ‘ışķ-ı yār

Olmışuz merd-i ḳalender ḳılmışuz terk-i diyār

Baḥr-ı zāt-ı gevher-i maḳşūdı ḳılduḳ der-kenār

(14) Gitdi fırḳat vuşlat-ı cānāna gelmişlerdenüz¹⁰¹⁷

İmdi ey ‘āşık-ı şādıḳ! ¹⁰¹⁸ مِنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ أَمْثَالِهَا! feḥvā-yı kerīmi üzere Ḥaḳḳ yolunda her ne ki bezl olınsa (15) anuñ mūkāfātı ‘aşr emşāl ḥayrāt-ı keşire i‘tā olınmaḳ muḳarrerdür. Meşelā

نان دهی از بهر حق نانت دهند

Ḥaḳḳ’dan ötürü nān bezl iderseñ anuñ aşr emşāl (16) saña nān virürler ve şöyle ki

(2236/2272) جان دهی از بهر حق جانت دهند

maḥabbet-i rabbāniyye iḳtizāsı ile Ḥaḳḳ’dan ötürü cān-niṣār iderseñ saña cān virürler (17) ve ebedī ḥayāta vāşıl iderler. Pes bir ‘āşık ki maḥabbet-i cānānda bezl-i cān ile cūd u seḥā itmeye eger infāḳ u nişārda küşāde-dest olup cümle dünyāyı (18) bezl ü

¹⁰¹⁶ Bir gün nura baktım ve ben o nur oluncaya kadar ona bakmaktan ayrılmadım. Nûreddîn Abdurrahmân Câmî, *Nefehâtü’l-Üns*, s. 79; Câmî, *Evliyâ Menkıbeleri*, s. 201.

¹⁰¹⁷ Yılmaz Öztürk, *17.Yüzyıl Şairlerinden Dimetokalı Vahdetî’nin Divanının Tenkitli Metni*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006, s. 21.

¹⁰¹⁸ “Kim iyilikle gelirse ona getirdiğinin on katı vardır.” En‘âm 6/160.

‘aṭā eylese erbāb-ı ‘ışk anı imsāk ile ta‘rîf iderler. Ammā şöyle ki ‘āşık-ı şādık rāh-ı dostda bezl-i nefis ü cāna mübāderet gösterüp (19) ve maḥbūb-ı ḥakīkī daḥı kerem-i kāmīl ve luṭf-ı şāmilünden ‘āşıkun bezlini qabūl eyleye ‘āşık-ı mezbūra cevād u saḥī tesmiye iderler. İmdi ḥakīkatde ‘āşık-ı şādık oldur ki (20) bir demūn müşāhedesinde hezār cān nişār idüp ve nişār-ı cānı cānānı qabūl kılsa cānına minnet bile. Zīrā maḥabbet-i maḥbūbda nişār olınan cān-ı ma‘yūbuñ (21) muḳābelesinde andan a‘lā cāvidān ‘ivāz virilür. İmdi benüm cānum! Kıt‘a:

به نیم جان که تو داری و یک نفس که تراست
حدیث پیشکش و یادگار نتوان کرد
(22) برو به پیش سگانِ درش فشان جان را
که این متاع بر آن نثار نتوان کرد¹⁰¹⁹

Āh ey sālik-i rāh! Görmez misin

گر بریزد برگهای این چنار
eger bu ḥāricde (23) olan dīraḥt-ı çınāruñ evrākı döküle

(2237/2273) برگ بی برگیش بخشد کردگار

Ḥazret-i Ḥallāk ve Mu‘ṭī vü Rezzāk ol çınāra berg-i bī-bergi ve rızq-ı ma‘nevī bağışlar. (24) Kezālik bu çınār-ı vücūduñ iktisāb eyledügi evrāk-ı nuḳūd ve berg-i emvāl fī-sebīlī’llāh bezl ü nişār olınsa Ḥaḳḳ sübhānehū ve te‘ālā kesb ü ictihādsuz (25) ol ‘abd-i münfiḳa berg-i ma‘nevī ve erzāk-ı ebedī i‘ṭā ider.

گر نمائد از جوّد در دست تو مال

Eger cūd u ‘aṭā ve bezl ü seḥā eyledüğünden senūñ elūñde (26) mülk ü māl qalmadı ise

(2238/2274) کئی کند فضلِ الهت پای مال

faẓl-ı rabbānī ve kerem-i sübhānī seni kaçan pāy-māl ider. Ya‘nī recül-i saḥī infāk-ı māl ile zer u sīmden mücerred (27) olmağla eyle degüldür ki Ḥaḳḳ sübhānehū ve te‘ālā anı muḥtāc ve pāy-māl eyleye. Kimesneye muḥtāc itmez. Belki فَاتَاهُمُ اللَّهُ ثَوَابَ الدُّنْيَا va‘d-i kerīmi üzere dünyāda rızq-ı bī-ta‘ab ve¹⁰²⁰ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ (28) يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ

¹⁰¹⁹ Sahip olduğun yarım can ve senin olan bir nefes için hediye ve hatıra sözü edilmez. Onun kapısının köpeklerinin önüne canını at. Çünkü bu varlık ona hediye edilmez. Fahreddīn-i Irākī, **Külliyât-ı Dîvân-ı Irākî**, haz.: Said Nefisî, M. Derviş, Tahran, Kitâbhâne-i Senâî, 1959, s. 128.

¹⁰²⁰ “Bu yüzden Allah onlara dünya nimetini ve ahiret nimetinin de güzelini verdi. Allah işini güzel yapanları sever.” Âl-i İmrân 3/148.

الدُّنْيَا بِزَادِ الرَّكَبِ وَلَا تَخْلَعِي قَمِيصًا حَتَّى تُرَفِّعِيهِ.¹⁰²⁶ وَقَالَ: اَللّٰهُمَّ اجْعَلْ قُوَّةَ آلِ مُحَمَّدٍ كِفَافًا (39) فَإِنْ زَادَ عَلَى قَدْرِ الْكِفَايَةِ هَلَكَ.¹⁰²⁷ وَقَالَ أَيْضًا: مَنْ أَخَذَ مِنَ الدُّنْيَا فَوْقَ مَا يَكْفِيهِ فَقَدْ أَخَذَ حَتْفَهُ.¹⁰²⁸ وَرَوَتْ عَائِشَةُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ (40) صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: السَّخِيُّ قَرِيبٌ مِنَ اللَّهِ قَرِيبٌ مِنَ النَّاسِ بَعِيدٌ مِنَ النَّارِ، وَالْبَخِيلُ بَعِيدٌ مِنَ اللَّهِ بَعِيدٌ مِنَ النَّاسِ بَعِيدٌ

(41) Kıt'a (41): مِنَ الْجَنَّةِ قَرِيبٌ مِنَ النَّارِ.¹⁰²⁹

هر کرا مال هست و بخشیش نیست

او ازان مال بهر کی دارد

یا به تاراج حادثان بیرند

یا به میراث خواره بگذارند¹⁰³⁰

كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَإِنْ وَيَقَى ve ber-fehvā-yı كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ¹⁰³¹ el-Hāşıl ber-müceb-i (1) [231^b]

وَجْهَهُ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ.¹⁰³²

این جهان نفیست در اثبات جو

Bu cihān-ı (2) şūrī nefy ve fānīdür. Beḳā-yı cāvidānī isterseñ lā-mevcūde illā'llāh diyüp 'ālem-i işbātde iste.

(2241/2277) صورت صفرست در معنیت جو

Senūñ şūretūñ şıfırdur. (3) Ya'nī vücūd-ı mevḥūm nokṭa'-i şıfırdur. Cüy-ı ma'rifet ve nehr-i ḥaḳīḳat ma'nādadur. Pes ḥaḳīḳatı ma'nāda ṭaleb eyle. Ve şūret-perestlikden vaz gelüp vāşıl-ı ma'nā ol. (4) Zīrā fenā müceb-i beḳā ve sermāye-i irtikādur. İmdi dīde-i başiretūñ küşāde kılp

جان شور تلخ پیش تیغ بر

¹⁰²⁶ Hz. Peygamber Hz. Âişe'ye şöyle buyurdu: Ahirette benimle birlikte olmak istiyorsan dünyada az bir azıkla yetin ve kıyafetini yamalık duruma gelinceye kadar elbiseni çıkarma. Tirmizî, "Libâs", 1780.

¹⁰²⁷ Allah'ım Hz. Muhammed'in ashabına azla yetinme kuvveti ver. Eğer kendilerine yeterli olacak miktardan fazlasını biriktirirlerse helak olurlar. Beyhakî, *Suabü'l-İmân*, C: VIII, s. 250, nr. 5770.

¹⁰²⁸ Dünyadan kendisine yetenden fazlasını alan kendi ecelini almıştır. Bezzâr, *Müsned*, C: XIII, s. 89, nr. 6444; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, C: I, s. 468, nr. 1313.

¹⁰²⁹ Hz. Âişe'den Hz. Peygamber'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: Cömert Allah'a yakın, insanlara yakın, cehenneme uzaktır. Cimri ise Allah'a uzak, insanlara uzak, cennete uzak, cehenneme yakındır. Tirmizî, "Birr", 1961.

¹⁰³⁰ Malı olup da ihsanda bulunmayan kişinin o maldan nasibi niçin olsun? Ya yağmalanır ya da yenip bitecek bir miras olur. Bu kıtaya Ankaravî şerhinde de yer verilmiştir. bkz. Tanyıldız, "İsmâil Rusûhî Ankaravî-Şerh-i Mesnevî", s. 892.

¹⁰³¹ "O'nun kendinden başka her şey yok olacaktır." Kasas 28/88.

¹⁰³² "Yeryüzünde bulunanların hepsi fanidir. Azamet ve kerem sahibi rabbinin zatı ise baki kalır." Rahman 55/26-27.

ya‘nî mürşid-i kâmilüñ himem-i ‘aliyyesiyle cezebât-ı (5) rahmāniyye nūrına ğark olup şūr u telh olan rūh-ı hayvāniyi hancer-i lā ile kat‘-ı tīg idüp illā katına ilet ve ‘ışk-ı sübhānī ile ifnā-yı vücūd-ı vehmī kıl.

(6) (2242/2278) جان چون دریای شیرین را بخر

Deryā-yı şîrîn ve āb-ı fūrāt gibi olan cān-ı lezîzi şatun al. Ya‘nî rūh-ı izāfiye mālîk olup müşāhede-i cemāl-i (7) lā-yezālden zevk u lezzet hāşıl kıl.

ترک خم کردم و دریا پس ازین جام منست
منت از دوست که این جام سرانجام منست

دل و جان را به تو دادم نه دلم ماند نه جان
(8) اندرین قصه خدا عالم و علام منست

حی جاویدی و من از دم تو زنده شدم
کوی بردم ز جهان یار چو همنام منست

قاسمی حاصل جان و دل و دین را به تو داد
(9) سود عشقت به جهان حاصل ایام منست¹⁰³³

Pes ey müstemî‘-i kâbil ve t̤alib-i muḵbil!

ور نمی دانی شدن زین آستان

Eger bu āsitān-ı ‘aliyye ve ‘atebe-i seniyyeden (10) olmağı bilmezseñ. Ya‘nî cān-ı telh u şūrı fedā idüp cān-ı şîrîn almağı bilmezseñ.

(2243/2279) باری از من گوش کن این داستان

Bāri bu dāstānı benden istimā‘ eyle. (11) Ve gūş-ı hūş ile diñle ki dergāh-ı Hāḵḵ ve āsitāne-i mürşid-i muḵīḵḵa varmağı bilüp ve bezl-i cān itmek ṭarīḵini görüp sen dahı aña göre kār u cānuñı nişār (12) eyleyesün.

¹⁰³³ Şarap testisini terk ettim artık deniz benim kadehimdir. Şükür o dosta ki bu kadeh benim akıbetimdir. Kalbimi ve canımı sana verdim, ne kalbim kaldı ne canım. Bu hikâyede benim hâlimi bilen âlim ve allâm olan Allah’tır. Sen ebedî dirisin ve ben senin nefesinle diri oldum. Cihandan ona gittim çünkü sevgili benim adaşımdır. Kâsımî! Can, kalp ve dinin neticesini (kazancını) sana verdi. Âlemde senin aşkının faydası benim ömrümün neticesidir. Kâsım-ı Envâr, **Dîvân-ı Şâh Kâsım-ı Envâr**, tsh.: Nasîrî-i Câmî, İntişârât-ı Mûlî, Tahran, 1393/2014, s. 66.

[Ser-i suḥan]

قصهٔ خلیفه‌ای که در کرم در زمانِ خود از حاتم طائی گذشته بود و نظیرِ خود نداشت

Bir ḥalīfenüñ kışşasıdur ki ‘aṭā vü kerem (13) ve luṭf u şiyem bābında kendü zamānında Ḥātem-i Ṭā’ī’den geçmiş idi. Ve zamānesinde kendüye nazır tutmaz idi.

یک خلیفه بود در ایام پیش

Eyyām-ı sālīfe (14) ve a‘vām-ı sābıkada bir ḥalīfe-i nīgū-rāy-ı mülk-ārāy var idi.

(2244/2280) کرده حاتم را غلامِ جودِ خویش

Ḥātem-i Ṭā’ī’yi kendünüñ cūd u seḥā ve bezl u ‘aṭāsına (15) bende eylemiş idi. Ḥalīfe-i mezbūre bir pādīşāh-ı ma‘delet-penāh idi ki

رایتِ اکرام و داد افراشته

i‘lām-ı adl ü nizām ve rāyāt-ı dād ü ikrāmı (16) terfī’ idüp ‘ālem ü ‘ālemyāna ‘adl iderdi. “افراشتن” yüceltmek ve “رایت” sancaḡ ma‘nāsınadır. Ve iḥsān u ‘aṭası bir vechile mebzūl idi ki

(2245/2281) فقر و حاجت از جهان بر داشته

cihān u cihāniyāndan faḡr u ihtiyācı kıldırmış idi. Ve bir pādīşāh-ı ‘aṭā-baḡş idi ki ‘atebe-i felek-i mīnāsı melāz-ı rāstān (18) olup

بحر در از بخشش صاف آمده

baḡr-ı dürr olan deryā-yı ‘aden anuñ baḡş u ‘aṭāsından şāf gelmiş idi. Ya‘nī baḡr-ı lü’lü anuñ seḥā vü kereminden (19) taḡşīl-i şāfvet idüp belki deryā anuñ cūdı deryāsında yek ḡaṭre idi.

(2246/2282) دادِ او از قاف تا قاف آمده

Ol şāh-ı dīn-pehāhun dād u ‘adli Ḳāf’dan Ḳāf’a (20) gelmiş idi. Ya‘nī meşhūr-ı cihān olmışıdı.

در جهانِ خاک ابر و آب بود

Rūy-ı zemīn ve cihān-ı ḡāḡde ol pādīşāh-ı sa‘ādet-destḡāh fi’l-meşel (21) seḡāb-ı pūr-emṡār idi. Ya‘nī vücūd-ı bih-būdı vech-i arṡa bārān-ı raḡmet gibi neşv ü nemā virmiş idi.

(2247/2283) مظهرِ بخشایش و هاب بود

Ve mazḡar-ı elṡaf u baḡşāyış-i (22) Vehhāb idi.

از عطایش بحر و کان در زلزله

Anuñ ‘aṭāsundan baḥr u kân zelzelede idi. Çünki ol pâdişâh feyz u cûdda baḥr-ı mevvâc gibi şöhret bulup (23) dest-i seḥāsı menba‘-ı eltâf u mecma‘-ı a‘ṭâf ve âvâze-i iḥsânı Kâf tā Kâf münteşir oldı.

(2248/2284) سوی جودش قافله بر قافله

Anuñ cûdı cānibine kâfile ber-kâfile (24) erbāb-ı ḥācāt tebādür iderlerdi.

قبله حاجت در و دروازه اش

Anuñ der u dervāzesi ehl-i ḥācete kıble olmış idi.

(2249/2285) رفته در عالم بجود آوازه اش

(25) Anuñ âvāzesi cûd u ‘aṭā ile ‘āleme gitmiş idi.

هم عجم هم روم هم ترک و عرب

(2250/2286) مانده از جود و سخااش در عجب

Ve ṭavā’if-i mezbûre anuñ cûd u seḥāsundan (26) ‘acebe ḳalmışlar idi.

آب حیوان بود و دریای کرم

Ol ḥalīfe-i ekmel ve mürşid-i mükemmil āb-ı ḥayāt ve deryā-yı kerem idi.

(2251/2287) زنده گشته هم عرب زو هم عجم

(27) Anuñ kelimāt-ı āb-ı ḥayāt-ı rūḥ-efzā ve cezeḇāt-ı deryā-yı kerem-nümāsından

‘Arab ve ‘Acem zinde olmışlar. Ve ḥayāt-ı ebediye irmişler idi. Ḥalīfe-i mezbûreden

(28) murād maẓhar-ı nûr-ı muḥammedî ve maṭla‘-ı âfitāb-ı tecellî-i aḥadî olan insân-ı

kâmil ve mürşid-i mükemmildür. Kemāl-i Ḥucendî:

أَيُّهَا الْعَطْشَانُ فِي وَادِ الْهُوَا

(29) جوی جویان جانبِ دریا بیا

آب را پیش لبِ هر تشنه‌ای

قَالَتْ الْأَكْوَابُ قُلُّلْ قَوْلَنَا

از سَقَاهُمْ رَبُّهُمْ إِبْرِيْقَهَا سَت

(30) تا به لب پیش لبِ ما و شما

گریه تا چند از عطش ای نور چشم

پیش چشمت آب چشمی برگشا

لَوْ وَجَدْتَ الْخَضِرَ عَيْنًا فَاَنْتَبَهْ

(31) كَيْفَ يُحْيِي الثَّوْنَ فِي عَيْنِ الْبَقَا

إِذْ نَسِيتُ الْخُوتَ اِگر ياديت نِست
همچو آن ماهی به خضری آشنا

گر طلبکاری مشو دور از کمال
(32) لَنْ تَجِدَ بَعْدِي وَلِيًّا مُرْشِدًا¹⁰³⁴

[Ser-i suhan]

قصهٔ اعرابی درویش و ماجرای زن او با او به سبب قلت درویش

A‘rābī dervīşūn kışşası (33) ve dervīşlik kılletinūn sebebiyle a‘rābīnūn zevcesi beyninde a‘rābī ile vāqī‘ olan mācerā beyānındadır. A‘rābī şahrāda sākin olan ‘urbāndur. (34) قَالَ الْمُطَارِّزِيُّ فِي الْمَغْرِبِ: ¹⁰³⁵أَنَّ الْعَرَبَ مَأْخُودٌ مِنْ عَرَبِيَّةٍ وَهِيَ مَكَانٌ فِي أَرْضِ تِهَامَةَ وَلِدَ فِيهَا إِسْمَاعِيلُ (35) نُسِبَتْ إِلَى الْعَجَمِ. ¹⁰³⁶Ma‘lūm ola ki dervīş-i a‘rābīden murād ‘aql ve zen-i a‘rābīden murād nefsdür. Hāzret-i Mevlānā ḡuddise sırruhū maḥlaş-ı kışşada merd-i ‘arab ve zenden murād (36) ‘aql ile nefis olduğın muşarraḥ zıkr buyururlar. Ve muḡaddemce beyān olındı ki ḥattā ṭarafeynde vāqī‘ olacak mubāḥaşe ve münākaşa ‘aql ile nefsūn olduğın (37) fehmi idüp firīb-i nefse ḡāyet ve vesvesesine ḥadd ü nihāyet olmadığın bilüp dīde-i başıretūn küşāde kılasun. Ve bir mürşid-i efḡam ve ḥalīfe-i şāhib-i kerem (38) bulup deryā-yı vaḥdete ṭalasun ve ednās-ı beşerīyyeden pāk olup pīre-zen-i nefsūn mekrinden ḥalāş olasun. Pes ḡuş-ı hūşūn duş kıl ki (39) kāşif-i esrār-ı kibriyā Cenāb-ı Mevlānā buyururlar:

¹⁰³⁴ Ey aşk vadisinde susuz kalmış olanlar! Arayış nehri denize doğru akar, gel. Her bir suya susayanın önünde testiler “Bizim sözümüz gulguldür.” dediler. Bu testiler, bizim dudaklarımıza ve sizin dudaklarınıza (değsin diye) “Rableri onlara içirmiştir.” (İnsân 76/21) ibriklerindendir. Ey gözümün nuru! Susuzluktan ötürü ağlayışın ne kadar sürecek! (Bırak da) Gözünün önünde âb-ı hayat çağlasın. Hızır’ı bulursan balığa beka mertebesinde nasıl hayat verdiğine dikkat et. Eğer “Balığı unuttun (Kehf 18/63) ayeti hatırında değilse o balık gibi Hızır’a aşına ol. Eğer talep sahibi isen Kemâl’den uzak olma. Yoksa “doğru yolu gösteren bir rehber bulamazsın (Kehf 18/17).” Hocendî, **Dîvân-ı Kemâleddîn Mes‘ûd-ı Hocendî**, s. 6.

¹⁰³⁵ *el-Muğrib fî Tertîbi’l-Mu‘rib*, on ikinci asrın son yarısı ile on üçüncü asrın ilk yarısında yaşamış olan Arap dili âlimi Ebü’l-Feth el-Mutarrizî el-Hârizmî’nin (ö. 610/1213) Hanefî fıkıh kitaplarında geçen garib kelime ve tabirlerin açıklamalarına yer verdiği eseridir. Mutarrizî, **el-Muğrib fî Tertîbi’l-Mu‘rib**, thk.: Mahmûd Fâhurî, Abdülhamîd Muhtâr, Beyrut, Mektebetü Lübnan, 1999. Eser hakkında geniş bilgi için bkz. Çöğenli, “el-Mutarrizî ve el-Mugrib fî Tertîbi’l-Mu‘rib’in Edisyon Kritiği”; Çöğenli, “Mutarrizî”, **DİA**, C: XXXI, s. 375-377.

¹⁰³⁶ Mutarrizî, *Muğrib*’de bu kelimeyi şöyle açıklar: Arab, Mekke (Tihâme)’de bir yer ismi olan Arabe’den alınmış olup Hz. İsmâil’in doğduğu bölgedir. Acemî Acem’e mensup olanlar manasında kullanıldığı gibi Arabî de Arab bölgesine mensup olan anlamında kullanılır. Mutarrizî, **el-Muğrib fî Tertîbi’l-Mu‘rib**, s. 173-174.

یک شب اعرابی زنی مَر شوی را

Bir gice bir zen-i a‘rābī şevherine

(2252/2288) گفت و از حد بُرد گفت و گوی را

(40) didi. Ve güft u gūyī ḥadden iletdi. Ya‘nī pūr-gūyluḡ ve dil-āzārlik idüp ḡīl ü ḡālī ḥadden tecāvüz eyledi. Şebden murād bu maḥalde ma‘nā-yī (41) te‘vīlīsī üzere şeb-i keşret ve leyle-i cehl ü ḡafletdür ki nefis-i mekkāre ‘aql-ı bī-çāreye ḡālet-i ḡafletde ruḡşat bulup envā‘-ı tesvīlāt ider. [232^a] (1) Ve nice dürlü ḡātırāya düşürüp kār u kesb u vech-i ma‘āş fikri itdürür. Ve meşakḡat-i faḡrı tezekkür itdürüp ḡam-ı ferdāya düşürür. Pes nesaḡ-ı mezbūr üzere (2) zen-i a‘rābī-i nefis zevci olan ‘aql-ı ḡālī-zihne eyitdi:

کین همه فقر و جفا که ما کشیم

Ey şevher ki bu dükeli faḡr u cefāyī hemān biz çekerüz.

(2253/2289) جمله عالم در خوشی ما ناخوشیم

(3) Cümle ‘ālem ḡoşluḡda ve şafā vü sürür ve ferāḡ-ı destidedür biz ise belā vü cefā ve renc ü ‘anā ve faḡr u fenā ve nā-ḡoşluḡdayuz. li-Münşī ‘ihī:

بماندم من همان پر رنج و غمخوار

(4) فتادم در میان خاک ره خوار

شدم بند عنا و درد و محنت

نیابم هیچ رهایی زین مشقت

بالای نفس دیدند جمله مردان

اگر مردی ز نفست روح بگردان¹⁰³⁷

(5) Ve yine zen-i a‘rābī şevherine eyitdi:

نان ما نی نان خورشُمان درد و رشک

Bizüm nān u loḡmamuz yokdur belki bizüm nān-ı ḡūrīşümüz derd ü reşk ü ḡıpta vü ḡaseddür. Naẓm (6):

حسد هرگز میر بر هیچ دنیی

و گر نه در بلا مانى به عقبی

حسد گر بر نهادت رخ نماید

¹⁰³⁷ Öyle ızdırap ve dert içinde kaldım ki bu hakir toprağın ortasına düştüm. Zahmet, dert ve sıkıntı zincirine bağlı kaldım. Bu meşakkatten hiç kurtuluş bulmadım. Bütün erenler nefsin belasını gördüler. Eğer sen de er isen ruhunu nefsinden uzak tut.

نمود عقل و دینت در رباید¹⁰³⁸

(2254/2290) کوزه‌مان نه آب‌مان از دیده اشک

(7) Bizüm kûzemüz dahı yoğdur belki bizüm kûzemüz dîde-i ħirmāndan tağātūr iden ešk-i ħasretdür.

جامه مان روز تاب آفتاب

Gündüzün bizüm cāme vü ħil‘ atümüz ħarāret (8) ve tāb-ı āfītābdur.

(2255/2291) شب نهالین و لیحاف از ماهتاب

Gice ise bizüm döşek ve yorğanumuz māhtābdandur. Ĥāşıl-ı kelām ey şevher-i nā-merām! Ġāyet-i cū‘ vü gürisnelikden (9) ħayālāt u evhāma bend-i ağdām olup

قُرصِ مه را قرصِ نان پنداشته

ğurş-ı mālı ħurş-ı nān zann u kıyās itmişüz.

(2256/2292) دست سوی آسمان برداشته

(10) Kemāl-i ihtiyācumuzdan elimüzi cānib-i āsümāna yuğaru ħaldırmışuz. Ĥağğā ki nefis-i emmāre āz u ħırş ile bî-çāre olup ac gözlülüğünden her gördüğü ħurşı nān (11) zann itmekle dest-i ihtiyāc açup rezālet gösterür. Şi‘ r:

Dünyā didükleri ne ‘aceb pîre-zāl imiş

Leyl ü nehār pîşesi mekr ile āl imiş

(12) Beş gün bunuñ bu saltanat u tumturākına

Dikğatle nazar olsa kimesne ħayāl imiş

Mihnet bucağı nikbet evi ħuşşa kûşesi

Derd ü belā ħazāsı mağall-i cidāl imiş

(13) Tīmārı mār ü devleti let mālı pür-belā

Māl ü milākine nazar itseñ melāl imiş

Her şenligüñ evāñiri bir mātem-i ħarīb

Ĥāşıl bu kim kemālünüñ ardı zevāl imiş

(14) Bu mülk içinde bir nice gün beglik eyleyen

Şol bir fağır ü ħāni‘ olan ehl-i ħāl imiş

¹⁰³⁸ Dünyanın hiçbir şeyi için asla kıskançlık etme. Eğer kıskançlık edersen ahirette dert içinde kalırsın. Senin tabiatında haset ortaya çıkarsa akıl ve dinin alametini alıp götürür. Ferîdüddîn-i Attâr, *Cevherü’z-Zât*, s. 198.

Pes zen-i a‘rābī olan nefis-i mekkāre kubb-ı dünyāyı görmeyüp a‘mā ve bī-başıret (15) olmağla ehl-i kânā‘ atden olmayup şevherine eyitdi:

ننگِ درویشان ز درویشی ما

Bizüm fakrumuzdan dervîşlere neng ü ‘ār vardır.

(2257/2293) روز شب از روزی اندیشی ما

(16) Bizüm ruzi vü naşib fikrinde olduğumuzdan ruzumuz mānend-i şeb-i tîre ve kalbümüz pür-gam u guşşadur.

خویش و بیگانه شده از ما رمان

Hiş u bigāne ve akrabā vü ecnebī (17) kemāl-i fakrumuzdan bizden ürkücü ve firār idici oldu.

(2258/2294) بر مثال سامری از مردمان

Sāmiri’nün ādemīlerden nefret eyledüğü gibi. Ya‘nī Ḥazret-i Mūsā ‘aleyhisselām (18) içün Tūr’da kırk gün şā‘im olmak emr olunup ve Tevrāt-ı şerif nāzil olması va‘d olunmağla Tūr’a varup zikr olunan va‘di tamām idüp (19) gelince Sāmiri kavm-i Mūsā’yı ‘ibādet-i ‘icle da‘vet itmekle ber-müceb-i ¹⁰³⁹الآية وَأَصْلَهُمُ السَّامِرِيُّ idlāl ü ifsād idüp Ḥazret-i Mūsā ‘aleyhisselām (20) cebel-i Tūr’dan ric‘at ve kavmine ‘avdet itdükde hālet-i mezbüreyi görüp ve Sāmiri idlāl itdüğün haber alduğda Sāmiri’ye beddu‘ā eyledi. Pes Sāmiri (21) giriftār-ı ‘azāb olup tarīden ve vaḥīden berr ü beyābāna gitdi. Ve kaçan bir ādemī görse ¹⁰⁴⁰لَا مَسَاسَ diyü vaḥşiler gibi firār iderdi. Ve eger bir kimesne Sāmiri’yi (22) mess itse filhāl ikisini daḥı ısıtma tutup hîç kes yanına qarīb olmazdı. ¹⁰⁴¹كَمَا قَالَ تَعَالَى: قَالَ فَادْهَبْ فَإِنَّ لَكَ فِي الْحَيَاةِ أَنْ تَقُولَ لَا مِسَاسَ (23) وَإِنَّ لَكَ مَوْعِدًا لَنْ يَغْنِيَ لَكَ يَوْمَئِذٍ شَيْءٌ. ¹⁰⁴² Pes zen-i a‘rābī eşedd-i ¹⁰⁴¹تُخَلِّفُهُ. ¹⁰⁴³ Ey şevher-i farazî! fakr u ihtiyācla ḥalkdan (24) mehcūr olduğunu Sāmiri’ye teşbîh idüp her kes bizden firār ider didi. Ve zevcine ḥālinden yine şikāyet idüp eyitdi:

(25) گر بخواهم از کسی یک مُشْتِ نَسْک

Eger bir kimesneden bir avuç mercimek isteyem

¹⁰³⁹ “Sāmiri onları yoldan çıkardı.” Tâhâ 20/85.

¹⁰⁴⁰ Tâhâ 20/97.

¹⁰⁴¹ “(Mūsâ) şöyle dedi: Haydi git! Artık hayatın boyunca sana düşen ‘Bana dokunmak yok!’ demekten ibarettir. Ve bil ki asla kaçıp kurtulamayacağın bir hesap günü de seni beklemektedir.” Tâhâ 20/97.

¹⁰⁴² Yani Allah senin peşini hiç bırakmayacak, seni dünyada cezalandırdığı gibi ahirette de hakkındaki vaadini yerine getirecek.

¹⁰⁴³ Benzer anlatım için bkz. Tanyıldız, “İsmâil Rusûhî Ankaravî-Şerh-i Mesnevî”, s. 896.

(2259/2295) مَرِّ مَرَا گوید خائش کن مرگ و جَسک

taḥkīk budur ki baña üsküt ve derd ü merg diyü (26) cevāb virür. “جسک” derd ma‘nāsınadur. İmdi ey şehver, bizüm ḥālümüz müşkil oldı. Buña çäre gerek böyle tırmağla olmaz. Ceng ḥod ‘Arab degül midür?

(27) مَرِّ عَرَبٍ رَا فخر غَزَوَسْتُ و عطا

‘Arab’a ḥod faḥr gāzā vü ‘aṭādur. Pes sen daḥı niçün bir iş başına yapışmayup bu vechile baṭṭāl tırursın. Ey ‘arablar kuşūrı!

(2260/2296) (28) دَرِ عَرَبٍ تُو هَمچُو اندر خط خطا

Tā’ife-i ‘Arab içinde sen ḥaṭda ḥaṭāya beñzersin. Ya‘nī ḥaṭda bir ḥarf ḥaṭā idüp gālaṭ yazılsa ma‘nādan ḥāric (29) olduğı gibi senün terkībün daḥı beyne’l-a‘rāb yañlış yazılan ḥaṭṭa beñzer. Zīrā ḥūy u ḥulkuñ ‘Arab’a beñzemez.

چه غزا ما بی غزا خود کُشته ایم

Ammā ne gāzā ki (30) biz ḥod gāzāsuz küşteyüz. Kānde qaldı ki gāzā ideyüz. Zīrā

(2261/2297) ما به تیغ فقر بی سر گشته ایم

bir tīg-ı faḥr u fākā ile bī-ser olmışuz.

چه عطا مان بر گدایی می تنیم

(31) Biz ne ‘aṭā eylesek gerek biz gedālīk üzerine tolanuruz. Meşelā örümcek gibi.

(2262/2298) مَرِّ مَغْسٍ رَا دَرِ هَوَا رَگ می زنیم

Hevāda meges ṭamarın ururuz. Ya‘nī (32) kemāl-i mertebe rezālet idüp şey’-i ḥaḳīre tenezzül iderüz. Ve süflī himmetüz ve tama‘ u ḥırşumuz daḥı bir dereceye varmışdur ki

گر کسی مهمان رسد گر من منم

eger bize (33) bir miḥmān irişse eger ben isem ya‘nī eger ben kendümi bidügüm şahş isem mādām ki bende bu gedā-çeşmlik ve ḥırş u tama‘ vardur lā-cerem ol miḥmān olan muḥterem

(2263/2299) (34) شَبِّ بَخْسَبِدِ دَلَقَشْ از تن بر کنم

çünkü gice ile uyuya faḥr u ihtiyāc ve ḥırş u tama‘ ve gürisne vü açlığumdan ol miḥmānuñ delk ü cāmesin teninden kıparurum (35) ve bulsam derisin şoyarum. Pes nefsi-şūmuñ evşāfı vech-i meşrūḥ üzere olmağla ḥazāne-i ḳalbi ‘ışḳ-ı ilāhī ile mālāmāl ve metā‘-ı ‘ilm ü ma‘rifet ile (36) hoş-ḥāl olmayan müdde‘iler ve mürāyī vü müzevvirlik ile ḥalḳuñ mālını yemek için kendüyi şeyḥ ve mürşid mertebesinde

gösteren muḳallidleriñ daḡı mişāli bunlarıñ (37) ḡālīñe beñzeyüp ve anlara irādet getüren merede vü ḡazelenüñ aḡvālī beriyyede ebnā-yı sebīlün yolın urup ve miḡmān olan kimesneleri şoyan (38) çıplaḡ ve düzd-i ‘Arablara müşābehet-i tāmmesi olmaḡla Ḥazret-i Mevlānā ḡuddise sırrıhu’l-esnā ṭālib-i şādıḡları ikāz u inbāh içün bu beyānı irād (39) idüp buyururlar ki:

[Ser-i suḡan]

مغرور شدنِ مریدانِ محتاج به مدعیانِ مزور و ایشان را شیخ و محتشم و واصل پنداشتن و نقل را از نقد

[فرق] نادانستن (40) و بر بسته را به مجاز از بر رسته‌ای به حقیقت نشناخت

Mürīdān-ı muḡtāclarıñ ehl-i tezvīr ve müdde‘ī olan muḳallidlere maḡrūr olması ve onları şeyḡ-i muḡteşem (41) ve vāşıl-ı şāḡib-i kerem ḡıyās itmek ve naḡlı naḡdden fark idebilmemesinüñ ve mecāz ile ber-beste olanları ḡaḡıḡat ile ber-reste olan erbāb-ı taḡḡıḡden temeyyüz itmeyüp [232^b] (1) añlamamasınıñ beyānındadır. Bu taḡdīrce beyān-ı sābıḡuñ te‘vīlinde bu tevcīh daḡı vecihdür ki zen-i a‘rābīden murād nefsin vesvesesi olmayup belki nefs-i levvāme ve mülheme (2) olmaḡ üzere ‘aḡl-ı fa‘āle ḡıṭāb idüp: Ey merd-i ‘āḡıl! Niceye dek ḡaḡıḡat-i ḡālden ḡāfil ve bilā-sa‘y ü kūşış baṭṭāl ü ‘āṭıl ṭurup ve ḡayrılarıñ ḡīl ü ḡālını sırḡa (3) idüp taḡlīd-i sırfdā ḡalalum ve ‘ışḡ u maḡabbet ve ‘ilm ü ma‘rifetden bī-behre vü tehī-dest olalum. İmdi gerekdür ki bir dūnyā vü āḡiret pādīşāḡı zū-‘āṭā vü kerem (4) ve şāḡib-i ḡulḡ u şiyem mürşid-i mūkerrem bulup anuñ dāmenine teşebbüs itmekle pīr-i çengī faḡr u fāḡadan ḡalāş olduḡı gibi biz daḡı bir ‘Ömer-menḡabetüñ sāyesinde (5) ‘ışḡ-ı Ḥudā ile ḡanī olalum ve her gördüğümüz müzevvir u muḡallidi şeyḡ-i muḡterem ve mürşid-i muḡteşem bilmeyüp ve ḡīl ü ḡālīne firīfte olmayup cezebāt-ı raḡmāniyye ve muḡabbāt-ı (6) sübhāniyye zuḡūrına ṭālib olalum. Ve nisyeden geḡüp naḡd-i vaḡt isteyelüm. İşitmedüñ mi bu ma‘nāya işāret idüp

بهر این گفتند دانایان به فن

‘āḡıl (7) ü dānā ve ‘ālim billāḡ olan bīnālar fenn-i ḡıḡmet ve şuhūd-ı ma‘rifet ile bundan ötüri didiler ki müzevvir u muḡallid olan muḡtāc u aclarıñ mūnis ve miḡmānı (8) olmayup belki

(2264/2300) میهمانِ مُحْسِنان باید شدن

muḥsinlerüñ mihmānı olmak gerek. Ammā ey bī-temyīz!

تو مُرید و میهمانِ آن کسی

Sen ol bir kimesnenüñ mürīd (9) ü mihmānısın ki

(2265/2301) کو ستاند حاصلت را از خسی

ki ol müzevvir u muḥtāc ḥas u nākesliginden senüñ ḥāşılıñı alır. Kānda qaldı ki saña bir şey' i'ṭā eyleye (10) ve göñlüñde şem'-i çerāğ-ı maḥabbet ikād eyleye. Belki evvelki nūrāniyyetüñ daḥi gidüp qalbüñ leyle-i muzlime gibi tīre vü tārīk olup dünyā vü āḥiret yoḥsulı ider. (11) Zīrā

نیست چیره چون ترا چیره کند

kendüsi nefsine gālīb ve qavī degüldür. Seni nice gālīb ider. Nitekim Serī-i Saḡatī raḡiyallāhu 'anh buyurmuşlardır ki: (12) Kendü nefsi te'dībine 'āciz olan ḡayruñ nefsini te'dībine hezār bār 'ācizdür. İmdi o maḡūle muḡallid ve nā-puḡte

(2266/2302) نور ندهد مَر ترا تیره کند

saña nūr virmez (13) belki qalbini tīre vü bī-nūr ider.

چون ورا نوری نبود اندر قران

Çün ki ol müzevvir u muḡallidüñ bir nūrı olmadı

(2267/2303) نور کئی یابند از وی دیگران

(14) aña muḡārenet ḥīninde ḡayrılar andan qaçan nūr bulurlar? Pes qable tehzībi'n-nefs irşād-ı nāsa taqlīd eyleyen müdde'ī

همچو اَعْمَش کو کند داروی چشم

şol çeşmi (15) bī-nūr olan a'meş gibidür ki ke'enne ol ḡayrılaruñ çeşmine kuḥl-i mücellā çeküp 'illet-i başīret ve remed-i dīde-i ḡaḡīqate 'ilāc ider.

(2268/2304) چه کشد در چشمها الا که پشم

(16) Ol a'meş olan müdde'ī çeşm-i dile ne keşīde kıılır? Çekmez illā ki peşm çeker. Ya'nī 'ayn-ı cānda kııl bitürüp vaḡdeti keşret ve biri iki gören aḡvellerden ider. (17) Ve derd-i çeşmin ziyāde eyler. Mevlānā Cāmī:

کی کشد سبزه سر از خاک چمن

رشته ابر نیفکنده رسن

بی دلی زنده چه مردار چه تو

(18) زین شرف مانده چه دیوار چه تو

زنده بودن به دل از محرمی است
وین هنر خاصیت آدمی است

دل به تدبیر خرد نتوان یافت
(19) بگذر از خود که به خود نتوان یافت

سالها خون جگر باید خورد
خاک ره کحلِ بصر باید کرد

بُو که از زنده دلی یابی بوی
(20) به ره زنده دلی آری روی

دل شود زنده ز بیخویشتنی
نه ز پر علمی و بسیار فنی¹⁰⁴⁴

Pes kâşif-i esrâr-ı ma‘nevî Hâzret-i (21) Hüdâvendigâr-ı Mevlevî müzevvir u muḳallid olan bî-fürûḡ u bî-nûrlaruñ ahvâlini münâsebetle beyân eyledi. Tekrâr zen-i ‘arabînuñ şevheri merd-i a‘râbî ile (22) olan münâkaşasın takrîr ve anlaruñ lisânundan müdde‘î ve kâzib olan şeyḫleruñ ba‘zı hâllerin daḫı ızhâra şürû‘ idüp buyururlar ki: Zen-i a‘râbî (23) eyitdi:

حالِ ما اینست در فقر و فنا

Bizüm hâlümüz ḫod faqr u fenâda böyledür.

(2269/2305) هیچ مهمانی مَبا مغرورِ ما

Hîç bir miḫmân bize maḡrûr u firîfte olmasun (24) ve miḫmânım diyü nân u ni‘mete teraḳḳub itmesün.

قحطِ ده سال ار ندیدی در صُور

Eger şüretlerde on senenüñ ḳaḫtını görmedünse

(2270/2306) چشمها بگشا و اندر ما نگر

(25) gözlerüñi ac ve bize nazar eyle gör ki

¹⁰⁴⁴ Bulut ipini kement edip atmasa çimen nasıl çıkarabilir başını topraktan? Kalpsiz diri isen, ha leş ha sen. Bu şereften yoksun kalmışsan ha duvar ha sen. Kalple diri olmak mahrem oluştandır. Bu hüner, insanlığın özelliğidir. Kalp, aklın tedbiriyle bulunamaz. Geç kendinden. Çünkü o, benlikle bulunmaz. Yıllarca kan ağlamak gerek. Göze yolun toprağını sürme yapmak gerek. Olur ki, böylece bir diri kalpliden bir koku alır, bir diri kalpliye yönelirdin. Kalp, benlikten uzaklaşmakla dirilir, ilimle dolmak ve çok beceri sahibi olmakla değil. Câmi, “Subhatü’l-Ebrâr”, **Mesnevî-i Heft Evreng**, s. 460. Tercüme için bkz. Câmi, **İyilerin Tesbîhi: Subhatü’l-Ebrâr**, trc.: Hicabi Kırlangıç, s. 59-60. Ayrıca bkz. Gök, “Şem‘î Şem‘ullâh ve Şerh-i Subhatü’l-Ebrâr”, s. 353-356.

ظاهر ما چون درون مدعی

bizüm zāhirümüz müdde‘î-i kezzābuñ derūnı gibidür. Ya‘nî biz zāhirde ne vechile müflis ü ac (26) ve zelîl ü muhtâc isek müdde‘inüñ dahı derūnı bizüm gibi ac ve muhtâcdur.

(2271/2307) در دلش ظلمت زبانش شَعَشَعی

Egerçi kim zebân-ı müdde‘îde erbâb-ı hâl kelimâtından (27) bir lem‘a ve şa‘şa‘a vardur lâkin qalbi muzlim ve mükedder olub kaç‘an nūr-ı cezebâtdan eşer-i mā yokdur. Zirâ derūnı riyâ ve nifâk ile pür-keder iken (28) zebân-ı şıdk u ihlâş ile gösterüp habâşet ‘ale‘l-habâşet ider. Ve hâkîkat-i hâline nazar olınsa

از خدا نی بویی او را نی اثر

Hudâ-yı müte‘âl (29) ve maḥbûb-ı lâ-yezâlden anuñ dimâğ-ı cânına ne bir rāyiḥa ve ne bir eşer var. Fe-ammā

(2272/2308) دعویش افزون ز شیث و بُوالْبَشَر

anuñ da‘vâsı Şîş nebî ve Âdem-i şafiyy ‘aleyhimü’s-selâmdan (30) efzündür. Pes Şîş ve Âdem da‘vâ itdiler mi ki hattâ bunlaruñ da‘vâsı anlardan ziyâde ola dinürse na‘am enbiyâ-yı ‘izâm cümle enâmı tarîk-i müstaḳîm-i İslâm’a (31) da‘vet için meb‘ûş olmuşlardır. Velâkin da‘vet-i enbiyâ emr-i Hâkḳıladur. Ve da‘vet-i evliyâ-yı kümmel dahı hâşşaten tâlibleri irşâd itdügi izn-i Hâkḳıladur. (32) Fe-ammā enbiyâ-yı ‘izâm ızhâr-ı mu‘cize ve da‘vete me‘mûrlar. Ve evliyâ-yı kirâm tâlib-i müsta‘idlerden gayrıdan mestûrlardur. Ve enbiyâ vü evliyānuñ da‘veti muḳallidleruñ (33) da‘vâ-yı kâzibi gibi degüldür. Mışra‘:

¹⁰⁴⁵ مدعی هستم ولی کذاب نی

Enbiyâ vü evliyānuñ kelâmıdur ve anların bāzârı naḳddür ferdâsı yokdur. Pes bir kimesne ben ḥod (34) müdde‘î degülüm ve kemâl da‘vâsın itmezem dise egerçi lisân-ı kâl ile da‘vâsın ızhâr itmez ise arkasına ḥırka ve başına tâc u risâle ve boynuna ridâ (35) ve eline ‘aşâ alup ve bir ḥānkāhda geçüp oturup ve başına vâfir-i âdem cem‘ idüp maḳām-ı riyâsetde kâ‘im olduğı fi‘len ‘ayn-ı da‘vâ degül midür? (36) Pes da‘vâsında şâdık ise zâdellāhu irşâdehü. Fe-ammā şüret uğrusı ve dünyâ şayrusı olursa vây aña! Ḥayfâ ve dirigâ aña tâbi‘ olan (37) bî-temyizlere! Nitekim

¹⁰⁴⁵ Mesnevî, VI, b. 4066. İddia ederim fakat yalancı değilim. Tercüme için bkz. Derya Örs-Hicabi Kırilangıç, Mesnevî-i Ma‘nevî, VI, b. 4067.

Mevlānā Cāmī dahī fī len müdde‘i ve mürāyī olan tā’ifenüñ hālīni beyān idüp tālīb-i şādīqları o maḳūle ḳayd-ı tekellüfden taḥlīş (38) içün buyururlar ki, nazm-ı *Sübḥa*:

ای به صوفیگری آوازه بلند

کرده زین شغل به آوازه پسند

نیستی صوفی ازین نام چه سود

(39) دعوی پختگی از خام چه سود

جامه فوطه چه پوشی ز هوس

پر به هر خوان چه گشایی چو مگس

طوطی قدسی و از هیچ کسی

(40) می زنی پر به هوای مگسی

دین که صد پاره ز بی باکی تست

کندش خرقه صد پاره درست

گردی انداخته سجاده به دوش

(41) گرد بازار چو سجاده فروش

لیک بازارگیان دیده‌ورند

صد ازین جنس به یک جو نخرند

در ره اهل دل از همّت پست

[233^a] (1) جز عصا نیست تو را هیچ به دست

آن که در چه فتد از لغزش پا

دستگیریش نیاید ز عصا

هست مسواک به کف سوهانت

(2) کز طمع تیز کند دندان

ترسم از بیخ برد چون شجره

تیز دندانیت آخر چو اره

رشته سبچه بر انگشت مپیچ

(3) که ازان حلقه برون ناید هیچ

گر حساب حسانت هوس است

عقد انگشت تو تسبیح بس است

چون زنان موی به صد رعنائی
(4) ریش از شانه زدن آرائی

شانه بفکن چو نئی مردانه
که به این دست جدا از شانه

صوفی آنست که از خود رسته است
(5) ز نکو رسته و از بد جسته است¹⁰⁴⁶

el-Hāşıl şıfât-ı mezbûre ile muttaşif olan muḳallid ü mürâyî vü kezzâb ü müdde‘ ilere

دیو نموده ورا هم نقش خویش

(6) şeytân dahı kendü naḳşını aña göstermemişdür ḳanda ḳaldı ki anuñ derûnunda naḳş-ı maḥabbet-i rabbâniyye ola. Ma‘ ahâzâ,

(2273/2309) او همی گوید ز ابدالیم بیش

(7) ol müdde‘ î lâf u güzâf idüp biz abdâldanuz ve dahı ziyâdeyüz diyü ögünür. Ve bâ‘ iş-i lâf u güzâf nedür dinürse

حرف درویشان بدزدیده بسی

(8) dervişler ḥarfını çok uğurlamış ya‘ nî ḥâl ḥâşıl etmege kūşış itmeyüp mücerred ıstılâḥât-ı şūfiyye ezberlemek ve anuñla kendüyi ḥalka kâmil göstermek (9) içün *Fuṣûş* ve *Nuṣûş* ve *İḥyâ* ve *Kimyâ* ve *Meşnevî* ve Ma‘ nevî ve manzûmât-ı ‘ Atṭâr ve Ġaznevî ve Dīvân-ı Ḳâsimî ve Câmî ve bunuñ emşâli kelimât-ı ḥaḳâ’ik-nikâtı (10) okuyup ve mefhûmların ezberleyüp evliyâ-yı aşfiyânuñ işârât u ibârâtın sırḳa eylemiş

¹⁰⁴⁶ Ey sufilikte ünü/sesi yüksek olan ve bu işten ünlenmek isteyen! Sufi değilsin, bu addan sana ne yarar var? Hamın pîşkinlik iddiasının ne yararı var? Niçin sufiliğe soyunup sonra da sinek gibi hevesle her sofraya doğru kanatlanıyorsun? Kutsî papağansın ve liyakatsizlik yüzünden sineklik hevesiyle uçuyorsun. Senin korkusuzluğundan yüz parça olmuş dini, yüz parçaya bölünmüş hırka düzeltemez. Seccadeyi omzuna atıp seccade satıcısı gibi çarşayı pazarı dolaştın. Ne var ki pazar halkı basiretlidir. Bu cinsten yüz tane de olsa bir arpaya almazlar. Gönül ehlinin yolunda eksik himmet yüzünden senin elinde değnekten başka bir şey yok. Ayağı kayarak çukura düşenin elinde değnek tutmaz. Misvak, senin elinde tamah ile senin dişini keskinleten bir egedir. Korkarım, keskin dişliliğin testere gibi sonunda seni ağaç misali kökünden kesecek. Tespihi elinde çevirip durma. Çünkü o halkadan hiçbir şey çıkmaz. İyiliklerin hesabına heves ediyorsan parmağının boğumları tesbih olarak yeterlidir. Kadımlar gibi saçına yüz güzellik verirsin. Sakalını tarayarak süslersin. Tarağı at, erkek değil misin sen? Çünkü bu elin taraktan uzak olması daha iyidir. Kendinden kurtulandır sufî. İyiden kurtulmuştur, kötüden arınmış o. Câmî, “Subhatü’l-Ebrâr”, *Meşnevî-i Heft Evreng*, s. 478-479. Tercüme için bkz. Câmî, *İyilerin Tesbîhi: Subhatü’l-Ebrâr*, trc.: Hicabi Kırlandıç, s. 93-95. Ayrıca bkz. Gök, Şem‘î Şem‘ullâh ve Şerh-i Subhatü’l-Ebrâr’ı”, s. 449-454.

ve bunları okumakdan ašlā kendünün (11) iślāḥ-ı nefsin murād itmeyüp okudukça ḥīle vü ḥud‘a ve mekr ü riyāsı artup ḥalk-ı ‘āleme bir vechile görünmüş ki

(2274/2310) تا گمان آید که هست او خود کسی

(12) hattā ḥalka ḥüsn-i ḡann gele ki ol ḥod evliyā‘ullāh ve mürşid-i rāhdan bir merd-i ferd-i kāmīl ola. Ḥaḡḡan ḥalk-ı ‘āmmī nice gümāna düşmesün ki ol telbīs ve müzevvir

(13) خُرده گیرد در سخن بر بایزید

söz söylemede Bāyezīd-i Bistāmī‘ye ḥurde tutar. Ve ke‘ennehū evliyā-yı muḥaḡḡıḡınūñ ‘ibārātında olan iṣārātı fehmi itdüğinden (14) mā‘adā zevḡlenüp tevcīhinde envā‘-ı nikāt beyān ider. Ammā ḥaberi yoḡdur ki

(2275/2311) ننگ دارد از درون او یزید

ehl-i Ḥaḡḡ’a olan buḡḡ u ‘adāvet (15) ve ḡıddiyet ü beynūnetden Yezīd daḡı anuñ derūnundan ‘ār ider ve neng tutar. ‘Aceb bī-ḡayret ü bī-ḡamiyyetdür ki

بی‌نوا از خوان و نای آسمان

āsümān-ı (16) feyḡ-resānuñ nān u ḡ‘ānından bī-behre vü bī-naṣīb ḡalmış

(2276/2312) پیش او ننداخت حق یک استخوان

ve Ḥaḡḡ sübhānehū ve te‘ālā anuñ öñüne bir kemik atmamış iken

(17) او ندا کرده که خوان بنهادام

ol tırmaz nidā idermiş ki: Ḥ‘ān u ni‘met ḡomışum ya‘nī ḡālibleri irṣād içün öñüme kitāblar döküp (18) envā‘-ı nefā‘is-i ma‘ārif-i sübhāniyye söyliyorum.

(2277/2313) نایب حَقَمْ خلیفه‌زاده‌ام

Ḥaḡḡ’uñ nā‘ibi ve ḡalīfe-zādeyüm. Ve efḡal-i devrān ve ekmel-i zamānum. Zīrā (19) ben gördüğüm kitābları kimesne görmemişdür ve benüm eyledüğüm taḡrīr degme kimesne mālīk olmamışdur.

الصَّلا سادهدلان پیچ پیچ

Pīḡ pīḡ bu maḡalde ziyāde (20) denī ma‘nāsına ve yāḡud göñülleri evḡām u ḡayāl ve keṣret-i iṣṡḡāl ile ṡolaşmış ve ḡat ḡat olmuş ma‘nāsına ola. Ya‘nī ey denā‘etde kemālin bulan (21) ve māsivā ile ḡılları ṡolaşık olan sāde diller! eş-Şalā keṣret ve müzāḡeme üzere gelüp meclis-i va‘ḡ u naṣīḡat ve maḡfil-i ‘ilm ü ma‘rifetüme ḡāzır oluñuz.

(22) (2278/2314) تا خورید از خوانِ جودم سیر هیچ

Tā kim benüm ḥ^vān-ı cūdumdan bilā-mānī¹⁰⁴⁷ toyunca tenāvül idüñüz. هیچ مانع نی. taḳdīrinde olmak üzere ma^ʿnā virildi. (23) Ve şurrāḥuñ daḥı ekseri bu ma^ʿnāyı iḥtiyār itmişler.¹⁰⁴⁷ Lākin ḥāṭır-ı fāṭıra bu ma^ʿnā daḥı ḥuṭūr itdi ki: ندا کرده که الصلا ای ساده دلان تا از خوان جودم (24) بخريد. اما عجب حالتست که آن خوان موهوم آن مدعی مزور هیچ فرد سیر نشده است¹⁰⁴⁸ mefhūmı üzere ma^ʿnā virile. Ya^ʿnī gerçi kim ol müdde^ʿī-i müzevvir (25) bu kadar feryād idüp ḥalk-ı ʿāleme gelüñüz ve ni^ʿam-ı cūdumdan tenāvül idüñüz dir. Fe-ammā ʿacebdür ki ašlā ni^ʿmetinden toymış ve ḥ^vān u ʿaṭā yüzün görmüş (26) hiç kes yoktur.

Laṭīfe:

Erbāb-ı devletden birisi kemāl-i ḥisset üzere mecbūl olmaḡla hem-şoḡbetlerinden birisini ba^ʿzı ḥasūdları ol şāḥib-i devlete (27) ḡamz idüp fülān muşāḥibüñüz varduḡı meclislerde sulṭānuñ nām-ı şerīfin çekışdürüp yemegi ḡāyet ile küçük şaḡanlarda yenür diyü zemm idermiş (28) dirler. Şāḥib-i sa^ʿādet daḥı ḡayli ḡazabnāk olup ol nedīmi geldükde “Ey küffāru’n-ni^ʿme! Beni varduḡuñ yerlerde nān u ḥ^vānı küçük şaḡanlardadır (29) diyü niçün ḡadḥ idersin?” diyüp envā^ʿ-ı ʿitāb itmekle ol kimesne daḥı “Sulṭānum, ḡaṣā bu söz baña iftirā-yı maḡzdur. ʿAle’l-ḡuṣūş iftirā vü bühtān olduḡuna (30) bu delīldür ki: Bu kadar yıldan beri ben sizüñ şaḡānlarıñuz var idüḡin görmedüm. Ḳande ḡaldı ki büyük ve küçük olduḡın söyleyem?” diyü kendüyi (31) ʿitābdan taḡliş eylemiş. Kezālik müdde^ʿiler daḥı ḡalkı ḥ^vān-ı maḡabbet ve ni^ʿam-ı ma^ʿrifete da^ʿvet iderler. Velākin varup mülāzım-ı şoḡbeti olanlardan hiç ferd (32) maḡabbetden bir şemme daḥı istiṣmām itmemiş ḡande ḡaldı ki şiba^ʿ u tesellī ḡaṣıl eyleye. Ḥulāṣa-i kelām

سالها بر وعده فردا کسان

(2279/2315) (33) گِردِ آن دَر گشته فردا نارسان

nice yıllar va^ʿde-i ferdā üzerine çok kimesneler ol müdde^ʿī-i kezzābuñ eṭrāfın ve ḡalka-i zikrin ṭolanmış ferdā ise (34) iriṣmeyici ya^ʿnī bugün ve yārnı dimenüñ

¹⁰⁴⁷ bkz. Tanyıldız, “İsmâil Rusûhî Ankaravî-Şerh-i Mesnevî”, s. 901; Dağlar, “Şem’î Şem’ullâh Şerh-i Mesnevî”, s. 909; Sürûrî, **Şerhu’l-Mesnevî**, vr. 184a.

¹⁰⁴⁸ “Ey sade diller (temiz kalpliler), gelin keremimin sofrasından yiğın!” diye nida etti. Fakat ne tuhaf şey ki yalancı iddiacının bir vehimden ibaret olan sofrasından hiç kimse doymamıştır. Ankaravî Sarı Abdullah Efendi’nin değindığı şekilde beyti şerh ettikten sonra bu şekilde de anlaşılmıştır diyerek bu ifadelere yer vermektedir. bkz. Tanyıldız, “İsmâil Rusûhî Ankaravî-Şerh-i Mesnevî”, s. 901.

nihāyetin görmeyüp hīç ferd derdine dermān bulmamış ve hīzlān u hīrmānda kalmış.
ez-Sūbḥa-i Cāmī:

(35) نه به چشمِ تو ز دیدنِ اثری

نه به گوشتِ ز شنیدنِ خبری

نه به رخسارِ گلش دیداری

نه به سرو [و] سمنش بازاری

(36) نه ز بلبلِ شنود آوازی

نر لبِ غنچه نهانی رازی

نکنی گوش و نبینی چندین

کور و کر چند نشینی چندین

(37) چند گاهی ره آگاهان گیر

ترک همراهی بیراهان گیر

خشک ابری که بود ز آب تهی

ناید از وی صفتِ آب دهی

(38) مغز خواهی نظر از پوست ببند

مغز گویی نکند پوست پسند

حرفِ غیر از ورقِ دل بتراش

خاطر از ناخنِ فکرت مخراش

(39) از همه ساده کن آیینۀ خویش

وز همه پاک بشو سینۀ خویش

تا شود گنج بقا سینۀ تو

غرقِ نور ازل آیینۀ تو

(40) دوست آنجا که بود جلوه نمای

حجتِ عقل بود تفرقه زای

چون نماید به تو این دولت روی

رو در آن آر و به کس هیچ مگوی¹⁰⁴⁹

¹⁰⁴⁹ Ne gözünde görmekten bir eser var ne kulağında duymaktan bir haber. Ne onun gül yanağını görür

(41) Āh kim bu sâde dil olan talebe nice itsünler ki

دیر باید تا که سیر آدمی

(2280/2316) آشکاره گردد از بیش و کمی

Katı çok zamân gerekdür ki hattâ [233^b] (1) âdemînüñ derûnunda olan sırr u haqîkati ve kizb ü şadâkati ziyâdeden ve noqşândan her ne ise âşikâre vü zâhir ola. Lâ-siyyemâ fî-zamâninâ olan (2) şûret uğrısı ve ‘ibâdet sâırıkı gönül ağrısı çokdur. Her kime varılsa muhabbet ü hâl ü ‘irfân u kemâlden söyler. İmdi nazar söze degül hemân kalbûñde (3) zuhûr iden söze ve cezbe ve maḥabbetedür. Ve illâ sözde kalan maḥzûl ü maḥrûm olmaḥ muḥarrerdür. Ammâ sū-i zann daḥı cā’iz degüldür. Belki mürşid-i muḥıkkı bulunca (4) hiç bir tarîkı yermeyüp ve ḥasen ü kabîḥ dimeyüp maḥşûda vâşıl olınca cümlede arayup ele getürinceye degin rāḥat olmayasun. Ba‘dehû haqîkat-i hâl (5) ma‘lûm olduḡda ḥāmuş olup herkesi mertebesince ḥoş görüp ḥālûñe şükr eylesün. Ve elbette ḥaḡḡ budur ben cümleye ḥaḡḡı iz‘ân itdürem dā‘iyesine (6) düşmeyüp hiç ferd ile baḡḡ ü cidāl ve kıl ü kâl itmeyesün. Herkes ḥālinden ḥoşnûddur ve cümle ‘âlem kadem-i vâḥidde bulunmaḡ muḥâldür. Belki ekşerînüñ (7) katında kendülerden ilerüde bulunanlaruñ katli ḥelâldür. ‘Işḡ olsun ol ‘āşık-ı şādık ki bula ve bile ve ola ve ḥazm eyleyüp gencîne-i esrâr-ı ilāhiyye ola. (8) Nihayet-i hâl kendü ḥuşûşuñda dūn-himmet olmayup olur olmaz ḡanā‘at itmeyesün. Ve cezebât-ı rahmāniyye ve tecelliyât-ı zātıyyeden ḡayrile mütesellî olmayasun. (9) Ve arayup bulamadum diyü ümîdūñ kesmeyesün. Ve her gördüḡüñ kuyuya küpedek düşmeyesün. el-Ḥāşıl

زیر دیوار بدن گنجست یا

dīvār-ı beden altında (10) bir genc mi vardur? Ve yāḡud

(2281/2317) خانه مارست و مور و اژدها

ne de servi ve yaseminine dikkat edersin. Ne bülbülden bir ses işitir ne de goncanın dudağından bir sır duyarsın. Nasıl da duymazsın, nasıl da görmezsin? Daha ne kadar böyle kör ve sağır oturacaksın? Artık, haberdar olanların yolunu tut; yolsuzlara yoldaş olmayı bırak. Sudan yoksun kuru bir buluttan su verme sıfatı ortaya çıkmaz. Özü istiyorsan kabuḡa bakma. Kabuḡu beḡenmez özü arayan. Başkasının sözünü gönül defterinden sil. Düşünce tırnaḡıyla gönlünü örseleme. Aynanı her şeyden arındır. Göḡsünü her şeyden temizle. Böylece göḡsün beka hazinesine dönsün. Aynan ezel nuruna gark olsun. Sevgilinin tecelli ettiḡi yerde, aklın delili tefrika doğurur. Bu devlet sana görününce, ona yönel ve kimseye bir şey söyleme. Câmî, “Subhatü’l-Ebrâr”, **Mesnevî-i Heft Evreng**, s. 468-470. Tercüme için bkz. Câmî, **İyilerin Tesbîhi: Subhatü’l-Ebrâr**, trc.: Hicabi Kırılancık, s. 75-78. Ayrıca bkz. Gök, Şem‘î Şem‘ullâh ve Şerh-i Subhatü’l-Ebrâr’ı”, s. 395-408.

mār u mūr u ejdehā hānesi midür bilinmez. Ya‘nī dīvār-ı beden altında olan ādemīde genc-i maḥabbet-i sübhāniyye (11) ve kenz-i evşāf-ı rabbāniyye mi vardur yoḥsa mār u kejdüm ü ‘ifrīt ü ejdehā olan hırş u ḥased ve buḥl ü naḥvet ve ḥubb-ı dünyā vü şervet ve sā’ir aḥlāk-ı (12) zemīme mi vardur bilinmez. Ve mürşid-i kāmil olmadukça anlaruñ ḥaḳīḳati görölmez.

چونکہ پیدا گشت کو چیزی نبود

Çünkü nice zamāndan soñra ṭālib-i şādīḳa (13) peydā vü hüveydā oldu ki ol Bāyezīd ve Cüneyd’e ḡalebe iddi‘āsında olan müzevvir u kezzāb bir şey’ degülmiş. Ve cümle güftārı durūḡ u bī-ma‘nā imiş. Ammā ne fā’ide ki

(14) (2282/2318) عمر طالب رفت آگاهی چه سود

ṭālibüñ ‘ömri gitdi ve vücūdı fenāya vardı. Pes āḡāhlıḡuñ ne fā’idesi oldu. Aşlā fā’idesi olmayup (15) belki ancak te’essüf ve nedāmetden ḡayrı nesne ḥāşıl olmadı. Pes ṭālib-i derdmend ne kılsın lā-büd ḥā’ib ü ḥāsir kılsın mı dinürse maḥrūm olmaz (16) ḡāh olur ki ṭālib ṭalebinde şıdḳ u ḥulūş üzere olup Ḥaḳḳ’dan ḡayrı maḳşūdı olmasa o maḳūle mücerred tezyīn-i zevāhir idüp ve ma‘ārif ve taşavvuf (17) ve menāḳıb-ı selefden nice kıḷ ü ḳāl ezberleyüp bī-ḥālet ü bī-zevḳ olan durūḡ-gūy ve muḳallidlerden birisinüñ mānend-i murḡ-ı şafir olan dām-ı tezvīrine (18) bend daḡı olsa Ḥazret-i Ḥaḳḳ ve Feyyāz-ı Muṭlak ol ṭālib ü derdmendüñ şıdḳ u ḥulūşı berekātında anı maḥrūm ḳomaz. Lā-cerem bir ṭarīḳla ehl-i taḥḳīḳa vāşıl ider. (19) Ve yāḡud min-ḡaysü lā yeş‘ur mir‘āt-i ḳalbinde nūr-ı muḡammedī leme‘ān idüp küdürāt-i beşeriyyeden ḡalāş olur. Velākin ḥālet-i mezbūre nādir vāḳı‘ olur diyü (20) Ḥazret-i Mevlānā ḳaddesallāhu remsehū bu surḡ-ı şerīfūñ beyānına şürū‘ buyururlar.

[Ser-i suḡan]

در بیان آن که نادر افتد که مریدی در مدعی مزور اعتقاد به صدق (21) ببندد که او کسی است و بدین

اعتقاد به مقامی برسد که شیخش در خواب ندیده باشد و آب و آتش او را گزند نکند و شیخش را گزند کند و لیکن

(22) به نادر نادر

Ya‘nī bu faşl anuñ beyānındadır ki az vāḳı‘ olur ki bir mūrīd-i ‘āşīḳ ve ṭālib-i şādīḳ ḥulūş-ı ‘aḳīdet ve şıdḳ-ı ṭavīyyet ile bir müdde‘ī-i müzevvire (23) şeyḡ-i kāmil ve

mürşid-i mükemmil diyü i' tikād bağlar ve ol muḳallidi fî-nefsi'l-emr bir merd-i vâsıl ve muḥaḳḳıḳ kıyās idüp anuñ peyrevi olur ve şart-ı t̃alib her ne ise (24) yerine getürüp terk-i âşinā vü bîgāne ider. Ve bu ḥasen i' tikād sebebi ile ol mürîd-i fâ'ik bir maḳāma irişür ki şeyḫi olan nāḳış u nā-ḳābil ol maḳāmı (25) ḥ'ābda daḫı görmemiş olur. Ve āb u āteş ya' nî mizāc-ı ' unşurî, mışra' :

¹⁰⁵⁰ ای عناصر مر مزاجت را غلام

mışdāḳınca ol t̃alib-i şādıḳa bende vü maḥkūm olup (26) zarar u gezend itmez. Ve anuñ şeyḫi olan muḳallid ü müzevvire, mışra' :

¹⁰⁵¹ هر مزاجی را عناصر مایه است

vefḳınca zarar u ziyān ider. Ya' nî maḥkūm-ı ḥükm-i ṭabî' at olmağla (27) ḥubb-ı riyāset ve tezvîr u irā'et mürîdüñ müşāhedatı olan ḥulūş u vaḥdete irtikā itdürmez. Velākin ḥālet-i mezbûre eḳallün mine'l-ḳalîl vāḳî' olur. (28) Pes النَّادِرُ كَالْمَعْدُومِ maẓmūnınca buña i' tibār yokdur. Belki her bir tenezzülde envā' -ı teraḳḳî ve her bir şuhūdunda eşnāf-ı tezāyüd bulup kıble-i ḥaḳîḳî nümāyān olmağičün (29) bir mürşid-i muḥaḳḳıḳa vâsıl olmaḳ ve bu yolda cān u baş oynamak lâzımdur diyü buyururlar ki:

لیک نادر طالب آید کر فروغ

Lākin ez-t̃alib gelür ki (30) fūrūğ-i ḥüsn-i i' tikād ve şu' le-i ḥulūş nihādından

(2283/2319) در حق او نافع آید آن دروغ

ol müzevvir u müdde' inüñ kızb ü durūğı ol mürîdüñ ḥaḳḳında nāfi' gele

او به قصد نیک خود جایی رسد (31)

ol mürîd-i şādıḳ ḥod kendünün ḳaşd-ı nîk ü niyyet-i ḥubıyla bir maḳām-ı menî' a irişür.

(2284/2320) گر چه جان پنداشت و آن آمد جسد

(32) Gerçi kim ol mürîd-i müsta' id şeyḫini cān ḳann eyledi. Velākin ol cesed geldi. Ya' nî egerçi kim mürîd-i müstemi' şeyḫinden istimā' eylediği kelimāt-ı evliyâyı (33) şeyḫinün ḥālî ḳann idüp rūḥ-ı maḥz ve şāhib-i feyz bildi lākin şeyḫi söyledüğü sözün şāhibi olmayup rūhsuz bir cesed gibi olduğın mürîd-i şādıḳ (34) ol kelimāt-ı ḳuds-nikātuñ envār-ı ḥaḳā'ikın ḳalbinde müşāhede itdükde bilüp kendüsi şıḳ u

¹⁰⁵⁰ Mesnevî, III, b. 10. Ey unsurları bünyesine köle eden! Derya Örs-Hicabi Kırlangıç, **Mesnevî-i Ma'nevî**, III, b. 10.

¹⁰⁵¹ Mesnevî, III, b. 11. Her bünyenin kaynağıdır unsurlar. Derya Örs-Hicabi Kırlangıç, **Mesnevî-i Ma'nevî**, III, b. 11.

hulûş ile mertebe-i rûhâniyyete ve derece-i melekiyyete (35) varup şeyhi cesed-i bî-rûh olduğu zâhir u bâhir oldu. Meşelâ elfâz-ı ‘arabiyyeden ba‘zı lügât ezberleyüp ma‘nâsından haberdâr olmayan a‘câm (36) telaffuz eyledükde henüz ma‘nâdan gâfil olan merd-i ‘âmmî ol mütekellimi söylediği sözden habîr şanup ba‘dehû kendüsi ma‘nâyâ vâkıf olduğda (37) mütekellim-i mukallidüñ ka‘an ma‘nâdan âgâhı olmaduğın ve câhil ü gâfil olduğın fehmi idüp envâ‘-ı gâla‘ât söylediğın fehmi eylediği gibi mürîd-i şâdık (38) dağı zevk u hâlinde haberi olmayan şeyhi temyîz ü teşhîş ve terkîbden hâşıl olan ma‘ânîyi iz‘ân kılar. Ve berekât-ı hüsn-i i‘tikâd ile sülûkünde (39) işâbet idüp ma‘şûda nâ‘il olur. Ve meşelâ ol mürîdün şîhhat-i sülûkî

چون تحرّی در دل شب قبّله را

gice içinde muşallî kıbleyi taḥarrî itmek gibidür.

(2285/2321) قُبْلَه نَبِّ وَاَنْ نَمَازِ اَوْ رَوَا (40)

Gerçi taḥarrî ile müteveccih-i kıble degüldür velâkin muşallînün şalâtı bi-ḥasebi’ş-şer‘ kabûle qarîndür. Kezâlik ol mürîdün dağı (41) şeyh-i müdde‘inün iddi‘âsını râst şanup mürşid-i kâmil ve kıble-i ḥaḳîkî kıyâs itmekle gönülden itdüğü niyâz indellâh maḳbûl olur. Velâkin ḥaḳîkatde [234^a] (1) kıbleye teveccüh itmemiş olur. İmdi taḥarrî şeb-i tîre-i cehlde câ‘izdür. Ammâ rûz-ı rûşen ve mihrâbı mu‘ayyen olan câmi‘-i ‘ilm ü ‘irfânda taḥarrî câ‘iz olmaz. (2) Ve ḥarem-i Ka‘be’de olanlar zerre kadar Ka‘be’den münḥarif olsalar şalât u ‘ibâdetleri fâsid olur. Pes Ka‘be-i ehl-i velâ olan mürşid-i esnâ âfitâb-ı nûr gibi ziyâ-küster (3) iken taḥarrî itmek kemâl-i cehl ve ‘amâdandur. Şi‘r:

Perîşân ḥâl iden gerçi beni zülfün hevâsıdır

Gönül cem‘iyyetin efsûn kılan vaşluñ şafâsıdır

(4) Yüzündür mescid [ü] câmi‘ şalâtında benüm ‘âbid

Muḥaḳḳaḳ istivâ kıblem iki kaşun arasıdır

Fenâ kılsa beni ‘ışkuñ degül gam ey dem-i ‘îsâ

(5) Fenâ olmak ṭarîkünde baña devlet beḳâsıdır

İmdi benüm rûhum! Cân ka‘besin tavâf itmeyen zâhid-i huşk bi-ḥaḳḳın Merve Şafâ’sı yok ve secdesi dîvâradur. (6) Pes bugünü yarına koma ve fırsatı fevt itme.

Derdüñe çäre iste, âteş-i ‘ışka yan ve zevk u hâle boyan ve da‘vâ-yı kâzibden berî ol!
Zîrâ (7)

مُدَّعی را قحطِ جان اندر سیراست

müdde‘înüñ kaht-ı cānı derûn-ı sırrındadır.

(2286/2322) لیک ما را قحطِ نان در ظاهر است

Lâkin kaht-ı nân bize zâhirdedür. Ya‘nî zen-i (8) a‘râbî şevherine eyitdi: Ol müzevvir-i müdde‘î ma‘nen ve bâtinen cān faķiri olup zâhir-i hâlde kendüyi ğanî ve muhteşem gösterür. Biz ise zâhirde nân faķiriyüz. (9) Fe-izâ kâne kezâlik.

ما چرا چون مُدَّعی پنهان کُنیم

Biz faķr u ihtiyâcumuzı niçün müdde‘î gibi pinhân iderüz?

(2287/2323) بَهرِ ناموسِ مُزَوَّرِ جان کُنیم

‘İrz u nāmûsdan ötûri (10) cān çekişürüz. Ya‘nî ‘arz-ı ihtiyâc ile ızhâr-ı fâkadan ‘âr idüp ke’ennehû taht-ı nāmûsda ‘ırzumuzı şıyânet içün halk bizi ğanî kıyâs eylesün diyü bu belâları (11) çekerüz. Ve kendüyi ‘âlim yerine ‘addiden nādân cāhil qalduğı gibi biz dağı bî-nân u nemek qaluruz. Pes ¹⁰⁵² اَلْحَيَاءُ يَمْنَعُ الرَّزْقَ kavliyle mütenaşşah olup terk-i ‘âr (12) u nāmûs eyleyelüm. Ve kerem u ihsân ile mevşûf bir ğaniyy-i zû’l-‘atâya varup ahvâlümüz bildürelüm. Ve takrîr-i mâcerâ idelüm hattâ faķr u felâketden kurtılup (13) bir miqdâr ruṭbet ve refâhiyyet ele getürelüm. Bu cümle-i mezkûrât nefsi-i emmâre tarafıñdan cānib-i ‘aqla ibrâz olınan tesvîlât ve yâhud nefsi-i mülheme (14) tarafından ‘aql-ı fa‘âle olan terġibâtdur. Pes merd-i a‘râbî dağı zevcesine ne vechile cevâb virdüġin beyân idüp buyururlar ki:

[Ser-i suḡan]

صبر فرمودنِ (15) اعرابی زن خود را و فضیلتِ صبر و فقر گفتن با زن

A‘râbînüñ kendü ‘avratına şabr buyurması ve fażilet-i şabr u faķrı zevcesine söylemesi (16) beyânındadır.

شوی گفتش چند جویی دخل و کشت

Er ‘avratına eyitdi: Niceye deġin dağı ü nef‘ ve maḡşûl-ı zer‘ istersin? Dağı ü kişt ta‘birinde riclden zene (17) ba‘zı ihâm dağı vardır. Pes ey ḡatun nefsiñe qanâ‘at

¹⁰⁵² Utanma, rızka mânidir.

‘arza kılup bu dā‘iyeden geç ve kadr-i kifāyete rāziye ol. Ve İmām Muḥammed Gazzālî’nün *Erba‘în*¹⁰⁵³ nām (18) kitābında buyurdıkları ma‘nāyı istimā‘ idüp mücebiyle ‘amel eyle. (19) فَقَالَ قُدُّسَ سِرُّهُ: فَأَعْلَمَ أَنَّ الضَّرُورَةَ إِنَّمَا تَدْعُوا إِلَى الْمَطْعَمِ وَالْمَلْبَسِ فَقَطْ، فَإِنْ تَرَكْتِ النَّعْمَ الْجَمْلَ فِي الْمَلْبَسِ، فَيَكْفِيكَ فِي السَّنَةِ دِينَارَانِ لِثِيَابِكَ وَصَيِّفِكَ، فَتَجِدُ بِهِ ثَوْبًا خَشِيبًا يَدْفَعُ عَنْكَ الْحَرَّ وَالْبَرْدَ. وَإِنْ تَرَكْتِ التَّنَعُّمَ إِمْدِي فِي مَطْعَمِكَ، وَالشَّبْعَ مِنَ الطَّعَامِ (20) فِي جَمِيعِ أَحْوَالِكَ فَيَكْفِيكَ كُلَّ يَوْمٍ مِدًّا، فَيَكُونُ فِي السَّنَةِ خَمْسِمِائَةَ رِطْلٍ.¹⁰⁵⁴ İmdi bu cihān-ı fānide daḥı ziyāde ne dilersin ḥuşuşan

(2288/2324) خود چه مانند از عمر افزون تر گذشت

(20) ḥod ‘ömürden ne ḵaldı ziyādereki geçdi. Şimden şoñra ebvāb-ı aḡniyāyı geşt idüp neyleseñ gerekdür. Vāriş-i Nebî İmām-ı ‘Alî kerremallāhu vecchēhü irşād-ı terk (21) ü tezkār-ı levāzım-ı merg ḥuşuşunda ne dimişler ve ḵūṭ-i yek-rūzeye ḵanā‘at ve deryūzeden be-her ḥāl ferāḡat bābında ne vechile tenbīḥ buyurmışlar (22) işitmedüñ mi? Pes sem‘-i cānuñ duş ḵıl ki ne buyurmışlardır. Şi‘r:

بَيْتٌ وَتَوْبٌ وَقُوْتُ يَوْمٍ
يَكْفِي لِمَنْ فِي غَدٍ يَمُوتُ

وَرُبَّمَا مَاتَ نِصْفَ يَوْمٍ
وَالنِّصْفُ مِنْ قُوَّتِهِ يَمُوتُ (24)

بَيْتٌ يُوَارِي الْفَتَى وَتَوْبٌ
يَسْتُرُ مِنْ عَوْرَةِ وَقُوْتُ

هَذَا بَلَغٌ لِمَنْ يَحْيِي
وَذَا كَسِيرٌ لِمَنْ يَمُوتُ¹⁰⁵⁵

(25) Ve ehl-i fürs daḥı bu ebyātuñ maẓmūnını tecrübe idüp dimişler ki, rubā‘î:

¹⁰⁵³ *el-Erbaîn fî Usûli’ d-Dîn* İmām Gazzâlî’nin *İhyâ’s*ının muhtasarı sayılabilecek; iman, amel, nefsin kötü alışkanlıklardan tezkiyesi ve güzel ahlak gibi ana başlıklara ayrılan ahlakî tasavvufî eseridir. bkz. İmām Gazzâlî, *el-Erbaîn fî Usûli’ d-Dîn*, haz.: Komisyon, Beyrut, Dârü’l-Minhâc, 1439/2017.

¹⁰⁵⁴ Bil ki zaruret olan mikdar, kuvvetten düşmeyecek kadar yemek ve çıplak kalmayacak kadar giyinmektir. Süslü ve kıymetli elbiseleri giymeyi terk edersen yılda, kış ve yaz için iki dinar sana kifayet eder. Bu para ile kışın soğuktan yazın da sıcaktan korunabilecek bir elbise yaptırırsın. Eger bol ve çeşitli yemeklerden nimetlenmeyi ve bütün hâllerinde yemekten doymayı terk edersen her gün sana bir müd yeter. Yılda beş yüz ratıl yapar ki o da senin geçimine kifayet eder. İmām Gazzâlî, *el-Erbaîn fî Usûli’ d-Dîn*, s. 254. Tercüme için bkz. İmām-ı Gazzâlî, *Din’de Kırk Esas*, trc.: Hüseyin S. Erdoğan, İstanbul, Hisar Yayınevi, t.y., s. 187-188.

¹⁰⁵⁵ Yarın ölecek olan kimseye bir ev, bir elbise ve bir günlük yiyecek yeter. Belki de gün ortasında ölür ve yiyeceğinin yarısı geriye kalır. Yiğidi barındıran bir ev, vücudunu örtecek bir elbise ve bir parça yiyecek. İşte bu kadarı, yaşayan kişiye yeterlidir ve bu ölecek kimseye çoktur. **Alî b. Ebî Tâlib Dîvânı**, çev.: Nevzat H. Yanık, s. 56-57.

چون داد خدا روزی یک روزه ترا
عیب‌است دگر سؤال و دریوزه ترا
(26) با خود نبی هیچ در آن دم که برد
تقدیر ازین گنبد فیروزه ترا¹⁰⁵⁶

İmdi ey zen-i lā-ya‘ kıl!

عقل اندر بیش و نقصان ننگرد

Merd-i ‘ākıl (27) maṭ‘ ūmāt ve melbūsātuñ ziyāde vü noḡṣānına naẓar eylemez.

(2289/2325) ز آنکه هر دو همچو سیلی بگذرد

Zirā ki eger biş ve eger kem ikisi daḥı seyl-i revān gibi cereyān (28) idüp nesaḡ-ı vāḥid üzere ber-ḡarār olmaz. Kemā ḡale ‘Alī kerremallāhu vechehū, şî‘ r:

أَلَمْ تَرَ أَنَّ الدَّهْرَ يَوْمٌ وَلَيْلَةٌ
بُكَرَانٍ مِنْ سَبْتٍ جَدِيدٍ إِلَى سَبْتٍ

(29) فَقُلْ لِجَدِيدِ التَّوْبِ لَا بُدَّ مِنْ بَلَى

وَقُلْ لِاجْتِمَاعِ الشَّمْلِ لَا بُدَّ مِنْ شَتِّ¹⁰⁵⁷

İmdi benüm cānum!

خواه صاف و خواه سیل تیره رُو

Gerekse şāf ve gerekse tîre-rū (30) ve bulanıḡ-seyl. Ya‘ nî eger seyl-i şāfî gibi olan ni‘ met-i bā-rāḡat ve şîḡḡat-i pūr-refāhiyyet ve eger seyl-i tîre gibi mükedder olan ‘anā vü miḡnet ve renc ü meşāḡḡat (31)

(2290/2326) چون نمی ماند دمی از وی مگو

çünkü serî‘ u’l-istiḡāle olup ber-ḡarār ve pāyidār degüldür. Andan bir dem söyleme ve ni‘ metine mesrūr ve miḡnetine maḡzūn olma. (32) Rubā‘ î:

فرياد و فغان ز نفس اماره من

کو صبر جميل تا کند چاره من

سر رشته صبر گر نباشد در کف

کی جمع شود این دل صد پاره من¹⁰⁵⁸

¹⁰⁵⁶ Allah sana bir günlük rızık verdiğinde senin fazlasını isteyip dilenmen ayıptır. Kader seni bu gökkubbeden alıp götürdüğü vakit beraberinde hiçbir şey götürmezsin. Meybüdü, **Şerh-i Dîvân Mensûb be-Emîru’l-Mü’mînîn Ali b. Ebî Tâlib**, s. 221.

¹⁰⁵⁷ Zamanın yeni bir cumartesiden öbür cumartesiye kadar tekrarlanan bir gün ve geceden ibaret olduğunu görmedin mi? O hâlde elbisenin yenisine “eskimen kaçınılmaz” de ve derli toplu olana da “dağılman kaçınılmaz” de. **Ali b. Ebî Tâlib Dîvânı**, çev.: Nevzat H. Yanık, s. 56-57.

¹⁰⁵⁸ Nefs-i emmaremden feryad ve figan ederim. Çarem ancak güzelce sabretmektir. Eğer sabır ipinin

(33) Āh ey zen-i meyšūm dünyāda ḥod geçinülmedük ne vardur görmez misin?

اندرین عالم هزاران جانور

Bu cihān-ı fānīde hezārān cānver (34)

(2291/2327) می‌زید خوش عیش بی‌زیر و زبر

a‘lā vü esfel ve ġānī vü efkar i‘tibārī olmaqsuz ‘iṣ-i ḥūb ve ma‘āṣ-ı mergūb üzere zindeġānī kıılır. Ve ol Rezzāk (35) u Kefil ve Fettāḥ u Cemil mā-yedüb fi‘l-arz olan cemī‘-i ḥayvānāta ve baḥrda olan cānverlere rızqın virüp hiç birini bī-behre vü bī-

vāye kıomaz. (36) ¹⁰⁵⁹ كَمَا قَالَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى ﴿وَكَايُنْ مِنْ دَائِيْ لَا تَحْمِلْ رِزْقَهَا اللَّهُ يَرْزُقُهَا وَإِيَّاكُمْ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ﴾ ¹⁰⁶⁰ Pes cemī‘-i zī-rūḥ وَقَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: مَنْ تَوَكَّلَ عَلَى اللَّهِ حَقَّ تَوَكُّلِهِ فَهُوَ كَالطَّيْرِ (37) تَغْدُوا خِمَاصًا وَتَرْوُحُ بَطَانًا.

Ḥaqq sübhānehū ve te‘ālā taḳdīr eyledüġi rızqı ġızālanup şükr-i ni‘met iderler.

Meşelā

شُکر می‌گوید خدا را فاخته

(38) Üvegik kuşı şükr ü sipās-ı Ḥudā-yı müte‘āl ider.

(2292/2328) بر درخت و برگ شب ناساخته

Dıraḥt üzerinde ve gice taġazzī idecek rızq u kıtū düzülmemiş. (39) Kezālik,

حمد می‌گوید خدا را عندلیب

(2293/2329) کاعتماد رزق بر توست ای مُجیب

‘Andelīb daḥı “Yā mucībe’s-sā’ilīn ve yā ḥayra’r-rāzıķīn! Rızq i‘timādı senūñ (40) üzeriñedür” diyü Ḥudā-yı ‘azze ve celle dergāhına ḥamd ü şenā ider. Ve Kefil ü

Rezzāk ol Mūcid ü Ḥallāk olduġın bilür. كَمَا قَالَ تَعَالَى: وَمَا مِنْ دَائِيْ فِي الْأَرْضِ (41) إِلَّا عَلَى اللَّهِ. Pes ey zen! İşbu mişāl saña enmūzec yeter ki ¹⁰⁶¹ رَزُقُهَا

¹⁰⁶² باز دستِ شاه را کرده نُوید

bāz-ı bülend-pervāz şāhuñ eline ümīd eylemiş ve ḳalbini [234^b] (1) şāhuñ elinde olan nevāleye kıındırup

(2294/2330) از همه مُردار بپزیده اُمید

ucu avucumda olmazsa bu yüz parça olmuş kalbimi nasıl bir araya getiririm? Meybūdī, **Şerh-i Dîvân Mensûb be-Emîru’l-Mü’mînîn Ali b. Ebî Tâlib**, s. 222.

¹⁰⁵⁹ “Nice canlı var ki rızqını sırtında taşıyor; onları da sizi de besleyip barındıran Allah’tır. O her şeyi işitir, her şeyi bilir.” Ankebut 29/60.

¹⁰⁶⁰ Allah’a hakkıyla tevekkül eden kişi sabah aç çıkıp da akşam karnı tok olarak dönen kuş gibidir. Beyhakî, **Şuabü’l-İmân**, C: II, s. 404, nr. 1139.

¹⁰⁶¹ “Yeryüzünde kııldayan hiçbir canlı yoktur ki rızkı Allah’ın üzerine olmasın! ” Hûd 11/6.

¹⁰⁶² Nevīd: Ümīd ve ‘ivaz ve nevāle ve müjde ve kıuvvet ma‘nālarına isti‘māl olunur. Lākin bu maḥalde ümīd ve nevāle ma‘nāsnadır.

dükeli murdârdan kaç‘-ı ümîd eylemiş.

همچنین از پشه گیری تا به پیل

Kezâlik kıyâs tutasun ki (2) peşşeden tâ pîle varınca. Ya‘nî şığar cisimde olan be‘ûza-i haķîreden cesâmet-i ‘azîmesi olan fil-i kebîre varıncana kadar zû-hayât var ise

(2295/2231) شد عیال الله حق نعم الوکیل

(3) ‘umûmen ‘iyâlu’llâh oldu. Haķķ sübhânehû ve te‘âlâ ne gökçek vekîl ve ‘ibâdınıñ aqvât u erzâķın virici ne hûb u laţîf rezzâķ u kefildür. (4) كَمَا قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ : . Maħlûķ ‘iyâl-i Haķķ olmak ne vechile muvâfiķ olduğı naħcîrân ve şîr hikâyesinde¹⁰⁶⁴ aħsen-i vech üzere taħķîķ olınmışdır. (5) İmdi, beyt:

Benem şeh-bâz-ı ķudsî kim elinde tutar ol sulţân

Benem ser-bâz-i ünsî kim irişdüm zû’l-me’âliden

denildüğü gibi. Ey zen! Biz daħı Haķķ sübhânehû ve te‘âlânıñ (6) yed-i ķudret ve dest-i kefâletinde iken dest-i şâhda olan bâz kadar iz‘ân u iķânumuz yok mıdır ki halk ‘iyâl-i Haķķ olduğundan ğâfil olup (7) hırş u tama‘a düşevüz ve dünyânıñ müzaħrafât-ı fâniyyesinden el çeküp ķanâ‘at ihtiyâr itmeyevüz ve kitâb-ı kerîmde Haķķ sübhânehû ve te‘âlâ¹⁰⁶⁵ مِنْ دَكْرٍ أَوْ أَنْتَى وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهٗ حَيَاةً طَيِّبَةً diyü buyurduğı va‘dden behremend olmayavuz. Zîrâ ekşer-i müfessirîn hayât-ı tayyibeden murâd emr-i dünyâda (9) olan ķanâ‘atdür dimişler. Huşuşan mefħar-ı mevcûdât ‘aleyhi ekmelü’t-taħiyyât¹⁰⁶⁶ كُنَّا لَا يَفْنَىٰ buyurup ve Muħammed bin ‘Aliyyü’t-Tirmizî¹⁰⁶⁷ daħı¹⁰⁶⁸ بِمَا قَسَمَ لَهَا مِنَ الرِّزْقِ (10) الدِّمَاءُ رَضَا النَّفْسِ dimişdür. Pes sende

¹⁰⁶³ İnsanlar, Allah’ın geçimleri ile sorumlu olduğu ıyalidir. İnsanlar içinde Allah katında en sevimli olan kendi ıyalini sevendir. Taberânî, **el-Mu‘cemü’l-Kebîr**, C: X, s. 86, nr. 10033.

¹⁰⁶⁴ Sarı Abdullah Efendi, **Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî**, Fazıl Ahmed Paşa, nr. 740, vr. 110^a-151^a.

¹⁰⁶⁵ “Erkek olsun kadın olsun, kim inanmış bir insan olarak dünya ve ahirete yararlı işler yaparsa kesinlikle ona güzel bir hayat yaşatacağız.” Nahl 16/97.

¹⁰⁶⁶ Kanaat, bitmeyen bir hazinedir. Aclûnî, **Keşfü’l-Hafâ**, C: II, s. 119, nr. 1900.

¹⁰⁶⁷ Tasavvuf tarihinin orijinal isimlerinden biri olan Hakîm et-Tirmizî (ö. 320/932) *Ĥatmü’l-Evliyâ*, *Büdüvvü Şe’n* gibi eserlerinde kendi tecrübelerine yer veren ilk sufilerdendir. Görüşleri ile velâyet teorisi ve vahdet-i vücud konusundaki sonraki literatüre katkı sağlamış, Bahâeedîn Nakşibend, Atâullâh el-İskenderî, İbnü’l-Arabî gibi sufiler üzerinde etkili olmuştur. bkz. Salih Çift, **Hakîm Tirmizî ve Tasavvuf Anlayışı**, İstanbul, İnsan Yayınları, 2008.

¹⁰⁶⁸ “Kanaat, insanın kısmetine düşen rızka razı olmasıdır.” Kuşeyrî, **er-Risâle**, s. 404. Tercüme için bkz. Kuşeyrî, **Tasavvuf İlmine Dâir Kuşeyrî Risâlesi**, s. 246.

kanā‘at olmayacak mü‘min-i ḥaḳīḳī olmazsın. Zīrā Bîşr-i Hâfî:¹⁰⁶⁹ لَا الْقَنَاعَةُ مَلِكٌ لَا يَسْكُنُ إِلَّا
¹⁰⁷⁰ الْفُقَرَاءُ أَمْوَاتٌ إِلَّا مَنْ أَحْيَاهُ buyurmuşdur. (11) Ve erbāb-ı taḥḳīḳden ba‘zılar daḥı
¹⁰⁷¹ مَنْ قَنَعَ اسْتِرَاحَ dimişlerdir. Ve Zünnün-ı Mısrî ḳaddesallāhu remsehū daḥı
¹⁰⁷² (12) diyüp faẓilet-i ḳanā‘atda evliyā-yı kibārdan her biri
 envā‘-ı cevāhir-i fevāḥir-niṣār buyurmuşlardır. İmdi ḳanā‘at-şî‘ār olup (13) fuẓalāt-ı
 dünyeviyye için ḡam çekme ve baña kimesneye varup yüz kızdırmağa teklîf itme.
 Zīrā

این همه غمها که اندر سینه‌هاست

rızḳ u ma‘āş için (14) bu dükeli hümüm u ḡumüm ki sînelerde vardır

(2296/2332) از بُخار و گرد باد و بودِ ماست

bizüm bād u būdumuzūñ ḡubār u buḡārındandır. Ya‘nî hırşumuz buḡārından ve
 tama‘umuz ḡubārından (15) ve vücūd-ı enāniyyetümüzūñ girān-bārılığındandır.

این غمانِ بیخ کن چون داسِ ماست

Bu bîḡ-i vücūdı ḳoparıcı olan ḡamlar bizüm oraḡumuzdur. Ya‘nî mincel ḳaşab u berr
 (16) u şa‘îri biçdüḡi gibi dās-ı ḡumüm u hümüm daḥı bizüm ‘ömrümüz maḥşûlün
 ḳat‘ idüp ifnā vü izāle idicidir.

(2297/2333) این چنین شد و آن چنان وسواسِ ماست

(17) Bu böyle oldu ve ol öyle oldu demek bizüm vesvāsumuzdur. Pes ‘ākile lâzım olan
 budur ki dünyā için ḡam çekmeye ve şecere-i pür-şemere-i vücūdını erre-i ḡuşşa ile
 biçmeye. Müstezād (18):

Ey ‘āḳıl ü dānā gözüñ aç baḡ bu cihānı

Hiç kimse ḳala mı

Çün bunu bilürsin ki bunuñ soñucu fānî

Terk itseñ ola mı

Zîyy-i renc ü ‘anā kim dürişürsin gice gündüz

¹⁰⁶⁹ Ebû Nasr Bîşr el-Hâfî el-Mervezî (ö. 227/841) takvâ, vera ve nefse muhalefet gibi konulardaki rivayetleri ve hakkında anlatılan menkıbelerle anılan ilk dönem sufilerindendir. Mustafa Kara, “Bîşr el-Hâfî”, **DİA**, C: VI, s. 221-222.

¹⁰⁷⁰ “Kanaat padişahıdır (veya melektir), o ancak müminin kalbinde ikamet eder.” Kuşeyrî, **er-Risâle**, s. 404. Tercüme için bkz. Kuşeyrî, **Tasavvuf İlmine Dâir Kuşeyrî Risâlesi**, s. 246.

¹⁰⁷¹ “Allah Teâlâ’nın kanaatteki izzet ile ihya kıldığı fukara müstesna, tüm fakirler ölümlerdir.” Kuşeyrî, **er-Risâle**, s. 404. Tercüme için bkz. Kuşeyrî, **Tasavvuf İlmine Dâir Kuşeyrî Risâlesi**, s. 246.

¹⁰⁷² “Kanaat eden, zamane halkından rahat bulur, akranı geçer.” Kuşeyrî, **er-Risâle**, s. 405. Tercüme için bkz. Kuşeyrî, **Tasavvuf İlmine Dâir Kuşeyrî Risâlesi**, s. 247.

Ṭutam mı şanursın

(19) Ger ṭutdı Süleymān dir iseñ kendüsi xanı

Ḳalmış ola nāmı

Ten beslemege ha dürişürsin gice gündüz

Ḥoş geldügiçün

Likin bilesün irişecek şoñra ziyānı

Sen anla ey ‘āmī

(20) Ṭā‘at idegör ‘āqıl iseñ rūḥa gızādur

Cāhillere uyma

Ger yakmağa istemez iseñ odlara cānı

Terk eyle ḥarāmı

Ger āḥirete şıdkıla inanduñ ise sen

Ol yola yarağ it

(21) Zühdile geçür bāri geçen devr ü zamānı

Olinca tamāmı

Dünyāya gelen işi çü gitmek imiş āḥir

Ger yoḥsul eger bāy

Biñ yaşayanuñ şoñı ölüm ṭutma gümān

Pes saña ḳala mı

(22) Şol günü unutma ki ecel irse ölürsin

Ṭoprağa gömerler

Münker u nekır ol gice bildüre oranı

Dime ki şora mı¹⁰⁷³

Fe-izā kāne kezālik. Gerekdür ki mü‘min-i mefḳüddan (23) tama‘ı kesüp ve mevcüd ile iktifā idüp şöyle oldı ve böyle oldı vesvesesinden rehā bulup kefālet-i Ḥaḳḳ’a mütevekkil ola. Ve emrāz-ı ğumūm u humūmı (24) ḳalbinden izāle eyleye. Pes

دان که هر رنجی ز مُردن پاره‌ای است

ma‘lūm ola ki her bir maraž mevtden bir ḳıṭ‘adur. İmdi benüm cānum!

¹⁰⁷³ Hayrabolulu Melâmî Şeyhi Ahmed-i Sârbân Efendi Külliyyâtı [Dîvânı ve Mektebâtı] ve Vizeli Şeyh Alâeddîn Ali Efendi’nin Şiirleri, s. 136-137.

(2298/2334) جُزُو مرگ از خود بران گر چاره‌ای است

(25) Eger sende bir çäre ve kudret var ise cüz'-i mevt olan emrāz-ı muhtelif-i mehlekeyi kendü nefsünden sür ve izāle it. Ammā kimde kudret ü miknet vardır ki (26) kendüye teveccüh eyleyen ' ilel ü emrāz-ı mehlekeyi def' u izāle eyleye. Pes

چون ز جزو مرگ نتوانی گریخت

çünkü cüz'-i merg olan bir marāz-ı muhālifden firāra qādir (27) degülsin.

(2299/2335) دان که کُلش بر سرت خواهد ریخت

Ma'lūmun olsun ki cüz'-i mevt olan emrāzuñ küllisi mevtdür. Başıñ üzerine dökmek isterler. (28) Ya' nī¹⁰⁷⁴ الْفَهْوَ-yı kerīmi üzere her ne mertebe mevtden firār olınsa bilāhıre mevt size mülākī olur. Hiç ferd mevtden (29) hālāş olımaz. Ve ber-müceb-i¹⁰⁷⁵ لā-cerem bir gün şerbet-i mevt sākī-i ecelden şunulup her bir nefis nūş-ı cān iderler. Ve daḥı (30) وَلَنْ يُؤَخَّرَ اللَّهُ نَفْسًا إِذَا جَاءَ¹⁰⁷⁶ kavlı-i kerīmi vefkınca be-her hāl ecel vaqt ü sâ' atin şaşurmaz.

[Fā'ide der-zıkr-i mevt]

Felihāzā Ḥazret-i Fahr-i 'ālem şallallāhu (31) 'aleyhi ve sellem¹⁰⁷⁷ أَكْثَرُوا مِنْ ذِكْرِ هَازِمِ اللَّذَاتِ¹⁰⁷⁸ ve daḥı¹⁰⁷⁸ وَقَالَتْ عَائِشَةُ (32) رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا: يَا رَسُولَ اللَّهِ هَلْ يُحْشَرُ مَعَ الشُّهَدَاءِ أَحَدٌ؟ قَالَ: نَعَمْ، مَنْ يَذْكُرُ الْمَوْتَ فِي الْيَوْمِ وَاللَّيْلَةِ عَشْرِينَ مَرَّةً. وَقَالَ رَجُلٌ مِنَ الْأَنْصَارِ: يَا رَسُولَ اللَّهِ (33) مَنْ أَكْبَسَ النَّاسَ وَأَكْرَمَ النَّاسَ؟ قَالَ: أَكْثَرُهُمْ لِلْمَوْتِ ذِكْرًا وَأَشَدَّهُمْ لَهَا اسْتِعْدَادًا¹⁰⁷⁹ (34) Zıkr-i mevtden menfa'at-i (34) 'aẓıme vardır. Cümle-i¹⁰⁸⁰ حُبُّ الدُّنْيَا رَأْسُ كُلِّ menāfi' den birisi budur ki zıkr-i mevt dünyāya buğz irāş ider. Pes

¹⁰⁷⁴ “Şöyle de: Biliniz ki, kendisinden kaçıp durduğunuz ölüm, muhakkak gelip size çatacaktır.” Cuma 62/8.

¹⁰⁷⁵ “Herkes ölümü tadacaktır.” Âl-i İmrân 3/185.

¹⁰⁷⁶ “Allah, eceli gelince hiç kimsenin ölümünü ertelemez. Allah yapıp ettiklerinizden tamamen haberdardır.” Münâfikûn 63/11.

¹⁰⁷⁷ Lezzetleri yok eden ölümü çokça hatırlayın. Timizî, “Sıfatü'l-Kıyâme”, 2460; İbn Mâce, “Zühd”, 4258; Nesâî, “Cenâiz”, 1824.

¹⁰⁷⁸ Size birisi susarak birisi konuşarak nasihat eden iki vâiz bıraktım. Susan ölüm, konuşan ise Kur'an'dır.

¹⁰⁷⁹ Hz. Âişe (r.anha) “Yâ Resulallah! Şehitlerle birlikte haşrolacak bir kimse var mıdır?” diye sorduğunda Hz. Peygamber “Evet, gece ve gündüz yirmi kez ölümü hatırlayan, şehitlerle birlikte haşrolur.” şeklinde cevap verdi.

¹⁰⁸⁰ Ensardan bir adam şöyle dedi: Yâ Resulallah, insanların akılca üstünü ve kerem sahibi olanı kimdir? Hz. Peygamber şöyle cevap verdi: Ölümü en çok zikreden ve ona en çok hazırlıklı olanlardır. Böyleleri dünyanın şerefi ile birlikte gitmişlerdir. Taberânî, Mu'cemü'l-Kebîr, C: XII, s. 417, nr. 13536.

¹⁰⁸¹ olduğu gibi buğz-ı dünyā dağı (35) re's-i küll-i ḥasenedür. Ve fā'ide-i zıkr-i mevtiden biri dağı budur ki dünyādan nefret ve ḳalīle ḳanā'at itdürüp āhirete ve liḳā'u'llāha müştāk ider. (36) Ve bā'ış-i gāflet-i zıkr-i mevt tūl-i emeldür. Tūl-i emel ise 'ayn-ı cehldür. (37) نَفْسَكَ وَلِذَلِكَ قَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِعَبْدِ اللَّهِ ابْنِ عُمَرَ: إِذَا أَصْبَحْتَ فَلَا تُحَدِّثْ (37) نَفْسَكَ بِالمَسَاءِ، وَإِذَا أَمْسَيْتَ فَلَا تُحَدِّثْ نَفْسَكَ بِالصَّبَاحِ، وَخُذْ مِنْ حَيَاتِكَ لِمَوْتِكَ وَمِنْ صِحَّتِكَ سَقَمِكَ، فَإِنَّكَ يَا عَبْدَ اللَّهِ لَا تَدْرِي مَا اسْمُكَ غَدًا. ¹⁰⁸² [235^a] (1) وَقَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: أَكُلُّكُمْ يُحِبُّ أَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ؟ قَالُوا: نَعَمْ. قَالَ: قَصِّرُوا مَالَكُمْ، وَاجْعَلُوا Pes آجَالَكُمْ بَيْنَ أَبْصَارِكُمْ، وَاسْتَحْيُوا مِنَ اللَّهِ حَقَّ الْحَيَاءِ. ¹⁰⁸³ كَمَا قِيلَ: عَجِثُ (39) لِمَنْ يَطْلُبُ الدُّنْيَا وَالْمَوْتَ يَطْلُبُهُ. ¹⁰⁸⁴ ey müstemi'-i ḳābil ve cānib-i āhirete mā'il! Ümīddür ki ikşār-ı zıkr-i mevt iderek mevtüñ ḥaḳīḳat ü māhiyyetin (40) 'ārif olasun. Velākin mādām ki kendü zāt u ḥaḳīḳatüñ olan rūḥuñı 'ārif olmayasun ḥaḳīḳat-i mevti dağı 'ārif olmazsın. Ma'rifet-i rūḥ ise (41) aḥfā-yı eşyādur. Meger ki Ḥaḳḳ te'ālā celle şānuhū kendü hidāyeti nūriyla bildüre. Nazm:

کس ندانست که منزلگه معشوق کجاست

این قدر هست که بانگ جرسی می آید ¹⁰⁸⁵

[235^a] (1) el-Ḥāşıl mevt ve ecel bir sâ'at-i hevlnâkdür. Velākin zıkr-i mevt iderek dünyānuñ azına ḳanā'at idüp ve faḳr u fāḳa çekmege mu'tād ve Ḥaḳḳ'dan gelen her emre rāzı (2) olmağla

جزو مرگ ار گشت شیرین مر ترا

cüz'-i merg olan derd u maraž eger saña şîrîn oldıysa hîç şekk ü gümāna düşmeyüp

(2300/2336) دان که شیرین میکند جز را خدا

(3) taḥḳīḳ bil ki hādīmü'l-lezzāt olan mevt ki cüz' i'tibār olınan emrāzın küllidür. Ḥaḳḳ sübhānehū ve te'ālā ol külli saña şîrîn ider. İmdi benüm rūḥum!

¹⁰⁸¹ Dünya sevgisi bütün kötülüklerin başıdır. Aclûnî, **Keşfü'l-Hafâ**, C: I, s. 397, nr. 1099.

¹⁰⁸² Hz. Peygamber Abdullah ibn Ömer'e şöyle söylemiştir: Sabah kalktığında akşama çıkacağından söz etme, gecelediğinde sabah çıkacağından bahsetme. Ölümünden önce hayatından, hastalığından önce sağlığından istifade et. Ey Abdullah, yarın hâlinin ne olacağı belli değildir. Tirmizî, "Zühd", 2333; Abdullah İbn Mübârek, **ez-Zühd ve'r-Rakâik**, I, 5.

¹⁰⁸³ Hz. Peygamber "Hepiniz cennete gitmeyi istiyorsunuz, değil mi?" diye sorduğunda ashâbı "Evet, istiyoruz." dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: O zaman malınızı azaltın, ecelinizi gözlerinizin önüne getirin ve Allah'tan hakkıyla hayâ edin. Abdullah İbn Mübârek, **ez-Zühd ve'r-Rakâik**, I, 107, nr. 317.

¹⁰⁸⁴ Ölüm kendisini isterken dünyayı isteyene şaşarım. Beyhakî, **Şuabü'l-İmân**, C: XIII, s. 156, nr. 10103.

¹⁰⁸⁵ Sevgilinin konağı nerede? Kimse bilmedi gitti. Şu kadar var ki bir çan sesidir, duyulmakta. Hâfız-ı Şîrâzî, **Dîvân-ı Hâce Şemseddîn Muhammed Hâfız-ı Şîrâzî**, s. 183. Tercüme için bkz. **Hâfız Dîvânı**, trc.: Abdülbâki Gölpınarlı, s. 190. Ayrıca bkz. Sûdî, **Şerh-i Dîvân-ı Hâfız**, C: II, s. 1299-1300.

دردها از مرگ می آید رسول

(4) Derd ü illetler ve emrâz u şikestelikler mevtden resûl gelür. Pes sen daḥi

(2301/2337) از رسولش رُو مگردان ای فُضول

mevtüñ resûlünden yüz döndürme. Ey fuẕûl! Belki (5) ta‘ zîm-i mürsil içün resûli hoş görüp anuñla ülfet ve şöḥbet eyle. Kâsım:

زمانی یار شو گر یار باشی

اگر با ما نباشی با که باشی؟

(6) چو جامت می دهد دلدار می نوش

¹⁰⁸⁶ که کفرست اندرین حالت تحاشی

Ve bi'l-cümle

هر که شیرین می زید او تلخ مُرد

Her kim ki ten-perverlige iştiḡāl gösterüp (7) lezzât-ı cismāniyye ve shehevât-ı nefsanıyye iktizâsıyla dirilür o maḡûle kimesne telḥlik ile mürd oldı. Zîrâ maḡdûrını cism ü ṭabî‘ atı muḡtezâsına bezl idüp (8) âḥirete a‘ māl-i şālihâdan nesne taḡdîm itmedi. Ve rûḥı ol ‘ âlem ile âşinâlık itmeyüp ecnebî ve nâ-şey’ ḳaldı. Pes bilmedügi yere varmaḡ cān u nefse güç (9) ve ḡāyet ile acı gelüp kemāl-i mertebe şu‘ ūbet üzere cān virür. Zîrâ

(2302/2338) هر که او تن را پرستد جان نبرد

her ol kimesne ki tenine perestiş ider cān iletmedi. (10) Ya‘ nî muṭlaḳâ ten ü cisminüñ iktizâların virüp nefesine ṭabî‘ olan her kim olursa olsun cānını siccîn-i ṭabî‘ atdan ḳurtarmayup ve a‘ lâ-yı ‘ illiyyîne (11) cevelân idemedi. Şeyḥ ‘ Atṭār:

بت تو صورتست و بشکنش هان

اگر دم می زنی اینجا ز جانان

ازین صورت ندیدم من به جز غم

¹⁰⁸⁷ (12) که غم می آورد اینجا دمام

بده جان و بقای جاودان یاب

¹⁰⁸⁶ Eğer yar olursan bir vakit yar ol. Eğer bizimle değilsen ya kiminlesin? Kadehin mey içen sevgiliye mey verdiği zaman bu hâlet içinde korku duymak küfürdür. Kâsım-ı Envâr, **Külliyât-ı Kâsım-ı Envâr**, s. 301.

¹⁰⁸⁷ Eğer sevgiliden söz ediyorsan senin suretin puttur, onu hemen kırmaya bak. Bu surette dertten başka bir şey görmedim, çünkü buraya sürekli olarak dert getirmektedir. Ferîdüddîn-i Attâr-ı, **Cevherü’z-Zât**, s. 376.

ازین صورت سوی حضرت تو بشتاب

بده جان تا شوی جانان حقیقت
(13) که جانان کی توانی در طبیعت

به دیدن بی طبیعت بازدان یار
به جایی کآن زمانت لیس فی الدار¹⁰⁸⁸

Hāşıl-ı kelām bu cihān-ı fānide olan (14) cemī‘-i maḥlūḫ u enām be-her taḫdīr dest-i ecelden bir ṭolu cām içmek muḫarrerddür. Kemā ḫīle, mışra‘:

أَنْ ابْنِ أَنتَى وَإِنْ طَالَتْ سَلَامَتُهُ
يَوْمًا عَلَى آلِهِ خَدْبَاءَ مَحْمُولٍ¹⁰⁸⁹

(15) Ve her biri eger nīk ve eger bed ne menzile lāyık ise kemālin buldukda zevālī muḫaḫḫaḫdur. Mevtden hīç kes girībānīñ ḫalāş itmemişdür. Meşelā

گوسفندان را ز صحرا می کشند

(16) gūsfendleri şaḫrādan cānib-i mezbāḫa çekerler ve her birini ḫaşşāblar yoḫlayup

(2303/2339) آنکه فره تر مر او را می کشند

ol ḡanem ki semizrekddür anı zebḫ iderler. (17) Ve fī-hāze‘l-ma‘ nā

الْمَوْتُ نَقَادٌ وَفِي كَفِّهِ
جَوَاهِرٌ يَخْتَارُ مِنْهَا الْحَيَادِ¹⁰⁹⁰

Kezālik ḫalḫ-ı ‘ālemi daḫı sā‘iḫ-i ḫader şaḫrā-yı cihāndan sürüp mezbāḫ-ı fenāya çeker. (18) Ve anlaruñ ‘ömri kemālin bulup mertebe-i isti‘dādı eger süflī ve eger ‘ulvī her ne ise menzilin alduḡı gibi sikkīn-i ḫazā ile gerden-i ‘ömrini zebḫ idüp rūḫunı (19) postdan mücerred ḫılurlar. İmdi benüm rūḫum! Şeyḫ ‘Attār ‘aleyhi raḫmetü‘l-ḡaffār bu beyti ne ḫūb dimişdür:

چرخ مردم کش اگر روزی دو مردم پرورست

نیستش شفقت مگر پرواری او لاغرست¹⁰⁹¹

¹⁰⁸⁸ Canını ver, sonsuz bir beka bul. Bu suretten çık, o hazrete doğru koş. Canını ver ki hakikatte sevgili olasın. Canan bu tabiatı nasıl var olabilsin. Tabiat olmaksızın görmek sevgiliyi bilmektir. Öyle bir yer ki onun zamanı “Evde ev sahibinden başkası yoktur” sözüdür. Ferîdüddîn-i Attâr, **Cevherü’z-Zât**, s. 373.

¹⁰⁸⁹ Her şahıs, ömrü ne kadar uzasa da bir gün o eğri tahtada taşınacaktır. **Bürde Kasidesi Tercüme ve Şerhi**, trc. ve şrh.: İsmâil Kaya, İstanbul, Madve Yayınları, 1986, s. 108.

¹⁰⁹⁰ Ölüm, avucundaki mücevherler içinden sahte ile gerçeği ayıran bir sarraftır.

¹⁰⁹¹ İnsanları çeken (yutan) felek eğer bir gün iki kişiyi beslerse bu şefkatinden değil; ancak gürbüzlüğünü gidermek içindir. Ferîdüddîn-i Attâr, **Dîvân-ı Attâr**, haz.: Bedüzzamân Fûrûzanfer,

(20) منع درویش را نبود خلاصی از اجل

صید صیادست صید ار فره و ار لاغرس¹⁰⁹²

Āh ey sālīk-i rāh! Bu dil-i vīrān ve rūḥ-ı revān nice itsün ki nefis-i şūm (21) ten-
perver olup ferbihī-i beden sebeb-i lāğarī-i cān olmuştur. Ve kendüyi sikkīn-i
dünyāya urup ṭabī‘at yolına ḵurbān ve loḵma-i dīdān olmuştur. (22) Ve sa‘ādet-i
uḥreviyyeden maḥrūm ḵalmışdur. Eyvāh ve dirīğ ve te‘essūf-i belīğ ki

شب گذشت و صبح آمد ای تمر

şeb-i dünyā geçdi ve rüz-ı eccl yaklaştı (23) ey temer!

(2304/2340) چند گیری این فسانه زر ز سر

Bu sīm u zer fesānesini niceye dek başdan ṭatarsın. Mışra‘-ı evvelde ola “Temer”
feth-i ٲ ile zen-i a‘rābīnūñ ismidür. (24) Ve ba‘zı nüshada daḥı س ile “Semer” vāḵı‘
olmuştur. Semer efsāne söylemek ve efsāne ma‘nāsınadır. Ya‘nī ey efsāne-gūy
niceye degin fesāne-i zeri başdan (25) ṭatarsın. Ve ba‘zı nüshada ٲ ile vāḵı‘ olmuştur.
Ol taḵdīrce ey şemere-i dil dimek olur. Üçü daḥı cā‘izdür. Naẓm:

Bu ṭama‘dur Ādem’i iden zebūn

(26) Bu ṭama‘dur eyleyen yüregi ḥūn

Bu ṭama‘dur ḵīl ü ḵālī‘ālemūñ

Bu ṭama‘dur mülk ü mālī Ādem’ūñ

Bu ṭama‘dur Ādem’i iden zelīl

(27) Bī-ṭama‘ ol Tañrı’ya olgıl ḥalīl

Bu hevā-yı nefsi sen elden bırak

Dost yolına gitmek için ḵıl yarak

Merd iseñ yeñ nefsüñi ey pāk-i cān

(28) Kim sekiz cennet saña ola mekān

Alçağı gözle yüce yer gözleme

Ṭoğrı yol bul egri yolu gözleme

Ṭut erenler yolını kim gitdiler

Tahran, Müessese-i İntişârât-ı Nigâh, 1376/1998, s. 84.

¹⁰⁹² Fakire ikramda bulunan bile ecelden kurtuluş bulmadı. Av semiz de olsa zayıf da olsa avcının
avidir. Bu beyit Attar divanı neşrinde bulunamamıştır.

(29) Eyle anı kim erenler itdiler

Toprağ itdiler erenler yüzini

Alçağ itdiler erenler sözünü

Şabr ile hem-rāh oluban her biri

(30) ‘Ākıbet buldı yüzi gül dilberi

Hem tevekkül kapusunda tırdılar

Her ne ki Hâk’dan gelür hoş gördiler

Keo cihānı ‘ākıbet var olasun

(31) Yār ile birlik idüp yār olasun

Nevbetine katlanur yoğsul u bāy

Geçmegile ögünür bu yıl u ay

Dil-ferah ol işbu sözden ey civān

(32) Tıt kulağun sözüme ey nev-civān

Bu taḥassür nārına yanma şaḳın

Merd iseñ aña yakın olma yakın

Āh ey dünyāya ḥariş olan maḥrūm u gāfil! (33)

تو جوان بودی و قانع تر بُدی

Sen ḥod tāze vü civān idüñ ve kāni‘ ter idüñ. Ya‘ nī tāze iken ḳanā‘ at-şi‘ār idüñ.

(2305/2341) زَرُ طَلَبِ گشتی خود اوّل زر بُدی

Şimdi sīm u zer ṭālībı olduñ. Evvel ḥod tāze iken zer gibi ḡariz idüñ. Pes يَشِيْبُ اِبْنُ اَدَمَ

¹⁰⁹³ vefḳınca (35) ḳocayup ḳarıduḳça dünyāya ḥırş يَشُبُّ فِيْهِ خُصْلَتَانِ: الْحِرْصُ وَالطُّوْلُ الْأَمَلُ

bağlayup envā‘-ı ṭūl-i emele giriftār olduñ. Şimden şoñra ṭutalum ki cümle dünyā

senüñ olup ve kimyāya mālīk olmışsın (36) ‘ākıbet mevt olduḳdan şoñra neyi müfid?

Hünerüñ var ise ḥālet-i şebābı ele getür. Heyhāt! Heyhāt fikr-i muḥāl! Kemā ḳale

‘Alī kerremallāhu vechehū, şi‘r:

بَكَيْتُ عَلَى شَبَابٍ قَدْ تَوَلَّى

فَيَا لَيْتَ الشَّبَابَ لَنَا يَعُوْدُ

¹⁰⁹³ İnsanoğlu yaşlandıkça kendisinde iki özellik de büyür: hırş ve tama’. Müslim, “Zekât”, 114 (1047); Tirmizî, “Zühd”, 2339; Aclûnî, **Keşfü’l-Hafâ**, C: II, s. 491, nr. 3254.

فَلَوْ كَانَ الشَّبَابُ يُبَاعُ بَيْعًا
لَأَعْطَيْتُ الْمَبَايِعَ مَا يُرِيدُ

(38) وَلَكِنَّ الشَّبَابَ إِذَا تَوَلَّى
عَلَيَّ شُرْفٍ فَمَطْلَبُهُ بَعِيدٌ¹⁰⁹⁴

Âh ey pîrezen-i hırş u ʔama‘ ! Niceye dek ki

رَزُ بُدَى پُر میوه چون کاسد شدی

(39) tâzeligüñden meyve ile pür bir aşma gibi idüñ, nice kâsid olduñ?

(2306/2342) وَقْتُ مَيُوهِ بَخْتَنَتِ فَاسِدَ شَدَى

Fevâkih ü şemerātuñ puhte olmak vaqtinde fâsid olduñ. (40) Ya‘ nî bidāyet-i hâlde ravza-i cenānuñ eşcār-ı pür-eşmār-i cinān-ı şalāḥ u felāḥ ile āreste idi. el-Hāletü hāzihî şecere-i vücūduñdan şemere-i hıṣāl-i ḥamīde (41) ḥāşıl olacak maḥalde bād-ı zemherīr-i hırş u ʔama‘ ile şemerāt-ı fu‘āduñ helāk olup fâsid ü kâsid olduñ. Qāle ‘Alī raḍiyallāhu ‘anh [235^b] (1):

جَمِيعُ فَوَائِدِ الدُّنْيَا غُرُورٌ
وَلَا يَبْقَى لِمَسْرُورٍ سُرُورٌ

فَقُلْ لِلشَّامِتِينَ بِنَا أَفِيقُوا
فَإِنَّ نَوَائِبَ الدُّنْيَا تَدُورُ¹⁰⁹⁵

Neşr: Pes ey müstemî‘ -i kâbil! (2)

میوهات باید که شیرین تر بود

Gerekdür ki senüñ meyve-i şalāḥuñ şırīnter ola. Ya‘ nî revnaḳ-ı bāḡ-ı nihād u şecere ve şemere-i fu‘āduña zevāl gelmeyüp leṭāfet (3) ü ʔarāveti gitdükçe ziyāde olup

(2307/2343) چون رسن تابان نه واپس تر رود

resen-tāblar gibi girülerüñ ardına ardına gitmeye. Belki āfītāb-ı sa‘ ādetüñ yevmen fe-yevmen (4) kemāl-i bürüz ile evc-i derecāta irtikā idüp ānen fe-ānen taḥşīl-i kurb-ı civār-ı raḥmānī itmek gereksün. Qānde ḳaldı ki resen bükiciler gibi ardına gidüp idbārda (5) olasun. Ḥattā Ḥazret-i Fahr-i ‘alem şallallāhu ‘aleyhi ve sellem مَنِ اسْتَوَى

¹⁰⁹⁴ Arkasını dönüp giden gençliğe ağladım, ah keşke gençlik bize geri döneydi! Şayet gençlik satışla satılır olsaydı, elbet satıcıya istediğini verip alırdım. Lakin gençlik arkasını dönüp sundurmaya varınca artık yetişilmesi çok uzaktır. **Ali b. Ebî Tâlib Dîvânı**, çev.: Nevzat H. Yanık, s. 74-75.

¹⁰⁹⁵ Dünyanın bütün faydaları bir aldanmadır ve hiçbir mutlu kişi için mutluluk kalıcı değildir. Üstümüze gülenlere de ki, kendinize gelin, çünkü dünyanın belaları dönmektedir. **Ali b. Ebî Tâlib Dîvânı**, çev.: Nevzat H. Yanık, s. 98-99

¹⁰⁹⁶ diyü buyurmuşdur. Ve kıāle ‘Alī raḍiyallāhu ‘anh:

وَلَوْ أَنَّنَا إِذَا مِتْنَا تُرَكْنَا
لَكَانَ الْمَوْتُ رَاحَةً كُلِّ حَيٍّ
وَلَكِنَّا إِذَا مِتْنَا بُعِثْنَا
¹⁰⁹⁷ وَنُسْئِلُ بَعْدَهُ عَنْ كُلِّ شَيْءٍ

(6) Neşr: İmdi ey zen! Mümkün olduğca kıānā‘at eyle. (7) şafvet-i kıālb ele getirüp ğubār-ı hırş ile ālūde olma. Ve herkese ‘arz-ı ihtiyāc idüp yüz şuyın yere dökme. Kemā kıāle kerremallāhu vechehū:

فَإِنَّ الرِّزْقَ (8) مَقْسُومٌ
وَكَدُّ الْمَرْءِ لَا يَنْفَعُ
فَقِيرٌ كُلُّ مَنْ يَطْمَعُ
¹⁰⁹⁸ غَنِيٌّ كُلُّ مَنْ يَقْنَعُ

‘Ale’l-ḥuşūs ey zen!

جُفَتْ مَائِي جُفْتُ بَايِدْ هَمْصِفَتْ

Sen bizüm cüft ü zevcümüzsin. (9) Cüft ḥod cüftiyle hem-şifat ve yek-ḥaşlet gerekdür ki

(2308/2344) تا بر آید کارها با مصلحت

ḥattā maşlaḥat ile kārlar eyler ve gelüp ḥāşıl ola. Zīrā

جُفْتُ بَايِدْ بِرِ مِثَالِ هَمْدِغَر

(10) cüft ol bir cüft gibi gerek. Birbirine muġāyir ve mübāyin gerekmez. Zīrā birbirine mişl ü mişāl olmasa cüft ve zevc olmaġa lāyık olmaz.

(2309/2345) در دو جُفْتُ کُفْش و موزه در نگر

(11) Keş ü müzenūñ iki cüftüne nəzar eyle ḥattā cüftüñ cüfte kemāl-i mümāşelet ve ġāyet-i münāsebetin göresün. Ve cüft cüfte müşābih olmasa fesādı var idüğün (12) bilesün. Görmez misin? Meşelā

¹⁰⁹⁶ İki günü eşit olan aldanmıştır. Bugünü dününden daha kötü olan lanetlenmiştir. Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü’l-Evliyâ*, C: VIII, s. 35; Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, C: II, s. 276, nr. 2406.

¹⁰⁹⁷ Şayet biz öldüğümüz zaman öylece bırakılsaydık, ölüm elbet her canlının rahatı olurdu. Fakat biz, öldüğümüzde tekrar diriltilip ondan sonra her şeyden sorgulanacağız. **Ali b. Ebî Tâlib Dîvânı**, çev.: Nevzat H. Yanık, s. 258-259.

¹⁰⁹⁸ Rızık kesinlikle taksim olunmuştur, kişinin çabalaması ise yarar sağlamaz. Her tamahkâr kişi züġürt, her kanatkâr zengindir. **Ali b. Ebî Tâlib Dîvânı**, çev.: Nevzat H. Yanık, s. 134-135.

گر یکی کفش از دو تنگ آید بیا

iki keşşden biri pâyüñe teng gelse

(2310/2346) هر دو جفتش کار ناید مَر ترا

cüft-i keşşüñ ikisi daḥı (13) senüñ kārūña gelmez. Ve işüñe yaramaz. Pes cüftde muvāfaḳat şartdur. Buña bir mişāl-i āḥar daḥı budur ki

جفت در یک خُرد و آن دیگر بزرگ

ḳapunuñ cüftini (14) biri büyük ve biri küçük gördüñ mi? Ve yāḥud

(2311/2347) جفت شیر بیشه دیدی هیچ گرگ

hiç gürgi bişede olan şire cüft gördüñ mi? İmdi herkesüñ kendüye (15) küfv-i münāsib bir cüfti olmaḳ lāzımdur. Yoḥsa muvāfiḳ-ı ḥāl olmayan cüft ü zevc olamaḡa lāyık degüldür. Herkesüñ bārı taḥammülüne göre ve i‘tidār üzere (16) olmak gerekdür. Meşelā

راست ناید بر شُتر جفت جُوال

(2312/2348) آن یکی خالی و این پر مال مال

devenüñ üzerinde çuvaluñ cüfti rāst gelmez ki çuvaluñ birisi (17) boş ve birisi tolu ve mālāmāl ola. Mādām ki berāber olmaya denk ü ‘adl olmaz. Pes ey nefsi zen! Mādām ki sen daḥı ‘aḳl-ı ma‘ād ile münāsebet-i tāmme (18) idüp kemāl-i muvāfaḳat ve ḡāyet-i muṭābaḳāt üzere cüft ve ṭarīḳ-i ḥaḳda hemrāḥ olmayasun lā-cerem ḥaml-i emāneti kendüñe taḥmīl idemeyüp ve evāmīr-i (19) ilāḥiye imtişāl kılmayup ṭarīḳ-i ḳavīm ve şīrāt-ı müstaḳīmden ḥurūc idersin pes senden iltimāsumuz budur ki benüm gibi ḳanā‘at-piše olasun. Zirā erbāb-ı keşf (20) ü şuḥūd buyurmuşlardır ki: وَضَعَ اللَّهُ تَعَالَى

خَمْسَةَ أَشْيَاءَ فِي خَمْسِ مَوَاضِعَ: الْعِزَّ فِي الطَّاعَةِ وَالذُّلَّ فِي الْمَعْصِيَةِ وَالْهَيْبَةَ فِي قِيَامِ اللَّيْلِ وَالْحِكْمَةَ فِي (21) الْبَطْنِ الْخَالِي كَمَا تَنْتَقِمُ مِنْ: Ve İbrāhim-i Māristānī¹¹⁰⁰ ḳuddise sırruhū buyururlar ki: كَمَا تَنْتَقِمُ مِنْ

عَدُوِّكَ بِالْقِصَاصِ. وَقِيلَ فِي قَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ﴾ (22) هُوَ الْقَنَاعَةُ فِي الدُّنْيَا. ﴿وَإِنَّ الْفَجَّارَ لَفِي جَحِيمٍ﴾ هُوَ الْحِرْصُ فِي الدُّنْيَا. وَقِيلَ فِي قَوْلِهِ تَعَالَى عَزَّ وَجَلَّ: ﴿لَاَعْدَابَهُ عَذَابًا شَدِيدًا﴾ يَعْنِي لَأَسْلَبْنَاهُ الْقَنَاعَةَ (23) وَلَأُبَلِّغَنَّاهُ بِالطَّمَعِ.¹¹⁰¹

¹⁰⁹⁹ Allah teâlâ beş şeyi beş yere koymuştur: İzzeti taata, zilleti günaha, heybeti gece namazına, hikmeti boş karına, zenginliği kanaata yerleştirmiştir. Kuşeyrî, **er-Risâle**, s. 405. Tercüme için bkz. Kuşeyrî, **Tasavvuf İlmine Dâir Kuşeyrî Risâlesi**, s. 247.

¹¹⁰⁰ Ebû İshak İbrâhîm b. Ahmed Māristānî, Cüneyd dönemi Bağdat sufilerinden biridir. Cāmî, **Nefehâtü'l-Üns**, s. 735.

¹¹⁰¹ Düşmanından kısas ile öc aldığın gibi (hırsından da kanaat ile intikam al). “İyiler nimet içindedirler, günahkârlar azap içindedir” (İnfitâr 82/13-14) ayetinde geçen nimetten maksat, dünyada kanaatkâr olmaktır, azaptan maksat ise dünyada haris olmaktır, denilmiştir. “Onu elbette ki şiddetle cezalandıracağım” (Neml 27/21) ayeti, içinden kanaati çekip alacağım ve onu tamahla başını belaya

Hikāyet olunur ki hükemādan birisi selāṭīn ü mülûke ‘arz-ı ihtiyāc itmemek için yere dökülen bakl ü tohum ile geçinürmiş. Aşḥāb-ı selāṭīnden (24) birisi ḥakīm-i mezbûr ol hâlde gördükde لَا حَدِثْتُ السُّلْطَانَ لَمْ تَحْتَجْ إِلَى أَكْلِ هَذَا Ya‘nî eger sen sulṭāna ḥidmet ideydüñ başaḳ döğşürüp (25) andan ḥāşıl olanı ekl itmege muḥtāc olmazduñ dimiş. وَأَقَالَ الْحَكِيمُ: وَأَنْتَ لَوْ قَعَنْتَ بِهَذَا لَمْ تَحْتَجْ إِلَى خِدْمَةِ السُّلْطَانِ. Ya‘nî ḥakīm daḥı aña cevāb virüp (26) eger sen daḥı buna ḳanā‘at kılayduñ ḥidmet-i sulṭāna muḥtāc olmazduñ dimiş. İmdi ḳanā‘at ḳalbe ve bedene rāḥat ve dünyāda ‘izzet ve ‘uḳbāda (27) ecr u mağfiretdür. Ve enşede el-Muzaffer¹¹⁰² fi’l-ḳanā‘a, şî‘r:

أَفَادَتْنِي الْقَنَاعَةُ كُلَّ عَزٍّ
وَهَلْ عَزٌّ أَعَزُّ مِنَ الْقَنَاعَةِ
فَصَيَّرَهَا لِنَفْسِكَ كُلَّ مَالٍ
(28) وَصَيَّرَ بَعْدَهَا التَّقْوَى بِضَاعَةً¹¹⁰³

Neşr:

Pes ey zen! Fazîlet-i ḳanā‘at ma‘lûmuñ olduysa inşāf mıdır ki bu bâbda bana teba‘iyyet itmeyesün?

من روم سوى قناعت دل قوی

(29) Ben ḳaviyyü’l-ḳalb olduğum hâlde cānib-i ḳanā‘ate teveccüh ü ‘azîmet idem,

(2313/2349) تو چرا سوى شناعت میروی

sen niçün şenā‘at cānibine gidersin. Ve bi’l-cümle

مرد قانع از سر اخلاص و سوز (30)

merd-i ḳānî‘ min-ḥayṣü’l-aḥlāk ve’s-şevḳ

(2314/2350) زین نسق می گفت با زن تا بروز

nesaḳ-ı mezbûr ve nemaṭ-ı meşṭûr üzere (31) gice şabāḥa deḡin ‘avratına söyledi ve fevā‘id-i ḳanā‘ati beyān idüp bu üslûbdan çok pend ü naşîḥat eyledi. Ya‘nî ‘aḳl-ı ma‘ād nefse eyledügi neşāyıḥdur.

sokacağım, yani Allah teâlâdan böyle yapmasını niyaz ederim, manasına gelir, denilmiştir. Ebû Halef et-Taberî, *Selvetü’l-Ârifin*, s. 97; Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 405-407. Tercüme için bkz. Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dâir Kuşeyrî Risâlesi*, s. 247-248.

¹¹⁰² Kuşeyrî *Risâle*’sinde Irak bölgesi şeyhlerinden biri olarak tanıtılan Muzaffer Kırmîsînî (ö. 315/926) kanaat konusundaki tutumu ve sözleri ön plana çıkartılmıştır. Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 206; Câmî, *Nefhâtü’l-Üns*, s. 323-324.

¹¹⁰³ Kanaat benim için her bir izzeti ifade eder. Kanaatten daha aziz bir izzet var mı? Başka her türlü malın yerine kanaati kendine sermaye edin. Sonra da takva senin sermayen olur. Ebû Halef et-Taberî, *Selvetü’l-Ârifin*, s. 98.

(32) Cümle bunlar nefs içündür ey ‘azîz

Hoş bilür bu ma‘nâyı ehl-i temyîz

Nefs içündür bunca zaḥmetler ki var

Dün ü gündüz nice miḥnetler ki var

(33) Nefs içündür cüfti koyup gitdügüñ

Yol çeküben şehre gelüp yitdügüñ

Merd iseñ öldür bu nefsüñ itini

Çekmegil bu dünyenüñ miḥnetini

(34) Bir ‘acā’ib ḳubbedür bu nüh felek

Ha döner hiç bilmedeñ nedür dilek

Pes suyu gör bir degirmendür cihān

Hiç tefāvüt eylemez ey nev-civān

(35) Kim inerse boğazına ögidür

Bu ögütmek belki bunun huyıdur

Bu yigitdür bu ḳocadur bu püser

Dimeyüben ögidür bil ser be-ser

(36) Yār-ı cān ol ey civān baḥt-ı cihān

Kim fenādur ‘āḳıbet işbu cihān

Dirlik ile Tañrı’ya yarar hemān

Kim belālardan olasun sen emān

[Ser-i suhan]

(37) نصيحت کردن زن مَر شوی را که سخن افزون از قدم و از مقام خود مگو که ﴿لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا

تَفْعَلُونَ﴾ که این سخن‌ها اگرچه راستست (38) این مقام توکل ترا نیست و این سخن گفتن فوق مقام و معامله خود

زیان دارد و ﴿كَبِيرٌ مَقْتًا عِنْدَ اللَّهِ﴾ باشد.

Mer'e-i 'arabiyye zevcine naṣīḥat (39) dilemesi beyânındadır. Böyle diyü ki: Ey şehver! Kendü ḥadd ü maḳām ve menzil ü kademünden ziyāde olan sözi söyleme ki buyurulmuşdur. Sen ise bu söyledüğün sözün 'uhdesinden gelmege ḳādir degülsin. Zīrā bu sözler egerçi şıdḳ u rāstdur fe-ammā maḳām-ı tevekkül senün maḳāmuñ (41) degüldür. Ya'nī tevekkül-i şırfda olanlar münferid gerekdür sen ise müte'ehhil olup ehl ü 'ıyālün için nafaḳa vü kisve tedāriḡi üzerüne lāzımdur. Pes sen [236^a] (1) tevekkül ve ḳanā'atden söz söylemeñ laḡv-ı maḥzdur. İşıtmedün mi İmām-ı Muḥammed Ġazzālī ne buyurmuşlardur? قَالَ قُدُسُ سِرُّهُ: اَعْلَمُ أَنَّ الْمَالَ لَيْسَ مَذْمُومًا مِنْ وَجْهِ، فَقَدْ قَالَ صَلَّى اللَّهُ (2) عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: نِعَمَ الْمَالُ الصَّالِحُ لِلرَّجُلِ الصَّالِحِ. ¹¹⁰⁵ وَقَالَ: الدُّنْيَا مَرْعَةٌ الْأَخِرَةِ. ¹¹⁰⁶ وَكَيْفَ يَكُونُ مَذْمُومًا مُطْلَقًا وَالْعَبْدُ مُسَافِرٌ إِلَى اللَّهِ تَعَالَى وَالْدُّنْيَا مَنْزِلٌ (3) مِنْ مَنَازِلِ سَفَرِهِ، وَبَدَنُهُ مَرْكَبُهُ، وَلَا يُمَكِّنُهُ Pes kendü maḳām u mu'āmelātuñ (4) fevḳında söz söylemek saña zarar u ziyāndur. ¹¹⁰⁸ كَبِيرٌ مَقْتًا عِنْدَ اللَّهِ ve zarar-ı mezbūr 'inde'llāh maḳt yönünden kebīr oldı.

[لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ]

Ve bu āyet-i kerīme sūre-i Şaff'ın evvelindedür. (5) قَالَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ﴾ ¹¹⁰⁹ قَالَ الْقَاضِي: أَلَمَقْتُ أَشَدَّ الْبُغْضِ وَنَصَبُهُ (6) عَلَى التَّمْيِيزِ لِلدَّلَالَةِ عَلَى

¹¹⁰⁴ “Niçin yapmayacağınız şeyleri söylüyorsunuz?” Saff 91/2.

¹¹⁰⁵ İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, C: IV, s. 476, nr. 22188; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, C: XXIX, s. 298, nr. 17763; Taberânî, **el-Mu'cemü'l-Evsat**, C: III, s. 291, nr. 3189.

¹¹⁰⁶ Aclûnî, **Keşfü'l-Hafâ**, C: I, s. 471, nr. 1320.

¹¹⁰⁷ Bil ki, mal her bakımdan mezmum değildir. Resulullah (s.a.v.) buyuruyorlar ki: “İyi mal iyi adam için ne güzeldir.”, “Dünya ahiretin ekin yeridir.” Mal mutlak olarak nasıl mezmum olsun ki, kul Allah'a ulaşmak için yola çıkan bir yolcudur. Dünya, yolculuğundaki konaklarından bir konaktır, bedeni ise onun bineğidir. Kul ancak bedeni ile Allah'a sefer eder, bedensiz yolculuk yapması imkânsızdır. Kulun yemeksiz, elbisesiz de ayakta durması mümkün değildir. Yemek ve elbiseye ancak mal ile ulaşılır. İmām Gazzālî, **el-Erbaîn fî Usûli'd-Dîn**, s. 251-252. Tercüme için bkz. İmām-ı Gazzālî, **Din'de Kırk Esas**, trc.: Hüseyin S. Erdoğan, s. 185.

¹¹⁰⁸ Sâff 61/3.

¹¹⁰⁹ “Ey iman edenler! Niçin yapmayacağınız şeyleri söylüyorsunuz? Yapmayacağınız şeyleri söylemeniz Allah katında çok çirkin bir davranıştır.” Sâff 61/2-3.

¹¹¹⁰ Ya‘nî ya şunlar ki îman getürdünüz işlemedüğünüz işi (7) lisānuñuz ile niçün söylersiz? İşlemedüğünüz kār u ‘ameli işledük dimeñüz ‘inde’llāh şiddet-i buğz cihetinden büyük bed-bahtlıktır. Bu āyet-i kerīmenüñ sebep-i nüzülünde (8) aqvāl-i müfessirīn muhtelifedür. Ve lākin cümle aqvāl min-ḥaysü’l-ma‘nā müteḵāribedür. Pes bir qavl budur ki qable ğazveti’l-Uḥud şāḥābe raḍiyallāhu ‘anhumdan ba‘zısı eyitdiler: (9) Eger a‘māl ü ṭā‘atden ‘inde’llāh ḳanḳısı efdaldür ma‘lūmunuz olaydı a‘māl-i mezbūrenüñ taḥşiline bezl-i maḳdūr idüp nefis ü mālumuz ile sa‘y-i mevḫūr iderdük. (10) Pes Ḥaḳḳ ‘azze ve celle ḥabībī resūlü’s-ṣeḳāleyne vaḥy idüp vefḳ-ı merām-ı aşḥāb üzere kendü ‘indeinde maḳbūle olan ṭā‘at-ı fāzılayı beyān buyurup (11) إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِهِ صَفًّا كَانَهُمْ

¹¹¹¹ āyet-i kerīmesi nāzile oldı. Ya‘nî vaḳ‘a-i Uḥud’da sābit-ḳadem olmamağla ‘ahde (12) vefā olınmayup rāḥ-ı hezīmete gitdiler. Ḥaḳḳ sübhānehū ve te‘ālā daḥı لَا تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ āyet-i kerīmesini inzāl idüp tevbiḥ u ‘itāb buyurdu. Ve bir qavl (13) daḥı Ḳatāde ve Ḍaḥḥāk rivāyet iderler ki: Aşḥāb raḍiyallāhu ‘anhumdan bir ḳavm ğazādan ba‘de’l-‘avd vāḳı‘a muṭābıḳ olmayan nice türlü iddi‘ā idüp (14) ba‘zıları ben a‘dāya bu ḳadar ḍarb urdum ve fülānı aḳdardum ve fülānı daḥı sehm-i sehm-nāk ile mecrūḥ u şikeste eyledüm. Ve ba‘zılar daḥı ben alay bekleyüp (15) yerüm-den bir ḳadem ayrılmadum ve düşmenden rū-gerdān olmayup ma‘reke-de şabr eyledüm diyüp fi‘le getürmedükleri nesneyi lisāna getürdiler. Ve ekşeri firār (16) itmiş iken ḳarār iddi‘asın eylediler. Pes Ḥaḳḳ sübhānehū ve te‘ālā daḥı anlara ‘itāb idüp لَا تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ āyet-i kerīmesini inzāl buyurdu. (17) Ve ey mü‘min-i sādıḳ olanlar Ḥaḳḳ sübhānehū ve te‘ālā ma‘reke-i abtālde ṭurup ve Ḥaḳḳ yolına a‘dā-yı dīn ile maḳām-ı ḳitālde olup şafdan bozulmayup (18) سَابِيتٌ قَادِمٌ sābit-ḳadem olanları sever diyü ğazāya terġīb buyurdu.¹¹¹² Ey müstemī‘-i ḳābil! Bu āyet-i kerīmede aña daḥı işāret vardur ki mürīdīn (19) u sālīkīn nā‘il olmaduḳları maḳāma iddi‘a-i bülūğ itmekle maḳt-ı ilāhīde vāḳı‘ olmamak ve da‘vā-yı bāṭıla ile ṭarīḳ-i Ḥaḳḳ’dan

¹¹¹⁰ “Makt” şiddetli buğuzdur, nasbı da temyiz olaraştır, şunu göstermek içindir ki bu sözleri, yanında her büyüğün küçük kaldığı Allah yanında büyüktür, bu da yasağı abartmak içindir. Kâdı Beyzâvî, **Envâru’t-Tenzîl**, C: V, s. 208. Tercüme için bkz. Kâdı Beydâvî, **Beydâvî Tefsîri**, trc. Abdülvehhab Öztürk, C: V, s. 255.

¹¹¹¹ “Doğrusu Allah, kendi uğrunda, kenetlenmiş bir duvar gibi, saf halinde çarpışanları sever.” Sâff 61/4.

¹¹¹² Benzer açıklamalar için bkz. Tanyıldız, “İsmâil Rusûhî Ankaravî-Şerh-i Mesnevî”, s. 910-911.

munkâti‘ olmamak için (20) ol Ġafûr u Raĥîm iddi‘a-i kâzibden men‘ ü tahzîr ider. Ve kezâlik ba‘zî ĥuķûķî terk itmekde ekâbiri daĥı zecr ider. Zîrâ ĥuķûķî kemâ-huve ĥaķķuhû icrâ itmeyen (21) Ĥaķķ’a ve ĥaķîķate vâşıl olmaz. قَالَ أَبُو الْعَبَّاسِ بْنُ عَطَا: مَنْ شَهِدَ مِنْ نَفْسِهِ نَفْسًا فِي الطَّاعَاتِ كَانَ إِلَى الْعُصَيَّانِ أَقْرَبَ لِأَنَّ النَّسْيَانَ مِنَ الْعَمِيِّ عَنْ (22) بِرِّ الْمَثَانِ.¹¹¹³ Ve ehl-i tahķîķ ve müşâhedâtı zecr bu vecdiledür ki ĥaķîķate nażar olinsa ‘abd için fi‘l ü tedbîr yokdur. Belki ‘abd-i müsteslim esîr-i ĥabza-i ‘izzet (23) olup anuñ üzerine cârî olan aĥķâm-ı ĥudret ve taşârîf-i meşîyyetdür. Pes şol ‘abd-i muķarrebb ki فَعَلْتُ وَأَتَيْتُ وَشَهِدْتُ dise mevlâsını ma‘nâda (24) unutup ve birr-i Ĥaķķ’dan i‘râz idüp kendünüñ olmayan şey’i benümdür diyü da‘vâ itmiş olur. Kâsım-ı Envâr:

گر جمله تویی تو نیک و بد چیست؟
(25) ور جمله منم پس این عدد چیست؟

گر جمله یکیست در حقیقت
فی الجملة حدیث نیک و بد چیست؟

حاجت به مدد ندارد آن یار
(26) پس بانگ و فغان این مدد چیست؟

جمله کن و مکن ازو خاست
موقوف به فتویٰ خرد چیست؟

گفتی که حدت زنم بر این قول
(27) از بهر خدا بگو که حد چیست؟

گر بحر وجود نیست در جوش
این کوشش و جوشش ز بد چیست؟

چون جمله قبول حضرت اوست
(28) قاسم سخن قبول و رد چیست؟¹¹¹⁴

¹¹¹³ Yaptığı bir ibadeti kendinden gören kimsenin bu taati isyana daha yakındır. Çünkü Allah’ın kuvvet ve imkân verdiğini unutmak manevî körlüktür. Tercüme için bkz. İsmail Hakkı Bursevî, **Rûhu’l-Beyân: Kur’an Meali ve Tefsiri**, trc.: Komisyon, İstanbul, Erkam Yayınları, 2015, C: XXI, s. 289.

¹¹¹⁴ Eğer her şey sen isen iyi ve kötü nedir? Eğer her şey ben isem bu sayı (çokluk) nedir? Şayet her şey hakikatte bir ise bütün bu iyi ve kötü lafları nedir? O dostun yardıma ihtiyacı yoktur. Öyleyse bu imdâd sesi ve çılgılığı nedir? Bütün “yap” ve “yapma” (emirleri) ondan ortaya çıkmışken aklın fetvasına bağlı kalmak nedir? Sen dedin ki bu sözde senin haddini belirledim. Allah için söyle ki had nedir? Eğer varlık denizi dalgalanmıyorsa oluştaki bu hareketlilik ve coşkunluk nedir? Kâsım! Eğer

el-Hâşıl zen-i a‘rābī bu āyet-i kerīmeyi okuyup ve ma‘nā-yı şerīfine muṭṭali‘ olup tevekkül ve ḵanā‘at senüñ kārūn degüldür elüñden gelmeyi lisāna getürme (29) didükden şoñra tehevür ü ğāzaba gelüp

زن بر او زد بانگ کای ناموس کیش

zen şevherinüñ üzerine na‘ra urup ḵaykırdı ki: Ey nāmūs-kiş! (30) Ya‘nī ‘ār u nāmūs āyīnin icrā eyleyen recül!

من فسون تو نخواهم خورد بیش (2315/2351)

Ben senüñ efsūnuñı artuḵ ḵabül ü istimā‘ eylemezem.

تُرّهات از دَعْوَى و دَعْوَت مگو

(31) Da‘vā ve da‘vetden turrehāt u müzevverāt söyleme.

رَو سخن از کبر وز نَحْوَت مگو (2316/2352)

Yüri kibr ü naḵvetden söz söyleme.

چند حرف طُمطُرًاق کار و بار

(32) Niceye dek ṭumṭurāḵ-ı ḵurūf u kelimāt ve kār u bār ile ārāste olmış ‘ibārāt u ıṣṭilāḵāt! Utanmaz mısın?

کار و حال خود ببین و شرم دار (2317/2353)

(33) Kendü ef‘āl ü aḥvālüne naẓar idüp bu söyledüğüñ ḵāl-i bī-ḥālden şerm u ḵayā tut.

کبر زشتست از گدایان زشت تر

Kibr u ‘ucb nefsünde zişt (34) ü ḵabīḥdür. Fe-ammā gedālardan zuḥūra gelen kibr u

‘ucb ziştter ü ḵabīḥterdür. كَمَا قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ : ثَلَاثَةٌ لَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، وَلَا (35) يَنْظُرُ إِلَيْهِمْ وَلَا

يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ: شَيْخُ زَانَ، وَمَلِكٌ كَذَّابٌ، وَفَقِيرٌ مُتَكَبِّرٌ.¹¹¹⁵ وَفِي رَوَايَةٍ أُخْرَى عَائِلٌ مُتَكَبِّرٌ.¹¹¹⁶ Meselâ faḵruña

göre senüñ kibr u ğurūruñ aña beñzer ki (36)

روز سرد و برف و آنکه جامه تر (2318/2354)

gün serd ü berf ve cāme vü libās ter. el-Hâşıl bu zıkr olınan eşyā ne vechile bī-münāsebet ve nā-lāyık ise sencileyin (37) faḵīre daḵı ḥālīni bilmeyüp mütekebbir

her şey o hazretin kabulü ise red ve kabulden söz etmek nedir? Kâsım-ı Envâr, **Külliyât-ı Kâsım-ı Envâr**, s. 85.

¹¹¹⁵ Üç kişi vardır ki Allah kıyamet günü onlarla konuşmaz, onlara bakmaz ve onları temize çıkarmaz. Onlar için pek acıtıcı bir azap vardır: Zina eden yaşlı, yalancı devlet başkanı ve kibirlenen fakir. Benzer rivayetler için bkz. Buhârî, “Şehâdât”, 22 (2672); Müslim, “İmân”, 172 (107)

¹¹¹⁶ Başka bir rivayette ise “kibirlenen fakir” manasında عَائِلٌ مُتَكَبِّرٌ kullanılmıştır. bkz. Müslim, “İmân”, 172 (107).

olmak ve hāl ü maḳāmını ve ḥadd ü mertebesini aḥlamayup da‘ vā-yı kâzibe itmeñ ve kâni‘ u şābır u mütevekkil ve ehl-i rızā (38) ve mürşid-i kâmil geçinmeñ böylece zışt ve nā-mülāyimdür. Ve muṭlaḳā kibir aḳbeḥ-i ḥulḳdur. Ve Allah ve Resūli mü’minleri kibr ile muttaşif olmakdan nehy buyurup (39) envā‘-ı taḥzīr ü tehdīd itmişdür.

[Maṭlab fi’n-nehy ‘ani’l-kibr¹¹¹⁷]

كَمَا قَالَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى: ﴿كَذَلِكَ يَطْبَعُ اللَّهُ عَلَى كُلِّ قَلْبٍ مُنْكَبِرٍ جَبَّارٍ﴾¹¹¹⁸ وَقَالَ: ﴿فَبَسَّ مَفْوَى الْمُتَكَبِّرِينَ﴾¹¹¹⁹ وَقَالَ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ (40) وَالسَّلَامُ: قَالَ تَعَالَى ﴿الْعُظْمَةُ إِزَارِي، وَالْكِبْرِيَاءُ رِدَائِي، فَمَنْ نَازَعَنِي فِيهَا فَصَمْتُهُ﴾¹¹²⁰ وَقَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ مَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ حَبَّةٍ (41) مِنْ خَرَدَلٍ مِنْ كِبَرٍ.¹¹²¹ وَقَالَ أَيُّضًا: يُحْشَرُ الْجَبَّارُونَ الْمُتَكَبِّرُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِي صُورَةِ الذَّرِّ¹¹²² Hattā Kَمَا قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: الْكِبَرُ مِنْ بَطَرِ الْحَقِّ، وَغَمُطِ النَّاسِ.¹¹²³ gayrılarıñ fevḳında görmekdür. 1123 Hattā kendüyi āḥara mütefevviḳ görmekle (2) mütekebbirde bir nefḥa vü hezze ve neşāṭ u meserret ḥāşıl olup şābun şışesi gibi şişüp ḳabarur. Ve çok eglenmeyüp çatlar, helāk olur. Ve li-zālik قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: أَعُوذُ بِكَ مِنْ نَفْخَةِ الْكِبَرِ.¹¹²⁴ وَرُوِيَ إِسْنَادًا بَعْضُهُمْ عَمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ لِيُعْطَى النَّاسَ بَعْدَ الصُّبْحِ، فَقَالَ: لَا، أَخْشَى أَنْ تَنْفَخَ حَتَّى تَبْلُغَ الثَّرِيًّا. (4) وَقَالَ حُجَّةُ الْإِسْلَامِ: ثُمَّ هَذِهِ النَّفْخَةُ تَصُدُّرُ مِنْهُ أَفْعَالٌ عَلَى الظَّاهِرِ، كَالْتَرَفُّعِ فِي الْمَجَالِسِ، وَالتَّقَدُّمِ فِي الطَّرِيقِ، وَالتَّظَرُّعِ بَعَيْنِ التَّحْقِيرِ وَالْغَضَبِ إِذَا لَمْ يُبَدَأْ (5) بِالسَّلَامِ، وَقُصَرَ فِي حَوَائِجِهِ،¹¹²⁵ Ve bi’l-cümle kibr bir şıfat-ı mezmūmedür ki bi’z-żarūre mütekebbir cemī‘-i aḥlāḳ-ı (6) zemīmeyi kibr ile irtikāb

¹¹¹⁷ bkz. Gazzâlî, **İhyâ Tercüme ve Şerhi**, C: VIII, s. 568-578.

¹¹¹⁸ “Allah, kendini beğenmiş her zorbanın kalbini işte böyle mühürler.” Mü’min 40/35.

¹¹¹⁹ “Büyüklik taslayanların kalacakları yer ne kötü!” Zümer 39/72; Mü’min 40/76.

¹¹²⁰ Allah şöyle buyurur: Azamet gömleğim, kibriya (büyüklenme) de kaftanımdır. Kim bunlar konusunda bana karşı çıkarsa ona azap ederim. Ebû Dâvûd, “Libâs”, 4090; İbn Mâce, “Zühed”, 4174.

¹¹²¹ Kalbinde hardal tanesi kadar kibir olan cennete giremez. Müslim, “İmân”, 148 (91); Tirmizî, “Birr ve Salah”, 1998; Ebû Dâvûd, “Libâs”, 4091; İbn Mâce, “Zühed”, 4173.

¹¹²² Yevm-i kıyâmette zümere-i mütekebbirîn zürr kılıklı gibi haşır olunurlar. Tirmizî, “Sıfatü’l-Kıyâme ve’r-Rakâik ve’l-Vera”, 2492; Gazzâlî, **İhyâ Tercüme ve Şerhi**, C: VIII, s. 573-75.

¹¹²³ Kibir hakkı def ve inkâr etmek, insanları hor görmektir. Müslim, “İmân”, 147 (91); Ebû Dâvûd, “Libas”, 4092.

¹¹²⁴ Kibrin nefesinden (tesirinden) sana sığınırım. Benzer rivayet için bkz. Ebû Dâvûd, “Tefrihu İstiftâhi’s-salât”, 764; İbn Mâce, “İkâmetü’s-salât”, 807.

¹¹²⁵ Hz. Ömer sabah namazından sonra insanlara vaaz etmek için kendisinden izin isteyen birisine şöyle söylemiştir: Ben senin bundan dolayı neşelenerek süreyya yıldızına ulaşmandan korkarım. Hücetü’l-İslâm İmam Gazzâlî şöyle devam eder: Sonra bu ferahlanmadan meclislerde baş köşede oturmak, yolda yürürken öne geçmek, başkasına hor bakmak, kendisine önce selam vermeyene, isteğini yerine getirmeyene kızmak, münazara ettiğinde gerçeği inkâr etmek, halka eşeğe bakıyormuş gibi bakmak gibi zahirî fiiller doğar. İmâm Gazzâlî, **el-Erbaîn fî Usûli’d-Dîn**, s. 283-284. Tercüme için bkz. İmâm-ı Gazzâlî, **Din’de Kırk Esas**, trc.: Hüseyin S. Erdoğan, s. 216.

ider. Ve bir hulk-ı maḥmūd yokdur ki lā-cerem mütekebbir ol şıfat-ı ḥamīdeyi terk itmeye. Be-her ḥāl ḥıfz-ı kibr için terk-i aḥlāk-ı maḥmūde ider. Naẓm:

(7) Kibr ile hemrāh olan ey şehriyār
‘ Ākıbet olur zelīl u ḥ’ār u zār

Kibr idenler Tañrı’dan düşdi ırāk
Cānlarını yaqdı bu hicr u firāk

(8) Kendüyi ‘ālī tutanlar ey faķır
Toprağ oldu ‘ākıbet ḥ’ār u ḥaķır

Kendüyi yüce tutan alçağ olur
Kendüyi alçağ tutan yüksek olur

(9) Alçağ eyle sen maķāmuñ dünyede
Yüksek ola āḥiretde ey dede

Key şaķın itme tekebbür ey civān
Kim ziyān eyler saña ey nev-civān

(10) Bī-murād olmaķ yaramaz işdurur
Añlar iseñ key ‘aceb teşvīşdurur

Zāhir u bāṭın budur ey ehl-i ḥāl
Eylemegil bu söze sen ķıl u ķāl

(11) Pes ey merd-i a‘rābī!

چند دعوی و دم و باد و بُرُوت

Nice bir şabr u ḵanā‘at da‘vāsı ve tevekkül den dem urmağ ve kibr ü naḥvet ve ‘ucb u ‘aẓamet! Burūt (12) bıyığa dirler. Bu maḥālde kibr u ‘ucbdan kināyedür.

(2319/2355) ای ترا خانه چو بیٹ العنکبوت

Ey müdde‘ī senüñ ḥ’āne-i ḵalbüñ örümcek ağı gibidür. Ya‘nī لَبِيتُ (13) إِنَّ أَوْهَنَ الْبُيُوتِ (1126) vefķınca senüñ ḥ’āne-i fu’āduñ mānend-i beyt-i ‘ankebūt za‘īf ü bī-bünyād iken bu da‘vā-yı kemāl nedür?

از قناعت کئی تو جان افروختی

¹¹²⁶ “Yuvaların en çürüğü de örümceğin yuvasıdır.” Ankebut 29/41.

(14) Sen cānuñı nūr-ı kanā‘ at ile kaçan şu‘ lelendürdün? Sende kanā‘ atden nişān yok meger kim

(2320/2356) از قناعتها تو نام آموختی

sen kanā‘ atden bir kırı nām öğrendün.

(15) گفت پیغامبر قناعت چیست گنج

Ḥazret-i Faḥr-i mevcūdāt ve zübde-i maşnū‘ āt ‘aleyhi efḍalü’ş-şalāt buyurdılar ki:

Ḳanā‘ at nedür, genc-i lā-yefnādur. ¹¹²⁷ كَمَا قَالَ (16) صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: الْقَنَاعَةُ كَنْزٌ لَا يَفْنَى.

İmdi ey müdde‘î!

(2321/2357) گنج را تو و امیدانی ز رنج

Sen genci rencden girü fark idüp bilmezsin.

(17) این قناعت نیست جز گنج روان

Bu kanā‘ at genc-i revān ve kenz-i cāndan ğayrı degüldür.

(2322/2358) تو مزین لاف ای غم و رنج روان

Ey rūḥuñ ğam u ğuşşa vü renc ü miḥneti! (18) Sen kanā‘ atdan lāf u güzāf urma.

تو مخوانم جفت کمتر زن بعل

Sen baña cüft oğuma ve kıltuğ urma. Ya‘ nî ḥoroslar gibi kıltuğ kıbardup (19) bana ğalebe ideyin dime.

(2323/2359) جفت انصافم نیم جفت دغل

Ben ehl-i inşāfuñ cüftiüyüm. Dağal ü ḥud‘ a kāruñ cüfti degülüm. Pes ey bî-inşāf!

چون قدّم با میر و با بگ می زنی

(20) Beg bu maḥālde Türkî’dür. Ya‘ nî ne vechile mîr u begler ile kıdem urursun?

Ya‘ nî mîrān-ı aġniyā ile hem-pālîk ve mürşidîn-i muḥakkıķîn ile hemserlik da‘ vāsın idersin ki

(21) (2324/2360) چون ملخ را در هوا رگ می زنی

çün çekirge ve mekesün hevāda ṭamarın urursın. Ya‘ nî hevāda çekirge avlayup

çekirge yersin. Ba‘ zı nüshada milḥ yerine mekes (22) vāķı‘ olmuşdur. Ya‘ nî örümcek

gibi siñek şayd idüp faķr u iḥtiyācuñdan şey‘-i ḥāķire tenezzül idersin. Ve bu ḥāl ile

girü kibāra hemserlik da‘ vāsın idersin. (23) Zehî bî-ḥayāyî, vāy dūn, vā faķr! الدُّنْيَا حَيْفَةٌ

¹¹²⁸ وَطَالِيُوهَا كِلَابٌ vefkınca

¹¹²⁷ Kanaat tükenmez bir hazinedir. Aclûnî, **Keşfü’l-Hafâ**, C: II, s. 119, vr. 1900.

¹¹²⁸ Dünya bir leş, onun talipleri ise köpeklerdir.

با سگان زين استخوان در چالشی

bu üstühān-ı dünyādan ötürü (24) ṭālib-i cīfe-i dünyā olan kilāb ile ceng ü çālišdesin.

(2325/2361) چون ني إشکم تهی در نالشی

Şikemi ḥālī ney gibi nālišdesin.

سوی من منگر بخواری سُست سُست

(25) Benüm cānibüme ḥʿarlık ile süst süst naẓar itme.

(2326/2362) تا نگویم آنچه در رگهای تُست

Tā dimeyüm ol nesneyi ki senüñ ‘urūkuñdadur. Ya‘nī ey merd-i tāzī! (26) Benüm murādātumı redd itme. Ve avratdur diyü baña ḥaḳāret ile baḳma ve beni rencide itme ki senüñ [ne] ḳadar ‘uyūbuñ vār ise ifşā iderüm. Zīrā ben senüñ ‘urūkuñda (27) olan cemī‘-i aḥvālūne vāḳıfım, didi.

[Maṭlab fi ‘n-nisvāni’l-mezmūmeti ve aḥlāḳi sūyihinne]

Ḥaḳḳā ki mer’e-i mezmūmede ḥaḳīḳat yoḳdur. Nice yıllar murādınca olup bir gün ḥilāfında olsañ sebḳ iden müsā‘adātı (28) filḥāl ferāmūş idüp ‘ayblaruñ yüzüne urup ta‘dāda başlar. Ve cümle esrāruñ ‘adūlara söyleyüp helāküne deḡin ḳaşd idüp bühtān u iftirādan daḡı (29) teḥāşī itmez. Ve her ne dürlü ni‘am-ı nefise yidirsən toymaz ve atlas ve dībā geydürseñ gülmez. (30) كَمَا قِيلَ: أَنَّ الْعَيْشَ كُلَّهُ مَقْصُورٌ عَلَى الْخَلِيلَةِ الصَّالِحَةِ وَالزَّوْجَةِ الْمُوَافِقَةِ وَالْبَلَاءِ كُلَّهُ مُوَكَّلٌ بِالْقَرِينَةِ الشُّوءِ الَّتِي لَا تَشْكُنُ النَّفْسُ فِي عَشْرَتِهَا وَلَا تَقْرَأُ الْعَيْنُ بِرُؤُوسِهَا.¹¹²⁹ وَفِي حِكْمَةِ سُلَيْمَانَ بْنِ دَاوُدَ عَلَيْهِمَا السَّلَامُ (31) الْمَرْأَةُ الْعَاقِلَةُ تَبْنِي بَيْتَ زَوْجِهَا السَّفِيهَةِ تَهْدِمُهُ.¹¹³⁰ وَعَنِ الْأَصْمَعِيِّ عَنْ أَبِي عَمْرٍو بْنِ الْعَلَا قَالَ: كَانَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَقُولُ: النِّسَاءُ (32) ثَلَاثٌ لَيْتَهُ هَيِّئَةً عَفِيفَةً مُسْلِمَةً تُعِينُ أَهْلَهَا عَلَى الْعَيْشِ وَلَا تُعِينُ الْعَيْشَ عَلَى أَهْلِهَا (33) Pes recül-i ‘āḳile vācibdür ki o maḳūle mer’e-i bed-ḥulḳdan emīn olmayup keşf-i esrār itmeye. Kemā ḳāle Ebü’l-Ḳāsım el-Ġassānī, şi‘r:

لَا تَأْمَنَنَّ عَلَى النِّسَاءِ وَلَوْ أَحَاً

¹¹²⁹ Hayattaki mutluluğun tamamı salih bir arkadaşa, uygun bir eşe bağlıdır. Belanın tamamı ise nefsin kendisiyle birlikte olduğunda sükun bulmadığı, gözün kendisini gördüğü zaman mutluluğa erişmediği kötü kimseye yakınlıktan kaynaklanır. İbn Abdürabbih el-Endülüsî, *Tabâiu’n-Nisâ*, thk.: Muhammed İbrâhîm Selîm, Kahire, Mektebetü’l-Kur’ân, 2009, s. 25.

¹¹³⁰ Süleyman b. Dâvûd’un hikmetli sözlerinden biri şöyledir: Akıl sahibi kadın kocasının evini kurar, sefih eş ise yıkar. İbn Abdürabbih, *Tabâiu’n-Nisâ*, s. 25-26.

¹¹³¹ Esmâî, Ebî Amr b. el-Alâ’dan Ömer b. Hattâb’ın şöyle söylediğini nakleder: Kadınlardan biri iffetli, müslüman, yumuşak, sevgi dolu ve doğurgandır. Hayatın zorluklarına karşı ailesinin karşısında deḡil, yanında yer alıp onlara yardım eder. Bir diğerkadın da kap gibidir ve çocuk doğurmaktan başka bir işe yaramaz, diğerkadın da baştaki bitli bağ gibidir. Allah böylesini erkeklerden dilediğinin boynuna takar. Beyhakî, *Şuabü’l-İmân*, trc.: Hüseyin Yıldız vd., C: VIII, s. 304, nr. 8351.

(34) مَا فِي الرَّجَالِ عَلَى النِّسَاءِ أَمِينٌ

إِنَّ الْأَمِينَ وَإِنْ تَحَفَّظَ جُهْدَهُ

لَا بُدَّ أَنْ يَنْظُرَ سَيَحُونُ¹¹³²

وَقَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَا تُطِيعُوا النِّسَاءَ (35) عَلَى حَالٍ وَلَا تَأْتُمُوهُنَّ عَلَى مَالٍ وَلَا تَذَرُوهُنَّ لِتَذِيرِ الْعِيَالِ إِنْ تَرَكْنَ وَمَا يُرَدْنَ أَوْرَدَنَ الْمَهَالِكِ وَأَزَلْنَ الْمَمَالِكِ يُنْسِينَ الْخَيْرَ وَيَحْفَظْنَ (36) الشَّرَّ يَتَهَفَّتْنَ فِي الْبُهْتَانِ وَيَتَمَادِينَ فِي الطُّغْيَانِ.¹¹³³ وَفِي حِكْمَةِ دَاوُدَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: إِنَّ الْمَرْأَةَ السُّوءَ مِثْلَ شَرِّكَ الصَّيَّادِ لَا يَنْجُو مِنْهَا إِلَّا مَنْ (37) رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ.¹¹³⁴

Rivāyet olunur ki bir gün ‘İsā rūḥullāh ‘aleyhi selāmullāh şeytāna mülākī olup gördiler kim dört ḥımāra ‘aẓīm yük yükletmiş (38) gider. Pes ‘İsā ‘aleyhisselām “Ey İblīs kande gidersin ve yüklerün nedür?” didi. İblīs eyitdi: “Yā ‘İsā ticārete giderin ve müşteri tecessüs iderüm (39) ve yükümün birisi cevrdür ve birisi ḥased ve birisi ḥıyānet ve birisi daḥı mekr u ḥīle vü keyd ü ḥud‘adur” didi. ‘İsā ‘aleyhisselām eyitdi: “Pes bunların (40) müşteri vü tālibleri kimlerdür?” İblīs eyitdi: “Cevri selāṭin ü mülūke şatarum. Ḥukkām ü selāṭin cevruñ kemāl mertebe müşterileridür. Birbirinden қапиşup alışurlar. (41) Ve ḥasedün müşterisi ‘ulemādur, anlara şatarum. Tūrfanda meyve gibi yere düşürmezler. Ve ḥıyāneti tüccāra şatarum, anlar alurlar. Ve keyd ü mekri ‘avratlar қапиşup alışurlar. [237*] (1) Ve yüklerümün cümlesinden bedterini bār-ı keyddür. Ve ḥalkuñ daḥı şerlūsi mer’e-i sū’dur.” diyü cevāb virdi. وَقَالَ عَلِيُّ كَرَّمَ اللَّهُ تَعَالَى وَجْهَهُ: (2) إِيَّاكَ وَمُطَاوَعَةَ النِّسَاءِ فَإِنَّ رَأْيَهُنَّ إِلَى أَفْنٍ وَعَزْمُهُنَّ إِلَى وَهْنٍ، أَكْفُفْ أَبْصَارَهُنَّ بِالْحِجَابِ el-Hāsil (3) zen-i a‘rābī daḥı mer’e-i sū’dan olmağla zevcine dehān-küşāde olup diline geleni söyledi. Ve kendüye nāķışatū’l-‘aql denildüğine teng-dil olup merd-i (4) a‘rābīye eyitdi:

عقل خود را از من افرون دیده‌ای

¹¹³² Kardeşin bile olsa kadınlara güvenme. Erkekler için kadınlara karşı güvenilir hiçbir şey yoktur. Eğer bu emin sıfatını taşıyan erkek kendi gayretini muhafaza ederse de hiç şüphesiz bir bakıştan dolayı ihanet eder. Şiir için bkz. İbnü’l-Cevzî, **Aḥbāru’n-Nisâ**, thk.: Nizâr Rızâ, Beyrut, Dâru Mektebeti’l-Hayât, 1982, s. 98; İbşîhî, **el-Müstetraf**, s. 464-465. *Aḥbāru’n-Nisâ*’da İshāk bin İbrāhim’e nispet edilen bu şiirin üçüncü mısraı جِهْدُهُ وَإِنْ تَحَفَّظَ جِهْدُهُ şeklinde kaydedilmiştir. *el-Müstetraf*’ta ise şiir Ebü’l-Muzaffer Sem‘ânî’ye (ö. 489/1096) nisbet edilmiştir.

¹¹³³ Hâl ve tavır konusunda kadınlara uymayın, mal konusunda onlara güvenmeyin, aileyi çekip çevirme işlerini onlara bırakmayın. Eğer onlara bırakılırsa malı zayı eder, helak getirirler. Hayrı unutulur, şerri korurlar, iftirayı uzatıp isyanı sürdürürler. Zemahşerî, **Rebîu’l-Ebrâr**, C: V, s. 242.

¹¹³⁴ Hz. Dâvûd’un hikmetlerinden biri şöyledir: Kötü kadın avcının kapanı gibidir, Allah’ın razı olmadığı kimse ondan kurtulamaz. İbn Abdürabbih, **Tabâiu’n-Nisâ**, s. 162.

¹¹³⁵ Hz. Ali şöyle söylemiştir: Kadınlarla bir konuda iş birliği etmekten seni sakındırırım. Onların görüşleri eksik, bünyeleri zayıftır. Onların bakışlarını ört (gözlerini dahi ört), çünkü örtünün fazla olması haklarında şüphenin ortaya çıkmasından daha hayırlıdır. Zemahşerî, **Rebîu’l-Ebrâr**, C: V, s. 241.

Kendü ‘aqluñı benden ziyāde görmişsün ve mağrūr u ĥod-rāylardan olmışsın.
‘Acabā ey şevher

(5) (2327/2363) مر من گم عقل را چون دیده‌ای

ben nāķışatü’l-‘aqlı nice görmişsin? Ma‘lūm oldu ki nazār-ı pāk ve fehmi dūrūst
şāķibi degūl imişsin. Zīrā baña im‘ān-ı nazār (6) itmeyüp mertebe-i ‘aql u idrākde
olan ‘ulūvv-i derecātum bilememişsin. Ve kendūñi mūtefevviķ görmüşsin. Tefevvūķ
u ĥurūr ĥod eyü nesne degūldür. Belki saña enfa‘ (7) olan tevāzu‘ u meskenetdür.
Nitekim İbn Yemīn¹¹³⁶ naşīhāt-ı bī-ġaraż idüp dimişdür. Beyt:

کسی کو طریق تواضع رود

کند بر سریر شرف سلطنت¹¹³⁷

(8) İmdi ehl-i inşāfdan olup da‘ vā-yı tefevvūķ eyleme ve terk-i lāf u ġüzāf it. Kıt‘a:

کسی که لاف بزرگی همی زند بنگر

که تا چگونه کند پیش عقل اثباتش

(9) گرش مروت و مردی ببود ازو بپذیر

و گر نه روی بگردان ز حشو و طاماتش¹¹³⁸

Neşr: denilmişdür. İmdi baña celādet ü cūr’et gösterüp

همچو گرگ غافل اندر ما مچه

(10) ġāfil ķurd gibi bize şıçrama. Ya‘nī arslanuñ dişisi yavuz olur dimişlerdür. Pes
senūñ baña hūcūmuñ şol ġāfil ķurda benzer ki şīr-i jiyān üzerine hūcūm (11) idüp
bi’l-āķire żararı kendüye rāci‘ olur.

(2328/2364) ای ز ننگ عقل تو بی عقل به

Ey recūl-i mağrūr! Senūñ ‘aqluñ ‘ārından bī-‘ār olmaķ bihterdür. Ya‘nī (12) benüm
‘aqlum sen ķadar olursa hiç olmasun ki o maķūle ‘aql-ı nā-şavābdan bī-‘aql olmaķ
evlādur. Sencileyin ‘aql-ı ma‘āşı olmayanlara ‘uķalā ĥumaķā dimişlerdür. (13) Pes
ādemīde lā-cerem ‘aql-ı ma‘āş gerekdür. Nitekim dimişlerdür, kıt‘a:

آدمی زاد را طریق معاش

¹¹³⁶ Tam adı Emīr Fahrūddīn (Kutbūddīn) Mahmūd b. Emīr Yemīnūddīn-i Tuġrāi (ö. 769/1368) olan İbn Yemīn, ahlakī nasihatleri ihtiva eden kıtalarıyla şöhet bulmuş İranlı bir şairdir. bkz. A. Naci Tokmak, “İbn Yemīn-i Tuġrāi”, **DİA**, C: XX, s. 448-449.

¹¹³⁷ Tevazu yolunda giden kişi saltanatın şerefli tahtı üzerindedir. İbn Yemīn, **Dîvân-ı Kıtâât ve Rubâiyât**, tsh.: Saîd Nefisî, Tahran, Kitâbfurûş-i Merevvic, 1318/1939, s. 34.

¹¹³⁸ Büyüklük iddiasından bulunan kimsenin akla göre bu iddiasının ispatını nasıl yaptığına dikkat et. Eğer karakterlilik ve erlik onda mevcutsa kabul et, değilse onun boş ve saçma sözlerinden yüz çevir. İbn Yemīn, **Dîvân-ı Kıtâât ve Rubâiyât**, s. 80.

باید از آدم صفی آموخت

(14) آدم از ما بدانش افزون بود

او بهشتی به حبه‌ای بفروخت¹¹³⁹

إمّدي ber-mışdāk-ı الْعَقْلُ عَقِيلَةُ الرَّجَالِ

چونک عقل تو عقیله مرؤم است

(15) Çünkü senüñ ‘aqluñ ‘aķile-i ricāl ve pā-bend-i merdümdür.

(2329/2365) آن نه عقلست آنکه مار و کژدم است

Ol nesne mār u kejdümdür ‘aql degüldür. Ya‘nī şol ‘āķıl geçinen (16) merd-i dil-āzār ki mānend-i ef‘i vü ‘aķreb ķulūb-ı ‘ibādu’llāhı bed-zebānlık ile zaķmdār eyleye ve nīş-i zehr-ālūd ura añā ‘aql denilmez. Belki mār u ‘aķreb dinilür. Şi‘r:

(17) مکن هرگز ستم بر زیر دستان

که ایشان چون تو حق را بندگانند¹¹⁴⁰

الْكَلَامُ (18) صِفَةُ arabīde olmayup belki Ammā ṭurfe temāşādur şıfāt-ı mezbūre recül-i ‘aql degüldür. Ya‘nī şol ‘āķıl geçinen (16) merd-i dil-āzār ki mānend-i ef‘i vü ‘aķreb ķulūb-ı ‘ibādu’llāhı bed-zebānlık ile zaķmdār eyleye ve nīş-i zehr-ālūd ura añā ‘aql denilmez. Belki mār u ‘aķreb dinilür. Şi‘r: olana ittikā lāzımdur.

وَقِيلَ فِي وَصْفِ الْمَرْأَةِ الشُّوءُ نَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْهَا إِيَّاكَ وَكُلِّ امْرَأَةٍ مُذَكَّرَةٌ مُنْكَرَةٌ، حَدِيدَةُ الْعُرْقُوبِ*، بَادِيَةُ الظَّنْبُوبِ*، (20) منتفخة الوريد، كَلَامُهَا وَعِيد، وَصُوتُهَا شَدِيد، تَدْفِنُ الْحَسَنَاتِ، وَتَفْشِي السَّيِّئَاتِ، تَعِينُ الزَّوْمَانَ عَلَى بَعْلِهَا، وَلَا تَعِينُ بَعْلَهَا عَلَى الزَّوْمَانِ، لَيْسَ فِي (21) قَلْبِهَا رَأْفَةٌ، وَلَا عَالِيَهَا مِنْهُ مَخَافَةٌ؛ إِنْ دَخَلَ خَرَجَتْ، وَإِنْ خَرَجَ دَخَلَتْ، وَإِنْ ضَحِكَ بَكَتْ، وَإِنْ بَكَى ضَحِكَتْ، كَثِيرَةُ الرُّعَا*، قَلِيلَةُ الْأَرْعَا*، تَأْكُلُ لُمًّا، (22) وَتُوسِعُ دَمًّا، صَحُوبٌ غَضُوبٌ، ضَيْقَةُ الْبَاعِ، مَهْتَوَكَةُ الْقِنَاعِ، ضَيْفُهَا مَهْزُولٌ، وَبَيْتُهَا مَزْبُولٌ، إِذَا حَدَّثَتْ تُشِيرُ بِالأَصَابِعِ، وَتَبْكِي فِي الْمَجَامِعِ وَهِيَ ظَالِمَةٌ، (23) وَتَشْهَدُ وَهِيَ غَائِبَةٌ.¹¹⁴¹

¹¹³⁹ İnsanoğlunun geçim yolunu Adem-i Safiyy’dan öğrenmesi gerek. Âdem ilim bakımından bizden öndeydi ve cenneti bir buğday tanesine sattı. İbn Yemîn, **Dîvân-ı Kitaât ve Rubâiyât**, s. 10.

¹¹⁴⁰ Elinin altındakilere asla zulmetme çünkü onlar da Hakk’ın kullarıdır.

* حَدِيدَةُ الْعُرْقُوبِ : Ökçe siñiri ince.

* بَادِيَةُ الظَّنْبُوبِ : Ya‘nī ayakları şıganmış.

* كَلَامُهَا وَعِيد : bi-ma‘nā şevher.

* تَدْفِنُ الْحَسَنَاتِ وَتَفْشِي السَّيِّئَاتِ : إرعا: گوش داشتن و رحمت کردن.

* تَعِينُ الزَّوْمَانَ عَلَى بَعْلِهَا : أُرعا: گوش وا داشتن.

¹¹⁴¹ Sakın her bir mer’e-yi seyyib-i mutallaka ve metrûke-i müstekreheden ki ökçesi üzerinde çekilmiş olan siniri saht ve katı, inciğinde olan kuru kemiği âşikâr, şahdamarları şişkin ve kalın, sözünü kötülüğü icrâ edeceğini beyân ve dahi sesi şiddetli ve şamatalı ve katı olan, gördükleri iyilikleri unutup inkâr ve gördüğü kötülükleri ifşâ ve izhâr, hâl ve zamân-ı zevcine bakmayıp tâkatı olmayan şeyler için ibrâm eden, kalbinde zevcine re’fet ve şefkati ve zevcinden aslâ havf ve haşyeti olmayıp zevci menzile geldiğinde menzilden çıkan ve zevci evden çıktıkda giren ve zevci güldükde ağlayan ve ağladıkda gülen, savtı çok riâyeti az olan ve taâmı yalnızca âharın payıyla bile tamâmına dek yiyen ve zemm-i zevcini tevsî‘ ve işâa eden, ziyâde çağırıcı ve haykırıcı, kulacı dar, yaşmağı yırtılmış ya‘ni bî-

قطعة

وَإِنْ حَلَفْتَ أَنْ لَيْسَ تَنْقُصَ عَهْدَهَا

فَلَيْسَ لِمَخْضُوبِ الْبَنَانِ يَمِينِ

وَإِنْ سَكَبْتَ يَوْمَ الْفِرَاقِ دُمُوعَهَا

(24) فَلَيْسَ لِعَمْرِ اللَّهِ ذَاكَ يَقِينِ¹¹⁴²

el-Hâşıl-ı kelâm ol zen-i bed-mehâm dahı zîşt-sîret olmağla merd-i faķire ‘itâb idüp
“Ey şevher baña neden (25) naşib olduñ ‘aceb tâli‘ siz başum var imiş ki hem beni
hibâl-i nikâhıñda habs eyledüñ ve hem bâb-ı me’netümde taķayyüd itmeyüp gâh
ķanâ‘at ve gâh şabır diyü (26) lâf u güzâf urup baña cevır u cefâ idersin.

خصم ظلم و مكر تو الله باد

Sen baña eyledüğüñ zulm ü sitem ve mekr u ĥud‘anuñ ĥaşmı Allah olsun.

(27) (2330/2366) مكر عقلی تو ز ما کوتاه باد

Senüñ mekr-i ‘aķluñ bizden kûtâh olsun. Ve bi’l-cümle kâşifü’l-esrâr Mevlânâ
Ĥudâvendigâr zebân-ı zenden aĥvâl-i (28) erbâb-ı nefsi ‘ayân idüp ve yine lisân-ı
mer’eden ehl-i hevâ ve aşĥâb-ı nefsi-i emmâreyi efsûn-ı lâf u güzâf ile şayd iden
muķallidenüñ (29) ĥâlini beyân buyururlar ve ġafletde olanları uyarurlar. Pes zen-i
a‘râbî şevherine eyitdi:

هم تو ماری هم فُسون گر ای عجب

Ey şevher! ‘Aceb temâşâdur ki (30) sen hem mâr-ı zehr-âlûdsın ve hem efsüngersin.
Turfâ ĥâletdür ki

(2331/2367) مارگیر و ماری ای ننگِ عرب

ey neng-i ‘arab! Hem mârsın ve hem mârgîrsin. Ĥaķķâ maĥabbet-i dünyâ (31) ve
dürlü dürlü bî-ma‘nâ sevdâ ile maġlûb-ı muķtezayât-ı nefsâniyye olan muķallid u nâ-
puĥte, irşâd u şeyĥûĥet iddi‘âsın idüp envâ‘-ı zevķ u riya ile kendü gibi (32) bend-i
zindân-ı taḃî‘at ve esîr-i aĥķâm-ı şehevât-ı cismâniyye ve mâr-cibillet ve aķreb-ĥilķat

âr, misâfiri aķlıktan zebûn ve erak, odası sidikli ve murdâr olup meâyibden ma‘dûd olduğı üzere
lakırdı eder iken ale’l-ittisâl parmaklarıyla işret eden ve mecma‘-ı nâsda zâlîme olduğı hâlde ağlayan
ve ġâibe olduğı hâlde ya‘ni görmediğı şeye şehâdet eden. İbşîhî, **el-Müstetraf**, s. 464; İbn
Abdürabbih, **Tabâiu’n-Nisâ**, s. 161-162. Tercüme için bkz. Ekmekçizade Ahmed Efendi, **Terceme-i
el-Müstetraf**, C: II, 1265.

¹¹⁴² Ahdini bozmayacağına yemin ederse unutmıyacağı yemini yoktur. Ayrılık günü onun
gözyaşı dökülse bile ömrüne yemin ederim ki buna güven olmaz. İbn Abdürabbih, **Tabâiu’n-Nisâ**, s.
172; İbnü’l-Cevzî, **Aĥbâru’n-Nisâ**, s. 145. ayr. bkz. İbn Kayyim el-Cevziyye, **Kadınlar Kitabı**, çev.:
Yusuf Ziyaoğlu, İstanbul: Şule Yayınları, 2000, s. 144.

olanları şebeke-i lāf ve şerek-i güzāfına şayd itmege ھاړیښ olan müzevvirler (33) hem mār u hem mārġir olmaḵ gibidür. Cāmî:

گاه لافش ز مذهب تجرید

گه گرافش ز مشرب توحید

نسبت خود کند به درویشان

(34) دم زند از ارادت ایشان

اصطلاحات عارفان ازبر

کرده و می کند بیان فرفر

دلش از سرّ کار واقف نه

(35) معرفت بی شمار و عارف نه

همچو آن جوز می نماید نغز

لیک چون بشکنی نیایی مغز

کرده وهم و خیال بی باکان

(36) مندرج در عبارت پاکان

لفظها پاک و معنیش گرگین

نافه چین لفافه سرگین

نافه نگشاده مشک افشانند

(37) ور گشایی جهان بگنداند¹¹⁴³

İmdi herkes miḵdārını bileydi hiç aḫad ṭavrundan tecāvüz itmezdi. Meşelā

زاغ اگر زشتی خود بشناختی

(38) zāg eger kendünün ziştliğini iz‘ān ideydi

(2332/2368) همچو برف از درد و غم بگذاختی

sūziş ü derd ü ġamdan ḵar gibi erir idi. Velākin beyt:

(39) Baḫtuñ saña ḵünkim olmadı yār

¹¹⁴³ Bazen onun sözü tecrid mezhebinden olur, bazen ise tevhid meşrebinden. Kendisini dervişlere nisbet eder ve onlara mürid olduğundan söz eder. Ariflerin ıstılahlarını ezberlemiştir ve öylece onları anlatır. Oysa kalbi işin sırrına vakıf değildir, marifeti sınırsız görünür ama ârif değildir. Kabuğu güzel görünen ama kırdığında içinde bir özü olmayan ceviz gibidir. Kâmil kimselerin sözlerinde haddi aşanların vehim ve hayallerini derc etmiştir. Lafızlar pak ama manaları hastalıklı; misk kokusu ama pislige sarılmış. Açılmamış nâfe, misk kokusu yayar. Eğer onu açsan âlemi kötü kokutur. Câmî, “Silsiletü’z-Zeheb”, **Mesnevî-i Heft Evreng**, s. 101-102.

Cehlile zamīrūñ oldı bīmār

كَمَا قِيلَ مَنْ اغْتَرَّ بِخَالِهِ قَصُرَ فِي احْتِيَالِهِ وَقِيلَ لَا قُبْحَ أَقْبَحَ بِالْعَاقِلِ مِنْهُ أَنَّ (40) يُوسِّمُ نَفْسَهُ عِنْدَ النَّاسِ بِالْعَقْلِ فَأَمَرَهُمْ بِذَلِكَ
(41) Pes zāg-hilqat olan erbāb-ı dālālet dahı kendü kendü 1144
kabāhātlerin fehm idelerdi mānend-i berf derd ü gam u hüzn ü elemden eriyüp maḥv
olalardı. Kıt‘a:

رحمت ایزدی بر آن کس باد

[237^b] (1) که عنان در کف جنون ننهد

حدّ خود را بداند و هرگز

قدم از حدّ خود برون ننهد¹¹⁴⁵

Neşr: Ve miqdārların bilüp hem mār (2) ve hem mārgīr-i füsūnger olmazlar idi. Ve
ḥalk-ı ‘ālemi kendü dām-ı tezvīrine şayd u şikār kaydıyla kendüler dahı ḥubb-i dünyā
vü riyāset kaydına bend olmazlar idi. (3) Bunların kemālī ol kimesneye beñzer ki
meşelā

مرد افسونگر بخواند چون عدو

(2333/2369) او فسون بر مار و مار افسون برو

merd-i efsūnger mār üzerine ‘adū gibi (4) efsūn okur ve mār dahı efsūnı mārgīr
üzerine okur. Mārgīr olan a‘rābuñ de’bi budur ki ḥayye olduğu sūrāḥa varup ve
muḳābilinde turup (5) ba‘zı efsūn okuduḳda lā-cerem ef‘ī sūrāḥdan baş çıkarup ‘arab
mārı şayd ider. Ma‘nen mār dahı mārgīre efsūn okumuşdur ki mārgīr yılan (6)
şaydına giriftār olmuşdur. Zīrā

گر نبودی دام او افسون مار

efsūn-ı mār efsūngere dām olmayaydı

(2334/2370) کئی فسون مار را گشتی شکار

mārgīr olan kimesne (7) efsūn-ı mārā kaçan şikār olurdu. Ve mār merd-i efsūngeri
vech-i meşrūḥ üzere niçe meşgūl kııurdu? Ve bi’l-cümle

مرد افسون گر ز حرص کسب و کار

merd-i efsūnger (8) kesb u kār hırşından

¹¹⁴⁴ Kendi hâlinde gafil olan aldatılmasında kusurludur. Akıllı olanın çirkinliğinden daha büyük bir çirkinlik yoktur. Çünkü insanlar arasında kendisini akıllı olmakla tanıtır ve onlara bu şekilde emreder. Oysa emrettiği şeyden uzaktır, edepten mahrum, günahlarla yüklüdür.

¹¹⁴⁵ Hakk’ın rahmeti, dizginlerini deliliğin eline vermeyen kimseye olsun. O kendi haddini bilir ve asla sınırından dışarıya adım atmaz.

(2335/2371) در نیاید آن زمان افسون مار

mār şaydına mübāşeret zamānında efsūn-ı mārı fehm itmez ve ben mār avlarum kıyās ider ammā haberi (9) yokdur ki

مار گوید ای فسون گر هین هین

mār eydür: Ey füsünger āgāh u haberdār ol!

(2336/2372) آن خود دیدی فسون من ببین

Kendü sezā vü lāyıkunı gördün, benüm efsūnumı (10) dağı temāşā kıl. Pes bir kimesne her şey'e muqayyed olsa ma'nāda ol taqayyüd itdüğü şey' anı cümleden bürīde kılup kendüye kayd itmişdür. Hülāşa-i kelām (11) ve netice-i merām budur ki şayyād aḥbāb olub mürīd çoğaltmağa ḥarīş olan müteşeyyih ve muḳallideye şıfāt-ı nefs-i emmāre ile mār-siret olan kimesneler (12) lisān-ı ḥāl ile dirler ki: Ey müzevvir-i muḳallid! Gerçi sen bizi riyā vü tezvīr ile şayd itmege meşğūl olup celb-i kulūb için envā'-ı ed'ıyye-i me'sūre (13) ve fūrū'dan Ḳābız u Vedūd u Fettāḥ u Rezzāk isimlerini vird-i zebān idinmişsin ammā min-ḥayşü'l-ma'nā bizüm dağı saña efsūnumuzı gör ki bizüm şaydumuz (14) ve teşhīr-i ḳalbümüz fikri seni Ḥaḳḳ zıkrinden ve ḥubb-i zātiden küsiste kılup ṭā'at ü 'ibādātuḥda riyāya mübtelā ve şerek-i şirke giriftār olmuşsin ve maḳşūd-ı (15) aṣliden girü ḳalmışsin. Ey aḥmak ve cāhil ve ḥaḳīḳat-i ḥālden ğāfıl!

تو به نام حق فریبی مَر مَر

Sen beni ism-i Ḥaḳḳ ile aldarsın. (16)

(2337/2373) تا کنی رسوای شور و شَر مَر

Ammā ki beni şūr u şerrün rüsvāyı eyleyesün. Ya'nī beni cem'ıyyet-i nāsa vesīle idüp fülān kişi fülān 'azizün mürīdi olup (17) şoyunmış diyü ḥalka ḥüsn-i i'tikād gelüp herkes saña teveccüh eyleye, bezl-i māmelek idüp ḥile vü ḥud'aña aldana. Ve ben dağı dām-ı tezvīrüne giriftār (18) u ḥ'ār ve nice zamān yanuḥda zār ve mürşid-i ḥaḳīḳiden maḥrūm olmağla şerr u şūrda ḳalup āḥiretde rüsvāy olam. 'İyāzen billāhi te'ālā nice bir (19) bu mekr u efsūn! Ḥaḳḳ'dan ḳorḳmaz mısın ey müzevvir-i muḳallid? Beyt:

Ḥalka ra'nālīḳ şatup tenhāda olma büt-perest

Şūretā gendüm-nümāsın çünkü sen ey cev-fürüş¹¹⁴⁶

¹¹⁴⁶ Hayrabolulu Melâmî Şeyhi Ahmed-i Sârbân Efendi Külliyyâtı [Dîvânı ve Mektebâtı] ve Vizeli

(20) Kıyās itme ki ben senden bir kerem ü ‘atā müşāhede itmekle pā-bend-i ihsānuñ olam. Belki

نامِ حَقِّم بَسْت نِی آن رَای تو

beni Hāzret-i Hāḫḫ ve Feyyāz-ı Muṭṭaḫ’uñ (21) ism-i şerīfī bend itdi. Yoḥsa senüñ rāy-ı fāsīdūñ bağlamadı. Ya’nī lisānuñdan ba’zı esmā vü ezḳār ve işṭilāḫāt-ı taşavvufdan ve tecelliyāt ü müşāhedātdan (22) ba’zı güftāruñ istimā’ eyledügümde ol kelimāt-ı aşḫāb-ı müşāhedāta bend ü giriftār oldum. Ve ḥālī-zıhn olmağla kelimāt-ı mezbūre senüñ ḥālündür kıyās (23) eyledüm. Şonra Kāsım-ı Envār’un dīvānuñda, beyt:

خرده بینان طریقت همه صرافانند

که به یک جو درم ناسره را نستانند¹¹⁴⁷

beyti sem’ime ilḳā olınmağla (24) ḥālüne dīde-i başīret ile im’ān-ı nazar eyledüm. Gördüm ki ol söyledüğüñ sözler ve iddi’ā eyledüğüñ faḳr u fenā ve şabr u ḳanā’at ve rızā vü tevekkül (25) ve okuduğuñ esmā-i ilāhiyye senüñ muḳteżā-yı sülūküñ olmayup meger kim beni şayd itmek ve benüm gibi bir bölük bī-idrākleri şebeke-i ḥīleñe düşürmek için (26) tağyīr-i şekl li-ecli’l-ekl idüp

(2338/2374) نامِ حق را دام کردی وای تو

Hāḫḫ sübhānehū ve te’ālānuñ nām-ı şerīfīni dām eylemişsin, vāy saña! Ve dirīğ u ḫayf (27) senüñ ḥālüne ki āyāt-ı ilāhiyye ve kelimāt-ı sübhāniyyeyi dünyā didükleri şemen-i ḳalīl ve ḫubb-i riyāsete tebdīl idüp taẓyī’-i dīn idersin ve ṭarīḳ-i hidāyeti (28) koyup rāh-ı dālālete gidersin. Nazm:

Şöhret için okuyuben çok kitāb

Ögrenesün bir su’āle biñ cevāb

Kimse senüñ bildüğüñi bilmeye

(29) Hem su’ālüne cevāb virilmeye

Bir dükān açup yiyesün illeri

Ögrenüben dürlü dürlü dilleri

Ben deyüben yürüyesün der-cihān

Şeyh Alâeddīn Ali Efendi’nin Şiirleri, s. 231.

¹¹⁴⁷ Tarikatın ince görüşlülerinin hepsi bir arpayı sahte bir dirheme bile almayan sarraflardır. Kāsım-ı Envār, Külliyyāt-ı Kāsım-ı Envār, s. 143.

(30) ‘İzzet ide cümle halk mîr u şahân

Faḥr idesün cübbe vü destâr ile

Ben deyüben kibr ü istikbâr ile

Şöhreti ḳo meskenetden gey libās

(31) Tutmaya hiç göñlüñi jengile pas

Bî-riyā ol Ḥaḳḳ yolunda bî-riyā

Kim iresün ‘ākıbet ol Tañrı’ya

Her ki terk itdi riya itmekligi

(32) Buldı Tañrı yolına gitmekligi

Toprağ olur bu beden cânlar gider

Toprağ olan şöhreti bunda nider

İmdi ey müzevvir ü mürāyî! Çünki (33) sen nām-ı Ḥaḳḳ’ı beni şayd içün dām
eyledüñ ol nām-ı şerîf senüñ cânuña ‘azîm olup

نام حق بشتاند از تو داد من

Ḥaḳḳ celle ve ‘alānuñ ism-i şerîfi (34) benüm dādumı senden alsun.

(2339/2377) من به نام حق سپردم جان و تن

Ben cân u tenümi Allah sübhānehü ve te‘ālānuñ ism-i şerîfine teslîm eyledüm.

یا به زخم من رگی جانت بُرد

(35) Yā benüm zaḥmum ile senüñ cânuñı ḳaṭ‘ eyleye

(2340/2378) یا که همچون من بزندانت بُرد

yā budur ki bencileyin seni daḥı zindāna ilete. Ya‘nî benüm yolum urup nice zamān
(36) zār u sergerdān eyledüñ. Ḥaḳḳ sübhānehü ve te‘ālā daḥı benüm dil-i
maḥzūnumdan şu‘ūd iden zaḥm-ı āh-ı ciger-süz ile senüñ ‘araḳ-ı vücūduñ bürîde
ḳılup (37) benüm gibi seni daḥı caḥîm-i ṭabî‘atda ḥ‘ār u zār eyleye. Bu ebyât-ı
şerîfede Seyyid Aḥmed bin Ebü’l-Ḥasan er-Rifā‘î¹¹⁴⁸ ḳaddesallāhu rûḥahūnuñ ṭarîḳa-
i münîfesinden (38) geçinen şol ṭā’îfeye daḥı ta‘rîz vardır ki anlar esmā-i ilāhiyye ile
ef‘îleri teşḥîr u şikār idüp ve ba‘zıları yılanı çigle yiyüp buñunla ḥalka (39)

¹¹⁴⁸ Seyyid Ahmed b. Alî el-Mekkî b. Yahyâ er-Rifâî (ö. 578/1182) Rifâiyye tarikatının kurucusudur. bkz. Mustafa Tahralı, “Ahmed er-Rifâî”, **DİA**, C: II, s. 127-130.

ke'ennehü ızhâr-ı kerâmet ve bu vâsıta ile ba'zı nâsı dâhil-i dâ'ire-i bey'at iderler ve mârı aḥz için efsûn okudukça mâr daḥı anlara bu vechile (40) lisân-ı ḥâl ile nuṭḡ idüp feryâd ü fiğân ider. Ḥâşâ ki Seyyid Aḥmed-i Rifâ'î ḡuddise sırruhü ḥâlâ ol ṭarîḡadan geçinenlerün kârını işlemiştir ola. (41) Seyyid Aḥmed-i Rifâ'î ḡuddise sırruhü İmâm Mûsâ-i Kâzım raḡıyallâhu 'anhuñ evlâd-ı bûzürgvârlarından olup ḡırḡada nisbetleri beş vâsıta ile Şiblî'ye resîde olur. [238^a] (1) Ve *Nefehâtü'l-Üns*'de bu vechile mestûrdur ki: سَيِّدُ أَحْمَدُ بْنُ أَبِي الْحَسَنِ الرَّقَاعِيِّ ذُو الْمَقَامَاتِ الْعَلِيَّةِ وَالْأَحْوَالِ السَّيِّئَةِ خَرَقَ اللَّهُ سُبْحَانَهُ عَلَى يَدَيْهِ الْعَوَائِدَ (2) وَقَلَّبَ لَهُ الْعَيَانَ وَأَظْهَرَ الْعَجَائِبَ وَلَكِنَّ أَصْحَابَهُ فِيهِمْ الْجِدُّ الرَّدَى يَدْخُلُ بَعْضُهُمُ النَّيْرَانَ وَيَلْعَبُ بِالْحَيَّاتِ 1149 (3) Pes her ḡankı ṭarîḡ olursa olsun ḡırḡa vü tâc geyüp esmâ vü erba'îni ḡâlîşan lillâh itmeyüp mücerred ḡalk-ı 'âlemi kendüye şayd idüp ve mürid ü muḡibb çoḡaldup (4) 'âlemde nîk-nâm taḡşîl itmek için iderse aña giriftâr olan ve ḡây ḡüyla hengâma iren mâr-cibilletler daḥı anlara lisân-ı ḥâl ile du'â'en 'aleyh iderler. Lâkin (5) bu feryâdı iden rûḡ u sırları olmaḡla feryâdların kendüleri bilmez. Meger kim ḡâlet-i nez' da 'ayân ola. el-Ḥâşıl

زن ازین گونه خشن گفتارها

zen-i a' râbî (6) bunun emsâli ḡaşin ve dürüşt sözlerden

(2341/2379) خواند بر شوی خود آن طومارها

kendünün zevci üzerine ol ṭomarları okıdı. Zenden murâd bu maḡâlde nefs-i levvâme daḥı olsa (7) ma'nâ muvâfiḡdur. Ve mülheme daḥı olsa muṭâbıḡdur. Fe'fhem. Âḡ İlâḡâ, Melikâ, Dâdgerâ! Ġazel:

Fırḡatünden 'âlemi ṭıtdı fiğānum gel yetiş

Tende cānum ḡalmadı rûḡ-ı revānum gel yetiş

(8) Vaḡtidür cān viresün cānsızlara hemḡün Mesîḡ

Çäre ḡıl ey nuṭḡ-ı ḡayy-i cāvidānum gel yetiş

Düşmüşem baḡr-ı ḡamuñ ḡa' rına ḡavvâş olmuşam

Dürr-i vaşluñ isterem ey baḡr u kānum gel yetiş

¹¹⁴⁹ Seyyid Ahmed b. Ebi'l-Hüseyn er-Rifâî, yüksek makam sahibi olup yüce hâl sahibiydi. Onun elinde Cenâb-ı Hak faydalı harikalar ortaya çıkardı, ondan maddenin vasıflarını deḡiştirici acayip şeyler zuhur etti. Lakin müridleri arasında iyisi de kötüsü de vardı. Bazısı ateşe girerler ve yılanlarla oynarlardı. Bunları ne şeyh ne de onun samimi müridleri tanırlardı. Câmî, *Nefehâtü'l-Üns: Evliyâ Menâkibi*, s. 742.

(9) Çekdi girdâb-ı ğamuñ aldı vücûdum zevrağın
 Kıl meded ey dest-i kudret lâ-mekânûm gel yetiş
 Zûlmet-i zûlm-i felekden bu Hâkîkî bendeñi
 Kurtar ey mihr-i cihân şâhib-zamânûm gel yetiş¹¹⁵⁰
 [Ser-i suhan]

(10) نصیحت کردنِ مرد زن را که در فقیران به خواری منگر و در کارِ حق به گمانِ کمال نگر و طعنه مز

در فقر و فقیران بخیال و گمانِ بی‌نواپی خویش

(11) Zen-i a‘râbiye zevcinüñ naşîhât eylesidür ki fuğarāya h‘orlık ile bakma ve Hâk‘‘uñ işinde kemāl-i naẓarile naẓar kıl ve kendü bî-nevālîğûñ sebebi ile fağra ve fuğarāya (12) ta‘na urma zîrā¹¹⁵¹ buyurulmuşdur. وَفِي صَحِيحِ الْبُخَارِيِّ وَ مُسْلِمٍ عَنْ أَبِي مُوسَى الْأَشْعَرِيِّ¹¹⁵² رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَيُّ الْإِسْلَامِ أَفْضَلُ؟ (13) قَالَ: مَنْ سَلِمَ النَّاسَ مِنْ يَدِهِ¹¹⁵³ وَ لِسَانِهِ. Pes lâ-cerem lâzım olan budur ki hîçkesüñ hâtırın âzürde itmeyüp hilm ü ‘afvuñ ğaẓabına ğâlib olup Molla Câmî’nüñ (14) bu naşîhati ile ‘âmil olasun ki *Sübha*’da buyurmuşlardur, nazm:

دهن از گفتن بیهوده ببند
 لبِت آلوده به ناخوش مپسند

(15) بهر آزار مکش تیغ زبان
 بر زیوان مگذر تیغ زنان

خشم کم کن که بود روز جزا
 ترک خشمست سپر خشم خدا

(16) خرده بر کم خردان بیش مگیر

¹¹⁵⁰ Müstakimzâde, “Risâle-i Melâmiyye-i Şuttâriyye”, **Melâmet Risâleleri**, s. 271-272.

¹¹⁵¹ “Bazı zanlar gûnahtır.” Hucûrât 49/12.

¹¹⁵² Ebû Mûsâ Abdullâh b. Kays b. Süleym el-Eş‘arî (ö. 42/662-63) Hz. Peygamber ile birçok savaşa katılmış, döneminde Kur‘an öğretiminde çaba göstermiş, birçok idari görevde bulunmuş, bunun yanında zühd ve takvası ile anılmış sahabelerden biridir. Hz. Peygamber‘den ve dört halife başta olmak üzere birçok sahabeden hadis rivayet etmiştir. M. Yaşar Kandemir, “Ebû Mûsâ el-Eş‘arî”, **DİA**, C: X, s. 190-192.

¹¹⁵³ “Ebû Mûsâ el-Eş‘arî‘den şöyle rivayet edilmiştir: Yâ Resulallah! Müslümanların hangisi efaldır? diye sordular. Resulullah (s.a.v.): Elinden ve dilinden insanların selâmette kaldığı kimsedir, buyurdu.” Buhârî, “İmân”, 4 (11); Müslim, “İmân”, 64 (40).

رنج نیکان و بدان پیش مگیر

هر که غمگین کندت شادش کن
وان که بدت نهد آزادش کن

(17) نیک اندیش بداندیشان باش
مصلح کوش خطاکیشان باش

در صف عفو و کرم منتظمی
بهرتر از کشمکش منتقمی

(18) مشو از بی روش احسانی¹¹⁵⁴
خارج از دایره انسانی¹¹⁵⁵

Pes merd-i a‘rābī zevcesine ‘itābla ḥiṭāb idüp:

گفت ای زن تو زنی یا بُوالْحَزَن

(19) Ey zen sen zen misin ve yāḥud zen degül bü’l-ḥazen misin ki bu kadar tevbīḥ u taḳrī‘ ler idersin? İmdi taḥḳīḳ bilesin ki

(2342/2380) فقر فخر آمد مرا بر سر مزن

(20) faḳr baña faḥr geldi başuma urma. Ya‘nī faḳīrsün diyü ikide birde başuma kaḳma. Ben faḳrumdan rāzī vü hoşnūdum. Ve Ḥazret-i Faḥr-i kā’ināt ‘aleyhi efḍalü’t-taḥiyyāt (21)¹¹⁵⁶ الْفَقْرُ فَخْرِي وَبِهِ أَفْتَحُ¹¹⁵⁷ buyurduğu ḥadīs-i şerīfün ma‘nā-yı laṭīfinden kavlen ve fi‘len zevḳlenüp faḳr ile faḥr iderüm. Kıta‘:¹¹⁵⁷

مرا به فقر و فنا افتخار می باشد

(22) ز نام ملک و غنا ننگ و عار می باشد

مدام باده توحید می خورم ز آن روی

¹¹⁵⁴ Bu mısra metinde مشو از ورزش بی احسانی şeklinde yazılmıştır. Ancak anlam itibariyle daha uygun görüldüğü için neşirdeki kaydı esas aldık.

¹¹⁵⁵ Ağzını boş söze kapat. Dudağını kötü şeylere bulaştırmayı güzel görme. İncitmek için dil kılıcını çekme. Düşünlere kılıç vurarak geçme. Öfkeni azalt; çünkü öfkeyi terk etmen, hesap gününde Allah’ın gazabına kalkandır. Akli kıt kimseleri alaya alma. İyilere kötülere eziyet yolunu tutma. Seni üzen herkesi sevindir, seni tutsak edeni sen serbest bırak. Kötü düşünenlerin iyiliğini düşün. Yanlış yolda olanların çıkarına çabala. Af ve kerem safındaki düzenlilik, intikamcılıktaki kargaşadan iyidir. İhsan yolundan ayrılık yüzünden insanlık dairesinden çıkma. Câmî, “Subhatü’l-Ebrâr”, **Mesnevî-i Heft Evrenç**, s. 545-546. Tercüme için bkz. Câmî, **İyilerin Tesbîhi: Subhatu’l-Ebrâr**, s. 233-235. Ayrıca bkz. Gök, “Şem’î Şem‘ullâh ve Şerh-i Subhatü’l-Ebrâr’ı”, s. 780-785.

¹¹⁵⁶ Fakirlik benim övüncümdür, onunla övünürüm. Aclûnî, **Keşfü’l-Hafâ**, C: II, s. 102, nr. 1835.

¹¹⁵⁷ Âtîf Efendi nüshasında bu beyit Mağribî’ye ait gösterilmiş. bkz. Sarı Abdullah, **Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî**, Âtîf Efendi, vr. 253b.

که این شراب مرا خوشگوار می باشد¹¹⁵⁸

[Maṭlab fī-faẓīleti'l-faqr ve'l-fuḳarā]

İmdi baña faqr ile ʿaʿn u teşnîʿ eyleme ki (23) faqrda olan devlet ü saʿâdet baña ʿayân olmuştur. ʿAle'l-ḥuşûş¹¹⁵⁹ ʾāyet-i kerîmesi ğinānuñ zemmine (24) delâlet ider. Zîrâ lâ-cerem sebep-i tuğyân ğinādur. Hattâ İmâm Ebû Hanîfe¹¹⁶⁰ raḍıyallāhu ʿanhudan ğinā ile faqrdan suʿāl olındukda وهل طعى من طعى من خلقى وروي أنس بن مالك رضي الله عنه: أَنَّ فَاطِمَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا (27) خَبِرْتُ فُرْصَ شَعِيرٍ وَجَاءَتْ بِهِ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: مَا هَذَا يَا فَاطِمَةُ؟ فَقَالَتْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ فُرْصَ خَبِرْتُهُ فَلَمْ تُطِبْ نَفْسِي حَتَّى (28) أَتَيْتُكَ بِهَذِهِ الْكُسْرَةِ. فَقَالَ: أَمَا إِنَّهُ أَوَّلُ طَعَامٍ دَخَلَ فَمِ أَيْبِكَ مُنْذُ ثَلَاثَةِ [أَيَّامٍ].¹¹⁶² وَكَانَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: أَلَلَّهِمَّ تَوَفَّنِي إِلَيْكَ فَقِيرًا، وَلَا تَوَفَّنِي غَنِيًّا، (29) وَأَحْشُرْنِي فِي زُمْرَةِ الْمَسَاكِينِ.¹¹⁶³ وَحَدَّثَ الْحَسَنُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: يَدْخُلُ الْفُقَرَاءُ أُمَّتِي الْجَنَّةَ قَبْلَ الْأَغْنِيَاءِ بِأَرْبَعِينَ عَامٍ.¹¹⁶⁴ فَقَالَ جَلِيسُ الْحَسَنِ: (30) أَمِنْ الْأَغْنِيَاءِ أَنَا أَمْ مِنَ الْفُقَرَاءِ؟ قَالَ هَلْ تَعَدَّيْتُ الْيَوْمَ؟ قَالَ: نَعَمْ. فَهَلْ عِنْدَكَ مَا تَعْشِي بِهِ. قَالَ: نَعَمْ. قَالَ: فَإِذَا أَنْتَ مِنَ الْأَغْنِيَاءِ.¹¹⁶⁵ وَفِي الْخَبَرِ (31) إِذَا كَانَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ يَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى: أَدْنُوا إِلَيَّ عِبَادِي أَجْبَائِي. فَتَقُولُ الْمَلَائِكَةُ: مَنْ أَجْبَائُكَ يَا إِلَهَ الْعَالَمِينَ؟ فَيَقُولُ تَعَالَى: هُمُ الْفُقَرَاءُ الْمُؤْمِنِينَ. (32) فَيَدْنُوهُمْ مِنْهُ، فَيَقُولُ: يَا

¹¹⁵⁸ Fakr u fena benim için iftihar kaynağıdır; sahiplik ve zenginlik şöreti ise benim için utanma ve ayıplanma sebebidir. Ben daima tevhid şarabından içtiğim için bu şarap bana lezzetli gelmektedir. Mağribî, *Dîvân-ı Muhammed Şîrîn-i Mağribî*, s. 191.

¹¹⁵⁹ “Ama, insanoğlu kendini müstağni sayarak azgınlık eder.” Alak 96/6-7.

¹¹⁶⁰ Ebû Hanîfe Nu‘mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh (ö. 150/767) Hanefî mezhebinin kurucusudur. İmâm-ı A‘zâm lakabı ile de tanınan Ebû Hanîfe İslâm fıkıh düşüncesinin ve ictihad anlayışının gelişmesine yönelik önemli katkılarda bulunmuştur. Fıkıh, kelâm, hadis gibi alanlara yaptığı katkılarının yanı sıra zühd üzere yaşayışı ile de sonraki dönem kaynaklarında yer edinmiştir. Mustafa Uzunpostalcı vd., “Ebû Hanîfe”, *DİA*, C: X, s. 131-145.

¹¹⁶¹ İbşîhî, *el-Müstetraf*, s. 298.

¹¹⁶² Enes b. Mâlik şöyle rivayet etmiştir: Hz. Fâtımâ (r.anha) bir gün arpa ekmeği pişirmişti ve onu Hz. Peygamber’e götürdü. Hz. Peygamber: “Bu nedir ey Fâtımâ?” deyince Fâtımâ “Bu pişirdiğim bir ekmektir. Nefsim ondan bir parçayı sana getirmeyince rahat etmedi.” dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber: “Bu, üç günden beri babanın yediği ilk şeydir.” dedi. Taberânî, *Mu‘cemu’l-Kebîr*, I, 258, nr. 750; Beyhakî, *Şuabü’l-İmân*, C: XIII, s. 55, nr. 9945.

¹¹⁶³ Allah’ım beni zengin olarak değil fakir olarak vefât ettir ve miskinler zümresi arasında haşret. Beyhakî, *Şuabü’l-İmân*, C: VII, s. 350, nr. 5111.

¹¹⁶⁴ Ümmetimin fakirleri zenginlerinden kırk yıl önce cennete girerler. Nesâî, “İlim”, 5845; Tirmizî, “Zühd”, 2351; İbn Mâce, “Zühd”, 4122. (Sünen-i Tirmizî’de ve Sünen-i İbn Mâce’de bu hadisin rivayetinde بِخَمْسِمِائَةِ سَنَةٍ veya بِأَرْبَعِينَ خَرِيفًا ibaresi geçmektedir.)

¹¹⁶⁵ Hasan bu hadisi nakledince arkadaşı “Ben zenginlerden miyim fakirlerden miyim?” diye sordu. Hasan da “Bugün yemek yedin mi?” dedi. Arkadaşı “Evet.” dedi. Sonra “Geriye yiyecek bir şeyin kaldı mı?” diye sordu. Arkadaşı “Evet.” deyince Hasan “O zaman sen zenginlerdensin” diye cevap verdi.

عِبَادِي الصَّالِحِينَ إِنِّي مَا زَوَيْتُ الدُّنْيَا عَنْكُمْ لِهَوَانِكُمْ عَلَيَّ وَلَكِنْ لِكِرَامَتِكُمْ عَلَيَّ تَمْتَعُوا بِالنَّظَرِ إِلَيَّ وَتَمَنُوا مَا شِئْتُمْ فَيَقُولُونَ: وَعِزَّتِكَ (33) وَجَلَالِكَ لَقَدْ أَحْسَنْتَ إِلَيْنَا بِمَا زَوَيْتَ عَنَّا مِنْهَا، وَلَقَدْ أَحْسَنْتَ بِمَا صَرَفْتَ عَنَّا. فَيَأْمُرُ بِهِمْ فَيَكْرِهُونَ وَيَجْبِرُونَ وَيَزْفُونَ وَيُلِّ: (34) Ve mervîdür ki bâb-ı medîne-i Raḳḳa'da yazılmışdır ki: ¹¹⁶⁶ İmdi (35) ey zen, bu kadar nuşh u pendî işitdükden şöñra ‘alâmet-i İslâm oldur ki sen daḥı faḳr ile faḥr eyleyüp şâbire vü şâkire olasun. Ve yarın (36) ne yiyelüm diyü derd ü ğam-ı ferdâya düşmeyesün. Şi‘r:

وَلَا تَرْهَبَنَّ الْفَقْرَ مَا عَشْتِ فِي غَدٍ
لِكُلِّ غَدٍ رِزْقٌ مِنَ اللَّهِ وَاحِدٍ ¹¹⁶⁸

Neşr: Ve ‘Ubeydullâh bin Ṭâhir daḥı (37) hâlimüze münâsib ne hoş dimişdür. Şi‘r:

أَلَمْ تَرَ أَنَّ الْمَرَأَ يُهْدِمُ مَا بَنَى
وَيَأْخُذُ مَا أُعْطِيَ وَيُفْسِدُ مَا أُسْدَا

فَمَنْ سَرَّهُ أَنْ لَا يَرَى مَا يَسْرُهُ

(38) فَلَا يَتَّخِذُ شَيْئًا يَخَافُ لَهُ فَقْرًا ¹¹⁶⁹

اللَّهُمَّ اجْعَلْنِي مِنَ الصَّابِرِينَ بِرَحْمَتِكَ يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ. ¹¹⁷⁰

Nazm:

Faḳr içün virildi meclisde şalâ

(39) İşbu bezme kim gelürse merḥabâ

Faḳr bil ser-defter-i nâ-büddur

Faḳr ile bâzâr iden pür-süddur

¹¹⁶⁶ Bir hadiste şöyle rivayet edilmiştir: Kıyamet günü Allah sevdiğim kullarımı yaklaştırmı buyurduğunda melekler “Seni sevenler kimlerdir?” diye sordular. Bunun üzerine Allah “Onlar fakir olan müminlerdir.” dedi. Melekler onları yaklaştırdı Allah “Ey salih kullarım, ben benden hoşnut olmayasınız diye değil size cömertliğimden ötürü dünyadaki hakkınızı vermedim. Şimdi bana bakın ve dilediğinizi isteyin.” Onlar da “Senin izzetini ve celalini isteriz. Bizi ondan mahrum etmekle ve el çektirmekle ne güzel yaptın.” dediler. Nihayetinde Allah onlara cennetin en yüksek derecesi ile ikramda bulunulmasını emretti.

¹¹⁶⁷ Hakkı olmadığı hâlde malı biriktirene yazıklar olsun. Ve o malı ona şükretmeyecek olana miras bırakana ve özürlü olmayana öne geçirene de iki kere yazıklar olsun. Zemahşerî, **Rebîu'l-Ebrâr**, C: V, s. 88.

¹¹⁶⁸ Yarın ne yiyeceğin konusundaki fakr seni korkutmasın. Her günün rızkı, bir olan Allah'tandır. Zemahşerî, **Rebîu'l-Ebrâr**, C: V, s. 93. *Rebîu'l-Ebrâr*'da bu beyit el-Fazl b. Abdurrahman el-Matlabî'ye nisbet edilmektedir.

¹¹⁶⁹ Yaptığını yıkan, verdiğini alan, dokunduğunu fesada vereni görmez misin? Kendisine sevinç vereni görmek istemeyen onu fakrla korkutan şeye dayanmasın. İbşihî, **el-Müstetraf**, s. 299. Burada şiir Abdullah b. Ṭâhir isimli şaire nisbet edilmiştir.

¹¹⁷⁰ Allah'ım bizi rahmetinle sabredenlerden kıl, ey merhametlilerin en merhametlisi!

Fakırdur tevḥīdūñ evvel menzili
 (40) Farḳ ider fakır ehli ḥaḳḳ u bâṭılı
 Fakır ṭonun gey olup ehl-i fenā
 Ḳāni¹¹⁷¹ ol fakırile kim oldur ğinā
 Fakır olupdur gerçi zehr-i nefis-i ‘āk
 (41) Hoş bulur ammā ki nūrānī mezāḳ
 Çünkü yokdur bende içün mülk ü māl
 Mülki ḳo oldunsa ‘abd-i Zü’l-Celāl
 Zabt-ı dünyādan elüñ olsun tehī
 [238^b] (1) Rāh-ı fakıruñ olduñ ise āgehī
 Yoğise dünyāda sende iştiğāl
 Eyleme zinhār medḥ u zemm-i māl
 Ne ṭaleb ḳıl anı ne terk eylegil
 (2) Ḥaḳḳıla peyvendüñi berk eylegil
 Zīre terkinden ḳopar ‘ucb u riyā
 Şirkdurur ‘ucb u riyā ey muḳtedā
 Ehl-i fakıra ger ṭutarsañ ḥarf u daḳ
 (3) Almaduñ ¹¹⁷¹الْفَقْرُ فَخْرِي’den sebaḳ
 Fi‘l ü vaşḥ u zātdan ḳılsañ güzer
 Ḥaḳḳ-ı vāḥid bāḳī ḳalsa ey püser
¹¹⁷²كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ olsa ‘ayān
 (4) İsm ü resmüñden bulunmasa nişān
 Cem‘ -i zāt içünde bulursan fenā
 Pes ¹¹⁷³سَوَادُ الْوَجْهِ فِي الدَّارَيْنِ ola
 Zīre kim maḥż-ı ‘ademdür bu maḳām

¹¹⁷¹ Fakirlik benim iftihar kaynağımdır. Aclûnî, **Keşfü’l-Hafâ**, C: II, s. 102, nr. 1835.

¹¹⁷² “Her şey yok olacaktır.” Kasas 28/88.

¹¹⁷³ Fakirlik, iki âlemde de yüz karalıdır. Aclûnî, **Keşfü’l-Hafâ**, C: II, s. 102, nr. 1837.

(5) Hem ‘adem zulmetdurur ey nîk-nām

Berter-i cümle maḳāmāt oldı bu

Maḥv-ı maḥz içinde işbāt oldı bu

كَمَا قَالَ عَبْدُ اللَّهِ الْأَنْصَارِيُّ فِي الْفَقْرِ (6) وَهُوَ عَلَى ثَلَاثَةِ دَرَجَاتٍ: الدَّرَجَةُ الْأُولَى فَقْرُ الرُّهَادِ، وَهُوَ نَقْصُ الْيَدَيْنِ مِنَ الدُّنْيَا ضَبْطًا أَوْ طَلَبًا، وَإِسْكَاتُ اللِّسَانِ عَنْهَا ذَمًّا أَوْ مَدْحًا، وَالسَّلَامَةُ مِنْهَا (7) طَلَبًا أَوْ تَرْكًا. وَهَذَا هُوَ الْفَقْرُ الَّذِي تَكَلَّمُوا فِي شَرْفِهِ. وَالدَّرَجَةُ الثَّانِيَّةُ الرُّجُوعُ إِلَى السَّبْقِ بِمُطَالَعَةِ الْفَضْلِ، وَهُوَ تَوَثُّرُ الْخُلَاصِ مِنْ رُؤْيَةِ الْأَعْمَالِ، (8) وَيَقْطَعُ شُهُودَ الْأَحْوَالِ، وَيَمَحُصُ مِنْ أَدْنَاكِ مُطَالَعَةِ الْمَقَامَاتِ. وَالدَّرَجَةُ الثَّالِثَةُ صِحَّةُ الْإِضْطِرَارِ، وَالْوُقُوفُ فِي يَدِ التَّقَطُّعِ الْوَحْدَانِيِّ، وَالْإِحْتِيَاسِ (9) فِي قَبْدِ التَّجَرُّدِ، وَهَذَا فَقْرُ الصُّوفِيَّةِ.¹¹⁷⁴ إِنَّتَهَا كَلَامُهُ. وَسُئِلَ الشَّيْبَلِيُّ قُدَسَ سِرُّهُ مِنْ حَقِيقَةِ الْفَقِيرِ، فَقَالَ: أَنْ لَا يَسْتَغْنِيَ بِشَيْءٍ دُونَ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ.¹¹⁷⁵ وَقَالَ جَعْفَرُ الْخُلْدِيِّ: (10) سَمِعْتُ رُوَيْمًا وَسُئِلَ عَنْ نَعْتِ الْفَقِيرِ قَالَ إِرْسَالُ النَّفْسِ فِي أَحْكَامِ اللَّهِ.¹¹⁷⁶ وَقَالَ يَحْيَى بْنُ مُعَاذٍ: مَنْ كَانَ غِنَاهُ بِرَبِّهِ لَمْ يَزَلْ غَنِيًّا وَمَنْ كَانَ غِنَاهُ بِكَسْبِهِ (11) لَمْ يَزَلْ فَقِيرًا.¹¹⁷⁷ وَحُكِيَ عَنْ جُنَيْدٍ أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ مَنْ اسْتَغْنَى عَنَّا بِمَالِنَا لَمْ نَكُنْ لَهُ وَلَا مَالْنَا وَمَنْ اسْتَغْنَى بِنَا عَنْ مَالِنَا كُنَّا لَهُ وَمَالْنَا.¹¹⁷⁸

Pes ey zen! muḳaddeme-i mezbûre (12) ma‘lûmuñ olduysa

مال و زر سر را بؤد همچون کلاه

māl ü zer fi’l-mişl başa külâh gibidür. Pes külâh başında kel olana lâzımdur. Zîrâ,

(13) (2343/2381) کل بؤد او کر کُله سارد پناه

Ol kimesne ki külâhdan penâh düzer kel olur. Ya‘nî başınıñ ‘aybını külâh püş olmağla setr ider. Fe-ammā

آنک زلف جعد و رعنا باشدش

¹¹⁷⁴ Abdullah el-Ensârî fakr konusunda şunları söylemiştir: Fakrın üç derecesi vardır. Birincisi, zahitlerin fakrıdır. Bu, dünyayı elde tutma (cimrilik) veya onu talep etme [duygusundan] uzaklaşarak elini dünyadan çekmek; ister övmek isterse zemmetmek için olsun dünyadan bahsetmemek ve isteme veya terk etme gibi bir düşünce olmadan ondan kurtulmaktır. Sufilerin değerli olduğundan bahsettikleri fakr işte budur. İkincisi, Hakk’ın ihsanını düşünerek geçmişe dönmektir. Bu, amelleri görmekten kurtarır, hâlleri müşahededen alıkoyar ve makamları düşünme kirlerinden arındırır. Üçüncüsü, ızdırarın doğru olmasıdır; Hakk’ın vahdaniyetine kapılmak ve tecrit bağına hapsolmaktır. Sufilerin fakrı budur. el-Herevî, **Tasavvufta Yüz Basamak: Menâzilü’s-Sâirîn**, trc.: Abdürrezzak Tek, s. 110.

¹¹⁷⁵ Şiblî’ye “Fakrın hakikati nedir?” diye sorulunca, “Aziz ve Celil olan Allah olmadan kulun hiçbir şeyle müstağni olmamasıdır” diye cevap vermiştir. Kuşeyrî, **er-Risâle**, s. 578. Tercüme için bkz. Kuşeyrî, **Tasavvuf İlmine Dâir Kuşeyrî Risâlesi**, s. 363.

¹¹⁷⁶ Ca’fer el-Huldî, Ruveyr’e “Fakirin vasfı nedir?” diye sorulunca onun “Nefsi Allah Teâlâ’nın (tabîi ve dinî) hükümleri altına salıvermektir.” dediğini aktarır. Kuşeyrî, **er-Risâle**, s. 577. Tercüme için bkz. Kuşeyrî, **Tasavvuf İlmine Dâir Kuşeyrî Risâlesi**, s. 360.

¹¹⁷⁷ Yahyâ b. Muaz demiştir ki: Rabbi sebebiyle zengin olan hep zengin olur, zenginliği kazancından olan fakir kalır. Ebû Halef et-Taberî, **Selvetü’l-ârifin**, s. 361.

¹¹⁷⁸ Cüneyd el-Bağdâdî’nin şöyle söylediği rivayet edilir: Kim bizi değil de malımızı tercih ederse ne biz onun oluruz ne de malımız. Kim de malımızı değil de bizi tercih ederse hem biz onun oluruz hem de malımız. Ebû Halef et-Taberî, **Selvetü’l-ârifin**, s. 361.

(14) ol kimesne ki mûy-ı müca‘ ad* ve zülf-i ra‘ nâsı ola

(2344/2382) چون کلاهش رفت خوشتر آیدش

çünkü külâhı gide aña külâhınıñ gitmesi hûbter ve ahsen gelür. Zîrâ maḥbûbuñ (15)
‘araķıyyesi çıķduķda kākül-i perîşân ve zülf-i ‘anber-bûyı çeşm-i ‘uşşâķa nümâyân
olur.

Şaçuñ ‘anber yüzüñ kâfûra beñzer

Yanağıñ ‘aksi muṭlaķ nûra beñzer

(16) Yüzün şems ü ruḥuñ bedr ü özüñ ḳadr

Ḳara zülfüñ şeb-i deycûra beñzer

Benüm göñlüm senüñ zülfüñ kemendi

İçinde aşılı Manşûr’a beñzer

(17) Meger mestâne ‘aynuñ içicidür

Ki şol cādū gözüñ maḥmûra beñzer

Senüñ ‘ışķuñ elinden ey hümâ-fer

Nesîmî nâ-tüvân mehcûra beñzer¹¹⁷⁹

(18) İmdi ey dil-i şeydâ!

مرد حق باشد بمانندِ بَصَر

Merd-i Hudâ fi’l-mişl mânend-i başardur.

(2345/2383) پس برهنه به که پوشیده نظر

Pes naẓar pûşîde olmaḳdan (19) bürehne vü küşâd olmaḳ yegdür. Naẓm:

Gözlerüñden çağırur hey dâdlar bî-dâdlar

Tîg düzetmiş kirpigin cellâdlâr pûlâdlar

Dilberâ ‘aşîķlaruñdan şorma hicrûñ ḥâlini

(20) Dirmesün ḥüsnüñ gülün her yâdlar h^voryâdlar¹¹⁸⁰

Âh kim zâtında maḥbûb olan libâs ile maḥbûb olmaz. Meşelâ

وقتِ عرضه کردن آن برده فروش

ol esîr-fürüş (21) olan kimesne esîrini müşterîye ‘arz eylemek vaḳtinde

*Derkenâr: “müca‘ ad: kıvırcık”

¹¹⁷⁹ Hüseyin Ayan tarafından hazırlanan Nesîmî divanında bu şiiri bulunmamaktadır.

¹¹⁸⁰ Hüseyin Ayan, Nesîmî, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Türkçe Dîvânının Tenkitli Metni, s. 266.

(2346/2384) بر کند از بنده جامه عیب پوش

cāme-i ‘ayb-pūşı bendeden ḥal‘ ider. Zīrā ‘aybı yoḡdur ki ‘üryān (22) olduğundan teḥāşī eyleye. Beyt:

Şol tamām ayuñ yüzinden çünki ref‘ oldı niḡāb
Zulmetüñ devrānı geçdi zāhir oldı āfitāb

Neşr: fe-ammā

(23) وَر بَوْدَ عِيبِی برهنه ش کئی بُود

eger bendede ‘ayb olsa esirci anı kaçan bürehne ider? İtmez.

(2347/2385) بَلْکَ جامه ای خدعه با وی کُند

Belki dürlü dürlü cāme vü elbise-i fāḡire (24) geydürüp aña ḥud‘a vü ḥīleler ider ki ḥattā bir ḥüsn-i ‘ārızı peydā olup müşterīye fūrūḡt eyleye. Ve ḡargayı bülbul diyü şatup

(25) گوید این شرمنده است از نیک و بد

eydür ki bu bende nīk ü bedden şermendedür ve yüz görmedeñ maḡcūbdur. Pes bu bendeyi nice şoyayın ki

(26) از برهنه کردن او از تو رَمَد

libās çıkarmaḡdan ol bende senden ürker. Kezālik esbāb-ı ‘ilm-i ḡāl ve elbise vü māl daḡı ehl-i ‘ilm ü zū-mālūñ derūnlarında (27) olan ḡabāyıḡ u ‘uyūbun çeşm-i hissīden setr idüp mücerred zāhir-bīn olan ṭalebeye ‘aybların göstermez. Ammā ḡulūb-ı ṭāhireleri envār-ı maḡabbet-i ilāhiyye ile (28) pāk ü muşaffā ve mir‘āt-i mücellā olan ‘ārifin ü ‘āşıḡīnūñ ḡüsn-i cemālleri zātī ve ‘ilm ü dānişleri ber-reste olup ‘ilm-i zāhir ve māl ü ḡānumāndan ‘ārī (29) olsalar anlaruñ vech-i ḡüsn-i bātını ve cemāl-i bā-kemāl-i ma‘nevīsine ḡalel gelmez. Belki ḡüsnleri daḡı aḡzar olur ve şecere-i Ṭūbā’dan nümüne olan ḡāmet-i mevzūnlarından (30) elbise-i ‘ibārāt iḡrāc olınsa ṭarāvet ü ra‘nālıḡlarına zevāl irmez. Pes ‘ışḡ u maḡabbet ve zevḡ u ḡāletden ḡālī olan muḡallide taḡt-ı elfāz u ‘ibārāt (31) ve zīr-i baḡt ve şervet ü māl ü şöhretde ḡafī vü setir olup ışılāḡ u ‘ibāret ve elbise-i fāḡireden mücerred olmaz. Ve ḡalḡa kendülerin anuñla ḡūb-cemāl (32) gösterüp müşterīye metā‘ların şatınca envā‘-ı mekr u ḡīle ve kelimāt-ı pūr-dürūḡ ‘arḡa ḡılurlar. ‘İlm ü māl ise settāru’l-‘uyūbdur. کَمَا رُوِيَ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ

رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ (33) أَنَّهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَلْعِلْمُ وَالْمَالُ يَسْتَرَانِ كُلُّ عَيْبٍ وَالْفَقْرُ وَالْجَهْلُ يَكْشِفَانِ كُلَّ عَيْبٍ.¹¹⁸¹

(34) خواجه در عیبست غرقه تا به گوش

H^vāce gūṣuna degin telvīṣāt u ‘uyūba garkadur. Pes neylesün? Lā-cerem

(2349/2384) خواجه را مالست و مالش عیبپوش

h^vācenūñ mālı vardır (35) ve mālı ‘aybını sātirdür. Mevlānā fermāyed:

تو نهان بودی و شدی پیدا

هر نهان آشکار خواهد بود

هر که خود را نکرد خوار امروز

(36) همچو فرعون خوار خواهد بود

هر که چون گل ز آتش آب نشد

اندر آتش چو خار خواهد بود

هر که او پست و مست عشق نشد

(37) تا ابد در خمار خواهد بود

در سر هر که چشم عبرت نیست

خوار و بی اعتبار خواهد بود¹¹⁸²

Pes ālūde-i ḥubb-i dūnyā ve dildāde-i (38) naqṣ-ı māsivā olan ehl-i hevā libās-ı şöhretūñ altında envā‘-ı ‘uyūb var idügin bilmez. Aña binā’ en ki

کر طمع عیش نبیند طامعی

bir ṭama‘ idici māl ü menāl (39) ve kıl ü kâle ṭama‘ itdügününden h^vācenūñ ‘aybını görmez. Zîrā ki

(2350/2385) گشت دلها را طمعها جامعی

hırs u ṭama‘ kulūb-i kâsiyeyi tamām ihāta idüp cāmi‘ oldı.

(40) ور گدا گوید سخن چون زر کان

¹¹⁸¹ İbn Abbās’tan Hz. Peygamber’in şöyle söylediği rivayet edilmiştir: İlim ve mal ayıpları örter; fakirlik ve cehalet ise ayıpları ortaya çıkarır.

¹¹⁸² Gizliydin, meydana çıktın ve senin gibi her gizli şey de meydana çıkacak. Bugün kendini hor ve hakir etmeyen Firavun gibi hor olur gider. Gül gibi, ateşe karşı su kesilmeyen diken gibi ateşlere yanar. Fakat aşka karşı alçalmayan, aşka sarhoş olmayan ebedî olarak sersem bir hâlde kalakalır. Başında ibret gözü olmayan, hor olur, ibretsiz bir hâlde gelir, itibar görmez kimseden. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, **Külliyât-ı Şems-i Tebrîzî**, s. 396. Tercüme için bkz. Gölpınarlı, **Dîvân-ı Kebîr**, C: V, s. 140.

Ve eger ol esîr-i māsivā ve kāse-i leys-i ehl-i dūnyā olan nādāne gedā ma‘dene mūta‘allık olan zer-i ḥālîş mişālî maḳāl-i ehl-i ḥāl eyleye

(41) (2351/2386) ره نیابد کاله او در دکان

gedānuñ ḳumaşı dükkāna yol bulmaz. Ya‘ nî ḥarîş-i dūnyā olanuñ ol emtî‘a-i nefîse-i kelimāt-ı ḳudsiyye ḳulağına girmez. [239^a] (1) Ve dükkān fikrine ḳonup ḥıfz olunmaz. Zîrā fuḳarā-yı Ḥaḳḳ’uñ güftār-ı dürer-bārları dūnyāya gōñül virmeyüp ve zîb u zîverine firîfte olmayup ve reng-i (2) ḥabîşine boyanmayup belki dūnyā vü māfihā ve ḥubb-ı māsivādan geḳüp cezbe-i rabbāniyye ve ma‘rifet-i ilāhiyye ile ednās-ı beşeriyye ve evsāḥ-ı rediyyeden pāk ü tāhir (3) olup faḳr-ı zātide ḳarār itmekdür. Ve dükkān-ı ma‘rifete mālîk olup ebedü’l-ābād ğınā-yı ḳalbe iflās tārî olmamak tārîḳini irşāddur. Ḥarîş-i dūnyānuñ ise (4) teklîfāt-ı mezbûre ḥilāf-ı marzîsidür. Pes güftār-ı merd-i Ḥudā olan gedā-şüret ve sulṭān-sîretüñ ḥelāl kelimātı ḳāmet-i ehl-i dūnyāya rāst gelmez. ‘Atṭār:

(5) اغنيا را اعتبار از درهم چندی بود
همچو طفل نفس کو خرم به شیر مادرست

سفله را اقطاع دنیا خوشتر از عقبا بود
خود جعل را بوی سرگین به ز طیب عنبرست

(6) حارس سیم و زر از زر سیر نبود تا به مرگ
می کشد مستسقی آب‌دان به مرگش منجرست

کنج عزلت با قناعت زینت اهل دلست
ملک و مال بی نهایت شاه را زیب و فرست

(7) گر گدا را عودسوز از تفت نبود کو مباح
سینه پر آتش او گرم همچون مجمرست

کار رحلت نیست شاهان را به جز دست تهی
پس در این معنی گدایی هم قباد و سنج‌رست¹¹⁸³

¹¹⁸³ Zenginler birkaç dirheme itibar ettiler. Anne sütü ile hoşnut olan nefis çocuğu gibi. Sefiller için dünya mülkü ahiretten daha hoş idi. Pislik böceği için pislik kokusu anber kokusundan güzeldir. Altın ve gümüş düşkünü ölene kadar altına doymadı. Susuzluk çeken kişi kendisini ölüme götüren testiği çekmektedir. Uzlet köşesi kanaat ile birlikte gönül ehlinin süsüdür. Sonsuz mal ve mülk padişahın süs ve şatafatıdır. Eğer fakir için harareten ötürü bir tütsü kabı (ûd-sûz) olmazsa onun ateşle dolu sinesi kap (micmer) gibi sıcaklık bulmaz. Padişahlar için elleri boş olmaksızın yolculuk (ölüm) yoktur. Bu

(8) İmdi mer'e-i nefis-i emmāre

کار درویشی وراى فهم تُست

dervişligüñ kārı senüñ māverā-yı fehmincedür. Çünki aḥvāl-i faqr ve ezvāk-ı dervīṣāna (9) ‘aql u idrāküñ irişmez. Pes

(2352/2387) سوى درویشی بمنگر سُست سُست

dervīşlik cānibine süst süst bakma ve ḥaḳāret ve ihānet ile naẓar itme.

(10) زانک درویشان وراى ملک و مال

Zirā dervīşler verā-yı mülk ü mālda

(2353/2388) روزی دارند ژرف از ذوالجلال

zū'l-celāl ve'l-cemāl Allah'dan rızq u naşīb tutarlar. (11) Naşīb-i mezbūr erzāk-ı ma'neviyye ve aḡziyye-i rūḥāniyyedür. Ya'nī faqr-ı zātiden olan fuḳarā-yı Ḥaḳḳ ¹¹⁸⁴أَيْتُ كَمَا قَالَ تَعَالَى لِحَبِيبِهِ الْمُجْتَبَى: ﴿وَوَجَدَكَ غَائِلًا ۖ فَأَغْنَى﴾ ¹¹⁸⁵قِيلَ الْفُقَرَاءُ ثَلَاثَةً: فَقِيرَ النَّفْسِ لَا يَسْتَغْنِي بِوُجُودِ الشَّيْءِ وَفَقِيرَ إِلَى الشَّيْءِ يَسْتَغْنِي بِوُجُودِهِ (13) وَفَقِيرَ إِلَى اللَّهِ وَهُوَ الَّذِي يَسْتَحِقُّ الْمَدْحَ. وَقِيلَ مَنْ أَرَادَ الْفَقْرَ لِشَرَفِ الْفَقْرِ مَاتَ فَقِيرًا وَمَنْ أَرَادَ الْفَقْرَ لئَلَّا يَشْتَغَلَ عَنِ اللَّهِ مَاتَ غَنِيًّا. سُئِلَ أَبُو يَزِيدَ (14) عَنِ الْفَقْرِ فَقَالَ: ظَاهِرُهُ بَلْوَى وَبَاطِنُهُ نِعْمَةٌ، فَيَجِبُ عَلَى الْمُخْلِصِ أَنْ يَخْفِيَ ظَاهِرَهُ وَيُيَدِّي بَاطِنَهُ. وَسُئِلَ إِبْرَاهِيمُ الْخَوَاصِّ عَنْ نَعْتِ الْفَقِيرِ فَقَالَ: الْفَقِيرُ (15) رِذَاءُ الْمُتَّقِينَ وَجَلْبَابُ الْمُرْسَلِينَ وَلِبَاسُ الرَّاغِبِينَ وَزِينُ الْمُؤْمِنِينَ وَجَمَالُ الْعَابِدِينَ وَشُرُورُ الرَّاهِدِينَ وَلَذَّةُ الصَّابِرِينَ وَمُتْعَةُ الْوَرَعِينَ وَمُنْيَةُ الْمُرِيدِينَ وَحِصْنُ الْمُطِيعِينَ. وَسُئِلَ سَمُئِيلُ عَنِ الْفَقِيرِ الصَّادِقِ فَقَالَ: الْفَقِيرُ الصَّادِقُ ¹¹⁸⁶Ve الَّذِي يَأْنِسُ بِالْفَقْرِ كَمَا يَأْنِسُ الْجَاهِلُ بِالْوُجُودِ (16) وَيَسْتَوْجِشُ مِنَ الْوُجُودِ كَمَا يَسْتَوْحِشُ الْجَاهِلُ مِنَ الْفَقْرِ. Cüneyd-i Bağdādî ḳaddesallāhu sırrahūdan daḥı faḳır-i şādıḳ kimdür diyü su'āl olındukda: ¹¹⁸⁷الَّذِي لَا يَسْتَغْنِي بِشَيْءٍ وَ يَسْتَغْنِي بِهِ كُلُّ شَيْءٍ (17) buyurdu. el-Ḥaşıl enbiyā-yı 'izām ve evliyā-yı kirām faẓilet-i faqr u fuḳarāda ol ḳadar aḥbār u āşār

manada bir fakir de Kubad ve Sencer'le aynı yerdedir.

¹¹⁸⁴ “Ben, Rabbim beni doyurur ve sular bir hâlde gecelerim.” Buhârî, “Savm”, 48 (1965); Müslim, “Sıyâm” 57 (1103).

¹¹⁸⁵ “Ve seni fakir bulup zengin etmedi mi?” Duhâ 93/8.

¹¹⁸⁶ Fakir üç türlüdür: İlki nefisine fakir olan. Böyleleri bir şeyin varlığı ile yetinmez. İkincisi bir şeyin varlığı ile yetinen fakirdir. Üçüncüsü ise Allah'a fakir olandır ve o övgüyü hak edendir. Denilir ki kim fakrı şerefi sebebi ile isterse fakir olarak ölür. Kim de fakrı Allah ile meşgul olmak ümidiyle isterse zengin olarak ölür. Bâyezid'e fakr hakkında sorulduğunda şöyle demiştir: Onun zahiri musibet, batını ise nimettir. İhlâslı olanlara gereken şey zahirini gizleyip batınlarını açığa çıkarmaktır. İbrahim el-Havâs'tan fakirin vasıfları sorulduğunda şöyle söylemiştir: Fakr, takva sahiplerinin hırkası, peygamberlerin örtüsü, rıza sahiplerinin kıyafeti, müminleri süsü, âbidlerin güzelliği, zahitlerin sevinci, sabırlıların lezzeti, vera sahiplerinin faydası, müridlerin hedefi, itaat edenlerin sığınağıdır. Semnûn'a gerçek fakir hakkında sorulduğunda demiştir ki: Gerçek fakir cahil kimsenin varlıkla ünsiyet ettiği gibi fakr ile ünsiyet kuran, cahilin fakrdan uzaklaştığı gibi varlıktan uzaklaşandır. Ebû Halef et-Taberî, *Selvetü'l-ârifin*, s. 363.

¹¹⁸⁷ Gerçek fakir herhangi bir şeye ihtiyaç duymayan ve her şeyin kendisine ihtiyaç duyduğu kimsedir.

buyurmuşlardır ki (18) cümlesi yazılsa nice mücelled kitāb olur. Hülāṣa-i kelām benüm rūḥ-ı revānum!

حق تعالی عادلست و عادلان

(2354/2389) کئی کند اِشتم گری بر بیدلان

(19) Hakk celle ve ‘alā ‘ādildür, ‘ādiller ise şikeste vü bî-diller kaçan zulm ü sitem eder aṣlā zulm itmek ihtimālî yokdur.¹¹⁸⁸ (20) Ya‘nî kَمَا قَالَ تَعَالَى: وَمَا رَبُّكَ بِظَلَّامٍ لِلْغَبِيْدِ. rızā’en lillāhi teālā müzaḥrafāt-ı fāniyye ve dūnyā-yı deniyyeden kaṭ’-ı yed idüp ve vücūd u enāniyyetden berī olup maḥabbet-i rabbāniyye ile me’nūs olan (21) ‘ibādını Hakk sübhānehū ve te‘ālā dūnyā levşinden ve şervet ü şöhretinden mücerred kıldıysa ḥ’ān-ı rahmet ve maṭbaḥ-ı maḥabbetden envā’-ı ni‘am-ı celīle-i ma‘ārif it‘ām idüp (22) ve elbise-i fāhire-i ‘işmet iksā ider. Eyle degüldür kim ni‘am-ı zāhire virmeyüp ni‘am-ı bāṭıne daḥı virmeye ve kendü rızāsı üzere olanları¹¹⁸⁹ (23) خَسِرَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةَ kabîlinden eyleye. İmdi Hakk sübhānehū ve te‘ālānuñ ‘adl ü iḥsāmı andan ‘ālîdür ki

آن یکی را نعمت و کالا دهد

Ol birine ni‘met ü kālā vire.

(2355/2390) (24) وین دگر را بر سر آتش نهدهد

Ve bu birini âteş-i faqr ve nār-ı riyāzet üzerine qoya. Hattā

آتشش سوزا که دارد این گمان

(2356/2391) بر خدا و خالق هر دو جهان

(25) âteş-i faqr ol faqr-i şābır ve kānî-i şākiri yakıcı ola. İki cihānuñ ḥālîkı olan Hudā-yı Müte‘āl bu zann u gümānı kim tutar ‘aql-ı selīm şāhibi zann u gümānda olmaz. (26)

[Maṭlab]

Ammā erbāb-ı tevehhümātdan ba‘zısı bu bābda işkāl idüp Hāzret-i Hudā ḥod ‘ibādından ba‘zına lā-yu‘add u lā-yuḥşā erzāk u emvāl virüp ol kulunı (27) وَاللَّهُ يَرْزُقُ مَنْ pîrehen geydürüp sermāye-i ‘ömrün āh-ı ḥasret ve meşakḳat ü zilletde (28) geçirür. Pes buña kār-ı bü’l-‘aceb ḥilāf-ı ‘adl ü dād olmaz mı dinürse, olmaz. Zīrā Hāzret-i

¹¹⁸⁸ “Senin rabbın kullarına asla haksızlık etmez.” Fussilet 41/46.

¹¹⁸⁹ “Böyleleri dünyasını da ahiretini de yitirmiştir.” Hac 22/11.

¹¹⁹⁰ “Allah dilediğine hesapsız rızık verir.” Bakara 2/212; Nûr 24/38.

Hakk ve Feyyâz-ı Muṭlaḳ ‘ibādından ba‘zına ni‘met ü devlet ve ba‘zına (29) fakr u mezzellet virüp gerçi zāhir-i ḥālî vehm ü ḥayālîne muḥālîf-i ‘adl görünür lâkin Hakk sübhānehü ve te‘ālānuñ bunda kemāl-i ‘adāleti zāhirdür. Aña binā’en ki Hakk sübhānehü (30) ve te‘ālā ol fakire devlet ü şervet virmedi, envā‘-ı fesādāta mübāderet idüp tāḡî vü bāḡî vü ‘āşî vü cānî olurdu. Pes Hakk celle ve ‘alā kemāl-i faẓl (31) u iḥsānuñdan ‘abd-i fakirine devlet-i dünyeviyye virmeyüp kuvvet-i mālîyye ile ḥāşıla olacaḳ cerāyim ü evzār u ‘azāb-ı nārdan berî eyledi. كَمَا قَالَ تَعَالَى: (33) وَلَوْ بَسَطَ اللَّهُ الرِّزْقَ لِعِبَادِهِ لَبَغَوْا فِي الْأَرْضِ وَلَكِنْ يُنْزِلُ بِقَدَرٍ مَا يَشَاءُ.¹¹⁹¹ Ve şol kûluna ki māl vire anuñ elinden kuvvet-i mālîyye ile ba‘zı ḥayrāt zuhûra (34) gelecekdür. Pes aña māl ü menāl i‘tā idüp ve şûkr ile emr ider. Ḥattā ‘abd-i mezbûr daḡı muvaffaḳ min-‘indillāh olursa mālını fî-sebîlillāh bezl ü ‘atā idüp (35) şûkrini yerine getürmekle nā’il-i derecāt-ı menî‘ a olur. Fe-ammā nefis ü hevā yolına isrāf idüp şûkr-i ni‘meti bilmezse küffāru’n-ni‘me olup mālî aña mār (36) ve dāḡil-i ‘azāb-ı nār olur. Ve fakire şabr u ḳanā‘at ile emr idüp ḳānî‘ u şābır olursa medāric-i i‘tilāya irtikā idüp fakr u zillet aña ma‘nāda (37) devlet ü sa‘ādet ve zevḳ u lezzet olur. Ve fakrına rāzî olmayup şākî olursa dünyāda ve ‘uḳbāda giriftār-ı meşakkāt-i ebediyye olur. Ve ḥaḳḳına (38) حَسِرَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةُ denilür. Velākin aña daḡı bu yüzden raḥmetdür ki imtiḥān-ı fakra şabr u taḥammül itmeyen imtiḥān-ı ḡınāya hîç taḥammül idemez. Pes min-vechin (39) su’āl ü ḥesābda ḡiffet bulur. Sa‘dî:

آن کس که توانگرت نمی گرداند

او مصلحت تو از تو بهتر داند¹¹⁹²

Meşelā meşhûrdur ki bir dervîş-i ‘üryān (40) ve der-rîk nihān u nā-tüvān Mūsā ‘aleyhisselāmdan ferāḡ-ı destî vü ḡānumān için Hakk tebareke ve te‘ālādan istişfā‘ temennā itmekle Mūsā ‘aleyhisselām (41) Cebel-i Tûr’da ḡin-i mükālemede dervîş-i mezbûr için ḳudret ve destḡāh-ı şefā‘at idüp Hakk te‘ālā ol fakire māl-i ferāvān virdi. [239^b] (1) Pes ba‘de mürûri’l-eyyām Mūsā ‘aleyhisselām bir ḡün rehḡüzerde cemm-i ḡāfir ve cem‘-i keşîr görüp ḥaḳîḳat-i ḡālî su’āl eyledükde “Yā nebiyyallāh

¹¹⁹¹ “Şayet Allah kullarına rızık bol bol verseydi yeryüzünde taşkınlık ederlerdi; ama O dilediği ölçüye göre vermektedir.” Şûrâ 42/27.

¹¹⁹² Seni zengin etmeyen Tanrı, sana layık olanı senden iyi bilir. Sâdî-i Şîrâzî, **Metn-i Kâmil-i Dîvân-ı Şeyh-i Ecell-i Sa‘dî-i Şîrâzî: Gülistân ve Bostân ve Mecâlis**, s. 69. Tercüme için bkz. Sadî, **Gülistân**, çev. Hikmet İlaydın, Ankara, MEB Yayınları, 1991, s. 141. Ayrıca bkz. Sûdî-i Bosnevî, **Gülistân Şerhi**, haz.: Ozan Yılmaz, İstanbul, Çamlıca Basım Yayın, 2012, s. 434.

du‘ā-yı hayruñuz berekâtında (2) tüvānger olan nā-tüvān şurb-i hamr u katl-i nefis itmekle kışāş-ı kāmīl için ihzār olunup icrā-yı aḥkām-ı şer‘iyye olunur diyü i‘lām-ı ḥāl itdiler. Mūsā ‘aleyhisselām (3) ḥikmet-i cihān-āferīni görüp engüşt-i hayreti dehān-ı ‘ibrete vaż‘ eyledi. Ve anuñ ḥaḳḳına eyledügi tecāsür için peşimān ve t̄alib-i mağfīret-i ğufrān oldu. Beyt:

(4) گریه مسکین اگر پر داشتی

¹¹⁹³ تخم گنجشک از جهان برداشتی

Fe-izā kāne ke-zālik eger ğınā ve eger faḳr ‘ibādā imtiḥān-ı ilāhīdür. Pes herkes dünyāda ve āḥiretde (5) sezā vü lāyıkın bulur. Hiç ferde zulm olmaz. كَمَا قَالَ تَعَالَى: الْيَوْمَ İmdi Ḥaḳḳ kullarına ḥayır diler. Ve şerri ‘ibādīnuñ kesb (6) ü ‘ameline göre virür. el-Ḥāşıl Ḥaḳḳ sübhānehū ve te‘ālānuñ cümle kārı kemāl-i ‘adālet üzere olup ḥikmet-i ḥafīyyesini ‘uḳūl-i ‘uḳalā fehm ü idrākden ‘ācizdür. (7) İmdi ey müstemi‘-i k̄ābil! Ol Ḳādir ü Vehhāb ba‘zı ‘ibādına li-ḥikmetin mülk ü māl ve ‘azamet ü celāl ve devlet ü iḳbāl virüp fuḳarā-yı şābirīni daḥı faḳr u fāḳaya (8) rāzī idüp anuñ muḳābelesinde anlara daḥı şad hezār zevḳ u ḥāl ve her laḥza müşāhede-i cemāl erzānī kıllur. اللَّهُمَّ مَالِكِ الْمُلْكِ تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَاءُ (9) وَتَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَاءُ Nazm: وَتُعْزِزُ مَنْ تَشَاءُ وَتُذِلُّ مَنْ تَشَاءُ بِيَدِكَ الْخَيْرُ إِنَّكَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ.¹¹⁹⁵

Gel ey rāh-ı ḥaḳīḳat içre t̄alib

(10) Bu elvān baḥrına ğarḳ olma dalup

Cihān rengine aldanma ḥāzer kıl

Degül bāḳī bu fānīden güzer kıl

Mişālīdür cihānuñ ḥāne-i Çīn

(11) Der u dīvārīdur pür-naḳş u rengīn

Göñül virme cihān ālāyişine

¹¹⁹³ Eğer miskin kedinin kanadı olsaydı dünyadan serçenin tohumunu kaldırırdı. Sâdî-i Şîrâzî, **Metn-i Kāmīl-i Dîvân-ı Şeyh-i Ecell-i Sa‘dî-i Şîrâzî: Gülistân ve Bostân ve Mecâlis**, s. 68. Tercüme için bkz. Sadî, **Gülistan**, çev.: Hikmet İlaydın, s. 141. Ayrıca bkz. Sûdî-i Bosnevî, **Gülistân Şerhi**, s. 430. Hikâyenin tamamı için ayr. bkz.; Sadî, **Gülistan**, çev.: Hikmet İlaydın, s. 140-141; Sûdî-i Bosnevî, **Gülistân Şerhi**, s. 430-434.

¹¹⁹⁴ “O gün herkes yaptığının karşılığını bulur. O gün hiçbir haksızlık olmayacaktır.” Mü’min 40/17.

¹¹⁹⁵ “Ey mülkün gerçek sahibi olan Allahım! Mülkü dilediğine verirsın, dilediğinden çekip alırsın. Dilediğini yüceltirsın, dilediğini de alçaltırsın. Her türlü iyilik senin elindedir. Hiç kuşku yok sen her şeye kâdırsın.” Âl-i İmrân 3/26.

Şakın aldanma hîç âsâyişine

Olur ġā'ib bozulur cümle tasvîr

(12) Hâķîkat bir idi ancak ħalur bir

Ķalur renginde oġlancuħlar anuñ

Hemān bu resmidür ħalk-ı cihānun

Düriş bu yolda ' aşık cān virince

(13) Bozup bu naķşı naķķāşı görince¹¹⁹⁶

Āh ey fakrdan ħavf iden sālîk-i rāh-ı lillāhi te'ālā! Maķbūl-i enbiyā vü evliyā olan
fakrdan āh itme. Zîrā

(14) فَقْرُ فَخْرِي از گرافست و مجاز

buyurulduġı ġüzāf u mecāz ħabîlinden midür? Lā, vallāhi mecāz ü ġüzāf
degüldür. Belki

(2357/2392) نى هزاران عز پنهانست و ناز

(15) fakrda şad hezār ' izz ü nāz pinhāndur. Kelime-i “نى” mışra'-ı evvele ħayd olındı.
Ķayd-ı mışra'-ı şānî olmaķ üzere istifhām-ı taķrîrî olmaķ daġı vecihdür. (16) Ya' nî
fakrda hezārān ' izz ü nāz mestūr u nihān degül midür? Ba' zı nüşhada daġı “نى” vāķı'
olmayup şad hezārān yazılmışdur. Pes her kimüñ ' aķl-ı ma'ādı (17) kendüye yār olur
fakrı ġināya terciħ idüp ħanā' at iġtiyār ħılır. Senā'î:

بر وفای زمانه کیسه مدوز

بگذرانش به قوت روز به روز¹¹⁹⁷

(18) این دو روزه حیات نزد خرد

چه خوش و ناخوش و چه نیک و چه بد¹¹⁹⁸

برگ دنیا خرد نپسندد

مرگ بر برگ این جهان خندد¹¹⁹⁹

¹¹⁹⁶ Hayrabolulu Melâmî Şeyhi Ahmed-i Sârbân Efendi Külliyyâtı [Dîvânı ve Mektebâtı] ve Vizeli
Şeyh Alâeddîn Ali Efendi'nin Şiirleri, s. 147-148. Son beyitteki “aşık” kelimesi yerine divanda
“Ahmed” mahlası geçmektedir.

¹¹⁹⁷ Zamanın vefasına kese dikme (tama etme). Onun geçişi günden güne daha da hızlanır. Senâî,
Hadîkatü'l-Hakîkâ, s. 731.

¹¹⁹⁸ Bu iki günlük hayat akıl nezdinde ne hoştur ne nahoş, ne iyidir ne kötü. Senâî, Hadîkatü'l-
Hakîkâ, s. 730.

(19) دست بردی چو یافت از پی بند

پای حرص تو از قناعت بند

رو قناعت گزین که طامع دون

در دو گیتی است با عَذَابُ الْهُون¹²⁰⁰

(20) Āh ey zen-i bī-ḵanā‘ at! Dūnyāya hırş u maḥabbetūñden

از غضب بر من لقبها راندی

ve ġaḡab u ḥiddetūñden benüm üzerüme laḡablar sürdüñ. Ve Ḥaḡḡ sübhānehū ve te‘ālā (21) kitāb-ı kerīmīnde¹²⁰¹ لَا تَلْمِزُوا أَنْفُسَكُمْ وَلَا تَنَابَزُوا بِالْأَلْقَابِ بِئْسَ الْأَسْمُ الْفُسُوقُ بَعْدَ الْإِيمَانِ diyü buyurduğı nehy-i taḥrīmīden ictināb itmeyüp (22) baña dürlü dürlü elḡāb virüp

(2358/2393) یارگیرم مارگیرم خواندی

ben yārgīr iken sen baña mārgīr oḡıduñ ve gāhī efsūnger didüñ ve gāhī mebgūz-ı Ḥaḡḡ (23) bilüp ṭammā‘-ı rızḡ añladuñ. Ey sitīze-rūy u bed-ḡūy! Taḡḡīḡ böyle bilesün ki

گر بگیرم برکنم دندان مار

farazā ben eger ef‘īyī ṭutam anuñ (24) dendān-ı zehr-ālūdın ḡoparırum.

(2359/2394) تاش از سر کوفتن نبود ضرار

Tā ki māruñ başı dögülmekden maḡarra olmaya. Ya‘nī ḡaḡḡa maḡarrat u ziyān irişdürmekle (25) ser-kūfte olup kendüye daḡı ḡarar u gezend vāḡī‘ olmaya. Ve bu beyt ba‘zı nüṣḡada böyle vāḡī‘ olmışdur, Meṣnevī:

ور بگیرم مار دنداننش کنم

تاش از سر کوفتن ایمن کنم (26)

Neṣir: Ma‘nā girü evvelki gibi ser-kūfte olmamaḡ için dīşin ḡoparırum dimek olur.

زانک آن دندان عدو جان اوست

(27) Zīrā ki dendān-ı mār anuñ cānınuñ düşmenidür.

(2360/2395) من عدو را می کنم زین علم دوست

¹¹⁹⁹ Dünya yaprağını (malını) akıl beğenmez. Ölüm bu dünyanın yaprağına (malına) güler. Senâî, **Hadîkatü'l-Hakîkâ**, s. 419.

¹²⁰⁰ Nasihatten bir şey bulmak için elini uzattın. Hırş ayağını kanaatle bağla. Yürü, kanaati seç ki aşağılık tamahkar iki dünyada da “rezil bir azap” (En‘âm 6/93) iledir. Senâî, **Hadîkatü'l-Hakîkâ**, s. 381.

¹²⁰¹ “Biriniz diğerinizi karalamayın, birbirinize kötü ad takmayın. İman ettikten sonra fasıklıkla anılmak ne kötüdür.” Hucurât 49/11.

Ben ‘adūyı bu ‘ilm ü dāniş cihetinden ‘adū iken dost iderüm. (28) Hāşıl-ı kelām egerçi ben nefs-i emmāre şāhiblerini şayd ve dām-ı inābet ve şebeke-i irādetüme bend iderüm lākin hālka ve kendüye zarar-ı mahz olan ahlāk-ı zemīme (29) ve şifāt-ı reddiyyesi mārınūñ dendānın kal‘ idüp ve ef‘ilik şifātını izāle itmekle helāk olmağdan hālāş iderüm ve mertebe-i insāniyyete yetürirüm. (30) Zīrā mārūñ esnānı ‘adū-yı cānı olduğı gibi ehl-i nefis ü hevānūñ dağı shehevāt-ı tabī‘iyyesi ‘adū-yı kuvā-yı rūhāniyyesidür. Nitekim Şeyh ‘Attār demişdür:

(31) آن که در غار بدن در قید نفس مدبرست

صید زهر آلوده اندر دهان اژدرست

کشتن نفست گواه قوت روحی بود

شاهد تیغ بران شاهراں عنترست

(32) بهر جنگ نفس درویش ریاضت دیده را

خرقه و تاج و نمذ برگستوان و مغفر است¹²⁰²

Egerçi kim bu cevāblar merd-i ‘arabīden zevcesine vāqı‘ olmışdur velākin murād (33) bi’z-zāt tarīka-i ahyārda olan muḥaqqıq u mürebbilerūñ ve mürşid-i ḥaqqīkilerūñ kendülere sū-i zann ve zebān-dırāzlık iden ehl-i inkāra virdükleri cevāb-ı şavābdur. (34) Ya‘ nī ey münkir ü nā-müsta‘idd olan bed-gümānlar! Eger sizde eşer-i imān var ise (35) āyet-i kerīmesinde olan nehiyden ictināb ve ümmet-i Muḥammed’e ḥuşūşan ziyy-i fuḳarāda olanlara sū-i zandan ihtirāz idüp evliyā-yı aşfiyā (36) ve mürşidīn ü muḥaqqıqīnı mürāyī vü muḳallid ve halk için mārğir olan efsūnger-i müzevvirlerden zann eyleme. Ve meşāyihā iftirā idüp dilūne gelen hezeyānı söyleme. (37) Hudā-yı Mute‘āl dānende-i her ḥāldür ki

از طمع هرگز نخوانم من فسون

ben hergiz ṭama‘dan ötürī efsūn okumazum ve sen didüğüñ dā’ireye (38) uğramazum. Belki

(2361/2396) این طمع را کرده ام من سرنگون

¹²⁰² Beden mağarasında kendisinden yüz çevrilmiş olan nefse bağlı kalan, ejderhanın ağzında zehre bulanmış bir av gibidir. Nefsini öldürmek ruh kuvvetinin delilidir. Keskin kılıcın göstergesi padişahı cenge süren bahadırılıktır. Nefis savaşından ötürü riyazet çeken dervişin hırka, tac ve külah, zırh ile miğferdir. bkz. Attār-ı Nişābūrī, **Dīvān-ı Kasāyid ve Gazeliyyāt**, tsh.: Saīd Nefisī, Tahran 1319/1940, s. 17. İlk beyti mevcut Attar divanı neşirlerinde bulunmamaktadır.

¹²⁰³ “Ey iman edenler! Zannın çoğundan sakının, çünkü bazı zanlar günahtır.” Hucûrât 49/12.

ben bu t̤ama‘ ı ser-nigūn eylemişüm.

Kāmil-i insāna irüp kesb-i ‘ irfān eyledük

Ma‘ den-i dürr-i ḥaḳīḳat gevher-i k̤ān bizdedür

(39) Vaḥdetüñ ḥumḥānesinden nūş idüp cām-ı şafā

Mest-i dergāh olmuşuz esrār-ı sübhān bizdedür¹²⁰⁴

حاش لله طمع من از خلق نیست

Ḥāşelillāh ḥaḳḳdan benüm t̤ama‘ um yokdur.

(40) (2362/2397) از قناعت در دل من عالمیست

Ḳanā‘ atden benüm göñlümde bir ‘ ālem vardur ki ol ‘ ālemüñ varı kenz-i lā-yefnādur.

Şi‘ r:

Çeşmüme benüm nūr-ı ruḥ-ı yār t̤olupdur

(41) Dil ḥ‘ānesine pertev-i dīdār t̤olupdur

Yer kalmadı aḡyāre benüm ḳalbüm içinde

Göñlüm gözüm egleñcesi dildār t̤olupdur

Ġarḳ itdi meni nūr-ı tecellī-i ilāhī

[240*] (1) Kevnile mekān gör nice envār t̤olupdur

Gün gibi ‘ ayān oldu bugün ḳudret yaraṭan

Aç gözüñi gör günbed-i devvār t̤olupdur

Sırr işine maḥrem olımaḡ her kişi ‘ āşık

(2) Maḥrem olanuñ sīnesi esrār t̤olupdur

el-Ḥāşıl, ey zen! Benden saña naşīḥat olsun ki bir mü‘mini ziyy-i şūfiyyede görüp ve anda ḥilāf-ı şer‘ -i şerīf (3) bir nesne görmeyesün ve evḳātını ‘ ibādāt u t̤ā‘ āt ve evrād u ezḳārda maşrūfa olduḡın müşāhede eyleyesün ve hīçkese daḥl ü ta‘ arruz eyledüḡin işitmeyesün. (4) Zinhār aña sū-i ḡann eyleyüp dürlü dürlü aḳvāl-i nā-şāyeste söylemeye ve her mürīd cem‘ eyleyen muḥaḳḳık olmaduḡı gibi her mürīdi olan meşāyihı daḡı muḳallide ḳıyās eyleme. (5) Belki tarīḳ-i Ḥaḳḳ’a sālīk olan t̤aliblerüñ bir ‘ alāmeti daḡı budur ki meyl ü maḥabbeti şüret-i faḳrda olanlara cümleden ziyāde

¹²⁰⁴ Bu beyitler Millet Kütüphanesi, AEmnz793/4 numarada kayıtlı mecmuada Sun‘î’ye ait bir manzumeye Hakikî tarafından yazılan nazirede yer almaktadır. bkz. **Methiyeler, Gazeller, Nazîreler**, Millet Kütüphanesi Ali Emîrî Manzum 793/4, vr. 66b.

ola. Ve tā'ife-i şūfiyyeye sū-i i' tikkād üzere (6) olan her kim olursa olsun kalbi bī-nūr olup bāb-ı rahmetden mehcūr olur. قَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: الْمُؤْمِنُ يَأْلَفُ وَيُؤْلَفُ، وَلَا خَيْرَ فِيمَنْ لَا يَأْلَفُ (7) وَلَا يُؤْلَفُ.¹²⁰⁵ وَرَوَى الثَّعْمَانُ بْنُ بَشِيرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ كَرَجُلٍ وَاحِدٍ إِذَا اشْتَكَى غَضُّوْهُ (8) مِنْ أَعْضَائِهِ اشْتَكَى جَسَدَهُ أَجْمَعُ، وَإِذَا اشْتَكَى مُؤْمِنٌ اشْتَكَى الْمُؤْمِنُونَ.¹²⁰⁶ Ve Şeyh Şehābeddīn-i Sühreverdī¹²⁰⁷ raḍıyallāhu ‘anh *‘Avārifü’l-Ma‘ārif*’de bāb-ı ḥāmis ‘aşarda (9) buyururlar ki: اعْلَمَنَّ أَنَّ التَّائِسِسَ هَذِهِ الرَّبِطُ مِنْ زِينَةِ هَذِهِ الْمِلَّةِ الْهَادِيَةِ الْمَهْدِيَّةِ. وَلِشِكَاكِ الرَّبِطِ أَحْوَالٌ (9) buyururlar ki: تَمَيَّزُوا بِهَا مِنْ غَيْرِهِمْ مِنَ الطَّوَائِفِ وَهُمْ عَلَى هَدًى (10) مِنْ رَبِّهِمْ، قَالَ اللَّهُ تَعَالَى: ﴿أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ فَبِهِدَاهُمْ ائْتَدِهِ﴾ وَمَا يَرَى مِنَ التَّقْصِيرِ فِي حَقِّ الْبَعْضِ مِنْ أَهْلِ زَمَانِنَا وَالتَّخَلُّفِ عَنْ طَرِيقِ سَلَفِهِمْ: لَا يَقْدَحُ (11) عَنْ أَصْلِ أَمْرِهِمْ وَصِحَّةِ طَرِيقِهِمْ. وَهَذَا الْقَدْرُ الْبَاقِي مِنَ الْأَثَرِ وَاجْتِمَاعِ الْمُتَصَوِّفَةِ فِي الرَّبِطِ، وَمَا هِيَ اللَّهُ تَعَالَى مِنَ الرَّفْقِ بِرِكَ جَمْعِيَّةِ بَوَاطِنِ الْمَشَائِخِ (12) الْمَاضِينَ، وَأَثَرٌ مِنْ آثَارِ مَنْحِ الْحَقِّ فِي حَقِّهِمْ. وَصُورَةُ الْإِجْتِمَاعِ فِي الرَّبِطِ الْآنَ عَلَى طَاعَةِ اللَّهِ وَالتَّرَسُّمِ بِظَاهِرِ الْأَذَابِ عَكْسُ نُورِ الْجَمْعِيَّةِ مِنْ بَوَاطِنِ (13) الْمَاضِينَ، وَشُلُوكُ الْخَلْفِ فِي نِيَاحِ مُتَابَعَةِ السَّلَفِ، فَهُمْ فِي الرَّبِطِ كَجَسَدٍ وَاحِدٍ بِقُلُوبٍ (14) Pes ey zen-i bī-inşāf! Bu kadar nuşh

¹²⁰⁵ Mümin ülfet eden ve kendisiyle ülfet edilendir. Ülfet etmeyen ve ülfet edilmeyende hayır yoktur. Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-Evsat*, C: VI, s. 58, nr. 5758.

¹²⁰⁶ Müminler bir vücut gibidir. Vücudun bir uzvu hastalandığında bütün vücut hastalanır. Bir mümin rahatsızlandığında bütün müminler rahatsızlanır. Beyhakî, *Şuabü’l-İmân*, C: XIII, s. 468, nr. 10629. Benzer hadis için bkz. Müslim, “Birr ve’s-Salâh ve’l-Âdâb”, 67 (2586); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, C: XXX, s. 381, nr. 18433.

¹²⁰⁷ Ebû Hafs Şehâbüddin Ömer es-Sühreverdî (ö. 632/1234) hadis, tefsir ve fıkıh alanlarındaki eğitiminden sonra birçok sufi ile görüşerek tasavvufa yönelen ve tasavvuf adabına ilişkin eseri ile bilinen sufi müellifdir. *Avārifü’l-Ma‘ārif* Sühreverdî’nin içinde bulunduğu dönemin şartlarını göz önünde bulundurarak tarikat adabına ilişkin anlatımlarla çeşitli sufi gruplar hakkında değerlendirmelerde bulunduğu eseridir. Hasan Kâmil Yılmaz, “Sühreverdî, Şehâbeddin”, *DİA*, C: XXXVIII, s. 40-42; Süleyman Uludağ, “Avārifü’l-Ma‘ārif”, *DİA*, C: IV, s. 109-110.

¹²⁰⁸ Ribatların manevî bir müessese olarak kurulması, her zaman doğru yolu gösteren ve sırat-ı müstakim olan bu dinin yeryüzündeki süsüdür. Ribatlarda yaşayan dervişleri, toplumun diğer gruplarından ayıran, kendilerine has birtakım hâlleri vardır. Bu özellikleri ile onlar “İşte onlar, Allah’ın hidayet ettiği kimselerdir. Onların yoluna uy!” (En‘âm 6/90) ayetinde ifade edilen “Rablerinden bir hidayete” nail olmuş kimselerdir. Zamanımızda ribat sakinlerinden bazılarında birtakım noksanlıkların görülmesi ve selevin gösterdiği çizgiden sapmaların bulunması, yollarının doğruluğu ve işlerinin aslına zarar vermez. Mevziî ve ârizî birtakım kusurların varlığı, bu işin varlığını zedeleyemez. Mutasavvıfların ribatlarda yaptıkları toplantılar ve bunların hâlen kalıntı olarak devam eden izleri bile bu mesleğin doğruluğuna yeterli bir delildir. Bu yüzden Cenab-ı Hakk, geçmişteki meşayihın batınlarında toplanan marifet ve kendilerine ilahî bir lütuf olarak bahşedilen nimetlerin bereketiyle bu yolun takipçilerine –kusurlarına rağmen- rıfk ile muamele ve onlar için ne güzel mükâfatlar hazırlamıştır. Hâlen ribatlarda yapılan toplantılar, geçmişte hâli ile temayüz etmiş şeyhlerin batınlarında topladıkları nurun, şimdi ise şeyhlerin takip ettikleri, selevin usulü üzere icra edilen sülukün tesiri altında yapılmakta, Allah’a taati esas alan zahirî bir edep çerçevesinde uygulanmaktadır. Ribatlarda onlar, kalpleri bir, hedefleri bir, tek bir vücut gibi tam bir birlik içinde yaşamakta ve aralarında kendilerinden olmayan bir yabancı bulunmamaktadır. Ebû Hafs Şehābeddīn Sühreverdī, *Avārifü’l-Ma‘ārif*, thk.: Edib el-Kemdânî, Muhammed Mahmūd el-Mustafâ, Seyyid el-Mehdî Ahmed, Mekke, el-Mektebetü’l-Mekkiyye, 1422/2001, C: I, s. 185. Tercüme için bkz. Sühreverdî, *Tasavvufun Esasları*, haz.: H. Kâmil Yılmaz, İrfan Gündüz, İstanbul, Erkam yayınları, 1989, s. 146.

u pendden şoñra yine inşāfa gelmeyüp benüm haqquma kemā-fi'l-evvel bed-gümān olursañ senüñ mişālüñ hemān aña beñzer ki

(15) بر سرِ امروزِ بُنِ بینِ چنان

dıraht-ı emrūd üzerinde beni ancılayın görürsin

(2361/2398) زان فرود آ تا نمائد آن گمان

emrūd ağacından aşağı gel tā ki (16) ol zann u gümān kıalmaya. Emrūd ağacından aşağı in ki ahvālī haqīkat göresün demek darb-ı meşeldür. Ve bunuñ beyānı mekr-i zenānda olan bir kışşanuñ (17) semā'ına mevķūfdur.

Hikāyet-i mekr-i zen bā-şevhereş:

Ve kışşa-i mezbüre budur ki bir mer'e-i mekkāre 'āşıkına ızhār-ı cür'et idüp ben saña zevcüm yanında ve gündüzde çoçulmağa kādīrīn (18) dimiş. 'Āşık dañı pes bu nice mümkündür ki iddi'a idersin didükde ol mekkāre-i dellāle eyitmiş: Ben şevherümle fülān gün fülān bağçeye giderin. Sen bizden (19) evvel varup fülān maħalde ihtifā eyle. Ba'dehū da'vāmda şādīka olduğum temāşā kıl diyüp bu 'ahd üzerine üçü dañı bağçeye varup (20) 'avratuñ 'āşıkı maħall-i ma'ħudda muħtefi olup 'acabā bu sehħāre vü mekkāre işbāt-ı da'vāda ne yüzden ħurdekārılık eyleye diyü intizārda iken er ile (21) 'avrat emrūd ile mālāmāl bir dırahtuñ sāyesine varup oturmuşlar. 'Avrat erine eytmış: Ey cānumun cānı! Şol emrūd ağacına çıkup saña (22) bir kaç emrūd döğşürsem cā'iz midür? Eri dañı luţufdur dimekle filħāl 'avrat dıraht üzerine çıkup bir iki emrūd kıparup ke'ennehū erine emrūd (23) virmek içün aşağı baķduķda "Hāy bre zālīm ü ħā'in er, ol altuñda olan 'avrat nedür? Benüm gözümeye karşı zinā mı idersin? Bre şaķalından utanmaz (24) 'avratına karşı kıankı er bī-gāne 'avrat getürür?" diyüp feryād u fiğāna başladı. Recül 'avratuñ bu vechile olan efgānun görüp "Be hey 'avrat (25) mecnūn mı olduñ, benüm yanumda 'avrat ne işler!" didükçe ol mekkāre feryād u vāveylāyı arturup er dañı ħayretde kıalup "Ey ħātun çün ki böyle (26) dirsın aşağı gel ol 'avratı öldür didükde "Ya öldüremez miyüm!" diyü 'avrat emrūd ağacından kendüyi aşağı bırağup bir zamān cevānib-i erba'asına (27) baķmış. Eri eytmış: "Saña n'oldı, niçün böyle eyledüñ?" 'Avrat eytmış: "Aceb temāşādur ben emrūda çıkup aşağı baķduğum gibi anı gördüm ki (28) bir ħūb 'avrat gelüp senüñle mu'ānaķa vü mu'āmele idüp bilāħire murād alup murād virdüñüz ħālen ben aşağı indüğümde nā-būd u nā-peydā oldu. (29) İns mi idi cin mi

idi bilinmedi.” diyüp ke’ennehū baħr-ı ħayrete taldı. Recül daħı mer’enuñ ħāline ta’ accüb idüp ‘acabā ū aġaçda bir ħāŝŝa mı vardur diyü ħāṭıraya düşüp (30) “Ey zen emrūd aġacına ben daħı çıkayın.” diyüp aġaca çıkduķda ol mekkāre filḥāŝıl ‘āŝıķına iŝāret idüp erinuñ gözine karşı zinā itdiler. (31) Recül-i faķır daħı emrūd üzerinde ‘avratıyla bir nā-maḥremüñ ictimā’ ın görüp “Ey ḥātun ‘aceb temāŝādur ki sen beni nice gördüñ ise ben daħı seni eyle (32) görüyorum.” diyüp aŝaġa inerken ‘avratuñ ‘āŝıķı gidüp nihān oldu. Er eyitdi: “Taḥķıķ bu gördüğümüz ḥayāl bu emrūduñ ħāŝŝasındandır.” diyüp ol (33) i’ tiķād üzere ħalup ve bu đarb-ı meŝel ol zamāndan berü ħaldı. Pes bir kimesne bir ŝey’i ḥaķıķatle görmeyüp ġalaṭ eylese از سر امرود فرود آی تا (34) نماند. Pes merd-i a’rābī daħı zenine “ŝecere-i ŝekden aŝaġı gel ki ġümāndan ħurtılup ġalaṭ-bīn olmayasun.” didi. Zīrā bir kimesnede ġarez olsa aŝlā kimesnede (35) hüner görmeyüp ‘ayb görür. Ve belki ġayrıda gördüġi eger nīķ ü eger bed kendü ŝıfātıdır. Meŝelā

چونكه بر گردى تو سرگشته شوى

čün ki rakŝ idesin ser-geŝte (36) olursun. Ve senüñ baŝuñ döndüğünden

(2364/2399) خانه را گردنده بينى و آن توى

ḥāneyi ve der u dīvārı dönüci görürsin. Ve ol dönen senüñ baŝuñdur. (37) Pes der u dīvārı devvār gördüğünden anlaruñ filḥaķıķa gerdiŝde oldukları lāzım gelmedüġi gibi ḥariŝ-i dünyā vü ehl-i riyā olan erbāb-ı nefŝ ü hevā daħı (38) ḳānī’ u ŝābır olan etķiyā vü aŝfiyāyı ḥariŝ u ṭammā’ gördüğünden anlaruñ ḥariŝ u ṭammā’ olmasını icāb itmeyüp belki evliyā-yı aŝfiyā bir mir’āt-i muŝaffādur ki (39) anlara nażar iden kendü ŝıfātın görür. Ve kāmiller daħı cümleyi zībā görür. li-Münŝi’ihī:

هر كه كاملتر بود او جمله را كامل شمرد

هر كه جاهلتر بود او جمله را جاهل شمرد¹²⁰⁹

(40) İmdi kıyāsü’n-nefs ‘ale’n-nefs cā’iz degüldür. Ammā ne çāre her kiŝinuñ ḥareket ü cünbüşi kendü mertebesindendür diyü Ḥazret-i Kāŝifü’l-esrār Mevlānā Ḥudāvendigār (41) bu beyāna ŝürü’ buyurdılar:

¹²⁰⁹ Kāmīl olan herkesi kāmīl; cahil olan herkesi cahil sanar.

[Ser-i suḥan]

در بیان آنکه جنبیدن هر کسی از آنجا که ویست هر کس را از جنبه وجود خود بیند

Anuñ beyānındadır ki her bir kesüñ ḥareket eylemesi [240^b] (1) ol mertebe ve maḳāmdandır ki aña maḥşūşdur, herkesi kendü vücudı dā'iresinden görür. Meşelā

تابه کبود آفتاب را کبود می نماید و سرخ سرخ می نماید

(2) cām-ı kebūd āfitābı kebūd gösterür ve ābgine-i sürḥ, sürḥ gösterür. el-Hāşıl şırça her ne rengde ise āfitābuñ pertevin daḥı anuñ gibi gösterür. Ma'ahāzā ol elvān-ı mütebāyine (3) āfitābuñ olmayup tābe-i mütelevvindendür. Fe-ammā

چون تابه ها از رنگها بیرون آید سپید شود از همه رنگهای دیگر او راست گوتر باشد و امام همه باشد

(4) ammā cāmlar elvāndan ṭaşra gele beyāz olur. Ve ğayrı cāmların elvānından cām-ı sepīd rāst söyleyicirekdür. Ve cümle elvānuñ levn-i ebyaz, aşl u ḥaḳīḳatidür. Ya'nī şīşe-i (5) vücudları reng-i kebūd-ı lezzāt-ı cismāniyye ve levn-i sürḥ-ı şehevāt-ı nefsanīyye ile mütelevvin olan ālūdegān-ı hırş u ṭama' zücāce-i şāfiyye-i vücudları ğıll ü ğışdan pāk (6) ve nūr-ı āfitāb-ı zıyā-baḥş meşābesinde olan merdān-ı Ḥudā'yı kendüler gibi elvān-ı hırş u ṭama' ile mütelevvin ve ednās-ı zerḳ u riyā ile ālūde vü mülevveş kıyās (7) idüp āyīnede gördükleri kendülerün şekl-i ḳabīḥleri olduğın fehmi itmezler. Kıṭ' a:¹²¹⁰

صفای چهره او را کجا تواند دید

دلی که دیده او پر غبار می باشد

(8) دلت آینه آن چهره را دل صافی

چه گونه چهره نماید که تار می باشد¹²¹¹

[Maṭlab: Tefāvüt-i 'ulemā ve 'ārifin fī'l-müşāhedāt]

Neşr: Fe-ammā 'ārifin-i aşfiyānuñ zücāce-i zāhire-i vücudları reng-i ta' ayyünāt ve levn-i (9) keşerātdan müberrā vü mu'arrā olup nār-ı cezebāt-ı ilāhiyye ve āteş-i

¹²¹⁰ Âtîf Efendi nüshasında bu şiir Mağribî'ye ait gösterilmiştir. bkz. vr. 259a.

¹²¹¹ Gözü toz ile dolu bir kalp onun yüzünün temizliğini nereden görebilir? Gönlün bir aynadır o çehre için ise temiz bir kalp gerekir. Karanlığa nasıl çehresini gösterir? Mağribî, **Dîvân-ı Muhammed Şîrîn-i Mağribî**, s. 191.

مَثَلُ نُورِهِ tecelliyât-ı sübhâniyye ile nûr-ı beyâz-ı mutlak ve bâkî bi'l-Hakḳ olmağla كَمْشَكُورَةٍ فِيهَا مَصْبَاحٌ (10) الْمَصْبَاحُ فِي زُجَاجَةٍ الرَّجَاجَةُ كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ لَا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ¹²¹² tele'lü ider. Ve ḥaḳîḳat-i eşyâyı kemâ-hiye müşâhede idüp keşerât (11) u izâfâtun cümlesini nûr-ı deryâ-yı ahâdiyyetde müstağrak görüp cemâl-i Hakḳ'dan gayra nazâr itmezler. كَمَا قَالَ الشَّيْخُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فِي فَصِّ يُوشَفِيَّةٍ: فَأَعْرِفْ عَيْنَكَ (12) وَمَنْ أَنْتَ؟ وَمَا هُوَ عَيْنُكَ؟ وَمَا نِسْبَتُكَ إِلَى الْحَقِّ؟ وَبِمَا أَنْتَ حَقٌّ وَبِمَا أَنْتَ عَالَمٌ وَسَوِيٌّ وَغَيْرٌ؟ وَمَا شَاكَلَ هَذِهِ الْأَلْفَافُ؟ وَفِي هَذَا يَتَفَاضَلُ الْعُلَمَاءُ، فَعَالِمٌ وَأَعْلَمُ. (13) فَالْحَقُّ بِالنَّسَبَةِ إِلَى ظِلِّ خَاصٍّ صَغِيرٍ وَكَبِيرٍ وَصَافٍ وَأَصْفَى، كَالنُّورِ بِالنَّسَبَةِ إِلَى حِجَابِهِ عَنِ النَّظَرِ فِي الرَّجَاجِ يَتَلَوَّنُ بِلَوْنِهِ، وَفِي نَفْسِ الْأَمْرِ لَا لَوْنٌ لَهُ، وَلَكِنَّ هَكَذَا (14) تَرَاهُ وَضَرَبَ مِثَالًا لِحَقِيقَتِكَ بِرَبِّكَ. فَإِنْ قُلْتَ: إِنَّ النُّورَ أَخْضَرَ لِحَضَرَةِ الرَّجَاجِ صَدَقْتَ وَشَاهِدُكَ الْحِسُّ، وَإِنْ قُلْتَ: إِنَّهُ لَيْسَ بِأَخْضَرَ وَلَا ذِي لَوْنٍ (15) لَمَّا أَعْطَاهُ لَكَ الدَّلِيلُ، صَدَقْتَ وَشَاهِدُكَ النَّظَرُ الْعَقْلِيُّ الصَّحِيحُ، فَهَذَا نُورٌ مُتَمَتِّدٌ عَنْ ظِلٍّ وَهُوَ عَيْنُ الرَّجَاجِ، فَهُوَ ظِلٌّ نُورِيٌّ لَصَفَائِهِ. كَذَلِكَ الْمُتَحَقِّقُ مِنَّا بِالْحَقِّ (16) تَظْهَرُ لَصَفَائِهِ صُورَةُ الْحَقِّ فِيهِ أَكْثَرَ مِمَّا تَظْهَرُ فِي غَيْرِهِ، فَمِمَّا مَنْ يَكُونُ الْحَقُّ سَمْعُهُ وَبَصَرُهُ وَجَمِيعُ قُوَاهُ وَجَوَارِحِهِ بِعَلَامَاتٍ قَدْ أَعْطَاهَا الشَّرْعُ الَّذِي يَخْبِرُ عَنِ الْحَقِّ، (17) وَمَعَ هَذَا عَيْنُ الظِّلِّ مُوْجُودٌ، فَإِنَّ الضَّمِيرَ مِنْ "سَمْعِهِ" يَعُودُ عَلَيْهِ، وَغَيْرُهُ مِنَ الْعَبِيدِ لَيْسَ¹²¹³ Ya'nî me'âl-i kelâm-ı Şeyḥ raḍiyallâhu 'anh budur ki: Pes sen 'ayn-ı şâbiteñi veyâḥud ḥâricî olan vücûduñı 'arîf olup sen kimsin ve Hakḳ'a nisbetün nedür (19) ve ne şey' ile Hakḳ ve ne şey' ile 'âlem ve sivâ-yı Hakḳ'sın, bil. Ve bu elfâza müşâkil ne var ise 'iz'ân kıl. Ya'nî ma'lûmuñ olsun ki gayb-ı ilâhîde (20) şâbite olan 'aynuñ şu'ûnât-ı rabbâniyyeden bir şe'n ve şuver-i ma'lûmât-ı ilâhiyyeden bir şüretdür. Ve daḥî sen 'ayn-ı şâbitün ḥuşûşiyetinde zâhir olan (21) Hakḳ'ın pür-nûr-ı vücudısın. Ve senün Hakḳ'a

¹²¹² “Onun nurunun misali, içinde kandil bulunan bir kandilliktir. Kandil bir cam içindedir, cam inciye andıran bir yıldızdır; (bu kandil) doğuya da batıya da ait olmayan, yağdı neredeyse ateş dokunmasa bile ışık veren mübarek bir zeytin ağacından yakılır.” Nûr 24/35.

¹²¹³ Artık, kendi hakikatini bil: Sen kimsin ve hüviyetin nedir? Hak ile ilişkin nedir? Hangi yönüyle Hak'sın, hangi yönüyle âlemsin, [Hak'tan] başkasın, farklısın vb. bu sözlere benzeyen başka sözler de kullanılabilir. Bu konuda bilginler derece derecedir: Bilen vardır, daha iyi bilen vardır. Küçük-büyük, duru-daha duru her özel gölge karşısında Tanrı, gören varlıktan perdelenmesi bakımından camdaki ışık gibidir. Bu ışık, camın rengiyle renklenir. Gerçekte ise rengi yoktur. Fakat ışığı camın rengini almış görürsün. İşte bu, Rabbin karşısında senin hakikatin hakkında [sana verilmiş] bir örnektir. Camın yeşilliği nedeniyle [cama vuran] ‘ışık yeşildir’ dersen, doğru söylersin ki bu durumda kanıtın duydur. ‘Yeşil değildir’ ya da kanıtın nedeniyle ‘renkli değildir’ dersen yine doğru söylemiş olursun. Bu durumda kanıtın doğru-teorik düşüncenin verisidir. İşte bu, gölgeden uzayan bir ışıktır ve o camın kendisidir. Dolayısıyla, duruluğu nedeniyle, ışık kaynaklı gölgedir. İçimizden Hak ile özdeşleşen kimsede de “Hakk'ın sureti” başkasındakinden daha fazla görünür. Hak, bazı kimselerin görmesi, işitmesi ve bütün organları olur. Bunun kanıtı ise şeriatın Hak'tan bildirerek verdiği haberdur. Bununla beraber gölgenin dış varlığı mevcuttur; çünkü [konuyla ilgili hadiste geçen] “onun işitmesi” kelimesindeki zamir, kendisine döner. Diğer kullar ise böyle değildir. Dolayısıyla bu kulun Hakk'a nispeti, diğer kulların Hakk'ın varlığına nispetinden daha yakındır. Konuk, **Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi**, C: I, s. 607-610. Tercüme için bkz. İbnü'l-Arabî, **Fusûsu'l-Hikem**, çev.: Ekrem Demirli, s. 108.

nisbetüñ muḳayyedüñ muṭlaḳa ve zılluñ şahṣa olan nisbeti gibidür. Ve min-ḥayṣü'l-hüviyye ve'l-ḥaḳīḳa Ḥaḳḳ ve min-ḥayṣü't-ta'ayyün (22) ve iḥtilāfātü'l-hey'et 'ālem ve sivā-yı Ḥaḳḳ'sın. Ve 'ulemā bi-iḥtilāfi'l-meṣāhid bu 'ilm-i şerīfde mütefāzıl olup ba'zısı 'ālim ve ba'zı a'lemdür. Aña binā'en ki şol 'ālim ki (23) ta'ayyün ile keşreti müşāhede eyleye ḥalkı müşāhede eder. Ve bu şüretde mütecellī olan vücūd-ı aḥadīyi müşāhede eyleyen Ḥaḳḳ'ı müşāhede ider. Ve vechini müşāhede eyleyen (24) ḥaḳīḳat-i vāhide zāt-ı vecheyn olmaḳ i'tibāriyla Ḥaḳḳ ile ḥalkı i'tibāreyn ile müşāhede ider. Ve niseb ü izāfāt ile mütekeşşire ya'nī zāt ile aḥad ve esmā ile (25) küll olanı müşāhede eyleyen zū-başıret ḥaḳḳ-ı ma'rifet ile 'ārif-i Ḥaḳḳ olan evliyā-yı kümmeldür. Ve Ḥaḳḳ'ı ḥalksuz müşāhede iden erbāb-ı istiḡrāk, maḳām-ı fenā ile (26) mertebe-i cem'de olan ehl-i ḥāldür. Ve ḥalkı Ḥaḳḳ'da ve Ḥaḳḳ'ı ḥalkda müşāhede eyleyen müstaḳimü's-şühūd, aḥadiyyet-i 'ayn ile beḳā ba'de'l-fenā ve fark ba'de'l-cem' maḳāmında olan (27) kāmili's-şühūddur. Ve rütbe-i 'aliyye-i mezbūre maḳām-ı istiḳāmet olup bu maḳāmuñ mekīni cümleden a'lemdür. Nazm:

من که در صورتِ خوبان همه او می بینم
(28) تو مپندار که من روی نکو می بینم

نیست در دیدهٔ ما هیچ مقابل همه اوست
تو قفا می نگری من همه رو می بینم

هر کسی می نگرد دیده برو می نگرد
(29) هرچه می بینم ازو جمله بدو می بینم

تو ز یک سوش نظر می کنی و من همه سو
تو به یک سو و منش از همه سو می بینم

می باقیست که از جام و سبو می نوشم
(30) عکسِ ساقیست که در جام و سبو می بینم

گاه با جمله و گه جمله ازو می دانم
گاه او جمله و گه جمله درو می بینم

مغربی آنکه تواش می طلبی در خلوت

(31) من عيان بر سر هر کوچه و کو می بینم¹²¹⁴

Pes vücūd-ı Hakk şağır u kebır ve şāfi vü aşfā olan zıll-ı hāşşa nisbet ile min-haysü'z-zuhūr fi'l-mezāhiri'l-muhtelifa şağır u kebır (32) ve şāf [u] aşfā ve keşif ü laṭīfdür. Meşelā nūr-ı āfitāb gibi ki zücācede taraf-ı nazardan hicāb-ı nūr olan levne nisbet ile şu'ā'-ı nūr verā-yı zücācda (33) levn-i zücāc ile mütelevvin olur. Hāl-i ān ki fi-nefsi'l-emr nūruñ levni yokdur. Pes eger zücāce şāfiyye ve şeffāfe olsa nūr daḥı verā-yı zücācede şafā-yı aşlīsı üzere (34) bākī kalup elvāndan bir levn ile mütelevvin olmaz. Fe-ammā zücāce mükeddere ve mütelevvine olsa nūr daḥı küdüret ve televvün ile bāhir olur. Pes nūrda fi'l-aşl (35) levn yogiken levn-i zücāce ile mütelevvin nümāyişinde olan nūr-ı āfitābı beyne'r-Rabb ve'l-'abd enmūzec idüp Rabb'ün senün mir'āt-i ḥaḳīkatünde zāhir ve ḥuşūşiyet-i (36) mir'ātla mütecellī olur. Hāl-i ān ki zātuñda anuñ levni yokdur. Pes eger senün ḥaḳīkatün bi-ḥasebi'l-ḥuşūşiyeti'l-mu'ayyene mütelevvine olursa tecelliyāt-ı ilāhiyye daḥı vech-i mezkūr üzere (37) mütelevvine olur. Fe-ammā ḥaḳīkatün şāfiyye ve levnden ḥālīşe olursa nūr-ı vücūd-ı Hakk daḥı mir'āt-i mücellā-yı ḳalbünñde kemā-huve fi-zātiḥi mütecellī olur. Kemā ḳile, şī'r:

(38) يَقُولُونَ لَوْنُ الْمَاءِ لَوْنٌ إِنَائِيهِ

أَنَا الْآنَ مِنْ مَاءِ الْإِنَاءِ بِلَا لَوْنٍ

Şöyle dirler kim şuyunñ rengi inānuñ rengidür

Rengi olmayan inānuñ şimdi ben şuyundanum

(39) Nūr-ı Hakk'a mazhar-ı şāfum anuñçün dilde

Hakk

Zāhir oldı şāf gūyā ben anuñ nūrundanum

Fe-izā kāne kezalik li-ḥuḍrati'z-zücāc nūra daḥı sebzduñ dinülse şādīḳ (40) ve buña ḥissün şāhiddür. Zīrā muḳābil-i nūr olan verā-yı zücāc-i aḥzarda mer'ī olan şu'ā'-ı

¹²¹⁴ Ben bütün güzellerin yüzünde onu görürüm. Sen sadece güzel yüzlülerde onu gördüğümü sanma. Bizim nazarımızda onun bir dengi yoktur, her şey odur.. Sen (sadece) bir yönüne (arkasına) bakıyorsun oysa ben bütün yüzü görürüm. Göz her nereye baksa onu görür. Ondan her neyi görüyorsam aslında her şeyi onunla görürüm. Sen tek bir yönden bakıyorsun ben her yönden. [Bu yüzden] sen onu bir cihetten görürsün ben her cihetten. Kadeh ve testi olmaksızın içtiğim şarap ebedîdir. Kadehde ve testide gördüğüm saki'nin yansımasıdır. Bazen her şey ile bazen her şeyi ondan bilirim. Bazen onu her şeyde bazen her şeyi onda görürüm. Mağribî! Halvette talep ettiğin şeyi ben her sokak başında apaçık görmekteyim. Mağribî, **Dîvân-ı Muhammed Şîrîn-i Mağribî**, s. 275.

Nāẓm:

505

Ḥazret-i Maḥmūd u Aḥmed ‘aleyhi ṣalavātullāhi’l-aḥadı (20) Ebū Cehl-i bī-baṣīret ve zāhir u bāṭını maḥẓ-ı şirk ü zulmet gördi. Ve eyitdi ki:

(2365/2400) زشت نقشی کز بنی هاشم شکفت

Benī Hāşim’den (21) bir naḳş-ı zişt açıldı. Ḥaberi yokdur ki o bī-dīn kendü şıfâtınıñ lāyıkın söyledi. Ve mir’āt-i muḥammedide kendü naḳşın şoyladı. Felihāzā

(22) گفت احمد مَر ورا که راستی

Ḥazret-i Risālet-penāh ‘aleyhi ṣalavātullāh Ebū Cehl’e eyitdi ki gerçeksın,

(2366/2402) راست گفتی گرچه کار افزاستی

rāst söyledüñ (23) egerçi ḥadden tecāvüz eyledüñ ve kār-efzāsın. Ve yine ol sâ‘atde

دید صِدِّیقَش بگفت ای آفتاب

(2367/2403) نی ز شَرَقِی نی ز غَرَبِی خوش بتاب

(24) yār-ı ġār u şefiḳ Ebū Bekr eş-Şiddiḳ raḍıyallāhu ‘anh ol mihr-i münīr-i şafā ve māh-ı ḳubbe-i vefā ve mu‘allā vü müctebānuñ envār-ı cemāl-i bā-kemālin gördi. Ve kendünüñ ġāyet-i (25) iḥlāşından eyitdi: Ey āfitāb-ı ‘ālem-tāb! Ne şarḳdansın ne ġarbdansın laṭif yaldıra. Zehī āfitāb-ı felek-i esmā vü şıfāt ve nūr-ı maḥẓ-ı vaḥdet-i zāt ki (26) meşrık-ı Benī Hāşim’den ṭālī‘ u lāmī‘ olup meşārık u maġārib-ı āfāk senüñ pertevüñden işrāk eyledi. Na‘t-ı Şerīf:¹²¹⁹

بُنُورِ رَسُولِ اللَّهِ أَشْرَقَتِ الدُّنَا
(27) فَفِي نُورِهِ كُلِّ يَجِيءُ وَيَذْهَبُ

بَدَأَ مَجْدُهُ مِنْ قَبْلِ نَشْأَةِ آدَمَ
وَأَسْمَاؤُهُ مِنْ قَبْلِ فِي الْعَرْشِ تُكْتَبُ

بِمَعْنَاهُ كُلُّ النَّبِيِّينَ بُشِّرَتْ
(28) وَلَا مُرْسَلٌ إِلَّا بِأَحْمَدَ يَخْطُبُ

بِتَوْرَةِ مُوسَى نَعْتُهُ وَصِفَاتُهُ
وَأِنْجِيلُ عِيسَى فِي الْمَدَائِحِ يُطَنَّبُ

بِأَقْدَامِهِ فِي حَضْرَةِ الْقُدْسِ قَدْ سَعَى

¹²¹⁹ *Kasâidü'l-vitriyye* veya *Kasîdetü'l-Vitriyye fî Medhi Hayri'l-Beriyye* isimleri ile bilinen eser her biri Hz. Peygamber’in medhine ayrılan yirmi bir beyitlik yirmi dokuz kasideden müteşekkildir. Müellifi Mecdüddin Ebû Abdullâh Muhammed b. Reşid el-Baġdâdî’dir (ö. 661/1263). Eser üzerine birçok tahmîs ve şerh yazılmıştır. İsmail Durmuş, “Muhammed, Arap Edebiyatı”, **DİA**, C: XXX, s. 450-456.

(29) رَسُولٌ لَهُ فَوْقَ الْمَنَاصِبِ مَنْصِبٌ

بِعِزَّتِهِ سُدْنَا عَلَى كُلِّ أُمَّةٍ
وَمَلَّتْنَا فِيهَا النَّبِيُّونَ تَرْغَبُ

بُدُورٌ بَدَتْ [بَل] لَاحَ وَجْهَهُ مُحَمَّدٍ
(30) وَصَهْبَاءٌ دَارَتْ بَلَّ حَدِيثُكَ مُطَرَّبٌ

بَارُوحًا رَاحَ الْحَدِيثُ وَكُلُّنَا
نَشَاوَى كَأَنَّ الرَّاحَ فِي الْحَيِّ يُشْرَبُ

بِأَوْصَافِكَ الْحُسْنَى تَطْلُبُ فُلُونَا
(31) وَتَهْتَرُ شَوْقًا وَالرَّكَائِبُ تُطْرَبُ

بِذَنبِي بِأَوْزَارِي حُجْبَتْ وَزَلَّتِي
مَتَى يُطْلَقُ الْعَانِي وَطَيْبُهُ تَقْرُبُ؟

بِذُّلِي بِإِفْلَاسِي بِفَقْرِي بِفَاقَتِي
(32) إِلَيْكَ رَسُولَ اللَّهِ أَصْبَحْتُ أَهْرُبُ

بِمَدْحِكَ أَرْجُو اللَّهَ يَغْفِرُ زَلَّتِي
وَلَوْ كُنْتُ عَبْدًا طَوَّلَ دَهْرِي أَذْنِبُ¹²²⁰

Âh eyyühe'l-müştaşkḵūn ilā-ru 'yetihī nūr-ı (33) cemāl-i Resūlullāh ol bedr-i dūcānūñ mişkāt-ı şerīf u vech-i kerīmīnde dıraḥşān olan nūr-ı āfītāb-ı aḥadiyyet ber-mūceb-i¹²²¹ bir şecere-i mübārekeden müştā' il olmışdır ki şecere-i mübāreke-i mezbūrenūñ aşlı şol şıfātuñ maşdarıdır ki aşl u ḥaḳīḳati (35) bidāyet ü nihāyetden münezzeh olan zātdur. Ve ol şecere-i zeytūne şol dıraḥt-ı

¹²²⁰ Resulullah'ın nuru ile dünyalar parladı. Onun nurunda her şey gelir ve gider. Onun övgüsü Âdem doğmadan önce ortaya çıktı. Onun isimleri Âdem'den önce arşta yazılmıştı. Bütün peygamberler onun gönderilişi ile müjdelenmişlerdi. Ondan önce kendisine Ahmed diye hitap edilen hiçbir peygamber yoktu. Mûsâ'nın Tevrat'ında onun vasıfları yazılıydı. İsâ'nın İncil'inde de uzun uzadıya övülmüştü. O en mukaddes mertebeleri katetti. Onun yeri bütün diğer yerlerin ve mevkilerin üstündedir. İzzeti ile bizi bütün ümmetlerin önüne geçirdi. Bizim dinimiz peygamberlerin de rağbet gösterdiği bir din idi. Dolunaylar göründü, hayır, aksine Muhammed'in yüzü parladı. Kadehler döndü, hayır, aksine senin sözündür coşturan. Bu söz bizim ruhlarımızı ferahlattı. Sanki mahallede (kervan içinde) içilen bir mey gibi bizi canlandırdı. Güzel vasıflarınla kalbimiz güzelleşti, şevkimiz harekete geçti, kafil neşelendi. Günahlarımdan ve suçlarımdan utandım. Ne zaman bir zorluk ortaya çıksa iyilik yaklaşır. Acizliğim, başarısızlığım ve fakirliğim ile sana kaçır oldum ya Resulallah. Seni överek Allah'tan günahlarımı bağışlamasını dilerim. Ben bir kul isem ömrüm boyunca günah işlerim. İbn Şa'bân el-Lahmî, **Tahmîsu Kasîdeti'l-Vitriyye fi Medh-i Hayri'l-Beriyye**, nşr. Yusuf el-Ensârî, y.y., t.y., s. 12-18.

¹²²¹ “İnciyi andıran bir yıldızdır; mübarek bir zeytin ağacından yakılır.” Nûr 24/35.

mevzūn-ı melekūtdur ki semāvātuñ u arzuñ bāṭınıdır. Ve daḥı لَا شَرِیَّةَ (36) ile muttaşifedür. Ya‘ nî ‘ademden olan zuhūr kevnüñ şarkından ve ‘inde’l-kıdem olan ‘adem kevnüñ ğarbından daḥı olmayup kemāl-i tele’lü’ (37) ü şafvetinden nūr-ı şıfāt aña vāşıl olmazdan evvel bi-nefsihî ziyā virmege qarībdür. Zırā ol şıfātadan bir şüretdür. Pes nūr-ı şıfāt (38) nūr-ı fi‘l-i hāşşa vāşıl olduḡda nūrun ‘alā-nūr olur. كَمَا يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيءُ وَلَوْ لَمْ تُمْسَسْهُ نَارٌ نُّورٌ عَلَى نُورٍ.¹²²² Pes şecere-i mezbūrenüñ (39) nūrını gören nūr-ı şıfātı görür. Ve nazarı nūr-ı şıfāta ta‘alluḡ eyleyen ehl-i başıret nūr-ı zātı müşāhede ider. Ve nūr-ı ‘aynı idrāk iden nūr-ı ‘aynü’l-‘aynı görür. (40) Ve ‘ayn-ı cem‘i gören kevnı envār-ı zāt u şıfātadan bürüz itmiş mir‘āt-i fi‘l görür. Ve rü‘yet-i mezbūre müşāhede-i kıdeme na‘t-ı iştāfā ile nazar itmege (41) müsta‘idd olan aşfiyā vü aşdıḡāya maḡşüşdur. Ve kezālik kavluḡu te‘ālā: يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ مَن يَشَاءُ¹²²³ الآية. Pes Ebū Bekir eş-Şiddīḡ raḡıyallāhu ‘anhuñ [241^b] (1) vech-i meşrūḡ üzere nūr-ı ḡaḡīḡat-i muḡammediyyeyi müşāhede itmege cümleden ziyāde etemm-i isti‘dādı ve kemāl-i istihḡākı olmaḡla Ḥazret-i Faḡr-i ‘ālem şallallāhu ‘aleyhi ve sellem (2) Ebū Bekir eş-Şiddīḡ’ı müşāhedesı bābında taşdıḡ buyurup

گفت احمد راست گفتی ای عزیز

ol ḡabīb-i vāḡid ü aḡad Ḥazret-i Aḡmed ‘aleyhi şalavātullāhi’ş-şamed (3) eyitdi: Rāst söyledüñ, şādıḡu’l-kavl ve şadīḡ u şiddīḡsın ey ‘azīz.

(2368/2404) ای رهیده تو ز دنیای نه چیز

Ey şiddīḡ-ı ekber ve ḡalbi nūr ile münevver! (4) Sen dünyā-yı nā-ḡiz ve lā-şey’den ḡalāş olmış ya‘ nî ḡayd-ı suver-i keşerāt ve bend-i nuḡuş-ı ta‘ayyünāt olmaḡdan rehā bulup ḡümā-yı evc-i vaḡdet olmışsın. (5) Pes Resūl-i Ḥudā hem Ebū Cehl’e ve hem Ebū Bekir eş-Şiddīḡ’a rāst söylersiz diyü buyurmaḡla

حاضران گفتند ای صدر الوری

meclis-i şerīf-i muştāfavāide (6) olanlar eyitdiler: Ey şadru’l-verā ve māḡ-ı bedr-i leyletü’l-isrā!

(2369/2405) راست گو گفتی دو ضدگو را چرا

İki zıd-gūya rāst-gū diyüp ikisinüñ daḥı kelāmını taşdıḡ (7) buyurduñ, ‘acāba bunda ḡikmet nedür ki ma‘ahāzā iksinüñ daḥı kelāmı birbirine mübāyin ve mütenāḡızdur?

¹²²² “Yaḡı neredeyse ateş dokunmasa bile ışıḡ veren bir kandildir. Nur üstüne nurdur.” Nūr 24/35.

¹²²³ “Allah nuruna dilediḡini kavuşturur.” Nūr 24/35.

Pes ol ḥallālū'l-müşkilāt mefḥar-ı mevcūdāt 'aleyhi (8) ekmelü't-taḥiyyāt aşḥāb-ı şafā-intisāba teveccüh buyurup

گفت من آینه‌ام مصقول دست

eyitdiler ki: Ey benüm aşḥābum! Ben yed-i ilāhīnūñ mir'āt-i maşḳūlesiyüm. (9) Ya' nī tecelliyāt-ı zāt u şıfāta maẓhar bir āyine-i mücellā ve mir'āt-i muşaffāyum.

(2370/2406) تُرک و هندو در من آن بیند که هست

Türk ü Hindū benüm mir'ātümde ol ma'nāyı görürler ki (10) şıfāt-ı mer'iyye kendülerinüñdür.¹²²⁴ نَحْنُ مِرْآتٌ مَجْلُوءَةٌ قَدْ يَرَى كُلُّ أَحَدٍ فِيْنَا صُورَتَهُ.

شُعَاعٌ بَدَى لِلْهَاشِمِيِّ بِطَبِيبَةٍ
(11) فَسَاقَ إِلَيْهَا الْجِنُّ وَالْإِنْسُ وَالْوَحْشَا

شَهِدْنَا لَهُ نُورًا تَرَى الشَّمْسُ دُونَهُ
فَنُورُ رَسُولِ اللَّهِ قَدْ بَلَغَ الْعَرْشَا

شَفِيعُ جَمِيعِ الْخَلْقِ لِلْحَقِّ أَحْمَدُ
(12) إِذَا بَطَشَ الْجَبَّارُ وَاسْتَسْرَعَ الْبَطْشَا

شَفِيقٌ عَلَيْنَا مُؤَيَّرٌ إِصْلَاحِنَا
يُؤَدُّ لَنَا أَنْ نَتْرَكَ الْبَغْيَ وَالْفَحْشَا

شَمَائِلُهُ الْإِحْسَانُ وَالْجُودُ وَالْوَفَا
(13) لَقَدْ طَابَ مِنْهُ الْأَصْلُ وَالْفَرْعُ وَالْمَنْشَا

شَفَاعَتُهُ يَرْجُو الْمَسِيءُ الَّذِي جَنَى
نَهَارًا وَلَيْلًا يَكْسِبُ الْإِثْمَ وَالْفَحْشَا

شَفَا كُلَّ عَاصٍ فِي يَدَيْكَ وَإِنِّي
(14) مَرِيضٌ مِنَ الْعَصِيَانِ مُتَجِعٌ الْأَحْشَا

شَفَى اللَّهُ أَمْرَاضِي بِزُورَةِ أَرْضِكُمْ
وَيَسَّرَ لِي الْبَارِي لِتَقْبِيلِهَا الْأَمْشَا¹²²⁵

¹²²⁴ Biz parlak bir aynayız her bakan bizde kendini görür.

¹²²⁵ Hâşimîler için Taybe'de bir parıltı ortaya çıktı. Bütün cinler, insanlar ve hayvanlar ona doğru (Taybe'ye) sürüklendi. Güneşi onun aşağısında olan bir nur olarak gördük. Resûl'ün nuru arşa erişti. Cebbar şiddetle yakaladığında ve saldırı hızla geldiğinde, hak için, bütün yaratılmışların şefaathisi Ahmed'dir. Bize karşı şefkatli ve bizim iyileşmemizde etki sahibidir. O zulmü ve kötülüğü terketmemizi sağladı. Onun özellikleri ihsan, kerem ve vefadır. Asıl, fer ve kaynak da ondan dolayı güzelleşti. Onun şefaati, gece gündüz suç işleyip günah ve kötülük kazanan günahkarı ister. Bütün

Pes merd-i a‘rābī eger ‘ayb-bīn ve eger (15) hūner-bīn herkes gördüğü kendü ‘ayb u hūneridür diyü zevcesine envā‘-ı nuşh u pend itdükden sonra faqr u ẓanā‘ ata terğīb ve sū-i ẓandan terhib için birkaç (16) kelimāt dahı söyleyüp eyitdi:

ای زن ار طمّاع می بینی مرا

Ey zen! Eger beni ẓammā‘ u ẓarīş görürseñ

(2371/2407) زین تحرّی زنانه برتر آ

bu zenler gibi (17) taḥarrī eylemekden yukaru gel. Ya‘nī taḥarrī-i bī-hāşıl ile rütbe-i süfliyyede ẓalmayup derece-i ‘aliyye-i ricāle irtikā eyle. Ve merdān-ı Hūdā gibi sürh u kebūd renglerden mu‘arrā (18) ve mir‘āt-i mücellā gibi muşaffā olup yakīn u şühūd şāḥibi olmağa cidd ü cehd kıl. Gerçi benüm saña şabr u ẓanā‘at ve faqr u meskenetden söyledüğüm şayd-ı ḥalḳ (19) ve hırş u ẓama‘ şeklinde görünür. Velākin

آن طمع را ماند و رحمت بود

ol ẓama‘ a beñzer ve raḥmet olur. Ya‘nī şayd-ı merdüm idüp faqr u maḥabbete terğīb (20) eylemek egerçi ẓama‘ a müşābihdür fe-ammā müstemi‘-i ẓābil olan benüm kelimātumı ḥūsn-i ẓabūl ile ışgā idüp faqr u terke mā‘il olursa bir kimesnenün hidāyetine sebep olup (21) ma‘nāda ol ẓama‘ raḥmet olur. İmdi ey zen!

(2372/2408) کو طمع آنجا که آن نعمت بود

Ẓanı ẓama‘ ol mertebede ki ol ẓama‘ ni‘met ola. Ya‘nī ẓanı bir ẓama‘ ki ol ẓama‘ (22) bir mertebede ni‘metden ‘add olına. Veyāḥud ol yerde ki ni‘met ola o maḳūle yerde ẓama‘ neyler. Lā-cerem anda ẓama‘ olmaz. Ve senün bende ẓama‘ vardır mülāḥazasın (23) eyledüğün kendü ḥālündür. Ben ḥod ni‘am-ı tecelliyāt-ı ilāhiyye ile mānend-i āfitāb nūr-ı maḥẓ ve mir‘āt-i muşaffā olmuşumdur. Pes bende hırş u ẓama‘ olmaz. Ẓāsım-ı Envār:

(24) بِحَمْدِ اللَّهِ مِنْ أَرْذَلِ كِشَانِمِ

ز ذوق درد دُردش جان فشانم

مرا هر کس به شکل و صورتی دید

به صد دستان میان دوستانم

asilerin şifası senin elindedir. Ben de içime acı veren isyandan ötürü hastayım. Sizin mekânınızı ziyaret ettiğim için Allah hastalıklarına şifa versin. Topraklarınızı öpmem için Bari Teala yürümemi kolaylaştırsın. el-Lahmî, **Tahmîsu Kasîdeti'l-Vitriyye**, s. 89-95.

(25) زمین و آسمان روشن به من شد¹²²⁶
که من نور زمین و آسمانم

زمین و آسمان در رقص آید
اگر از شوق دستی بر فشانم

(26) مرا اندر مکان جویند مردم
نیابندم که مرغ لا مکانم

نداند حال قاسم را به جز دوست
اگرچه سودم و گر در زیانم¹²²⁷

(27) Pes bu devlete ne ile vâşıl olduñ dir iseñ fağra şabr u şükr ü řanā‘ at ile vâşıl oldum. İmdi ey zen!

امتحان کن فقر را روزی دو تو

(28) Sen dağı bir iki gün şabr u řanā‘ atla fağrı imtiḥān eyle.

(2373/2409) تا به فقر اندر غنا بینی دوتو

Ḥattā fağr içinde iki şat ğınā göresün ki biri ğınā-yı řanā‘ at (29) ve birisi ğınā-yı ‘işmetdür. Şi‘r:

فقر می گفت که من خسرو جاودانم
فقر می گفت که من نادره انسانم

فقر می گفت که فردا که قیامت گردد
(30) نه غم از پول صراطست و نه از میزانم

اندر آن روز من از محنت و غم آزادم
مرکب جان به سر کوی یقین می رانم¹²²⁸

¹²²⁶ ifadeyi mevcut Kâsım-ı Envâr divanı neşrinde şeklinde kaydedilmiştir. Bu yazım beytin anlamına daha uygun düştüğü için tercümede neşirdeki kullanımı tercih ettik. bkz. Kâsım-ı Envâr, *Külliyât-ı Kâsım-ı Envâr*, s. 211.

¹²²⁷ Allah’a hamd olsun ki ben kadehin dibindeki tortuyu çekenlerdenim. O tortunun derdinin şevki ile canımı feda edenlerdenim. Beni herkes bir başka şekil ve suret üzere gördü. Dostlarım arasında yüzlerce ayrı hikâyem var. Yer ve gök benden dolayı aşikâr kılındı; çünkü ben göklerin ve yerin onların nuruyum. Eğer ben (dostun şevkinden ötürü) coşkunluk ile raks edersem gökler ve yer de raks etmeye başlar. İnsanlar beni bir mekânda ararlar ama bulamazlar; çünkü ben lâmekân kuşuyum (murg-i lâ-mekânım). Kârdaya da zarardaya da Kâsım’ın hâlini dosttan başkası bilmez. Kâsım-ı Envâr, *Külliyât-ı Kâsım-ı Envâr*, s. 211.

¹²²⁸ Fakr diyordu ki ben ilelebed padişahım. Fakr diyordu ki ben insanların benzersiz olanıyım. Fakr diyordu ki (benim için) yarın kıyamet koptuğu zaman bende ne sırat köprüsünden geçmenin ne

Hâşıl-ı kelâm ve hülâşa-i merâm

(31) صبر کن با فقر و بگذار از ملال

fağra şâbır ol ve melâl ü kelâlden geç.

(2374/2410) زانک در فقرست عزّ ذوالجلال

Zirā zū'l-celāl ve'l-cemāl Allah'ıñ 'izz ü devleti (32) ve luṭf u raḥmeti fağrdadur. كَمَا

قِيلَ سُئِلَ الْجُنَيْدُ عَنْ أَعَزِّ النَّاسِ فَقَالَ: الْفَقِيرُ الرَّاضِي. وَقَالَ الْمُؤَمِّلُ¹²²⁹: مَا رَأَيْتُ الْغِنَى أَذْلُ مِنْهُ فِي مَجْلِسِ الثَّوْرِيِّ وَلَا رَأَيْتُ
(33) الْفَقْرَ أَعَزُّ مِنْهُ فِي مَجْلِسِ الثَّوْرِيِّ. وَقَالَ مَعْرُوفُ الْكَرْخِيِّ قَدَّسَ اللَّهُ رَمْسَهُ: إِذَا أَرَادَ اللَّهُ تَعَالَى بَعْدَ خَيْرٍ اسْتِعْمَلَهُ وَزَوَى عَنْهُ
الْخِذْلَانُ وَأَسْكَنَهُ بَيْنَ (34) الْفُقَرَاءِ وَإِذَا أَرَادَ اللَّهُ بَعْدَ شَوْءٍ زَوَى عَنْهُ الْعَمَلُ وَابْتَلَاهُ بِالْخِذْلَانِ وَأَسْكَنَهُ بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ وَإِذَا نَظَرَ إِلَيْهِمْ
طُوبَى لِلْفَقِيرِ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ، فَسَأَلُوا عَنْهُ، فَقَالَ: لَا يَطْلُبُ السُّلْطَانُ مِنْهُ الْخَرَاجَ (35): اسْتَعْظَمَ غِنَاهُمْ. وَقَالَ أَبُو بَكْرٍ الْوَرَّاقُ
بِمَاذَا يُقَدَّمُ الْفَقِيرُ عَلَى رَبِّهِ، فَقَالَ: وَمَا لِلْفَقِيرِ فِي الدُّنْيَا وَلَا الْجَبَّارُ فِي الْآخِرَةِ الْحِسَابُ.¹²³⁰ وَسُئِلَ أَبُو حَفْصٍ (36) النَّيْسَابُورِيُّ
أَنْ يُقَدَّمَ بِهِ عَلَى رَبِّهِ سِوَى فَقْرٍ.¹²³¹

Pes ey zen-i bî-şabr!

سرکه مفروش و هزاران جان بین

(37) Ğam u teng-destiden yüzün purtarup sirke-fürüşluk itme. Ve hezārān cānı

(2375/2411) از قناعت غرقِ بحرِ انگبین

ḵanā' atdan ġarḵ-ı baḥr-ı engübīn gör. (38) Ya'nī nice 'aşıqlarūñ revānı fağra
eyledükleri şabr u ḵanā' at berekātında ġarḵ-ı baḥr-ı engübīn-i maḥabbet olmışdur. el-
Hâşıl

صد هزاران جانِ تلخی کش نگر

(39) şad hezārān telḥlik çeken cānı gör.

(2376/2412) همچو گلِ آغشته اندر گُلشکر

mizanın endişesi vardır. O gün ben tasadan ve ızdıraptan kurtulmuş bir biçimde can merkebini (bineğini) yakîn sokağının semtine sürmekteyim. Kâsım-ı Envâr, **Külliyât-ı Kâsım-ı Envâr**, s. 211-212.

¹²²⁹ Müemmil el-Cessâs hicrî dördüncü asır Şiraz sufilerindendir. bkz. Câmî, **Nefhâtü'l-Üns: Evliyâ Menkıbeleri**, s. 388-389.

¹²³⁰ Cüneyd'e insanların en şerefli si sorulduğunda "Razı olan fakirdir" dedi. Müemmil şöyle söylemiştir: Sevrî'nin meclisinde gınadan daha değeri düşük, fakirlikten daha değerli bir şey görmedim. Ma'rûf el-Kerhî şöyle söyledi: Allah kulu için hayır dilerse onu kullanır, ona zellilik vermez ve onu fakirler arasında ikamet ettirir. Allah kulu için bir kötülük murat ettiğinde ondan ameli alır, onu zelliliğe düşürür ve zenginler arasına yerleştirir, o zenginlere baktığı zaman onların zenginliklerini ulu tutar. Ebû Bekir el-Verrâk "Dünya ve ahirette fakir ne mutludur!" deyince ona bunun manasını sordular. O da şöyle cevap verdi: Dünyada sultan ondan haraç istemez, ahirette de Allah ondan hesap sormaz. Ebû Halef et-Taberî, **Selvetü'l-Ârifin**, s. 365.

¹²³¹ Ebû Hafs Nisâbü'rî'ye fakirin Rabbine ne ile yaklaşacağı soruldu. O da dedi ki: Fakirin fakrı dışında Rabbine yaklaşacağı başka bir şeyi yoktur. Ebû Halef et-Taberî, **Selvetü'l-Ârifin**, s. 362.

Gül gibi gülbeşeker içinde mümtezic ü āğışte olmuş. Ya‘nī telhī evrāk-ı verd-i sükker ile (40) muhtaliṭ olduğda telhlikden eşer-i mā kalmadığı gibi faḳr u fenā ve renc ü ‘anāya şabr idüp telhī-i mücāhede vü riyāzetde sükker-i maḥabbet-i ilāhiyyeden lezzet alup (41) zevḳ ele getüren ‘āşık gülşeker gibi pür-lezzet olur. Ammā nice ideyin ki

ای دریغا مَر ترا گُنجا بُدی

Ey dirīgā! Saña vūs‘at-i isti‘dād u ḥavşala nihād olaydı [242^a] (1)

(2377/2413) تا ز جانم شرح دل پیدا شدی

tā ki cānumdan şerḥ-i dil ṭālī‘ u lāmi‘ u āşikārā vü peydā olaydı ve lezzet-i maḥabbetden aşılıyla ḥaber vireydi. Ammā ne fā‘ide (2) ber-feḥvā-yı کَلِمَ النَّاسِ عَلَى قَدَرٍ ber-feḥvā-yı söz müstemi‘ üñ ṭaleb ü isti‘dādı miḳdārı söylenür. Aña binā‘en ki

این سخن شیرست در پِستانِ جان

Bu söz fi‘l-mişl (3) pistān-ı cānda lebendür. İmdi bu taḳdīrce

(2378/2414) بی کُشنده خوش نمی گردد روان

çekici ve içici olmaḳsuz laṭīf ü ḥoş u revān olmaz. Fe-ammā şöyle ki

(4) مُسْتَمِعٌ چون تشنه و جوینده شد

müstemi‘ teşne vü cūyende oldı.

(2379/2415) واعظ ار مُرده بؤد گوینده شد

Vā‘iz eger mürde daḥı olsa mütekellim ü gūyende olur. (5) Ve müteveccih-i ṭālib kemāl-i teveccūhi ile vā‘izi söyledür. Ve bülbül gibi feryād getürüp isti‘dād-ı müstemi‘-i bülbül lisān-ı vā‘izüñ tāze açılmış güli olur. Zīrā

(6) مُسْتَمِعٌ چون تازه آمد بی ملال

müstemi‘ çünki meclis-i va‘za tāze vü bī-melāl geldi. Ya‘nī ḳalbinde efkār-ı müzaḥrafāt-ı dünyeviyye ve kesb ü ma‘āşuñ zulmet-i derd ü ğamıyla (7) mükedderü’l-ḳalb olmayup yarınki gün ve belki bu nefesden ziyādenüñ ḳaydın çekmeyüp ḥulūş-ı ḳalb ile vā‘iz-i müteḥaḳḳıḳ ki murād mürşidīn-i muḥaḳḳıḳındır, ḥużūr-ı (8) şerīflerine gelse farazā keşret-i iştiğāl-i dünyeviyye ile bir mükedder ḥāṭıruñ te’şirinden vā‘iz süst daḥı olduysa ol tāze vü bī-melāl olan ṭālibüñ şevḳine

(9) (2380/2416) صدزبان گردد به گفتن گنگ و لال

güng ü lāl olan kimesne sözde yüz dillü olup ‘andelīb-i hezār-destān olur. Erbāb-ı şafāya ma‘lūmdur ki (10) maḳām-ı fenāda olan ehl-i ‘ışḳ āteş-i ‘ışḳda yana yana

vücūdundan eșer kalmayup maḥẓ-ı âteş olmuştur. Gerçi ḥarâret ü tâbişi müşteddür velâkin şıyt u şadâsı (11) nâ-büddur. Pes tâlib-i cedîd daḥı âteşe yanmağa müsta‘idd olan hîzem-i huşk meşâbesinde olup tâbiş-i âteşe mülşak olduğu gibi bir gürüldi ve sūziş (12) hâşıl olup duḥân ve ‘alevler hevâya peyveste olur. Ve sâ’ir ‘uşşâkı daḥı yeñi başdan tâlib meşâbesinde idüp her biri bülbül-i gūyâ olur. Fe-ammâ

(13) چونک نامحرّم در آید از دَرَم

çün ki kâpumdan içeru nâ-maḥrem gele ‘andelîb-lisân kelimât-ı qudsiyye ile nağmezen olmaḥdan sâkit olup

(2381/2417) پرده در پنهان شوند اهلِ حَرَم

(14) ehl-i ḥarem perde-i ḥafâ içinde mestûr u pinhân olurlar.

ور در آید مَحْرَمی دُور از گزند

Ve eger zarar u ziyândan dūr bir maḥrem-i pūr-nūr gele

(2382/2418) (15) برگشایند آن ستیران روی‌بند

ol mestûrlar yüzünü bend ü burkâ‘ın küşâde idüp ‘arz-ı cemâl ve ızhâr-ı ma‘rifet-i zü’l-celâl iderler. Şi‘r:

(16) صغیر مرغ جان اسرار گوید

ولیکن با دل بیدار گوید

پشیمان گردد اندر آخر کار

چو سرّ گنج را با مار گوید

(17) سخن از عشق گفتن ناروا نیست

به شرط آن که با مقدار گوید

چرا باید سخن گفتن به کوری

که چون بشنید از آن زنهار گوید؟

(18) چه گویی قصّه آن کور و مشرک

که او انکار را اقرار گوید؟

محمّد گفته باشد در حقیقت

حدیثی را که یار غار گوید

(19) سخن‌های مقلّد بی فروغست

اگر یکبار اگر صدبار گوید

چو عاشق مست شد ناکام و ناچار
حدیث خانه در بازار گوید

(20) ز یک بحرست این لؤلؤی شهوار
اگر ملا اگر عطار گوید

چو قاسم در بقای او فنا شد
سخن از واحد القهار گوید¹²³²

(21) İmdi ey nūr-ı dīde-i peder ve ciger-pāre-i māder!

هرچه را خوب و خوش و زیبا کنند

Her ne şey ki hūb u zībā vü hoş eylerler

(2383/2419) از برای دیده بینا کنند

(22) dīde-i bīnādan ötüri iderler a‘ mādan ötüri ašlā bir şey’ tezyīn ü ārāyiş itmezler.

Zīrā a‘ mānuñ mubşırāt-ı laţifeden zevk u naşibi yokdur. Şi‘r:

(23) Haqīkat ehli olanlar bilür nūr-ı Hudā sırrın

Muḳallid ‘aynı a‘ mādur göremez evliyā sırrın

Şular kim nefis ile hemreng olup cismini cān itmez

(24) Qarīn-i dīvdür bilmez Mesīh-i cān-fezā sırrın

Ne bilsün ‘ışkı nāqışlar kemāl ehlinüñ esrārın

Çü bilmez Bū Leheb kurb-ı maḳām-ı Muştafā sırrın

(25) Ma‘ ārif nūrına vāşıl olan insān-ı kāmilden

Sülūkı Haḳḳ’adur dā’im bilür ol kibriyā sırrın

Haḳīkī sırr-ı vaḥdetden irişdi ‘ilm-i taḥḳīka

(26) Anuñçün inkişāf itdi cihānda dü serā sırrın¹²³³

¹²³² Can kuşunun ıslığı (çılgılığı) sırları söyler. Fakat (can kuşu) ayık bir kalp ile söyleşir. İşin sonunda hazinenin sırrını yılanı anlattığı için pişman olur. Aştan söz etmek belli bir ölçü gözetilmek şartıyla yaraşksız değildir. Bir köre söz söylemek niçin gerekli olur? Çünkü o sözü işittiği zaman idrak edemeyecektir. Aşkın hikâyesini kör ve müşrike niçin anlatıyorsun? Sen söyledikçe o inkârı ikrar edecektir. Hakikatte Hz. Muhammed söylemiştir ama ancak mağara arkadaşına söylemiştir. Mukallidin sözleri bir kere de bin kere de söylese parıltısızdır (donuktur). Âşık sarhoş olunca ister istemez, çaresizce evde söylenecek sözü çarşıda anlatır. Bu şahırlara layık inci Molla da söylese Attâr da aynı denizdendir. Kâsım O’nun bekasında fena bulunca Vâhidü’l-Kahhâr’dan söz söyler. Kâsım-ı Envâr, **Külliyât-ı Kâsım-ı Envâr**, s. 165.

¹²³³ “Risâle-i Melâmiyye-i Şuttâriyye”, **Melâmet Risâleleri**, haz.: Abdürrezzak Tek, s. 271.

Āh ey sālīk-i rāh!

کئی بود آوازِ چنگ و زیر و بَم

Çeng āvāzı ve zīr ü bam kıllarına düzen virilmek (27) kaçan olur?

(2384/2420) از برای گوش بی حس و اصم

Şağır kimesnenüñ bī-hiss ü bī-idrāk olan kulağından ötüri ya‘nī āvāz-ı bülend ü pesīn ile eyledükleri (28) nağamāt-ı rūh-efzā kulağında şamem olan aşamlar için degüldür. Belki şinevendegān içündür. Zīrā aşammuñ mesmū‘āt-ı lezīzeden naşibi yokdur. Ve kezālik

(29) مُشک را حق بیهوده خوشدم نکرد

Hakḳ sübhānehū ve te‘ālā miski ‘abes yere zū-revāyih-ı tayyibe kılmadı. Belki

(2385/2421) بَهرِ حس کرد و بیِ اَحْسَم نکرد

şahīhu’d-dimāğ olup (30) rāyih-i tayyibeyi hiss itmek kuvvet-i şāmmesi olanlar için miske rāyiha-i tayyibe ve būy-ı hoş virdi. Yoksa rāyihadan zevk u lezzet bulmayan ahşem (31) ve kuvvet-i şāmmesi muhtell olanlar için hoş-dem eylemedi. Ahşem rāyiha tuymayan muhtellü’d-dimāğa dirler. Ve bi’l-cümle وَلِكُلِّ شَيْءٍ أَهْلٌ Her nesnenüñ ehli vardır. (32) Ve her şey’ kendü cemālin ehline gösterüp āb-ı zülāl-i daḳā‘ıkuñ teşne-lebi olmayanlara baḥr-ı ḥaḳā’iḳ temevvüc itmez. Ve ‘arā’is-i ebkār u efkār-ı ma‘ānī ḥarem-i kibriyā vü celālüñ (33) nā-maḥremlerine cemāl-i bā-kemālinden ref‘-i niḳāb-ı ihticām itmez. Ve hiç bir çehre-i zibā nā-bīnā için ārāyiş-i çeşm ü ebrū kılmaz. Ve sem‘-i cānı olmayanlara ‘andelibān-ı (34) fezā-yı üns nağamāt-ı cān-fezā-yı ḳuds itmez. Ve revāyih-ı fevāyih-ı enfās-ı nefise-i merdān-ı Ḥudā meşām-ı cānları muhtel olanlara işābet itmez. Herkes (35) tālib ü müşterisin fark ider ve kendüyi aña arz ider. İmdi her şey’üñ مَا خُلِقَ لَهُ su vardır. Meşelā

حق زمین و آسمان بر ساختهست

Hazret-i Hakḳ (36) ve Kādir-i Muṭlaḳ zemīn ü āsümānı ḥalḳ eylemiştir.

(2386/2422) در میان بس نار و نور افراختهست

Mā-beyne’s-semā ve’l-arz çok nār u nūr yüceltmiş ve peydā vü aşikār itmiştir. (37) Nürdan murād enbiyā vü evliyā vü mü‘minīn-i aşfiyā ve nārdan murād Ferā‘ine-ṭabī‘at ü Şeddād-ḥilkāt ü Ebū Cehl-siret olan münkirīn ü mu‘ānidīndür. Ya‘nī (38) Hakḳ sübhānehū ve te‘ālā zemīn ü āsümānı ḥalḳ idüp nār u nūrı terfī‘ itdügi gibi bu ortalıkda ehl-i nūr olan nice enbiyā vü evliyā ve e’imme vü ḥulefānuñ (39) nām-ı

şerîfi ve dîn-i münîf ve tarîka-i laîfelerin yüceltdi. Ve ehl-i nâr olan ‘ucb u enâniyyet ve kibr ü naḥvet ve ğaḏab u şiddet şāḥiblerinden nicesine (40) devlet-i dünyā virmekle menāşib-ı dünyeviyyelerin terfî idüp ve ‘ālemiyān üzerine nice zamān zulm ü bid‘at ile istilā itmekle nāmları küfr ü tuġyān ile (41) şöhret bulup أُولَئِكَ أَصْحَابُ diyü mezkûr oldu. Daḥḥāk ve Şeddād ve Nemrûd ve Fir‘avn-ı zü’l-evtād ve kavm-i Semûd ü ‘Ād ve şimden sonra [242^b] (1) zāhir olacak ehl-i baġy ü fesād gibi. Pes وَلِكُلِّ رَجُلٍ مَقَامٌ her meşreb için bir maḳām ve maḳarr (2) ḥalk olındı. Meşelā

این زمین را از برای خاکیان

bu zemîni ḥākîler için

(2387/2423) آسمان را مَسْكِنِ افلاکیان

ve āsümānı eflākîler için mesken ü maḳām düzdi. (3) Pes ḥākî-şüret ve eflākî-sîret olan enbiyā vü evliyā ve ‘āşikîn-i aşdîkā maḥv-ı şüret-i ḥākî ve işbāt-ı sîret-i eflākî itmekle beşeriyyetlerin melekîyyete tebdîl (4) idüp şāḥib-i maḳām-ı maḥmûd ve hem-şoḥbet-i sākinān-ı ‘arş-ı raḥmān u ma‘bûd olurlar. Ve cibilletlerinde bi’l-ḳuvve merkûze olan şifāt-ı melekîyyetlerin ḥubb-ı dünyā (5) ile maḥv ü izāle idüp aḥkām-ı şüret ü ṭabî‘at üzere ḥatm olanlar maḥbûs-ı tîre-i ḥākî olup ṭabî‘at-ı süfliyyede ḳalup medāric-i a‘lādan maḥrûm ḳalurlar (6) ve maḳāmāt-ı seniyye-i ceberûtiyye şāḥiblerini kendünün hem-cinsi görmeyüp enbiyā vü evliyāya inkār u ‘adāvet iderler. Nitekim Ḥāzret-i Mevlānā buyurur:

مرد سُفلی دشمنِ بالا بُود

(7) Merd-i süflî düşmen-i bālā olur. Ya‘nî mertebe-i a‘lānuñ ehline ḳavlen ve fi‘len ve sırren ‘adāvet ider. Ve her mertebe-i süfliyyede olan ḥod mertebe-i menî‘aya ‘adāvet (8) itdüġi zāhir degüldür dinürse ḳavlen ve fi‘len zāhir degül ise sırren ve ḥālen ‘adāveti muḳarrerdür. Zîrā her kim olursa ekşer-i ḥâlde kendü re’y-i ‘aḳl ve mā-fevḳ-ı (9) sülûklerinde olan mertebeden söz işitseler ve ol maḳāmuñ şāḥibinden ol maḳām iktizāsınca bir fi‘l görseler ya budur ki şāḥibine ‘adāvet idüp (10) ve ba‘zı muta‘aşşib ḳatline deġin sa‘y ider. Ve ba‘zıları inkār idüp ba‘zıları daḥı hîç olmazsa ta‘accübde ḳalur. Pes ma‘nen الْمَرْءُ عَدُوٌّ لِمَا جَهِلَهُ vefḳınca (11) lā-cerem herkes bilmedüġi mertebeye ‘adûdur. el-Ḥāşıl

(2388/2424) مشتری هر مکان پیدا بُود

her mekânun bir müşterisi ve her çürük baklanun ve enfes-i nefâ'isün bir başka (12) alıcısı peydâ olur. Ve bi'l-cümle, beyt:

هر کس مناسب گر خود گرفت یار

بلبل به باغ رفت و زغن سوی خارزار¹²³⁴

vefkınca cennet-i a' lāya ve rü'yet-i tecellî-i (13) cemāl-i Mevlā'ya müşterî olan 'âşıklar sermāye-i 'ömrini taḥşîl-i a' māl-i şālîhaya şarf idüp lāyık-ı maḳām-ı maḥmūd olurlar. Ve müsteḥakk-ı dūzaḥ olan süflî (14) ṭabî'atlar daḥı a' māl-i cehennemiyreden olan cerā'im ü evzāra taḳayyüd idüp nār-ı ceḥîmde yanmağa sezāvār olurlar. Pes, beyt:

İş bilindi işleyesi er gerek

(15) Bu yolu varmağa key server gerek¹²³⁵

dimişlerdür. İmdi merdān-ı Ḥudā'nuñ kelimātın ıṣḡā itmege lāyık kulaḳ ve anlaruñ cemāl-i bā-kemāllerin görmege göz (16) taḥşîl itmek gerek. Ve illā anlar kulaḳı olmayana söylemez ve gözi olmayana tezyîn-i cemāl eylemez. Elbette tezyîn-i cemāle çeşm-i pür-nūr gerekdür. Ey zen! Sen (17) hemān bunu kendü ḥālinden kıyās eyleyüp aña göre iz' ān kıl. Meşelā

ای ستیره هیچ تو بر خاستی

(2389/2425) خویشتن را بهر کور آراستی

ey mestūr hîç sen (15) ḳalkḳduñ mı ve a' mā içün kendüñi tezyîn itdüñ mi? Bu ḥod muḳarrerdür ki sen kendüñi nā-bīnā vü nā-maḥremeler içün düzüp ḳoşmayup belki maḥrem ü bīnā olan zevcin (19) gözine şîrîn görünmekden ötüri tezyîn ü ārāyiş eyledüñ. el-Ḥāşıl beni görsünler diyüp kendüye düzen virmek gözlüyedür. Pes senüñ ḥālün (20) böyle iken bir daḥı senüñ gibi kör ve köre tezyîn-i zevāhir u bevātın idüp esrār-ı ḥaḳā'ıḳ-ı ilāhiyye ve nikāt-ı daḳā'ıḳ-ı zevḳıyyeyi bī-bāk ü bī-pervā söyleyüp (21) 'arā'is-i cemāl-i ebkār-ı efkārdan ne vechile keşf-i ḳınā' eyleyelüm ve vech-i laṭîf-i ma' āniyi geymek içün cilveger idelüm. Şi'r:

من معدن اسرار اما بنمی گویم

(22) من ابر گهر بارم اما بنمی گویم

در خائنه صورت در زاویه معنی

¹²³⁴ Herkes kendine uygun bir arkadaş edindi. Bülbül gül bahçesine, karga dikenliğe gitti.

¹²³⁵ Âşık Paşa, **Garib-nâme**, C: I/2, s. 651.

من طالب آن یارم اما بنمی گویم

من سوز درون دارم من ساز برون دارم
(23) سرگشته دلدارم اما بنمی گویم

من عاشق [و] عیارم در نورم و در نارم
من قلزم زخارم اما بنمی گویم

من سالک اطوارم اندر طلب یارم
(24) جویان و خریدارم اما بنمی گویم

من شیفته یارم من واقف اسرارم
من قاسم انوارم اما بنمی گویم¹²³⁶

Pes sende isti‘ dād olmaduğdan şöıra (25) ben saña ne söyleyeyin ki

گر جهان را پُر دُرِ مکنون کنم

farazā cihān u cihāniyānı pür-dürr-i meknūn eyleyem ve kelimāt-ı cevāhir-nikātum
ile aşdā-yı esmā‘ ı mālāmāl kılam.

(26) (2390/2426) روزی تو چون نباشد چون کنم

Çünkü senüñ behre vü isti‘ dāduñ olmaya nice ideyin? Naẓm:

Ger t̄alib iseñ görmege sen rü’yet-i dīdār

(27) Mūsī-şifat olğıl dün ü gün ‘ışkıla bī-dār

Yārüñ gözi nergislerine cāndan esīr ol

Āzād olayın dirseñ eger cümleden ey yār

(28) Hūlāşa-i kelām sözi ne dīrāz idelüm netīce-i merām budur ki

تَرْکِ جنگ و رهزنی ای زن بگو

Ey zen! Ceng ü cidāl ve yol uruculuğı terk eyle (29) ve beni dürlü dürlü māsivāya
bırakma!*

(2391/2427) ور نمی گویی به تَرْکِ من بگو

¹²³⁶ Ben sırların madeniyim ama söylemiyorum. Ben inci yağdıran bulutum ama konuşmuyorum. Suret dergahında, mana zaviyesinde ben o yarin talibiyim fakat söylemiyorum. Ben yürekten yanan kişiyim, ben dışarıda bunu aşikâr eden kişiyim. Sevgilinin düşkünüyüm ama söylemiyorum. Ben âşık ve pervasızım, hem nurdayım hem ateşteyim. Ben coşkun bir denizim fakat söylemiyorum. Ben sevgilinin talep yolunda bu yolun mertebelerinin yolcusuyum. Hem satıcıyım hem alıcıyım fakat söylemiyorum. Ben dostun düşkünüyü, ben sırların vâkıfıyım. Ben nurların taksim edicisiyim (Kâsım-ı Envâr’ım) fakat söylemiyorum. Kâsım-ı Envâr, **Külliyât-ı Kâsım-ı Envâr**, s. 226-227.

* Der-kenâr: Mışra‘ -ı evvelde olan بگر bir maqûle maḥalde بک ma‘nāsına isti‘ māl olunur.

Ve eger ceng ü cidālũn terkũni ikrār itmez iseñ benüm terkũmi söyle. Ya‘nĩ ben seni terk iderũm, (30) huyumı terk itmezem di ki biz de bilũp seni terk ü qat‘-ı ‘alāqa eyleyelũm. Pes

مَرْمَرَا چِه جَايِ جَنگِي نِيک و بَد

baña ne nĩk ü bedũn cengi yeridũr. Zĩrā ki

(31) (2391/2428) کين دلم از صلحها هم مي رَمَد

benũm qalbũm şālĩhlerden dağı ũrker qande qaldı ki ceng ü cidāle mũtehammil ola. İmdi ey zen maqta‘-ı kelām budur ki

(32) گر خُمُش گردی و گر نه آن کنم

(2393/2429) که همين دم ترکي خان و مان کنم

Eger cedelden vaz geqũp sũkũt iderseñ hoş yoħsa şöyle ki hamũş olmayup (33) yine beni vızırdayasun ve āzurde-dil eyleyesũn hemān şimdi anı iderũm ki terk-i hānumān idũp seni taqlĩk iderũm.

Ey dirĩgā bu cihānda bulmadum bir yār-ı gār

(34) Bu ciħān bāğında yoğdur gũl kim olmaz anda ħār

Qankı yārũn kim tolaşdı cĩm-i zũlfĩ boynuma

Yũregũme āqĩbet nĩş urdı ol mānend-i mār

Her kime yārũm disem āgyār olur her dem baña

(35) Bulmadum ħālũme hemdem bu cihānda toğru yār

Zāl-i dehrũn qarbına ħĩç kimsene dũymez velĩ

Pehlivān oldur ki nefsũn qatl ide merdāne-vār

Ey Ĥaqlĩkĩ qũn mũnāsib yār bulunmaz dũnyede

(36) Fāriğ ol gayrıdan ol kendũne kendũn toğru yār

[Ser-i suħan]

مراعات کردنِ زن شوهر را و استغفار کردن از گفته خويش

Zen şevherini mũrā‘at eylemesi ve kendũ (37) gũftesinden tevbe vũ istiğfār qılması beyānundadır.

زن چو ديد او را که تَنيد و تُوَسَن است

Zen çünkü gördi kim ol merd-i Tāzî esb-i Mısrî gibi (38) tünd ü haründür. Pes bu merd-i ‘ arabîyi kendüye rām itmege bir gayrı mekr u hîle gerek diyüp

گشت گریان گزیه خود دام زن است (2394/2430)

nālān u giryān oldu. (39) Giryē vü zārî ḥod eskiden dām-ı zendür.

گفت از تو کئی چنین پنداشتم

Zen şevherine eyitdi: Ben senden kaçan buncileyin bî-vefālîk ümîd iderdüm (40) ašlā senden bu hercā ‘ilîk me ‘mülüm olmayup belki

از تو من اومید دیگر داشتم (2395/2431)

ben senden gayrı ümmîd tutardum ve āḥir vaẓ‘-ı mülāḥaẓa iderdüm (41) ammā ḥayfā ki umduğum gibi çıkmadı diyüp dürlü dürlü āh u ḥanîn ü giryē vü enîn eyledi. كَمَا قَالَتْ

¹²³⁷ Sa‘ dī gūyend [243^a] (1): الْحُكْمَا أَلْنَسَاءُ حَبَائِلُ الشَّيْطَانِ.

نه ما را در میان عهد وفا بود

جفا کردی و بد مهری نمودی

به یک بار از جهان دل در تو بستم

ندانستم که بر کردی بزودی

(2) هنوزت گر سر صلح است باز آی

¹²³⁸ کران محبوبتر باشی که بودی

Pes mer‘e-i a‘ rābī bu maḳūle gōñūl alıcı söz söyleyüp

زن در آمد از طریق نیستی

(3) zen şevherine yokluk ṭarîḳinden geldi.

گفت من خاکی شمام نی ستی (2396/2432)

Ey şevher, ben sizūn ḥāk-i pāyūñüzüm sittî ya‘ nî kadın degülüm belki senūn cāriyeñ gibi (4) olup saña ḥātunluğa lāyîk degülüm diyüp ṭarîḳ-i meskenet ve tevāzu‘dan envā‘-ı iltiyāmlar eyledi. Ve incü dānesi gibi gözyaşı döküp eyitdi ki:

(5) جسم و جانم هرچه هستم آن تست

Benüm cism ü cānum ve her neye mālîk isem senūñdür.

¹²³⁷ Kadınlar şeytanın tuzaklarıdır.

¹²³⁸ Aramızda vefa andı yok muydu? Ama sen zulmettin, vefayı bozdun. Bir anda cihandan sana bağlanmıştım. Dönüvereceğini hiç bilmiyordum. Yine de barışmak istiyorsan gel, eskisinden daha da sevimli olursun. Sâdî-i Şîrâzî, **Metn-i Kâmil-i Dîvân-ı Şeyh-i Ecell-i Sa‘dî-i Şîrâzî: Gülistân ve Bostân ve Mecâlis**, s. 95. Tercüme için bkz. Sadî, **Gülistan**, çev.: Hikmet İlaydın, s. 191. Ayrıca bkz. Sûdî-i Bosnevî, **Gülistân Şerhi**, s. 549-550.

(2397/2433) حکم و فرمان جملگی فرمان تُست

Hükm ü fermān cümleten senüñ fermānuñdur. (6) Her ne buyurursañ أَلَأْمُرُ أَمْرُكُمْ men bende-i fermānuñum ve bī-muḥālefet muṭī^c u münkādūñum diyü niyāz eyledi. Sa^c dī:

نگار من چو در آید به خنده نمکین
(7) نمک زیاده کند بر جراحت ریشان

چه بودی از سر زلفش به دست افتادی

چو آستین کریمان به دست درویشان¹²³⁹

Ve zen-i a^c rābī envā^c -ı sūz u gūdāzla (8) eyitdi: Ey recül-i kerīm!

گر ز درویشی دلم از صبر جَست

Eger benüm gönüm faqr u fāḫadan şıçradı ise ya^c nī faḫīrlıktan ḫavf u firār itdiyse

(2398/2434) بَهرِ خویشم نیست این آن بَهرِ تو است

(9) ol ḫavf u girīz benüm kendüm için degüldür. Zīrā

تو مرا در دردها بودی دوا

sen baña derdlerde devā olduñ. Pes ḫaḫḫ ḫuḫūḫ gözedilmeyüp

(2399/2435) من نمی‌خواهم که باشی بی‌نوا

(10) ben istemezem ki sen faḫīr u bī-nevā olasun.

جان تو کز بَهرِ خویشم نیست این

Senüñ ḫayātuñ için va'llāhi'l-^c azīm bu cüst ü cū kendüm için degüldür.

(2400/2436) (11) از برای تُستم این ناله و حنین

Belki bu nāle vü ḫanīnüm maḫzā senüñ içündür. Ya^c nī derūn-ı dilden senüñ ḫayır-ḫ^vāhuñum. Kıt^c a:

يَعْلَمُ اللَّهُ که در وفاداری

(12) ز آن فروزم که در گمان آری

چشم آن دارم از فراست تو

که مرا بی روشن مپنداری¹²⁴⁰

Ve bi'l-cümle ey şevher u nūr-ı başar! (13) Saña maḫabbetüm bir derecededür ki

¹²³⁹ Benim sevgilim, tatlı gülüşüyle içeri girince yaralarımıza daha da tuz eker. Ne olurdu cömert insanların yoksullar eline düşen yenleri gibi zülfünün ucu elime geçseydi. Sâdî-i Şîrâzî, **Metn-i Kâmil-i Dîvân-ı Şeyh-i Ecell-i Sa'dî-i Şîrâzî: Gülistân ve Bostân ve Mecâlis**, s. 94. Tercüme için bkz. Sadî, **Gülistan**, çev.: Hikmet İlaydın, s. 190. Ayrıca bkz. Sûdî-i Bosnevî, **Gülistân Şerhi**, s. 548.

¹²⁴⁰ Allah da biliyor ki ben vefakâr olmakta ondan daha üstünüm. Oysa sen şüphe etmekteisin. Senin firasetinden bir göze sahibim ama sen beni görmez sanmaktasın.

خویش من واللّه ز بهر خویش تو

(2401/2437) هر نفس خواهد که میرد پیش تو

vallāhi'l-‘Azīm ve billāhi'l-Kerīm benüm nefsum diler ki (14) her nefesde senüñ öñünde senüñ içün öle ve biñ cānum daḥı var ise fedā ola. Ve ḳāle ba‘zūhum li-zevcetihī şı‘r:

لَقَدْ كُنْتُ مُحْتَاجًا إِلَى مَوْتٍ زُوجَتِي
(15) وَلَكِنْ قَرِينُ السُّوءِ بَاقٍ مُعَمَّرٌ

فَيَا لَيْتَهَا صَارَتْ إِلَى الْقَبْرِ عَاجِلًا
وَعَذَّبَهَا فِيهِ نَكِيرٌ وَمُنْكَرٌ¹²⁴¹

Āh ey şevher u mūnisüm!

(16) کاش جانَت کِش روانِ من فدی

(2402/2438) از ضمیرِ جانِ من واقف بُدی

Benüm cānum senüñ cānuña fedā olsun. Kāşki cānuñ benüm zamīrūmden vāḳıf olaydı. (17) Ya‘nī benüm cānum senüñ yoluña ne vechile terk-i ser ider ve cān u revān fedā kı lup bezl-i vücūd ider. N’olaydı ḥaḳīḳat-i ḥāl ve me‘āl-i derūnumdan senüñ (18) cānuñ āgāh olaydı ki zerre ḳadar maḥabbetde ğıll ü ğış olmaduğın fark iderdi. Ammā müşkil budur ki ben senüñ ne vechile derd-i serüñ olduğum bilmezsin. (19) Āh kim,

در عشق تو ترک سر چه باشد
از دوست عزیزتر چه باشد

گفتی چه کنی اگر کشم تیغ
بسم الله گو دگر چه باشد

(20) ای مردم چشم روشن ما

بر ما فکنی نظر چه باشد¹²⁴²

Ve ey sürūr-ı sīne!

¹²⁴¹ Nicedir eşimin ölmesine ihtiyacım var fakat ne çare ki kötüler uzun yaşar. Keşke o bir an evvel kabre girse de münker ve nekir orada ona azap etse. İbn Abdürabbih el-Endülüsî, **el-Ikdü'l-Ferîd**, thk.: Müfid Muhammed Kamîha, Beyrut, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1404/1983, C: IV, s. 59-60.

¹²⁴² Senin aşkında başımı terketsem ne olur (can feda etmenin sözü mü olur?) Dosttan daha aziz olan ne vardır? Eğer kılıcımı çekersem bana ne yapıyorsun dersin? Bismillah de daha ne olsun (başka söze gerek yok). Ey bizim aydınlık gözümüzün göz bebeği bize bir kere baksan ne olur (lütfundan ne eksilir?) Hocendî, **Dîvân-ı Kemâleddîn Mes‘ûd-ı Hocendî**, s. 139.

چون تو با من اینچنین بودی به ظن

Çün ki sen baña (21) zanda böyle olduñ. Ya‘ nî haqquma gümân-ı bed ider olduñ. Pes gāyet-i hüzn ü elemümden

(2403/2439) هم ز جان بیزار گشتم هم ز تن

hem cānumdan bîzār oldum (22) hem tenden. Nazm:

ترا گر بی وفا گفتم چه گفتم
غلط کردم خطا گفتم چه گفتم

اگر گفتم ستم چندین روا نیست
حدیث ناروا گفتم چه گفتم

(23) من خاکی به خاک آستان

حدیث تو ثنا گفتم چه گفتم¹²⁴³

Neşr: el-Hāşıl ey şevher-i hūb benüm haţāmı ‘afv it!

خاک را بر سیم و زر کردیم چون

(24) (2404/2440) تو چنینی با من ای جانرا سکون

Ey sükūn-ı cān! Çün ki sen benümle böylesin hāki sîm ü zer üzere eyledüñ. Ya‘ nî çünki sen baña vech-i ma‘ aş için (25) söyledüğüme elem çekdüñ min-ba‘ d ma‘ āşa müta‘ allık nesne añmayup sîm ü zerden ferāğat eyledüm. Ve sen ne semte sālİK isen ben dağı senüñ meslegüne tābi‘ üm. Kıt‘ a (26):

هر که نه بر دین تست کالعدمش فرض کن

و آنکه زند با تو کم کم ز کمش فرض کن

و آنکه درم دارد و از درم او به کس

می نرسد بهره بی درمش فرض کن¹²⁴⁴

(27) تو که در جان و دلم جا می کنی

Ey şevher sen ki benüm cān u dilümde maḥabbetüñle yer idersin,

(2405/2441) زین قَدَر از من تَبَرّا می کنی

¹²⁴³ Sana eğer vefasız dedimse ne dedim? Ne dedimse hata ettim, yanlış söyledim. Eğer bu kadar sitem reva değil dediysem aslında yaraşksız bir söz ettim, başka da bir şey söylemedim. Ben senin eşığının toprağından bir toprak parçasıyım. Eğer senin için övgü söyledimse de benim övgüm sana layık değildir.

¹²⁴⁴ Senin borcunu yerine getirmeyen kişiyi yok say. Seninleyken azlıktan dem vuran kişiyi az say (değer verme). Aynı şekilde dirhemi olan fakat ondan kimseye bir fayda ulaştırmayan kişiyi de bu dirheme sahip değil farzet.

bu kadar söz ile benden teberrā (28) idersin, ne diyelüm elden ne gelür.

تو تَبَرّا کن که هستت دستگاه

Sen teberrā vü istignā eyle ki senüñ kudretüñ vardır. Ya'nî her ne kadar istignā eyleseñ (29) mümkündür zîrâ ki ben senüñ bend-i zincîr-i maḥabbetüñ olıcak teberrā vü istignāñ maḥbûlümdür.

(2406/2442) ای تَبَرّای ترا جان غُذرخواه

Ey maḥbûb u ma'sûḳum! Senüñ teberrā (30) vü istignā ve nāz u ra'nālîḡuḡa cān-ı 'āşîḳ 'öẓr-ḡ'āhdur. Ya'nî her bār ki baña teberrā idüp iftirāḡa müta'allıḡ kelimāt ile nāz u istignā eylesün (31) bu ben 'āşîḳuñ cāmı 'afv ü iḡsānuñ ricā ider. Ve nāz u istignāyı kendüye sa'ādet bilüp biz bu luṡf u kereme lāyîḡ degül idük, düşnām u cefā (32) vü nāz u istignā daḡı senüñ iltifāt u keremüñdür diyü cebhe-i meskeneti zemîn-i iṡā'ate koyup şad hezār tazarru' u niyāz ile 'öẓr-ḡ'āhlıḡ ider. Ḥucendî:

(33) ما به سودای تو دامن ز جهان در چیدیم

محنت عشق تو بر راحت جان بگزیدیم

پیش از آن دم که نبود از دل و از جان آتری

در میان دل و جان مهر تو می ورزیدیم

(34) خلق در عشق تو بر وجه نصیحت با ما

هر چه گفتند شنیدیم ولی نشنیدیم¹²⁴⁵

Āh ey benüm cānla sevdügüm!

یاد می کن آن زمانی را که من

Sābıḡda olan (35) ol bir zamānı zıkr eyle ki ben

(2407/2443) چون صنم بودم تو بودی چون شَمَن

ben saña şanem ve sen büt-perest ü şaman gibi idüñ. Ma'nā-yı zāhirîsi mer'e recüle (36) zıkr-i zamān-ı sābıḡ idüp "Ey benüm zevcüm! Sen ḡod beni tāzeligümden alduḡın vaḡtı ben senüñ cānuñdan ziyāde sevgilü yārüñ olup her ne disem cümlesine (37) 'be-ser ü çeşm' diyüp aslā ve ḡaṡ'ā muḡālefet itmemeḡde ḡüyā ki ben saña büt ve sen daḡı baña inḡıyādda büt-perest gibi idüñ. Lākin şimdi ben saña (38) perestiş

¹²⁴⁵ Biz senin sevdan ile dünyadan etek toplamışız. Aşkın ızdırabını canımızın rahatına tercih etmişiz. Kalpten ve ruhtan bir eser bulunmayan o vakitten önce kalp ile ruh arasında iken senin sevgine yönelmişiz. Halk senin aşkın konusunda bize nasihat ederek ne dedilerse işittik fakat (aslında) işitmedik. Hocendî, *Dîvân-ı Kemâleddîn Mes'ûd-ı Hocendî*, s. 274.

idüp her ne fermân iderseñ emrüne rāmum.” Ve ma‘nā-yı te‘vīlīsi nefis-i mü‘ennes cānibinden ‘aql-ı ma‘āda ızhār-ı inkıyād olınup “Ey ‘aql-ı ma‘ād! (39) Sen ma‘āş ile muqayyed iken ben saña her ne imā vü işāret itsem filhāl bilā-tevaqquf murādum yerine getürüp bir vechile emrine muhālefet itmez idüñ, (40) gūyā ki ben şanem-i sūmenāt ve sen şaman-ı bā-ṭa‘āt idüñ. ¹²⁴⁶ Ammā el-ḥāletü hāzihī ¹²⁴⁷ أَشْلَمَ شَيْطَانِي عَلَى يَدَيَّ fehvāsınca (41) beni kendüne tābi‘ kılop sen āmir ben me‘mūr ve sen ḥākim ben maḥkūm oldum. Her ne fermân iderseñ fermān-berüm. Ve her ne mertebe cefā vü istiğnā eyleseñ [243^b] (1) ‘özü-ḥ‘āhum” diyüp bu yüzden nefsiñ ‘aqla temelluķı ve lā-cerem bunuñ tahtında bir ḥile-i ġarībesi vardır. Zīrā nefis mādām ki inkıyād u iṭā‘at da‘vāsında olduķça (2) mertebe-i nefsdan ḥurūc itmemişdür. Pes nefis ol zamānda ıslāḥ olur ki hergiz kendüde vücūddan eşer-i mā kılmayup ‘ayn-ı rūḥ ve zāt-ı ‘aql-ı küll ola (3) ve sen ben kıyından ḥalāş ola. İmdi ‘āķıla lāzımdur ki nefsinüñ bu vechile olan ḥile vü ḥud‘asından daḥı ġāfil olmayup dūr-bīn ola. Ve şūret-i şalāḥda (4) kendüyi firīfte idecegin iz‘ān kıla. el-Ḥāşıl zen-i a‘rābī şevherini şayd içün temelluķı ziyāde idüp eyitdi ki: Ey şevher!

بنده بر وفق تو دل افروختست

(5) Bende-i efkende senüñ vefķ-ı merāmuñ üzere dil-efrūhtedür.

(2408/2444) هرچه گوئی بُخت گوید سوختست

Her neyi ki pişdi mi ve pişür diyesün çāker-i dil-efrūhte sūhtedür dir. (6) Ya‘nī ḥidmetünde bir mertebe ihtimām üzereyüm ki bir kārūñ görölmesin fermān eyleseñ daḥı olmadı mı ve yāḥud oldı mı mülāḥazasında iken ol kār encāma irüp (7) ḥāzır u müheyyā olur. Ve fermānuñ her ne ise yerine gelür. Ve bi‘l-cümle

من سپاناخ توام هرچم بزی

ben senüñ sıpānāḥuñum ya‘nī ḥevāyic-i ṭa‘āmuñ gibiyüm (8) beni her ne ile tabḥ eyleseñ kıbiliyyetüm vardır.

(2409/2445) یا تُرُش با یا که شیرین می سزی

Ya ekşi şurba ve yā ki ṭatlu şurba cümlesine kıbilüm. Her neye lāyık görseñ muṭī‘üm (9) ve ḥūkm-i ḥūkūmete ve eṭ‘ime-i nefīseye sen lāyık ve sezāsun. Ḥucendī:

نیست از سوز تو جان را نه گیر و نه گیر

¹²⁴⁶ Nefis, en büyük puttur.

¹²⁴⁷ Şeytanım elimde Müslüman oldu.

سر ندارد ز سر خنجر و تیغ تو ستیز

(10) آرزو می بُرم آن سوز زهی آتش شوق
خاطر می کشد آن تیغ زهی خاطر تیز

خلق گویند گریز از ستم زلف و رخس
روز روشن به چنین بند چه امکان گریز¹²⁴⁸

(11) Pes ey recül-i mükerrem! Hālā saña özür-ḥ^vāhlığa geldüm ve eksikligüm bildüm. Zīrā

کفر گفتم نک بایمان آمدم

ol mu‘āraza ḥininde tehevürümden küfr söylemişüm ve bilmezlikle (12) ṭarīḳ-i Ḥaḳḳ’dan ‘udül etmişüm. İşte şimdi imāna geldüm.

(2410/2446) پیش حُکمت از سر جان آمدم

Senüñ ḥükmüñ öñüne ser u cāndan geldüm. Ya‘nī iṭā‘at-i emr itmege (13) cān u dilden geldüm. Benüm küstāḥlıguma naẓar itmeyüp dāmen-i ‘afv ile setr eyle ki

خوی شاهانه ترا نشناختیم

senüñ ḥūy-ı şāhāne ve ḥulḳ-ı pādīşāhāneñi (14) añlamamışum.

(2411/2447) پیش تو گستاخ خر در تاختیم

Senüñ ḥuzūruñda küstāḥāne ḥar sürdüm. Ya‘nī ri‘āyet-i edeb itmeyüp ba‘zı kelimāta cür‘et itmekle küstāḥlıḳ eyledüm. (15) Ammā bi-ḥamdillāhi te‘ālā

چون ز عَفْوِ تو چراغی ساختم

çünkü senüñ ‘afv u keremüñden bir çerāḡ düzdüm.

(2412/2148) توبه کردم اعتراض انداختم

Cümle ḥaṭā vü zellātuma (16) tevbe eyledüm. Ve i‘tirāzı yabana atdum. Ya‘nī terk-i i‘tirāz eyledüm.

من نهم پیش تو شمشیر و کفن

Ben senüñ ḥuzūruña şimşir u kefen ḳodum.

(2413/2449) می کشم پیش تو گردن را بز

¹²⁴⁸ Senin yakışından ötürü can için ne bir çıkış yolu ne de kaçış yeri vardır. Senin hançerinin ve kılıcının ucundan hiçbir baş kurtulamaz. Bu yanışı istiyorum ki o ne güzel bir şevk ateşidir. Hatırım bu kılıcı çekiyor. O ne güzel bir hatırdır! Halk onun yüzünün ve saçlarının siteminden kaç der. Gün aydınken böylesi bir zincirden kaçmak ne mümkün! Hocendî, **Dîvân-ı Kemâleddîn Mes‘ûd-ı Hocendî**, s. 215.

(17) Senüñ pişüñe gerdân çekerüm boynumı ur. Ya‘nî işte benüm boynum işte kılıcuñ benüm saña ašlā muḥālefetüm yoḡdur. Şi‘r:

یار سر می خواهد از من خواهمش گردان نهاد

(18) پیش او سر چیست باید دیده روشن نهاد¹²⁴⁹

Āh ey cān içinde cānum ve maḥbūb-ı cāvidānum!

از فراق تلخ می گویی سُخُن

Firāk-ı telḥden söz söylersin. (19) Ey benüm cānla sevdüğüm! Luṭf u iḥsān kıl.

(2414/2450) هر چه خواهی کن ولیکن این مکن

Her ne dilerseñ eyle velākin bunı eyleme. Ya‘nî hicr u firāḡa mūta‘allıḡ söz söyleyüp (20) cigerüm daḡlama.

در تو از من عذرخواهی هست سِر

Ey merd-i delîr! Senüñ vücūduñda benden ötürü ‘özür dileyici bir sırr-ı ḥafî vardır.

(2415/2451) با تو بی من او شفیع مُستَمِر

(21) Ol sırr-ı maḥfî müstemiren saña bensüz şefî‘ u ma‘zeret-ḥ^vāhdur. Pes sensüz baña seni şefā‘ at eyleyen rāz-ı nihān ne maḡūle sırr-ı pinhāndur dir iseñ (22)

عذر خواهم در درونت خُلّی تُست

benüm şefî‘ ve ‘özür-ḥ^vāhum senüñ derūnuñda merkūz olan ḥulḡ u şiyem ve luṭf u keremdür.

(2416/2452) ز اعتماد او دل من جُرم جُست

(23) Benüm göñlüm anuñ i‘timādundan cürm diledi. Ya‘nî senüñ hüsn-i ḥulḡ ve ‘afv [u] iḥsānuña i‘timād itmekle ḡalbüm cürm ü ḥaṭā ve evzār u zellāta cür‘et eyledi. Pes, beyt:

(24) ساقیا می ده که رندی های حافظ فهم کرد

آصف صاحب قران جرم بخش عیب پوش¹²⁵⁰

vefḡınca

رحم کن پنهان ز خود ای خشمگین

¹²⁴⁹ Dost benden baş istiyor, ben de ona boynumu uzatacağım. Onun huzurunda baş nedir ki, gören gözü bırakmak gerek. Hocendî, *Dîvân-ı Kemâleddîn Mes‘ûd-ı Hocendî*, s. 199.

¹²⁵⁰ Saki şarap sun... Hâfız’ın rintliklerini suç başıslayan, ayıp örten Sahibkiran vezir anladı. Hâfız-ı Şîrâzî, *Dîvân-ı Hâce Şemseddîn Muhammed Hâfız-ı Şîrâzî*, s. 295. Tercüme için bkz. *Hâfız Dîvânı*, trc.: Abdülbâki Gölpınarlı, s. 289. Ayrıca bkz. Sûdî, *Şerh-i Dîvân-ı Hâfız*, C: II, s. 1757-1758.

ey baña cürm ü haṭā için (25) ḡazabnāk olan ḡalīm ü kerīm! Ber-mūceb-i الْكَاطِبِينَ الْعَظِيمَ kendü derūnuṇda pinhān olan ḡulḡ-ı ‘aẓīm muḡteẓāsınca baña nihānīce (26) raḡm u šefḡat eyle.

(2417/2453) ای که خُلقت به ز صد من انگین

Ey ḡalūk u cevād! Senüñ ḡüsn-i ḡulḡuñ yüz baṭman ‘asel-i muṡaffā ve sūkker-i mükerrerden širīnter ve ḡübterdür. (27) Gerḡi bu vechile olan tazarru‘ u niyāz zen-i a‘rābīden zevcine vāḡı‘ olmuṡdur velākin ḡaḡīḡatde ‘abd-i mücrimden dergāh-ı ḡādiye’l-ḡacāta bu vechile münacāt olınmaḡiḡün (28) zümre-i tā’ibīne ta‘līmdür. *Sūbhā:*

ای در رحمت تو بر همه باز

غرفه نعمت تو شیب و فراز

عشقبازان به تمنای تو بند

(29) زهدورزان به خیالت خرسند

گر نه با بُت ز تو باشد نامی

کس سوی بتکده ننهد گامی

گر نه بویی ز تو آید به دماغ

(30) کس نبوید گل خوشبوی به باغ

داغ تو باغ دل جامی بس

باشد از باغ تو بوییش هوس

بویی از باغ خودش روزی کن

(31) لذت داغ خودش روزی کن

منه از دام هواها بندش

بگسل از هر هوسی پیوندش

بر دلش نقش غم خویش نگار

(32) خاطرش بسته به هر نقش مدار

به خیه فقر زنش بر ژنده

سازش از ذوق فنا دل زنده

¹²⁵¹ “Öfkelerini yenerler, insanları affederler.” Âl-i İmrân 3/134.

تا چو سر بر زند از ژنده فقر
(33) مرده خود بود و زنده فقر¹²⁵²

Âh kim münâcât-ı Sinân Paşa'da ne laţîf dinmişdür ki: İlähî! Bizüm saña ne râzumuz ola. İlähî! Bizüm senüñle ne bâzârumuz ola. (34) İlähî! Za'îfleri red itmek kerîmlîk nişânı degül. İlähî! Üftâdeleri yere şalmağ raḥîmlîk nişânı degül. İlähî! Senüñ aduñ Muḥsin u Cevâd'dur, bizüm ise işümüz (35) cehl ü 'inâddur. Sen aduña lâyıḳ it, bizüm ḥâlimüze göre itme. İlähî! Senüñ zâtuñ raḥmândur, bizüm fi'lümüz 'işyândur. Sen zâtuna münâsibin eyle, bizüm fi'limüze (36) göre eyleme. İlähî! Eger tâ'ib günâhsuz olmak gerekse degme kes tâ'ib bulunmaz ve eger tevbede peşimânlık yeterse degme yerde 'âşî görünmez. Ne merd-i pehlivân olur ki (37) hiç nefsi hevâsına uymaz ve ne şâhib-ı ḡyân olur ki sonra tamâm peşimân yimez. Belî peşimânlık kuru zebândan gerekmez ve nedâmet hemân lisândan gerekmez. (38) Bir daḡı itmemege 'azîmet gerek. Ve bi'l-küllîye vazgelmege himmet gerek.¹²⁵³ Âh bu günki nîk ü bede ne i'tibâr, naẓar 'âkıbet-i kâradur. İlähî! Bîzârum ol tâ'atden ki 'ucb u riyâ (39) getüre; râzıyum ol ma'şiyetden ki zârî vü bükâ getüre. Neylesünler ol namâzı ki niyâzı yok. Neye yarar ol derûn ki râzı yok.¹²⁵⁴ Naẓm:

(40) Tevbe oldur sen peşimân olasın

Ḥaḳḳ'ı bilüp nev müselmân olasın

Dîde giryân u derûn âteş ola

Cân u dil ol âteş ile hoş ola

(41) Bende-i Ḥaḳḳ ola vü gayrı kıya

Nefsini terk idüben Ḥaḳḳ'a uya

¹²⁵² Senin rahmet kapın herkese açık. Dere tepe senin nimetine boğulmuştur. Senin arzuna bağlanmıştır âşıklar. Zühd sahipleri, hayalinle mutludur. Putla birlikte senden bir ad olmazsa, kimse puthaneye adım atmaz. Senden bir koku gelmezse burunlara, kimse bahçede güzel kokulu gülü koklamaz. Senin yaran, Câmî'nin gönlüne bahçe olarak yeterlidir. Bahçenden bir koku almaktır onun hevesi. Ona bahçenden bir koku nasip eyle. Ona ateşinin lezzetini nasip eyle. Heva ve heves tuzağına düşürme onu. Onun bağı kır her türlü hevesten. Onun gönlüne senin gamını nakşet. Gönlünü her nakşa bağı kır. Hırkasına yokluk yamasını vur. Onun kalbini yokluğun tadıyla dirilt. Böylece fakirlik hırkasını giyerek kendiyi ölüp fakirlikte dirilsin. Câmî, "Subhatü'l-Ebrâr", **Mesnevî-i Heft Evreng**, s. 492-493. Tercüme için bkz. Câmî, **İyilerin Tesbîhi: Subhatu'l-Ebrâr**, s. 122. Ayrıca bkz. Gök, "Şem'î Şem'ullâh ve Şerh-i Subhatü'l-Ebrâr'ı", s. 523-525.

¹²⁵³ Sinan Paşa, **Tazarru'nâme**, haz.: A. Mertol Tulum, İstanbul, YEK Başkanlığı Yayınları, 2014, s. 245-247.

¹²⁵⁴ Sinan Paşa, **Tazarru'nâme**, s. 251.

Derdin ańduķca yüregın tađlaya

‘Ömri zāyi’ geĉdüđine ağlaya

[244^a] (1) Ben baña n’itdüm diyü ĥasret ĉeke

N’olısar ĥālüm diyü ģayret ĉeke

Gıce gündüz durmayuban ağlaya

Ben günehkārüm baña raĥm it diye

(2) Her kişinüñ tevbesi bir dürlü olur

Her maķāmuñ şūreti bir yüzlü olur

Ādem olur tevbe aña bir kemāl

Ādem olur tevbede ķalmaķ vebāl

(3) Geh günāha ađlamaķ ķurbet virür

Geh günāhı añması vaĥşet virür

Ĥazret-i Ĥaķķ pür-‘aťadur pür-kerem

‘Āşıkıdur hem vüćüd u hem ‘adem

(4) Küfr ü imān ‘āşık-ı ol kibriyā

Miss u nuķra bende-i ol kimyā¹²⁵⁵

Muĥaşşal-ı kelām, zen-i a‘rābī şevherine eyledüği muĥālefetden nedm ü peşimānī gösterüp (5)

زین نَسَق میگفت با لطف و گشاد

luţf u küşād ile erine bu üslüb u nesakdan söyledi.

(2418/2454) در میانه گریه‌ای بر وی فتاد

Ve eşnā-yı kelāmda zen-i a‘rābīye (6) girye vü zārī vāķı‘ oldı.

گریه چون از حد گذشت و هوی و های

Ĉün ki girye vü efgān ve hāy u hūy ĥadden tecāvüz eyledi

(2419/2455) زو که بی گریه بُد او خود دلربای

(7) ma‘ahāzā zen ĥod ađlamadan dil-rübā idi. ‘Ale’l-ĥuşuş ĉünki vech-i meşrūĥ üzere āh u enin ve zārī vü ĥanin eyledi.

¹²⁵⁵ Sinan Paşa, *Tazarru‘nâme*, s. 247-249.

شد از آن باران یکی برقی پدید

(8) Ol gözden tekāṭur iden bārān-ı eşkde bir berķ leme‘ ān eyledi.

(2419/2456) زد شراری بر دلِ مردِ وحید

Künc-i ḵanā‘at ve zāviye-i riyāzetde ferd-i vaḥīd olan (9) merd-i a‘ rābīnūñ ḵalbine ol berķ-i lāmi‘den bir şerāre urdı. Ya‘nī, beyt:

نگارِ من چو در آید به خنده نمکین

نمک زیاده کند بر جراحت ریشان¹²⁵⁶

(10) vefķınca girye-i zenden merd-i tāzīnūñ derūnı yandı ṭutuşdı ve şefķat ü maḥabbet ü merḥamet ü riķķat ‘alevleri dimāğa peyveste oldu. Ve ḵalbine kemāl-i mertebe (11) te‘eşşür ve infi‘āl geldi. Nice münfa‘il olmasın ki

آنکه بنده رویِ خویش بود مرد

ol zen-i dil-rübā ki merd-i ‘arabī anuñ rüy-ı ḥübunuñ bende-i efkendesı idi. (12)

(2420/2457) چون بود چون بندگی آغاز کرد

Pes ḵayd-ı bend-i zülfi-nigār ve esīr-i maḥabbet-i rüy-ı ḥüb-ı dildār olan merd-i nizār nice olsun. Çünki maḥbūbesi aña bendelige (13) āgāz eyledi ve meskenet gösterüp “Ben senūñ ‘abd-i memlūkūñüm” didi. Ḥaḵķā bu maḵūle nāz u niyāz maḥallinde ‘āşıķuñ cān u başı maḥabbet-i cānāneye fedā olur. (14)

آنکه از کیرش دلت لرزان بود

el-Ḥaḵķ ol kimesne ki senūñ göñlūñ anuñ kibr u nāzundan lerzān olurken

(2421/2458) چون شوی چون پیش تو گریان شود

nice olmaķ (15) gereksin ki çünki ol nāz u kibr şāḥibi olan maḥbūb-ı ra‘nā senūñ öñüñde nālān u giryān ola ve ben senūñüm diyüp tevāzu‘ u meskenet göstere ve daḥı (16)

آنک از نازش دل و جان خون بود

ol maḥbūb-ı ra‘nā kim anuñ nāz u şīvesinden dil ü cān-ı ‘āşıķ ḥūn ola. Böyle iken

(2422/2459) چونک آید در نیاز او چون بود

(17) çün ki ol ma‘şūķ ‘āşıķına niyāza gele nice olur? Lā-cerem meyyit olur. Nesīmī:

Gel iy dil-ber ki ḵan oldu göñül ‘ışķuñ cefāsından

Kerem kıl vaşlile ḵurtar meni hicrūñ belāsından

¹²⁵⁶ Benim sevgilim, tatlı gülüşüyle içeri girince yaralarımıza daha da tuz eker. Sa‘dī, **Gülüstan**, s. 94.

(18) Te‘ālallāh ne şüretsen bu hüsniye bu luṭfile
Ki didāruñ niçe görsem gözüm toymaz liḳāsından

Meni ‘ışık odına atan gönüldür iy nigār ammā
Yanar bağrum aḳar yaşum gözümüñ mā-cerāsından

(19) Bu gönüm derdine yā Rab ne dermān eyleyem
çünkim

Ḳatı ḫayrān olur her dem ṭabīb anuñ devāsından

Cefādan her ne kim gönülün rızāsıdur baña eyle
Ki ‘aşık cevriye dönmez dil-ārāmuñ cefāsından¹²⁵⁷

(20) ‘Ale’l-ḫuşūş

آنک در جور و جفاش دام ماست

ol maḥbūb ki anuñ cevriye cefāsından bize dām vardur,

(2423/2460) عذر ما چه بود چو او در عذر خاست

bizüm ‘özrümüz (21) ne olur çün ki maḥbūb kendüsi ‘özre ḳalkdı. Ḥayretî:

Yine ey Leylî-ḫırāmum beni Mecnūn itdūñ

Başdan tāzeledūñ derdümi maḡbūn itdūñ

(22) Ey yüzi āyet-i Ḥaḳḳ yine ne efsūn oḳıduñ

Ān-ı vāḫidde elif ḳāmetümi nūn itdūñ

Bir elif çekmiş idüm yānına bir dāḡ urduñ

Yine dil derdini cānā bir iken on itdūñ

(23) Çeng-i ‘ışıḳuña düşen cānı ḫalāş eyleyemez

Ne i ki kendüñe ḳan itmegi ḳānūn itdūñ¹²⁵⁸

İmdi ḡāliben ṭabī‘at-ı nisvāna meyl itmekle lā-cerem bir sözine i‘tibār olunmasa (24)
birine i‘tibār olunur. Ve i‘tibār olunmasa vech-i meşrūḫ üzere eşk-i ferāvān döküp
bilāḫire merḫameten ve şefḳaten kendüye meyl itdirür. Aña binā‘en ki (25)

زُيْنُ لِلنَّاسِ حَقٌّ أَرَأَيْتَ

¹²⁵⁷ Ayan, Nesîmî, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Türkçe Dîvânının Tenkitli Metni, s. 590.

¹²⁵⁸ Hayretî, Dîvân, haz.: Mehmet Çevuşoğlu, M. Ali Tanyeri, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1981, s. 271-272.

¹²⁵⁹ زُيِّنَ لِلنَّاسِ āyet-i kerīmesinde olan زُيِّنَ kelimesinün fā‘ ili Allah’dur. Zīrā cemī‘ -i ef‘āl ve devā‘ inün hālîkî Hakk olmağla (26) hubb-ı nisāyî dağı kulüb-ı ricâlde Hakk sübhānehū tezyīn ü ārāste kılmışdur. Pes

(2424/2461) زانکه حق آراست چون داند جست

Hakk ārāste eyledügi şeyden nice hālāş (27) olabilürler. Zīrā bir şey’ün ki müzeyyini Hakk celle ve ‘alā olup ibtilā‘en ve imtiḥānen insān içün tezyīn ü ārāste eyleye ol mekr-i ilāhiden hiç aḥad (28) kendülikle hālāş olmak müyesser degüldür. Meger ki hidāyet-i Hakk tevfiḳ buyurula. Nazm:

Şuç bizümdür yokdurur bizde taleb
Hakk yolunda çekmezüz kılca ta‘ab

(29) Derdümüz yok kim bize dermān ola
Cān gerekdür kim aña cānān ola

İstemek böyle degüldür bilürüz
Hakk yolunda biz tekāsül kıılırız

(30) Līk bizi yine Oldur böyle iden
Oldurur bil isteyen de isteden

Ol ‘ināyet itmeyince olmaz ol
Bī-hidāyet kimse bulmaz hiç yol

(31) Yalvaralum ki bizi ṭālib ide
Cān u dilden ḥazrete rāğīb ide

Ḥubb-ı şehvātî koyup terk idevüz
‘Işḳ-ı mevlāya gönül berkiddevüz

(32) Tā müyesser kıla şāyed ol Ḥudā
Bize ḥāk-i pāy-i pīri reh-nümā

Her kime k’andan hidāyet irişür
Her ṭarafdan pīr u rehber yetişür¹²⁶⁰

¹²⁵⁹ “İnsanlara çekici kılındı (süslü gösterildi).” Âl-i İmrân 3/14.

¹²⁶⁰ Sinan Paşa, **Tazarru‘nâme**, s. 175-177.

[زَيْنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ Tefsîr-i]

(33) Bu beyt-i şerîfde olan âyet-i kerîme sûre-i Âl-i İmrân'ın evâ'ilindedür. قَالَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى: زَيْنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاءِ وَالْبَنِينَ (34) وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنْطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ وَالْأَنْعَامِ (35) Bu âyet-i kerîme hâşşaten vefd-i Necrân¹²⁶² şânında nüzûl idüp ve hükmi 'âmmeten kefereye ve hubb-ı müştehiyâtda münhemikîn olan fecereye şâmildür. Ve kışşa-i vefd-i Necrân budur ki (36) anlar Hâzret-i Fahr-i 'âlem şallallâhu 'aleyhi ve sellemün ve aşhâb-ı şafâ-intisâbuñ huşûşan çehâr-yâr-ı güzînün evşâf-ı hamîdelerin Tivrât ve İncîl'de tilâvet (37) idüp hâtemü'n-nebiyyîn ol seyyidü'l-mürselîn olduğın 'aynen ve yakînen ke's-şemsi fî-vasa'î'n-nehâr 'ârif olup bi-vechin-mâ hâkîkatinde şekk ü gümânları yoğiken (38) li-hubbi'l-câh ve'r-riyâse ve's-serve ve'n-naḥve hâkkı setr idüp küfren ve 'inâden envâ'-ı kelimât-ı kâzibe ile delâ'il-i bâtla ityân idüp muḥacce itdiler (39) ve müzaḥrafât-ı dünyeviyye ile müfâḥarat gösterdiler. Pes Hâkk sübhânehü ve te'âlâ daḥı bu âyet-i kerîmeyi inzâl ü vahy idüp eşyâ-yı mezkûre metâ'-ı kâlîl-i dünyâ (40) ve zînet-i dâr-ı feñâ olduğın beyân ve mü'minîn-i aşdıkâya âḥiret sa'âdet-i 'uzmâ ve ḥayr u ebkâ olduğın 'ayân eyledi. وَقِيلَ رَوَيْنَا أَنَّ حَارِثَةَ (41) بِنَ عَلْقَمَةَ النَّضْرَانِيَّ اعْتَرَفَ لِأَخِيهِ بِأَنَّهُ يَعْرِفُ صِدْقَ مُحَمَّدٍ إِلَّا أَنَّهُ يَمْنَعُهُ مِنْ أَتْبَاعِهِ حُبُّ الْمَالِ وَالْجَاوِ. ¹²⁶³ وَرَوَيْنَا أَيْضًا: أَنَّهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ لَمَّا دَعَا الْيَهُودَ [244^b] (1) إِلَى إِظْهَرُوا مِنْ أَنْفُسِهِمُ الْقُوَّةَ وَالشَّدَّةَ وَالْإِسْطِظْهَارَ بِالْعِدَّةِ وَالْعِدَّةِ. فَبَيَّنَ اللَّهُ تَعَالَى أَنَّ هَذِهِ الْأَشْيَاءَ مَتَاعُ الدُّنْيَا الْإِسْلَامَ بَعْدَ غَزْوَةِ بَدْرٍ (2) Pes bu tã'ife-i süfliyye iştigâl-i dünyeviyye ve hubb-ı şehevâtda münhemikîn olduklarını imâ'en Hâzret-i Hâkk buyurur ki (3) زَيْنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ ya'nî müştehiyât-ı nefsanîyye ve mütelezzât-ı cismânîyye 'âmmeten nâs için tezyîn olındı ve müzeyyin Allah'dur. Zîrâ ḥâlık-ı ef'âl (4) ve mücid-i devâ'-i-yi a'mâl

¹²⁶¹ “Nefsanî arzulara, (özellikle) kadınlara, oğullara, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşe, soylu atlara, sağmal hayvanlara ve ekinlere düşkünlük insanlara çekici kılındı. İşte bunlar dünya hayatının geçici menfaatleridir. Halbuki varılacak güzel yer, Allah'ın katındadır.” Âl-i İmrân 3/14.

¹²⁶² bkz. Begavî, **Meâlimü't-Tenzîl**, C: I, s. 406-412; Râzî, **et-Tefsîru'l-Kebîr**, C: VII, s. 127-153.

¹²⁶³ Biz Hristiyan heyetinden Ebû Hârîse İbn Alkame'nin kardeşine Hz. Muhammed'in (s.a.v.) sözünde doğru olduğunu bildiğini itiraf ettiğini ancak onu mal ve makam endişesi ile açığa vurmadığını anlatmıştık. Râzî, **et-Tefsîru'l-Kebîr**, C: VII, s. 159.

¹²⁶⁴ Hz. Muhammed'in (s.a.v.) Bedir Savaşı'ndan sonra, yahudileri İslâm'a davet ettiğini onların ise buna mukabil kendilerinin güç ve kuvvetlerini ortaya koyup mallarına ve silahlarına güvendiklerini anlatmıştık. Böylece Allah bu ayette, bu dünya metanın yok olacağını; ahiretin ise hayırlı ve baki olacağını beyan buyurmuştur. Nisâbü'rî, **Garâibü'l-Kur'ân ve Ragâibü'l-Furkân**, thk.: Zekeriyâ Umeyrât, Beyrut, Dârü'l-Ma'rife, 1416/1996, C: II, s. 122. Bu rivayetler için ayrıca bkz. Râzî, **et-Tefsîru'l-Kebîr**, C: VII, s. 159.

ol Kâdir-i lâ-yezâl ve Şâni‘-i bî-mişâldür. Ve ecnâs-ı hubb-ı şehvât-ı ma‘dûdeyi tîbâ‘-ı beşerde terkîb iden ol Mübdi‘-i Müte‘âldür. (5) Ve ba‘zı müfessirîn dahî fâ‘il-i tezyîn İblîs’dür, zîrâ şeytân aşl-ı zînetdür dimişler. Ve bunda nice bahş ü cedel kılmışlar. * وَقَالَ النَّسَابُورِيُّ: الْمُرِيئُ هُوَ اللَّهُ تَعَالَى. (6) أَمَّا عِنْدَ الْأَشَاعِرَةِ فَلَأَنَّهُ خَالِقُ الْأَفْعَالِ كُلِّهَا وَلَوْ كَانَ الْمُرِيئُ هُوَ * الشَّيْطَانُ فَمَنْ الَّذِي زَيَّنَ الْكُفْرَ وَالْبِدْعَةَ لِلشَّيْطَانِ؟ وَأَمَّا جُمْهُورُ الْمُعْتَرِلَةِ (7) فَلِحِكْمَةِ الْإِتِلَاءِ كَقَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿إِنَّا جَعَلْنَا مَا عَلَى الْأَرْضِ زِينَةً لَهَا لِيَبْلُوَهُمْ أَنَّهُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا﴾¹²⁶⁵ Ve müştahiyât yerine mübâlağaten şehvât ile ta‘bîr olındı. Meşelâ (8) رَجُلٌ عَدْلٌ gibidür.

حَالَ كَوْنِ الشَّهَوَاتِ مِنَ النَّسَاءِ بِعَيْنِيَّيْهِ ve müta‘allıkla şehvâtdan hâl olup وَفِي كَشْفِ الْأَسْرَارِ وَقَوْلُهُ ﴿حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النَّسَاءِ﴾ وَمَا بَعْدَهُ وَلَمْ يَقُلْ حُبُّ النَّسَاءِ يَدُلُّ (9) وَالتَّيْنِ عَلَى أَنَّ حُبَّ ذَلِكَ غَيْرُ مَمْنُوعٍ. لِقَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَجَعَلْ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً﴾ بَلِ الْمَمْنُوعُ (10) حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنْ ذَلِكَ فَلَمَّا ذَكَرَ Pes الشَّهَوَاتِ جَعَلَ مِنَ لِلْجِنْسِ لَا لِلتَّبَعِ لِقَوْلِهِ ﴿وَالْبَيْنِينَ﴾ إِذْ لَا يَتَّبِعُ. ﴿وَالْبَيْنِينَ﴾ أَيَّ حَالٍ كَوْنُهَا مِنَ الْأَوْلَادِ.¹²⁶⁶ “benîn”den murâd (11) bi-i‘tibârî’l-aşl evlâd-ı zükûr ola ve yâhud ‘ale’t-taglîb evlâd-ı inâş dahî murâd olına. Ve şehvâtı tafşilde nisâ ile bed’ buyuruldu. Zîrâ tâ‘ife-i zenân (12) habâ‘il-i şeytândur. Ve fitne-i nisâ cümleden eşeddür. كَمَا رُوِيَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَا تَرَكَتْ عَلَى أُمَّتِي أَشَدَّ مِنْ فِتْنَةِ النَّسَاءِ.¹²⁶⁷ وَفِي رَوَايَةٍ أُخْرَى (13) مَا تَرَكَتْ بَعْدِي فِتْنَةٌ أَضَرَّ عَلَى الرِّجَالِ مِنَ النَّسَاءِ.¹²⁶⁸ وَقَالَ: مَا رَأَيْتُ أَسْلَبَ لِلرَّجُلِ الْحَاظِمِ مِنْكُمْ يَا مَعَاشِرَ النَّسَاءِ. وَيُقَالُ فِيهِنَّ فِتْنَتَانِ: (14) قَطْعُ الرَّحِمِ وَجَمْعُ الْمَالِ

* Der-kenâr: وَفِي هَذَا الْكَلَامِ إِغْلَامٌ بِأَنَّ الَّذِي وَقَعَ عَلَيْهِ تَزْيِينُ الْحُبِّ، لَا الشَّيْءَ الْمَحْبُوبِ، وَصَارَ الْأَلَامُ لِأَهْلِ الدُّنْيَا إِنَّمَا هُوَ مُحِبُّ الْأَمْرِ الْكُلِّيِّ مِنْ هَذِهِ الْمُشَفَّهَاتِ وَوَبِنَا إِذَا تَفَحَّصَ الْجُزْئِيَّاتِ لَمْ يَكُنْ يَلِكُ الْجُزْئِيَّاتِ مُحِبُّوهُ لَهَا، وَفِيهِ تَخْرِيكٌ لَهُمْ إِلَى الْفُرْقَانِ إِلَى الْغُلُوِّ مِنْ رُتْبَةِ النَّاسِ الَّذِينَ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ. وَلَا يَفْهَمُونَ. مِنْ مُنَاسَبَاتِ الْقُرْآنِ لِلْبِقَاعِيِّ. (Bu kelimada kendisine muhabbetin süslü gösterilmesi gerçekleşen kişiye yönelik bir bildirim vardır. Külliyyeti bakımından dünya ehli için bu arzu duyulanların dışında bir sevilen yoktur. Bazen olur ki sevgide cüz’î olanlar ortaya çıkarlar. Ancak bu cüz’î olanlar onlar için sevgili değildir. Bu kelimada ehl-i furkan için onları çoğu bilmeyen ve şükretmeyen insanların mertebesinden daha yükseğe ileten bir hareket vardır. Bikâî’nin *Münâsebâtü’l-Kur’ân*’ından.) Bikâî, *Nazmü’d-Dürer fî Tenâsübü’l-Âyât ve’s-Suver*, haz.: Şerefüddin Ahmed, Haydarabad, Dâiretü’l-Maârifü’l-Osmaniyye, 1398/1978, C: IV, s. 270.

¹²⁶⁵ Nîsâbü’rî süsleyen Allah olduğunu söylemiştir. Çünkü Eş’arîlere göre bütün fiillerin yaratıcısı Allah’tır. Şayet süsleyen ve bezeyenin şeytan olduğunu kabul edersek şeytana küfrünü ve bidatini süslü gösteren kimdir? Mu‘tezilîlerin çoğuna göre bu imtihanın hikmeti “Biz, kimlerin daha güzel amel edeceğini deneyelim diye yeryüzündeki her şeyi oranın süsü yaptık” (Kehf 18/7) ayetinin gereğidir. Nîsâbü’rî, *Garâibü’l-Kur’ân ve Ragâibü’l-Furkân*, C: II, s. 122.

¹²⁶⁶ *Keşfü’l-Esrâr*’da şu şekilde geçmektedir: Ayette geçen “kadınlara olan düşkünlük” ifadesi ve devamı ile kadınlara karşı duyulan sevgi (hubbü’n-nisâ) dememekle böyle bir sevginin yasaklanmadığına işaret etmektedir. Çünkü Allah “Aranıza sevgi ve şefkat duyguları yerleştirdi.” (Rûm 30/21) buyurmuştur. Bilakis yasaklanan bunlara düşkünlüktür. Buradaki düşkünlük kelimesi “ba‘z” için değil cins için kullanılmıştır. (Bunun cins için kullanılmasının delili de) ayetteki “çocuklar” ifadesidir. Çünkü “çocuklar” parçalara ayrılmaz (ba‘z için kullanılmaya uygun değildir). “Çocuklar”: Onun çocukları olması durumunda.

¹²⁶⁷ Ümmetime kadınlardan daha büyük bir fitne bırakmadım. bkz. es-Semerkandî, *Tefsîrû’s-Semerkandî*, C: I, s. 250.

¹²⁶⁸ Başka bir rivayette şu şekilde geçmektedir: Benden sonra erkeklere kadınlardan daha zararlı bir fitne bırakmadım. Taberânî, *Mu‘cemü’l-Evsat*, C: VI, s. 19, nr. 5669.

¹²⁶⁹ Ve benîn nisānuñ furū‘ u semerātından olmağla nisānuñ ‘aķabinde (15) zıkr olındı. Ve benîne ve nisāya vāķı‘ olan maķabbet müştehiyāt-ı nefsanıyyeden i‘tibār olındı. Zīrā sālik ħubb-ı ūshevātuñ sebebi ile mürtekib-i envā‘-ı (16) ma‘āşī olur. Ve şırāţu’l-müstakīmden ħurūc ve rāh-ı saķīme vülūc ider. Kemā ķīle, şı‘r:

وَأِنَّمَا أَوْلَادُنَا بَيْنُنَا
أُكْبَادُنَا تَمْشِي عَلَى الْأَرْضِ
(17) لَوْ هَبَّتِ الرِّيحُ عَلَى بَعْضِهِمْ
لَا مَتْنَعَتْ عَيْنِي مِنَ الْعَمَضِ¹²⁷⁰

Zīrā ‘aķıl delālet ider ki her ūşey ki lezzīz ve yāĥud nāfi‘ ola ol maķbūbu’l-lezzātdur. (18) Menāfi‘ ise iki kısımdur: biri cismānī ve biri rūĥānīdür. Pes menāfi‘-i cismāniyye fī-evveli’l-emr her aĥad içün ĥāşıldur. Ve taĥşīl-i menāfi‘-i rūĥāniyye ise (19) ‘alā-sebīli’n-nedret ahadda bulunur ekşerde bulunmaz. Zīrā enfūsüñ lezzāt-ı cismāniyyeye olan incizābı meleke-i müsteķarra gibi olup ve lezzāt-ı rūĥāniyyeye (20) olan incizābı ednā sebeb ile zā‘ile olan ĥālet-i tāriye gibidür. Pes lā-cerem ĥalk-ı ‘ālem üzerine lezzāt-ı cismāniyyeye olan meyl şedīd-i ġālib oldı. (21) Felihāzā Ĥaķķ sübhānehū ve te‘ālā bu ĥükmi nāsuñ ‘umūmuna ta‘mīm buyurdı.

﴿وَالْفَنَاطِيرُ الْمُقْنَطَرَةُ﴾ Kānāţīr cem‘-i ķınţārdur. Ve ķınţār ‘alā-vezn-i fū‘al ve yāĥud ber-vezn-i kēma qıl: وَبِهِ جِزْمٌ (22) ve ‘alā-vezn-i fū‘al olur ise قَطَرٌ يَقْطُرُ dan olup nūn (ن) zā‘id olur. قَالَ الْمَرْزُوقِيُّ¹²⁷² (23) مِنْ شَأْنِ الْعَرَبِ أَنْ يَشْتَقُوا مِنْ لَفْظِ الشَّيْءِ¹²⁷¹ den me’ĥūzıdur. Ve ابْنُ دُرَيْدٍ. الَّذِي يُرِيدُونَ الْمُبَالَغَةَ فِي وَصْفِهِ يَتَّبِعُونَهُ بِهِ تَأْكِيداً وَتَنْبِيهاً عَلَى تَنَاهِيهِ. مِنْ ذَلِكَ: ظِلٌّ ظَلِيلٌ، وَدَاهِيَةٌ دَهِيٌّ (24) وَبَدْرٌ مُبْدَرٌ.¹²⁷³

¹²⁶⁹ Yine dedi ki: Ey kadınlar topluluğ! Dini ve aķlı bütün erkeklerin aķlını kadın taifesi kadar ķelebilen görmedim. Kadınlarda iki fitne vardır. Biri akrabalık bağlarını koparmaya, diğeri helal veya haram olduğuna dikkat etmeksizin mal biriktirmeye teşvik etmeleridir. Çocuklarda ise bir fitne vardır o da mal biriktirmeye sebep olmalarıdır. Kurtubî, **el-Cāmi‘ li-Aĥkāmī’l-Kur’ān**, C: IV, s. 29; Ebū Hayyān el-Endelüsî, **el-Baĥru’l-Muĥîţ fi’t-Tefsîr**, thk.: Sâdıķî Muhammed Cemîl, Beyrut 1420/1999, C: III, s. 50.

¹²⁷⁰ Şüpheşiz ki çocuklarımız bizim için yeryüzünde yürüyen ciğەرlerimizdir. Üzerlerine rüzğār değەر diye gözüme uyku girmez. Ebū Hayyān el-Endelüsî, **el-Baĥru’l-Muĥîţ fi’t-Tefsîr**, C: III, s. 51.

¹²⁷¹ Ebū Hayyān el-Endelüsî, **el-Baĥru’l-Muĥîţ fi’t-Tefsîr**, C: III, s. 42.

¹²⁷² Ebū Alî Ahmed b. Muhammed b. el-Hasen el-Merzûķî (ö. 421/1030) dil ve edebiyat alanındaki meşhur âlimlerden biridir. Ebū Temmām’ın Arap edebiyatından seçtiğ beş yüze yakın şiirden oluşān *el-Hamāse*’sine yazdığ *Şerhu Dîvānī’l-Hamāse* isimli eseri *el-Hamāse* üzerine yazılan en önemli şerh kabul edilir. bkz. Hüseyin Varol, “Ebū Ali el-Merzûķî”, **DİA**, C: X, s. 91-92.

¹²⁷³ Bir ūşeyi mübalağalı bir şekilde ifade etmek istediklerinde sonuncusunu tekid veya tenbihli olarak kullanmak Arapların adetlerinden biridir. Zıllun zalîlün, dāhiyetün dehiyyün, bedrūn mübeddiredtūn örneklerinde olduğ gibi. Ebū Ali el-Merzûķî, **Şerhu Dîvānī’l-Hamāse**, haz.: Gureyd eş-Şeyh,

Ve ğarbele ve zelzele dağı kantar misillüdür. وَقِيلَ سُمِّيتَ قَنْطَرَةً لِمِثْلِهَا وَفِي الْقَنْطَارِ ثَقُلٌ بِمِثْلِ الْمِيزَانِ Ve bi'l-cümle 'alā-vechi't-te'kīd قَنْطَارٌ 1274 كَمَا قِيلَ: أُلُوفٌ أُلُوفٌ وَهِيَ أَلْفٌ مُمْلَقَةٌ. 1275 وَخْتَلَفَ فِي الْقَنْطَارِ وَأُخْرِجَ (26) إِبْنُ أَبِي حَاتِمٍ كَانَاتِيرٌ دِيمَكْدُرٌ. وَإِبْنُ مَرْدُوَيْهِ بِسَنَدٍ صَحِيحٍ عَنْ أَنَسٍ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى وَالْقَنْطَارِ الْمُمْلَقَةُ قَالَ: الْقَنْطَارُ (27) مِائَةُ أَلْفٍ دِينَارٍ. 1276 وَعَنْ سَعِيدِ الْخُدْرِيِّ: 1277 الْقَنْطَارُ مِائَةُ مَسْكٍ نَوْرٍ ذَهَبًا. 1278

﴿مَسْكٌ﴾ fetḥ-i mīm ve sükün-i sīn ile cild-i baqardur. Ve Süddî¹²⁷⁹ kınṭār dört biñ mişkāl meskūk-i (28) menkūş olan sīm u zerdür ki altun ve aqçe ola dimişler. 1280 وَرَبِيعٌ

1281 iki yüz mişkāl ve bir rivāyetde on iki biñ dirhem ve yāḥud biñ dinārdur ki diyet içün nişāb-ı kāmīl ola diyü buyurmışlar. 1282 Raḍiyallāhu (30) 'anhum ecma'in. Ḥāşıl-ı kelām ve me'al-i merām budur ki tezyīn olınan ḥubb-ı şehevātuñ birisi dağı yük yük medfūn ve meknūz olan emvāl-i keşire (31) ve kīse kīse hemyānçeler tolusu sikke-i ḥasene ve ğurūş ve aqçedür. Ve zehebūñ beķası olmayup zamān-ı ḳalilde her bir altun şad hezār elden geçüp (32) serī' u'z-zehāb olmağla zeheb tesmiye olındı. Kezālik fıḍda dağı bī-şebāt olup ānen-fe-ānen mütefaẓzız ve müteferriḳ olmağla fıḍda tesmiye olındı. (33) Ve tertībde zıkr-i emvāl zıkr-i nisā' ve benīnden te'ḥīr kılındı. Zīrā insānuñ nisā ve benīne olan maḥabbeti mālına olan ḥubbandan

Beyrut, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003, s. 415.

¹²⁷⁴ Meylinden ötürü قَنْطَرَةٌ denildi. Çünkü kantarda terazinin meyli dolayısıyla bir ağırlık vardır. قَنْطَرَةُ الشَّيْءِ bir şeyi sağlam ve dayanıklı hale getirmek için kullanılır.

¹²⁷⁵ أُلُوفٌ yerine أَلْفٌ مُمْلَقَةٌ ifadesi kullanılır.

¹²⁷⁶ Ancak “kanatir”ın ne olduğu konusunda ihtilaf edilmiştir. İbn Ebî Hâtim ve İbn Merdûye Enes b. Mâlik'ten sahih senet ile nakleder: Hz. Peygamber'e “Kantar kantar...” ayeti sorulduğunda “Kantar yüz bin dinardır.” demiştir.

¹²⁷⁷ Ebû Saîd el-Hudrî (ö. 74/693-94) Medineli sahabelerden biridir. Hz. Peygamber'den birçok hadis nakletmesi ve döneminin fıkıh ve hadis alanlarında ileri gelen kişilerinden olması ile tanınmaktadır. bkz. Raşit Küçük, “Ebû Saîd el-Hudrî”, *DİA*, C: X, s. 223-224.

¹²⁷⁸ Saîd el-Hudrî rivayetinde ise “Kantar bir öküz derisi dolusu altındır.” şeklindedir. Dârimî, *Sünen*, C: IV, s. 2174, nr. 3501.

¹²⁷⁹ Ebû Muhammed İsmâîl b. Abdîrahmân b. Ebî Kerîme el-A'ver es-Süddî el-Kebîr el-Kûfî (ö. 127/745) Birçok sahabe ile görüşüp onlardan hadis dinlemiş olan müfessir âlimdir. Kendisine atfedilen tefsir günümüze ulaşmamış olmakla birlikte Süddî'ye nisbet edilen ve altı ayrı rivayet tefsirinde yer alan rivayetler Muhammed Atâ Yûsuf tarafından bir araya getirilerek neşredilmiştir. bkz. İmâm Muhammed es-Süddî el-Kebîr, *Tefsîrû's-Süddî el-Kebîr*, haz.: M. Atâ Yûsuf, Mansûre, Dârü'l-Vefâ, 1414/1993. Ayrıca bkz. İsmail Cerrahoğlu, “Süddî”, *DİA*, C: XXXVIII, s. 17-18.

¹²⁸⁰ bkz. es-Süddî: “والقناطير المقنطرة” الْقَنْطَارُ يَكُونُ مِائَةَ رَطْلٍ، وَهُوَ ثَمَانِيَةُ أَلْفٍ مِثْقَالٍ، وَ“المقنطرة” المضروبة حَتَّى صَارَتْ دَنَانِيرًا أَوْ دَرَاهِمًا. el-Kebîr, *Tefsîrû's-Süddî el-Kebîr*, s. 171. Ayrıca bkz. Taberî, *Tefsîru Taberî*, C: VI, s. 247.

¹²⁸¹ Rebi' bin Enes الْمُمْلَقَةُ kat kat ve çokça maldır demiştir. bkz. Taberî, *Tefsîru Taberî*, C: VI, s. 249; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, C: I, s. 417.

¹²⁸² Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, C: I, s. 417.

ziyâdedür. Ve mālda daḥı fitne-i (34) ‘aẓıme vardır zîrâ māl cem’ olup keşir u ferāvân olıncaya deḡin taḥşıl-i māl iden envā’-ı ḥaṭarāt ve eşnāf-ı mekrūhātı irtikāb ider.

﴿وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ﴾ (35) Ve tezyîn olınan ḥubb-ı şehevātuñ birisi daḥı ḥayl-i müsevveme ve mer’iyye ve tammu’l-ḥılka olan fereslerdür. Ve ḥayl kavm ile nisā gibi müfredü’l-lafz ve mecmū’u’l-ma’nā olup (36) lafzınuñ vāḥidi yoḡdur. Ve feres vāḥididür. Müsevveme daḥı bāb-ı tef’ilden ism-i mef’ul وسم’den me’ḥūzdur ki ‘alāmet ma’nāsınadır.¹²⁸³ كَمَا قَالَ الْحَسَنُ (37) وَأَبُو عُبَيْدَةَ: الْمُسَوَّمَةُ هِيَ الْمُعَلَّمَةُ مِنَ السَّيِّمَةِ وَالسَّيِّمَةُ الْعَلَامَةُ. وَقِيلَ: الْكَيْ. Ve yāḥud sâ’imeden me’ḥūz olup (38) mer’iyye ma’nāsına ola.¹²⁸⁴ كَمَا قِيلَ: أَسَامَ الدَّابَّةَ وَسَوَّمَهَا أَيَّءُ أُرْسَلَهَا إِلَى الرَّاعِي.¹²⁸⁵

﴿وَالْأَنْعَامِ﴾: Ve şehevātuñ birisi daḥı ibil ve baḡar ve aḡnāmdur. En’ām daḥı (39) cemī’-i ni’am olup lafzınuñ vāḥidi yoḡdur. Ve Fârâbî¹²⁸⁶ *Kânûnu’l-Edeb*’de demiş ki وَالنَّعْمُ وَاحِدٌ وَالْأَنْعَامُ، وَأَكْثَرُ مَا يَقَعُ هَذَا الْإِسْمُ عَلَى الْإِبِلِ. وَفِي الْقَامُوسِ: (40) النَّعْمُ وَقَدْ يَسْكُنُ عَيْنَهُ الْإِبِلُ وَالشَّاءُ جَمْعُهُ أَنْعَامٌ وَجَمْعُ جَمْعِهِ أَنْعَامٌ، وَأَكْثَرُ مَا يَقَعُ هَذَا الْإِسْمُ عَلَى الْإِبِلِ. وَفِي الْقَامُوسِ: (40) النَّعْمُ وَقَدْ يَسْكُنُ عَيْنَهُ الْإِبِلُ وَالشَّاءُ جَمْعُهُ أَنْعَامٌ وَجَمْعُ جَمْعِهِ أَنْعَامٌ. Ve ba’zı luḡavî daḥı dirler ki na’am ḥaşşaten ibil içün mevzû’dur. Velâkin en’ām (41) dinilse baḡar ve ḡanem daḥı dāḡil olur. Ve efrād olınsa ne ni’am ve ne en’ām dinilir.

﴿الْحَرْثِ﴾: Ve şehevâtıdan biri daḥı ḡarş u zer’dur. Ve ḡarş ile zer’uñ [245^a] (1) farkı budur ki ḡarş kiştzâr ve bitmiş ekine dirler. Ve zer’ biçilmiş ekine dirler. وَفِي الْقَامُوسِ حَرْثٌ تَهْيَةُ حَرَاثٍ، وَزَرْعٌ طَرْحٌ بَذْرٌ.¹²⁸⁸

¹²⁸³ Hasan ve Ebû Ubeyde şöyle demiştir: السَّيِّمَةُ kelimesinden gelen damgalama, mühürleme manasındadır. السَّيِّمَةُ kelimesi de alâmet manasındadır. الْمُسَوَّمَةُ kelimesinin daḡlanmış manasında olduḡu da söylenir. Begavî, *Meâlimü’t-Tenzîl*, C: I, s. 418.

¹²⁸⁴ Sa’düddîn ise “Azaları eksik olmayan.” demiştir.

¹²⁸⁵ Hayvanları otlamaya bıraktı ve onları işaretledi yani onları otlamaya gönderdi. Seyhzâde, *Hâşiye*, C: III, s. 25.

¹²⁸⁶ Ebû Nasr el-Fârâbî (ö. 339/950) İslâm felsefesinin oluşum aşamasındaki katkıları ile Meşşâî felsefenin kurucuları arasında zikredilen, Muallim-i Sâni olarak bilinen ilk İslâm filozoflarından biridir. bkz. Mahmut Kaya, Alaeddin Jebrini, “Fârâbî”, *DİA*, C: XII, s. 145-163.

¹²⁸⁷ Na’am, en’âmın tekilidir. Daha çok deve için kullanılır. Kamusta na’am aynın (ع) sükunu ile deve ve koyun için kullanılır. Çoḡulu en’âm, onun da çoḡulu enâ’îmdir.

Ankaravî şerhinde de bu kısım Fârâbî’ye atfedilen *Kânûnu’l-Edeb* isimli eserden alınarak verilmiştir. bkz. Tanyıldız, “İsmâil Rusûhî Ankaravî-Şerh-i Mesnevî”, s. 936. Fakat Fârâbî’nin bu isimde bir eseri bulunmamaktadır. Ebû’l-Fazl Kemâleddîn Hubeyş et-Tiflîsî’ye (ö. 629/1232 [?]) ait *Kânûnu’l-Edeb fî Zabti Kelimâti’l-Arab* isimli Arapça-Farsça sözlükte Sarı Abdullah’ın alıntı yaptığı النَّعْمُ kelimesi şu şekilde açıklanmıştır: Hubeyş et-Tiflîsî, *Kânûnu’l-Edeb fî Zabti Kelimâti’l-Arab*, Süleymaniye Ktp., Hacı Selim Aḡa, nr. 1246, vr. 181a. Ayrıca bkz. الانعام: اشتراک نرم رفتار وچار پایان نرم رو. Hubeyş et-Tiflîsî, *a.g.e.*, vr. 189b.

¹²⁸⁸ Hars sözlükte hasata hazır hale getirme manasındadır; zira’ ise tohum atmak demektir.

ḥaṭā ve ‘adem-i işābet fi’ d-delīl neyidügin beyān idüp bu vechile baṣ-ı merām itmişler ki قَالَ الْفَاضِلُ التَّفْتَازَانِيُّ فِي شَرْحِ الْكَشَّافِ¹²⁹⁵ الْفِعْلُ يُسْنَدُ حَقِيقَةً (12) إِلَى مَنْ قَامَ بِهِ لَا لِمَنْ خَلَقَهُ وَأَوْجَدَهُ وَاللَّهُ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عِنْدَنَا خَالِقٌ لِلْأَفْعَالِ لَا مَحَالَةَ. وَالْكَافِرُ وَالْجَالِسُ إِنَّمَا يَصْحُحُ [حَقِيقَةً] لِمَنْ قَامَ بِهِ الْكُفْرُ وَالْجُلُوسُ لَا لِمَنْ (13) خَلَقَهُمَا كَالْأَسْوَدِ وَالْأَبْيَضِ لَمَّا قَامَ بِهِ السَّوَادُ وَالْأَبْيَاضُ. وَإِنْ [كَانَ] بِخَلْقِ اللَّهِ تَعَالَى، فَقِرَاءَةُ ﴿زَيْنَ﴾؛ يَغْنِي فِي قَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿زَيْنَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا﴾ عَلَى الْبِنَاءِ (14) لِلْفَاعِلِ عَلَى الْإِسْنَادِ الْمَجَازِيِّ. أَمَّا عَدَمُ إِصَابَتِهِ فِي الْمُدَّعَى؛ فَلَمَّا عَرَفْتَ أَنَّ الْفَاعِلَ الْحَقِيقِيَّ لِصِفَةٍ مَا يَقُومُ بِهِ تِلْكَ الصِّفَةُ؛ فَإِنَّ الْفَاعِلَ الْحَقِيقِيَّ لِلْكِتَابَةِ (15) هُوَ الْكَاتِبُ لَا خَالِقُ الْكِتَابَةِ. ثُمَّ إِنَّهُ لَمْ يُصَبِّ فِي إِطْلَاقِ الْمَزَيْنِ عَلَى اللَّهِ تَعَالَى؛ لِعَدَمِ وُرُودِ الْإِذْنِ بِهِ. وَأَمَّا عَدَمُ إِصَابَتِهِ فِي الدَّلِيلِ؛ فَلَأَنَّهُ مَبْنَاهُ عَلَى عَدَمِ (16) الْفَرْقِ بَيْنَ الْمُصْطَلِحِ أَهْلَ النَّحْوِ وَمُصْطَلِحِ أَهْلِ الْكَلَامِ فِي الْفَاعِلِ [عَلَى] مَائِنَةٍ عَلَيْهِ بِقَوْلِهِ؛ حَيْثُ لَمْ يُفَرَّقْ بَيْنَ الْفَاعِلِ النَّحْوِيِّ وَالَّذِي كَلَامُنَا فِيهِ وَالْفَاعِلِ الْكَلَامِيِّ الَّذِي (17) بِمَعَزَلِ هَذَا الْمَقَامِ، كَمَا لَا يَخْفَى عَلَى ذَوِي الْأَفْهَامِ، وَاللَّهُ الْعَلَامُ.¹²⁹⁶

Ya‘nī (18) diyü olan müdde‘āmuzda işābet itdügümüzde delīl budur ki Sa‘ādüddīn Teftāzānī *Keşşāf*’a olan ḥāşiyesinde dimiş ki ḥakīkat-i fi‘l şol kimesneye isnād olunur ki fi‘l-i mezbūr ol kimesne ile kā’im ola. Yoḥsa fi‘l-i mezkūr (19) ol fi‘lün mücid ve ḥālīkına isnād olunmaz. Ve bizüm mezhebümüzde Ḥazret-i Ḥaḫḫ Ḥālīk-ı ef‘āldür, Ḥālīk-ı ḥalet degüldür. Ve kāfir ve cālīs ıtlāḫı daḥı şaḥīḥ olmaz illā küfr ve cülūs (20) anuñla kā’im olan şaḥşa ıtlāḫ olunur. Yoḥsa ḥālīkına ıtlāḫ olunmaz. Meşelā esved ve ebyaz, sevdā ve beyāz anuñla kā’im olan şaḥşa ıtlāḫ olunur. Ma‘ahāzā (21) sevdā ve beyāzuñ ḥālīkı Allah’dur.¹²⁹⁷ āyet-i زَيْنَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا kerimesi binā-yı ma‘lūm üzere kırā’at olunur. Lākin Ḥaḫḫ’a müzeyyin nisbeti mecāz olur, ḥakīkat olmaz. (22) Pes Qāḍī müdde‘āsında işābet itmedüginüñ vechi budur ki fā’il-i ḥakīkīnün fi‘li bir şıfatdur ki şıfat-ı mezkūre fā’ili ile kā’ime ola. Meşelā kitābetün fā’il-i ḥakīkīsı (23) olan kātibdür ne ān ki kātib ḥālīk-ı kitābet ola. Ve bir vecih daḥı budur ki Ḥaḫḫ sübhānehū ve te‘ālāya müzeyyin ıtlāḫ olınmağa izin vārid olmamışdur. Ya‘nī esmā-i ilāhiyye (24) tevfiḫıyye olduğına binā’en Ḥaḫḫ’a

Mutavvel, *el-Makāsıd* gibi eserleri Osmanlı coğrafyasında yüzyıllar boyunca okutulup, üzerine şerh ve ḥāşiyeler yazılıp tartışılmıştır. Şükrü Özen, “Teftāzānī”, *DİA*, C: XL, s. 299-308.

¹²⁹⁴ Şāfi müfessir Muīnüddīn İcī’nin (ö. 905/1500) *Cevāmiu’t-Tibyān fī Tefsiri’l-Kur’ān* isimli muhtasar tefsiridir. Hz. Peygamber’den nakledilen birçok rivayet ile birlikte ayetlerin açıklamasına yönelik farklı görüşlere yer vermektedir. Eserin kaynakları arasında Teftāzānī’nin *el-Keşşāf* ḥāşiyesi, Vāhidī’nin *el-Vasīt*’i, Begavī’nin *Meālīmü’t-Tenzil*’i, Zemahşerī’nin *el-Keşşāf*’ı, Beyzāvī’nin *Envārü’t-Tenzil*’i zikredilmektedir. bkz. Muhammet Eroğlu, “İcī, Muīnüddīn”, *DİA*, C: XXI, s. 414-416.

¹²⁹⁵ *Şerhu’l-Keşşāf* veya *Hāşīye ale’l-Keşşāf* Teftāzānī’nin Şerefeddin et-Tîbî’nin *el-Keşşāf* ḥāşiyesinden hareketle kaleme aldığı eseridir. bkz. Özen, “Teftāzānī”, *DİA*, C: XL, s. 299-308.

¹²⁹⁶ İbn Kemāl Ahmed Şemseddīn Kemālpaşazāde, *Mecmûu Resâilî’l-Allāme İbn Kemālpaşa*, haz.: Hamza el-Bekrî vd., İstanbul, Darü’l-Lübâb, 1439/2018, C: III, s. 355-356.

¹²⁹⁷ “İnkâra sapanlar dünya hayatının çekiciliğine kapıldılar.” Bakara 2/212.

müzeYYin ıtlākı cā'iz olmaz. Huşūşan mezheb-i Eşā'ire'de aslā tecvīz olunmamışdır. Kāḍī ḥod Eşā'ire'dendür. Pes müdde'asında (25) işābet itmemiştir. Ve delilde olan 'adem-i işābetinün daḥı vechi budur ki Kāḍī'nün mebnā-yı delili anuñ üzerinedür ki naḥviyyūn ile kelāmiyyūn beyninde (26) muştalaḥ olan fā'il-i fark itmemiş ola. Bizüm kelāmumuz ise ehl-i naḥvün iştilāhında i'tibār olınan fā'il olup fā'il-i kelāmī bu maḳāmdan ba'iddür. Ya'nī bizüm (27) kelāmumuz iştilāḥ-ı naḥvīde fā'il olan şol isimdür ki fi'l yā şibh-i fi'l aña mesned ola. Fā'ilden ol fi'l gerek şadır olsun gerek olmasun. Pes 'ilm-i şerīfe (28) ḥafī olmaya ki egerçi Kemālpaşazāde merḥūmuñ bu vechile olan i'tirāzı min-vechin vārid-i mülāḥaza olunur velākin ¹²⁹⁸ *وَالْمُزَيَّنُّ هُوَ اللَّهُ* diyü tefsir idenlerde (29) Beyzāvi teferrüd itmeyüp belki cumhūr-ı müfessirīn *وَالْمُزَيَّنُّ هُوَ اللَّهُ* kavlini taḳdīm itmişlerdür. Bā-ḥuṣūṣ *وَالْمُزَيَّنُّ هُوَ الشَّيْطَانُ* diyü Zemaḥşerī taḳdīm ve mezhebini (30) bununla taḳviyet idecek iken ol daḥı *وَالْمُزَيَّنُّ هُوَ اللَّهُ* kavlini taḳdīm idüp *وَقِيلَ الشَّيْطَانُ* diyü müzeYYin şeytān olduḡın şīga-i temrīd ile irād (31) itmiştir.¹²⁹⁸ Ve taḳdīmde olan ittifāka sebep budur ki ḳavl-i evveli taḳdīm müfessirīnün re'y u müdde'ileri olmayup belki bu āyet-i kerīmede rivāyet-i şaḥīḥa ile vārid olan (32) ḥadīs-i şerīfi naḳıldür. ¹²⁹⁹ *كَمَا قَالَ الشَّيْطَانُ فِي حَاشِيَتِهِ عَلَى الْقَاضِي: قَوْلُهُ وَالْمُزَيَّنُّ هُوَ اللَّهُ أَخْرَجَهُ ابْنُ أَبِي حَاتِمٍ عَنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ* Bu taḳdīrce (33) İbn Kemālpaşa'nuñ müdde'ada işābet olunmayup ḥaḫādur diyü eyitdüḡi i'tirāz Kāḍī'ye ve yāḥud müfessirīne olmayup belki Ḥazret-i 'Ömer'den rivāyet olınan (34) ḥabere vārid olur. Ḥazretten mervī olan aḥbār şaḥīḥa ise min-küllī'l-vücūḥ tatarrukāt-ı i'tirāzātından maşūn olmaḡla Beyzāvi 'aleyhi'r-raḥme zikr olınan (35) su'āl-i def' içün ḥaber-i mezbūrı aḥsen-i vech ile te'vīl idüp ¹³⁰⁰ *لَأَنَّهُ* buyurduḡundan murādı ma'nā-yı müzeYYin tezyīn ma'allāḥ ḳā'im (36) olmaḡ ma'nāsına olmayup belki fi'l-i tezyīnün ḡālīḳı ve muḳaddiri Allah'dur

¹²⁹⁸ Zemaḥşerī, **el-Keṣṣāf**, thk.: Âdil Ahmed Abdülmevcūd, Ali Muhammed Muavvaz, Riyad, Mektebetü'l-Ubeykân, 1418/1998, C: I, s. 532-533; Zemaḥşerī, **Keṣṣāf Tefsiri**, ed.: Murat Sülün/trc.: Muhammed Coşkun, Ömer Çelik vd., İstanbul, Yazma Eserler Kurumu Yayınları, 2016, C: I, s. 886-887. (Ayetin tamamının tefsiri için bkz. **a.g.e.**, C: I, s. 886-889.)

¹²⁹⁹ Ebü'l-Fazl Celâlüddīn Abdurrahmân es-Süyûtî eş-Şâfiî (ö. 911/1505) hadis, hadis usûlü, tefsir, Kuran ilimleri, fıkıḥ, usûl-i fıkıḥ, tasavvuf, sarf, nahiv, lugat, tarih ve edebiyat gibi alanlarda pek çok eser kaleme almış olan çok yönlü âlimdir. *Nevâhidü'l-Ebkâr ve Şevâridü'l-Efkâr* Beyzâvi'nin *Envârü't-Tenzîl*'i üzerine yazdığı ḥaşiyesidir. bkz. Halit Özkan vd., "Süyûtî", **DİA**, C: XXXVIII, s. 188-204.

¹³⁰⁰ Süyûtî Kadı Beyzâvi'ye yazdığı ḥaşiyesinde onun süsleyen Allah olduḡuna ilişkin sözünün Ömer b. Hattab'dan İbn Ebî Hâtim'in naklettiḡini bildirir. Celâleddīn es-Süyûtî, **Nevâhidü'l-Ebkâr ve Şevâridü'l-Efkâr**, nşr.: Muhammed Kemâl Ali, Mekke, Câmiatü Ümmi'l-Kurâ, 1424/2005, C: II, s. 497.

dimek olduğın i' lām itdükden soñra ħubb-ı ŧhevātuñ zīneti bu vechile mezmūme ve (37) müstaķbeħe iken fi'l-i tezyīni ħalkda ħikmet nedür diyü vāķı' olan su'āl-i muķaddere daħı bi-ṭarīķi'l-cevāb dirler ki ¹³⁰¹ (38) **وَلَعَلَّهُ زِينَةُ ابْتِلَاءٍ، أَوْ لِأَنَّهُ وَسِيلَةٌ إِلَى السَّعَادَةِ (الْأُخْرَوِيَّةِ)** ilā-āħirihī. Fe-izā kāne kezālik erbāb ḳaṭında ħafī ḳalmaz ki merħūm Kemālpasazāde (39) itmişdür. Vech-i meşrūħ üzere muşṭalaħ-ı naħvī ile muşṭalaħ-ı kelāmī olan fā'il beynini Beyzāvī fark itmemek lāzım gelmez. Bā-ħuşuş şān-ı Beyzāvī bu maķūle (40) isnāddan 'ālīdür. Ve 'ale'l-ħuşuş Mücāhid raḳıyallāhu 'anh **زَيْنٌ لِلنَّاسِ** ḳavl-i kerīmini binā-yı fā'il üzerine ḳırā'at idüp fā'il-i zeyyin Allah olduğun (41) ḳırā'at-i Mücāhid te'yīd ider. ¹³⁰² Zīrā mā-ḳablde olan āyetde ¹³⁰³ **وَأَيُّدٌ يَنْصُرُهُ مَنْ يَشَاءُ** vāķı' olup kelime-i celāle mażhar ve fi'l-i zeyyinde mużmer ḳılınmışdur. [245^b] (1) Ammā 'inde'l-ba'z bu daħı cā'izdür ki binā-yı ma'lūm üzere olan ḳırā'atda daħı fā'il-i zeyyin şeyṭān ola. Zīrā şeyṭān aşl-ı zīnet, zīnet daħı şeyṭān ile (2) ḳā'ime şıfat olduğına binā'en زَيْن ḳarīnesi ile fā'il terk olinmişdur. Ve bu daħı ma'lūm ola ki müzeyyin şeyṭāndur diyü tefsīr idenlerüñ evvelkisi Ḥasan'dur. **(3) وَاللَّهِ مَا زَيْنَهَا إِلَّا الشَّيْطَانُ وَاللَّهُ تَعَالَى قَدْ ذَمَّ** الدُّنْيَا وَحُبَّهَا فِي الْقُرْآنِ فِي كَثِيرٍ مِنَ الْمَوَاضِعِ فَإِنِّي يَسْتَقِيمُ إِضَافَةُ التَّزْيِينِ إِلَيْهِ وَبَعِيدٌ أَنْ تَزَيْنَ شَيْئاً ثُمَّ يَذُمُّ **(4) وَيَسْتَفْهِحُهُ.** ¹³⁰⁴ Ammā ṭaraf-ı Eşā'ire'den buña cevāb virilüp bu vechile ħall-i eşķāl itmişler ki egerċi Ḥaķķ sübhānehū ve te'ālā eşyā'-i mezbūreyi tezyīn ve kulūbda aña meyl (5) ü maħabbeti ħalk ve taķdīr buyurmuşdur velākin ṭaraf-ı Ḥaķķ'dan vāķı' olan tezyīnde iki vecih i'tibār olınur: Vech-i evvel, tezyīn fi't-ṭibā' dur ki ṭibā'uñ meyl ü raġbetidür. (6) Zīrā bir şey' fi-nefsihī ħüsn daħı olmasa ṭabī'at iltizāz ve işṭihā eyledüġi şey'e raġbet ider. Meylān ü raġbet ise maħlūk-ı Ḥaķķ'dur. **كَقَوْلِهِ تَعَالَى: كَذَلِكَ زَيْنًا** ¹³⁰⁵ **(7) لِكُلِّ أُمَّةٍ عَمَلُهُمْ** Ve vech-i şānī, tezyīn fi'l-ucūldür. Ve zīnet-i mezbūre ħulķ-ı ħüsn ve raġbet-i 'aķıldur. Pes mādām ki bir şey'üñ 'aķıbeti maħmūd ve fi-zātiḥi ħüsn olmaya ol şey' (8) 'inde'l-ucūl müzeyyin olmaz. **كَمَا قَالَ تَعَالَى: وَلَكِنَّ اللَّهَ حَبَّبَ إِلَيْكُمُ الْإِيمَانَ وَزَيَّنَهُ**

¹³⁰¹ İmtihan olarak veya ahiret mutluluġu için bir vesile olarak onu süslemiştir.

¹³⁰² Zemahşerī, **Keşşāf Tefsīri**, C: I, s. 886-887.

¹³⁰³ "Allah dilediġini yardımı ile destekler." Âl-i İmrān 3/13.

¹³⁰⁴ Hasan şöyle demiştir: Onu şeytandan başkası süslememiştir. Allah Kur'an'da birçok yerde dünyayı ve ona bağlanmayı kötölemiştir. Bana göre süsleme işinin şeytana izafe edilmesi daha isabetlidir. Çünkü Allah'ın önce bir şeyi süsleyip sonra onu kötölemesi uzak bir ihtimaldir. bkz. Zemahşerī, **Keşşāf Tefsīri**, C: I, s. 886-887.

¹³⁰⁵ "Böylece biz her ümmete kendi işlerini güzel gösterdik." En'ām 6/108.

¹³⁰⁶ فِي قُلُوبِكُمْ Ve kezâlik tekrîhde dağı vecheyn i‘tibâr olunur: Vech-i evvel tekrîh fi‘t-
 tîbâ‘ dur ki (9) tabî‘ at ol şeyden nefret ider ve zîkr olınan nefret ve kerâhetüñ hâlîk u
 mücidi Allah’dur. Vech-i şânî, tekrîh fi‘l-‘uğûldür ki tabî‘ at aña meyl dağı iderse
 (10) ‘aql andan müteneffir olur. ¹³⁰⁷ Zîrâ Hakk kَمَا قَالَ تَعَالَى: وَكَرَّهَ إِلَيْكُمْ الْكُفْرَ وَالْفُسُوقَ وَالْعِصْيَانَ ¹³⁰⁸
 celle ve ‘alâ, faẓl-ı kâmil ve luṭf-ı şâmîli ile tabî‘ at meyl ü rağbet itdügi (11) eşyâdan
 ‘aqlı zecr u men‘ idüp ve nefret idecek şeyleri ‘aqla bildürüp taraf-ı Hakk’a dâ‘î vü
 murağgib ve taraf-ı bâtıla meyliden zâcir u mâni‘ kıldı. (12) Pes muktezâ-yı tabî‘ at
 budur ki kendüye elezz ü eşhâ ve eḥaff u ehven olan eşyâya dâ‘imâ meyl ü rağbet ve
 muḥâlif-tab‘ olandan nefret ider. Muktezâ-yı (13) ‘aql ise budur ki fî-nefsihî kabîḥ
 olandan nefret ve filḥakîka melîḥ olana rağbet ider. وَعَلَى ذَلِكَ يَخْرُجُ قَوْلُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: ¹³⁰⁹
 Ve mekârih-i mezbûre ‘aqluñ kerâhet ve şehveti ¹³⁰⁸ حُفَّتِ الْجَنَّةُ (14) بِالْمَكَارِهِ، وَ النَّارُ بِالشَّهَوَاتِ.
 üzerine olmayup belki tab‘ uñ kerâhet ve şehveti üzerinedür. Meşelâ (15) كُتِبَ عَلَيْكُمْ
 üzerine olmayup belki kerâhet tab‘ ¹³⁰⁹ كَافِلُ الْقِتَالِ وَهُوَ كُرْهٌ لَكُمْ
 üzerinedir. Zîrâ ‘aqluñ kerâhet ve rağbeti ihtiyârîdür ki (16) mecrâ-yı teklîf oldur.
 Tab‘ için ise eger kerâhet ve eger rağbetde teklîf yokdur. Zîrâ tabî‘ atuñ rağbeti ve
 eger kerâhet ihtiyârî degül ıztırârîdür. ¹³¹⁰ كَمَا قَالَ تَعَالَى (17): فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّى يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ
 Pes bu âyet-i kerîmede hîṭâb ve teklîf ¹³¹⁰ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِي أَنْفُسِهِمْ حَرَجًا مِمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيمًا.
 ‘aqluñ (18) kerâhet ve ihtiyârî üzerine olup tab‘ uñ nefret ve ihtiyârî üzerine vâkı‘
 olmaduğına delâlet vardur. Felizâlike mezheb-i cumhûrda tezyîn-i tekrîh (19) fi‘l-
 ‘uğûl câ‘iz olduğı gibi tezyîn-i tekrîh fi‘t-tîbâ‘ dağı tecvîz olmuşdur. Fe-ammâ Ḥasan
 ve aña muvâfaḳât idenler مَا زَيَّنَّهَا إِلَّا الشَّيْطَانُ kavilleriyle eger şeyṭanuñ (20) müşteheyâta
 da‘vet ü terğîbi ve zâhir-i shehevâtı olan ḥüsn ü zîneti ‘arz u izhâr eyledügi murâd
 olunursa müsellemler olup şeyṭandan min-ḥayşü’l-vesvese (21) terğîb u da‘vet
 muḥarrerdür. Ve illâ murâdları vech-i mezkûr olmayup belki şeyṭân min-hayşü
 nefsihî filḥakîka tezyîn-i shehevât ider diyü iddi‘â iderlerse müsellemler degüldür. (22)
 Zîrâ şeyṭanda ihdâs-ı ḥüsn ve icâd-ı tezyîne ḳudret yokdur. Aña binâ‘en ki Hakk

¹³⁰⁶ “Allah size imanı sevdirdi ve onu gönlünüze sindirdi.” Hucûrât 49/7.

¹³⁰⁷ “İnkârcılığı, yoldan çıkmayı ve emre aykırı davranmayı da size çirkin gösterdi.” Hucûrât 49/7.

¹³⁰⁸ Cennet kerâhet ile, cehennem şehvetler ile kuşatılmıştır. Müslim, “Cenne”, 1 (2822); Tirmizî, “Sıfatü’l-Cenne”, 2559. Benzer bir rivayet için bkz. Buhârî, “Rikâk”, 28 (6487).

¹³⁰⁹ “Size zor geldiği hâlde savaş üzerinize farz kılındı.” Bakara 2/216.

¹³¹⁰ “Hayır, rabbine andolsun ki, aralarında çıkan anlaşmazlık hususunda seni hakem kılıp sonra da verdiği hükümden içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın onu kabullenmedikçe ve boyun eğip teslim olmadıkça iman etmiş olmazlar.” Nisâ 4/65.

celle ve ‘alā şeytānı za‘īf halk idüp ¹³¹¹ الشَّيْطَانُ إِنَّ كَيْدَ الشَّيْطَانِ كَانَ ضَعِيفًا (23) buyurmuşdur. Pes eger şeytānuñ inşā-yı tezyinde kudreti olsa kavî olup kelām-ı rabbānide keyd-i şeytān za‘f ile vaşf olunmaz idi. (24) Fe-izā kāne kezālik bu bābda olan tevcih-i vecih budur ki: Şeytān tībā‘ da halk olınan müşteheyāta insānı da‘vet ve müzeyyen fi‘t- tībā‘ olan (25) eşyāyı erbāb-ı hevāya faқаt irā‘et idüp fi‘l-i şeytān mucerred vesvese ve irā‘et ve ilkā ve da‘vet olur; icād u ihdās olmaz. Ve bir tevcih dağı budur ki (26) shevāta muzāf olan tezyin beynenā ve beynehum bilā-hilāf maḥlūk-ı Hudā’dur. Aña binā‘en ki nisā ve benin ve zeheb ve fidḍa ve ḡayruhā olan ecsām-ı müştehiyye ve cevāhir-i (27) mültezze icād-ı Hudā’dur. Pes şeytān için ancak shevāta da‘vet ve terḡibden ḡayrı şey’ kalmayup إِلَّا الشَّيْطَانُ diyü halef billāh (28) itmege dağı ḥācet olmaz. Felihāzā kāşifü’l-esrār Mevlānā Hudāvendigār dağı mezheb-i cumhūra muvāfaḳāt için

زُيِّنَ لِلنَّاسِ حَقُّ آرَاسَتِهِ اسْت

وَأَنكَه (29) حَقُّ آرَاسَتِهِ چون دانند جَست

buyurmuşlardur. Ve ma‘ahāzā ilkā‘āt-ı şeytāniyye ve tesvīlāt-ı nef sāniyyeden lā-cerem ihtirāz lāzımdur. Zīrā ber-feḥvā-yı kerīme-i ḡarrā: (30) إِنَّهُ يَرَاكُمْ هُوَ وَقَبِيلُهُ مِنْ حَيْثُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ يَقِيلُهُ مَا زَيْنَ إِلَّا الشَّيْطَانُ Şeytān bizi görür ammā biz şeytānı görmezüz. Velākin şeytāndan dağı ihtirāz müteḥakkık olmaz. İllā dergāh-ı (31) Hakk’a münācāt ve isti‘ānet ile olur. وَقَالَ الْمُتَكَلِّمُونَ: دَلَّتِ الْآيَةُ عَلَى أَنَّ حُبَّ غَيْرِ الشَّهْوَةِ لِأَنَّهُ أَضَافَهُ إِلَيْهَا وَالْمُضَافُ غَيْرُ الْمُضَافِ إِلَيْهِ (32) وَالشَّهْوَةُ فَعَلُ اللَّهِ وَالْمُحِبَّةُ فَعَلُ الْعَبْدِ. ¹³¹³

İmdi ey müstemi‘-i kâbil! Baḡş ü cedelden fāriḡ olup tālīb-i taşḥih-i emr-i dīn olursañ zamīr-i mihr-incilāya ḡafī olmaya ki (33) Hakk celle celāluhū ve ‘amme nevāluhū halk-ı cihānı üç ṭabaḳa üzerine halk eylemişdür. Pes bir kısmı ‘avāmdur ki anlar ehl-i nefis olup şehvet ve hevā anlarıñ üzerine ḡālibdür. (34) Ve bir kısmı aşḡāb-ı kulūb olan ḡavāşşdur ki anlara hüdā ve taḳvā ḡālibdür. Ve bir kısmı dağı erbāb-ı ervāḥ-ı tāhire olan aḡaşş-ı ḡavāşşdur ki (35) anlara cezebāt-ı rahmāniyye ve maḡabbet-i sübhāniyye ḡālib olmuştur. Nitekim kāşif-i esrār-ı deyyūmī Mevlānā

¹³¹¹ “Şüphe yok ki şeytanın planı (tuzağı) daima zayıftır.” Nisā 4/76.

¹³¹² “Çünkü o ve yandaşları, sizin onları göremeyeceğiniz yerden sizi görürler.” A‘rāf 7/27.

¹³¹³ Kelamcılar demişlerdir ki: Bu ayet sevginin şehvetten başka bir şey olduğuna delalet eder. Çünkü sevgi şehvete muzaf kılınmıştır. Muzaf ise muzafunileyhten başkadır. Buna göre şehvet Allah’ın fiili, muhabbet kulun fiilidir.

Celâleddîn-i Rûmî *Meşnevî-i Şerîf*’ün mücellled-i râbî’inde buyururlar: *Meşnevî* (36):

وین بَشَر هم ز امتحان قِسْمَت شدند
آدمی شَکَلَد و سه اُمّت شدند

یک گُرّه مُسْتَعْرِقِ مُطْلَقِ شدست
همچو عیسی با مَلِکِ مُلْحَقِ شدست

(37) نقش آدم لیک معنی جبرئیل
رسته از خشم و هوا و قال و قیل

از ریاضت رسته وز زهد و جهاد
گویا از آدمی او خود نَراد

(38) قِسم دیگر با خَران مُلْحَقِ شدند
خشم مَحْضِ و شَهْوَتِ مُطْلَقِ شدند

وَصَفِ جَبْرِیْلِ در ایشان بود رفت
تنگ بود آن خانه و آن وَصَفِ زَفَتِ¹³¹⁴

(39) Pes Hâḵk celle ve ‘azze her bir şınıfı münāsib hālleri olan isim ile zıkr itmişdür. Ya‘nî ‘avām merci‘ u me‘adı ferāmūş idüp nās dahı nisyāndan olmağla (40) ‘avāmı ism-i nās ile zıkr idüp¹³¹⁵ وَيَا أَيُّهَا النَّاسُ¹³¹⁶ buyurdi. Ve havāşş-ı ‘ibādı ism-i mü’mîn ile zıkr idüp¹³¹⁸ وَالْمُؤْمِنُونَ كُلٌّ آمَنَ بِاللّٰهِ¹³¹⁷ buyurdi. Ve aḥaşş-ı havāşşı ism-i velî ile zıkr idüp¹³¹⁹ إِنْ أَوْلِيَاءَ اللّٰهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ¹³²⁰ buyurdi. [246^a] (1) Ba‘dehū a‘lā-yı derecāt-ı kırbdan maṭrūd ve esfel-i derekāt-ı bu‘dda merdūd olan ‘avāmuñ ahvālın¹³²⁰ زَيْنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاءِ وَالْبَنِينَ¹³²⁰ (2) diyü şerḥ virildi. Zīrā

¹³¹⁴ **Mesnevî**, IV, 1505-1510. Beşer sınanmak için bölüklere ayrılmıştır. İnsan görünümlü üç ayrı kesim. Bir kesim mutlak varlık içinde boğulmuş ve tıpkı İsa gibi melekler arasına katılmıştır. Görünümleri insan, içleri Cebrail’dir. Öfke, heva ve dedikodudan arınmışlardır. Riyazetten, zühtten ve savaştan arınmıştır onlar. Sanki insandan doğmamışlardır. Diğer kesimse eşekler arasına katılıp katıksız hırsa ve salt şehvete dönüşmüştür. Onlardaki Cebraillik niteliği yitip gitmiştir. Bu ev o büyük niteliğe dar gelmiştir. Derya Örs-Hicabi Kırlangıç, **Mesnevî-i Ma‘nevî**, IV, b. 1499-1504.

¹³¹⁵ Bakara 2/21. Bu hitab Kur’an’da yirmi ayette daha geçmektedir.

¹³¹⁶ Âl-i İmrân 3/14.

¹³¹⁷ Bakara 2/104. Bu hitab Kur’an’da seksen sekiz ayette daha geçmektedir.

¹³¹⁸ “Müminlerin hepsi iman etti.” Bakara 2/285.

¹³¹⁹ “Bîlesiniz ki Allah dostlarına asla korku yoktur; onlar üzüntü de çekmeyecekler.” Yûnus 10/62.

¹³²⁰ Âl-i İmrân 3/14.

cehennemüñ derekât-ı seb‘i vardır. Ve derekât-ı mezbürenüñ cümlesi ber-müceb-i *حُفَّتِ النَّارُ بِالشَّهَوَاتِ* şehvât ile maḥfûfe olup (3) şehvât daḥı yedi ‘adeddür. Dûzaḥuñ her bir derekesi şehvât-ı mezbüreden bir şehvetdür. Pes insân-ı gâfil şehvât-ı mezbüreden her kaçkısına mübtelâ (4) olursa derekât-ı nârdan birine giriftâr olmuş olur.

el-Ḥâşıl âyet-i kerîmede ma‘düde olan derekâtdan biri ḥubb-ı nisâdur ki şehvet-i feredür. (5) Biri daḥı evlâda mâ‘il olan şehvet-i ṭabî‘at-ı ḥayvâniyyedür. Ve birisi cem‘-i māl içün olan şehvet ve sîm ü zerden olan evânîye meyl ü rağbet ḥuliyy ü ḥulele (6) olan şehvet-i zînetdür. Birisi daḥı şehvet-i câh u imâret ve esb-i tâzîlere rûkûb ile ḥâşıla olan şehvet-i rif‘ atdır. Birisi daḥı şehvet-i faḥr u ḥuyelâ (7) ve en‘âm u mevâşî ve ḥadem u ḥavâşî temellûki ile temevvül idüp ra‘nâlanmakdur. Birisi daḥı ḥarş ü zira‘ ile ra‘iyyete olan şehvet-i ḥükûmet ve ḥubb-ı riyâset ile (8) emr u nehy idüp a‘câb ve mükâbiredür ki derekât-ı nâr şehvât-ı mezbûre ile maḥfûfe olmağla ¹³²¹ *مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا* kavı-i kerîmiyle zâlike’l-mezkûruñ (9) cümlesi metâ‘-ı kalîl-i dünyâdur buyurulmuşdur. Ya‘nî zîkr olınan şehvât ehl-i dünyâdan şol bî-başıretlerüñ mütemetti‘âtıdır ki mücerred şehvât ile ekl ü temettu‘ eyleyen ḥayl (10) ü bigâl gibi erbâb-ı dünyâ daḥı en‘âm mişâl temettü‘ idüp lâıyık-ı ‘azâb u nekâl olurlar. *Meşnevî*:

نام کالائعام کرد آن قوم را
زانکه نسبت کو به یقظه نوم را¹³²²

(11) لاجرم اسفل بود از سافلین
ترک او کن لا اُجِبُ الافلین¹³²³

Pes ehl-i şehvet ve esîr-i ṭab‘ u nefsanîyyet olan ḥayavân-sîretlerüñ aḥvâli (12) şerḥ u tafşîl olındukdan soñra Ḥaḳḳ sübhânehü ve te‘âlâ terğîben li’l-mü‘minîn kabûl-i kanâ‘at ile maḥbulîn ve cezebât-ı hidâyet ile meczûbîn ve ṭibâ‘-ı ḥayvâniyyeden (13) ḥâlîşîn ve şehvât-ı nefsanîyyeden muḥlaşîn olan ḥavâşş-ı ‘ibâdınüñ aḥvâlini *عنده حُسن*

¹³²¹ Âl-i İmrân 3/14.

¹³²² *Mesnevî*, IV, 1522. [Bilgiyle dost olmayan] kesimi “hayvanlar gibi” (A‘râf 7/179) diye niteler. Çünkü uykuyla uyanıklık arasında ne ilgi var? Derya Örs-Hicabi Kırılancık, *Mesnevî-i Ma‘nevî*, IV, b. 1516.

¹³²³ *Mesnevî*, IV, 1526. Kısaca o “aşağıların en aşağısı” (Tîn 95/5) dır. “Batanları sevmem” (En‘âm 6/76) deyip onu terk et. Derya Örs-Hicabi Kırılancık, *Mesnevî-i Ma‘nevî*, III, b. 1520.

¹³²⁴ الْمَابِ kavlı-i kerîmi ile şerh u beyân buyurup şehvâtı terk itmeyen (14) kâzibler ile terk-i şehvât iden şādıklar birbirinden mümtâz olmağıçün ‘ibādını tezyîn-i ħubb-ı şehvât ile imtiḥân buyurdu. (15) مَنِ اشْتَغَلَ بِهَذِهِ الْأَشْيَاءِ قَطَعَهُ عَنْ طَرِيقِ الْحَقِّ فَلِهَذَا قَالَ بَعْضُ الْمُحَقِّقِينَ: (16) Āh ey ħullân-ı şafâ! وَمَنِ اسْتَصْغَرَهَا وَأَعْرَضَ عَنْهَا عَوَّضَ عَلَيْهِ السَّلَامَةُ مِنْهَا وَفُتِحَ الطَّرِيقُ إِلَى الْحَقَائِقِ. ¹³²⁵ Çünkü dünyâ tezyîn-i şehvât ile dâr-ı ibtilâ olduysa ol fakîr-i merd-i a‘râbî daḥı cānib-i Ḥaḳ’dan insān içün ħubb-ı şehvâtı ārāste olan zenden ne vechile (17) ḥalāş olsun ve ol mübtelâ-yı ħubb-ı nisā imtiḥāna nice şabr u taḥammül eylesün.

چون بی یسکن ایتهاش آفرید

Çünkü Ḥaḳḳ te‘ālā nisāyı ricāl anlar ile sükûn bulmak (18) ve rāḥat olmak içün ḥaḳ itdi. Aña meyl ü rağbet itmemek ne mümkündür. Meşelā

چون تواند آدم از حوّا بُرید (2426/2462)

Ādem ‘aleyhisselām Ḥavvā’dan inḳitā‘a nice ḳādir olur (19) ya‘nî olmaz. Nitekim sūre-i A‘rāf’uñ evāḥirine ḳarîb olan āyet-i kerîme bu ma‘nāyı beyân kılar. قَالَ اللَّهُ تَعَالَى:

هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَجَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا (20) لِيَسْكُنَ إِلَيْهَا. ¹³²⁶

[Tefsîr-i Hâdî ḫalqakum min nefsi wâhideti]

Ya‘nî ol Ma‘būd bi’l-Ḥaḳḳ ve Ḳādir-i Muṭlaḳ şol Ḥālîḳ u Perverdigâr ve Fā‘il-i muḥtârdur ki sizi nefsi vāhideden ḥaḳ eyledi. Ve nefsi vāhideden (21) zevcini daḥı icād itdi ki anuñla istinās eyleye. Ma‘lûm ola ki ekser-i müfessirîn nefsi vāhideden murād Ādem ve zevcden murād Ḥavvā ‘aleyhüme’s-selāmdur dimişler. (22) Zîrā kavlı-i mezbûr seyyidü’l-müfessirîn İbn ‘Abbās raḍıyallāhu ‘anhumâdan mervîdür: كَمَا رُوِيَ قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ فِي قَوْلِهِ ﴿هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ﴾ هِيَ نَفْسُ آدَمَ (23) ﴿وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا﴾ أَيَّ حَوَاءَ فَهَلِ هَذِهِ خَلَقَهَا اللَّهُ مِنْ ضِلْعِ آدَمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ مِنْ غَيْرِ أَدَّى. ¹³²⁷ Felihāzā Mevlānā Ḥudāvendigâr daḥı kavlı-i cumhūrî ri‘āyet idüp, mışra‘:

چون تواند آدم از حوّا بُرید

¹³²⁴ Âl-i İmrân 3/14.

¹³²⁵ Muhakkiklerden bazıları bu şeylerle meşgul olan kimsenin Hak yolundan ayrılacağını; onları küçük görüp ondan yüz çeviren kimsenin ise buna karşılık selamete ereceğini ve hakikatlere giden yolun ona açacağını söylerler.

¹³²⁶ “Sizi bir nefisten yaratan ve gönlünün huzura kavuşacağı eşini de ondan var eden Allah’tır.” A‘raf 7/189.

¹³²⁷ İbn Abbas’tan rivayet edildiğine göre, bu ayette geçen “bir can” kelimesiyle Hz. Âdem; “bundan da, eşini yapan” kelimesiyle de Hz. Havvâ murad edilmiştir. Yani, Allah Teâlâ, Hz. Havvâ’yı eziyet vermeksizin Hz. Âdem’in kaburgasından yaratmıştır. Râzî, **Tefsîru’l-Kebîr**, C: XV, s. 427. Tercüme için bkz. Râzî, **Tefsîr-i Kebîr**, C: XI, s. 194.

(24) mışra‘ıyla İbn ‘Abbās tefsirine işāret buyurdılar. Velākin خَلَقَكُمْ kavlı-i kerīmi ile herbirimüz muhāṭab olup siz Ādem’den müteferri‘ olduğunuz demek olur. Ve Hāvvā’nuñ keyfiyyet-i (25) hilkatinde daḥı iki kavlı vardır: Birisi ekşer-i müfessir’in zāhib oldukları işbu kavldür ki vaḳtā kim Hāzret-i Hāḳḳ Ādem’i ḥalk eyledi ba‘de zamānin Ādem’e ilkā-yı nevm idüp (26) hālet-i nevmde Hāvvā’yı Ādem’üñ dıl‘-i eyserinden ḥalk eyledi. Pes Ādem müteyakḳız olup Hāvvā’yı gördükde meyl ü maḥabbet eyledi. Zīrā Hāvvā Ādem’ün cüz’ünden olmak ile (27) cins cinse meyl idüp me’nūs oldılar. كَمَا قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: إِنَّ الْمَرْأَةَ خُلِقَتْ مِنْ ضِلَعٍ وَإِنْ ذَهَبَتْ تُقِيمُهَا، كَسَرْتَهَا وَإِنْ تَرَكْتَهَا عَوِجَ وَخَلَقَ (29) كَقَوْلِهِ تَعَالَى: وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا¹³³⁰ dimekdür. 1328 (28) Ve kavlı-i s̱anī Ebū’l-Müslim İsfahānī¹³²⁹ ihtiyār eyledügidür. Ya‘nī bu āyet-i وَجَعَلَهَا مِنْ دَاḤٍ وَجَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا (30) ile tefsir olunmuşdur. Pes (31) لِكَيْ يَصْحُحَ قَوْلُهُ خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ¹³³⁴ diyü tefsir olunmak ensebdür dimiş. Ammā Kādī Bāḳillānī¹³³³ kavlı-i evvel evlādur diyü buyururlar ki: 1332 Ya‘nī eger Hāvvā dıl‘-i Ādem’den maḥlūḳa olmayup ibtidā’en ḥalk olunaydı nās daḥı nefsi-i vāḥideden ḥalk olunmayup (32) belki nefseynden ḥalk olunurdu. Hāl-i ān ki āyet-i kerīme nefsi-i vāḥideden ḥalk olunduḡumuz taṣriḥ idüp هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ¹³³⁵ buyrulmuşdur. (33) Ve İmām Faḥr-ı Rāzī sūre-i Nisā’nuñ evvelinde *Tefsir-i Kebir*’de dirler ki: (34) يَدُلُّ عَلَى أَنَّ الْخَلْقَ كُلَّهُمْ مَخْلُوقُونَ مِنَ النَّفْسِ الْوَاحِدَةِ، وَقَوْلُهُ: «وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا» يَدُلُّ عَلَى أَنَّ زَوْجَهَا مَخْلُوقَةٌ مِنْهَا. ثُمَّ قَالَ فِي صِفَةِ آدَمَ: «خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ» (35) يَدُلُّ عَلَى أَنَّ آدَمَ مَخْلُوقٌ مِنَ التُّرَابِ. ثُمَّ قَالَ فِي حَقِّ الْخَلَائِقِ: «مِنْهَا خَلَقْنَاكُمْ» وَهَذِهِ الْآيَاتُ كُلُّهَا دَالَّةٌ عَلَى أَنَّ الْحَادِثَ لَا يَحْدُثُ إِلَّا عَنْ مَادَّةٍ سَابِقَةٍ (36) يَصِيرُ الشَّيْءُ مَخْلُوقًا مِنْهَا. وَأَنَّ خَلْقَ الشَّيْءِ عَنِ الْعَدَمِ الْمَحْضِ

¹³²⁸ Kadın eğri kaburga kemiğinden yaratılmıştır. Onu doğrultmaya çalışırsan kırarsın, kendi hâline bırakırsan eğri kalır. Buhârî, “Ahâdisü’l-Enbiyâ” 3331; Müslim, “Rızâ”, 59(1468).

¹³²⁹ Ebû Müslim Muhammed b. Bahr el-İsfahânî (ö. 322/934) Mutezile kelâmcısı ve müfessir olarak bilinen Ebû Müslim el-İsfahânî Kur’an’da neshin olmadığı yönündeki görüşüyle ön plana çıkmıştır. Eserleri günümüze ulaşamamış olmakla birlikte görüşleri Fahreddin-i Râzî gibi bazı müfessirlerin tefsirlerinden izlenebilmektedir. bkz. Lutfullâh Cebeci, “İsfahânî, Ebû Müslim”, *DİA*, C: XXII, s. 509.

¹³³⁰ “Allah size kendi cinsinizden eşler yarattı.” Nahl 16/72.

¹³³¹ “Onlara içlerinden bir peygamber gönderdi.” Âl-i İmrân 3/164.

¹³³² “Size içinizden öyle bir Peygamber gelmiştir ki...” Tevbe 9/128.

¹³³³ Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî el-Bâkılânî (ö. 403/1013) ehl-i sünnet kelim ekolünün gelişmesinde önemli rol oynayan meşhur Eş‘arî kelâmcısı ve Mâlikî fakihidir. bkz. Şerafettin Gölcük, “Bâkılânî”, *DİA*, C: IV, s. 531-535.

¹³³⁴ Birinci görüş daha kuvvetlidir çünkü “Sizi tek bir nefisten yarattık” sözünü doğrular.

¹³³⁵ Râzî, *et-Tefsiru’l-Kebîr*, C: IX, s. 478.

müşrik oldılar. el-Hâşıl bu âyet-i kerîmede mebahîş-i keşîre vardır. Maħalle münâsib olmamakla (6) terk olunup erbâb-ı keşf ü ikānuñ ba‘zı taħkîkâtı zıkr olunmak enseb fehmi olındı. Pes vaqtā kim Ādem ‘aleyhisselām cennet-i esnāda tecellî-i ilāhiye müstağrak (7) oldı. Envār-ı tecelliyātuñ tetābu‘undan medkūk ve ħüsn-i tecelliyātdan mütelâşî olmağa qarîb oldı. el-Hâşıl eşkāl-i aħmāl tecelliyāta taħammülden qaldı. Pes cennette zînet (8) olınan her müzeyyen tecelliyāt-ı cemālūñ müteferri‘ât-ı envārından olmamağla Ādem’üñ üzerine zav‘-i ceberüt u meleküt daħı zamm olunup Ĥavvā zav‘-i mezbürdan (9) ħalk olındı ki ħattā Ādem Ĥavvā ile sükūñ kılup anuñ muvāneseti ile tecelliyātdan fi‘l-cümle müstevĥiş ola. Ve li-zālike قَالِ عَلَيْهِ السَّلَامُ: كَلَّمَنِي يَا حُمَيْرًا. (10)¹³³⁸ وَقَالَ بَعْضُ الْمُحَقِّقِينَ: خَلَقَهَا لِيَسْكُنَ إِلَيْهَا فَلَمَّا سَكَنَ إِلَيْهَا غَفَلَ عَنْ مَخَاطَبَةِ الْحَقِيقَةِ بِسُكُونِهِ إِلَيْهَا فَوَقَعَ فِيهَا وَقَعَ مِنْ تَنَاوُلِ الشَّجَرَةِ. وَقَالَ الْوَاسِطِيُّ أَكْثَرُ مُحَنَّةٍ (11) آدَمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ خَلَقَ حَوَاءَ مِنْ بَدَنِهِ قَطَعَهُ بِهَا عَنْ نَفْسِهِ بِقَوْلِهِ لِيَسْكُنَ

Ve bu ma‘nāya daħı işāret mümkündür ki Ĥaĥĥ (12) ‘azze ve celle kālīb-ı Ādem’i taħmîr ve tesviyeden soñra ħaṭîra-i ħudsde şad hezār sāl Ĥaĥĥ ile mūnis olan rūḥ-ı insānî ve eşnāfî Ādem’e nefḥ olınduğda kālīb-ı cesedānîden (13) müstevĥiş oldı. Velākin emr-i Ĥaĥĥ’a imtişāl ile bedende qarār itdükde bi-ħikmeti’llāhi’l-kādir evvelden nice müstevĥiş olduysa ba‘de’l-istikrār cümle vaḥşet ülfete mübeddel olup (14) müstevĥiş olduğı gibi müste’nis daħı olmağla insāna insān tesmiye olındı. Ve eger Ĥavvā nefsi-i Ādem’den ħalk olunmasa rūḥ-ı Ādem Ĥaĥĥ’uñ ġayrıyla sükūn idüp (15) enîs olmaz idi. Ve ma‘ahāzā اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ¹³⁴⁰ fermānı şādır olmayınca Ādem ile Ĥavvā’nuñ rūḥı bir şey’ ile sākin olmadı. Pes hemçünān rūḥ-ı insānîden (16) daħı zevci olan ħalb icād olunmasa rūḥ kālībda sākin olmaz idi. İmdi ħalb rūḥdan ħalk olunup¹³⁴¹ كَالْبَيْتِ إِصْبَعَيْنِ مِنْ أَصَابِعِ الرَّحْمَنِ¹³⁴¹ ħalbe (17) maḥşuş olmağla rūḥuñ sükūnı ħalb ile oldı.¹³⁴² كَمَا قَالَ بَعْضُ أَهْلِ الْكَشْفِ وَالشُّهُودِ: «خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ»: هِيَ الرُّوحُ. (18) لِيَسْكُنَ إِلَيْهَا لِأَنَّ الْقَلْبَ بَيْنَ إِصْبَعَيْنِ مِنْ أَصَابِعِ الرَّحْمَنِ. فَكَانَ الرُّوحُ يَشُمُّ نَسَائِمَ

¹³³⁸ Benimle konuş ey Hümeyrâ!

¹³³⁹ Muhakkıklardan birisi şöyle demiştir: Allah onunla sükun bulması için Havva’yı yarattı. Âdem de onunla sükun bulunca hakikatın muhatabı olmaktan yana gâfil oldu. Dolayısıyla ağaçtan meyve yeme olayı gerçekleşti. Vâsîti bununla ilgili şöyle demiştir: Âdem’in en büyük imtihanı Havvâ’nın onun bedeninden yaratılmış olması ve Havvâ dolayısıyla kendinden uzaklaşmasıdır. Ayetteki “onunla sükun bulsun diye” ifadesi buna işaret eder. Nitekim Allah’tan başkasıyla sükun bulmak ise en büyük mihnettir.

¹³⁴⁰ “Sen ve eşin cennette oturun.” Bakara 2/35; A’raf 7/19.

¹³⁴¹ Müslim, “Kader”, 17 (2654)

¹³⁴² bkz. Necmeddîn-i Kübrâ, et-Te’vîlâtü’n-Necmiyye, C: III, s. 97-98.

نَفَحَاتِ أَطَافِ الْحَقِّ. «حَمَلْتُ حَمَلًا خَفِيفًا»: فِي الْبِدَايَةِ يَظْهَرُ أَذْنَى أَثَرٍ مِنْ أَثَرِ (19) الصِّفَاتِ الرُّوحَانِيَّةِ الْأُخْرَوِيَّةِ التَّوَرَاتِيَّةِ بِالصِّفَاتِ النَّفْسَانِيَّةِ الدُّنْيَوِيَّةِ الظُّلْمَانِيَّةِ. «دَعَا اللَّهَ رَبَّهُمَا لِيْنِ آتَيْنَا صَالِحًا»: قَابِلٌ لِلْعُبُودِيَّةِ. «لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ» (20) فَلَمَّا آتَاهُمَا صَالِحًا جَعَلَا: أَيِ الرُّوحِ وَالْقَلْبِ. «لَهُ شُرَكَاءَ»: أَيِ جَعَلَا وَجْهَ النَّفْسِ إِلَى الدُّنْيَا وَيُعَمَّمَهَا لِيَقُومَ الْقَالِبُ. وَلِقِيَامِهَا بِالْقَالِبِ صَالِحًا لِلْعُبُودِيَّةِ فَلَمَّا اسْتَلَذَّتْ (21) النَّفْسُ مِنَ الدُّنْيَا عِبَدَتْ مَا فِيهَا فَصَارَتْ عَبْدُ الْبَطْنِ وَعَبْدُ الْقَمِيصَةِ وَعَبْدُ الدَّرْهِمِ وَالِدَيْنَارِ. «فَتَعَالَى اللَّهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ»: بِأَنْ يَجْعَلُوهُ شَرِيكَ الدُّنْيَا (22) فِي التَّعْبُدِ وَالْعُبُودِيَّةِ.¹³⁴³

İmdi müstemi'-i kâbil! Zîkr olınan ma'ânî-i laṭîfedden rūḥ ile nefsūñ ve zevc-i rūḥ olan ḳalbūñ aḥvâlî ma'lûm olduysa eger mer'e-i (23) 'arabiyye-i ṭāhire ve eger nefs-i mü'enneş-i bâṭına bir pîrezen-i mekkâre ve gâlibedür ki

رُستَم زال ار بَوَد وز حَمَزَه بيش

meşelâ bir kimesne kuvvetden Rüstem-i Zâl ve Ḥamza-i Şāḥib-ḳırāndan (24) ziyāde olsa

(2427/2463) هست در فرمان اسير زالی خویش

fermānber olmakda kendü zāl ve nefsinūñ esîri idi. Zāl pîrezen ma'nāsınadur. Lâkin bu maḥâlde Rüstem'e göre (25) ḥūb vāḳı' olmuşdur. Zîrâ Rüstem'ūñ pederi Zâl'dür. Müje ve ebrûsı beyāz olmağla zāl tesmiye olunmuşdur. el-Ḥāşıl herkes kendü zevcinūñ mağlûbı olmak muḳarrerdür. (26) Bâ-ḥuşuş

آنک عالم مست گفتش آمدی

ol Faḥr-i 'âlem ve Seyyid-i benî Âdem şallallāhu 'aleyhi ve sellem ki ḥalḳ-ı 'âlem ol cevāmî' u'l-kelimūñ mest-i kelām-ı mu'ciz-nizāmı gelmiş (27) ve maḥkûm-ı fermānı olmuş idi, cemî'-i ḳuyūd-ı cismāniyye ve 'uḳūd-ı nefsanīyeden mu'arrā iken حُبِّ إِلَى buyurup (28) deryā-yı aḥadiyyete gelmek içün aḥyānen

(2428/2464) کَلَمینِی یا حُمیرا می زدی

¹³⁴³ “Sizi bir tek nefisten yarattı”: Nefis ruhtur. “Ondan da eşini yarattı”: O da kalptir. Çünkü nefis kalptedir. Çünkü kalp Rahman’ın iki parmağı arasındadır. Ruh Hakk’ın lutfunun nefhalarından bir nefhayı koklamıştır. “Hafif bir yük yüklenir”: Yani zulmanî dünyevî nefsanî sıfatlarla birlikte iken nuranî uhrevî ruhanî sıfatlardan çok cüzî bir eserin ortaya çıkmasıyla başlangıçta çok düşük bir yük yüklenir. “Allah’a bize kusursuz bir çocuk ver diye yakarırılar.” Kulluğu kabul ederek. “Böylece biz şükredenlerden olacağız. Fakat “Allah onlara kusursuz bir çocuk verince”: Yani ruh ve kalp “O’na ortak koşarlar”: Nefislerinin yüzünü dünyaya çevirirler ve aynı zamanda bedeni kaim kılmak için nefsi perdelerler. Nefsi de bu şekilde kaim kılarak bedeni kulluğa doğru çevirirler. Nefis dünyadan hazzını aldığı zaman midenin, kıyafetin, dünyalık metanın ve dinarın kölesi olur. “Allah, insanların ortak koştuğu şeylerden münezzehtir.” Onların dünyayı kulluk bakımından Allah’a ortak koşmalarından münezzehtir. Nisâbü’rî, *Garâibü’l-Kur’ân ve Ragâibü’l-Furkân*, C: III, s. 363.

¹³⁴⁴ Bana sizin dünyanızdan üç şey sevdirdi: Kadın, güzel koku ve gözümün nuru namaz. Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, C: VII, s. 124, nr. 13454; Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, C: I, s. 391, nr. 1089.

‘Ā’iše-i şiddikā radıyallāhu ‘anhāya rıfķile hitāb idüp (29) كَلِمَتِي يَا حُمَيْرَا buyururdu. Ve anuñla üns ü ülfet iderdi. Hümeyrā’da olan taḥķik muḳaddemen إِنَّ رَبَّكُمْ فِي أَيَّامٍ دَهْرَكُمْ in rıbbıñ fi ayyāmı dıhrıķıñmıñı. ¹³⁴⁵ Hılāşa-i merām budur ki ¹³⁴⁶ الرَّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ vefķınca egerçi kim zāhir-i ḥālde ricāl nisvāna ğālib ve ḳavvāmūn ‘ale’n-nisādur ve lākin bi-ḥasebi’l-ma‘nā (31) recül mer’eye meyl ü maḥabbet ve anuñ kisve ve nafaķası taḥşiline sa’y u diķķat itdügi cihetden recül mer’eye mağlūbdur. Felihāzā Mevlānā Hudāvendigār ricālī āba ve nisāyı (32) āteşe temşil idüp dirler ki

آب غالب شد بر آتش از نهیب

egerçi āb nāra mehābeti cihetinden ğālib olur ve itfā’-i nār ider velākin bu ḥikmeti daḥı gör kim (33)

زآتش او جوشد که باشد در حجب (2429/2465)

āb ki ḥicābda ola āteşüñ sūziş u ḥarāretinden cūş u ḥurūşa gelür. Ve ḥicāb nedür dinürse meşelā (34)

چونکه دیگی حایل آمد هر دو را

çün ki bir çölmek āb ile āteş meyānına ḥā’il ve birbirine lüşūķdan māni‘ ola āb nārı itfāya ḳādir olmaz. Ve mābeyne (35) ḥā’il olan çölmek daḥı te’sīr-i ḥarāret-i nāra ḥā’il olamayup āteş āba te’sīr idüp ḳaynar ḥattā ğaleyān itdükçe

نیست کرد آن آب را کزدش هوا (2430/2466)

(36) āteş ol ābı ifnā ve hevāya ilķā ider. Ya‘nī şüret-i nev‘iyye-i mā’iyyesin izāle idüp şüret-i hevā’iyyeyi ilbās ider. Belki şüret-i nev‘iyye-i hevā’iyyesi (37) daḥı zā’il olup ustūķussātuñ mertebe-i a‘lāsında olan kürre-i nāra hevā ḳarīb olduķça mürtekī olup dāḥil-i şüret-i nāriyye olur. Pes Ḥavvā daḥı (38) nefis-i Ādem’den ḳable’t-teferrü‘ cesed-i Ādem’de mūnderice ve mağlūbe iken Ādem’üñ dıl‘ından maḥrec ve cesed-i āḥar ile şüret-bend olduķda Ādem’üñ dīk-i ḳalbinde olan (39) āb-ı meyl ü maḥabbetin ḳaynadup hevāya ilķā ile kendüye tābi‘ kıldı. Ḥattā ekl-i gendüm idüp behişt-i a‘lādan ḥurūc ve dünyā-yı süflīye hūbūt ve ḥükm-i ṭab‘a (40) vülūc itdiler. Kezālik rūḥ-ı mücerred daḥı kemāl-i leṭāfet ve nezāhetde iken ve ecsām-ı keşife muḳārenet-i rūḥla ḥayāt bulup rūḥ min-ḥaysü’l-leṭāfe ğālibe iken (41) ta‘alluķı

¹³⁴⁵ bkz. Sarı Abdullah Efendi, **Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî**, Fazıl Ahmed Paşa, nr. 740, vr. 206b.

¹³⁴⁶ “Erkekler kadınların yöneticisi ve koruyucusudurlar.” Nisâ 4/34.

ile dāhīl-i arz-ı beden olduğda kalb ile izdivācından nefis vücūda gelüp tefriķa vākı[‘] olmağla āteş nefs-i dīk-i bedende olan āb-ı rūhı [247^a] (1) kaynadup leṭāfet-i rūḥāniyyeyi keşāfet-i hevā’iyye-i nefsāniyyeye ilķā ve nār-ı ṭabī[‘]-a-i beşeriyyeye mübtelā kılduğı cihetden rūḥ ṭabī[‘]-i nefis ü beşeriyyet oldı. İmdi ey rūḥ-ı muşavver! (2)

ظاهرًا بر زن چو آب آر غالی

Āb āteşe ġālib olduğı gibi bi-ḥasebi’z-zāhir sen dağı eger zen-i zāhirī olan mer’eye ve eger bāṭinī olan mü’enneşe ġālibsın (3) velākin

(2431/2467) باطنًا مغلوب و زن را طالبی

min-ḥayşü’l-ma[‘]nā zen ve nefsüñ mağlūbı ve anlaruñ ṭālib u rāğibi olup ḥayātda olduğça bunlarsuz olmazsın. Pes ma[‘]lūmuñ (4) olsun ki

اینچنین خاصیتی در آدمیست

buncılayın bir ḥāşşiyet ādemīdedür. Ya[‘]nī ‘aql u dāniş verziş-i ādemī olmağla meyl ü maḥabbet dağı ḥavāşş-ı insāniyyedendür. (5) Yoḥsa

(2432/2468) مهر حیوان را کمست آن از کمست

ḥayvānuñ mihr u maḥabbeti nāķışdur. Ve noķşān-ı maḥabbet ḥayvānuñ noķşānındandır. Ya[‘]nī ḥayvānda ‘aql olmağla dişisine kemāl-i meyl ü maḥabbeti (6) olmayup insān gibi mağlūb-ı zevc degüldür. Pes insānuñ zevcine olan kemāl-i vedd ü ülfet ve mağlūbāne teba[‘]iyyeti ‘aql ile müşerrek olduğıçündür diyü Mevlānā Ḥudāvendigār (7) bu beyāna şürū[‘] buyurdılar.

[Ser-i suḥan]

در بیان این خبر که اَنْهَنْ يَغْلِبَنَّ الْعَاقِلَ وَيَغْلِبُهُنَّ الْجَاهِلُ

Bu haberüñ beyānındadır ki şān-ı ‘aql budur ki taḥķīķan ṭā’ife-i nisvān (8) recül-i ‘āķile ve merd-i ‘āķıl meḥāsin-i ḥışāl ile nisvāna mağlūb şeklinde olur. Ve şān-ı cāhil budur ki aḥvāl-i nisāya ‘ārif olmayup nihād-ı ḥayvān-siretten (9) riķķat ü luṭf u vedād ve maḥabbet ü ülfet ü ittiḥād olmaduğıçün nisvān üzerine ḳahr u ġalebe musallaṭ olup mücerred iķtizā-yı şehevānisi üzere ḥükm ider. (10)

Rivāyet olunur ki zevcāt-ı ṭāhirāt-ı nebeviyyeden birisi bir gün ba[‘]zı ḥuşuş içün teng-dil olmağla elini sīne-i pāk-i Resūl’e urdı. Pes anuñ māderi (11) duḡterinüñ bu ḥālini

gördükde anı levm ü te'dīb için “Yā bintī! Niçün böyle isā'et ve terk-i hürmet idersin?” didi. Hāzret-i Hābībullāhi'r-raḥīm ve muḥāṭab-ı (12) ¹³⁴⁷ وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ buyurdılar ki “Ezā itme, zevcātum baña bundan ziyādelere cür'et iderler velākin ben 'afv ile mekremet iderüm.” Zehī ḥulḳ-ı şiyem ve luṭf u kerem! Şi'r (13):

يَا رَحِيمًا بِالْمُؤْمِنِينَ إِذَا مَا
ذَهَلْتُ عَنْ أَتَائِهَا الرَّحْمَاءِ

يَا شَفِيعًا فِي الْمُذْنِبِينَ إِذَا
أَشْفَقَ مِنْ خَوْفِ ذَنْبِهِ الْبِرَاءُ

فَسَلَامٌ عَلَيْكُمْ تَتَرَىٰ مِنَ اللَّهِ
(14) وَتَبْقَىٰ بِهِ لَكَ الْبَأْوَاءُ ¹³⁴⁸

¹³⁴⁹ Ve mervīdür ki bir gün a'del-i aşḫāb 'Ömer bin Ḥaṭṭāb raḍıyallāhu 'anhuñ (15) zevci Hāzret-i 'Ömer'e karşı söyleyüp 'Ömerü'l-Fārūḳ'uñ nuṭḳını ḥışm ile redd eyledükde Hāzret-i 'Ömer “Ey zen! Şehverüñe niçün zebān-dırāzī ve dil-āzārī idersin?” (16) didi. Ḥātūn eyitdi: “Ne lāzım gelür Resūl 'aleyhisselām ḥod Seyyid-i veled-i Ādem ve senden ve cümleden ekremdür. Zevcāt-ı muṭaḥharaları nice dürüş-güylükler (17) iderler.” 'Ömer raḍıyallāhu 'anh buyurdılar ki: “Ey ḥātūn! Eger ḥāl böyle ise vāy kızum Ḥafşa'ya ki ḥālī ḥākisār olur.” Pes bu sözde iken Ḥafşa izn-i Resūl ile (18) pederi 'Ömer raḍıyallāhu 'anhuñ ziyāretiñe geldi. 'Ömer raḍıyallāhu 'anh kızısı Ḥafşa raḍıyallāhu 'anhāya naşīḥat idüp buyurdılar ki: “Ey Ḥafşa! Zinhār olmaya ki Hāzret-i (19) Seyyidü'l-beşere ra'ūnet ile söz söyleyesün. Ve kendüñi 'Ā'īşe-i Şiddīka ile berāber kıyās eylesün. Zīrā Hāzret-i Ḥatm-i Risālet 'Ā'īşe raḍıyallāhu 'anhā ile (20) kemāl-i ülfet ve aña cümleñüzden ziyāde maḥabbet itmişdür. 'Ā'īşe'den her ne şadır olursa 'inde'r-Resūl ma'füvv ve maḡdūrdur.” diyü buyurdi. Raḍıyallāhu 'anhu (21) ve 'anhunne ecmā'in.

¹³⁴⁷ “Sen elbette üstün bir ahlaka sahipsin.” Kalem 68/4.

¹³⁴⁸ Diğer merhamet sahiplerinin çocuklarından yüz çevirdiği zaman müminlere karşı merhametli olan! Günahkarların günah korkusundan ürperdikleri sırada günahkarlara şefaet eden! Sizlere Allah'tan selam olsun. Onun övücü sizin için daimi olsun. Şerefüddin Saîd el-Bûsîrî, **Dîvânü'l-Bûsîrî**, thk.: Muhammed Seyyid Gilânî, Kahire, Mustafa el-Babi el-Halebi, 1393/1973, s. 73-76.

¹³⁴⁹ En iyiniz, ailesine en iyi davrananınızdır; ben ailesine en iyi davrananınızım. Tirmizî, “Menâtık”, 3895; İbn Mâce, “Nikâh”, 1977.

Ve rivāyet olunur ki Hāzret-i Resūl-i Ekrem şallallāhu ‘aleyhi ve sellemūñ evān-ı intikāllerinde vārid olan vaşiiyet-i āhirīn bu idi ki (22) “Şalavāt-ı hamsi evkātı ile edā idüñüz ve memlūküñüz olan ‘abidüñüzi hoş tutuñuz ve Allah te‘ālā zenān hākkındaki anlar sizüñ elüñüzde esirlerdür rıfk ile mu‘āşeret (23) eyleyesiz ve hüsni-zindegānī üzere olasız.” buyurdi. Pes bir mü‘min-i şādık ki ahlāk-ı hamīde ile muttaşif ola lā-cerem vaşiiyet-i Resūl ‘aleyhi’s-selām mücebi ile (24) ‘āmil olur. Felihāzā Mevlānā Hudāvendigār dahı ser-i suhanda olan hadīs-i şerīfī tercüme idüp dirler ki:

گفت پیغامبر که زن بر عاقلان

Hāzret-i Resūl ‘aleyhisselām (25) buyurdılar ki: Zen ‘uqālā üzerine

(2433/2469) غالب آید سخت و بر صاحب دِلان

ğālib gelür. Huşūşan şāhib-dillere muhkem gālibdür. Zīrā erbāb-ı dil ahlāk-ı haseneyi tekmi (26) itmişdür.

باز بر زن جاهلان چیره شوند

Girü zenler üzerine cühelā gālib olur.

(2434/2470) زانک ایشان تُند و بس خیره رَوُند

Zīrā ki nādānlar tünd ü bed-hū ve mu‘ānid (27) ü dürüş-gū ve nā-dürüst ü hīre-revlerdür. Ve huşūnet ü gılzet ve bürüdet ü ra‘ūnet muḳtezā-yı cehl ü gafletdür. Zīrā

کم بُودشان رقت و لطف و وداد

(28) cühelānuñ luṭf u rikḳati ve ḥubb u ülfeti nāḳış olur.

(2435/2471) زانک حیوانیست غالب بر نهاد

Ol cihetden ki nihād-ı cühelāya şıfat-ı ḥayvāniyye gālibedür. Ya‘nī (29) egerçi şüretleri insāndur lākin cibilletleri ḥayvāndur. Fe-izā kāne kezālik

مهر و رقت وصفِ انسانی بُود

mihr u maḥabbet ü rikḳat ü şefḳat vaşf-ı (30) ādemī olur. Ya‘nī evşāf-ı mezbūre ile insān vaşf olunur.

(2436/2472) خشم و شهوت وصفِ حیوانی بُود

Ve hışm u şehvet vaşf-ı ḥayvānī olur. Ya‘nī (31) gāzab ve şehvet ile muttaşif olan insān olmayup behāyim ü sibā‘dan ma‘dūd olur. İmdi ey rūḥ-ı muşavver! İnsānuñ bānū-yı perī-peykerine (32) olan meyl ü maḥabbeti

پرتو حَقست آن معشوق نیست

pertev-i Hakk'dur, hüsn-i ma' şuk ve ân-ı maḥbûb degüldür.

(2437/2473) خالقست آن گویا مخلوق نیست

Güyyā aña (33) olan maḥabbet ḥālîka maḥabbetdür maḥlûka olan maḥabbet degüldür. Hakkā dide-i 'ibret ve 'ayn-ı başiret ile nazar olınsa ma'şukun dil-rübā olan hüsn (34) ü leṭāfet ve ân u melāḥati pertev-i envār-ı cemāl-i Hakk ve zuhūrāt-ı esrār-ı tecelliyāt-ı vücūd-ı muṭlaqdur. Yoḥsa mücerred çeşm u ebrū-yı maḥbûb degüldür. İbn Fārız ne ḥûb dimişdür. Şi'r (35):

وَكُلُّ مَلِيحٍ، حُسْنُهُ، مِنْ جَمَالِهَا
مُعَارَ لَهُ، بَلْ حُسْنُ كُلِّ مَلِيحَةٍ¹³⁵⁰

Merd ile zen beyninde olan vedd ü ülfet bundan aḳdem, *Meşnevî*:

مرد و زن چون یک شود آن یک توی¹³⁵¹

(36) beytinün şerhinde tafşil olınmışdır. Ve ḥubb u ḥabīb u maḥbûbda olan esrār *Lema'āt-ı 'Irākî* de¹³⁵² keşf ü ızhār olınup nūr-ı vahdet (37) ve āfītāb-ı maḥabbet burc-ı lisān-ı Mağribî'den daḥı 'aceb işrāk itmişdür. Meşelā dir ki:

نقشی نبشت دلبر من بر مثال خویش
آراستش به زیور حسن و جمال خویش

(38) آورد در وجود برای سجود خود
آن نقش را که داشت بتم در خیال خویش

آینه‌ای بساخت ز مجموع کائنات
در وی بدید عکس جمال و جلال خویش

(39) از نظم دلفریب خود از دفتر جمال
جمعی بکرد بر صفت خط و خال خویش

یک دفتر از مکارم اخلاق جمع کرد
مجموعه‌ای بساخت ز حسن و خصال خویش¹³⁵³

¹³⁵⁰ Bütün güzellerin güzelliği onun cemalinden ödünç alınmıştır. *Dîvânü İbnî'l-Fârız*, s. 41. Ayrıca bkz. Ankaravî, *Makâsıd-ı Aliyye fî Şerhi't-Tâiyye: Osmanlı Tasavvuf Düşüncesi*, s. 50 (5. Maksad: İlâhî Muhabbet Hakkında).

¹³⁵¹ *Mesnevî*, I, 1786. Erkek ve kadın bir olunca o bir sensin. Birler silinip gidince kalan sensin. Derya Örs-Hicabi Kırılanc, *Mesnevî-i Ma'nevî*, I, b. 1786.

¹³⁵² Ş. Sühreverdî, S. Konevî, Mevlânâ gibi mutasavvıflarla aynı dönemde yaşamış, onlarla görüşmüş olan Fahreddîn Irâkî'nin (ö. 688/1289) vahdet-i vücud inancı çerçevesinde aşk, âşık ve maşûk kavramlarına ilişkin yorumlarını içeren eseridir. bkz. Fahreddîn-i Irâkî, *Aşk Metafizigi*, trc.: Ercan Alkan, İstanbul, Hayy Kitap, 2012.

(40) Ve ba‘zı şurrāh mısra‘-ı şānide muzāf taqdīr olunmaksuz böyle ma‘nā virmişler ki ol ma‘şūḫ ḥālīḳdur.¹³⁵⁴ Ke‘ennehū sen diyeydūñ ki maḥlūk degüldür (41) ve ism-i ḥālīḳuñ ma‘nā-yı aṣlīsine göre insāna daḥı ıtlāk olunmak mümkündür. كَمَا قَالَ 1355. Pes mer‘e daḥı [247^b] (1) evlādını terbiye ve iṭ‘ām ve ırza‘ itdügi cihetden ma‘nen maḥzar-ı ism-i ḥālīḳdur dimişler. Velākin ma‘nā-yı mezbūruñ maḥalline çendān münāsebeti olmayup ma‘nā-yı evvel (2) ensebdür ki maḥbūb ve maḥbūbede olan ān u leṭāfet āṣār-ı rūḥdandır. Ve rūḥ nefḥ-i ilāhīdür. Pes ḥaḳīḳatde maḥabbet olunacak pertev Ḥaḳḳ’dur, cesed-i bī-rūḥ degüldür (3) ma‘nāsını ta‘yīn için Mevlānā Ḥudāvendigār bu sürḥ-ı şerīfe muttaşıl bir beyt ile taḥḳīḳ iderler:

[Ser-i Suḥan]

تسلیم کردنِ مردِ خود را به آنچه التماسِ زن بود از طلبِ معیشت (4) و آن اعتراضِ زن را اشارتِ حق

دانستن

Merd-i a‘rābī zenūñ ṭaleb-i ma‘īšet için mültemesi olan şey’e kendüyi teslīm kılması ve zenūñ ol i‘tirāzını işāret-i (5) ḥaḳḳ bilmesi beyānındadır. Beyt:

به نزد عقلِ هر داننده‌ای هست

Her dānende-i ‘aḳluñ her ḳatında vardır. Ya‘nī ‘inde zevi’l-‘uḳūl muḥaḳḳaḳdur.

که با گردنده گرداننده‌ای هست

(6) Dönici ile bir döndirici vardır. el-Ḥāşıl her dā’irenūñ bir müdürü ve her taḥrīḳuñ bir muḥarriki olmak emr-i muḳarrer oldıysa ‘inde ehli’l-keşf ve’l-yaḳīn cemī‘-i

¹³⁵³ Benim gönlümü alıp götüren sevgilim kendi sureti için bir nakış çizdi. Onu kendi güzelliğinin ve cemalinin süsü ile daha da süsledi. Sevdığım kendi hayalinde sahip olduğu o nakşı kendine secde edilsin diye varlığa getirdi. Kâinatın tamamından bir ayna yaptı ve onda kendi cemal ve celalinin yansımaları görüldü. Güzellik defterinin gönül çelici nazmını güzellik unsurlarından (hat ve ben) bir sıfat üzere bir araya getirdi. Güzel ahlakından bir defter derledi ve kendi güzel huylarından bir mecmua oluşturdu. Mağribî, *Dîvân-ı Muhammed Şîrîn-i Mağribî*, s. 237.

¹³⁵⁴ Tanyıldız, “İsmâil Rusûhî Ankaravî-Şerh-i Mesnevî”, s. 940-941; Dağlar, “Şem‘î Şem‘ullâh Şerh-i Mesnevî”, s. 950.

¹³⁵⁵ “Asılsız inançlar uyduruyorsunuz.” Ankebut 29/17. Yani yalan takdir ediyorlar (uyduruyorlar).

mevcūdātuñ (7) müheyyic ü muharriki ol Kâdir-i Muṭlaḳ olup لَا فَاعِلَ إِلَّا اللَّهُ وَلَا مُحَرِّكَ إِلَّا ¹³⁵⁶الله ma‘ nāsını zevḳ u müşāhede idenler bir şaḥıṣdan eger fi‘len ve eger ḳavlen ve eger ḥālen (8) her ne şadır olursa ber-feḥvā-yı ¹³⁵⁷وَمَا تَعْمَلُونَ icād-ı ḥallāḳ idüğinde gümānı ḳalmayup ber-müceb-i ¹³⁵⁸عِنْدَ اللَّهِ yed-i ḳudret ve dest-i meşıyyetüñ (9) taḥrîk ve taşarrufı bilüp her bir ḥareketde bir ḥikmet-i ilāhiyye olduğına vāşıl ve ‘ilmi ile ‘āmil olur. Pes merd-i a‘ rābî bu esrāra nā’il ve i‘ tirāzāt-ı mer’e (10) işāret-i sübhāniyye idüğün ‘ārif ü kāmîl olduğıçün zenden leme‘ān iden pertev-i tecelliyāta teba‘ıyyet idüp

مرد زان گفتن پیشمان شد چنان

merd-i a‘ rābî (11) ol sözden ancılayın peşimān oldu.

(2438/2474) کر عوانی ساعتِ مردن عوان

Ki mişāl-i tā’ife-i ‘avānān ḥin-i işābet-i mevt ve ḥālet-i niz‘a u fevtde ‘avānlıḳdan (12) peşimān olduğı gibi. Āh ey ḡāfil! Hiçbir zālîm yokdur ki emārāt-ı mevt çeşm-i cānına nümāyān olduğda cevır u sitem-i ‘avāniden peşimān olmaya. Ammā evvelden (13) olmayan nedāmet ḥālet-i ye’sde fā’ide virmez. Pes merd-i a‘ rābî mevt ḥālinde seyyi’elerinden nādîm olan a‘vānları gibi ḳable’l-mevt söyledüğü söze (14) derūnı nedāmet çeküp dirîḡ u te’essüf ile

گفت خصم جانِ جان چون آمدم

eyitdi: Niçün cān-ı cāna ḥaşım geldüm ve maḥbûb u cānāna ‘aceb muḥālefet (15) gösterdüm ve cehl ü ḡaflet ile

(2439/2475) بر سرِ جان من لگدھا چون زدم

ben cānumuñ başına niçün puşt-i pā urup baña cān içünde cān menzilesinde olan (16) ma‘şūḳāmı nice leked-kûb cefā eyledüm? Pes bu ebyāt-ı şerîfede müstemî‘ine ḥişşe budur ki nefis-i levvāme eşer-i mücāhedāt ile mülheme andan dahı teraḳḳî idüp (17) muṭma‘inne olduğda sālîk-i ḥaḳîḳat nefis be-dîdār ¹³⁵⁹وَمَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ remzi āşîkâre olup envā‘-ı riyāzāt u mücāhedāt ile ifnā ve i‘ dāmına (18) ḳaşd itdüğü kendü cānı imiş ve ecnebî görinen aḥlāḳ-ı reddiyye imiş. Aḥlāḳ-ı nā-marzıyye gidüp nefis-i şafvet-i aşıyyesinde müsteḳarr olduğda evvelki (19) gibi aña cefā ve cehl ü nādānî

¹³⁵⁶ Allah’tan başka fail yoktur ve ondan başka hareket ettirici de yoktur.

¹³⁵⁷ “Oysa sizi de yaptıklarınızı da Allah yarattı.” Saffât 37/96.

¹³⁵⁸ “Hepsi Allah’tandır de.” Nisâ 4/78.

¹³⁵⁹ “Nefsini bilen Rabbin bilir.” Aclûnî, **Keşfü’l-Hafâ**, C: II, s. 312, nr. 2532.

olur. Ve hemçünān merd-i a‘rābī daḥī zevcinüñ kendüye olan meyl ü maḥabbet ve ḥayr-ḥ‘āhī vü ūlfetin gördükde muḥaddemen kendüden (20) şudūr iden ḥuṣūnet ve ra‘ūnete şad-hezār nedāmet çekdi. Velākin ber-vefḳ-ı¹³⁶⁰ إِذَا جَاءَ الْقَضَىٰ عَمِيَّ الْبَصَرُ¹³⁶⁰ ḳazā ve ḳadere ḥavāle idüp eyitdi: Ne çāre (21)

چون قضا آید فرو پوشد بصر

çün ḳazā-yı ilāhī gele gözi örter ve ḥaḳīḳat-i ḥāl görölmez.

(2440/2476) تا نداند عقلي ما پا را ز سر

Ḥattā ‘aḳlumuz daḥī ḥīre-çeşm olup (22) ayāḡı başdan seçmez. Ve zīr u bālāyı fark itmez. Ammā

چون قضا بگذشت خود را می خورد

çün ki ḳazā geçe ve perde-i ḡaflet dīde-i ḥīreden ref‘ ola (23) nefsu’l-emmāreyi görüp niçün ben böyle nā-ma‘ḳūl eyitdüm diyü nice lev m ü teşnī‘ ile kendüyi helāk itmek ister. Zīrā

(2441/2477) پرده بدریده گریبان می دَرَد

(24) perdesi yırtılmış yaḳa yırtar. Ya‘nī bir dīdeye ki aḡṭiye-i ḡuyūb münkeşife ola iḥtiyārı ḳalmayup girībān-ı nāmūsı hetk ider. Ve bi’l-cümle merd-i ‘arab (25) ḳazā ile olan küstāḥlıḡına nādim olup

مَرَد گفـت ای زن پیشـمان می شوم

eyitdi: Ey zen! Ḳazā ile eyitdüklerüme peşimān oldum.

(2442/2478) گر بُدم کافر مسلمان می شوم

Ve eger bilmezlik ile saña inkār ile kāfır oldumsa ḥālen iḳrār ve inḳiyād ile müselmān olurum. el-Ḥāşıl ey maḳşūd-ı (27) cān u dil!

من گنه کارم تُوَم رحمی بکن

Ben senüñ mücrim ü güneḥkāruñum baña raḥm eyle. Ey kerīm ü raḥīm! Beni cürm ü ‘işyānum ile mu’āḡaze itmeyüp (28)

(2443/2479) برمکن یکبارگیم از بیخ و بُن

bu mücrimi bir uğurdan bīḡinden ḳoparma ve göğünden yuḡaru getürme. Zīrā mürāyā-yı vüçūda olan eşfāḳ u elṭāf (29) ve merāḥim ü a‘ṭāf raḥmet-i ilāhiyye deryāsınuñ telāṭumundan teraşşuḥ itmiş bir ḳaṭredür. Felihāzā

¹³⁶⁰ Kaderde olan başa geldiğinde göz görmez olur. Aclūnī, **Keşfü’l-Hafâ**, C: I, s. 92, nr. 195; s. 115, nr. 281; s. 116, nr. 288.

کافر پیر ار پشیمان می شود

eger bir pîr-i kâfir meşelâ (30) şad sâle olan küfr ü dâlâlınden nâdim olup dâhil-i dâru's-selâm-ı İslâm olmağıçün dest-i münâcât ile halka-i bâb-ı rahmeti ursa ve “Yâ Rabbî, (31) yâ senedî! Bilmedüm rāh-ı ğalaṭa gıtdüm ḥālā luṭfuñ ümîdine kapuña geldüm” deyü

(2444/2480) چونک عذر آرد مسلمان می شود

çün ki ‘özür dileye ve (32) “Lāilāhe illallāh Muḥammedün resūlullāh” diye filhāl evsāḥ-ı küfürden pāk olup müselmān ve lāḥıḳ-ı ehl-i cinān olur.

Āh ey sālîk-i ṭarîḳat ve rāġıḳ-ı ḥaḳîḳat! Bu ebyât-ı şerîfede daḥı ḥıṣṣe (33) budur ki nefsi emmāre bi’s-sū’ ‘aḳla muḥālefet ve muḳtezā-yı ṭab’ u hevāya mütāba’ at eyledükde ‘aḳl-ı selîm daḥı nefsüñ isā’etine rāzı olmayup merd-i ‘arab gibi (34) ‘aḳıl daḥı nefse muḥālefet ile tābî’-i ṭab’ u hevā olmaḳdan nefsi zecr ü men’ ider. Ve kelām-ı firḳat-encām ile taḥvîf ve terbiyye kıılır. Pes çünki nefsi (35) terbiyye-i ‘aḳıl ile taḥşîl-i leṭāfet ve kesb-i ṭumā’nînet eyleye ve mertebe-i şāfiyye ve rāziyyede temekküne ola. Ol nefsi muṭma’inne-i şāfiyye rūḥ ile ittiḥād idüp (36) tebāyün ve ihtilāfı kalmaz. Pes ‘aḳıl daḥı nefsüñ luṭf u şafvet ve maḳām-ı rızāda rūḥ ile yek cihet olduĝın bilüp riyāzāt u mücāhedātuñ (37) semeresi ḥuşûle gelmekle nefse i’ tizār idüp dir ki: Ey nefsi nefise! Egerçi seni muḳaddemen çāḥ-ı ṭabî’ atda çirk-ālūd-ı ḥabāşet görmekle inkār idüp (38) terbiye ile bu mertebeye müsta’id olduĝuñdan ğaflet itmişüm. Ammā çün ki sen esfel-i ṭabî’ atdan ḥurūc ve āsümān-ı rızāya ‘urūc eyledüñ min-ba’ d mābeynde (39) beynūnet kalmayup ben senüñ fermānuña rām olurum. İmdi ey ḥaḳîḳat-i insāniyye ve nefsi muṭma’inne-i rūḥāniyye! Ümîddür ki ber-vefḳ-i ¹³⁶¹اَلْمَاضِي لَا يَدْخُلُ (40) ḳazıyye-i sâbıḳa eger ḥālen ve eger ḳālen min-ba’ d mezkûre olmayup ḥāle nazār idelüm ma’nāsına telmîḥ u işāret vardur. Felihāzā Cenāb-ı Mevlānā nefsi ile (41) rūḥ ittiḥād itdükde maḫḫar-ı elṭaf-ı kāmîle olup ve maḫḫar ile zāḥir daḥı ittiḥāda ḳarîb olmaĝla maḫḫarda zāḥir olan evşāf-ı ilāhiyyeye [248^a] (1) intikāl ile Ḥaḳḳ’a münâcât ider ki: İlāhî, Seyyidî ve Mevlâyî!

حضرت پُر رحمتست و پُر کرم

‘Uḳûl ü nüfûs mürâyāsında tecellî olan şol zāt-ı aḫādiyy-i sermedî-şıfâtsın (2) ki senüñ ḫazretüñ pür-rahmet ve pür-keremdür. Āh kim

¹³⁶¹ Geçmiş hatırlanmaz.

(2445/2481) عاشقِ او هم وجود و هم عدم

eger vücūd ve eger ‘adem ol zāt-ı bī-çünūñ ‘āşıkıdır. (3) Ve hemçünān

کفر و ایمان عاشقِ آن کبریا

eger küfr ve eger imān ve eger nefis ü revān ola Cenāb-ı Kibriyā’nuñ ‘āşıkı ve maşnū‘ı ve maḥlūḳıdır.

(2446/2482) مِسّ و نقره بندۀ آن کیمیا

(4) Ve nuḳre ve miss ol kimyā-yı sa‘ādet ve iksīr-i celāletūñ bendesidür. Ve bi’l-cümle mü’min ü kāfirden hīç aḥad yokdur illā ki her biri bi-ḥasebi isti‘dādātihim ve bi-ḳadri merātibihim (5) ol zū’l-celāl ve’l-kibriyānuñ ‘āşık u ṭālibleridür. Ve keşif ü laṭif ve ‘ulvī vü süfliden bir şey’ yokdur. İllā ki ol Raḥmān u Raḥīm ve Cevād u Kerīm ve Ğafūr u Ḥalīm’uñ (6) iksīr-i raḥmetine muḥtāc bendeleridür. Ḳāsim:

نه تنها من خراب و مست یارم

همه مستند در دار و دیارم

ز اول کار دل هم عاشقی بود

(7) به آخر عاشقی شد کار و بارم

برو زاهد مگو از حور و جنت

که من این قصه‌ها در سر ندارم

شرابی ده بنقد ای ساقی جان

(8) که من از شرب دوشین در خمارم

بر آوردم چله از جلجله بود

به عشقت چله دیگر بر آرم

همه بد کرده‌ام از خود چه گویم

(9) که من از کرده خود شرمسارم

بیا ساقی بده جامی به قاسم

غریب عاشقم زار و نزارم¹³⁶²

¹³⁶² Dost ile sarhoş ve harap olan sadece ben değilim. Benim diyarımda herkes sarhoştur. Önceden kalbin işi âşıklık idi, sonradan da hep işim gücüm âşıklık oldu. Yürü zâhit, hûri ve cennetten söz etme. Ben bu hikâyelerle ilgilenmiyorum. Ey can sakisi! Bir şarap sun ki ben önceden sunduğun şaraptan zaten sarhoş olmuşum. Tamamladığın çile gürültüden ibarettir (hakkını yerine getirememektir). Senin aşkın ile başka bir çileyi tamamlarım. Kendimden ötürü her şeyi eksik yapmışım, daha ne diyeyim.

Ser-i Suḥan

در بیان آن که موسی علیه السلام (10) و فرعون هر دو مستخّر مشیت‌اند زهر و پازهر و ظلمات و نور و

مناجات کردن فرعون به خلوت تا ناموس نشکند

Anuñ beyânındadır ki (11) Mūsā ‘aleyhisselām ile Fir‘avn-ı bed-fercām her ikisi meşîyyet-i ilâhiyyede müsahḥarlardur ya‘nî herbirinden şudûr iden ef‘âl meşîyyet-i ilâhiye ta‘allukı iledür. Velâkin (12) ef‘âl-i Mūsâ ile ef‘âl-i Fir‘avn beyninde fark zehr ile pâzehr ve zulümât ile nûr gibidür. Ve anuñ daḥı mübâyinindedür ki Fir‘avn-ı ‘anûd şîşe-i nāmûsı (13) şikeste olmak için ḥalvetde münâcât itmesidür. Ya‘nî Fir‘avn vaḥdâniyyet-i Ḥaḳḳ’a ve nübüvvet-i Mūsâ’ya ‘ârif iken maḥz-ı ‘inâdından inkâr idüp (14) da‘vâ-yı rubûbiyyet iderdi. Ve nişfu’l-leylde ḥalvet-ḥânesine girüp Ḥaḳḳ’a bu vechile münâcât iderdi ki “Ey Ḥālîk-ı arz u semâ! Mülkünde ve rubûbiyyetünde (15) şerîk u nazîrden ve ḥüküm ü şalṭanatuñda müşîr u vezîrden müstağnî bir pâdişâh-ı yektâ ve kıdır-i bî-hemtâsın ve Mūsâ daḥı senüñ emrünü iblâğa meb‘ûs bir resûl-i (16) müctebâdur. Velâkin ben tâ‘ife-i kıbtîyân içinde da‘vâ-yı rubûbiyyet itmiş oldum. Nāmûs-ı nefsum beni Mūsâ’ya ikrâr bi’l-lisândan men‘ ider. Ey kulumuñ ḥâcetin (17) revâ iden zevî’l-‘aṭâ benüm perde-i nāmûsum hetk itme!” diyü dünyâyı âhireti üzerine ihtiyâr itmekle Ḥaẓret-i Kâdiye’l-ḥacât du‘âsın ḳabûl idüp bi-tarîki’l-istidrâc (18) nice ḥavâriḳ-i ‘âdât göstermiş idi. Velâkin nāmûs-ı ḥalk kendüye müfid olmayup bi’l-âhire enşâr ve etbâ’ıyla ğarḳ ve ‘azâb-ı elîme (19) mülḥâḳ oldu.

Âh ey dîde-i pür-intibâh! Ḥaḳîḳat-i ḥâle nazar olınsa ‘inde’t-taḥḳîḳ egerçi

موسی و فرعون معنی را زهی

Mūsâ ve Fir‘avn ma‘nâya bendelerdür.* (20) Ya‘nî herkesüñ ‘ayn-ı şâbitesi kendüde ḥâkim ve eşbâh-ı insiyyesi Ḥaẓret-i ‘ilmiyyede olan a‘yân-ı şâbitenüñ maḥkûmıdır. Lâkin bi-muḳteżâ-yı ḳudret-i kâmile (21) ḥikmet-i bâliġa-i ilâhiyye budur ki

(2447/2483) ظاهر آن ره دارد و این بی‌زهی

Ben kendi yaptığımdan utanırım. Ey saki gel ve Kâsım’a bir kadeh ver. Garibim, âşığım, zayıf ve dermansızım. Kâsım-ı Envâr, **Külliyât-ı Kâsım-ı Envâr**, s. 206.

* Der-kenâr: زهی şol bendeye dirler ki yola ve ḥidmete gide.

ehl-i i‘tibāra zāhirdür ki Mūsā ‘aleyhisselām tarīk-i hidāyeti ve Fir‘avn-ı dālālet-encām (22) rāh-ı ğavāyeti tutar. Zīrā Mūsā’da hüküm iden mazharı olduğu ism-i Hādī ve Fir‘avn’da hüküm iden mazharı olduğu ism-i Muğıllıdır ki ikisi dağı maḥkūm-ı (23) ma‘nā olup ¹³⁶³ قُبِلَ مَنْ قُبِلَ فِي الْأَزَلِ بِلَا عِلَّةٍ وَرُدَّ فِي الْأَزَلِ بِلَا عِلَّةٍ vefkınca eger ‘izzet ü sa‘ādet ve eger zillet ü şekāvet herkese taḫsīm-i ezelīdür. (24) Muḫaddemen ḥod münāsebet ile birkaç maḥalde taḥkīk olınmışdır ki cemī‘-i mevcūdāt mezāhir-i esmā vü şıfāt olup ihtilāfāt-ı şıfāt-ı ilāhiyye dağı (25) min-ḥaysü’t-tecelliyāt ve’t-ta‘ayyünātdır. İhtilāfāt-ı mezāhir dağı tecelliyāt-ı muḥtelife-i şıfātiyye vü esmā’iyye vesāṭetiyledür. Ve fi’l-meşel keşerāt-ı emvāc (26) mūcib-i ta‘addūd-i deryā-yı mevvāc olmaduğı gibi ihtilāfāt-ı ta‘ayyünāt dağı kādiḥ-i vaḥdet-i zāt olmaz. Pes eger sa‘īd ve eger şakī mezāhir-i esmā-i mütezādde-i (27) rabbāniyye ve mecālī-i şıfāt-ı müteḳābile-i sübhāniyyedür ki zıkr olınan esmā vü şıfātuñ cümlesi zāt-ı müsemmā vü mevşūfa rāci‘lerdür. Ve egerçi min-ḥaysü’z-zāhir (28) ihtilāfāt-ı mezāhiri muḳtezīlerdür. Velākin min-ḥaysü’l-ḥaḳīka bi-ecma‘ ihā mezāhir dağı tābi‘-i ma‘nā-yı vāḥiddür ki mazhar-ı tecelliyāt-ı cemāliyye olanlara şarāb-ı ḥelālden (29) ve maḥall-i saṭvet-i celāl olanlara nūr-ı cemālden çāšnī içün pertev irişür. Fe-ammā mazhar-ı tāmme cemī‘-i esmā vü şıfāt olmak ḳābiliyyeti insāna maḥşüş bir devlet iken (30) nefsi cāhil mazhar-ı küll olmak ni‘metinden ğāfil ve devlet ḳābiliyyet-i dest-i ihtiyārdan zā’ıl olursa esmā-i cüz’iyyeden bir ismüñ maḥkūmı olup mazhar-ı küll (31) olmak devletden maḥrūm olur. Ve ba‘de izā‘atü’l-āyeh tedārike ḳudreti olmaz ve āfitāb-ı sa‘ādeti mağrib-i cehāletde ve sa‘ādet-i ‘ömri şeb-i deycūr-ı (32) dālāletde ḳalır. Felihāzā Mevlānā Ḥudāvendigār buyurur ki:

روز موسی پیش حق نالان شده

Mūsā ‘aleyhisselām rüz-ı rüşende Ḥazret-i Ḥaḳḳ’a nālān (33) olmuş. Ya‘nī arāzī-i muḳaddesine ḳalb-i Mūsā āfitāb-ı nūr-baḥş-ı vaḥy-i rabbi’l-‘ālemīn ve şu‘ā‘-ı levāmi‘-i tecelliyāt-ı nūr-ı yaḳīn ile ber-vefḳ-ı ¹³⁶⁴ نُورٌ عَلَى نُورٍ ḥurşīd-i enverden ecill (34) ve zālām-ı şeb anuñ pertevinden nūra mübeddel olup rüy-ı zemīn tele’lū’-i yed-i beyzāsından münevver olmağla her ḥalde nūr-ı tecellīnūñ zuhūrıyla Ḥaḳḳ’a münācat

¹³⁶³ Ezelde kabul edilen herhangi bir sebep olmaksızın kabul edildi, reddedilen herhangi bir sebep olmaksızın reddedildi.

¹³⁶⁴ “Nur üstüne nur.” Nūr 24/35.

(35) ve Fir‘avn’a ve etbā‘ına tebliğ-i risālet idüp dirdi ki: “Mūcid ü Ḥallāk ve Mu‘tī vü Rezzāk! ‘Ale’l-iṭlāk ol Aḥad u Şamed-i lem-yelid ü lem-yüleddür ki ber-feḥvā-yı (36) ¹³⁶⁵ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ aña nazīr u mānend olmayup cemī‘-i mükevvenātı irādet-i ezeliyye ve kudret-i sermediyyesiyle ‘ademden vücūda getürüp eger icād ve eger i‘dāmda (37) şerīk ü vezīri yok bir fā‘il-i muṭlaqdur. Ey cāhil ü ġāfiller! Fir‘avn nedür ki sizūñ rabbūñüz ola, ta‘aḳḳul itmez misūñüz ki ol daḥı sizūñ gibi mā‘-i mehīnden (38) ḥalḳ olunmış ekl ü şürbe muḥtāc ve bevl ü ġā‘ita mübtelādur diyüp tevḥīd-i Ḥudā’ya da‘vet iderdi. Fir‘avn-ı ‘anūd ise hengām-ı rüzda ol ḳavm-i ḥimār-sīrete (39) da‘vā-yı rubūbiyyet idüp ve da‘vāda buṭlānın bilmekle beyne’n-nās ‘ırz u nāmūsı şikest olmamak için dergāh-ı ‘izzetde ser ber-zemīn idüp (40)

(2448/2484) نيم شب فرعون هم گريان بده

nışfu’l-leylde Fir‘avn daḥı giryān olmuş idi. Ya‘nī Fir‘avn’uñ şüre-zemīn nihādı bermişdāḳ-ı ¹³⁶⁶ بَعْضُهَا فَوْقَ بَعْضٍ (41) ظُلُمَاتٍ zulümāt-ı tecebbür ü ‘inād ve kūdūrāt-ı tekebbür ü fesād ile şeb-i tīreden muzlim olup ġayret-i cāhiliyyesinden Mūsā’nuñ nübüvvetine ve Ḥaḳḳ’un [248^b] (1) vaḥdāniyyetine i‘tirāfa ḳādir ve ¹³⁶⁷ آمَنَّا بِرَبِّ مُوسَى وَهَارُونَ tekellümi lisānından şādir ve zāhir olmaduğına ta‘accüb idüp dir idi ki:

کين چه غلست ای خدا بر گردنم

(2) Ey Ḥudā-yı müte‘āl ve Pādişāh-ı lā-yezāl! Bu benüm gerdenümde olan ġıll-ı girān nedür? Āh kim ¹³⁶⁸ إِنْ أَجَعَلْنَا فِي أَعْنَاقِهِمْ أَغْلَالًا فَهِيَ إِلَى الْأَذْقَانِ فَهُمْ مُقْمَحُونَ kerīmesinūñ feḥvāsınca (3) eger benüm itā‘at ve gerden-i inḳıyād ve mutāba‘atı aḡlāl-i ‘inād u ḳalālet ve selāsıl-i fesād ü şeqāvet ile bend olmayaydı Mūsā’yı taşdıḳ ve nübüvvetine iḳrār (4) idüp fā‘iz-i hidāyet olurdum. İlāhī!

(2449/2485) ورنه غل باشد که گوید من منم

Eger ġıll-ı fir‘avniyyet gerden-bend-i nefsāniyyetüm olmasa kim idi ki ben benüm diye ve maḥbūs-ı (5) siccīn-i enāniyyet ola. Āh ey Ḳadir-i Cebbār ve Fā‘il-i Muḥtār!

زانک موسی را منور کرده‌ای

¹³⁶⁵ “Onun hiçbir dengi yoktur.” İhlās 112/4.

¹³⁶⁶ “Birbiri üzerinde karanlıklar...” Nūr 24/40.

¹³⁶⁷ Mūsā ve Hārūn’un rabbine iman ettim.

¹³⁶⁸ “Biz onların boyunlarına çenelerine kadar dayanan halkalar geçirdik, bu yüzden kafaları yukarı kalkık durmaktadır.” Yâsîn 36/8.

Ol ‘ilm ü irâdet ve kudret ü meşîyyetden ki Mūsā’yı münevver eylemişsin (6) şekk ü şübhe yokdur ki

(2450/2486) مَر مرا هم زان مکدّر کرده‌ای

taḥḫīḳan beni daḥı ol ‘ilm ü vāridātdan mükedder eylemişsin. Ey ḳādir-i bī-çün!
‘Uḳūl nice ḥayrān olmasun ki (7)

زانک موسی را تو مەرؤ کرده‌ای

ol kudret-i kāmīle ve ḥikmet-i şāmīleden ki Mūsā’yı māh-rū eylemişsin,

(2451/2487) ماو جانم را سیه‌رؤ کرده‌ای

benüm māh-ı cānumı daḥı (8) ol kudretden siyeh-rū eylemişsin. Āh ey dil-i şeydā!
Nazm:

Cān-ı celālün zıkr idüp mebhūt ol

‘Aḳl-ı ser-gerdān u dil-i fertūt ol

(9) Cümle ‘ālem oldı zātuñdan ‘ayān

Līk zātuñdan viren kimdür nişān

Kim ki zātuñ sırrını itse ‘ayān

Şer‘ ile eylersin anı bī-nişān

(10) Kā’inātuñ varına sensin ilāh

Āsitānuñda gedālar pādişāh

‘İbretile ḳıl naẓar bu ‘ibrete

Nice ġarḳ oldı dü ‘ālem ḥayrete

(11) Kend’özine kimsenüñ hīç rāhı yok

Zerreden hīç zerrenüñ āgāhı yok¹³⁶⁹

Āfītāba şevḳüñ irgörür zevāl

Māh u mihr gele olur her dem hilāl

(12) Kime kim Ḥaḳḳ’dan ‘ināyet yār olur

Zerre iken gün gibi ızḥār olur¹³⁷⁰

¹³⁶⁹ Hayrabolulu Melâmî Şeyhi Ahmed-i Sârbân Efendi Külliyyâtı [Dîvânı ve Mektebâtı] ve Vizeli Şeyh Alâeddîn Ali Efendi’nin Şiirleri, s. 157.

¹³⁷⁰ Son iki beyit Ahmed-i Sârbân divanı neşrinde bulunmamaktadır.

¹³⁷¹ Ey mü'min-i muḳbil! (13) Olmaya ki sende daḥı 'inād u istikbārdan zerre vü şemme ola. Zīrā Fir'avn-ı bī-devletūn bu ḳadar 'irfānı var iken 'inād u istikbārı anı da'va-yı rubūbiyyete (14) cūr'et itdürüp Mūsā'ya mütāba'āt itdürmedi. el-Ḥāşıl Fir'avn-ı maḡbūn bend-i ḡıll-i siccinden zebūn olup kendü kendüye eyitdi: Āh kim bu ne idbārdur kim (15) farazā benüm sitāre-i t̄ālī'üm şem'-i şebistān-ı cihān olan mäh-ı t̄abān daḥı olsa çünki iş taḳdīrindür mäh daḥı gāh ḥusūf ve gāh incilā ile mevşūf (16) ve gāhī şu'ūd ve gāhī nüzūl ve gāhī t̄ulū' ve gāhī ufūl ve gāhī muḳābele ve gāhī ihtirāḳa iltişāḳdan ḥālī olmayup ḥālet-i vāḥidede ber-ḳarār (17) olmaz. Ma'ahāzā

بهتر از ماهی نبود استارهام

benüm ḥod sitāre-i t̄ālī'üm mähdan bihter olmadı ki ber-ḳarār ola.

(2452/2488) چون خسوف آمد چه باشد چاره‌ام

(18) Çün ki ḳā'id-i taḳdīrūn sevḳıyla sitāre-i iḳbālūme ḥusūf vāḳı' olup idbāra gide ve evc-i hidāyetden ḥazīz-i ḍalālete hūbūt eyleye andan ḥulāşa (19) benüm ne çāre ve ḳudretüm olur. Eyvāh ve dirīḡ ve ḥasret ey Fir'avn-ı bī-fikret ve nefis-i şūm-ı bī-hidāyet ki birkaç gün bu ḥalḳ-ı cihān

نوبتم گر رب و سلطان می‌زنند

(20) egerçi ki nevbetüm ve rabb u sulṭān ururlar ammā ḥaberūn yokdur ki zaḥme-i lisān ile ṭabl-ı dehāna urduḳları rabb u sulṭān nevbet-i şādumānī olmayup (21) belki

(2454/2489) مه گرفت و خلق پنگان می‌زنند

mäh t̄utuldu ve Fir'avn'ūn devleti nekbete utuldu diyü ḥalḳ t̄ās ḳapaḡı çalarlar. Vā ḥasretā! Ey kūs u neḳḳāreler ile (22) nevbet-i sulṭānī çaldurup ḡulm-pīşe ve Fir'avn-endīşe olan cebbārlar! Ġāfil olmayasız ki ḥalḳ-ı cihān egerçi kim

می‌زنند آن طاس و غوغا می‌کنند

ol t̄ās-ı (23) kūsı ururlar ve şıyt u şadā ile cihāna velvele-endāz olup hengāme vü ḡavḡā iderler ammā zehī melāmet ki

(2454/2490) ماه را زان زخمه رسوا می‌کنند

¹³⁷¹ “Bundan sonra Allah dilediğini sapkınlık içerisinde bırakır, dilediğini de doğru yola iletir. O, güçlüdür, hikmet sahibidir.” İbrâhîm 14/4.

ol mağrūr ki (24) mäh-ı sa‘ādeti ğaym-ı zulm ü şeķāvet ile münhasıf olduĝın ol zaħmeden rüsvāy iderler. Ve rüy-ı münir-i hidāyeti muzlim ü mükedder olduĝın ilhbār iderler. Eyvāh ve dirīĝ (25) ey nefsi-i Fir‘avn!

من كه فرعونم ز خلق اى واى من

Ben ki Fir‘avn‘um halkuñ ta‘zīm ü ikrāmından vāy baña ve muşibet cānuma ki

(2455/2491) زخم طاس آن ربّی الأغلاى من

(26) halkuñ tevķir u ihtirāmı benüm rabbiye‘l-a‘lā didüğüm tās-ı zaħmesidür ki hubb-ı salţanat beni böylelere giriftār idüp ‘arz-ı tañţana vü şöhet cānumı Hāķķ‘dan dūr (27) göñlümi bī-nūr ve birkaç günlük devlete mağrūr kı lup Mūsā‘nuñ dāmen-i hidāyetine teşebbüsten mahrūm u mehcūr eyledi. Hāķķā ki sem‘-i kabūl ile ışĝā eyleyen müdde‘ilere (28) daħı ‘aceb nuşh-ı dil-pesenddür. Hāķķ celle ve ‘alā lutf u ‘ināyeti ile tevķik u hidāyet idüp tarik-i Hāķķ’a meyl ü raĝbet ile nefsi-i mütekebbireyi şıfāt-ı fir‘avniyyeden (29) ħalāş eyleye. Āmīn yā Rabbe‘l-‘ālemīn bi-hürmeti Seyyidi‘l-mürselīn. Ve bi‘l-cümle Fir‘avn girü nālīş ile eyitdi: Āh kim

خواجه تاشانیم اما تیشهات

Mūsā ile ħ‘ācetāşlaruz. (30) Ya‘nī bir efendi kullarıyuz. Ve yāħud bir rivāyetde Fir‘avn daħı bir zamān Şu‘ayb ‘aleyhisselām ile şöhet itmege vāķı‘ olmuşıdı. Velākin Fir‘avn’a ol şöhetden (31) nūr-ı imān eser itmeyüp Mūsā’ya Hāķķ celle ve ‘alā berekāt-ı şöhet-i Şu‘ayb ile nübüvvet erzānī buyurdı. Pes Fir‘avn eyitdi: Egerçi Mūsā ile Hāķķ kullarıyuz (32) ammā İlāhī sen bir bāĝbān-ı ħaķīķatsin ki tīşe-i irādet ve irā‘e-i meşıyyetüñ ber-muķtezā-yı ħikmet-i ezeliyye

(2456/2492) می شکافد شاخ را در بیشهات

bīşeżār-ı şun‘uñda (33) rüste olan şāħ-ı vüçüdü şaķķ ider. Andan soñra

باز شاخی را مؤصل می کند

girü ol fidāna bir şāħ-ı āħarı vaşl ider. Ya‘nī bīşeżār-ı şüretde (34) bī-şemerāt-ı ma‘rifet zāħir olan nihāl-i vüçüduñ şāħ-ı bī-menfa‘atini ķat‘ idüp şecere-i tayyibe-i ‘ināyet ve dıraħt-ı tūbā-yı hidāyet olan enbiyā vü evliyānuñ (35) nażar-ıksirlerin vaşl ile şecere-i müşmire-i ma‘rifet-i rabbāniyye ider. ذلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ

¹³⁷² el-Ĥāşıl ol bāĝbān-ı gerdün (36) ve şāni‘-i bī-çün ber-feħvā-yı ¹³⁷³ وَيَفْعَلُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ

¹³⁷² “Bu, Allah’ın lütfudur ki onu dilediğine verir. Allah büyük lütuf sahibidir.” Hadîd 57/21, Cum’a 62/4.

ve ¹³⁷⁴ مَا يُرِيدُ bir kâdir u mürîddür ki maşnū' âtda keyfe mā-yeşā' taşarruf kılup bostān-ı nāsūtda olan (37)

(2457/2493) شاخ دیگر را معطل می کند

şāh-ı dīgeri tîşe-i mevt ile kesüp mu' aţtal idüp lâyıķ-ı nār ider. Ve ber-mübteğā-yı لَا يُسْأَلُ عَمَّا يَفْعَلُ¹³⁷⁵ Hiç ferdde (38) ve لَا'ya kudret olmayup ol fā' il-i muhtār diledüğün işler. Ulū'l-i' tibāra hōd emr-i bedihidür ki bāğ-ı şühūdda olan eşcār-ı vücūduñ bāğbān-ı gerdūna (39) muhālefete ne tākātleri vardır. Meşelā

شاخ را بر تیشه دستی هست نی

şāhuñ tîşe üzerine bir dest-i kudreti var mıdur ve beni kaç' itme dimege (40) kâdir mi? Kudreti yokdur.

(2458/2494) هیچ شاخ از دست تیشه جست نی

Ve hîç şāh dest-i tîşeden şıçrayup hālāş oldu mı? Olmadı. İmdi بِضْرٌ فَلَا (41) وَإِنْ يَمْسَسْكَ اللَّهُ kerimesi mücebince bu¹³⁷⁶ bîşeżār-ı ' âlemd e hiçbir vücūduñ [249^a] (1) bāğbān-ı haķikînūñ tîşe-i kudret ve irā'e-i¹³⁷⁷ i kazaşından hālāşa mecālî olmaduğıyîçün kazāya rızādan ğayrı çāre bulunmayup اللَّهُ لَا مَانِعَ لِمَا أَعْطَيْتَ، وَلَا مُعْطِي لِمَا مَنَعْتَ، وَلَا رَادَّ لِمَا قَضَيْتَ وَلَا مَبْدَل لِمَا حَكَمْتَ وَلَا يَنْفَعُ ذَا الْجَدِّ مِنْكَ الْجَدُّ. münācātına iştiğāl (3) iderler. Fe-izā kâne kezālik¹³⁷⁸ ihvān-ı mü'min'in dağı eşer-i enbiyā vü evliyāya ihtifā ile dergāh-ı kibriyāya bu vechile teferru' ve du' ā idelüm ki: Yā Ekreme'l-ekremîn ve yā Erhame'r-rāhimîn (4) ve yā Hayra'n-nāşırîn bi-hürmeti Seyyidi'l-mürselîn!

حقّ آن قدرت که آن تیشه تراست

Ol kudret ü ' aẓamet haķķıyîçün ki bu tîşe-i irādet senūñ dest-i meşıyyetūñdedür. (5)

(2459/2495) از کرم کن این کزیه را تو راست

¹³⁷³ “Allah, dilediğini yapar.” İbrâhîm 14/27.

¹³⁷⁴ “Allah dilediği gibi hükmeder.” Mâide 5/1.

¹³⁷⁵ “Allah yaptığından sorumlu tutulamaz.” Enbiyâ 21/23.

¹³⁷⁶ “Allah sana bir zarar verecek olursa, onu O'ndan başka giderecek yoktur. O senin hakkında bir iyilik dilerse onun lütfunu engelleyebilecek de yoktur. Bunu kullarından dilediğine nasip eder. Bağışlayan ve esirgeyen O'dur.” Yûnus 10/107.

¹³⁷⁷ Allah'ım verdiği engel olacak yok, engel olduğunu verecek yoktur. Sen bir şeye hükmettiğinde onu geri çevirecek, hükmettiğini geri döndürecek yok. Makam sahibinin sahip olduğu şeyler senin yanında kendisine bir fayda sağlamaz. Buhârî, “Ezân”, 844; Müslim, “Salât”, 205 (477).

¹³⁷⁸ Allah'ım senin gazabından rızana sığınırım. Müslim, “Salât”, 222 (486).

Luṭf u keremden bu saḳāmetlerümüzi sen müstaḳīm ḳıl ve zāhir u bāṭınumuz envār-ı şerīʿat ve eşmār-ı maʿrifet ve ḥaḳīḳat ile mālāmāl (6) idüp māsivāya meyl ü rağbetden ve ḥubb-ı riyāset ile daʿvā-yı ḥayretiden ve kibr ü istikbār ile ehl-i Ḥaḳḳʾa ve mürşid-i kāmilleri buğz u inkār u ʿadāvet itmekden (7) ḥıfz u şıyānet idüp ḥulūş u maḥabbet ile ehl-i taḥḳīḳa iḳrār u tebaʿiyyet ve ṭarīḳ-i müstaḳīme ʿazīmet müyesser ḳıl. Ve cürm ü işyānumuz ile muʾāḥaze itmeyüp (8) tevbe vü rücūʿ ile ʿafv u mağfiret ʿināyet buyur. Nazm:

بر تو کس نیست آمر و ناهی
همه آن می کنی که می خواهی

نه عطای ترا خطا مانع
(9) نه بلای ترا دعا دافع

بر خطا پیشگان عطای تو دام
با ولا شیوگان بلای تو کام

دام چه بود فریب جاه و جلال
کام چه بود نوید قرب و وصال

(10) ای جهانی به کام از در تو
کام خواهم نه دام از در تو

دمبدم در رهم منہ دامی
تا پی کام خود زخم گامی

به جوار خودم رهی بنمای
(11) در حریم دلم دری بگشای

غایب از من مرا حضوری بخش
به سروری رسان و نوری بخش

گر چه هستم به قید هستی بند
هم به تو بر تو می دهم سوگند

(12) که مرا آنچنان یکی انگار
در دلم ظلمت شکی مگذار

هر چه غیر از تو زان نفورم کن

پای تا فرق غرق نورم کن

دیده ده سزای دیدارت
(13) جانی آرام جای اسرار

چند باشم ز خود پرستی خویش
بند در تنگنای هستی خویش

وارهانم ز ننگ این تنگی
برسانم به رنگ بیرنگی¹³⁷⁹

(14) Āh ey müstemi‘-i kâbil! Girü aḥvâl-i Fir‘avn’ı beyân idelüm ki

باز با خود گفت فرعون ای عجب

Fir‘avn girü kendüye eyitdi: Ey ‘aceb

(2460/2496) من نه در یا رَبَّنَا ام جملہ شب

(15) ben bütün gice yâ rabbenâ diyü münâcâtıda degül miyüm ne ğarîbdür ki

در نهان خاکی و موزون می شوم

niḥânda ḥākî vü mevzûn olurum ve şabâḥ olup (16)

(2461/2497) چون به موسی میرسم چون می شوم

çün ki Mūsâ’ya irişem nice olurum? Ya‘nî ḥalvetüme varduḡda küfr ü ‘inâdumdan nâdim ve ṭarîḳ-i İslâm’a ‘âzim olurum (17) ve ḥuṣûnet ü ra‘ûnetüm lutf u mülâyemete, ‘ucb u enâniyyetüm tevâzu‘ u meskenete mübeddel olmaḡla Mūsâ’ya mutâba‘at itmege taḥḳîḳ iderüm. Ammâ özge ḥikmetdür ki Mūsâ’yı (18) gördüğüm gibi ḳalbümde olan meskenet ve mülâyemetler filḥâl kibr u ra‘ûnete münḳalib olup

¹³⁷⁹ Senin üzerinde emreden ve yasaklayan kimse yoktur. Sen neyi dilerse onu yaparsın. Ne senin ihsanına hata engel olur ne takdir ettiğin belayı dua giderir. Hata sahipleri için lutfun tuzaktır. Dostluk sahipleri için ise senin verdiği bela mutluluk sebebidir. Senin izzet ve celalin söz konusu olduğunda tuzak ne ifade eder? Senin yakınlığın ve vuslat ümidinin söz konusu olduğunda lutf ne değer ifade eder? Ey bütün alemin kapısından saadet bulduḡ! Ben de senin kapından tuzak değil saadet isterim. Yoluma sürekli tuzak koyma ki kendi saadetim için adım atabileyim. Kendime doğru (kendimi bilmeye) bir yol göster. Kalbimin haremde bir kapı aç. Kendinden gaip olan bana huzuru lutfet. Onu mutluluḡa erdir ve ona bir nur bahşet. Her ne kadar varlık bağı ile kayıtlı olsam da senin üzerine yine seninle yemin ederim (seni senden seninle isterim). Benim için kalbimde bir şüphenin karanlığını gidermediğin bir durum olmasın. Senden başkasından beni nefret ettir. Beni baştan ayaḡa nura gark et. Seni görmeye layık bir göz ver. Sırlarının makamından sakın olan bir ruh ver. Niceye dek kendi kendime tapmak üzere olacağım ve ne zamana kadar kendi varlığımın darlığı içerisinde kayıtlı kalacağım? Bu darlığın utancından beni kurtar. Böylece beni renksizlik rengine ulaştır. Abdurrahman Câmî, “Silsiletü’z-Zeheb”, **Mesnevî-i Heft Evreng**, s. 6-7.

evvelkiden ziyāde inkār u ‘adāvet iderüm. Ben dahı sırr-ı hafiden (19) dem-beste vü hayrân olup kendümi aña teşbih iderüm ki meşelâ

رنگ زر قلب ده تو می شود

kalb altunuñ on kat yaldızı ve reng-i sürhı olsa (20) fâ’idemend olmayup

(2462/2498) پیش آتش چون سیہ رو می شود

āteş öñünde nice siyeh-rû olur. Hakkâ ki kalb altunuñ yaldızı her ne mertebe ziyāde olsa (21) āteşte tecrübe olındukda zâtında merkûz olan eger kurşunluğı ve eger bakırluğı zuhûra gelüp te’sîr-i nâr haqîkat-i hâlin âşikâr ider. Kezâlik ben dahı (22) zer-i kalb gibi tenhâda Hakk’a ikrâr iderüm ammâ huzûr-ı Mûsâ’ya varduğumda beni nâr-ı cezebâtıyla yakup çirk-i enâniyyetümden pâk itmek istedikde derûnum (23) cevher-i imândan hâli olmağla kalbüm zâhir olup rüsvây olurum. Ve ol hâlde, beyt:

زر اندودگان را به آتش برند

¹³⁸⁰ پدید آید آنگه که مس یا زرنند

(24) beyti hâtır-nişānum olur. Ammâ elden ne gelür. Zîrâ

نی که قلب و قالیم در حکم اوست

benüm kalb u kâlîbum ol Kâdir-i muhtârûñ hükmünde degül midür? Anuñ dest-i (25) irâdetindedür. Hod pes ber-müceb-i ¹³⁸¹ ol Kâdir u Cebbâr

(2463/2499) لحظه مغزم کند یک لحظه پوست

beni bir lahza mağz ve bir lahza post ider. (26) Mağzdan murād nûr-ı imân ve maḥabbet-i Yezdân ve postdan murād zulûmât-ı beşeriyye ve nûr-ı âfîtab-ı hubb-ı zatiyyeden hâlî şol kalb-i efsürdedür ki kışr-ı bî-leb (27) ve post-ı bî-mağzdur. Hâşıl-ı kelâm Fir‘avn-ı mütemerrid ve Fir‘avn-cibillet olan her münkir u mu‘ânid ahyānen cānib-i Hakk’a meylitse aḥkām-ı nefsanîyye gālibe olmağla (28) igvā-yı şeyṭânî ile filhâl Hakk’dan rücū‘ itdügüçün kendü kendüye hitâb ider ki: Acebdür ki gâh olur ki mezra‘a-i kalbümde bezr-i maḥabbet ve imân eşerleri (29) zâhir ve taraf-ı Hakk’a meylân emārâtı bâhir olmuş iken bir lahızadan anı görürüm ki fezâ-yı sîneden ser-ber-âverde olan nûr-ı imân henüz kemâlin (30) bulmadın şimâl-i nâ-kâbiliyyetden kemâl-i şiddet ile rîḥ-ı şarşar-ı hızlân zâhir olup taraf-ı Hakk’a meyl iden tâze nihâl-i imânı

¹³⁸⁰ Altın kaplı şeyleri ateşe tutarlar; altın mıdır, bakır mıdır hemen meydana çıkar. Sâdî-i Şîrâzî, **Metn-i Kâmil-i Dîvân-ı Şeyh-i Ecell-i Sa’dî-i Şîrâzî: Gülistân ve Bostân ve Mecâlis**, s. 272. Tercüme için bkz. Sâdî, **Bostân**, çev.: Hikmet İlaydın, s. 221.

¹³⁸¹ “Allah dilediğini siler, dilediğini yerinde bırakır.” Ra‘d 13/39.

helāk idüp qalb-i efsürdeyi qābil-i (31) zirā‘at olmayup zemīn-i şūreye döndürür.
Ammā ne çāre! Çünkim hūkm ü fermān ol fā‘il-i muhtāruñdur. Lā-cerem

سبز گِردم چونک گوید کِشت باش

çünki irādet-i (32) ezeliyyesi kiştzār-ı tevḥīd ü imān ol diye sebz ü hürrem olurum.

زرد گِردم چونک گوید زشت باش (2464/2500)

Ve çünki ol muqallibu’l-kulūb ve’l-a‘yān zişt (33) ve bī-mağz ol diye zerd ü hazān olurum. Āh kim meşīyyet-i ezeliyye

لحظه‌ای ماهم کند یک دم سیاه

beni bir laḥza māh ve bir dem siyāh ider. Ya‘nī gāh olur ki dil-i şikeste (34) ol Qādir-i Feyyāz’uñ envār-ı hidāyetinden bir būy-ı ināyet şemm itmekle jeng-i inkārdan mu‘arrā mir’āt-i muşaffā olup maṭla‘-ı nūr-ı āfitāb-ı hidāyet olan (35) mürşid-i kāmilūñ eşi‘a-i ifāzasına muqābil düşer ve iktibās-ı nūr-ı maḥabbet idüp bedr-i münīre döner. Ve gāh olur ki zıll-ı maḥrūṭa-i beşerīyyet ve suḥub-i mükeddere-i (36) ṭabāyi‘-i nefsanīyyet ḥurşid-i maḥabbet ile qalb-i kamer-ṭal‘at beynine ḥā’il olmağla māh-ı mücellā dil-i bedr-i münīr iken siyāh-şekl ve münḥasif olur. Ḥaqqā ki (37) ‘izz ü devlet ve ḳahr u zillet ve imān u maḥabbet ve küfr u ḍalālet ol Celīl ü Cebbār ve Qādir-i Muhtār’uñ ḳabza-i ḳudret ve dest-i meşīyyetindedür. (38)

خود چه باشد غیر این کارِ اِلَه (2465/2501)

Ḥudā-yı müte‘ālūñ kārı ḥod bundan ḡayrı ne olur? Ya‘nī diledüğine devlet ve kimine zillet ve kimine imān u hidāyet (39) ve kimine küfr ü ḍalālet taḳdīr idüp ber-müceb-i nice dilerse eyle ider. Hiç aḥad ḳazāsını dāfi‘ ve ‘aṭāsını māni‘ (40) olmayup Qādir-i Muṭlaḳ’dur. Felihāzā

بیش چوگانهای امر کُن فکان

çevgānhā-yı emr-i kُن فکان pīşinde gūyveş

می‌دویم اندر مکان و لامکان (2466/2502)

(41) meydān-ı mekān ve lā-mekānda yelerüz. Ya‘nī bizüm vücūd ve ihtiyārumuz ṭopa ve emr-i kُن çevgāna mümāşil olup ḥālīḳu’l-mülk ve’l-melekūtuñ ḳazā ve ḳaderi [249^b] (1) çevgānında gerdende vü devendeyüz. ‘İlm-i şerīfe ḥafī olmaya ki Mevlānā

¹³⁸² “Allah, dilediğini yapar.” İbrāhīm 14/27.

¹³⁸³ “Allah dilediği gibi hükmeder.” Māide 5/1.

Hudāvendigār bu ebyāt-ı şerife ile mağlûb-ı nefis olan ‘avām ve seyr-i vasaṭda olan aşhâb-ı (2) televvünātuñ hâlden hâle intikâlâtına işâret buyurmuşlardır.

[Maṭlab fi’l-iḥtiyârî’l-cüz’iyyi ve’l-küllîyyi ve fi’l-cebri’s-şeyṭāniyyi’n-nefsāniyyi’r-raḥmānî ve erbābihā ‘alā-lisāni ba’zî’l-ḳavm]

Zîrâ mürşidân-ı rāh-ı ḥaḳîḳat, reh-revendegân-ı ṭarîkat beyninde mu‘teber olan cebr ile iḥtiyârda dört kısım (3) i‘tibâr idüp ıstılâhları bu vechiledür ki evvelâ cebr iki kısım olup biri cebr-i şeyṭānî ve bir kısmı cebr-i raḥmānîdür. İḥtiyâr daḳı iki nev‘ olup biri cüz’î (4) ve bir nev‘ i iḥtiyâr-ı küllîdür. Fe-izâ kâne kezâlik anlar ki aḥkâm-ı nefsāniyyenüñ mağlûbı ola şeyṭân ol nefis-i emmāre erbābını diledüğü gibi a‘māl-i fāsidede (5) isti‘māl itmekle ¹³⁸⁴ الْفَٰسِقِينَ وَالَّذِينَ كَفَرُوا أُولَٰئِكَ هُمُ الطَّاغُوتُ يُخْرِجُونَهُمْ مِنَ النُّورِ إِلَى الظُّلُمَاتِ fehvâ-yı kerîmi üzere şeyṭāna teba‘iyyet ile rûhlarını derekât-ı (6) teba‘iyyetden taḥlîşa mecâlleri olmayup gūyâ ki şeyṭân bunlara cebr idüp zulumât-ı fışk u fücürda münhemikk ü memkûr ve cebr-i şeyṭānîde maḳhûr olmuşlardır. Fe-ammâ (7) aḥkâm-ı şerî‘ata teba‘iyyet ve pîr-i ṭarîkate itā‘at iden sâlikler mücâhede ve riyâzât ve her hâlde muḳtezeyât-ı nefse muḥālefete iştigāl ile tesvîlât-ı şeyṭāniyyeye (8) meyl ü rağbetden nefislerine gūşmāl virmekle tehzîb-i aḥlâḳ idüp bedr-i münîr-i maḥabbetleri belîyye-i ḥusûfdan ḥalâş oldu. Kıyâs iderler velâkin iḥtiyâr-ı cüz’î aşhâbı (9) olan ehl-i temkîn mertebesine henüz nâ’il olmayup televvünden olduklarıyîçün nāgehân bâ-taḳdîr-i Sübhân ba’zî aḥvâl ile imtiḥân olınduklarında ḥâlet-i (10) televvünleri ğalebe olmağla mi‘yâr-ı imtiḥânda dürüst bulunmayup efkâr-ı māsivâ dil-i sâlike duḡûl itmekle ğayyûm-ı keşret filḥâl mâh-ı enver-i maḥabbeti setr idüp (11) ba’zî zellâta mübtelâ oldukları gibi nûr-ı şabâḥdan enver olan ḳulûb-ı meclüvveleri şeb-i tîreden ekdâr olup aḥkâm-ı beşeriyyete giriftâr olurlar. Ve sâlik-i (12) bî-iḳtidâr ol hâlde neye mübtelâ olduğın bilüp cebhe-i tevbe vü nedāmeti zemîn-i münâcâta vaż‘ idüp şad hezâr âh u enîn ve nâle vü ḥanîn ile rûḥ-ı aḥmedî (13) ve himmet-i vâriş-i ekmel-i muḥammedîyi şefî‘ u vesîle ittiḥâz idüp istiğfâr ider. Ḥaḳḳ sübhānehû ve te‘ālānuñ daḳı biḥâr-ı raḥmeti temevvüc idüp âb-ı mağfireti ile (14) ol ‘abd-i mücrimüñ evsâḥ-ı zellâtını taḥḥîr ve ber-mışdâḳ-ı النَّابِ

¹³⁸⁴ “İnkâr edenlerin velileri ise sahte tanrılardır; onları aydınlıktan çıkarıp karanlıklara sokarlar.” Bakara 2/257.

¹³⁸⁵ مِنَ الذَّنْبِ كَمَنْ لَا ذَنْبَ لَهُ tevbesin kabûl ve ma‘şiyetlerin ‘afv ile mahv itdükden mâ‘adâ (15) şad hezâr derecât-ı ‘aliyye ihsân itmekle sâlik-i mütelevvin her bir tenezzülünde niçe niçe terakkîlere nâ’il olur. Ve min-ba‘d hâbl-i metîn taqvâ ve maḥabbetden (16) münkaṭı‘ olmayup ¹³⁸⁶ فَمَنْ يَكْفُرُ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنُ بِاللَّهِ فَقَدْ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَى لَا انْفِصَامَ لَهَا وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ kavlı-i kerîmini vird-i zebân ve hırz-ı (17) cân ider. Pes bir sâlik ki zıkr olınan televvünden rehâ bulmaya ve mertebe-i temekküne irtikâ itmeye aña cebr-i rahmânda maḥhûrdur diyü ta‘bîr olunur. Felihâzâ sâlikân-ı (18) tarîkat olanları vech-i meşrûh üzere düşe kılka yoldan kalmayup mahv-ı mahz ve fenâ-yı muṭlaḳ olduğda ihtiyâr-ı cüz’î erbâbından olup tenezzül ve televvünden (19) ḥalâş olur. Ve mir’ât-i ḳalbi pertev-i eşi‘a-i âfitâb-ı ḥaḳîkat-i muḥammediyyeden miḳdâr-ı zerre muḥarref olmaz. Ve mâh-ı münîr-i maḥabbetden noḳşân terettüb itmeyüp bedri kâmil (20) ve nûr-ı merşûşî arâzî-i vücûdını müşt Emil olur. Pes erbâb-ı sülûküñ müntehâ-yı seyrleri bu mertebede ḳarâr bulup maḫhar-ı ihtiyâr-ı küllî olan ekmel-i kümmelüñ (21) mertebesine varmaz. Zirâ mezkûre şol maḳâm-ı maḫmûddur ki bi-ḥasebî’l-verâseti’l-kemâliyye velâyet-i âmme-i muṭlaḳa-i muḥammediyye maḫhariyyetinde ḳa’im olan ğavṣ-ı a‘zâm (22) ve insân-ı ekmele maḫşûşdur. Ve her devrde ol mertebe şâhibi vâhiddür. Fe-izâ kâne kezâlik ihtiyâr-ı cüz’î i‘tibâr olınan mertebe aşḫâbıyla mertebe-i ihtiyâr-ı küllî (23) şâhibi meyânlarında fark budur ki egerçi mahz-ı fenâ erbâbı daḫı mertebe-i efrâda nâ’il olup televvünden ‘ârî ve şa‘âşa‘-ı âfitâb-ı vaḥdetleri ğayyûm-ı keşretten (24) berî olmışdur velâkin şâhib-i zamân ve ḳuṭb-ı devrânüñ nev‘-i mâ ḥilâf-ı rızâsı üzere bir vaż‘a ‘azîmet eylese mertebesinden düşer ve yolundan şaşar. (25) Fe-ammâ anlardan daḫı hıfz-ı ilâhî ile ḥilâf-ı rızâ bir hareket şudûrı mutaşavver olmayup bunlaruñ ihtiyârı kendülerden sâḳıṭ ve pîr-i kâmilüñ ihtiyârına (26) merbûṭ olduğı ecilden ihtiyâr-ı mezbûre cüz’î i‘tibâr olınmışdur. İnsân-ı kâmil ise min-ḥayṣü’l-verâseti’l-kâmilîyye bilâ-ḳayd ve bilâ-vâsiṭa Cenâb-ı Ḥaḳḳ’dan (27) müstefîz olduğı cihetden anuñ cümle ef‘âl ü aḫvâli bi-fazli’llâhi te‘âlâ rızâ-yı sübhâniye muvâfıḳ olup kabûlî kabûl-i Feyyâz-ı Muṭlaḳ ve reddi (28) redd-i Ḥaḳḳ’dur. ¹³⁸⁷ ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ

¹³⁸⁵ Günâhından tevbe eden onu hiç işlememiş gibidir. İbn Mâce, “Zühd”, 4250.

¹³⁸⁶ “Artık kim sahte tanrıları reddeder de Allah’a inanırsa kopmayan sağlam bir kulpa yapışmıştır. Allah her şeyi işitir ve bilir.” Bakara 2/256.

¹³⁸⁷ “Bu, Allah’ın lütfudur ki onu dilediğine verir. Allah büyük lütuf sahibidir.” Hadîd 57/21 , Cum’a

Pes Mevlânâ Hudâvendigâr seyr-i vasa'tda olan ahvâl-i sâlikini ba' de'l-beyân (29) rûh ile nefis beyninde olan tebâyün ve ihtilâfuñ muḳteẓāsını ve ba' de ḥuşûlî'l-fenâ ve ref'î'l-ihtilâf rûh ile nefsüñ ittiḥādını tahḳîḳ, âfâḳ ile (30) enfûsi tatbîḳ idüp buyururlar ki:

چونکہ بی رنگی اسیرِ رنگ شد

Çün ki bî-renglik esîr-i reng oldu. Ya' nî ber-vefḳ-ı¹³⁸⁸ مَرْتَبَةً mertebe-i lâ-ta' ayyün (31) çün ki esmâ-yı müteẓâdde ve şıfât-ı müteḳâbile ile münşabıḡ ola. Muḳteẓâ-yı şalṭanat-ı ism-i zâhir ızhâr-ı keşret ve ihfâ-yı vahdet olduḡıyîçün lâ-cerem (32) ta' ayyünâtın ba' zından ḳurb ba' zından bu' d zuhûra gelüp lâ-ta' ayyün ve bî-rengî elvân-ı ta' ayyünât-ı keşîre ile mer'î olduḡı cihetden esîr-i reng olup (33)

(2467/2503) موسیٰ با موسیٰ در جنگ شد

bir Mūsâ bir Mūsâ ile cengde ve ihtilâfda oldu. Ya' nî ikisi daḡı min-ḥayṣü'l-bâṭın mazhar-ı ḥaḳîḳat-i vâhîde iken (34) Mūsâ-yı âḡarda olan ḥaḳîḳat-i vâhîde şıfât-ı âḡar ile zâhire olmaḡla esmâ-i müteẓâddenüñ teḳâbüli cihetinden mezâhir-i esmâ daḡı birbiriyle ihtilâfa düşdiler. (35) Meşelâ Mūsâ 'aleyhisselâm ta'allüm-i 'ulüm-ı ledünniyye için Hızır 'aleyhisselâma 'inde't-telaḳḳî aḡrâz olunmamaḳ üzere ta' ahhüd itmişken ešnâ-yı ta'lim u ta'allümde Mūsâ 'aleyhisselâm (36) Ḥazret-i Hızır'dan ḥilâf-ı zâhir ba' zı ef'âlün şuduruñ gördükde أَقَلْتُ نَفْسًا زَكِيَّةً بِغَيْرِ نَفْسٍ لَقَدْ جِئْتُ شَيْئًا فَتَرَكْتُهَا فِي يَدِ الْغَايِبِ kerîmesinüñ mefhûmunca Hızır 'aleyhisselâma (37) i'tirâz idüp bilâḡire Hızır nebi daḡı Mūsâ ile müfâraḳat idüp هَذَا فِرَاقٌ بَيْنِي وَبَيْنِكَ¹³⁹⁰ diyü ihtilâf itdiler. Ve kezâlik Benî İsrâ'il Sâmirî'nüñ idlâliyle (38) 'icle perestîş ḳılup Mūsâ 'aleyhisselâm cebel-i Tûr'dan ḳavmine ric'at ve anları 'icle 'ibâdet ider gördükde birâderi Hârûn'a 'itâb ile ḥitâb idüp (39) يَا هَارُونُ مَا مَنَعَكَ إِذْ رَأَيْتَهُمْ ضَلُّوا أَلَّا تَتَّبِعَنِ أَفَعَصَيْتَ أَمْرِي¹³⁹¹ diyü lıḡye-i Hârûn'ı aḡz itdi. Hârûn 'aleyhisselâm daḡı إِنِّي خَشِيتُ أَنْ تَقُولَ فَرَّقْتَ بَيْنَ بَنِي¹³⁹² يَنْتُومٍ لَا تَأْخُذْ بِلِحْيَتِي وَلَا بِرَأْسِي (40) إِسْرَائِيلَ mefhûm-ı şerîfî üzere cevâb virüp ihtilâf itdiler. Ve hemḡünân

62/4.

¹³⁸⁸ Ben gizli bir hazine idim. Aclûnî, **Keşfü'l-Hafâ**, C: II, s. 156, nr. 2016.

¹³⁸⁹ “Mūsâ dedi ki: Masum bir insanı, bir cana karşılık olmaksızın katlettin ha! Gerçekten sen fena bir şey yaptın!” Kehf 18/74.

¹³⁹⁰ “İşte bu, beraberliğimizin sona ermesidir.” Kehf 18/78.

¹³⁹¹ “(Mūsâ dönünce) dedi ki: Ey Hârûn! Onların saptıklarını gördüğünde beni izleyip gelmekten seni alıkoyan neydi? Yoksa emrime isyan mı ettin?” Tâhâ 20/92-93.

¹³⁹² “O şöyle cevap verdi: Ey anamın oḡlu! Sakalımı saçımı çekme. Emin ol ki ben senin, ‘Sözüme riayet etmedin de İsrailoḡulları’nın arasına ayrılık soktun!’ diyeceğinden endişelenmiştim.” Tâhâ

enbiyā ve rusūl iblāğ-ı risālet (41) ve ümmetlerini Ḥaqq'a da'vet cihetinden bermüceb-i ¹³⁹³ يَٰلَآئِكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا لَا تَفَرَّقُوا مِنْ رُسُلِهِمْ yek-renglikde olup velākin ber-feḥvā-yı ¹³⁹⁴ [250^a] (1) ihtilāfāt-ı meşārib ü derecāt ve tefāvūt-i qadr-i kābiliyyāt ḥayṣiyyetinden ümmetlerinüñ isti'dādlarına göre şārī'-i aḥīr şārī'-i sābıkuñ şerī' atini neş' idüp (2) ızhār-ı kābiliyyāt ve derecāt eyledi. Beyt:

آفتابی در هزاران آبگینه تافته

پس به رنگی هر یکی تابى عیان انداخته ¹³⁹⁵

Āh ey dil-i āgāh! Şuver-i merāyā mürtefi' (3) olsa bī-rengī-i nūr-ı āfitāb ḥaḳīqat-i aşıyyesi üzere nümāyān olurdu. Velākin mādām ki merāyā-yı vüçüd muẓmaḥill olmaya keşerāt-ı a'dāda ittiḥād mümkün olmaz. (4) Zīrā merāyā-yı müte'addide meẓāhir-i levn-i vāḥid olsa ve nūr-ı āfitāb daḥı levn-i vāḥid üzerine bürüz itse girü merāyā-yı müte'addide ma'a-ta' ayyünāthā vāḥid olmayup (5) ḥaḳīqat-i aşıyyesi bī-reng olan nūr-ı ḥurşid daḥı reng-i bī-rengī ile zāhir olamaz. Fe-ammā

چون به بیرنگی رسی کان داشتی

çün ki bī-rengliğe irişesün ki (6) filḥaḳīka sen ol bī-rengliği tutarduñ der-ḥāl beynūnet ber-ṭaraf olup

(2468/2504) موسی و فرعون دارند آشتی

Mūsā ile Fir'avn dāmen-i şulḥa teşebbüs idüp (7) terk-i cedel iderler. Ya'nī kāşifü'l-esrār Mevlānā Hudāvendigār nefsi Fir'avn ile Mūsā-yı rūḥuñ şulḥ u ittiḥādın beyān idüp buyurlar ki: Çün ki (8) nār-ı cezebāt ve dūd-ı ta' ayyün mevhūm-ı mecẓūbı maḥv ü nā-būd idüp salṭanat-ı ism-i bāṭın zāhir ola, şāhid-i vaḥdet celābīb-i eşkāl ü şuverden hüveydā (9) ve bī-rengī ile rū-nümā ve ol ḥālde merāyā-yı muḥtelife ve ihtilāfāt mütelāşī vü nā-peydā olup zuhūr-ı in'ikās-ı tecellī-i zāt taḳābül-i şuveri maḥv ider. Ve hīç vechile (10) keşret ve işneyniyyetden nām u nişān bulunmayup Mūsā ile 'İsā vāḥid, Fir'avn daḥı anlara teba' iyyet ile mütteḥid olur. Zīrā ihtilāf mertebe-i keşrettedür; (11) mertebe-i vaḥdetde ihtilāf yokdur. Ḥulāşa-i kelām rūḥ-ı pür-fütūḥ mertebe-i vaḥdet ve lā-ta' ayyünde şıfāt-ı nefsāniyye ile müte'ayyin

20/94.

¹³⁹³ “Onun elçileri arasında ayırım yapmayız.” Bakara 2/285.

¹³⁹⁴ “O peygamberlerin kimini kiminden üstün kıldık.” Bakara 2/253.

¹³⁹⁵ Binlerce pencerede parıldamış bir güneştir. Her kapıda bir başka renk ile kendini göstermiş. Külliyyāt-ı Dīvân-ı Şeyh Fahreddîn-i Irākî, haz.: Saîd-i Neffîsî, Tahran 1366/1959, s. 71.

olmayup nefs rūḥdan mütemeyyiz (12) degül idi. Çünkü rūḥ-ı mücerrede imtişālen li'l-emr mertebe-i ta'yyüne nüzul ve ṭabāyi' u 'anāşıra hūbūṭ eyledi. Nefs ile rūḥ ta' ayyün-i ḥāşşlarıyla birbirinden cüdā düşüp (13) ihtilāfda oldılar. Pes her ḳanḳı zū-nefs ve rūḥuñ üzerine 'ināyet-i ezeliyye sebḳ itdiyse 'aql-ı küllüñ cānib-i Ḥaḳḳ'a eyledügi da'veti icābet ḳılup (14) nefsinı rūḥuñ ḥükmüne teslīm eyledi. Rūḥ daḥı ḥükmünü nefse kemā-yenbeḡi icrā itmekle nefsi ḥaḳḳat-i vāḥidesine cezb idüp vaṭan-ı aşlileri olan (15) ḳurb-ı vaḥdete i' tilā ve mertebe-i evlā-yı lā-ta' ayyüne irtikā itdiler. Ve şuveri ve ma'nevī hiç vech ile ihtilāfları ḳalmayup kemā fi'l-evvel şey'-i vāḥid olduklarında (16) bu şi'ri inşād itdiler, şi'r:

چشم احوال ز خطا گرچه دو بیند یک را
روشنست آنکه دل و دلبر و جانانه یکیست

اختلافی ز ره صورت اگر هست چه باک
(17) آتش و شمع و شب و مجلس و پروانه یکیست

هر یک از روی صفت یافته اسمی ورنی
مفلس و محتشم و عاقل و دیوانه یکیست

گرچه بسیار بود قصه و افسانه عشق
(18) چون تو صاحب نظری قصه و افسانه یکیست

هر یک از جام دگر چونکه به نوعی مستند
چشم مست تو گواهست که پیمانه یکیست¹³⁹⁶

Āh ey dil-i āgāh! Şuhūd-ı deryā-yı vaḥdetde (19) müstaḡraḳ ve sūziş-i nār-ı cezb-i aḥadiyyetde fenā-yı muṭlaḳ olan vāşılān-ı Ḥaḳḳ bu ittihādı muḥaḳḳaḳ bilür. Her biri müşāhedātından mücerred olmayan erbāb-ı (20) televvünāt zāhire muḥālifdür diyü i'tirāz u ihtilāf ile baḥş ü cedel ḳıldılar. Felihāzā kāşifü'l-esrār Mevlānā Ḥudāvendigār daḥı vaḥdet-i muṭlaḳa (21) ve maḥz-ı fenādan nice kelimāt-ı ḳudsiyye

¹³⁹⁶ Şaşının gözü gerçi hatadan dolayı biri iki görür; ama bu açıktır ki gönül, dilber ve sevgili birdir. Şekil bakımından bir fark varsa eğer, korkuya ne gerek! (Çünkü) ateş, mum, gece, meclis ve kelebek birdir. Herkes sıfat üzerinden bir isim bulmuştur; aksi hâlde fakirle zengin, akıllıyla deli birdir. Gerçi aşkın hikâyesi ve efsanesi çoktur; ama senin gibi bir görüş sahibinin hikâyesi ve efsanesi birdir. Gerçi herkes bir şekilde ezel kadehiyle sarhoştur; ama senin sarhoş gözün şâhittir ki kadeh birdir. İmâdüddîn-i Nesîmî, *Dîvân-ı Seyyid İmâdüddîn-i Nesîmî*, haz. Pervîz Abbâsî-yi Dâkânî, Tahran, Neşriyât-ı Berg, 1369/1990, s. 73. Tercüme için bkz. *İmâdüddîn Nesîmî ve Farsça Dîvânı*, çev. Veyis Değirmençay, İstanbul, Kurtuba Kitap, 2013, s. 30.

beyān itdügiyiçün mu‘terizlerüñ dahı vārid olacaq su‘allerini irād ve vech-i şavāb üzere ihzār-ı cevāb (22) idüp buyururlar ki:

گر ترا آید برین نکته سؤال

Eger saña bu nükte-i vaḥdetde su‘āl vārid olursa ey ālūde-i reng-i keşret bī-rengī-i vaḥdet (23) ele getür! Yoḥsa

رنگ کئی خالی بود از قیل و قال (2469/2505)

reng ü televvün kıl ü kâlden kaçan ḥālī olur? Olmaz. el-Ḥāşıl Mūsā-yı kelīm ile Fir‘avn-ı gümrāh ne vechile (25) mütteḥidd olur diyü ḥuṭūr iden eşkālī su‘āl ve kıl ü kâl ve baḥş ü cidāl mertebe-i ta‘ayyün ve ‘ālem-i keşrettedür. Biz ḥod beyāz-ı muṭlaḳ ve ‘ālem-i bī-rengīde müşāhede (26) kılınan tecellī-i aḥadiyyet ve mertebe-i vāḥidiyyetde maḥv-i işneyniyyet itmiş idük. Şuhūd-ı vaḥdet-i muṭlaḳada ise kıl ü kâl ve baḥş ü cidāl olmaz. Ve reng-i (27) elfāz u ‘ibāret şuhūd-ı keşretten mücerred ve yektā olmaduḳça mertebe-i ma‘nā-yı bī-rengī ‘arz-ı cemāl eylemez demek olur. Pes bu taḳdīrce mışra‘-ı şānī su‘āl içün (28) cevāb olmayup belki şudūr iden su‘āl mertebe-i ta‘ayyünden olduḡun iş‘ārdur. Ve min-ḥayşü’t-ta‘ayyünāt su‘āl vāriddür diyüp cümle mu‘teriza (29) vāḳı‘ olur. Ve vārid olacaq su‘āl işbu beyitdür ki Mevlānā Ḥudāvendigār cānib-i sâ’ilden irād idüp dirler ki:

این عجب کین رنگ از بی رنگ خاست

(30) Bu ‘acebdür ki bu levn ü reng bī-renglikden zāhir oldı. Ya’nī “Yā Mevlānā ‘acabā ne ḥikmetdür ki bu elvān-ı ta‘ayyünāt ve nümāyiş-i mükevvenāt mertebe-i aḥadiyyet ve serāperde-i (31) vaḥdāniyyetden bürüz idüp cümle a‘yān ve mecmū‘-ı ekvānuñ maşdarı ḥaḳīḳat-i vāḥide iken

رنگ با بی رنگ چون در جنگ خاست (2470/2506)

reng-i ḥudūs u fenā bī-reng (32) olan kıdem ve beḳā ile nice cenge ḳalkdı?” Ḥaḳīḳat-i vāḥidede ḥod ceng ü cedel olmayup belki ihtilāf u cidāl zıddeyn meyānındadır. Pes ezdāduñ (33) ḥaḳīḳatleri vāḥide ve eşyā-i mütezādde-i mütteḥide olur demek ne cihetden muvāfiḳ olur? Ehl-i vaḥdet dirler ki: Na‘am, bu su‘āl vāriddür. Fe-ammā biz dahı ezdāduñ (34) ittiḥādını ‘ālem-i keşrete göre i‘tibār itmeyüp belki ber-vefḳ-i¹³⁹⁷ mertebe-i vāḥidiyyet ve envār-ı tecellī-i zāt-ı aḥadiyyetüñ zuhūrına göre i‘tibār (35) itmiş idük. Velākin çün ki murād-ı sâ’il ḥall-i eşkāl ve

¹³⁹⁷ “O’nun kendinden başka her şey yok olacaktır.” Kasas 28/88.

hikmet-i hafıyyeden su'âldür, cevâb budur ki zikri sebķ itdügi üzere a'yân-ı ta' ayyünât bi-haseb-i esmâ vü şıfât (36) ba' zı muktezayât-ı esmâ-i müteķâbile ile evc-i vahdetden hażiz-i keşrete nüzül ve elvân-ı teşahhuşâtı kabül itdükde lâ-cerem birbiriyle ihtilâf vücûda gelüp (37) tebâyün iktizâ eyledi. Meşelâ mertebe-i vahdet kadîm ü bâķi ve vâcib u ğanî ve mertebe-i keşret hâdiş ü fânî ve mümkün ü 'ânîdür. Kezâ ve kezâ vahdet ile keşret (38) envâ'-ı evşâf-ı mütebâyine ile birbirine mütezâdde olmağla beyne'l-mezâhir dağı ceng ü cidâl huşûle gelüp mezâhir-i vahdet-i muṭlaķa ve bî-rengî olanlar enbiyâ vü evliyâ (39) ve etkıyâ vü aşfiyâ ve şulehâ vü aşdıķâdur. Ve keşret-i mükeddere mezâhiri olan dağı kefere-i dâllin ve fecere-i ğâvîn ve zenâdıķa ve melâhidedür. Fe-izâ kâne (40) kezâlık mecâlî-i tecelliyât-ı aḫadiyye olan enbiyâ vü mürselîn ve vereş-e-i enbiyâ olan 'ulemâ-yı rabbâniyyîn işbât-ı vahdet idüp kâbil-i 'ukûs-ı envâr-ı tecelliyât-ı (41) zatiyye ve şıfâtiyye olan merâyâ-yı kulûb-ı müsta'idini mışķale-i tevḥîd ile taşıfiye idüp haķıķat-ı vâhideleri olan mertebe-i vahdet [250^b] (1) ve civâr-ı ḫazret-i aḫadiyyete da' vet ve sa' âdet-i ebediyyeye hidâyet iderler. Ammâ zulûmât-ı keşretde olan ehl-i şekâvetüñ verziş-i nûr-ı hidâyete isti'dâdları (2) olmamağla cânib-i ma' âşî ve semt-i menâhiye meyl itmişlerdür. Ve evhâm ve ḫayâlâta aldanmağla işbât-ı keşerât ve ba' zılar iddi' a-i enâniyyet idüp esfel-i derekât-ı (3) bu' d u ḫızlân ve ğayâbât-ı zulûmât-ı ḫırmânda hâlikîn ve ḫâlidîn ve merdûdîn ve maḫḫûrîn olurlar diyü Mevlânâ Ḥudâvendigâr bu esrâr-ı ğaribeyi (4) fehm-i sâ'ile tefhîm ve kemâl-i tavzîḫ için ma' kûli maḫsûsa teşbîh idüp sâ'ile bu ṭarikle cevâb virürler ki: Ey sâ'il-i kâl u kıl! Meşelâ mülâḫaza kıl ki (5)

اصل روغن ز آب افزون می شود

aşl-ı rûġan ki şecere-i zeytûn ve toḫm-ı bezr ü simsim ve elbân-ı behâ'imdür ber-feḫvâ-yı ¹³⁹⁸ وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ neşv ü nemâsı (6) âbdan huşûle gelür. Bu ḫod emr-i müşâhed iken

عاقبت با آب ضد چون میشود (2471/2507)

'âķıbet âba niçün zıdd olur?

چونکه روغن را به آب اِشْرِشته اند

Çünkü (7) rûġanı âb ile taḫmîr itdiler. Ve filḫaķıķa sebeb-i ḫayât u nemâsı âb iken

¹³⁹⁸ “Her canlıyı sudan yarattık.” Enbiyâ 21/30.

(2472/2508) آب با روغن چرا ضد گشته‌اند

āb rūḡanla niçün zıdd oldılar? Dehen-i zeyt (8) u simsim ḥod toḥm u şecerden ve rūḡan lebende merkūz iken birbirinden mümtāz degül idi. Çünkü mertebe-i deheniyyete gele ābdan mütemeyyiz olup bir kısmına mā ve bir kısmına (9) rūḡan tesmiye olunur. Ve şūret u sîret ve ta‘am u lezzetde mütebāyin bulunur. Pes ey sā’il bu beyt-i şerîf zāhir-i ḥâlde su’âl ve bi-ḥasebi’l-māl cevāb ve ḥall-i (10) eşkâldür ki deryā-yı vaḥdetüñ telāṭumundan mevc-i gūnāgūn keşret-i zūhūra gelüp herbiri elvān-ı ta‘ayyün ile muḡāyeret göstermişlerdür. Maḡribî ne ḥūb dimişdür (11):

ز دریا موج گوناگون برآمد
ز بی‌چونی به رنگ چون برآمد

چو نیل از بهر قومی آب کردند
برای دیگران چون خون برآمد

(12) چو این دریای بی‌چون موج‌زن شد
حباب آسا برو گردون برآمد

از این دریا بدین امواج هر دم
هزاران گوهر مکنون برآمد

(13) به صد دستان نگارم داستان شد
به صد افسانه و افسون برآمد

بدین کسوت که می بینیش اکنون
یقین می دان که او اکنون برآمد

(14) به معنی هیچ دیگرگون نگردند
به صورت گرچه دیگرگون برآمد¹³⁹⁹

¹³⁹⁹ Herhangi bir durumla nitelenmemeden herhangi bir durumla nitelenmeye doğru yöneldiğinde denizden türlü türlü dalgalar yükseldi. Nil gibi bir kavim için suya döner, başka bir kavim için ise kan gibi görünür. Bu benzersiz deniz dalgaları onun üzerinde bir köpük misali felek ortaya çıktı. Bu denizden her an zuhura gelen dalgalarla binlerce gizli inci ortaya çıktı. Sevgilim yüzlerce destan ile efsane oldu. Böylece yüzlerce hikâye ve efsun ortaya çıktı. Bugün kendisini görmüş olduğun bu görünüm kesin olarak bil ki bugün ortaya çıkmıştır. Her ne kadar surette başka türlü zuhur etmiş olsa da hakikatte hiçbir farklılaşma söz konusu değildir. Maḡribî, *Dîvân-ı Muhammed Şîrîn-i Maḡribî*, s. 142.

İmdi ey sâ'il-i hikmet! Sende daḥı dīde-i 'ibret var ise ber-feḥvā-yı (15) فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِيَ
¹⁴⁰⁰ الْأَبْصَارِ nūrāniler ile ḡulmānilerün iḥtilāfın āb ile rūḡandan kıyās eyle ki rūḡan fer'-i
mā olup neşv ü nemāsı ābdan iken (16) min-ḡayṣü't-ta' ayyüni'l-ḡaṣṣ ḡidd-ı mā olup
tereffu' ve tebāyün gösterdi. Hemḡünān rūḡan ta' ayyün-i insānī ve dehen nefsi-i
ḡulmānī, āb-ı ḡayāt nefḡ-i rabbāniden (17) zū-ḡayāt olup emr-i sübhānī olan rūḡ-ı
nūrānī ¹⁴⁰¹ كَالْمَاءِ فِي اللَّبَنِ وَالْزَّهْنِ فِي السَّمِيسِمِ şūret-i cismāniyye ile min-ḡayṣü't-ta' alluḡ ittiḡād
itmiş iken (18) ber-fevḡ-ı ¹⁴⁰² نَسُوا اللَّهَ nefsi-i şūm ḡaḡīḡat-i aṣliyyesini nāsī ve rabbine
'aṣī olup ta' ayyün-i ḡaṣṣı cihetinden ızḡār-ı istikbār ile esfel-i ṡabī' ata giriftār olan
(19) ve ervāḡ-ı ḡudsiyye aṣḡābı olan enbiyā vü evliyānuñ muḡālifi düşüp inkār
itdiler. Pes ma'nā ile şūretten i'tibār olunan mertebe-i vaḡdet-i bī-rengī (20) ile
mertebe-i elvān u keṣret beyninde ḡiddiyyet muḡarrer olduysa bi-ḡasebi'l-merātib
ve'l-meṣārib bu iki mertebe aṣḡābınuñ daḡı vāḡı' olan iḡtilāfātını Mevlānā (21)
Celāleddīn gül ile ḡāra teṣmīl idüp buyururlar ki: Ey ṡālib-i sırr-ı vaḡdet ve sâ'il-i
iḡtilāf-ı keṣret!

چون گل از خارست و خار از گل چراست

Çün gül ḡardan (22) ve ḡār gülden. Pes niçün

(2473/2509) هر دو در جنگند و اندر ماجراست

her ikisi cengde ve nizā' dadur? Āh ey dil-i āḡāḡ! Beyt:

همه دردست درین واقعه پس درمان چیست؟

(23) چاره کار من بی دل سرگردان چیست؟¹⁴⁰³

Neşr: İmdi ey sālīk-i rāḡ-ı ḡaḡīḡat! Şöyle ma'lūm ola ki enbiyā vü evliyā ve etḡıya-i
aṣḡıyānuñ her biri verd-i ḡandān-ı (24) bāḡ-ı cennet ve sūnbül ü reyḡān-ı ravza-i
vaḡdet iken min-ḡayṣü'l-ḡīḡmeti'l-ḡafıyye vüḡūd-ı pūr-ḡār küffār u füccārdan ḡuhūra
gelüp eşḡıyā daḡı ḡār u ḡāṣāk-ı (25) nār iken dirāḡt-ı verd vüḡūd-ı enbiyā ve gülistān
aṣḡāb-ı evliyādan şudūr idüp ¹⁴⁰⁴ يُخْرِجُ الْحَيِّ مِنَ الْمَيِّتِ وَيُخْرِجُ الْمَيِّتِ مِنَ الْحَيِّ kerīmesinüñ
ma'nāsı (26) bu mefhūmı iş'ār ve bu ḡīḡmeti ızḡār itmişdür. Beyt:

از سرو و گل چه سود خبر گفتنم من

¹⁴⁰⁰ "O hâlde ibret alın ey akıl sahipleri!" Haşr 59/2.

¹⁴⁰¹ Sütteki su susamdaki yağ gibidir.

¹⁴⁰² "Allah'ı unuttular." Tevbe 9/67; Haşr 59/19.

¹⁴⁰³ Bu vakıada her şey dertten ibarettir. Şu hâlde derman nedir? Bu hayrete düşmüş olan gönlümün işinin (derdimin) çaresi nedir? Kâsım-ı Envâr, **Külliyât-ı Kâsım-ı Envâr**, s. 82.

¹⁴⁰⁴ "Ölünden diriye çıkaran, diriden de ölüyü çıkaran kim?" Yûnus 10/31; Rûm 30/19.

زآن سرو گل‌عذار ندارم خبر هنوز¹⁴⁰⁵

Nesr: Filḥaḳīka su‘adā vü eşkıyānuñ vālideyni (27) Ādem ile Ḥavvā olup enbiyā vü evliyānuñ ekseri aşḥāb-ı eşkıyādan, eşkıyānuñ daḥı vücdı bi-ḥasebi’ş-şüret aşḥāb-ı enbiyā vü evliyādan iken mābeynde (28) bunuñ gibi keşmekeş ve ihtilāfuñ vuḳū‘ı ḥükmi-ḡarībden degül midür? Nazm:

ای دوست حکایت نهان چیست؟
فی الجملة حدیث عاشقان چیست؟

(29) گر نیست قیامت آشکارا

این فتنه و شور در جهان چیست؟¹⁴⁰⁶

Ḥaḳḳā ki ḥikmet-i ilāhiyye budur ki ber-vefḳ-ı¹⁴⁰⁷ تَمَيُّزُ الْأَشْيَاءِ بِأَصْدَادِهَا ḥarīf (30) olmasa şayf ve şeb olmasa rûz temyîz olmaduğı gibi zulmet-i küfr olmasa nûr-ı imān ve şitā-yı inkār olmasa bahār-ı ikrār gûlzār-ı ḥüsnüni bedīdār itmezdi. (31) Ve teḳābül-i esmā vü şifāt olmasa envā‘-ı şanāyi‘-i bedī‘a-i rabbāniyye āşikār olmazdı. Mağribi ne ḥûb dimişdür, nazm:

بی نقاب آن جمال نتوان دید
(32) وز رخس جز مثال نتوان دید

روی او را به زلف و خال توان
دیدن بی زلف و خال نتوان دید

خود جمال و کمال روی ورا
(33) بی حجاب جلال نتوان دید

ذات مخفیست در صفت کمال
بی صفات آن کمال نتوان دید

آفتاب‌یست در ظلال نهان
(34) زو به غیر ظلال نتوان دید

نپذیرد زوال مهر رخس

¹⁴⁰⁵ Servi ve gülden bana haber vermenin ne faydası var? Benim hâlâ o gül yanaklı serviden haberim yok.

¹⁴⁰⁶ Ey dost! O gizli hikâye nedir? Âşıkların hikâyesi nedir? Eğer kıyamet aşikâr değilse dünyadaki bu fitne ve kavga nedir? Kâsım-ı Envâr, **Külliyât-ı Kâsım-ı Envâr**, s. 82.

¹⁴⁰⁷ Şeyler zıtları ile ayırt edilir.

1408 مهر او را زوال نتوان دید

Ḥaqqā ki ‘inde uli’l-i-‘tibār gūyiyā (35) fer‘ūñ ašla muḥālefeti vehm ü ḥayāl ve bir emr-i i‘tibārīdūr ki mülāḥaza ve iftikārı mutaẓammın-ı ḥikmet-i Perverdigār’dur. Felihāzā Mevlānā Ḥudāvendigār buyururlar ki (36):

یا نه جنگست این برای حکمتست

Yāḥud rūḥ ile nefis ve rūḥānīler ile nefsanīlerūñ iḥtilāfı ḥaqqīkatde ceng ü cidāl degüldür. Belki Ḥaqq celle ve ‘alā (37) esrār-ı ḡaybiyye ve ḥukm-i maḥfiyyesini ızhār içündür.

(2474/2510) همچو جنگِ خُرفروشان صنعتست

Meşelā ḥin-i bey‘de ḥar-fürūşlarūñ vāqı‘ olan ceng ü cidālī gibi (38) şan‘ atdur ki hengāme vü nizā‘ ları müşterī kızdırup ḥımārı fūruḥt içündür. Kāsım:

در مذهب ما جمله به یک نرخ روانست
در حضرت آن دوست چه کوهست و چه کاهست

(39) اما تو کسی را که به ارشاد گزیدی
او رهن راه آمد و بی رهبر و راهست

عاقل همه از عقل سخن گفت و نکو گفت
قاسم همگی مست شراباتِ الهست¹⁴⁰⁹

(40) Pes mü’min ile münkir ve müslim ile kāfirūñ daḥı iḥtilāf u cedeli li-ḥikmetin olup¹⁴¹⁰ feḥvā-yı kerīmi üzere (41) zümre-i mü’minin metā‘-ı cenneti ḥarīdār olup ol muḳābeleda nefislerini rızā-yı Ḥaqq’a bey‘

¹⁴⁰⁸ O cemal perde olmaksızın görülemez. Onun yüzünün bir benzeri görülemez. Onun yüzü ancak zülf ve beni ile görülebilir; zülfü ve beni olmaksızın görülmez. Onun yüzü cemal ve kemal sahibidir. Celal perdesi olmaksızın görülemez. Zat kemal sıfatlarının içinde gizlidir. O kemal (sahibi) sıfatları olmaksızın görülemez. Gölgede gizli bir güneştir. Ona dair gölgeden başka bir şey görülemez. Yüzünün güneşi zevali kabul etmez. Onun güneşi için batış sözkonusu olmaz. Mağribî divanının Leonard Lewisohn tarafından hazırlanan neşrinde bu şiir bulunmamaktadır. bkz. Çetin Ekmekçioğlu, “Mağribî’nin Gazelleri”, Atatürk Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 1994, s. 44.

¹⁴⁰⁹ Bizim mezhebimizde her şey için tek bir fiyat geçerlidir. O dostun huzurunda ne dağ ne saman çöpü (hepsi birdir). Sen bir kişiyi irşad için seçtin ama o kimse yol kesici oldu, rehbersiz ve yolsuz kaldı. Akıl sahibi daima akılı ile konuşur ve güzel söyler. Kâsım ise daima ilahî şaraplar ile sarhoştur. Kâsım-ı Envâr, **Külliyât-ı Kâsım-ı Envâr**, s. 75.

¹⁴¹⁰ “Allah, kendi yolunda çarpışırken öldüren ve öldürülen müminlerin canlarını ve mallarını, karşılığında cennet vermek üzere satın almıştır.” Tevbe 9/111.

u teslim itmek içündür. İlāhî, Seyyidî ve Mevlâyî! Hakk budur ki [251^a](1) senûñ esrâr-ı hafîyye ve hük-m-i ğaybiyyeñi ‘aql-ı derrāk idrākde kâşır olup

یا نه اینست و نه آن حیرانیست

yā ne budur ne ħod oldur hemān ħayret ender-ħayretdür. (2) İmdi ey tālîb-i sırr-ı vaĥdet! Emn ü rāĥat ister iseñ baĥş ü cidāl ve cevāb u su’ālden fārigü’l-bāl olup maķşūd bi’z-zāt olan

(2475/2511) گنج باید جست این ویرانیست

(3) genc-i bî-müntehā-yı maĥabbet ve kenz-i lā-yefnā-yı vaĥdeti taleb itmek gerekdür ki genc-i nihān vîrānelikdedür. Ya‘nî künüz-ı rumüz-ı ğayb-ı kâdeme vüşûl murād iden hestî-i mevhûmlarında (4) fānî olan zevāyā-yı kûlûb-ı kümmelde tecessüs eylesün ki kûşe-i fenāda nā’il-i genc-i beķā ola. Nazm:

دید هر کس به قدر صدق و صفاست

دیدن عاشقان طریق فناست

(5) چند پرسى لباب عرفان چیست؟

انچه با فهم تو نیاید راست

سخن سرّ این معما را

تو ندانسته‌ای مگو که خطاست¹⁴¹¹

(6) Zîrā kenz-i vaĥdet hestî-i mevhûmı ifnā ve ihtilāfāt-ı ezdādı i‘dām ile bulunur. Meşelā lu‘b-ı ħayāl-bāzide çeşm-i nāzıra envā‘-ı şuver-i muĥtelife nümāyān olup (7) ħarekāt-ı ğarîbe ve kelimāt-ı ‘acîbe ile gāĥ mücādele ve muĥāvereler bedîdār olur. Velākin ĥaķîķat-bîn olanlar, beyt:

Bunca tedbîr-i pes-i perdede üstād-ı keder

(8) İhtiyārî mi şanursın harekātuñ şuverüñ

diyüp, beyt:

Hemān seyrāncısın seyrānuñ eyle

Dime zinhār şu şöyledir bu böyle

Neşr: beyti ile ‘āmil olurlar. İmdi (9) benüm nûr-ı dîdem! Şeyĥ ‘Atţār’un, beyt:

¹⁴¹¹ Herkesin görmesi sıdkı ve safası ölçüsündedir. Âşıkların görmesi fena yolu ile dir. İrfanın özü nedir diye soruyorsun fakat o senin idrakinle doğru anlaşılmaz. Sen bu muammanın sırrına dair sözü bilmezsin bu yüzden onun için hata deme. Kâsım-ı Envâr, **Külliyât-ı Kâsım-ı Envâr**, s. 35.

این فلک هنگامه می سازد بازی و خیال
اختران چون لعبتاند و فلک چون چادر است¹⁴¹²

didügi gibi derün-ı hayme-i felekde olan (10) eşkāl-i gūnāgūn dahı mānend-i zıll-ı hayāl ol mebde‘-i bī-miṣāl ve ṣāni‘-i lā-yezālūn dest-i kudret ve kabza-i irādetiyle hareket idüp lākin ḥakīkat-bīn ve ehl-i yaqīn (11) olmayan mu‘tezilī mezhebler ḥarekātı eşkāl ve mūneccimīn kevākibe ve ṭabī‘iyye ṭabāyi‘a ve dehriyye dehre ve seneviyye nūr u zulmete nisbet idüp¹⁴¹³ (12) فُهْوٌ فِي الْآخِرَةِ أَعْمَى وَمَنْ كَانَ فِي هَذِهِ أَعْمَى (12) rabbāniyye hestī-i ta‘ayyūnātı sūzān ve keṣerāt-ı tekevvūnātı vīrān kılup ‘āzim-i ḡaybu’l-ḡuyūb olur. Ve dīde-i cān kuḥl-i nūr-ı muḥammedīyle mücellā ve tecelliyāt-ı zāt-ı aḥadiyye ile (15) rūṣenā olmaḡla a‘yān-ı mūmkūnātūn ḥarekāt u sekenātını pes-perde-i esmā vü ṣifātından yed-i kudret ve eṣābi‘-i meṣiyyet taḥrīk itdügin müşāhede kılup (16) cihān u cihāniyānı bī-vücūd u nā-būd bir emr-i i‘tibārī bilür. Ve deryā-yı hayrete ḡavṭa kılup ‘imāret-i zāhir olan ḥucurāt-ı ‘aql u vehmde genc-i esrār-ı vaḥdet (17) bulunmayup ve sermāye-i ḥod-perestī ile maḳṣūda irilmeyüp belki vīrāne-i hayret olan fenā-yı sırıfda ‘ayān olmaḡla sālīk vāṣıl-ı ṣu‘ūr ve ‘adem-i (18) ṣu‘ūrdan mücerred ve nā‘il-i kenz-i vaḥdet olur. Ammā cezbe vü maḥabbetden bī-behre olan mücerred erbāb-ı zevk u ṣuhūduñ esrār-ı tevḥīdde olan taḥkīklerin istimā‘ (19) itmekle kendü vehm ü hayālī muḳteżāsınca ma‘nālar virüp zāhir u bāṭın ve ṣūret u ma‘nā cümle birdir, andan ḡayrı ḥod ma‘dūmdur didükleri mefhūmum oldı (20) diyü vāṣıl-ı genc-i ḥakīkat zu‘munda olan erbāb-ı ṣunūna Mevlānā Ḥudāvendigār buyururlar ki: Ey bī-cezbe vü maḥabbet olan ehl-i ma‘rifet ve maḥrem-i esrār-ı vaḥdet, (21) oldum iddi‘āsında olan esīr-i dām-ı ṭabī‘at ve ālūde-i reng-i keṣret!

آنچ تو گنجش توهم می کنی

Ol zann u hayāl ki sen anı genc tevehhüm idersin ḡaberūñ yokdur ki (22)

¹⁴¹² Felek hayal ve oyunla bir macera tertip eder. Öyle ki yıldızlar onun oyuncakları, felek de onların sahnesidir (çadırıdır). Ferīdüddīn-i Attār, *Dīvān-ı Attār*, s. 84.

¹⁴¹³ “Bu dünyada kör olan ahirette de ködür.” İsrā 17/72.

(2476/2512) زان تَوَهُم گنج را گُم می کنی

genci ol tevehhümden zāyi^{۱۴۱۴} idersin. Zīrā mādām ki tılısm-ı defīne-i vaḥdet olan pīr-i ṭarīkatūn naẓar-ı himmetinden leme^{۱۴۱۴} ān (23) iden nūr-ı cezebāt-ı raḥmāniyye senūn zıll-ı vüçūd-ı mevḥūmuñ izāle vü ma^{۱۴۱۴} dūm ve nūr-ı maḥẓ-ı ḥubb-ı ḳayyūm idüp keyfiyyet-i raḥīḳ-i ^{۱۴۱۴}ışķile ḳuyūd-ı cihet ü mekān (24) ve ta^{۱۴۱۴} dād-ı vüçūd ve imkāndan mücerred itmeye vāşıl-ı genc-i vaḥdet olımazsın ve genc-i vaḥdete nā^{۱۴۱۴} il oldum ve izāle-i aḥlāk-ı zemīme içün nice riẓāzet ü mücāhede (25) ḳılup taḥşıl-i evşāf-ı ḥamīde eyledüm tevehhümi mevcūd olduğca ^{۱۴۱۴}ayn-ı keşretde mefkūd ve sırr-ı vaḥdetden mahrūmsın. İmdi bu devlete vuşul şarāb-ı ^{۱۴۱۴}ışķile (26) terk-i tevehhümāt idüp ehl-i derde teba^{۱۴۱۴} iyyetdür. Ḳāsım-ı Envār ne ḥüb dimişdür:

گر دردمند گردد دل دولت عظیمست
چون دردمند او شد دل بعد از آن سلیمست

(27) در راه عشق و وحدت حیرانی است و حیرت
امید در نگنجد چه جای ترس و بیمست؟

گر زهد و علم داری درد خدا نداری
در وقت جان سپردن دل با ندیمست

(28) بی مایه محبت کانست اصل فطرت
این زهد ما سقیمست وین علم ما مقیمست

بعد از خرابی تن احوال خود بدانی
خیرست اگر حمیدست شرست اگر ذمیمست

(29) سرمایه دو عالم عشقست پیش قاسم
خوش بخت آنکه جاننش در عشق مستقیمست¹⁴¹⁴

el-Ḥāşıl genc vīrānlıḳda ve vīrānlıḳ daḥı nār-ı cezebāt ile müteḥarriḳ olan (30) kalb-i pūr-şevḳdür. Pes ey ṭālib-i genc-i vaḥdet!

¹⁴¹⁴ Eğer gönlün dertli ise bu büyük bir saadettir. Çünkü gönül onun derdi ile dertlendikten sonra selim sıfatını alır. Aşk ve vahdet yolunda hayranlık ve hayretten başka bir şey yoktur. Ümit bile oraya sığmazken korku ve ürpertinin nasıl yeri olsun? Eğer zühd ve ilim sahibiyisen bununla birlikte Hudâ'nın derdini taşııyorsan can verme vaktinde kalp pişmanlıkla kalır. Fıtratın aslı olan muhabbet mâyesi olmadan bizim zühdümüz bozuktur, ilmimiz bir değer ifade etmez. Cismini harap ettikten sonra nefsin hâllerini bilirsin. O hâller övülmüşse hayır, yerilmişse şerdir. Kâsım'ın nezdinde iki âlemin sermayesi de aşktır. Ne mutlu ona ki ruhu aşk üzere sabit kademdir. Kâsım-ı Envâr, **Külliyât-ı Kâsım-ı Envâr**, s. 57.

تو عمارت دان تو وهم و رایها

Sen vehm ü rāyları ‘imāret bil. Öyle olsa

(2477/2513) گنج نبود در عمارت جایها

(31) ‘imāretde genc ü defîne yerleri olmaz. Pes bildüm ve buldum tevehhümü ile
(32) ‘imāret-i vücūd ma‘mūr iken genc-i fenā ve vaḥdet nice bulunur ve ‘āşık-ı
fāniden gayrı ol genci kim bilür? Nitekim dimişlerdir, beyt:

عاشق به یار واصل و عاقل بهانه جوی

صوفی به رغم واصل و چون حلقه بردرست¹⁴¹⁵

(33) Hülāşa-i kelām

در عمارت هستی و جنگی بود

‘Imāretde varlık ve ceng ü cedel kılmak olur. Lā-ta‘ayyün ve bī-rengīde ise ceng ü
cedel olmayup belki (34)

(2478/2514) نیست را از هستها ننگی بود

yoğ için varlıklardan ‘ārlanmañ olur. Ya‘nī tecelliyāt-ı zāt-ı aḥadiyyetüñ saṭavātıyla
maḥv-ı vücūd-ı mevhūm iden (35) fānī vü ma‘dūmlar taḳayyüd-i hestī vü rūsūm olan
erbāb-ı keşretten ‘ār iderler. Yoḥsa

نی که هست از نیستی فریاد کرد

öyle degüldür varlık yokluktan (36) feryād eyleye.

(2479/2515) بلکه نیست آن هست را واداد کرد

Belki ‘adem ol vücūdı kendüye virmek eyledi. Ya‘nī eyle degüldür ki ehl-i māsivā
ehl-i fenādan feryād (37) eyleye. Belki ehl-i fenā erbāb-ı dünyāyı kendülerden dūr
kıldı. Ol bī-devletler ise enbiyā vü evliyāya ‘adem-i maḥabbet ve inkār u
‘adāvetlerin kendülerden (38) ḡann iderler. Haberleri yoḡdur ki merdān-ı Ḥudā ehl-i
dunyānuñ ‘adem-i isti‘dādın görüp anları ḡalb-i şerīflerinden redd itmişlerdūr. Yoḥsa
enbiyā vü evliyā (39) ehl-i dünyāya nev‘-i mā raḡbet idelerdi anlar daḡı terk-i māsivā
kılıp biñ cān ile evliyāya maḥabbet ve ṭarīḡ-i Ḥaḡḡ’a ‘azīmet iderler idi. Velākin
(40) min-ḡayşü’l-ḡikme anlaruñ bunlara ve bunlardan daḡı anlara meyl ü maḥabbet
olmaz. Ḳāsim:

يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ ازين فرمود

¹⁴¹⁵ Âşık dosta ulaşır, akıl sahibi ise bahane arar. Sufi (zahid) ise vasıl olanın aksine elinde halka ile kalır. Kâsım-ı Envâr, Külliyyât-ı Kâsım-ı Envâr, s. 47.

که انعقاد محبت ز جانب ما بود

(41) محبت از تو و جان از تو دین و دل از تو
تویی که بخت بلندی و طالع مسعود

غلام همت آن خاطر که در ره عشق
کمینه جرعه جامش هزار دریا بود¹⁴¹⁶

[251^b](1) İmdi ey ʔarīḳ-i enbiyā vü evliyādan rū-gerdān olan bī-iḡʻ ān!

تو مگو که من گریزانم ز نیست

Sen dime ki ben ehl-i fenādan girīzānum.

(2480/2516) بلکه او از تو گریزانست بیست

(2) Belki ehl-i fenā senden yigirmi mertebe girīzāndur. Pes gūyiyā bir suʻāl vārid olur ki ḫünki böyledür: Enbiyā-yı ʻiḡām ʻāmmeyi ve evliyā-yı kirām daḡı ekṣer-i nāsı envāʻ-ı raḡbetle (3) ʔarīḳ-i Ḥaḳḳʻa daʻvet itdükleri ne ḡikmetdür? Ol suʻāle cevāb virüp buyururlar ki: Ey naʻam, egerḫi

ظاهرًا می خواندت او سوی خُود

zāhiren ol seni kendü cānibine (4) daʻvet ider velākin min-ḡayṣüʻl-bāṭın

(2481/2517) از درون می رائدت با چوب رد

derūndan seni ḫüb-ı redd ile sürer ve dest-i ʔard ile redd ider. Ve biʻl-cümle (5)

نعل های بازگونیست ای سلیم

ey sāde-dil! Bi-ḡasebiʻş-ṣūre daʻvet ve min-ḡayṣüʻl-maʻnā ref u redd olan sır-ı ḡarīb bāz-güne naʻllerdür ki iz azıtmāḡ için (6) esbe ters naʻller urılıp zāhirde olan eşerine naḡar edenlerüñ maḡṣūdı meḡḫūd olduḡı gibi enbiyā vü evliyānuñ daḡı ṣūret-i daʻvetde olan (7) reddleri naʻl-i bāz-güne meṣābesindedür ki maḡṣūd biʻz-zāt zāhirinden ḡuşūle gelmez. Filḡaḡıḡa her nebīnūñ zamānında olan ḡavmi ümmet-i daʻvetden iken (8) icābet itmeyenler kāfir oldıarsa ṣūret-i daʻvetde redd olup daʻvet olınmasalardı küfr ü imān zūhūra gelmezdi. Pes enbiyā vü evliyānuñ bi-ḡasebiʻş-ṣūre

¹⁴¹⁶ Allah “Allah onları sever bu yüzden onlar da Allah’ı sever” (Mâide 5/54) ayeti ile muhabbet akdi bizim tarafımızdan kuruldu buyurmuştur. Muhabbet de senden, ruh da din de kalp de senden. Yüce baht da sensin, kutlu talih de. Aşk yolunda ben öyle bir âşığın himmetinin bendesiyim ki onun kadehindeki bir yudum şarap bile binlerce deniz kadardır. Kâsım-ı Envâr, **Külliyât-ı Kâsım-ı Envâr**, s. 151.

(9) olan da‘vetleri sebab-i rüsvāyī-i kefare ve bā‘ış-i sa‘ādet-i mü‘minin olur. İmdi ğāfil olmayup sen dağı

(2482/2518) نفرت فرعون می‌دان از کلیم

Fir‘avn’uñ (10) nefretin Mūsā-yı Kelīmullāh’uñ reddinden bil. Ve enbiyā vü evliyā inkār u ‘adāvet üzere olan cümle eşkıyāyı bu kabilden mülāhaza kıl diyü Mevlānā Hudāvendigar (11) bu beyāna şürū‘ buyururlar:

[Ser-i Suhan]

سببِ حرمانِ اشقیا از دو جهان که خسر الدُّنیا وَالْآخِرَة

Eşkıyānuñ dü cihāndan sebab-i hırmānı beyānındadır ki ¹⁴¹⁷ وَالْآخِرَة (12) خسر الدُّنیا tehdidi anlaruñ şānundadır. Ammā bu beyānuñ şerhine kable’ş-şurū‘ ihvān-ı müstemi‘ine bir muqaddeme beyān idelüm ki ātīde şerh olınacak ebyāt-ı (13) şerīfe bir hoşca fehmi olına.

[Maṭlab fi’l-mesā’ili’l-ḥikemiyye ve’l-hey’eviiyye]¹⁴¹⁸

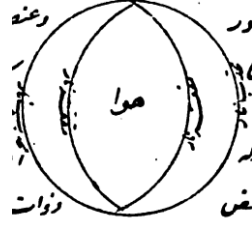
Pes zāmā’ir-i ḥullāna ma‘lūm ola ki ‘inde’l-ḥükemā cevfi felek kameruñ dāhilinde mevāzī’-ı ṭabī‘iyyelerine istiḳāmet ile hareket iden (14) ecsām-ı basīṭa eczā’-ı mürekkebāt olduğı cihetden erkān diyü tesmiye olınmışdır. Aña binā’en ki şey’uñ rükni cüz’idür. Ve erkāna mürekkebāt-ı mü’ellefenüñ uşūli (15) olduğı cihetden zebān-ı Yunān’da uşukussāt ve lisān-ı ‘Arab’da ‘anāşır ta’bir olunur. Zīrā luğat-ı Yunān’da uşukus şey’uñ aşlına dirler. Ve hemcünān (16) lisān-ı ‘Arab’da dağı ‘anāşır aşlū’ş-şey’ ma’nāsınadır. Velākin ‘örf-i ḥükemāda ecsām-ı basīṭaya uşukussāt ıtlāk ittükleri mürekkebāt ecsām-ı basīṭadan mü’ellefe (17) olduğı i’tibāryla olup ıtlāk-ı ‘anāşır dağı terākībūñ ecsām-ı basīṭada münḥalle olduğı i’tibāryladır. Pes uşukus ta’birinde ma’nā-yı kevn ve ‘unşur (18) ıtlākında ma’nā-yı fesād mülāhazasıyla kevn ü fesād demek olur. Ve ma’nā-yı kevn şüretüñ mādde de ḥuşūli ve fesād şüretüñ zevālidür. ‘Anāşır ise (19) dört nev’e münḥaşıredür ki ḥāk ü āb u nār u hevādur. Zīrā ecsām-ı basīṭa keyfiyyāt-ı fi’liyyetin ve infī‘āliyyetinden

¹⁴¹⁷ “Böyleleri dünyasını da ahiretini de yitirmiştir.” Hac 22/11.

¹⁴¹⁸ Sarı Abdullah Efendi’nin bu başlık altında sunduğı bilgiler ve şekillere dair ayrıntılı açıklamalar için bkz. Erzurumlu İbrahim Hakkı, **Mârifetnâme**, haz. Cafer Durmuş, İstanbul, Erkam Yayınları, 1432/2011, s. 150-191.

hâliye olmaz. Ya' nî lâ-cerem mücāvır-i harâret (20) ü bürüdet ü ruṭûbet ü yübüset olup fi'lûñ ile zuhûrı harâret ile burüdetden olduğı cihetden fi'liyyetin ve zuhûr-ı infî'âl dağı ruṭûbet ile (21) yübüsetde vâkı' olduğı cihetden infî'âliyyetin dirler. Ve basî-i 'unşurı keyfiyyât-ı mezbûreden münfekk olmaduğına sebep budur ki ṭabî' at-ı nâr (22) min-hayşü'l-keyfiyye hâr u yâbis ve ṭabî' at-ı hevâ hâr u raṭb ve mâ bârid ü raṭbdur ve hâk bârid ü yâbisdür. Ve bi-i' tibârî'l-hareke 'anâşır-ı erba' a evvelâ hafîf ve şakîle (23) münkasım olup şâniyen hafîf-i mutlak ve muzâf ve şakîl-i mutlak ve muzâf i' tibâr ve dört kısım olur. Ya' nî nârûñ cemî' -i hareketi cihet-i fevka olmağla hafîf-i mutlak (24) ve hareket-i hevâ bi-küllîyyetihâ cihet-i fevka olduğıçün hafîf-i muzâf ve arzuñ cemî' -i hareketi süfle olmağla şakîl-i mutlak ve mâya şakîl-i muzâf dirler. Ve 'anâşırûñ (25) şûret-i nev' iyyeleri egerçi birbirine muḥâlifdür velâkin tetâbu' -ı ânât ile birbirinüñ şûretine munḳalib olup kevn ü fesâdı ḳabûl iderler. Ve 'inde (26) erbâbü'l-hey'e harekât-ı besâyıṭda vücûh-ı şelâşe i' tibâr olınup 'unşur-ı âb u hâküñ hareketleri bi-ṭarîķi'l-istikâme cānib-i merkeze ve hareket-i müstaḳîme; (27) nâr u hevâ merkezden cihet-i 'ulüvvedür. Feleküñ hareketi ise 'ale'l-merkez olup hareket-i müstedîre ile ḥavl-i merkezi devr ider. Ve merkez-i zemîn merkez-i eflâk olup (28) nâr u hevâ vü mâ vech-i arza gelince şugân ḳatları gibi birbirini ihâta ḳılıp her birinüñ muḳa' 'arî cevfinde olanuñ [saṭḥ-ı] muḥaddebine mümâs ve zemîn-i vasaṭda (29) ber-ḳarâr olup hiç bir cihete mâ'il degüldür. Ve müstaḳarr fi'l-vasaṭ olduğına ba' zılar bi-ṭarîķi't-tecāzûb ve ba' zılar bi-ṭarîķi't-tedâfü' dür diyüp ve ba' zılar (30) şâni' -i bî-mişâl ve mebde' -i lâ-yezâlüñ taḥşîşi ve yâḥud mecmû' ıyladur dimişler. Meşelâ ṭabakât-ı nuḥ eflâḳ (31) ve çâr erkân işbu şuver-i devâ' irden fehm olunur.

nāķış olur. Ya‘nī ķavseyn birbirine (3) muttaşıl olmaz. Meşelā ihlīlic bu şüretden fehmi olınur.

Şekil 2

Ve ‘unşur-ı hevānuñ daķı muķaddebi bi-i‘tibāri’l-ķavleyni’l-mezkūreyn yā müstedir ve yāhud (4) ihlīlic olup muķa‘‘ar-ı nāra mūmāsdur. Muķa‘‘ar-ı hevā daķı sebebi tazārīs-i āb u ĥāk ile mużarris* vāķı‘ olmuşdur. Zīrā hevā (5) āb ile ĥāki ma‘an ihāta eylemişdür. Ve ŗabaķāt-ı hevāda daķı iki ķavl vardır: Ŗavl-i evvel hevā içün dört ŗabaķāt (6) i‘tibār olup ŗabaķa-i ŗlāsı hevā-yı mūmtezic-i yābisdür ki edķıne-i müteşā‘ide ŗabaķa-i mezbūrede mütelāşı olup zevātü’l-eznāb (7) ve neyāzik* ol ŗabaķada muķaddiş olur. Ve ‘inde’l-ba‘z zevātü’l-eznāb müteķarrikdür. Ve ŗabaķa-i şāniyye hevā‘-i ġālibdür ki maķall-i hudūş-i şuhubdur. (8) Ve ŗabaķa-i şālişe zemherirdür li-muķālaķa-yı muķārāt ve menşe‘-i suķb u şavā‘ıķdur. Ve ŗabaķa-i rābi‘a hevā-yı keşīfdür ki mücāvir-i ‘anāşır-ı āb u ĥākdür. Ve bu şüret anuñ mişālidür.

Şekil 3

* Mużarris, diş diş ve pütürek pütürek dimekdür.

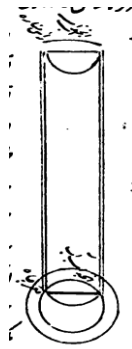
* Zevātü’l-eznāb, ķuyruķlu yıldız didükleridür. Ve neyāzik, gök yüzünde görinen ĥarbe şekilli ba‘zı eşkāldür.

(9) Ammā kavlı-i şānī hevāya iki tabaka i'tibār olunup birisi buḥārātdan ḥālīş olan hevā-yı laṭīfdür ki ḡāyet ile şeffāf olduğundan (10) kābil-i nūr u zulmet degüldür. Ve tabaka-yı şānīde buḥārāt ile maḥlūta olan hevā-yı keşīfdür. Ve hevā-yı keşīfün irtifā' ını (11) erbāb-ı şānā' at irtifā' -ı şubḥdan ma' lūm idinüp elli bir mildür dimişler. Ve aña küre-i leyl ü nehār tesmiye itmişler. (12) Ve 'unşur-ı ābuñ saṭḥ-ı muḥaddebi ve muḥa' arrı müstedirü's-şekldür. Velākin tamāmü'l-istidāre olmayup bir vechile küreviyyü's-şekldür ki (13) küre-i mezbüre kaṭ' olunup kıṭ'a-i mezbüre ḥāk ile memlū olsa mecmū' ı küre-i vāḥide menzilesinde olur. Ve saḥṭeyn-i āb (14) muzarris ve cismi seyyāl ve a' lādan esfele meyyāldür. Ve şüret-i tazārīs işbu dā'ireden fehm olunur.

Şekil 4

(15) Ve her ne maḥalde ki mādan bir kıṭ'a ola merkezi merkez-i 'ālem olan saṭḥ-ı küreden bir kıṭ'adur. Ve her bir (16) dā'ire ki merkeze qarīb ola incizābı merkeze ba' id olandan ziyādedür. Meşelā re's-i minārede bir çanaḡuñ içine şu tıdunılup (17) ba' dehū bir zarfda ḥıfz olınsa ve bi-'ayniḥi inā'-i mezbūr kā' r-ı çāhda vaż' olunup āb ile tıdunılusa ve ikisi daḡı 'alā-ḥaddihī vezn olsa re's-i minārede (18) vaż' olınan ābdan ka' r-ı çāhda vaż' olınan āb vezinde ziyāde gelür. Zīrā ka' r-ı çāh merkeze re's-i mināreden aḡreb olmaḡla dā'iresinün inḥidābı daḡı (19) ziyāde olup ammā ābun inḥidābına göre ziyādece qabul ider. Meşelā bu şüretten ma' lūm olur.

Şekil 5

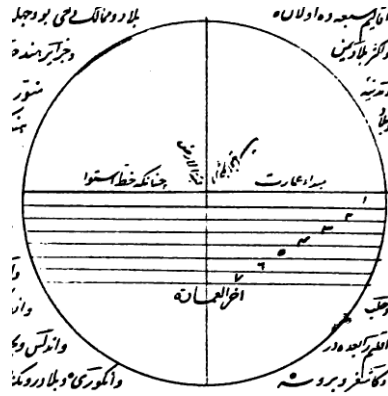
Ve ‘unşur-ı hāk ‘unşur-ı mānuñ tahtında olup (20) hāk dağı muzarris olmağla şaḥīḥu’l-istidāre degüldür. Ammā tazārīsi dağı cirm-i arzā nisbet kadr-i maḥsūse olmaduğına binā’ en māni’-i küreviyye-i (21) ḥissīyye degüldür. Zīrā a‘zam-ı cibālūñ irtifā’ ı iki fersaḥ ve şelāşe fersaḥdur. İrtifā’ -ı arzuñ ise kūtṛ-ı arzā nisbeti bi’n-nisbeti ile’z-zīrā (22) sübu’-ı ‘arz-ı şa‘īr mikdārındur ki meşelā vāḥidūn biñ sekiz ‘adedde olan nisbeti gibidür. Ve zemīn içün dağı üç tabaḳa i‘tibār olınup (23) tabaḳa-i ūlā maḥlūṭadur ki menşe’-i ma‘deniyyāt ve nebātāt ve mesken-i ḥayavānātdur. Tabaḳa-i şāniye (24) muḥītdür. Meşelā bu devā’ir anı mübeyyindür.

Şekil 6

Ve mesā’il-i ġarībe-i ‘ilm-i hey’etdendür ki meşelā meşriḳdan mağribe degin vech-i arzuñ (25) seyri mümkün olsa ve üç şaḥış farz olınsa ki birisi mekânında muḳīm ve birisi cānib-i ġarbe biri dağı semt-i şarḳa (26) gidüp ḥīn-i zehābları ān-ı vāḥidde olsa ve ġarba giden şarḳdan ve şarḳa giden ġarbdan gelüp (27) şaḥş-ı muḳīmūñ ḥuzūrunda sâ’at-ı vāḥidede cem’ olsalar lâ-cerem mābeynlerinde eyyām-ı usbū’ mütefāvite olup meşelā ġarba (28) gidenūñ ḥesābında yevmü’l-ictimā’-ı ḥamīs ve muḳīmūñ ḥesābında yevmü’l-cum’a, şarḳa gidenūñ ḥesābında yevmü’s-sebt olur. Ve Ḥaḳḳ celle ve ‘alānuñ (29) faẓl u ‘ināyeti ile āb ḥākūñ bir kıṭ’asın ihāṭa itmeyüp mesken-i ḥayavānāt olmağıçün mekşūfe olmuşdur. Ve ‘inde ba‘zı’l-ḥükemā sebeb-i (30) inkişāf oldur ki āfiṭabuñ evci vech-i şimālde ve ḥazīzi cenūbda olmağla ḥarāret-i şems cenūbda eşedd olur. Ḥāşīyyet-i ḥarāret ise cezb-i ruṭubāt (31) itdüğine binā’ en āb-ı seyyāl cānib-i cenūba meyyāl olup ṭaraf-ı şimāl münkeşif olur dirler. Velākin ekşer-i ḥükemā ḥaḳḳ budur ki ‘ināyeten minellāh süknā-yı ḥayavānāt (32) olmağıçün münkeşif oldı dimişler. Ve dirler ki rub’-ı meskūnuñ cānib-i şimālisinde ba‘zı emkine vardur ki şiddet-i şitādan zindegānī-i ḥayavānāt mümkün degüldür. (33) Pes merkez-i zemīn merkez-i ‘ālem idügi müte‘ayyin olduysa saḥḥ-ı muḥaddeb-i

mu‘addilü’n-nehār daḥı vech-i arz üzerine bir dā’ire-i ‘azīme ihdās ider ki aña ḥaṭṭ-ı istivā (34) tesmiye iderler. Ve ehl-i nücüm mebd-i ‘imāretüñ ṭūlini cānib-i maḡribden ‘add iderler. Ve cumhūr-ı ehl-i şanā‘at mu‘zam-ı ma‘mūreyi ‘arzda yedi kısma takşim idüp her bir kısmuñ (35) ṭūlini meşriḡdan maḡribe i‘tibār idüp bir iḡlīmden bir iḡlīme varınca ‘arzda ḡāyet-i ṭūl-i nehār buçuk sā‘at tefāvūt ider dirler. Ve mebd-i iḡlīm-i evvel (36) ‘inde’l-cumhūr ol maḡaldür ki ṭūl-i nehār on iki sā‘at ve nışf ve rubu‘ sā‘at ola. Ve ‘arzı ḥaṭṭ-ı istivāda on iki derece ve iki şülüş ola. (37) Ve iḡlīm-i şānīnün ṭūl-i nehārı on üç ve rubu‘ sā‘at ve ‘arzı yigirmi derece ve bir derecenüñ rubu‘ u ḡamsidür. Ve mebd-i iḡlīm-i şālīsüñ ṭūl-i nehārı on üç sā‘at (38) ve kırk beş daḡıka ve ‘arzı yigirmi yedi buçuk derecedür. Ve mebd-i iḡlīm-i rābi‘üñ ṭūl-i nehārı on dört ve rubu‘ sā‘at ve ‘arzı otuz üç derece ve bir derecenüñ (39) nışfı ve rubu‘ ıdır. Ve mebd-i iḡlīm-i ḡāmisüñ ṭūl-i nehārı on dört ve nışf ve rubu‘ sā‘atdür ve ‘arzı otuz toḡuz dereceden ‘aşar derece nāḡışdur. Ve mebd-i iḡlīm-i (40) şādīsüñ ṭūl-i nehārı on beş ve rubu‘ sā‘at olup ‘arzı daḡı kırk üç derece ve bir derecenüñ rubu‘ u şemenidür. Ve mebd-i iḡlīm-i şābi‘üñ ṭūl-i nehārı on beş (41) ve nışf [u] rubu‘ sā‘atdür ve ‘arzı kırk yedi derece ve bir derecenüñ ḡamsidür. Ve ṭūl-i ma‘mūre yüz seksen derecedür ki dört biñ fersaḡ olur ve ‘arz-ı ma‘mūre [252^b] (1) altmış derecedür ki biñ dört yüz altmış altı fersaḡ olur. Ve iḡlīm-i seb‘anüñ tarīḡ-i takşimi budur ki ḥaṭṭ-ı istivādan mā‘adā ḥaṭṭ-ı istivāya mütevāziye yedi ḥaṭṭ daḡı (2) farz olunup ma‘mūre-i rubu‘ -ı meskūn ḡuṭūṭ-ı mezbūreye ḡöre takşim olunur. Meşelā işbu dā’irede olan ḡuṭūṭdan fehm olunur.

Şekil 7

Pes hutūṭ-ı iklim ma'lūm oldıyise (3) eḳālīm-i seb'ada olan bilād ü memālik daḥı bu vechile ta'yīn olınmışdır ki ba'zı zıkr olındı. Ya'nī bilād-ı Sūdān ve Berber ve Zenc (4) ve ekşer-i bilādın ve cezāyir-i Hind ḥadd-i Çin'e varınca iklim-i evvelde vāḳı' olmışdır. Ve bilād-ı Mağrib'ün ba'zısı ve Mekke-i Mükەرreme (5) ve Medīne-i Münevvere ve ekşer-i bilād-ı 'Arab ve ma'zam-ı bilād-ı Hind ü Sind ve vilāyet-i Çin iklim-i şānidedür. (6) Ve bilād-ı Hind'ün ba'zı ve Mültān ve Kāndehār ve Çin ve Kirmān ve Sind ve Sīstān ve Fāris (7) ve İşfahān ve Kūfe ve Başra ve Dımaşḳ ve Mısr ve İskenderiyye ve Beytü'l-Maḳdis deryā-yı muḥīte (8) müntehī olunca[ya] degin iklim-i şālīşde vāḳı' olmışdır. Ve Hıttā ve Hōten ve cibāl-i Keşmīr ve Bedaḥşān (9) ve Kābil ve Belḥ ve Herāt ve Merv ve Ṭūs ve Nisābūr ve İsfērāyīn ve Cürċān ve Gilān (10) ve Esterābāz ve Kūm ve Hemedān ve Kāzvīn ve Simnān ve Ederbeycān ve Mūşul ve Malatya (11) ve Haleb ve Antakya ve deryā-yı Şām ve cezīre-i Kıbrıs ve Rodos ve zemīn-i Mağrib ve bilād-ı Efrenc (12) iklim-i rābi' dedür. Ve Endülüs ve baḥr-ı Hāzer ki Geylān deryāsıdır ve H'ārezm ve Şīrvān ve Semerḳand ve eṭrāf-ı Hocend (13) ve Kāşḡar ve Burūsa ve Ankūrī ve bilād-ı Rūm'ün ba'zı ve aḳşā-yı bilād-ı Türk iklim-i ḥāmisde olup Kōştāntīniyye daḥı iklim-i ḥāmisün (14) āḫirindedür. Ve ba'zılar Kōştāntīniyye'yi iklim-i sādīden 'add idüp 'arz-ı meh 45 (?) ḥesāb itmişlerdür. Velākin ehl-i nūcūm arz-ı Kōştāntīniyye'yi kırk bir derecede (15) bulmuşlardır. Bu taḳdīrce sādīden 'add idenlerün kavli ḡalaṭ olur. Ve bilād-ı Rūm'ün ba'zı ki Edirne gibi ve bilād-ı Rūs ve Alamān ve ekşer-i Türkistān ve Elmalıḡ (16) ve Bişbālīḡ ve Kāra-Kırīm ve Bābü'l-ebvāb ve baḥr-ı Hāzer'ün bir miḳdārı dāḫil-i ḥadd-i iklim-i sādīsdür. Ve Bulḡār ve bilād-ı Rūs'ün ba'zı ve Etrāk-i Meşriḳ ve bilād-ı Ye'cūc ü Me'cūc (17) iklim-i sādīşde vāḳı' olmışdır. Ve nevāḫī-i mezbūre kūhistānında ve ḥūşa müşābih Etrāk mütemekkindür dimişler. Ve āḫar iklim-i sābi' ol maḥaldür ki ḡāyet-i ṭūl-i nehār (18) on altı ve rubu' sā'at ola. Ve ḥaṭṭ-ı istivānuñ eger māverāsından ve eger mādūnından olan 'imāret daḫil-i iklim 'add olunmamışdır. Ve Batlāmyus'ün *Coğrafya*⁴²¹ nām (19) kiṭābından ṭūl-i nehār yigirmi üç sā'ate varınca arz-ı ma'mūre ve meskūne vardır. Ve 'imāret-i

¹⁴²¹ Astronomi ve coğrafya ilimlerindeki başarısı ve İslām dünyasında bu alanda çalışan âlimler üzerindeki tesiri ile bilinen Batlāmyus'un (ö. 168 [?]) *Kitābü'l-Coğrafya fi'l-Ma'mūre mine'l-Arz* isimli coğrafyayı bir bilim olarak inceleyen eseridir. bkz. Cengiz Aydın, Gülseren Aydın, "Batlāmyus", *DİA*, C: V, s. 196-199.

mezbürenüñ sevākini vaḥṣīler gibidür. Ve āḥar-ı ‘imāret ol maḥalle (20) varıncadur diyü menḳüldür. Ve ḥaṭṭ-ı istivānuñ māverāsında Zenc ve Ḥabeşe eṭrāfında on altı dereceye varınca ba‘zı ma‘müre daḥı vardır dimişler. Ve cānib-i şarkdan (21) olan mebde’-i ‘imāret bir mevzi’dür ki [?] demekle ma‘rūfdur. Ve cānib-i ğarbdan olan mebde-i ‘imāret daḥı ba‘zı cezīrelerdür ki zamān-ı sābıkada (22) ma‘müre iken ḥālen ḥarāb u maġmūredür. Ve ḥarābāt-ı mezbūreye Cezā’ir-i Ḥālidāt dirler. Ve cezā’ir-i mezbūreden deryā-yı Maġrib’e varınca on derece (23) taḥmīn olınmışdur ki maġmüre olınmışdur. Ve ḥālen zuhūr iden yeni dūnyā didükleri cezīre ḥükemānuñ taḥmīnlerinden ḥāric ve nā-ma‘lūmları idi. Ḳudretü’l-Ḥaḳḳ’ı ‘aḳıl iḥāṭaya (24) ḳādir olamaz. Bu ḥaḳīr ehl-i keşf ü yaḳīnūñ birinden istimā‘ eyledüm, buyurdılar ki: Ḥükemānuñ nā-ma‘lūmı baḥr-ı muḥīṭde yigirmi dört biñ cezīre vardır ki ḥalk ile (25) memlūdur ve yeñi dūnya anların birisidür. Ḳudret-i Ḥaḳḳ’a ġāyet yoḳdur. Ve eḳālīmi ‘ale’t-taḫṣīl bilmek murād eyleyen mesālik ve memālik kitābların müṭāla‘a eylesün. (26) Ammā ‘ilm-i şerīfe bu daḥı ma‘lūm ola ki erbāb-ı raṣad eb‘ād ve ecrāmı ber-vech-i taḥmīn böyle ḥesāb itmişlerdür. ‘Alā-vech-i’l-arz farz olınan muḥīṭa-i ‘aẓīmenūñ (27) devri sekiz biñ fersaḥ olup her bir fersaḥ üç mil ve her bir mil üç biñ zirā‘ ve her bir zirā‘ ‘alā-ḳavli’l-ba‘z otuz iki uşbu‘ ve her bir uşbu‘ altı ‘aded (28) şa‘īr-i mu‘tedilūñ ‘arzı miḳdārı ve her bir şa‘īrūñ miḳdār-ı arzı at yelesinde olan şa‘ruñ altı ‘adedi miḳdārıdır. Pes bu ḥesāb üzere ḳuṭr-ı zemīn daḥı (29) iki biñ beşyüz kırk fersaḥdur. Ve tamāmen mesāḥa-i rūy-ı zemīn yigirmi biñ kerre biñ ve üçyüz altmış üç biñ ve altı yüz otuz altı fersaḥdur. (30) Ve felek-i ḳamerūñ merkez-i ‘ālemden bu‘d-ı muḳa‘‘arı kırk bir biñ (31) ve toḳuz yüz otuz altı fersaḥdur. Ve felek-i ‘uṭāridūñ muḳa‘‘arına mümās olan felek-i ḳamerūñ bu‘d-ı muḥaddebi merkez-i ‘ālemden seksen beş biñ ve yedi yüz üç fersaḥdur. (32) Ve felek-i zührenūñ muḳa‘‘arına mümās olan felek-i ‘uṭāridūñ bu‘d-ı muḥaddebi iki yüz yetmiş biñ ve üçyüz seksen fersaḥdur. Ve felek-i şemsūñ muḳa‘‘arına mümās (33) olan felek-i zührenūñ bu‘d-ı muḥaddebi bir kerre biñ ve altı yüz kırk sekiz biñ ve altıyüz seksen iki fersaḥdur. Ve mümāss-ı felek muḳa‘‘ar-ı merīḥ olan felek-i āfitābuñ (34) bu‘d-ı muḥaddebi iki biñ kerre biñ ve yigirmi yedi biñ toḳuz yüz otuz dört fersaḥdur. Ve mümāss-ı muḳa‘‘ar-ı felek-i müşterī olan felek-i merīḥin bu‘d-ı muḥaddebi (35) on dört biñ kerre biñ ve yedi yüz yetmiş biñ altıyüz iki fersaḥdur. Ve

felek-i zühālūñ muḳa‘‘arına mümās olan felek-i müşterīnūñ bu‘d-ı muḥaddebi yigirmi üç bin kerre (36) biñ ve toḳuz yüz toḳsan bir biñ ikiyüz on beş fersaḥdur. Ve felek-i şevābitūñ muḳa‘‘arına mümāss olan felek-i zūḥalūñ bu‘d-ı muḥaddebi otuz üç biñ kerre biñ (37) ve beşyüz toḳuz biñ seksen sekiz fersaḥdur. Ve felek-i a‘zamuñ muḳa‘‘arına mümāss olan felek-i şevābitūñ bu‘d-ı muḥaddebi merkez-i ‘ālemden ikiyüz biñ kerre biñ ve üç biñ (38) kerre biñ ve beş yüz toḳsan bin yüz seksen sekiz fersaḥdur. Ammā muḥaddeb-i felek-i a‘zam keşret-i eb‘āddur. Bir ḥadde i‘tilā itmişdür ki ber-feḥvā-yı ḳavl-i kerīm (39) ¹⁴²² لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ ḥesābını Hakk celle ve ‘alādan ḡayrısı bilmez. Ve cirm-i āfitābuñ daḥı ḳuṭrı on yedi biñ beşyüz otuz sekiz fersaḥ (40) olmaḳ üzere hesāb olınup cirmi daḥı üç yüz yigirmi altı arz miḳdārı olmaḳ üzere taḥmīn olınmışdur. Ve ḳuṭr-ı ḳamer daḥı yediyüz otuz bir fersaḥ ve cirmi (41) cirm-i arzuñ südüs-i sub‘ı mikdārıdur ki kırk iki ḥişşesinden bir ḥişşe ḳadar olur. Ve ḳuṭr-ı zūḥal on dört biñ dört yüz otuz beş fersaḥ [253^a] (1) ve cirmi yüz seksen iki zemīn berāberidür. Ve ḳuṭr-ı müşterī on dört biñ beş yüz kerre toḳsan altı fersaḥ ve cirmi yüz seksen zemīn berāberidür. Ve ḳuṭr-ı merīḥ üç biñ (2) yedi yüz toḳsan beş fersaḥ ve cirmi yalnız üç ‘aded ‘arz mikdārıdur. Ve ḳuṭr-ı zūhre toḳzyüz altmış fersaḥ ve cirmi rub‘-ı zemīnūñ şülüşi mikdārıdur. Ve ḳuṭr-ı ‘uṭārid (3) yedi yüz toḳuz fersaḥ ve cirmi zemīnūñ on iki baḥşından bir baḥşı mikdārıdur. Ve a‘zam-ı şevābit-i merşūde iki yüz arza berāber ve aşḡar-ı merşūde yigirmi üç (4) arza berāberdür dimişler. V’allāhu a‘lem bi-ḥaḳḳīḳatī’l-ḥāl. Nazm:

تعالی الله قدیمی کو به یک دم
کند انجام و آغاز دو عالم ¹⁴²³

جهان را سر به سر آیین های دان
(5) به هر یک ذره در صد مهر تابان ¹⁴²⁴

به زیر پرده هر ذره پنهان

¹⁴²² “Gaybın anahtarları Allah’ın yanındadır. Onları O’ndan başkası bilemez.” En‘ām 6/59.

¹⁴²³ Ne yücedir o Tanrı ki evveline evvel yoktur. Bir nefeste iki cihanın önünü de izhar eder, sonunu da. Şebüsterî, **Mecmûa-i Âsar: Gülşen-i Râz**, s. 67, nr. 13. Tercüme için bkz. Şebüsterî, **Gülşen-i Râz**, trc.: Abdülbâki Gölpınarlı, s. 4.

¹⁴²⁴ Âlemi baştanbaşa bir ayna bil, her zerrede yüzlerce güneş parlamakta. Şebüsterî, **Mecmûa-i Âsar: Gülşen-i Râz**, s. 72, nr. 143. Tercüme için bkz. Şebüsterî, **Gülşen-i Râz**, trc.: Abdülbâki Gölpınarlı, s. 14.

جمال جان‌فزای روی جانان¹⁴²⁵

تو از عالم همین لفظی شنیدی
بیا بر گو کر عالم چه دیدی؟

(6) چه دانستی ز صورت یا ز معنی؟
چه باشد آخرت چونست دنیی؟¹⁴²⁶

جهان آن تو و تو مانده عاجز
ز تو محرومتر کس دید هرگز؟

چو محبوسان به یک منزل نشسته
(7) به دست عجز پای خویش بسته¹⁴²⁷

مشو محبوس ارکان و طبایع
برون آی و نظر کن در صنایع¹⁴²⁸

گذاری کن ز کاف کُنج کونین
نشین در قاف قَرَبِ قابِ قوسین¹⁴²⁹

(8) Pes ey müstemi‘-i kâbil ve mü‘min-i muḵbil! Muḵaddemât-ı mezkûre ma‘lûmuñ olduysa ol Ma‘bûd bi‘l-ḥaḳḳ ve Ḳâdir-i Muṭlaḳ’uñ beyne‘l-kâf ve’n-nûn ḥaḳḳ u icâd itdügi (9) şanâyi‘-i ‘acîbe ve bedâyi‘-i ġarîbesini dîde-i ‘ibret ile temâşâ idüp kimuñ bendesi olduġın bil ve emr-i ilâhî ile meb‘ûş olan enbiyâ ve kütüb-i münzeleyle imân (10) ile ikrâr idüp mücebiyle ‘amel kıl. Ve mürşidân-ı râh-ı hidâyet olan evliyâ-yı aşfiyânuñ irşâdlarını cân ile qabûl idüp ciḥân-ı şûret ve ‘âlem-i (11) ma‘nâyı

¹⁴²⁵ Sevgilinin cana canlar katan yüzü her zerreyi perde etmiş, her perdenin altında gizli olan o yüz! Şebüsterî, **Mecmûa-i Âsar: Gülşen-i Râz**, s. 73, nr. 164. Tercüme için bkz. Şebüsterî, **Gülşen-i Râz**, trc.: Abdülbâki Gölpınarlı, s. 14.

¹⁴²⁶ Sen âlem diye ancak bir sözdür duyduñ fakat hele bir gel de âlemden ne gördün onu söyle! Suretten ne gördün, manadan ne anladın? Ahiret nedir? Dünya nasıl bir âlemdir? Şebüsterî, **Mecmûa-i Âsar: Gülşen-i Râz**, s. 73, nr. 165-166. Tercüme için bkz. Şebüsterî, **Gülşen-i Râz**, trc.: Abdülbâki Gölpınarlı, s. 16.

¹⁴²⁷ Âlem, senin de, sen âciz kalmışsın. Senden daha mahrum kimseyi kim görmüştür ki? Mahpuslar gibi bir konakta oturmuş, acz eliyle ayağını bağlamışsın. Şebüsterî, **Mecmûa-i Âsar: Gülşen-i Râz**, s. 74, nr. 170-171. Tercüme için bkz. Şebüsterî, **Gülşen-i Râz**, trc.: Abdülbâki Gölpınarlı, s. 16-17.

¹⁴²⁸ Unsurlarla tabiatlara mahpus kalma da onlardan çık, Tanrı sanatlarına bak!” Şebüsterî, **Mecmûa-i Âsar: Gülşen-i Râz**, s. 75. Tercüme için bkz. Şebüsterî, **Gülşen-i Râz**, trc.: Abdülbâki Gölpınarlı, s. 19.

¹⁴²⁹ İki âlemden de geç, kabekavseyn yakınlığına kon, orayı yurt edin! Şebüsterî, **Mecmûa-i Âsar: Gülşen-i Râz**, s. 74, nr. 210. Tercüme için bkz. Şebüsterî, **Gülşen-i Râz**, trc.: Abdülbâki Gölpınarlı, s. 18.

evvelinden āhirine degin vücūduñda mevcūd görüp vücūduñ kitābı kitāb-ı ilāhiden münteḥab bir nüṣṣa-i ‘aẓīme ve gönül kitābı levḥ-i maḥfūẓ ve mecmu‘ -ı tecelliyāt-ı (12) zātiyye vü şıfātiyye vü esmā’iyye vü ef‘āliyye ve muḥīṭ ü merkez-i ‘avālim-i melekūtiyye vü nāsūtiyye olduğın müşāhede kılup ¹⁴³⁰ أَقْرَأُ كِتَابَكَ كَفَىٰ بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيَّكَ حَسِيبًا (13) kerīmesinüñ ma‘nāsına muṭṭali‘ ol. Nitekim zübde-i erbāb-ı keşf ü yakīn Maḥmūd-ı Şebüsteri dimişdür, beyt:

مگر دل مرکز عرش عظیم است
(14) کہ این چون نقطه آن دور محیطست ¹⁴³¹

Āh ey dil-i āgāh! Ḥaḳḳā ki nokṭa-i süveydā-yı dil mazḥar-ı vaḥdet-i cem‘iyyet-i mezbūre olup dil merkez-i ‘arş ve nokṭa-i süveydā merkez-i dıldür. (15) Ve her bir mertebenüñ ki kemāl-i cem‘iyyet ve tamām-ı ihāṭası mertebe-i mezbūre a‘yānını muḥīṭ ola lā-cerem mertebe-i muḥīṭa-i mezkūre mādūnı olan mertebe için ‘arş vāḳı‘ (16) olur. Pes ḳaẓıyye-i mezbūre emr-i muḳarrer oldıysa bu üslūb üzere ‘aḳl-ı küll ‘aḳlı ve nefsi-i küll nefsi ve ṭabī‘at-ı küll ṭabāyi‘i ve cism-i küll ecsāmı ihāṭa itmekle (17) ‘aḳl-ı külle ‘inde’l-ḳavm ‘arş-ı a‘ẓam ve nefsi-i külle ‘arş-ı mecīd ve levḥ-i maḥfūẓ ve ṭabī‘at-ı külle ‘arş-ı ‘aẓīm ve cism-i külle ‘arş-ı kerīm ıtlāḳ olındı. Ve nisbet-i Raḥmān (18) cemī‘-i ‘urūṣa ‘ale’s-seviyye olmağla raḥmān cümle ‘urūṣa muṭlaḳ olup ¹⁴³² الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَىٰ buyuruldu. İstivā ‘ale’l-arş ise ‘inde’l-muḥaḳḳıḳīn mertebe-i (19) mezbūrede kemāl-i zūḥūr ve gāyet-i şümūl ve mādūnunu külliyyet ile ihāṭasından ‘ibāretdür. Ve ‘arş-ı a‘ẓamıñ ḳalb-i insāniye nisbeti birkaç cihetdendir. Evvelā (20) ‘arş-ı a‘ẓam ḳavs-i teraḳḳıyyenüñ müntehā ve maḳşad-ı aḳşāsı olduğı gibi ḳalb daḥı ḳavs-i tenezzülün gāyet ü müntehāsı ve maṭlab-ı a‘lāsıdur. Şāniyen ‘arş şüret-i (21) cem‘iyyet-i esmā-i ilāhiyye olduğı gibi ḳalb daḥı şüret-i cem‘iyyet-i mezkūre ve hey‘et-i esmā’-i ilāhiyye vü kevnıyyeyi ḳābiledür. Şālişen ‘arş icmālen mir‘āt-i esmā vü şıfāt (22) ve teraḳḳı vü ‘urūcda maṭlab-ı a‘lā-yı mevcūdāt olduğı gibi ḳalb-i ‘ārif daḥı mir‘āt-i mücellā-yı tecellī-i zāt ve ‘arş-ı berīn-i cemī‘-i esmā vü şıfāt olup cümle-i (23) mevcūdātuñ maḳşad-ı aḳşāsı ve dā’ire-i felek-i mükevvenātuñ

¹⁴³⁰ “Oku şimdi kitabını! Bugün kendini yargılamak üzere kendi nefsin yeter!” İsrâ 17/14.

¹⁴³¹ Gönül, sanki şu bütün âlemi kaplamış olan arzın merkezi... Gönül, merkezdeki nokta gibi, arş da onun çevresinde dönmekte. Şebüsterî, **Mecmûa-i Âsar: Gülşen-i Râz**, s. 75, nr. 215. Tercüme için bkz. Şebüsterî, **Gülşen-i Râz**, trc.: Abdülbâki Gölpınarlı, s. 19.

¹⁴³² “Rahman olan Allah arşa istiva etmiştir.” Tâhâ 20/5.

merkezi ve mınıtka-i ‘arş-ı vücdüñ medārıdur. Felihāzā cemī‘-i mevcūdāt eger ‘ulviyyāt ve eger süfliyyāt (24) cihet-i ƣalbe sā’ir ve anuñ dā’ire-i devre-i yaƣınā üzere dā’irlerdür. Rābi‘an ‘arşuñ ƣareketi mecmū‘-ı kâ’inātı ƣalbe işāl içün olduğı gibi ƣalbüñ dağı ƣareketi cümle (25) mükevvenātı Hāƣƣ’a işāl içündür. Hāmisen ‘arş-ı kerīm a’nī felek-i atlas ve dā’ire-i ‘azīme-i muƣavves ki mu‘addilü’n-nehār ile tesmiye olunur kemmī ve keyfī cümle ƣarekāt aña müfevvez (26) ve t̄abi‘-i ƣareket-i merkez olduğı gibi ƣareket-i merkez-i dil dağı t̄abi‘-i teceddüd-i neseb ü izāfāt ve ‘arş-ı a‘zamdur ki kendüden kendüye zāhir olup tamāmen eflāk-i ƣissiyye (27) vü ‘aƣliyyeye ƣareket virür. ¹⁴³³ قَلْبُ الْمُؤْمِنِ عَرْشُ اللَّهِ. وَقَلْبُ الْمُؤْمِنِ بَيْنَ إصْبَعَيْنِ فَلِذَلِكَ قَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: قَلْبُ الْمُؤْمِنِ عَرْشُ اللَّهِ. ¹⁴³⁴ مِنْ أَصَابِعِ الرَّحْمَنِ يَقْلِبُهُمَا كَيْفَ يَشَاءُ. (28) Ne ģüb dimişlerdür ki, nazm:

مخزن اسرار ربانی دلست
محرم انوار ربانی دلست ¹⁴³⁵

دل به دست دیو مگذار ای پسر
(29) باز ازو بگذار و باز آر ای پسر ¹⁴³⁶

İmdi ey nūr-ı ģadīƣa-i ‘ālem ve nūr-ı ģadīƣa-i ‘ādem! Eflāküñ birbirinden tefāvüt ü i’tilāsı ve merkez-i zemīnden ecrāmınuñ (30) bu‘d u irtifā‘ı ne vechile ise felek-i esmā vü şıfāt dağı hemçünān iz‘āf-ı muzā‘afa mütefāvite olup eflāk-i mezbūrede merātib-i melekūt u ceberūta şu‘ūd (31) u i’tilā ve ‘arş-ı tecellī-i zāt-ı aģadiyyete irtifā eyleyen enbiyā vü evliyā ve aşdıƣā vü aşfiyānuñ dağı ‘inde’llāh olan merātib-i ƣurb-ı bī-nihāyeleri birbirinden iz‘āf-ı (32) muzā‘afa mütefāvite ve müsta‘liyye olup ¹⁴³⁷ إِنَّ أَهْلَ الْجَنَّةِ يَتَرَاءَوْنَ أَهْلَ الْغُرَفِ فِي الْجَنَّةِ، ve ¹⁴³⁸ kerīmesi bu ma‘nāyı iş‘ār ve ¹⁴³⁸ كَمَا يَتَرَاءَوْنَ الْكَوْكَبُ الدُّرِّيَّ الْغَائِرَ فِي الْأَفْقِ، مِنَ الْمَشْرِقِ وَ الْمَغْرِبِ، لِيَتَفَاضَلَ مَا بَيْنَهُمْ (33) ģadīs-i şerīfī bu tefāvüti iģbār buyurmışdur. Ve küre-i zemīn ‘arşdan (34) nice ba‘īd ise enbiyā vü evliyāya inkār u ‘adāvet eyleyen ehl-i şeƣāvet dağı Hāƣƣ’dan ba‘īd olup İslām u

¹⁴³³ Müminin kalbi Allah’ın arşıdır. Aclûnî, **Keşfü’l-Hafâ**, C: II, s. 116, nr. 1886.

¹⁴³⁴ Müminin kalbi Rahman’ın iki parmağı arasındadır. Onları dilediğı gibi çevirir. Tirmizî, “Kader”, 2140; İbn Mâce, “Duâ”, 3834. Benzer rivayet için bkz. Müslim, “Kader”, 17 (2654).

¹⁴³⁵ Rabbanî sırların mahzeni kalptir. Rabbanî nurların mahremi kalptir. **Dîvân-ı Kâmil-i Şâh Ni‘metullâh-ı Velî**, haz.: Saîd Nefisî / tkd.: Mahmûd İlmî, Tahran, İntişârât-ı Câvidân, 1394/2015, s. 96.

¹⁴³⁶ Ey oğul! Kalbini şeytanın eline bırakma. Kalbini ondan kurtarmaya bak ve geri dön.

¹⁴³⁷ “Kimini kiminden derecelerle üstün kıldık.” Zuhur 43/32.

¹⁴³⁸ Cennet ehli fazilet bakımından üstünlükleri dolayısıyla cennette köşk sahiplerini gökyüzünde doğudan batıya giden inci gibi parlak yıldızları gördükleri gibi görürler. Buhârî, “Bed’u’l-Halk”, 3256; Müslim, “Cenne”, 11 (2831); Tirmizî, “Sıfatü’l-Cenne”, 2556.

īmāndan ve tevḥīd ü ikāndan mahrūm ve zemīn gibi (35) şakīl-i muṭlaḳ ve dūn ve meyl-i ṭabī‘īleri esfel-i caḥīme ser-nigūn olduğıçün raḥmet-i Ḥaḳḳ’dan dūr u mehcūr ḳalurlar. Pes ümmet-i icābetden olmayanlar ḥaḳḳında (36) enbiyā-yı ‘izāmuñ vāḳı‘ olan şūret-i da‘vetleri min-ḥayṣū’l-ma‘nā anlara ṭard u la‘net olmağla Mevlānā Ḥudāvendigār ḳuddise sırroh daḥı redd-i Fir‘avn’ı (37) Mūsā’dan bil diyüp eşḳıyāyı şakīl-i muṭlaḳ olan zemīne teşbīh ve sebeb-i ḥırmānlarını tefhīm içün zemīn vasaṭ-ı semāda kā‘im olduğına ve esfelde (38) ḳaldığına ḳavl-i ḥükemā ile sebeb beyān idüp buyururlar ki:

چون حکیمک اعتقادی کرده است

Çünkü ḥakīmcik nev‘an i‘tikād itmişdür. Böyle diyü ki (39)

(2482/2519) کآسمان بیضه زمین چون زرده است

āsümān meşelā beyza, zemīn şarusı gibidür. Pes āsümān bu hey‘et-i ġarībe ve zemīn bu cesāmet-i ‘azīme vü ‘acībe ile vasaṭ-ı (40) semāda bī‘amd ḳıyāmı maḥall-i ta‘accüb olduğına binā‘en ḥükmi mezburdan ḥall-i eşḳāl ṭarīḳi üzere

گفت سایل چون بمآند این خاکدان

(2483/2520) (41) در میان این محیط آسمان

bir sā‘il eyitdi: Ey ḥakīm! Bu zemīn-i girān ve küre-i ḥākdān şakīl-i muṭlaḳ iken cevānibden birine meyl itmeyüp bī-sütūn [253^b] (1) u ḳavā‘im bu muḥīṭ olan āsümānuñ vasaṭında nice ḳaldı?

همچو قنبدیلی معلق در هوا

Hevāda mu‘allaḳ bir ḳandīl gibi

(2485/2521) نی به آشفل میروند نه بر علا

(2) ne esfele gider ne a‘lāya, buña sebeb ne ola ki didi.

آن حکیمش گفت کر جذب سما

(2486/2522) از جهات شش بمآند اندر هوا

Ol ḥakīm sā‘ile eyitdi ki zemīn (3) vasaṭ-ı semāda ḳaldığına sebeb budur ki felek zemīni cihāt-ı sitten cezb itmekle hevāda ḳaldı. Nitekim bunuñ nümunesi

چون ز مقناطیس قبه ریخته

(4) mıḳnāṭısdan dökölmiş ve ḥikmet ile düzölmiş bir ḳubbe gibi

(2487/2523) در میان مآند آهنی آویخته

bir āhen ortada [aşılmış] kaldı. Ya‘nî mıknāṭısdan meşelâ bir şekl-i küre-i mücevvef (5) düzilüp cevfine bir āhen pāre konulsa mıgnāṭıs cevfinde olan āhen pāreyi her cānibden ‘ale’t-tesāvî cezb itmekle ḥadīd pāre ḥayyiz-i ṭabī‘iyyesinden (6) ḥareket-i ḳasīriyye ile ḥareket idüp ḳubbe-i mıgnāṭısuñ vasaṭında bi-ṭarīḳi’l-t-tecāzüb mu‘allaḳ ṭurur. Hemçünān bu ḥākdān daḥı tecāzüb-i felekle vasaṭda ṭurup (7) a‘lā vü esfele ḥareketden ḳaldı diyü cevāb virdi. Velākin ḥakīm-i āḥaruñ bu cevāb ‘aḳlına muvāfiḳ olmamaḡla redd idüp

آن دگر گفت آسمان با صفا

(8) ol ġayrı ḥakīm eyitdi: Āsümān-ı bā-ṣafā

(2488/2524) کئی کشد در خود زمین تیره را

zemīn-i tīre vü keṣīfī ḳaçan kendüye çeker? Muḳteżā-yı ‘aḳl budur ki ḥafīf ṣaḳīli, laṭīf (9) keṣīfī cezb itmeye

بلکه دفعش میکند از شش جهات

belki bi-ḥasebi’l-‘aḳl āsümān zemīni şeṣ cihātdan redd ü def‘ ider.

(2489/2525) زان بمأند اندر میان عاصفات

(10) Ol sebebdan zemīn meyān-ı ‘āṣıfātda ḳaldı. ‘Āṣıfāt riyāḥ-ı şedidedür. Pes ḥakīm-i şānī ḳavl-i evveli redd idüp zemīnün vasaṭ-ı semāda ḳıyāmı (11) bi-ṭarīḳi’t-tedāfü‘dür didi. Velākin ikisinün daḥı ḳavli muḥālif-i taṣavvur-ı ehl-i ḥikmet ve muḡāyir-i taḥayyül-i erbāb-ı hey’etdür. Zīrā muḳaddimedde tafṣīl olındı ki ecrām (12) u ecsām eger ‘ulviyye ve eger süfliyye her birinün ḥayyiz-i ṭabī‘ilerine olup vaż‘-ı ṭabī‘ilerinde ḳā’imlerdür. Ve Maḥmūd-ı Şebüsteri daḥı *Gülşen-i Râz* da bunu tahḳıḳ idüp dimişdür: (13)

عناصر باد و آب و آتش و خاک

گرفته جای خود در شیب افلاک

ملازم هر یکی در منزل خویش

¹⁴³⁹ بننهد پای یک ذره پس و پیش

(14) Ve *Gülşen*’ün bu beytinde olan merkez zemīnden ġayrıda ḥayyiz ma‘nāsınadır. İmdi zemīn ṣaḳīl-i muṭlaḳ olduysa ḥayyiz-i ṭabī‘isi olan esfele meyl itdi. (15) Eflāk

¹⁴³⁹ Unsurlar: yel, su, ateş ve toprak. Göklerin altında mekân tutmuşlar. Her biri yerinde karar kılmış. Bir zerre bile ayağını ne ileri atar ne geri! Şebüsterî, **Mecmûa-i Âsar: Gülşen-i Râz**, s. 76-77, nr. 249-250. Tercüme için bkz. Şebüsterî, **Gülşen-i Râz**, trc.: Abdülbâki Gölpınarlı, s. 43 (nr. 248-249).

dağı küreviyyü’ş-şekl olduğu taḥkīk olunmuş idi. Şekl-i kürevîde ise maḥall-i esfel ve eṭrāfa ‘ale’t-tesāwī eb’ ad olan vasaṭıdır. Bu (16) taḳdīrce zemīn kendünün ḥayyiz-i ṭabī‘isi olan esfel ki vasaṭ-ı semādur meyl-i ṭabī‘i ile meyl ve ḥayyizinde qarār idüp merkez-i zemīn merkez-i āsümān oldu. (17) Ve illā zemīnün maḳarrından ğayrı ḥayyiz-i ṭabī‘isi yokdur ki ḥattā anda müsteḳarr ola ve ḥayyizinden dağı ḥāricinde degüldür ki ḳāşıruñ taḥrīki ile merkez olan ḥayyizinden (18) müfāraḳat idüp bi-ṭarīḳi’t-tecāzīb ve yāḥud bi-ṭarīḳi’t-tedāfü‘ ḥayyiz-i āḥarda tura. Pes ḳavleyn-i mezkūreyn ‘inde’l-ḥükemā mu‘teber olmaduğıyüñ Mevlānā Ḥudāvendigār (19) dağı چون حکیمک اعتقادی کرده است diyüp kāf-ı taşğīr ile ḳavlinün za‘fına işāret buyurdu. Velākin ḳable ḥalkı’s-semāvāt ve’l-arz Ḥaḳḳ sübhānehū (20) ve te‘ālā bir dürr-i beyzā icād idüp ol dürr nazār itdükde saṭavāt-ı tecelliden eriyüp andan mā tekevvün eyledi. Ve mā dağı cūş u ḥurūşa gelüp temevvücünden (21) ḥuşūle gelen zebed mā-i arz olup buḥārı cānib-i ‘ulve şu‘ūd idüp ‘ale’t-tertib ṭabaḳāt-ı eflāk mevcūd oldu. Ve semāvāt ḥafīf ü laṭīf olduğına (22) binā’en mütesā‘id ve zemīn dürd ü keşīf olduğıçün esfelde ḳalup ke’ennehū eflāk şaḳīl-i muṭlaḳ olan zemīni esfele redd itmiş oldu. Zīrā her şey’ün ki (23) laṭīfi mümtāz olsa keşīfi esfele ve laṭīfi a‘lāya meyl itdüğü cihetden dürdi anuñ merdūdı olur. Fe-izā kāne kezālik elṭaf-ı veled-i Ādem olan enbiyā vü evliyānuñ (24) dağı na‘l-i bāzgüne olan ḥareket ve şūret-i da‘vetde olan redleri ve eşḳıyānuñ sebeb-i ḥırmān u ṭardlarına hükemādan ba‘zınuñ ḳıyām-ı zemīn ve vasaṭ-ı semāda (25) olduğu bi-ṭarīḳi’t-tedeffü‘dür didüklerini temşīl idüp buyururlar ki: Lā-cerem her dürd ü keşīf min-ḥaysü’l-ma‘nā zübde ve laṭīfün merdūdı olduysa (26)

پس ز دفع خاطر اهل کمال

pes felek-i āsümān-ı tecelliyāt-ı esmā vü şıfāt ve ‘arş-ı raḥmān-ı aḥadiyyü’z-zāt olan ehl-i kemālātuñ def’-i ḥātırlarından (27)

جان فرعونان بمائد اندر ضلال (2489/2526)

Ferā‘ine-cibillet olan erbāb-ı küfr ü ğavāyet ve ehl-i inkār u ‘adāvetün cān-ı bī-sa‘ādetleri ḳalāletde ḳaldı. (28) Ve nefsi bī-hidāyetleri deryā-yı şeḳāvet ve ḳa‘r-ı ḳāh-ı zulümāt-ı ṭabī‘ata ṭaldı.

پس ز دفع این جهان و آن جهان

Pes bu cihānuñ ve ol cihānuñ def’inden (29)

bu yolsuzlar ve güm-geşteler ansuz ve bunsuz kaldılar. Ya‘nî enbiyâ vü evliyânun gönlünden düşenleri dü cihân dahı kabûl itmeyüp (30) ¹⁴⁴⁰ خَسِرَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةَ oldılar. Meşelâ Fir‘avn-ı merdûda ğazab-ı ilâhî işabet idüp ğark u helâk olmağla خَسِرَ الدُّنْيَا ve mu‘azzeb fi’n-nâr olmağla خَسِرَ الْآخِرَةَ (31) olmışdur. İmdi Hakk’a ve ehl-i Hakk’a bi’s-şıdk ve’l-ḥulûş inkıyâd u i‘tikâd itmeyüp belki dünyâ müzaḥrafâtı kendüye el virürse izhâr-ı itâ‘at ve umûr-ı dünyeviyyeyi (32) murâdınca olmadukça inkâr u ‘adâvet ve ahkâm-ı şerî‘atdan ve evâmir-i ehl-i tarîkatdan nefret eyleyen müzebeze ü bî-devletler dahı dünyâ ve âhîret sa‘âdetlerinden (33) mahrûm kalup envâ‘-ı ḥasret ü nedâmet ile خَسِرَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةَ olur. Meşelâ dünyâda olan ḥüsrânı sebab-i iftiḥâr ve istikbârı olan câh ve kubûli (34) fakd ile beyne’n-nâs i‘tibârı kalmayup zelîl ü faẓîḥ olduğı ve ḥakkdan ‘udûl ile râh-ı ḍalâlete duḥûl itdüğüçün âhîretde olan ḥüsrânı ḥücut-ı hızlânda (35) mü‘ebbed ve müşâhede-i cemâl-i sübhândan mahrûm ve civâr-ı enbiyâdan müba‘‘ad ve nîrân-ı bu‘dda muḥalled kaldıdır. Ve kâle ba‘zu’l-‘aṣṣârifin: ¹⁴⁴¹ رَبَّنَا آتِنَا الْخُسْرَانُ فِي الدُّنْيَا تَرْكُ الطَّاعَاتِ (36) وَلَوْ لَمْ يَكُنِ الْخُسْرَانُ فِي الْآخِرَةِ كَثُرَتْ الْخُصُومُ وَالْبَغَاتُ. ¹⁴⁴² رَبَّنَا فَاعْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا (37) وَكَفِّرْ عَنَّا سَيِّئَاتِنَا وَتَوَفَّنَا مَعَ الْأَبْرَارِ. ¹⁴⁴³ فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ. ¹⁴⁴⁴ [Maṭlab der-tefsîr-i خَسِرَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةَ]

Âh ey ḥullân-ı aḥyâr ve ṭalibân-ı tarîk-i ebrâr! Mefhûmı beyân olınan âyet-i kerîme sûre-i Hacc’uñ evâ’iline (38) qarîb olup evveli budur: وَمِنَ النَّاسِ مَن يُعْبِدُ اللَّهَ عَلَى حَرْفٍ فَإِنْ أَصَابَهُ خَيْرٌ اطْمَأَنَّ بِهِ وَإِنْ أَصَابَتْهُ فِتْنَةٌ انْقَلَبَ عَلَى وَجْهِهِ خَسِرَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةَ (39) ذَلِكَ هُوَ الْخُسْرَانُ الْمُبِينُ. ¹⁴⁴⁵ Ya‘nî nâsdan şol men ki Hakk celle ve ‘alâya dîninden bir taraf üzerine ‘ibâdet kıla ki taraf-ı mezbûrda anuñ içün şebât olmaya (40) aña beñzer ki meşelâ ğazâda ḥîn-i muḳâbeleda ‘asker-i İslâm’uñ bir tarafında turup eger ‘asker-i İslâm’da zafer hiss

¹⁴⁴⁰ “Böyleleri dünyasını da ahiretini de yitirmiştir.” Hac 22/11.

¹⁴⁴¹ Dünyada ḥüsrân taatları terk edip muhalefete düşmektir. Ahirette ḥüsrân ise düşmanların ve alacaklıların çokluğudur. Ebû Abdurrahmân es-Sülemî, **Tefsîru’s-Sülemî: Hakâiku’t-Tefsîr**, C: II, s. 19.

¹⁴⁴² “Ey Rabbimiz! Bize bu dünyada da iyilik ver, öteki dünyada da iyilik ver; bizi cehennem azabından kuru!” Bakara 2/201.

¹⁴⁴³ “Rabbimiz! Günahlarımızı bağışla, kötülüklerimizi sil ve bize iyilerin ölümünü nasip et.” Âl-i İmrân 3/193.

¹⁴⁴⁴ bkz. Âtîf Efendi, C: III, vr. 11a; Matbaa-i Âmire, C: III, s. 283.

¹⁴⁴⁵ “İnsanlar içinde kimileri vardır ki, Allah’a şartlı olarak kulluk eder; öyle ki kendisine bir iyilik denk gelirse bundan pek memnun olur, ama başına bir imtihan sıkıntısı gelse hemen yüz çevirir. Böyleleri dünyasını da ahiretini de yitirmiştir ve apaçık ḥüsrân işte budur.” Hac 22/11.

iderse karar ve illâ firâr eyleyen cebânlar gibi ola. (41) Ve bu âyet-i kerîme kabîle-i Benî Esed'den şol zümrenün şânında nâzile olmuştur ki tâ'ife-i mezbûreye ba'zı şedâ'id işâbet itmekle şihhat-ı İslâm'a [254*] (1) min-ğayr-ı i'tikâd ehl ü 'ıyâlleriyile gelüp min-hayşü's-şüret dâhil-i havme-i dîn-i İslâm oldılar. Ba'de zamân Medîne-i Münevvere'de kıllit-i es'âr vâkı' olmağla cibilletlerinde (2) merkûz olan hâlet-i küfr ü dâlâletlerine rücû' itdiler. "رُوي أَنَّهَا نَزَلَتْ فِي "أَعْرَابٍ" قَدِمُوا إِلَى الْمَدِينَةِ وَكَانَ أَحَدُهُمْ إِذَا صَحَّ بَدَنُهُ وَ"نَجَتْ" فرسه "مَهْرًا سَوِيًّا" (3) وولدت إمرأته "غُلَامًا سَوِيًّا" وَكَثُرَ مَالُهُ وَمَاشِئَتُهُ قَالَ: مَا أَصِيبُ مِنْذُ دَخَلْتُ فِي دِينِي هَذَا إِلَّا خَيْرًا "إِطْمَآنٌ" وَإِنْ كَانَ الْأَمْرُ بِخِلَافِهِ قَالَ: مَا أَصَابَتْ إِلَّا شَرًّا وَأَنْقَلَبَ. (4) وَعَنْ أَبِي سَعِيدٍ أَنَّ يَهُودِيًّا أَسْلَمَ فَأَصَابَتْهُ مَصَائِبٌ فَتَشَامُ بِالْإِسْلَامِ، فَأَتَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ أَقْلَيْي ¹⁴⁴⁶ فَإِنِّي لَمْ أَصِبْ مِنْ دِينِي هَذَا خَيْرًا ذَهَبَ مَالِي (5) وَبَصُرِي وَوَلَدِي. فَقَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَنَّ الْإِسْلَامَ لَا يُقَالُ أَنَّ الْإِسْلَامَ يَسْبِكُ ¹⁴⁴⁷ كَمَا تَسْبِكُ النَّارُ خَبَثَ الْحَدِيدِ (6) el-Hâsıl Hâkık celle ve 'alâ şıfât-ı habîse-i mezbûre ile muttaşif olan mürtedlere buyururlar ki Hâkık'a 'alâ-harfin 'ibâdet eyleyen bî-sebâtlara ki hayr işâbet iderse dîn-i İslâm'a (7) mu'tma'in olurlar ve eger fitne işâbet iderse küfr-i cibillileri üzere münkalib olup ¹⁴⁴⁸ بِئْسَ الدِّينُ دِينُ مُحَمَّدٍ diyü mürtedd olmağla zehâb-ı 'işmet ve habt-ı 'amel ile hâsir (8) fi'd-dünyâ ve'l-âhire oldılar bu hüsrân-ı şedîd ve hırmân-ı medîd ki anuñ mâ-fevķında ve anuñ mişli bir hüsrân dağı mutaşavver degüldür. Ey hullân-ı şadâkat-şi'âr! Beyt (9):

Bu rivâyetler k'olındı âşkâr

Hoş naşîhâtdür unutma zinhâr

¹⁴⁴⁶ Dediler ki: Bu ayet Medine'ye gelen bedeviler hakkında inmiştir. Onlardan biri vücudu sağlam olduğunda, atı sıhhatli bir tay doğurduğunda, karısı sıhhatli bir erkek çocuk doğurduğunda, mal ve hayvanları arttığında "Ben bu dine girdiğimden beri hayırdan başka bir şey görmedim" der ve bu dinde karar kılar. Şayet iş bunun tam tersi olursa o zaman da "Kötülükten başka bir şey görmedim" der ve dininden döner. Beyzâvî, **Envâru't-Tenzîl**, C: IV, s. 66; Zemahşerî, **Keşşâf**, C: II, s. 146. Tercüme için bkz. İmam Nesefî, **Nesefî Tefsîri**, haz. Mustafa Kasadar, trc.: Şerâfettin Şenâslan, İstanbul, Ravza Yayınları, 2007, C: VII, s. 181.

¹⁴⁴⁷ bkz. Sarı Abdullah, **Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî**, Âtîf Efendi nüshası, C: III, vr.11b (der-kenar); ayr. bkz. **a.g.e.**, Matbaa-i Âmire, C: III, s. 284.

¹⁴⁴⁸ bkz. Sarı Abdullah, **Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî**, Âtîf Efendi nüshası, C: III, vr. 11b (der-kenar); ayr. bkz. **a.g.e.**, Matbaa-i Âmire, C: III, s. 284.

¹⁴⁴⁹ Ebû Saîd'den şöyle nakledilir: Bir Yahudi müslüman oldu ve sonra başına birtakım musibetler geldi. Bunu İslâm'ın uğursuzluğu olarak düşündü ve Hz. Peygamber'e gelip şöyle dedi: Ya Resulallah, İslâm beni azalttı (bana zarar eritirdi) çünkü daha öncesinde benim başıma bir musibet gelmemişti şimdi ise malım, gözüm ve çocuğum gitti. Hz. Peygamber şöyle dedi: İslâm azaltmaz. Çünkü İslâm demir, altın ve gümüşün pislüğünü ateşin eritmesi gibi (kötülükleri) eritir. Nitekim şöyle nazil oldu: "Böyleleri dünyasını da ahiretini de yitirmiştir." (Hac 22/11). Beyzâvî, **Envâru't-Tenzîl**, C: IV, s. 66; Zemahşerî, **Keşşâf**, C: III, s. 146. Tercüme için bkz. Kadı Beyzâvî, **Beydâvî Tefsîri**, trc.: Abdülvehhab Öztürk, C: III, s. 485-486.

¹⁴⁵⁰ Muhammed'in dini ne kötü bir dindir.

Zirā ‘inde uli’l-i‘tibār bu āyet-i kerīmede şol bed-kārlara dahı işāret (10) bedīdār olur ki Hakk’a ‘ibādet iderin zu‘m idüp velākin tarīk-i talebde şābit kadem olmaduqça taleb-i Hakk’a şekk üzere olan erbāb-ı ümniyyeden olurlar. (11) Pes o maqūle ehl-i şekk ve şāhib-i ümniyyenüñ nefis ü hevāsına mülāyim şey’ ve yāhud gaybdan ba‘zı fütüh işābet idüp murādāt-ı nefsi bulsa talebinde şihhat üzere (12) kā’im ve muṭma’in olur. Ve eger mücāhede ve riyāzet ve terk-i şehvet ve nefse muḥālefet ve ḥidmete mülāzemet ve Hakk’a şohbeti ri‘āyet ve ādāb-ı tarīkate müdāvemet (13) ve ihvān-ı tarīkatüñ teklīfātına taḥammül cihetinden olan şiddet ve külfet ve dıyq-ı meşakḳat işābet eylese der-hāl ikrār ve maḥabbeti ‘adāvet ü inkāra ve teslīm ü muṭāva‘ati (14) i‘tirāz ü istikbāra ve inkīyād u irādeti irtidād u muḥālefete ve ülfet ile şohbeti mübā‘ide vü müfāraḳata mübeddel olup ḍalālet-i qadīmesine ric‘at ile (15) dünyāda tā‘ati terk ve uḥrāda sa‘ādet-i sermediden ḥirmān ile ber-feḥvā-yı خَيْرِ الدُّنْيَا مُرْتَدُّ الطَّرِيقَةِ (16) أَشَدُّ مِنْ مُرْتَدِّ الشَّرِيعَةِ¹⁴⁵¹ ebedi ḥirmānda qalır. Felihāzā meşāyih-ı tarīkat¹⁴⁵² buyururlar. Hakkā ki ehl-i Hakk qalbından merdūd ve şohbetlerinden maṭrūd olmaḳdan ziyāde ḥüsrān fi’d-dāreyn olmaz. Kıt‘a:

چون ندانی غایت احوال خود
نیک و بد گر می کنی با خود کنی
گر نداری جان کفر و کافری
روی دل را جانب احمدی کنی¹⁴⁵²

(18) el-Hāşıl ey müstemī‘-i kābil!

سرکشی از بندگان ذوالجلال

Zü’l-celāl ve’l-cemāl olan Allah’uñ ‘ibād-ı ḥavāşşından eger baş çeküp anlara inkīyād itmezseñ (19)

(2492/2528) دانکه دارند از وجود تو ملال

ma‘lūm olsun ki ‘ibād-ı ḥavāşş-ı zü’l-celāl senden melāl tutarlar. Ya‘nī redd ü qabūl enbiyā vü evliyā tarafındandır. İmdi (20) sen kendü redd ü qabūlüñe ‘alāmet isterseñ nişānı budur ki eger senüñ qalbüñ anlara maḥabbet ve teba‘iyyet iderse taḥkīk bil ki anlar seni qabūl itmişdür (21) ve eger serkeşlik idüp inkār u ‘adāvet üzere olursañ

¹⁴⁵¹ Tarikattan ayrılmak dinden dönmekten daha tehlikelidir.

¹⁴⁵² Kendi hāllerinin nihayetini bilmediğin için iyilik de yapsan kötülük de yapsan kendine yapmaktasın. Eger küfür ve kâfirlik tabiatına sahip değilsen kalbin yüzünü Ahmed’in (Hz. Muhammed’in) tarafına döndürürsün.

rayb u şekde olmayasun ki merdūd-ı enbiyā vü evliyā sensin. Zīrā ol maḡbūlān-ı
Ḥudā (22)

کهرُبا دارند چون پیدا کنند

kehrübā tutarlar çünki hüveydā kıllalar.

(2493/2529) کاه هستی ترا شیدا کنند

Senūñ kāh-ı hestī-i mevhūmunı şeydā iderler fe-ammā (23) ızhār itmeyüp

کهرباى خویش چون پنهان کنند

kendü kehrübālarını çünki iḡfā ideler.

(2494/2530) زود تسلیم ترا طغیان کنند

Filḡāl senūñ teslīm ü inḡiyāduñı (24) tebdil bā-tuḡyān iderler. Āh ey dil-i āḡāh!
Kehrübā nedür bilür misin? Kehrübādan murād eşi‘a-i leme‘āt-ı envār-ı maḡabbet-i
sübḡāniyye ve şa‘āşa‘-i bāriḡāt-ı nār-ı cezebāt-ı (25) raḡmāniyyedür ki pertev-endāz-
ı tecelliyāt-ı cemāliyye olduḡda dīde-i fikretten ref‘-i perde-i ḡayriyyet idüp ḡalvet-
ḡāne-i vaḡdetde vuşlat-ı ḡazret-i aḡadiyyet (26) müyesser olur. Pes vereşe-i enbiyā
olan kümmel-i aşfiyā saña naẓar-ı ḡaḡḡānī idüp mir‘āt-ı muşaffālarında olan nūr-ı
maḡabbet ve nār-ı cezebātı ızhār ve şem‘-i ḡalbüñi (27) iḡād ve zü‘l-envār ideler.
Filḡāl münceẓib-i ‘ışḡ-ı yār olup kehrübā cezb-i kāh itdüḡi gibi kehrübā-yı cezbe vü
‘ışḡ daḡı senūñ kāh-ı hestī-i mevhūmuñ (28) cānib-i nistīye çeküp Ḥaḡḡıla bāḡı vü
dā‘im eyler. Ammā merdān-ı Ḥudā ol kehrübā-yı nūr-ı hüdāyı ızhār itmezlerse işr-i
evliyāya iḡtidāra ḡādir olamayup zulumāt-ı nefis (29) ü ṡabī‘atda müstehlek ve bī-
hidāyet ve ehl-i ḡaḡḡa inkār u ‘adāvet üzere ḡalursın. Ve evliyā‘u’llāhda bu ḡudret
var mı dinürse na‘am vardır. (30) Zīrā ḡavāşş-ı ‘ibādullāh min-ḡayşü‘l-ma‘nā
‘avāma ḡālib-i muṡlaḡdur. Meşelā mertebe-i ‘avāmiyyet

آنچنان که مرتبه حیوانیست

ancılayın ki mertebe-i ḡayvāniyyetdür. (31)

(2495/2531) کوا اسیر و سغبه انسانىست

Mertebe-i ḡayvāniyyet esīr ü maḡlūb-ı mertebe-i insāniyyetdür ve hemḡunān

مرتبه انسان به دست اولیا

mertebe-i insānı daḡı dest-i (32) evliyāda

(2496/2532) سغبه چون حیوان شناسش ای کیا

mertebe-i hayvân gibi mağlûb fehmi eyle, ey kiyâ! Ve bi'l-cümle merteb-i hayvân merteb-i insânda nice mağlûb ise (33) merteb-i insâniyye dağbı dest-i kudret-i evliyâda mağlûb olup memleket-i vücûd-ı insânide keyfe mâ-yeşâ' mutaşarrıf olduklarına şübhe kılma ve pertev-i envâr-ı (34) velâyetden dide-i başiretleri rûşenâ olan ehl-i cezbe vü mağabbetden bu şi'ri diñle ve ol zümreden olmağičün Hakk'a yalvarup derd ile inle! Şi'r (35):

Evliyâdur nûr-ı mutlak mazhar-ı zât-ı Hudâ
On sekiz biñ âlemün mir'atidür ol Hakk-nümâ

Cezbe-i Raḥmân yüzünden feyz olur 'aşıklara
İstivâ erbâbına zülfi delil ü reh-nümâ

(36) Kible-i cāndur cemâli saçları ḥabl-i metin

وَالضُّحَىٰ إِنَّا فَتَحْنَا

'Âşıka 'ışk u mağabbet yiter ey a' mā faḳih

Zerḳ ile süm'a riyâyı saña görmişler sezâ

(37) Ey Hakkî nûr-ı zâta iremez 'aql-ı beşer

Tâ meger kıla hidâyet cezbesiyle Hakk aña

Hakkâ ki memleket-i insâniyyenün taşarrufını Hakk celle celâluhü enbiyâ ve vâriş-i kâmilleri olan (38) evliyânun kabza-i irşâdına teslim itdüğüçün

بندۀ خود خواند احمد در رشاد

(2496/2533) جمله عالم را بخوان قل یا عباد

Hazret-i Habîb-i Ekrem, (39) Seyyid-i veled-i Âdem, sebeb-i âferîniş-i 'âlem şallallâhu 'aleyhi ve sellem hîn-i irşâd-ı ümemde ḥalk-ı 'âlemün cümlesini kendüye bende okıdı. Pes cümle 'âlemi kendüye (40) bende-ḥ'ân olduğın fehmi ü iz'ân itmek isterseñ ḳurb-ı ferâ'izde Hakk 'azze ve celle bir vaḳit کُنْتُ لِسَانَهُ 'abdün nuṭḳ u zebânı idüğün müşâhede kılmağ üzere (41)¹⁴⁵³ قُلْ يَا عِبَادِİ âyetin kıırâ'at idüp bu sırr-ı ğarîbi zevḳ eyle. Zîrâ egerçi يَا عِبَادِİ ḳavl-i kelâmu'llâhdur ve münâdî bi-vâsıṭati'r-resûl Hudâ'dur. Velâkin, *Meşnevî* [254^b] (1):

گر چه قرآن از لب پیغامبرست

¹⁴⁵³ “De ki: Ey kullarım!” Zümer 39/53.

هر که گوید حق نگفت او کافرست¹⁴⁵⁴

vefķınca ol āb-ı ĥayāt-ı rabbānī ‘ayn-ı lisān-ı aĥmedīden cereyān idüp ĥabīb-i Ĥudā
(2) ve bedr-i dūcā kendüden fānī ve beķā-yı Ĥaķķıla bākī olmağla bī-men ü mā یا
عبدی nidāsın iden Ĥazret-i Muĥammedü’l-Muĥtafā ‘aleyhi min-şalavātillāhi’l-
evfādur. Ĥabbezā ve merĥabā (3) ey muĥātab-ı Yāsīn ve Tāhā!

تو محبوب جانی و جان جهان
فدای تو صد عمر و صد زندگانی

به نور هدایت چراغ زمینی
به رفعت فروتر ز هفت آسمانی

(4) علیه صلوٰتی علیه السلامی
امین زمینی امان زمانی

تو سلطان جودی و شاه وجودی
به نور جبین رهبر کاروانی

تو ساقی حقّی که جان و جهان را
(5) ز فیض تو باشد شراب معانی

ز سیر و سلوک تو جبریل واماند
که با تو نیارد کسی هم عنانی

امان دیاری شریعت دثاری
طریقت تو داری حقیقت تو دانی

(6) شریعت چه گوید حقیقت چه جوید
معاد المبانی مبادی المعانی

جمیلی کفیلی کریمی جزیلی
ترا عاشقم بنده جاودانی¹⁴⁵⁵

¹⁴⁵⁴ **Mesnevî**, IV, b. 2122. Kur’an, Peygamber’in dilindense de onu Hakk’ın söylemediğini kim söylerse kâfirdir. Derya Örs-Hicabi Kırlangıç, **Mesnevî-i Ma’nevî**, IV, b. 2116.

¹⁴⁵⁵ Sen bir canın sevgilisi ve dünyanın canısın. Binlerce ömür ve binlerce yaşam sana feda olsun. Hidayet nuruyla yeryüzünün kandilisin. Yükseklik bakımından da yedi kat gökten daha yücesin. Salat ve selamın onun üzerine olsun. O yeryüzünün emin olduğu ve zamanın sığınağısın. Sen cömertlik sultanı ve varlık padişahısın. Alındaki nur ile kervanların rehberisin. Sen Hakk’ın sakisisin, can ve cihani için manaların şarabı senin feyzinden ötürü olur. Senin yaptığın yolculuktan ötürü Cebrail geri kalır. Çünkü hiç kimse seninle dizgin çekemez (sana eşlik edemez). Âlemin sığınağı sensin, şeriat

[قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ (Maṭlab fi-tefsīr-i]

Āh ey tālib-i derd-i Ḥudā ve ‘āşık-ı (7) Muḥammedü’l-Muştafā! Bu āyet-i kerīme-i rahmet-iḥtivā sūre-i Zümer’dedür. قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا. قَالَ تَعَالَىٰ لِرَسُولِهِ الْمُجْتَبَىٰ: **قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا**. Ya‘nī Ḥabībüm, ‘uşāt-ı ümmeti da‘vet-i vüs‘at-i rahmet ve faẓl u mağfiredümle beşāret kılop ḥaber-i meserret vir ki (9) yā benüm şol ‘ibādum ki isrāf ‘ale’l-enfūs itdiler rahmet-i bī-nihāyet-i ilāhiyyeden me’yūs olmayasız ki taḥkīkan Ḥazret-i Ḥaḳḳ ve Feyyāz-ı Muṭlaḳ ‘ibād-ı mücriminün cemī‘-i (10) zünübunı ‘afv u mağfired buyurur. Taḥkīk-i şān budur ki ol ‘Afüvv ü Kerīm, Ġafūr u Raḥīm’dür. Cumhūr-ı müfessir’in bu āyet-i kerīme küfr u tuğyān, katl-i nüfūs ve keşret-i (11) ma‘āşī ile isrāf ‘ale’n-nefs iden şān-ı ‘uşāt-da nāzile oldı dimişler. وَقِيلَ فِي شَأْنِ الْمُشْرِكِينَ الَّذِينَ أَصَابُوا ذُنُوبًا عَظِيمًا وَكَانُوا يَخَافُونَ أَنْ لَا (12) يَغْفِرَ لَهُمْ لَوْ آمَنُوا. Ve ‘inde ba‘zı’r-ruvāt bu āyet-i kerīme kema rūyi ‘an ‘abbās ṣabī ḥabībüm: أَنَّ وَحْشِيًّا (13) كَاتِلُ حِمْرَةٍ عَمَّ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَتَبَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ مِنْ مَكَّةَ إِنِّي أُرِيدُ أَسْلَمَ وَلَكِنْ يَمْنَعُنِي آيَةُ (14) أَنْزَلْتَ عَلَيْكَ مِنَ الْقُرْآنِ وَهُوَ قَوْلُهُ تَعَالَى: ﴿وَالَّذِينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ وَلَا يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَلَا يَزْنُونَ﴾ الْآيَةُ. وَإِنِّي قَدْ (15) فَعَلْتُ هَذِهِ الْأَشْيَاءَ الثَّلَاثَةَ، فَهَلْ لِي تَوْبَةٌ؟ فَنَزَلَتْ هَذِهِ: ﴿إِلَّا مَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ عَمَلًا صَالِحًا فَأُولَٰئِكَ يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا﴾ (16) فَكَتَبَ بِذَلِكَ إِلَى وَحْشِيٍّ، فَكَتَبَ وَحْشِيٌّ أَنَّ فِي الْآيَةِ شَرْطًا وَهُوَ الْعَمَلُ الصَّالِحُ وَأَنَا لَا أَدْرِي أَنْ أَقْدِرَ عَلَيْهِ أَمْ لَا. فَنَزَلَ: ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ﴾ فَكَتَبَ بِذَلِكَ إِلَى وَحْشِيٍّ وَكَتَبَ إِلَيْهِ فِي الْآيَةِ شَرْطًا أَيْضًا وَهُوَ قَوْلُهُ لِمَنْ يَشَاءُ وَهُوَ قَوْلُهُ لِمَنْ يَشَاءُ وَلَا أَدْرِي أَيُّ شَاءٍ أَنْ يَغْفِرَ لِي أَمْ لَا. فَنَزَلَ (18) قَوْلُهُ تَعَالَى: ﴿قُلْ﴾ Pes ehl-i taḥkīk dirler ¹⁴⁵⁸.

senin alametindir. Tarikatin sahibi de sensin hakikati bilen de. Şeriat ne söyler, tarikat ne arar? Aslın döneceği yeri ve manaların esaslarını. Güzellik sahibi, her şeye kifayet eden, lütfu bol, kerem sahibi sensin. Senin aşgınınım, daima kölenim. Kâsım-ı Envâr, Külliyyât-ı Kâsım-ı Envâr, s. 311-312.

¹⁴⁵⁶ “De ki (Allah şöyle buyuruyor): Ey kendi aleyhlerine olarak günahta haddi aşan kullarım! Allah’ın rahmetinden ümit kesmeyin. Allah (dilerse) bütün günahları bağışlar; doğrusu O çok bağışlayıcı, çok merhametlidir.” Zümer 39/53.

¹⁴⁵⁷ Kendilerine büyük bir günah isabet eden müşrikler hakkında denilir ki onlar iman etseler de affedilmemekten korkarlardı. Bu yüzden Allah onları bu ayetle “Ey günahta haddi aşan kullarım!” diyerek onları iman etmeye çağırır.

¹⁴⁵⁸ Hz. Peygamber’in amcası Hz. Hamza’nın katili Vahşi, Hz. Peygamber’e Mekke’den bir mektup yazdı ve müslüman olmak istediğini ancak Kuran’daki “Onlar, Allah ile birlikte başka bir tanrıya tapmazlar; haksız yere, Allah’ın dokunulmaz kıldığı insan hayatına kıymazlar, zina etmezler.” (Furkan 25/68) ayetinin ona mâni olduğunu, bu ayette geçen şeylerin hepsini yaptığını, bu durumda tevbesinin kabul edilip edilemeyeceğini sordu. Bunun üzerine “Ancak tövbe edip inanarak erdemli işler yapanın durumu başkadır; Allah böylelerinin kötü hallerini iyiye çevirecektir. Allah çok bağışlayıcı, çok merhametlidir.” (Furkan 25/70) ayeti indi. Hz. Peygamber bu ayeti yazdırıp Vahşi’ye gönderdi. Vahşi bunun üzerine ayetteki salih amel işleme şartını yerine getirip getiremeyeceğini bilmediğini yazdı. Ardından Allah “Allah kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; bundan başkasını dilediği kimse

ki bu āyet-i kerīmede ‘ibāduñ (19) hem medhine ve hem zemmine işāret vardır. Ya‘nī يَا عِبَادِي kavline nisbet ile medh ve اُسْرَفُوا kavline nisbet ile vaşıfda zemm vardır. Āh ey nefsi ma‘şiyet-ālūde! (20) Keşret-i zünüb ile rahmet-i vāsi‘a-i ilāhiyyeden āyise vü kātī‘a¹⁴⁵⁹ olma kim ol erhāmu’r-rāhimīn ḥabībi şefi‘u’l-müznibīne ḥiṭāb idüp يَا عِبَادِي قُل tebliği ile me’mūr (21) olduğda muṭī‘ ler يَا عِبَادِي teşrifi ile maḳşūd-ı ilāhī ḥāşşaten kendüler olmak kıyāsıyla ref‘-i re’s-i beşāset ve ‘uşāt-ı müznibīn bizüm ḥod bu cürm ü (22) ma‘şiyet ile يَا عِبَادِي teşrifine liyākatümüz olsa gerek diyü āh-ı nedāmet ile ser be-zemīn-i ḥacālet idüp ğarḳ-ı deryā-yı mezellet oldukları ḥālde deryā-yı (23) mağfīret hareket idüp اُسْرَفُوا الَّذِيْنَ vaşfi عِبَادِي ye kayd olınmağla der-ḥāl aḥvāl münkalibe olup nākesü’r-re’s olanlar mā’il-i meserret olup ṭama‘-ı (24) taḥşiş ile rāfi‘u’r-re’s olanlar ser be-zemīn-i ma‘zeret ve izāle-i şavlet itdiler. Ve ‘uşāt-ı müznibīn taḥrīk-i silsile-i mağfīrete dest peyveste olup (25) recā vü ümīdleri kavī olmağičün ḥazret-i Rabbü’l-‘izzete kemāl-i faẓl u rahmetinden erbāb-ı ma‘şiyeti tesliyet idüp ber-vefk-ı اَلْاَنْفُسِهِمْ ey benüm ‘ibādum (26) isrāf itdünüz ise kendü nefsunūze isrāf itdünüz. Benüm şıfat-ı rahmāniyyet ve ğaffāriyyetüm ḥod evsāḥ-ı zünübı taḥhīr idüp ve faẓl u keremüm ṭalib-i mağfīret (27) olanların seyyi’atını ḥasenāta tebdil ider. İmdi ber-müceb-i اللّٰهُ مِنْ رَحْمَةٍ لَّا تَقْطَعُونَ kalbünüzi luṭf u ‘ināyet ve ‘afv ü rahmetümüzden küsiste itmeyüp (28) ve ğufrān u iḥsānumuzdan me’yūs olmayup deryā-yı mağfīretüm maḥv-ı seyyi’āt ideceğinde olan şekk ü ihtilāfiñuzı kaṭ‘ idünüz kim ber-feḥvā-yı الدُّنُوبَ جَمِيعًا (29) taḥkīkan Ḥazret-i Ḥaḳḳ cemī‘-i zünübı mağfīret ider. Bir ‘Afüvv ü Kerīm ve Ġafūr u Raḥīm’dür ki rahmet ü ğufrān aña maḥşūşdur. Āh ey nefsi sitemkār! (30) “Zünüb” zenbün cem‘i ve “cemī‘an” kavli te’kīd olmağla ol Kerīm ü Settār u Raḥīm ü Ġaffār ‘ibād-ı müznibīne bu faẓl u keremini iḥbār ider ki zinhār şekk ü inkārda (31) olmayasız ki ben rahmetümle cümle zünübı mağfīret kılup birini terk itmem. Ve faẓl u rahmetüm ile cümleñüzü ‘afv idüp biriñüz maḥrūm ḳomam. وَمِنْ كَرَمِهِ تَعَالَى (32) يَقُولُ: إِنَّ كَانَتْ لَكُمْ جَنَآئِدٌ كَثِيرَةٌ عَمِيمَةٌ فَلِي بِشَائِكُمْ عِنَايَةٌ قَدِيمَةٌ.

hakkında bağışlar.” (Nisâ 4/48) ayetini indirdi. Bu ayet Vahşi’ye bildirilince “Ben Allah’ın dilediği kimselerden olmamaktan endişe ediyorum” dedi. Bunun üzerine Allah teala “Ey kendi aleyhlerine olarak günahı haddi aşan kullarım!” (Zümer 39/53) ayetini indirdi. Bu ayet Vahşi’ye bildirildikten sonra Vahşi Medine’ye doğru yola çıktı ve müslüman oldu. Begavî, **Meâlimü’t-Tenzîl**, C: I, s. 642. Tercüme için bkz. Bursevî, **Rûhu’l-Beyân**, C: XVII, s. 339-340.

¹⁴⁵⁹ Bu kelime metinde “ḳāniṭa” şeklinde yazılmış ise de “ḳātī‘a” şeklinde yazımı mana bakımından daha uygun görünmektedir.

وَإِنِّي غَفُورٌ لَّكُمْ فِي الْأَزَلِّ وَإِنَّهُمْ فِي كُتْمِ الْعَدَمِ وَإِنِّي رَحِيمٌ عَلَيْكُمْ إِلَى الْأَبَدِ. الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ (33) وَالصَّلَاةُ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ شَفِيعِ الْمُذْنِبِينَ وَآلِهِ وَأَصْحَابِهِ الطَّيِّبِينَ.¹⁴⁶⁰

Cāmî:

ای ز هر رو همه را روی به تو
روی هر ذره ز هر سوی به تو

کار ما چیست گنه ورزیدن
(34) عادت تو گنه آمرزیدن

توبه از بنده بود سست نهاد
توبه آنست کش از توست گشاد

بار نه بار فکن هر دو تویی
توبه ده توبه شکن هر دو تویی

(35) هر که شد گم شده تیه گناه
جز به توبه نشود روی به راه

جامی گم شده را بخش نجات
توبه روزی کن و بر توبه ثبات

نخوت توبه برون بر ز سرش
(36) دیدن توبه به پوش از نظرش¹⁴⁶¹

Îlâhâ, Kerîmâ, Raḥîmâ! Çünkü ‘ibâd-ı merḥûmeyi ezel-i âzâlde kelâm-ı qadîmüñle diyüp ‘ibâd-ı havâşşuñdan kılduñ ve bilâ-‘illet qabûl (37) buyurduñ. Muḥaḳḳaḳ oldu ki li-‘illetin daḥı redd itmeyüp cümleyi ğarḳ-ı deryâ-yı raḥmet eyleyesün. Kemâ

¹⁴⁶⁰ Hakk keremi hakkında der ki: Şüphesiz sizin için her ne kadar birçok günah var ise de benim sizin hakkınızda kadim inayetim vardır. Ben sizin için ezelde gafurum. Siz yokluğun gizliliği içerisindeyken ben ilelebed sizin için rahmet ve merhamet sahibiyim. Âlemlerin rabbi olan Allah’a hamd olsun. Günahlara şefaate eden Hz. Muhammed’e ve onun temiz ashabına salat olsun. Necmeddîn-i Kübrâ, **et-Te’vîlâtü’n-Necmiyye**, C:V, s. 220.

¹⁴⁶¹ Her yönden herkesin yüzü sana dönüktür. Her yönden her zerrenin yüzü sana dönüktür. Bizim işimiz nedir? Günah işlemek. Senin âdetin günah bağışlamak. Kulun tevbesi çürük temellidir. Asıl tevbe, senden kabul görendir. Yük yükleyen, yükü atan, ikisi de sensin. Tevbe veren, tevbeyi bozan, ikisi de sensin. Günah çölünde yolunu kaybeden kimse, tevbe olmadan yolunu bulamaz. Kaybolmuş Câmî’ye kurtuluş bağışla. Ona tevbe nasip et ve tevbede sebat ver. Tevbeyle böbürlenmeyi onun kafasından çıkar. Tevbeyi görmeyi onun gözünden sakla. Câmî, “Subhatü’l-Ebrâr”, **Mesnevî-i Heft Evreng**, s. 486-487. Tercüme için bkz. Câmî, **İyilerin Tesbîhi: Subhatu’l-Ebrâr**, s. 110. Ayrıca bkz. Gök, “Şem’î Şem’ullâh ve Şerh-i Subhatü’l-Ebrâr’ı”, s. 493-494.

بَسَطَ الْحَقُّ فِي هَذِهِ الْآيَةِ بِسَاطَ عَطَايَاهُ، وَفَجَّرَ بِحَارِ كَرَامَاتِهِ (38) لِعَطَاشِ الرَّحْمَةِ، وَرَفَعَ **qāle Rūzbihān-ı Baklî:** سَجُوفَ الْغَيْرَةِ عَنْ أَطْبَاقِ الْأَسْرَارِ، أَيُّ: إِيْشَ بِكُمْ يَا عِبَادِي، مَنِّي تَخَافُونَ وَمِنْ رَحْمَتِي تَقْنَطُونَ لَا تَخَافُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَلَا تَقْنَطُوا (39) فَإِنِّي أَحْبَبْتُكُمْ فِي الْأَزَلِّ وَحَكَمْتُ بِإِجْرَاءِ الذُّنُوبِ عَلَيْكُمْ، وَأَنَا عَالِمٌ فِي الْأَزَلِّ ذُنُوبَكُمْ قَبْلَ وُجُودِكُمْ، وَلَوْ كُنْتُ غَضَبَانًا عَلَيْكُمْ بِذُنُوبِكُمْ مَا أَحْبَبْتُكُمْ فِي الْأَزَلِّ أَجْرِيئُهَا (40) عَلَيْكُمْ؛ لِإِفْتِقَارِكُمْ إِلَيَّ؛ وَعَجَزِكُمْ بَيْنَ يَدَيَّ، كَيْفَ يَقْدَحُ ذُنُوبُ الْأَوَّلِينَ وَالْآخِرِينَ عَلَى بِحَارِ رَحْمَتِي الْوَاسِعَةِ، وَجَمِيعِ الْخَدَتَانِ أَقْلٌ مِنْ قَطْرَةٍ فِي بِحَارِ رَحْمَتِي. (41) فَأَنَا فَتَحْتُ خَزَائِنَ جُودِي يَدْخُلُ عِصْيَانٌ جَمِيعَ خَلَائِقِي فِي حَاشِيَةِ مَنْ حَوَاشِيهَا، وَهَذِهِ الْآيَةُ مِنْ أَعْظَمِ تَوْجِيهِ الْعِبَادِ جَمِيعًا، تَسَلِّيَ اللَّهُ بِهَا قُلُوبَ الْخَائِفِينَ الَّذِينَ يَحْتَشِمُونَ مِنْ دَقَائِقِهِ، يَقُولُ لَا بَأْسَ بِكُمْ؛ فَإِنِّي أَغْفِرُ الصَّغَائِرَ وَالْكِبَائِرَ وَالْأَسْرَارَ وَالضَّمَائِرَ، أَطَهِّرُكُمْ عَنِ (1) [255*] الْجَمِيعِ وَالْبَسْكُمْ أَنْوَارَ رَحْمَتِي حَتَّى تَبْقُوا (2) مَعِيَ أَبَدًا وَتَنْظُرُوا إِلَى وَجْهِهِ الْكَرِيمِ بِلَا حِجَابٍ وَلَا عِتَابٍ وَلَ اَعْدَابٍ.¹⁴⁶²

Nazm:

Ey kamu düşmüşlere sensin penāh

Şeb gibi oldu dil, nāmum siyāh

(3) Eyle ben muhtācuña raḥm ey Gani

Sen süricek kim kabūl eyler beni

Qıl zālām-ı āb u gilden qalbi dūr

Tā ola nūruñla cānum pūr-ḥubūr

Mihrūñile vir çerāguma ziyā

(4) Tīre göñlüm bulsun andan rūşenā

Keşf-i esrār it gider ḥayranlıgum

Ma‘ rifet vir qalmasun nādānlıgum

Ni‘ metūñdür ben quluña bī-qıyās

¹⁴⁶² Allah bu ayette lütuflarının yaygısını genişletti. Rahmete susamışlar için kerametlerinin denizini taşırdı ve sırların mertebelerinden gayret (kıskanma) perdelerini kaldırdı. Yani ey kullarım, sizin için hangi durum olursa olsun benden korkarsınız ve rahmetimden ümidinizi kesersiniz. Korkmayın, üzülmeğin ve ümidinizi kesmeyin. Çünkü ben ezelde sizi sevdim ve sizin üzerinize günahın gerçekleşmesi için hüküm verdim. Ben siz varlık bulmadan önce günahınızı ezelde bildim. Şayet günahlarınız sebebiyle size karşı öfkeli olsaydım onları size yazmış olduğum ezelde sizi sevmezdim. Tüm bunları sizin bana muhtaçlığınızı ve benim huzurunda acziyetinizi bilmeniz için yaptım. Yaratılmışların tümü rahmet denizlerimin tek bir damlasından az iken bu benim sonsuz genişlikteki rahmet denizlerim karşısında öncekilerin ve sonrakilerin günahlarından nasıl söz edilebilir? İşte ben sizin için kerem hazinelerimi açtım, bütün yarattıklarımın isyanı ona bir köşesinden girerler. Ve bu ayet bütün kullara yönelik çok büyük ilhamlardandır. Allah bu ayette inceliklerinden ötürü çekinip korku duyanların kalplerine teselli verdi. O ikram sahibi buyurur ki sizin için bir korku yoktur. Çünkü ben büyük ve küçük, gizli ve içinde olan günahlara mağfiret ederim. Sizi bunların hepsinden arındırır, rahmetimin nurları ile donatırım. Öyle ki ebediyen yalnız benimle kalasınız ve herhangi bir perde, azar ve azap olmaksızın benim kerim sahibi olan yüzüme bakasınız. Rūzbihān-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'ân*, C: III, s. 218.

Hak-şinās it olmayam tā nā-sipās

(5) Eylesem her kıl başına biñ sücūd

Bir kılūñ şükri degüldür yā Vedūd

Ey ümīd-i cümle ‘ālemdür kapuñ

Qıble-i erbāb-ı hācetdür tapuñ

Şol ‘ināyetden ki bī-‘ illetdür ol

(6) Bendeñe luṭf it ki pür-lezzetdür ol

Kıl hidāyet gitmedin ten kuvveti

Luṭfile sehl it ölümünden sekreti

‘Ālim-i taḥkīka āsān it ṭarīk

Muṣṭafā yolına tevfiḳ it refiḳ

(7) İmdi benüm rūḥum! Ol raḥmeten li’l-‘ālemīn ve şefī‘ u’l-müznibīn ḥürmetine
Ḥazret-i Erḥamu’r-rāḥimīn zünüb-ı mü’mīnīni ‘afv u maḡfīret ideceginde ref‘-i
şübhe idüp (8) redd ü qabūl-i enbiyā vü evliyānuñ dest-i himmetlerinde olduḡunda
‘ilim ḥāşıl olduysa ‘ayne’l-yaḳīn mertebesi daḡı ḥuşūle gelmek içün Mevlānā
Ḥudāvendigār ‘aleyhi (9) raḥmetu’llāhi’l-ḡaffār bir mişāl daḡı irād idüp buyurur ki:
Ey müstemi‘-i müste‘id! Meşelā

عقل تو همچون شُربان تو شُتر

senüñ ‘aḳluñ şütürbān ve sen şütür gibisin. (10) Felihāzā

می‌کشاند هر طرف در حکم مُر (2497/2534)

ḥükm-i telḥde bi’t-ṭav‘ ve’l-kerāhe ‘aḳl seni her cānibe çeker. Ya‘nī emr-i bedīhīdür
ki her bir vücūd-ı insānı fermān-ı ‘aḳla muṭī‘ olup (11) cemālātuñ şütürbāna olan
iṭā‘atleri gibi ‘aḳl daḡı vücūd-ı insānīyi efser-i taşarrufuyla cādde-i muḳtezāsına sevḳ
ider. Ve hīç bir ‘āḳluñ fermān-ı ‘aḳla muḡālefete (12) dermānı olmaz. Pes emr-i
mezbūr her kesüñ ma‘lūmı olduysa ‘ayne’l-yaḳīn böylece müşāhede kıl ey ‘āḳıl ki

عقل عقلند اولیا و عقلها

بر مثال اُشتران تا انتها (2498/2535)

(13) evliyā-yı aşfīyā ḥod ‘aḳluñ ‘aḳlı ve a‘ḳal-i ‘uḳalādurlar. Ve cemī‘-i ‘uḳūl
intehāya deḡin ya‘nī ‘aḳl-ı küll şāḥibine varıncaya dek üştürān-ı ḳaṭār-beste ve

merdān-ı Hudā (14) şütürbān meşābesinde olup rişte-i itā‘ atleri kabza-i hidāyetlerine peyveste ve kaṭār-besteleri olan bu‘ rān-ı ‘uḳūlī şāh-rāh-ı vişāl ve ṭarīḳ-i ‘ışḳ-ı (15) zū’l-celāle cezb idüp maḳşad-ı aḳşā ve maṭlab-ı a‘lā olan ḳurb-ı Mevlā’ya iṣāl iderler. İmdi benüm nūr-ı dīdem!

اندریشان بنگر آخر ز اعتبار

(16) Mürşidān-ı ḥaḳīḳat olan serverān-ı ṭarīḳate dīde-i yaḳīn ile min-ḥayṣū’-i‘ tibār naẓar ve terk-i şūret ile cānib-i ma‘nāya güzer idüp gör kim (17)

(2499/2536) یک قلاوڑست جان صد هزار

şad hezār cānuñ kılāvuzı birdür. Ya‘nī her bir resūl şad hezār u hezār kendü ümmetlerine reh-nümā olup bā-ḥuşuş ḥazret-i (18) Seyyidü’l-beşer ‘aleyhi şalavātullāh ve ‘alā-sā’iri’l-enbiyā’i mā-dāreti’ş-şems ve’l-ḳamer mümidd-i sābıḳa vü ātiye olup mine’l-ezel ile’l-ebed cümle ervāḥ-ı enbiyā (19) vü mü’mīn-in-i aşfiyānuñ delīl ü reh-nümāsıdır. Ve verāşe-i kemāliyye şāḥibi olan ser-i kārban-ı ‘irfān ve pīş-rev-i erbāb-ı iḳān Cenāb-ı Kerīmü’ş-şān (20) daḥı min-ḥayṣū’l-hilāfe reh-nümā-yı ‘uḳūl olup şāḥib-i zamān ve ḳuṭb-ı devrān ve cemī‘-i ervāḥ anuñ cānibine revāndur. Ve ol maẓhar-ı küll mā-ḳabline nisbet (21) tābi‘ ve ḥāl ü istikbāle nisbet ile maṭbū‘dur. Ve egerçi min-ḥayṣū’ş-şūre ‘ālem-i şaḡirdür velākin min-ḥayṣū’s-sīre ‘ālem-i kebīrdür. Nitekim dimişlerdür, beyt (22):

ظواهرش مجموعهٔ مجموع عالم شده

باطنش مرآت ذات حق تعالی آمده¹⁴⁶³

el-Ḥāşıl ol ferd-i kāmīl ve mürşid-i mükemmillere egerçi kılāvuz ve şütürbān ta‘bīr eyledüñ (23) velākin

چه قلاووز و چه اشتریان بیاب

kılāvuz ve üştürbān nedür? Ya‘nī ol merāyā-yı envār-ı aḥadiyyetü’z-zāt olan aşḥāb-ı sa‘ādātı bu maḳūle (24) şeylere teşbīh ü temşilāt ile medḥ itmek taḳşirātdur. Eger fehm-i dürüstüñ var ise fehm ü iz‘ān eyle ki ol maẓhar-ı küll

(2500/2537) دیدهٔ کان دیدهٔ بیند آفتاب

(25) bir dīdedür ki ol dīde āfitāb-ı ḥaḳīḳati görür ve ol dīde-i cān ‘inde’llāhi’r-raḥmān insānū’l-‘ayn mertebesinde olur. Ve yāḥud mısra‘-ı şānīde (26) دیدهٔ کان دیدهٔ istifhām olmak üzere ma‘nā-yı şerīf böyle ola ki: Ey sālik-i rāh-ı yaḳīn! Egerçi ben

¹⁴⁶³ Onun zahiri bütün âlemin bir mecmuası, batını ise Hakk’ın zatının aynası oldu.

ol mürşidân-ı kâmilâna şütürbân didüm (27) velâkin ta‘bîr-i lisân anlaruñ medh ü şenâsında ‘âciz ü bî-dermândur. Zîrâ ol nûr-ı ilâhî bir âfitâb-ı dırağşândur ki vaşfını beyân dâhil-i dâ‘ire-i takrîr-i (28) zebân degüldür. Ve fi‘l-mişl zebân dîde ve anlar hürşîd-i rağşende meşâbesindedür. Bu taqdirce sen bir dîde bul ki ol dîde ‘ayn-ı âfitâba (29) kemâ-huve haqqahû nigerân olup idrâkine qâdir ola. Pes qurş-ı âfitâb-ı ‘âlem-tâba nazâr itmege kuvvet-i başâr qâdir olmadıysa bizüm bu çeşm-i cismümüz dağı nûr-ı (30) âfitâb-ı haqqîkat olan qutb-ı devrân ve eşref-i zamân ve efdal-i cihâniyânüñ kemâ-hiye haqqîkatini idrâke qâdir olmayup lisân dağı her ne mertebe (31) vaşf eylese taqşîrden hâlî degüldür. Kemâ-vürîde fi‘l-ḥadîşî‘l-qudsî: ¹⁴⁶⁴أُولِيَّايِ تَحْتَ قِيَّايِ لَا يَعْرِفُهُمْ غَيْرِي Allāhu a‘lem. Vech-i şânî üzere verilen ma‘nâ-yı (32) istifhâm maḥalle ensebdür fehm olunur. İmdi benüm nûr-ı dîdem! Qıl ü qâl ile aḥvâl-i bendegân-ı zû‘l-celâl fehm olunmaq muḥâl olduysa sen dağı terk-i (33) qıl ü qâl idüp, şî‘r:

Mâsivâyı nâr-ı ‘ışka cümle yak
 Hâliş ol ‘ayîne-i insâna bak
 Meh-cebînünden tecellî eyleyen
 (34) ‘Aks-i nûr-ı ḥazret-i raḥmâna bak
 Men ‘araf sırrını sen bilmek için
 Dilde maḥfî genc-i bî-pâyâna bak
 Şûret-i raḥmân-şifâtı Âdem’üñ
 (35) Lâ-nazîr ü bî-bedel sulṭâna bak
 Qande dönseñ ¹وَجْهَ اللَّهِ gör
 Bî-cihet ol nûr ile cânâna bak
 Ger saña yüz gösterürse ol habîb
 (36) Ne kuşûr u ne cenân ne câna bak
 Ey dirîğâ niçe bir firqatle ğam
 Farqı cem‘a cem‘ iden ihvâna bak

¹⁴⁶⁴ Benim velilerim, kubbemin altındadır; onları benden başka kimse tanımaz. Gazzâlî, **İhyâ**, C: II, s. 1661.

‘Abdiyā yemden vücūduñ çünkü nem

(37) Mevce bakma lücce-i ‘ummāna bak

Hulāşa-i kelām hādī-i enām ol ekmel-i zamānuñ nūr-ı maḥabbet ve irşād u hidāyeti olup ‘ālem ü ‘ālemiyān anuñ ḥ‘ān-ı (38) kerāmetine muḥtāc olduklarıyiçün Mevlānā Hudāvendigār buyururlar ki:

نک جهان در شب بمانده میخدوز

İşte bu cihān-ı şebde mihlanmış kalmış ve yāḥud (39) ba‘ zı nüsaḥda yā-i müşennāt-ı taḥtāniyye ile vāḳı‘ olmağla ma‘ nā böyle ola ki: Ey müstemi‘-i nīk-fehm-i bī-kibār şeb-i zulümātda mesāmīr-i kevākib ile mihlanmış (40) kalmış olan cihān-ı tārik

(2501/2538) منتظر موقف خورشیدست و روز

ḥurşīd-i münevver ve rüz-ı envere mevķūf u muntazırdur ki āfītāb-ı ‘ālem-tāb ṭulū‘ (41) ve şabāḥ-ı enver zuhūr idüp tīre vü mükedderlikden ḥalāş ola. Bu ma‘ nā daḥı vecihdür ki işte ḥalk-ı cihān şeb-i ḡaflet ve zulümāt-ı beşeriyyetde [255^b] (1) mesāmīr-i ṭabā‘i‘ ile mihlanmış, muntazır kalmış, zulümāt-ı cihān ḥod gidüp rüz-ı rūşen olmak ḥurşīd-i ‘ālem-tābuñ ṭulū‘una mevķūfdur. Ḥāşıl-ı me‘āl bu ‘āmmē-i nās (2) leyle-i muzlime-i cehl ve nefis ü enāniyyetde mesāmīr-i vehm ü ḥayāl ile mihlanup taṭavvurāt-ı felekiyyeden sergerdān olmuşlardır. İmdi bu tīre ḥāki maḥkūm-ı ṭavāriḳ-ı (3) felekī olmakdan ḥalāş ve nārdan eşedd olan intizārdan necāt bulup kalbleri nūr-ı şabāḥ-ı hidāyete ḥurūc itmek maṭla‘-ı nūr-ı tecellī-i aḥadiyyü‘ z-zāt olan (4) mürşīd-i kāmīlūñ ḥurşīd-i cezebātı ṭulū‘una mevķūfdur. Ve her birinūñ intizārı ol vech-i mūkerrem ve āfītāb-ı muḥteşemūñ nūr-ı hidāyetiyle bedīd olmasınadır ki her kesūñ (5) merātīb ü aḥvālī peydā olmak ol ḥurşīd-i cihānuñ āşīkār olmasına meşrūtdur. Zīrā anuñ āfītāb-ı ḥaḳīḳatı mādām ki maḡrib-i ḡayb u ḥafāda ṭurup (6) maşrıḳ-ı zuhūrdan ṭulū‘ ile pertev-endāz-ı envār-ı hidāyet olmaya ehl-i sa‘ ādet ile şeqāvet ve erbāb-ı itā‘at ile ehl-i ṭuḡyān u ‘adāvet birbirinden (7) imtiyāz bulmaz ve ol kāşif-i ḫalām-ı evḥāmuñ leme‘āt-ı bāriḳāt-ı eşi‘a-i cezebātı vücūd-ı mevḥūm-ı enāmı mahv u izāle itmedükçe seyyi‘āt ḥasenāta tebdil olunmaz (8) ve cemāl-i vaḥdet-i muṭlaḳa müşāhedesı müyesser olmaz. Merḥabā ey dīde-i cān-ı bā-şafā! Ḥaḳḳā ki

اینست خورشیدی نهان در دَرای

işte saña zerre-i beşerîyyetde nihân (9) bir neyyir-i tâbân ve hürşîd-i cihân ve nûr-ı lâmi‘ -i hubb-ı Yezdân! Ve işte saña

(2502/2539) شیرِ نر در پوستینِ برّای

bir kuzı postunda şîr-i ner ve hizber-i gâzanfer ki (10) cism-i za‘îfî hâķîr ve ķalb-i şerîfî ‘âlem-i kebîrdür. Nitekim dimişlerdür, beyt:

جسم او را بشئ آمد به چراخ

¹⁴⁶⁵ باطنش باشد محیط هفت چرخ

Âh ey nûr-ı dîde-i âgâh! (11)

اینّت دریایی نهان در زیرِ کاه

İşte saña zîr-i kâh-ı hestî-i mevhûmda nihân bir muhîṭ-i bî-girân ve deryâ-yı ‘ummân-ı ‘irfân! İmdi zinhâr ve zinhâr (12) ẖ‘âb-ı gâfletden bîdâr olup

(2503/2540) پا برین که هین مَیه با اشتباه

reyb u iştibâh ile deryâ-yı ‘ummân-ı nihân olan şûret-i ekmel-i insân üzerine (13) vaz‘ -ı kâdem-i hâķâret itme, kemâl-i ihtiyâṭ üzere ol. Zîrâ ‘âķıla lâzım ve ḥuşûşan ṭâlîbe mühimm olan budur ki hîç bir zerreye dîde-i hâķâretle bakmaya (14) ve hîç bir berreye tiğ-ı sitîz kın çekmeye. Ve her ser-i kâha delîrâne başmaya. Ve her şeb-i siyeh-pûşı zulmet ile yermeyüp derûnunda olan ḥuzûra ve post-ı berrede (15) mestûr olan şîre ve zerrede olan hürşîde ve zîr-i kâhda olan deryâya nazar ide. Anuñçün dimişlerdür. Şi‘r:

منگر بران که ذرّه به صورت محقرست

(16) آن را نگر که در بر او مهر انورست

گر شب به صورتست سیه هیچ باک نیست

چون در بتابد منیراست و اخترست

دارد هزار فخر به رنگ سیاه خویش

¹⁴⁶⁶ (17) خال سیه که بر رخ معشوق دلبرست

¹⁴⁶⁵ **Mesnevî**, IV, b. 3767. Dışyüzünü bir sivrisinek bunalırken içyüzü yedi göğü kuşatır.” Derya Örs-Hicabi Kırlangıç, **Mesnevî-i Ma‘nevî**, IV, b. 3760.

¹⁴⁶⁶ Suret bakımından hakir kılınmış olan zerreye bakma. Üzerinde güneşin parıldadığı (hakikate) bak. Gece suret bakımından siyah ise de ay ve yıldızlar parladığı zaman onda hiç korku yoktur. Rengi siyah olduğu hâlde kendisi için binlerce övgü vardır. Sevgilinin yüzünde siyah ben olduğu hâlde onun için binlerce övgü vardır. Kemâleddîn Hüseyin b. Hasan Hârezmî, **Cevâhiru’l-Esrâr ve Zevâhiru’l-Envâr: Şerh-i Mesnevî-i Manevî**, tsh.: Muhammed Cevâd Şeriat, İntişârât-ı Esâtîr, Tahrân 1384/2005, C: II, s. 628.

İmdi şüret-i zāhiresine nazar ile hiç kimse kimseyi yermesün. Dide-i haqīkat-bīni var ise derūnunda olan (18) ma‘ nāyı görsün. Ammā bu daḥı lāzımdır ki ol zerrede nihān olan ḥurşid-i cihān ve post-ı berrede mekīn olan şir-i Yezdān ve zir-i kāhda maḥfi olan (19) baḥr-ı ‘ irfānı bulmağa sa‘ y idüp her dāma mübtelā olmamak için envā‘ -ı taḥarrī ve ḥazm u ihtiyāt eyleye ki tarīk ḥarāmīleri elinde esir düşmeyüp maḳşad-ı a‘ lāya (20) vāşıl ola. Ve bi‘l-cümle ḥaḳḳa bāṭıl ve bāṭıla ḥaḳḳ ve heme üst daḥı dimeyüp heme üst ne dimekdür zevḳ ile fehmi eyleye diyü bu ma‘ nā-yı laṭifeye işāret için (21) kāşifü‘l-esrār Mevlāna Ḥudāvendigār buyururlar ki: Ey sālīkān-ı rāh-ı Ḥudā-yı bī-çün!

اشتباهی و گمانی را درون

Tālibūn derūnundaki her zerreyi yermemek (22) ve maḳşūda vāşıl olunca deḡin bir menzilde eḡlenmek üzere himmet ve bālāda zıkr olunduḡı üzere bir ḡann u iştibāḥ ve taḥarrī ve ihtiyāt ki vardır (23) bilā-şek ve lā-şübhe derūn-ı tālibde bu ma‘ nānuñ vücdı

(2504/5241) رَحْمَتِ حَقِّسَتْ بَهِرِ رَهْنَمُون

tālibe reh-nümün olmak için rahmet-i ilāhiyyedür. Ve yāḥud (24) behr-i reh-nümün mışra‘ -ı evvele kayd ile bu ma‘ nā daḥı vecihdür ki reh-nümā-yı tarīkat ve mürşid-i rāh-ı haqīkat olanı bilmek için derūn-ı tālibde olan iştibāḥ (25) ve ihtiyāt tālibe Ḥaḳḳ’uñ rahmetidür. Zīrā sebep-i iştibāḥ derūn-ı ḳalb-i tālib-i müsta‘ id hiç kesden mütesellī olmayup meyli a‘ lāya olduḡıçündür. Pes iştibāḥ-ı mezbūr (26) isti‘ dād-ı tālibdendür ki ‘ āḳıbetü‘l-‘ āḳıbe ol taleb anı maṭlūb-ı haḳīḳīye işāl ve şekk ü irtiyābdan ḥalāş ider. Zīrā āfītāba duş olan āfītāb ḳanı (27) dimez. Ve āfītāb āfītāb olduḡuna ḡümānı ḳalmaz. Ammā ḡāfil olma ki ḡann u ḡümāndan murād her gördüḡüne bed-ḡümān olasun demek degüldür. Zīrā zümre-i mü‘ minin (28) kitāb-ı mübinde ber-feḥvā-yı ¹⁴⁶⁷ اِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ اِثم zann-ı bedden nehy buyurulmuşdur. Belki iştibāhdan murād budur ki ol ḥurşid-i enver ve kibrīt-i aḡmere (29) vişāl ile nūḡās-ı beşeriyetüñ zer-i ḡālīş olmak için her ḡāḥ dergāḥ-ı Ḥaḳḳ’a yüz sürüp her gördüḡüñi velī ihtimāli ile tālib-i ḥaḳḳ olasun. Pes anlaruñ (30) mücerred ḳīl ü ḳāl ile bilā-ḡāl kütüb ü resā’ilden gördüḡi ve bī-zevḳ evḡām u ḡayālāta düşdüḡi ve nāmına tevḡid ü ma‘ rifet ve ‘ ilm-i vaḡdet didüḡi (31) laḳlaḳa-yı lisān ile terbiye vü irşāda mübāşeret

¹⁴⁶⁷ “Çünkü zannın bir kısmı günahıdır.” Hucûrât 49/12.

idüp nazar u himmet ile kalbünü nūr-ı cezbe ve maḥabbete ğarḳ ve ḳaṭre-i beşeriyyetüñ ol nūruñ eşi‘‘asıyla deryā-yı (32) ‘ışḳa müstağraḳ itmez ise dürr-i meknūn daḫı söylerse bî-söz olan bārid söze aldanma ve anuñ ḳatında bir dem eglenme ve o maḳūle muḳallidler irşāda (33) ḳādir olmaduğına şüphelenme. ‘Āriflik idüp kendü mertebesinde terk ile şāḫibini bulmağa bezl-i himmet eyle ki ber-vefḳ-ı¹⁴⁶⁸ (34) maḳşūda vāşıl olasun. Ve ol mürşid-i ekmel her bir devrde cihānda bir ve birdenbire olduğın bilesün. Ve sünnet-i ilāhiyye bunun üzerine cāriye idüğün (35) fehmi idesün. Felihāzā

هر پیمیر فرد آمد در جهان

her bir nebî cihānda ferd geldi.

(2505/2542) فرد بود آن رهنمایش در نهان

Zāhir-i ḥālde egerçi ol nebî ferd (36) ü tenhā idi ammā min-ḥayṣū’l-ma‘ nā şad cihān anuñ nihānında pinhān idi. Egerçi her bir nebî cihāna muṭlaḳā ferd gelmeyüp meşelā İbrāhīm ile Lūṭ (37) ve Mūsā ile Hārūn ve ‘isā ile Yaḥyā ‘aleyhimü’s-selām ‘aşr-ı vāḫidde geldi. Velākin Lūṭ İbrāhīm’e ve Hārūn Mūsā’ya tābi‘ olup girü min-ḥayṣū’l-ekmeliyye (38) maḫḫar küll-i zamānda ferd ve ber-vefḳ-ı mısra‘:

گر هزاراند یک کس بیش نیست¹⁴⁶⁹

min-ciheti’l-ḫaḳīḳati’l-vāḫide cümlesi ke-nefsin vāḫidedür. Şi‘r:

وَلَيْسَ مِنَ اللَّهِ بِمُسْتَكِرٍّ

(39) أَنْ يَجْمَعَ الْعَالَمُ فِي وَاحِدٍ¹⁴⁷⁰

Ḥaḳḳā ‘aceb sırr-ı ilāhîdür ki

عالم کبری به قُدرتِ سحر کرد

‘ālem-i kübrā ki ḳalb-i vesî‘-i ḫalīfe-i ekmeldür ḳudret-i kāmile ile siḥr-i ğarībe (40) eyledi.

(2506/2543) کرد خود را در کیهین نقشی نورد

Kendüyi bir naḳş-ı şağırde dürdi ve şüret-i ḫaḳīre-i beşeriyyede maḫfi ḳıldı. Nitekim esedu’llāhi’l-ğālib (41) ‘Ali bin Ebî Ṭālib buyururlar, şi‘r:

¹⁴⁶⁸ Bir şeyi arzu eden onun için çalışırsa ona ulaşır.

¹⁴⁶⁹ Mesnevî, III, b. 35. “Binlerce olsa da bir kişiden fazla değildir.” Derya Örs-Hicabi Kırlangıç, Mesnevî-i Ma‘nevî, III, b. 35.

¹⁴⁷⁰ Bütün âlemi tek bir şeyde toplamak Allah için zor değildir. Ebû Nüvâs, Dîvânü Ebû Nüvâs, haz.: Ali Faur, Beyrut, Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1987, s. 179. Ayrıca bkz. Tanyıldız, “İsmâil Rusûhî Ankaravî-Şerh-i Mesnevî”, s. 963.

وَتَزْعُمُ أَنَّكَ جَرْمٌ صَغِيرٌ
وَفِيكَ إِنِّطَوَى الْعَالَمِ الْأَكْبَرِ¹⁴⁷¹

Ammā ġarīb temāšādur ki şüret-i zāhire nazār ile haqīkat-i bātinadan [256^a] (1) ġāfil olan

ابلهانش فرد دیدند و ضعیف

ebleh ve aḥmaqlar enbiyā-yı ‘izām ‘aleyhimü’s-selāmı ferd ü za‘īf gördiler. وَتَرَاهُمْ¹⁴⁷²
(2) feḥvā-yı kerīmi üzere derūn-ı enbiyāda şad hezār cihān pinhān idüğün görmeyüp haqīkatlerinden ġāfil oldılar. Fe-ammā ‘inde’t-taḥkik

(2507/2544) كَيْ ضَعِيفَسْتَ أَنْ كَهْ بِأَشَدِّ حَرِيفٍ

(3) kaçan za‘īfdür ol ferd-i şerīf ki şāh-ı haqīkat aña ḥarīf ola belki aqvā-yı cemī‘-i aqvīyā olup cümlesi kuvveti andan istifāza ider. Velākin dīde-i dilleri nā-bīnā olan (4)

ابلهان گفتند مردی بیش نیست

eblehler didiler ki merd-i vāḥidden ziyāde degüldür. Ya‘nī da‘vet-i dīne meb‘ūs oldum diyüp bizi ābā vü ecdādumuz āyīninden (5) men‘ iden şaḥş-ı vāḥiddür. ‘Ale’l-ḥuşuş ol daḥı bizüm cinsümüz beşerdür. Pes bir nefer kimesne bizümle muḳābeleye ne kādirdür didiler.

(2508/2545) وَای آنکو عاقبت اندیش نیست

(6) Ve ey ol jāj-ḥā-yı ġāfil ki ‘āqıbet-endiş degüldür. Ve ‘āqıbeti nedür dinülürse işbu ḥikāyeti istimā‘ kıl ki encām-ı kārlarından ḥaberdār olasun (7):

[Ser-i suḥan]

حقیر و بی خصم دیدن دیده‌های حسن صالح و ناقة صالح را علیه السلام

Hissī olan çeşmler Şāliḥ nebī ‘aleyhisselām ve nāqa-i Şāliḥ’i ḥaḳīr ü bī-ḥaşm u mu‘īn (8) ü za‘īf ü nāçiz görmesi beyânındadır.

¹⁴⁷¹ Sen kendini küçük bir cisim sanmaktasın. Oysa büyük bir âlemi kuşatıyorsun. Ali b. Ebî Tâlib, **Envâru’l-Ukûl min-Eş‘ârî’l-Vasiyyi’r-Resûl: Dîvânü’l-İmâm Ali**, haz.: Ebü’l-Hasan Kutbüddîn Beyhakî / thk.: Kâmil Salman el-Cübûrî, Beyrut, Dârü’l-Mehacceti’l-Beyzâ; Dârü’r-Resûli’l-Ekrem, 1999/1419, s. 249. Ayrıca bkz. Tanyıldız, “İsmâil Rusûhî Ankaravî-Şerh-i Mesnevî”, s. 964.

¹⁴⁷² “Sana bakıyorlar zannedersin, oysa görmezler.” A‘râf 7/198.

چون خواهد که حق لشکری را هلاک کند در نظر ایشان حقیر نماید خصمان را و اندک اگر چه غالب

باشد آن خصم (9) ﴿وَيَقْلِلُكُمْ فِي أَغْيُنِهِمْ لِيَقْضِيَ اللَّهُ أَمْرًا كَانَ مَفْعُولًا﴾

Çünkü Hakk te‘ālā bir leşkeri ihlāk irāde eyleye haşmlarını mağlûb olacak kavmüñ nazarında haķîr ve ‘adedde (10) kâlîl gösterür. Egerçi ol haşm filhaķîka bunlardan ekşer ise ve ‘alā-küllî hāl bunlar üzerine gālîb dahı olacak ise anlaruñ nazarı ‘aksini görüp münhezim (11) olmak içün kâlblerine gurûr virür. Ve yâhud tarafeyni birbirine kâlîl gösterüp cenge ba‘de’l-mübāşere biri gālîb olur. كَمَا قَالَ تَعَالَى: وَإِذْ يُرِيكُمُوهُمْ إِذِ التَّفَيْتُمْ

(12) فِي أَغْيُنِكُمْ قَلِيلًا وَيَقْلِلُكُمْ فِي أَغْيُنِهِمْ لِيَقْضِيَ اللَّهُ أَمْرًا كَانَ مَفْعُولًا وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ¹⁴⁷³

[Maṭlab: Tefsîr-i قَلِيلًا فِي أَغْيُنِكُمْ فِي إِذِ يُرِيكُمُوهُمْ إِذِ التَّفَيْتُمْ]

Kāle’l-Beyzāvî:¹⁴⁷⁴ (13) Ya‘nî yā ma‘şera’l-müslimîn! Zîkr idüñüz ol vaḳti ki Hakk te‘ālā küffârı size gösterdi. Ol vaḳitde ki küffâra mülâķî olduñuz sizüñ gözlerüñüze kâlîl gösterdi (14) ve sizi dahı anlaruñ gözlerinde taķlîl eyledi. Şol emri kaẓā eylemekden ötüri ki emr-i mezbûr ‘ilm-i ezeliyyesinde mef’ûl ü muḳadderdür. el-Hāşıl bu āyet-i kerîme (15) sûre-i Enfâl’de olup me‘âl-i şerîfi budur ki Hakk ‘azze ve celle yevm-i Bedir’de müşrikîni a‘yün-i mü’mînîne ve ‘aded-i mü’mînîni kezâlik a‘yün-i müşrikîne kâlîl gösterdi tâ ki (16) kulûb-ı mü’mînîn harb u kıtāle kavîyye ola ve küffâr dahı kıllet-i ehl-i İslām mülâhazasıyla mağrûr olup cengde ihmāl ideler. Ve havf-ı mağlûbiyyetden emn ile (17) tedârikde mübâlağa göstermeyüp gâfil olmağla mü’mînler bi-‘avni’llâhi te‘ālā kuvvet-i kâlb ile hücum idüp manşûr u muẓaffer olalar. Ve fî-nefsihâ zümre-i keşîreyi (18) kâlîl görmek ne cihetden idüğinde ehl-i i’tizāl şekke düşüp ve kudret-i tāmme-i zû’l-celâlde hiç şey’ muḫâl olmaduğına ‘aķîdelerinde ihtilâf olduğıyîçün (19) tevcîh ü te’vîle iştiğāl idüp ba‘zısı didiler ki ol gün ‘azîm toz kâlkup keşret-i gubâr a‘yün-i nâsı idrâk-i küllden men’ eyledi. Ve ba‘zılar dahı (20) küffâr ile mü’mînîn birbirine gâyet-i bu’ddan nümâyân olmağla birbirine kâlîl göründi diyüp bunuñ gibi niçe kîl ü

¹⁴⁷³ “O, karşılaştığınız sırada da sizin gözünüzde onları az gösteriyordu, onların gözünde de sizi az gösteriyordu ki, Allah olmasını murat ettiği şeyi gerçekleştirisin; zaten bütün işler Allah’a döner.” Enfâl 8/44.

¹⁴⁷⁴ “İki zamir de بَرِّی’nin mefûlûdür. قَلِيلًا ikinciden hâldir.” Kâdî Beyzâvî, **Envâru’t-Tenzîl**, C: III, s. 61. Tercüme için bkz. Kadî Beyzâvî, **Beydâvî Tefsîri**, trc.: Abdülvehhab Öztürk, C: II, s. 353.

ķāl eylemişlerdür. Fe-ammā ‘aķīde-i şālīha (21) ehl-i sūnnet ve cemā‘at bununñ üzerinedür ki bu ĥod cā‘iz ve ķudret-i Ĥaķķ nāfīzdür ki ba‘zınuñ idrāķiñi dūne‘l-ba‘z ĥalk idüp bi-ķudreti‘llāhi te‘ālā (22) ol ĥâlde birbirini ķalīl göreler. Ĥattā ‘ilm-i ezelīde muķadder olan ĥükm-i ilāhī ki İslām‘ı i‘zāz ve ehl-i İslām‘ı küffāra ġālib u mużaffer ve şirk ehlini maķhūr (23) u müdemmer itmek idi, ķuvvetden fi‘le gele ve ba‘de‘l-i‘zāz ve‘t-tezīl cümleñüñ umūrı Allah’a rāci‘ olup merci‘ u meşīr ĥużūr-ı Ĥaķķ olmaġla evliyāsına (24) aşnāf-ı ikrām ile i‘tā-yı şevāb ve a‘dāsına ‘itāb u iķāb olına. İmdi ber-feĥvā-yı ¹⁴⁷⁵ وَاللّٰهُ تُرْجِعُ الْأُمُورَ cemī‘-i umūr Allah’a rāci‘ oldı. (25) Emir muķarrer oldı ki aĥvāl-i dūnyā li-zevātihā maķşūda olmayup belki dūnyādan maķşūd yevm-i ma‘āda şālīh olan zād u zevāde taĥşīline sa‘y idüñüz (26) diyü tenbīhdür.

[Maṭlab: Der-ķışşa-i Şālīh ‘aleyhisselām]

ķışşa-i Şālīh ‘aleyhisselām

قَالَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى: وَإِلَى ثَمُودَ أَخَاهُمْ صَالِحًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ هُوَ أَنشَأَكُمْ (27) مِنَ الْأَرْضِ ¹⁴⁷⁶ Semūd’dan murād ķabīle-i Şemūd’dur. Ve nesebleri böyle mażbūtdur ki ¹⁴⁷⁷ هُوَ ثَمُودُ (28) بَنُ عَادَ بْنِ إِمَامٍ بْنِ نُوْحٍ وَهُوَ أَخُو جَدِيسٍ Ve sebeb-i tesmiye-i Şemūd, tā‘ife-i mezbūrenüñ meskenlerinde ķillet-i mā olduġıdır. Zīrā samed mā-i ķalīle dirler. (29) Kemā ķāle Ebū ‘Amri‘bni‘l-‘Alā: ¹⁴⁷⁸ سُمِّيَتْ ثَمُودُ لِقَلَّةِ ¹⁴⁷⁹ الْمَاءِ الْقَلِيلِ. Pes Vehb bin Münebbih ¹⁴⁸⁰ ve Ka‘bū‘l-Aĥbār ve Kelbī ¹⁴⁸¹ ve Süddī ve Muĥammed bin İshāķ ¹⁴⁸² rivāyetleri üzere (30) Ĥaķķ sübhānehū ve te‘ālā

¹⁴⁷⁵ “Bütün işler dönüp Allah’a varır.” Enfāl 8/44.

¹⁴⁷⁶ “Semūd kavmine de kardeşleri Sālīh’i gönderdik. Dedi ki: Ey kavmim! Allah’a kulluk edin; sizin O’ndan başka tanrınız yoktur. O sizi yerden var etti ve size orayı māmur hale getirme görevi verdi. O hâlde O’ndan maġfıret isteyin; sonra O’na tevbe edin. Şüphesiz rabbim yakındır, duaları kabul eder.” Hūd 11/61.

¹⁴⁷⁷ Zemahşerî, **Keşşâf Tefsîri**, C: II, s. 884.

¹⁴⁷⁸ Ebū Amr b. Alā (ö. 154/771) yedi kıraat imamından biridir. Öte yandan hadis rivayetinde bulunduġu, Arap edebiyatı ile ilgilenip şiirler yazdığı, çoġu Kuran ilimleri ve kıraat olmak üzere pek çok eser bıraktığı bilinmektedir. bkz. Tayyar Altıkulaç, “Ebū Amr el-Alā”, **DİA**, C: X, s. 94-96.

¹⁴⁷⁹ Begavî, **Meâlimü’t-Tenzîl**, C: II, s. 206; Râzî, **et-Tefsîru’l-Kebîr**, C: XIV, s. 304.

¹⁴⁸⁰ Ebū Abdillāh Vehb b. Münebbih b. Kâmil es-San‘ânî (ö. 114/732) Özellikle peygamberler tarihi ve İsrâilî haberler konusundaki birikimi ve naklettiġi rivayetler ile bilinen tabiin dönemi âlimidir. bkz. Mahmut Demir, Mehmet Emin Özafşar, “Vehb b. Münebbih”, **DİA**, C: XLII, s. 608-610.

¹⁴⁸¹ Muhammed b. Sâib el-Kelbî (ö. 146/763) nesep, tarih, dil ve tefsir alanlarında çalışmalar yapan tabiin âlimidir. bkz. İsmail Cerrahoġlu, “Kelbî, Muhammed b. Sâib”, **DİA**, C: XXV, s. 205-206.

¹⁴⁸² İbn İshâķ (ö. 151/768) adı ile tanınan müellif *Kitâbü’l-Megâzî* veya *Sîretü İbn İshâķ* isimleri ile meşhur siyer kitabının ilk müellifidir. İbn Şihâb ez-Zührî, Ebân b. Osman gibi Medinenli âlimlerden ders okuyan İbn İshâķ başta siyer ve megazî olmak üzere hadis sahasında önemli muhaddislerden biridir. Mustafa Fayda, “İbn İshak”, **DİA**, C: XX, s. 93-96.

ķavm-i ‘Ād’ı helāk idüp emirleri munķāzī olduğdan soñra ķavm-i Şemūd mu‘ammer olup beyne’s-Şām ve’l-Hicāz Hicr nām mevzī‘de mekān tñtdılar (31) ve tñl-i ‘ömrde bir mertebeye vardılar ki ĥacer ü mederden binā itdükleri ĥāneleri zamān-ı ĥayātlarında fānī vñ mñnhedim olup ba‘dehñ cibālde sengden tirāşide (32) buyñt düzüp meskenler ittiĥāz itdiler. el-Hāşıl maĥall-i mezbñrñ nice biķā‘ u menzil bināsıyla ābādān kılup istiķlāl-i tamām ile mesned-i ĥükümetde (33) maķām tñtdılar. كَمَا قَالَ تَعَالَى: وَادْكُرُوا إِذْ جَعَلَكُمْ خُلَفَاءَ مِنْ بَعْدِ عَادٍ وَبَوَّأَكُمْ فِي الْأَرْضِ تَتَّخِذُونَ مِنْ سَهُولِهَا قُصُورًا وَتَنْجِتُونَ الْجِبَالَ نُيُوتًا 1483 Pes Ĥāzret-i Rabbü’l-enām kemāl-i faẓl u iĥşānından ķavm-i Şemūd tñl-i ‘ömr ve a‘māl ve keşret-i evlād ile ve fart-ı emvāl (35) i‘tā buyurmuşiken şñkrini itmeyñp ber-feĥvā-yı 1484 اِنَّ الْاِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنُفٍ اُنْ رَاَهُ اسْتَغْنٰى muĥālefet-i emr-i Mevlā’yı pīş-nihād-ı zñlmet-dişār ve şalāĥ u sedād üzerine (36) ‘işyān u fesādı iĥtiyār ile ‘ibādet-i aşnām ve tñ‘at-i evşāna iştiĥāl itdükleriyiçñn lā-cerem Ĥāzret-i Rabbü’l-‘ālemīn ol cemā‘at-i đalālet-rehñe (37) hidāyet içñn ber-vefķ-ı ۛالٰى تَمُوْدُ اٰخَاهُمْ صَالِحًا Şāliĥ nebī ‘aleyhisselāmı ba‘ş eyledi. Ve Şāliĥ ‘aleyhisselāmuñ neseb-i şerīfleri böylece zābñt olınmışdır: (38) Şāliĥ bin ‘Ubeyd bin Āsif bin Māşic bin Ĥādir bin Şemūd. Ve ĥilye-i şerīfe-i Şāliĥ ‘aleyhi’s-selām bu minvāl üzere mervīdñr ki be-ĥāyet şabīĥü’l-veĥ (39) ve reng-i ruĥsārı beyāz ve ĥñlgñn ve siyāĥ mñy ve tamām ķadd ve ‘arīzu’s-şadr ve keşide meĥāsin ve şāĥihu’l-beden olup şifāt-ı mñnīfeleri daĥı faşīĥu’l-lisān, (40) melīĥu’l-kelām olup ķadem-i mübārekeleriñde keş isti‘māl itmeyñp dā’imā pā-bñrehne oldukları ĥālde serv-i revān gibi ĥirāmān olurlardı. Ve müddet-i ‘ömrñde (41) ‘imāret-i meskene meyl ü raĥbet itmeyñp bilā-ziyāde vñ noķşān şerī‘at-i Nūĥ ‘aleyhisselām üzerine idi. Ve şān‘at-ı laţīfeleri ticāret olup [256^b] (1) bidāyet-i civanī ve ‘unfuvān-ı şebābda vafñr-ı māl ü menāl ile mevşñf olup ķavminññ neseben evsatı ve rñtbeten efdālī idi. Ve ‘inde’l-ba‘z ĥālet-i şebābında (2) ve ‘inde’l-ba‘z sinn-i şerīfleri erba‘īne mñntehī olduğdan soñra meb‘ñş olup ķavā‘id-i risālet ve şerā’it-i nñbñvvet üzere ķavmine naşīĥat ve şirāţ-ı müstaķīme (3) delālet ve neĥc-i ķavīme da‘vet idüp rāĥ-ı đalālet ve semt-i şekāvetden taĥvīf ve kendñye muĥālefetden taĥzīr buyurdı. كَمَا قَالَ تَعَالَى: كَذَّبَتْ

1483 “Düşñnñ ki Allah Ād kavminden sonra yerlerine sizi getirdi ve yeryñzñnde sizi yerleş-tirdi. O’nun düzlñklerinde saraylar yapıyorsunuz, daĥlarında evler kuruyorsunuz. Artık Allah’ın nimetlerini hatırlayın da yeryñzñnde fesatçılar olarak karışıklık çıkarmayın.” A‘rāf 7/74.

1484 “Gerçek şñ ki insan, kendini kendine yeterli ĥörerek çizgiyi aşar.” Alak 96/6-7.

تَمُودُ الْمُرْسَلِينَ (4) إِذْ قَالَ لَهُمُ أَخُوهُمْ صَالِحٌ أَلا تَتَّقُونَ إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا أَمْرًا وَمَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ كُنْتُمْ إِتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ (5) Ammā bā-taḥdīr-i rabbānī (5) müddet-i dīrāz ve zamān-ı dīr-bāzda da‘vet-i Şālih’i fī ‘e-i ḳalīle icābet idüp mā‘adāsı imānı ‘adem-i ḳabūl ile bī-hidāyet ḳaldılar. Ve esās-ı istikbār ve temerrüdi (6) müstaḥkem ḳılup neşā’ih-i Şālih’i işgā vü fehmi itmediler. كَمَا قَالَ تَعَالَى: قَالُوا يَا صَالِحُ قَدْ كُنْتَ فِينَا مَرْجُوًّا قَبْلَ هَذَا أَتَنْهَانَا أَنْ نَعْبُدَ مَا يَعْبُدُ آبَاؤُنَا وَإِنَّا لَفِي شَكٍّ مِمَّا تَدْعُونَا (7) إِلَيْهِ مُرِيبٌ 1485

İbn ‘Abbās raḍıyallāhu ‘anhumādan mervīdür ki: Şālih ‘aleyhisselām çünki ḳavminüñ ebniye-i temerrüd ü ‘inādların ḳaviyyetü’l-bünyād ve ḳabūl-i imāna ‘adem-i isti‘dādların (8) müşāhede buyurdu. Dergāh-ı ḳāḍiye’l-hācāta ḥüzn-i tamām ile münācāt idüp “İlāhī, Seyyidī ve Mevlāyī! Baña seyāḥate ruḥṣat erzānī buyur ki ‘ibād-ı pāk-nihāduñdan (9) ba‘zı evliyā-yı aşfiyā bulup teşrīh-i ḳalb içün anlar ile bir müddet muvāneset ve ülfet ve muşāḥabet ideyin” diyü istid‘ā-yı ‘ināyet eyledükde (10) icābet buyurılıp cānib-i Ḥaḳḳ’dan vahy ü ilhām ile seyāḥate izz ü ruḥṣat virildi. Ve der-ḥāl ber-müceb-i işāret-i nehẓat ve etrāf-ı bilāda seyr (11) ü ḥareket eyledi. İttifāḳan seyāḥatinde bir beldeye duḥūl itdi ki bedterīn-i ḥalḳ ol mevzī‘de cem‘ olup içlerinden ancak bir recūl bā-hidāyet Ḥaḳḳ’a ‘ibādet içün (12) bezl-i ḳudret idüp mā‘adāsı münhemek-i ṭarīḳ-i ḍalālet ü şekāvet olmuşlar. Pes Şālih ‘aleyhisselām bu emr-i ‘acībe müteḥayyir olup bu ne ḥikmetdür ki mülāḥazasında iken (13) ol merd-i ferd zıkr olınan emr-i mestūru’l-ḥikmetden ref‘-i estār idüp eyitdi: Ey Şālih! ‘İlm-i şerīfe ḥafī olmaya ki meşḥūduñuz olduğı üzere bu ḳavm-i (14) şekāvet-nihād ve ḍalālet-mu‘tād beyinde bu faḳīr u nā-murāddan ḡayrı hīç ferd ol aḥad u şamed-i lem-yelid ve lem-yüled cenābına ‘ibādet itmez. Ve rabbileri fıkır-i (15) ḥātırlarına daḡı gelmez. Ve bu faḳīrūñ aḥvālın su‘āl iderseñüz muḳaddemen bunlara mānend bir cemā‘at-i bed-ṭıynet meyānında idüm ki kemāl-i tuḡyān ve farṭ-ı ‘işyānları (16) ‘āḳıbetü’l-‘āḳıbe müceb-i ḥızlānları olmaḡla ḥükm-i Bārī ol bedḳārlaruñ helākine cārī olup benden ḡayrı hīç aḥad ol ḳaḥr-ı ilāhīden ḡalāş olmadı. (17) Felihāzā ḳudretüm yetdüḡince bu maḡalde ilā-āḡiri’l-

1485 “Semūd kavmi de peygamberleri yalancılıkla suçladı. Kardeşleri Sâlih onlara şöyle demişti: ‘Allah’a karşı gelmekten sakınmaz mısınız? Bakınız, ben size gönderilmiş güvenilir bir elçiyim. Artık Allah’a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin. Bunun için sizden bir karşılık beklemiyorum. Benim ecrimi vermek yalnız âlemlerin rabbine aittir.’” Şu‘arâ 26/141-145.

1486 “Dediler ki: Ey Sâlih! Sen bundan önce içimizde kendisine ümit bağlanan biriydin. Şimdi babalarımızın taptığı şeylere tapmaktan bizi engellemeye mi kalkışıyorsun? Doğrusu bizi davet ettiğin konuda ciddi bir şüphe içindeyiz.” Hûd 11/62.

‘ömr edā-yı şükr-i ni‘met ve rabbü’l-erbāba ‘ibādete meşgûlüm didi. Pes Şâlih ‘aleyhisselām kıssadan hisse alup (18) Hâzret-i Hâlîku’l-‘ibādûn şükrini ba‘de’l-edā ol beldeden dağı nehzat ve cânib-i bahre ‘azîmet kıldı. Ve eşnā-yı seyrde bir cezîreye varup anda (19) dağı kâ‘im ‘ale’s-şalât bir recül-i tevhîd-esâsa muşadîf oldu. Ve namâzdan ferâgate dek tevaḳḳuf idüp ba‘d-ez-ân şöhetine vardı. Ve “Bu cezîrede (20) muḳîm olmañuza sebeb nedür?” didi. Ol merd-i bi-irşâd eyitdi: Ey Şâlih! Bu fakîr u derdmend ḥalâ‘iḳdan bir cem‘-i ḥabâşet-nihâd ile bir sefinede bulundum ki (21) keştide olan ḳavm içinde benden gayrı mü‘min yogıdı. ‘Âḳıbet ol ḳavm-i şûma ḡazab-ı ilâhî işâbet idüp keştileri ḥarḳ ve cümle deryāya ḡarḳ oldılar (22) ve ben bi-‘ināyeti’llâhî te‘âlâ necât buldum. Şükr-i ni‘met-i îzedî için şalât-ı dâ‘imîye kıyām gösterdüm didi. Pes Şâlih ‘aleyhisselām aña dağı vedā‘ (23) ve tayy-i menâzil ü biḳā‘ idüp sâhil-i bahırda bir şehre vâşıl oldu ki anuñ dağı ḥalkı ‘âmmeten tarîḳ-i küfr ü ‘işyānda dâll ü muḏıll olup lâkin beynlerinde (24) iki merd-i muvaḥḥid-i mecma‘u’l-fezâ’il vaḳt-i nehârda kesbe iştiḡâl ve şebde ḳuvvetlerinden fazla olan mükteseblerin taşadduḳ ile taḥşîl-i meḥâsin-i a‘mâl iderler. (25) Bir gün Şâlih ol iki merd-i ‘âbid ile eşnā-yı şöhetde ḡuşuna ḡurûba ḡarîb bir şadā-yı ḡarîb-i bâ-neḥîb geldi ki zehreler çâk olur. Pes Şâlih (26) ol iki merd-i nîk-ḥişâlden zıkr olınan âvâz-ı hâ’ilûñ sebebin su’âl itdükde anlar eyitdi: Bu bir cânver-i meḥîbdür ki her gün aḥşama ḡarîb deryâdan (27) çıḳup her kimi bulursa helâk ider. Şâlih eyitdi: Bi-‘avni’llâhî te‘âlâ bu cânveri helâk ile ehl-i belde bu belâdan berî olsalar baña muḳâbeleda (28) ne mükâfât iderlerdi? Anlar dağı ḳaḏiyye-i mezbûreyi ehl-i beldeye i‘lâm itdüklerinde her biri eger cânver helâk olursa nışf-ı mālumuz efrâz idüp (29) anuñla mükâfât iderüz diyü ‘uhde itdiler. Pes Şâlih ‘aleyhisselām dest-i tazarru‘ u münâcâtı bârgâh-ı refi‘ü’d-derecât ve mucîbü’d-da‘avâta efrâşte (30) ve dergâh-ı ulûhiyyetden ol müzînüñ helâkin der-hâste olduḳda tîr-i du‘âsı hedef-i icâbete işâbet idüp der-hâl ol cânver pâre pâre oldu. (31) Ahâlî-i belde dağı uhdelerinde olan nışf-ı mâlların ifrâz idüp Şâlih ‘aleyhisselâma virdiler. Şâlih dağı emvâl-i mezbûreyi ol merd-i muvaḥḥidüñ (32) pîş-keş-i pîş-nihâdı idüp ḳabûl olinmasın iltimâs buyurdi. Anlar imtinâ‘ ile eyitdiler: Ey Şâlih ḥaşıl-ı kesbümüz ḥod kifâfumuza kāfidür ziyâdeye (33) ihtiyâc yok. Pes Şâlih bunlaruñ ḳanâ‘atlerini taḥşîn idüp ifrâz olınan mālî aşḫâbına redd itdi. Ve Rabb ü Müste‘ân’a şükr-i ferāvân ile eyitdi: (34) Yâ

Rahîm u Rahmân! Şad hezārân hamd-i bî-pâyân ki ‘ibād-ı maḳbûleden bunların şoḥbetiñ iḥsân idüp niçe ḥikmetüñ müşâhede olındı. Ve bu anda Şâlih (35) ‘aleyhisselâma vahy-i ilâhî şadır oldı ki “Ey Şâlih! Benüm ḳullarum vardır ki nizâm-ı dünyâ-yı bî-beḳâ anların vücûduna menûtdur. Eger baña tâ‘at ü ‘ibâdet (36) itmekde bunların emsâli ‘ibād-ı ḥavâşşum olmasa bilâ-te’ḥîr u imhâl cihânda olan ‘uşâtı ‘azâb-ı istişâl ile kahr u helâk ve cihânı üzerlerine (37) zîr ü zeber iderdüm.” buyuruldı. Bundañ sonra Şâlih seyâhatden ferâğat ve vaṭan-ı me’lûfuna ‘avdet ve ḳavmi da‘vetine ‘azîmet idüp (38) فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا أَمْرَ الْمُسْرِفِينَ الَّذِينَ يُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ وَلَا

¹⁴⁸⁷فَالُوا إِنَّمَا أَنْتَ مِنَ الْمُسَحَّرِينَ مَا أَنْتَ إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَا¹⁴⁸⁸ feḥvâ-yı kerîmi üzere da‘vet-i Şâlih ḳavm-i Şemûd’ı (39) ta‘âḳub itdükçe ol şûmların melâmet ü şe‘âmetleri ziyâde olup

vefḳ-ı şerîfince hîç (40) vechile Şâlih’ün da‘vetin icâbet itmeyüp üzerlerinden def‘a çâre bulamadılar. Bilâḥire ‘alâ-sebîli’l-iẓtîrâr bunun üzerine ḳarâr virdiler ki (41) Şâlih ‘aleyhisselâm kendüye ittibâ‘iden ehl-i İslâm ile kendüler daḥı şerîk-i Bârî zu‘m itdükleri evşân u aşnâm ile yevm-i ‘îdde ‘îdgâha [257^a] (1) varup du‘âya turalar ve ḥaḳîḳat her ne tarafda zâhir olursa bi’l-ittifâḳ ol dîni ihtiyâr ideler. Pes bu tarîḳ-i ma‘hûd üzere vaḳt-i mev‘ûd geldükde (2) eger Şâlih-i nîkû-kâr ve tâlih-i bedgirdâr şehrden çıkup ‘îdgâha gitdiler ve tâ‘ife-i küffâr Şâlih’ün ‘adem-i isticâbeti içün şanemlerine hezâr nâliş ü zârî (3) kıldılar. Ve çünki Şemûdiyân du‘âlarından fâriğ olup nevbet-i du‘â Şâlih ‘aleyhisselâma teveccüh eyledi. Ḳavm-i Şemûd’ün mehter ü seyyidi olan Cenda‘ bin ‘Amr (4) ittifâḳ-ârâ ile eyitdi: Ey Şâlih eger sen da‘vâ-yı nübüvvetde şâdık iseñ işbât-ı risâlet ve biz daḥı senün ḥaḳḳ resûl olduḡuna şehâdet ve tarîḳ-i (5) tevḥîd ü imâna ‘an-şamîmi’l-ḳalb ‘azîmet ve min-ba‘d saña iḳtidâ ve mütâba‘at itmek içün rabbünden ḥâcet dile ki berâberümüzde olan nevâḥî-i cebel-i Ḥicr’den şaḥre-i (6) münferide ile mevşûfe ve Kâşibe ile mevsûme işbu şaḥre-i ma‘rûfeden filhâl bir ‘azîmü’l-hilḳa ve kebîru’l-baṭn ve bisyâr mûy ve on ayluk ḥâmile bir nâḳa-i (7) ‘acîbe ḥurûc idüp ve şaḥreden muḥrice olduḡı ḥinde şekl ü hey’etde kendüye müşâbih bir şütür-beççe mütevellid olsun, didi. Şâlih ‘aleyhisselâm daḥı (8) dergâh-ı ḳâdiye’l-ḥâcâta münâcât iderken mervîdür ki vahy-i

¹⁴⁸⁷ “Artık Allah’tan korkun ve bana itaat edin. Yeryüzünde düzeni bozan ama düzeltmeye yanaşmayan aşırıların istediklerini yapmayın.” Şu‘arâ 26/150-152.

¹⁴⁸⁸ “Dediler ki: Kuşkusuz sen, kendisine büyü yapılmış birisin! Sen de yalnızca bizim gibi bir insansın.” Şu‘arâ 26/153-154.

ilāhî nāzil oldu ki: Ey Şālih! Nice zamān muḳaddem senüñ du‘āñi icābet ve ḳavmüñe mu‘cize olmağıçün (9) bu seng-i siyāhuñ derūnunda vaşf u murād itdükleri hey‘et ile bir nāḳa-i ‘aẓīme ḥalk itmişümdür. Ammā ḳavmüñ daḥı imān getürmege ‘ahd itsünler buyuruldı. (10) el-Ḥāşıl Şālih ‘aleyhisselām merāsım-i du‘āyı tamām itdükde ol seng-i siyāh ‘alā-müşāhidi’l-enām ebr-i siyehfām gibi gitdükçe büyüyüp ḥattā vaẓ‘-ı ḥamle müteheyyi (11) olan şütür-i mādde gibi enīn ü ḥanīn ile münşakḳ olup derūnunda ḳavmüñ murādı üzere bir nāḳa-i ‘aẓīme zāhire oldı. رُوِيَ أَنَّ أَبَا مُوسَى الْأَشْعَرِيَّ (12) Ve fī-ba‘zı’r-rivāye ol nāḳanuñ pehlūsunuñ bir tarafından bir tarafına degin (13) yüz yigirmi zirā‘ idi dirler. Ve filḥāl ol şütür-i meḥibden duḥāme cüşsede māderine ḳarīb ü müşākil ve ‘acīb bir şütür-beççe mütevellid olduḳda Şālih ‘aleyhisselām (14) وَيَا قَوْمِ هَذِهِ نَاقَةُ اللَّهِ لَكُمْ آيَةٌ فَذَرُوهَا تَأْكُلْ فِي أَرْضِ kerīmesinüñ mefhūmını kā’il olup ri‘āyet-i nāḳa (15) bābında tenbīhāt-ı ekīde ve ezā vü cefādan taḥzīrāt-ı şedīde buyurdı. Nāḳa daḥı ba‘de vaẓ‘ı’l-ḥaml beççesiyle çerāgāḥda geşt ü güzāra başladı. (16) Ve Cūnda‘ bin ‘Amr mu‘cize-i mezbūreyi gördükde ‘ināyet-i rabbānī ḳarīn-i ḥālī olmaḡla seng-i siyāh-ı ḡafletde mestūr olan cemel-i hidāyeti zūhūra gelüp (17) ba‘zı ḥavāşş ve ‘aşā’iriyle dāḥil-i ḥavme-i imān ve müsteḥaḳḳ-ı behişt-i cāvidān oldılar. Ve hemçünān cumhūr-ı Şemūdiyān daḥı Şālih ‘aleyhisselāma meylān itmişiken (18) kibār-ı Şemūdiyān ve ‘abede-i evşāndan olan Zū‘āb bin ‘Amr bin Lebīb ve Ḥabbāb bin Rebāb bin Şa‘r ve Şihāb bin Ḥalīfe ve bunuñ emşālī şeyāṭin-i ins (19) ve merdūdān-ı Yezdān mu‘cize-i Şālih’i siḥre ḥaml idüp ḳavm-i Şemūd’ı ıdlāl ve emr-i Ḥaḳḳ’a imtişālden men‘ kıldı. Fe-ḳāle recülün min-Şemūd, şi‘r:

وَكَانَتْ عُصْبَةٌ مِنْ آلِ عَمْرِو
إِلَى دِينِ النَّبِيِّ دَعَا شَهَابًا

عَزِيزَ تَمُودَ كُلِّهِمْ جَمِيعًا
فَهُمْ بِأَنْ يَجِيبَ وَلَوْ أَجَابًا

¹⁴⁸⁹ Ebû Mûsâ el-Eş‘arî’nin “Semūd kavminin yaşadığı bölgeye gittim ve devenin çıktığı yeri arşınladım. Baktım altmış dirsek boyunda idi.” dediği rivayet edilir. Zemahşerî, **Keşşâf**, C: II, 121: Nisâbü’rî, **Garâibü’l-Kur’ân**, C: III, s. 276; Sa’lebî, **el-Keşfü’l-Beyân an-Tefsîri’l-Kur’ân**, thk.: İmam Ebî Muhammed bin Âşûr, Beyrut 1422/2002, C: IV, s. 253. Tercüme için bkz. Zemahşerî, **Keşşâf Tefsiri**, C: II, s. 886.

¹⁴⁹⁰ “Ey kavmim! İşte size mucize olarak Allah’ın gönderdiği deve. Onu bırakın Allah’ın mülkünde otlasın. Ona kötülük etmeyin; sonra sizi, yaklaşan bir azap yakalar.” Hud 11/64.

لَأَصْبَحَ صَالِحٌ فِينَا عَزِيزًا
وَمَا عَدَلُوا بِصَاحِبِهِمْ ذُؤَابًا

(21) وَلَكِنَّ الْغَوَاةَ مِنْ آلِ حَبْرٍ
تَوَلَّوْا بَعْدَ رُشْدِهِمْ ذُبَابًا¹⁴⁹¹

Menkûldür ki kavm-i Şemûd'un fıkri-i 'uçalâ gibi 'amîk bir çâh-ı dîrîne vü 'atîkleri var idi ki kavm-i Şemûd'un mâlik oldukları mevâşî vü en'âm u cimâl ü aġnâm bi-cema'ihim ol (22) çâhdan âb-âşâm olurlar idi. Pes tevellüd-i nâkadan soñra bu minvâl üzere ittifâk itdiler ki çâh-ı ma' hûddan bir gün nâka ve bir gün sâ'ir (23) mevâşî vü en'âm bi-ţarîkı'l-münâvebe âb-âşâm olup tarafeynden birbirine muzâyakâ virme-yeler.¹⁴⁹² (24) Pes 'ahd-i mezbûr üzere nâka nevbetinde çâha geldükde ka' r-ı çâhda olan âb bi-ķudretillâhi'l-Vehhâb leb-i dehân-ı çâha şitâb idüp nâka (25) bî-meşakķat ü ta' b mecmû' -ı âbı nûş iderdi. Ve kavm-i Şemûd'un her biri 'alâ-ihtilâfî'l-merâtib nâka nûş itdügi âba mu' âdil leben ve peşm-i nâkadan temettu' (26) iderlerdi. Ve nevbet şirb-i kavme geldükde cemî' -i devvâbı şuvarup irtesi gün içün dağı âb iddiķâr iderler idi. el-Hâşıl vech-i meşrûh üzere (27) nâka-i Şâlih beççesiyle meyân-ı Semûdiyân'da mekş idüp h'âr u âşâmî kıldılar. Ve nâka-i Şâlih'ün şekl-i 'acîb ve hey'et-i mehîb ve şûret-i ķarîbi (28) taķķîķinde Kisâ'î'den¹⁴⁹³ rivâyet olunur ki tûl-i cüşse-i nâka yüz zîrâ' ve 'arz-ı pehlûsı yüz zîrâ' olup kavâ'iminden bir kâ'imesinün tûl ü bu' dı yüz elli beş (29) zîrâ' idi. Ve eyyâm-ı şayfda vâdî-i Semûdiyân'un eţrâf-ı mürtefi'asında ve hengâm-ı şitâda esâfil-i vâdide çerende olup mehâbet-i nâkadan devâbb-ı sâ'ire (30) remân oldukları içün evân-ı ķarîfde e'âlî ve ahyân-ı şayfda esâfil-i vâdide vaţan tûtmağla her biri şiddet-i ķardan naķîf ve ġâyet-i berdden (31) lâğar u za'îf olup ekşeri helâke teveccûh itdiler. Ve

¹⁴⁹¹ Amr'ın ailesinden bir grup Şihâb'ı peygamberin dinine çağırdılar. Şayet Şihâb onun davetine icabet etmiş olsaydı Semûd kavminin ileri gelenlerinin hepsi ona uyma niyetindeydi. Sâlih bizim aramızda aziz oldu. (Semûd kavmi) sahip oldukları saygınlık sebebiyle adil olmadılar. Fakat Hicr ehlinin yoldan sapmış olanları olgunluğâ ulaştıktan sonra kabile savunmacılığını üstlendiler. Taberî, **Tefsîru Taberî**, C: XII, s. 530; Sa'lebî, **el-Keşfü'l-Beyân**, C: IV, s. 253.

¹⁴⁹² "İşte (mucize) bu dişi devedir; onun bir su içme hakkı vardır, belli bir günün içme hakkı da sizindir." Şu'arâ 26/155.

¹⁴⁹³ Hayatı hakkında yeterli bilgi bulunmayan Muhammed b. Abdullah el-Kisâî'nin *Kasasü'l-Enbiyâ* isimli eseri Sa'lebî'nin *Arâisü'l-Mecâlis*'i ile bu türde yazılan eserlere kaynak olma niteliği taşımaktadır. bkz. T. Nagel, "al-Kisâî", **The Encyclopaedia of Islam**, C:V, s. 176; M. Süreyya Şahin, "Kısas-ı Enbiyâ", **DİA**, C: XXV, s. 495-496.

bi'l-cümle bu emr-i 'acibde vâkı' olan şüret-i ğaribenüñ hikmeti kavm-i Şemüd'ı ibtilâ ve tecrîb olduğına (32) binâ'en bi'z-zarûre cümlesi muzâyakaya düşüp himmetlerini 'aqr-ı nâkaya şarf itdiler. Ve bu eşnâda Şâlih 'aleyhisselâma dağı vahy-i ilâhî şudûr idüp (33) "el-Hâşıl senüñ dergâh-ı 'izzetüme eyledügin du'â sebebi ile kavm-i Şemüd'a böyle bir nâka-i 'azîme i'tâ buyurdum. İmdi kavmüne tenbîh eylesün ki 'aqr-ı nâkadan (34) ihtirâz üzere olalar. Zîrâ ol kavmüñ helâki i'dâm-ı nâkaya menûtdur." ¹⁴⁹⁴ لَا تَمْسُوهَا بِسُوءٍ فَيَأْخُذَكُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ Pes Şâlih 'aleyhisselâm (35) ber-müceb-i fermüde-i 'azîz ü 'allâm kavmine keyfiyyet-i hâli teblîğ u i'lâm buyurdukdâ ekşer-i kavm-i Şemüd nâkaya zarar itmekden ihtirâz ve ri'âyeti bâbında (36) ihtimâm ideler diyü der-'uhde itdiler. Şâlih 'aleyhisselâm buyurdılar ki bu nâkaya sū'-i kaçd idecek şakî bu ayda mütevellid olacağı vahy-i ilâhî ile (37) ma'lûmum olmuştur. Felihâzâ kavm-i Şemüd dağı şehir-i ma'hûdda tevellüd eyleyen evlâd-ı zükûrun ihlâkine ittifaqla mâh-ı mezbûrda zuhûra gelen toktuz nefer evlâd-ı zükûr (38) katl itdiler. Ve lâkin ber-vefķ-i ¹⁴⁹⁵ لَا مَرْدَ لِقَضَائِهِ لَا مُعَقَّبَ każâ ve kadere tedbîr-i beşer siper olmaduğı emr-i muķarrer olmağla şehir-i mezbûrda zuhûra gelen (39) veled-i 'âşir Sâlif nâm şahşuñ raķm-i zevcinden vücûda gelüp ve beyne'l-kavm veledü'z-zinâ olmak üzere müttehem olmuş idi. Velâkin firâş-ı Sâlif'de zâhir olup (40) müddet-i 'ömründe şulb-i Sâlif'den vücûda gelmemekle katlinde kerâmet görüp Kudâr nâmıyla tesmiye eyledi. Ve ol veled-i mechûlü'n-neseb zamân-ı yesîrde (41) ezraķ-ı çeşm ve kaşîrû'l-kâme bir İblîs-i kesîrû'l-fitne olup tîr-endâzî ve fûnûn-ı ceng-bâzide akrânından mümtâz oldu. Ve ol fitne-perdâz [257^b] (1) katl-i evlâd eyleyen eşhâşa müşâdif olduķça hayf ü te'essüf ile anları lev m idüp ey bî-inşâflar 'aceb lâ-ya'ķıl imişsiz ki elüñüz ile kendü evlâduñuz katlini ihtiyâr (2) itdüñüz. Eger şimdi anlar dağı hayâtda ķalaydı benüm akrânım dilâver ve bahâdır yigitler olurdu diyü kendü kemâlâtın anlara ızhâr iderdi. Ve bi'l-cümle ol İblîs-i mekkâr (3) teşnî' ü melâmeti tekrâr itdükçe eşer-i ķasret ü nedâmet derûnlarına ķâr itmekle 'aķıbet-i ķâr bir derecede ķarâr itdi ki Şâlih 'aleyhisselâmı sebeb-i in' idâm-ı (4) ferzendleri bilüp biz dağı anuñ i'dâmına ihtimâm idelüm diyü

¹⁴⁹⁴ "Sakın ona bir kötülük yapmayın, yoksa büyük bir günün azabı yakanıza yapışır, dedi." Şu'arâ 26/156.

¹⁴⁹⁵ O'nun hükmü geri döndürülemez. Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, C: I, s. 370, nr. 189.

¹⁴⁹⁶ "O'nun hükmünü denetleyecek yoktur." Ra'd 13/41.

ittifāk-ı tāmme ile şehrden çıkup bir gârda pinhân oldılar. Ve nışfu'l-leylde gârdan hareket (5) ve Şâlih 'aleyhisselâmı katle himmet idelüm niyyetinde iken nâgehân saķaf-ı gâr üzerlerine yıkılup toķuzınıñ daķı ervâķ-ı ĥabîsesi ķabza-i mâlik-i nâra teslîm olındı. (6) Ve ķavm-i Şemûd eşķiyâ-yı mezbûrenüñ ihlâkin Şâlih 'aleyhisselâmdan bilüp anlaruñ demleri muķâbelesinde biz daķı 'aķr-ı nâķa idelüm diyü bezl-i maķdûr itdiler. (7) Ammâ Süddî rivâyeti üzere sebab-i 'aķr-ı nâķa budur ki Ķudâr-ı bed-girdâr ĥadd-i şebâba varduķda bir gün ba'zı yârân u aķrânıyla şoĥbet ve şurb-ı ĥamr ile (8) 'işretde iken ĥamrlarını âb ile temzîc içün ser-i çâķ-ı ma'ĥûda vardılar. Meger nevbet-i şirb nâķânıñ olmaķla mu'tâd-ı ķadîmî üzere nâķa-i Şâlih ol (9) gün mecmû'-ı âbı nûş itmekle çâķı bî-âb buldılar. Ve bu ķazıyyeden herbiri mütekedder olup kâşķi bu nâķaya fenâ işâbet idüp her bâr bize bu maķûle (10) muzâyâķa virmekden ĥalâş olaydık diyü fenâ-yı nâķaya ĥayli raĥbet gösterdiler. Ķudâr-ı meķķâr eyitdi: Yârâna ĥidmet içün nâķanuñ kârını tamâm itsem (11) minnet olur mıydı? Ol nâbe-kârlar daķı: Zehî himmet! Meger yârâna bundan ziyâde ĥidmet ve bunuñ mânendi minnet olur mı diyü Ķudâr'ı ķatl-i nâķaya taĥrîz itdiler. (12) Ammâ Ka'bu'l-Aĥbâr rivâyeti üzere sebab-i 'aķr-ı nâķa budur ki ol zamânda ķavm-i Şemûd'ıñ Milkâ nâm bir 'avret melikleri var idi ki ķavm-i Şemûd'dan ba'zı Şâlih'e îmân (13) getürüp iķbâl itmekle ĥıķd u ĥased derûn-ı Milkâ'yı yakup Şâlih 'aleyhisselâma 'adâvet itmiş idi. Ve Ķuttâm nâm bir 'avret var idi ki Ķudâr (14) anıñ şîftesi ve Ķubâle nâm bir 'avretüñ daķı Maşda' bin Mîhric âşüftesi idi. Ve lâ-cerem Ķudâr ile Maşda' her gice ol iki fâĥişeyi meclislerine getürüp (15) bir yerde 'işret ve envâ'-ı şenâ'at iderlerdi. Bir gün Milkâ ol fâĥişeleri tenĥasına getürüp eyitdi: Eger Maşda' ile Ķudâr gelürse çendân iltifât (16) itmeyesiz ve hengâm-ı vuşlatda râm olmayasız ve sebebin istifhâm iderlerse bu vechile başt-ı merâm idesiz ki ĥâlâ mâlikemüz olan Milkâ, Şâlih'üñ ķavme olan (17) riyâseti ve devâbb u en'âmıyla nâķanuñ müşâreketi bâbında tamâm-ı mertebe maĥzûn ve maĥmûndur. Öyle olsa min-ba'd bizüm vâsıta-i vuşlat ve vesîle-i (18) temettü'-i pür-lezzetümüz 'aķr-ı nâķadan ĥayrı degüldür diyesiz diyü minnet itmekle ol mel'ûneler daķı aña göre hareket idüp Ķudâr ile Maşda' 'ı 'aķr-ı nâķaya cür'et itdürdiler. (19) Ve bir rivâyet daķı budur ki beyne'l-ķabile iki 'avret var idi ki birinüñ ismi 'Anîze olup emvâl ü erzâķ-ı bisyâr ve iki duĥter-i perî-peyker ve şîrîn-güftârı (20) var idi. Ve

nāka-i Şālih āb u giyāhda kendü en‘āmiyla müşāreket itdüğinden hātırı ğamnāk ve Şālih ‘aleyhisselāma zamīr-i nā-pāki çirknāk olmuş idi.¹⁴⁹⁷ (21) Ve bir ‘avretün dahı ismi Şadūf olup bi-nefsihā cemīle ve mālđār idi. Ve Şemūdilerden Şantem bin Hirāde nām recülün taht-ı nikāhında olmağla mālınun ĩrād (22) u maşrafını zevci taarrufuna teslim itmişidi. Şantam dahı Şālih ‘aleyhisselāmuñ nübüvvetini taşdıķ ve zümre-i mü‘minine lāhık olmağla taşarrufunda olan mālđan (23) bir miķđarını ehl-i İslām’a taşadduķ u nişār itdüğinden Şadūf haberdār olduķda benüm mālumu izā‘a kılduñ diyü Şantem’den müfāraķat idüp anuñ dahı Şālih ‘aleyhisselāma (24) bu cihetden zamīr-i murđarı kīnedār olmuşidi. el-Hāşıl ol iki fettāne vü mekkāre ittifāk-ı rü‘esā-yı küffār ile Maşda‘ ve Kudār’uñ ihzārıyıcün bir iki vāsıta (25) gönderüp geldüklerinde Şadūf kendü nefsin Maşda‘’a ‘arza kı lup mehr-i mu‘acceli nāka-i Şālih’uñ katlidür didi. ‘Anīze dahı Kudār ile ķavl ü ķarār (26) ve şart-ı helāk-i nāka ile iki duķterinden ķankısın murād iderse aña tezevvüce iķrār idüp ‘ucāletü’l-vaķt nuķūddan ve ecnās-ı emti‘adan niķe ‘atıyyātla (27) katlı-i nākaya nāmzād itdiler. Ammā Maşda‘’dan Kudār nāmdār ve beyne’l-ķavm ‘aziz ü kāmķār bir mekkār-ı bed-girdār idi. كَمَا ذَكَرَهُ (28): إِنَّبَتْ لَهَا أَشَقِيهَا رَجُلٌ عَزِيزٌ مَنِيعٌ فِي قَوْمِهِ مِثْلَ أَبِي زُمْعَةَ.¹⁴⁹⁸ Ve bi’l-cümle ol iki şakī-i nābe-kār ile Kudār’uñ hālī Hevneb bin Mīla‘ ve Da‘īr bin Ğanīm bin Vā‘ir (29) ve Maşda‘’uñ birāderzādesi Zü‘āb ve bunlardan mā‘adā beş ‘aded eşkıyā-yı saķar-mihād ittifāk u ittiḥād idüp sū’-i kaşd-ı nākada birbirine imdād (30) idecek oldılar. ¹⁴⁹⁹ كَمَا قَالَ تَعَالَى: وَكَانَ فِي الْمَدِينَةِ تِسْعَةُ رَهْطٍ يُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ وَلَا يُصْلِحُونَ. Pes ber-taḥķīķ-i müverriḥin bir gün nāka-i Şālih nevbet-i (31) āb-āşāmīde ser-i ķāha geldükde ol bed-sirişter birer kūşede ihtifā itmekle evvelā Maşda‘ bir tīr atup pāyine işābet idüp mecrūḥ kıldı. (32) Ve Kudār-ı mekkār şimşir ile bir ayağın dahı ķalup der-hāl refiķleri olan eşkıyā bī-kibār hücüm idüp nākayı helāk itdiler. Ve Şemūdiyān ķaşıyyeden (33) āgāh olmağla herbiri varup laḥm-ı nāka-i Şālih’i şütür ķurbānı gibi birbirinden ķapuşup üleşdiler. Pes faşıl-i nāka māderine olan vāķı‘a-yı hā’ileyi (34) gördükde der-hāl firār idüp Şınav ve ‘inde’l-ba‘z Fārre ismi ile ma‘rūfe bir cebel-i

¹⁴⁹⁷ Bu rivayetler için bkz. Sa‘lebī, **el-Keşfü’l-Beyân**, C: IV, s. 255-256.

¹⁴⁹⁸ Deveye kötülük yapmak için gönderildiklerinde Ebī Züm’a gibi kavmi içerisinde güçlü ve seçkin bir şahıs onları bundan alıkoymaya çalıştı.

¹⁴⁹⁹ “O şehirde dokuz elebaşı vardı; bunlar yeryüzünde bozgunculuk yapıyor, iyileştirme ve düzeltme cihetine gitmiyorlardı.” Neml 27/48.

şāmiha ilticā eyledi. Ammā tevārīh-i Şa‘lebî’de faşil-i nāka dahı katl (35) olunup ve lahmı lahm-ı māderine katulup tevzî‘ olındı diyü Muḥammed bin İshāk’dan bu vechile menķüldür. قَالَ مُحَمَّدٌ بْنُ إِسْحَاقَ: إَتَّبَعَ السَّقْبُ* أَرْبَعَةَ نَفَرٍ مِنَ التَّسْعَةِ الَّذِينَ (36) عَقَرُوا النَّاقَةَ وَفِيهِمْ مَصْدَعٌ وَأَخُوهُ دُؤَابٌ فَرَمَاهُ دُؤَابٌ (مَصْدَعٌ) بِسَهْمٍ فَأَنْتَظَمَ قَلْبَهُ ثُمَّ جَرَّ بِرِجْلِهِ وَأَنْزَلَهُ ثُمَّ أَلْقُوا لَحْمَهُ مَعَ لَحْمِ أُمِّهِ.¹⁵⁰⁰

Ammā eşaḥḥ-ı aķvāl-i müverriḥin faşil-i nāka (37) firār idüp Şāliḥ ‘aleyhisselām ‘aķr-ı nākadan ḥaberdār olduķda ‘aķr-ı nāka ne keyfiyyet ile olduğın istiḥbār buyurđı. Ḳavm-i Şemūd dahı ḥuzūr-ı Şāliḥ’de (38) cem‘ olup ḥāşā bizüm bu ḥareket-i nā-şāyesteden ḥaberümüz yokđur ve bu ḥuşūşa iznümüz olmamışđur, filān ve filān nām bed-encāmlardan şudūra gelmişđür (39) diyü envā‘-ı te‘essüf ve nedāmet ile ma‘zeret dilediler. (40) كَمَا أَخْبَرَ تَعَالَى فِي كَلَامِهِ الْقَدِيمِ: فَعَقَرُوهَا فَأَصْبَحُوا نَادِمِينَ فَأَخَذَهُمُ الْعَذَابُ إِنَّ فِي ذَلِكَ (40) Pes bu eşnāda cemī‘-i mü‘minin Şāliḥ ‘aleyhisselāmdan ricā idüp: Yā Nebīyyallāh! Ḳavm-i Şemūd’uñ ‘azāb-ı mev‘üddan (41) maşūn olmalarıyiçün dergāh-ı ‘izzete du‘ā kıl diyü tazarru‘-ı bisyār kıldılar. Şāliḥ ‘aleyhisselām eyitdi: Ey ehl-i İslām! Kemān-ı meşīyyetden ceste olan tīr-i ḳazā [258*] (1) egerçi gerü dönmez velākin şütür-beççeyi bulup merāsım-i tekrīmını ri‘āyet ile mābeynünüzde ikāmete tedbīr idersiñüz. Me’müldür ki anuñ berekātında Ḥaḳḳ celle ve ‘alā sizden (2) ‘azābı ref‘ eyleye. Ḳavm-i Şemūd dahı ber-müceb-i fermüde şütür-beççenüñ eşerince şitābān olup kūh-ı Şınav’a gitdiler. Velākin bā-fermān-ı Ḥālīḳu’l-cinn ve’l-beşer (3) cebel-i mezbūr eflāke berāber olup ḳulle-i kūha çıķmaĖa ḳādir olamadılar. Pes Şāliḥ ‘aleyhisselām dahı ḳavminüñ ‘aķāblarınca gidüp şütür-beççe Şāliḥ ‘aleyhisselāmı gördükde (4) feryād idüp “Yā Şāliḥ vā ümmāh!” diyü üç nevbet çağurup gözden nihān u bī-nişān oldu. Ve bir rivāyetle ḳulle-i cebelden bir şaḥre münşakķa olup cevfine (5) dāḥil oldu. Ba‘dehū Şāliḥ ‘aleyhisselām ḳavmini melāmet-i tamām ile eyitdi: Ey bed-fercāmlar! Bu şütür-beççenüñ her bir bāngi size birer gün mühlete işāret olup (6) dördüncü gün ‘uķūbet-i ‘ācile olur buyurđı. ¹⁵⁰² Çünki ḳavm-i

* Der-kenār: Saķab teşriḥaya dirler.

¹⁵⁰⁰ Deveyi boğazlayan dokuz kişiden dördü yavruyu takip ettiler. Onlar arasında Masda‘ ve kardeşi Züāb vardı. İkisi de ok attılar, devenin kalbine isabet etti sonra onu ayaklarından sürükleyip indirdiler. Sonra onun etini annesinin etine kattılar. Sa‘lebî, **el-Keşfü’l-Beyân**, C: IV, s. 256.

¹⁵⁰¹ “Buna rağmen onlar deveyi kestiler, ama yaptıklarına pişman oldular; çünkü onları azap yakaladı. Doğrusu bunda büyük bir ders vardır ama çokları iman etmezler.” Şu‘arā 26/157-158.

¹⁵⁰² “Yurdunuzda üç gün daha yaşayın! Bu, asla yalan olamayacak bir tehdit idi.” Hud 11/65.

Şemūd'un mütemerrid ü 'anūd Şālîh'den (7) ol 'azâb-ı mev'ûdî işitdiler 'alâ-sebîl'l-hezl "Alâmet-i 'ukûbet nedür yâ Şālîh bilür misin?" didiler. Şālîh 'aleyhisselâm dahı emâret-i nüzûl-i 'ukûbet oldur ki (8) yarın yüzünüz zerd ve irtesi gün surh üçünci gün siyâh-şekl ve kabîh-heykel olup dördünci gün Cebbâr u Kâhhâr Allah'un 'ukûbetine sezâvâr ve batş-ı (9) şedîd-i müntakîme giriftâr olmañuz muḳarrerdür buyurdi. Ve ḳavm-i Şemūd hefte eyyâmından yevmü'l-aḫada yevmü'l-evvel ve işneyne yevmü'l-ehven ve şelâşeye dubâr (10) ve erba'aya cubâr ve ḥamîseye mu'nis, cum'aya 'arûbe ve septe şiyâr tesmiye itmekle şu'arâ-yı Şemūd'dan birisi bu ma'nâyı iş'âr içün işbu şi'ri inşâ idüp, şi'r (11):

أَوَّلُ أَنْ أَعِيشَ وَإِنْ يَوْمِي
بِأَوَّلٍ أَوْ بِأَهْوَنٍ أَوْ دُبَارٍ
أَوْ الْمَوْتِ جُبَارٍ فَأَنْ فِيهِ
فَمُنْسٍ أَوْ عُرْوَةٍ أَوْ شِيَارٍ¹⁵⁰³

Ḳavm-i Şemūd'un dahı 'akr-ı nâḳa (12) itdükleri yevm-i cubâr ve nüzûl-i 'azâb rûz-ı şiyârda vâḳı' oldı. Ve bi'l-cümle Şālîh 'aleyhisselâm cânib-i 'azîz ü zû-intikâmdan vuḳû'-ı 'azâbı i'lâm (13) eyledükde ḳaşd-ı nâḳaya kemer-beste olan eşḳıyâ-yı tis'a Şālîh'ün ḳatline cezm-i te'emmüle menzilgâh-ı Şālîh'e vaż'-ı aḳdâm idüp niyyet-i fâsîdelerin itmâm (14) içün bir kûşede ihtifâ kıldılar. Fe-ammâ irâdet-i ezeliyye-i rabbâniyye Şālîh 'aleyhisselâmı ol tã'ife-i şumuñ mażarrâtından hıfz u ḥimâyet ta'lik itmekle (15) melâ'ikeden bir fevce emr-i ilâhî vârid olup eşḳıyâ-yı mezbûrenün 'ukûbet-i 'azîme ile ihlâkine işâret buyurulmağla melâ'ike-i me'mûre der-hâl gelüp (16) mânend-i kûh bir seng-i mâ-şükûh getürüp ol mütemerridlerün ser-i bî-devletlerine urup dâne-i ḫardal gibi ḫurd itdiler. Ve küffâr-ı Şemūd ol merdûdlarun dahı bu vechile (17) ma'dûm u mefḳûd olduğı mesmû' u meşhûdları olduḳda küfr ü tuğyânları evvelkiden ziyâde olup cümlesi ḳatl-i Şālîh'e bezl-i meḥûd itdiler. (18) İttibâ'-ı Şālîh ol ḳavm-i nâ-muvâfaḳun bu maḳûle ḳaşd-ı nâ-lâyıḳun gördükde bi-tarîḳi'l-muşâlaḫa mâbeyne tavassuṭ idüp eyitdiler: Ey ḳavm-i bed-fercâm niçün (19) ḫareket-i nâ-revâya iḳdâm idersiz? Şālîh ḫod size dördünci gün 'azâbun vuḳû'undan

¹⁵⁰³ Günüm evvel, ehven veya dúbâr ise de yaşamayı ümit ederim. Ya da yerim cubârdır ya da mu'nis, arûbe veya şiyâr günlerinden biridir. İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-'Azîm*, thk.: Muhammed Hüseyin Şemseddîn, Beyrut, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419/1998, C: IV, s. 130.

haber virdi. Pes münāsib olan budur ki şabr u ārām idesüz (20) hattā Şālih muḥbir-i şādık ise aña olan cefā vü ezāñuza bā' iş-i izdiyād-ı gāzab-ı ilāhī olmaya. Ve eger Şālih'ün haber virdüğü müddet-i mev'üde münkaẓıye olup (21) 'azāb u 'ikāb vāqı' olmazsa kizbi āşikār olur. Ol zamān da muḳtezā-yı kār ne ise icrā kılasız didiler. Semūdiler daḥı re'y-i mezbūrı (22) vech-i ma'kūl görüp ol niyyet-i fāsıdelerinden inḳıẓā-yı müddete deḡin ferāḡat ve mesken-i şūmlarına 'avdet itdiler. Pes Mevlānā Ḥudāvendigār 'aleyhi raḥmetullāhi'l-ḡaffār (23) daḥı münāsebet ile 'ale'l-icmāl bu vaḳ' ayı iḥbār içün işbu beyāna taḥrīk-i 'inān-i güftār idüp kışşadan niçe ḥişşe iş'ār ile buyururlar ki (24):

ناقة صالح بصورت بُد شُتُر

Nāḳa-i Şālih 'aleyhisselām min-ḥaysü's-şüre şütür idi. Binā'en 'alā-zālik

(2509/2546) یی بُریدندش ز جهل آن قوم مُر

(25) ol tünd-ḥūy-ı telḥ-feḥām olan ḳavm-i ḥām u nā-kāmlar ḥaḳīḳat-i nāḳadan ḡāfil olduklarından peyini ḳaṭ' itdiler. Ve 'āḳıbetü'l-'āḳıbe sū'-i ḳaşd ile'n-nāḳa (26) sebeb-i duḡūl-i ceḥīm ve bā' iş-i 'azāb-ı elīm olmasından cehl-i 'azīm ile

از برای آب چون خصم شددند

āb-ı çāhdan ötüri çünki ol nāḳaya ḥaşm (27) ve Şālih'e ḥaşım oldılar. Ḥaḳḳ celle ve 'alānuñ ni'meti şükrüni bilmeyüp lā-cerem

(2510/2547) نان کور و آب کور ایشان بُدند

anlar nān-kör ve āb-kör oldılar. Ḥāşıl-ı kelām (28) ber-feḥvā-yı kerīme-i ḡarrā-yı قُلْ Eger mā-i bi'r ve eger nāḳa-i Şālih memlūk-i 1504 أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَصْبَحَ مَاؤُكُمْ غَوْرًا فَمَنْ يَأْتِيكُمْ بِمَاءٍ مَعِينٍ. Rabb-i 'izzet ve 'ināyet-i ilāhiden (29) ḳavm-i Şemūd'a ni'met olup tersīb ü taḡvīr-i mā ve nāḳayı izāle vü ifnā yed-i ḳudretde iken ol Rabb ü Kerīm kemāl-i faẓl-ı 'amīminden taḡvīr itmeyüp (30) ve nāḳa nūş itdüğü āb-ı çāha mu'ādil leben-i şehbā vü ḥāliş 'atā buyurup her biri müstaḡraḳ-ı menḥ-i ilāhīyye iken te'amī ve tegāfūl ile kāfirü'n-ni'me ve nān-kör (31) oldılar. Pes mışra'-ı şānīde olan nāndan murād mülābese-i ḡızā'iyyet ile leben-i nāḳa ve ābdan murād āb-ı çāh-ı Şemūd ola. Ve yāḥud āb u nān aḡẓıye (32) ma'nāsında isti'māl olunmaḡla muṭlaḳan kāfirü'n-ni'me oldılar dimek ola. Ve ammā bu daḥı mümkündür ki kör kāf-ı Fārisiyle āb u nāna muẓāf ile olmaḳ üzere (33) ḥāşıl-ı ma'nā bu ola ki çünki ol ḳavm-i bed-girdār āb

¹⁵⁰⁴ “Bir de şunu sor: Suyunuz çekilirse size akarsuyu kim getirebilir?” Mülk 67/30.

içün haşm-ı nâka oldılar lâ-cerem ‘ukûbet-i Cebbâr’a sezāvār olup tu‘me-i gūr u nār ve loğma-i mūr (34) u mār oldılar. Hakkā ‘aceb cühelâdur ki nâka âb-ı çāhı nûş itmesi kavm-i Şemūd’uñ mādān ola naşiblerine nakş irās itmeyüp belki ‘inde’t-tahkîk (35)

ناقة الله آب خورد از جود ميغ

nâka-i Hudā ābı cūd-ı şehābdan nûş iderdi. Zīrā enhār u ābārda olan āb-ı cārī vü mütefeccir şehab-ı maṭaruñ (36) қатарātından ictimā‘ itmekle nâkanuñ çāhdan şārib olduğı āb bi’l-vesāṭa cūd-ı şehāb ve filḥakīka maḥz-ı fazl-ı Vehhāb ve luṭf-ı bilā-‘ivaṣ (37) müsebbibü’l-esbābdur.¹⁵⁰⁵ وَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً بِقَدَرٍ فَأَسْكَنَّاهُ فِي الْأَرْضِ Ya‘ nī ber-mübteğā-yı naşş-ı kerīm vech-i arzda mevcūd olan (38) āb-ı ğadr u enhār ve miyāh-ı ‘uyūn u ābār қатарāt-ı emtārdan ictimā‘ idüp sâ‘at-i kıyāmet iktirāb itdükde Hāzret-i İzed-i Müte‘āl bir melek (39) ba‘ş ü irsāl idüp emr-i Hakkıla vech-i arzda olan cemī‘-i miyāhı cānib-i āsümāna ıṣ‘ād ider. Ve kâle’l-Beyzāvī fī tefsīrihī: فَإِنَّ الْمَطَرِ¹⁵⁰⁶ (40) ‘İlm-i şerīfe ḥafī olmaya ki ekşer-i nūsaḥ-ı *Meşnevî*’de mışra‘-ı şānī, mışra‘:

ناقة الله آب خورد (41) از جوی و میغ

vākı‘ olmağla nâka ırmağdan ve şehābdan şu içerdi diyü şerḥ itmişler. Lākin kavm-i Şemūd’uñ sākin oldukları maḥalde nehrüñ vücūdı olmayup [258^b] (1) belki aşḥāb-ı Hicr faḳaṭ yek çāh-ı ma‘hūda muḥtāc olup ve nâka-i Şālīḥ nehirden āb-āşām olduğı menḳūl ü mesmū‘ degüldür. Belki mücerred dāl ile vāvı temyīz itmeyen (2) küttāb-ı ğalaṭ-bīnūñ ḥaṭālarıyla ekşer-i nūsaḥ ğalaṭ olup şurrāḥ daḥı naql-i maşdarda buldukları terkībūñ ma‘nā-yı mañtūqın beyān itmişler. Fe-ammā beyne’l-Mevleviyye (3) şıḥḥat ile mevşūfe ve ‘Ubeyd Dede¹⁵⁰⁷ ismiyle ma‘rūfe olan kimesnenüñ ḥaṭṭıyla mektūbe Meşnevīlerde bi’l-izāfe ve’d-dāl cūd-ı miğ vākı‘ olup vākı‘a daḥı muṭābık

¹⁵⁰⁵ “Gökten uygun ölçüde su indirir, onu arzda tutarız.” Mü’minûn 23/18.

¹⁵⁰⁶ Çünkü yağmur gökten başlar, buluta gelir, ondan da yere varır. Nitekim bunlar açıkça görülmektedir. Kâdı Beyzāvî, *Envâru’t-Tenzîl*, C: I, s. 55. Tercüme için bkz. Kâdı Beydâvî, *Beydâvî Tefsîri*, trc.: Abdülvehhab Öztürk, C: I, s. 80.

¹⁵⁰⁷ Mevlevî dervişlerinden biri olan Ubeydullah Dede, Esrar Dede’nin verdiği bilgiye göre *Mesnevî* istinsahı ile meşgul olmuş, yazdığı *Mesnevî* nüshaları Hüsameddin Çelebi nüshası ile mukabele edilmiştir. **Esrar Dede: Tezkire-i Şuarâ-yı Mevleviyye: İnceleme, Metin**, haz.: İlhan Genç, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2000, s. 341-343. Ubeyd b. Hıdır el-Mevlevî tarafından yazılan 936/1529 tarihli bir *Mesnevî* nüshasının Dublin-Chester Beatty Library 476 numarada bulunduğu kaydedilmiş. bkz. Önder vd., *Mevlânâ Bibliyografyası 2: Yazmalar*, s. 35.

(4) olduğuyiçün vech-i mezkûr üzere ma‘nâ virilmek ihtiyâr olındı. Ve Mevlânâ’nuñ intikâllerinden dört sene muḳaddem altı yüz altmış sekiz târîhinde fuḳarâ-yı (5) Mevleviyye’den Muḥammed bin İshâk¹⁵⁰⁸ hattıyla mestûr olan nüshada yâ-i müşennât-ı taḥtâniyye ile bilâ vâv ma‘a’l-izâfe cûy-ı mîğ vâkı‘ olmuştur. Bu taḳdîrce eger mâ-i râkid-i (6) âbâr ve eger ḳaṭarât-ı emṭâr cûy-ı mîğa teşbîh-i belîğ ile teşbîh olup bu vechile olan ma‘nâ daḥı şahîḥ ve maḥalle münâsib ü lâyıḳ ve tevcihe muvâfıḳ olur. Ḥulâşa-i kelâm (7) ey ḥullân-ı sa‘âdet-encâm! أَفَرَأَيْتُمُ الْمَاءَ الَّذِي تَشْرَبُونَ أَأَنْتُمْ¹⁵⁰⁹ feḥvâ-yı kerîmi üzere eger nâḳa eger âb ve cümle cihân (8) u cihâniyân memlûk-i Rabbü’l-erbâb iken ol ḳavm-i ḳalâlet-me’âb

(2511/2548) آبِ حق را داشتند از حق دریغ

âb-ı Ḥaḳḳ’ı Ḥaḳḳ’dan dirîğ tutdılar. Ya‘nî ber-feḥvâ-yı (9) نَاقَةَ اللَّهِ وَسُقْيَاهَا¹⁵¹⁰ nâḳanuñ Allah’a izâfeti beytu’llâh ve ‘abdu’llâh gibi li-ecli’t-teşrîf ve’t-taḥşîş olmağla âbı nâḳadan dirîğ min-ḥayṣü’l-ma‘nâ ve’l-gâye (10) Ḥaḳḳ’dan men‘ ü dirîğ itmek olur. Âh ey sâlik-i râh ve müstemi‘-i âgâh! Evliyâ’u’llâhuñ daḥı merâyâ-yı mücellâ-yı ḳulûb-ı tâhireleri envâr-ı tecelliyât-ı ilâhiyye ile bâhire (11) olduğu cihetden anlara ‘adâvet ü inkâr sebep-i duḥûl-i nâr olmağla Mevlânâ Ḥudâvendigâr kışşadan ḥişşe bu ma‘nâyı iş‘âr içün buyururlar ki (12):

ناقة صالح چو جسم صالحان

Nâḳa-i Şâlih mânend-i cism-i şâlihân

(2512/2549) شد کمینی در هلاک طالحان

helâk-i tâlihân bâbında der-kemîn oldu. “کمینی”de olan (13) yâ ‘inde’l-ba‘z yâ-i vaḥdet olmaḳ üzere bir pusu oldu diyü ma‘nâ virilmiş. Vaḥdet-i nev‘iyye olmaḳ üzere bir nev‘-i pusu oldu dinilse daḥı mümkündür. (14) Nisbiyye olmak üzere kemîne mensûb oldu demek daḥı vecihdür belki ensebdür. Ḥâşıl-ı ma‘nâ ‘ârifân-ı billâh ve evliyâ-yı âgâhuñ meşḳût-ı envâr-ı aḥadiyyü’z-zât olan (15) cism-i meşḥûnu’s-şifâtı inkâr u ‘adâvet iden bî-hidâyetlerüñ sebep-i heleketi ve

¹⁵⁰⁸ Bu müstensih hakkında bilgiye ulaşılammıştır. Ancak kataloglarda Muhammed b. İshak el-Lârendî isimli müstensihe ait iki *Mesnevî* nüshası tespit edilmiştir: Süleymaniye Ktp, Fatih, nr. 2813 (882/1477); Süleymaniye Ktp, Eyüp, nr. 184 (VIII/XIV. yy.). bkz. Önder vd., **Mevlânâ Bibliyografyası 2: Yazmalar**, s. 9, 24.

¹⁵⁰⁹ “İçtiğiniz suyu düşündünüz mü? Onu buluttan siz mi indirdiniz yoksa biz miyiz indiren?” Vâkıâ 56/68-69.

¹⁵¹⁰ “Allah’ın (mucize olarak) verdiği deveye ve onun su hakkına dokunmayın.” Şems 91/13.

‘ukûbetleri olduğu gibi i‘ dām-ı cism-i nāka-i Şālih dağı bā‘ iş-i demār-ı ehl-i şekāvet (16) olmuştur. Ve yāhud ve bi’l-‘aks ifnā-yı cesed-i nāka bā‘ iş-i ‘azāb-ı küffār olduğu gibi ecsām-ı nūr-ı irtisām-ı ebrārı i‘ dāma iqdām iden füccār u ehl-i inkāra (17) dağı ifnā olunan ecsād-ı ahyār sebep-i giriftār-i ‘ukûbet bi’n-nār olur dimekdür. Görmez misin ki kavm-i Semūd’ı küfr ü ‘adāvetleri bir hālete iletdi ki (18)

تا بر آن اُمت ز حکمِ مرگ و درد

hattā ol gürüh-ı maḫhūrenūñ üzerine vāqı‘ olan derd ü mergūñ hükmünden

(2513/2550) نَاقَةَ اللَّهِ وَسُقْيَاهَا چه کرد

kelām-ı sübhānide (19) Şālih ‘aleyhisselām lisānından hikāyet buyurulan نَاقَةَ اللَّهِ وَسُقْيَاهَا kavlı-i şerifi ne eyledi?

[Maṭlab: Fī-tefsiri kavlihi te‘ ālā: نَاقَةَ اللَّهِ وَسُقْيَاهَا]

Kemā ḳāle te‘ ālā fī-şūreti’ş-Şems ¹⁵¹¹ نَاقَةَ اللَّهِ (20) وَسُقْيَاهَا Nāka fī-l-i maḫzūf ile manşūb olup ¹⁵¹² دُرُوا نَاقَةَ اللَّهِ taḳdīri üzere ma‘nā-yı mantūḳisi budur ki: Pes Şālih nebī ‘aleyhi selāmullāh (21) kavm-i Semūd’a nākatu’llāhı suḳyāsıyla hāline terk idūñüz, āb-ı çāhı andan dirīg itmeñüz buyurdı. كَمَا قَالَ الْبَيْضَاوِيُّ: وَسُقْيَاهَا فَلَا تَذُودُهَا عَنْهَا. ¹⁵¹³ فَعَقَرُوهَا (22) فَكَذَّبُوهُ Pes Şālih ‘aleyhisselām ri‘āyet-i nākayı kavmine tavşiye ve ‘inde’llāh olan şeref ü ihtişāşını ta‘rīf u taḳrīr ve ‘aḳr-ı nākadān taḥfīf (23) ü taḥzīr itmişken kavm-i Semūd Şālih’i kavlinde tekzīb ve ‘aḳr-ı nākaya eşkıyāyı tergīb idüp siñirlediler. Pes ber-feḥvā-yı ¹⁵¹⁴ فَسَوَّاهَا (24) فَدَمَدَمَ عَلَيْهِمْ رَبُّهُمْ بِذُنُوبِهِمْ فَسَوَّاهَا Celil ü Cebbār ve ‘Aziz ü Ḳahhār kavm-i Semūd’uñ üzerine zenbleri sebebi ile atbāḳ-ı ‘azāb idüp ḳahr u ḡazabıyla helāk idüp demdeme ve ‘azābını ol (25) kavm-i Semūd’uñ üzerine ‘ale’s-seviyye ilbās idüp eger şaḡīr ve eger kebīr müşrikīn zümresinden hīç ferd ḫalāş olmayup rākib-i keştī-i zünüb olan (26) vücūd-ı şirk-ālūdları deryā-yı caḫīme ḡarḳ oldu. Kelime-i dَمَدَمَ ḫışm u helāk itmek ve ḫışm ile söylemek ma‘nāsınadır. كَمَا يُقَالُ: دَمَدَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ ma‘nāsı Ya‘nī (27) دَمَدَمَ الْعُصْبَانَ ve ta‘diyesi عَلَى iledür ki

¹⁵¹¹ “Allah’ın elçisi onlara ‘Allah’ın (mucize olarak) verdiği deveye ve onun su hakkına dokunmayın’ demişti.” Şems 91/13.

¹⁵¹² Allah’ın devesini bırakın.

¹⁵¹³ وَسُقْيَاهَا onun su hakkına dokunmayın demektir. Fakat onu yalanladılar ve deveyi boğazladılar. Kādī Beyzāwī, *Envāru’t-Tenzil*, C: V, s. 316.

¹⁵¹⁴ “Fakat onlar ona inanmayıp deveyi kestiler. Bunun üzerine rableri, günahları sebebiyle onlara ardı arkası kesilmez felaketler göndererek hepsini helak etti.” Şems 91/14.

Ḥudā-yı te‘ālā anlara ğaḏab eyledi demek olur. Ve Ezherî¹⁵¹⁵ ile Zeccāc,¹⁵¹⁶ أَطْبَقَ عَلَيْهِمْ
¹⁵¹⁷ الْعَذَابُ diyü (28) tefsîr itmişler. اطباق bu maḥalde bürümek ma‘nâsınadır. Ya‘nî Ḥaḳḳ
te‘ālā ‘azābını kavm-i Şemūd’uñ üzerine bürüdi demek olur. (29) كَمَا يُقَالُ: أَطْبَقَ الْعَيْمُ السَّمَاءَ
وَأَطْبَقَ عَلَيْهِمُ الْعَذَابُ وَهُوَ مِنْ تَكَرُّرِ قَوْلِهِمْ نَاقَةٌ مَذْمُومَةٌ إِذَا أَلْبَسَهَا Ve fi’l-Beyzâvî أَيْ: فرو پوشید ابر آسمان را.¹⁵¹⁸
¹⁵¹⁹ Pes taḥkîḳ Beyzâvî vefkınca (30) nāḳa-i pür-şahme nāḳa-i müdemdeme ıtlāk
olunup kavm-i Şemūd daḥı nāḳa-i Şâlih’i keşret-i şahm ile gördükçe مَذْمُومَةٌ
kavillerini tekrâr ve iksâr-ı mu‘tād nâ-hemvârları (31) olmağla Ḥaḳḳ tebâreke ve
te‘ālā daḥı ḳahr u ğaḏabıyla kavm-i Şemūd’ı ihâta vü itbâḳ iden ‘azāb-ı nâr-ı ḥizlânı
demdeme kavliyle beyân ve bir hey’et-i mecmû‘adan müntezî‘a olan (32) şûrete bir
hey’et-i mecmû‘a-i mürekkebeyi isti‘âre ve temşîl buyurup o maḳûle cehûl u
‘anûdları ḳahr u helâkden ‘âciz olmaz. (33) كَمَا قَالَ تَعَالَى: وَلَا يَخَافُ عُقْبَاهَا.¹⁵²⁰ أَيْ: عَاقِبَةُ الْمَذْمُومَةِ أَوْ
¹⁵²¹ Hâşıl-ı ma‘nâ ve ḥâl-i ân ki ol ‘azîz ü
zû’l-intikâm ‘âkıbet-i (34) demdeme ve yâhud kavm-i Şemūd ve kāfir u ‘anûdları
‘âkıbet-i helâkden ḥavf itmez ya‘nî kayırmaz. Ve bi’l-cümle kavm-i Şemūd’dan olan
müşriklerden vaḥa-i arzda (35) hiç ferdi ibkâ itmeyüp cümlesini diyâr-ı ‘ademe irsâl
ve nâr-ı saḳara idḥâlden mübâlât itmeyüp

شحنه قهر خدا زیشان بجست

(2514/2551) خونهای اشتری شهرى دُرست

(36) şahne-i ḳahr-ı Ḥudā ol kavm-i Şemūd’dan bir devenüñ ḥûn-bahâsı içün tamâm
bir şehir istedi. Ya‘nî aşḥâb-ı Hicr’üñ cümlesi ‘azāb ile kışâş ve ḳatl-i nāḳa

¹⁵¹⁵ Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Ezherî el-Herevî (ö. 370/980) Arap diline dair yaptığı çalışmaları ile tanınmaktadır. bkz. Selahattin Kıyıcı, “Ezherî, Muhammed b. Ahmed”, **DİA**, C: XII, s. 65.

¹⁵¹⁶ Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc el-Bağdâdî (ö. 311/923) Arap dili ve grameri konusundaki çalışmaları ile bilinmekte olup *Meâni’l-Kur’ân ve İ’rabuh* isimli meşhur eserinde Kur’ân’da geçen kelimeleri mana ve i’rab yönünden incelemiştir. bkz. Emrullah İşler, “Zeccâc”, **DİA**, C: XLIV, s. 173-174.

¹⁵¹⁷ Allah’ın azabı onları kapladı, bürüdü. Ebû Mansûr el-Ezherî, **Kitâbu Meâni’l-Kur’ân**, thk: Ahmed Ferîd el-Mezîdî, Beyrut, Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2010, s. 549; Ebû İshâk ez-Zeccâc, **Meâni’l-Kur’ân ve İ’rabuhâ**, thk. Abdülcelîl Abduh Şelebi, Beyrut, Âlemü’l-Kütüb, 1408/1988, C: V, s. 333.

¹⁵¹⁸ Bulut gökyüzünü kapladı, bürüdü.

¹⁵¹⁹ Rableri azabı kapak gibi üzerlerine geçirdi. Bu (demdeme lafzı) نَاقَةٌ مَذْمُومَةٌ kavlinden faül fiilin tekrarı ile türetilmiştir ki her tarafı yağ bağlayan deve demektir. Kâdî Beyzâvî, **Envâru’t-Tenzîl**, C: V, s. 316. Tercüme için bkz. Kâdî Beydâvî, **Beydâvî Tefsîri**, trc.: Abdülvehhab Öztürk, C: V, s. 512.

¹⁵²⁰ O, yaptığının sonucundan korkacak değildir.” Şems 91/15.

¹⁵²¹ Kâdî Beyzâvî, **Envâru’t-Tenzîl**, C: V, s. 316.

muḳābelesinde (37) helāk oldılar. Āh ey refīḳ-i ṭarīḳ-i rabbānī! ‘Alā’üddevle-i Simnānī¹⁵²² bu āyet-i kerīmeyi enfüse taṭbīḳ cihetinden böyle te’vīl ider ki: ﴿فَقَالَ لَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ: (38) أَيُّ اللَّطِيفَةِ الصَّالِحَةِ. نَاقَةَ اللَّهِ وَسُقْيَاهَا﴾: أَيُّ أَحَدَرُوا عَقَرِ نَاقَةَ الشَّوْقِ وَشَرَبَهَا مِنْ عَيْنِ الذِّكْرِ. ﴿فَكَذَّبُوهُ فَعَقَرُوهَا﴾: يَتَكَذَّبُ بِهِمُ اللَّطِيفَةُ الصَّالِحَةُ (39) النَّفْسِيَّةَ وَعَقَرُوا نَاقَةَ الشَّوْقِ. ﴿فَدَمَدَمَ عَلَيْهِمْ رَبُّهُمْ بِذُنُوبِهِمْ﴾: أَيُّ أَهْلَكَهُمُ اللَّهُ بِذُنُوبِهِمْ. ﴿فَسَوَّاهَا﴾: أَيُّ عَمَّهُمْ بِذَلِكَ. ﴿وَلَا يَخَافُ عُقْبَاهَا﴾: وَلَا يَخَافُ الْقَوَى (40) الْعَاقِرَةَ فِي عَقْرِ نَاقَةَ الشَّوْقِ عَاقِبَةُ الْأَمْرِ بِذُنُوبِهِمْ. Ve Kāṣānī¹⁵²⁴ ḳuddise sırruh (41) daḥı sūre-i A‘rāf’da olan ¹⁵²⁵آيَةُ لَكُمْ اللَّهُ هَذِهِ نَاقَةُ اللَّهِ لَكُمْ آيَةُ 1525 ḳavl-i kerīminin te’vīlinde böyle taḥḳīḳ ider ki nāḳa-i Şālīḥ ‘aşā-yı Mūsā ve ḥımār-ı ‘İsā ve burāk-ı Muşṭafā [259*] (1) ‘aleyhim min-şalavātullāhī’l-evfā mişüllüdüdür. İmdi eger enbiyā vü evliyā ve eger ḡayrdan her aḥad içün bir merkeb vardır ki merkeb-i mezbūr aḥad-ı mezkūruñ ḥāmīle-i ḥaḳīḳat-i (2) nefsi-i nāṭīḳası olan nefsi-i ḥayvāniyyesidür. Pes merkeb-i mezbūruñ şıfat-ı ḡālibesi şıfāt-ı ḥayvānātdan her ne şıfatla muttaşıf olursa aña müntesib olup (3) merkeb-i mezbūra ol muttaşıf olduğu ḥayvānuñ ismi itlāk olunur. Meşelā şol aḥaduñ nefsi ki leyyine ve Ḥaḳḳ’a muṭī‘a ve ḡāyet ile mütezellile olsa anuñ merkebi (4) ism-i nāḳa ile mevsūme ve emr-i Ḥaḳḳıla mü’merre ve ol emrūñ sebebi ile ḳurb-ı Ḥaḳḳ’a muḥtaşsa olduğuçün Ḥaḳḳ’a nisbet olup nāḳatu’llāh

¹⁵²² Fârisî mutasavvıf şairlerden biri olan Ebü’l-Mekârim Rüknuddîn Ahmed b. Muhammed es-Simnânî (ö. 736/1336) Kübrevî şeyhlerinden Şeyh Nûreddin Abdurrahman el-İsferâyînî’ye (ö. 717/1317) bağlanmış daha sonra Kübrevîlikten ayrılan Rükniyye kolunun kurucusu sayılmıştır. Tasavvuf, fıkıh, kelam, hadis, tefsir ve ahlak konularında Arapça ve Farsça birçok eser kaleme almıştır. Necmeddîn-i Dâye’nin *Te’vîlâtü’n-Necmiyye* adı ile de bilinen *Bahrü’l-Hakâik ve’l-Meânî* isimli tefsiri de Alâüddeve-i Simnânî tarafından tamamlanmıştır. M. Nazif Şahinoğlu, “Alâüddeve-i Simnânî”, **DİA**, C: II, s. 245-247.

¹⁵²³ “Allah’ın elçisi onlara dedi ki”: Yani Hz. Salih’e ait olan latife. “Allah’ın verdiği deveye ve onun su hakkına dokunmayın”: Şevk devesini boğazlamaktan ve onun zikir pınarından içmesinden sakınsınlar. “Fakat ona inanmayıp deveyi kestiler”: Nefsî-salihî latifeyi yalanlayarak şevk devesini kestiler. “Bunun üzerine Rableri, günahları sebebiyle onlara ardı arkası kesilmez felaketler gönderdi”: Allah da onları günahları sebebiyle helak etti. “Ve hepsini helak etti”: Yani bu hususta hepsini bir saydı. “O, yaptığının sonucundan korkacak değildir”: Boğazlayıcı olan kuvvetler şevk devesini boğazlamaktan korkmazlar. Allah onları elçisine isyan etmeleri ve onu yalanlamaları sebebiyle helak etti. Alâüddeve es-Simnânî, **Aynü’l-Hayât: Tetimmetü’t-Te’vîlâtü’n-Necmiyye**, thk.: Ahmed Ferîd el-Mezîdî, Beyrut, Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2009, C: VI, s. 315.

¹⁵²⁴ Alâüddeve-i Simnânî ile aynı dönemde yaşadığıp onunla görüşen mutasavvıflardan biri olan Kemâluddîn Abdürrezzâk b. Ebi’l-Ganâim Muhammed el-Kâşânî (ö. 736/1335) İbnü’l-Arabî’nin düşüncelerinin anlaşılmasında ve yaygınlık kazanmasında önemli katkılar sağlamıştır. *İstılâhâtü’s-Sûfiyye*, *Letâ’ifü’l-i’lâm*, *Şerhu Menâzili’s-Sâ’irîn*, *Şerhu Fusûsi’l-Hikem* gibi eserleri ile tanınan yazarın *Te’vîlâtü’l-Kur’ân* isimli tefsiri belli ayetlerin vahdet-i vücûd telakkisi ile açıklandığı işari bir tefsiridir. Eser İbnü’l-Arabî’ye nispet edilerek de basılmıştır. Süleyman Uludağ, “Kâşânî”, **DİA**, C: XXV, s. 5-6.

¹⁵²⁵ A‘râf 7/73

ile ta'rif olunmuşdur.¹⁵²⁶ (5) Ve'l-hâşıl keşf u yakîn şāhibi olan kāmiller kelām-ı rabbānide zevk ile hâşıl olan müşāhedelerin silk-i tahrîre getürüp pîş-keş-i pîş-nihād-ı (6) meḥāfil-i erbāb-ı feza' il itmekle kāşifü'l-esrār Mevlānā Ḥudāvendigār daḥı ḥaḳḳa'l-yakîn müşāhede buyurdukları mükāşefeleri vefḳınca te'vîl-i nāḳa ve kışşadan (7) ḥişşe beyānına luṭf idüp buyururlar ki ey zümre-i müstemi'in ve sālīkān-ı rāh-ı yakîn! 'İlm-i yakîn ile ma'lūmuñuz olsun ki

روح همچون صالح و تن ناهه است

(8) ḥaḳīḳat-i nefis-i nāṭıḳa ki rūḥdur Şāliḥ ve anuñ ḥāmili olan nefis-i hayavāniyyenüñ merkebi ki tendür nāḳa gibidür. Fe-ammā ḥāmil ile maḥmūl beyninde fark budur ki (9)

(2515/2552) روح اندر وصل و تن در فاقه است

rūḥ vaşl-ı ilāhîde sermedî beḳā ve ten hicr u firāk ile fakr u fenā ve fāḳa vü 'anādatur. Ya'nî ervāḥ-ı ḳudsiyye-i aşfiyā (10) cezebāt-ı rabbāniyye ve tecelliyāt-ı zātîyye ile mebdē'-i ḥaḳīḳîleri olan vaḥdet-i muṭlaḳa vuşlatına nā'il olup 'ışḳ-ı Ḥudā ile ḡanî ve muḳtezayāt-ı cismiyyeden (11) berî ve müstaḡnîdür. Ammā 'anāşırdan müctemi' olan beden lā-cerem ekl ü şurba muḥtāc ve fāḳa-i mevt ü fenādan kendüyi taḥlişde bî-'ilācdur. Ve cism-i ma'ḳūd (12) bî-vücūd-ı rūḥ mütelaşî-i mefḳūd olup rūḥ ise bedenden ba'de'l-mufāraḳa daḥı bâḳî ve mevcūddur. Ve rūḥ vücūdda cism ile terekkübe muḥtāc degüldür. (13) Binā'en 'alā-zālik

روح صالح قابل آفات نیست

şıfat mevşūfa muzāf olmaḳ üzere Şāliḥ'e teşbîh olınan rūḥ ḳābil-i āfāt degüldür. (14) Pes āfet-peẓîr olmayan ervāḥ-ı muṭaḥharanuñ ecsām-ı münevverelerine nice āfāt u beliyyāt işābet idüp kimini ḳatlı helāk ve kimini erre vü minşarlar ile (15) ser tā ḳadem çāk çāk itdükleri nedür dirseñüz ey na'am egerçi enbiyā vü evliyādan nicesinüñ vücūd-ı şerîflerine ehl-i inkār ve aşḫāb-ı işrākden nice cefā vü ezā (16) işābet itmişdür velākin

(2516/2553) زخم بر ناهه بود بر ذات نیست

zaḥm u sitem nāḳaya temşîl olınan ḳālība vāḳı' olur zātı üzerine vāḳı' olmaz. (17) Aña binā'en ki

¹⁵²⁶ İbnü'l-Arabî, *Tefsîru İbn Arabî*, C: I, s. 238; Abdürrezzak Kâşânî, *Te'vîlât-ı Kâşâniyye*, trc.: Ali Rızâ Doksanyedi / haz.: M. Vehbi Güloğlu, Ankara, Kadioğlu Matbaası, 1987, C: II, s. 46-47.

روح صالح قابل آزار نیست

rūḥ-ı Şālîḥ ki murād ervāḥ-ı enbiyā vü evliyādur ḳābil-i āzār degüldür. Egerçi münkir ü münāfîḳ ve nā-cins ü nā-muvāfîḳdan (18) her birine niçe ezā vü cefālar olmışdur fe-ammā ol cehele ve nā-bīnālar ġāfil ki

(2517/2554) نور یزدان شُعبه کُفّار نیست

nūr-ı Yezdān maġlūb-ı müşrikān ü münkirān degüldür. (19) Ya‘nī cisimleri dest-i āzār-ı küffārda ise rūḥ-ı muṭahharları ber-feḥvā-yı¹⁵²⁷ kenef-i elṭāf-ı ġaffārdadur. İmdi benüm rūḥum! Ġāfil olma ki

حق از آن پیوست با جسمی نهان

ḥulūl ve ittiḥaddan münezzeḥ olan zāt-ı muḳaddes bilā-kemmiyet (21) ü keyfiyyet bir cisme min-ḥayşü la-yeş‘ur andan ötüri nihānı muttaşıl olur ki

(2518/2555) تاش آزارند و بیند امتحان

tā ki ol cehele vü ġafele enbiyā vü evliyāyı (22) āzürde-dil ideler ve imtiḥān-ı ilāhı göreler. Ḥāşıl-ı kelām cehele-i bed-kāmlar ecsām-ı aşfiyāda olan sırr-ı ḥafî ve kenz-i maḥfiyi idrāk idemeyüp (23) ve zāmîr-i nā-pākleri imtiḥān olduğın bilmeyüp fi‘l-i nā-hemvārları sebeb-i ḥulūd fi‘n-nār oldı. Ve ittişālden murād iki şey’ün birbirine luşūḳ (24) ve ittişāli ḳābilinden olmayup belki lā-mevcūde sivāllāh ve ber-vefḳ-ı¹⁵²⁹ İdā tām Faḳr-ı zātiyyede olan şol fenā-yı fenā ve taḥaḳḳuḳ-ı beḳādur ki (25) evşāf-ı ilāhiyye ile muttaşîf ve maḫhar-ı esmā-i külliyye-i rabbāniyye olan fānî fillāhuñ zātı postuñ ġayrı bir maġz ve māverā-yı ‘aḳlda bir nūr-ı maḫzdur. (26) Nitekim Sultān Veled ḳaddesallāhu rūḥahū *İntihā*¹⁵³⁰ nām manzūmesinde bu mertebeye i seniyyeye işāret itmişlerdür. Naẓm:

همچنین سالک چو آخر در سلوک
(27) گردد از داد خدا یک از ملوک

عاقبت گردد منزّه چون خدا

¹⁵²⁷ “Doğruluğun hâkim olduğu bir ortamda, gücüne sınır olmayan bir hükümdarın huzurundadırlar.” Kamer 54/55.

¹⁵²⁸ Altın için ateş ne ise veli için musibet odur.

¹⁵²⁹ Fakirlik tamam olduğunda o Allah’tır.

¹⁵³⁰ Sultan Veled’in ilahî hikmetlerle Mevlânâ ve çevresindeki Mevlevî büyüklerine ilişkin detaylara yer verdiği Farsça mesnevîsidir. bkz. Sultan Veled, *İntihânâme*, tsh.: Muhammed Ali Haznedarlu, Tahran, İntişârât-ı Revzene, 1376/1997.

خود به خود قائم بود بی پیشوا

سرّ یزدان درج شد اندر بشر
(28) سخت پنهان همچو در آتش شرر

می‌نگنجد در عبارت وصف او
لیک یابی از عبارت بوی تو¹⁵³¹

İmdi haqîkat-i hâlden gâfil (29) ve merdân-ı Hudâ'ya zaḥm uran cāhiller

بی‌خبر کآزار این آزار اوست

منْ آذَانِي (30) فَقَدْ آذَى Ya' nî haberleri yokdur ki enbiyā vü evliyāyî āzār Ḥaqq'ı āzārdur. Ya' nî
ḥadîṣ-i şerîfî mücebince enbiyā vü evliyānuñ¹⁵³² مِّنْ أَهَانَ لِي وَلِيًّا، فَقَدْ بَارَزَنِي بِالْمُحَارَبَةِ.¹⁵³³
ezā vü cefāsı Ḥaqq'a ihānet olur. (31) Aña binā'en ki

(2519/2556) آب این خُم متصل با آب جوست

bu ḥumuñ ābı cūya muttaşıldur. Ya' nî ber-feḥvā-yı¹⁵³⁴ فَإِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُّوحِي Ḥum-ı
cesed-i velīde (32) āb-ı rūḥ-ı revān nefḥ-i rūḥ eyleyen deryā-yı haqîkat ve baḥr-ı
aḥadiyyete muttaşıl gayr-ı munfaşıldur. Nazm:

چنان پنهان ای ماه دل افروز

(33) که شان دیگری داری تو هر روز

گهر ریزست نورت در همه جا

تو بی جایی و نورت در همه جا¹⁵³⁵

Daqîka: Pes Ḥazret-i Ḥaqq ve Feyyāz-ı Muṭlaq (34) bî-ḥulūl ü inḫisāl cism-i nūr-ı
irtisām-ı enbiyā-yı 'izām ve evliyā-yı kirāma ta'alluḥ ile olan ittişālî mücerred kefer
vü fecere anları āzār ve ol sebeb ile (35) kendüler daḥı 'azāb-ı nāra giriftār olmaḥ
içün midür diyü su'āl idenlere ḥall-i eşkāl budur ki: eyle degüldür, belki ber-

¹⁵³¹ Bunun gibi talip de sülükünü bitirdikten sonra Hakk'ın inayetiyle padişahlardan biri olur. Nihayet Hakk gibi ihtiyaçlardan münezzeḥ olur. Bi-zatihî kaim olup pişvaya muhtaç olmaz. Yezdan'ın sırrı beşerde derc olunmuştur. Fakat ateşin içinde kıvılcım gibi katı gizlidir. Onun övgüsü ibarelere sığmaz fakat sen ibarelerden bir koku bulursun. Sultan Veled, **İntihânâme**, tsh.: Muhammed Ali Haznedarlu, s. 165-166. Tercüme için bkz. Hülya Küçük, **Küpten Sızan Sırlar: İntihâ-nâme-i Sultan Veled**, İstanbul, Ataç Yayınları, 2010, s. 349-350 (İbrahim Hakkı Eroğlu tercümesi).

¹⁵³² Beni inciten Allah'ı incitir. Tirmizî, "Menâkıb", 3862.

¹⁵³³ Taberânî, **Mu'cemü'l-Evsat**, C: I, s. 192, nr. 609.

¹⁵³⁴ "Ona tam şeklini verip ruhumdan da üflediğim vakit..." Hicr 15/29; Sâd 38/72.

¹⁵³⁵ Ey gönlü yakan ay (yüzlü)! O kadar gizlisin ki her gün başka bir sıfatla ortaya çıkarsın. Nurun her yere inci saçmakta. Senin bir mekânın yoktur fakat nurun her yerededir.

mübteğā-yı ¹⁵³⁶ وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا enbiyā-yı ‘izāmuñ her biri ilhāmāt-ı rabbāniyye ve cezebāt-ı sübhāniyye ile şıfāt-ı kulüb-ı müsta‘iddini takvîyet ve tarîk-i müstakîmi delâlet (36) ve şıfāt-ı nefsi istifā-yı şehvāt ve mütelezzāt-ı fāniyyâtıdan nehy ile hidāyet için meb‘ûş olmuşlardır. Velâkin münhemik-i zulümāt-ı nefsāniyye olan (38) ehl-i dalâlet ber-mışdāk-ı kerîme-i ¹⁵³⁷ قَالُوا إِنَّا تَطَيَّرْنَا بِكُمْ لَئِن لَّمْ تَنْتَهُوا لَنَرْجُمَنَّكُمْ وَلَيَمَسَّنَّكُم مِّنَّا da‘vet-i enbiyâyı istiğrâb ve ecsâm-ı laîfelerin (39) istikbâh ile sizûñ ba‘şuñuz bize şûm oldu diyü hidāyet-i Hakk’dan nefret idüp eger maķāleñüzden muntelhî olmazsañuz lâ-cerem size zaķm-ı recm ile (40) ‘azāb-ı mü’ellim iderüz didüklerinde enbiyā-yı ‘izām ‘aleyhimü’s-şalavāt ve’s-selām dahı ¹⁵³⁸ قَالُوا طَائِرُكُم مَّعَكُمْ أَئِن ذُكِّرْتُم بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ مُّسْرِفُونَ kerîmesi (41) vefķınca ey kavm-i şûm eger siz tezkîr u mev‘izayı kabûl idüp haķîkat-i hâle ‘âlim olayduñuz sebab-i şûmı olan sizûñ a‘māl-i fāsîde [259^b] (1) ve ‘aķā’id-i kāsîdeñüz olduğın bilüp ¹⁵³⁹ وَكُلُّ إِنْسَانٍ أَلْزَمْنَاهُ طَائِرَهُ فِي عُنُقِهِ sizûñle bile olduğın ve haķîkatde (2) şûm kendü nüfûs-ı reddiyyeñüz olduğın fehmi ü iz‘ân kılduñuz. İmdi şe‘âmet bizde olmayup belki siz Hakk’a muķālefet ve tab‘a muvāfaķat ile müsrifinden (3) ve zümre-i tākîdensüz diyü haķîkat-i hâli beyân buyurdılar. Felihāzā kāşifü’l-esrār Mevlānā Hüdāvendigār dahı bu bābda olan eşķālî hāl idüp buyururlar ki:

زان تعلق کرد با جسمی اله

Pertev-i envār-ı zāt-ı ilāhî ecsâm-ı enbiyādan bir cisme ol sebebeden ta‘alluķ eyledi ki

(2520/2557) تا که گردد جمله عالم را پناه

tā ki ol cism-i laîf (4) cümle ‘āleme penāh ve melce’ ola. Ya’nî hāşā enbiyā-yı ‘izāmuñ bi‘şeti sebab-i ‘azāb olmayup belki ‘ālemiyāna rahmet olup ¹⁵⁴⁰ وَابْتَغُوا إِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ fehvā-yı kerîmi üzere (5) halk-ı cihān enbiyā-yı izāmı Hakk’a vesîle düzüp ķavl ü fi‘lde işr-i şerîflerine iķtidā ile derekāt-ı bu‘d u hîzlāndan ħurûc ve derecāt-ı şuhûd u iķāna (6) ‘urûc için meb‘ûşlardır. Velâkin erbāb-ı dalâlet semt-i muķālife gitmekle müsteħaķķ-ı ‘uķûbet olmuşdur. Bu taķdîrce cihāniyānuñ ba‘zına hidāyet ve ba‘zına

¹⁵³⁶ “Ey peygamber! Seni tanık, müjdecî, uyarıcı olarak gönderdik.” Ahzâb 33/45; Fetih 48/8.

¹⁵³⁷ “(İnkârcılar) şu karşılığı verdiler: Doğrusu sizin yüzünüzden üzerimize uğursuzluk geldi. Eğer vazgeçmezseniz, biliniz ki sizi taşılayacağız ve tarafımızdan size acı veren bir işkence yapılacaktır.” Yâsin 36/18.

¹⁵³⁸ “Onlar da dediler ki: Uğursuzluğunuz kendinizdendir. Size öğüt verildi diye öyle mi? Hayır! Siz sınırı aşmış bir topluluksunuz.” Yâsin 36/19.

¹⁵³⁹ “Her insanın sorumluluğunu omuzuna yükledik.” İsrâ 17/13.

¹⁵⁴⁰ “O’na yaklaşılmaya vesile arayın.” Mâide 5/35.

dalâlet (7) kısmet olunmuşdur. Pes enbiyâ ‘aleyhimü’s-selâm cümle ‘âlemiyâna ne cihetden mültecâ vü penâh olur diyü su’âl olunursa Allāhu a’lem ve resûlühü. Bunun tevcihi budur ki (8) enbiyâ-yı ‘izâmdan her kınkısı bir kıvmün da’vetine meb’ûş olalar ba’s olındukları kıvmün kibâr u şığârdan tevḥîd-i Ḥaḳḳ’a ‘ale’s-seviyye da’vet idüp cümleye (9) penâh iken cühelâ ol mültecânun ilticâsını redd idüp kendü kendüyi tîrd itmiş olurlar. Ve bir vech-i vecih daḡı budur ki envâr-ı tecelliyât-ı ilâhiyye merâyâ-yı kılûb-ı (10) enbiyâ vü evliyâda cilvegir olmaḡla maḡhar-ı kâmil-i esmâ-i külliyye-i cemâliyye vü celâliyye ve meclâ-yı şîfât-ı müteḳâbile-i rabbâniyye olmuşlardır. Ve sâ’ir nâs esmâ-i cüz’iyye (11) ve yâḡud esmâ-i celâliyyeye maḡhar düşmüşlerdür. Fe-izâ kâne kezâlik mezâhir-i esmâ-i cüz’iyye olanlar mezâhir-i esmâ-i külliyye olan vücûd-ı enbiyâya nâzar itdüklerinde (12) mânend-i mir’ât eger ḡasenât ve eger seyyi’ât her bir kes kendü vech-i isti’âdından mûntakış olan kemâlâtı pertevin müşâhede itmiş olup bu taḡdırce min-ḡayşü’l-ḡaḳîḡa (13) enbiyâ vü evliyâ cümle cihâniyâna mültecâ olurlar. İmdi benüm nûr-ı dîdem! Ahvâl-i mezbûreyi fehmi itdükse şübhe vü ḡâḡıradan berî ol ki eşkıyâ vü eşerrânun (14) enbiyâ vü evliyâyâ itdükleri âyinede gördükleri şahşı âzâr itdüklerine müşâbih olup kendü nefsi ü cânların âzûrde itmiş olurlar. Ve maḡarrâtı kendülere (15) râci’ olup

کس نیابد بر دل ایشان ظفر

mûnḡir ü mûnâfıḡlardan ḡiḡkes enbiyâ vü evliyâ kılbine ḡafer bulmaz.

(2521/2558) بر صدف آید ضرر نه بر گهر

Ḳazar şadefe ḡelûr (16) gevhre ḡazar işâbet itmez. Ya’nî cisimde mûnderic olan dürr-i yektâ-yı rûḡ-ı kıudsîye ḡazar ve âfet irişmez. Nitekim dimişlerdür, naḡm:

چو گردد بی نشان هستی پذیرد

(17) وجود او بمرد و حق نمیرد

بماند زنده جاود آن کس

¹⁵⁴¹ که جز یکی نه بیند در جهان کس

Pes ey rûḡ-ı revânun! Sen daḡı felâḡ ister iseñ zemîn-i (18) itâ’ata vaḡ’-ı cebîn-i meskenet idüp

ناقه جسم ولی را بنده باش

¹⁵⁴¹ Bir alameti bulunmayan (yokluk), varlığı kabul ettiğinde onun varlığı ölür (geçicidir) Hak ise ölmez (geçici değildir). Dünyada Bir’den başkasını görmeyen kimse ebedî yaşar.

Nāka-i cism-i velīye bende ol

Anlaruñ gönüllerinden iste Hakk'a yol (19)

(2522/2559) تا شوی با روح صالح خواجه تاش

Tā ki rūḥ-ı Şālih ile ḥ^vācetāş

Olasun taḥkīk bil mesrūr bāş

Nitekim Şeyḥ 'Attār buyurlar, nazm (20):

چو پاک آید پلیدی هم شود پاک

¹⁵⁴² نماند باز رنج آب با خاک

تو روح الله باش و همچو عیسی

¹⁵⁴³ شوی مانند او در ذات یکتا

(22) Pes kāşifü'l-esrār Mevlānā Ḥudāvendigār bu kadar ḥişşe beyānından soñra girü kışsa-i Şālih'e taḥrīk-i zebān-ı hezār-destān idüp buyurlar ki:

گفت صالح چونک کردید این حسد

(23) Şālih 'aleyhisselām kavm-i Şemūd'a eyıtdi: Çün ki bu ḥasedi idüp 'aqr-ı nākaya cür'et itdünüz taḥkīk bilünüz ki

(2523/2560) بعد سه روز از خدا نَقَمَت رسد

(24) üç günden soñra Hakk sübhānehū ve te'ālādan size ğaḏab u nıḳmet ve 'azāb u 'uḳūbet işābet ider. el-Ḥāşıl

بعد سه روز دگر از جانیستان

(25) üç günden soñra yine cānda ve cān-sitān olan ḥālīku'l-ins ve'l-cān ve muḥyī vü mümīt cihāniyān cānibinden

(2524/2561) آفتی آید که دارد سه نشان

(26) bir āfet gelür ki üç nişān tutar. Meşelā

رنگ روی جملتان گردد دگر

(2525/2562) رنگ رنگ مختلف اندر نظر

sizüñ cümleñüzüñ reng-i rūyı müteğayyir olur. (27) Naẓarda elvān-ı muḥtelife nümāyān olup birbiriñüzüñ vücūhın levnden levne mütebeddil olduĝın re'yu'l-ayn görürsüz. Ve her bir levn bir günde mütebeddil (28) olup

¹⁵⁴² Temiz geldiği zaman kirli olan da temiz olur. Su ile birlikte toprağın kesafetinden eser kalmaz. Ferîdüddîn-i Attâr, **Cevherü'z-Zât**, s. 267.

¹⁵⁴³ Sen İsa gibi ruhullah ol, o zaman İsa gibi zatında yegane olursun. Ferîdüddîn-i Attâr, **Cevherü'z-Zât**, s. 227.

روزِ اوّل رویتان چون زعفران

rūz-ı evvelde sizūñ yüzūñüz za‘ferān gibi zerd olur.

(2526/2563) در دوم رُو سرخ همچون ارغوان

Yevm-i şānīde (29) yüzūñüz ergāvān gibi surḥ olur.

در سوم گردد همه روها سیاه

Yevm-i şālīṣde ‘āmmē-i vücūh siyāh olur.

(2527/2564) بعد از آن اندر رسد قهرِ اله

(30) Andan şoñra der-‘aḳab ḳahr-ı ilāhī iriṣūr.

گر نشان خواهید از من زین وعید

Eger benden bu ḡaḏab u va‘īd[d]en niṣān isterseñüz bu emāretler ki didüm (31) cümlesi vāḳı‘ olacaḳdur. Ve ‘azābdan ḡalāṣa bir meded ü çāre var mıdur dirseñüz niṣān-ı mu‘ālece daḡı budur ki hemān ṭurmayup üftān u ḡizān (32)

(2528/2565) کُرّه ناچه بسوی کُهِ دوید

cānib-i kūha kūrre-i nāḳaya devān oluñuz. Zīrā

گر توانیدش گرفتن چاره هست

eger kūrre-i nāḳayı aḡza ḳādir olursañuz (33) ‘azābdan ḡalāṣa çāre vardır.

(2529/2566) ورنه خود مرغ اُمید از دام جَست

Ve illā murḡ-ı ümīd dāmdan şıçradı. Ya‘nī şütür-beççe der-meyān olmazsa ḡalāṣa dermān (34) olmayup istīlā-yı ‘azāb ve demdeme-i ‘iḳāb muḳarrer olur didükde, naẓm-ı Veled:

چون شنیدند این از و جمله به تگ

مر دویدند از پی اشتر چو سگ¹⁵⁴⁴

(35) tıḳınca ber-vefḳ-ı vaṣiyyet-i Şālīḡ seg şikārı gibi kūrre-i nāḳanuñ ardına düşüp cānib-i kūha şitāb ḳıldılar. Velākin bi-irādeti’llāhi’l-mecīd (36)

کس نتانستند آن کُرّه رسید

hiç kes ol kūrreye iriṣmeḡe ḳādir ve sa‘y u kūṣiṣleri müfīd olmayup

(2530/2567) رفت در کُھسارها شد ناپدید

¹⁵⁴⁴ Bu sözü duyunca hepsi birden köpek gibi deve kervanının arkasından seğırtmeye başladılar. Bu beyit *Mesnevî*’nin Sultan Veled nüshası olarak bilinen nüshasında bulunmaktadır. Tercüme için bkz. *Mesnevî*, I, b. 2529 (trc. Veled Çelebi İzbudak, Abdülbâki Gölpınarlı).

(37) cibāl-i rāsiyāt içine gitdi, nā-bedīd oldı. Ey birāder-i mükerrerem! Mevlānā Hūdāvendigār bundan muḳaddem olan ebyāt-ı şerīfede rūḥı Şālīḥ'e (38) ve cismi nāḳaya teşbīh itmekle bu maḥalde daḥı şütür-beççeyi rūḥa ve kūha firār itdüğünü ber-feḥvā-yı¹⁵⁴⁵ [كِتَابُ] الْأَبْرَارِ لَفِي عَالِيَيْنِ¹⁵⁴⁵ Ervāḥ-ı tayyibe ḥaẓīẓ-i muẓıyḳ-ı tenden (39) ṭayerān ve evc-i vesī^c-i ' illiyyīne cevelān itdüğüne temşil idüp buyurur ki:

همچو روح پاک کو از ننگ تن

(---/2568) می گیریزد جانب ربّ المنن

(40) Kürre-i nāḳanuñ kūh-ı bülende firārı meşelā ol rūḥ-ı pāk gibidür ki ḳālībuñ 'ārından cüst ü çālāk zū'l-ı^c aṭā ve rabbū'l-minen Allah'ıñ cānibine ḳaçup (41) فَفَرُّوا إِلَى^c ḳanadıyla uçar. Tā-i müşennāt-ı taḥtāniyye ile daḥı olsa münāsibdür. el-Hāşıl ervāḥ-ı enbiyā vü evliyā a'lā-yı ' illiyyīnde uçup [260^a] (1) ve ervāḥ-ı eşḳıyā ber-vefḳ-ı¹⁵⁴⁷ [كِتَابُ] الْفُجَّارِ لَفِي سَجِّينِ¹⁵⁴⁷ derekāt-ı esfel-i sāfilinde ḳalup ḳurbāt-ı enbiyā ve müdānāt-ı evliyā olan maḳāmāt-ı 'āliyyeye (2) irtikādan maḥrūm oldukları gibi ḳavm-i Şemūd daḥı şütür-beççeye irişmege ḳādir olmamağla

گفت دیدید آن قضا مُبَرَّم شدست

Şālīḥ 'aleyhisselām eyitdi: Ey ḳavm-i (3) şūm gördüñüz mi ḳazā mübrem olmuşdur. Ve tiğ-ı ḳader

(2531/2569) صورتِ اومید را گردن زدست

şūret-i ümmīd ve lücce-i ümniyyenüñ boynun urmuşlar. Āh ey müstemī^c-i (4) bā-cān u dil! Bunda daḥı ḳışşadan ḥişşe budur ki ḥaḳīḳat-i ḥālden ḡaflet ile ba'zı cehele evliyā'ullāhdan birinüñ ḥāṭır-ı şerīfini āzürde ḳılsa çāre budur ki (5) kendüsine mevt işābet itmedin ol veliyy-i kāmīlūñ rūḥ-ı ḳudsīsī¹⁵⁴⁸ فِي مَقْعَدِ صِدْقٍ عِنْدَ مَلِيكٍ مُّقْتَدِرٍ¹⁵⁴⁸ āşiyānına cevelān itmedin ḥayāt-ı 'āriyesinüñ (6) vücūdın fırşat u ḡanīmet bilüp bu'd-ı ḥizlāndan necāt bulmağıçün ol merd-i Hūdā'nuñ kuḥl-i ḡubār-ı aḳdāmın çeşm-i cāna çeküp şıdk u ḥulūş u iftiḳār (7) ve tazarru^c u zārī-i bisyār ve hezār i' tizār ve cürm ü ma'şıyetine i' tirāf u iḳrār ile taḳşirātınüñ 'afvın temennī idüp göñlüne girmege cehd-i bī-şumār eyleye. (8) Yoḥsa ba'd-ı inḳıẓā'i'l-ecel aḥz-ı 'uḳūbātın ḥalāşa mecāl

¹⁵⁴⁵ “Şüphe yok ki erdem sahiplerinin kaydı illiyyindedir.” Mutaḳḳıf 83/18.

¹⁵⁴⁶ “Şu hâlde Allah'a sığın.” Zāriyāt 51/50.

¹⁵⁴⁷ “Günahkârların yazısı muhakkak siccindedir.” Mutaḳḳıf 83/7.

¹⁵⁴⁸ “Doğruluğun hâkim olduğu bir ortamda, gücüne sınır olmayan bir hükümdarın huzurundadırlar.” Kamer 54/55.

muḥaldür. Felihāzā Mevlānā Ḥudāvendigār bu ma‘nāyı iş‘ār idüp buyurur ki ey müstemi‘in-i aḥyār! (9)

کُرّه ناکه چه باشد خاطرش

Kürre-i nākā min-ḥayṣü’t-te’vīl ne olur bilür misüz? Şālih āleyhi’s-selāmuñ ḥātır-ı şerīf-i feyz-me’āşiridür.

(2532/2570) که بجا آرید ز احسان و پرش

(10) Ki anuñ ḥātır-ı ‘ātırını birr ü iḥsān ve nübüvvetine ikrār u imān eylemek cihetinden yerine getürünüz. Zāmīr-i gā’ibler egerçi ‘alā-fevkı’z-zāhir Şālih ‘aleyhisselāma rāci’dür (11) ve kezālik bi-ḥasebi’l-verāseti’l-kemāliyye Şālih-i vakt olan her insān-ı kāmīl ve mürşid-i mükemmelüñ ri‘āyet-i ḥātırına tenbīh ü işāretdür. el-Ḥāşıl

گر بجا آید دلش رستید از آن

(12) eger ol maḳbūl-i dergāhuñ göñli yerine gele bilā-şekk ü rayb ol saḥt-ı ilāhiden ḥalāş olduñuz. Ve derekāt-ı esfel-i ṭabī‘atdan necāt bulduñuz. (13)

(2533/2571) ورنه نومیدید و ساعد را گران

Yohsa ḥalāş u necātdan ye’s ü ḥırmān ile sā‘id-i gezān olursız. Āh ey müstemi‘-i āgāh ve sālik-i rāh! Ber-feḥvā-yı (14) ¹⁵⁴⁹ فَقَدْ جَاءَكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ Ḥazret-i mücüdü’l-mükevvenāt irsāl-i rusūl ve inzāl-i kütüb ve ızhār-ı mu‘cizāt ile vaḥdāniyyetini beyān ve ‘ibādāt-ı kālībıyye ve ḳalbiyye ile (15) fermān itmekle mu‘cizeten li’l-‘avām seng-i ḥārādan nāḳa-i ‘uşerā bedīdār itdügi gibi ḥicāre-i ḳalb-i şānavberiden daḥı bi-ṭarīḳi’l-enfūs nāḳa-i ‘uşerā-yı (16) sırrı ızhār ve seḥāb-ı maṭar-ı tecelliyātdan āb-ı maḥabbet sırr-ı sırrı imṭār u idrār eyleyüp ḥāmil-i emānet-i ma‘rifet olan nāḳa-i meczūbe-i sırrıyye daḥı riyāz-ı ḳudsdan (17) şemerāt-ı mükāşefāt ve ḥıyāz-ı ünsden āb-ı zülāl-i ḥayāt-baḥş-ı müşāhedāt tenāvül eyledükde belde-i kālībda sākin olan ḥavāss u ḳuvāya leben-i ḥāliş-i vāridāt-ı (18) gaybiyye i‘ṭā ḳılmağla lā-cerem ri‘āyeti mühimmātdan ve merāsim-i şıyāneti vācibātdan olup bevā‘iş-ı inḳıṭā‘-ı muvāşalāt-ı ḥaḳıḳat olan muḥālefet-i şerī‘at (19) ve mu‘ārazāt-ı ṭarīḳat ile nāḳa-i sırı isā‘et-i ḳaşd olınmaya diyü envā‘-ı tenbīhāt-ı ekīde olınmışken nefsi Şemūd-ı emmāre rufeḳası olan eşḳıyā-yı ḳuvā-yı tabī‘ıyye (20) mu‘ānetiyle nāḳa-i sırı sū‘-i ḳaşd idüp tır-i mu‘āmelāt-ı cehālet ile mecrūḥ itdükleriyeçün ‘inde in‘idāmi’l-ḥükemā

¹⁵⁴⁹ “İşte size Rabbinizden apaçık bir delil.” En‘ām 6/157.

derd-i bî-dermân-ı cehl ü küfrâna mübtelâ oldılar (21) ve nüfûs-ı bâğıyyenüñ mähveş olan vech-i itâ‘ ati nûr-ı âfitâb-ı hidâyetden dönmekle kıyûd-ı tabî‘ atla muqayyed ve mertebe-i insâniyyeden muba‘‘id olup ‘alâmet-i husûfdan (22) üç hâlet müşâhede eyledi. Ya‘nî mertebe-i ülâda şûret-i nefsi aşfar ve mertebe-i şânide kalb-i şanavberîyi şerer-i bî-nûr gibi aħmer görüp mertebe-i şâlişede (23) ber-fehvâ-yı حَتَمَ 1550 kemâl-i reyn ile maħtûm ve zulûmât-ı ğayn-i küfr ile müsveddü’l-vech oldı. Ve der-hâl ‘azâb-ı iftirâķda menkûs olup şhevât-ı dünyeviyyeden (24) her bir şey’üñ ta‘alluķı ba‘de’l-ictimâ‘ şâ‘iķa-i ķahr-ı ilâhî olmağla ber-vefķ-ı kerîme-i 1551 esfel-i sâfilîn tabî‘at ve derekât-ı siccîn-i ğavâyetde (25) hâlikîn ve hâlidîn oldılar. Nazm:

زهی مانده چنین مغرور و غافل
چه خواهی کرد این جاگاه حاصل
تنت در چار میخ جاهلی باز
(26) دلت در عین جهل و کاهلی باز 1552

Âh ey derdmend-i bî-çâre ve sergeşte vü âvâre! ‘Acabâ haķiķat-i insâniyye ne idüğün bildüñ mi ve nûr-ı ‘ışķ-ı ilâhî ile (27) cānuñı münevver itdüñ mi? İmdi ğaflet itmeyüp hey‘et-i mecmû‘a-i insâniyyede olan âlât ü mu‘âvenât zâyi‘ u telef olmazdan evvel mütâba‘at-ı şer‘ ile nâķa-i (28) sırra ri‘âyet ve tarîķate muvâfaķat ile faşîl-ı sırr-ı sırrı sıyânet idüp ‘azâb-ı cehl ü ma‘şiyetden ħalâş olmağıçün Haķķ’dan meded ü ‘inâyet tevfiķ (29) u hidâyet iste. İlâhî, Seyyidî ve Mevlâyî! Senden ğayrı kimümüz var senden istemeyüp kimden isteyelüm? Nazm:

[چو] تو شاهی و تمامت بندگانند
(30) نهاده جمله سر بر آستانند

عیان رحمت تو جاودانست
همه امیدمان تا جاودانست 1553

1550 “Allah, onların kalplerini mühürlemiştir.” Bakara 2/7.

1551 “Yurtlarında yere serildiler.” A‘râf 7/78; A‘râf 7/91; Ankebût 29/37.

1552 Nasıl da böylesine aldanmış ve gafil bir hâlde kalmış! Bu yerde eline ne geçecektir? Bedeni cahillik çarmıhında asılı kalmış. Kalbi ise cahilliğın ve tembelliğın kaynağında bulunur. Ferîdüddîn-i Attâr, *Cevherü’z-Zât*, s. 85.

1553 Sen bir padişahsın, geri kalan her şey senin kullarıdır. Bütün başlar senin eşiğine konmuştur. Senin rahmetinin ebedî olduğı aşikârdır. Bütün ümidimiz ebedî olmaktır. Ferîdüddîn-i Attâr, *Cevherü’z-Zât*, s. 125.

فراقت آن چنانم کرد مجروح
(31) که قوت رفته از جسم و از روح

وصالت یک دمی بفرست جانم
که بنماید دمی راز نهانم¹⁵⁵⁴

Pes kışşadan hışşemend olduñsa (32) baқыyye-i kışşa-i Şālih'i istimā' eyle ki
Mevlānā quddise sırruh ne buyururlar:

چون شنیدند آن وعید مُنکدِر

Çün ki kavm-i Semūd bu va' id-i münkediri işitdiler (33)

(2534/2572) چشم بُنهادند و آن را منتظر

ol 'azābuñ vuḫū'una çeşm-nihāde ve nüzülüne nazar-künende ve muntazır oldılar.
Ve bu hālde iken

روزِ اوّل روی خود دیدند زرد

(34) evvel gün kendü yüzlerini zerd gördiler ve hasret ü derd ile

(2535/2573) میزدند از ناامیدی آو سرد

nā-ümīdlikden āh-ı serd urup nāle vü efgāna başladılar. (35)

سرخ شد روی همه روز دوم

Yevm-i şānīde cümlesinüñ yüzleri surh reng oldu. Ve hālāşa imkān qalmayup

(2536/2574) نویتِ اومید و توبه گشت گم

(36) tevbe ve ümmīd nevbeti nā-bedīd oldu.

شد بییه روز سوم روی همه

Yevm-i şālīşde cümlesinüñ vechi siyāh oldu.

(2537/2575) حکمِ صالح راست شد بی ملّحه

(37) Bī-baḫş ü cedel ḥūkm-i Şālih 'aleyhisselām şaḫīḥ oldu. Melḥame, ceng yerine ve
cengde maḫtūl olan kimesnelerüñ lāşeleri yatduğı mevzı'a ve sā'ir vaḫ'a-i 'azīme
olan (38) maḫallere dirler. Velākin 'örf-i nāsda aḥkām-ı ehl-i nücūm ve erbāb-ı
tüccāruñ filān senede ve filān 'alāmet olursa filān olur diyü eyledükleri ḥūkme dirler.
(39) Ve bu taḫdīrce bu ma'nā daḫı vecihdür ki ḥūkm-i Şālih nücūm ve tecrübe ile

¹⁵⁵⁴ Senin ayrılığın beni öylesine yaralamıştır ki ruhumda ve bedenimde takat kalmadı. Sana bir an olsun kavuşmayı ruhuma ulaştır. Böylece bir an gizli sırrın bana aşikâr olsun. Ferīdüddīn-i Attār, Cevherü'z-Zât, s. 464.

olmayup belki vahy-i sübhānī ve ilhām-ı rabbānī ile rāst oldu demek ola. Ve bi'l-cümle (40)

چون همه در ناامیدی سر زدند

çünkü kavm-i Şemūd 'āmmeten ye's ü nā-ümīdiye baş urdılar ve bī-dermānlıkda bir mertebeye vardılar ki

(2538/2576) همچو مرغان در دو زانو آمدند

(41) manend-i tuyūr iki dizleri üzerine geldiler. Ya'nī gālīben cins-i tuyūra bir āfet işābet idüp tayerāna kudreti kılmasa zemīne diz çöküp uçmağdan kaldığı gibi [260^b] (1) kavm-i Şemūd'uñ dağı 'azābdan hālāşa mecālleri olmayup rūhları 'ālem-i bālāya pervāzdan kılup ve zānū-nişīn-i ber-zemīn-i cism olup esfel-i ṭabī' atda muḥalled (2) ü muḥa'ad oldılar. Ve kavm-i Şemūd'uñ dizleri üzere çöküp zulümāt-ı siccīnde kılduklarına delīl var mıdur dir iseñ

در نُبی آورد جبریل امین

(2539/2577) (3) شرح این زانو زدن را جائیمین

Cibrīl-i emīn Qur'ān-ı mübīnde bu zānū urmağuş şerhīni cāşimīn 'ibāretiyle inzāl eyledi. ¹⁵⁵⁵ Ammā ey kavm-i Şemūd! Ol cibilletden olan 'aṇūdlar vaqt-i ecel gelüp ve penāh u mültecā olan enbiyā vü evliyā mābeynūñuzden (5) gitdükde tazarru' u münācāt için zānū-nişīn ve ser be-zemīn olmanuñ ne fā'idesi vardır. Belki

زانو آن دم زن که تعلیمت کنند

ol demde zānū-zen ol ki (6) saña ta'lim eyleyeler.

(2540/2578) وز چنین زانو زدن بیمت کنند

Ve buncılayın bī-vaqt diz çökmekden seni taḥvīf eyleyeler. Ammā ne çāre çünkü kavm-i Şemūd Şālih'e itā'at (7) ve edeb ri'āyet itmediler. Emārāt-ı 'azābı müşāhede kılup

منتظر گشتند زخم قهر را

ḳahr-ı ilāhī zaḥmına muntaẓır oldılar, anı gördiler ki bağıteten

(2541/2579) قهر آمد نیست کرد آن شهر را

(8) ḡaḏab-ı ilāhī geldi ol şehri helāk ü i'dām eyledi.

¹⁵⁵⁵ Bunun üzerine onları o dehşetli sarsıntı yakaladı da yurtlarında yere serildiler. A'râf 7/78.

[Maṭlab: Tamāmī-i kıṣṣa-i Şālih ‘aleyhisselām]

Hāşıl-ı kelām tamāmī-i kıṣṣa-i Şālih ‘aleyhisselām budur ki çün ki ol kavm-i şüm muḳaddemen mezkūr olduğı üzere (9) katl-i Şālih’den bi-ṭarīķi’l-muşālaḫa üç güne dek ferāğat ve ḥānelü ḥānesine mürāca‘ āt itdiler ol şeb-i fırķat-encāmı şad hezār nā-kāmlık ile itmām idüp (10) şabāḥ olduğı gibi her kes birbirinüñ vüçühına nazar itdükde vech-i müstaḳbeḫlerin elvān-ı mezbüre ile mütelevvin mānend-i reng-i za‘ferān ve erguvān ve mānend-i (11) kır u kaṭrān-ı siyehfām gördükleri gibi derūnlarına fez‘ u zārī vü girye-yi bī-ḳarārī düşüp cümlesi bir uğurdan feryād u fiğāna başladılar. Ve Şālih ‘aleyhisselām (12) kendüye ittibā‘ iden mü’minleri alup bilād-ı Şām’dan olan Filistīn’e müteveccih oldu. Ve kavm-i Şemūd ḫayātlarından nā-ümīd olup her biri kefen ü ḥanūṭın ber-düş (13) kıldı ve şahrāya çıḳup diz çökdiler. Ve elleriyle zemīne yapışup gāḥ āsümāna ve gāḥ zemīne baḳup muntaḳır-ı ‘azāb oldılar. Çün ki vaḳt-i ḍuḫā oldu (14) cānib-i eflākden kavm-i Şemūd’uñ gūşlarına bir-şayḫa-i hevlnāk irişdi ki cümlesinüñ yürekleri pāre pāre ve cigerleri rīze rīze oldu. Ve Mes‘ūdī’nüñ (15) *Aḥbāru’z-Zamān*¹⁵⁵⁶ nām kitābında meşṭurdur ki şayḫa-i mezbūrenüñ heybetinden belde-i Ḥicr’de bir ferd ḳalmayup cümlesi helāke muşādif oldu. Ve illā Zeri‘a nām (16) bir kötürüm ‘avret bāḳıye ḳalup vuḳū‘-ı ḥādişeden şoñra a‘zāsı şıḫḫāt buldı velākin ol mel‘ūnenüñ daḫı Şālih ‘aleyhisselāma ‘adāveti var idi. (17) ‘Acele ile ol diyārdan rıḫlet idüp vādīyü’l-Ḳurā’ya ve ehl-i beldeye aḫvāl-i şemūdiyānı ‘ale’t-tafşıl taḳrīr itdükden şoñra “Bir içim şucağız yandum meded!” (18) diyüp cān virdi. Ve bu daḫı mervīdür ki kavm-i Şemūd’dan Ebū Zuḡāl nām bir recül-i sirişte-ḍalāl ḫarem-i şerīfde bulunmaḡla zinde ḳalup mādām ki (19) ḫaremde idi dest-i āsibden me’mūn idi. Çünki ba‘zı iḳtizā ile ḫarem-i Mekke’den ḫurūc itdi. Ol daḫı yārānı eşerine iḳtizā idüp çāḥ-ı ceḫīme (20) düşdi. Ve yanunda altundan düzülmüş bir boynuz var idi. Mezkūrı ol ḳarn-ı zehebī ile defn itdiler. Rivāyet olunur ki Ḥazret-i Risālet-penāḥ ‘aleyhi (21) şalavātullāḫ ḡazve-i Tebūk’den ‘avdet buyurup ol maḫalle geldükde Ebū Zuḡāl’uñ ḳabri budur diyü aşḫāb-ı kirāma gösterüp ve keyfiyyet-i defninden ḫaber virdi. (22) Pes Ebū Zuḡāl’uñ ḳabrinı açup ol

¹⁵⁵⁶ Tarih ve coğrafya bilgini olan Ebū’l-Hasen Alī b. el-Hüseyn b. Alī el-Mes‘ūdī el-Hüzelī’nin (ö. 345/956) çeşitli kaynaklardan ve seyahatlerinden edindiğı bilgiler doğrultusunda yazdığı tarih, coğrafya ve kültürel unsurlara ilişkin eseridir. bkz. Casim Avcı, “Mes‘ūdī, Ali b. Hüseyin”, *DİA*, C. XXIX, 353-355.

zerden sāhte olan šāhı ‘aynı ile bulup ḥafr-i ḳabirden iḥrāc itdiler. Ve bi’l-cümle ḳavm-i Şemūd helāk olduḳdan soñra (23) Şālih ‘aleyhisselāmuñ zamīr-i münīrlisinde temennā-yı vaṭan-ı me’lūf mużmer olmaḡla ba‘de’l-istiḥāre belde-i şemūdiyāna ‘azīmet idüp ḥarāb ender-ḥarāb ve mesken-i būm u ġurāb (24) buldı. Ve ḳavminüñ ḥāline te’essūf ile ervāḥ-ı şemūdiyān ile muḥāṭabāt idüp Filistīn’e ‘avdet ve ba‘de zamān andan daḡı nehẓat ve Mekke-i Mükerreme’ye ‘azīmet ḳılup (25) anda iḳāmet üzere iken dār-ı fāniden serāy-ı bākīye rıḥlet buyurdı. *سُبْحَانَ مَنْ تَقَدَّسَ ذَاتُهُ عَنْ مُصَادَقَةِ الْفَنَاءِ*. Ve ‘ömr-i Şālih ‘aleyhisselām bi-rivāyet-i i šāhīḥa mirḳāt-i sinīnden iki yüz elli beş ḳademeye irtikā idüp medfen-i mübārekleri (27) ḥarem-i şerīfde Dāru’n-Nedve’de ve yāḥud Rūkn ile Maḳām beynindedür dimişler. Pes Mevlānā Ḥudāvendigār ḳuddise sırruhū daḡı kemāl-i feşāḥat ü belāḡat ve ġāyet-i leṭāfetle (28) Şālih ‘aleyhisselāmuñ ḳavmiyle vāḳı‘ olan muḥāṭabātını ḥikāyet idüp buyururlar ki:

صالح از خلوت بسوی شهر رفت

Şālih ‘aleyhisselām ḥalvetden çıḡup vaṭan-ı me’lūfleri (29) olan cānib-i belde-i Hicr’e gitdi. Ve naẓar itdükde

شهر دید اندر میانِ دود و تفت (2542/2580)

şehri eşer-i ġaẓab-ı ilāhī olan dūd u teft içinde gördi ve dīde-i başīretiyle (30) aḫvāl-i hālīkīni müşāhede buyurduḳda

ناله از اجزای ایشان می شنید

anlaruñ eczāsından nāle vü ḥanīn işitdi. Velākin özge temāşā ki

نوحه پیدا نوحه گویان نابدید (2543/2581)

(31) nevḥa peydā ve nevḥa ġuyān nā-bedīd ü nā-peydā. Şālih ‘aleyhisselām

ز أستاذناهاشان شنید او نالهها

şemūdiyānuñ üstühānlarından nāleler işitdi. Bir mertebe feryād u enīn ile (32) girye vü zārī iderler ki

اشکِ خون از جانسان چون ژالهها (2544/2582)

anlaruñ cānlarından taḳāṭur iden eşk-i çeşm jālelere beñzer. Ya‘nī şemūdiyānuñ dīde-i cānlarından (33) rīzān eşk-i ḥūn-feşān jāleler gibi ḳatre ḳatre perişān ve cūlar gibi

¹⁵⁵⁷ Zatı fenadan ve yok olmaktan mukaddes olan Allah’ı tenzih ederim. Çünkü onun dışındaki her şey bir hâlden başka bir hâle değişip dönüşmektedir.

revân olmuş gördi. Hâşıl-ı kelâm Şâlih ‘aleyhisselâm kavminüñ ervâhı mütelebbase olduğu (34) şuver-i berzaḥiyyelerin bu hâl ile müşâhede ve nîrânda olan derekelerin mu‘âyene kılup çünkü

صالح این بشنید و گریه ساز کرد

Şâlih ‘aleyhisselâm eczâ-yı şemüdiyândan (35) bu nâle vü efgâni işitdi. Ol daḥı girye-sâziye âgâz kıldı. Ve deryâ-yı şefkati ḥurûşa gelüp aḥvâl-i kavme kemâl-i te‘essüfünden

(2545/2583) نوحه بر نوحه گران آغاز کرد

(36) nevḥâ idicilerün üzerine nevḥaya başladı ve ḥayf u dirîğ ile

گفت ای قومی به باطل زیسته

eyitdi: Ey bâṭıl ile dirilmiş cemâ‘at-i vâḥide!

(2546/2584) وز شما من پیش حق بگریسته

(37) Ben daḥı sizden ötüri ḥuzûr-ı Hâḫḫ‘da ağlamış ve sizden niçe cefâ vü sitem görmişümdür buyurdi. Ma‘lûm ola ki Şâlih kavmine ba‘de‘l-helâk ḥiṭâb eyledüğü eger sa‘îd (38) ve eger şaḫî rûḥ-ı insânî ba‘de‘l-mevt ma‘dûm ve fânî olmayup belki ‘âlem-i berzaḥda ilâ-yevmi‘l-kıyâm şuver-i a‘mâl-i müktesebe ile mevcûde olduklarına işâretdür. Nitekim (39) Fahr-ı ‘âlem şallallâhu ‘aleyhi ve sellem yevm-i Bedir‘de küşte olan lâşelere ḥiṭâb idüp “Ey mütemerridler! Hâḫḫ sübhânehû ve te‘âlâ baña eyledüğü mevâ‘îdi ḥaḫḫ u şâdık (40) buldum. Pes siz daḥı va‘îd-i ilâhîyi şâdık bulduñuz mı?” buyurdi. Ve ‘Ömer bin Ḥaṭṭâb raḍıyallâhu ‘anh ḳutelâya olan ḥiṭâb-ı Resûl‘den su‘âl itdükde (41) “Yâ ‘Ömer! Ol ḳutelâ benüm kelâmum sizden ziyâde işidicidür fe-ammâ cevâba iḳtidârları yokdur.” buyurdi. Nitekim İmâm-ı Muḥammed Ġazzâlî *Kitâbü‘l-Erba‘în*‘ün evâḥirine ḳarîb [261^a] (1) böyle taḥḳîḳ iderler ki: وَاعْلَمْ أَنَّ مَعْنَاهُ الْعَدَمُ، فَهُوَ مَحْجُوبٌ عَنْ حَضِيضِ التَّقْلِيدِ، يَفَاعِ الْأَسْتَبْصَارِ جَمِيعًا. أَمَّا جِرْمَانُهُ عَنْ ذُرْوَةِ الْأَسْتَبْصَارِ: مَنْ قَالَ: إِنَّ الْمَوْتَ

(2) فَلَا يُدْرِكُ مَا لَمْ يُسْتَبْصَرْ وَأَمَّا جِرْمَانُهُ عَنِ التَّقْلِيدِ: فَتَعْرِفُهُ بَيَاقُوتُ الْآيَاتِ وَالْأَخْبَارِ، كَمَا قَالَ تَعَالَى: ﴿وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءُ﴾ (3) عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ فَرَجِحَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ هَذَا فِي السُّعْدَاءِ. وَأَمَّا الْأَشْقِيَاءُ فَقَدْ نَادَاهُمْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ لَمَّا قُتِلُوا؛ (4) فَكَانَ يَقُولُ: يَا فَلَانُ يَذْكُرُ وَاحِدًا وَاحِدًا مِنْ صَنَادِيدِهِمْ: فَقَدْ وَجَدْتُ مَا وَعَدَ رَبِّي حَقًّا فَهَلْ وَجَدْتُمْ مَا وَعَدَ رَبُّكُمْ حَقًّا؟ فَقِيلَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ أَتُنَادِيهِمْ وَهُوَ (5) أَمْوَاتٌ؟ فَقَالَ: وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ مَا أَنْتُمْ بِأَسْمَعَ لِكَلَامِي مِنْهُمْ لَكِنَّهُمْ لَا يَقْدُرُونَ عَلَى الْجَوَابِ.¹⁵⁵⁸

¹⁵⁵⁸ Bil ki ölümün manasının yok olma olduğunu söyleyen kimse hem taklit çukurunda perdeli hem de basiret derecesinde bulunmaktan uzaktır. Ölümün yok olmak demek olmadığını kavrayamayan

Ve bi'l-cümle ervāḥ-ı mevtānuñ beḳāsına ve bu ʿālemde cārī olan (6) aḥvāle
şuʿ ūruna delālet ider aḥbār ve āṣār-ı bisyārdur. Biz gerü şadede geledüm. Aʿnī Şāliḥ
nebī kavmiyiçün giryān olup kendü kendüye eyitdi: Ey Şāliḥ! (7)

حق بگفته صبر کن بر جورشان

پندشان ده بس نماند از دُورشان (2547/2585)

Ḥaḳḳ sübhānehū ve teʿālā ol kavmüñ cevrine şabr u taḥammül it ve pend ü naşīḥat
vir (8) zīrā anlaruñ devrinden çok zamān ḳalmayup kāse-i ʿömürleri ṭolmış, vaḳt-i
ecelleri gelmişdür buyurmuşdur.

من بگفته پند شد بند از جفا

Ben ol ʿahīd-i (9) sābıḳada Ḥaḳḳ teʿālāya dimişdüm ki: İläḥī, benüm vaʿz u
naşīḥatüm cefādan bend oldı. Yaʿnī kavm-i Şemūd’uñ inkār u ʿadāvet ve cefā vü
eziyyetleri enhār-ı ḳalbden (10) ʿayn-ı lisāna cereyān iden āb-ı zülāl-i neşāyihüñ
mecārīsini sedd itdi. Zīrā İläḥī, Seyyidī ve Mevlāyī! Senüñ maʿlūmuñdur ki

شیر پند از مهر جوشد وز صفا (2548/2586)

(11) elbān-ı ḥulāşa-i naşīḥat pistān-ı şafā vü maḥabbetden tefeccür ider. Ammā ne
fāʿide ey kavm-i nā-pesendide! Sizüñ dehān-ı ḳābiliyyet ve izān-ı istiʿdādātuñuz şīr-i
(12) şīrīn-naşīḥatundan zevḳ u lezzet tuymayup

بس که کردید از جفا بر جای من

benüm pendüm yerine cefā-i bisyār itdügüñüz ecilden

شیر پند افسرد در رگهای من (2549/2587)

(13) şīr-i pend benüm ʿurūḳumda efsürde oldı. Yaʿnī emr-i nuşḥuñuzda germī-i
ʿurūḳ-ı maḥabbetden çekān olan şīr-i şāf mevʿiza-i burūdet-i cefādan efsürde ve

kimsenin basiret derecesinden mahrum olduğunu sen görmedikçe onu idrak edemezsin. Taklitten mahrum olmasına gelince, sen onu ayetleri okumakla bilirsın. Allah teâlâ buyurmuştur ki: “Allah yolunda öldürülenleri sakın ölümler sanma! Bilakis onlar diridirler; Allah’ın, lütuf ve kereminden kendilerine verdikleriyle sevinçli bir hâlde rableri yanında rızıklara mazhar olmaktadırlar (Âl-i İmrân 3/169/170).” Bu ayet mesut olanlar hakkındadır. Mesut olmayan bedbahtlara gelince Resulullah Bedir Savaşı günü kâfirler öldürüldüğü zaman ileri gelenlerine teker teker isimlerini söyleyerek şöyle buyurmuştur: Ey filan, ey filan... Rabbimin bana vaadettiğini hak buldum. Siz de Rabbinizin size tehdit olarak bildirdiği cezayı gerçek buldunuz mu? Bunun üzerine Resulullah’a “Yâ Resulallah! Onlara mı sesleniyorsun? Onlar ölümlerdir.” denildi. Resulullah onlara cevaben şöyle buyurdu: “Nefsım kudret elinde bulunan Allah’a yemin ederim ki siz benim sesimi onlardan daha iyi işitmiyorsunuz. Fakat onlar cevap vermeye muktedir değillerdir. İmâm Gazzâlî, **el-Erbain fi Usûli’-d-Dîn**, s. 469-470. Tercüme için bkz. İmâm-ı Gazzâlî, **Dinde Kırk Esas**, trc.: Hüseyin S. Erdoğan, s. 392-393.

hâtır-ı (14) pāküm ‘adem-i itā‘ atıñuzdan āzurde oldı. Fe-ammā Hāḳḳ celle ve ‘alā beni tesliyet idüp

حق مرا گفته ترا لطفی دهم

Hāḳḳ baña dimiş idi ki: Yā Şālīḥ saña (15) bir luṭf-i ‘azīm virdüm. Ve ḥūzn ü elem çekme ki

(2550/2588) بر سر آن زخمها مرهم نهم

ol cerāḥat u zaḥmlaruñ başı üzerine merhem ḳorum buyurup elḥamdülillāhi te‘ālā (16)

صاف کرده حق دلم را چون سما

Hāḳḳ celle ve ‘alā benüm mir‘āt-i ḳalbüm āsümānveş şāf u mücellā itmişdür.

(2551/2589) روفته از خاطرم جور شما

Sizüñ cevır ü cefāñuz (17) ḥāşāḳini ḥātırımdan cārüb-ı şabr ile süpürüp küdürāt-ı eziyyetüñüzi maḥv u izāle buyurmışdur. Eyvāḥ u ḥasretā ey ḳavm!

در نصیحت من شده بارِ دگر

(18) Kirāren ve mirāren ben size semt-i naşīḥatda olmışumdur. Ve merḥamet ve şefḳat yüzünden her biriñüze

(2552/2590) گفته امثال و سخنها چون شکر

şehd ü şükker gibi emşāl ü aḳvāl (19) dimişümdür. Meşelā ol emşāl-i lezīze ve aḳvāl-i nāfi‘a

شیر تازه از شکر انگيخته

şekerden zāhir olmuş şīr-i tāzedür.

(2553/2591) شیر و شهدی با سخن آميخته

Bir nev‘-i şīr (20) ü sükkerdür ki söz ile imtizāc virilmiş idi. Ḥāşıl-ı kelām her kelimāt-ı pür-nikātum şehd ü şīr ile muḥṭeliṭ olmuş. Ve gūyā ki ol şīr daḥı sükkerden ḥuşūle gelmiş idi. (21) Velākin çe fā‘ide, ḥayf u dirīḡ ki

در شما چون زهر گشته آن سُخن

dehān-ı sem‘-i bī-temyüzüñüzde ol kelām-ı şīrīn, zehr gibi telḥ olmuş idi. (22)

(2554/2592) زانک زهرستان بُدیت از بیخ و بُن

Zīrā ki siz fi‘l-aşl zehristān idüñüz. Ya‘nī ‘aḳreb-ṭıynet ve ef‘ī-şıfat olmaḡla benüm şehāb-ı şefḳatümden dehān-ı gūşuñuza (23) taḳāṭur iden āb-ı nīsān-ı naşīḥatüm filḥāl esnān-ı ḥuşuñuzda zehr-i hülāhil olup cevḑ-i aşdāfa dāḡil olan ḳaṭre-i nīsān gibi dürr-i

girān-bahā ve bī-miṣl (24) olmazdı. İmdi sizūñ ‘adem-i kābiliyyet ve enbiyā vü evliyāya inkār u ‘adāvetūñüz ezelde kısmet olıñduğı muḳarrer olduysa ben sizūñ içün

چون شوم غمگین که غم شد سرنگون

(25) nice ğamgīn olayın ki ğam ser-nigūn oldu. Ve bi’l-cümle

(2555/2593) غم شما بودیت ای قوم حرون

‘ayn-ı ğam ḥod sizūñ vüçüduñuz idi. Ey ḳavm-i serkeş! Pes ğamuñ izālesine (26) ben niçün ğamkeş olurum.

هیچ کس بر مرگ غم نوحه کند

Hīḳes ḥūzn ü ğamuñ mevt ü fenāsı üzerine nevḥa ider mi ve yāḥud meşelā

(2556/2594) ریشی سر چون شد کسی مو بر کند

(27) çünkü başuñ cerāḥati gidüp şıḥḥat bula bir kimesne başdan kıl ḳoparur mı? Ḳoparmaz. Zīrā başdan kıl ḳoparmak başda olan keli gidermek içündür. Pes çünkü (28) şıḥḥat bula kıl ḳoparmazlar. Hemçünān ḳavm-i Şemūd daḥı baş cerāḥatinde olan müy-ı kende gibi idi. Çünkü izāle olup cerāḥat ḳalmaya anlar içün mü-ken (29) ve nevḥa-ken olmak münāsib olmaz diyüp Şāliḥ ‘aleyhisselām

رُو به خود کرد و بگفت ای نوحه گر

kendüye teveccüh idüp eyitdi: Ey nevḥa-gir! ‘Acebdür ki (30)

(2557/2595) نوحهات را می نیرزند آن نفر

ol nefer senūñ nevḥaña degmezler.

کثر مخوان ای راست خواننده مبین

Ey Ḳur’ān-ı mübīni rāst okuyup ma’nā-yı şerīfini iz’ān (31) iden iḥvān! Ğalaṭ okuma, fehmi dūrüst ve iz’ān-ı pāk şāḥibi ol kim ḳavmi helāki içün te’essüfüne ta’accüb iden ancak Şāliḥ nebī olmayup belki Şu’ayb ‘aleyhisselām (32) daḥı فَأَخَذْتَهُمْ¹⁵⁵⁹ fehvāsınca mebādi-i şayḥadan olan recfe vü zelzele aşḥāb-ı Eyke’yi helāk itdükde Şu’ayb ‘aleyhisselām (33) daḥı anlaruñ ḳahrına müte’essif olmışiken istiğfār idüp ber-vefḳ-ı

(2558/2596) كَيْفَ آسَى خَلْفَ قَوْمٍ ظَالِمِينَ

ben ḳavm-i zālīmīn ardınca nice maḥzūn olayın diyü (34) te’essüfünde i’ tizār eyledi. bēi dördünci bābdan nefsi mütekellim-i vāḥidedür ki “آسی” ğamgīn ma’nāsınadır.

¹⁵⁵⁹ “Bunun üzerine kendilerini o dehşetli sarsıntı yakaladı da yurtlarında yere serildiler.” A’râf 7/78,91; Ankebut 29/37.

baña nesne ‘ā’id olmaz. (6) Belki ber-muktezā-yı ¹⁵⁶⁴ إِنَّ أَحْسَنْتُمْ أَحْسَنْتُمْ لِأَنْفُسِكُمْ وَإِنْ أَسَأْتُمْ فَلَهَا eger imān u ihsānuñ menāfi‘i ve eger isā’et ü küfrānuñ mażarratı nefsiñüze rāci‘dür diyü (7) kemāl-i merḥametümden size va‘z u naşihatler eyledüm çünkü kabûl itmeyüp rāh-ı ‘işyāna gitdünüz ve şeytāna teba‘iyyet ile giriftār-ı ‘azāb-ı nīrān sezāvār-ı nekāl ü bu‘d u (8) hızlān olduñuz ve her ne ki itdünüzse kendü nefsiñüze itdünüz. Pes zālīm li-nefsihī olan kavm-i kāfirin üzerine ben ne hāl ile ğamgīn olurum? ‘Ale’l-ḥuşuş semāvāt (9) u ‘arz ve māfihinne ber-feḥvā-yı لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ ¹⁵⁶⁵ Hakk sübhānehū ve te‘ālānuñ maḥlūk u memlūki ve kabza-i kudretinde maḥhūr u maġlūbı olup (10) ber-vefḳ-ı kerīme-i ¹⁵⁶⁶ وَيَفْعَلُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ cemī‘-i ¹⁵⁶⁷ مَا يُرِيدُ aḥkām u āşār ol Kādir u Cebbār ve Fā’il-i Muḥtār’uñ irādet-i şāmile ve hikmet-i kāmilesinden şudūr itdügi (11) ‘ayne’l-yaḳīn meşhūdum ve ḥaḳḳa’l-yaḳīn ma‘lūmum olmuştur. İmdi min-ba‘d ne nefy ü faḳd üzerine müte’essif ve ne kevn ü vücūddan müte’essir olurum, buyurdu. (12) Pes Şālih ‘aleyhisselām daḥı bu mefhūmda nice kelimāt-ı bedi‘atü’n-nikāt söyleyüp münacātda iken

باز اندر چشم و دل او گریه یافت

girü ol zāt-ı (13) kerīmu’l-ḥiṣāl çeşm u dilinde girye vü nāle buldı. Ve rikḳat ğalebe idüp aġlamaġa başladı. Ammā bir ‘aceb nāle ki

(2559/2597) رحمتی بی‌علتی در وی بتافت

(14) Şālih ‘aleyhisselāmda hīç ‘illet ü sebebsiz bir nūr-ı raḥmet yaldradı. Ya’nī müsebbibü’l-esbāb olan pādīşāh-ı Vehhāb’uñ bī-‘illet olan āfitāb-ı maḥabbet (15) ve nūr-ı ‘ālem-tāb-ı raḥmeti mir’āt-i ḳalbinde işrāk idüp muktezā-yı maḥabbet nāle vü girye olmaġla Şālih ‘aleyhisselām daḥı lezzāt-ı üns-i vuşlatdan (16)

قطره می‌بارید و حیران گشته بود

aġlayup ḳatre-i sirişk yaġdırur idi. Ve saṭavāt-ı tecelliden ḥayrān ve şarāb-ı cezebātdan sekrān olmuştı. (17) Ve bu taḳātūr iden eşk-i dem-ālūd

(2560/2598) قطره بی‌علت از دریای جود

¹⁵⁶⁴ “Eğer iyilik ederseniz kendiniz için iyilik etmiş olursunuz; kötülük ederseniz yine kendinize edersiniz.” İsrâ 17/7.

¹⁵⁶⁵ “Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O’nundur.” Bakara 2/255.

¹⁵⁶⁶ “Ve Allah dilediğini yapar.” İbrahim 14/27.

¹⁵⁶⁷ “Şüphesiz Allah dilediği gibi hükmeder.” Mâide 5/1.

deryā-yı cūd-ı maḥabbetden temevvüc eylemiş bir kaṭre-i bî-‘illet idi. Āh ey mübtelā-yı derd-i bî-ḳarārī! (18) Hālen vuḳū‘a gelen girye vü zārī muḳaddemen olan nāle gibi degüldür. Buña ‘ışḳ u maḥabbet nālīşı ve vecd ü ḥālet ağlayışı dirler. Buña ‘illet ü sebep olmaz. (19) Bu bir deryā-yı bî-nihāyedür ki içine düşenlerün nām u nişānı bulunmaz. Ve bu derde derdden ḡayrı dermān olmaz. Velākin ‘aḳl-ı temyīz her şey’i sebebdan be-her ḥāl (20) girye vü nāleyi ‘illetden bilmekle giryenün sebebin su’āl idüp

عقل او می گفت کین گریه ز چیست

Şālīḥ ‘aleyhisselāmuñ ‘aḳlı eyitdi ki: Ey Şālīḥ (21) bu zārī vü girye nedür?

(2561/2599) بر چنان افسوسیان شاید گریست

Ancılayın efsūs u istihzā idicilere ağlamak lāyık mıdır?

بر چه می گویی بگو بر فغلتشان

Söyle (22) ey Şālīḥ nenün üzerine ağlarsın? Anlaruñ fi‘l-i ḳabīḫaları üzerine mi ağlarsın?

(2562/2600) بر سپاه کینه بدتغلشان

Anlaruñ bed-reviş ve bed-kirdār olan (23) kīnesi ‘askeri üzerine mi ağlarsın?

بر دل تاریک پر ژنگارشان

Anlaruñ muzlim ü mükedder olan ḳalbi üzerine mi ağlarsın?

(2563/2601) بر زبان زهر همچون مارشان

(24) Anlaruñ mār gibi zehr-i hülāhil olan zebānları üzerine mi ağlarsın?

بر دم و دندان سگسارانهشان

“Segsār”, it başlu, ḥınzır dişlü, ḡül (25) yüzlü, keçi şaḳallu, fil ḳulaḳlu, yüzleri şaru ve gövdeleri çivit renginde bir maḥlūkdur ki Ḳālūn cezāresinde olurlar.¹⁵⁶⁸ Ve segsār kelb ḥuylu (26) ma‘nāsına daḡı müsta‘meldür. Pes maḥşūl-i beyt budur ki ‘aḳl eyitdi: Ey Şālīḥ! Segsār gibi ḡül yüzlü ve ḥınzır yaradılışlu ve it ḥuylu ḳavmūñe mi ağlarsın? (27)

(2564/2602) بر دهان و چشم کژدم خانهشان

Anlaruñ ‘aḳreb ḥānesi olan dehān u çeşmi üzerine mi ağlarsın?

¹⁵⁶⁸ Bu açıklama Ankaravî şerhinde *Lügat-ı Halîmî*’ye atıfla yer alır. bkz. Tanyıldız, “İsmâil Rusûhî Ankaravî-Şerh-i Mesnevî”, s. 978. Ayrıca bkz. Lutfullah b. Ebû Yusuf el-Halîmî, *Lügat-ı Halîmî*, haz.: Adem Uzun, Ankara, TDK Yayınları, 2013, s. 232.

بر ستیز و تشخرو افسوسشان

Anlaruñ ta‘n (28) u ‘inādı ve istihzā vü teşharı üzerine mi ağlarsın? el-Ḥāşıl ey Şālih! Kāv-m-i Şemūd ta‘dād olınan şıfāt-ı ḥabīşe ile mevşūf bir bölük ‘anūd u merdūdlar idi. (29) Eyle olsa girye vü nāle anlar için ise anlar nāleye degmez. Ve o maḳūle eşkıyānuñ helāki maḥall-i girye olmayup belki فَقَطَعَ دَايِرُ الْقَوْمِ الَّذِينَ ظَلَمُوا وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ¹⁵⁶⁹ (30) fehvā-yı kerīmi üzere

شکر کن چون کرد حق محبوسشان (2565/2603)

şükr eyle çünkü Ḥaḳḳ celle ve ‘alā ol kavmi ‘azābı zindānında ḥabs itdi ve şıfāt-ı (31) ḥabīşe-i berzaḥiyyelerin dīde-i yakīniñe gösterdi. Ey Şālih! Ma‘lūm-ı şerīfdür ki

دستشان کز پایشان کز چشم کز

anlaruñ dest ü pā vü çeşmleri kejdür. (32) Zīrā senüñ dāmen-i irşāduña teşebbüs itmeyüp dāmen-i şeytānı tutdılar. Ve tarīk-i hidāyete gitmeyüp rāh-ı dālālete gitdiler. Ve senüñ ḥaḳḳuñda ta‘alluḳ-ı nihānīsın (33) görmeyüp مَا أَنْتَ إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَا¹⁵⁷⁰ diyü kejnazar oldılar. Pes bu maḳūle saḳīm ve sezāvār-ı caḥīm olan le‘imlerin

مهرشان کز صلحشان کز خشم کز (2566/2604)

(34) şulḥ u maḥabbet ve ḥışm u ‘adāvetleri kejdür. Evvelā maḥabbetlerinde olan saḳāmet budur ki Ḥaḳḳ’a ve saña maḥabbet itmeyüp dünyā-yı deniyye ve müştehiyāt-ı cismāniyyeye (35) maḥabbet itdiler. Ve şulḥları keş olduğu budur ki nefislerini rūḥlarına tābi‘ kılup ve dünyādan miḳdār-ı kifāyete ḳanā‘at ve ḥavāss u ḳuvāsın (36) ‘ibādāt-ı bedeniyye ve mücāhedāt-ı ḳābiliyyede isti‘māl etmek üzere şulḥ idecek iken rūḥlarını nefisleri elinde esir idüp o emr-i Ḥaḳḳ’a (37) muḥālefet ile saḳīmü’s-şulḥ oldılar. Ve keş-ḥışm oldukları budur ki ḥışm u ḳahrı ‘adem-i muvāfaḳat ile nefis ü şeytāna idecek iken ḳahr u ‘adāveti (38) enbiyā vü evliyāya ve sa‘ādet-i uhreviyyeden ḥirmān ile cānlarına ḡadr idüp derekāt-ı nārda ḳaldılar.

از بی تقلید و زرایات نقل

Ol cāhil (39) u ḡāfil ve bī-fehm u lā-ya‘ḳıllar mücerred taḳlīd cihetinden naşb-ı rāyāt-ı naḳl itdüklerinden öturi dīde-i cānları müşāhede-i ḥaḳīḳatden nā-bīnā olup (40)

¹⁵⁶⁹ “Sonunda zulmeden kavmin kökü kesildi. Her türlü övgü, âlemlerin rabbi olan Allah’a mahsustur.” En‘âm 6/45.

¹⁵⁷⁰ “Sen de yalnızca bizim gibi bir insansın.” Şu‘arâ 26/154,186.

pîr-i ‘aqluñ cemāl-i bā-kemālî üzerine ayak kıpmışlardır. Ma‘lûm ola ki taqlîdûñ ta‘rîfî delîlde nazâr u te‘emmûlsüz (41) âharuñ aqvāl ü ef‘âlini mânend-i kılâde raqabe-i mutâba‘atlarına ilzâm ve aña göre ‘amele ihtimâm itmekdür. كَمَا قِيلَ: التَّقْلِيدُ عِبَارَةٌ عَنْ اتِّبَاعِ الْإِنْسَانِ غَيْرِهِ [262] (1) فِيمَا يَقُولُ أَوْ يَفْعَلُ مُعْتَقِدًا لِلْحَقِيقَةِ مِنْ غَيْرِ نَظَرٍ وَتَأَمُّلٍ فِي الدَّلِيلِ كَانَ هَذَا الْمَتَّبِعُ جَعَلَ وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا (2) HULĀṣA-i kelām قَوْلُ الْغَيْرِ وَفَعَلَهُ قِلَادَةً فِي عُنُقِهِ مِنْ مَطَالِبَةِ دَلِيلٍ.¹⁵⁷¹ fehvā-yı kerîmi üzere her bār ki enbiyā vü rusûl ‘aleyhüme’s-selām pūzîne-sîret olan erbāb-ı (3) taqlîd-i bî-başîretleri tarîk-i kavîm-i tahkîka da‘vet itdükçe haqîkat-i hâlden gâfil ve sa‘âdet-i ezeliyyeden mahrûm olan cāhiller da‘vet-i enbiyâyı ‘adem-i kabûl ile (4) cenāb-ı dālālete gitdiler. Ve ber-fehvā-yı أَوْلَوْكَ كَانَ آبَاؤُهُمْ لَا¹⁵⁷² ber-fehvā-yı ber-fehvā-yı ol muqallidenüñ ābā vü ecdādı haqîkat-i hâle ‘ârif ve sırr u me‘âle (5) vâfîk olmamışlar iken biz ābā vü eslāfumuz eşerine tâbi‘ oluruz diyüp ve ber-vefk-i¹⁵⁷³ biz pederlerümüzi (6) ne dînde ve kankı mezhebde bulduk ise anların meslegine iktidā iderüz diyü bî-ma‘nā bahş ü cedelleri ile i‘lām-ı naql ü rivāyatı efrāste kılp¹⁵⁷⁴ İLَّا بَشَرٌ مِثْلُنَا¹⁵⁷⁵ didiler ve ‘ucb u istikbārlarından enbiyā ile hemserlik iddi‘ā idüp belki kendü ‘aql u dānişlerin anlardan mütefevvihtur zu‘muyla¹⁵⁷⁶ إِنَّهُ سَاحِرٌ مَجْنُونٌ¹⁵⁷⁷ (8) diyüp bunun emsālî nice münākāşa-i küfr-füzûn ile pîr-i ‘aql-ı ma‘ād ve maqbûlân-ı hâzret-i rabbü’l-‘ibād olan irşād-ı cemāl-i bā-kemāl-i enbiyâyı zir-i pây-ı inkāra (9) vaz‘ itdükleri için gerden-i fikret ve cîd-i irâdetleri kayd-bend-i selâsil-i taqlîd-i ehl-i dālâlet olup ol kavm-i bî-hidâyetler

پيرحر نه جمله گشته پير حر

(10) pîr-i hür ve merd-i âzâde olmayup cümlesi pîr-i har ve cāhil ve ebter olmuşlardır. Ba‘zı nüsahta pîr-i hür mışra‘uñ iki maḥallinde daḥı hā-i mu‘ceme-i meftûḥa ile vāqı‘ olmuşdur. (11) Bu taqdîrce ma‘nā böyle olur ki ol muqallid u bî-

¹⁵⁷¹ el-Şerîf el-Cürcânî, *Kitâbü’t-Ta‘rîfât*, Beyrut, Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1403/1983, s. 64.

¹⁵⁷² Onlara, “Allah’ın indirdiğine uyun” denildiğinde, “Hayır, atalarımızdan gördüğümüze uyarız” dediler. Bakara 2/170.

¹⁵⁷³ “Ya atalarının akli bir şeye ermemiş, doğru yolu bulamamışlarsa!” Bakara 2/170.

¹⁵⁷⁴ Mâide 5/104; A‘râf 7/28; Yûnus 10/78; Lokman 31/21.

¹⁵⁷⁵ Bu ayetin baş tarafı إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءَنَا عَلَىٰ أُمَّةٍ şeklindedir. “Biz atalarımızı bir inanç üzerinde bulduk ve biz onların izlerinden gitmekteyiz.” Zührûf 43/23.

¹⁵⁷⁶ Şu‘arâ 26/154.

¹⁵⁷⁷ سَاحِرٌ أَوْ مَجْنُونٌ (O bir sihirbaz veya bir mecnundur. Zâriyât 51/52.) ayetine atıfta bulunur.

temyîzler pîr-i hidâyet müşterisi olmayup belki bir alay hımâr-tabî‘atlu pîr-i bî-firâsetlerdür. el-Hâşıl kavm-i (12) bâtil vâzî‘-ı şerî‘ at olan enbiyâ ve pîr-i tarîkat olan evliyâdan şemen-i irâdetleri teslîm ile metâ‘-ı zevk u hâleti iştêrâ itmeyüp belki hulûş üzere (13) olmayan a‘ mâl-i ğayr-ı maqbûlelerin ve süm‘ a vü riyâ ile kıoca çerçi eşegi gibi kendülerin halka kırat kırat şatup cümle ef‘ âl ü a‘ mâlleri

(2568/2606) از ریای چشم و گوش همدگر

(14) birbirinüñ gözine göstermek ve kulağına işitdürmekden ötürdür. Hakkâ ‘aceb temâşâdur ki ol muqallid ü mürâyîler kendü ‘âdetlerine bir vechile rağbet (15) itmişlerdür ki dâhil-i dâru’l-emân-ı taḥkîk ve sâlik-i râh-ı îkân u tevḥîk olan mü‘min-i muḥlişler enbiyâ-yı ‘izâmuñ delâlet itdüğü tarîk-i hidâyete ‘azîmet idüp (16) Hakk’a ‘an-hulûşin olan ‘ibâdet ü tã‘at ve farḥ-ı maḥabbetden neş‘et eyleyen mücâhede vü riyâzetlerine daḥl ü ta‘arruż ile envâ‘-ı teşnî‘ ü melâmet idüp (17) ol bî-ğayret ve bî-ḥamiyyetler bu kadar zamândan berü âbâ vü ecdâdumuz mezhebin terk idüp bizüm ‘âdetimüze muḥâlîf mezheb-i cedîd ihtiyâr itdiler diyü her birine buğz (18) u ‘adâvet ve nicesine envâ‘-ı siyâset itmişlerdür. Pes bu taḥdîrce, ey mü‘min-i şâdîk ve yâr-ı muvâfîk! Nâka-i Şâlih’de bir taḥbîk daḥı budur ki verâset-i (19) kemâliyye-i muḥammediyye mazhariyyetinde kâ‘im olan her şâhib-i velâyet ve Şâlih-i vaḳt daḥı ḥavâşş-ı ‘ibâdu’llâhı sırr-ı vaḥdet ve tarîk-i ‘ışk u maḥabbete delâlet ve taḥfiye-i (20) derûn ile terbiyet idüp emṭâr-ı ¹⁵⁷⁸ وَعَلَّمْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا عِلْمًا қаатарâtından ḥıyâż-ı sînelerinde cem‘ olan esrâr-ı ‘ulûm-ı ledünniyyeyi dehân-ı ezhân-ı müsta‘iddine (21) ifâza buyurmağla erbâb-ı maḥabbet şarâb-ı tecelliyât-ı aḥadiyyeden mest ü medhûş oldukların keşret-i mâsivâ ile ḳalbi pür-küdüret olan ‘ışk u maḥabbetden (22) bî-zevḳ u lezzetler gördükde inkâr u ‘adâvet idüp bu tã‘ifenüñ gâḥ vaḥdet ve gâḥ ‘ışk u maḥabbet didükleri kelimât-ı nâ-meşrû‘ a ve vecd ü hâlet didükleri (23) ḥarekât-ı nâ-merbûṭa ve şataḥât-ı fâsidedür diyü ḥaḳîkat-i ḥâlden cehl ü ğaflet ile ḥicâre-i elsine-i evliyâdan tebâdûr iden nâka-i nuṭḳların tîğ-ı ta‘arrużât ile (24) ‘akra cesâret itmekle faşîl-i nuṭḳ olan ma‘nâ-yı ledünnî daḥı ol bî-raḥmlaruñ fehminden ğâ‘ib olup her biri mertebe-i kemâliyye-i insâniyyeden maḥrûm ḳalurlar. (25) Âḥ ey birâder-i emced! Mine’l-ezel ile’l-ebed ferşîler ‘arşîlere muḥâlefetde oldukları emr-i muḥaḳḳaḳ

¹⁵⁷⁸ “Ona nezdimizden bir ilim öğretmiştik.” Kehf 18/65.

olmağla ber-fehvā-yı ¹⁵⁷⁹ فَرِيقٌ فِي الْجَنَّةِ وَفَرِيقٌ فِي السَّعِيرِ (26) seçilüp her bir fırka kendü maḳarr-ı aṣlîlerinde müsteḳarr olmağıçün

از بهشت آورد یزدان بندگان

Hakḳ sübhānehū ve te‘ālā enbiyā vü evliyā vü ‘ibād-ı aşfiyāsını cennetden (27) getürdi.

(2569/2607) تا نمایندشان سقر پروردگان

Tā kim anlara saḳar-ı perverdeleri göstere ve dūzaḥîlerün dūzaḥî oldukların bildüre. Zîrā ḳabîḥ meliḥuñ vüçudı (28) ḳatında ve gice şabāḥuñ vüçudıyla bilinür. Niteki Mevlānā bir maḥalde buyurur, *Meşnevî*:

زرِّ قلب و زرِّ نیکو در عیار

بی محک هرگز ندانی ز اعتبار ¹⁵⁸⁰

Āh ey dīde-i baṣīret! (29) ‘Aceb ḥikmet ü ḳudret ve özge ‘ibret ü ḥayretdür ki eger mü’mīn ü muvāfiḳ ve eger münkir ü münāfiḳ belki cümle millet-i nā-muvāfiḳ bāzār-ı vüçuda cem‘iyyetle gelüp dekākīn-i beşerīyyet (30) açmışlar. Ve ḥ‘āceveş murabba‘-nişin-i şuffe-i insāniyyet olup ‘arz-ı kālā-yı şüret kılmışlar ve peder-i büzürgvārları Ādem ‘aleyhisselām zemīn-i esfele cennet-i a‘lādan (31) hūbūt itmekle her biri benī Ādem olduğu cihetten mertebe-i uhuvvetde bulunmuşlar ve bi-ḥasebi’ş-şüre enbiyā vü evliyā ile müşākelet itmişler iken mesālik-i enbiyādan nefret (32) ve mehālik-i ḳalālete ‘azīmet iden münkirler ehl-i şeqāvet ve mazḥar-ı ḳahr u celāl ve müsteḥaḳḳ-ı ‘uḳūbet olmuşlar ve enbiyā vü evliyāya teba‘iyyet ve maḥabbet idüp sālīk-i rāh-ı (33) şerī‘at ü tarīḳat olan mü’mīnler mazḥar-ı luṭf u cemāl ve ehl-i sa‘ādet ve lāyīḳ-ı cennet ve müstaḡraḳ-ı envār-ı raḥmet olmuşlar. Hakḳā ki zāhiren ṭarafa müşābehet (34) ve ma‘nen ‘ucba muḡayeretdür. Pes ma‘lūm oldu ki nev‘-i benī Ādem min-ḥayşü’ş-şüre egerçi birbiriyle mümtezic ü müşākildür velākin min-ḥayşü’l-ḥaḳīḳa kemāl-i tebāyün ile birbirine (35) muḡālīf u muḡāyir olup her bir zümrenün ḥāşşiyāt-ı zātiyye ve ḳābiliyyāt-ı ezeliyyeleri beynehumāda mevzū‘-ı ḥaṭṭ-ı fāşıl ve berzaḥ-ı ḥā’il olmağla mānī‘-i iḥtilāt-ı (36) ḥaḳīḳat-i cānibeyndür. Felihāzā Mevlānā

¹⁵⁷⁹ “Onların bir kısmı cennette, bir kısmı da cehennemde olacaktır.” Şûrâ 42/7.

¹⁵⁸⁰ **Mesnevî**, I, 299. Kalp altınla halis altın ayarda belli olur. Kalpla halisi, mehenge vurmadiḳça tahminî olarak bilemezsin. Derya Örs-Hicabi Kırilangıç, **Mesnevî-i Ma‘nevî**, I, b. 299.

Hudāvendigār dahı şüretde müttehidd iken ma‘nāda zıdd olan haqıkatleri iş‘ār içün bu āyet-i kerīmenüñ tefsirine (37) taḥrīk-i ‘inān-ı güftār idüp buyururlar ki:

[Maṭlab: Fī-tefsir-i مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيَانِ]

[Ser-i Suḥan]

در معنی آنکه مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيَانِ بَيْنَهُمَا بَرْزَخٌ لَا يَبْغِيَانِ

Anuñ ma‘nāsı beyānundadır ki Ḥaḳḳ sübhānehū ve te‘ālā (38) kitāb-ı kerīmde مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ buyurdu. ‘İlm-i şerīfe ḥafī olmaya ki مَرَجَ deryāyı revān eylemekdür. Ve tā‘ife-i ‘arab mer‘aya dābbeyi (39) irsāl itseler الدَّابَّةَ dirler. Ve ḥulṭa ma‘nāsına dahı gelür. وَالْمَعْنَى أُرْسِلَ الْبَحْرُ الْمِلْحُ وَالْبَحْرُ الْعَذْبُ. Ya‘nī Ḥazret-i Ḥaḳḳ ve Qādir-i Muṭlaḳ (40) deryā-yı telḥ ve baḥr-ı şirini irsāl ü icrā eyledi. يَلْتَقِيَانِ. Ya‘nī baḥreyn-i mürselīn birbirine tecāvüz ve telāşuḳ idüp ikisinüñ suṭūḥı (41) birbirine mümāss oldı. Ve yāḥud bu ma‘nā dahı virilmiş ki Deryā-yı Fāris ile Baḥr-ı Rūm Deryā-yı Muḥīṭ’de birbirine mülākī oldı demek ola. İkisi dahı [262^b] (1) Baḥr-ı Muḥīṭ’den münşa‘ib olmuş ḥalīclerdür. Ve yāḥud Baḥr-ı Asmān ile Deryā-yı Asmān birbirine temerrüc itdi demek ola.

Nükte: قَالَ الْإِمَامُ رَازِي: إِذَا كَانَ الْمَرْجُ بِمَعْنَى خَلَطَ (2) فَمَا الْفَائِدَةُ فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿يَلْتَقِيَانِ﴾؟ نَقُولُ قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ﴾ أَيُّ أُرْسِلَ بَعْضُهُمَا فِي بَعْضٍ وَهُمَا عِنْدَ الْإِرْسَالِ بَحِثٌ يَلْتَقِيَانِ أَوْ مِنْ شَأْنِهِمَا الْإِخْتِلَاطُ (3) وَالْإِلْتِقَاءُ وَلَكِنَّ اللَّهَ مَنَعَهُمَا بِالْبَرْزَخِ وَعَلَى هَذَا يَلْتَقِيَانِ.¹⁵⁸¹ Ya‘nī baḥreyn meyānında arzdan ve yāḥud kudret-i Ḥaḳḳ’dan (4) bir ḥaciz ve māni‘ vardır ki لَا يَبْغِيَانِ: لَا يَتَغَيَّرُ أَحَدُهُمَا عَلَى الْآخَرِ بِالْمُمَازَجَةِ Ya‘nī mümāzeczet ve ibṭāl-i (5) ḥāşşıyyet ile aḥaduhumā āḥar üzerine baḡy u ta‘addi itmez. Ve yāḥud ḥadlerinden tecāvüz ile beynlerinde ḥaciz olan zemīni garḳ eylemez. (6) فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ Pes Rabb u Ḥalīḳ

¹⁵⁸¹ Rahmān 55/19-20.

¹⁵⁸² Kādī Beyzâvî, *Envâru’t-Tenzîl*, C: V, s. 171.

¹⁵⁸³ İmām Râzî şöyle söylemiştir: مَرَجَ fiili “karışma (kavuşma)” manasına olduğuna göre, ayrıca يَلْتَقِيَانِ “kavuşurlar” denilmesinin hikmeti nedir? Deriz ki ayetteki مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ ifadesi, ya “Allah o iki denizi salıverirken birbiriyle karşılaşacak biçimde olduğu hâlde iç içe salıverdi.” manasınadır. Yahut da “Karışma ve kavuşma (karşılaşma) ayrılmaz vasıfları olduğu hâlde salıverdi fakat o ikisini, tabiatlarında mevcut olan özellikten (karışmadan) alıyordu.” manasınadır. Râzî, *Tefsîru’l-Kebîr*, C: XXIX, s. 351. Tercüme için bkz. Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, trc.: Sadık Kılıç vd., C: XXI, s. 88.

¹⁵⁸⁴ Kādī Beyzâvî, *Envâru’t-Tenzîl*, C: V, s. 172.

ve Mûcid ü Râzık'ınuzuñ kanķı ni'am-ı vâlâsını tekzîb idersüz diyü Hâzret-i Vehhâb şekâleyne hitâb ider. وَقَالَ إِنَّ عَطَا: بَيْنَ الْعَبْدِ وَالرَّابِّ (7) بَحْرَانِ عَمِيقَانِ، أَحَدُهُمَا بَحْرُ النَّجَاةِ وَهُوَ الْقُرْآنُ: مَنْ تَعَلَّقَ بِهِ نَجَا، لِأَنَّ اللَّهَ تَعَالَى يَقُولُ: ﴿وَاَعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا﴾ وَبَحْرُ الْهَلَاكِ وَهُوَ الدُّنْيَا: مَنْ رَكَنَ (8) إِلَيْهَا هَلَكَ. ¹⁵⁸⁵ وَقَالَ الْقَاشَانِيُّ: ﴿مَرْجَ الْبَحْرَيْنِ﴾: بَحْرُ الْهَيُولَى الْجِسْمَانِيَّةِ الَّذِي هُوَ الْمُلْحُ الْأَجَاغِ وَبَحْرُ الرُّوحِ الْمُجَرَّدَةِ هُوَ الْعَذَابُ وَالْفِرَاطُ. ﴿يَلْتَقِيَانِ﴾: فِي وُجُودِ (9) الْإِنْسَانِ. ﴿بَيْنَهُمَا بَرْزَخٌ﴾: هُوَ النَّفْسُ الْحَيَوَانِيَّةُ الَّتِي لَيْسَتْ فِي صَفَاءِ الْأَرْوَاحِ الْمُجَرَّدَةِ وَلَطَافَتِهَا وَلَا فِي كُدُورَةِ الْأَجْسَادِ الْهَيُولَانِيَّةِ وَكَثَافَتِهَا. ﴿لَا يَتَغَيَّيَانِ﴾: (10) لَا يَتَجَاوَزُ أَحَدُهُمَا فَيَغْلُبُ عَلَى الْآخَرِ بِخَاصِّيَّتِهِ فَلَا الرُّوحُ تَجَرُّدُ الْبَدَنِ وَيَمْتَرِجُ أَوْ تَجَعُّلُهُ مِنْ جَنْسِهِ وَلَا الْبَدَنُ يُجَمِّدُ الرُّوحَ وَيَجْعَلُهُ مَادِّيًّا، سُبْحَانَ خَالِقِ الْخَلْقِ (11) الْقَادِرِ عَلَى مَا يَشَاءُ. ﴿يَخْرُجُ مِنْهُمَا﴾: بِتَرْكِيبِهِمَا وَالتَّقَائِيهِمَا لَوْلَا الْعُلُومُ الْكُلِّيَّةُ وَمَرْجَانُ الْعُلُومِ الْجَزْئِيَّةِ، أَيْ: لَوْلَا الْحَقَائِقُ وَالْمَعَارِفُ وَمَرْجَانُ الْعُلُومِ النَّافِيَّةِ (12) Magribî: كَالْأَخْلَاقِ وَالشَّرَائِعِ. ¹⁵⁸⁶

عشق بی کثرت حدوث و قدّم
نظری کرد در وجود و عدم

هر دو با یک دگر شده مربوط
هر دو در یک دگر شده محکم

(13) برزخی گشت جامع و فاصل
همجو خطّی میان نور و ظلم

شد یکی فاعل و یکی قابل
شد یکی ظاهر و یکی مبهم

که جز او نیست در سرای وجود
(14) به حقیقت کسی دگر موجود ¹⁵⁸⁷

¹⁵⁸⁵ İbn Atâ şöyle söylemiştir: Rab ile kul arasında iki derin deniz vardır. Birisi kurtuluş denizidir. O Kur'an'dır. Ona bağlanan kurtulur. Nitekim Allah "Hep birlikte Allah'ın ipine sımsıkı yapışın." (Âl-i İmrân 3/103) buyurmuştur. Helak denizi ise dünyadır. Ona dayanan helak olur. **Nusûs Sûfiyye Gayri Menşûre**, thk.: Paul Nwyia, s. 153.

¹⁵⁸⁶ Kâşânî şöyle söylemiştir: مَرْجَ الْبَحْرَيْنِ : Tatsız ve tuzlu olan heyûlâ-yı cismâniyye denizi ile tatlı ve lezzetli olan rûh-ı mücerred denizini ıtlak ve irsâl eyledi, saldı. يَلْتَقِيَانِ : Vücûd-ı insânide karışırlar. بَيْنَهُمَا : İki denizin arasında ervâh-ı mücerredenin safâ ve letâfetinde ecsâd-ı heyûlânîyyenin de kesâfet ve kûdûrâtında olmayan nefis-i hayvâniyye berzahı vardır ki لَا يَتَغَيَّيَانِ : bu iki denizin hiçbirisi hâssiyetiyle diğeri gâlib olmak üzere haddini tecâvüz edemez. İmdi ne rûh bedeni cinsinden kılarak kendisine karıştırmakla tecrit edebilir ve ne de beden rûhu dondurarak maddî kılabilir; dilediğine kâdir olan halkın hâlikini tesbîh ederim. يَخْرُجُ مِنْهُمَا اللُّوْلُ وَالْمَرْجَانُ : Terkid ve iltikâları ile bu iki denizden ulûm-ı külliyye incisi ile ulûm-ı cüz'îyye mercânı çıkar, yani hakâyık-ı ma'ârif incisi ve ahlâk-ı şerâiyi' gibi ulûm-ı nâfi'a mercânı çıkar. İbnü'l-Arabî, **Tefsîru İbn Arabî**, C: II, s. 303. Tercüme için bkz. Kâşânî, **Te'vîlât-ı Kâşânîyye**, C: III, s. 140.

¹⁵⁸⁷ Aşk kendisinde öncesiz olma ve sonradan olma çokluğu bulunmaksızın varlık ve yokluğa bir baktı. Her ikisi de birbiri ile irtibatlı olmuş. Her ikisi de bir diğeri ile sağlam kılınmış. Nur ile zulmet arasında bir çizgi gibi hem birleştiren ve hem de ayıran bir berzah vardır. Biri fail oldu biri kabul

Âh kim şarâb-ı ‘ışkile sekrân ve cezbe-i Hakkıla hayrân olup deryâ-yı vahdete ğark ve aḥadiyyetü’l-cem‘de maḥv u muḥikḳ olan (15) meczûb-ı Hakk ve fenâ-yı muṭlak olan iḥvân-ı pür-zevka ma‘lûm ola ki ‘inde erbâbi’l-keşf ve’l-yaḳîn bahreyn ile müşâhede-i tecellî-i kıdem ve deryâ-yı rûḥa (16) işâret bulunmağla şöyle taḥkîk iderler ki müşâhedât-ı tecellî-i kıdemüñ deryâ-yı cemâl ü celâli rûḥ-ı ‘ârife münkeşif olduğda baḥr-ı rûḥ deryâ-yı muḥîṭ-i kıdeme (17) bir vechile taḳarrüb ider ki rûḥ-ı meczûb u ‘âşık kevn ü mekândan ġâ’ib olduğda ḳande idügin bilmez. Ve bilâ-eyne ve metâ müşâhede-i cemâl ü aḥad ü yektâ ile (18) fânî fi’l-Hakk ve sermedî beḳâ olur. Mağribî anuñ içün dimişdür, Şi‘r:

چون عزم تماشای جهان کرد ز خلوت
آمد به تماشای جهان عین جهان شد

(19) هم کثرت خود گشته و در وحدت خود دید

هم عین همین آمد و هم عین همان شد¹⁵⁸⁸

Âh ey ṭarîḳ-i ‘ışk u maḥabbetde olan dil-i pür-derde evfaḳ u şadîḳ [u] eşfaḳ (20) Ḥazret-i Hakk ve Ḳâdir-i Muṭlak! Derd ü şevkile dilleri muḥterik olan erbâb-ı zevka bilâ-eyne ve metâ olan ḳurb-ı bî-müntehâ-yı bî-hemtâyı tebşîr idüp (21) تَحَنُّنٌ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ كَيْلِ الْوَرِيدِ¹⁵⁸⁹ ḳavl-i şerîfi ile ta‘bîr buyurmuşdur. Ammâ ‘izzet-i vaḥdâniyyeti beyne’l-bahreyn ḥâciz ü mâni‘ ve kıdemle ḥudûşuñ iḥtilâṭını râfi‘ u dâfi‘ (22) olmuşdur. Zîrâ ol zât-ı zü’l-celâl ve’l-cemâl emâkine ḥulûlden münezzeh ü mu‘arrâ ve mevâtında istikrârdan muḳaddes ve müberrâ bir pâdişâh-ı bî-mişâl olup (23) يَتَّهَمًا بَرَزْتُ لَا يَتَّهِيَانِ (23) kelâm-ı mu‘ciz-beyânı ḥall-i eşkâl itmişdür. Hakkâ ki ḥudûsı tenâvül ve iştimâl cihetinden tenzîh-i kıdemden a‘zam bir berzaḥ-ı fâşıl ve ḥâciz-i ḥâ’il (24) var mıdur? Egerçi berzaḥ-ı ḥâdişiyet daḥı ma‘a-ḥudûsiḥi ḥaḳîḳat-i zât ve ‘uyûn-ı şîfât-ı kıdeme vuşûlden muḥteciibdür ve lâkin şuhûd-ı keşf-i tecellî-i celâl ve müşâhede-i (25) pertev-i envâr-ı cemâl ile tena‘‘ümden maḥcûb degüldür. Merḥabâ ve ḥabbezâ erbâb-ı müşâhedâta bu devlet ḥakkâ ki ‘aceb ‘izzet ü sa‘âdetdür! Âh kim egerçi

edici. Biri apaçık oldu biri gizli. Hakikat bakımından varlık sarayında ondan başka bir mevcut yoktur. Mağribî, *Dîvân-ı Muhammed Şîrîn-i Mağribî*, s. 423-426.

¹⁵⁸⁸ Halvetten âlemi seyretmeye karar verince âlemi seyretmeye geldi ve âlemin aynı (hakikati) oldu. Hem kendisi kesrete döndü hem de kendi vahdetini gördü. Olup biten her şeyin aynı (hakikati) oldu. Mağribî, *Dîvân-ı Muhammed Şîrîn-i Mağribî*, s. 134.

¹⁵⁸⁹ “Biz ona şah damarından daha yakınız.” Kâf 50/16.

baħr-ı kıdem min-ħayṣü'l-ḳuds (26) ‘azb u fūrāt ve deryā-yı ħadeṣ min-ħayṣü'l-‘ileli’l-ħudūṣiyye milḥ u ücācdur fe-ammā cānib-i meṣiyyet-i rabbāniyyeden nesīm-i faẓl u iḥsān-ı mennānī hubūb idüp (27) deryā-yı ḳulzüm-i celāl-i kıdemi taḥrīk eylese ol baħr-ı mevvāc-ı kıdem na‘t-i tecellī ile baħr-ı vaḥdetüñ üzerine temerrüc idüp tecellī-i mezbūruñ tecāvüzünden baħr-ı ücāc-ı ħudūṣ (28) der-ḥāl kemāl-i leṭāfet ve ġāyet-i melāḥat ile ‘azb u fūrāt ve āb-ı ḥayāt olur. Nitekim aṣḥāb-ı müṣāhedāt dimişdür, şi‘r:

يَكُونُ أَجَابًا دُونَكَ فَإِذَا انْتَهَى
(29) إِلَيْكَ تَلْقَى طَيْبَكُمْ فَيَطِيبُ
وَمَا ذَاكَ إِلَّا حِينَ خَبَرْتُ بِهِ
تَمُرُّ بِوَادٍ أَنْتَ مِنْهُ قَرِيبٌ¹⁵⁹⁰

Neşir: Merḥabā ey ġarīḳ-i deryā-yı kıdem [ü] zılāl-i (30) ħudūṣ! Pertev-i envār-ı kıdemde ‘ayn-ı ‘adem ve maḥv fi’l-ḳidem olanı taṣdīḳ için ḥazret-i Raḥmān u Raḥīm Mūsā-yı kelīme nidā-yı¹⁵⁹¹ اِنِّى اَنَا اللّٰهُ ile şecerden (31) ḥiṭāb itmekle Mūsā ‘aleyhisselāmuñ ġuş-ı hūṣı aḳdāḥ-ı kelīmāt ile saḳy olınan şarāb-ı nāb-ı tenābu‘-ı şifātı nūṣ idüp lezzet-i istimā‘-ı mülātafāt-ı muḥātabātdan tesākür vāḳı‘ olmağla ġalebāt-ı devā‘i-i şevḳ-i lisān-ı ‘ışḳı nuṭḳ-ı zevḳile¹⁵⁹² اُنْظُرْ اِلَيْكَ niyāzına sevk itdükde ħudūṣuñ tecāvüz-i kıdemde ‘adem olduğın göstermek ve perde-i işneyniyyeti (32) ref itmek için¹⁵⁹³ وَلَكِنْ اُنْظُرْ اِلَى الْجَبَلِ فَإِنَّ اسْتَقَرَّ مَكَانَهُ فَسَوْفَ فَلَمَّا تَرَانِي¹⁵⁹⁴ ḥiṭābıyla cebel-i Tūr ḥādiṣiyyet-i Mūsā’ya (33) tecellī idüp ber-feḥvā-yı وَخَرَّ مُوسَى¹⁵⁹⁵ ḥādiṣiyyet-i Mūsā mütelāṣī vü nā-yāb ve ber-feḥvā-yı¹⁵⁹⁶ fenā-yı bilā-inniyyet ile derece-i (34) vücūddan zā’ıl ve baħr-ı kıdemde maḥv u muẓmaḥil olup ‘ayn-ı cem‘den keşf-i ḥicāb eyledi. Ehlen ve merḥaben! Mağribī-i şeydā ne zībā dimişdür, Mağribī (35):

مجتمع گشت با وجود و عدم

¹⁵⁹⁰ Siz yok iken kıymeti olmaz da size varınca sizin hoşluğunuz ona hoşluk katar. İşte sana haber verdiğim o vakit, sana yakın bir vadiye uğrarsın. İlk beyit için bkz. Abdülkerim Kuşeyrî, **Letâifü'l-İşârât: İlahî Kelâmın Sırları**, trc.: Ekrem Demirli, İstanbul, Fikriyat Yayınevi, 2020, C: I, s. 726.

¹⁵⁹¹ “Muhakkak ben Allah’ım.” Kasas 28/30.

¹⁵⁹² “Rabbim! Bana görün; sana bakayım.” A‘râf 7/143.

¹⁵⁹³ “Sen beni asla göremezsın.” A‘râf 7/143.

¹⁵⁹⁴ “Fakat şu dağa bak; eğer o yerinde durabilirse sen de beni görebilirsin.” A‘râf 7/143.

¹⁵⁹⁵ “Rabbi o dağa tecelli edince onu paramparça etti.” A‘râf 7/143.

¹⁵⁹⁶ “Mûsâ (a.s.) da bayılıp düştü.” A‘râf 7/143.

اجتماعی قرین بوس و عناق

اسم خود محو کن ازین طومار
رسم خود بر تراش ازین اوراق

که جز او نیست در سرای وجود
به تحقیق کسی دگر موجود¹⁵⁹⁷

(36) Āh ey dil-i āgāh! Merc u ihtilāf ḥod iki şey'ün iltikāsından olur. Mertebe-i aḥadiyyetde meger işneyniyyet mi olur, belki baḥr-ı zehḥār-ı deymūmiyyetde mecmū'-ı ḥadeṣān (37) bir kaṭre gibi müstehleke ve maḥḥūredür. Merḥabā ey 'ışk-ı hestī-sūz! Egerçi 'āmme-i mezāhir-i baḥr-ı muḥīṭ-i aḥadiyyetden bürüz itmişdür fe-ammā deryā-yı celāl ve aḥadiyyetün (38) keşerāt-ı emvāc-ı esmā vü şifātından daḥı 'aql ile rūḥ için ḥāṣṣaten bi-ḥasebi tefāvūt kâbiliyyāt-ı le'ālī-i 'ulūm-ı ledünniyye ve dūrer-i mütelā'li-i esrār-ı ilāhiyye müntebiz olup (39) deryā-yı rūḥdan daḥı berekāt-ı telāşuḡ-ı emvāc-ı esmā vü şifātıla bevākıyyet-i maḥabbet ve cevāhir-i ma'rifet zuhūr ider. Velākin baḥr-ı kıdemden bürüz iden (40) kadīm olur. Meşelā Kur'an-ı mecīd ve esmā vü şifāt-ı Mübdī ü Mu'īd gibi ki baḥr-ı kıdemden zuhūra gelmiş kadīmdür. Baḥr-ı rūḥ ise 'illet-i ḥadişıyyet ile merāret (41) ḥuşūle getürmekle ol baḥr-ı milḥ ü ücācdan tebevviç iden rüşd ü fiṭnat ve 'ilm ü ma'rifet daḥı ḥudūse olan ta'alluḡları cihetinden ḥudūş ile muttaşif oldılar. [263^a] (1) Nitekim kerīme-i ^{لُؤْلُؤُ} مِنْهُمَا اللُّؤْلُؤُ ^{يَخْرُجُ مِنْهُمَا} (1) Nitekim kerīme-i ^{لُؤْلُؤُ} مِنْهُمَا اللُّؤْلُؤُ ^{يَخْرُجُ مِنْهُمَا} ^{وَالْمَرْجَانُ} ¹⁵⁹⁸ zuhūrāt-ı mezbūre için beyān vāḡı' olmuşdur. Āh ey ḡarīḡ-i deryā-yı vaḥdet! Dergāh-ı aḥadiyyete (2) 'ibādet için sāḡil-i beşeriyyete 'azīmet idüp bu ḡikmet-i ḡarībeyi daḥı müşāhede kıl ki eger baḥr-ı ezyāl-i ma'ānī meczūb-ı fānīyi maḡām-ı cem' ve istiḡrāḡdan (3) 'ālem-i emānī vü iştıyāḡa def' eylese ol 'ālemde olan baḥrına baḥr-ı dil ve deryā-yı nefis ta'bīr olunur. Ma'ahāzā deryā-yı nefis daḥı ḡalbeddür. Velākin ḡalb (4) deryā-yı evşāf-ı ḡamīde ve nefis deryā-yı aḡlāḡ-ı zemīmedür. el-Ḥāşıl baḥr-ı ḡalbün mebnī-i 'ālem-i luṭf u cemāl ve deryā-yı nefisün mecrāsı 'ālem-i ḡahr u celālden olmaḡla (5) 'aql u 'ilm ve şerī'at ü ṭarīḡat “بَيْنَهُمَا” da mevzū' bir berzaḡ-ı fāşıl olup ḡalbile nefsi birbirine ihtilāṭdan mānī' u ḡā'ildür. Zīrā

¹⁵⁹⁷ Varlık ile yokluk bir araya geldi. Aralarında bir yakınlık doğdu, kucaklaşıp öpüştiler. İsmi bu tomardan sil, suretini bu yapraklardan temizle. Çünkü hakikatte varlık sarayında ondan başkası yoktur. Maḡribî, **Dîvân-ı Muhammed Şîrîn-i Maḡribî**, s. 410-412.

¹⁵⁹⁸ Rahmân 55/22.

muhteliğ olsalar (6) nefis nefis olmazdı. Fe-ammā şu kadar vardır ki nefis kaçan nefis-i muṭma'inne olsa dürer-i 'ulūmuñ şadefi olup deryā-yı kalb ile nefsdan le'ālî-i imān u iḥsān (7) ve cevāhir-i keşf ü ikān dıraḥşān olur. Ey 'āşık-ı bî-tāqāt ü tāb! Niçe bir ıtnāb idersin ki ḥaḳīqate baksañ cümlesi yine mevc-i gūnāgūn-ı (8) deryā-yı vaḥdetdür. İmdi Mağribî'nüñ bu beytini inşād idüp ḥatm-i kelām it! Nazm:

گوهری از بحر موج بی کران آمد بدید
هر که هست و بود می باید درآن آمد بدید

(9) از برای آنکه تا نشناسد او را غیر او

1599 موج دریا در لباس انس و جان آمد بدید

İmdi benüm rūḥum! مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ kerimesinde olan mülāṭafāt-ı muḥāṭabāt-ı (10) ehl-i mükāşefātı zevk ile fehm itdünse kāşif-i esrār-ı deyyūmī Mevlānā Celāleddīn-i Rūmī ḳuddise sırruhūnuñ irāde eyledüğü raḥīḳ u irādetini leb-i sem' -i (11) hūş ile nūş ḳıl ki anuñ keyfiyyāt-i lezīzesinden daḥı mest u medhūş olasun. el-Ḥāşıl ol merd-i kāmīl daḥı küfr ile erbāb-ı küfri deryā-yı (12) milḥ ü ücāca teşbīh ve ikān u yaḳīn ve enbiyā vü evliyā vü mü'minīni baḥr-ı 'azb ü fūrāta temşil idüp dirler ki: Ey iḥvān u ḥullān!

اهل نار و حُلْد را بین هم دُکان

(13) Ehl-i nār ile ehl-i ḥuld dīdārı hem-dükkān gör. Ya'nī her birinüñ rūḥı sūḳ-ı ciḥānda dükkān-ı şūret-i insānda oturmuş ve enbiyā vü evliyāya (14) şekl ü hey'etde min-vechin müşābehette bulunmuş fe-ammā kucā tā be-kucā ki dest-i ḳudret ile

(2570/2608) در میانشان برزخ لایعینان

fırḳateyn meyānında mānī' -i ittihād-ı (15) ḥaḳīḳat bir perde-i ḥikmet çekmiş ki birbirini bağı u tecāvüz idemez. Ve egerçi min-ḥayṣü's-şüre bu 'ālem-i şehādetde

اهل نار و اهل نور آمیخته

(16) ehl-i nār ve ehl-i nūr birbiriyle muhteliğdür fe-ammā min-ḥayṣü'l-ḥaḳīḳa fark u imtiyāz bir mertebededür ki gūyiyā

(2571/2609) در میانشان کوه قاف انگیزته

anlaruñ meyānında (17) kūh-ı Ḳāf ḳalkmış ve mānī' -i iḥtilāṭ olmuş. Nūriler ile nāriler nazar-ı ḥisside egerçi birbiriyle muḳārenet idüp müteşākil şūrettedir fe-ammā min-

¹⁵⁹⁹ Uçsuz bucaksız dalgalara sahip bu denizden bir inci ortaya çıktı. Var olan ve olmuş olan her şey ondan zuhur etti. Ondan gayrısını bilmeyinceye kadar denizin dalgaları insan ve cin elbisesine bürünüp göründü. Mağribî, **Dîvân-ı Muhammed Şîrîn-i Mağribî**, s. 159.

ḥayṣü'l-ma' nā (18) bu'd-ı mesāfeleri meşelā şey'eyn meyānında mevzū' bir kūh-ı Kāf ref' olsa tavlen ve 'arzan ne miqdār mesāfe zāhir olursa bunların bu'd u imtiyāzı (19) anuñ gibidür. Ve yāḥud men' -i ittiḥād için mābeynlerinde vaż' olınan berzah-ı kavıyyü'l-bünyād kūh-ı Kāf kadardur ki murād birbirine telāķi ve vuşulūñ maḥalli olduğun (20) iş'ardur. Ey müstekşif-i estār-ı esrār! İki şey' hem muhteliṭ ve hem müfterik i' tibār olunmak nice mutaşavver olur dirseñ dīde-i i' tibār ile nazar idüp gör ki (21)

همچو در کان خاک و زر کرد اختلاط

meşelā ḥākile zer ma' dende birbiriyle iḥtilāṭ eyledi. Velākin

(2572/2610) در میانشان صد بیابان و رباط

meyānlarında şad beyābān (22) ve hezār ribāṭ vardır. Ya'nī ḥakikatlerinde olan bu'd-ı muğāyeret bir mertebededür. Filḥakika türāb ile zeheb kande berāberdür? Ammā min-ḥayṣü's-şüre (23) zīr-i kānda birbiriyle mümtezicdür. el-Ḥāşıl ehl-i nūr ile ehl-i nāruñ dünyāda olan ḥılta-i şüretiyyeleri

همچنان که عقد در در و شبه

(2573/2611) مختلط چون میهمان یکشبه

(24) aña beñzer ki gerden-bend-i zenān için silk-i 'ıkdā muntaẓam dürr ü şebah bir gicelik mihmān gibi muḥtalif ola. Ḥāşıl-ı ma' nā mü'min ü kāfir ve muḥallid ü muḥakḳık (25) ve münkir u muḳırr pīr-zen-i dünyānuñ gerden-i ḥüsn-i bī-beḳāsına kılāde-i mücevher ve zīb u zīver olmağičün münselik-i 'ıkd-ı şüret olup mü'minler dürrer ü le'ālī (26) ve kāfirler pīle vü ḥarez emşālī mütebayinü'l-ḥakika iken silk-i sürette münselik olmağla kendüleri lü'lü' ile berāber zu'm iderler. Velākin rişte-i ḥayātı (27) kūsiste olup rüz-ı kıyāmet ta'ākub itdükde her bir fırkanıñ vech-i sīret ü cānib-i ḥakikatleri ne şürete lāyık ise aña mülāşık olup (28) ¹⁶⁰⁰ وَأَمَّا الْيَوْمَ أَتَاهَا الْمُجْرِمُونَ ¹⁶⁰¹ وَذُوقُوا عَذَابَ الْحَرِيقِ ¹⁶⁰¹ iḳābı irişür. Ve dünyāda olan müşākelet (29) ve şebah-i şüret dürr ile şibhinüñ 'ıkd-ı vāḥidde bir gicelik mihmanlığına beñzer. Zīrā 'ömr-i āḥirete göre 'ömr-i dünyā miqdār-ı yek şebah belki sā'at-i vāḥide olmayup (30) ne ḥizlān u ḥırmānına nihāyet ve ne ni'am u iḥsānına ġāyet bulunur, herkes lāyık olanı lā-maḥāle bulur. Āh ey dīde-i 'ibret!

¹⁶⁰⁰ “Ey günahkârlar! Siz bugün şöyle ayrılıml!” Yâsîn 36/59.

¹⁶⁰¹ “Tadin bakalım bu yakıcı azabı!” Enfal 8/50; Hac 22/22.

İctimā‘-ı şüret (31) ve ‘adem-i ihtilāt-ı haqīqati isterseñ nazār idüp gör kim birbirine iltikā eyleyen

بحر را نیمیش شیرین چون شکر

(2574/2612) طعم شیرین رنگ روشن چون قمر

(32) baħrınınıñ nışfı sükker gibi şirīn ve ta‘ amı lezīz ve rengi k̄amer gibi berrāk olur.

نیم دیگر تلخ همچون زهر مار

(2575/2613) طعم تلخ و رنگ مُظْلِم قیّر وار

Nışf-ı āħarı zehr-i mār (33) gibi acı ve ta‘ amı telh ve levni zift gibi siyāhdur. Haq̄qā ki maẓhar-ı luṭf u cemāl olan enbiyā vü evliyā ve mü‘minīn-i aşdıqā bir baħr-ı şirīndür ki sırr-ı vaħdetden (34) leme‘ān eyleyen nūr-ı maħabbet ve āfitāb-ı ma‘ rifet kelimāt-ı qudsiyyelerin sükkerden elezz ü ecillā ve reng-i rūlārın k̄amerden enver u eclā itmişdür. Ve maẓhar-ı k̄ahr u celāl (35) olan küffār u münāfıķān bir baħr-ı ücāc ü siyāhdur ki cehl ü ğaflet ve zulm u ḍalālet ile göñül yüzleri müsvedd ü mükedder ve hūy u hūlk u zebān u nuṭķları (36) mār u ‘akreb gibi zehr-i k̄atil ü semm-i hülāhildür. Zikr olınan iki fırķa devr-i Ādem’den ebede varınca

هر دو بر هم میزنند از تحت و اوج

evc ü taħtdan (37) her ikisi birbirine ururlar.

(2576/2614) بر مثالِ آبِ دریا موج موج

Āb-ı deryā mişālinde mevc mevc olup birbirine temerrüc iderler. Ya‘nī ervāħ-ı ‘ulviyye vü süfliyyenüñ (38) telāṭum-ı emvāc-ı ecsāmı birbirine ihtilāt idüp urışurlar. Ve bi’l-cümle ħazret-i ‘ayn-ı vaħdet ve mertebe-i lā-ta‘ ayyünden mütefeccir olan baħr-ı fūrāt şıfāt-ı mütekābile (39) ve deryā-yı ‘azb u ücāc esmā-i mütezādde-i cemāliyye vü celāliyye hubūb-ı riyāħ-ı ism-i zāhir ile ħarekete geldükde emvāc-ı ervāħ-ı su‘adā vü eşkıyā cūş u ħurūşa (40) gelüp birbirine muħtelit olurlar. Ve her muḳtezayāt-ı esmā vü şıfāt şulh u ceng ihtilāfı vāķı‘ olmağla ‘ālem-i ecsāma daħı hubūt itdüklerinde (41) ‘ālem-i ervāħda olan ihtilāfları tıbķınca muħtelife olurlar. کَمَا

[263^b] (1) Felihāzā قَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: الْأَرْوَاحُ جُنُودٌ مُجَنَّدَةٌ فَمَا تَعَارَفَتْ مِنْهَا ائْتَلَفَتْ، وَمَا تَنَافَرَتْ مِنْهَا اخْتَلَفَتْ.¹⁶⁰²

¹⁶⁰² Ruhlar asker birlikleri gibidir. Birbiriyle önceden tanışanlar kaynaşır, tanışmayanlar ayrılığa düşer. Buhārī, “Ahādīsü’l-Enbiyā”, 3336; Müslim, “Birr ve’s-Salāh ve’l-Ādāb”, 159 (2638); Ebū Dāvud, “Edeb”, 4834.

kāšifü'l-esrār Mevlānā Ḥudāvendigār dahı bu 'ālemde olan tenākür ve itilāf āsār-ı esmā-i mütezādde olduğunu beyān idüp buyururlar ki (2)

صورتِ بر هم زدن از جسمِ تنگ

iki fırqa cism-i tengden birbirine urmasınıñ şüreti

(2577/2615) اختلاطِ جانها در صلح و جنگ

cānlaruñ 'ālem-i ervāḥda olan (3) şulḥ u cengde ihtilāf u ihtilāṭ itdüklerinüñ şüret ü mişālidür ki deryā-yı luṭf u cemālden tebādür iden

موجهای صلح بر هم می زند

(4) emvāc-ı şulḥ u maḥabbet birbirine urur ve telāṭumunuñ āsār-ı müteberrikesi zuhūra gelüp der-ḥāl

(2578/2616) کینها از سینها بر می کند

kulüb-ı aşfiyādan kīne vü kederleri kam' (5) u izāle ider. Ve kezālik deryā-yı ḳahr u celālden zāhir olan

موجهای جنگ بر شکلِ دگر

emvāc-ı ceng u ḥuşūmet dahı şekl-i dīger ve şüret-i āḥar (6) üzere telāṭum idüp

(2579/2617) مهرها را می کند زیر و زبر

sīnede olan mihr u maḥabbet ve şefḳat ü ülfetleri zīr u zeber ider. İmdi benüm rūḥum! Eger (7) inkār u 'adāvet ve eger ikrār u maḥabbet eger sa'ādet eger şeqāvet her ki bi-ḥasebi'l-ḳābiliyye 'ālem-i ezelde ḳismet olınuysa naẓar u i'tibār dahı ezeledür ki (8) āḥir evvelüñ ve evvel āḥirün tıḳkı olup der-meyān olan nīk u bede i'tibār yokdur. Sulṭān Veled ne ḥūb buyurmuşlardır, nazm:

مرغ کز مادر سیاه آمد

(9) از قدم کافر و تباه آمد

گر شود او ز دوغ و کج اسپید

آن بود عاریه چو گل بر بید

وآنکه جاننش بد از ازل اسپید

زاده بود از شعاع آن خورشید

(10) هر که آمد سعید مادرزاد

عاقبت او ز غم شود آزاد¹⁶⁰³

Nesr: el-Hāşıl eger mihr ü cemāl ve eger qahr u celāl muḳtezāların icrā idüp lā-cerem

مهر تلخان را به شیرین می کشد

(11) mihr u maḥabbet telḥleri cānib-i ḥalāvete cezb ider.

(2580/2618) زانکه اصل مهرها باشد رشد

zīrā ki maḥabbetlerüñ aşl u ḥakīḳati reşād u sedād ve muḥālefet itmeyen muvāfıḳları (12) rāh-ı rāsta irşāddur. Ya‘nī enbiyā vü evliyā baḥr-ı fūrāt-ı envār-ı maḥabbet ve lücce-i pür-lezzāt-ı esrār-ı vaḥdet olmağla tetābu‘-ı emvāc-ı himmet ve merḥametleri merāret-i şirk (13) ve işneyniyet ile telḥ-i cān olan erbāb-ı ḍalāletüñ ḳābil-i hidāyetlerin aşl-ı uşul-i rüşd olan lezzāt-ı ḥubb-ı Yezdān ve ḥalāvet-i imān u ikāna (14) cezb u da‘vet ider. Ve kezālik

قهر شیرین را بتلخی می برد

qahr u celāl daḥı ḥalāvet ü cemālī telḥlik cānibine cezb ider. Ḥaḳḳā egerçi muḳtezā-yı qahr u celāl (15) daḥı böyledür. Velākin ber-müceb-i¹⁶⁰⁴ سَبَقْتُ رَحْمَتِي غَضَبِي

(2581/2619) تلخ با شیرین کجا اندر خورد

telḥ şīrīn ile ḳaḳan mülākī olur? Ve bi‘l-cümle maḫḫar-ı qahr u celāl olan (16) ehl-i inkār u ‘adāvet ve erbāb-ı küfr u ḍalālet aşḫāb-ı hidāyeti ḥalāvet-i imān u ikāndan merāret-i küfr u tuğyāna da‘vet ider. Ammā ehl-i imān (17) anlaruñ ḳaḳan mücāvīr u mağlūbı olur? Ya‘nī olmaz. Ve yāḥud bu ma‘nā daḥı vecihdür ki Ḥaḳḳ sübhānehū ve te‘ālānuñ deryā-yı raḥmet-i bī-gāyeti qahr u ḡaḫabını (18) telāṭum-ı emvāc-ı ‘afv u mağfiretiyle ‘ayn-ı raḥmete tebdil ider. Ve qahr-ı ilāhī daḥı cānib-i raḥmete ḡalebe itmek ister. Ammā qahr u ḡaḫab raḥmet ü mağfiret üzerine ḳaḳan ḡālib olur? (19) Zīrā سَبَقْتُ رَحْمَتِي غَضَبِي buyurulmuşdur. Egerçi ba‘zı ḥavāṭıra niçe mü‘min ḥod imāndan ḥurūc ve küfre levc itmişdür. Meşelā veled-i Nūḥ ile zevce-i Lūṭ (20) sedād-ı imāndan zā‘il ve rāh-ı keḫ-bünyād-ı küfre dāḥil olmuşlardır su‘ālī vārid olur. Velākin ol ḥātıra bunuñla ḥall olur ki anlaruñ ḳāmet-i vücūdlarında (21) olan libās-ı imān ‘āriyyeti olup fi‘l-aşl cibilletleri küfr ü şeqāvet üzere olmağla ber-mışdāḳ-ı كُلُّ شَيْءٍ يَرْجِعُ

¹⁶⁰³ Anasından kara doğan, ezel çağında kâfir olan; berbat bir hâlde bulunan kuş, kireçle, yoğurtla beyazlansa bile bu renk, söğüt ağacına takılmış gül gibi eğretidir. Ama canı ezelde ak olan, o güneşin parıltılarından doğan, anadan doğma aksa sonunda bu beladan kurtulur. Sultan Veled, *İbtidâ-nâme*, çev.: Abdülbâki Gölpınarlı, s.150.

¹⁶⁰⁴ Rahmetim gazabımı geçmiştir. Buhârî, “Tevhid”, 7553; Müslim, “Tevbe”, 15 (2751).

her biri maḳārr-ı (22) aṣlilerine rücu‘ itmişlerdür. Mābeynde olan ḫalāvet u leṭāfete i‘tibār yokdur. Naẓar ‘āḳıbet-i emredür. Ve küfr ile imānuñ merāret ü ḫalāveti (23) herkese ma‘lūm degüldür. Zīrā

تلخ و شیرین زین نظر نايد بدید

zīrā ḳahr u luṭfuñ ve imān u küfrüñ ḫalāvet ü merāreti bu çeşm-i ser ü ḥissī olan naẓardan (24) müdrık ü bedīd olmaz. Ve her şūreti şīrīn olan mü‘min hey‘et-i ḫalāvet-i imānı zevḳ itmez. Belki erbāb-ı bīnīş ve aşḫāb-ı dānīş ol telḫ u şīrīn-i (25) ma‘nevīyi

(2582/2620) از دريچه عاقبت دانند دید

ḡurfe-i ‘āḳıbet ve derīçe-i başıretden görebilür. Āh kim, beyt:

Āhıret ḫālını ḫāl ehli bilür ḫālūñi bil

(26) Bu seferde olanuñ yoldaşı dünyā ne bilür¹⁶⁰⁵

Ḥulāşa-i kelām gözümüñ nūrı!

چشم آخريں تواند دید راست

‘Āḳıbet-bīn olan çeşm-i rāst görmege ḳādir olur. (27) Yoḥsa

(2583/2621) چشم آخريں غرورست و خطاست

āḫūr-bīn olan dīde-i ḥiss ḡurūr u ḫaṭādur. Ya‘nī āḫūr ṭabī‘ atda pā-bend-i muḳteẓayāt-ı cismāniyye olan (28) merkeb-i nefsūñ çeşm-i aḥvel ve ḡalaṭ-bīnī ṭibā‘ da ḥüsnī ḫalk olınan mütelezzāt-ı shevāniyyeden ḡayrısın görmeyüp ve müşteheyāt-ı nefsāniyyeden ḡayrısından (29) zevḳ u lezzet almayup ‘āḳıbetü’l-‘āḳıbe dār-ı ḡurūrda maḫḥūr olur. Ammā ‘ayn-ı başıret ‘inde’l-‘aḳl ‘āḳıbeti müstaḥsen olan ṭayyibātı idrāk itdügiyiçün (30) lezzāt-ı fāniyyāta iltifāt itmez. ‘Ayn-ı ḫaḳıḳat fāniyyāta nice naẓar u raḡbet itsün ki müstaḥsen fi’t-ṭıba‘ olan ‘inde’l-aḳl müstekreh ve ‘aḳlda müstaḥsen (31) olan daḫı ṭıba‘ da müstaḫbeḥdür. كَمَا قَالَ تَعَالَى: وَلَكِنَّ اللَّهَ حَبَّبَ إِلَيْكُمُ الْإِيمَانَ وَزَيَّنَهُ فِي قُلُوبِكُمْ. ¹⁶⁰⁶ وَقَالَ تَعَالَى: وَكَرِهَ إِلَيْكُمُ الْكُفْرَ وَالْفُسُوقَ وَالْعِصْيَانَ؟ ¹⁶⁰⁷ (32) وَقَالَ تَعَالَى: كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ ¹⁶⁰⁸ الْإِيمَانُ وَزَيَّنَهُ فِي قُلُوبِكُمْ. Pes bu āyāt-ı mezbūre mücebince lā-cerem ṭabī‘ at ḥissen elezz ü eşḫā olanlara raḡbet, ‘aḳl daḫı ‘āḳıbeti maḥmūd (33) ve fī-zātiḥi ḥüsn ü zibā olan eşyāya

¹⁶⁰⁵ Bu beyit Nesîmî’nin divanında şu şekilde geçmektedir: “Āhiret hālını hāl ehline sor iy âkil / Bu seferde olanun yoldaşı dünyî ne bilür” bkz. Ayan, **Nesîmî**, s. 300.

¹⁶⁰⁶ “Allah size imanı sevdirdi ve onu gönlünüze sindirdi.” Hucûrât 49/7.

¹⁶⁰⁷ “İnkârcılığı, yoldan çıkmayı ve emre aykırı davranmayı da size çirkin gösterdi.” Hucûrât 49/7.

¹⁶⁰⁸ “Size zor geldiği hâlde savaş üzerinize farz kılındı.” Bakara 2/216.

rağbet itdükleri için Mevlânâ Hudâvendigâr dahı bu ma‘nâyı iş‘âr buyurup buyururlar ki:

ای بسا شیرین که چون سُکر بود

(34) Ey çok şîrîn ki şeker gibi lezzetli olur

(2584/2622) لیک زهر اندر سُکر مُضمَر بود

lâkin sükker içinde zehr muzmer olur. Ya‘nî ey bî-dâniş ü bîniş olup ‘âkıbet-i emrden (35) gâfil ve şey’ün mücerred zâhirini i‘tibâr iden câhiller! Nefs ü tabî‘ata mülâyim niçe müşteheyât vardır ki zâhir-i hâlde egerçi hâlâvetli ve dimâğ-ı tabî‘atde lezzetli (36) görünür fe-ammâ ber-fehvâ-yı¹⁶⁰⁹ وَعَسَى أَنْ تُحِثُّوا شَيْئًا وَهُوَ شَرٌّ لَكُمْ ol şûret-i ni‘met ile mütelebbise olan derûn-ı mütelezzâtta eşnâf-ı nıkmîet ta‘biye olunup (37) ‘âkıbeti sebeb-i izâka-i zehr-i ‘uqûbet ve bâ‘iş-i hüsrân u nedâmetdür. Pes bünyâd-ı dâna oldur ki: ¹⁶¹⁰ وَعَسَى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ kerîmesinün mefhûmun (38) ve hem¹⁶¹¹ حُفَّتِ الْجَنَّةُ بِالْمَكَارِهِ، وَحُفَّتِ النَّارُ بِالشَّهَوَاتِ hadîs-i şerîfinün mazmûnün fehm idüp bu lezzât-ı fâniyye temettü‘ât-ı cismâniyyeden kefi yed eyleye (39) ve şûreti telh ve ‘âkıbeti şîrîn ve sebeb-i duhûl-i berrîn olan ‘ibâdet ü tã‘at ve mücâhede vü riyâzet ile şarâb-ı maḥabbeti nûş eyleye ki şiddet-i miḥnetde (40) envâ‘-ı miḥnet ve lezzet-i üsn ü kırbet müşâhedesiyle ebedî devlet ve sermedî sa‘âdete vuşlat müyesser ola. Ve Hakk sübhânehü ve te‘âlânün maḥz-ı fazl (41) u ‘inâyetinden zellâtı ‘afv u mağfîret olunmaḥ temennâ idüp ¹⁶¹² اللَّهُمَّ ارِنَا الْأَشْيَاءَ كَمَا هِيَ du‘âsına müdâvemet göstere. Zîrâ bu müşteheyât-ı mezbûreyi kemâ-hiye [264*] (1) herkesde idrâke kıdret olmayup idrâke mühtedî olanların dahı merâtibi mütefâvitedür. Felihâzâ Hâzret-i Mevlânâ tefâvüt-i mezbûreyi tertîb idüp (2) buyururlar ki:

آنکه زیرکتر بود بشناسدش

Ol vâsıl-ı vâkıf ki a‘kal-ı ‘uqalâ ve a‘ref-i ‘urefâdur, ağıtyye-i ni‘met ile pûşide olan kahr u nıkmîti râyiḥasıyla fehm ider. (3) Zîrâ mertebe-i insân-ı kâmile nâ‘il ve ḥaḳîkat-i nûr-ı maḥabbete vâsıl olan veliyy-i mükemmil ḥaḳâ‘ik-ı eşyâya ‘ârif olmaḡla cevâriḥ-i kâlibiyye ve kuvâ-yı kalbiyyesini eşyâ-yı (4) müzevvere-i

¹⁶⁰⁹ “Sizin için kötü olduğı hâlde bir şeyden hoşlanmış da olabilirsiniz.” Bakara 2/216.

¹⁶¹⁰ “Hakkınızda hayırlı olduğı hâlde bir şeyden hoşlanmamış olabilirsiniz.” Bakara 2/216.

¹⁶¹¹ Cennetin etrafı nefse hoş gelmeyen şeylerle; cehennemin etrafı ise şehvetler (nefsin istekleri) ile çevrilidir. Müslim, “Cennet”, 1 (2822); Tirmizî, “Sıfatü’l-Cenne”, 2559.

¹⁶¹² Allah’ım bana eşyayı olduğı gibi göster.

müzahrefede isti' māl itmek degül belki hâtırına dahı huṭūr itmeyüp rızā-yı Hakk'a nā-muvāfık olan a' māl ü efkārūñ bŷy-ı bedeni revāyih-ı ṭayyibe-i insiyye-i (5) maḥabbet-i rabbāniyye ve fevāyih-ı kudsiyye-i miskiyye-i sübhāniyye istiṣmāmına me'nūs olan meṣām-ı rūḥ-ı kudsiyye ile fehm u idrāk iderler. Ve bunlar şol aḥaṣṣ-ı ḥavāṣṣdurlar ki (6) ğidā-yı cānları t̄a'at ve ḥayāt-ı cinānları 'ışk u maḥabbetdür. Sulṭān Veled nitekim vaṣf-ı ḥavāṣṣda dimişdür, nazm:

طاعت و ذکرش بود دائم خورش
(7) زین دو باشد هر ملک را پرورش
زنده از ذکرست چون ماهی ز آب
ماهیان را آب باشد خورد و خواب¹⁶¹³

Ve aḥaṣṣu'l-ḥavāṣṣdan olmayup bu mertebeden (8) dŷn olan

(2585/2623) و آن دگر چون بر لب و دندان زدش

ol bir fırka çŷnki ol şŷret-i luṭfda sŷkker lezzetinde nŷmāyış iden zehr-i nıḳmeti leb u dendānına (9) vaṣ' eyleye ḥaḳıḳatin ol zamānda idrāk idŷp ne maḳŷle zehr-i sŷkker-şŷret idŷgin bilŷr.

پس لبش رذش کند پیش از گلو

Pes anuñ leb-i firāseti ol (10) sŷkker-i zehr-ālŷdı fark itmekle dāḫil-i ḥulḳŷm olmazdan evvel def' u redd ider.

(2586/2624) گرچه نعره میزند شیطان گلو

Egerçi ki nefis u şeyṭān “kŷlŷ” diyŷ na' ra urur. Muḥaṣṣal-ı kelām (11) ḳulŷb-ı ṭāhireleri ednās-ı nefsāniyyeden mu'arrā ve pertev-i envār-ı tecelliyāt-ı rabbāniyyeden muṣaffā vŷ mücellā olan ḥāṣṣān bārgāh-ı kibriyānuñ mir'āt-i ḳalb-i rŷṣenālarında (12) mütelezzāt-ı nefsāniyyeden bir şey' 'aḳs eylese anuñ keṣāfeti ṣa'āṣa'-ı nŷr-ı maḥabbetlerine keder virmekle ḳable'l-'azīme ol şey'den def' -i ḥavāṭır iderler. Egerçi nefis-i behīmiyye (13) benŷm bu mertebe meṣāḳḳ-ı riyāzāta ṭāḳatŷm yokdur baña ṭāḳatŷmden ziyāde riyāzet teklīf eyleme ve şerī'at-ı muṭahhara tecvīz eyledŷgi mertebeye ruḣṣat vir baña cefā vŷ ezā ḳılma, (14)¹⁶¹⁴ لَا حَرَجَ فِي الدِّينِ buyurulmamış

¹⁶¹³ Onların gıdası daima taat ve zikirdir. Her melek bu iki şey ile beslenir. Balığın hayatı sudan olduğu gibi meleklerin hayatı da zikirdedir. Balıkların yemi de uykusu da sudur. Sultan Veled, **İntihānāme**, s. 142. Tercŷme ićin bkz. Kŷçŷk, **Kŷpten Sızan Sırlar: İntihā-nāme-i Sultan Veled**, s. 321 (İbrahim Hakkı Erođu tercŷmesi).

¹⁶¹⁴ Dinde zorluk yoktur.

mıdur diyü dā'imen feryād ider. Velākin ol meczūb u 'āşık nefsi-i telbīs şüret-i haqqda ne maķūle iblīs idügin 'ārif olduğıyiçün ħud'ā-yı (15) nefsi ile memkūr olmayup ve murādātını virmeyüp şüriş-i 'ışk ve sūziş-i cezebāta meşgūl olur. Ve maħabbetle ūlfet itdügiyiçün televvünāt-ı keşerātdan mücerred ü yektā (16) ve maķām-ı vaħdetde istikrār ile rüşen-çeşm ve münevver-cism olup ħile-i nefsi ihvāna daħı bildürmek içün bu ebyātuñ mażmūnıyla naşihat ider. Nazm:

(17) نیک او چون بد بود مشنوازو

گوش را بر بند از گفتش نکو

رهزنت و هر چه گوید رهزنت

خیر او چون شر ببند و گردنت

(18) چون مطیع او شوی غالب وی است

و در مطیع او نکردی لا شی است¹⁶¹⁵

و آن دگر را در گلو پیدا کند

Ve bu mertebeden daħı ednā olan sālike ol sūkkerüñ (19) zehr olduğı gelū-yı 'azimet ve ħulķūm-ı niyyetinde peydā olur. Ya'nī sālik-i mütelevvinde olan eşi'a-i maħabbet henüz kemāliyle reng-i keşretten mücerred olmamağla degme bir (20) māsivānuñ küdüretin farka kādır olmayup bilāħıre muķtezayāt-ı nefse 'azimet itdükde küdüretin görüp fi'le getürmezden evvel ferāgat idüp fikr-i māsivādan (21) taħliye-i derūn ile ħalvet ve taşfiye-i rūh ile 'uzlet ihtiyār ider. *Kitāb-ı A'lāmu'l-Hüdā ve Esrāru'l-İhtidā* da¹⁶¹⁶ meşūrdur ki: İbrāhīm-i Ĥavvāşş ħuddise sırruh (22) ħikāyet buyururlar ki: Ben taşfiye-i derūna iştiğālüm ħālinde cemī'-i şehevātı ħalbümden iħrāc eyledüm. Ancak ħubb-ı rümmānı iħrāca kādır olamadum. İttifāķ baña bir mübtelānuñ (23) ħālinden bu vechile ħaber virdiler ki anuñ vücūdunda bir 'aceb 'illet peydā olmuş ki üzerine zenbürlar cem' olup zaħm-ı nış ile cismini ekl iderler imiş. (24) Pes anuñ ħālinden 'ibret almak içün varup mülākī olduğumda

¹⁶¹⁵ Onun "iyi" dedikleri hep kötüdür; dinleme! Onun sözlerine karşı kulaklarını tıka. O yol kesicidir, sözleri de yol kesicidir. Onun hayrı da boynuna şer olarak takılır. Ona itaat ettin mi bil ki galebe ondadır. İtaat etmezsen o hiçe iner. Sultan Veled, *İntihânâme*, s. 163-164. Tercüme için bkz. Küçük, **Küpten Sızan Sırlar: İntihâ-nâme-i Sultan Veled**, s. 346-347 (İbrahim Hakkı Eroğlu tercümesi).

¹⁶¹⁶ *Keşfü'z-Zünûn*'da *İlmü'l-Hüdā ve Esrāru'l-İhtidā* ismiyle kayıtlı biri Şehâbeddîn-i Sühreverdî'ye (ö. 632/1234) biri Ahmed b. Ali el-Kureşî el-Bûnî'ye (ö. 622/1225) ait iki eser bulunmaktadır. Ancak burada geçen rivayete ulaşamamıştır. bkz. Kâtip Çelebi, **Keşfü'z-Zunûn an-Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn**, trc.: Rüştü Balcı, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011, C: 3, s. 928.

selām virdüm. Ol dağı redd-i selām idüp baña ismüm ile hitāb eyledi. Hāl-i ān ki (25) muḳaddemen birbirimüz ile mükāleme vü mu‘ārefe vāḳı‘ olmamış idi. Aña eyitdüm: Ey derdmend ü mübtelā! Sende āsār-ı ḥubb u velā ve ‘inde’llāh mertebe-i a‘lāda olduğıñ (26) müşāhede ideyorum. Pes Ḥaḳḳ te‘ālādan ricā eyleseñ bu cem‘ olan zenbūrlar zaḥmından cismüñi ḥalāş iderdi didüm. Ol merd-i Ḥudā dağı baña teveccüh (27) idüp eyitdi: Yā İbrāhīm ben dağı seni ehl-i kemālden fehmi ideyorum. Ammā şehvet-i rümmāndan ḥalāş olmağıçün bārgāh-ı a‘lāya du‘ā kılsañ olmaz mı? (28) Ey Ḥavvāşş egerçi ledğ-ı zenābīr ecsāma elem virür ammā ledğ-ı şehvāt ḳalbe te‘şīr idüp ‘azāb-ı şedīd ile cāna elem virür buyurdi.

وآن دگر را در بَدَن رُسوا کند (2587/2625)

(29) Ve bu dereceden dağı dūnter olanı ol zehr-i sūkker-lezzet bedeninde rüsvāy ider. Ya‘nī ḳalbinde efkār-ı keşerāt ğalebe olduğıyiçün def‘ idemez ve der-ḥāl (30) nefsi-i bed-ḥiṣāl fırsatı ğanīmet bilüp kendü iḳtizāsını fi‘le getürdükde sālīk-i bī-himmet esīr-i nefsi ü şehvet olur. Ve küdürāt-ı beşeriyye terāküm idüp (31) nūr-ı āfītāb-ı maḥabbeti zīr-i şehāb-ı ṭabī‘ atde pūşīde vü mükedder ḳalur. Şöyle ki ol sālīk-i ṭarīḳat tevbe vü nedāmet ile nefse muḥālefet ve pīr-i ṭarīḳate mütāba‘ata bezl-i (32) himmet itmezse nefsi-i pūr-tezvīr yüz bulup bundan soñra mubāḥata el uzadur. Anda dağı irḥā-yı ‘inān iderler ise evzā‘-ı nā-meşrū‘a irtikābına ayak (33) uzadur ve sālīki ḥavme-i şerī‘atden mehcūr ider. Felihāzā mürşid-i rāh-ı aşfiyā Ḥazret-i Mevlānā derekāt-ı ma‘şiyete düşen esīrān-ı şehvātuñ aḥvālını beyāna şurū‘ (34) idüp buyurur ki:

وآن دگر را در حَدَث سوزش دهد

Ve mertebe-i şerī‘atden sākıṭ olana ḥadeşde sūz u ḥarāret virür.

ذوق آن زخم جگردوزش دهد (2588/2626)

(35) Ḥarām loḳma olsun ve ğayrı olsun ol ef‘āl-i nā-meşrū‘ anuñ zevḳı ciger delici zaḥm virür. Ya‘nī nefsi-i mekkāre mubāḥa kānī‘üm diyü iltiyām iderken (36) rūḥuñ kendüye teba‘iyyetin görmekle muḥarremāta ağız açup şarāb-ı ḥamr ve ḥarām loḳma ve envā‘-ı fesād u ḳabāḥat anuñ cigerin delüp şerī‘atden dūr u maṭrūd (37) ve ṭarīḳatdan merdūd ider. Pes mürteḳib-i ma‘āşī olan derdmend ilḳā-yı nefsānī ve tesvīl-i şeyṭānī ile ḥamr-ı zehr-ālūd-ı zūnūbı nūş itdükde cevāriḥ u ḳuvāsından (38) şudūr iden a‘māl-i seyyi‘esi rūḥını sa‘ādet-i uḫreviyyeden mehcūr itdüğün bildügi

gibi lezzāt-ı cismāniyyenüñ merāreti cigerine te'sīr itmekle der-hāl tiryāk-ı (39) melāmet ve pādzeħr-i nedāmet ile alb-i mesmūme 'ilāca bezl-i udret idüp baıyye-i 'ömrini nehc-i avīm-i tā'at ve arī-i müstaīm-i şerī'atda mühtedī olmaıün Rabb-i afūrdan (40) tevfi u hidāyet ricā ider.

وَأَن دَگَر رَا بَعْدَ أَيَّامٍ وَ شُھُور

Bu mertebede olmayan ma'şiyet-ālūdelerüñ bir kısmına lezzāt-ı cismāniyyenüñ zehri nie eyyām u şuhūruñ (41) mürūrundan şoñra zuhūr ider. Ya'nī 'avām-ı mü'mininden ba'zı müznibīn ma'şiyetden lezzet almaqla 'ömr-i nāzenīni müştehiyāt-ı menhiyyeye şarf idüp māh u sāl [264^b] (1) u eyyām u sā'atı 'iştān ile gūzerān itmiş iken bir gün 'ināyet-i rabbānī ve tevfi u hidāyet-i mennānī meded-res olup “Ey 'āşī vü cānī! Niceye dek (2) bu aflet ü nādānī ki 'ömr pāyāna vardı, senüñ semend-i 'iştānuñ küsiste-inān olmadı?” diyü tercümānī-i nefsi levvāme ile pend-i haānī itmekle ol faır u 'ānī daı (3) h'āb-ı sergirānī-i afletten yazān ve derd-i zūnūbuna tālīb-i dermān olup hayāt-ı 'ārıyesi henüz ha-i libās-ı beden itmedin evāħir-i 'ömründe dimāğ-ı nedāmeti (4) zehr-i iştānuñ merāretini zev ider. Ve bu hālde iken ¹⁶¹⁷ قُلْ يَٰعِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِن رَّحْمَةِ اللَّهِ nidāsı bāb-ı recāyı fetħ idüp (5) ¹⁶¹⁸ delili önüne düşmekle bir ān arāra mecālī almayup şad-hezār u hezār tevbe vü istiğfār ile bārgāh-ı affāra yüz sürüp 'afv u raħmet-i (6) Settār'a ümīdvār olur. Pes ol afūr u raħīm ve 'afüvv ü kerīm daı ber-feħvā-yı ¹⁶¹⁹ maħz-ı fazlından ol (7) 'abd-i tā'ibüñ tevbesin icābet ve zenb ü ma'şiyetlerin 'afv u mağfiret ıllup ¹⁶²⁰ nüvāzişiyle beşāret buyurılır. (8) Benüm rüh-ı revānum! Şol iħvānuñ ki dīde-i imān ve eşm-i iānına avāyetüñ* āyeti 'uūbet idügi nümāyān ola, lā-cerem 'uūbetden taħlīş-i cāna bezl-i diat (9) ve terk-i avāyete Hāzret-i Hā'dan tevfi u 'ināyet istemek muarrerdür ammā hayfā vü dirīgā şol müsevviplere ki 'ömrī āħire varup tevbe itmezse 'aceb hūsranā (10) giriftār olur. Niteki Mevlānā uddise sırruh buyurur:

¹⁶¹⁷ “De ki (Allah şöyle buyuruyor): Ey kendi aleyhlerine olarak gūnahta haddi aşan kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin.” Zümer 39/53.

¹⁶¹⁸ “Rabbimizin mağfiretine mazhar olmak için yarışın.” Āl-i İmrān 3/133.

¹⁶¹⁹ “Allah (dilerse) bütün günahları bağışlar; doğrusu O çok bağışlayıcı, çok merhametlidir.” Zümer 39/53.

¹⁶²⁰ Günahından tevbe eden onu hiç işlememiş gibidir. İbn Māce, “Zühd”, 4250 (30).

* Der-kenār: avāye: گمراه شدن

(2589/2627) وَأَن دَگر رَا بَعْدِ مَرگِ اَز قَعْرِ گُور

Ve ol birine ba‘de’l-mevt ka‘r-ı gürdan rüsvâyılık zâhir olup (11) ‘azâb-ı kabre giriftâr olur.

[Maṭlab: Fî-‘azābi’l-kabr ve eşrāṭi’s-sā‘at ve yevmi’n-nüşûr]

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَنَّ الْعَبْدَ إِذَا وَضَعَ فِي قَبْرِهِ، وَتَوَلَّى وَذَهَبَ أَصْحَابُهُ وَإِنَّهُ (12) لَيَسْمَعُ صَوْتَ قَوْعِ نَعَالِهِمْ، أَتَاهُ مَلَكَانِ، فَأَقْعَدَاهُ، فَيَقُولَانِ لَهُ: مَا كُنْتَ تَقُولُ فِي هَذَا الرَّجُلِ يَعْنِي لِمُحَمَّدٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ؟ فَأَمَّا الْمُؤْمِنُ فَيَقُولُ: أَشْهَدُ أَنَّهُ عَبْدُ اللَّهِ وَرَسُولُهُ، (13) فَيَقَالُ: انْظُرْ إِلَى مَقْعَدِكَ مِنَ النَّارِ قَدْ أَبْذَلَكَ اللَّهُ بِهِ مَقْعَدًا مِنَ الْجَنَّةِ فَيَرَاهُمَا جَمِيعًا، وَأَمَّا الْمُنَافِقُ وَالْكَافِرُ فَيَقَالُ لَهُ: مَا كُنْتَ تَقُولُ فِي هَذَا الرَّجُلِ؟ فَيَقُولُ: (14) لَا أَذْرِي، كُنْتُ أَقُولُ مَا يَقُولُ النَّاسُ، فَيَقَالُ لَهُ: لَا ذَرَيْتَ وَلَا تَلَيْتَ، ¹⁶²¹ وَيُضْرَبُ بِمِطْرَقَةٍ مِنْ حَدِيدٍ ضَرْبَةً بَيْنَ أُذُنَيْهِ، فَيَصْبِحُ صَبِيحَةً يَسْمَعُهَا مَنْ يَلِيهِ غَيْرَ الثَّقَلَيْنِ. ¹⁶²² (15) وَعَنْ زَيْدِ ابْنِ ثَابِتٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: فَلَوْلَا أَنَّنَّ لَا تَدَافِنُوا لِدَعْوَتِ اللَّهِ أَنْ يُسْمِعَكُمْ مِنْ

Yâ‘nî (16) Zeyd bin Şābit rivāyet ider ki resūl ‘aleyhisselām bir gün eyitdi: Ey benüm aşhābum! Eger siz havfuñuzdan zehreçāk ve füc’eten helāk ve zîr-i hāk olmañuzdan (17) havf olunmasa ‘azāb-ı kabrden ba‘zını size işitdürmek içün dergāh-ı Hāḫḫ’a du‘ā iderdüm, buyurdılar. Şi‘r:

أَهْ مِنَ الظُّلْمَةِ فِي الْقَبْرِ وَمِنْ هَوْلِ الْمَمَاتِ
(18) وَنُشُورٍ مِنْ قُبُورٍ وَوُقُوفٍ فِي الْعَرَصَاتِ

فِي سَبِيلِي عَقَبَانٌ وَمَعِيَ حِمْلُ الثَّقِيلِ
أَهْ مِنْ خَمَلٍ ثَقِيلٍ وَكَوْدٍ الْعَقَبَانِ ¹⁶²⁴

Mervīdūr ki bir gün ‘Oşmān bin ‘Affān raḍiyallāhu ‘anh (19) bir kabrūñ üzerine varup lıhye-i mübārekleri ğarḫāb-ı eşk-i hūbān olınca ağladı. Ve refiḫleri sebeb-i giryeyi su‘āl itdükde cevāb virdiler ki: (20) Ey hullān-ı şafā! Bu kabrūñ şāhibine

¹⁶²¹ Der-kenār: دعاء عليه او اخبار (Bu ibare dua veya ihbar manasındadır.)

¹⁶²² Enes’ten Hz. Peygamber’in şöyle söylediği rivayet edilir: Kul kabre konulup da yakınları geri dönüp gittiklerinde ölü, onlar yürürken ayakkabılarının seslerini işitir, iki melek gelerek onu oturturlar. Melekler “Şu Muhammed (s.a.v.) denilen kimse hakkında ne dersin?” derler. Mümin kişi “Ben onun Allah’ın kulu ve resulü olduğuna şahitlik ederim.” der. Melekler “Ateşteki yerine bak. Allah onun yerine sana cennetten bir makam verdi.” derler. Böylece o kişi her iki yeri de görmüş olur. Kafir ve münafığa gelince ona “Şu Muhammed (s.a.v.) denilen kimse hakkında ne dersin?” denildiğinde “Bilmiyorum, ben insanların dediği gibi dedim.” der. Ona “Anlamaz ve tabi olmaz olaydın.” derler. Sonra demirden bir topuzla iki kulağı arasına vurulur. Öyle bir bağırır ki onun bu feryadını, insan ve cinden başka, o ölüye yakın olan her şey işitir. Buhārî, “Cenâ’iz”, 1338; Ebû Dâvud, “Sünne”, 4751.

¹⁶²³ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, C: XX, s. 198, nr. 12808.

* Der-kenār: Ke‘d: Düşvārî.

¹⁶²⁴ Âh kabrin karanlığından, ölüm korkusundan, kabirden dirilmekten ve Arasat’ta beklemekten! Yolumda dar geçitler ve sırtımda ağır bir yük var. Âh bu ağır yükten ve dar geçitlerin zorluğundan!

bükā iderüm. Zîrâ Faḥr-ı ‘âlem şallâhu ‘aleyhi ve sellem ¹⁶²⁵ إِنَّ الْقَبْرَ أَوَّلُ مَنْزِلٍ مِنْ مَنَازِلِ الْآخِرَةِ buyurmuşdur. İmdi her kim (21) suhûlet ile bu ‘aḳabeden necât bulursa bundan şöñra daḫı ehl-i necâtdur. Ve şöyle ki ‘azāb-ı ḳabirden ḫalāş olmaya māba‘ di daḫı meḫûf olup (22) ‘azāb-ı yevmi’n-nüşûr ‘ıḳāb-ı ḳabirden eşeddür buyurdılar. Ve Süfyân-ı Şevrî buyurmuşlar ki bir kimesne ḳabre duḫûlden evvel ḳabri çok zıkr eylese ḫın-i duḫûlde (23) ḳabri riyāz-ı cennetden bir ravza olur. Ve ecel gelüp ḳabre dāḫil olacağından ḡāfil ve tã‘âtde mütekâmil olsa ḫın-i duḫûlde ḳabri derekât-ı ‘azābdan (24) bir çāḥ-ı muḫlim-i nã-ḳa‘ r-yāb olur. كَمَا قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: إِنَّمَا الْقَبْرُ رَوْضَةٌ مِنْ رِيَاضِ الْجَنَّةِ أَوْ حُفْرَةٌ ¹⁶²⁶ Ah ey müstemî‘-i āḡāḥ! Ḥaberde vārid olmışdur ki (25) ḳaçan rūḫ bedenden müfāraḳat eylese meyyit üzerine cānib-i āsümāndan üç şayḫa-i hevlnāk ile nidā gelür ki: Ey veled-i Ādem! Sen dünyāyı ve dünyā seni terk itdi. (26) Ve sen dünyāyı cem‘ iderken dünyā seni cem‘ idüp ‘ömrüñi telef eyledi. Ey ‘āciz ü miskîn! Nicesin, ‘acabā sen dünyāyı mı ḳatıl itdün yoḫsa dünyā seni mi helāk eyledi? (27) Pes ten-şūya vaz‘ olındukda daḫı üç nidā gelür ki: Ey Ādem oḡlanı! Ḳanı senüñ ḫûb yüzüñ ve ḳuvvetlü bedenüñ? Şararup şolmış ne ‘aceb nã-tuvān olmışsın, (28) özge ḫālete girmişsin. Ḳanı bülbül gibi gūyā olan zebān-ı faşîḫüñ? Nuṭḳdan el çeküp ne ‘aceb şāmit olmışsın. Ve ḳanı şol aḫbāb u eviddā ki nice māḥ u sāl (29) ḫulṭa vü ülfet ü mücāveret ü şöḫbet ile ¹⁶²⁷ لَحْمُكَ لَحْمِي olmış iken şimdi sende ne ‘aceb vaḫşet itmişler. Ve kefene piçide olduğda daḫı üç nidā gelür ki: (30) Ey faḳîr-i bî-çāre! Bu maḳûle dūrādūr sefere zād u zevādesüz gitdüñ, evvelki menzile ḫod bir daḫı gelmezsin. Varacaḳ menzil ise nice ḫaṭarnāk idüḡin görürsin. (31) Ve cenāzeyeye vaz‘ olındukda daḫı üç nidā-yı ‘aceb gelür ki ey Ādem-zāde! Sa‘ādet saña tã‘ib olduñsa; ve devlet saña Ḥaḳḳ’uñ rızāsın gözetdüñse; (32) vāy ve vāveylā saña ki tevbe ve rızāsuz olduñsa saḫṭ-ı ilāḫiye mülākî olursun. Ve yine ḫaberde vārid olmışdur ki meyyit defn olındukda Ḥaḳḳ celle ve ‘alānuñ (33) fermānı ile dört melek ḳabr-i meyyite gelüp ṭururlar. Pes ol melā’ikeden birisi meyyite ḫitāb ider ki: Ey müflis u teḫî-dest! ¹⁶²⁸ دَهَبَتِ الْأَمْوَالُ وَبَقِيَتِ (34) فَدُ اقْتَضَتِ الْأَجَالُ. Ve birisi nidā ider ki:

¹⁶²⁵ Kabir ahiret menzillerinin ilkidir. Tirmizî, “Zühd”, 2308.

¹⁶²⁶ Kabir, cennet bahçelerinden bir bahçe veya cehennem çukurlarından bir çukurdur. Tirmizî, “Sıfatü Kıyâme”, 2426 (26).

¹⁶²⁷ Etin etimdir.

¹⁶²⁸ Ecel geldiğinde emeller sona erer.

¹⁶²⁹ ve birisi dağı nidā ider ki: ¹⁶³⁰ ve dördüncü melek (35) dağı
¹⁶³¹ diyüp giderler. Āh ey birāder-i
emced ve şiddik-ı erşed! Menkūldür ki (36) bint-i Resūl-i Hudā Fāṭimatü’z-Zehrā
dünyā-yı fāniden dār-ı beḳāya rihlet itdükde İmām ‘Alī ve İmām Ḥasan ve İmām
Ḥüseyn ve Ebū Zer Ğıffārī raḍıyallāhu te‘ālā ‘anhum (37) cenāzesin götürüp defn
itdiler. Ve Ebū Zer Ğıffārī istilā-yı rıkkātden tākāt getüremeyüp ḥanīn-i bisyār ve
enīn-i hezār ile ḳabre ḥıṭāb eyledi ki: (38) Ey ḳabr! ‘Acabā ḥaberüñ var mıdur ki saña
vaż‘ olınan kimdür? İki cihān güneşi Muḥammedü’l-Muştafā ‘aleyhi’ş-şalavāt ve’s-
selāmuñ duḡter-i sa‘d-aḡter-i Fāṭimatü’z-Zehrā’dur. (39) Ve zevce-i muṭahhara-i
‘Aliyyü’l-Murtaẓā’dur. Ve māder-i İmām Ḥasanu’r-Rızā ve Ḥüseynü’l-Müctebā’dur.
Pes der-ḥāl ḳabrden bir nidā-yı ḡarīb istimā‘ itdiler ki: Āḡāḥ olasız ki (40) ben ki
ḳabrüm, mevzi‘-i ḥaseb ve maḳarr-ı neseb degülüm. Belki maḥall-i ‘amel ve
mesken-i kesbüm. İmdi benden ḥaseb u neseb ile hıç ferd necāt bulmaz. İllā şol
kimesne necāt bulur ki (41) ḥayrı keşir ve ḳalbi sālim ve ‘āmeli şālīḥ ve ḥālīş ola.
Nazm:

ای حکیمی که حکم تو روان
بر همه روحها و برابان

ای غفوری که صد گناه و خطا
[265^a] (1) از یکی غمزه تو گرد دلا

آن خطاها همه صواب شوند
وآن گنهها همه ثواب شوند

چون به رحمت نظر کنی درما
دردی ما به دل شود به صفا

(2) حد ما نیست یا رب این انعام
لیک الطاف تست بر همه عام

این دعا هم ز لطف و بخشش تست

¹⁶²⁹ (Sahip olduğun) mallar gider; amellerin kalır.

¹⁶³⁰ Meşguliyetlerin gider; mallar kalır.

¹⁶³¹ Helal olanlardan yiyip celāl sahibinin hizmeti ile meşgul olduysan ne mutlu sana!

Āh ey ṭālib-i fevz ü felāh! (3) ‘Azāb-ı kabrūñ esbābı bisyārdur. Velākin a‘zam-ı esbābı ḥubb-ı dūnyā ve kizb söylemek ve emānete ḥıyānet itmek ve nemīme ve bedenine bevl bulaşdurmak. Felihāzā Ḥazret-i (4) Risālet-penāh ‘aleyhi şalavātullāh bedene bevl toқundurmaқdan ihtiyāt ve ihtirāz ile emr idüp buyururlar ki: اسْتَنْزِهُوا مِنْ

الْبَوْلِ، فَإِنَّ عَامَّةَ عَذَابِ الْقَبْرِ.¹⁶³³

وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا: مَرَّ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِقَبْرَيْنِ فَقَالَ: إِنَّهُمَا لَيُعَذَّبَانِ وَمَا يُعَذَّبَانِ مِنْ كَبِيرٍ. أَمَّا (5) أَحَدُهُمَا كَانَ لَا يَسْتَتِرُ مِنْ بَوْلِهِ (6) وَأَمَّا الْآخَرُ فَكَانَ يَمْشِي بِالنَّمِيمَةِ. ثُمَّ أَخَذَ جَرِيدَةً رَطْبَةً، فَتَفَقَّهَا بِنِصْفَيْنِ، ثُمَّ غَرَزَ كُلَّ قَبْرِ وَاحِدٍ. فَقَالَ: لَعَلَّهُ يُخَفَّفُ الْعَذَابُ عَنْهُمَا مَا لَمْ يَنْبَسِ.¹⁶³⁴

Ve faḳīh (7) Ebü’l-Leys¹⁶³⁵ rahmetullāhi ‘aleyh ‘azāb-ı kabrden ḥalāş dört şey’e mülāzemetle olur dimişler. Ya’nī birisi şalāta müdāvemet ve birisi i‘tā-yı şadaқа ve birisi (8) kıra’āt-ı Kur’ān ve birisi daḥı zıkr u tesbīḥa mülāzemetdür ki bunların her biri kabri ferāh u rüşen ider. Ammā beyne’l-‘ulemā ‘azāb-ı kabr bābında niçe kelimāt vāḳı‘ olup (9) ve her biri kendüleri taḳviyet içün bir delīl ü sened getürmişlerdür. Pes ‘ulemādan ba‘zı dir ki meyyitūñ rūḥı dūnyāda olduğı gibi kabirde daḥı cesede daḥil olur (10) ve ḳalkup oturur. Ve su’āl ü ḥesāb rūḥıla cesede ma‘an olur dirler. Ba‘zılar daḥı su’āl dūne’l-cesed rūḥ içündür diyüp ba‘zılar daḥı rūḥ cesede (11) şadede gelince dāḥil olur dirler. Ve ba‘zılar daḥı rūḥ meyyitūñ cesediyle kefeni meyānına dāḥil olur diyüp muḥtelifetü’r-rivāyāt olmışlardır. Ammā eṣaḥḥ u evlā budur ki (12) mü’mīn olan şıdḳıla ‘azāb-ı kabre iḳrār idüp keyfiyyetine iştigāl itmeye. وَعَنْ أَبِي سَعِيدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ (13): يُسَلَّطُ عَلَى الْكَافِرِ فِي

¹⁶³² Ey hüküm ve hikmet sahibi, bütün canlara, bütün bedenlere hükmün yürümekte. Ey suçları örten Tanrı, bir bakışınla yüzlerce suç yok olur gider. Bütün o hatalar doğru olur; o suçlar tümünden sevap kesilir. Bize acıyışınla baktın mı tortumuz arı duru olur. Ya Rabbi, bize verdiğin bu nimetlere sahip olmak, haddimiz değil ama senin lütufların herkese umumîdir. Bu dua da senin bağışının lütfundan; yoksa külhanda ne diye güller bitsin. Sultan Veled, **İbtidâ-nâme**, çev.: A. Gölpınarlı, s. 118-119.

¹⁶³³ Bedene idrar dokundurmaktan sakının; çünkü kabir azabının çoğu bu sebeptedir. Bezzâr, **Müsned**, C: XI, s. 170, nr. 4907; Dârekutnî, **Sünen**, C: I, s. 232, nr. 464.

* Der-kenâr: (Cerīde) الْحَرِيدَةُ هِيَ غُصْنُ النَّخْلِ (Cerīde, bir hurma dalı demektir.)

¹⁶³⁴ İbn Abbās’tan (r.a.) şöyle rivayet edilir: Hz. Peygamber iki kabre uğradı ve “Şüphesiz ikisi de azap çekiyorlar ve bunun sebebi büyük bir şey de değil. Onlardan biri idrarın üzerine bulaşmasından sakınmazdı. Diğeri ise insanlar arasında laf taşırdı.” dedi. Sonra eline yaş bir hurma dalı alıp onu ikiye ayırdı, her birini kabirlerin üzerine dikti ve şöyle dedi: “Bu iki dal yaş kaldıkça o ikisinin azabının hafiflemesini ümit ederim.” Buhârî, “Cenâiz”, 1378.

¹⁶³⁵ Ebü’l-Leys Semerkandî (ö. 373/983) özellikle yazdığı nasihat ve vaaz türü eserler ile Hanefî mezhebinin geniş bir coğrafyada etkili olmasını sağlayan âlimlerden biri olarak kabul edilir. bkz. İshak Yazıcı, “Ebü’l-Leys Semerkandî”, **DİA**, C: XXXVI, s. 473-475.

فَبَرِّهِ تَسْعَةً وَتَسْعُونَ تَيْنًا لِكُلِّ تَيْنٍ تَسْعَةُ رُؤُسٍ تَنْهَشُونَهُ وَتَلْسَعُونَهُ حَتَّى تَقُومَ السَّاعَةُ، وَلَوْ أَنَّ تَيْنًا مِنْهَا نَفَخَ فِي الْأَرْضِ مَا أُتْبِتَتْ
¹⁶³⁶ خُضْرَاءُ. (14) Şadağa Resûlullâh. Âh ey müstemi‘-i âgâh! ‘Acabâ ol tennîn nedür
fehm itdün mi? İmdi fehm itmedünse hâlen fehme himmet kıl ki Hâzret-i Seyyidü’l-
beşer ‘aleyhi şalavâtullâh (15) mâ-dâreti’ş-şemsi ve’l-ķamer küffâra vâķı‘ olacak
‘azâb-ı ķabırdan ķaber virüp buyururlar ki: Ķabırde her bir ķâfirün üzerine toķsân
toķuz ‘aded ejderhâ musallaķ olur (16) ve her bir ejderhânun toķuzar başı olur ve her
birisi ile cism-i ķâfire zaķm u elem urup yevm-i nüşürün zuhûruna degin ledğ u les‘
ile ‘azâb iderler. (17) Ve eger ol şu‘bânun birisi fem-i pür-seminde olan ribķ-i zehr-
âlûdını dünyâya nefķ eylese ebedü’l-âbad rûy-ı zemîn ĥađravât bitürmezdi. Âh ey
güş-ı hüşî şinevâ (18) ve çeşm-i cânî rüşenâ! Hücetü’l-İslâm İmâm-ı Muĥammed
Ġazzâlî buyururlar ki: Ĥayyât-ı mezbûre ĥod zât-ı meyyitden ĥâric olmayup belki
rûķ-ı meyyitün zâtıdır. Zîrâ (19) zıķr olınan tennîn-i nüh-ser rûķ-ı meyyitün
şıfâtından terekķüb idüp ķable’l-mevt şamîm-i fu’âdda mütemekkin olmuş idi.
Velâkin ģalebe-i şehevât u hevâ ve istîlâ-yı (20) ĥubb-ı dünyâ çeşm-i dili nâ-bînâ
ķılmağla ķable işâbeti’l-mevt idrâkine ķâdir olmaz. Ammâ ba‘de’l-mevt cümlesi
zâķir olur. كَمَا قَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: النَّاسُ نِيَامٌ (21) فَإِذَا مَاتُوا انْتَبَهُوا. ¹⁶³⁷ وَقَالَ تَعَالَى: فَكَشَفْنَا عَنْكَ غِطَاءَكَ
^{1638*} ve ĥayyât-ı mezbûrenün ‘aded-i ru’ûsı aĥlâķ-ı zemîme ve şehevât-ı
dünyeviyyenün (22) ‘adedi muķabilidür. Egerçi aĥlâķ-ı zemîmeye ĥadd ü ģâyet
yoķdur velâkin bi-i‘tibâri’l-küllî ĥubb-ı dünyâdan müşa‘‘ib olan aĥlâķ-ı reddiyye
ĥased ve ĥıķd ve riyâ (23) ve ķibr ve ĥırş ve mekr ve ĥudâ‘ ve ĥubb-ı mâl ü câķ ve
‘adâvât ve buğzadır. Ammâ toķşan toķuz ‘adedde olan sırr-ı inĥişâr nûr-ı
nübüvvetden ģayrıyla ma‘lûm (24) ve âşikâr olmaz. Âh ey faķîr u bî-ķâre! Eger
ĥayyât-ı mezbûre zât-ı meyyitden ĥâric olaydı belki zât-ı meyyitden munşarıf ve dūr
olması taşavvur olınurdu (25) ammâ inşirâfı nice mutaşavverdür ki ĥâyye-i mezbûre
ba‘yine ol meyyitün ĥayâtında kendüsiyle olan şıfât-ı reddiyyesidür ki ba‘de’l-mevt
şûret-i ĥayyâta (26) münķalib olur ve meķânı şamîm-i fu’âdda olmağla bunun zaķm-ı
nîşî ĥâricde olan efâ‘iden hezâr mertebe eşedd olur. ¹⁶³⁹ هَادِيسُ (27) إِنَّمَا هِيَ تَرُدُّ أَعْمَالَكُمْ
şerîfi ĥod bu ma‘nâyı şâriĥdür. İmdi benüm rûķum! Ĥ‘âb-ı ģafletden uyan. كَلَّا لَوْ تَعْلَمُونَ

¹⁶³⁶ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, C: XVII, s. 433, nr. 11334; Dârimî, **Sünen**, C: III, s. 1857, nr. 2857.

¹⁶³⁷ İnsanlar uykudadır, öldükten sonra uyanırlar. Aclûnî, **Keşfü’l-Hafâ**, C: II, s. 378, nr. 2795.

¹⁶³⁸ “Artık gözünden perdeni kaldırdık, şimdi gözün keskindir.” Kâf 50/22.

¹⁶³⁹ İşte böylece amelleriniz size geri döner. Ebû Nuaym, **Hilyetü’l-Evliyâ**, C: V, s. 125-126.

عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فِي يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُ خَمْسِينَ أَلْفَ سَنَةٍ﴾ قَالَ (40) لَوْ قَدَّرْتُمُوهُ لَكَانَ خَمْسِينَ أَلْفَ سَنَةٍ مِنْ أَيَّامِكُمْ، قَالَ: يَعْنِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ.¹⁶⁴⁵ وَاخْرَجَ مِنْ طَرِيقِ ابْنِ أَبِي طَلْحَةَ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿ثُمَّ يُعْرَجُ إِلَيْهِ فِي يَوْمٍ﴾ (41) كَانَ مِقْدَارُهُ أَلْفَ سَنَةٍ مِمَّا تَعُدُّونَ ﴿قَالَ هَذَا فِي الدُّنْيَا﴾ تَعْرُجُ الْمَلَائِكَةُ وَالرُّوحُ إِلَيْهِ فِي يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُ خَمْسِينَ أَلْفَ سَنَةٍ. [265^b] (1) وَقَالَ فِي يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُ خَمْسِينَ أَلْفَ سَنَةٍ فَهَذَا يَوْمُ الْقِيَامَةِ جَعَلَهُ اللَّهُ عَلَى الْكُفَّارِ مِقْدَارَ خَمْسِينَ أَلْفَ سَنَةٍ.¹⁶⁴⁶ عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: يُمْكُثُونَ أَلْفَ عَامٍ فِي الظُّلْمَةِ (2) يَوْمَ الْقِيَامَةِ.¹⁶⁴⁷ Pes eyyām-ı āhirete göre berzahda olan ‘azāb eḳall ü ehven olur. Ve yāḥud kāşif-i esrār-ı kibriyā Celāleddīn-i Mevlānā ḳuddise sırruhu’l-a‘lā (3) وآن دگر را (4) mergden ve gürdan daḥı olan ba‘zı zellāt ve tenezzülātı beyān içün olursa (5) vefḳınca ef‘āl-i mekrūhiyyeyi irtikāb ile nefs-i emmāre galebe ve rūḥ-ı insāniyye maḡlūbe olduḡı cihetden meyyit meşābesinde olup bu maḡūle bedenüñ neşv ü nemāsı (6) mücerred ekl ü şürbden olmaḡla rūḥ-ı ḥayavānī ile zindeḡānī daḥı iderse ne i‘tibār ki aḡlāḳ-ı rabbāniyye ve evşāf-ı kemāliyye-i rūḥāniyyeden maḥrūm ḳalduḡına binā‘en (7) berfeḥvā-yı¹⁶⁴⁸ أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ cism-i ḥayvānīsi envār-ı rūḥ-ı izāfiden bī-behre mānend-i şeb-i tīre bir gūr-ı bī-nūr meşābesinde ḳalup ve gitdükce ma‘āşīye iştigāl ile (8) niçe ḳabāyiḥi zuhūra geldükde cenābātına göre ḥadd urulmaḳ ve nāḡehānī ba‘zı meşā‘ibe mübtelā olmaḳ ve meşelā şālih ḥāl üzerine iken müdmin-i ḥamr olup mesken ü maḳarrı (9) meyḥāne kūşesi olmaḳ ve ḳulūb-ı nāsdan raḡbeti gidüp ḥalḳ meyānunda ḥürmet ü ‘izzeti ḳalmayup şüreten ve ma‘nen ḥ‘ār u ḥaḳīr olmaḳ ve emvāl ü erzāḳı (10) telef olmaḡla faḳr-ı mezmūme ve ‘acze düşmek ve kesb ü kārında ḥayr u bereket bulmayup dürlü dürlü ḥüsrāna uğramaḳ el-ḥāşıl bunuñ emsālī miḥen ü belāya mübtelā olmaḳ (11) beden-i ḳabrinde olan ‘ukūbāt-ı ‘āciledür. Kemā ḳāle’l-Ġazzālī

¹⁶⁴⁵ İbn Abbās’tan (r.a.) “Miktarı elli bin yıl olan bir günde ...” (Meâric 70/4) ayeti hakkında şöyle rivayet edildi: Siz onu belirleyecekseniz bu dünyada elli bin seneye tekabül eder. Yani ayette kastedilen kıyamet günüdür. Mücâhid b. Cebr, **Tefsîru Mücâhid**, thk.: Muhammed Abdüsselâm Ebü’n-Nîl, Kahire, Dârü’l-Fikri’l-İslâmî el-Hadîse, 1410/1989, s. 673.

¹⁶⁴⁶ İbn Ebî Talha İbn Abbās’tan rivayet eder: “Sonra bütün işler sizin hesabınıza göre bin yıl tutan bir günde O’nun katına çıkar.” (Secde 32/5) Bu dünyada bu şekildedir. “Melekler de ruh da miktarı elli bin yıl olan bir günde o derecelere çıkıp yükselirler.” (Meâric 70/4) ayetindeki günden maksat ise kıyamet günüdür. Allah onu kafirler için elli bin yıllık bir süre kılmıştır.

¹⁶⁴⁷ İbn Ömer Hz. Peygamber’in şöyle dediğini rivayet etmiştir: Onlar kıyamet günü karanlıkta hiç konuşmadan bin sene kalırlar.

¹⁶⁴⁸ “Onlar hayvanlar gibidir.” A‘râf 7/179.

كُلُّ مَا يُصِيبُ الْعَبْدَ مِنَ الْمَصَائِبِ فَهُوَ بِسَبَبِ جَنَائِيَّتِهِ: فَرَبَّ عَبْدٍ يَتَسَاهَلُ فِي أَمْرِ الْآخِرَةِ (12) وَيَخَافُ مِنْ عُقُوبَةِ fi'l-İhyā: اللّٰه فِي الدُّنْيَا أَكْثَرَ، لِفَرْطِ جَهْلِهِ فَيَنْبَغِي أَنْ يُخَوِّفَ بِهِ، فَإِنَّ الذُّنُوبَ كُلَّهَا يُتَعَجَّلُ فِي الدُّنْيَا شَوْئُهَا فِي غَالِبِ الْأَمْرِ، كَمَا حُكِيَ فِي قِصَّةِ دَاوُدَ (13) وَسَلِيمَانَ عَلَيْهِمَا السَّلَامُ، حَتَّى يَضِيقَ عَلَى الْعَبْدِ رِزْقُهُ بِسَبَبِ ذَنْبِهِ، وَقَدْ يَسْقُطُ مَنْزِلَتُهُ عَلَى الْقُلُوبِ وَيَسْتَوْلِي عَلَيْهِ أَعْدَاؤُهُ. وَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ (14) عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنَّ الْعَبْدَ لَيَحْرَمُ الرِّزْقَ الذَّنْبُ يُصِيبُهُ. قَالَ إِبْنُ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: إِنِّي لَأَحْسِبُ أَنَّ الْعَبْدَ يَنْسِي الْعِلْمَ بِذَنْبٍ يُصِيبُهُ. وَقَالَ بَعْضُ السَّلَفِ (15): لَيْسَتْ اللَّغَةُ سَوَادًا فِي الْوَجْهِ، وَتُقْصَاةً فِي الْمَالِ، بَلِ اللَّغَةُ أَنْ لَا تَخْرُجَ مِنْ ذَنْبٍ إِلَّا وَقَعْتَ فِي مِثْلِهِ أَوْ شَرٌّ مِنْهُ. وَقَالَ الْفَضِيلُ: مَا أَنْكَرْتُ مِنْ تَغْيِيرِ الزَّمَانِ (16) وَجَفَاءِ الْإِخْوَانِ فَذُنُوبُكَ وَرَثَتُكَ ذَلِكَ. وَقَالَ بَعْضُهُمْ: إِنِّي لَأَعْرِفُ [عُقُوبَةَ] ذَنْبِي فِي سُوءِ خَلْقِي جَمَارِي. وَقَالَ آخَرُ: أَعْرِفُ الْعُقُوبَةَ حَتَّى فِي فَأَرِ 1649 Ey birāder-i emced (17) ve veled-i erşed! Nakl olınan rivāyāt-ı mezbūrenūn cümlesi kıbūr-ı ecsām-ı dūnyeviyyede vākı' olan aḥvāl-ı 'uḳūbat-ı 'ācileyi beyāndur. Pes kāşif-i esrār-ı ṭarīkat (18) Mevlānā Ḥudāvendigār daḡı beyt-i sābıḳuñ mışrā' -ı evvelinde buyurduḡı, *Meşnevî* mısra' :

وَأَنْ دَگَر رَا بَعْدَ أَيَّامٍ وَ شُهُور

Erbāb-ı ṭarīkatuñ ba'zı aḥvālını iş'ardur. (19) Ya'nî muḳteżayāt-ı beşeriyyet ile sālīkden şudūra gelen ba'zı zellātuñ ḳabḥ u kerāhat ve 'itāb u 'uḳūbeti der-ḥāl zāhir olmayup semm-i muvaḳḳāt gibi (20) eşeri nice eyyām u şuhūr ve belki nice a'vāmuñ mürürundan şoñra zuhūr ider. Ya'nî ibtidā-yı ḥālde mażarrātun fark idemez. Aña binā'en ki hevāyı 'ışḳ kıyās (21) idüp nefsi anı şüret-i 'ışḳda nice telbīsāt ile firīfte itdüḡi ecilden ol memkūr-ı nefis ü hevā gönül ḥālinden düşmedüm mülāḥazasıyla (22) iḥvān-ı ṭarīkatdan ba'zı ehl-i cezbe vü maḥabbet ile şoḡbet itse ve yāḡud kendü ḡalvetünde şuḡl ile bir şevḳ u ḡalet el virse bi-ḳuderetillāhi te'ālā (23) muḳaddemen mürteḳib olduḡı gibi zellāt ol ḥālde ḡaṭırına ḡuṭūr idüp ḳuşūrı zuhūr itmekle çehre-nümā olan şevḳ u ḡalet ve nūr-ı maḥabbet (24) ḡaym-ı küdürer ile ḡayn-ı keşrete

¹⁶⁴⁹ Dünyada başlarına gelen felaket ve musibetlerin hepsi günahları sebebiyledir. Niceleri vardır ki dünyada uğrayacakları Allah'ın ukubetinden korkar da ahiretleri için aldırış etmezler. Bu onların cehaletlerindendir. Vaizin cemaati bu yönden de irşat etmesi gerekir. Doğrusu, birçok günahın cezası peşin olarak dünyada da verilir. Fakat bu cezanın ahirete kalmasından çok daha ehvendir. Dâvûd ve Süleyman (a.s.) kıssalarında anlattığımız gibi bazen kişinin isyanı sebebiyle rızkı daralır, insanlar arasındaki mevkii kaybolur, düşmanları kendisine galebe çalar. Resûl-i Ekrem “Kul işlediği günah sebebiyle rızıktan mahrum edilir.” buyurmuştur. İbn Mes'ûd da “Kul işlediği günah sebebiyle bildiğini unutabilir.” demiştir. Seleften birisi “Lanet yüz karalığı ve mal noksanlığı değil, bir günahtan çıktıktan sonra onun gibi veya ondan daha kötü bir günaha girmektir.” dedi. Fudayl “Zamanın bozulmasından ve dostların eziyetinden hoşlanmanın her şey günahının neticesidir.” demiştir. Başka bir zat da “Ben günahımın cezasını çektiğimi merkebinin huysuzluğundan anlarım.” demiştir. Diğer birisi de “Farelerin evimi istila etmesini isyanımın cezasından bilirim.” demiştir. Gazzâlî, *İhyâ*, C: VII, s. 180-182. Tercüme için bkz. İmam Gazzâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn Tercümesi*, trc.: Ahmed Serdaroğlu, İstanbul, Bedir Yayınevi, 2002, s. 98-99.

düşüp kalbi ol zellātuñ fikriyle pür-zulmet olur. Ve şugl u hâlet ile bâ-halâvet iken vech-i meşrûh üzere olan (25) fikr-i mağşiyet ile keşrete düşürüldüğü cānib-i Hakk’dan kendüyi redd ve su’âl ü hesâb u ‘ukûbetdür. Ol ise bu sırdan gâfil olmağla nice (26) mâh u sâl rûzgârını gâh nûrâniyyet ve gâh küdüret ile geçirüp bir sâ’at rûşen-dil olursa nice eyyâm u şuhûr tîre-derûn olur. (27) Fe-ammâ şol sâlik-i bidâyet-mesâlike ki tevfiğ-i ilâhî refiğ olup nesemât-ı ‘inâyât-ı ezeliyye bu televvünātuñ vech-i haqîqatini keşf eylese der-hâl muvaffak olup (28) meger ki bunca küdürete bâ’ iş nefsi-i habîseden zâhir olan zellâtını izhâra ‘âr idüp meyân-ı ihvânda tezlîl ve tahkîri ihtiyâr itmedüğü (29) ve üzerine icrâ-yı ahkâm-ı şerî’at ve tarîkat olunmağdan firâr itdüğüyiçün olduğun bilüp lâ-cerem bu derd ü küdüretüñ kalbden izâlesi (30) tezlîl-i nefis telbîsden gayrıyla olmaduğuna mutafaftın olmağla beyne’l-ihvân nefisini tahkîr ve şûreti sîretine muğâyir olduğunı i’ tirâf u takrîr idüp (31) üzerine ahkâm-ı tarîkat icrâ olunmağla ref’-i küdüret olup teveccüh-i derûn ile ‘atabe-i pîr-i tarîkata mülâzemet ve mücâhede vü riyâzete müdâvemet (32) idüp nûr-ı maḥabbetüñ qadr u kıymetüñ bilür. Ve min-ba’d yoldan qalmamağla bezl-i himmet kıılır. Meşelâ menkûldür ki Şeyḥ Rûzbihân-ı Baqlî qaddesallâhu rûḥahû (33) sülûkı hâlinde vecd ü hâleti cümle ihvândan ziyâde iken kazâ-yı nâgehânî ve imtiḥân-ı rabbânî ile bir gün bir muğanniye ‘avretüñ çeşm-i bādâm ve serv-endāmına (34) şifte vü ḥayrân olup dâḥil-i ḥalka-i zîkr u tevḥîd olduğça bezm-i cem’de ol maḥbûbenüñ şevkıyla şem’ olup ‘ışkile rakş u deverân iderdi. (35) Ve kemâ fi’l-evvel zevk u şevkına fûtûr gelmemekle ba’zı ihvân anı vecd-i haqîkî ile semâ’ u deverân ider gümân itmişler idi. el-Hâşıl bu hâl üzerine (36) nice eyyâm u şuhûr mürûr idüp derûn-ı Rûzbihân’a kimesne vâkıf olmadı. ‘Âķibetü’l-‘âķibe Rûzbihân-ı Baqlî’ye gayret-i Hakk müslevlî olmağla (37) “Ey nefsi-i mekkâre, gör saña neyleyeyin!” diyüp bir gün meydân-ı maḥabbete baş qodı. Ve ihvân-ı tarîkata envâ’-ı tezellül ü meskenet ile ‘arz-ı maḥabbet itdükden sonra (38) tâc u kisvesin ḥal’ idüp “Yârân-ı şafâ! Baña bu şûret-i etķiyâ ne revâdur, altu aydan berü benüm şûret-i Hakk’da irâ’et eyledüğüm vecd ü hâlet (39) mukteżâ-yı ḥubb-ı zâtî-i Rabbü’l-‘izzet olmayup belki nefsi-i bî-ḥamiyyet meyl ü rağbet itdüğü bir muğanniye ‘avretüñ takâżâ-yı maḥabbet ve iktizâ-yı sûz u ḥarâretidür. (40) İmdi ey zümre-i aşfiyâ! Mādāmki bu esîr-i hevâ bu maķûle derde mübtelâyum tarîk-i maḥabbet-i ilâhiyyede şâdık olan ehl-i tarîkat-ı zeyyine temessül

ile (41) erbāb-ı maḥabbete müṣākelet lāyıkum degüldür.” didi. Ve tezlil-i nefis için bir sene-i kāmile zümle-keş-i muḡanniye olup ma‘şūkāsı ḳande gitse kemānçe vü çengiñi [266^a] (1) Rūzbihān’a taḥmīl iderdi. Ve naḳl olunur ki sene-i kāmile mürürundan şoñra ol mer’e-i muḡanniye Rūzbihān’uñ ‘ulüvv-i şānından ḥaberdār olup ve bu şüret-i (2) bā-zelleti ihtiyār itdügi nefesine ‘uḳūbet idügin bilmekle der-ḥāl Rūzbihān-ı Baḳlī’nüñ pāyine rū-māl olup çalup çaḡırmaḳdan tevbe vü istiḡfār ile (3) tāt-i Ḥudā’ya iştiḡāl gösterdi. Rūzbihān-ı Baḳlī ‘aleyhi’r-rahmetü’r-rahmān daḥı nefesine tamām-ı cezāsın itdükden şoñra kemā fi’l-evvel tāt u ḳabāsın geyüp (4) taşfiye-i derūna ihtimām eyledi. وَقَالَ بَعْضُ صُوفِيَّةِ الشَّامِ: نَظَرْتُ إِلَى غُلَامٍ نَصْرَانِيٍّ حُسْنِ الْوَجْهِ، فَوَقَفْتُ أَنْظُرُ إِلَيْهِ، فَمَرَّ بِي ابْنُ الْجَلَاءِ الدَّمَشْقِيُّ، (5) فَأَخَذَ يَدِي، فَاسْتَحْيَيْتُ مِنْهُ، فَقَالَ: يَا عَبْدَ اللَّهِ سُبْحَانَ اللَّهِ! تَعَجِبْتُ مِنْ هَذِهِ الصُّورَةِ الْحَسَنَةِ وَهَذِهِ الصَّنْعَةِ الْمُحْكَمَةِ كَيْفَ خُلِقْتَ لِلنَّارِ، فَعَمَزَ (6) يَدِي وَقَالَ: يَا عَبْدَ اللَّهِ لَتَجِدَنَّ عُقُوبَتَهَا بَعْدَ حِينٍ، قَالَ: فَعُوقِبْتُ بَعْدَ ثَلَاثِينَ سَنَةً.¹⁶⁵⁰

İmdi benüm rūḥum! Selef-i şāliḥinüñ tarīḳ-i Ḥaḳḳ’dan olan reviş (7) ve telbīs-i nefsi izāle bābında ne maḳūle sa’y u kūşış itdükleri sem‘-i ḳabūl ile mesmū’uñ oldıysa me’müldür ki şimden şoñra sen daḥı nefis ü hevā (8) ve ḥubb-ı māsivā ile ālūde olmayup tābi‘-i eşer-i evliyā ve sālik-i rāh-ı aşfiyā olup dā’imā nefis-i mekkāre-i emmārenüñ ḥilāfınca ḥareket eyleyesün. (9) Ve ber-vefḳ-ı¹⁶⁵¹ şuleḫā-yı müteḳaddime gibi nefsüñi ihtisāb idüp ‘uḳūbāt-ı ‘ācileyi ihtiyār ile ‘uḳūbāt-ı ācileden ictināb (10) kılasun. Zīrā eger dünyāda ‘ācile olan ‘uḳūbātın ve eger ba‘de’l-mevt berzaḥda olan ‘uḳūbetden mühlet virilürse ‘afv ü maḡfiret (11) olunmaduḳdan şoñra lā-cerem ḳıyāmet-i ‘uzmā ve tāmme-i kübrāda ‘uḳūbāt-ı ‘aẓīmeye muşādefe ḳılup¹⁶⁵² وَجَزَاءُ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةً مِثْلُهَا¹⁶⁵² feḫvā-yı kerīmi üzere (12) cezā-yı a‘māl muḳarrerdür. Āh ey nefis-i perīşān-ḥāl! ‘İnde’l-ba‘z ḳıyāmetüñ envā‘ı üçdür. Ya’nī bir nev‘i ḳıyāmet-i şuḡrā ve bir nev‘i ḳıyāmet-i vuṣṭā (13) ve bir nev‘i daḥı ḳıyāmet-i kübrādur. Pes ḳıyāmet-i şuḡrā herkesüñ mevti ile vāḳı‘ olan ḳahr u fenāsıdur ki

¹⁶⁵⁰ Şam sufilerinden birisi şöyle anlatıyor: Yakışıklı bir hristiyan çocuğu ile karşılaştım. Güzelliğine hayran olarak ona bakarken Dimeşk’li İbnü’l-Cellâ yanıma geldi. Onu görünce utandım. O elimden tuttu ve yürümeye başladı. Ben “Allah teâlânın bu kadar güzel olarak yarattığı bu çocuk nasıl cehennemde yanacak?” dedim. Cellâ “Bir müddet sonra bunun cezasını çekersin.” dedi. Hakikaten üç yıl sonra cezasını çektim. Gazzâlî, **İhyâ**, C: VII, s. 182. Tercüme için bkz. İmam Gazzâlî, **İhyâü Ulûmi’l-Dîn Tercümesi**, trc.: Ahmed Serdaroğlu, s. 99.

¹⁶⁵¹ Hesaba çekilmeden önce siz kendinizi hesaba çekin.

¹⁶⁵² “Bir kötülüğün karşılığı ona denk bir davranıştır.” Şûrâ 42/40.

kendü mevti kendüye kıyāmet olur. (14) ¹⁶⁵³ كَمَا قَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَنْ مَاتَ فَقَدْ قَامَتْ قِيَامَتُهُ. Kıyāmet-i vusṭā daḥı ‘inde nefḥi’ş-şūru’l-evvel muḳaddeme-i kübrādan olan kıyāmetdür. (15) Ol sā‘atde cemī‘-i nāsuñ rūḥları def‘aten vāḥideten ve füc‘eten ḳabẓ olunur. كَمَا قَالَ تَعَالَى: مَا يَنْظُرُونَ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً تَأْخُذُهُمْ وَهُمْ يَخِصِّمُونَ (16) فَلَا يَسْتَطِيعُونَ تَوْصِيَةً وَلَا إِلَى وَتُفْخَعُ فِي الصُّورِ فَإِذَا هُمْ مِنَ الْأَجْدَاثِ إِلَى رَبِّهِمْ يَنْسِلُونَ ¹⁶⁵⁴ Ve kıyāmet-i kübrā oldur ki ¹⁶⁵⁵ فَالْوَيْلُ لَنَا بِمَا كُنَّا نَعْمَلُ وَآلَا يَوْمَئِذٍ يَتَذَكَّرُ الْغَافِلُونَ (17) kerimesi fehvāsınca ervāḥ-ı evvel ve āḥirīn şūr-ı İsrāfīl’den ḥurūc ve dünyāda olan bedenlü bedenlerine vülūc itdükde küffār u münāfıḳīn (18) ber-mıṣḍāḳ-ı قَالُوا يَا وَيْلَنَا هَذَا مَا وَعَدَ الرَّحْمَنُ وَصَدَقَ الْمُرْسَلُونَ ¹⁶⁵⁶ Āh vāveyla! Ve mü‘min ü muvaḥḥidler, ¹⁶⁵⁷ وَتُفْخَعُ فِي الصُّورِ فَإِذَا هُمْ مِنَ الْأَجْدَاثِ إِلَى رَبِّهِمْ يَنْسِلُونَ (19) intizār ile āsümāna bakup “Yā Mevlā” diyüp ‘arṣa-i ‘Araṣāt’a gittiler. Ve herkesuñ vezn-i a‘māl ve muḥāsebe-i ef‘āliyiçün mīzān ve ırāṭ vāẓ‘ olunur. (20) Ve cennāta dürlü dürlü zīnet ve cehenneme envā‘-ı şiddet ü ḥiddet virilüp kimine sermedī ni‘met ü devlet ‘ināyet olunur. Ve kimine ebedī nıḳmet u nikbet (21) ve ḥüsrān u ḥasret yüz gösterüp herbiri ‘ameline lāyık cezā bulur. كَمَا قَالَ تَعَالَى: إِنْ كَانَتْ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً فَإِذَا هُمْ جَمِيعٌ لَدَيْنَا مُحْضَرُونَ (22) فَالْيَوْمَ لَا تُظَلَمُ نَفْسٌ شَيْئًا وَلَا تُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ¹⁶⁵⁸ Āh ey cān-ı peder! Envā‘-ı kıyāmet ve ahvāl-i āḥiretde nice rivāyet vardır. (23) İnṣā‘ allāhu te‘ālā bundan ṣoñra ba‘zı maḥalde münāsebet ile taḥḳıḳ olup bu maḥalde envā‘-ı kıyāmetden üç nev‘i beyān ile iḳtifā olındı. (24)

[Eṣrāṭ-ı Sā‘at:]

Ve ‘ilm-i şerīfe ḥafī olmaya ki Ḥaḳḳ celle ve ‘alā ¹⁶⁵⁹ إِنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ أَكَادُ أُخْفِيهَا kavlı-i kerīmi ile vuḳū‘-ı kıyāmeti taḥḳıḳ idüp velākin eger vusṭā (25) ve eger kübrā vaḳt ityānını iḥfā buyurmıṣdır. Ḳarībū’l-vaḳt olduḡı ol eṣrāṭuñ (26) vuḳū‘ı ile istidlāl olunur. كَمَا رَوَى عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ (27): إِنَّ مِنْ أَشْرَاطِ السَّاعَةِ: أَنْ يُرْفَعَ الْعِلْمُ وَيَكْثُرُ الْجَهْلُ، وَيَكْثُرُ الرِّثَاءُ، وَيَكْثُرُ شُرْبُ الْخَمْرِ، وَيَقِلَّ الرَّجَالُ، وَيَكْثُرُ النِّسَاءُ حَتَّى يَكُونَ لِحَمْسِينَ امْرَأَةً (28) الْقِيمُ الْوَاحِدُ. ¹⁶⁶⁰ وَعَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ:

¹⁶⁵³ Ölen kişinin kıyameti kopmuştur. Buhârî, “Rikâk”, 6511’in dipnotu.

¹⁶⁵⁴ “Onlar, besbelli ki, birbirleriyle uğraşırken kendilerini ansızın yakalayacak korkunç bir sesi bekliyorlar! İşte o anda onlar ne bir vasiyette bulunabilecekler ne de ailelerine dönebilecekler.” Yâsîn 36/49-50.

¹⁶⁵⁵ “Sûra üflenmiştir. Artık onlar kabirlerinden kalkıp rablerine doğru koşmaktadırlar.” Yâsîn 36/51.

¹⁶⁵⁶ “Vay başımıza gelenler! Bizi yattığımız yerden kim diriltilip kaldırdı?” Yâsîn 36/52.

¹⁶⁵⁷ “Rahmânın vaad ettiği işte bu! Peygamberler gerçekten doğru söylemişler!” Yâsîn 36/52.

¹⁶⁵⁸ “Olup biten yalnızca bir ses! Ama ardından onların tamamı, birden toplanmış olarak işte huzurumuzdalar. Bugün hiç kimse en küçük bir haksızlığa uğratılmaz. Sadece yapıp ettiklerinizin karşılığını görürsünüz.” Yâsîn 36/53-54.

¹⁶⁵⁹ “Onun vaktini herkesten gizlemiş olsam da, her bir kişinin yapıp ettiğinin karşılığını görmesi için kıyamet mutlaka gelecektir.” Tâhâ 20/15.

¹⁶⁶⁰ İlmin kaldırılması, cehaletin çoğalması, zinanın ve içkinin içmenin yaygınlaşması, elli kadını bir

أَنَّهُ قَالَ: يَأْتِي عَلَى النَّاسِ زَمَانٌ، لَا يَبْقَى مِنَ الْإِسْلَامِ إِلَّا اسْمُهُ، وَلَا فِي الدِّينِ إِلَّا رِسْمُهُ، (29) وَلَا فِي الْقُرْآنِ إِلَّا دَرْسُهُ، يَعْمُرُونَ مَسَاجِدَهُمْ وَهِيَ خَرَابٌ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ، شَرُّ أَهْلِ ذَلِكَ الزَّمَانِ عُلَمَاءُهُمْ مِنْهُمْ تَخْرُجُ الْفِتْنَةُ وَالْإِيْهِمْ تَعُوذُ. ¹⁶⁶¹ (30) وَعَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: إِذَا اتَّخَذَ الْفَيِّءُ دُولًا، وَالْأَمَانَةُ مَغْنَمًا، وَالزَّكَاةُ مَغْرَمًا، وَتُعَلِّمُ لِعَبْرِ دِينٍ، وَأَطَاعَ الرَّجُلُ امْرَأَتَهُ، وَعَقَى أُمَّهُ، (31) وَأَذْنَى أَيْ قَرَبَ صَدِيقَهُ، وَأَقْصَى أَوْ بَعْدَ أَبَاهُ، وَظَهَرَتِ الْأَصْوَاتُ فِي الْمَسَاجِدِ، وَسَادَ الْقَبِيلَةُ فَاسِقُهُمْ، وَكَانَ زَعِيمُ الْقَوْمِ أَرْدَلَهُمْ، (32) وَأَكْرَمَ الرَّجُلُ مَخَافَةَ شَرِّهِ، وَظَهَرَتِ الْقَيْنَاتُ أَيْ الْإِمْرَأَةُ الْمُغْنِيَاتُ وَالْمَعَارِفُ وَهِيَ آلَةُ اللَّهْوِ وَاللُّعْبِ، وَشَرِبَتِ الْخُمُورُ، وَلَعَنَ آخِرُ هَذِهِ الْأُمَّةِ (33) أَوْلَهَا، فَلْيَرْتَقِبُوا عِنْدَ ذَلِكَ رِيحًا حَمْرَاءَ أَيْ شَدِيدًا، وَزَلْزَلَةً وَخَسْفًا وَمَسْحًا وَقَذْفًا أَيْ مَطَرُ الشَّوْءِ وَالْبَرْدِ وَآيَاتٍ تَتَابَعُ كِنِظَامٍ بِأَلٍ قُطِعَ سِلْكُهُ. ¹⁶⁶² (34) وَعَنْ خُذَيْفَةَ بْنِ أَسِيدٍ الْغِفَارِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: إِذْ طَلَعَ النَّبِيُّ عَلَيْنَا وَنَحْنُ نَتَذَكَّرُ فَقَالَ: مَا تَذْكُرُونَ؟ قَالُوا: نَذْكُرُ السَّاعَةَ. قَالَ: إِنَّهَا لَنْ تَقُومَ حَتَّى (35) تَرَوْا قَبْلَهَا عَشْرَ آيَاتٍ. فَذَكَرَ: الدُّخَانُ وَالْجَالُ وَدَابَّةُ وَطُلُوعُ الشَّمْسِ مِنْ مَغْرِبِهَا وَتُرُوءُ عِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ وَيَأْجُوجُ وَثَلَاثَةُ خُسُوفٍ، خَسْفًا (36) بِالْمَشْرِقِ، وَخَسْفًا بِالْمَغْرِبِ، وَخَسْفًا فِي (37) *Āh ey birāder-i āgāh! Haberde* جزيرة العرب وآخر ذلك نَارٌ تَخْرُجُ الْيَمِّنِ، تَطْرُقُ النَّاسَ إِلَى مَحْشَرِهِمْ. ¹⁶⁶³

bu daḥı vārid olmışdır ki Ḥāzret-i Celil ü Cebbār ve Cenāb-ı Kādir-i Muḥtār vech-i arzda mevcūd olan ‘āmmeh-i ḥalkuñ rūḥlarını kabz itmegiçün (38) melekü’l-mevte emr itmekle cümle ervāḥı kabz idüp cemī‘-i nūfūs ma‘dūm u fānī ve cihānda hiç aḥaduñ nām u nişānı qalmaduḡdan soñra (39) cenāb-ı ‘izz ü kibriyāsından cihān-ı bī-şebāt u bī-beḳāya bu vechile nidā-yı celālet ve ḥiṭāb-ı ‘aẓimet şādır ola ki: يَا دُنْيَاةَ (40) الدُّنْيَةُ أَيْنَ الْمُلُوكُ؟ وَأَيْنَ أُنْبَاءَ الْمُلُوكِ؟ وَأَيْنَ الْجَبَابِرَةُ؟ وَأَيْنَ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ رِزْقِي وَيَعْبُدُونَ غَيْرِي؟ ثُمَّ يَقُولُ: ﴿لَمَنِ الْمُلْكُ﴾.

erkeğin himaye edeceği kadar erkeklerin azalıp kadınların artması kıyamet alametlerindendir. Buhārî, “İlim”, 81; Müslim, “İlim”, 9 (2671).

¹⁶⁶¹ Ali b. Ebî Tâlib’ten şöyle rivayet edilir: İslâm’ın isminden ve dinin âdetlerinden başka bir göstergesinin kalmadığı, Kuran’ın yalnızca lafzen okunduğu, mescitlerin görünüşte mamur fakat zikirden yoksun olduğu bir vakit gelecektir. Bu vaktin en kötülere âlimlerdir. Fitne onlardan çıkar ve yine onlara döner. Benzer şekildeki rivayet için bkz. Beyhakî, *Şuabü’l-İmân*, C: III, s. 317, nr. 1763.

¹⁶⁶² Ebû Hüreyre’den Hz. Peygamber’in şöyle söylediği nakledilir: Ganimet zenginler arasında geçerli olmaya başladığında, emanet ganimet sayılıp zekat ceza olarak görüldüğünde, din dışındaki ilimler öğrenildiği zaman, erkekler kadınlara itaat edip annesine karşı geldiğinde, arkadaşına yakın olup babasından uzaklaştığında, mescitlerden sesler yükseldiğinde, fasıklar kabilelere başkan oldukları zaman, kabileye en aşağı derecedeki kişi reis olduğunda, kötülüğünden korkulduğu için zalim bir kişiye hürmet gösterildiğinde, kadın şarkıcılar ve çalgı aletleri ortaya çıktığında, içki içmek (yaygınlaştığında), ümmetin sonradan gelenleri öncekilere hakaret etmeye başladığında şiddetli kızıl rüzgârı, depremi, yerle bir oluşu, suret değiştirmeyi ve gökten taş yağmasını (yani kötü ve soğuk bir yağmuru), ipi kopan bir kolyenin tanelerinin birbiri ardışına gitmesi gibi birbirini takip eden alametleri bekleyin. Tirmizî, “Fiten”, 2211(39).

¹⁶⁶³ Huzeýfe b. Esîd el-Gıfârî’nin şöyle söylediği rivayet edilir: Biz birbirimizle bir konu hakkında konuşurken Hz. Peygamber bize geldi ve ne hakkında konuştuğumuzu sordu. Oradakiler kıyamet hakkında konuştuklarını söylediler. Sonra Hz. Peygamber şöyle buyurdu: Şu on alameti görmediğiniz sürece kıyamet kopmaz: Duman, deccal, dabbetü’l-arz, güneşin batıdan doğması, Hz. İsa’nın gökten inmesi, Ye’cûc, üç ay tutulması (doğuda, batıda ve Arap yarımadasında) ve Yemen’den insanları mahşerlerine sürececek bir ateşin yükselmesi. Müslim, “Fiten ve Eşrātu’s-Sâ’at”, 39 (2901); Tirmizî, “Fiten”, 2183; Ebû Dâvûd, “Melâhim”, 4311.

¹⁶⁶⁴ فَلَمْ يُوجَدْ أَحَدٌ يَجِيبُهُ (41) فَيَجِيبُ نَفْسَهُ. Ve yekūlu'llāhu'l-vāhīdū'l-ḳahhār: Āh ey ḥullān-ı ebrār! Yazıcızāde Muḥammed Çelebi¹⁶⁶⁵ *Muḥammediyye*'de bu ma' naları iḥbār idüp dirler ki, nazm [266^b] (1):

Ḳanı mālı n'oldı getür ḥ^vācenüñ

Ḳanı ḥālī n'oldı getür ḥ^vācenüñ

Ḳanı ṭāḳ-ı Kisrā ḳanı zer-niṭāḳ

Ḳanı şāhı anuñ ne ḳaşr u ne ṭāḳ

(2) Ḳanı ḳaşr-ı Ḳayser ḳanı cām-ı Cem

Ḳanı resm-i Rüstem ḳanı nām u nem

Yıkılmış sarāyı ḥarāb u ḥarāb

Sarāy ıssı olmuş turāb u turāb

(3) Bu kez ṭopraḳ oldı bi-küllī hebā

Bu kez āhiret geldi uş merḥabā

Bulunmaz biri kim meded eyleye

Başına gelenleri redd eyleye

(4) Dirīgā ḳanı göz kim idrāk ide

Göre anı kim 'aḳl-ı derrāk ide

Göñül virmeye dünyenüñ cāhına

Ki zīrā düşer şoñucu çāhına

(5) Yeter loḳma vü ḥırḳa bir içim şarāb

Ḳalanı-durur zīra anuñ serāb

¹⁶⁶⁴ Ey rezil dünya! Sultanlar nerede? Sultanların çocukları nerede? Zorbalar nerede? Benim rızkımı yiyip benden başkasına ibadet edenler nerede? Sonra şöyle buyurdu: “Mülk kimindir?” (Mü'min 40/16) Orada buna cevap verecek kimse yoktu bu yüzden kendisi cevap verdi. Ebü'l-Leys, Semerkandî, *Tenbîhü'l-Gâfilin bi-Ehâdîsi Seyyidi'l-Enbiyâ ve'l-Mürselîn*, thk.: Yusuf Ali Bedevî, Beyrut-Dımaşk, Dâru İbn Kesîr, 1421/2000, s. 59.

¹⁶⁶⁵ Hacı Bayrâm-ı Velî'nin (ö. 833/1430) müridlerinden Gelibolulu Yazıcıoğlu Mehmed Çelebi (ö. 855/1451) siyer türü içerisine dahil edilen tasavvufî mâhiyyetteki *Muḥammediyye* isimli mesnevîsi ile meşhurdur. Vahdet fikri, hakikat-i muhammediyye ve ilahî aşk temalı bu eserin önemli bir bölümü kıyamet alametlerine ayrılmıştır. Sarı Abdullah Efendi kıyamet ve hesap gününe ilişkin anlatımlarında *Muḥammediyye* beyitlerine yer verir. bkz. Yazıcıoğlu Mehmed, **Muḥammediyye**, haz.: Âmil Çelebioğlu/yay. haz.: Nihat Öztoprak, İstanbul, Dergah Yayınları, 2018, s. 15-194.

Helâline vardur haķikāt hesāb

Hārāmına olur ‘azāb u ‘ikāb¹⁶⁶⁶

(6) Derdā vü hasretā! Ey nefsi-ı gāfil, vā firkatā! Ol rûz-ı pür-hatar bir feza‘-ı ekberdür ki şağır u kebır ve naķır u kıtmır ve qalıl ü keşır her bāy eger faķır ‘ömründen (7) ve kesb ü ‘amelinden ve ‘ilm u fażlından ihtisāb olunup her kes itdücegin bulur. Ve kimi bilā-hesāb cennete uçup ve kimi niçe a‘māl-i hasenesi var iken (8) zulm ü fesādı aña gālīb olup ‘amelde hulūşı olamamağla şırātı geçerken ayağı sürçüp derekāt-ı nāra düşer. Āh ey nefsi-ı gümrāh! Egerçi vesāh-i zünüb (9) cevher-i imāna zarar virmez ve mü‘minin-i müznibin günāhınca yanup zerrece imānı olan muħalled fi’n-nār qalmaz. Fe-ammā heyhāt heyhāt! Miskīn ādem oğlanı (10) neylesin? Bu nār-ı şedīd-i firāk emed-i ba‘īd-i iftirākā niçe tākāt getürsin? Ve şarāb-ı hamīm ve ‘ikāb-ı elīme nār u na‘īm ile perverde olan cism-i za‘īf (11) nice taħammül eylesün? İlāhī, Seyyidī ve Mevlāyī! Bu ‘aşı vü cānī kulcağızlarına luṭf u ‘ināyetün erzānī kıilup tevbe vü nedāmet ve rızā-yı şerīfün üzere ‘amele (12) kudret ve işr-i enbiyā vü evliyāya iktifā itmege bezl-i himmet müyesser it, cehennem yollarına uğratma ve şırātı sühūlet ile geçürüp ayak sürçdürme. Ve iki cihān (13) güneşi ḥabībün Muḥammedü’l-Muṣṭafā ‘aleyhi min-şalavātī’llāhī’l-evfā şefā‘atinden mahrūm itmeyüp Firdevs’de civārundan ve cennetde dīdāruñdan uzak (14) düşürme. İlāhī! Raḥmetüne gāyet ve iḥsānuña niḥāyet yokdur. Dāḥil-i nār olan erbāb-ı zünūba daḥı raḥmet idecek sensin. Keremün müktezāsınca (15) ‘ināyet idüp anları daḥı dāḥil-i cennet kııl. عَنْ أَبِي سَعِيدٍ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَمَّا أَهْلُ النَّارِ الَّذِينَ هُمْ (16) أَهْلُهَا لَا يَمُوتُونَ فِيهَا وَلَا يَحْيَوْنَ، وَلَكِنْ نَاسٌ أَصَابَتْهُمْ النَّارُ بِذُنُوبِهِمْ فَأَمَاتَهُمْ إِمَاتَةً حَتَّى إِذَا كَانُوا فَحْمًا، أُذِنَ بِالشَّفَاعَةِ، فَجِيءَ بِهِمْ ضَبَائِرُ ضَبَائِرَ، (17) فَبُتُّوا عَلَى أَنْهَارِ الْجَنَّةِ، فَيُسْتَلُّ: يَا أَهْلَ الْجَنَّةِ، أَفِيضُوا عَلَيْهِمْ. فَيَنْبُتُونَ نَبَاتَ الْحَبَّةِ تَكُونُ فِي سَادَاكَ ḥabībullah ve şadaķa Resūlullah ‘aleyhi (18) efḍalü şalavātillāh. Mā-hāşale ḥadīş-i şerīf budur ki: Ebū Sa‘īd raḍıyallāhu ‘anh ḥātemü’l-enbiyā Ḥazret-i Muḥammedü’l-Muṣṭafā’dan rivāyet ider ki (19) küffār-ı düzaḥ-ķarār fi’l-aşl ehl-i nār olmağla ber-fetvā-yı¹⁶⁶⁸ لَا يَمُوتُ فِيهَا وَلَا يَحْيَى ebedü’l-ābād muħalled fi’n-nār olurlar. Velākin şol zümre-i mü‘minin ki (20) ednāş-ı zünüb ile mütedennis olup fırşat-ı

¹⁶⁶⁶ Yazıcızāde Mehmed, **Muhammediye**, s. 614-615.

¹⁶⁶⁷ Müslim, “İmān”, 306 (185).

¹⁶⁶⁸ “Orada ne ölür, ne de düzgün yaşar.” Tâhâ 20/74; A‘lâ 87/13.

ḥayāt elde iken āb-ı tevbe vü nedāmet ile izāle-i levş-i cināyāt itmemiş ola rûz-ı cezāda muṭahhir-i (21) levş-i zünüb nār olduğına binā‘en ol mü‘minler taṭhîr-i denes-i cerā‘im için ḥamîm-i nāra dāhil olurlar. Pes her biri bi-ḳadri cerā‘imihim te‘dîb olunup (22) ḥadd-i ‘uḳûbet nişābın buldukda kerāmeten lehum mü‘minlere nārda mevt işābet idüp ḥaḳîḳat üzere meyyit olurlar. Ḥattā ḥaṭab-ı nārda yanup (23) nice faḥm olursa ehl-i zünübün daḥı heyzem-i cesedleri nār-ı caḥîmde yanup siyāh kömür olup min-ba‘d ‘azāb-ı nārı ḥiss itmezler. Pes ol Ġafûr u Raḥîm (24) ve ‘Afüvv ü Kerîm’ün nesîm-i faẓl u iḥsânı vezân ve evân-ı emānı nümāyân olup şefā‘ate izn-i Raḥmân olmağla ol nār-ı ḥamîm-i caḥîmde yanup (25) engişt-i siyāh olan ebdân-ı müznibîn bölük bölük ve demed demed dūzaḥdan çıkarılıp melā‘ike-i raḥmet-i enhār-ı cennetün mecārîsine ğubār-ı ecsād-ı (26) müznibîni mānend-i ḥubûbât beşş ü bezr iderler. Ba‘dehü ehl-i cennete nidā idüp “Ey ḳuşûr-ı ḥuld-ı berinde nāz u na‘îm ile murabba‘-nişin olan mü‘minîn! (27) Bu nār-ı hicr u ḥizlānda yanmış ve cism-i nātuvānları ḥākister olmuş müznibîn-i mağfûrîn üzerine ifāza-i envār-ı raḥmet idüñüz!” diyü minnet iderler. (28) Pes ol yanup ḥākister olan ebdân-ı müznibîn ḥamîl-i seyl ü mecārî-i enhārda sür‘at ile rûste olan nebātāt-ı ḥaḍrā gibi filḥâl terevvüh iderler. (29) Ve füyûzāt-ı ehl-i cennâtdan tâze ḥayāt-ı bâḳiye bulup dāhil-i cennât-ı ‘āliye olurlar. Pes mü‘minlere cehennem dünyāda olan mücrimlerün zindânı gibi oldı. (30) Ve maḥbûslara ḥabs-i zindân te‘dîb ü ‘uḳûbet olduğu gibi mü‘minler daḥı bilā-mekş ü ḥesāb dāhil-i dār-ı şevāb olacaḳ iken niçe müddet ḥabs-i cehennem (31) çeküp cennetden mehcûr oldukları anlara ‘uḳûbet olur.¹⁶⁶⁹ Felihāzā muḳarreb-i bârgāh-ı deyyûmî Mevlânâ Celāleddîn-i Rûmî daḥı ber-feḥvâ-yı رَحْمَتِي غَضَبِي (32) müznibân-ı ehl-i îmān ba‘de‘t-ta‘zîb ve‘t-te‘dîb nār-ı bu‘ddan ḥurûc ve nûr-ı ḳurba‘urûc ideceklerini beşāret ve sālîkân-ı rāh-ı ṭarîḳat (33) daḥı gāh tenezzül ve gāh teraḳkî ve gāh vaḥdet ve gāh keşret ile olan aḥvâl-i mütelevvineleri mürûr-ı eyyām ile temkîn bulup ve sâ‘ati irişdükde (34) maḥż-ı envār-ı keşf u yakîn olacaḳlarına işāret idüp fe-ammā buña müddet-i medîde gerekdür ki ḥuşûle ḳarîn ola diyü bi-

¹⁶⁶⁹ وفي حَدِيثِ الْقِيَامَةِ: يَبْثُونَ كَمَا تَنْبُتُ الْحَبَّةُ فِي حَبِيلِ السَّيْلِ. هُوَ مَا يَجِيءُ بِهِ السَّيْلُ مِنْ طِينٍ أَوْ غَضَاءٍ وَغَيْرِهِ، فَعِيلٌ بِمَعْنَى مَفْعُولٍ، فَإِذَا انْفَقَتْ فِيهِ حَبَّةٌ وَاسْتَقَرَّتْ عَلَى شَطِّ مَجْرَى السَّيْلِ فَإِنَّهَا تَنْبُتُ فِي يَوْمٍ وَلَيْلَةٍ، فَشَبَّهَ بِهَا سُرْعَةَ عَوْدِ أَهْلِهَا وَأَجْسَامِهِمْ إِلَيْهِمْ بَعْدَ إِخْرَاقِ النَّارِ لَهَا. مِنْ نِهَايَةِ إِبْنِ الْأَثِيرِ. Metin içinde tercümesi verilen bu hadis Âtîf Efendi nüshasında sayfa kenarında bulunmaktadır. bkz. Sarı Abdullah, **Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî**, Âtîf Efendi, C: III, vr. 32b; Matbâa-i Âmiri, C: III, s. 354. Hadis için bkz. İbnü'l-Esîr, **en-Nihâye fî Garîbî'l-Hadîs ve'l-Âsâr**, C: I, s. 442.

ṭarīḳī't-temsīl buyururlar ki: (35) Ey ḥullān-ı ṭarīḳat! Egerçi her miḥnetüñ āḫiri menḥat ve her keşret bilāḫire maḡlūb-ı vaḥdet olur ammā zinhār fırşatı fevt itme ki

هر نبات و سگری را در جهان

(36) her bir nebāt ve sükker için ciḥānda

(2591/2629) مهلتی پیداست از دور زمان

devr-i zamānda bir mühlet peydādur. Ya' nī deverāt-ı eflāk-i ḥissīyye tābi'-i eflāk-i mişāliyye (37) ve eflāk-i mişāliyye tābi'-i eflāk-i rūḥiyye ve eflāk-i rūḥiyye tābi'-i eflāk-i 'aḳliyye ve eflāk-i 'aḳliyye tābi'-i şu'ünāt-ı ilāhiyye, şu'ünāt daḫı tābi'-i şuver-i (38) 'ilmiyye olup şuver-i 'ilmiyye ise 'ayn-ı nisbet-i felek tecellī-i zātīdür. Ve eflāk-i mezbūreden her birisi esmā-i zātīyye ve şıfāt-ı evveliyyeden olan (39) ḫayāt ve 'ilm ve ḳudret ve irādet ve sem' ve başar ve kelām isimlerinden lā-cerem bir ismüñ dāḫil-i ḫayṭa-i ḥükümeti olmaḡla ḫaḳā'ıḳ ve māhiyyāt-ı imkāniyye (40) ve a'yān-ı kevniyyede vāḳı' olan āşār-ı zāt u şıfāt bi-taḳdīri ḫālīḳı'l-kā'ināt eflāk-i ḥissīyye vesāṭeti ile eşer idüp envār-ı kevākib-i sābite (41) ve seb' a-i seyyāre zerī' a-i vuşūl-i āşār olduḡı cihetden şıfāt-ı mezbūreden her bir şıfātuñ iḳtiżā-yı salṭanatları bir müddet-i mu' ayyenede zāhir [267^a] (1) ve vücūdāt-ı eşyā esmā-i mezbūreye mezāhir olmaḡla zıkr olınan müddet-i mu' ayyeneye devre i'tibār olup ber-vefḳ-i muḳaddemāt-ı mezbūre her şey'üñ (2) zuḥūrı ve nebātuñ şüret-i nebātiyye ba' dehū şüret-i ḡızā'iyyeye müsta'idd olan ḫuşūl-i lezzeti için devr-i zamāndan bir mu' ayyen vardır ki sā'ati olmadın (3) ol şey' vücūda gelmez. Ve eşcār u nebātāt envār u şemerāt virüp lezzātı kemālin bulmaz. Kezālik müznibīn daḫı sā'ati gelmedin nārdan çıkmaz. (4) Ve hemçünīn sālīkler daḫı vaḳt-i isti'dādı gelmedin televvünāt-ı keşerāt ve taḳallübāt-ı ta' ayyünātdan ḳurtulup lezzāt-ı üns-i vaḥdetde mütemekkin olmaz. Meşelā (5)

سالها باید که اندر آفتاب

nice yıllar gerekdür ki āfītābda

(2592/2630) لعل باید رنگ و رُخشانی و تاب

la'l-i nāb reng ü tāb ve berrāḳlīḳ bula. Nitekim Sultān Veled (6) *İntihā-nāme*'sinde bu mefhūmı ḫūb taḫḳīḳ itmişdür. Nazm:

سیر در معنی درون جان بود

بی تنی رفتن سوی جانان بود

دم به دم تبدیل باشد اندر آن
(7) رفتن از حالی به حالی در جنان

همچو سیر لعل اندر تاب خور
دارد از خور بی دهان و کام و خور

می‌فزاید آن خورش لعلی او
می‌پذیرد هر دمی رنگی نکو

(8) چون بگیرد رنگ را از خور تمام
سنگیش باید ز تاب خور قوام

بعد از آن لعلی شود سنگی بها
کردد او جمله شهان را مبتلا¹⁶⁷⁰

İmdi erbāb-ı zünūbuñ daḥı (9) ḥāṣāk-i cerāyimi nār-ı ḥizlānda yanup ve āfitāb-ı maḡrifet pertevine ümmīdvār olup nāgehān eşi‘ā-i envār-ı raḥmet işrāk ve evsāḥ-ı zünūbı izāle (10) ve iḥrāk gerekdür ki ḥicāre-i nār mertebesinden ḥalāş olup la‘l-i dıraḥşān-ı imān ve vāşıl-ı dār-ı cinān ola. Ve hemçünān sālīkān-ı ṭarīkat ve ṭalībān-ı (11) nūr-ı maḥabbet olanlar daḥı mir‘at-i dillerin pīr-i ṭarīkatūñ āfitāb-ı himmet ve nūr-ı ḥurşīd terbiyetlerine muḳābil tutmak gerekdür. Derd-i ‘ışk-ı ilāhīden müteḡayyir (12) ve ḥālden ḥāle mütebeddil olup ve ḥicāre-i laḥm-ı şanavberīye mihr-enver-i ḥaḳīkat-i pertev-endāz-ı vaḥdet olup la‘l-i bedaḥşān-ı maḥabbet ve ‘ıḳyān-ı ma‘rifet (13) ola. Ve televvünāt u taḳallübātdan necāt bulup تَخَلَّقُوا بِأَخْلَاقِ اللَّهِ¹⁶⁷¹ sa‘ādetine vāşıl¹⁶⁷² الْفَقْرُ فَهَوَ اللَّهُ devletine nā‘il ola. Sultān Veled (14) *İntihā-nāme*’de ḥūb dimişdür. Nazm:

هستی چون سایه‌اش ز آن آفتاب
گشت نور و نیست شد سایه ز تاب

¹⁶⁷⁰ Can içinde manevî bir yer vardır ki o yoldan tensiz olarak canan tarafına gidilir. Orada bir hâlden diğere geçmek suretiyle demadem tebeddül vukua gelir. Lal taşının güneşin nuru altında vukua gelen seyri gibi ki mütemadiyen onunla teğaddi eder. O gıda ile beslenerek onun cevherliği tekemmül ede ede her an rengi güzelleşir. Güneşten tamamen rengini aldığı zaman artık o kıvama gelmiş, tekemmül etmiş olur. Ondan sonra padişahları da imrendirecek derecede kıymetli bir cevher olur. Sultan Veled, *İntihânâme*, s. 165. Tercüme için bkz. Küçük, *Küpten Sızan Sırlar: İntihâ-nâme-i Sultan Veled*, s. 349 (İbrahim Hakkı Eroğlu tercümesi).

¹⁶⁷¹ Allah’ın ahlakıyla ahlaklanın. Gazzâlî, *İhyâ*, C: VII, s. 321.

¹⁶⁷² Fakirlik tamam olduğunda o Allah’tır.

آفتاب حق برآن سایه چو تافت
(15) نور مطلق گشت چون این تاب یافت¹⁶⁷³

İmdi benüm rûhum! Her bir tavrũn bir nev'-i ta'bîri ve her bir hâlũn bir vaqt-i mu'ayyen ve bir te'sîr-i hâşşî muqarrer olduysa (16) tarîk-i Hâkķ'a sülûk iden refîķu't-tevfîķler daķı ibtidâ'en îmân-ı ğaybî mertebesine qadem-nihâde oldukları nebâtâtũn nebâtiyye derecesine resîde (17) oldukları gibi zamân-ı yesîrde olup ve îmân-ı şuhûdî mertebesine nâ'il oldukları eşcârũn mertebe-i ezhâr u eşmâra resîde oldukları gibi (18) zamân-ı medîdde olduğuna temsîl idüp Mevlânâ Hudâvendigâr buyurur ki:

باز تَرّه در دو ماه اندر رسد

Girü berk-i terre ve anuñ emsâli nebâtât-ı (19) mütenevvi'a dü mâha ğarîb veyâ ziyâdece müddetde zâhir olur.

(2593/2631) باز تا سالی گُلِ احمر رسد

Girü verd-i aķmer bir seneye deĝin irişüp kemâlin bulur. (20) Ve yâhud bu ma'nâya daķı işâret vardur ki mezra'a-i insâniyye olan raķm-ı mādere şulb-i pederden ilkâ olunan toķm-ı nuķfe-i insâniyye zübdiyye¹⁶⁷⁴ (21) ve raĝve¹⁶⁷⁵ ve nuķât ve hüviyye ve 'alaķa ve mużĝalık merâtibine seyr ü hareket itdükden şoñra 'izâm-ı mütenevvi'a ve a'zâ-yı muķtelife birbirinden temeyyüz bulup (22) ser-i müdevvir-i ketfden dest ve pā ve pehlū ve şikemden munfaşıl ve menāfiz ve mecārî-i harâret-i 'azîziyye peydā ve kuvvet-i nāmiye ve ğāziye hüveydā olup (23) merkeb-i rûķ-ı insânî olan hîlķat-i rûķ-ı hayvânîye müsta'idd ü qâbil olunca deĝin müddet-i eyyām-ı zuhûr-ı cenîn ber-ķavl-i hûkemā otuz ve otuz beş (24) ve yâhud kırķ ve kırķ beş günde ve ber-müceb-i hadîş-i şerîf dört ayda huşûl-peżîr olmaĝla hâlet-i mezbûre şûret-i nebâtiyyenũn (25) zamân-ı qalilde zuhûrına müteşâbih olup verd-i aķmer daķı bir senede zuhûra geldüĝi gibi cenînũn daķı şûret-i insâniyyesi ba'de't-taşvîr (26) ve't-tekmîl toķuz ay ve

¹⁶⁷³ Onun gölge gibi olan varlığı o afitabdan iktibasla nur olur, gölgeliĝi kalmaz. Hakk'ın güneşî o sâye üzerine düşünce o da mutlak nur olur. Sultan Veled, **İntihânâme**, s. 158. Tercüme için bkz. Küçük, **Küpten Sızan Sırlar: İntihâ-nâme-i Sultan Veled**, s. 213-214 (İbrahim Hakkı Eroĝlu tercümesi).

¹⁶⁷⁴ Zübd: İstilahât-ı tıbbiyeden olup tereyaĝına müşâbih yaĝımsı maddelere denilir. bkz. Hüseyin Remzî, **Lügat-ı Remzî**, C: I, s. 617.

¹⁶⁷⁵ Raĝvet: Süt kaymaĝı ve deniz köpüğü ve lüle taşı denilen bir nevi maden, türâb. bkz. Hüseyin Remzî, **Lügat-ı Remzî**, C: I, s. 594.

yāhud bir seneye karīb zamānda zuhūr idüp mertebe-i nebātiyyede olan cenīn gül yüzlü, rā kaşlu, dürr dişlü, āhu (27) gözlü, lebi la‘l-i nāb, melek sīretlü bir şuret-i insān tevellüd ider dimek ola. İmdi ¹⁶⁷⁶ بِالْأُمُورِ مَرْهُونَةٌ بِأَوْقَاتِهَا vefkınca eger āfāk u enfüsde (28) ve eger maḥsūsāt u ma‘kūlātda olan cemī‘-i kâbiliyyātuñ birer vaqt-i mu‘ayyenleri muḳadder olduysa

بِهَرِّ اَيْنِ فَرَمُودِ حَقِّ عَزِّ وَجَلِّ

(2594/2632) سُورَةُ الْأَنْعَامِ فِي ذِكْرِ أَجَلٍ

(29) Ḥaḳḳ sübhānehū ve te‘ālā sūre-i En‘ām’da ecel-i müsem mā zikrinde olan āyet-i kerīmeyi bu sırr-ı gārib ve emr-i ‘acībūñ keşfi içün beyān buyurdu.

[Maṭlab: Tefsīr-i ¹⁶⁷⁷ ثُمَّ قَضَىٰ أَجَلًا وَأَجَلٌ مُّسَمًّى

bu ¹⁶⁷⁷ كَمَا قَالَ اللَّهُ (30) تَبَارَكَ وَتَعَالَى: هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ طِينٍ ثُمَّ قَضَىٰ أَجَلًا وَأَجَلٌ مُّسَمًّى عِنْدَهُ ثُمَّ أَنْتُمْ تَمْتَرُونَ. āyet-i kerīme sūre-i En‘ām evvelindedür ve sūre-i (31) En‘ām suver-i ḳur‘āniyye beyninde rütbeten eşref olup cümleten vāhideten nüzül itmişdür. Ve mervīdür ki teşyī‘-i sūre-i En‘ām içün āsümān-ı berrinden (32) rüy-ı zemīne yetmiş biñ melek hūbūṭ idüp Mekke-i Mükerreme vādileri melā’ike-i āsümān ile mālāmāl oldu. كَمَا قَالَ إِبْنُ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا (33) فِي شَأْنِ هَذِهِ الصُّورَةِ: إِنَّهَا مَكِّيَّةٌ نَزَلَتْ جُمْلَةً وَاحِدَةً، فَأَمْتَلًا مِنْهَا الْوَادِي، وَشَيَّعَهَا سَبْعُونَ أَلْفَ مَلَكٍ، وَنَزَلَتْ الْمَلَائِكَةُ فَمَلَأُوا مَا بَيْنَ (34) الْأَخْشَبَيْنِ، فَدَعَا الرَّسُولُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَكَتَبُوا مِنْ لِّبَائِهِمْ إِلَّا سِتَّ آيَاتٍ فَإِنَّهَا مَدَنِيَّاتٌ ﴿قُلْ تَعَالَوْا أَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبِّي عَلَيْكُمْ﴾ (35) إِلَى آخِرِ الْآيَاتِ الثَّلَاثِ وَقَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ﴾ الْآيَةُ. وَقَوْلُهُ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى ﴿وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا﴾ (36) وَعَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَا نَزَلَ عَلَيَّ سُورَةٌ مِنَ الْقُرْآنِ جُمْلَةً غَيْرَ سُورَةِ الْأَنْعَامِ، (37) وَمَا اجْتَمَعَتِ الشَّيَاطِينُ لِسُورَةٍ مِنَ الْقُرْآنِ جَمْعَهَا لَهَا، وَقَدْ بُعِثَ بِهَا إِلَى مَعَ جِبْرِيلَ مَعَ خَمْسِينَ مَلَكًا أَوْ خَمْسِينَ أَلْفَ مَلَكٍ يُقْرُونَهَا وَيَحْفُونَهَا حَتَّى (38) أَقْرُوَهَا فِي صَدْرِي كَمَا أَقْرَأُ الْمَاءُ فِي الْحَوْضِ، وَقَدْ أَعَزَّنِي اللَّهُ وَإِيَّاكُمْ بِهَا عَزًّا لَا يُذِلُّنَا بَعْدَهُ أَبَدًا، وَبِهَا دَخَضَ حُجَجُ الْمُشْرِكِينَ وَوَعْدٌ مِنَ اللَّهِ لَا يُخْلِفُهُ. (39) وَعَنْ ابْنِ الْمُنْكَدِرِ: لَمَّا نَزَلَتْ سُورَةُ الْأَنْعَامِ سَبَّحَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: قَدْ شَيَّعَ هَذِهِ السُّورَةَ مِنَ الْمَلَائِكَةِ مَا سَدَّ ¹⁶⁷⁸ الْأَفْقُ. (40) Pes sūre-i En‘ām’un ‘inde’llāh menzileti mesmū’uñ ve suver-i

¹⁶⁷⁶ İşler tayin edilen zamanda gerçekleşir.

¹⁶⁷⁷ “Sizi (özel) bir çamurdan yaratan, sonra ölüm zamanını takdir eden ancak O’dur. O’nun katında bir ecel daha vardır. Siz hâlâ şüphe ediyorsunuz.” En‘ām 6/2.

¹⁶⁷⁸ İbn Abbas (r.a.) bu surenin büyüklüğü ile ilgili şöyle demiştir: Bu sure Mekki olup toplu olarak indirilmiştir. Gelirken bütün bir vadi (meleklerle) dolmuş, onu Cebrail ile beraber yetmiş bin melek teşyi etmiştir. Böylece melekler indiler de, Mekke’yi kuşatan o iki dağın arası meleklerle dolup taşı. Bunun üzerine Allah’ın Resulü (s.a.v.) katiplerini çağırdı ve altı ayet hariç surenin hepsini yazdılar. Çünkü bu altı ayet Medeni’dir. Bu ayetler “De ki: Gelin, Rabbinizin size neleri haram kıldığını okuyayım...” (En‘ām 6/151) ayetiyle, müteakip üç ayet, “Allah’ın kadrini gereği gibi bilemediler.” (En‘ām 6/91) ve “Allah’a yalanla iftira edenden daha zalim kim vardır?” (En‘ām 6/93) ayetleridir. Enes (r.a.) Hz. Peygamber’in (s.a.v.) şöyle dediğini rivayet etmiştir: Kuran’da En‘ām suresinden

bunların semtinde olan ba‘zı cemā‘at bu kelāmda hāzfa ihtiyāc (12) yokdur; zīrā lā-cerem insān tıyndan icād olınmışdur diyüp işbu hadīs-i şerīfī sened itmişlerdür: رُوي عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: (13) مَا مِنْ مَوْلُودٍ يُوَلَّدُ إِلَّا يَذُرُّ عَلَى التُّطْفَةِ مِنْ تُرَابِ حَفْرَتِهِ. 1682 وَقِيلَ أَنَّ التُّطْفَةَ أَصْلُهَا. 1683 Ammā ekser-i müfessirīn maḥzūfa mütā‘allık olmak lāzımdur diyüp (14) خَلَقَ أَصْلَكُمْ taḳdīr itmişler. Ve tıyndan murād ba‘zıları Ādem ‘aleyhisselāmdur demişler. Kemā ḳāle İmruū’l-Kays, şî‘r:

إِلَى عِرْقِ الثَّرَى رَسَخَتْ عُروقي
(15) وَهَذَا الْمَوْتُ يَسْلُبُنِي شَبَابِي 1684

Ya‘nī İmruū’l-Kays daḥı ırḳu’s-şerā ḳavli ile murād itdügi Ādem ‘aleyhisselāmdur. Zīrā Ādem min-ḥayşū’l-übüvve aşıldır, (16) demişler. Hūlāşa-i kelām İmām Faḥreddīn-i Rāzī ve Nişābūrī taḥḳīḳ itdükleri üzere cemī‘-i nās menī ile dem-i ḥayzdan maḥlūḳ olup eger nuṭfe ve eger (17) ṭamş-ı demden münḳalib olmuştur. Dem daḥı ağziyeden tekevvün idüp ağziye daḥı ya ḥayvāniyye yāḥud nebātiyyedür. Eger ağziye ḥayvāniyye ise ḥilḳat-i ḥayvān daḥı (18) insān gibi menī ile demden, dem daḥı nebātdan mütekevvün olmuşturdur. Pes bu taḳdīrce insān ağziye-i nebātiyyeden ḥuşūle gelüp ağziye-i nebātiyye daḥı ‘anāşır-ı (19) müntehiye olduğu cihetden lā-cerem her bir insānuñ icādı vech-i meşrūḥ üzere tıyndan olup tevcīh-i mezbūr şavāba aḳreb olur. İmdi ağziye-i (20) mütenevvī‘a ‘anāşır-ı müteşābihetü’l-eczādan ve nuṭfe-i müteşābihetü’l-eczā daḥı ağziye-i mezbūre-i muḥtelifeden mütevellide olduğu ma‘lūm olduysa nuṭfeden daḥı (21) levn u şūret ve şekl ü şıfatdan a‘zā’-i mütenevvī‘a zāhire olup meşelā ḳalb u dimāğ ve kebd ü tıḥāl ve a‘zā-yı basīṭanuñ envā‘ı (22) ‘izām ve ḡazārīf 1685 ve ribāṭāt 1686 ve evtār 1687 ve şiryānāt 1688 ve

Ebû Hayyân, İbnü’l-Cezerî, İbn Hacer el-Askalânî gibi önemli âlimlerin kendisinden istifade ettiği kıraat âlimidir. bkz. Tayyar Altıkulaç, “Medevî”, **DİA**, C: XXVIII, s. 367-368.

1681 Ebû Tâlib el-Mekkî (ö. 437/1045) Mehdevî ile aynı yıllarda Kayrevan’da doğup hayatının önemli bir kısmını Endülüs’te geçiren kıraat ve tefsir âlimidir. Tayyar Altıkulaç, “Ebû Tâlib el-Mekkî”, **DİA**, C: XXVIII, s. 575-576.

1682 Her doğan kimsenin üzerine topraktan kazılan bir nutfe serpilmiştir. İbn Semîn, **ed-Dürrü’l-Masûn fî Ulûmi’l-Kitâbi’l-Meknûn**, thk.: Ahmed Muhammed el-Harrât, Dımeşk 1414/1993, C: IV, 526; Ebû Hafs ed-Dımeşkî, **el-Lübâb fî Ulûmi’l-Kitâb**, thk.: Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavvaz, Beyrut 1419/1998, C: VIII, 15.

1683 Nutfe toprağın aslıdır denilmiştir.

1684 Benim damarlarım Âdem’e kadar kök saldı. Bu ölüm ise gençliğimi elimden aldı. İbn Semîn, **ed-Dürrü’l-Masûn**, C: IV, s. 526. Ayrıca bkz. İmruū’l-Kays, **Dîvânü İmrii’l-Kays**, thk.: Hasan es-Sendûbî, Beyrut, Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1403/1983, s. 43.

1685 Gazrûf: Kırıtdak ve kıkırdak ve kemirlik ta‘bîr olunan yumuşak kemik ki zâhiren burunda ve kulakta tesâdüf ve müşâhede olunur. Cem‘i gazârîf ve gazârîf gelir ki ıstılâhât-ı tıbbiyyedendir. bkz.

ğayruhâ cümlesi nuţfeden tevellüd itmişdür. Pes mevâdd-ı müteşâbiheden bu maķûle şıfât-ı (23) muhtelifenüñ ĥudûsı lâ-cerem bir müdebbir ü ĥakîm ve muķaddir u ‘alîmüñ taķdırine muhtâc olmağla ol şâni‘-i lâ-yezâl ve ĥakîm-i bî-mişâl irâde-i şâmîle ve ĥudret-i (24) kâmile siyle a‘zâ-yı mezbûreyi şıfât-ı mezkûre-i muhtelifi üzere tertîb ve taşvîr idüp ve irâdet-i ezeliyye ve ĥudret-i evveliyyesi ebedü’l-âbâd bâķiye (25) olan ol ĥayy-i lâ-yemût ba‘de’l-imâte ecsâma ĥayâtı i‘ade ile mevtâyı merreten şâniyyeten ibdâ‘ u icâda bi-tarıķı’l-ehven ķâdirdür. Nazm (26):

Zâhir oldı çünki tevĥîd-i Ĥudâ

Zât-ı pâkine dime çün ü çerâ

Zâtı evveldür bidâyet yok aña

Daĥı âĥirdür nihâyet yok aña

Eyledi zâtı vücûdın iķtîzâ

(27) Kıldı her zâta vücûdı ol ‘atâ

قَضَى أَجَلًا Ya‘nî Ĥaķķ sübhânehû ve te‘âlâ ba‘de ĥalku’l-enâm ecel taķdır u ķazâ eyledi. Ma‘lûm ola ki “قَضَى” bi-ma‘nâ ızhâr (28) olursa lafz-ı “قَضَى” daĥı ‘alâ-aşlıhâ tertîb-i zamânî içün olur. Zîrâ ızhâr-ı şıfat fi‘l ve ĥalkdan müte‘aĥĥirdür. Ve eger “قَضَى” kütüb ü ķader ma‘nâsında olursa (29) “قَضَى” zıkrde tertîb içün olur. Zîrâ ĥudret şıfat-ı zâtiyyeden olup bizüm ĥalkumuzdan müteķaddemdür. Ve bi’l-cümle gâh olur ki kelime-i ķazâ ĥükm ü emr (30) ma‘nâsına olur: ¹⁶⁸⁹ وَمَقَضَى رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا Ve gâh olur ki i‘lâm ve iĥbâr ma‘nâsında isti‘mâl olunur: ⁽³¹⁾ إِسْرَائِيلَ كَقَوْلِهِ تَعَالَى: وَقَضَيْنَا إِلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ فِي الْكِتَابِ Ve bir itmâma irişse ķazâ şıfat-ı fi‘l ma‘nâsında isti‘mâl olunur: Ke-

Hüseyin Remzî, **Lügat-ı Remzî**, C: II, s. 17.

¹⁶⁸⁶ Ribât: Kendisiyle bir şey bağlanacak şey ve istilâhât-ı tıbbiyyeden olup a‘zâ-yı dâhiliyyeyi yerinde tutan ve mefâsılı mihverinde sâbit kılan beyaz, sadeñ ve leyyin yani yumuşak ve eğilip bükülmeye kabiliyetli olan ve uzanmak şânından olmayan muhtelifü’l-eşķâl lîñ veya gışâñ bağların her birine denilir. Cem‘i rubut ve erbîta gelir ve bir işe müdâvemet eylemek ve kervansaray ve tekve ve imaret ve ser-hadde askerin eğlendiğî yere ve askerin ikametine denilir. Bu manalara geldikte cem‘i ribâtâtır. Hüseyin Remzî, **Lügat-ı Remzî**, C: I, s. 578. Sarı Abdullah Efendi burada ribâtât şeklindeki çoğulunu tercih etmişse de kast edilen tıbbî olan birinci manadır.

¹⁶⁸⁷ Veter kelimesinin çoğuludur. Veter (anatomi): Kasları hareket ettiren kırış. <http://lugatim.com/s/veter> (23.02.2022)

¹⁶⁸⁸ Şiryân: Istilâhât-ı tıbbiyyeden olup kırmızı kanı hâvî olan her bir nabız damarına ıtlak olunur, cem‘i şerâyîn gelir. Mezkûr damarlar âzâ ve eczâ-yı bedeniyyeyi tagdiyye hizmet ederler. Hüseyin Remzî, **Lügat-ı Remzî**, C: I, s. 720-721.

¹⁶⁸⁹ “Rabbin, sadece kendisine kulluk etmenizi emretti.” İsrâ 17/23.

¹⁶⁹⁰ “Biz, kitapta İsrailoğullarına bildirmişdik.” İsrâ 17/4.

ķavlihi Te‘ālā: ¹⁶⁹¹ فَقَضَاهُنَّ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ فِي يَوْمَيْنِ (32) Ve ķile فَلَانَ حَاجَةً فَلَانَ Ve ecel daķı luġātde inķızā-yı emed iķün olan vaķt-i mađrūbdan ‘ibāretdür. Ve insānuñ eceli inķızā-yı ‘ömr iķün (33) olan vaķitden ‘ibāretdür. Ve ecelü’d-deyn dirler. Ya‘nī deynde olan te’ĥirūñ maĥall-i inķızāsı demek olur. Ve bu taķdırce aşı-ı ecel te’ĥirden (34) olur. Felihāzā bir şey’ te’ĥir olınsa أَجَلُ النَّشِيءِ أَجَلُ أَجُولًا وَهُوَ أَجَلٌ dirler. Ya‘nī أَجَلٌ نَاقِضٌ. el-Hāşıl ber-vefķ-ı muķaddemāt-ı mezbūre (35) mefhūm-ı āyet-i kerīme Hāķķ sübhānehū ve te‘ālā her aĥaduñ mevt ü fenāsı iķün bir vaķt-i mu‘ayyen taķşış u taķdır eyledi dimekdür. Ve taķşış-i mezbūr (36) fī-zālike’l-vaķt olan ikā‘-ı mevte meşıyyet-i ezeliyye-i rabbāniyyenüñ ta‘alluķundan ‘ibāretdür. ¹⁶⁹² ثُمَّ إِنَّكُمْ بَعْدَ ذَلِكَ لَمَيِّتُونَ. 1692. Naẓm: ķavl-i münifī daķı bu āyet-i kerīmenüñ (37) nazīridür. Naẓm:

Her neye baķsañ delil-i zātdur

Cümle eşyā muşĥaf-ı āyātdur

Menba‘-ı bī-‘avn ü bī-āletdür ol

Ĥāl-ı bī-gāyet ü illetdür ol (38)

وَأَجَلٌ مُّسَمًّى عِنْدَهُ: Ve ecel-i müsem mā Hāķķ celle ve ‘alānuñ ‘indinde müşbetdür. Ma‘lūm ola ki “وَأَجَلٌ مُّسَمًّى” mübtedā, “عِنْدَهُ” ĥaberidür. Ve bu maĥalde müsevvaġ-ı ibtidā (39) iki şey’dür. Birisi ecelüñ müsem mā ile mevşūf olduġıdır ki ifāde-i taķşış ile ma‘rifeye ķarīn olmuşdur. Ve müsevvaġ-ı şānī ecel vāv-ı ‘atıfe ile (40) olduġıdır. Mücerred ‘atıf ise müsevvaġātdandır. Ve ecel ile müsem mā tenvīn-i tenķir ile geldüġi ibhām iķündür. وَأَجَلٌ مُّسَمًّى عِنْدَهُ kaydıyla olan (41) tafşıl daķı müsevvaġātdandır. Kemā ķāle’s-şā‘ır, şi‘r:

إِذَا مَا بَكِي وَأَنْصَرَفْتُ لَهُ

بَشَقٍّ وَشَقٍّ عِنْدَهُ لَمْ تُحَوَّلْ ¹⁶⁹³

Ve mübtedā’ mevşūfun müteķāribun ile’l-ma‘rife [268^a](1) olmaġla filĥaķīķa nekre ise daķı bu maĥalde zarf olan ĥaberüñ taķaddümi icāb itmemişdür. Kemā-ķāle ez-Zemahşerī fi’l-*Keşşāf*: ¹⁶⁹⁴ فَكَارَبَ الْمَعْرِفَةَ (2) Ve *Keşşāf*’uñ bu ķavline i‘tirāz

¹⁶⁹¹ “Böylece onları, iki evrede yedi gök olarak yarattı.” Fussilet 41/12.

¹⁶⁹² “Sonra siz bunun ardından mutlaka öleceksiniz.” Mü’minün 23/15.

¹⁶⁹³ İbn Semīn, *ed-Dürrü’l-Masūn*, C: IV, s. 527. Şiir iķin ayrıca bkz. İmru’l-Kays, *Dîvānū İmrîi’l-Kays*, s. 113.

¹⁶⁹⁴ Ćünkü sıfatla “özel”leşmiş ve marifeye yaklaştırmıştır. Zemahşerī, *Keşşāf*, C: II, s. 5. Tercüme iķin bkz. Zemahşerī, *Keşşāf Tefsîri*, C: II, s. 598.

olunup hâlet-i tenkîrde müsevvağ-ı ibtidâ mübtedânuñ şıfat olmasıdır diyü Zemaḥşerî'nüñ eylediği (3) ta' yîn müselleme degüldür. Zîrâ mübtedâ-yı münekkerüñ müsevvağı mücerred vaşf olmayup belki 'atf u tafşîl daḥı müsevvağâtıdır. Bu taḳdîrce efrâd bi'z-zıkr nice muvâfık (4) olur diyüp mu'teriz daḥı *إِذَا مَا بَكَى* beytini kendüye sened getürmiş ve lâkin İbn Semîn¹⁶⁹⁵ Zemaḥşerî tarafından mu'terizâ bu vechile cevâb vermiş ki: Zemaḥşerî (5) ḥod bu maḥalde müsevvağâtıdan olan faḳaṭ taḥşîş-i vaşfdur diyü ta' yîn itmemişdür ki ḥattâ i' tirâz lâzım gele. 'Ale'l-ḥuşuş 'atf u tafşîli müsevvağâtıdan (6) ta'dâd idenler şîrtime-i ḳalîl olmağla Zemaḥşerî daḥı eşhur-ı müsevvağâtı îrâd idüp gayr-ı meşhûrî zıkr-i murâd itmemişdür. *وَقَالَ زَمَخْشَرِي: فَإِنْ قُلْتُ: (7) أَلَكَلَامُ السَّائِرِ أَنْ يُقَالَ: عِنْدِي ثَوْبٌ جَيِّدٌ، وَلِي عَبْدٌ كَيِّسٌ، وَمَا أَشْبَهَ ذَلِكَ، فَمَا أُوجِبُ التَّقْدِيمَ؟ قُلْتُ: أَوْجِبُهُ أَنْ الْمَعْنَى: وَأَيُّ أَجَلٍ مُسَمًّى عَنْدهُ، (8) تَعْظِيمًا لِشَأْنِ السَّاعَةِ، فَلَمَّا جَرَى فِيهِ هَذَا الْمَعْنَى وَجِبَ التَّقْدِيمُ.*¹⁶⁹⁶ Zemaḥşerî'nüñ bu taḳdîri daḥı muvâfık degüldür diyü i' tirâz itmişler. Zîrâ taḳdîr-i tamâm-ı (9) kelâm *عِنْدَهُ مُسَمًّى* dimek olur. Ma' ahâzâ "أَيُّ" şıfat olduğda ḥazfî cā'iz degüldür. Ve belki "أَيُّ" kelimesinüñ mevşûfî maḥzûf ve şıfat (10) olan "أَيُّ" kelimesi bilâ-mevşûf ibḳâ olunması daḥı cā'iz degüldür. Meşelâ *مَرَرْتُ بِأَيِّ رَجُلٍ* ḳavli *مَرَرْتُ* irâde olunmaḳ cā'iz olmaz. (11) İbn Semîn buña daḥı bu vechile cevâb tedârik ider ki: Bir ma'nâyı bir lafz ile tefsîr iden muḥaḳḳaḳ ne vechile mu'âḥaze olunur. Bâ-ḥuşuş Zemaḥşerî (12) kelâm-ı muḳadder müfessirüñ 'aynıdur iddi'â itmeyüp belki bu icmâliñ tafşîli *أَيُّ* dimekdür diyü ma'nâyı îzâḥ eylemişdür. Bu taḳdîrce zalike'l-kelâmı (13) tefsîr olan müfessir aşl-ı müfessirdür dimek şâdık olmaz. Ve eger i' tirâz müfessirüñ ḳavline olup "أَيُّ" şıfat olduğda maḥzûfuñ (14) ḥazfî cā'iz degül iken îzâḥ-ı müfessir içün îrâd itdüğü ḳavl-i "أَيُّ" bilâ-mevşûf şaḥîḥ degüldür dinürse bu daḥı müselleme degüldür. Zîrâ ḥazf-ı mevşûf (15) ve ibḳâ'-ı "أَيُّ" buleğâ-yı 'arabdan vâḳı' olmuşdur. Ke-ḳavlihi'ş-şâ'ir, şî'r:

¹⁶⁹⁵ Dil ilimlerine, tefsir ve kıraate dair çalışmaları ile bilinen Semîn el-Halebî (ö. 756/1355) *ed-Dürri'l-Masûn fî Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn* isimli eserinde Kuran'ı i'rab bakımından açıklamaya çalışır. Semîn el-Halebî bu çalışmasıyla bu alanda yapılan çalışmalara öncülük etmiş ve eseri alana dair temel kaynaklardan biri kabul edilmiştir. Abdülaziz Hatip, "Semîn el-Halebî", *DİA*, C: XXXVI, s. 292-293.

¹⁶⁹⁶ Şayet, "Yaygın kullanım, 'İndî sevbün ceyyidün. (Benim güzel bir giysim var.)', 'Lî 'abdün keyyisün. (Benim zeki bir kölem var.)' vb. şekillerdedir, o hâlde, ayetteki mübtedanın takdimini gerekli kılan nedir?" dersin şöyle derim: Mananın, kıyamet vaktinin önemini belirtmek için "Eyyü ecelin müsemmen 'indehû? (Hem hangi 'adı konulmuş' ecel O'nun katındadır?)" şeklinde olması, takdimi gerekli kılmıştır. Zira sözde bu anlam bulunduğu zaman, takdim zorunlu olur. Zemaḥşerî, *Keşşâf*, C: II, s. 5. Tercüme için bkz. Zemaḥşerî, *Keşşâf Tefsîri*, C: II, s. 598.

إِذَا حَارَبَ الْحَجَّاجُ أَيَّ مُنَافِقٍ
عَلَاهُ بِسَيْفٍ كُلَّمَا هَرَّ يَقْطَعُ¹⁶⁹⁷

Neşr: Ya‘nî ¹⁶⁹⁸ مُنَافِقًا أَيَّ مُنَافِقٍ (16) حَارَبَ الْحَجَّاجُ iken münâfık-ı evvel ki mevşûfdur maḥzûfdur. Pes Zemaḥşerî işâbet idüp vech-i meşrûḥ üzere vâkı‘ olan i‘tirâz (17) yerinde olmaz. İmdi bi-ḥasebi’l-i‘râb olan baḥş ü cedel mesmû‘ u mefhûmuñ olduysa bu daḥı ma‘lûm ola ki bu âyet-i kerîmenüñ ma‘nâ-yı şarîḥi (18) her bir insân için ecelinüñ ḥuşûlüne delâlet ider. Ammâ أَجَلُ’üñ tefsîrinde daḥı taḥkîkât-ı muhtelifе vardır. Cümleden biri ber-taḥkîk-i Ebû Müslim (19) قَضَى أَجَلًا kavı-i kerîminde olan ecelden murâd mâzî olan ḥalkuñ ecelleridür. وَأَجَلٌ مُّسَمًّى عَنْدَهُ kavı-i kerîminde olan ecelden daḥı (20) murâd bâkî olan maḥlûkuñ ecelleridür. Pes âcâl-i kavm-i mâzî munḳâzî ve kendüleri mevtâ olmağla miḳdâr-ı ecelleri ma‘lûm olup ve henüz işâbet (21) itmeyüp dünyâda bâkî olanlaruñ vakitleri ledeyi’l-maḥlûk nâ-ma‘lûm olmağla ecel-i şânî ‘inde’llâh müşbet ve ma‘lûm olmağ üzere taḥşîş olınmışdır. وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا: الْأَجَلُ الْأَوَّلُ النَّوْمُ وَالْأَجَلُ الثَّانِي أَجَلُ الْمَوْتِ.¹⁶⁹⁹ وَقَالَ مُجَاهِدٌ¹⁷⁰⁰ وَسَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ¹⁷⁰¹ الْأَجَلُ الْأَوَّلُ أَجَلُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا: الْأَجَلُ الْأَوَّلُ النَّوْمُ وَالْأَجَلُ الثَّانِي أَجَلُ الْمَوْتِ. Pes ber-kavı-i Mücâhid ve Sa‘îd ‘inde’llâh olan ecel-i müsemmâ ecel-i kıyâmet olur. Zîrâ¹⁷⁰³ لَهَا (24) لَا آخِرَ لَهَا وَلَا انْقِضَاءَ (25) ecel-i evvel ibtidâ-yı ḥilḳatden ḥadd-i mevte varınca vâkı‘ olan eceldür. Ve ecel-i şânî mâbeynü’l-mevt ve’l-ba‘ş vâkı‘ olan ecel-i berzaḥdur dimişler. (26) Ve ba‘zılar ecel-i evvel her

¹⁶⁹⁷ Haccâc ne zaman bir münâfıkla çarpışsa kılıcını çekip sallayarak onu kesti ve ona galip geldi. İbn Semîn, **ed-Dürri’l-Masûn**, C: IV, s. 527-528. Şiir için ayrıca bkz. Ebû Firâs Fereznâk, **Dîvânü’l-Ferezdak**, Beyrut, Şeriketü’l-Alemye li’l-Kitâb, 1995, C: II, s. 70.

¹⁶⁹⁸ Haccâc münâfıklardan biri ile çarpıştı.

¹⁶⁹⁹ İbn Abbas (r.a.) şöyle söylemiştir: Ecelin ilki uyku ikincisi ölümdür. Ebû Hafs ed-Dîmeşkî, **Lübâb fî Ulûmi’l-Kitâb**, C: VIII, s. 19.

¹⁷⁰⁰ Tabiîn döneminin önde gelen müfessirlerinden biri olan Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721) Abdullah b. Mes‘ûd, Ali b. Ebû Tâlib, Sa‘d b. Ebî Vakkâs, Ebû Hüreyre, Âişe, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Zübeyr, İbn Abbâs gibi sahabelerle görüşüp onlardan tefsir, hadis, fıkıh alanlarında istifade etmiştir. Hocası İbn Abbas’ın vefâtından sonra ondan öğrendiği tefsir ekolünü sürdürmesi ile tefsir bakımından önemli bir yere sahiptir. bkz. Muhammet Fatih Kesler, “Mücâhid b. Cebr”, **DİA**, C: XXXI, s. 442-443.

¹⁷⁰¹ Ebû Abdillâh (Ebû Muhammed) Saîd b. Cübeyr b. Hişâm el-Esedî (ö. 94/713 [?])İbn Abbâs’tan tefsir, İbn Ömer’den fıkıh alanında dersler alan hadis ve tefsir konusundaki rivayetleriyle bilinen tabii âlimlerindendir. Mehmet Efendioğlu, “Saîd b. Cübeyr”, **DİA**, C: XXV, s. 552-554.

¹⁷⁰² Ecelin ilki dünyada olan ecel ikincisi ahirette olan eceldir.

¹⁷⁰³ Onun için bir son ve yok oluş yoktur. Ebû Hafs ed-Dîmeşkî, **Lübâb fî Ulûmi’l-Kitâb**, C: VIII, s. 19.

aḥaduñ miḳdār-ı ‘ömr-i māzisi ve ecel-i şānī herkesüñ ‘ömründen baḳıyye ḳalan zamānıdır ki müddet-i mezbûre ‘inde’llāh ma‘lûmedür dimişler. (27) Ve bir ḳavl daḫı ḥükemā-yı islāmiyye ḳavlidür ki her bir şahş için iki ecel vardur. Ecel-i evvel şol ecel-i ṭabī‘idür ki mizāc-ı insānī ‘avārız-ı ḥāriciyyeden (28) maşûn olsa müddet-i beḳāsı fülān zamāna müntehī olur didükleri eceldür. Ve ecel-i şānī ecel-i ihtirāmīdür ki esbāb-ı ḥāriciyyeden ḳatlı ü ğark (29) u ḥark ve ledġ-ı ḥaşerāt ve ‘avārızdan bunuñ emşālī bir şey’üñ işābeti ile vuḳū’a gelür. Ve esbāb-ı mezbûreden ḳanḳısı işābet idecekdür (30) ve ne zamānda işābet ider ‘inde’llāh müşbet ve ma‘lûmdur. Ve müsem mā gelmesinüñ daḫı aşlı mādde-i ismdendür. Vāv (و) yā’ya (ي) ḥarf-i yā daḫı elif’e (ي) ḳalb (31) olınmışdur. Pes ḥāşıl-ı ma‘nā-yı āyet-i kerīme ecel-i mezbûr ‘inde’llāh müşbet ve ma‘lûm ve ismi levḥ-i maḥfûzda mezkûr ve mektûbdur dimek olur. (32) ﴿تَمَتُّوْنَ تَمَتُّوْنَ تَمَتُّوْنَ﴾ mine’l-vezni tef’alûn mine’l-miryeti. “مَرِيَّةٌ” şekk ü tereddüd ma‘nāsınadır. Ya’nī mirye şey’eyn-i müteḳābileynde mütereddid olup (33) şekde ḳalmağa dirler. Ve bu āyet-i kerīmede iltifāt vardur. Ya’nī evvel-i sūrede olan ¹⁷⁰⁴﴿كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ﴾ ḳavl-i kerīmi (34) ġā’ib iken ﴿خَلَقَكُمْ﴾ ḳavl-i kerīmi ile ġaybdan ḥiṭāba iltifāt olınmışdur. Velākin bunda su’āl vārid olur ki ḥalk ile (35) ḳazā-yı ecel ancak küffāra muhtaşş olmayup mü’mīnler daḫı dāḫil iken ne cihetden muvāfiḳ olur ki (36) ﴿تَمَتُّوْنَ﴾ ḥiṭābında mü’mīnler ḥod dāḫil degüldür? Cevāb virmişler ki: ﴿تَمَتُّوْنَ﴾ ḳavliyle ḥāşşaten küffār ḳaşd olunup Ḥaḳḳ sübhānehū ve te‘ālā anları (36) ḳudret ü ḥükm ü irādet ü meşıyyeti ile ḥalk u icād eyledüġin ve ecellerine ḥükm ü ḳazāsı cārī olduġın beyān ile küffāra tenbīh-i ‘azīm (37) buyurulmuşdur. Pes Ḥaḳḳ te‘ālā nübüvvet ve imān ile ıstıfā buyurduġı ‘ibād-ı aşfiyāsı bu āyetde mūnderic olmaḳ taşavvur olunmamaḳ ile (39) āyet-i ahīre iltifāt bābından ‘add olınmışdur.¹⁷⁰⁵ el-Ḥāşıl Ḥaḳḳ sübhānehū ve te‘ālā küffāra ‘itāb ile ḥiṭāb ider ki: Ey kāfir u müşrikler ve zulumāt-ı (40) cehlde hālikler! Siz ḥod bu vücūd ile muttaşif olmazdan evvel ḥayātdan ḥaṭṭı yok cemād iken sizi icād idüp ḥayāt virdüm (41) ve ‘ömür taḳdīr eyledüm. Ve muḳadder olan erzāḳıñuzı eksik itmedüm. Böyle iken ne mertebe cāhillersiz ki maḥz-ı temerrüdünüzden tedebbür ü tefekkür itmeyüp [268^b] (1) emr-i bi’şet ve i‘āde-i ḥayāt-ı zā’ileñüzde şekk ü temerrüd idersiz.

¹⁷⁰⁴ “Ama yine de kāfir olanlar (putları) rablerine eş tutuyorlar.” En’ām 6/1.

¹⁷⁰⁵ İbn Semīn, **ed-Dürrü’l-Masûn**, C: IV, s. 528.

Ne ‘aceb aḥmak ve nā-ḳābillersiz i‘āde-i ḥayāt ḥod ibtidā’ en olan icāddan ehvendür.
Āmennā ve şaddaḳnā. (2) *Muḥammediyye*:

İlāhün Vāḥidün Rabbün Te‘ālā
Hüve’llāhu’l-Bedī‘ü’l-Ḥakku’l-a‘lā

Aḥaddur zātı müstecmi‘ şıfātı
Tecellī zātına esmāsı meclā

(3) Kemāline bu mevcūdāt āyāt
Cemāline dü ‘ālemler mücellā

Tahayyürde ḳamu efhām u evhām
Anuñ dergāh-ı ‘izzetinde te‘ālā

(4) Cemī‘-i kā’inātı kıldı ibdā‘
Delā’il kıldı zātına mu‘allā

Anuñdur naşr u ‘izzet cūd u raḥmet
Anuñdur ğayb u ‘ayn uḥrā vü u‘lā

(5) Çü ferdāniyyet anuñ ḥamd aṇadur
Çü vaḥdāniyyet anuñ şükri evlā¹⁷⁰⁶

Āh ey müstekşif-i esrār-ı erbāb-ı ḥaḳīḳat ve müstefiḥ-i estār-ı envār-ı aşḥāb-ı (6)
maḥabbet! Kāşif-i celābīb-i vaḥdet olan ehl-i ḳurubāt bu āyet-i kerīmede min-
ḥayşü’l-müşāhedāt ve’l-mükāşefāt böyle taḥḳīḳ iderler ki eflāk-i ḥissiyye (7) cesed
ve rüy-ı zemīn ḳalb-i şanavberī meşābesinde olmağla ber-müceb-i وَأَشْرَقَتِ الْأَرْضُ بِنُورِ
¹⁷⁰⁷ رَبِّهَا Ḥazret-i Vehhāb u zü’l-‘aṭā ḳalb-i semāvāt olan (8) vech-i arzı işrāk-ı āfitāb-ı
celāline taḥşiş idüp ve min-tilke’l-ḥāşşiyyet şüret-i insāniyyeyi ḳalb-i ‘ālemden ḥalk
itmekle ādem cesedānī olmayup (9) belki ḳalbī olmuştur. Aña binā’ en ki Ḥazret-i
Ḥaḳḳ ve Ḳādir-i Muṭlaḳ ervāḥ-ı ḳudsiyye ve eşbāḥ-ı melekūtiyyeden olan vedā’i‘-i
ḥikmet ve leṭā’if-i fiṭratını (10) arzda vedī‘ at kılmıştır. خَلَقَكُمْ مِنْ طِينٍ kerīmesinde olan
lafz-ı tıynı nekre-i ğayr-ı muḳayyede irād buyurduğu bu sırr-ı laṭife işaretdür ki (11)
ol Ra’ūf u Raḥīm ve Cevād u Kerīm ‘ibād-ı ḥavāşşını iğrāz u tekrīm içün ecsām-ı

¹⁷⁰⁶ Yazıcızāde Mehmed, **Muḥammediye**, 207.

¹⁷⁰⁷ “Artık Rabbinin nuruyla yer aydınlanır.” Zümer 39/69.

mü'minîni tıyn-ı cennetden ve ecsâd-ı mûkînîni tıyn-ı hâzretten ve eşbâh-ı (12) 'âşıkîni tıyn-ı maḥabbetden icâd idüp kemâl-i kudretin ızhâr eyledi. کَمَا رُويَ قَالَ تَعَالَى لِدَاوُدَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: خَلَقْتُ قُلُوبَ الْمُشْتَاقِينَ مِنْ نُورِي (13) وَرَزَقْتُهَا وَنَعَّمْتُهَا بِجَمَالِي وَخَلَقْتُ طِينَةَ أَحْبَابٍ مِنْ طِينَةِ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلِي Āh ey وَمُوسَى كَلِيمِي وَعِيسَى رُوحِي وَيَحْيَى صَفِيِّي وَمُحَمَّدٌ حَبِيبِي صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِمْ (14) وَعَلَى سَائِرِ الْأَنْبِيَاءِ أَجْمَعِينَ.¹⁷⁰⁸ hemdem-i nesîm-i subḥ-ı vişâl! Ol maḥbûb-ı bî-mişâl Âdem ile evlâdını tıyndan icâd buyurduğı bir 'aceb kudret (15) ve ġarîb ḥikmet olmağla ol sırr-ı kudreti ızhâr içün هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ kerîmesiyle zâtını tavşîf ve nefsinî ta'rîf buyurdu. Ve tıynda nefḥ-i rûḥa (16) kemâl-i kâbiliyyet olmağla müsteḥakḳ-ı sücûd-ı melek olmağıçün إِنِّي خَالِقٌ بَشَرًا [مِنْ طِينٍ] nefḥ-i rûḥ-ı izâfi¹⁷⁰⁹ buyurdu. Ve ber-müceb-i kûmûn-ı ġayb ve kenz-i aḥadiyyetden bilâ-infişâlin mufârîḳ olan rûḥa ḥâzret-i aḥadiyyet ba'dehû (18) tıyn-ı ḥaḳîḳatden olan eyyâm-ı firâḳıyîçün bir vaḳt ve ecel taḳdîr buyurdu. Ve ber-feḥvâ-yı وَأَجَلٌ مُّسَمًّى عِنْدَهُ ba'de eyyâmi'l-farḳa olan eyyâm-ı vuşlatı (19) maḳâm-ı 'indiyyetde işbât idüp فِي مَقْعَدٍ¹⁷¹⁰ kavı-i şerîfi ile bu sırra telmîḥ u işâret buyurdu. Pes nâ'il-i vuşlat (20) olıncaya dek vâḳı' olan ecel-i firḳat içün bir vaḳt ü nihâyet olup ve ecel-i vuşlat içün ḥadd ü ġâyet olmamağla وَأَجَلٌ مُّسَمًّى عِنْدَهُ (21) buyurmuşdur. İmdi benüm rûḥum! Eyyâm-ı vuşlat bir ḥîn-i şerîf ve ân-ı laṭîfdür ki¹⁷¹¹ اَرْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ cezebâtıyla 'abd-i mecẓûbı kendüliksiz kendüye ceẓb ider. (22) Ve vürûd-ı ceẓbe muḳaddemât-ı vuşlatdan olduğına binâ'en vuşlat içün ibtidâ zâhir olur. Fe-ammâ ol hüveydâ olan ibtidâ bir vaḳt-i bilâ-firḳatden (23) 'ibâretdür ki şems-i vaḥdet ve envâr-ı bâriḳa'-i aḥadiyyet maşrıḳ-ı ḳulûbdan ṭulû' ve ḥizâ'-i istivâ'-i vaḥdete bulûğa deġin işrâḳ idüp ba'dehû (24) bî-ufûl ü bî-ġurûb sermediiyyü'l-işrâḳ olur. Nitekim Muḥammed Şîrîn-i Maġribî dimişdür, şi'r:

أَشْرَقَتِ الشَّمْسُ وَلَا حَ الْوُجُودُ

¹⁷⁰⁸ Allah Teâlâ'nın Dâvûd'a (a.s.) şöyle söylediğı nakl olunur: Bana müştak olanların kalbini kendi nurumdan yarattım. Onları kendi cemalim ile rızıklandırıdım ve nimetlendirdim. Dostlarımla fitratını halilim İbrahim'in, kelimim Mûsâ, ruhum İsâ, safiyyim Yahyâ ve habibim Muhammed'in (Allah'ın selâmı onların ve bütün peygamberlerin üzerine olsun) fitratından yarattım. Gazzâlî, **İhyâ**, C: VIII, s. 460.

¹⁷⁰⁹ "Ben çamurdan bir insan yaratacağım. Ona tam şeklini verip ruhumdan da üflediğim vakit hemen onun için secdeye kapanın." Sâd 38/71-72.

¹⁷¹⁰ "Doğruluğun hâkim olduğı bir ortamda, gücüne sınır olmayan bir hükümdarın huzurundadırlar." Kamer 54/55.

¹⁷¹¹ "Rabbine dön!" Fecr 89/28.

وَأَنْكَشَفَ الْعَيْمُ وَزَالَ الْغُبَارُ

(25) وَأَنْبَسَطَ الْقُلْبُ وَعَمَّ الشُّهُودُ
وَأَنْخَلَصَ الْعَقْلُ فِي الْإِفْتِكَارِ

وَأَرْتَفَعَتْ مِنْهُ حُدُودُ الْقُبُودِ
مُنْجَذِبًا مِنْ نَظَرِ الْإِعْتِبَارِ

نَشْهَدُهُ فِي ظُلُمَاتِ الدُّجَى
(26) نَنْظُرُهُ فِي سُبُحاتِ النَّهَارِ

إِنَّ لَنَا عِنْدَ تَجَلِّيكَ
ذَلِكَ لَا فِي زَمَنِ الْإِسْتِثَارِ¹⁷¹²

Âh ey dil-i āgāh ve tarīḳ-i vuşlata refīḳ u hemrāh! (27) Taḥḳīḳāt-ı mezbūreden dīde-i cāna intibāh geldiyse ve mücerred mümāşelet-i şūriyye müceb-i muvāşalat-ı ma‘ neviyye olmayup şifāt birbirine muğāyeret üzere (28) olmağla yevm-i kıyāmet ve rūz-ı mücāzātta herkesün şūret-i lāyıkası şifāt-ı müktesebesı idügi muḥaḳḳaḳ olup reyḅ u imtirā bertaraf olduysa (29) zulümāt-ı beşeriyyeden nūra ve gaybdan ḥużūra ve ḥümüm-ı firāḳdan sürūra vuşul daḥı mücerred kelimāt-ı ḳudsiyye-i enbiyā vü evliyāyı istimā‘ ile (30) ḥuşūle gelmeyüp belki zāhiren ve bāṭinen cemī‘-i cevāriḥ u ḳuvāsını ol kelimāt-ı insāniyyeye tevciḥ ve ḥüsn-i ḳabūl ile aḥḳāmını icrā ve ekmel-i zamān olan (31) mürşid-i tarīḳatun terbiyyesine teslīm ve rızādan gayrıyla olmaduğın muḥaḳḳaḳ bil! Felihāzā Mevlānā Ḥudāvendigār daḥı tālibān-ı şadāḳat-şi‘ āra (32) bu nükteyi iş‘ār idüp buyurur ki: Ey ḥullān-ı müstemī‘ in!

این شنیدی مو به مویت گوش باد

Bu esrār-ı garībe ve āşār-ı ‘acībeyi gūş-ı ḳabūl ve sem‘-i (33) isti‘dād ile işitdün ise senün her bir ḳiluñ başḳa ḳulaḳ olsun eger mū be-mū gūş olduñsa benüm kelimāt-ı ḳudsiyye ve nikāt-ı insiyyem (34)

(2595/2633) آب حیوانست خوردی نوش باد

¹⁷¹² Güneş parladı ve varlık ortaya çıktı. Bulutlar açıldı ve toz dağıldı. Kalp açıldı ve şuhud kuşattı. Akıl düşünme çabasından kurtuluş buldu. İbret (basiret) nazarı tarafından çekilmekle kayıtların sınırları ondan kalktı. Biz ona karanlıklar içinde şahit oluruz ve gündüzün aydınlığında ona nazar ederiz. Sizin tecelliniz gerçekleştiğinde bizim için istitar söz konusu değildir. **Dîvân-ı Kâmil-i Şems-i Mağribî**, haz.: Ebû Tâlib Mîr Âbidînî, Tahran, İntişârât-ı Zevvâr, 1358/1980, s. 59-60.

āb-ı hayāt-ı maḥabbet ve raḥīḳ-ı cezebāt-ı aḥadiyyetdür. İçdüñse nūş-ı cān olsun
ḥaḳḳā ki merḥabā yā rūḥāniyyet-i Mevlānā! (35)

La‘ lūñ şarābı şerbet-i kevşer degül midür
Yüzüñ çerāğı mihr-i münevver degül midür

La‘ lūñ gibi Mesīḥ-dem u mu‘ tedil-mizāc
Hergiz vücūda gelmedi cevher degül midür

(36) Şîrîn lebüñ ki ‘aḳl aña rūḥu’l-ḳuds dimiş
Cennetde ki şarāba berāber degül midür

Hāşıl-ı kelām

آب حیوان خوان مخوان این را سخن

bu kelām-ı mu‘ciz-nizām ve güftār-ı (37) dürer-intizāma āb-ı ḥayvān oḳı söz oḳuma
zîrā bu çeşme-i lisāndan cereyān iden ‘ayn-ı ḥayāt kelimāt-ı baḥr-ı tecelliyāt-ı zātndan
tefeccür itmekle (38) ḳulüb-ı insiyye ve ervāḥ-ı ḳudsiyye aşḫābına ḥayāt-ı cedīde i‘tā
ider. İmdi ey ḳalb-i insī ve ‘ayn-ı ḳudsī!

روح نو بین در تن حرفِ کهن (2596/2634)

(39) Kālbed-i ḥarf-i köhnede rūḥ-ı nev müşāhede ḳıl. Ya‘ nī ḳavālib-i ḥurūf-ı müfrede
ve zurūf-ı elfāz-ı mürekkebede elbise-i fāḥira-i cedīde-i ta‘bîrāt (40) ve aḳmişe-i
ceyyide-i taḳrîrāt ile muṭarraz olan kelimāt-ı ḳudsiyye-i ḡarîbe-i dil-keş ve nikāt-ı
insiyye-i ‘acîbe-i ḥayāt-baḥşuma dīde-i ḥaḳîḳat ile nazar ḳıl! (41) Ve her bir
kelāmum bir rūḥ-ı muşavver ve kevkeb-i dürrî-i münevver bil! Nazm:

بیا ساقی از آن می که هست آب حیات

بده به حضر دلم وارهاش از ظلمات

[269^a] (1) از آن شراب که ریحان [و] روح ارواحست

از آن شراب که بخشد حیات بعد ممات

بیا و بر دل و بر جان مرده ما ریز

بین سرایت ارواح راح در اموات¹⁷¹³

¹⁷¹³ Gel ey saki! Kendisi ab-ı hayat olan bu şaraptan kalbimin Hızır’ına sun ki karanlıklardan kurtulsun. O şaraptan sun ki o ruhların huzuru ve reyhanıdır. O şaraptan sun ki ölümden sonra hayat bahşeder. Gel ve bizim ölü olan kalbimiz ve ruhumuzun üzerine onu dök de şarabın ölümler arasında nasıl tesirini gösterdiğini gör. Mağribî, *Dîvân-ı Muhammed Şîrîn-i Mağribî*, s. 97.

[Maṭlab: Fî-taḥkîkî'l-ḥurûfî'l-âliyye ve sırr-ı nokṭa ve elif ve bâ]

(2) Âh ey ḥubb-ı zātî ve 'ışk-ı ilâhîden haberdâr olan 'ârif u 'âşık! Kâşîfî'l-esrâr Mevlânâ Ḥudâvendigâr ḥarf-i kühen ile beyne'l-kavm mu'teber olan ḥurûf-ı (3) âliyye ve rûḥ-ı nevâ ile mādde-i heyûlâniyye ve levâḥıḳ-ı māddiyyeden mücerred olan laṭîfe-i insâniyyeyi murâd idüp nokṭa ile ḥurûfda olan ıstılâḥât (4) u nikât ve sırr-ı vaḥdet ve zuhûr-ı ta'addüd-i keşerâtta ba'zı daḳâ'îḳa daḡı işâret buyurmuşlardır. Pes zâmîr-i daḳîḳa-şinâsa ḥafî olmaya ki erbâb-ı keşf ü îḳân (5) ve aşḡâb-ı zevḳ u vicdân ḥurûfî ¹⁷¹⁴ الْحَقَائِقُ الْبَسِيطَةُ مِنَ الْأَعْيَانِ diyü ta'rîf buyurmuşlardır. Ya'nî ḥarfdan murâd ḥazret-i 'ilmiyye ve mertebe-i (6) aḥadiyyetde şâbite ve kâ'ine-i külliyye ile muḥteliṭ olan ḥaḳâ'îḳ-ı basîṭa ve mâhiyyât-ı evveliydedür ki şüret-i 'ilmiyyeden evvel bâriz ü müte'ayyin olan mādde-i (7) kelimât-ı ilâhiyye ve heyûlâ-yı ta'ayyünât-ı vücûdiyyedür. Ve ḥurûf-ı âliyyeyi ¹⁷¹⁵ الْخُرُوفُ (8) diyü ta'rîf itmişlerdür. Ya'nî şecere-i kâbiletü's-şemere henüz ḡayb-ı kuvvetden fî'le gelmeyen uşûl ü ḡuşûn ve furû' u kuşûr ve evrâḳ u ezhâr ve envâr (9) u eşmârından muḥtecibe olup ve nefsen ve ḥissen birbirinden ihtiyârsuz derûn-ı nevât ve buṭûn-ı ḡabbede mütemekkiye olduḡı gibi ḥurûf-ı âliyye daḡı ḡaybu'l-ḡuyûb (10) ve aḥadiyye-i zâtiyye ve bâtın-ı 'ilmde kâmine olan şu'unât-ı zâtiyye ve a'yân-ı şâbiteden 'ibâretdür. Nitekim Şeyḡ Muḡyiddîn-i 'Arabî raḡıyallâhu 'anh, şî'r (11):

كُنَّا حُرُوفًا عَالِيَاتٍ لَمْ نُقَلِّ
مُتَعَلِّقَاتٍ فِي دُرِّي أَعْلَى الْقُلَلِ
أَنَا أَنْتَ وَنَحْنُ أَنْتَ وَأَنْتَ هُوَ
وَالْكُلُّ فِي هُوَ فَسَلِّ عَمَّنْ وَصَلِ ¹⁷¹⁶

(12) diyü sırr-ı mezbûra işâret buyurmuşdur. Ya'nî aḥadiyye-i zâtiyye ve ḡaybu'l-ḡuyûbda cemî'-i eşyâ-yı vücûdiyye vü 'ademiyye zât-ı aḡâdiyyede müstaḡraḳ ve

¹⁷¹⁴ Huruf-ı âliyyat aynlardan kaynaklanan basit hakikatlerdir. Abdürrezzâk Kâşânî, **Istılâḥâtü's-Sûfiyye: Sûfilerin Kavramları**, trc./şrh.: Abdürrezzak Tek, Bursa, Bursa Akademi Yayınları, 2014, s. 21.

¹⁷¹⁵ Hurûf-ı âliyyât ağacın çekirdeğinde gizli olması gibi gaybların gaybında gizli olan zâtî şe'nlerdir. Kâşânî, **Istılâḥâtü's-Sûfiyye**, s. 21.

¹⁷¹⁶ Bizler söylenmemiş yüce harfler idik / Zirvelerde zirvelerin en yücesine ilişmiş. / Orada ben sen, biz sen ve sen O idik / Her şey O'nda o idi, [o mertebeye] ulaşana sor. Kâşânî, **Istılâḥâtü's-Sûfiyye**, s. 21.

‘ayn-ı (13) ğaybu’l-ğuyüb ve muṭlaḳu’l-vücuddur. Zîrâ mertebe-i aḥadiyyetde zât-ı aḥaddan ğayrı şey’ olmaz ve eşyâ-yı müteberrize içün bi-ḥasebi’l-merâtib-i zâtiyye ve şifâtiyye ve esmâ’iyye (14) ve kevnîyye ve vücûdât-ı mütenevvi‘a i‘tibârıyla tecelliyât-ı zâtiyye min-ḥayṣü’s-şifât ve’l-esmâ ve bi-ḥasebi’l-ef’âl ve’l-âsâr merâtib-i bâkıyyede müte‘ayyine olduğunu (15) meczûb-ı maṭlûb ile sâlik-i meczûb müşâhede kılur dimekdür. Pes bilâ-i‘tibârî’l-mezkûr şifât-ı mütekâbile ve nu‘ût-ı mütebâyine ile müte‘ayyin olan (16) ḥaḳîkat-i vâhidedür. Zîrâ aḥadiyyü’z-zât ve sermediyyü’s-şifât olan ḥâliḳu’l-mükevvenât cemî‘-i vücûhdan vâhid ve mertebe-i aḥadiyyetde ta‘addüd-i (17) keşerât ma‘dûme olduğına binâ’en evveliyyet ile olan müteḥaḳḳıḳ bi-‘aynihî âḫiriyyet ile müteḥaḳḳıḳ olandır. Ve lâkin zıkr olınan esrâr-ı ğarîbe keşf-i şaḥîh (18) ve şuhûd-ı şarîḥadan ğayrıyla münkeşife olmaz. Aña binâ’en ki mazḥar-ı küll olan ‘ârif-i müteḥaḳḳıḳ ma‘a’l-küllîyye ve’l-mazḥariyye zât u ḥaḳîkatini cemî‘-i esmâ vü şifâtla (19) müşâhede kılup hıssa-ı vücûdiyyeden her bir ḥassa ve zerrât-ı kevnîyyeden her bir zerrede mûnderic ve cāmî‘-i küll olan nokṭa-i ḥâliyyeyi mündemic (20) bulur. فَيُعَايِنُ الذَّاتَ وَيُشَاهِدُهُ فِي كُلِّ مِنْهَا بِجَمِيعِ الْأَسْمَاءِ وَالصِّفَاتِ بَأَن يَكُونَ بَيْنَهُمَا إِجْمَالًا. ¹⁷¹⁷ Pes zarf-ı küll olan nokṭada (21) evvel ‘ayn-ı âḫir ve âḫir ‘ayn-ı evvel ve ezel ‘ayn-ı ebed ve ebed ‘ayn-ı ezel olup dünyâ âḫiret ve âḫiret dünyâda mutaẓammîne olur. Ve zulumât ‘ayn-ı nûr (22) ve celâl ‘ayn-ı cemâl ve ‘adem ‘ayn-ı vücûd olur. Ve bi’l-‘akîs ḥudûṣ kıdem ve kıdem ḥudûṣ ve sâ’ir mefhûmât-ı mütekâbilede reng-i bî-rengî-i vahdet (23) ḥuşûle gelür. هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ وَهُوَ بِكُلِّ ¹⁷¹⁸ Mağribî ne a‘lâ dimişdür. Mağribî:

محرمی کو کہ تا بگویم باز
(24) کہ حقیقت چه گونه گشت مجاز

جز کہ با سمع خویش راز مگو
جز کہ با حسن خویش عشق مباز

گشت یک حرف صد هزار کتاب
(25) داد یک صوت صد هزار آواز

¹⁷¹⁷ Zatını görür ve isim ve sıfatların tamamını aralarında icmal ve tafsîl nispeti bulunmak suretiyle müşâhede eder.

¹⁷¹⁸ “O, evvel ve ahir, zahir ve bâtındır. O her şeyi bilir.” Hadîd 57/3.

که جز او نیست در سرای وجود
به حقیقت کسی دگر موجود¹⁷¹⁹

Āh ey nūr-ı başar ve rūh-ı muşavver!(26) Muṭlaḳ-ı vücūd ve zāt-ı ahādiyyetde cāriye olan i‘tibārāt u elfāz u ‘ibārāt taṭavvurāt-ı ḥālāt ve tenevvū‘-i makāmāt ile imkān-ı zātiyyede (27) mütemekkin olan ‘ārif-i billāhuñ ahvālī ḥasebiyledür ğayrı degüldür. Zīrā min-ḥaysü’l-imkān mütemekkin için ne vücūd ve ne ‘adem ve ne ḥudūs (28) ve ne kıdem olmaduğına ‘ārif olan merd-i kāmile Feyyāz-ı Muṭlaḳ baḥr-ı muḥīṭ-i ahādiyyetde ḥālāt-ı ğarībe vü ‘acībe ve maḳāmāt-ı refī‘a vü menī‘a seyr (29) itdürüp teceliyāt-ı vücūdiyye ve zuhūrāt-ı şuhūdiyye ve maḳāmāt-ı lāhūtiyye ve müşāhedāt-ı ceberūtiyye ve mükāşefāt-ı melekūtiyye ve mu‘āyenāt-ı berzaḥiyye (30) ve melekiyyesine müsteşrif ider. Fe-izā kāne ke-zālik erbāb-ı keşf u vicdān ḥālet-i ahādiyye ve hey‘et-i külliyye-yi icmāliyye için mebde-i şuver-i ḥurūf olan (31) nokṭayı enmūzec idüp nokṭa ile daḥı bi-i‘tibārī isḳāṭi’n-niseb ve bi-i‘tibārī maḥvi’l-izāfāt ve’r-rüteb hüviyyet-i ğaybetiyye ve zāt-ı ahādiyyete işāret (32) itmişlerdür. Ve nokṭayı evvelā ve bi’z-zāt velī iden ḥarf elif olmağla sārī fi’l-küll olan mertebe-i ahādiyyete işāret olunmuşdur. Ve ‘umūmen (33) ḥurūf-ı kelimātiyye ve raḳamiyye ve zurūf-ı lafzıyye ve terkibiyye elifden tebādür itmişdür. Ve işāret-i ḥaḳīkiyye ile murād gerek nefsi ve gerek ḥissi beyne’l-müşīr (34) olan imtidād ve aşldan ‘ibaretdür. Ammā elif ve bā ve ḥurūf-ı sā’ireye izāfet olunan işāret işāret-i mecāziyyedür, ḥaḳīkat degüldür. (35) **كَمَا قِيلَ: الْأَلْفُ يُشَارُ بِهِ إِلَى الذَّاتِ الْأَحَدِيَّةِ، أَيِ الْحَقِّ مِنْ حَيْثُ هُوَ** (36): Mağribī daḥı ne ḥūb dimişdür, nazm (36):

نقطه را کرد در الف ترکیب
داد پیوند کاف را با نون

چرخ را شوق او به چرخ آورد
نام او گشت زین سبب گردون

(37) ساخت معجون از وجود و عدم

¹⁷¹⁹ Mahrem olan nerededir ki ben ona hakikatin nasıl mecaza döndüğünü söyleyeyim. Kendi kulağından başkasına sırrı söyleme. Kendi güzelliğinden başkasına âşık olma. Bir harf yüz bin kitap olur, bir ses yüz bin sese dönüşür. Hakikatte varlık sarayında ondan başkası yoktur. Mağribî, **Dîvân-i Muhammed Şîrîn-i Mağribî**, s. 417-419.

¹⁷²⁰ Elif harfi zāt-ı ahādiyyete işāret yani ezellerin ezeline eşyanın evveli olması açısından Hakk’a işāret edilir. Kâşânî, **Istılâḥâtü’s-Sûfiyye**, s. 3.

Pes elif ile hüviyyet-i ğaybiyye ve mertebe-i aḥadiyyete işāret olındıysa (38) ber-miṣāl-i nokṭa elife daḥı mertebe-i mezbūrede taṭāvur u irtifā‘ ve tecerrūd ü imtinā‘ lāzım geldi. Zīrā mertebe-i hüviyyetde lā aṣlen ve lā fer‘an ta‘addūd olmaz. (39) Velākin vüçūh-ı aḥadiyye ve ‘unvānāt-ı zātiyyeden olan ḥaṣā’iṣa teveccūh ile mertebe-i aḥadiyyeden tenezzül ider. Ve bi-nefsihā li-nefsihā tevāzu‘ ile (40) ‘avdet ve ric‘at ider. Ve ta‘ayyün-i ṣānī ile müte‘ayyin olup mebdē‘-i keṣerāt ve menṣe‘-i inṣā‘-i kā’ināt olur. Pes elif daḥı hemçünin (41) bu i‘tibār ile āḥir-i bā’da zāhir ve ‘ayn-ı ḥarf-i bā olur. کَمَا أُشِيرُ إِلَيْهِ بِالْبَاءِ ظَهَرَ الْوُجُود Ya‘ nī bā ebu’z-zuhūr olup اب daḥı [269^b] (1) bi-ḥasebi’l-ebced üç ‘aded olmağla ṣelāṣe-i mezbūre li-nefsihā ḥareket eylese ط ḥuṣūle gelür. Pes ‘aded-i tis‘ādan olan ḥarf-i tā daḥı mertebeten ba‘de mertebetin (2) tenezzül ve ‘aded-i vāḥide varınca ḥareket itse ط ح ز و ه د ج ب ا ḥarfleri zāhire olur ki ḥurūf-ı mezbūrenün mecmū‘ı bi-ḥasebi ebced (3) cümle-i raqamiyye olsa kırk beş ‘aded olur. Pes Ādem daḥı bi-ḥasebi ebced 45 ‘aded olup ba‘de mesāfe-i dā’ire-i vüçūd Ādem’de nihāyet bulur. (4) Ādem daḥı qavs-i imkāndan ḥareket ve seyr-i esmā vü ṣifāta ‘urūca ‘azīmet idüp qavs-i vüçūb olan nokṭa-i mebdē‘de müstehlek olsa bidāyet (5) ‘ayn-ı nihāyet ve nihāyet ‘ayn-ı bidāyet olup Mevlānā Ḥudāvendigār’uñ bu beyt bu ittiḥādı müṣ‘ir olur, naẓm:

آن پادشاه اعظم در بسته بود محکم

(6) پوشید دلق آدم امروز بر در آمد¹⁷²²

Mağribī daḥı dir ki, ṣi‘r:

خورشید بر اوج آسمان شد

ذرات جهان از آن عیان شد

از شهر ولایت خود آمد

(7) آن شاه بدین جهان جهان شد

پوشید لباس جسم و جان را

¹⁷²¹ Noktayı elifte birleştirdi, kef harfini nun ile birbirine bağladı. Feleği onun şevki döndürür. Bu sebeple ismi gerdun oldu. Varlık ve yokluktan öyle bir macun yaptı ki iki alem bu macunda birbirine karışır. Mağribî, **Dîvân-ı Muhammed Şîrîn-i Mağribî**, s. 414.

¹⁷²² O yüceler yücresi padişah, kapı da adamakıllı kapanmış, kilitlenmişken insan hırkasını giydi de bugün kapıya geldi, giriverdi içeriye. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, **Külliyât-ı Şems-i Tebrizî**, s. 342. Tercüme için bkz. Gölpınarlı, **Dîvân-ı Kebîr**, C: I, s. 255.

در کسوة جسم و جان نهان شد

گنجی که طلسم اوست عالم
ذاتی که صفات اوست آدم¹⁷²³

(8) Ve bi'l-cümle nokṭa bi-zātihā mebdē'-i ḥurūf-ı basīṭa ve menşe'-i eşkāl-i vücūdāt-ı mürekkebe olduysa emr-i ilāhī daḥı aḳṭār-ı 'arṣa-i vücūd ve etvār-ı mecālī-i şühūdı muḥīṭ (9) olup ḥarf-i kühen meşābesinde olan müfredāt-ı ṭabā'ı u 'anāşıruñ ictimā' u terkībīyle nokṭa-i nuṭfeden mütekevvine olan ecsām u eşbāḥda (10) min-ḥayṣü'l-hübūt ilā-'ālemi'-ş-şehāde ervāḥ-ı müteceddide ızhār itmişdür. مِنْهُ بَدَأَ الْأُمُورَ وَإِلَيْهِ يَعُودُ كُلُّ مَكْشُوفٍ وَمَسْرُورٍ وَهُوَ جَلَّتْ عَظَمَتُهُ أَوَّلٌ فِيهِ (11) آخِرَتِهِ آخِرٌ فِي أَوَّلِيَّتِهِ ظَاهِرٌ فِي عَيْنِ بَاطِنِيَّتِهِ بَاطِنٌ فِي مَظَاهِرِ ظُهُورِهِ وَإِلَيْهِ يُرْجَعُ الْأَمْرُ كُلُّهُ.¹⁷²⁴

Pes ey müstekşif-i esrār-ı ḥurūf u ma'ānī! Muḳarreb-i bārgāḥ-ı (12) sübhānī Mevlānā Celāleddīn-i Rūmī daḥı ḥazīz-i nāsūtdan evc-i melekūta 'urūc u i'tilā ve felek-i esmā vü şıfāta irtikā idüp tetābu'-ı tecelliyāt-ı aḥadiyyeden (13) ta'addūd-i keşerāt 'adem ü nā-peydā ve bilā-eyne vü metā ve bī-men ü mā cemāl-i vaḥdet rū-nümā olmağla 'arş-ı rahmānī olan ḳalb-i bī-intihāsında temevvüc iden (14) baḥr-ı zehḥār-ı 'ulūm-ı ledünniyye telāṭumundan 'ayn-ı ḥayāt lisānlarına teraşşuḥ eyleyen āb-ı zülāl-i kelimāt-ı kudsiyyeleri sāḥil-i iştıyāk ve firḳatde taḳāṭur-ı nīsān-ı vuşlata (15) teşneleb ü pür-ḥarāret olan aşdāf-ı esmā' ehl-i ṭarīḳate çekān olduḳda dürer-i bevāḥir-i maḥabbet ve cevāḥir-i zevāḥir-i ma'rifet vücūda geldüḳi içün (16) benüm kelimāt-ı ḥayāt-baḥşumı āb-ı ḥayāt bilūñüz, وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي kerimesiyle kendü zāt-ı aḥadiyyesine izāfe buyurduḳı ḥaḳīḳat-i mücerrede (17) ve laṭīfe-i insāniyyenüñ āşār-ı celīle-i cedīdesini ebdān-ı ḥarf-ı kühende görüñüz diyü dürer-i kelimāt ve cevāḥir-i 'ibārāt-ı ḥaḳā'ik-nikāt nişār buyurmuşlardır. (18) Pes eviddā vü aşdıḳā cenāb-ı Mevlānā'ya aşdāf-ı şenālar idüp eyitdiler: Ḥabbezā ey vücūd-ı zībā ve müctebā ve muḳtedā! Ḥaḳḳā ki kelimāt-ı rūḥ-efzāñuz mürde dillerümüz (19) iḫyā ḳıldı. Velākin

¹⁷²³ Güneş gökyüzünün en yüksek yerinde idi. Âlemin zerrelere ondan zuhur etti. Kendi velayetinin şehrinden geldi. Öyle bir padişah ki bu âleme geldi ve onu hükmü altına aldı. Beden ve ruh elbisesi ile örtüldü. Beden ve ruh kisvesinde gizlendi. O bir hazinedir, âlem onun tılsımıdır. O bir zattır ki âdem onun sıfatlarıdır. Mağribî, **Dîvân-ı Muhammed Şîrîn-i Mağribî**, s. 449-450.

¹⁷²⁴ Aşıkâr olan bütün işler ondan başladı ve yine ona geri döner. Azameti yüce olan o kendi ahirliğinde evvel, kendi evvelliğinde ahir, bâtnlığında zahir, zuhurunun mazharlarında bâttır. Bütün işler ona geri döndürülür. krş. Konuk, **Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi**, C: I, s. 172-173.

taḥkīk olunan medāric-i evcāt ve merātib-i ‘āliyyātuñ ḥuṣūl ü vuṣūli lā-cerem lezzāt-ı cismāniyye ve cāh ve ḥaṣmet-i dūnyeviyyeyi terkile olur. (20) Zīrā anlaruñ herbiri zehr-i sūkker-şüretdür. Ve enbiyā vü evliyā ve aşdıķā vü aşfiyā anuñçün terk-i şehvāt idüp dūnyā-yı fāniden el çekmişlerdür (21) diyü buyurulmuş idi. Ammā bu ḥikmet-i ḥafīyyede ḥayrān olmuşuzdur ki enbiyā-yı ‘izāmdan Dāvūd ve Süleymān ve Yūsuf ‘aleyhime’s-selām ve evliyā-yı kirāmdan (22) İskender ve ‘Ömer bin ‘Abdül‘aziz ve niçe selāṭin ü ümerā gelmişler ve Mecdüddin-i Bağdādī ve Alā’üddevele Simnānī ve Şadreddin-i Konevī ve bunlaruñ emṣālī (23) kibār-ı evliyā niçe emvāl ü emlāke mālīk olmuşlardır. Ve ‘Ubeydullāh-ı Ahrār ve Kāsım-ı Envār ve niçe kibār daḥı ba‘de’r-riyāze rāḥat-ı cesedānī ve ni‘met-i cismāniye (24) iştigāl gösterüp ḥuṣūṣan Evḥadüddin-i Kirmānī ve Faḥreddin-i ‘Irāķī’nüñ ḥilāf-ı zāhir-i ṭarīkat ba‘zı ḥareketleri ḥikāyet olunup ve zamānumuzda (25) daḥı maḥanne-i kerāmet niçe şāḥib-i şervet vardır. Pes terk-i dūnyā vü şehvāt idüp riyāzet ve ‘uzlet ve mücāhede ve ḥalvet ve fakr ve ḳanā‘at ile nefse (26) zellet ü meşakḳat çekdürmek şart-ı ṭarīkat ve lāzime-i velāyetden iken bunlaruñ uṣūl-i mezbūreye vech-i meşrūḥ üzere olan muḥālefetleri ne ‘aceb (27) mānī‘-i velāyet olmaya diyü istiṣkāl iden müstekşifān-ı esrār-ı ṭarīkata nūr-ı çeşm-i aşfiyā Ḥazret-i Mevlānā cevāb virüp nübüvvet ve velāyet ve nūr-ı (28) hidāyet mücerred fakr u fenā veyāḥud şervet ü ğınāya meşrūṭa degüldür. Belki ḳurbet ü velāyet-i kevneynden hestī-i mevhūmdan ḳat‘-ı ‘alāķa ile kendü aradan (29) çıkup mülk ü mālī mālīk-i ḥaḳīķinüñ bilüp maḥv-ı ta‘addüd ü keşret ve izāle-i vehm ü işneyniyyet ile vaḥdet-i Ḥaḳḳ’a ‘ārif olmaḳdur. Yoḥsa mülk ü māl muṭlaķā (30) mānī‘-i ḥubb-ı Ḥudā-yı müte‘āl degüldür diyü ref‘-i şübehāt ve ḥall-i müşkilāt idüp buyururlar ki:

نکته دیگر تو بشنو ای رفیق

Ey ṭarīķ-i maḥabbetde refīķ olan (31) hemdem-i şadīķ! Benüm kelimāt-ı ḥayāt-baḥş-ı ḥoş nikātumdan bir nükte-i ğarībe istimā‘ ḳıl ki ol nükte-i ‘acībe ‘ārif nisbet ile

(2597/2635) همچو جان او سخت پیدا و دقیق

(32) cān gibi hüveydā ve ‘ārif-i vāḳıf olmayana nisbet ile be-ġāyet daḳīķ ve nā-peydādur. Ya‘nī ‘ārifān-ı āġāha fakr u ğınā ile zāhir olan enbiyā vü evliyanuñ (33) aḥvālī ‘ayāndur. Egerçi bu sırr-ı ḥafī bilinmek müşkildür velākin ‘ārif olanlar cān gibi nümāyān ve ğayr-ı ‘ārif pinhāndur. Pes nükte budur ki

در مقامی هست هم این زهر مار (34)

(2598/2636) از تصاریف خدایی خوش گوار

maḳāmāt-ı fenāda bir maḳām-ı beḳā vardır ki bu zehr-i mār daḥı taṣārīf-i kirdigārīden hoş-güvārdur. Ya‘nī egerçi kim (35) zāhiri şīrīn ve derūnı telḥ olan nī‘am-ı dūnyeviyye ve lezzāt-ı cismāniyye ve cāh u ḥaşmet ü miknet ü şervet ehl-i şūrete ve televvünātda olan ehl-i tarīḳata (36) mānend-i zehr-i mār zarar-ı bisyārdur. Velākin şumūli ‘āmm olmayup ednās-ı beşeriyye ve televvünāt-ı ṭabī‘iyyeden pāk ü ṭāhir ve tecelliyāt-ı zāt u şifāta (37) mezāhir ve yed-i ḳudret olmağla tebdīl-i a‘yāna ḳādir olan erbāb-ı ‘irfān ve aşḥāb-ı şuhūd u ikāna zarar u ziyān degüldür. Ğayrılara zehr-i mār ise (38) anlara mey-i hoş-güvārdur. Zīrā bā-taḳdīr-i ḳādir-i bī-hemtā

در مقامی زهر و در جایی دوا

şey’-i vāḥid bir maḳāmda zehr ve bir mertebede devā vü şifādur. (39)

(2599/2637) در مقامی کفر و در جایی روا

Ve bir maḳāmda küfr u ḥaṭā olan bir mertebede maḳbūl-i Ḥudā’dur. Ya‘nī lezzāt-ı cismāniyye sālīk-i mübtedīye zehr ve erbāb-ı fenāya (40) göre tiryāk u devādur. Ve devlet-i dūnyā ehl-i hevāya ve erbāb-ı ‘ucb u istikbār ve Fir‘avn ve Nemrūd-cibillet olan cebbārlara küfr ü ḥaṭā (41) ve dād u menḳābet ve Süleymān-sīret ve Yūsuf-melāḥat olan ḥulefā-yı kümmel ve mürşid-i mükemmillere göre şavāb u revādur.

گرچه آنجا او گزند جان بود

[270*] (1) Gerçi erbāb-ı nefis ve sālīk-i mübtedīnūn vüçūdunda nī‘met-i cihān gezend-i cān olur. Velākin

(2600/2638) چون بدینجا در رسد درمان بود

Çünkü enbiyā vü evliyā (2) ve aşdıḳā vü aşfiyānuñ taḡayyūr-pezīr olmayan vüçūd-ı bihbūdlarına irişe ‘ayn-ı dermān ve nūr-ı Yezdān olur. Zīrā enbiyā-yı ‘izām ve evliyā-yı kirāmuñ (3) āfitāb-ı vüçūdları memlaḥa-i ‘ışḳ u maḥabbet olmuştur. Anlar her neye nā’ıl ve anlara daḥı her ne maḳūle şey dāḥil ü vāşıl olsa deryā-yı esrār-ı vaḥdete ḡarḳ (4) erbāb-ı shevāt şol ef‘i vü ḥayyāta müşābihdür ki vüçūduna ne dāḥil olsa sükker ise daḥı zehre mübeddel olur. Ammā sālīk-i mübtedī-i mütelevvin (5) henüz kân-ı maḥabbet olmamağla iki cānibe daḥı ḳābiliyyeti vardır. Felihāzā aña lezzāt-ı cismāniyye ve devlet-i dūnyeviyye mazarrat-ı dīniyyeden olup (6)

mertebesinden dūr ve şafā-yı derūndan mehcūr kıılır. Meşelā puḥtegān pūte-i maḥabbet ile ḥāmān-ı ṭarīkatūñ mişālī aña beñzer.

آب در غُوره تُرُش باشد ولیک

(7) Gürede āb ekşi olur. Fe-ammā

(2601/2639) چون به انگوری رسد شیرین و نیک

çünkü қоруқ ікен engürluk mertebesine irişe lezîz ü şîrîn olur. (9) Ve hemçünān

باز در حُمّ او شود تلخ و حرام

girü mā-i ‘ineb-i şîrîn iken derūn-ı ḥumda telḥ ve ḥelāl iken ḥamr u ḥarām olur. Pes kezālik mübāḥ u ḥelāl olan (10) şeyler erbāb-ı nefis ü hevāya telākī itse kuvvet-i ḡizā’iyyeden ‘ucb u enāniyyet ve buḡz u ‘adāvet ve mekr u ḥadī‘at ve ḥubb-ı cāḥ ve ḥaşmet ḥuşūle gelmekle (11) tenāvül olınan ni‘am-ı ṭāhire ḥumm derūnunda nā-pāk olur. Ammā ḥamr-ı murdār ḥarām ve nā-ḥoşgüvār iken taşārīf-i ilāhiyye ve elṭāf-ı rabbāniyyeyi gör ki (12)

(2602/2640) در مقام سِرِّکگی نِعَمُ الْإِدَامُ

sirkelik maḥāmında ber-mışdāḡ-ı¹⁷²⁵ خَيْرُ خَلْقِكُمْ خَلُّ خَمْرِكُمْ¹⁷²⁶ ni‘me’l-idām olur. Ya‘nī mübtedīye ḥarām olan lezzet (13) ü şehvet ve miknet ü şervet ve mülk ü riyāset kāmīl ü mükemmillerde ḥamr-ı ḥarām ne vechile ḥall-i ni‘me’l-idām¹⁷²⁶ olursa ol gezend-i cān-ı sālīkān daḡı (14) bunlar ile iḡtirān itdükde mülḥıḡ-ı nūr-ı cezbe-i raḥmān olur. Maḡribī anuñ içün dimişdür ki, nazm:

دلی که آینه روح شاهد ذاتست

(15) برون [ز] عالم نفی و جهان اثباتست

مجو که در ورق کائنات نتوان یافت

علامت و اثر آن که بی علامتست

کسی نجست و نه جوید ز لوح هر دو جهان

(16) نشان نام کسی را که محو بالذاتست

کسی که در دو جهان نش نه ذات ماند و نه اسم

وجود یافتنش نوعی از محالاتست

مرا که عادت و راه رسوم پیدا نیست

¹⁷²⁵ Sizin sirkenizin hayrı şarabınızın sirkeliğidir. Beyhakî, *Sünenü’l-Kübrâ*, C: VI, s. 63, nr. 11203.

¹⁷²⁶ Ebû Dâvûd, “Et’ime”, 3820.

(17) چه داند آنکه ورا راه و رسم عاداتست

مقام آنکه نباشد مقیم هیچ مقام
ورای منزلت و رتبه و مقاماتست¹⁷²⁷

[Ser-i Suḥan]

در معنی آن که آنچه ولیّ کامل کند (18) مرید را نشاید گستاخی کردن و همان فعل کردن که حلوا طیب

را زیان ندارد اما بیمار را زیان دارد و سرما و برف انگور رسیده را (19) زیان ندارد اما غوره را زیان دارد که در راهست

که لِيُغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ نشدهاست

Bu surḥ-ı şerîf anuñ (20) ma‘nāsı beyānundadır ki her nesneyi ki ‘ārif-i vāsil ve veliyy-i kāmīl eyleye mürīde küstāhlık itmek ve hemān ol merd-i kāmīl ne iderse mürīd daḥı eylemek (21) revā degüldür. Zīrā ḥelwā ṭabībe ziyān itmez ammā ḥastaya maḥẓ-ı zararlıdır. Ve berf u sermā ve selc ü şitā engür-ı puḥteye ziyān tutmaz ammā güre-i nā-resīdeye (22) ziyān tutar. Zīrā ki қорук henüz yoldadır. Ya‘nī engürlük mertebesinde varmamışdır. Ve sālik-i ḡayr-ı kāmīlūñ maḳāmı (23) لِيُغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ evcātına i‘tilā itmemişdür. ¹⁷²⁸ كَمَا قَالَ تَعَالَى: إِنْ أَفْتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا لِيُغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ ¹⁷²⁹ Ya‘nī Ḥaḳḳ te‘ālā buyurur ki: Ḥabībūm! Senūñ zenbūñden taḳaddūm ve ta‘aḥḥur eyleyenı maḡfıret itmekden ötüri ve hem i‘lā-yı dīn ve fetḥ-i bilād ile (25) ni‘meti senūñ üzerüñe tekmīl ve āḥiretde şefā‘atūñı qabūl ile iḥsānumı tetmīm ve şırāṭ-ı müstaḳīmi saña hidāyet ve ta‘līm itmekden ötüri ber-‘azamet-i şān (26) ve maḥẓ-ı faẓl u iḥsānumuzdan fetḥ-i mübīn itmekle teklīf-i ḥacc daḥı itmām-ı ni‘metden olduğına ittifāḳ itmişler. Ve yevm-i fetḥ-i Mekke bir ni‘met-i ‘aẓīm idi ki ol günde (27) Ḥazret-i Faḥr-ı ‘ālem ve Seyyid-

¹⁷²⁷ Zatin şahidinin aynası olan kalp nefiy ve ispat âleminin dışındadır, ötesindedir. Kâinatın sayfasında onu arama çünkü bulamazsın. Onun izi ve alameti alametinin olmayışıdır. Her iki âlem levhasından arayıp sormadığı zaman onun adının nişanına ulaşır. O da zatı itibarıyla mahv olmaktan ibarettir. Her iki cihanda da ne zatı ne ismi kalan kişinin varlık bulması muhal türündendir. Benim için âdete uymak, yolun merasimini sürdürmek söz konusu değildir. Böyle olan kişi (onlara bağlı olan) yolun, merasimin ve âdetlerin ötesinde olanı nasıl bilir? Onun makamında mukim olmayanın makamı her türlü menzillerin, derecelerin ve makamların ötesindedir. Mağribî, **Dīvân-ı Muhammed Şîrîn-i Mağribî**, s. 95.

¹⁷²⁸ Fetih 48/2.

¹⁷²⁹ “Senin geçmiş gelecek bütün günahını Allah’ın bağışlaması, sana nimetini eksiksiz vermesi ve seni dosdoğru yolda yürütmesi için sana apaçık bir fetih ihsan ettik.” Fetih 48/1-2.

Ey müstemi‘-i kâbil-i Hakk celle celâluhû! إِنَّ ve إِنَّ tahşîşi ile bu feth-i mübîni ta‘zîm idüp (9) إِنَّ فَتْحَنَا لَكَ hitâbıyla habîbüm feth-i Mekke’de olan cihâduñ ve benüm ‘indümde olan ‘izzet ü kırbetüñ içün diyü ikrâm u i‘zâz buyurmuşdur. (10) لِيُغْفِرَ لَكَ اللَّهُ ve وَيَنْصُرَكَ اللَّهُ kerîmesinde olan ızhâr-ı fâ‘il dağı mağfiret ve nuşretten herbiri Hakk celle celâluhûnuñ ulûhiyyetine ve ma‘bûd bi’l-hakk (11) ol Feyyâz-ı Muṭlak olup nuşret ve mağfirete andan ğayrısı kâdir olmaduğın iş‘ardur. Ve Hâzret-i Faḥr-ı ‘âlem şallallâhu ‘aleyhi ve sellemde ḥod (12) zenb yoğidi. Ve zenb olmasa ḥod Hakk te‘âlâ ihbâr ‘ani’z-zenb itmez idi. Ba‘zılar مَا تَقْدَمُ min-emr-i Mariye ve وَمَا تَأَخَّرَ min-emr-i Zeyneb diyü eb‘ad-ı vücûhla (13) beyâbâna düşüp ve ba‘zılar enbiyâya sehven ve ‘umden şağâ’ir câ‘iz olmağla murâd şağâ’irdür ve ba‘zılar murâd terk-i efḍaldür diyüp niçe tekellüfât (14) itmişler velâkin elyak ve uḥrâ ve enseb ve evlâ budur ki ḥaml ‘ale’z-zâhir ile zenb-i Nebî ne idi ve ne zelle vâkı‘ olmuş idi diyü bahş ü cedel (15) ve kîl ü kâl olınmaya. Zîrâ ızhârına ḥaml ile bu bâbdan bahş müceb-i tenkîş ve ol dağı ‘ıyâzen billâhi te‘âlâ küfre mü‘eddî olmağdan ihtirâz olına. (16) Siyyemâ zellât-ı enbiyâ zünüb-ı ‘avâma tanzîr olınmağ muḥâldür. Zîrâ anlaruñ zellâtı anlara göre bizden şudûra gelen fi‘l-i mübâḥ menzilesindedür. (17) Ya‘nî ber-mışdâğ-ı mübâḥuñ fi‘line me‘mûr olmadın anlardan fi‘l-i mübâḥ şâdir olsa kerâmeten lehum ‘inde’llâh (18) zellât menzilesinde olur. Meşelâ Yûnus ‘aleyhisselâm izn-i ilâhî olmadın kavmine müfâraḳat ile ḥurûc itdüğü Yûnus ‘aleyhisselâma göre zellet vâkı‘ (19) olmuş idi. Ammâ ba‘zılar zenbden murâd zünüb-ı ümmetdür ve إِنَّ فَتْحَنَا لَكَ hitâbı bi-sebebi şefâ‘atüñ ma‘nâsınadur dimişler. Hakkâ budur ki ḥaml ‘ale’z-zâhir olduğda (20) bundan enseb ḥaml olmaz. Ammâ erbâb-ı keşf ü şuhûd zenb-i mezbûrî ğayrı tarîkla tevcîh idüp cümleden Necmeddîn bu vechile tahkîk ider ki (21): «إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا» يُشِيرُ إِلَى فَتْحِ بَابِ قَلْبِهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى حَضْرَةِ رُبُوبِيَّتِهِ بِتَجَلِّي صِفَاتِ جَمَالِهِ وَجَلَالِهِ، وَفَتْحِ مَا انْعَلَقَ عَلَى جَمِيعِ الْقُلُوبِ، (22) وَتَفْصِيلِ شَرَائِعِ الْإِسْلَامِ، وَغَيْرِ ذَلِكَ مِنْ فُتُوحَاتِ قَلْبِهِ؛ «لِيُغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ» أَيُّ: لِيَسْتُرَ لَكَ بِأَنْوَارِ جَلَالِهِ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبٍ (23) وَجُودِكَ مِنْ بَدْءِ خَلْقِ رُوحِكَ، وَهُوَ أَوَّلُ شَيْءٍ تَعَلَّقْتُ بِهِ الْقُدْرَةُ، كَمَا قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: أَوَّلُ مَا خَلَقَ اللَّهُ رُوحِي. «وَمَا تَأَخَّرَ» مِنْ ذَنْبٍ وَجُودِكَ (24) إِلَى الْأَبَدِ وَذَنْبِ الْوُجُودِ

olsaydı dış dünyada ondan sonra var olurdu. Tıpkı senin “Onu tedib için dövdüm.” sözün gibi. Eğer tedib darbın illeti ise zihnî varlıkta (akılda) ondan önce gelmelidir. Aksi hâlde onun için amaç olur ve dış dünyadaki varlık bakımından ondan sonra gelirdi. Ancak burada amaçlanan şey mağfiretin varlığını feth için bir illet olarak beyan etmekten ibarettir. İlet lam’ının feth kelimesine girmesini gerektirdiği gibi. Fethin varlığını mağfiretin illeti olarak beyan etmez. Burada doğru olan Kadı Beyzâvî’nin görüşüdür. Şeyhzâde, **Hâşiye**, C: VII, s. 607.

هُوَ الشَّرَكَةُ فِي الْوُجُودِ وَعَفْرُهُ سِتْرُهُ بِنُورِ الْوَحْدَةِ؛ لِمَحْوِ آثَارِ ظُلْمَةِ لَيْلِ الْإِنْتِيبَةِ. ﴿وَيُتِمُّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ﴾ وَهِيَ نُورٌ (25) وَخَدَائِيَّتِهِ
 كَمَا قَالَ تَعَالَى: ﴿وَاللَّهُ مُتِمُّ نُورِهِ﴾ وَلِهَذَا سَمَّاهُ اللَّهُ نُورًا يَقُولُهُ: ﴿قَدْ جَاءَكُمْ مِنَ اللَّهِ نُورٌ وَكِتَابٌ مُبِينٌ﴾ وَيَهْدِيهِمْ إِلَى صِرَاطٍ
 مُسْتَقِيمٍ ﴿(26) أَيُّ: يَهْدِيكَ بِجَذَبَاتِ الطَّافَةِ عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ. عَنَايَاتِهِ إِلَى ذَاتِهِ وَصِفَاتِهِ. 1741

Ḳāsim:

جگر پر درد و دل پر خون و جان سرمست و ناپروا
 (27) شبنم تاریک و مرکب لنگ و در سر مایه سودا

دوای خود نمیدانم درین اندیشه حیرانم
 بیا ای ساقی باقی بیار آن باده حمرا

(28) مرا گویی نشانی گو مرا از عالم معنی
 خبر از بی نشان پرسی نشان از بی نشانی‌ها

الا ای عشق سلطان‌وش که اجمالی و تفصیلی
 (29) تویی حکمت تویی قدرت تویی زیباتر از زیبا

محمد را به مهمان بر کنار خوان احسان بر
 شراب از جام احسان بر که سُبحَانَ الَّذِي أَسْرَى

(30) تو بنما روی بی‌چون را بر افشان جعد میگون را
 که می یابم ز بوی او نسیم جنت المأوی

بیا ای جان خوش سودا ببین نور تجلی را
 (31) خطاب مستطابی را بگو کَلَيْكَ مَا أَوْحَى 1742

¹⁷⁴¹ “Senin için apaşıkâr bir fetih yolu açtık.” (Fetih 48/1) ifadesiyle Resulullah’ın (a.s.) kalbinin kapısının rububiyet karşısında cemel ve celâl sıfatlarının tecellisine ve bütün kalplerin kapalı olduğu hususlara açıldığına işaret edilmektedir. “Geçmiş günahlarını bağışlamak için” (Fetih 48/2) yani azametinin nurlarıyla ruhunun yaratıldığı ilk andaki varlığının günahını –ki Allah’ın kudretinin alakalı olduğu ilk şeydir- örtmek için demektir. Nitekim Efendimiz (a.s.) “Allah’ın ilk yarattığı şey benim ruhumdur” buyurmuştur. “Ve sonraki günahını” (Fetih 48/2) yani ebediyete kadar varlığının günahını, o da varlıkta ortak olmaktır. Bunun bağışlanması ise tevhid nuruyla ikilik belirtilerini silmek şeklinde olur. “Sana nimetini eksiksiz vermesi için” (Fetih 48/2) bu vahdaniyet nurudur. Allah’ın şu ayetinde olduğu gibi “Allah nurunu muhakkak tamamlayacak.” (Sâf 61/8) Bu sebeple Allah “Şüphe yok ki size Allah’tan bir ışık, apaçık bir kitap geldi.” (Mâide 5/15) ayetindeki kitabı nur diye isimlendirdi. “Onları dosdoğru bir yola iletir.” (Mâide 5/16) Yani lütfunun cezbeleriyle seni dosdoğru yola ulaştırır. Yani zatının ve sıfatının yardımı ile. Necmeddîn-i Kübrâ, **et-Te’vîlâtü’n-Necmiyye**, C: V, s. 355-358. Tercüme için bkz. Bursevî, **Rûhu’l-Beyân**, C: XIX, s. 306.

¹⁷⁴² Ciğer dert ile, kalp kan ile dolu, ruh kendinden geçmiş ve ne yaptığını bilmez hâldedir, gecelerim karanlık ve binitim aksaktır ve başta sevda tabiatı vardır. Kendi derdimin devasını bilmiyorum ve bu düşünce içinde hayretteyim. Ey baki olan saki, gel ve o kırmızı renkli şarabı getir! Bana mana âleminden bir işaret söyle diyorsun. Herhangi bir alameti olmayandan haber soruyorsun. Alametsizliklerden alamet bekliyorsun. Ey sultan gibi olan aşk! Varlığın kuvvedeki hâli (icmâlî) de

Âh ey nesîm-i şubh-ı cemâl ve maḥrem-i ḥarîm-i kurb-ı vişâl! Ol Kerîm ü zü'l-celâl ve Raḥîm ü zü'l-cemâl (32) ‘âşık-ı şeydâ ve hestî-i mevhûmları nâ-peydâ olan ‘ârif-i bînâlara bu âyet-i kerîmede ‘aceb sırr-ı ḡarîb feth itmişdür ki istimâ’ından câna şafâ (33) ve ḳalbe nûr u ziyâ ḥâşıl olur. İmdi zamîr-i mihr-incilâya rûşen u hüveydâ ola ki ebvâb-ı keşf-i kıdem erbâb-ı ḥadeşâna mesdûde olup (34) ‘ayn-ı zât-ı ezel hîç aḥada mekşûfe degül iken ol maḥbûb-ı bî-mişâl cemâl-i zü'l-celâlini ‘ayânen görmek ve kelâm-ı lâ-yezâlini şifâhen işitdürmek için (35) ebvâb-ı keşf-i kıdemi ‘ayn-ı Aḥmed’e feth idüp ebvâb-ı ḥazâ’in-i ‘ulûm-ı ledünniyyeyi meftûḥa bulsun diyü ḳalb-i aḥmedî ve rûh-ı muḥammedî ve sırr-ı sırr-ı (36) muştafavînüñ ebvâbını küşâde ve ta’rif-i nefsinin anlara ifâde eyledi. Âh ey ‘âşık-ı bî-çâre! Bir vechile keşf-i subuḥât-ı cemâl eyledi ki (37) mefâtîḥ-i tevḥîd ve envâr-ı taḥḳîḳ ile ḥabîbinüñ cümleten vâḥideten ebvâb-ı vücûdını meşrûḥa ve her bir sermüyünü meftûḥa ḳılup ḥattâ ol ḥabîb-i aḥad (38) ‘aleyhi şalavâtullâhi’s-şamed mecmû’-ı ‘uyûn-ı vücûdile cemâl-i aḥadiyyü’z-zâtı müşâhede eyledi. Ve envâr-ı fütûḥât-ı cemâliyye vücûd-ı biḥbûdundan (39) bir vechile işrâk eyledi ki ol âfitâb-ı esma vü şîfâtı her kim gördiyse beşeriyyet ile görmeyüp belki bilâ-şekk ü rayb ḥurşîd-i beşere-i (40) şerîfelerinden şa’âşa’-ı nûr-ı rubûbiyyeti lâmi’a ve münteşire müşâhede ḳılmağla اَلَمْ يَشْرَفْ عَلٰى رُؤُوسِ الْاَشْفٰى 1743 sırrına ‘ârif oldılar. Felihâzâ ol nûr-ı (41) şa’âni-i şamedânî daḥı dîde-i cânları küşâde olan ‘uşşâḳ u üftâdelerine 1744 مَنْ رَاْنِي فَقَدْ رَاَى الْحَقَّ diyüp nûr-ı cemâl-i ḥaḳîkat-i muḥammediyyeden [271^a] (1) keşf-i ḳinâ’ buyurır. Ammâ çeşm-i nâ-maḥremden mestûr olduğı için 1745 اَلَا بَشَرٌ مِّثْلًا didiler. Felihâzâ anlarıñ ḥırmânlarından daḥı 1746 وَهُمْ لَا يُصْبِرُونَ (2) وَهُمْ لَا يُصْبِرُونَ kerîmesiyle ḥaber virilüp dîde-i ḥuffâşları ol mihr-i münîr-i ‘âlemden maḥrûm-ı ebedî oldı. Âh ey ḥabîb-i ilâh! Şi’r (3):

sensin, fiildeki hâli (tafsilî) de sensin. Hikmet sensin, kudret sensin, güzelden daha güzel olan sensin. Hz. Muhammed’i misafir et, onu ihsan sofrasının başına eriştir ve “Gece kulunu götüren Allah eksikliklerden münezzehtir” (İsrâ 17/1) ihsanının kadehinden bir şarab sun. Eşi olmayan yüzünü göster, şarap rengi kıvrım kıvrım saçlarını dağıt da onda cennetü’l-me’vanın kokusunu bulayım. Ey ruhu bu sevdâ ile hoş kılınan! Gel de tecelli nuruna bak ve sana özel olan “Kuluna vahyedeceğini vahyetti” (Necm 53/10) hitabı için lebbeyk de. Kâsım-ı Envâr, **Külliyât-ı Kâsım-ı Envâr**, s. 5-7.

¹⁷⁴³ “Rabbinin gölgeyi nasıl uzattığını görmedin mi?” Furkan 25/45

¹⁷⁴⁴ Beni gören Allah’ı görmüş gibidir. Buhârî, “Ta’bîr”, 6996; Müslim, “Rü’yâ”, 11 (2267).

¹⁷⁴⁵ “Sen de yalnızca bizim gibi bir insansın.” Şu’arâ 26/154, 186

¹⁷⁴⁶ “Sana bakıyorlar zannedersin, oysa görmezler.” A’râf 7/198.

عجب در حسن یکتایی عجب موزون [و] زیبایی
عجب شاه دلارایی زهی یکتای بیهمتا

ز خورشید جمال او بهر وصفی که میگویم
(4) همه ذرات می گویند شَهِدًا بعد آمَنَّا

بهر سویی که گردیدم ترا دانستم و دیدم
زهی محبوب زهی احسان زهی ماه جهان آرا

(5) تو در ظلمت تن ماندی دران خشنود و خوش حالی
اگر دین و دلی داری نگویی سوز ماتم را

عجب وا بسته جسمی مسمی نیستی اسمی
(6) چو اهل عادت و رسمی چه گویم با تو ای رعنا

الا ای احمد مرسل چراغ مسجد و منبر
تویی سید تویی سرور تویی مقصود از استقصا¹⁷⁴⁷

(7) Āh ey derd-i yārdan āgāh! Ol nūr-ı aşfiyāya vāqı‘ olan feth-i mübîn evvelde ve āhırde olan zenbinüñ sebeb-i gufrānı oldu. Pes ol müzekkî (8) vü muşaffā ve müctebā vü murtażānuñ zenb-i evveli āteş-zene-i fi‘lden nūr-ı şıfat-ı zātīye suķūt ve fi- evveli’l-evvel bi-vücūdi’l-hudūs zāt-ı kıdeme (9) hubūṭundan ‘ibāretdür. Ve ma‘ahāzā evcāt-ı derecātdan bu mertebeye ‘urūc itmişiken ḥuķūķ-ı ezeliyye bi- tamāmihā müyesser olmaduğıyiçün üzerinde olan (10) ḥaķķ-ı rubūbiyyetüñ kemālinde lā-cerem taķşīr vāqı‘ olduysa¹⁷⁴⁸ مَا عَرَفْنَاكَ حَقَّ مَعْرِفَتِكَ diyüp ḥālet-i mezbûre zenb vāqı‘ oldu. Ve zenb-i uḥrā dahı (11) baḥr-ı rubūbiyyete ğavṭa ve ḳulzüm-i aḥadiyyete ğavṣa kılduğdan şoñra ni‘met-i laḥzāt ve vaşf-ı lemḥāt ile menāzil-i ‘ubūdiyyetde olan vukūfundan ‘ibāretdür. (12) Zīrā vicdān-ı rubūbiyyetüñ şartı

¹⁷⁴⁷ Güzellikte ne hayret verici bir ölçü ve yegânelik! Ne güzel gönlü süsleyen bir sevgili, ne güzel bir benzersizlik! Onun güzellik güneşinden ötürü dile getirdiğim her övgü için bütün zerreler “şahit olduk” ve sonra “iman ettik” derler. Her nereye döndüysem seni bildim ve seni gördüm. Ne güzel bir sevgili ne güzel bir ihsan ve ne de güzel cihani süsleyen bir ay! Sen beden karanlığının içinde kaldın ve kaldığın yerde hâlimden hoşnut oldun. Eğer din ve kalp sahibi isen zaten matemini yakıcılığını dile getirmezsin. Hayret verici olan şu ki cisme bağlanmışsın, müsemmaya değil isme bağlanmışsın. Çünkü sen âdet ve suret ehlisin, böyleyken ey güzel, ben sana ne diyeyim? Ey Ahmed-i mürsel, ey minberin ve mescidin nuru! Efendi sensin, önder sensin, arayışın maksadı yine sensin. Kâsım-ı Envâr, **Külliyât-ı Kâsım-ı Envâr**, s. 6-7.

¹⁷⁴⁸ Seni bilinmeye layık olacağın şekilde tanıyamadık.

mersümâtdan hürûc idi. Pes zâlîke'l-feth sebeb-i ğufrân-ı zenbin olup na' t-ı tevḥîd ve vaşf-ı tefrîd (13) ve tecrîd ile seyr-i mefâviz-i rubûbiyyet idüp meyâdîn-i ezelden sermenzil-i ebede varınca hem-rikâb-ı heyzûm-ı kıdem olduğu hâlde itmâm-ı ni' met (14) ve ihtitâm-ı devlet-i kemâl-i kırbet için ¹⁷⁴⁹ وَنُتِمَ نِعْمَتُهُ عَلَيْكَ beşâretiyle maḥẓ-ı ittîşâf ve ' ayn-ı ittîhâda iblâğ u işâl buyurdu. Ba' dehû (15) irâdet-i vaḥdâniyyeti ile tarîḳ-i meşîyyet-i ezeliyye-yi müstaḳîmesine hidâyet eyledüğün beyân idüp وَيَهْدِيكَ صِرَاطًا ¹⁷⁵⁰ مُسْتَقِيمًا buyurdu. (16) Âh kim tarîḳ-i mezbûrenüñ sâlikleri ' asâkir-i cünûd-ı tecelliyât ve tedelliyât olmağla ḥalk için degüllerdür belki Ḥaḳḳ içündürler. Pes rāh-ı (17) kıdemde kâ'im-i Ḥaḳḳ dâ'im olmağla sâlik-i ḥâdiş rāh-ı kıdeme sülûke kâdir olmayup velâkin ḥabîbi Muḥammedü'l-Muştafâ'yı cümleden istişfâ (18) ve tarîḳ-ı mezbûrî aña iḥsân itmekle bilâ-eyne vü metâ nice gideceginde ḳaddi dü tâ iken berîd-i envâr-ı tecellî-i kıdem-i iḳbâl ve ehlen ve merḥabâ ile (19) istikbâl idüp mesâlik-i deymûmiyyete hidâyet eyledi. Pes tecellî-i zâtiyyeden bâl-i cezb-i raḥmân açılıp ma'âric-i dünüvve ne cezb ü izḥâb idüp (20) ḥadeşden kıdeme sür'at ile olan seyrinden ¹⁷⁵¹ الَّذِي أُسْرِيَ بِعَبْدِهِ لَيْلًا kavlı kerîmiyle ḥaber virdi. Pes seyr-i muştafavî ḳalb-i ' asâkir-i (21) vaḥdâniyyete vâsıl olduğda saṭavât-ı cünûd-ı ' aẓamet ğalebe itmekle ¹⁷⁵² أَعُوذُ بِكَ مِنْكَ diyü andan aña istiğâse idüp Ḥaḳḳ'da Ḥaḳḳ'la istikâmet (22) itdüğü için ol Ḳâdir-i Vâḥid daḥı envâr-ı rubûbiyyeti ile mülebbis ve ḳuvvet-i ezeliyyesiyle mü'eyyed kılup ve cünûd-ı bâḳiye-i raḥmetini iḥrâc ile taḳviyet (23) idüp ' asâkir-i ḳahr-ı kıdem mağlûb olmağla ¹⁷⁵³ سَبَقَتْ رَحْمَتِي غَضَبِي buyurdu. ' Atṭâr:

به بالا مصطفیٰ سرو روانست
رخش مانند ماه آسمانست

(24) حقیقت نور ذات پاک یزدان
¹⁷⁵⁴ که آمد فاش کرده سر اعیان

محمّد محو شد تا ماند الله

¹⁷⁴⁹ “Sana nimetini eksiksiz verir.” Yûsuf 12/6; Fetih 48/2.

¹⁷⁵⁰ “Ve seni dosdoğru yolda yürütür.” Fetih 48/2.

¹⁷⁵¹ “Kulunu geceleyin yürüten Allah eksikliklerden münezzehtir.” İsrâ 17/1.

¹⁷⁵² Senden sana sığınırım.

¹⁷⁵³ Rahmetim gazabımı geçmiştir. Buhârî, “Tevhid”, 7553; Müslim, “Tevbe”, 15 (2751).

¹⁷⁵⁴ Mustafa yücede salınan bir servidir. Yüzü gökyüzündeki ay gibidir. Hakk'ın zatının pak nuru bu sırrı aşîkâr etti. Ferîdüddîn-i Attâr, *Cevherü'z-Zât*, s. 19-20.

کجا ماند کسی اینجای الله¹⁷⁵⁵

(25) ترا او پیشوا و راه بین است
درون جانت او عین الیقین است¹⁷⁵⁶

دلا معراج داری هست معراج
چرا تیری نیندازی بآماج¹⁷⁵⁷

(26) Pes ol mecma‘-ı şuret ü ma‘nā ve ‘anḳā-yı ḳābe ḳavseyne ev-ednānuñ verāšet-i kemāliyyeleri maḫhariyyetinde ḳā‘im olan evliyā-yı kümmel daḫı (27) medāric-i ma‘āric-i a‘lā-yı ḳābe ḳavseyne irtikā-yı rūḥānī ve müttekā-yı a‘lā-yı şümme denā fe-tedellā ile ittikā-yı ma‘nevīde pīr ü işr-i muḥammedī oldukları (28) ecilden kemāl-i iḥlāş ve nefy-i şıfāt ile müşāhede-i āşār-ı envār-ı aḫadiyyü’z-zāta vāşıl ve ledeyi’l-ittişāl şühūd ile vücūddan munfaşıl (29) olmağla dest-i cezebāt estār-ı ḳuyūdı temzīḳ u ḫarḳ ve tecellī-i vaḥdet-i zāt vücūdlarını ḡayb hüviyetinde maḥv u ḡarḳ itdükden şoñra (30) rubūbiyyet-i cānib-i muṭlaḳadan teşrīf-i ḫil‘at-i beḳā-yı aḫadī ile muṭarraz ve maḫhar-ı esrār-ı külliyye-i muḥammediyye oldukları i‘tibārıyla (31) لِيُغْفَرَ لَكَ اللَّهُ مَا يُغْفَرَ لَكَ اللَّهُ (31) ma‘ārifān-ı vāşılāna ḡüre-i nā-resīde mānendi olan sālikān-ı reh-revendeye (32) taḳlīd itmek ve ef‘āl ü ḳārını ba‘zı ruḫşat icāb iden mertebelerde aña uydurmak hergiz münāsib degüldür diyü ḳāşif-i esrār-ı kibriyā (33) Ḥazret-i Mevlānā men‘ idüp buyururlar ki:

گر ولی زهری خورد نوشی شود

(2603/2641) ور خورد طالب سیه هوشی شود

Farazā eger velī bir zehr yise (34) ‘asel-i muşaffa olur. Ve eger ṭālib-i mübtedī yise siyeh-hūş olur. Ya‘nī veliyy-i kāmīl ve mürşid-i mükemmil lezzāt-ı cismāniyyeden ba‘zı şey’e iştigāl itse (35) nūr-ı maḫabbetine küdüret ve vaḥdetine keşret ṭārī olmayup cümle a‘māl ü ef‘āl rızā-yı Ḥaḳḳ’a muvāfıḳ olmağla cümlesi lezzet-i ḥubb-ı ezeliye (36) mübeddel olur. Ammā sālik-i mübtedī keşretde vaḥdet müşāhedesine ḳādir olmağla lezzāt-ı cismāniyye ve müriş-i keşret olan ba‘z māsivāya (37) meşḡul

¹⁷⁵⁵ Böylece Muhammed yok oldu, Allah kaldı. Burada Hakk’tan başka kimse kalmaz. Ferîdüddîn-i Attâr, *Cevherü’z-Zât*, s. 22.

¹⁷⁵⁶ O senin için önder ve yol göstericidir. Ruhunun özünde o görme ile gerçekleşen kesinliğin ta kendisidir (aynelyakındır). Ferîdüddîn-i Attâr, *Cevherü’z-Zât*, s. 27.

¹⁷⁵⁷ Ey gönül, miraca ehliyetin varsa niçin hedefe bir ok atmıyorsun? Ferîdüddîn-i Attâr, *Cevherü’z-Zât*, s. 28.

olsa vahdetine keşret ve nūr-ı maḥabbetine küdürer ‘arız olmağla tîre-dil olur.
Kâsım:

چند پرسى ز كجايى و كجايى و كجا؟
(38) از نهانخانه تجریدم و از دیر فنا

کار هر کس به صلاحی و صلاتی موقوف
نظر عاشق دل سوخته بر عین عطا¹⁷⁵⁸

İmdi bu mertebe-i ‘aliyye her kesüñ (39) lâıyıkı olmaduğıçün şefkaten ve merḥameten

رَبِّ هَبْ لِي از سُلَیْمَان آمدست

Süleymān ‘aleyhisselāmdan¹⁷⁵⁹ رَبِّ هَبْ لِي vārid olmışdur böyle diyü ki (40) İlāhā, melikā!

(2604/2642) که مده غیر مرا این مُلک و دست

Bu mülk ü salṭanat ve miknet ü ḳudreti benden ḡayra virme.

تو مکن با غیر من این لطف و جود

(41) Bu luṭf u cūd ve devlet-i nā-maḥdūdı ki baña i‘ tā eyledüñ benden ḡayra eyleme.

(2605/2643) این حسد را مانند امّا آن نبود

Süleymān ‘aleyhisselāmdan bu kelām [271^b] (1) ḡasede müşābihdür ammā ol ḡased olmadı. İmdi fehmi-dürüst ile

نکته لَا یَنْبَغِي می خوان به جان

¹⁷⁶⁰ لَا یَنْبَغِي لِأَحَدٍ nüktesini zebān-ı cenān ve lisān-ı (2) cān ile okı.

(2606/2644) سِرِّ مِنْ بَعْدِي ز بُخْلِ او مدان

ḳavlinüñ sırrını Süleymān’uñ buḡlünden bilme.

بلک اندر مُلک دید او صد خطر

Belki Süleymān (3) ‘aleyhi ṣalavātullāhi’r-raḥmān mülkde ṣad hezār ḡaṭar gördi. Zīrā

(2607/2645) مویه مو مُلک جهان بُد بیم سَر

¹⁷⁵⁸ Ne zamana kadar neredensin, neredesin ve nerede diye soracaksın? Ben tecridin gizli hanesindenim ve fena âlemindenim. Herkesin işi iyilik bekleme ve karşılık görmeye bağlıdır. Gönlü yanık âşışın nazarı ihsanım (karşılıksız verişin) kaynağıdır. Kâsım-ı Envâr, **Külliyât-ı Kâsım-ı Envâr**, s. 8.

¹⁷⁵⁹ “Rabbim bana bağışla!” Sâd 38/35.

¹⁷⁶⁰ Sâd 38/35.

mülk-i cihân mû be-mû baş korkusudur. Devlet-i dünyâ (4) ve servet ü ğinâda yalnız baş korkusu degül belki

بیم سر با بیم سر با بیم دین

baş korkusuyla sır korkusu ile dîn havfı vardır. İmdi (5)

(2608/2646) امتحانی نیست ما را مثل این

devlet-i şüretiyye gibi bize bir imtilhân ve ibtilâ yokdur.

[Maṭlab: Fî-tefsîri لَأَحَدٍ مِنْ بَعْدِي وَهَبَ لِي مُلْكًا لَا يَنْبَغِي لَأَحَدٍ مِنْ بَعْدِي ve kıssa-i Süleymân ‘alâ-ihtilâfî’r-rivāyāt]¹⁷⁶¹

Ḥazret-i Mevlânâ ḳuddise sırruhu’l-esnâ sûre-i Şād’da Süleymân (6) ‘aleyhisselâma ba’de’l-iftitân tevbe vü inâbet itdükden sonra لَأَحَدٍ مِنْ بَعْدِي diyü iltimâs eyledüğünüñ sırrını beyân (7) ve ḥikmetini tevcîh u ‘ayân buyurmuşdur. كَمَا قَالَ تَعَالَى: وَلَقَدْ فَتَنَّا سُلَيْمَانَ وَأَلْقَيْنَا عَلَى كُرْسِيِّهِ جَسَداً ثُمَّ أَنَابَ قَالَ رَبِّ اغْفِرْ لِي وَهَبْ لِي مُلْكًا (8) لَا يَنْبَغِي لِأَحَدٍ مِنْ بَعْدِي إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ. Ya’ nî taḥḳîḳan biz Süleymân’ı meftûn ve mübtelâ eyledük. Ve anuñ serîri üzerine bir cesed-i bî-rûḥ tarḥ (9) u ilḳâ eyledük. Zîrâ cesed luġatda ekl ü şürbden berî olan meyyit ve anuñ ğayrı cirm-i keşîfe dirler. Pes Süleymân ba’de cesedü’l-mülḳâ tevbe ve rücû’ (10) idüp “Yâ Rabbî baña maġfiret ḳıl ve bir mülk-i ‘azîm hibe vü ‘inâyet eyle ki benden sonra hiç aḥada müyesser ve lâyıḳ olmaya. Zîrâ taḥḳîḳan sen (11) her şey’e ḳâdir keşîrul’-‘aṭâyâ bir pâdişâh-ı bî-hemtâsın.” ‘İlm-i şerîfe ḥafî olmaya ki iftitân-ı Süleymân ve serîr-i süleymânîye ilḳâ olınan cesed-i (12) bî-cânda rivâyet-i muḥtelife vâḳı’ olup ve bu kıssa-yı pür-ḥişşe لَأَحَدٍ مِنْ بَعْدِي diyü kavlı-i kerîminüñ tefsîrine muḳaddime olmaġla (13) zebân-ı ḥâme-i müşkîn-şemâme ile rivâyât-ı mezbûreden ba’zısı naḳl olunmaḳ maḥalle münâsib olmaġla baş-ı kelâm olındı. Pes Vehb bin (14) Münebbih’den mervîdür ki fîtne-i mezbûre intizâ’-ı mülk-i süleymânîden ‘ibâret olup cesed-i mülḳâdan daḡı murâd eşnâ-yı binâ-yı Beytü’l-Muḳaddes’de (15) Süleymân ‘aleyhisselâma mevzî’-ı elmâsı delâlet eyleyen Şaḡr-ı cinnîdür ki bâ-taḳdîr-i Yezdân kırḳ gün taḥt-ı süleymânîde müstaḳarr oldı dimişler. (16) Ve bu icmâlüñ tafşîli budur ki bir gün Süleymân-ı zamâna cezâ’ir-i baḡrdan bir cezîrede Şaydûn nâm büt-perest bir pâdişâh-ı şirk-penâh (17) vardır diyü iḡbâr

¹⁷⁶¹ Mîrhând, **Ravzatu’s-Safâ**, C: I, s. 363-390; Mîrhând, **Târîh-i Ravzatu’s-Safâ**, trc.: Mürsel Öztürk, C: I, s. 365-390.

¹⁷⁶² Sâd 38/34-35.

olup Hâzret-i nübüvvet-penâhuñ ekşer-i evkât ve aḡleb-i sâ‘ati ḡazâ vü cihâda maşrûf olmaḡla ol diyârı evsâh-ı (18) evşândan taṭhîr içün bisât-ı süleymânî menkib-i riyaḡa vaż‘ olup mevākib-i ‘asākîr-i encüm-şumâr ile rûy-ı deryâdan ‘ubûr idüp cezîre-i (19) mezbûreye vardılar. Ve naşb-ı râyât-ı tevḡîd idüp müşrikleri melikleriyle tutup şemsîr-i tedmîr ile cümlesin katl itdiler. Velâkin ol mülküñ (20) cemâl-i fâ‘ik şâhîbi ḡimâyete lâyıḡ Cerâde nâm bir duḡter-i nâz-perverî olmaḡla Süleymân-ı zamân anı İslâm’a da‘vet idüp ol daḡı (21) tav‘an ve kerhen şûret-i İslâm’ı ızḡâr itdüḡiyiçün ber-mışdâḡ-ı بِالْظَّاهِرِ نَحْنُ نَحْكُمُ Hâzret-i nübüvvet-destḡâh anı ḡibâle-i niḡâḡına kayd idüp (22) nâz u girişmede mâhir ve ḡüsn-i cemâlde mişli nâdir olmaḡla küllî ‘alâḡa vü maḡabbet ve kemâl-i ülfet ve muvâneset eyledi. Velâkin ol duḡter-i ziyâ-aḡter (23) şeb u rûz pederinüñ nâr-ı iftirâḡında aḡter-i ḡâkister olup şad hezâr âh-ı şererbâr ile nâle-i bisyâr ve icrâ’-i sirişküñ bî-şumâr idüp (24) tamâmî-i şeb ḡ‘âbdan bîzâr ve encümvâr bîdâr idi. Âḡir-i kâr Süleymân-ı nübüvvet-şi‘âr sebeb-i girye-yi dildârı istifsâr itdükde (25) ol daḡı kıdem-i pâk-i nebîye çeşm-i nâzından dürer-i la‘lbâr nişâr idüp “Ey Süleymân-ı zamân! Bu cism-i nâ-tuvânuñ imtinân-ı dîde-i giryânı budur ki (26) fermân-ı ḡazâ cereyânuñuz ile dîvler benüm pederüm şûretini sengden tırâşîde kılup ve ḡâl-i ḡayâtında olduḡı gibi ḡamîş u izâr ve ‘imâme vü ridâsını (27) üzerine ilbâs ve baña teslîm ideler tâ ki ḡâh u bî-ḡâh aña nâzıra olduḡça fi’l-cümle şu‘le-i nâz-ı ḡâṭır-ı ḡazîn itḡâ vü teskîn bula” diyü iltimâs (28) eyledi. Hâzret-i muḡaddes-i nebevî daḡı tesliyet-i ḡâṭır içün mültemesin mebzûl buyurup dîvler pederinüñ şûretin düzüp duḡtere hediye (29) virdiler. Ol duḡter-i bed-aḡterde ise ḡadîmî büt-perestlik şîvesi olmaḡla şûret-i mezbûreyi mevhibet-i ‘azîme ‘add idüp (30) ve ḡalvet-i ḡâşşına götürüp dâye vü cevârîsi ile ol şûrete perestîş eyledi. Ve bunıñ üzerine kırḡ gün mürûr idüp Süleymân-ı zamân (31) bu kâr-ı nâ-hemvârdan ḡaberdâr olmadı. Pes ba‘de murûri’l-erba‘în zübde-i aşfiyâ Âşaf bin Beraḡyâ vuḡû‘-ı ḡazıyyeden âḡâh olmaḡla Hâzret-i (32) nübüvvet-penâhı daḡı inbâ’ itdükde filḡâl ol duḡter-i bed-aḡter ser-i ḡalvetine varup şûret-i mezbûreyi şikest ve Cerâde’yi muḡallim ḡarb u leşş (33) ve lâyıḡına ḡöre ‘uḡûbet eyledi. Ba‘dehû ol zamânda olan ḡanûn-ı şuleḡâ üzere ebkâr-ı ḡayr-ı murâḡıḡ ḡazel itdükleri riştenüñ kirpasından (34) elbise-i tâhira geyüp bu kâr-ı nâ-hemvârıñ ma‘zeretiçiçün bir fezâ-yı ḡâlîde remâd-ı müfred-i şek üzerinde envâ‘-ı meskenet ve ḡuşû‘ ve

tevāzu‘ (35) ve hużū‘ ile yüzün bârgāh-ı a‘lāya sürüp ber-müceb-i أَنَابُ tevbe vü istiğfāra iştiğāl gösterdi.

Ve Süleymān ‘aleyhisselām (36) naķz-ı vużū’ ve nisvānına taķarrüb itdükçe hātem-i süleymānīyi ümm-i veledleri olan Āmīne nām hātuna vedī‘at idüp ve merāsım-i ri‘āyet-i hātemi (37) ol hātūn fehm ü icrā itmekle andan ğayra i‘timād itmez idi. Pes ol gün encāma irüp libās-ı siyāh-ı şebi āfitāb-ı ‘ālem-tāb yüzüne (38) niķāb ve serāperde-i ğurūba zehāb itdükden şöñra Süleymān ‘aleyhisselām ħarīm-i sarāyına ‘avdet ve tecdīd-i vużūya ‘azīmet itmekle ‘ādet-i (39) me’lūfeleri üzere Āmīne hātunı da‘vet ve hātemi vedī‘at idüp serāperde-i vużūya gitdi. Pes Süleymān henüz vużūda iken (40) Şaħr-ı cinnī şekl-i süleymānīye temeşşül idüp Āmīne hātuna kendüyi ızhār ve hātemi istifsār itdükde ol daħı bilā-tereddüd ü imtirā teslim itmekle (41) filhāl engüştine vaz‘ itdi. Ve serīr-i süleymānīde ķarār tutup cinn ü ins kemer-i muţāva‘atı bend idüp dest ber-gerden-beste ħidmete [272^a] (1) kıyām gösterdiler. Ez-īn cānib ba‘de tecdīdi’l-vużū’ Süleymān serāperdeden çıķup Āmīne hātundan engüşteri taleb eyledi. Bā-ħikmet-i rabbāniyye (2) ħazret-i nebeviyyenüñ beşere-i mübārekeleri nev‘-i mā taġyīr-peżīr olmaġla Āmīne hātun Süleymān’ı bilmeyüp “Ey nā-maħrem! Sen kimsün? Hātemi ħod şāħibi alup (3) kürsī-i ħükümetde ķarār itmiş” diyü ‘unf ile cevāb virdi. Süleymān daħı nażarın cānib-i taħta endāħte kılduķda şüret-i ħāline müncer olduġın (4) görüp ve dāru’l-ħilāfe-i nübüvvetde perestiş-i aşnāma cür‘et iden meyšūmlaruñ şe‘āmeti zamān-ı tasalluţ u ihtiyārı ķabza-yı iķtidārından ref‘ itdüğün (5) bilüp tarīķ-i münācāta ‘azīmet eyledi. Rivāyet olunur ki Süleymān nebī eyyām-ı intizā‘-ı mülkde serāyınıñ ħavālīsın tolanup nās aña sen kimsün (6) ve bu serāyuñ eţrāfın beyhūde nīçün tavāf idersün didüklerinde ol daħı Süleymān’um didükçe ħalk cünūna ħaml idüp ser-i mübāregine ħāk-pāş (7) olurlardı. Ve ne ‘aceb mecnūnsun Süleymān ħod ġāyet-i ħaşmet ü miknet ile serīr-i salţanatta müstaķarr iken Süleymān’um dirsın he mi diyü levm (8) iderlerdi. el-Ĥāşıl Süleymān ‘aleyhisselām sāħil-i baħra varup ücret ile şayd-ı māħī idenlerüñ ħidmetine yanaşdı. Ve beliyye-i mezbūreden ħalāş (9) olıncaya deġin şayyādlaruñ semekin naķl idüp beher yevm Süleymān’a ‘ivaż iki semek virüp ol daħı birini raġife tebdīl ve birin büryān idüp (10) kifāf kılırdı. Ez-īn cānib Şaħr-ı cinnī kürsī-i süleymānīde cülūs idüp kırķ günüñ içinde ħilāf-ı ādāb-ı nübüvvet ve muġāyir-i şerā’i‘-i (11) ‘aķl u

şerî‘at niçe hareketi zâhire olmağla Âşaf bin Berahyâ ve eşrâf u aşfiyâ haqîkat-i halden âgâh olmağla Şahr-ı cinnînüñ qarâra mecâlî (12) kalmayup tahtdan gâ‘ib oldu. Ve hâtemi alup deryâya atdı. Pes bā-taḡdîr-i ḡâdir hâtemi bir mähî bel‘ idüp ve filhâl dām-ı şayyâda (13) giriftâr oldu. Pes şayyâdlar destür-ı ma‘hüd üzere Süleyman’a ‘ivaż içün iki mähî virüp hâtem olan mähîyi kûṭ-ı yevmi (14) içün alıḡoyup şikemin şaḡḡ itdükde hâtem-i süleymânî leme‘ân idüp nümâyân oldu. Pes Süleymân secde-i şükr idüp hâtem ile mülk-i (15) süleymânîye mälîk oldu.¹⁷⁶³ Ve tavâ‘if-i cinn ü ins ü vuḡuş u ṭuyûr bârgâh-ı ma‘delet-penâh-ı süleymânîye girdâgird cem‘ olup ḡidmete boyun (16) baḡladılar. Ve İbn ‘Abbâs’dan mervîdür ki Süleymân ‘aleyhisselâmuñ zimâm-ı salṭanat yed-i iḡtidârına teslîm olınduḡdan şoñra Şahr-ı cinnîyi dest (17) gerden-beste getürüp tevâbi‘i olan şeyṭânlar ile bir seng-i siyâhuñ içinde ḡabs idüp deryâya atdılar. كَمَا رُوي: سَيَخْرُجُ فِي آخِرِ الزَّمَانِ (18) شَيَاطِينُ أَوْثَقَهُمْ سُلَيْمَانُ بْنُ دَاوُدَ فِي الْبَحْرِ يُجَالِسُونَهُمْ ﴿رَبِّ اغْفِرْ لِي (19) وَهَبْ لِي مَلَكًا لَا Pes Süleymân ‘aleyhisselâm وَيُعَلِّمُونَكُمْ سُنَنَ دِينِكُمْ وَلَا تَقْبَلُوا مِنْهُمْ. ¹⁷⁶⁴ رَبِّ اغْفِرْ لِي﴾ diyüp ricâ ederüm ki beni maḡfîret idüp ve şimden şoñra bir mülḡ i‘ṭâ kılasun ki evvelki gibi (20) iftitân vâḡı‘ olmağla benden meslûb ve bunun gibi ḡiç aḡada naşîb ve lâyıḡ olmaya didi.

Ve bir rivâyet-i diğerk cesed-i mülḡâ Ḥazret-i Süleymân’uñ (21) veled-i mükerremelerinden ‘ibâret olup anuñ sebebi ile ḡaṭar-ı fitneye düşdi. Nitekim Ebû Hureyre raḡıyallâhu ‘anhdan mervîdür ki: Süleymân ‘aleyhisselâmuñ (22) yetmiş menküḡa ve yüzden ziyâde cevârîsi olup bir gün Süleymân ‘aleyhisselâmuñ ḡaṭır-ı enverlerine bu ḡuṭûr itdi ki cevârî vü nisvânuñ (23) şerâ‘iṭ-i ṭavâfın itmâma irişdürsem her birinden bir veled-i muḡterem tevâlüd idüp fî-sebîlî’llâḡ ḡazâ vü cihâda ḡıyâm ḡösterürlerdi diyü dâ‘iye-yi (24) mezbûre ile şart-ı ṭavâfı yerine getürdi. Velâkin maḡâlîd-i lisânları ebvâb-ı istiṣnâyı fetḡ itmemekle menküḡa ve câriyesinüñ birinden ḡayrısı (25) ḡâmil olmayup anuñ daḡı eyyâm-ı ḡamli munḡazî olduḡda yek çeşm ve yek ḡuş ve yek dest ve yek pā bir hey‘et-i nıṣf-ı insânî bir püseri tevellüd (26) oldu. كَمَا رُوي مَرْفُوعًا إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَالَ: لأُطِيقَنَّ اللَّيْلَةَ عَلَى سَبْعِينَ امْرَأَةً، تَأْتِي كُلُّ امْرَأَةٍ مِنْهُنَّ (27) بِفَارِسٍ يُجَاهِدُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ، وَلَمْ يَقُلْ إِنْ شَاءَ اللَّهُ فَأَطَافَ عَلَيْهِنَّ، فَلَا تَحْمِلُ إِلَّا امْرَأَةً جَاءَتْ

¹⁷⁶³ bkz. Mîrhând, **Ravzatu’s-Safâ**, C: I, s. 381-387.

¹⁷⁶⁴ Ahir zamanda Süleyman b. Davud’un denize baḡladığı şeytanlar ortaya çıkarak sizinle oturacaklar ve dininizin adetlerini size öğretecekler. Onları asla kabul etmeyin.

Ravzatü's-Safâ da¹⁷⁶⁶ mesîrdur ki Süleymân 'aleyhisselâm bu vaq'a-i 'acîbeden perişan-dil (29) olup mir'at-i zâmîrlerin endüh-ı tamâm istilâ kıldı.¹⁷⁶⁷ Bir gün Süleymân nebî ile Âşaf velî hem-şoḥbet iken mâderi nîm-ten olan (30) püseri ḥuzûrlarına getürdükde Süleymân 'aleyhisselâm aḥvâl-i ferzendiyeiçün kemâl-i melâl ızḥâr eyledi. Âşaf-ı rüşen-dil eyitdi: Yâ Süleymân! (31) Zamân-ı ḥâṭıruma şöyle ilhâm oldu ki her birimiz nefsimüze ızḥârı 'âr u gâyetle düşvâr olan sırr-ı zâmîrümüzüzi ikrâr ve âşikâr idüp (32) 'âlemü'l-ğayb ve's-şehâde olan ol Pâdişâh-ı Ğaffâr'dan şıdk u ḥulûşumuzuñ mükâfatıyeiçün bu tıfluñ şifâsın mes'elet itseñ (33) me'müldür ki ol Kâdir-i bî-çün mültemesümüz mebzûl buyura idi. Pes bu fikr-i ḥâsen cümleye müstaḥsen görinüp evvelâ cenâb-ı muḥaddes-i nübüvvet-me'âb (34) dergâh-ı müsebbibü'l-esbâba münâcât için fetḥ-i bâb idüp eyitdi: İlâhâ, Melikâ, Perverdigârâ! Bu 'abd-i za'îfine bu kadar mülk ü saltanat (35) ve câh u miknet erzânî buyurmuş iken ḥuzûruma gelen iki şahşuñ birisi bersem-i tuḥfe bir tüffâḥ getürse ve birisi tehî dest gelse (36) ber-mışdâḡ-ı¹⁷⁶⁸ dest-âvîz ile gelenüñ hediyesi bâ' iş-i izdiyâd-ı maḥabbet olmak i'tibârıyla benüm dîde-i rağbet ve çeşm-i şefkâtüm (37) elma getürene ziyâdece nazar ider. İlâhî! Ben bu güftârumda şâdık isem şifâḡhâne-i ḡaybuñda meknûz olan dârü-yı şıḡḡhati bu ferzend-i 'alile 'atâ kıl (38) didi. Pes Süleymân merâsim-i du'âyı bu vechile itmâm kılduḡda Ḥazret-i Vâhibü'l-'atâyâ ol püserüñ ma'dûm olan sem' u başarın icâd (39) idüp tamâm-çeşm ve tamâm-güş oldu.

¹⁷⁶⁵ Hz. Peygamber'den merfu olarak şöyle rivayet edilmiştir: (Hz. Süleyman) (bir gün): Bugün, kesinlikle yetmiş kadınıma uğrayacağım. Hepsi de Allah yolunca cihad edecek savaşçılar doğuracak dedi; ancak "inşaallah" demedi. Söylediği gibi, o gün, bütün hanımlarına uğradı. Kadınlardan sadece biri yarım bir insana hamile oldu. Hz. Peygamber şöyle devam etti: Nefsimi elinde tutan Allah'a yemin olsun! Eğer Süleyman inşaallah demiş olsaydı hepsi de Allah yolunda atlı olarak cihad eden çocuklara sahip olacaktı. Benzer rivayet için bkz. Müslim, "Eymân", 23 (1654).

¹⁷⁶⁶ *Ravzatu's-Safâ fî Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ*, Timurlular dönemi tarihçilerinden Mîrhând el-Herevî (ö. 903/1498) tarafından kaleme alınan, torunu Hândmîr'in (ö. 942/1535-36) tamamladığı yedi ciltlik tarih kitabıdır. Eserde başta Hz. Peygamber olmak üzere peygamberlerin hayat hikâyelerine, dört halife ve on iki imam dönemlerine, Emevîler, Abbâsîler, Selçuklular, Hârizmşahlar, Moğollar ve Timurlular dönemi olayları ile Hüseyin Baykara, Bedüzzaman Mirzâ ve Özbek Hanı Şeybânî Han devirlerine yer verilmektedir. Sarı Abdullah Efendi peygamber kıssalarına dair anlatımlarında bu eserlerden istifade eder. bkz. İsmail Aka, "Mîrhând", *DİA*, C: XXX, s. 156-157.

¹⁷⁶⁷ Hz. Süleyman ile ilgili bölüm için bkz. Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, C: I, s. 363-390. Ayrıca bkz. Mîrhând, *Târîh-i Ravzatu's-Safâ*, trc.: Mürsel Öztürk, C: I, s. 382-383.

¹⁷⁶⁸ Hediyeleşin ve bu sizin birbirinizi sevmenize vesile olur.

Ba‘ dehū Āşaf-ı dil-şâf eyitdi: Ey Latîf u Hâbîr ve Semî‘ u Başîr! Bu ‘abd-i fakîrûn dahı kirâren (40) ve mirâren şûret-i istignâ ile yâ Süleymân nebî beni emr-i vezâretten ‘afv eyle diyü istiğfâr eyledüm. Ma‘ahâzâ ahvâl-i cenânum mu‘tabık-ı ma‘kâl-i (41) lisân olmayup meyl-i emr-i vezâret zâmîrümde müşbet idi. Eger bu kelâmumda şâdıkı’l-kavl isem bu ferzende nazâr-ı merhâmetün mebzûl [272^b] (1) ve bî-dirîğ olsun didi. Çünki Āşaf dahı sırr-ı zâmîrinden hetk-i astâr itdiyse ol Celîl ü Cebbâr ferzend-i Süleymân’da ketm-i ‘ademden bir yed-i kudret (2) ızhâr eyledi. Pes ümm-i veled dahı meskenet ve iftikâr ile bârgâh-ı kâdıye’l-hâcâta münâcât idüp: Ey ‘âlimü’z-zâmîr! Saña ma‘lûmdur ki (3) Süleymân nebîye maḥz-ı faḫluñdan bu kadar miknet ü übühhet ve ḥâtem-i salṭanat ve tâc-ı ḥilâfet ile devlet-i nübüvvet ve nûr-ı behcet virüp benüm zevcüm (4) bunuñ gibi bir pâdişâh-ı dünyâ vü âḫiret iken çeşm-i hırşım her ḳanḳı şâbb-ı çâr-ebrû-yı hoş-şûrete duş olsa n’olaydı benüm ciftüm olaydı (5) diyü ârzûmend-i zevciyyet olurum. Eger ben câriyeñ bu ḥuşûşda râst isem bu ferzend-i nâḳışa ‘âfiyet ‘inâyet kıl didi. Pes (6) esrâr-ı mezbûre ke’s-şems fî-vasaṭi’n-nehâr âşikâr olduḳdan soñra Hâḳḳ te‘âlâ ol ferzende bir pâ-yı miknet dahı iḥsân ve şaḫîḥu’l-erkân eyledi. (7) Pes Süleymân-ı zamân mebd-e’-i zemîn ü âsümâna ḥamd-i ferâvân ve şükr-i bî-kirân idüp maḥabbet-i ferzendi ḳalbinde ke-bünyânin merşûs müşbet ü menşûş (8) olup ve tâ’ife-i cinni anuñ eşerrâsı câ’iz ki bu ferzend mu‘ammer olursa ol dahı ba‘de’s-Süleymân bize salṭanat ve fermân ola diyü izâ‘a ve itlâfa (9) mübâderet idecekleri mir’ât-i mihr-incilâ-yı süleymânide nümâyân olmaḡla n’olaydı bir müşfik u mihrîbân bu nev bâde-i bâḡ-ı cenâna mütekeffil olaydı (10) dimekle ebrâr-ı cinniyyândan ba‘z-ı aḫyâr bârgâh-ı süleymânide şıdḳ u ḥulûş ızhâr eylediler ki cenâb-ı muḳaddes-i nebevî ol bâkûre-i şecere-i nübüvveti (11) anlara sifâriş idüp ta‘ahhüdünden şarf-i iḳtidâr ideler. Süleymân ‘aleyhisselâm dahı mültemeslerin ḳabûl idüp ḥâşıl-ı ‘ömrini anlaruñ ketf-i (12) kefâle ve ketf-i ḥimâyelerine taḥmîl eyledi. Ve bu ma‘nâ ḡâlibâ ḥadd-i tevekkûlden ḥâric olmaḡla marzıyy-i bârgâh-ı aḫadiyye olmayup lâ-cerem bâ-fermân-ı (13) ḥayy-ı lâ-yemût melekü’l-mevt ol gülbün-i gülzâr-ı nübüvvetden ser ber-âverde olan verd-i nâ-şüküftenüñ gülâb-ı revânuñ isticlâb idüp berg-i cesed-i (14) pejmürdesin kürsiyy-i süleymânî üzerine ilḳâ itdiler. Pes Hâzret-i Hâḳḳ ve Ḳâdir-i Muṭlaḳ iftitân-ı mezbûr ve sırr-ı ḡarîb-i mezkûrı beyân içün (15) وَلَقَدْ فَتَنَّا سُلَيْمَانَ وَأَلْقَيْنَا عَلَى كُرْسِيِّهِ جَسَدًا diyü buyurdi.

İmdi fitne-yi mezbûre ‘ışkdur ki maḥabbet-i duḡter-i mülk ve yāḡud ḡubb-ı evlāddan (16) tebādür eyledi. Ḥaḡḡā ki her bir fitneye dīde-i i‘tibār ile naḡar olınsa meṡīme-i ‘ışkdan tevellūd itmişdür. Nazm:

حاکم مطلق خدای ذوالجلال
(17) قادر بی چون قدیم بر کمال

کرد حاکم عشق را بر عالمی
کاهل معنی امر خواندش همی

عقل را بر عالم خلق انچنین
(18) کرد حاکم حاکم دنیا و دین

هر دو را آمد شد او از نظرتان
گشت اقبالی و ادباری عیان

روح پاک از نظرتان بهره‌مند
(19) از محبت و ز معارف سر بلند

در روش اقبال و ادبایش نیز
هم عیان آمد به تقدیر عزیز

عقل را این هر دو حال از عکس اوست

(20) در همه احوال اگر بد گر نکوست¹⁷⁶⁹

Felihāzā Süleymān’uñ daḡı ḡalbi ḡubb-ı mezbūr ile meṡfūf olduḡda ism-i raḡīb çeṡm-i ḡāyet ile celāl idüp (21) anı menzil-i melekden ıṡḡāṡ ile ḡıfār-ı firāḡ ve bevādī-i hicr u iftirāḡa ilḡā ve kendü maḡabbetini ensā idüp ḡattā ḡalbinde ḡubb-ı māsivā rū-nümā olmaḡla (22) kürsiyy-i ṡadr-ı süleymānī ve serīr-i mülk-i cüṡmānīde ṡehvāt-ı cismāniyyeden ṡaḡr-ı vehm ü ḡafleti iclās idüp arāzī-i fikreti ifsād eyledi. Beyt (23):

هر که را او پیرو اماره شد

¹⁷⁶⁹ Mutlak hâkim, celâl sahibi olan, herhangi bir nitelemenden uzak olan kâdir ve kemal üzere kadim olan Huda, mana ehli hep onun emrini okusunlar (emrine uysunlar) diye aşkı âlem üzerine hâkim kıldı. Dünya ve ahiretin hâkimi olan akılı yaratılmışlar âlemi üzerine hâkim kıldı. Her ikisi de onun iki nazarından ortaya çıktı. Talihin açıklığı (ikbal) da talihsizlik (idbar) de bundan ötürü zahir oldu. Temiz ruh bu iki nazardan nasip alır, muhabbet ve marifet bakımından yücelir. Talihin açıklığı da talihsizlikde de onun takdiri ile olur. Akıl için her iki hâl de onun yansımasındandır. İster iyi olsun ister kötü olsun bütün hâllerde bu böyledir. Kâsım-ı Envâr, “Enîsü’l-Ârifin”, **Külliyât-ı Kâsım-ı Envâr**, s. 377.

از بلاد معرفت آواره شد¹⁷⁷⁰

Pes bu kadar hicr ü inîşâlden şoñra ol Feyyâz-ı Muṭlaḳ kemâl-i faẓl (24) u rahmetinden luṭf u ‘ināyet idüp mir’ât-i ḳalbi ḥubb-ı zātî-i aḥadiyyetine ircā itmekle sebeb-i iftitānı zamîr-i Süleymân’a nümâyân olup ḥaḳîḳat-i ma‘rifet ise (25) mine’l-‘arş ile’l-ferş ḥubb-ı cemâl-i aḥadiyyetden ḡayrı cemî‘-i mükevvenâtıdan infirād-ı ḳalb iken levāzım-ı ḥuḳûḳ-ı ma‘rifeti ri‘āyet itmedüğine tâ‘ib ve kemâl-i ma‘rifete (26) tâlib olup maḳām-ı vaḥdetde bilâ-televvün temkîn içün bir mülk-i ‘ālî ricā eyledi ki min-ba‘d mülk ile mâlikden muḥtecib olmayup hergiz bunuñ emşâli (27) ibtilâ vü imtiḥân ile cünüd-ı mekr u ḳahr musallaṭ ve nefisile nefsinden mestûr u müba‘‘id olmaya. Şi‘r:

معرفت پس بقای جان باشد
پس فنا ملک جاودان باشد

(28) پس به تحقیق می شود مشهور
پس به تلبیس می شود مستور¹⁷⁷¹

Ve bundañ şoñra baḥr-ı şefḳat-i süleymânî temevvüc idüp bir mübtelâ daḥı mülk ile mâlikden (29) maḥcûb olmasun diyü zāhiri buḥl ve bâtını ‘ayn-ı merḥāmet olan لا یَبْغِي لِأَحَدٍ مِنْ بَعْدِي ḳavlini baş-ı kelām eyledi. Şi‘r:

یا شفیع المذنبین معطی السؤل
(30) یا انیس العارفين یا ذالجلال

ای خداوند جهاندار کریم
لا یزال و لم یزل حی قدیم

نیست جز لطف کس فریادرس
(31) یا اله العالمین فریاد رس

نزد آن کس کین سخن را محرم است
نیش نوش آمد جراحت مرهم است

پادشاهها بندگان خسته‌ایم

¹⁷⁷⁰ Nefs-i emmarenin ardınca giden marifet beldesinden uzak kalır. Kâsım-ı Envâr, “Enîsü’l-Ârifin”, **Külliyyât-ı Kâsım-ı Envâr**, s. 368.

¹⁷⁷¹ Marifet can bekası olur. Fena ise ebedî bir saltanattır. Böylece tahkik makamı gerçekleşir, telbis gizlenir. Kâsım-ı Envâr, “Sad Makâm der-Istılâh-ı Sûfiyye”, **Külliyyât-ı Kâsım-ı Envâr**, s. 358.

(32) جمله در دام بلا پا بسته‌ایم

نیست بی فضل تو جان را قوتی
یا غیاث المستغثین رحمتی¹⁷⁷²

Āh ey müstekşif-i estār-ı esrār-ı müfettiḥu'l-ebvāb! (33) Ol cenāb-ı āfīṭāb-ı nūr-ı nübüvvet-tāb ‘aleyhi şalavātullāhi’t-tevvāb dergāh-ı Feyyāz u Vehhāb’dan melek-i refī‘u’d-derecāt iltimāsına (34) kaşd u ‘azīmet itdükde ri‘āyet-i kemāl-i edeb idüp ber-mışdāk-ı¹⁷⁷³ esās-ı talebi müceb-i izdiyād-ı rif‘at olan (35) رَبِّ اغْفِرْ لِي niyāzıyla saṭḥ-ı tevāzu‘ üzerine bünyād u taḳvīm ve ricā-yı mağfireti taleb-i mülk üzerine taḳdīm ve taleb-i mülk daḥı egerçi cümle-i zellātdan ise (36) daḥı mesbūk bi’l-mağfire olursa zellāt-ı mezbûre ile ‘abd-i müstağfir meṭālibe olunmaduğın tefhīm buyurdu. Binā’en ‘alā-zālik manzûr-ı naẓar-ı ‘ināyet (37) āfāt-ı mülk ü miknetden me’mûn ve tebā’āt-ı übühhēt ü saltanatdan maḥfûz u maşûn olur. Pes Süleymān ‘aleyhisselām: İlāhā, Melikā! Baña bir mülk ‘atā kıl (38) ki benden ğayrı hîç aḥad senden anı taleb itmeyüp¹⁷⁷⁴ إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنُفٍ mışdākınca ḥaṭar-ı fitne-i mülke düşmeye. Zîrā mülk (39) lâ-cerem cālib-i fitnedür. Pes benden sonra mülk-i mezbûr bir ‘abd-i za‘ifün sebep-i iftitanı olmaya ve yāḥud وَلَا خَطَرَ (41) مَا لَا عَيْنٌ رَأَتْ، وَلَا أُذُنٌ سَمِعَتْ، (41) tavşif u ta’rif buyurılan mülk-i lâ-yefnāya muṭṭali‘ olmayanlar bu devlet-i şûriyye-i fāniyyeden arzû-yı temettü‘ [273^a] (1) itmeyeler. Zîrā benüm taleb-i mülkden kaşdum devlet-i şûriyye ile intifā‘-ı cismānī degüldür. Belki benüm nefsum ve ḳalbüm ve rūhum ve ra‘iyyet ve memleket için olan (2) ḥulûş-ı niyyet ve ‘ulüvv-i himmetüm ma’nā-yı āḥardur buyurdu. İmdi ey ṭālib-i devlet-i sermediyye! Süleymān ‘aleyhi selāmullāhi’l-Mennānun nefsine olan niyyeti (3) nefsi şifāt-ı zemīme ve aḥlāk-ı leyyimeden tezkiye vü taşfiyedür. Zîrā ḥaḳīḳat-i tezkiye bi-

¹⁷⁷² Ey günahkârlara şefaât eden ve isteklere cevap veren! Ey ariflerin dostu, ey celâl sahibi! Ey cihanın sahibi cömert hükümdar, ebedî ve ezeli olan kadîm hayat sahibi! Lûtfundan başka feryat edenin imdadına yetişen yok. Ey âlemlerin rabbi, feryada yetişen! Bu söze mahrem olan kişi nezdinde zehir tatlı bir ilaca dönüştü, yara merhemini kendisi oldu. Ey padişah! Biz düşkün kullarız. Hepimiz bela tuzagında ayağı bağlanmış kimseleriz. Senin fazlın olmaksızın ruhun kuvveti olmaz, ey yardım dileyenlerin yardımcısı, rahmet et! Kâsım-ı Envâr, “Enîsü’l-ârifîn”, **Külliyât-ı Kâsım-ı Envâr**, s. 360-361.

¹⁷⁷³ Tevazu göstereni Allah yüceltir.

¹⁷⁷⁴ “İnsan, kendini kendine yeterli görerek çizgiyi aşar.” Alak 96/6.

¹⁷⁷⁵ Hiçbir gözün görmediği, kulakların işitmediği ve hiçbir insanın kalbine doğmamış olan... Buhârî, “Bed’u’l-Halk”, 3244; Müslim, “Cenne”, 2 (2824).

ğayri'l-ıztırār nefsinı iħtiyār ile istifā-yı shevāt-ı (4) hayvāniyye ve mütelezzāt-ı nefsāniyyeden terk ile men' itmekdür. Ve şıhhat-i imtiḥān-ı nefis ise bī-müzāḥame vü mümāna'a mālikiyyet ve mülkiyyetden ğayr ile olmaz. (5) Zırā nefis 'alā-vechi'l-kemāliyye mālīk-i memālīk olmaḵ bu ma'nādur ki cibillet-i insāniyyede merkūze ve ṭabī'at-ı beşeriyyede mermūze olan devā'ı-i (6) nefsāniyyeden her ne maḵūle dā'ıye şādıra olursa aşlā māni' u müzāḥim olmayup ve gerçi fülān müştehī maṭlūbumdur velākin ne çäre ḳudretüm yoḵdur (7) diyü iħtiyācı olmaya ve ma'a't-temellük ve'l-ḳudret müşteheyāt-ı cismāniyye ve mütelezzāt-ı shevāniyye ḫareket itdükde nefsün teveḳānı ve hevānūn ğaleyānı ḫālīnde (8) cümlesi 'alā-vefḳi'l-murād ḫāzır u āmāde iken ḫālīşan lillāh ve ṭāliben li-marażātı'llāh nefsinı müşteheyāt-ı mezbūreden dūr ve merāzi' u meşāribinden (9) maḫrūm ve mehcūr itmekle tezkiye-i nefis eyleye. Pes bunūn gibi şıddıḳūn nefsi ekl ü şūrbe muḫtāc iken aġziyeden ınḳıṭā' ile mürde olan cesed gibi (10) meyyit olmaġla ḫayy-i ebed daḫı ber-mūceb-i ¹⁷⁷⁶ فَلَنَحْيِيَنَّهٗ حَيَاةً طَيِّبَةً ve ber-feḫvā-yı ¹⁷⁷⁷ فَذُفْلَحْ مَنْ زَكَّاهَا nefis-i zākiyeyi şıfāt-ı ḫamīde ile iḫyā idüp dünyā (11) vü māfihāya min-küllī'l-vücūh meyl ü raġbeti ḳalmayup Süleymān-şıfat olur. Zırā Süleymān'ūn dünyāya raġbeti olaydı kesb-i yedinden ḫāşıl olan (12) nān-pāreyi lā-cerem fuḳarā vü mesākīn ile tenāvül idüp ¹⁷⁷⁸ مَسْكِينٌ جَالِسٌ مَسْكِينًا diyü buyurmaz idi. Ammā Süleymān'ūn ṭaleb-i mülkde ḳalbine olan niyyeti (13) dünyāya ḳudret ve māfihāya mikneti var iken maḫabbet ü zinet ü shevāt u lezzātından ḳalbini taşfiye ile āḫirete teveccūh ve dünyādan i' rāz ile (14) aşl-ı dünyāyı zemīn-i ḳalbinde izāle vü iḫrāc itmekdür. Tā ki ḳalb-i şerīfi ġışş ü denesden şāf u taḳī ve ḳābil-i feyz-i ilāhī ola. Zırā ḳalb cemī' -i şıfāt-ı (15) rabbāniyyeye mir'āt vāḳı' olmuşdur. Ve ammā rūḫuna olan niyyeti aḫlāḳ-ı ilāhiyye ile taḫallī vü tezeyyünīdür. Aḫlāḳ-ı ḫamīde ḫuşūlüne ise 'ulūvv-i himmet ve ḫulūş-ı (16) niyyetden ğayrı ṭarīḳ yoḵdur. Zırā mürġ perrān-ı cenaḫāyn ile ṭayerān itdüġi gibi 'aliyyü'l-himme daḫı evcāt-ı derecāta bāl-i himmeti ile pervāz ider. (17) Velākin himmetün daḫı terbiyesi maḳāşıd-ı dünyeviyye-i deniyye ba'de'l-vuşūl maḳāşıd-ı mezbūreyi taḫşīl merātīb-i uḫreviyye içün şarf itmekledür. Ammā bi-şarṭ-ı (18) ān ki maḳāşıd-ı dünyeviyyeye nā'il olduḳdan soñra

¹⁷⁷⁶ “Kesinlikle ona güzel bir hayat yaşatacağız.” Nahl 6/97.

¹⁷⁷⁷ “Nefsinı arındıran elbette kurtuluşa ermiştir.” Şems 91/9.

¹⁷⁷⁸ Miskin miskinle oturur.

terk eyleye. Egerçi kim maķāşıd-ı dünyeviyye vākı‘da terbiyye-i himmetüñ eşeridür velâkin ba‘de huşûlî’l-miknet (19) ve’l-iķtîdâr derecât-ı ‘âliyâta vesîle-i i‘tilâ için şarfinuñ eşerine her kes nâ’il olamaz. Hattâ ‘ulüvv-i himmet ahlāk-ı ilâhiyyeden olduğıy için (20) Hâbîb-i Ekrem şallallâhu ‘aleyhi ve sellem إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ مَعَآلِيَ الْأُمُورِ، وَيُبْغِضُ سَفْسَافَهَا¹⁷⁷⁹ buyurmuşdur. Pes Süleymân nebî dağı dünyânuñ aķşâ-yı merâtib (21) ü maķāşıdını iltimâs eyledi. Aña binâ’en ki ma‘âlî-i umûra maķabbet ve sefsâf ve rezâ’iline buğz u ‘adâvet ile müteķallık bi-ahlâķillâh olduğı (22) hâlde himmeti terbiyesinde rûhını tecliye idüp dünyâyı ‘adem-i iltifât ile istiķdâm eyleye. Ammâ re‘âyâya olan niyyeti budur ki anlara ‘atâ (23) vü ihsân ve bezl-i mâl ü câh itmekle ķulûb-ı ‘ibâdı te’lif eyleye. Zîrâ ķulûb-ı insâniyye lâ-cerem kendüye muķsin olanuñ maķabbetine mecbûldür. Kemâ ķîle, şî‘r (24):

أَحْسِنَ إِلَى النَّاسِ تَسْتَعْبِدُ قُلُوبُهُمْ
وَرُبَّمَا مَا اسْتَعْبَدَ الْإِنْسَانَ إِحْسَانٌ¹⁷⁸⁰

Bu taķdîrce halk-ı ‘âlem nebî ‘aleyhisselâma maķabbet itse Allah’a maķabbet itmiş olur. (25)¹⁷⁸¹ كَمَا قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: مَنْ أَحَبَّنِي فَقَدْ أَحَبَّ اللَّهَ Pes Allah ve resûlünüñ maķabbeti ictimâ‘ iden ķalb maķall-i imândur. Ve şöyle ki ihsân ile ķabûl-i imân (26) itmezler ise ber-feķvâ-yı¹⁷⁸² بَانَ يَأْتِيَهُمْ بِجُنُودِهِمْ لَمْ تَرَوْهَا kahr u galebe anları dâķil-i dâru’l-imân idüp bu dağı şûret-i ķahra ma‘nen (27) ihsân ola. Ammâ mülk için olan niyyeti ızhâr-ı dîn ve ikâmet-i haķķ ve i‘lâ-yı kelime-i tevķîd ile Hâķķ’a tevessül için dünyâyı şarf etmek ile (28) metâ‘-ı ķalîl-i dünyâyı خَيْرٌ وَأَبْقَى olan devlet-i bāķiyye-i uhreviyyeye tebdîl ķılmağıķündür.

[Maķlab]

Pes Süleymân nebînüñ لَا يَنْبَغِي لِأَحَدٍ kavli Hâzret-i Hâbîb-i Hüdâ (29) Muķammedü’l-Muşţafâ ‘aleyhi min-şalavâtillâhi’l-evfâya mütenâvil olur mı olmaz mı diyü vârid

¹⁷⁷⁹ Hâkim, **Müstedrek**, C: I, s. 112, nr. 153.

¹⁷⁸⁰ İnsanlara iyilik et, onların kalplerini kendine köle et (kazan). Çünkü insanlar iyiliğin kölesi olurlar. Ebü’l-Feth Bustî’nin (ö. 400/1010) Kasîde-i Nûniyye’sinden olan bu beyit Diyarbakırlı Saîd Paşa tarafından şu şekilde tercüme edilmiştir: Nâsa ihsan et ki memlûkün ola her kalb-i hür / Bu müsellemdir ki insân bende-i ihsân olur. Mehmet Atalay, “Ebü’l-Feth el-Bustî’nin Kasîde-i Nûniyye’sinin Diyarbakırlı Saîd Paşa Tarafından Yapılan Türkçe Manzum Tercümesi”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, C: 11, Sayı: 27, Erzurum 2010, s. 149.

¹⁷⁸¹ Beni seven şüphesiz Allah’ı sevmiştir. Taberânî, **Mu‘cemü’l-Kebîr**, C: XXIII, s. 380, nr. 901.

¹⁷⁸² Burada وَأَيَّدَهُ بِجُنُودٍ لَمْ تَرَوْهَا (Sizin göremediğiniz askerlerle onu destekledi) (Tevbe 9/40) ayetine telmih yapılmaktadır.

olan su'âle erbâb-ı tahkîk bu vechile cevâb vermişler ki (30) gerçi min-haysü's-şüre mütenâvildür velâkin 'ulüvv-i himmet ve kemâl-i kıadr u menzelet cihetinden mütenâvil olmaz. Huşûşan min-haysü's-şüre olan (31) şümûlî 'adem-i istiḥkāk için degüldür. Zîrâ Ḥabîb-i Ekrem şallallâhu 'aleyhi ve selleme bilâ-zahmet ü taleb mülk-i 'aẓîm 'arza kılınup Ḥabîb-i Hudâ 'ulüvv-i himmetinden (32) kabûl itmeyüp الْفَقْرُ فَخْرِي buyurdu. Fe-ammâ bi-ḥasebi'l-ma'nâ مِنْ بَعْدِي kavli Ḥazret-i [Muḥammed] 'aleyhisselâma mütenâvil olamaz. Zîrâ ol Faḥr-i 'âlem şallallâhu 'aleyhi ve sellem (33) ¹⁷⁸³ فَضِّلْتُ عَلَى الْأَنْبِيَاءِ بِسَيِّدٍ buyurup cemî'-i enbiyâ vü mürselînün sulṭân ve efḍalidür. Bâ-ḥuşûş ḥafâ yokdur ki Süleymân 'aleyhisselâm (34) mülk ve şaltanat ile taḥşîş daḥı olındıyise rûsul-i 'ulü'l-'azmdan birinün derecesine nâ'il olmayup ma'ahâzâ cemî'-i enbiyâ vü mürselîn sitt-i mezbûr ile (35) rütbeten nebî 'aleyhisselâmdan mefzûllerdür. Pes ma'nâ-yı mülk-i ḥaḳîkînün mülk-i süleymânî şüret ü mişâli olup şüret ḥod ma'nâda münderic olduğu (36) cihetden resûl 'aleyhisselâma وَكَانَ فَضْلُ اللَّهِ ¹⁷⁸⁴ عَظِيمًا kavli-i kerîmi ile taḥşîş buyurulan feẓâ'ilde bilâ-rayb ü iştibâh mülk-i süleymânî (37) daḥı dâḥıldür. Belki Süleymân'ın maṭlûbı olmayan şad hezâr mülk ü miknet 'arza kılınukda ber-feḥvâ-yı ¹⁷⁸⁵ مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغَى Ḥaḳḳ'dan ğayrı ile mütesellî (38) olmayup min-haysü'l-'izze ve'd-delâl ğayra nâzar u iltifât itmedi. Şi'r:

عالمی را کہ بگردی سربہ سر
زین حدیث از کم کسی یابی خبر

(39) آن زمان کین قصہ می کردم ظهور
موج می زد در دلم دریای نور

گوهر عمان در دست این سخن
رہبر مردان مردست این سخن

(40) قصہ کان از ذوق جان آید بدید
¹⁷⁸⁶ جز به ذوق جان درو نتوان رسید

¹⁷⁸³ Altı şeyle diğer peygamberlerden daha üstün kıldım. Müslim, “Mesâcid ve Mevâzi’ü’s-Salât”, 5 (523).

¹⁷⁸⁴ “Sana Allah’ın lütfu gerçekten büyük olmuştur.” Nisâ 4/113.

¹⁷⁸⁵ “Göz ne kaydı ne de hedefinden şaştı.” Necm 53/17.

¹⁷⁸⁶ Âlemi baştan başa dolaşsan da bu söze ilişkin olarak çok az kimsede haber bulursun. Bu hikâyeyi aşikâr ettiğimde nur denizinden kalbime bir dalga vurdu. Ummanın mücevheri bu sözün elindedir. İnsanların rehberi bu sözün eridir. Ruhun zevkinden ortaya çıkan bu kıssaya yine ruhun zevki

İmdi erbāb-ı celālet ve aşhāb-ı eyālet olanların ma'lūmları ola ki (41) memleket-perver ve celālet-güsterlük bir emr-i 'azīm ve haml-i dāhīmdür şu cihetden ki evvelā pādīşāhuñ cevāriḥ u a'zā ve nefis ü qalb ve cemī'-i havāss u kuvāsi [273^b] (1) ḥaḳīkatde anuñ ra'ıyyet-i ḥāşşasıdır. Pes bir pādīşāh ve yāḥud bir ḥākim havāss u kuvāsını kayd-ı fermān-ı şerī'ate keşide itmedükçe saltanat-ı 'ālemiyān (2) ve hükümet-i cihāniyānuñ merāsım-i Ḥaḳḳ ri'āyetini ne vechile yerine getürebilür? Zīrā şifāt-ı mezbūre ile muttaşif olmak Ḥaḳḳ te'ālānuñ maḥz-ı 'ināyetidür. (3) Ve telv-i nübüvvet olmağla hükümetden a'zam kār yokdur. Nitekim Ḥabīb-i ekrem şallallāhu 'aleyhi ve sellem ¹⁷⁸⁷ إِمَامٌ عَادِلٌ رَفِيقٌ (4) buyurmuşdur. Ya'nī 'inde'llāh yevm-i kıyāmetde rütbe ve qadr cihetinden efḍal-i 'ibādullāh raḳīku'l-qalb ve şāhib-i şefkāt olan (5) sulṭān-ı 'ādildür. Bā-ḥuşuş imām-ı 'ādilūñ tātini Ḥaḳḳ sübhānehū ve te'ālā resülünüñ ve kendünüñ tātıyla silk-i vāḥide muntazım kılup (6) ¹⁷⁸⁸ كُلُّكُمْ رَاعٍ، وَكُلُّكُمْ أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ buyurmuşdur. Ammā ber-müceb-i ¹⁷⁸⁹ كَلُّكُمْ رَاعٍ، وَكُلُّكُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ cemī'-i 'ālem bu saltanat-ı ḥāşşada müştareklerdür (7) ve herkes kendü vücudı memālikinüñ ra'ıyyeti olan cevāriḥ u a'zā ve havāss u kuvāsına 'adl ü dād itmek cümlesinüñ zimmet-i himmetine lāzımdur. (8) Ve lā-cerem herkes rüz-ı kıyāmetde memleket-i vücūdunda sākın olan umūr-ı ra'ıyyetüñ fesād u şalāḥından mes'uldür. Āh ey kim gāfil ü nāgāh! Her birimüze (9) su'āl olunur ki: Ey derdmend-i bī-çāre! Şol dīde ki bizüm müṭālā'a-i āyāt-ı kemāl ve müşāhede-i gāyāt-ı cemālümüz içün icād olınmış idi niçün (10) 'adālet itmeyüp ser-i gāflet ü şehvetden nazar-ı ağıyāra isti'māl eyledün? Ve gūş-ı şinevā ki bizüm dürc-i cevāhir-i güftār ve şadef-i lü'lü'-i esrārumuz iken (11) niçün maḥall-i hezeyān itdün? Ve zebān-ı gūyā ki bizüm āyāt-ı şenā ve 'udde-i zıkr-i rūḥ-efzāmuz iken niçün mālāya'nīde icrā eyledün? Ve dil ki şad hezār (12) cān ile bizüm mest-i vefā ve ḥāne-i cān be-çār-ḥadd vakf-ı ḥubb u hevāmuz iken niçün gümrāh olup menzil-i vesāvis ve ḥāne-i hevā-yı heves (13) ve mekr-i ebālīs eyledün? Ḥadd ü vefā bu mıdır? Niçün tecāvüz eyledün diyüp ferdan ferdā mü be-mü ḥesāb u 'itāb olına. İmdi a'zā vü cevāriḥinden (14) gayrı ra'ıyyeti

olmaksızın ulaşılabilir. Kâsım-ı Envâr, "Enîsü'l-Ârifin", **Külliyât-ı Kâsım-ı Envâr**, s. 374.

¹⁷⁸⁷ Beyhakî, **Şuabü'l-İmân**, C: IX, s. 477, 6986.

¹⁷⁸⁸ "Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, peygambere itaat edin, sizden olan ülü'l-emre de." Nisâ 4/59.

¹⁷⁸⁹ Hepiniz birer çobansınız ve sürünüzden sorumlusunuz. Buhârî, "Ezân", 893; Müslim, "İmâre", 20 (1829).

olmayan şahş-ı vāhidüñ muhāsebe ve mütā‘ abesi bu vechile düşvār olıcağ ‘ālem-i zîr fermān ve ciḥān-ı ḥayyiz itā‘ atinde olan selāṭin (15) ve ḥukkāmuñ aḥvālî neye mūncerr olur? *Muḥammediyye*:

Ger bulardan virür ise hoş cevāb
Bulısardur Ḥaḫḫ katında çok şevāb
Muştulaya Ḥaḫḫ ki var bulduñ amān
(16) Bir feraḥ vire ki Ḥaḫḫ bile hemān
Gel berū inşāf idelüm ey ‘azîz
Kopısardur çünkim āḥir rüste-ḥîz
Bu degül mi yigregi kim ādemî
(17) Kim soñucı bula şol kütlu demi
Yā ilāhî raḥmetüñ erzānî kıl
Şol ki lâyıkdur saña sen anı kıl
Kuluñ işi sehv ile küfrān olur
(18) Şāhuñ işi ‘afv ile ğufrān olur
Şimdi kim imān virüp kılduñ ‘atā
Pes ‘aceb mi ‘afv iderseñ ger ḥaṭā¹⁷⁹⁰

İmdi benüm ‘azîzüm!

پس سلیمان همّتی باید که او

(19) Pes bir Süleymān-ı himmet gerekdür ki ol devlet-i dünyāya meftūn olmayup

بگذرد زین صد هزاران رنگ و بو (2609/2647)

şad hezārān reng u būdan geçe (20) ve ālāyişe gönül virmeye. Zîrā bu bir emr-i ‘asîrdür ki

با چنان قوّت که او را بود هم

ancılayın kuvvet ile ki Süleymān’a i‘tā olunmışıdı. Ma‘ahāze’l-kuvve (21)

موج آن مُلکش فرو می بست دَم (2610/2648)

anuñ daḥı ol mülküñ mevci dem ü nuṭḫını bend itdi. Ya‘nî Süleymān ‘aleyhisselāma bir gün taḥrîk-i riyāḥ himmeti ile (22) telāṭum-ı emvāc-ı salṭanatdan münṭebize olan

¹⁷⁹⁰ Yazıcızāde Mehmed, *Muḥammediyye*, 581-582.

keşerāt-ı şāfināt-ı ciyād ‘arza vü pîş-nihād olındukda anlaruñ seyrine muḳayyed iken vaḳt-i şalāt-ı (23) ‘aşr fevt olmağla ol esb-i tazīleruñ sevk ve a‘nākın kaṭ‘ idüp meşğale-i mezbüre bā‘ iş-i şalāt olduğına dem-beste ḳaldı. (24) Ve dergāh-ı ḳāḍiye’l-ḥacāta münacāt itdükde Ḥaḳḳ celle ve ‘alā āfitābı derece-i hengām-ı ‘aşra ircā‘ idüp şalavātı edā ve ḳazā eyledi. (25): إِذْ عَرَضَ عَلَيْهِ بِالْعَشِيِّ الصَّافِنَاتُ الْجِيَادُ فَقَالَ إِنِّي أَحْبَبْتُ حُبَّ كَمَا قَالَ تَعَالَى: (25): إِذْ عَرَضَ عَلَيْهِ بِالْعَشِيِّ الصَّافِنَاتُ الْجِيَادُ فَقَالَ إِنِّي أَحْبَبْتُ حُبَّ (26) وَالْأَعْنَقِ 1791 Pes devlet-i şūriyye lā-cerem māni‘ -i ḳurb-ı aḥadiyyet olmağla

چون برو بنشست زین اندوه گرد

bu ḡam u endūhdan Süleymān ‘aleyhisselāmuñ (27) mir’āt-i ḳalb-i mücellālarına çün ki ḡubār-ı fıkr-i māsivā vāḳı‘ oldı pes ḳalb-i şerīflerine kemāl-i rıḳḳat gelüp

(2611/2649) بر همه شاهان عالم رحم کرد

cümle pādişāhān-ı (28) cihāna raḥm u şefḳat eyledi. Nice maḥall-i merḥamet olmasunlar ki bu gün Süleymān ‘aleyhisselāmuñ deryā-yı güftār-ı dürer-bārlarından (29) وَأَوْتِنَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ 1792 kelām-ı tefāḥur-āmizi cereyān idüp bu eşnāda leşker-i encüm-şumār ile ḥavālī-i Şām’da vādī-i Nemle’den mürür iderken (30) vādī-i mezbūrda mīr-i nimāl olan Tāḥiya nām bir murçe-i leng Süleymān’un enbūh-ı pūr-şükūh ile iyābın gördükde: Ey nimāl-i bī-mecāl! Süleymān-ı emīn (31) ‘asākīr-i deryā-mişāl ile iyāba isti‘cāl itmişdür. Tavaḳḳuf itmeyüp dāḥil-i mesākīn oluñuz kim pāymāl olmayasız diyü vādū’n-Nemle’de olan mürçelere (32) “ta‘āl ta‘āl!” nidāsın eyledi. Süleymān nebī daḥı sübhānallāhi’l-‘azīm bu ne ‘aceb ḳışsa-i pūr-ḥişşedür ki bir mürçe-i za‘ife bu vechile ra‘iyyeti (33) ḡamını çeküp bāb-ı ḥimāyelerine şarf-ı iḳtidār eyledi. Vāy şol selātīn-i cihāndārāna ki ḡamḥ‘ārī-i ra‘iyyetde mürçeden kemter ola diyü ber-feḥvā-yı (34) 1793 فَتَبَسَّمَ ضَاحِكًا مِنْ قَوْلِهَا 1793 güftār-ı nemleden ḥande-i ḥasret ve tebessüm-i ‘ibret ızḥār itdükden şöñra (35) أَنْعَمْتَ عَلَيَّ رَبِّ أَوْزَعْنِي أَنْ أَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتِي 1794 مَآغْزَا-يَ كَرِيمِي 1794 üzere “İlāhā, Melikā! Baña ilhām it re‘āyā-perver olmağla şükr-i ni‘meti yerine (36) getürmekle ve şükr-i ḥaḳḳ-ı peder ü

1791 “Bir gün akşama doğru alımlı, soylu koşu atları önüne getirildiğinde, ‘Ben malı (atları), rabbimi hatırlattığı için sevdim’ dedi. Derken (güneş batınca) onlar karanlığın perdesiyle gizlendi. (Daha sonra) ‘Onları bana geri getirin’ dedi; bacaklarını ve boyunlarını sıvazlamaya başladı.” Sâd 38/31-33.

1792 “Bize kuş dili öğretildi ve bize her şeyden gerektiği kadar verildi.” Neml 27/16.

1793 “Onun bu sözünden dolayı Süleyman neşeyle gülümsedi.” Neml 27/19.

1794 “Ey rabbim! Gerek bana gerekse anne babama verdiğin nimete şükretmeye ve hoşnut olacağın iyi işler yapmaya beni muvaffak kıl!” Neml 27/19.

māderi edā itmekle baña tevfiķuñ ‘ināyet kıl tā kim bir ‘amel-i şālīh işleyem ki rızāña muvāfiķ ola.” diyü münācāt idüp (37)

بی عنایت حق و خاصان حق

گر مُلک باشد سیاهستش ورق¹⁷⁹⁵

mefhūmunı gūyā oldı. Pes bi-ḥūkm-i muḳaddemāt-ı mezbūre mülk ü mālikiyyet naẓar-ı (38) nazẓārda egerçi maḥẓ-ı rāfet ve raḥmetdür velākin ḥudāvend-i mülk-i ‘alemdür ki pādīşāhlıķuñ her nefesinde şad hezār āfet vardır. Pes bu cihetden (39) Süleymān ‘aleyhisselām

شد شفیع و گفت این مُلک و لوا

pādīşāhān-ı ciḥāna şefī‘ olup didi ki: İlāhā! Bu mülk ü livā ve baḥş u ‘aṭā ki baña virdüñ (40)

(2612/2650) با کمالی ده که دادی مَر مرا

bir kemāl ü ḳudret ile vir ki baña virmiş idüñ ve yāḥud bir şāḥib-i kemāle vir ki ol kemālī baña virmişidüñ. (41) Ya‘nī bu mülk-i keşire ki anuñ ri‘āyeti emr-i ‘asīrdür min-ḥaysü’l-kemāliyye benden dün u fūrūter olana virme ki merāsīm-i ḥuḳūḳ-ı ri‘āyetine [274^a] (1) ‘adem-i iḳtidār ile mübtelā vü meftūn olmaya. وَأَشْأَلُ الْقَرْيَةَ¹⁷⁹⁶، وَجَاءَ. ¹⁷⁹⁷ رَبُّكَ gibi mecāz-ı ḥazf ḳabīlinden olmak muvāfiķ iken Şem‘ī merḥūm kemālinden (2) murād kendü ma‘nāsınadır, şāḥib-i kemāl olmak mümkün degüldür diyü ḥaşr itdügi derece-i kemāle nā’il olmaduğın iş‘ārdur.¹⁷⁹⁸ Pes ‘alā-küllī’t-taḳdīreyn. Süleymān ‘aleyhisselām (3) eyitdi: İlāhā, Melikā, Perverdigārā!

هرکه را بدھی و بکنی آن کرم

Her kime ki viresün ve ol keremi ki idesün

(2613/2651) او سُلیمانست و آنکس هم منم

ol kes (4) Süleymān’dur ve ḥaḳīḳatde ol kimesne hemān benüm. Ya‘nī baña iḥsān itdüğün kemālāt u ‘irfān ve devlet-i cāvidānī ‘ibādundan her ḳanḳı ‘abd-i (5) muḥtāruña luṭf u ‘ināyet olunursa ben ‘abd-i za‘īfün ne vechile ‘adl ü dād itdüm ise ol luṭf u kerem ve ḥulḳ u şiyem senüñ iḥsānuñ (6) olduğdan soñra ol ‘abd-i muvaffiķ

¹⁷⁹⁵ Mesnevî, I, 1879. Allah’ın, Allah haslarının yardımı olmadıkça melek de olsa [hesap] defteri karadır. Derya Örs-Hicabi Kırlangıç, Mesnevî-i Ma‘nevî, I, b. 1879.

¹⁷⁹⁶ “Şehrin halkına sor.” Yûsuf 12/82.

¹⁷⁹⁷ “Rabbin geldi.” Fecr 89/22.

¹⁷⁹⁸ bkz. Abdülkadir Dağlar, “Şem‘î Şem‘ullâh Şerh-i Mesnevî”, s. 993.

dağı devlet-i fāniyyeye meftūn olmayup eger memleket-i enfūsī ve eger memleket-i āfākīde ‘adl-i süleymānī itmekle (7) ahlāk-ı ilāhiyye ve şifāt-ı hamīde-yi rabbāniyye cihetinden ol kimesne Süleymān ve ben dağı bi-‘aynihī min-ḥaysū’ş-şifāti’l-kāmiliyye ol kimesne olurum. Bu taqdīrce (8)

او نباشد بَعْدِي او باشد مَعِي

ol merd-i kāmīl مِنْ بَعْدِي didüğüm zümreden olmayup belki kavlümde ma‘iyyet idüp ‘adālet u nişfet (9) cihetinden benüm ile derece-i vāhīdde olur.

خود مَعِي چه بُود منم بِي مُدَعِي (2614/2652)

Ma‘ī ḥod ne olur bilā-nizā‘ u cedel ol kimesne bi-‘aynihī benüm. el-Ḥāşıl ādemī mücerred (10) gūşt u post olmayup belki ḥaḳīḳat-i insāniyye maẓhar-ı kemāliyye-yi esmā ve şifāt-ı külliye-yi ilāhiyye ve mir‘āt-i tecellī-i zāt-ı aḥadiyye olan laṭife-i mücerrededen (11) ‘ibāret olmağla, *Meşnevī*:

جسمشان معدود لیکن جان یکی¹⁷⁹⁹

maẓmūnunca egerçi bi-ḥasebi’z-zamān eşbāhı benden sonra dağı olursa ḥaḳīḳat-i vāhīde (12) maẓhariyyeti cihetinden ol kimesnenüñ adāletinde benden farkı olmayup belki, *Meşnevī* (م):

تفرقه در روح حیوانی بود

نفس واحد روح انسانی بود¹⁸⁰⁰

(13) mışdāḳınca işneyniyet mürtefi‘ olmağla min-ḥaysū’l-bürüz anda zāhir olan benüm ‘ayn-ı ḥaḳīḳatüm olup bu ittiḥād-ı ma‘nevīde nizā‘ u cedel olmaz (14) ve bi’l-cümle kışşayı ne dırāz idelüm.

شرح این فرضست گفتن لیک من

Süleymān’uñ مِنْ بَعْدِي kavli ve مَعِي remzi ve “o benüm bī-müdde‘ī” sırrınuñ taḥḳīḳatı (15) niçe vücūh ile şerḥ u izāḥ itmek farzdur. Velākin اَلْعَارِفُ يَكْفِيهِ اِلْاِشَارَةُ bu maḥālde ihtişār ile iktifā olınup zımn-ı ḥikāyede şerḥ (16) u işāret olınmağ üzere

باز می گردم به قصه مرد و زن (2615/2653)

merd ü zen-i a‘rābī kıssasına rücū‘ eyledüm.

¹⁷⁹⁹ *Mesnevî*, IV, b. 408. Cisimleri çoksa da canları tektir. Derya Örs-Hicabi Kırlangıç, *Mesnevî-i Ma‘nevî*, IV, b. 406.

¹⁸⁰⁰ *Mesnevî*, II, b. 188. Parçalanma hayvanî ruhta olur. Tek vücut olan insanî ruhtur. Derya Örs-Hicabi Kırlangıç, *Mesnevî-i Ma‘nevî*, II, 187.

(17) Zen ile merd-i ‘arabīnūn mācerāsı maḥlaşının beyanūndadır. Ya‘ nī ‘aṭā vü keremde ḥātim olan ḥalīfe-i zū-şiyem hikāyesinde Mevlānā Ḥudāvendigār (18) bir merd-i a‘rābī ile zevcesi meyānında kıllat-i ḥavā’ic sebebi ile bir kışşa beyānuna şürū‘ ve münāsebet ile niçe esrār u ḥaḳā’iḳ ve ma‘ārif ü daḳā’iḳ (19) beyān idüp metrūk ü mensī meşābesinde olduğuyiçün sebep-i güftār-ı *Meşnevī* ve müstekşif-i esrār-ı ma‘nevī olan Ḥüsameddīn Çelebi itmām-ı (20) kışşa-i merd ü zene ṭalib oldukları cihetden buyururlar ki:

ماجرای مرد و زن را مَخْلَصِ

İcrā-yı merd ü zene bir maḥlaş

(2616/2654) باز می جوید درون مَخْلَصِ

(21) dām-ı ṭabī‘ atdan maḥlaş girü bir muḥlişūn derūnı ṭaleb oldı. İmdi ey muḥliş! Kışşadan ḥişşe alup televvünātdan maḥlaş ve mencā dilerseñ (22) mütenebbih ol ki

ماجرای مرد و زن افتاد نَقْلِ

bi-ṭarīḳi’t-temsīl mā-cerā-yı merd ü zen naḳl vāḳı‘ oldı. İmdi ber-feḥvā-yı وَفِي أَنْفُسِكُمْ

(23) أَفَلَا تُبْصِرُونَ¹⁸⁰¹

(2617/2655) این مثالِ نفسِ خود می دان و عقل

bu meşel ü hikāyeti kendü nefş ü ‘aḳluña mişāl bil. Pes ‘aḳl-ı müzekker ve nefş-i mü’ennes için size enmūzec ü meşel (24) irād idüp

این زن و مردی که نَفْسِست و خرد

bu merd ü zen ki zikri sebḳ eylemişdür murād nefş ile ‘aḳldur ve ikisi daḥı

(2618/2656) نیک بایستست بهر نیک و بد

(25) nīk ü bedi fark u temyīz için ziyāde lāzım u mühimmdür. Zīrā وَبِضِدِّهَا تَتَمَيَّزُ الْأَشْيَاءُ¹⁸⁰²

وین دو بایسته درین خاکی سرا

Bu iki lāzım ve zarūrī (26) bu serāy-ı cism-i keşif-i tīre-i ḥākī ve maḥbūs-ı tevārīḳ-ı eflākide

(2619/2657) روز و شب در جنگ و اندر ماجرا

¹⁸⁰¹ “Kendinizde de açık kanıtlar vardır. Hiç görmüyor musunuz?” Zâriyât 51/21.

¹⁸⁰² Şeyler zıtları ile ayırt edilir.

leyl ü nehār ceng u mā-cerā ve ihtilāf-ı çün ü çerādadurlar. (27) Meşelā zen-i sitīze-
hūy zevci olan merd-i a‘rābīden daḥl ü ḥarc istedügi gibi nefis daḥı ‘aql-ı merd-i
ma‘āşından istiḥdām idüp (28)

زن همی خواهد حویج خانگاه

zen-ṭabī‘at ve nefis-i bī-ḥamiyyet dā‘imā ḥāngāh-ı cismüñ ḥavāyic ü levāzımın ister.

(2620/2658) یعنی آبِرو و نان و خوان و جاه

(29) Ya‘nī yüz şuyı ve ‘ār u nāmūs ve ‘ırz u vaḥar ve nān u ni‘met ve cāḥ u ḥaṣmet
ve imāret ü riyāset ṭaleb idüp ve ümniyyesine vuşul (30) içün

نفس همچون زن بی چاره گری

nefs-i mü‘ennes zen-i a‘rābī gibi çāre-girī-i murādāt ve taḥşil-i mühimāt içün

(2621/2659) گاه خاکی گاه جوید سروری

(31) gāḥ ḥākī-ṭabī‘at ve gāḥ Fir‘avn-cibillet olup serverlūk ṭaleb ider. el-Ḥāşıl zen-i
a‘rābī ḵanā‘at-pīşe olmağla zīb ü zīnet (32) ve shevāt-ı nefsanīyye ḥuşūliyiçün
merd-i a‘rābīye rīş-ḥand ve envā‘-ı temellūk ile gāḥ pūşt ber-zemīn idüp ve gāḥ olur
olmaza ḵanā‘at (33) itmemekle zevcinüñ üstüne binüp serverlūk itdügi gibi nefis-i
mü‘ennes-i ḥabīşe daḥı ārzū-yı serverī ile her şāḥib-i ḥaṣmete cāblūsī (34) ve
temellūk idüp ḥāk-i pāyi ve ‘abd-i direm-ḥarīdesi olur. Ve ḥavāyicine nihāyet ve
ümniyyesine gāyet olmaduğı cihetden her ne devlete irişse (35) zelleṭe ihtiyācdan
berī degül iken müzaḥrafāt-ı fāniyye ve metā‘-ı ḵalīl-i dūnyā-yı deniyye ile mübāḥāt
ve mefāḥire idüp serverlūk ve aḵrānından imtiyāzla (36) cāḥ u manşib ve ser-
efrāzlıḵ ārzū ider.

ای اسیر لذت دنیا چه بود؟

جز زیان از نفس بد فرما چه سود؟

جو جو از مردم گدایی تا بکی؟

(37) آخر ای جان پادشاهی تا بکی؟

می رود بر باد ملکت سربه سر

چند ازین بی آبرو بردن به سر؟

ز آتش غیرت نداری هیچ دود

(38) خاک بر سر بادت ای ننگ وجود

حسرتا کز نفس محبوب دغل
بی خیر ماندی ز محبوب ازل

از فسون آن جهان دار غرور
(39) دور ماندی از جهان دار غفور¹⁸⁰³

Ve şîr-i delîr-i şecâ‘ at-nihād olan

عقل خود زین فکرها آگاه نیست

‘aql-ı ma‘ād ḥod (40) nefis-i bed-ḥilkatūn bu maḳūle efkār-ı nā-hemvār ve zillet ü iftikārı ve vech-i efkārūndan āgāh u ḥaberdār degūldür. Belki ciḥān mülkini berk-i turrehe miḳdārı (41) görmeyüp ve fānīye gönül vir-meyüp

(2622/2660) در دماغش جز غم الله نیست

ol ‘aql-ı ma‘ādūn ki murād ḳalb ve rūḥdur dimāğ-ı cān ve fikr-i cenānda [274^b] (1) Allah derdinden ve mebdē’ ve ma‘ād ğamundan ğayrı hemm yokdur. Vücūh-ı aġyāra ‘ışḳ lisānından cārī olan yufdur. Nazm:

چیست عقل مدرک اسرار روح
(2) قابل انوار عرفان یار روح

دارد از انوار ربّانی ضیا
تا بدان باطن کند از حق جدا

ضدّ عقلت لشکر شهوات شد
(3) شاه روح از کیدشان شهمات شد¹⁸⁰⁴

Ey Hüsameddîn Çelebi!

گرچه سِرّ قصّه این دانه است و دام

¹⁸⁰³ Ey dünya lezzetine esir olan, ne oldu? Kötülüğü emreden nefsin zarardan başka ne faydası var? İnsanlardan rızık talebinde bulunarak dilencilik etmek ne zamana kadar? Sonunda ey can, padişahlık ne zamana kadar? Sahip olduğun her şey tamamıyla rüzgâra kapılır gider. Ne zamana kadar itibarını zayıf edeceksin? Gayret ateşinden hiç dumanın yok. Ey varlığın utancı! Toprak başına olsun. Hilekârlıkla perdeli olan nefisten eyvah! Ezeli sevgiliden habersiz kaldın. Aldanma yeri olan bu dünyanın büyüünden dolayı çok bağışlayan cihan sahibinden uzak kaldın. Kâsım-ı Envâr, “Enîsü’l-Ârifîn”, **Külliyât-ı Kâsım-ı Envâr**, s. 365.

¹⁸⁰⁴ Akıl nedir? Ruhun sırlarının idrak edicisidir. İrfan nurlarının kabul edicisi, ruhun dostudur. Rabbanî nurlardan bir ziya sahibi olduğu için Hak’tan ayrılığı o ışıkla gizler. Aklının karşısı şehvetlerin ordusudur. (Satrançta) şah olan ruh onların hilelerinden şahmat olur. Kâsım-ı Envâr, “Enîsü’l-Ârifîn”, **Külliyât-ı Kâsım-ı Envâr**, s. 378.

Gerçi sırr-ı kışşa bu dāne vü dāmdur. Ya‘nī merd ü zen (4) kışşasını hāşşiyeten nefis ü ‘aklı āşikār ve tecliye vü taşfiye ile hubb-ı hubb-ı zātīyi şikār için dāne vü dāmdur. Velākin mücerred hāşşiyātı bilinmekle (5) cemāl-i ‘arā’is ma‘nādan keşf-i kınā‘ olmağla kemāl-i hüsni tamāmen bedīdār olmamışdır. İmdi ey Hüsameddīn!

(2623/2661) صورت قصه شنو اکنون تمام

(6) Hālen şüret-i kışşayı tamām işit be-şart-ı ān ki şüret ile ma‘nāyı cem‘ idüp aña göre iş it. Zīrā

گر بیان معنوی کافی شدی

(7) eger mücerred ikrār u imān ve ‘irfān u iḳān erkān-ı şerī‘atsüz merşūsu’l-bünyān olaydı ve bildüm añladum demek kifāyet ideydi ve cānib-i (8) ma‘nāyı tutup merāsım-i şüret bi-ecma‘ ihim metrūk olaydı

(2624/2662) خلق عالم عاطل و باطل بُدی

halk-ı ‘ālem ‘ātıl u bātıl olurdu. Ya‘nī ‘ibādāt-ı (9) bedeniyye ve t̤ā‘āt-i cismāniyyeden ḳalup niḳām-ı ‘ālem-i şüretūn silk-i intizāmı münḳatı‘ ve fesād-encām olurdu. İmdi ḡāfil me-bāş ki (10) sālīk-i müsta‘idde āşār-ı maḥabbet feyeżān itdükde nefis-i telbīs iblislük idüp maḳşūd ḥod maḥabbetu’llāh idi çün ki hāşıl oldu (11) şimden sonra ¹⁸⁰⁵ تَفَكُّرٌ سَاعَةً خَيْرٌ مِنْ عِبَادَةٍ سِتِّينَ سَنَةً fehvāsınca hemān fīkr u ḥayret ve şevḳ u maḥabbet kifāyet ider diyü ibtāl-i t̤ā‘at-i (12) bedeniyye ve ta‘ṭil-i ‘ibādet-i cismāniyye ile ḥavme-i şerī‘atden t̤ard ve t̤arīḳ-i hidāyetden redd itmek ister. Pes zinhār nefsūn bu tesvīlātına (13) aldanmayup ve bu dā‘iyeyi ḥātır-ı raḥmāniden ‘add idmeyüp fīkr-i şeytānī idügin muḥaḳḳaḳ bilesün. Ve bundan aḳdem olan sūrhda (14) ḥelvā ṭabībe ziyān itmez ḥastaya ziyān ider demekden murādum evliyā-yı kümmel meṭālet ü ‘atālet ile terk-i t̤ā‘āt ü ‘ibādāt (15) iderler ḳıyās itmeyesün. Fekeyfe ki sultān-ı enbiyā Ḥabīb-i Ḥudā ‘aleyhi şalavātullāhi’l-‘ulyā ‘ışḳ u maḥabbet ve dūnūvv ü ḳurbetde cümleden aḳreb (16) ü efḍal ü ekmel olup sā’ir meczūbīn u ‘āşīḳīn anuñ şem‘i pervāneleri ve deryā-yı ḥubbunuñ dürdāneleri olup cemī‘-i mükevvenāt anuñ (17) ‘ışḳına icād olunmış iken girü ‘ibādāt-ı şūriyye ve t̤ā‘āt-ı medeniyyeden münḳatı‘ olmayup ḥadd-i rūsūmdan ḥurūc itmemişdür. İmdi (18) t̤ā‘āt u ‘ibādāt lāzıme-i maḥabbet olduğıyicün muḳtedā-yı maḥabbet-güsterī Sehl bin

¹⁸⁰⁵ Bir saat tefekkür altmış yıl ibadetten hayırlıdır.

وَقَالَ جُنَيْدٌ: عَلَامَةُ الْمُحِبَّةِ buyurmuşdur. وَمُبَايَنَةُ (19) الْمُخَالَفَةِ¹⁸⁰⁶ ‘Abdullāh Tüsterî: دَوَامُ النَّشَاطِ وَالذُّوْبُ الشَّهْوَةِ يُغَيِّرُ بَدَنَهُ وَلَا يُغَيِّرُ قَلْبَهُ.¹⁸⁰⁷ وَفِي الْحَدِيثِ الْقُدْسِيِّ (20) كَذَبَ مَنْ ادَّعَى مُحِبِّي، ثُمَّ إِذَا جَنَّهُ¹⁸⁰⁸ إِمْدِي عَيْ مُسْتَمِي -i müflih! اللَّيْلَ نَامَ عَنِّي.

گر محبت فکرت و معیشتی

Eger maḥabbetu’llāh libās-ı t̄ā’ āt den mücerred (21) fikret ve ma’ nā olaydı

(2625/2663) صورتِ روزه و نماز نیستی

senüñ rûze vü namāz ve t̄ā’ āt u niyāzuñ şüreti olmazdı. Ve ma’ nā bilā-şüret (22) müstaḥsen olaydı enbiyā vü evliyā ve cemā’at-i mü’minin-i aşfiyā şufuf-ı ‘ibādāt-ı kālībiyye ‘aḳdine münselek olmazdılar idi. Naẓm (23):

خود گناهی از خود استغفار کن
نور او را بین و ترک نار کن

چند روزی بندگی کن بنده وار
تا دهندت بر حریم شاه بار

(24) بار او را چون تو حامل گشته‌ای
با چنین باری چه کاهل گشته‌ای؟

گر سلامت بار با منزل بری
پهلوانی پر دلی نیک اختری¹⁸⁰⁹

(25) Pes ey sālik-i mühtedī! Meşelā

هدیه‌های دوستان با یکدگر

aḥibbā vü eviddānuñ birbirine hedāyāsı

(2626/2664) نیست اندر دوستی إِلَّا صُور

dostluḳ (26) bābında degüldür illā şüretlerdür. Ya’ nī aḥbābuñ birbirine ḳalblerinde vāḳı’ olan maḥabbetleri maḥsūsāt dan olmayup ma’ nā ve ma’ ḳüldür. (27) Pes mādām

¹⁸⁰⁶ Hubb, taat ile kucaklaşmak ve muhalefetle zıtlaşmaktır. Kuşeyrî, **er-Risāle**, s. 652. Tercüme için bkz. Kuşeyrî, **Tasavvuf İlmine Dâir Kuşeyrî Risālesi**, s. 407.

¹⁸⁰⁷ Cüneyd şöyle demiştir: Muhabbetin alameti sevincin devam etmesi, şehvetin azalması, bedenın yatışması, kalbin yatışmasıdır.

¹⁸⁰⁸ Bir kutsî hadiste şöyle buyurulmuştur: Benim muhabbetimi iddia edip de gece çöktüğünde benden gaflete dalıp uyuyan kişi yalancıdır. Ebû Halef et-Taberî, **Selvetü’l-Ârifin**, s. 435.

¹⁸⁰⁹ Varlığın bir günahıdır, kendinden istiğfar et. Onun nurunu gör ve ateşi terk et. Birkaç gün kullar gibi kulluk et, böylece sana padişahın haremına varmak için izin versinler. Sen onun yükünü taşıyıcı olunca böyle bir yükü nasıl tembel kalabilirsin? Eğer yükü selamete menziline ulaştırırsan o zaman sen kahraman, yüce gönüllü ve talihi yüksek bir kimsesin. Kâsım-ı Envâr, “Enîsü’l-Ârifin”, **Külliyât-ı Kâsım-ı Envâr**, s. 386.

ki erbāb-ı maḥabbet lisān-ı kāl ve yāḥud āsār-ı maḥabbetden olan bir ḥāl ve yāḥud maḥabbetden iktizā iden bir hediye'yi ihdā itmedükçe (28) şüret-i maḥabbet rū-nümā olmazdı. Pes bezl ü 'aṭā ve tuḥf u hedāyā ma' nā-yı maḥabbete şüret olduğu gibi ḥubb-ı Ḥudā'nuñ daḥı şüret-i hediye'si (29) şavm u şalāt ve ḥacc u zekāt ve tesbīḥāt u tehlilāt ve tazarru'āt u münācātdur. كَمَا قَالَ الْجَنِّيدُ: عَلَامَةُ كَمَالِ الْحُبِّ دَوَامُ ذِكْرِهِ فِي الْقَلْبِ بِالْفَرْحِ (30) وَالسُّرُورِ وَالشَّوْقِ إِلَيْهِ وَالْأُنْسِ بِهِ وَأَثَرُهُ عَلَى مُحَبَّةِ نَفْسِهِ وَالرِّضَا بِكُلِّ مَا يَضَعُ.¹⁸¹⁰ وَقِيلَ: أَثَرُ الْمُحَبَّةِ بَذْلُ الْمَالِ وَالنُّفُوسِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ.¹⁸¹¹ (31) وَسُئِلَ سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ عَنِ الْمُحَبَّةِ فَقَالَ: أَنَّ الْمُحَبَّةَ هِيَ إِتِّبَاعُ الرَّسُولِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.¹⁸¹²

İmdi muḥibbīn ü 'āşıkīn anıñçün 'ibādet iderler ki (32)

تا گواهی داده باشد هدیه‌ها

(2627/2665) بر محبت‌های مضمّر در خفا

tā kim şüret-i ma' nā olan hedāyā ḳalb-i bā-şafā ve kümün-ı ḥafāda mestūr olan (33) maḥabbetlerün üzerine şahidlik virmiş ola.

زانک إحسان‌های ظاهر شاهدند

Zirā ki iḥsānāt-ı zāhire şuhūd-ı 'udüldür

(2628/2666) بر محبت‌های سرّ ای ارجمند

(34) sırr u ḥafāda olan maḥabbetlere ey ercümend ü sa'ādetmend! Ammā 'ibādāt-ı zāhire ve tā'āt-i sūrīye şehādetine daḥı ḡarre olma ki

شاهدت گه راست باشد گه دروغ

(35) senüñ şahidüñ āfākda olan gibi gāh rāst olur ve gāh dūrüg olur. Ve 'inde't-tezkiye fesādı zāhir olduğda mertebe-i 'adlden dūr (36) ve 'adem-i ḳabül ile mehcūr olur. Eyvāh ve diriğ ey 'ibādetine ḡarre olan faḳīr u 'āciz! İmām Muḥammed Ġazzālī *Bidāyetü'l-Hidāye*¹⁸¹³ nām kitābında İbn Mübārek'den (37) bir ḥadīş-i mufaşşal rivāyet idüp Mu'āz bin Cebel raḍıyallāhu 'anhdan “Yā Mu'āz bize ḥadīş rivāyet kıl istimā' idelüm.” dinüldükde (38) Mu'āz raḍıyallāhu 'anh bükā'-i şedīd ile ağlayup

¹⁸¹⁰ Cüneyd şöyle söyledi: Muhabbetin kemalinin alameti ferah, sürür, ona duyduğu şevk ve onunla ünsiyet ile birlikte kalpte zikrin devamıdır.

¹⁸¹¹ Denilir ki muhabbetin eseri malımı ve nefsinin Allah yolunda harcamaktır.

¹⁸¹² Süfyan b. Uyeyne'ye muhabbet hakkında sorulduğunda “Allah resulüne uymaktır.” demiştir. Hargüşî, *Tehzibü'l-Esrâr*, thk.: Bessam Muhammed Bârûd, Abu Dabi, el-Mecmau's-Sekâfî, 1999, s. 55.

¹⁸¹³ İmam Gazzâlî'nin ibadetler, günahlardan sakınmak ve sohbet adabı bölümlerinden oluşan dinî ve ahlakî bilgileri nasihat edici bir üslûpla aktardığı ve ilmin maksadının amele dönüşmesi olduğunu vurgulayan eseridir. Gazzâlî, *Bidāyetü'l-Hidāye: Hidāyet Rehberi*, haz.: Veysel Akkaya, İstanbul, İnsan Yayınları, 2003, s. 17-73.

ya mu'ad İN ALLAH TE'ALİ eyitdi: Hâzret-i Fahr-i 'âlem şallallâhu 'aleyhi ve sellem buyurdılar ki: (39) خَلَقَ سَبْعَةَ أَمْثَالِكُمْ قَبْلَ أَنْ يَخْلُقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ فَجَعَلَ لِكُلِّ سَمَاءٍ مِنْ السَّبْعَةِ مَلَكًا يَرِيبُ فَيَصْعَدُ عَلَيْهِ الْحَفَظَةُ بِعَمَلِ الْعَبْدِ مِنْ جِئِنَ (40) أَصْبَحَ إِلَى جِئِنَ أَمْسَى لَهُ نُورٌ كَنُورِ الشَّمْسِ حَتَّى إِذَا أَطْلَعَتْ بِهِ الْمَلَائِكَةُ إِلَى سَمَاءِ الدُّنْيَا ذَكَرَتْهُ وَكَبَّرَتْهُ فَيَقُولُ الْمَلَائِكَةُ الْمُؤَكَّلُ لِلْحَفَظَةِ: (41) قَفُوا وَاضْرِبُوا بِهَذَا الْعَمَلِ وَجْهَ صَاحِبِهِ، أَنَا صَاحِبُ الْغَيْبَةِ، أَمَرَنِي رَبِّي أَنْ لَا أَدْعَ عَمَلَ 1814 Semā-yı sāniyede [275^a] (1) 'amelile tefāhūr idenüñ ve semā'-i şālîşede tekebbür idenüñ ve semā'-i rābi'ada şāhib-i 'ucbuñ ve semā'-i hāmisede husūduñ ve semā'-i sādisede (2) nāsa merḥameti olmayup ve hīn-i işābet-i belāda şabr itmeyüp şekvā idenüñ ve semā'-i sābi'ada 'ibādetde Hāḫḫ'dan ġayrı şey' murād idüp (3) bilā-ḡulūş riyā ile 'ibādet idenüñ 'ibādātı maḫbūle olmayup şāhibinüñ yüzine urılır diyü tahḫīḫ itdükden şonra āḫir-i ḥadīsī bu cihetle (4) itmām ider ki: قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: وَتَصْعَدُ الْحَفَظَةُ بِعَمَلِ الْعَبْدِ مِنْ زَكَاةٍ وَصَوْمٍ وَصَلَاةٍ وَحَجٍّ وَعُمْرَةٍ وَخُلُقٍ حَسَنٍ وَذِكْرِ اللَّهِ تَعَالَى وَتُشَيِّعُهُ مَلَائِكَةُ (5) السَّمَوَاتِ حَتَّى يَقْطَعُونَ الْحُجُبَ كُلَّهَا إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ فَيَقْفُونَ بَيْنَ يَدَيْهِ، وَيَشْهَدُونَ لَهُ بِالْعَمَلِ الصَّالِحِ الْمُخْلِصِ لِلَّهِ تَعَالَى، فَيَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى: أَنْتُمْ الْحَفَظَةُ (6) عَلَى عَمَلِ عَبْدِي، وَأَنَا الرَّقِيبُ عَلَى مَا فِي قَلْبِهِ؛ إِنَّهُ لَمْ يَرُدَّنِي بِهَذَا الْعَمَلِ، وَأَرَادَ بِهِ غَيْرِي، فَعَلَيْهِ لَعْنَتِي، فَتَقُولُ الْمَلَائِكَةُ كُلُّهَا: عَلَيْهِ لَعْنَتُكَ وَلَعْنَتُنَا، فَتَلْعَنُهُ (7) السَّمَوَاتُ السَّبْعُ وَمَنْ فِيهِنَّ. قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ فَكَيْفَ لِي 1815 Ilā-āḫiri'l-ḥadīs (8) bu maḥalde olan luġatüñ ma'nāsı ḥālîş olmayup 'ameli Hāḫḫ te'ālā redd eyler. Melā'ike daḫı redd ider dimekdür. Mişkātü'l-Envār'da 1816 daḫı ḥadīs-i mezbūr (9) bu vechile naḫl olınmışdur. Kāsım:

¹⁸¹⁴ Ey Muâz! Allah teâlâ, gökleri ve yeri yaratmadan önce yedi melek yarattı. Yedi kat semadan her birine bir meleği muhafız koydu. Hafaza meleği, kulun sabahdan akşama kadar yaptığı ve güneşin ışığı kadar nurlu olan amelleri ile dünya semasına çıkardığında kulun amelini görevli meleğe över ve özelliklerini anlatır. Oradan sorumlu melek, hafaza meleğine der ki: Bu ameli sahibinin yüzüne çarpın. Ben gıybet meleğiyim, Rabbim insanların gıybetini yapanların amelini bu kapıdan başka kapıya geçirmememi emretti.” İmâm Ebû Hâmid el-Gazzâlî, **Bidâyetü'l-Hidâye**, haz.: Enes Muhammed Adnan Şerfâvî vd., 1425/2004, s. 217-218. Tercüme için bkz. Gazzâlî, **Hidâyet Rehberi**, haz.: Veysel Akkaya, s. 147.

¹⁸¹⁵ Resulullah (s.a.v.) buyurdu ki: Yine bir gün Hafaza melekleri kulun, zekat, oruç, namaz, hac, umre, güzel ahlak ve Allah teâlâyı zikretme ibadetleri ile çıkarlar. Yedi kat göklerin melekleri onları uğurlarlar ve bütün perdeleri geçerek Allah'ın huzuruna getirirler. Kulun sadece Allah'a has kılarak amel işlediğine şahitlik ederler. Allah teâlâ buyurur ki: Sizler kulumun amelini korumakla görevlisiniz. Ben ise onun kalbine bakmaktayım. O bu ameli ile beni değil başkasını istemişti. Ona lânet olsun. Bunun üzerine melekler der ki: Senin lanetin ve bizim lanetimiz onun üzerine olsun. Böylece yedi kat göklerdeki ve içinde bulunanlar da ona lanet eder. (Sonra Muâz dedi ki:) Dedim ki Ey Allah'ın Resülü bu kötü ahlaklardan nasıl kurtulurum? Resalullah buyurdu ki: Bana uy, amelin eksik olsa da ey Muâz! el-Gazzâlî, **Bidâyetü'l-Hidâye**, s. 223-224. Tercüme için bkz. Gazzâlî, **Hidâyet Rehberi**, s.149.

¹⁸¹⁶ Gazzâlî'nin nur ayetinin (Nûr 24/35) tefsirinden ve “Allah'ın nurdan ve zulmetten yetmiş bin perdesi vardır” şeklindeki hadislerden hareketle nur-zulmet ayrımına ilişkin düşünceleri temellendirdiği felsefi ve tasavvufi yorumları bir arada sunduğu eseridir. Gazzâlî, **Mişkâtü'l-Envâr: Nur Metafizîği**, trc.: Asım Cünayd Köksal, İstanbul, Ketebe Yayınları 2020.

غلطی نیست در حساب و شمار
صد هزارست و صد هزار هزار

تو به غفلت نشستهای شب و روز

(10) گنج برداشت از میان اغیار¹⁸¹⁷

İmdi hülûş-ı ʔalb olmadın ʔalka gāh irādet ve gāh da‘vā-yı mestī-i maḥabbet itme. Zīrā her sükker ve keyfiyyet (11) maḥabbet-i ilāhiyyeden olmaz. Ve her bir mestāne şarāb-ı ‘ışk-ı ilāhī nūş itmez. Belki

(2629/2667) مست گاهی از می و گاهی ز دُوغ

mestlük gāhī bāde-i ‘ışk-ı ilāhīden (12) ve gāh sarḥoşluk dūğ-ı ḥubb-ı māsivādan olur. Pes bāde-i ‘ışk-ı ilāhī ile ḥamr-ı ḥubb-ı māsivāyı fark itmeyen bī-temyīz

دوغ خورده مستیی پیدا کند

(13) ekşi yoğurt ayranı gibi olan ḥamr-ı naḥvet içmiş iken bāde-i nābdan mest olanlar gibi bu daḥı ḥamr-ı ḥamrā-yı maḥabbet-i rabbāniyye nūş itmiş gibi (14) mestlik ızhār idüp ve belki vecd ü ḥāletler iş‘ār idüp

(2630/2668) های هوی و سرگرانی ها کند

hāy u hūy-ı sergirāniler ider. Ve başun şalup (15) ağızın köpürdüp gözlerin belerdüp ellerin çarpup “dost dost!”, “‘ışk ‘ışk!” diyü gerçekden mest-i medhūş-ı şarāb-ı maḥabbet-i ilāhī (16) olan ‘āşıklar gibi şūrişler gösterür. Kāsım:

لاف عرفان می زند آن جاهل لاغر شکار
نغمه ققنوس را با جقیق عقق چه کار؟

(17) حس نداری گر ندانی بوی دوزخ از بهشت

خوار باشی گر گل نسرين نمی دانی ز خار

صوفی ما در طلب چون گوی می گردد به سر

(18) مُهره گل را نمی داند ز در شاهوار¹⁸¹⁸

el-Ḥāşıl süm‘a vü riyānuñ envā‘ı olup meşelā

¹⁸¹⁷ Bu hesapta ve saymada bir yanlışlık yoktur. Yüz binlercedir, yüz binlerce. Sen gece gündüz gaflet içinde oturup kalmışsın. Ağyar (masiva) arasından hazineyi almaya bak. Kāsım-ı Envār, **Külliyât-ı Kāsım-ı Envār**, s. 174.

¹⁸¹⁸ Zayıf bir avı olan bu cahil irfandan söz ediyor. Kaknüs nağmesinin saksağan sesi ile işi ne? Cehennem kokusunu cennetten ayırt edemiyorsan hissin yok demektir? Gül çiçeğini dikenden ayırt edemiyorsan hakir olursun. Bizim sufi talepte (meydanında) çevgan topu gibi olur. Topraktan boncuğu şahlara layık inciden ayırt edemez. Kāsım-ı Envār, **Külliyât-ı Kāsım-ı Envār**, s. 175.

آن مُرایِی در صیام و در صلاست

ol mürāyī (19) šalāt u şıyām̄da ve sücūd u kıyām̄dadur

(2631/2669) تا گمان آید که او مست و لاست

tā ḥalka gümān getüre ki ol mest-i düğ-ı riyā sekrān-ı ḥubb (20) u velā ola. Rubā' i:

در دل همه شرک روی بر خاک چه سود

زهری که به جان رسد ز تریاک چه سود

ای غره به ظاهر ت قبایی آراست

(21) با نفس پلید جامه پاک چه سود¹⁸¹⁹

عَنْ عَدِيِّ ابْنِ حَاتِمٍ¹⁸²⁰ قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: يُؤْمَرُ بِنَاسٍ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مِنَ النَّاسِ إِلَى الْجَنَّةِ، حَتَّى إِذَا دَنَوْا مِنْهَا (22) وَاسْتَنْشَقُوا رَائِحَتَهَا، وَنَظَرُوا إِلَى قُصُورِهَا وَمَا أَعَدَّ اللَّهُ لِأَهْلِهَا نُودُوا: أَنْ أَصْرِفُوهُمْ عَنْهَا، لَا تَصِيبَ لَهُمْ فِيهَا، فَيَرْجِعُونَ بِحَسْرَةٍ وَنَدَامَةٍ (23) مَا رَجَعَ الْأَوَّلُونَ بِمِثْلِهَا فَيَقُولُونَ: يَا رَبَّنَا، لَوْ أَدْخَلْتَنَا النَّارَ قَبْلَ أَنْ تُرِينَا مَا رَأَيْنَا مِنْ ثَوَابِكَ وَمَا أَعَدَدْتَ فِيهَا لِأَوْلِيَائِكَ (24) فَيَقُولُ اللَّهُ: ذَلِكَ أَرَدْتُ بِكُمْ حَيْثُ كُنْتُمْ إِذَا خَلَوْتُمْ بَارَزْتُمُونِي بِالْعِظَائِمِ، فَإِذَا لَقِيتُمُ النَّاسَ كُنْتُمْ مُخْبِتِينَ تُرَاوُونَ النَّاسَ بِأَعْمَالِكُمْ (25) بِخِلَافِ مَا تُعْطُونِي عَلَيْهِ قُلُوبُكُمْ، هَبْتُمُ النَّاسَ وَلَمْ تَهَابُونِي، فَالْيَوْمَ أُذِيقُكُمْ أَلِيمَ الْعِقَابِ. ¹⁸²¹ وَقَالَ عَلِيُّ كَرَّمَ اللَّهُ وَجْهَهُ لِلْمُرَائِي أَرْبَعُ عَلَامَاتٍ (26) يَكْسِلُ إِذَا كَانَ وَحْدَهُ، وَيَنْشِطُ إِذَا كَانَ فِي النَّاسِ، وَيَرِيدُ فِي الْعَمَلِ إِذَا اثْنَى عَلَيْهِ، وَيَنْقُصُ إِذَا دَمَّ بِهِ. ¹⁸²² فَأَعْلَمَ أَنَّ بَعْضَ الرِّيَاءِ (27) جَلِيٌّ وَخَفِيٌّ وَبَعْضُهُ أَخْفَى مِنْ حَرَكَةِ التَّمَلُّ فِي اللَّيْلَةِ الْمُظْلِمَةِ، أَمَّا الْجَلِيُّ فَمَا

¹⁸¹⁹ Kalp tamamen şirk ile dolu iken yüzün toprakta olmasında bir fayda yoktur. Ruha ulaşan bir zehir için ilaç ne fayda verir. Ey aldanan kişi! Sen görünüşünü kaftan ile süslemişsin. Nefis kirliiyken temiz elbisenin ne faydası var? Ebû Saîd-i Ebû'l-Hayr, **Sühanân-ı Manzûm Ebû Saîd-i Ebû'l-Hayr**, tsh.: Saîd Nefîsî, Tahran, Kitâbhâne-i Şems, 1334/1955, s. 40.

¹⁸²⁰ Ebû Tarîf Adî b. Hâtîm b. Abdillâh et-Tâî (ö. 67/686) İslâm tarihinde ve edebiyatında cömertliğiyle büyük bir yer edinen cahiliye dönemi şairlerinden Hâtîm et-Tâî'nin oğludur. Hıristiyan Arap kabilelerinden Tay kabilesinin lideri olan Adî b. Hâtîm et-Tâî Hz. Peygamber döneminde İslâmiyet'i kabul etmiş ve çeşitli görevlerde bulunarak müslümanlara hizmet eden sahabelerden biridir. Ali Yardım, "Adî b. Hâtîm et-Tâî", **DİA**, C: I, s. 380.

* Der-kenâr: اي صالحين مطيعين لله

¹⁸²¹ Adıyy b. Hâtîm'in bildirdiğine göre Resulullah şöyle buyurmuştur: Kıyamet gününde insanlardan bazılarının cennete götürülmesi emredilir. Bunlar cennete yaklaşıp onun kokusunu aldıktan, köşklerini ve Allah'ın orada hazırladığı nimetleri gördükten sonra da "Onları geri çevirin! Zira cennetten bir nasipleri olmayacaktır/" diye seslenilir. Bunun üzerine hiç kimsenin hissetmediği bir üzüntü içinde geri dönerler. "Rabbimiz! Cennetlikler için hazırlanan nimetler ile mükâfatları göstermeden önce bizi cehenneme soksaydın daha kolay olurdu/" dediklerinde Allah şu karşılığı verir: Ben de bu üzüntüyü hissetmenizi istemiştim. Zira dünyada benimle baş başa kaldığınızda büyük günahlara kalkıştınız, insanlarla karşılaştığınız zaman ise riyakâr davranırdınız. Bana karşı kalplerinizde olmayanı insanlara karşı varmış gibi gösterirdiniz. Bu konuda insanlardan çekinip benden çekinmediniz. Bugün de mükâfatlardan mahrum kalmanızın yanında büyük bir azabı size tattıracağım. Tercüme için bkz. Beyhakî, **Şuabü'l-İmân**, C: VI, s. 586, nr. 6390.

¹⁸²² Hz. Ali şöyle söylemiştir: Riyakâr kişinin dört alameti vardır: Yalnız olduğunda tembellik eder, insanlar arasında iken neşeli olur, övüldüğü zaman çalışmayı arttırır, yerildiği zaman azaltır. Gazzâlî, **İhyâu Ulûmi'd-Dîn**, C: VI, s. 332; el-Mardinî, **İhyâ Tercüme ve Şerhi**, C: VIII, s. 406. Bu söz Ebû Süleyman ed-Dârânî'ye de atfedilmiştir. bkz. Ebû Hayyân el-Endelüsî, **el-Bahru'l-Muhît fi't-Tefsîr**, C: I, s. 586.

يَنْعَثُ عَلَى الْعَمَلِ حَتَّى لَوْ لَاهُ لَمْ يَرْغَبْ فِي الْعَمَلِ، وَالْخَفِيُّ مِنْهُ (28) أَنْ لَا يَشْتَغَلَ بِالْحَمْلِ عَلَيْهِ وَلَكِنْ يُخَفِّفُ الْعَمَلَ كَالَّذِي يَتَهَجَّدُ كُلَّ لَيْلَةٍ وَإِذَا كَانَ عِنْدَهُ ضَيْفٌ زَادَ نَشَاطَهُ، وَأَخْفَى مِنْهُ أَنْ لَا يَزِيدَ (29) نَشَاطَهُ وَلَكِنْ لَوْ أَطْلَعَ عَلَيْهِ غَيْرُهُ قَبْلَ فَرَاغِهِ، أَوْ بَعْدَهُ فَرِحَ بِهِ وَوَجَدَ فِي نَفْسِهِ نَشَاطًا وَأَخْفَى مِنْهُ أَنْ لَا يَسُرَّ بِالْإِطْلَاعِ عَلَيْهِ لَكِنْ (30) يَتَوَقَّعُ أَنْ يَبْدَأَ بِالسَّلَامِ وَيُوقَّرَ وَيَتَعَجَّبَ مِمَّنْ يُسَيِّئُ إِلَيْهِ وَذَلِكَ يَدُلُّ عَلَى أَنَّهُ يَمُنُّ عَلَى النَّاسِ بِعَمَلِهِ. وَأُمَثَالُ هَذِهِ الْخَفَايَا إِذَا (31) طُولِبَ مَا لِأَخَذِ يَوْمَ الْعَرْضِ عَلَى الرَّحْمَنِ يَكُونُ الْأَمْرُ مُشْكِلًا، فَلَا يَخْلُو عَنْهَا إِلَّا الصَّدِيقُونَ.¹⁸²³ وَلِذَا قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ لِأَبِي ذَرٍّ: يَا أَبَا ذَرٍّ (32) جَدِّ السَّفِينَةِ فَإِنَّ الْبُحَرَ عَمِيقٌ وَاحْمِلِ الزَّادَ فَإِنَّ السَّفَرَ بَعِيدٌ وَخَفِّفِ الْحَمْلَ فَإِنَّ الْعَقَبَةَ كُودٌ وَاخْلُصِ الْعَمَلَ فَإِنَّ النَّاقِدَ بَصِيرٌ.¹⁸²⁴

Ve bi'l-cümle (33) haķīkat-i riya hey'et ve şiyāb ve ba'zı esbāb ile ķulūb-ı nāsda taleb-i hürmet ve menzilet için a'māl-i ḥasene ızhār itmekdür ammā ne fā'ide! Kāsım (34):

چه ذوق نیستی یابی که هستی
بیلا کی توانی شد که پستی

بدان صوفی صاف این مسئلت را
ز ما دوری اگر از خود نرستی

(35) همه یاران به منزلگه رسیدند
تو غافل مانده‌ای در بت پرستی

بیا قاسم دل از اغیار بر دار

توجه کن به حق هر جا که هستی¹⁸²⁵

¹⁸²³ Riyanın bazıısı açık bazıısı gizli bazıısı ise kapkaranlık gecede bir karıncanın hareketinden daha gizlidir. Aşıkâr olan riyada bir amel görünür olmadığı müddetçe ona rağbet edilmez. Gizli olan riyada ise amel gösteriş için yapılmasa da riya ameli kolaylaştırır. Her gece namaz kılan birinin yanında bir misafir varken bu iş için daha iştıyaklı olması gibi. Ondan daha gizli olan riyada kişinin iştıyakı da artmaz. Ancak başka birisi onun yaptığı işten yaparken veya yaptıktan sonra haberdar olursa buna sevinir ve nefsinde buna dair bir sevinç bulur. Ondan daha da gizli olan riyada ise birinin onun amelinden haberdar olması ile mutlu olmaz ancak kendisine selamda öncelik verilmesini, hürmet gösterilmesini bekler ve kendisine kötülük yapılmasına şaşırır. Böylece insanlara ameli ile ihsanda bulunduğunu düşünür. Bu o kişinin amelini insanların başına kaktığına delalet eder. Bu tür gizli riyalar kıyamet günü Hakk'a sunulduğunda müşkil oluşturur. Bu tür riyalardan sadece sıddık olanlar kendilerini koruyabilir.

¹⁸²⁴ Bu hadis Muhammediyye'de manzum olarak şu şekilde tercüme edilmiştir:

Buyurdu yâ Ebâ Zer kim gemini eylegil yiyni
Ki yoktur cümle deryâda derin deryâ bu deryâdan
Azığını tamâm algıl kim uzaktır sefer bilgil
Amelde eylegil ihlâs bilir Hakk sırr-ı ahlâdan
Yükünü eylegil yiyni akabe gâyet es'abdur
Ki yiyni yüklüler bulur halâsı dâr-ı ukbâdan
Yazıcızâde Mehmed, **Muhammediye**, s. 463.

¹⁸²⁵ Var olduğun müddetçe yokluğun zevkini nasıl bulabilirsin? Aşağıda isen nasıl yükselebilirsin? Ey sufi, şunu bil ki eğer kendinden kurtulmazsan bizden uzaksın demektir. Bütün dostlar menzile ulaştılar sen ise putperestlikte gafil kaldın. Gel Kāsım, kalbi ağıyardan ayır, her yerde var olan Hakk'a yönel ki

(36) Güftārı ne bisyār idelüm.

حاصل افعال برونی دیگرست

Hāşıl-ı kelām ef‘āl-i şūriyye gayrıdur. Ya‘nî benüm didüğüm ef‘āl-i zāhire ve a‘māl-i (37) şūriyye mürā‘i ve muḳallidlerün irā‘et itdükleri süm‘a vü riyā ve tesbîh u ‘aşā vü hırka vü ‘abā ve ḥarekāt-ı nā-revā degüldür. Belki benüm taḥkîk itdüğüm (38) aḥlāk-ı ḥasene ve a‘māl-i ḥālîşe ve ef‘āl-i şālîḥa ‘arîf-i vākıf ve ‘aşîk-ı şādıklarun şol ‘ibādāt-ı şūfiyyeleridür ki

(2632/2670) تا نشان باشد بر آنچه مضمرست

(39) tā ki a‘māl-i bedeniyye-yi ḥālîşeleri müzekkî vü muşaffî olan ḳulüb-ı meclüvvelerine ve derün-ı şāf-ittişāflarundan olan ‘ışk u maḥabbet ve tecellî-i (40) cezebāt-ı vaḥdetlerine nişān u ‘alāmet ola. كَمَا قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ تُسْتَرَى: صِدْقُ الْمُحِبَّةِ الْعَمَلُ بِطَاعَةٍ. 1826 وَقَالَ ذُو النُّون: إِنَّ اللَّهَ عِبَادًا لَهُمْ هِمَمٌ مَكْنُونَةٌ مِنْ لُبَابِ الْمُحِبُّونِ. وَقَالَ مَالِكُ بْنُ دِينَارٍ (41) عَلَامَةُ حُبِّ اللَّهِ دَوَامُ ذِكْرِهِ. 1827 الْمَعْرِفَةُ قَدْ سَقَوْا بِكَأْسِ الْمُحِبَّةِ شَرْبَةً فَهَامُوا [275] (1) عَلَى وُجُوهِهِمْ إِقْبَالًا عَلَى رَبِّهِمْ فَسَلَكُوا الطَّرِيقَةَ الْمُسْتَقِيمَةَ وَتَسَارَعُوا إِلَى

Beyt: رَضَوَانِ اللَّهُ. 1827

به جان آمدن ز هجران جان مسکین

(2) أَغْنَىٰ يَا غِيَاثَ الْمُسْتَغِيثِينَ 1828

Pes saḳīm ile müstaḳīm fark olunmak ve maḥabbet-i ḥālîşe ile gayr-ı ḥālîseyi temyîz itmek mevhibe-i ilāhiyyeden olmağla (3) irşāden li‘t-ṭālibîn ḳavā‘id-i münācātı ta‘lîm idüp ḥazret-i Mevlānā buyururlar ki:

يَا رَبِّ اَيْنَ تَمَيِّزُ دِهَ مَا رَا بِخَوَاسِطِ

İlāhā, Melikā, Perverdigārā! Ṭālib-i (4) şādıklaradañ olmağla sen bize fark u temyîz ve tevfiḳ u ‘ināyet ve luṭf u hidāyet kıl ki

(2633/2671) تا شناسیم آن نشان کز ز راست

ḥattā nişān-ı keji (5) rāstdan añlayalum ve kāzib ile şādıkı fark idelüm. Ve ḥulūş-ı ḳalb ele getürüp hevāyı ‘ışk u maḥabbet bilmeyelüm.

var olasın. Kâsım-ı Envâr, **Külliyyât-ı Kâsım-ı Envâr**, s. 288-289.

¹⁸²⁶ Ebû Abdullah et-Tüsterî şöyle söylemiştir: Muhabbetin doğruluğu muhabbet duyulan kişiye itaatle amel etmektir. Mâlik b. Dînar demiştir ki: Allah sevgisinin alameti zikirde devamlılıktır. Ebû Halef et-Taberî, **Selvetü'l-Ârifîn**, s. 200.

¹⁸²⁷ Zünnûn el-Mısırî şöyle demiştir: Allah'ın öyle kulları vardır ki onların marifetin özünden gizli maksatları vardır. Onlar muhabbet kadehi ile içmiş ve Allah rızasını kazanmak için koşmuşlardır. Beyhakî, **Şuabü'l-îmân**, C: I, s. 464, nr. 436.

¹⁸²⁸ Miskinin canı ayrılıktan bezdi. Ey yardım isteyenlerin yardımcısı, bana yardım et!

Zirā nūr-ı maḥabbet tulū[‘] itmezse (6) bu esrār-ı daḳīka nice ma[‘]lūm olur. Gerçi الظَّاهِرُ¹⁸²⁹ عُتْوَانُ الْبَاطِنِ mişdākınca a[‘] māl bīrūna, aḥvāl derūna şehādet ve maḥabbet ḳalbe delālet (7) ider. Velākin gāh şādık ve gāh nā-muvāfık olup her bir hisse anuñ temyizi müyesser olmaz. Zirā mücerred şey’ün zāhirini i[‘] tibār iden bāṭınından (8) ḥaberdār olmaz.

[Maṭlab: Fī-taḥḳīki’l-firāset]

Fe-ammā nūr-ı Ḥudā ile bīnā olan müteferrişin ḥaḳīkat-i ḥāle vāḳıf olup lā-cerem işābet ider. Aña binā’en ki ‘ālem-i şehādetde (9) olan şuver-i maḥsuse zılāl-i şuver-i mişāliyyedür. Ve mişāl-i muḳayyed ki ḥayāldür mişāl-i muṭlaḳuñ nümūdārıdır. Ve şānīnūñ evvele nisbeti cedāvilūñ deryāya (10) ve revāzinūñ āfītāba olan nisbetleri gibidür. Pes sālīk sülūkünde mişāl-i nokṭa resīde olduḳda o ‘ālem-i muṭābık ‘ilm-i ḥaḳḳ olmaḡla her ne (11) aḥvāl ki meşhūdı ola şavāb olup ḥatā olmaz. Fe-ammā mişāl-i muṭlaḳdan āgāḥ olmayan bir şey’i kendü ḥayālünde taşvīr eylese aña zanndur dirler. (12) Gāḥ işābet ve gāḥ ḥatā eyler. كَمَا سُئِلَ الْجُنَيْدُ عَنِ الظَّنِّ وَالْفِرَاسَةِ أَتَهُمَا وَاحِدًا؟ فَقَالَ: لَا، الظَّنُّ يَنْفَسِدُ بِتَقَلُّبِ الْقَلْبِ، وَالْفِرَاسَةُ تَسْتَضِيءُ (13) بِنُورِ رَبِّ. ¹⁸³⁰ وَسُئِلَ الْحُسَيْنُ بْنُ مَنْصُورٍ عَنِ الْفِرَاسَةِ، فَقَالَ: مَنْ تَكَلَّمَ بِعِلْمٍ مِنْ تَعْلِيمٍ، فَإِنَّهُ يَجُوزُ عَلَيْهِ الْغَلَطُ وَالسَّهْوُ، وَرُبَّمَا يُخْطِئُ وَيُصِيبُ (14) وَهَذَا مِنْ مَقَامَاتِ ظَاهِرِ الْإِيمَانِ وَمَنْ تَكَلَّمَ عَنِ الْأَنْوَارِ الْمُشْرِقَةِ عَلَيْهِ مِنَ الصِّفَاتِ الْإِلَهِيَّةِ خَرَجَتْ أَلْفَاظًا تَامَّةً شَاقِيَةً نَاطِقَةً (15) فِي الصَّمَائِرِ مِنْ حُضُورِ وَعَيَّةٍ وَدُنُوٍّ وَبُعْدٍ وَصُرْفٍ عَنْهُ ¹⁸³¹ Kَمَا قَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: اتَّقُوا فِرَاسَةَ الْمُؤْمِنِ فَإِنَّهُ يَنْظُرُ (16) بِنُورِ اللَّهِ. ¹⁸³² Habīb-i rabbū’l-‘ālemīn Ḥazret-i seyyidü’l-mürselīn ‘aleyhi şalavātullāh bu ḥadīş-i şerīf ile münāfık ve mürāyī olan kāzibleri (17) ‘ālim ü ḥakīm olan mü’mīn-i şādıkdan taḥzīr buyurmuşdur ki ḥattā şūreti sīretine ve zāhiri bāṭınına muvāfık olmayanlar ‘ālem-i rabbāniyyeden (18) iḥtirāz eyleyeler. Zirā ‘ulemā-yı billāh Allah nūryla nazar idüp eger vifāḳ ve eger nifāḳ herkesūñ ḥālī anlardan maḥfī degıldür. Firāset ise (19) bir ḥātır-ı şahīḥdür ki sevāṭı[‘]-ı envār-ı ilāhiyye ḳalbde leme[‘]ān eyledükde ‘abd-i müteferriş sevāṭı[‘]-ı envār ile idrāk-i ma[‘]ānī idüp ḥātırına muvāfık (20) olanı kabūl ve

¹⁸²⁹ Zahir batının unvanıdır (göstergesidir).

¹⁸³⁰ Cüneyd’e zanla firasetin aynı şey olup olmadığı sorulduğunda şöyle demiştir: Hayır değildir. Zan kalbin (meylinin) değişmesiyle bozulur, firaset ise Rabbin nûru ile aydınlatır.

¹⁸³¹ Hüseyin b. Mansur’a firaset hakkında sorulduğunda şöyle söylemiştir: Öğrendiği ilimle konuşan kimsenin hata ve yanlış yapması caizdir. Bazen söylediği doğru olur bazen de hatalı olur. Bu imanın zahirinin makamlarındandır. Bir kimse de kendisine ilahî sıfatlardan parıldayan nurlarla konuşur. Onun söylediği sözler hazır ya da gaib, yakın ya da uzak şeyler hakkında bile olsa tam, iyileştirici ve nâttıktır. Ondan hata ve gaflet kaldırılmıştır. Ebû Halef et-Taberî, *Selvetü’l-Ârifin*, s. 309.

¹⁸³² Müminin firasetinden sakının; çünkü o Allah’ın nuruyla bakar. Tirmizî, “Tefsîru’l-Kur’ân”, 3127.

mütebâyin ve nâ-muṭābık olanı zāhir ne şüretten olursa olsun redd ider. Ve hâlet-i mezbûre hâşşiyât-ı imândan olmağla Hakkı celle ve ‘alâ kerâmeten ‘ibād-ı mü’mininüñ kalblerin münevver ve şadrların münşerih kılmışdır. Ammâ firâset dağı ‘alâ-hasebi kuvveti’l-îmân (22) mütefâvüt olup imânı kavî olanuñ firâseti dağı aqvâ olur. Meşelâ bir mü’min-i müsta‘id meḥârimden gâdd-ı başar ve shevâtdan imsâk-i nefis (23) idüp ekli helâl olsa ve iğrâz-ı deniyye ve i‘râz-ı bedeniyreden i‘râz ile tâ‘ât u ‘ibādâta kıyâm gösterüp ittibâ‘-ı sünnet ile ta‘mîr-i zāhir (24) ve devâm-ı zikr ve murākabe ile tenvîr-i bâṭın eylese ol nûr-ı şafâ bu maḳûle muşaffâyı elvâh-ı nuḳûş-ı havâdiş-i süfliyye olan nüfûs-ı felekiyyeyi (25) cezb idüp müşâhede-i ḥiṭâbdan behredâr olmağla esrâra ittılâ‘-ı etemm ü eşmel olup lâ-cerem firâseti ḥaṭâ itmez. İmdi kalbleri nûr-ı (26) ilâhî ile münevver olan şol ‘ulemâ-yı rabbâniyyindür ki ¹⁸³³ كُونُوا رَبَّائِينَ teşrîfi ile müşerref olup aḥbâr-ı ḥalkdan ve mäsivâyâ iştigâlden (27) fâriğ ve aḥlâk-ı ilâhiyye ile müteḥallık olmışdır.

Rivâyet olunur ki bir gün bir recül-i naşrânî başına ‘imâme ve destâr ve risâle ve izâr ile (28) şekl-i müslimîne temessül idüp Cüneyd-i Bağdâdî ḳuddise sırruhunuñ meclis-i va‘zına gelüp şadr-nişîn oldı ve eşnâ-yı va‘zda recül-i naşrânî (29) kâmetin râst idüp “Yâ eyyühe’s-şeyḥ, اَتَّقُوا فِرَاسَةَ الْمُؤْمِنِ فَإِنَّهُ يَنْظُرُ بِنُورِ اللَّهِ ne ma‘nâdur?” diyüp su’âline cevâb istedi. Cüneyd-i Bağdâdî dağı (30) ser-i mübâreklerin ceyb-i murākabeye çeküp ve ba‘de zamânin ser ber-âverde olup “Yâ naşrânî! İmâna gel ki vaḳti irişmişdür.” buyurdi. Pes ol recül-i (31) naşrânî imâna gelüp اَتَّقُوا فِرَاسَةَ الْمُؤْمِنِ ne ma‘nâdur bildi.¹⁸³⁴ Kezâlik Ebü’l-‘Abbâs bin Mesrûk’dan¹⁸³⁵ rivâyet olunur ki bir gün revâyiḥ-i tayyibe ile (32) mubaḥḥar ve gözleri mûkaḥḥal, müşekkel yüzlü, şîrîn sözlü ‘ilm-i taşavvufda mâhir bir şeyḥ bâhir olup bize va‘z u naşîḥât eyledi. Ve eşnâ-yı va‘zda (33) her birimüze germiyyet gösterüp “Ümmet-i Muḥammed bu meclisümüzde ḥâtıruñuza bir nesne ḥutûr iderse iḥfâ itmeyüp ve hicâba düşmeyüp baña i‘lâm idüñüz.” (34) diyü ilḥâḥ eyledi. Ben dağı bu şeyḥ yahûdîdür diyü ḥâtıra idüp ve bu ḥâtıra gitdükçe kuvvet buldı. Bilâḥire şeyḥe teveccüh idüp “Çünkü (35)

¹⁸³³ Âl-i İmrân 3/79.

¹⁸³⁴ Kuşeyrî, **Tasavvuf İlimine Dair Kuşeyrî Risâlesi**, haz.: Süleyman Uludağ, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2014, s. 330.

¹⁸³⁵ Ahmed b. Muhammed b. Mesrûk (ö. 298/910-11) Cüneyd-i Bağdâdî’nin hizmetinde bulunan Hâris el-Muhâsibî, Serî es-Sakatî gibi sufilerin meclislerine katılan ilk dönem Bağdat sufilerinden biridir. bkz. Mustafa Bilgin, “Ahmed b. Muhammed b. Mesrûk”, **DİA**, C: II, s. 103.

hâtıramuz ızhârına ruḥṣat virdüñ imdi benüm hâtır-ı şaḥîḥüm budur ki sen yahūdîsün mü'min degülsin.” didüm. Ol şeyḥ benden bu kelâmı (36) istimâ' itdükde bir zamân ser-fürü idüp dem-beste kaldı. Ba' dehü ref'-i re's idüp eyitdi: Ḥaḫḫā sen şādıḳsın, fi'l-vāḳı' ben yahūdîyüm. (37) Tevrāt'da gördüm ki şiddik olanuñ firāseti be-her ḥāl ḥaṭā itmez buyurulmuş. Pes cemî'-i mezāhibde mümāreset eyleyüp lākin birinden muṭmā'in (38) olmayup bilāḥıre size mülākî olduğumda kendü nefśüme eyitdüm eger şıdk var ise bu ṭā'ifededür. Bunlarda daḥı yok ise şıdk didükleri (39) hemân bir ism-i bilā-müsemmadur diyü sizi imtiḥāna gelmiş idüm. Pes şıdk u ḥaḳıḳatüñüz aḫḫar mine'-ş-şems oldı. Eşhedü en lā ilāhe illallāh (40) ve eşhedü enne Muḫammeden resūlullāh diyüp şıdkla imāna geldi. Ve kibār-ı şūfiyyeden oldı.¹⁸³⁶ قَالَ أَبُو سَعِيدٍ الْخَرَّازُ: مَنْ نَظَرَ بَنُورَ الْحَقِّ يَكُونُ (41) مُرَادُ عِلْمِهِ مِنَ الْحَقِّ بِلَا سَهْوٍ وَلَا غَفْلَةٍ وَلَا تَقْصِيرٍ وَلَا زِيَادَةٍ بَلْ حُكْمٌ حَقٌّ نَطَقَ بِهِ حَقٌّ عَلَى لِسَانِ عَبْدِهِ.¹⁸³⁷ وَقَالَ حُسَيْنُ بْنُ الْمُنْصُورِ: الْحَقُّ [276^a] (1) إِذَا اسْتَوَلِيَ عَلَى سِرِّ مُلْكِهِ الْأَسْرَارِ فَيَعَايُنُهَا وَيَجْزِ 1838 عَنْهَا. İmdi ḥaḳḳı bātıldan ve niki bedden ve ḥulūşı riyādan temyîz eyleyen nūr-ı firāset olduğıyçün (2) kāşifü'l-esrār Mevlānā Ḥudāvendigār buyururlar ki:

جس را تمییز دانی چون شود

Hiss için temyîz nice olur bilür misin? Ve bu vechile olur ki (3)

آنکه جس بِنُظَرِ بَنُورِ اللَّهِ يَوَدَّ (2633/2672)

ol hiss ü firāset ki Allah nūrı ile nazar ider ola ve bi'l-cümle şol şādıḳuñ ki nār-ı cezebāt-ı şıfāt-ı nefśāniyye (4) ve ednās-ı beşeriyyesin iḥrāk u ifnā idüp ḳalbinde nūr-ı maḥabbetu'llāh dıraḫşāh olsa dīde-i ḥissi daḥı nūr-ı başiret ile mücellā olur. Ve sâbıḳu'z-zıkr (5) olduğı gibi şıdk u kizbi aḫḫar mi'yār idüp kendüde olan nūr-ı maḥabbetüñ eşeri anda daḥı mevcūd ise eşer-i mezbūr şaḫş-ı manzūruñ (6) şıdkına şehādet ider.

¹⁸³⁶ Kuşeyrî, **Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risâlesi**, s. 329-330.

Âtîf Efendi nüshasında bu olayın anlatıldığı kısmın kenarında “Bu keşf-i zamîri bu fakîr Şâriḥ merḥūmda her bār görsem müşāhede iderdüm. Aña binā'en ḳalbümde nev'an inḫirāf olsa varmaz idüm. Naẓmî.” şeklinde bir not bulunmaktadır. bkz. Sarı Abdullah, **Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî**, Âtîf Efendi, C: III, vr. 51b.

¹⁸³⁷ Ebû Saîd el-Harrâz diyor ki: Firasetin nuruyla bakan, Hakk'ın nuru ile bakmıştır. Firaset sahibinin ilminin aslı ve menbâi, sehiv ve gaflet bahis konusu olmaksızın Hak'tır. Daha doğrusu firaset kulun dilinde cereyan eden Hakk'ın hükmüdür. Kuşeyrî, **er-Risâle**, s. 514. Tercüme için bkz. Kuşeyrî, **Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risâlesi**, s. 321.

¹⁸³⁸ Hüseyin b. Mansûr (Hallâc) der ki: Hak kulun sırrını (kalbini, ruhunu) istila etti mi, bütün sırları onun mülkü hâline getirir. (İnsan esrar üzerinde tasarruf eder.) Kuşeyrî, **er-Risâle**, s. 517. Tercüme için bkz. Kuşeyrî, **Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risâlesi**, s. 323.

ور اثر نبود سبب هم مظهرست

(2634/2673) همچو خویشی کر محبت مخریست

Ve eger eşer-i maḥabbet olmasa sebeb daḥı muḥbir-i maḥabbetdür. (7) Meşelâ şol qarâbet gibi ki maḥabbeti muḥbirdür. Hâşıl-ı kelâm-ı Hudâvendigâr sibâkda olan ebyât-ı şerîfede dostların birbirine armağanları (8) derûnlarında mestûr olan maḥabbetlerine delâlet eyledüğü gibi a‘mâl-i kâlibiyye daḥı hedâyâ-yı aḥbâb gibi şûret-i maḥabbet ve eşer-i şadâkatdür buyurmuşdı. (9) Pes mazhar-ı maḥabbet olan eşerden ğayrı degûldür diyü vârid olan su‘âl-i muḥaddere cevâb için buyururlar ki ba‘zı sebeb daḥı vardır ki (10) eşere muhtâc olmayup belki ol sebebüñ vücûdı hemçü eşer muḥbir-i maḥabbetdür. Meşelâ Zeyd’üñ qarındaşı ‘Amr ve ‘ammisi Bîşr ve ḥâlî Bekr’üñ qarâbetleri (11) esbâb-ı maḥabbetden olduğı gibi bir şahş-ı müsta‘idde âşâr-ı şûriyye olmasa velâkin ol kimesnenüñ ehl-i ‘ışka raġbeti ve erbâb-ı maḥabbete meyl ü ülfeti (12) olsa mezkûrñ vüdd ü ülfeti esbâb-ı maḥabbetden olmağla ol daḥı zümre-i muḥibbînden ma‘dûd olur. Kezâlık bir sâliküñ dimâğ-ı cânında (13) lezzet-i maḥabbetden ğayrı nesne yoğiken muḥtezayât-ı beşeriyye ile nefis-i muṭma‘inneden ızhâr-ı maḥabbet için hediyye meşâbesinde olan (14) a‘mâl-i bedeniyyesine kelâl ve revnağ-ı şevkine melâl gelüp âşâr-ı maḥabbet zâ‘ile olsa velâkin sâlik-i mütelevvin qalbine ‘arîz olan keşretten (15) ekser-i evkâtta tevbe vü nedâmet ile evvelki incilâsına râġıb ve faqr u meskenet ile şöḥbet-i merdân-ı Hudâ’ya tâlib olsa ḥâlet-i mezbûre daḥı (16) muḥbir-i maḥabbet olup lâkin levvâmelûk mertebesinden henûz nefsini taḥlîş itmeyüp televvünât-ı beşeriyye ve tekallübât-ı tabi‘iyyeden necât bulmamışdur. (17) el-Hâşıl taşfiye-i derûnda kemâl-i incilâya nâ‘il olmayan lâ-cerem eşer ve yâḥud sebebe muḥayyed olup merd-i âzâd ve ḥürri-i dilşâd olmamışdur. (18) Fe-ammâ

نبود آنکس نور حقش شد امام

(2635/2674) مر اثر را یا سببها را غلام

şol kimesneye ki nûr-ı Haḳḳ imâm ola eşer ü esbâba ğulâm olmaz. (19) Ya‘nî şol merd-i sâlim ve mürîd-i müsteslimüñ ki imâmı nûr-ı Yezdân ve muḥtedâsı sâye-yi Raḥmân olan mürşid-i kâmil olsa ol şems-i maḥabbetüñ nûrına (20) iktidâ idüp esbâb-ı zâhire ve eşer-i şûriyye ile istidlâle ihtiyâcı kalmayup aḥvâl-i derûna ol hümâmuñ nûrıyla muṭṭalî‘ olur. (21)

یا محبت در درون شعله زند

Ve yāḥud nūr-ı maḥabbet-i ilāhiyye pertev idüp ḳalb-i sālikde şu‘le-zen ü ziyā-güster ola.

(2636/2675) زفت گردد وز اثر فارغ کند

(22) Ve terbiye vü tedricle ol nūr-ı maḥabbet ḳavī vü ḡālib ola. Ve sālikūñ iḥtiyār-ı cüz‘ī ve ‘aql-ı ma‘āşın alup eşerden fāriḡ ider. Ya‘nī sālikūñ (23) ḳalbinde cezbe-yi raḥmān ḡalebe itdükde ‘āşıḳı şu‘ūr ve ‘adem-i şu‘ūrdan rubūde idüp ‘āşıḳ-ı meczūb ‘ayn-ı maḥabbet ve nūr-ı vaḥdetde (24) maḥv u müstaḡraḳ olur. Ve لى مع الله وقتت evcātına irtikā vü i‘tilā idüp

حاجتش نبود بى اعلام مهر

mihr u maḥabbeti i‘lām içün (25) aña ḥācet olmaz.

(2637/2676) چون محبت نور خود زد بر سپهر

Çün ki maḥabbet kendü nūrını sipihr üzerine ura. Ya‘nī çün ki āfitāb-ı ḥubb-ı zātīnūñ (26) nūrı felek-i kalbden ṭulū‘ ve burc-ı maşrıḳ-ı sırdan büzüḡ idüp vasaṭ-ı semā-yı rūḥda şa‘şā‘a-bāz ola, zıll-ı beşeriyyet bi-külliyetiḥi (27) mürtefi‘ olup nūr-ı maḥz-ı vaḥdetūñ vücūdını āşār u esbāb ile i‘lāma ḥācet ḳalmaz. *Gülşen*:

چه نور آفتاب از شب جدا شد
(28) تو را صبح و طلوع و استوا شد

نبودش سایه کو دارد سیاهی
زهی ظل خدا نور الهی

به دست او چو شیطان شد مسلمان
(29) به زیر پای او شد سایه پنهان¹⁸³⁹

el-Ḥāşıl eṭvār-ı erbāb-ı ṭarīḳat ve aḥvāl-i aşḥāb-ı maḥabbet ḥadd ü ḳıyāsdan efzūn olmaḳ ile (30) sulṭānu’l-vālihīn Mevlānā Celāleddīn buyururlar ki:

هست تفصیلات تا گردد تمام

(2638/2677) این سخن لیکن بجو تو والسلام

¹⁸³⁹ Güneşin nuru geceden ayrıldı mı sabah çağına erişirsin; gün doğar, en yüce noktaya çıkar. Onun hiçbir karanlık gölgesi yoktu. O ne aydın Tanrı nuruydu, ne güzel bir Tanrı gölgesiydi. Şeytan bile onun elinde müslüman olmuştu. Gölge onun ayağının altına girmiş, gizlenmişti. Peygamberin nuru, ulu ve yüce bir güneştir. Şebüsterî, *Gülşen-i Râz*, s. 70, nr. 373, 381, 383. Tercüme için bkz. Şebüsterî, *Gülşen-i Râz*, trc.: Abdülbâki Gölpınarlı, s. 83-84.

Tafşilât lâzımdur (31) hattâ bu söz tamâm ola lâkin sen taleb kıl ve's-selâm. Ya'nî merâtib-i esrâr-ı 'uşşâkı beyâna çok tafşil ve tatvîl lâzımdur. Velâkin kâl ile hâl hâşıl olmaz. (32) Ve mücerred semâ' ile merâtib-i aşhâb-ı zevk u vicdân müşâhede olunmaz. İmdi bunun tahkîkîni 'ışk u maḥabbetden su'âl ile ve ḥaberi vecd (33) ü cezbeden al. Zîrâ mādām ki kalb-i sâlikde nûr-ı maḥabbet pertev itmedükçe şûret fâ'ide virmez ve maḥabbet daḥı şûretsüz kemâlin bulmaz. (34) 'Âşîkuñ ḥâline bu kelimât-ı kudsîyye şâhid düşer.

گرچه شد معنی درین صورت پدید

Egerçi ma'nâ bu şûret-i tâ'at ve libâs-ı 'ibâretde (35) zâhirdür velâkin

(2639/2678) صورت از معنی قریبست و بعید

şûret ma'nâdan min-vechin ba'îd ve min-vechin qarîbdür. Meşelâ

در دلالت همچو آبد و درخت

(36) ma'nâya şûret delâlet itmekde âb u dıraḥt gibidür. Fe-ammâ

(2640/2679) چون به ماهیت روی دُورند سخت

çünkü âb ile dıraḥtuñ mâhiyyetlerini (37) i'tibâr eyleyesün birbirinden gâyet ile dūrdur. Ya'nî tâ'at-i şûriyye eşcâra ve zevk u maḥabbet âba mûmâşıldür. Pes ne şusuz şecer (38) ve ne cirm-i şecer olmadukça mücerred âbdan şemer nûmâyân olur. Kezâlik şûret ile ma'nâ ictimâ' itmek gerekdür ki ikisinüñ netâcından fevâkih-i ma'rifet (39) ve şemerât-ı ḥaḳîḳat rû-nümâ ola. *İntihâ-yı Veled*:

طاعت آن باشد که شوق افزون شود

هر که صاحب ذوق شد موزون شود

هر چه شوقت کم کند بد باشد آن

(41) گرچه طاعتست آن را فسق دان

پس تو اندر کار خود بیدار باش

جهد کن دائم ز جان بر کار باش

بگذر از صورت به معنی روی آر

[276^b] (1) رو خدا را گیر و باقی را گذار¹⁸⁴⁰

¹⁸⁴⁰ İbadet şevki artıran şeydir. Zevk sahibi olan kimse ölçülü olur. Şevkini azaltan şey ibadet bile olsa onu fisk bil. Binaenaleyh, sen kendi işinle meşgul ol! Boş durma, mest olarak suretten geç, yüzünü manaya döndür! Haydi Huda'yı al, başkasını bırak! Sultan Veled, *İntihânâme*, s. 65. Tercüme için bkz. Küçük, *Küpten Sızan Sırlar: İntihâ-nâme-i Sultan Veled*, s. 219 (İbrahim

Neşr: İmdi arāzî-i muhtelifetü'l-isti' dâdda münebbih olan eşcâr-ı mütenevvi' anuñ neşv ü nemâsı vâhidden olduğu (2) cihetden birbirine kemâl-i kırbaları olup lâkin mâ cevher-i seyyâl ve esfele meyyâle ve nebâtât nâmiye olmağla min-ḥaysü'l-mâhiyye beynehumâda ġāyet-i bu' d (3) ve muğāyeret olduğu gibi tecelliyât-ı cemâliyye-yi sübhāniyye ve zuḥūrât-ı kemālât-ı esmā-yı ilāhiyye daḥı merāyā-yı vücūd-ı şuver ve mecālî-i şuhūd-ı beşerde nümāyān (4) olduğu cihetden ber-feḥvā-yı وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ ¹⁸⁴¹ الْوَرِيدِ karībdür. Fe-ammā min-ḥaysü'l-ḥudūs ve'l-imbān ḥadeş kıdemden ve mümkün vâcibden (5) ba'iddür. Zîrā erbāb-ı fikret ve aşḥāb-ı fıtnata zāhirdür ki şüret ma' nâ ile kâ'im olup ḥayāt u memāt ve ḥarekāt u sekenāt ve cemī' -i ḥālâtta (6) mücidü'l-mükevvenâta muḥtâc olup her biri libās-ı vücūdı vücūd-ı muṭlaqdan isti'âre itmişlerdür. Ḥazret-i Ḥaḳḳ ve Feyyāz-ı muṭlaq ise kâ'im bi'z-zāt olup (7) şıfat-ı kayyūmî ile muḳavvim-i zemīn ü âsümān ve mebdē' -i 'âlem ü 'âlemiyān olup 'âlem-i ḥalḳ eşcāra ve 'âlem-i emr āba temşil olunup 'âlem-i şüret mümkünü'l-vücūd (8) ve şuver-i 'ilmiyye-i ilāhiyye olan ḥaḳā'ik ve mâhiyyât gayr-ı mec' üledür.

[Maṭlab: Le-hū fi'l-māhiyāti'l-mec' üle ve gayrı mec' üle]

كَمَا قِيلَ: الْأَعْيَانُ لَيْسَتْ مَجْعُولَةً بِجَعْلِ الْجَاعِلِ، بَلِ الْأَعْيَانُ صُورُ الْأَسْمَاءِ الْإِلَهِيَّةِ (9) وَمَظَاهِرُهَا فِي الْقِدَمِ بَلْ عَيْنُ الْأَسْمَاءِ وَالصِّفَاتِ الْقَائِمَةِ بِالذَّاتِ الْقَدِيمَةِ بَلْ عَيْنُ الذَّاتِ مِنْ حَيْثُ الْحَقِيقَةُ فَهِيَ الثَّابِتَةُ أَرْلًا وَأَبَدًا لَا يَتَعَلَّقُ (10) الْجَعْلُ وَالْإِبْجَادُ كَمَا ¹⁸⁴² لَا يَتَطَرَّقُ الْفَنَاءُ وَالْعَدَمُ إِلَيْهَا. Pes zamīr-i mihr-incilāya ḥafī olmaya ki mes'ele-yi mezbûre müşkilâtıdan olmağla mâhiyyât-ı mümkünün (11) besā'it ve mürekkebâtı mec' üle ve gayr-ı mec' üle midür ihtilāf olunup cümleden Naşir-i Tûsî: ¹⁸⁴³ Te'sîr-i fâ ile sebep ihtiyâc-ı imkândur. İmkân ise mürekkebât ve besā'ita (12) 'arız olduğu ḥayşiyet ile cümlesi ca' l-i cā' il ve te'sîr-i fâ ile muḥtâcdur. Te'sîr-i fâ ilden ḥaşıl olan eşer ise ḥāricde zāt-ı mümkündür; vücūd-ı (13) mümkün degüldür diyü taḥḳîḳ itmiş. ¹⁸⁴⁴ Ve

Hakkı Eroğlu tercümesi). İlk iki beyit *İntihânâme*'nin bu neşrinde ve tercümesinde bulunmamaktadır.

¹⁸⁴¹ “Biz, ona şah damarından daha yakınız.” Kâf 50/16.

¹⁸⁴² Aynlar bir yaratıcının yaratması ile sonradan yapılmış değildir. Aksine a'yân ilahî isimlerin suretleri ve kıdemde (ezelde) onların mazharlarıdır. Hatta onlar kadim olan zat ile kaim bulunan sıfat ve isimlerin aynıdır. Hatta hakikati bakımından zatın aynıdır ve ezelde ve ebedde sabit olup kendisine yokluk ve yok oluş ilişmediği gibi var ediş ve bir şeyi yapma durumu da ilişmez.

¹⁸⁴³ Ebû Ca'fer Nasîrüddîn Muhammed b. Muhammed b. el-Hasen et-Tûsî (ö. 672/1274). Felsefî kelimeler geleneğinin oluşumuna yaptığı katkıları ile öne çıkan Nasîrüddîn Tûsî mantık, astronomi, geometri gibi alanlara yaptığı çalışmaları ve eserleri ile tanınan önemli bir âlimdir. bkz. Agil Şirinov, Anar Gafarov, “Tûsî, Nasîrüddîn”, *DİA*, C: XLI, s. 437-445.

¹⁸⁴⁴ Konuyla ilgili bkz. Sadreddin Konevî, *Sadreddin Konevî ve Nasireddin Tûsî Arasında Yazışmalar*, trc. Ekrem Demirli, İz Yayıncılık, İstanbul, 2002, s. 116-124.

Seyyid Şerif:¹⁸⁴⁵ Te'şîr-i fâ' il ne mâhiyyet ve ne vücûddadır belki te'şîr mâhiyyetüñ vücûd ile ittişâfında olup (14) meşelâ şabbâğ şevbi şevb ve sevâdı sevâd itmeyüp belki şevbi sevâd ile muttaşîf ve elvân ile mütelevvin ider buyurmuş. Ve 'Alî Kuşçu¹⁸⁴⁶ dağı (15) Seyyid Şerîf'e muvâfaqat idüp mâhiyyette te'şîr-i mü'eşşirden murâd mâhiyyeti mevcûd kılmakdır. Ne anuñ mâhiyyeti mâhiyyet kıla. Aña binâ'en mâhiyyet ile (16) nefsi beyninde tebâyün yokdur ki vesâtet-i ca'l taşavvuruyla biri mec'ül ve biri mec'ülün ileyh ola diyüp ve Ebû 'Alî bir gün zerdâlû tenâvül iderken (17) mâhiyyet-i ğayr-ı mec'üle ne ma'nâdur diyü su'âl olındukda câ' il âlüyı âlû kılmadı belki âlüyı mevcûd kıldı didügin irâd idüp ya'nî eşer-i (18) fâ' il mâhiyyetüñ vücûd ile ittişâfındadır yoğsa mâhiyyetde degüldür diyü taḥkîk eylemiş. Ve 'alâ-hâze't-taḥdîr vücûddan kaṭ'-ı nazar nefsi i'tibârıyla (19) mâhiyyât mec'üle olmayup velâkin min-ḥaysü'l-ittişâf bi'l-vücûd mec'üledür demek muvâfîk olur. Ve nizâ', nizâ'-ı ma'nevî olmayup nizâ'-ı lafzî olur. (20) Ammâ ba'zılar mec'üle mürekkebât ve ğayr-ı mec'üle basâ'îdür zîrâ imkân ihtiyâca 'illet olup ve imkân umûr-ı izâfiyyeden olmağla basâ'î 'arız (21) olmaz dimişler. Ve Celâl-i Devvânî¹⁸⁴⁷ 'aleyhi rahmetullâh te'şîr gâh ibdâ'î ve gâh ihtirâ'îdür diyüp iki vech i'tibâr eylemiş. Pes ihtirâ'î budur ki mevâdd-ı (22) kâbileye izâfe-i şuver idüp meşelâ mevcûd-ı zihnîyi mevcûd-ı ḥâricî ve bi'l-'akis mevcûd-ı ḥâricîyi mevcûd-ı zihnî kılmışdur ki te'şîr-i (23) mezbûr mec'ül ve mec'ül ileyhi müsted'îdür. Ve te'şîr-i câ' il ibdâ'î icâd eys 'ani'l-leysi'l-muṭlaḥ ve bunuñ emşâli ibdâ'âtdur ki ca'l ü te'şîr (24) mec'ül ve mec'ül ileyhi muḳteẓî olmayup belki şevâ'ib-i tekeşşürden muḳaddes ve mevâdd-ı kâbileden müstağnî olan ca'l-i basîdür. Zât ibtidâ'en (25) mâhiyyâta ta'alluḫ ider. Ammâ min-ḥaysü'l-mâhiyye olmayup belki ta'alluḫı mevcûd olduğı i'tibârıyladır.

¹⁸⁴⁵ Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî el-Haneffî (ö. 816/1413) Kelam, felsefe, mantık, Arap dili ve edebiyatı, astronomi, matematik gibi dinî ve aklî ilimlerin birçoğunda çalışmalar yapmış ve bu ilimlerde otorite olarak kabul edilen âlimlerden birdir. Sadreddin Gümüş, "Cürcânî, Seyyid Şerif", **DİA**, C: VIII, s. 134-136.

¹⁸⁴⁶ Ali Kuşçu (ö. 879/1474) Timurlu hanedanlığının hüküm sürdüğü dönemde Semerkant'ta yetişen astronomi ve matematik âlimlerinden biridir. Ali Kuşçu Fatih döneminde İstanbul'a gelip müderrislik görevini yürüterek Osmanlı'da matematik ve astronomi alanlarındaki gelişmelere öncülük etmiştir. Cengiz Aydın, "Ali Kuşçu", **DİA**, C: II, s. 408-410.

¹⁸⁴⁷ Ebû Abdillâh Celâlüddîn Muhammed b. Es'ad b. Muhammed ed-Devvânî es-Sıddîkî (ö. 908/1502) Felsefe, kelam ve tasavvuf alanlarına yönelik birleştirici çalışmaları ile dinî ve aklî ilimlere dair yazdığı eserleri ile tanınan İranlı âlimdir. Eserlerinden vahdet-i vücud düşüncesi ve işrak felsefesinden etkilendiği anlaşılmaktadır. Devvânî, eserleri Osmanlı medreselerinde okutulmuş etkili bir müelliftir. Harun Anay, "Devvânî", **DİA**, C: IX, s. 257-262.

Ve eşyâda olan te'sîr-i ḥaḳîkî bu ma' nâdur (26) diyü taḥkîk eylemiş. Ve Şadreddîn-i Konevî ve Dâvûd-ı Kayserî ve Kâşânî ve Muḥyiddîn-i 'Arabî'nün eserini zâhib olan erbâb-ı şuhûd u îḳân (27) ve aşḥâb-ı zevk u vicdân a'yân-ı şâbiteden nefy-i mec' üliyyet idüp vücûd-ı 'aynînün ḥâricde mâhiyyete ifâzası i' tibârıyla mâhiyyâtta (28) olan ca' li te'sîr-i ca' lden 'ibâretdür deyüp a'yân-ı şâbite şuver-i 'ilmiyye-yi ilâhiyye olduğu cihetden vücûd-ı ḥâricî mâhiyyâtdan menfidür (29) dirler.¹⁸⁴⁸ Pes şûfiyye ile ḥükemâ mâhiyyâtdan nefy-i mec' üliyyetde ittifâk idüp أَنَّ الْأَعْيَانَ مَا شَمَّتْ رَايَحَهُ (30) diyü buṭûn u ḥafâ emr-i zâtî ve mezâhirde zâhir olan a'yân-ı şâbitenün âsârıdır (31) buyurmuşlar. Mevlânâ Câmî daḥî bu ma' nâyı nazm idüp, rubâ' î:

اعيان به حضيض عين تا کرده نزول
حاشا که بود به جعل جاعل مجعول
(32) چون جعل بود افاضه نور وجود
توصیف عدم به آن نیفتد معقول¹⁸⁵⁰

buyurmuşlar. el-Ḥâşıl şifât-ı zâtîyyeden olan ḥayât ve 'ilm ve ḳudret (32) ve irâdet ve sem' ve kelâm ve başâr egerçi vücûd-ı 'aynî-i ḥâricî ile zâhire oldılar velâkin âbuñ dıraḥta olan sereyânı gibi şifât-ı mezbûre (33) daḥî a'yân-ı mevcûdede bâhire olup âb ile mânend-i dıraḥt her vücûd-ı 'aynîde eşer idüp min-vechin ḡayr ise min-vechin 'ayn-ı a'yân-ı mevcûdedür. (34) Ve min-ḥayşü'l-mâhiyyet 'âlem-i şüretden bu umûr-ı ma' neviyye ba' îde ve muḥtefîyedür. Maḡribî:

ای به خرشید حسن عالم گیر
کرده هر ذره را چو مهر منیر
(36) پس ز تو منقلب شوند اعیان
چونکه هستی به نقش خویش اکسیر

¹⁸⁴⁸ bkz. Abdurrahmân Câmî, *Nakdu'n-Nusûs fî Şerhi Nakşi'l-Fusûs*, thk.: William C. Chittick, Tahran, Vezâret-i Ferheng ve Âmuzeş-i Âlî, 1375/1996, s. 212-213.

¹⁸⁴⁹ A'yân varlık kokusu koklamamıştır. Çünkü a'yân ilimde mevcut aynda madum olan ilmî suretlerdir. Dâvûd-ı Kayserî, *Matlau Husûsî'l-Kilem fî Maânî Fusûsî'l-Hikem*, thk.: Âsım İbrahim el-Keyyâlî, Beyrut 1971, C: I-II, s. 276.

¹⁸⁵⁰ A'yân ayn mertebesine indiği zaman onun bu inişi asla bir yapanın (câil) yapması (ca'l) ile yapılmış (mec'ûl) değildir. Varlık nurunun yayılması söz konusu olunca onu yoklukla nitelemek de akla uygun bir durum olmaz. bkz. Molla Câmî, *Vücûd ve Vahdet-i Vücûda Dair Şerh-i Rubâiyyât*, trc.: Tâhiru'l-Mevlevî, haz. Abdurrahman Acer, İstanbul, Litera Yayıncılık, 2014, s. 91-93.

پس بدانی که ذره را ارواح
چون در اجساد می کند تأثیر¹⁸⁵¹

(37) Ve bi'l-cümle māhiyyāt-ı a' yān ve hāşşiyāt-ı 'ālemiyānuñ bahşi çokdur diyü
kāşif-i esrār Ḥazret-i Ḥudāvendigār buyururlar ki:

ترکِ ماهیات و خاصیات گو

(38) Terk-i māhiyyāt ve hāşşiyāt eyleyüp

(2641/2680) شرح کن احوالِ آن دو ماهرو

ol iki mäh-rū ki şūreten merd ü zen ve ma' nen ' aql u nefsdür (39) anlaruñ aḥvālını
şerḥ eyle.

[Ser-i Suḥan]

دل نهادنِ عرب بر التماسِ دلبرِ خویش و سوگند خوردن که درین تسلیم مرا حيله و امتحانی نیست

(40) Merd-i a' rābīnuñ kendü dilberi olan ma' şūkasınuñ iltimāsına gönül kıoması ve
baña bu teslīmde bir ḥile vü imtiḥān yokdur kelāmum ḥaḳīḳatdūr (41) diyü ḳasem
itmesi beyānındadır.

مرد گفت اکنون گذشتم از خلاف

Merd-i ' arabī zevcine eyitdi: Şimdi ḥilāfı terk eyledüm ve senüñ baña [277^a] (1)
kemāl-i vefā ve vifāḳuñı bildüm. İmdi şimden şoñra

(2642/2681) حکم داری تیغ بر کش از غلاف

ḥükm tütarsan ve ulü'l-emrsen tığ-ı fermānı ḡılāf-ı dehāndan çek (2) ve üzerime icrā-
yı aḥkām kııl. Zīrā ki saña bir vechile inḳıyādum vardur ki

هرچه گویی من ترا فرمان برم

her ne dirseñ ve ne fermān iderseñ saña (3) muṭī' u fermān-berüm.

(2643/2682) در بد و نیک آمد آن ننگرم

Ol fermān ve buyurduḡuñ nık ü bed ve nef' u ḍarr kelimesine nazār itmezem. Ya' nī
kendüme olan sūd (4) u ziyān fikrinde olamayup hemān ḳaşd u ' azīmetüm senüñ
emrünüñ tütmaḡadur. Aña binā'en ki kemāl-i maḥabbetümden

¹⁸⁵¹ Ey her zerreyi parlak bir güneşe döndüren ve âlemi tutan güzellik güneşi! A' yān senden ötürü başka bir şekle girer (dönüşüme uğrar). Çünkü varlık kendi nakşına iksir olur. Nasıl ki ruhlar cesedlere etki ettiğinde onu bilersen zerreyi de öylece bilirsin. Mağribî, **Dīvân-ı Muhammed Şîrîn-i Mağribî**, s. 430-433.

در وجود تو شوم من مُنعلم

(5) ben senüñ vücūdunda bî-vücūd ve mün‘adim olurum. Ya‘nî ‘inde-ḥuşûlî’ş-şehve a‘zam-ı vuşlatdan olan ḥālet-i kâ‘ide ben senden tamāmen (6) fānî olurum. Recül mer’ede ne vechile fenā-pezîr olduğu bundan aḳdem ¹⁸⁵² سَغْدًا لَغَيِّور beyânunda, *Meşnevî*:

مرد و زن چون یک شود آن یک توی

(7) چونک یکها محو شد آنکه توی ¹⁸⁵³

beytinüñ şerhinde tafşîl olunmuşdur, ¹⁸⁵⁴ tekrāra ḥācet yokdur. el-Hāşıl ey maḥbûbe-i mergûbe!

(2644/2683) چون مُجِبِّم حُبِّ یُعْمَى و یُصِم

(8) Çün ki muḥibbüm, ḥubb-ı yār lā-cerem ‘āşîḳ-ı zārî kör ve ker ider. Zîrâ ‘āşîḳ ma‘şûḳda nokşān görmez ve hiç vechile ‘aybın işitmez. Ma‘şûḳda ‘ayb u nokşān (9) gören ḥod ‘āşîḳ olmaz. ¹⁸⁵⁵ كَمَا قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: حُبُّكَ الشَّيْءَ يُعْمَى وَيُصِمُّ. Kāşifü’l-esrār Ḥazret-i Ḥudāvendigār bu maḥalde kışşadan ḥişşe merd-i ‘arābiden (10) ‘aḳl-ı müstefād ve mer’eden nefis-i levvāme-i mülhemeyi murād buyurmışlardır. Zîrâ nefis-i levvāme nūr-ı ḳalb ile sine-i ḡafletden tenebbühi miḳdārınca mütenevvir olduğda (11) ‘aḳl-ı müstefād ile kemāl-i münāsebet idüp nūr-ı ḳalb ile ḥaḳḳı bâtıldan fark ider ve min-ba‘d emmāreye mürāfaḳat ve muḳtezayāt-ı shevāniyyeye muvāfaḳat (12) itmeyüp nevm-i cehāletden yaḳzān ve māfātı üzerine nedmān olup seyyi’ātdan teneffür ve ıslāḥ ḥāline taḳayyüd gösterüp beyne ciheti’r-rubūbiyye (13) ve’l-ḥalîḳa mütereddid olur. Ve her bār ki muvāfaḳat-ı emmāre ile cihet-i imkāniyyeye müteveccih olup şoḥbet-i emmāreden iktisāb eyledüğü cibillet-i zūlmāniyye (14) ve ‘ādet-i aşlıyyesi ḥükmünce andan bir seyyi’e şudūr itse filḥāl ilhām-ı rabbānî ile tedārik idüp a‘māl-i ḥasene ile seyyi’eyi ref‘ u izāleye (15) sa‘y-yi belîḡ ider. كَمَا قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: أَتُبِيعُ السَّيِّئَةَ الْحَسَنَةَ. ¹⁸⁵⁶ إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ ¹⁸⁵⁷ ve bu mertebede nefis-i mülheme emmāreyi mu’āḥeze

¹⁸⁵² Muhakkak ki Sa‘d kıskançtır.

¹⁸⁵³ **Mesnevî**, I, 1786. Erkek ve kadın bir olunca, o bir sensin. Birler silinip gidince kalan sensin. Derya Örs-Hicabi Kırılanc, **Mesnevî-i Ma‘nevî**, I, b. 1786.

¹⁸⁵⁴ Sarı Abdullah Efendi, **Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî**, Fazıl Ahmed Paşa, nr. 740, vr. 190b.

¹⁸⁵⁵ Bir şeyin sevgisi insanı kör ve sağır eder. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, C: XXXVI, s. 24, vr. 21694. ayr. bkz. Hargûşî, **Tehzîbü’l-Esrâr**, s. 55.

¹⁸⁵⁶ Bir kötülüğün (işlediğinde) arkasından hemen bir iyilik yap ki onu yok etsin. Tirmizî, “Birr ve’s-Salâh”, 1987 (55).

¹⁸⁵⁷ “Şüphesiz ki iyilikler kötülükleri yok eder.” Hûd 11/114.

(16) ve seyyi'atıyla lev m idüp ḥasenāta mübāşeret ile taleb-i mağfîret olup kerîm u ğaffāru'llāhuñ bāb-ı rahmetine müraca'āt ider. Felihāzā Ḥazret-i Hakk (17) daḥı bu mertebede olan nef s-i levvāmeyi kitāb-ı kerîminde ta'zîm ve tenviyet idüp وَلَا أَفْسِمُ¹⁸⁵⁸ بِالنَّفْسِ اللَّوَامَةِ¹⁸⁵⁸ diyü kıasem buyurmuşdur. Pes 'aql ile (18) nef s-i levvāme-i mülheme ittifāk ve ittihād itmekle taḥşîl-i meḥāsın-i a'māl içün nef s-i mülheme merd-i 'aqla her ne fermān iderse 'aql aña fermān-ber olup (19) kesb-i ḥasenāt iderek mertebe-i itmînāna nā'il olduklarında birbirinden fark u imtiyāzları kıalmayup ol zamānda 'aql u nef s ü kıalb (20) u rûḥ şey'-i vāḥid olurlar. Velākin nef s henüz mertebe-i itmînāna irtikā itmemekle kendüye kemāl-i i'timādı olmaduğı içün zevci olan 'aqla kıasem virüp (21)

گفت زن آهنگ برم می کنی

zen zevcine eyitdi: Baña birr u iḥsān kıaşdın mı idersin?

(2645/2684) یا بحیلت کشف سرّ می کنی

(22) Ve yāḥud ḥîle ile benüm sırrımı keşf u imtiḥān mı idersin? Zîrā benüm henüz televvünüm vardur ve iki cihetde mütereddid olmuşumdur. Cā'iz kı baña bu mertebe (23) ızḥār-ı inkıyāddan murāduñ benüm noḳşān ve tekmîlümü imtiḥān eyleyesün. Nef s ise levvāme ve mülhemelük mertebesinde nef s-i mü'enneş olup ināş ise (24) nāḳışātu'l-'aqlıdır. Pes benüm mülāḥazam budur kı: Ey 'aql-ı müstefād! Sen benüm sırr-ı derūnum istikşāf ideyorsun diyüp ḥaḳîḳat-i ḥālî (25) beyān içün 'aqlıdan şıdḳ-ı maḳāl recā eyledi. 'Aql daḥı nef s-i levvāme-yi mülhemenüñ derece-i itmînāna irtikā ve cānib-i rızāya i'tilāsın müşāhede (26) itmekle nef si tereddüdden berî idüp kemāl-i i'timād ḥāşıl olmağı içün benüm murādum degüldür diyü ḥuzū' u inkıyādını i'lām ve ism-i zāt-ı (27) müstecmi'-i cemî'-i şıfāt olan kelime-yi celāleye kıasem idüp

گفت والله عالم السرّ الخفی

merd-i 'arabî zevcine eyitdi: 'Ālimü's-sırrı'l-ḥafā olan (28) Ḥudā-yı müte'āl ve İzed-i bî-mişāl ḥaḳḳı içün

(2646/2685) کافرید از خاک آدم را صفی

kı Ḥālîḳ-ı lâ-yezāl Ādem-i şafî[yi] ḥākden ḥalk u icād ve bergüzide vü ıştıfā (29) eylemişdür.

¹⁸⁵⁸ “Kendini kınayan nefse yemin ederim.” Kıyāme 75/2.

[Maṭlab: Āferīnīş-i Ādem ez-ḥāk]

Tefsīr-i Qurṭubī’de ‘*Arā’is*-i İmām Şa‘lebī’den menkūledür ki ‘Abdullāh ibn Selām Resūl ‘aleyhisselāmdan keyfiyyet-i ḥilkat-i Ādem’i su’āl itdükde (30) Ḥazret-i Risālet-penāh ‘aleyhi şalavātullāh buyurdılar ki Ādem’ün vechi ḥāk-i Ka‘be’den ve şadr u zahrı Beytü’l-Muḳaddes’den ve faḥzeyni arz-ı (31) Yemen’den ve sāḳları ḥāk-i Mısr’dan ḳademeyni zemīn-i Hicāz’dan dest-i rāstı ḥāk-i maşrıḳdan ve dest-i çebi zemīn-i maḡribden ḥalk olınmışdur. (32) Ve *Tefsīr-i Münīr*’de İbn ‘Abbās’dan mervīdür ki: Ser-i Ādem Beytü’l-Muḳaddes’den ve post-ı ser ve müyü ḥāk-i behiştten ve müje vü ebrūsı türāb-ı ḥavz-ı (33) Kevser’den ḥalk olınmışdur. Ve *Cevāhirü’t-Tefsīr*’de Tekmile’den naḳl ider ki Ādem’ün kebedi ḥāk-i Mūşul’dan ve tıḥālī ḥāk-i Hicāz’dan ve post-ı bedeni (34) zemīn-i Tā’if’den ve cebhesi ḥāk-i Ken‘ān’dan ve ‘avreti zemīn-i Bābil’den ve em‘ā’i ve aḥşası ḥāk-i cezā’irden ve üstüḥānı cibālden terkīb (35) ve cem‘ olınmışdur. Ve ḥāk-i Ādem daḡı birbirinden mütefāvite olup tıbā‘ ve aḥvāl ve eşḳalde ihtilāf itmişlerdür. Ḥaşı-lı kelām irādet-i (36) sübhāniyye ve meşiiyyet-i ilāhiyye mādde-i terkīb-i Ādem’i ḥākden icāda ta‘alluḳ eyledükde Cibrīl ‘aleyhisselāma fermān-ı rabbānī vārid olup (37) “Ey Cibrīl! Eczā-yı zemīnün cemī‘inden elṭaf u a‘lāsını cem‘ idüp bir ḳabza ḥāk intiḥāb ḳıl ki ḫışt-ı ḳālīb-ı Ādem ḥākden müterekkib (38) olacaḳdur.” buyuruldı. Pes peyk-i celīl bā-fermān-ı cemīl ḫıttā-yı zemīne nüzül idüp zemīne vaż‘-ı yed itdükde vücūd-ı arz lerzān oldı. (39) Cibrīl’den vāḳı‘ ḫālī su’āl idüp “Ey maḥrem-i vaḡy-i rabbānī ve serḡayl-i muḳarrebān-ı sübhānī! Meded-i medīddür ki pāymāl-i ḥādīşāt ve leked-küb-ı (40) āfāt olmışumdur. Velākin bu ana degin buña mānend bir vaḳ‘a-i ‘acībe işābet itmemiş idi. ‘Acabā mühendis-i taḳdīrün bu tedbīrden maḳşūdı (41) ne idügi ma‘lūmuñ ise baña daḡı i‘lāma ‘ināyet ḳıl.” didi. “Ey zemīn-i pestīn! Bu bābda ben daḡı ḡayretdeyüm velākin icmāl-i ḡāl [277^b] (1) şu ḳadarca ma‘lūmum oldı ki be-taḳdīr-i Yezdān ‘ālem-i fiṭratdan bir miḡmān-ı şerīf ve şīme-i meşiiyyetden bir tıfl vücūda gelecekdür ki (2) pīrān-ı şavāmi‘-i ḳuds cümle mürīdi ve müftiyān-ı medāris-i ins anuñ meclis-i tedrisinün mu‘īdi olup cūd u vücūdı menba‘-ı reşḡāt-ı teşrīf (3) ve maṭla‘-ı leme‘āt-ı talṭīf ola. Ey zemīn şöyle fehm iderüm ki ol vücūd-ı biḡbūdün mādde-yi terkīb ve sermāye-yi tertībī sen olasun.” Pes zemīn (4) keyfiyyet-i ḡālden āḡāḡ olduḳda bār-ı teklifün heybetinden girye vü nāleye āḡāz idüp gözyaşları dökdi

ve ilā-yevmi'l-kıyām ‘uyūn (5) u enhārdan cereyān iden āb-ı revān zemīnūñ çeşme-i çeşminden seyelān bulmuşdur. Ammā zemīnūñ eşk-i çeşmi melāl ü zücretten olmayup (6) belki kemāl-i feraḥ ve gāyet-i meserretten taḳātur itmiş idi. el-Hāşıl zemīn Cibrīl’e ‘arz-ı ḥāl idüp eyitdi: Ey peyk-i rabbū’l-‘ālemīn! Ḳurb-ı (7) Perverdigār’da ḥaṭar-ı bisyār olup, mışra‘:

¹⁸⁵⁹ وَقُرْبُ الْبَحْرِ مَحْذُورُ الْعَوَاقِبِ

dinülmekle bu zelīl ü pestīn şavāt-ı kamer-i ulūhiyyetden emīn olmaḳ (8) ümniyesiyle nihāyet-i bu‘dı iḥtiyār kıldum. Ve heybet-i celāl ve şu‘le-yi āfītāb-ı cemāle tāb u tāḳat ve kemāl-i ḳurbete liyāḳatüm olmaduḡın bildüm. (9) İmdi merci‘-i şevāb u ‘ikāb ve nişān-ı siḥām-ı teklīf u ḥiṭāb olacaḳ kimesneyi benden ḥalḳ olmasına revā görme. Allah te‘ālā beni (10) ḥālūme terk eyle diyü ḳasem virüp isti‘fā kıldı. Cibrīl daḡı āsümāna ‘urūc idüp vāḳı‘ ḥālī ‘ālimū’l-ḡayb ve’ş-şehādeye ‘arz eyledi. (11) Ḥazret-i Ḥaḳḳ tekrār Mīkā’il ba‘dehū İsrāfil’i irsāl idüp zemīn her birine tazarru‘ u meskenet ve ḳasem billāh ile şefā‘at ricā idüp (12) girü döndürdi. Bilāḡire emr-i mezbūruñ icrāsına ‘Azrā’il me‘mūr olmaḡla zemīne hubūṭ eyledükde zemīn aña daḡı tazarru‘-ı bisyār eyledi. (13) ‘Azrā’il mültefit olmayup ‘unf ile eyitdi: Ey zemīn zebān-dırāzlukdan vazgel ki ben emr-i Ḥaḳḳ’ıla geldüm ve mādām ki senden bir ḳabza (14) ḥāk almaduḡça gitmezem diyü ḳasem idüp ḳahran ve cebren zemīnden bir ḳabza ḥāk alup götürdi. Ve emr-i Ḥudā’yı yerine getürdi. Rivāyet olunur ki (15) ‘Azrā’il zemīnūñ eczā-yı laṭīfinden kırḳ arş miḳdārı ḥāki ḳabz idüp Mekke ile Ṭā’if beynine vāz‘ eyledi. Ve bir rivāyetde (16) āsümāna ıṣ‘ād idüp ḥāk-i Ādem’i pīş-i behiştde bir fezā-yı vesī‘de başt eyledi. Naḳl olunur ki melā’ike bu ḥādişenūñ vuḳū‘undan (17) engüşt-i ta‘accüblerin dendān-ı ḡayrete vāz‘ idüp “Eyā bu ne sır-ı ‘ācebdür ki ḥāk-i zelīle bu ḳadar resüller irsāl olunup envā‘-ı i‘zāz ile (18) derḡāh-ı çāre-sāza da‘vet olunurken bu üftāde-yi rāḥ nāz u delāl ızḡar eyleye.” Bu eşnāda zebān-ı ḡikmet-i rubūbiyyet bi-ṭarīḳi’t-taḳrī‘ (19) melā’ikeye ḥiṭāb idüp “Ey melā’ike! Bu ḥāk-i pākde ne maḳūle esrār u ḡikem vedī‘a olınuḡından ḡāfillersiz zīrā ḡuşḳ-ı zāhidān-ı savma‘a-nişinān (20) kerem-revān-ı ḡarābat-ı ‘iṣḡdan ḡaber

¹⁸⁵⁹ Denize yakınlıḡın sakıncalı neticeleri vardır. bkz. **Dîvânü es-Sâhib b. Abbâd**, haz.: İbrahim Şemseddîn, Beyrut, Müessetü’l-A‘lâmî li’l-Matbûât, 1422/2001, s. 122.

almışlardır. Ve selāmetiyān-ı selāmet-cūyān melāmetiyān-ı belā-cūyānuñ ezvāk u ḥālātuñdan çāšnī (21) tıymamışlardır. Beyt:

اسرار قلندری نداند زاهد

سیرى است درین شیوه که رندان داند¹⁸⁶⁰

İmdi bir kaç ārām idüñüz kim bu bir kabza (22) ḥākūñ dest-kārī-i kudret ile çehre-yi āyine-yi fıtratına cilā virüp zulmet-i jengār-ı ḥalkıyyeti ref u izāle itdügümde her biriñüz mir'āt-i mezbūreye (23) nazar idüp kendü mertebenüz ile Ādem'ün qadr u rütbesin fehm ü idrāk eylesiz." Mısrā' :

باش تا پرده ازین سِرّ نھان بر دارند¹⁸⁶¹

(24) el-Kışşa: Nuṭfe-i şulb-i kazā olan nokta-yı dā'ire-yi ḥilāfet baṭn-ı Nu' māl'da* müstekarr olduḡda emr-i Ḥaqq'ıla yetmiş biñ melek çeşme-yi raḥīk u selsebīl (25) ve menba'-ı tesnīm ü zencebilden āb-ı raḥmet getürüp ve şehāb-ı kerem ve bārān-ı faẓl u 'ināyet yağdurup ḥāk-i Ādem'i āb-ı maḥabbet ile āḡeşte kıldılar. (26) Ve ol menba'-ı bī-zevāl ve şānī'-i ber-kemāl kırk şabāḥ ki biñ seneden 'ibāretdür ber-feḥvā-yı¹⁸⁶² ḥamr-ı ṭıynet-i (27) Ādem'i dest-i celāl ü cemālile esrişte ve şunūf-ı faẓl u kerem ve 'ulūm u ḥikem ile āḡeşte kılıp zemīn-i isti' dādında bezr-i maḥabbet ve toḡm-ı (28) ma' rifeti tarḥ u ilkā eyledi. Ve her bir zerresinde bir veliyy-i kāmīl ve merd-i fāẓıl pinḥān eyledi. Ve binā-yı şun'-ı kudret-i Ādem'ün derūn u bīrūnunda (29) şıfāt-ı ilāhiyyeye münāsīb ve her biri bir ismūñ maẓhariyyetine lāyık merāyā-yı şāfiye ta'biye kılıp ol merāyā-yı cemāl-nümāda dīde-yi cemāl-bīnī (30) meknūn u mūnderic ve ḥazā'in-i ḡayb ve ma'ādin-i

¹⁸⁶⁰ Zahit kalender sırlarını bilmez. O öyle bir sırdır ki onu ancak rindler bilir. Necmeddīn-i Dāye, **Mirsādü'l-İbād: Tasavvuf Yolu**, çev.: Halil Baltacı, İstanbul, İFAV Yayınları, 2013, s. 91.

Bu beyit Şāh Ni'metullāh'ın rubaileri arasında da şu şekilde geçer:

از سر قلندری تو گر محرومی

سیرى است در آن سینه که مستان دانند

Dîvân-ı Kâmil-i Şâh Ni'metullâh-ı Velî, s. 746.

¹⁸⁶¹ Bu gizli sırrın perdesi kaldırılınca kadar bekle.

* Der-kenâr: Nu' māl arz-ı Hicāz'da ḡurb-ı Ṭā'if'de bir mevzi' üñ ismidür. Şu' arā-yı 'Arab Nu' māl ḥaqqında ebyāt-ı keşire inşād itmişlerdür. Meşelâ ebyâtdan birisi budur ki, şi'r:

أَعِدْ ذِكْرَ نَعْمَانٍ لَنَا إِنَّ ذِكْرَهُ

هُوَ الْمِسْكُ مَا كَرَّرْتَهُ يَتَضَوُّعُ

(Nu'māl şehrinin adını bizim için tekrarla. Çünkü onun zikri misk gibi güzel bir kokudur. Sen onu tekrarladıkça güzel koku yayar.)

¹⁸⁶² Ādem'in çamurunu iki elimle kırk sabah yoğurdum. Necmeddīn-i Dāye, **Mirsādü'l-İbād**, s. 89.

şehâdetde meknûz olan cevâhir-i laîfe ve le'âli-yi şerîfeyi âb u gil-i Âdem'de maḥzûn u mündemic (31) kıldı. Beyt:

در من نگرى همه تنم دل گردد

در تو نگرم همه دلم دیده شود¹⁸⁶³

Ve çün ki nevbet-i taḥmîr dile irişdi âb-ı ḥayât-ı sermedî (32) ve tâb-ı âfitâb 'inâyet-i ebedî ile perveriş bulup manzûr-ı hidâyet-i rabbânî oldu. Ve ḥâzinân-ı melekût ve gencûrân-ı ceberûtdan mestûr olan (33) maḥzûnât-ı ğayb-ı melekût ve medfûnât-ı ḥafâyâ-yı ceberût ḥazâ'in-i ḳalb-i Âdem'de emânet ve gevher-i maḥabbet şâdef-i şadr-ı Âdem'de hıfz u hırâset olındı. (34) Naẓm:

چون تن آدم ز گل آراستند

قالیبی از بهر دل آراستند

حقه دل هم پی آن گوهرست

کز صدف کون و مکان برترست¹⁸⁶⁴

(35) Rivâyetdür ki kâlb-i Âdem henûz nâ-tamam iken İblîs kendünüñ ḥayl ü ḥışmı ile ḳalib-ı Âdem'üñ üzerinden mürûr idüp ṭıynet-i Âdem'üñ müşâhedesinden (36) derûnuna küdüret gelmekle nihâd-ı İblîs'den dağdağ-i 'ucb-cüyî nümâyân olup bilâḥıre bed-gevher-i cibilliyesi ḥarekete gelüp cemâ'at-i melâ'ikeden (37) her kime mülâķî olsa Âdem'üñ 'ayb u nokşânuñ zıkr idüp her gördüğünü 'adâvet-i Âdem'e taḥrîz iderdi. Naḳl olunur ki ibtidâ Cibrîl-i Emîn'e (38) mülâķî olup "Ey Cibrîl bu gencüñ istiḥrâcı ḳanķı küncden ele gelmişdür?" diyü su'al eyledi. Cibrîl daḥı eczâ'-yı ḳalib-ı Âdem ne mevzî' den aḥz (39) olunduğın gösterdi. İblîs 'aleyhi ma-yestaḥıḳḳ daḥı her bir buķ'anuñ ṭıynetinde olan mizâc u ḥaşıyyeti görüp ba'dehü nîrân-ı kıyâsda (40) vezn idüp ḥaķîḳat-i Âdem'e kesb-i ittılâ' için buķâ'-ı mezbûreye varup her ne mevzî'a kim irişdi bir vechile zelzele-i tesbîḥ u temcîd (41) ve velvele-i tehlîl ü taḥmîd işitdi ki gulğulesi evc-i melekûta irişdi. İblîs müteḥayyir olup kendü kendüye eyitdi: 'Aceb ḳâ'ide te'sîs [278^a] (1) ve ğarîb ḳânûn tarḥ itmişler. Bu eczâ-

¹⁸⁶³ Bana baktığın zaman bütün bedenim gönül olur. Sana baktığım zaman bütün gönlüm göz olur. Tercüme için bkz. Necmeddîn-i Dâye, **Mirsâdü'l-İbâd**, s. 92.

¹⁸⁶⁴ Âdem'in bedenini çamur ile süsledikleri zaman kalbin ortaya çıkması için bir kalıbı süslemiş oldular. Kalp hokkası da öyle bir cevherin peşindedir ki o kevn ve mekânın sedefinden mertebeye daha yücedir. bkz. Emir Hüsrev Dihlevî, **Matlau'l-Envâr**, tsh.: Meryem Zamânî, Müessesesi-i Pejûheşî-i Mîrâs-ı Mektûb, Tahran 1397/2018, s. 85.

yı müteferrika hâlet-i tefrikada bu tesbîh u tehlîli eyledükde bir yerde cem‘ olıcağ ‘acabâ ne u‘cûbe rû-nümâ (2) olacağdur diyü müstemirren taraf-ı kâlb-i Âdem’i tavâf iderdi. Hattâ eczâ-yı kâlib-ı Âdem cümleten müretteb olup mertebe-i şalşâliyyete irişdi, (3) İblîs ahvâl-i Âdem’e kemâ-hiye iştigâl niyyeti ile engüşt-i imtiyhânın kâlib-ı şalşâliye urduğda ol kâlbeden bir şadâ zâhir oldı ki (4) haqîkat-bîn olan keşf ü şuhûd şâhibleri ol şadâ zağm-ı dest-i bigânenen nâle vü hanîn olduğın fehm itdi. ‘Azâzil dahı ol (5) şadânuñ istimâ‘ından hoş vaqt olup rufeķâsına eyitdi: Ğamgîn olmayasız ki hulķ-ı mücevvefûñ kuvvet-i mäsikesi yokdur ve bir nesneye (6) mâlik olmaz. Pes ‘azâzil ol kâlibuñ etrâfın tavâf iderek dervâze-i dehâmı meķşûf görmekle bu müşkil hâll oldı diyüp (7) bilâ-te’hîr hücre-i nihâd-ı Âdem’e pâ-nihâne oldı. Ve diķķat ile nazâr itdükde bir hıttâ gördi ki gūyiyâ şehristân-ı ‘illiyyîne nümüne ve nüzhetgâh-ı (8) huld-ı berîne nişâne eşnâf-ı ‘acâ’ib ile âreste ve bir buķ‘a buldı ki envâ‘-ı ğarîb ile pîrâste olup ğayb u şehâdet ve mülk (9) ü melekûtda seyr eyledügi u‘cûbe kâlib-ı Âdem’de ictimâ‘ eylemiş. Pes cevârih u a‘zâ-yı Âdem’uñ gird-i muhallâtını pây-ı hayret ile geşt ve dîde-i (10) ‘ibret ile seyr u temâşâ iderek sâha-i şadra irişdükde bir pişgâh-ı ‘arîz ve meydân-ı vesî‘uñ kenârında bir kaşr-ı refî‘ ve manzar-ı (11) menî‘a duş olup ol kaşr-ı bülendüñ dervâzesine teveccüh eyledükde nâgehân âteş-i ‘ışķuñ zebâne-i şu‘lesi ol merdûduñ ser-i bî-devletine (12) dūd-ı hâsed ızhâr idüp dembeste kaldı. Ve her ne kadar cehd itdiyise şadrdan bir kadem ilerü gitmege kâdir olmadı. Pes kendü kendüye (13) her ne müşkil var ise bundadur ve baña her ne âfet irişürse bu mevzî‘den işâbet ider diyüp şad hezâr endüh u hayret ve haserât (14) u haclet ile girü döndi. Ve dil-i Âdem şeytânı redd itdügiyiçün lâ-cerem nazâr-ı Haķķ’dan dahı tård olındı. Felihâzâ kalb-i insân-ı kāmilden (15) merdûd olan cümle kûlûbdan maţrûd olur. Nazm:

تو جهد کن که کنی جای خویش در دل مردم
که دل نظرگه حقیقت تا درآن نظر افتی

(16) اگر ز عرش در افتی به زیر فرش ملامت
هزار بار ازآن به که از دلی به در افتی¹⁸⁶⁵

¹⁸⁶⁵ İnsanların gönlünde kendine yer edinmeye çalış. Çünkü kalp hakikatin nazargahıdır böylece sana o nazar isabet etsin diye. Eger arştan melamet yaygısına düşersen bu, bir kalpten düşmekten bin kat iyidir.

Neşr: Çün ki İblis derûn-ı şüretden bîrûn oldu (17) rufeķası İblis'den “Ne müşâhede eyledün?” diyü su’âl eyledi. İblis “Havf itmeyesiz zîrâ bir şahş-ı tehî-meyân ki muhtâc-ı ğızâ ve mevâdd-ı shevât (18) anuñ nihâdunda peydâ ola. Lâ-cerem bu hıttanuñ taşarrufuna kâdir olursız lâkin pîşgâh-ı şadrında bir kaşr-ı refî‘ ve manzar-ı menî‘ gördüm ki esrâr ile (19) meşhûn u derbeste ve haķā’ik ile maḥzûn u serbeste itmişler. Her çend ki sa’y u kûşîş eyledüm anuñ haķîkatine yol bulmadum ve baña bir havf (20) müstevlî oldu. Bilmezem ki bu şahş ile sizûñ ḥâlûñüz neye muncerr olur?” didi. Melâ’ike eyitdi: Eger Fâ’il-i Muhtâr ve Kâdir u Cebbâr bizi aña ḥavâle iderse (21) tarîķ-i şefķati ri’âyet iderüz ve eger anı bize esîr iderse lâ-cerem itâ’at idüp fermân-ber oluruz. İblis nihânî anları ta’yîr idüp (22) kendü kendüye eyitdi: Şöyle ki ben aña musallaḥ olursam lâ-büd anı helâk iderüm ve eger ḥükm anuñ olursa zebûnluk göstermeyüp temerrüd ü ‘inâd ile (23) ğayret altında helâki ihtiyâr iderüm deyüp, mışra‘ :

من نه آنم كه زبونی کشم از چرخ فلک¹⁸⁶⁶

mefhûmını söyledi. el-Kışşa çün kim raķâm-ı tesviye-i Âdem (24) itmâma irişdi ber-feḥvâ-yı¹⁸⁶⁷ ol şüretün muķâreneti için nefḥ-ı rûḥ olındı. *Tefsîr-i Teyşîr*’de¹⁸⁶⁸ meşûrdur ki (25) kıbel-i Haķķ’dan beden-i Âdem’e duḥûl için rûḥa emr olındukda rûḥ-ı ‘âlem nûrdan vezân olup külbe-i zûlmânîye işâbet itdükde ol mevzı‘a (26) duḥûlden remân oldu. Ḥattâ üç def’a emr vârid olup dördünci kerre Haķķ te’âlâdan emr vârid oldu ki “Ey rûḥ! Vaķt-i duḥûlde (27) bu kadar mübâlaĝa iķtizâ eyledi imdi kerâhet ile dâḥil olup vaķt-i ḥurûcda daḥı envâ‘-ı muḫâyâka ve kerâhetle ḥurûc eylesün.” buyuruldu. Şî‘r (28):

بِالْكُرْهِ قَدْ وَصَلْتُ إِلَيْكَ وَإِنَّمَا

كَرِهْتُ فِرَاقَكَ وَهِيَ ذَاتُ تَفْجَع¹⁸⁶⁹

Erbâb-ı taḥķîķ dirler ki kâşâne-i beden-i Âdem zâhir-i ḥâlde zûlmânî görünmekle (29) rûḥ-ı nûrânî ol menzil-i zûlmânîden müstevḥeş olduķda ferrâş-ı şun‘-ı ilâhî

¹⁸⁶⁶ Ben çerh-i feleĝe zebun olacak adam (baş eĝecek bir kimse) deĝilim. Hâfız-ı Şîrâzî, **Dîvân-ı Hâce Şemseddîn Muhammed Hâfız-ı Şîrâzî**, s. 359. Tercüme için bkz. **Hâfız Dîvânı**, trc.: Abdülbâki Gölpınarlı, s. 303. Ayrıca bkz. Sûdî, **Şerh-i Dîvân-ı Hâfız**, C: II, s. 1849.

¹⁸⁶⁷ “Ona tam şeklini verip ruhumdan üfledim.” Hicr 15/29; Sâd 38/72.

¹⁸⁶⁸ Buradaki rivayet Ömer en-Neseî’ye (o. 537/1142) ait olduĝu bilinen *et-Teyşîr fi’t-Tefsîr* neşirlerinde tespit edilememiştir.

¹⁸⁶⁹ Onun sana kavuşması zorlukla olduĝu gibi senden ayrılması da elem verici bir durumdur.

şem‘-i nūr-ı hāzret-i risālet-penāh-ı Muḥammed’i ‘aleyhi şalavātullāhi’s-sermedīyi (30) mişkāt-ı cebhe-i Ādem’de iş‘āl ü ikād idüp zevāyā-yı mesken-i Ādem ol nūruñ pertevinden rūşen oldı. Filḥāl rūḥ ol nūruñ (31) şevkıyla müteşevvık olup ser-i Ādem’e revān ve taraf-ı fevḳden dāḥil-i beden olup buṭūn-ı dimāğ te’sīr-i rūḥdan zevḳ-çeşān oldı. (32) Ve çünki ‘ayn-ı Ādem’e revān ve merdümün dīdeye feyeżān itdi. Çeşm-i Ādem küşāde olup nazarı sāk-ı ‘arşa duş olup “Lāilāhe illallāh (33) Muḥammedün resūlullāh” kelimāt-ı tāmātını anda meştūr gördi. Pes mihmān-ı rūḥ andan daḥı nehẓat ve ser-menzīl-i gūşa ḥareket eyledükde kuvvet-i sāmi‘a (34) bedīdār oldı. Ve cānib-i ünfe güzer itdükde ‘ıtr-ı tarīkı istişmām idüp vaḳt-i ‘atşede eşer-i rūḥ lisāna nüzūl idüp tūṭī-i şeker-ḥāy-ı nuṭḳ (35) zümre-i şükre āğāz idüp “Elḥamdülillāhi rabbi’l-‘ālemīn” virdine iştigāl gösterdi. Cānib-i Ḥaḳḳ’dan daḥı “Yerḥamuke Rabbuke ve li-zālike ḥalaḳtuke” kelām-ı (36) sa‘ādet-āyātı vārid olup “Ey Ādem! Bizüm raḥmetümüz ğazabumuzu sebḳ itmişdür ve bizüm keremümüz senün keremünnden kemter degüldür. Pes sen ni‘met tenāvül itmedin (37) ‘Elḥamdülillāh’ diyüp ḥazretüme şükr hediyyesin gönderdüñ. Biz daḥı sen günāh itmedin ‘Yerḥamuke Rabbuke’ cevābın virüp sa‘t-i raḥmeti ḥuzūruña gönderdük.” (38) buyurdi. el-Ḥāşıl rūḥ-ı pür-fütūḥ Ādem’ün derün u bīrünün tezyīn idüp ḥavāss-ı ḥamse ve erkān-ı erba‘a ve cihāt-ı sit mu‘ayyen olup (39) eşer-i harāret-i āfītāb-ı rūḥ-ı heft endām-ı Ādem’i taḥrīk itmekle Ādem kıyāma gelüp ku‘ūd itdi ve tāc-ı ‘izzet başına ve dībāc-ı kerāmet dūşuna (40) konup ve emr-i Ḥaḳḳ’ıla zemīne yetmiş biñ melek gelüp cennetden bir serīr getürdiler ki altundan yetmiş biñ kā’imesi olup Ādem’i ihtirām-ı (41) tamām ile ol serīr-i ḥilāfetde iclās itdiler. Ve ḳavā’im-i serīrden her bir kā’imeyi biñ melek ketflerine alup Ādem’i eflāke getürdiler. [278^b]

(1) Ve ‘acā’ib-i melekūt ve ğarā’ib-i ceberūtı seyr itdürdiler. Ḥāşıl-ı kelām

در سه گز قالب که دادش و نمود

هر چه در الواح و در ارواح بود (2646/2686)

üç zirā‘ (2) ḳālīb ki Ḥaḳḳ te‘ālā Ādem’e virdi elvāḥ u ervāḥda her ne olduysa ol ḳālībda gösterdi. Kelime-i “و” bu maḥalde taḥsīn-i lafẓ içündür. Ve yāḥud (3) “و” bāz ma‘nāsına olduğı cihetden Ādem’e ervāḥ u elvāḥda olanı āşikāre gösterdi ve mekşūf u küşāde eyledi demek ola. Ve “سه گز (4) قالب” dan murād fī-zamāninā olan benī Ādem’ün ṭūl-i ḳāmetleridür. Zīrā Ādem’ün ṭūl-i ḳāmeti altmış zirā‘ idi. Ve yāḥud “سه

”گر قالب“dan murād (5) tül-i kâmet olmayup belki tül ve ‘arz ve ‘umka işâret olunmuşdur. Ve bunuñ tafşîli bir muqaddimenüñ taḥkîkine muhtâcdur ki hattâ kâşif-i esrâr-ı (6) Kirdigâr Hâzret-i Hudâvendigâr ne maḳûle daḳā’ika telmiḥ u işâret buyurduğı ma‘lûm ola.

[Maṭlab: İhtiyâc-ı zuḥûr-ı eşyâ der-eb‘âd-ı şelâşe ki tül ü ‘arz u ‘umḳest]

İmdi zamîr-i münîr-i mihr-incilâya ḥafî olmaya ki vaktâ kim Hâḳḳ sübhânehû ve te‘âlânuñ (7) hâzret-i hüviyyetine muzâf olan esmâ-yı evveliyye-i zâtıyyesi ki mefâtihü’l-ğayb i‘tibâr olunmuşdur mefâtih-i ğaybuñ tecelliyâtıyla nefis-i külliyye i‘tibâr (8) olunan levḥ-i maḥfûzı ibdâ‘ eyledi ve ‘âlem-i ecsâmdan âferîniş-i Âdem’e gelince tertîb-i icâd için levḥ-i maḥfûzda iki kuvvet ızhâr eyledi ki (9) birisi esmâ-i ilâhiyye ve yâḥud qalem-i a‘lâdan meded-pezir olan kuvvet-i ‘ilmiyye ve birisi daḥı ‘ameliyyedür ki bâ-fermân-ı Hâlık u Şamed fi‘l ü te’sîre kuvvet-i ‘ameliyye ile mübâşeret idüp (10) ‘umûmen ef‘âl ve âşâr ve mâfî-taḥtiḥâ her ne var ise levḥ-i maḥfûza muzâf ve kuvvet-i ‘ilmiyye ve ‘ameliyyesinüñ cüz’iyyâtı olmuşlardır. Ve levḥ-i maḥfûzuñ kuvvet-i ‘ameliyyesi (11) ḥaḳîkat-i ṭabî‘at olup belki ḥaḳîkat-i mezbûre nefis-i külliyyenüñ ‘aynıdır. Pes tecellî-i evvel ve mefâtih-i ğayb min-ḥayşü’t-teveccühâtî’l-esmâ’iyye ve’r-rûḥiyye (12) levḥ-i maḥfûzuñ ve âleti olan ṭabî‘atüñ vesâṭatıyla ‘âlem-i ecsâmuñ kemâl-i zuḥûr ve ızhârına teveccüh itdükde esmâ-i ilâhiyyeden Hâlık ve Bârî ve Muşavver (13) isimleri müşâreket-i ism-i kâ’il ile devâṭ-ı ilâhiyyede mânend-i medde-i meḥûle müte‘ayyin ve emr-i kün andan kinâye olup medde-i mezbûre mâdde-i ‘âlem-i ecsâm oldu (14) ve taḥt-ı ṭabî‘atda ta‘ayyün buldı. Ve qalem-i a‘lâ ve nefis-i külliyye ve ḥaḳîkat-i ṭabî‘at vesâṭetleriyle bi-taḳdîri Ḳâdir cism-i küll ḥuşûle gelüp uşûl-i şelâşeyi (15) müşemmil oldu ki eb‘âd-ı şelâşe i‘tibâr itdükleri tül ü ‘arz u ‘umḳdur. Pes ḥükm-i vaḥdet ve icmâl bi-i‘tibârî’l-vesâ’iṭi’s-selâşe şüret-i (16) küriyyü’s-şekl iktizâ itmekle ism-i muşavver daḥı cism-i küllde şekl-i küriyy ü müstedir ta’yîn idüp ‘arş-ı ‘azîm lâ-cerem şekl-i küriyyde zuḥûr idüp (17) ve câmi‘-i ḥaḳîkat-i erba‘a olan ḥükm-i ṭabî‘atuñ sirâyeti ile bi-i‘tibârî’l-farz şüret-i ‘arş eb‘âd-ı şelâşede on iki taḳdîr üzerine muḳadder (18) oldu. Ve tecellî-i vücûdî-i cümeli ki mazḥar-ı evvelî-i rûḥânîdür ki qalem-i a‘lâdur. Ve mazḥar-ı şânîşi ḥissî olmuşdur. ‘Arş daḥı ‘alâ-ṭarîḳi’t-teṭâbuḳ tecellî-i (19)

vücūdünün şıfat-ı vahdet ve şüret-i icmālîsi ki merâtib-i külliyyenün cümlesini müştamil ve maḥall-i istivā-yı ism-i Raḥmān olup ¹⁸⁷⁰ الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى (20) buyuruldu. Ve çünkü muḥīṭi felekün istikmāl-i zuhūri imtidād-ı tūlî vü ‘arzî vü ‘umkî ile müteḥakkıḳ oldıysa tūlî vü ‘arzî daḥı ism-i Raḥmān’a mensüb (21) olup ve imtidād-ı ‘umkî ki cānib-i bātına meydür ism-i Raḥmān ile ism-i Raḥīm meyānında kadr-i müşterek olmuştur. Ve ism-i Raḥmān eşyāya baḥşāyende-i vücūd (22) olup ibtidā-yı ibdāsı ‘aql-ı küll ve ḳalem-i a‘lādan zāhir ve intihā-yı ızhārı neş’e-i cüz’iyye-i arzıyye-i ednāda tamām olup ‘aql ve nefis ve kuvā (23) ve ta‘ ayyūn-i cism ve idrāk-i basīṭ ‘aṭā kıılır. Ve ism-i Raḥīm dā’ire-i vücūdı tebtin ü tekmiḳ idüp her ḳankı mertebeye ta‘alluḳ iderse mütā‘allıḳını (24) kendü aşlına cezb ider ve baḥşeyende-i ecsām-ı basīṭ ve emlāk ve istidārāt olup evveli āḫire ve mebde’yi muntehāya ırcā‘ ve ‘uḳūle (25) idrāk ‘aṭā ider. Ve ecsām-ı mürekkebede şehānet ve keşāfet ve galezat ve metānet zuhūra getürüp aḳām-ı zuhūri buṭına taḳlīb ve istibtān ider. (26) Ammā neş’e-i ‘uḳbāda emr bir ‘aks olup iḳtiżā-yı ism-i Raḥmān zuhūr ve ızhār iken buṭın u ebṭān ve ḥükm-i ism-i Raḥīm buṭın u ebṭān iken (27) zuhur u ızhār olur. Erbāb-ı keşf u iḳān besmele ile ḥamdelede Raḥmān u Raḥīm isimleri tekrār olduḡın bu nükteye işāretdür dimişler. ¹⁸⁷¹ وَفِيهِ (28) أَسْرَارٌ جَنَّةٌ وَرُمُوزٌ غَمَّةٌ لَا إِذْنَ فِي إِفْشَائِهَا. Fe-izā kāne kezālik cemī‘-i eşyā için zuhūrda tūlî vü ‘arzî vü ‘umkî üç mertebe iḳtiżā idüp (29) mertebe-i evvelde melā’ike-i müheyyime ve ‘uḳūl-i mücerrede ve envār-ı ḳāhire zāhire olup mertebe-i şānide nüfūs-ı mütē‘allıḳa ve cevāhir-i ‘āmile ve melā’ike-i müdebbire (30) ve mertebe-i şāliḡede ecrām-ı ‘ulviyye ve ecsām-ı süfliyye zuhūr idüp ve her birinün zuhūrunda bir ḡāyet ü nihāyet vāḳı‘ olmuştur. Meşelā ḡāyet-i (31) zuhūr-ı ‘uḳūl imtidād-ı nefis-i raḥmānî ile imtidād-ı tūlîde ve ḡāyet-i zuhūr-ı nüfūs imtidād-ı tūlî vü ‘arzîde ve nihāyet-i zuhūr-ı ecsām imtidād-ı ‘arzî (32) vü ‘umkîde vāḳı‘ olmuştur. Binā’en ‘alā-zālik ‘umūmen ecsām-ı basīṭanuñ dāḫil ü ḥārice nisbetleri ‘ale’s-seviyye olup istidāda iḳtiżā (33) eylemişdür. Fe-ammā ecsām-ı mürekkebe olduḡda ḡāyet-i zuhūr ‘arz-ı mizāciye düşerse imtidād-ı tūlî gibi olur. Pes eger imtidād-ı tūlî (34) tūlîde olursa zeybaḳ ve kibrīt ve zāc mişüllü ba‘zı ma‘deniyyāt mütevellide olur. Ve eger imtidād-ı tūlîde ‘arzî vāḳı‘

¹⁸⁷⁰ “Rahman olan Allah arşa istiva etmiştir.” Tâhâ 20/5.

¹⁸⁷¹ Onda gizli sırlar ve el değmemiş remizleri vardır. Bu yüzden onların ifşa edilmesine izin yoktur.

olursa (35) tûl ile ‘arz ittihād ü ictimā’ u terekküb ider. Tûç ve kıalay ve nuḥās ve ḥadīd ve bunun emsāli ma‘deniyyāt-ı ḥasise mütebādire olur. Ve eger (36) imtidād-ı tûlide ‘umkī vākı’ olursa nukre ve talā ve yāḳūt ve elmās ve la‘l ve firūzec ve bunun emsāli ma‘deniyyāt-ı şerīfe ve cevāhir-i (37) laṭīfe bāhire olur. Ve eger ḡāyet-i zuḥūr imtidād-ı ‘arżiye düşüp imtidād-ı ‘arżi daḡı tûlide vākı’ olsa aşl u mebdeyi müştemil olmayan (38) serī’ ü z-zevāl ba‘zı nebātāt-ı za‘īfe münbite olur. Ve imtidād-ı ‘arżi ‘arżide vākı’ olursa ḥubūbāt-ı ḡızā’iyye ve devā’iyye-i semmiyye bedīdār (39) olur. Ve imtidād-ı ‘arżi ‘umkīde vākı’ olursa eşcār-ı ‘azīme ve menī’a ve nebātāt-ı refī’a vücūda gelür. Fe-ammā ḡāyet-i zuḥūr imtidād-ı ‘umkīye (40) düşüp imtidād-ı ‘umkī tûlide vākı’ olsa kirm u ba‘ūda ve sülük ve soḡlucān ve bunun emsāli ḥaşerāt ve ḥayavānāt-ı ḥasise bürüz (41) ider. Ve eger imtidād-ı ‘umkī ‘arżide vākı’ olsa şīr u pelenk ü bebr u neheng ü ḡayl ü biḡāl ü buḡūr u cemmāl ve bunun emsāli ḥayvānāt-ı kaviyye [279^a] (1) zuḥūra gelür. Ve eger imtidād-ı ‘umkī ‘umkīde vākı’ olursa vücūd-ı insānī tevellüd ider. Fe-ammā ḡāyet-i zuḥūr imtidād-ı tûli ve ‘arżi ma‘an vākı’ olsa (2) aḳvāl-i şādıḳa ve şerāyi’-i vāşiḳa zuḥūra gelür. Ve eger imtidād-ı tûli ve ‘umkī ma‘an vākı’ olsa aḡvāl-i ḥasene ve ṭarīḳa-i seniyye bāhire olur. Ve eger imtidād-ı (3) ‘arżi ve ‘umkī ma‘an olsa aḡvāl-i ‘āliye ve maḳāmāt-ı sāmiye ve ḥaḳīḳat-i ḡāl ve netīce-i me’āl hüveydā olur. Ve şöyle ki ḡāyet-i zuḥūr def‘aten vāḥideten eb‘ād-ı (4) şelāşede ma‘an bulunsa cāmi’-i kemālāt-ı şerī’at ü ṭarīḳat ve ḥāmil-i emānāt-ı ma‘rifet ü ḥaḳīḳat olan insān-ı kāmīl ve mürşid-i mükemmil zuḥūra gelüp umūr-ı (5) mezbūreden her biri Raḡmān ve Raḡīm isimlerine ne yüzden mensūb olduklarını keşf ü şuhūd ile ol kāmīl ü mükemmil müşāhede kıılır. Ve cemī’-i eşyā (6) nisbet-i mezbūre ile mezāhir-i tecelliyāt-ı rabbānī ve ṭalībān-ı vuşlat-ı sübhānī olup, beyt:

میل خلق جمله عالم تا ابد

گر شناسند و اگر نی سوي توست¹⁸⁷²

(7) mazmūnı üzere cümlesi müşāhede-i cemāl ve ḳurb-ı vişāle rāḡıblardur. Velākin mādām ki insāna vāşıl olmaya ve insāna bir nisbet-i ḥaş taḡşıl itmeye Ḥaḳḳ’a vuşūlden (8) maḡrūmlardur. Pes eşyāyı insāna işāl iden ism-i Raḡmān ve mevşıl-i

¹⁸⁷² Âlemdeki bütün yaratılmışların yönelişi bilseler de bilmeseler de daima sana doğrudur. Ferīdüddīn-i Attār, **Dīvān-ı Attār**, s. 161.

Hakk olan ism-i Raḥīm olup fā‘ ile ve kābileden olan cemī‘-i esmā-i ilāhiyye (9) Raḥmān u Raḥīm isimlerinin mezāhir-i āṣār u aḥkāmıdır. Pes kāşif-i esrār-ı Perverdigār Mevlānā Ḥudāvendigār ḳaddesallāhu esrārahū daḥı, *Meşnevî* (10):

در سه گز قالب که دادش وانمود

هر چه در الواح و در ارواح بود

deyü bu ma‘nāya işāret buyurmuşlardır. el-Ḥāşıl ol Ḥudāvend-i baḥşāyende (11) şıfat-ı raḥmāniyye ve raḥīmiyye ile ḥaḳīḳat-i ḳalb-i insānī ve şüret-i nev‘iyye-i benī Ādem için mebdē‘-i taḥḳīḳ-i vücūdī ve ‘illet-i ta‘ ayyünāt-ı āṣār-ı cūdī (12) ve a‘yān-ı kevnīyi icād idüp ‘umūmen ‘ināyet ve raḥmet ve şümül-i faẓl u re‘fet ve muḳteẓā-yı maḥẓı cūd u mekremetinden ‘ālem-i ğayb u şehādet (13) ve ma‘nā vü şüret nūr-ı vücūd ile rüşen oldı. Ve lisān-ı isti‘dād ve zebān-ı ḳabūl ü inḳıyād ile istid‘ā-yı vücūd iden mu‘tekifān-ı ekinne-i (14) şavāmi‘ a‘yān-ı şübūtı menzū‘iyān-ı zevāyā-yı ‘ālem-i ceberūtı i‘dād u imdād imtidād-ı nefsi raḥmānī ile sāḥa-i ma‘nā vü şüret ve mesāḥa-i ğayb u şehādetde (15) müte‘ayyin olduğdan sonra ḥāşşaten faẓl u raḥmetiyle ‘ayn-ı şābite-i insānı neş‘e-i ‘unşūrī ve mertebe-i beşerī ve gülşen-i envār-ı cāmi‘iyyet ve ravẓa-i ezhār-ı (16) külliyyetde mezīd-i terbiyyet ve meziyyet-i taḳviyyet ile ihtişāş virüp ḥarem-serāy-ı ulūhiyyet ve şuhūd-ı leṭā‘if-i rubūbiyyete hidāyet idüp kendü ‘indinde (17) meknūz olan esmā-i külliyyesini ta‘līm eyledi. Ve levḥ-i ḳazā vü ḳader ve levḥ-i maḥv u işbāt ve ervāḥ u eşbāḥda olan cemī‘-i ḥaḳā‘iḳ ve leṭā‘ifi Ādem’e (18) müşāhede itdürüp

تا ابد هر چه بود او پیش پیش

ḥattā Ādem ‘aleyhisselām ezel-i āzālden ebade varınca her ne vāḳı‘ olacak ise (19)

دَرس کرد از عِلْمِ الْأَسْمَاءِ خَوِش (2647/2687)

kendüye ta‘līm olınan ‘ilm-i esmādan melā‘ikeye ders u ta‘līm eyledi. Ya‘nī Ādem mesned-i ḫilāfetde müsteḳarr olup (20) ber-müceb-i ¹⁸⁷³ وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا Ḥaẓret-i Hakk ve Feyyāz-ı Muṭlaḳ esmā-i müsemme-yāt ve ḥaḳā‘iḳ ve ma‘ānīsini Ādem’e ta‘līm idüp ve mücerred ta‘līm ile (21) iḳtişār olunmayup her şey’ün levn ve şüret ve ta‘am ve lezzet ve leyyinet ve ḥuşūnetini bildürüp cemī‘-i şıfātun ḥaḳā‘iḳını ol ta‘līm olınan esmā-i (22) şıfāt-ı ḥāşşa ile idrāk idüp envār-ı ṭarīḳ-i zāta irtikā ve

¹⁸⁷³ “Ve Ādem’e bütün isimleri öğretti.” Bakara 2/31.

medāric-i maḳāmāta i‘tilā eyledi. Ba‘dehū ber-fehṡā-yı kerīm ¹⁸⁷⁴ ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلَائِكَةِ (23) esmā-i mezbūre ḥaṣāyiṣ ve meẓāhiriyle kıbel-i Hāḳḳ’dan cümle-i melā’ikeye ‘arza kılınup ¹⁸⁷⁵ فَقَالَ أَنِيبُونِي بِأَسْمَاءِ هَؤُلَاءِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ maḡzā-yı (24) şerīfī üzere melā’ikeden min-ḥayṣū’t-tefāḥur şudūr iden ¹⁸⁷⁶ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ mefḥūmundan müstefād olan ¹⁸⁷⁷ بِالْخِلَافَةِ (25) نَحْنُ أَخْفَاءُ ma‘nāsını işbāt için esmā-i mezbūreden aḥbārları meṭālibe olındukda esmā-i mezbūre neş‘et-i melā’ikeden ḥāric olmaḡla (26) lā-cerem anuñ ṭarīḳ-i ‘ilminde ‘āciz olup ¹⁸⁷⁸ لَمْ نَلَمْ إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا diyüp Ādem’ün zāt ve ḥaḳīḳatini min-ḥayṣū zāhiru’l-vücūd ve bāṭnuhū cāmī‘-i esmā-i (27) ilāhiyye ve şāmil-i ḥaḳā’iḳ-ı sübhāniyye vü kevnīyye olduğuna i‘tirāf itdüklerine Hāḳḳ celle ve ‘alā ¹⁸⁷⁹ يَا آدَمُ أَنِيبْهُم بِأَسْمَائِهِمْ fermān-ı şerīfī ile Ādem (28) ‘aleyhisselāmı ta‘zīm u tekrīm idüp “Ey Ādem! Melā’ikeye esmā-i ḥaḳā’ik ve a‘yān-ı şābite-i mümkinе ve muḳteẓayāt-ı mütekevvinelerinden ḥaber vir.” Ya‘nī (29) şol esmā-i bāṭnadan ḥaber vir ki esmā-i mezbūre melā’ikenüñ ḥaḳā’iḳı ve ḥaḳā’iḳ-ı mezbūre bizüm şu ‘ünāt-ı zātiyyemüzdür. Pes Ādem ‘aleyhisselām (30) bā-fermān-ı zū’l-celāl ve’l-ikrām melā’ikenüñ her birine kendülerin ḳadr-i ḳābiliyyet ve mertebe-i isti‘dādları olan esmādan i‘lām itdükde (31) cānib-i Kirdigār’dan ¹⁸⁸⁰ إِنِّي أَعْلَمُ غَيْبَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَأَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ ḥiṭābı vārid olup şerbet-i ḥaclet saḳy olındı. (32) Ya‘nī عَالِمٌ مَّا بَطْنٍ مِّنَ الْأَسْمَاءِ الْكَلِيَّةِ السَّارِيَةِ فِي حَقَائِقِ مَا عَلَا مِنَ الْعَالَمِ وَمَا سَفَلَ مِنْهُ وَأَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ مِّنَ الْأَسْمَاءِ الْوُجُودِيَّةِ الظَّاهِرَةِ (33) حُكْمُهَا وَأَثَرُهَا فِي نَشْأَتِكُمْ وَمَا تَكْتُمُونَ مِّنْ حَيْثُ حَقَائِقُكُمْ وَأَعْيَانُكُمْ الثَّابِتَةُ بَاطِنًا، وَهِيَ سِرِّيَّةٌ شُؤْنُونَا [ظَاهِرًا]، وَهِيَ مُقْتَضِيَاتٌ مِّنْ حَيْثُ حَقَائِقُكُمْ مِّنْ حَيْثُ (34) إِمْكَانُهَا فَعَلَّمْتُهَا جَمِيعًا آدَمَ، وَأَوْدَعْتُهَا فِي بَاطِنِهِ وَظَاهِرِهِ وَسِرِّهِ وَسِرِّ سِرِّهِ، لِكَمَالِ قَابِلِيَّتِهِ وَجَمْعِيَّتِهِ نَشْأَتِهِ، فَجَعَلْتُهَا بِهِدِهِ الْقَابِلِيَّةِ (35) الثَّامَّةَ خَلِيفَتِي فِي كَمَالِ مَعْرِفَتِي إِبَّائِي وَرُؤُوسِي نَفْسِي وَمُحِبَّتِي مُطْلَقًا وَمُقَيَّدًا، وَظُهُورِي عَلَى نَفْسِي بِالْكَمَالِ الذَّاتِيِّ Ey وَالْأَسْمَائِي [وَتَصَرُّفِي] فِي مُلْكِي، (36) فَانْقَادُوا لَهُ، لِأَمْرِهِ وَاخْضَعُوا لَهُ خُضُوعَ الْجَزْءِ لِلْكُلِّ وَالْفَرْعِ لِأَصْلِ. ¹⁸⁸¹

¹⁸⁷⁴ “Sonra bunları meleklere gösterdi.” Bakara 2/31.

¹⁸⁷⁵ “Sözünüzde doğru iseniz şunların isimlerini bana söyleyin, dedi.” Bakara 2/31

¹⁸⁷⁶ “Biz seni eksiksiz bilirken ve durmadan övgü ile tenzih ediyoruz.” Bakara 2/30.

¹⁸⁷⁷ Biz hilafete daha layıḡız.

¹⁸⁷⁸ “Bize öğrettiḡinde başka hiçbir bilgimiz yoktur.” Bakara 2/32.

¹⁸⁷⁹ “Ey Ādem! Bunların isimlerini onlara bildir.” Bakara 2/33

¹⁸⁸⁰ “Size ben göklerin ve yerin gizlisini kesinlikle bilirim; yine sizin açıkladıḡınızı da gizlediḡinizi de bilirim, demedim mi!” Bakara 2/33.

¹⁸⁸¹ Bil ki hakikatlerde sirayet eden küllî isimlerden batın olanlar âlemde ulvî ve süflî olan her şeyi ihata etmiştir. “Ben açığı çıkardıklarını bilirim.” (Bakara 2/33): Yani ben hükmü ve eseri sizin neşetinizde zahir olan vücudî isimlere ait şeyleri bilirim. “Ve gizlediklerinizi de bilirim.” (Bakara 2/33): Yani hakikatleriniz ve a‘yan-ı sabiteniz açısından batın olan şeyleri de bilirim. Bu isimler bizim şe’nlerimizin sirayetidir ve hakikatleriniz itibarıyla ve imkân cihetinden muktezalardır. Bunların hepsini Adem’e bildirdim ve kabiliyetinin kemalinden ve neşetinin cemiyetinden dolayı batınında, zahirinde, sırrında ve sırrının sırrında ona tevdi ettim. Onu bu tam kabiliyetle benim marifetimin

müstemi‘-i müsterşid tefsîr-i Necmî’de mestûrdur ki Allah sübhānehû ve te‘ālā (37) كَمَا قَالَ تَعَالَى (38): وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ¹⁸⁸² buyurup أَنِيتُهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ buyurmadı. Aña binā‘en ki melā’ikede ta‘lîme isti‘dād yokdur. Zîrā ta‘lîm müceb-i teraqqî fi’l-‘ilmdür.¹⁸⁸² Felihāzā¹⁸⁸³ وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا¹⁸⁸³ kavl-i kerîmi ile Hâzret-i (39) Faḥr-i ‘ālem şallallāhu ‘aleyhi ve selleme izdiyād-i ‘ilm mes’eletiyyiçün fermān buyuruldu. Melā’ike içün ise teraqqî-i derecāt olmaduğına binā‘en¹⁸⁸⁴ مَعْلُومٌ لَا يَجَاوِزُونَ عَنْهُ¹⁸⁸⁴ (40) وَلَهُمْ مَقَامٌ kavl-i şerîfi ile haber virildi. Ve Âdem müsta‘idd-i teraqqî olduğıyüçün وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا ve melā’ike ḥaqqında li-‘ademi (41) أَنِيتُهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ vārid olup بِالْأَسْمَاءِ كُلَّهَا diye buyurulmadı.¹⁸⁸⁵

[Maṭlab: Akşām-ı Esmā]

Zîrā esmā üç kısımdur. Bir kısmı esmā-i rûḥāniyyāt ve melekūtiyyātdur ki [279^b] (1) esmā-i mezbûre maḳāmāt-ı melā’ike olup esmā-i mezbûreden ba‘zına ‘ilmleri olup ve rûḥāniyyāt ve melekūtiyyātda ma‘lūmları olmayan eşyādan (2) inbāya isti‘dādları vardur. Zîrā bize cismāniyyāt şehādet olduğı gibi rûḥāniyyāt ve melekūtiyyāt dağı emlāke şehādetdür. Ve kısım-ı şānî esmā-i cismāniyyātdur ki (3) mertebe-i melekiyyeden ednādur. Ve esmā-i cismāniyyeden dağı melā’ikeye inbā mümkündür. Zîrā ḥayavānāt bize nisbet dünter olduğı gibi cismāniyyāt dağı bi’n-nisbeti (4) ile’l-melā’ike ḥayavānāt meşābesindedür. Ve kısım-ı şālîṣ ilāhiyyātdur. Ve esmā-i ilāhiyyāt bir mertebedür ki mertebe-i melā’ikenüñ fevķındadır. كَمَا قَالَ تَعَالَى (5): يَخَافُونَ¹⁸⁸⁶ Pes melā’ikeye mā-fevķ-i merātibinde olan esmādan insān ḥaber virmek mümkün olmayup Ḥaqq te‘ālā kaṅķı ismi inbā ile (6) emr u ta‘lîm itmiş ise ol esmādan ḥaber virmiştir. Zîrā melā’ike kendülerden ğayb olana irtikā itmezler. Ammā ‘ālem-i ecsāma emr-i Ḥaqq’ıla tenezzül itmek mümkündür. (7) كَمَا قَالَ تَعَالَى: وَمَا

kemalinde, rü’yetimde, nefesimde, muhabbetimde hem mutlak hem mukayyed bakımından ve zatî ve esmaî kemallerin nefesim üzere zuhurunda ve mülkümde tasarrufumla halife kıldım. Böylece benim emirlerimden ötürü ona baş eğdiler. Bu baş eğme cüzün külle, fer‘in asla baş eğmesi gibidir. Saîdüddîn Saîd Fergânî, **Meşâriku’-d-Derârî: Şerhu Tâiyyeti İbn Fârız**, tsh.: Celâleddîn Aştîyânî, Meşhed, Encümen-i Felsefe ve İrfan, 1398/1987, s. 53.

¹⁸⁸² “Allah içinizden ilme kavuşmuş olanları yüksek derecelere çıkarsın.” Mucâdele 58/11.

¹⁸⁸³ ““Rabbim! İlmimi arttır’ de.” Tâhâ 20/114.

¹⁸⁸⁴ Onlar için belli bir makam vardır ve melekler onu geçemezler. bkz. Saffât 37/164.

¹⁸⁸⁵ Necmeddîn-i Kübrâ, **et-Te’vîlâtü’n-Necmiyye**, C: I, s. 149.

¹⁸⁸⁶ “Onlar, yüceler yücesi bildikleri rablerinden korkar.” Nahl 16/50.

¹⁸⁸⁷ نَزَّلَ إِلَّا بِأَمْرِ رَبِّكَ. el-Hāşıl Ādem ‘aleyhisselām merteb-e-i melā’ikeden dūnter olan esmā-i ecsām kendü mertebelerinde olup (8) şumūlleri olmaduğı esmā-i rūḥiyye ve melekūtiyyeden bir vechile taḥkīk u beyān eyledi ki

تا ملک بی خود شد از تدریس او

hattā melek Ādem’ün (9) tadrīsinden bī-ḥod oldu.

(2648/2688) قُدْسِ دیگر یافت از تقدیس او

Ve taqḍīs-i Ādem’den her biri quds-i āḥar buldı. Ya’nī Ādem ‘aleyhisselām melā’ikeye (10) bi-ḡadri’l-isti‘dād ḥaḡā’iḡ-ı esmā-i müsemme-yātdan ḡaber virdükde her biri kendülerden nefy-i ‘ilm idüp taqḍīs-i Ādem’den quds-i āḥar buldılar. (11) Ve nūrun ‘ale’n-nūr mertebesin gördiler. Zīrā her bir melekūn ‘ilmi kendü ḡaḡīḡatleri mazḡar düşmeyen ḡaḡā’iḡ-ı esmādan āḡāḡ degüldür. Ve esmā-i butūniyyeye (12) vāḡıf olmamışlardır. Zīrā neş’et-i melā’ikenün iḡtizāsı böyledür. Pes Ādem melā’ikeye kendü ḡaḡīḡatleri olan şu ‘ünāt-ı zātīyye ve esmā-yı butūniyyeyi (13) daḡı i‘lām itdükde kendü mertebeleri esmā-yı rūḡiyye ve melekūtiyyeden ḡaber alup merteb-e-i icmāliyyelerinden evc-i tafşīllerine ‘urūc itdiler. Ve fi’l-ḡaḡīḡa (14) quds-i āḡar bulup

آن گشادی ها کز آدم رُو نمود

ol fütūḡāt u füyüzāt ki Ādem ‘aleyhisselāmdan melā’ikeye nūr gösterdi

(2649/2689) در گشادِ آسمانهاشان نبود

(15) eflāk ve semāvātun küşādeliginde anlara olmamışidi. Meşnevī:

جمله گشته خوشه چین خرمنش

¹⁸⁸⁸ دست امید همه در دامنش

Neşr: Hāşıl-ı kelām (16)

در فراخی عرصه آن پاک جان

ol cān-ı pākūn ‘arşa-i vüs‘at ve fezā-yı fesāḡatinde

(2650/2690) تنگ آمد عرصه هفت آسمان

semāvāt-ı seb‘uñ (17) ‘arşası teng geldi. Ya’nī insān-ı kāmīlūn meydān-ı cānına nisbet heft āsūmān ve belki ‘ālem ü ‘ālemiyān teng u şaḡīr olduḡın Ḥazret-i Faḡr-i

¹⁸⁸⁷ “(Cebrail dedi ki:) “Biz ancak Rabbinin emriyle ineriz.” Meryem 19/64.

¹⁸⁸⁸ Herkes onun harmanının tane toplayıcısı olmuş. Herkesin ümit eli onun eteğindedir. Lāhicî, **Esrāru’ş-Şuhūd**, tsh: Ali Âl-i Dâvūd, Tahran, Müessese-i Mütâlaât ve Tahkîkât-ı Ferhengî, 1368/1989, s.7.

(18) kâ'ināt 'aleyhi ekmelü't-taḥiyyātuñ ḥadîṣ-i ḳudsîlerini tazmîn ve istiṣhâd idüp buyururlar ki:

گفت پیغامبر که حق فرموده است

Peyğamber (19) şallalāhu 'aleyhi ve sellem eyitdi: Ḥaḳḳ celle ve 'alā buyurmuşdur:

(2651/2691) من نكنجم هیچ در بالا و پست

Ben hiç a' lā ve esfele şıgmazam.

در زمین و آسمان و عرش نیز

(20) Zemîn ü âsümân ve 'arşda daḥı hemçünân

(2652/2692) من نكنجم این یقین دان ای عزیز

ben şıgmazam. Bu ma'nâyı yaḳînen bil ey 'azîz! Pes bālā vü pâyîn (21) ve âsümân u zemînde ve 'arş-ı berîne şıgmayacak seni ḳande bilelüm dirseñüz āgāh oluñuz kim

در دل مؤمن بكنجم ای عجب

ḳalb-i mü'mine şıgarum. (22) Bu 'acebdür

(2653/2693) گر مرا جویی در آن دلها طلب

eger beni ṭaleb iderseñ ol gōñüllerde ṭaleb eyle. Ve yāḥud “دلها”da olan tenbîh içün olup (23) imdi ey ṭālib-i şādıḳ maḳşūduñ ben isem beni 'arş u ferş ve âsümân u zemînde cüst ü cū itmeyüp ve mü'min ḳulumuñ ḳalbinde (24) ṭaleb idüp zinhār ḡāfîl olma demek olur. (25) كَمَا قَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: قَالَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى: مَا وَسِعَنِي أَرْضِي وَلَا سَمَائِي وَلَكِنْ يَسْعَنِي

¹⁸⁸⁹ قَلْبُ عَبْدِي الْمُؤْمِنِ التَّقِيِّ النَّقِيِّ الْوَرَّاعِ.

شرح آن حالت نیاید در صفت

گر بگویم صد هزاران معرفت

آن معانی کو شود مکشوف دل

¹⁸⁹⁰ (26) کی در آید در عبارات و سجل

el-Ḥāşıl insân-ı kâmil ve 'ārif-i vāşılūñ 'arşullāh olan ḳalbi sa'at-i ḳābiliyye ve mazhariyyet-i külliyye ile şūret-i (27) esmā-i ilāhiyye-i cem'iyeyi mevsū'dur. Ammā 'inde ḥavāşşu'l-evliyā bu maḳūle vüs'atle tavşîf olınan ḳalb 'ārif-i billāhuñ ḳalbiñden ḡayra şāmil degüldür. (28) Zirā ḳalb-i ḡayr-ı 'ārif ḳalb degüldür. Aña

¹⁸⁸⁹ Ben arzıma ve semama sığmadım, fakat takî ve nakî olan mümin kulunun kalbine sığdım. Aclûnî, **Keşfü'l-Hafâ**, C: II, s. 116, nr. 1885. Ayrıca bkz. Konuk, **Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi**, C: I, s. 728.

¹⁸⁹⁰ Yüz binlerce bilgiden söz etsem bile bu hâl beyana gelmez. Kalbe aşîkâr olan bu manalar nasıl ibareler ve kayıtlar ile kendini gösterebilir. Lâhicî, **Esrâru's-Şuhûd**, s. 90.

binā'en ki kulüb-ı sâ'ire 'ârif-i esmâ-i cüz'iyye olduğu cihetden zuhûr-ı küllî ile mazhar-ı Hakk olmak kabiliyyeti (29) yokdur. Fe-ammâ kalb-i 'arif-i kâmil rahmet-i mahzadan 'atâ olunmağla 'ale'l-infirâd esmâ-i ilâhiyyenün cemî'sine 'ârif ve mazhariyyet-i külliye ile münferid (30) olup belki kalb-i 'ârif-i billâh rahmet-i ilâhiyyeden dağı evsa'dur. Zîrâ rahmet şîfât-ı ilâhiyyeden bir şîfat ve şân-ı vâhid olduğuna (31) binā'en esmâ ve şîfât-ı ilâhiyye-i külliyyenün şûret-i cem'iyyesine vâsi' olmayup ve hadîs-i kudsi dağı قَلْبُ عَبْدِي الْمُؤْمِنِ vârid (32) olup Hâzret-i Hakk şûret-i cem'iyye-i zâtiyye ve şîfâtiyye ile bi-ṭarîki't-tecellî 'abd-i mü'minün kalbine şîgarum buyurdu. Nitekim baḥr-ı zehḥâr-ı ma'ânî (33) Şeyḥ Muḥyiddîn-i 'Arabî kâddesallâhu sırrahû Faşş-ı Şu' aybîyye'de vüs'at-i kalbi kemâl-i tafşîl ile beyân idüp ve evvel-i faşşda bu mefhûma işâret (34) buyurmuşlardır. قَالَ قُدْسٌ سِرُّهُ: اَعْلَمَ أَنَّ الْقَلْبَ اَعْنِي. Hattâ 'ârif-i billâhuñ kalbi vüs'atde bir mertebeye nâ'il olur ki maḥlûkdan bir şey' ihsâs idemeyüp 'arş u ferş (36) ve mâfihâ dil-i 'ârifün bir kûşesine vaż' olınsa zerreveş pinhân olup kalb anı ihsâs idemezdi. Zîrâ mine'l-'arşı ile'l-ferş (37) cemî'-i eşyâ maḥdûde ve mütenâhiye olup velâkin ferâḥî-i dil-i 'arif ğayr-ı maḥdûd ve vücûd-ı ğayr-ı mütenâhiye vâsi'dür. Nitekim Ebû Yezîd (38) Bisṭâmî bu ma'nâdan haber virüp ¹⁸⁹² (39) Kezâlik ¹⁸⁹¹ لَوْ أَنَّ الْعَرْشَ وَمَا حَوَاهُ مِائَةً أَلْفٍ أَلْفٍ مَرَّةٍ فِي زَاوِيَةٍ مِنْ زَوَايَا قَلْبِ الْعَارِفِ مَا أَحْسَنَ بِهِ. Cüneyd-i Bağdâdî kâddesallâhu rûḥahû dağı: إِنَّ الْمُحَدَّثَ إِذَا قَرِنَ بِالْقَدِيمِ لَمْ يَبْقَ لَهُ أَثَرٌ. وَقَلْبٌ يَسْعُ. ¹⁸⁹³ (40) مؤجودًا buyurup sa'at-i kalbi ve 'inde't-tecelliyü'z-zâti kalb şey'-i âḥarî ihsâs itmedüğünü haber virmişdür. Ve 'Abdurrezzâk Kâşânî ta'rîf (41) buyurduğu üzere kalb-i insânî beyne'r-rûḥ ve'n-nefs tavassuṭ eylemiş bir cevher-i nûrâniyy-i mücerreddür ki insâniyyet anuñla müteḥakkık olur. [280^a] (1) Ve ḥükemâ añna nefsi-nâṭıka ta'bîr idüp rûḥ kalbünñ sır u bâṭını ve nefsi-hayvâniyye mürekkeb

¹⁸⁹¹ Kalp, daha doğrusu Allah'ı bilen kalbi, Allah'ın rahmetindendir ve o rahmetten daha geniştir; Çünkü kalp, Hakk'ı sığdırmıştır. Hâlbuki Hakk'ın rahmeti, Hakk'ı sığdıramaz. Konuk, **Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi**, C: I, s. 728. Tercüme için bkz. İbnü'l-Arabî, **Fusûsu'l-Hikem**, çev.: Ekrem Demirli, s. 128.

¹⁸⁹² Arş ve içerdiği her şeyin yüz binlerce katı arifin kalbinin bir kenarında bulunsaydı, arif onların farkına bile varamazdı. Konuk, **Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi**, C: I, s. 733. Tercüme için bkz. İbnü'l-Arabî, **Fusûsu'l-Hikem**, çev.: Ekrem Demirli, s. 129.

¹⁸⁹³ Sonradan olan ezeli olana bitiştiğinde geride bir izi kalmaz. Ezeli varlığı sığdıran bir kalp, sonradan olanın farkına nasıl varabilir ki? Ahmed Avni Konuk, **Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi**, C: I, s. 734. Tercüme için bkz. İbnü'l-Arabî, **Fusûsu'l-Hikem**, çev.: Ekrem Demirli, s. 129.

ve zāhiridür. Ve nefs-i hayvāniyye kalb ile cesed meyānına mütevassıta (2) olup Hakk celle ve ‘ālā kitāb-ı keriminde bu umūr-ı ġarībeyi mişkāt ve zücāca ve kevkeb meşbāha temsīl idüp **(3)** الْمَصْبَاحُ فِي زُجَاجَةِ الرَّجَاجَةِ كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ يُوقَدُ ve mışbāha temsīl idüp **(4)** nefs-i hayvāniyye ve mişkātadan murād beden ve mışbāhdan rūḥ ve zücācdan murād kalbdür diyüp dil-i insānı vücūdda vasaṭ ve merātib-i **(5)** tenezzülātda levḥ-i maḥfūz ile ‘ālem meşābesindedür diyü taḥkīk buyurmuş.¹⁸⁹⁵

گنجیست نهاده در دل دل
دریست فتاده در گل دل

(6) آن مهر سپهر لایزالیست
در برج زوال و منزل دل

شد مملکت وجود معمور
از عدل ملیک عادل دل

(7) چون بحر حقیقت الحقایق
پیوست به بحر کامل دل

بحریست کنون دلم که هرگز
کس می نرسد به ساحل دل

(8) چون بود ز نقش غیر خالی
این مظهر پاک قابل دل

زآن نقش و نگار گشت پیدا
در آینه مقابل دل¹⁸⁹⁶

¹⁸⁹⁴ “Onun nurunun misali, içinde kandil bulunan bir kandilliktir. Kandil bir cam içindedir, cam inciye andıran bir yıldızdır; (bu kandil) doğuya da batıya da ait olmayan, yağı neredeyse ateş dokunmasa bile ışık veren mübarek bir zeytin ağacından yakılır.” Nûr 24/35.

¹⁸⁹⁵ Kâşânî, *Te’vîlât-ı Kâşâniyye*, C: II, s. 322-323.

¹⁸⁹⁶ O kalbin içine konulmuş bir hazinedir ve kalbin çamuruna düşmüş bir incidir. O zeval burcunda ve kalp menziline sonu olmayan gökyüzünün güneşidir. Varlık mülkü kalbin adaletli hükümdarının adaletinden dolayı mamur oldu. Hakikatler hakikatinin denizi kalbin o kâmil denizine bitişince benim kalbim şimdi öyle bir deniz olur ki kimse onun sahiline asla ulaşamaz. Gayrın nakşından hâlî olunca bu pak mazhar kalbe (kalbin hakikatini taşımaya) ehliyetli oldu. Bu nakış ve resimler kalbin karşısındaki aynada ortaya çıktı. Mağribî, *Dîvân-ı Muhammed Şîrîn-i Mağribî*, s. 451.

(9) İmdi Hakk’a dilden akreb yokdur. Zīrā ¹⁸⁹⁷ قَلْبُ الْمُؤْمِنِ يَتُّ اللَّهُ anuñ şānundadır. Pes tavāf-ı beyt-i kalb iden lā-cerem maqşūda nā’il (10) ve gönül yolun yitiren maḥrūm u ğāfil olmak muḳadderdür. İmdi tālib-i Hakk olan iḥvān-ı şāfāya vācibdür ki Hakk’ı dūnyā vü āḥiret ve zamān (11) u cihetde cüst ü cū itmeyüp belki maẓhar-ı tecelliyāt-ı zāt u sıfāt olan insān-ı kāmīl ḳalbinde taleb eyleyüp kendü ḥaḳīḳatine yol bula. (12) Naḳl olunur ki Ebū Yezīd-i Bisṭāmī ibtidā’-i ḥālīnde “İlāhī saña mevşıl olan ṭarīḳ ne gūne ṭarīḳdür?” diyü su’āl itdükde فَقَدْ وَصَلْتُ (13) اِرْفَعْ الطَّرِيقَ buyurdılar.¹⁸⁹⁸ Ya’ nī sen seni ṭarīḳden ref’ eyle ki vāşıl olasun diyü cevāb virmişler. Āḥ kim taleb daḥı ḥicāb-ı rāḥ olurmuş. Rubā’i (14):

گفتم مَلِكًا تَرَا جِجَا جَوِيمَ مِنْ
وَزْ خَلَعْتَ تَوَ وَصَفَ جِجَا جَوِيمَ مِنْ
گفتا که مرا مجو به عرش و به بهشت
نزد دل جو که نزد دل جویم من¹⁸⁹⁹

(15) Pes mevşıl-i Hakk olan akreb-i ṭuruk-ı ḳalb olmağla kāşif-i esrār-ı kibriyā Ḥazret-i Mevlānā ḳuddise sırruhū daḥı ¹⁹⁰⁰ فَادْخُلِي فِي عِبَادِي ḳavl-i kerīmīni (16) bu ma’ nāya delīl getürüp buyururlar ki:

گفت اَدْخُلِي فِي عِبَادِي تَلْتَقِي
(2654/2694) جَنَّةٌ مِنْ رُؤْيَايَ يَا مُتَّقِي

Hakk sübhānehū ve te’ālā buyurdi: Ey benüm (17) müşāhede-i cemāl-i bī-mişālūme ‘āşīḳ olan nefs-i muṭma’inne! Benüm ‘ibād-ı pūr-reşādum zümresine dāḥil ve ḳalb-i mürşid-i kāmīle vāşıl ola ki benüm rü’yetümden (18) bir cennet-i ḥuld-i ‘aẓīmü’s-şāna mülākī olasun. “یا متقی” ya’ nī mādām ki ḳalb-i vāsi’ aşḥābı olan zümre-i ‘ibād-ı aşfiyāya duḥūl müyesser olmaduḳça (19) cennet-i didār daḥı müyesser degüldür buyururlar. Ḥazret-i Mevlānā bu beyt-i şerīf ile sūre-i Fecr’ün āḥirinde يَأْتِيهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ āyet-i kerīmesinüñ taḥḳīḳ u tedḳīḳine işāret ve جَنَّتِي ile murād buyurılan ḳalb bā-sa’ādet (21) idügin beşāret

¹⁸⁹⁷ Müminin kalbi Allah’ın evidir. Benzer rivayet için bkz. Aclūnī, **Keşfü’l-Hafâ**, C: II, s. 116, nr. 1886.

¹⁸⁹⁸ el-Hemedânî, **Temhîdât**, s. 24. Tercüme için bkz. Hemedânî, **Temhîdât**, s. 29.

¹⁸⁹⁹ Dedim ki: Ey padişah, seni nerede arayayım? Senin sıfatını nasıl vasfedeyim? Dedi ki: Beni arşta, cennette arama, kalbinde ara ki ben kalpte aranırım. el-Hemedânî, **Temhîdât**, s. 24. Tercüme için bkz. Hemedânî, **Temhîdât**, s. 29.

¹⁹⁰⁰ “Böylece has kullarımın arasına sen de katıl.” Fecr 89/29.

¹⁹⁰¹ Fecr 89/27-30.

buyurmuşlardır. Ve bu āyet-i kerīmenūñ sebab-i nüzūli ve ba‘zı ma‘ānisi بولس وزير beyānında, *Meşnevî*: hikāyesinde ¹⁹⁰² دفع گفتن وزیر مریدان را

بی حس و بی گوش و بی فکر شوید

تا خطابِ ارجعی را بشنوید ¹⁹⁰³

beytinūñ şerhinde münasebet ile tefsir olunup ba‘zı daqā‘ı (23) bu maḥalle ta‘līk olınmışıdı. ¹⁹⁰⁴

[Maṭlab: Tefsir-i اِلَى رَبِّكَ اَرْجِعِي]

Pes mir’at-i zamir-i mihr-incilāya ḥafī olmaya ki اَرْجِعِي ḥiṭābı nefsi-muṭma‘ inneydür. قَالَ الْحُسَيْنُ: «النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ» هِيَ النَّفْسُ (24) الْوَاحِدَةُ، وَالنَّفْسُ الشَّاكِرَةُ هِيَ النَّفْسُ الْمَرْحُومَةُ، وَالنَّفْسُ الْخَاصَّةُ هِيَ النَّفْسُ الْعَارِفَةُ، وَالنَّفْسُ الْعَاقِلَةُ هِيَ النَّفْسُ الرَّاضِيَةُ، وَالنَّفْسُ الْأَمَّارَةُ (25) هِيَ النَّفْسُ الْجَاهِلَةُ. وَقَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ بْنِ خَفِيفٍ: النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ أَلْبَسَهَا الْحَقُّ أَوْصَافَ الْهِدَايَةِ، وَصَارَتْ نَفْسًا لَوَّامَةً. وَقَالَ ابْنُ عَطَاءٍ: النَّفْسُ (26) الْمُطْمَئِنَّةُ هِيَ الْعَارِفَةُ بِاللَّهِ الَّتِي لَا تَصْبِرُ عَنِ اللَّهِ طَرَفَةً عَيْنٍ. ¹⁹⁰⁵ Ve bi’l-cümle nefsi-muṭma‘inne evvel-i beyānda zıkr olınan nefsi-levvāmenūñ tā‘at-i Ḥaḫḫ’da (27) itmīnān u qarār ve itā‘at-i Kādir-i Muṭlaḫ’da sükūnet ve vaḫārunūñ şūretidür ki nefsi-vech-i mezkūr üzere sükūnet bulduḫda nūr-ı ḫalb ile (28) ‘alā-vech-i’l-kemāliyye münevver olup ḥattā şifāt-ı zemīme ve āşār-ı reddiyyesinden bi-külliyetiḥā münḥali‘a ve şifāt-ı ilāhiyye ile muttaşife ve aḥlāḫ-ı ḥamīde ile (29) müteḥallıḫa olur. Ve bi-tamāmihā cihet-i ḫalbe teveccüh itmekle levş ü denesden mütenezzihe ve tā‘at-i Ḥaḫḫ’a muvāzabe olup ‘ālem-i ḫudse irtikā itdükde nefsi (30) muṭma‘inne şol rūḫdan müste‘ār olur ki rūḫ-ı mezbūr ḥiṭāb-ı evvelūñ nūrundan leme‘ān idüp ḥiṭāb-ı mezbūr rūḫ-ı mezbūrī ‘ademden (31) nūr-ı ḫıdem ile ibrāz itmekle Ḥaḫḫ’uñ şifāt ve ḥiṭāb ve vuşlat ve ḫurbeti ile muṭma‘inne olmışıdı. Felihāzā ol kādir-i bī-hemtā nefsi-muṭma‘inneyi (32) Ḥaḫḫ’dan Ḥaḫḫ’la rāziye ve na‘t-ı ıstıfā’iyye-i ezeliyye ile

¹⁹⁰² Vezirin müritleri defetmesi

¹⁹⁰³ **Mesnevî**, I, 568. Duygusuz, kulaksız, düşüncesiz olun ki “Geri dön” (Fecr 89/28) hitabını duyabilirsiniz.” Derya Örs-Hicabi Kırlangıç, **Mesnevî-i Ma‘nevî**, I, b. 569.

¹⁹⁰⁴ Salmanî, “Sarı Abdullah Efendi’nin Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî’si”, s. 781-782. Ayrıca bkz. Sarı Abdullah Efendi, **Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî**, Fazıl Ahmed Paşa, nr. 740, vr. 84a-b.

¹⁹⁰⁵ Hüseyin şöyle söylemiştir: “Nefs-i mutmainne” tek bir nefistir. Şükreden nefis ise rahmet edilen nefistir. Has kılınmış nefis arifin nefsidir. Akledici olan nefis razı olmuş nefistir. Emredici olan nefis cahil olan nefistir. Ebû Abdullâh b. Hafif demiştir ki: Mutmain olan nefse Allah hidayet vasıfları giydirmiştir sonra o nefis levvame hâline dönüşür. İbn Atâ ise şöyle söylemiştir: Mutmain olan nefis Allah’ı arif olandır. Göz açıp kapayınca kadar bir süre bile olsa Allah’tan yana sabır göstermez (Allah’tan başkasında karar kılmaz). Rûzbihân-ı Baklî, **Arâisü’l-Beyân**, C: III, s. 506.

‘inde’llāh merzıyye olduğu hâlde ma‘den-i evvel ve cennet-i şuhūd-ı zātıyyesine da‘vet (33) idüp buyurur ki **﴿يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ﴾** أَي: الْقُوَّةُ النَّفْسِيَّةُ الْخَفِيَّةُ، الْمَصْدُوقَةُ لَهَا الْمُؤْتَمِرَةُ بِأَمْرِهَا **(33)** idüp buyurur ki **﴿الْمُنْتَهِيَةُ عَمَّا نَهَتْهَا الْمُشْتَعَلَةُ بِحِفْظِ (34) حُقُوقِهَا، الْتَارِكَةُ حُطُوطِهَا الْعَاجِلَةَ، الْمُعْرِضَةُ عَنْ هَوَاهَا الْمُقْبِلَةَ عَلَى مَوْلِيهَا.﴾** اَرْجِعِي إِلَى رَبِّكَ **﴿حِينَ خُرُوجِهَا مِنْ قَبْرِ قَالِيهَا.﴾** **﴿رَاضِيَةً﴾** عَنِ الْمَوْلَى **(35)** بِاعْطَائِهِ مَا فِي قُوَّةِ إِشْتِعَادِهَا. **﴿مَرْضِيَّةً﴾** إِلَى رِضَى اللَّهِ عَنْهُ بِمَا وَفَا عَلَى بَسَاطِ الْعُبُودِيَّةِ. ¹⁹⁰⁶ وَقَالَ قَاسِمٌ: يَا أَيُّهَا الرُّوحُ الْمُتَّصِلَةُ بِالْحَقِّ **(36)** وَاطْمَئِنَّتِ وَرَضِيتِ بِمَا قَضَى لَهَا. اَرْجِعِي إِلَى الَّذِي زَيَّنَّا بِهِهِ الرِّينَةَ الْعَظِيمَةَ حَتَّى أَصْلَحَكَ لِلرُّجُوعِ مِنْهُ إِلَيْهِ. وَالْإِطْمِئْنَانُ أَرْبَعَةٌ: **(37)** إِطْمِئْنَانُ الْقَلْبِ وَالرُّوحِ مَعَ الدُّنْيَا وَحَوْلِ الْوُجْهِ عَنْ طَاعَةِ الْمَوْلَى، وَإِطْمِئْنَانُ الْقَلْبِ مَعَ الْجَاهِ وَالشَّرَفِ وَالرِّيَاسَةِ، وَإِطْمِئْنَانُ بِرِضَائِهِ **(38)** مَعَ رِضَائِهِ، وَإِطْمِئْنَانُ بِشُهُودِ لِقَائِهِ وَذِكْرِهِ فِي الْخَلَاءِ وَالْمَلَاءِ فِي السَّرَّاءِ وَالصَّرَّاءِ لِلتَّجَرُّدِ عَنِ الْعَوَائِقِ وَالْعَلَائِقِ كُلِّهَا. ¹⁹⁰⁷ **﴿فَادْخُلِي فِي عِبَادِي﴾** **(39)** بَعْدَ التَّجَاوُزِ عَنِ الْعَقَبَةِ الْكُتُودِ النَّفْسَانِيَّةِ فِي زُمْرَةِ عِبَادِي الْمُخْصُوصِينَ بِي مِنْ أَهْلِ التَّوْحِيدِ الذَّاتِيِّ. **﴿وَادْخُلِي جَنَّتِي﴾** يَعْنِي فِي **Pes ey ṯalib-i** جَنَّةِ الْقَلْبِ **(40)** الْمُضَافُ إِلَى الرَّبِّ لِشَرَفِهَا وَجَنَّةِ شُهُودِ التَّجَلِّيَّاتِ الْأَثَارِيَّةِ وَالْأَفْعَالِيَّةِ وَالصَّفَاتِيَّةِ وَالذَّاتِيَّةِ. ¹⁹⁰⁸

şuhūd-ı cemāl-i lā-yezāl **(41)** sen dahı bu devlet-i bî-zevāle rāgıb iseñ gerekdür ki müşteheyāt-ı huzūzāt-ı ‘ācileden ferāgat ve hıfz-ı hukuķı ri‘āyet ile **اَرْجِعِي** **[280^b]** **(1)** liyākat tahşil idüp dāhil-i cennet-i kerāmet olasun. Ve himmetüñ bülend idüp ne baş ile ferahnāk ve ne kabz ile gamnāk ol. Belki **(2)** ‘alā’ ikdan tecerrüd ile cemī‘-i hâlde ve serrāda ve darrāda Hakk’ı zıkr idüp ¹⁹⁰⁹ **﴿وَمَنْ النَّاسِ مَنْ يَعْبُدُ اللَّهَ عَلَى حَرْفٍ﴾** i kerīmi ile takrī‘ olınan zümre-i **(3)** muķaşşirinden olmayasun. **﴿اللَّهُمَّ اجْعَلْ نَفْسَنَا مُطْمَئِنَّةً رَاضِيَةً﴾** **﴿مَرْضِيَّةً وَكَبَّتْنَا عَلَى مُطَاوَعَةِ الشَّرِيعَةِ الْمُصْطَفَوِيَّةِ وَادْخُلْنَا فِي قُلُوبِ عِبَادِكَ﴾** **(4)** الصَّفَافِيَّةِ وَجَنَّتِكَ الذَّاتِيَّةِ. آمِينَ يَا مُجِيبَ ¹⁹¹⁰ **اِتِّتَار: السَّائِلِينَ.**

¹⁹⁰⁶ “Ey mutmain olan nefis!”: Yani Rabbinin emrettiği şeyleri doğrulayan, yasakladığı şeylerden onun hakkını koruyarak çekinen, yakın zevklerden sakınan, hevedan yüz çevirip rabbine yönelen gizli nefisî güçtür. “Rabbine dön!”: Bedeni kabrinden çıktığında. “Razı olarak”: Rabbi ona o işleri yapma istidadı verdiği için. “Kendisinden razı olunarak”: Yani kulluk yaygısı üzere vefa göstermek suretiyle Allah’ın ondan razı olması hasebiyle. Necmeddîn-i Kübrâ, **et-Te’vîlâtü’n-Necmiyye**, C: VI, s. 310.

¹⁹⁰⁷ Kâsım şöyle demiştir: Ey Hakk’a ittisal eden ruh! Allah’ın sana dair hükmüne razı ve mutmain oldun. Öyleyse bu büyük ziyetle seni ziyetlendirene dön. Böylece ondan ona dönüşün gerçekleşsin. İtminan dört türdür. Birincisi rabbine itaatten yüz çevirerek kalbin ve ruhun dünya ile itminanı. İkincisi kalbin makam, şeref ve rıyaset ile itminanı. Üçüncüsü onun rızasına ulaşmak için onun rızası ile itminan. Dördüncüsü tüm engellerden ve ilişkilerden soyutlanarak, gizli ve açık, dolu ve boş her yerde onun zikri ve onunla buluşmanın şühûdu ile itminan.

¹⁹⁰⁸ “Böylece has kullarımın arasına sen de katıl”: Nefsanî hilelerin kötülüklerinden sıyrıldıktan sonra zatî tevhid ehlinde olan has kullarımın zümresine gir. “Cennetime gir”: Yani şerefinden ötürü Rabbe izafe olunan kalp cennetine ve zata, sıfata, fiillere ve eserlere ait tecellilerin müşahedesi cennetine gir. Necmeddîn-i Kübrâ, **et-Te’vîlâtü’n-Necmiyye**, C: VI, s. 310-311.

¹⁹⁰⁹ “Allah’a şartlı olarak kulluk eder.” Hac 22/11. (Ayet Âtîf Efendi nüshasında **﴿الَّذِينَ يَعْبُدُونَ اللَّهَ عَلَى حَرْفٍ﴾** şeklinde yazılmış, sonradan üzeri çizilerek doğru hâli verilmiştir. Ancak Cevrî nüshasında ilk hâli korunmuştur. krs. Sarı Abdullah, **Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî**, Âtîf Efendi, C: III, vr. 62b.)

¹⁹¹⁰ Allah’ım nefislerimizi mutmain, rızaya ermiş ve razı olunmuş kıl. Bizi Hz. Muhammed’in (s.a.v.) şeriatına itaat üzere sabit kıl. Bizi saf kullarının kalbine ve zât cennetine dahil eyle. Âmin ey isteyenlere karşılığını veren!

الا ای دل نمی دانم که چونی
نهانی در درون و در برونی

(5) الا ای دل کجائی مرجبا هان
دمی بنمای خود را در لقا هان

دلا جا نی کنون در هر دو عالم
ز تو پیدا شده سرّ دمام

(6) تویی آن جوهری کز ذات بی چون
در اینجا آمدی تو غرقه در خون¹⁹¹¹

چرا ماندی دل آباد اینجا
بگو تا چند مانی خوار و رسوا¹⁹¹²

(7) چرا بر نقش اینجا غره باشی
تو خورشیدی چرا چون ذره باشی

ز نَحْنُ أَقْرَبُ اینجا جان جان بین
به خود پیوسته یار اندر نهان بین¹⁹¹³

(8) تویی عرش و تویی فرش و تویی لوح
که جانها را دهی در عین جان روح

نمود خود نما اینجا به تحقیق
که گفتم از پی شک راز توفیق¹⁹¹⁴

(9) اگر آدم تویی ز آندم دمی زن
کز آندم این وجود تست روشن¹⁹¹⁵

¹⁹¹¹ Ey kalp! Niçin olduğunu bilmiyorum ama içte de dışta da gizli olan sensin. Ey kalp, neredesin? Bize bir merhaba et! Bir an olsun kendini göster ve görüşmeyi duyur! Ey kalp! Şimdi her iki âlemde de senden daima sırrın aşikâr olmadığı bir yer yoktur. Sen o cevhersin ki kaynağın hiçbir sıfatla nitelenemeyecek zâttır. Buraya gelmiş ve kana bulanmış oldun. Ferîdüddîn-i Attâr, **Cevherü’z-Zât**, s. 44.

¹⁹¹² Ey mamur olan kalp, neden burada kaldın? Söyle, ne vakte kadar böyle rezil ve rüsva bir hâlde kalacaksın? Ferîdüddîn-i Attâr, **Cevherü’z-Zât**, s. 103.

¹⁹¹³ Ne oldu da buradaki surete aldanıp kaldın? Hâlbuki sen bir güneşsin niçin bir zerre gibi olası ki? “Biz daha yakınız.” (Kaf 50/16) sözünde canın canını gör. Kendine yari o gizlilik içinde yakın bil. Ferîdüddîn-i Attâr, **Cevherü’z-Zât**, s. 151-152.

¹⁹¹⁴ Arş sensin, yeryüzü sensin, levh sensin. Sen canlara can içinde rahatlık verirsin. Hakikat cihetinden burada kendini gösteren gösterdi. Ben de şüphenin ardından bu Hakk’ın yardımının erişme sırrını dile getirdim. Ferîdüddîn-i Attâr, **Cevherü’z-Zât**, s. 159.

Âh ey müstekşif-i niķāb-ı cemāl-i vaḥdet! Nefy-i keşret ve cezbe-i aḥadiyyet ile (10) Ḥaḳḳ'ı zıkr-i dā'im idenler şol 'āşıkān-ı meczūbāndur ki ¹⁹¹⁶ أَنَا جَلِيسٌ مِّنْ ذَكَرْنِي raḥīķinden nūş-ı cān idüp ğaflet ve işneyniyet gird-i serāperde-i (11) vaḥdetlerinüñ hemnişini olmayup Ḥazret-i Faḥr-i 'ālem şallallāhu 'aleyhi ve sellem anlaruñ ta'rif-i şānlarından ¹⁹¹⁷ هُمْ الْقَوْمُ لَا يَشْفَى بِهِمْ جَلِيسُهُمْ buyurup (12) ḥaẓīẓ-i ferşden evc-i 'arşa varınca vāķı' olan sākinān-i kūrre-i ḥāk ve muķīmān-ı şavāmi'-i eflāk ol zümre-i aşfiyānuñ na't-i (13) ḳalblerinden dem-beste vü ḥayrān ve ser-geşte vü bī-dermān ḳalmışlardır. Felihāzā Sulṭānu'l-vāşılīn Mevlānā Celāleddīn si'at-i ḳulūb-ı 'ārifini taḥķīķ (14) idüp buyururlar ki:

عرش با آن نور با پهناى خویش

'Arş-ı a'lā kendünüñ bā-pehnā olan ol nūruyla

(2655/2695) چون بدید آن را برفت از جای خویش

(15) çün ki 'ārif-i billāhuñ vüs'at-i ḳalbini gördi kendü yerinden gitdi. Ya'nī Ḥazret-i Ḥaḳḳ cemī'-i esmā vü şıfāt ve zātıyla Ādem'üñ ḳalbine tecellī (16) itdükde Ādem 'aleyhisselāmuñ ḳalb-i şerīfi deryā-yı zāt-ı aḥadiyyet olup vücūd-ı ğayriyet mürtefi' ve 'arş u kürsī ve levḥ u ḳalem ve cemī'-i (17) 'ālem ol ḳalb-i vesī'de maḥv u muẓmaḥil olup birinden eşer ḳalmadı. Pes fehmi-nā-tamām erbābı 'arş-ı berīn bu ḳadar 'aẓamet-rehīn iken “(18) سه گر”de vedī'at olınan ḳalbde nā-būd olmak degül anı kendüye şıgdırmaķ nice mümkündür diyü istişkāl itmekle buyurur ki: Na'am (19),

خود بزرگى عرش باشد بس مدید

'arş-i berīnüñ büyüklüğü ziyāde medīddür. Ya'nī mühendisīn ve heyevīlerün taḥdīd ve taḳdīrinden ba'īd olup (20) imtidād-ı 'aẓametini Ḥaḳḳ'dan 'ayrı kimesne bilmez.

(2656/2696) ليک صورت کيست چون معنی رسید

Velākin çün ki ma'nā irişdi şüret kimdür? Ya'nī 'aḳl-ı derrāk (21) 'arş-ı 'aẓīmüñ miḳdār-ı imtidād-ı tūl ü 'arz u 'umḳı ḥesāb ile idrāk daḥı itmezse cism u şüret olduğı cihetden be-her ḥāl maḥdūd (22) u mütenāhīdür. Ammā ḳalb-i veliyy-i kāmīl 'ayn-ı

¹⁹¹⁵ Eğer sen âdem isen sende o demden bir nefes var. Çünkü o demde bu varlık seninle aydınlanmıştır. (Bu beyitler mevcut *Cevherü'z-Zât* neşrinde bulunamamıştır.)

¹⁹¹⁶ Ben, beni zikredenlerle birlikteyim. Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, C: I, s. 229, nr. 611.

¹⁹¹⁷ Onlar öyle bir topluluktur ki onlarla birlikte oturanlar bedbaht olmazlar. Müslim, “Zıkr ve'd-Duâ ve't-Tevbe ve'l-İstiğfâr”, 25 (2689).

ma‘ nâdur. Ma‘ nâya ise hadd u nihâyet yokdur. Pes şûret-i maḥdûde her ne mertebe ‘azîm ü cesîm olsa ‘inde’l-ma‘ nâ (23) ḥaḳîr ve lâ-şey’ olması muḳarrerdür. el-Ḥâşıl, nazm:

تو به معنی جان جمله عالمی
جمله عالم خود تویی بنگر دمی

نسخه نقش الهی خود تویی

(24) عارف اشیا کماهی خود تویی¹⁹¹⁸

maẓmûnunca cemî‘-i mevcûdâtüñ rûhı pertev-i âfîtab-ı ḥaḳîḳat-i insâniyye olup ve ḥayât ve ‘ilm ve şu‘ûr (25) ve idrâki Âdem’den istifâza idüp kendüleri ḥaḳîḳat-i insâniyyeden ḥâric olmuşlardır. Ve tamâmî-i mevcûdât beden-i bî-ḥayât meşâbesinde (26) olup ne ḥayât u ‘ilm ve ne idrâk ü fehmleri vardır. Belki dükeli eşyâ şûret-i insâniyyede muzmer olup ve insân ḥaḳîḳatde cümleñüñ (27) cānıdır. Pes mevcûdât bâ-serhâ maẓhar-ı ḥaḳîḳat-i insâniyye ve insân aşl-ı eşyâ olduysa cemî‘-i eşyâ insâna nisbet beden ve insân-ı kâmil (28) cān-ı ‘âlem olur. Ve zât ve şîfât-ı ilâhiyye mir’ât-i şûret-i Âdem’de cilvegir olduğına binâ’en مِنْ صُورَتِهِ buyurılıp (29) bi-ḥasebi’l-hey’eti’l-ictimâ‘ iyye cemî‘-i mücerredât ve mâddiyyâta şâmil ve mertebe-i ḥilâfete nâ’il olduğu meleklerüñ meşhûdı olduğda Âdem-i ḥâkîde (30) Ḥâzret-i Ḥaḳḳ bu kadar ḳudret ıẓhâr itmekle melâ’ike insâna inḳıyâd idüp kemâl-i tevâzu‘ ile

هر ملک می گفت ما را پیش ازین

her melek eyitdi: (31) Bize bundan evvel ey Âdem

(2657/2697) اُلفتی می بود بر روی زمین

vech-i arẓa bir meyl ü ülfet vâḳı‘ olmuşıdı. Ya‘nî ey Âdem sen bize esmâdan ḥaber (32) virmezden ve tıynetüñ taḥmîrine mübâşeret olınmazdan muḳaddem yeryüzüne bizüm nev‘-i me’âbir-i ülfet ve muvâsenetümüz var idi. Ḥattâ

تخم خدمت بر زمین می کاشتیم

(33) toḥm-ı ḥidmeti zemînde tarḥ u ilkâ eyledük. Ya‘nî bezr-i tâ‘at ve ḥabbe-i ‘ibâdeti mezra‘a-yı zemîne ekmiş idük. Fe-ammâ

(2658/2698) زآن تعلق ما عجب می داشتیم

¹⁹¹⁸ Hakikatte bütün bu âlemin canı sensin. Öyle ki bir an nazar etsen bütün âlem sensin. İlahî suretin nüshası da sensin. Eşyayı olduğu hâl üzere bilen yine sensin. Lâhicî, **Esrâru’s-Şuhûd**, s. 43.

zemîne olan (34) meyl ü ülfet ve ta‘alluḡ u muvāsenetden biz ‘aceb tutduḡ. Ya‘nî sebeb-i ta‘alluḡ nedür ki diyü ta‘accüb eyledük ve kendü kendümüze eyitdük:

کین تعلّق چیست با این خاکمان

(35) Bu ḥāke bizüm ta‘alluḡ u ülfetümüz nedür?

(2659/2799) چون سرشت ما بُدست از آسمان

Çünkü bizüm taḥmîr u icādumuz āsümāndan olmuştur,

إلف ما انوار با ظلمات چیست

(36) biz envāruñ zulümāt ile ülfeti nedür? Ve yāḥud bizüm ülfetümüz envār iledür zulümātla olan ülfetümüz pes nedür?

(2660/2700) چون تواند نور با ظلمات زیست

(37) Nūr-ı zulmet ile dirilmek ve ülfet ü muvāsenet itmege nice ḡādir olur? Zīrā الضّدانُ¹⁹¹⁹ لَا يَجْتَمِعَانْ mefhūmı emr-i muḡarrer olup nūr ile zulmet (38) birbirine zıdd iken zıddeynüñ birbirine ülfeti nice mümkündür diyü senüñ ḥilḡatüñden evvel rūy-ı zemîne olan meyl ü raḡbetümüzü görüp ta‘accüb (39) iderdük. Meger ḡaberümüz yoḡimiş ki

آدم آن إلف از بوی تو بود

ey Ādem, zemîn ile olan ülfetümüz senüñ bŷy-ı ‘anber-şemîmüñden imiş. (40) Ve zemîn-i pestînden senüñ gibi bir şŷret-i cem‘iyye-i esmā-yı ilāhiyye vŷcŷda gelecek imiş.

(2661/2701) زآنکه جسمت را زمین بُد تار و پود

Zīrā ki ey Ādem, (41) zemîn senüñ cismüñe ereş u ergic idi. Pes ey Ādem, fermān-ı Ḳādir u Mennān ile

جسم خاکت را ازینجا یافتند

senüñ ḡāk olan cismüñi [281^a] (1) bundan toḡıldılar. Ya‘nî cism-i pākini tıyndan esrişte ḡıldılar. Ve bā-ḡikmet-i rabbāniyye

(2662/2702) نور پاکت را درینجا یافتند

senüñ nūr-ı pāküñi bu cesed-i ḡākîde (2) buldılar. Pes şimdi Ḥaḡḡ’a meşḡudumuz oldu ki

این که جان ما ز رُوح یافتست

bu ülfet ü maḡabbet ki bizüm cānumuz senden bulmuştur (3)

¹⁹¹⁹ Zıtlar bir araya gelmez.

(2663/2703) پیش پیش از خاک آن می تافتست

evvel-i evvel ol hālet ve ḥubb u ūlfet ḥākden dīrahṣān olmişdur. Ya‘nī senūñ ḥilḳatūñden evvel ḥāke olan (4) meyl ü raġbetümüz senūñ rūḥundan ṭulū‘ iden nūr-ı maḥabbet imiş ki muḳaddemen daḥı ḥākden leme‘ ān itmiş imiş. Ve bā‘ iṣ-i ūlfet ol nūruñ lem‘ ası imiş. (5) Ammā ‘aceb sırr-ı ilāhīdür ki

در زمین بودیم و غافل از زمین

muḳaddemen zemīnde idük ve ma‘ ahāzā sırr-ı zemīnden ġāfil idük.

(2664/2704) غافل از گنجی که در وی بُد دفین

(6) Ġāfil olmişuz bir gencden ki zemīnde medfūn idi. Ya‘nī zemīnde Ādem gibi bir genc pinhān idüğinden ġāfil imişüz.

چون سفر فرمود ما را زآن مُقام

(7) Çünkü Ḥaḳḳ celle ve ‘alā bize zemīn-i pestīnden āsümān-ı berīne sefer buyurdi.

(2665/2705) تلخ شد ما را از آن تحویل کام

Ol taḥvīl-i maḳām ve tebdīl-i mekāndan (8) bizüm dimāġumuz telḫ oldı.

تا که حُجَّتْهَا هَمی گفتیم ما

(2666/2706) که به جای ما که آید ای خدا

Ḥattā telḫ-kāmlıġımız eşnāsında iḳāmet-i berāhīn ve ḥüccet idüp (9) biz dā‘imā dir idük ki: Ey bār-ı Ḥudā, bizüm yerimüze kim gelür? Ve bizden aḥḳā kim vardur ki yeryüzünde ḥalīfe olur? Biz ḥod seni tesbīḥ ideyorken (10) yā ilāhī,

نور این تسبیح و این تهلیل را

(2667/2707) می فروشی بَهرِ قال و قیل را

bu tesbīḥ u tehlīlūñ nūrını ḳāl ü ḳīlden ötüri şatar mısun (11) ve ḳatl-i nüfūs ve sefk-i demā ile vech-i arzda fesād iden benī Ādem’i bizüm üzerimüze tercīḫ u ihtiyār ider misin, didük diyü melā’ike Ādem’e ser-güzēştlerini (12) ḥikāyet eylerler. Ey müstemi‘-i ṭālib ve ḥaḳīḳat-i ḥāle rāġib! Sem‘-i ḳabūlūñ duş kıl ki evvelā ḥaḳīḳat-i melā’ikede olan ihtilāfāt ve evşāf (13) ve keşretlerinde olan rivāyātı taḥḳīḳ idüp ba‘ dehū ḥilāfet-i Ādem içün şūret-i i‘tirāzda istikşāf-ı ḥikmet iden melā’ikeyi beyān (14) ve ġubār-ı şūpheyi izāle idüp vāḳı‘-ı ḥālī ‘ayān idelüm. İnşā‘allāhu te‘ālā ve billāhi’t-tevfīḳ ve’l-‘ināye.

[Maṭlab: Fī-ḥaḳīḳati’l-melā’ike ve eşnāfihim ve keşerātihim]

Pes zamîr-i mihr-incilāya ḥafî (15) olmaya ki nüfûs-ı melâ'ike vü cinden ba'zı taḥkîkât, muḥaddemen شير و خرگوش hikāyesinde beyānının āhirinde bir mikdār (16) zikr olunmışıdı.¹⁹²⁰ Hālen daḥı zikri sābıqdan fazla niçe fevā'idi müştemil olmağla vāqı' olan taḥkîkātuñ ba'zısı tefsîr-i Nisābūrî'den (17) nakl olındı. قَالَ النَّبِيُّ: وَلِلنَّاسِ فِي حَقِيقَةِ الْمَلَائِكَةِ مَذَاهِبٌ: مِنْهُمْ مَنْ زَعَمَ أَنَّهَا أَجْسَامٌ لَطِيفَةٌ هَوَائِيَّةٌ تَقْدِرُ عَلَى التَّشَكُّلِ بِأَشْكَالٍ (18) مُخْتَلِفَةٍ مَسْكُنُهَا السَّمَوَاتُ، مُسْتَدَلِّينَ بِأَنَّ الرُّسُلَ كَانُوا يَرَوْنَهُمْ كَذَلِكَ وَهُوَ قَوْلُ الْمُتَكَلِّمِينَ. وَمِنْهُمْ عِبَادَةُ الْأَوْثَانِ الْقَائِلُونَ (19) أَنَّ الْمَلَائِكَةَ هِيَ هَذِهِ الْكَوَاكِبُ الْمُوصُوفَةُ بِالْإِسْعَادِ وَالْإِنْحَاسِ وَإِنَّهَا أَحْيَاءٌ نَاطِقَةٌ، فَالْمُسْعِدَاتُ مَلَائِكَةُ الرَّحْمَةِ وَالْمُنْحَسَاتُ مَلَائِكَةُ الْعَذَابِ. (20) وَمِنْهُمْ مَعْظَمُ الْمَجُوسِ وَالتَّنَوِّيَةِ الْقَائِلُونَ بِالنُّورِ وَالظُّلْمَةِ وَإِنَّهُمَا عِنْدَهُمْ جَوْهَرَانِ حَسَّاسَانِ مُخْتَارَانِ قَادِرَانِ، مُتَضَادَّانِ النَّفْسِ (21) وَالصُّورَةِ، مُخْتَلِفَا الْفِعْلِ وَالتَّدْوِيرِ، فَجَوْهَرُ النُّورِ فَاضِلٌ خَيْرٌ نَقِيٌّ طَيِّبُ الرِّيحِ كَرِيمُ النَّفْسِ يَسُرُّ وَلَا يَضُرُّ، وَيَنْفَعُ وَلَا يَمْنَعُ، وَيُخَيِّى وَلَا يُبْلِي، (22) وَجَوْهَرُ الظُّلْمَةِ ضِدُّ ذَلِكَ، فَالنُّورُ يُؤَلِّدُ الْأَوَّلِيَاءَ وَهُمْ الْمَلَائِكَةُ لَا عَلَى سَبِيلِ التَّنَاضُحِ بَلْ كَتَوْلِدِ الْحِكْمَةِ مِنَ الْحَكِيمِ وَالضُّوءِ مِنَ الْمُضِيِّ. وَجَوْهَرُ الظُّلْمَةِ (23) يُؤَلِّدُ الْأَعْدَاءَ وَهُمْ الشَّيَاطِينُ كَتَوْلِدِ السَّفَهَةِ مِنَ السَّفِيهِ. وَمِنْهُمْ الْقَائِلُونَ بِأَنَّهَا جَوَاهِرٌ غَيْرُ مُتَحَرِّرَةٍ ثُمَّ اخْتَلَفُوا فَقَالَ بَعْضُهُمْ وَهُمْ طَوَائِفُ (24) مِنَ النَّصَارَى أَنَّهَا هِيَ الْأَنْفُسُ النَّاطِقَةُ الْمُفَارِقَةُ لِأَبْدَانِهَا، فَإِنْ كَانَتْ صَافِيَةً خَيْرَةً فَالْمَلَائِكَةُ، وَإِنْ كَانَتْ خَبِيثَةً كَثِيفَةً فَالشَّيَاطِينُ. (25) وَقَالَ آخَرُونَ وَهُمْ الْفَلَاسِفَةُ أَنَّهَا مُخَالِفَةٌ لِنَوْعِ النَّفْسِ النَّاطِقَةِ الْبَشَرِيَّةِ، وَأَنَّهَا أَكْمَلُ قُوَّةٍ وَأَكْثَرُ عِلْمًا، وَنَسَبَتْهَا إِلَى النَّفْسِ الْبَشَرِيَّةِ (26) كَنِسْبَةِ الشَّمْسِ إِلَى الْأَصْوَاءِ. فَمِنْهَا نَفُوسٌ نَاطِقَةٌ فَلَكِيَّةٌ، وَمِنْهَا عُقُولٌ مُجَرَّدَةٌ. وَمِنْهُمْ مَنْ أَثْبَتَ أَنْوَاعًا أُخَرَ مِنَ الْمَلَائِكَةِ وَهِيَ الْأَرْضِيَّةُ الْمُدْبِرَةُ (27) لِأَحْوَالِ الْعَالَمِ السُّفْلِيِّ، خَيْرُهَا الْمَلَائِكَةُ وَشَرُّهَا الشَّيَاطِينُ، وَلِكُلِّ مِنَ الْفِرْقِ عَلَى مَا ذَهَبَ إِلَيْهِ أَدَلَّةٌ يَطُولُ ذِكْرُهَا. وَقَدْ يَسْتَدِلُّ عَلَيْهَا أَصْحَابُ (28) الْمُجَاهَدَاتِ مِنْ جِهَةِ الْمُكَاشَفَةِ وَأَصْحَابُ الْحَاجَاتِ وَالصُّرُورَاتِ مِنْ جِهَةِ آقَارِ الْعَجِيْبَةِ وَالْهَدَايَةِ إِلَى الْمُعَالَجَاتِ. وَمِمَّا يَدُلُّ عَلَى ذَلِكَ (29) حَالُ الرُّؤْيَا الصَّادِقَةِ. الْحَاصِلُ وَلَا يَزَاعُ الْبَيِّنَةُ بَيْنَ الْأَنْبِيَاءِ عَلَيْهِمُ السَّلَامُ فِي إِبْتِهَاتِ الْمَلَائِكَةِ، وَذَلِكَ كَالْأَمْرِ الْمُجْمَعِ عَلَيْهِ بَيْنَهُمْ. وَأَمَّا شَرْحُ كَثَرَتِهِمْ (30) فَقَدْ قَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَطَّتِ السَّمَاءُ وَحَقَّ لَهَا أَنْ تَنْطَبَّ مَا فِيهَا مَوْضِعٌ قَدَمٍ إِلَّا وَفِيهِ مَلَكٌ سَاجِدٌ أَوْ رَاكِعٌ.¹⁹²¹ وَرُويَ إِنَّ نَبِيَّ آدَمَ عَشْرَ الْجَنِّ، (31) وَالْجَنُّ عَشْرُ حَيَوَانَاتِ الْبَرِّ، وَهَوْلَاءُ كُلُّهُمْ عَشْرُ حَيَوَانَاتِ الْبَحْرِ وَكُلُّهُمْ عَشْرُ مَلَائِكَةِ الْأَرْضِ الْمُوَكَّلِينَ، وَكُلُّ هَوْلَاءُ عَشْرَ مَلَائِكَةِ السَّمَاءِ الدُّنْيَا، وَكُلُّ (32) هَوْلَاءُ عَشْرَ مَلَائِكَةِ السَّمَاءِ الثَّانِيَةِ، وَعَلَى هَذَا التَّرْتِيبِ إِلَى مَلَائِكَةِ السَّمَاءِ السَّابِعَةِ، ثُمَّ الْكُلُّ فِي مُقَابَلَةِ مَلَائِكَةِ الْكُرْسِيِّ نَزْرٌ قَلِيلٌ، ثُمَّ كُلُّ هَوْلَاءُ عَشْرَ (33) مَلَائِكَةِ الْوَاحِدِ مِنْ سُرَادِقَاتِ الْعَرْشِ الَّتِي عَدَدُهَا سِتُّمِائَةِ أَلْفٍ، طُولُ كُلِّ سُرَادِقٍ وَعَرْضُهُ وَسَمْكُهُ إِذَا قُوْبِلَتْ بِهِ السَّمَوَاتُ وَالْأَرْضُ وَمَا فِيهَا، (34) فَإِنَّهَا كُلُّهَا يَكُونُ شَيْئًا يَسِيرًا وَقَدَرًا قَلِيلًا، وَمَا مَقْدَارُ مَوْضِعِ قَدَمٍ إِلَّا وَفِيهِ مَلَكٌ سَاجِدٌ أَوْ رَاكِعٌ أَوْ قَائِمٌ، لَهُمْ زَجَلٌ بِالتَّسْبِيحِ وَالتَّقْدِيسِ، ثُمَّ كُلُّ هَوْلَاءُ (35) فِي مُقَابَلَةِ الْمَلَائِكَةِ الَّذِينَ يَحْرُثُونَ حَوْلَ الْعَرْشِ عَلَيْهِ السَّلَامُ. الَّذِينَ هُمْ أَشْيَاعُ (36) إِسْرَافِيلَ كَالْقَطَرَةِ فِي الْبَحْرِ وَلَا يَعْرِفُ عَدَدَهُمْ إِلَّا اللَّهُ. ثُمَّ مَعَ هَوْلَاءُ مَلَائِكَةُ اللَّوْحِ وَالْمَلَائِكَةُ الَّذِينَ هُمْ جُنُودُ جِبْرِيلَ عَلَيْهِ السَّلَامُ. وَهُمْ كُلُّهُمْ تَابِعُونَ مُطِيعُونَ لَا يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِهِ وَلَا يَسْأَمُونَ. وَأَمَّا أَصْنَافُهُمْ

¹⁹²⁰ Sarı Abdullah Efendi, *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*, Fazıl Ahmed Paşa, nr. 740, vr. 123a-b.

¹⁹²¹ Derkenar: وَأَنْتَ مَرْدُودَةٌ عَنْ أَنْفِي: أَطَّتِ السَّمَاءُ وَحَقَّ لَهَا أَنْ تَنْطَبَّ وَالَّذِي نَفْسُ مُحَمَّدٍ يَبْدُو، مَا فِيهَا مَوْضِعٌ شَيْءٍ إِلَّا وَفِيهِ جَبْهَةٌ مَلَكٌ سَاجِدٌ يُسَبِّحُ اللَّهَ. حَدِيثُ-ي شَرِيفٌ بُوِصَحَّ بِهَذَا. (İbn Merdûye (ö. 410/1020) Enes'ten şöyle rivayet etmiştir: Gök gıcırdar. Gıcırdamak onun hakkıdır. Muhammed'in nefsinin elinde tutan Allah'a hamd olsun ki orada Allah'ı hamd ile tesbih eden bir meleğin cephesinin bulunmadığı bir karış yer bile yoktur.)

صَاحِبِ الْوَحْيِ وَالْعِلْمِ، (37) فَمِنْهُمْ حَمَلَةُ الْعَرْشِ ﴿وَيَحْمِلُ عَرْشَ رَبِّكَ فَوْقَهُمْ يَوْمَئِذٍ ثَمَانِيَةٌ﴾. وَمِنْهُمْ أَكَابِرُ الْمَلَائِكَةِ جِبْرَائِيلُ مَلِكُ الْمَوْتِ. وَمِنْهُمْ مَلَائِكَةُ الْجَنَّةِ ﴿وَالْمَلَائِكَةُ صَاحِبُ الرِّزْقِ وَالْغَدَاءِ، (38) وَإِسْرَافِيلُ صَاحِبُ الصُّورِ، وَعَزْرَائِيلُ وَمِيكَائِيلُ يَدْخُلُونَ عَلَيْهِمْ مِنْ كُلِّ بَابٍ﴾. وَمِنْهُمْ مَلَائِكَةُ النَّارِ ﴿عَلَيْهَا تِسْعَةَ عَشَرَ﴾. (39) وَمِنْهُمْ الْمُؤَكَّلُونَ بَيْنِي آدَمَ ﴿عَنِ الْيَمِينِ وَعَنِ الشَّمَالِ﴾ وَمِنْهُمْ الْمُؤَكَّلُونَ بِأَحْوَالِ هَذَا الْعَالَمِ. وَأَمَّا أَوْصَافُهُمْ قَالَ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ كَرَّمَ اللَّهُ وَجْهَهُ (40): مِنْهُمْ سُجُودٌ لَا يَرْكَعُونَ، وَزُكُوعٌ لَا يَنْتَضِبُونَ، وَصَافُونَ لَا يَتَزَايِلُونَ، وَمُسَبِّحُونَ لَا يَغْشَاهُمْ نَوْمُ الْعُيُونِ وَلَا سَهْوُ الْعُقُولِ وَلَا فِتْرَةُ الْأَبْدَانِ (41) وَلَا غَفْلَةُ النَّشَاطِ، وَمِنْهُمْ أَمَنَاءٌ عَلَى وَحْيِهِ وَالسِّنَّةِ إِلَى رُسُلِهِ وَمُخْتَلِفُونَ بِقَضَائِهِ وَأَمْرِهِ. مِنْهُمْ الْحَفَظَةُ لِعِبَادِهِ وَالسَّدَنَةُ لِأَبْوَابِ جَنَّتِهِ، [281^b] (1) وَمِنْهُمْ الثَّابِتَةُ فِي الْأَرْضِينَ السُّفْلَى أَقْدَامُهُمْ وَالْمَارِقَةُ مِنَ السَّمَاءِ الْعُلْيَا أَعْنَاقُهُمْ وَالْخَارِجَةُ مِنَ الْأَقْطَارِ أَرْكَائُهُمْ وَالنَّاشِئَةُ لِقَوَائِمِ الْعَرْشِ (2) أَكْنَافُهُمْ نَاكِسَةً دُونَهُ أَبْصَارُهُمْ مُتَكَلِّفُونَ بِأَجْنِحَتِهِمْ مَضْرُوبَةٌ بَيْنَهُمْ وَيَمْنِ رَبِّهِمْ حُجُبُ الْعِزَّةِ وَأَسْتَارُ الْقُدْرَةِ، لَا يَتَوَهَّمُونَ رَبَّهُمْ بِالتَّصْوِيرِ (3) وَلَا يُجْرُونَ عَلَيْهِ صِفَاتِ الْمَصْنُوعِينَ، وَلَا يَحْدُونَهُ بِالْأَمَاكِنِ وَلَا يُشِيرُونَ إِلَيْهِ بِالنَّظَائِرِ.¹⁹²²

¹⁹²² İnsanlar meleklerin hakikati hakkında farklı görüşlere sahiptir. Bir gruba göre onlar gökyüzünde bulunan, çeşitli şekillere girebilen havaî ve latif cisimlerdir. Peygamberlerin onları gördüklerine ilişkin istidlal sahibidirler. Kelamcıların görüşü de bu yöndedir. Putperestlerden bazısının görüşüne göre melekler saadet ve mutsuzluk vermekle nitelenen şu yıldızlardaki hakikattir. Onların iddiasına göre bu yıldızla konuşan diri varlıklardır ve onlardan mutluluk verenler rahmet melekleri, mutsuzluk verenler ise azap melekleridir. Diğerleri Mecûsî ve Seneviyyenin çoğunluğunun görüşüdür. Buna göre (kâinat) nur ve zulmetten (meydana gelmiştir). Nur ve zulmet, hakikatte zat ve şekil itibarı ile birbirinin zıddı, iş ve yönetme bakımından birbirinden farklı, kudret ve irade sahibi şeffaf iki cevherdirler. Buna göre nur cevheri faziletli, hayırlı, temiz, hoş kokulu, şerefli, sevindirip zarar vermeyen, fayda verip mani olmayan, diri olan ve eskimeyen bir cevherdir; zulmet cevheri ise bunun tam aksidir. Sonra nur cevheri bir evlilik yoluyla değil, hakimden hikmetin, ışık saçandan ışığın doğması tarzında, velileri (yardımcılarını) doğurmaya devam eder ki bunlar da meleklerdir. Zulmet cevheri ise sefihten sefahatin meydana gelmesi gibi bir yolla düşmanlar meydana getirmeye devam eder ki bunlar şeytanlardır. Meleklerin mütehayyiz (mekân tutan) ve cisim olmayan varlıklar olarak gören kimseler arasında ihtilaf vardır. Bunlardan Hristiyan grupların görüşüne göre melekler hakikatte bedensiz, konuşan nefislerdir. Onlar eğer saf ve halis iseler meleklerdir; eğer kötü ve bulanık iseler şeytandırılar. Diğer görüş felsefecilerin görüşüdür. Onlara göre melekler konuşan beşerî nefis çeşitlerinden farklıdır. Onlar daha mükemmel biçimde kuvvetli ve daha bilgilidirler. Güneş ışığa nisbetle ne ise beşerî nefisler için bunlar da aynıdır. Bunlardan biri konuşan felekî nefislerdir, birisi mücerred akıllardır. Diğer bir çeşit melekler de süflî âlemin çeşitli işlerini yöneten yeryüzü melekleridirler. Bunlar eğer hayırlı iseler meleklerdir. Eğer şerli iseler şeytanlardır. Her fırkanın kabul ettiği doğrultuda delilleri vardır. Zikredilmesi uzun sürer. Tasavvuf erbabı meleklerin varlığını mûkaşefe cihetinden; meleklerin varlığının ihtiyaç ve zaruret olduğuna inananlar ise meleklerin varlığını garip ve nadir tedavi metotları cihetinden ispat ederler. Meleklerin varlığına delalet eden bir başka şey de sadık rüyaların durumudur. Neticede, meleklerin varlığı hususunda peygamberler arasında kesinlikle hiçbir anlaşmazlık yoktur. Hatta bu husus peygamberler arasında üzerinde icma edilmiş olan bir keyfiyettir. Meleklerin çok olduğu hususunda Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: Gök gıcırdadı. Onun gıcırdaması da gerekti. (Çünkü) gökte adım atılacak her yerde ya secde eden veya rükua varan bir melek vardır. Rivayet edildiğine göre insanoğlu cinlerin onda biri, cinler yeryüzündeki canlıların onda biri, bunların hepsi deniz canlılarının onda bir, bunların hepsi yeryüzünde görevli meleklerin onda biri, bunların hepsi dünya semasındaki meleklerin onda biri ve bunların hepsi de ikinci kat gökteki meleklerin onda biri kadardır. Bu yedinci kat göğün meleklerine kadar böyle gider. Sonra bütün bunların hepsi kürsî meleklerine nisbetle pek az kalırlar. Sonra bütün bunların hepsi arşın sayısı yetmiş bin olan perdelerinden her bir perdesinde görevli meleklerin onda biri kadardır ki her bir perdenin uzunluğu, genişliği ve yüksekliği ile gökler, yerler ve bunlar arasında bulunan şeyler karşılaştığı zaman, bütün bunlar o perdenin yanında pek az ve küçük kalırlar. Gökte adım atılacak hiçbir yer yoktur ki orada ya secde eden ya rükuya varan yahut da kıyamda duran bir

Pes melâ'ikenüñ evşâf u eşnâf ve vefret (4) u keşerâtı mesmû'üñ olduysa ol Hâlıkü'l-mükevvenât ve Mûcidü'l-mevcûdât Hâzret-i Faḥr-ı kâ'inât 'aleyhi ekmelü't-taḥiyyâta inzâl-i âyât-ı nebiyyât idüp (5) buyururlar ki: وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلٰٓئِكَةِ اِنِّیْ جَاعِلٌ فِی الْاَرْضِ خَلِیْفَةً قَالُوْا اَتَجْعَلُ فِیْهَا مَنْ یُّفْسِدُ فِیْهَا وَیَسْفِكُ الدِّمَآءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ (6) وَنُقَدِّسُ لَكَ قَالَ اِنِّیْ اَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُوْنَ.¹⁹²³ Ya'nî “Ḥabībüm! Rabbüñ melâ'ikeye اِنِّیْ جَاعِلٌ فِی الْاَرْضِ خَلِیْفَةً didükleri vech-i arzda ḥalîfe olacağını (7) iḥbâr itdükde اَتَجْعَلُ فِیْهَا مَنْ یُّفْسِدُ فِیْهَا وَیَسْفِكُ الدِّمَآءَ zamânı âḥir-i âyete varınca zikr eyle” buyurdu. Pes Âdem'üñ (8) aḥbâr-ı ḥilâfetiyle muḥâṭab olan melâ'ikenüñ 'umûmı mıdur yohsa ḥuşûşı mıdur ihtilâf olunup ekşer-i şaḥâbe vü tâbî'in ḥitâb melâ'ikenüñ 'umûmınadur; (9) zîrâ الملائكة lafzı 'umûm ifâde idüp ḥuşûş ifâde itmez dimişler. كَمَا رَوٰی عَنْهُمْ: اِنَّ تَعَالٰی قَالَ ذٰلِكَ لِجَمَاعَةِ الْمَلٰٓئِكَةِ كُلِّهٖمْ مِنْ غَیْرِ تَخْصِیْصٍ. Ammâ Ḍaḥḥāk, İbn 1924 أَنَّهُمْ لَقَطَ الْمَلٰٓئِكَةُ یُبْدِی الْعُمُومَ فِیْکُوْنُ التَّخْصِیْصُ خِلَافَ الْاَصْلِ مَعَ اَنَّهُ لَا مَخْصَص. انَّهُم المَلٰٓئِكَةُ الذِّیْنَ کَانُوْا مُحَارِبِیْنَ مَعَ اِبْلِیْسَ لِاَنَّ اللّٰهَ تَعَالٰی (11) 'Abbās'dan bu vechile rivāyet ider ki:

melek bulunmasın. Meleklerin Allah'ı tesbih ve takdis etmekten meydana gelen nameleri vardır. Sonra ise bütün bunlar arşın etrafında dönen meleklerle nisbetle denizdeki tek bir damla kadardır. Onların sayısını ancak Allah bilir. Sonra bu meleklerden başka, İsrâfil'in (a.s.) yardımcıları olan levh melekleri ve Cebrail'in (a.s.) askerleri olan melekler vardır. Bu meleklerin hepsi Allah'a tabi olmakta, ona itaat etmekte, usanmadan ona ibadet etmektedirler. Meleklerin bir kısmı arşı taşıyan meleklerdir. Allah onlar hakkında şöyle buyurur: O gün rabbinin arşını bunların da üstünde olan sekiz (melek) yüklenir.” (Hâkka 69/17). Bir kısmı büyük meleklerdir. Bunlar vahiy ve ilmin sahibi Cebrâil, rızık ve gıdaları dağıtan Mikâil, sûrun sahibi İsrâfil ve ölüm meleği Azrâil'dir. Bir diğer kısım cennet melekleridir. Allah “Melekler her kapıdan onların yanına girerler.” (Ra'd 13/23) buyurur. Bir diğeri cehennem melekleridir. Onlar için “Orada on dokuz görevli vardır.” (Müddessir 74/30) buyrulmuştur. Bir diğer grup insanlar için görevlendirilmiş olan meleklerdir, onlar için “sağında ve solunda bulunan ...” (Kâf 17/18) buyrulmuştur. Bir diğeri bu dünyanın işleri ile görevlendirilmiş olan meleklerdir. Onların vasıflarından bir kısmını Hz. Ali (k.v.) şöyle anlatmıştır: O meleklerden bir kısmı rükusuz secde etmektedirler, bir kısmı doğrulmaksızın ruku etmektedirler, bir kısmı hiç yerlerinden ayrılmaksızın saf tutmaktadırlar, bir kısmı uyanmaksızın Allah'ı tesbih etmektedirler. Onların ne gözleri uyur ne akılları yanılır ne bedenleri gevşer ne de unutma gafletine düşerler. Onlardan kimi de Allah'ın vahyinin eminleri, peygamberlerine konuşan diller, Allah'ın emri ve hükmüyle gelip giden meleklerdir. Kimi Allah'ın kullarının muhafızları, cennet kapılarının bekçileridir. Kiminin ayakları süflî yeryüzünde, boyunları ise en yüksek semaları delmiş, uzuvları mıntıkaları aşmış, omuzları arşın direklerine münasip, Allah'ın huzurunda bakışları eğik, onlarla arş arasına izzet perdeleri ve kudret örtüleri çekilmiş olduğu hâlde onlar kanatlarıyla örtünürler, Rablerini tasvir etme vehmine düşmezler, Allah'a mahlukatın sıfatlarını vermezler. Onu ne mekânlarla sınırlar ne de ona nazirelerle işarette bulunurlar. en-Nîsâbü'rî, **Garâibü'l-Kur'ân ve Ragâibü'l-Furkân**, C: I, s. 213-215; Râzî, **et-Tefsîru'l-Kebîr**, C: II, s. 384-388. Tercüme için bkz. Râzî, **Tefsîr-i Kebîr**, C: II, s. 232-243.

¹⁹²³ “Hani rabbın meleklerle, “Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım” demişti. Onlar, “Biz seni eksiksiz bilirken ve durmadan övgü ile tenzih ederken orada fesat çıkaracak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın?” dediler. Allah “Şüphe yok ki, ben sizin bilmediklerinizi bilirim.” buyurdu.” Bakara 2/30.

¹⁹²⁴ Sahabe ve tabiinin çoğunluğu ise Allah tealanın bu sözü bir tahsis yapmaksızın bir grup meleğe söylediğini; çünkü ملائكة lafzının umum ifade ettiğini, tahsiste bulunmanın ise aslın hilafına olduğunu söylerler. Nîsâbü'rî, **Garâibü'l-Kur'ân ve Ragâibü'l-Furkân**, C: I, s. 215. Ayrıca bkz. Râzî, **et-Tefsîru'l-Kebîr**, C: II, s. 388. Tercüme için bkz. Râzî, **Tefsîr-i Kebîr**, C: II, s. 243.

لَمَّا أَشْكَنَ الْجِنَّ فِي الْأَرْضِ فَأَفْسَدُوا فِيهَا وَسَفَكُوا الدِّمَاءَ وَقَتَلَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا (12) بَعَثَ اللَّهُ إِبْلِيسَ فِي جُنْدٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ
Pes Kāşifü'l-esrâr-ı (13) Perverdigâr Mevlânâ Hudâvendigâr kıddise sırruh dahı, *Meşnevî*.

چون سفر فرمود ما را زآن مقام

تلخ شد ما را از آن تحویل کام¹⁹²⁶

deyüp bu maḥalde (14) Daḥḥāk'ıñ İbn 'Abbās'dan olan rivāyetine muvāfaḳāt buyurmuşlardır.

[Maṭlab: Kışsa-i benī cānn ve muḥārebe-i melā'ike-i semā-i dünyā be-ışān ve tefvīz-i ḥükümet-i rūy-ı zemīn be-İblīs ve ser-encam-i ū]¹⁹²⁷

İmdi kışşanuñ tafşili budur ki Ādem 'aleyhisselāmuñ rāyet-i ḥilāfeti 'arşa-i (15) mülk ü şehādete efrāşte ve sāḥa-i gülşen-i zemīn bu gülbün-i ḥadā'ık-ı bihişt ile ārāste kılınmadın ḥıttā-i arzuñ zamān-ı ḥükümeti dest-i taşarruf-ı (16) benī cāna tefvīz olunmuş idi. Ve tā'ife-i cinn nesl-i cānn olup Ādem 'aleyhisselām ebü'l-ins olduğu gibi cān dahı ism-i ebü'l-cinn'dür. (17) Ve fī'l-aşl ismi Şümā (شوما) ve cān laḳabıdır dimişler. Ve Ka'bu'l-Aḥbār raḍıyallāhu 'anh Tevrāt'dan bu minvāl üzere nakl ider ki tā'ife-i benī cān (18) melā'ikeden bir ḳabile idi ki Ḥazret-i Ḳādir-i Muṭlaḳ anlara şehvet ta'biye kılup ḥükümet-i zemīne gönderdi. Ve tā'ife-i mezbûre 'alā-sebīli't-tenākih (19) ve't-tenāsül yitmiş 'aded ḳabile olup ve her ḳabile yitmiş gürüh ve her bir gürüh yitmiş biñ 'aded olup¹⁹²⁸ بِالْعُدُوِّ وَالْأَصَالِ evāmīr-i ilāhiye (20) imtişāl ve 'ibādet ü tā'ate iştiğāl gösterdiler. Naẓm:

سال و مه از غایت فرمانبری

آمده مشغول پرستشگری

(21) روی تعبّد به زمین داشته

¹⁹²⁵ Allah bu sözü İblis'le beraber çarpışan meleklerle söylemiştir. Çünkü Allah cinleri yeryüzünde yerleştirip onlar orada fesat çıkardıkları, kan döküp birbirlerini öldürdükleri zaman meleklerden bir ordu ile birlikte İblis'i oraya gönderdi. İblis ordusu ile birlikte onları öldürüp kalanları da yerden deniz adalarına sürdü. Bunun üzerine Allah o meleklerle şöyle dedi: Muhakkak ben yeryüzünde bir halife yaratacağım. Nisâbü'rî, *Garâibü'l-Kur'ân ve Ragâibü'l-Furkân*, C: I, s. 215. Ayrıca bkz. Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, C: II, s. 388. Tercüme için bkz. Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, C: II, s. 243.

¹⁹²⁶ *Mesnevî*, I, 2667. [Allah] bize o makamdan yola çıkmayı emredince, bu [makam] değiştirmeden dolayı ağzımız acılaştı. Derya Örs-Hicabi Kırılancık, *Mesnevî-i Ma'nevî*, I, b. 2667.

¹⁹²⁷ bkz. İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, C: I, s. 174-175.

¹⁹²⁸ "Sabah akşam (Rabbini zikret)." A'râf 7/205.

Ve bi'l-cümle tengnā-yı zindān-ı dünyāda müddet-i sükūnları dırāz olmağla (22) murğ-ı tül-i emel āşiyāne-i cenānlarında beyza-i hırş u āz vaż^c eyledi. Ve mehibb-i hızlāndan bād-ı semūm-ı şeqāvet vezān olup kâ'id-i kaza (23) dağı tahrik-i silsile-i idbār ve hırmān-ı cinniyyān itmekle ittifaq bir gün ol kavmūñ zühhādından birisi seyr u seyāhatinde āb u hevāsı hoş (24) bir bışezāruñ kenārından güzēr iderken bir nihāl-i hoş-manzara duş oldu kim dest-i ibdā^c u kudret çehre-i evrākına le'ālī-i kaṭarāt-ı şebnem (25) zīnet virüp meded-i kuvvet-i nāmiye ile evc-i a^c lāya ser-keşide ve şu^c b u aḡşānı atrāf u cevānibe mümtedde olmuş ve dürr ü yāqūt (26) mānendi hūşe-i engūrlar bitüp silk-i evrākına muntazam olmuş. Pes zāhid, meşnevī:

ز آب ارچه آید جواهر بدید

ولیکن بدین آبداری که دید¹⁹³⁰

(27) mefhūmuna tahrik-i zebān iderek dıraht-ı engūrdan bir şalkım üzüm kıparup tenāvül itdükde eşer-i hālāveti dimāğ u zāyikāsında (28) çāšnī-i tamām virmekle zāhidūñ iştihāsın tahrik idüp bu meyve-i şirīnūñ şiresinden nūş itmemek bī-mezāklıkdur. Şāyed ki (29) bu maḥalle bir gelişde dağı bu meyveden eşer kıalmaya diyü engūrdan bir miqdār dögşürüp şiresin şıkdı ve bir zarfa kıoyup bir mevzı^c da (30) hıfz eyledi. Ve bir kaç eyyām mürürundan şonra zāhid ol şerbet-i lezizūñ hevāsıyla mevzı^c -i mezbūre teveccüh idüp gördi ki āb-ı engūr (31) āteş yüzün görmedin cūş u galeyāna başlamış. Pes zāhid hālet-i mezbūreyi müşāhede itdükde bunuñ zımnında bir hareket-i hafıyye vardur (32) diyü ta^c accüb-i bisyār ile, mışra^c:

آخرین جوش و بخار تو بر آرد رنگی

deyüp bir kaç gün tavaqquf eyledi. Ba^c dehū gelüp humm-ı ba^c deyi (33) açduğda gördi kim cūş u hurūşdan fāriğ olup tahşil-i şavfet eylemiş. Pes zāhid şireden bir miqdār içüp gördi kim hālāvet-i (34) evlāsı merārete mübeddel olmuş. Bu każıyyeden dağı hayrān olup 'acabā bā'ış-i tebdil-i ta^c am nedür ki diyü te'emmul üzere iken keyfiyyet zāhide (35) eşer idüp mest ü harāb ve medhūş u bī-tāb oldu. Ve ba^c de's-şahv benī cāna neşve-i rahikdan haber virmekle tā'ife-i benī cān evkāt (36) u sā' atūñ

¹⁹²⁹ Aylar yıllar boyu sürekli ibadet ve itaat ile meşgul olmuş. Kulluk ile yüzünü yere sürünce, teheccüt ile başını aya yükseltmiştir.

¹⁹³⁰ Sudan her ne kadar inciler ortaya çıksa da böylesine parlak olanı kim görmüştür.

ekşerini resm-i bâde-ḥurīye mebzûl idüp zamân-ı kâlîlûñ içinde ol ümmü'l-ḥabâ'isüñ şe'âmeti irişüp birbirinüñ (37) zen ü ferzendine kaçd itmekle başlayup vird ü du'âyı katl ü zināya tebdîl ve mücâveret-i şavma'ayı mülâzemet-i meygedeye tahvîl idüp (38) gûlgûle-i münâcât maḥalline zümre-i ḥarâbât vaz' itdükte, beyt:

آنکه در صومعه تسبیح ز کف ننهادی

در خرابات مغان بین که قدح باده به دست¹⁹³¹

(39) el-ḥaşıl bilâḥıre şurb-ı ḥamr ile nefslerini ve rablerini ferāmûş idüp ser-encâmları küfre müntehî oldı. Rivâyet olunur ki İblîs'üñ (40) ol zamânda ismi Hâriş olup ve be-ḳavl-i aḡleb-i 'ulemâ tâ'ife-i cinnden idi. Pes İblîs benî cānuñ bâde-i ḡavâyetde ser-geşteliklerin (41) görmekle şalâḥ-ı ḥâl üzere olan etḳıyâyı cem' idüp bu tâ'ife-i şekâvet-nihâda lâ-cerem nüzûl-i 'azâb tavaḳḳû' olunur. İmdi [282^a] (1) bunlaruñ meyânında bulunmak münâsib degüldür, mışra':

زین میان گر بتوان به که کناری گیرید¹⁹³²

deyüp ve etḳıyâ-yı cinniyyân ile 'uzlet ihtiyâr idüp vezâ'if-i (2) tâ'ate müdâvemet gösterdiler. Pes tâ'ife-i bâḡiye-i cinniyyānuñ farṭ-ı şekâvetlerinden zemîn nâle vü ḥanîn idüp dergâḥ-ı kibriyâdan ol kavm-i çirknâküñ (3) ihlâkin temennâ eyledi. Haḳḳ te'âlâdan zemîne ḥıṭâb vârid oldı ki: Ey zemîn! Ahvâl ma'lûmumdur lîkin şifâtumdan birisi daḡı ḥilm¹⁹³³ olmaḡla (4) 'uşâtı muḳâbele-i fesâdlarında filḥâl mu'âheze itmezem. Belki evvelâ resûller gönderüp ve rāḥ-ı ḍalâlete gitdüklerin bildürüp ibrâz-ı ḥücec-i ḳatı'a ile (5) şırât-ı ḳavîm ve ṭarîḳ-i müstaḳîme da'vet iderüm. Eger nâdim olup ḥavme-i ḥimāye-i imân ve ḥışn-ı ḥaşîn-i fermānuma dāḡil olurlar ise maḡfîret (6) iderüm, buyurdı. Ve bu eşnâda İblîs'e vahy olup kendü ile 'uzlet iden benî cānuñ birisini 'uşât-ı cinniyyāna resûl gönder diyü fermân buyurıldı. (7) Pes Hâriş bâ-fermân-ı sübhânî biñ 'adedüñ içinden Melhûş bin Melâhib nām cinnîyi intiḡâb u irsâl eyledi. Ol daḡı tâ'ife-i benî cānı (8) ṭarîḳ-i Haḳḳ'a delâlet ve 'uḳûbet-ı âḡiretten tahvîf ve raḡmet-i Rabb-i ḡafûra ümîdvâr eyledi. E'âzım-ı ḳavm

¹⁹³¹ Mabette elinden tespihi düşürmeyi meyhane de gör ki şarap kadehi elindedir.

¹⁹³² Mümkünse aralarından çıkıp bir bucağa çekilmek daha yeḡdir. Hâfiz-ı Şîrâzî, **Dîvân-ı Hâce Şemseddîn Muhammed Hâfiz-ı Şîrâzî**, s. 112. Tercüme için bkz. **Hâfiz Dîvânı**, trc.: Abdülbâki Gölpınarlı, s. 117. Ayrıca bkz. Sûdî, **Şerh-i Dîvân-ı Hâfiz**, C: II, s. 1314.

¹⁹³³ Cevrî nüshasında "hükm" olarak yazılan kelime Âtîf Efendi nüshasında "hilm" şeklinde kaydedilmiştir. Hilm kelimesi anlam bakımından daha uygun görünmektedir. bkz. Sarı Abdullah, **Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî**, Âtîf Efendi Nüshası, C: III, vr. 65b.

maẓmūn-ı kâziyyeden āgāh olduklarında (9) emān vormeyüp Melhūs'ı şehīd itdiler. Pes Hāriş bā-fermān-ı bā' iş ü vāriş birisini daḥı gönderüp ol daḥı şart-ı taḥzīr u tebşiri (10) yerine getürdükde anı daḥı katl idüp el-kışsa ol biñ neferden bir nefer kılınca cümlesine şerbet-i şehādet iskā olındı. 'Āķibetü'l-'ākibe (11) baķıyye kalan cinniyy-i taķinūñ ismi Yūsuf bin Yūsuf ve bir rivāyetde Heteriş diyü tesmiye olunup ol daḥı da'vete vardukda anı daḥı bir kazaḡana (12) koyup ve içine yaḡ tıldurup āteşde ma'an kaysnadup envā'-ı ezā vü cefā ile şehīd kıldılar. Ve *Yenābī'* de¹⁹³⁴ meşṭurdur ki İblīs benī cāndan (13) ve belki cümle-i melā'ikeden olup biz melā'ikeyi görmedüğümüz gibi melā'ike daḥı anları ḥiss itmemele ism-i cinn ile tesmiye olunup anlar ḥazene-i behişt (14) olmışlar idi. Ve İblīs keşret-i tāt ile kavmine mümtāz olup ḥazīz-i merkez-i zemīnden evc-i sipihr-i berīne varınca bir mevzi' yoḡidi ki (15) İblīs anda tāt itmemiş ola. Menķıldür ki İblīs yalnızca vech-i arzda yedi yüz biñ yıl 'ibādet idüp ve Ḥaķķ te'ālā mülk-i arz (16) u semā ve ḥızāne-i bihişt aña 'atā kılup gāhī seccāde-i 'ibādeti vech-i arzda döşeyüp ve gāhī kandil-i tātati pīş-i tāk-ı āsümānda efrūhte (17) iderdi. Ve aḥyānen cennete varup merāsım-i ḥidemātı ri'āyet ve gāhī daḥı surāduķāt-ı 'arşa 'urūc idüp envā'-ı itāt gösterdi. (18) Ve melā'ike-i seb'-i semāvāt İblīs'ün müştākı olup her bir āsümānda İblīs'i bir ism ile tesmiyye iderler idi. Āsümān-ı evvelde 'Ābir, şānide Zāhid, (19) şālişte Evvāb, rābi'de Münib, ḥāmisde Ḥāşī', sādide Şākir, sābi'de Muṭī' ve cennetde 'Azāzīl tesmiye olunurdu. Ve 'Azāzīl (20) 'azīz-i Ḥudā ma'nāsınadır. Zīrā 'azāz bi-ma'nā 'azīz ve il bi-ma'nā-i Allah'dur. Ve İblīs'e olan 'izzetden birisi bu idi ki taḥtū'l-'arşda İblīs kürsiyy-i (21) kerāmete iclās olunup melā'ikeye ādāb-ı 'ibādet ta'līm idüp re'isū'l-melā'ike olmuş idi. İblīs'ün kışsası bisyārdur. Bilāḥıre Ādem'e (22) secde emrine 'inād u istikbār ile mel'ün ibdā oldu. Ḥāşıl-ı kelām bi-eyyi vechin kān çünki ḳabīle-i cān rūy-ı zemīnde bu vechile fesāda (23) iştiḡāl itdiler ise Ḥaķķ sübhānehū ve te'ālā daḥı İblīs'i semā-yı dünyā meleklerine serdār idüp yitmiş 'alem ve her 'alemdede yitmişer biñ melek ile zemīne (24) gönderüp tātife-i cinniyyān ile muḥārebe idüp benī cānuñ ekşerini ihlāk, baķıyyetü's-süyūf olanları maḡlūben ve

¹⁹³⁴ *el-Yenābī'* Ebū Ya'kūb İshāk b. Ahmed es-Sicistānī (ö. 393/1003 [?])'nin Allah, akıl, nefis, eflāk, cennet, cehennem ve melekler gibi kırk ruhanī meseleyi konu edinen bir eseridir. Avni İlhan, "Ebū Ya'kūb es-Sicistānī", *DİA*, C: X, s. 252-253.

menküben şu‘b-ı cebel-i kâf (25) ve cezâ’ir-i bahr-ı muhîte tîrd u ilkâ idüp vech-i arzı levş-i bağı u fesâdlarundan pâk itdiler. Pes fermân-ı ilâhî bu vechile şudûr itdi ki İblîs harb (26) u kıtâle me’mûr olan cemâ‘at-i ferîştegânla cin tâ’ifesinüñ hâlefî olup rûy-ı zemînde ilâ-mâşâ‘allâh mekş ü ârâm kılalar. (27) Ve bi’l-cümle rûy-ı zemînüñ zimâm-ı şaltanatı kabza-i taarruf-ı İblîs’e teslim olunup ve ba‘de hâze’t-tekrîmât ehl-i ‘âlem-i ‘ulvî vü süflî bihterîn-i maḥlûkât (28) ‘Azâzîl olduğına yakîn ḥâşıl itdiler. Velâkin münâdî-i każâ-yı ezeli peyâpey, mışra‘ :

1935 هیهات کزو بتر کسی نیست

nidâsın idüp ve ḥayyâtîñ-i kader (29) ḥil‘at-i nekâl ve bürde-i vebâli İblîs’üñ kâmetine biçüp ve sâķî-i sū-i ḥâtîme ke’s-i ḥizlândan ḥamr-ı la‘net saķy idüp ‘âķîbetü’l-âķîbe raḥt u ğurûr u pindâr (30) anı girdâb-ı recîmîde ser-geşte vü ḥ‘âr ideceginden kimesnenüñ ḥaberi ve kendünüñ daḥı âġâhı olmayup cümle emlâkden kendüyi efḍal (31) gördi. Rubâ‘î:

مغرور پس پرده پندار نشست

می پندارد که در کفش چیزی هست

چون پرده ز پیش کار او بردارند

1936 بیند که به جز باد ندارد در دست

(32) Ḥulâşa-i kelâm süknâ-yı zemîn meleklerüñ ḥoşına gelüp ve zemînde ‘ibâdet âsânter olup niçe vücûh ile çehre-i ḥâke gönül virdiler. (33) Pes nâġehân, nazm:

چه بندی دل درین کاخ دلاویر

1937 که چون جا گرم کردی گویدت خیر

کسی کو دل بر این گلزار بندد

1938 چو گل زآن بیشتر گرید که خندد

(34) ebyâtınüñ mefhûmı sem‘-i hûşlarına resîde olup cānib-i Ḥaḳḳ’dan fermân-ı każâ vârid oldı ki çün ki ḳalbüñüzi dünyâya ḳayd itdünüz imdi (35) vaķt-i rıḥlet ve

1935 Ne yazık ki ondan daha kötü durumda olan bir kimse yoktur.

1936 Aldanmış kişi zan perdesinin arkasında oturup kaldı. Elinde bir şey olduğunu zannetti. Perde onun durumunun önünden kalkınca elinde rüzgârdan başka bir şey olmadığını gördü.

1937 Bu gönül çekici köşk ondan ötürü soğuktur ki yerini ısıtınca sana hemen kalk der. Nizâmî, **Hüsrev ve Şîrîn**, trc. Sabri Sevsevil, İstanbul, Maarif Basımevi, 1955, s. 87.

1938 Bu dünyaya gönül bağlayan kimsenin tıpkı gül gibi gülmesinden daha çok ağlaması olur. Nizâmî, **Hüsrev ve Şîrîn**, trc. Sabri Sevsevil, s. 342.

zamān-ı naql ü hareketdür diyüp melâ'ike 'azli muḳarrer bilüp âsümāna şu'ūd için tehiyye-i esbāb eyleyeler diyü ¹⁹³⁹ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً (36) إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً 1939 Melâ'ike daḥı bu ḥaberdan telḥkām olup “Biz ḥod tesbīḥ u taḳdīsde taḳşīrāt itmez iken sefk-i demā (37) ve fesād fī'l-arz iden ṭā'ifeyi bizüm yerimüze ḥalīfe itmekde ḥikmet nedür?” diyüp ¹⁹⁴⁰ وَأَنحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ 1940 mefhūmun söylediler. Bu ḳavl-i melâ'ikeden murād ferīştegān-ı zemīn olmaḳ i' tibārıyladur. Ve Kāşif-i esrār-ı yaḳīn (39) Mevlānā Celāleddīn ḳuddise sırruh daḥı *Meşnevi-i Şerīf*’ün bu maḥallinde işbu vechi buyurmuşlardur. Ammā ḥiṭāb melâ'ikenün 'umūmuna olursa (40) Ḥaḳḳ celle celāluḥ her bir kāra mübāşeret olınmazdan evvel müşāvere lāzım idügin bu āyetün zımnında 'ibādıyıcün ta'lim idüp ḥuşuşan (41) Ḥaḳḳ celle ve 'alā şun' u fī'li ve her kārında kimesne ile müşāvere itmekden müstaḡnī bir pādīşāh-ı münezzeh iken 'umūm-ı melâ'ikeye şūret-i müşāverede [282^b] (1) yeryüzünde Ādem'i ḥalīfe itsem gerek diyü ḥaber virüp melâ'ike daḥı Ādem'ün istiḥlāfında olan sır u ḥikmeti bilmek için ve ḥilḳat-i ḥalīfeye ziyāde (2) müteveccih olmaḳ için su'āl itdiler ne ān ki i'tirāz ola. Bu bābda beyne'l-müfessirīn ve'l-muḥaḳḳıḳīn çok baḥş ü cedel vāḳı' olmuştur. Velākin Saīdüddīn-i (3) Fergānī¹⁹⁴¹ muḳaddeme-i *Şerḥ-i Tā'ıyye*'de vech-i aḥsen üzere taḥḳıḳ itmekle 'āşık-ı şādık ve ehl-i derdün ḥāline muvāfık olan iḥvān-ı şafā müstefid olsun diyü (4) muḥaḳḳıḳ-ı mezkūruḥ taḥḳıḳi 'ibāretiyle baş olındı.

[Maṭlab: Der-taḥḳıḳ-i Fergānī der-ḥiṭāb bā-melâ'ike bi-ḳavl-i kerīm-i إِنِّي جَاعِلٌ أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً ve ḳavl-i īşān be-Ḥudāvend-i te'ālā bi-güftār-ı الدِّمَاءَ]

Ḳāle ḳuddise sırruh: چون آخرین مراتب کلی اعتدالات که آثار و احکام آن برزخیّت اولند که (5) درجه اعتدال انسانی بود و او صورت و مظهر آن برزخیّت مذکور و حکم امور جمله در وی واقع است. پس همین که آن تجلی باین مرتبه اعتدال (6) انسانی رسید، سیر کلیش، من حیث المراتب والحقایق الکلیّه تمام شد و دورش به وی منتهی گشت و اول عین

¹⁹³⁹ “Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım.” Bakara 2/30.

¹⁹⁴⁰ “Biz seni eksiksiz bilirken ve durmadan övgü ile tenzih ederken orada fesat çıkaracak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın?” dediler. Bakara 2/30.

¹⁹⁴¹ Ebū Osmān Saīdüddīn Muhammed b. Ahmed el-Kâsânî el-Fergānî (ö. 699/1300) Ekberî ekolün en önemli temsilcilerinden biridir. Sadreddīn-i Konevî'nin talebelerinden olan Saīdüddīn-i Fergānî Konevî'nin Kasīde-i Tâiyye derslerine katılmış ve bu derslerin neticesi olarak *Meşâriku'd-Derârî: Şerhu Tâiyyeti İbn Fâriz* isimli Farsça şerhini kaleme almıştır. bkz. Mahmut Erol Kılıç, “Fergānî, Saīdüddīn”, *DİA*, C: XII, s. 378-382.

آخر آمد. لا جرم تعیین و تخمیر (7) این مزاج و صورت درین عرضِ آخرین که مظهر کمال جمعیت آن تجلی خواست شد، جز به استعمال حقیقت "یدّین" میسر نتوانست شد، به استعمال (8) مطلق یمین که جهت حضرت وجوب است و مستند جمله حقایق الهی اسمائی و عالم ارواح بما اشتمل من الأرواح الكلية و قواها الجزئية (9) المسماة بالملائكة، و نه باستعمال مطلق شمال که حضرت معلومات و امکانست که مستند حقایق کونی و طبیعت عناصر و مولدات و جمله (10) قوای ارضی است، لا جرم در زمان مباشرت تسویه آن صورت با ملائکه که همچون اجزای حقیقت "یدّین" و قوای او بودند، و استعمال "یدین" (11) تماماً بر حقایق ایشان مرتّب، پس خطاب مناسب بود که ﴿إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً﴾ پس چون ملائکه درین نشأت امعانِ نظر (12) بذل کردند، احکام کثرات امکانی متضاعف دیدند، و قوّة غضبی که موجب تغلب و قهر، و قوّة شهوی که مستلزم معصیت و شرّست، (13) درین نشأت غالب یافتند، و نشأت خود را که فرع حضرت وجوب است، منشأ قدس و طهارت و کمال انقیاد و طاعت ﴿لَا يَعْصُونَ اللَّهَ﴾ (14) مَا أَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ مشاهده کردند، و آن سرّ و امر الهی را که در وجود ساریست، در خود به حسب نشأت خود به صفت (15) وحدت و نزاهت از احکام تضادّ و کثرت، متصف دیدند. لا جرم به این معنی خود را از انسان به حلیه کمال تشبیه آراسته تر شمردند، (16) و به سبب این گمان، خویشتن را به هر منصب عالی و رتبه رفیع از سزاوارتر دانستند. و ازین معنی غافل ماندند که کمالی که مطلوب (17) حقیقی است جمعست میان وحدت و کثرت، و شایستگی منصب خلافت مشروط است به کمال مضاهمت حضرت ذات مرتبه الوهیت (18) که جامعند میان احدیّت و واحدیّت اولاً، و میان ظاهر وجود که منبع اسماء الهی است و میان ظاهر علم من حیث تعلّقه بالمعلومات که (19) بحر امکانش گویند و مجمع حقایق کونی است ثانیاً، چه آن تجلیّ اول که منشاء و مرجع همه کمالات است، چنانکه به وحدت احدیه در وحدت (20) وجود ظاهر که متعلّق تنزیه و تقدیس ایشان است در حضرت علم و امکان و در جمله حقایق معلومات تابعه و متبوعه هم ساریست، (21) و کمال اسمائی تماماً موقوفست بر آنکه آن تجلی از هر دو حیثیت بر مراتب مرور کند، و به خواص هر مرتبه منصّب شود تا همه را به رنگ همه (22) بر آورد و خود را در همه بر خود و همه عرضه کند. پس چون ملائکه، ازین معنی غافل بودند و غایت کمال حقیقی که مطلوبست در تنزیه (23) و تقدیس دانستند و نشأت آدمی را به احکام کثرت و اختلاف منصّب دیدند، لا جرم از مبلغ علم و مرتبه خود به مطالبه برخاستند و (24) گفتند: ﴿أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا﴾ بِقُوَّتِهِ الشَّهْوِيَّةِ ﴿وَيَسْفِكُ الدَّمَاءَ﴾ بِوَاسِطَةِ قُوَّتِهِ الْغَضَبِيَّةِ ﴿وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ﴾ أَيْ بِالْوُجُودِ الَّذِي (25) اَظْهَرْنَا بِنُورِهِ وَطَهَّرْنَا بِحُكْمِهِ وَخَدَّتِهِ وَبَسَاطَتِهِ عَنْ أَحْكَامِ الْكَثْرَةِ الْإِمْكَانِيَّةِ فَبِتِلْكَ الطَّهَارَةِ نَذْكُرُكَ بِمَا يُوجِبُ تَنْزِيهَكَ عَنِ التَّلَبُّسِ (26) بِأَحْكَامِ الْكَثْرَةِ ﴿وَنُقَدِّسُ لَكَ﴾ بِمَا عَرَفْنَاكَ مِنْ حَيْثُ وَجُودِ الْوَاحِدِ الْمُنَزَّهِ عَنْ أَحْكَامِ التَّضَادِّ وَالْإِخْتِلَافِ وَالْكَثْرَةِ وَالْإِتِلَافِ. (27) پس زبان جمعیّه ذات من حیث مرتبه العلم و حضرت الالوهیّه، جواب ایشان باز داد که: ﴿إِنِّي أَعْلَمُ﴾ فِي هَذِهِ الْقَضِيَّةِ، إِنَّ الْكَمَالَ (28) فِي الْجَمْعِيَّةِ، وَهِيَ لِهَذِهِ الصُّورَةِ الْغَضَبِيَّةِ الْآدَمِيَّةِ ﴿مَا لَا تَعْلَمُونَ﴾ مِنْ حَيْثُ نَشَأَتِكُمْ وَحَالِكُمْ وَمَرَّتَبَتِكُمْ.¹⁹⁴² سؤال: پس در خطاب ﴿إِنِّي﴾ (29) جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً با ملائکه چه فائده

¹⁹⁴² Eserleri ve hükmü ilk berzahıyyet olan küllî i'tidal mertebelerinin sonuncusu, beşerî i'tidal mertebesidir. [İlk üç i'tidal mertebesi madenî, nebâtî ve hayvânî olarak zikredilmiştir.] Ve o zikredilen berzahıyyetin suret ve mazharıdır, işlerin hükümleri tamamıyla onda bulunmaktadır. Böylece o tecelli, bu beşerî itidal mertebesine ulaştığında onun siretinin tamamı küllî mertebeler ve hakikatler bakımından tamamlanmış oldu ve devri sonunda ona döndü. Böylelikle başlangıç sonun aynı oldu. Şüphesiz bu mizac ve suretin belirmesi ve yoğrulması o tecellinin bütünlüğünün kemalinin mazharı olacak bu son bildirimde "yedeyni" hakikatini kullanılmaksızın mümkün olamazdı. Vücub hazretinden yemin (sağ)ın mutlak surette kullanılması, esmai ilahi bütün hakikatlerin dayanağı, küllî

بود؟ جواب: در آن خطاب با ملائکه دو نوع فائده عظیمه کلیه بود هر یک متضمن فواید (30) بسیار. یکی تعظیم و تفضیم آدم، دوم تعظیم و تکمیل ملائکه علیه السلام. و وجه تقریر آنست که چون مقصود اوّل حصول کمال اسمائی (31) و تمام ظهور و اظهار بود، و آن موقوف بود بر آنکه هر چه در قوت باشد به فعل آید و آدم علیه السلام صورة کلی و مظهر جمعی (32) آن حقیقت برزخیّت بود که جمله حقایق اسمائی و کونی به مظاهرها نسبت به آن برزخ جمله اجزائند، و خضوع جزو مر کلّ را لازم است، (33) چه کمال او، بآن متعلّق است، و لکن به شرط علم جزو بکلیّت آن کل، و بحکم سرایت اثر احدیّت آن تجلی احدی جمعی درین جمله حقایق که (34) کالاًجزائند، در هر یک حکم عصیّت و انانیتی و انکار عظمت غیر خود، ثابت بود که اگر ظهور آن انکار و عصیّت و پندار در مقابله (35) امر الهی واقع شدی موجب لعن و طرد کشتی، چنانکه نسبت با ابلیس شد. لا جرم رحمت و عنایت الهی چنان اقتضا کرد که در اوّل (36) فطرت آدم با ملائکه خطایی به

ruhları kuşatan ervah âlemi ve Malumat ve imkan hazreti olan Şimal'in mutlak surette kullanılması ki o kevnî-tabîî tüm hakikatlerin dayanağı, unsurların, müvelledâtın ve tüm kuvvelerin arzıdır, şüphesiz bu suretin "yedeyni" hakikatinin eczası ve onun kuvvesi olan melekler ile tesviyesinin başlama zamamında ve yedeyni'nin kullanılması tamamen onların hakikatleri üzere düzenlenmiştir ve bu hitap "Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım." (Bakara 2/30) hitabına münasiptir. Melekler bu meydana gelişe im'ân-ı nazar ile baktıkları (sorgulayıcı oldukları) için imkân alemine ait çokluk hükümlerini kat kat fazla gördüler. Zorluk gösterme ve galip gelmenin gereği olan gazab kuvveti ile günah ve kötülüğün gereği olan şehvet kuvvetini bu meydana getirmede galip olarak buldular. Ve vücub hazretinin parçası olan kendi ortaya çıkışlarını, "Allah'ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmeyen ve kendilerine emredileni yerine getiren melekler vardır." (Tahrîm 66/6) ayeti hükmünce kutsiyet, saflık, büsbütün boyun eğiş ve ibadetlerin kaynağı olarak gördüler. Böylece varlıkta sirayet eden bu sırrı ve ilahî emri kendilerinde kendilerinin neş'etleri hasebiyle zıtlık ve çokluk hükümleri yerine vahdet ve saflık sıfatı ile nitelenmiş gördüler. Hiç şüphesiz bu anlamda benzerliğin kemalinin nitelikleri bakımından kendilerini insandan daha süslenmiş saydılar ve bu zanları sebebiyle kendilerini her yüce makama ve yüksek rütbeye ondan daha layık gördüler. Bu yüzden hakiki maksat olan kemalin, kesret ve vahdetin cem'inde olduğundan; hilafet makamına layıklığın ahadiyyet ile ilk vahidiyyet arasında, ilahî isimlerin kaynağı olan varlığın zâhiri arasında ve ma'lûmâta taalluku açısından imkân denizi ve kevnî hakikatlerin kaynağı olduğu söylenen ilmin zâhiri arasında câmi' olan ulûhet mertebesinin ve zat hazretinin benzerliğinin kemaline bağlı olduğundan gafil kaldılar. Bütün kemallerin kaynağı ve döndürüleceği yer olan bu ilk tecellidir. Öyle ki onların tenzih ve takdisine müteallık olan zahiri varlığın birliğinde vahdet-i ahadiyyet sirayet etmiştir. Aynı şekilde onların sonsuz hükümleri, itibarları ve işlerin çokluğunun kaynağı olan vahidiyyeti açısından da ilim ve imkân hazretinde ve tüm hakikatlerde kendisine uyulan malumat geçerlidir. İsimlere ait olan kemal tamamıyla her iki bakımdan mertebeler üzere geçip giden bu tecelliye bağlıdır. Her bir mertebenin niteliklerine göre herkesi herkesin rengine eriştirmek için renklendirir. Ve kendini her şeyde kendisi ve her şey üzerinde gösterir.

Melekler bu manadan gafil oldukları gibi istenilen hakiki kemalin nihayetini de tenzih ve takdiste gördüler ve Âdem'in yaratılışını çokluk ve ayrılık hükümleri ile boyanmış bildiler. Şüphesiz ilimlerinin çokluğu ve mertebeleri sebebi ile haklarını geri isteyip şöyle söylediler: "Orada fesat çıkaracak birini mi yaratacaksın? -şehvet kuvvetleri ile- Kan dökecek birini mi (yaratacaksın)? -gazab kuvveleri aracılığı ile- Biz seni övgü ile tenzih etmekteyiz." (Bakara 2/30): Yani bir varlık ile ki onun nuru ile bizi ortaya çıkardı, vahdetinin hükmü ile bizi temizledi ve imkân ve kesretin hükümlerinden bizi arındırdı. Bu temizlenme sayesinde çokluk hükümleri ile kuşanmaktan tenzihin gerektirdiği şekilde seni zikrederiz. "Seni takdis ederiz." (Bakara 2/30): Zıtlık, ihtilaf, kesret ve ülfet hükümlerinden münezzeh olan tek varlık olmak bakımından seni tanıdık. Dolayısıyla, zatın bütünleştirici dili, ilim mertebesi ve uluhet hazreti açısından onlara şu yanıtı verdi: "Şüphe yok ki ben bilirim. -Bu cümlede kemal cem'iyettedir, bu, insana ait unsurların suretleri yönüyledir.- "Sizin bilmediklerinizi." (Bakara 2/30): Sizin ortaya çıkışınız, hâlleriniz ve makamlarınız bakımından. Saîdüddîn Saîd Fergânî, **Meşâriku'd-Derârî: Şerhu Tâiyyeti İbn Fâriz**, s. 47-49.

صورت مشورت بفرماید تا آن مقدار از انکار و انانیت که به حکم جمعیت بالقوه در ایشان (37) کامن بود بالفعل ظاهر شود تا در وقت عرض آدم بر ایشان به صورت وصف کائیت که در معنی خلافت مندرج بود. (38) آن پندار اوّل بکلی زوال پذیرفته باشد، و عند مقابله الأمر بالسجود که کمال ایشان به آن منوط بود، از حکم آن پندار و اثر آن (39) انکار هیچ ظاهر نشود و در خضوع و خشوع او که خضوع جزؤست مر کل را طوعاً مبادرت نمایند و به کمال خود متحقق شوند، (40) و اثر شمول آن رحمت آنست که آن خطاب سنّتی و دستوری شد در باب مشورت در کارها، هر چند در عقل و رأی کمال (41) استقلال و استعداد حاصل باشد، و این مسئله دلیست بر آنکه ملائکه و عقول و نفوس را در علوم علی العموم ترقّی واقع است، [283^a] (1) وچنان نیست که بعضی از ایشان را هر چه هست بالفعل حاصل باشد چنانکه اکثر فلاسفه گفتند. وَاللّهُ أَعْلَمُ بِحَقِيقَةِ الْحَالِ.¹⁹⁴³

Nazm (2):

هست دگان حق تن انسان
اندرونش صفات الرحمن

پس تو در خود بین صفات خدا
گرچه اندک بود بدان ز صفا

(3) که چه سانس آن صفات منیر
سیر کن زین قلیل سوی کثیر

زین صفات قلیل رو سوی اصل
مکن اندر میان هر دو تو فصل¹⁹⁴⁴

¹⁹⁴³ Soru: Allah'ın meleklerle yönelik "Yeryüzünde bir halife yaratacağım." hitabında nasıl bir fayda vardır? Cevap: Meleklerle yönelik bu hitapta iki büyük küllî fayda vardır ve bunların her biri birçok fayda içerir. Biri Âdem'in yüceliği ve büyüklüğü, ikincisi meleklerin yüceliği ve tamlığıdır. Bunun açıklaması şöyledir: Çünkü ilk maksat esmaya ait kemal ile ızhar ve zuhurun tamamını elde etmektir. Bu kuvvede olan her şeyin fiile gelmesine bağlıdır. Âdem (a.s.) bu berzahiyet hakikatının küllî suret ve mazharı idi. İsimlere ve varlığa ilişkin tüm hakikatler ortaya çıkış yerlerine nisbetle bu berzahn parçası gibidir. Baş eğme her parça ve bütün için gereklidir. Her bir hükümde asabiyyet, enaniyyet, kendinden başkasının yüceliğini inkar sabit oldu. Eğer bu inkâr, asabiyyet ve zannın zuhuru ilahî emrin mukabilinde gerçekleşirse lanet ve uzaklaştırmayı üzerine çeker. İblis'te olduğu gibi. Şüphesiz ilâhî rahmet ve inayet bu şekilde iktiza etti ki başlangıçta Âdem'in fitratı, bilkuvve onlarda gizli olan inkâr ve enaniyyet bilfiil zâhir oluncaya kadar melekler ile meşveret sureti ile hitap buyururdu. Âdem'in sureten ve tamlık ve büyüklük sıfatı ile onlara arz edildiği vakte kadar –ki bu hilafet anlamını içermektedir– bu ilk zanları yok olmuştur. Ve secde emrinin karşılığında –ki onların kemâlî bunu gerektirir– bu inkârın hükmü ve zannın eseri ortaya çıkmadı. Ve onun huzu ve huşuunda –ki huzu bir parçadır– tamamını isteyerek hemen yerine getirdiler ve kendi kemallerini gerçekleştirdiler. Bu rahmetin kapsamının etkisi şudur: Bu hitap işlerin meşvereti konusunda sünnet ve ruhsat oldu. Her ne kadar akıl ve düşünmede bağımsızlık ve yatkinlığın kemali ortaya çıksa da ve bu mesele meleklerin, akılların ve nefislerin ilimlerde umûm üzere terakki ettiğine delil ise de felsefecilerin dediği gibi onların bir kısmını her ne olursa olsun bilfiil ortaya çıkarması söz konusu değildir. Hâlin hakikatini en iyi Allah bilir. Fergânî, **Meşâriku'd-Derârî**, s. 50-51.

¹⁹⁴⁴ İnsan bedeni Hakk'ın dükkanıdır. Onun içinde Rahman'ın sıfatları vardır. Her ne kadar

(4) İmdi taḥkīkāt-ı mezbûre ma‘lûmuñ olduysa ol mebde‘-i lâ-yezâl ve pâdişâhân-ı bî-mişâlûñ meşîyyet-i ezeliyye ve irâdet-i ‘aliyyesi levḥ-i ḳazâda (5) maḥfûz olan ḥükm-i icmâlîsin şüret-i tafşilde ibrâza ta‘alluḳ itmekle ḥilâfet-i Âdem’i melâ’ikeye iḥbâr anlar daḥı ḥikmet-i ḥafîyyeden istiḥbâr ile (6) levḥ-i Âdem’de meknûz olan ḥazâ’in-i ḥaḳâ’iḳ-ı esmâ vü şıfâtûñ esrârını miftâḥ-ı rumûz olan zebân-ı Âdem’den ızhâr bu gûne su’âl ü cevâba (7) menûṭ olup melâ’ike daḥı ‘ibâd-ı mükerreremûn ve cemî‘-i zünûbdan ma‘şûmûn olmaḡla şüret-i i‘tirâzda olan su’âlleri izn-i ilâhiye (8) maḳrûn olduḡını tefhîm içün kâşif-i esrâr Mevlânâ Ḥudâvendigâr cânib-i melâ’ikeden Âdem ‘aleyhisselâma bi-tarîḳi’l-ḥikâye irâd idüp (9) buyururlar ki: Melâ’ike Âdem’e eyitdi: Ey mükerrerem Âdem!

حکم حق گسترد بھر ما بساط

Ḥaḳḳ sübhânehû ve te‘âlânûñ ḥükmi bizden ötüri bisâṭ-ı izn ü raḥmet (10) döşedi. Böyle diyü ki

(2668/2708) کہ بگوئید از طریق انبساط

tarîḳ-i inbisâṭdan söyleñüz. Ya‘nî ref‘-i ḥicâb idüp ve gönülünüzde olanı iḥfâ itmeyüp (11) her ne var ise münbasiṭ olup cenâbuma ‘arz idüñüz, size izn ü icâzetdür. İmdi

هرچه آید بر زبانتان بی حذر

lisânunuza her ne gelürse (12) ḥavf u ḥazersüz söyleñ.

(2669/2709) همچو طفلان یگانه با پدر

Yegâne ve kıymetlü olan eṭfâl pederlerine söylediḡi gibi. Ya‘nî peder u mâderûñ (13) yekdânesi olan tıfl-ı nâ-resîde vâlideynine diline geleni söyleyüp ve tıfluñ cümle güftârı mâder u pederlerine ḥoş gelüp tıfla şefḳat (14) itdükleri gibi siz daḥı münbasiṭ olup lisânunuza geleni söyleyüñüz. Ve câ’izdür ki şüret-i i‘tirâzda olan su’âlümüz ile mu’âḫeze olunuruz mülâḥazasında (15) olmañuz.

زآنکه این دَمها چه گر نالایقست

Zirâ ki bu sözler egerçi sizden benüm cenâb-ı kibriyâma nâ-lâyıḳ ve nâ-revâdur velâkin

(2670/2710) رحمت من بر غضب هم سابقست

saflıḡından ötüri az olsa da sen kendinde Allah’ın sıfatlarını görmeye bak. O aydınlatıcı sıfatların adı nedir? Bu az olandan çok olana doğru yönel. Az olan bu sıfatlardan asıl tarafına doğru git, iki yer arasında kalma, ayrıl. Câmi, *Nakdu’n-Nusûs fi Şerhi Nakşi’l-Fusûs*, s. 88-89.

(16) benüm rahmetüm gâzab üzerine hem sâbıkdur. Ya‘nî ber-fehvā-yı سَبَقْتُ رَحْمَتِي
¹⁹⁴⁵ غَضَبِي cemālüm celālüme gâlib ve rahmetüm deryası âteş-i gâzabı muṭfi vü
sâbıkdur. (17) Pes vâkı‘ olacaq su‘aller egerçi min-hayşü’s-şüre memlûkden mâlike
lâyık degüldür fe-ammā ezel-i âzâlde ben size Âdem’ün hilâfetinden haber
virecegüm (18) ve siz daḥı bu vechile su‘aller idüp niçe esrâra vâkıf olacağunuz ve
cümle ef‘âl ü akvâlünüz rızâma muvâfık ve siz ma‘şüm ve merḥüm (19) olduğunuz
‘ilmümde mûndericdür. Fe-izā kâne kezâlik

از بی اظهار این سبق ای ملک

bu sebķ-i rahmet ve taḳaddüm-i ‘ināyeti ızhâr eylemek için (20) ey melek,

(2671/2711) در تو بنهم داعیه اشکال و شک

senün vücūdında şekk ü işkāl dā‘iyesini vaz‘ iderüm. Murād cümle-i melā’ikedür.
Yohsa maḳşūd yalnız (21) bir melek degüldür. Ve şimden şöıra olan beyt daḥı
böyledür. Pes Hâḳḳ te‘âlā eyitdi: Ey melek bu şekk ü işkālî anuñçün tehiyye
itmedüm ki

تا بگوئی و نگیرم بر تو من

(23) ol su‘âl ve i‘tirâz ve nâ-lâyık olan sözi söyleyesün. Ve ben senün üzerüne
tutmayam. Ya‘nî sözi senden zelle ‘add itmeyem ve mu‘âheze (24) kılam. Ve bir
sırrum daḥı budur ki

(2672/2712) مُنْكَرٍ جَلَمَ نِيَّارَ دَمِ زَدَنَ

benüm ḥilmüme münkir olan dem urmağa ḳâdir olmaya. Ya‘nî lâ-cerem cürm ile
‘uḳûbet (25) itmek Hâḳḳ te‘âlāya vâcibdür. Zîrâ ‘ādildür. Ve cürm daḥı be-her ḥâl
müceb-i ‘iḳâbdur. Kebâ’ire tevbe itmedin fevt olanı Hâḳḳ te‘âlā (26) maḡfîret itmez
diyü i‘tikâd-ı fâsid idüp benüm ḥalim ü ḡaffâr ve kerîm ü settâr ve erḥamu’r-râḥimîn
ve ra’ûfu’l-müzḡnibîn olduğumı inkâr idenler (27) rahmetüm gâzabımı sebķ itdüğün
görüp dem-beste ḳalalar. ¹⁹⁴⁶ وَقَالَ لَقَدْ دَخَلَ الْجَنَّةَ رَجُلٌ لَمْ يَعْمَلْ خَيْرًا قَطُّ. عَلَيْهِ السَّلَامُ: كَمَا رَوَى عَنِ النَّبِيِّ قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: لَقَدْ دَخَلَ الْجَنَّةَ رَجُلٌ لَمْ يَعْمَلْ خَيْرًا قَطُّ. وَقَالَ النَّبِيُّ: مَا تَقُولُونَ فِي رَجُلٍ مَاتَ وَهُوَ لَا يَحْسَنُ الظَّنَّ بِاللَّهِ فَقَامَ رَجُلَانِ وَقَالَ: لَا نَعْلَمُ إِلَّا شَرًّا. وَقَالَ النَّبِيُّ: الْتَارَ. عَلَيْهِ السَّلَامُ: (28)

¹⁹⁴⁷ فَقَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: هَلْ عَبْدٌ (29) مُذْنِبٌ وَرَبٌّ غَفُورٌ.

¹⁹⁴⁵ Rahmetim gazabımı geçmiştir. Buhârî, “Tevhid”, 7553; Müslim, “Tevbe”, 15 (2751).

¹⁹⁴⁶ Hz. Peygamber’den şöyle rivayet edilir: Hiç hayır işlememiş bir kimse de cennete girecektir. Ebû Ya‘lâ el-Mevsîlî, **Müsned**, C: II, s. 284, nr. 1001.

¹⁹⁴⁷ Yine şöyle nakledilir: Hz. Peygamber çevresindekilere Allah hakkında hüsn-i zan beslemeden ölmüş birisi hakkında ne düşündüklerini sorunca iki adam kalkıp şerden başka bir şey bilmiyoruz dediler. Geri kalan da onun yeri ateştir dediler. Hz. Peygamber “Kul günahkâr da Rab çok bağışlayan

Nazm:

Bende işi dā'imā nokşān olur

Ḥaqq'a lāyık 'afv idüp gufrān olur

Luṭfı çü qadr kullara fazlı 'imād

(30) Eyledüm ben qavle aña i' timād

Ger cihān ḥaqqına gufrān eyleye

Bahr-ı cūdundan ne nokşān eyleye

el-Ḥaşıl ey qavm! Ḥaqq te'ālā meleklerle (31) eyitdi:

صد پدر صد مادر اندر جلم ما

(2673/2713) هر نفس زاید در افتد در فنا

Bizüm ḥilmümüzde şad peder u māder her nefes toğar fenāya düşer. Ya'nī telāṭum-ı (32) biḥārdan bir ānuñ içinde niçe yüz biñ emvāc zāhir u peydā olduğu gibi bizüm daḥı deryā-yı ḥilm ü re'fet ve biḥār-ı cūd u raḥmetümüz bir vechile (33) muḥīṭ-i bī-sāḥıldür ki her bir nefesde niçe yüz biñ peder ü māder ve erbāb-ı şefkatüñ merḥamet ü re'feti ol deryā-yı raḥmetümüzün temevücünden (34) zuhūra gelüp girü deryā-yı raḥmetümüzde maḥv u nā-bedīdār olur. كَمَا قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: جَعَلَ اللَّهُ الرَّحْمَةَ مِائَةَ جُزْءٍ، فَأَمْسَكَ عَنْدَهُ تِسْعَةً وَتِسْعِينَ (35) جُزْءًا، وَأَنْزَلَ فِي الْأَرْضِ جُزْءًا فِيهَا يَتَرَاخُمُ الْخَلْقُ، حَتَّى أَنَّ الْفَرَسَ لَتَرْفَعَ حَافِرَهَا عَنْ وَلَدِهَا، خَشْيَةً أَنْ تُصِيبَهُ. ¹⁹⁴⁸ وَرُوي أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ (36) صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَمْشِي فِي بَعْضِ سِكَكِ الْمَدِينَةِ مَعَ أَصْحَابِهِ فَاقْسَمَتْ عَلَيْهِ امْرَأَةٌ أَنْ يَدْخُلُوا فِي مَنْزِلِهَا فَدَخَلُوا فَرَأَوْا نَارًا مُضْرَمَةً (37) وَأُولَادَ الْمَرْأَةِ يُلْعَبُونَ حَوْلَهَا. فَقَالَتْ: يَا نَبِيَّ اللَّهِ، أَللَّهُ أَرْحَمُ بِعِبَادِهِ أَمْ أَنَا بِأَوْلَادِي؟ فَقَالَ: بَلَى اللَّهُ أَرْحَمُ فَأَنَّهُ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ. فَقَالَتْ: (38) يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَتُرَانِي أَحَبُّ أَنْ أَلْقِيَ وَلَدِي فِي النَّارِ؟ فَقَالَ: لَا. قَالَتْ: فَكَيْفَ يَلْقَى اللَّهُ عِبْدَهُ فِيهَا وَهُوَ أَرْحَمُ بِهِمْ؟ قَالَ الرَّاوي: فَبَكَى (39) رَسُولُ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَقَالَ: هَكَذَا أَوْحَى إِلَيَّ فَلَمْ يُبَيِّنِ النَّبِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ لَهَا وَجْهَ الْحِكْمَةِ. ¹⁹⁴⁹ وَجَاءَ أَغْرَابِيٌّ إِلَى الرَّسُولِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ (40) فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ

değil midir?” dedi. Taberânî, **Mu‘cemü'l-Kebîr**, C: XIX, s. 147, nr. 323.

¹⁹⁴⁸ Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: Allah rahmeti yüz parçaya böldü. Bundan doksan dokuz parçayı kendine ayırdı. Yeryüzüne geri kalan bir parçayı indirdi. Bu tek cüzden nasibine düşen pay sebebiyledir ki mahlukat birbirlerine karşı merhametli davranır. At, yavrusuna basmamak endişesi sayesinde ayağını kaldırır. Buhârî, “Edeb”, 6000 ; Müslim, “Tevbe”, 17 (2752).

¹⁹⁴⁹ Rivayet edilir ki Hz. Peygamber ashabıyla birlikte Medine'nin sokaklarında dolaşırken bir kadın evlerine girmesi için ona yeminler etti (ısrar etti). Eve girdiklerinde kadının çocuklarının yanan bir ateş etrafında oynadıklarını gördüler. Kadın “Ya Resulallah, Allah mı kullarına daha merhametlidir yoksa ben mi çocuklarıma?” diye sordu. Hz Peygamber de “Tabii ki Allah kullarına merhametlilerin en merhametlisidir.” dedi. Bunun üzerine kadın “Ya Resulallah, sen beni çocuklarını ateşe atmayı isteyen birisi olarak mı görüyorsun diye sordu?” Resulullah “Hayır.” diye cevap verince kadın “Allah kullarına karşı çok merhametli olduğu hâlde onları nasıl ateşe atar?” dedi. Rivayet eden kişi şöyle devam eder: Bunun üzerine Hz. Peygamber ağladı ve şöyle dedi: “Bana vahyedilen şey bu.” Hz.

مَنْ يُحَاسِبِ الْعِبَادَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ؟ قَالَ: اللَّهُ يُحَاسِبُ. قَالَ: اللَّهُ يُحَاسِبُ نَفْسَهُ؟ قَالَ: نَعَمْ. فَضَحِكَ الْأَعْرَابِيُّ وَضَحِكَ رَسُولُ اللَّهِ
(41) عَلَيْهِ السَّلَامُ. 1950

Hulāşa-i kelām yā Ādem! Haḫḫ te‘ ālā eyitdi:

چلم ايشان كفف بحر حلم ماست

Māder ü pederüñ evlādına olan ḥilm ü şefḫāti [283^b] (1) ve mine’l-‘arş ile’ş-şerā cemī‘-i ‘ālemyānuñ birbirine ḥubb u ülfet ve re’fet ü merḥameti bizüm biḥār-ı ḥilm ve deryā-yı rahmetümüzüñ kefi ve emvācından ḥāşıl olmuş (2) bir ḫatresi ve ḥabābidur. Hāl-i ān ki

كف رَوْد آيد ولي دريا بجاست (2674/2714)

kef gelür gider maḫūlesidür. Ammā deryā-yı rahmet āmed ü refden ‘ālī (3) ve dā’imā yerinde ḫā’im ü bāḫīdür. Zīrā rahmet şifāt-ı ilāhiyyeden olmağla naḫş u zevāl ve iyāb u zehābdan münezzehdür. (4) كَانَ جَالِسًا فِي مَسْجِدِهِ يَوْمًا إِذَا سَقَطَ طَيْرٌ مِنْ جِدَارِ الْمَسْجِدِ وَفِي مَنَاقِرِهِ قِطْعَةٌ طِينٍ فَصَاحَ صَبِيحَةٌ عَظِيمَةٌ فَضَحِكَ النَّبِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ. فَقِيلَ لَهُ (5) فِي ذَلِكَ فَقَالَ: إِنَّ هَذَا الطَّيْرُ يَقُولُ كَمَا إِنِّي لَا أَكْذُرُ بَحْرَ الْفُلْظُمِ بِهَذَا الطِّينِ كَذَلِكَ ذُنُوبُ أُمَّتِكَ لَا يُغَيِّرُ رَحْمَةَ اللَّهِ لِأَنَّهَا أَوْسَعُ مِنَ الْبَحْرِ وَالذُّنُوبِ (6) أَصَغَرَ عِنْدَ اللَّهِ مِنْ هَذَا الطِّينِ لِأَنَّ الرَّحْمَةَ صِفَةُ الْمُؤْمِلِ وَالْمُعْصِيَةَ صِفَةُ الْعَبِيدِ فَصِفَةُ الْعَبْدِ لَا تَغْلِبُ صِفَةَ الْمُؤْمِلِ لِأَنَّ الْحَادِثَ إِذَا قُبِلَ (7) بِالْقَدِيمِ لَا يَبْقَى لَهُ حُكْمٌ وَأَثَرٌ. 1951

خود چه گویم پیش آن دُرّ این صدف

نیست الا کف کف کف کف (2675/2715)

Ḥod ne söyleyin ve ne vechile taḫḫīḫ ideyüm ki (8) peder u māder ve cümle ‘ālemyānuñ şādef-i ḥilm ü re’fet ve ḫışr-ı şefḫat ü merḥameti Haḫḫ celle ve ‘alānuñ dürr-i deryā-yı rahmeti ḫatında degüldür. İllā kefinüñ kefinüñ (9) kefinüñ kefidür. Pes ‘aql-ı ma‘āddan müste‘ār ola merd-i ‘arabī nefs-i levvāme ve muṭma’inneden müste‘ār olan zen-i ‘arābiye ḫasem idüp Ādem’i ḫāḫden (10) ḫāḫ iden pādīşāh-ı lā-yezāl ḫāḫḫıyīçün diyü münāsebet ile ḫāḫīḫat-i insāniyyeden niçe taḫḫīḫler idüp ve

Peygamber bu işin hikmetini o kadına açıklayamadı.

1950 Bir bedevî Hz. Peygamber’e geldi ve dedi ki: “Ya Resulallah kıyamet gününde kulları kim hesaba çekecek?” Hz. Peygamber “Allah.” diye cevap verince adam “Allah kendini de hesaba çekecek mi?” diye sordu. Peygamber efendimiz “Evet.” deyince bedevi güldü, Hz. Peygamber de güldü.

1951 Hz. Peygamber bir gün mescidinde otururken gagasında çamur olan bir kuş mescidin duvarından düşüp de feryat koparınca Resulullah güldü. Etraftakiler de bunun üzerine konuşmaya başladılar. Hz. Peygamber dedi ki: Bu kuş sanki şöyle der: Ben bu toprak parçasıyla kulzüm denizini bulandıramam aynı şekilde senin ümmetinin günahları da Allah’ın rahmetinin dışında değildir. Onun rahmeti denizden daha geniştir. Ve günahlar Allah katında bu toprak parçasından daha küçüktür. Çünkü rahmet rabbin vasfıdır, masiyet ise kulun sıfatıdır. Ve kulun sıfatı Allah’ın sıfatına galip gelemmez. Çünkü hâdis olan kadim olanla karşı karşıya kaldığında onun hiçbir hükmü kalmaz.

vüs‘at-i deryā-yı rahmeti zıkr itdükden şöra (11) girü kâsem ider ki: Ey zen-i mūnisüm!

حقّ آن کف حقّ آن دریای صاف

Ol kef-i deryā-yı rahmet ve mevc-i bihār-ı vahdet olan haḳīkat-i insāniyye (12) haḳḳıyıçün ve ol deryā-yı şāf-ı aḫadiyye haḳḳıyıçün

(2676/2716) کامتحنای نیست این گفت و نه لاف

ki saña her ne dirseñ muṭī‘üm didüğüm imtiḥān (13) ve lāf u güzāf degüldür. Belki benüm sözüm

از سرِ مهر و صفا است و خُضوع

(2677/2717) حقّ آن کس که بدو دارم رُجوع

ser-i mihr ü şafādandur ol kimsenüñ (14) haḳḳıyıçün ki ber-müceb-i aña وَالْيَئِیُّ تُرْجَعُونَ aña rücu‘ tutarum.

گر به پیشت امتحانست این هوس

Eger ḫuzūruñda bu heves imtiḥān ise (15)

(2678/2718) امتحانرا امتحان کن یک نفس

imtiḥānı imtiḥān kıl bir nefes

سرِ میپوشان تا پدید آید سرِ

ser-i ‘arā’is ḫükmüñi setr ü iḥfā eyleme tā ki celāl-i (16) emrüñi görüp sırr-ı derūnum mekşūf ve bedīdār ola.

(2679/2719) امر کن تو هر چه بر وی قادرم

Baña emr eyle her nesneyi ki aña ḳādirüm.

دل میپوشان تا پدید آید دلم

(17) Sırruñı setr eyleme ḥattā benüm sırr-ı derūnum daḫı bedīdār ola. Ve yāḫud göñlüñi benden dirīg eyleme ki benüm göñlüm daḫı rüşen ola. Zīrā مِنَ الْقُلُوبِ إِلَى الْقُلُوبِ

¹⁹⁵² سَبِيل (18) buyurmuşdur. İmdi keşf-i esrār kıl ki

(2680/2720) تا قبول آرم هر آنچه قابلم

tā ḳabül ve fi‘le getürem her ol nesneyi ki ızḫārına ḳādir ü ḳābilüm. (19)

چون کُئم در دستِ من چه چاره‌است

Nice ideyüm benüm elümde ne çāre vardır?

(2681/2721) در نگر تا جانِ من چه کاره‌است

¹⁹⁵² Kalpten kalbe yol vardır.

Nazar eyle gör ki benüm cānum (20) ne kâra mensûbdur. Ve bi'l-cümle merd-i 'arabî zevcine i'timân virüp nefsi levvâme dahı 'aql-ı ma'âddan haqîkat-i hâli haber alup kemâl-i itminâna (21) nâ'il oldı ve hilâf ve tebâyünden halâş olup tarîk-i kavimde râsih dem oldı.

[Ser-i Suhan]

تعیین کردن [زن] طریق طلبِ روزی کنخدای خود را و قبول کردن او

(22) Zen-i 'arabî zevcine rızq talebinüñ tarîkîni ta'yîn eylemesi ve kethudānuñ ol tarîkî kabûl eylemesi beyānuñdadur. Kethudā şāhib ma'nāsınadır ki (23) murād merd-i 'arabîdür.

گفت زن یک آفتابی یافتست

Zen a' rābiye eyitdi: Hālā bir āfitāb-ı dıraşşān olmışdur.

(2682/2722) عالمی زو روشنایی یافتست

(24) Tamāmî-i 'ālem andan rüşenāluğ bulmışdur.

نائب رحمان خلیفه کردگار

Nā'ib-i Raḥmān ve ḥalīfe-i Kirdigār'dur. Ya'nî ol āfitāb-ı salṭanat (25) herkese faẓl u iḥsān ve baḥş u 'aṭāda maẓhar-ı ism-i Raḥmān ve ḥalīfe-i Yezdān'dur. کَمَا قَالَ عَلَيْهِ

السَّلَامُ: اَلْسُلْطَانُ ظِلُّ اللّٰهِ فِي الْاَرْضِ، (26) يَاوَيِّ اِلَيْهِ كُلُّ مَظْلُوْمٍ.¹⁹⁵³

(2683/2723) شهر بغدادست از وی چون بهار

Şehr-i Bağdād ol pādīşāhuñ 'adl ü nişfet ve cūd u mekremetinden bahār olmışdur.

[Maṭlab: Naşihat-i laṭife li'l-mülûk]

کَمَا قَالَ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: حَدُّ يُقَامُ فِي الْاَرْضِ، خَيْرٌ مِنْ اَنْ يُمَطَّرُوا اَرْبَعِيْنَ صَبَاحًا.¹⁹⁵⁴ وَقَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: عَدْلُ (27) السُّلْطَانِ يَوْمًا تَعْدِلُ عِنْدَ اللّٰهِ تَعَالٰى (28) عِبَادَةٌ سَبْعِيْنَ سَنَةً.¹⁹⁵⁵ وَقَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: وَالَّذِيْ نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِيْدِهِ لَيَرْفَعَنَّ لِلْسُلْطَانِ

¹⁹⁵³ Sultan yeryüzünde Allah'ın gölgesidir ve tüm mazlumlara ona sığınır. Bezzâr, **Sünen**, C: XII, s. 17, nr. 5383; Beyhakî, **Şuabü'l-İmân**, C: IX, s. 475, nr. 6984. Ayrıca bkz. Gazzâlî, **et-Tibrü'l-Mesbûk fi Nasîhati'l-Mülûk**, thk.: Muhammed Ahmed Demec, Beyrut, el-Müessesetü'l-Câmiyye, 1407/1987, s. 172.

¹⁹⁵⁴ Hz. Peygamber'den şöyle rivayet edilmiştir: Yeryüzünde uygulanan bir had cezası insanlar için kırk sabah yağmur yağmasından daha hayırlıdır. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, C: XIV, s. 351, nr. 8738.

¹⁹⁵⁵ Sultanın bir gün adaleti Allah katında yetmiş sene ibadete denktir. Gazzâlî, **et-Tibrü'l-Mesbûk fi Nasîhati'l-Mülûk**, thk.: Muhammed Ahmed Demec, Beyrut, el-Müessesetü'l-Câmiyye, 1407/1987, s. 109, 217. ayr. bkz. Aşık Çelebi, **Tercüme-i Tibrü'l-Mesbûk fi-Nasâyihî'l-Vüzerâ Ve'l-Mülûk: İnceleme-Metin**, haz.: Filiz Kılıç, Tuncay Bülbül, Ankara, TÜBA, 2017, s. 61.

الْعَادِلِ إِلَى السَّمَاءِ مِثْلَ عَمَلِ جُمْلَةِ الرَّعِيَّةِ.¹⁹⁵⁶ وَرُويَ أَن قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: (29) إِنَّ الْمُفْسِطِينَ فِي الدُّنْيَا عَلَى مَنَابِرَ مِنْ لُؤْلُؤٍ يَوْمَ
(30) هَاقَّكَ كِي زIKR OLINAN aḥādīṣ-i şerīfeye maẓhar Hāḫḫā ki zīkr olunan aḥādīṣ-i şerīfeye maẓhar (30) olan pādīṣāḥlar vech-i arzda ḥalīfe-i Yezdān ve zıll-i Raḥmān olup nūr-ı ‘adli āfitāb-ı
‘ālem-tāb gibi cihān ü cihāniyāna nūr-baḥş-ı emn-i emān (31) olur. Ve şefkat ü
merḥamet ve iḥsān u ‘aṭıyyesi bārān-ı nīsān iḥyā-yı zemīn itdügi gibi faḫr u fāḫa ve
cevr ü sitemden pejmürde olmuş (32) eşcār-ı vüçüd-ı zu‘afā vü fuḫarāyı iḥyā ve
mānend-i bahār pūr-evrāk u eṣmār irzāk ider. Ve ḥarāb u yebāb olmuş ḫaṣaba vü
ḫaryeler ma‘mūr (33) u ābādān olur. Ve ‘l-‘iyāzū billāhi te‘ālā nefs ü hevāya uyup
cevvār u zulūmkār olursa o maḫūlenüñ zamānı berdü’ş-şitā ve bād-ı ḥazān (34)
meṣābesinde olup memāliki ma‘mūr iken ḥarāb ve ezānlar oḫınup ikāmet-i ṣalavāt-ı
ḥams olunan ḫaṣabāt u ḫaryede ādemī-zād ḫalmayup (35) būm u ḡurāb ṣadāları peydā
olur. Ve ḥazānesinde bereket olmayup ve devletiñ revnāḫ u behcet-i ḫalmar. Ve her
ṭarafdan a‘dāsı ḡālib (36) olup nikāl-i dūnyā vü āḫirete giriftār olur. كَمَا قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: مَا
مِنْ عَبْدٍ وَلَاَهُ اللَّهُ تَعَالَى أَمْرَ رَعِيَّةٍ فَعَشَمَهُمْ وَلَمْ يَنْصَحْ لَهُمْ (37) وَلَمْ يَشْفُقْ عَلَيْهِمْ إِلَّا حَرَّمَ اللَّهُ عَلَيْهِ الْجَنَّةَ.¹⁹⁵⁸ وَقَالَ عَلَيْهِ
السَّلَامُ: رَجُلَانِ مِنْ أُمَّتِي يَحْرُمَانِ شَفَاعَتِي: مَلِكٌ ظَالِمٌ وَمُبْتَدِعٌ غَالٍ يَتَعَدَّى الْحُدُودَ.¹⁹⁵⁹ (38) وَقَدْ قِيلَ: إِنَّ الْمَلِكَ يَدُومُ مَعَ
فِي الْحَاقِيقَةِ الْعَدْلِ وَإِنْ كَانَ صَاحِبُهُ كَافِرًا وَلَا يَدُومُ مَعَ الظُّلْمِ وَإِنْ كَانَ صَاحِبُهُ مُؤْمِنًا.¹⁹⁶⁰
(39) ta‘alluḫı küfr ü imāna degül belki ‘adl ü iḥsāna mevḫūfdur. Bir pādīṣāḥda hem
islām u imān ve hem ‘adl ü iḥsān cem‘ ola ol pādīṣāḥ Hāḫḫ te‘ālānuñ (40) vech-i
arzda raḥmeti ve ḡavş-ı a‘zam olup Dāvūd ve Süleymān ‘aleyhūme’s-selāmuñ vāriş
u ḫalefī olur. ‘Adl ü dād pādīṣāḥlara (41) bir devletdür ki Nūşirevān kāfir iken ‘adl
ile mezḫūr olup Ḥazret-i Faḫr-i kā’ināt ‘aleyhi ekmelü’t-taḫiyyāt اَنَا وُلِدْتُ فِي زَمَانِ الْمَلِكِ
الْعَادِلِ buyurdu. [284^a] (1) Hāḫḫā ki bu şehādet Nūşirevān’a devlet yeter. Naḫl olunur

¹⁹⁵⁶ Muhammed’in nefsinin kudret elinde tutan Allah hakkı için adaletli sultanın her gün tüm raiyyetinin ameli kadar ameli göğe yükseltilir. Gazzâlî, **et-Tibrü’l-Mesbûk**, s. 110. ayr. bkz. Aşık Çelebi, **Tercüme-i Tibrü’l-Mesbûk**, s. 62.

¹⁹⁵⁷ Dünyada iken adaletli olanlar kıyamet gününde Rahman’ın huzurunda inciden minberler üzerinde olurlar. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, C: XI, s. 24, nr. 6485.

¹⁹⁵⁸ Allah’ın, halka yönetici kıldığı hâlde onlara zulm eden, onlara nasihat etmeyen ve onlara şefkat üzere muamele göstermeyen hiçbir kulu yoktur ki ona cenneti haram kılmasın. Gazzâlî, **et-Tibrü’l-Mesbûk**, s. 111.

¹⁹⁵⁹ Ümmetimden iki tür kişiye şefaatim haramdır. Birisi zalim yönetici, diğeri sınırları aşarak aşırı derece bidata sapanlar. Gazzâlî, **et-Tibrü’l-Mesbûk**, s. 111. ayr. bkz. Aşık Çelebi, **Tercüme-i Tibrü’l-Mesbûk**, s. 62.

¹⁹⁶⁰ Mülk, ona sahip olan kāfir de olsa adalet ile devam eder; sahibi mümin de olsa zulüm ile devam etmez. Gazzâlî, **et-Tibrü’l-Mesbûk**, s. 173.

¹⁹⁶¹ Ben adaletli bir hükümdar zamanında doğdum. Gazzâlî, **et-Tibrü’l-Mesbûk**, s. 184.

ki Nūşîrevân'a şol su'âl olunup “Sen bu mertebe mevşûf ve nām u neng ile ma‘rûf olmağa (2) ne sebep oldu?” didiler. Nūşîrevân eyitdi: Ben cümle maḳdûrumı ‘adl ü dāda maşrûf kıldum, sebep budur didi. Pes “Adl ü dāda iştiḡāl (3) itdügüne ne sebep oldu?” didiler. Eyitdi: Bir ḥakīm-i fāzıldan işitdüm ki لَا مُلْكُ إِلَّا بِالْجُنْدِ لَا جُنْدٌ إِلَّا بِالْمَالِ وَلَا مَالٌ إِلَّا بِالْعَدْلِ¹⁹⁶² (4) diyüp ve bu ebyātuñ mefhûmını söyledi, nazm:

هر که را او به عدل شد مائل
طمع از مال خلق گو بگسل

(5) طمع و عدل آتش و آبد
هر دو یک جا قرار کی یابد

از طمع چون بود گدا را ننگ
کی سزد شاه را به آن آهنگ

(6) حیف باشد ز شاه فرّخ فر
ظلم جویی پی زر و زیور

زیور شاه وصف شاه‌ی بس
گو مدیه دل به زر و زیور کس¹⁹⁶³

(7) Pes pâdişâhlık ‘askere ve ‘asker māl ve ḥazîne ve cem‘-i ḥazîne bilāda ve bilād re‘āyāya ve re‘āyānuñ vücūdı ‘adl ü dāda muḥtāc ve mevḳûf (8) olduğın bilüp ol ḥakīmūñ naşîḥatin dürr-i gūşvār idüp ‘adl ü dāda bezl-i himmet ile re‘āyāyı şıyānet ve ta‘mîr-i memleket eyledüm diyü (9) cevāb virdi. Nitekim ‘Alî kerremallāhu vechehū naşîḥat-i mülûk-i ātiye idüp buyururlar ki: الْعَالَمُ حَدِيقَةُ سِيَاجِهَا الشَّرِيعَةُ، وَالشَّرِيعَةُ سُلْطَانُ (10) يَجِبُ لَهَا الطَّاعَةُ، وَالطَّاعَةُ سِيَاسَةُ يَقُومُ بِهَا الْمَلِكُ، وَالْمَلِكُ رَاعٍ يَعْضُدُهُ الْجَيْشُ، وَالْجَيْشُ أَعْوَانٌ يُكَفِّلُهُمُ الْمَالُ، وَالْمَالُ رِزْقٌ يَجْمَعُهَا الرَّعِيَّةُ، (11) وَالرَّعِيَّةُ سَوَادٌ يَسْتَعْبِدُهُ الْعَدْلُ، وَالْعَدْلُ أَسَاسُ قَوَامِ الْعَالَمِ.¹⁹⁶⁴

¹⁹⁶² Asker olmadan mülk, mal olmadan asker, şehirler olmadan mal, halk olmadan şehirler, adalet olmadan halk olmaz. İbşîhî, **el-Müstetraf**, s. 113.

¹⁹⁶³ Her kim adalete meyil gösterirse ona halkın mallarına tamah etmeyi bırakmasını söyle. Tamah ve adalet ateş ile su gibidir. İkisi bir yerde bulunmaz. Tamah öyle bir şeydir ki dilenciye ondan ötürü utanç vardır. Böyleyken padişah için tamah nasıl uygun düşer. Servet ve gösteriş için zulme meyletmek ikbal sahibi padişah için bu yazıklanma sebebidir. Şahlığın süsü olarak şahlık vasfı yeterlidir. Ona de ki gönlünü birinin servet ve gösterişine kaptırma. Abdurrahman Câmî, “Silsiletü’z-Zehab”, **Mesnevî-i Heft Evrenç**, s. 17.

¹⁹⁶⁴ Dünya bir bahçedir, duvarı şeriatdır; şeriat bir sultandır ona itaat etmek gerekir; itaat ise hükümdarın yürüttüğü bir siyasettir, hükümdar asker tarafından desteklenen bir çobandır; asker mal

Rivāyet olunur ki a‘del-i pādišāhān-ı İslām veliyy-i kāmil ve pādišāh-ı (12) ‘ādil ‘Ömer bin ‘Abdül‘azîz taht-ı hükûmete cülûs idüp zamân-ı saltanat kabza-i taşarrufuna teslim olındukda muhtedâ-yı erbâb-ı haqîkat Hâsan-ı Başrî (13) rađıyallāhu ‘anha mektûb yazup ve envâ‘-ı meskenet ve tevâzu‘ ‘arz idüp “Ey muhtedâ-yı dîn! Luţf idüp imâm-ı ‘ādilüñ ‘adl ü nişfeti (14) ne minvâl üzere olduğın yazup bu faķîre i‘lāma mürüvvet buyurasız.” diyü iltimās itmekle Hâsan-ı Başrî hâzretleri dağı bu mektûbı yazup (15) gönderdi: اعْلَمْ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ أَنَّ اللَّهَ تَعَالَى جَعَلَ الْإِمَامَ الْعَادِلَ قَوَامَ كُلِّ مَائِلٍ، وَقَصْدَ كُلِّ جَائِرٍ، وَصَلَاحَ كُلِّ فَاسِدٍ، وَقُوَّةَ (16) كُلِّ ضَعِيفٍ، وَنَصْفَةَ كُلِّ مَظْلُومٍ، وَمَفْرَغَ كُلِّ مَلْهُوفٍ. وَالْإِمَامُ عَنْ مَرَاتِعِ الْهَلَكَةِ، الْعَادِلُ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ كَالرَّاعِي الشَّفِيقِ الْحَازِمِ الرَّفِيقِ، الَّذِي (17) يَرْتَادُ لَهَا أَطْيَبَ الْمَرَاعِي، وَيَذُودُهَا عَلَى وَلَدِهِ، يَسْعَى وَيَحْوِيهَا مِنَ السَّبَاعِ، وَيَكْفِيهَا مِنْ أَذَى الْحَرِّ وَالْقَرِّ. وَالْإِمَامُ الْعَادِلُ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ (18) كَالْأَبِ الْحَانِي لَهُمْ صِغَارًا، وَيُعَلِّمُهُمْ كِبَارًا، وَيُكْسِبُ لَهُمْ فِي حَيَاتِهِ، وَيَدْخِرُ لَهُمْ بَعْدَ وَفَاتِهِ. وَالْإِمَامُ الْعَادِلُ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ (19) كَالْأُمِّ الشَّفِيقَةِ، الْبِرَّةِ الرَّفِيقَةِ بِوَلَدِهَا، حَمَلَتْهُ كُرْهًا، وَوَضَعَتْهُ كُرْهًا، وَرَبَّتَهُ طِفْلًا، تَسْهَدُ لِسَهْدِهِ، وَتَسْكُنُ بِسُكُونِهِ، تُرْضِعُهُ تَارَةً، وَتَقْطِمْهُ (20) أُخْرَى، تَفْرَحُ لِغَافَتِهِ، وَتَعْتَمُ لِشَكَايَتِهِ. وَالْإِمَامُ الْعَادِلُ كَالْقَلْبِ بَيْنَ الْحَوَارِجِ، تَصْلُحُ لِصَلَاحِهِ، وَتَفْسُدُ بِفَسَادِهِ. وَالْإِمَامُ الْعَادِلُ هُوَ (21) الْقَائِمُ بَيْنَ اللَّهِ وَبَيْنَ عِبَادِهِ، يَسْمَعُ كَلَامَ اللَّهِ وَيُسْمِعُهُمْ، وَيَنْظُرُ إِلَى اللَّهِ وَيُرِيهِمْ، وَيَنْقَادُ لِلَّهِ وَيَقُودُهُمْ إِلَيْهِ. 1967 الْمَالُ، وَشَرَدَ الْعِيَالُ، فَافْقَرُ وَلَا تَكُنْ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ (22) فِيمَا مَلَكَكَ اللَّهُ كَعَبْدٍ ائْتَمَنَهُ سَيِّدُهُ، وَاسْتَحَفَّظَهُ مَالُهُ وَعِيَالُهُ، فَبَدَّدَ 1968 أَهْلَهُ، وَأَهْلَكَ مَالَهُ. يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ أَنَّ اللَّهَ تَعَالَى (23) أَنْزَلَ الْخُدُودَ لِيُجْزَ بِهَا عَنِ الْخَبَائِثِ وَالْفَوَاحِشِ، فَكَيْفَ إِذَا أَتَى بِهَا مَنْ 1969 Pes ‘Ömer bin

ile garanti edilen yardımcılarıdır; mal halkı bir araya getiren bir rızıktır; halk adalet ile kul edinilen bir kalabalıktır; adalet ise dünyanın direğidir. Cemâleddîn el-Vatvât, **Gurerü’l-Hasâisi’l-Vâziha**, haz.: İbrahim Şemseddîn, Beyrut, Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1429/2008, s. 131.

1965 الدود: المنع

1966 حاني: مهرباني

1967 İbnü’l-Cevzî, **Âdâbü’l-Hasani’l-Basrî**, thk.: Süleyman el-Harş, Beyrut: Dârü’s-Sıddîk, 1426/2005, s. 114-115.

1968 تديد: پراکنده کردن و تشريد تفريق و تبديل

1969 Ey müminlerin emiri! Bil ki Allah adil yöneticiyi bütün eğrilikleri düzeltecek, bütün haksızlıkları giderecek, fasitleri doğru yola erdirecek, zayıflara güç verecek, mazlumların hakkını gözetecek ve darda olanlara destek olacak şekilde yarattı. Ey müminlerin emiri! Âdil yönetici hayvanlarını en güzel meralarda otlatan, meranın helak olmasını da engelleyen, onları yırtıcı hayvanlardan, soğuk ve sıcaktan koruyan şefkatli bir çoban gibidir. Ey müminlerin emiri! Âdil yönetici küçükken çocukları için çalışan, büyüdüklerinde onları yetiştiren, hayatını onlar için harcayan, öldükten sonrası için onlar için mal biriktiren merhametli bir baba gibidir. Ey müminlerin emiri! Âdil yönetici çocuğunu büyük bir zorlukla taşıyıp dünyaya getiren, küçükken onu yetiştiren, onun uykusuzluğu ile uykusuz kalan, onların huzur bulmasıyla huzur bulan, birçok kez onları emziren, sonra da onları sütten kesen, çocuklarının sağlığı ile mutlu olan, onların şikayeti ile kederlenen çocuklarına karşı müşfik bir anne gibidir. Ey müminlerin emiri! Âdil yönetici iyileşmesi ile bedenini iyileştirdi, bozulması ile bedenini bozulduğu kalp gibidir. Âdil yönetici Allah ile kul arasında kaimdir. Allah’ın kelamını işitir onu kullarına bildirir. Allah’tan ister onun kullarını gözetir. Allah’tan emir alır ve onunla kullarını yönetir. Ey müminlerin emiri, Allah’ın sana mülk olarak verdiği saltanatta sahibinin malını ve ailesini koruması için güvendiği köle gibi olma. Çünkü o köle efendisinin malını dağıtır, ailesini ayırır,

‘Abdül‘azîz’e Hâsan-ı Başrî hâzretlerinin bu mektûb-ı şerîfleri vâsıl olduğda hırz-ı cân ve hamâ’il-i cenân (25) idüp mücebince ‘amele bezl-i kudret eyledi. Ve ol ‘adl ü nîşfetüñ berekâtıyla dünyâ vü âhîret pâdişâhı olup ebedî devlet ve sermedî (26) sa‘âdete nâ’il oldı. Zîrâ pâdişâhlar ‘adle meyl ü maḥabbet eylemek sa‘âdet nişânesidür. Ve ‘adle maḥabbeti olan pâdişâhların ‘alâmeti budur ki (27) dîn ü diyânetleri kavî ve şâlih ve müttakî olan ‘ulemâya râğbet ve anlar ile hılta ve şoḥbet idüp dâ’imâ anlardan va‘z u naḥîhat istimâ (28) eyleye ve ‘adâlet ne idüğün anlardan ta‘allüm ve mücebiyle ‘amel eyleye. Zîrâ âhîret sa‘âdeti ve devlet-i dünyânın devâmı ve ‘âlemde memdûḥ olması (29) ve kulûbuñ kendüye meyl etmesi ve ḥayır du‘â ile ilâ-yevmi’l-kıyâm elsine-i nâsda mezkûr olmasına ‘adlinden ḡayrı sebeb yokdur. Câmî (30):

ای به شاهی بلند آوازه
کردی آیین خسروی تازه

دل تو نقد عدل راست محک
نیست چون دال و لام ازو منفک

(31) شده با عین عاطفت دل تو
متصل عدل گشت حاصل تو

سلطنت خیمه‌ایست بس موزون
کش بود راستی و عدل سکون

(32) گر نباشد ستون خیمه به جای
چون بود خیمه بی ستون بر پای¹⁹⁷⁰

böylece ailesini fakir kılar, malını yok eder. Ey müminlerin emiri, kötülükleri engellemek için Allah sana had cezalarını verdi. Kendisi had uygulaması gereken kişi nasıl bu had gerektiren işleri işler! Şüphesiz Allah sana kullarının hayatını gözetmen için kisası verdi. Nasıl olur da kendisi kisası konu olan başkasına kisas uygulayabilir! İbn Abdürabbih, *el-Ikdü'l-Ferîd*, C:I, s. 33-35 (Sıfatü'l-İmâmî'l-Âdil).

¹⁹⁷⁰ Ey padişahlık için sesi güçlü olan, padişahlığa yeni bir tarz getirdin. Senin kalbin doğru ölçülü adaletin sermayesidir. Dal ve lam harfleri gibi ondan hiçbir zaman ayrılmaz. Senin gönlün cömertlik kaynağı olduğu için daima ondan ortaya çıkan şey adalet olmuştur. Saltanat ölçülüye dayalı bir çadırıdır, onun için doğruluk ve adalet devamlılık sebebidir. Eğer çadırın direği yerli yerinde olmazsa çadır dayanaksız nasıl ayakta durur? Abdurrahman Câmî, “Silsiletü’z-Zeheb”, *Mesnevî-i Heft Evreng*, s. 14.

Rivāyet olunur ki bir gün Hārūn er-Reşid Şaķīķ-i Belhī'nün ziyāretine (33) varup naşihat ricā eyledi. Şaķīķ-i Belhī ķuddise sırruh buyurdılar ki: Senūñ üzerūñe lāzım olan 'adldür. Zırā Hāķķ te'ālā senden (34) 'adl su'āl ider. Ve bu daķı ma'lūmuñ olsun ki Hāzret-i Hāķķ seni Ebū Bekir eş-Şiddīķ maķāmında iclās eyledi. Pes şıdķ-ı Şiddīķ (35) mişüllü senden şıdķ taleb ider. Ve kezālik 'Ömer el-Fārūķ gibi hāķķ ile bātılı fark taleb ider ve kezālik 'Osmān bin 'Afvān gibi şıyānet-i ra'ıyyet (36) taleb ider. Ve kezālik 'Ali bin Ebī Tālib gibi 'adl ü inşāf ve 'amel-i şaķīķ ile ittişāf taleb eder. Pes Hārūn er-Reşid göz yaşları (37) döküp min-ba'd 'adl ü dāda başladır. Pes zen merd-i 'arabīye eyitdi: Ey benüm zevcüm! Saña vaşf itdügüm ħalīfe daķı bu şıfātla mevşūf (38) bir pādişāh-ı dünyā vü dındür ki

گر بیوندى بدان شه شه شوى

eger ol pādişāha vāşıl u mülāķi olayduñ sen daķı pādişāh (39) olurduñ. İmdi üzerūñe vācibdür ki ihmāl itmeyüp lā-cerem ol pādişāhuñ tālib-i vuşlat ve dāķil-i şoķbeti olasun. Yoķsa (40)

(2687/2724) سوى هر ادبير تا كنى مى روى

her idbāruñ cānibine niçeye degin gidersin. İmdi ey sālīķ-i tarīķat ve rāģib-ı rāķ-ı hāķīķat! Kāşifü'l-esrār (41) Mevlānā ħudāvendigār ķuddise sırruh kışşadan ħişşe ve filhāķīķa pādişāhdan murād buyurduķları āfitāb-ı hāķīķat-i aķadiyye ve nūr-baķş-ı maķabbet-i rabbāniyye [284^b] (1) ve pādişāh-ı memleket-i insāniyye olan mürşid-i mükemmil ve insān-ı kāmildür ki nefsi-i mülheme ile 'aķl-ı müstefād-ı pāk-nihād ittiķaķ ve ittiķād ve iflās-ı derūndan (2) ħalāş olmaģiķün nefsi-i mülheme 'aķlı mürşide delālet ve irşād idüp niçeye degin cānib-i idbāra ħareket ve müdebbirler ile ülfet idersin? (3) İmdi bir zıll-ı ilāh ve mürşid-i rāķun 'atebe-i 'aliyyesine yüz sür ki anuñ nazār-ı iksīr-eşerinden ķalbūñe nūr-ı āfitāb-ı maķabbet tūlū' idüp ħattā sen (4) daķı anuñ sāyesinde bir hümā-yı evc-i ķurbet ve ħurşid-i āsümān-ı ma'rifet ve şāh-ģüzīn-i memālik-i tarīķat olasun. Zırā ki

همنشینی مقبلان چون کیمیاست

(5) maķbūlān-ı dergāh-ı Yezdān olan maķbūlān-ı vāşılān ve mürşidān-ı rehrevān şoķbeti kimyā gibidür.

(2687/2725) چون نظرشان کیمیایى خود کجاست

Anlaruñ nazarı gibi (6) bir kimyâ hod kande vardır? Anlaruñ nazarında meger kimyānuñ i‘tibārı mı vardır? Ve hâki zer itmege kâdirlerdür ve lâkin murād itmezler.

[Maṭlab: Fî-ḥaḳîḳatî’l-kimyâ]

Zîrâ mādde-i (7) kâ’inât buḥâr ile duḡāndur. Ve buṭûn-ı cibâlde buḡârdan zeybaḳ ve duḡāndan kibrît tevellüd ider. Ve buḡâr ile duḡân imtizâc itdükden soñra (8) aḥvâl-i şelâleden ḡâlî degüldür. Ya‘nî yâ budur ki sîmâb duḡâna ḡâlib olur ve yâḡud bi-‘aksihî duḡân zeybaḳa ḡâlib olur ve yâḡud birbirine (9) ḡalebe itmeyüp i‘tidâl-i semtî zuḡûr ider. Pes eger ḡalebe sîmâbda olursa ḳal‘ay ve âhen ve bunuñ emşâli ma‘âdin mütevellide olur. Ve eger kibrît (10) ḡalebe iderse cevher-i sîmâba ihtirâḳ vâḳı‘ olup mes tevellüd ider. Ve eger kibrît ile zeybaḳ birbirine ḡâlib olmayup ictimâ‘ iderlerse (11) eger fâ‘iliyyet cânib-i sîmâbda ise nuḳre vücûda gelür. Ve eger fâ‘iliyyet cânib-i kibriyyetde ise ṭalâ peydâ olur. Ḥaḳḳ sübhānehû ve te‘âlâ (12) kemâl-i ḳudretiyle ṭabî‘at-i mezbûrenüñ müddet-i nuḳcî ki buṭûn-ı cibâlde ḡaḳḳ ve nuḳc-i i‘tidâlîsi icâd olınmışdur evliyâ-yı kirām aña muṭṭalî‘ (13) olmaḡla ḳudret-i Vehhâb ve ḡarâret-i âfitâb ile perveriş bulmaḡı üzere duḡân ile buḡâra âteş-i mu‘tedil ile perveriş virüp (14) ṭalâ-yı tamâm-aḡyâr iderler. Ve żarûret vâḳı‘ olsa ‘amele götürüp def‘-i żarûret iderler. Fe-ammâ ey müstemi‘-i müstemend! Zinhâr ḳıyâs itmeyesün ki (15) evliyâ-yı kirām elin yüzün ḳarardup bu kâra meşḡûl olalar ve yâḡud bir kimesneye şanâyi‘-i sâ‘ire gibi ta‘lîm eyleyeler, bu dâ‘iyede olmayasun ki (16) ṭarîḳ-i Ḥaḳḳ’dan ba‘îd olursun. Zîrâ enbiyâ vü evliyâ ḳalb-i ṭâlibi ḡubb-ı dünyâdan taḡliye ve ḡubb-ı Ḥudâ ile taşfiye itmege himmet iderler. Şan‘ât-ı (17) mezbûreyi ta‘allüm ise ḡubb-ı dünyānuñ māddesidür. Felihāzâ ¹⁹⁷¹ حُبُّ الدُّنْيَا رَأْسُ كُلِّ خَطِيئَةٍ daḡı ḳırâ‘at itmişlerdür. Ve نَعَسَ ¹⁹⁷² عَبْدُ الدَّيَّارِ (18) ḡadîş-i şerîfî daḡı müşbetdür. Ve evliyâ-yı kirām ḡaḳîḳat-i eşyâdan āḡâḡ olmaḡla vaḳt-i żarûretde itseler kâdirlerdür. Velâkin evliyâ-yı (19) kümmel dünyâ içün żarûret çekmezler. Ya‘nî dünyâları çok olur demek degüldür. Belki sîm ü zer ile ḡacer ü meder ḳatlarında berâber olup (20) kenz-i ḳanâ‘at-i lâ-yefnâya vâşıl olmışlardur. Pes faḳr u ḳanâ‘at ihtiyâr idene dünyâda żarûret vâḳı‘ olmaḳ muḡâldür. Zîrâ evliyâ-yı (21) kümmel rızâ-yı rızâda ḡünüde olmışlardur. Anlar żarûretten

¹⁹⁷¹ Dünya sevgisi tüm günahların başıdır. Beyhakî, *Şuabü’l-İmân*, C: XIII, s. 102, nr. 10019.

¹⁹⁷² Malının kölesi olan perişan olsun. Buhârî, “Cihâd”, 2886 (70).

berilerdür. ¹⁹⁷³ مَرْوِدُورْ كِي ‘İSÂ ‘ALEYHİSSELÂMA (22) HAVÂRIYYÛN eyitdiler: Yâ ‘İSÂ cenâbuñuz a‘mâl ü ef‘âl ve tã‘at ü ‘ibādâtda her ne iderseñüz biz dağı ideyoruz ve şalât u şıyâma (23) müdâvemet ideyoruz. Velâkin yâ ‘İSÂ sencileyin ihyâ-yı mevtâ ve şu üzerinde yürümege kâdir degülüz didiler. ‘İSÂ ‘ALEYHİSSELÂM eyitdi: (24) Qalbünñüzde eşer-i hubb-ı dünyâ var mıdur baña haber virünñüz didi. Havâriyyûn dağı: Yâ rûhullâh be-her hâl olmayacak degül didiler. ‘İSÂ ‘ALEYHİSSELÂM (25) eyitdi: İmdi dünyānuñ hubbı dīni ifsād ider. Benüm yanumda nuḳre vü zer ḥacer ü meder meşābesindedür diyü buyurdılar. ¹⁹⁷⁴ وَرَوِي أَنَّهُ رَفَعَ عَلَيْهِ السَّلَامَ (26) حَجَرًا فَقَالَ: أَيُّهَا أَحَبُّ إِلَيْكُمْ هَذَا أَوِ الدِّينَارُ وَالْدِّرْهَمُ؟ فَقَالُوا: الدِّينَارُ وَالْدِّرْهَمُ. قَالَ: فَأَنْتَهُمَا عِنْدِي سَوَاءٌ. İmdi ‘ārifler qatında (27) dağı istivā-yı eşyâ muḳarrerdür. Zîrâ eşyâ ma‘den-i vāḥidden bürüz itmemiş cevher-i vāḥid olmağla ‘ārifler nazārında kıymetleri birbirinden (28) mütefāvite degüldür. Ammâ ba‘zı tālīb-i kimyâ olanlar kıyās iderler ki ḳanā‘at ele getürmek içün taleb iderler. Lâ vallāhi öyle degüldür. Bellki kimyâ (29) bilmek ārzūsı ‘ayn-ı ṭama‘dur. Ḥaḳīḳat-i kimyāya vāḳıf olan merdān-ı Ḥudā ibtidā-yı sülûklerinde kimyâ ne şeydür bilelüm diyü ḥātıra itmediler. (30) Belki kevineyni ḳalblerinden iḥrâc idüp hubb-i zātīye meşğûl oldılar. Böyle olmasa velî olmazlar idi. Ve velî olamasa kimyâ bilmezlerdi. (31) İmdi filḥaḳīḳa evliyānuñ bilüp ta‘allüm itdükleri kimyâ ‘ışḳ u cezbe kimyāsıdur ki şıdkıla tālīb olan ‘āşıḳ nazār-ı şerīflerine (32) varduḳda ve mir‘āt-i ḳalbini anuñ ‘afitāb-ı maḥabbetine muḳābil ṭutduḳda mes meşābesinde olan ḳalb-i şānavberīsine iksīr-i ekber-i cezbe ve kibrīt-i aḥmer-i (33) ‘ışḳı ṭarḥ u ilḳā idüp filḥāl nüḥās-ı şıfāt-ı nefsanīyyesi fidḍa-i şıfāt-ı rûḥāniyyeye ve şıfāt-ı rûḥāniyyesi dağı zeheb-i şıfāt-ı (34) rabbāniyyeye tebdil olur. Rubā‘î:

بر تخت فنا نشسته درویشانند

از هر دو جهان گذشته بیخویشانند

خواهی که مس وجود تو زر گردد

(35) با ایشان باش که کیمیا ایشانند ¹⁹⁷⁵

¹⁹⁷³ Zaruret himayede olana erişmez.

¹⁹⁷⁴ Rivayet edilir ki Hz. Peygamber (s.a.v.) bir taşı kaldırdı ve etrafındakilere sizin için bu mu daha sevimlidir altın ve gümüş mü diye sordu. Orada bulunanlar “Altın ve gümüş” diye cevap verince Hz. Peygamber (s.a.v.) “Benim katımda hepsi birdir” buyurdu.

¹⁹⁷⁵ Fena tahtının üzerinde oturanlar dervişlerdir. Onlar her iki dünyada da kendilerinden geçmiş olanlardır. Sen de bakır varlığının altına dönmesini istiyorsan, onlarla birlikte ol, çünkü onlar kimyadır. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, **Külliyât-ı Şems-i Tebrizî**, s. 662. Tercüme için bkz. Şefik Can, **Hz. Mevlânâ’nın Rubâileri**, Konya, Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları

Hakka im'ân-ı nazar olınsa bundan özge kimya mı olur kim nâr-ı cezebât-ı ilâhiyye sâliküh nühâs-ı beşeriyyesin (36) ihrâk idüp nûr-ı âfitâb-ı ışk kendüyi kendüden alup derûn u bîrûnı ziyâ-yı hubb-ı Hudâ ile mâlâmâl olduğda hazâ'in-i berr ü yem (37) ve salâtanat-ı İskender u Cem zimâm-ı ihtiyârına 'arza kılınsa ber-fehvâ-yı مَا زَاغَ 1976 göz ucuyla dönüp bakmayup keyfiyyet-i rahîk-i ışk (38) hûr u gılmân ve dâru'l-cennâta dahı değışmez. Allâhumme yessir lenâ. Nazm:

دینار نمی خواهم من عاشق دیدارم
اغبار نمی خواهم من شیفته یارم

(39) گویند که در عشقش صد جان به جوی باشد
گر کار به جان آید والله که خریدارم

گوی که دل و جان را پیوسته بما رو کن
حق عالم و علامست پیوسته درین کارم 1977

(40) Âh ey tâlib-i kimyâ-yı hubbu'llâh! Ol iksîr-i ışk u cezbe bir 'atâ-yı rabbânî ve bahşâyiş-i sübhânîdür ki

چشم احمد بر ابوبکر زده

ol nûr-ı hidâyet (41) ve habîb-i Hudâ'nuñ çeşm-i iksîr-nazarı seyyid-i ehl-i tecrîd, şehinşâh-ı erbâb-ı tefrîd mahrem-i harem-i i'lân u esrâr ve ثَانِي اثْنَيْنِ إِذْ هُمَا فِي الْغَارِ 1978 [285^a] (1) Ebû Bekr-i Şiddîk'uhn üzerine urmış.

(2689/2726) او ز یک تصدیق صدیق آمده

Ol refîk u şefîk Ebû Bekir eş-Şiddîk bir taşdîkden şiddîk gelmiş. (2)

[Maṭlab: Der-fazîlet-i Ebû Bekr radıyallâhu 'anh ve ism ü nesebeş ve der-tahkîk-i şıdk ve evşâf-ı şiddîkân]

Ya'nî nazar-ı pâk-i Resûl Ebû Bekr-i Şiddîk'uhn üzerine pertev itdügi gibi bir şıdk u imân ve ışk-ı Yezdân hâşıl olmuş ki kıyâmete degin (3) vâkı' olan aşdıkânun şıdkı mizânun bir keffesine vaż' olınsa ve Ebû Bekr radıyallâhu 'anhuñ şıdkı bir keffesine

2005, C: I, s. 149.

¹⁹⁷⁶ Necm 53/17.

¹⁹⁷⁷ Dinar (mal mülk) istemem, sevgilinin yüzünün aşkıyım. Başkasını istemem ben o yarin müptelasıyım. Derler ki onun aşkında yüzlerce can kendinden geçecek. Eğer iş cana kaldıysa yemin ederim ben canımla da onun alıcısıyım. Kalbini ve ruhunu daima bana bırak git diyorsun. Allah bilir ya ben daima bu iş üzerindeyim. Kâsım-ı Envâr, **Külliyât-ı Kâsım-ı Envâr**, s. 204.

¹⁹⁷⁸ “Mağaradaki iki kişiden biri ...” Tevbe 9/40.

vaż' olinsa Şiddîk-ı (4) ekberüñ şıdkı ile vezn olunmayup şıdk-ı Şiddîk cümleden ağır gele. Ebū Bekr-i Şiddîk'ün ism-i şerîfleri 'Abdullāh bin Ebī Kuḥāfe'dür. Ve Ebī Kuḥāfe'nüñ (5) daḡı ismi 'Oşmān bin 'Āmir bin Ka'b bin Sa'd bin Temīm bin Mürre bin Ka'b bin Luvā'dur. Ve Ebū Bekr'ün neseb-i tāhirleri neseb-i aṭhar-ı seyyidü'l-beşere Mürre bin Ka'b'da (6) muṭṭaşıl olup āfitāb-ı şeref-i qarābetleri altıncı qarnda şeref-i āfitāb-ı felek-i nübüvvete mülḡık olur. Ve ol ma'den-i şıdk u re'fet māder-i sa'd-aḡteri (7) daḡı Ebū Kuḥāfe'nüñ 'ammizādesi olan Şaḡr bin 'Āmir'ün duḡteri Ümmü'l-Ḥayr Selmā'dur. Ve kütüb-i siyer ve tevārīḡde meşṭürdur ki zamān-ı fetretde Ebū Bekr'ün ismi (8) 'Abdülka'be olup ba'dehū ḡin-i zuḡūr-ı İslām'da Ḥazret-i Ḥabībullāh taḡyir idüp eḡabbu'l-esmā ilallāh olan ism-i 'Abdullāh ile tesmiye buyurmuşlar. (9)¹⁹⁷⁹ وَقَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: مَنْ أَرَادَ أَنْ يَنْظُرَ إِلَى عَتِيقٍ مِنَ النَّارِ فَلْيَنْظُرْ إِلَى أَبِي بَكْرٍ. Ve rivāyet olunur ki devlet-i islām ile müstes'id olduḡda (10) kırk biñ dirhem naḡdiyyesi var idi. Cümlesini rızā-yı Ḥaḡḡ için bezl ü nişār idüp bu beyt anuñ medḡinde söylendi, nazm (11):

شب خلوت دوم هم سر غارست
نشارش روز اول چل هزارست¹⁹⁸⁰

Ve bu ebyāt-ı 'arabiyye daḡı anlaruñ medḡ-i cūd u seḡāsında inşā olunmuşdur. (12)

وَيَسْخُو بِمَا قَدْ حَوَتْ كَفُّهُ
وَلَا يُتْبِعُ الْمَنِّ مَا قَدْ وَهَبَ

فَكَمْ فَضَّةٍ فَضَّهَا فِي الْهَدَى
وَكَمْ ذَهَبٍ عِنْدَهُ قَدْ ذَهَبَ

(13) وَأَهْيَبَ مَا كَانَ عِنْدَ الرَّضَى
وَأَرْحَمَ مَا كَانَ عِنْدَ الْغَضَبِ¹⁹⁸¹

¹⁹⁷⁹ Kim cehennemden azad edilmiş birini görmek isterse Ebubekir'e baksın. Taberânî, **Mu'cemü'l-Evsât**, C: IX, s. 149, nr. 9384.

¹⁹⁸⁰ Halvet gecesi Peygamber'in yakını, mağara arkadaşındı. Onun yoluna ilkin kırk bin altın saçmıştı. Attâr, **İlâhînâme**, tsh. Muhammed Rıza Şefîi Kedkenî, Tahran, İntişârât-ı Sühan, 1394/2015, s. 123. Tercüme için bkz. Feridüddîn Attâr, **İlâhînâme**, çev.: Mehmet Kanar, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2014, s. 30.

¹⁹⁸¹ Elinde bulunandan cömertçe ikram eder. Kendisine verilen onun ikramını takip etmez. Nice gümüş vardır ki hediye olarak saçılmıştır, nice altın vardır ki onun elinde geçip gitmiştir. Hoşnutluk vaktinde heybetlidir gazap anında ise merhametlidir. Ebü'l-Abbās İbnü'l-Mu'tez, **Divanü İbni'l-Mu'tez**, Beyrut, Dâru Sadr, [t.y.], s. 64-66.

وَعَنْ ثُمَامَةَ عَنْ عُثْمَانَ بْنِ عَفَّانٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ (14) عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ عَلَى نَبِيرٍ مَكَّةَ وَمَعَهُ أَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ وَأَنَا فَتَحَرَّكَ الْجَبَلُ حَتَّى تَسَاقَطَتْ حِجَارَتُهُ بِالْحَضْبِضِ فَرَكَّضَهُ بِرِجْلِهِ وَقَالَ: أَشْكُنُ نَبِيرٌ فَإِنَّمَا (15) عَلَيْكَ نَبِيٌّ وَصِدِّيقٌ وَشَهِيدَانِ.¹⁹⁸²

Hâşıl-ı kelâm Ebû Bekir eş-Şiddîk radıyallâhu ‘anhuñ ba‘zı fezâ’il-i hâşşası var idi ki aşhâb radıyallâhu (16) ‘anhumdan birine müyesser olmamış idi. Cümle fezâ’ilinden ba‘zı budur ki ricâlden ibtidâ İslâm’a gelen Ebû Bekr-i Şiddîk’dur. Ve mesned-i hilâfetde (17) cülûs idenüñ evvelidür. Ve mi‘râc-ı Resûl’i taşdıķ idenüñ evvelidür. Ve meyân-ı ümmetde ibtidâ mescid binâ iden Ebû Bekr-i Şiddîk’dur. Ve Resûl (18) ‘aleyhi’s-selâma nefsinı fedâ itmişdür. Ve aşhâbdan evvel dâhil-i cennet olan Ebû Bekr-i Şiddîk’dur. Ve Hâzret-i Fahr-i kâ’inât ‘aleyhi efđalü’t-taḥıyyât (20) Ebû Bekr-i Şiddîk’ı şıfat-ı rahmet ve re’fetde Mikâ’il ve İbrâhîm-i Hâlîl ‘aleyhüme’s-selâma teşbîh buyurmuşlardır. وَقَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: إِنَّ لِي فِي الْأَرْضِ (21) وَزِيرَيْنِ وَفِي¹⁹⁸³

Ve bi’l-cümle السَّمَاءِ وَزِيرَيْنِ أُمَّا وَزِيرَايَ فِي الْأَرْضِ فَأَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ وَأُمَّا وَزِيرَايَ فِي السَّمَاءِ فَجَبْرِيلُ وَمِيكَائِيلُ.¹⁹⁸³

Şiddîk’da yitmiş iki (22) fażilet ictimâ’ itmişdür ki aşhâb radıyallâhu ‘anhumda vâkı’ olmamışdır. ‘Ale’l-ḥuşûş şiddîk ile vaşf olunmaķ cümle fezâ’ilden kâfidür. (23) Zîrâ şıdk ‘abd-i ḥâlişe ‘inâyet-i ezeliyyeden bir iḥsân-ı ‘azîm olup erkân-ı dînden bir rûkn-i sedîd ve ‘imâd-ı ‘amîddür. Ve dînüñ nizâmı (24) şıdk u yakındır. Ve telv-i derece-i nübüvvet olup Hâķķ sübhânehü ve te‘âlâ kitâb-ı kerîminde فَالْوَلِيُّكَ مَعَ

اللَّهِ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصَّدِّيقِينَ¹⁹⁸⁴ (25) buyurup efđaliyyet-i Şiddîk’a bu âyet-i kerîme şâhid-i ‘âdildür. Câmî:

گرچه صدیق نبی راست خلف
باشدش بر دگر اصناف شرف

(25) گر بدین قاعده برهان خواهی

به که برهانش ز قرآن خواهی¹⁹⁸⁵

¹⁹⁸² Sümâme, Osman b. Affân’dan şöyle rivayet eder: Hz. Peygamber ile birlikte Mekke’de Sebîr dağı üzerinde Ebubekir ve Ömer ile birlikte olduğumuz anda dağ harekete geçti ve taşlar yuvarlanıp aşağı doğru düştü. Hz. Peygamber ayağını yere vurarak “Sebîr sakin ol, çünkü senin üzerinde bir peygamber, bir siddîk, iki şehit vardır.” dedi. Tirmizî, “Menâkıb”, 3703.

¹⁹⁸³ Benim yeryüzü ve gökyüzü ehlerinden iki vezirim var. Yeryüzündeki vezirlerim Ebubekir ve Ömer; gökyüzündeki vezirlerim ise Cebrail ve Mikail’dır. Bezzâr, **Müsned**, C: XI, s.178, nr. 4919.

¹⁹⁸⁴ “İşte onlar, Allah’ın kendilerine lutuflarda bulunduğu peygamberler, siddîklar, şehidler ve sâlih kişilerle beraberdirler.” Nisâ 4/69.

¹⁹⁸⁵ Peygamber’e halefse de Sıddîk’ın diğer sınıflara üstünlüğü vardır. Eğer bu kaideye delil istersen, delilini Kur’ân’dan araman iyi olur. Abdurrahman Câmî, “Subhatü’l-Ebrâr”, **Mesnevî-i Heft Evreng**, s. 533. Tercüme için bkz. Molla Câmî, **İyilerin Tesbîhi: Subhatü’l-Ebrâr**, s. 206-207. Ayrıca bkz. Gök, “Şem’î Şem’ullâh ve Şerh-i Subhatü’l-Ebrâr’ı”, s. 721-722.

Hulāşa-i kelām Ebū Bekir eş-Şiddîk efḍal-i şaḥābe-i kirām olup ḥaḳḳında (26) ḥabīb-i Ekrem şallallāhu ‘aleyhi ve sellem: ¹⁹⁸⁶ يَا أَبَا بَكْرٍ أَبَشِّرْ أَنَّ اللَّهَ تَجَلَّى لِلْخَلْقِ عَائِمَةً وَلَكَ تَجَلَّى خَاصَّةً
buyurup ṭarîḳ-i naḳşibendiyyenüñ silsileleri (27) Şiddîḳ’a müntehî olur. Nazm:

Biñde bir vaşfın idemez ḥaḳḳā

Yaradılmış olursa heb gūyā

Lebleri cāmını içen olmaz

(28) Z̤ulmet-i dehr içünde Hızrāsā

Z̤āt-ı pākūñ ḥaḳḳıçün Allāhum

Zerrece cezbeñile sen toyla

Ḥāşe lillāh kala o kes mahrūm

(29) Ki dili saña vire toğrı beḳā

Ḥubb-ı zātīye nā’il it yā Rab

Nūr-ı zatuñla eyle isticlā

Bizi hevā-yı hüviyyete irgör

(30) Dem be-dem nūruñile kıl iḫyā

İmdi sen daḥı şıdk u ḥulūş ile muttaşf ol ki peyrev-i şiddîk ve lü’lü-yi lücce-i taḥḳîk olasun. (31) Pes şıdk nedür dir iseñ şıdk vāḳı’a muṭābîḳ ḥaber ve vücūden ve ḥuşūlen şey’üñ ḥaḳîḳati içün isimdür. Felihāzā soñra bi’l-fi’l mevcūd (32) olan her ḥaḳîḳate şıdk ta’bîr itdiler ki ḥattā mezbūre tāmme ve kāmile ve ḥilāfı olan kāzibe ola كَمَا قِيلَ
Ve İbn Mes’ūd raḍıyallāhu ‘anhdan mervî ḥadîş müttefeḳun ‘aleyhdür ki (33) لَيْذِي الثُّونَ مَا الصَّدْقُ؟ قَالَ: أَنْ يَكُونَ اللِّسَانُ بِصَوَابِ الْحَقِّ نَاطِقًا.¹⁹⁸⁷
(34) إِنَّ الصَّدْقَ يَهْدِي إِلَى الْبِرِّ، وَإِنَّ قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: (35) إِنَّ الْكُذْبَ يَهْدِي إِلَى الْفُجُورِ، وَإِنَّ الْفُجُورَ الْبِرَّ يَهْدِي إِلَى الْجَنَّةِ، وَإِنَّ الرَّجُلَ لَيَصْدُقُ حَتَّى يُكْتَبَ عِنْدَ اللَّهِ صِدِّيقًا، وَإِنَّ الْكُذْبَ يَهْدِي إِلَى النَّارِ، وَإِنَّ الرَّجُلَ لَيَكْذِبُ حَتَّى يُكْتَبَ عِنْدَ اللَّهِ كَذَّابًا.¹⁹⁸⁸ وَقَالَ جَعْفَرُ الصَّدِّيقُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: الصَّدْقُ هُوَ

¹⁹⁸⁶ Ey Ebubekir, müjdeler olsun ki Allah bütün yaratıkları için genel olarak tecelli etmiştir, senin için ise özel olarak tecelli etmiştir.

¹⁹⁸⁷ Zünnûn-ı Mısırî’ye “Sıdk nedir?” diye soruldu. “Dilin hakikate mutabık bir doğruluk üzere konuşmasıdır.” dedi.

¹⁹⁸⁸ Hz. Peygamber şöyle söylemiştir: Doğruluk İnsanı iyiliğe, iyilik de cennete götürür. İnsan doğruluk yapa yapa bu özelliği ile Allah katında sıddîk olur. Yalancılık da insanı şerre, şer de cehenneme götürür. İnsan yalan söyleye söyleye Allah katından yalancı olur. Buhârî, “Edeb”, 6094. Ayrıca bkz. Gazzâlî, **İhyâ**, C: IX, s. 92; Hargûşî, **Tehzîbü’l-Esrâr**, s. 163; Ebû Halef et-Taberî, **Selvetü’l-Ârifîn**, s. 130.

الْمُجَاهِدَةُ، (36) وَهُوَ أَنْ لَا تَخْتَارَ عَلَى اللَّهِ غَيْرَ اللَّهِ، كَمَا لَمْ يُخْتَرْ عَلَيْكُمْ غَيْرُكُمْ، لِقَوْلِهِ تَعَالَى ﴿هُوَ اجْتَبَاكُمْ﴾.¹⁹⁸⁹ وَقَالَ أَحْمَدُ بْنُ حَضْرَوَيْهِ:¹⁹⁹⁰ مَنْ أَحَبَّ أَنْ يَكُونَ اللَّهُ مَعَهُ (37) فَلْيَلْزِمِ الصَّدَقَ ﴿فَإِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّادِقِينَ﴾.¹⁹⁹¹ وَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا: مَنْ كَانَ فِيهِ أَرْبَعَةٌ فَقَدْ رَیَحَ: الصَّدَقُ، وَالْحَيَاءُ، (38) وَحُسْنُ الْخُلُقِ، وَالشُّكْرُ.¹⁹⁹² وَقَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: أَلَا أَعْلَمُكُمْ اسْمَ اللَّهِ الْأَكْبَرِ الَّذِي إِذَا دُعِيَ بِهِ أَجَابَ؟ قِيلَ: نَعَمْ. قَالَ: هُوَ الصَّدَقُ، أَصْدَقُوا اللَّهَ (39) وَادْعُوا بِأَيِّ شِئْتُمْ، أَلَا تَرَوْنَ أَنَّ الْأَنْبِيَاءَ إِمْدِي هَاقِیْكَاتِی (40) رُحُولَتِ عَلَيْهِمُ السَّلَامُ كُلُّهُمْ دَعَا فِي الْقُرْآنِ بِأَسْمَاءٍ مُخْتَلِفَةٍ فَأُجِيبَ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمْ.¹⁹⁹³

şiddıkdur. Ve dāhıl-i meydān-ı şıdk olmayan hadd-i rucūletden hāricdūr. Ebū Sa‘id el-Kureşî buyururlar ki: Şıdk ile mütehaqqık olan (41) şol şadıkdur ki temennā-yı mevt idüp ve ‘inde işābeti’l-mevt sırrı mekşūf olursa istihyā vü şerm itmeye. كَمَا قَالَ تَعَالَى: .

¹⁹⁹⁴ Ya‘nī berekāt-ı şıdkıla her tefrīṭ u taqşiri telāfī ve her fā‘it tedārik ve her hārāb ta‘mīr itmiş olup mevt her kaçan (2) işābet iderse hāzır ve belki müteşevvık olup ¹⁹⁹⁵ یَوْمَ تَبْلَى السَّرَائِرِ de sırr-ı derūnum münkeşif olursa bāṭınım ḥilāf-ı zāhirdūr diyü dağdağa çekmeye. (3) Bir vechile muvāfık ola ki ḳable’l-mevt ne şüretde ise ba‘de’l-mevt daḥı ol şüretde olup tebdıl-i şıfāt hāvından emīn ola. Vech-i mezkūr (4) üzere olan temennā-yı mevt memnū‘ degüldür. Belki aḥvāl-ı şıddıḳın böyledür. Zırā aşdıḳā-yı aşfiyā ḥayātı nefsleriyeiçün temennā itmeyüp belki Ḥaḳḳ içün (5) temennā-yı ḥayāt iderler. Kezālik mevti daḥı temennā-i vuşlat içün dilerler. Naḳl olınur ki Feth-i Mevşılı’ye¹⁹⁹⁶ şıdk nedür diyü su‘āl itdiler. Ol daḥı bir

¹⁹⁸⁹ Ca‘fer es-Sâdık şöyle söylemiştir: Sıdk mücahededir ve Allah’ı Allah’tan başkasına tercih etmemendir. Tıpkı O’nun sizi sizden başkasına tercih etmemesi gibi. Nitekim “O sizi seçti.” (Hac 22/78) buyurmuştur. Gazzâlî, **İhyâ**, C: IX, s. 114; Hargûşî, **Tehzîbü’l-Esrâr**, s. 185; Ebû Halef et-Taberî, **Selvetü’l-Ârifîn**, s. 132-133.

¹⁹⁹⁰ Ahmed b. Hadraveyh el-Belhî (ö. 240/854) Melamet düşüncesinin erken dönem temsilcilerinden biridir. bkz. Mustafa Kara, “Ahmed b. Hadraveyh”, **DİA**, C: II, s. 71.

¹⁹⁹¹ Ahmed b. Hadraveyh, “Allah Teâlâ’nın kendisiyle beraber olmasını isteyen kimse sıdk esasına dört elle sarılsın, zira ‘Şüphesiz ki Allah sadıklarla beraberdir.’” (Bakara 2/153) demiştir. Kuşeyrî, **er-Risâle**, s. 482-483; Ebû Halef et-Taberî, **Selvetü’l-Ârifîn**, s. 130. Tercüme için bkz. Kuşeyrî, **Tasavvuf İlmîne Dâir Kuşeyrî Risâlesi**, s. 292.

¹⁹⁹² Abdullah b. Abbas şöyle söylemiştir: Kimde şu dört şey varsa o kazançtadır: Sıdk, haya, güzel ahlak ve şükür. Gazzâlî, **İhyâ**, C: IX, s. 92-93; Hargûşî, **Tehzîbü’l-Esrâr**, s. 185; Ebû Halef et-Taberî, **Selvetü’l-Ârifîn**, s. 131.

¹⁹⁹³ Hz. Peygamber “Onunla dua ettiğinizde Allah’ın karşılık vereceği en büyük ismini size öğreteyim mi?” diye sorduğunda etrafındakiler evet dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber “O sıdktır. Allah’a karşı doğru olun ve ondan dilediğiniz şeyi isteyin. Görmez misiniz ki peygamberler Kuran’da Allah’a farklı isimlerle dua ederler, Allah da onların hepsine karşılık verir. Hargûşî, **Tehzîbü’l-Esrâr**, s. 186; Ebû Halef et-Taberî, **Selvetü’l-Ârifîn**, s. 132.

¹⁹⁹⁴ “İddianızda doğruysanız haydi ölümü isteyin bakalım!” (Bakara 2/94; Cumâ 62/6) bkz. Ebû Halef et-Taberî, **Selvetü’l-Ârifîn**, s. 131.

¹⁹⁹⁵ “Bütün sırların ortaya döküldüğü gün...” Târık 86/9.

¹⁹⁹⁶ Ebû Nasr Feth b. Saîd el-Kârî el-Mevsilî es-Sagîr (ö. 220/835). İlk dönem sufilerinden olan Feth el-Mevsilî Bağdat ve Musul civarında yaşamını sürdürmüş, Bişr el-Hafî, Serî es-Sakatî gibi sufilerle

āhengerüñ (6) dükkānı önünde bulunmağla filhāl dest-i mübārekin āhengerüñ ocağına idhāl ve kızmış ve āteş-i mahz olmuş āheni iħrāc idüp ve kef-i mübārekine (7) koyup hāzā hüve’ş-şıdk buyurmuşlar.¹⁹⁹⁷

Pes zen zevci olan merd-i ‘arabīye eyitdi: Ey recül-i kâbil! Ta’rîf-i şıdk ve tavşîf-i şıddîk ma’lûmuñ (8) olduysa Feyyāz-ı Muṭlaḳ ve Ḥazret-i Ḥaḳḳ’dan ricā vü niyāz eyle ki sen daḥı ol sulṭān-ı cevād u şefîk ve zübde-i şıddîkuñ naẓar-ı iksîr-eşerinde (9) zümre-i şıddîkînden olasun.¹⁹⁹⁸ نیتکیم عَجِبْتُ فِي مَنْ وَقَعَ عَلَيْهِ نَظَرُ الْمُفْلِحِ كَيْفَ لَا يُفْلِحَ. Nitekim Mevlānā Cāmī *Sübḥa*’da ne ḥüb dimişdür, Cāmī (10):

دامن همت صدیقین گیر
در ره خدمت صدیقان میر

بو که بر جان تو خالی ز قصور
از صفای دلشان ریزد نور

(11) مس قلب تو ازان زر گردد
سنگ بی قدر تو گوهر گردد¹⁹⁹⁹

Pes çünki recül-i şādîku’l-fu’ād mer’e-i ‘arabīye ve ‘aql-ı müstefād-ı hidāyet-reşād (12) nefs-i mülheme-i rāzıyyeden ol zıll-i mümtedd-i Yezdān’uñ evşāf-ı ‘aliyyesin işitdi. Kemāl-i şıdk u ḥulūşla maḥabbet-i şādîk ve efkende vü ‘āşîkı olup (13) ‘atebe-i felek-fersāsına yüz sürmek ve müşāhede-i cemāl itmek efkârı kendüyi kendüden aldı. Ve lâkin fakr u fenâsı gâlib olmağla (14) dergāh-ı ma’delet-penāh-ı pâdişāhiye şıfru’l-yed varılmaḳ nice mümkündür. Ve buña ‘ilāc var ise zevc-i ‘arabıyye-i ‘ārife vākıfedür diyü kemāl-i ‘acz (15) ü meskenet yüzünden zevcine ‘özr idüp

گفت من شه را پذیرا چون شوم

eyitdi: Ben şāhuñ nice maḳbûli olurum? “پذیر” egerçi (16) vaşf ve be-ma’nā-yı kâbildür velâkin bu beyt-i şerîf ve bunun emşâli maḥallerde peẓîrûfte ma’nāsına

yakın ilişki içinde olmuş döneminin tanınmış sufilerinden biridir. bkz. Mustafa Bilgin, “Feth el-Mevsılî es-Sağîr”, *DİA*, C: XII, s. 455-456.

¹⁹⁹⁷ Ebû Halef et-Taberî, *Selvetü’l-Ârifin*, s. 133.

¹⁹⁹⁸ Kendisine kurtuluşa erdirilmiş bir kişinin nazarı erişip de kurtuluşa ermeyene şaşarım.

¹⁹⁹⁹ Doğruların himmet eteginden tutun, doğrulara hizmet yolunda canını ver. Olur ki senin canına kusursuz bir şekilde onların gönüllerinin safasından nûr dökülür. Kalbinin bakırı bu sâyede altına dönüşür. Değersiz taşın mücevher olur. Abdurrahman Câmî, “Subhatü’l-Ebrâr”, *Mesnevî-i Heft Evreng*, s. 533-534. Tercüme için bkz. Molla Câmî, *İyilerin Tesbîhi: Subhatu’l-Ebrâr*, s. 207. Ayrıca bkz. Gök, “Şem’î Şem’ullâh ve Şerh-i Subhatü’l-Ebrâr’ı”, s. 723-724.

olmak zāhirdür. Zîrâ kâbil ma‘nâsı virilmek (17) ma‘nâ-yı münāsibini ifsād ider. Çok elfāz-ı fā‘ ile vardır ki tecevüzün bi-ma‘nâ mef‘ûldür. Meşelâ ²⁰⁰⁰ عَيْشَةٍ ve مَاءٍ دَافِقٍ ²⁰⁰¹ رَاضِيَةٍ gibi ki medfûk (18) ve marzıyye ma‘nâsına olup mecâz-ı şehver kabildendür. Ve kezâlik bi’l-‘aks seyl-i müf‘am dinilür. Velâkin murâd kesr-i ‘ayn ile olan müf‘ imdür. Maqbûl (19) ma‘nâsına gelmez diyü ma‘nâ-yı beyti ifsād taqşîrdür. el-Hâşıl merd-i ‘arabî eyitdi: Ol pâdişâh-ı dîn-penâh benüm gibi bir fakîr-i derdmend ve hâkîr-i müstemendi (20) nice kabûl ider ve ben bî-çâre anuñ telâfisine ne vechile kâdir olurum?²⁰⁰² Pes lâ-cerem bir sebeb ve vesîle gerekdür ve illâ

(2690/2727) بی بهانه سوی او من چون روم

(21) bî-bahâne ve bilâ-sebeb ben anuñ cānibine gidem. Pes be-her taqđır

نسبتی باید مرا یا حیلتي

baña bir vesîle ve nisbet ve yâhud bir hîle vü şan‘at (22) gerekdür.

(2691/2728) هیچ پیشه راست شد بی آلتی

Hîç pîşe vü şan‘at bir âletsüz oldı mı? Pes be-her hâl ne şan‘ata kim mübâşeret olınsa bir âlete teşebbüs (23) itmeyince olmaz. Huşûşan meclis-i pâdişâhiye duhûl esbâb-ı ‘aẓîmeye muhtâcdur. Āh kim bilmezem ki ne çâre derd-i yâr ile bu dil-i şeydâ âvâre! (24)

همچو مجنونی که بشنید از یکی

Ol Mecnûn gibi ki bir kimesneden işitdi

(2692/2729) که مرض آمد به لیلی اندکی

ki Leylâ’ya bir cüz’ice fütûr vâkı‘ oldı. (25) Pes Mecnûn ihtilâl-i mizâc-ı Leylâ’yı işitdügi gibi

گفت آوه بی بهانه چون روم

eyitdi: Eyvâh ve dirîğ! Bahânesüz nice gidem? (26)

(2693/2730) ور بمانم از عیادت چون شوم

Eger ‘iyâdetden kalursam nice oluram? Beyt:

Āh kim derd-i derûnum bir iken biñ oldı

Fırkat-i hicr ü cünûnum bir iken biñ oldı (27)

²⁰⁰⁰ “Atılan bir su...” Târık 86/6.

²⁰⁰¹ “Mutlu bir hayat...” Hâkka 69/21; Kâria 101/7.

²⁰⁰² krş. Tanyıldız, “İsmâil Rusûhî Ankaravî-Şerh-i Mesnevî”, s. 1010; Dağlar, “Şem‘î Şem‘ullâh Şerh-i Mesnevî”, s. 1010.

لَيْتَنِي كُنْتُ طَبِيبًا حَاضِرًا

Nolaydı ben bir tabīb-i hāzık olaydım.

(2694/2731) كُنْتُ أَمَشِي نَحْوَ لَيْلَى سَابِقًا

Cānib-i Leylā’ya sebk idici olduğum hâlde (28) gideydim. Ya’ nî ‘acele ile gidüp cānib-i Leylā’ya gidenlerün cümlesini sebk ideydim. Ve pāyine yüz sürüp hālın şora idüm. Beyt (29):

Yā Rab ne sebebdür ki olur tākatimüz tāk

Çokdan berüdü çşmümüz ol yüzüne müştāk

قُلْ تَعَالَوْا كَفْتُ حَقَّ مَا رَا بَدَان

Ma’ lūm ola ki Hāḫḫ cello ve ‘ālā bize (30) قُلْ تَعَالَوْا²⁰⁰³ didi

(2695/2732) تَا بَوْد شَرَمِ إِشْكَنِی مَا رَا نَشَان

tā bizüm şerm ü hicābumuz inkārına nişān ola. Bu beyt-i şerīf mer’e-i ‘arabiyye tarafındandır ki (31) zevcine eşnā-yı muḥāverede “Ey merd-i ‘arab! Senün bu maḫūle kelimātuñ mücerred ‘illet ü bahānedür. Mādām ki gāh hedāyā ve gāh mesā’il fikrinde olasun, (32) pādişāha vuşūlden maḫrūm olursun. Ol pādişāh ḥod ‘illet ü bahāne ve vāsita vü vesīle taleb itmeksüz bir kerīm ü cevāddur. Meşelā mesmū’un (33) olmadı mı ki Hāḫḫ te‘ālā قُلْ تَعَالَوْا dimesi ḥücbātı ref u izāle etmek içündür. Ya’ nî bizde hicāb muḫarrerdür. Velākin ol hicābı ref için (34) ol maḫbūb fi’l-miṣāl وَأَنَا نِدَاسِی ve رَجَعِي ḥiṭābın itdi ki müncezib olup dergāh-ı ‘izzetine yüz süreyüz. (35) لَاجِلِي²⁰⁰⁴ ḥadiş-i ḫudsīsiniñ ma’ nāsın bilevüz. Kāşif-i esrār Ḥazret-i Mevlānā ḥudāvendigār ḳaddesallāhu sırrahū قُلْ تَعَالَوْا گفت (36) sūre-i Āl-i İmrān’da olan قُلْ يَٰأَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَىٰ كَلِمَةٍ²⁰⁰⁵ ve sūre-i En‘ām’da olan قُلْ تَعَالَوْا أَتُلُّ مَا حَرَّمَ رَبِّي²⁰⁰⁶ mefḥūm-ı şerīfini (37) murād buyurmamışdır. Zīrā maḫalle misāsı yoḫdur. Belki تَعَالَوْا elfāzından müstefād olan ma’ nā-yı da’ veti irāde buyurmuşlardır. Hāşıl-ı ma’ nā (38) mine’l-‘abdi ile’r-rab olan ṭarīḫün biñde biri mevşıl-i Hāḫḫ olmayup envā’-ı ḥücbāt-ı ḫulmāniyye vü nūrāniyye ile mesdūd olmışdır. (39) Fe-ammā aḫreb-i ṭarīḫ mine’r-rabbi ile’l-‘abd olan ṭarīḫdür ki mevşıl-i Hāḫḫ ve cenāb-ı Feyyāz-ı Muṭlaḫ’dan ‘abdinı da’ vet ve min-ḫaysū’l-esrār olan (40) cezebāt-ı

²⁰⁰³ “De ki: Gelin!” Āl-i İmrān 3/61; En‘ām 6/151.

²⁰⁰⁴ Ben kalbi benim için kırık olanların yanındayım. Aclûnî, **Keşfü’l-Hafâ**, C: I, s. 230, nr. 614.

²⁰⁰⁵ “De ki: Ey Ehl-i kitap! Sizinle bizim aramızda müşterek olan bir söze gelin.” Āl-i İmrān 3/64.

²⁰⁰⁶ “De ki: Gelin, Rabbinizin size neleri haram kıldığını okuyayım.” En‘ām 6/151.

rabbāniyyedür. Ve tarîk-i mezbûrdan cemî‘-i mevānî‘ u hücut mürtefi‘a olup ol yolun sâlikleri pür-nûr u rûşen-dil ve bilâ-hicâb maḥbûblarına (41) vâşıldur. كَمَا قَالَ عَلَيْهِ ²⁰⁰⁷ جَذْبَةٌ مِنْ جَذَبَاتِ الْحَقِّ تُؤَاوِي عَمَلِ الثَّقَلَيْنِ. Ḥaḳḳā ki hücut-i zulmāniyye-i işneyniyyet ve ḳuyûd-ı ‘alā‘ iḳ-ı enāniyyeti [286^a] (1) nār-ı cezebâtıdan ğayrısı ḥarḳ ve dest-i ḳudret-i tecellî-i aḥadiyyetden mā‘ adāsı ḥarḳ itmez. Merd-i ‘arab eyitdi: Ey zevce-i müşfıḳa! Kelāmuñ merġûb (2) ve tarîk-i incizâb-ı maṭlûbdur. Ḥaḳḳā ki pâdişâhlara taḳarrûb için ‘ilâc iki dürlüdü: Ya budur ki bir şan‘at ve hûnerüñ ve yaḥud bersem-i tuḥfe bir hediyyen (3) gerekdür ki taḳarrûb ola. Ve yaḥud pâdişâh kendüsi da‘vet eyleye. Ol zamānda tuḥfe-i hedâyâ ve şan‘at daḥı olmasa taḳarrûb muḳarrerdür. (4) Kezâlik ḳurb-ı civâr-ı ḥazret-i aḥadiyyete daḥı iki tarîk vardır. Birisi sülûk cezbeyi taḳaddüm idüp ²⁰⁰⁸ إِيَّاهُ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ. feḥvâ-yı kerîmi üzere âlet-i fıkr u naẓar ve ‘âmel-i şâlih ve zıkr u mücâhede ile taḳarrûb idüp ber-feḥvâ-yı ²⁰⁰⁹ يَتَقَرَّبُ الْعَبْدُ إِلَيَّ بِالتَّوَّافِلِ ²⁰⁰⁹ yaḥud cezbesi cümleye taḳaddüm idüp taraf-ı Ḥaḳḳ’dan da‘vet ola. Mādām ki bu ikiden biri olmadukça vuşlat müyesser olmaz bende ḥod cezbe (7) yoḳdur pes lâ-cerem âlete ihtiyâc lâzım gelmişdür. Meşelâ görmez misin ey zen

شب‌پران را گر نظر و آلت بُدی

şebperelere eger naẓar ve âlet olaydı (8)

(2696/2733) روزشان جَوَلان و خوش حالت بُدی

gündüz anlara cevelân ve hoş ḥâlet olurdu. Ya‘nî ḥuffâşda nûr-ı çeşm ve isti‘dâd-ı müşâhede-i nûr-ı cemâl-i (9) âfitâb olaydı ol daḥı tıyûr-ı sâ‘ire gibi ziyâ-yı ḥurşide naẓar ve gündüzün cevelâna ḳâdir olurdu. Pes ‘adem-i isti‘dâd ve za‘f-ı (10) başarı olmağla nûr-ı âfitâbdan maḥrûm ve gündüz cevelânına ḳâdir olmadı. Pes ey zevce-i müşfıḳa! Kezâlik bende daḥı ne fıkr u ne naẓar ve ne ‘ilm (11) ü ‘âmel var ki ol pâdişâh-ı lâ-yezâle taḳarrûbe ümîdüm ola. Ve ne cezbe ve ne ‘ışḳ vardır ki ḥâlet-i mezbûre ol cānibden da‘vet olmağla bî-ḳayd olup (12) ²⁰¹⁰ الْمَأْمُورُ مَعْدُورُ diyüp ‘atebe-i ‘aliyyesine varıla. Zenden murâd nefis-i mülhemedür. ‘Aḳl-ı müstefâddan müste‘âr

²⁰⁰⁷ Allah’ın cezbelerinden bir anlık cezbe, bütün insan ve cinlerin amellerine denktir. Aclûnî, **Keşfü’l-Hafâ**, C: I, s. 383, nr. 1069.

²⁰⁰⁸ “Güzel sözler O’na yükselir; rızasına uygun iş ve davranışları da O yüceltir.” Fâtır 35/10.

²⁰⁰⁹ Kulum nafîle ibadetleriyle devamlı bana yaklaşıp. Buhârî, “Rikâk”, 38 (6502).

²⁰¹⁰ Başkasının emri altında olan özürlü sayılır.

olan recül-i ‘arabîden bu cevâbları (13) işitdükde “Ey recül-i ‘arabî! Dün-ı himmet ve si‘at-i rahmetden me‘yūs olma ki ihsân-ı Hudâ’ya bahâne gerekmez.” deyüp

گفت چون شاه کرم میبدان رود

(14) eyitdi: Çünkü şāh-ı kerem meydāna gide

(2697/2734) عین هر بی آلتی آلت شود

her bir āletūñ zātı ‘ayn-ı ālet olur. Ya‘nî ey merd-i fakîr! Kerîm ü muhsinlerūñ (15) kerem ü ihsânı ālete mevķūf degüldür. Ammā bî-ħaber bu ħālete vāķıf degüldür. Zîrā kerem-i ilāhî ve rahmet-i nā-mütenāhî çün kim fezā-yı faẓl u ihsāna (16) teveccüh eyleye her bî-ālet ‘ayn-ı ālet ve her bî-tā‘at ve bî-liyāķat bā-devlet ü sa‘ādet olur. Beyt:

داد حق را قابلیت شرط نیست

(17) بلکه شرط قابلیت داد اوست²⁰¹¹

vefķınca mevāhib-i ilāhiyye ve ‘atāyā-yı sübhāniyyeye vesîle vü ālāt lā-cerem iķtîzā ider degüldür. Aña binā‘en ki (18) Hāķķ celle ve ‘alā kerîm-i bî-‘illetdür. Ve yāħud şāh-ı keremden murād sibāķ-ı kışşaya göre ħurşîd-i nūr-baħş-i maħabbet-i sübhāniyye ve mālîk-i memālîk-i insāniyye (19) olan mürşîd-i mükemmil ve insān-ı kāmîl olursa ma‘nā bu vechile olur ki “Ey merd-i ‘arabî! Ol pâdişāh-ı ma‘nā vü şüret ve muķtedā-yı tālîbān-ı tarîķ-i (20) vaħdet ve feryād-resān-ı aşķāb-ı ħayretūñ āsitān-ı ķible-i rāstānına yüz sürmek ve anı görmege ālet ü nisbet ü ‘udde vü vesîle istemek (21) anuñ ism ü şahşı henüz ma‘lûm olmazdan evveldür ki ol şems-i çārrum-āsümān-ı ħaķîķat ve nūr-ı āfîtab-ı maħabbet ‘acabā şimdiki ħâlde ne burcdan tulu‘ (22) itdi ve ķanķı dereceden yüz gösterdi?” diyü maķarr u me‘vāsın ve ism ü müsemmasın tecessüs idüp vuşlat-ı yār içün esbāb u vesā‘iķ (23) teşebbüs olunmaķ vācibdür. Fe-ammā ol pâdişāh-ı ma‘delet-penāhuñ dāru’l-ħilāfesi şehr-i Bağdād ve ne maķûle saħî vü cevād idüğün ism ü resmiyle (24) ħaber virüp ħurşîd-i enverden rüşenter itdüm. Pes min-ba‘d ‘udde vü ālet ķaydına düşmeyüp ve ref‘-i astār-ı ħicāb idüp hemān bir kerre (25) vech-i mübārekine nazar eylesün. ‘İnde’r-rü’yet lā-cerem devlet-i ‘ışķ u maħabbet başına ķonar. Ve nūr-ı cezebāt-ı rahmāniyye gönül göğsünde toğar, (26) ‘udde vü ālete iķtiyāc ķalmaz. Senün vuşlata esbāb u ālāt didüğün hemān bir kerre

²⁰¹¹ Mesnevî, V, b. 1537-1538. Onun ihsanı için kabiliyet de şart değildir. Aksine, kabiliyet şartı da onun ihsanıdır. Derya Örs-Hicabi Kırlangıç, Mesnevî-i Ma‘nevî, C: V, b. 1536-1537.

anuñ yüzini gördüğündür ki devlet-i ebedî (27) anuñ rü'yet-i cemâlidür. Fe-ammâ ol pâdişâh-ı ma' nâ vü şûret kim idüğün bilüp ve me'vâ vü menzilinden haber alduktan sonra anuñla muķârenet (28) ve şöhbete 'ilm ü ma' rifet ve esrâr-ı tarîkatden ba'zı kelimât bilmek gerekdür. Huzûrına varduķda vâķı' alarum ta'bir itdürüp ve tarîkat ü haķîkatden (29) söz söyleyüp ol daķı benüm biđâ'a ve ķābiliyyetüm görüp mültefet ü maķbûli olayın dir iseñ bu fikr u hâtıra senüñ yoluñ urur (30) ve maķabbet yokluķda bulunur. Ve mürşid-i kāmile bu dā' iye ile varan nazardan dūr ve reşş-i nūr-ı cezbeden mehcūr olur. İmdi, beyt (31):

Gel ey rāhat şanan esbāb-ı cem' in kılma nādānlık
Tarîķ-i fakrı tut kim fakr imiş 'ālemde sulţānlık²⁰¹²

زانکه آلت دَعْوَى است و هستی است

(32) Zīrā ki esbāb u ālet da' vā vü enāniyyetdür.

(2698/2735) کار در بی‌آلتی و پستی است

Kār u medār ise bī-āletī vü pestī ve bī-çāregī vü derdmendīdür. Beyt (33):

در ره عشق فنا شو ز فنا فانی شو

بعد از آن قائده عشق تو محکم باشد²⁰¹³

Neşr: Ve kezālik ol aḫadiyyü'z-zāt ve sermediyyü's-şıfāt olan (34) pâdişâh-ı lâ-yezālūñ ķurb-ı dergāhına 'ilm ü 'amelūñ vesîle idüp be-her taķdīr müceb-i ķurbet olan benüm 'ilm ü ma' firet ve mücāhede vü riyāzetümdür (35) fikrinde olursañ bu daķı sebep-i dūrī-i ķurbetdür. Zīrā الْعَمَلُ مِنَ الرَّكْلِ vefķınca a' māl ve ef' āle i' timād maḫẓ-ı ḫaṭā ve 'ayn-ı (36) da' vādan olup ķurb-ı Ḥaķķ'a fakr u fenādan özge bir vesîle ve 'adem ü nistīden a' lā bir vāsıta yokdur.

[Maṭlab: Der-taḫķīķ-i fakr-ı zātī]

Zīrā fakr-ı zātī ile muḫaķķık (37) olan erbāb-ı şuhūd ķatında fakr için iki i' tibār vardır. İ' tibār-ı evvel budur ki faķīrūñ ḫaķîkat ü māhiyyeti her şey' den ḫālī ve 'ilm-i Ḥaķķ'da (38) müstehlek ü fānī ola. Velākin isti' dādı ve aña olan nazarıdan ve vesāṭat-ı isti' dād ile ṭaleb-i zātī ve kendüye isti' dād-ı izāfātından (39) henüz fānī olmaya. Ve i' tibār-ı şānī budur ki faķīr-i fānī isti' dād ve aña nazardan ve kendüye

²⁰¹² Fuzûlî, **Fuzûlî Dîvânı (İnceleme ve Tenkitli Metin)**, haz.: Abdülhakim Kılınç, İstanbul, Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2021, s. 504.

²⁰¹³ Aşk yolunda fenâ bul ve fenâdan da fānī ol. Ancak ondan sonra aşkının dayanağı sağlam olur.

isti‘dād izāfâtından ve taleb-i zātî ve bi’l-cümle (40) cemî‘-i eşyâdan bi-külliyetihâ hâlî ve fakîr u fânî ola. Pes ber-muktezâ-yı i‘tibâr-ı evvel fakîr lâ-cerem muhtâc olur. Aña binâ’en ki bi’n-naẓari ile’l-ḥaḳîka fakîrde (41) vücûd yokdur. Felihâzâ fakîrûñ naẓarı her neye duş olsa isti‘dād ve taleb-i zâtîsinde olan hükmi-şu‘ûr ile müteḥakkık olup لَا يَحْتَاجُ إِلَى الشَّيْءِ (1) [286^b] lā-cerem kendüyi ol şey’e muhtâc bulur. Fe-ammâ ber-muktezâ-yı i‘tibâr-ı şânî fakîr-i fânî hiç bir şey’e muhtâc olmaz. Aña binâ’en (2) fakîr-i mezbûr isti‘dād ve aña nazardan ve kendüye isti‘dād ve muzâf olmağdan ve ğayrdan bi-külliyetihâ fânî olmışdur. Bu taḳdîrce min-ḥaysü’l-esmâ’i’l-ulviyyeti’l-ilâhiyye (3) ve bi-ḥasebi’s-şifâti’l-aşliyyeti’z-zâtiyye kendünün kemâl-i zuhûrı ve ızhâr-ı şu‘ûnât ile isti‘dād-ı mezbûr şüret ve lisân-ı (4) taleb-i Ḥaḳḳ olur. Ve bu mertebede fakîrûñ ḥaḳîkatine muzâf olan vaşf ve isti‘dād ve ğayrdan aşlâ bir hükmi kalmayup belki ḥulûvv-i mezbûr (5) mertebe-i ğâyete resîde olmağla taleb-i mezkûr muzâf ile’l-Ḥaḳḳ olup Ḥaḳḳ ve Ḥaḳḳ’uñ talebi bâkî kalur. Ḥaḳḳa ki bu maḳûle fakîre ihtiyâc kandan (6) gelür ve ne vechile muhtâc olur. Pes ²⁰¹⁴أَتَمَّ الْفَقِيرَ فَهُوَ اللَّهُ maẓmûn-ı münîfleriyle bu mertebeye işâret buyurulmuşdur. Nazm (7):

Fi’l ü vaşf u zâtdan kılsañ güzer

Ḥaḳḳ-ı vâhid kalsa bâkî ey püser

²⁰¹⁵كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ olsa ‘ayân

İsm u resmünden bulunmasa nişân

(8) Cemî‘-i zât içinde bulursan fenâ

Pes ²⁰¹⁶سَوَادُ الْوَجْهِ فِي الدَّارَيْنِ ola

Zîre kim maḥẓ-ı ‘ademdür bu maḳâm

Hem ‘adem-i zulmetdurur ey nîk-nâm

(9) Berter-i cümle maḳâmât oldı bu

Maḥv-ı maḥẓ içinde işbât oldı bu²⁰¹⁷

²⁰¹⁴ Fakir Allah’a ihtiyaç duymaz ve fakirlik tamam olduğunda o Allah’tır.

²⁰¹⁵ “Her şey yok olacaktır...” Kasas 28/88.

²⁰¹⁶ Fakirlik, iki âlemde de yüz karalıdır. Aclûnî, **Keşfü’l-Hafâ**, C: II, s. 102, nr. 1837.

²⁰¹⁷ bkz. vr. 238^{a-b}.

el-Hâsıl bu fakîr-i fânî kâliben ve kalben cemî‘-i eşyâdan hâlî olup (10) hazret-i vâhîde teveccüh itdükde vaşf-ı fakr ile kâ‘im ve rü‘yet-i fakr ile ganî olur. Ba‘dehü ol fakr u gınâdan dahı fânî ve zâtı (11) şıfat-ı fakr u gınâdan mücerred olduğu hâlde bu vechile olan kaçd u teveccühünüñ fazîletini evşâfdan mücerred olan hazret-i ahâdiyyetüñ (12) ‘inde işbât idüp ol fakîr-i lâ-şey’ dahı fazîlet-i vuşlat-ı zât-ı baht için esbâb u vesâ’ilden berî ve bâ‘iş-i kurb olan (13) evşâf u fezâ’ilüñ cümlesinden ‘ârî olup zât-ı ahâdiyye ve vahdet-i mutlakadan gayrı maşşûdı kalmaz. Ve filhakıka (14) felâh u necâh kuyûd-ı şıfat-ı cismâniyye ve rûhâniyyeden hulûvv ile huşûl-pezîr olduğuna binâ’en egerçi kim şıfat zâtuñ gayrı dahı degül ise (15) min-vechin gayr i‘tibâr olındığı cihetden esmâ vü şıfatdan kaç‘-ı nazar fakîrüñ ecr ü şevâbı ber-fehvâ-yı²⁰¹⁸ فَلَهُمْ أَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ zât-ı ahâdiyye ve vahdet-i (16) mutlağa olur. Zirâ mir‘ât-i kalb-i fakîr zengâr-ı ağıyârdan pāk ü mu‘arrâ ve kuyûd-ı keşerât-ı esmâ vü şıfat ve ef‘âl ü âşârdan muşaffâ ve tecellî-i vahdet-i (17) zât ile mücellâ olsa hakikat-i zât kuyûd-ı keşerâtıdan bir kaydsuz ve keşerât-ı şıfatsız ol kalb-i şâfda zâhir ve kendü zâtı zâtına mücellâ olur. (18) Nitekim ‘Ömer bin el-Fârız kâddesallâhu rûhahû fakîr-i mezbûr ve vuşlat-ı mezkûra bulûğundan haber virüp buyururlar ki, şi‘r:

وَيَمَّمْتُهَا بِالْفَقْرِ لَكِنْ يَوْضَفِهِ
(19) غَنِيْتُ فَالْقَيْتُ افْتِقَارِي وَتُرَوَّتِي

فَأَنْبَتَ لِي الْإِقَاءُ فَقْرِي وَالْعِنَا
فَضِيلَةَ قَصْدِي فَاطْرَحْتُ فَضِيلَتِي

فَلَاخَ فَلَاحِي فِي اطْرَاجِي فَأَصْبَحْتُ
(20) تَوَائِي لَا سَيِّئًا سِوَاهَا مُنِيْبَتِي²⁰¹⁹

²⁰¹⁸ “Onlar için kesintisiz bir ödül vardır.” Tîn 95/6.

²⁰¹⁹ Tam bir fakr ile, yani zâhiren ve bâtunen; ameller, fiiller, makamlar ve hâllerden kendimde bir şey görmemek sûretiyle, o hazrete ulaşmaya niyet ettim; fakat o fakrın vasfıyla yani tam fakr hâsıl olunca Hakk’ın sıfatlarıyla ganî oldum. Fakr ve gınâyı kendimden atıp fakrın hakikatiyle mütehakkık olunca bu fakr ve gınâyı atmak sanki bir yönden benim niyet ve yönelişime fazilet katmış oldu, ben o fazileti de attım. Fakr ve gınâyı atmaktan hâsıl olan fazileti de atınca, hemen arkasından felâh nûru ve kurtuluş aydınlığı parladı ve Hz. Müsibim bana sevap oldu ve o hazretten başka bana sevap kalmadı. İsmâil Rusûhî Ankaravî, **Makâsıd-ı Aliyye fî Şerhi’t-Tâiyye: Osmanlı Tasavvuf Düşüncesi**, s. 171-172. (171-173. beyitler)

Pes nefsi-i mülheme ‘aql-ı müstefād mertebe-i faqr u fenāyı taḥkīk idüp ey merd-i ercümend ve ‘aql-ı sa‘ādetmend (21) Mevlānā Cāmī ḥod *Sübḥa*’sında ne ḥüb buyurmuşdur. Nazm:

کسب اسباب بود پرده گری
شیوه فقر و فنا پرده دری

(22) مردئی کن همه را یکسو نه

ور نه در فقر و فنا زن ز تو به²⁰²⁰

İmdi hemān ṭurmayup ve esbāb u ālāt kaydında olmayup (23) vaqt-i fırsat fevt olmadın ol pādīshāh-ı ‘ālem-penāhuñ dergāh-ı çāresāzına yüz sür didi. ‘Aql-ı müstefād daḥı tarīk-i Ḥaqq’da hestī-i (24) mevhūmdan fānī vü mücerred oldum zu‘m eyleyen nefsi-i faķire cevāb virüp

گفت کئی بی‌آلتی سودا کنم

eyitdi: Ey zen! Kaçan ben āletsüz sevdā (25) eyleyem

(2698/2736) تا نه من بی‌آلتی پیدا کنم

mādām ki ben āletsüzlügi peydā itmeyem. Ya‘nī ey nefsi-i mülheme filḥaķīka kurb-ı vaḥdete faqr u fenā ile varmak (26) ve terk-i esbāb itmek hediyye-i mergūbe ve raḥmet-i bī‘ illete iflās u nistī ızḥārı vesīle-i maḥbūle vü maṭlūbedür. Velākin mādām ki bende (27) esbābdan müstaḡnī olan bī-vücūdluk müteḥaqqıķ olmaduķça ma‘a’l-vücūdi’l-vehmī esbāb u vesā’ilden inķitā‘ ārzūsını ne vechile iderüm? (28) Ve mādām ki taḥkīk olınan faqr-ı zātīyle müteḥallıķ olmaduķça ma‘a-baķıyyetihi’l-āṣār nu‘ūt-ı nefsāniyye ile mükerrer iken bī-vücūd ve faķirüm. Ālet ü esbāba (29) ne ihtiyāc dimege kaçan kādır olurum? Terk-i a‘māl ḥod vebāl ü ḍalāldür. Fi’l-vāķı‘i’l-müflis fi-emāni’llāh daḥı emr-i muḥarrerdür. Velākin (30)

پس گواهی بایدم بر مُفلسی

benüm iflāsuma çok şāhid gerekdür ki iflāsum şābit ve ḥuķūķ benden sāķıṭ ola.

(2699/2737) تا شهی رحمم کند با مونسى

(31) Ḥattā ol pādīshāh mūnislik ile baña raḥm u şefķat eyleye.

²⁰²⁰ Mal mülk kazanmak perdecilik demektir. Yokluğun ve fakirliğin yolu ise perde yırtmaktır. Yiğitlik gösterip hepsini bir yana bırak. Yoksa, fakirlik ve yoklukta kadın senden iyidir. Cāmī, “Subhatü’l-Ebrār”, *Mesnevî-i Heft Evrenğ*, s. 494. Tercüme için bkz. Molla Cāmī, *İyilerin Tesbîhi: Subhatü’l-Ebrâr*, s. 126. Ayrıca bkz. Gök, “Şem‘î Şem‘ullāh ve Şerh-i Subhatü’l-Ebrâr’ı”, s. 534.

[Maṭlab: Fi'l-iflās]

Müflis şer‘de dirhem ü dīnārdan el yuyup fūls-i aḥmeri olmayana dirler. (32) كَمَا قَالَ ابْنُ أَثِيرٍ فِي النَّهْيَةِ²⁰²¹ أَفْلَسَ الرَّجُلُ: إِذَا لَمْ يَبْقَ لَهُ مَالٌ. وَمَعْنَاهُ صَارَتْ دَرَاهِمُهُ فُلُوسًا. وَقِيلَ: صَارَ إِلَى حَالٍ يُقَالُ لَيْسَ مَعَهُ فُلْسٌ. 2022 أَفْلَسَ يُفْلِسُ إِفْلَاسًا فَهُوَ مُفْلِسٌ، وَفُلْسُهُ الْحَاكِمُ تَفْلِيسًا. 2023 مِنْ أَذْرَكَ مَالَهُ Müslim’de İbn Mâce Ebū Hureyre raḍiyallāhu ‘anhdan rivāyet buyurduğı (34) hükm idüp Buḥārī ve Müslim’de İbn Mâce Ebū Hureyre raḍiyallāhu ‘anhdan rivāyet buyurduğı (35) فَهُوَ أَحَقُّ بِهِ مِنْ غَيْرِهِ 2023 (36) ḥuḥūḳ ğayr-ı sākıṭa olur. Ve müflis ‘inde erbābi’ṭ-ṭarīḳa dūnyā vü māfihānuñ (37) ḥubbunı ḳalbinden iḥrāc idüp ḥubb-ı ilāhīden ğayrı ḳalbinde nesne ḳalmayana dirler. Ve ḥaḳīḳatde şifāt-ı nefsāniyye ve rūḥāniyyeden mücerred olup (38) ve vüçüddan eşer-i mā ḳalmayup zikri sebḳ iden faḳīr-i fānīye dirler. İmdi mertebe-i faḳr ve iflās ve iddi‘ā-yı fenā mücerred ḳīl ü ḳāl ile ḥuşūl-peḫīr (39) olmaz. Ve taġyīr-i şekl ile ma‘nā-yı iflās bilinmez. Belki ḳīl ü ḳālden geḫūp şıdḳ-ı maḳāl ve işbāt-ı ḥāl içün

تو گواهی غیر گفت و گو و رنگ

(39) faḳīr-i zātiyesin guft ü gū ve reng ü būdan ğayrı bir şāhid göster.

(2700/2738) وا نما تا رحم آرد شاو شنگ

Ḥattā pādīşāh-ı ḥoş-ṭab‘ merḥamet ü maġfīret (40) ve ‘ināyet ü şefḳāt eyleye. İmdi mücerred ḳīl ü ḳāl şekli tebdīl ile ṭarīḳ-i Ḥaḳḳ’da ‘umde vuşūl-i müşāhede-i vaḥdet-i vüçūd ile bī-vüçūd (41) olmaḳdur. Pes, beyt:

Tecellī itmiş eşyāya ḳamu gördüğümüz birdür

Bize bu añlayış besdür yolumuz hem selāmetdür

Ve a‘mal ü ṭā‘āt eşer-i enāniyyet [287a] (1) ve esbāb u ālāta taḳayyūd-i ‘ayn-ı işneyniyyetdür diyü bu zu‘m-ı fāsīd ile ṭarīḳ-i ṭā‘at olan ‘uṭla ve mülāḥede ve buṭla

²⁰²¹ İbnü'l-Esîr'in (ö. 606/1210) hadislerde geçen garîb kelimeleri alfabetik olarak sıralayıp incelediği eseridir. Kendisinden önceki birikimi görmüş, onlara ilaveler yapmış ve birtakım yanlışları gidermiş olması ve Arap dili gramerine ilişkin yönüyle önemli kabul edilen eser Osmanlı sahasında okunan eserler arasında yer almaktadır. bkz. İbrâhim Hatiboğlu, “en-Nihâye”, *DİA*, C: XXXIII, s. 100-101.

²⁰²² İbn Esîr *en-Nihâye*’de şöyle söylemiştir: Kişinin hiçbir malı kalmadığı zaman adam iflas etti denir. Bunun anlamı ise altın ve gümüş paraların (dirhem) kıymetsiz bakır veya bronz kuruşlara (fels) dönüşmesidir. Bazıları ise onun kuruşunun (fels) dahi yok denilecek hâle gelmesidir demişlerdir. İflas etti fiili (أَفْلَسَ يُفْلِسُ إِفْلَاسًا فَهُوَ مُفْلِسٌ) hâkimin o kişinin iflasına hükmetmesi anlamındadır. İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye fi Garîbi'l-Hadîs ve'l-Âsâr*, C: III, s. 470.

²⁰²³ İflas eden bir adamın elinde malını aynıyla bulan kişi o mal üzerinde diğerlerinden (diğer alacaklılardan) daha çok hak sahibidir. Buhârî, “Fi'l-İstikrâr”, 2402, Müslim, “Müsâkât”, 22 (1559); İbn Mâce, “Aḥkâm”, 2358.

ne vechile vâşıl-ı kurb-ı civâr-ı (2) aḥadiyye olur. Belki tâ‘ât ü mücâhedâtdan müflis ü mendebûr ve bâb-ı raḥmetden dūr u mehcûr olur.

کین گواهی که ز گفت و رنگ بُد

Zîrâ (3) bu şehâdet ki mücerred kıl ü kâl ve vehm ü ḥayâl ve ḥîle vü ḥud‘adan olmuş idi. O maḳûle şâhid-i kâzib

(2701/2739) نرد آن قاضی القضاة آن جرح شد

(4) ol kâḍiye’l-kuḍât ve aḥkâmu’l-ḥâkimîn olan rabbü’l-‘âlemîn ḳatında cerḥ oldu. Ḥâşıl-ı kelâm ve netice-i merâm

صدق می خواهد گواہ حال او

(5) anuñ ḥâlinüñ şâhidi şıdk ister. Ya‘nî fakîr-i fânînüñ ḥâlet-i iflâsına şıdk u ḥulûşı şâhideyn ve ‘âdileyn ister.

(2702/2740) تا بتابد نور او بی قال او

(6) Ḥattâ ol vücûddan müflis ve fenâdan fânînüñ nûr-ı sırrı bî-güft u gû dıraḥşân ola. قیل لیدی الثون: هل للعبد إلى إصلاح أموره سبيل، فأنشد:

(7) قَدْ بَقِينَا مُذَبِّبِينَ حَيَارَى
نَطْلُبُ الصَّدْقَ مَا إِلَيْهِ سَبِيلُ

فَدَعَاوَى الْهَوَى تَحِفُّ عَلَيْنَا
وَجَالَفُ الْهَوَى عَلَيْنَا تَقِيلُ

(8) فَأَجَابَهُ أَخُوهُ ذُو الْكِفْلِ:

قَدْ بَقِينَا مُذَلِّهَيْنَ حَيَارَى
حَسْبُنَا رَبُّنَا وَنِعْمَ الْوَكِيلُ

فَحَبِيبُ الْقُلُوبِ قَصْدُ مُنَانٍ

(9) وَيَذْكُرُ الْحَبِيبُ يَشْفَى الْعَلِيلُ²⁰²⁴

²⁰²⁴ Zünnûn’a kul için işini düzelterceği bir yol var mıdır denince şu şiiri söyledi: “Me’li müzebzebîn ve mütehayyirîn olduğumuz hâlde bâkî kaldık, kendüye sebîl ve tarîk olmayan mahbûbun vaslını talep ederiz. Nice mütehayyir olmayalım ki hevâ yani muhabbet devâisi yani esbâbı üzerimize hafif olmakta ve muhabbete muhalif şeyler üzerimize ağırdır.” demekdir. Ba‘dehû Zülkifl Zünnûn böyle demiş lâkin ben böyle derim deyü (şu) beyitleri inşâd etti: “Bunun me’li dahi bizler mütehayyirîn ve müzebzebîn olarak bâkî kaldık rab ve hâlıkımız her umûrumuzda bizlere kâfi ve güzel vekîl oldu. Fevz ü necât ne mahalde ise maksûdumuz o mahaldir. Her bir emirde o mahalle meyl ederiz.” demekdir. Ebû Halef et-Taberî, **Selvetü’l-Ârifin**, s. 132. Tercüme için bkz. Ekmekçizade Ahmed Efendi, **Terceme-i el-Müstetraf**, tsh.: Esad Efendi, İstanbul, Dârü’t-Tıbbâti’l-Âmire, 1261, C: I, s. 304. Tercümede Zünnûn’un kardeşinin ismi Zürkân olarak kaydedilmiştir.

Mervîdür ki İbrâhîm bin Devhâ kıddesallâhu rûhahû bir gün İbrâhîm bin Şeybe'nün²⁰²⁵ ziyâretine vardı. (10) İbn Şeybe İbn Devhâ'ya eyitdi: Benüm ile şöhet murâduñ ise 'alâ' iğdan kendüñle ne var ise cümlesin tarh eyle. İbrâhîm bin Devhâ nakl ider ki: (11) Her neye mâlik isem tarh eyleyüp faķat yanumda bir dînâr aldum. İbn Şeybe sırruma vâķıf olup "Yâ İbrâhîm beni meşğûl kılma senüñle ne var ise (12) tarh eyle!" buyurdi. Ol dînârı daķı tarh eyledüm. Tekrâr hıķab idüp لَا تَشْغَلْ بِسِرِّي اطْرَحْ مَا بَيْعْتَهُ مِنْ الْعَلَائِقِ buyurmağla kendümde bir şey (13) bulmayup şöıra hâķıruma geldi ki meger yanumda na' leyn içün bir tasma almış idim. Ol bâķı kalmış anı daķı tarh idüp tarıķ-i Hâķķ'da bir tasmanuñ (14) ihtiyâcı daķı mâni'-i şöhet idüğün bildüm. Pes şöhet meşğûl olup kevineyi daķı hâķırdan tarh idüp müflis-i bî-vücûd oldum. Pes İbrâhîm (15) bin Şeybe tebessüm idüp²⁰²⁶ هَكَذَا مَنْ عَامَلَ اللَّهَ بِالصَّدَقِ diyü buyurdılar.²⁰²⁷ İmdi benüm cân-ı ' azîzüm! Kişi kendüyi mîzân-ı menâķıb-ı fuķarâ vü aşdıķada (16) vezn eylese ne maķûle dün u denî ve müflis ü cânî idüğün ' ayânen görür. Ve hâķķa'l-yâķîn bilür. Allâhumme'c' alnâ mine'l-' aşıķîne's-şâdıķîn. Nazm (17):

تا سر الهی ز ملاهی نشناسی
نسناس ندانی به حقیقت ز أناسی

اسرار خرابات هم از پیر مغان پرس
این قصه سماعیست مکن فکر قیاسی

(18) نسیان توان هر دو جهان غایت انس است
تا عاشق ناسی نشوی عاشق ناسی

صد جامه بسوزد بدمی عاشق صادق
گوید چه کنم خرقة كه الْعِشْقُ لِيَّاسِي

(19) در خانقه عشق ترا خرقة ندادند
از مرده دلی در غم این کهنه پلاسی²⁰²⁸

²⁰²⁵ Risâle'de ve Selvetü'l-Ârifin'de bu isim İbrahim b. Setenbe şeklinde kaydedilmiş. bkz. Kuşeyrî, **Kuşeyrî Risâlesi**, s. 294; Ebû Halef et-Taberî, **Selvetü'l-Ârifin**, s. 132.

²⁰²⁶ Allah'a sâdk ile amel edenler böyledir.

²⁰²⁷ Ebû Halef et-Taberî, **Selvetü'l-Ârifin**, s. 134.

²⁰²⁸ İlahî sırları oyuncaklardan ayırt etmediğün gibi maymunu da gerçekte insandan ayırt etmezsin. Meyhanenin sırlarını da pir-i mugana sor. Bu sırların hikâyesi işitilerek öğrenilir, akıl yürüterek değil. Unutmak iki alemde de ünsiyetin varacağı son nokta sayılır. Böylece sen bir insana aşık olursun unutana değil. Sadık âşık bir nefeste yüz elbiseyi yakar ve der ki hırkayı ne yapayım, benim elbisem

[Ser-i Suḥan]

هدیه بردن عرب سبوی آب باران از میان بادیه سوی بغداد (20) با امیر المؤمنین بر پنداشت آن که آنجا هم

قحط آبست

Merd-i a‘rābī meyān-ı bādiyeden āb-ı bārān ile tolmiş destiyi cānib-i Bağdād’a (21) emīrū’l-mü’minīne bersem-i tūhfe hediye götürmesi beyānundadır. Ol zu‘m ile ki Bağdād’da ābuñ қаһтї vardır.

گفت زن صدق آن بود کز بود خویش

(22) (2703/2741) پاک برخیزی تو از مجهود خویش

Zen merd-i a‘rābīye eyitdi: Şıdķ oldur ki kendü vücūduñdan ve maқdūr u mehcūduñdan pāk қalkasun. (23) Ya‘nī таріқ-і maḥabbetde terk-i ‘alā‘iķ-i dūnyevīye vü uḥrevīye idüp ve bi’l-cümle kendü pindār u şu‘ūr ve hestī-i mevhūmuñdan fānī vü nā-peydā ve ‘ışķ-ı yārān ile (24) vālih vü şeydā olasun. el-Ḥaşıl ey merd-i ‘arab! Senüñ kesb u mechūduñdan cem‘ olmiş

آب بارانست ما را در سبو

bizüm destide yağmur şuyı (25) vardır.

(2704/2742) ملکت و سرمایه اسباب تو

Senüñ milket ü sermāye ve esbāb u vesā’ilüñ ol yağmur şuyıdır. Pes ḥużūr-ı pādişāha mā-ḥazar (26) bundan a‘lā hediye mi olur? İmdi tavaққuf itmeyüp hemān

این سبوی آب را بردار و رو

bu şu destisini қaldır ve yūri, (27)

(2705/2743) هدیه ساز و پیش شاهنشاه شو

āb-ı bārānı hediye vü armağan düz ve ḥużūr-ı şāhenşāha git.

گو که ما را غیر این اسباب نیست

Ey merd-i ‘arab (28) pādişāh-ı ma‘delet-penāha di ki “Ey sultān-ı selāṭin-i ‘ālem! Ve derdmend ü bī-çarelere erḥam! Bizüm bu mā-i emṭārdan ğayrı esbābumuz yoқdur. (29)

(2706/2744) در مفازه هیچ به زین آب نیست

aşktır. Aşk dergahında sana hırka (ruhsat) vermezler. Bu köhne kıyafetin derdinde iken gönlünün ölmesinden ötürü aşk dergâhında sana bir hırka vermezler. Kâsım-ı Envâr, Külliyyât-ı Kâsım-ı Envâr, s. 300.

Bādiyede hîç bundan ğayrı āb-ı laṭîf yokdur. Ey merd-i ‘arabî ki

گر خزینه‌ش پُر متاع فاخرست

egerçi ol (30) pâdişāh-ı güzînüñ hâzînesi emti‘a-i fâhîre ile memlû vü pürdür velâkin şöyle melhûzumdur ki

(2707/2745) این چنین آبش نباشد نادرست

ol hâzîne buncılayın (31) āb-ı lezîz olmaya. Zîrâ böyle āb nâdirdür. Dirîğâ nefis ile ‘aql bu sırdan ğâfil ki sebû-yı vüçüdda āb-ı ‘ilm ü ma‘rifet ve belki sebû-yı vüçüd (32) ol muṭlaḳ vüçüduñ deryâ-yı faẓl u raḥmet ve biḥâr-ı cûd u mekremetinden taḳâtur itmiş bir ḳaṭredür, kimüñ mülkini kime şatar ve kimüñ ‘ilmini kime ‘arz ider. (33)

برد بوستان‌بان به ایوان شاه

به تحفه ثمر هم ز بوستان شاه²⁰²⁹

Bostancıya tarḥûn şatmak gibidür. Velâkin ol Kerîm-i Müte‘âl (34) ve Raḥîm-i bî-mişâl ḳullarınüñ ‘aybını yüzine urmayup ve hediye götürdüğünüz evvelde benümdür dimeyüp kendü mülkini müsta‘irlerden gerçek hediye (35) yerine ḳabûl ider. Nazm:

Îlâhî vâḳıf-ı esrâr sensin

Şifâ-baḥş-ı dil-i bîmâr sensin

Cihân müstağraḳ-ı deryâ-yı cûduñ

(36) Dü ‘âlem şûret ü ma‘nâ-yı vüçüduñ

Ben ol ḥâkûm ki bir ḥâşâke degmez

Ben ol ḥayyum ki mürde ḥâke degmez

N’ola ben ḳuluña itseñ ‘inâyet

(37) Bu tîre gönlüme itseñ hidâyet

Ne noḳşân ‘arşa-i mülk-i beḳâña

Eger raḥmet iderseñ bu gedâña

Eyâ dâñâ-yı esrâr-ı zâmâ’ir

²⁰²⁹ Bahçıvanın padişah köşküne hediye ettiği yemiş yine sultanın bahçesindendir. Sâdî-i Şîrâzî, **Metn-i Kâmil-i Dîvân-ı Şeyh-i Ecell-i Sa‘dî-i Şîrâzî: Gülistân ve Bostân ve Mecâlis**, s. 312. Tercüme için bkz. Sâdî, **Bostân**, çev. Hikmet İlaydın, s. 229.

(38) Şināsā-yı temennā-yı havātır

Şifā-bağş-ı derūn-ı derdmendān

Ve vāy fermā-yı derd-i müstemendān

Nażar kıl cān gözini açıvir gel

(39) Kerem kıl raḥmet ābın saçıvir gel

Beni sürme ilāhī sen kapuñdan

Beni redd itme yā Rab ḥużūruñdan

Pes Ḥāzret-i Mevlānā ḳuddise sırruhu’l-eşnā (40) sebū ile ābdan murād ne idügin beyān idüp buyururlar ki:

چيست آن كوزه تن محصور ما

Ol kūzeden murād nedür? Bizüm ābdan (41) maḥşūramuzdur.

(2708/2746) اندرو آب حواس شور ما

Ol kūzenüñ içinde olan bizüm şūr u telḥ olan ḥavāssumuz ābıdur.

ای خداوند این خُم و كوزه مرا

[287^b] (1) Ey Ḥudāvend-i baḥşāyende! Bu bizüm ḥum-ı vüçūd ve kūze-i ebdānumuzı

(2709/2747) در پذیر از فضل الله اشتري

faẓlından ḳabūl kıl. Bu beyt-i (2) şerīf ile sūre-i Tevbe’nüñ āḫirine ḳarīb olan işbu āyet-i kerīmeye işāret buyurmuşdur.

[Maṭlab: Tefsīr-i اِنَّ اللّٰهَ اشْتَرٰ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اَنْفُسَهُمْ

Ya‘nī taḥḳīḳan Ḥaḳḳ 2030 قَالَ تَبَارَكَ وَتَعَالٰی: اِنَّ اللّٰهَ اشْتَرٰ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ (3) اَنْفُسَهُمْ وَاَمْوَالَهُمْ بِاَنْ لَهُمْ الْجَنَّةَ. 2031 قَالَ مُحَمَّدُ بْنُ كَعْبٍ الْفَرُطِيُّ: لَمَّا بَايَعَتِ الْأَنْصَارُ رَسُولَ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ لِلَّهِ الْعَقَبَةَ بِمَكَّةَ وَهُمْ سَبْعُونَ قَالَ مُحَمَّدُ بْنُ كَعْبٍ الْفَرُطِيُّ: لَمَّا بَايَعَتِ الْأَنْصَارُ رَسُولَ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ لِلَّهِ الْعَقَبَةَ بِمَكَّةَ وَهُمْ سَبْعُونَ (5) اِنْفُسًا، قَالَ عَبْدُ اللَّهِ (6) بَنِي رَوَاحَةَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ اشْتَرِ لِرَبِّكَ وَلِنَفْسِكَ مَا شِئْتَ، فَقَالَ: اشْتَرِ لِرَبِّي اَنْ تَعْبُدُوهُ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا، وَاشْتَرِ لِنَفْسِي اَنْ تَمْنَعُونِي (7) مِمَّا تَمْنَعُونَ مِنْهُ اَنْفُسَكُمْ وَاَمْوَالَكُمْ. قَالُوا: فَاِذَا فَعَلْنَا ذَلِكَ فَمَاذَا لَنَا؟ قَالَ: الْجَنَّةُ. قَالُوا:

2030 “Allah, müminlerin canlarını ve mallarını, karşılığında cennet vermek üzere satın almıştır. ” Tevbe 9/111.

2031 Ebû Hamza (Ebû Abdillâh) Muhammed b. Ka‘b b. Süleym el-Kurazî (ö. 108/726 [?])tabiin dönemi müfessirlerinden olup Medine tefsir ekolünün önde gelen isimlerinden biri sayılmaktadır. Mehmet Emin Maşalı, “Muhammed b. Ka‘b el-Kurazî”, *DiA*, C: XXX, s. 545-546.

u rahmetinden bende-i efkenderlerin ٲarık-i itā‘ ate da‘ vet ve fī-sebīlī‘llāh bezl-i nefis ü māl idenlere muḳābeledde cennet ‘ināyet idecegin beṣāret (17) itmek içün dürr-i kelām-ı mu‘ciz-nizāmı ber-ṣūret-i isti‘āre-i temṣīliyye silk-i beyāna muntaẓam kıldı. ‘Abd-i mü’mīn daḡı sem‘-i hūṣunda dürr-i gūṣvār idüp (18) fī-sebīlī‘llāh muḳālete niyyetine bezl-i māl eyledi. Ḥattā maḡbūbı yolunda maḡtūl olup bezl-i cān ve infāḳ-ı māl ve terk-i ḡānumān itdüğünün (19) ecr ü ṣevābı cennet-i dīdār olmağla bey‘ ü iṣterāda bulundu. Ve Ḥaḳḳ sübhānehū ve te‘ālā kendü mülk ü memlūki olan nefis ü mālī ‘abd-i mü’mīne muẓāf (20) kılp ve lā-cerem muẓāf olan şey‘ muğāyir-i muẓāf ile olmağla insān ḡaḳıḳatde ‘ālem-i ervāḡdan olan cevher-i mücerred-i bāḳiden (21) ‘ibāret olup beden-i insānī ol cevher-i mücerredün ālet ü merkebi ve māl daḡı ri‘āyet-i meṣālīḡ-i merkeb içün vüçüd-peẓīr olup ikisi daḡı (22) derecāt-ı ‘āliyāta mevṣile olan taḡṣīl-i kemālāta esbāb u ālāt meṣābesinde olduklarına nūkte vü iṣāret buyurdu. Pes bāyi‘ cevher-i (23) rūḡ-ı ḡudsiyye ve müṣteri Allah celle ve ‘azze olup ‘ivażınun birisi cesed-i mālī ile māl-ı fānī ve birisi cennet-i bāḳıyye ve sa‘ādet-i ebediyye oldu. (24) Ve ribḡ ḡāṣıl ve ḡüsrān zā‘il olmağla ol ribḡ-i ‘azīmi Ḥaḳḳ celle ve ‘alā tetimme-i āyetde tebṣīr idüp ²⁰⁴² مِّنَ اللّٰهِ فَاسْتَبَشِّرُوا بِبَيْعِكُمْ الَّذِي بَايَعْتُمْ بِهِ (25) buyurdu. İmdi mādām ki insān ḡaṣd u himmetini taḡayyür-peẓīr olan ‘ālem-i ecsāduñ meṣālīḡine ilkā ve ḡalbinde efkār-ı umūr-ı cismāniyye-i fāniyyeyi (26) ibḳā eyleye derecāt-ı ‘āliyye ve sa‘ādet-i ebediyyeden maḡrūm ve derekāt-ı bu‘d-ı ṡabī‘atde merdūd ve mercūm olur. Āh ey nefis-i ḡāfil! Naẓm (27):

گذر کن زود منگر در طبیعت
به جانت شاد باش اندر حقیقت ²⁰⁴³

تو جوهر سوی خاک ره مینداز
چون جوهر باش اندر سیرت و ناز ²⁰⁴⁴

(28) تویی افتاده چون عیسی گرفتار
به دست ناکسان مردم آزار

بلای نفس دیدند جمله مردان

²⁰⁴² “O hâlde, yaptığınız bu alışverişten ötürü sevinin.” Tevbe 9/111.

²⁰⁴³ Hızlıca geç, dış dünyaya (tabiata) takılıp kalma. Ruhun hakikatte şad olsun.

²⁰⁴⁴ Cevheri yolun toprağına atma, tavrında ve ahlakında cevher gibi ol. Ferîdüddîn-i Attâr, *Cevherü’z-Zât*, s. 154.

اگر مردی ز نفست رخ بگردار²⁰⁴⁵

(29) Pes kaçan merd-i Hudā nefsinden kaç^۶-ı iltifāt idüp fî-ṭaleb-i marzātillāh nefsini ḳatlı ü ifnā ve mālını bezl ü infāk ile hevāya (30) hüdāyı ve dünyāya mevlāyı ve ūlāya uḥrāyı terciḥ ve iḥtiyār idüp müşterî vü ḥarīdār olsa ebedī devlet ve sa‘ādet ve sermedī (31) ‘izz ü kerāmete nā’il olup lāyık-ı zümre-i sü‘adā-yı ebrār ve fırḳa-i efāzıl-ı iḥtiyārdan olur. Nazm:

چو عیسی زنده میر و ذات حق بین
(32) به جز حق تو مدان و نور حق بین

تو جانانی اگر این دید یابی
بیان من نه از تقلید یابی

تو عیسی در درون داری حقیقت
(33) ولیکن باز ماندی در طبیعت²⁰⁴⁶

Erbāb-ı taḥkīḳ bu āyet-i kerīmenūn tefsīrinde buyururlar ki Ḥaḳḳ tebāreke ve te‘ālā nefsī ḥīn-i icādda libās-ı (34) ḳahr-ı rubūbiyyet ile ilbās idüp nefs daḥı kendünūn icādına vaşf-ı kibriyā ile mübāşeret olunduḡı cihetden ḳahr-ı rubūbiyyet ile muttaşif (35) olunduḡda²⁰⁴⁷ أَنَا أَنْتُ وَأَنَا أَنْتُ diyü münāza‘a idüp meshūṭa oldı. Pes eger nefs-i maḡrūre mü’mınler ile metrūke olursa Fir‘avn’ı iḡvā (36) idüp zebānını²⁰⁴⁸ أَنَا رَبُّكُمُ الْأَعْلَى گفتārına ilkā itdüḡı gibi ‘ibād-ı mü’mınını daḥı iḡvā itmeyesün diyü Ḥaḳḳ sübhānehū ve te‘ālā nefsī işterā idüp (37) erbāb-ı tevḥīdi ol dāhiyeden ḡalāş itmekle mü’mınlerde ‘ubūdiyyetden ḡayrı şey’ ḳalmadı. Nazm:

بلا نفس است و شیطان نفس منگر
(38) اگر مردی تو مر این نفس ننگر²⁰⁴⁹

²⁰⁴⁵ İsa gibi düşmüş, insanları inciten alçakların eline tutulmuş olan sensin. Bütün erenler nefsini bir belâ olarak gördüler. Eğer sen de er isen nefsinden yüzünü çevirmeye bak.

²⁰⁴⁶ İsa gibi diri öl ve Hakk’ın zatını gör. Hak’tan başka bir şeyi tanıma ve Hakk’ın nurunu gör. Eğer o görüşü bulursan (görürsen) sen canansın. Benim bu görüşüm taklitten değildir. Sen içinde İsa gibi hakikate sahipsin; fakat tabiat mertebesinde kalarak geriye düştün. Ferīdüddīn-i Attar, **Cevherü’z-Zât**, s. 226-227.

²⁰⁴⁷ Sen sensin ve ben ben.

²⁰⁴⁸ “Ben sizin yüce Rabbinizim dedi” Nāziât 79/24.

²⁰⁴⁹ Nefs bir beladır. Sen bunun dışında bir şeytan tabiatlı arama. Eğer er isen bu nefse bakmazsın (aldanmazsın).

Āh ey Hakk yolına cān u baş oynayup bu bey[‘] u şirāda ve ticāret-i rābihāda bulunmağa rāğīb olan (39) ‘āşık-ı sevdāgir! Bu āyet-i kerīme cāy-ı nāz-ı ‘āşıkān ve meydān-ı esrār-ı şādīkāndur. Hakkā erbāb-ı zevka Hūdāvend-i kerīmden bu birr tehniyye-i zībādur ki (40) teşrīfī cemāl-i bī-hemtādur. Āh ol zāt u şifāt ve şefkat ü ‘atāda kerīm olan Rabbü’l-‘ālemīn bir ekremü’l-mükerreremīndür ki ‘ibādına (41) vücdı kendü vüçudundan i‘āre iderken lutf u ihsānında mülk ü malı ‘abdine izāfet idüp kendü mülki ‘abdüñdür diyü harīdār olup [288^a] (1) kemāl-i kereminden ‘ayb u nokşān ve cümle hüsranıyla kabūl kıılır. Tevrāt’dan menkuldür ki الْجَنَّةُ جَنَّتِي وَالْمَالُ مَالِي فَاشْتَرَوْا جَنَّتِي بِمَالِي فَإِنْ رَبِحْتُمْ فَلَكُمْ (2) وَإِنْ خَسِرْتُمْ فَعَلَيَّ. يَا بَنِي آدَمَ مَا خَلَقْتُكُمْ لِأَرْبَحَ عَلَيْكُمْ إِنَّمَا خَلَقْتُكُمْ لَتَرْبِحُوا 2050 Āh kim Rabbü’l-‘ālemīn Allah ezzel-i āzālde ‘ibādı vüçud ile muttaşif (3) olmazdan evvel ‘abдини işterā idüp kendüyi kendüsi bāyi[‘] ve kendüsi kendüyi müşterī olmışdur. Bāyi[‘] ile müşterī hōd bir olmak şahih olmaz (4) illā şol maḥalde cā’iz olur ki bir tıfl-i nā-resīde kendü meşāliḥine mühtedī olmasa vālid-i müşfik ve yāḥud veliyy-i şādıkı kemāl-i şefkatlerinden (5) anlardan töhmet müntefī olmağla tıfluñ bey[‘] ü şirāsın kendüleri ri‘āyet ider. Pes ‘abd-i ‘āciz daḥı umūr-ı nefsiñe mühtedī olmayup etfāl (6) meşābesinde olmağla peder ü māderden eşfaḥ u erḥam olan ekremü’l-ekremīn ‘ibādınıñ meşāliḥ-i nāfi‘asını mūrā‘ī olup mażarrātdan men[‘] ider. (7) Ve ‘abd-i bed-‘ahd ve bī-vefā vaḫt-i bulūğda i‘tirāz-ı nā-sezā idecegin ma‘lūmı iken maḥall-i şehvāt u beliyyāt olan nefsiñe pūr-‘ayb u āfātı ‘aybıyla (8) kabūl idüp mebī‘den iz‘āf-ı muzā‘afe ziyāde cennet-i pūr-ni‘meti şemen ü ücret virmekle ebvāb-ı i‘tirāzı sedd ider. Bu daḥı ‘acebdür ki (9) nefsi harīdār olup ḳalbi işterā itmedi. Aña binā’en ki ḳalb Hakk celle ve ‘alānuñ maḥabbeti içün vaḫfdur. Vaḫf ise bey[‘] ü şirādan müsellemdür. (10) Ve şart-ı bey[‘] teslīmdür. Teslīmi müte‘azzir olan hōd bey[‘] den berīdür. Meşelā hevāda murgı ve deryāda māḥiyyi fūrūḫt itmezler. Aḫvāl-i dil daḥı (11) bu meşābededür. Ḥattā Rabbü’l-‘izzet beyān idüp 2051 وَكَمَا قَالَ نَصْرَابَادِي: 2052 اشْتَرَى مِنْكَ (12) مَا هُوَ صِفَتِكَ وَالْقَلْبُ buyurur. وَأَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِهِ

²⁰⁵⁰ Cennet benim cennetim, mal da benim malımdır. Benim cennetimi benim malım ile satın alın. Kâr ederseniz kârınız sizindir. Zarar ederseniz zararınız banadır. Ey âdemoğulları sizi sizden kâr etmek için yaratmadım. Bilakis siz kâr edesiniz diye yarattım. Abdülkerim el-Kuşeyrî, **Tefsîru’l-Kuşeyrî: Letâifü’l-İşârât**, thk. Abdüllatif Hasan Abdurrahman, Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 2007, C: I, s. 447.

²⁰⁵¹ “Bilin ki Allah, kişi ile kalbinin arasına girer.” Enfâl 8/24.

²⁰⁵² Ebü’l-Kâsım İbrâhîm b. Muhammed b. Ahmed b. Mahmeveyh en-Nasrâbâdî (ö. 367/978): İlk devir Nişabur sufilerinden biridir. Ebü Bekir eş-Şiblî’nin müridi olan Nasrâbâdî Hallâc-ı Mansûr’un

Arifler eydür: ²⁰⁵³ تَحْتَ صِفَةٍ فَلَمْ يَقُمْ عَلَيْهِ الْمُبَايَعَةُ. قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: قَلْبُ ابْنِ آدَمَ بَيْنَ إِصْبَعَيْنِ مِنْ أَصَابِعِ الرَّحْمَنِ.

(13) Nefs albũn derbānı ve maām-ı ākeride münād-ı fermānidur. alb ise maall-i sũcũd ve mamũl-i rubũbiyyet-i Vedũd olup mānend-i sultān memleket-i bedende (14) fermān-rāndur. Pes nefis āker-efkende olduysa kıymeti cennet ve semeni azā'in-i ni'met oldu. Ve alb ũrr-i āzād ve kemāl-i urb ile mu'azzez olduysa (15) kıymeti vulat-ı rabbũ'l- izzet ve devām-ı mũāhede ve rũ'yet oldu. Āh ey mũstekif-i esrār-ı daā'ı! Ġavvā-ı deryā-yı aā'ı Rũzbihān-ı (16) Balı addesallāhu sırrahu'l-fā'ı bārān-ı feyz-i ades-i sũbhāniden adāf-ı urũf u elfāza ekān olan dũrr-i yetim-i nikātı oa-i dehān-ı (17) irān-zebānundan irāc u ızhār ve esmā'-ı 'uāa dũrr-i gũ-gũvār idũp bu bey' ü irāda ne arrāflı itmidũr gũ-ı cān ile (18) istimā' kııl. قَالَ رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَيْهِ: تَقْتَضِي هِمَّةٌ بِالْمَعْرِفَةِ أَنَّهُ أَغَارَ عَلَى نَفْسِهِ فِي الْأَزْلِ بَعْدَ أَنْ وَصَفَ نَفْسَهُ بِمُحِبَّتِهِمْ، فَمَنْهُمْ عَنْ نَفْسِهِ، وَشَغَلَهُمْ (19) بَغْيُهُ مَكْرًا [بِهِمْ] وَاسْتِدْرَاجًا، اشْتَرَى نَفْسَهُ مِنْهُمْ؛ لِأَنَّهُ بِذَاتِهِ نَفْسُ الْكُلِّ، حَيْثُ قَامَتِ الْوُجُوهُ بِنَفْسِهِ، وَلَوْ لَا قِيَامُهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ تَلَاشَتِ الْأَشْيَاءُ، (20) بِأَقْلٍ مِنْ لَمَحَةٍ عَرَضَ نَفْسُهُ لِلْحَدَثَانِ، وَلَمْ يَرَهَا أَهْلًا لِنَفْسِهِ، فَاشْتَرَى نَفْسَهُ؛ لِعَلِّمِهِ بَضْعُفِ الْخَلْقِ عَنْ حَمْلِ وَارِدِ التَّجَلِّي عَظَمَةِ نَفْسِهِ، (21) وَكَيْفَ يَقُومُ الْحَدَثُ بِجَلَالِ الْقِدَمِ، وَهُوَ تَعَالَى يَعْلَمُ قِيَمَةَ نَفْسِهِ لَاغَيْرَ، اشْتَرَى شَفَقَةً عَلَيْهِمْ؛ كَيْلًا يَتَلَاشُوا فِي سُبْحَاتِ عِزَّتِهِ، ثُمَّ اشْتَرَى (22) أَمْوَالَهُمْ، وَهِيَ كُشُوفُ نُعُوتِهِ الْأَزَلِيَّةِ الْأَزَلِيَّةِ، وَتَمَتُّعُهُمْ بِمُشَاهَدَتِهَا؛ حَتَّى لَا يَتَّقِيَ سِرَّ الْقِدَمِ بِالْحَقِيقَةِ، شَغَلَهُمْ (23) بِمَا يَلِيقُ بِهِمْ، وَهِيَ الْجَنَّةُ، وَأَيْضًا لَمْ يَرِ لِلنُّفُوسِ وَالْأَمْوَالِ نَفَاسَةً حَيْثُ اشْتَرَاهَا بِالْجَنَّةِ، وَلَوْ كَانَ لَهَا مَوْقِعٌ لِاشْتَرَاهَا بِنَفْسِهِ لَا بِشَيْءٍ مُحْدَثٍ، (24) وَأَيْضًا اشْتَرَى النُّفُوسَ؛ لِأَنَّهَا حِجَابُ الْقَلْبِ بَيْنَ الرَّبِّ وَكَذَلِكَ الْمَالِ؛ حَتَّى لَمْ يَتَّقِ بَيْنَهُ وَبَيْنَ الرَّبِّ حِجَابٌ، وَأَيْضًا اشْتَرَى مِنْهُمْ النُّفُوسَ (25) الَّتِي تَحْتَ سُلْطَانِهِمْ بِالْمُجَاهَدَاتِ، وَمَا اشْتَرَى قُلُوبَهُمْ؛ لِأَنَّ قُلُوبَهُمْ لَمْ تَدْخُلْ تَحْتَ أَمْلَاكِهِمْ، فَأَنَّهَا مُسْتَعْرِقَةٌ فِي رُؤْيَا الصِّفَاتِ. ²⁰⁵⁴

takipisi olmasının yanı sıra hadis alımaları ile de tanınmı, hadis rivayetinde bulunmutır. Ebũ Ali ed-Dekkāk, Ebũ Abdurrahmān es-Sũlemĩ gibi sufiler Nasrābādĩ'nin mũridi olmulardır. bkz. Reat Öngören, “Nasrābādĩ, İbrāhim b. Muhammed”, **DİA**, C: XXXII, s. 417-418.

²⁰⁵³ Nasrābādĩ demitir ki: Allah sizden sıfatınız olan eyi satın aldı. Kalp de bu sıfatın altındadır. Onun iin ayrıca pazarlık yapmaz. Hz. Peygamber ole sũylemitir: Ādemolunun kalbi Rahmān'ın iki parmaının arasındadır.

²⁰⁵⁴ Rũzbihān-ı Baklı ole sũyler: Himmet marifeti gerektirir. O ezelde kendisini onların muhabbeti ile sıfatlandırdıktan sonra kendine karı kıskantı. Onlara kendinden lũtufta bulundu ve bir mekr ve istidrac olarak onları kendisinden bakası ile megul kıldı. “Kendisini onlardan satın aldı”: Nefislerin farklı özelliklerini onunla kaim bulmaları üzere o bizatihi nefis-i kũlldür. Eer onun her eyi ayakta tutması ve her eye varlık vermesi sũz konusu olmasaydı her ey yok olurdu. Gũz aıp kapamaktan daha kısa bir sũre kendisini yaratılmılara sundu; kendisi iin ehil olanı gũrmedi. Yaratılmıların kendi tecellisinin ortaya ıkıının azameti karısındaki zafiyetlerine ilmi dolayısıyla “kendini satın aldı”. Yaratılmı olan kadim olanın celaline nasıl dayanabilir? Kendi kendisinin kıymetini yine kendisi bilir; bakası deil. Yaratılmılara olan efkati dolayısıyla satın alma ilemini kendisi gerekletirdi. Onlar onun izzetinin parıltılarında yok olup gitmesinler diye bũyle yaptı. Sonra “Onların mallarını satın aldı”: Mallar ise onun ezeli sıfatlarının eiflerinden ibarettir. Onları kendisinin mũahedesı ile faydalandırdı. Bũylelikle kadimliın sırrı hakikati üzere baki kalmaz. Onları

Mağribî (26):

ای دوست بیا بر نظر ما نظری کن
بر دیده جان و دل شیدا نظری کن

هر لحظه به دل صورت زیبای دگر بخش
وانگاه در آن صورت زیبا نظری کن

(27) بر دیده دل جلوه کنان کردد مادم
وز دیده دل چهره خود را نظری کن

دل مظهر ذات وهمه اسماست درو نیک
بر چهره ذات [و] همه اسما نظری کن

(28) بی آینه زان سان که تو هستی به حقیقت
خود را به خود و آینه بنما نظری کن²⁰⁵⁵

Pes Kāşif-i esrār-ı Kirdigār Mevlānā Ḥudāvendigār ḫuddise remsehū daḥı irşāden (29) li't-ṭalibīn bādiye-nişīn olan merd ü zen lisānından “İlāhā, Pādīşāhā! Bizüm sebū-yı şikest-i vücūd ve kūze-i hestī-i mevhūmumuzu ‘acַz ü ḫuşūr ve ‘ayb (30) u kūsūruyla إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَىٰ faẓlından sen ḫabūl kıl!” diyü ve bu āyet-i kerīmede olan esrār-ı cemme ve rumūz-ı ḡammeye işāret idüp ba‘dehū (31) buyururlar ki: Yā seyyidī ve senedī!

کوزه با پنج لوله پنج حس

(2710/2748) پاک دار این آب را از هر نجس

Ḥavāss-ı ḥams ile penc lūlelū olan kūze-i ten (32) ve derūnunda olan bu āb-ı ḫuvāyı her levş ü necesden pāk ṭut. Ya‘nī beden-i insānı kūze ve ḥavāss-ı ḥams-ı zāhire lūle

layık oldukları şeyle meşgul etti. O da cennettir. Aynı şekilde nefisleri ve malları cenneti satın almaya uygun bir kıvamda görmedi. Her ne kadar hâdis bir şeyle kendisini satın alabilecekleri bir yer değilse bile cenneti de kendi nefsini satın alabilecekleri değerde görmedi. Böylece nefisleri satın aldı. Çünkü nefisler kalp ile Rab arasında perdedir. Mal da aynı şekilde. Böylelikle kalp ile Rab arasında bir perde kalmamasını murat etti. Kendi tasarrufu altındaki mücahedelerle kendi tasarrufu altında bulunan nefisleri satın aldı. Ancak onların kalplerini satın almadı. Çünkü kalpleri onların mülkiyetleri altına girmez. Çünkü nefisler sıfatların görülmesinde müstağraklılar. Rûzbihân-ı Baklî, **Arâisü'l-Beyân**, C: II, s. 46.

²⁰⁵⁵ Ey dost gel de bizim nazarımıza bir bak. Bu deli gönle ve can gözüne bir bak. Her an kalbe başka bir güzelliğin suretini bahşet ve o zaman bu güzel surete bir bak. Kalp gözündə cilve ediciler madem sürekli cilve ediyorlar sen de kalp gözünden kendi çehrene bir nazar et. Kalp zatın mazharıdır ve onda bütün isimler güzeldir. Zatin çehresine ve bütün isimlerine nazar et. Ayna olmaksızın kendini var sanırsın. Fakat hakikatte seni sana gösteren aynaya ve kendine bir baksan (böyle olmadığını görürsün). Mağribî, **Dîvân-ı Muhammed Şîrîn-i Mağribî**, s. 290-291.

ve anlarda ta‘biye olınan (33) kuvāyı māya teşbīh idüp havāss-ı mezbūre ve kuvā-yı mezkūreyi mā-ḥalaḳa lehūsunda şarf itmek ve ‘avārız-ı nefsāniyye ile mülevves tutmak (34) neces itmek hükmündedir dirler. Pes ‘ākile lāzımdur ki havāss-ı ḥams-ı zāhire ve bāṭınasını mā-nehiya’llāhdan men‘ ile kūze-i vücūddan levş-i ṭabī‘at (35) ve dens-i beşeriyetden pāk tutup ve levş-ālūd olmaḳdan maḥfūz olmaḳ için dergāh-ı çāresāza dā‘imā niyāzdan ḥālī olmaya ki (36)

تا شود زین کوزه مُنْفَذِ سَوِی بحر

ḥattā bu kūze-i tenden deryā cānibine menfez ola. Ya‘nī istiḳāmet ile bir liyāḳāt ḥāşıl ola ki sebū-yı vücūddan (37) deryā-yı ḥubb-ı ilāhī ve baḥr-ı ma‘rifet-i rabbānī cānibine bir ṭarīḳ ve menfez açılıp āb-ı ‘ilm-i vaḥdet ve şarāb-ı ‘ışk u maḥabbet tolup

(2711/2749) تا بگیرد کوزه من خوی بحر

(38) ḥattā benüm kūze-i vücūdum deryā ḥalkını tuta. Ya‘nī deryā-yı vaḥdet ve baḥr-ı ‘ışk-ı aḥadiyyete mülāşık olmaḳla ve deryā-yı ‘ışkuñ mevcleri muttaşılan (39) baḥr-ı muḥīṭ-i ḳalbe telāṭum itmekle²⁰⁵⁶ تَخَلَّقُوا بِأَخْلَاقِ اللَّهِ وَاتَّصَفُوا بِصِفَاتِ اللَّهِ derecesine nā‘il ve şūret daḳı ma‘nādan ḥişsemend olup (40) zāhir bāṭına ve bāṭın zāhire tevāfuḳ ile كُنْتُ لَهُ²⁰⁵⁷ mertebesine vāşıl ve deryā ḥūyuyla ḥūylana dimekdür. (41) Ve bu mertebeye vuşūlden şoñra ḳurb-ı ferā‘iz evcātına i‘tilā için

تا چو هدیه پیشِ سلطانِ بری

tā ki bu kūze-i vücūd mevhūmı [288^b] (1) hediye gibi ḥuzūr-ı sultāna iletüp ‘arza ḳılasun ki

(2712/2750) پاک بیند باشدش شه مُشْتَرِی

pādişāh levş-i enāniyyet ve çirk-i nefsāniyyetden pāk göre (2) aña müşteri ola.

بی نهایت گردد آتش بعد از آن

Deryā-yı ḥaḳīḳate menfez bulduḳdan şoñra kūze-i vücūduñ ābı bī-nihāye olur.

(2713/2751) پُر شود از کوزه من صد جهان

(3) Andan benüm vücūdum kūzesinden yüz cihān pūr ve mālāmāl olur. Bu maḥalde sultāndan murād mürşid-i kāmīl ve deryādan murād müfīz-i envāc-ı envār-ı maḥabbet (4) olan ḳalb-i şerīfleri olmaḳ daḳı münāsibdür. Zīrā ‘alā-ṭarīḳi’l-

²⁰⁵⁶ Allah’ın ahlakı ile ahlaklanın ve onun sıfatları ile vasıflanın.

²⁰⁵⁷ Onun kulağı, gözü, dili, eli ve ayağı olurum.

ekmeliyye vilāyet-i ‘āmmе-i ḥaḳīkat-i muḥammediyye mazhariyyetinde kā’im olan kāmīl ü mükemmil filḥaḳīka (5) deryā-yı envār-ı cezebāt-ı rabbāniyye ve baḥr-ı zehḥār-ı tecelliyāt-ı zāt-ı ilāhiyyedür. Ve ṭālib-i mühtedīnün daḥı vücdı penc lüle-i ḥavāssile müşebbek bir sebū-yı küçek (6) meşābesindedür. Pes ṭālib-i müsta‘idd ol münevverü’l-ḳulüb olan deryā-yı esrār-ı maḥabbete mülāşık olmaḳ murād eylese evvelā ṭālibe lāzım olan (7) budur ki ḥavāss-ı zāhire ve bāṭınasını şuver-i keşerātdan men‘ idüp ḥayāl-i fāsīd ve vehm-i kāsidinden el yuyup bi’l-külliyeye tarḥ-ı māsivā eyleye (8) ve dünyā vü māfihā ve lezzāt-ı nefsāniyye ve cemī‘-i ümniyyelerinden ḡaḍḍ-ı başar-ı başiret idüp cān u tenini şıdḳ u ḥulūş ile terbiyesine teslim (9) idüp verziş-i cezebāt-ı Ḥaḳḳ’a teveccüh-i tām ile müteveccih olup sebū-yı vücdını vech-i meşrūḥ üzere olan taḥliye ve taşfiye ile ol (10) deryā-yı envāra işāl ve ‘arza kıla. Pes ṭālib zıkr olınan nezāhet ile bulunduḳda mürşid-i kāmīl daḥı ḳalb-i ṭālibe naẓar-ı ḥaḳḳāniyle teveccüh (11) itdükde nūr-ı cezebāt-ı rabbāniyye filḥāl pertev idüp mādām ki ṭālibün sebū-yı ḳalbi ol deryādan dūr olmaya anuñ ḳalbi ve küze-i vücdı (12) daḥı deryā-yı maḥabbet olup mürşidün ḥāliyle ḥāllenür. Mürşid ile mürīd beyninde vāḳı‘ olan tarīḳ-i telḳīn bir kaç maḥalde zıkr olunup ḥuşuşan (13) pīr-i çengī ḥikāyesinde, *Meşnevî*:

هين ز لاء نفى سرها بد ز نيد

این خیال و وهم یکسو افکنید²⁰⁵⁸

beytinün şerḥinde tafşīl olınmışdır.²⁰⁵⁹ Ve Ḥazret-i Mevlānā (14) ḳuddise sırruh daḥı *Meşnevî-i Şerīf*’i bu ḥāl üzerine binā idüp ve ehl-i taḥḳīḳ ile ehl-i taḳlīdī keyfiyyet-i mezbūra fark u temyīz idüp ṭāliblere (15) cümleden bu ḥālün ele getürmesi ehemmiyet elzem olmaḳla bu maḥalde daḥı tekrār olındı. İmdi maḳşūd kişi kendü kendüyi ol deryāya ulaştırmaḳ (16) ve deryāya vuşul mümkün degüldür. Mādām ki sebū-yı vücd ḥavāss-ı zāhire ve bāṭınañ māsivādan pāk olmaya. Nitekim Ḥazret-i Mevlānā taşfiye-i (17) derūnuñ tetimmesini beyān idüp buyururlar:

لؤلها بر بند و پُر دارش ز حُم

²⁰⁵⁸ **Mesnevî**, I, b. 1926. “Ḥaydi, inkārın lâ’sından başlarınızı çıkarın; bu hayali ve kuruntuyu bir yana atın!” Derya Örs-Hicabi Kırlangıç, **Mesnevî-i Ma‘nevî**, I, b. 1926.

²⁰⁵⁹ Sarı Abdullah Efendi, **Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî**, Fazıl Ahmed Paşa, nr. 740, vr. 200b-201a.

Lüle-hā-yı havāssı bağla ve kūze-i vücūdı hum-ı nūr-ı maḥabbet olan (18) mürşid-i kāmilden hamr-ı ıṣṣ ile pūr eyle. Mādām ki bend-i havāss olmaya kūze-i ḳalbe nūr-ı maḥabbet mālāmāl olmaz. Aña binā'en Ḥazret-i Ḥaḳḳ ve Feyyāz-ı (19) Muṭlaḳ hidāyeten li'l-ibād

گفت غَضُوا عَنْ هَؤُلَاءِ أَبْصَارَكُمْ (2714/2752)

hevādan gözlerünüñ yumuñuz buyurdu.

[Maṭlab: Tefsīr-i يُغْضُوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ]

كَمَا قَالَ تَعَالَى فِي سُورَةِ النُّورِ: قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ (20) يُغْضُوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ ذَلِكَ أَزْكَى لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا يَصْنَعُونَ. ²⁰⁶⁰ Ya'nī Yā Muḥammed benüm emrimi mü'min ḳullaruma ibdā' idüp (21) söyle ki nā-revā ve ḥarām olan şeylerden ḡaḍḍ-ı ebşār ḳılsunlar. Ve ferclerini muḥarremātdan ḥıfz itsünler. Ve ol nesne ki buyurdum mü'min ḳullaruma (22) aṭḥar u ezkā ve aḥrā vü evlādur. Taḥḳīḳan Ḥaḳḳ te'ālā 'ibādınıñ işledükleri ef'āle ḥabīrdür. Pes ma'āşiden ihtirāz ve menāḥiden ictināb (23) itsünler ve beyne'n-nuḥāt min-i evvel min-i teb'īdiyye olup ḡaḍḍ-ı başardan (24) murād bir şey' olup ḡaḍḍ-i küll olmaya. Zīrā ḡaḍḍ-ı küll müte'azzīrdür. Ammā ferec bunun ḥilāfı olup 'ale'l-ıtlāḳ ḥıfz-ı ferec mümkindür. Pes bu taḳdīrce (25) ma'nā evvel-i nazardan mā'adāyı ḡaḍḍ itsünler dimek olur. Zīrā min-ḡayr-ı ḳaşdin vāḳı' olan evvel-i nazara ma'füvdür. كَمَا رُوِيَ عَنْ (26) صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَالَ: يَا عَلِيُّ لَا تَتَّبِعِ النَّظْرَةَ النَّظْرَةَ، فَإِنَّ لَكَ الْأُولَى وَلِئْسَتْ لَكَ الْآخِرَةُ. ²⁰⁶¹ Vech-i Vech-i şānī min beyān-ı cins için olmaḳdur. (27) Bu taḳdīrce ma'nā cins-i ebşārdan olan şey'i ḡaḍḍ itsünler dimek olur. Ḳavl-i mezbūr Ebü'l-Bekā'nuñdur. ²⁰⁶² Velākin nuḥāt-ı sā'ire bu ḳavli (28) çendān i'tibār itmemişlerdür. Aña binā'en ki ḡaḍḍ-ı ebşār ile me'mūr olanlardan müfesserü'l-cins olacaḳ şey' taḳaddüm itmemişdür. Meşelā يُغْضُوا (29) taḳdīri lāzım gelür. Bu ise tekellüf ve ḥilāf-ı zāhirdür. ²⁰⁶³ يُغْضُوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ

²⁰⁶⁰ “Mümin erkeklere söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar ve iffetlerini korusunlar. Bu onlar için daha arındırıcıdır. Allah onların bütün yaptıklarından haberdardır.” Nūr 24/30.

²⁰⁶¹ Hz. Peygamber'in şöyle söylediği rivayet edilir: Ey Ali, bakışın bakışını takip etmesin, çünkü ilk bakışın senin hakkındır ancak ikincisi değildir. Tirmizî, “Edeb”, 2777; Ebû Dâvûd, “Nikâh” 2149.

²⁰⁶² Ebü'l-Bekā' el-Ukberî el-Ezecî el-Baḡdâdî (ö. 616/1219) Arap dili ve edebiyatı, Kuran kıraatleri ve hadis metinleri üzerine yaptığı çalışmalarla meşhur olmuştur. Nahiv, lügat, irâb ve şerhleri ile dil ve gramer alanının otoriteleri arasında sayılmaktadır. Basra dil ekolünün görüşlerini yansıtmaktadır. bkz. Selami Bakırcı, “Ukberî”, *DİA*, C: XLII, s. 66-67.

²⁰⁶³ Bakışlarından sakınılması gereken kadarını sakındılar.

Vech-i şâliş İbn ‘Atıyye kavlidür ki min-i ibtidâ (30) gâyet içün ola. Bu taqdîrce ma‘nâ ibtidâ-yı gađđları ebşârdan nâşî olsun demek olur. Vech-i râbi‘ kavlı-ı Ahfeş’dür²⁰⁶⁴ ki min zâ’ide (31) ola. Velâkin bu kavlı Sibeveyhi²⁰⁶⁵ ve cumhûr-ı nuḥātuñ mezhebine muḥâlifdür. Zîrâ cumhûr min-i zâ’ideyi nefye taḥşîş idüp kavlı-ı müşbetde min-i zâ’ide olmaz (32) dirler. Bu âyet-i kerîme ise işbâtdur. Ammâ Ahfeş min-i cârre kavlı-ı müşbetde daḥı zâ’ide olmaḥ cā’izdür diyü a‘râbdan مَطَرٌ كَانَ قَدْ (33) kavlini hikâyet idüp zâ’ide olduğın bunuñla istidlâl itmişdür. Kavlı-ı mezbûrda كَانَ tāmme olmaḡla وَجَدَ مَطَرٌ قَدْ demek olur. (34) el-Hâşıl bi-eyyi vechin kân muḥarremâtdan göz yumup naẓar itmemeḡ mü‘minîn ü mü‘minâta farz-ı ‘ayndur. Ve ricâlûñ naẓardan memnû‘ olan ‘avreti (35) sürreden rûkbeye varıncadır. Fuḡahâdan ba‘zı nefsi sürre ile rûkbe ‘avretten olmayup belki ‘avret mā-beynü’s-sürre ve’r-rûkbedür dimişler. (36) Ammâ ‘inde Ebî Ḥanîfe rûkbe daḥı ‘avretgendür. Ve İmâm Mâlik katında faḡz daḥı ‘avretten ‘add olınmış. Velâkin bu ḡadıḡ-i şerîf ḡilâfını (37) mübeyyindür. قَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِعَلِيِّ كَرَّمَ اللَّهُ وَجْهَهُ: لَا تَبْذِرْ فَحْدَكَ، وَلَا تَنْظُرْ إِلَى فَحْدٍ. Ammâ emred-i ricâldendür ve cihetine (38) naẓar muṭlaḡa mübâḡdur i‘tikâdında olup bi-şehvetin tâze yüzlüye naẓar itse ḡarâmdur. كَمَا قَالَ الْعُلَمَاءُ الْفُقَهَاءُ: فَإِنْ كَانَ (39) فِي نَظَرِهِ إِلَى وَجْهِ الرَّجُلِ أَوْ سَائِرِ بَدَنِهِ شَهْوَةٌ أَوْ خَوْفٌ فَتَنَةٌ إِنْ كَانَ أَمْرًا لَا يَحِلُّ النَّظَرُ إِلَيْهِ. Ve iki recül bir yerde yatmaḡ daḥı cā’iz degüldür. Eger her birisi (40) firâşuñ bir cānibinde daḥı olursa. أَنَّهُ قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ: لَا يَقْضِي الرَّجُلُ إِلَى رَجُلٍ فِي ثَوْبٍ وَاحِدٍ (41) وَلَا يَقْضِي لِرِوَايَةِ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ. Ve mer’enuñ ricâl naẓarından memnû‘ olan ‘avreti eger

²⁰⁶⁴ Ebü’l-Hasen Saîd b. Mes’ade el-Mücâşî el-Belhî el-Ahfeş el-Evsat (ö. 215/830 [?]) Basra ekolünü benimseyen dil âlimleri arasında sayılan Ahfeş-i Evsat aynı zamanda bu ekolünün en önemli temsilcisi Sibeveyhi’nin talebesidir. Arap dili, nahiv ve aruz konusunda yaptığı çalışmaları ile tanınmıştır. bkz. İnci Koçak, “Ahfeş el-Evsat”, **DİA**, C: I, s. 526.

²⁰⁶⁵ Ebû Bişr (Ebû Osman, Ebü’l-Hasen, Ebü’l-Hüseyn) Sibeveyhi Amr b. Osman b. Kanber el-Hârisî (ö. 180/796) Basra nahiv mektebinin en önemli temsilcisi olarak bilinmektedir. Arap dili gramerine dair yazdığı *el-Kitâb*’ı alanında zamanımıza ulaşan ilk hacimli eser sayılmakta, dilin yapısının yanı sıra anlam ve pratik boyutuna ilişkin incelemeleri ile de dikkat çekmektedir. Mehmet Reşit Özbalıkcı, “Sibeveyhi”, **DİA**, C: XXXVII, s. 130-134.

²⁰⁶⁶ Hz. Peygamber Hz. Ali’ye şöyle söylemiştir: Uyluḡunu açma, ölü veya diri kimsenin uyluk yerine bakma.” Ebû Dâvûd, “Hamâm”, 4015; İbn Mâce, “Cenâiz”, 1460.

²⁰⁶⁷ Fıkıḡ âlimleri şöyle demiştir: Eḡer o kimsenin mesela tüysüz ve parlak, çekici olması gibi bir sebepten dolayı yüzüne veya bedeninin diḡer yerlerine bakmasında bir şehvet veya bir fitne korkusu bulunuyorsa ona bakmak helal olmaz. Râzî, **et-Tefsîru’l-Kebîr**, C: XXIII, s. 361; Nîsâbüñ, **Garâibü’l-Kur’ân**, C: V, s. 179. Tercüme için bkz. Râzî, **Tefsîr-i Kebîr**, trc. Sadık Kılıç vd., C: XVII, s. 40-41.

²⁰⁶⁸ Ebû Saîd el-Hudrî’den şöyle rivayet edilir: Bir erkeḡin başka bir erkekle, bir kadının da başka bir kadınla bir örtü içinde yatması caiz deḡildir. Müslim, “Hayz,” 74 (338).

mer'e hürre-i ecnebiyye ise cümle [289^a] (1) bedeni 'avretdür ve nazar haramdır. İllā vechine ve keffeynine bi-ğayri şehvet ve zaruret olduḡda nazar cā'izdür. Zīrā mer'e bey' ü şirāda teslim-i mebi' ve aḡz-ı (2) semen için iḡrac-ı yede muḡtācdur. Ve ḡin-i istiḡhādda recül 'avretün vechini görmek cā'izdür. Ammā vechinden ḡayra nazar itmeye. Zīrā ma'rifet-i nefis (3) müsteḡshed-i rü'yete vecihle ḡaḡıl olur. Fe-ammā tabīb-i emīn zaruret-i 'ilāc için mer'enün vechinden ḡayrı yerine nazar itmek ve kezālik ḡātun-ı (4) maḡtūnuḡ maḡall-i ḡitānına nazar itmek cā'izdür. Zīrā zarūrāt maḡtūrātı mübāḡ ider. Ve kezālik tezevvüc murād olan mer'enün vechine ve keffine (5) nazar itmek cā'izdür. Ve keffeyn ile murād kev' ayne deḡin elün ucı ve arḡasıdur dimişler. Ammā bir ḡavilde ḡahr-ı yed daḡı 'avretgendür. Tezevvüc için (6) ḡavl-i evvel üzere nazara ḡahr-ı yed daḡı dāḡil olsa lā-be'sdür. Ammā bey' ü şirāda aḡvaḡ ile 'amel evlādur. كَمَا رَوَى أَبُو هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: (7) أَنَّ رَجُلًا أَرَادَ أَنْ يَتَزَوَّجَ امْرَأَةً، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: انْظُرْ إِلَيْهَا، فَإِنَّ فِي أَعْيُنِ الْأَنْصَارِ شَيْئًا.²⁰⁶⁹ Ammā zikr olınan merātib-i cevāz vaḡt-i zaruretden ve bi-ḡayri şehvet olmak ḡartıyladur. Ve illā cümlesi ḡarām ve ma'ḡiyetdür. Zīrā nazar-ı şehvet daḡı (9) envā'-ı zinādan birisidür. كَمَا قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: الْأَعْيَانُ تَزْنِيَانِ²⁰⁷⁰ وَقِيلَ. Ve cāriye iḡterāsı murād olınsa ḡable't-temellük 'avretinden mā'adā a'zāsına bakmaḡ cā'izdür. كَمَا رُوِيَ. Ve cāriyenün عَنِ النَّبِيِّ عَلَيْهِ السَّلَامُ (11) قَالَ: فِي الرَّجُلِ يَشْتَرِي الْأَمَةَ لَا بَأْسَ أَنْ يَنْظُرَ إِلَيْهَا إِلَّا إِلَى الْعَوْرَةِ.²⁰⁷² (10) أَوْرَثَتْ حُزْنًا طَوِيلًا.²⁰⁷¹ (11) فِي الرَّجُلِ يَشْتَرِي الْأَمَةَ لَا بَأْسَ أَنْ يَنْظُرَ إِلَيْهَا إِلَّا إِلَى الْعَوْرَةِ.²⁰⁷² (12) ve sā'ideydi ve sākeyni ve ḡadri ve sedyeyni 'avret degüldür. Ammā ḡahr u baḡn ve mā-fevḡ-ı sā'ideynde iḡtilāf vardır. Ve İmām Ebū ḡanīfe raḡıyallāhu 'anh (13) ḡatında ḡin-i iḡterāda cāriyenün bi-ḡarīḡi'l-cevāz maḡall-i nazar olan a'zāsına müḡterī eliyle yapışmaḡ cā'izdür. Ammā ba'zı fuḡahā lems-i nā-maḡrem (14) muḡtır-ı ḡavm olup nazra-i nā-maḡrem muḡtır olmaduḡıyla istidlāl idüp iḡtiyāḡen cāriyeyi ḡable't-temellük lems cā'iz degüldür. Zīrā lems nazardan aḡvemdür. (15) Ve muḡtır olduḡı

²⁰⁶⁹ Ebū Hüreyre'den [Ensar'dan] Bir kadınla evlenmek isteyen bir adama Hz. Peygamber'in şöyle söylediḡi rivayet edilmiştir: Ona bak, çünkü Ensār'ın gözlerinde bir şey vardır. Nesāi, "Nikāḡ", 3247.

²⁰⁷⁰ İki göz zina eder. Ahmed b. Hanbel, **Müsneḡ**, C: VII, s. 28, nr. 3912.

²⁰⁷¹ Tevrat'ta şöyle yazıldıḡı ileri sürülmüştür: Bakmak kalbe şehvet tohumunu düşürür. Coḡu şehvet ise uzun bir hüznü ve kederi doğurur. Râzî, **et-Tefsīru'l-Kebīr**, C: XXIII, s. 362; Nīsābūrî, **Garāibü'l-Kur'ān**, C: V, s. 180. Tercüme için bkz. Râzî, **Tefsīr-i Kebīr**, trc. Sadık Kılıç vd., C: XVII, s. 43.

²⁰⁷² Hz. Peygamber'in şöyle söylediḡı rivayet edilir: Satın alacaḡı cariye'nin avret yeri hariḡ her yerine bakmak caizdir (beis yoktur). Nīsābūrî, **Garāibü'l-Kur'ān**, C: V, s. 180.

التَّعْوِيمِ أَنْ يَعْلَمَ أَنَّ الْفَرْجَ أَصْبَقَ. جِئْنَا خُصَّ الْكِتَابِ فِي أَوَّلِ الْآيَةِ بِالْمُؤْمِنِينَ ذَكَرَ أَنَّ ذَلِكَ الَّذِي أُمِرَ بِهِ (28) مِنْ غَضِّ الْبَصَرِ وَحَفْظِ الْفَرْجِ أَزْكَى لَهُمْ لِأَنَّهُمْ يَتَطَهَّرُونَ بِذَلِكَ عَنْ دَنَسِ الْأَثَامِ، وَيَسْتَحِقُّونَ الشَّاءَ وَالْمَدْحَ، وَهَذَا لَا يَلِيْقُ بِالْكَافِرِ. وَفِي قَوْلِهِ (29) «إِنَّ اللَّهَ خَيْرٌ بِمَا يَصْنَعُونَ» وَلَا ثَانِي لَهُ فِي الْقُرْآنِ إِشَارَةً إِلَى وُجُوبِ الْحَذَرِ فِي كُلِّ حَرَكَةٍ وَسُكُونٍ.²⁰⁷⁹ Ey ‘āşık-ı şādık! Zāmīr-i münīre ḥāfi (30) olmaya ki erbāb-ı tarīkat ve aşhāb-ı ḥaḳīkat ḥudūd-ı şer‘iyyeden yecūz mertebesine ḳanā‘at itmeyüp şerī‘at-ı muṭahharanun aḥvāṭına ‘azīmet itmekle (31) mertebe-i tarīkate ḳadem-nihāde olduklarında ebşār-ı zevāhiri müştebehātdan ve ebşār-ı nüfūsı shevāt-ı dünyā ve me’lūfāt ve müsteḥsenāt-ı hevādan (32) ve ebşār-ı ḳulūbı rü’yet-i a‘māl ve na‘īm-i āḥiretten ḡaḍḍ idüp fūrūc-ı zevāhiri muḳtezayāt-ı ṭabī‘at ve fūrūc-ı bevāṭını li’l-‘illeti’d-dünyeviyye (33) ve’l-uḥreviyye taşarrufāt-ı kevnīyyeden ḥıfz idüp nā’il-i evcāt-ı ḥaḳīkat oldukda ebşār-ı esrārı derecāt ve ḳurebāt ve ebşār-ı ervāḥı (34) māsiwā’llāha iltifāt ve ebşār-ı himmetlerini nefislerinde şühūd içün ehliyyet-i rü’yetinden ḡaḍḍ idüp ve bi’l-cümle Ḥaḳḳ celle celālühünüñ zuhūr-ı şıfāt (35) ve tecellī-i zātı eşnāsında nüfūs u mu‘āmelāt u ervāḥ u eşḡāş u aḥvālleri vücūd-ı Ḥaḳḳ’da na‘t-ı telāşī ile fānī olup ḥadeşān (36) nazarlarından ḡā’ib olmaḡla ḥabīb-i Ḥudā Muḥammedü’l-Muṣṭafā ‘aleyhi min-şalavātillāhi’l-evfā ‘inde’l-ḳurbet ve’l-müdānāt vaşf olunduḡı (37) مَا زَاغَ

teşrīfi ile bunlar daḡı muttaşif ve müşerref olurlar. Nazm:

برو تو خانه دل را فرو روب
مهیا کن مقام و جای محبوب

(38) چو تو بیرون شدی او اندر آید
به تو بی تو جمال خود نماید

ز هستی تا بود باقی بر او شین
نیابد علم عارف صورت عین

(39) موانع تا نگردانی ز خود دور

²⁰⁷⁹ Ebü’l-Âliye şöyle söylemiştir: Kuran’da fercin korunması ile ilgili bütün ayetler zinadan kinayedir. Ancak buradaki kullanımından kasıt örtünme ve bir kişinin bakılması yasak olan yerlerine bakılmamasıdır. Bunun üzerine genel bir ifadeden sonra sınırlı bir ifade gelmesinin amacı fercin daha dar bir anlam olduğunu ifade etmektir. Ayetin başındaki hitabın müminler ile sınırlandırılması bu emrettiği fercin ve bakışın korunması durumu onlar için daha temiz olması sebebiyledir. Çünkü onlar bu şekilde günahın pisliğinden temizlenirler. Övgü ve methi hak ederler. Buna kafirler layık değildirler. “Allah onların yapıp ettiklerinden haberdardır.” (Nûr 24/30): Kuran’da her türlü hareket ve hareketsizlikte sakınmanın gerekliliğine ilişkin ikinci bir işaret yoktur. Nîsâbûrî, **Garâibü’l-Kur’ân**, C: V, s. 181.

Pes murād-ı a‘rābī daḥı ‘ayn-ı beşeriyyeti me’lūfāt-ı ṭabī‘iyyeden yumup (40) ferc-i mütelezzāt-ı nefsāniyyeden hıfz itmekle sebū-yı vüçûdunda bārān-ı kudretten cem‘ olan āb-ı kuvāya ḥāşāk-i hevā (41) işābet itmek için penc lüle-i havāssı bend ve havz-ı dili cārūb-ı zıkr ile taḥhīr ve pāk itmekle ḡurb-ı pādīşāhiye liyāḳat [289^b] (1) ḥāşıl oldu mülāḥazasıyla

ریش او پُر باد کین هدیہ کراست

a‘rābīnūñ rīşī pūr-bād ki bu hediyye kime müyesserdür.

(2715/2753) لایق چون او شہی اینست راست

(2) Ancılayın bir pādīşāha lāyık işte bu armaḡān-ı rāstdur. Ya‘nī a‘rābī bezl-i mechūd ile sebū-yı vüçûdunda mevcūd kılduḡı a‘māl-i ḥasenesine ḡarrālanup (3) pīş-keş-i pādīşāh olmaḡa lāyık bunuñ gibi a‘māl-i şālīḥa hediyyesi kimde vardır diyü rīş ü sebeleti bād-ı tefāḥur ile pūr-bād oldu. Ve yāḥud (4) merd-i a‘rābīyi şūret-i kurūb-ı ṭā‘āt u ‘ibādātına maḡrūr ve bāde-i hestī ile maḥmūr olup dergāh-ı a‘lāya lāyık benüm mücāhedāt u mu‘āmelātumdan (5) a‘lā kimūñ ḥasenātı vardır diyü حَسَنَاتُ الْأَنْبَارِ²⁰⁸¹ mefḥūmundan ḡāfil olan ra‘nālara Ḥazret-i Mevlānā ḡuddise sırruh’l-esnā bi-ṭarīḳi’t-tehekküm (6) ol merd-i a‘rābīnūñ rīş ü sebeleti pūr-bād olsun. Bunuñ gibi sezāvār-ı Perverdigār olacaḡ kimūñ ḥasenātı vardır? Mu‘accib u ḥodpesendlere (7) taḡrī‘ u tevbiḡ irāde iderler. Ḳāsım:

هر که شراب خدا ز جام محمد
نوش کند وارهد ز عشوه و طامات

نعره مستی مزن که مست هوايي

(8) غایت عمیا بود به جهل مباهات²⁰⁸²

Āh kim nefsi mü’enneş-i ḡāfileden müste‘ār olan

²⁰⁸⁰ Yürü, gönül evini süpür, sevgiliye hazırla, güzel bir konak hâline getir. O evden sen çıktın mı o gelir. Sana yüzünü sensiz gösterir. Fakat arifte varlıktan bir miktar kir bile kalsa bilgisi hakikat derecesine varamaz. Vahdete mâni olan şeyleri kendinden uzaklaştırmadıkça gönül evinin içine nur vurmaz. Şebüsterî, **Gülşen-i Râz**, s. 83, nr. 398-399, 402-403. Tercüme için bkz. Şebüsterî, **Gülşen-i Râz**, trc. Abdülbâki Gölpınarlı, s. 97, nr. 396-397, 401.

²⁰⁸¹ Evliyanın iyilikleri Allah’a yakın olan kulların kötülükleri gibidir.

²⁰⁸² Allah’ın şarabını Hz. Muhammed’in kadehinden içen bu özensiz davranış ve aşırı sözden kurtulur. Sarhoşluk narası atma çünkü sen arzularının sarhoşusun. Kendinle övünmenin cehaleti körlüğün son noktasıdır. Kâsım-ı Envâr, **Külliyât-ı Kâsım-ı Envâr**, s. 29.

زن نمی دانست کانجا برگز

zen-i a' rābī bilmez idi ki (9) anda reh-güzār üzere ya' nī medīne-i 'ilm ü 'irfān ve belde-i tayyibe-i ḥubb-ı Yezdān'dan 'ibāret olan mürşid-i kāmīlūn dāru'l-ḥilāfe-i irşād ve şehir-i Bağdād-ı (10) dil-ābādında

(2716/2754) هست جاری دجله همچون شکر

sükker gibi lezzetlü belki sükker-i şīrīn andan kesb-i ḥalāvet itmiş āb-ı Dicle-i maḥabbet ve me'ferāt-ı (11) ma'rifet cārīdür.

در میان شهر چون دریا روان

Meyān-ı şehir-i ḳalbde deryā gibi revān 'ilm ü 'irfān vardır ki

(2717/2755) پُر ز کشتیها و شست ماهیان

(12) keştīlerden ve şest-i mähīlerden pürdür. Ya' nī mānend-i keştī zurūf-ı esrār-ı ḥaḳā'ik ve envār-ı leṭā'if-i daḳā'ik olan kelimāt-ı ḳudsiyye-i pür-nikātı (13) ve şest-i mähīyān meşābesinde cezebāt-ı sübhāniyye eşerleri vardır ki ṭālibān-ı dürr-i deryā-yı ḥaḳīḳat ve āşināyān-ı baḥr-ı maḥabbet olan mähīyān-ı (14) 'uşşāḳı şayd idüp ḥubb-ı zātīye cezb ider. Ve yāḥud nefsi-ı insānī mertebe-i ilāhiyyede olan 'ulūm-ı nā-mütenāhī baḥrından āgāh degül ki cemī'-i 'ulūm (15) u esrār anuñ telāṭum-ı emvāc-ı envārında ḥabāb ve ber-feḥvā-yı²⁰⁸³ deryādan ḳatre ve şu'a-ı āfitāb-ı ḳudretinde zerre (16) nāyāb olup keştī-i ta' ayyūnāt-ı hestī 'āḳıbetü'l-'āḳıbe ol baḥr-ı muḥīṭ-i bī-sāḥilūn girdāb-ı fenāsında ğarḳ u nā-būd ve mähīyān-ı 'aḳl u fikret şest-i (17) heyemān u ḥayrete düşüp bī-nām u bī-vücūd olur. 'Atṭār:

درین کشتی تن دریا نظر کن
پس آنکه این دل شیدا نظر کن

(18) چو کشتی بر شکست و غرقه گشتی
ببین عین دریا نیز و کشتی

درآن دریا که این دریا از آنست
که این یک قطره زآن عین العیانت

(19) درآن همه جانست و جانان
نمودش عین پیداست و پنهان

²⁰⁸³ “Size pek az bilgi verilmiştir.” İsrā 17/85.

درآن دریا قدم زن تا بن آب
نمود عشق من آنجای دریاب²⁰⁸⁴

(20) Āh ey merd-i a‘rābī-i bādiye-niṣhīn ve bir destī āb ile mübāhāt eyleyen miskīn!
Ḥaḳīkat-i ḥālī ‘ayānen göreyim dirseñ

رؤ بر سلطان و کار و بار بین
(21) (2718/2756) جسّ تجری تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ بین

sultānuñ bārgāh-ı kibriyāsına git, kār u bār u celāl ü ‘azametini gör. تَجْرِی تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ
ḥissini gör. Ya‘nī (22) ey kendünün āb-ı ‘irfānıyla tefāḥur iden erbāb-ı ma‘rifet
kuyūdāt-ı esmā’iyyede qarār itmeyüp ol pādīshāh-ı bī-zevālün ḥubb-ı zātī (23) ve
tecellī-i aḥadiyyesine nā’il ol ki cennāt-ı şıfāt ve behişt-i zātında مَا لَا عَيْنٌ رَأَتْ، وَلَا أُذُنٌ
2085 سَمِعَتْ، وَلَا خَطَرَ عَلَى قُلُبِ بَشَرٍ²⁰⁸⁵ diyü vaşf olınan (24) niçe enhār-ı envār-ı ma‘ānī ve ḥadd ü
ḳıyāsdan efzūn biḥār-ı esrār-ı rabbānī cereyān itmekdedür. Ol deryā-yı aḥadiyyet bir
baḥr-ı bī-nihāyetdür ki (25)

این چنین جسّها و إدراکاتِ ما

bizüm buncılayın ḥavāss u idrākātumuz

(2719/2757) قطرة باشد در آن نهر صفا

yek ḳatre olur ol nehr-i şafāda. Ve yāḥud (26) ey ma‘rifet-i cüz’iyye ve dāniş ü
bīnişine ğarre olup benüm ‘ilmüm cümleden fā’iḳdür zu‘munda olan ve āsār-ı
iştiğāl-i esmādan ba‘zı leme‘āt ve lemeḥāt (27) müşāhedesine giriftār olmağla
kendüyi erbāb-ı kemālden ‘add iden eger fakīr u eger şūfī! Yüri, vāriş-i ḥaḳīkat-i
muḥammediyye ve müfīz-i cezebāt-ı (28) raḥmāniyye olan sultān ṭarīḳatün türāb-ı
aḳdāmına yüz sür ki kār u bār u ḥaḳā’iḳ u esrār nice olurmuş anuñ mir’āt-ı
vücūdunda temāşā (29) ḳıl. Ve taḥt-ı teveccühünden feyezān iden enhār-ı maḥabbet
ve zīr-i lisānından cereyān iden cūybār-ı ‘ilm ü ma‘rifet ve ol ‘uyūndan müntebiz
olan cevāhir-i (30) nikāt ve le‘ālī-i ‘ibāreti seyr ile fi’l-aşl ḥiss ü idrāk enbiyā vü

²⁰⁸⁴ Bu beden gemisinin içinden deryaya bak, sonra şu divane gönüle bak. Gemi kırılıp battığında denizin de geminin de aynı olduğunu gör. Bu deryanın kendisinden kaynaklandığını ve bunun o asıl kaynak olan o deryadan bir katre olduğunu gör. O deryada tümüyle her şey ruhtur ve ruhların bağlı bulunduğu sevgilidir. Öyle ki gizli ve aşikâr her şey onun kendini göstermesidir. O deryaya adım at ve ortasına kadar yürü. Ve anladığın yerde benim aşkımı görürsün. Ferîdüddîn-i Attâr, *Cevherü’z-Zât*, s. 100-102.

²⁰⁸⁵ “Gözlerin görmediği, kulakların işitmediği ve hiçbir beşerin kalbine doğmamış olan...” Buhârî, “Bed’ü’l-Halk”, 3244; Müslim, “Cenne”, 2824 (2).

vārişleri olan evliyānuñ hiss ü idrākīdūr ki bizūm havāss u idrākātumuz (31) ol nehr-i şafā ve baħr-ı vefā olan aşfiyānuñ ƣatında ƣatre ve belki bir zerre degūldūr. Ƙāsım:

بندۀ پیر مغانیم که جاویدان باد
جاودان باد و سرش سبز و لبش خندان باد

(32) غرض از پیر مغان مرشد راهست ای دل
تا ابد دیر مغان سجده گه مستان باد

ساقیا باده بیاور که شراب تو مدام
همچو الطاف تو بی غایت و بی پایان باد

(33) هر دلی را که به عشاق نیازی باشد
تا ابد راهبرش مشعلۀ عرفان باد

این همه مستی جان از اثر صحبت اوست
جان او قدس و دلش جنت جاویدان باد

(34) سر میچید ز عشاق که بی سامانند
دائما واعظ ما بی سر و بی سامان باد

فاسم از لذت دیدار تو جان نو یافت
جان من جان و دلم جان ترا قربان باد²⁰⁸⁶

تَجْرِي تَحْتِهَا (35) Ey müstemi‘-i müste‘id! Ĥazret-i Mevlānā min-küllī’l-vücūh evlānā beyti ile sūre-i Tevbe’de olan āyete işāret itmişdür. (36) Velākin muṭlaqā cinānda cereyān iden enhārı buyurmuşdur. كَمَا قَالَ تَعَالَى: وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ بِإِحْسَانٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ (37) تَجْرِي تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا.²⁰⁸⁷ Ƙur‘ān-ı ‘azīmde egerçi جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ sūre-i keşīrede vāƣı‘ olup her bār ki keferē vū müşrikīn (38) ve zāleme vū fāsıƣīn taħzīr olunduƣa der-‘ aƣab mü‘minīn-i muvaħħidīn ve etƣıyā vū şāliħīn tebşīr

²⁰⁸⁶ Biz pīr-i muganın kullarıyız, ebedī olsun, ebedī olsun, daima taze, dudakları mütebessim olsun. Ey kalp, pīr-i mugandan kasıt mürşiddir. O pīrin dergāhı sonsuza kadar sarhoşların secdegāhı olsun. Ey saki, bize şarap sun ki senin şarabın lütufların gibi nihayetsizdir. Âşıklara muhtaçlığını bilen her gönlün sonsuza kadar rehberi irfan meşalesi olsun. Bunların hepsi onun sohbetinin eserinden olan can sarhoşluğudur. Onun canı kutsiyet sahibi, kalbi sonsuz bir cennet olsun. Âşıklardan yüz çevirme çünkü onların bir ücret talepleri yoktur. Bırak, bizden hep ücret isteyen vaiz sermayesiz kalsın. Kâsım senin yüzünü görmenin lezzeti ile taze can buldu. Benim canım, ruhum ve kalbim senin canına kurban olsun. Kâsım-ı Envâr, **Külliyât-ı Kâsım-ı Envâr**, s. 111.

²⁰⁸⁷ “Büyük bahtiyarlık işte budur. Allahın kendilerinden razı olduğu, kendileri de O’ndan razı olan kişiler için sonsuza dek hep içinde kalmak üzere altından ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır.” Tevbe 9/100.

جَنّاتٍ تَجْرِي مِنْ (39) olmağla gāh va‘d ba‘de‘l-va‘id ve gāh va‘id ba‘de‘l-va‘d (39) kelām-ı mu‘ciz-nizāmı mütekeşşir olup Hâzret-i Mevlânâ kıddise sırruh daḥı min-taḥtiḥ cāriye olan enhār (40) vaşf buyurılan envā‘-ı cennāt ve Ḥaḳḳ te‘ālānuñ faḫl u iḥsānını i‘lām ve tekrār ve tezkārdur.

[Maṭlab: Fī-cennāti‘l-‘ārifin ve ta‘dādihim]

İmdi zāmīr-i münīre ḥafī olmaya ki (41) erbāb-ı şühūd u ikān ve aşḥāb-ı zevk u vicdān ehl-i ‘irfān içün cennāt-ı keşire beyān idüp buyururlar ki [290^a] إِنَّ لِأَهْلِ الْمَعْرِفَةِ جَنَّاتٍ (1) جَنَّةُ الْعُبُودِيَّةِ، وَجَنَّةُ الرُّبُوبِيَّةِ، وَجَنَّةُ الْمَعْرِفَةِ، وَجَنَّةُ الْمُحَبَّةِ، وَجَنَّةُ الْقُرْبَى، وَجَنَّةُ الْمُشَاهَدَةِ، وَجَنَّةُ الْمُدَانَةِ، وَجَنَّةُ الْوُصُولِ، وَجَنَّةُ التَّوْحِيدِ، (2) وَجَنَّةُ الْبَقَا، وَجَنَّةُ الْبَسْطِ، وَجَنَّةُ الرَّجَا، وَجَنَّةُ الْإِنْسَابِ، وَجَنَّةُ السَّكْرِ، وَجَنَّةُ الصَّحْوِ، وَجَنَّةُ الْمَلَكُوتِ، وَجَنَّةُ الْمُكَاشَفَةِ، وَجَنَّةُ الْحَقِيقَةِ، وَجَنَّةُ الْعِلْمِ، (3) وَلِكُلِّ جَنَّةٍ مِنْهَا نَهْرٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا أَنْهَارٌ. فَجَنَّةُ الْعُبُودِيَّةِ جَنَّةُ الْكَرَامَاتِ، وَنَهْرُهَا حَقَائِقُ الْحِكْمَةِ، وَجَنَّةُ الرُّبُوبِيَّةِ مُشَاهَدَةُ صِرْفِ الْقُدْرَةِ، وَنَهْرُهَا (4) رُؤْيُ التَّجَلِّي الْحَقِّ فِي مِرَاتِ الْآيَاتِ، وَجَنَّةُ الْمَعْرِفَةِ إِدْرَاكُ نَوَادِرِ الْأُلُوهِيَّةِ، وَنَهْرُهَا صَفَاءُ الْإِخْلَاصِ، وَجَنَّةُ الْمُحَبَّةِ مُشَاهَدَةُ الْآلَاءِ، وَنَهْرُهَا الرِّضَاءُ (5) بِمِرَادِ الْمُحِبُّوبِ، وَجَنَّةُ الْقُرْبِ مُبَاشَرَةُ أَنْوَارِ الصِّفَةِ، وَنَهْرُهَا خَاصِيَّةُ الْمُحَبَّةِ، وَجَنَّةُ الْمُشَاهَدَةِ الدَّهْشَةُ فِي الْجَمَالِ الْحَقِّ، وَنَهْرُهَا لَطَائِفُ الْإِشَارَةِ، (6) وَجَنَّةُ الْمُدَانَةِ الْإِسْتِثْنَاءُ بِرُؤْيِ الْوَصْلِ وَالتَّيَرِي مِنَ الْحَدَثَانِ، وَنَهْرُهَا كَشْفُ غَرَائِبِ تَجَلِّي الصِّفَاتِ، وَجَنَّةُ الْوُصْلَةِ اللَّذَّةُ فِي الْعِشْقِ، وَنَهْرُهَا (7) الْمُحَبَّةُ، وَجَنَّةُ التَّوْحِيدِ التَّلْبِيسُ بِلِبَاسِ الرَّبَّانِي، وَنَهْرُهَا الْإِنْسِلَاحُ عَنْ لِبَاسِ الْإِنْسَانِي، وَجَنَّةُ الْبَقَا التَّمَكُّنُ، وَنَهْرُهَا أَلْسْكِينَةُ، وَجَنَّةُ الْبَسْطِ (8) الْفَرْحُ بِالْمُشَاهَدَةِ، وَنَهْرُهَا الطَّمَانِينَةُ، وَجَنَّةُ الرَّجَاءِ الشَّوْقُ، وَنَهْرُهَا الْأُنْسُ، وَجَنَّةُ الْإِنْسَابِ الْإِتِّحَادُ، وَنَهْرُهَا الْفَرِيدَةُ وَالْحُكْمُ فِي الْحَضَرَةِ، (9) وَجَنَّةُ السَّكْرِ حَلَاوَةُ الْفَنَاءِ، وَنَهْرُهَا صَفَاءُ عَيْشِ الرُّوحِ فِي الْمُشَاهَدَةِ، وَجَنَّةُ الصَّحْوِ الْمُعْجَزَاتُ وَتَقْلِيلُ الْأَعْيَانِ، وَنَهْرُهَا الْعِلْمُ اللَّذَنِّي، وَجَنَّةُ الْمَلَكُوتِ (10) رُؤْيُ تَصَاوِيرِ أَشْخَاصِ الْأَرْوَاحِ، وَنَهْرُهَا مَزِيدُ الْيَقِينِ، وَجَنَّةُ الْمُكَاشَفَةِ الْمُرَاقَبَةُ بِنَعْتِ وَجْدَانِ الْمَعْرِفَةِ، وَنَهْرُهَا أَسْرَارُ الْغَرَائِبِ، وَجَنَّةُ (11) الْحَقِيقَةِ وَجْدُ الرُّوحِ فِي مَقَامِ الْجَمْعِ وَالتَّفَرُّقَةِ، وَنَهْرُهَا التَّلْوِينُ وَالتَّمَكُّنُ، وَجَنَّةُ عِلْمِ الْمَجْهُولِ الرَّاحَةُ فِي الشَّطْحِيَّاتِ، وَنَهْرُهَا غَوْصُ الرُّوحِ فِي نَهْرِ الْحَقِيقَةِ.²⁰⁸⁸

(12) İmdi ey müstemi‘-i sa‘ādetmend! Keşerāt-ı cennāt ve enhār-ı cereyān merātib-i mü‘minin ve mü‘mināta göredür. Pes imānda ‘alā-vechi‘l-küllī merātib-i erba‘a (13) vardur ki biri resmī biri yakīnī biri ‘aynī biri ḥaḳḳīdür. Pes zümre-i imān-ı resmī muḳallidīn ve imān-ı yakīnī erbābı ḥavāşş-ı mü‘minin (14) ve imān-ı ‘aynī erbābı ḥāşşu‘l-ḥāşş ve imān-ı ḥaḳḳī aşḥābı aḥāşş-ı ḥavāşşdur. Pes bir kimesne bi-ḥasebi nūrī‘l-isti‘dād mü‘min-i billāh olup ve ber-muḳtezā-yı imān (15) bi-ḳadri‘n-naẓar ‘amel eylese²⁰⁸⁹ فَهَـوَ يَـمَنْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَيَعْمَلُ صَالِحًا يُكَفِّرْ عَنْهُ سَيِّئَاتِهِ وَيُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ²⁰⁸⁹ kerīmi üzere ne şeyden ittikā (16) ve ne niyyet üzere ‘amel iderse seyvi‘āt-ı zünübını

²⁰⁸⁸ Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, C: I, s. 37-38.

²⁰⁸⁹ “Kim Allah’a iman eder, rızasına uygun davranırsa, onu içinde ebedî kalmak üzere altından ırmaklar akan cennetlere koyar.” Teğâbün 64/9; Talak 65/11.

mağfîret ve a‘māl ü taqvâsınıñ miqdârınca dâhil-i cennât ider. Ya‘nî bir mü‘minüñ imânı taklîdî olup (17) ma‘âşiden ictinâb ve bi-hasebi’ş-şer‘ a‘mâl-i şâlihaya ‘azîmet kılsa Hakk te‘âlâ zünübını mağfîret idüp hilâf-ı şer‘ olan lezzât-ı cismâniyye ve tezyînât-ı şeytâniyyeden (18) şabr itdügiyiçün cennet-i na‘îm-i nefis ve ‘ubûdiyyet ve cennât-ı ef‘âlde idhâl idüp envâr-ı esmâ ile cennet-i lezzât ve harîr-i melâbis-i le‘îfe-i esmâ-i ef‘âliyye ile mu‘tarraz (19) idüp bi-hasebi makâmâtihim min-hayşü’l-ef‘âl olan erâ‘ik-i esmâya mütteki’în oldukları hâlde enhâr-ı cennât-ı ‘ubûdiyyetden cereyân iden şarâb-ı tahûr-ı hikmeti (20) sahy olınup mir‘ât-i ef‘âlde meşhûdları olan tecelliyât-ı esmâ-i rabbâniyye ile sekrân olurlar. Ve eger ba‘de’t-taklîd imân-ı yakîn ile mü‘min ve tarîk-i Hakk’a (21) sülûk ile şîfât-ı nefsâniyyeden ictinâb ve şîfât-ı rabbâniyye ile taşfiye bulup lâ li-ecli’s-şevâb li-marazâti rabbi’l-erbâb ‘amel eyleye Hakk celle ve ‘alâ (22) mü‘min-i mezbûruñ seyyi’ât-ı nefsinî setr u mağfîret ve dâhil-i cennet-i kalb ider. Ve lezzât-ı nefsâniyyeden ve hicâb-ı ef‘âlden hürûc ve şîfât-ı Hakk’a ‘urûc itdügiyiçün (23) cennât-ı ma‘rifetde elbise-i nûriyye-i şîfât-ı rabbâniyye ile mülebbis ü müşerrez idüp erâ‘ik-i şîfâta ittikâsı hâlinde enhâr-ı cennet-i ma‘abbetden şarâb-ı tahûr-ı hulûş (24) u şafvet nûş idüp mir‘ât-i âyât ve müşâhede-i âlâda tecelliyât-ı şîfât-ı rabbâniyye ve idrâkât-ı nevâdir-i ilâhiyye ile mest ü bî-hûş olur. Ve eger imân-ı (25) yakînidî imân-ı ‘ayniye terakkî idüp vücûd-ı mevhumundan ittikâ ve müşâhede üzere ‘amel iderse Hâzret-i Hakk ve Feyyâz-ı Mu‘tlaq ol mü‘min-i müttakînüñ seyyi’ât-ı (26) vücûd-ı kalb u şîfâtını mağfîret idüp cennât-ı rûha idhâl ider. Ve hücebi televvünât-ı ta‘ayyünât ve keşerât-ı şîfâtdan derece-i tecellî zâta meyl ü teveccüh itdügiyiçün (27) ber-fehvâ-yı ²⁰⁹⁰ إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ lezzât-ı şîfâtiyyeye kanâ‘at itmeyüp taleb-i ziyâdât itmekle bi-hasebi merâtibihim cennât-ı kurb ve müşâhedâtda cennet-i müdânât-ı envârınıñ (28) libâsıyla ilbâs ve hal‘-i rızâ ile mu‘azzez idüp erâ‘ik-i dünüvve ittikâ eyledügi hâlde enhâr-ı cennât-ı vuşlatdan bâde-i gülgün-ı müşâhedât nûş idüp (29) dehşet-i cemâl ve tecelliyât-ı üns ü vişâl ile mest u bî-hîş olur. Ve imân-ı ‘aynidî hakka’l-yakîne nâ‘il olup inniyyet ve rü‘yet-i fenâdan ittikâ eylese (30) Hakk sübhânehü ve te‘âlâ zuhûr-ı vahdâniyyet ile bakıyye-i vücûd ve televvününi mağfîret ve cennet-i zâta dâhil kıılır ve keşerât-ı esmâ vü şîfât vahdet-i zâta müzâhamesüz (31) evcât-ı derecât-ı zâta i‘tilâ itmekle

²⁰⁹⁰ Buhârî, “Bed’u’l-vahy”, 1.

cennet-i vuşlat ve ravza-i haqîkatde bilâ-ma'îyyet ü işneyniyyet tecellî-i vahdet-i muṭlaḳa ile mü'min-i muvaḥḥid-i haqîkîden (32) libās-ı insānîyi münselih kılup mesned-i beḳāda ittikā itdügi hâlde enhār-ı 'ışḳ-ı aḥadiyyet ve 'ayn-ı ḥayāt-ı şafā-yı vahdetden ḥamr-ı sekîne nūş idüp (33) ve ol şarāb-ı ṭahūr-ı ferdiyyet ma'a's-şahv ma'rifetle men'ūt olan şarāb-ı şāf müşāhede-i şırfa ve evvel-i şarābdan āḥir-i şarāba degin şahv-ı bilā-sekr (34) olmağla zāt-ı aḥadiyye ma'a'l-esmā ve's-şıfāt bilā-keşret tecellî idüp ve tecellî-i zāt ile rü'yet-i ḡarā'ib-i esrārdan muḥtecib olmaz. Āh ey hemdem-i (35) nesīm-i şubḥ-ı cemāl! Riyāz-ı cinānda olan na'im-i ācil 'avāma ve gülistān-ı cenānda olan na'im-i 'ācil ḥavāşşa tebşir olınup (36) وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا (36) buyuruldu. Āh kim na'im-i müeccel bihişt-i meşūbet ve mu'accel ravza-i ḳurbet ve na'im-i ācil ḥadiḳa-i iḳbāl (37) ve cennet-i mu'accel-i 'arifin haqîkat-i vişāldür. Āh kim dār-ı şevābda ref'-i derecāt ve dār-ı cemāl-i bî-niḳābda rūḥa münācātdur. Ācilede luṭf u 'aṭā (38) ve 'ācilede keşf-i ḡıṭādur. Ve ol luṭfuñ şemeresi mülāḥaza-i nevāl ü efdāl ve bu keşfuñ neticesi müşāhede-i envār-ı celāl ü cemāldür. Felihāzā sultānu'l-'ārifin (39) Ebū Yezîd-i Bistāmî ḳaddesallāhu rūḥahū buyurur ki: 'Ārifler içün dünyāda bir cennet vardır ki aña dāḥil olan cennet-i ācileye müştāk olmaz. Cennet-i mezbûre (40) 'ışḳ u ma'rifetdür ki 'āşık-ı 'ārif dünyāda ve āḥiretde Ḥaḳḳ'dan ḡayra iltifāt itmez. Ve *Ravḥu'l-ervāḥ*'da²⁰⁹² Ebū 'Alî Dekḳāḳ'dan bu vechile naḳl ider ki (41) بهشت و دوزخ را با Beyt [290^b] ما کار نیست زیرا که دل ما جز شغل حضرت پروردگار نیست و سر و باطن با جز مشاهده دیدار نی.

(1):

تشنه دیدار یارم چند گویی از بهشت

هر که شیرین جوی شد با جوی شیرنش چه کار²⁰⁹⁴

²⁰⁹¹ "İman eden ve iyi işler yapanlara, kendileri için zemininden ırmaklar akan cennetler bulunduğ müjdesini ver." Bakara 2/25.

²⁰⁹² Ahmed b. Mansûr es-Sem'ânî'nin (ö. 534/1140) ilahî isimleri insanın varoluşuna bakan yönleriyle ayetler etrafında şerh ettiği ve bu tavrını şiirler ile desteklediği tasavvufi ve edebî yönü güçlü eseridir. bkz. William Chittick, *İlâhî Aşk: Erken Dönem Farsça Tasavvuf Metinlerinde Allah ve İnsan*, trc.: Ömer Saruhanoğlu, Kadir Filiz, NefesYayınları, İstanbul 2018, s. 25-27.

²⁰⁹³ Bizim cennet ve cehennem ile bir işimiz yok. Çünkü kalbimizin Hak'tan başka bir meşguliyeti yoktur. Ve onu müşahesi söz konusu değilse sır ve bâtın da söz konusu değildir. Sem'ânî, *Ravḥu'l-Ervâḥ fî Şerhi Esmâi'l-Meliki'l-Fettâh*, thk.: Necîb Mâyîl-i Herevî, Tahran 1368/1989, s. 41.

²⁰⁹⁴ Ben yarin yüzüne susamışım. Niceye dek cennetten söz edersin. Şirinin peşinde olanın onun tatlılığıyla ne işi olabilir.

Neşr: Ey ‘āşık-ı ḥaqqānī ve rāğīb-ı tarīk-i sübhānī cennāt-ı ācile ve ‘ācile (2) ve ravzāt-ı āfākīyye ve enfüsiyyenüñ evşāf u merātibi ve maḥşūd bi’z-zāt ne idügi ma‘lūmuñ olduysa Ḥazret-i Mevlānā ḳuddise sırruh ‘aḳl-ı müstefāddan (3) ‘ibāret olan merd-i a‘rābī ile zen-i ‘arabdan müste‘ār olan nefis-i levvāme kendü a‘māl-i bedenīyye ve ‘ulūm-ı naḳariyyelerine i‘timāden ol pādīşāh-ı ‘ālem-penāhuñ (4) ‘atebe-i ‘aliyyesine teveccüh ve ‘azīmet itdügi beyāna şurū‘ idüp dürr-i gūşvār-ı cān olacak cevāhir-i nikāt-ı ḳudsiyye nişār buyururlar.

[Ser-i Suḥan]

در نمد دوختن (5) زنِ عرب سبوی آبِ باران را و مهر نهادن بر وی از غایت اعتقادِ عرب

Āb-ı bārān ile ṭolmuş sebūyı zen-i ‘arab kiçeye dikmesi (6) ve ‘arabuñ kemāl-i i‘tikādından ol sebū üzerine mühr ḳoması beyānundadır.

مرد گفت آری سبوی را سر بند

Merd-i ‘arab zevcesine eyitdi: Belī, (7) ser-i sebūyı bend it.

(2720/2758) هین که این هدیه ست ما را سودمند

Āgāh ol ki bu hediyye bize nef‘dür.

در نمد در دوز تو این کوزه را

Ey zen bu sebūyı (8) sen kiçeye dik

(2721/2759) تا گشاید شه به هدیه روزه را

tā pādīşāh bu hediyye ile ifṭār eyleye. Ya‘nī orucun āb ile açā.

کین چنین اندر همه آفاق نیست

(9) Zīrā cemī‘-i āfākda buncılayın āb-ı lezīz yokdur.

(2722/2760) جز رحیق و مایه اذواق نیست

Bu āb-ı nā-yāb māye-i ezvāk olan şarāb-ı nābdan ğayrı degüldür. (10) el-Ḥāşıl ‘aḳl ile nefis beriyye-i pindārda bārān-ı fikr u naḳardan sebū-yı vücūdda cem‘ olmuş āb-ı ‘ilm ü ma‘rifet ve şehāb-ı ḥavf u recādan müteḳāşır (11) ve kūze-i enāniyyetde müctemī‘ olmuş mā-i ‘ibādet ü ṭā‘ate ğarralanup mānend-i āb-ı beriyye telḥ u şüre iken benüm āb-ı ‘ilm u ma‘rifet ve mā-i ṭā‘at ü ‘ibādetüm gibi (12) ‘ālemiyāndan kimde vardur ve benüm ‘ilm ü ma‘rifetüm kime müyesserdür zu‘muyla merd-i ‘arab āb-ı a‘mālīni raḥīḳ-i zevḳ u ḥāl ve şarāb-ı zülāl ḳıyās eyledi. (13)

زانکه ایشان ز آب‌های تلخ و شور

(2723/2761) دایما پُر عِلّت‌اند و نیم‌کور

Zîrâ ki ‘aql ile nefsdan müste‘âr olan merd ü zen miyâh-ı milh u ücâcdan (14) dâ‘imâ pür-‘illet ve nîm-kör-i dîde-i başîretdür. Ya‘nî mertebe-i vaḥdet ve tecellî-i aḥadiyyetden henûz rûşen-çeşm-i başîret olmağla çeşm-i zâhirleri egerçi rûşenâ (15) ise daḥı vüçüd u enâniyyet ve keşret-i işneyniyyet ile telh u şûre olan âb-ı beşeriyyetden t̃â‘at u ‘ibâdetleri pür-‘illet olup başîretleri bî-ziyâ (16) ve çeşm-i vaḥdet-bînleri ḥîre vü nâ-bînâ olup cezebât-ı aḥadiyyet ile mûkaḥḥal ü mücellâ ve küdürât-ı remed-i keşerâtdan muşaffâ olmamışdur. Kemâl (17):

دارم اندک روشنایی در نظر

بی جمال او ولی فیہ نظر

چشم مشتاقی به راه انتظار

خاک شد وز خون مژگان خاک تر²⁰⁹⁵

(18) İmdi benüm nûr-ı dîdem!

مرغ کاب شور باشد مسکنش

Murğ ki anuñ mesken ü me‘vâsı âb-ı şûr ola

(2724/2762) او چه داند جای آب روشنش

ol murğ âb-ı rûşen (19) meskeninüñ ne maḥalde olduḡını ne bilür? Ya‘nî bilmez.

Beyt:

مرغی که خبر ندارد ز آب زلال

منقار در آب شور دارد همه سال²⁰⁹⁶

Pes çeşme-i şûr-âb-ı (20) nefis ü hevâ ve mâ-i milh ü ücâc-ı beşeriyyet ve mäsivâdan necât bulmaduḡça ḳalb-i sâlik nehr-i fûrât-ı pertev-i tecelliyât-ı şîfât u zâta mir‘ât olmaḡ (21) mümteni‘âtdan olmağla mir‘ât-i mücellâ-yı tecelliyât-ı Perverdigâr Mevlânâ Ḥudâvendigâr ifâza-i envâr-ı esrâr idüp buyururlar ki:

ای که اندر چشمه شورست جات

²⁰⁹⁵ Onun cemali olmaksızın bakışında çok az bir aydınlık var. Fakat yine de biraz bakışım kaldı. Bu talepkar gözüm onun yolunu gözlemekle toprak oldu ve kirpiğimin kanı topraktan da fazla oldu. Hocendî, *Dîvân-ı Kemâleddîn Mes‘ûd-ı Hocendî*, s. 206.

²⁰⁹⁶ Berrak sudan haberi olmayan kuşun / Gagası bütün yıl acı sudan çıkmaz. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Yedi Meclis (Mecâlis-i Seb‘a)*, çev: Hicabi Kırılancı, Kurtuba Kitap, İstanbul 2011, s. 89.

(22) Ey beriyye-i beşeriyet, vaķī‘a-yı enāniyyetde mesken ittiḥāz eyleyen murğ-ı rūḥ-beste-i pür-seng! Yerūñ çeşme-i şūr-ı bedendedür. Mādām ki ḳanad açup cānib-i (23) vaḥdete perende olmayasun,

(2725/2763) تو چه دانی شَطّ و جِيْحون و فُرَات

zevķ-i rūḥānī ve lezzet-i ‘ışķ-ı sübhānī olan nehr-i Şaṭ u Ceyḥūn ve cūy-ı (24) Fırāt ü Seyḥān’ı ne bilürsin? Ya‘nī bilmezsin. Ve tecelliyāt-ı vaḥdet-i bī-keşretde olan çāşnī-i vecd ü ḥāleti zevķ itmezsin. Ḳāsım-ı Envār (25):

همه لذت همه شهوت همگی رد شده
پیش ازین نیک بدی خواجه ولی بد شده

پیش ازین شربت شیرین مهنا بودی
این زمان تیغ جگر سوز مهند شده

(26) هیچ شک نیست که ناگه به وصلش بری
چون تو از هر دو جهان پاک و مجرد شده²⁰⁹⁷

Eyvāḥ ve dirīğ!

ای تو نارسته ازین فانی رباط

Ey murğ-ı rūḥ-ı ṭā’ir, (27) mādām ki sen bu fānī ribāṭdan ḥalāş olmamışsın ve ḳuyūd-ı beşeriyeden āzāde olmışsın, bu ḥāl üzere iken

(2726/2764) تو چه دانی مَحُو و سکر و انبساط

(28) maḥv u sekr u inbisātı sen ne bilürsin?

[Maṭlab: Fi’l-maḥv ve’s-sekr ve’l-inbisāt]

Zirā ‘inde’l-‘ārifine’l-‘āşıķın ma‘nā-yı maḥv ref‘ u izāle-i evşāf-ı ‘ādet ve ma‘nā-yı işbāt iḳāmet-i (29) aḥkām-ı ‘ibādetdür. el-Ḥāşıl maḥv na‘t-i ‘ubūdiyyet ve işbāt şıfat-ı rubūbiyyetdür. Pes zevāhirden maḥv zelle ve işbāt-ı mu‘āmelāt ve zamā’irden maḥv ğafletle, (30) işbāt-ı münāzelāt ve serā’irden maḥv ‘illet ile işbāt-ı muvāşalāt idüp ḥışāl-i zemīmesini nefy ve bedeli ef‘āl-i ḥamīde işbāt itdükde (31) maḥv u işbāt şāhibi olur. Naẓm:

²⁰⁹⁷ Bütün hazları ve arzulardan reddetmişsin. Ey efendi, önce iyi iken sonra kötü olmuşsun. Tatlı şerbet ile lezzet bulmadan önce bu ciğer yakan keskin bir kılıç olmuşsun. Hiç şüphe yok ki ansızın ona kavuşursun. Çünkü sen her iki âlemde de temiz ve saf olmuşsun. Kâsım-ı Envâr, **Külliyât-ı Kâsım-ı Envâr**, s. 284-285.

Maḥv-ı naḳş it benden alduñsa sebaḳ

Oḳuyasun āyet-i işbāt-ı Hāḳ

Taḥt-ı işbātuñ olur ol serveri

(32) Varlığından eyleyen kendin berī

Olmasun saña kemālūñ pāy-bend

K’olasun vaḥdet serāyında ebed

لَإِنَّ الْمَحْوَ مَا سَتَرَهُ الْحَقُّ وَنَفَاهُ

(33) وَالْإِثْبَاتُ أَظْهَرَهُ الْحَقُّ وَأَبْدَاهُ²⁰⁹⁸

Ve sekr daḥı tañtana-i ‘ışḳ u maḥabbet ve velvele-i cezbe vü ḥālet ile tecelliyāt-ı rabbāniyyeden bir vārid-i ḳavī ve keyfiyyet-i (34) gālībūñ istilā vü zuḥūridur ki ‘abd-i müncezibūñ şabırı zā’il ve taşarruf-ı keyfiyyet-i sultān-ı ‘ışḳ ile temellük itdügi cümle varlığından fānī vü ‘atıl olup (35) tarfetü ‘aynin ve eḳāllü min-lemḥatin lezzet-i üns-i maḥbūbdan gāfil olmamaḡiçün erbāb-ı ḥüçübātuñ a‘māline delālet eyleyen aḥbārı istimā‘ itmek istemez (36) ve keyfiyyet-i ‘ışḳdan ḡayra me’nūs olmaz. Ġāfillerūñ zıkr-i aḥvāline nice taḥammül itsün ki ol mest-i tarabnāk maḳām-ı ḡafletden geçmişdür. Ve varlıḡdan el yumışdır. (37)

Varlıḡuñdur dār-ı mülk-i ibtilā

Varlıḡuñ terk eyle gel ey mübtelā

Gel beru gör kim bezendi bezm-i üns

Terk-i dām it per açup ey murḡ-ı ḳuds

(38) Bu şafā cāmın dil-i bīnā çeker

Teşne lebdür demde yüz deryā çeker

Cilve ider ḳalbine sırr-ı şühūd

Anuñ içün mest olup ider sürūd²⁰⁹⁹

(39) Āh ey sālīk-i rāḥ! İnbisāt daḥı ol mest-i Ḥudā olan ‘āşıḳ-ı şeydāda incizāb-ı küllī ḥāşıl olmaḡla ḥavf ile recā cem‘ olmamaḡdır. Zīrā ḥavf (40) ve recā bidāyet-i ḥālde

²⁰⁹⁸ Mahv Hakk’ın örttüḡü ve sildüḡü; isbat Hakk’ın açıkladıḡı ve meydana çıkardıḡı şeydir. Kuşeyrî, **er-Risāle**, s. 265. Tercüme için bkz. Kuşeyrî, **Tasavvuf İlmine Dâir Kuşeyrî Risālesi**, s. 167.

²⁰⁹⁹

ve maḳām-ı ihticāb-ı nefsdedir. Ahvāl-i ‘ārifin ve atvār-ı kulüb-ı ‘āşıkın ise yed-i kudret-i cezebāt ve ḳabza-i taşarrufāt-ı tecelliyāt-ı (41) şifāt ve zātdadır. Havf ise tecennüb ve inbisāt lā-cerem ḳurb ile huşul-pezirdür. Pes havfla recā fānī-i münbasiṭde ne vechile ictimā‘ idebilir. [291*] (1) كَمَا قَالَ عَبْدُ اللَّهِ الْأَنْصَارِيُّ: الْإِنْسَاطُ مَعَ الْحَقِّ وَهُوَ (2) أَنْ لَا يُجَنِّبَكَ خَوْفٌ، وَلَا يَحْجُبَكَ رَجَاءٌ، وَلَا يَحُولُ بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ آدَمَ وَحَوًّا. وَالْإِنْسَاطُ فِي الْإِنْطَوَاءِ (2) عَنِ الْإِنْسَاطِ وَهُوَ رَحْبٌ

2100 Nazm: الهمّة لا تظواء إنساطر العبد في بسط الحق جلّ جلاله.

Nefs-i zulmānī hicābın geṇ ki tā

Olasun şāyeste-i kurb-ı Hudā

(3) Nūr-ı Hāḳḳ senden degüldür gerçi dūr

Görmez iseñ yoğ ola çeşmüñde nūr

Nūr-ı Hāḳḳ peydā velikin sende ḡayb

Dīde-i ḥāḳ-bīn gerek tā göre ḡayb

(4) Kendüñi kem ḳıl bulasun bûy-ı yār

Kendüligüñle bulunmaz kūy-ı yār

Hāşıl ola çün fenā ender-fenā

Bulasun Hāḳḳ’dan bekā ender-bekā²¹⁰¹

(5) Āh ey müstemi‘ -i ḳābil! Ben ḥod İslām’da toğup İslām’da büyüdüüm ve okudum ve yazdum ve nice ḳütüb-i taşavvuf okudum ve ḳādir olduğum ḳadar (6) ‘amele daḡı çalışdum. Ve maḡv u sekr u inbisātuñ ta‘riflerin daḡı fehm itdüm. Pes bu ḳadar olduğdan sonra ben niçün cāhil olurum dir iseñ (7) ḳāşif-i esrār-ı yakīn Mevlānā Celāleddīn ḳuddise sırruh ol su’āle cevāb virürler ki:

وربدانی نقلت از آب و جدست

Ey ribāt-ı cismānī (8) ve dūnyā-yı fānīden nā-rüste! Mādām ki ḳuyūdāt-ı nef sāniyye ve ḡücübāt-ı beşeriyye ile pā-beste olduğça tūtalum ki farzı bilürseñ ne fā’ide naḳl ü rivāyetüñ (9) peder ü ceddüñdendür. Ve kendü zevḳ-ı vicdānuñ olmayup ezber

²¹⁰⁰ [İnbisatın ikincisi] Hak’la inbisattır. Bu, korkunun seni uzaklaştırmaması, ümidin seni perdelememesi ve seninle Allah arasına Âdem ile Havvâ’nın girmemesidir. [Üçüncüsü] İnbisatın da yok olduğu inbisattır. Bu, kulun inbisatının Hakk’ın bastında kaybolması için himmetinin geniş olmasıdır. Hâce Abdullah el-Ensârî el-Herevî, **Tasavvufta Yüz Basamak: Menâzilü’s-Sâirîn**, trc.: Abdürrezzak Tek, s. 105.

²¹⁰¹

itdügün ba‘ zı menākıb u ta‘ rıfāt ve kelimāt-ı selefdan kıra‘at itdügün ‘ ibārātdur. (10) Yohsa erbāb-ı zevk u vicdān nüş idüp mest u medhüş oldukları keyfiyyet-i rahîk-ı ‘ışk ve mahv u muhıkk olmak mertebesini kande bilürsin. (11) Tıtalum ki her bir meyhānede kaç hum bāde olduğın hesāb ile bilmişsin, içüp mest olmadukça keyfiyyet-i bāde hiç ma‘ lūmuñ olur mı? İmdi (12) hemān bu kıyās üzerine

(2727/2765) پیش تو این نامها چون ابجدست

bu nāmeler ve bu nev‘ -i ıstılāh u kelāmlar senün huzūruñda ebced gibidür. Pes ebced (13) nicedür? Ebced hōd āsāndur dir iseñ na‘ am egerçi lafz u‘ ibāret cihetinden

ابجد و هوز چه فاش است و پدید

ebced hevvez ziyāde ‘ ayān (14) u zāhirdür

(2728/2766) بر همه طفلان و معنی نا بدید

cemī‘ -i etfāl ü şıbānuñ üzerine. Velākin ma‘ nāsı hafı vü ba‘ iddür. Zīrā ebcedün her bir kelimesini (15) bir ma‘ nāya işāret idüp ba‘ zı kütübde bu vechile ma‘ nā virilmiş ki: أَب: أَيْ آدَمُ عَنِ الطَّاعَةِ؛ جَدَّ فِي التَّقَرُّبِ إِلَى الشَّجَرَةِ وَأَكَلَ الْحِنْطَةَ؛ (16) هَوَز: تَحْرِيكٌ إِلَى التَّوْبَةِ؛ حُطِّي: حَطَّ أَب: أَيْ آدَمُ عَنِ الذَّنْبِ؛ كَلَمَن: تَلَقَّى الْكَلَامَ مِنْ رَبِّهِ؛ سَعَفَص: أَيْ سَعَى فَصَارَ مَقْبُولًا؛ قَرَشَت: كُتِبَ نَفْسُ آدَمَ (17) دَرَجَةَ عَالِيَةٍ وَسَقَطَ عَنِ الذَّنْبِ؛ وَفَضَائِلَ سَامِيَةٍ؛ نَحَذ: أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِ؛ ضُطْلَعَا: خَلَصَ عَنِ الْغُلِّ وَالْعِشِّ.²¹⁰² Ve bundan mā‘ adā terākīb ve cemī‘ -i hurūf-ı ebced merātib-i aḥād (18) ü ‘ aşerāt ü mi‘ āt ü ülūfı beyān idüp tencim u takvīm ve niçe huşūşda isti‘ māl olup envā‘ -ı esrār-ı cemmeye şāmiledür. Velākin tıfl-ı ebced-ḥ‘ ān (19) ma‘ nādan gāfil şevk u tarab ile ebced hevvez huṭṭı diyü tālī vü kâ‘ il olup ebcede çıkdum, hurūf-ı hecāyı bitürdüm diyü nihāyete resīde oldum (20) zu‘ muyla garralanur ve sūre-i İnşirāḥ‘ da fergab (فرغ)‘ a çıkdum diyü inşirāḥ ve şafāsından taḳye kapdurup peder u māderine ve kendü emşālī etfāle (21) envā‘ -ı mufāḥare gösterür. Hāl-i ān ki kemāle bulūğdan dūr ve ma‘ nī vü maḳāşıddan mehcūr tıfl-ı nā-resīde olduğu ricāl-i bālīgīn katında ma‘ lūm olup (22) ve şey‘ -i ḳalīl ve ma‘ nādan bī-ḥaber ‘ ibārāt ile tefāḥur itdüğü tufūlet ü şabāvetine ḥaml olunmağla ma‘ zūr tutilur. Kezā ‘ ulūm-ı zāhirede (23) fā‘ iḳ olınca degin kendüye göre a‘ lā ve māfevḳıne göre endā olan her bir maḳāma vardukça mesrūr ve māfevḳa terākḳī itdükçe ednāya ḳanā‘ at (24) ve tefāḥur idenlere bī-ḥuzūr olur. Fe-izā kāne kezālīk

²¹⁰² حُطِّي: Âdem itaat etmekten çekindi. جَد: Ağaca yaklaştı ve buğdayı yedi. هَوَز: Tevbeye yöneldi. كَلَمَن: Günahı kurtuldu. سَعَفَص: Rabbinden kelamı aldı. قَرَشَت: Âdem yüksek bir merteye ve yüce bir ahlak sahibi olarak yazıldı. نَحَذ: Allah ona lütuf ve ihsanda bulundu. ضُطْلَعَا: Gizli kin ve düşmanlıktan kurtuldu.

erbāb-ı zevk u vicdān ve aşhāb-ı keşf u ikān dahı silk-i tahrīre muntazam (25) kılduğı kelimāt-ı kudsiyye ve nikāt-ı insiyyeleri kendü hāllerini tavşif ve ta‘rīf olan elfāz u ‘ibārāt ve tahte’l-lafz ma‘nā-yı luğavīsin (26) bilmekle kelimāt-ı mezbūrenüñ ma‘ānīsine ve erbāb-ı zevkuñ aḥvāline vākıf oldum diyü ra‘nālanmak bi-‘ayniḥi tıfl-ı ebced-ḥvāna benzer. Ḥaqqā ki kelimāt-ı (27) müşābih okunmağla anlaruñ ḥāl ü mertebesi bulunmaz. Belki anlar mertebesini bulmak kıl ü kāl ve taqlīd ü cidālī terk ile olur. كَمَا قَالَ الْجَنِيْدُ: (28) مَا أَخَذْنَا التَّصَوُّفَ مِنَ الْقِيلِ وَالْقَالِ وَلَكِنْ مِنَ الْجُوعِ وَتَرَكْنَا الدُّنْيَا وَقَطَعْنَا الْمَالَوَاتِ. ²¹⁰³ Pes ehl-i zevk u şühūd katında (29) kāl-i bilā-ḥāl ‘irfān ve tasavvufdan dem uran ebced-ḥvān olur. Nazm:

صاحب قلاده اهل نزع و غلو بود
کارش نکو بود اگرش جست و جو بود

(30) واعظ مکن مبالغه ترسم که زهد ما
در راه عشق شیوه سنگ و سبو بود

آیم ز سر گذشت دمی دست و پا زدم
ناچار هر که غرقه شود چاره جو بود

(31) از وصل دور ماند و از یار بی نصیب
هر جان که در متابعت آرزو بود

گر کنج صومعه است گر دیر سومنات
²¹⁰⁴ هر جا که هست روی دلم سوی او بود

(32) el-Ḥāşıl merd-i ‘arab ki murād ‘aql-ı müstefāddur bu naşîhatleri istimā‘dan soñra zevcesi olan nefis-i mülhemenüñ ilkāsı ile qalbi cānib-i ḥaqqıqate germiyet (33) ve sırrı Ḥaqq’a rağbet ve cümle arzū ve hevā ve ümniyye ve māsivādan tecrīd-i qalb ve şafā-yı ilhām ile min-küllü tarīḫ Ḥaqq’a ‘azīmet-i himmet ve qabūl-i meşakkāt ile (34) hevāya muḥālefet ve aḥkām-ı cism ü tabī‘atdan ḥurūc ile tehzīb-i aḥlāk taḥşiline

²¹⁰³ Biz şu tasavvufu dedikodu ile tahsil etmedik, aç kalmak, dünyayı terk etmek, hoş giden ve alışılan şeyleri kesinlikle bırakmak suretiyle tahsil ettik. bkz. Kuşeyrî, **er-Risāle**, s. 154. Tercüme için bkz. Kuşeyrî, **Tasavvuf İlmine Dâir Kuşeyrî Risālesi**, s. 117.

²¹⁰⁴ Gerdanlık sahibi çekişme ve taşkınlık ehli olur. Eğer arayıp sorarsa işi iyi olur. Ey vâiz, mübalağa etme. Korkarım ki bizim zühdümüz aşk yolunda taştan bir testi gibi olur. Ümidim tükendi de bir an (nefes) çırpındım. Boğulmak üzere olan çaresizce çare arar. Arzularına uyan her ruh kavuşmadan uzak ve dosttan nasipsiz kaldı. İster manastırın bir kuytu köşesi olsun ister puthanede olsun, o her nerede ise benim gönlümün yüzü oraya dönüktür. Kâsım-ı Envâr, **Külliyât-ı Kâsım-ı Envâr**, s. 155.

mücâhede vü riyâzet itmek için zevcesi olan nefse envâ‘-ı (35) tenbîh ü vaşıyyet ve mesken-i şûretten nehẓat ve maḳām-ı ṭabī‘ atdan naḳl ü ḥareket idüp

پس سبو برداشت آن مرد عرب

küzeyi ḳaldırdı (36) pes ol merd-i ‘ arab

(2729/2767) در سفر شد می کشیدش روز و شب

sefere gitdi, çekdi sebūyı rûz u şeb.

[Maṭlab: Der-aḥvâl-i sefer u ḥazar ve müsâfir u muḳîm]

Ey râḡıb-ı keşf-i envâr-ı daḳā‘ ik ve ey ṭālib-i (37) baḥr-ı zeḥḥâr-ı ḥaḳā‘ik! Kāşif-i esrâr-ı deyyûmî Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî ravvaḥa‘llâhu rûḥahû ber-feḥvâ-yı اُطْلُبُوا²¹⁰⁵ Arab u ‘Acem (38) ve vilâyet-i Rûm’dan aḳşâ-yı Çîn’e varınca ṭālib-i şādîḳ olan mürşid-i kâmil ve ‘ārif-i vâsıl u mükemmil ne vilâyet ve ḳanḳı şehrde sâkin (39) olduğın cüst ü cû idüp ḥaber alduḳda şoḥbet-i iksîr-eşerlerine mülâḳî için be-her ḥâl sefer lâzım idüğine ve bu niyyet ile seyâḥat mürîd-i ṭālibûn (40) nefsinı dibâḡat u taḥîr ve ‘uḳûbât-ı ṭabī‘iyyeden taḥlîş ve ḳabûl-i ṭā‘at için ḥuşûnât-ı cibilliyyesin telyîn ve taḥmîl-i meşâḳḳ ile yubûset-i (41) ibâ vü ‘işyândan tertîb ve şıfât-ı desîsesini ızhâr ve simât-ı ḥabîşesinden tezkiye vü taḥliye ve cevâhir-i aḥkâm-ı İslâm ve le‘âlî-i zevâhir-i imânla [291^b] (1) tezyîn ü taḥliye idüğine telmîḥ bā-beşâret buyurmuşlardır. Aña binâ‘en ki Ḥaḳḳ tebâreke ve taḳaddese aḳtâr-ı zemîni seyr ü sefer ve mezâhir-i ḳader ve meşâhid-i ‘iber müşâhedesiyle (2) emr idüp kitâb-ı kerîminde²¹⁰⁶ قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ ثُمَّ انظُرُوا²¹⁰⁷ buyurdi. Ve faẓl u iḥsânından vech-i arzı ‘ibâdı için tezlîl eyledüğünü ba‘de‘l-ızhâr (3) menâkib-i arzda meşy ü seyâḥat ve erzâḳ-ı keşîresinden tenâvül ve keşret-i ni‘met ile fermân idüp هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ ذُلُولًا²¹⁰⁸ وَقَالَ بَشِّرِ الْخَفِيِّ: يَا مَعْاشَرَ الْفُرَّاءِ، سَبِّحُوا تَطْيِيبًا، فَإِنَّ الْمَاءَ²¹⁰⁹ buyurmuşlar. فِي مَنَاكِبِهَا وَكُلُوا مِنْ رِزْقِهِ وَإِلَيْهِ النُّشُورُ²¹⁰⁸ Ve ba‘zı muḥaḳḳıḳ (5) cevâb virüp صَبْرٌ بَحْرًا لَا تَتَغَيَّرُ²¹⁰⁹ إِذَا طَالَ مَكْنَهُ تَغَيَّرَ²¹⁰⁸.

²¹⁰⁵ Çîn’de de olsanız ilmi arayın. Bezzâr, **Müsneḍ**, C: I, s. 164, nr. 95.

²¹⁰⁶ “De ki: Yeryüzünde gezin dolaşın da bir görün...” En‘âm 6/11.

²¹⁰⁷ “Yeryüzünü sizin için kullanışlı hâle getiren O’dur. Üzerinde dolaşın ve Allah’ın rızından yiyeğin için; (ama unutmayın ki) dönüş yalnız Allah’adır.” Mülk 67/15.

²¹⁰⁸ Bîşr el-Hafî derdi ki: Ey ma‘şer-i kurrâ, tayyib olmak için siz seyahat ediniz, çünkü su seyahat ederse hoş olur, eger bir yerde meksi uzarsa mütegayyir olur. Gazzâlî, **İhyâu Ulûmî’-d-Dîn**, C: IV, s. 335. trc. için bkz. el-Mardinî, **İhyâ Tercüme ve Şerhi**, haz. Mustafa Koç, Eyüp Tanrıverdi, C: VI, s. 117.

²¹⁰⁹ Dalgalanmayan bir deniz ol.

İnşâallâh her birinûn merâtibi beyân olına. Ve Seriyy-i Saķatî ķaddesallâhu sırrahû vaķt-i şitâ ĥurûc itse (6) aşķābına iltifât idüp ²¹¹⁰ الْأَشْجَارُ وَطَابَ الْإِنْتِشَارُ diyü meşy ü ĥareket ve sülûkle seyāĥate icāzet dirler imiş. (7) Ammā her müsāfir bir olmayup her birine ‘alā-ķadri’n-niyye mu‘āvenet ve bi-ĥasebi’l-maķşad nażar-ı ‘ināyet olup herkes murādı olanı bilür. (8) كَمَا رُويَ أَنَّ اللَّهَ وَكُلَّ بِالْمُسَافِرِينَ مَلَائِكَةً يَنْظُرُونَ إِلَى مَقَاصِدِهِمْ، فَيُعْطِي كُلَّ وَاحِدٍ عَلَى قَدْرِ نِيَّتِهِ، فَمَنْ كَانَتْ نِيَّتُهُ لُبَّ الدُّنْيَا أُعْطِيَ مِنْهَا وَنَقَصَ مِنْ آخِرَتِهِ أَضْعَافُهَا (9) وَفُرِقَ عَلَيْهِ هَمُّهُ، وَكَثُرَ بِالْحِرْصِ وَالرَّغْبَةِ شُغْلُهُ، وَمَنْ كَانَتْ نِيَّتُهُ طَلَبُ الْآخِرَةِ وَأَهْلَهَا أُعْطِيَ مِنَ الْبَصِيرَةِ وَالْفُطْنَةِ، وَفُتِحَ لَهُ مِنَ التَّذَكُّرَةِ وَالْعِبَرَةِ هَمُّهُ، (10) بِقَدْرِ نِيَّتِهِ، وَجُمِعَ لَهُ هَمُّهُ، وَقَلَّ فِي الدُّنْيَا بِالْقَنَاعَةِ وَالزُّهْدِ شُغْلُهُ وَدَعَتِ الْمَلَائِكَةُ وَاسْتَغْفَرَتْ لَهُ. ²¹¹¹ Pes müsāfir tālibe lāzım olan niyyet-i şādıķa (11) ve maķāşıd-ı şaĥīĥa budur ki sefer ü seyāĥati taleb-i ‘ilm ve āşār u ‘iberāta nażar ve ebrār u aĥyār siyyemā zümre-i şuṭṭāra telakķı ve meşakķate şabr ile ĥuşūnet-i nefsi (12) telyîn ü temrîn ve vesā’is-i aĥlākdan taṭhīr ve āfet-i cāh u ĥaşmet ve fitne-i şöhretten kendüyi taḥlīş içün olup ĥıfz-ı dīn içün taleb-i ĥamûl (13) ve tarĥ-ı ĥatt idüp dünyā içün olmaya ve esfār-ı āfākıyye bermukteżā-yı şer‘-i ķavīm ba‘de’l-cihād fī-sebīlillāh ṭavāf-ı Beytullāhi’l-ĥarām ve ziyāret-i (14) Ravza-i münevvere-i Ĥazret-i Seyyidü’l-enām ‘aleyhi’ş-şalavātü ve’s-selām ve aşķāb-ı kirām ve ziyāret-i beytü’l-muķaddes ve ziyāret-i ķubūr-ı enbiyā vü evliyā ‘aleyhime’s-selāmdur. (15) Erbāb-ı keş ü şuhūd Ebû Tālīb-i Mekki ²¹¹² ve aşķāb-ı taḥķīķ ķaddesallāhu ervāĥahum ‘ibād-ı muĥlişini sefer u ikāmetde dōrt sınıf idüp buyurular ki (16): الْعِبَادُ الْمُخْلِصِينَ فِي السَّفَرِ وَالْإِقَامَةِ عَلَى أَرْبَعَةِ أَصْنَافٍ: صِنْفٌ سَافَرُوا فِي الْبِدَايَةِ وَأَقَامُوا فِي الْإِقَامَةِ. İmdi ²¹¹³ وَصِنْفٌ بِالْعَكْسِ إِقَامُوا فِي الْبِدَايَةِ (17) وَسَافَرُوا فِي النِّهَايَةِ، وَصِنْفٌ أَدَامَ السَّفَرَ، وَصِنْفٌ أَدَامَ الْإِقَامَةَ.

²¹¹⁰ [Kış çıkınca] âzâr çıkıp, eşcâr yapraklanır ve intişâr hoş olur. Gazzâlî, **İhyâu Ulûmi’-d-Dîn**, C: IV, s. 343. trc. için bkz. el-Mardinî, **İhyâ Tercüme ve Şerhi**, haz.: Mustafa Koç, Eyüp Tanrıverdi, C: VI, s. 127.

²¹¹¹ Ale’t-tahķik Hakk sübhānehû ve teâlâ hazretleri müsāfirlere nazar edip maķâsıdlarına bakmak üzere melâike-i kirāmı müvekkel ve me’mûr etmiştir ki her birine maksadına göre vereler, kim ki niyyeti dünyâ olursa ona dünyâdan verilir ve az’âfı ahiretinden tenķis olunur ve o kimsenin hemmi üzerine dağılıp müteferrik olur ve hırs ve raĥbetle işi çok olur ve eĝer niyyeti ahiret ise ona basiret ve hikmet ve fitnetten verilir, rü’yeti mikdârınca ona tezkire ve ibretten açılır ve hemmi mecmu’ olur ve melâike-i kirām dahi ona duâ ve istiĝfâr ederler. Gazzâlî, **İhyâu Ulûmi’-d-dîn**, C: IV, s. 346. trc. için bkz. el-Mardinî, **İhyâ Tercüme ve Şerhi**, C: VI, s.131-132.

²¹¹² Ebû Tālīb Muhammed b. Alî b. Atıyye el-Mekkî el-Acemî (ö. 386/996) *Kûtu’l-Kulûb* isimli tasavvufi eseri ile bilinen sufidir. Zühd ve ibadet konularına odaklanan eserde birçok hadis, sahabe sözleri ve sufilerden nakledilen menkıbe ve açıklamalara yer verilmiştir. Bilal Saklan, “Ebû Tālīb el-Mekkî”, **DİA**, C: X, s. 239-240; a. mlf., “Kûtu’l-Kulûb” **DİA**, C: XVI, s. 501-501. *Kûtu’l-Kulûb*’daki yolculuk hükümleri bölümü için bkz. Ebû Tālīb el-Mekkî, **Kûtu’l-Kulûb (Kalplerin Azığı)**, trc.: Dilaver Selvi, Ali Kaya, İstanbul, Semerkand, 2004, C: IV, s. 263-279.

²¹¹³ Muhlis olan kullar seyahat ve ikamet hususunda dōrt sınıfa ayrılırlar: Başlangıçta yolculuk edip sonunda ikamet edenler, bunun aksine başlangıçta ikamet edip nihayette seyahat edenler, yolculuĝu

zamîr-i mihr-incilâyâ hafî olmaya ki sınıf-ı evvel dahı müsâferetde bir kaç mertebe (18) olup bi-tarîki'l-icmâl mertebe-i evvelde olan müsâfirînün maķāşıdı ‘ilm-i şerîfî talebdür. ²¹¹⁴ وَ قَالَ عَلَيْهِ كَمَا قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: مَنْ خَرَجَ مِنْ بَيْتِهِ فِي طَلَبِ الْعِلْمِ فَهُوَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ (19) حَتَّى يَرْجِعَ. ²¹¹⁵ وَ قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: مَنْ سَلَكَ طَرِيقًا يَلْتَمِسُ فِيهِ عِلْمًا سَهَّلَ اللَّهُ طَرِيقًا إِلَى الْجَنَّةِ. ²¹¹⁶ Ve sûre-i Tevbe’de olan التَّائِبُونَ الْعَابِدُونَ ‘dan murād talebe-i ‘ilmdür diyü tefsîr olunmuş. ²¹¹⁷ Ve Şa‘bî’den menķüldür ki bir tâlib kendüyi hüdâya delâlet ider (21) kelime-i vâhîde istimâ‘ıyîçün Şâm’dan akşâ-yı Yemen’e gitse ‘inde’llâh seferi zâyî’ olmaz buyurmuşlar. ²¹¹⁸ Mervîdür ki Câbir bin ‘Abdullâh radıyallâhu ‘anh ve şaḥâbeden (22) ba‘zı ‘Abdullâh bin Üneys el-Enşârî ²¹¹⁹ bir ḥadîş-i şerîf rivâyet itdüğü mesmû‘ları olmağla ḥadîş-i mezbûrî İbn Üneys’ün kendü lisânında (23) bilâ-vâşıta istimâ‘ itmek içün Medîne’den Mısr’a sefer kılmışlar. ²¹²⁰ Ve bir gürûh-ı pür-şükûh dahı merdân-ı Hudâ ve ihvân-ı bâ-şafâdan erbâb-ı zevk u ḥâlet (24) olan aşfiyânun rû‘yet-i cemâl ve muķârin-i şoḥbetleri olmağ içün seyâḥat iderler. ²¹²¹ Eşerde vârid olmuştur ki tebe‘-i tâbi‘în ve selef-i şâlihîn (25) müşâhede-i likâ‘-i ebrâr ve muķârenet-i şoḥbet-i aḥyâr niyyeti ile ḥacc-ı mebrûre gidüp telaḳḳî-i aşfiyâ ve müşâhede-i cemâl-i evliyâyâ ḥaccı sebeb ü vesîle (26) iderler imiş. Zîrâ Ḥaḳḳ te‘âlânun ba‘zı ‘ibâd-ı ḥavâşşı vardır ki nazar-ı şerîfleri devâ ve kelâm-ı münîfleri şifâ ve vech-i mübâreklerin görmek rûḥa şafâdur. (27) Ve kelâmlarından istifâde olunduğı gibi nazarlarından dahı intifâ‘ olup nazarları kibrît-i aḥmer ve kelâmları iksîr-i

sürdürenler ve ikameti sürdürenler.

²¹¹⁴ Kim ki kendi hânesinden taleb-i ilme çıkarsa o kimse hânesine rücû’ edinceye dek fî-sebîlillahtır. Gazzâlî, **İhyâu Ulûmi’-d-Dîn**, C: IV, s. 334. Trc. için bkz. el-Mardinî, **İhyâ Tercüme ve Şerhi**, C: VI, s. 115.

²¹¹⁵ Kim ki bir tarîka sâlik olur da o tarîkte ilmi iltimâs eder, Allah teâlâ hazretleri ona cennete bir tarîk teshîl eder. Gazzâlî, **İhyâu Ulûmi’-d-Dîn**, C: IV, s. 334. Trc. için bkz. el-Mardinî, **İhyâ Tercüme ve Şerhi**, VI, 115.

²¹¹⁶ “Tövbekârlar, ibadet edenler, hamdedenler, dünyada yolcu gibi yaşayanlar...” Tevbe 9/112.

²¹¹⁷ Ebû Amr Âmir b. Şerâhîl b. Abd(illâh) el-Hemdânî eş-Şa‘bî (ö. 104/722) Birçok sahabe ile görüşüp onlardan hadis rivayet etmiş olan tabiin alimlerinden biridir. Şa‘bî hadis ve fıkıh bilgisinin yanı sıra megâzî, tarih ve şiir alanlarında da önde gelen ravilerden sayılmaktadır. bkz. M. Yaşar Kandemir, “Şa‘bî”, **DİA**, C: XXXVIII, s. 217-218.

²¹¹⁸ Ebû Tâlib el-Mekkî, **Kûtu’l-Kulûb (Kalplerin Azığı)**, trc.: Dilaver Selvi, Ali Kaya, İstanbul, Semerkand, 2004, C: IV, s. 267.

²¹¹⁹ Ebû Yahyâ Abdullah b. Üneys el-Cühenî (ö. 54/674) Katıldığı seriyyeler ve bu savaşlardaki başarıları ile bilinen sahabelerdendir. bkz. İsmail Lütfî Çakan, “Abdullah b. Üneys el-Cühenî”, **DİA**, C: I, s. 140-141.

²¹²⁰ Ebû Tâlib el-Mekkî, **Kûtu’l-Kulûb (Kalplerin Azığı)**, C: IV, s. 267.

²¹²¹ bkz. Gazzâlî, **İhyâu Ulûmi’-d-Dîn**, C: IV, s. 334; el-Mardinî, **İhyâ Tercüme ve Şerhi**, C: VI, s. 116.

ekberdür. Hakkâ ki lahzası nâfi‘ olmayanun (28) lafzası dağı müfid degüldür. Ve reh-revân-ı ṯalibân mürşidân-ı kâmilânun vech-i mübârekine nazar endâz olduğa cisimleri ğıdâdan taķvıyet bulduğı gibi (29) kalbleri dağı yek lahzadan taķvıyet bulup vecd ü hâlet hâşıl olur. Filhakkâ seyâhatde buncılayın bir şâhib-nazar ve kimyâgere mülâķi olana (30) sermâye-i sa‘ âdet ve devlet-i dünyâ vü âhıret bu ‘ izzet yeter.

Âh ey ṯalib-i şâdık! Sefere giden sâlik evvelâ taleben li’r-rıdvân nefsinı me’lûfâtıdan (31) kaķ‘ ve ma‘ hüdâtıdan ref‘ idüp merâret-i firâķ-ı ihvân u hullân ve muhâceret-i ehl ü evfâna şabr idüp ibtidâ-yı irâde ve ‘unfuvân-ı talebde (32) lâzım olan ta‘alluķâtıdan inķıtâ‘ ve Hakk’dan ğayra meyl ve rükûndan imtinâ‘ idüğün bilmekle ağıyardan firâr ve lâ-cerem sefer ihtiyâr ider. Felihâzâ (33) سَمِّيَ السَّفَرُ سَفَرًا لِأَنَّهُ يُسْفَرُ عَنْ أَخْلَاقٍ Pes bu taķdırce sefer lâzım gelür. Zırâ hâzarda nefis içün huşul-ı murâdât müyesser ve ba‘zı me’lûfâtına (34) me’nüse iken ğabâyâ-yı cibilliyyesi verâ’-i ğicâbda mestüre iken nefis ğarrâlanup mekârihe kuvvet-i şabr ve rızâya teslim-i şıfâtın ızhâr idüp (35) rûh-ı şâf-dil anı şâdıķa kıyâs ider. Pes nâgehân ‘alâ-tarîķi’l-müsâfıre ğurbete düşüp ve meşakķat çeküp ve külef-i tarîķi ğörüp mekkâre-i (36) keşıre ta‘ākub ve tetâbu‘ eylese filhâl nefis-i müşevveşü’l-hâl ‘adem-i şabr ile ceza‘ u kalak ve şikâyet u ıztırâb zâhire olup şıfât-ı mağbiyye (37) ve simât-ı mağfiyyesi rûşen u hüveydâ olur. Pes ol reh-revende-i ercümend-i nefis-i pür-belâ ne maķüle dâ’e mübtelâ idüğını bilür. Derdine ğöre (38) devâya râğıb olur. Ve fitne-i şöhet ve âfet-i câh ve haşmetden ķurtılup işâr-ı ğamül ve terki ķabul ider. Ve bu mertebeden soñra muţma’inne olup (39) arâzî-i ķalbe nûr-ı imân işrâķ itmekle ğuzûrunda sefer u hâzar ve ğalkun vüġduyla ‘ademi berâber olur. كَمَا قَالَ النَّوَوِيُّ: هَذَا زَمَانٌ سُوءٌ، لَا يُؤْمِنُ (40) عَلَى الْخَامِلِ، فَكَيْفَ بِالْمَشْهُورِينَ؟ وَهَذَا زَمَانٌ رَجُلٌ يَنْتَقِلُ مِنْ بَلَدٍ إِلَى بَلَدٍ، لَمَّا عُرِفَ فِي مَوْضِعٍ تَحْوِيلَ إِلَى غَيْرِهِ. ²¹²³ وَقَالَ بَعْضُ السَّلَفِ بِالتَّائُسِفِ (41) وَإِنَّمَا كَانَ قَوْلُ النَّوَوِيِّ فِي زَمَانٍ قَرِيبِ الْعَهْدِ بِالنَّبِيِّ وَأَصْحَابِهِ فِيهِ كَثِيرٌ مِنَ الْعُلَمَاءِ الرَّاهِدِينَ وَالصُّلَحَاءِ مَعَ بَعْدِ الْعَهْدِ بِالْعُلَمَاءِ السَّلَفِ الصَّالِحِينَ. فَقَسَّ أَنْتَ يَا بُنَيَّ كَيْفَ يَكُونُ الْمُتَّقِينَ فَكَيْفَ بِزَمَانِنَا هَذَا وَفِيهِ مَا فِيهِ [292] (1) خَالَتْنَا فِي هَذَا الزَّمَانِ الْآخِرِ وَفِيهِ قَوْمٌ مُتَشَبِّهُونَ (2) بِكَسَوْتِهِمُ بِالصُّلَحَاءِ وَلَكِنْ لَيْسُوا مِنْهُمْ بَلْ أَكْثَرُهُمْ مُتَفَاخِرُونَ. اللَّهُمَّ اجْعَلْنَا مِنَ

²¹²² Yolda ahlâka esfârı münasebetiyle ancak sefer tesmiye kılınmıştır. Gazzâlî, **İhyâu Ulûmi’-d-dîn**, IV, 335. Trc. için bkz. el-Mardinî, **İhyâ Tercüme ve Şerhi**, C: VI, s. 116.

²¹²³ Süfyân es-Sevrî demiş ki “İşbu zaman zamân-ı sû’dur, kûşe-nişininân ve mütesettirân üzerine havf vardır, nerede kaldı ki müştehirân! Beldeden beldeye âdemin intikâl edecek zamanıdır ki bir yerde ma’rûf oldukça âhar yere tahavvül ve intikâl eder.” Gazzâlî, **İhyâu Ulûmi’-d-Dîn**, C: IV, s. 342. trc. için bkz. el-Mardinî, **İhyâ Tercüme ve Şerhi**, C: VI, s. 127.

²¹²⁴ إِمْدِي مُقَالِلِدْ اَلْمَايُوبِ اِشْلَاحِ-ي نَفْسِ اِخْوَانِ سَفَرِ اِهْتِيَاَرِ اِدُوبِ (3) بُو طَارِيقِ اُزَرِ سَيَاْهَاتِ اِدِنِ سَالِيكِي حَاقِّقِ تَعَالَا فِوَا'ID-ي سَفَرِ اِلَ بِيْدَايَتِدِ تَرْبِيَا اِتْدُوكْدِنِ سَوْنَرَا نِيْHAYETDِ M_EYDAN-ي A_SLIYE REDDِ اِدُوبِ MURSID-ي RAH-ي YAKINِ (4) V_E IMAMU'L-MUTTAQINِ OLUR. كَمَا قَالَ تَعَالَى فِي حَقِّ اِبْرَاهِيمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: ﴿وَإِذِ ابْتَلَى اِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ فَأَتَمَّهُنَّ قَالَ اِنِّىْ جَاعِلُكَ

²¹²⁵ لِلنَّاسِ اِمَامًا﴾ Pes bu kāmīl ü mükemmīl (5) daḥı taḡayyūr-peẓīr olan āb-ı sebū mertebesinden geḫüp deryāya ulaşımaḡla baḥr-ı bī-taḡayyūr olup ve resīde-i ḡāyet olduḡıyıḫün maḡāmında müsteḫar (6) ve muḡtedā-yı nās olur. Ve merd-i ‘arab gibi heẓār sebū-dillerūn ḡalbini telāṭum-ı emvāc-ı maḡabbeti ile ceẓb idüp kendüsi gibi deryā-dil ve merd-i kāmīl ve ‘ārif-i (7) vāşıl ider. Beyt:

بحریست دل مغربی پر لؤلؤ لالا
بر بحر پر از لؤلؤ لالا نظری کن²¹²⁶

Ammā iḡāmet fi'l-bidāye ve ḫareket fi'n-nihāye iden şol (8) ṭā'ife-i ‘aliyyedür ki ḫazret-i Ḥaḡḡ ve Feyyāz-ı Muṭlaḡ luṭf u ‘ināyetinden fevā'id-i seferi anlara ḫazarda müyesser idüp ya‘nī sākin oldukları belde-i (9) ṭayyibede me‘ālim-i ṭarīḡa ‘ālim bir mürşid-i rabbānī ve ‘ārif-i sübhānīye vāşıl itmekle anuñ cenāḫ-ı necāḫ-ı himmetiyle mesālik-i taḡḡīḡa cevelān ve menāhic-i tevḫīde (10) ṭayerān idüp kuvvet-i ḫāl ve şihḫat-i taşarruf-ı kemāl ile ḡaṭ'-ı ‘alā' iḡ u ‘avā' iḡ u menāfi' sefer ḫazarda taḡaddüm ve kendüye lāyık olmaḡla maḡşūd ḫod (11) bu sultān-ı ṭarīḡat ve şehinşāḫ-ı memālik-i maḡabbete vüşül idi. Elḫamdülillāḫ ki müyesser oldı diyüp iḡāmet fi'l-bidāye ider. Ve ibtidā'en esās-ı emri (12) bu vechile müstaḡkem olup bi-fazli'llāḫi te‘ālā meblaḡ-ı ricāl-i kümmele bālīg oldukda mevāride-i aḫvālden ḡalb-i vesī' i deryā-yı zehḡār-ı mütemevvice ve sevāḫil-i (13) isti‘dād-ı ṭālībīne mümtedde ve mütelāṭime olmaḡın şevāsı'-ı büldān ve aḡṭār-ı arzda olan revāyih-ı miskiyye-i enfās-ı şādīḡīni istinşāḡ (14) ve nihāyete telāḡḡī vü iltihāḡ ve iltiḡā vü iltişāḡ iḫün medd-i ‘unuk ve āfaḡa nazarı ta‘alluḡ ve ḡulūbdan ref'-i tutuḡ ider. Pes emr-i Ḥaḡḡ'ıla bu ‘īsī-dem-i (15)

²¹²⁴ Seleften birisi üzülerək şöyle söylemiştir: Sevrî'nin zamanı Resulullah ve ashabının zamanına çok yakındır, onun zamanında zahid âlimler, takva sahibi salihler çoktu. Onlardan sonraki dönemde bizim hâlimiz nicedir? Ey oğlum sen de bizim bu ahir zamandaki hâlimizin nasıl olduğunu kıyas et. Bizde öyle bir grup vardır ki elbiseleri salih kimselerin kıyafetlerindendir lakin onlardan değildirler fakat onların çoğu kendileriyle övünürler. Allah'ım bizi üstün gelenlerden eyle!

²¹²⁵ “Vaktiyle rabbi İbrahim'i bazı sözlerle sınavıp da İbrahim onları eksiksiz yerine getirince, ‘Ben seni insanlara önder yapacağım.’ buyurmuştu.” Bakara 2/124.

²¹²⁶ Maḡribî'nin kalbi parlak incilerle dolu bir denizdir. Bu parlak incilerle dolu denize bir bak. Maḡribî, *Dîvân-ı Muhammed Şîrîn-i Maḡribî*, s. 291.

müşfiküñ seyr-i bilād itdügi fevā'id-i 'ibād-ı pāk-nihād olup kendüde olan emāneti dālle-i 'ibādāt olan elfāza ve sermāye-i sa'ādāt olan (16) elhāza cān u dilden tālib olan ahālīye ber-feḥvā-yı ²¹²⁷ تَوَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا teslīm ve edā ider. Ve ṭarīḳ-i ḥaḳḳ-ı mübīne delālet isteyen (17) rāḡibīn-i müte'aṭṭaṣīnün nüfūsundan süzen-i fikr-i enāniyyeti iḥrāc idüp ve ḥaḳā'ik-i dīnden istikṣāf-ı esrār-ı daḳā'ik iden 'uḳūl-i müteṭallī'inün (18) mezārī'-i ḳulūbına bezr-i yakīn ṭarḥ itmekle sirāyet-i 'ulūm u aḥvāl ile arāzī-i meskūne ma'mūre ve ṭarīḳ-i dirāṣet meslūke ve astār-ı cehl u ḡaflet (19) mehtūke olur. وَهَؤُلَاءِ هُمُ الَّذِينَ «مَتَلُّهُمْ فِي الْإِنْجِيلِ كَزَرْعٍ أَخْرَجَ شَطْأَهُ فَآزَرَهُ فَاسْتَغْلَظَ فَاسْتَوَىٰ عَلَىٰ سُوقِهِ يُعْجِبُ الزُّرَّاعَ لِيَغِيظَ بِهِمُ الْكُفَّارَ» ²¹²⁸

Ammā fi'l-bidāyet ve'n-nihāyet sefere müdāvemmet ve meşy ü ḥarekete mülāzemet iden şınıf-ı sālīs iṣlāḥ-ı ḳulūb ve şıḥḥat-i mizāc aḥvāl-i seferde müşāhede (21) iden bir gürūh-ı pür-şükūhdur ki zümre-i mezbūrenün zübdesi Üveys-i Ḳaranī ve fırḳa-i mezkūrenün 'umdesi İbrāhīm-i Ḥavāṣṣ'dur. Ve Ḥavāṣṣ kırk (22) günden ziyāde bir şehirde ikāmet itmeyüp ḥıfz-ı tevekkül ile ḥālını ri'āyet iderdi. قِيلَ فَكَأَنَّهُ يَرَىٰ عِلْمَ النَّاسِ سَبِيلًا ²¹²⁹ Hikāyet olunur ki (23) Ḥavāṣṣ aḥbāb-ı şadāḳatkārlara eṣnā-yı tezkārda buyurmışlar ki: Bir kerre bādiyede on bir gün meḳs idüp bir şey' tenāvül itmedüm bilāḡire (24) nefsum ḥaṣṣ-ı beriyyeden bir şey' tenāvül itmek ümniyyesin eyledi. Anı gördüm ki kilā-yı bādiyeden bir giyāḥ ḥareket idüp cānib-i dehānuma iḳbāl eyledi (25) mültefit olmayup ibā eyledüm. Ḥaṣṣ daḡı mülteff olup benden rücu' eyledi. Aḥbāb-ı Ḥavāṣṣ “İstikṣāf-ı ḥāl-i Ḥavāṣṣ idüp ḥaṣṣ (26) iḳbal itmişken firāra bā'is ne oldı?” didüklerinde ya'nī “Nefsum beni kendüye istiḡdāma meyl itdi. Sebeb-i firār bu idi.” (27) buyurdılar. Ve 'inde'l-ḳavm bu tā'ife-i 'aliyye lāma rūyi 'en rşulı lāle 'alīle vslm (28) أَنَّهُ قَالَ: أَحَبُّ شَيْءٍ إِلَيَّ اللَّهُ لَمَا رُويَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ (28) أَنَّهُ قَالَ: أَحَبُّ شَيْءٍ إِلَيَّ اللَّهُ ile vaşf olunmuşdur. الْغُرَبَاءُ. وَقِيلَ: وَمَنِ الْغُرَبَاءُ؟ قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: الْفَرَارُونَ بِدِينِهِمْ يَجْتَمِعُونَ إِلَىٰ عِيسَىٰ بْنِ مَرْيَمَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ. ²¹³⁰

Ammā fi'l-bidāyet ve'n-nihāyet (29) ikāmete müdāvemmet iden şınıf-ı rābi' bir cemā'at-i kerīmü's-şāndur ki anlara Ḥayy-ı lā-yezāl ve Ḳādir-i bī-miṣālün 'ināyet-i

²¹²⁷ “Emanetleri mutlaka ehline verin.” Nisā 4/58.

²¹²⁸ “İncil'deki misalleri ise bir ekindir: Çiftçileri sevindirmek üzere filiz verir, onu güçlendirir, kalınlaşır ve kendi sapları üzerinde durur.” Fetih 48/29.

²¹²⁹ O insanların bilmesini (bulunduğu yerden seyahat etmenin) sebebi olarak görür.

²¹³⁰ Rivayet edilir ki Hz. Peygamber “Allah katında en sevimli şey gariplerdir.” buyurdu. Bunun üzerine çevresindekiler ona “Garipler kimlerdir?” diye sordular. Hz. Peygamber şöyle cevap verdi: Dinleri uğruna yurtlarını terk edenler ve kıyamet günü İsa b. Meryem ile birlikte olanlardır.” Abdullah b. Mübârek, ez-Zühhd ve'r-Rekâik, C: I, s. 531, nr. 1513.

ezeliyye ve hidāyet-i ebediyyesi (30) sebķ itmekle oturduķları yerde cünūd-ı şıddıķın ve zümre-i maḥbūbını sevķ idüp nazār-ı ‘āṭufetlerine duş olduķı gibi raḥıķ-i şāf-ı (31) maḥabbeti nūş idüp āteş-i sūzān-ı ‘ışķ-ı muṭlaķ ve nār-ı muḥriķa-i cezebāt-ı Ḥaķķ ṭarfetü ‘aynin ve eķallü min-lemḥatin ḥiss ü ḥāşāk-i ‘alā‘ iķ u ‘avā‘ iķı ifnā (32) vü iḥrāk idüp envār-ı tecellī-i şıfāt u zāta ğarķ olur. Ve isti‘dādı kemāl-i kuvvetde ve mertebe-i velāyete ķadem-nihāde olmaĝla ber-feḥvā-yı (33) وَتَرَى الْجِبَالَ تَحْسِبُهَا جَامِدَةً وَهِيَ تَمُرُّ²¹³¹ sefer der-vaṭan ve nazār der-ķadem idüp anlarıñ seyr u sülūkı birbirine ĝoñül қоşup teveccüh ve maḥabbet (34) ve cezbe-i aḥadiyyet ve vecd ü ḥalet ile ĝarķ-ı baḥr-ı kulzüm-i vaḥdet olup ṭayy-ı felevāt ile mütālā‘a-i müteferriķatıñ cümlesinden ve ta‘āruf-ı ervāḥla (35) tezāvür-i aşbāḥdan müstaĝnī olur. Ve bu zümre-i nādire ḥāzarda nā‘il olduķları evcāt-ı derecāt seferde olanlardan ekşer olur. Zīrā (36) sefer metā‘ib ü külef ve ḥavādiş ü feterātın ḥālī degüldür. وَقِيلَ فِي قَوْلِهِ تَعَالَى: وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ²¹³² (37) هُوَ الرَّجَالُ الْمُتَنَفِّعَةُ إِلَى اللَّهِ مَا يُشْكِلُ عَلَيْهِمْ مِنْ أَمْرِ الدِّينِ فَيَبْعَثُ اللَّهُ إِلَيْهِمْ مَنْ يَجِلُّ إِشْكَالَهُمْ فَإِذَا أَثْبَتَ أَقْدَامَهُمْ عَلَى شُرُوطِ الْبِدَايَةِ (38) رُزِقُوا وَهُمْ فِي الْمَقَامِ ثَمَرَاتِ النَّهَائِيَةِ.²¹³³ el-Ḥāşıl bir kimesne seyr u seyāḥatde aḥvālını tefakķud ve sırrını teşettüt ve himmetini teferruķdan ri‘āyet (39) ve ḥimāyete ķādir olmazsa o maķūleye seferden ḥazar aşlaḥ ve aḥrādur. Zīrā sefer aķviyānuñ henn u sırrını cem‘ ve ķulüb-ı zu‘afāyı tefriķ (40) u teştīt idüp mübtedīlerüñ aḥvālın hebāya virür. İmdi ḥāzarda işlāḥ olmayanlarıñ ķulūbı ḥod seferde hiç işlāḥ olmaz. *Gülşen* (41):

سلوكش سير كشفى دان ز امکان
سوى واجب به ترك شين و نقصان

مسافر آن بود كو بگذرد زود
ز خود صافى شود چون آتش از دود

[292^b] (1) به عكس سير اول در منازل

²¹³¹ “Dağları görür, onların durduķunu sanırsın; oysa bulutlar gibi hareket ederler.” Neml 27/88.

²¹³² “Kim Allah’a saygısızlıktan sakınırsa ona Allah bir çıkış yolu gösterir. Ve ona hiç beklemediķi yerden rızık verir.” Talak 65/2-3.

²¹³³ Ayette sözü edilen kimseler her şeyden bağıını kopararak Allah’a yönelen kimselerdir. Onlar din hususunda kendilerine şüpheli gelen hususlar söz konusu olduķunda her şeyden yüz çevirirler. Böylece Allah onlara şüphede kaldıkları şeyi ortadan kaldıran bir kimse gönderirir. Onlar başlangıcın şartları üzere ayaklarını sağlam bastıkları zaman rızıklandırılırlar ve nihayetinde semereleri makamında olurlar.

Hulāşa-i kelām merd-i ‘arab daḥı sefer fi’l-bidāye iden gürūhdan olmağla (2) ber-müceb-i²¹³⁵ *إِذَا كُنْتُمْ* belāya şabr ve rızāya teslīm ve tevfiḳ-i Ḥaḳḳ’ı refiḳ idüp *ثَلَاثَةً فِي سَفَرٍ فَأَمَرُوا أَحَدَكُمْ*²¹³⁶ ḥadīs-i şerīfine (3) imtişālen bi’l-ittifāḳ tevfiḳı emīr eyledi. Ve zād-ı rāḥile içün şıdk u ḥulūş ve niyyet-i şaḥīḥa ile müddeḥir olan taḳvā ve tātī ‘alā-ḳadri’l-mechūd alup (4) yola girdi. Ve hedīyye-i pādīşāhī olacaḳ āb-ı maḥabbeti sebū-yı ḳalbinde ḥıfz idüp kemāl-i ihtiyātından

بَر سَبُو لِرْزَان بُد از آفَات دهر

āfāt-ı dehrden (5) sebūnuñ üzerine ditreyici idi.

(2730/2768) هم کشیدش از بیابان تا به شهر

Hem ol sebūyı beriyye vü beyābāndan şehre çekdi. Ya‘nī merd-i ‘arab sebūda olan (6) āb-ı şūra gerçekden pādīşāha lāyık bir şey’ kıyāsıyla aña dehrden āfet işābet itmesün diyü ziyāde taḳayyūd idüp bu ḥüsn-i zānnile ‘āḳıbetü’l-‘āḳıbe (7) āb-ı sebūyı mesāfe-i ba‘ide ve beyābān-ı beriyyeden şehir-i Bağdād’a götürdi. Kezālik erbāb-ı mücāhedāt daḥı tātī u ‘ibādetleri āfāt-ı süm‘a vü riyādan (8) maşūn olmaḳ içün ḥulūş ile ḥıfz idüp beriyye-i dünyādan belde-i āḥirete iledür. Ve ‘amelini ‘arz idüp²¹³⁷ *مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ أَثْمَالِهَا* (9) va‘dine ümmīdvār olup filḥaḳīḳa fevḳa’l-me’mūl ecr u şevāba nā’il olur. Velākin Ḥaḳḳ’a lāyık ‘ameldür zu‘m itmekle ‘inde’llāh serāpā pür-‘ayb (10) u noḳşān olduḡın görüp maḥcūb ve ‘aybı ile ḳabūl olınduḡuna ḥamd ü şükürler kıılurlar. Ve dergāh-ı ‘izzetde yoklūḳdan özge mu‘teber yoḡıdüḡın (11) bilür. el-Ḥāşıl ‘arab yola girüp gitmekde ve ez’in cānib

زَنْ مُصَلَّى باز کرده از نیاز

zen-i ‘arab tazarru‘ u niyāz cihetinden seccādesin açmış (12)

(2731/2769) رَبِّ سَلِّمْ وُرد کرده در نماز

رَبِّي سَلِّمْ du‘āsını namāzda vird eylemiş böyle deyü

²¹³⁴ Şöyle bil ki yolcunun yol alması, aybı, noksanı bırakarak imkân âleminden vücûb âlemine gitmesidir. Bu da manevî bir yolculuktur. Yolcu, yoldaki konakları çabucak geçen, dumandan arınmış ateş gibi varlığını yakıp arınan adamdır. Birlik âleminden bu âleme nasıl geldiyse bu sefer de ters yüzüne gider, konakları aşa aşa nihayet hakikate birlik âlemine varır ve kâmil insan olur. Şebüsterî, **Gülşen-i Râz**, s. 79, nr. 313-315. (313 ve 314. beyitler yer değiştirmiş.) Tercüme için bkz. Şebüsterî, **Gülşen-i Râz**, trc.: Abdülbâki Gölpınarlı, s. 27. 1. ve 2. beyit yer değiştirmiş.

²¹³⁵ Önce arkadaş, sonra yol.

²¹³⁶ Yolculukta üç kişi olursanız birini emir sahibi seçin. Ebû Dâvûd, “Cihād”, 2608. (80)

²¹³⁷ “Kim iyilikle gelirse ona getirdiğinin on katı vardır.” En‘âm 6/160.

که نگهدار آب ما را از خسان

ki ey ḥafīẓ u mu‘īn (13) bizüm şuyumuzu ḥaslardan ve edānīden ḥıfẓ eyle ve şaklayıtut.

(2732/2770) یا رَبَّ آن گوهر بدان دریا رسان

Yā Rab ol [gev]heri ol deryāya īṣāl it. (14) Ya‘nī Ḥazret-i Mevlānā min-küllī’l-vücūh evlānā nef̄s-i sālīk seyr ilallāhda kūze-i vücūdunda olan īmān u īḳān ve ‘ibādāt ü ‘irfānuñ (15) āfāt-ı bid‘at ü ḍalālet ve ‘āḥād-ı süm‘a vü riyādan ḥıfẓ u ḥırāsete kemāl-i mertebe taḳayyüd idüp ve namāz u niyāzdan ḥālī olmayup deryā-yı rahmet (16) ve baḥr-ı aḥadiyyete irişmek içün dergāḥ-ı Ḥaḳḳ’a tazarru‘ u zārī gerek idüğine irşād u delālet ve ‘aḳl ḡāfil degüldür. Dür-bīn ve ḥurde-dāndur diyü (17) zevcesi olan nef̄s ‘aḳla maḡrūr olmayup Ḥaḳḳ’dan tevfiḳ u ‘ināyet ricāsı lāzım idüğine tenbīh u işāret idüp buyurur ki: Zen eyitdi: (18) İlāhī!

گرچه شُوبِم اَکْهَسْتُ وُ بُرْفَنَسْتُ

Egerçi zevcüm merd-i ‘āḳıl ve zū-fünūn-ı kāmildür

(2733/2771) لیک گوهر را هزاران دشمنست

lākin gevher-i īmān ve dürr-i īḳānuñ (19) hezārān ‘adüvvleri vardur. Şeyṭān ḥod ‘adüvv-i mübīndür.

خود چه باشد گوهر آب کُؤُتْرَسْتُ

Gevher ḥod ne ola? Āb-ı kevşerdür. Ya‘nī bu bir āb-ı kevşerdür ki (20) gevher buña nisbet ḥaḳḳān bir şey’ degüldür. Zīrā īmān u īḳān ve ‘ilm ü ‘irfān ve zevḳ u vicdānuñ nūr-ı maşrıḳı ḳatında gevher-i ‘amel

(2734/2772) قطرة زینست کاضل گوهرست

(21) bundan bir ḳaṭredür. Zīrā ki nūr-ı ‘ilm ü ma‘rifet ve mevc-i deryā-yı maḥabbet gevherüñ aşıldur. el-Ḥāşıl cevāhir-i a‘māl ve le‘ālī-i ef‘āl deryā-yı envār-ı emvāc-ı īmān (22) ve baḥr-ı zehḥār-ı ‘ilm ü ‘irfān ve yemm-i bī-kenār-ı ḥubb-ı Yezdān’dan bürüz itmiş ḳaṭrelerdür. Deryā olmasa ḥod ḳaṭre ḳandan olur ve īḳān (23) u ‘ilm ü ‘irfān ve ḥubb-ı Yezdān olmasa tā‘āt u ‘ibādāt neden zuhūra gelür. İmānsuz olan tā‘āt yok gibidür. Naẓm (24):

ذات ایمان محبتست بدان

لیک نامش کننده خلق ایمان

زانکه ایمان محبتست از جان
مه رکوع و سجود بی ایقان

(25) کردد ایمان قبول بی اعمال
لیک بی آن بود عمل اضلال

ور بود هر دو هست این بهتر
جامه زبید چو پوشدش مهتر²¹³⁸

[Maṭlab: Fī-havẓ-ı Kevşer]

(26) İmdi her şey 'üñ i 'tibār aşlına olduysa tā'āt ü a' mālūñ daḥı aşlı īmān u 'irfāndur. Ammā lafẓ-ı kevşer 'alā-vezn-i فوعل keşretten olup (27) ḥayr-ı keşir ma'nāsınadır. Ve ricāl-i keşiru'l-'aṭāya daḥı beyne'l-a'rāb kevşer dirler. Ammā sūre-i Kevşer'de İbn 'Aṭā²¹³⁹ الْكُؤْتَرُ الْقُرْأَنُ وَالنَّبُؤَةُ diyü (28) tefsir eylemişler. İbn Eşir daḥı *Nihāye*'de bu vechile beyān itmişdür.²¹⁴⁰ Ve tavşif-i Kevşer'de ricāl ü nisādan aḥādīs-i şerife rivāyet iden (29) 'aded-i şaḥābe-i kirām 'aleyhim rıdvānu'llāh ve's-selām elli kimseneden ziyādedür. رُوِيَ عَنْ خَوْلَةَ بِنْتِ قَيْسِ الْأَنْصَارِيَّةِ مِنْ بَنِي النَّجَّارِ امْرَأَةِ حَمْرَةَ (30) قَالَتْ: جَاءَنَا رَسُولُ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ يَوْمًا فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، بَلَّغْنِي عَنْكَ أَنَّ لَكَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ حَوْضًا مَا بَيْنَ كَذَا إِلَى كَذَا. قَالَ: نَعَمْ، (31) وَأَحَبُّ النَّاسِ إِلَيَّ أَنْ يَرَوْيَ مِنْهُ قَوْمُكَ.²¹⁴¹ وَأَعْدَالُ الْأَصْحَابِ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: سَيَأْتِي قَوْمٌ يُكَذِّبُونَ بِالْحَوْضِ وَيُكَذِّبُونَ (32) بِالشَّفَاعَةِ وَيُكَذِّبُونَ بِقَوْمٍ يَخْرُجُونَ مِنَ النَّارِ²¹⁴² idenlerden ref'-i şübhe ve āb-ı Kevşer'e teşne leb olanları (33) teşvik için nehr-i Kevşer hakkında vārid olan aḥādīs-i şerifenüñ ba'zını irād ile dimāğ-ı rūḥa lezzet virüp ve erbāb-ı tefsir sūre-i (34) Kevşer'de taḥkik buyurdıkları daḳā' ik-i esrār keşf

²¹³⁸ İmanın aslı bil ki sevgidir; ama halk o sevginin adını iman takmıştır. Çünkü iman candan (gönülden) sevgidir; tam inançsız rüku, sücüd değil. Amel, ibadet olmaksızın da iman makbuldür; ama imansız amel halkı saptırmaktır, sapıklıktır ancak. İkisi de olursa daha iyidir; elbise onu daha büyük bir kişi giyerse daha da fazla bezenir. Sultan Veled, *İbtidâ-nâme*, trc.: Abdülbâki Gölpınarlı, s. 307-308 (b. 2250, 2248, 2254-55).

²¹³⁹ Kevser Kur'an ve nübüvettir. *Nusûs Sûfiyye Gayru Menşûre*, thk. Paul Nwyia, s. 180. Tercüme için bkz. İbn Atâ, *Gönül Gözüyle Kur'an: İbn Atâ Tefsiri*, s. 230.

²¹⁴⁰ İbn Esîr, *en-Nihāye*, C: IV, s. 208.

²¹⁴¹ Hz. Hamza'nın eşi Neccar kabilesinden Havle binti Kays el-Ensârî'den şöyle rivayet edilir: Bir gün Hz. Peygamber bize geldiğinde ona dedim ki "Ya Resulallah, bana senin kıyamet gününde şöyle şöyle bir havuzun olduğu söylendi." Hz. Peygamber buna karşılık şöyle buyurdu: "Evet. Benim için insanların en sevimlisi bunu kavmine aktarandır." Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, C: IXLV, s. 296, nr. 27316.

²¹⁴² Ashabın en adaletlisi Ömer b. el-Hattâb şöyle söylemiştir: Kevser havuzunu, şefaati ve ateşten çıkarılacak bir kavmi inkar edecek bir nesil gelecek. İbn Ebî Âsım, *Sünen*, C: I, s. 151, nr. 343.

ü ızhâr olındukdan şoñra maķşûda şürû‘ idelüm inşā‘allāhu te‘ālā ve billāhi’t-tevfik

أَخْرَجَ الْبُخَارِيُّ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّهَا سُئِلَتْ عَنْ قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ﴾ قَالَتْ: نَهَرٌ فِي الْجَنَّةِ أُعْطِيَهِ (35) نَبِيُّكُمْ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ (36) شَاطِئَاهُ مِنْ ذَهَبٍ عَلَيْهِ دُرٌّ مَجُوفٌ آتِيَتْهُ كَعْدَدُ النُّجُومِ. ²¹⁴³ وَأَخْرَجَ أَحْمَدُ وَالتِّرْمِذِيُّ صَحَّحَهُ وَابْنُ عُمَرَ قَالَ: قَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: الْكَوْثَرُ (37) نَهَرٌ فِي الْجَنَّةِ، خَافَتَاهُ مِنْ ذَهَبٍ، وَالْمَاءُ يَجْرِي عَلَى اللُّؤْلُؤِ، وَمَاؤُهُ أَشَدُّ بَيَاضًا مِنَ اللَّبَنِ، وَأَحْلَى مِنَ الْعَسَلِ. ²¹⁴⁴ وَأَخْرَجَ الشَّيْخَانِ عَنْ ابْنِ عُمَرَ قَالَ: قَالَ (38) عَلَيْهِ السَّلَامُ: حَوْضِي مَسِيرَةُ شَهْرٍ، مَاءُهُ أَثْيَضُ مِنَ اللَّبَنِ، وَرِيحُهُ أَطْيَبُ مِنَ الْمِسْكِ، وَكَيِّزَاتُهُ كَنُجُومِ السَّمَاءِ، مَنْ شَرِبَ مِنْهَا فَلَا يَظْمَأُ أَبَدًا. ²¹⁴⁵ وَعَنْ ابْنِ عُمَرَ (39) أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: حَوْضِي كَمَا بَيْنَ عَدَنَ وَعَمَّانَ، أُبْرَدُ مِنَ التَّلَجِّ، وَأَحْلَى مِنَ الْعَسَلِ، وَأَطْيَبُ رِيحًا مِنَ الْمِسْكِ، أَكْوَابُهُ مِثْلُ نُجُومِ (40) السَّمَاءِ، مَنْ شَرِبَ مِنْهُ شَرْبَةً لَمْ يَظْمَأْ بَعْدَهَا أَبَدًا، أَوَّلُ النَّاسِ عَلَيْهِ وُرُودًا صَعَالِيكُ الْمُهَاجِرِينَ. قِيلَ: وَمَنْ هُمْ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: الشَّعْبَةُ رُؤُسُهُمْ، (41) السَّجِنَةُ ²¹⁴⁶ وَجُوهُهُمْ، الدِّيسَةُ ثِيَابُهُمْ، لَا يَفْتَحُ لَهُمُ السَّدْدُ، وَلَا يَنْكِحُونَ الْمُتَنَعِّمَاتِ، الَّذِينَ يُعْطُونَ كُلُّ الَّذِي عَلَيْهِمْ، وَلَا يَأْخُذُونَ كُلُّ الَّذِي لَهُمْ. ²¹⁴⁷ [293] (1) وَعَنْ عَلِيٍّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: أَوَّلُ مَنْ يَرُدُّ عَلَى الْحَوْضِ أَهْلُ بَيْتِي، وَمَنْ أَحَبَّنِي مِنْ أُمَّتِي. ²¹⁴⁸ وَأَخْرَجَ الطَّبْرَانِيُّ عَنْ أَنَسٍ أَنَّهُ قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ (2): أُعْطِيتُ الْكَوْثَرَ. فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، وَمَا الْكَوْثَرُ؟ قَالَ: نَهَرٌ فِي الْجَنَّةِ، عَرْضُهُ وَطُولُهُ مَا بَيْنَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ، وَلَا يَشْرَبُ مِنْهُ أَحَدٌ فَيَظْمَأُ، وَلَا يَتَوَضَّأُ مِنْهُ أَحَدٌ (3) فَيَشْبَعُ، لَا يَشْرَبُهُ قَتْلٌ أَهْلُ بَيْتِي. ²¹⁴⁹ وَعَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا مِنْ أَحَبِّ أَنْ يَسْمَعَ حَرِيرَ الْكَوْثَرِ فَلْيَجْعَلَ إصْبَعِيهِ فِي أَذُنِيهِ. ²¹⁵⁰ وَرَوَى (4) أَنَّ الصَّحَابَةَ قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ أَتَعْرِفُنَا يَوْمَئِذٍ؟ قَالَ: نَعَمْ لَكُمْ سِيمًا

²¹⁴³ Buhârî'nin rivayet ettiğine göre Hz. Âişe'ye "Biz ona Kevser'i verdik" ayeti hakkında sorulduğunda o şöyle cevap vermiştir: Kevser Hz. Peygamber'e verilen iki kıyısı altından, üzeri inciden, bardakları yıldızlar sayısınca olan cennette bir nehirdir. Buhârî, "Tefsîru'l-Kur'ân", 4965.

²¹⁴⁴ Ahmed b. Hanbel'in naklettiği ve Tirmizî'nin sahih bulduğu İbn Ömer naklinde Hz. Peygamber'in şöyle söylediği rivayet edilir: Kevser, cennette bir nehirdir. Kıyıları altındandır, suyu incilerin üzerinden akar, süten daha beyaz ve baldan daha tatlıdır. Tirmizî, "Tefsîru'l-Kur'ân", 3361; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, C: IX, s. 257, nr. 5355.

²¹⁴⁵ Buhârî ve Müslim İbn Ömer'den şöyle nakleder: Benim havzım bir aylık yol uzunluğunda, suyu süten daha beyaz, kokusu miskten daha güzeldir. Onun bardakları gökyüzündeki yıldızlar gibidir ve ondan içen sonsuza kadar susamaz. Buhârî, "Rikâk", 6579; Müslim, "Fezâ'il", 27 (2292).

²¹⁴⁶ سَجِن: بالتحريك حسن الهيئة ورنك رخسار

²¹⁴⁷ İbn Ömer'den Hz. Peygamber'in şöyle söylediği nakledilir: Benim havzımın mesafesi Aden ve Ummân'ın arası kadardır, suyu kardan daha soğuk, baldan daha tatlı ve miskten daha güzel kokuludur. Kaseleri gökyüzündeki yıldızlar gibidir. Ondan içen bir daha asla susamaz. Ona ilk ulaşan muhacirlerin fakirleridir. Bunun üzerine orada bulunanlar onların kim olduğunu sordular. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: Saçı başı dağınık, benizleri solgun, elbisesi kirlenmiş, kendilerine hiçbir kapı açılmamış, nimetler içerisinde olan kadınlarla evlenmemişler, ellerinde ne varsa vermişler, alacaklarını da almamış olanlardır. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, C: X, s. 302-303, nr. 6162.

²¹⁴⁸ Ali b. Ebî Tâlib'den şöyle rivayet edilir: Kevser havzuma ilk ulaşan ehli beytim ve ümmetimden beni en çok sevenlerdir. İbni Ebî Âsım, **Sünen**, C: II, s. 348, nr. 748.

²¹⁴⁹ Taberânî Enes b. Mâlik'ten şöyle rivayet eder: Hz. Peygamber "Bana Kevser verildi." buyurduğunda "Yâ Resulallah, Kevser nedir?" diye sordum. "Cennette bir nehirdir, uzunluğu ve genişliği doğu ile batının arası kadardır. Ondan içmeyen kimse susar, onunla temizlenmeyen darmadağın olur, ehl-i beytimi öldüren ondan içemez." buyurdu. Taberânî, **Mu'cemü'l-Kebîr**, C: III, s. 126, nr. 2882.

²¹⁵⁰ Hz. Âişe'den şöyle rivayet edilmiştir: Kevser'in sesine benzer bir ses duymak isteyen iki parmağıyla kulaklarını kapatsın.

²¹⁵¹ Ve İmām Kurtubî (5) rahmetullāhi ‘aleyh ‘ulemā-yı selefden rivāyet ider ki dīn-i Hakk’dan rücu‘ idenler ve Hakk celle ve ‘alānuñ izn ü rızāsına muhālif kelimāt-ı müzahrefe ve nā-meşrū’a (6) idenler havz-ı Kevser’den matrūd u mahrūm olurlar. Ve eşedd-i muṭarrad-ı dīn cemā‘at-i müslimīne muhālefet iden havāric u revāfız ve mu‘tezile vü cebābire (7) ve cevri u zulmde ifrāt iden ve Hakk’ı setr u ihfā eyleyen ve ehl ü akrabāsını tezlil ü tahkīr iden ve kebā’iri i‘lān ve ma‘āşīyi istiḥfāf idüp (8) nesne yokdur diyü kayırmayan ve bunun emşālī ehl-i bid‘at u ḍalālet tā’ib olmadın ve i‘tikād-ı fāsıdinden dönmedin fevt olsa mā‘-i Kevser’den (9) matrūd u mahrūm olur. ²¹⁵² **قَالَ اللَّهُمَّ احْفَظْنَا مِنَ الرَّيْبِ وَالضَّلَالِ. وَيُقَالُ أَنَّ أَهْلَ الْكِبَائِرِ يَرُدُّونَ وَيَشْرُبُونَ فَإِذَا دَخَلُوا النَّارَ بَعْدَ ذَلِكَ لَمْ يُعَذِّبُوا (10) بِالْعُطَشِ.** Kavl-i mezbūr āb-ı Kevser’ün şürbi halk şırātı ‘ubūr itmeden evveldür diyü ihtiyār idenlerüñdür. Ammā Kādī ‘İyāz²¹⁵³ ‘aleyhi rahmetu’llāhi’l-Feyyāz havz-ı Kevser’den (11) ıskā ba‘de’ş-şırāt olduğunu terciḥ idüp şarāb-ı Kevser’ün şürbi ba‘de’l-ḥesāb ve nārdan necāt buldukdan soñra vākı‘ olur buyurmuş.²¹⁵⁴ Ve Hāfız İbn Hacer²¹⁵⁵ (12) iki kavlün beynini tevfiḥ için bu vechile tahkīk ider ki **وَوَظَّاهِرُ الْأَحَادِيثِ أَنَّ الْحَوْضَ بِجَانِبِ الْجَنَّةِ لِيَنْصَبَ فِيهِ الْمَاءُ مِنَ النَّهْرِ الَّذِي هُوَ دَاخِلُهَا. (13) فَلَوْ كَانَ قَبْلَ الصَّرَاطِ لَحَالَتْ النَّارُ بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْمَاءِ الَّذِي يُصَبُّ مِنَ الْكَوْثَرِ فِيهِ. وَأَمَّا أُورِدَ عَلَيْهِ مِنْ حَدِيثٍ أَنَّ جَمَاعَةً يَدْفَعُونَ عَنِ الْحَوْضِ بَعْدَ (14) أَنْ يَرَوْهُ وَيَذْهَبُ بِهِمْ إِلَى النَّارِ فَجَوَابُهُ أَنَّهُمْ يُقَرَّبُونَ مِنَ الْحَوْضِ قَبْلَ أَنْ يَدْخُلُوا. (15) إِذَا دَخَلُوا النَّارَ بَعْدَ أَنْ يَرَوْهُ وَيَذْهَبُ بِهِمْ إِلَى النَّارِ فَجَوَابُهُ أَنَّهُمْ يُقَرَّبُونَ مِنَ الْحَوْضِ قَبْلَ أَنْ يَدْخُلُوا. (16) إِذَا دَخَلُوا النَّارَ بَعْدَ أَنْ يَرَوْهُ وَيَذْهَبُ بِهِمْ إِلَى النَّارِ فَجَوَابُهُ أَنَّهُمْ يُقَرَّبُونَ مِنَ الْحَوْضِ قَبْلَ أَنْ يَدْخُلُوا.** İmdi ey şāhib-i ḥaṭṭ-ı evfer ve rāğib-ı mā‘-i Kevser (15) ahādīs-i

²¹⁵¹ Ashabın şöyle söylediği rivayet edilir: Yâ Resulallah, sen o gün bizi tanıyacak mısın? Hz. Peygamber şöyle cevap verdi: Evet, sizin hiçbir ümmette bulunmayan bir simanız olacak, benim yanıma abdest eseri ile parlaklık içinde geleceksiniz. Müslim, “Tahâret”, 36 (247).

²¹⁵² Allah’ım bizi sapıtmaktan ve dalaletle düşmekten koru. Denilir ki büyük günah işleyenler geri döndürölüp Kevser’den içecekler; onlar bundan sonra ateşe döndürüldüklerinde kendilerine susuzlukla azap olunmayacaktır.

²¹⁵³ Ebü’l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî (ö. 544/1149). Mâlikî kadısı olan Kadı İyâz başta hadis ve hadis usulü olmak üzere fıkıh, tarih, biyografi, kelam, Arap dili sahalarında birçok çalışmalar yapmıştır. Hz. Peygamber’in kişiliği ve özelliklerine dair yadığı *eş-Şifâ* isimli eseri ile tanınmaktadır. bkz. M. Yaşar Kandemir, “Kādî İyâz”, **DİA**, C: XXIV, s. 116-118.

²¹⁵⁴ bkz. Kadı İyâz, **Şifâ-i Şerîf Şerhi**, şrh.: M. Yaşar Kandemir, Tahlil Yayınları, İstanbul 2014, C: I, s. 470-471.

²¹⁵⁵ Ebü’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1449) Buhârî’nin *Câmiu’s-Sahîh*’ine yazdığı *Fethu’l-Bârî* isimli şerhi ile tanınmaktadır. Hadis alanında öne çıkan İbn Hacer fıkıh ve fıkıh usulü, tefsir, lügat, dil, edebiyat ve tarihle ilgili eserler de kaleme almıştır. bkz. M. Yaşar Kandemir, “İbn Hacer el-Askalânî”, **DİA**, C: XIX, s. 514-531.

²¹⁵⁶ Hadislerin zahirinden anlaşılan şudur ki: Kevser havzı cennetin yanında kendi içindeki kaynaktan akan suyla oluşmuştur. Şayet Sırat’tan önce olursa o zaman ateş Sırat ile Kevser’den akan bu suyun arasında olacak. Bir topluluğun Kevser’i gördükten sonra oradan sürülerek kovulacağına dair hadiseler gelince bu konuda şöyle deriz: Onlar Sırat’ın bir kısmını geçmeden önce Kevser’e (onu görece kadar) yaklaşacaklar. İbn Hacer, **Fethu’l-Bârî**, C: XI, s. 466.

mez-küre ve rivāyet-i mezbûre mesmû' uñ olduysa 'ilm-i şerīfe hafī olmaya ki zümre-i müfessirîn dağı tefsīr-i Kevşer'de aqvāl-i keşīre beyān itmişlerdür. (16) Ve bi-tarīķi'l-icmāl ve'l-ḥulāşa 'inde'l-ba'z Kevşer'den murād Fāṭimatü'z-Zehrā ve evlādı olup buña delīl sūre-i Kevşer'üñ sebeb-i nüzūlidür dimişler. (17) Zīrā Nebī 'aleyhisselāmuñ Ḥadīce-i Kübrā raḍıyallāhu 'anhādan ibtidā Fāṭimatü'z-Zehrā ve andan soñra bir rivāyetde Kāsım ve 'Abdullāh nām iki oğlu tevālūd idüp (18) Mekke-i Mükerreme'de vefāt itdiler. Ve Māriye-i kıbtıyyeden İbrāhīm nām bir veled-i mükerreme zuhūra gelüp ol dağı Medīne-i Münevvere'de dār-ı bekāya rihlet itmekle (19) ba'zı cāhil ü ebterler şimden soñra Resūl 'aleyhisselāmuñ maḳāmına kâ'im olacak evlād-ı zükürdan nesne ḳalmadı ebter oldı diyen ebterleri redd ü tebkīt (20) içün Ḥaḳḳ celle ve 'alā tesliyet-i ḥātır idüp "Ḥabībüm! Fāṭıma raḥminden ve 'Alī şulbünden ben saña şol ḳadar evlād-ı mütekāşire luḳ u 'aṭā ideyüm ki ilā-yevmi'l-ḳıyām (21) neslün munḳarız olmaya." diyü va'd ü tebşīr buyurdı. Ve bi-ḥamdillāhi te'ālā va'd-i Ḥaḳḳ zāhir olup nesl-i muḥammedī ğarb u şarḳa münteşir oldı. Ve ba'zı müfessirîn dağı (22) Kevşer'den murād 'ulemā-yı ümmetdür dimişler. Ḥaḳḳā ki 'ulemā'-yı billāh olanlar ḥayr-ı keşīrdür. Zīrā ber-feḥvā-yı ²¹⁵⁷ عُلَمَاءُ أُمِّي كَانِيَاءَ بَنِي إِسْرَائِيلَ müceb-i sa'adet olan (23) ḥayrāta delālet ve menāhī vü maẓarrātdan men' ü nehy ile tarīķ-i hidāyete da'vet iderler. Rivāyet olunur ki rüz-ı ḳıyāmetde ümmet-i Muḥammed 'ulemāsınuñ etbā'ı benī İsrā'īl (24) ve sâ'ir ḳavmuñ enbiyāsı etbā'ından çok ola. Mervīdür ki enbiyā-yı 'izām yevm-i 'araşata geldüklerinde her biri ber-feḥvā-yı ²¹⁵⁸ يَوْمَ نَدْعُو كُلَّ أُنَاسٍ بِإِسْمِهِمْ (25) tevābi' u ümmetleriyle gelüp ba'zı resūl ü nebīnün ümmeti yalnız iki ve ba'zınuñ ancak bir nefer ola va ba'zınuñ hiç olmaya -Lūṭ 'aleyhisselām gibi- ammā 'ulemā-yı (26) ümmet-i Muḥammed geldükde ekşeriyle ülūf-ı keşīre tevābi' i ma'an gelüp ḥuzūr-ı risālet-penāhda taḥt-ı livā'i'l-ḥamdda müctemi' olalar. Ḥattā 'ulemādan ba'zınuñ tevābi' i (27) biñ 'aded enbiyānuñ tevābi' inden ziyāde ola. Ve fi't-*Ṭabaḳātü'l-Hanefiyye* أَنَّهُ رُوي عَنْ أَبِي حَنِيفَةَ رَحِمَهُ اللَّهُ وَنَقَلَ مَذْهَبُهُ مِنَ الشُّيُوخِ وَأَكَابِرِ الْعُلُومِ (28) نَحْوَ مِنْ أَرْبَعَةِ آلَافٍ نَقَرِ فَضْلًا عَمَّنِ اقْتَدَى بِهِ وَاهْتَدَى بِاتِّبَاعِهِ. وَقَسَّ عَلَيْهِ سَائِرِ الْأَئِمَّةِ وَالْمُجْتَهِدِينَ وَالْعُلَمَاءِ الرَّاسِخِينَ وَالْمُرْشِدِينَ الْمُكَمَّلِينَ (29) رِضْوَانُ اللَّهِ عَلَيْهِمْ أَجْمَعِينَ. ²¹⁵⁹ وَقَالَ جَعْفَرُ الصَّادِقِ

²¹⁵⁷ Ümmetimin âlimleri İsrâiloğulları'nın peygamberleri gibidir. Aclûnî, **Keşfü'l-Hafâ**, C: II, s. 74, nr. 1744.

²¹⁵⁸ "Her insan topluluğunu önderleriyle birlikte çağıracağımız o günde..." İsrâ 17/71

²¹⁵⁹ Ebu Hanife'den rivayette bulunan ve onun mezhebini nakleden büyük âlim ve şeyhlerin sayısı

²¹⁶⁰ İmdi أُعْطِينَاكَ نُورًا فِي قَلْبِكَ دَلَّكَ عَلَيَّ وَقَطَعَكَ عَمَّا سِوَايَ. قَالَ الْجَنِّيُّ: أُعْطِينَاكَ نُورَ الْمَعْرِفَةِ وَانْفِرَادِ (30) الْوَحْدَانِيَّةِ. fi'l-aşl Kevşer Һayr-ı keşir olduysa ol i'tā olınan Kevşer bir Kevşer'dür ki Hakk te'ālā ḥabibi Muhammedü'l-Muṣṭafā'ya vaḥdet ile ma'rifet-i keşret (31) ve 'ayn-ı keşretde şühūd-ı vaḥdet ve 'ilm-i tevḥid-i tafşilī Kevşer'ini tecelliyü'l-vāḥidü'l-keşir 'atā vü ihsān idüp Kevşer-i mezbūr cennetde bir nehrdür ki andan içen ebedi (32) teşne olmaz. Pes Hakk te'ālā ḥabibine bu vechile tecellī itmekle baḥr-ı cemāline müstağrağ ve menāzil-i dünüvve qarīb olup ḳalb-i şerīfleri bir ḥavz-ı vesī'-i Kevşer'dür ki biḥār-ı (33) ezel ü ebedden cereyān iden envār-ı müşāhedāt-ı zāt u şifāt ol ḥavz-ı Kevşer'de ictimā' idüp ebedü'l-ābād her bir nefesde ol ḥavzuñ sākīleri ziyāde olur. (34)

ای ساقی روح پرور ما
لعل تو شراب کوثر ما

رخسار تو آفتاب عالم
گفتار تو شهد و شکر ما

(35) فردوس نعيم جاودان نيست
بی وصل رخ تو در خور ما

در بحر محيط عشقت ای جان
پرورده شد دست گوهر ما

(36) از بهر تو شد چو قلب ما زر
[شایسته سکه شد زر ما]²¹⁶¹

Āh ey şarāb-ı Kevşer'üñ ṭālibi! Mādām ki beydā-yı nefis ve tih-i ḳalbde mütereddid ve müteḥayyirsın, ravza-i ḳalb ve riyāz-ı cennetde (37) olan kevşer-i ma'rifetden

dört bin civarındadır. Ebu Hanife'nin mezhebine uyan ve onun öğrencileri yoluyla hidayete erenler bu sayının dışındadır. Bunu diğer imamlar, müctehidler, râsih âlimler ve mürşid-i mükemmillere (Allah hepsinden razı olsun) kıyas et. Şeyhzâde, **Hâşiye**, C: VIII, s. 701.

²¹⁶⁰ Ca'fer es-Sâdık demiştir ki: Biz senin kalbine bir nur verdik. Bu nur seni bana yöneltecek, benim dışındakilerden de seni engelleyecek. Cüneyd şöyle demiştir: Sana marifet nurunu ve vahdaniyyet birliğini verdik. Rûzbihân-ı Baklî, **Arâisü'l-Beyân**, C: III, s. 529.

²¹⁶¹ Ey bizim hayat veren sakimiz! Senin lal dudağın bizim Kevser şarabımızdır. Senin yüzün dünyadaki güneştir. Senin sözün bizim balımız ve şekerimizdir. Ebedî firdevs ve naîm cennetleri layık olmaz bize, senin yüzüne kavuşmadan. Senin aşk okyanusunda beslenmiştir bizim cevherimiz ey can! Senin güneşinle altın oldu bizim kalp (paramız); sikkeye layık oldu bizim altınımız. Tercüme için bkz. **İmâdüddîn Nesîmî ve Farsça Divanı**, çev. Veyis Değirmençay, İstanbul, Kurtuba Kitap, 2013, s. 224.

maḥrūmsun ammā merd-i a‘rābī gibi tih-i ḳalbden tecāvüz ve bevādī-i nefsdan ḥurūc ile vādī-i ‘arūs-ı ḳalbe dāḥil ve nesīm-i riyāz-ı (38) vādī-i Eymen’i istiṣmām iderek ‘ālem-i ma‘nāda müntehā-yı ḥavātır-ı ḳalb olan vādī-i ḳudse vāṣıl olduḳda ber-mūceb-i اِنَّا اَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ bi’l-aṣālet-i (39) ḥabīb-i Ḥudā Muḥammedü’l-Muṣṭafā ‘aleyhi mine’ş-şalavātī’l-evfāya i‘tā olınan bi’t-teba‘iyye saña daḥı luṭf u ‘atā buyurılıp ol ḥavẓda olan ke’s-i le’ālī ile (40) dest-i sāḳī-i luṭf u keremden ber-feḥvā-yı وَسَقَاهُمْ رَبُّهُمْ bāde-i ‘ışḳ u maḥabbet ve şarāb-ı ṭahūr-ı ma‘rifet nūş idüp ebedī (41) hūşa gelmezsin. Ve beriyye-i vücūda giriftār olmaḳdan ḳurtılıp min-ba’d teşne-leb olmazsın. Ḳāsim:

ساقیا عذر مگو باده به سرمستان ده
[293b] (1) می به مستان بده و توبه به هشیاران ده

نیک بیمار فراقیم و ز پا افتاده
از شفاخانه تو شربت بیماران ده

اهل دل شربت وصل تو خریدند به جان
(2) ما بضاعت چو نداریم به ما ارزان ده

هر کس از شربت روی تو سرمست شدند
جان مارا به کرم شربت استحسان ده

ساکن کوی ترا روضه رضوان فرمای
(3) عاشق روی ترا جنت جاودان ده²¹⁶³

İmdi nūr-ı dīdem! Nefs-i mülheme ve muṭma’inneden müste‘ār olan zen-i ‘arab daḥı gevher-i ṭā‘āt ne maḳūle nehr-i kevşer-i (4) ma‘rifet ü iḳān ve ne gūne baḥr-ı mervarīd-i zevḳ u vicdāndan ḥurūc itdūḡin görüp ve ḳıymetin bilmekle meger a‘dādan emīn ve dest-i düzdān-ı māsivādan (5) sālīm olmaḳ içün vech-i ‘ubūdiyyeti zemīn-i ṭā‘āt u niyāza vaẓ‘ idüp “İlāhī, sen bu gevher-i ‘ilm ü ‘irfānı deryā-yı raḥmet

²¹⁶² İnsan 76/21.

²¹⁶³ Ey saki! Özür dileme, sarhoşlara şarap sun. Şarabı sarhoşlara, tevbeyle aklı başında olanlara ver. Ben ayrılık dolayısıyla hastayım ve yorgun düşmüşüm. Kendi şifahanenden bana hastalara sunduḡun şerbeti ver. Gönül ehli olanlar canları karşılıḡında kavuşma şerbetini satın aldılar. Bizim sermayemiz yok, bu yüzden bize bedelsiz ver. Herkes senin yüzünün (güzelliḡinin) şerbeti ile sarhoş oldu. Kereminle canımıza güzelleştiren şerbetten ver. Senin semtinin sākinlerine rızaya erme cennetini ferman et. Senin yüzüne âşık olanlara ebedî cenneti ver. Kâsım-ı Envâr, **Külliyât-ı Kâsım-ı Envâr**, s. 279.

ve baħr-ı aħadiyyete ulaşıdır!” (6) diyü merāsım-i münācātı bi-levāzimihi edā itdükde ol mucībū’s-sā’ilin ve melāzū’l-muħtācın daħı

از دعاھای زن و زاری او

(2735/2773) وز غم مرد و گران باری او

(7) zeng-i du‘ā vü münācāt ve zārī vü tazarru‘ ātdan ve ‘aql-ı müstefāddan ‘ibāret olan merd-i a‘rābīnūñ ħaml-i şakīlī ħāmil olduğundan ve bu maḳūle (8) bār-ı tekli‘i puşt-ı iṭā‘ ate taḥmīl itdüginden

سالم از دزدان و از آسیب سنگ

düzdān-ı māsivādan sālīm ve āsīb-i seng-i riyā vü süm‘adan (9) emīn ü maḥfūz olduğı ħālde

(2736/2774) بُرد تا دار الخلافه بی درنگ

bilā-tavaḳḳuf dār-ı ħilāfeye degin iletđi. Ve çün ki merd-i ‘arab dāru’l-ħilāfeye āb-ı sebū ile (10) vāşıl oldı,

دید درگاهی پُر از انعامها

en‘ām u iḥsānlardan mālāmāl bir dergāh-ı müte‘āl gördi.

(2737/2775) اهل حاجت گُستریده دامها

Ehl-i ħācet (11) ol dergāhda dāmlar döşemişler. Ya‘nī aşḥāb-ı ħācāt ve erbāb-ı münācāt vuşul-i murādāt içün her biri isti‘dādlarınca birer vesīle ittiḥāz itmişler. (12)

دم به دم هر سوی صاحب حاجتی

Dem be-dem ve nefes be-nefes her kūşede bir şāḥib-i ħācet

(2738/2776) یافته زآن در عطا و خلعتی

ol dergāh-ı ‘ālem-penāhdan bir nevi‘ (13) ‘aṭā ve bir gūne ħil‘ at bulmuş.

بهر گبر و مؤمن و زیبا و زشت

Gebr u tersā ve zişt ü zībādan ötüri bi-ḳadri isti‘dādihim

(2739/2777) همچو خورشید و مطر نی چون بهشت

(14) ħurşid-i ‘ālem-tāb ve emṭār-ı şehāb gibi feyz u ‘aṭāsı ‘ālemiyāna şāmil ve cümleyi isti‘āb idüp na‘īm gibi mü’mīnlere taḥşış olınmamış idi. (15) Belki füyūzātı ħalā‘ iḳūñ cümlesine isti‘dādları miḳdārınca ‘aṭā-baḥş-ı ħācāt olmuşlardur. Ve yāḥud ol pādīşāhuñ luṭf u ‘aṭā ve faẓl u şehāsi nūr-ı āfītāb (16) ve reşş-i ḳaṭarāt-ı şehāb gibi idi. Yok yok öyle degil belki cennet gibi bī-nihāye ve maḥẓ-ı raḥmet-i bī-gāye idi. Ve ba‘zı nüşhada بی maḥallinde vāḳı‘ olmağla (17) ma‘nā-yı aḥīri mü’eyyeddür.

Fe-ammā en‘ām-ı cennet ‘ām olmayup belki mü‘minine mahşûş olduğu cihetden def‘-i havâtır içün bu vechile ma‘nâ virilür ki ol pâdişâh-ı (18) bî-mişâl ki murâd İzed-i müte‘âldür hûrşîd-i hidâyet ve emtâr-ı ‘inâyeti gebr u tersâ ve zîşt ü zîbâyı fark u temyîz itmeksüz ber-müceb-i ²¹⁶⁴ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ (19) hâzret-i seyyidü’l-mürselini meb‘ûş kılup cemî‘-i nâsı şîrât-ı müstaķim-i cennet ve tarîķ-i kavîm-i rahmete da‘vet idüp âfitâb-ı luţfı ‘âleme tâb (20) virdi. Velâkin isti‘dâdları olmayan ‘adem-i kabûl-i hidâyet ile zümre-i ümmet-i icâbete nâ’il olmayup ni‘am-ı dünyeviyye ve ‘atâyâ-yı fâniyyeyi ihtiyâr idüp (21) belki cenneti ümmet-i icâbetden havâşş-ı ‘ibâd ve mü‘minîn-i pâk-nihâda müyesser oldu. Bu taķdîrce Hakk te‘âlânun ‘atâ-yı ‘amme ve ‘atâ-yı hâşşası olup (22) kezâlik rahmeti dahı ‘amma ve hâşşa olmağla ‘ibâd-ı mü‘minine olan ‘atâ vü rahmeti bir gûne ve gebr u tersâya olan luţf-ı ‘ammı bir gûnedür ki hayât virmek (23) ve rızķını kesmemek ve dünyâsını arturmak ve evlâdını çoğaltmak ve a‘dâsına ğâlib itmek ve murâdât-ı dünyeviyyesin nice ümniyyesine vâşıl olmak (24) ‘umûmen gebr u tersâ ve mü‘min-i zîbâyâ olan luţf-ı ‘ammedendür. Ammâ mü‘minlerde bundan mâ‘adâ hâşşaten cennetde olan ihsândan küffâr mahrûmlardur. (25) Pes cennet da‘vet-i enbiyâyı icâbet ve nâr dahı envâr-ı maşrıkalardan mir‘ât-ı kulûbı döndürüp ‘inâd u muhâlefet ile olduysa emr-i da‘vetde luţfları ‘âm (26) ve kabûl-i İslâm idenlere ihsân u en‘âmları hâşş olur. Ve kezâlik vâriş-i enbiyâ olan mürşidân-ı kâmilân ve rehberân-ı sâlikân dahı ‘atebe-i (27) ‘aliyyelerine rû-mâl olan tâlîbânun isti‘dâdları kadar terbiye-i tarîkatları cümleye ‘âm ve mütesâvî olup tevķîd-i ef‘âlîde cümlesi dâhil olur. (28) Velâkin ba‘zısını tevķîd-i şîfâta irtikâ ve ba‘zı tevķîd-i zâta i‘tilâ eyledükleri cihetden luţfları hâşş olur. Ve ‘âlem u ‘âlemiyân anların yüzi (29) şuyına tırmağla gebr u tersâ ve cümle cihâniyâna luţf-ı ‘amm olur. Ve bi’l-cümle merd-i ‘arab dahı dergâh-ı celâl-i kibriyâ ve yâhud halîfe-i Hudâ ve mürşid ü muķtedâ (30) olan zıll-i Yezdân-ı bî-hemtânun ‘atebe-i felek-rif‘âtine varduķda

دید قومی در نظر آراسته

bir kavm gördi ki nazar-ı pâdişâhîden müzeyyen olmuş (31),

قوم دیگر منتظر بر خاسته (2740/2778)

bir kavm dahı muntazır ayağ üzere tırmuş.

²¹⁶⁴ “Ve seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.” Enbiyâ 21/107.

خاص و عامّه از سليمان تا بمور

Hāşş u ‘āmm Süleymān’dan mūra degin (32) tamām

زنده گشته چون جهان از نفخ صور (2741/2779)

cihān nefh-i şūrdan hayāt-peżir olduğu gibi bunlar daḥı nefh-i rūh-i izāfiden zinde olmuşlar. (33)

اهل صورت در جواهر بافته

Ehl-i şuret cevāhir içinde ğark olmuş dürer-i bevāhir ile urulup bürünmiş

اهل معنى بحر معنى یافته (2742/2780)

ehl-i ma‘ nā (34) baḥr-ı ma‘ nāyı bulmuş ve vaḥdet-i zāta vāşıl olmuş.

آن که بی همت چه با همت شده

Ol kimesne ki himmetsüz idi ne ‘aceb bā-himmet olmuş. (35)

وآن که با همت چه با نعمت شده (2743/2781)

Ol kimesne ki bā-himmet idi ne ‘aceb ni‘metlü olmuş. Ya‘nī ni‘met-i pādişāhiye ğark olmuş. Hāşıl-ı kelām (36) ser-geşteġān-ı bādiye-i şevk ve leb-teşnegān-ı baḥr-ı fūrāt-ı ‘ışk olan aşḥāb-ı zevkuñ mecālī-i zāmā’ir-i bāhirelerine ḥafī olmaya ki merd-i a‘rāb-ıñ (37) yüz sürdüğü dergāh-ı pādişāhiden murād dergāh-ı mu‘allā-yı ilāhī olursa maḥsūl-i ebyāt-ı şerīfe budur ki merd-i ‘arab bādiye-i mücāhedāt ve beriyye-i (38) riyāzātı ‘ubūr idüp şerī‘at ve ṭarīkatı ba‘de’t-tekmīl ‘atebe-i ma‘rifete vardukda bir gürūh-ı pür-şükūhı der-naẓar-ı āreste ve bir kavm-i enbūhı (39) muntaẓır ber-ḥāste gördi. Ya‘nī mu‘tekifān-ı bārgāh-ı rabbānī ve ḥalvet-nişīnān-ı ḥānḳāh-ı kurb-ı sübhānī olanlarda iki ḥālet ve her bir ḥālde niçe (40) ṭavr u mertebe seyr eyledi. Meşelā maḳām-ı ‘ubūdiyyette kuyūd-ı beşeriyetden ḥalāş ve nūr-ı sübuḥāt-ı vech-i cemāl-i aḥādiyyü’z-zāt ile zūlmet-i işneyniyetden (41) necāt bulan eḥaşş-ı ḥavāşş medāric-i ma‘āric-i a‘lā-yı kābe kāvseyne irtikā-yı rūḥānī ve müttekā-yı i‘tilā-yı şümme denāya ittikā-yı ma‘neviyyede pīr ve işr-i muḥammedī [294^a] (1) oldukları cihetden baḥr-ı ma‘nāya ğark ve ni‘am-ı mevlāya müstaġrak olup felek-i maḥabbetüñ āfitābı ve cihāniyān anlarıñ pertev-tābı olmuşlar. Ve ber-müceb-i mebd-i maḥabbet-i ezeli olmaġla cümle eşyānuñ ḥareket ve cünbüşi maḥabbet-i mezbūrenüñ ‘aksinden (3) sārī ve nehr-i Dicle-i ma‘rifet-i Bārī anlarıñ ‘uyūn-ı

²¹⁶⁵ “Ben seni kendim için seçip yetiştirdim.” Tâhâ 20/41.

sırrından cārī ve sermāye-i sa‘ādet-i irtikā anlaruñ ‘aṭāyā-yı gencine-i envārı olmuş.
Nazm (4):

هر آن که طالب آن حضرتست مطلوبست
محب دوست تحقیق عین محبوبست

ز حسن اوست که در کائنات پیوسته
خروش ولوله و شر و شور و آشوبست²¹⁶⁶

(5) Ve ol bir gürūh ki sālīkān-ı ṭarīkat ve merbūbān-ı şıfāt-ı rubūbiyyetdür anlar tecelliyāt-ı şıfāt terbiyesinde muntazır ve kâ‘im ṭurup cevāhir-i (6) mücāhedāt ve le‘ālī-i bevāhir-i riyāzāt ile zāhir u bāṭınların tezyīn idüp velākin إِنَّ اللَّهَ سَبْعِينَ أَلْفَ حِجَابٍ²¹⁶⁷ fehvāsınca ba‘zı kuyūdāt-ı (7) beşeriyye ve hücübāt-ı nūrāniyyede berhāste ve tecelliyāt-ı zāta dil-teşnelerdür. Fe-ammā eger mecżübān-ı vāşılān ve eger henūz mertebe-i dünüvve irtikā vü i‘tilā (8) itmeyen ṭālibān-ı şādīkān ve sālīkān-ı ğayr-ı vāşılān cihān u cihāniyān nefḥ-ı şūrdan zinde olduğu gibi bunlar dahı tecelliyāt-ı esmā’iyye vü şıfātiyye (9) ile tebdīl-i ahlāk-ı reddiyye itmekle يَوْمَ تُبَدَّلُ الْأَرْضُ²¹⁶⁸ nefḥ-i maḥabbet-i rabbāniden tāze ḥayāt bulmuşlardır. Niteki Ḥazret-i Mevlānā (10) ḳaddesallāhu sırrahū *Meşnevī-i Şerīf*’uñ bir maḥallinde, *Meşnevī*:

از پس هر پرده قومی را مقام
صف صفند این پردهاشان تا امام

اهل صف آخرین از ضعف خویش
(11) چشمشان طاقت ندارد نور بیش²¹⁶⁹

deyü bu ma‘nāya işāret buyurmışlardır. Ve eger dergāh-ı ḥalīfeden murād vāriş-i ḥaḳīkat-i muḥammediyye ve meclā-yı tecelliyāt-ı (12) zāt ve şıfāt-ı aḥadiyye olup ḥil‘at-i ḥilāfet ve emr-i ḳuṭbiyyet ile meb‘ūş olan mürşid-i kāmīlūñ ‘atebe-i ‘aliyyesi olursa ma‘nā-yı ebyāt-ı şerīfe (13) bu vechile olur ki merd-i ‘arab envā’-ı şevḳ u

²¹⁶⁶ O hazreti talep eden aslında talep edilendir. Dostu seven hakikatte sevilenin ta kendisidir. Kâinatı bu kesintisiz coşku, taşkınlık ve altüst oluşlar hep onun güzelliğindendir. Mağribî, **Dîvân-ı Muhammed Şîrîn-i Mağribî**, s. 105.

²¹⁶⁷ Allah’ın nurdan ve zulmetten yetmiş bin hicabı vardır. Taberânî, **Mu‘cemü’l-Kebîr**, C: VI, s. 148, nr. 5802.

²¹⁶⁸ “O gün gelecek yer başka bir yere dönüştürülecek.” İbrâhim 14/48.

²¹⁶⁹ **Mesnevî**, II, 822-823. Bir insan kesiminin yeri vardır her perdenin ardında. İnsanların perdeleri imama dek sıralı. Son sıradakilerin gözleri zayıf olduğundan kendi önlerinde bulunan fazla ışığa dayanamaz. Derya Örs-Hicabi Kırlangıç, **Mesnevî-i Ma‘nevî**, II, b. 820-821.

tarab ile dergāh-ı maḥabbet-penāh-ı mürşide varduḡda ol maḡhar-ı sırr-ı muḡammedī merkez-i istidāre-i eflāk-i (14) ḡulūb-ı ‘āşıkān olmaḡla erbāb-ı ḡālāt ve aşḡāb-ı cezebāt ḡavlini ṡavāf idūp ve cāmī‘ -i cemī-i şıfāt olan himmeti cem‘asında (15) cem‘ olup evvelki şaf der-naḡar āreste ve ba‘zı şufūf muntaḡır ber-ḡāste olmuşlar. Ya‘nī şaf-ı evvel ḡulūb-ı ṡāhirelerin ḡavāşī-i beşeriyye (16) ve ednās-ı nefşāniyyeden bi-ecma‘ihā müberrā vü mu‘arrā ve envār-ı tecelliyāt ile şol erbāb-ı fenādur ki rişte-i ḡurdı kūsiste ve ‘ikāl-i ‘aḡldan (17) rüste ve vücudı ‘ışḡa peyveste ḡalmaḡla mertebe-i kemāle nā‘il ve ḡaḡīḡat-i şems-i maḡabbete vāşıl olmuşlardur. Ve şa‘şa‘a-i nūr-ı muḡammedī ile izāle-i ḡücübāt-ı (18) enāniyyet idūp ḡarīḡ-i ṡūfān-ı vaḡdet ve ḡarīḡ-i nīrān-ı tecellī-i aḡadiyyet olup pīr ile bunlar meyānında ḡuṡbiyyetden ḡayrı fark ḡalmamışdur. (19) Pes bunlar der-naḡar ārestedür. Ve bunların dūnunda olan erbāb-ı ḡālāt nār-ı iştıyāk ile yanup ve merāyā-yı dillerinde nūr-ı cezebāt (20) tecellī idūp ref‘-i ḡücübāt-ı ḡulmāniyye itmişlerdür. Lākin henūz ḡayd-ı vücud-ı mevhūmdan āzād olmayup fenā menzilinde olmaḡla niḡe ḡuyūd-ı keşret (21) aḡyānen tecellī-i maḡabbetūn rū-pūşı olmaḡla ḡayāt-ı ‘āşık ‘ışḡıla olduḡiḡün vizr-i keşreti izāleye naḡar-ı ‘ināyet-i pīre mütevvecciḡ ve taḡrīk-i silsile-i (22) maḡabbet-i ilāhiyye itmekle āyine-i kalbi zeng-i keşretten mücellā olup erbāb-ı fenānuḡ ḡālī ḡuhūrına muntaḡır ve ber-ḡāstelerdür. Ve terbiyye-i mürşid-i a‘ḡam ve ḡuṡb-ı ‘ālemde (23) olan mürīdān-ı şādīḡānuḡ a‘lā vü ednāsında a‘ceb-i ḡālden biri daḡı budur ki cümle cihān nefḡ-i şūrdan zinde olduḡı gibi bunlar daḡı evvelā (24) kendü irādetlerinden fānī ve pīr-i ṡarīḡate teslīm olmaḡla meyyit gibi himmet-i pīr-i rabbānī ve nefḡ-i ceḡbe-i sübhānī vücūdlarına ḡayāt-ı cedīd ifāza idūp (25) mübtedī vü mūntehī ve a‘lā vü ednānuḡ revīşī ol eşer-i ḡarāret-i maḡabbet-i rabbāniyye ve beyne‘l-‘uşşāk ma‘lūm olan keyfiyyet-i ma‘ḡūde üzerine mebdīdür (26) velākin ber-zīkr-i sābık ol ḡālī mülk iden bā-himmetler ni‘mete müstaḡraḡ olmuş ve henūz ḡālī mülk idinmeyen mübtedīler naḡar-ı mürşid ve himmet-i pīrden (27) bā-himmet olup ḡaṡ‘-ı merātib idūp ve pīrūn ḡanadıyla uḡarlar. ḡāsım:

به فضل و رحمت و توفیق ذوالمن
مرا هر ذره خورشیدیست روشن

(28) چه گویم شرح اوصاف کمال؟

تویی هادی جان و مهدی تن

مقرر کرده این عشق دلفروز
برای هر یکی کاری معین

(29) کمال عابدان زهدست و تقوی
کمال عاشقان عشق میرهن

اگر خواهی کمال ذوق عرفان
نهال جهل را از بیخ برکن

(30) اگر قاسم حجاب از راه برداشت
تجلی آیدش از بام و روزن²¹⁷⁰

Hāşıl-ı kelām t̄alibi t̄aleb be-her hāl maṭlūba iṣāl muḳarrerdür diyü (31) Hāzret-i Mevlānā işbu beyāna şurū‘ buyurdılar:

[Ser-i Suḥan]

[Maṭlab fi’l-kerīm ve’l-kerem]

در بیان آن که چنان که گدا عاشقِ کَرَمست و عاشقِ کریم، کرمِ کریم هم عاشقِ گداست

(32) Anuñ beyānındadır ki gedā keremüñ ve kerīmüñ niçe ‘āşıkı ise kerem u kerīm daḥı gedānuñ ‘āşıkıdır.

اگر گدا را صبر بیش بود کریم بر در او آید و اگر کریم را (33) صبر بیش بود گدا بر در او آید

Eger gedānuñ şabrı ziyāde olursa kerīm gedānuñ ḳapusına gelür. Ve eger şabr-ı kerīm ziyāde olursa gedā bāb-ı kerīme (34) gelür.

²¹⁷⁰ Lütuf sahibinin lütfu, rahmeti ve muvaffak kılmasıyla benim için her zerre aydın bir güneştir. Senin kemalinin vasıflarının şerhini nasıl söyleyeyim? Ruhu hidayete kavuşturan da, bedenin hidayete ermesini sağlayan da sensin. Kalbi aydınlatan bu aşk her kimse için belirli bir işi kararlaştırmıştır. Abidlerin kemali zühd ve takva, âşıkların kemâli delili kendisi olan aşktır. İrfan zevkinin kemâlini istersen cehalet fidanını kökünden sök. Kâsım! Eğer engeli yoldan kaldırdıysan tecelli sana (nerede olursan ol) çatıdan da pencereden de gelir. Kâsım-ı Envâr, **Külliyât-ı Kâsım-ı Envâr**, s. 230-231.

Ammā gedānuñ şabırı gedānuñ kemālidür. Ve kerīmūñ şabırı kerīmūñ noķşān u ‘aybıdur. Zīrā (35) faķırūñ ħüsni şabr ve kerīmlerūñ ħüsni iĥsānda ta‘cıldür. Ey tālib-i kerem gerçi insān daĥı kerem ile mevşūfdur ammā her ne ķadar olsa ‘abd-i ‘aciz olmaĥla (36) nev‘an-mā iĥsāndan tekellūf çeküp keremde nāķışdur. Āh ey muĥtāc-ı kerem u cūd u seĥā! Kerem u ‘atā ol ekremü’l-ekremīn ve erĥamu’r-rāĥimīn olan rabbü’l-‘ālemīne (37) maĥşūşdur ki faẓl u keremi ezeli ve iĥsān u luṭfı ebedīdür. کَمَا قَالَ مُحَمَّدٌ الْعَزَّالِيُّ فِي شَرْحِهِ لِلْأَسْمَاءِ الْحُسْنَاءِ: الْكَرِيمُ: هُوَ الَّذِي إِذَا قَدَّرَ عَفَى وَإِذَا أَعْطَى زَادَ عَلَى مُنْتَهَى الرَّجَا وَلَا يَبَالِي كَمْ أَعْطَى وَلِمَنْ أَعْطَى وَإِنْ رَفَعَتْ جَاغَةً إِلَى غَيْرِهِ لَا يَرْضَى، وَإِذَا جَفَا عَانَبَ وَمَا اسْتَقْصَى (39) وَلَا يَضَعُ مَنْ لَذْبَهُ وَلَتَجًا، وَيُغْنِيهِ عَنِ الْوَسَائِلِ وَالشَّفَاعَاءِ. وَلَيْنَ يَجْمَعُ ذَلِكَ إِلَّا اللَّهُ تَعَالَى فَهُوَ الْكَرِيمُ الْمُطْلَقُ. وَقَدْ يَتَجَمَّلُ الْعَبْدُ بِاِكْتِسَابِ هَذِهِ الْخِصَالِ (40) وَلَكِنْ فِي بَعْضِ الْأُمُورِ وَقَعَ التَّكْلُفُ. وَلِذَلِكَ قَدْ يُوصَفُ الْكَرِيمُ وَلَكِنْ نَاقِصٌ بِالإِضَافَةِ إِلَى الْكَرِيمِ الْمُطْلَقِ. وَكَيْفَ لَا يُوصَفُ الْعَبْدُ (41) وَقَدْ قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: لَا تَقُولُوا الشَّجَرَةَ الْعِنَبِ الْكَرْمُ، فَإِنَّ الْكَرْمَ الرَّجُلُ الْمُسْلِمُ.²¹⁷¹

Āh ümmīd ü recā ve tazarru‘ u ilticāmuz ol keremde kerīm, ra’ūf u raĥīmedür ki [294^b] (1) maĥż-ı kerem ve faẓl-ı muṭlaķından bu fuķarā bendelerini ketm-i ‘ademden deşt-i vücūda ibrāz idüp bu şānāyi‘-i ‘acībenūñ lā-cerem bir şāni‘ u perverdigār ve bu (2) ef‘āl-i ĥarībenūñ be-her ĥāl bir fā‘il-i muĥtārı ve sırr-ı kıyāmuñ ķarārı tevĥīd-i cebbār ile olduĥın delā‘il-i ķāṭı‘a ile işbāt ve bi‘z-zarūre ‘ālem ĥālīķu’l-mašnū‘āt (3) olmaĥıçūn ‘ibādına ‘aķlı daĥı hibe vü‘atā ķılıp ba‘dehū kerem-i ĥāşşa ile daĥı tekerrüm idüp kendüye mevşıl olan ṭarīķ-i ķavīmi delālet içün (4) irsāl-i rūsul ve bi‘şet-i enbiyā ile şırāt-ı müstaķīme da‘vet buyurdu. Ve kerem-i tāmminan tevḫīķ u ‘ināyet ve ķalbimūze nūr-ı hidāyet virüp kelāmıların (5) taşdıķ ve da‘vetlerini ķabūl ile ümmet-i icābetden ve zümre-i mü‘minīn ve erbāb-ı

²¹⁷¹ Muhammed el-Gazzālī Esmāü’l-Hüsna şerhinde şöyle söylemiştir: Kerīm: O, takdir ettiğinde baĥışlayan, vaat ettiğinde sözünü yerine getiren, verdiğinde umulandan fazlasını veren, ne kadar verdiğine ve kime verdiğine önem vermeyendir. O, bu ihtiyaç başkasına götürüldüğünde bundan razı olmaz. Kaba davranıldığında azarlar. Kendisine sığınan ve gönül vereni boş çevirmez. Vesilelere ve şefaatçilere muhtaç bırakmadan doğrudan doğruya kendisine iltica ettirir. İşte bu vasıfları kendisinde toplayan, mutlak kerīmdir ki o da sadece yüce Allah’tır. Bu özelliklerle, kul da süslenebilir. Fakat bu, bazı konulardadır ve biraz zorlanarak bunu elde edebilir. Bunun için insan kerīm olarak nitelense de mutlak kerīm olana nisbetle nākıstır. Kul nasıl bununla nitelenmiş olamasın ki! Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: Üzüm ağacına kerem demeyin çünkü kerem, müslüman adamın sıfatıdır. Ebī Hāmid el-Gazzālī, **el-Maksadü’l-Esnâ fi Şerhi Esmâi’l-Hüsna**, haz. Ahmed Kabbânî, Beyrut, Dāru’l-Küttübî’l-İlmiyye, t.y., s. 89. Tercüme için bkz. Gazzālī, **Esmâü’l-Hüsna Kitabı**, trc.: İshak Doĥan, İstanbul, İlke Yayıncılık, 2016, s. 148-149. Hadis için ayr. bkz. Müslim, “Elfāz mine’l-Edeb ve Gayraha”, 10 (2247).

sa‘âdetden eyledi. Hâkḳā ki kerem-i kerīm ve tevfiḳ-i raḥīm olmasa (6) imān getürmege kimde ḳudret ve isti‘dād ve liyāḳat olurdı. الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَانَا لِهَذَا وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ

²¹⁷² 2173 Hāḳānī (7): لَوْلَا أَنْ هَدَانَا اللَّهُ.

Naḳd-i ‘irfānı bulanlar kāmīl

²¹⁷⁴ 2174 dimişler el-ḥāşıl مَا عَرَفْنَاكَ

Ḳudret-i şun‘ın iderler işbāt

Yerde gökde bu sükūn u ḥarekāt

(8) Hādişāt-ı feleke olsa nazar

Ḳıdem-i zātını icāb eyler

Hiç naḳl olmasa da ‘aḳl-ı selīm

Hüküm ider k’ola bir üstād-ı ‘alīm

(9) Nice biñ sa‘y-ı belīg itse enām

Kūnh-i zātına irişmez evhām

Lāyık oldur ki hemān sālik-i rāh

Diye ²¹⁷⁵ لَا نَعْبُدُ إِلَّا إِيَّاهُ

(10) Āh ey tālib-i derd-i ilāh! Ol kerīm u raḥīmūñ luṭf u keremidür ki nuṭḳ u cevāb degül ḥiṭāba liyāḳat ve ḳudret yoğiken bizi ‘ālem-i zerrātda (11) muḥāṭab idüp kerem u luṭfuyla اَلْشُّتُ بِرَبِّكُمْ ḥiṭābını istimā‘a ḳudret ve zebān-ı isti‘dādımızdan بَلَى cevābı şudūruna ‘ināyet ve menn (12) u raḥmetiyle istimā‘ ve aña göre hidāyet eyledi. Ve bundan mā‘adā dār-ı ‘uḳbāda dāḥil-i cinān ve vāşıl-ı rıdvān idüp ḳurb-ı civārında devām-ı şuhūd-ı cemālile (13) dā‘imü’l-cüd kılup telāşī vü fenādan ḥalāş ve ‘avārız-ı ḥavf u ḥüznden necāt virüp ²¹⁷⁶ لَا يَمَسُّهُمْ فِيهَا نَصَبٌ وَمَا هُمْ مِنْهَا بِمُخْرِجِينَ buyurđı. (14) Ve bir ekremu’l-ekremindür ki ‘ibādınıñ ‘işyānında ısrārın ve cenāb-ı kibriyāsına nā-sezā

²¹⁷² “Bizi bu nimete kavuşturan Allah’a hamdolsun! Allah bize bahşetmeseydi biz kendiliğimizden elde edemezdik.” A‘rāf 7/43.

²¹⁷³ Hākānī Mehmed Bey (ö. 1015/1606) Türk edebiyatında hilye türünün en tanınmış örneğinin müellifidir. bkz. Mustafa İsmet Uzun, “Hākānī Mehmed Bey”, **DİA**, C: XV, s. 166-168.

²¹⁷⁴ Seni (bilinmeye layık olacağın şekilde) tanıyamadık.

²¹⁷⁵ Ondan başkasına ibadet etmeyiz. Hakanî Mehmet Bey, **Hilye-i Saadet**, haz. İskender Pala, İstanbul, Kapı Yayınları 2010, s. 30.

²¹⁷⁶ “Orada hiçbir yorgunlukla karşılaşmayacaklar. Oradan çıkarılmaları da söz konusu olmayacaktır.” Hicr 15/48.

niçe mekârihi izâfet ü iftirâ itdüklerin semî‘ u başîr (15) ve ‘alîm u habîr iken filhâl istîşâl ile ‘uķûbet itmeyüp niçe niçe ‘ömr ile mühletler ve dünyâvî haşmet ve devlet ve ni‘met ve şervetler virür. (16) ²¹⁷⁷ كَمَا قَالَ تَعَالَى: وَيَجْعَلُونَ لِلَّهِ مَا يَكْرَهُونَ ²¹⁷⁸ كَمَا قَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ (17): Fe-ammā ḥalîm u şabûrdur. : لا أَحَدَ أَصْبِرُ عَلَى أَدَى يَسْمَعُهُ مِنَ اللَّهِ تَعَالَى، لِأَنَّهُمْ يَسْتَوْنَهُ وَيَجْعَلُونَ لَهُ الصَّاحِبَةَ وَالْوَلَدَ وَهُوَ عَلَى ذَلِكَ لَا يُعَاقِبُهُمْ وَيَرْزُقُهُمْ فِي دَارِ الدُّنْيَا. (18)

ای کریمی که از خزانه غیب
گبر و ترسا وظیفه خورداری

دوستان را کجا کنی محروم
تو که با دشمنان نظررداری ²¹⁷⁹

(19) Āḥ ol pādîşāh-ı bî-zevāl bir kerîm-i müte‘âldür ki bir ḥasene ile gelene on ḥasene virüp ve tâ‘ib olan ‘ibâdinuñ seyyi‘âtın ḥasenâta tebdîl ider. (20) ve ‘ömr-i ferāvânını ‘ibâdet-i aşnâma şarf iden müşrik ‘ömrinden bir sâ‘at ve yâḥud âḥîr-i nefes ḳalduḳda maḥall-i ye’sden evvel vaḥdâniyyet-i Ḥaḳḳ’a îmân (21) getürse ḥesâbsuz ve ‘azâbsuz dâḥîl-i cennet ider. Ba‘zı kütübde mestûrdur Ḥaḳḳ te‘âlâ buyurur ki: مَا أَنْصَفَنِي عَبْدِي أَنَا أَسْتَحْيِي أَنْ أُعَذِّبَهُ وَهُوَ لَا يَسْتَحْيِي (22) أَنْ يُعْصِيَنِي وَفِي مُنَاجَاةِ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ الْإِلَهِي أَنَّهُ لَتَعْرِضُ لِي الْحَاجَّةُ فَاسْتَحْيِي أَنْ أَسْأَلَكَ فَاسْتَلْ غَيْرَكَ فَأَوْحَى إِلَيْهِ لَا تَسْأَلْ غَيْرِي (23) وَسَلَّنِي حَتَّى مِلْحَ طَعَامِكَ وَعَلَفَتْ إِنَّ لَتَعْرِضُ لِي الْحَاجَّةُ فَاسْتَحْيِي أَنْ أَسْأَلَكَ فَاسْتَلْ غَيْرَكَ بَرِّكَ الْكَرِيمِ ²¹⁸¹ İmdi ‘abd-i kerîm aña dirler ki ²¹⁸⁰ إِنْ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ اتَّقَاكُمْ. ²¹⁸³ وَقَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ (25): kemâliyle Ḥaḳḳ’dan ittîḳâ eyleye ²¹⁸² مِنْ الْمُحْسِنِينَ (24) رَحِمَتِ اللَّهُ قَرِيبَ

²¹⁷⁷ “Hoşlanmadıkları şeyleri Allah’a nispet ediyorlar.” Nahl 16/62.

²¹⁷⁸ İştittiği ezaya Allah’tan daha sabırlı kimse yoktur. Kendisine şirk koşulur, çocuk iddia edilir; sonra o yine de onları dünyada cezalandırmaz ve onlara rızık ihsan eder. Buhârî, “Tevhid”, 7378; Müslim, “Sıfatu’l-Kıyâme ve’l-Cenne ve’n-Nâr”, 49 (2804).

²¹⁷⁹ O kerem sahibisin ki Tanrı’m, gayb hazinenden ateşperesti de beslersin putperesti de. Düşmanları dahi görüp gözetirken dostları nasıl mahrum kılarısın? Sâdî-i Şîrâzî, **Metn-i Kâmil-i Dîvân-ı Şeyh-i Ecell-i Sa‘dî-i Şîrâzî: Gülistân ve Bostân ve Mecâlis**, s. 1. Tercüme için bkz. Sadî, **Gülistan**, çev.: Hikmet İlaydın, s. 4.

²¹⁸⁰ Kulum bana karşı insaf sahibi olmadı, ben kuluma azap etmekten haya ederim de kulum bana isyan etmekten haya etmez. Hz. Mûsâ bir münacatında şöyle hitap etmiştir: Allah’ım, birisi bir ihtiyacını bana ilettili. Ben de senden istemekten haya ettiğim için başkalarından istedim. Bunun üzerine Allah ona şöyle vahyetti: Benden başkasından isteme. Yemeğinin tuzunu da hayvanlarının otunu da benden iste.

²¹⁸¹ “Yüce rabbin hakkında seni yanıltıp aldatan ne oldu?” İnfîtâr 82/6.

²¹⁸² “Muhakkak ki iyilik edenlere Allah’ın rahmeti çok yakındır.” A‘râf 7/56.

²¹⁸³ “Allah katında en değerli olanınız O’na itaatsizlikten en fazla sakınanınızdır.” Hucûrât 49/13.

²¹⁸⁴ اَلْكَرَمُ الْقَوِيُّ وَلَا كَرَمٌ اِلَّا بِالْقُوَى. İmdi lâzım olan zâhiren ve bâtinen Hakk'ıdan gayra ta'alluk itmeyüp cemî-i ahvâl u ef'âl ve aqvâl u âmâlde (26) umûr-ı keşîre vü ʔalîle ve cüz'ıyye vü külliyye her ne ise himmetüñi dergâh-ı Hakk'a ircâ idüp Allah'dan isteyesün ve himmetüñ bülend olup hemân kendüsin (27) dileyesün. Böyle olursa Hakk sübhânehü ve te'âlâ latîf-i kerem ve sevâbiğ-i ni'am ve feẓâ'il-i hikemin ifâza idüp 'ilm u 'irfân ve 'ışk-ı Yezdân ile (28) iki cihândan müstağnî ider. Meşelâ ol merd-i 'arab kemâl-i teveccüh ve 'ubûdiyyet ve ihsân u tâ'ât ve şevk u maḥabbet ile âb-ı sebû-yı ma'rifeti (29) bâb-ı sa'âdet-i dâru'l-ḫilâfete iletdükde bilâ-'avk u te'ḫîr

بانگ می آمد که ای طالب بیا

(2744/2782) جود محتاج گدایان چون گدا

nidâ irişdi ki gel (30) ey tâlib-i şâdık ve 'abd-i 'âşık! Zîrâ cûd u kerem gedâ gibi gedâlara muḥtâcdur. Ve bilâ-şübhe emr-i muḥarrerdür ki

جود می جوید گدایان و ضعیف

(2745/2783) (31) همچو خوبان کآینه جویند صاف

cûd u kerem u seḫâ vü ihsân fuḫarâ vü zu'âfâyı ister. Şol maḥbûblar gibi ki şâf ve rûşen âyine isterler. Hattâ (32) kendü ḫûb rûlârın mir'âtde görüp temâşâ-yı cemâl ideler. İmdi 'âşık-ı gedâ

روی خوبان ز آینه زیبا شود

ḫûblaruñ revnaḫ-ı cemâli mir'âtden (33) zîbâ olur ve kezâlik

(2746/2784) روی احسان از گدا پیدا شود

cemâl-i bâ-kemâl-i ihsân daḫı merâyâ-yı vücûd-ı fuḫârâdan zâhir u hüveydâ olur. Hakkâ ki fuḫarâ (34) cûd u seḫâ ve baḫş u 'aṭâya mir'ât olmasa cemâl-i cûd ve çehre-i kerem nümâyân olmazdı. Meşnevî:

ای همگی صفات من آینه صفات تو²¹⁸⁵

پس ازین فرمود حق در الضحی

(35) Pes bu sebebden buyurdi. Vehhâb-ı Muṭlaḫ resûli Muḥammedü'l-Muştafâ 'aleyhi's-şalâtu ve's-selâma sûre-i Duḫâ'da böyle diyü ki

(2747/2785) بانگ کم زن ای محمد بر گدا

²¹⁸⁴ Üstünlük takva ile dir; takvasız üstünlük olmaz. Aclûnî, **Keşfü'l-Hafâ**, C: II, s. 445, nr. 3057.

²¹⁸⁵ Benim bütün sıfatlarım senin sıfatlarının aynasıdır.

(36) Ey Muḥammed, gedā üzerine bang urma! Ya‘nī sā‘ili ḥuzūruñdan men‘ u zecr eyleme!

[Maṭlab: وَأَمَّا السَّائِلَ فَلَا تَنْهَرْ]

كَمَا قَالَ تَعَالَى: ﴿وَأَمَّا السَّائِلَ فَلَا تَنْهَرْ﴾ أَيِّ لَا تَنْهَرْ السَّائِلَ وَلَا تَزَجِرْ (37) إِذَا أَتَاكَ يَسْأَلُكَ وَلَا تَكُنْ جَبَّارًا وَلَا فَظًّا عَلَى الضُّعَفَاءِ مِنْ عِبَادِ اللَّهِ. عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: إِذَا أَتَاكَ سَائِلٌ عَلَى فَرَسٍ (38) بَاسِطٍ كَفَّيْهِ، فَقَدْ وَجَبَ الْحَقُّ وَلَوْ بِشِقِّ تَمْرَةٍ. ²¹⁸⁶ رَوَاهُ مُسْلِمٌ وَعَنْ جَابِرٍ: إِذَا أَتَاكُمْ السَّائِلَ فَصْنَعُوا فِي يَدِهِ وَلَوْ طَلَقًا مُخْرِقًا الْحَدِيثَ. ²¹⁸⁷ وَرُوِيَ أَنَّهُ (39) صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ جَالِسًا فَجَاءَ عُثْمَانُ بْنُ عَفَّانٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ بَعْدَ مَنْ تَمَرٍ وَفِي رِوَايَةٍ بِعُثْمَانَ عَنِ فَوْضَعَةَ بَيْنَ يَدَيْهِ فَأَرَادَ (40) أَنْ يَأْكُلَ فَوَقَفَ سَائِلٌ بِالْبَابِ فَقَالَ: يَرْحَمُ اللَّهُ عَبْدًا يَرْحَمُنَا فَأَمَرَ بِدَفْعِهِ إِلَى السَّائِلِ فَكَرِهَ ذَلِكَ عُثْمَانُ وَقَدْ أَرَادَ أَنْ يَأْكُلَ النَّبِيُّ (41) فَخَرَجَ وَاشْتَرَاهُ مِنَ السَّائِلِ ثُمَّ رَجَعَ السَّائِلُ فَفَعَلَ ذَلِكَ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ إِلَى أَنْ قَالَ النَّبِيُّ مُلَاطَفًا لِلْسَّائِلِ لَا غَضَبَانَ عَلَيْهِ أَسَائِلُ أَنْتَ [295a] (1) أَمْ بَايَعَ فَتَأَخَّرَ الْوَحْيُ أَيَّامًا لِيَذَلِكَ فَتَزَلَّتْ ﴿وَأَمَّا السَّائِلَ فَلَا تَنْهَرْ﴾. ²¹⁸⁸ وَرُوِيَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِذَا رَدَدْتَ السَّائِلَ ثَلَاثًا فَلَمْ يَرْجِعْ فَلَا عَلَيْكَ أَنْ تَزِيرَهُ. ²¹⁸⁹ رَوَاهُ ابْنُ النَّجَّارِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ وَعَنْ إِبْنِ عَبَّاسٍ: إِذَا رَدَدْتَ عَلَى السَّائِلِ “شَيْءٌ” يَلِيكُ (3) يَلِيكَ el-Hāşıl kapuya gelen ve yāḥud (3) yolda turup “şey” lillāh” diyü bir nesne dileyen sā‘ili sögüp ve yāḥud koğup ve yāḥud tecebbür ve tekebbür ve yüz göz burtarup men‘ u zecr itmekden Ḥaḫḫ sübhānehū (4) ve te‘ālā ‘ibāduna men‘ buyurmuşdur. Eger taşadduk edecek bir nesne yok ise “Allah vire benüm cānum!” diyü luṭf u mülāyemet ile cevāb ve redd-i cemīl ile redd eyleye. (5) Ve müfessirinden ba‘z sā‘ilden murād ²¹⁹¹

²¹⁸⁶ “El açıp isteyen de sakın boş çevirme!” (Duhā 93/10): Yani dilenciye boş çevirme ve azarlama. Senden bir şey istemek için sana geldiğinde Allah’ın kullarından zayıf olanlara karşı zalim ve kaba olma. Enes b. Mālik’ten Hz. Peygamber’in şöyle söylediği rivayet edilir: Dilenci sana kefi dolu bir at üzerinde bile gelse ona yarım hurma da olsa vermek gerekir. Ebū’l-Hasan el-Vāhidī, **Tefsīru’l-Vasīt**, thk.: Âdil Ahmed Abdülmevcūd vd., Beyrut, Dāru’l-Kütübī’l-İlmiyye, 1415/1994, C: IV, s. 512.

²¹⁸⁷ Müslim Cābir’den şöyle nakleder: Size bir dilenci geldiğinde akılsız dahi olsa eline bir şey verin. Bu rivayet Müslim’de bulunamamıştır.

²¹⁸⁸ Rivayet edilir ki Hz. Peygamber (s.a.v.) otururken bir gün Hz. Osman (r.a.) elinde bir salkım hurma -başka bir rivayette ise bir salkım üzüm- ile çıkageldi ve onu Hz. Peygamber’e verdi. Hz. Peygamber tam onu yiyecekken kapıda bir dilenci durdu ve “Bize merhamet eden kula Allah merhamet etsin.” dedi. Hz. Peygamber salkımın ona verilmesini söyledi. Hz. Osman bu duruma üzüldü çünkü getirdiğini Hz. Peygamber’in yemesini istiyordu. Dışarı çıktı ve onu dilenciden satın aldı. Sonra dilenci geri geldi ve ilk olay üç kez tekrarlandı. Bunun üzerine Hz. Peygamber kızgın bir eda ile değil yumuşak bir üslupla dilenciye “Sen dilenci misin yoksa tüccar mısın?” diye sordu. Bu olay üzerine vahyin inmesi gecikti ve sonra “El açıp isteyen de sakın azarlama.” (Duhā 93/10) ayet-i kerimesi nazil oldu.

²¹⁸⁹ Hz. Peygamber’den şöyle rivayet edilir: Bir dilenci üç defadan fazla gelmediği müddetçe onu azarlama hakkın yoktur.

²¹⁹⁰ İbn Neccār Ebū Hüreyre ve İbn Abbās’tan şöyle rivayet eder: Bir dilenci üç defadan fazla gelirse onu azarlamanızda beis yoktur.

²¹⁹¹ İbrāhīm b. Edhem şöyle der: El açıp dilenenler ne güzel bir topluluktur ki bizim azıklarımızı

mühimmât-ı dinden su‘âl idendür. Meşelâ (6) İbn Ümmi Mektûm gibi.²¹⁹² Ve yâhud murâd tâlib-i ‘ilmdür. Ta‘allüm için geldükde redd olunmayup ber-fehvâ-yı وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ ve ber-müceb-i²¹⁹³ فَحَدَّثَ رَبُّكَ وَأَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدَّثَ²¹⁹⁴ (7) tâlibe ta‘lîm-i ‘ilm-i dîn eyleye. Felihâzâ erbâb-ı tahkîk buyururlar ki tarîk-i maqşadından dâll ve gerü maqşad-ı mezbûra tâlib ve delâlet ü hidâyet su‘âl iden (8) müsta‘idd-i maḥcûbı su‘âlden men‘ itmeyüp ben saña hidâyet itdügüm gibi sen daḥı aña hidâyet idüp ve rabbûñ feyz u iḥsân eyledügi ‘ilm u ḥikmet (9) ni‘metini ta‘lîm ile ol sâ‘ile ḥaber virüp ben seni iğnâ itdügüm gibi sen daḥı anları ğinâ-yı ḥaḳîkî ile iğnâ it diyü bi’l-aşâle Ḥazret-i Ḥabîb-i Ḥudâ (10) Muḥammedü’l-Muştafâ ‘aleyhi mine’ş-şalavâtî’l-evfâya emr idüp ba‘dehü bi’t-teba‘iyye vâriş-i ḥaḳîkîleri olan evliyâ-yı kümmel ve aşfiyâ-yı mükemmeline tenbih (11) u işâret buyurur. كَمَا قَالَ رُؤُوسُ بَنِي إِسْرَءِيلَ: وَلَا تَكُنْ شَرَفَكَ وَرَفَعَتَكَ عَنْ كُلِّ سَائِلٍ طَالِبٍ، وَقُلْ لَهُ حَقَائِقُ لُطْفِنَا بِاللُّطْفِ، وَلَا تَمْنَعُهُ بِقَوْلِهِ (12) وَأَمَّا السَّائِلُ فَلَا تَنْهَرْهُ، وَأَظْهَرُ بَعْضُ مَا كُوشِفَتْ مِنْ أَسْرَارِنَا سَائِلٍ طَالِبٍ، وَقُلْ لَهُ حَقَائِقُ لُطْفِنَا بِاللُّطْفِ، وَلَا تَمْنَعُهُ بِقَوْلِهِ (12) وَأَمَّا السَّائِلُ فَلَا تَنْهَرْهُ، وَأَظْهَرُ بَعْضُ مَا كُوشِفَتْ مِنْ أَسْرَارِنَا (13) Ve Ca‘fer-i Şâdık raḍiyallâhu ‘anh bu âyet-i kerîmeyi bu vechile tahkîk buyururlar ki ḥabîbüm ḥil‘at-i İslâm’dan ‘ârî olan sâ‘illeri benüm raḥmetümden me’yûs kıılma. (14) Zîrâ ben bir kerîm u vehhâbum ki anlara raḥmet ve hidâyetüm libâsını ilbâsa kâdirüm. İmdi ḥabîbüm kaçan saña bir sâ‘il ilticâ eylese anı baña elṭâf-ı delâlet ile (15) hidâyet kııl. Zîrâ tahkîkan ben qarîb u mucîbüm ve ḥabîbüm cümle mü’mînler benüm ‘ibâd-ı eytâmumdur. Anları kendinden teb‘îd itme. Ve su‘âlleri benüm esrârumdandır. (16) Anları zecr itmeyüp luṭf u mülâyemet ile ta‘lîm eyle. Kâsım-ı Envâr:

بیا بیا کہ فقیریم خاکسار تویم
مدام مست می چشم پر خمار تویم

ahirete taşıyorlar.

²¹⁹² Asıl adı Abdullah (Amr) b. Kays b. Zâide el-Kureşî el-Âmirî (ö. 15/636) olarak kaydedilen İbn Ümmü Mektûm İslâmiyet’i ilk kabul eden sahabelerden biridir. Mekke ve Medine döneminde Hz. Peygamber’e müezzinlik yapmıştır. Abdullah Aydın, “İbn Ümmü Mektûm”, *DiA*, C: XX, s. 434-435.

²¹⁹³ “Kendilerine verdiklerimizden hayra harcarlar.” Bakara 2/3; Enfâl 8/3; Hac 22/35; Kasas 28/54; Secde 32/16; Şûrâ 42/38.

²¹⁹⁴ “Rabbinin lütuflarını şükranla an.” Duhâ 93/11.

²¹⁹⁵ Şeref ve mertebeye yüceliğini dilenen ve talep edenden gizleme. Talep edene lütfumuzun hakikatlerini lütf ile söyle. “El açıp isteyen de sakın boş çevirmel!” (Duhâ 97/10) ayeti gereğince ondan esirgeme. Sırlarımızdan, nurlarımızdan, lütfumuzdan ve rahmetimizden sana aşikâr kılanlardan bir kısmını bizimle buluşmaya iştîyak duyanlara göster ve bizden sana olan söz ile bizi onlara sevdire. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü’l-Beyân*, C: III, s. 513.

(17) اگرچه باده پرستیم مست آن جامیم

اگرچه اشتر مستیم در قطار تویم

اگرچه مسافر شوقیم با تو همسفریم

اگر مجاور عشقیم درد یار تویم

(18) هزار سجده اگر آوریم می دانیم

که بی شفاعت عرفان گناهکار تویم

حبیب گفت به قاسم که در سرای وجود

²¹⁹⁶ بهر غمی که فرستیم غمگسار تویم

(19) Hâşıl-ı kelâm ey kerîmân u muhşinân ve mürşidân-ı sâlikân ve münfikân-ı sâ 'ilân ve müşfikân-ı gedâyân!

چون گدا آینه جودست هان

Çünkü gedâ-yı (20) bî-nevâlar cûd u mekremet ve irşâd u hîdâyet ve luţf u 'inâyet mir'âtîdür. İmdi zinhâr luţf idüp âyîne üzerine dem urma ki

(2748/2786) دَم بَوَد بر روى آينه زيان

(21) nefes vech-i mir'âta ziyân olur. Ya'nî nefes âyîneye jeng u keder götürüp şafvetini izâle ider. Kezâlik mecâlî-i 'atıyyât olan gedâlardan aşhâb-ı (22) 'atâyâ men'-i 'atâ iderlerse mir'ât-ı cûd olan gedâların kalbini mükedder idüp cemâl-i cûd nümâyân olmaz. Cûd u sehâ ve infâk u 'atâ ve îşâr u hibenüñ (23) merâtibi ve ehlinüñ dahı mertebeleri işbu hâlife-i Bağdâd'ın hikâyesinüñ mebd'e'inden evvel vâkı' olan مُنْفِیْ خَلْفًا diyü du'a iden (24) tefsîr-i du'a-yı ân dü ferîşte beyânında mufaşşal ve meşrûh zıkr olunmağla²¹⁹⁷ tekrâra ihtiyâc kalmamışdır. el-Hâşıl hibe vü 'atıyye i'vâz u iğrâzdan (25) hâlişa vü keşîre olsa o maķûle şâhib-i 'atâyâ cevâd ve yâhud vehhâb tesmiyye olunur. Pes²¹⁹⁸ لَا لِعَرْصٍ وَلَا لِعَرْصٍ cûd u sehâ ve mevhibe vü 'atâ (26) Hâķķ'dan ğayrıda taşavvur olunmaķ olmaz. Zîrâ ol Vehhâb-ı

²¹⁹⁶ Gel, gel ki biz fakirleriz, senin ayağının tozuyuz. Daima senin süzgün gözlerinin şarabı ile sarhoşuz. Her ne kadar biz şaraba tapanlar isek de biz o kadehin sarhoşlarıyız. Her ne kadar sarhoş develer isek de biz senin kervanındayız. Her ne kadar şevk yolcusu isek de seninle yol arkadaşınız. Aşka komşusu isek de senin sevgilinin derdindeyiz. Binlerce kez secde etmiş isek de marifetin şefâati olmaksızın senin günahkârların olduğumuzu biliyoruz. Sevgili Kâsım'a dedi ki: Biz varlık sarayında gönderdiğimiz bir gam için seni teselli ediniz. Kâsım-ı Envâr, **Külliyât-ı Kâsım-ı Envâr**, s. 229.

²¹⁹⁷ bkz. Sarı Abdullah Efendi, **Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî**, Fazıl Ahmed Paşa, nr. 740, vr. 229a-230a.

²¹⁹⁸ Ne arz için ne garaz için (hâcet olmaksızın).

muṭlaḳ her muḥtācuñ iḥtiyācı olan ḥavāyicin min-ḡayri ‘ivażin ve bilā-ḡarażin baḡş u ‘aṭā idüp (27) belki ol pādişāh-ı vehhāb luṭf u keremi bī-ḡisāb bir müsebbibü’l-esbābdur ki

آن یکی جودش گدا آرد بدید

Ḥaḳḳ sübhānehū ve te‘ālānuñ bir nev‘-i cūdı (28) muḥtāc u gedā bir bölük ‘ibādını ‘ademden vücuda getirür.

(2749/2787) و آن دگر بخشد گدایان را مزید

Ve Ḥaḳḳ sübhānehū ve te‘ālānuñ bir nev‘-i cūd u ‘aṭāsı gedālara (29) mezīd-i ni‘met ü devlet ü fazīlet baḡışlar. Ya‘nī Ḥaẓret-i Ḥaḳḳ ve Feyyāz-ı Muṭlaḳ cūd-ı aḳdesiyle ‘ibādını icād idüp nuṭḳ-ı zebān ve a‘ṭā-yı imān ile (30) ḳalblerini maḡall-i tecellī ve ‘aḳıllarını maḡall-i ma‘ārif ve nefislerini maḳām-ı ḡavāṭır ve sem‘ u başar ve cevāriḡ-i ḡissiyyenüñ cümlesine ḡareket virüp mertebe-i iftiḳāra (31) getirür. Ve bu vechile olan iḥtiyācların dergāh-ı kibriyāsına ‘arż itdürüp cūd-ı muḳaddesiyle biz faḳīr u muḥtāclara bi-ḳaderi’l-isti‘dād ziyādelük (32) hibe idüp a‘māl-i şāliḡa ve ef‘āl-i ḡasene ‘aṭā itmekle derekāt-ı ṭab‘dan necāt virüp ‘ālem-i melekūt ve maḳām-ı ceberūta irtikā itdirür. Ve ‘arā’is-i (33) cemālinden i‘ṭā-yı ‘ışḳ u maḡabbet ile keşf-i ḡücübāt idüp evc-i derecāt-ı vahdete i‘tilā müyesser ider. Ve bi’l-cümle luṭf u ‘aṭāsına nihāyet olmayup (34) eḡer iḥtiyāc ve eḡer ‘aṭā ol Vehhāb u Rezzāḳ’uñ cūd u iḡsānidur. Ḥāḳānī:

Mutaşarrıf odur eşyāya tamām

Ne ḡavāşş arada hergiz ne ‘avām

(35) Kemter iḡsānı sa‘ādet tācı

Tācdārān-ı cihān muḥtācı

Feyż-i in‘āmı ḳomaz kimseyi aç

Ol müberrā aña dünyā muḥtāc

(36) Anı idrāk idemez derk-i fuḡūl

İremez ḳudretine fehm u ‘uḳūl

Keyf u kemminde uzatma suḡanı

Ḥāşılı kendü bilür kendüsini

(37) Baħr-ı efkâra düşüp çekme emek

Nükte-i çün ü çerâdan el çek

Oldılar ketm-i ‘ademden mevcūd

Bu kadar mülk ü melek buldı vücūd

(38) Yâ ilâhî keremüñ mebzûl it

‘Özrin üftâdelerüñ maqbûl it

‘Âlimü’s-sırrı hafıyyât-ı cihân

Vâkıf-ı cümle-i zerrât-ı nihân

(39) Kılma derd ehlini ey ferd-i şamed

Heybet-i رَدِّدُتْ ile redd²¹⁹⁹

Haberde vârid olmuştur ki bir gün Mūsâ-yı Kelîmullâh ‘aleyhisselâm (40) Hâkķ’ıla mükâlemede iken eyitdi: “İlâhî Tevrât’da ümmetden bir tã’ifeyi ²²⁰⁰أَنَاجِلُهُمْ فِي صُدُورِهِمْ diyü vaşf idüp bundan mâ‘adâ katı çok hışâl-ı (41) hamîdelerin medh u ta‘dâd buyurmuşsin. ‘Acabâ anlar kimüñ ümmeti ve ne maķûle şâhib-i devletlerdür?” didükde Hâkķ sübhânehü ve te‘âlâ: Yâ Mūsâ! Anlar [295^b] (1) habîbüm Muhammedü’l-Muştafâ şallallâhu ‘aleyhi vesellemüñ ümmet-i bâ-şafâsıdır diyüp tekrâr-ı medh u şenâ buyurdu. Hâzret-i Mūsâ ‘aleyhisselâm anlaruñ likâsına (2) müştâķ olup “İlâhî, anları görsem olmaz mı?” didi. Hâkķ celle ve ‘alâ daķı “Yâ Mūsâ sen dünyâda anları görmezsin. Velâkin dilerseñ âvâzlarını saña (3) işitdüreyüm.” diyüp aşlâb-ı âbâ vü ecdâdda meknûze olan zerrât-ı eşbâh-ı ümmet-i Muhammed ‘aleyhisselâma “Yâ ümmet-i Muhammed!” diyü hıṭâb u nidâ itdükde (4) cümle zerrât-ı mü‘minîn “Lebbeyke Rabbenâ!” didiler. Tekrâr Hâkķ te‘âlâ ervâh-ı mü‘minîne iltifât ile nidâ idüp “Size murâdâtunuñzı dilemezden evvel virdüm (5) ve zellâtuñuzı benden mağfîret taleb itmedin mağfîret eyledüm.” diyü iğrâz u ikrâm idüp ve muḥâṭaba-i mezkûreyi Mūsâ ‘aleyhisselâma işitdürdi. Kâsım (6):

به حق صحبت دیرین مرا مران به خجالت
به آستین ملالت ز آستان کمال

²¹⁹⁹ Hakanî Mehmet Bey, **Hilye-i Saadet**, s. 26-36.

²²⁰⁰ Onların incilleri kalplerindedir.

دلم به غیر جناب تو هیچ جای ندارد
به حق شام فراق به حق صبح وصال

(7) به خود نیامدم ای جان به قرب حضرت جانان
مرا به حسن دلال تو عشق کرد دلالت

اگر نه عون تو باشد چگونه راه برد دل
به آسمان هدایت ز آستان ضلالت

(8) به روز حشر که عرض گناه خسته دلانست

گناه قاسم مسکین به لطف تست حواله²²⁰¹

İmdi ey gedā vü miskîn! Hâḵk celle ve ‘alānuñ luṭf-ı ezeli ve ‘aṭā-yı lem-yezelisi (9)

ma‘ lūmuñ olduysa ber-feḥvā-yı²²⁰² وَاللّٰهُ الْغَنِيُّ وَأَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ

پس گدایان آینه جود حق اند

pes gedālar cūd-ı Hūdā’nuñ merāyāsıdır.

(2750/2788) وَأَنْكَ بِحَقِّكَ جُودٍ مُّطْلَقٍ

(10) Ve şol fuḳarā ki tecelliyāt-ı zāt ile maḥv-ı vüçūd-ı mevḥūm idüp bi-külliyetihî

‘adem-i maḥẓ mertebesine nā’il ve²²⁰³ إِذَا تَمَّ الْفَقْرُ فَهُوَ اللَّهُ derecesine vāşıl olmışlardır. (11)

Anlar āyine olmaḳ mertebesinden geḳüp bilā-ma‘ iyyet ü işneyniyyet cūd-ı muṭlaḳ ve

vaḥdet-i Hâḵk’da müstaḡraḳ olmışlardır. el-Hāşıl gedā vü faḳîr diyü vaş olınan (12)

ḥavāyic-i dūnyāvīye ‘arz-ı ihtiyāc iden dūn-himmetler olmayup belki ihtiyācları

cezebāt-ı rabbāniyye ṭulū‘una ve ḥubb-ı zātīnūñ zuḥūruna olup Hâḵ’dan ḡayrı (13)

dūnyā vü āḫiretde bir murādı olmayan ‘aşīḳān-ı ilāhīdür. Velākin bunlar daḡı iki

fırḳadur. Bir fırḳası henüz vāşıta ve mürşide muḥtāc olup (14) ve yāḥud tecellī-i şifāt

u zāta bi-ḥasebi’t-te’şîr ve’t-te’essür ḳalbi mir’āt düşüp bir mir’āt bir daḡı tecellī-i

i‘tibārī nev‘-i mā ikilikden ḡālī degüldür. (15) Ve bir zümre daḡı mir’āt ve tecelliyāt

ve zāhir ve maẓhar ḳaydlarından geḳüp evcāt-ı vaḥdete irtikā itmekle bunlar cūd-ı

²²⁰¹ Kadim sohbetimizin hakkı için beni utanç içinde bırakma. Melalinin eşliğinden kemalinin eşğine ilet. Kalbimin senin katından başka hiçbir yeri yok. Ayrılık gecesinin ve kavuşma sabahının hakkı için bu böyledir. Ey can! Ben cananın yakınına kendi kendime gelmedim, bana senin güzellik tellalın olan aşk kılavuzluk etti. Eğer senin yardımın olmasaydı kalp dalalet eşliğinden hidayet göğüne nasıl yol alırdı? Hasta gönüllerin günahlarının sunulduğu kıyamet gününde miskin Kâsım’ın günahını senin lutfuna havale ettim. Kâsım-ı Envâr, **Külliyât-ı Kâsım-ı Envâr**, s. 105.

²²⁰² “Allah zengindir, siz ise yoksulsunuz.” Muhammed 47/38.

²²⁰³ Fakirlik tamam olduğunda o Allah’tır.

mutlak ve vahdet-i mahza deryāsına (16) ğarkalardur. Ve vücūd-ı bih-būdları
‘ibādu’llāha rahmetdür. Kāsım:

ای مظهر جمال تو مرآت کاینات
وی جنبش صفات تو از مقتضای ذات

(17) هر جا که هست لمعه نور تو لامع است
گر کنج صومعه است و گر دیر سومنات

هر صورتی تعین خاصیت در وجود
محوس نام غیر و نشان تعینات

(18) زنهار ذکر غیر دگر بر زبان مران
صاحب دلان به غیر نکردند التفات²²⁰⁴

İmdi ey t̄alib-i Hakk ve rāġib-ı ‘ışk-ı mutlak!

وآنک جز این دوست او خود مرده ایست

(19) Ol fakīr u gedā ki bu iki fırkanuñ ğayrı ola ya‘nī el-fakīr ilallāh ve fānī fillāh
olmayup meyl ü maḥabbet ve fakr u ḥāceti dūnyā içün ola ol ḥod (20) mürde vü
efsürde vü pejmürdedür.

(2751/2789) او برین در نیست نقش پرده ایست

Ol bu kapuda degüldür naqş-ı perdedür. Ya‘nī tarīk-i merdān-ı Hudā’ya sālīk
olmayup (21) o maḥulenüñ şekli insān ise daḥı naqş-ı perde mānendi bī-ma‘nā ve
vücūd u ‘ademi müsāvidür. Kāsım:

چند ازین افسانه های خاک و آب
(22) در طلب داری رخ از دریا متاب

چند گردی کوه و صحرا در هوس
پیش "هو" آ "إِنَّهُ حُسْنُ الْمَاءِ"

چون حجاب خود تویی بگذر ز خود
(23) تا ببینی روی او را بی حجاب

²²⁰⁴ Ey cemalının mazharı kainat aynası olan ve ey sıfatlarının coşkusu zatının gereği olan! Her neresi
varsa orada senin nurunun parıltısı vardır. İster kilise köşesi olsun ister puthane. Her suretin varlıkta
özel bir taayyünü vardır. Gayrın adı ve taayyünlerin alameti yokluktur. Dikkat et, Allah’tan başkasının
zikrini artık dilinden uzaklaştı. Kalp sahipleri başkasına iltifat etmezler. Kāsım-ı Envâr, **Külliyât-ı
Kāsım-ı Envâr**, s. 27-28. Bu şiirin son beyti Kāsım-ı Envâr divanında bir sonraki gazelde yer
almaktadır.

با تو چون گویم چه گویم ای عزیز
موج دریا را ندانی از سراب

رهروان رفتند ره را راستی
(24) تو چنین خوش خفته در ظل سحاب²²⁰⁵

[Ser-i Suḥan]

فرق میان آن که درویش است به خدا و تشنه خدا و میان آن که درویش است از خدا و تشنه غیر است

(25) Ol kimesnenüñ meyânını fark u temyîz beyânındadır ki Hudâ'ya dervîş ve teşne-i 'ışk-ı Hudâ'dur. Ve ol kimesnenüñ beynini fark itmek beyânındadır ki Hudâ'dan fakîr (26) ve ḥubb-ı ilâhîden ğayra teşnedür. Ya' nî ḳalbi fikr-i mâsivâ ile müşevveş ü mükedder ve tûl-i emel ve ümniye-i fâniye ile ac u muhtâc ve ḥubb-ı ilâhîden ḥâlî bir müflis (27) ü 'ânîdür.

نقش درویش است او نی اهل جان

Hudâ'dan ğayra dervîş olan kimesne hemân naqş-ı dervîşdür. Ol ehl-i cân degüldür. Ya' nî taġyîr-i şekl idüp (28) şûret-i fakrda görüldüğü 'âşîkân-ı ilâhî ve dervîşân-ı sübhânî gibi ḥubb-ı rabbânî kendüleri iki cihândan fâriğ kılmagla 'ışk-ı Hudâ ile ḥayât-ı (29) ebedî bulup dünyâ vü 'uḳbâya nazar itmeyen şâdıḳlar gibi degüldür. Hemân dîvârda yazılan dervîş naqşı gibidür ki bî-rûḥdur. Ve ba' zı nüsaḥda (30) cân yerine ehl-i nân yazılmışdur. Bu taḳdîrce ma' nâ girü evveli mutaẓammın olur. Ya' nî mücerred dervîş naqşıdır yohsa gerçekten nâna lâıyık (31) ve iḥsân u 'aṭâya müsteḥaḳḳ olan şûret-i bâ-rûḥ degüldür. el-Hâşıl cânı yokdur. İmdi

(2752/2790) نقش سگ را تو مینداز استخوان

cesed-i bî-rûḥ olan kelbün (32) naqşına sen üstüḥ'ân atma. Zîrâ loḳma tenâvülüne ḥayât lâzımdur. Ol ise cemâddur. Pes cemâda üstüḥ'ân atmak beyhüdedür. Ya' nî nûr-ı îmân ve zevḳ-i (33) 'irfândan ḥâlî olan her fakr şûretinde ve dervîş naqşında olana lillâh bir nesne iḥsân ideyüm dime. Zîrâ ol şadaḳa vü iḥsân maḥallinde (34)

²²⁰⁵ Niceye dek bu su ve toprağın hikâyelerinden söz edeceksin? Talepkâr olmada deryadan yüz çevirme. Ne vakte dek hevesin peşinde dağ ve çöl dolaşacaksın? “O”nun huzuruna gel “O varılacak ne güzel bir sondur.” Sen kendin bir perde olduğun için kendinden geç de onun yüzünü perdesiz bir biçimde görebilesin. Ey aziz, seninle nasıl konuşayım, neyi konuşayım? Sen deryanın dalgasını serapdan ayırt etmeyi bilmiyorsun. Yol göstericiler yolu doğru bir biçimde gittiler, sen ise bulutun gölgesi altında öylece uyuyup kalmışsın. Kâsım-ı Envâr, **Külliyât-ı Kâsım-ı Envâr**, s. 23.

vākı[‘] olmayup hemān kilāb şüretini yazdukları nakşa nān u üstüh^vān virmiş gibi zāyi[‘] u telef olur diyü tenbîh buyururlar. Ve bu ma[‘]nāya (35) dağı işâret buyururlar ki mādām ki şüret-i faqrda ve hey[’]et-i dervîşānda görinen kimesnelerde taleb-i [‘]ışk-ı Hūdā ve cüst ü cūy-ı [‘]irfān u ikān olmaya (36) anlaruñ şuver-i zāhirelerine aldanup maḥabbet u [‘]ışkdan ve vaḥdet-i Hākḫ[‘]dan söz açma. Zīrā anlaruñ şüreti insān velākin ḥaḫīkatleri (37) tālib-i cīfe olan kelb şüretidür. Beyt:

به نادانان مگو سِرِّ حقایق

که هر گوشى سخن را نیست لایق²²⁰⁶

Aña binā[’]en tağyīr-i şekl li-ecli[’]l-ekl idüp (38)

فقر لقمه دارد او نه فقر حق

ol telbīs-i loḫma faqrını tutar, Hākḫ faqrını tutmaz. İmdi bī-faqr u temyīz ve bī-fehm ü iz[‘]ān olmayup

(2753/2791) پیشِ نقشِ مرده‌ای کم نه طَبَق

(39) nakş-ı mürde öñüne sen ṭabaḫ ḳoma. el-Hāşıl göñül ḥālinden ve keyfiyyet-i raḫīḫ-i faqrden efsürde vü ḥālī olan nakş-ı mürdenüñ öñüne eger ni[‘]am-ı (40) zāhire ve eger ni[‘]am-ı bāṭınadan bir şey ḳoma. Zīrā ikisine dağı zulm itmiş olursun. Aña binā[‘]en kendüde nūr-ı maḥabbet ve [‘]ışk u cezbeden ḥāşıl olan (41) keyfiyyet u ḥarāret yokdur ki ol ni[‘]meti kendüde olan nūra vāşıl idüp mün[‘]imine şükr ide. Ve ni[‘]met dağı elḥamdüllillāh şöyle bir faqr-ı ḥaḫīḫī [296^a] (1) şāḫibine mülḥaḫ ki ben dağı ol nūra ġarḫ u mülḥāḫ oldum diyü lisān-ı ḥāl ile saña du[‘]ā ḳıla. Belki ol ni[‘]meti isrāf u izā[‘]a itmekle sen dağı müsrif (2) ü mübezzir olursun. Pes²²⁰⁷ لَا خَيْرَ فِي السَّرَفِ maẓmūnınca o maḫūlenüñ öñüne sofrā ḳomaḫ lāyık olmaz. Ve kezālīk teşne-leb-i şarāb-ı [‘]ışk ve faḫīr-i Hākḫ olmayup (3) [‘]aşık-ı loḫma vü nān olanuñ pīş-i sem[‘]ine [‘]ilm ü ḫikmet ile mālāmāl ṭabaḫ-ı nuṭḳı ḳoma ki²²⁰⁸ لَا تُعْطُوا الْحِكْمَةَ إِلَّا [غَيْرِ] أَهْلِهَا فَتَظْلِمُوْهَا nehyi ile [‘]amel idüp yok yere (4) sözüñ telef itme. *Sūbhā*-i Cāmī:

در نمازت چه شد از پشت خم است

چون ترا قبله همت شکم است

²²⁰⁶ Hakikat sırrını cahillere söyleme. Çünkü her kulak bu sözü duymaya layık değildir. Kâsım-ı Envâr, *Külliyyât-ı Kâsım-ı Envâr*, s. 190.

²²⁰⁷ İsrafta hayır yoktur.

²²⁰⁸ “Hikmeti ehlinden başkasına vermeyin çünkü ona zulmeder.” bkz. Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, C: II, s. 373, nr. 3124.

می کشی خرقهٔ پشمینه به دوش
(5) می کنی گوشهٔ فش در بن گوش

باشد این‌ها همه دعوی یعنی
صوفی وقتم و صاحب معنی

تافتد ساده دلی در دامت
(6) طعمهٔ چاشت دهد یا شامت

بهر تو سفره و خوان آراید
شربت و میوه بر آن افزاید

تف برین صورت و سیرت که تراست
(7) تف برین عقل و بصیرت که تراست

این نه صوفی گری و درویشیست
نامسلمانی و کافر کیشیست

نفس را حلقهٔ حلقوم بری
(8) چه کزین زقه ز قوم خوری

دزدی و راهزنی بهتر ازین
کفن از مرده کنی بهتر ازین²²⁰⁹

el-Hāşıl

ماهی خاکی بود درویش نان

(9) nan u loğma dervîşi semek-i berrî didükleri sağanķūr ile müsemmā ve müte‘ārîf olan bir hayvān-ı hākî gibi²²¹⁰ olur.

²²⁰⁹ Namazda belinin bükülmesinden ne elde ettin? Çünkü senin için himmet kıblesi midedir. Yün hırkayı giyip sarığının püskülünü kulağının ardından sarkıtıyorsun. Bunlar hep senin, zamanın sufisiyim ve mana ehliyim, diye yaptığın iddialardır. Böylece senin tuzağına kalbi saf biri düşüverir de ya kahvaltını verir veya akşam yemeğini. Senin için sofrayı kurup donatır. O sofraya şerbet ve meyve ekler. Senin bu suret ve siretine yazıklar olsun! Senin bu akıl ve basiretine yazıklar olsun! Bu sufilik ve dervişlik değil; İslâm dışılık ve kâfirliktir. Nefsin boğazını kesmen, zakkum zokasını yutman bundan iyidir. Hırsızlık ve yol kesicilik bundan iyidir. Ölüden kefen çalman bundan iyidir. Câmî, “Subhatü’l-Ebrâr”, **Mesnevî-i Heft Evreng**, s. 487-488. Tercüme için bkz. Molla Câmî, **İyilerin Tesbîhi: Subhatü’l-Ebrâr**, s. 111-113. Ayrıca bkz. Gök, “Şem‘î Şem‘ullâh ve Şerh-i Subhatü’l-Ebrâr’ı”, s. 496-501.

²²¹⁰ Cevrî nüshasında “bir hayvān gibi hālî” şeklinde yazılan ibarenin Âtîf Efendi nüshasındaki “bir hayvān-ı hākî gibi olur” şeklindeki yazımı anlam açısından daha uygun görünmektedir. bkz. Sarı Abdullah, **Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî**, Âtîf Efendi, C: III, vr. 97a.

(2754/2792) شکل ماهی لیک از دریا رمان

(10) Gerçi ol hayvân semek-sîmâ ve mâhî-likâdur velâkin deryâdan ürkücü ve nefret idicidür. Zîrâ deryâya girse helâk olur. Kezâlik loğma vü nân için (11) dervîş şekline giren denîler dağı gerçi ziy-i fuğarâ ve şûret-i aşdîkâ vü aşfîyâya temeşşül itmişlerdür velâkin kıble-i himmeti lût u nân olup sâde dillerüñ (12) sofre vü h'ânına dâm-ı tezvîr kırmışlardır. Deryâ-yı 'ışk-ı ahâdiyyet mâhîleri olan erbâb-ı maḥabbet gibi olmayup baḥr-ı ma'rifetden remân u girîzânlardır. (13)

مرغ خانه ست او نه سیمرغ هوا

Ol dervîş fi'l-mişl murğ-ı ḥânedür. Sîmurğ-ı hevâ degüldür. Ya' nî ḥânelerde mezbele eşici tavuk ve kaz gibi bunlar dağı (14) mezbele-i dünyâda müzaḥrafât-ı ṭabî' iyye ile âlûde olup sîmurğ-ı hevâ gibi cevî-i hevâ-yı melekûta pervâza kâdir olmazlar. Ve ḥubûbât-ı maḥabbet tenâvül itmeyüp (15)

(2755/2793) لوت نوشد او ننوشد از خدا

ol faḳîr-i pür-tezvîr ârzü-yı ten-perverî ve iştiḥâ ve hırşıla lût nûş ider. Ḥudâ'dan bâde-i 'ışk u maḥabbet (16) nûş itmez ḥamr-ı maḥabbeti nice nûş eylesin ki ṭâlib-i Ḥaḳḳ olmayup belki

عاشقِ حقست او بهرِ نوال

Ḥaḳḳ'a nevâleden ötüri 'âşîkdur ve illâ fî-nefsi'l-emr (17)

(2756/2794) نیست جاننش عاشقِ حُسن و جمال

anuñ cānı Ḥaḳḳ celle ve 'alānuñ ḥüsn-i bî-bahâ ve cemâl-i bî-hemtâsına 'âşîk degüldür. Tâ' iyyetü Muḥyiddîn 'Arabî (18):

فَلَا يَخْدَعَنَّكَ الْكَوْنُ مِمَّا رَأَيْتَهُ
وَإِنْ كَانَ فِي الْأَكْوَانِ أَعْظَمُ فِتْنَةٍ²²¹¹

أَتَرْضَى بَغْيَ اللَّهِ فِي الْقَلْبِ سَاكِنًا
أَلَمْ تَدْرِ أَنَّ الْقَلْبَ أَشْرَفُ مُضْغَةٍ²²¹²

(19) أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ الْقَلْبَ إِنْ كَانَ طَاهِرًا
يَسَعُ فِيهِ مَنْ قَدْ جَلَّ عَنْ كُلِّ شَبْهَةٍ

²²¹¹ Var olanlarda fitnelerin en büyüğü bulunsa bile görmüş olduğun bu var oluş seni tuzağa çekmez.. Abdullah Efendi el-Bosnevî el-Bayrâmî, **Kurretü Aynî's-Şühûd ve Mir'âtü Arâisi Maâniye'l-Gaybi ve'l-Cûd**, thk. Emîn Yûsuf Avde, Beyrut, Âlemü'l-Kütübi'l-Hadîs, 2015, s. 341-342, b. 274.

²²¹² Kalbinde Allah'tan başkası ile sükunet üzere hoşnutluk mu duyuyorsun? Bilmez misin ki kalp en şerefli parçadır. Abdullah el-Bosnevî, **Kurretü Aynî's-Şühûd**, s. 418, b. 346.

تَعَوَّضْتُ عَنْ حَقِّ بَرْخَرِبٍ بِاطِلٍ
لَقَدْ حُرْتُ، يَا مَعْبُوءُ، أَحْسَرَ صَفْقَةً²²¹³

(20) وَطَالِبٍ غَيْرِ اللَّهِ فِي الْأَرْضِ كُلِّهَا
كَطَالِبٍ مَاءٍ مِنْ سَرَابٍ بِقِيَعَةٍ²²¹⁴

فَرَفُضُ السَّوَى فَرَضٌ عَلَى الْقَوْمِ رَفْضَةٌ
وَكُلُّ كَمَالٍ فِي اتِّبَاعِ الْفَرِيطَةِ²²¹⁵

(21) Āh ey tālib-i derd-i ilāh! Bu beyt-i şerîfde aña dahı tenbîh vardır ki farazâ bir dervîş riyâ vü süm‘adan ötürî dervîş olmayup şevâb-ı (22) âhîret ve izdiyâd-ı ni‘am-ı cennet içün fakr ihtiyâr eylemiş olsa ‘âşîkân-ı şâdîkân katında ol dahı dervîş-i Hakk olmayup dervîş-i cennet (23) ve ‘âşîk-ı devlet ü ni‘metdür. Hakkâ ki cennet dahı ‘âşîkân-ı cemâl-i ilâhîye göre bî-kadr u kıymetdür. Şî‘r:

هر دلی در دو جهان چشم و چراغی دارد
(24) دل ما از دو جهان بی تو فراغی دارد

برساند دل و جان را به مقامات وصال
هر که از عشق درین راه چراغی دارد²²¹⁶

Ammâ nevâl-i cennet ve şevâb-ı âhîrete (25) ‘âşîk olan ebrâra dahı su’âl olınsa ‘âşîk-ı Hakk ve ihsâna ahrâ vü elyak bizüz dirler. Velâkin ‘âşîk-ı bî-ğarâr Mevlânâ Hüdâvendigâr cevâb (26) virüp buyururlar ki:

گر توهم می کند او عشق ذات

Eğerçi ‘âşîk-ı cennât olan kendüyi ‘âşîk-ı zât tevehhüm ider velâkin

(2757/2795) ذات نبود و هم آسما و صفات

(27) anuñ ‘ışkı hubb-ı zât olmaz. Belki esmâ vü şîfâtı idrâk eylemek ‘ışkıdır. Vehmüñ ta‘rîfî insânuñ şol kuvvet-i cismâniyyesinden ‘ibâretdür ki mağallî (28)

²²¹³ Bilmez misin ki kalp temiz olduğunda bütün benzerliklerden yüce olan zat ona sığmış olur. Hakk’ın yerine batıl bir süsü satın aldın. Ey aldanmış olan kişi, böyle yapmakla en hüsrana uğratacak bir alışveriş yapmış oldun. Abdullah el-Bosnevî, **Kurretü Aynî’s-Şühûd**, s. 420, b. 348.

²²¹⁴ Yeryüzünde Allah’tan başkasını talep eden her kimse geniş bir çölde gördüğü seraptan su talep eden kişi gibidir. Abdullah el-Bosnevî, **Kurretü Aynî’s-Şühûd**, s. 468-469, b. 436.

²²¹⁵ Masivayı reddetmek bu topluluk üzerine kat’î bir farzdır. Kemalın her türlü farza ittiba etmektir. Abdullah el-Bosnevî, **Kurretü Aynî’s-Şühûd**, s. 344, b. 279.

²²¹⁶ Her bir kalp iki âlemde de göz ve ışığa sahiptir. Bizim kalbimiz sensiz iki cihandan da fâriğdir. Bu yolda aşktan bir چراغی olan kişinin kalbini ve ruhunu kavuşma makamlarına ulaştırır. Kâsım-ı Envâr, **Külliyât-ı Kâsım-ı Envâr**, s. 117.

dimāguñ āhir-i tecvif evsaında olup maḥsūsāta mütā‘allıka olan ma‘ānī-i cüz’iyyeyi idrāk ol vehmüñ şānındandır. Meşelā Zeyd’üñ şecā‘at (29) ve seḥāvet ve Bekr’üñ maḥabbet ve ‘adāvetini idrāk iden vehmdür. Ve kuvā-yı cismāniyyenüñ cümlesine ḥükümet idüp ‘aql kuvā-yı ‘akliyyeyi bi-eserihā istiḥdām (30) itdügi gibi vehm daḥı kuvā-yı cismāniyyeyi istiḥdām ider. Fe-ammā ğāliben idrākinde ğalaṭ idüp siyyemā umūr-ı ğayr-ı maḥsūsātta olan idrāki (31) ekşer-i ğalaṭ olmağla aña vehmiyyāt ve każāyā-yı kāzibe dirler. Meşelā esmā vü şıfāta ‘āşık olan kendüyi māverā-yı ‘aql u vehmde olan (32) zāt-ı muḥaddese ‘āşıkum kıyās eyledügi gibi. el-Ḥāşıl Ḥazret-i Mevlānā buyururlar ki tecelliyāt-ı esmā vü şıfāta kanā‘at ve envā‘-ı ni‘am-ı cennet ve şevāb-ı āḥiret (33) içün şıfāt u esmāya ‘āşık olan kendüyi ‘āşık-ı zāt-ı aḥadiyyet ve ğarīk-ı deryā-yı ḥubb-ı vaḥdet tevehhüm eylemek ğalaṭ-ı maḥz ve zann u ḥayāldür. (34) ‘Işk-ı zāt aña dirler ki esmā vü şıfāt ve ālā vü cennāt mülāḥaza olınmaşuz cezebāt-ı Ḥaḳḳ’dan dil-i āgāha nāgāh bir cezbe-i muḥrika gele ki meczūb-ı maṭlūb (35) daḥı neye uğraduğın bilmeyüp ve bir maḳşūdı olmayup farṭ-ı ḥubb-ı zātī kendüyi kendüden alup ne esmā vü şıfāt ve ne dūzaḥ u cennāt ve bi’l-cümle (36) nefis-i mükevvenāt mahv u izāle olup ‘ışk u ‘āşık u ma‘şūk ve ḥubb u ḥabīb u maḥbūb ḥücübātı ber-ṭaraf olup bī-ḳayd u ‘illet ve bī-ma‘iyyet ü işneyniyyet (37) ‘ışk-ı muṭlaḳ ve ḥubb-ı zāt-ı baḥt-ı Ḥaḳḳ ḳala. İbn ‘Arabī:

وَلَيْسَ جَمِيلٌ مِنْ بُيُوتَةٍ 2217 غَيْرَهَا
فَلَا تَنْتَسِبْ يَوْمًا إِلَى الثُّنُوءِ

(38) فَيَا مَعْشَرَ الْعُشَّاقِ مُوتُوا صَبَابَةً 2218
فَفِي مِثْلِ هَذَا مُنِيتِي بِمِثْلِي 2219

وَمَنْ مَاتَ فِيهَا وَهُوَ يَعْرِفُ قَدْرَهَا
فَذَلِكَ امْرُؤٌ قَدْ حَازَ كُلَّ غَنِيمَةٍ

(39) وَكُلُّ مَشُوقٍ لَوْ دَعَتْهُ لِمَوْتِهِ
أَجَابَ لِمَا قَالَتْ بِنَفْسٍ مُطِيعَةٍ

2217. بشينة: محبوبه

2218. الصباية: بالفتح شدة السوق

2219. Cemil için Büseyne’den başkası yoktur. Bir an bile bu konuda bir ikiliğe kendini nispet etmez. Ey aşıklar toplululuğu! Aşkınınızın çokluğundan ötürü ölün. Benim emelim böyle bir ölümdedir. Abdullah el-Bosnevî, *Kurretü Ayni’ş-Şühûd*, s. 286-287, b. 200-201.

وَإِنْ نَظَرْتُ يَوْمًا فَقِيرًا رَأَيْتُهُ
وَقَدْ حَازَ بِالتَّوْفِيقِ أَعْظَمَ ثَرْوَةٍ²²²⁰

(40) فَكَيْفَ يَكُونُ الْحَالُ فِيمَنْ أَحَبَّهَا
وَكُلَّ زَمَانٍ يَرْتَمِي فِي الْمَحَبَّةِ

فَيَا مَعْشَرَ الْخُلَاعِ جِدُّوا وَسَارِعُوا
إِلَى قَهْوَةِ لَيْسَتْ تُقَاسُ بِقَهْوَةٍ²²²¹

(41) فَكُلُّ إِنَاءٍ فِي الْوُجُودِ إِنَاءُهَا
فَأَيَّامُكَ يَوْمًا أَنْ تَمِيلَ لِمَرْجَةٍ²²²²

Âh ey ta‘ ayyünât-ı esmâ vü şıfât ve keşerât-ı mezâhir ile kendüyi zât-ı Hakk’a [296^b]
(1) ‘aşıkum tevehhüm eyleyen kimesne! Ne fâ’ide, ‘aql u vehm ile ‘ışk bilinmez.
Ve taşavvur u tahayyül ile tecelliyât-ı zât-ı ahadiyyet fehmi olunmaz. Aña binâ’ en ki

وَهُمْ مَخْلُوقَاتُ وَمَوْلُودُ أَمَدَسْت

(2) vehm hâdiş u maḥlûk u mevlûd gelmişdür. Fe-ammâ

(2758/2796) حق نراییدست او لم یولددست

Hakk celle ve ‘alâ kimseden toğmamışdır. Ahad u şamed ve lem-yelid ü lem-yüleddür. (3) Pes ‘uḳûl-ı hâdişe ve evhâm-ı muḥdeşe her neye ki ta‘alluḳ eylese hâdişât-ı ‘arız olan şey’ daḥı hâdişdür. Zîrâ kadîme hâdiş ‘arız olmaz (4) ve hâdiş kadîme lûşûka yol bulmaz. İmdi Hâzret-i Hakk ve Feyyâz-ı Muṭlak kadîm ve bâkî ve ‘umûmen ‘uḳûl u efhâm ve taşavvurât u evhâmuñ mücid (5) ü ḥalîḳıdır. Pes کُلُّ مَا

vefkınca هَجَسَ بِيَالِكَ وَخَطَرَ فِي خَيَالِكَ فَالَلَهُ وَرَاءَ ذَلِكَ²²²³

عاشق تصویر و وهم خویشتن

taşvîr ü taşavvura ve kendü (6) vehm ü tahayyülüne ‘aşık olan kimesne

(2759/2797) کئی بود از عاشقان ذوالمین

²²²⁰ Bu uğurda ölen onun kadrini bilir. Bu öyle bir kimsedir ki elde edilecek tüm ganimete sahip olmuştur. Eğer şevk saiki onu ölüme çağırırsa onun bu çağırısına itaatkâr bir nefis ile cevap verir. Eğer bir gün gördüğün bir fakire baksa servetlerin en büyüğü olan bir yardıma ermiş olur. Abdullah el-Bosnevî, **Kurretü Ayni’s-Şühûd**, s. 289-290, b. 205-206, 209.

²²²¹ Muhabbette her vakit bir yükseliş üzere iken sevdiği hakkında hâli nasıl olur? Ey nâlinlarını çıkaranlar! Çabalayın ve bir içeceğe koşun ki o başka bir içecek ile kıyaslanmaz. Abdullah el-Bosnevî, **Kurretü Ayni’s-Şühûd**, s. 292-293, b. 219, 222.

²²²² Varlıktaki her kap onun kabıdır. Böyle olmakla birlikte sen hiçbir zaman bir iç içe geçme olduğu fikrine meyl etme. Abdullah el-Bosnevî, **Kurretü’l-Ayni’s-Şühûd**, s. 296, b. 226.

²²²³ İçine gelen ve hayaline düşen her ne varsa Allah onun ötesindedir.

kaçan zü'l-minenu'llāhuñ 'āşıklarından olur. Ya' nî olamaz. Şi'r (7):

الْفَرْقُ بَيْنَ الْقَدِيمِ الذَّاتِ وَالْحَدَثِ
بَيْنَ الْمُنْكَرِ الْمُحْجُوبِ فِي الْجَدَثِ

فَاصْبِرْ عَلَيْهِ وَلَا تَحْفَلْ بِصَوْلَتِهِ
مَا دَامَ فِي عَالَمِ التَّقْيِيدِ بِالْخَبَثِ²²²⁴

(8) Pes Hâzret-i Mevlânâ'ya tâlibân-ı derd-i ilâhî olan 'āşıkân-ı şâdıkândan hâll-i eşkâl için su'âl vâkı' olup “Yâ Mevlânâ min-küllî'l-vücûh evlânâ! (9) 'İlm-i şerîf ve kalb-i laîfûne rûşendür ki bu fakîr u bî-çâre ve sevdâ-yı yâr ile âvâreler sâlik-i râh-ı tarîk-i maḥabbet ve rāğıb-ı zevk-ı 'ışk-ı ḥaḳîkat (10) olmuştuzdur. Velâkin tetâbu'-ı vehm u fikrden daḥı külliyyet ile ḥalâş olamayup seyr-i şıfâtta idügümüz daḥı bildüñ biz me'yûs olup tecellî-i zât (11) ve 'ışk-ı aḥadî mertebesine vişâlden kaṭ'-ı ümîd idelüm mi?” didüklerinde “Yok ümîdi kaṭ' itmeyesiz. Zîrâ

عاشقِ آن وَهُمْ اِگر صادق بُوَد

ol vehmüñ (12) 'āşıkı eger şâdık olursa

(2760/2798) آن مجاز او حقیقت کش بُوَد

ber-fehvâ-yı²²²⁵ اَلْمَجَازُ فَتَطْرُقُ الْحَقِيقَةُ mecâz anı ḥaḳîqate çeker.” Hâḳḳâ ki, beyt (13):

عشق مجازی به حقیقت قویست

جذبهُ صورت کشش معنویست²²²⁶

Ya' nî murâd sâlik-i gayr-ı meczûbdur ki sülûkı cezbisini taḳaddüm itmekle seyr-i esmâ (14) vü şıfât ḥâline gâlib olup ârzû-yı cennet ve ümniyye-i behişt-i nî' met bu mertebe aşḥâbına lâ-cerem gâlibdür. Ammâ vehminde şâdık olursa (15) ya' nî tâ'ât u 'ibādâtına riya karışdırmayup ve bu mertebeden a'lâ mertebe var idügi i'lâm olındukda baña lâzım degül câ'iz ki evvelki (16) yolum daḥı yetürem diyü rütbe-i a'lâdan yüz döndüricilerden olmayup medâric-i a'lâya irtikâ için himmetin bülend iderse bi-fazlî'llâh (17) eşnâ-yı sülûkünde cezbe-i Hâḳḳ gelüp deryâ-yı 'ışk

²²²⁴ Kadim olan zat ile hâdis olan arasındaki fark inkâr eden ve perdeli kalan kimseye mezarda aşikâr olur. Ona sabretmeye bak ve onun baskısını önemseme. Bu mukayyet alem içinde olduğun müddetçe şerli olan da var olacaktır. Şeyhu'l-Ekber, **Dîvânü İbni Arabî**, şrh.: Ahmed Hasan Bessac, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1971, s. 140.

²²²⁵ Mecaz hakikatin köprüsüdür.

²²²⁶ Mecazî aşk hakikatte güçlüdür. Suretin cezbesi (aynı zamanda) manevî bir çekiştir. *Mecmau'l-Fusahâ*'da bu şiir Hâşimî-yi Dihlevî isimli şaire atfedilmiştir. Şairin bir taraftan Şah Nimetullah'a bir taraftan da Kâsım-ı Envâr'a nisbeti olduğu kaydedilmiştir. Rızâ Kulıhan Hidâyet, **Mecmau'l-Fusahâ**, haz.: Muzâhir Musaffâ, Tahran, İntişârât-ı Emîr Kebîr, 1382/2003, II/1, s. 179-180.

temevvüc itmekle zāt-ı ahadiyyet tecellî eyledükde nūr-ı vaḥdet kendüyi kendüden alup ²²²⁷ رَهْبَةً مِّنْ تَارِكَ وَلَا رَغْبَةً فِي جَنَّتِكَ بَلْ لِّوَجْهِكَ الْكَرِيمِ ²²²⁷ diyenlerden olup, beyt:

تا مهر تو دیدیم ز ذرات گذشتیم

از جمله صفات از پی یک ذات گذشتیم ²²²⁸

(29) diyüp deryā-yı vaḥdete müstağraḳ ve sālik-i meczūb zümresine lāyık olur. Ve bir tāze yüzlü şāḥib-i cemālî sevmek ḳaṇṭara-i ḥaḳīḳatdūr dimek (20) vehminden ḳurtulup ḳaṇṭara-i ḥaḳīḳat olan mecāz ne maḳūle mecāz imiş bilür. Ḥāşıl-ı kelām mecāzuñ cāzib-i ḥaḳīḳat olmasında (21)

شرح می خواهد بیان این سخن

bu sözüñ beyānı şerḥ ister.

(2761/2799) لیک می ترسم ز أفهام کهن

Lākin köhne vü za‘īf olan efhām-ı ḥalḳdan ḳorḳarum ki (22) sırr-ı kelimātum fehm-i dūrüst ile iz‘ān itmeyüp kendüyi efkār-ı fāsīde ve ḥayālāt-ı kāsīdeye düşürüp ve mecāz cāzib-i ḥaḳīḳatdūr didügi (23) maḥbūb sevmegi ve civānlar ile ālüfte olmağı ḳıyās idüp ve ol sū-i ḥāl kendüyi ḥaḳīḳate ulaştırur tevehhümüyle envā‘-ı fesādı mürtekib (24) olup ehl-i cennet ve arzū-yı sa‘ādet-i āḥiret itmekden daḥı ḳalup Ḥaḳḳ’dan dūr ve bāb-ı raḥmetden mehcūr ola. Zīrā fehm-i dūrüst şāḥibi olmayan (25) nā-müsta‘idlerin

فهمهای کهنه کوتاه نظر

kūteh-naẓar olan köhne vü za‘īf fehmleri ḥātıra ḥuṭūr itmeyen

(2762/2800) صد خیال بد در آرد در فکر

(26) efkār-ı fāsīdesine şad ḥayāl-i bed getürür ve kendüyi ilḳā‘āt-ı şeyṭāniyye ve tesvīlāt-ı nefsanīyyede yetürür. Ve ‘ayn-ı vaḥdet-bīn şāḥibi olmamışdur ki, (27) beyt:

که جز او نیست در سرای وجود

به حقیقت کسی دگر موجود ²²²⁹

beyti anuñ ḥālî olup, beyt:

²²²⁷ Sana cehennemden korkusundan veya cennetin arzusundan dolayı ibadet etmedim. Bilakis senin vechin için ibadet ettim. Benzer rivayet için bkz. M. Nedim Tan, **Bir Dinî İdealin İfade Biçimleri: Râbia el-Adeviyye’den Kalanlar**, İstanbul, Pinhan Yayıncılık, 2020, s. 83.

²²²⁸ Senin güneşini gördüğümüzden beri zerrelere geçtik. Bir zat için bütün sıfatlardan geçtik. Mağribî, **Dîvân-ı Muhammed Şîrîn-i Mağribî**, s. 253.

²²²⁹ Hakikat bakımından varlık sarayında ondan başka bir mevcut yoktur. Mağribî, **Dîvân-ı Muhammed Şîrîn-i Mağribî**, s. 412.

روی خود دید در هزاران روی
(28) چون نظر کرد چشم او ز عیون

گاه وامق شد و گهی عذرا
2230 گاه لیلی شد گهی مجنون

mefhūmı ne ma‘ nādur? Dīde-i cānile (29) göre. Bu hālden haberi yogıken beşerıyyet-i şırfa ile ben daḥı böyle naẓar iderüm diyü murādāt-ı nefsine dürlü dürlü ḥıle ile fetvā almak ister. (30) Ve bāṭıl işi ḥaḳḳ diyü işlemek ister. İmdi fuhūm-ı ḥaḳḳ bu gūne köhne vü za‘ıf olduysa ḥayālāt-ı fāsıdeye düşmesünler diyü mecāz ne yüzden cāzib-i (31) ḥaḳīḳat olduğın tafşıl itmedüm buyururlar.

محرمی گو که تا بگویم راز
که حقیقت چگونه گشت مجاز

مستمع کس نبود تا شنود
2231 (32) زانکه او داشت قصّه‌های دراز

İmdi benüm cānum!

بِر سَمَاعِ رَاسِتِ هَر کَسِ چِیرِ نِیست
(2763/2801) لَقْمَةُ هَر مَرغِکِی انجیرِ نِیست

Fehm-i dürüst ü rāst istimā‘ına (33) herkes ḳādir u ḡālib degüldür. Her ḳuşcağızuñ loḳması incīr degüldür. Belki her murḡuñ loḳması havşalasına göredür. Şāhin loḳması ‘uşfūra olmaz. (34) Ve fil loḳmasın ḳarınca yimez. Kezālik keşf-i esrār daḥı her müstemi‘üñ isti‘dādına muvāfıḳ olmaz.

خاصّه مرغی مرده پوسیده

‘Ale’l-ḥuşuş bu mürde (35) ve çürümiş ḳuş ki

(2764/2802) پُرخیالی اعمی بی‌دیده

bir pür-ḥayāl ve dīdesüz bir a‘mā ola. Hāşıl-ı kelām nevāle için ‘āşık olan Ḥaḳḳ’a ‘āşıkum demek (36) şıdḳ olmamak ve tecelliyāt-ı esmā vü şıfāt ile mecālī-i keşerāt ḳaydına bend olan merd-i āzād ve ‘āşık-ı zāt olmaduğın bilmek ve mecāzda (37)

²²³⁰ Onun gözü aynlardan bakınca binlerce yüzde kendi yüzünü gördü. Bazen Vâmık oldu bazen Azrâ, bazen Leylâ oldu bazen Mecnûn. Mağribî, *Dîvân-ı Muhammed Şîrîn-i Mağribî*, s. 413.

²²³¹ Hakikatin niçin mecaz suretinde gözüktüğünün sırrını söyleyeyim diye bir ehil olanı söyle. Onun uzun hikâyeleri olduğunu duyuncaya kadar kimse ona kulak vermedi. Mağribî, *Dîvân-ı Muhammed Şîrîn-i Mağribî*, s. 216.

şādıku'l-vehm olanı bilāhıre ol mecāz ḥaḳīḳate ne vechile cezb itdūgin zevḳ eylemek her kesūñ kārı ve bunda olan nikāt u esrār (38) her gūşuñ sezāvārı degüldür. Göñülleri külliyyet ile Ḥaḳḳ'a meyl ve maḥabbetden ḳalmış ve dīde-i cānları a' mā olmış murğ-ı mürde vü pūsīde ve zulumāt-ı (39) evhām u taḥayyülāt ile 'uḳūl ü fuhūmı ṭolup nādīde olan dervīş-şūret ve dīv-sīretler nikāt-ı 'āşıkān-ı meczübānı niçe fehm ider. Sulṭān Veled (40):

آنکه عقلش ناقص است و پر خلل
کی رسد فهمش در اسرار ازل²²³²

İmdi ḥālî yine ḥāl ehli bilür. Yoḥsa zevḳ u ḥālden bī-behre ve 'āşık-ı (41) nān u sofrā olanlar bir şūret-i bī-ma' nā ve naḳş-ı bī-rūḥlardur. Öyle olsa

نقش ماهی را چه دریا و چه خاک

ḥayātدان 'ārī olan [297^a] (1) naḳş-ı māhiye deryā ne, ḥāk nedür? Ya' nī naḳş-ı māhī bī-rūḥ olan gibi dimāğ-ı bī-zevḳ ve dil-i bī-'ışḳlara şūret u ma' nā ve mecāz u ḥaḳīḳat dimek nedür? (2) Cümlesi anlaruñ yanında müsāvidür. Zīrā ikisinden daḥı bī-behre vü maḥrūmlardur. Ve kūdūrāt-ı cehl ve zulumāt-ı ṭab' ile anlaruñ ḳalbi tīre vü siyāh olmuştur. (3) Pes bir ḳalb ki ol mertebe muzlim u mükedder olduḳdan şoñra sevādı cibillî olup zenciye döner. Bu mertebeye varduḳdan şoñra

رنگ هندو را چه صابون و چه زاک (2765/2803)

(4) levn-i hindūya ḥod şabun ve siyāh boya nedür? Ya' nī ḳara yüzlüleri şabun ile muḥkem yumıssın ve yāḥud zāk sürmişsin ikisi daḥı (5) müsāvî olup siyāh-rūluḡı zātî olduḡı gibi ḳasvet-i ḳalbleri cibillî olanları gerekse şabun-ı irşād u naşīḥat ile yumıssın ve gerekse (6) zāk-i ızlāl ile boyamıssın ikisi daḥı birdür. Ve siyāh-rūlukları zātīdür. Nitekim Ḥazret-i Mevlānā *Meşnevî-i Şerīf* üñ bir maḥallinde daḥı buyururlar ki, *Meşnevî* (7):

زآنکه هر چیزی به ضد پیدا شود
بر سپیدی آن سیه رسوا شود

چون سیه شد دیگ پس تأثیر دود
بعد ازین بر وی که بیند زود زود

²²³² Akli eksik ve hayal ile dolu olanın anlayışı ezel sırlarına nasıl ersin? Sultan Veled, *İntihânâme*, s. 211.

(8) مرد آهنگر که او زنگی بود

دود را با روش همزنگی بود²²³³

Pes kem iyü yanında bilünür. Ve ğam u şādī ‘aql u idrāki olanuñ ma‘lūmı (9) olur.
Ve beyāz u sevādı bīnālar görür. Fe-ammā

نقش اگر غمگین نگاری بر ورق

varağ üzere nağşı eger ğamgīn nağş idesün

(2766/2804) او ندارد از غم و شادی سبق

(10) ol nağş ğam u şādiden sebağ ve ħaber tutmaz. Zīrā, mışra‘ :

Cāmı yokdur ölidür degül diri²²³⁴

صورتش غمگین و او فارغ از آن

Nağkāş ol şūreti ğamgīn (11) nağş itmekle şūret-i nağş ğamgīn velākin ğamdan
fāriğdür. Ve eger nağkāş şūret-i ħandān nağş iderse

(2767/2805) صورتش خندان و او زان بی نشان

(12) nağşuñ şūreti ħandāndur. Ve ol ħandeden bī-nişāndur. Kezālik zevk u vīdān ve
‘ilm u ‘irfān şāḥibi olmayan nağş-şūretler ve dervīş-i (13) sofra vü nān olan bī-
ḥamiyyetler eger şūretlerini nağş-ı libās ile düzüp şūfiyāne gezerler ve ke’ennehū
ġam-ı āḥiret çeküp yüzün burtarırlar (14) ve gāḥī kendüleri ‘āşıkān-ı ilāhī gibi bī-
kayd u elem ve şādī vü ğamdan mücerred ve āzād da‘vāsın iderler velākin ma‘nā ve
ḥakikatden bī-behre ve riyā vü süm‘a (15) olmağla nağş-ı evrāk gibi şūret-i mürdeler
ve ‘ışk u zevkden ḥālī ve dil-i efsürdeler ve ‘āşıkda olan ğam u şādiden bī-
ḥaberlerdür. Beyt (16):

Her şecer Sidre vü Tūbā olmaz

Her kişi gökde Mesīḥa olmaz

Göklere öykünemez cām u ḥabāb

Beñzemez tā’ir-i qudsīye ġurāb

²²³³ **Mesnevî**, II, 3373-3375. Her şey karşıtıyla belirginleştiği için, beyaz üstündeki siyah, rezil olup çıkar. Kazan kapkara kesilince, isin ona etkisini kim görebilir? Zenci demircinin yüzüyle dumanın rengi birbiriyle aynıdır. Derya Örs-Hicabi Kırlangıç, **Mesnevî-i Ma‘nevî**, II, b. 3355-3357.

²²³⁴ Sarı Abdullah, “Semerât”, **Melâmet Risâleleri**, s. 105.

(17) İmdi benüm rūhum! Hemdem-i ‘İsā ve sāye-niş’in-i dıraht-ı Tübā olmak dilerseñ
 bu ‘ākıbeti ḥarāb ve mesken-i büm u ğurāb olan nuḳūş-ı cihān-ı bī-beḳāya (18)
 aldanma. Ve varıyla yoğına şādī vü ğam çekme. Zīrā

وین غم و شادی که اندر دل حظیست

bu ğam-ı şūrī ve şādī-i dünyāvī ki gönülde bir ḥaṭṭ u ‘alāmet (19) ve ḥazṣ u ḥāletdür

(2768/2806) پیش آن شادی و غم جز نقش نیست

şādī vü ğam-ı āḥiret ve ḥüzn ü sürür keyfiyyet-i ḥubb-ı aḥadiyyete nisbetle naḳşdan
 ğayrı degüldür. (20)

صورتِ غمگین نقش از بهرِ ماست

Naḳşuñ ğamgīn şūreti bizden ötürdür.

(2769/2807) تا که ما را یاد آید راو راست

Tā ki rāh-ı rāst bizüm ḥāṭırumuza gele. (21)

صورتِ خندان نقش از بهرِ تُست

Naḳşuñ ḥandān şūreti senden ötürdür.

(2770/2808) تا از آن صورت شود معنی دُرُست

Tā ol şūretten ma‘nā (22) dürüst ola. Ya‘nī mānend-i naḳş-ı dīvār olan bī-‘ışḳ u
 maḥabbetlerüñ ğamgīn şūreti bizüm için tenbīhdür. Ḥaḳḳ celle ve ‘alā ḳalbümüzde
 ikād eylediği (23) şem‘-i āfitāb-ı maḥabbetüñ ḳadr u kıymetin bilüp ve gönülümüzi
 ğam-ı keşretten ve fikr-i māsivādan pāk idüp rāst olan ṭarīḳ-i ‘ışḳ u maḥabbete (24)
 girüp ve ğarīḳ-i baḥr-ı vaḥdet olmak ḥāṭıra gelüp gönül ḥālinden münfek olmayavuz.
 Ve kezālik nuḳūş u ḥuṭūṭa müşābih olan lezzet-i fāniyye ile (25) ḥandān olan dūn-
 himmet ve pūr-ġafletlerüñ şūret-i naḳş-ı ḥandānı saña irşād u tenbīh içündür ki
 müzaḥrafāt-ı dünyeviyye ve lezzāt-ı fāniyye-i (26) cismāniyye ile ol ğāfiller defn-i
 ğam u şādī vü sürür göstericek sen ḥod ebedī vü bākī olan lezzet-i üns-i vaḥdete nā’il
 ve devlet-i (27) ‘ışḳ u maḥabbete vāşıl olmışsındur. Niçün sen feraḥnāk ve ṭarabnāk
 olmayasun? İmdi ‘āşıḳa münāsib olan ḳalbine miḳdār-ı zerre ğubār-ı māsivā
 gelmeyüp (28) müdāmī ‘ışḳıla ṭarab u şūrişler göstere. Ḥattā ma‘nā-yı maḥabbet
 dürüst olup keyfiyyet-i bāde-i ‘ışḳ kendüyi kendüden ala. Rubā‘ī (29):

کی غم خورد آن که با تو خرم باشد

وز نور تو آفتاب عالم باشد

اسرار جهان چگونه پوشیده شود

بر خاطر آنکه با تو محرم باشد²²³⁵

(30) Ve kezâlik zümre-i şuṭṭāruñ dūnunda olan aḥrār u ebrār daḥı ğam-ı dūnyānuñ tezekküründen ğam-ı āḥiret fikrinde olup fānī dūnyādan kaṭ‘-ı maḥabbet eyleye (31) ve sürūr-ı dūnyādan meserrāt-ı cennāta intikāl idüp duḥūl-i dār-ı na‘īm içün esbāb olan tā‘āt u ‘ibādāt ve tebdil-i şıfāta sa‘y eyleye. Nazm (32):

Bu ḥikmetden ki cān ola Ḥudā-bīn

Cihān içün degüldür şād u ğamgīn

Ne deñlü ḥazṣ ider bir kişi bunda

Çü diken ola altında nihālin

(33) Fenā toprağını pister idinüp

Melāmet sengini sen eyle bālīn

Fenā ol geç vücūduñ milketinden

Dilerseñ içesün vuşlat zülālin

(34) Hemān vaḥdet olur bil terk-i keşret

Dağıt gel keşretüñ fikr u ḥayālin

Āh ey dil-i āgāh!

نقشهایی کاندیرین گرمابهاست

Bu naḳışlar ki ḥammāmlardadır. (35) Nitekim ‘ahd-i evvelde ve ḥālen vilāyet-i ‘Acem’de ḥammāmuñ cāmekānı dīvārını dürlü dürlü naḳş ile tezyīn iderler. İmdi ḥammāmlarda ol nuḳūş ki vardır (36)

(2771/2809) از برون جامه کن چون جامه است

cāmekānuñ taşrasında cāmeler gibidür. Ya‘nī cihāna mensüb olan şādī vü ğam ve dūnyānuñ varıyla yoĝına (37) çekilen renc u elem ḥammāma girenlerüñ cāmeleri gibidür. Ve erbāb-ı dūnyā daḥı kezâlik şüret-i bī-cān olup germābe-i ciḥānda müntaḳış olan şekl-i (38) insānilerine dīde-i ḥaḳīḳat-bīn ile nazar olınsa cāmeler gibi bī-ma‘ nā vü bī-me‘āl eşkāl u timşāldür. İmdi benüm rūḥum!

تا برونی جامه ها بینی و بس

²²³⁵ Seninle sevinen, seninle neşelenen, senin nurunla âleme güneş olan dertlenir mi? Sana çok yakın olan, mahrem olan bir kimseye cihanın sırları nasıl olur da kapalı kalır? Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, **Külliyât-ı Şems-i Tebrizî**, s. 1384. Tercüme için bkz. Şefik Can, **Hız. Mevlânâ’nın Rubâileri**, s. 125.

(39) Mādām ki ḥammām-ı ‘ışk u maḥabbetden ḥāricdesün ancak şüret-i cāme ve eşkāl-i ecsādı görürsin derün-ı cāmede olan maḥbūblardan ġāfilsin. (40) Pes buña ne çāre dir iseñ

(2772/2810) جامه بیرون کن درآ ای هم نفس

ḥal‘-i libās-ı beşeriyet ve selḥ-i pīrāhen-i enāniyyet idüp ‘ışk u maḥabbet ve vecd u ḥalet (41) ve tecellī-i aḥadiyyet-i ḥammāmuñ içine gel ey hem-nefes!

زانک با جامه درون شو راه نیست

Zīrā ki cāme ile ḥammām içinde olmağa yol yokdur. [297^b] (1)

(2773/2811) تن ز جان جامه ز تن آگاه نیست

Ten cāndan, cāme tenden āgāh degüldür. Pes ḥaḳīḳat-i ādemi bilmek ve māhiyyāt-ı eşyāyı şüret ü naḳşa kayd itmeksüz (2) müşāhede kılmak ḥal‘-i libās-ı beşeriyet idüp tecerrüd-i tāmm ile ḥammām-ı vaḥdet ü maḥabbete girmekle olur. Cāme-i vücūd ve libās-ı ḳuyūd ile ḥammāmda yunmak ḥod mümkün degüldür. (3) İmdi mādām ki kayd-ı bend-i libās-ı cismāniyyetsün ten cāndan ve cāme tenden āgāh degüldür. Kemāl-i Ḥocendī:

عشق بر آتش بسوخت دفتر بود و نبود

(4) آیت فتنح قریب سر حقایق گشود

وجه دو رویی نماند صورت دیبایه را

باز برفت از میان واسطه تار و پود

هر که به دار فنا جبه هستی بسوخت

(5) رمز سوی الله بخواند سر انا الحق شنود

جامه بده جانستان روی پیچ از میان

عاشق بی مایه را عین زیانیست سود

سر فنا گوش کن جام بقا نوش کن

(6) حاجت تقریر نیست کز عدم آمد وجود

خلق ز نقصان حال بی خبرند از کمال

2236 کز همه بی قیل و قال گوی سعادت ربود

²²³⁶ Varlık ve yokluk defterini ateşe yandırdı. “Yakın bir fetih” (Sad 61/13) ayeti hakikatlerin sırrını açtı. Bu kumaşın sureti için iki yüzlülük niteliği kalmadı. Atkı ve çözgü araçları arasından açıldı

(Düğümlelerinden kurtuldu). Bu gelip geçici dünyada varlık cübbesini yakan her kimse “Allah’tan gayrısı yoktur.” remzini okudu ve “enelhak” sırrını işitti. Can alıcı elbiseyi ver. Yüzü ortadan kaldırdı. Sermayesi olmayan âşık zarar kazancın ta kendisidir. Fena sırrını dinle, beka şarabını iç. Varlığın yoktuktan geldiğini söz ile ifadeye gerek yok. İnsanlar hâllerinin noksanlıklarından ötürü kemâlden habersizdirler. Bundan dolayı dedikoduya mahal kalmayacak şekilde saadet topunu kaptırmışlardır. Hocendî, **Dîvân-ı Kemâleddîn Mes‘ûd-ı Hocendî**, s. 165-166.

SONUÇ

XVII. asrın çok yönlü ve üretken müelliflerinden Sarı Abdullah Efendi'nin hayatının merhaleleri ve eserlerinin muhtevası göz önünde bulundurulduğunda onun sosyal ve siyasî olarak yükseliş ve inişlerle dolu ömründe bazı yönlerinin zaman zaman belirginleştiği anlaşılmaktadır. Bu bakımdan yazdığı eserlerden ve hayatı hakkındaki kayıtlardan izleyebildiğimiz kadarıyla Sarı Abdullah Efendi yaşadığı dönemde Melamîlerin itibar kazanmasına katkıda bulunan ve melamet düşüncesini metinlerinde işleyen bir Melamî; Melamî büyüklerinin hayatlarına ilişkin kayıtları bir araya getirerek hazırladığı eserleriyle bir tasavvuf tarihçisi; *Mesnevî*'ye yazdığı şerh, Mevlânâ'ya olan bağlılığı ve başta Ankaravî olmak üzere Mevlevîlerle kurduğu ilişki ile bir Mevlevî muhibbi; tasavvufu yalnızca meselelerini inceleyen bir müellif değil bizzat içinde bulunarak yaşayan bir sufi olarak karşımıza çıkabilmektedir. Aynı zamanda Halil Paşa'nın yanında başladığı divittarlık görevinde reisülküttaplık seviyesine kadar ulaşmış bir bürokrat olan Sarı Abdullah Efendi gerek hayatı boyunca çeşitli kademelerde sürdürdüğü meslek hayatı gerek bu meslekî tecrübenin yansıması olan eseri ve istinsahları ile iyi bir hattat, eserlerinde dağınık hâlde bulunan manzumeleri ile divan oluşturacak kadar şiiri bulunan bir şair olarak da anılmıştır. Meslekî, ilmî ve tasavvufî alanlardaki gayretinin yanı sıra yetiştirdiği zerrin lalelerle dönemin çiçekçiler başbuğu ünvanını edinecek kadar da mahir bir çiçekçidir. Bu çalışmada verdiği eserlerle birçok farklı alana malzeme sağlayan Sarı Abdullah Efendi'nin *Mesnevî* şerhine odaklanılmış, bu sebeble müellifin *Mesnevî*'ye yönelik algılayış ve aktarış biçimi, *Mesnevî* ile kurduğu irtibat ve eseri diğer metinler arasında yerleştirdiği konum öne çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu hâliyle Sarı Abdullah Efendi'nin şerhinde *Mesnevî*'nin yer yer tasavvuf pratiklerini yansıtan bir eser, yer yer tarikatlar üstü bir metin, yer yer kültürel unsurlar bakımından zengin bir kaynak olarak sunulduğu görülmektedir.

Bu çalışmada Sarı Abdullah Efendi'nin eserinin değerlendirilmesine geçmeden önce müellif hakkında bilgi veren kaynaklar ve bu kaynaklardan hareketle müellifin hayatının dikkat çekici yönlerine yer verilmiştir. Sarı Abdullah Efendi hakkında oluşan literatür onun ölümünün hemen ardından şekillenmeye başlamıştır.

Şârihin hayatına ilişkin bilgiler ilk olarak tabakat, menakıbname, tezkire gibi biyografik eserlerde yer bulmuştur. Bu tez çalışmasında Sarı Abdullah Efendi'nin biyografisine yer veren kaynaklar arasında Müstakimzâde Süleyman Saâdeddin, La'îzâde Abdülbâkî gibi şârihin düşünce dünyasına yakın müelliflerin kayıtları, doğrudan aktarımları da barındırıyor olmaları dolayısıyla öne çıkarılmıştır. Sarı Abdullah Efendi hakkında modern dönemde de birçok araştırma yapılmış ve yapılmaya devam etmektedir. Bu çalışmalar arasında Abdülbâkî Gölpınarlı'nın eserleri ile Sarı Abdullah Efendi'nin akademik alanda tanınmasına öncülük eden Tomris Ölmez'in bitirme tezi, Saadeddin Nüzhet Ergun, Ömer Faruk Akün, Ekrem Işın gibi araştırmacılar tarafından kaleme alınan ansiklopedi maddeleri Sarı Abdullah Efendi ve eserlerine yönelik isabetli değerlendirmeleri sebebi ile vurgulanmıştır.

Hakkında bilgi veren kaynaklardan anlaşıldığına göre üvey babası Hacı Hüseyin Ağa vesilesi ile Melamî zümre ile tanışması, İdris-i Muhtefî ile görüşmesi, Halil Paşa ile kurduğu yakınlık sayesinde iyi bir eğitim alması, devletin farklı kademelerindeki birçok isimle ilişki kurması, seyahatlere katılması ve Celvetîler ile tanışması Sarı Abdullah Efendi'nin hayatı ve eserleri üzerinde etkili olmuştur. Onun melamet düşüncesinden ve Osmanlı dönemi Bayramî Melamî büyüklerinden etkilenen bir müellif olarak gerek yaşadığı dönemde gerekse ölümünden sonra tasavvuf ve edebiyat çevrelerinde itibarını koruyan, eserleri ve yürüttüğü devlet görevleri sayesinde yalnızca Melamîler arasında değil diğer tarikat çevrelerinde de etkili olmuş bir isim olduğu görülmektedir. Sarı Abdullah Efendi yaşadığı XVII. yüzyılda Melamîlik tavrının Mevlevî, Celvetî hatta Halvetî muhitlerde, Osmanlı bürokrasisinde, dönemin şair ve yazarları arasında yayılmasında etkili olmuştur.

Sarı Abdullah Efendi'nin *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî* ismini verdiği şerhi Osmanlı dönemi şerhleri arasında *Mesnevî*'nin ilk defterine yazılan en hacimli şerh olması, *Mesnevî*'nin birçok farklı konuyu birbiri ile irtibatlandırarak ele alan yapısını sürdüren bir kurguya sahip olması, müellifinin Melamî tavrını yansıtan hususlarla ilgi ve donanımlarını paylaşabildiği bir eser olması dolayısıyla edebiyatımızdaki *Mesnevî* şerhleri arasında seçkin bir yer edinmiştir. Şerhin üçüncü cildini inceleyen

bu çalışmanın ikinci bölümü *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'ye böyle bir yer kazandıran özelliklerinin değerlendirilmesinden ibarettir.

Sarı Abdullah Efendi'nin şerhinin çalışmamıza konu olan bölümünde *Mesnevî*'nin “Hz. Ömer ve Yaşlı Çalgıcı” ve “Bedevî ile Eşi” başlıklı ana hikâyeleri yer almaktadır. Sarı Abdullah Efendi bu başlıklar altındaki beyitleri mensur bir şekilde Türkçeye tercüme ettikten sonra beyitlerdeki atıflardan yola çıkarak çeşitli açıklamalara yer vermektedir. Burada ayet açıklamalarının ve peygamber kıssalarının çok geniş bir yer tuttuğu görülür. Sarı Abdullah Efendi'nin çeşitli kaynaklardan istifade ile aktardığı bu kısımlarda çok sayıda hadis de yer almaktadır. Şerhin üçüncü cildinde 300'den fazla ayet ve 200'den fazla hadisin bulunduğu tespit edilmiştir. Sarı Abdullah Efendi ayet ve hadislerle dayanarak yer verdiği açıklamalardan sonra *Mesnevî*'nin ilgili beyitlerindeki muhtevadan hareketle çeşitli tasavvufî kavramlar, tarihî olaylar veya menkıbelerle ilgili ara başlıklar açarak konuları detaylandırmaktadır.

Sarı Abdullah Efendi'nin şerhi Osmanlı klasik şerh geleneğini sürdüren bir eser olmakla birlikte şerh metodu açısından müellifine özelleşen bazı hususiyetler taşımaktadır. Sarı Abdullah Efendi *Mesnevî*'yi şerh ederken buradaki içeriği anlatmak istediği meselelere zemin olarak seçmiş; böylelikle İslâmî ilimlerin alanına giren konuları, tasavvuf kavramlarını, tarihî olayları, menkıbevî anlatıları, edebî ve kültürel detayları şerhinde bir araya getirebilmiştir. *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî* muhteva yönüyle birçok farklı alanı içine alacak konu çeşitliliğine sahip olması bakımından ansiklopedik bir eser niteliği taşımaktadır.

Sarı Abdullah Efendi metnindeki içeriği dil ve üslûp açısından da çok yönlü sayılabilecek bir tarzda ortaya koymuştur. Şerhte teorik bir dille, vaaz üslûbu, lirik bir söylemle hikâye edici anlatım bir arada bulunabilmektedir. Bu özelliği Sarı Abdullah Efendi'nin şerhine renkli, hareketli ve sanatsal bir anlatım katmıştır.

Şerhin konularında ve üslûbunda görülen çeşitlilik Sarı Abdullah Efendi'nin kullandığı literatürde de kendini gösterir. Geniş bir referans ağına sahip olan Sarı Abdullah Efendi istifade ettiği eserleri şerhinde yeri geldikçe anmaktadır. Ancak

şârihin adını andığı kaynaklardan yaptığı iktibasların bir kısmının Osmanlı döneminde özellikle medrese çevrelerinde tedavülde olan eserler üzerinden yapmış olabileceği, bazı kaynaklardan doğrudan değil de bu eserler üzerinden istifade ettiği de belirtilmelidir. Sarı Abdullah Efendi'nin üçüncü ciltteki atıflarında tefsir kitapları önemli bir yere sahiptir. Sarı Abdullah Efendi'nin tasavvufî yönden beslendiği kaynakların İbnü'l-Arabî, Saîdüddin-i Fergânî, Dâvûd-ı Kayserî gibi Ekberî ekolün temsilcileri ile sınırlı kalmadığı Molla Câmi, Sühreverdî, İbnü'l-Fârız, Fahrreddîn-i Irâkî gibi farklı tavırları temsil eden müelliflerin eserlerine de başvurduğu tespit edilmiştir. Kaynakları arasında Şem'î, Sürûrî, Ankaravî gibi *Mesnevî* şârihlerinin de yer alması Sarı Abdullah Efendi'nin ilgili literatürün takipçisi olduğunun göstergelerinden biridir. Yaptığı alıntılardan hareketle Sarı Abdullah Efendi için Ankaravî şerhinin diğer şerhlere nisbetle ayrıcalıklı bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî içerdiği manzumeler yönüyle de zengin bir malzeme sunmaktadır. Manzum kısımlardaki zenginlik şerhe edebî yönden önem katmasının yanı sıra şârihin tercihlerini yansıtmaya dolayısıyla da dikkate değer görülmektedir. Şerhinin üçüncü cildinde Mevlânâ, Molla Câmi, Ferîdüddîn-i Attar gibi şairlerle birlikte özellikle Kâsım-ı Envâr, Şîrîn-i Mağribî, Kemâl-i Hocendî gibi İranlı şairler önemli bir yere sahiptir. Sarı Abdullah Efendi'nin diğer *Mesnevî* şerhlerinde anılmayan bu şairler ile *Mesnevî* beyitlerinin muhtevası arasında yakınlık kurduğu ve bu beyitleri yeri geldikçe aktararak Türk edebiyat çevrelerinde bu şairlerin şiirlerinin dolaşıma girmesine katkılar yaptığı düşünülmektedir.

Çalışmanın transkripsiyonlu metin kısmı hazırlanırken Cevrî tarafından istinsah edilen Fazıl Ahmed Paşa 740 numarada kayıtlı nüsha esas alınmıştır. Sarı Abdullah Efendi'nin elinden çıkan ilk nüsha olarak değerlendirilen Âtîf Efendi nüshasının müsvedde nitelikleri taşıdığı, Cevrî nüshasının ise metnin temize çekilmiş hâli olabileceği, hattatın müellif ile ilişkisi de göz önünde bulundurularak ortaya konulmuştur. Transkripsiyonlu metnin yer aldığı bölümde yeri geldikçe Sarı Abdullah Efendi'nin kaynaklarına, metinde yer alan hadislerin tahriclerine, Arapça

ve Farsça kısımların tercümelerine dipnotlarda yer verilmiş, böylelikle bu kısımların anlaşılmasına ve ilgili kaynaklarla karşılaştırma yapılmasına imkân sağlanmıştır.

Sonuç olarak, yaşadığı dönemin ve parçası bulunduğu geleneğin sosyal, kültürel, sanatsal birçok özelliğini *Mesnevî* şerhine yansıttığı görülen Sarı Abdullah Efendi'nin bu unsurlara ilişkin sunduğu bilgilerde zaman zaman *Mesnevî* beyitlerinden bağımsızlaşıp özgün anlatımlar sunan bir müellif olduğu anlaşılmaktadır. Onun şerhinde coğrafi bilgilerden iklimlere, musikîden edebiyata, dönemin sosyal hayatının alışkanlıklarından cinsiyet anlayışına kadar birçok konuda bilgi bulunabilmektedir. *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'yi diğer şerhlerden ayıran Sarı Abdullah Efendi'nin bu telif tarzı, şerhin üçüncü cildi kapsamında değerlendirilmiş, ortaya konulan metinle Sarı Abdullah Efendi üzerine yapılan çalışmalara katkı sunulmaya gayret edilmiştir.

KAYNAKÇA

- A. Fehmi: **Tedrisât-ı Edebiyye**, İstanbul, Karabet ve Kasbâr Matbaası, 1302.
- Abdullah b. Mübârek, **Kitâbu’z-Zühd ve’r-Rakâik: Zühd Kitabı**, trc.: İshak Doğan, Konya, Armağan Kitapları, 2006.
- Abdullah el-Bosnevî: **Mir’âtü’l-Asfiyâ fî Sıfâtî’l-Melâmetiyyeti’l-Ahfiyâ ve Ulivvi Şâni’l-Evliyâ**, thk.: Ahmed Ferîd el-Mezîdî, Kahire, Dârü’l-Hakîka, 1429/2007.
- Abdullah Efendi Bosnevî el-Bayrâmî: el- **Kurretü Aynî’s-Şühûd ve Mir’âtü Arâisi Maâniye’l-Gaybi ve’l-Cûd**, thk. Emîn Yûsuf Avde, Beyrut, Âlemü’l-Kütübi’l-Hadîs, 2015.
- Abdullah İbn Mübârek: **ez-Zühd ve’r-Rakâik**, thk.: Habîburrahmân el-A‘zamî, Beyrut, Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, [t.y.].
- Abdülkerim el-Cîlî: **el-İnsânü’l-Kâmil**, thk.: Âsım İbrahim el-Keyyâlî, Beyrut, Darü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2005.
- Abdülkerîm el-Cîlî: **İnsân-ı Kâmil**, trc.: Abdülaziz Mecdi Tolun / haz. Selçuk Eraydın, Ekrem Demirli, Abdullah Kartal, İstanbul, İz Yayıncılık, 2002.
- Aclûnî, İsmâil Muhammed: b. **Keşfü’l-Hafâ**, thk.: Abdülhamîd b. Ahmed, Beyrut, Mektebetü’l-Asriyye, 1420/2000, C: I-II.
- Aclûnî, İsmâil Muhammed: b. **Keşfü’l-Hafâ**, trc. Mustafa Genç, İstanbul, Beka Yayınları, 2019, C: I-IV.
- Açıkgöz, Namık: “Nesir (Orta Klasik Dönem)”, **Türk Dünyası Ortak Edebiyatı: Türk Dünyası Edebiyat Tarihi**, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi, 2004, C: V, s. 415-442.
- Açıkgöz, Nâmık: “Edebiyatta Üslûp ve Anlam Derinliği Çağı: 17. Yüzyıl”, **Osmanlı: Kültür Sanat**, 1999, C: IX, s. 630-638.
- Afîfî, Ebu’l-Alâ: “Melâmîlik, Sufilik ve Ehl-i Fütüvvet”, **İslâm Düşüncesi Üzerine Makaleler**, trc.: Ekrem Demirli, İstanbul, İz Yayıncılık, 2011, s. 135-194.
- Ahmed b. Hanbel: **Müsned**, thk: Şuayb el-Arnaût, Âdil Mürşid vd., Beyrut, Müessesetü’r-Risâle, 1421/2001, C: I-XLV.
- Ahmed Resmî: **Halikatü’r-Rüesâ**, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1992.

- Aka, İsmail: “Mîrhând”, **DİA**, C: XXX, s. 156-157.
- Akdeniz Brehmer, Aslınur: “Bir Telafi Ve Ağıt Aracı Olarak Çeviri: Sarı Abdullah Efendi'nin Cevahir-i Bevahir-i Mesnevi'sinin İlk 18 Beyit Şerhine Bir Ağıt-Çeviri”, İstanbul Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2018.
- Aksoyak, İsmail Hakkı: “Nisârî, Hüseyin Nisârî Efendi”, **Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü**, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/nisari-huseyin-nisari-efendi> (30.05.2020).
- Aktaş, Şerif: **Edebiyatta Üslûp ve Problemleri**, Ankara, Akçağ Yayınları, 1986.
- Akün, Ömer Faruk: “Sarı Abdullah”, **İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1966, C: X, s. 216-220.
- Akyüz, Ali: “Abdürrezzâk es-San‘ânî”, **DİA**, C: I, s. 289-289.
- Alak, Musa: “Kemâlpâşazâde'nin Şerhu Tağyîri'l-Miftâh Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili”, Marmara Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, İstanbul 2009.
- Algar, Hamid: “Bahrü'l-Hakâik ve'l-Meânî”, **DİA**, C: IV, s. 515-516.
- Algar, Hamid: “Necmüddîn-i Kübrâ”, **DİA**, C: XXXII, s. 498-506.
- Ali b. Ebî Tâlib: **Ali b. Ebî Tâlib Dîvânı**, çev.: Nevzat H. Yanık, İstanbul, Hikmetevi Yayınları, 2014.
- Ali b. Ebî Tâlib: **Envâru'l-Ukûl min-Eş'âri'l-Vasiyyi'r-Resûl: Dîvânü'l-İmâm Ali**, haz.: Ebü'l-Hasan Kutbüddîn Beyhakî / thk.: Kâmil Salman el-Cübûrî, Beyrut, Dârü'l-Mehacceti'l-Beyzâ; Dârü'r-Resûli'l-Ekrem, 1999/1419.
- Alkış, Abdürrahim: “Abdurrezzâk Kaşânî ve Şerhu Fusûsi'l-Hikem Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili”, Marmara Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, İstanbul 2008.
- Altaş, Eşref: “Fahreddîn er-Râzî'nin Hayatı, Hâmileleri, İlmî ve Siyâsî İlişkileri”, **İslâm Düşüncesinin Dönüşüm Çağında Fahreddîn er-Râzî**, ed.: Ömer Türker, Osman Demir, İstanbul, İSAM Yayınları, 2018 s. 43-93.
- Altıkulaç, Tayyar: “Ebû Amr el-Alâ”, **DİA**, C: X, s. 94-96.
- Altıkulaç, Tayyar: “Medevî”, **DİA**, C: XXVIII, s. 367-368.
- Altıkulaç, Tayyar: “Ebû Tâlib el-Mekkî”, **DİA**, C: XXVIII, s. 575-576.
- Altuntaş, Mustafa Celil: “Osmanlı Hadis Eğitiminde Meşâriku'l-Envâr”, **Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası: İstanbul'un Fethinden Süleymâniye**

- Medreselerinin Kuruluşuna Kadar**, ed.: Ömer Mâhir Alper, Mustakim Arıcı, İstanbul, Klasik Yayınları, 2015, s. 147-178.
- Anay, Harun: “Devvânî”, **DİA**, C: IX, s. 257-262.
- Andrews, Walter G.: “Osmanlı Şair Biyografileri (Tezkireleri) ve Osmanlı Edebiyat Eleştirisi”, **Türk Edebiyatı Tarihi**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2006, C: II, s. 117-120.
- Arıcı, Mustakim: “İslâm Düşüncesinde Fahreddîn er-Râzî Ekolü”, **İslâm Düşüncesinin Dönüşüm Çağında Fahreddîn er-Râzî**, ed.: Ömer Türker, Osman Demir, İstanbul, İSAM Yayınları, 2018, s. 173-210.
- Arıcı, Mustakim: “Bir Biyografinin Yeniden İnşası: Kâdî Beyzâvî, İlişki Ağları ve Eserleri”, **İslâm İlim ve Düşünce Geleneğinde Kâdî Beyzâvî**, ed. Mustakim Arıcı, İstanbul, İSAM Yayınları, 2017, s. 23-103.
- Arpaguş, Safi: **Mevlânâ ve İslâm**, İstanbul, Vefa Yayınları, 2007.
- Aslan, Üzeyir: “XVII. Yüzyıl Türk Klasik Şairlerinden Nehcî Mustafa Dede (1616-1680), Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği, Tenkitli Metinler: Dîvân, Tuhfetü’s-Sâlikîn ve Hediyeetü’l-Mütereşşidîn”, Marmara Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, İstanbul, 2005.
- Âşık Paşa: **Garib-nâme**, haz.: Kemal Yavuz, İstanbul, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu, 2000, C: I/1-II/2.
- Aşık Çelebi: **Tercüme-i Tibrü’l-Mesbûk fi-Nasâyihî’l-Vüzerâ Ve’l-Mülûk: İnceleme-Metin**, haz.: Filiz Kılıç, Tuncay Bülbül, Ankara, TÜBA, 2017.
- Aşkar, Mustafa: “Molla Fenârî’nin Şerhu Dîbâceti’l-Mesnevî Adlı Risâlesi ve Tahlili”, **Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, C: VI, No: 14, 2005, s. 83-102.
- Atalay, Mehmet: “Ebü’l-Feth el-Bustî’nin Kasîde-i Nûniyye’sinin, Diyarbakırlı Saîd Paşa Tarafından Yapılan Türkçe Manzum Tercümesi”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, C: 11, No: 27, Erzurum 2010, s. 145-154.
- Atâullâh-i İskenderânî: **el-Hikemü’l-Atâiyye**, trc.: Saffet Yetkin, Ankara, MEB Yayınları, 1963.
- Ateş, Süleyman: “Cüneyd-i Bağdâdî”, **DİA**, C: VIII, s. 119-121.
- Attâr, Feridüddîn en-Nişâbü’rî: **Dîvân-ı Attâr**, haz.: M. Derviş, y.y., İntişârât-ı Câvidân, 1359/1980.
- Attâr, Feridüddîn en- **Cevherü’z-Zât**, haz.: Tîmûr Burhân, Tahran, İntişârât-ı Senâî,

- Nişâbü'rî: 1383/2004.
- Attâr, Feridüddîn: **Esrârname**, çev.: Mehmet Kanar, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2013.
- Attâr, Feridüddîn: **İlâhînâme**, çev.: Mehmet Kanar, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2014.
- Attâr, Feridüddîn: **Dîvân-ı Attâr**, haz.: Bedüzzamân Fûrûzanfer, Tahran, Müessesese-i İntişârât-ı Nigâh, 1376/1998.
- Attâr, Feridüddîn: **İlâhînâme**, tsh. Muhammed Rıza Şefîi Kedkenî, Tahran, İntişârât-ı Sühan, 1394/2015.
- Attâr-ı Nişâbü'rî: **Dîvân-ı Kasâyid ve Gazeliyyât**, tsh.: Saîd Nefisî, Tahran 1319/1940.
- Attâr-ı Nişâbü'rî: **Esrârname**, haz.: Muhammed Rızâ Şefîi-yi Kedkenî, Tahran, İntişârât-ı Suhan, 1392/2013.
- Avcı, Casim: “Mes‘ûdî, Ali b. Hüseyin”, **DİA**, C. XXIX, 353-355.
- Ay, Mahmut: “Envârü’t-Tenzîl’in Kaynakları ve Tefsir Yöntemi”, **İslâm İlim ve Düşünce Geleneğinde Kâdî Beyzâvî**, ed. Mustakim Arıcı, İstanbul, İSAM Yayınları, 2017, s. 355-441.
- Ayan, Hüseyin: **Nesîmî, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Türkçe Dîvânının Tenkitli Metni**, Ankara, TDK Yayınları, 2014.
- Ayan, Hüseyin: **Cevrî: Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni**, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1981.
- Ayçiçeği, Bünyamin: “Sarı Abdullah’ın Hayatı, Eserleri ve Gülşen-i Raz Adlı Mesnevîsinin Transkripsiyonlu Metni”, Marmara Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2001.
- Ayçiçeği, Bünyamin: “Sarı Abdullâh Efendi (ö. 1661)’nin Meslekü’l-Uşşâk Kasidesi ve La‘lî-zâde Abdülbâkî (ö. 1746)’nin Zeyli”, **Turkish Studies**, C: IX, No: 3 (1), 2014, s. 189-211.
- Ayçiçeği, Bünyamin: “Abdî, Sarı Abdullah Efendi”, **Türk Edebiyatında İsimler Sözlüğü**, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/abdi-sari-abdullah-efendi> (30.05.2020).
- Ayçiçeği, Bünyamin: **Sarı Abdullah Efendi’nin Gülşen-i Râz-ı Ârifân Mesnevîsi**, İstanbul, Akademi Titiz Yayınları, 2014.
- Aydemir, Abdullah: “Ebü’l-Âliye er-Riyâhî”, **DİA**, C: X, s. 292.
- Aydın, Cengiz - Aydın, Gülseren: “Batlamyus”, **DİA**, C: V, s. 196-199.

- Aydın, Cengiz: “Ali Kuşçu”, **DİA**, C: II, s. 408-410.
- Aydın, Meltem: “Gazânâme-i Halil Paşa 1595-1623 (Tahlil ve Metin)”, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmalar Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 2010.
- Aydınlı, Abdullah: “İbn Ümmü Mektûm”, **DİA**, C: XX, s. 434-435.
- Aynî, Mehmed Ali: **Hacı Bayram Vefî**, haz.: H. Rahmi Yananlı, İstanbul, Büyüyenay Yayınları, 2015.
- Aytekin, Ülker: **Sarı Abdullah Efendi ve Mesnevî-i Şerîf Şerhi**, Konya, Umde Yayınevi, 2017.
- Ayvansarâyî, Hüseyin: Hâfız **Vefeyât-ı Ayvansarâyî**, haz.: Ramazan Ekinci, ed.: Âdem Ceyhan, İstanbul, Buhara Yayınları, 2013.
- Ayvazoglu, Beşir: **Güller Kitabı**, İstanbul, Kapı Yayınları, 2010.
- Azamat, Nihat: “Sârbân Ahmed”, **DİA**, C: XXXVI, s. 132-133.
- Azamat, Nihat: “Sarı Abdullah Efendi”, **Diyanet İslam Ansiklopesidisi**, İstanbul, 2009, C: XXXVI, s. 145-147.
- Babacan, İsrâfil: **Klasik Türk Şiirinin Son Baharı: Sebk-i Hindî**, Ankara, Akçağ Yayınları, 2010.
- Babinger, Franz: **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, çev. Coşkun Üçok, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992.
- Bağdatlı İsmâil Paşa, Babanzâde: **Hediyetü'l-Ârifin Esmâü'l-Müellifin ve Âsârü'l-Musannifin**, çev.: Kılıslı Rıfat Bilge, Ankara, MEB Yayınları, 1951-1955, C: I-II.
- Bahadır, Savaşkan Cem: “Klasik Türk Edebiyatında Nesir”, **Osmanlı Edebî Metinlerini Anlama Kılavuzu**, ed.: Özer Şenödeyici, İstanbul, Kesit Yayınları, 2015, s. 301-338.
- Bakırcı, Saffet: “Meâlimü't-Tenzîl'in Rivayet Tefsirleri İçindeki Yeri”, Selçuk Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, Konya 1990.
- Bakırcı, Selami: “Ukberî”, **DİA**, C: XLII, s. 66-67.
- Bâkî: **Bâkî Dîvânı: Tenkitli Basım**, haz.: Sabahattin Küçük, Ankara, TDK Yayınları, 1994.
- Baktır, Mustafa: “İbn Melek”, **DİA**, C: XX, s. 175-176.
- Baltacı, Halil: **Âşıklar Sultanı: Aynülkudât Hemedânî Hayatı ve Tasavvuf Anlayışı**, İstanbul, İnsan Yayınları, 2016.

- Banarlı, Nihat Sami: “Sarı Abdullah Efendi”, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı, 1971, C: II, s. 700-701.
- Baş, Erdoğan: “Şeyhzâde”, **DİA**, C: XXXIX, s. 97-98.
- Baştürk, Orhan: “Sürûrî’nin Mesnevî Şerhi: Tanıtım - İndeks - Tenkitli Metin (v.1b-40a)”, Selçuk Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 1997.
- Bayrakdar, Mehmet: “Dâvûd-i Kayserî”, **DİA**, C: IX, s. 32-35.
- Bayram, Fatih: “Sarı Abdullah’ın Düstûrî’l-İnşâ’sındaki Serdarlık Beratları”, **FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, No: 15, 2020, s. 1-32.
- Baz, İbrahim: **Abdülehad Nûrî-i Sivâsî: Hayatı, Eserleri ve Görüşleri**, İstanbul, İnsan Yayınları, 2007.
- el-Begavî, Ferrâ: **Meâlimü’t-Tenzîl fî Tefsîri’l-Kur’ân**, thk.: Abdürrezzâk el-Mehdî, Beyrut, Dârü İhyâi Tûrâsî’l-Arabî, 1420/1999, C: I-V.
- el-Beyhakî, Ebû Bekir: **Şuabü’l-İmân**, thk.: Abdülaliy Abdülhamîd Hâmid vd., Mektebetü’r-Rüşd – Dârü’s-Selefiyye, Riyad-Bombay, 1423/2003, C: I-XIV.
- el-Beyhakî, Ebû Bekir: **Şuabü’l-İmân**, trc.: Hüseyin Yıldız Hüseyin Yıldız, Hasan Yıldız, Zekeriya Yıldız, İstanbul, Ocak Yayıncılık, 2015, C:I-X.
- el-Beyhakî, Ebû Bekir: **es-Sünenü’l-Kübrâ**, thk.: Muhammed Abdülkâdir Atâ, Beyrut, Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1424/2003, C: I-X.
- el-Bezzâr, Ebû Bekir: **Müsnedü’l-Bezzâr**, thk. Mahfûz er-Rahmân Zeynullâh, âdil b. Sa’d, Abdülhâlık eş-Şâfiî, Medine, Mektebetü’l-Ulûm ve’l-Hikem, 1988/2009, C: I-XVIII.
- el-Bikâî: **Nazmü’d-Dürer fî Tenâsübi’l-Âyât ve’s-Suver**, haz.: Şerefüddin Ahmed, Haydarabad, Dâiretü’l-Maârifî’l-Osmaniyye, 1398/1978, C: I-XXII.
- Bilge, Mustafa L.: “Sultan I. Ahmed Han’a Ait Haremeyn’le İlgili Arapça Bir Vakfiye”, **İslâm Tetkikleri Dergisi**, 10/1, 2020, s. 65-101.
- Bilgin, Mustafa: “Ahmed b. Muhammed b. Mesrûk”, **DİA**, C: II, s. 103.
- Bilgin, Mustafa: “Feth el- Mevsilî es-Sağîr”, **DİA**, C: XII, s. 455-456.
- Bilkan, Ali Fuad: “Sebk-i Hindî Çalışmaları”, **TALİD**, C: 5, No: 9, 2007, s. 359-388.
- Birişik, Abdülhamit: “İbn Atıyye, el-Endelüsî”, **DİA**, C: XIX, s. 338-340.

- Bolat, Ali: **Bir Tasavvuf Okulu Olarak Melametilik**, İstanbul, İnsan Yayınları, 2004.
- Bolat, Ali: **Muhammed Nûru'l-Arabî: Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri**, İstanbul, H Yayınları, 2015.
- Burrill, Kathleen: "Sari Abdallah Efendi", **The Encyclopaedia of Islam**, Leiden, Brill, 1995, C: IX, s. 59.
- el-Bûsirî, Şerefüddîn Saîd: **Dîvânü'l-Bûsirî**, thk.: Muhammed Seyyid Gilânî, Kahire, Mustafa el-Babi el-Halebi, 1393/1973.
- Bütün, Murat: "Sarı Abdullah Efendi, Nasîhatü'l-Mülûk Terğîbün Li-Hüsni's-Sülûk (1b-109b): İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük-Dizin", Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, Rize, 2019.
- Câmî, Abdurrahman: **Nakdu'n-Nusûs fî Şerhi Nakşi'l-Fusûs**, thk.: William C. Chittick, Tahran, Vezâret-i Ferheng ve Âmuzeş-i Âlî, 1375/1996.
- Câmî, Abdurrahman: **Mesnevî-i Heft Evreng**, tsh.: Murtaza Müderris-i Gilânî, Tahran, Kitâbfurûş-i Sa'dî, [t.y.].
- Câmî, Abdurrahmân: **Dîvân-ı Câmî**, tsh.: A'lâhân Efsahzâd, Tahran, Defter-i Neşr-i Mîrâs-i Mektûb, 1378/1999, C: I-II.
- Câmî, Abdurrahmân: **Nefehâtü'l-Üns min-Hadarâti'l-Kuds**, tsh.: Mahmûd Âbidî, Tahran, İntişârât-ı Suhan, 1386/2007.
- Câmî, Abdurrahmân: **Nefehâtü'l-Üns: Evliyâ Menkıbeleri**, trc. ve şrh.: Lâmiî Çelebi/haz.: Süleyman Uludağ, Mustafa Kara, İstanbul, Marifet Yayınları, 1995.
- Câmî, Molla: **İyilerin Tesbîhi: Subhatu'l-Ebrâr**, trc. Hicâbi Kırılengiç, İstanbul, Kurtuba Kitap, 2011.
- Câmî, Molla: **Tuhfetü'l-Ahrâr**, çev.: Yusuf Öz, İstanbul, Kurtuba Kitap, 2014.
- Câmî, Molla: **Vücûd ve Vahdet-i Vücûda Dair Şerh-i Rubâiyyât**, trc.: Tâhiru'l-Mevlevî, haz. Abdurrahman Acer, İstanbul, Litera Yayıncılık, 2014.
- Canım, Rıdvan: **Türk Edebiyatında Sâkinâmeler ve İşretnâme**, Ankara, Akçağ Yayınları, 1998.
- Can, Şefik: **Hız. Mevlânâ'nın Rubâileri**, Konya, Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları 2005, C: I-II.
- Can, Şefik: **Mevlânâ: Hayatı, Şahsiyeti ve Fikirleri**, İstanbul, Ötüken

Neşriyat, 1995.

- Canan, İbrahim: “Enes b. Mâlik”, **DİA**, C: XI, s. 234-235.
- Cebeci, Lutfullâh: “İsfahânî, Ebû Müslim”, **DİA**, C: XXII, s. 509.
- Cebeci, Lütfullah: “Mefâtîhu’l-Gayb”, **DİA**, C: XXVIII, s. 348-350.
- Cebeci, Suat: “Yazılı Dini İletişim ve Gazâlî’nin İhyâsı”, **İslâmî Araştırmalar**, C: XIII No: 3-4, 2000, s. 467-472.
- Cengiz, Muammer: **Şebüsterî ve Gülşen-i Râz**, İstanbul, Litera Yayıncılık, 2016.
- Cerrahoğlu, İsmail: “Envârü’l-Tenzîl ve Esrârü’t-Te’vîl”, **DİA**, C: XI, s. 260-261.
- Cerrahoğlu, İsmail: “Kelbî, Muhammed b. Sâib”, **DİA**, C: XXV, s. 205-206.
- Cerrahoğlu, İsmail: “Süddî”, **DİA**, C: XXXVIII, s. 17-18.
- Ceyhan, Semih: “İsmâil Ankaravî ve Mesnevî Şerhi”, Uludağ Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, Bursa, 2005.
- Ceyhan, Semih: “Molla Fenârî ve Bir Usul Metni Olarak Şerhu Dîbâceti’l-Mesnevî”, **İslâm Araştırmaları Dergisi**, No: 23, 2010, s.75-115.
- Ceyhan, Semih: “Osmanlı Düşüncesinin Mimarlarından Molla Mehmed Fenârî ve Şerhu Dîbâceti’l-Mesnevî”, **Uluslararası Molla Fenârî Sempozyumu (4-6 Aralık 2009 Bursa)-Bildiriler**, Bursa, 2010, s. 345-374.
- Ceyhan, Semih: “İsmail Rusûhî Ankaravî’nin Mesnevî Tahkîki: Mesnevî’deki Mânâya Metodolojik Bir Yaklaşım”, **Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, C: VIII, No: 20, 2007, s. 117-142.
- Ceylan, Kübra: “Kâsım-ı Envâr’ın Edebî Mirâsı ve Klasik Türk Edebiyatına Etkisi: Sarı Abdullah Efendi Örneği”, **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, Sayı: 43, 2020, s. 305-348.
- Chittick, William: **İlâhî Aşk: Erken Dönem Farsça Tasavvuf Metinlerinde Allah ve İnsan**, trc.: Ömer Saruhanoglu, Kadir Filiz, NefesYayınları, İstanbul 2018.
- Chittick, William: “Rûmî ve Vahdetü’l-Vücûd”, **Varolmanın Boyutları**, çev. Turan Koç, İstanbul, İnsan Yayınları, 2013, s. 235-280.
- Corbin, Henry: **Bir’le Bir Olmak: İbn Arabî Tasavvufunda Yaratıcı Muhayyile**, çev. Zeynep Oktay, İstanbul, Pinhan Yayıncılık, 2003.
- Cumbur, Müjgan: “Abdî”, **Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi**,

- Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2002, C: I, s. 23.
- Çağrı, Mustafa, vd.: “Gazzâlî”, **DİA**, C: XIII, s. 489-534.
- Çakan, İsmail Lütfi: “Abdullah b. Üneys el-Cühenî”, **DİA**, C: I, s. 140-141.
- Çakmaktaş, Büşra: “Sarı Abdullah Efendi’nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufi Görüşleri”, Sakarya Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, Sakarya 2017.
- Çakmaktaş, Büşra: “Mesnevî Şârihi Bir Bayrâmî-Melâmî: Sarı Abdullah Efendi’nin Seyr ü Sülûk Yorumu”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 2016, C: IX, No:43, s. 2383-2393.
- Çakmaktaş, Büşra: “İbn Arabî’nin Osmanlı Tasavvuf Düşüncesine Tesiri: Sarı Abdullah Efendi Örneği”, **Osmanlı Düşüncesi: Kaynakları ve Tartışma Konuları**, ed.: Fuat Aydın, Metin Aydın, Muhammet Yetim, İstanbul, Mahya Yayıncılık, 2019, s. 633-652.
- Çelebioğlu, Amil: “XII-XV (İlk Yarı) Yüzyıl Mesnevîlerinde Mevlânâ Tesiri”, **Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları**, İstanbul, MEB Yayınları, 1998, s. 29-53.
- Çetin, Abdurrahman: “Vâhidî”, **DİA**, C: XLII, s. 438-439.
- Çift, Salih: **Hakîm Tirmizî ve Tasavvuf Anlayışı**, İstanbul, İnsan Yayınları, 2008.
- Çiftçi, Emine: “Sarı Abdullah Efendi’nin Şerh-i Mesnevi (Cevahir-i Bevahir-i Mesnevi)’nin Birinci Cildinin Eski Harflerden Türkiye Türkçe’sine Aktarımı”, Selçuk Üniversitesi Mevlânâ Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2018.
- Çoban, Ahmet: **Edebiyatta Üslûp Üzerine: Sözün Tadını Dilde Duymak**, Ankara, Akçağ Yayınları, 2004.
- Çoban, Ali: “Ârife İşaret Yeter (mi)?: Osmanlı Tasavvufi Şerh Geleneği Üzerine”, **İslam İlim ve Düşünce Tarihinde Şerh Geleneği**, ed. Mesut Kaya, Sezai Engin, Endülüs Yayınları, İstanbul 2020, s. 331-392.
- Çöğenli, M. Sâdi: “Mutarrizî”, **DİA**, C: XXXI, s. 375-377.
- Çöğenli, Sâdi: “el-Mutarrizî ve el-Mugrib fî Tertîbi’l-Mu’rib’in Edisyon Kritiği”, Atatürk Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, Erzurum, 1986.
- Dağlar, Abdülkadir: “Şem‘î Şem‘ullâh Şerh-i Mesnevî (I. cilt) (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük)”, Erciyes Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, Kayseri, 2009.

- ed-Dârekutnî, Ebü'l-Hasen: **Sünenü'l-Dârekutnî**, thk.: Şuayb el-Arnaût vd., Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1424/2004, C: I-V.
- ed-Dârimî, Abdullah b. Abdurrahman: **Sünenü'l-Dârimî**, thk.: Hüseyin Selîm Esedü'd-Dârânî, Suud, Dârü'l-Muğnî, 1412/2000, C: I-IV.
- ed-Dimeşkî, Ebû Hafs: **el-Lübâb fî Ulûmi'l-Kitâb**, thk.: Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavvaz, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye 1419/1998, C: I-XX.
- Dâvûd-ı Kayserî: **Şerhu'l-Kayserî 'alâ-Tâiyyeti İbni'l-Fârızî'l-Kübrâ**, haz.: Ahmed Ferîd el-Mezîdî, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1425/2004.
- Dâvûd-ı Kayserî: **Matlau Husûsi'l-Kilem fî Maânî Fusûsi'l-Hikem**, thk.: Âsım İbrahim el-Keyyâlî, Beyrut 1971, C: I-II.
- De Groot, Alexander H.: “Halil Paşa, Kayserili”, **DİA**, C: VI, s. 324-326.
- Değirmençay, Veyis: “Sultan Veled”, **DİA**, C: XXXVII, s. 521-522.
- Demir, Mehmet – Özafşar, Mehmet Emin: “Vehb b. Münebbih”, **DİA**, C: XLII, s. 608-610.
- Demirel, Şener: “Mevlânâ'nın Mesnevî'si ve Şerhleri”, **TALİD**, C: 5, No: 10, 2007, s. 469-504.
- Demirel, Şener: **Dinle Neyden: Mesnevî'nin İlk 18 Beytinin Türkçe Şerhleri**, Elazığ, Manas Yayıncılık, 2009.
- Demirli, Ekrem: “İbnü'l-Arabî ve Mevlana Arasındaki Bazı Ortak Kavramlar”, **Şair Sûfiler: Mevlana, Yunus ve Niyazi-i Mısırî Üzerine İncelemeler**, İstanbul, Sufî Kitap, 2018, s. 15-38.
- Demirli, Ekrem: “Şiire ‘Nazar’ Etmek: Yunus Emre’de Vahdet-i Vücûd Anlayışının İzleri”, **Şair Sûfiler: Mevlana, Yunus ve Niyazi-i Mısırî Üzerine İncelemeler**, s. 85-124.
- Develi, Hayati: **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesine Göre 17. Yüzyıl Osmanlı Türkçesinde Ses Benzeşmeleri ve Uyumlar**, Ankara, TDK Yayınları, 1995.
- Devletşah: **Şair Tezkireleri: Tezkiretü's-Şuarâ**, çev.: Necati Lugal, İstanbul Pinhan Yayıncılık, 2011.
- Dihlevî, Emir Hüsrev: **Matlau'l-Envâr**, tsh.: Meryem Zamânî, Müessese-i Pejûheşi-i Mîrâs-ı Mektûb, Tahran 1397/2018.
- Dilçin, Cem: **Yeni Tarama Sözlüğü**, Ankara, TDK Yayınları, 2009.
- Donuk, Suat: “Habeşîzâde Abdurrahim Rahîmî'nin Matla'u'l-İşrâk Adlı Silsilenâmesi ve Matla'u'l-İşrâk'a Göre Tarikat ve Şeyh

Silsileleri”, **Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 20, Sayı: 1, 2020, s. 38-62.

- Durmuş, İsmail: “Muhammed, Arap Edebiyatı”, **DİA**, C: XXX, s. 450-456.
- Durmuş, Mustafa: “Osmanlı Sahası Türkçe Şair Tezkirelerinin Tür Özellikleri”, Hacettepe Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, 2007.
- Duru, Rafiye: “Modern Metin Çözümleme Teknikleri Bakımından Şerh Geleneği ve İsmail Hakkı Bursevî”, Ege Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, 2007.
- Ebû Nüvâs: **Dîvânü Ebû Nüvas**, haz.: Ali Faur, Beyrut, Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1987.
- Ebû Saîd-i Ebü’l-Hayr: **Sühanân-ı Manzûm Ebû Saîd-i Ebü’l-Hayr**, tsh.: Saîd Nefîsî, Tahran, Kitâbhâne-i Şems, 1334/1955.
- Ebü’l-Abbas İbnü’l-Mu‘tez: **Divanü İbni’l-Mu‘tez**, Beyrut, Dâru Sadr, [t.y].
- Efendioğlu, Mehmet: “Saîd b. Cübeyr”, **DİA**, C: XXV, s. 552-554.
- Eflâkî, Ahmed: **Âriflerin Menkıbeleri**, çev.: Tasin Yazıcı, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2006.
- Ekmekçioğlu, Çetin: “Mağribî’nin Gazelleri”, Atatürk Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 1994.
- Ekmekçizade Ahmed Efendi: **Terceme-i el-Müstetraf**, tsh.: Esad Efendi, İstanbul, Dârü’t-Tibâati’l-Âmire, 1261, C: I-II.
- el-Endelüsî, Ebû Hayyân: **el-Bahru’l-Muhîr fî’t-Tefsîr**, thk.: Sâdıkî Muhammed Cemîl, Beyrut 1420/1999, C: I-X.
- el-Endelüsî, İbn Atıyye: **Tefsîru İbn Atıyye:el-Muharrerü’l-Vecîz fî Tefsîri’l-Kitâbi’l-Azîz**, thk.: Heyet, Doha, Vizâretü’l-Evkâf ve’s-Şuûni’l-İslâmiyye, 1436/2015, C: I-X.
- el-Endülüsî, Abdürabbih: İbn **Tabâ’iu’n-Nisâ**, thk.: Muhammed İbrâhîm Selîm, Kahire, Mektebetü’l-Kur’ân, 2009.
- el-Endülüsî, Abdürabbih: İbn **el-Ikdü’l-Ferîd**, thk.: Müfîd Muhammed Kamîha, Beyrut, Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1404/1983, C: I-IX.
- Er, Şaban: **Melamîlik ve Osmanlı Devri Melamîleri**, İstanbul, Kutupyıldızı Yayınları, 2015.
- Erginli, Zafer: **Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, ed.: Zafer Erginli, Trabzon, Kalem Yayınevi, 2006.
- Ergun, Sadeddin Nüzhet: **Türk Şairleri**, İstanbul, 1936, C: I-III.

- Eroğlu, Muhammed: “İcî, Muînüddîn”, **DİA**, C: XXI, s. 414-416.
- Erşahin, Süleyman: “Bir Siyâsetnâme Örneği Sarı Abdullah Efendi’nin Tedbîrî’n-Neş’eteyn fî Islâhi’n-Nüşateyn Adlı Eserinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi”, Kırıkkale Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale 2002.
- Erünsal, İsmail, E.: **XV-XVI. Asır Bayramî-Melamilîğinin Kaynaklarından Abdurrahman el-Askerî’nin Mir’âtü’l-Işk’ı**, Ankara, TTK Yayınları, 2003.
- Esrar Dede, **Esrar Dede: Tezkire-i Şuarâ-yı Mevleviyye İnceleme, Metin**, haz.: İlhan Genç, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2000.
- Ezgi, Adnan Sadık: “Türkiye Kütüphanelerinden Notlar ve Vesikalar II”, **Belleten**, C: XIV, No: 56, 1950, s. 631-647.
- el-Ezherî, Ebû Mansûr: **Kitâbu Meânî’l-Kur’ân**, thk: Ahmed Ferîd el-Mezîdî, Beyrut, Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2010.
- Fahreddîn-i Irâkî: **Külliyât-ı Dîvân-ı Şeyh Fahreddîn-i Irâkî**, haz.: Saîd-i Nefîsî, Tahran 1366/1959.
- Fahreddîn-i Irâkî: **Külliyât-ı Dîvân-ı Irâkî**, haz.: Said Nefîsî, M. Dervîş, Tahran, Kitâbhâne-i Senâî, 1959.
- Fahreddîn-i Irâkî: **Aşk Metafizîği**, trc.: Ercan Alkan, İstanbul, Hayy Kitap, 2012.
- Faik Reşat: **Eslâf: Eski Bilginler, Düşünürler, Şairler**, haz.: Şemsettin Kutlu, İstanbul, Tercüman Gazetesi, 1975.
- Fayda, Mustafa: “İbn İshak”, **DİA**, C: XX, s. 93-96.
- Fazlıoğlu, İhsan: **Fuzulî Ne Demek İstedi?**, İstanbul, Papersense Yayınları, 2011.
- Fazlıoğlu, İhsan: “Osmanlı Dönemi Türk-Felsefe-Bilim Hayatının Çerçevesi”, **Kayıp Halka**, İstanbul, Papersense Yayınları, 2015, s. 219-268.
- Ferezdak, Ebû Firâs: **Dîvânü’l-Ferezdak**, Beyrut, Şeriketü’l-Alemyiye li’l-Kitâb, 1995, C: I-II.
- Fergânî, Saîdüddîn Saîd: **Meşâriku’d-Derârî: Şerhu Tâiyyeti İbn Fârız**, tsh.: Celâleddîn Aştîyânî, Meşhed, Encümen-i Felsefe ve İrfan, 1398/1987.
- Fergânî, Saîdüddîn: **Müntehâ’l-Medârik**, çev.: Mustafa Yalçınkaya, İstanbul, Litera Yayıncılık, 2019.

- Ferîdûn b. Ahmed: **Tercüme-i Risâle-i Sipehsâlâr bi-Menâkıb-ı Hazreti Hudâvendigâr**, trc.: Midhat Bahârî-yi Hüsâmî, Der-Saâdet, Selânik Matbaası, 1331.
- Fidan, Zehra: “Şükûfe-nâmeler ve Şehr-Emîni Câmii hatibi Mehmed bin Ahmed el-Ubeydî’nin Tezkire-i Şükûfeciyânı Netâicü’l-Ezhâr”, Yıldız Teknik Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2015.
- Furat, Ayşe Zişan: “XV. ve XVI. Yy.’larda Fatih ve Süleymaniye Medreselerinde Verilen Din Eğitiminin Karşılaştırmalı Bir İncelemesi”, İstanbul Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2004.
- Fuzûlî: **Fuzûlî Dîvânı (İnceleme ve Tenkitli Metin)**, haz.: Abdülhakim Kılınç, İstanbul, Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2021.
- Fürûzanfer, B.: **Ahâdîs ve Kısas-ı Mesnevî**, Tahran, İntişârât-ı Emîr Kebîr, 1381/2002.
- Fürûzanfer, B.: **Mevlânâ Celâleddîn**, çev. Feridun Nafiz Uzluk, Konya, Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2005.
- el-Gazâlî, İmam: **İhyâu Ulûmi’d-Dîn Tercümesi**, trc.: Ahmed Serdaroğlu, İstanbul, Bedir Yayınevi, 2002, C: I-IV.
- el-Gazâlî, İmam: **Nur Metafizîgi-Mişkâtü’l-Envâr**, trc.: Asım Cüneyt Köksal, İstanbul, Büyüyenay Yayınları, 2017.
- el-Gazzâlî, Ebî Hâmid: **el-Maksadü’l-Esnâ fî Şerhi Esmâi’l-Hüsnâ**, haz.: Ahmed Kabbânî, Beyrut, Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, t.y..
- el-Gazzâlî, el-İmâm: **İhyâu Ulûmi’d-Dîn**, thk.: Heyet, Cidde, Dârü’l-Minhâc, 1432/2011, C: I-IX.
- el-Gazzâlî, İmâm Ebû Hâmid: **Bidâyetü’l-Hidâye**, haz.: Enes Muhammed Adnan Şerfâvî vd., 1425/2004.
- el-Gazzâlî, İmam: **Hakîkât Arayışı: el-Münkız Mine’d-Dalâl**, trc. ve thk.: Abdürrezzak Tek, Bursa, Emin Yayınları, 2013.
- el-Gazzâlî, İmam: **el-Erbâin fî Usûli’d-Dîn**, haz.: Komisyon, Beyrut, Dârü’l-Minhâc, 1439/2017.
- el-Gazzâlî, İmam: **Dîn’de Kırk Esas**, trc.: Hüseyin S. Erdoğan, İstanbul, Hisar Yayınevi, t.y.
- el-Gazzâlî: **Bidâyetü’l-Hidâye: Hidâyet Rehberi**, haz.: Veysel Akkaya, İstanbul, İnsan Yayınları, 2003.

- el-Gazzâlî: **Miškâtü'l-Envâr: Nur Metafizîgi**, trc.: Asım Cünayd Köksal, İstanbul, Ketebe Yayınları 2020.
- el-Gazzâlî: **et-Tibrü'l-Mesbûk fî Nasîhati'l-Mülûk**, thk.: Muhammed Ahmed Demec, Beyrut, el-Müessesetü'l-Câmiyye, 1407/1987.
- el-Gazzâlî: **Esmâü'l-Hüsna Kitabı**, trc.: İshak Doğan, İstanbul, İlke Yayıncılık, 2016.
- Gök, Taner: “Şem’î Şem’ullâh ve Şerh-i Subhatü'l-Ebrâr'ı (İnceleme-Tenkitli metin)”, Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, Çanakkale, 2014.
- Gölcük, Şerafettin: “Bâkılânî”, **DİA**, C: IV, s. 531-535.
- Gölpınarlı, Abdülbâki: **Mesnevî Tercemesi ve Şerhi**, İstanbul, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, 1981, C: I-VI.
- Gölpınarlı, Abdülbâki: **Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik**, İstanbul, İnkılâp Kitabevi, 2009.
- Gölpınarlı, Abdülbâki: **Melâmîlik ve Melâmîler**, İstanbul, Kapı Yayınları, 2015.
- Gölpınarlı, Abdülbâki: **Mevlânâ Celâleddîn: Hayatı, Eserleri, Felsefesi**, İstanbul, İnkılâp Kitabevi, 2017.
- Gölpınarlı, Abdülbâki: **Mevlânâ Müzesi Yazmalar Kataloğu**, Ankara, MEB Yayınları, 1971, C: I-III.
- Görgün, Necip: “eş-Şeceretü'l-İlâhiyye fî Ulûmi'l-Hakâiki'r-Rabbâniyye ve Şehrezûrî'nin Felsefesi”, Marmara Üniversitesi SBE, Doktora tezi, İstanbul, 1996.
- Görmez, Mehmet: “Taberânî”, **DİA**, C: XXXIX, s. 310-312.
- Görmez, Mehmet: “Sâgânî, Radiyyüddîn”, **DİA**, C: XXXV, s. 487-489.
- Gücük, Tolga: “Mustafa Sürûrî Efendi'nin Mesnevî Şerhi (II. Cilt) (Farsça Metin - Dizin), Kırıkkale Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale 2019.
- Güleç, İsmail: **Türk Edebiyatında Mesnevî Tercüme ve Şerhleri**, İstanbul, Pan Yayıncılık, 2008.
- Güllüce, Hüseyin: **Kur'ân Tefsiri Açısından Mesnevî**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 1999.
- Gülsevin, Gürer: **Eski Anadolu Türkçesinde Ekler**, Ankara, TDK Yayınları, 2017.

- Gültaş, Serhat: “Sarı Abdullah Efendi Hayatı, Eserleri ve Tasavvufi Görüşleri”, Uludağ Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, Bursa, 2014.
- Gümüş, Sadreddin: “Cürcânî, Seyyid Şerif”, **DİA**, C: VIII, s. 134-136.
- Güngör, Mevlüt: “Begavî, Ferrâ”, **DİA**, C: V, s. 341-341.
- Hâfız-ı Şîrâzî: **Hâfız Dîvânı**, trc.: Abdülbâki Gölpınarlı, İstanbul, İş Bankası Yayınları, 1968.
- Hâfız-ı Şîrâzî: **Dîvân-ı Hâce Şemseddîn Muhammed Hâfız-ı Şîrâzî**, haz.: Seyyid Muhammed Rızâ Celâl-i Nainî, Nezir Ahmed, Tahran, Müessese-i İntişârât-ı Emîr Kebîr, 1350/1971.
- Hakanî Mehmet Bey: **Hilye-i Saadet**, haz. İskender Pala, İstanbul, Kapı Yayınları 2010.
- Hâkânî-i Şîrvânî: **Dîvân-ı Hâkânî-i Şîrvânî**, haz.: Ziyâüddîn Seccâdî, Tahran, İntişârât-ı Zevvâr, (t.y.).
- Hâkim, en-Nîsâbü'rî: **el-Müstedrek ale's-Sahîhayn**, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ, Beyrut, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1411/1990, C: I-IV.
- el-Halîmî, Lutfullâh b. Ebû Yûsuf: **Lûgat-ı Halîmî**, haz.: Adem Uzun, Ankara, TDK Yayınları, 2013.
- el-Hargûşî: **Tehzîbü'l-Esrâr**, thk.: Bessam Muhammed Bârûd, Abu Dabi, el-Mecmau's-Sekâfî, 1999.
- Hatiboğlu, İbrâhim: “en-Nihâye”, **DİA**, C: XXXIII, s. 100-101.
- Hatip, Abdülaziz: “Semîn el-Halebî”, **DİA**, C: XXXVI, s. 292-293.
- Hatipoğlu, İbrâhim: “Meşârikü'l-Envârî'n-Nebeviyye”, **DİA**, C: XXIX, s. 361-362.
- Hayretî: **Dîvân**, haz.: Mehmet Çevuşoğlu, M. Ali Tanyeri, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1981.
- el-Hemedânî, Aynülkudat: **Temhîdât**, tsh.: Afîf Useyrân, Tahran, İntişârât-ı Menuçîhr-i Hayâbân, 1991.
- el-Hemedânî, Aynülkudat: **Temhîdât: Aşk ve Hakikat Üzerine Konuşmalar**, haz.: Halil Baltacı, İstanbul, Dergah Yayınları, 2015.
- el-Herevî, Hâce Abdullah el-Ensârî: **Tasavvufta Yüz Basamak: Menâzilü's-Sâirîn**, trc.: Abdürrezzak Tek, Bursa, Emin Yayınları, 2008.
- Hızlı, Mefail: “Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C: XVII, No: 1, Bursa 2008, s. 28-39.

- el-Himyerî, Abdürrezzâk: **Tefsîru Abdürrezzâk**, thk.: Mahmûd Muhammed Abduh, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1998, C: I-III.
- Hoca, Nazif: "Baklî", **DİA**, C: IV, s. 545-547.
- Hocendî, Kemâleddîn Mes'ûd: **Dîvân-ı Kemâleddîn Mes'ûd-ı Hocendî**, tsh.: Aziz Devletâbâdî, Tebriz, Kitâbfurûş-i Tahran, 1337/1958.
- el-Hulvî, Celâleddîn: Mahmûd **Lemezât-ı Hulviyye ez Lemezât-ı Ulviyye: Halvetî Büyüklerinin Tatlı Halleri**, haz.: Mehmet Serhan Tayşi, İstanbul, Semerkand, 2013.
- Hücvirî: **Hakikat Bilgisi: Keşfü'l-Mahcûb**, haz.: Süleyman Uludağ, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2014.
- Hüseyin Ayvansarâyî: **Hadîkatül-Cevâmî'**, haz.: Ahmet Nezih Galitekin, İstanbul, İşaret Yayınları, 2001.
- Hüseyin Remzî: **Lügat-ı Remzî (Tıpkıbasım)**, haz.: Ali Birinci, İstanbul, Yazma Eserler Kurumu Yayınları, 2018, C: I-II.
- Hüseyin Vassâf: **Sefîne-i Evliyâ**, haz.: Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2006, C: I-V.
- el-İsfahânî, Ebû Nuaym: **Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ**, thk.: Mustafa Abdülkâdir Atâ, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002, C: I-XII.
- el-İsfahânî, Ebû Nuaym: **Sıfatü'l-Cenne**, thk.: Ali Rıza Abdullah, Dımaşk, Dârü'l-Me'mûn li't-Türâs, [t.y.], C: I-III.
- İşin, Ekrem: "Melamîlik", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi** (DBİA), İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1993, C: VIII, s. 380-386.
- İşin, Ekrem: "Sarı Abdullah", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1993, C: I, s. 13-14.
- İbşîhî, **el-Müstetraf fî Külli Fennin Müstazraf**, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1419/1998.
- İbn Ebî Âsım: **es-Sünne**, thk.: Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî, Beyrut, el-Mektebetü'l-İslâmî, 1400/1979, C: I-II.
- İbn Ebî Şeybe **Musannef**, thk.: Kemâl Yusuf el-Hût, Riyad, Mektebetü'r-Rüşd, 1409/1988, C: I-VII.
- İbn Ebî Şeybe: **Müsned**, thk.: Âdil b. Yûsuf el-Azâzî, Ahmed b. Ferîd el-Mezîdî, Riyad, Dârü'l-Vatan, 1997, C: I-II.
- İbn Hacer el-Askalânî: **Fethu'l-Bârî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî**, tsh. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Muhibbüddîn el-Hatîb, Beyrut, Dârü'l-Ma'rife,

1379/1959, C: I-XIII.

- İbn Hibbân: **Sahîhu İbn Hibbân**, thk.: Şuayb el-Arnaût, Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1408/1988, C: I-XVIII.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, **Kadınlar Kitabı**, çev.: Yusuf Ziyaoğlu, İstanbul: Şule Yayınları, 2000.
- İbn Kemâl, Ahmed **Mecmûu Resâilî'l-Allâme İbn Kemâlpaşa**, haz.: Hamza el-Bekrî vd., İstanbul, Dârü'l-Lübâb, 1439/2018, I-VIII.
- İbn Kemâl: **Tefsîru İbni Kemâlpaşa**, thk.: Mâhir Edîb Habbûş, İstanbul, Mektebetü'l-İrşad, 1439/2018, C: I-IX.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ: **Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm**, thk.: Muhammed Hüseyin Şemseddîn, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1998, C: I-IX.
- İbn Kuteybe: **el-Maârif**, thk. Servet Ukkâşe, Kahire, Dârü'l-Maârif, 1991.
- İbn Melek: **Mebâriku'l-Ezhâr fî Şerhi Meşâriku'l-Envâr**, thk.: Eşref b. Abdülmaksûd Abdürrahîm, Beyrut, Dârü'l-Cîl, 1995, C: I-III.
- İbn Semîn: **ed-Dürrü'l-Masûn fî Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn**, thk.: Ahmed Muhammed el-Harrât, Dımeşk, Dârü'l-Kalem, 1414/1993, C: I-XI.
- İbn Atâ: **Gönül Gözüyle Kur'an: İbn Atâ Tefsiri**, haz.: Betül Güner, İstanbul, H Yayınları, 2018.
- İbn Bezzâz Erdebîlî: **Safvetü's-Safâ**, tsh. Golamrızâ Tabatabâî, Tahran 1376/1997.
- İbn Yemîn: **Dîvân-ı Kıtaât ve Rubâiyât**, tsh.: Saîd Nefîsî, Tahran, Kitâbfurûş-i Merevvic, 1318/1939.
- İbnü'l-Esîr Ebü's-Saâdât: **en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîs ve'l-Âsâr**, thk.: Tâhir Ahmed ez-Zâvî, Mahmûd Muhammed et-Tinâhî, Beyrut, Mektebetü'l-İlmiyye, 1399/1979, C: I-V.
- İbnü'l-Arabî, Muhyiddin: **Fütûhât-ı Mekkiyye**, çev.: Ekrem Demirli, İstanbul, Litera Yayıncılık, 2007, C: I-XVIII.
- İbnü'l-Arabî: **Tefsîru İbn Arabî**, haz.: Semir Mustafa Rebab, Beyrut, Dârü İhyâi Tûrâsi'l-Arabî, 1422/2001, C: I-II.
- İbnü'l-Arabî: **Fütûhât-ı Mekkiyye**, haz.: Ahmed Şemseddin, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1420/1999, C: I-VIII.
- İbnü'l-Arabî: **Fusûsu'l-Hikem**, çev.: Ekrem Demirli, İstanbul, Kabalcı Yayınları, 2006.

- İbnü'l-Cevzî: **Ahbâru'n-Nisâ**, thk.: Nizâr Rızâ, Beyrut, Dâru Mektebeti'l-Hayât, 1982.
- İbnü'l-Cevzî: **Âdâbü'l-Hasani'l-Basrî**, thk.: Süleyman el-Harş, Beyrut: Dâru's-Sıddîk, 1426/2005.
- İbnü'l-Cevzî: **el-Muntazam fî Târîhi'l-Ümem ve'l-Mülûk**, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ, Mustafa Abdülkâdir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1412/1992, C: I-XIX.
- İbnü'l-Fârız: **Dîvânü İbni'l-Fârız**, haz.: Heysem Hilâl, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1429/2008.
- İbrahim Hakkı, Erzurumlu: **Mârifetnâme**, haz. Cafer Durmuş, İstanbul, Erkam Yayınları, 1432/2011.
- İbrahim Nâilî: **Zeyl-i Halîkatü'r-Rüesâ**, Süleymaniye Ktp. Esad Efendi, nr. 2244.
- İcî, Adudiddîn: **Câmiü'l-Beyân fî Tefsiri'l-Kur'an**, thk.: Abdülhamin Hindavî, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2004, I-IV.
- İlhan, Avni: "Ebû Ya'kûb es-Sicistânî", **DİA**, C: X, s. 252-253.
- İmruü'l-Kays: **Dîvânü İmrii'l-Kays**, thk.: Hasan es-Sendûbî, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403/1983.
- el-İskenderî, İbn Atâullâh: **el-Hikemü'l-Atâiyye**, şrh.: Ebû'l-Abbâs Zerrûk, thk.: Ramazan Muhammed b. Ali el-Bedrî, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2008.
- el-İskenderî, İbn Atâullâh: **Tasavvufî Hikmetler: Hikem-i Atâiyye**, trc.: Mustafa Kara, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2016.
- İsmail Hakkı Bursevî: **Rûhu'l-Beyân: Kur'an Meali ve Tefsiri**, trc.: Komisyon, İstanbul, Erkam Yayınları, 2015-2017, C: I-XXIII.
- İsmâil Rusûhî Ankaravî: **Osmanlı Tasavvuf Düşüncesi-Makâsıd-ı Aliyye fî Şerhi't-Tâiyye**, haz.: Mehmet Demirci, İstanbul, Vefa Yayınları, 2007.
- İşler, Emrullah: "Zeccâc", **DİA**, C: XLIV, s. 173-174.
- İz, Fahir: **Eski Türk Edebiyatında Nesir**, İstanbul, Osman Yalçın Matbaası, 1964.
- İzmirli, Betül: "Şâir Bir Sûfî ya da Âşıkların Sultanı: İbnü'l-Fârız", **Sûfî Araştırmaları**, C: IV, S:7, 2013, s. 21-34.
- İzzeddîn Kâşânî: **Misbâhu'l-Hidâye**, tsh. Celâleddin Hümâyî, Tahran, Müessese-i Neşr-i Huma, 1367/1988.

- İzzeddîn Kâşânî: **Tasavvufun Ana Esasları: Misbâhu'l-Hidâye ve Miftâhu'l-Kifâye**, trc.: Hakkı Uygur, İstanbul, Kurtuba Kitap, 2010.
- Kablander, Nesibe: “Sarı Abdullâh Efendi’nin ‘Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî’si, II. Cilt (İnceleme Metin)”, İstanbul Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, İstanbul, 2020.
- Kâdı Beydâvî: **Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl: Beydâvî Tefsîri**, trc.: Abdülvehhab Öztürk, İstanbul, Kahraman Yayınları, 2011, C: I-V.
- Kâdı Beydâvî: **Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl: Beydâvî Tefsîri**, trc.: Abdülvehhab Öztürk, İstanbul, Kahraman Yayınları, 2011, C: I-V.
- Kâdı Beyzâvî: **Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl**, thk.: Muhammed Abdurrahman el-Maraşlî, Beyrut, Dârü İhyâi Tûrâsî'l-Arabî, 1418/1997, C: I-V.
- Kâdı İyaz: **Şifâ-i Şerîf Şerhi**, şrh.: M. Yaşar Kandemir, Tahlil Yayınları, İstanbul 2014, C: I-III.
- Kâid, Abdurrahman b. Hasan: “Osmanlılar Döneminde Türk Tefsir Ekolünde Zemahşerî’nin el-Keşşâf Adlı Eserinin Önemi: Şekiller ve Etkiler”, **Osmanlı Döneminde Tefsir**, ed.: Hidayet Aydar vd., İstanbul 2018, s. 413-438.
- Kâmil Mustafa eş-Şeybî: **Şerhu Dîvânî'l-Hallâc**, Köln, Menşûrâtü'l-Cemel, [t.y.].
- Kanar, Mehmet: **Farsça Türkçe Sözlük**, İstanbul, Say Yayınları, 2010.
- Kandemir, M. Yaşar: “Ebû Hüreyre”, **DİA**, C: X, s. 160-167.
- Kandemir, M. Yaşar: “Ebû Katâde”, **DİA**, C: X, s. 174-175.
- Kandemir, M. Yaşar: “Ebû Mûsâ el-Eş’arî”, **DİA**, C: X, s. 190-192.
- Kandemir, M. Yaşar: “Kâdî İyâz”, **DİA**, C: XXIV, s. 116-118.
- Kandemir, M. Yaşar: “Ka’b el-Ahbâr”, **DİA**, C: XIV, s. 1-3.
- Kandemir, M. Yaşar: “İbn Hacer el-Askalânî”, **DİA**, C: XIX, s. 514-531.
- Kandemir, M. Yaşar: “Şa’bî”, **DİA**, C: XXXVIII, s. 217-218.
- Kandemir, M. Yaşar: “Ahmed b. Hanbel”, **DİA**, C: II, s. 75-80.
- Kandemir, M. Yaşar: “Müsned”, **DİA**, C: XXXII, s. 104-105.
- Kaplan, Hayri: “Bahâ Veled, Şems ve Mevlânâ’nın Râzî’ye Yönelik Eleştirileri ve Râzî’nin Sûfilere/Tasavvuf Bakışı”, **Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, 2005, C: VI, No: 14, s.

285-330.

- Kaplan, Mehmet: **Şiir Tahlilleri 1**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2012.
- Kaptan, Mirac Betül: “Sarı Abdullah Efendi’nin Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi 3637 Numarada Kayıtlı Manzum ve Mensur Eserleri Transkripsiyonlu Metin-İnceleme”, İstanbul Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2019.
- Kara, İsmail: **İlim Bilmez Tarih Hatırlamaz**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2011.
- Karamustafa, Ahmet T.: **Tasavvufun Oluşumu**, çev.: Nagihan Doğan, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2017.
- Kara, Mustafa: “Ebü’l-Hüseyn en-Nûrî”, **DİA**, C: X, s. 328-330.
- Kara, Mustafa: “İbn Atâullâh el-İskenderî”, **DİA**, C: XIX, s. 337-338.
- Kara, Mustafa: “el-Hikemü’l-Atâiyye”, **DİA**, C: XVII, s. 502-503.
- Kara, Mustafa: “Ahmed b. Hadraveyh”, **DİA**, C: II, s. 71.
- Kara, Necati: “Nazmü’ d-Dürer”, **DİA**, C: XXXII, s. 463-464.
- Karahan, Abdülkadir: “Sarı Abdullah”, **Türk Ansiklopedisi**, Ankara, Milli Eğitim Basımevi, 1980, C: XXVIII, s. 156.
- Karahancı, İbrahim: “Üslûp Belirleme Girişimlerine Dil Verileri Üzerinden Yaklaşmak”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C: 9, No: 45, 2016, s. 158-160.
- Karaismailoğlu, Adnan: “Kâsım-ı Envâr”, **DİA**, C: XXIV, s. 542-543.
- Karaismailoğlu, Adnan: “Şebüsterî”, **DİA**, C: XXXVIII, s. 400-401.
- Karataş, Nizâmettin: “Kadı Burhâneddin’in İksîru’s-Seâdât fî Esrârî’l-İbâdât Adlı Eserinin Tahkîki ve İslam Hukuku Açısından Tahlili”, Cumhuriyet Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, Sivas 2014.
- Karavelioğlu, Murat Ali: “Abdullah Efendi (Sarı)”, **Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi**, İstanbul, YKY, 1999, C: I, s. 13-14.
- Karlıağa, H. Bekir: “Kâdî Mîr Meybüdü”, **DİA**, C: XXIV, s. 118-119.
- Kartal, Abdullah: “Bursa’da Bosnalı Bir Melâmî Abdullah Bosnevî Hayatı, Eserleri ve Bir Kasidesi”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1994, C: VI, No: 6, s. 297-312.
- Kartallıoğlu, Yavuz: **Klasik Osmanlı Türkçesinde Eklerin Ses Düzeni (16, 17 ve 18. yüzyıllar)**, Ankara, TDK Yayınları, 2011.

- Kâsım-ı Envâr: **Dîvân-ı Şâh Kâsım-ı Envâr**, tsh.: Nasîrî-i Câmî, Tahran, İntişârât-ı Mûlî, 1393/2014.
- Kâsım-ı Envâr: **Külliyyât-ı Kâsım-ı Envâr**, tsh.: Saîd Nefîsî, Tahran, İntişârât-ı Kitâbhâne-i Senâî, 1337/1958.
- Kâşânî, Abdürrezzâk: **İstîlâhâtü's-Sûfiyye: Sûfilerin Kavramları**, trc./şrh.: Abdürrezzak Tek, Bursa, Bursa Akademi Yayınları, 2014.
- Kâşânî, Abdürrezzâk: **Şerhu Menâzili's-Sâirîn**, thk. Muhsin Bîdârfer, İntişârât-ı Bîdâr, Kum, 1385/2006.
- Kâşânî, Abdürrezzâk: **Te'vîlât-ı Kâşâniyye**, trc.: Ali Rızâ Doksanyedi / haz.: M. Vehbi Güloğlu, Ankara, Kadioğlu Matbaası, 1987, C: I-III.
- Kâtip Çelebi: **Keşfü'z-Zunûn an-Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn**, trc.: Rüştü Balcı, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011, C: I-V.
- Kaya, Mahmut-Jebrini, Alaeddin: “Fârâbî”, **DİA**, C: XII, s. 145-163.
- Kaya, Mesut: “Şerh ve Hâşiyelerin Tefsir İlmine Katkıları: Teftâzânî'nin el-Keşşâf Şerhi Örneği”, **İslâm İlim ve Düşünce Tarihinde Şerh Geleneği**, ed.: Mesut Kaya, Sezai Engin, İstanbul, Endülüs Yayınları, 2020, s. 208-239.
- Kelâbâzî: **Doğuş Devrinde Tasavvuf: Taarruf**, haz.: Süleyman Uludağ, İstanbul, Dergah Yayınları, 2016.
- Kemâleddîn-i Hârezmî, Hüseyin b. Hasan: **Cevâhiru'l-Esrâr ve Zevâhiru'l-Envâr: Şerh-i Mesnevî-i Manevî**, tsh.: Muhammed Cevâd Şeriat, İntişârât-ı Esâtîr, Tahran 1384/2005, C: I-IV.
- Kesler, Muhammet Fatih: “Mücâhid b. Cebr”, **DİA**, C: XXXI, s. 442-443.
- Kılıç, Atabey: “Klasik Türk Edebiyatında Tarz-ı Nesir Üç Müdür?”, **Hikmet: Akademik Edebiyat Dergisi**, Yıl: 2, No: 3, 2016, s. 51-79.
- Kılıç, Mahmud Erol: **Sufi ve Şiir: Osmanlı Tasavvuf Şiirinin Poetikası**, İstanbul, İnsan Yayınları, 2011.
- Kılıç, Mahmut Erol: “el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye”, **DİA**, C: XIII, s. 251-158.
- Kılıç, Mahmut Erol: “Fergânî, Saîdüddîn”, **DİA**, C: XII, s. 378-382.
- Kılıç, Mahmut Erol, vd.: “İbnü'l-Arabî, Muhyiddin”, **DİA**, C: XX, s. 493-522.
- Kılıç, Rüya: “Bir Tarikatın Gizli Direnişi: Bayramî Melâmîleri veya Hamzavîler”, **Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, C: IV, No: 10, 2003, s. 251-272.

- Kıyıcı, Selahattin: “Ezherî, Muhammed b. Ahmed”, **DİA**, C: XII, s. 65.
- Koçak, İnci: “Ahfeş el-Evsat”, **DİA**, C: I, s. 526.
- Koçkuzu, Ali Osman: “İbnü’l-Esîr, Mecdüddîn”, **DİA**, C: XXI, s. 28-29.
- Koçu, Reşat Ekrem: “Abdullah Efendi (Sarı)”, İstanbul Ansiklopedisi, İstanbul, Tan Matbaası, 1958, C: I-VIII.
- Konuk, Ahmed Avni: **Mesnevî-i Şerîf Şerhi**, haz.: Selçuk Eraydın, Mustafa Tahralı, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2005, C: I-XIII.
- Konuk, Ahmed Avni: **Fusûsü’l-Hikem Tercüme ve Şerhi**, haz.: Mustafa Tahralı, Selçuk Eraydın, M. Nedim Tan, Ercan Alkan, İstanbul, Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017, C: I-II.
- Kortantamer, Tunca: “Türk Şiirinde Ses Konusunda ve Ses Gelişiminin Devamlılığı Üzerine Genel Bazı Düşünceler”, **Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, 1982, No: I.
- Köksal, M. Asım: **Peygamberler Tarihi I-II**, TDV Yayınları, Ankara 2014.
- Köksal, M. Fatih: “Nesir ve Seci”, **Klasik Dönem Osmanlı Nesri**, İstanbul, Kriter Yayınları, 2009.
- Köprülü, M. Fuad: **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, haz.: Orhan Köprülü, Ankara, Akçağ Yayınları, 2009.
- Köroğlu, Burhan: “Şehrezûrî, Muhammed b. Mahmûd”, **DİA**, C: XXXIX, s. 462-466.
- Kraus, Christina Shuttleworth: “Şerhleri Okumak/Bir Okuma Olarak Şerhler”, çev.: Vildan Serdaroglu Coşkun, **Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları IX: Metnin Hâlleri: Osmanlı’da Telif, Tercüme ve Şerh**, İstanbul, 2014, s. 418-451.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed: **el-Câmi’ li-Ahkâmi’l-Kur’ân**, thk.: Ahmed el-Berdûnî, İbrâhim Atfîş, Kâhire, Dârü’l-Kütübî’l-Mısriyye, 1384/1964, C: I-XX.
- Kurtuluş, Rıza: “Keşfü’l-Esrâr”, **DİA**, C: XXV, s. 319.
- Kuşeyrî, Abdülkerim: **Letâifü’l-İşârât: İlahî Kelâmın Sırları**, trc.: Ekrem Demirli, İstanbul, Fikriyat Yayınevi, 2020, C: I-III.
- el-Kuşeyrî, Abdülkerim: **er-Risâletü’l-Kuşeyriyye**, thk.: Enes Muhammed Adnan eş-Şerfavî, Cidde, Darü’l-Minhac, 2017/1438.
- el-Kuşeyrî, Abdülkerim: **Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risalesi**, haz.: Süleyman Uludağ, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2014.

- el-Kuşeyrî, Abdülkerim: **Tefsîru'l-Kuşeyrî: Letâifü'l-İşârât**, thk. Abdüllatif Hasan Abdurrahman, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2007, C: I-III.
- Kutluay, İbrahim: “İbnü'l-Esir el-Cezerî'nin en-Nihaye fî Garibi'l-Hadis ve'l-Eser Adlı Eserinin Garibü'l-Hadis Edebiyatı İçindeki Yeri ve Metodu”, **Uluslararası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu**, ed. M. Nesim Doru, Şırnak, Şırnak Üniversitesi Yayınları, 2010, s. 767-780.
- Küçük, Hülya: **Küpten Sızan Sırlar: İntihâ-nâme-i Sultan Veled** (İbrahim Hakkı Eroğlu tercümesi), İstanbul, Ataç Yayınları, 2010.
- Küçük, Raşit: “Ebû Saîd el-Hudrî”, **DİA**, C: X, s. 223-224.
- La'îzâde Abdülbâkî: **Hak Âşıklarına Rehber: Hediye-tü'l-Müşâk**, haz. Bünyamin Ayçiçeği, İstanbul, Ketebe Yayınları, 2020.
- La'îzâde Abdülbâkî: “Sergüzeşt”, **Melâmet Risâleleri**, haz. Abdürrezzak Tek, Bursa, Emin Yayınları, 2007, s. 123-210.
- La'îzâde Abdülbâkî: “Şerh-i Kasîde-i Meslekü'l-Uşşâk”, **Melâmet Risâleleri**, haz.: Abdürrezzak Tek, Bursa, Emin Yayınları, s. 459-520.
- Lâhicî, Muhammed b. Yahyâ: **Esrârü's-Şuhûd**, tsh: Ali Âl-i Dâvûd, Tahran, Müessese-i Mütâlaât ve Tahkîkât-ı Ferhengî, 1368/1989.
- el-Lahmî, İbn Şa'bân: **Tahmîsu Kasîdeti'l-Vitriyye fî Medh-i Hayri'l-Beriyye**, nşr. Yusuf el-Ensârî, y.y., t.y.
- Lewis, Franklin: **Mevlânâ: Geçmiş ve Şimdi, Doğu ve Batı**, çev: Gül Çağalı Güven, Hamide Koyukan, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2010.
- Maden, Şükrü: “Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl Literatürü ve Literatür Değerlendirmesi”, **İslâm İlim ve Düşünce Geleneğinde Kâdı Beyzâvî**, s. 581-657.
- Mağribî, Muhammed Şîrîn: **Dîvân-ı Kâmil-i Şems-i Mağribî**, haz.: Ebû Tâlib Mîr Âbidînî, Tahran, İntişârât-ı Zevvâr, 1358/1980.
- Mağribî, Muhammed Şîrîn: **Dîvân-ı Muhammed Şîrîn-i Mağribî**, tsh.: Leonard Lewisohn, Tahran-Londra, Danişgâh-ı Tahran, 1372/1993.
- el-Mardinî, Yûsuf Sıdkî: **İhyâ Tercüme ve Şerhi**, haz.: Mustafa Koç, Eyüp Tanrıverdi, İstanbul, Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017, C: I-VIII.
- Maşalı, Mehmet Emin: “Muhammed b. Ka'b el-Kurazî”, **DİA**, C: XXX, s. 545-546.
- Mehmed b. Çerkez: **Sa'lebî'nin Kasas-ı Enbiyâ Tecümesi**, İstanbul, Karahisari el-Hâc Ali Rıza Matbaası, 1282.

- Mehmed Nazmî Efendi: **Hediyetü'l-İhvân: Osmanlılarda Tasavvufî Hayat – Halvetîlik Örneği-**, haz.: Osman Türer, İstanbul, İnsan Yayınları, 2005.
- Mehmed Süreyyâ: **Sicill-i Osmânî**, haz.: Nuri Akbayer, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996, C: I-V.
- Mehmed Tâhir, Bursalı: **Osmanlı Müellifleri**, haz.: M. A. Yekta Saraç, Ankara, TÜBA, 2016, C: I-III.
- el-Mekkî, Ebû Tâlib: **Kûtu'l-Kulûb (Kalplerin Azığı)**, trc.: Dilaver Selvi, Ali Kaya, İstanbul, Semerkand, 2004, C: I-IV.
- Mertoğlu, M. Suat: “Sa‘lebî,” **DİA**, C: XXXVI, s. 28-29.
- el-Merzûkî, Ebû Ali: **Şerhu Dîvânî'l-Hamâse**, haz.: Gureyd eş-Şeyh, Beyrut, Dârü'l-Kütübî'l-İlmîyye, 1424/2003.
- Mevlânâ Celâleddîn Rûmî: **Mesnevî Hikâyeleri**, haz. Şefik Can, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2018.
- Mevlânâ Celâleddîn Rûmî: **Fîhi mâ Fîh**, trc.: Ahmed Avni Konuk, haz.: Selçuk Eraydın, İstanbul, İz Yayıncılık, 2015.
- Mevlânâ Celâleddîn: **Dîvân-ı Kebîr**, haz.: Abdülbâki Gölpınarlı, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992, C: I-VI.
- Mevlânâ Celâleddîn: **Kitâb-ı Fîhimâfîh**, haz.: Bedüzzamân Fîrûzanfer, Tahran, Müessesese-i İntişârât-ı Nigâh, t.y.
- Mevlânâ Celâleddîn: **Mesnevî-i Ma‘nevî**, haz.: Hasan Lâhûtî, Tahran, Merkez-i Pejûheşî Mîrâs-ı Mektûb, 1393/2014, C: I-III.
- Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî: **Külliyât-ı Şems-i Tebrizî**, tsh.: Bedüzzaman Fîrûzanfer, Tahran, İntişârât-ı Emîr Kebîr, 1376/1997.
- Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî: **Mesnevî-i Ma‘nevî**, haz.: Derya Örs-Hicâbî Kırılancıç, İstanbul, Yazma Eserler Kurumu, 2015, C: I-II.
- Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî: **Mesnevî**, trc. ve şrh.: Tâhirü'l-Mevlevî, İstanbul, Selâm Yayınları, 1963, C: I-XIV.
- Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî: **Yedi Meclis (Mecâlis-i Seb‘a)**, çev: Hicabi Kırılancıç, Kurtuba Kitap, İstanbul 2011.
- Mevlânâ: **Mesnevî**, çev.: Veled İzbudak, haz.: Abdülbaki Gölpınarlı, Konya, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2016, C: I-VI.
- el-Mevsılî, Ebû Ya‘lâ: **Müsnedü Ebî Ya‘lâ**, thk.: Hüseyin Selîm Esed, Dîmeşk, Dârü'l-Me‘mûn, 1404-1984, C: I-XIII.

- Meybüdî, Kemâleddîn Mîr Hüseyin: **Şerh-i Dîvân Mensûb be-Emîru'l-Mü'minîn Ali b. Ebî Tâlib**, haz.: Ekrem Şifâî, <http://www.sufi.ir/books/download/farsi/ali/divan-ali-fa.pdf> (07.05.2021).
- Meybüdî, Reşîdüddîn: **Keşfü'l-Esrâr Uddetü'l-Ebrâr**; haz.: Ali Asgar Hikmet, Tahran, Emîr Kebîr, 1371/1992, C: I-X.
- Mîrhând, Kemâleddîn: **Târihu Ravzatu's-Safâ**, haz.: Abbas Pervîz, Tahran, Müessesesi-i Hayyâm ve İntişârât-ı Pîrûz, 1338/1959, C: I-X.
- Mîrhând: **Târîh-i Ravzatu's-Safâ fî Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hülefâ**, trc.: Mürsel Öztürk, Ankara, TTK Yayınları, 2019.
- Mîrhând: **Târihu Ravzatü's-Safâ**, haz.: Abbas Zeryâb, Tahran, İntişarat-ı İlmi, 1338, C: I-VII.
- Most, Glenn W.: “Şerhlere Kuramsal Bir Bakış”, çev.: Murat Umut İnân, **Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları IX: Metnin Hâlleri: Osmanlı'da Telif, Tercüme ve Şerh**, İstanbul, 2014, s. 452-465.
- Muhammed b. Kâsım b. Yâkûb: **Ravzatü'l-Ahyâri'l-Müntehâb min-Rebî'i'l-Ebrâr**, Halep, Dârü'l-Kalemi'l-Arabî, 1423/2002.
- Mustafa Safâyî Efendi: **Tezkire-i Safâyî**, haz.: Pervin Çapan, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2005.
- el-Mutarrizî, Ebü'l-Feth Burhâneddîn, **el-Muğrib fî Tertîbi'l-Mu'rib**, thk.: Mahmûd Fâhurî, Abdülhamîd Muhtâr, Beyrut, Mektebetü Lübnan, 1999.
- Mutçalı, Serdar: **Arapça-Türkçe Sözlük**, İstanbul, Dağarcık Yayınları, 1995.
- Mücâhid b. Cebr: **Tefsîru Mücâhid**, thk.: Muhammed Abdüsselâm Ebü'n-Nîl, Kahire, Dârü'l-Fikri'l-İslâmî el-Hadîse, 1410/1989.
- el-Münâvî, Muhammed Abdür-rauf: **Feyzü'l-Kadîr**, Mısır, Mektebetü't-Ticâriyye, 1356/1937-38, C: I-VI.
- Müstakimzâde Süleyman Sa'deddîn: **Tuhfe-i Hattâtîn**, haz.: Mustafa Koç, İstanbul, Klasik Yayınları, 2004.
- Müstakimzâde Süleyman Sa'deddîn: **Mecelletü'n-Nisâb**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000.
- Müstakimzâde, Süleyman Sa'deddîn: “Risâle-i Melâmiyye-i Şuttâriyye”, **Melâmet Risâleleri**, haz. Abdürrezzak Tek, Bursa, Emin Yayınları, 2007, s. 213-342.
- Mütercim Âsım Efendi: **Burhân-ı Kâtrî**, haz.: Mürsel Öztürk, Derya Örs, Ankara, TDK Yayınları, 2009.

- Nâbî: **Nâbî Dîvânı**, haz. Ali Fuat Bilkan, Ankara, MEB Yayınları, 1997, C: I-II.
- Nagel, T.: “al-Kısaî”, **The Encyclopaedia of Islam**, C:V, s. 176.
- Necmeddîn-i Dâye: **Sûfî Diliyle Siyaset: İrşâdü'l-Mürîd ile'l-Murâd fî Tercemeti Mirsâdü'l-İbâd**, trc.: Kasım b. Mâhmûd Karahisârî / haz.: Özgür Kavak, İstanbul, Klasik Yayınları, 2010.
- Necmeddîn-i Dâye: **Mirsâdü'l-İbâd: Tasavvuf Yolu**, çev.: Halil Baltacı, İstanbul: İFAV Yayınları, 2013.
- Necmeddîn-i Kübrâ **et-Te'vîlâtü'n-Necmiyye fî Tefsîri'l-İşârîyi's-Sûfiyye**, thk.: Ahmed Ferid el-Mezîdî, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009, C: I-VI.
- Necmüddîn-i Kübrâ: **el-Usûlü'l-Aşere**, trc. ve şrh.: Abdülgafûr Lârî, Tahran 1363/1984.
- Necmüddîn-i Kübrâ: **Tasavvufta On Esas – Usûlü'l-Aşere Şerhleri**, haz.: Süleyman Gökbulut, İstanbul, İnsan Yayınları, 2010.
- Nesefî, Necmedîn: **Nesefî Tefsîri**, haz. Mustafa Kasadar, trc.: Şerâfettin Şenaslan, İstanbul, Ravza Yayınları, 2007, C: I-X.
- Nesîmî, İmâdüddîn: **Dîvân-ı Seyyid İmâdüddîn-i Nesîmî**, haz. Pervîz Abbâsî-yi Dâkânî, Tahran, Neşriyât-ı Berg, 1369/1990.
- Nesîmî: **İmâdüddîn Nesîmî ve Farsça Dîvânı**, çev.: Veyis Değirmençay, İstanbul, Kurtuba Kitap, 2013.
- Nevevî, Muhyiddîn: **el-Minhâc Şerhi Müslim bin Haccâc**, Beyrut, Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1392/1972, C: I-IX.
- en-Nîsâbü'rî, Nizâmeddîn: **Garâibü'l-Kur'ân ve Ragâibü'l-Furkân**, thk.: Zekerîyyâ Umeyrât, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1416/1996, C: I-VI.
- Nizami, K. A.: “Çiştîyye”, **DİA**, C: VIII, s. 343-346.
- Nizâmî: **Hüsrev ve Şîrîn**, trc. Sabri Sevsevil, İstanbul, Maarif Basımevi, 1955.
- Nizâmî-yi Bâharzî, Kemâleddin Abdülvasî **Makâmât-ı Câmî: Molla Câmî'den Ali Şîr Nevâî ve Sultan Baykara'ya Şahitliklerim**, haz.: Veysel Başçı, Büyüyenay Yayınları, İstanbul, 2016.
- Ocak, Ahmet Yaşar: **Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler Yahud Dairenin Dışına Çıkanlar: (15.-17. yüzyıllar)**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013.

- Ocak, Ahmet Yaşar: “Bünyâmin Ayâşî ve Bayrâmî Melâmîliği”, **Osmanlı Sufiliğine Bakışlar**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2020, s. 53-58
- Ocak, Ahmet Yaşar: “Kanuni Sultan Süleyman Devrinde Osmanlı Resmî Düşüncesine Karşı Bir Tepki Hareketi: Oğlan Şeyhi İsmail-i Ma‘şûkî”, **Osmanlı Sufiliğine Bakışlar**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2010, s. 59-68.
- Okuyan, Mehmet: “Necmeddîn-i Dâye”, **DİA**, C: XXXII, s. 496-497.
- Orhan, Kübra Zümrüt: “Alâüddevle Simnânî ve Tasavvufî Görüşleri”, Marmara Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, İstanbul, 2016.
- Osmanzâde Ahmed Tâib: **Telhîsü’n-Nesâyih**, İstanbul, Ceride-i Havadis Matbaası, 1283/1866.
- Ökten, Meriç: “Sa‘lebî’nin Kısasü’l-Enbiyâ’sının XIV. Yüzyılda Türkçe Tercümesi”, İstanbul Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, İstanbul, 2000.
- Ölmez, Tomris: “Mesnevî Şârihi Sarı Abdullah Efendi: Hayatı ve Eserleri”, İstanbul Üniversitesi Türkoloji Bölümü, Mezuniyet Tezi, İstanbul, 1940.
- Önal, Mehmet: “Edebî Dil ve Üslûp”, **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, No: 36, Erzurum 2008, s. 23-47.
- Önder, Mehmet- Binark, İsmet- Sefercioğlu, Nejat: **Mevlânâ Bibliyografyası 2: Yazmalar**, Ankara, İş Bankası Kültür Yayınları, 1974.
- Öngören, Reşat: “İbn Atâ”, **DİA**, C: XIX, s. 336.
- Öngören, Reşat: “el-İnsânü’l-Kâmil”, **DİA**, C: XXII, s. 332-333.
- Öngören, Reşat: “Nasrâbâdî, İbrâhim b. Muhammed”, **DİA**, C: XXXII, s. 417-418.
- Öngören, Reşat: “Osmanlı Türkiyesi’nde Tarikatlar”, **Türkiye’de Tarikatlar: Tarih ve Kültür**, ed.: Semih Ceyhan, İstanbul, İSAM Yayınları, 2015, s. 55-94.
- Öngören, Reşat: “Şeriatın Kestiği Parmak: Kanuni Sultan Süleyman Devrinde İdam Edilen Tarikat Şeyhleri”, **İLAM Araştırma Dergisi**, C. I, No: 1, 1996, s. 123-140.
- Öz, Mustafa: “Ca‘fer es-Sâdık”, **DİA**, C: VII, s. 1-3.
- Özaydın, Abdülkerim: “Kadı Burhâneddîn”, **DİA**, C: XXIV, s. 74-75.
- Özbalıkcı, Mehmet Reşit: “Sîbeveyhi”, **DİA**, C: XXXVII, s. 130-134.

- Özek, Ali: “el-Keşşâf”, **DİA**, C: XXV, s. 329-330.
- Özen, Şükrü: “Teftâzânî”, **DİA**, C: XL, s. 299-308.
- Özer, Zübeyde: “Cevheretü’l-Bidâye ve Dürretü’n-Nihâye (İnceleme-Metin Sözlük) (Cilt I-II)”, İstanbul Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, İstanbul 2015.
- Özkan, Halit vd.: “Süyûtî”, **DİA**, C: XXXVIII, s. 188-204.
- Özkan, Halit: “Zührî”, **DİA**, C: XLIV, s. 544-549.
- Öztürk, Funda: “Sarı Abdullah Efendi, Nasîhatü’l-Mülûk Terğîbün li-Hüsni’s-Sülûk (110a-218b): İnceleme-Metin-Sözlük-Dizin”, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, Rize, 2018.
- Öztürk, Mustafa-
Mertoğlu, Mehmet Suat: “Zemahşerî”, **DİA**, C: XLIV, s. 235-238.
- Öztürk, Mustafa: “Tefsirde Fahreddîn er-Râzî”, **İslâm Düşüncesinin Dönüşüm Çağında Fahreddîn er-Râzî**, ed.: Ömer Türker, Osman Demir, İstanbul, İSAM Yayınları, 2018, s. 294-364.
- Öztürk, Özkan: “Osmanlı Siyaset Düşüncesi ve İbnü’l-Arabî: et-Tedbîrâtü’l-İlâhiyye Üzerinden Bir Okuma”, **Osmanlı’da İlm-i Tasavvuf**, İSAR Yayınları, İstanbul, 2018, s. 745-766.
- Öztürk, Şeyda: **Şem‘î Efendi ve Mesnevî Şerhi**, İstanbul, İSAM Yayınları, 2011.
- Öztürk, Yılmaz: **17.Yüzyıl Şairlerinden Dimetokalı Vahdetî’nin Divanının Tenkitli Metni**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006.
- Pakalın, Mehmed Zeki: **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, Ankara, MEB Basımevi, 1993, C: I-III.
- er-Râzî, Fahreddîn: **et-Tefsîru’l-Kebîr**, Beyrut, Dârü İhyâi Tûrâsi’l-Arabî, 1420/1999, C: I-XXXII.
- er-Râzî, Fahreddîn: **Tefsîr-i Kebîr**, trc.: Sadık Kılıç vd., Ankara, Huzur Yayın, 1988-1997, C: I-XXIII.
- Rızâ Kulîhan Hidâyet: **Mecmau’l-Fusahâ**, haz.: Muzâhir Musaffâ, Tahran, İntişârât-ı Emîr Kebîr, 1382/2003, I/1-II/2.
- Rûzbihân-ı Baklî: **Arâisü’l-Beyân fî Hakâiki’l-Kur’ân**, thk.: Ahmed Ferîd el-Mezidî, Beyrut, Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1429/2008, C: I-III.
- Sa‘dî: **Gülistan**, çev. Hikmet İlaydın, Ankara, MEB Yayınları, 1991.

- Sa'dî: **Bostân**, çev.: Hikmet İlaydın, Ankara, MEB Yayınları, 1950.
- Sa'dî-i Şîrâzî: **Metn-i Kâmil-i Dîvân-ı Şeyh-i Ecell-i Sa'dî-i Şîrâzî: Gülistan ve Bostan ve Mecâlis**, haz.: Müzâhir Musaffâ, Tahran, Kânûn-ı Ma'rifet, 1338/1960.
- Sa'lebî, Ebû İshak: **el-Keşf ve'l-Beyân an-Tefsîri'l-Kur'ân**, thk. Ebû Muhammed b. Âşûr, Beyrut, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1422/2002, C: I-X.
- Sa'lebî, Ebû İshak: **Kasasu'l-Enbiyâ: Arâisü'l-Mecâlis**, haz.: Abdüllatîf Hasan Abdurrahmân, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1971.
- Sadreddin Konevî: **Sadreddin Konevî ve Nasireddin Tûsî Arasında Yazışmalar**, trc. Ekrem Demirli, İz Yayıncılık, İstanbul, 2002.
- Sadrîniyâ, Bâkır: **Ferheng-i Me'sûrât-ı Mütûn-ı İrfânî**, Tahran, İntişârât-ı Sühan, 1394/2016.
- es-Sâgânî, Radiyyüddîn: **el-Cem'u Beyne's-Sahihayn el-Buhârî ve Müslim**, haz.: Eşref b. Abdülmaksûd, Beyrut, Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafiyye, 1409/1989.
- es-Sâhib b. Abbâd: **Dîvânü es-Sâhib b. Abbâd**, haz.: İbrahim Şemseddîn, Beyrut, Müessetü'l-A'lâmî li'l-Matbûât, 1422/2001.
- Sahîh Ahmed Dede: **Mevlevîlerin Tarihi: Mecmuatü't-Tevârihi'l-Mevleviyye**, haz.: Cem Zorlu, İstanbul, İnsan Yayınları, 2003.
- Saklan, Bilal: "Ebû Tâlib el-Mekkî", **DİA**, C: X, s. 239-240.
- Saklan, Bilal: "Kûtu'l-Kulûb" **DİA**, C: XVI, s. 501-501.
- Salim Arslan Beyzade: **Mirkâtü'l-Evliyâ fî Tercemeti Mir'âti'l-Asfiyâ**, Süleymaniye Ktp., Haşim Paşa, nr. 0022.
- Salmani, Milad: "Sarı Abdullah Efendi'nin Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî'si, I. Cilt (İnceleme Metin)", İstanbul Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, İstanbul, 2020.
- Salmani, Milad: "Hangi Attar? Sarı Abdullah Efendi'nin Mesnevî Şerhinde Attar İzleri", **Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 24, İstanbul 2020, s. 521-553.
- Sarı Abdullah Efendi: **Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî**, Süleymaniye Ktp., Fazıl Ahmed Paşa Bölümü, nr. 740.
- Sarı Abdullah Efendi: **Gazaname-i Halil Paşa 1595-1623: (Tahlil ve Metin)**, haz.: Meltem Aydın, Ankara, TTK Yayınları, 2017.
- Sarı Abdullah Efendi: **Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî**, Süleymaniye Ktp., Âtîf Efendi

Koleksiyonu, nr. 1452-1453-1454.

- Sarı Abdullah Efendi: **Semerâtü'l-Fuâd fi'l-Mebde ve'l-Meâd: Gönül Meyveleri**, sdl.: Yakup Kenan Necefzade, İstanbul, Neşriyat Yurdu, 1967.
- Sarı Abdullah: **Semerâtü'l-Fuâd**, İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1288.
- Sarı Abdullah: **Düstûru'l-İnşâ**, Süleymaniye Ktp., Nuruosmaniye Bölümü, nr. 4304.
- Sarı Abdullah: **Mir'âtü'l-Asfiyâ fi Sıfâtü'l-Melâmetiyyeti'l-Ahfiyâ ve Ulivvi Şâni'l-Evliyâ**, Süleymaniye Ktp., Şehit Ali Paşa Bölümü, nr. 1401.
- Sarı Abdullah: “Semerât”, **Melâmet Risâleleri**, haz. Abdürrezzak Tek, Bursa, Emin Yayınları, 2007, s. 63-120.
- Sarı Abdullah: **Nasîhatü'l-Mülûk**, Süleymaniye Ktp., Hekimoğlu Bölümü, nr. 679.
- Sarı Abdullah: **Semerâtü'l-Fuâd**, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp., T 1619.
- Sarı Abdullah: **Cevheretü'l-Bidâye**, Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi Bölümü, nr. 213.
- Sarı Abdullah: **Cevheretü'l-Bidâye**, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz FB 403.
- Sarı Abdullah: **Nasîhatü'l-Mülûk**, Mısır Milli Ktp., Türkçe Yazmaları, T238.
- Sarı Abdullah: **Cevheretü'l-Bidâye**, Bayezid Ktp., nr. 5880.
- Sefercioğlu, Nejat: “Dîvan Şiirinde Mûsiki İle İlgili Unsurların Kullanılışı”, **Osmanlı: Kültür ve Sanat**, C: XI, s. 649-668.
- Sem'ânî, Ahmed: **Ravhü'l-Ervâh fi Şerhi Esmâi'l-Meliki'l-Fettâh**, thk.: Necîb Mâyil-i Herevî, Tahran, İntişârât-ı İlmî ve Ferhengî, 1368/1989.
- es-Semerkandî, Ebü'l- Leys: **Tefsîrû's-Semerkandî**, thk.: Ali Muhammed Muavviz, Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993, C: I-III.
- es-Semerkandî, Ebü'l- Leys: **Tenbîhü'l-Gâfilîn bi-Ehâdîsi Seyyidi'l-Enbiyâ ve'l-Mürselîn**, thk.: Yusuf Ali Bedevî, Beyrut-Dimaşk, Dâru İbn Kesîr, 1421/2000.
- es-Semerkandî, Yahyâ: **Muhtasar Bahru'l-Ulûm Tefsiri (İlimler Deryası)**, trc.: Ali Kara, İstanbul, Mutlu Ticaret, [t.y.], C: I-VI.
- Senâî-yi Gaznevî: **Dîvân-ı Hakîm Ebu'l-Mecd Mecdûd b. Âdem Senâî-yi**

- Gaznevî**, haz.: Muhammed Takî Müderris Razavî, Tahran, İntişârât-ı İbn Sînâ, t.y.,
- Senâî-yi Gaznevî: **Hadîkatü'l-Hakîka ve Şeriatî't-Tarika**, haz.: Muderris Razavî, Tahran t.y.
- Sertoğlu, Midhat: “Kasımpaşa”, **Hayat Tarih Mecmuası**, İstanbul, 1977, C: 13, No: 5, s. 48-53.
- es-Sicistânî, Ebû Ya‘kub **el-Yenâbî**, thk.: Mustafa Gâlib, Beyrut, el-Mektebetü't-Ticârî, 1965.
- es-Simnânî, Alâüddeve: **Aynü'l-Hayât: Tetimmetü't-Te'vîlâtî'n-Necmiyye**, thk.: Ahmed Ferîd el-Mezîdî, Beyrut, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2009, C: I-VI.
- Sinan Paşa: **Tazarru'nâme**, haz.: A. Mertol Tulum, İstanbul, YEK Başkanlığı Yayınları, 2014.
- Sipehsâlâr, Ferîdûn b. Ahmed: **Risâle-i Sipehsâlâr der-Menâkıb-ı Hazret-i Hudavendigâr**, ed.: Muhammed Afşin Vefâî, Tahran, İntişârât-ı Suhan, 2007.
- Sûdî-i Bosnevî: **Gülistân Şerhi**, haz.: Ozan Yılmaz, İstanbul, Çamlıca Basım Yayın, 2012.
- Sûdî-i Bosnevî: **Şerh-i Dîvân-ı Hâfız: Sûdî'nin Hâfız Dîvânı Şerhi**, haz.: İbrahim Kaya, İstanbul, YEK Yayınları, 2020, C: I-III.
- Sultan Veled: **Sultan Veled'in Arapça Şiirleri**, haz.: Veyis Değirmençay, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1997.
- Sultan Veled: **İbtidâ-nâme**, çev.: Abdülbâki Gölpınarlı, Ankara, Güven Matbaası, 1976.
- Sultan Veled: **İntihânâme**, tsh.: Muhammed Ali Haznedarlu, Tahran, İntişârât-ı Revzene, 1376/1997.
- es-Süddî el-Kebîr: **Tefsîrû's-Süddî el-Kebîr**, haz.: M. Atâ Yûsuf, Mansûre, Dârü'l-Vefâ, 1414/1993.
- es-Sühreverdî, Ebû Hafs Şehâbeddîn: **Avârifü'l-Maârif**, thk.: Edîb el-Kemdânî, Muhammed Mahmûd el-Mustafâ, Seyyid el-Mehdî Ahmed, Mekke, el-Mektebetü'l-Mekkiyye, 1422/2001, C: I-II.
- es-Sühreverdî, Ebû Hafs Şehâbeddîn: **Tasavvufun Esasları**, haz.: H. Kâmil Yılmaz, İrfan Gündüz, İstanbul, Vefa Yayıncılık, 1989.
- es-Sülemî, Abdurrahmân: Ebû **Tefsîrû's-Sülemî: Hakâiku't-Tefsîr**, thk.: Seyyid Ümrân, Beyrut, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1421/2004, C: I-II.
- Sürûfî, Muslihuddîn **Şerhu'l-Mesnevî**, Süleymaniye Ktp., Bayezit, nr. 3769.

Mustafa:

es-Süyûtî, Celâleddîn: **Nevâhidü'l-Ebkâr ve Şevâridü'l-Efkâr**, nşr. Muhammed Kemâl Ali, Mekke, Câmiatü Ümmi'l-Kurâ, 1424/2005, C:I-III.

Şâh Ni'metullâh-ı Velî: **Dîvân-ı Kâmil-i Şâh Ni'metullâh-ı Velî**, haz.: Saîd Nefîsî / tkd.: Mahmûd İlmî, Tahran, İntişârât-ı Câvidân, 1394/2015.

Şah, Serap: **Safvetü's-Safâ'da Safiyyüddîn-i Erdebîlî'nin Hayatı, Tasavvufî Görüşleri ve Menkıbeleri**, Marmara Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, İstanbul 2007.

Şahin, Haşim: "Dede Ömer Sikkînî", **DİA**, C: XXXIV, s. 55-56.

Şahin, Haşim: "Bayramiyye", **Türkiye'de Tarikatlar: Tarih ve Kültür**, ed.: Semih Ceyhan, İstanbul, İSAM Yayınları, 2015.

Şahin, M. Süreyya: "Kısas-ı Enbiyâ", **DİA**, C: XXV, s. 495-496.

Şahinoğlu, M. Nazif: "Kemâl-i Hucendî", **DİA**, C: XXV, s. 226.

Şahinoğlu, M. Nazif: "Alâüddeve-i Simnânî", **DİA**, C: II, s. 245-247.

Şahinoğlu, Nazif: "Abdülkerîm el-Cilî", **DİA**, C: I, s. 250.

Şahyar, Ataullah: "Muhammed b. Mesleme", **DİA**, C: XXX, s. 555-556.

Şebüsterî, Mahmûd: **Gülşen-i Râz - Metni ve Şerhi**, trc.: Abdülbâki Gölpınarlı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011.

Şebüsterî, Saâdeddin Mahmûd: **Mecmua-i Âsâr-ı Şeyh Mahmûd-ı Şebüsterî: Gülşen-i Râz, Saâdetnâme, Hakkü'l-Yakîn, Mir'âtü'l-Muhakkıkîn, Merâtibü'l-Ârifîn**, haz.: Samed Muvahhid, Tahran, Kitâbhâne-i Tahûrî, 1371/1993.

Şehrezûrî, Şemsüddîn: **Resâilü's-Şecereti'l-İlâhiyye fî Ulûmi'l-Hakâiki'r-Rabbâniyye**, thk.: M. Necip Görgün, İstanbul, Elif Yayınları, 2004, C: I-III.

Şeker, Fatih M.: **Osmanlı İslâm Tasavvuru**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2015.

Şemseddin Sâmî: **Kâmûsu'l-A'lâm**, İstanbul, Mihran Matbaası, 1306/1889, C: I-VI.

Şemseddin Sâmî: **Kâmûs-ı Türkî**, İstanbul, Çağrı Yayınları, t.y.

Şenödeyici, Özer: "Nâilî-i Kadîm, Mustafa", Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/naili-kadim-mustafa> (30.05.2020).

Şeyhî Mehmed Efendi: **Vekâyiü'l-Fudalâ**, haz.: Ramazan Ekinci, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2018, C: I-IV.

- Şeyhu'l-Ekber: **Dîvânü İbni Arabî**, şrh.: Ahmed Hasan Bessac, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1971.
- Şeyhzâde, Muhyiddîn: **Hâşiye**, thk.: Muhammed Abdülkâdir Şâhin, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1999, C: I-VIII.
- Şirinov, Agil - Gafarov, Anar: “Tûsî, Nasîrüddin”, **DİA**, C: XLI, s. 437-445.
- Şişmanoğlu, M. Nazif: “Attâr, Ferîdüddin”, **DİA**, C: VI, s. 95-98.
- et-Taberânî, Ebü'l-Kâsım: **el-Mu‘cemü'l-Kebîr**, thk.: Hamdi b. Abdülmecid es-Selefi, Kahire, Mektebetü İbni Teymiyye, 1415/1994, C: I-XXV.
- et-Taberânî, Ebü'l-Kâsım: **el-Mu‘cemü'l-Evsat**, thk. Târik b. İvazullâh b. Muhammed, Abdülmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî, Kahire, Dârü'l-Harameyn, t.y., C: I-X.
- et-Taberî, Ebû Ca‘fer: **Tefsîru Taberî: Câmiu'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân**, thk.: Ahmed Muhammed Şâkir, Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1420/2000, C: I-XXIV.
- et-Taberî, Ebû Halef: **Selvetü'l-Ârifinve Ünsü'l-Müştâkîn: The Comfort of The Mystics: A Manual And Anthology of Early Sufism**, haz.: Gerhard Böwering, Bilal Orfali, Leiden, E.J. Brill, 2013.
- Tâhirü'l-Mevlevî: **Edebiyat Lügati**, haz.: Kemâl Edip Kürkçüoğlu, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1994.
- Tahralı, Mustafa: “Ahmed er-Rifâî”, **DİA**, C: II, s. 127-130.
- Tan, M. Nedim: **Bir Dinî İdealin İfade Biçimleri: Râbia el-Adeviyye'den Kalanlar**, İstanbul, Pinhan Yayıncılık, 2020.
- Tan, M. Nedim: “Minhâcü'l-Fukarâ'nın Kaynakları Üzerine Bir Değerlendirme”, **Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, No: 36, 2015/2, s. 31-49.
- Tan, M. Nedim: “Abdullah Ensârî Herevî'nin Tasavvuf Tarihindeki Yeri ve Sad Meydan'ı”, Marmara Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, İstanbul 2013.
- Tan, M. Nedim: “Vahdet Fikrinin Osmanlı Tasavvuf Literatüründeki Yansımalarına Bir Örnek Hasan Ünsî'nin Sırr-ı Ahadiyyet'i”, **Osmanlı'da İlm-i Tasavvuf**, ed.: Ercan Alkan, Osman Sacid Arı, İstanbul, ISAR Yayınları, 2018, s. 283-350.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi: **Beş Şehir**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2011.
- Tanyıldız, Ahmet: “İsmâil Rusûhî Ankaravî-Şerh-i Mesnevî (Mecmûatü'l-Letâyif ve Matmûratü'l-Maârif) (I. cilt)”, Erciyes Üniversitesi SBE,

Doktora Tezi, Kayseri, 2010.

- Tanyıldız, Ahmet: “Mesnevî Şerhlerine Metin Merkezli Anlam Modeliyle Bakmak”, **Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları IX: Metnin Hâlleri: Osmanlı’da Telif, Tercüme ve Şerh**, İstanbul, 2014, s. 169-195.
- Tarlan, Ali Nihat: **Şeyhî Dîvânını Tedkîk**, Ankara, Akçağ Yayınları, 2004.
- Taştan, Erdoğan: “İsmâîl Rûsûhî Ankaravî’nin Mesnevî Şerhi (Mecmûatü’l-Letâif ve Matmûratü’l-Maârif) I. Cilt, Çeviriyazı-İnceleme”, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 2009.
- Tek, Abdürrezzak: **Bayrâmî Melâmîliği’ne Dâir Melâmet Risâleleri**, Bursa, Emin Yayınları, 2007.
- Tek, Abdürrezzak: “Bayrâmî-Melâmîliğinin Temel Özellikleri”, **Hacı Bayrâm-ı Velî Sempozyumu**, Ankara, Türkkad, 2012, s. 3-12.
- Temizel, Ali: **Mevlânâ: Çevresindekiler, Mevlevîlik ve Eserleriyle İlgili Eski Harfli Türkçe Eserler**, Konya, Selçuk Üniversitesi Mevlana Araştırma ve Uygulama Merkezi, 2009.
- Tevfik Mesnevîhan: **Mecmûatü’t-Terâcim**, İstanbul Üniversitesi Ktp., Türkçe Yazmalar, nr. 192.
- Tietze, Andreas: “Gelibolulu Mustafa Âlî’nin Düzyazı Biçemi”, **Nesrin İnşası: Düzyazıda Dil Üslûp ve Türler**, haz. Müjgan Çakır vd., İstanbul, Turkuaz Yayınları, 2010, s. 189-213.
- et-Tiflisî, Hubeyş: **Kânûnu’l-Edeb fî Zabti Kelimâti’l-Arab**, Süleymaniye Ktp., Hacı Selim Ağa, nr. 1246.
- Timurtaş, Faruk Kadri: **Eski Türkiye Türkçesi XV. Yüzyıl**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1981.
- Tokmak, A. Naci: “İbn Yemîn-i Tuğrâî”, **DİA**, C: XX, s. 448-449.
- Tolmacheva, Marina: “İstahrî”, **DİA**, C: XXIII, s. 203-205.
- Topaloğlu, Bekir: “Maksadü’l-Esnâ”, **DİA**, C: XXVII, s. 451-452.
- Tosun, Necdet: “Zünnûn el-Mısırî”, **DİA**, C: XLIV, s. 574-575.
- Tosun, Necdet: “Şîrîn-i Mağribî”, **DİA**, C: XXXIX, s. 192-193.
- Tören, Hatice: “Kadı Burhâneddîn (Edebî ve Tasavvufî Şahsiyeti)”, **DİA**, C: XXIV, s. 75-76.
- Tulum, Mertol: “Osmanlı Nesrinin Dili”, **Nesrin İnşası: Düzyazıda Dil Üslûp ve Türler**, haz. Müjgan Çakır vd., İstanbul, Turkuaz

Yayınları, 2010, s. 25-43.

- Tulum, Mertol: **17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı**, Ankara, TDK Yayınları, 2011.
- Tuman, Mehmet Nâil: **Tuhfe-i Nâilî**, haz.: Cemâl Kurnaz, Mustafa Tatçı, Ankara, Bizim Büro Yayınları, 2001, C: I-II.
- Turan, Şerafettin, vd.: “Kemâlpaşazâde”, **DİA**, C: XXV , s. 238-247.
- Turdı, Muhammed: “Şeyhülislâm İbn Kemâl Paşa’nın Tefsîri (Meryem ve Tâhâ Sûrelerinin) İnceleme ve Tahkîki”, Fatih Sultan Mehmed Vakıf Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2017.
- Turgut, Ali: “Garâibü’l-Kur’ân ve Ragâibü’l-Furkân”, **DİA**, C: XIII, s. 358.
- Tüccar, Zülfikar: “el-Maârif”, **DİA**, C: XXVII, s. 271.
- Tümer, Günay: “Arâisü’l-Mecâlis”, **DİA**, C: III, s. 256-166.
- Tümer, Günay: “Bîrûnî”, **DİA**, C: VI, s. 206-215.
- Türkmen, Ahmet: “Mustafa Sürûrî Efendi’nin Mesnevî Şerhi (III. Cilt)”, Kırıkkale Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale 2018.
- Uludağ, Süleyman Bayburtlugil, Nurettin: - “Aynülkudât el-Hemedânî”, **DİA**, C: IV, s. 280-282.
- Uludağ, Süleyman Bayburtlugil, Nurettin: - “Aynülkudât el-Hemedânî”, **DİA**, C: IV, s. 280-282.
- Uludağ, Süleyman: “Avârifü’l-Maârif”, **DİA**, C: IV, s. 109-110.
- Uludağ, Süleyman: “Câbelkâ-Câbelsâ”, **DİA**, C: VI, s. 525.
- Uludağ, Süleyman: “Hallâc-ı Mansûr”, **DİA**, C: XV, s. 377-381.
- Uludağ, Süleyman: “İbnü’l-Fârız”, **DİA**, C: XXI, s. 40-43.
- Uludağ, Süleyman: “Kâşânî”, **DİA**, C: XXV, s. 5-6.
- Uludağ, Süleyman: “Serî es-Sakatî”, **DİA**, C: XXXVI, s. 564-565.
- Uludağ, Süleyman: **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, Kabalcı Yayınları, 2012.
- Uludağ, Süleyman vd.: “Hasan-ı Basrî”, **DİA**, C: XVI, s. 291-307.
- Uzun, Adem: “İslam ve Bilim Tarihinde Sözlükçülük: Hubeyş Tiflîsî’nin Kânûnu’l-Edeb Adlı Arapça-Farsça Sözlüğü”, **ERDEM**, 2019,

Sayı: 77, s. 151-178.

- Uzun, Mustafa İsmet: “Hâkânî Mehmed Bey”, **DİA**, C: XV, s. 166-168.
- Uzunpostalıcı, Mustafa, vd.: “Ebû Hanîfe”, **DİA**, C: X, s. 131-145.
- Ünlü, Osman: “Klasik Türk Edebiyatında Edebi Şerhlerin Yazılış Sebepleri Üzerine Bazı Düşünceler”, **Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları IX: Metnin Hâlleri: Osmanlı’da Telif, Tercüme ve Şerh**, İstanbul, 2014, s. 148-167.
- Ünver, İsmail: “Çeviriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler”, **Ankara Üniversitesi Türkoloji Dergisi**, C: I, No: 11, 1993, s. 51-89.
- Üsküdarlı Hâşim Baba, “Esrârü’l-İlâhiyyûn ve Etvârü’l-Melâmiyyûn”, **Melâmet Risâleleri**, haz. Abdürrezzak Tek, Bursa, Emin Yayınları, 2007, s. 393-402.
- el-Vâhidî, Ebû’l-Hasan: **Tefsîru’l-Vasît**, thk.: Âdil Ahmed Abdülmevcûd vd., Beyrut, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1415/1994, C: I-IV.
- el-Vâhidî, Ebû’l-Hasan: **el-Vecîz fî Tefsîri’l-Kitâbi’l-‘Azîz**, thk. Safvân Adnân Dâvûdî, Dımaşk, Dârü’l-Kalem, 1415/1995.
- Varol, Hüseyin: “Ebû Ali el-Merzûkî”, **DİA**, C: X, s. 91-92.
- el-Vatvât, Cemâleddîn: **Gurerü’l-Hasâisi’l-Vâziha**, haz.: İbrahim Şemseddîn, Beyrut, Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1429/2008.
- Wellek, Rene- Warren, Austin: **Edebiyat Teorisi**, trc.: Ö. Faruk Huyugüzel, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2019.
- Yardım, Ali: “Adî b. Hâtîm et-Tâî”, **DİA**, C: I, s. 380.
- Yardım, Ali: **Mesnevî Hadisleri**, İstanbul, Damla Yayınevi, 2008.
- Yavuz, Ömer Faruk: “Gazâlî’de Esmâ-i Hüsnâ Yorumu”, **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, C: VI, No: 4, 2006, s. 49-95.
- Yavuz, Yusuf Şevki: “Fahreddîn er-Râzî”, **DİA**, C: XII, s. 89-95.
- Yavuz, Yusuf Şevki: “Beyzâvî”, **DİA**, C: VI, s. 100-103.
- Yazar, Sadık: “Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği”, İstanbul Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, İstanbul 2011.
- Yazıcı, Hüseyin, vd.: “İbn Kuteybe”, **DİA**, C: XX, s. 145-152.
- Yazıcı, İshak: “Bahru’l-Ulûm”, **DİA**, C: IV, s. 517-518.

- Yazıcı, İshak: “Ebü’l-Leys Semerkandî”, **DİA**, C: XXXVI, s. 473-475.
- Yazıcı, Tahsin: “Erdeşîr”, **DİA**, C: XI, s. 284-285.
- Yazıcıoğlu Mehmed: **Muhammediye**, haz.: Âmil Çelebioğlu/yay. haz.: Nihat Öztoprak, İstanbul, Dergah Yayınları, 2018.
- Yetik, Erhan: “Ankaravî, İsmâil Rusûhî”, **DİA**, C: III, s. 211-213.
- Yılmaz, Hasan Kâmil: Aziz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikatı, İstanbul, MÜİF Yayınları, 1980.
- Yılmaz, Hasan Kâmil: “Sühreverdi, Şehâbeddin”, **DİA**, C: XXXVIII, s. 40-42.
- Yılmaz, Necdet: **Osmanlı Toplumunda Tasavvuf: Sûfiler, Devlet ve Ulemâ**, İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2001.
- Yılmaz, Okan Kadir: **İSAM Tahkikli Neşir Kılavuzu**, İstanbul, TDV İSAM Yayınları, 2018.
- Yurd, Ali İhsan: **Akşemseddin (1390-1459) Hayatı-Eserleri**, haz.: Mustafa S. Kaçalın, İstanbul, İFAV Yayınları, 1994.
- ez-Zeccâc, Ebû İshâk: **Meâni’l-Kur’ân ve İ’râbuhâ**, thk. Abdülcelîl Abduh Şelebi, Beyrut, Âlemü’l-Kütüb, 1408/1988, C: I-V.
- ez-Zemahşerî, Ebü’l-Kâsım: Cârullâh **Rebîu’l-Ebrâr**, tsh.: Abdülemîr Mehnâ, Beyrut, Müessesetü’l-A’lemî, 1412/1992, C: I-V.
- ez-Zemahşerî, Ebü’l-Kâsım: Cârullâh **el-Keşşâf**, thk.: Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavvaz, Riyad, Mektebetü’l-Ubeykân, 1418/1998, C: I-VI.
- ez-Zemahşerî, Ebü’l-Kâsım: Cârullâh **Keşşâf Tefsîri**, ed.: Murat Sülün/trc.: Muhammed Coşkun, Ömer Çelik vd., İstanbul, Yazma Eserler Kurumu Yayınları, 2016, C: I-VIII.
- Nusûs Sûfiyye Gayru Menşûre**, thk.: Paul Nwyia, Beyrut, Dârü’l-Meşrik, 1982.
- İslâm İlim ve Düşünce Geleneğinde Kâdı Beyzâvî**, ed.: Mustakim Arıcı, İstanbul, İSAM Yayınları, 2017.
- Bürde Kasîdesi Tercüme ve Şerhi**, trc. ve şrh.: İsmâil Kaya, İstanbul, Madve Yayınları, 1986.
- Hayrabolulu Melâmî Şeyhi Ahmed-i Sârbân Efendi Külliyyâtı [Dîvânı ve Mektebâtı] ve Vizeli Şeyh Alâeddîn Ali Efendi’nin Şiirleri**, haz.: Şaban Er, İstanbul, Kutupyıldızı Yayınları, 2013.

Mecmu‘a: Methiyeler, Gazeller, Nazîreler, Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî Manzum 793/4.

“Melâmiyye”, **DİA**, C: XXIX, s. 25-35.

“Abdullah Efendi (Sarı)”, **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi: Devirler, İsimler, Eserler, Terimler**, ed.: Ezel Elverdi, Mustafa Kutlu vd., İstanbul, Dergâh Yayınları, 1977, C: I, s. 12-13.

Metin Neşri: Problemler, Tespitler, Öneriler, ed.: Aynur, Hatice, Müjgan Çakır, Hanife Koncu ve Ali Emre Özyıldırım, İstanbul, Klasik Yayınları, 2017.

Mevsûatü'l-Hadîsi's-Şerîf el-Kütübü's-Sitte: Sahîhu'l-Buhârî, Sahîhu'l-Müslim, Sünenü Ebû Dâvûd, Câmiü't-Tirmizî, Sünenü'n-Nesâî, Sünenü İbn Mâce, Riyad, Dâru's-Selâm, 2000.

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988-2013, C: I-XLIV;
<https://islamansiklopedisi.org.tr/>

<http://www.kubbealtilugati.com/>

<http://www.otukensozluk.com/>

<https://www.vajehyab.com/>

<https://kuran.diyanet.gov.tr/>

DİZİN

A

Âdem, 110, 195, 224, 227, 239, 240, 241, 242, 244, 325, 332, 349, 355, 365, 375, 433, 454, 531, 548, 549, 551, 552, 553, 555, 583, 605, 610, 618, 667, 675, 685, 704, 711, 717, 723, 771, 772, 773, 774, 775, 776, 777, 778, 779, 782, 783, 784, 785, 793, 794, 795, 796, 799, 800, 803, 805, 809, 810, 812
aḥadiyye-i zatiyye, 714
aḥadiyyet, 267, 578, 672, 715, 716
aḥādiyyet, 507
aḥadiyyetü'l-cem', 670
aḥaşş-ı ḥavāş, 546
Aḥbāru 'z-Zamān, 655
Âhiret, 678
aḥlāk, 240, 368, 459, 465, 471, 495, 559, 574, 587, 688, 690, 740, 790, 887
aḥlāk-ı ḥamīde, 240, 556
Aḥlāk-ı ḥamīde, 741
aḥlāk-ı ḥasene, 556, 759
aḥlāk-ı ilāhiyye, 741, 742, 748, 761
aḥlāk-ı rabbāniyye, 690
aḥlāk-ı zemīne, 672, 688
Aḥmed, 254, 295, 363, 364, 374, 390, 391, 506, 508, 727
Aḥmed (b. Ḥanbel), 879
Aḥmed bin Kemāl (Kemalpaşazāde), 540
Aḥmedî, 295
aḥrār, 914
aḥvāl-i sālikîn, 576
aḥvāl-i sefer, 869
Aḥzāb, 199
aḳl-ı küll, 212
Aḳsām-ı Esmā, 784
Alā 'ūddevle Simnānî, 719
Âmīne, 734
ân-ı dā'im, 191
A 'lāmu 'l-Hüdā ve Esrāru 'l-İhtidā, 681
a' yān-ı şābite, 714, 768
Âşaf, 733, 735, 736, 737
Âşaf bin Beraḥyā, 733, 735

B

Bābil, 772
bāde-i 'ışk, 756, 913
Bağdād, 814, 831, 839, 856, 876, 896
Baḥr-ı Rūm, 668
Bāḳî, 271
Baḥlāmyus, 597
Bāyezīd, 436, 440
Bāyezīd-i Bistāmî, 436
Bedir, 413, 535, 624, 657, 658, 691, 723, 934
Beğavî, 318
beḳā, 196, 203, 228, 231, 280, 321, 332, 383, 393, 397, 421, 540, 579, 585, 611, 629, 643, 670, 720, 730, 825, 866
beḳā ba' de'l-fenā, 502
benî Âdem, 667, 778, 782
Benî Esed, 607
Benî Hāşim, 506
benî İsrā' il, 881
Benî İsrā' il, 313
berzaḥ, 657, 667, 670, 672, 674, 689, 690, 693, 708, 716
Beytū'l-Muḳaddes, 772
Beyzāvî, 400, 542, 624, 638, 641, 724
bezl ü nişār, 399, 404, 411, 419, 420, 823
bidāye, 873
bidāyet, 280, 456, 507, 626, 692, 705, 717, 865, 874
Bidāyetü 'l-Hidāye, 754
Bilāl, 227, 228, 229
Bişr el-Ḥafî, 869
Bişr-i Ḥafî, 448
Buḥārî, 403, 836, 879
buḥl, 275, 403, 409, 440, 739
burāk, 642

C

Cābelkā, 258

Cābelsā, 258
 Cābir, 328, 871
 cām-ı Cem, 696
 Cāmī, 205, 304, 339, 362, 431, 434, 435, 438, 473, 479, 614, 768, 818, 824, 827, 835, 902
 Ca‘ fer eş-Şādık, 387, 825, 881
 Ca‘ fer-i Şādık, 895
 ceberüt, 517, 716, 778, 782
 Cebrāil, 798
 cebr-i raḥmānī, 574
 cebr-i şeyṭānī, 574
 Celāleddīn-i Rūmī, 194, 241, 278, 355, 546, 673
 Celāl-i Devvānī, 767
 Cem, 822
 Cenda‘ bin ‘Amr, 629
 cennāt-ı ‘āliye, 698
 cennāti’l-‘ārifin, 859
 Cerāde, 733
Cevāhirü’t-Tefsīr, 772
 cezbe, 213, 609, 830
 cezbe, 196, 226, 307, 349, 394, 439, 488, 578, 586, 610, 622, 670, 691, 711, 721, 729, 764, 765, 793, 821, 822, 830, 832, 865, 875, 888, 902, 906, 908
 cezbe-yi raḥmān, 196, 764
 cezebāt, 194, 216, 221, 231, 232, 233, 242, 243, 253, 260, 275, 287, 293, 306, 307, 321, 350, 378, 380, 381, 384, 391, 393, 396, 399, 401, 422, 424, 430, 439, 500, 545, 547, 586, 587, 609, 619, 643, 646, 713, 759, 762, 829, 831, 849, 863, 875, 899, 906
 cezebāt-ı ilāhiyye, 216, 260, 307, 378, 391, 500, 822
 cezebāt-ı rabbāniyye, 275, 287, 293, 350, 384, 393, 399, 643, 849, 899
 cezebāt-ı raḥmāniyye, 857
 cezebāt-ı sübhāniyye, 396, 646, 856
 Cibril, 315, 654, 772, 773, 775
 cihāt-ı sit, 603, 778
Cografyā, 597
 Cüneyd, 75, 200, 201, 216, 236, 388, 417, 440, 458, 484, 489, 512, 753, 754, 760, 761, 787, 882, 924
 cünün, 358

Ç

Çin, 492, 597, 869

D

Daḥḥāk, 462, 517, 799, 800
 Dāru’n-Nedve, 656
 Dāvūd, 326, 719, 815
 Dāvūd-ı Kayserī, 326, 768
 dehr, 191, 192, 825
 Deryā-yı Fāris, 668
 Deryā-yı Muḥit, 668
 Dimeşk, 316
 Dicle, 395, 856, 886
 Divān-ı Kāsimī, 435

E

ebced, 341, 717, 867
 Ebī Ḥanīfe, 851
 Ebī ‘Āliye, 853
 Ebī Sa‘id el-Ḥudrī, 851
 eb‘ād-ı şelāse, 779
 ebrār, 606, 696, 737, 844, 870, 914
 Ebū Bekir, 404, 508, 822
 Ebū Bekir eş-Şiddik, 508, 819, 824, 825
 Ebū Bekr, 506, 822, 823
 Ebū Bekr el-Verrāk, 512
 Ebū Bekr eş-Şiddik, 506
 Ebū Bekr-i Şiddik, 822, 824
 Ebū Cehil, 413
 Ebū Cehl, 363, 364, 365, 505, 506, 508, 516
 Ebū Ḥāfş en-Nisābūrī, 512
 Ebū Ḥanīfe, 881
 Ebū Hureyre, 403, 735, 836, 852
 Ebū Ḥüseyn-i Nūrī, 417
 Ebū İshāk, 592
 Ebū Kātāde, 228
 Ebū Kātādetel-Ḥārişī’bni Rib‘ī, 229
 Ebū Kuḥāfe, 823
 Ebū Müslim, 708
 Ebū ‘Abdullāh b. Ḥafif, 790

Ebū ‘Abdullāh Tüsterī, 759
 Ebū ‘Ali, 767
 Ebū ‘Alī Dekkāk, 861
 Ebū ‘Amri’bni’l-‘Alā, 625
 Ebū Reyhān, 592
 Ebū Sa‘īd, 697
 Ebū Sa‘īd el-Ḥarrāz, 762
 Ebū Sa‘īd el-Ḳureşī, 826
 Ebū Süfyān, 413
 Ebū Ṭālib-i Mekkī, 870
 Ebū Yezīd Bistāmī, 787
 Ebū Yezīd-i Bistāmī, 861
 Ebū Yezīd-i Bistāmī, 789
 Ebū Z̤er, 403
 Ebū Z̤er Ğıffārī, 686
 Ebū Zuğāl, 655
 Ebū’l-Bekā, 850
 Ebū’l-Hüseyn-i Nūrī, 388
 Ebū’l-Hüseyn-i Nūrī, 417
 Ebū’l-Ḳāsım el-Ġassānī, 468
 Ebū’l-Leys, 687
 Ebū’l-Müslim İşfahānī, 549
 Ebū’l-‘Abbās bin Mesrūk, 761
 ebū’l-vaqt, 380, 398
 ecel-i evvel, 708
 ecel-i firḳat, 711
 ecel-i ḡānī, 708
 ecel-i vuşlat, 711
 ecsām-ı basīṭa, 590
 eflāk, 256, 259, 281, 320, 342, 391, 591, 602, 605,
 699, 710, 785, 793, 888
 Eflāk, 604
 Eflātūn, 208
 ehl-i ‘ışk, 513
 Ehl-i Sünnet, 224
 ehl-i taḥḳīk, 440, 463, 570, 612, 849
 ehl-i temkīn, 574
 ehli’l-keşf ve’l-yaḳīn, 558
 eḳālīm-i seb‘a, 597
 ekmel-i zamān, 619
 elest, 324, 325
 el-faḳīr ilallāh, 900
 el-Hüseyn, 842

el-Kāşānī, 669
 el-Merzūķī, 537
el-Münḳız mine’ḏ-Ḍalāl, 250
 emānet, 199, 202, 336, 408, 411, 651, 775
 enāniyyet, 224, 226, 240, 273, 384, 517, 565, 580,
 721, 836, 848, 863, 888, 915
 Enes, 131, 314, 316, 481, 538, 684, 702, 755, 879,
 894, 934
 en-Nisābūrī, 536
 erbāb-ı müşāhedāt, 670
 Erbāb-ı şafā, 513
 Erbāb-ı ṭariḳat, 691
Erba‘īn, 444, 657
 Erdeşir, 238
 erkān, 404, 590, 737, 752, 778, 824
 ervāḥ-ı ḳudsıyye, 582, 643, 710, 713
 esmā-i buṭūniyye, 785
 esmā-i celāliyye, 647
 esmā-i cismāniyyāt, 784
 esmā-i ilāhiyyāt, 784
 esmā-i ilāhiyye, 407, 476, 477, 541, 601, 779, 782,
 786
 esmā-i müteżādde-i cemāliyye vü celāliyye, 675
 esmā-i rūḡāniyyāt, 784
 esmā-yı ilāhiyye, 766, 795
 esmā-yı rūḡiyye, 785
 esrār-ı ilāhiyye, 439, 672
 eş-Şevrī, 872
 Eşā‘ir, 543
 Eşā‘ire, 268, 542
 Eşrāṭ-ı Sā‘at, 694
 eşrāṭi’s-sā‘at, 684
 Evḡadüddīn-i Kirmānī, 719
 evliyā-yı kümmel, 288, 433, 730, 752, 895
 Eyke, 660, 661
 Eyyüb, 308, 309, 310, 314, 317
 Ezherī, 641

F

Faḡreddīn-i ‘Irāķī, 719
 Faḡreddīn-i Rāzī, 341, 704
 Faḡr-ı Rāzī, 341, 549

faqr, 103, 319, 418, 423, 426, 428, 429, 430, 432,
443, 451, 467, 476, 480, 481, 483, 488, 489, 490,
491, 492, 510, 511, 513, 522, 643, 690, 719, 763,
815, 820, 827, 832, 834, 835, 836, 900, 901, 902,
905
Faqr, 482, 483, 644
faqr-ı mezmüme, 690
fāni fi'l-Haqq, 504
fāni fillāh, 900
Fārābī, 539
Fāris, 201, 597
farq ba' de'l-cem', 502
Fārūq-ı 'Ādil, 390
Faşş-ı Nūhiyye, 329
Faşş-ı Şu'aybiyye, 264
Faşş-ı Şu'aybiyye, 787
Fāṭimatü'z-Zehrā, 686, 881
felāsife, 252, 329, 349, 355, 358
Felek, 586
fenā, 196, 197, 203, 224, 226, 228, 231, 239, 248,
252, 260, 271, 293, 296, 307, 308, 332, 341, 380,
381, 383, 387, 389, 394, 395, 397, 400, 407, 418,
421, 426, 432, 440, 453, 476, 483, 502, 513, 575,
578, 579, 585, 586, 588, 589, 633, 643, 644, 660,
671, 706, 719, 720, 770, 811, 827, 832, 833, 835,
836, 837, 860, 866, 888, 891
fenā-yı muṭlaq, 670
ferd-i kāmīl, 436, 617
Fergānī, 805
Feth-i Mevşilī, 826
Filistīn, 656
firāset, 666, 680, 760, 761, 762
Firāset, 760
Fir'avn, 517, 563, 564, 565, 567, 568, 571, 572,
577, 579, 590, 603, 606, 720, 750, 844
Fuşuş, 435

G

ğaybu'l-ğuyüb, 586, 714, 715
ğayret, 207, 436, 531, 565, 666, 692, 777
Ğaznevī, 256, 386, 435
ğazve-i Bedir, 535

ğazve-i Tebük, 655
Ğazzālī, 250, 404, 444, 461, 657, 688, 690
ğınā, 415, 481, 483, 488, 492, 511, 719, 895
Gülşen, 256, 257, 262, 263, 303, 330, 338, 339,
356, 357, 358, 599, 600, 601, 604, 764, 855, 875,
876, 953
Gülşen-i Rāz, 256, 262, 604

H

Hadice-i Kübrā, 881
Hāfız, 234, 235
Hāfız İbn Hacer, 880
Hafsa, 555
Hākānī, 891, 897
haqā'iq-ı basīṭa, 714
haqā'iq-ı eşyā, 679
haqīkat-i insāniyye, 334, 561, 652, 748, 794, 812,
813
haqīkat-i muḥammediyy, 575, 727
haqīkat-i muḥammediyye, 193, 242, 349, 363, 401,
849, 857, 887
haqīkat-i nūr-ı maḥabbet, 679
haqīkati'l-melā'ike, 796
Haqīkī, 479, 515, 520, 610
ḥalīfe, 103, 401, 423, 424, 425, 436, 622, 749, 796,
799, 805, 814, 815, 819, 885, 896
ḥalvet, 306, 563, 571, 609, 691, 719, 733, 886
Hamza, 552, 612
Hamza-i Şāhib-kırān, 552
ḥannāne, 328, 331, 333, 334, 336, 353
Ḥannāne, 328
ḥarf-i bā, 841
Hāriş, 413, 802
Hārīse b. 'Alqame, 535
Hārūn, 576, 622
Hārūn er-Reşid, 819
Ḥasan, 842
Ḥasan, 543
Ḥasan, 477, 539, 543
Ḥasan, 686
Ḥasan-ı Başrī, 200, 481, 817, 818
Ḥaşan-ı Başrī, 817

Hâtem-i Tâ'î, 423
 havâs, 651
 havâş, 546, 608, 885, 897
 Havâss-ı hams, 847
 havf, 199, 315, 329, 355, 380, 389, 401, 415, 493,
 522, 624, 641, 684, 777, 809, 853, 862, 865, 891
 Havmel, 316
 Havvâ, 548, 549, 551, 553, 583
 havz-ı Kevser, 878
 havz-ı Kevser, 772
 Hayretî, 533
 hazret-i ahadiyyet, 609, 711
 hestî, 196, 220, 226, 239, 380, 381, 383, 386, 395,
 585, 586, 588, 609, 620, 672, 719, 727, 835, 839,
 847, 855, 856
 Heterîş, 803
 heyulâ, 267, 714
 Hızır, 576
 Hicâz, 772, 774
 Hicâz, 373, 626
 Hicr, 626, 638, 641, 655, 656
 hikmet-i bâliğa, 563
 hilâfet, 204, 310, 737, 774, 794, 796, 809, 810, 887
 hilye, 626
 Hisbâniyye, 266
 Hocendî, 225, 915
 hubb-ı cemâl, 739
 hubb-ı ezelî, 730
 hubb-ı ilâhî, 836, 901
 hubb-ı shevât, 536, 537, 538, 539, 543, 548, 689
 hubb-ı zât, 905
 Hucendî, 525, 526
 Hüd, 661
 Hudâvendigâr-ı Mevlevî, 432
 hudûş, 579, 671, 672, 715, 716, 728, 766
 hurûf-ı âliyye, 714
 hurûfi'l-âliyye, 714
 Huccetü'l-İslâm İmâm-ı Muḥammed Gazzâlî, 688
 Hümeyrâ, 215
 Hüsameddîn, 752
 Hüsameddîn Çelebi, 749, 751
 Hüseyin, 790
 Hüseyin b. Manşûr, 760, 762

Hüseyin-i Râzî, 381
 Hüseynü'l-Müctebâ, 686
 hüzn, 474, 524, 627, 659, 660, 913

İ

iblîs, 681
 İblîs, 224, 239, 240, 310, 312, 313, 314, 339, 349,
 356, 365, 469, 536, 632, 775, 777, 800, 802, 803,
 804
 İbn Atâ, 842
 İbn Devḥa, 838
 İbn Ebî Hâtim, 538, 542
 İbn Esîr, 215
 İbn Fârîz, 326, 557
 İbn Kemâlpaşa, 542
 İbn Mâce, 836
 İbn Merdûye, 538, 797
 İbn Mes'ûd, 825
 İbn Mübârek, 754
 İbn 'Abbâs, 413, 548, 549, 627, 702, 735, 772, 799,
 800
 İbn 'Arabî, 906
 İbn 'Aṭâ, 790, 878
 İbn 'Aṭâ'ullâh İskenderânî, 288
 İbn 'Aṭâ'ullâh İskenderânî, 288
 İbn 'Aṭiyye, 724, 851
 İbn Semîn, 707
 İbn Şeybe, 838
 İbn Şihâb, 314
 İbn Ümmi Mektûm, 895
 İbn-i Yemîn, 470
 İbnü'l-Fârîz, 342
 İbnü's-Şeyḫ (Şeyhzâde), 724
 İbnü'l-'Arabî, 264
 İbrâhim, 205
 İbrâhim, 316, 622, 661, 824, 881
 İbrâhim b. Edhem, 894
 İbrâhim bin Devḥa, 838
 İbrâhim bin Şeybe, 838
 İbrâhim-i Havâşş, 874
 İbrâhim-i Havvâşş, 681
 İbrâhim-i Mâristânî, 458

iflās, 488, 819, 835, 836

ihtiyār-ı cüz'î, 574, 575

ihtiyār-ı külli, 574, 575

İhyā, 435, 691

iklīm, 596, 597

İksirü's-Sa'ādāt, 351

ilhām-ı rabbānī, 207, 654, 770

İmām er-Rāzī, 200

İmām er-Rāzī, 723

İmām Faḥreddīn, 341, 704

İmām Ḥasan, 686

İmām Ḥasanu'r-Rızā, 686

İmām Hüseyn, 686

İmām Kurtubī, 880

İmām Mālik, 851

İmām Muḥammed Gazzālī, 754

İmām 'Alī, 332

İmām Şa'lebī, 772

İmām-ı Hüseyn, 408

inābet, 388, 495, 732

inbisāt, 864, 866

İncil, 535

infāk, 403, 404, 406, 408, 410, 411, 413, 415, 418,
419, 843, 844, 896

inkişāf, 239, 515, 595

insān-ı kāmīl, 241, 296, 334, 344, 390, 424, 651,
679, 781, 786, 789, 794, 819, 831

İntihā, 644, 699, 700, 765

I

işār, 406, 417, 872, 896

İ

işbāt, 210, 226, 246, 266, 326, 330, 484, 498, 517,
580, 629, 703, 711, 782, 783, 833, 834, 836, 842,
864, 865, 890, 891

İskender, 719, 822, 891

islām, 815

İslām, 253, 328, 344, 414, 415, 433, 482, 561, 571,
602, 606, 607, 624, 625, 629, 634, 635, 688, 733,
817, 823, 824, 866, 869, 895

İsmā'il Efendi, 383

İsmā'il Efendi, 400

ism-i Hādī, 564

ism-i Muḍill, 564

işneyniyet, 378, 677, 748, 793

işneyniyet, 273, 384, 577, 579, 672, 719, 830, 861,
863, 886, 899, 906

İsrāfīl, 295, 694, 773, 797

istidrāc, 563

istignā, 292, 525, 526, 737

İşrākıyye, 592

K

ķābe ķavseyn, 730

Ķāḍī (Beyzāvī), 400, 540, 541, 542, 880

Ķāḍī Baķıllānī, 549

Ķāf, 263, 423, 673, 674

ķanā'at, 279, 288, 333, 351, 404, 420, 439, 443,
444, 447, 451, 455, 457, 458, 459, 464, 466, 467,
472, 476, 491, 493, 494, 510, 511, 512, 532, 547,
664, 719, 750, 820, 854, 860, 867, 906

Ķanā'at, 467

Ķānūnu'l-Edeb, 539

Ka'b, 314

Ka'be, 351, 378, 383, 385, 442, 772

Ka'bu'l-Aḥbār, 633

Ka'bu'l-Aḥbār, 800

Ka'bū'l-Aḥbār, 316, 625

Ķāsım, 222, 223, 296, 300, 301, 303, 307, 319, 345,
396, 398, 401, 452, 510, 562, 584, 588, 726, 731,
755, 756, 758, 855, 858, 881, 883, 888, 898, 900

Ķāsım-ı Envār, 222, 223, 296, 300, 301, 303, 307,
319, 348, 396, 463, 476, 510, 587, 719, 864, 895

Kāşānī, 642, 768, 788

Ķatāde, 230, 318, 462, 723

Ķebīr, 191

Kelbī, 625

kelime-i tevḥīd, 742

Kelīmullāh, 590, 898

Kemāl (Hucendī), 863

Kemāl-i Hucendī, 424

Kemālpaşazāde, 540

Ken‘ân, 772
 Kerbelâ, 408
 kerem, 228, 241, 317, 362, 408, 419, 421, 423, 424, 425, 430, 443, 450, 476, 480, 509, 531, 555, 612, 615, 747, 773, 774, 831, 889, 890, 891, 892, 893, 898
 keşerât, 195, 196, 267, 501, 508, 564, 577, 580, 586, 672, 682, 699, 715, 717, 718, 746, 834, 860, 907, 910
 keşret, 207, 262, 267, 310, 342, 344, 384, 385, 386, 395, 402, 426, 431, 436, 513, 574, 576, 577, 579, 580, 581, 582, 586, 599, 612, 624, 626, 641, 666, 698, 719, 730, 793, 803, 861, 863, 869, 882, 888, 914
Keşfü’l-Esrâr, 318, 540
Keşşâf, 541, 706, 724
 kevâkib-i şâbite, 699
 Kevşer, 878, 880, 881, 882
 kıdem, 508, 579, 670, 671, 715, 716, 727, 729, 733, 790
 Kıdem, 891
 kıyâmet, 246, 674, 693, 708, 712
 kıyâmet-i kübrâ, 694
 kıyâmet-i şugrâ, 693
 kıyâmet-i vustâ, 693
 kibr, 240, 273, 464, 465, 466, 477, 517, 532, 570, 571, 688
 Kibr, 464, 466
 kimyâ, 531, 562, 819, 820, 821, 822
Kımyâ, 435
 Kisâ‘î, 631
 Kudâr, 632, 633, 634
 kurb, 216, 224, 231, 240, 307, 369, 399, 416, 456, 504, 515, 576, 602, 617, 642, 670, 698, 727, 746, 774, 781, 830, 832, 834, 837, 846, 855, 860, 866, 886, 891
 kurbet, 301, 531, 679, 719, 729, 773, 819, 832, 854, 861
 kurb-ı ferâ‘iz, 504, 610, 848
 kurb-ı nevâfil, 504
 kurb-ı vahdet, 578
 Kureyş, 413, 550, 723
 Kuşay, 550

kuṭb-ı devrân, 575, 617, 618
 kuṭb-ı zamân, 341

L

lâhût, 261, 716
Lema‘ât-ı ‘Irâkî, 557
 levh-i maḥfûz, 601, 779, 788
 Leylâ, 828, 829
 Leylî, 533
 Loḳmân, 208, 209, 210
 Lût, 622, 661, 677, 881

M

Mağribî, 237, 268, 384, 387, 402, 557, 581, 583, 669, 670, 671, 673, 715, 716, 717, 721, 768, 847
 maḥabbet, 100, 101, 110, 152, 166, 168, 170, 194, 196, 198, 203, 205, 206, 210, 211, 223, 241, 242, 243, 253, 260, 272, 273, 274, 275, 283, 287, 290, 306, 308, 319, 346, 349, 388, 389, 391, 396, 399, 400, 401, 402, 404, 410, 413, 416, 417, 418, 419, 430, 431, 435, 437, 440, 472, 486, 490, 496, 510, 512, 513, 523, 524, 532, 537, 538, 543, 545, 549, 553, 554, 555, 556, 557, 558, 560, 570, 572, 573, 574, 575, 585, 586, 588, 608, 609, 610, 619, 622, 651, 658, 662, 663, 664, 666, 667, 670, 672, 675, 676, 677, 679, 680, 681, 682, 691, 692, 693, 700, 710, 711, 713, 718, 719, 720, 721, 730, 731, 733, 736, 737, 738, 741, 742, 752, 754, 756, 759, 760, 763, 764, 765, 774, 775, 795, 796, 818, 819, 821, 827, 831, 839, 845, 848, 849, 850, 856, 857, 860, 865, 873, 875, 876, 877, 883, 886, 887, 888, 893, 897, 900, 902, 904, 906, 908, 911, 913, 914, 915
 maḥabbet-i ilâhî, 756
 maḥabbet-i ilâhiyye, 756, 764
 maḥabbet-i rabbâniyye, 756
 maḥabbet-i sübhâniyye, 152
 maḥabbetu’llâh, 240, 387, 752, 753, 762
 mâhiyâti’l-mec‘ûle, 766
 mâhiyyât, 699, 714, 766, 768, 769, 915
 mâhiyyet, 767, 768
 mahḳ, 228

maḥsūsāt, 702, 703
maḥv, 112, 224, 225, 226, 228, 231, 233, 239, 289,
290, 296, 314, 321, 341, 372, 378, 384, 393, 474,
517, 575, 577, 579, 588, 613, 659, 670, 671, 719,
730, 764, 782, 793, 811, 864, 866, 867, 899
maḳām-ı maḥmūd, 517, 518, 575
maḳām-ı rızā, 561
maḳām-ı vaḥdet, 739
Mālik b. Dīnār, 759
Maṣūr, 485
Ma'ārif, 316, 497, 515
ma' ḳülāt, 703
ma' rifet, 197, 208, 215, 253, 272, 274, 280, 289,
356, 416, 421, 429, 430, 437, 488, 502, 514, 568,
570, 586, 621, 651, 672, 675, 700, 718, 739, 765,
774, 781, 819, 832, 840, 848, 852, 856, 857, 862,
877, 882, 883, 886, 893
Ma' rūf el-Kerhī, 512
Mariye, 725
Maşda', 633
māsivā, 209, 260, 261, 273, 306, 334, 351, 388,
389, 402, 436, 487, 488, 519, 574, 588, 666, 681,
693, 738, 746, 756, 849, 854, 863, 868, 883, 884,
901, 913
Māsivā, 110, 618
maẓhar-ı esmā-i külliyye, 644
maẓhar-ı kāmīl-i esmā-i külliyye, 647
mebde'-i ḥaḳīkī, 643
Mecdüddīn-i Bağdādī, 719
Mecnūn, 533, 828
meczūb-ı sālīk, 394
Medīne, 299, 597, 607, 871, 881
Mehdevî, 703, 704
Mekke, 120, 412, 414, 425, 497, 542, 597, 612,
655, 656, 702, 722, 723, 724, 725, 773, 824, 842,
881, 952, 953
Mekkī, 703
melāmet, 291, 369, 392, 414, 567, 629, 632, 635,
666, 683
Melāmet, 370, 914
melāmetiyān, 774
melekūt, 192, 196, 204, 227, 244, 258, 261, 302,
320, 551, 602, 716, 775, 778

melekūtiyye, 710, 785
Melhū' bin Melāhib, 802
Me'ālimu't-Tenzil, 318
Me'ālimü't-Tenzil, 310
Me'ālimü't-Tenzil, 329
merdān-ı Hūdā, 235, 238, 277, 280, 283, 290, 297,
500, 510, 516, 518, 588, 645, 763, 821, 871, 900
merd-i kāmīl, 673, 722, 748, 873
mertebe-i aḥadiyyet, 398, 714, 715, 716, 717
mertebe-i hüviyyet, 717
mertebe-i iṭminān, 771
mertebe-i lā-ta' ayyūn, 675
mertebe-i nebātiyye, 702
mertebe-i nefis, 526
mertebe-i şerī'at, 682
mertebe-i vaḥdet, 580
mertebe-i vāhidiyyet, 260, 579
Meryem, 248, 785, 874
Mesīh, 390, 478, 515, 713, 912
meskenet, 224, 308, 521, 532, 571, 647, 692, 733,
737, 763, 773, 817, 827
Meşnevî, 790
Meşnevî, 204, 220, 233, 261, 279, 290, 320, 371,
399, 400, 411, 435, 546, 547, 557, 610, 638, 667,
691, 748, 749, 770, 782, 800, 849
Meşnevî-i Şerīf, 204, 220, 290, 320, 371, 411, 546,
805, 849, 887, 911
Mes'ūdī, 655
Meşārık, 403
meşiyet-i ezeliyye, 573, 706, 729, 809
meşiyet-i rabbāniyye, 671
meşşā' iyyin, 592
Mevlānā, 193, 194, 205, 206, 207, 209, 215, 217,
220, 224, 230, 231, 232, 240, 254, 259, 261, 263,
273, 277, 278, 293, 303, 304, 308, 321, 327, 330,
347, 349, 355, 362, 376, 391, 400, 403, 408, 425,
430, 431, 434, 440, 472, 487, 499, 517, 545, 548,
553, 554, 556, 558, 561, 564, 573, 576, 577, 578,
579, 580, 582, 584, 586, 590, 603, 605, 616, 619,
637, 639, 643, 646, 648, 650, 651, 653, 656, 661,
667, 673, 676, 679, 682, 683, 689, 690, 691, 701,
712, 713, 714, 717, 718, 730, 732, 749, 759, 762,
782, 789, 800, 809, 819, 827, 829, 841, 847, 849,

855, 858, 862, 863, 877, 887, 889, 905, 906, 908, 911
 Mevlânâ Celâleddîn, 698, 718, 764, 793, 805, 866
 Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, 278, 355, 546, 673, 698, 718, 869
 Mevleviyye, 638, 639
 mevt, 217, 243, 244, 247, 263, 287, 293, 333, 410, 413, 450, 451, 455, 559, 569, 643, 650, 657, 660, 684, 688, 693, 698, 706, 708, 737, 826
 mezâhir, 267, 564, 576, 577, 580, 647, 672, 699, 720, 781, 782, 869, 907
 mezâhir-i esmâ, 564, 576, 647
 Mısr, 772, 871
 Mikâil, 798
 Mikâ'îl, 773, 824
Mişkâtü'l-Envâr, 755
 Monlâ-yı Rûmî, 410
 Muḥammed, 229, 242, 245, 250, 255, 404, 444, 447, 461, 495, 561, 688, 696, 743, 761, 778, 850, 881, 894, 898
 Muḥammed b. Ka'b el-Ḳuraẓî, 841
 Muḥammed bin İshâk, 625, 635, 639
 Muḥammed bin Mesleme, 191
 Muḥammed el-Ġazzâlî, 890
 Muḥammed Şîrîn-i Mağribî, 711
Muḥammedîyye, 696, 710, 745
 Muḥammedü'l-Muştafâ, 310, 697
 Muḥyiddîn-i 'Arabî, 714, 768
 muḳaddemât, 283, 699, 706, 711, 747
 muḳallid, 430, 431, 432, 435, 441, 472, 475, 495, 665, 666, 674, 873
 Muḳâtil, 842
 Mu'âviye, 408
 Mu'âz bin Cebel, 754
 Mu'tezile, 224, 329, 536
 Mūsâ, 353, 428, 478, 491, 563, 564, 565, 566, 567, 568, 571, 572, 576, 577, 579, 590, 603, 622, 642, 671, 898
 Mūsâ-i Kâzım, 478
 Muştafâ, 210, 214, 227, 228, 242, 246, 322, 328, 364, 408, 412, 515, 611, 612, 616, 642, 686, 697, 729, 742, 854, 882, 883, 893, 895, 898
 Müşul, 597, 772

Muẓaffer, 459
 mücâhedât, 559, 561, 664, 855, 876, 886, 887
 mücâhede, 307, 513, 574, 587, 608, 666, 679, 692, 719, 830, 832, 869
 Mücâhid, 407, 543, 708, 842
 müdde'î, 430, 431, 432, 433, 435, 437, 440, 443, 466, 467, 748
 müflis, 433, 685, 835, 836, 837, 838, 901
 mükâşefât, 651, 710, 716
 mümkünü'l-vücüd, 766
 Mümşâd-ı Dîneverî, 216
Müntehabü'l-Ma'ârif, 317
 mürâyî, 356, 429, 434, 435, 477, 495, 666, 757, 760
 Mürşidân-ı ḥaḳîḳat, 617
 mürşid-i kâmil, 242, 280, 350, 377, 401, 440, 442, 465, 619, 763, 848, 869
 Müslim, 207, 229, 230, 237, 278, 403, 405, 406, 415, 455, 464, 465, 479, 489, 497, 544, 549, 551, 569, 602, 675, 677, 679, 689, 695, 697, 727, 729, 736, 740, 743, 744, 810, 811, 836, 851, 857, 879, 880, 892, 894, 947, 950
 müşâhedât, 253, 396, 414, 416, 500, 651, 670, 671, 710, 716, 860, 882
 müşâhede, 205, 209, 211, 216, 228, 231, 241, 244, 256, 261, 265, 272, 290, 293, 303, 307, 310, 314, 321, 326, 328, 341, 342, 346, 351, 381, 394, 416, 422, 441, 476, 492, 496, 501, 508, 559, 579, 586, 601, 606, 610, 616, 627, 643, 647, 652, 654, 656, 657, 664, 670, 672, 679, 682, 713, 715, 727, 730, 744, 761, 762, 765, 771, 775, 777, 781, 782, 789, 801, 827, 830, 836, 846, 860, 869, 871, 874, 915
 müşâhede-i cemâl, 670, 871
 müştehiyât-ı cismâniyye, 664
 müzevvir, 430, 431, 432, 436, 437, 440, 441, 443, 475, 477

N

nâḳa-i 'aẓîme, 630, 632
 Naşîr-i Tûsî, 766
 Naşrâbâdî, 845
 Necmeddîn, 341, 725
 Necmeddîn-i Kübrâ, 341

Necmüddîn-i Dâye, 203
nefehât, 192, 193, 194, 196, 198, 206, 228, 231, 253, 272, 293
Nefeḥât, 191
Nefḥâtü'l-Üns, 478
nefes-i rahmānî, 197, 207, 267, 396
Nefḥa, 193
neḥḥa, 197, 199, 227, 402, 465
neḥḥ-i rūḥ, 711
nefs-i behîmiyye, 680
nefs-i emmâre, 375, 427, 443, 475, 489, 495, 561, 574, 690
nefs-i hayavāniyye, 643
nefs-i ḥayvāniyye, 642, 787, 788
nefs-i küll, 601
nefs-i külliyye, 779
nefs-i levvâme, 430, 478, 559, 683, 770, 812, 814, 862
nefs-i levvâme-i mülheme, 771
nefs-i levvâme-yi mülheme, 771
nefs-i mekkâre-i emmâre, 693
nefs-i muṭma'inne, 561, 673, 763, 789, 790
nefs-i muṭma'inne, 790
nefs-i mülheme, 443, 770, 819, 827, 835, 868
nefsü'l-emmâre, 560
Nemle, 746
Nemrûd, 517, 720
Nerdeşîr, 239
Nesâ'î, 403
neseb, 602, 626, 632, 686, 823
Nesîmî, 485, 532
nihâyet, 236, 254, 280, 307, 320, 342, 359, 364, 425, 612, 674, 705, 711, 717, 750, 773, 780, 794, 873, 874, 897
Nîsâbüri, 797
Nîsâbüri, 797
nokṭa, 601, 714, 715, 716, 717, 718, 760, 774
Nûḥ, 322, 395, 626, 661, 677
Nu' mân, 774
nûr-ı maḥẓ, 216, 301, 401, 506, 510, 587, 764
nûr-ı muḥammedî, 210, 212, 341, 343, 346, 350, 424, 440, 586, 888
Nuşûş, 435

Nüşirevân, 815
nübüvvet, 228, 246, 310, 387, 563, 565, 568, 626, 651, 688, 709, 719, 733, 734, 736, 737, 740, 744, 824

Ö

‘Abbâsiyye, 417
‘Abdi, 110, 619
‘Abd-i Menâf, 550
‘Abdullâh, 881
‘Abdullâh b. ‘Abbâs, 826
‘Abdullâh bin Ebî Kuḥâfe, 823
‘Abdullâh bin ‘Abbâs, 413
‘Abdullâh bin Üneys el-Enşârî, 871
‘Abdullâh el-Enşârî, 379, 407, 484, 866
‘Abdullâh ibn Selâm, 772
‘Abdurrezzâk Kâşânî, 787
‘Âd, 517, 626
‘adâlet, 492, 744, 748, 818
‘adem, 215, 231, 243, 254, 260, 266, 274, 484, 508, 531, 541, 562, 586, 588, 627, 659, 660, 664, 665, 671, 675, 715, 716, 718, 742, 743, 747, 754, 764, 830, 832, 833, 872, 885, 899
‘Adî b. Ḥâtîm, 757
‘adl, 818
‘Adl, 815
‘aḳl-ı cüz’î, 223, 225, 226, 280, 283
‘aḳl-ı küll, 214, 281, 283, 296, 396, 526, 578, 601, 616, 780
‘aḳl-ı küllî, 281, 283
‘aḳl-ı ma‘âd, 458, 459, 526, 665, 751, 812, 814
‘aḳl-ı ma‘âş, 283, 342, 470
‘aḳl-ı müstefâd, 770, 771, 819, 827, 835, 868
‘Alâ’üddevele-i Simnânî, 642
‘âlem-i ecsâm, 779
‘âlem-i emr, 192, 259, 766
‘âlem-i ğayb, 261, 273, 401, 782
‘âlem-i kübrâ, 212, 622
‘âlem-i melekût, 258, 289, 320, 363, 897
‘âlem-i mişâl, 192
‘âlem-i şüret, 766
‘âlem-i şehâdet, 204

‘ālemi’l-ceberüt, 192
 ‘Alī, 297, 298, 299, 306, 387, 407, 444, 445, 455, 456, 457, 686, 816
 ‘Alī b. Ebī Tālib, 798
 ‘Alī bin Ebī Tālib, 622, 819
 ‘Alī Kuçcı, 767
 ‘Aliyyü’l-Murtażā, 686
 ‘Aliyyü’t-Tirmizī, 447
 ‘anāşır, 194, 241, 257, 258, 261, 281, 590, 591, 592, 593, 643, 704, 718
 ‘Ā’işe, 214, 215, 216, 246, 255, 256, 285, 286, 553
 ‘Ā’işe-i Şiddika, 555
 ‘Arā’is, 772
 ‘ārif-i Hakk, 411, 502
 ‘Āşık Paşa, 195, 196, 292, 392
 ‘Attār, 352, 353
 ‘Atţār, 435, 452, 453, 488, 495, 585, 729, 791, 856
 ‘avālim-i melekütiyye, 601
 ‘avām, 287, 354, 546, 574, 651, 683, 897
 ‘ayn-ı şābite, 782
 ‘Aynülkuḍāt Hemedānī, 213
 ‘azāb-ı kabır, 684, 687, 688, 689
 ‘azābi’l-kabır, 684
 ‘Azāzil, 776, 803
 ‘Azrāil, 798
 ‘İkdü’l-Cevāhir, 317
 ‘ışk, 196, 202, 206, 211, 220, 221, 222, 223, 224, 227, 231, 232, 233, 240, 241, 242, 243, 283, 284, 287, 289, 290, 295, 296, 369, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 399, 418, 419, 422, 429, 430, 486, 533, 586, 587, 609, 610, 617, 643, 652, 663, 666, 670, 672, 680, 681, 691, 692, 700, 714, 720, 751, 752, 756, 759, 765, 821, 822, 830, 831, 839, 848, 850, 861, 864, 865, 867, 875, 883, 886, 893, 897, 900, 901, 902, 904, 905, 906, 907, 908, 912, 913, 915
 ‘ışk-ı ilāhī, 756
 ‘ilm-i yakīn, 689
 ‘İlm-i yakīn, 643
 ‘irfān, 901
 ‘isā, 622
 ‘İsā, 442, 469, 577, 642, 821, 913
 ‘Osmān bin ‘Affān, 684
 ‘Osmān bin ‘Afvān, 819

‘Ömer, 306, 323, 325, 343, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 379, 380, 381, 383, 389, 430, 481, 542
 ‘Ömer bin el-Fārız, 834
 ‘Ömer bin Hattāb, 555, 657
 ‘Ömer bin ‘Abdül‘aziz, 719, 817, 818
 ‘Ömer el-Fārūk, 819
 ‘Ömer ibnü’l-Fārız, 325, 343, 381
 ‘Ömeru’l-Fārūk, 370, 390, 555
 ‘Şeyh Atţār, 648
 ‘Ubeyd Dede, 638
 ‘Ubeydullāh bin Tāhir, 482
 ‘Ubeydullāh-ı Ahrār, 719
 ‘ucb, 224, 240, 306, 464, 466, 483, 517, 530, 571, 665, 720, 721, 775
 ‘ulüm-ı ledünniyye, 576, 672, 718
 ‘ulüm-ı ledünniyye, 727
 ‘uzlet, 681, 719, 802

P

pīr-i kāmīl, 275

R

Raḥīm, 463, 562, 612, 629, 671, 698, 710, 727, 780, 781, 782, 840
 Raḥime, 313, 315
 Raḥmān, 103, 562, 601, 610, 671, 698, 763, 780, 781, 814, 815
 Rakka, 482
 Ravḥu’l-ervāh, 861
 Ravzatü’ş-Şafā, 736
 Rāzī, 341
 Rāzī, 201
 Rebi’u’l-Ebrār, 239
 recā, 287, 613, 683, 771, 865, 890
 Remle, 316
 rızā, 232, 319, 411, 415, 465, 476, 575, 584, 680, 697, 730, 820, 823, 860
 rızā, 872
 riyā, 356, 405, 433, 472, 475, 477, 483, 499, 500, 530, 666, 688, 755, 757, 758, 759, 762, 876, 877, 884, 905, 908, 912

Riyā, 405
riyāzāt, 559, 561, 574, 886, 887
riyāzet, 306, 490, 513, 532, 587, 608, 679, 680,
692, 719, 869
rūḥ-ı izāfî, 193, 196, 206, 401, 690, 711
rūḥ-ı kudsî, 218, 220, 222, 246, 650
rūḥ-ı kudsiyye, 680, 843
rūḥ-ı muḥammedî, 727
Rûm, 277, 316, 597, 723, 869
Rûzbihân, 202, 615, 692
Rûzbihân-ı Baḳlî, 202, 615, 692, 693, 846
Rûkn, 656
Rûstem, 249, 552, 696
Rûstem-i Zâl, 552

S

şabr, 311, 317, 443, 462, 466, 476, 491, 510, 511,
512, 513, 548, 637, 658, 659, 755, 860, 870, 872,
876, 889, 890
Şād, 308, 732
şadāḳat, 404, 607, 712, 763
Şadreddîn-i Konevî, 719, 768
Şadûf, 634
şafvet, 208, 209, 278, 310, 423, 457, 504, 559, 561,
860
şāḥib-i zamān, 575, 617
Şaḥr-ı cinnî, 734, 735
şāḥv, 801, 861
Saîdüddîn-i Fergānî, 805
Sâli, 632
Sâlîf, 632
Şālîḥ, 623, 625, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 634,
635, 636, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 643, 644,
648, 649, 650, 651, 653, 654, 655, 656, 657, 658,
659, 660, 661, 662, 663, 664, 666
sâlik-i ğayr-ı meczûb, 908
sâlik-i meczûb, 394, 715, 909
sâlik-i mübtedî, 720, 730
Sāmîrî, 428, 576
sā‘ at-i kıyāmet, 638
Sa‘dî, 374, 491, 521, 522
Sa‘îd bin Cübeyr, 413

Sa‘îd el-Ḥudrî, 538
Şa‘lebî, 635
Şaydûn, 732
seb‘a-i seyyāre, 699
Sehl, 842
Sehl bin ‘Abdullāh Tüsterî, 753
sekr, 203, 223, 861, 864, 865, 866
Semûd, 625
Şemûd, 517, 625, 629, 630, 631, 632, 635, 636,
637, 638, 640, 641, 648, 650, 653, 654, 655, 656,
658, 660, 661, 664
Senā‘î, 256, 259, 384, 386, 389, 493
Seriyy-i Şaḳaṭî, 431, 870
Şevrî, 512
seyr ilallāh, 877
seyr u sülûk, 394
Seyyid Aḥmed bin er-Rifā‘î, 477
Seyyid Aḥmed-i Rifā‘î, 478
Seyyid Şerîf, 767
Seyyid Şerîf, 767
Şiddîka, 214, 216, 254, 285
şıdḳ, 272, 284, 288, 310, 319, 336, 370, 415, 433,
440, 441, 461, 606, 650, 736, 762, 771, 819, 822,
824, 825, 826, 827, 836, 837, 839, 849, 876, 910
Şıdḳ, 826
şırâṭ-ı müstaḳîm, 254, 416, 885
sırr, 110, 204, 207, 213, 223, 228, 232, 240, 241,
287, 296, 300, 321, 351, 352, 369, 381, 386, 395,
396, 397, 439, 515, 528, 566, 572, 582, 585, 587,
589, 610, 618, 622, 644, 651, 652, 665, 666, 675,
688, 702, 710, 714, 719, 727, 731, 732, 736, 752,
754, 758, 762, 771, 773, 787, 792, 796, 805, 813,
826, 865, 875, 890, 902, 909, 910, 915, 916
sırr-ı muḥammedî, 888
sırr-ı vaḥdet, 515, 587, 675
Sıbeveyhi, 851
Şîmurġ, 904
Sinân Paşa, 530
Sultân Veled, 259, 275, 644, 676, 680, 699, 700,
911
Sultānu’l-‘ulemā, 293
şûret-i ilāhiyye, 505
şûret-i insāniyye, 701

Sürkalyā, 258
şuver-i berzaḥiyye, 657
Sübḥa, 304, 434, 438, 479, 529, 827, 835, 902
Sübḥa-i Cāmī, 335, 337, 359, 365
sübuḥāt, 886
Süddī, 538, 625, 633
Süfyān-ı Şevrī, 685
Süleymān, 449, 719, 720, 731, 732, 733, 734, 735,
736, 737, 738, 739, 740, 742, 745, 746, 747, 748,
815, 886
sülūk, 517, 821
Sürūrī, 383, 400
süveydā, 601

Ş

Şakīk-i Belḥī, 819
Şām, 309, 310, 316, 408, 597, 626, 655, 746, 871
Şa‘bī, 871
şarāb-ı ‘ışk, 756, 902
şeb-i ta‘rīs, 231
Şebüsterī, 256, 601, 604
Şecere-i İlāhiyye, 258
Şeddād, 516
şefā‘at, 287, 334, 405, 491, 528, 725, 773
Şehābeddīn-i Sühreverdī, 497
şehevāt-ı dünyā, 854
Şem‘ī, 400, 747
Şerḥ-i Tā‘iyye, 805
Şerḥu Esmā‘i’l-Ḥüsna, 890
Şerhu’l-Keşşâf, 541
şerī‘at, 254, 349, 354, 355, 356, 358, 368, 370, 570,
574, 577, 606, 626, 651, 666, 667, 672, 680, 692,
735, 752, 781, 854, 886
şer‘, 350, 352, 354, 356, 442, 496, 504, 652, 836,
860, 870
şeş cihāt, 604
Şeyḥ, 256, 264, 329, 495, 497, 501, 504, 585
Şeyḥ Muḥyiddīn-i ‘Arabī, 714, 787
Şiblī, 478
Şīs, 433
Şu‘ayb, 568, 660, 661
şu‘unāt, 267, 501, 699, 714, 783, 785

şurrāḥ, 558, 638
şuttār, 914

T

taḥalluk, 215, 273
taḳlīd, 665
taḳvā, 350, 356, 545, 575, 876
Ta‘arruz, 191
Tā‘iyye, 381
Tā‘iyyetü Muḥyiddīn ‘Arabī, 904
taşadduk, 313, 404, 411, 628, 634, 894
taşavvuf, 220, 440, 866
taşfiye-i derūn, 681, 693
teberrā, 311, 525
tecellī, 110, 214, 215, 216, 231, 232, 239, 241, 248,
260, 265, 287, 289, 296, 386, 395, 424, 496, 518,
551, 561, 577, 579, 601, 602, 618, 619, 670, 671,
699, 729, 759, 779, 787, 793, 830, 834, 854, 857,
860, 863, 875, 882, 886, 888, 897, 899, 908, 909,
915
tecellī-i aḥadiyyet, 579
tecellī-i zāt, 214, 216, 240, 241, 577, 579, 601, 602,
748, 861, 908
tecelliyāt-ı aḥadiyye, 666, 718
tecelliyāt-ı cemāliyye, 402, 564, 609, 766
tecelliyāt-ı esmā vü şifāt, 605, 910
tecelliyāt-ı ilāhiyye, 221, 260, 265, 396, 503, 510,
639, 647
tecelliyāt-ı rabbāniyye, 680, 865
tecelliyāt-ı zātiyye, 643
tecellī-yi vaḥdet, 730, 861
Tefsīr-i Ebu’l-Leyṣ, 329
Tefsīr-i Kebīr, 549
Tefsīr-i Kurtubī, 772
Tefsīr-i Münīr, 772
tefsīr-i Necmī, 784
Tefsīr-i Teysīr, 777
Tefsīri’l-Beyzāvī, 263
Teftāzānī, 541
Teftāzānī, 540
tehzīb-i aḥlāk, 868
televvün, 215, 503, 579, 739

tevbe, 298, 350, 376, 379, 380, 383, 386, 387, 388,
505, 520, 527, 531, 570, 574, 575, 614, 653, 682,
683, 685, 693, 697, 732, 763, 810
Tevbe, 86, 87, 388, 403, 530, 549, 582, 584, 614,
677, 729, 742, 810, 811, 841, 843, 858, 871
tevekkül, 315, 446, 455, 461, 464, 476, 874
tevḥîd, 202, 205, 253, 356, 381, 415, 565, 573, 580,
603, 621, 628, 647, 692, 705, 727, 729, 733, 882,
890
tevḥîd-i ef'âl, 885
tevḥîd-i zât, 885
Tevrât, 428, 535, 762, 800, 845, 898
Tibyân, 540
Tirmizî, 879
ṭabaḳât-ı nuḥ eflâḳ, 591
Ṭabaḳâtü'l-Ḥanefiyye, 881
Ṭaberânî, 191
Ṭāḥiya, 746
ṭama^c, 209, 321, 454, 456, 487, 500, 510, 613
Ṭā'if, 772, 773, 774
ṭā'ife-i cinn, 800
ṭarīḳat, 254, 283, 284, 308, 349, 354, 561, 574, 575,
586, 587, 606, 608, 617, 621, 651, 652, 666, 667,
672, 682, 691, 692, 698, 700, 718, 719, 721, 764,
781, 819, 832, 854, 857, 873, 886, 887, 888
ṭıyn, 711
Ṭūbā, 197, 486, 912, 913
Ṭūr, 428, 491, 576, 671

U

Uḥud, 413, 462

Ü

ülfet, 241, 273, 389, 452, 497, 553, 554, 555, 557,
608, 627, 681, 685, 733, 794, 795, 796, 812, 819
Üveys-i Ḳaranî, 874

V

vādiyü'l-Ḳurā, 655

vaḥdet, 203, 210, 216, 220, 223, 231, 241, 254,
267, 284, 287, 302, 319, 321, 379, 381, 384, 386,
387, 391, 395, 396, 398, 401, 425, 441, 506, 508,
557, 564, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 582, 585,
586, 587, 588, 601, 609, 619, 621, 639, 643, 666,
670, 671, 672, 673, 675, 677, 681, 698, 699, 700,
710, 711, 714, 715, 718, 719, 720, 730, 731, 764,
779, 793, 813, 831, 834, 835, 848, 860, 861, 863,
864, 865, 875, 882, 886, 888, 899, 900, 902, 906,
909, 913, 914, 915
vaḥdet-i muṭlaḳa, 580, 619, 643, 834, 861
vaḥdet-i vücūd, 836
Vaḥşî, 612
vecd, 213, 226, 663, 666, 692, 756, 765, 864, 872,
875, 915
vefd-i Necrân, 535
Vehb, 309, 314, 625
Vehb bin Münebbih, 625, 732
velâdet, 550
velâyet, 342, 387, 575, 666, 719
velâyet-i kevneyn, 719
veliyy-i kâmil, 296, 650, 730, 774, 793, 817
veliyy-i ḳâmil, 722
veliyy-i mükemmil, 679
vücūd, 103, 195, 196, 207, 210, 215, 216, 221, 224,
226, 228, 247, 265, 273, 275, 285, 287, 296, 306,
310, 324, 378, 379, 381, 383, 384, 385, 386, 397,
400, 401, 421, 422, 423, 448, 490, 502, 503, 504,
523, 531, 557, 562, 573, 577, 580, 582, 586, 587,
588, 610, 616, 619, 640, 643, 647, 703, 709, 715,
716, 717, 718, 720, 727, 766, 768, 770, 772, 780,
782, 783, 787, 793, 815, 833, 835, 838, 840, 841,
843, 845, 847, 848, 849, 854, 856, 860, 863, 888,
893, 898, 899, 900, 915
vücūd-ı mümkün, 766

Y

Yaḥyâ, 622
Yazıcızâde Muḥammed Çelebi, 696
Yemen, 316, 695, 772, 871
Yenâbî^c, 803
Yezîd, 436

Yūnus, 725

Yūsuf, 719, 720

Yūsuf bin Yūsuf, 803

Z

Zaḥḥāk, 538

Zeccāc, 641

Zemaḥṣerī, 542

Zemaḥṣerī, 239, 706, 707, 708, 724

Zerī‘a, 655

Zeyd bin Ṣābit, 684

Zeyneb, 725

Zühre, 292

Zülkiḥl, 837

Zünnün, 759, 837

Zünnün-ı Mıṣrī, 388, 448

EKLER

EK 1: Ayetler Tablosu

225a	Bakara 2/186	أُجِيبْ دُعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ
246a	Âl-i İmrân 3/164	إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْ أَنْفُسِهِمْ
273b	Sâd 38/31-33	إِذْ عُرِضَ عَلَيْهِ بِالْعَشِيِّ الصَّافِئَاتُ الْجِبَادُ فَقَالَ إِنِّي أَحْبَبْتُ حُبَّ الْخَيْرِ عَنْ ذِكْرِ رَبِّي حَتَّى تَوَارَتْ بِالْحِجَابِ رُدُّوهَا عَلَيَّ فَطَفِقَ مَسْحًا بِالسُّوقِ وَالْأَعْنَاقِ
221b	Yâsîn 36/82	إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ
221b	Münâfikûn 63/1	إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ قَالُوا نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللَّهِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّكَ لَرَسُولُهُ وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ
256a	A'râf 7/74	اذْكُرُوا إِذْ جَعَلَكُمْ خُلَفَاءَ مِنْ بَعْدِ عَادٍ وَبَوَّأَكُمْ فِي الْأَرْضِ تَتَّخِذُونَ مِنْ سُھُولِهَا قُصُورًا وَتَنْحِتُونَ الْجِبَالَ يُؤْتُونَ فَاذْكُرُوا آلَاءَ اللَّهِ وَلَا تَعْتَوْا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ
268b	Fecr 89/28	ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ
246b	Bakara 2/35; A'raf 7/19	اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ
273b	Nisâ 4/59	أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ
258b	Vâkıa 58/68-69	أَفَرَأَيْتُمُ الْمَاءَ الَّذِي تَشْرَبُونَ أَأَنْتُمْ أَنْزَلْتُمُوهُ مِنَ الْمُزْنِ أَمْ نَحْنُ الْمُنْزِلُونَ
212a	Kâf 50/15	أَفَعَبَّبْنَا بِالْخَلْقِ الْأَوَّلِ بَلْ هُمْ فِي لَبْسٍ مِنْ خَلْقٍ جَدِيدٍ
249b	Kehf 18/74	أَقْتَلْتُ نَفْسًا زَكِيَّةً بِغَيْرِ نَفْسٍ لَقَدْ جِئْتُ شَيْئًا نُكَرًا
253a	İsrâ 17/14	أَفَرَأُ كِتَابَكَ كَفَىٰ بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًا
207a, 245b	Yûnus 10/62	أَلَا إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ لَا خَوْفَ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ
261a	Hûd 11/18	أَلَا لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ
270b	Furkan 25/45	أَلَمْ تَرَ إِلَىٰ رَبِّكَ كَيْفَ مَدَّ الظِّلَّ

213a	Fâtîr 35/27	أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ ثَمَرَاتٍ مُخْتَلِفًا أَلْوَانُهَا
213a	Hacc 22/63	أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَتُصْبِحُ الْأَرْضُ مُخْضَرَّةً إِنَّ اللَّهَ لَطِيفٌ خَبِيرٌ
261b	Îsrâ 17/7	إِنْ أَحْسَنْتُمْ أُحْسِنْتُمْ لَأَنْفُسِكُمْ وَإِنْ أَسَأْتُمْ فَلَهَا
294b	Hucurât 49/13	إِنْ أَكْرَمَكُمُ عِنْدَ اللَّهِ اتَّقَاكُمْ
256a, 272b	Alak 96/6-7	إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنَ خَاسِرٌ إِنَّهُ اسْتَغْنَى
230a	Enfâl 8/36	إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ لِيُضِلُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ فَسَيُفْقَرُونَهَا ثُمَّ كُنُوا عَلَيْهِمْ حَسْرَةً ثُمَّ يُغْلَبُونَ وَالَّذِينَ كَفَرُوا إِلَىٰ جَهَنَّمَ يُحْشَرُونَ
215a	Mülk 67/12	إِنَّ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُم بِالْغَيْبِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ كَبِيرٌ
266a	Tâhâ 20/15	إِنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ أَكَادُ أُخْفِيهَا
250b, 287b	Tevbe 9/111	إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَىٰ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنْ لَهُمُ الْجَنَّةَ
236a	Sâff 61/4	إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِهِ صَفًّا كَانَهُمْ بُنْيَانٌ مَرْصُوعٌ
230a, 230b	Îsrâ 17/27	إِنَّ الْمُبَدِّلِينَ كَانُوا إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ
231a	Hadîd 57/18	إِنَّ الْمُصَدِّقِينَ وَالْمُصَدِّقَاتِ وَأَقْرَضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا يُّضَاعَفُ لَهُمْ وَلَهُمْ أَجْرٌ كَرِيمٌ
216a	Lokman 31/19	إِنَّ أَنْكَرَ الْأَصْوَاتِ لَصَوْتُ الْحَمِيرِ
204a	Îsrâ 17/65	إِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ وَكَفَىٰ بِرَبِّكَ وَكِيلًا
266a	Yâsîn 36/53-54	إِنْ كَانَتْ إِلَّا صَحِيفَةً وَاحِدَةً فَإِذَا هُمْ جَمِيعٌ لَدَيْنَا مُحْضَرُونَ فَالْيَوْمَ لَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْئًا وَلَا تُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ
259b	Mutaffifîn 83/18	إِنَّ كِتَابَ الْأَنْبِيَاءِ لَفِي عِثَّةٍ
260a	Mutaffifîn 83/7	إِنَّ كِتَابَ الْفُجَّارِ لَفِي سِجِّينٍ
218b	Sâd 38/5	إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ عَجَابٌ

229a	Muhammed 47/37	إِن يَسْأَلْكُمُوهَا فَيُحْفِكُمْ تَبَخَّلُوا وَبُخْلُكُمْ ضَعْفَانُكُمْ
259a	Ahzâb 33/45; Fetih 48/8	إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا
248b	Yâsîn 36/8	إِنَّا جَعَلْنَا فِي أَعْنَاقِهِمْ أَغْلَالًا فَهِيَ إِلَى الْأَذْقَانِ فَهُمْ مُقْمَحُونَ
287b	Nâzi'ât 79/24	أَنَا رَبُّكُمْ الْأَعْلَى
204b	Ahzâb 33/72	إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا
270a	Fetih 48/1-2	إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا لِيُغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ وَيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَيَهْدِيَكَ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا
218a	Bakara 2/156	إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ
262a	Zuhruf 43/23	إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءَنَا عَلَى أُمَّةٍ وَإِنَّا عَلَى آثَارِهِم مُّقْتَدُونَ
219a	Sâd 38/44	إِنَّا وَجَدْنَاهُ صَابِرًا نِعَمَ الْعَبْدُ إِنَّهُ أَوَّابٌ.
215a	Fâtir 35/28	إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ
229b	En'âm 6/141; A'râf 7/31	إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ
204a	Nahl 16/99	إِنَّهُ لَيْسَ لَهُ سُلْطَانٌ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَعَلَى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ
245b	A'râf 7/27	إِنَّهُ يَرَاكُمْ هُوَ وَقَبِيلُهُ مِنْ حَيْثُ لَا تَرَوْنَهُمْ
279a	Bakara 2/33	إِنِّي أَعْلَمُ غَيْبِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَأَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ
227b, 262b	Kasas 28/30	إِنِّي أَنَا اللَّهُ
209a	Bakara 2/30	إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً
228b, 259a, 268b, 278a	Sâd 38/71-72	إِنِّي خَالِقُ بَشَرًا مِنْ طِينٍ فَإِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي
204a, 230a	Fatiha 1/6	اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ

210b	Şu‘arâ 26/8	أَوَلَمْ يَرَوْا إِلَى الْأَرْضِ كَمْ أَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ كَرِيمٍ. إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ.
262a	Bakara 2/170	أَوَلَوْ كَانَ آبَاؤُهُمْ لَا يَعْمَلُونَ شَيْئًا وَلَا يَهْتَدُونَ
209b	Mücâle 58/19	أُولَئِكَ جِزْبُ الشَّيْطَانِ أَلَا إِنَّ جِزْبَ الشَّيْطَانِ هُمُ الْخَاسِرُونَ
265b	A‘râf 7/179	أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ
291b	Tevbe 9/112	الْمُتَابِعُونَ الْعَابِدُونَ الْحَامِدُونَ السَّائِحُونَ
249b	Bakara 2/253	بَلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ
258a	Hud 11/65	تَمَتَّعُوا فِي دَارِكُمْ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ ذَلِكَ وَعْدٌ غَيْرُ مَكْذُوبٍ
268a	En‘âm 6/1	ثُمَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ
267b	Mü‘minûn 23/15	ثُمَّ إِنَّكُمْ بَعْدَ ذَلِكَ لَمَيِّتُونَ
213a	Zümer 39/31	ثُمَّ إِنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عِنْدَ رَبِّكُمْ تَخْتَصِمُونَ
220b	Bakara 2/74	ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً وَإِنْ مِنَ الْحِجَارَةِ لَمَا يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْأَنْهَارُ وَإِنْ مِنْهَا لَمَا يَشَقَّقُ فَيَخْرُجُ مِنْهُ الْمَاءُ وَإِنْ مِنْهَا لَمَا يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ
213a	Zümer 39/68	ثُمَّ نُفِخْ فِيهِ أُخْرَى فَإِذَا هُمْ قِيَامٌ يَنْظُرُونَ
270a	Hicr 15/18-29	ثُمَّ يَفْتَحُ بَيْنَنَا بِالْحَقِّ
267b	En‘âm 6/1	الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَ
294b	A‘râf 7/43	الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَانَا لِهَذَا وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَوْلَا أَنْ هَدَانَا اللَّهُ
260a	Bakara 2/7	خَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ
239a, 251b, 253b	Hac 22/11	خَسِرَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةَ
207b	A‘râf 7/12; Sâd 38/76	خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ

248b, 249b	Hadîd 57/21, Cum'a 62/4	ذَٰلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ
261b	A'râf 7/92-93	الَّذِينَ كَذَّبُوا شُعَبًا كَانُوا هُمُ الْخَاسِرِينَ فَتَوَلَّى عَنْهُمْ وَقَالَ يَا قَوْمِ لَقَدْ أَبْلَغْتُكُمْ رِسَالَاتِ رَبِّي وَنَصَحْتُ لَكُمْ فَكَيْفَ آسَىٰ عَلَىٰ قَوْمٍ كَافِرِينَ
229a	Bakara 2/274	الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُم بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ سِرًّا وَعَلَانِيَةً فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يُحْزَنُونَ
262b	A'râf 7/143	رَبِّ أَرِنِي أَنْظُرْ إِلَيْكَ قَالَ لَنْ تَرِيَنِي وَلَكِنْ انظُرْ إِلَى الْجَبَلِ فَإِنِ اسْتَقَرَّ مَكَانَهُ فَسَوْفَ تَرِيَنِي فَلَمَّا تَجَلَّىٰ رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا وَخَرَّ مُوسَىٰ صَعِقًا
218b	Enbiyâ 21/83	رَبِّ أَنِّي مَسَّنِيَ الضُّرُّ وَأَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ
253b	Bakara 2/201	رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ
223a	A'râf 7/23	رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا
253b	Âl-i İmrân 3/193	رَبَّنَا فَاعْفُ رُبَّنَا ذُنُوبَنَا وَكَفِّرْ عَنَّا سَيِّئَاتِنَا وَتَوَقَّنا مَعَ الْأَثَرِ
246b	Nisâ 4/34	الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ
253a, 278b	Tâhâ 20/5	الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَىٰ
244a	Âl-i İmrân 3/14	زُيِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاءِ وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنْطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ وَالْأَنْعَامِ وَالْحَرْثِ ذَٰلِكَ مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَاللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الْمَاٰبِ
262a	Zâriyât 51/52	سَاجِدٌ أَوْ مُجْتَوٍ
208a, 271a	İsrâ 17/1	سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَىٰ بِعَبْدِهِ لَيْلًا
226b	Âl-i İmrân 3/18	شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ
245b	Nisâ 4/76	الشَّيْطَانُ إِنَّ كَيْدَ الشَّيْطَانِ كَانَ ضَعِيفًا
248a	Nûr 24/40	ظَلَمَاتٍ بَعْضُهَا فَوْقَ بَعْضٍ
239b	En'âm 6/93	عَذَابُ الْهُونِ

273b	Neml 27/16	عَلَّمَنَا مَنْطِقَ الطَّيْرِ وَأَوْتَيْنَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ
231a	Âl-i İmrân 3/148	فَاتَّاهُمُ اللَّهُ ثَوَابَ الدُّنْيَا وَحُسِّنَ ثَوَابَ الْآخِرَةِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ
256b	Şu'arâ 26/150-152	فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا أَمْرَ الْمُسْرِفِينَ الَّذِينَ يُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ وَلَا يُصْلِحُونَ
260b, 261a	A'râf 7/78,91	فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ فَأَصْبَحُوا فِي دَارِهِمْ جَائِعِينَ
226b	Bakara 2/152	فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ
218b	Enbiyâ 21/84	فَاسْتَجَبْنَا لَهُ فَكَشَفْنَا مَا بِهِ مِنْ ضُرٍّ
213b	Hûd 11/112	فَأَسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ
260a	A'râf 7/78; A'râf 7/91; Ankebût 29/37	فَأَصْبَحُوا فِي دَارِهِمْ جَائِعِينَ
250b	Haşr 59/2	فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِيَ الْأَبْصَارِ
210b	Rûm 30/50	فَانْظُرْ إِلَى آثَارِ رَحْمَةِ اللَّهِ كَيْفَ يُخَيِّ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا إِنَّ ذَلِكَ لَمُحْيٍ الْمَوْتَى وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ
285a	Nisâ 4/69	فَأُولَئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ
209a	Furkan 25/70	فَأُولَئِكَ يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا
209b	Bakara 2/115	فَإِنَّمَا تُولَدُوا فَتَمِّمْ وَجْهَ اللَّهِ
236a	Zümer 39/72; Mü'min 40/76	فَيَنْسُ مَثْوَى الْمُتَكَبِّرِينَ
223a	Bakara 2/37	فَتَابَ عَلَيْهِ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ
273b	Neml 27/19	فَنَبِّسَمَ صَاحِبًا مِنْ قَوْلِهَا قَالَ رَبِّ أَوْزِعْنِي أَنْ أَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتِي أَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَعَلَى وَالِدَيَّ وَأَنْ أَعْمَلَ صَالِحًا تَرْضَاهُ
223a	Bakara 2/37	فَتَلَقَّى آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ
258a-b	Bakara 2/94; Cumâ 62/6	فَتَمَتَّوا الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ

224b, 262a	Şûrâ 42/7	فَرِيقٌ فِي الْجَنَّةِ وَفَرِيقٌ فِي السَّعِيرِ
257b	Şu‘arâ 26/157-158	فَعَقَرُوهَا فَاصْبَحُوا نَادِمِينَ فَأَخَذَهُمُ الْعَذَابُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ
259b	Zâriyât 51/50	فَقَرُّوا إِلَى اللَّهِ
209b	Bakara 2/87	فَفَرِيقًا كَذَّبْتُمْ وَفَرِيقًا تَقْتُلُونَ
258b	Şems 91/13	فَقَالَ لَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ نَاقَةَ اللَّهِ وَسُقْيَاهَا
260a	En‘âm 6/157	فَقَدْ جَاءَكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ
267b	Fussilet 41/12	فَفَضَّاهُنَّ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ فِي يَوْمَيْنِ
261b	En‘âm 6/45	فَقُطِعَ دَابِرُ الْقَوْمِ الَّذِينَ ظَلَمُوا وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ
225b	Tâhâ 20/44	فَقُولَا لَهُ قَوْلًا لَيْسًا
265a	Kâf 50/22	فَكَشَفْنَا عَنْكَ غِطَاءَكَ فَبَصَرُكَ الْيَوْمَ حَدِيدٌ
245b	Nisâ 4/65	فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّى يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِي أَنْفُسِهِمْ حَرَجًا مِمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيمًا
246b	A‘raf 7/189-190	فَلَمَّا تَغَشَّاهَا حَمَلَتْ حَمْلًا خَفِيفًا فَمَرَّتْ بِهِ فَلَمَّا أَثْقَلَتْ دَعَوَا اللَّهُ رَبَّهُمَا لَئِنْ آتَيْنَا صَالِحًا لَتَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ فَلَمَّا آتَاهُمَا صَالِحًا جَعَلَا لَهُ شُرَكَاءَ فِيمَا آتَاهُمَا فَتَعَالَى اللَّهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ
286b	Tîn 95/6	فَلَهُمْ أَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ
249b	Bakara 2/256	فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللَّهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَى لَا انْفِصَامَ لَهَا وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ
212a	Kâf 50/15	فِي لَبْسٍ مِنْ خَلْقٍ جَدِيدٍ
260a, 268b	Kamer 54/55	فِي مَقْعَدٍ صِدْقٍ عِنْدَ مَلِكٍ مُقْتَدِرٍ
248b	İbrâhîm 14/4	فَيُضِلُّ اللَّهُ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

223b	Tâhâ 20/19-20	قَالَ أَتَقِيهَا يَا مُوسَىٰ فَاذْكُفَّهَا فَإِذَا هِيَ حِجَّتُ تَسْعَىٰ
281b	Bakara 2/30	قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَأِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ
232a	Tâhâ 20/97	قَالَ فَادْهَبْ فَإِنَّ لَكَ فِي الْحَيَاةِ أَنْ تَقُولَ لَا مِسَاسَ وَإِنَّ لَكَ مَوْعِدًا لَنْ تُخْلَفَهُ
259a	Yâsin 36/18	قَالُوا إِنَّا تَطَيَّرْنَا بِكُمْ لَئِنْ لَمْ تَنْتَهُوا لَنَرْجُمَنَّكُمْ وَلَيَمَسَّنَّكُمْ مِنَّا عَذَابٌ أَلِيمٌ
256b	Şu'arâ 26/153-154	قَالُوا إِنَّمَا أَنْتَ مِنَ الْمُسَحَّرِينَ مَا أَنْتَ إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَا
259a	Yâsin 36/19	قَالُوا طَائِفُكُمْ مَعَكُمْ أَلَيْسَ ذُكِّرْتُمْ بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ مُّسْرِفُونَ
256b	Hûd 11/62	قَالُوا يَا صَالِحُ قَدْ كُنْتَ فِينَا مَرْجُوًّا قَبْلَ هَذَا أَتَنْهَانَا أَنْ نَعْبُدَ مَا يَعْبُدُ آبَاؤُنَا وَإِنَّ لَنَا لَفِي شَكٍّ مِمَّا تَدْعُونَا إِلَيْهِ مُرِيبٍ
266a	Yâsin 36/52	قَالُوا يَا وَيْلَنَا مَنْ بَعَثَنَا مِنْ مَرْقَدِنَا هَذَا مَا وَعَدَ الرَّحْمَنُ وَصَدَقَ الْمُرْسَلُونَ
258a	Mülk 67/30	قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَصْبَحَ مَاؤُكُمْ غَوْرًا فَمَنْ يَأْتِيكُمْ بِمَاءٍ مَعِينٍ
234b	Cuma 62/8	قُلْ إِنَّ الْمَوْتَ الَّذِي تَفِرُّونَ مِنْهُ فَإِنَّهُ مُلَاقِيكُمْ
208a	Kehf 18/110; Fussilet 41/6	قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ
285b	Âl-i İmrân 3/61; En'âm 6/151	قُلْ تَعَالَوْا
285b	En'am 6/151	قُلْ تَعَالَوْا أَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبُّكُمْ عَلَيْكُمْ
291b	En'âm 6/11	قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ ثُمَّ انظُرُوا
247b	Nisâ 4/78	قُلْ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ
288b	Nûr 24/30	قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ بَعْضُوا مِنْ أَنْبَارِهِمْ وَحَفَظُوا فُرُوجَهُمْ ذَلِكَ أَزْكَى لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا يَصْنَعُونَ
219b	Kehf 18/109	قُلْ لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مِدَادًا لِكَلِمَاتِ رَبِّي لَنَفِدَ الْبَحْرُ قَبْلَ أَنْ تَنفَدَ كَلِمَاتُ رَبِّي وَلَوْ جِئْنَا بِمِثْلِهِ مَدَدًا.

285b	Âl-i İmrân 3/64	قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ
254a, 254b, 264b	Zümer 39/53	قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَى أَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ
229a	Bakara 2/263	قَوْلٌ مَعْرُوفٌ وَمَغْفِرَةٌ خَيْرٌ مِنْ صَدَقَةٍ يَتْبَعُهَا أَذَى وَاللَّهُ غَنِيٌّ حَلِيمٌ
241a	Nûr 24/35	كَأَنَّهُا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ
236a	Sâff 61/3	كَبِيرٌ مَقْتًا عِنْدَ اللَّهِ
245b, 263b	Bakara 2/216	كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ وَهُوَ كُرْهٌ لَكُمْ
256b	Şu'arâ 26/141-145	كَذَّبَتْ ثَمُودُ الْمُرْسَلِينَ إِذْ قَالَ لَهُمْ أَخُوهُمْ صَالِحٌ أَلَا تَتَّقُونَ إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا وَمَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَى رَبِّ الْعَالَمِينَ
245b	En'âm 6/108	كَذَلِكَ زَيَّنَّا لِكُلِّ أُمَّةٍ عَمَلَهُمْ
230a	Bakara 2/167	كَذَلِكَ يُرِيهِمُ اللَّهُ أَعْمَالَهُمْ حَسَرَاتٍ عَلَيْهِمْ
236a	Mü'min 40/35	كَذَلِكَ يَطْبَعُ اللَّهُ عَلَى كُلِّ قَلْبٍ مُتَكَبِّرٍ جَبَّارٍ
211a, 226b, 231b, 250a	Kasas 28/88	كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ
231b	Rahman 55/26-27	كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ وَيَبْقَى وَجْهُ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ
234b	Âl-i İmrân 3/185	كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ
238a	Alak 96/6-7	كَلَّا إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنَاطٍ إِنَّهُ سَاءَ رَآهَ اسْتَغْنَى
204a	Mutaffifîn 83/15	كَلَّا إِنَّهُمْ عَنْ رَبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ لَمَحْجُورُونَ
265a	Tekâsür 102/5-6	كَلَّا لَوْ تَعْلَمُونَ عِلْمَ الْبَقِيَّةِ لَتَرَوُنَّ الْجَحِيمَ
239a	Fussilet 41/46	كَمَا قَالَ تَعَالَى: وَمَا رَبُّكَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ
275b	Âl-i İmrân 3/79	كُونُوا رَبَّانِيِّينَ

228b	Yâsîn 36/40	لَا الشَّمْسُ يَنْبَغِي لَهَا أَنْ تُدْرِكَ الْقَمَرَ وَلَا اللَّيْلُ سَابِقُ النَّهَارِ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ
215a	Yûnus 10/62	لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ
279a	Bakara 2/32	لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا
232a	Tâhâ 20/97	لَا مِثَاسَ
249b, 261a	Bakara 2/285	لَا تَفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ
248b	Enbiyâ 21/23	لَا يُسْأَلُ عَمَّا يَفْعَلُ
294b	Hicr 15/48	لَا يَمَسُّهُمْ فِيهَا نَصَبٌ وَمَا هُمْ مِنْهَا بِمُخْرِجِينَ
266b	Tâhâ 20/74; A'la 87/13	لَا يَمُوتُ فِيهَا وَلَا يَحْيَى
210b	Şu'arâ 26/201-202	لَا يُؤْمِنُونَ بِهِ حَتَّى يَرَوْا الْعَذَابَ الْأَلِيمَ فَيَأْتِيَهُمْ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ
246a	Tevbe 9/128	لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ أَنْفُسِكُمْ
235b	Saff 61/2	لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ
219a	Mû'min 40/16	لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ
229a	Âl-i İmrân 3/92	لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ
216b	Rûm 30/40	اللَّهُ الَّذِي خَلَقَكُمْ ثُمَّ رَزَقَكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ هَلْ مِنْ شُرَكَائِكُمْ مَنْ يَفْعَلُ مِنْ ذَلِكَُمْ مِنْ شَيْءٍ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ
216b	Rûm 30/54	اللَّهُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ ضَعْفٍ ثُمَّ جَعَلَ مِنْ بَعْدِ ضَعْفٍ قُوَّةً ثُمَّ جَعَلَ مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ ضَعْفًا وَشَيْبَةً يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ وَهُوَ الْعَلِيمُ الْقَدِيرُ
212a	Ra'd 13/16; Zümer 39/62	اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ
261b	Bakara 2/255	لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ
239b	Âl-i İmrân 3/26	اللَّهُمَّ مَالِكِ الْمُلْكِ تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَاءُ وَتَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَاءُ وَتُعِزُّ مَنْ تَشَاءُ

		وَتَذِلُّ مَنْ تَشَاءُ بِيَدِكَ الْخَيْرُ إِنَّكَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ
270a	Fetih 48/2	لِيُغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ
286a	Fâtır 35/10	لِيَهْدِيَكُمْ إِلَى صَالِحِ الْعَمَلِ وَالطَّيِّبِ وَتَعْلَمُوا الصَّالِحِينَ وَتَعْلَمُوا
256b, 261b, 271a	Şu'arâ 26/154,186	مَا أَنْتَ إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَا
273b	Necm 53/17	مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغَى
208a	Necm 53/2	مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمْ وَمَا غَوَى
266a	Yâsîn 36/49-50	مَا يَنْظُرُونَ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً تَأْخُذُهُمْ وَهُمْ يَخِصِّمُونَ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ تَوْصِيَةً وَلَا إِلَى أَهْلِهِمْ يَرْجِعُونَ
229b	Bakara 2/261	مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلٍ فِي كُلِّ سَنَابِلَةٍ مِائَةٌ حَبَّةٌ وَاللَّهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ
240b, 280a	Nûr 24/35	مَثَلُ نُورِهِ كَمِشْكَاةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ الْمِصْبَاحُ فِي زُجَاجَةٍ الزُّجَاجَةُ كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ لَا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ
292a	Fetih 48/29	مَثَلُهُمْ فِي الْإِنْجِيلِ كَزَرْعٍ أَخْرَجَ شَطْأَهُ فَآزَرَهُ فَاسْتَغْلَظَ فَاسْتَوَى عَلَى سُوقِهِ يُعْجِبُ الزُّرَّاعَ لِيُغَيِّظَ بِهِمُ الْكُفَّارَ
262a	Rahman 55/19-20	مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيَانِ بَيْنَهُمَا بَرْزَخٌ لَا يَبْغِيَانِ
287b	Tevbe 9/111	مِنْ اللَّهِ فَاسْتَبِشِرُوا بِنِعْمَتِ اللَّهِ الَّذِي بَايَعْتُمْ بِهِ
231a	En'am 6/160	مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ أَمْثَالِهَا
234b	Nahl 16/97	مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أَنْتَى وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهٗ حَيَاةً طَيِّبَةً
257a	Şu'arâ 26/155	نَاقَةٌ لَهَا شِرْبٌ وَلَكُمْ شِرْبٌ يَوْمَ مَعْلُومٍ
262b	Kâf 50/16	نَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ
250b	Tevbe 9/67; Haşr 59/19	نَسُوا اللَّهَ

248a	Nûr 24/35	نُورٌ عَلَى نُورٍ
249b	Kehf 18/78	هَذَا فِرَاقٌ بَيْنِي وَبَيْنَكَ
258b	A'râf 7/73	هَذِهِ نَافَةٌ لِلَّهِ لَكُمْ آيَةٌ
269a	Hadîd 57/3	هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ
291b	Mülk 67/15	هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ ذُلُولًا فَامْشُوا فِي مَنَاكِبِهَا وَكُلُوا مِنْ رِزْقِهِ وَإِلَيْهِ النُّشُورُ
266b	En'âm 6/2	هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ طِينٍ ثُمَّ قَضَى أَجَلًا وَأَجَلٌ مُسَمًّى عِنْدَهُ ثُمَّ أَنْتُمْ تَمْتَرُونَ
246a	A'râf 7/189	هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَجَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا لِيَسْكُنَ إِلَيْهَا
259b	Mâide5/35	وَابْتَغُوا إِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ
229a	Bakara 2/177	وَأَتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ
213a	Câsiye 45/5	وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ رِزْقٍ فَأَخْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَتَصْرِيفِ الرِّيَّاحِ آيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ
292a	Bakara 2/124	وَإِذِ ابْتَلَى إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ فَأَتَمَّهُنَّ قَالَ إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا
219a	A'râf 7/172	وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَى أَنْفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَى
207b	Bakara 2/34	وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَى وَاسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ
256a	Enfal 8/44	وَإِذْ يُرِيكُمُوهُمْ إِذِ التَّفَقُّتُمْ فِي أَعْيُنِكُمْ قَلِيلًا وَيُقَلِّلُكُمْ فِي أَعْيُنِهِمْ لِيَقْضِيَ اللَّهُ أَمْرًا كَانَ مَفْعُولًا وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ
221b	Bakara 2/13	وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ آمِنُوا كَمَا آمَنَ النَّاسُ قَالُوا أَنُؤْمِنُ كَمَا آمَنَ السُّفَهَاءُ أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَاءُ وَلَكِنْ لَا يَعْلَمُونَ
217b	Sa'd 38/41-42	وَإِذْ ذُكِّرُوا عَبْدَنَا أَيُّوبَ إِذْ نَادَى رَبَّهُ أَنِّي مَسَّنِيَ الشَّيْطَانُ بِنُصْبٍ وَعَذَابٍ ارْجُصْ بِرَجْلِكَ هَذَا مَغْتَاسِلٌ بَارِدٌ وَشَرَابٌ

219a	Sâd 38/41	وَأَذْكُرْ عَبْدَنَا أَيُّوبَ إِذْ نَادَىٰ رَبَّهُ أَنِّي مَسَّنِيَ الشَّيْطَانُ بِنُصْبٍ وَعَذَابٍ
213a, 268b	Zümer 39/69	وَأَشْرَقَتِ الْأَرْضُ بِنُورِ رَبِّهَا وَوُضِعَ الْكِتَابُ وَجِيءَ بِالنَّبِيِّينَ وَالشُّهَدَاءِ وَقُضِيَ بَيْنَهُم بِالْحَقِّ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ
294a	Tâhâ 20/41	وَأَصْطَلَعْتَكَ لِتَفْسِي
232a	Tâhâ 20/85	وَأَصْلَهُمُ السَّامِرِيُّ
288a	Enfâl 8/24	وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِهِ
289b	Tevbe 9/100	وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ بِإِحْسَانٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ وَأَعَدَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا
279a	Mücâdele 58/11	وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ
249b	Bakara 2/257	وَالَّذِينَ كَفَرُوا أُولَئِكَ هُمُ الطَّاغُوتُ يُخْرِجُونَهُم مِّنَ النُّورِ إِلَى الظُّلُمَاتِ
295b	Muhammed 47/38	وَاللَّهُ الْغَنِيُّ وَأَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ
246a	Nahl 16/72	وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا
247b	Saffât 37/96	وَاللَّهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ
239a	Bakara 2/212; Nûr 24/38	وَاللَّهُ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ
245b	Bakara 2/285	وَالْمُؤْمِنُونَ كُلٌّ آمَنَ بِاللَّهِ
256a	Bakara 2/210, Âl-i İmrân 3/109, Enfâl 8/44, Hac 22/76, Fâtır 35/4, Hadîd 57/5	وَالِلَّهِ تَرْجَعُ الْأُمُورُ
256a	Hûd 11/61	وَالِى تَعْمُدُ أَخَاهُمْ صَالِحًا قَالَ يَاقَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ هُوَ أَنْشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا فَاسْتَغْفِرُوهُ ثُمَّ تَوْبُوا إِلَيْهِ إِنَّ رَبِّي قَرِيبٌ مُجِيبٌ
294b	Duhâ 93/10	وَأَمَّا السَّائِلَ فَلَا تَنْهَرْ

295a	Duhâ 93/11	وَأَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ
263a	Yâsîn 36/59	وَأَمَّا زُواكُمُ الْيَوْمَ الْيَوْمَ الْمُجْرِمُونَ
205b	Taha 20/132	وَأْمُرْ أَهْلَكَ بِالصَّلَاةِ وَاصْطَبِرْ عَلَيْهَا لَا تَسْأَلْكَ رِزْقًا نَحْنُ نَرْزُقُكَ وَالْعَاقِبَةُ لِلتَّقْوَى
220b, 221b	Îsrâ 17/44	وَأِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ
248b	Yûnus 10/107	وَأِنْ يَمْسَسْكَ اللَّهُ بِضُرٍّ فَلَا كَاشِفَ لَهُ إِلَّا هُوَ وَإِنْ يُرِدْكَ بِخَيْرٍ فَلَا رَادَّ لِفَضْلِهِ يُصِيبُ بِهِ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ
258a	Mû'minûn 23/18	وَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً بِقَدَرٍ فَأَسْكَنَّاهُ فِي الْأَرْضِ
247a	Kalem 68/4	وَإِنَّكَ لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ
225a	Sâd 38/47	وَأِيَّاهُمْ عِنْدَنَا لَمَنِ الْمُصْطَفَيْنَ الْأَخْيَارِ
273a	Tevbe 9/40	وَأَيَّدَهُ بِجُنُودٍ لَمْ تَرَوْهَا
290a	Bakara 2/25	وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ
256a, 271a	A'râf 7/198	وَتَرَاهُمْ يُنْظَرُونَ إِلَيْكَ وَهُمْ لَا يُنْصَرُونَ
213a	Hacc 22/5-7	وَتَرَى الْأَرْضَ هَامِدَةً فَإِذَا أَنْزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَاءَ اهْتَزَّتْ وَرَبَتْ وَأَنْبَتَتْ مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ. ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ وَأَنَّهُ يُحْيِي الْمَوْتَى وَأَنَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ. وَأَنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ لَا رَيْبَ فِيهَا وَأَنَّ اللَّهَ يَبْعَثُ مَنْ فِي الْقُبُورِ
292a	Neml 27/88	وَتَرَى الْجِبَالَ تَحْسَبُهَا جَامِدَةً وَهِيَ تَمُرُّ مَرَّ السَّحَابِ
228b	Tevbe 9/20	وَجَاهِدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ
266a	Şûrâ 42/40	وَجَزَاءُ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِثْلُهَا
250b	Enbiyâ 21/30	وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ
263a	Enfal 8/50; Hacc 22/22	وَذُوقُوا عَذَابَ الْخَرِيقِ
253a	Zuhruf 43/32	وَرَفَعْنَا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ

264b	Âl-i Ġmrân 3/133	وَسَارِعُوا إِلَىٰ مَغْفِرَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ
293a	Ġnsan 76/21	وَسَقَاهُمْ رَبُّهُمْ شَرَابًا طَهُورًا
263b	Bakara 2/216	وَعَسَىٰ أَن تَٰحِبُّوا شَيْئًا وَهُوَ شَرٌّ لَّكُمْ وَعَسَىٰ أَن تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ
223a	Tâhâ 20/121	وَعَصَىٰ آدَمُ رَبَّهُ فَغَوَىٰ
209b, 279a	Bakara 2/31	وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلَائِكَةِ فَقَالَ أَنبِئُونِي بِأَسْمَاءِ هَٰؤُلَاءِ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ
262a	Kehf 18/65	وَعَلَّمْنَاهُ مِن لَّدُنَّا عِلْمًا
252b	En'âm 6/59	وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ
213b, 274a	Zâriyât 51/21	وَفِي أَنفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ
210b	Neml 27/67	وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَإِذَا كُنَّا تُرَابًا وَآبَاءُنَا إِنَّا لَمُخْرَجُونَ
267b	Ġsrâ 17/23	وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا
267b	Ġsrâ 17/4	وَقَضَيْنَا إِلَىٰ بَنِي إِسْرَٰئِيلَ فِي الْكِتَابِ
279a	Tâhâ 20/114	وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا
221a	Bakara 2/24; Tahrîm 66/6	وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْجِبَارَةُ
273b	Nisâ 4/113	وَكَانَ فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكَ عَظِيمًا
257b	Neml 27/48	وَكَانَ فِي الْمَدِينَةِ تِسْعَةُ رَهْطٍ يُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ وَلَا يُصْلِحُونَ
324a	Ankebut 29/60	وَكَأَيِّن مِّن دَابَّةٍ لَا تَحْمِلُ رِزْقَهَا اللَّهُ يَرْزُقُهَا وَإِيَّاكُمْ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ
259b	Ġsrâ 17/3	وَكُلُّ إِنسَانٍ أَلْزَمْنَاهُ طَائِرَهُ فِي عُنُقِهِ
277a	Kiyâme 75/2	وَلَا تُقْسِمُ بِالنَّفْسِ اللَّوَّامَةِ
230a	Ġsrâ 17/29	وَلَا تَبْسُطُهَا كُلُّ الْبَسِطِ

223a	Bakara 2/38; A'râf 7/19	وَلَا تَقْرَبُوا هَذِهِ الشَّجَرَةَ
239b	Hucurât 49/11	وَلَا تَلْمِزُوا أَنْفُسَكُمْ وَلَا تَنَابَزُوا بِالْأَلْقَابِ بِئْسَ الْأِسْمُ الْفُسُوقُ بَعْدَ الْإِيمَانِ
205b	Taha 20/131	وَلَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ إِلَى مَا مَتَّعْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِنْهُمْ زَهْرَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا لِنَفْتِنَهُمْ فِيهِ وَرَزَقُ رَبِّكَ خَيْرٌ وَأَبْقَى
257a	Şu'arâ 26/256	وَلَا تَمْسُوهَا بِسُوءٍ فَيَأْخُذَكُمْ عَذَابُ يَوْمٍ عَظِيمٍ
229b	Âl-i İmrân 3/180	وَلَا يَحْسِبَنَّ الَّذِينَ يَتَّخِلُونَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ هُوَ خَيْرًا لَّهُمْ بَلْ هُوَ شَرٌّ لَهُمْ سَيُطَوَّقُونَ مَا بَخِلُوا بِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ
271b	Sâd 38/35	وَلَقَدْ فَتَنَّا سُلَيْمَانَ وَأَلْقَيْنَا عَلَى كُرْسِيِّهِ جَسَدًا ثُمَّ أَنَابَ قَالَ رَبِّ اغْفِرْ لِي وَهَبْ لِي مُلْكًا لَا يَنْبَغِي لِأَحَدٍ مِنْ بَعْدِي إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ
245b, 263b	Hucûrât 49/7	وَلَكِنَّ اللَّهَ حَبِيبٌ إِلَيْكُمْ الْإِيمَانُ وَزَيْنَةُ فِي قُلُوبِكُمْ وَكَرَهِ إِلَيْكُمْ الْكُفْرُ وَالْفُسُوقُ وَالْعِصْيَانُ
209a	Secde 32/13	وَلَكِنْ حَقَّ الْقَوْلُ مِنِّي لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ
230a	Âl-i İmrân 3/189; Mâide 5/17-18; Nûr 24/42; Fetih 48/14	وَلِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ
248a	İhlâs 112/4	وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ
234b	Münâfikûn 63/11	وَلَنْ يُؤَخِّرَ اللَّهُ نَفْسًا إِذَا جَاءَ أَجْلُهَا وَاللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ
279a	Saffât 37/164	وَلَهُمْ مَقَامٌ مَعْلُومٌ
215b	Lokman 31/27	وَلَوْ أَنَّمَا فِي الْأَرْضِ مِنْ شَجَرَةٍ أَقْلَامٌ وَالْبَحْرُ يَمُدُّهُ مِنْ بَعْدِهِ سَبْعَةُ أَبْحُرٍ مَا نَفِدَتْ كَلِمَاتُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ
239a	Şûrâ 42/27	وَلَوْ بَسَطَ اللَّهُ الرِّزْقَ لِعِبَادِهِ لَبَغَوْا فِي الْأَرْضِ وَلَكِنْ يُنْزِلُ بِقَدَرٍ مَا يَشَاءُ
209a	Secde 32/13	وَلَوْ شِئْنَا لَآتَيْنَا كُلَّ نَفْسٍ هُدَاهَا

212a	Lokman 31/25; ve Zümer39/38	وَلَقَدْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ
293b	Enbiyâ 21/107	وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ
289b	İsrâ 17/85	وَمَا أَوْتَيْتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا
209a	Sâd 38/27	وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاءَ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا بَاطِلًا
241a	Enfâl 8/17	وَمَا رَمَيْتْ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَى
279b	Meryem 19/64	وَمَا نَنْزِلُ إِلَّا بِأَمْرِ رَبِّكَ
221b	Yûnus 10/36	وَمَا يَتَّبِعْ أَكْثَرُهُمْ إِلَّا ظَنًّا إِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئًا
208a	Necm 53/3-4	وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ
229b	Bakara 2/265	وَمَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ وَتَثْبِيتًا مِّنْ أَنفُسِهِمْ كَمَثَلِ جَنَّةٍ بِرَبْوَةٍ أَصَابَهَا وَابِلٌ فَآتَتْ أُكُلَهَا ضِعْفَيْنِ فَإِن لَّمْ يُصِيبْهَا وَابِلٌ فَطُلَّ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ
228b	Enfâl 8/3	وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ
295a	Bakara 2/3; Enfâl 8/3; Hacc 22/35; Kasas 28/54; Secde 32/16; Şûrâ 42/38	وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ
253b	Hac 22/11	وَمِنَ النَّاسِ مَن يَعْبُدُ اللَّهَ عَلَىٰ حَرْفٍ فَإِنْ أَصَابَهُ خَيْرٌ اطْمَأَنَّ بِهِ وَإِنْ أَصَابَتْهُ فِتْنَةٌ انْقَلَبَ عَلَىٰ وَجْهِهِ خَسِرَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةَ ذَلِكَ هُوَ الْخُسْرَانُ الْمُبِينُ.
224b	Nûr 24/40	وَمَن لَّمْ يَجْعَلِ اللَّهُ لَهُ نُورًا فَمَا لَهُ مِن نُّورٍ
205b, 292a	Talak 65/2-3	وَمَن يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا وَيَرْزُقْهُ مِن حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ
229b	Hadîd 57/24; Mümteherine 60/6	وَمَن يَقُولْ فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ
205a	Bakara 2/130	وَمَن يَرْغَبْ عَن مِّلَّةِ إِبْرَاهِيمَ إِلَّا مَن سَفِهَ نَفْسَهُ
216b	Lokman 31/22	وَمَن يُسْلِمْ وَجْهَهُ إِلَى اللَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ وَإِلَى اللَّهِ عَاقِبَةُ

		الأمور
229b	Haşr 59/9; Teğâbûn 16/64	وَمَنْ يُوقِ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ
290a	Teğâbûn 64/9; Talak 65/11	وَمَنْ يُؤْمِنْ بِاللَّهِ وَيَعْمَلْ صَالِحًا يُكَفِّرْ عَنْهُ سَيِّئَاتِهِ وَيُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ
226a, 276b	Kâf 50/16	وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ
279a	Bakara 2/30	وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ
245a	En‘âm 6/110	وَنَذَرُهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ
266a	Yâsîn 36/51	وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَإِذَا هُمْ مِنَ الْأَجْدَاثِ إِلَىٰ رَبِّهِمْ يَنْسِلُونَ
209b	Kehf 18/104	وَهُمْ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ مُّحْسِنُونَ صُنْعًا
210b	Rûm 30/27	وَهُوَ الَّذِي بَدَأَ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ وَهُوَ أَهْوَنُ عَلَيْهِ
213a	Şûrâ 42/25	وَهُوَ الَّذِي يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِ وَيَعْفُو عَنِ السَّيِّئَاتِ
213a	Zümer 39/70	وَوُفِّيَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَا عَمِلَتْ وَهُوَ أَعْلَمُ بِمَا يَفْعَلُونَ
257a	Hud 11/64	وَيَا قَوْمِ هَذِهِ نَاقَةُ اللَّهِ لَكُمْ آيَةٌ فَذُرُوهَا تَأْكُلْ فِي أََرْضِ اللَّهِ وَلَا تَمَسُّوهَا بِسُوءٍ فَيَأْخُذَكُمْ عَذَابٌ قَرِيبٌ
271a	Yûsuf 12/6; Fetih 48/2	وَيَتِمَّ نِعْمَتُهُ عَلَيْكَ
294b	Nahl 16/62	وَيَجْعَلُونَ لِلَّهِ مَا يَكْرَهُونَ
213a	Şûrâ 42/26	وَيَسْتَجِيبُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَيَزِيدُهُمْ مِنْ فَضْلِهِ
248b, 261b	İbrâhîm 14/27	وَيَفْعَلُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ
211a	Yâsîn 36/48	وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هَذَا الْوَعْدُ إِن كُنْتُمْ صَادِقِينَ
261a	Mutaffifîn 83/1	وَنِلَّ لِلْمُطَفِّفِينَ
271a	Fetih 48/2	وَيَهْدِيكَ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا

229b	Haşr 59/9	وَيُؤْثِرُونَ عَلَى أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ.
211a	Neml 27/83-85	وَيَوْمَ نَحْشُرُ مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ فَوْجًا مِمَّنْ يُكَذِّبُ بِآيَاتِنَا فَهُمْ يُوزَعُونَ حَتَّى إِذَا جَاءُوا قَالَ أَكَذَّبْتُمْ بِآيَاتِي وَلَمْ تُحِيطُوا بِهَا عِلْمًا أَمَآذَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ وَوَقَعَ الْقَوْلُ عَلَيْهِمْ بِمَا ظَلَمُوا فَهُمْ لَا يَنْطِقُونَ
211a	Neml 27/87	وَيَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ فَفَزِعَ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شَاءَ اللَّهُ وَكُلُّ أَتَوُهُ دَاخِرِينَ
279a	Bakara 2/33	يَا آدَمُ أَنْبِئْهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ
280a	Fecr 89/27-30	يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ رَاضِيَةً مَرْضِيَّةً فَادْخُلِي فِي عِبَادِي وَادْخُلِي جَنَّاتِي
238a, 239b, 255b	Hucurât 49/12	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ
229a	Bakara 2/267	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا مِن طَبَائِثِ مَا كَسَبْتُمْ
229a	Bakara 2/264	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَبْطُلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْأَذَىٰ
236a	Sâff 61/2-3	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ. كَبِيرَ مَقْتًا عِنْدَ اللَّهِ أَنْ تَقُولُوا مَا لَا تَفْعَلُونَ
249b	Tâhâ 20/92-93	يَا هَارُونَ مَا مَنَعَكَ إِذْ رَأَيْتَهُمْ ضَلُّوا أَلَّا تَتَّبِعَنِ أَفَعَصَيْتَ أَمْرِي
249b	Tâhâ 20/94	يَهْنُومٌ لَا تَأْخُذُ بِخِطِّي وَلَا بِرَأْسِي إِنِّي خَشِيتُ أَنْ تَقُولَ فَرَّقْتَ بَيْنَ بَنِي إِسْرَآئِيلَ وَلَمْ تَرْقُبْ قَوْلِي
205a	Maide 5/54	يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ
248b, 261b	Mâide 5/1	يَحْكُمُ مَا يُرِيدُ
279b	Nahl 16/50	يَخَافُونَ رَبَّهُمْ مِنْ فَوْقِهِمْ
250b	Yûnus 10/31; Rûm 30/19	يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَيُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ
263a	Rahmân 55/22	يَخْرِجُ مِنْهُمَا اللَّوْزُ وَالْمَرْجَانُ
220b	Nasr 110/2	يَدْخُلُونَ فِي دِينِ اللَّهِ أَفْوَاجًا

230a	Bakara 2/215	يَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلْ مَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ خَيْرٍ فَلِلَّهِ الدِّينُ وَالْآفَرِيقَ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينَ وَابْنِ السَّبِيلِ
231a	Âl-i İmrân 3/171	يَسْتَبْشِرُونَ بِنِعْمَةٍ مِنَ اللَّهِ وَفَضْلٍ وَأَنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُؤْمِنِينَ
280b	Hacc 22/11	يَعْبُدُ اللَّهُ عَلَىٰ حَرْفٍ
221b	Fetih 48/11	يَقُولُونَ بِالسِّتَةِ مَا لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ
209b, 249a	Ra'd 13/39	يَمْحُو اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَيُثَبِّتُ
212a	Nûr 24/35	يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ مَنْ يَشَاءُ
294a	İbrâhim 14/48	يَوْمَ تُبَدَّلُ الْأَرْضُ غَيْرَ الْأَرْضِ
239b, 265a	Mû'min 40/17	الْيَوْمَ تُجْزَىٰ كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ لَا ظُلْمَ الْيَوْمَ
224a	Yâsîn 36/65	الْيَوْمَ نَخْتِمُ عَلَىٰ أَفْوَاهِهِمْ وَتُكَلِّمُنَا أَيْدِيهِمْ وَتَشْهَدُ أَرْجُلُهُمْ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ
293a	İsrâ 17/71	يَوْمَ نَدْعُو كُلَّ أُنَاسٍ بِإِمامِهِمْ
245a	Âl-i İmrân 3/13	يُؤَيِّدُ بِنَصْرِهِ مَنْ يَشَاءُ

EK 2: Hadisler Tablosu

238a	إِذَا كَانَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ يَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى: أَدُّنُوا إِلَيَّ عِبَادِي أَجْبَائِي. فَتَقُولُ الْمَلَائِكَةُ: مَنْ أَجْبَائُكَ يَا إِلَهَ الْعَالَمِينَ؟ فَيَقُولُ تَعَالَى: هُمُ الْفُقَرَاءُ الْمُؤْمِنِينَ. فَيَدْنُوهُمْ مِنْهُ، فَيَقُولُ: يَا عِبَادِي الصَّالِحِينَ إِنِّي مَا زَوَيْتُ الدُّنْيَا عَنْكُمْ لِهَوَايَكُم عَلَيَّ وَلَكِنْ لِكِرَامَتِكُمْ عَلَيَّ تَمْتَعُوا بِالنَّظَرِ إِلَيَّ وَتَمْنُوا مَا شِئْتُمْ فَيَقُولُونَ: وَعِزَّتِكَ وَجَلَالِكَ لَقَدْ أَحْسَنْتَ إِلَيْنَا بِمَا زَوَيْتَ عَنَّا مِنْهَا، وَلَقَدْ أَحْسَنْتَ بِمَا صَرَفْتَ عَنَّا. فَيَأْمُرُ بِهِمْ فَيُكْرِمُونَ وَيَجْبِرُونَ وَيَرْفُونَ إِلَى أَعْلَى مَرَاتِبِ الْجَنَّةِ.
229a	إِذْ جَاءَ بِمَالِهِ فَقَالَ رَسُولُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "مَاذَا أَتَيْتَ لِنَفْسِكَ؟" فَقَالَ: "اللَّهُ وَرَسُولُهُ." فَقَالَ لِعِمْرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: "وَمَاذَا أَتَيْتَ لِنَفْسِكَ؟" فَقَالَ: "مِثْلُهُ." يَعْني مِثْلَ مَا آتَيْتُ بِهِ. فَقَالَ عَلَيْهِ السَّلَام: "بَيْنَكُمَا مَا بَيْنَ كَلِمَتُكُمَا."
238a	اللَّهُمَّ تَوَفَّنِي إِلَيْكَ فَقِيرًا، وَلَا تَوَفَّنِي غَنِيًّا، وَأَحْشُرْنِي فِي زُمْرَةِ الْمَسَاكِينِ
272a	لَأُطِيقَنَّ اللَّيْلَةَ عَلَى سَبْعِينَ امْرَأَةً، تَأْتِي كُلُّ امْرَأَةٍ مِنْهُنَّ بِفَارِسٍ يُجَاهِدُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ، وَلَمْ يَقُلْ إِنْ شَاءَ اللَّهُ فَأَطَافَ عَلَيْهِنَّ، فَلَا تَحْمِلُ إِلَّا امْرَأَةً جَاءَتْ بِشَقٍّ رَجُلٍ فَوَالَّذِي نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِيَدِهِ: لَوْ قَالَ: إِنْ شَاءَ اللَّهُ لَجَاهِدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَرَسَانًا
239a	أَبِيتُ عِنْدَ رَبِّي يُطْعِمُنِي وَيَسْقِينِي
277a	أَتَّبِعِ السَّبِيلَةَ الْحَسَنَةَ تَمَحُّهَا
275b	اتَّقُوا فِرَاسَةَ الْمُؤْمِنِ فَإِنَّهُ يَنْظُرُ بِنُورِ اللَّهِ
292a	أَحَبُّ شَيْءٍ إِلَى اللَّهِ الْغُرَبَاءُ. وَقِيلَ: وَمَنِ الْغُرَبَاءُ؟ قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: الْفَرَاوُونَ بِدِينِهِمْ يَجْتَمِعُونَ إِلَى عِيسَى بْنِ مَرْيَمَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ
229a	أَحُدُ السَّبْعَةِ الَّذِينَ يُظْلَهُمُ اللَّهُ تَعَالَى يَوْمَ لَا ظِلَّ إِلَّا ظِلُّهُ
266a	إِذْ طَلَعَ النَّبِيُّ عَلَيْنَا وَنَحْنُ نَتَذَكَّرُ. فَقَالَ: مَا تَذْكُرُونَ؟ قَالُوا: نَذْكُرُ السَّاعَةَ. قَالَ: إِنَّهَا لَنْ تَقُومَ حَتَّى تَرَوْا قَبْلَهَا عَشْرَ آيَاتٍ. فَذَكَرَ: الدُّخَانُ وَالْدَّجَالُ وَدَابَّةُ وَطُلُوعُ الشَّمْسِ مِنْ مَغْرِبِهَا وَنُزُولُ عِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ وَيَأْجُوجُ وَثَلَاثَةُ خُسُوفٍ، خَسْفًا بِالشَّمْرِ، وَخَسْفًا بِالْمَغْرِبِ، وَخَسْفًا فِي جَزِيرَةِ الْعَرَبِ وَآخِرُ ذَلِكَ نَارٌ تَخْرُجُ الْيَمَنِ، تَطْرُقُ النَّاسَ إِلَى مَحْشَرِهِمْ
294b	إِذَا أَتَاكَ سَائِلٌ عَلَى فَرَسٍ بَاسِطٍ كَفَّيْهِ، فَقَدْ وَجَبَ الْحَقُّ وَلَوْ بِشِقِّ تَمْرَةٍ
294b	إِذَا أَتَاكُمْ السَّائِلُ فَصَنَعُوا فِي يَدِهِ وَلَوْ طَلَقَا مَخْرَقَا الْحَدِيثِ

266a	إِذَا اتَّخَذَ الْفَيُّ دُولًا، وَالْأَمَانَةُ مَغْنَمًا، وَالرِّكَاهُ مَغْرَمًا، وَتُعْلَمُ لِعَبِيرِ دِينٍ، وَأَطَاعَ الرَّجُلُ امْرَأَتَهُ، وَعَقَّ أُمَّهُ، وَأَذْنَى أَيْ قَرَبَ صَدِيقَهُ، وَأَقْصَى أَوْ بَعْدَ أَبَاهُ، وَظَهَرَتِ الْأَصْوَاتُ فِي الْمَسَاجِدِ، وَسَادَ الْقَبِيلَةُ فَاسْتَهْمُ، وَكَانَ زَعِيمُ الْقَوْمِ أَرْذَلُهُمْ، وَأَكْرَمَ الرَّجُلُ مَخَافَةَ شَرِّهِ، وَظَهَرَتِ الْقَبَائِلُ أَيْ الْإِمْرَأَةُ الْمُغْنِيَاتِ وَالْمَعَارِفُ وَهِيَ آلَاتُ اللَّهْرِ وَاللُّعْبِ، وَشَرِبَتِ الْخُمُورُ، وَلَعَنَ آخِرُ هَذِهِ الْأُمَّةِ أَوْلَهَا، فَلْيَتَّقِبُوا عِنْدَ ذَلِكَ رِيحًا حَرْمَاءَ أَيْ شَدِيدًا، وَزَلْزَلَةً وَخَسْفًا وَمَسْحًا وَقَذْفًا أَيْ مَطَرُ السُّوءِ وَالْبَرْدِ وَأَيَاتٍ تَتَابِعُ كَيْطَامٍ بَالٍ قُطِعَ سِلْكُهُ
217a	إِذَا تَحَيَّرْتُمْ فِي الْأُمُورِ فَاسْتَعِينُوا مِنْ أَهْلِ الْقُبُورِ
247b	إِذَا جَاءَ الْقَضِي عُنِيَ الْبَصَرُ
295a	إِذَا رَدَدْتَ السَّائِلَ ثَلَاثًا فَلَمْ يَرْجِعْ فَلَا عَلَيْكَ أَنْ تَزِيهَ
295a	إِذَا رَدَدْتَ عَلَى السَّائِلِ ثَلَاثًا فَلَمْ يَذْهَبْ فَلَا بَأْسَ أَنْ تَزِيهَ
292b	إِذَا كُنْتُمْ ثَلَاثَةً فِي سَفَرٍ فَأَمَرُوا أَحَدَكُمْ
205b	إِذَا مُلِئَتِ الْمِعْدَةُ خَرَسَتِ الْحِكْمَةُ.
208a	أَرْحَنًا يَا بِلَالُ
265a	اسْتَنْزَهُوا مِنَ الْبَوْلِ، فَإِنَّ عَامَّةَ عَذَابِ الْقَبْرِ
281a	أَطَّتِ السَّمَاءُ وَحَقَّ لَهَا أَنْ تَتَطَّ مَا فِيهَا مَوْضِعُ قَدَمٍ إِلَّا وَفِيهِ مَلَكٌ سَاجِدٌ أَوْ رَاكِعٌ
281a (derkenar)	أَطَّتِ السَّمَاءُ وَيُحِقُّ لَهَا أَنْ تَتَطَّ وَالَّذِي نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِيَدِهِ، مَا فِيهَا مَوْضِعُ شِبْرٍ إِلَّا وَفِيهِ جَنَّةٌ مَلَكٌ سَاجِدٌ يُسَبِّحُ اللَّهَ بِحَمْدِهِ
230a	أَطْعِمُوا طَعَامَكُمْ الْأَتَقِيَاءَ وَأُولُوا مَعْرُوفِكُمُ الْمُؤْمِنِينَ
291a	أَطْلُبُوا الْعِلْمَ وَلَوْ كَانَ بِالصَّيْنِ
293a	أَعْطَيْتِ الْكَوْثَرَ. فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، وَمَا الْكَوْثَرُ؟ قَالَ: نَهْرٌ فِي الْجَنَّةِ، عَرْضُهُ وَطُولُهُ مَا بَيْنَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ، وَلَا يَشْرَبُ مِنْهُ أَحَدٌ فَيَظْلَمُ، وَلَا يَتَوَضَّأُ مِنْهُ أَحَدٌ فَيَسْجَعُ، لَا يَشْرَبُهُ قَتْلُ أَهْلِ بَيْتِي
236b	أَعُوذُ بِكَ مِنْ نَفَخَةِ الْكِبَرِ
249a,	أَعُوذُ بِكَ مِنْكَ، [وَأَعُوذُ] بِرِضَاكَ مِنْ سَخَطِكَ

271a	
214a	إِغْتَنِمُوا بَرْدَ الرَّبِّيعِ فَإِنَّهُ يَعْمَلُ بِأَبْدَانِكُمْ كَمَا يَعْمَلُ بِأَشْجَارِكُمْ وَاجْتَنِبُوا بَرْدَ الْخَرِيفِ فَإِنَّهُ يَعْمَلُ بِأَبْدَانِكُمْ كَمَا يَعْمَلُ بِأَشْجَارِكُمْ
208a	أَقِيمُوا صُفُوفَكُمْ فَإِنِّي أَرَاكُمْ خَلْفِي ظَهْرِي كَمَا أَرَاكُمْ أَمَامِي
234b	أَكْثِرُوا مِنْ ذِكْرِ هَازِمِ اللَّذَّاتِ
285a	أَلَا أَعْلَمُكُمْ اسْمَ اللَّهِ الْأَكْبَرِ الَّذِي إِذَا دُعِيَ بِهِ أَجَابَ؟ قِيلَ: نَعَمْ. قَالَ: هُوَ الصَّدُوقُ، أَصْدَقُوا اللَّهَ وَادْعُوا بِأَيِّ شَيْئِهِمْ، أَلَا تَرَوْنَ أَنَّ الْأَنْبِيَاءَ عَلَيْهِمُ السَّلَامُ كُلُّهُمْ دَعَوْهُ فِي الْقُرْآنِ بِأَسْمَاءٍ مُخْتَلِفَةٍ فَأُجِيبَ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمْ
263a	الْأَرْوَاحُ جُنُودٌ مُجَنَّدَةٌ فَمَا تَعَارَفَ مِنْهَا اتَّخَلَفَ، وَمَا تَنَافَرَ مِنْهَا اخْتَلَفَ
249b	الْثَّائِبُ مِنَ الذَّنْبِ كَمَنْ لَا ذَنْبَ لَهُ
231a, 236a	الدُّنْيَا مَرْعَةٌ الْآخِرَةُ
229b	السَّخَاءُ شَجَرَةٌ تُنْبِتُ فِي الْجَنَّةِ فَلَا يَلِجُ الْجَنَّةَ إِلَّا سَخِيٌّ. وَالْبُخْلُ شَجَرَةٌ تُنْبِتُ النَّارَ وَلَا يَلِجُ النَّارَ إِلَّا الْبَخِيلُ
229b	السَّخِيُّ الْجَاهِلُ أَحَبُّ إِلَى اللَّهِ تَعَالَى مِنَ الْعَابِدِ الْبَخِيلِ
231a	السَّخِيُّ قَرِيبٌ مِنَ اللَّهِ قَرِيبٌ مِنَ النَّاسِ بَعِيدٌ مِنَ النَّارِ، وَالْبَخِيلُ بَعِيدٌ مِنَ اللَّهِ بَعِيدٌ مِنَ النَّاسِ بَعِيدٌ مِنَ الْجَنَّةِ قَرِيبٌ مِنَ النَّارِ
283b	السُّلْطَانُ ظِلُّ اللَّهِ فِي الْأَرْضِ، يَأْوِي إِلَيْهِ كُلُّ مَظْلُومٍ
238b	الْعِلْمُ وَالْمَالُ يَسْتَرَانِ كُلُّ عَيْبٍ وَالْفَقْرُ وَالْجَهْلُ يَكْشِفَانِ كُلَّ عَيْبٍ
238a, 239b, 273a	الْفَقْرُ فَخْرِي وَبِهِ أَفْتَخِرُ
286b	الْفَقِيرُ لَا يَحْتَاجُ إِلَى اللَّهِ وَإِذَا أَتَمَّ الْفَقِيرُ فَهُوَ اللَّهُ
234b,	الْفَنَاءَةُ كَثْرَ لَا يَفْنَى

236b	
294b	الْكَرُمُ التَّقْوَى وَلَا كَرَمٌ إِلَّا بِالتَّقْوَى
292b	الْكَوْثَرُ نَهْرٌ فِي الْجَنَّةِ، حَافَتَاهُ مِنْ ذَهَبٍ، وَالْمَاءُ يَجْرِي عَلَى اللُّؤْلُؤِ، وَمَاؤُهُ أَشَدُّ بَيَاضًا مِنَ اللَّبَنِ، وَأُحْلَى مِنَ الْعَسَلِ.
289a	اللَّهُ أَحَقُّ أَنْ يَسْتَحْيِيَ
231a	اللَّهُمَّ اجْعَلْ قُوَّةَ آلِ مُحَمَّدٍ كِفَافًا فَإِنْ زَادَ عَلَى قَدْرِ الْكِفَايَةِ هَلَكَ
295a	اللَّهُمَّ أَعْطِ كُلَّ مُنْفِعٍ خَلْفًا
230b	اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ الْهُدَى وَالتَّقَى، وَالْعِفَّةَ وَالْغِنَى
210a	الْمُؤْمِنُونَ لَا يَمُوتُونَ بَلْ يَنْقَلِبُونَ مِنْ دَارِ الْفَنَاءِ إِلَى دَارِ الْبَقَاءِ
266b	أَمَّا أَهْلُ النَّارِ الَّذِينَ هُمْ أَهْلُهَا لَا يَمُوتُونَ فِيهَا وَلَا يَحْيَوْنَ، وَلَكِنْ نَاسٌ أَصَابَتْهُمْ النَّارُ بِذُنُوبِهِمْ فَأَمَاتَهُمْ إِمَاتَةً حَتَّى إِذَا كَانُوا فَحَمًا، أُذِنَ بِالشَّفَاعَةِ، فَجِيءَ بِهِمْ صَبَائِرُ صَبَائِرَ، فُبْتُوا عَلَى أَنْهَارِ الْجَنَّةِ، فَيَسْأَلُ: يَا أَهْلَ الْجَنَّةِ، أَفِيضُوا عَلَيْهِمْ. فَيَنْبُتُونَ نَبَاتَ الْحَبَّةِ تَكُونُ فِي حِمِيلِ السَّيْلِ
231a	إِنْ أُرِدْتَ اللُّحُوقَ بِي فَأَنْتَعِي مِنَ الدُّنْيَا بِزَادِ الرَّكَابِ وَلَا تَحْلَعِي قَبِصًا حَتَّى تُرْفَعِيهِ
273b	أَنْ أَفْضَلَ عِبَادِ اللَّهِ عِنْدَ اللَّهِ مِنْزِلَةٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِمَامٌ عَادِلٌ رَقِيقٌ
254a	أَنَّ الْإِسْلَامَ لَا يُقَالُ أَنَّ الْإِسْلَامَ يَسْبِكُ كَمَا تَسْبِكُ النَّارُ خَبثَ الْحَدِيدِ وَالذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ
229a	إِنَّ الْأَكْثَرِينَ هُمْ الْأَقْلُونَ إِلَّا مَنْ قَالَ بِالْمَالِ هَكَذَا وَهَكَذَا
285a	إِنَّ الصَّدَقَ يَهْدِي إِلَى الْبِرِّ، وَإِنَّ الْبِرَّ يَهْدِي إِلَى الْجَنَّةِ، وَإِنَّ الرَّجُلَ لَيُصَدِّقُ حَتَّى يُكْتَبَ عِنْدَ اللَّهِ صِدْقًا، وَإِنَّ الْكَذِبَ يَهْدِي إِلَى الْفُجُورِ، وَإِنَّ الْفُجُورَ يَهْدِي إِلَى النَّارِ، وَإِنَّ الرَّجُلَ لَيَكْذِبُ حَتَّى يُكْتَبَ عِنْدَ اللَّهِ كَذَابًا
264b	أَنَّ الْعَبْدَ إِذَا وَضِعَ فِي قَبْرِهِ، وَتَوَلَّى وَذَهَبَ أَصْحَابُهُ وَإِنَّهُ لَيَسْمَعُ صَوْتَ قَرَعِ نَعَالِهِمْ، أَنَاهُ مَلَكَانِ، فَأَقْعَدَاهُ، فَيَقُولَانِ لَهُ: مَا كُنْتَ تَقُولُ فِي هَذَا الرَّجُلِ يَعْنِي لِمُحَمَّدٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ؟ فَأَمَّا الْمُؤْمِنُ فَيَقُولُ: أَشْهَدُ أَنَّهُ عَبْدُ اللَّهِ وَرَسُولُهُ، فَيَقَالُ: انْظُرْ إِلَى مَقْعَدِكَ مِنَ النَّارِ قَدْ أَبْدَلَكَ اللَّهُ بِهِ مَقْعَدًا مِنَ الْجَنَّةِ فَيَرَاهُمَا جَمِيعًا، وَأَمَّا الْمُنَافِقُ وَالْكَافِرُ فَيَقَالُ لَهُ: مَا كُنْتَ تَقُولُ فِي هَذَا الرَّجُلِ؟ فَيَقُولُ: لَا أَدْرِي، كُنْتُ أَقُولُ مَا يَقُولُ النَّاسُ، فَيَقَالُ لَهُ: لَا دَرِيَّتَ

	وَلَا تَلَيْتَ، وَيُضْرَبُ بِمِطْرَقَةٍ مِنْ حَدِيدٍ ضَرْبَةً بَيْنَ أُذُنَيْهِ، فَيَصِيحُ صَيْحَةً يَسْمَعُهَا مَنْ يَلِيهِ غَيْرَ الثَّقَلَيْنِ
265b	إِنَّ الْعَبْدَ لَيَحْرُمُ الرِّزْقَ الذَّنْبُ يُصِيبُهُ
264b	إِنَّ الْقَبْرَ أَوَّلُ مَنْزِلٍ مِنْ مَنَازِلِ الْآخِرَةِ
209a, 280b	إِنَّ اللَّهَ خَلَقَ آدَمَ عَلَى صُورَتِهِ
208a	إِنَّ اللَّهَ قَبَضَ أَرْوَاحَكُمْ حِينَ شَاءَ، وَرَدَّهَا عَلَيْكُمْ حِينَ شَاءَ، يَا بِلَالُ، فَمُ فَاذَنْ بِالنَّاسِ بِالصَّلَاةِ
273a	إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ مَعَالِيَ الْأُمُورِ، وَيُبْغِضُ سَفْسَافَهَا
246a	إِنَّ الْمَرْأَةَ خُلِقَتْ مِنْ طِلْعٍ وَإِنْ ذَهَبَتْ تُقِيمُهَا، كَسَرَتْهَا وَإِنْ تَرَكَتْهَا عَوَجٌ اسْتَمْتَعَتْ بِهَا
283b	إِنَّ الْمُقْسِطِينَ فِي الدُّنْيَا عَلَى مَنَابِرَ مِنْ لَوْلُو يَوْمَ الْقِيَامَةِ بَيْنَ يَدَيِ الرَّحْمَنِ، بِمَا أَقْسَطُوا فِي الدُّنْيَا
285a	أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ عَلَى نَبِيرٍ مَكَّةَ وَمَعَهُ أَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ وَأَنَا فَتَحَرَّكَ الْجَبَلُ حَتَّى تَسَاقَطَتْ حِجَارَتُهُ بِالْحَضِيضِ فَرَكَضَهُ بِرِجْلِهِ وَقَالَ: أَشْكُنُ نَبِيرٌ فَأَنَّمَا عَلَيْكَ نَبِيٌّ وَصِدِّيقٌ وَشَهِيدَانِ.
283b	أَنَّ النَّبِيَّ عَلَيْهِ السَّلَامُ كَانَ جَالِسًا فِي مَسْجِدِهِ يَوْمًا إِذَا سَقَطَ طَيْرٌ مِنْ جِدَارِ الْمَسْجِدِ وَفِي مِقَارِهِ قِطْعَةٌ طِينٍ فَصَاحَ صَيْحَةً عَظِيمَةً فَضَحِكَ النَّبِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ. فَقِيلَ لَهُ فِي ذَلِكَ فَقَالَ: إِنَّ هَذَا الطَّيْرَ يَقُولُ كَمَا إِنِّي لَا أَكْذُرُ بَحْرَ الْغُلْظَمِ بِهَذَا الطَّيْنِ كَذَلِكَ ذُنُوبُ أُمَّتِكَ لَا يُغَيِّرُ رَحْمَةَ اللَّهِ لَأَنَّهَا أَوْسَعُ مِنَ الْبَحْرِ وَالذُّنُوبُ أَصْغَرُ عِنْدَ اللَّهِ مِنْ هَذَا الطَّيْنِ لِأَنَّ الرَّحْمَةَ صِفَةُ الْمُؤْمِنِ وَالْمَعْصِيَةَ صِفَةُ الْعَبِيدِ فَصِفَةُ الْعَبْدِ لَا تَغْلِبُ صِفَةَ الْمُؤْمِنِ لِأَنَّ الْخَادِتَ إِذَا قُوِيَ بِالْقَدِيمِ لَا يَبْقَى لَهُ حُكْمٌ وَأَثَرٌ
253a	إِنَّ أَهْلَ الْجَنَّةِ يَتَرَاءَوْنَ أَهْلَ الْغُرَفِ فِي الْجَنَّةِ، كَمَا يَتَرَاءَوْنَ الْكُوكَبَ الدُّرِّيَّ الْغَايِرَ فِي الْأَفْقِ، مِنْ الْمَشْرِقِ وَ الْمَغْرِبِ، لِتَفَاضُلِ مَا بَيْنَهُمْ
289a	أَنَّ رَجُلًا أَرَادَ أَنْ يَتَزَوَّجَ امْرَأَةً، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: انْظُرْ إِلَيْهَا، فَإِنَّ فِي أَعْيُنِ الْأَنْصَارِ شَيْئًا
283a	أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَمْشِي فِي بَعْضِ سِكَكِ الْمَدِينَةِ مَعَ أَصْحَابِهِ فَاقْسَمَتْ عَلَيْهِ امْرَأَةٌ أَنْ يَدْخُلُوا فِي مَنْزِلِهَا فَدَخَلُوا فَرَأَوْا نَارًا مُضْرَمَةً وَأَوْلَادَ الْمَرْأَةِ يَلْعَبُونَ حَوْلَهَا. فَقَالَتْ: يَا نَبِيَّ اللَّهِ، اللَّهُ أَرْحَمُ بِعِبَادِهِ أَمْ أَنَا بِأَوْلَادِي؟ فَقَالَ: بَلَى اللَّهُ أَرْحَمُ فَإِنَّهُ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ. فَقَالَتْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَتُرَانِي أَحَبُّ أَنْ أَلْقَى وَلَدِي فِي النَّارِ؟ فَقَالَ: لَا. قَالَتْ: فَكَيْفَ يَلْقَى اللَّهُ عِبِيدَهُ فِيهَا وَهُوَ أَرْحَمُ بِهِمْ؟ قَالَ الرَّاوي: فَبَكَى رَسُولُ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَقَالَ: هَكَذَا أَوْحَى إِلَيَّ فَلَمْ يُبَيِّنِ النَّبِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ لَهَا وَجْهَ الْحُكْمَةِ

229a	إِنْ صَدَقْتَ السَّرَّ تَطْفِي عَضْبُ الرَّبِّ
238a	أَنَّ فَاطِمَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا خَبِرَتْ قُرْصَ شَعِيرٍ وَجَاءَتْ بِهِ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: مَا هَذَا يَا فَاطِمَةُ؟ فَقَالَتْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ قُرْصٌ خَبِرْتُهُ فَلَمْ تَطْبُ نَفْسِي حَتَّى أَتَيْتَكَ بِهِدِهِ الْكَسْرَةَ. فَقَالَ: أَمَا إِنَّهُ أَوَّلُ طَعَامٍ دَخَلَ فَمِ أَيْبِكَ مُنْذُ ثَلَاثَةِ [أَيَّامٍ].
203b, 246b	إِنَّ لِرَبِّكُمْ فِي أَيَّامٍ دَهْرَكُمْ نَفَحَاتٍ، أَلَا فَتَعَرَّضُوا لَهَا، لَعَلَّهُ أَنْ تُصِيبَكُمْ نَفْحَةٌ مِنْهَا، فَلَا تَشَقُّونَ بَعْدَهَا أَبَدًا.
205a, 294a	إِنَّ لِلَّهِ سَبْعِينَ أَلْفَ حِجَابٍ مِنْ نُورٍ وَظُلْمَةٍ
285a	إِنَّ لِي فِي الْأَرْضِ وَزَيْرَيْنِ وَفِي السَّمَاءِ وَزَيْرَيْنِ أَمَّا وَزِيرَايَ فِي الْأَرْضِ فَأَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ وَأَمَّا وَزِيرَايَ فِي السَّمَاءِ فَجِبْرِيلُ وَمِيكَائِيلُ.
266a	إِنَّ مِنْ أَشْرَاطِ السَّاعَةِ: أَنْ يُرْفَعَ الْعِلْمُ وَيَكْثُرَ الْجَهْلُ، وَيَكْثُرَ الرِّثَا، وَيَكْثُرَ شُرْبُ الْخَمْرِ، وَيَقِلَّ الرِّجَالُ، وَيَكْثُرَ النِّسَاءُ حَتَّى يَكُونَ لِخَمْسِينَ امْرَأَةً الْقِيمُ الْوَاحِدُ
209b	أَنَا أَفْصَحُ الْعَرَبِ
209b	أَنَا أَمْلَحُ مِنْ أَخِي يُوسُفَ وَيُوسُفَ أَجْمَلُ مِنِّي
280b	أَنَا جَلِيسُ مَنْ ذَكَرَنِي
205b	أَنَا مِنْ نُورِ اللَّهِ وَالْمُؤْمِنُونَ مِنْ نُورِي
283b	أَنَا وَلِدْتُ فِي زَمَانِ الْمَلِكِ الْعَادِلِ
257b	إِنْبَعَثَ لَهَا أَشَقِيهَا رَجُلٌ عَزِيزٌ مَنِيْعٌ فِي قَوْمِهِ مِثْلُ أَبِي زُمْعَةَ
290a	إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ
264b	إِنَّمَا الْقَبْرِ رَوْضَةٌ مِنْ رِيَاضِ الْجَنَّةِ أَوْ حُفْرَةٌ مِنْ حُفْرِ النَّارِ
240a	إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ كَرَجُلٍ وَاحِدٍ إِذَا اشْتَكَى عُضْوٌ مِنْ أَعْضَائِهِ اشْتَكَى جَسَدُهُ أَجْمَعُ، وَإِذَا اشْتَكَى مُؤْمِنٌ اشْتَكَى الْمُؤْمِنُونَ

265a	إِنَّمَا هِيَ تَرْدُ أَعْمَالَكُمْ
284b	أَنَّهُ رَفَعَ عَلَيْهِ السَّلَامَ حَجْرًا فَقَالَ: أَيُّهَا أَحِبِّ إِلَيْكُمْ هَذَا أَوِ الدِّينَارَ وَالدِّرْهَمَ. فَقَالُوا: الدِّينَارُ وَالدِّرْهَمُ. قَالَ: فَأَنْتَهُمَا عِنْدِي سِوَاءَ
294b- 295a	أَنَّهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ جَالِسًا فَجَاءَ عُثْمَانُ بْنُ عَفَّانٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ بِعَذِقٍ مِنْ تَمْرٍ وَفِي رِوَايَةٍ بِعِنَقٍ وَعَنْبٍ فَوَضَعَهُ بَيْنَ يَدَيْهِ فَأَرَادَ أَنْ يَأْكُلَ فَوَقَفَ سَائِلٌ بِالْبَابِ فَقَالَ: يَرْحَمُ اللَّهُ عَبْدًا يَرْحَمُنَا فَأَمَرَ بِدَفْعِهِ إِلَى السَّائِلِ فَكَرِهَ ذَلِكَ عُثْمَانُ وَقَدْ أَرَادَ أَنْ يَأْكُلَ النَّبِيُّ فَخَرَجَ وَاشْتَرَاهُ مِنَ السَّائِلِ ثُمَّ رَجَعَ السَّائِلُ فَفَعَلَ ذَلِكَ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ إِلَى أَنْ قَالَ النَّبِيُّ مَلَا طِفْلًا لِلْسَّائِلِ لَا غَضَبَانَ عَلَيْهِ أَسْأَلُ أَنْتَ أَمْ بَايَعَ فَتَأَخَّرَ الْوَحْيُ أَيَّامًا لَذَلِكَ فَنَزَلَ ﴿وَأَمَّا السَّائِلَ فَلَا تَنْهَرْ﴾.
214a	أَوْثَيْتُ جَوَامِعَ الْكَلِمِ
293a	أَوَّلُ مَنْ يَرُدُّ عَلَيَّ الْحَوْضَ أَهْلُ بَيْتِي، وَمَنْ أَحَبَّنِي مِنْ أُمَّتِي
225a, 255a	أُولِيَابِي تَحْتَ قِتَابِي لَا يَعْرِفُهُمْ غَيْرِي
289a	إِبَائَكُمْ وَالتَّعَرِّيَ فَإِنَّ مَعَكُمْ لَا يُفَارِقُكُمْ إِلَّا عِنْدَ الْغَائِطِ وَحِينَ يُفْضِي الرَّجُلُ إِلَى أَهْلِهِ
231a	بَشَّرَ مَالَ الْبَحِيلِ بِحَارِسٍ أَوْ وَارِثٍ
209b, 267a, 288a	تَخَلَّقُوا بِأَخْلَاقِ اللَّهِ وَاتَّصَفُوا بِصِفَاتِ اللَّهِ
284b	تَعَسَّ عَبْدُ الدِّينَارِ
274b	تَفَكَّرْ سَاعَةً خَيْرٌ مِنْ عِبَادَةِ سِتِّينَ سَنَةً
236a	ثَلَاثَةٌ لَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، وَلَا يُنْظَرُ إِلَيْهِمْ وَلَا يُرَكَّبُ عَلَيْهِمْ وَلَهُمْ عَذَابُ أَلِيمٍ: شَيْخُ زَانٍ، وَمَلِكٌ كَذَّابٌ، وَفَقِيرٌ مُتَكَبِّرٌ
292b	جَاءَنَا رَسُولُ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ يَوْمًا فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، بَلِّغْنِي عَنْكَ أَنَّ لَكَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ حَوْضًا مَا بَيْنَ كَذَا إِلَى كَذَا. قَالَ: نَعَمْ، وَأَحَبُّ النَّاسِ إِلَيَّ أَنْ يَرَوْيَ مِنْهُ قَوْمُكَ
285b	جَذْبَةٌ مِنْ جَذَبَاتِ الْحَقِّ تُؤَازِرُ عَمَلِ الثَّقَلَيْنِ

283a	جَعَلَ اللَّهُ الرَّحْمَةَ مِائَةَ جُزْءٍ، فَأَمْسَكَ عِنْدَهُ تِسْعَةً وَتِسْعِينَ جُزْءًا، وَأَنْزَلَ فِي الْأَرْضِ جُزْءًا فِيهَا يَتَرَاخَمُ الْخَلْقُ، حَتَّى أَنَّ الْفَرَسَ لَتَرْفَعَ خَافِرَهَا عَنْ وَلَدِهَا، خَشْيَةً أَنْ تُصِيبَهُ
284b	حُبُّ الدُّنْيَا رَأْسُ كُلِّ خَطِيئَةٍ
246b	حُبُّبٌ إِلَى مِنْ دُنْيَاكُمْ ثَلَاثُ النَّسَاءِ، وَالطُّيْبِ، وَجُعِلَ قُرَّةُ عَيْنِي فِي الصَّلَاةِ
277a	حُبُّكَ الشَّيْءُ يُعْمِي وَيُصِمُّ
283b	حَدُّ يُقَامُ فِي الْأَرْضِ، خَيْرٌ مِنْ أَنْ يُمَطَّرُوا أَرْبَعِينَ صَبَاحًا
227a,2 89b	حَسَنَاتُ الْأَبْرَارِ سَيِّئَاتُ الْمُقَرَّبِينَ
245b, 246a, 263b	حُقِّتِ الْجَنَّةُ بِالْمَكَارِهِ، وَحُقِّتِ النَّارُ بِالشَّهَوَاتِ
208a	حَفِظَكَ اللَّهُ بِمَا حَفِظْتَ نَبِيَّهُ
292b	حَوْضِي كَمَا بَيْنَ عَدَنَ وَعَمَانَ، أُنْزِدُ مِنَ الثَّلَجِ، وَأُحْلِي مِنَ الْعَسَلِ، وَأَطِيبُ رِيحًا مِنَ الْمِسْكِ، أَكْوَابُهُ مِثْلُ نُجُومِ السَّمَاءِ، مَنْ شَرِبَ مِنْهُ شَرِبَتْهُ لَمْ يَظْمَأْ بَعْدَهَا أَبَدًا، أَوَّلُ النَّاسِ عَلَيْهِ وَرُودًا صَعَالِيكُ الْمُهَاجِرِينَ. قِيلَ: وَمَنْ هُمْ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: الشَّعْبَةُ رُؤُسُهُمْ، السَّجَنَةُ وَجُوهُهُمْ، الدِّيسَةُ ثِيَابُهُمْ، لَا يُفْتَحُ لَهُمُ السَّدَدُ، وَلَا يَنْكِحُونَ الْمُتَنَعِّمَاتِ، الَّذِينَ يُعْطُونَ كُلَّ الَّذِي عَلَيْهِمْ، وَلَا يَأْخُذُونَ كُلَّ الَّذِي لَهُمْ
292b	حَوْضِي مَسِيرَةُ شَهْرٍ، مَاءُهُ أُنْيَضُ مِنَ اللَّبَنِ، وَرِيحُهُ أَطْيَبُ مِنَ الْمِسْكِ، وَكِيْرَانُهُ كُنُجُومُ السَّمَاءِ، مَنْ شَرِبَ مِنْهَا فَلَا يَظْمَأُ أَبَدًا
206b	خُذُوا شَطْرَ دِينِكُمْ مِنَ الْحُمَيْرَاءِ. قَالَ إِبْنُ أَثِيرٍ فِي شَرْحِ هَذَا الْحَدِيثِ: يَعْنِي عَائِشَةَ، كَانَ عَلَيْهِ السَّلَامُ يَقُولُ لَهَا يَا حُمَيْرَاءُ يُرِيدُ الْبَيْضَاءَ
234b	الْخَلْقُ عِيَالُ اللَّهِ، وَأَحَبُّ الْخَلْقِ إِلَيْهِ أَحَبُّهُمْ لِعِيَالِهِ
268b	خَلَقْتُ قُلُوبَ الْمُشْتَاقِينَ مِنْ نُورِي وَرَزَقْتُهَا وَنَعَّمْتُهَا بِجَمَالِي وَخَلَقْتُ طِينَةَ أَحْبَابٍ مِنْ طِينَةِ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلِي وَمُوسَى كَلِيمِي وَعِيسَى رُحِّي وَيَحْيَى صَفِيِّي وَمُحَمَّدَ حَبِيبِي صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَعَلَى سَائِرِ الْأَنْبِيَاءِ أَجْمَعِينَ
277b	خَمَّرْتُ طِينَةَ آدَمَ بِيَدَيَّ أَرْبَعِينَ صَبَاحًا

270a	خَيْرُ خَلْقِكُمْ خَلُّ خَمْرِكُمْ
247a	خَيْرُكُمْ خَيْرُكُمْ لِأَهْلِيهِ وَأَنَا خَيْرُكُمْ لِأَهْلِي
283b	رَجُلَانِ مِنْ أُمَّتِي يَحْرَمَانِ شَفَاعَتِي: مَلِكٌ ظَالِمٌ وَمُبْتَدِعٌ غَالٌ يَتَعَدَّى الْحُدُودَ
263b,2 66b, 271a, 283a	سَبَقْتُ رَحْمَتِي غَضَبِي
238b, 286b	سَوَادُ الْوَجْهِ فِي الدَّارَيْنِ
272a	سَيَخْرُجُ فِي آخِرِ الزَّمَانِ شَيَاطِينٌ أَوْقَعَهُمْ سُلَيْمَانُ بْنُ دَاوُدَ فِي الْبَحْرِ يُجَالِسُونَكُمْ وَيُعَلِّمُونَكُمْ سُنَنَ دِينِكُمْ وَلَا تَقْبَلُوا مِنْهُمْ.
244b	سُئِلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى وَالْقَنَاطِيرُ الْمُقَنْطَرَةُ قَالَ: الْقَنْطَارُ مِائَةُ أَلْفٍ دِينَارٍ
204b	طُوبَى شَجَرَةٍ فِي الْجَنَّةِ، كُلُّ شَجَرَةٍ الْجَنَّةِ مِنْ أَغْصَانِهَا مِنْ وَرَاءِ الْجَنَّةِ
234b	عَجِبْتُ لِمَنْ يَطْلُبُ الدُّنْيَا وَالْمَوْتَ يَطْلُبُهُ
283b	عَدُلُ السُّلْطَانِ يَوْمًا تَعْدِلُ عِنْدَ اللَّهِ تَعَالَى عِبَادَةُ سَبْعِينَ سَنَةً.
293a	عُلَمَاءُ أُمَّتِي كَأَنْبِيَاءِ بَنِي إِسْرَائِيلَ
223a	عَالِيكُمْ بِدِينِ الْعَجَائِزِ
289a	عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ: أَنَّهَا كَانَتْ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَمِيمُونَةُ إِذْ أَقْبَلَ ابْنُ أُمِّ مَكْتُومٍ فَدَخَلَ فَقَالَ: احْتَجَبْنَا مِنْهُ، فَقُلْنَا: يَا رَسُولَ اللَّهِ أَلَيْسَ هُوَ أَعْمَى لَا يُبْصِرُنَا؟ فَقَالَ: أَعْمَى وَإِنْ أَنْتُمَا أَلَسْتُمَا تُبْصِرَانِهِ.
289a	الْعَيْنَانِ تَرْيَانِ
207b	فَأُخْبِيتُ أَنْ أُعْرِفَ
273a	فُضِّلْتُ عَلَى الْأَنْبِيَاءِ بِسِتٍّ
264b	فَلَوْلَا أَنْ لَا تَدَافِنُوا لِدَعْوَتِ اللَّهِ أَنْ يُسْمِعَكُمْ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ

204b	فِي الْجَنَّةِ شَجَرَةٌ يُقَالُ لَهَا طُوبَى، يَقُولُ اللَّهُ لَهَا: تَفْتَقِي لِعَبْدِي عَمَّا شَاءَ فَتَفْتَقِي لَهُ عَنِ الرَّاحِلَةِ بِرَحْلِهَا، وَزِمَامِهَا وَهَيْئَتِهَا كَمَا شَاءَ، وَعَنِ النَّيَابِ.
289a	فِي الرَّجُلِ يَشْتَرَى الْأُمَّةَ لَا بَأْسَ أَنْ يَنْظُرَ إِلَيْهَا إِلَّا إِلَى الْعَوْرَةِ
205b	فِيهَا مَا لَا عَيْنٌ رَأَتْ، وَلَا أُذُنٌ سَمِعَتْ، وَلَا خَطَرٌ عَلَى قَلْبٍ بِشَرٍّ
236a	قَالَ تَعَالَى: الْعُظْمَةُ إِزَارِي، وَالْكِبْرِيَاءُ رِدَائِي، فَمَنْ نَارَعَنِي فِيهَا قَصَمْتُهُ
230a	قَالَ رَجُلٌ: يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنِّي لَا أَحِبُّ الْمَوْتَ. فَقَالَ: هَلْ لَكَ مَالٌ؟ فَقَالَ: نَعَمْ. قَالَ: قَدِّمْ مَالَكَ. فَإِنَّ قَلْبَ الرَّجُلِ مَعَ مَالِهِ إِنْ قَدَّمَهُ أَحَبَّ أَنْ يُلْحَقَهُ وَإِنْ أَخَّرَهُ أَحَبَّ أَنْ يَتَخَلَّفَ.
280a	قَلْبُ الْمُؤْمِنِ بَيْتُ اللَّهِ
246b, 253a, 288a	قَلْبُ الْمُؤْمِنِ بَيْنَ إصْبَعَيْنِ مِنْ أَصَابِعِ الرَّحْمَنِ يَقْلِبُهُمَا كَيْفَ يَشَاءُ
253a	قَلْبُ الْمُؤْمِنِ عَرْشُ اللَّهِ
238a	قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَيُّ الْإِسْلَامِ أَفْضَلُ؟ قَالَ: مَنْ سَلِمَ النَّاسُ مِنْ يَدِهِ وَلِسَانِهِ
244b	الْقِنْطَارُ مِائَةُ مَسَكٍ ثَوْرٍ ذَهَبًا
220b, 221b	كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا خَطَبَ اسْتَنَدَ إِلَى جَذْعٍ نَخْلَةٍ مِنْ سَوَارِي الْمَسْجِدِ، فَلَمَّا صُنِعَ لَهُ الْمُنْبَرُ فَاسْتَوَى عَلَيْهِ. صَاحَتِ النَّخْلَةُ الَّتِي كَانَ يَخْطُبُ عَنْهَا حَتَّى كَادَتْ أَنْ تَنْشَقَّ فَنَزَلَ عَلَيْهِ السَّلَامُ حَتَّى أَخَذَهَا فَضَمَّهَا إِلَيْهِ، فَجَعَلَتْ كَأَنَّ أُنَيْنَ الصَّبِيِّ الَّذِي يُسَكَّتُ حَتَّى اسْتَقَرَّتْ. قَالَ النَّبِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ: بَكَتْ عَلَى مَا كَانَ تَسْمَعُ مِنَ الذِّكْرِ
236b	الْكِبِيرُ مِنْ بَطَرِ الْحَقِّ، وَغَمَطُ النَّاسِ
274b	كَذَبَ مَنْ ادَّعَى مَحَبَّتِي، ثُمَّ إِذَا جَنَّهُ اللَّيْلُ نَامَ عَنِّي
273b	كُلُّكُمْ رَاعٍ، وَكُلُّكُمْ مَسْمُوعٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ
203b	كُلَّمَا نُزِعَتْ ثَمَرَةٌ عَادَتْ مَكَانَهَا أُخْرَى
206b, 246b	كَلِّمْنِي يَا حُمَيْرَا كَلِّمِي

209b, 249b	كُنْتُ كَنَزًا مَخْفِيًّا
288a	كُنْتُ لَهُ سَمْعُهُ وَبَصَرُهُ وَلِسَانُهُ وَيَدُهُ وَرِجْلُهُ
294b	لَا أَحَدٌ أَصْبَرُ عَلَى أَدَى يَسْمَعُهُ مِنَ اللَّهِ تَعَالَى، لِأَنَّهُمْ يَسْتَوْنَ وَيَجْعَلُونَ لَهُ الصَّاحِبَةَ وَالْوَلَدَ وَهُوَ عَلَى ذَلِكَ لَا يُعَاقِبُهُمْ وَيَرْزُقُهُمْ فِي دَارِ الدُّنْيَا
288b	لَا تَبْذُرْ فَحْدَكَ، وَلَا تَنْتَظِرْ إِلَى فَحْدِ حَيٍّ، وَلَا مَيِّتٍ
236b	لَا تُطِيعُوا النِّسَاءَ عَلَى حَالٍ وَلَا تَأْمُونُهُنَّ عَلَى مَالٍ وَلَا تَذَرُوهُنَّ لِتُدِيرِ الْعِيَالُ إِنْ تَرُكْنَ وَمَا يُرَدَّنْ أَوْرَدَنَّ الْمَهَالِكِ وَأَزَلَّنِ الْمَمَالِكِ يُنْسِينَ الْخَيْرَ وَيَحْفَظْنَ الشَّرَّ يَتَهَاقَتْنَ فِي الْبُهْتَانِ وَيَتَمَادِينَ فِي الطُّغْيَانِ
296a	لَا تُعْطُوا الْحِكْمَةَ إِلَى [غَيْرِ] أَهْلِهَا فَتَنْظِلُمُوهَا
205b	لَا تُعْطُوا الْحِكْمَةَ إِلَى غَيْرِ أَهْلِهَا
229b	لَا يَجْتَمِعُ فِي مُؤْمِنِ الْبُخْلِ وَسُوءِ الْخُلُقِ
236a	لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ مَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ حَبَّةٍ مِنْ خَرَدَلٍ مِنْ كِبَرٍ
283a	لَقَدْ دَخَلَ الْجَنَّةَ رَجُلٌ لَمْ يَعْمَلْ خَيْرًا قَطُّ
287b	لَمَّا بَايَعَتِ الْأَنْصَارُ رَسُولَ عَلَيْهِ السَّلَامُ لَيْلَةَ الْعَقَبَةِ بِمَكَّةَ وَهُمْ سَبْعُونَ نَفْسًا، قَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ رَوَاحَةَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ اشْتَرِطُ لِرَبِّكَ وَلِنَفْسِكَ مَا شِئْتُ، فَقَالَ: اشْتَرِطُ لِرَبِّي أَنْ تَعْبُدُوهُ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا، وَاشْتَرِطُ لِنَفْسِي أَنْ تَمْنَعُونِي مِمَّا تَمْنَعُونَ مِنْهُ أَنْفُسَكُمْ وَأَمْوَالَكُمْ. قَالُوا: فَإِذَا فَعَلْنَا ذَلِكَ فَمَاذَا لَنَا؟ قَالَ: الْجَنَّةُ. قَالُوا: رَبِّحِ الْبَيْعَ لَا نُقِيلُ وَلَا نَسْتَقِيلُ
249a	اللَّهُمَّ لَا مَانِعَ لِمَا أَعْطَيْتَ، وَلَا مُعْطِي لِمَا مَنَعْتَ، وَلَا رَادَّ لِمَا قَضَيْتَ وَلَا مَبْدَلَ لِمَا حَكَمْتَ وَلَا يَنْفَعُ ذَا الْجَدِّ مِنْكَ الْجَدُّ
207b	لَوْ دَنَوْتُ أَنْمَلَةً لَأَخْتَرَقْتُ
241a	لَوْلَاكَ لَوْلَاكَ لَمَا خَلَقْتَ الْأَفْلاكَ
206b, 276a	لِي مَعَ اللَّهِ وَقْتُ لَا يَسْعِينِي فِيهِ مَلَكٌ مُقَرَّبٌ وَلَا نَبِيٌّ مُرْسَلٌ.

206a	لَيْتَ رَبِّ مُحَمَّدٍ لَمْ يَخْلُقْ مُحَمَّدًا
208a	مَا أُلْقِيَتْ عَلَيَّ نَوْمَةٌ مِثْلُهَا
244b	مَا تَرَكْتُ بَعْدِي فِتْنَةً أَضُرَّ عَلَى الرِّجَالِ مِنَ النِّسَاءِ
244b	مَا تَرَكْتُ عَلَى أُمَّتِي أَشَدَّ مِنْ فِتْنَةِ النِّسَاءِ.
283a	مَا تَقُولُونَ فِي رَجُلٍ مَاتَ وَهُوَ لَا يَحْسِنُ الظَّنَّ بِاللَّهِ فَقَامَ رَجُلَانِ وَقَالَ: لَا نَعْلَمُ إِلَّا شَرًّا. وَقَالَ الْبَاقُونَ: النَّارُ. فَقَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: هَلْ عَبْدٌ مُذْنِبٌ وَرَبٌّ غَفُورٌ
244b	مَا رَأَيْتُ أَسْلَبَ لِلْبَّ الرَّجُلِ الْحَارِمِ مِنْكَنَّ يَا مَعَاشِرَ النِّسَاءِ. وَيُقَالُ فِيهِنَّ فِتْنَتَانِ: قَطَعَ الرَّحِمَ وَجَمَعَ الْمَالِ مِنَ الْحَلَالِ وَالْحَرَامِ، وَفِي الْبَيْنِ فِتْنَةٌ وَاحِدَةٌ وَهِيَ جَمْعُ الْمَالِ
271a, 294b	مَا عَرَفْنَاكَ حَقَّ مَعْرِفَتِكَ
272b, 289b	مَا لَا عَيْنٌ رَأَتْ، وَلَا أَذُنٌ سَمِعَتْ، وَلَا خَطَرَ عَلَى قَلْبِ بَشَرٍ
265a	مَا مِنْ رَجُلٍ مُسْلِمٍ يَمُوتُ فَيَقُومُ عَلَى جَنَازَتِهِ أَرْبَعُونَ رَجُلًا، لَا يُشْرِكُونَ بِاللَّهِ، إِلَّا شَفَعَهُمُ اللَّهُ فِيهِ
283b	مَا مِنْ عَبْدٍ وَلَاَهُ اللَّهُ تَعَالَى أَمْرَ رَعِيَّةٍ فَعَسَمَهُمْ وَلَمْ يَنْصَحْ لَهُمْ وَلَمْ يَشْفِقْ عَلَيْهِمْ إِلَّا حَرَّمَ اللَّهُ عَلَيْهِ الْجَنَّةَ
267b	مَا مِنْ مَوْلُودٍ يُوَلَّدُ إِلَّا يُدْرَى عَلَى التُّطْفَةِ مِنْ تَرَابِ حَفْرَتِهِ.
229a	مَا مِنْ يَوْمٍ يُصْبِحُ الْعِبَادُ فِيهِ إِلَّا مَلَكَانِ يَنْزِلَانِ فَيَقُولُ أَحَدُهُمَا: اللَّهُمَّ أَعْطِ كُلَّ ضَالٍِّ خَلْفًا وَيَقُولُ الْآخَرُ: اللَّهُمَّ أَعْطِ كُلَّ مُسِيكٍ تَلَفًا
267a	مَا نَزَلَ عَلَى سُورَةٍ مِنَ الْقُرْآنِ جُمْلَةً غَيْرَ سُورَةِ الْأَنْعَامِ، وَمَا اجْتَمَعَتِ الشَّيَاطِينُ لِسُورَةِ مِنَ الْقُرْآنِ جَمْعَهَا لَهَا، وَقَدْ بُعِثَ بِهَا إِلَى مَعَ جِبْرِيلَ مَعَ خَمْسِينَ مَلَكًا أَوْ خَمْسِينَ أَلْفَ مَلَكٍ يُزْفُونَهَا وَيَخْفُونَهَا حَتَّى أَقْرُوَهَا فِي صَدْرِي كَمَا أَقْرَأَ الْمَاءُ فِي الْخَوْضِ، وَقَدْ أَعَزَّنِي اللَّهُ وَإِيَّاكُمْ بِهَا عَزًّا لَا يَدُلُّنَا بَعْدَهُ أَبَدًا، وَبِهَا دَخَضُ حُجَجِ الْمُشْرِكِينَ وَوَعْدُ مِنَ اللَّهِ لَا يُخْلَفُهُ. وَعَنِ ابْنِ الْمُنْكَدِرِ: لَمَّا نَزَلَتْ سُورَةُ الْأَنْعَامِ سَبَّحَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: قَدْ شَبَّحَ هَذِهِ السُّورَةَ مِنَ الْمَلَائِكَةِ مَا سَدَّ الْأَفْقَ.
279b	مَا وَسِعَنِي أَرْضِي وَلَا سَمَائِي وَلَكِنْ يَسْعَنِي قَلْبُ عَبْدِي الْمُؤْمِنِ النَّقِيِّ النَّقِيِّ الْوَرَاعِ

265a	مَرَّ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِقَتْرَيْنِ فَقَالَ: إِنَّهُمَا لَيُعَذَّبَانِ وَمَا يُعَذَّبَانِ مِنْ كَبِيرٍ. أَمَّا أَحَدُهُمَا كَانَ لَا يَسْتَتِرُ مِنْ بَوْلِهِ وَأَمَّا الْآخَرُ فَكَانَ يَمْشِي بِالنَّمِيمَةِ. ثُمَّ أَخَذَ جَرِيدَةً رَطْبَةً، فَتَفَّهَهَا بِنِصْفَيْنِ، ثُمَّ غَرَزَ كُلَّ قَبْرِ وَاحِدٍ. فَقَالَ: لَعَلَّهُ يُخَفَّفُ الْعَذَابَ عَنْهُمَا مَا لَمْ يَبْيَسَا
293a	مَنْ أَحَبَّ أَنْ يَسْمَعَ حَزِيرَ الْكُوْثَرِ فَلْيَجْعَلْ أَصْبَعِيهِ فِي أُذُنِهِ
273a	مَنْ أَحَبَّنِي فَقَدْ أَحَبَّ اللَّهَ
231a	مَنْ أَخَذَ مِنَ الدُّنْيَا فَوْقَ مَا يَكْفِيهِ فَقَدْ أَخَذَ حَتْفَهُ
286b	مَنْ أَدْرَكَ مَالَهُ بِعَيْنَيْهِ عِنْدَ رَجُلٍ قَدْ أَفْلَسَ فَهُوَ أَحَقُّ بِهِ مِنْ غَيْرِهِ
222b, 259a	مَنْ آذَانِي فَقَدْ آذَى اللَّهَ
285a	مَنْ أَرَادَ أَنْ يَنْظُرَ إِلَى عَيْنِي مِنَ النَّارِ فَلْيَنْظُرْ إِلَى أَبِي بَكْرٍ
235b	مَنْ اسْتَوَى يَوْمُهُ فَهُوَ مَغْبُوبٌ وَمَنْ كَانَ يَوْمُهُ شَرًّا مِنْ أَمْسِيهِ فَهُوَ مَلْعُونٌ
259a	مَنْ أَهَانَ لِي وَلِيًّا، فَقَدْ بَارَزَنِي بِالْمُحَارَبَةِ
234a	مَنْ تَوَكَّلَ عَلَى اللَّهِ حَقَّ تَوَكُّلِهِ فَهُوَ كَالطَّيْرِ تَغْدُو خِمَاصًا وَتَرُوحُ بِطَانًا
291b	مَنْ خَرَجَ مِنْ بَيْتِهِ فِي طَلَبِ الْعِلْمِ فَهُوَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ حَتَّى يَرْجِعَ
270b	مَنْ رَأَى فَقَدْ رَأَى الْحَقَّ
291b	مَنْ سَلَكَ طَرِيقًا يَلْتَمِسُ فِيهِ عِلْمًا سَهَّلَ اللَّهُ طَرِيقًا إِلَى الْجَنَّةِ
209b, 226a, 247b	مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ
266a	مَنْ مَاتَ فَقَدْ قَامَتْ قِيَامَتُهُ
217a, 219b	مُوتُوا قَبْلَ أَنْ تَمُوتُوا
240a	الْمُؤْمِنُ يَأْلَفُ وَيُؤْلَفُ، وَلَا خَيْرَ فِيمَنْ لَا يَأْلَفُ وَلَا يُؤْلَفُ

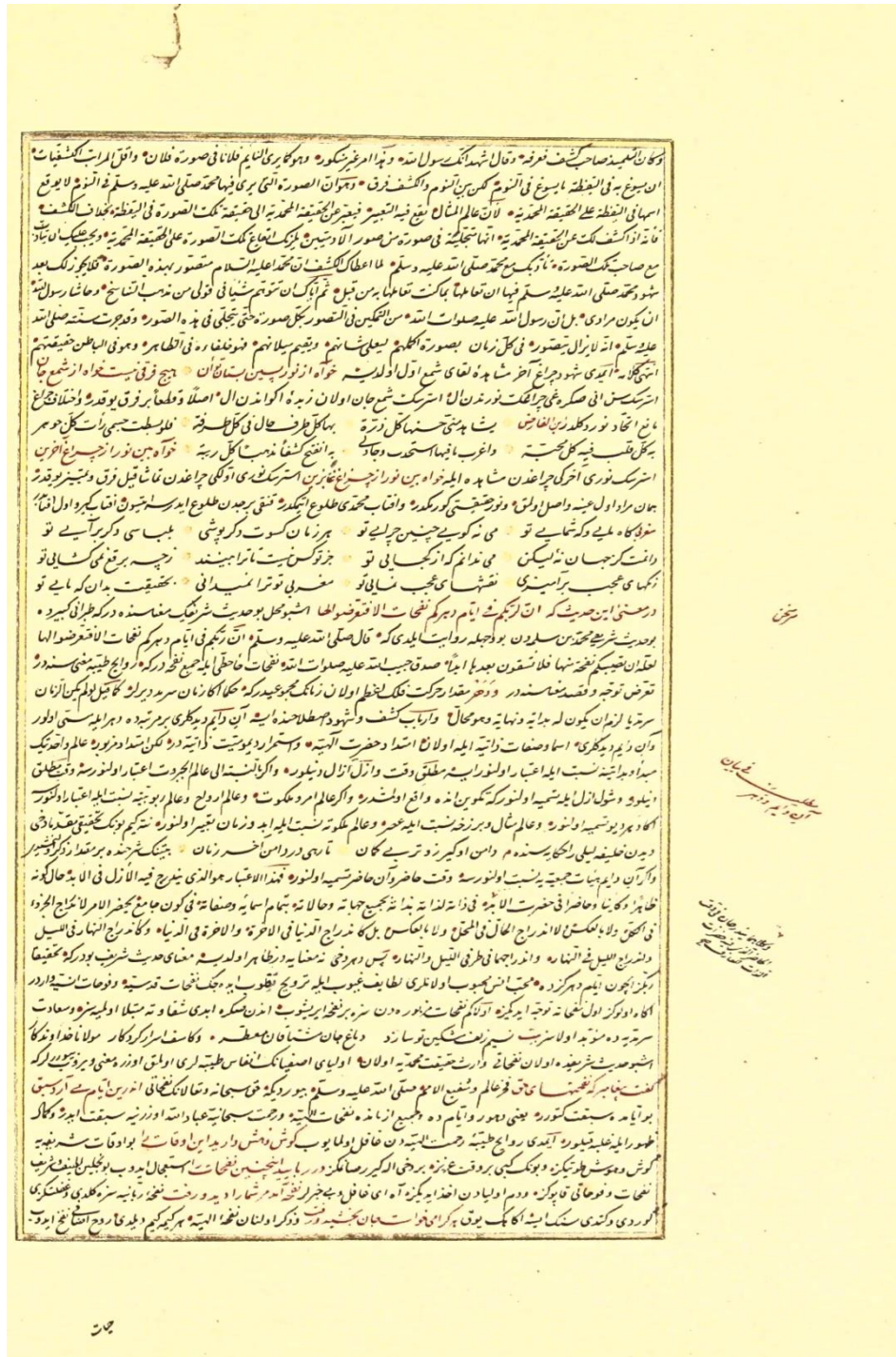
265a	النَّاسُ نِيَامٌ فَإِذَا مَاتُوا انْتَبَهُوا
236a	نَعَمْ الْمَالُ الصَّالِحُ لِلرَّجُلِ الصَّالِحِ
229a	هَلَكَ الْكَافِرُونَ إِلَّا مَنْ قَالَ بِالْمَالِ هَكَذَا وَهَكَذَا
280b	هُمُ الْقَوْمُ لَا يَشْفَى بِهِمْ جَلِيسُهُمْ
267a	وَإِذَا تَمَّ الْفَقْرُ فَهُوَ اللَّهُ
283b	وَالَّذِي نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِيَدِهِ لَيَرْفَعَنَّ لِلْسلْطَانِ الْعَادِلِ إِلَى السَّمَاءِ مِثْلَ عَمَلِ جُمْلَةِ الرِّعِيَّةِ
261a	وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ مَا أَنْتُمْ بِأَسْمَعَ لِكَلَامِي مِنْهُمْ لَكِنَّهُمْ لَا يَقْدِرُونَ عَلَى الْجَوَابِ
229a	وَالَّذِي يَتَصَدَّقُ بِيَمِينِهِ بِحَيْثُ لَا يَعْلَمُ شِمَالَهُ بِهِ
285b	وَأَنَا عِنْدَ الْمُتَكَسِّرَةِ قُلُوبِهِمْ لِأَجْلِي
275a	وَتَضَعُدُ الْحَفَظَةُ بِعَمَلِ الْعَبْدِ مِنْ زَكَاةٍ وَصَوْمٍ وَصَلَاةٍ وَحَجٍّ وَعُمْرَةٍ وَخُلُقٍ حَسَنٍ وَذِكْرِ اللَّهِ تَعَالَى وَتُشَيِّعُهُ مَلَائِكَةُ السَّمَوَاتِ حَتَّى يَقْطَعُونَ الْحُجُبَ كُلَّهَا إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ فَيَقِفُونَ بَيْنَ يَدَيْهِ، وَيَشْهَدُونَ لَهُ بِالْعَمَلِ الصَّالِحِ الْمُخْلِصِ لِلَّهِ تَعَالَى، فَيَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى: أَنْتُمْ الْحَفَظَةُ عَلَى عَمَلِ عَبْدِي، وَأَنَا الرَّقِيبُ عَلَى مَا فِي قَلْبِهِ؛ إِنَّهُ لَمْ يُرِدْنِي بِهَذَا الْعَمَلِ، وَأَرَادَ بِهِ غَيْرِي، فَعَلَيْهِ لَعْنَتِي، فَتَقُولُ الْمَلَائِكَةُ كُلُّهَا: عَلَيْهِ لَعْنَتُكَ وَلَعْنَتُنَا، فَتَلْعَنُهُ السَّمَوَاتُ السَّبْعُ وَمَنْ فِيهِنَّ. قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ فَكَيْفَ لِي بِالنَّجَاةِ وَالْخَلَاصِ؟ قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: أَقْتَدِ بِي وَإِنْ كَانَ فِي عَمَلِكَ تَقْصِيرٌ
283a	وَجَاءَ أَغْرَابِيَّ إِلَى الرَّسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ مَنْ يُحَاسِبُ الْعِبَادَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ؟ قَالَ: اللَّهُ يُحَاسِبُ. قَالَ: اللَّهُ يُحَاسِبُ نَفْسَهُ؟ قَالَ: نَعَمْ. فَضَحِكَ الْأَغْرَابِيُّ وَضَحِكَ رَسُولُ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ
226b, 227a	وَجُودُكَ ذَنْبٌ لَا يُقَاسُ عَلَيْهِ ذَنْبٌ آخَرٌ
234b	وَقَالَ رَجُلٌ مِنَ الْأَنْصَارِ: يَا رَسُولَ اللَّهِ مَنْ أَكْبَسَ النَّاسَ وَأَكْرَمَ النَّاسَ؟ قَالَ: أَكْفَرُهُمْ لِلْمَوْتِ ذِكْرًا وَأَشَدَّهُمْ لَهَا اسْتِعْدَادًا أُولَئِكَ هُمُ الْأَكْيَاسُ ذَهَبُوا بِشَرَفِ الدُّنْيَا
234b	وَقَالَتْ عَائِشَةُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا: يَا رَسُولَ اللَّهِ هَلْ يُحْشَرُ مَعَ الشُّهَدَاءِ أَحَدٌ؟ قَالَ: نَعَمْ، مَنْ يَذْكُرُ الْمَوْتَ فِي الْيَوْمِ وَاللَّيْلَةِ عَشْرِينَ مَرَّةً
285a	يَا أَبَا بَكْرٍ أُبَشِّرُ أَنَّ اللَّهَ تَجَلَّى لِلْخَلْقِ عَامَّةً وَلَكَ تَجَلَّى خَاصَّةً

275a	يَا أَبَا ذَرٍّ جَدِّ السَّفِينَةِ فَإِنَّ الْبَحْرَ عَمِيقٌ وَاحْمِلِ الزَّادَ فَإِنَّ الشَّفَرَ بَعِيدٌ وَخَفِّفِ الْحِمْلَ فَإِنَّ الْعَقَبَةَ كُودٌ وَاخْلُصِ الْعَمَلَ فَإِنَّ النَّاقِدَ بَصِيرٌ
293a	يَا رَسُولَ اللَّهِ أَتَعْرِفُنَا يَوْمَئِذٍ؟ قَالَ: نَعَمْ لَكُمْ سِيمَا لَيْسَتْ لِأَحَدٍ مِنَ الْأُمَمِ تَرُدُّونَ عَلَيَّ غُرًّا، مُحَجَّلِينَ مِنْ أَثَرِ الْوُضُوءِ
288b	يَا عَلِيُّ لَا تَتَّبِعِ النَّظْرَةَ النَّظْرَةَ، فَإِنَّ لَكَ الْأُولَى وَلَيْسَتْ لَكَ الْآخِرَةُ
274b	يَا مُعَاذُ إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى خَلَقَ سَبْعَةَ أَمْلاكٍ قَبْلَ أَنْ يَخْلُقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ فَجَعَلَ لِكُلِّ سَمَاءٍ مِنَ السَّبْعَةِ مَلَكًا بَوَّابًا فَيَصْعَدُ عَلَيْهِ الْحَفَظَةُ بِعَمَلِ الْعَبْدِ مِنْ حِينَ أَصْبَحَ إِلَى حِينَ أَمْسَى لَهُ نُورٌ كَنُورِ الشَّمْسِ حَتَّى إِذَا اطَّلَعَتْ بِهِ الْمَلَائِكَةُ إِلَى سَمَاءِ الدُّنْيَا ذَكَرَتْهُ وَكَثَّرَتْهُ فَيَقُولُ الْمَلَائِكَةُ الْمُؤَكَّلُ لِلْحَفَظَةِ: قَفُّوا وَاصْرُبُوا بِهَذَا الْعَمَلِ وَجْهَ صَاحِبِهِ، أَنَا صَاحِبُ الْغَيْبَةِ، أَمْرِي رَبِّي أَنْ لَا أَدْعَ عَمَلَ مِنْ أَغْتَابِ النَّاسِ كَذَا وَكَذَا
266a	يَأْتِي عَلَى النَّاسِ زَمَانٌ، لَا يَبْقَى مِنَ الْإِسْلَامِ إِلَّا اسْمُهُ، وَلَا فِي الدِّينِ إِلَّا رِسْمُهُ، وَلَا فِي الْقُرْآنِ إِلَّا دَرْسُهُ، يَعْمُرُونَ مَسَاجِدَهُمْ وَهِيَ خَرَابٌ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ، شَرُّ أَهْلِ ذَلِكَ الزَّمَانِ عُلَمَاءُهُمْ مِنْهُمْ تَخْرُجُ الْفِتْنَةُ وَالْيَهُودُ تَعُودُ
286a	يَتَقَرَّبُ الْعَبْدُ إِلَى بِالتَّوَّافِلِ
236a	يُخْشَرُ الْجَبَّارُونَ الْمُتَكَبِّرُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِي صُورَةِ الذَّرِّ يَطَّأُهُمُ النَّاسُ لِهَوَانِهِمْ عَلَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ
238a	يَدْخُلُ الْفُقَرَاءُ أُمِّي الْجَنَّةِ قَبْلَ الْأَغْنِيَاءِ بِأَرْبَعِينَ عَامٍ
265a	يُسَلِّطُ عَلَى الْكَافِرِ فِي قَبْرِهِ تِسْعَةً وَتِسْعُونَ تَنِينًا لِكُلِّ تَنِينَ تِسْعَةُ رُؤُوسٍ تَنْهَشُونَهُ وَتَلْسَعُونَهُ حَتَّى تَقُومَ السَّاعَةُ، وَلَوْ أَنَّ تَنِينًا مِنْهَا نَفَخَ فِي الْأَرْضِ مَا أَثْبَتَتْ خَضِرَاءُ
235a	يَتَشَبَّهُ ابْنُ آدَمَ يَشُبُ فِيهِ خَصَلَتَانِ: الْجِرْصُ وَالطُّلُوعُ الْأَمَلُ
265b	يَمَكْتُونَ أَلْفَ عَامٍ فِي الظُّلْمَةِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ لَا يَتَكَلَّمُونَ
208a	يَنَامُ عَيْنَايَ وَلَا يَنَامُ قَلْبِي
275a	يُؤْمَرُ بِنَاسِ يَوْمِ الْقِيَامَةِ مِنَ النَّاسِ إِلَى الْجَنَّةِ، حَتَّى إِذَا دَنَوْا مِنْهَا وَاسْتَنْشَقُوا رَائِحَتَهَا، وَنَظَرُوا إِلَى قُصُورِهَا وَمَا أَعَدَّ اللَّهُ لِأَهْلِهَا نُودُوا: أَنْ اصْرِفُوهُمْ عَنْهَا، لَا تَصِيبَ لَهُمْ فِيهَا، فَيَرْجِعُونَ بِحَسْرَةٍ وَنَدَامَةٍ مَا رَجَعَ الْأَوَّلُونَ بِمِثْلِهَا فَيَقُولُونَ: يَا رَبَّنَا، لَوْ أَدْخَلْتَنَا النَّارَ قَبْلَ أَنْ تُرِينَا مَا رَأَيْنَا مِنْ قَوْلِكَ وَمَا أَعْدَدْتَ فِيهَا لِأَوْلِيَائِكَ فَيَقُولُ اللَّهُ: ذَلِكَ أَرَدْتُ بِكُمْ حَيْثُ كُنْتُمْ إِذَا خَلَوْتُمْ بَارَزْتُمُونِي بِالْعِظَائِمِ، فَإِذَا لَقِيتُمُ النَّاسَ كُنْتُمْ مُحِيطِينَ تُرَاوِنُونَ النَّاسَ

	بِأَعْمَالِكُمْ يَخْلَافُ مَا تُعْطُونِي عَلَيْهِ قُلُوبُكُمْ، هَبْتُمُ النَّاسَ وَلَمْ تَهَابُونِي، فَالْيَوْمَ أُذِيقُكُمْ الَّيْمَ الْعِقَابِي

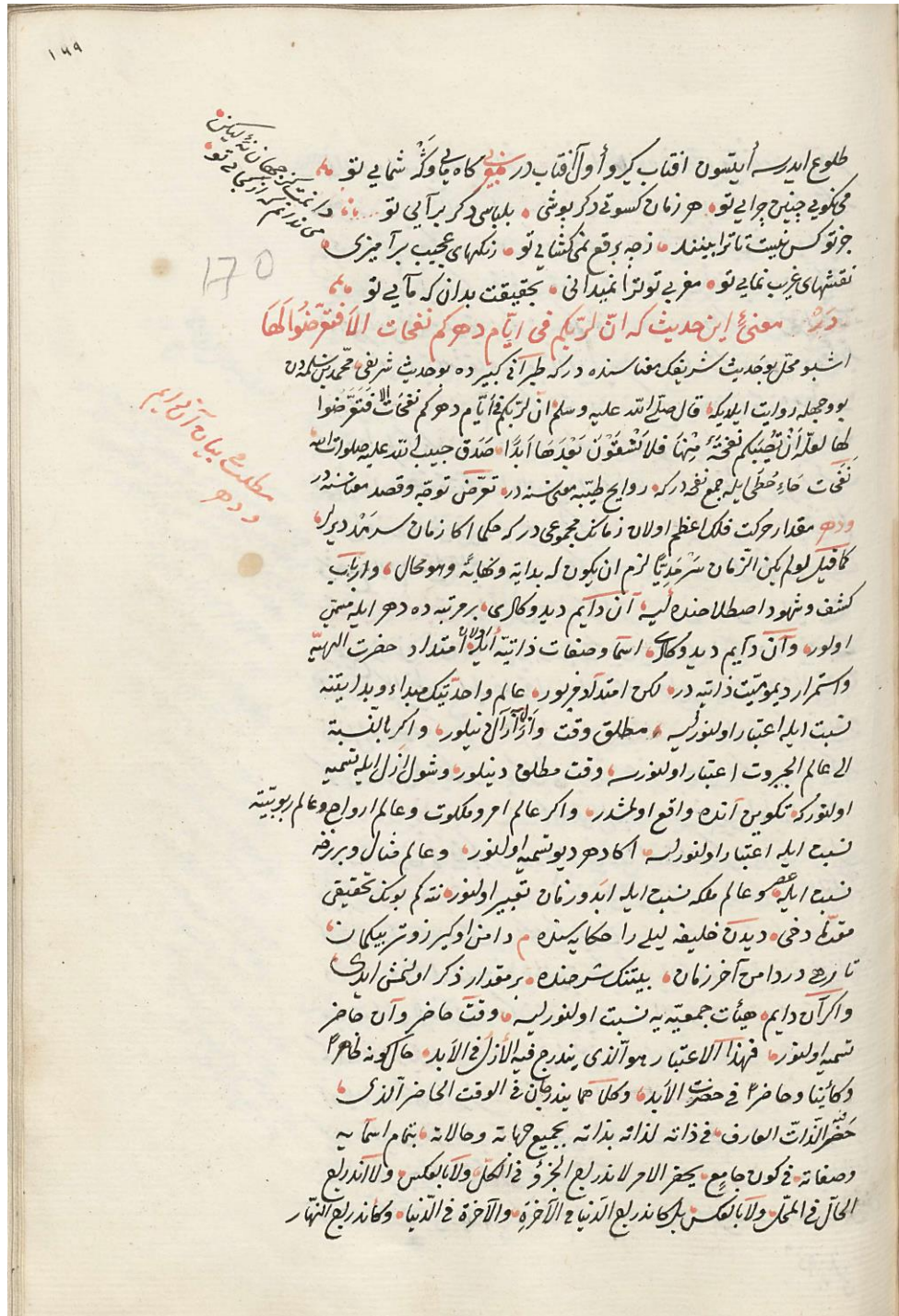
EK 3: Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî'nin Yazmalarından Örnekler

1. Fazıl Ahmed Paşa Nüshası

Ek 1: Sarı Abdullah Efendi, *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*, Süleymaniye Kütüphanesi, Fazıl Ahmet Paşa Koleksiyonu, nr. 740, vr. 103b.

2. Âtîf Efendi Nüshası

Ek 2: Sarı Abdullah Efendi, *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*, Süleymaniye Kütüphanesi, Âtîf Efendi Koleksiyonu, nr. 1454, vr. 169a.

3. Matbaa-i Âmire Nüshası

Ek 3: : Sarı Abdullah Efendi, **Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî**, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1388, C: III, s. 2.

ÖZGEÇMİŞ

Kübra Ceylan, liseyi Trabzon Anadolu İmam Hatip Lisesi'nde, üniversiteyi Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde okudu. Yüksek lisansını Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalında “Hocazâde Muhammed Râsim Hikmet Efendi'nin Tuhfetü'l-âşıkîn hediyyetü'l-ma'sûkîn Adlı Mevlid Şerhi (83a-164a)” isimli tezi ile tamamladı. 2019 yılında Manisa Celal Bayar Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk İslam Edebiyatı ve İslam Sanatları Bölümü'nde araştırma görevlisi olarak çalışmaya başladı. Türk İslam edebiyatı, eski Türk edebiyatı, tasavvuf edebiyatı gibi alanlarda çalışmalarını sürdürmektedir.